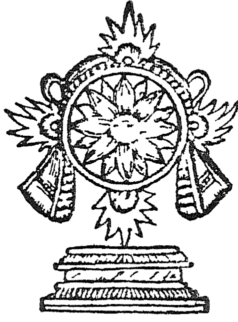
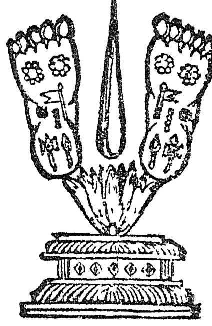
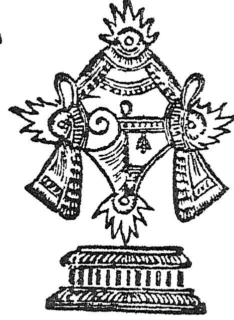
శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

చతుర్థ-పంచమ-షష్ఠస్కంధత్రయమ్

శ్రీ వీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణ రామానుజ జీయర్ స్వామి

ముద్రణమ్

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

***

1975

మూల్యం : రూ. 40-00

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

చతుర్థస్కంధ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయే | పృష్ఠాంకాః

అధ్యాయే | పృష్ఠాంకాః

హరిః ఓమ్

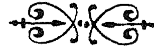
ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే,

చతుర్థః స్కంధః

అథ ప్రథమో౽ధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

మనోస్తు శతరూపాయాం తిస్రః కన్యాశ్చ జజ్ఞిరే,
ఆకూతి ర్దేవహూతి శ్చ ప్రసూతిరితి విశ్రుతాః. ౧

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

తృతీయే "స్వాయంభువస్య చ మనోర్వంశః పరమసమ్మతః" ఇతి స్వాయంభువచరిత్ర తత్సంతతీ పృష్టే. తత్ర స్వాయంభువచరితమభిధాయ "ఏతత్తే ఆదిరాజస్య మనోశ్చరిత మద్భుతమ్, వర్ణితం వర్ణనీయస్య తదపత్యోదయం శృణు" ఇతి తత్సంతతికథనం ప్రతిజ్ఞాయ తావద్దేవహూతి సంతతిం ప్రక్రమ్య కలానుసూయాదయో నవ పుత్రికాః కపిలాఖ్యః పుత్రః తచ్చరిత మిత్యేతాని కథితాని. ఇదానీ మస్మిన్ స్కంధే మనుపుత్ర స్యోత్తానపదః సంతతిం విస్తరేణ వక్ష్యమాణ స్తత్రాదౌ ఆకూతిప్రసూత్యోర్వంశం దేవహూతిదుహితృసంతతిం చాహ మైత్రేయః (మనోస్త్వితి) హే సువ్రత! విదుర! ఆకూత్యాదయ స్తిస్రః కన్యాః, మనోః స్వాయంభువాత్, తద్భార్యాయాః శతరూపాయా, జజ్ఞిరే. చకారాత్ ద్వౌ పుత్రౌ జజ్ఞాతే ఇత్యర్థః ౧

ఆకూతిం రుచయే ప్రాదాదపి భ్రాతృమతీం నృపః,
పుత్రికాధర్మమాశ్రిత్య శతరూపానుమోదితః ౨

ప్రజాపతి స్స భగవాన్ రుచి స్తస్యా మజీజనత్,
మిథునం బ్రహ్మవర్చస్వీ పరమేణ సమాధినా. ౩

య స్తయోః పురుషః సాక్షాద్విష్ణుః యజ్ఞస్వరూపధృక్,
యా స్త్రీ సా దక్షిణా భూతే రంశభూతాఽనపాయినీ ౪

ఆనిన్యే స్వగృహం పుత్ర్యాః పుత్రం వితతరోచిషమ్,
స్వాయంభువో ముదా యుక్తో రుచి ర్జగ్రాహ దక్షిణామ్. ౫

తుశబ్దాదన్యోఽపి పుత్రలాభః సూచితః. తద్దర్శయితు మాహ (ఆకూతిరితి) నృపో మనుః భానుమతీం ప్రియవ్రతోత్తానపాదభ్రాతృమతీమపి స్వదుహితర మాకూతిం పుత్రికాధర్మమాశ్రిత్య "అభ్రాతృకాం ప్రదాస్యామి తుభ్యం కన్యా మలంకృతామ్। అస్యాం యో జాయతే పుత్రః స మే పుత్రో భవిష్యతి" ఇతి భాషాబంధనపూర్వకప్రదానం పుత్రికాధర్మ మాశ్రిత్య పుత్రబాహుళ్యకామః ఉక్తభాషాబంధనం కృత్వా రుచయే ప్రాదాత్ దత్తవాన్ ౨

స లబ్ధభార్యో బ్రహ్మతేజస్వీ బ్రహ్మవర్ణోచితధర్మానుష్ఠానజనితతేజోవిశేషయుక్తః భగవాన్ ప్రజాపతిః రుచిః సర్వోత్కృష్టేన సమాధినా భగవంత మారాధ్య తస్యా మాకూత్యాం మిథునం స్త్రీపుం మిథునం, అజీజనత్ ఉత్పాదయామాస. ౩

కిం తన్మిథునం యదజీజనత్ తత్రాహ (య స్తయోరితి) తయో రపత్యయో ర్మధ్యే యః పురుషః స యజ్ఞాః క్రతవః త ఏవ స్వం రూపం శరీరం తద్బిభ ర్తీతి తథా సాక్షాద్విష్ణుః, విష్ణోరంశః అయమపి కపిలవ దంశావతారః యజ్ఞస్వరూపభృదిత్యనేన యజ్ఞనామత్వం సూచితం తయో ర్యా స్త్రీ సా నామ్నా దక్షిణా భూతే ర్లక్ష్మ్యా అంశభూతా విష్ణో రనపాయినీ, అత స్తయోర్మిథో వివాహో న విరుద్ధ ఇతి భావః, ౪

స్వాయంభువో మను, ర్ముదా యుక్తః మిథునజన్మనిమిత్తహర్షయుక్తః, స్వపుత్ర్యాః ఆహూత్యాః, పుత్రం వితతతేజస్కం విష్ణ్వంశసంభూతం, పూర్వకృతభాషాబంధనాద్ధేతోః స్వగృహం ప్రతి, ఆనిన్యే ఆనీతవాన్. రుచిస్తు దక్షిణాం స్వకన్యాం జగ్రాహ పుత్రికామేవ పుత్రత్వే నాపాలయ దిత్యర్థః ౫

(మనుకన్యానాం వంశవర్ణనమ్)

తాం కామయానాం భగవా నువాహ యజుషాం పతిః,
తుష్టాయాం తోషమాపన్నో౽జనయ ద్ద్వాదశాత్మజాన్ ౬

తోషః ప్రతోష స్సంతోషో భద్రః శాంతి రిడస్పతిః,
ఇధ్మః కవి ర్విభు స్స్వహ్నః సుదేవో రోచనో ద్విషట్. ౭

తుషితా నామ తే దేవా ఆసన్ స్వాయంభువాంతరే,
మరీచిమిశ్రా ఋషయో యజ్ఞ స్సురగణేశ్వరః. ౮

ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ మనుపుత్రౌ మహౌజసౌ,
తత్పుత్రపౌత్రనప్తౄణా మనువృత్తం తదంతరమ్. ౯

(కామయానాం) పతిం కామయమానాం తాం దక్షిణాం, యజుషాం యజ్ఞానాం మంత్రాణాం వా పతి ర్యజ్ఞాఖ్యో భగవాన్. ఉవాహ. యస్యాం తుష్టాయాం స్వస్మిన్ ప్రీతియుక్తాయాం దక్షిణాయాం స్వయమపి ప్రీతియుక్తః, ద్వాదశపుత్రా నజనయత్. అత్ర "తుష్టయో రభవన్ దేవా ద్వాదశైతే మహాబలాః" ఇతి పాఠాంతరం. తదా తుష్టయోః పరస్పరసంతోషయుక్తయోః యజ్ఞదక్షిణయోః ద్వాదశపుత్రా అభవన్నిత్యర్థః ౬

తానాహ (తోష ఇతి,) తోషాదయో ద్విషట్ ద్వాదశపుత్రాః సర్వే తుషితా నామ తుషితా ఇతి ప్రసిద్ధాః, పరస్పరతుష్టాభ్యాం పితృభ్యాం జాతత్వాదితి భావః ౭

తే తుషితా దేవాః మరీచిప్రభృతయః ఋషయః, సురగణేశ్వరో యజ్ఞశ్చ స్వాయంభువమన్వంతరే ఆసన్ స్వస్వసంతానవర్ధనేన లోకమర్యాదాపాలనేన చాసన్. అనేన స్వాయంభువమన్వంతరగతం షట్కం కథితం "మన్వంతరం మనుర్దేవా మనుపుత్రా మహౌజసః ఋషయోఽంశావతారశ్చ హరేః షడ్విధ ముచ్యతే" ఇతి తత్ర స్వాయంభువో మనుః, తుషితా దేవాః మరీచిముఖ్యా ఋషయః, యజ్ఞో హరే రవతారః, స ఏవ సురగణేశ్వర స్తదా ఇంద్రః ౮

ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ మనుపుత్రౌ పృథ్వీపాలకౌ, తయోః పుత్రపౌత్రనప్తౄణాం వంశై రనువృత్తం వ్యాప్తం పాలితం చ తన్మన్వంతర మిత్యర్థః ౯

దేవహూతి మదా త్తాత కర్దమాయాత్మజాం మనుః,
తత్సంబంధి శ్రుతప్రాయం భవతా గదతో మమ. ౧౦

దక్షాయ బ్రహ్మపుత్రాయ ప్రసూతిం భగవాన్ మనుః,
ప్రాయచ్ఛత్ యత్కృత స్సర్గః త్రిలోక్యాం వితతో మహాన్. ౧౧

యాః కర్దమసుతాః ప్రోక్తా నవ బ్రహ్మర్షిపత్నయః,
తాసాం ప్రసూతిప్రసవం ప్రోచ్యమానం నిబోధ మే. ౧౨

పత్నీ మరీచేస్తు కలా సుషువే కర్దమాత్మజా,
కశ్యపం పూర్ణిమానం చ యయో రాపూరితం జగత్. ౧౩

పూర్ణిమాఽసూత విరజం విశ్వగం చ పరంతప,
దేవకుల్యాం హరేః పాదశౌచాద్యాఽభూత్ సరిద్దివః. ౧౪

ఏవ మాకూతిసంతతిః కథితా, అథ దేవహూతిదుహితృసంతతిం కథయిష్యన్ దేవహూతి చరిత్రం తు విస్తరేణ తృతీయే త్వయా శ్రుత మిత్యాహ (దేవహూతి మితి.) తత్సంబంధిచరితం గదతో మమ మత్తః భవతా శ్రుతప్రాయం బాహుళ్యేన శ్రుతత్వాదితి భావః. ౧౦

ప్రసూతిసంతతిస్తు తత్రప్రసంగేన మహతా ప్రబంధేన కథనీయేతి సాపి పశ్చాద్వక్ష్యతే ఇతి అభిప్రాయేణాత్ర సంగృహ్ణాతి (దక్షాయేతి.) యత్కృతః దక్షప్రసూతిభ్యాం కృతః సర్గః త్రిలోక్యాం మహాన్ వితతః ఆకూత్యాదిసంతత్యపేక్షయా ప్రసూతిసంతతేర్వైపుల్య మనేన కథితమ్ ౧౧

అథ దేవహూతిదుహితృసంతతి రుచ్యతే ఇత్యాహ (యా ఇతి.) హే క్షత్తః కర్దమస్య సుతాః కాలాదయో మరీచ్యాదీనాం పత్నయః పత్న్యః యాః ఉక్తాః తృతీయే తాసాం కర్దమసుతానాం ప్రసూతేః ప్రభవం పుత్రపౌత్రాదిసంతానవిస్తరం మే మయా ప్రోచ్యమానం కథ్యమానం నిబోధ ౧౨

తదేవాహ (పత్నీతి.) కర్దమసుతా మరీచేః పత్నీ, కలా కలానామ్నీ, కశ్యపం పూర్ణిమానం చ, ద్వౌ పుత్రౌ, సుషువే, తౌ విశినష్టి. యయోః కశ్యపపూర్ణిమ్నోః వంశజైః జగదాపూరితం వ్యాప్తమ్. ౧౩

హే సత్తమః పూర్ణిమా మరీచిపుత్రః విరజం విశ్వగం చాపి పుత్రం దేవకుల్యాం కన్యాం చ అసూత ఉత్పాదయామాస దేవకుల్యాం విశినష్టి. హరే ర్భగవతః, పాదశౌచాత్ పాదప్రక్షాళనాత్, యా దివః సరిత్ గంగా అభూత్, సైవేయం దేవకుల్యా దివః, సరిదభిమానినీ దేవతేత్యర్థః. ౧౪

(అత్రితపఃప్రభావాభివర్ణనపూర్వకసోమోత్పత్తికథనమ్)

అత్రేః పత్న్యనసూయా త్రీన్ జజ్ఞే సుయశస స్సుతాన్,
దత్తం దుర్వాససం సోమ మాత్మేశబ్రహ్మసంభవాన్ ౧౫

అత్రే ర్యా పత్నీ అనసూయా, కర్దమస్య ద్వితీయా దుహితా, సా సుయశసః నిర్మలకీర్తి సంపన్నాన్, త్రీన్ సుతాన్ జజ్ఞే తానాహ (దత్తమిత్యాదినా) తాన్ విశినష్టి. ఆత్మేశబ్రహ్మసంభవాన్ - ఆత్మా పరమాత్మా విష్ణుః ఈశో రుద్రః బ్రహ్మా చతుర్ముఖః తేభ్యః సంభవాన్, తదంశభూతా నిత్యర్థః యద్వా ఆత్మేశబ్రహ్మణాం సంభవోఽభివ్యక్తి ర్యేషు తాన్, అత్రాత్మశబ్దేన తవాంతరాత్మా మమ చేత్యాదినా ప్రసిద్ధమ్ విష్ణోః పరమాత్మత్వం ఇతరయోర్జీవత్వం చ సూచ్యతే. నను పరమాత్మనః సర్వాంతర్యామిణో జీవద్వారా జ్ఞానశక్త్యాద్యన్యతమగుణావిర్భావరూపాంశావతారత్వం యుక్తం కథం పునః పరమాత్మాంశభూతయో రణుస్వరూపయో ర్జీవవిశేషయోః బ్రహ్మరుద్రయోః పునర్జీవాంతరానుప్రవేశరూపాంశావతారత్వం. సత్యమ్—

"అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తి రిష్యతే,
యయా క్షేత్రజ్ఞశక్తిః సా వేష్టితా నృప సర్వగా
సంసారతాపా నఖిలా నవాప్నోత్యతిసంతతాన్.
తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా.
సర్వభూతేషు భూపాల తారతమ్యేన వర్తతే "

ఇత్యుక్తరీత్యా జీవస్య యద్ధర్మభూతం జ్ఞానం తదవిద్యాకర్మణా తిరోహితం సత్తారతమ్యే నావతిష్ఠతే. తత్ర పరమాత్మప్రసాదా దవిద్యాఖ్యావరణస్య నివృత్తౌ అసంకోచేన ప్రసృతం భవతి. అత ఏవ ముక్తౌ నిశ్శేషమావరణనివృత్తౌ 'స చానంత్యాయ కల్పతి' ఇతి ధర్మభూతజ్ఞాన స్యాసంకోచేన ప్రసాదాదానంత్యం జీవస్య శ్రుతం సూత్రితం చ "ప్రదీపవ దావేశ స్తథా హి దర్శయతి" (4–4–15) ఇతి అణోరప్యాత్మన ఏకదేహస్థితస్యాప్యసంకుచితధర్మభూతజ్ఞానద్వారా స్వల్పపరిమాణస్య దీపస్య స్వధర్మభూత ప్రభా ద్రవ్యద్వారేణానేకఘటపటాదిప్రకాశకత్వవ దనేకశరీరపరిగ్రహ ఇతి సూత్రార్థః ఏవం చ బ్రహ్మరుద్రయోః పరమపురుషప్రసాదాత్ అజ్ఞానావరణనివృత్తిః, అస్మదాద్యపేక్షయా జ్ఞానప్రసరబాహుళ్యాత్ తద్ధర్మభూతజ్ఞానస్య దుర్వాసస్సోమయోరనుప్రవేశాత్ తదంశావతారత్వం తయో రుపపన్నమ్. ఏవమన్యత్రాపి యత్ర క్వచిజ్జీవస్య జీవాంతరాంశత్వ ముచ్యతే తత్రాయమేవ న్యాయో వేదితవ్యః. ౧౫

విదుర ఉవాచ —

అత్రే ర్గృహే సురశ్రేష్ఠాః స్థిత్యుత్పత్త్యన్తహేతవః,
కిఞ్చి చ్చికీర్షవో జాతా ఏతదాఖ్యాహి మే గురో ౧౬

మైత్రేయ ఉవాచ —

బ్రహ్మణా చోదితః సృష్టా వత్రిః బ్రహ్మవిదాం వరః.
సహ పత్న్యా యయావృక్షం కులాద్రిం తపసి స్థితః. ౧౭

తస్మి౯ ప్రసూనస్తబకపలాశాశోకకాననే,
వార్భి స్స్రవద్భి రుద్ఘుష్టే నిర్వింధ్యాయా స్సమంతతః, ౧౮

ప్రాణాయామేన సంయమ్య మనో వర్షశతం మునిః,
అతిష్ఠ దేకపాదేన నిర్ద్వంద్వోఽనిలభోజనః ౧౯

శరణం తం ప్రపద్యేఽహం య ఏవ జగదీశ్వరః,
ప్రజా మాత్మసమాం మహ్యం ప్రయచ్ఛత్వితి చింతయ౯ ౨౦

ఏవం దత్తాదీనా మాత్మాద్యంశావతారత్వముక్తం తత్రాంతరేణ నిమిత్తం పరమాత్మాదీనా మవతారణా మసంభవాత్ తత్కారణం పృచ్ఛతి విదురః (అత్రేరితి.) స్థిత్యాదికర్తారః సురశ్రేష్ఠాః ఆత్మాదయః అత్రే ర్గృహే కింస్విచ్చికీర్షవః కిం కర్తు మిచ్ఛవో జాతా ఏతజ్జన్మప్రయోజనం హే గురో! మే మహ్య మాఖ్యాహి కథయ ౧౬

తత్ర నిమిత్తం కథయన్నాహ (బ్రహ్మణా) చతుర్ముఖేన, సృష్టౌ నిమిత్తభూతానాం సృష్ట్యర్థ మిత్యర్థః. చోదిత ఆదిష్టః బ్రహ్మవిదగ్రేసరోఽత్రిః పత్న్యా అనసూయయా సహ ఋక్షాఖ్యం కులాచలం తపసే తపశ్చర్తుం స్థిత ఆస్థితః ౧౭

స చ ముని స్తస్మి౯ కులాద్రౌ ప్రసూనానాం స్తబకా యేషు పలాశాశోకేషు తేషాం కాననే నిర్వింధ్యాఖ్యాయా నద్యాః స్రవద్భిః వార్భిః సమంతా దుద్ఘుష్టే నాదితే. ౧౮

ప్రాణాయామేన మనో నియమ్య శీతోష్ణాదిసహః వాయుభక్షః సంవత్సరశతమేకపాదేన భువ మవష్టభ్య తప ఆతిష్ఠత్ ౧౯

యస్యాఽత్రే రభిసంధివిశేషమాహ (శరణమితి.) య ఏవ "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే" ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధ ఏవ, జగదీశ్వరః జగత్సృష్టిస్థితిప్రళయప్రవర్తకః. తం శరణమహం ప్రపద్యే మహ్య మాత్మసమాం స్వతుల్యాం ప్రజాం ప్రయచ్ఛత్వితి చింతయన్ అతిష్ఠదితి పూర్వేణా న్వయః. ౨౦

(అత్రితపః ప్రభావాభివర్ణనపూర్వకసోమోత్పత్తికథనమ్)

తప్యమానం త్రిభువనం ప్రాణాయామైధసాఽగ్నినా,
నిర్గతేన మునే ర్మూర్ధ్నః సమీక్ష్య ప్రభవస్త్రయః. ౨౧

అప్సరోమునిగంధర్వసిద్ధవిద్యాధరోరగైః,
వితాయమానయశసః తదాశ్రమపదం యయుః ౨౨

తత్ప్రాదుర్భావసంయోగవిద్యోతితమనా మునిః,
ఉత్తిష్ఠన్నేకపాదేన దదర్శ విబుధర్షభాన్, ౨౩

ప్రణమ్య దండవ ద్భూమా వుపతస్థేఽర్హణాంజలిః,
వృషహంససుపర్ణస్థాన్ స్వైః స్వైః చిహ్నై శ్చ చిహ్నితాన్. ౨౪

కృపాలోకేన హస ద్వదనే నోపలంభితాన్,
తద్రోచిషా ప్రతిహతే నిమీల్య మునిరక్షిణీ ౨౫

ప్రాణాయామ ఏవ ఏధః దారునిచయో యస్య తేన మునే రత్రే ర్మూర్ధ్నః శీర్షకపాలా న్నిర్గతే నాగ్నినా తపోఽగ్నినా సంతప్యమానం త్రైలోక్యం సమీక్ష్య త్రయః ప్రభవః ఆత్మేశబ్రహ్మాణః. ౨౧

అప్సరోమునిప్రభృతిభిః ప్రస్తూయమానకీర్తయః తదాశ్రమస్థానం యయుః, అత్ర య ఏవ జగదీశ్వరః తం శరణం ప్రపద్య ఇతి సృష్టిస్థితిప్రళయప్రవర్తకత్వేనాకారేణ పరమాత్మన ఉపాసితత్వాత్ తస్య బ్రహ్మరుద్రాం తర్యామితయా తాద్రూప్యేణ సృష్టిసంహారకారణత్వాత్ తయో ర్బ్రహ్మరుద్రయోరపి తత్రాఽఽగమన ముపపన్నమితి వేదితవ్యమ్ ౨౨

తేషాం ఆత్మేశబ్రహ్మణా మావిర్భావః ప్రాకట్యం తస్య సంయోగః సాన్నిధ్యం తేన విద్యోతితం మనో యస్య స ముని రత్రి రేకపాదే నోత్తిష్ఠన్ విబుధశ్రేష్ఠా నాత్మేశబ్రహ్మణో దదర్శ. ౨౩

తతో భూమౌ దండవత్ ప్రణమ్య అర్హ్యతే పూజ్యతే అనేనే త్యర్హణం పుష్పాదిక మంజలౌ యస్య సః ఉపతస్థే సమీపే స్థిత్వా తుష్టావ. ఏతదేవ ప్రపంచయతి. గరుడవృషాద్యారూఢాన్ స్వైః స్వైః చిహ్నైః శంఖచక్రత్రిశూలకమండల్వాదిభిర్లక్షితాన్, ౨౪

కృపయా అవలోకో యస్మిన్ హసచ్చ తద్వదనం చ తేన ఉపలంభితాన్ ప్రసన్నత్వేన జ్ఞాపితాన్ తేషాం రోచిషా దీప్త్యా ప్రతిహతే అక్షిణీ నేత్రే నిమీల్య. ౨౫

చేత స్తత్ప్రవణం యుంజ న్నస్తావీత్ సంహతాంజలిః,
శ్లక్ష్ణయా సూక్తయా వాచా సర్వలోకగరీయసః. ౨౬

అత్రి రువాచ—

విశ్వోద్భవస్థితిలయేషు విభజ్యమానై ర్మాయాగుణై రనుయుగం విగృహీతదేహాః,
తే బ్రహ్మవిష్ణుగిరిశాః ప్రణతో౽స్మ్యహం వ స్తేభ్యః క ఏవ భవతాం మ ఇహోపహూతః. ౨౭

ఏకో మయేహ భగవా న్వివిధప్రధానై శ్చిత్తీకృతః ప్రజననాయ కథం ను యూయమ్,
అత్రాగతా స్తనుభృతాం మనసో౽పి దూరా ద్బ్రూత ప్రసీదత మహానిహ విస్మయో మే. ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ —

ఇతి తస్య వచ శ్శ్రుత్వా త్రయ స్తే విబుధర్షభాః,
ప్రత్యాహుః శ్లక్ష్ణయా వాచా ప్రహస్య త మృషిం ప్రభో ౨౯

చేతశ్చిత్తం తత్ప్రవణం విబుధర్షభాసక్తం కృత్వా బద్ధాంజలిః సన్ మునిరత్రిః మధురయా వాచా సర్వలోకేభ్యః శ్రేష్ఠాన్ విబుధర్షభాన్ అస్తావీత్ స్తుతవాన్ ౨౬

స్తుతిమేవాహ (విశ్వేతి ద్వాభ్యాం) విశ్వస్యోద్భవాదిషు నిమిత్తభూతేషు విశ్వసర్గాద్యర్థమిత్యర్థః అనుయుగం ప్రతికల్పం విభజ్యమానైః మాయాగుణై రజస్సత్త్వతమోభి రుపలక్షితా గృహీతా దేహా యై స్తే యూయం బ్రహ్మవిష్ణుగిరిశాః అత స్తేభ్యో వః యుష్మభ్యం ప్రణతో౽స్మి యుష్మాకం మధ్యే ఏక ఏవ భగవాన్ జగదీశ్వర ఉపహూతః శరణం తం ప్రపద్యే ఇత్యేకస్య నిర్దిష్టత్వాత్ స ఏష యుష్మాసు కతమ ఇతి యుష్మాభిరేవ కథనీయ మిత్యర్థః. ౨౭

ఏతదేవ ప్రపంచయతి (ఏక ఇతి) ప్రధానః సర్వోత్కృష్ట ఏక ఏవ భగవాన్సర్వేశ్వరః వివిధై రుపచారై ర్మయా ప్రజననాయ సర్వేశ్వరతుల్యపుత్రలాభాయ చిత్తీకృతః చిత్తవిషయీకృతః ఉపాసిత ఇతి యావత్. అతః తనుభృతాం దేహినాం మనసో౽పి దూరాః మనసాపి గ్రహీతు మశక్యాః. యూయం త్రయో౽పి కథ మత్రాగతాః, తత్ర కారణం బ్రూత కథయత. ప్రసీదత మహ్యాం ప్రసన్నా భవత. అత్ర త్రయాణా మాగమనే మమ మహాన్ విస్మయో వర్తతే. ౨౮

ఇత్యేవం తస్యాత్రేర్వచః శ్రుత్వా త్రయో బ్రహ్మవిష్ణుశివాః ప్రహస్య శ్లక్ష్ణయా గంభీరయా వాచా హే ప్రభో! వశ్యేంద్రియ! విదుర! తమృషి మత్రిం ప్రత్యాహుః. ౨౯

(అత్రితపఃప్రభావాభివర్ణనపూర్వకసోమోత్పత్తికథనమ్)

దేవా ఊచుః—

యథా కృత స్తే సంకల్పో భావ్యం తేనైవ నాన్యథా.

ఉక్తిమేవాహ తే త్వయా యథా కృతః సంకల్పః తేనైవ తథా భావ్యం నాన్యథా. సత్యః సత్యంకల్పస్య తే సంకల్పః కథమేకస్మిన్ ధ్యాతే త్రయ ఆగతాః తత్రాహుః హే బ్రహ్మన్! త్వం యదేకం జగదీశ్వరాఖ్యం తత్త్వం ధ్యాయసి తద్వయం తదేవ తత్త్వం సద్వారక మద్వారకం చ త్రిమూర్తిరూపేణావస్థితమిత్యర్థః మూర్తివిశేషనిర్ధారణమంతరేణ జగత్సృష్టిస్థితిలయహేతు రీశ్వర ఇతి హి త్వత్సంకల్పః. అతో వయమాగతా ఇత్యభిప్రాయః నను యద్వై ధ్యాయసి తే వయ మిత్యనేన త్రిమూర్త్యైక్యం ప్రతీయతే సత్యమైక్యమస్త్యేవ తతః కిం బ్రహ్మశివయో ర్భగవత్పారతంత్ర్య మస్మిన్ పురాణే పూర్వాపరగ్రంథేషు శ్రూయమాణం విరుధ్యేత ఇతి చేత్తన్న. "సర్వగత్వా దనంతస్య స ఏవాహ మవస్థితః. మత్తః సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనమ్" ఇతివత్ బ్రహ్మాత్మకత్వ బుద్ధ్యా చతుర్ముఖశివయో రభేదవ్యవహారోపపత్తేః. తథా హి తయోర్బ్రహ్మాత్మకత్వం స్ఫుటముచ్యతే మహాభారతే "తవాంతరాత్మా మమ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః, సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్ క్వచి"దితి సద్వారకం చావస్థితం తద్బ్రహ్మైవ వయమిత్యర్థః అత్రేద మవధేయమ్. యద్యపి క్వచిత్ క్వచిత్ "బ్రహ్మా చ నారాయణః, శివశ్చ నారాయణః,

బ్రహ్మా నారాయణాఖ్యోఽసౌ కల్పాదౌ భగవాన్ యథా,
ప్రజా స్ససర్జ భగవాన్ బ్రహ్మా నారాయణాత్మకః.
తత స్స భగవాన్ విష్ణు రుద్రరూపధరోఽవ్యయః,
తతః కాలాగ్నిరుద్రోఽసౌ భూత్వా సర్వహరో హరిః
సర్గస్థిత్యంతకరణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్,
సంజ్ఞాం న యాతి భగవా నేక ఏవ జనార్దనః."

ఇత్యాదిషు త్రిమూర్త్యైక్యం ప్రతీయతే తథాపి – 'నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే నారాయణాద్రుద్రో జాయతే నారాయణాచ్ ద్వాదశాదిత్యా రుద్రా వసవః సర్వాణి ఛందాంసి ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః. యన్నాభిపద్మా దభవన్మహాత్మా ప్రజాపతిః. తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యుమసృజత్ త్ర్యక్షం త్రిశిరస్కం త్రిపాదం ఖండపరశుం బ్రహ్మా దక్షాదయః కాల స్తథైవాఖిలజంతవః విభూతయో హరేరేతా జగతః సృష్టిహేతవః" ఇత్యాదిషు భగవత స్తయోశ్చ భేదావగమాత్ సామానాధికరణ్యస్య చ "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వామావిశ్య ప్రజాపతే, హరో హరతి తద్వశః" ఇత్యాద్యానుగుణ్యేన అంతర్యామిత్వేనాప్యుపపత్తే రభేదో న యుక్తః నన్వేవమపి

సత్యంకల్పస్య తే బ్రహ్మన్ యద్వై ధ్యాయతి తే వయమ్. ౩౦

అథాస్మదంశభూతాస్తే ఆత్మజా లోకవిశ్రుతాః,
భవితారోఽంగ భద్రం తే విస్రప్స్యంతి చ తే యశః ౩౧

ఏవం కామవరం దత్త్వా ప్రతిజగ్ముః సురేశ్వరాః,
సభాజితాస్తయోః సమ్యగ్దంపత్యోర్మిషతోస్తతః. ౩౨

సోమోఽభూత్ బ్రహ్మణోంశేన దత్తో విష్ణోస్తు యోగవిత్,
దుర్వాసాః శంకరస్యాంశో నిబోధాంగిరసః ప్రజాః ౩౩

బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేంద్రాస్తే సర్వే సంప్రసూయంతే ఇతి బ్రహ్మాద్యవిశేషేణ విష్ణోర ప్యుత్పత్తిశ్రవణాత్ త్రిమూర్త్యుత్తీర్ణం తత్త్వాంతరమేష్టవ్యం తదేవైతత్ త్రిమూర్త్యాకారేణావస్థితమితి, మైవం సదేవేత్యాదివాక్యేషు కంఠోక్త్యా సర్వం వాక్యం సావధారణ మితి న్యాయాచ్చ సావధారణేషు ప్రత్యేకమేకైకస్య స్వవ్యతిరిక్తకారణత్వోపాస్యత్వబోధకవాక్యస్థితసామాన్యశబ్దానాం విశేషవాచిపదే సతి తత్పర్యవసానస్య అపచ్ఛాగపశున్యాయసిద్ధత్వాత్ అచితః సర్వకారణత్వానుపపత్తేః ఈక్షణాద్యర్థవిరోధాచ్చ విశేష్యవ్యవస్థాపకత్వానుపపత్తే దత్తసమస్తకారణత్వబోధనాత్ సముచ్చిత్యకారణత్వానుపపత్తేః చిద్విశేషాణాం సాధారణబ్రహ్మరుద్రేంద్రవైశ్వానరాదిపదవాచ్యానాం పురోవాదప్రసిద్ధేంద్రాదీనాం కార్యత్వకార్యవశ్యత్వయోః శ్రుత్యైవ ప్రతిపన్నత్వాత్ తద్వాచినాం తేషాం విశేష్యవ్యవస్థాపకత్వానుపపత్తేః శ్రీపతే రసాధారణపురుషనారాయణాదిపదవాచ్యస్య కుత్రాపి కర్మవశ్యత్వాశ్రవణాత్ తదుత్పత్తేశ్చ "అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతి అవతారత్వస్య శ్రవణే కర్మకృతత్వస్యాపాదితత్వాత్ ఇతరోత్పత్తేః తదపవాదాభావాత్ తస్య సర్వకారణత్వోపపత్తేః తస్య సకలజగత్కారణత్వబోధకశ్రుత్యైకార్థ్యాత్ నారాయణస్యైవ సర్వోత్కృష్టత్వమేష్టవ్య మిత్యన్యత్ర విస్తరః ౩౦

అథ హే మునే! అస్మదంశేన సంభూతాః సుతా లోకవిశ్రుతా భవిష్యంతి తే తవ యశః విస్రప్స్యంతి విస్తృతం కరిష్యంతి తే భద్రమస్తు. ౩౧

ఏవ మభీష్టం వరం దత్వా తయోర్దంపత్యోః అత్ర్యనసూయయోః సమ్యక్ మిషతోః పశ్యతోః సతోః సమ్యక్ పూజితాః సురేశ్వరాః ప్రతిజగ్ముః ౩౨

తతో బ్రహ్మణశ్చతుర్ముఖస్యాంశేన సోమో, విష్ణోరంశేన దత్తాత్రేయః, శంభోరంశేన దుర్వాసాశ్చ జాతాః. అథాంగిరస ఉత్పన్నాః ప్రజా మయా కథ్యమానాః శృణు. ౩౩

(అంగిరసః ప్రజానాముత్పత్తికథనమ్)

శ్రద్ధా త్వంగిరసః పత్నీ చతస్రోఽసూత కన్యకాః,
సినీవాలీ కుహూ రాకా చతుర్థ్యనుమతి స్తథా. ౩౪

తత్పుత్రా వపరా వాస్తాం ఖ్యాతౌ స్వారోచిషేంతరే
ఉతథ్యో భగవాన్ సాక్షాత్ బ్రహ్మిష్ఠ శ్చ బృహస్పతిః. ౩౫

పులస్త్యోఽజనయత్ పత్న్యా మగస్త్యం చ హవిర్భువి,
సోఽన్యజన్మని దహ్రాగ్నిః విశ్రవా శ్చ మహాతపాః. ౩౬

తస్య యక్షపతి ర్దేవః కుబేర స్త్విడ్విడాసుతః,
రావణః కుంభకర్ణ శ్చ తథాఽన్యస్యాం విభీషణః ౩౭

పులహస్య గతిర్భార్యా త్రీ నసూత సతీ సుతాన్,
కర్మశ్రేష్ఠం వరీయాంసం సహిష్ణుం చ మహామతే. ౩౮

అంగిరసః పత్నీ శ్రద్ధాఖ్యా కర్దమస్య తృతీయా దుహితా చతస్రః కన్యకాః ప్రసూతవతీ. కన్యాః నిర్దిశతి (సినీతి) ౩౪

అపరావపి తత్పుత్రౌ అంగిరసపుత్రౌ ఉతథ్యః బృహస్పతిరితి ఖ్యాతౌ ప్రసిద్ధౌ స్వారోచిషే మన్వంతరే ఆస్తామ్ భగవాన్ బ్రహ్మిష్ఠ ఇతి పుత్రద్వయవిశేషణమ్ ౩౫

పులస్త్యః పత్న్యాం స్వభార్యాయాం హవిర్భువాఖ్యాయాం కర్దమస్య చతుర్థ్యాం దుహితరి అగస్త్య మజనయత్ అగస్త్యం విశినష్టి యోఽగస్త్యః అన్యజన్మని దహ్రాగ్నిః జారరాగ్ని రభూత్ తథా మహాతపాః విశ్రవాశ్చ పులస్త్యసుత ఇత్యర్థః ౩౬

తస్య విశ్రవస ఇతి ఇలవిలాసుతః, ఇలావిలాయాం జాతః యక్షాణాం పతిః ప్రభుర్దేవః కుబేరః తథా అన్యస్యాం భార్యాయాం కైకస్యాం రావణాదయస్త్రయః పుత్రా విశ్రవస ఏవ జాతాః ౩౭

పులస్త్యస్య భార్యా రత్నాఖ్యా కర్దమస్య పంచమీ దుహితా సతీ పతివ్రతా త్రీన్ సుతా నసూత ప్రసూతవతీ తన్నిర్దిశతి (కర్మశ్రేష్ఠామితి) హే మహామతే. ౩౮

క్రతో రపి క్రియా భార్యా వాలఖిల్యా నసూయత,
ఋషీ౯ షష్టిసహస్రాణి జ్వలతో బ్రహ్మతేజసా ౩౯

ఊర్జాయాం జజ్ఞిరే పుత్రా వసిష్ఠస్య పరంతప,
చిత్రకేతుప్రధానా స్తే స_ప్త బ్రహ్మర్షయోఽమలాః. ౪౦

చిత్రకేతు స్సురోచిశ్చ విరజా మిత్ర ఏవ చ,
ఉల్బణో వసుభృద్యానో ద్యుమా౯ శ_క్త్యాదయోఽపరే ౪౧

చి_త్తి _స్త్వథర్వణః పత్నీ లేభే పుత్రం ధృతవ్రతమ్,
దధ్యం చ మశ్వశిరసం భృగోర్వంశం నిబోధ మే ౪౨

భృగుః ఖ్యాత్యాం మహాభాగః పత్న్యాం పుత్రానజీజనత్,
ధాతారం చ విధాతారం శ్రియం చ భగవత్పరామ్ ౪౩

క్రతోరపి భార్యా క్రియాఖ్యా కర్దమస్య షష్ఠీ సుతా బ్రహ్మతేజసా జ్వలతః ప్రకాశమానా౯ షష్టిసహస్రాణి వాలఖిల్యా న్ వానప్రస్థాన్ఋషీ౯ అసూయత. ౩౯

తథా వసిష్ఠస్య భార్యాయా మూర్జాయాం కర్దమస్య నవమ్యాం సుతాయాం, హే పరంతప। చిత్రకేతుప్రభృతయః స_ప్త మహర్షయః నిర్మలాచారాః జజ్ఞిరే అరుంధత్యా ఏవ నామాంతరమూర్జేతి వేదితవ్యమ్. ౪౦

పుత్రా న్నిర్దిశతి (చిత్రకేతు రితి,) ద్యుమాన్ తేజస్వీత్యర్థః. శ_క్త్యాదయః అపరే అన్యస్యాం భార్యాయాం జాతా ఇత్యర్థః. ౪౧

(అథర్వణః పత్నీ.) కర్దమస్య అష్టమీ సుతా శాంతాఖ్యా. చి_త్తిరితి పాఠాంతరం. తదా త_త్తస్యా ఏవ నామాంతరం ధృతవ్రతం దధ్యం చ మశ్వశిరసం చ పుత్రం లేభే లబ్ధవతీ. అథ మే మ_త్తః భృగోర్వంశం నిబోధశృణు. ౪౨

హే మహాభాగ। (ఖ్యాత్యాం) ఖ్యాతినామ్న్యాం కర్దమస్య స_ప్తమ్యాం దుహితరి భృగు ర్ధాతృవిధాతారౌ పుత్రౌ పుత్రానిత్యార్షం బహువచనం. భగవత్పరాం భగవా న్నాశ్రయో యస్యా స్తాం శ్రియం లక్ష్మ్యంశభూతాం కన్యాం చాజీజనత్. ౪౩

(భృగువంశకథనమ్)

ఆయతిం నియతిం చైవ సుతే మేరు స్తయోరదాత్,
తాభ్యాం తయో రభవతాం మృకండః ప్రాణ ఏవ చ. ४४

మార్కండేయో మృకండస్య ప్రాణాద్వేదశిరా మునిః,
కవి శ్చ భార్గవో యస్య భగవా నుశనాసుతః ४५

త ఏతే మునయః క్షత్త ర్లోకాన్ సర్గై రభావయన్,
ఏష కర్దమదౌహిత్రసంతానః కథిత స్తవ ४६

శృణ్వతః శ్రద్దధానస్య సద్యః పాపహరః పరః,
ప్రసూతిం మానవీం దక్ష ఉపయేమే హ్యజాత్మజః. ४७

తస్యాం ససర్జ దుహితౄః షోడశామలలోచనాః

(మేరుః) స్వస్య సుతే ఆయతిం నియతిం చ తయో ర్ధాతృవిధాత్రో రదాత్ దత్తవాన్. తాభ్యాం ధాతృవిధాతృభ్యాం తయో ర్మేరుదుహిత్రో రాయతినియత్యో ర్యథాక్రమం మృకండుః ప్రాణశ్చాభవత్. ४४

తతః మృకండో ర్మార్కండేయః ప్రాణాద్వేదశిరా ముని రభవత్. ఉశనా శుక్రో యస్య వేదశిరసః సుతః స కవిః శుక్రశ్చ భార్గవః భృగువంశసంభూత ఇత్యర్థః ४५

దేవహూతిదుహితృసంతతి ముపసంహరతి (నవేతి.) హే క్షత్తః ఏతే నవ మరీచ్యాదయః సర్గైః స్వవంశైః, లోకానభావయన్ ఉత్పాదయామాసుః కర్దమదుహితృసంతతిశ్రవణఫలమాహ (ఏష ఇతి.) కర్దమదౌహిత్రః కర్దమదుహితృసంబంధీ సంతానో మయా కథితః శ్రద్ధాపూర్వకం శృణ్వతః పాపనివర్తకః ४६

ఏవం దేవహూతి సంతతి మభిధాయాఽథ మనో స్తృతీయాయా దుహితుః ప్రసూతేఃసంతాన మాహ (ప్రసూతిమితి) ఆత్మజో బ్రహ్మపుత్రో దక్షః మానవీం స్వాయంభువమనుదుహితరం ప్రసూతి ముపయేమే ఉవోఢ. ४७

(తస్యాం) ప్రసూత్యాం, అమలలోచనాః సౌందర్యశాలినీః, షోడశదుహితౄః ససర్జ.

త్రయోదశాదా ద్ధర్మాయ తథైకా మగ్నయే విభుః, ౪౮

పితృభ్య ఏకాం యు_క్తేభ్యో భవాయైకాం భవచ్ఛిదే,
శ్రద్ధా మైత్రీ దయా శాంతిః తుష్టిః పుష్టిః క్రియోన్నతిః ౪౯

బుద్ధిర్మేధా తితిక్షా హ్రీః మూ_ర్తిర్ధర్మస్య పత్నయః,
శ్రద్ధాఽసూత శుభం మైత్రీ ప్రసాద మభయం దయా. ౫౦

శాంతి స్సుఖం ముదం తుష్టి స్స్మయం పుష్టిరసూయత,
యోగం క్రియోన్నతి ర్దర్ప మర్థం బుద్ధి రసూయత. ౫౧

మేధా స్మృతిం తితిక్షా తు క్షేమం హ్రీః ప్రశ్రయం సుతమ్.
మూ_ర్తి స్సర్వగుణోత్ప_త్తిః నరనారాయణావృషీ ౫౨

యయో ర్జన్మన్యదో విశ్వ మభ్యనందత్ సునిర్వృతమ్,
మనాంసి కకుభో వాతాః ప్రసేదు స్సరితోఽద్రయః ౫౩

తత్ర త్రయోదశదుహితౄః విభుః త_త్తదభిప్రాయవిజ్ఞానసమర్థో దక్షః ధర్మాయ దదౌ, ఏకాం దుహితర మగ్నయే, ఏకాం యు_క్తేభ్యో మిలితేభ్యః పితృభ్య, ఏకాం భవచ్ఛిదే భవాయ రుద్రాయ అదాత్ జ్ఞానప్రదత్వాత్ రుద్రస్య భవచ్ఛి_త్త్వం వివక్షితమ్. ౪౮

తత్ర ధర్మపత్నీ స్త్రయోదశ దుహితౄ ర్నిర్దిశతి (శ్రద్ధేతి) ౪౯

తాసాం ప్రత్యేకం సంతతి మాహ (శ్రద్ధేతి) ఆసాం శ్రద్ధాదినామత్వం తదపత్యానాం శుభాదినామత్వం చ శ్రద్ధాదిధర్మయు_క్తత్వేన చ బోధ్యం నామ్నా మన్వర్థత్వాత్, యద్వా శ్రద్ధాశుభాద్యభిమానిదేవతాత్వాద్వా తాసాం తేషాం చ తన్నామత్వమ్. ౫౦

త్రయోదశానాం మధ్యే మూర్త్యాఖ్యా ధర్మపత్నీ సర్వేషాం గుణానాం కల్యాణగుణానా ముత్ప_త్తి రభివ్య_క్తి ర్యయో స్తా వృషీ నరనారాయణౌ భగవదవతారభూతౌ అసూత. ౫౧—౫౨

(యయో) ర్నరనారాయణయో, ర్జన్మని జన్మకాలే, అదః ఏతద్విశ్వం సుఖితం సదభ్యనందత్. సర్వేషాం మనాంసి దిశః సరితః సముద్రాః వాతాశ్చ ప్రసన్నా అభూవన్ ౫౩

(నరనారాయణోత్పత్తికథనమ్)

దివ్యవాద్యంతతూర్యాణి పేతుః కుసుమవృష్టయః,
మునయ స్తుష్టువు స్తుష్టా జగు ర్గంధర్వకిన్నరాః ౨౪

నృత్యంతి స్మ స్త్రియో దేవ్య ఆసీత్ పరమమంగళమ్,
దేవా బ్రహ్మాదయ స్సర్వే ఉపతస్థు రభిష్టవైః ౨౫

దేవా ఊచుః—

యో మాయయా విరచితం నిజయాఽఽత్మనీదం ఖేరూపభేదమివ తత్ప్రతిచక్షణాయ,
ఏతేన ధర్మసదనే ఋషిమూర్తినాఽద్య ప్రాదుశ్చకార పురుషాయ నమః పరస్మై ౨౬

తూర్యాణి వాద్యాని దేవై రవాద్యంత ధ్వనితాని ౨౪

దేవ్యః దేవానాం సంబంధిన్యః స్త్రియః అవతీర్ణౌ నరనారాయణౌ ద్రష్టుం సర్వే బ్రహ్మాదయో దేవా అభిష్టవై రుపతస్థుః ఆగత్య సమీపే అభితః స్థిత్వా స్తోత్రైః తుష్టువు రిత్యర్థః, ౨౫

స్తుతిమేవాహ ద్వాభ్యాం (య ఇతి) నిజయా ఆత్మీయయా మాయయా సంకల్పేన స్వాత్మ న్యేవాధారభూతే ఖే ఆకాశే రూపభేదం సితనీలాదిరూపభేదమేవ విరచితం యదిదం విశ్వం రచితం తత్రాకాశదృష్టాంతేన స్వస్యాస్పృష్టసృజ్యవస్తుదోషత్వ ముచ్యతే యద్వా స్వభిన్నాత్మని జీవే ఆకాశే రూపభేదమివ ఇదం దేవతిర్యగాదిరూపభేదం విరచితం తత్రాకాశదృష్టాంతేన సితనీలాదిరూపభేదో మేఘాదికృతో వస్తుతస్తు ఆకాశాదతిరిక్తోఽపి భ్రాంతిదృష్టీనా మాకాశాభిన్నత్వేన ప్రతీతః తద్వత్ దేవాది రూపభేదాత్ విలక్షణే హ్యాత్మస్వరూపే తదభిన్నత్వేనైవ భ్రాంతిదృష్టీనాం ప్రతీయమానదేవాదిరూపభేద ఇతి వివక్షితం యథోక్తం 'సితనీలాదిభేదేన యథేదం దృశ్యతే నభః, భ్రాంతిదృష్టిభి రాత్మాఽపి తథైకః సన్ పృథక్ పృథక్' ఇతి అస్మిన్ పక్షే యో మాయయా ఆత్మని రచితమిత్యుక్త్యా భగవ త్సంకల్పాదేవ జీవస్య బంధ ఇత్యుక్తం భవతి తత్ప్రతిచక్షణాయ తస్య దేవాదిరూపసంస్పృష్ట మాత్మనః ప్రతిచక్షణాయ ప్రతిబోధనాయ దేవాదిరూపభేదాత్ విలక్షణబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మస్వరూప బోధనాయ తద్ద్వారా సంసారమోచనాయే త్యభిప్రాయః ఏతేన దేవమనుష్యాదిసజాతీయేన స్వసంకల్పో పాత్తేన అప్రాకృతాకర్మవశ్యేన ఋష్యాకారేణ ధర్మస్య గృహే యో భగవాన్ ప్రాదుశ్చకార ప్రాదు ర్భూతః. తస్మై పరమపురుషాయ తే నమః. ౨౬

సోఽయం స్థితివ్యతికరోపశమాయ సృష్టా౯ సత్త్వేన నః సురగణా ననుమేయతత్త్వః,
దృశ్యాదదభ్రకరుణేన విలోకనేన యచ్ఛ్రీనికేతమమలం క్షిపతారవిందమ్ ౫౭

ఏవం సురగణై స్తాత భగవంతా వభిష్టుతౌ,
లబ్ధావలోకై ర్యయతు రర్చితౌ గంధమాదనమ్. ౫౮

తా విమౌ వై భగవతో హరే రంశా విహాగతౌ,
భారవ్యయాయ చ భువః కృష్ణౌ యదుకురూద్వహౌ ౫౯

స్వాహాభిమానినశ్చాగ్నే రాత్మజాం స్త్రీ నజీజనత్,
పావకం పవమానం చ శుచిం చ హుతభోజనమ్ ౬౦

(సోఽయం) స్వసంకల్పకృతజగద్బంధమోక్షో భగవాన్ అనుమేయతత్త్వః శాస్త్రైక వేద్యవివిధవిచిత్రశక్తిమత్ స్వరూపః స్థితివ్యతికరోపశమాయ స్థితిః పాలనం వ్యతికరః సృష్టిః ఉపశమః సంహారః తేషాం సమాహారే ద్వంద్వః తస్మై జగత్పాలనాద్యర్థం పాలనాధికృతభగవదంశభూతేంద్రా ద్యభిప్రాయేణ, స్థితిపదం ప్రయుక్తం సత్త్వేనేతి, గుణత్రయోపలక్షణం స్థిత్యాద్యనుగుణసత్త్వాదిగుణ విశిష్టత్వేన సృష్టానస్మా౯ సురగణా౯, అదభ్రకరుణేన అనల్పదయాయుక్తేన, విలోకనేన దృశ్యాత్, ఆశీర్లిఙః, ఆర్ధధాతుకత్వాత్ పశ్యాదేశాభావః దృశ్యానితి ద్వితీయాంతపాఠే తు పశ్యత్వితి క్రియాపద మధ్యాహర్తవ్యం, దృశ్యా౯ కృపావలోకనవిషయత్వయోగ్యాన్, అస్మాన్ పశ్యత్విత్యర్థః కథం భూతేన విలోకనేన యచ్ఛ్రియో లక్ష్మ్యా నికేతం స్థాన మరవిందం కమలం తత్ క్షిపతా తిరస్కుర్వతా ౫౭

హే తాత ! ఏవం లబ్ధః కృపావలోకో యై స్తైః సురగణై రభిష్టుతౌ భగవంతౌ నరనారాయణౌ గంధమాదనాఖ్యం పర్వతం ప్రతి యయతుః గతవంతౌ ౫౮

తావేవ హరేరంశతయాఽవతీర్ణౌ ఇమౌ నరనారాయణౌ భువః భారవ్యయాయ భారక్షపణాయ యదుకురుకులశ్రేష్ఠౌ ఇమౌ కృష్ణార్జునా విహాగతౌ తావేవ కృష్ణార్జునరూపేణాఽవతీర్ణా విత్యర్థః. ౫౯

ఏవం ధర్మపత్నీనాం దక్షదుహితౄణాం త్రయోదశానాం సంతతిః కథితా. అథ చతుర్దశ్యా దక్షదుహితుః సంతానిమాహ (స్వాహేతి) అభిమానినః స్వాహాం భార్యాం స్వస్యాత్యంత మనుకూలాం మన్యమానా దగ్నేః తద్భార్యా స్వాహాఖ్యా త్రీ౯ పుత్రాన్ ప్రసూతవతీ, అభిమానిన ఇత్యాత్మజవిశేషణం వా, త్రేతాగ్న్యభిమానినో దేవానిత్యర్థః తానాహ పావకమితి. హుతభోజన మితి త్రయాణాం విశేషణం హుతం దేవతోద్దేశేన త్యక్తం చరుపురోడాశాదికం భుంక్త ఇతి హుతభోజనః తమ్. ౬౦

(స్వాహాదేవ్యాః సంతానకథనమ్)

తేభ్యోఽగ్నయ స్సమభవన్ చత్వారింశచ్చ పంచ చ,
త ఏ వై కోనపంచాశత్ సాకం పితృపితామహైః ౬౧

వైతానికే కర్మణి యన్నామభి ర్బ్రహ్మవాదిభిః,
ఆగ్నేయ్య ఇష్టయో యజ్ఞే నిరూప్యంతేఽగ్నయస్తు తే, ౬౨

అగ్నిష్వాత్తా బర్హిషద స్సోమ్యాః పితర ఆజ్యపాః,
సాగ్నయోఽనగ్నయ స్తేషాం పత్నీ దాక్షాయణీ స్వధా ౬౩

తేభ్యో దధార కన్యే ద్వే వయునాం ధారిణీం స్వధా,
ఉభే తే బ్రహ్మవాదిన్యౌ జ్ఞానవిజ్ఞానపారగే ౬౪

(తేభ్యః) పావకాదిభ్యః పంచచత్వారింశ దగ్నయః సమభవన్ త ఏవ పంచచత్వారింశ దగ్నయః పితృపితామహైః సాకం సహ ఏకోనపంచాశత్ తత్ర పితర స్త్రయః పితామహ ఏకః ౬౧

పంచచత్వారింశ దగ్నీన్ విశినష్టి (వైతానిక ఇతి) యన్నామభి ర్యేషాం అగ్నీనాం నామభిః, వైతానికే వైదికే కర్మణి తథా యజ్ఞే యద్వా యజ్ఞరూపే వైతానికే కర్మణి ఆగ్నేయ్య అగ్నిదేవతాకా ఇష్టయో యాగాః బ్రహ్మవాదిభి ర్వైదికైః నిరూప్యంతే త ఏతేఽగ్నయ ఇత్యర్థః ౬౨

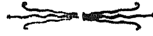
అథ పంచదశ్యా దక్షదుహితుః సంతతిం వక్ష్యన్ తత్పతీన్ పితౄన్ విభజతి (అగ్నిష్వాత్తా ఇతి) అగ్నిష్వాత్తా అయజ్వాన స్తేఽనగ్నయః యేషా మగ్నౌ కరణం నాస్తి తేఽనగ్నయః తే చాజ్యపా యే చ బర్హిషదో యజ్వాన స్తే సాగ్నయః అగ్నౌ కరణవంతః సోమ్యాః సోమపాశ్చ తథా చ శ్రుతిః 'యే వై యజ్వాన స్తే వై పితరో బర్హిషదః యే వా అయజ్వానో గృహమేధిన స్తే పితరోఽగ్నిష్వాత్తా' ఇతి తేషా ముభయవిధానాం పితౄణాం పత్నీ దాక్షాయణీ దక్షదుహితా స్వధాఖ్యా ౬౩

(తేభ్యః) పితృభ్యః మేధాం వైతరణీం చ ద్వే కన్యే దధార గర్భే ధృతవతీ. ప్రసూతవతీ త్యర్థః, తయోః సంతతి ర్నాస్తీత్యాహ (ఉభ ఇతి.) తే ఉభే మేధావైతరణ్యౌ బ్రహ్మవాదిన్యౌ బ్రహ్మోపదేష్ట్ర్యౌ జ్ఞానశస్త్రజన్యం విజ్ఞానం వివేకాదిజన్యం తయోః పారం అంతం గతవత్యౌ సనకాదివ దూర్ధ్వరేతస్కే తే ఇతి భావః ౬౪

భవస్య పత్నీ తు సతీ భవం దేవ మనువ్రతా,
ఆత్మన స్సదృశం పుత్రం న లేభే గుణశీలతః ౬౫

పితర్యప్రతిరూపే స్వే భవాయానాగసే రుషా,
అప్రౌఢై వాత్మనాఽఽత్మాన మజహాద్యోగసంయుతా, ౬౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
విదురమైత్రేయసంవాదే ప్రథమోఽధ్యాయః

(భవస్య) రుద్రస్య యా పత్నీ సతీ నామ్నీ సాపి గుణశీలాదిభి రాత్మనః స్వస్యాః సదృశం దేవం భవం సేవమానాపి పుత్రం న లేభే ౬౫

తత్ర హేతుః స్వే పితరి దక్షే, అనాగసే నిరపరాధినే, భవాయ రుద్రాయ, రుషా క్రోధేనాఽప్రతిరూపే, అసదృశే ప్రతికూలే సతి, ఆత్మనా స్వయమేవ, ఆత్మానం దేహం, అప్రౌఢైవ బాలైవ సతీ, యోగసంయుతా అజహాత్ తత్యాజ. యోగాగ్నినా దేహం దదాహేత్యర్థః. ౬౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

విదుర ఉవాచ—

భవే శీలవతాం శ్రేష్ఠే దక్షో దుహితృవత్సలః,
విద్వేష మకరోత్ కస్మాత్ అనాదృత్యాఽఽత్మజాం సతీమ్. ౧

క_స్తం చరాచరగురుం నిర్వైరం శాంతవిగ్రహమ్,
ఆత్మారామం కథం ద్వేష్టి జగతో దైవతం మహత్ ౨

ఏతదాఖ్యాహి మే బ్రహ్మన్ ' జామాతు శ్శ్వశురస్య చ,
విద్వేషస్తు యతః ప్రాణాం_స్తత్యజే దు_స్త్యజాన్ సతీ ౩

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

భవాయ పిత ర్యప్రతిరూపే సత్యాత్మానం తత్యాజేతి సంగ్రహేణో_క్తం దేహత్యాగం చాశ్రుత్య తద్వి_స్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి విదురః (భవ) ఇతి త్రిభిః శీలవతాం నిర్వైరత్వసమదర్శనత్వాదిరూపస్వభావవతాం, శ్రేష్ఠే, భవే రుద్రే, దుహితృషు చ సతీం దక్షః సతీ నామ్నీ, మాత్మజామనాదృత్య, కస్మాద్ధేతో ర్విద్వేష మకరోత్. న చ దుహితృజామాతరౌ విద్వేషార్హావితి భావః ౧

ఇతశ్చ న భవో విద్వేషార్హ ఇత్యాహ (క) ఇతి. కో బ్రహ్మ దక్షః చరాచరాణాం గురుం జ్ఞానోపదేష్టారం అచరాణామపి జ్ఞానసంపాదనసమర్థం. కిముత చరాణామితి కైముత్యన్యాయద్యోతనాయ అచరపదం ప్రయు_క్తం, జగతః జిజ్ఞాసోః లోకస్య మహద్దైవతం ఆరాధ్యం రుద్రస్తారకం బ్రహ్మ వ్యాచష్టే శంకరాద్ జ్ఞాన మన్విచ్ఛేదితి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం జ్ఞానార్థం జిజ్ఞాసుభి రారాధ్యమితి భావః నిర్వైరం భవం ద్వేష్టి అద్వేషీదిత్యర్థః నిర్వైరత్వే హేతుః - శాంతవిగ్రహం శాంతిరేవ విగ్రహో యస్య శాంతిప్రచురమిత్యర్థః ఆత్మని సర్వభూతాంతరాత్మని పరమపురుషే ఆరామో రతి ర్యస్య తం, "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీతే"తి శ్రుత్యు_క్తరీత్యా శమదమాదిభిః సర్వాత్మకం బ్రహ్మైవోపాసీన మిత్యర్థః ౨

జామాతు ర్భవస్య శ్వశురస్య దక్షస్య యతో హేతోః విద్వేషోఽభవత్ యతశ్చ విద్వేషాత్ దక్షస్య దుహితా సతీ ప్రాణాన్ తత్యాజ. ఏతన్మహ్యం హే బ్రహ్మన్ ! ఆఖ్యాహి కథయ ౩

మైత్రేయ ఉవాచ—

పురా విశ్వసృజాం సత్రే సమేతాః పరమర్షయః,
తథాఽమరగణా స్సర్వే సానుగా మునయోఽగ్నయః ౪

తత్ర ప్రవిష్ట మృషయో దృష్ట్వాఽర్కమివ రోచిషా,
భ్రాజమానం వితిమిరం కుర్వంతం తన్మహత్ సదః ౫

ఉదతిష్ఠ౯ సదస్యా స్తే స్వధిష్ణ్యేభ్య స్సహాగ్నయః,
ఋతే విరించం శర్వం చ తద్భాసాక్షి ప్తచేతసః. ౬

సదసస్పతిభి ర్దక్షో భగవా౯ సాదు సత్కృతః,
అజం లోకగురుం నత్వా నిషషాద తదాజ్ఞయా. ౭

ప్రాఙ్నిషణ్ణం మృడం దృష్ట్వా నామృష్య త్తదనాదృతః,
ఉవాచ వామం చక్షుర్భ్యా మభివీక్ష్య దహన్నివ ౮

ఏవ మాపృష్టో మైత్రేయో భవదక్షయోర్మిథో విద్వేషనిమిత్తం తన్నిమిత్తం సతీదేహత్యాగం చ సప్రపంచ ముపపాదయిషుః ఔపోద్ఘాతికీం కథాం ప్రస్తౌతి (పురేతి) విశ్వసృజాం మరీచ్యాదిప్రజాపతీనాం. సత్రం బహుయజమానకర్తృకో యాగః సత్రం, తస్మి౯ పరమర్షయ స్తథా సభృత్యా ఇంద్రాదయః సురగణాః అగ్నయోఽగ్న్యభిమానిన్యో దేవతాశ్చ సమేతాః సంఘీభూతాః ఆస౯. ౪

తత్ర యజ్ఞీయం దేశం ప్రవిష్టం దక్షమితి శేషః, దృష్ట్వా చతుర్ముఖం శివం చ వినా సర్వే తస్య దక్షస్య భాసా ఆక్షిప్త మభిభూతం తేజః యేషాం తే సహాగ్నయః అగ్న్యభిమానిదేవతాసహితాః, సదస్యాః సదసి సంస్థితాః, స్వాసనేభ్య ఉదతిష్ఠ౯ ఉత్థితవంతః. దక్షం కథంభూతం ? రోచిషా దేహ కాంత్యా ఆదిత్యమివ భ్రాజమానం మహత్ సదః మహతీం సభాం వితిమిరం యథా తథా కుర్వంతమ్. ౫—౬

తతః స భగవాన్ దక్షః సదసస్పతిభిః సాధు యథా తథా సత్కృతః పూజితః లోకగురు మజం బ్రహ్మాణం ప్రణమ్య తస్యాఽజస్యాజ్ఞయా నిషసాద ఉపవిష్టవా౯. ౭

ప్రాక్ స్వోపవేశాత్ పూర్వమేవాఽఽగత్య నిషణ్ణ ముపవిష్టం మృడం శివం దృష్ట్వా తేన మృడేనానాదృతః ప్రత్యుత్థానాదిభిరసత్కృతో దక్షః నామృష్యత్ న సేహే, వామం వక్రం యథా తథా దహన్నివ చక్షుర్భ్యాం అభివీక్ష్య ఉవాచ. ౮

(దక్షమహేశ్వరయో ర్విరోధోత్పత్తికథనమ్)

శ్రూయతాం బ్రహ్మర్షయో మే సహదేవా స్సహాగ్నయః,
సాధూనాం బ్రువతో వృత్తం నాజ్ఞానా న్న చ మత్సరాత్ ౯

అయం తు లోకపాలానాం యశోఘ్నో నిరపత్రపః,
సద్భి రాచరితః పంథా యేన స్తబ్ధేన దూషితః ౧౦

ఏష మే శిష్యతాం ప్రాప్తో యన్మే దుహితు రగ్రహీత్,
పాణిం విప్రాగ్నిముఖత స్సావిత్ర్యా ఇవ సాధువత్ ౧౧

గృహీత్వా మృగశాబాక్ష్యాః పాణిం మర్కటలోచనః,
ప్రత్యుత్థానాభివాదార్హే వాచా ప్యకృత నోచితమ్ ౧౨

ఉక్తిమేవాహ (శ్రూయతా) మిత్యాదినా యజ్ఞభాగం న లభతాం ఇత్యంతేన హే సహాగ్నయో మహర్షయః। సాధూనాం వృత్త మాచారం బ్రువతః కథయతో మే మమ వాక్యం వక్ష్యమాణం శ్రూయతాం యుష్మాభిరితి శేషః ఇదం వక్ష్యమాణం వచః అజ్ఞానాత్ మత్సరాచ్చ న కథ్యత ఇత్యాహ (అజ్ఞానాదితి) అజ్ఞానాన్మత్సరాచ్చ న కథయిష్యామీత్యర్థః ౯

అయం రుద్రః నామ్నాపి నిర్దేష్టు మనహమానోఽయమితి సర్వనామ్నా నిర్దిష్టవాన్. ఏవ ముత్తరత్రాపి. లోకపాలానాం యశోనాశకః నిరపత్రపః లజ్జారహితః స్తబ్ధేన విహితధర్మపరిత్యాగినా మూర్ఖేణ వా యేన రుద్రేణ సద్భిరాచరితః అనుష్ఠితః పంథాః వైదికాచారః దూషితః దోషం ప్రాపితః వినాశిత ఇతి యావత్ ౧౦

స్తబ్ధతామేవ ప్రపంచయతి (ఏష ఇతి.) ద్వాభ్యామ్ ఏష రుద్రః యత్ యస్మాత్ మే మమ, శిష్యతాం ఉపగతః, మే దుహితుః సత్యాః పాణిం విప్రాగ్నిసాక్షికం. సాధువత్ అగ్రహీత్ సాధువదితి వతిప్రత్యయేన వస్తుతోఽసాధురితి వ్యంజితమ్. ౧౧

మర్కటస్యేవ లోచనే యస్య సోఽయం రుద్రః, మృగశాబస్య హరిణబాలకస్య, అక్షిణీ, ఇవాక్షిణీ యస్యాః తస్యాః సత్యాః, పాణిం గృహీత్వా ఊఢ్వా. ప్రత్యుత్థానాభివాదనాదియోగ్యే మయి వాఙ్మాత్రేణాపి ఉచితం సత్కారం నాకృత న కృతవాన్, ౧౨

లుప్తక్రియాయాశుచయే మానినే భిన్నసేతవే,
అనిచ్ఛన్నప్యదాం బాలాం శూద్రాయే వోశతీం గిరమ్ ౧౩

ప్రేతావాసేషు ఘోరేషు ప్రేతైః భూతగణై ర్వృతః,
అటత్యున్మత్తవ న్నగ్నో వ్యుప్తకేశో హసన్ రుదన్ ౧౪

చితాభస్మకృతస్నానః ప్రేతస్రఙ్న్రస్థిభూషణః,
శివాపదేశో హ్యశివో మత్తో మత్తజనప్రియః.
పతిః ప్రమథభూతానాం తమోమాత్రాత్మకాత్మనామ్. ౧౫

తస్మా ఉన్మాదనాయాఽథ నష్టశౌచాయ దుర్హృదే,

అనర్హాయ కన్యాం దత్తవాన్ అహమితి అనుతప్యమాన ఆహ (లుప్తక్రియాయేతి) సార్ధై శ్చతుర్భిః లుప్తక్రియాయ లుప్తః క్రియా సదాచారో యేన అత ఏవాఽశుచయే మానినే దురహంకారిణే, భిన్నసేతవే భిన్నః భ్రంశితః సేతుః ధర్మమర్యాదా యేన తస్మై, అనిచ్ఛన్నపి దాతుమితి శేషః. అహం బాలాం కన్యా మదాం దత్తవాన్, యథా శూద్రాయ ఉశతీం నిర్దుష్టాం వేదలక్షణాం గిరం తద్వే త్యర్థః. ౧౩

(ప్రేతావాసేషు) శ్మశానేషు ఘోరై ర్వికృతై ర్భూతగణైశ్చ వృతః నగ్నః వివసనః వ్యుప్తకేశః వికీర్ణకేశః ఉన్మత్త ఇవ హసన్ రుదంశ్చ అటతి పర్యటతి ౧౪

(చితాభస్మనా) శ్మశానభస్మనా, కృతం స్నానం యేన ప్రేతానాం స్రజో మాల్యాని యస్య సః, న్రస్థిభూషణః నృణామస్థీని భూషణాని యస్య సః, స్వయ మశివోఽమంగళోఽపి. శివాపదేశః శివ ఇతి వ్యవహారమాత్రం యస్య, స్వయం మత్తో మత్తానాం జనానాం ప్రియశ్చ తమోమాత్రాత్మకః, కేవల తమోరూపః, ఆత్మా స్వభావో యేషాం తేషాం ప్రమథభూతానాం ప్రమథాఖ్యభూతవిశేషాణాం పతిః ౧౫

తస్మై ఉన్మాదానాం భూతవిశేషాణాం నాథాయ, దుర్హృదే దుష్టచిత్తాయ, నష్టశౌచాయ ఆచారహీనాయ, సాధ్వీ సతీ కన్యా, మయా దత్తా పరమేష్ఠినా చోదిత ఆదిష్టోఽహం దత్తవానిత్యధ్యాహారః చోదిత ఇత్యార్షత్వాత్ వ్యత్యయేన తృతీయార్థే ప్రథమా వా. బతేతి ఖేదే. కేచిదత్ర లుప్తక్రియా యాశుచయే ఇత్యాదిగ్రంథం రుద్రనిందాపరం యథాశ్రుతం వ్యాఖ్యాయ వాస్తవ స్త్వయమర్థ ఇత్యుప క్రమ్య "లుప్తాక్రియా యస్మిన్ పరబ్రహ్మరూపత్వాత్ అత ఏవ న శుచిర్యస్మాత్ అమానినే అభిన్నసేతవ

(దక్షమహేశ్వరయో ర్విరోధోత్పత్తికథనమ్)

దత్తా బత మయా సాధ్వీ చోదితే పరమేష్ఠినా ౧౬

ఇతి చ చ్ఛేదః, తస్య పరమేశ్వరస్య మదీయా మానుషీ కన్యా కథం యోగ్యా స్యాదితి లజ్జయా దాతుమనిచ్ఛన్నపి తత్సంబంధబలేన దత్తవాన్ శూద్రాయేత్యనర్హత్వమాత్రే దృష్టాంతః, న హీనత్వే. పూర్వాపరస్వగ్రంథవిరోధాపత్తేః ఏతదుక్తం భవతి యథాకథంచిత్ శూద్రాయ వేద మర్థలోభేన దదాతి తద్వదితి. ప్రేతావాసేష్విత్యాది సర్వం విడంబనమాత్రమితి స్వయమేవాహ (ఉన్మత్తవదితి.) అన్యథా ఉన్మత్త ఇత్యేవావక్ష్యత్ అశివః నాస్తి శివో యస్మాత్ అమత్తోఽమత్తజనప్రియః ఇతి చ్ఛేదః. పతిః ప్రమథభూతానా మితి భక్తవాత్సల్య మాహ తామసానపి దోషమశేష మపనీయ పాతి నష్టానామపి శౌచశుద్ధిర్యస్మాత్ దుష్టేష్వప్యేష మయాఽనుకంప్యా "ఇతి హ్యున్మనో యస్య స దుర్హృత్ తస్మై. బతేతి హర్షే" ఇతి రుద్రస్య ప్రశంసాపరత్వం వ్యాచక్షతే, తత్రాయం వాస్తవోఽర్థః. కిం దక్షస్యాభిప్రేతః ఉత ఏతత్పురాణకర్తుః ఉతాన్యస్య త్వాదృశస్య కస్యచిత్ ' నాద్యః. సాధూనాం బ్రువతో వ్రతం నాజ్ఞానా న్న చ మత్సరాదితి వాస్తవికత్వ ముపక్రమ్య లోకపాలానాం యశోఘ్నో నిరపత్రపః యేన స్తబ్ధేన దూషితః, ఏషమే శిష్యతాం ప్రాప్త ఇత్యాదినా నిందయతోఽభిప్రేతత్వాసంభవాత్. నిందాయామేవ తస్య తాత్పర్యాతిశయావగమాత్. అత ఏవాహ — దక్షో గిరిత్రాయ విసృజ్య శాపం తస్మాత్ వినిష్క్రమ్య వివృద్ధమన్యుర్జగామేతి నిందాపూర్వకశాపకరణత్వ వివృద్ధక్రోధత్వ వినిష్క్రమణాదయో వక్ష్యమాణా ఉపపన్నాః న ద్వితీయః వేదాంతార్థోపబృంహణరూపత్వా దస్య పురాణస్య వేదాంతేషు చ "అనపహతపాప్మా వా అహమాస్మ నారాయణా ద్రుద్రోఽజాయత" ఇత్యాదిషు కర్మవశ్యత్వకార్యత్వాదిశ్రవణాత్ తద్విరుద్ధార్థానా మత్ర నిబద్ధుమయుక్తత్వేనైతత్పురాణకర్తృభిప్రేతత్వాసంభవాత్ అత ఏవ హి "సద్యోఽజాయత తన్మన్యుః కుమారో నీలలోహితః, స వై రురోద దేవానాం పూర్వజో భగవాన్ భవః నామాని కురు హే ధాతః' స్థానాని చ జగత్పతే" ఇతి వేదాంతార్థానుసారేణైవ కార్యత్వకర్మవశ్యత్వచతుర్ముఖకృతనామస్థానాదిమత్త్వ ముపబృంహితమ్ క్వచిత్ త్రిమూర్త్యైక్యాదికం ప్రతీయమానం ప్రద్యున్న యేనాన్యథాప్యుపపన్నమితి పూర్వమేవ ప్రతిపాదితమ్ న తృతీయః, ఆగ్రహమూలకత్వాత్, నిందాపరగ్రంథస్య యథా కథంచిద్విపరీతార్థపర్యవసానకరణే సర్వత్రాప్యేవమేవ స్యాదితి స్తుతినిందయో ర్వ్యవస్థానుపపత్తేశ్చ. యదప్యుక్తం లుప్తా క్రియా యస్మిన్ పరబ్రహ్మరూపత్వాదితి తదయుక్తం, పరబ్రహ్మత్వమపి రామకృష్ణాద్యవతారేషు లుప్తక్రియాత్వాదర్శనేన హేతోర్వ్యభిచారాత్. అమానినే అభిన్నసేతవ ఇతి పదచ్ఛేద ఇత్యప్యయుక్తం సద్భిరాచరితః పంథా యేన స్తబ్ధేన దూషిత ఇతి యజ్ఞభాగం న లభతాం దేవైర్దేవగణాధమ ఇతి పూర్వోత్తరవ్యాఘాతాత్ తస్య పరమేశ్వరస్య మదీయా మానుషీ కన్యేత్యాద్యప్యయుక్తం భవదక్షయో రుభయోరపి

మైత్రేయ ఉవాచ —

విని౦ద్యైవం స గిరిశ మప్రతీప మవస్థితమ్,
దక్షోఽథాఽప ఉపస్పృశ్య క్రుద్ధ శ్శప్తుం ప్రచక్రమే. ౧౭

అయం తు దేవయజన ఇంద్రోపేంద్రాదిభి ర్భవః
సహ భాగం న లభతాం దేవై ర్దేవగణాఽధమః. ౧౮

నిషిధ్యమాన స్స సదస్యముఖ్యైః దక్షో గిరిత్రాయ విసృజ్య శాపమ్,
తస్మా ద్వినిష్క్రమ్య వివృద్ధమన్యు ర్జగామ కౌరవ్య నిజం నికేతనమ్. ౧౯

విజ్ఞాయ శాపం గిరిశానుగాగ్రణీ ర్నందీశ్వరో రోషకషాయదూషితః,

చతుర్ముఖాత్ ప్రసూతత్వేన దక్షకన్యాయా మానుషీత్వాసంభవాత్ "మనోర్జాతావఞ్యతౌ షుక్ చ" ఇతి హి మానుషశబ్దో వ్యుత్పాదితః తామసానామపి దోష మపనీయ పాతిత్యాద్యపి మందమ్
"తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్,
క్షిపామ్యజస్రమశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు
ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని,
మా మప్రాప్యైవ కౌంతేయ తతో యాంత్యధమాం గతిమ్
ఇతి తామసానాం నిగ్రాహ్యత్వగానాత్ తస్తాద్యథోక్త ఏవార్థః ౧౬

స దక్షః అప్రతీపం అప్రతిక్రియ ముదాసీన మవస్థిత మాసీనం గిరిశమేవ ముక్తవిధయా వినింద్య అథ అప ఉపస్పృశ్య ఆచమ్యేత్యర్థః క్రుద్ధః శప్తుం ప్రచక్రమే ఉపక్రాంతవాన్. ౧౭

అయం భవో రుద్రః, తు శ్లైతౌ యతః దేవగణాధమః సర్వేభ్యోఽదేవేభ్యోఽధమః తతః ఇంద్రాదిభిః దేవైః సహ దేవయజనే దేవోద్దేశ్యకయాగే యజ్ఞభాగం న లభతాం న ప్రాప్నుయాత్ ౧౮

హే కౌరవ్య! విదుర! స దక్షః సదస్యముఖ్యైః సభ్యశ్రేష్ఠైః, నిషిధ్యమానః నివార్యమాణోఽపి, వివృద్ధః మన్యుః క్రోధో యస్య సః, గిరిత్రాయ రుద్రాయ, శాపం యజ్ఞభాగానర్హతారూపం, విసృజ్య, తస్మాత్ సత్రదేశాత్, బహిర్నిర్గత్య స్వీయం నికేతనం గృహం ప్రతి జగామ ౧౯

గిరిశానుగానాం రుద్రపార్షదానాం అగ్రణీర్ముఖ్యః నందీశ్వరః దక్షవిసృష్టం శాపం జ్ఞాత్వా. రోష ఏవ కషాయస్తేన దూషితః, ఆరక్తనేత్ర ఇత్యర్థః. దక్షాయ దారుణం శాపం విససర్జ, తథా

(నందికృతదక్షప్రతిశాపః)

దక్షాయ శాపం విససర్జ దారుణం యే చాన్వమోదం స్తదవాచ్యతాం ద్విజాః ౨౦

య ఏతన్మర్త్య ముద్దిశ్య భగవత్యప్రతిద్రుహి,
ద్రుహ్యత్యజ్ఞః పృథగ్ దృష్టిః తత్త్వతో విముఖో భవేత్. ౨౧

గృహేషు కూటధర్మేషు సక్తో గ్రామ్యసుఖేచ్ఛయా,
కర్మతంత్రం వితనుతే వేదవాదవిపన్నధీః ౨౨

బుద్ధ్యా పరాభిధ్యాయిన్యా విస్మృతాత్మగతిః పశుః,

తస్య రుద్రస్యాఽవాచ్యతాం వచనానర్హతాం, వినింద్యతాం యే చ సదస్యా ద్విజా అన్వమోదన్ అభ్యనందన్, తేభ్యశ్చ శాపం విససర్జేత్యర్థః. ౨౦

తత్ర దక్షం శపతి సార్ధైస్త్రిభిః యో దక్షః, అజ్ఞః దేవాదివిలక్షణాత్మజ్ఞానరహితః, అత ఏవ పృథగ్దృష్టి రబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదర్శీ, అప్రతిద్రుహి ప్రతిద్రోహ మకుర్వతి భగవతి భగవదంశావతారరూపే భవే, మర్త్యముద్దిశ్య మరణాదిధర్మభాజ ముద్దిశ్య. కేవలనికృష్ట మజ్ఞాత్వేత్యర్థః ద్రుహ్యతి అపకరోతి ఏతత్ ఏతస్మాత్ కారణాత్, ఏతమితి పాఠే ఏతం భవం మర్త్యత్వేన జ్ఞాత్వేత్యర్థః. స దక్షః తత్త్వతః ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యాత్, విముఖః పరాఙ్ముఖః, భవేత్ తత్త్వత్రయజ్ఞానరహితో భవేదిత్యర్థః అయం ప్రథమః శాపః. ౨౧

ఏవం తత్త్వవైముఖ్యరూపశాపం విసృజ్య తత్కార్యరూప మలౌకికలోకకర్మాభిరుచిరూపం శాపం విసృజతి (గృహేష్వితి) కూటధర్మేషు అవిచాల్యాని కర్మాణి యేషు ప్రాకృతగుణసంసర్గా ద్దుర్నివార్యకర్మస్వితి యావత్ గృహేషు గ్రామ్యసుఖేచ్ఛయా సాంసారికవైషయికసుఖేచ్ఛయా సక్తః, అత ఏవ వేదవాదైః అల్పాస్థిరఫలసాధనాని కర్మాణి అనంతస్థిరఫలసాధనత్వేన ప్రరోచయద్భిః "అపామ సోమ మమృతా అభూమ" "అక్షయ్యఽహ వై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతం భవతి" ఇత్యాదిభి రర్థవాదై ర్విపన్నా వినష్టా ధీ ర్బుద్ధి ర్యస్య సః కర్మతంత్రం కర్మకలాపం, వితనుతాం అల్పస్థిరఫలసాధనకర్మాణి కుర్యాదిత్యర్థః అయం ద్వితీయః శాపః ౨౨

పరో దేహాదిః తమేవాత్మత్వేనాభిధ్యాతుం శీల మస్యాః తయా బుద్ధ్యా విస్మృతా ఆత్మగతిః జీవాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యావగతిర్యేన అత ఏవ పశుః పశుతుల్యః అత ఏవాఽతితరాం నితరాం

స్త్రీకామః సోఽస్త్వతితరాం దక్షో బస్తముఖోఽచిరాత్ ౨౩

విద్యాబుద్ధి రవిద్యాయాం కర్మమయ్యా మసౌ జడః,
సంసరం త్విహ యే చాము మను శర్వావమానినమ్, ౨౪

గిరః శ్రుతాయాః పుష్పిణ్యా మధుగంధేన భూరిణా,
మథ్నా చోన్మథితాత్మానః సమ్ముహ్యంతు హరద్విషః ౨౫

సర్వభక్షా ద్విజా వృత్త్యై ధృతవిద్యాతపోవ్రతాః,
విత్తదేహేంద్రియారామా యాచకా విచరం త్విహ ౨౬

స్త్రీకామః స దక్షః అచిరాదాశు బస్తముఖః బస్తస్యమేషస్య ముఖమివ ముఖం యస్య సః అస్తు భవేత్ తథా కర్మమయ్యా కర్మాత్మికాయాం అవిద్యాయా మియమేవ విద్యేతి తత్త్వవిద్యేతి బుద్ధిర్యస్య అత ఏవాసౌ దక్షః అజః అజతుల్యః పశుప్రాయః అస్తు స్యాదితి తృతీయః శాపః అథ రుద్రాఽవమానినో దక్షానుకూలాన్ ద్విజాన్ శపతి (సంసరంత్వితి) సార్ధద్వయేన శర్వం రుద్రం అవమన్యత ఇతి శర్వావమానీ, తమముం దక్షమనుసృత్య, యే చ దక్షకృతశాపాభినందిన ఇత్యర్థః తే ఇహలోకే, సంసరంతు జన్మమరణాదిభాజో భవంతు అయం ప్రథమః శాపః ౨౩—౨౪

యే హరద్విషః తే పుష్పిణ్యాః పుష్పమాత్రఫలాయాః ఆపాతరమణీయాయా ఇత్యర్థః. యద్వా పుష్పవన్మనః క్షోభకత్వా దర్థవాదాః పుష్పశబ్దేన వివక్షితాః పుష్పిణ్యాః తద్బహుళాయా ఇత్యర్థః, అథవా పుష్పగంధవత్ క్షణమాత్రోపభోగ్య స్వర్గాదిసుఖప్రకాశికాయాః శ్రుతాయాః వేదపూర్వభాగ రూపాయా ఇత్యర్థః. "యామిమాం పుష్పితాం వాచ" మిత్యాదివత్ మథ్నా మనఃక్షోభకేణ భూరిణా మధుగంధేన మధుగంధతుల్యేన స్వర్గాదిసుఖప్రకాశకేన ఉన్మథితః క్షోభితః ఆత్మా మనః యేషాం తే హరద్విషస్తే సంముహ్యంతు మోహం ప్రాప్నువంతు. నిత్యానిత్యధర్మాధర్మాదిషు సర్వత్ర విపరీత జ్ఞానా భవంత్వితి ద్వితీయః శాపః ౨౫

సర్వభక్షాః సర్వం అవిహితాప్రతిషిద్ధనిషిద్ధం భక్షం భక్ష్యం యేషాం తే హరద్విషో ద్విజా వృత్త్యై కేవలశరీరాపత్యకలత్రాదిపోషణాయైవ ధృతాని విద్యాతపోవ్రతాని యైస్తే విత్తదేహాదిష్వేవారామో రతిర్యేషాం తే యాచకాః సంతో విచరంత్వితి తృతీయః శాపః ౨౬

(భృగుకృతశాపప్రకారః)

తస్యైవం దదత శ్శాపం శ్రుత్వా ద్విజకులాయ వై,
భృగుః ప్రత్యసృజచ్ఛాపం బ్రహ్మదండం దురత్యయమ్. ౨౭

భవవ్రతధరా యే చ యే చ తాన్ సమనువ్రతాః,
పాషండినస్తే భవంతు సచ్ఛాస్త్రపరిపంథినః ౨౮

నష్టశౌచా మూఢధియో జటాభస్మాస్థిధారిణః,
విశంతు శివదీక్షాయాం యత్ర దైవం సురాసవమ్. ౨౯

బ్రహ్మ చ బ్రాహ్మణాంశ్చైవ యద్యూయం పరినిందథ,

ఏవం శపంతం నందీశ్వర మాలక్ష్య భృగుః ప్రత్యశప దిత్యాహ మైత్రేయః తస్య నందీశ్వరస్య బ్రహ్మకులాయ ఏవ ముక్తరీత్యా శాపం బ్రువతః సత స్తం శాపం శ్రుత్వా భృగు ర్దురత్యయం దురతిక్రమం బ్రహ్మదండం బ్రహ్మదండకల్పం శాపం ప్రత్యసృజత్ ప్రత్యదాత్ ౨౭

తమేవాహ (భవేతి) భవస్య రుద్రస్య వ్రతం పిశాచచర్యాదికం తత్ యే ధరంతి యే చ భవవ్రతధరా ననువ్రతాః అనుసరంతః తే సర్వే పాషండినో వేదవిరుద్ధకర్మనిష్ఠాః, సచ్ఛాస్త్రాణాం భగవచ్ఛాస్త్రాణాం పంచరాత్రాదీనాం, పరిపంథినః ప్రతికూలా భవేయుః ౨౮

పాషండిత్వమేవ విశదయతి (నష్టశౌచా ఇతి) నష్టశౌచా దుష్టాచారాః, మూఢధియః పరావర తత్త్వజ్ఞానరహితాః, జటాదిధారిణః శివదీక్షాయాం —

"ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః,
భగాసనస్థ స్త్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణమృచ్ఛతి

ఇత్యాద్యుక్తవిధశివదీక్షాయాం ప్రవిశంతో యత్ర దీక్షాయాం సురా పైష్టీ ఆసవం తాలాదిసంభవం మద్యం ద్వంద్వైకక్యాత్ క్లీబత్వం తద్దైవం దైవమివ పూజ్యం సురాకుంభస్థాపనతత్త్సదేవపూజాదేః శైవాగమాదిష్వభిధానా దేవముక్తమ్ ౨౯

భవతా మయం శాపోఽనురూప ఏవేతి వదన్ తమేవ ప్రథయతి (బ్రహ్మచేతి) యతో యూయం పాషండం ధర్మమాశ్రితా యత్ యస్మాచ్చ పుంసాం వర్ణాశ్రమవతాం సేతుం స్వర్గాపవర్గసాధన

నేతుం విధారణం పుంసా మతః పాఖండ మాశ్రితాః ౩౦

ఏష ఏవ హి లోకానాం శివః పంథా స్సనాతనః,
యం పూర్వే చానుసంతస్థు ర్యత్ప్రమాణం జనార్దనః ౩౧

తద్బ్రహ్మ పరమం శుద్ధం సతాం వర్త్మ సనాతనమ్,
విగర్హ్య యాత పాషండం దైవం వో యత్ర భూతరాట్ ౩౨

మైత్రేయ ఉవాచ –

తస్యైవం వదత శ్శాపం భృగోః స భగవాన్ భవః,

యజ్ఞోపాసనాదిప్రకాశనేన పురుషార్థప్రాపకం మర్యాదారూపం వా విధారణం మాతాపితృసహస్రపద్ధిరో పదేశాదినా విశేషధారకం ప్రవర్తకమితి యావత్. ఏవంభూతం బ్రహ్మ వేదం బ్రాహ్మణాంశ్చ పరినింవథ పరినిందితవంతః, తతో విగర్హ్యం పాషండం యాతేత్యుత్తరత్రాన్వయః ౩౦

వేదస్య సేతుత్వవిధారణత్వే ప్రపంచయతి (ఏష ఇతి) ఏష ఏవ వేద ఏవ, లోకానాం వర్ణాశ్రమవతాం శివః సుఖకరః పంథాః స్వప్రకాశ్యయజ్ఞోపాసనాదిద్వారా స్వర్గాపవర్గోపాయః, సనాతనః అనాదినిధనః "అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువే" త్యుక్తత్వాత్ యం వేదం తదుక్త యజ్ఞోపాసనాదిరూప ధర్మమిత్యర్థః పూర్వే చ సాత్త్వికా ఋషయః చకారాదపరే చ అనుసంతస్థుః అనుష్ఠితవంతః అనేన శిష్టపరిగ్రహకథనేన శైవాగమానాం తద్వైపరీత్య మావేదితం జనార్దనో భగవాన్ యదేవ వేదాఖ్యం బ్రహ్మ ప్రమాణం యస్య సః ఆర్షత్వాత్ క్లీబత్వం వేదాః ప్రమాణమితివత్ విధేయప్రామాణ్యాపేక్షయా అనేన బ్రహ్మణోఽపి శాస్త్రయోనిత్వకథనేన సర్వాఽపి శ్రేయఃసంపత్తిః వేదాధీనేత్యుక్తమ్. యద్వా యస్మిన్ వేదే జనార్దనః ప్రమాణం మూలం కారణమితి యావత్ తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేతద్యదృగ్వేద' ఇతి శ్రుతేః అనేనాపౌరుషేయత్వ కథనేన పౌరుషేయత్వప్రయుక్తభ్రమవిప్రలంభాది దోషరాహిత్యసిద్ధిః, శైవాగమానాం పౌరుషేయత్వం తత్ప్రయుక్తదోషవత్త్వం చ సూచితమ్ ౩౧

తత్ తస్మాత్ పరమం నిరతిశయశ్రేయఃసాధనప్రకాశకత్వేన సర్వోత్కృష్టం శుద్ధమపౌరుషేయం సనాతనం సతాం వర్త్మ బ్రహ్మ వేదం విగర్హణాద్ధేతో రిత్యర్థః. పాషండం పాషండధర్మం, యాత ప్రాప్నుత. పాషండధర్మే ఏవ నిష్ఠావంతో భవతేత్యర్థః యత్ర యస్మిన్ పాషండే వః యుష్మాకం భూతానాం తామసానాం పతిః రుద్రో దైవమ్ ౩౨

అథ శాపప్రతిశాపౌ నిగమయన్ అనంతరకథాం ప్రస్తౌతి మైత్రేయః. హే సాధో ! యస్య

(భవాదీనాం నిష్క్రమణమ్)

నిశ్చక్రామ తతః కించిత్ విమనా ఇవ సానుగః 33

తేఽపి విశ్వసృజః సత్రం సహస్రపరివత్సరాన్,
సంవిధాయ మహేష్వాస యత్రేజ్య ఋషభో హరిః. 34

ఆప్లుత్యావభృతం యత్ర గంగా యమునయాఽన్వితా,
విరజేనాత్మనా సర్వే స్వం స్వం ధామ యయుస్తతః. 35

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం చతుర్థస్కంధే,
దక్షశాపో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః

భృగోః ఏవం వదతః సతః భగవాన్ భవో రుద్రః సానుగః సభృత్యః కించిద్విమనా ఇవ, ఇవశబ్దేన వస్తుతః సమదర్శిత్వాత్ వైమనస్యాభావః సూచ్యతే తతః యజ్ఞభూమేః నిశ్చక్రామ నిష్క్రాంతవాన్. 33

హే మహేష్వాస ! విదుర ! యత్ర యస్మిన్ సత్రే, ఋషభః పురుషోత్తమో, హరిరీజ్యః ఆరాధనీయః, తద్విశ్వసృజాం సత్రం సహస్రపరివత్సరపర్యంతం అనుష్ఠేయం సంవిధాయ అనుష్ఠాయ తేఽపి భృగ్వాదయః 34

యత్ర ప్రదేశే గంగా యమునయా సహాన్వితా యుక్తా తత్రావభృథం స్నానం ఆప్లుత్య కృత్వా తతః స్వం స్వం ధామ స్థానం యయుః ప్రాపుః, 35

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

సదా విద్విషతో రేవం కాలో వై ధ్రియమాణయోః,
జామాతుః శ్వశురస్యాపి సుమహానతిచక్రమే ౧

యదాభిషిక్తో దక్షస్తు బ్రహ్మణా పరమేష్ఠినా,
ప్రజాపతీనాం సర్వేషా మాధిపత్యే స్మయోఽభవత్ ౨

ఇష్ట్వా స వాజపేయేన బ్రహ్మిష్ఠా నభిభూయ చ,
బృహస్పతిసవం నామ సమారేభే క్రతూత్తమమ్, ౩

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

దక్షో దుహితృవత్సలః విద్వేష మకరోత్ కస్మాదితి పృష్టం విద్వేషనిమిత్త ముక్తం అథ యతః ప్రాణాన్ తత్యాజ దుస్త్యజాన్ సతీతి పృష్టం ప్రాణత్యాగనిమిత్తం తత్ప్రకారశ్చోచ్యతే. తత్ర ప్రాణత్యాగనిమిత్త మరౌద్రకయాగారంభః స చ గర్వాత్ గర్వశ్చ ప్రాజాపత్యా దధికారాదితి వక్ష్యన్ తాప ద్దక్షభవయో ర్విద్విషతోః సతోర్మహాకాలోఽతీత ఇత్యాహ (సదేతి) ఏవ ముక్తరీత్యా సదా విద్విషతోర్మిథో ద్వేషం కుర్వతో ర్జామాతు ర్భవస్య దక్షస్య చ. ధ్రియమాణయోః అవతిష్ఠమానయోః సతోః సుమహాన్ భూయాన్ కాలః అతిచక్రమే వ్యతీతః ౧

గర్వనిమిత్తమాహ (యదేతి) పరమేష్ఠినా చతుర్ముఖేన బ్రహ్మణా, యదా సర్వేషాం ప్రజాపతీనా మాధిపత్యే దక్షోఽభిషిక్త, స్తదా తస్య స్మయో గర్వః అభవత్ ఉత్పద్యతే స్మ ౨

స్మయాచ్చ అరౌద్రకం యాగ మారేభ ఇత్యాహ (ఇష్ట్వేతి) స దక్షః, బ్రహ్మిష్ఠాన్ బ్రహ్మాత్మకాన్, సర్వేషాం బ్రహ్మాత్మకత్వేఽపి రుద్రాదేః బ్రహ్మణః ఆవేశావతారత్వాత్ అతిశయేన బ్రహ్మత్వం ఇష్ఠన్ ప్రత్యయేన వివక్షితమ్. రుద్రానుచరతదారాధకాభిప్రాయేణ బహువచనం అభిభూయ పరాభావ్య, తేభ్యో యజ్ఞభాగం న దాస్యామీత్యేవం సంకల్ప్యేత్యర్థః వాజపేయేనేష్ట్వా వాజపేయాఖ్యం యాగం కృత్వా, బృహస్పతిసవం నామ బృహస్పతిసవాఖ్యం క్రతూత్తమ మారేభే ఆరబ్ధవాన్ "వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతే"తి శ్రుతేః ౩

(రుద్రేణ దక్షాధ్వరగమనప్రవృత్తాయాః దాక్షాయణ్యాః నివారణమ్)

తస్మిన్ బ్రహ్మర్షయ స్సర్వే దేవర్షిపితృదేవతాః,
ఆసన్ కృతస్వస్త్యయనాః తత్పత్న్యశ్చ సభర్తృకాః ౪

తదుపశ్రుత్య నభసి ఖేచరాణాం ప్రజల్పతామ్,
సతీ దాక్షాయణీ దేవీ పితుర్యజ్ఞమహోత్సవమ్ ౫

వ్రజంతీ సర్వతో దిగ్భ్య ఉపదేవవరస్త్రియః.
విమానయానా స్సప్రేష్ఠా నిష్కకంఠీ స్సువాససః ౬

దృష్ట్వా స్వనిలయాభ్యాశే లోలాక్షీః మృష్టకుండలాః,
పతిం భూతపతిం దేవ మౌత్సుక్యా దభ్యభాషత. ౭

సత్యువాచ —

ప్రజాపతేస్తే శ్వశురస్య సాంప్రతం నిర్యాపితో యజ్ఞమహోత్సవః కిల,
వయం చ తత్రాభిసరామ వామ తే యద్యర్థితామీ విబుధా వ్రజంతి హి. ౮

తస్మిన్ బృహస్పతిసవే సమారబ్ధే, సర్వే మహర్షయః. తథా దేవర్షయః, పితరో, దేవాశ్చ తథా తేషాం పత్న్యశ్చ. కృతస్వస్త్యయనాః కృతమంగళాః, సర్వాలంకారభూషితాః, సభర్తృకాశ్చాఽఽసన్. తత్రాఽఽగత్య ఉపవివిశు రిత్యర్థః సభర్తృకా ఇత్యనేన భర్తృసాన్నిధ్యా దానందాతిశయః సూచ్యతే ౪

తత్తథా నభసి ఖేచరాణాం ప్రజల్పతాం, పితృయజ్ఞమహోత్సవం శ్రుత్వా, దాక్షాయణీ సతీ, తత్ర సర్వాభ్యో దిగ్భ్యో వ్రజంతీ రుపదేవానాం గంధర్వాణాం వరస్త్రియః వరస్త్రీః 'వామ్శసోః' ఇతీయఙ్, స్వనిలయాభ్యాశే స్వగృహసమీపే దృష్ట్వా, ఔత్సుక్యాత్ పతి మభ్యభాషతేతి త్రయాణా మన్వయః, కథంభూతాః స్త్రియః దృష్ట్వా విమానాని యానాని గమనసాధనాని యాసాం తాః సప్రేష్ఠాః ప్రియైః సహితాః, నిష్కాణి పదకాని కంఠే యాసాం శోభనాని వాసాంసి యాసాం లోలాని చంచలాన్యక్షీణి యాసాం, మృష్టాని ఉజ్జ్వలాని కుండలాని యాసాం, తాః. ౫—౭

హే వామ! హే శంభో! తే తవ, శ్వశురస్య ప్రజాపతే ర్దక్షస్య, కర్తరి షష్ఠీ యజ్ఞరూపో మహోత్సవః, సంప్రతి నిర్యాపితః ప్రవర్తితః. తత్ర చ విబుధాః వ్రజంతి, హీత్యపారోక్ష్యం ద్యోత్యతే, యది అర్థితా అర్థినో భావః అర్థితా యదీచ్ఛా వర్తత ఇత్యర్థః తర్హి తత్ర వయ మపి అభిసరామ గచ్ఛామః. ౮

తస్మిన్ భగిన్యో మమ భర్తృభిః స్వకైః ధ్రువం గమిష్యంతి సుహృద్దిదృక్షవః,
అహం చ తస్మిన్ భవతాభికామయే సహోపనీతం పరిబర్హమర్హితుమ్. ౯

తత్ర స్వసౄర్మే నను భర్తృసమ్మితా మాతృష్వసౄః క్లిన్నధియం చ మాతరమ్,
ద్రక్ష్యే చిరోత్కంఠమనా మహర్షిభి రున్నీయమానం చ మృడాధ్వరధ్వజమ్ ౧౦

త్వయ్యేత దాశ్చర్య మజాత్మమాయయా వినిర్మితం భాతి గుణత్రయాత్మకమ్,

---

స్వాభిప్రాయం ప్రకటయంత్యాహ షడ్భిః (తస్మిన్) యజ్ఞమహోత్సవే మమ భగిన్యః, స్వస్వభర్తృభిః సహ సుహృద్దిదృక్షవః భగినీమాతాపిత్రాదీన్ ద్రష్టుమిచ్ఛవః ఆగమిష్యంతి. ధ్రువం నిశ్చయః. ఆయాంతు కిం తవ తత్రాహ- అహమపి తస్మి న్నుత్సవే భవతా సాకం, ఉపనీతం అస్మత్పిత్రాదిసమర్పితం పరిబర్హం వస్త్రాభరణాద్యుపాయనం గ్రహీతుం కామయే ఇచ్ఛామి ౯

కిం చ హే మృడ! చిరోత్కంఠ్యమనా బహుకాల మౌత్సుక్యావిష్టమనా అహం మే మమ, భర్తృభిః సమానీతాః స్వసౄః భగినీః భర్తృసంమతా ఇత్యనేన స్వసౄ అపి భర్త్రా అనుగ్రాహ్యత్వం సూచ్యతే తథా మాతృష్వసౄః మాతృభగినీః, క్లిన్నధియం మద్దర్శనాలాభేన క్లిన్నధియం ఖిన్నచిత్తాం మయి ప్రేమార్ద్రచిత్తాం వా మాతరం, మహర్షిభి రున్నీయమాన మూర్ధ్వం క్రియమాణం అధ్వరధ్వజం యూపం చ ద్రక్ష్యే. ౧౦

అహో కిం తత్రాఽధ్వరే ఆశ్చర్యం యేన త్వం దిదృక్షసీ త్యత్రాహ (త్వయీతి) అజాత్మమాయయా అజస్య కర్మాయత్తజన్మాదిరహితస్యాఽఽత్మనః పరమాత్మనో విష్ణో ర్మాయయా సంకల్పేన వినిర్మితం గుణత్రయాత్మకం సత్త్వాదిగుణత్రయాత్మకప్రకృతిపరిణామాత్మకమేతద్వివిధవిచిత్రసన్నివేశం జగత్, త్వయి ఆశ్చర్యం భాతి. వివిధవిచిత్రసన్నివేశజగద్దర్శనమేవ జ్ఞానిని త్వయ్యాశ్చర్యబుద్ధిజనకం న తత ఆశ్చర్యకరం కించిత్తవాస్తీత్యర్థః జ్ఞానినో హి విచిత్రం జగద్ దృష్ట్వా. ఆశ్చర్యం ప్రాప్నువంతీతి భావః అత్ర అజాత్మన స్తవ మాయయా, త్వయ్యేవ వినిర్మితం జగదాశ్చర్యం భాతీత్యన్వయోఽసంగతః, సద్బ్రహ్మాత్మాకాశశివేంద్రాదిశబ్దానాం భాగవతన్యాయేన "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన" ఇతి నారాయణరూపవిశేషే పర్యవసానాత్, తస్యైవ కారణత్వేన జగతః తన్మాయయా నిర్మితత్వాత్ యుక్తం చైతత్ "అనపహతపాప్మా వా అహమస్మీతి నారాయణాద్రుద్రోఽజాయత" ఇతి చ కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదియుక్తస్య రుద్రస్య కారణత్వాసంభవాత్. అన్యథా పూర్వాపరవిరోధః. తథాపి తవాఽఽశ్చర్యకరస్య అన్యస్యాభావేఽప్యహం యోషిచ్చాంచల్యస్వభావా అతత్త్వవిత్ పరాపర

(రుద్రేణ దక్షాధ్వరగమనప్రవృత్తాయాః దాక్షాయణ్యాః నివారణమ్)

తథాప్యహం యోషిదతత్త్వవిచ్చ తే దీనా దిదృక్షే భవ మే భవక్షితిమ్. ౧౧

పశ్య ప్రయాంతీ రభవాన్యయోషితోఽప్యలంకృతాః కాంతసఖా వరూథశః,
యాసాం వ్రజద్భిః శితికంఠమండితం నభో విమానైః కలహంసపాండుభిః ౧౨

కథం సుతాయాః పితృగేహకౌతుకం నిశమ్య దేహః సురవర్యనేంగతే,
అనాహుతా అప్యభియంతి సౌహృదం భర్తుర్గురో ర్దేహకృతశ్చ కేతనమ్. ౧౩

తన్మే ప్రసీదేద మమర్త్యవాంఛితం కర్తుం భవాన్ కారుణికో బతార్హతి,
త్వయాఽఽత్మనోఽర్ధేఽహ మదభ్రచక్షుషా నిరూపితా మానుగృహాణ యాచితః ౧౪

తత్త్వమజానతీ అనేన విశేషణద్వయేన స్థిరచిత్తానాం తత్త్వవిదాం చ భగవద్విభూతిత్వేన జగదవలోకన మేవాశ్చర్యజనకమితి సూచితమితి యథోక్త ఏవార్థః సాధీయాన్. అతో దీనా కృపణా సతీ హే భవ మే భవక్షితిం జన్మభూమిం, దిదృక్షే ద్రష్టుమిచ్ఛామి. ౧౧

దిదృక్షామేవ కైముత్యన్యాయేన వ్యనక్తి (పశ్యేతి) ద్వాభ్యామ్ హే అభవ। అన్యా అపి మత్పిత్రుసంబంధరహితా అపి, యోషితః వరూథశః సంఘశః ప్రయాంతి. తాః పశ్య కథంభూతాః స్త్రియః. కాంతః ప్రియః స ఏవ సఖా యాసాం తాః హే శితికంఠ। యాసాం యోషితాం వ్రజద్భిః కలహంసవత్ పాండురైః శుభ్రైః విమానైః నభఃస్థలం మండితం భూషితమ్ ౧౨

హే సురవర్య। సురశ్రేష్ఠ। పితృగేహకౌతుక ముత్సవం నిశమ్య సుతాయా దేహః కథం నేంగతే ద్రష్టుం న ప్రచలతి అథాప్యఽనాహూతాః సంతః కథం వా గమిష్యామః. తత్రాహ- సౌహృదం సుహృదో నికేతనం తథా భర్త్రాదీనాం గృహాన్ ప్రతి అనాహూతా అపి అభియంతి గచ్ఛంతి సంతః ప్రహ్వత్వ మార్షమ్ ౧౩

ఉపసంహరతి (తదితి.) హే అమర్త్య। దేవ। తత్ తస్మాత్ ప్రసీద, ఇదం మే వాంఛితం కారుణికో భవాన్ కర్తు మర్హతి కారుణికత్వ మేవాహ (అదభ్రచక్షుషా) అనల్పదయాదృష్ట్యా. త్వయా ఆత్మనో దేహస్యార్ధే సమేంశే అహం నిరూపితా ధృతా. యతోఽర్ధనారీశ్వర ఇతి ప్రఖ్యాతోఽసి. అతో మయా యాచితస్త్వం మా మనుగృహాణ ౧౪

ఋషి రువాచ—

ఏవం గిరిత్రః ప్రియయాభిభాషితః ప్రత్యభ్యధత్త ప్రహసన్ సుహృత్ప్రియః,
సంస్మారితో మర్మభిదః కువాగిషూన్ యా నాహ కో విశ్వసృజాం సమక్షతః ౧౫

శ్రీ భగవా నువాచ—

త్వయోదితం శోభనమేవ శోభనే అనాహుతా అప్యభియంతి బంధుషు,
తే యద్యనుత్పాదితదోషదృష్టయో బలీయసా నాత్మ్యదమేన మన్యునా ౧౬

విద్యాతపోవిత్తవపు ర్వయః కులైః సతాం గుణైః షడ్భి రసత్తమేతరైః,
స్మృతౌ హతాయాం భృతమానదుర్దృశ స్తబ్ధా న పశ్యంతి హి ధామ భూయసామ్ ౧౭

ఏవ మాభాషితో భవః ప్రత్యభాషతేత్యాహ మైత్రేయః (ఏవమితి) గిరిత్రం గిరిం కైలాసం త్రాయతే ఇతి గిరిత్రో భవః, ఏవ ముక్తరీత్యా ప్రియయా సత్యా అభిభాషితః తస్యాః ప్రియః సుహృదపి మర్మచ్ఛిదః దక్షస్య మనసి కువాగిషూన్ కుత్సితా నిందాపరా వాచ ఏవేషవ స్తాన్ ప్రతి, సంస్మారితః స్మరణం ప్రాపితః, నివృత్తప్రేరణాత్ స్మరతేర్ణ్యాణిజంతాత్ కర్తరి క్తః, సంస్మరన్నిత్యర్థః బహిః ప్రహసన్నివ, ప్రత్యభ్యధత్త ప్రత్యభాషత కేతే కువాగిషవః యాన్ స్మరన్ ప్రత్యభ్యధత్తేత్యత్రాహ-కః దక్షః, విశ్వసృజాం ప్రజాపతీనాం సమక్షతోఽపరోక్షం యాన్ ఆహ "అహం హి లోకపాలానాం యశోఘ్నో నిరపత్రపః" ఇత్యాదినా ఉక్తవాన్, తాన్ సంస్మరన్ ఇత్యర్థః ౧౫

ప్రియయోక్త మనూద్య ప్రత్యుత్తరయతి భవః (త్వయోదితమితి) యావదధ్యాయసమాప్తి. హే శోభనే! యత్త్వయోదిత ముక్తం అనాహూతా అపి బంధుషు అభియంతీతి తచ్ఛోభనమేవ సత్యమేవ కింతు బలీయసా అనాత్మ్యం దేహాభిమానః తత్కృతో యో మదః తేన మన్యునా క్రోధేన చ తే బంధవో యది అనుత్పాదితదోషదృష్టయః, న ఉత్పాదితా గుణేషు సత్స్వపి దోషేష్వేవ దృష్టిః దర్శనం యైస్తే భవంతి తర్హ్యనాహూతా అప్యభియంతీతి శోభనమిత్యర్థః నను విద్యాదిసంపన్నో దక్షః తాదృశే త్వయి కథ ముత్పాదితదోషదృష్టిః స్యాత్. తత్రాహ (విద్యేతి.) సతాం సాధూనాం గుణైః విద్యాతప ఆదిభిః షడ్భిః, అసత్తమేషు ఇతరైః దోషరూపతాం ప్రాప్తైః, విద్యాదయ ఏవాశ్రయ భేదేన గుణా దోషాశ్చ స్యురితి భావః, స్మృతౌ హతాయాం వివేకజ్ఞానే నష్టే సతి భృతమానదుర్దృశః భృతః పుష్టః మానః అహం విద్వా నహం తాపస ఇత్యాదిగర్వ స్తేన దుష్టా దృగ్దృష్టిః యేషాం తే భూయసాం మహత్తమానాం తేజః తథా యథావస్థితం న పశ్యంతి. హీతి అనత్వేవాత్ర ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. ౧౬-౧౭

(రుద్రేణ దక్షాధ్వరగమనప్రవృత్తాయాః దాక్షాయణ్యాః నివారణమ్)

నైతాదృశానాం స్వజనవ్యపేక్షయా గృహాన్ ప్రతీయా దనవస్థితాత్మనామ్,
యేఽభ్యాగతాన్ వక్రధియాఽభిచక్షతే ఆరోపితభ్రూభి రమర్షణాదిభిః. ౧౮

తథాఽరిభి ర్న వ్యథతే శిలీముఖై శ్శేతేఽర్దితాంగో హృదయేన దూయతా,
స్వానాం యథా వక్రధియాం దురుక్తిభిః దివానిశం తప్యతి మర్మతాడితః. ౧౯

వ్యక్తం త్వ ముత్కృష్టగతేః ప్రజాపతేః ప్రియాఽఽత్మజానామసి సుభ్రు సమ్మతా,
అథాపి మానం న పితుః ప్రపత్స్యసే మదాశ్రయాత్ కః పరితప్యతే యతః. ౨౦

పాపచ్యమానేన హృదాఽఽతురేంద్రియః సమృద్ధిభిః పూరుషబుద్ధిసాక్షిణామ్,

---

తస్మా దేతాదృశానాం అనవస్థితచిత్తానాం గృహాన్ స్వజనవ్యపేక్షయా స్వజన ఇతి బుద్ధ్యా న ప్రతీయాత్ న గచ్ఛేత్ అనవస్థితాత్మత్వమేవాహ యే వక్రా కుటిలా తయా దృష్ట్యా, వక్రధియేతి పాఠే కుటిలబుద్ధ్యేత్యర్థః ఆరోపితా ఉత్తంభితా భ్రూర్యేషాం తై రమర్షణైః సాక్రోశైః అక్షిభిః గృహాన్ ప్రత్యభ్యాగతాన్ పశ్యంతి. ౧౮

పశ్యంత్వేవ మథాపి సోఢ్వా గంతవ్యమేవ బంధుభి స్తత్రాహ (తథేతి) అరిభిః శత్రుభిః, శిలీముఖైః బాణైః, అర్దితాంగః భిన్నగాత్రోఽపి, తదా న వ్యథతే యతః శేతే స్వపితి యథా స్వానాం వక్రధియాం దురుక్తిభిః మర్మసు తాడితః, దూయతా వ్యథమానేన హృదయేన దివానిశం తప్యతి దురుక్తీనాం సోఢు మశక్యత్వాత్ న తద్గృహాన్ ప్రతి గంతవ్య మిత్యర్థః ౧౯

మాస్తు త్వద్గమన మహ మేకా వ్రజిష్యామితి చేన్మా మనాదృత్య గతాయా స్తవాఽపి పితృకృతః పరాభవః ప్రాణవిపత్తయే స్యాదిత్యాహ (వ్యక్తమితి) యావత్సమాప్తి హే సుభ్రుః యద్యపి త్వ ముత్కృష్టగతేః ఉత్కృష్టా గతిః ప్రాజాపత్యాధికారరూపా గతిర్యస్య తస్య ప్రజాపతే ర్దక్షస్యాత్మజానాం దుహితౄణాం మధ్యే ప్రియా ప్రీతివిషయాసీతి. మే మతా జ్ఞాతా వ్యక్తం స్ఫుటం. తథాపి మదాశ్రయాత్ మదాశ్రయణాత్ మత్సంబంధా ద్ధేతో స్త్వం పితుః సకాశా న్మానం సన్మానం న లప్స్యసే, యతః మత్సంబంధాత్ కో దక్షః పరితప్యతే క్లిశ్యతి ౨౦

నను కుత స్త్వయా దక్ష స్తిరస్కృతః యతోఽసౌ త్వాం ద్వేష్టి తత్రాహ (పాపచ్యమానేనేతి) పురుషబుద్ధిసాక్షిణాం పురుషో జీవః బుద్ధి ర్మహాన్ తే సాక్షాత్ పశ్యంతీతి తథా తేషాం బ్రహ్మాత్మకత్వేన

అకల్ప ఏషా మధిరోఢు మంజసా పదం పరం ద్వేష్టి యథాఽసురా హరిమ్. ౨౧

ప్రత్యుద్గమప్రశ్రయణాభివాదనం విధీయతే సాధు మిథః సుమధ్యమే,
ప్రాజ్ఞైః పరస్మై పురుషాయ చేతసా గుహాశయాయైవ న దేహమానినే ౨౨

సత్త్వం విశుద్ధం వసుదేవశబ్దితం యదీయతే తత్ర పుమానపావృతః,

ప్రకృతిపురుషయాథాత్మ్యవిదాం బ్రహ్మవిదామితి యావత్ తేషాం సమృద్ధిభిః పుణ్యకీర్త్యాదిభిః తేషాం పురుషబుద్ధిసాక్షిణాం పదం స్థాన మైశ్వర్య మధికార మధిరోఢుం ప్రాప్తుమనవర్థః అత ఏవ పాపచ్య మానేన భృశం తప్యమానేన హృదయేన ఆతురేంద్రియః దుఃఖితేంద్రియః, తాన్ పరం కేవలం ద్వేష్టి. స్వయం మూర్ఖోఽజ్ఞో దుర్భగశ్చ మహద్భిః సామ్య మలభమానః తాన్ కేవలం ద్వేష్టి యథా అసురా హరిం ద్విషంతి ౨౧

నను గురుభూతో దక్షస్త్వయా ప్రణామాదిభిరసత్కృతః త్వాం ద్వేష్టి తత్రాహ (ప్రత్యుద్గ మేతి) హే సుమధ్యమే! ప్రాజ్ఞైః అదేహమానిభిః, మిథః పరస్పరం, ప్రత్యుద్గమప్రశ్రయణాభివాదనం ప్రత్యుత్థానప్రణామాభివాదనం, విధీయతే మనోవాక్కాయైరితి శేషః ప్రజ్ఞాజ్ఞసన్నిపాతే తు ప్రాజ్ఞై ర్గుహాశయాయ అంతర్యామిణే పరస్మై పురుషాయైవ చేతసైవ విధీయతే. న తు దేహాభిమానినే కరణ త్రయేణేత్యర్థః. "ప్రాజ్ఞైః పరస్పరం మనసైవ విధీయతే పరిపూర్ణే తస్మిన్ కాయికవ్యాపారాయోగాత్" ఇత్యర్థవర్ణనం తు అశోభనమ్. ప్రాజ్ఞేష్వపి మిథః తస్య కరణత్రయేణ "వైష్ణవో వైష్ణవం దృష్ట్వా దండవత్ ప్రణమే ద్భువి" ఇత్యాదిభి ర్విహితత్వాత్. అంతర్యామ్యుద్దేశేన మానసిక ప్రత్యుద్గమనాదిక మస్మై దేహాభిమానినే దక్షాయ విహితమేవ మయేతి భావః. ౨౨

నను కిం విశేషేణ చేతసైవ ప్రణతి ర్విధీయతే ఇత్యుచ్యతే న తు మనోవాక్కాయానా మన్యతమేనేత్యత్ర కారణమాహ (సత్త్వమితి) విశుద్ధం రజస్తమోభ్యా మనభిభూతం, సత్త్వం సత్త్వప్రధానం చిత్తం, వసుదేవశబ్దితం వసుదేవశబ్దేనోచ్యత ఇత్యర్థః. తత్ర విశుద్ధే సత్త్వే వసుదేవ శబ్దప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ (యదితి.) యత్ యస్మాత్, తత్ర సత్త్వే. పుమాన్ వాసుదేవః, అపావృతః అపగతమాత్మావరణం యస్మాత్ సః, ఈయతే ప్రతీయతే ప్రకాశ్యతే ఇతి యావత్ తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మిత్యుక్తరీత్యా వాసుదేవస్వరూపాదిప్రకాశసత్త్వప్రధానత్వాత్ చిత్తస్య ద్యోతమానత్వాత్ దేవత్వం భగవతో వాసభూతత్వాచ్చ వసుత్వమితి వసుదేవశబ్దితం సత్త్వమిత్యర్థః.

(రుద్రేణ దక్షాధ్వరగమనప్రవృత్తాయాః దాక్షాయణ్యాః నివారణమ్)

సత్త్వే చ తస్మిన్ భగవాన్ వాసుదేవో హ్యధోక్షజో మే నమసా విధీయతే ॥ ౨౩

తత్తే నిరీక్ష్యో న పితాఽపి దేహకృద్ దక్షో మమ ద్విట్ తదనువ్రతాశ్చ యే,
యో విశ్వసృగ్ యజ్ఞగతం వరోరు! మా మనాగసం దుర్వచసాఽకరోత్తిరః. ॥ ౨౪

యది వ్రజిష్యస్యతిహాయ మద్వచో భద్రం భవత్యా న తతో భవిష్యతి,
సంభావితస్య స్వజనాత్ పరాభవో యదా స సద్యో మరణాయ కల్పతే. ॥ ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
ఉమారుద్రసంవాదే తృతీయోఽధ్యాయః.

తస్మింశ్చ సత్త్వాఖ్యే చిత్తే అధోక్షజోఽధః కృతేషు అక్షేషు ఇంద్రియేషు జాయతే ఆవిర్భవతీ త్యధోక్షజః. ఇంద్రియాంతరాగోచరః కేవలపరిశుద్ధచేతసైవ గ్రాహ్యః భగవాన్ వాసుదేవః, మే మయా నమసా విధీయతే నమస్క్రియత ఇత్యర్థః. అతశ్చేతసైవ భగవాన్ ప్రణమ్యత ఇతి భావః. ॥ ౨౩

తస్మాత్ త్వయా పితాపి దేహకృదపి పాలకపితృత్వాదివ్యావృత్త్యర్థం దేహకృదిత్యుక్తం. మమ ద్విట్ మద్ద్వేషీ దక్షో, న నిరీక్ష్యః నిరీక్షితు మయోగ్యః, తథా తం దక్షం యేఽనువ్రతాః తేఽపి న నిరీక్ష్యాః. హే వరోరు! యో దక్షః విశ్వసృడ్యజ్ఞగతం విశ్వసృజాం సత్రే గతం, అనాగసం నిరపరాధినం, మాం దుర్వచసా దురుక్త్యా, తిరోఽకరోత్ తిరస్కృతవాన్. ॥ ౨౪

యది మద్వచోఽతిహాయాఽతిక్రమ్య వ్రజిష్యసి తర్హి భవత్యాస్తవ భద్రం సంమానం న భవిష్యతి, ప్రత్యుత పరాభవ ఏవ స్యాదితి భావః. బంధుకృతః పరాభవో న దుఃఖాయ భవేదితి చేత్తత్రాహ — సంభావితస్య సర్వసమ్మానితస్య, స్వజనాత్ యః పరాభవః, స సద్యో మరణాయ కల్పతే భవతి. ॥ ౨౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏతావదుక్త్వా విరరామ శంకరః పత్న్యంగనాశం హ్యుభయత్ర చింతయన్,
సుహృద్దిదృక్షుః పరిశంకితా భవా న్నిష్క్రామతీ నిర్విశతీ ద్విధాఽఽస సా ౧

సుహృద్దిదృక్షా ప్రతిఘాతదుర్మనాః స్నేహాద్రుదం త్యశ్రుకలాతివిహ్వలా,
భవం భవాన్యప్రతిపూరుషం రుషా ప్రధక్ష్యతీవైక్షత జాతవేపథుః ౨

తతో వినిఃశ్వస్య సతీ విహాయ తం శోకేన రోషేణ చ దూయతా హృదా,
పిత్రో రగాత్ స్త్రైణవిమూఢధీర్గృహాన్ ప్రేమ్ణాఽఽత్మనో యోఽర్ధమదాత్ సతాం ప్రియః. ౩

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

భవోక్త మర్థేనోపసంహరన్ భవాన్యాః స్వాభిప్రేతార్థలాభనిమిత్తశోకం తన్నిమిత్తం భర్తరి క్రోధం భర్తార మనాదృత్యాధ్వరే గమనం, తత్ర పితృకృతపరాభవం, తన్నిమిత్తం దేహత్యాగప్రకారం చాహ (ఏతావదితి.) శంకరః ఏతావ దభిధాయ ఉభయత్ర పత్న్యా స్తత్ర గమనేఽగమనే చ అనుజ్ఞాదానే బలాన్నివారణే చ తచ్ఛరీరనాశం చింతయన్ విరరామ తూష్ణీమాస, తతః సా సతీ సుహృద్దిదృక్షుః మాతాపిత్రాదీన్ ద్రష్టు మిచ్ఛంతీ నిష్క్రామతీ గృహాత్ బహి ర్నిర్గచ్ఛంతీ పునః భవాత్ శంకరాత్ పరిశంకితా భర్తు ర్వచోఽతిహాయ గమనే కా వా హానిః స్యాదితి పరిశంకితా చ ఏగా ద్విధా ఆస బభూవ ౧

(సుహృదాం దిదృక్షయాః) ద్రష్టుమిచ్ఛాయాః, ప్రతిఘాతః నిరోధః, తేన దుర్మనా దుఃఖిత చిత్తా, బంధుషు స్నేహాత్, రుదంతీ అశ్రూణాం కలాభిః లేశైః. రతివిహ్వలా వ్యాకులా భవానీ సతీ అప్రతిపూరుషం సమదర్శిత్వేన ప్రతిపక్షరహితం, భవం రుద్రం, రుషా జాతవేపథుః ఉత్పన్నశరీరకంపా. ప్రధక్ష్యతీ భస్మీకుర్వంతీవ, ఐక్షత అపశ్యత్ ౨

తదా తతః సతీ వినిశ్వస్య దీర్ఘం నిశ్వాసం విధాయ, సతాం జిజ్ఞాసూనాం ప్రియో యశ్చ ప్రేమ్ణా ఆత్మనో దేహస్యార్ధ మదాత్ దత్తవాన్ అనేన త్యాగాఽనర్హత్వ ముక్తం. తం రుద్రం విహాయ స్త్రైణం స్త్రీస్వభావః తేన విమూఢా ధీః నష్టమతిః, శోకేన బంధుదర్శనసంభాషనానిమిత్తశోకేన, రోషేణ దిదృక్షాప్రతిఘాతనిమిత్తక్రోధేన, పునర్దూయతా భర్తృవచోఽతిక్రమనిమిత్తానర్థసంభావనాపరితప్తేన హృదా, పిత్రోర్గృహాన్ ప్రత్యగాత్. ౩

(భర్త్రా ప్రతినిరుద్ధాపి దక్షాధ్వరం ప్రతి దాక్షాయణీగమనమ్)

తామన్వగచ్ఛన్ ద్రుతవిక్రమాం సతీ మేకాం త్రినేత్రానుచరాః సహస్రశః,
సపార్షదయక్షా మణిమన్మదాదయః పురో వృషేంద్రా స్తరసా గతవ్యధాః. ౪

తాం సారికాకందుకదర్పణాంబుజశ్వేతాతపత్రవ్యజనస్రగాదిభిః,
గీతాయనైః దుందుభిశంకవేణుభి ర్వృషేంద్ర మారోప్య విటంకితా యయుః. ౫

ఆబ్రహ్మఘోషోర్జితయజ్ఞవైశసం విప్రర్షిజుష్టం విబుధైశ్చ సర్వశః,
మృద్దార్వయఃకాంచనదర్భచర్మభి ర్నిసృష్టభాండం యజనం సమావిశత్. ౬

తా మాగతాం తత్ర న కశ్చనాద్రియద్ విమానితాం యజ్ఞకృతో భయా జ్జనః,
ఋతే స్వస్రార్వై జననీం చ సోదరాః ప్రేమాశ్రుకంఠ్యః పరిషస్వజు ర్ముదా. ౭

ద్రుతవిక్రమాం శీఘ్రం పాదవిక్షేపాన్ కుర్వంతీం, ఏకా మసహాయాం, తాం సతీం, త్రినేత్రానుచరాః సహస్రశోఽనుయయుః, ఏతదేవ ప్రపంచయతి సార్థేన పార్షదై ర్యక్షైశ్చ సహితా మణిమాన్ మదశ్చాదిః యేషాం తే పురః పురతః వృషేంద్రో యేషాం తే, తరసా బలేన గతవ్యథా నిర్భయాః, యద్వా ఆగతవ్యథాః ఇతి చ్ఛేదః, రుద్రగమనాభావాత్ ఆగతవ్యథాః, సభయాః తరసా బలాత్ ౪

తాం సతీం వృషేంద్ర మారోప్య నందీశ్వరే ఉపవేశ్య సారికాదిభిః క్రీడోపకరణైః, సారికా పఠననిపుణః పక్షివిశేషః శ్వేతాతపత్రాదిభిః రాజచిహ్నైశ్చ, విటంకితా అలంకృతా యయుః, ౫

ఆసమంతాత్ బ్రహ్మఘోషేణ, ఊర్జితం వ్యాప్తం, యజ్ఞసంబంధి వైశసం విశసనం యస్మిన్ తద్బ్రహ్మఘోషోర్జితం చ తత్ యజ్ఞవైశసం చేతి కర్మధారయః. విప్రర్షిభిః బ్రహ్మర్షిభిః. జుష్టం సేవితం. తథా విబుధై ర్దేవైశ్చ. సర్వతో జుష్టం. మృదాదిభిః నిసృష్టాని నిర్మితాని. భాండాని పాత్రాణి. యస్మిన్ తద్యజనం యాగస్థానం, సమావిశత్. ౬

తత్రాగతాం తాం సతీం జననీం స్వస్రూశ్చ ఋతే వినా కశ్చన కోపి నాద్రియత్ నాదృతవాన్. కుతః? యజ్ఞకృతో దక్షాత్ యద్భయం తస్మాత్ తత్ర హేతుః తేన విమానితాం అవమానితాం, తాసు సోదరాః ప్రేమాఽశ్రుభి ర్నిరుద్ధః కంఠో యాసాం తథాభూతాస్తాం, ముదా పరిషస్వజుః ఆలింగితవత్యః, ౭

సోదర్యసంప్రశ్నసమర్థవార్తయా మాత్రా చ మాతృష్వసృభిశ్చ సాదరమ్,
దత్తాం సపర్యాం వర మాసనం చ సా నాదత్త పిత్రాఽప్రతినందితా సతీ ౮

అరుద్రభాగం త మవేక్ష్య చాధ్వరం పిత్రా చ దేవే కృతహేలనం విభౌ,
అనాదృతా యజ్ఞసదస్యధీశ్వరీ చుకోప లోకానివ ధక్ష్యతీ రుషా ౯

జగర్హ సామర్షవిపన్నయా గిరా శివద్విషం ధూమపథశ్రమస్మయమ్,
స్వతేజసా భూతగణాన్ సముత్థితాన్ నిగృహ్య దేవీ జగతోఽభిశృణ్వతః. ౧౦

శ్రీ దేవ్యువాచ—

న యస్య లోకేఽస్త్యతిశాయనః ప్రియ స్తథాఽప్రియో దేహభృతాం ప్రియాత్మనః,

---

మాత్రా మాతృష్వసృభిః మాతృభగినీభిశ్చ సోదర్యసంప్రశ్నసమస్తవార్తయా సోదరీణాం భగినీనాం చ సంబంధీ యః కుశలప్రశ్నాదిః తత్పూర్వయా సమస్తవార్తయా సకలవృత్తాంతేన సహ, సమర్థవార్తయేతి పాఠే సోదర్యేణ సోదరత్వేన భగినీనాం యః సంప్రశ్నః తత్ర సమర్థా యోగ్యా యా వార్తా తయా సాదరం ఆదరేణ సహితం యథా తథా సపర్యాం పూజా ముత్కృష్ట మాసనం సతీ నాదత్త న స్వీకృతవతీ తత్ర హేతుః పిత్రా దక్షేణ అప్రతినందితా అనాదృతా, ౮

(అరుద్రభాగం) న విద్యతే రుద్రస్య భాగో యస్మిన్ త, మధ్వరం యాగం, విభౌ దేవే రుద్రే, పిత్రా దక్షేణ, కృతం హేలనం అపరాధం చావేక్ష్య, ఆహ్వానాద్యకరణాత్ యథా స్వయం యజ్ఞ సదసి పిత్రా అనాదృతా చ రుషా లోకాన్ ధక్ష్యతీ భస్మీకుర్వాణేవ, చుకోప క్రుద్ధవతీ, ౯

(సా) సతీదేవీ, అమర్షవిపన్నయా అవ్యక్తగిరా వాచా రుద్రావహేలనాదినా సముత్థితాన్ దక్షం హంతు ముద్యతాన్, భూతగణాన్ మణిమన్మదాదీన్, స్వతేజసా స్వబలేన, నిగృహ్య నివార్య, ధూమపథ శ్రమస్మయం ధూమపథేషు ధూమాదిమార్గప్రదకర్మసు పరిశ్రమోత్థగర్వం, శివం ద్వేష్టీతి శివద్విట్, తం దక్షం, జగర్హ నిందితవతీ. నిందావాక్యా న్యుక్తవతీత్యర్థః. ౧౦

తాన్యేవాహ (న యస్యేతి) త్రయోదశభిః. ప్రియాత్మనః ప్రియః నిరతిశయప్రీతివిషయః, ఆత్మా పరమపురుషః యస్య "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహ" మితి గీతత్వాత్ యస్య రుద్రస్య లోకే భువనే, దేహభృతాం మధ్యే, అతిశాయనః అతిశయితః ప్రియః ప్రీతివిషయః తథాఽప్రియో వా నాస్తి సర్వాంతరాత్మానం పరమాత్మానమేవ నిరతిశయప్రీతిరూపాపన్నయా భక్త్యా భజత స్తస్య సర్వం

(పిత్రవమానితాయాః దాక్షాయిణ్యాః కోపప్రకారః)

తస్మిన్ సమస్తాత్మని ముక్తవైరకే ఋతే భవంతం కతమః ప్రతీపయేత్ ౧౧

దోషాన్ పరేషాం హి గుణేషు సాధవో గృహ్ణంతి కేచి న్న భవాదృశా ద్విజ,
గుణాంశ్చ ఫల్గూన్ బహుళీకరిష్ణవో మహత్తమా స్తేష్వవిద ద్భవానఘమ్ ౧౨

నాఽఽశ్చర్యమేత ద్యదసత్సు సర్వదా మహద్వినిందా కుణపాత్మవాదిషు.

బ్రహ్మాత్మకతయాఽనుసందధతః ప్రియాప్రియాదివిభాగో నాఽస్తీత్యర్థః. తస్మిన్ ముక్తవైరకే సర్వభూతసుహృది సమస్తాత్మని స సమస్తస్యాఽఽత్మా ఆత్మవత్ ప్రియః తస్మిన్ యద్వా సమస్తే ఆత్మా బ్రహ్మ పూర్ణమితి చిత్తం యస్య తస్మిన్ "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేద అహం మనురభవం సూర్యశ్చ కక్షీవానృషిర్విప్రశ్చే" త్యాది శ్రుత్యుక్తవిధయా సర్వాత్మకం బ్రహ్మ సర్వాత్మకత్వేన స్వస్మిన్ సాక్షాత్కుర్వతీతి వార్థః, యోఽహం శరీరకః పరమాత్మా స ఏవ మన్వాదిశరీరక ఇతి శ్రుత్యర్థః యద్వా బ్రహ్మణ ఆవేశావతారత్వాత్ రుద్రే బ్రహ్మదృష్ట్యైవేద ముక్తం సర్వాత్మనీతి అస్మిన్ పక్షే షష్ఠీతత్పురుషః సంమతః ఏవం విధే రుద్రే, భవంతం వినా, కతమః కోవా, ప్రతీపయేత్ ప్రాతికూల్య మాచరేత్ ౧౧

ఏవం బ్రహ్మవిదగ్రేసరస్య రుద్రస్య. ప్రతీపావిషయత్వం ఉక్తం. అథైతస్మిన్ సాధౌ బ్రహ్మవిది కృతాపరాధినో దుర్జనాత్ త్వత్త ఉత్పన్న మిదం శరీరం త్యక్ష్యామీతి వక్ష్యంతీ ప్రథమం సాధ్వ-సాధులోకౌ విభజతి దోషానితి హే ద్విజః పితృశబ్దే నాసంబోధనం తదధిక్షేపాయ భవాదృశాః కేచిత్త్వాదృశాః దుర్జనాః, పరేషాం స్వాపేక్షయా అన్యేషాం గుణేషు సత్స్వపి దోషానేవ గృహ్ణంతి తానేవోద్ఘాటయంతి న తు గుణాంస్తేఽసాధవ ఇత్యర్థః యే పునః రుద్రాదయః దోషాన్న గృహ్ణంతి కింతు ఫల్గూ నల్పానపి గుణానేవ బహుళీకరిష్ణవః వితనోతుమిచ్ఛవో భవంతి తే మహత్తమాః గుణేషు సాధవ ఇతి పాఠే యే సాధవః ఫల్గూనపి గుణాన్ బహుళీకరిష్ణవః తే మహత్తమా ఇత్యన్వయః, తేషు చ మహత్తమేషు భవానేవ మపరాధం అవిదద్ లబ్ధవాన్ కృతవానిత్యర్థః ౧౨

అసతాం త్వాదృశమిదం మహత్స్వపచరణం యుక్తమేవేత్యాహ (నాశ్చర్యమితి) కుణపాత్మవాదిషు కుణపం శవప్రాయం శరీరమే వాఽఽత్మేతి యే వదంతి తేషు భవాదృశే ష్వసత్సు సర్వదా సేర్ష్యం ఈర్ష్యా అక్షమా సేర్ష్యం యథా భవతి తథా మహద్వినిందా మహత్తమవిషయనిందేతి యదేతత్తవాఽఽశ్చర్యం న భవతి. ప్రత్యుత మహాపురుషపాదపాంసుభిః మహాపురుషా మహత్తమాః తేషా

నేర్ష్యం మహాపూరుషపాదపాంసుభి ర్నిరస్తతేజస్సు తదేవ శోభనమ్. ౧౩

యద్ ద్వ్యక్షరం నామ గిరేరితం నృణాం సకృత్ప్రసంగా దఘ మాశు హంతి తత్,
పవిత్రకీర్తిం త మలంఘ్య శాసనం భవా నహో ద్వేష్టి శివం శివేతరః. ౧౪

యత్పాదపద్మం మహతాం మనోఽలిభి ర్నిషేవితం బ్రహ్మరసాసవార్థిభిః,
లోకస్య యద్వర్షతి చాఽఽశిషోఽర్థిన స్తస్మై భవా న్ద్రుహ్యతి విశ్వబంధవే ౧౫

కిం వా శివాఖ్య మశివం న విదు స్త్వదన్యే బ్రహ్మాదయ స్త మవకీర్య జటా శ్శ్మశానే,

---

మంఘ్రిరజోభిః నిరస్తం తేజఃప్రభావో యేషాం తేషు త్వాదృశేషు తదేవ మహద్వినిందనమేవ శోభనం ఉచితమ్. యద్యపి మహాంతః స్వనిందాం సహంతే, తథాపి తత్పాదరేణవః తదసహమానా స్తేషాం తేజో నిరస్యంతి అతోఽసత్సు వినిందన మేవోచిత మిత్యర్థః ౧౩

కోఽసావపచారో మహత్సు మయా కృత ఇత్యత్రాహ (యదితి) ద్వాభ్యామ్. యస్య రుద్రస్య ద్వ్యక్షరం శివ ఇత్యక్షరద్వయాత్మకం, నామ నామధేయం, ప్రసంగాదపి సకృద్గిరా వాగింద్రియే ణేరిత ముచ్చరితం, నృణామఘం పాప, మాశు ద్రాక్, హంతి వివర్తయతి సతామపి నామోచ్చారణాదేః భగవన్నామవత్ అఘనివర్తకత్వాదితి భావః అలంఘ్య మనతిక్రమణీయం, శాసన మాజ్ఞా యస్య తం శివ. మశివోఽమంగళో భవా న్ద్వేష్టి, అహో కష్టమ్ అమంగళో ద్వేష్టీత్యనేన తద్ద్వేషాత్ భవతోఽమంగళ మనంతరభావీతి భావః ౧౪

కించ బ్రహ్మరసాసవార్థిభిః బ్రహ్మరసో బ్రహ్మానందః, స ఏవాసవో మకరంద, స్తదర్థిభిః బ్రహ్మానందానుభవమధులిప్సుభిః మహతాం మనాంస్యేవాలయో భృంగా స్తై ర్యస్య రుద్రస్య, పాదపద్మం నిషేవితం "ఈశ్వరా జ్జ్ఞాన మన్విచ్ఛే" దితి జ్ఞానప్రదత్వాతి భావః. కీదృశం తత్పాదపద్మం యన్నిషేవితం తత్రాహ, (యత్పాదపద్మం) అర్థినో లోకస్య, యాచమానస్య జనస్య, ఆశిషోఽభీష్టాని, వర్షతి దదాతి, తస్మై విశ్వబంధవే విశ్వానుకూలాయ. భవాన్ ద్రుహ్యతి అపకరోతి. క్రుధద్రుహేతి చతుర్థీ. ౧౫

నన్వఽమంగళచారత్వాత్ తన్నామైవ న స్మర్తవ్యం తత్రాహ (కిం వేతి.) యో రుద్రః శ్మశానే జటాః అవకీర్య విక్షిప్య, తన్మాల్యభస్మనృకపాలీ శ్మశానమాల్యభస్మనరకపాలవా న్. పిశాచైః సహ అవసత్. తమేవ మశివ మమంగళాచారం రుద్రం తచ్చరణావసృష్టం రజః ఇత్యధ్యాహారః

(పిత్రవమానితాయాః దాక్షిణియ్యాః కోపప్రకారః)

తన్మాల్యభస్మనృకపాల్యవసత్ పిశాచై ర్యే మూర్ధభి ర్దధతి తచ్చరణావసృష్టమ్. ౧౬

యే బ్రహ్మాదయో మూర్ధభిః శిరోభి ర్దధతి ధారయంతి తే త్వదన్యే బ్రహ్మాదయః మరీచ్యాది నవ బ్రహ్మ ప్రభృతయః, యద్వా అతద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః, అన్యధా అజం లోకగురుం, నత్వేత్యాది పూర్వాపరవిరోధాత్, శివాఖ్యం శివ ఇతి ఆఖ్యా నామ యస్య తథాభూతం, న విదుః కిం? విదురేవేత్యర్థః. అమంగళాచార స్త్వనుకరణమాత్రమితి భావః, న త్వస్య పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః సర్వోత్తమత్వ జగత్కారణత్వోపాస్యత్వ మోక్షప్రదత్వాదిప్రతిపాదక వేదాంతార్థోపబృంహణపరేఽస్మిన్ పురాణే మధ్యే తత్ర తత్ర రుద్రాదిజీవవిశేషస్య కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాదీన్ ప్రతిపాద్య పునః సమస్తాత్మని ముక్తవైరకే బ్రహ్మాదయో యే మూర్ధభి ర్దధతి తచ్చరణావసృష్టం—

"నాహం న యజ్ఞో న చ యూయ మన్యే యే దేహభాజో మునయచ్చ తత్త్వమ్.
విదుః ప్రమాణం బలవీర్యయో ర్వా—"

త్వమేవ భగవన్నేత చ్ఛివశక్త్యోః స్వరూపయోః,
విశ్వం సృజసి పాస్యత్సి క్రీడ న్నూర్ణపదో యథా
అహం బ్రహ్మా చ శర్వశ్చ జగతః కారణం పరమ్,
త్రయాణా మేకభావానాం యో న పశ్యతి వై భిదామ్,
సర్వభూతాత్మనాం బ్రహ్మన్, స శాంతి మధిగచ్ఛతి."

ఇత్యాదిషు భవానీబ్రహ్మవిష్ణ్వాదివచనేషు సర్వోత్తమత్వజగత్కారణత్వోపాస్యత్వాదీన్ విరుద్ధాన్ ప్రతిపాదయన్, భగవాన్ పారాశర్యః కథం విశ్వసనీయ ఇతి చేన్న. అత్ర పురాణే పరస్పర విరుద్ధార్థకథనం న క్వాప్యస్తి. న క్వచిత్ ప్రతీయమానమపి దేవతాంతరస్యోత్తమత్వకారణత్వోపాస్యత్వాదికం ప్రతర్దనాధికరణన్యాయేన రుద్రాదిశరీరకపరమాత్మాభిప్రాయకం రుద్రాదే ర్భగవదావేశావతారత్వాద్వా భగవద్దృష్ట్యోపపన్న మేతత్. అథవా యథావస్థితభూతపూర్వవృత్తాంతస్య వాఽస్మిన్ పురాణే కథనాత్ తత్ర తత్ర కథాసు భవానీప్రభృతిభి ర్యాని వాక్యా న్యభిహితాని తేషా మేవాఽత్ర నిబద్ధత్వా త్తత్ర భవాన్యాదివాక్యానాం పతిపారార్థ్యబ్రహ్మాత్మకత్వప్రశంసాత్మకత్వాదితాత్పర్యవిశేషప్రవృత్తత్వాన్న పారాశర్యేణ విరుద్ధమభిహితమ్ నన్వేవ మపి బ్రహ్మాత్మకత్వేనాఽపి రుద్రాద్యుపాసనమపి కర్తవ్యమితి—

'యద్ ద్వ్యక్షరం నామ గిరేరితం నృణాం సకృ త్ప్రసంగా దఘ మాశు హంతి"
"పవిత్రకీర్తిం యే మూర్ధభి ర్దధతి తచ్చరణావసృష్టమ్"

ఇత్యాదివచనేభ్యః ప్రతీయతె క్వచిత్ క్వచిత్ సాత్త్వికతంత్రే—

"నాన్యం దేవం నమస్కుర్యా న్నాన్యం దేవం నిరీక్షయేత్,
నాన్యం ప్రసాద మారోహేత్ నాన్యదాయతనం విశేత్"

కర్ణౌ పిధాయ నిరయా ద్యదకల్ప ఈశే ధర్మావితర్యసృణిభి ర్నృభి రస్యమానే,

---

ఇత్యాదిభిర్దేవతాంతరవందనాదిప్రతిషేధః, తథా తద్భక్తైః సహదర్శనసమానాసనసంస్పర్శసంభాషణ దృష్టిభుక్త్యాదయః ప్రతిషిద్ధాః, ప్రత్యుత దేవతాంతరతద్భక్తాదయస్తత్ర తత్ర నింద్యంతే అతః సాత్త్వతైతత్పురాణయోర్విరోధః, నైవం, బ్రహ్మోపాసనం హి ద్వివిధం, సద్వారక మద్వారకం చేతి. తత్ర సద్వారకోపాసనం నామ రజస్తమఃప్రకృతిబ్రహ్మరుద్రాదిజీవశరీరకపరమాత్మోపాసనమ్ అద్వారకం తు శుద్ధసత్త్వమయస్వేచ్ఛోపాత్తదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టస్య నిరస్తనిఖిలదోషస్య అనంత కల్యాణగుణాకరస్య శ్రియఃపత్యుః నారాయణస్యోపాసకరుచ్యనుసారేణ వాసుదేవసంకర్షణరామకృష్ణాది వ్యూహవిభవాదిభేదేనోపాసనమ్. తత్రాద్య ముపాసనం తత్తత్ఫలలిప్సుభిః కార్యం, ద్వితీయం తు ముముక్షుభిః కామిభిశ్చ ఏతచ్చ సర్వం భగవతా గీతాచార్యేణైవాభిహితం "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయాఽర్చితు మిచ్ఛతీ" త్యాదినా, "అనన్యా శ్చింతయంతో మా" మిత్యాదినా "దేవాన్ దేవయజో యాంతీ" త్యాదినా చ అత్రాప్యుపక్రమే ప్రథమస్కంధేఽభిహితం—

"రజస్తమఃప్రకృతయ స్సమశీలాన్ భజంతి వై,
పితృభూతప్రజేశాదీన్ శ్రియైశ్వర్యప్రజేప్సవః
"శ్రేయాంసి తత్ర ఖలు సత్త్వతనోర్నృణాం స్యుః" ఇతి.
తథా ద్వితీయే— "అకామః సర్వకామో వా మోక్షకామ ఉదారధీః,
తీవ్రేణ భక్తియోగేన యజేత పురుషం పరమ్" ఇతి.
వక్ష్యతే చ— "ధర్మార్థకామమోక్షాణాం య ఇచ్ఛేచ్ఛ్రేయ ఆత్మనః,
ఏకమేవ హరేస్తస్య కారణం పాదసేవనమ్" ఇతి

ఏవం స్థితే ద్వివిధయా ప్యుపాసనయా అవ్యభిచారిణ్యైవ భవితవ్య మితి ముముక్షయా భజతాం స్యోపా స్యాత్ దేవతాంతరవైభవాదిదర్శనేన నమస్కారాదికరణేన చ స్వదేవతాభక్తి ర్వ్యభిచరితా స్యాదితి సర్వథా ముముక్షూణాం దేవతాంతరభజనం నిషిధ్యతే, సర్వదేవతానాం బ్రహ్మాత్మకత్వే నానుసంధానం త్వవిరుద్ధమేవేతి న సాత్త్వతైతత్పురాణయో ర్విరోధః. దేవతాంతరతద్భక్తాదినిందా తు "న హి నిందా నింద్యం నిందితుం ప్రవృత్తా, కింతు నింద్యాదితరత్ స్తోతు" మితి న్యాయేనోపపన్నే త్యేవావ గన్తవ్యమ్. ౧౬

భవతు, "బహుధాఽభిభవో మయాఽభిభూతః తథాపి కిం భవత్యా భవితవ్య" మిత్యత్రాహ (కర్ణావితి) ద్వాభ్యామ్. ధర్మావితరి ధర్మరక్షకే ఈశే ఈశ్వరాంశభూతే మహత్తమే అసృణిభిః నిరంకుశైః అనివారితైః నృభిః దుర్జనై రస్యమానే అధిక్షిప్యమాణే సతి యద్యధిక్షేపం శృణ్వన్ సుజనః అకల్పః

(పిత్రవమానితాయాః దాక్షాయిణ్యాః కోపప్రకారః)

ఛింద్యాత్ ప్రసహ్య రుశతీ మసతీం ప్రభు శ్చేజ్జిహ్వా మసూనపి తతో విసృజేత్స ధర్మః ౧౭

అత స్తవోత్పన్న మిదం కలేవరం న ధారయిష్యే శితికంఠగర్హిణః,
జగ్ధస్య మోహాద్ధి విశుద్ధి మంధసో జుగుప్సిత స్యోద్ధరణం ప్రచక్షతే. ౧౮

న వేదవాదా ననువర్తతే మతిః స్వ ఏవ లోకే రమతో మహామునేః,
యథా గతిర్దేవమనుష్యయోః పృథక్ స్వ ఏవ ధర్మే న పరం క్షిపేత్ స్థితః. ౧౯

కర్మప్రవృత్తం చ నివృత్త మప్యృతం వేదే వివిచ్యోభయలింగమాశ్రితమ్,

---

వినిందకదుర్జనశిక్షాయామసమర్థః తర్హి కర్ణౌ శ్రోత్రే ఆచ్ఛాద్య, తతో నిరయాత్ నిర్గచ్ఛేత్. యది ప్రభుః సమర్థశ్చేత్ ఉశతీం దుష్టాం జిహ్వాం ప్రసహ్య బలాత్ ఛింద్యాత్, తతః స్వయమప్యసూన్ ప్రాణాన్ విసృజేదితి య స్స ధర్మః. ౧౭

(అతః శితికంఠగర్హిణః) శంకరద్వేషిణ స్తవ అపాదానస్యైవ శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. ఉత్పన్నం మమ మదీయం కలేవరం న ధారయిష్యే ప్రమాదా దాపన్నస్యాఽపవిత్రస్య త్యాగం వినా న శుద్ధిరితి దృష్టాంతేనాహ (మోహా.) జగ్ధస్య భక్షితస్య జుగుప్సితస్య దుష్టస్యాంధసోఽన్నస్య ఉద్గిరణం వమనమేవ పునర్విశుద్ధిం ప్రచక్షతే కథయంతి. ౧౮

నను వృథా కిమేవ మాగృహ్ణాసి యతోఽసా వమంగళో రుద్రో వైదికం పంథాన ముల్లంఘ్య వర్తతే అతో మయా వైదికమార్గానువర్తినా శ్రేష్ఠేనాక్షిప్త ఇత్యత్రాహ. స్వే స్వాత్మని లోకే లోక్యతే పరిశుద్ధమనసా దృశ్యత ఇతి లోకః. బ్రహ్మ తస్మిన్ రమమాణస్య మహామునే రుద్రస్య, మతి ర్వేదవాదాన్ "అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతం భవతి, అపామ సోమ మమృతా అభూమ" ఇత్యాదీన్ కర్మప్రరోచకా నర్థవాదాన్ నానువర్తతే తేషు నాసక్తో భవతి, నివృత్తిమార్గనిష్ఠస్య న ప్రవృత్తిమార్గే రుచి రుత్పద్యత ఇతి న తస్య వైదికపథాఽననువర్తనమితి భావః. అనయోః ప్రవృత్తినివృత్తిధర్మనిష్ఠయో రాచారః పృథగేవ దృశ్యతే యథా దేవమనుష్యయోర్గతిః పృథగేవ దేవానాం గతి రాకాశ ఏవ, మనుజానాం గతిః పృథివ్యామేవ. తద్వత్ అథాపి భవానేవ శ్రేష్ఠ స్తథాప్యుత్కృష్టః స్వకీయే ధర్మే స్థితో వర్తమానః పరం నికృష్టం న క్షిపేత్ నాధిక్షిపే దితి యత్, స ఏవ ధర్మః. ౧౯

ప్రవృత్తిధర్మమపి వైదికత్వావిశేషాత్ కిమితి నానువర్తతే భవ ఇత్యత్రాహ (కర్మేతి.) ప్రవృత్తం స్వర్గాదిఫలోద్దేశేన ప్రవృత్తం కర్మ తథా నివృత్తం ఫలకామనాతో నివృత్తం చ కర్మ ఉభయో

విరోధి తద్యౌగపద్యైకకర్తరి ద్వయం తథా బ్రహ్మణి కర్మ నర్ఛతి ౨౦

మా వః పదవ్యః పితరస్మదాస్థితా యా యజ్ఞశాలాసు న ధూమవర్త్మభిః,
తదన్నతృప్తై రసుభృద్భి రీడితా అవ్యక్తలింగా అవధూతసేవితాః ౨౧

నైతేన దేహేన హరేః కృతాగసో దేహోద్భవే నాలమలం కుజన్మనా,
వ్రీడా మమాఽభూత్ కుజనప్రసంగతః తజ్జన్మ ధిగ్యో మహతామవద్యకృత్. ౨౨

ర్లింగం ఫలాభిసంధిరహితత్వసహితత్వాభ్యాం చిహ్నాభ్యాం యుక్తం యథా భవతి తథా వేదే వివిచ్య ఆశ్రితం "స్వర్గకామో యజేత" "శాంతో దాంత ఉపరతస్తమేతం వేదానువచనేన బ్రహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేన ధర్మేణ పాపమపనుదతీ" త్యాదివేదే అసాంకర్యేణ యద్యపి విహితం తథాపి తద్ద్వయం ప్రవృత్తినివృత్తిభేదేన ద్వివిధం కర్మ యౌగపద్యే నైకకర్తరి ఏకస్మిన్ అధికారిణి విరోధి పరస్పరవిరుద్ధ మతో బ్రహ్మణి బ్రహ్మజ్ఞానే కర్మ ప్రవృత్తం నివృత్తం చోభయం కర్మ నర్ఛతి న ప్రాప్నోతి సాధనతామితి శేషః కేవలం నివృత్తం కర్మైవ జ్ఞానయోగానుగుణం న తూభయ మిత్యర్థః నివృత్తం కర్మ శివేనాపి క్రియత ఇతి భావః, ౨౦

యత ఏవోభయవిధం కర్మాధికారిభేదేన వ్యవస్థిత మత ఏవ అస్మదనుష్ఠితనివృత్తధర్మసాధ్యా అణిమాదయః సిద్ధయః ప్రవృత్తిధర్మపరాయణానాం భవతాం న సంతీత్యాహ— హేపితః! అస్మదాస్థితా అస్మాభిరాస్థితాః పరిగృహితా ఇత్యర్థః పదవ్యో అణిమాదయః సిద్ధయః, వః యుష్మాకం మా న సంతీత్యర్థః తర్హి అస్మాకం సిద్ధయో రుద్రస్య న సంతీతి చేత్తత్రాహ— యా భవదీయాః స్వర్గాది పదవ్యః తాః అనుధూమవర్త్మభిః ధూమాదిమార్గప్రదయజ్ఞాదికర్మానుయాయిభిః తదన్నతృప్తైః యజ్ఞియేన కుత్సితే నాన్నేన తృప్తై రసుభృద్భిః ప్రాణిభిః యజ్ఞశాలాస్వేవేడితాః స్తుతాః అస్మదాస్థితాస్తు పదవ్యః అవ్యక్తలింగా దురవగమచిహ్నా దుర్విభావ్యా అవధూతైః నిరస్తనిఖిలజరామరణాదిసాంసారిక ధర్మైః, సేవితాః పరిగృహీతాః అతః ఫలతోఽనుష్ఠానతశ్చ మహదేవవైలక్షణ్యం ప్రవృత్తినివృత్తి ధర్మయో రితి న మహత్తమానాం ప్రవృత్తిధర్మే రుచి రుత్పద్యత ఇతి భావః ౨౧

కిం బహునోక్తేన సర్వథా స్వదేహం త్యక్ష్యత్యేవేత్యాహ (నేతి) ద్వాభ్యామ్ హరే రుద్రే కృతాగసః కృతాపరాధస్య తవ దేహోద్భవేన దేహాదుత్పన్నేన, ఆర్షత్వాత్ సాపేక్ష్యస్యాపి సమాసః నిత్యసాపేక్షత్వాద్వా, ఏతేన కుజన్మనా మదీయేన కుత్సితేన దేహేన న ప్రయోజనమ్ కింతు మలమ్. నను శ్లాఘ్యమిమం దేహం కథం త్యక్ష్యసి తత్రాహ కుజనస్య తవ ప్రసంగాత్ సంబంధాత్ మమ వ్రీడా లజ్జా అభూత్, అతో మహతా మహ్యాద్యకృత్ విప్రియకర్తా దేహః తస్మాద్యజ్జన్మ తద్ధిక్ నిందితత్వాత్ సంబంధాత్ అశ్లాఘ్యమిత్యర్థః ౨౨

(యోగాగ్నినా దాక్షాయిణ్యా స్వశరీరత్యాగః)

గోత్రం త్వదీయం భగవాన్ వృషధ్వజో దాక్షాయణీత్యాహ యదా సుదుర్మనాః,
వ్యపేతనర్మస్మిత మాశు తద్ధ్యహం వ్యుత్స్రక్ష్య ఏతత్కుణపం త్వదంగజమ్ ౨౩

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యధ్వరే దక్ష మనూద్య శత్రుహన్ క్షితా వుదీచీం నిషసాద శాంతవాక్,
స్పృష్ట్వా జలం పీతదుకూలసంవృతా నిమీల్య దృగ్యోగపథం సమావిశత్. ౨౪

కృత్వా సమానావనిలౌ జితాసనా సోదాన ముత్థాప్య చ నాభిచక్రతః,
శనైర్హృది స్థాప్య ధియోరసి స్థితం కంఠాద్ భ్రువో ర్మధ్య మనిందితాఽనయత్ ౨౫

ఏవం స్వదేహం మహతాం మహీయసా ముహుః స్సమారోపిత మంక మాదరాత్,
జిహాసతీ దక్షరుషా మనస్వినీ దధార గాత్రే ష్వనిలాగ్నిధారణామ్. ౨౬

కిం చ వృషభధ్వజో రుద్రః పరిహాసాదిషు నర్మోక్తిషు మాం దాక్షాయణీతి సంబోధయన్ త్వత్సంబంధకం గోత్రం నామ యదా ఆహ గృహ్ణాతి తదాహం వ్యపేతనర్మస్మితం వ్యపేతం అపగతం నర్మ పరిహాసః స్మితం చ యదా భవత్యేవం సుదుర్మనా అతిదుఃఖితచిత్తా భవామి తత్తస్మాద్ధి నిశ్చితమేవ తత్ కుణపప్రాయం త్వదంగా జ్జాతమిదం కలేవరం వ్యుత్స్రక్ష్యే త్యక్ష్యామి ౨౩

హే శత్రుహన్! హేవిదుర! ఇతి ఉక్తప్రకారేణ, అధ్వరే యజ్ఞే, దక్షమనూద్య ప్రత్యుక్త్వా, ఉదీచీ ముత్తరదిశం ప్రవిశ్యేతి శేషః. శాంతవాక్ గృహీతమౌనా, నిషసాద ఉపవిష్టవతీ, తత్ర జలం స్పృష్ట్వా ఆచమ్యేత్యర్థః పీతదుకూలవస్త్రేణ సంవృతా దృక్ దృశ. మార్షత్వాత్ ద్వితీయాయాః లుక్ నిమీల్య యోగపథం యోగినాం దేహత్యాగప్రకారం సమావిశత్ ఆశ్రితవతీ త్యర్థః ౨౪

యోగపథాశ్రయణమేవాహ (కృతేతి) జిత మాసనం యయా సా క్లమరహితా అనిందితా నిర్దుష్టా సతీ అనిలౌ ప్రాణాపానౌ ఊర్ధ్వాధోవృత్తినిరోధేన సమానౌ సమానవృత్తీ నాభిచక్రే కృత్వా తత ఉదానవాయు ముత్థాప్య ధియా సహ శనైర్హృది స్థాప్య స్థాపయిత్వా ఉరసి స్థిత ముదానవాయుం కంఠాత్ కంఠమార్గేణ భ్రువోర్మధ్య మనయత్. ౨౫

మహతామపి మధ్యే మహీయసా మహత్తమేన రుద్రేణాఽఽదరాత్ ముహుః పునః పునః అంక ముత్సంగం ప్రత్యారోపితం స్వదేహమేవం దక్షే క్రోధేన జిహాసతీ త్యక్తుమిచ్ఛంతీ మనస్వినీ స్వతంత్రా, స్వచ్ఛందమరణేత్యర్థః. సతీ భవానీ, గాత్రేషు అంగేషు, అనిలాగ్నిధారణాం దధార అనిలాగ్నిధారణాఖ్యాం ధారణాం చకారేత్యర్థః తథాహి ధారణయా అనిలాగ్న్యోరుత్పత్తిః ౨౬

తత స్స్వభర్తు శ్చరణాంబుజాసవం జగద్గురో శ్చింతయతీ న చాపరమ్,
దదర్శ దేహో హతకల్మషా సతీ సద్యః ప్రజజ్వాల సమాధిజాగ్నినా. ౨౭

తత్పశ్యతాం ఖే భువి చాద్భుతం మహద్ హా హేతి వాదః సుమహానజాయత,
హన్త ప్రియా దైవత మస్య దేవీ జహా వసూన్ కేన సతీ ప్రకోపితా. ౨౮

అహో అనాత్మ్యం మహదస్య పశ్యత ప్రజాపతే ర్యస్య చరాచరం ప్రజాః,
జహా వసూన్ యద్విమనాఽఽత్మజా సతీ మనస్వినీ మానమభీక్ష్ణ మర్హతి. ౨౯

సోఽయం దుర్మర్షహృదయో బ్రహ్మధ్రుక్ చ లోకేఽసకీర్తిం మహతి మవాప్స్యతి,
యదంగజాం స్వాం పురుష ద్వి డుద్యతాం న ప్రత్యషేధన్మృతయేఽపరాధతః ౩౦

తతః జగద్గురోః జగతాం జిజ్ఞాసూనాం గురోః స్వభర్తుః రుద్రస్య, చరణాంబుజాసవం చరణాంబుజే ఆసవ మానందం, చింతయంతీ అనుభవంతీ అత ఏవ హతకల్మషా పాపరహితా, భర్తురపరం సా న దదర్శ న చింతితవతీ, దేహశ్చ సద్యస్సమాధినా యోఽగ్నిస్తేన ప్రజ్వలితోఽభూత్. ౨౭

తదద్భుత మాశ్చర్యం పశ్యతాం భువి ఖే ఆకాశే చ సుమహాన్ ఉచ్చైః హాహేతి వాదః ఘోషః అభూత్. తదేవాహ- దేవతమస్య దేవశ్రేష్ఠస్య రుద్రస్య దేవీ ప్రియా సతీ కేన దక్షేణ ప్రకోపితా ప్రకోపం ప్రాపితా అసూన్ ప్రాణాన్ జహౌ అత్యజత్ ౨౮

అహో ప్రజాపతేః దక్షస్య మహదనాత్మ్యం దౌర్జన్య మద్య పశ్యత చరాచరం విశ్వం యస్య రుద్రస్య ప్రజావత్ ప్రీతివిషయం విశ్వసుహృద ఇత్యర్థః తస్య రుద్రస్య సతీ భార్యా యద్వా యస్య దక్షస్య చరాచరం ప్రజాః ప్రజావత్ స్నేహవిషయం సర్వత్ర స్నేహ ఏవాస్య న్యాయ్య ఇతి భావః తేన దక్షేణ విమతా విమానితా అసూన్ జహౌ న త్వియం విమానయోగ్యేత్యాహుః. ఆత్మజా తత్రాపి మనస్వినీ ప్రశస్తమనస్కా గుణవతీత్యర్థః అత ఏవాభీక్ష్ణం పునః పునః మానం సన్మానం ప్రత్యర్హతి. ౨౯

దుర్మర్ష మత్యంతాసహమానం హృదయం యస్య సోఽయం బ్రహ్మబంధుః బ్రాహ్మణాపదేశో దక్షః లోకే అసతీం కీర్తిం చ అవాప్స్యతి చకారాత్ నరకం చ యద్యతః స్వయా మంగజామపరాధతః స్వావజ్ఞయా మృతయే మరణాయ ఉద్యతా ముద్యుక్తాం, పురుషద్విట్ శివద్వేషీ దక్షః "తత్పురుషాయ విద్మహే మహాదేవాయ" ఇతి ప్రయోగాత్. యద్వా రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వాత్ రుద్రం ద్విషన్నపి భగవంతం ద్వేష్టీత్యర్థః న ప్రత్యషేధత్ న న్యవారయత్. ౩౦

(యోగాగ్నినా దాక్షాయిణ్యా స్వశరీరత్యాగః)

వదత్యేవం జనే సత్యా దృష్ట్వా సుత్యాగ మద్భుతమ్,
దక్షం తత్పార్షదా హంతు ముదతిష్ఠ న్నుదాయుధాః 30

తేషా మాపతతాం వేగం నిశమ్య భగవా౯ భృగుః,
యజ్ఞఘ్న ఘ్నేన యజుషా దక్షిణాగ్నౌ జుహావ హ. 31

అధ్వర్యుణా హూయమానే దేవా ఉత్పేతు రోజసా,
ఋభవో నామ తపసా సోమం ప్రాప్తా స్సహస్రశః. 32

తైరలాతాయుధై స్సర్వే ప్రమథా స్సహ గుహ్యకాః,
హన్యమానా దిశో భేజు రుశద్భి ర్బ్రహ్మతేజసా 34

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, సతీదేహత్యాగో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః

(సత్యా) దాక్షాయణ్యా అద్భుత మసుయాగం ప్రాణత్యాగం దృష్ట్వా జనే ఏవం వదతి సతి రుద్రపారిషదా దక్షం హంతు ముద్యతా న్యాయుధాని యైస్తే ఉదతిష్ఠన్ ఉత్థితవంతః 30

(తేషా మాపతతా) మానమంతా దాగచ్ఛతాం పారిషదానాం వేగం నిశమ్య దృష్ట్వా భగవాన్ భృగుః యజ్ఞఘ్నాన్ హంతీతి యజ్ఞఘ్నఘ్నం, తేన యజుషా "అపహతా అసురా రక్షాంసి పిశాచా" ఇతి మంత్రేణ దక్షిణాగ్నౌ జుహావ, హేతి విస్మయే, 31

(అధ్వరుణా) భృగుణా, హూయమానే సతి యే తమసా సోమం ప్రాప్తా స్తే ఋభవో నామ దేవాః సహస్రశః ఉత్పేతుః ఉత్థితాః 33

(బ్రహ్మతేజసా) ఉశద్భిః దీప్యమానైః అలాతాన్యేవ ఆయుధాని యేషాం తైః ఋభుభిః దహ్యమానాః ప్రమథాః రుద్రపారిషదాః దిశో భేజుః పలాయితవంత ఇత్యర్థః 34

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్థోఽధ్యాయః

అథ పంచమోఽధ్యాయః

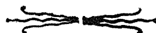
మైత్రేయ ఉవాచ—

భవో భవాన్యా నిధనం ప్రజాపతే రసత్కృతాయా అవగమ్య నారదాత్,
స్వపార్షదసైన్యం చ తదధ్వర ర్భుభి ర్విద్రావితం క్రోధ మపార మాదధే. ౧

క్రుద్ధ స్సుదష్టోష్ఠపుట స్స ధూర్జటి ర్జటాం తడిద్వహ్నిసటోగ్రరోచిషమ్,
ఉత్కృత్య రుద్ర స్సహసోత్థితో హసన్ గంభీరనాదో విససర్జతాం భువి. ౨

తతోఽతికాయ స్తనువా స్పృశన్ దివం సహస్రబాహుర్ఘనరుక్ త్రిసూర్యదృక్,
కరాళదంష్ట్రో జ్వలదగ్నిమూర్ధజః కపాలమాలీ వివిధోద్యతాయుధః. ౩

అథ పంచమోఽధ్యాయః

ఏవం సత్యాః ప్రాణత్యాగనిమిత్తం త్యాగప్రకారశ్చ సప్రపంచ ముక్తః. అథ తత్ప్రసంగాత్ ప్రసక్తం దక్షాధ్వరవినాశం పున స్తత్సంధానం చ సప్రపంచమాహ త్రిభిరధ్యాయైః. తత్రాఽఽదేవ్యనాఽధ్వరవినాశప్రకారమాహ మైత్రేయః, (భవ ఇతి.) ప్రజాపతేః దక్షస్య, కర్తరి షష్ఠీ, తేనాఽసత్కృతాయాః భవాన్యాః సత్యాః నిధనం తథా దక్షస్యాఽధ్వరే యే బుభవో దేవాః తైః విద్రావితం పలాయితం స్వపార్షదానాం సైన్యం చ నారదాత్ మునేః రవగమ్య శ్రుత్వా, అపారం క్రోధ మాదధే కృతవా నిత్యర్థః. ౧

తతః స ధూర్జటిః రుద్రః, ఘోరః సన్ క్రుద్ధః సన్, సుష్ఠు దష్టః ఓష్ఠపుటో యేన సః, తడితాం వహ్నీనాం చ సటాః జ్వాలాః, తద్వదుగ్రం రోచి ర్యస్యా స్తాం జటాం, ఉత్కృత్య ఉత్పాట్య, ఉత్థితః గంభీరో నాదో యస్య సః హసన్. తాం జటాం, భువి విససర్జ అపాతయత్. ౨

(తతో) జటాయాః సకాశాత్, అతికాయః వీరభద్రో జాత ఇతి శేషః. తం విశినష్టి- తన్వా దేహేన దివం స్పృశన్ అత్యుచ్చ ఇత్యర్థః. ఘనరుక్ కృష్ణవర్ణః. త్రిసః సూర్యసదృశా దృశో యస్య, కరాళా ఉగ్రా దంష్ట్రా యస్య, జ్వలన్ అగ్నిరివ మూర్ధజా యస్య, కపాలానాం మాలా అస్య సంతీతి తథా వివిధాని ఉద్యతాన్యాయుధాని యస్య సః. ౩

(వీరభద్రకృతదక్షాధ్వరధ్వంసః)

తం కిం కరోమీతి గృణంత మాహ బద్ధాంజలిం భగవాన్ భూతనాధః,
దక్షం సయజ్ఞం జహి మద్భటానాం త్వ మగ్రణీ రుద్ర భటాంశకో మే. ४

ఆజ్ఞప్త ఏవం కుపితేన మన్యునా స దేవదేవం పరిచక్రమే విభుమ్,
మేనే తదాఽఽత్మాన మసహ్యరంహసా మహీయసాం తాత సహః స్సహిష్ణుమ్ ५

అన్వీయమాన స్స తు రుద్రపార్షదై ర్భృశం నదద్భి ర్వ్యనదత్సుభైరవమ్,
ఉద్యమ్య శూలం జగదంతకాంతకం స ప్రాదవద్ఘోషణభూషణాంఘ్రిః. ౬

అథర్త్విజో యజమాన స్సదస్యాః కకుభ్యుదీచ్యాం ప్రసమీక్ష్య రేణుమ్,
తమః కిమేతత్ కుత ఏతద్రజోఽభూదితి ద్విజా ద్విజపత్న్యశ్చ దధ్యుః. ౭

(కిం కరోమి) కిం కరవాణీతి, గృణంతం భాషంతం, బద్ధాంజలిం తం వీరభద్రం, భూతనాథో భగవాన్ రుద్రః. ఆహ ఉవాచ హే రుద్ర! హే భట! యుద్ధకుశల! మద్భటనాం త్వమగ్రణీర్నాయకః, మే అంశభూతః సయజ్ఞం దక్షం జహి వినాశయ ४

(కుపితేన మన్యునా) రుద్రేణైవ మాజ్ఞప్తో, దేవదేవం విభుం రుద్రం, పరిచక్రమే ప్రదక్షిణీ చకార, తదా హ్యసహ్యరంహసా ప్రతిఘాతరహితవేగేన, మహీయసాం బలీయసామపి, మహః తేజో బలం తమసహిష్ణుం, పారిషదైః సోఢు మక్షమం ఆత్మానం మేనే అమన్యత. ५

స తు వీరభద్రః, భృశం నదద్భిః ధ్వనద్భిః, రుద్రపారిషదై రన్వీయమానః పరివేష్టితః, సుభైరవం అతిభయంకరం యథా భవతి తథా, వ్యనదత్ ననాద తతః స వీరభద్రో, జగదంతకో మృత్యుః తస్యాపి అంతకోపమం శూల ముద్యమ్య, ఘోషణాని ధ్వనంతి భూషణాని నూపురాదీని యయో స్తా వంఘ్రీ యస్య సః, ప్రాదవత్ దక్షాధ్వరం ప్రత్యగాత్. ౬

(అథ) తతః ఋత్విజో దక్షాధ్వరే ఋత్విజః, యజమానః దక్షః, తథా సదస్యాః సభ్యాః, ద్విజాః తత్పత్న్యశ్చ ఉదీచ్యాం కకుభి దిశి, రేణుం పరాగం, సమీక్ష్య తమో ను భవతి కింతు రజ ఇతి జ్ఞాత్వా ఆహుః రజ ఏతత్ కుతోఽభూదితి, దధ్యుః చింతయామాసుః. ౭

వాతా న వాంతి న హి సంతి దస్యవః ప్రాచీనబర్హి ర్జీవతి హోగ్రదండః,
గావో న కాల్యంత ఇదం కుతో రజో లోకోఽదునా కిం ప్రలయాయ కల్పతే, ౮

ప్రసూతిమిశ్రాః స్త్రియ ఉద్విగ్నచిత్తా ఊచు ర్విపాకో వృజినస్యైష తస్య,
యత్పశ్యంతీనాం దుహితౄణాం ప్రజేశ స్సుతాం సతీ మవదధ్యావనాగామ్ ౯

య స్త్వంతకాలే వ్యుప్తజటాకలాప స్స్వశూలసూచ్యర్పితదిగ్గజేంద్రః,
వితత్య నృత్యత్యుదితాస్త్రదోర్ధ్వజానుచ్చాట్టహాస స్తనయిత్నుభిన్నదిక్ ౧౦

అమర్షయిత్వా త మసహ్యతేజసం మన్యుప్లుతం దుర్విషహం భ్రుకుట్యా,
కరాళదంష్ట్రాభిరుద స్తభాగణం స్యాత్ స్వస్తి కిం కోపయతో విధాతుః ౧౧

హేత్వంతరాసంభవేన ఔత్పాతికం కల్పయంత ఆహుః (వాతా ఇతి) వాతాః చండవాయవః, న వాంతి న ప్రసరంతి, దస్యవ శ్చోరాదయః, న సంతి, తత్ర హేతుః - హి యస్మాత్, ఉగ్రదండో దమనం ప్రశాసనం యస్య సః ప్రాచీనబర్హిః తదానీంతనో రాజా జీవతి, తస్మిన్ జీవతి న దస్యవః. హేత్యాకస్మికత్వద్యోతకం గావో న కాల్యంతే న శీఘ్రం నీయంతే, అత ఇదం రజః కుత ఉత్థితం? అధునా లోకః, ప్రళయాయ నాశాయ, కల్పతే సంభావ్యత ఇత్యర్థః ౮

(ప్రసూతిః) దక్షస్య పత్నీ, తన్మిశ్రాః తత్సహితాః స్త్రియః, ఉద్విగ్నచిత్తాః ఉద్విగ్నం భీతం చిత్తం యాసాం తా, ఊచుః తస్య దక్షస్య, యద్ వృజినం యత్పాపం, తస్యైవాయం విపాకః ఫలం యత్ యస్మాత్, ప్రజేశో దక్షః దుహితౄణాం పశ్యంతీనాం, సతీనాం, అనేన తస్యాః దుఃఖాధిక్యం సూచితమ్, అనాగసం నిరపరాధాం సుతాం సతీం భవానీ, మవదధ్యౌ అవజ్ఞాతవాన్. ౯

అసహ్యపరాక్రమం రుద్రం, కోపయతో దక్షస్యాఽమంగళ మవశ్యంభావీత్యాహుః ద్వాభ్యాం (య స్త్వితి.) యో రుద్రోంతకాలే ప్రళయకాలే, వ్యుప్తో వికీర్ణః జటాకలాపో యస్య. స్వశూలస్య సూచ్యా అగ్రేణ, అర్పితా ప్రోతా, దిగ్గజేంద్రా యేన ఉదితాని ఉన్నమితాని, అస్త్రాణి యై స్తే, దోషః బాహవ ఏవ ధ్వజాస్తాన్, వితత్య ప్రసార్య, ఉచ్చైఽట్టహాసః ఏవ స్తనయిత్నుః గర్జితం తేన భిన్నా విదీర్ణా దిశో యేన సః, హర్షేణ నృత్యతి. ౧౦

తమేవంభూత మసహ్య మప్రతిఘాతం తేజో యస్య తం రుద్ర, మమర్షయిత్వా అసహన యుక్తం కృత్వా, మన్యునా క్రోధేన ప్లుతం వ్యాప్తం. అత ఏవ దుర్నిరీక్ష్యం ద్రష్టు మశక్యం, భ్రుకుట్యా ఉగ్రదంష్ట్రాభిశ్చ ఉదస్త ఉత్క్షిప్తో భాగణో నక్షత్రసంఘో యేన తం కోపయతో విధాతురపి కిం స్వస్తి స్యాత్ ? విధాతురప్యేవ, మన్యస్య కా కథేత్యర్థః, ౧౧

బహ్వేవ ముద్విగ్నదృశోచ్యమానే జనేన దక్షస్య ముహు ర్మహాత్మనః,
ఉత్పేతు రుత్పాతతమా స్సహస్రశో భయావహా దివి భూమౌ చ పర్యక్. ౧౨

తావత్స రుద్రానుచరై ర్మఖో మహా న్నానాయుధై ర్వామనకై రుదాయుధైః,
పింగైః పిశంగై ర్మకరోదరాననైః పర్యాద్రవద్భి ర్విదురాన్వరుధ్యత. ౧౩

కేచి ద్బభంజుః ప్రాగ్వంశం పత్నీశాలాం తథాఽపరే,
సద ఆగ్నీధ్రశాలాం చ తద్విహారం మహానసమ్. ౧౪

రురుజు ర్యజ్ఞపాత్రాణి తథైకేఽగ్నీననాశయన్,
కుండే ష్వమూత్రయన్ కేచిత్ బిభిదు ర్వేదిమేఖలాః. ౧౫

(ఉద్విగ్నా) ప్రచలితా దృగ్యస్య తేన జనేన. బహు యథా భవత్యేవ ముచ్యమానే సతి. సహస్రశః ఉత్పాతతమాః మహోత్పాతాః, మహాత్మనః స్థిరచిత్తస్యాఽపి దక్షస్య. భయావహా దివి భూమౌ చ. పర్యక్ పరితః. ఉత్థితాః, ౧౨

తావత్తు ఆశు రుద్రానుచరై ర్మహాన్ మఖో యాగః. హే విదుర! అన్వరుధ్యత ప్రత్యవధ్యత, వినాశిత ఇతి యావత్. రుద్రానుచరైః కథంభూతైః నానావిచిత్రాణి ఆయుధాని యేషాం తైః, వామనకైః హ్రస్వైః, ఉద్యతాయుధైః, పిశంగైః పీతైః, మకరస్యేవోదర మాననం చ యేషాం తైః, పరితో ధావద్భిః. ౧౩

మఖానురోధమేవ ప్రపంచయతి- కేచిద్రుద్రపార్షదాః ప్రాచీనవంశం బభంజుః త్రుటితవంతః. తథా కేచిదపరే పత్నీశాలాం బభంజు రిత్యనుషంగః. ప్రాచీనం పూర్వపశ్చిమ స్తంభార్పితపూర్వపశ్చిమాయతం తిర్యక్కాష్ఠం ప్రాగ్వంశః. తథైకే సదః యజ్ఞశాలాయాః పూర్వతః స్థితం మండపం సదః సదసః పురతో హవిర్ధానం తస్యోత్తరత ఆగ్నీధ్రశాలాం తద్విహారం యజమానగృహం మహానసం పాకభోజనశాలామ్. ౧౪

(రురుజుః) బభంజుః, అమూత్రయన్ మూత్రం కృతవంతః, తథోత్తరవేద్యా మేఖలాసీమాసూత్రాణి బిభిదుః. ౧౫

అబాధంత మునీనన్యే ఏకే పత్నీ రతర్జయన్,
అపరే జగృహు ర్దేవాన్ ప్రత్యాసన్నాన్ పలాయితాన్. ౧౬

భృగుం బబంధ మణిమాన్ వీరభద్రః ప్రజాపతిమ్,
చండీశః పూషణం దేవం భగం నందీశ్వరోఽగ్రహీత్ ౧౭

సర్వ ఏవర్త్విజో దృష్ట్వా సదస్యా స్సదివౌకసః,
తై రర్ద్యమానా స్సుభృశం గ్రావభి ర్నైకధాఽద్రవన్ ౧౮

జుహ్వతః స్రువహ స్తస్య శ్మశ్రూణి భగవాన్ భవః,
భృగో ర్లులుంచే సదసి యోఽహసత్ శ్మశ్రు దర్శయన్ ౧౯

భగస్య నేత్రే భగవాన్ పాతితస్య రుషా భువి,
ఉజ్జహార సదఃస్థోఽక్ష్ణా య శ్శపంత మసూసుచత్. ౨౦

(అతర్జయన్) అభర్త్స్నయన్ అపరే పలాయితాన్ పునరనుధావనేన ప్రత్యాసన్నాన్ దేవాన్, జగృహుః గృహీతవంతః ౧౬

(మణిమాన్) రుద్రానుచరాగ్ర్యః. భృగుం బబంధ, వీరభద్రః ప్రజాపతిం దక్షం, చండీశః పూషణాఖ్యం దేవం, భగాఖ్యం నందీశ్వరః అగ్రహీత్. ౧౭

సర్వై ర్దివౌకోభిః దేవైః సహితాః సదస్యాః సభ్యాః, ఋత్విజః రుద్రానుచరై ర్వధ్యమానాన్ భృగ్వాదీన్ దృష్ట్వా భృశం గ్రావభిః శిలాభి, రర్ద్యమానా అనేకధా తాడ్యమానా దుద్రువుః ౧౮

(స్రువం) హోమసాధనం హస్తే యస్య తస్య జుహ్వతః హోమం కుర్వతో భృగోః శ్మశ్రూణి, భగవాన్ భవో వీరభద్రః, లులుంచే ఉత్పాటితవాన్. కిం విశేషేణ శ్మశ్రూణ్యేవోత్పాటితవాన్? తత్రాహ, యో భృగుః, శ్మశ్రు దర్శయన్ అహసత్ రుద్రం పరిహసితవాన్, అతః శ్మశ్రూణ్యేవ లులుంచ ఇత్యర్థః ఏవ ముత్తరత్రాపి. ౧౯

(భగవాన్) వీరభద్రః, రుషా క్రోధేన, భూమౌ పాతితస్య భగస్య నేత్రే, ఉజ్జహార ఉద్ధృతవాన్, యో భగః సదసి సభాయాం స్థితః సన్, శపంతం శివనిందాం కుర్వంతం, దక్షమక్ష్ణా నేత్రేణాఽసూసు చత్ సూచితవాన్, ప్రేరితవానిత్యర్థః ౨౦

(వీరభద్రకృతదక్షాధ్వరధ్వంసః)

పూష్ణ శ్చాపాతయ ద్దంతాన్ కాళింగస్య యథా బలః,
శప్యమానే గరిమణి యోఽహస ద్దర్శయన్ దతః. ౨౧

ఆక్రమ్యోరసి దక్షస్య శితధారేణ హేతినా,
ఛిన్దన్నపి తదుద్ధర్తుం నాశక్నోత్ త్ర్యంబక స్తదా. ౨౨

శస్త్రై రస్త్రాన్వితై రేవ మనిర్భిన్నత్వచం హరః,
విస్మయం పరమాపన్నో దధ్యౌ పశుపతి శ్చిరమ్. ౨౩

దృష్ట్వా సంజ్ఞపనం యోగం పశూనాం స పతి ర్మఖే,
యజమానపశోః కస్య కాయా త్తేనాఽహర చ్ఛిరః, ౨౪

(కాళింగస్య) కళింగదేశరాజస్య, బలః బలభద్రః యథా, తథా పూష్ణః దంతాన్ అపాతయత్ పాతితవాన్, యః పూషా గరిమణి గురుతరే రుద్రే శప్యమానే సతి, దతః దంతాన్, దర్శయన్ అహసత్. పూష్ణోరితి ద్వివచనపాఠే తు తదింద్రాపౌష్ణశ్చరుర్భవతీత్యత్రాన్యసహితస్యాపి పూష్ణో దంతపాటనప్రాప్త్యర్థం. ౨౧

(త్ర్యంబకో) వీరభద్రః దక్షస్యోరసి. ఆక్రమ్య పాదం విన్యస్య. శితధారేణ నిశితధారేణ హేతినా ఖడ్గేన, ఛిందన్నపి తదా తచ్ఛిర ఇత్యపకృష్యతే. ఉద్ధర్తుం తదా నాఽశక్నోత్ అసమర్థోఽభవత్ ౨౨

(అస్త్రాన్వితైః) మంత్రసహితైః, శస్త్రైర్న నిర్భిన్నా త్వక్ యస్య తథాభూతమేనం దక్షం దృష్ట్వేతి శేషః. పశుపతి ర్హరో వీరభద్రః. పరం విస్మయ మాపన్నః ప్రాప్తః, చిరం దధ్యౌ శిరస ఉద్ధరణోపాయం చింతితవాన్. ౨౩

(పశూనాం పతిః) స వీరభద్రః మఖే అధ్వరే. సంజ్ఞపనం మారణం. యోగ ముపాయం దృష్ట్వా యాగీయపశువదయం హంతవ్య ఇతి దృష్ట్వా నిశ్చిత్య. తస్య యజమానో దక్షః స ఏవ పశు స్తస్య యద్వా యజమానస్య యః పశుః దేవతోద్దేశేన యజమానే న త్యక్ష్యమాణః పశు స్తస్య సంజ్ఞపనం మారణం యోగ ముపాయం నిశ్చిత్య. తేనైవ యోగేన తస్య దక్షస్య కాయాత్ శిర అహరత్ ఉద్ధృతవాన్. ౨౪

సాధువాద స్తదా తేషాం కర్మ తత్తస్య శంసతామ్,
భూతప్రేతపిశాచానా మన్యేషాం తద్విపర్యయః.

జుహా వైతచ్ఛిర స్తస్మిన్ దక్షిణాగ్నా వమర్షితః,
తద్దేవయజనం దగ్ధ్వా ప్రాతిష్ఠత్ గుహ్యకాలయం, ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
యజ్ఞవిధ్వంసో నామ పంచమోఽధ్యాయః

తచ్ఛిరశ్ఛేదనరూపం కర్మ శంసతాం స్తువతాం భూతాదీనాం సాధువాదః అభవత్. అన్యేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం, తద్విపర్యయః అసాధువాదః అభవదిత్యర్థః. ౨౫

ఏతస్య దక్షస్య, శిరః తస్మిన్ తదధ్వరసంబంధిని దక్షిణాగ్నౌ, అమర్షితః క్రుద్ధః జుహావ. తస్య దక్షస్య దేవయజన మేవం దగ్ధ్వా నాశయిత్వా, గుహ్యకాలయం కైలాసం ప్రాతిష్ఠత్ ప్రయయౌ. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

అథ దేవగణా స్సర్వే రుద్రానీకైః పరాజితాః,
శూలపట్టిశనిస్త్రింశగదాపరిఘముద్గరైః ౧

సంఛిన్నభిన్నసర్వాంగా స్సర్త్విక్సభ్యా భయాకులాః,
స్వయంభువే నమస్కృత్య కార్త్స్న్యేనైత న్న్యవేదయన్ ౨

ఉపలభ్య పురైవైత ద్భగవా నబ్జసంభవః,
నారాయణశ్చ విశ్వాత్మా న తస్యాఽధ్వరమీయతుః. ౩

తదాఽఽకర్ణ్య విభుః ప్రాహ తేజీయసి కృతాగసి,

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏవం దక్షాధ్వరవినాశ ఉక్తః, అథ పునః తత్సంధానప్రకారం వివక్షుః తదుపోద్ఘాతరూపం దేవకృతరుద్రప్రసాదనం వక్ష్యన్ తావద్దేవానాం రుద్రపారిషదతాడితానాం స్వయంభువే విజ్ఞాపనం వదన్ తేన సహ రుద్రసన్నిధిం గతాః ఇత్యాహ మైత్రేయః (అథేతి) అథ దక్షయజ్ఞవినాశానంతరం, సర్త్విక్ సభ్యా ఋత్విగ్భిః సభ్యైశ్చ సహితాః సర్వే దేవగణాః, రుద్రానీకైః రుద్రసైన్యైః, కర్తృభిః శూలాదిభిః సాధనైః, సంఛిన్నాని విదీర్ణాని సర్వాణి అంగాని యేషాం తే, అత ఏవ పరాజితాః భయాకులాః సంతః, స్వయంభువే చతుర్ముఖాయ నమస్కృత్య ఏతద్వృత్తం కార్త్స్న్యేన న్యవేదయన్ విజ్ఞాపితవంతః. ౧ ౨

కిం స్వయంభువే విజ్ఞాపితవంత ఇత్యుచ్యతే-బ్రహ్మాపి దక్షాధ్వరే ఆగతః తద్వృత్తం జానాత్యేవ, తత్రాహ (ఉపలభ్యేతి.) అబ్జసంభవో భగవాన్ బ్రహ్మా, సర్వాంతరాత్మా నారాయణశ్చ, పురైవైతద్భావిదక్షాధ్వరవినాశముపలభ్య జ్ఞాత్వా, భగవాన్ విశ్వాత్మేతి విశేషణాభ్యాం తయోః సర్వజ్ఞత్వం సూచితమ్. తస్య దక్షస్యాఽధ్వరం ప్రతి నేయతుః న గతవంతౌ ౩

విభు ర్బ్రహ్మా, తద్దేవై ర్వినివేదిత మాకర్ణ్య శ్రుత్వాఽఽహ ఉవాచ ఉక్తిమేవాహ (తేజీయసీత్యాదినా) తేజీయసి తేజిష్ఠే రుద్రే, కృత మాగః అపరాధో యై స్తేషాం బుభూషతాం భవితు

క్షేమాయ తత్ర సా భూయాత్ న ప్రాయేణ బుభూషతామ్, ౪

అథాఽపి యూయం కృతకిల్బిషా భవం యే బర్హిషో భాగభాజం పరాదుః,
ప్రసాదయధ్వం పరిశుద్ధచేతసా క్షిప్రప్రసాదం ప్రగృహీతాంఘ్రిపద్మమ్ ౫

ఆశాసానా జీవిత మధ్వరస్య లోక స్సపాలః కుపితే న యస్మిన్,
త మాశు దేవం ప్రియయా విహీనం క్షమాపయధ్వం హృది విద్ధం దురుక్తైః ౬

నాఽహం న యజ్ఞో న చ యూయ మన్యే యే దేహభాజో మునయశ్చ తత్త్వమ్,
విదుః ప్రమాణం బలవీర్యయో ర్వా యస్యాఽఽత్మతంత్రస్య క ఉపాయం విధిత్సేత్, ౭

మిచ్ఛతాం శ్రేయస్కామానా మితి యావత్. భూయసే క్షేమాయ శ్రేయసే ప్రాయేణ ప్రాయశః న భూయాత్. తేజీయానితి విభక్తివిపరిణామే నానుషజ్యతే, అసత్కృత స్తేజీయాన్ పశ్చాత్ ప్రసాద్యమానోఽపి క్షేమకృన్న స్యాదిత్యర్థః ప్రాయేణేతి లోకోక్తిః. ౪

యద్యప్యేవ మథాపి యే భవంతో బర్హిషః యజ్ఞస్య భాగభాజో భాగం భజన్తి ప్రాప్నువంతీతి తథా తాన్ పరాదుః బహిష్కృతవంతః తే యూయం పరిశుద్ధచేతసా నిష్కపటచిత్తేన, ప్రగృహీతాంఘ్రిపద్మం పాదా వుపసంగృహ్యే త్యర్థః. భవం రుద్రం, ప్రసాదయధ్వం, కథం పాదోపసంగ్రహమాత్రేణ ప్రసన్నో భవేత్. తత్రాహ- క్షిప్రప్రసాదం పాదగ్రహణస్యాఽనతిక్రమణీయతా మాలోచ్య ఆశ్వనుగ్రహకారిణామితి భావః. ౫

అధ్వరస్య యజ్ఞస్య, జీవితం పునః సంధానం ఆశాసానాః ప్రార్థయమానాః, యూయం యస్మిన్ రుద్రే కుపితే సతి, సపాలః దిక్పాలసహితో లోకో నాస్తి నశ్యేదిత్యర్థః. తం దురుక్తైః దక్షాదీనాం దుర్వాక్యైః, హృది విద్ధం తాడిత, మధునా ప్రియయా భార్యయా చ విహీనం దేవం భవ, మాశు క్షమాపయధ్వం ప్రసాదయధ్వమ్ ౬

వయం తత్ర గంతుం బిభీమస్త్వమేవ కంచిదుపాయం చింతయేత్యత్ర రుద్రం ప్రస్తౌతి (నాహమితి.) యస్య రుద్రస్య, తత్త్వం యాథాత్మ్యం, బలవీర్యయోః ప్రమాణమియత్తాం చ అహం న విద్యాం, యజ్ఞ ఇంద్రః న చ, న విద్యాత్, యూయం న చ విద్యాత, తథా మునయో యేఽన్యే చ దేహధారిణోఽతీంద్రియార్థదర్శినో న విదుః, బ్రహ్మాదృష్ట్వేదముక్తం, తస్యాఽఽత్మనః పరమాత్మావేశావతారభూతస్య ఉపాయం క్షమోపాయం కో విధిత్సేత్, న కోఽపి విధాతు మిష్యాదిత్యర్థః. భవద్భిః పాదోపసంగ్రహణమంత రేణ అన్యః కః క ముపాయం విధిత్సేత్ ఇతి భావః. ౭

(కైలాసవర్ణనమ్)

స ఇత్థ మాదిశ్య సురా నజ స్తై స్సమన్వితః పితృభి స్సప్రజేశైః,
యయౌ స్వధిష్ణ్యాన్నిలయం పురద్విషః కైలాస మద్రిప్రవరం ప్రియం ప్రభోః ౮

జన్మౌషధితపోమంత్రయోగసిద్ధై ర్నరేతరైః,
జుష్టం కిన్నరగంధర్వై రప్సరోభి ర్వృతం సదా. ౯

నానామణిమయైః శృంగై ర్నానాధాతువిచిత్రితైః,
నానాద్రుమలతాగుల్మైః నానామృగగణావృతైః ౧౦

నానామలప్రస్రవణైః నానాకందరసానుభిః,
రమణం విహరంతీనాం రమణైః సిద్ధయోషితామ్. ౧౧

సోఽజః బ్రహ్మా, సురాన్ ప్రతి ఏవ మాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య. తైర్దేవైః సప్రజాపతిభిః పితృభిశ్చ సహ స్వధిష్ణ్యాత్ స్వస్థానాత్. పురారేః ప్రభో రుద్రస్య. ప్రియం నిలయం స్థానభూతం అద్రిశ్రేష్ఠం కైలాసం ప్రతి యయౌ ౮

కైలాసం వర్ణయతి (జన్మౌషధీత్యాదిభిః) చతుర్దశభిః జన్మనా ఓషధ్యాదినిశ్చయే సిద్ధాః, తైః నరేతరైః దేవయోనిభిః, తత్ర జన్మతః సిద్ధా ఓషధ్యాద్యనపేక్ష మేవ సృష్టివేలాయా మేవ దేవత్వేన సృష్టాః ఓషధ్యాదిసిద్ధాస్తు దేవత్వసంపాదకౌషధ్యాద్యుపాయై ర్దేవత్వేన సిద్ధాః. యోగః రుద్రోపాసనా రూపయోగః మంత్రః యావజ్జీవం శివపంచాక్షర్యాదిమంత్రావృత్తిః జుష్టం సేవితం, తథా చ గీతం భగవతా— "దేవాన్ దేవయజో యాంతీ"తి తథా, అప్సరోభిః కిన్నరాదిభిశ్చ సదా వృతమ్. ౯

(శృంగైః) శిఖరైః, రమణైః ప్రియైః సహ విహరంతీనాం సిద్ధానాం యా యోషిత స్తాసాం రమణం రతిప్రదమ్. శృంగైః కథంభూతైః నానాధాతుభి ర్గైరికాదిభిః విచిత్రితైః, నానాద్రుమాః లతా గుల్మాని చ యేషు తైః. ౧౦

(నానా అమలాని) స్వచ్ఛాని ప్రస్రవణాని స్రోతాంసి యేషు, నానా కందరాః సానూని చ యేషు తైః. ౧౧

మయూరకేకాభిరుతం మదాంధాళివిమూర్ఛితమ్,
ప్లావితై ర్రక్తకంఠానాం కూజితైశ్చ పతత్రిణామ్. ౧౨

ఆహ్వాయంత మివోద్ధస్తై ర్ద్విజాన్ కామదుఘై ర్ద్రుమైః,
వ్రజంతమివ మాతంగైః గృణంతమివ నిర్ఝరైః. ౧౩

మందారైః పారిజాతైశ్చ సరలైశ్చోపశోభితమ్,
తమాలైః శాలతాలైశ్చ కోవిదారాసనార్జునైః. ౧౪

చూతైః కదంబై ర్నీపైశ్చ నాగపున్నాగచంపకైః,
పాటలాశోకవకులైః కుందైః కురవకైరపి. ౧౫

స్వర్ణార్ణశతపత్రైశ్చ వరరేణుకజాతిభిః,
కుబ్జకై ర్మల్లికాభిశ్చ మాధవీభిశ్చ మండితమ్. ౧౬

తథా మయూరాణాం కేకాస్వనైః అభితః సర్వతః రుతం నాదితమ్ మదేన మకరందపాన జనితమదేన, అంధై రళిభిః మృగైః విమూర్ఛితం మూర్ఛనాఖ్యరాగగీతివిశేషేణ వ్యాప్తం, రక్తకంఠానాం కోకిలానాం ప్లావితైః త్రిమాత్రశబ్దై, స్తథాఽన్యేషాం పతత్రిణాం చ కూజితైః. ౧౨

ఉద్ధస్తైః ఉన్నతశాఖైః, కామదుఘైః ద్రుమైశ్చ, ద్విజాన్ పక్షిణః, ఆహ్వాయంత మివ స్థితం, లోకే హి హస్తముత్క్షిప్య ఉచ్చైః స్వరేణాహ్వాన మర్థినాం కామధుక్ అద్రిశ్చ ఉత్క్షిప్తహస్తాకారై ర్ద్రుమైః పత్త్రిణాం స్వనైశ్చ తథాలక్ష్యత ఇత్యర్థః వ్రజద్భి ర్మాతంగైః గజై ర్వ్రజంతమివ నిర్ఝరాణాం ధ్వనిభి ర్గృణంతం భాషమాణమివ స్థితమ్. ౧౩

(మందారాదిభి) ర్వృక్షవిశేషై రుపశోభితమ్. ౧౪

(చూతైః) రామ్రవిశేషైః. ౧౫

(స్వర్ణార్ణశతపత్రైః) సువర్ణవర్ణకుశేశయైః. కుందాదిభిః లతావిశేషైశ్చ మండితమ్. రేణుకా ఏలా జాతి ర్మాలతీ. ౧౬

(కైలాసవర్ణనమ్)

పనసోదుంబరాశ్వత్థప్లక్షన్యగ్రోధహింగుభిః,
భూర్జై రోషధిభిః పూగై రాజపూగై శ్చ జంభుభిః. ౧౭

ఖర్జూరామ్రాతకామ్రాద్యైః ప్రియాలమధుకేంగుదైః,
ద్రుమజాతిభి రన్యై శ్చ రాజితం వేణుకీచకైః. ౧౮

కుముదోత్పలకల్హారశతపత్రవనర్ధిభిః,
నళినీషు కలం కూజత్ఖగబృందోపశోభితమ్. ౧౯

మృగైః శాఖామృగైః క్రోడై ర్మృగేంద్రై రృక్షశల్యకైః,
గవయైః శరభై ర్వ్యాఘ్రై రురుభి ర్మహిషాదిభిః. ౨౦

కర్ణాంత్రైకపదాశ్వాస్యై ర్నిర్జుష్టం వృకనాభిభిః,
కదళీఖండసంరుద్ధనళినీపులినశ్రియమ్. ౨౧

(పనసాదిభి) ర్ద్రుమైః. ౧౭

తథాఽన్యైశ్చ ద్రుమజాతిభిః ద్రుమసామాన్యైర్వేణుకీచకైశ్చ, రాజితం మండితం, నీరంధ్ర సరంధ్రత్వేన వేణుకీచకయోర్భేదః. ద్రుమజాతిభి రిత్యత్ర జాతిరవాంతరభేదసామాన్యమ్. ౧౮

కుముదాదిసమృద్ధిభిః శతపత్రాణాం స్వర్ణవర్ణానాం వనానాం ఋద్ధిభిః రాజితం నళినీషు సరస్సు కలం మధురం యథా భవతి తథా కూజద్భిః ఖగవృందైః పక్షిసంఘైః ఉపశోభితమ్ ౧౯

(మృగాదిభి) ర్నిర్జుష్టం నిషేవితమ్ ౨౦

కర్ణోష్ట్రైః గోకర్ణాఖ్యైః ఊర్ణామృగైః ఏకపదైః అశ్వముఖైశ్చ, మృగనాభిభిః కస్తూరీమృగైశ్చ, నితరాం జుష్టం, కదళీషండైః సంరుద్ధాన్యావృతాని నళినీనాం కమలాకరాణాం పులినాని తైః శ్రీః శోభా యస్మిన్ తమ్. ౨౧

పర్యస్తం నందయా సత్యా స్నానపుణ్యతరోదయా,
విలోక్య భూతేశగిరిం విబుధా విస్మయం యయుః. ౨౨

దదృశు స్తత్ర తే రమ్యా మలకాం నామ వై పురీమ్,
వనం సౌగంధికం చాఽపి యత్ర తన్నామ పంకజమ్. ౨౩

నందా చాలకనందా చ సరితౌ బాహ్యతః పురః,
తీర్థపాదపదాంభోజ రజసాఽతీవ పావనే ౨౪

యయోః సురస్త్రియః క్షత్త రవరుహ్య స్వధిష్ణ్యతః,
క్రీడంతి పుంసః సించంత్యో విగాహ్య రతికర్శితాః. ౨౫

యయో స్తత్స్నానవిభ్రష్టనవకుంకుమపింజరమ్,
వితృషోఽపి పిబం త్యంభః పాయయంతో గజా గజీః. ౨౬

స్నానేన పుణ్యకరం పుణ్యసంపాదనం ఉదకం యస్యాం తయా. సత్యా నిర్మలయా, నందయా గంగయా, పరివేష్టితమ్. భూతేశస్య రుద్రస్య, గిరిం కైలాసం, విలోక్య దేవాః, విస్మయం యయుః ప్రాపుః ౨౨

(తే) దేవాః తత్ర గిరౌ, తస్య రుద్రస్యాఽలకాం నామ, అలకేతి ప్రసిద్ధాం రమణీయాం పురీం, సౌగంధికాఖ్యం వనం చాఽపి దదృశుః. సౌగంధికనామ్నోఽన్వర్థతా మాహ యత్ర వనే సౌగంధికం నామ పంకజం భవతి. జాతావేకవచనమ్. ౨౩

పురీం వర్ణయతి (నందాచేతి.) చతుర్భిః. పురః పురాత్, బాహ్యే నందా అలకనందా చేతి ద్వే సరితౌ భవతః సరితౌ విశినష్టి సార్ధద్వయేన తీర్థపాదస్య హరేః, పదాంభోజరజసా, అతీవాత్యంతం, పావనే భగవత్పదాంభోజరజోయుక్తత్వా దత్యంతపావిత్ర్యకరే ఇత్యర్థః ౨౪

హే క్షత్తః సురస్త్రియః స్వధిష్ణ్యతః స్వవిమానేభ్యః. అవరుహ్య చ రతికర్శితాః విహార శ్రాంతాః సత్యః, యయోః సరితోర్విగాహ్య స్వపుంసః స్వప్రియాన్ సించంత్యః, క్రీడంతి జలక్రీడాం కుర్వంతి ౨౫

యయోః సరితో రంభః, వితృషోఽపి విగతతృష్ణా అపి, గజాః గజీః కరిణీః అంభః పాయయంతః పానం కారయంతః పిబంతి, తత్ర హేతుః - తాసాం సురస్త్రీణాం స్నానేన, విభ్రష్టం గళితం, యన్నవం కుంకుమం, తేన పింజరం పీతవర్ణమ్ ౨౬

(కైలాసవర్ణనమ్)

తారహేమమహారత్నవిమానశతసంకులామ్,
జుష్టాం పుణ్యజనస్త్రీభి ర్యథా ఖం సతడిద్ఘనమ్. ౨౭

హిత్వా యక్షేశ్వరపురీం వనం సౌగంధికం చ తత్,
ద్రుమైః కామదుఘై ర్హృద్యం చిత్రమాల్యఫలచ్ఛదైః. ౨౮

రక్తకంఠఖగానీకస్వరమండితషట్పదమ్,
కలహంసకులప్రేష్ఠం ఖరదండజలాశయమ్ ౨౯

వనకుంజరసంఘృష్టహరిచందనవాయునా,
అధిపుణ్యజనస్త్రీణాం ముహు రున్మథయ న్మనః. ౩౦

వైడూర్యకృతసోపానా వాప్య ఉత్పలమాలినీః,
ప్రాప్తం కింపురుషై ర్దృష్ట్వా త ఆరాద్దదృశు ర్వటమ్. ౩౧

పునః పురీం విశినష్టి (తారేతి) తారం రూప్యం తారాదిమయవిమానానాం శతైః సంకులాం, పుణ్యజనైః యాతుధానైః, స్తేషాం స్త్రీభిశ్చ జుష్టాం, తత్ర దృష్టాంతః- తడిద్భిర్మేఘైః, సహితం ఖమాకాశం, (యథేతి) తత్ర విమానాని ఖమివ పుణ్యజనా మేఘా ఇవ తత్స్త్రియః తడిత ఇవ. ౨౭

ఏవంభూతాం యక్షేశ్వరస్య కుబేరస్య, పురీమలకాం, హిత్వా అతిక్రమ్య, తత్సౌగంధికాఖ్యం వనం చ దృష్ట్వా, దేవా ఆరాత్ వటం దదృశురితి చతుర్థేనాన్వయః కథంభూతం వనం చిత్రాణి మాల్యాని మాలాయోగ్యాని పుష్పాణి కిసలయాదీని పరిచ్ఛదాని క్రీడోపకరణాని యేషు తైః కామాన్ వర్షద్భిః ద్రుమై ర్హృద్యం మనోహరమ్. ౨౮

(రక్తకంఠఖగానాం) కోకిలపక్షిణాం, అనీకస్య సమూహస్య, స్వరైర్మండితాః షట్పదా యస్మిన్ కలహంసానాం కులస్య ప్రేష్ఠం ఖరదండాని పద్మాని తైర్యుక్తాః జలాశయాః యస్మిన్ ౨౯

వనగజైః సంఘృష్టా హరిచందనద్రుమాః, తత్సంబంధినా వాయునా, పుణ్యజనస్త్రీణాం మనః అధ్యధికం ముహురున్మదయన్ పరవశీకుర్వత్. ౩౦

(వైదూర్యైః) మణిభిః, కృతాని కల్పితాని, సోపానాని యాసు, ఉత్పలానాం మాలాః పంక్తయో యాసు తాః. ఆర్షత్వాత్ వ్యత్యయేన ద్వితీయా, వాప్యః, కింపురుషై ర్వ్యాప్తాః యస్మిన్ వనే సంతి తద్వనం దృష్ట్వా, యద్వా వాప్య ఇతి వ్యత్యయాత్ ప్రథమా, వనం వాపీశ్చ దృష్ట్వా, ఆరాత్ సమీపే, వటం తే దేవా దదృశుః. ౩౧

స యోజనశతోత్సేధః పాదోనవిటపాయతః,
పర్యక్కృతాచలచ్ఛాయో నిర్నీడస్తాపవర్జితః. ౩౨

తస్మి న్మహాయోగమయే ముముక్షుశరణే సురాః,
దదృశుః శివ మాసీనం త్యక్తామర్ష మివాంతకమ్ ౩౩

సనందాద్యై ర్మహాసిద్ధై శ్శాంతై స్సంశాంతవిగ్రహమ్,
ఉపాస్యమానం సఖ్యా చ భర్త్రా గుహ్యకరక్షసామ్ ౩౪

విద్యాతపో యోగపథ మాస్థితం త మధీశ్వరం,
చరంతం విశ్వసుహృదం వాత్సల్యా ల్లోకమంగళం. ౩౫

వటం విశినష్టి (స ఇతి) స వటః యోజనశత ముత్సేధః ఉచ్ఛ్రయో యస్య పాదోనైః సర్వతః పంచసప్తతియోజనప్రమాణైః విటపైః శాఖాభి, శ్చాయతో విస్తృతః, పర్యక్ పరితః కృతా అచలా నిశ్చలా ఛాయా యేన. నిర్గతం నీడం కులాయం యస్మాత్, తాపేన సూర్యాద్యాతపేన రహితః. ౩౨

మహాయోగమయే మహాయోగో భగవదుపాసనాయోగః తత్ప్రచురే మహాయోగనిష్ఠాపురుష ప్రాచుర్యాత్ తత్థానస్య మహాయోగమయత్వమ్ ముముక్షవః అజ్ఞానా న్మోక్తుమిచ్ఛవః. జిజ్ఞాసవ ఇతి యావత్ తేషాం శరణే ఆశ్రయే తస్మిన్ వటమూలే ఆసీనం ఉపవిష్టం త్యక్తా ఽమర్షో యో ఽంతక స్తత్తుల్యం శివం సురా దదృశుః ౩౩

శివం విశినష్టి (సనందాద్యైరితి పంచభిః) మహాసిద్ధైః శాంతైః. సనందాద్యైః గుహ్యకరక్షసాం భర్త్రా ప్రభుణా సఖ్యా వైశ్రవణేన చ ఉపాస్యమానం సేవ్యమానం, సంశాంతవిగ్రహం నిర్వైరం, కృతాపరాధేషు దేవేష్వపి కృపాళుమిత్యర్థః ౩౪

(విద్యా) జ్ఞానయోగః. తపః కర్మయోగః. తాభ్యాం యుక్తో యోగపథః భగవద్భక్తిమార్గః, తమాస్థితం జ్ఞానకర్మానుగృహీతభగవద్భక్తియోగనిష్ఠమిత్యర్థః అధీశ్వరం జితేంద్రియం విశ్వసుహృదం చరాచరాణి సర్వాణి భూతాని భగవద్వపుః అత స్తదానుకూల్యం మే స్యాదిత్యుక్తరీత్యా విశ్వానుకూలమ్. అత ఏవ వాత్సల్యాత్ లోకానాం మంగళం క్షేమమేవ చరంతం కుర్వంతమ్. ౩౫

(బ్రహ్మాదిదేవానాం కృత రుద్రస్తవః)

లింగం చ తాపసాభీష్టం భస్మదండజటాజినం,
అంగేన సంధ్యాభ్రరుచా చంద్రలేఖాం చ బిభ్రతం 36

ఉపవిష్టం దర్భమయ్యాం బృస్యాం బ్రహ్మ సనాతనం,
నారదాయ ప్రవోచంతం పృచ్ఛతే శృణ్వతాం సతామ్. 37

కృత్వోరౌ దక్షిణే సవ్యం పాదపద్మం చ జానుని,
బాహుం ప్రకోష్ఠేఽక్షమాలా మాసీనం తర్కముద్రయా 38

తం బ్రహ్మనిర్వాణసమాధిమాశ్రితం వ్యుపాశ్రితం గిరిశం యోగకక్ష్యామ్,
సలోకపాలా మునయో మనూనా మాద్యం మనుం ప్రాంజలయః ప్రణేముః 39

(సంధ్యాభ్రరుచా) రక్తవర్ణేన అంగేన, తాపసాభీష్టం భస్మాది లింగం చంద్రరేఖాం చ బిభ్రతమ్. 36

(దర్భమయ్యాం బృస్యాం) బృవంతోఽస్యాం సీదంతీతి బృసీ. పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః, ఆస్తరణవిశేషః. తస్యా ముపవిష్టం, పృచ్ఛతే నారదాయ, సతా మన్యేషాం సనందనాదీనాం శృణ్వతాం సతాం. సనాతనం బ్రహ్మ పరమాత్మానం ప్రణవం వా ప్రవోచంతమ్. 37

(సవ్యం పాదం) దక్షిణే ఊరౌ, కృత్వా విన్యస్య, జానుని సవ్యే సవ్యబాహుం కృత్వా, దక్షిణే బాహుప్రకోష్ఠే మణిబంధస్థానే, అక్షమాలాం కృత్వా, దక్షిణహస్తకృతయా తర్కముద్రయో పలక్షిత, మాసీన మిత్యర్థః తదుక్తం యోగశాస్త్రే "ఏకం పాద మథైకస్మిన్ విన్యసే దురుసంస్థితమ్, ఇతరస్మిన్ తథా బాహుం వీరాసన మిదం స్మృతమ్" తర్కముద్రా చోక్తా "తర్జన్యంగుష్ఠయో ర్మధ్యం మిథః సంయుజ్య చాంగుళీః, ప్రసార్య బంధనం ప్రాహుః తర్కముద్రేతి మాంత్రికాః" ఇతి 38

(తం బ్రహ్మనిర్వాణసమాధిం) ఆనందరూపబ్రహ్మవిషయసమాధిమాశ్రితం, యోగకక్ష్యాం యోగపట్టం, వ్యుపాశ్రితం విశేషేణోపాశ్రితం, మునీనా మాద్యం ముఖ్యం మునిం గిరిశం, లోకపాల సహితా మునయః బద్ధాంజలయః ప్రణేము ర్నమస్కృతవంతః 39

స తూపలభ్యాగత మాత్మయోనిం సురాసురేశై రభివాదితాంఘ్రిః,
ఉత్థాయ చక్రే శిరసాభివందన మర్హత్తమః కస్య యథైవ విష్ణుః. ४०

తథాఽపరే సిద్ధగణా మహర్షిభి ర్యే వై సమంతా దను నీలలోహితం,
నమస్కృతః ప్రాహ శశాంకశేఖరం కృతప్రణామం ప్రహస న్నివాఽఽత్మభూః ४१

బ్రహ్మోవాచ—

జానే త్వామీశం విశ్వస్య జగతో యోనిబీజయోః,

(స తు) గిరిశః, సురాసురేశై రభివందితౌ అంఘ్రీ యస్య త, మాగత మాత్మయోనిం బ్రహ్మాణ, ముపలభ్య జ్ఞాత్వా, తస్మై బ్రహ్మణే, ఉత్థాయేతి పాఠాంతరం తదా ఆసనా దుత్థాయ శిరసా అభివందనం ప్రణామం చక్రే, మహత్తమో విష్ణు ర్వామనరూపః యథా కస్య కశ్యపస్య ప్రజాపతేః యద్వా కస్య చతుర్ముఖస్యాభివందనం చక్రే కస్య రుద్రాభివంద్యత్వం సదృష్టాంతమాహ (మహత్తమ ఇతి) విష్ణుర్యథా రుద్రస్య మహత్తమః పూజ్యః తథా కోఽపీత్యర్థః ४०

(నీలలోహితం) రుద్రం, యే పరే సిద్ధగణా అనువర్తంతే తై ర్మహర్షిభిః సహ నమస్కృతః, ఆత్మభూః బ్రహ్మా, కృతప్రణామం కృతః చతుర్ముఖవిషయః ప్రణామో యేన తం శశాంకశేఖరం, "కృతప్రణామ" ఇతి ప్రథమాంతపాఠే, రుద్రేణ కృతప్రణామః ప్రాహ ४१

రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వాత్ తదావేశావతారత్వాచ్చ రుద్రం, బ్రహ్మణః సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశ్య యన్నికృష్టస్య బ్రహ్మణోఽసాధారణం ప్రకృతిపురుషశరీరకత్వజగత్కారణత్వధర్మమర్యాదా స్థాపకత్వానుగృహీతృత్వనిగృహీతృత్వాది తత్సర్వం రుద్రప్రశంసాయై రుద్రరూపేణాఽవస్థితస్య బ్రహ్మణ ఆహ (జానే త్వా మిత్యాదిభిః చతుర్భిః.) హే ఈశ! రుద్ర! విశ్వస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః, యోనిబీజభూతయోః క్షేత్రే జీవవత్ ప్రకృతౌ పురుషస్య మిశ్రితత్వాత్ తయో ర్యోనిబీజశబ్దాభ్యాం నిర్దేశః. శక్తే ర్బ్రహ్మణ అపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాయాః త్రిగుణాత్మికాయాః ప్రకృతేః తథా శివస్య నిర్వాణమయ ఏవాయ మాత్మేత్యాది శ్రుత్యా ప్రత్యగాత్మనః సుఖరూపత్వాభిధానాత్ జీవస్య శివశబ్దేన నిర్దేశః, తస్య చ యత్పరం విలక్షణం "తస్య పర మామ్రేడితమ్" ఇతి నిర్దేశాత్ న పరశబ్దేన యోగే "అన్యారాదితరర్తే దిక్శబ్దే" త్యాదినా పంచమీ ప్రకృతిపురుషాభ్యాం స్వరూపతః స్వభావతశ్చ విలక్షణమిత్యర్థః తదవ్యన్నిరంతరం నిర్భేదం తత్ప్రకృతిపురుషాంతరాత్మతయాఽవస్థిత మపి నిరస్తనిఖిలహేయత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వే చైకరూప మిత్యర్థః. యద్వా నిరంతరం అంతరం విచ్ఛేదః తస్మాన్నిర్గతం సర్వానుస్యూతం సర్వాంతరాత్మతయాఽవస్థితమితి యావత్.

(బ్రహ్మాదీనాం కృత రుద్ర స్తవః)

శక్తేః శివస్య చ పరం యత్తద్బ్రహ్మ నిరంతరం. ४२

త్వమేవ భగవన్నేత చ్ఛివశక్త్యోః స్వరూపయోః.

అథవా కార్త్స్న్యేన జ్ఞానస్వరూపం న తు ప్రదేశభేదేన జడమిత్యర్థః తద్ బ్రహ్మ త్వాం జానే. ఇదం చ సామానాధికరణ్యం శరీరాత్మభావనిబంధన మావేశావతారత్వనిబంధనం చ న తు తాదాత్మ్య నిబంధనం "ఏతౌ ద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధసంభవౌ, మయా దర్శితపంథానౌ సృష్టిసంహార కారకౌ సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే." "నారాయణా ద్రుద్రో జాయతే అపహత పాప్మా వా అహ మస్మి" ఇత్యాదిభిః కార్యత్వకర్మవశ్యత్వాద్యభిధానేన రుద్రాదేర్జీవత్వనిశ్చయాత్ తాదాత్మ్య సంభవాత్ అత ఏవ "భవాంస్తు పుంసః పరమస్య మాయయా దురంతయాఽస్పృష్టమతిః సమస్తదృ" గితి వ్యతిరేకేణ నిర్దేక్ష్యతి ४२

ఏవం బ్రహ్మసామానాధికరణ్యేన రుద్రం నిర్దిశ్య బ్రహ్మదృష్ట్యా తస్య చిదచిచ్ఛరీరకత్వం సృష్ట్యాదికర్తృత్వం చాహ (త్వమితి) హే భగవన్! స్వాంశయోః స్వస్య తవ అంశయోః శివశక్త్యోః ప్రకృతిపురుషయోః, అత్ర విశిష్టవస్త్వేకదేశత్వరూపమంశత్వం వివక్షితం న తు విశేష్యవస్త్వేక దేశత్వం ప్రకృతిపురుషయో ర్వికారరూప మేత జ్జగ త్త్వమేవ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతివత్ సామా నాధికరణ్యమిదం శరీరాత్మభావనిబంధనమేవ. కథమ్? రుద్రాఖ్యజీవవిశేషస్య కృత్స్నం ప్రపంచం ప్రతి ఆత్మత్వం జగతశ్చ శరీరత్వం కథంచిత్ శరీరాత్మభావసంభవేఽపి శరీరవాచిపదస్య శరీరివాచకేన సామా నాధికరణ్యమితి చేదుచ్యతే. న హ్యత్ర రుద్రాఖ్యజీవవిశేషస్యాఽఽత్మత్వం జగత స్తచ్ఛరీరత్వం వోచ్యతే, కింతు, బ్రహ్మవిదా మహం త్వమాదిశబ్దా అహంత్వమాది బుద్ధయశ్చ బ్రహ్మపర్యంతాః "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషి ర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మను రభవం సూర్యశ్చ కక్షీవాన్ ఋషిశ్చ విప్రశ్చాఽస్మి త్వం వా అహ మస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే తద్యోఽహం యోఽసౌ సోఽహం అహం హరిః సర్వమిదం జనార్దనః" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః తథా ప్రతీతేః ఏవం చాఽత్ర ప్రస్తోతు శ్చతుర్ముఖస్య బ్రహ్మవిదగ్రేసరత్వేన తత్ప్రయుక్తా అహంత్వమాదిశబ్దాః తద్బుద్ధయశ్చ బ్రహ్మపర్యంతా ఇతి రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వేన తత్పర్యంతత్వ మవగమ్య బ్రహ్మ సామానాధికరణ్యేన స నిర్దిష్ట ఇతి విశేష్యభూతస్య బ్రహ్మణః. కృత్స్నచిదచిదంతరాత్మత్వం తయోః శరీరత్వం చ యుక్తమేవ ఏవమపి కథమాత్మవాచినా శరీరవాచిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యమితి చేత్ గవాదిశబ్దానాం జాతిగుణాదిమాత్రపరతయా వ్యుత్పన్నానాం శుక్లో గౌరిత్యాదిషు వ్యక్తిగుణాదిపర్యంతత్వ మంతరేణాపర్యవసన్నానాం యథా వ్యక్త్యాదిపర్యంతత్వేన సామానాధికరణ్యమ్. ఏవం జాతిగుణాదివత్

విశ్వం సృజసి పాస్యత్సి క్రీడన్నూర్ణపటో యథా ౪౩

త్వమేవ ధర్మార్థదుఘాభిపత్తయే దక్షేణ సూత్రేణ ససర్జిథాధ్వరం,
త్వయైవ లోకేఽవసితాశ్చ సేతవో యాన్ బ్రాహ్మణాః శ్రద్దధతే ధృతవ్రతాః ౪౪

త్వం కర్మణాం మంగళ మంగళానాం కర్తుః స్మ లోకం తనుషే స్వః పరం వా,

శరీరస్యాఽపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వాత్ తద్వాచిమాత్రపరతయా లోకే వ్యుత్పన్నం శరీరిపర్యంత మభిధత్తే "ఆత్మా దేవో జాతః" ఇతివత్ తస్యాత్మవాచినా సామానాధికరణ్య ముపపన్నమేవ న చ వ్యక్తే రాక్షేపాత్ లక్షణయా వా "గౌః శుక్లః" ఇత్యాదిప్రయోగోపపత్తిః అపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచిశబ్దత్వస్య లక్షణాదిప్రతిబంధకత్వాత్ అన్యథా జాత్యాకృతి గోత్వగుణాదిశబ్దానామపి లక్షణాదినా గోత్వం శుక్లమిత్యాది ప్రయోగాపత్తేః నన్వేవం జాత్యాదిశబ్దానామపి అపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచినాం వ్యక్త్యాదిపర్యంతపర్యవసానేన సామానాధికరణ్యాపత్తిరితి చేన్న, నియతనిష్కర్షవాచినాం కదాచిదపి విశేష్యపర్యంతత్వాభావస్య భాష్యాదిషూక్తత్వాత్. అత ఏవ శరీరదేహాదిశబ్దానాం కదాచిదపి నాత్మవాచినా సామానాధికరణ్యమితి భాష్యాదిషు విస్తరః కృత్స్నచిదచిదాత్మకప్రపంచశరీరక స్త్వం క్రీడన్నేవ విశ్వం సృజసి, పాసి రక్షసి, అత్సి సంహరసి, క్రీడన్నిత్యనేన జగద్వ్యాపారో భగవతో లీలేత్యుక్తమ్. ఊర్ణపట ఊర్ణనాభి ర్యథేతి దృష్టాంతః "యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చే"తి శ్రుతిప్రసిద్ధః. ౪౩

ఏవం పరబ్రహ్మదృష్ట్యా చిదచిచ్ఛరీరకత్వం సృష్ట్యాదికారణత్వ మభిధాయ, పున స్తద్దృష్ట్యైవ ప్రకృతాధ్వరసంధిత్సోత్పాదనాయ పురుషార్థావబోధి శాస్త్రప్రవర్తకత్వం ధర్మమర్యాదాపాలకత్వం చాహ (త్వమేవేతి.) ధర్మార్థధుక్ ధర్మార్థౌ దోగ్ధీతి ధర్మార్థధుక్ ధర్మాదిప్రపూరక స్త్వమేవ అభిపత్తయే పురుషార్థావాప్తయే, దక్షేణ సమర్థేన, సూత్రేణ సూచితేన శాస్త్రేణ, అధ్వరం ససర్జిథ సృష్టవానసి పురుషార్థసాధనభూతధర్మార్థసంపాదనోపాయాఽవబోధిశాస్త్రప్రవర్తక స్త్వమేవేత్యర్థః సేతవో వర్ణాశ్రమధర్మమర్యాదాశ్చ త్వయా ఏవాఽవసితా నిబద్ధాః. కే తే సేతవః యేఽవసితా ఇత్యత్రాహ. యాన్, సేతూన్ ధృతవ్రతా వ్రతనిష్ఠాః సంతో బ్రాహ్మణాః, శ్రద్దధతే శ్రద్ధాపూర్వక మనుతిష్ఠంతి ౪౪

పునర్బ్రహ్మదృష్ట్యైవ సర్వకర్మ కారయితా, తత్తత్ఫలప్రదశ్చ, త్వమేవేత్యాహ (త్వమితి) హే మంగళ ! శివలోకే మంగళానాం కుశలానాం కర్మణాం కర్తుః కర్త్రే ఇత్యర్థః స్వః స్వర్గం పరం మోక్షం వా తనుషే ప్రదదాసి, అభిసంహితఫలకర్మణాం కర్తుః స్వర్గమనాభిసంహితఫలకర్మణాం కర్తు స్తు మోక్షం తనుష ఇత్యర్థః. అమంగళానా మకుశలానాం కర్మణాం కర్తు రుల్బణం తమిస్రం

అమంగళానాం చ తమిస్రముల్బణం విపర్యయః కేన తదేవ కస్యచిత్. ౪౫

న వై సతాం త్వచ్చరణార్పితాత్మనాం భూతేషు సర్వే ష్వభిపశ్యతాం తవ,
భూతాని చాఽఽత్మన్యఽపృథగ్దిదృక్షతాం ప్రాయేణ రోషోఽభిభవే ద్యథా పశుం. ౪౬

పృథగ్ధియః కర్మదృశో దురాశయాః పరోదయే నార్పితహృద్రుజోఽనిశం,
పరాన్ దురుక్తై ర్వితుదంత్య రుంతుదా స్తాన్మావధీ ద్దైవవధాన్ భవద్విధః. ౪౭

నిరయం తనుషే విపర్యయః అమంగళానాం కర్మణాం కర్తుః కస్యచిదపి స్వర్గమోక్షప్రాప్తిరూపః విపర్యయః కేన కేన హేతునా భవేత్ న కేనాపీత్యర్థః అత స్తదేవ తత్కృతం ఫలమేవ భవతి న తద్విపర్యయ ఇత్యర్థః ౪౫

ఏవం బ్రహ్మాదృష్ట్యా రుద్రం ప్రస్తూయ తస్య ప్రసాదోత్పిపాదయిషయా, సతాం రోషో న యుక్త ఇతి కైముత్యన్యాయేనాహ (న వా ఇతి.) త్వచ్చరణే అర్పితం ఆత్మా చిత్తం యేషాం, సర్వేషు భూతేషు తవ "ద్వితీయార్థే షష్ఠీ" త్వా మిత్యర్థః అత్ర త్వాం త్వమితి పదద్వయం బ్రహ్మపర్యంతం భగవత్ చరణారవిందసమర్పితచిత్తానాం, సర్వాణి భూతాని భగవదాత్మతయా పశ్యతామిత్యర్థః భూతాని చాత్మని పరమాత్మని అపృథక్ సిద్ధాని దిదృక్షతాం ద్రష్టుమిచ్ఛతాం పశ్యతామిత్యర్థః. సర్వభూతానాం భగవచ్ఛరీరతయా తదపృథక్సిద్ధత్వేన పశ్యతామిత్యర్థః ఏవంభూతానాం సతాం, అత్రాపి ద్వితీయార్థే షష్ఠీ సతః వై అనర్థకారిత్వేన ప్రసిద్ధః రోషః నాభిభవేత్ అభిఘాతాన్ న కుర్యాత్. యథా పశుం మూర్ఖ మభిభవేత్, అత స్తవ రోషో న యుక్త ఇతి కిము వక్తవ్యమితి భావః. ౪౬

కృతాపరాధేష్వపి మహాంతః కృపావంతో భవంతి. అతః కృతాపరాధమపి దక్షం అనుగ్రహీతు మర్హసీత్యాహ త్రిభిః. పృథక్దృశః అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదర్శినః దేవమనుష్య దేహాత్మాభిమానభిన్నధియో వా కర్మణ్యేవ దృష్టిర్యేషాం, దుష్ట ఆశయోఽంతఃకరణం యేషాం, అనిశం పరేషా ముదయేన సంపదా, అర్పితా హృది రుక్ వ్యథా యేషాం అరుంతుదా మర్మచ్ఛేత్తారః, దురుక్తైః పరాన్ తుదంతి వ్యథయంతి తానేవంభూతాన్ దైవేనైవ వధో యేషాం తాన్, భవద్విధో నిరుపమకరుణః మా వధీత్ మా హన్యాత్. ౪౭

యస్మిన్ యదా పుష్కరనాభమాయయా దురంతయా స్పృష్టధియః పృథగ్దృశః,
కుర్వంతి తత్ర హ్యనుకంపయా కృపాం న సాధవో దైవబలాత్ కృతేఽక్రమం ४८

భవాంస్తు పుంసః పరమస్య మాయయా దురంతయాఽస్పృష్టమతిః సమస్తదృక్,
తయా హతాత్మస్వనుకర్మచేతః స్వనుగ్రహం కర్తుమిహార్హసి ప్రభో ४९

కుర్వధ్వరస్యోద్ధరణం హతస్య భోస్త్వయా సమాప్తస్య మనోః ప్రజాపతేః,
న యత్ర భాగం తవ భాగినో దదుః కుయజ్వినో యేన మఖో నినీయతే. ५०

జీవతాద్యజమానోఽయం ప్రపద్యేతాఽక్షిణీ భగః,
భృగోః శ్మశ్రూణి రోహంతు పూష్ణో దంతాశ్చ పూర్వవత్ ५१

ప్రత్యుత సాధూనాం వృత్తమాలోచ్యాఽనుగ్రహమేవ కర్తుమర్హసీత్యాహ యస్మిన్ దేశే యదా కాలే, దుర్లంఘ్యయా పుష్కరనాభస్య పద్మనాభస్య మాయయా, ముష్టధియః మోహితచిత్తాః, పృథగ్దృశో భవంతి, జ్ఞానైకాకారతయా ఏకరూపేష్వాఽఽత్మని దేవమనుష్యాదిభేదదర్శినః తథాఽబ్రహ్మాత్మకత్వదర్శినశ్చ భవంతీత్యర్థః తత్రాఽపరాధిషు సాధవో హ్యనుకంపయా అంతరమేవ పరదుఃఖాసహిష్ణుతయా చిత్తప్రకంపేన కృపాం కుర్వంతి, న త్వక్రమం అప్రియం. కుతః దైవబలాత్ కృతేఽర్థే మమ దైవమేవంభూతం కోఽత్రాపరాధస్తేషామితి మత్వా కృపామేవ కుర్వంతీత్యర్థః ४८

అతో భవాన్, పరమస్య పుంసః పరమపురుషస్య, దురంతయా మాయయా అస్పృష్టమతిః భగవత్ప్రపన్నత్వేన అమోహితబుద్ధిః, అత ఏవ సమస్తదృక్ సర్వార్థదర్శీ తయా మాయయా హతాత్మసు మోహితచిత్తేషు అత ఏవ అనుకర్మచేతస్సు కర్మానుగుణచిత్తవృత్తిషు సాపరాధజనేషు అనుగ్రహం కర్తుమర్హసి, హే ప్రభో! సమర్థ ' ४९

ఏవం సామాన్యేనోక్త్వా ప్రస్తుతమాహ (కుర్వితి త్రిభిః.) హే మనో' రుద్ర' త్వయా హతస్య అత ఏవాఽసమాప్తస్య ప్రజాపతేర్దక్షస్య అధ్వరస్యోద్ధరణం పునరుద్ధారం కురు కుర్యాః. కస్య కుయాజ్ఞికస్య దక్షస్య, యత్రాఽధ్వరే భాగినః, భాగార్హస్య తవ భాగం న దదుః. యేన త్వయా హేతునా మఖో న నీయతే న సమాప్యతే ఇతి పాఠాంతరం, తదా కిమర్థమధ్వరోద్ధరణాయ మాం ప్రార్థయసే ఇత్యత్రాహ— మఖో యేన త్వయా హేతునా, నినీయతే సమాప్యతే, యదపచారాత్, మఖో వినష్టః, పునస్తస్యైవ భవతోఽనుగ్రహాత్ మఖః సమాపనీయ ఇతి భావః ५०

అయం యజమానో దక్షః, జీవతాత్ జీవతు. భగః అక్షిణీ ప్రపద్యేత ప్రాప్నుయాత్, ५१

(బ్రహ్మాదీనాం కృతరుద్రస్తవః)

దేవానాం భగ్నగాత్రాణాం ఋత్విజాం చాయుధాఽశ్మభిః,
భవతా మనుగృహీతానా మాశు మన్యోఽస్త్వనాతురం. ౫౨

ఏష తే రుద్ర భాగోఽస్తు యదుచ్ఛిష్టోఽధ్వరస్య వై.
యజ్ఞస్తే రుద్రభాగేన కల్ప్యతా మద్య యజ్ఞహన్. ౫౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్ధస్కంధే, రుద్రసాంత్వనం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః.

ఆయుధై రశ్మభిశ్చ, భగ్నగాత్రాణాం ఋత్విజాం, దేవానాం చ పునర్భవతా అనుగృహీతానాం హే మన్యో! అనాతురం ఆరోగ్య మాశు అస్తు. ౫౨

భాగశ్చ తవాఽస్త్విత్యాహ (ఏష ఇతి) హే రుద్ర! యావత్ ఇత్యర్థే యదిత్యవ్యయమ్. అధ్వరస్య యదుచ్ఛిష్టః యజ్ఞే కృతే యావానవశిష్టార్థః తావానేవ తవ భాగోఽస్తు. హే రుద్ర! యజ్ఞహన్! అద్య అధునా, తేనైవ భాగేన, యజ్ఞః కల్ప్యతాం సంకల్ప్యతామ్. ౫౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, షష్ఠోఽధ్యాయః

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యజేనాఽనునీతేన భవేన పరితుష్యతా,
అభ్యధాయి మహాబాహో ప్రహస్య శ్రూయతా మితి. ౧

శ్రీ మహాదేవ ఉవాచ—

నాఘం ప్రజేశ బాలానాం వర్ణయే నాఽనుచింతయే,
దేవమాయాభిభూతానాం దండ స్తత్ర ధృతో మయా ౨

ప్రజాపతే ర్దగ్ధశీర్ష్ణో భవ త్వజముఖం శిరః,
మిత్రస్య చక్షుషీక్షేత భాగం స్వం బర్హిషో భగః. ౩

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

ఏవం బ్రహ్మణా ప్రసాదితో భవో దేవాననుగృహ్ణన్ తద్విజ్ఞాపిత మంగీచకారేత్యాహ మైత్రేయః (ఇతీతి) అజేన బ్రహ్మణా, అనునీతేన ప్రార్థితేన. అత ఏవ పరితుష్యతా భవేన, హే మహా బాహో! విదుర! ప్రహస్య శ్రూయతా మిత్యామంత్ర్య. అభ్యధాయి అభ్యభాషి. ౧

తదేవాహ (నాఘమితి) హే పరేశ! పరేషాం అస్మదాదీనా మీశ ప్రభో! భగవన్మాయా మోహితానాం బాలానాం మూర్ఖాణా, మపరాధం అధునా న వర్ణయే, ఏవమేవ మపచరితమితి న కథయామీ త్యర్థః. నానుచింతయే న స్మరామి చ, కిం త్వపరాధాఽఽచరణదశాయాం, మయా దండః కృతః శిక్షా మాత్రం కృతమిత్యర్థః ౨

తదనుగ్రహప్రకారమేవాహ (ప్రజాపతే రిత్యాదిభి స్త్రిభిః) దగ్ధశీర్ష్ణః దక్షిణాగ్నౌ దగ్ధం శిరో యస్య తస్య ప్రజాపతే ర్దక్షస్య, అజముఖం కంఠాదుపరి ఏవ అజస్య ముఖం యస్మిన్ తచ్ఛిరో భవతు మిత్రస్య తన్నామ్నో దేవస్య చక్షుషీ భవేతాం, చక్షుషీక్షేతేత్యత్రార్షత్వాదీదూదేద్ద్వివచనమితి ప్రగృహ్యత్వా భావః. మిత్రస్య చక్షుర్భగః పూర్వం కృత ఇత్యర్థసిద్ధం చక్షుషేతి తృతీయాంతశ్చ పఠ్యతే, తదా మిత్రస్య చాఽజముఖం శిరో భవతు అస్మిన్ పక్షే మిత్రస్య శిరోభంగః పూర్వమర్థసిద్ధో జ్ఞేయః భగో భగాఖ్యో దేవః, బర్హిషో యజ్ఞస్య, స్వీయం భాగం, చక్షుషా ఈక్షేత పశ్యతు భగస్య నేత్రే ఉత్పద్యేయాతా మిత్యర్థః. అయమేవార్థః సాధు భగస్య నేత్రే భగవాన్ పాతితస్య రుషేతి పూర్వం భగస్యైవ నేత్రభంగాభిధానాత్ ౩

(బ్రహ్మాదిప్రార్థితేశ్వరకృతదక్షానుగ్రహః)

పూషా తు యజమానస్య దద్భిర్జక్షతు పిష్టభుక్,
దేవాః ప్రకృతసర్వాంగా యే మ ఉచ్ఛేషణం దదుః. ४

బాహుభ్యా మశ్వినోః పూష్ణో హస్తాభ్యాం కృతబాహవః,
భవం త్వధ్వర్యవ శ్చాఽన్యే బస్తశ్మశ్రు ర్భృగు ర్భవేత్ ౫

మైత్రేయ ఉవాచ —

తదా సర్వాణి భూతాని శ్రుత్వా మీఢుష్టమోదితం,
పరితుష్టాఽఽత్మభి స్తాత సాదు సాధ్విత్యథాఽబ్రువన్. ౬

తతో మీఢ్వాంస మామంత్ర్య శునాసీరాః సహర్షిభిః,
భూయ స్తద్దేవయజనం సమీఢ్వద్వేధసో యయుః. ౭

(పూషా) దేవః, యజమానసంబంధి పిష్టం భుంక్త ఇతి తథా దద్భిః దంతైః జక్షతు అద్యాత్. పూష్ణో దంతా ఉత్పద్యేరన్నిత్యర్థః. యే దేవా మే మహ్యం ముచ్ఛేషణం యజ్ఞావశిష్టం దదుః దత్తవంతః, తే సర్వే ప్రకర్షేణ కృతాని సమ్యక్ కృతాని సర్వాణ్యంగాని యేషాం తే భవేయు రిత్యర్థః నికృత్త సర్వాంగా ఇతి పాఠే యే దేవా నితరాం భిన్నసర్వావయవా, యే చ మహ్యం ముచ్ఛేషణం దదుః, దాతుం మతిం కృతవంత ఇత్యర్థః అనుగ్రహాత్ పూర్వం ఉచ్ఛేషణదానాభావాత్ తే సర్వే ४

(అధ్వర్యవ) ఋత్విజశ్చ అశ్వినోర్బాహుభ్యాం కృతబాహవః ఉత్పాదితబాహవః. పూష్ణో హస్తాభ్యాం కృతహస్తాశ్చ భవంత్విత్యన్వయః భృగుః బస్తశ్మశ్రుః బస్తస్య మేషస్య శ్మశ్రూణీవ యస్య ౫

ఏవం రుద్రేణాఽనుగృహీతా దేవాః కిమకుర్వతే త్యత్రాహ మైత్రేయః (తదితి) మీఢుష్ట మోదితం మీఢుష్టమః శివతమో రుద్రస్తేనోదితం గదితం, శ్రుత్వా సర్వాణి భూతాని, పరితుష్టాత్మభిః పరితుష్టచిత్తైః హే తాత' విదుర ! సాధు సాధ్విత్యూచుః ౬

(తతః మీఢ్వాంసం) రుద్రం త్వయా ఆగత్య సర్వం కార్యమి త్యామంత్ర్య సంప్రార్థ్య, సునాసీర ఇంద్రోపలక్షితా దేవా, ఋభుభిః భృగుణాఽఽహూయమానదక్షిణాగ్నిప్రభవైః ఋభ్వాఖ్యైర్దేవైః సహ, సమీఢ్వద్వేధసః మీఢుషా రుద్రేణ వేధసా బ్రహ్మణా చ సహితాః భూయః పున స్తద్దేవయజనం దేవా ఈజ్యంతేఽస్మిన్నితి దేవయజనం యాగదేశం. యయుః జగ్ముః. ౭

విధాయ కార్త్స్న్యేన చ తద్యదాహ భగవాన్ భవః,
సందధుః కస్య కాయేన సవనీయపశోః శివః. ౮

సంధీయమానే శిరసి దక్షో రుద్రాఽభివీక్షితః,
సద్యః సుప్త ఇవోత్తస్థౌ దదృశే చాగ్రతో మృడం ౯

తదా వృషధ్వజద్వేషకలిలాత్మా ప్రజాపతిః,
శివావలోకా దభవ చ్ఛరద్ధ్రద ఇవామలః ౧౦

భవస్తవాయ కృతధీ ర్నాశక్నో దనురాగతః,
ఔత్కంఠ్యా ద్బాష్పకలయా సంపరేతాం సుతాం స్మరన్ ౧౧

కృచ్ఛ్రాత్ సంస్తభ్య చ మనః ప్రేమవిహ్వలితః సుధీః,
శశంస నిర్వ్యళీకేన భావే నేశం ప్రజాపతిః ౧౨

(భగవాన్ భవో) రుద్రః యథాహ— ప్రజాపతే ర్దగ్ధశీర్ష్ణో భవత్వజముఖం శిరః" ఇత్యాదినా తథా కార్త్స్న్యేన విధాయ హస్తబాహ్వాదికం విధాయ. సవనీయపశో రజస్య సంబంధి శిరః కస్య దక్షస్య, కాయేన శరీరేణ, సందధుః ౮

సవనీయపశోః శిరసి సంధీయమానే సతి, రుద్రేణాభివీక్షితో దక్షః సుప్త ఇవోత్తస్థౌ ఉదతిష్ఠత్. అగ్రతః పురతోఽవస్థితం మృడం రుద్రం, దదృశే చ. ౯

పూర్వం వృషధ్వజే రుద్రే, ద్వేషేణ కలిలః కలుషీకృతః ఆత్మా యస్య స ప్రజాపతి ర్దక్షః, శివావలోకాత్ శరత్కాలీనహ్రద ఇవాఽమలోఽభవత్. ౧౦

(భవస్తవాయ) రుద్రస్తుతయే, కృతధీః కృతమనాః, సంపరేతాం పరలోకం, గతాం సతీం, అనురాగతః స్మరన్, తస్యా మౌత్కంఠ్యాత్ బాష్పకలా నేత్రజలలేశస్తేన నాఽశక్నోత్ స్తోతుం నాఽసమర్థోఽభూత్. ౧౧

(ప్రేమ్ణా విహ్వలితః) విహ్వలచిత్తత్వాత్ కృచ్ఛ్రాత్ ప్రయాసేన, మనః సంస్తభ్య స్వవశం కృత్వా, సుధీః స్తుతిసమర్థబుద్ధిమాన్, ప్రజాపతి ర్దక్షః, ఈశం రుద్రం, నిర్వ్యళీకేన ప్రీతియుక్తేన భావేన అభిప్రాయవిశేషేణ, శశంస తుష్టావ. ౧౨

(బ్రహ్మాదిప్రార్థితేశ్వరకృతదక్షానుగ్రహః)

దక్ష ఉవాచ—

భూయా ననుగ్రహ అహో భవతా కృతో మే
దండ స్త్వయా మయి భృతో యదపి ప్రలబ్ధః,
న బ్రహ్మబంధుషు చ వాం భగవన్నవజ్ఞా
తుభ్యం హరే శ్చ కుత ఏవ ధృతవ్రతేషు ౧౩

విద్యాతపోవ్రతధరాన్ ముఖతః స్మ విప్రాన్
బ్రహ్మాఽఽత్మత త్త్వ మవితుం ప్రథమం త్వ మస్రాక్,
తద్బ్రాహ్మణాన్ పరమ సర్వవిపత్సు పాసి
పాలః పశూనివ విభో ప్రగృహీతదండః ౧౪

యోఽసౌ మయాఽవిదితత త్త్వదృశా సభాయాం
క్షిప్తో దురు క్తివిశిఖై రగణయ్య తన్మామ్,

(యదపి) యద్యఽపి ప్రలబ్ధో మయా పరిభూతో భవాన్ తథాపి త్వయా దండో ధృతః శిక్షా కృతా న తూపేక్షితోఽస్మి. యు క్తమేవై తత్ ఇత్యాహ - బ్రహ్మబంధుషు బ్రాహ్మణాభాసేష్వపి తుభ్యం తవ హరేః విష్ణోశ్చేతి వాం యువయోః అవజ్ఞా ఉపేక్షా నా స్తి. ధృతవ్రతేషు స్వవర్ణాశ్రమధర్మవిశిష్టేషు బ్రాహ్మణేషు కుత ఏవావజ్ఞా స్యాత్ న కుతః స్యాదిత్యర్థః హే భగవన్. ౧౩

తత్ర హేతుం వదన్ "శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్" ఇతి న్యాయేన పరమాత్మ దృష్ట్యా స్తౌతి (విద్యేతి) బ్రహ్మ త్వం చతుర్ముఖరూపీ త్వం, ప్రథమం కల్పాదౌ ఆత్మత త్త్వం జీవ పరయాథాత్మ్యం స్వానుభవోపదేశాభ్యాం అవితుం రక్షితుం విద్యాశాస్త్రజన్యం జ్ఞానం తపఃశమదమాది కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదివ్రతం స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మః ఏతాన్ బిభ్రతీతి తాన్ విప్రాన్ ముఖతః అస్రాక్ సృష్టవానసి, త త్తస్మాత్ హే పరమ ! సర్వవిపత్సు సర్వాఽఽపత్సు బ్రాహ్మణాన్ పశూన్ పాలః పశు పాలక ఇవ ప్రగృహీతదండః సాపరాధేషు కృతశిక్షః, పాపి రక్షసి ౧౪

స్వస్యాకించన్యం నివేదయన్ క్షమాపయతి (యోఽసావితి.) అవిదితత త్త్వదృశా అప్రా ప్త త త్త్వజ్ఞానేన మయాఽవిగణయ్య తృణీకృత్య సభాయాం దురు క్తయ ఏవ విశిఖాః బాణాః తైః క్షి ప్తః తాడితో యోఽసౌ భవాన్ అర్హ త్తమస్య పూజ్యస్య తవ నిందయా అర్వాక్ పతంతం అధోలోకాన్

అర్వాక్ పతంత మర్హత్తమనిందయాపాద్
దృష్ట్వాఽఽర్ద్రియా స భగవాన్ స్వకృతేన తుష్యేత్. ౧౫

మైత్రేయ ఉవాచ—
క్షమాప్యైవం స మీఢ్వాంసం బ్రహ్మణా చాఽనుమంత్రితః,
కర్మ సంతానయామాస సోపాధ్యాయర్త్విగాదిభిః ౧౬

వైష్ణవం యజ్ఞసంతత్యై త్రికపాలం ద్విజోత్తమాః,
పురోడాశం నిరవపన్ వీరసంసర్గశుద్ధయే. ౧౭

అధ్వర్యుణాత్తహవిషా యజమానో విశాంపతే,
ధియా విశుద్ధయా దధ్యౌ తథా ప్రాదురభూద్ధరిః. ౧౮

తదా స్వప్రభయా తేషాం ద్యోతయంత్యా దిశో దశ,

గచ్ఛంతం మాం దయార్ద్రియా దృష్ట్వా అపాత్ విగణయ్య విస్మృత్య మత్కృతాపరాధం అపాత్ అరక్షదితి వాఽన్వయః. స భగవాన్ భవాన్ స్వకృతేనోపకారేణ తుష్యేత్. న మయా తత్ ప్రతికర్తుం శక్యమిత్యర్థః. అనేన స్వస్యాకించన్యం నివేదితమ్. ౧౫

(స) దక్షః మీఢ్వాంసం రుద్రమేవం క్షమాప్య ప్రసాద్య బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన చకారాద్రుద్రేణ చానుమంత్రితః అనుజ్ఞాతః ఉపాధ్యాయసహితైః ఋత్విగాదిభిః కర్మ అధ్వరమనువర్తయామాస సంప్రవర్తయామాస. సంతారయామాసేతి పాఠే సంతారయామాస సమాపయామాస. ౧౬

కథం కృత్వా సంతారిత ఇత్యత్రాహ (వైష్ణవమితి.) యజ్ఞసంతత్యై యజ్ఞవిచ్ఛేదపరిహారాయ వీరసంసర్గశుద్ధయే చ వీరాణాం ప్రమథానాం సంసర్గకృతదోషశుద్ధయే వీరభద్రసంసర్గశుద్ధయే వా వైష్ణవం విష్ణుదేవతాకం త్రికపాలం త్రిషు కపాలేషు సంస్కృతం పురోడాశం ద్విజోత్తమా ఋత్విజః నిరవపన్. ౧౭

హే విశాంపతే! విదుర! ఆత్తహవిషా ఉపాత్తహవిషా, అధ్వర్యుణా సహ యజమానో దక్షః విశుద్ధయా నిర్మలయా బుద్ధ్యా దధ్యౌ ధ్యాతవాన్ తదా తదైవ హరిః ప్రాదురభూత్ ఆవిర్బభూవ. తథేతి పాఠే యథా యేన ప్రకారేణ దధ్యౌ తథా తం ప్రకార మనతిక్రమ్య ప్రాదుర్బభూవేత్యర్థః. ౧౮

(దశ దిశః) ద్యోతయంత్యా ఆత్మనః ప్రభయా తేషాం సదస్యానాం తేజః ముష్ణన్

ముష్ణంస్తేజ ఉపానీత స్తార్క్ష్యేణ స్తోత్రవాజినా ౧౯

శ్యామో హిరణ్యరశనోఽర్కకిరీటజుష్టో నీలాలకభ్రమరమండితకుండలాస్యః,
కంబ్వబ్జచక్రశరచాపగదాసిచర్మవ్యగ్రై ర్హిరణ్మయభుజై రివ కర్ణికారః ౨౦

వక్షస్యధిశ్రితవధూర్వనమాల్యుదారహాసావలోకకలయా రమయం శ్చ విశ్వమ్,
పార్శ్వభ్రమద్వ్యజనచామరరాజహంసః శ్వేతాతపత్రశశినోపరి రజ్యమానః. ౨౧

త ముపాగత మాలక్ష్య సర్వే సురగణాదయః,
ప్రణేముః సహసోత్థాయ బ్రహ్మేంద్రత్ర్యక్షనాయకాః. ౨౨

త త్తేజసా హతరుచః సన్నజిహ్వాః ససాధ్వసాః,

తిరస్కుర్వన్ హరిః స్తోత్రే బృహద్రథంతరే వాజౌ పక్షౌ యస్య తేన "బృహద్రథంతరే పక్షౌ" ఇతి శ్రుతేః. స్తోత్రదక్షేణ వా తార్క్ష్యేణ గరుడేన, ఉపనీతః సమీపం ప్రాపితః. ౧౯

ఆవిర్భూతం భగవంతం వర్ణయతి (శ్యామ ఇతి) ద్వాభ్యామ్ హిరణ్యవద్రశనా యస్యేతి వస్త్రం లక్ష్యతే అర్కతుల్యేన కిరీటేన జుష్టం నీలాలకా ఏవ భ్రమరా స్తై ర్మండితకుండల మాస్యం యస్య, కంబుః శంఖః అబ్జం కమలం చాపః శార్ఙ్గం అసిః ఖడ్గః చర్మ ఖేటః కంబుప్రభృతిభిరాయుధైః భృత్యరక్షణార్థం వ్యగ్రైః సత్వరైః హిరణ్మయైః భుజైః కేయూరాదిభూషితైః, భుజానాం హిరణ్మయత్వం కేయూరాదిభి ర్భూషితత్వా దవగంతవ్యమ్, పుష్పితైః శాఖావిశేషైః కర్ణికార ఇవ శోభమానః ౨౦

(వక్షస్యధిశ్రితా) వధూర్లక్ష్మీః యస్య వనమాలా అస్యాస్తీతి వనమాలీ ఉదారహాసయుక్తో యోఽవలోకః తస్య కలయాఽపాంగేన విశ్వం రమయన్ పార్శ్వయో రుభయోర్భ్రమతీ వ్యజనే చామరే ఏవ రాజహంసౌ యస్య సః శుభ్రాతపత్రమేవ శశీ తేనోపరి రజ్యమానః శోభాతిశయం నీయమానః ౨౧

(ఉపగతం) సమీపే ప్రాప్తం. తం భగవంత మాలక్ష్య దృష్ట్వా బ్రహ్మేంద్రత్ర్యక్షనాయకా ముఖ్యా యేషాం తే సర్వే సురగణాదయః సహసా త్వరయోత్థాయ, ప్రణేముః నమశ్చక్రుః ౨౨

తస్య భగవతస్తేజసా హతరుచ స్తిరస్కృతప్రభాః, సన్నజిహ్వాః గద్గదవాచః, ససాధ్వసాః

మూర్ధ్నా ధృతాంజలిపుటా ఉపతస్థు రధోక్షజమ్. ౨౩

అప్యర్వాగ్వృత్తయో యస్య మహి త్వాత్మభువాదయః,
యథామతి గృణంతి స్మ కృతానుగ్రహవిగ్రహమ్ ౨౪

దక్షో గృహీతార్హణసాధనోత్తమం యజ్ఞేశ్వరం విశ్వసృజాం పరం గురుమ్,

తన్మహిమ్నా క్షోభితచిత్తాః మూర్ధ్నా ధృతాని అంజలిపుటాని యేషాం తే మూర్ధసు ధృతాంజలిపుటా ఇత్యర్థః, అధోక్షజ ముపతస్థుః తుష్టువుః. ౨౩

యస్య భగవతో మహిమానం ప్రత్యర్వాగ్వృత్తయోఽధస్తాదేవ వృత్తయో యేషాం తే కార్త్స్న్యేన తన్మహిమాన మవగంతు మనర్హమనోవృత్తయోఽపి భవాదయః శర్వాదయః కృతానుగ్రహ విగ్రహం-కృతః ప్రకటీకృతః అనుగ్రహార్థం విగ్రహో యేన తం, యద్వా కృతోఽనుగ్రహ ఏవ విగ్రహో యేన తం భక్తానుగ్రహైకప్రధానమూర్తి మిత్యర్థః, యథామతి గృణంతి స్మ స్మేతి విస్మయే. వాఙ్మనసాగోచరమహిమానం వాఙ్మనోవృత్తిభిః తుష్టువు రిత్యాశ్చర్యమ్. ౨౪

తత్ర తావద్దక్షస్తుతిప్రకారమాహ (దక్ష ఇతి) గృహీతార్హణసాధనోత్తమం-అర్హ్యతే పూజ్యతే అనేనేత్యర్హణం అర్హణసాధనం గంధపుష్పాదికం గృహీతమర్హణం యేన స చాసౌ సాధనోత్తమ స్తం సాధనేషూత్తమః తం పురుషార్థప్రాపకానాం మధ్యే ఉత్తమమిత్యర్థః, తథా చ వక్ష్యతి "ధర్మార్థకామ మోక్షాఖ్యం య ఇచ్ఛే" దిత్యాది. అనేన సమీహితఫలసాధనప్రక్రాంతాధ్వరాపేక్షయా సుఖేన పురుషార్థప్రాపకత్వాత్ ఉత్తమోపాయభూత మిత్యుక్తం భవతి యద్వా ప్రగృహీతం కర్తవ్యత్వేనో పాత్తం ప్రక్రాంతమితి యావత్, అర్హణం భగవదారాధనభూతయాగరూపం పూజనం, తస్య యాని సాధనాని నిర్వర్తకాని ప్రయాజాదీని, తేభ్య ఉత్తమం యాగనిర్వర్తకమిత్యర్థః. "ఇష్టాఽఽపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభి"రితి శ్రుతేః. బిభర్తి పోషయతి, నిర్వర్త యతీతి యావత్. అత ఏవ హి పూర్వం తదాగమనాభావాత్ యాగానిర్వృత్తిః న కేవలం యాగాదినిర్వర్తక ఏవాఽపి తు తత్ఫలప్రదో భోక్తా చేత్యాహ యజ్ఞేశ్వరం యజ్ఞానాం భోక్తారం తత్ఫలదం చేత్యర్థః, తథా చ గీతమ్ "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చే"తి. అత్రేశ్వరత్వాక్షిప్తం భోక్తృత్వం రక్షకత్వం చ ఈశ్వరో హి స్వయం భుంక్తే రక్షతి చ న కేవలం యజ్ఞస్యైవ రక్షకః అపి తు యజ్ఞకర్తు ర్యజమానస్య దక్షస్యాపీత్యాహ. విశ్వసృజాం మరీచ్యాదీనాం పతిం పాలయితారం స్రష్టృత్వస్యాప్యుపలక్షణమిదం పతిత్వమపి హితోపదేశేనేత్యాహ. గురుం

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

సునందనందాద్యనుగైర్వృతం ముదా గృణన్-ప్రపేదే ప్రయతః కృతాంజలిః. ౨౫

క్ష ఉవాచ —

శుద్ధం స్వధామ్న్యుపరతాఖిలబుద్ధ్యవస్థం చిన్మాత్రమేక మభయం ప్రతిషిధ్య మాయామ్,
తిష్ఠం స్తయైవ పురుషత్వ ముపేత్య తస్యా మాస్తే భవానపరిశుద్ధ ఇవాత్మతంత్రః ౨౬

హితోపదేష్టారం సునందప్రభృతిభిః, భృత్యై రనుగైః సురైః, ర్వృతం పరివేష్టితమ్. అనేన నిత్యవిభూత్యధిపతిత్వముక్తమ్. ఏవంభూతం భగవంతం, కృతాంజలి ర్బద్ధాంజలి, ర్దక్షో గృణన్ స్తువన్, ప్రయతః సమాహితచిత్తః, ప్రపేదే శరణం గతః ౨౫

తత్ర ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం పరమాత్మస్వరూపం సర్వశక్తిమద్విశోధ్య తమనుసందధానః ప్రపద్యతే దక్షః (శుద్ధమితి) శుద్ధ మపాపవిద్ధం కర్మరూపోపాధిరహిత మకర్మవశ్యమితి యావత్. అత ఏవ స్వధామ్ని స్వస్వరూపే మాయాం ప్రతిషిధ్య నిరస్య స్వేన రూపేణ అస్పృష్టప్రకృతిజన్యదోషమిత్యర్థః. శుద్ధత్వే హేతుః - ఉపరతాఽఖిలబుద్ధ్యవస్థం ఉపరతాః శశ్వన్నివృత్తా అఖిలాః సర్వాః బుద్ధ్యవస్థా మనోవృత్తయో యస్య తత్. నిత్యనివృత్తప్రకృతిపరిణామరూపాంతర్బాహ్యేంద్రియసర్వవృత్తిత్వాదపాపవిద్ధమితి భావః, యద్వా స్వధామ్ని ఉపరతా ప్రశాంతా, అఖిలా బుద్ధ్యవస్థా యస్య తత్, స్వస్వరూపానుభవేనైవ నిత్యనివృత్తసర్వమనోవృత్తిరిత్యర్థః తత్కుతః? ఏకం సమాభ్యధికరహితం స్వస్వరూపస్య నిఃసమాభ్యధికానందరూపత్వాత్ తదేకానుభవేన నిత్యనివృత్తసర్వేంద్రియవృత్తిత్వాత్ శుద్ధమిత్యర్థః. కిమేవంవిధస్వరూపం జడం నేత్యాహ చిన్మాత్రం జ్ఞానైకరసం క్వచిదప్యజడం న కేవలం స్వయమేవ శుద్ధం అపి త్వన్యేషామపి శుద్ధత్వాపాదక మిత్యాహ. అభయం న విద్యతే భయం యస్మా త్తదభయం, యదుపాసనా దశుద్ధత్వాపాదకభయాఖ్యసంసారనివృత్తి స్తదభయమిత్యుచ్యతే తథా చ శ్రుతిః "యదా హ్యేవైష ఏతస్మి న్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సోఽభయం గతో భవతీతి. ఏవంరూపం స్వరూపం ప్రతితిష్ఠన్ అజహాదిత్యర్థః. తథైవ మాయయైవ పురుషత్వం పురుషాకారతా ముపేత్య మాయాం దేవాదిశరీరరూపేణ పరిణమయ్య తస్మిన్ జీవాంతరాత్మతయాఽవస్థాయేత్యర్థః. స్వయ మాత్మతంత్రః స్వతంత్రో భవాన్ తస్యాం మాయాయాం అపరిశుద్ధః కర్మవశ్య ఇవాస్తే. అహో మహదిదం సర్వశక్తిత్వమితి భావః. ౨౬

ఋత్విజ ఊచుః—

తత్త్వం న తే వయ మనంజన రుద్రశాపాత్ కర్మణ్యవగ్రహధియో భగవన్విదామః,
ధర్మోపలక్షణమిదం త్రివృదధ్వరాఖ్యం జ్ఞాతం యదర్థ మధిదైవమదోవ్యవస్థాః ౨౭

సదస్యా ఊచుః—

ఉత్పత్త్యధ్వన్యశరణ ఉరుక్లేశదుర్గేఽన్తకోగ్రవ్యాలాన్విష్టే
విషయమృగతృష్ణాత్మగేహోరుభారః,

అథ ఋత్విజః పరమాత్మతత్త్వాఽనభిజ్ఞతా మాత్మీయా మావేదయంతః తం సర్వజ్ఞారాధ్యత్వేన స్తువంతి (తత్త్వమితి.) హే అనంజన! నిరంజన! పుణ్యాపుణ్యరూపమలరహితేత్యర్థః వయం నందికేశ్వరస్య శాపాత్ కర్మణ్యేవ, అవగ్రహధియః దురాగ్రహచిత్తాః, తే తవ, తత్త్వం యాథాత్మ్యం, న విదామః విజానీమః కింతు హే భగవన్! పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తే' త్రివృత్ త్రయాణాం సత్త్వాదీనాం గుణానాం వృత్, భావే క్విప్ వర్తనం యస్మిన్ తత్ త్రిభిర్గుణై ర్వర్తత ఇతి వా "త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః" ఇత్యుక్తరీత్యా తత్తద్గుణానుసారేణ హ్యధ్వరాది కర్మవిహితం ధర్మోపలక్షణం ధర్మస్య క్రియాజన్యస్యాపూర్వస్య దేవతాప్రసాదస్య వా, ఉపలక్షణం ఉపలక్ష్యతేఽనేనేత్యుపలక్షణం జ్ఞాపకం ఉత్పాదకమిత్యర్థః తృప్త ఏవైన మింద్రః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయతీతి దేవతాప్రసాదాదే ర్జ్ఞాపకత్వే హ చోదితమ్, ఇద మధ్వరాఖ్యం కర్మ జ్ఞాతమ్, అస్మాభిరితి శేషః కీదృశం తత్కర్మ? తత్రాహ-యదర్థం యత్ప్రయోజనాయ యత్కర్మఫలప్రదానాయ యత్కర్మారాధ్యత్వాయ చేత్యర్థః, అదః ఏతద్దైవం ఇంద్రాదిదైవతం, అధివ్యవస్థా విశేషేణ అధిష్ఠాయ స్థితవానిత్యర్థః వ్యవస్థా ఇత్యత్రాడాగమాభావ ఆర్షః అనేన ఇంద్రాదిరూపేణ సర్వయజ్ఞారాధ్యః తత్ఫలదశ్చ త్వమేవేత్యుక్తం భవతి. ౨౭

అథ సదస్యాః తాపత్రయాఽభిమాతార్తాః జననపదవ్యా హేయతా మాష్కుర్వంతో భగవచ్చరణారవిందశరణాగతిం ప్రార్థయంత ఆహుః (ఉత్పత్త్యధ్వనీతి) హే శరణ! ఉపాయనిర్వర్త్వక! శరణప్రద' శరణ్యేతి యావత్. ఉత్పత్త్యధ్వని సంసారమార్గే వర్తమానోఽజ్ఞానాం సార్థః సమూహః కామేనోపసృష్టః పీడితః తే తవ పాదౌకః పాదావేవ ఓకః విశ్రాంతిస్థానం, కల్పతరుమూలవత్ విశ్రాంతిజనకస్థానమిత్యర్థః, కదా యాతి శరణం గచ్ఛతి కథంభూతే ఉత్పత్త్యధ్వని అశరణే విశ్రమస్థానశూన్యే ఉరుక్లేశా ఏవ దుర్గమస్థానాని యస్మిన్ అంతక ఏవోగ్రో వ్యాధః తేనాన్విష్టే లక్ష్యీకృతే విషయమృగతృష్ణాత్మగేహోరుభారే విషయరూపా మృగతృష్ణికా ఆత్మాభిమానాస్పదం చ శరీరం గేహం

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

ద్వంద్వశ్వభ్రే ఖలమృగభయే శోకదావేఽజ్ఞసార్థః
పాదౌకస్తే శరణద కదా యాతి కామోపసృష్టః. ౨౮

రుద్ర ఉవాచ —
తవ వరద వరాంఘ్రావాశిషేహాఖిలార్థే హ్యపి మునిభి రసక్తై రాదరేణార్హణీయే.
యది రచితధియం మావిద్యలోకోఽపవిద్ధం జపతి న గణయే తత్త్వత్పరానుగ్రహేణ ౨౯

భృగు రువాచ—
యన్మాయయా గహనయాపహృతాత్మబోధా
బ్రహ్మాదయ స్తనుభృత స్తమసి స్వపంతః,

మమతాస్పదం గృహం తాన్యేవోరుభాగో యస్మిన్. ప్రథమాంతపారే అజ్ఞసార్థస్య విశేషణం విషయమృగ తృష్ణాదయ ఏవ ఉరుభారో యస్య స ఇతి ద్వంద్వాని సుఖదుఃఖాదీన్యేవ శ్వభ్రాణి గర్తా యస్మిన్ ఖలా దుర్జనా ఏవ మృగా వ్యాఘ్రాదయ స్తేభ్యో భయం యస్మిన్ శోక ఏవ దావాగ్నిర్యస్మిన్ ౨౮

రుద్రస్తు మమ నిందా దుఃసహాసీత్ పూర్వ, మిదానీం తు తాం న గణయామీత్యాహ (తవేతి.) హే వరదః ఇహాస్మిన్ లోకే, ఆశిషా కామేన అఖిలై రర్థ్యై ఆరాధనీయే, తథాఽసక్తైర్ముముక్షుభి శ్చాదరేణార్హణీయే, తవ వరాంఘ్రౌ నిరతిశయసుకుమారత్వ సుగంధత్వాదియుక్తే చరణారవిందే. రచితధియం న్యస్తచిత్తం మాం అవిద్యలోకః అజ్ఞలోకః, యది యద్యపి. అపవిద్ధం ఆచారహీనం, జపతి జల్పతి, తథాపి తజ్జల్పనం, న గణయే న గణయామి, నిందకాన్ న నిగృహ్ణామీత్యర్థః కుతః త్వత్పరానుగ్రహేణ తవ యః పరానుగ్రహః పరేషు అనుగ్రహః తేన హేతునా తవ పరానుగ్రహైకనిరతత్వాత్ త్వచ్చరణారవిందాసక్తచిత్తానా మస్మాకమపి పారానుగ్రహ ఏవోచిత ఇతిభావః ౨౯

భృగు స్త్వవిద్యాతిరోహితస్వరూపత్వేన దేహపరవశత్వాత్ సర్వే బ్రహ్మాదయో జీవాః అపరాధైకపరాః త్వం తు అపరాధసహనైకశీలోఽసి అతః ప్రకృతోఽపరాధ స్త్వయా క్షంతవ్య ఇత్యాహ (యన్మాయయేతి) బ్రహ్మాదయః సర్వే తనుభృతో దేహినః జీవా ఇతి యావత్ గహనయా దురత్యయా యస్య తవ మాయయా, అపహృతః తిరోహితః, ఆత్మనో బోధః ధర్మభూతం జ్ఞానం యేషాం తే, అత ఏవ తమసి తమఃశబ్దవాచ్యసూక్ష్మప్రకృతిపరిణామరూపే శరీరే స్వపంతః శయానా

నాత్మన్ శ్రితం తవ విదంత్యధునాపి తత్త్వం
సోఽయం ప్రసీదతు భవాన్ ప్రణతాత్మబంధుః ౩౦

బ్రహ్మోవాచ—

నైత త్స్వరూపం భవతోఽసౌ పదార్థభేదగ్రహైః పురుషో యావ దీక్షేత్,
జ్ఞానస్య చార్థస్య గుణస్య చాశ్రయో మాయామయాద్ వ్యతిరిక్తో యత స్త్వమ్ ౩౧

ఇంద్ర ఉవాచ—

ఇద మప్యచ్యుత విశ్వభావనం వపురానందకరం మనోదృశామ్,
సురవిద్విట్క్షపణై రుదాయుధై ర్భుజదండై రుపపన్న మష్టభిః ౩౨

వర్తమానా యద్వా తమః కార్యే జన్మజరామరణాదిరూపే సంసారే శయానాః, ఆత్మన్ ఆత్మని శ్రితం ఆశ్రితం జీవాంతరాత్మతయాఽధిష్ఠితం తవ తత్త్వం స్వరూపయాథాత్మ్యం, అధునాపి న విదంతి న జానంతి సోఽయం ప్రణతానాం శరణాగతానాం, ఆత్మబంధుః ఆత్మవన్నిరతిశయప్రీతివిషయః ప్రీతిమాంశ్చ బంధుః, యద్వా ప్రణతానా మాత్మనాం బంధుః ప్రసీదతు అస్మా ననుగృహ్ణాతు ౩౦

అథ బ్రహ్మా "నాత్మన్ శ్రితం తవ విదం త్యధునాపి తత్త్వ"మితి భగవత్తత్త్వస్య వేద్యత్వం యద్ భృగుణోక్తం తదేవ ప్రపంచయన్నాహ (నైతదితి) భవత ఏతద్వాఙ్మనసాగోచరం స్వరూపం పురుషో జీవః పదార్థానాం భేదం స్వాసాధారణం ధనం గృహ్ణంతీతి పదార్థభేదగ్రహాః పదార్థభేదో గృహ్యత ఏభి రితి వా, పదార్థభేదగ్రహాః రూపస్పర్శాదిగ్రాహకైః చక్షురాదిభి రింద్రియై రిత్యర్థః. నేక్షేత్ న సాక్షాత్కుర్యాత్, కుతః యావత్ యావతా యత ఇత్యర్థః అసౌ పురుషః జ్ఞానస్య జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానం, కరణే ల్యుట్. తస్య ఇంద్రియవర్గస్య, అర్థస్య శబ్దాదేర్విషయస్య, గుణస్య చ జ్ఞానార్థయోః కారణస్య సత్త్వాదిగుణస్య చ, ఆశ్రయః త్వం తు మాయామయాత్ మాయాపరిణామరూపాత్, అసతో దేహాదేః తత్సంసృష్టాచ్చ జీవాత్ వ్యతిరిక్తోఽత్యంతవిలక్షణః ప్రాకృతం హి చక్షురాదీంద్రియాదే ర్విషయస్య ప్రాకృతమేవ గృహ్ణీయాత్ న త్వప్రాకృతం తత్స్వరూపమితి భావః. ౩౧

ఇంద్రస్తు భగవదవతారస్య ధర్మసంస్థాపనార్థత్వ మనుసంధధ దాహ (ఇదమితి) హే అచ్యుత! ఇదం తవ వపుః శరీరం, విశ్వభావనం విశ్వం భావయతి సుఖినం కరోతీతి విశ్వభావనం, అత ఏవ మనోదృశాం మనసాం దృశాం చ ఆనందం కరోతీ త్యానందకరమ్ అస్య రూపస్య ధర్మసంస్థాపనార్థత్వాత్ తస్య చాధర్మవిరతిపూర్వకత్వా దధార్మికవిరత్యుప యుక్తత్వం విగ్రహస్యాహ సురవిద్విషః సురాణాం విద్విషః అసురాః, తాన్ క్షపయంతీతి తైః ఉద్ధృతా న్యాయుధాని యైస్తైరష్టభి ర్భుజదండైః దండవద్దీర్ఘై ర్భుజై రుపపన్నం యుక్తమ్. ౩౨

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

పత్న్య ఊచుః—

యజ్ఞోఽయం తవ యజనాయ కేన సృష్టో విధ్వస్తః పశుపతినాద్య దక్షకోపాత్,
తం న స్త్వం శవశయనాభశాంతమేధం యజ్ఞాత్మన్ నళినరుచా దృశా పునీహి. ౩౩

ఋషయ ఊచుః—

అనన్వితం తే భగవన్ విచేష్టితం యదాత్మనా చరసి హి కర్మ నాజ్యసే,
విభూతయే యత ఉపసేదు రీశ్వరీం న మన్యతే స్వయమనువర్తతీం భవాన్ ౩౪

సిద్ధా ఊచుః—

అయం త్వత్కథామృష్టపీయూషనద్యాం మనోవారణః క్లేశదావాగ్నిదగ్ధః,

ఋత్విక్పత్న్యస్తు భగవదారాధనత్వేనోపక్రాంతం విచ్ఛిన్నమధ్వరే కృపాదృష్ట్యా పవిత్రీ కుర్విత్యాహుః (యజ్ఞ ఇతి) అయం యజ్ఞస్తవ యజనాయ ఆరాధనాయ, కేన బ్రహ్మణా దక్షేణ వా, పూర్వం సృష్టః ఆరబ్ధః, స చేదానీం పశుపతినా రుద్రేణ, దక్షే కోపాత్ విధ్వస్తః, హే యజ్ఞాత్మన్, యజ్ఞ ఆత్మా మూర్తి ర్యస్య తస్య సంబుద్ధిః నోఽస్మాకం యజ్ఞం నళినకాంత్యా దృశా నేత్రేణ పునీహి పవిత్రం కురు కథంభూతం యజ్ఞం? శవాః శేరతే యస్మిన్నితి శవశయనం 'శ్మశానం తద్వదాభా ప్రతీతిర్యస్య సః, మేధశబ్దేన పశుహింసాద్యుత్సవో లక్ష్యతే. శాంతః మేధో యస్య సః ఉపర తోత్సవః, శవశయనాభశ్చాసౌ శాంతమేధశ్చేతి కర్మధారయః. ౩౩

ఋషయస్తు యత్పరమాత్మనోఽసాధారణమపహతపాప్మత్వం దేవమనుష్యాదిపుణ్యాపుణ్య సజాతీయచేష్టితత్వేఽపి తత్ఫలాననుభవితృత్వరూపం తదనుసందధానాః పరిపూర్ణత్వేన స్తువంతి (అనన్విత మితి) హేభగవన్! తే తవ విచేష్టితమిదమనన్విత మఘటమానం విస్మనీయ మిత్యర్థః, కిం తత్రాహ, ఆత్మనా స్వయం కర్మ పుణ్యాపుణ్యసజాతీయం కర్మ, చరసి అనుతిష్ఠసి, నాజ్యసే తత్కృ తేన ఫలేన న లిప్యసే ఇత్యర్థః, ఇదమప్యన్యదనన్వితమిత్యాహుః, యత ఇతి చతుర్థ్యర్థే తసిః, తస్య సార్వవిభక్తికత్వాత్ యస్మై విభూతయే యద్విభూత్యర్థం ఈశ్వరీం లక్ష్మీం ఉపసేదుః భేజుః బ్రహ్మాదయ ఇతి శేషః ద్వితీయార్థే వా తసిః, విభూతయే సంపదే యాం ఈశ్వరీం భేజు స్తాం స్వయ మనువర్తినీం స్వయమే వానువర్తమానాం భవా న్న మన్యతే నాద్రియతే ఉపేక్షత ఇత్యర్థః. అనేన పరిపూర్ణత్వ ముక్తమ్ ౩౪

సిద్ధాస్తు తత్కథాసుఖ మభినందంతః స్తువంతి (అయమితి.) అయం నోఽస్మాకం మనో వారణః మనోగజః క్లేశా ఆధ్యాత్మికాదయ స్తాపాః త ఏవ దావాగ్నయ స్తై ర్దగ్ధః అత ఏవ తృషా

తృషార్తోఽవగాఢో న సస్మార దావం న నిష్క్రామతి బ్రహ్మసంపన్నవన్నః. ౩౫

యజమా న్యువాచ—

స్వాగతం తే ప్రసీదేశ తుభ్యం నమః శ్రీనివాస శ్రియా కాంతయా త్రాహి నః,
త్వామృతేఽధీశ నాంగై ర్మఖః శోభతే శీర్షహీనః కబంధో యథా పూరుషః ౩౬

లోకపాలా ఊచుః—

దృష్టః కిం నో దృగ్భి రసద్గ్రహై స్త్వం ప్రత్యగ్ద్రష్టా దృశ్యతే యేన దృశ్యమ్,

శాబ్దాదివిషయయాఽఽసక్త్యా, ఆర్తః పీడితః, తే తవ, త్వత్కథైవ మృష్టం శుద్ధం పీయూషం తన్మయీ యా నదీ తస్యా మవగాఢః ప్రవిష్టో దావం దావాగ్నితుల్యసాంసారికాధ్యాత్మికాదితాపం న సస్మార న స్మరతి న చ తతో నిర్గచ్ఛతి బ్రహ్మసంపన్నవత్ ముక్తవత్ సుఖిత ఏవావతిష్ఠత ఇత్యర్థః. ౩౫

దక్షపత్నీ యజమానీ స్తౌతి (స్వాగతమితి) హే ఈశ ' తే తవ స్వాగతమ్ భద్ర మాగమనం జాతమ్. హే శ్రీనివాస' ప్రసీద, ప్రసన్నోభవ అస్మాకమితి శేషః. తే తుభ్యం నమః, హే అధీశ యథా శిరసా హీనః కబంధమాత్రః పురుషః అంగైః కరచరణాద్యవయవైః శోభనైరపి న శోభతే తథా త్వాం వినా కేవలం ప్రయాజాద్యంగైః మఖో న శోభతే అతో నః శ్రియా కాంతయా సహ త్రాయస్వ పాలయేత్యర్థః. ౩౬

లోకపాలాస్తు భగవతః సౌలభ్యం తన్మాయావైభవం అనుసందధానాః స్తువంతి (దృష్ట ఇతి) త్వం వాఙ్మనసాగోచరస్వరూపస్వభావ స్త్వం నః అస్మాకం, దృగ్భిః మాంసచక్షుర్భిః కిందృష్టః కథందృష్ట ఇత్యర్థః, స్వయం వాఙ్మనసాఽవేద్యస్వరూపస్వభావత్వే సతి అఖిలజననయనవిషయతాగతత్వరూపసౌలభ్యే నైవదృష్ట ఇత్యర్థః, నో ఇతి నిపాతో వా నఞ్పర్యాయః, దృగ్భిర్నో దృష్టః కిం దృష్ట ఏవేత్యర్థః. సౌలభ్య మేవాత్ర కారణమితి భావః యద్వా ఏషాఽదృగ్విషయోఽపి దృగ్విషయో జాత ఇత్యేషా భవదీయా మాయా భవదీయో విచిత్రః సంకల్ప ఇత్యర్థః, మాయాశబ్దస్య విచిత్రసర్గకారిశక్తివిశేష పరత్వే పూర్వోక్త ఏవాన్వయః సాధుః. ఇదమపి తవ మాయాకార్యమేవేత్యాహ అసద్గ్రహైః అసతి దేహే తదనుబంధిని చ గ్రహః ఆగ్రహః అహంమమతాభిమానః యేషాం తైర్దేహాత్మాభిమానిభిరిత్యర్థః. దృశ్యం శరీరం యేన కారణేన ప్రత్యగ్దృష్ట్యా దృశ్యతే ప్రత్యక్త్వేన దృశ్యతే ఆత్మతత్త్వేనాఽభి మన్యత ఇత్యర్థః, ఏషాం దృశ్యస్య ప్రత్యక్త్వేన దృష్టిః భవదీయా మాయా విచిత్రా శక్తిరిత్యర్థః తత్కారణభూతా భవదీయా మాయేతి భావః. హిశబ్దః శ్రౌతీం స్మార్తీంచ ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి "అస్మాన్

మాయా హ్యేషా భవదీయా హి భూమన్ యస్త్వం షష్ఠః పంచభి ర్భాసి భూతైః. ౩౭

యోగేశ్వరా ఊచుః —
ప్రేయాన్న తేఽన్యోఽస్త్యమృత స్త్వయి ప్రభో విశ్వాత్మనీక్షే న్న పృథగ్య ఆత్మనః,

---

మాయీ సృజతే విశ్వమేత త్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః. నాసదాసీన్నోసదాసీ త్తదానీంతన ఆసీత్ తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతం" "దైవీహ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిశ్చానుసంధేయా ఏతేన దేహాత్మభ్రమో భగవన్మాయామూల ఏవేత్యుక్తం భవతి. ఏవం జీవేశైక్యభ్రమోఽపి త్వన్మాయామూల ఏవేత్యాహుః. హే భూమన్ ! అనేన జీవవైలక్షణ్యం సూచితమ్ జీవస్యాణుస్వరూపత్వాత్ యస్త్వం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణ స్త్వం పంచభిర్భూతైః పృథివ్యాదిభిః సహిత ఇతి శేషః అత్ర పంచభిః భూతైరిత్యనేన తత్పరిణామరూపం శరీరం లక్ష్యతే. తద్విశిష్టః షష్ఠోఽచిద్విలక్షణో జీవః. పంచభూతప్రస్తావాత్ షష్ఠ ఇత్యుక్తిః. భాసి జీవత్వేన ప్రతీయసే. ఏషాపి ప్రతీతి స్త్వన్మాయైవ మాయీకార్యభూతైవేత్యర్థః హిశబ్దః స్వతంత్రాత్మభ్రమవత్పురుషేషు ప్రసిద్ధిద్యోతకః ౩౭

లోకపాలై ర్భగవతో రూపసౌలభ్యానుసంధానపూర్వకం మాయావైభవరూపజీవేశైక్యప్రతీతేర్భ్రమత్వే చోక్తే యోగీశ్వరాః పరమపురుషాత్ స్వతంత్రభేదం వారయంతః తద్భేదస్య పారతంత్ర్యం తస్య చ శరీరశరీరిభావశేషశేషిభావాదినిబంధనత్వం చావిష్కుర్వంతో వాత్సల్యగుణవిశిష్టత్వేన స్తువంతి (ప్రేయానితి) హేప్రభో! విశ్వాత్మని విశ్వస్య చిదచిదాత్మప్రపంచస్యాంతః ప్రవిశ్య స్వయమపరిత్యక్త స్వరూపస్వభావత్వేన ప్రశాసనేన ధారకే. అనేన విశ్వస్య శరీరత్వముక్తమితి జీవానాం పరతంత్రభేదోఽభ్యుపగత ఇతి వేదితవ్యం. విశ్వాత్మని త్వయి విశ్వస్మాద్విలక్షణే త్వయి, యః పుమాన్, ఆత్మనః స్వస్య. పృథక్త్వం పృథక్సిద్ధత్వం. స్వస్యాబ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యర్థః. నేక్షేత్ న పశ్యేత్, స్వాత్మానం పరమాత్మశరీరత్వేనాఽపృథక్సిద్ధత్వేన బ్రహ్మాత్మకత్వేనానుపశ్యేదిత్యర్థః అముతః అముష్మాత్ తత్త్వదర్శినః అన్యస్తే తవ, ప్రేయాన్ ప్రీతివిషయో నాస్తి. తదైవ హి భగవతా "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః" ఇతి గీత మితి భావః అత్ర పృథక్త్వం నేక్షేదిత్యనేన తాదాత్మ్యేన దర్శనం విహితమిత్యర్థవర్ణనం త్వయుక్తం. విశ్వాత్మని భృత్యేశతయేతి పూర్వోక్తవ్యాఘాతాత్. విశ్వతాదాత్మ్యం తు సర్వసమయవిరుద్ధం జడాజడయోరప్యైక్యప్రసంగాత్. అతో విశ్వాత్మనీతి వ్యతిరేక నిర్దేశ ఏవ. అత ఆత్మనః పృథక్ సిద్ధత్వేనైవ దర్శనం ప్రతిషిధ్యతే. అనేన పరతంత్రభేద ఉక్తః. శరీరాత్మభావవచనేన తదంతర్భూతాః శేషశేషిభావాదయోఽప్యర్థాదుక్తాః. ఏవం శరీరత్వేన శేషత్వేన

అథాపి భక్త్యేశతయోపధావతా మనన్యవృత్త్యానుగృహాణ వత్సల. ౩౦

జగదుద్భవస్థితిలయేషు దైవతో బహుభిద్యమాన గుణయాఽఽత్మమాయయా,

చాత్మానమనుసందధానో మత్ప్రియ ఇతి త్వయైవోక్తమితి యస్త్వయాఽనుగృహ్యేత ఇతి సిద్ధమేవ. కింతు యోఽసౌ శాస్త్రసిద్ధశరీరాత్మభావాదిజ్ఞానశూన్యః కేవలస్వస్వామిభావాదిజ్ఞానవాన్ సోఽపి వాత్సల్యవతా త్వయాఽనుగ్రాహ్య ఏవేత్యాహుః (తదాపీతి.) యద్యప్యాత్మనోఽపృథక్త్వం న పశ్యతి లోకసిద్ధం స్వామిభృత్యభావమేవ పశ్యతి తథాపి భృత్యేశతయా భృత్యస్వామిభావేన ఉపధావతాం సమీపగతిం ప్రకాంతానాం అనిష్పన్నజ్ఞానానామిత్యర్థః అనన్యవృత్త్యా అనుగ్రహైకదృష్ట్యా అనుగృహాణ ప్రసీద హే వత్సల' దోషేఽపి గుణబుద్ధిర్వాత్సల్యం యథా మాతుః పుత్రే వత్సలస్య తవాజ్ఞానుగ్రహ ఉచిత ఇతి భావః. యద్వా అనన్యవృత్త్యా అవ్యభిచారిణ్యా భక్త్యా ఉపధావతా మనుగృహాణేత్యన్వయః ౩౦

నను భగవతో విశ్వాత్మకత్వే విశ్వగతదోషాణాం పరమాత్మన్యాపత్తిస్తతః సుఖదుఃఖాద్యనుభవశ్చ జీవవత్తత్రాహుః (జగదితి) జగత ఉత్పత్తిస్థితిలయేషు నిమిత్తభూతేషు జగదుద్భవాద్యర్థమిత్యర్థః దైవతో దైవాత్. దేవో భగవాన్ తత్సంబంధిసంకల్పోదైవ. స్తస్మాత్ బహుభిద్యమాన గుణయా బహుధా భిద్యమానా గుణాః బ్రహ్మరుద్రాదిదేహరూపేణ పరిణమ్యమానాః సత్త్వాదిగుణాః, యస్యాస్తయాఽఽత్మమాయయా రచితాత్మభేదమతయే రచితః ఆత్మని యో భేదః దేవత్వమనుష్యత్వాదిరూపః, తద్విషయా మతి ర్బుద్ధి ర్యస్య తస్మై దేహాత్మాభిమానాన్వితక్షేత్రజ్ఞశరీరాయేత్యర్థః యద్వా బహుభిద్యమానగుణయా బహుభిద్యమానాః దేవమనుష్యపశుపాదపాదిరూపేణ పరిణమ్యమానాః సత్త్వాదిగుణా యస్యాః తయా ఆత్మనః పరమాత్మనో మాయయా తచ్ఛరీరభూతయా మాయయేత్యర్థః. "అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాః జనయంతీం సరూపాః, గుణైర్విచిత్రాః సృజతీం సరూపాః ప్రకృతిం జనాః" ఇత్యాదిక మనుసంధేయమ్. ఏవం భూతయా మాయయా దైవాత్ భగవత్సంకల్పాత్ జగదుద్భవస్థితిలయేషు సత్సు, అత్ర ఆత్మమాయయేత్యనేన ఆత్మసంబంధిత్వావగమాత్ సంబంధసామాన్యస్య విశేషపర్యవసానజిజ్ఞాసాయాం "యస్యాక్షరం శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం" ఇతి శ్రుతివ్యవస్థాపితశరీరశరీరిభావరూపసంబంధవిశేషే పర్యవసానాత్ బ్రహ్మాత్మికాయా మాయాయా జగదుపాదానత్వ మవగంతవ్యమ్. జగదుపాదానభూతయా మాయయా జగదుత్పత్త్యాదిషు సత్సు స్వసంస్థయా స్వస్య సంస్థా సమ్యగవస్థితిః తయా రచితాత్మభేదమతయే రచితా ఆత్మభేదా ఆత్మగతా దేవత్వమనుష్యత్వాదయో భేదాస్తద్విషయా మతిర్యస్య "తస్మై తత్ సృష్ట్వా. తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య. సచ్చ త్యచ్చాఽభవత్ అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి నామరూపే వ్యాకరో" దిత్యాది శ్రుత్యుక్తరీత్యా స్వస్య చిదచిదంతరాత్మతయాఽనుప్రవేశేన చిదచిద్గతనామ

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

రచితాత్మభేదమతయే స్వసంస్థయా వినివర్తితభ్రమగుణాత్మనే నమః. ౩౯

బ్రహ్మోవాచ—

నమస్తే శ్రితసత్త్వాయ ధర్మాదీనాం చ సూతయే,
నిర్గుణాయ చ యత్కాష్ఠాం నాహం వేదాఽపరేఽపి చ. ౪౦

రూపభేదస్య స్వపర్యంతత్త్వవ్యాచికీర్షవ ఇత్యర్థః చిదచిద్గతనామరూపభేదస్య చిదచిద్ద్వారా స్వపర్యంతత్వానుద్రష్ట్రే ఇత్యర్థః. ఏవం భూతాయాపి వినివర్తితభ్రమగుణాత్మనే విశేషేణ నివర్తితా వినివర్తితా నిత్యనివర్తితా భ్రమః, అన్యథా జ్ఞానవిపరీతజ్ఞానాదిరూపాః గుణాః తద్ధేతవో రజస్తమఆదిగుణాః ఆత్మని యేన తస్మై. స్వేనైవ ప్రకాశేన నిత్యనివర్తితహేయాయేత్యర్థః. అనేన విశ్వగతదోషాపత్తిః పరిహృతా, ఏవంభూతాయ తే నమః కేవలం నమస్కుర్మో న తు త్వద్గుణాన్ వర్ణయితుం శక్నుమ ఇతి భావః ౩౯

యోగీశ్వరైః నిరస్తనిఖిలహేయత్వేన స్తుతె భగవతి స భగవాన్ కిం నిర్గుణ ఇత్యాశంకాయాం నిరస్తనిఖిలహేయః సమస్తకల్యాణగుణశ్చేతి స్తువన్నమస్కరోతి శబ్దబ్రహ్మాణే (నమ ఇతి.) అత్ర శబ్దబ్రహ్మశబ్దేన వేదా వివక్షితాః నిర్గుణాయ నిర్గతాః సత్త్వరజస్తమఆదయో హేయగుణా యస్మాత్ తస్మై నిరస్తనిఖిలదోషాయేత్యర్థః కల్యాణగుణవత్త్వమాహ ధర్మాదీనాం ధర్మార్థాదీనాం ప్రసూతయే ప్రకృష్టా సూతిః యస్మాత్స ప్రసూతిః తస్మై ప్రసవిత్ర ఇత్యర్థః ధర్మప్రసవితృత్వం ధర్మాదిప్రకాశకవేదోత్సర్జనద్వారా. తథా చ శ్రుతిః "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేద ఇతి యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" ఇతి. స్మృతిశ్చ "అనాదినిధనా హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా, ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రసూతయః" ఇతి అనేన మంత్రేణ సర్వకారణత్వతదుపయుక్తసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వహేతోపదేష్టృత్వవాత్సల్యాదికల్యాణగుణజాతం వివక్షితం. తర్హి కతి కల్యాణగుణా ఇత్యత్ర తేషామానంత్యమాహ—తత్కాష్ఠాం తేషాం తత్స్వరూపరూపగుణవిభూతీనాం కాష్ఠాం అవధిమహం శబ్దబ్రహ్మ న వేద న జానామి అపరే బ్రహ్మాదయో న విదుః అహమేవ న జానామి కుతోఽపరే మదాయత్తసూక్ష్మదర్శినో జానీయురితి కైముత్యనయోఽత్ర వివక్షితః అత్ర జ్ఞేయత్వనిషేధో న స్వరూపగుణాదివిషయః, కిం తు తదియత్తావిషయః. తథా చ శ్రూయతే "యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేదసః, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ, ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్, అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతాం" ఇతి పరిచ్ఛిన్నత్వేన జానతోఽమతం అపరిచ్ఛిన్నత్వేన జానతస్తు మత మిత్యర్థః ౪౦

అగ్ని రువాచ—

యత్తేజసాహం సుసమిద్ధతేజా హవ్యం వహే స్వధ్వర ఆజ్యసిక్తమ్,
తం యజ్ఞియం పంచవిధం చ పంచభిః స్విష్టం యజుర్భిః ప్రణతోఽస్మియజ్ఞమ్ ౪౧

దేవా ఊచుః —

పురా కల్పాపాయే స్వకృత ముదరీకృత్య వికృతం
త్వమేవాద్య స్తస్మిన్ సలిల ఉరగేంద్రాధిశయనే,

ఏవం శబ్దబ్రహ్మణి నిరస్తనిఖిలహేయత్వేన సమస్తకల్యాణగుణవిశిష్టత్వేన భగవంతం స్తుతవతి తదభినంద్యాగ్నిః సర్వతేజసా మాచ్ఛాదకత్వ సర్వతేజఃప్రకాశాఽఽపాదకత్వాది కల్యాణగుణాంతర విశిష్టత్వేన స్తువన్నమస్కరోతి (యత్తేజసేతి,) యస్య భగవత, స్తేజసా ప్రకాశేన, సుష్ఠు సమిద్ధం ప్రదీప్తం తేజో యస్య సోఽహం, అనేన స్వస్య తత్ప్రకాశేన సుసమిద్ధతేజస్త్వకథనేన తత్తేజసా వినా స్వస్యాసుసమిద్ధతేజస్త్వ ముక్తమ్ ఏతదేవ హి సర్వతేజసా మాచ్ఛాదకత్వం యత్స్వాయత్తం సర్వతేజసాం ప్రకాశన మితి, అహ మితి సూర్యాదీనా ముపలక్షణం, తథా చ శ్రూయతే "స తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం, నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయ మగ్నిః, తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి త్వదాహితశక్తీనా మేవాస్మాకం స్వస్వకార్యక్షమత్వ మిత్యాహ-యత్తేజసా సుసమిద్ధతేజాః, అహ మధ్వరే ఆజ్యసిక్తం హవిర్వహామి ఉద్దేశ్యామింద్రాది దేవతాం ప్రతి నయామిత్యర్థః తం యజ్ఞియం యజ్ఞాయ హితం యజ్ఞోద్దేశ్యేంద్రాదిదేవతామూర్తి మిత్యర్థః. పంచవిధం త్రేతాసభ్యావసథ్యరూపేణ పంచవిధాఽగ్నిశరీరిణం పంచభి ర్యజుర్భిః "ఆశ్రావ యేతి చతురక్షరం" అస్తు శ్రౌషడితి చతురక్షరం, యజేతి ద్వ్యక్షరం, యే యజామహ ఇతి పంచాక్షరం, "ద్వ్యక్షరో వషట్కారః" ఇతి శ్రుత్యుచ్చైః పంచభిర్యజుర్భిః స్విష్టం సుష్ఠు పూజితం తథా చోక్తం "చతుర్భిశ్చ చతుర్భిశ్చ ద్వాభ్యాం పంచభిరేవ చ, హూయతే చ పున ర్ద్వాభ్యాం స మే విష్ణుః ప్రసీదతు" ఇతి నిత్యం ప్రణతోఽస్మి నమస్కృతవానస్మి. ౪౧

అగ్నౌ ఇంద్రాదిదేవతాత్మకత్వేన సర్వయజ్ఞమూర్తిత్వేన చ భగవంతం స్తుతవతో జగత్కారణస్య తదేవం సర్వ ముపపన్నమితి మన్వానా దేవాః సౌలభ్యాదితి కల్యాణగుణాంతరవిశిష్టత్వేన స్తువంతి (పురేతి.) ఆద్యః సర్వోపాదానభూతః పుమాన్, పురా అగ్రే, సృష్టేః ప్రాగిత్యర్థః. కల్పాపాయే ప్రాక్తనకల్పాంతే స్వకృతం స్వసృష్టం వికృతం కార్యవర్గ ముదరీకృత్య ఉదరే నిక్షిప్య, సంహృత్యేతి యావత్, ఉరగేంద్రః శేషః, స ఏవాధిశయనం శయ్యా యస్మిన్ తస్మిన్ సలిలే శేషే శయితవానసి. సిద్ధై ర్జనలోకవాసిభిః హృది విమృశితా అధ్యాత్మపదవీ స్వాత్మతత్త్వజ్ఞానమార్గో యస్య స

(సర్వదేవకృతవిష్ణుస్తుతిప్రకారః)

పుమాన్ శేషే సిద్ధైర్హృది విమృశితాధ్యాత్మపదవిః
స ఏవాద్యాక్ష్ణోర్యః పథి చరసి భృత్యానవసి నః. ४२

గంధర్వా ఊచుః —
అంశాంశాస్తే దేవ మరీచ్యాదయ ఏతే బ్రహ్మేంద్రాద్యా దేవగణా రుద్రపురోగాః,
క్రీడాభాండం విశ్వమిదం యస్య విభూమన్ తస్మై నిత్యం నాథ నమస్తే కరవామ. ४३

విద్యాధరా ఊచుః —
త్వన్మాయయార్థ మభిపద్య కలేవరేఽస్మిన్
కృత్వా మమాహమితి దుర్మతిరుత్పథైః స్వైః,

యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్య ఇత్యర్థః. ఏవంభూతోఽపి త్వమేవాద్య అధునా అక్ష్ణోః పథి చరసి ప్రత్యక్షోఽసి వాఙ్మనసాగోచరస్త్వం సౌలభ్యాతిరేకాత్ ప్రత్యక్షోఽసీత్యర్థః. భృత్యాన్ నః అస్మాన్ అవసి పాలయసి, అనేన భృత్యానుగ్రహకారకత్వముక్తమ్. ४२

దేవేషు సర్వకారణత్వసౌలభ్యాదిగుణవిశిష్టత్వేన స్తుతవత్సు గంధర్వాప్సరసస్త్వత్కార్యభూత మిదం కృత్స్నం జగత్త్వల్లీలోపకరణమితి స్తువంతో నమస్కుర్వంతి (అంశాంశా ఇతి) హే భగవన్! కృత్స్నం జగదంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య వర్తమాన! హేదేవ! ద్యోతమాన! మరీచిరాదిర్ముఖ్యో యేషాం తథా బ్రహ్మేంద్రౌ ఆద్యౌ ముఖ్యౌ యేషాం. రుద్రః పురోగో ముఖ్యో యేషాం, ఏతే దేవగణాః తే తవ అంశాంశాః. అత్ర దేవగణానాం మరీచిబ్రహ్మేంద్రరుద్రముఖ్యత్వకథనం సృష్టిస్థిత్యాద్యధికారాధికృతదేవతాబహుత్వాభిప్రాయేణ. తత్ర వ్యష్టిస్రష్టౄణాం మధ్యే చతుర్ముఖస్య మరీచ్యాదీనాం చ ప్రధానత్వాత్ బ్రహ్మాదయో మరీచ్యాదయ ఇతి చోక్తం తత్రాపి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభిప్రాయేణ బ్రహ్మాదయో మరీచ్యాదయ ఇతి చ కోటిద్వయేనోక్తిః ఇంద్రపురోగత్వకథనం పాలనాధికారిదిగీశాంతరాభిప్రాయేణ, రుద్రపురోగత్వకథనం తు సంహారాధికార్యభిప్రాయేణ, ఏవం సర్వేషాం భగవదంశాంశత్వం జ్ఞానశక్తిబలాదిభగవద్గుణలేశాఽభివ్యక్తికృతమితి వేదితవ్యమ్ విశిష్టవస్త్వేకదేశరూపాంశత్వం తు సర్వజీవసాధారణ మితి తద్విశిష్య న వక్తవ్యమ్. క్రీడాభాండం క్రీడాపరికరః ఇదం విశ్వం బ్రహ్మాండం యస్య తస్మై తే తుభ్యం నమః హే నాథ! తే కరవామ కైంకర్యమితి శేషః ४३

ఏవం దక్షాదిషు గంధర్వాప్సరోఽన్తేషు తత్తత్కల్యాణగుణవిశిష్టం భగవంతం స్తుతవత్సు, తావదాస్తాం కల్యాణగుణవర్ణనమసంఖ్యేయత్వాత్ తేషామ్, ఇదం త్వద్భుతమాహాత్మ్యం త్వత్కథామృత

క్షిప్తోఽప్యసద్విషయలాలస ఆత్మమోహం
యుష్మత్కథామృతనిషేవక ఉద్వ్యుదస్యేత్ ४४

బ్రాహ్మణా ఊచుః—

త్వం క్రతు స్త్వం హవి స్త్వం హుతాశః స్వయం త్వం హి మంత్రః సమిద్దర్భపాత్రాణి చ,
త్వం సదస్య ర్త్విజో దంపతీ దేవతా అగ్నిహోత్రం స్వధా సోమ ఆజ్యం పశుః ४५

త్వం పురా గాం రసాయా మహాసూకరో దంష్ట్రయా పద్మినీం వారణేంద్రో యథా,

మిథ్యాహుః విద్యాధరాః (త్వన్మాయయేతి) త్వన్మాయయా త్వత్సంకల్పేన, అర్థం సర్వపురుషార్థ సాధనం నృదేహ మభిపద్య, అస్మిన్ కలేవరే తదనుబంధిని చ మమాహమితి, దుర్మతిం దుర్బుద్ధిం కృత్వాపి, దుర్మతిరితి ప్రపమాంతపాఠేఽహమితి శేషః, అహం మమాహ మభిమానం కృత్వేత్యర్థః. అత ఏవ దుర్మతిః వైషయికసుఖలాభే దుఃఖితచిత్తోఽపి ఉత్పథైః లోకవేదమర్యాదోల్లంఘిభిః స్వైః పుత్రాదిభిః క్షిప్తోఽపి తిరస్కృతోఽపి అసద్విషయేషు ప్రకృతిపరిణామరూపశబ్దాదివిషయేష్వాసక్తోఽపి యది యుష్మత్కథామృతనిషేవకః యుష్మత్కథామృతం తన్నితరాం సేవత ఇతి యుష్మత్కథామృత నిషేవకః సేవనమత్ర శ్రవణశ్రావణాదిరూపం వివక్షితం, తర్హి ఆత్మమోహం అహంకారమమకార రూపం మోహం ఉద్వ్యుదస్యేత్ ఉచ్చైర్వ్యుదస్యేత్ పరిత్యజేత్ ముక్తో భవేదితి భావః. అహం మమాభిమానగ్రస్తస్యాసద్విషయప్రవణస్యాత్మమోహనివర్తనద్వారా ముక్తిసాధనం త్వత్కథామృతమేవ నాన్య ఉపాయోఽస్తీతి ఇదం త్వత్కథామృతమాహాత్మ్యమత్యద్భుతమితి భావః. ४४

బ్రాహ్మణాస్తు తావదాస్తాం కథామృతమాహాత్మ్య మిదం త్వద్భుతతమం త్వన్నామమాహాత్మ్య మితి కథయిష్యంతః ప్రకృతయజ్ఞనిర్వృత్త్యాదికాంక్షయా యజ్ఞం యజ్ఞసాధనమూర్తిత్వేన స్తువంతః తత్ప్రసాదం ప్రార్థయంతే (త్వమితి త్రిభిః) త్వం క్రతు ర్యజ్ఞః హవిః పురోడాశాదిః సదస్యాశ్చ ఋత్విజశ్చ, తే త్వమేవ, హుతాశః త్రేతారూపః దేవతా ఇంద్రాదయః, అగ్నిహోత్రాఖ్యకర్మవిశేషః. క్రతురిత్యనేన యాగాత్మకత్వ ముక్తం. అగ్నిహోత్రమితి హోమాత్మకత్వం. దేవతోద్దేశేన ద్రవ్య త్యాగాత్మకో యాగః, స ఏవ ప్రక్షేపాదికో హోమః, సర్వత్ర సామానాధికరణ్యం శరీరత్వభావ నిబంధనమ్ ४५

యజ్ఞానుష్ఠానోపయుక్తపృథివ్యుద్ధర్తా యజ్ఞావబోధివిధ్యర్థవాదాదిరూపేణావస్థితవేద మూర్తిశ్చ త్వమేవేత్యాహుః (త్వమితి.) పురా కల్పాదౌ, మహాసూకరః శ్వేతవారాహరూప స్త్వం, వారణేంద్రో గజశ్రేష్ఠః పద్మినీం యథా సరసీమేవ అభూతోపమేయం. నహి వారణేంద్రేణ

(దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం)

స్తూయమానో నదన్ లీలయా యోగిభి ర్వ్యుజ్జహర్థ త్రయీగాత్ర యజ్ఞక్రతుః. ४౬

స ప్రసీద త్వ మస్మాక మాకాంక్షతాం దర్శనం తే పరిభ్రష్టసత్కర్మణాం,
కీర్త్యమానే నృభి ర్నామ్ని యజ్ఞేశ తే యజ్ఞవిఘ్నాః క్షయం యాంతి తస్మై నమః ४౭

మైత్రేయ ఉవాచ —

ఇతి దక్షః కవి ర్యజ్ఞం భద్రరుద్రావమర్శితం,
కీర్త్యమానే హృషీకేశే సంనిన్యే యజ్ఞభావనే ४౮

భగవాన్ స్వేన భాగేన సర్వాత్మా సర్వభాగభుక్,
దక్షం బభాష ఆభాష్య ప్రీయమాణ ఇవా౽నఘ. ४౯

పద్మిన్యుద్ధరణం క్వచిద్ దృష్టమ్ రసాయా రసాతలాత్, గాం పృథివీం, దంష్ట్రయా ఉత్పాటయన్. యోగిభిః స్తూయమానః వ్యుజ్జహర్థ విశేషేణోద్ధృతవానసి, హే త్రయీగాత్ర! వేదమూర్తే! అత స్త్వమేవ యజ్ఞక్రతుః—యజ్ఞో యాగః. క్రతు రారాధనరూపం కర్మ యస్య సః, యద్వా హే యజ్ఞ! విష్ణో! "యజ్ఞో వై విష్ణుః" "యజ్ఞాయాచరతః కర్మే"తి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం క్రతుః క్రతుమూర్తి రిత్యర్థః. ४౬

స ఏవం భూత స్త్వం పరిభ్రష్టం సత్కర్మవైదికం త్వదారాధనరూపం యాగాఖ్యం కర్మ యేషాం అత ఏవ తద్భ్రంశపరిహారాయ త్వత్సందర్శన మాకాంక్షతాం కామయమానానాం అస్మాకం ప్రసీద ప్రసన్నో భవ హే యజ్ఞేశ! యస్య తే తవ నామ్ని. నృభిః నరైః కీర్త్యమానే సతి యజ్ఞస్య విఘ్నాః క్షయం నాశం యాంతి తస్మై తే నమః. ४౭

దక్షాదీనాం స్తుతి ముపసంహరన్ తైః స్తుతో భగవాన్ తాననుగృహ్ణన్ అబభాష ఇత్యాహ మైత్రేయ (ఇతీతి ద్వాభ్యామ్) హే భద్ర! విదుర! ఇత్యనేన ప్రకారేణ సర్వైః విశ్వభావనే విశ్వకారణే హృషీకేశే కీర్త్యమానే సతి, కవిః కర్మసు కుశలో దక్షః, రుద్రాభిమర్శితం రుద్రేణ విహితం యజ్ఞం, సంనిన్యే ప్రవర్తయామాస. రుద్రేణ సంస్పృష్టమితి వా పూర్వం రౌద్రభాగా భావాత్ రుద్రానభిమర్శిత మిదానీం తు తద్భాగప్రదానాత్ తదభిమర్శిత మిత్యవగంతవ్యమ్ ४౮

(సర్వాత్మా) సర్వస్యాత్మ. సర్వాత్మతయా సర్వభాగభోక్తా౽పి భగవాన్ స్వేన భాగేన త్రికపాలపురోడాశేన ప్రీయమాణ ఏవ దక్ష మాభాష్యాభిముఖీకృత్య బభాషే. ४౯

శ్రీ భగవా నువాచ—

అహం బ్రహ్మా చ శర్వశ్చ జగతః కారణం పరం,

తత్ర హితోపదేష్టా భగవాన్ కార్యకారణరూపేణావస్థితః ప్రకృతిపురుషశరీరకోహ మేక ఏవ మచ్ఛరీరభూతబ్రహ్మరుద్రాఖ్యజీవానుప్రవేశేన జగత్ సృజామి సంహరామి స్వావతారరూపేణ పాలయామి. అతో మత్తః మచ్ఛరీరభూతాచ్చ న వ్యతిరిక్తం వస్త్వస్తీతి అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్ర వస్తుదృష్టిః దేహాత్మభ్రాంతి స్వతంత్రాత్మభ్రాంతిమూలా న తు తాత్త్వికీ, సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వ దృష్టిస్తు తాత్త్వికీ ముక్త్యుపాయభూతేత్యాహ (అహమితి పంచభిః) అహం నిరస్తనిఖిలహేయత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వేన చ భవద్భిః స్తుతః, సమాభ్యధికరహితోఽహం, బ్రహ్మా చ శర్వశ్చ, మదనుప్రవిష్టత్వేన మత్సృజ్యత్వేన, మదాయత్తసృష్ట్యాద్యుపయుక్తజ్ఞానవత్త్వేన చ ప్రసిద్ధౌ మత్ప్రయోజ్యౌ బ్రహ్మరుద్రౌ చ జగతః పరం కారణం స్థిత్యుద్భవలయకారణం "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి, "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై, ఏతౌ ద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధసంభవౌ, మదాదర్శితపంథానౌ సృష్టిసంహారకారకౌ, సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృత్యనురోధా దయమర్థో లభ్యతే నను ప్రతినియతసృష్ట్యాద్యధికారభేదేన పృథక్ త్రయాణాం కారణత్వేఽభిహితే కథం కృత్స్నస్య జగతః బ్రహ్మైకకారణత్వ ముచ్యతే? అత ఏవ హి తత్ర తత్ర "బ్రాహ్మణో వై సర్వా దేవతా న కిరింద్రత్వముత్తరః అగ్నిః సర్వా దేవతా ఏక ఏవ రుద్రః సోమః పవతే జనితా మతీనాం జనితా పృథివ్యా జనితాగ్నేః జనితా సూర్యస్య జనితేంద్రస్య జనితేతి విష్ణోః ఆపో వా ఇదం సర్వం" ఇత్యాదిభిః బ్రాహ్మణాగ్నీంద్రాదీనామపి సమాభ్యధికరాహిత్యప్రతీతే రర్థవత్త్వ మవ్యాకులమ్ అత్రోచ్యతే సర్వేషాం పృథక్ కారణత్వే సమాభ్యధికరాహిత్యే చ ప్రతీతేఽపి తద్వ్యాహతం అన్యపరతయాఽధిగతం చేత్యనాదరణీయం అత ఏవ తత్త్వప్రధానేషుసృష్టిప్రళయ ప్రకరణేషు యదేవ స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయ బృహదుక్తం తదేకమేవ బ్రహ్మ జన్మస్థితిప్రళయసముదాయరూపేణ జిజ్ఞాస్యలక్షణేన లక్షితం సూత్రకారేణ "జన్మాద్యస్య యతః" ఇతి తత్ర హి కారణభూతవస్తుపరామర్శినా యత ఇత్యనేన కారణవాక్యేషు భాగో వా మంత్రవర్ణాదితి సౌత్రన్యాయాత్ సద్బ్రహ్మాదిశబ్దానాం సామాన్యానాం నారాయణావివిశేషపర్యవసాయిత్వావశ్యంభావాత్ సర్వశ్రుతీనాం నారాయణ ఏవ పర్యవసానభూమిరితి యతో వా ఇమానీత్యాది శ్రుతేః హృదయమితి సూత్రకారాభిప్రాయో జ్ఞాయతే. అతః సృష్ట్యాదిభి ర్లక్ష్యం కారణమేక మేవ న తు నానాభూతమ్. "అహం బ్రహ్మా చ శర్వశ్చే" త్యాదిభిః ప్రతినియతస్థిత్యాదికారణత్వకీర్తనం తు ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన. నన్వేవమపి సృష్ట్యాదీనాం ప్రత్యేకం లక్షణత్వాత్ లక్ష్యమపి కారణం వస్తు నానాభూతమితి చేన్న, సముదాయస్యైవ లక్షణత్వాత్, సృష్టిస్థితిప్రళయానాం సముదాయో హి లక్షణం న త్వేకైకమ్ సముదాయస్య లక్షణత్వం హి శ్రుతిస్వారస్యాదవసీయతే "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే. యేన జాతాని జీవంతి, యత్ప్రత్యభిసంవిశంతీ"త్యత్ర న ప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యుక్తం.

(దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం)

ఆత్మేశ్వర ఉపద్రష్టా స్వయందృగవిశేషణః ౫౦

అన్యథైకతరలక్షణవైయర్థ్యం చ స్యాత్. నను సముదితం న లక్షణం వ్యావర్త్యాభావాత్, న హి జగదుత్పత్తౌ నిమిత్తోపాదానభూతస్థిత్యాదికారణత్వవ్యవచ్ఛేదకం కిమపి వస్త్వస్తీతి చేత్ సత్యమ్, వ్యవచ్ఛేద్యం నేష్యతే, తథాపి శ్రుత్యనురోధాత్ సూత్రకారేణ జన్మాదీత్యేకవచనాంతేన సముదాయ వాచినా సముదాయస్య లక్షణత్వ ముక్తం, శ్రుతిశ్చ "తద్విజిజ్ఞాసస్వే"తి విధిత్సితోపాసనోపయోగి నిరతిశయబృహత్త్వవిపరీతబృహత్త్వశంకావ్యవచ్ఛేదార్థం సముదాయ మాహ. శంకితవ్యవచ్ఛేదేనాపి హి సప్రయోజనత్వం స్యాత్, లక్ష్యాకారవిపరీతాకారశంకానిరాకరణేన వినా లక్ష్యాకారనిశ్చయాయోగాత్ న చ జన్మాదిష్వేకైకకారణత్వం లక్ష్యాకారవిపరీతశంకానిరాకరణక్షమం, తథా హి, ఉత్పత్తికారణత్వేఽభిహితేఽపి స్థిత్యాదికారణత్వం న చేత్ తదనుగుణజ్ఞానశక్తివిరహాత్ స్థితిప్రళయకారణభూత వస్త్వంతర సద్భావాచ్చ జన్మమాత్రకారణస్య నిరతిశయబృహత్త్వం న స్యాత్. ముక్తేర్లయాంతర్భావాత్ మోక్షప్రదతయోపాస్యస్యైవ ప్రాప్యత్వాచ్చ మోక్షప్రదత్వప్రాప్యత్వానుగుణైశ్చ బృహత్త్వం న సిద్ధ్యతి అతో జన్మకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తువ్యవచ్ఛేదక్షమత్వేఽపి జన్మాదిసముదాయకారణత్వస్యైవ నిరతిశయబృహత్త్వోపయికసృష్టిస్థితిప్రళయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితి జ్ఞాపితమ్. అతః సముదాయస్యైవ లక్షణత్వాదపి తల్లక్ష్యం వస్త్వేకమేవ సాక్షాద్బ్రహ్మాదీన్ ప్రతి ప్రయోజకత్వేన కారణమితి సుస్థమ్ నన్వేకస్యైవ తవ సద్వారకతయాఽద్వారకతయా చ కారణత్వేఽపి సృష్టేః ప్రాక్ కథమవస్థితః కథం రక్ష్యసి కథంతరాం బ్రహ్మరుద్రాదీనాం సంజ్ఞానాం త్వయి పర్యవసాన మిత్యత్రాహ (సార్ధేన ఆత్మేశ్వర ఇతి.) ఆత్మనః స్వస్య ఈశ్వరః ఆత్మేశ్వరః. "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వర"మితి శ్రుతేః అనేన స్వస్య ప్రయోజకాంతరాప్రయోజ్యత్వముక్తమ్, ఆత్మనాం స్వస్మిన్ లీనానాం జీవానామీశ్వరః అంతః ప్రవిశ్య నియంతృత్వే నావస్థిత ఇతి వా ఉపద్రష్టా ఉపదృశ్యదేవ మనుష్యాదినామరూపాభావాత్ కేవలం ద్రష్టృత్వేనావస్థిత ఇత్యర్థః. అనేన పదద్వయేన నామరూప విభాగానర్హసూక్ష్మప్రకృతిపురుషశరీరకత్వం ఫలితమ్. "యస్యాక్షరం శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీరం. అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీ"దితి చ శ్రవణాత్. ఏవం చ నామరూపవిభాగా నర్హసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టస్యైవ కారణవస్తుస్థితిరిత్యుక్తం భవతి. కారణత్వోపయుక్త కల్యాణగుణత్వ మాహ (స్వయందృగితి.) నిత్యావిర్భూతాసంకుచితజ్ఞాన ఇత్యర్థః. స్వయం ఆత్మనా పశ్యతీతి స్వయందృగితి వ్యుత్పత్తేః. అనేన నిమిత్తత్వోపయుక్తనిరుపాధికసర్వజ్ఞత్వముక్తం స్వయందృగితి, ఉపాదానత్వోపయుక్తసర్వశక్తిత్వాదేరప్యుపలక్షణం. హేయగుణరాహిత్యమాహ—అవిశేషణః విశేషణాని ప్రకృతిపురుషగతజడత్వపరిణామిత్వాసర్వజ్ఞత్వదుఃఖిత్వాదయో వ్యావర్తకాకారాః తద్రహిత ఇత్యర్థః అవిశేషణ ఇతి న సర్వగుణనిషేధః, స్వయందృగితి కల్యాణగుణవిధానాత్ కారణత్వోపయుక్తగుణకథన సాపేక్షితత్వాన్నిషేధస్య విహితేతరవిషయత్వాచ్చ. ౫౦

ఆత్మమాయాం సమావిశ్య సోఽహం గుణమయీం ద్విజ,
సృజ న్ రక్ష న్ హర న్ విశ్వం దధ్రే సంజ్ఞాం క్రియోచితాం ౫౨

తస్మిన్ బ్రహ్మణ్యద్వితీయే కేవలే పరమాత్మని,

సోఽహం సూక్ష్మప్రకృతిరూపశరీరకో నిరస్తనిఖిలహేయః సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽహం హే ద్విజ! దక్ష! గుణమయీం త్రిగుణాత్మికాం ఆత్మమాయాం ఆత్మీయాం ప్రకృతిం సమావిశ్య జీవ ద్వారా సంకల్పరూపజ్ఞానేనానుప్రవిశ్య జగత్ సృజన్ బ్రహ్మద్వారా సృజన్ రక్షన్ అద్వారా పాలయన్ హరన్ రుద్రరూపేణ సంహరన్ క్రియోచితాం సద్వారకాద్వారకసర్గాదిక్రియోచితాం, సంజ్ఞాం బ్రహ్మవిష్ణు శివాత్మికాం సంజ్ఞాం దధ్రే బిభర్మి. అతః కృత్స్నచిదచిదాత్మకప్రపంచరూపకార్యరూపేణ సూక్ష్మావస్థప్రకృతి పురుషశరీరకత్వేన కారణరూపేణావస్థితోఽహమేక ఏవేతి న మద్వ్యతిరిక్తం వస్త్వస్తీతి భావః. తథా చ శ్రూయతే "నామరూపే వ్యాకరవాణి తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్" నన్వనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యనుప్రవేశపూర్వకత్వం సృష్టేః ప్రతీయతే "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ" దిత్యనుప్రవేశస్య సృష్టిపూర్వకత్వం ప్రతీయతే, కథమేత ద్విప్రతిషిద్ధ ముపపద్యతే? ఉచ్యతే, అత్ర హ్యనుప్రవేశసృష్ట్యోః సమానకర్తృత్వమాత్రమేవ వివక్షితం న తు పౌర్వాపర్యమపీతి జ్ఞాపనాయ విప్రతిషిద్ధనిర్దేశః అత ఏవ హి "తస్య త్వష్టా విదధద్రూపమేతీ" త్యనుప్రవేశసృష్ట్యోః యౌగపద్య మన్యత్ర స్ఫుటమ్ తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి స్థిత్యర్థానుప్రవేశో వా వేదితవ్యః. ౫౧

ఏవం హి సర్వస్య భేదాత్మకత్వాత్ మద్వ్యతిరిక్తస్వతంత్రవస్త్వభావాత్ అమదాత్మక స్వతంత్రవస్తుదృష్టిః దేహాత్మభ్రాంతిమూలేత్యాహ (తస్మిన్నితి) తస్మిన్ కార్యావస్థకారణావస్థప్రకృతి పురుషేశ్వరే కిం నియంతృత్వం రాజాదివత్? నేత్యాహ పరమాత్మని ప్రకృతిపురుషయో రన్తః ప్రవిశ్య తద్గతైర్దోషై రస్పృష్టే ప్రశాసనే భర్తరి. ఏవమేవ హి పరమాత్మశబ్దార్థో గీతాచార్యేణోక్తః "ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః. యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః" ఇతి. అత్ర లోకత్రయ మిత్యనేన ప్రకృతిపురుషా వుక్తౌ తదాత్మకత్వా ల్లోకత్రయస్య ఆవిశ్యేత్యత్ర "అంతః ప్రవిష్ట శ్శాస్తే"తి శ్రుత్యనురోధా దంతఃప్రవిశ్యేత్యర్థః అవ్యయ ఇత్యనేనావికారిత్వాదినా ప్రకృతిపురుషగతదోషాస్పర్శిత్వ ముక్తమ్, ఈశ్వర ఇత్యనేన నియంతృత్వ మభిహితం, బిభర్తీత్యనేన ధారకత్వం ఫలితం, కిమేవంభూతః త్వదన్యః కశ్చిదస్తి నేత్యాహ అద్వితీయే స్వస మానద్వితీయవస్త్వంతరరహిత ఇత్యర్థః "యథా చోళనృపః సమ్రాడద్వితీయోఽస్తి భూతలే" ఇతివత్ కేవలే స్వాధికవస్త్వంతరరహితే, తథా చ శ్రూయతే "న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే"

(దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం)

బ్రహ్మరుద్రౌ చ భూతాని భేదేనాజ్ఞోఽనుపశ్యతి. ౫౨

యథా పుమాన్న స్వాంగేషు శిరః పాణ్యాదిషు క్వచిత్,
పారక్యబుద్ధిం కురుతే ఏవం భూతేషు మత్పరః. ౫౩

త్రయాణా మేకభావానాం యో న పశ్యతి వై భిదాం,

స్మర్యతే చ "న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యః" ఇతి యది బ్రూయా దద్వితీయ ఇతి స్వసమానవస్తునిషేధాదేవ తదధికవస్తునిషేధః కైముత్యన్యాయసిద్ధ ఇతి తర్హి కేవలే నిరస్తనిఖిలహేయే బ్రహ్మణి స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయ బృహతి అనంతకల్యాణగుణాత్మకస్వరూప ఇత్యర్థః. ఏవం భూతే మయి, భూతాని మదంతరాత్మకతయా మదాయత్తసత్తాస్థితీని మచ్ఛరీరతయా మదపృథక్సిద్ధత్వేన స్థితాని బ్రహ్మరుద్రాదిభూతాని, భేదేన పృథక్ సిద్ధ్యర్హత్వేన స్వతంత్రాణి అజ్ఞో బ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానరహితః దేహాత్మబుద్ధిశ్చ విపశ్యతి, అనేన దేహాత్మభ్రాంతిః స్వతంత్రాత్మభ్రాంతిశ్చ భేదదర్శనమూలమిత్యుక్తమ్. ౫౨

సర్వస్య మదాత్మకత్వజ్ఞానినస్తు న భూతాని భేదేన పశ్యంతీతి సదృష్టాంతమాహ (యథేతి.) పుమాన్ దేహాత్మభ్రాంతిమానపి పురుషః, స్వాంగేషు స్వపృథక్స్థిత్యనర్హేషు శిరఃపాణ్యాద్యవయవేషు మధ్యే క్వచిత్ కస్మింశ్చిదప్యవయవే, పారక్యబుద్ధిం పరస్యేదం పరకం తస్య భావః పారక్యం, తేన పృథక్సిద్ధ్యనర్హత్వం లక్ష్యతే, పరకీయం హ్యంగం స్వస్మాత్ పృథక్స్థిత్యర్హం తద్బుద్ధిం న కురుతే, ఏవం మత్పరః మదాసక్తచిత్తః, సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానసంపన్నః ఇత్యర్థః. భూతేషు మత్పృథక్స్థిత్యర్హత్వబుద్ధిం కురుత ఇత్యర్థః ౫౩

ఏవం కృత్స్నస్య జగతః స్వాత్మకత్వేన స్వపృథక్స్థిత్యనర్హవిశేషణస్వప్రకారతా ముపపాద్య పృథగీశ్వరత్వేన శంకితయో ర్బ్రహ్మరుద్రయో రపి మదాయత్తసత్తాదిమత్త్వేన మత్ప్రకారత్వజ్ఞానం మనఃప్రశాంతిద్వారా ముక్తిసాధనమిత్యాహ (త్రియాణామితి) హే బ్రహ్మన్ దక్ష ! ఏకభావానాం ఏకో భావః సత్తా యేషాం తేషాం భావ ఇతి స్థిత్యాదీనా మప్యుపలక్షణమ్, ఏకవిధసత్తాదిమతాం మదాయత్తసత్తాదిమతా మిత్యర్థః. ఏకస్మిన్ భావో యేషామితి వ్యధికరణబహువ్రీహిర్వా త్రయాణాం బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం, తత్ర బ్రహ్మరుద్రయోః పరమాత్మాయత్తసత్తాదిమత్త్వకథనేన తయోః పరమాత్మానం ప్రతి అపృథక్సిద్ధప్రకారతోక్తా విష్ణోస్తు విష్ణ్వాయత్తసత్తాదిమత్త్వకథనేన అనన్యాధీనసత్తాదిమత్త్వం ఫలితమ్, తథా చ శ్రూయతే "స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితః పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం" ఇతి.

సర్వభూతాత్మనాం బ్రహ్మన్ స శాంతి మధిగచ్ఛతి. ౨౪

ఏకశబ్దేన మూర్తిత్రయాతిరిక్తం పరం వస్తూపలక్ష్య త్రయాణాం తదాయత్తభావాదిమత్త్వకథనం త్వసంగతం. పరత్వస్య జగత్కారణనిష్ఠత్వాత్ కారణత్వస్యాత్మేశ్వర ఉపద్రష్టేత్యాదినా విష్ణోరేవ ప్రతిపాదితత్వాత్ తదతిరిక్తోత్కృష్టవస్త్వంతరాభావాత్ తస్మిన్ బ్రహ్మణ్యద్వితీయే కేవలే పరమాత్మనీతి విష్ణోః పరత్వస్యైవోక్తత్వాచ్చ ఏకభావానా మేకస్వరూపాణామితి త్రయాణాం తాదాత్మ్యవర్ణనం త్వయుక్తమ్. బ్రహ్మరుద్రయోః కర్మవశ్యత్వసృజ్యత్వపాల్యత్వనియామ్యత్వాదేః "అనపహతపాప్మా వా అహమస్మి నారాయణాద్రుద్రో జాయతే" ఇత్యాదిషు శ్రుతత్వా జ్జీవత్వనిశ్చయాత్ యద్యపి "బ్రహ్మా నారాయణః శివశ్చ నారాయణః.

"బ్రహ్మా నారాయణాఖ్యోఽసౌ కల్పాదౌ భగవాన్ యథా.
ప్రజా స్ససర్జ భగవాన్ బ్రహ్మా నారాయణాత్మకః.
తత స్స భగవాన్ విష్ణుః రుద్రరూపధరోఽవ్యయః.
తతః కాలాగ్నిరుద్రోఽసౌ భూత్వా సర్వహరో హరిః.
సర్గస్థిత్యంతకరణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్.
స సంజ్ఞాం యాతి భగవా నేక ఏవ జనార్దనః.".

ఇత్యాదిప్రమాణాత్ త్రిమూర్త్యైక్యమంగీకార్యం. తథాపి "నారాయణాద్రుద్రో జాయతే నారాయణాత్ ద్వాదశాదిత్యా రుద్రా వసవః సర్వాణి ఛందాంసి నారాయణాదేవ సముత్పద్యంతే ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశాన ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా న చ శంకరః స మునిర్భూత్వా సమచింతయత్ తత ఏతే అజాయంత విశ్వే హిరణ్యగర్భోఽగ్నిర్యమవరుణరుద్రేంద్రాః యన్నాభిపద్మాదభవత్ స మహాత్మా ప్రజాపతిః తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత సోఽగ్రే భూతానాం మృత్యు మత్యసృజత్ త్ర్యక్షం త్రిశిరస్కం త్రిపాదం ఖండపరశుం బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ "బ్రహ్మా దక్షాదయః కాలస్తథైవాఖిలజంతవః, విభూతయో హరే రేతా జగతః సృష్టిహేతవః రుద్రః కాలాంతకాద్యాశ్చ సమస్తాశ్చైవ జంతవః" ఇత్యాదిషు భగవతస్తయోశ్చ పరస్పరభేదావగమాత్ సామానాధికరణ్యస్య "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే। హరో హరతి తద్వశ" ఇత్యాద్యానుగుణ్యే నాంతర్యామిత్వేనాప్యుపపత్తేః, భేదనిర్దేశస్య స్వాభావికభేదాభ్యుపగమేన వినానుపపత్తేశ్చ న త్రిమూర్త్యైక్యముపపన్నమ్. తస్మాద్యథోక్త ఏవార్థః. సర్వభూతాత్మనాం తత్ర విష్ణోః సర్వభూతాత్మత్వం "ఏష సర్వభూతాంతరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః అంతః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా మమాంతరాత్మా తవ చ యే చాన్యే దేహసంజ్ఞితాః" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృత్యుక్తసర్వభూతాంతరాత్మస్వరూప మితరయోస్త్వణోశ్చేతనస్య చేతనాంతరవ్యాప్యత్వాసంభవేన సర్వభూతానాం బ్రహ్మరుద్రాఖ్యజీవవ్యాప్యత్వాసంభవాత్ నాంతరాత్మత్వరూపం

(దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం)

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం భగవతాఽఽదిష్టః ప్రజాపతిపతిర్హరిమ్,
అర్చిత్వా క్రతునా స్వేన దేవానుభయతోఽయజత్. ౫౫

రుద్రం చ స్వేన భాగేన హ్యుపాధావ త్సమాహితః,
కర్మణోదవసానేన సోమపా నితరానపి,

సర్వభూతాత్మత్వం, అపి తు, "తద్ధైతత్ పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ కక్షీవానృషి ర్విప్రః త్వం వాహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వ మసి భగవో దేవతే తద్యోఽహం యోఽసౌ సోఽహం అహం హరిః సర్వమిదం జనార్దనః, ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిసూత్రోక్తవిధయా సర్వభూతాంతరాత్మత్వేన ప్రత్యక్షితపరమాత్మ స్వరూపం కథమేకస్య సకృదుపాత్తస్య సర్వభూతాత్మశబ్దస్యార్థద్వయపరత్వమ్' ఉచ్యతే ఏకస్యాపి సర్వభూతాత్మశబ్దస్య కృతైకశేషస్య బహువచనాంతస్య నిర్దేశాత్ భిన్నార్థకానామపి శబ్దానాం సరూపాణా మేకశేషవిధానాత్ యథోక్తార్థపరత్వోపపత్తిః అనేన బ్రహ్మరుద్రయోః సర్వభూతాంతరాత్మత్వేన ప్రత్యక్షితమత్స్వరూపత్వేన "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః, జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత" మితి మదుక్తరీత్యా నిరతిశయమత్ప్రీతివిషయత్వాత్ మచ్ఛరీరత్వాచ్చ తద్విషయే కృతోఽప రాధో మయ్యేవ పర్యవస్యతీ త్యభిప్రేతమ్ ఏవం చ బ్రహ్మరుద్రపరౌ సర్వభూతాత్మశబ్దౌ సర్వభూతే ష్వాత్మా పరమాత్మా యయో స్తావితి వ్యధికరణబహుప్రీహి వేదితవ్యౌ ఏవంభూతానాం త్రయాణాం యః పుమాన్ భిదాం న పశ్యతి ఈశ్వరాత్త్రయ ఇతి న పశ్యతి అపి త్వేక ఏవ బ్రహ్మరుద్రరూపేణ స్వావతారరూపేణ చ స్థిత ఇతి పశ్యతీత్యర్థః. పూర్వాపరానుగుణ్యాత్ ప్రమాణాంతరానురోధాచ్చ హే బ్రహ్మన్' స సర్వాత్మబ్రహ్మదర్శనశాంతిం మనఃప్రశాంతిం అధిగచ్ఛతి శాంత్యధిగమద్వారా ముక్తో భవేదిత్యర్థః. ౫౪

దక్షాధ్వరప్రసంగ ముపసంహరతి మైత్రేయ (ఏవమితి) భగవతైవ మాదిష్టః ప్రజాపతీనాం పతిః, ప్రజాపతిః బ్రహ్మ పతి ర్యస్య ఇతి వా దక్షః స్వేన స్వకర్తృకేన క్రతునా హరిమర్చిత్వా స్వేన త్రికపాలవైష్ణవయాగేన హరి మర్చిత్వేతి వా ఉభయతో దేవాన్ దివిష్ఠాన్ భూమిష్ఠాంశ్చ అయజత్. స్వస్వభాగాదిభిః యథాయోగ్య మారాధితవాన్ ఇత్యర్థః. ౫౫

తథా సమాహితచిత్తః రుద్రం చ స్వేన భాగేన ఉచ్ఛేషణరూపేణ భాగేన ఉపాధావత్ అన్వ

ఉదవస్య సహర్త్విగ్భి స్సస్నావవభృథం తతః ౫౬

తస్మా అప్యనుభావేన స్వేనైవావాప్తరాధసే,
ధర్మ ఏవ మతిం దత్త్వా త్రిదశాస్తే దివం యయుః ౫౭

ఏవం దాక్షాయణీ హిత్వా సతీ పూర్వకలేవరమ్,
జజ్ఞే హిమవతః క్షేత్రే మేనాయా మితి శుశ్రుమ. ౫౮

తమేవ దయితం భూయ ఆవృఙ్క్తే పతి మంబికా,
అనన్యభావైకగతిం శక్తి స్సుప్తేవ పూరుషమ్ ౫౯

ఏతద్భగవత శ్శంభోః కర్మ దక్షాధ్వరద్రుహః,
శ్రుతం భాగవతా చ్ఛిష్యా దుద్ధవా న్మే బృహస్పతేః ౬౦

వర్తత అయజదిత్యర్థః ఉదవస్యతే సమాప్యతేఽనేనేత్యుదవసానం, తేన కర్మణా సోమపా నితరాన్
అసోమపాంశ్చ దేవానుపాధావదిత్యనుషంగః ౫౬

ఋత్విగ్భిః సహోదవస్యం కర్మ సమాప్య అవభృథరూపం యథా భవతి తథా సస్నౌ స్నాతవాన్, స్వేనైవానుభావేన అవాప్తరాధసే ప్రాప్తసిద్ధయే తస్మై దక్షాయాపి ధర్మవిషయే ఏవ బుద్ధిం దత్త్వా అస్య మతి ర్ధర్మాసక్తా స్యాదిత్యనుగృహ్యేత్యర్థః తే త్రిదశా దేవా దివం యయుః ౫౭

ప్రకృతం పరమప్రకృతేన సంగమయతి (ఏవమితి.) ఏవ ముక్తరీత్యా. దాక్షాయణీ సతీ, పూర్వశరీరం హిత్వా హిమవతః క్షేత్రభూతాయాం మేనాయాం జజ్ఞే. ఉద్భభూవేతి శుశ్రుమ పరాశరాదిభ్య ఇతి శేషః అనేన స్వోక్తేః ప్రామాణ్యం సూచితమ్ ౫౮

భూయో ద్వితీయే జన్మని, అంబికా పార్వతీ, అనన్యభావా పతిపారార్థ్యజ్ఞానవతీ, ఏకగతిం ఏకా అంబికైవ గతిః ప్రవృత్త్యుపాయో యస్య తం తామేవ చింతయంత మత ఏవ దయితం ప్రీతివిషయం తమేవ పతి మావృఙ్క్తే భజతి స్మ. యథా ప్రళయకాలే పురుషం సుప్తా లీనా శక్తిః. యథా చిచ్ఛక్తిః ప్రళయే లీనే పునః సృష్టిదశాయాం తత్ప్రకారైకస్వభావే తదధీనే తథా ఆవృఙ్క్తే స్మేతి భావః ౫౯

ఉక్తాయాః కథాయాః సాంప్రదాయికతా మాహ (ఏతదితి) దక్షాధ్వరద్రుహః దక్షాధ్వర వినాశినః భగవతః శంభో రేతచ్చరితం బృహస్పతేః శిష్యాద్భాగవతాత్ ఉద్ధవాన్మే మయా శ్రుతమ్ ౬౦

(దక్షాదిభిః స్తుతేన విష్ణునా పునర్యాగానుసంధానం)

ఇదం పవిత్రం పరమేశచేష్టితం యశస్య మాయుష్య మఘౌఘమర్షణమ్,
యో నిత్యదాఽఽకర్ణ్య నరోఽనుకీర్తయేత్ ధునోత్యఘం కౌరవభక్తిభావతః ౬౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే
దక్షయజ్ఞసంధానం నామ సప్తమోఽధ్యాయః

ఉక్తాయాః కథాయాః శ్రవణాదిఫలమాహ (ఇదమితి.) పరమేశచేష్టితం పరో మా న యస్మాత్ సః పరమో భగవాన్ స ఏవేశో యస్య తస్య రుద్రస్య చేష్టితం పరమేశయో శ్చేష్టితమితి వా, యశస్యం యశస్కరమాయుష్యం పవిత్ర మత ఏవ అఘౌఘమర్షణం పాపనిచయప్రవర్తకం యః పుమా నాకర్ణ్య తథా యథాశ్రుత మనుకీర్తయేత్ శ్రావయేత్, సర్వదా భక్తిభావనః భక్తిం భావయతీతి భక్తిభావనః భగవద్భక్తినిష్ఠః ద్వితీయాంతపాఠే చేష్టితవిశేషణం, హే కౌరవ! అఘం ధునోతి క్షిపతి నాశయతీత్యర్థః ౬౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

సనకాద్యా నారదశ్చ ఋభు ర్హంసోఽరుణి ర్యతిః,
నైతే గృహాన్ బ్రహ్మసుతా హ్యావస న్నూర్ధ్వరేతసః ౧

మృషాఽధర్మస్య భార్యాఽఽసీ ద్దంభం మాయాం చ శత్రుహన్,
అసూత మిథునం తత్తు నిరృతి ర్జగృహేఽప్రజః ౨

తయోః సమభవ ల్లోభో నికృతిశ్చ మహామతే,
తాభ్యాం క్రోధశ్చ హింసా చ యద్దురుక్తిః స్వసా కలేః. ౩

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

"ప్రసూతిం మానవీం దక్ష ఉపయేమే హ్యజాత్మజః,
తస్యాం ససర్జ దుహితౄః షోడశామలలోచనాః"

ఇత్యాదినా ప్రసూతివంశ ముపక్రమ్య తత్ప్రసక్తానుప్రసక్త మభిహితమ్, ఏవం తావన్మనుకన్యాన్వయో వర్ణితః. అథ మనుపుత్రాన్వయం వివక్షు రనుసర్గకథనేఽవశిష్టం కించిదాహ (సనకాద్యా ఇతి) యతి రితి ప్రత్యేకం సనకాదివిశేషణం తంత్రేణోపాత్తం ప్రత్యేకాభిప్రాయేణైకవచనాంతనిర్దేశః అరుణి విశేషణం వా ప్రత్యాసత్తేః. ఏతే బ్రహ్మపుత్రాః, గృహాన్ గృహాశ్రమాన్, నాఽవసన్ నాఽఽశ్రితాః, తత్ర హేతుః ఊర్ధ్వరేతసః నైష్ఠికాః. అతస్తేషాం వంశో నాఽస్తీతి. ౧

అధర్మోఽపి బ్రహ్మపుత్రః తస్య వంశమాహ (మృషేతి చతుర్భిః) అధర్మస్య భార్యా మృషా, దంభః పరప్రతారణం మాయా తదుచితా చేష్టా ఏతదుభయాత్మకం మిధునం, అసూత ప్రసూతవతీ. హే శత్రుహన్! సోదరయోరపి మాయాదంభయోః దాంపత్య మధర్మాంశతయా. ఏవ ముపర్యపి ద్రష్టవ్యం. తచ్చ దంభమాయాత్మకం మిధునం అప్రజోఽపుత్రో నిరృతి ర్జగృహే గృహీతవాన్. దంభే పుత్రాభిమానం మాయాయాం స్నుషాభిమానం చ కృతవానిత్యర్థః. ౨

హే మహామతే! తయో ర్మాయాదంభయో ర్లోభః నికృతిః శఠతా చ తాభ్యాం నికృతిలోభాభ్యాం క్రోధోఽమర్షో హింసా చ సమభవ దిత్యనుషంగః. యత్ యాభ్యాం క్రోధహింసాభ్యాం కలిశ్చ తస్య స్వసా భగినీ దురుక్తిశ్చ సమభవత్. ౩

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

దురుక్తౌ కలి రాధత్త భయం మృత్యుం చ సత్తమ,
తయోశ్చ మిధునం జజ్ఞే యాతనా నిరయ స్తథా. ౪

* ఏతే హ్యధర్మవృక్షస్య వంశ్యాః సంసృతిహేతవః,
శ్రేయస్కామో న సేవేత నితరా మాశ్రమోత్తమః. ౫

సంగ్రహేణ మయాఽఽఖ్యాతః ప్రతిసర్గ స్తవాఽనఘ,
త్రిః శ్రుత్వైత త్పుమాన్ పుణ్యం విధునోత్యాఽఽత్మనో మలమ్. ౬

అథాతః కీర్తయే వంశం పుణ్యకీర్తేః కురూద్వహ,

(దురుక్తౌ కలిః) భియం భీతిం మృత్యుం చ, అధత్త ఉత్పాదయామాస హే సత్తమః తాభ్యాం భీతిమృత్యుభ్యాం, యాతనా స్త్రీ, నిరయః పుమాన్, ఏత దుభయాత్మకం మిధునం జజ్ఞే. ౪

అధర్మ వంశ ముపసంహరన్ తస్య సంసృతిహేతుత్వాత్ బుభూషుభి రసేవ్యతా మాహ (ఏత ఇతి) అధర్మ ఏవ వృక్ష స్తస్య వంశ్యాః వంశే భవాః శాఖారూపా ఇతి, భావః. హి యస్మాత్ సంసృతిహేతవః అతః శ్రేయస్కామః స్వర్గాపవర్గకామః, న సేవేత అధర్మవంశ్యానితి శేషః. విభక్తి విపరిణామే నానుషంగో వా ఆశ్రమోత్తమః ఉత్తమః ఆశ్రమో యస్య సః చతుర్థాశ్రమనిష్ఠ ఇత్యర్థః. ఆహితాగ్న్యాదిత్వా దాశ్రమశబ్దస్య పూర్వనిపాతః నితరాం న సేవేత. ౫

అథాఽధర్మవంశస్య ప్రతిసర్గాంతభావం వదం స్త ముపసంహరన్ తచ్ఛ్రవణఫలమాహ (సంగ్రహేణేతి) హే అనఘః తవ తుభ్యం మయా ప్రతిసర్గః సంగ్రహేణ ఖ్యాతః ప్రళయహేతుత్వాత్ అధర్మవంశస్య ప్రతిసర్గత్వం. ఏతదధర్మవంశం పుణ్యం వర్జనద్వారా పుణ్యహేతుత్వాత్ పుణ్యం శ్రుత్వా పుమా నాత్మనః స్వస్య మలం పాపం విధునోతి ౬

ఏవం కన్యాన్వయ మభిధాయాఽథ మనుపుత్రాన్వయం వక్తు ముపక్రమతే (అథాత ఇతి) హే కురూద్వహః అథ "మనోస్తు శతరూపాయాం తిస్రః కన్యాః ప్రజజ్ఞిరే. ఇత్యుపక్రాంత మను

---

* ఇతి వీరరాఘవసంమతః శ్లోకః తైలంగ శ్రీధరీయేఽపి నిష్టికాంకో మూలపార స్తథైవ విజయధ్వజీయేఽపి మూలం టీకా చ తథైవ.

స్వాయంభువస్యాపి మనో ర్హరే రంశాంశజన్మనః. ౬

ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ శతరూపాపతేః సుతౌ,
వాసుదేవస్య కలయా రక్షాయాం జగతః స్థితౌ ౭

జాయే ఉత్తానపాదస్య సునీతిః సురుచి స్తయోః,
సురుచిః ప్రేయసీ పత్యు ర్నేతరా య త్సుతో ధ్రువః ౮

ఏకదా సురుచేః పుత్ర మంక మారోప్య లాలయ౯,

కన్యాన్వయకథనానంతరం అత ఉపక్రాంతస్య వృత్తత్వా ద్ధేతోః స్వాయంభువస్య మనో ర్వంశం పుత్రాన్వయం కీర్తయే కథయామీతి సంబంధః అత్ర మనుకన్యామనుపుత్రవంశకథనయోః పౌర్వాపర్యే హేతుహేతుమద్భావే చ సమాసవ్యాసత్వహేతుక స్వేచ్ఛాయత్తోపక్రాంతత్వోపక్రమిష్యమాణత్వమేవ నిబంధనమ్ కాకదంతశ్రవణవ దశ్రావ్యత్వశంకా మపనుద౯ మనుం విశినష్టి పుణ్యకీర్తేః పుణ్యా శుశ్రూషతాం పుణ్యా పవిత్రా కీర్తి ర్యస్య తత్ర హేతుః హరే రంశాంశజన్మనః స్మరణమాత్రేణ ఆశ్రితదురితహారిణో భగవతః అంశో బ్రహ్మా తస్య అంశా చ్ఛరీరా జ్జన్మ యస్య తస్య హర్యంశాంశసంభూతత్వాత్ హరిభక్తత్వాచ్చ హరిచరిత్రవ న్మనుపుత్రాన్వయకథనశ్రవణాదికమపి దురితవినాశనద్వారా పుణ్యసంపాదక మిత్యర్థః ౬

ప్రతిజ్ఞాతమనువంశం వర్ణయంతి (ప్రియవ్రతోత్తానపాదా విత్యాదినా.) ఆభూగోళవర్ణనాత్ ప్రియవ్రత శ్చోత్తానపాదశ్చ తౌ ఇమే అన్వర్థనామానౌ ప్రియం భగవత్ప్రీతికరం వ్రతం యస్య స ప్రియవ్రతః, ఉత్తానౌ ఉన్నతౌ పాదౌ యస్యేతి ఉత్తానపాదః, శతరూపాపతే ర్మనోః సుతౌ వాసుదేవస్య కలయా సర్వాత్మభగవద్గుణవిశేషావిర్భావేన జగతో రక్షాయాం స్థితౌ ౭

తయో ర్మధ్యే యోఽగ్రజ ఉత్తానపాద స్తస్య సునీతిః సురుచిశ్చేతి జాయే భార్యే, తయోః సునీతిసురుచ్యో ర్మధ్యే, సురుచిః పత్యు రుత్తానపాదస్య ప్రేయసీ నితరాం ప్రీతివిషయా, ఇతరా సునీతిస్తు న ప్రేయసీ, యత్సుతః యస్యా అప్రేయస్యాః సునీతేః సుతః పుత్రో ధ్రువః ౮

తత్ర సునీత్యా అప్రేయ స్త్వమేవ ప్రపంచయ౯ తత్సుతధ్రువచరిత్ర మాహ (ఏకదేత్యాదినా పంచభి రధ్యాయైః.) ఏకదా కదాచిత్, రాజా ఉత్తానపాదః, సురుచేః పుత్ర ముత్తమసంజ్ఞ మారురుక్షంతం అంక మారోఢు మిచ్ఛంతం, అంక మారోప్య ఉత్సంగే నిధాయ లాలయ౯ తథా చికీర్షమాణం

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

ఉత్తమం నాఽఽరురుక్షంతం ధ్రువం రాజాఽభ్యనందత. ౧౦

తథా చికీర్షమాణం తం సపత్న్యా స్తనయం ధ్రువమ్,
సురుచిః శృణ్వతో రాజ్ఞః సేర్ష్య మాహాఽతిగర్వితా. ౧౧

న వత్స నృపతే ర్ధిష్ణ్యం భవా నారోఢు మర్హతి,
న గృహీతో మయా య త్త్వం కుక్షావపి నృపాత్మజః. ౧౨

బాలోఽసి బత నాఽఽత్మాన మన్యస్త్రీగర్భసంభృతమ్,
నూనం వేద భవా న్యస్య దుర్లభేఽర్థే మనోరథః. ౧౩

తపసాఽఽరాధ్య పురుషం తస్యైవానుగ్రహేణ మే.

అంకారోహాది కర్తు మిచ్ఛంతం సపత్న్యాః సునీతే స్తనయం తం ధ్రువం నాభ్యనందత యద్వా ఉత్తమ మంక మారోప్య లాలయ న్ అంక మారురుక్షంతం ధ్రువం నాఽభ్యనందత ఇతి సంబంధః సురుచిః రాజ్ఞోఽభిప్రాయజ్ఞా తథా చికీర్షమాణం తం ధ్రువం ప్రతి రాజ్ఞః శృణ్వతః సతః అవిగర్హితా సతీ అత ఏవ సేర్ష్యం క్షమారహితం యథా భవతి తథా ఆహ ఉవాచ. ౧౦-౧౧

గర్వోక్తి మేవాహ (న వత్సేతి త్రిభిః.) హే వత్స! నృపతే ర్ధిష్ణ్య మాసన మారోఢుం భవా న్నార్హతి. నృపాత్మజోఽహ మారోఢు మర్హ ఏవ, తత్రాహ త్వం నృపాత్మజోఽపి యద్యస్మాత్ మయా కుక్షౌ న గృహీతః న ధృతః మద్గర్భజ ఏవ నృపాసనార్హ ఇత్యభిప్రాయః ౧౨

త్వం మయా కుక్షౌ న గృహీత ఇత్యహమేవ న వేద్మి అపి తు భవానపి వేదేత్యాహ (బాలోఽసీతి) భవా న్ బాలోఽప్యాత్మాన మన్యస్త్రీ గర్భసంభృతం మత్సపత్నీగర్భధృతం న వేద బత న వేద కిం అపి తు వేదై వేత్యర్థః. నూనమితి నిశ్చయే, యద్వా బాలో భవాన్ న జానాతి అహం తు వేద్మీత్యాహ (బాల ఇతి) అపి స్త్వర్థకః భవానిత్యనేన సంబధ్యతే బాల ఇతి హేతుగర్భం. భవాం స్తు బాలత్వా దాత్మాన మన్యస్త్రీగర్భసంభృతం న వేద అహం తు వేద్మీత్యఽభిప్రాయః అతో యస్య తవ దుర్లభే లబ్ధు మయోగ్యే అర్థే నృపాసనారోహణరూపేఽప్యర్థే మనోరథ ఆసీదిత్యర్థః బతే త్యాశ్చర్యే. ౧౩

యది దుర్లభోఽర్థో మయా సాధ్య ఇతి తవాగ్రహః తర్హ్యేవం సాధయేత్యాహ (తపసేతి.)

గర్భే త్వం సాధయాఽఽత్మానం యదీచ్ఛసి నృపాసనమ్. ౧౪

మైత్రేయ ఉవాచ—

మాతుః సపత్న్యాః స దురుక్తివిద్ధః శ్వసన్ రుషా దండహతో యథాఽహిః,
హిత్వా మిషంతం పితరం సన్నవాచం జగామ మాతుః ప్రరుదన్ సకాశమ్. ౧౫

తం నిఃశ్వసంతం స్ఫురితాధరోష్ఠం సునీతిరుత్సంగ ఉదూహ్య బాలమ్,
నిశమ్య తత్పౌరముఖా న్నితాంతం సా వివ్యథే యద్గదితం సపత్న్యా. ౧౬

సోత్సృజ్య ధైర్యం విలలాప శోకదావాగ్నినా దావలతేవ బాలా,
వాక్యం సపత్న్యాః స్మరతీ సరోజశ్రియా దృశా బాష్పకలా మువాహ. ౧౭

దీర్ఘం శ్వసంతీ వృజినస్య పార మపశ్యతీ బాలక మాహ బాలా,

యది త్వం నృపాసన మిచ్ఛసి తర్హి తపసా పురుషం పరమపురుషమారాధ్య తస్యాఽఽరాధితస్య పరమ పురుషస్యాఽనుగ్రహేణైవ న తూపాయాంతరేణేత్యర్థః మే మమ గర్భే, ఆత్మానం సాధయ. ఆత్మనో మద్గర్భే ఉత్పత్తిం సాధయేత్యర్థః ౧౪

ఏవ ముక్తో ధ్రువః కిమకరోదిత్యత్రాహ మైత్రేయః (మాతురితి.) సపత్న్యా మాతుః దురుక్తేన దుర్వచసా భావేక్తః. విద్ధః తాడితో ధ్రువః దండేన హతః సర్పో యథా తథా రుషా శ్వసన్ శ్వాసం ముంచన్, మిషంతం పశ్యంతం, సన్నవాచం సంకుచితవాచం, పితరం హిత్వా, ప్రరుదన్ నితరా మశ్రూణి విముంచన్, మాతు ర్జనన్యాః సునీతేః, సమీపే జగామ ౧౫

తం సకాశ మాగతం నిశ్వసంతం స్ఫురితః కంపితః అధరోష్ఠో యేన తం బాలం ధ్రువం సపత్న్యా గదితం సా సునీతి రుత్సంగ ఉదూహ్య అంకే ఆరోప్య, పౌరముఖాత్ అంతఃపురజనముఖాత్, నిశమ్య శ్రుత్వా, నితాంతం నితరాం, వివ్యథే వ్యథితవతీ. ౧౬

వ్యథామేవాహ (సేతి.) సా సునీతి ర్ధైర్య ముత్సృజ్య హిత్వా విలలాప శోక ఏవ దావాగ్ని స్తేన దావాగ్నినా దగ్ధా లతేవ స్థితా సా బాలా సునీతిః, సపత్న్యాః వాక్యం స్మరంతీ, సరోజశ్రియా సరోజస్య శ్రీ రివ శ్రీః శోభా యస్యా స్తయా దృశా, బాష్పకలాం అశ్రుకణికా, మువాహ దధార ౧౭

సపత్నీగదితవ్యథయా దీర్ఘం యథా తథా శ్వాసం ముంచంతీ, వృజినస్య దుఃఖస్య, పార మవధి, మపశ్యంతీ అపారదుఃఖాక్రాంతేత్యర్థః, బాలా సునీతి, ర్బాలకం ధ్రువ మాహ హే తాత?

మామంగళం బాల పరేషు మంస్థా భుంక్తే జనో యత్పరదుఃఖద స్తత్. ౧౮

సత్యం సురుచ్యాఽభిహితం భవా న్మే యద్ దుర్భగాయా ఉదరే గృహీతః,
స్తన్యేన వృద్ధశ్చ విలజ్జతే యాం భార్యేతి వా వోఢు మిడస్పతి ర్మామ్ ౧౯

ఆతిష్ఠ తత్తాత విమత్సర స్త్వ ముక్తం సమాత్రాఽపి యదవ్యళీకమ్,
ఆరాధయాఽధోక్షజపాదపద్మం యదీచ్ఛసేఽధ్యాసనముత్తమో యథా ౨౦

యస్యాంఘ్రిపద్మం పరిచర్య విశ్వవిభావనాయాఽఽత్తగుణాభిపత్తేః,

అమంగళ మపరాధం పరేషు మా మంస్థాః మా కార్షీః, యత్ యస్మాత్ యో జనః పరదుఃఖదః పరేభ్యో దుఃఖం దదాతీతి పరదుఃఖదః సః తద్దుఃఖమేవ భుంక్తే అనుభవతి ౧౮

సురుచ్యాఽభిహితం సోపాలంభ మనువదంత్యాఽఽత్మజం తపసే చోదయతి (సత్యమితి) సురుచ్యా యదభిహితం తత్సత్యమితి సంబంధః కి మభిహితం తత్రాహ దుర్భగాయాః భాగ్యహీనాయాః, మే మయా ఉదరే భవాన్ గృహీతః మదుదరే జాత ఇత్యర్థః న కేవలం జాత ఏవ మద్గర్భే, అపి తు తస్యా ఏవ మమ స్తన్యేన స్తనయోర్భవం స్తన్యం తేన వృద్ధశ్చ దుర్భగత్వమేవాహ ఇడా భూమిః డలయోరభేదాత్ పారస్కరాదిత్వాత్ సుడ్భ్రస్వౌ, ఇడస్పతి ర్భూపతి ర్మాం భార్యేత్యాఽఽవోఢుం స్వీకర్తుం, వాచా వక్తుం, వా విలజ్జతే ౧౯

హే తాత, తస్మాత్, త్వం విమత్సరః విగతమత్సరః సమాత్రా సమాతా మాతుః సపత్నీ, తయాపి యదుక్తం తపసాఽఽరాధ్య పురుషమిత్యాది తదవ్యళీకం నిర్దోషం యథా భవతి తథా ఆతిష్ఠ కురు సమాత్రా యదుక్తమితి సామాన్యేనోక్తం విశేషనిష్ఠం కరోతి. ఉత్తమో యథా తథా త్వమప్యధ్యాసనం నృపాసన మిచ్ఛసి తర్హి అధోక్షజపాదపద్మ మారాధయ ౨౦

కిం కశ్చి దధోక్షజపాదపద్మ మారాధ్య నృపాసనాదిస్వాభిలషిత మవాపేత్యత్ర బ్రహ్మాణం మనుం చ నిదర్శయతి (యస్యేతి ద్వాభ్యామ్) విశ్వవిభావనాయ విశ్వస్య పాలనాయ ఆత్తగుణాభిపత్తేః గుణానాం కల్యాణగుణానా మభిపత్తిర్వ్యక్తి ర్యస్యాం ఆత్తా స్వీకృతా గుణాభిపత్తిః కల్యాణగుణాశ్రయ దివ్యమంగళమూర్తిః యేన తస్య యస్యాఽధోక్షజస్య జితః ఆత్మా మనః శ్వసనః ప్రాణవాయుః యై

అజోఽధ్యతిష్ఠత్ ఖలు పారమేష్ఠ్యం పదం జితాత్మశ్వసనాభివంద్యమ్ ౨౧

తథా మను ర్వో భగవాన్ పితామహో య మేకమత్యా పురుదక్షిణై ర్మఖైః,
ఇష్ట్వాఽభిపేదే దురవాప మన్యతో భౌమం సుఖం దివ్య మథాఽపవర్గ్యమ్ ౨౨

తమేవ వత్సాశ్రయ భృత్యవత్సలం ముముక్షుభి ర్మృగ్యపదాబ్జపద్ధతిమ్,
అనన్యభావే నిజధర్మభావితే మనస్యవస్థాప్య భజస్వ పూరుషమ్ ౨౩

రభివంద్యం అంఘ్రిపద్మం పరిచర్య ఆరాధ్య అజో బ్రహ్మా పారమేష్ఠ్యం పదం చతుర్దశభువనానాం మధ్యే ఉత్కృష్టం సర్వోపరి వర్తమానం సత్యలోకరూపం స్థాన మధ్యతిష్ఠ దధిష్ఠితవాన్ ఖలు ౨౧

తథా వః యుష్మాకం పితామహః పితుః పితా భగవాన్ మనురపి ఏకమత్యా అవ్యభిచరిత భక్త్యా పురుదక్షిణై ర్బహుదక్షిణై ర్మఖైః క్రతుభిః యం భగవంత మిష్ట్వా ఆరాధ్య అన్యతః అన్యైరు రాపం దివ్యం దివి భవం దివ్యం సుఖం స్వర్గం భౌమం సుఖమ్ సార్వభౌమత్వం ఆపవర్గ్యం మోక్ష సుఖం చాఽభిపేదే అనేనాఽధోక్షజస్య కులదైవతత్వముక్తమ్ అన్యతః ఏకమతివ్యతిరిక్తోపాయాంత రేణ దురవాపం యమితి వా సంబంధః అన్యతః అన్యస్మాత్ బ్రహ్మరుద్రాదేః దురవాపం సుఖత్రయ మితి వా సంబంధః ౨౨

భజంతమపి మాం రాజద్వేషా ద్యసద్గుణదృష్ట్యోపేక్షేత తత్రాహ (తమితి) హే వత్స! భక్తవత్సలం భక్తేషు వత్సలత్వం. సత్స్వపి దోషేషు తా ననాదృత్య భోగ్యతాబుద్ధిమత్త్వం, వాత్సల్యం తమేవాశ్రయ అనేనాఽఽశ్రయణసౌకర్యాపాదకగుణసంపత్తి రుక్తా ఆశ్రిత కార్యాపాదకగుణసంపత్తి మాహ— ముముక్షుభిః సంసారబంధనా న్మోక్ష మిచ్ఛద్భిః మృగ్యా అన్వేషణీయా చింతనీయేతి యావత్. పదాబ్జయోః పద్ధతి ర్మార్గో యస్య తం ముక్తిప్రదమితి భావః. అనేన నిత్యసంసారిణాం నిత్యసూరిపరిషత్సంఘటనోపయోగిత్వరూపాఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపాశ్రిత కార్యాపాదకసంపత్తిరుక్తా కథ మాశ్రయామీత్యత్ర స్వవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీతభక్తియోగేనాఽఽశ్ర యేత్యాహ అనన్యభావే న విద్యతేఽన్యస్మిన్ భావో యస్మిన్ విజాతీయప్రత్యయాంతారావ్యవహిత ఇత్యర్థః. నిజధర్మభావితే నిజధర్మైః స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మైః భావితే నిష్పాదితే మనసి తైలధారావ దవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపే మనోవ్యాపారో, విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితతైలధారావ దవిచ్ఛిన్నస్మృతిసంతానరూపా హి భక్తిః. అవస్థాప్య విషయీకృత్య పూరుషం పూఃసంజ్ఞకశరీరాంతః స్థితదహరకుహరే వసంతం పరమపురుషం భజస్వ ౨౩

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

నాఽన్యం తతః పద్మపలాశలోచనా ద్దుఃఖచ్ఛిదం తే మృగయామి కంచన,
యో మృగ్యతే హ స్తగృహీతపద్మయా శ్రియేతరై రంగ విమృగ్యమాణయా. ౨౪

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం సంజల్పితం మాతు రాకర్ణ్యార్థాగమం వచః,
సంనియమ్యాఽఽత్మనాఽఽత్మానం నిశ్చక్రామ పితుః పురాత్. ౨౫

నారద స్త ముపాకర్ణ్య జ్ఞాత్వా తస్య చికీర్షితమ్,
స్పృష్ట్వా మూర్ధ న్యఘఘ్నేన పాణినా ప్రాహ విస్మితః ౨౬

అహో తేజః క్షత్రియాణాం మానభంగ మమృష్యతామ్,

తమేవేత్యనేన సూచితం సర్వోత్తమత్వం సుఖత్రయప్రదత్వం చ కథయతి (నాన్యమితి) పద్మపలాశలోచనాత్ పుండరీకాక్షా దన్యం పురుషం, తవ దుఃఖచ్ఛిదం దుఃఖనివారకం, న మృగయామి అన్విష్యామి న పశ్యామీతి భావః. అనేన తాపత్రయనిరసనద్వారా సుఖత్రయప్రదో భగవానేవేత్యుక్తం భవతి సర్వోత్తమత్వమాహ— యో భగవా నితరై ర్బ్రహ్మాదిభిః, స్వాభిలషితసిద్ధయే విమృగ్య మాణయా మనఃప్రణిధానేన చింత్యమానయా, హ స్తేన గృహీతం పద్మం యయా తయా శ్రియా మహాలక్ష్మ్యా. అంగ హే ధ్రువ! మృగ్యతే అనేన లక్ష్మీపతిత్వ ముక్తం తేన చ సర్వేశ్వరత్వం జగత్కారణత్వం చ సామర్థ్యాదుక్తం భవతి ౨౪

సునీత్యుక్త ముపసంహరన్ ధ్రువస్య చేష్టా మాహ మునిః (ఏవమితి.) మాతుః సంజల్పితం విలాపనం, తతః అర్థాగమం అర్థస్య స్వాభిలషితస్వార్థస్యాగమో యస్మాత్తథాభూతం వచః. ఆకర్ణ్య ఆత్మనా స్వేనైవాత్మానం మనః సన్నియమ్య సమాధాయ, పితు రుత్తానపాదస్య, పురాత్ నిశ్చక్రామ విర్గతః ౨౫

తన్నిష్క్రమణ ముపాకర్ణ్య ఆశ్రుత్య త్రైకాలజ్ఞో నారదః, అస్య ధ్రువస్య, చికీర్షితం జ్ఞాత్వా చాఽఽగత్యేతి శేషః. అఘఘ్నేన దురితహారిణా, పాణినా శిరసి సంస్పృశ్య విస్మితః ప్రాహ ౨౬

విస్మిత ఇత్యుక్తం, తదేవాహ (అహో ఇతి) మానభంగం అభిమానవిహితం అమృష్యతాం అసహమానానాం క్షత్రియాణాం, తేజః ప్రభావః, అహో విస్మయనీయః, యత్ యస్మాత్, అయం

బాలోఽప్యయం హృదా ధత్తే యత్సమాతు రసద్వచః ౨౬

నారద ఉవాచ—

క్వ యాత్యేకో భవాన్ వత్స హిత్వా స్వగృహ మృద్ధిమత్,
లక్ష్యే త్వా మవమత్యాఽంగ' సంతప్తం స్వజనోత్థయా ౨౭

ధ్రువ ఉవాచ—

కిమేత ద్భగవన్! ధ్యానా ద్దృష్టం తద్యోగరాధసా,
నోత్సహే సురుచే ర్వాచా సమాధాతుం మనః క్షతమ్ ౨౮

నారద ఉవాచ—

నాఽధునా ప్యవమానం తే సమ్మానం వాఽపి పుత్రక,
లక్షయామః కుమారస్య సక్తస్య క్రీడనాదిషు. ౩౦

ధ్రువః, బాలోఽపి సమాతుః మాతుః సపత్న్యా. అసద్వచః దుష్టవాక్యం, యత్ హృదా హృదయేన, ధత్తే మనసి స్థాపయతీత్యర్థః ౨౬

నారదోక్తిమేవాహ (క్వేతి.) హే వత్స! భవాన్ బుద్ధిమత్ సమృద్ధిమత్, స్వగృహం హిత్వా, ఏకః అసహాయః, క్వ యాతి గచ్ఛతి. అంగ హే ధ్రువ! త్వాం స్వజనాదుత్థయా ఉత్పన్నయా అవమత్యా పరాభూత్యా, సంతప్తం నితరాం తప్త మాలక్షయే ఉత్ప్రేక్షయే. అత్ర క్వచి త్పుస్తకేషు "కి మేత ద్భగవన్ ధ్యానాత్ దృష్టం తద్యోగరాధసా, నోత్సహే సురుచే ర్వాచా సమాధాతుం మనః క్షతమ్" ఇత్యధికః శ్లోకః పఠ్యతే తత్రాయం ధ్రువోత్తరత్వేన వ్యాఖ్యేయః. ౨౭

హే భగవన్ ! నారద ! ఏతన్మమ స్వజనోత్థపరాభవసంతాపాదికం యోగరాధసా యోగ ప్రభావేణ, యద్ధ్యానం సర్వవస్తుసాక్షాత్కారాపాదకం, తస్మాత్ దృష్టం కిం త్వయేతి శేషః. అహం తు సురుచే ర్వాచా, క్షతం వ్యథితం మనః. సమాధాతుం, నోత్సహే న శక్నోమి ౨౮

ఏవముక్తో నారదః పునరాహ (నాధునా ప్యవమానమితి) ఏతచ్ఛ్లోకాభావే సర్వోఽపి గ్రంథో నారదోక్తిపరత్వేన వ్యాఖ్యేయః హే పుత్రక ! కుమారస్య అత ఏవ క్రీడనాదిష్వాఽఽసక్తస్య తవ, అధునా బాల్యదశాయాం, అవమానం సన్మానం వా న పశ్యామి. బాలో హి మానావమానా వనాదృత్య పరం క్రీడాసక్తః, అతస్తవాపి మానావమానౌ నస్త ఇతి పశ్యామీత్యభిప్రాయః. ౩౦

వికల్పే విద్యమానేఽపి న హ్యఽసంతోషహేతవః,
పుంసో మోహ మృతే భిన్నా యల్లోకే నిజకర్మభిః. ౨౧

పరితుష్యే త్తత స్తాత తావన్మాత్రేణ పూరుషః,
దైవోపసాదితం యావ ద్వీక్ష్యేశ్వరగతిం బుధః. ౨౨

యది బ్రూయాత్ అహం వయసా బాలో న బుద్ధ్యా ఇతి తత్రాహ (వికల్ప ఇతి.) వికల్పే మానావమానవివేకే సత్యపి విమోహం వినా భిన్నా వ్యతిరిక్తాః అసంతోషహేతవో న సంతి, కింతు మోహ ఏవాఽసంతోషే హేతురిత్యర్థః. కుతః యత్సుఖం దుఃఖం వా లోకే తత్ నిజకర్మభిరేవ భవతి యద్వా అహం బాలోఽపి మానావమానబుద్ధిమానితి బ్రూయాః తర్హీయం అసంతోషమూలా బుద్ధి ర్దేహాత్మభ్రమమూలా న తాత్త్వికీత్యాహ. (వికల్ప ఇతి) సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారతయా ఏకరూపే ఆత్మని వికల్పే దేవమనుష్యాదిభేదే, అవిద్యమానే ఇతి ఛేదః. అసత్యపి దేవమనుష్యాదిభేదానా మాత్మాకారత్వాభావేఽపీత్యర్థః పుంసాం జీవానాం, మోహమృతే దేవాదిశరీరేష్వాత్మాభిమానం వినా అసంతోషహేతవో న సంతి. దేహాత్మభ్రమ ఏవాఽసంతోషహేతురిత్యర్థః విద్యమాన ఇతి వా ఛేదః. అపిశబ్దః ఉక్తసముచ్చయార్థః, వికల్ప ఇత్యనేన సంబధ్యతే వికల్పే దేవమనుష్యాదిభేదే అపి-శబ్దాత్ తత్ప్రయుక్తమానావమానాదికే చ సతి, మోహం దేహాత్మాభిమానమృతే అసంతోషహేతు రన్యో నాస్తీత్యర్థః అసంతోషస్య దేహాత్మాభిమానాధీనత్వే హేతుమాహ (భిన్నా యదితి) అత్ర లోకా ఇతి ప్రథమాంతపార స్సుగమః లోకాః చేతనవర్గాః, నిజకర్మభిరేవ భిన్నాః కర్మకృతదేవాదిదేహభిన్నా ఇతి యత్, అతో దేహే సతి తత్రాత్మభ్రమ ఏవావమానద్వారా అసంతోషహేతుః. అసంతుష్టస్య చేతనస్య దేహాత్మాభిమానిత్వా దిత్యర్థః. యద్వా సప్తమ్యంతపారః భిన్నేతి భావే క్తః స్త్రీత్వమార్షం. భిదేత్యర్థః. దేవాదిదేహభేదే కో హేతు స్తత్రాహ లోకే జ్ఞానైకాకారే చేతనవర్గభిన్నా దేవమనుష్యాదిభిదా యత్ యతః కర్మభి ర్భవతి అనేన కర్మకృతో దేవాదిదేహభేదః తత్కృతో మానావమానమూలో దేహాత్మభ్రమ స్తతోఽసంతోషరూపం దుఃఖమిత్యభిప్రేతమ్ ౨౧

ఏతదేవోపశమోపదేశేన నివర్తయతి (పరితుష్యేదితి షడ్భిః) తతో దేహాత్మభ్రమస్యైవాఽసంతోషహేతుత్వాత్, బుధః దేహవిలక్షణాత్మజ్ఞానీ పురుషః, ఈశ్వరగతిం వీక్ష్య ఈశ్వరానుకూల్యం వినా నోద్యమాః ఫలహేతవః ఇతి జ్ఞాత్వా, యావత్సుఖం దైవేనోపసాదితం ప్రాపితం తావన్మాత్రేణ పరితుష్యేత్, నాధికం లిప్సేత్. అతోఽధికసుఖార్థం నోద్యమః కార్య ఇతి భావః. ౨౨

అథ మంత్రోపదిష్టేన యోగేనాఽవరురుత్ససి,
యత్ప్రసాదం స వై పుంసాం దురారాధ్యో మతో మమ. ౩౩

మునయః పదవీం యస్య నిస్సంగేనోరుజన్మభిః,
న విదు ర్మృగయంతోఽపి తీవ్రయోగసమాధినా ౩౪

అతో నివర్తతా మేష నిర్బంధ స్తవ నిష్ఫలః,
యతిష్యతి భవాన్ కాలే శ్రేయసాం సముపస్థితే ౩౫

యస్య యద్దైవవిహితం స తేన సుఖదుఃఖయోః,
ఆత్మానం తోషయన్ దేహీ తమసః పార మృచ్ఛతి ౩౬

దుష్కరశ్చ తవాయం ఉద్యమ ఇత్యాహ (అథేతి ద్వాభ్యామ్) అథ నను మాత్రోపదిష్టేన భక్తియోగేన యస్య భగవతః ప్రసాదం అవరోద్ధుం ప్రాప్తుమిచ్ఛసి. స వై భగవాన్, పుంసాం దుఃఖేనాప్యారాధయితు మశక్య ఇతి మే మయా జ్ఞాతో మతః ౩౩

నిఃసంగేన దేహతదనుబంధిసంగా న్నిర్గతేన, తీవ్రయోగః విఘ్నానుపహతో జ్ఞానయోగః కర్మయోగశ్చ, తద్యుక్తేన సమాధినా, యస్య భగవతః పదవీం మార్గం, మృగయంతోఽపి మునయో బహుజన్మభిరపి న విదుః స దేవో భగవాన్. దురారాధ్యో, మమ మత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః ౩౪

అతో దేవస్యాఽపి దురారాధ్యత్వా ద్ధేతోః నివర్తతాం గృహాన్ ప్రతియాతు భవాన్ తవైష నిర్బంధః నిష్ఫలః అనర్థః, అయతమానస్య మమ, కథం శ్రేయఃప్రాప్తి రిత్యాశంకమానం ప్రత్యాహ యతిష్యతీతి దైవాత్ శ్రేయసాం కాలే సముపస్థితే, భవాన్ యతిష్యతి యత్నం కరిష్యతీతి, అధునా తూద్యమో నిష్ఫల ఇతి భావః ౩౫

కించ యస్య పుంసః, యత్ సుఖం దుఃఖం వా, దైవేనేశ్వరేణ, విహితం స పుమాన్ దైవవిహితయోః సుఖదుఃఖయో ర్మధ్యే, తేన దైవవిహితేన సుఖేన దుఃఖేన వా ఆత్మానం తోషయన్, సుఖే సతి పుణ్యం క్షీయతే, అసుఖే త్వపుణ్యం, మతః పుణ్యాపుణ్యక్షయేన సంసృతేర్మోక్షమిత్యాఽఽత్మానం తోషయ న్నిత్యర్థః దేహీ దేహవాన్ తమసః పారం ప్రకృతిమండలాతీతం విష్ణోః పదమృచ్ఛతి ఇతి. ౩౬

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

గుణాధికాన్ముదం లిప్సే దనుక్రోశం గుణాధమాత్,
మైత్రీం సమానా దన్విచ్ఛే న్న తాపై రభిభూయతే. ౩౭

ధ్రువ ఉవాచ—

సోఽయం శమో భగవతా సుఖదుఃఖహతాత్మనామ్,
దర్శితః కృపయా పుంసాం దుర్దర్శోఽస్మద్విధై స్తు యః. ౩౮

అథాపి మేఽవినీతస్య క్షాత్రం ఘోర ముపేయుషః,
సురుచ్యా దుర్వచోబాణై ర్న భిన్నే శ్రయతే హృది. ౩౯

పదం త్రిభువనోత్కృష్టం జిగీషోః సాధు వర్త్మ మే,
బ్రూహ్యస్మత్పితృభి ర్బ్రహ్మ న్నన్యై రప్యనధిష్ఠితమ్ ౪౦

అపి చ యః పుమాన్ గుణై రధికః స్వాపేక్షయాఽధికః తస్మా దియం ల్యబ్లోపే పంచమీ, గుణాధికం దృష్ట్వేత్యర్థః ముదం లిప్సేత్ లబ్ధుమిచ్ఛేత్ ప్రీతిం కుర్యాత్ న త్వసూయా మిత్యర్థః గుణాధమాత్ గుణాధమం వీక్ష్య అనుక్రోశం కృపాం లిప్సేత్ న తు తిరస్కారం. సమానాత్ మైత్రీం న తు స్పర్ధాం సః తాపైః ఆధ్యాత్మికాదితాపైః నాభిభూయతె, తాపత్రయాభిహతో న భవతీ త్యర్థః ౩౭

ఏవం నారదేనోపదిష్టక్రమో ధ్రువః స్వమనీషితేఽవిచాల్యమతిః తద్దర్శనం తదుక్తిం చాఽభి నందన్ ప్రత్యాహ (సోఽయమితి చతుర్భిః) భగవతా సుఖదుఃఖాభ్యాం హతః పరాభూత ఆత్మా మనో యేషాం తేషాం పుంసా మస్మాకం సోఽయం శమః మనఃప్రశాంత్యుపాయః, కృపయా దర్శితః జ్ఞాపితః, యో భగవాం స్త్వ మస్మద్విధై ర్మాదృశైః, దుర్దర్శః ద్రష్టు మశక్యః, యద్వా యః శమః అస్మద్విధైః దుర్దర్శః జ్ఞాతు మశక్య ఇతి శమప్రశంసా ౩౮

అథాపి త్వయోపదిష్టశమస్యాపి మమ ఘోరం క్షాత్రం స్వభావం, ఉపేయుషః ప్రాప్తవతో ఽత ఏవ అవినీతస్య. సురుచ్యాః దుర్వచాంస్యేవ బాణాః తై ర్భిన్నే హృది, న శ్రయతే శమ ఇత్యను షంగః. శమో న తిష్ఠతీత్యర్థః ౩౯

అతో మన్మనీషానుసారేణైవ మా మనుగృహ్య మనీషితోపాయప్రకారం బ్రూహీత్యాహ (పదమితి.) అస్మత్పితృభి స్తైభ్యోఽన్యైరప్యఽనధిష్ఠితం త్రిభువనోత్కృష్టం పదం జేతు మిచ్ఛో ర్మే సాధువర్త్మ మార్గం. బ్రూహి స్వోపదేశోల్లంఘనా న్మాం నిగృహ్యా దిత్యాశంక్య తం ప్రసాదయతి. ౪౦

నూనం భవాన్ భగవతో యోఽఙ్గజః పరమేష్ఠినః,
వితుద న్నటతే వీణాం హితార్థం జగతోఽర్కవత్ ౪౧

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యుదాహృత మాకర్ణ్య భగవా న్నారద స్తదా,
ప్రీతః ప్రత్యాహ తం బాలం సద్వాక్య మనుకంపయా ౪౨

నారద ఉవాచ—

జనన్యాఽభిహితః పంథాః సవై నిఃశ్రేయసస్య తే,
భగవాన్ వాసుదేవ స్తం భజ తత్ప్రవణాత్మనా ౪౩

ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యం య ఇచ్ఛే చ్ఛ్రేయ ఆత్మనః,
ఏకమేవ హరే స్తత్ర కారణం పాదసేవనమ్ ౪౪

(నూనమితి) భవాన్ పరమేష్ఠినో బ్రహ్మణః జగద్ధితకారిణోఽఙ్గజః దేహజః, అంకజ ఇతి పాఠే ఉత్సంగాజ్జాతః, వీణాం వితుదన్ ధ్వనయన్, జగతో హితాయ, సూర్యవదటతి చరతి. అతో మన్మనీషాపాదనమేవ జగద్ధితకారణ స్తవోచితమితి భావః ౪౧

ఏవం దృఢసంకల్పస్య ధ్రువస్య, వచ ఆశ్రుత్య తదనుగృహ్ణన్ నారదః, ఆహేత్యాహ మైత్రేయః (ఇతి) ఉక్తప్రకారేణ ఉదీరితం గదిత మాకర్ణ్య, భగవాన్ నారదః, దృఢసంకల్పదర్శనేన నితరాం ప్రీతః, తం బాలకం ప్రతి, కృపయా సద్వాక్యం హితవాక్య మాహ ౪౨

ఉక్త మేవాహ (జనన్యా ఇత్యాది నావిరక్తశ్చేంద్రియరతావిత్యంతేన) తత్ర తావద్భగవానేవ భక్త్యా ప్రసన్నో ధర్మాదిపురుషార్థచతుష్టయప్రదః తత స్తద్భక్తిరేవ కార్యేతి వదన్ ఉపాసనోపయుక్తం దేశ మాచారం ధ్యేయస్య భగవతో ధ్యానప్రకారం జప్యం మంత్రం భగవత్సపర్యాప్రకార మాఽఽహార నియమం చ కథయన్ ఏవ మారాధితో భగవానేవ త్వత్సమీహిత మభినిర్వర్తయతీత్యాహ. జనన్యా సునీత్యా, ఉక్తః యః పంథా ఉపాయః స వై స ఏవ తే తవ నిఃశ్రేయసాయ నిశ్చితం శ్రేయః నిఃశ్రేయసం తస్మై భవతి. జనన్యాఽభిహితోపాయ ఏవ త్వదభిప్రేతార్థసాధనమిత్యర్థః కోఽసౌ జనన్యాఽభిహితః పంథా స్తత్రాహ భగవాన్ వాసుదేవ ఏవ, అత స్తత్ప్రవణాత్మనా భగవత్ప్రవణచిత్తేన, తం భగవంతం, భజ. ౪౩

భగవాన్ వాసుదేవ ఏవ ఇత్యేతదేవ ప్రపంచయతి (ధర్మేత్యాదినా) యః పుమాన్ ధర్మాద్యన్యతమం శ్రేయః ఆత్మనః స్వస్య ఇచ్ఛేత్, తత్ర హరేః పాదసేవనమేకమేవ కారణ ముపాయః ౪౪

తత్తాత గచ్ఛ భద్రంతే యమునాయా స్తటం శుచి,
పుణ్యం మధువనం యత్ర సాన్నిధ్యం నిత్యదా హరేః. ౪౨

స్నాత్వాఽనుసవనం తస్మిన్ కాలింద్యాః సలిలే శివే,
కృత్వోచితాని నివస న్నాత్మనః కల్పితాసనః. ౪౩

ప్రాణాయామేన త్రివృతా ప్రాణేంద్రియమనోమలమ్,
శనై ర్వ్యుదస్యాఽభిధ్యాయే న్మనసా గురుణా గురుమ్. ౪౪

ప్రాసాదాభిముఖం శశ్వత్ ప్రసన్నవదనేక్షణమ్,
సునాసం సుభ్రువం చారుకపోలం సురసుందరమ్. ౪౫

(తత్) తస్మాత్, భగవత్పాదసేవనస్యైవ ధర్మాదిసాధనత్వాత్, హే తాత! యమునాయాః, శుచి శుద్ధం, తటం తీరం గచ్ఛ, తే తవ, భద్రం మంగళమస్తు తటం విశినష్టి— యత్ర తటే, పుణ్యం పుణ్యావహం, మధువన మస్తి, కథంభూతం మధువనం? సర్వదా హరే ర్భగవతః, సాన్నిధ్యం సాన్నిధ్యవ త్తటశబ్దస్య తటస్థితమధువనే లక్షణా వా, తత్కథంభూతం మధువనం? యత్ర మధువనే హరేః సాన్నిధ్యమస్తి ౪౨

(కాళింద్యా) యమునాయాః, శివే మంగళే సలిలే, త్రిషవణం స్నాత్వా, తత్ర వనే, ఆత్మనః స్వస్య, ఉచితాని యోగ్యాని, దేవతానమస్కారాదీని కృత్వా కుశాదిభిః స్వస్తికాదిభిశ్చ కల్పిత మాసనం యస్య సః నివసన్ ఉపావిశన్. త్రివృతా త్రయాణాం రేచకపూరకకుంభకానాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్ తేన ప్రాణాయామేన, త్రివృతా ప్రణవేన ప్రణవానుసంధానపూర్వకమితి వార్థః. ప్రాణానా మింద్రియాణాం, మనసశ్చ మలం చాంచల్యం, శనై ర్వ్యుదస్య అపోహ్య, గురుణా శ్రేష్ఠేన ప్రాణాయామైర్నిర్మలేనేత్యర్థః, మనసా గురుం భగవంతం ధ్యాయేత్ అత్ర ఉచితాని కృత్వేతి యమనియమా ఉక్తాః. కల్పితాసన ఇత్యాసనం, మలం వ్యుదస్యేతి ప్రాణాయామప్రత్యాహారౌ, ధ్యాయేదితి ధ్యానమ్ ధారణా ప్యనేనైవోక్తా, ధారణాపూర్వకత్వాద్ధ్యానస్య ఏవ మష్టాంగయుక్తో యోగ ఉపదిష్టః ౪౩—౪౪

ధ్యేయం గురుం విశినష్టి (ప్రసాదేతి) శశ్వత్ సదా, ప్రసాదే అనుగ్రహేఽభిముఖం ప్రసన్నం, వదన మీక్షణం చ యస్య తం, శోభనా నాసికా యస్య, శోభనే భ్రువౌ యస్య, చారూ సుందరౌ కపోలౌ యస్య, సురసుందరం దేవవత్సుందరం, సురేభ్యోఽపి సుందరమితి వా. ౪౫

తరుణం రమణీయాంగ మరుణోష్ఠేక్షణాధరమ్,
ప్రణతాశ్రయణం నృణ్ణం శరణ్యం కరుణార్ణవమ్ ౪౯

శ్రీవత్సాంకం ఘనశ్యామం పురుషం వనమాలినమ్,
శంఖచక్రగదాపద్మై రభివ్యక్తచతుర్భుజమ్. ౫౦

కిరీటినం కుండలినం కేయూరవలయాన్వితమ్,
కౌస్తుభాభరణగ్రీవం పీతకౌశేయవాససమ్. ౫౧

కాంచీకలాపపర్యస్తం లసత్కాంచననూపురమ్,
దర్శనీయతమం శాంతం మనోనయనవర్ధనమ్ ౫౨

పద్భ్యాం నఖమణిశ్రేణ్యా విలసద్భ్యాం సమర్చతామ్,
హృత్పద్మకర్ణికాధిష్ణ్య మాక్రమ్యాఽఽత్మన్యవస్థితమ్ ౫౩

(తరుణం) బాలం. రమణీయాన్యంగాని యస్య త, మధరోష్ఠేక్షణారుణం అధరోష్ఠౌ ఈక్షణే చారుణే యస్య త మరుణోష్ఠేక్షణాధరమితి పాఠాంతరం. తదా అరుణమోష్ఠమీక్షణే చాధార యతీతి తం, ప్రణతై ర్భక్తైః, ఆశ్రయణ మాశ్రయణీయం, నృణ్ణం సుఖరూపం ధనం, సర్వపురుషార్థ నిధిమిత్యర్థః శరణ్యం సమీహితోపాయత్వేనాధ్యవసనీయం కరుణానిధిమ్ ౪౯

(శ్రీవత్సమంకం) చిహ్నం యస్య, ఘనశ్యామం నీలాంబుదశ్యామం, పురుషం పురుష లక్షణయుక్తం, వనమాలా అస్యాస్తీతి వనమాలీ తం, శంఖాదిభిరభివ్యక్తాః శోభమానా శ్చత్వారో భుజా యస్య తమ్ ౫౦

(కిరీట) మస్యాస్తీతి తం, కుండలే అస్యస్త ఇతి తం, కేయూరాభ్యాం వలయాభ్యాం చ యుక్తం కౌస్తుభాఖ్య మాభరణం గ్రీవాయాం యస్య తం, పీతం కౌశేయం వాసో వస్త్రం యస్య తం ౫౧

(కాంచీకలాపేన) పర్యస్తం పరివేష్టితం, లసత్ కాంచనే నూపురే యస్య తం, అతిశయేన ద్రష్టుం యోగ్యం శాంతం అనుగ్రగం ధ్యాతౄణాం మనసో నయనయోశ్చ వర్ధనం హర్షకరమ్ ౫౨

నఖా ఏవ మణయస్తేషాం శ్రేణ్యా పంక్త్యా విలసద్భ్యాం యుక్తం. సమర్చతాం హృత్పద్మ కర్ణికాధిష్ణ్యం మధ్యస్థానం తదాక్రమ్య అర్చతాం ఆత్మని స్థితమ్. ౫౩

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

స్మయమానమభిధ్యాయే త్సానురాగావలోకనమ్,
నియతే నైకభూతేన మనసా వరదర్షభమ్. ౫౪

ఏవం భగవతో రూపం సుభద్రం ధ్యాయతో మనః,
నిర్వృత్యా పరయా తూర్ణం సంపన్నం చ నివర్తతే. ౫౫

జపశ్చ పరమో గుహ్యః శ్రూయతాం మే నృపాత్మజ,
యం సప్తరాత్రం ప్రపఠన్ పుమాన్ పశ్యతి ఖేచరాన్. ౫౬

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ,

(స్మయమాన) మీషత్ హసంతం, అనురాగయుక్తోఽవలోకో యస్య పురుషోత్తమం నియతేన విజాతీయప్రత్యయరహితేన, ఏకభూతేన ఏకాగ్రేణ మనసా, అభితః పాదాదిశిరఃప్రభృతి, ధ్యాయేత్ ౫౪

ఏవం ధ్యేయ మాకార మభిధ్యాయేదృశశుభాశ్రయధ్యానసుఖితం మన స్తత స్తూర్ణం న నివర్తయే దిత్యాహ (ఏవమితి.) సుభద్రం నిరతిశయమంగళగుణాకరం, ధ్యానవిషయం భగవతో రూప మభిధ్యాయేదితి శేషః పరయా నిర్వృత్త్యా, నిరతిశయేన సుఖేన సంపన్నం యుక్తం మన ఇతి శేషః. తూర్ణం న నివర్తతే యద్వా పరయా నిర్వృత్త్యా సంపన్నం మనస్తూర్ణం యథా న నివర్తతే, తథా భగవతో రూపం ధ్యాయేదితి క్రియావిశేషణత్వానుషంగాభ్యాం యోజనీయమ్ ౫౫

ఏవ మష్టాంగయుక్తం భక్తియోగ మభిధాయ తదనుగ్రాహికాం ద్రవ్యమయీం సపర్యా మభిధాస్యన్ తదుపయుక్తం జప్యం మంత్రం సప్రభావ మాహ (జపశ్చేతి) హే నృపాత్మజ! పరమో నిరతిశయః, అత ఏవ, గుహ్యో గోపనీయః మంత్రః మే మత్తః, శ్రూయతాం, యం మంత్రం పుమాన్ సప్తరాత్రం ప్రపఠన్ ఖేచరాన్ పశ్యతి ౫౬

కోఽసౌ మనురిత్యత ఆహ (ఓమితి.) అయం వాసుదేవద్వాదశాక్షరో మంత్రః, అస్యార్థస్తు సంప్రదాయతోఽవగంతవ్యః. ఏత న్మంత్రపూర్వకద్రవ్యమయీ మర్చా మాహ (మంత్రేణేతి) దేవస్య అనేన మంత్రేణ, నానావిధైః ద్రవ్యైః, ద్రవ్యమయీం ద్రవ్యప్రచురాం సపర్యాం, దేశకాలయోః సపర్యోపయుక్తానుపయుక్తదేశకాలయో ర్విభాగం వేత్తీతి దేశకాలవిభాగవిత్, కుర్యాత్ సపర్యోపయుక్తా

మంత్రేణానేన దేవస్య కుర్యాద్దైవమయీం బుధః ౨౭

సపర్యాం వివిధై ర్ద్రవ్యై ర్దేశకాలవిభాగవిత్,
సలిలైః శుచిభి ర్మాల్యై ర్వన్యై ర్మూలపలాదిభిః,
శస్తాంకురాంశుకై శ్చార్చేత్తులస్యా ప్రియయా ప్రభుమ్. ౨౮

లబ్ధ్వా ద్రవ్యమయీ మర్చాం క్షిత్యంబ్వాదిషు వాఽర్చయేత్,
ఆభృతాత్మా మునిః శాంతో యతవా జ్మితవన్యభుక్. ౨౯

స్వేచ్ఛావతారచరితై రచింత్యగుణమాయయా,
కరిష్య త్యుత్తమశ్లోక స్తద్ధ్యాయే ద్ధృదయంగమమ్. ౩౦

దేశః చండాలపతితయవనాద్యసేవితః, కాలస్తు ప్రాతర్మధ్యందినసాయాహ్నాదిరూపః, తదితరా వనుప యుక్తౌ దేశకాలౌ ౨౭

ద్రవ్యాణ్యాహ (సలిలై రితి.) శుచిభిరితి సలిలాదిభిః సర్వై రన్వేతి వన్యైః వనేషు భవైః, శస్తాంకురాంశుకైః ప్రశస్తైః దూర్వాద్యంకురైః. వన్యైరేవాంశుకైః భూర్జత్వగాదిభిః, ప్రియయా భగవతః ప్రీతివిషయయా తులస్యా, హరి మర్చయేత్, ఆరాధయేత్. ౨౮

ఏవం ద్రవ్యమయీమర్చాం (లబ్ధ్వా) సంపాద్య క్షిత్యంబ్వాదిషు చక్రాబ్జమండలాదిభి రలం కృతాయాం క్షితౌ, గంగాజలాదిషు ఆదిశబ్దాత్ విప్రాదిత్యమండలాదిషు చ అర్చయేత్, పూజా సాద్గుణ్యహేతూనాహ సార్ధాభ్యామ్ (ఆదృతాత్మా ఆదృతచిత్తః మునిః, ధ్యానానుపయుక్తదశాసు శుభాశ్రయసంశీలనపరః శాంతః జితేంద్రియః, యతవాక్ మితభాషణః, మితం యథా భవతి తథా వన్యం భుంక్తే ఇతి తథా) ౨౯

(స్వేచ్ఛావతారచరితైః) స్వేచ్ఛయైవోపాత్తా న తు కర్మణా యే అవతారా వరాహాదయః తేషాం చరితైః వ్యాపారైః, నిజమాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన, ఉత్తమశ్లోకో భగవాన్, యత్ అచింత్యం కర్మవశ్యదేవమనుష్యాదిసజాతీయత్వేన చింతయితు మశక్యం సాధుపరిత్రాణదుష్కృతవినాశ నాదికం కరోతి తం హృదయంగమం మనోహరం, ధ్యాయేత్, తదానీ మవతారప్రాదుర్భావాభావాత్ కరిష్యతీతి భవిష్యన్నిర్దేశః. ౩౦

పరిచర్యా భగవతో యావత్యః పూర్వసేవితాః,
తా మంత్రహృదయేనైవ ప్రయుంజ్యా న్మంత్రమూర్తయే ౬౧

ఏవం కాయేన మనసా వచసా చ మనోగతం
పరిచర్యమాణో భగవాన్ భక్తిమ త్పరిచర్యయా. ౬౨

పుంసా మమాయినాం సమ్య గ్భజతాం భావవర్ధనః,
శ్రేయో దిశ త్యభిమతం యద్ధర్మాదిషు దేహినామ్. ౬౩

విరక్త శ్చేంద్రియరతౌ భక్తియోగేన భూయసా,
తం నిరంతరభావేన భజేతాఽద్ధా విముక్తయే. ౬౪

(యావత్యో భగవతః) పరిచర్యాః పూర్వసేవితాః సేవనం కారితాః కార్యత్వేన వివక్షితా స్తాః సర్వా మంత్రహృదయేనైవ ద్వాదశాక్షరమంత్రానుసంధానయుక్తమనసైవ, మంత్రః మూర్తిః విగ్రహో యస్య తస్మై భగవతే, ప్రయుంజ్యాత్ యుక్తాః కుర్యాత్ ౬౧

ఏవ మారాధితో భగవాన్, ఆరాధకానాం సమీహితధర్మాదిశ్రేయో దిశతీత్యాహ (ఏవమితి ద్వాభ్యామ్.) అమాయినా మవంచకానా, మత ఏవ సమ్యక్ భజతాం కర్మాయత్తదేహభృతాం పుంసాం, మానవర్ధనః సమ్మానకారీ భగవాన్, భక్తిమతీ యా పరిచర్యా తయా పరిచర్యమాణః, ధర్మాదిషు యదారాధకాభిమతం తచ్ఛ్రేయో దిశతీత్యుభయో రన్వయః ౬౨-౬౩

ఏవం ధర్మాదిసాధారణ్యేన తత్సాధనభూతా భక్తిరభిహితా, తత్ర ముక్తిసాధనభూతాయాం భక్త్యాం విశేషం వద న్నుపసంహరతి (విరక్త ఇతి.) ఇంద్రియరతౌ ఇంద్రియసాధ్యక్రీడాయాం విరక్తః, నిరంతరభావేన విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితప్రత్యయేన భూయసా బహ్వంగోపకృతేనాప్రాయేణా నువర్తమానేన భక్తియోగేన, ప్రేమాత్మకానుధ్యానరూపేణ "ప్రీతిపూర్వ మనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయతే" ఇతి హి స్మృతిః, అత్ర హి (విరక్త ఇతి.) విమోకోక్త్యా సాధనసప్తకం వివక్షితం, భూయసా ఇత్యనేన జ్ఞానయోగశమదమబాల్యపాండిత్యమౌనాదయో వివక్షితాః, ఏవం భూతేన భక్తియోగేన విముక్తయే తం భగవంత మద్ధా సాక్షా ద్భజేత్. అద్ధేత్యనేన సద్వారకోపాసనం వ్యావర్తితమ్. ౬౪

ఇత్యుక్తస్తం పరిక్రమ్య ప్రణమ్య చ నృపార్భకః,
యయౌ మధువనం పుణ్యం హరే శ్చరణచర్చితం ౬౫

తపోవనం గతే తస్మిన్ ప్రవిష్టోఽన్తఃపురం మునిః,
అర్హితార్హణకో రాజా సుఖాసీన ఉవాచ తం ౬౬

నారద ఉవాచ—

రాజన్ కిం ధ్యాయసే దీర్ఘం ముఖేన పరిశుష్యతా,
కిం వా న రిష్యతే కామో ధర్మో వాఽర్థేన సంయుతః ౬౭

రాజోవాచ—

సుతో మే బాలకో బ్రహ్మన్ స్త్రైణేనాఽకరుణాత్మనా,
నిర్వాసితః పంచవర్షః సహమాత్రా మహాకవిః. ౬౮

ఏవ ముపదిష్టభగవదారాధనప్రకారో ధ్రువో, మధువనం గతవానితి వదన్, అంతరా నారదోత్తానపాదయోః సంవాదమాహ (ఇతీత్యాదినా.) ఇత్యుక్తరీత్యా ఉక్తః నృపార్భకో ధ్రువః, తం నారదం, పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రణమ్య చ హరేర్భగవత శ్చరణాభ్యాం చర్చితం సంచారితమత ఏవ పుణ్యం మధువనం యయౌ ౬౫

(తస్మిన్) ధ్రువే తపోవనం గతే సతి, మునిః నారదః, అంతఃపురం ప్రవిష్టః. రాజ్ఞా ఉత్తానపాదేన, అర్హ్యర్హితం సత్కృత్య సమర్పిత మర్హణమర్ఘ్యాదికం యస్య సః, సుఖాసీనః సుఖావహే ఆసనే యథాసుఖ మాసీనో నారద ఉవాచ ౬౬

హే రాజన్! పరితః శుష్యతా ముఖేన దీర్ఘం కిం ధ్యాయసే? అర్థేన సంయుతః సహితః, కామో ధర్మశ్చ, చశబ్దో వాశబ్దార్థః ధర్మో వా కిం న రిష్యతి? న నశ్యతీతి సవితర్కః ప్రశ్నః. ౬౭

ఏవముక్తో రాజాహ (సుత ఇతి.) హే బ్రహ్మన్! స్త్రైణేన స్త్రీషు భవః స్త్రైణః స్త్రీణామయ మితి వా స్త్ర్యధీనేన స్త్రీనిర్జితేనేతి యావత్, అత ఏవాకరుణాత్మనా కరుణారహితచిత్తేన మయా, మే మమ, సుతః ఇత్యనేన అపరిత్యాజ్యతా గమ్యతే, పంచవర్ష ఇత్యనేన నితరాం, మాత్రా సహ నిర్వాసితః. తస్యా అప్యనాదృతత్వేన నిర్వాసితప్రాయత్వాత్ మాత్రాసహేత్యుక్తిః తథా చ భార్యాపుత్రయో రపరిత్యాజ్యతా స్మృతా "వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యాం సుతః శిశుః, అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీత్." ఇతి. నను "త్యజేదేకం కులస్యార్థే" ఇత్యుక్తరీత్యోత్పథశ్చేత్ సుతోఽపి త్యాజ్య ఏవ తత్రాహ మహాన్ వినయాదిగుణసంపన్నః కవి ర్బుద్ధిమాన్. ౬౮

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

అప్యనాథం వనే బ్రహ్మన్ మాస్మాదం త్యర్భకం వృకాః,
శ్రాంతం శయానం క్షుధితం పరిమ్లానముఖాంబుజమ్. ౬౯

అహో మే బత దౌరాత్మ్యం స్త్రీజితస్యోపధారయ,
యోఽఙ్కం ప్రేమ్ణాఽఽరురుక్షంతం నాఽభ్యనంద మసత్తమః. ౭౦

నారద ఉవాచ—

మా మా శుచః స్వతనయం దేవగుప్తం విశాంపతే,
తత్ప్రభావ మవిజ్ఞాయ ప్రావృంక్తే యద్యశో జగత్. ౭౧

సుదుష్కరం కర్మ కృత్వా లోకపాలైరపి ప్రభుః,
ఏష్య త్యచిరతో రాజన్ యశో విపులయంస్తవ. ౭౨

హే బ్రహ్మన్! వనే క్షుధితం శ్రాంతం, అతః పరితః పరిమ్లానం ముఖాంబుజం యస్యాత. ఏవ శయాన మర్భక, మనాథం రక్షకహీనం, వృకాః మాస్మాదంత్యపి మాస్మ ఖాదంతి కింస్వి దిత్యర్థః ౬౯

ఆత్మానం నిందతి (అహో ఇతి.) స్త్రియా జితస్య మే మమ, దౌరాత్మ్యం అవధారయ నిశ్చిను అహో బతేతి ఖేదే, దౌరాత్మ్యం దర్శయతి- యోఽహమసత్తమః అంక మారురుక్షంతం ఆరోఢుమిచ్ఛంతం సుతం. ప్రేమ్ణా నాఽభ్యనందం నాభినందితవానస్మి ౭౦

ఏవ ముక్తో నారదస్త మాశ్వాసయ న్నాహ (మేతి.) హే విశాంపతే మనుజపతే, దైవ గుప్తమితి హేతుగర్భం దైవేన ఈశ్వరేణ, గుప్తత్వాత్ రక్షితత్వాత్ తనయం ప్రతి, తస్య తనయస్య, ప్రభావ మవిజ్ఞాయ అజ్ఞాత్వా, అవిజ్ఞాయేత్యత్ర క్త్వాంతస్య వీత్యుపసర్గేణ సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశే చ పశ్చాన్నఞ్ సమాసః, అతోఽనఞ్ పూర్వ ఇతి న ల్యబ్నిషేధః, మా మా శుచః ఇత్యర్థః. వీప్సా తాత్పర్యేణ మాఙో ద్విరుక్తస్య ప్రయోగః, ప్రభావమేవ వివృణోతి. ప్రావృంక్తే ఇతి సపాదేన శ్లోకేన యత్ యస్య తవ పుత్రస్య యశః జగత్ ప్రావృంక్తే వ్యాప్నోతి ౭౧

(ప్రభు) ర్జితేంద్రియో ధ్రువః, లోకపాలై రింద్రాదిభిరపి, సుదుష్కరం కర్తు మశక్యం కర్మ తపసా భగవత్తోషణపూర్వకసర్వోత్కృష్టపదసంపాదనరూపం కర్మ కృత్వా. అత ఏవ యశో విపులయన్ విస్తారయన్, హే రాజన్! అచిరతః ఆశు, ఏష్యత్యాగమిష్యతి. ౭౨

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి దేవర్షిణా ప్రోక్తం విశ్రుత్య జగతీపతిః,
రాజలక్ష్మీ మనాదృత్య పుత్ర మేవాఽన్వచింతయత్. ౭౩

తత్రాఽభిషిక్తః ప్రయతః తా ముపోష్య విభావరీమ్,
సమాహితః పర్యచర దృష్యాదేశేన పూరుషం ౭౪

త్రిరాత్రాంతే త్రిరాత్రాంతే కపిత్థబదరాశనః,
ఆత్మవృత్త్యనుసారేణ మాసం నిన్యేఽర్చయన్ హరిం. ౭౫

ద్వితీయం చ తథా మాసం షష్ఠే షష్ఠేఽర్భకో దినే,
తృణపర్ణాదిభిః శీర్ణైః కృతాన్నోఽభ్యర్చయ ద్విభుం. ౭౬

ఏవం నారదేనాఽఽభాషితో రాజా పుత్రమేవాఽనుచింతయ న్నాసీ దిత్యాహ మైత్రేయః (ఇతీతి) ఇత్యేవం దేవర్షిణా నారదేన ప్రోక్తం విమృశ్య సవిమర్శ మాశ్రుత్య జగతీపతి రుత్తానపాదః రాజ్యలక్ష్మీ మనాదృత్య ధ్రువమేవ అన్వచింతయత్ ౭౩

ధ్రువో మధువనే కి మకరో దిత్యాహ (తత్రేత్యాదినా.) అభిషిక్తః స్నాతః, యమునాయామితి శేషః, యస్యాం ప్రయాతః తపసే ప్రయాతవాన్ తాం ప్రథమాం రాత్రిం తత్ర మధువనే ఉపోష్య, విభావరీ మిత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, ఉపవసేరభుక్త్యర్థస్య ఆధారస్తు వనమితి, తత్ర తత్రేతి సప్తమీ బోధ్యా సమాహితచిత్తః, దిష్టాదేశేన ఉపదిష్టమార్గేణ, పూరుషం పరమపురుషం, పర్యచరత్ పరిపూజితవాన్ ౭౪

తిసృణాం రాత్రీణాం సమాహార స్త్రిరాత్రం తస్యాంతే, కపిత్థాని బదరాణి చ ఫలాని అశనం యస్య సః, ఆత్మనో దేహస్య, వృత్తిః స్థితిః తదనుసారేణ దేహధారణమాత్రోపయుక్తాహారేణేత్యర్థః. హరి మర్చయన్, మాసం నిన్యేఽతిచక్రమే ౭౫

(అర్భకో) ధ్రువః, షష్ఠే షష్ఠే దినే, జీర్ణైః తృణాదిభిః కృతమన్నం యస్య జీర్ణతృణా ద్యశనః, విభు మర్చయన్, ద్వితీయం మాసం నిన్య ఇత్యనుషంగః. ౭౬

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

తృతీయం చాఽనయ న్మాసం నవమే నవమేఽహని,
అబ్భక్ష ఉత్తమశ్లోక ముపాధావత్ సమాధినా ౭౨

చతుర్థ మపి వై మాసం ద్వాదశే ద్వాదశేఽహని,
వాయుభక్షో జితశ్వాసో ధ్యాయన్ దేవ మధారయత్. ౭౮

పంచమే మాస్యనుప్రాప్తే జితశ్వాసో నృపాత్మజః,
ధ్యాయన్ బ్రహ్మ పదైకేన తస్థౌ స్థాణు రివాఽచలః. ౭౯

సర్వతో మన ఆకృష్య హృది భూతేంద్రియాశయం,
ధ్యాయన్ భగవతో రూపం నాఽద్రాక్షీత్ కించనాపరం ౮౦

(నవమే నవమేఽహని) అబ్భక్షోఽప ఏవ భక్షయన్, తృతీయం చ మాసం నయన్, ఉత్తమశ్లోకం భగవంతం, సమాధినా ఉపాధావత్ ఆరాధితవాన్. ౭౭

(వాయుభక్షః) వాయుమేవ భక్షయన్, చతుర్థమపి మాసం నయన్. జితశ్వాసః జితప్రాణః దేవం భగవంతం, ధ్యాయన్ ఆరాధయన్, ధారణాం కృతవాన్ ప్రతిమాస మాహారసంకోచం తపోతిరేకం చ కృతవానిత్యర్థః ౭౮

(పంచమే మాసి త్వనుప్రాప్తే జితప్రాణో రాజసుతః, బ్రహ్మ భగవంతం ధ్యాయన్, ఏకేన పదా చరణేన, స్థాణురివ నిశ్చలో భూత్వా, తస్థౌ స్థితవాన్ ౭౯

(భూతేంద్రియాశయం) భూతాని భూతసూక్ష్మాణి శబ్దాదీని తద్గ్రాహకానీంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని శబ్దాదివిషయప్రవణానీంద్రియాణీత్యర్థః, తాని ఆశేరతే యస్మిన్ శయనమత్ర నిర్వ్యాపారాం అవ్యాపారిత శ్రోత్రాదీంద్రియవన్మనః సర్వతః సంకల్పవికల్పాదేరాకృష్య నివర్త్య, హృది హృదయపుండరీకే, భగవతో రూపం దివ్యవిగ్రహం, ధ్యాయన్ భగవతో రూపా దపర మన్యన్నాద్రాక్షీత్ నాపశ్యత్. అన్య న్నాఽద్రాక్షీ దిత్యనేన ధ్యానస్య విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్వకథనేన ధ్యానస్య పరినిష్పత్తి ర్నామ ఫలావ్యవహితపూర్వదశోక్తా. ౮౦

ఆధారం మహదాదీనాం ప్రధానపురుషేశ్వరం,
బ్రహ్మ ధారయమాణస్య త్రయో లోకా శ్చకంపిరే. ౭౧

యదైకపాదేన స పార్థివార్భక స్తస్థౌ తదంగుష్ఠనిపీడితా మహీ,
ననామ తత్రార్ధమిభేంద్రధిష్ఠితా తరీవ సవ్యేతరతః పదే పదే. ౭౨

తస్మి న్నభిధ్యాయతి విశ్వమాత్మనో ద్వారం నిరుధ్యాసు మనన్యయా ధియా,
లోకా నిరుచ్ఛ్వాసనిపీడితా భృశం సలోకపాలాః శరణం యయు ర్హరిం ౭౩

దేవా ఊచుః—

నైవం విదామో భగవన్ ప్రాణరోధం చరాచర స్యాఖిలసత్త్వధామ్నః,

తా మేవ ప్రపంచయిష్యన్ తావత్ తత్ప్రభావమాహ (ఆధారమితి త్రిభిః) మహదాదీనాం భూతానాం తత్సంసృష్టానాం చేతనానాం చ ఆధారం ధారకం, అనేన స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకత్వముక్తమ్. సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వమాహ- ప్రధానపురుషేశ్వరం ప్రధానం సూక్ష్మమచిత్తత్త్వం పురుషాః తత్సంసృష్టచేతనాః తేషామీశ్వరం అంతఃప్రవిశ్య నియంతారం "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తే"తి శ్రుతేః. అనేన యన్మహదాదీనాం ధారకత్వ ముక్తం తదప్యంతః ప్రవిశ్య నియమనేనైవేతి విశేషనిష్ఠం బోధ్యమ్. ఏవం భూతం భగవంతం బ్రహ్మ ధారయమాణస్య సతః తస్య తేజః సోఢుమశక్నువంతః త్రయో లోకాః చకంపిరే కంపితాః ౭౧

(స పార్థివార్భకో) ధ్రువః ఏకేన పాదేన, యదా తస్థౌ, తత్ర తదా తస్యాంగుష్ఠేన నిపీడితా నితరాం పీడితా సతీ మహీ భూమి రర్ధేన ధిష్ఠితా ననామ ప్రహ్వీ బభూవ అర్ధశబ్దస్యాత్ర సమాంశ వాచిత్వాభావేఽపి విధేయనమనక్రియావిశేషణత్వాభిప్రాయేణ క్లీబత్వనిర్దేశః, ఇభేంద్రేణ గజశ్రేష్ఠేన, నిధిష్ఠితా అధిష్ఠితా తరీవ నౌర్యథా, పదే పదే ప్రతిపదం, సవ్యేతరతః సవ్యతో వామతశ్చ, నమతి తద్వత్ ౭౨

కించ తస్మిన్ ధ్రువే, ఆత్మనః స్వస్య విశ్వం ద్వారం సర్వాణీంద్రియాణి. ద్వారశబ్దః శ్రోత్రాదీంద్రియపరః. అసుం ప్రాణం చ నిరుధ్య అనన్యయా విషయాంతరరహితయా ధియా, ధ్యాయతి సతి భగవంతమితి శేషః యద్వా విశ్వశబ్దో భగవత్పరః, విష్ణోర్నామసహస్రమిత్యుపక్రమ్య "విశ్వం విష్ణు" రిత్యుక్తత్వాత్ విశ్వాత్మకత్వాత్ విశ్వో విష్ణుః, లోకా ఇంద్రాదిభిః సహితా భృశం నితరాం నిరుచ్ఛ్వాసేన ఉచ్ఛ్వాసాభావేన నిపీడితాః హరిం శరణం యయుః ప్రాపుః ౭౩

శరణప్రాప్తి మేవ ప్రపంచయతి (నైవమితి) హే భగవన్' చరాచరస్య ఏవంవిధం ప్రాణ విరోధం న విదామః కదాచి దపి న జానీమః. అచరగ్రహణం దృష్టాంతార్థమ్. తేషా ముచ్ఛ్వాస

(ధ్రువోపాఖ్యానకథనమ్)

విధేహి తన్నో వృజినా ద్విమోక్షం ప్రాప్తా వయం త్వాం శరణం శరణ్యం. ౮౧

శ్రీ భగవా నువాచ—

మా భైష్ట బాలం తపసో దురత్యయా న్నివ ర్తయిష్యే ప్రతియాత స్వధామ,
యతో హి వః ప్రాణనిరోధ ఆసీ దౌత్తానపాది ర్మయి సంగతాత్మా. ౮౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే. ధ్రువచరితే అష్టమోఽధ్యాయః.

నిరుచ్ఛ్వాసయో రభావాత్ యథా అచరస్య ఉచ్ఛ్వాసాది ర్నాఽస్తి తథా చరస్యాఽపి ప్రాప్త ఇతి తత్ తస్మాత్, అఖిలస త్త్వధామ్నః చిదచిచ్ఛరీరకస్య తవ, నః సంబంధినా మస్మాకం, వృజినాత్ ప్రాణనిరోధరూపాత్ దుఃఖాత్, విమోక్షం విధేహి కురు వయం శరణ్యం సమీహితసాధనత్వేనాఽధ్యవసనీయం త్వాం శరణ ముపాయం ప్రాప్తాః ఉపాయత్వేనాధ్యవస్యామ ఇత్యర్థః ౮౧

ఏవం శరణం గతానాహ శరణ్యో భగవాన్ (మాభైష్టేతి) మా భైష్ట భయం మా కురుత. తపసా దురత్యయం అనుల్లంఘ్యం బాలం నివ ర్తయిష్యే నిష్పాదయిష్యామి, సమీహితేన సంయోజయామీత్యర్థః అతో యూయం స్వధామ స్వస్థానం ప్రతి, యాత గచ్ఛత కోఽసౌ బాలః? కథం చై కస్మాత్ ప్రాణనిరోధాత్ విశ్వస్య ప్రాణనిరోధ ఇత్యత ఆహ, యతో యదీయప్రాణ నిరోధాద్ధేతోః, వః యుష్మాకం ప్రాణనిరోధ ఆసీత్, స ఔత్తానపాదిః ఉత్తానపాదస్య పుత్రో బాలో ధ్రువో, మయి విశ్వప్రాణే ప్రాణనహేతుభూతే మయి, "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ యత్ సాక్షాదపరోక్షాత్ బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతర స్తం మే వ్యాచక్ష్వేతి యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాంతరః యోఽపానేనాఽపానేనేతి స త ఆత్మా సర్వాంతరః" ఇతి శ్రుతేః, సంగతః ఆత్మా అంతఃకరణం యస్య సోఽభూత్ స్వప్రాణనిరోధే నోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసయో రప్యపేక్షమాణస్య విశ్వప్రాణిప్రాణనహేతుభూతస్య మమ, తేన నిరుద్ధత్వాత్ సర్వప్రాణిప్రాణ నిరోధోఽభూదితి భావః ౮౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

త ఏవ ముత్పన్నభయా ఉరుక్రమే కృతావనామాః ప్రయయు స్త్రివిష్టపమ్,
సహస్రశీర్షాఽపి తతో గరుత్మతా మధో ర్వనం భృత్యదిదృక్షయా గతః. ౧

స వై ధియా యోగవిపాకతీవ్రయా హృత్పద్మకోశే స్ఫురితం తడిత్ప్రభమ్,
తిరోహితం సహసై వోపలక్ష్య బహిః స్థితం తదవస్థం దదర్శ ౨

తద్దర్శనే నాగతసాధ్వసః క్షితా వవందతాఽంగం వినమయ్య దండవత్,
దృగ్భ్యాం ప్రపశ్యన్ ప్రపిబ న్నివాఽర్భక శ్చుంబ న్నివాఽఽస్యేన భుజై రివాశ్లిషన్ ౩

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవం భగవతో క్తేషు దేవేషు స్వధామగతేషు, భగవాన్ భక్తానుజిఘృక్షయా, ధ్రువేణ ప్రాత్యక్షిత స్తేన స్తుత స్తం సమీహితేన సంయోజ్య, స్వధామాఽగాత్ తథాఽపి ధ్రువోఽపి సంసాధితసమీహితః స్వధామ జగామేత్యాహ నవమేన మునిః ఏవం భగవగద్వాక్యేన, ఉత్పన్నభయా గతభయా దేవా, ఉరుక్రమే భగవతి విషయే, కృతః ప్రణామో యైస్తే, త్రివిష్టపం సురలోకం, యయుః జగ్ముః సహస్రశీర్షా భగవానపి, భృత్యదిదృక్షయా భృత్యదర్శనేచ్ఛయా, మధోర్వనం గరుత్మతా వాహనభూతేన సహ, గతః జగామ. ౧

(స వై) ధ్రువః యోగవిపాకతీవ్రయా యోగస్య ధ్యానయోగస్య విపాకః ఆపరోక్ష్యప్రతీతిరూపత్వాదివిశేషణవిశిష్టత్వం తేన తీవ్రయా విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితయా ధియా, ప్రథమం హృత్పద్మకోశే, స్ఫురితం సాక్షాత్కృతం, తతః సహసైవ అశ్వేవ, తిరోహితం తతః పునః, బహిస్థితం తడిత్ప్రభం, అంతరావిర్భూతస్య సహసా తిరోధానేన తడిత్సామ్య మభిప్రేత్య తడిత్ప్రభమిత్యుక్తం తదవస్థం యాదృగంతరస్ఫురత్తాదృశ ముపలక్ష్య ప్రత్యభిజ్ఞాయ, దదర్శ సాక్షాత్కృతవాన్. ౨

తస్య భగవతో దర్శనేన ఆగతసాధ్వసః జాతసంభ్రమః అర్భకః ధ్రువః, అంగం శరీరం, క్షితౌ భూమౌ, దండవద్వినమయ్య నతం కృత్వా, అవందత నమస్కృతవాన్. సంభ్రమమేవాహ దృగ్భ్యాం పిబన్నివ ప్రపశ్యన్నివ అవందత, ఆస్యేన చుంబన్నివ అవందత, భుజాభ్యా మాశ్లిషన్నాలింగ న్నివ అవందత, భుజై రితి బహువచన మార్షమ్. ౩

(ధ్రువస్య భగవత్సాక్షాత్కారః)

స తం వివక్షంత మతద్విదం హరిః జ్ఞాత్వాఽస్య సర్వస్య చ హృద్యవస్థితః,
కృతాంజలిం బ్రహ్మమయేన కంబునా పస్పర్శ బాలం కృపాయా కపోలే. ౪

స వై తదైవ ప్రతిపాదితాం గిరం దైవీం పరిజ్ఞాతపరాత్మనిర్ణయః,
తం భక్తిభావోఽభ్యగృణా దసత్వరం పరిశ్రుతోరుశ్రవసం ధ్రువక్షితిః. ౫

ధ్రువ ఉవాచ —

యోఽన్తః ప్రవిశ్య మమ వాచమిమాం ప్రసుప్తాం సంజీవయ త్యఖిలశక్తిధరః స్వధామ్నా,

---

(తం)ధ్రువం వివక్షంతం గుణాన్ వక్తు మిచ్ఛంతం తుష్టూషంత మిత్యర్థః పునరతద్విదం స్తోతు మజానంతం, అస్య ధ్రువస్య, సర్వస్య లోకస్య చ, హృది హృదయే అవస్థితః, హేతుగర్భమిదం హృది అవస్థితత్వాత్ జ్ఞాత్వా స హరిః బ్రహ్మమయేన బ్రహ్మ ప్రణవః వేదో వా, తత్ప్రచురేణ ధ్వనేః, ప్రణవాద్యనుకారిత్వాత్ బ్రహ్మమయేనేత్యుక్తం కంబునా శంఖేన, కపోలే గండే, బాలం ధ్రువం. కృపయా పస్పర్శ మమార్జ ౪

(స వై) ధ్రువః, దైవీం దేవస్య సంబంధినీం దేవేన భగవతావిర్భావితా మిత్యర్థః తాం వేదార్థ ప్రచురాం గిరం వాచం. తదైవ స్పర్శోత్తరకాలమేవ ప్రతిపద్య లబ్ధ్వా. పరితః జ్ఞాతః కార్త్స్న్యేన విదితః పరాత్మనోః పరమాత్మజీవాత్మనోః. నిర్ణయో యాథాత్మ్యం యేన అత ఏవ భక్తిభావః భక్త్యాత్మకో భావోఽభిప్రాయో యస్య, ధ్రువా స్థిరా శాశ్వతీ క్షితిః స్థానం యస్య, అయం।భావినిర్దేశః, అసత్వరః త్వరారహితః, పరిశ్రుతం సర్వతో విఖ్యాత, మురు నిరవధికం శ్రవః కీర్తిర్యస్య తం భగవంతం, అభ్యగృణాత్ అస్తౌషీత్ ౫

తత్ర స్వకీయవాగింద్రియసంజీవయితృత్వేన స్వాసుభవసిద్ధేన జ్ఞానప్రదం చిదచిచ్ఛరీరం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలహేయగంధం ముక్త్యుపాయత్వ ముక్తిప్రదత్వాశ్రితదురితౌఘనివర్తకత్వ నిరతిశయయశఃసంపన్నత్వనిరతిశయానందత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరత్వేన భగవంతం పంచభిః ప్రస్తుత్య, తస్మిన్ స్వమనఃప్రావణ్యమేకేన సంప్రార్థ్య, తత్పాదారవిందధ్యానాసక్త్యై, చితస్య దేహతదనుబంధిహేతుకసుఖదుఃఖాద్యననుభూతి మేకేనాభిధ్యాయ, తతః సాధుపరిత్రాణాయ స్వేచ్ఛో పాత్తాప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహపరత్వేన శంకితబ్రహ్మాదిదేవతానామపి కారణభూతం స్వావతారేణ

అన్యాంశ్చ హ స్తచరణశ్రవణత్వగాదీన్ ప్రాణా న్నమో భగవతే పురుషాయ తుభ్యం ౬

ఏక స్త్వమేవ భగవ న్నిద మాత్మశక్త్యా మాయాఖ్య యోరుగుణయా మహదాద్యశేషం,
సృష్ట్వాఽనువిశ్య పురుష స్తదసద్గుణేషు నానేవ దారుషు విభావసు వద్విభాసి ౭

సాక్షి జ్జగదవితారం త్రిభిః ప్రస్తుత్యైకేన తం శరణ మాగత్య పురుషార్థమూర్తే స్తస్య భజనా దాశిషాం సత్యతాం వదన్, నిరతిశయవాత్సల్య మేకేన స్తౌతి (య ఇతి ద్వాదశభిః.) తత్ర తావత్ వాగాదీంద్రియసంజీవయితృత్వేన స్వస్మై నిదర్శితేన జ్ఞానప్రదత్వం నిశ్చిన్వ న్నమస్కరోతి (య ఇతి) యో భగవాన్, ప్రసుప్తాం స్వకార్యాక్షమాం ఇమాం తు ప్రవృత్తాం మే స్తోతుకామస్య మమ వాచం వాగింద్రియ మంతఃప్రవిశ్య సంకల్పరూపజ్ఞానేనాత్రానుప్రవేశ ఉచ్యతే, పూర్వమేవ ప్రవిష్టత్వాత్ సంజీవయతి తత్ర హేతుః అఖిలశ క్తిధరః అఘటితఘటనాదిసర్వశ క్తే స్తవేద ముపపన్న మితి భావః. తథా స్వధామ్నః స్వధామభూతాన్ స్వశరీరభూతానితి యావత్. తృతీయాంతపాఠే స్వధామ్నా స్వకీయ సంకల్పరూపేణ జ్ఞానేనాఽంతఃప్రవిశ్యేత్యన్వయః హ స్తచరణశ్రవణత్వగాదీన్ హ స్తచరణగ్రహణం పాయూపస్థయోః కర్మేంద్రియయో రుపలక్షణం, శ్రవణత్వగ్గ్రహణ మవశిష్టజ్ఞానేంద్రియాణాం, ఆదిశబ్దేనాఽంతఃకరణచతుష్టయాధిష్ఠాతృదేవతాసంగ్రహః అన్యాన్ ప్రాణా నింద్రియాణి సంజీవయతి తస్మై, భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యమూర్తయే పురుషాయ పురుషాంతర్యామిణే, అనేన జవాంతర్యామిత్వ ముక్తం పూర్వ మచిదంతర్యామిత్వకథనాత్ తుభ్యం నమః కృత్స్న చిదచిదంతరాత్మత్వేన తత్సంజీవయితృత్వేన జ్ఞానప్రదత్వం త్వయ్యేవోపపన్నమితి భావః ౬

నను 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్, అనేన జీవేనాఽఽత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' ఇతి జగత్స్రష్టురేవాఽనుప్రవేశశ్రవణాత్ నాఽహం చిదచిదంతరాత్మేత్యత్ర జగత్స్రష్టాఽపి త్వ మేవేత్యాహ (ఏక ఇతి) హే భగవన్! ఇదం పరిదృశ్యమానం మహదాదిసమష్టివ్యష్ట్యాత్మక మశేషం సర్వం జగత్, ఉరుగుణయా వివిధ పరిణామక్షమస త్త్వాదిగుణయా ఆత్మశక్త్యాఽఽత్మనః స్వస్య సంబంధిన్యా శక్త్యా కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధివిశేషణభూతయా మాయాఖ్యయా ప్రకృత్యా సృష్ట్వా సదసత్‌గుణేషు కార్యకారణభూతేషు స త్త్వాదిగుణమయపదార్థేషు పురుషో జీవశరీరకః అనువిశ్య త్వ మేక ఏవ సన్ దారుషు హ్రస్వదీర్ఘఋజువక్రాదిభేదభిన్నేషు దారుషు, విభావసు-వదగ్నివత్, నానేవ బహుధేవ విభాసి, అత్ర విభావసుదృష్టాంతేన స్వశరీరభూత చిదచిద్గతగుణాస్పర్శో వివక్షితః, ఇవశబ్దేన వస్తుత ఏకత్వం దేవమనుష్యాదిశరీరసంసృష్టజీవాంతరాత్మకత్వకృతం బహుత్వమపి వివక్షితమ్ ౭

(ధ్రువకృతవిష్ణుస్తుతిః)

త్వద్దత్తయా వయునయేద మచష్ట విశ్వం సుప్తప్రబుద్ధ ఇవ నాథ భవత్ప్రపన్నః,
తస్యాఽపవర్గ్యశరణం తవ పాదమూలం విస్మర్యతే కృతవిదా కథ మార్తబంధో ౮

నూనం విముష్టమతయ స్తవ మాయయా తే యే త్వాం భవాప్యయవిమోక్షణమన్య హేతోః,
అర్చంతి కల్పకతరుం కుణపోపభోగ్య మిచ్ఛంతి యత్స్పర్శజం నిరయేఽపి నౄణాం. ౯

ఏవం నిఖిలజగదేకకారణత్వేన కృత్స్నచిదచిదంతరాత్మత్వేన నిరస్తనిఖిలదోషత్వేన చ వాగాదీంద్రియసంజీవయితృత్వా త్తస్యైవ జ్ఞానప్రదత్వ ముక్తం, తదేవ నిదర్శయన్ తస్యైవ నిరతిశయ పురుషార్థసాధనత్వేన భజనీయతామాహ (త్వద్దత్తయేతి) త్వదీయయా 'తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్। దదామి బుద్ధియోగం తం' ఇతి వదతా త్వయా దత్తయా వయునయా జ్ఞానేన, ప్రీత్వ మార్షమ్ హే నాథ ! భవంతం ప్రపన్నః శరణం గతో బ్రహ్మా చతుర్ముఖః సుప్తప్రబుద్ధ ఇవ పూర్వం సుప్తః పశ్చాత్ ప్రబుద్ధ ఇవ విశ్వ మచష్ట అపశ్యత్, విశ్వరచనోపయోగి జ్ఞానవిధురః త్వత్ప్రపత్త్యా త్వద్దత్తజ్ఞానేనాఽసృజదిత్యర్థః నాత్ర భూతార్థవివక్షా పశ్యతీత్యర్థః, హే ఆర్తబంధో ! ఆర్తానాం తాపత్రయాతురాణాం బంధో, అపవర్గశరణం ముక్త్యుపాయం అపవర్గ్యమితి పాఠే, స్వార్థే ష్యఞ్ అపవర్గే భవ మాపవర్గ్యం, సుఖం తత్సాధన మితి వా, తవ పాదమూలం, కృతవిదా సర్వేంద్రియోపజీవనేన జ్ఞానప్రదత్వా ద్యుపకారజ్ఞేన కథం విస్మర్యతే ఏవం మహోపకారిణం త్వా మభజంతః కృతఘ్నా ఏవేత్యర్థః ౮

తథా త్వాం భజంతోఽపి మాదృశాః సకామాః మందభాగ్యా ఏవేత్యాహ (నూనమితి) కల్పకతరుం కల్పకతరుతుల్యం, ఆశ్రితాభీష్టార్థప్రదత్వేన కల్పతరుతౌల్యం వివక్షితం, తతో నిరతిశయ గుణవత్తామాహ— భవాప్యయవిమోక్షణం భవో జన్మ అప్యయో మరణం తయో ర్మోక్షణం మోచనం యస్మా త్తం, యద్వా భవాప్యయౌ విమోక్షయతీతి ణ్యంతాత్ కర్తరి ల్యుట్, బాహులకాత్ ముక్తిప్రద మిత్యర్థః ఏవంభూతం త్వాం యే మాదృశా లోకాః అన్యహేతోః అన్యస్య త్రివర్గస్య హేతోః కారణాత్ భజంతి తే జనాః తవ మాయయా 'మమ మాయా దురత్యయా' ఇత్యుక్తవిధయా విమృష్ట మతయః అపహృతజ్ఞానాః, నూనమితి నిశ్చయే. కుణ స్తే విముష్టమతయ ఇత్యత్రాహ, యద్యస్మాత్ స్పర్శజం విషయేంద్రియసంబంధజం, అత ఏవ వై నిరయేఽపి స్థానస్య పరమాత్మన ఇత్యుక్తవిధయా నరకప్రాయేఽపి సంసారే నృణాం కుణపోపభోగ్యం కుణపేన శవతుల్యేన శరీరేణోపభోగ్యం సుఖమితి శేషః ఇచ్ఛంతి. ౯

యా నిర్వృతి స్తనుభృతాం తవ పాదపద్మ
ధ్యానాద్భవజ్జనకథాశ్రవణేన వా స్యాత్,
సా బ్రహ్మణి స్వమహిమన్యఽపి నాద మా భూత్
కిం త్వంతకాసిలులితాత్ పతతాం విమానాత్. ౧౦

భక్తిం ముహుః ప్రవహతాం త్వయి మే ప్రసంగో
భూయా దనంత మహతా మమలాశయానామ్,
యేనాఽంజసోల్బణ మురువ్యసనం భవాబ్ధిం
నేష్యే భవద్గుణకథామృతపానమత్తః. ౧౧

నను స్వర్గస్యాఽపి సుఖత్వప్రతిపత్తేః కిం తదర్థం భజమానాన్ నిందిత్వా నిష్కామాన్ ప్రశంససీ త్యాశంకాయాం స్వర్గజస్యాల్పాస్థిరత్వా న్నిందామీ త్యభిప్రేత్య కిం వక్తవ్యం, నిష్కామభక్తి సాధ్యస్యాపవర్గికసుఖస్య నిరవధికత్వాత్ న తేన స్వర్గజస్య సామ్యమితి. యత్త్వచ్చరణధ్యానత్వద్భక్త జనకథాశ్రవణజన్యసుఖేనాఽపి న కైవల్యమపి సమానమితి కైముత్యనయేనాహ (యేతి) తనుభృతాం దేహినాం, తవ చరణకమలధ్యానాత్, భవజ్జనా భాగవతాస్తేషాం కథాశ్రవణేన వా, యా నిర్వృతిః, సుఖం స్యాత్, సా నిర్వృతిః, హే నాథ! స్వమహిమన్యపి స్వాభావికగుణాష్టకరూపమహిమ్ని బ్రహ్మణి శుద్ధాత్మన్యనుభూయమానేఽపి మాభూ న్నాస్తీత్యర్థః అంతకాసిలులితాత్ అంతకాఖ్యశస్త్రక్షతాత్ విమానాత్ పతతాం స్వర్గిణాం నిర్వృతిః స్యాత్ కిం, నాస్త్యేవేత్యర్థః ౧౦

ఏవం నిత్యనిరతిశయానందసాధనభూతం త్వాం, క్షయిష్ణు సాతిశయాల్పసుఖసాధనత్వేన భజంతో మాదృశా మందభాగ్యా ఏవేత్యుక్త్వా స్వస్య సత్సంగతికథాశ్రవణాదిప్రణాడ్యా భక్తి మహైతు కీం ప్రార్థయతి (భక్తిమితి) హే అనంత! దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహిత! త్వయి నిరస్తనిఖిలదోష సార్వజ్ఞ్యనిరతిశయానందత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరే త్వయి, ముహుః పునః పునః, నిరంతరమిత్యర్థః భక్తిం ప్రవహతాం కుర్వతా మత ఏవాఽమలః ఆశయోఽంతఃకరణం యేషాం మహతా, మక్రోధాద్యాత్మగుణ యుక్తానాం ప్రసంగః, ప్రకృష్టః సంగః మహతామితి సంబంధమాత్రే షష్ఠీ, మహత్సంబంధిసంగమః మహత్సు సంగమ ఇత్యర్థః. మే స్యాత్, యేన మహత్సంగేన హేతునా, ప్రవృత్తా యా భవతో గుణకథా సైవ మధు తస్య పానేన, మత్తః తృప్తః నిరస్తతాపత్రయ ఇత్యర్థః. ఉరువ్యసనం అధిక దుఃఖం, గర్భ, మత ఏవోల్బణం, దుస్సహం నేష్యే తరామి. ౧౧

(ధ్రువకృతవిష్ణుస్తుతిః)

తే న స్మరం త్యతితరాం ప్రియ మీశ మర్త్యం
యే చాఽన్వదః సుతసుహృద్గృహవిత్తదారాః,
యే త్వబ్జనాభ భవదీయపదారవింద
సౌగంధ్యలుబ్ధహృదయేషు కృతప్రసంగాః ౧౨

తిర్యఙ్నగద్విజసరీసృపదేవదైత్య
మర్త్యాదిభిః పరిచితం సదసద్విశేషమ్,

న కేవలం సత్సంగతేః కథాశ్రవణాదిప్రణాడ్యాపవర్గికసుఖసాధనత్వమేవ కింతు జీవద్దశాయా మపి దేహతదనుబంధినిమిత్తసుఖదుఃఖాద్యహేతుత్వమపీత్యాహ (త ఇతి) హే ఈశ! మర్త్యం మరణశీల మపి అతితరాం ప్రియం శరీరం యే చ అనుమర్త్య మనుసృత్య గచ్ఛంతి వర్తంతే ఇత్యనుగాః సుతాదయః తాంస్తు తే జనా న స్మరంతి నాఽభిమన్యంతే ఇత్యర్థః కే తే ఇత్యత్రాహ- హే అబ్జనాభ! యే జనా భవదీయపదారవిందయోః యత్సౌగంధ్యం తేన తస్మిన్ వా లుబ్ధం హృదయం యేషాం తేషు భాగవతేషు కృతః ప్రసంగో యైస్తే ఇత్యర్థః ౧౨

అబ్జనాభేత్యనేన నిరతిశయసౌగంధ్యవద్దివ్యమంగళవిగ్రహవైశిష్ట్యముక్తం మహదాద్యశేషం సృష్ట్వాఽనుప్రవిశ్య పురుష ఇత్యనేన ప్రకృతిప్రాకృతపురుషశరీరకత్వం చ, ఏవం స్థూలసూక్ష్మశరీర ద్వయముక్తమ్ అనంతేత్యనేన సత్యజ్ఞానానందలక్షణం దివ్యాత్మస్వరూపమేతత్త్రితయమేవ యథావ ద్వివేచయన్ శరణం వ్రజతి (తిర్యగిత్యాదిభిశ్చతుర్భిః.) తత్రాఽఽద్యేన స్థూలరూపం ప్రపంచయతి (తిర్యగితి.) హే పరమ! స్థూలసూక్ష్మరూపాభ్యాం విలక్షణ నిఃసమాభ్యధిక! అత ఏవాఽజ! స్థూలరూప గతోత్పత్తివినాశరహిత! నగాః స్థావరాణి ఏతచ్చరాణామప్యుపలక్షణం, తిర్యంచః పశుమృగాదయః, ద్విజా అండజాః ఏషాం తిర్యక్త్వాదేవ సంగ్రహే సిద్ధే గోబలీవర్దన్యాయేన పృథగ్గ్రహణమ్ ఏవం సరీసృపగ్రహణం చ, ఆదిశబ్దేన స్వేదజోద్భిజ్జసంగ్రహః, తిర్యగాదిభిః పరిచితం పరితో వ్యాప్తం సదసత్ చిదచిదాత్మకం విశేషం విశేషః పృథివీ సోఽస్యాస్తీతి విశేషం. అర్శ ఆదేరాకృతిగణత్వాదచ్. విశేషపర్యంతమిత్యర్థః మహదాది మహాన్ ఆదిర్యస్య అనేకం వివిధవిచిత్రసన్నివేశం, స్థవిష్ఠం స్థూలం బ్రహ్మాండాత్మకం, తే తవ రూపం వేద్మి త్వచ్ఛరీరత్వేన వేద్మీత్యర్థః అతః స్థూలరూపాత్ పరం విలక్షణం యద్దివ్యమంగళవిగ్రహాత్మకం సూక్ష్మం రూపం తదపి న వేద్మీతి న, కింతు త్వత్ప్ర సాదాత్ వేద్మ్యేవేత్యర్థః. పరం రూపం విశినష్టి. యత్ర యద్విషయే వాదః ప్రాకృతత్వాప్రాకృతత్వ

రూపం స్థవిష్ఠ మజ తే మహదాద్యనేకం
నాఽతః పరం పరమ వేద్మి న యత్ర వాదః. ౧౩

కల్పాంత ఏత దఖిలం జఠరేణ గృహ్ణన్
శేతే పుమాన్ స్వదృగనంతసఖ స్తదంకే,
యన్నాభిసింధురుహకాంచనలోకపద్మ
గర్భే ద్యుమాన్ భగవతే ప్రణతోఽస్మి తస్మై. ౧౪

త్వం నిత్యముక్త పరిశుద్ధ విబుధ ఆత్మా
కూటస్థ ఆదిపురుషో భగవాం స్త్ర్యధీశః,

వాదః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః యద్వా అవేద్మీతి చ్ఛేదః. అవేద్మీత్యకారో నిపాతో నఞ్పర్యాయః. తతశ్చ అతః స్థవిష్ఠా ద్రూపాత్ పరం విలక్షణం "న భూతసంఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః" ఇత్యుక్తాప్రాకృతదివ్యవిగ్రహాత్మకం రూపం తతః పరం దివ్యాత్మస్వరూపం సత్యం జ్ఞానమనంత మిత్యుక్తవిధ మవేద్మీతి న, కింతు త్వత్ప్రసాదాత్ జానా మ్యేవేత్యర్థః రూపం స్వరూపం బోధయన్ విశినష్టి (యత్ర వాద ఇతి.) యత్ర స్వరూపే చ వాదః దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిజాతీయవాదః నిర్విశేషత్వ వాదశ్చ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః యత్ర వాదః శబ్దవ్యాపారో నాఽస్తి తద్బ్రహ్మస్వరూపం చ న వేద్మీతి వ్యాఖ్యానం త్వయుక్తం "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి, శాస్త్రయోనిత్వాత్, వచసాం వాచ్యముత్తమం నతాస్మ సర్వవచసాం ప్రతిష్ఠా యత్ర శాశ్వతీ. వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్యః" ఇత్యాది శ్రుతిసూత్ర స్మృతిభిః శాస్త్రైకవేద్యత్వాభిధానాత్. ౧౩

కిం చ యః పుమాన్ నేతచ్చిదచిదాత్మకం జగత్, కల్పాంతే ప్రళయే, జఠరే గృహ్ణన్ కుక్షౌ నివేశ్యేత్యర్థః. స్వస్మిన్ దృక్ యస్య స్వానుభవైకశీల ఇత్యర్థః. అనంతసఖః శేషసహాయః, తదంతే అనంతభోగే, శేతే యోగనిద్రారూఢో భవతి, యస్య పుంసో నాభిరేవ సింధు స్తస్మిన్ ఉద్భూతం కాంచనమయం లోకాత్మకం పద్మం తస్య గర్భే కర్ణికాయాం, ద్యుమాన్ తేజస్వీ బ్రహ్మా భవతి, తస్మై భగవతే తుభ్యం, ప్రణతోఽస్మి ౧౪

ఏవం రూపం విశిష్య పునః స్వరూపం విశినష్టి (త్వమితి ద్వాభ్యామ్) నను జీవవత్ మమాపి స్థూలసూక్ష్మశరీరత్వే తతః కో విశేష ఇత్యత్రాహ (త్వమితి.) త్వ మకర్మాయత్తస్వేచ్ఛోపాత్తా ప్రాకృతదివ్యమంగళగుణాస్పదవిశిష్టః త్వం స్థితౌ నిమిత్తభూతాయాం, జగత్పాలనార్థమిత్యర్థః. అధిమఖః యజ్ఞారాధ్యో యజ్ఞఫలప్రదశ్చ, వ్యతిరిక్తః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణః. ఆస్సే తిష్ఠసి.

(ధ్రువకృతవిష్ణుస్తుతిః)

యద్బుద్ధ్యవస్థితి మఖండితయా స్వదృష్ట్యా
ద్రష్టా స్థితావధిమఖో వ్యతిరిక్త ఆస్సే. ౧౫

అత్రాధిమఖ ఇత్యనేన స్థితా విత్యనేన చ 'పరిత్రాణాయ సాధూనా' మిత్యుక్తరీత్యా సర్వయజ్ఞారాధ్యత్వాయ సాధుపరిత్రాణాయ చ త్వజ్జన్మ, నతు జీవవత్ కర్మాయత్త మిత్యవగమ్యతే, అవ్యతిరిక్త ఇతి చ్ఛేదే ప్రకృతిపురుషవిలక్షణ ఏవ తాభ్యా మపృథక్త్వే నాఽవస్థిత ఇత్యర్థః నన్వనంతవిచిత్రస్థిరచరాత్మకస్య జగతో, ధారణపోషణ భోగాద్యాత్మకం పాలనం కథమేకేన మయా యుగపత్ కర్తుం శక్యమిత్యత్రాహ (బుద్ధ్యవస్థితం) బుద్ధావవస్థితం విషయీభూతం సంకల్పరూపజ్ఞానవిషయమితి యావత్, అఖండితయా అసంకుచితయా స్వదృష్ట్యా సంకల్పరూపజ్ఞానేన, ద్రష్టా సాక్షాత్కర్తాఽసి, కృత్స్నస్య జగతః సర్వదేశ కాలావస్థాస్వనిష్టనిరసనేష్టప్రాపణాత్మకపరిపాలనోపయోగ్యసంకుచితత్వ సంకల్పరూపజ్ఞానాశ్రయోఽసీత్యర్థః స్థితావధిమజవ్యతిరిక్త ఇత్యపి పాఠః. తత్ర అజః ప్రకృతిపురుషగతస్వరూపాన్యథాభావ రూపోత్పత్త్యాదిరహితః, అత ఏవ వ్యతిరిక్తః ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణః, స్థితావధిం వ్యవస్థితావధిం మత్స్యావతారపర్యంతం వా యత్త్వం జగత్సర్వ మఖండితజ్ఞానేన సాక్షాత్కుర్వన్ ఆస్సే ఇత్యర్థః ఏవం తత్త్వం నిత్యముక్తః వ్యాప్యవస్తుగతదోషాస్పృష్టః అనేనాఽచిద్వ్యావృత్తిః, అచిద్ద్రవ్యం హి అవ్యక్తమహదాదికం స్వకార్యేషు పృథివ్యాదిషు వ్యాప్తమ్ తద్గతదోషైః స్పృష్టమ్ ఏవం జీవవ్యావృత్తిశ్చ జీవోఽపి దేవాదిశరీరేషు వ్యాప్తః పరమార్థతః తద్గతదోషై రస్పృష్టోఽప్యహం మమాభిమానాభ్యాం క్లిశ్యతీతి న నిత్యముక్తః. త్వం తు నిత్యముక్త ఇతి భావః తత్రహేతుః- విశుద్ధః అకర్మవశ్యః, నిత్యముక్తశబ్దాత్ పరస్య సుపోలోప ఆర్షః కర్మధారయో వా. విశుద్ధత్వే హేతుః పరిబుద్ధః అసంకుచితజ్ఞానః, జీవో హి కర్మాయత్తసంకోచవికాసభాక్ భావరూపజ్ఞానాశ్రయో న పరిశుద్ధ ఇతి భావః, తత్ర హేతుః-కూటస్థః నిర్వికారః, స్వరూపతః స్వభావతోఽపి నిర్వికారస్త్వం జీవస్తు స్వభావతో వికారీ, నను నిత్యముక్తత్వ పరిబుద్ధత్వవిశుద్ధత్వాని ముక్తేషు నిత్యసిద్ధేషు చాఽతివ్యాప్తాని, తత్రాహ- ఆత్మా తేష్వంతఃప్రవిశ్యధారకః న చాఽఽత్మత్వ మప్యతిప్రసక్త మత ఉక్త మాదిపురుషో భగవాన్ అధీశ ఇతి ఆదిపురుష ఇతి కర్మధారయః, ఆదిశబ్దశ్చ కారణవాచీ. కారణం హి కార్యస్యాది. జగత్కారణభూతః పురుష ఇత్యర్థః, జగత్కారణత్వం చ న ముక్తేషూపపన్నం "జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణా దసన్నిహితత్వాచ్చ భోగమాత్రసామ్యలింగా చ్చేతి", ముక్తేషు జగద్వ్యాపారాభావస్య సూత్రితత్వాత్ భగవచ్ఛబ్దేన సమగ్రషాడ్గుణ్యపరిపూర్ణత్వ ముచ్యతే, తదప్యనతిప్రసక్తమేవ అధీశః త్రయాణాం సత్త్వరజస్తమసాం తత్పరిణామరూపాణాం త్రయాణాం లోకానాం వా అధీశః, ఇదమప్యనతిప్రసక్త మేవేతి త్రివిధచేతనవ్యావృత్తిః. ౧౫

యస్మిన్ విరుద్ధగతయో హ్యనిశం పతంతి
విద్యాదయో వివిధశక్తయ అనుపూర్వ్యాత్,
తద్బ్రహ్మ విశ్వభవ మేక మనంత మాద్య
మానందమాత్ర మవికార మహం ప్రపద్యే ౧౬

నను కథ మచేతనేషు చాఽవస్థితస్యాఽపి తద్గతదోషాస్పర్శః న చాఽకర్మవశ్యత్వా దుపపత్తిః పుణ్యాపుణ్యసజాతీయచేష్టితాని కుర్వతః తదవశ్యత్వానుపపత్తే రిత్యత్రాహ (యస్మిన్నితి,) విరుద్ధమతయః విరుద్ధా మతి ర్యాసు తా, ఆశ్రయాంతరేషు సామానాధికరణ్యానర్హాః విద్యాదయో జ్ఞానాదయః వివిధాః శక్తయః అనుపూర్వ్యాత్ క్రమేణ యస్మిన్ పతంతి ఆవిర్భవంతి. శక్తిర్హి కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధ విశేషణం, తత్ర సృష్టిస్థిత్యంతఃప్రవేశనియమనసంహారాదీనాం క్రమికత్వేన పౌర్వాపర్యాత్ తదుపయుక్త శక్తీనా మపి తద్ద్వారా పౌర్వాపర్య మత్ర వివక్షితం, సర్వదా సర్వశక్తేస్తస్య క్రమేణ శక్త్యాశ్రయత్వా యోగాత్ ఏవం చ సర్వశక్తే స్తస్య సర్వముక్త ముపపన్నమితి భావః, ఉక్తాకారం బ్రహ్మ జగత్కారణత్వేన లక్షణేన లక్షయన్ సంగ్రహేణ తత్స్వరూపమపి శోధయన్ శరణం వ్రజతి (తదితి) తద్బ్రహ్మ విశ్వభవమేక మిత్యనేన 'యతో వా ఇమాని భూతానీ'తి వాక్యం స్మారితమ్, అవికార మానందతన్మాత్ర మనంత మితి పదత్రయేణ 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మే'తి వాక్యం స్మారితం తత్రాహ- జన్మాదివాక్యే జగత్కారణత్వేనోపలక్షితస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం సత్యాదివాక్యే శోధితమ్. ఏవమత్రాఽపి. తథాహి విద్యాదయో వివిధశక్తయ ఇత్యనేన సృష్ట్యాద్యుపయుక్తాః 'పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ' ఇత్యుక్తశక్తీనా మభిధానేన జగజ్జన్మాదయోఽప్యుపస్థాపితాః సర్వశక్తిమత్త్వేన ప్రసిద్ధం బ్రహ్మ యస్మిన్నితి యచ్ఛబ్దేనాఽనూద్యోపస్థితానాం జన్మాదీనాం లక్షణత్వ ముచ్యతే (విశ్వభవమితి) భవత్యస్మాదితి భవం విశ్వస్య భవం విశ్వభవం విశ్వోత్పత్తికారణమిత్యర్థః, ఏకశబ్దేనోపాదానత్వం నిమిత్తత్వం స్థితిసంహారకారణత్వం చైకస్యైవేతి వివక్షితమ్. తద్బ్రహ్మేత్యనేన 'అధీహి భగవో బ్రహ్మే' త్యుపక్రమే పృష్టస్య ప్రతివచనత్వసమర్థకం 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే'తి వాక్యం స్మారితమ్, ఏవం జగత్కారణత్వేనోపలక్షితం బ్రహ్మ స్వరూపతో లక్షయతి (అవికారమితి,) అనేన సత్యపదం స్మారితమ్ తేన హి సతతపరిణామినోఽచేతనాత్ సంసృష్టాత్ చేతనాచ్చ వైలక్షణ్యముక్తమ్. ఏవ మత్రాఽప్యవికారపదేన ఆనందమాత్రం మాత్రచా క్వాపి జడత్వవ్యావృత్తిః, అనేన జ్ఞానపదం స్మారితమ్. అనుకూలజ్ఞానమేవ హి ఆనందః, శ్రౌతస్యాఽపి జ్ఞానపదస్యాఽఽనందరూప జ్ఞానపర్యవసానత్వద్యోతనాయాఽఽనందశబ్దః ప్రయుక్తః, అనేనాఽఽనందపదేన నిత్యాసంకుచితానుకూల జ్ఞానాశ్రయిత్వం వివక్షితం, తేన ముక్తచేతనవ్యావృత్తిః, తే హి బద్ధదశాయాం సంకుచితజ్ఞానత్వేన న నిత్యాసంకుచితజ్ఞానాః, అనంతపదేన దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యం వివక్షితం, అనేన నిత్యసిద్ధ

(విష్ణునా ధ్రువాయ వరప్రదానం)

సత్యాశిషో హి భగవం స్తవ పాదపద్మ
మాశీ స్తథానుభజతః పురుషార్థమూర్తేః,
అప్యేవ మార్య భగవాన్ పరిపాతి దీనాన్
వాశ్రేవ వత్సక మనుగ్రహకాతరోఽస్మాన్. ౧౭

మైత్రేయ ఉవాచ—
అథాఽభిష్టుత ఏవం వై సత్సంకల్పేన ధీమతా,
భృత్యానురక్తో భగవాన్ ప్రతినంద్యేద మబ్రవీత్ ౧౮

శ్రీ భగవానువాచ—
వేదాఽహం తే వ్యవసితం హృది రాజన్యబాలక,
తత్ప్రయచ్ఛామి భద్రం తే దురాప మపి సువ్రత. ౧౯

వ్యావృత్తిః, తేషాం స్వరూపస్యాణుపరిమాణత్వేనాఽనంతత్వాభావాత్ తత్ర దేశపరిచ్ఛేదో నామ ఇద మత్ర న భవతీతి కాలపరిచ్ఛేదో నామ ఇద మిదానీం న భవతీతి ఏవంరూపః ఏత ద్ద్వయరహితః వస్తుపరిచ్ఛేదో నామ సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వమ్, ఏవంభూతం బ్రహ్మాండం ప్రపద్యే శరణం గతోఽస్మి. ౧౬

ఏవం బ్రహ్మస్వరూపగుణాన్ విశోధ్య తం ప్రపద్యైతద్భజనస్య ఫలావినాభూతత్వ మావిష్కుర్వన్ వాత్సల్యనిధే స్తస్యాఽభిమతార్థా దప్యతిశయితపురుషార్థప్రదత్వ మాహ (సత్యాశిష ఇతి) హే భగవన్' సత్యాశిషః ఆశిషః సత్యాః క్రియంతే యేన స సత్యాశీః తస్య పురుషార్థమూర్తేః స్వయం పురుషార్థభూతస్వరూపస్య తవ పాదపద్మం యథా ఆశీః తథా ఇచ్ఛానురూప మిత్యర్థః. అనుభజతోఽత ఏవ దీనాన్ త్రివర్గనిష్ఠా నప్యేవంభూతా నస్మాన్ అనుగ్రహకాతరః అనుగ్రహైకవివశః భగవాన్ షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః భవాన్ వత్సకం స్వార్థే కః, వాశ్రేవ నవప్రసూత ధేనురివ హే ఆర్య ! స్వామిన్ ! పరిపాతి అభిమతప్రదానేన పరిపాతి, పరీత్యుపసర్గేణ సర్వతః పాతి సంసారభయాచ్చ పాతీత్యయమర్థో వివక్షితః ౧౭

స్తుతి ముపసంహరతి (అథేతి.) సత్సంకల్పేన దృఢసంకల్పేన ధీమతా ధ్రువేణైవ మభిష్టుతః స్తుతః అనంతరం భక్తే ష్వనురక్తో నిరతిశయప్రీతిమాన్ భగవాన్. ప్రతినంద్య స్తుతిమితి శేషః, ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్ ౧౮

ఉక్తం ఏవాహ (వేదేతి.) హే రాజన్యబాలక' తే త్వయా, హృది వ్యవసితం అభిమతవిషయత్వేన నిశ్చిత మహం వేద జానామి, తే త్వయా వ్యవసిత మితరై రురాపం దుర్లభమితి హే సువ్రత ! తే తుభ్యం ప్రయచ్ఛామి దదామి. ౧౯

నాన్యై రధిష్ఠితం భద్ర యద్ భ్రాజిష్ణు ధ్రువక్షితి,
యత్ర గ్రహర్క్షతారాణాం జ్యోతిషాం చక్రమాహితమ్. ౨౦

మేఢ్యాం గోచక్రవత్ స్థాస్ను పరస్తాత్ కల్పవాసినామ్,
ధర్మోఽగ్నిః కశ్యపః శుక్రో మునయో యే వనౌకసః,
చరంతి దక్షిణీకృత్య భ్రమంతో యత్సతారకాః. ౨౧

ప్రస్థితే తు వనం పిత్రా దత్త్వా గాం ధర్మసంశ్రయః,
షట్త్రింశత్ వర్షసాహస్రం రక్షితాఽవ్యాహతేంద్రియః ౨౨

త్వద్భ్రాత ర్యుత్తమే నష్టే మృగయాయాం తు తన్మనాః,
అన్వేషంతీ వనం మాతా దావాగ్నిం సా ప్రవేక్ష్యతి ౨౩

వ్యవసితమేవ ప్రపంచయతి (నాన్యైరితి సార్ధద్వయేన) హే భద్ర! ధ్రువ' ధ్రువా శాశ్వతీ, క్షితే ర్వాసో యస్మిన్ భ్రాజిష్ణు దీప్తిమత్ అన్యై రనధిష్ఠితం యత్ర స్థానే జ్యోతిషాం జ్యోతీరూపాణాం గ్రహాదీనాం చక్రమాహిత మర్పితమ్ ౨౦

ధాన్యాక్రమణాయ భ్రామ్యమాణానాం పశూనాం బంధనస్తంభో మేఢిః. తస్యాం గోచక్రవత్ బలీవర్దసమూహవ న్నిహిత మిత్యర్థః. కల్పవాసినాం అవాంతరకల్పవాసినాం పరస్తాదపి స్థాస్ను లోకత్రయనాశేఽప్యనశ్వరం, ధర్మాగ్న్యాదయో నక్షత్రరూపాః వనౌకసో మునయః సప్తర్షయః యత్ ప్రదక్షిణీకృత్య భ్రమంతః చరంతి ౨౧

తత్స్థానం రాజ్యా దనంతరం ప్రాప్స్య సీత్యాహ (ప్రస్థిత ఇతి) తుభ్యం గాం పృథివీం దత్త్వా పిత్రా ఉత్తానపాదేన వనం ప్రస్థితే ఇతి భావేక్తః, వనం ప్రతి గమనే సతి ధర్మసంశ్రయః వర్ణాశ్రమధర్మపరిపాలకః భవాన్, షట్ త్రింశద్వర్షసాహస్రం వర్షాణాం సహస్రాణి తతః సమాహారే ద్విగుః, అవ్యాహతేంద్రియః అపిహతేంద్రియః. రక్షితా రక్షిష్యతి, గామిత్యనుషంగః ౨౨

త్వయాఽసంకల్పిత మపి మద్భక్తే త్వయి ద్రోహో దేవం భవిష్యతీత్యాహ కేన (త్వద్భ్రాత రీతి) ఉత్తమాఖ్యే త్వద్భ్రాతరి మృగయాయాం నష్టే సతి తస్మి న్నుత్తమే మనో యస్యాః సా మాతా సురుచిః, వనం ప్రవిశ్య, దావాగ్నిం ప్రవేక్ష్యతి ౨౩

(విష్ణునా ధ్రువాయ వరప్రదానం)

ఇష్ట్వా మాం యజ్ఞహృదయం యజ్ఞైః పుష్కలదక్షిణైః,
భుక్త్వా చేహాఽఽశిషః సత్యా అంతే మాం సంస్మరిష్యసి ౨౪

తతో గంతాసి మత్స్థానం సర్వలోకనమస్కృతమ్,
ఉపరిష్టా దృషిభ్య స్త్వం యతో నావర్తతే తతః. ౨౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యర్చితః స భగవా నతిదిశ్యాఽఽత్మనః పదం,
బాలస్య పశ్యతో ధామ స్వ మగా ద్గరుడధ్వజః ౨౬

సోఽపి సంకల్పజం విష్ణోః పాదసేవోపసాదితమ్,
ప్రాప్య సంకల్పనిర్వాణం నాఽతిప్రీతోఽభ్యగాత్ పురం ౨౭

కిం చ యజ్ఞహృదయం యజ్ఞస్య హృదయం తాత్పర్యభూమిం యజ్ఞారాధ్య మిత్యర్థః. మాం యజ్ఞానాం ప్రభుం పుష్కలదక్షిణై రారాధ్య ఇహ రాజ్యే సత్యాః దృఢసంకల్పజాః ఆశిషః ఇచ్ఛావిషయాన్ భుక్త్వా అనుభూయ అంతే భోగానంతరం మా అనుస్మరిష్యసి ౨౪

తతః సర్వై ర్లోకైః స ప్తర్షిపర్యంతైః నమస్కృతం మదనుగ్రహా ల్లబ్ధం స్థానం గంతాసి ప్రాప్స్యసి, స్థానం విశినష్టి—స ప్తర్షిభ్యః ఉపరిష్టాత్ స్థితం యతిః మనః ప్రయతనశీలః గత్వా యతః స్థానాత్ పునర్నావర్తతే నాఽర్వా గవరోహతి, అపి తు తతో వైకుంఠ మేవ యాతీత్యర్థః ౨౫

భగవదుక్తి ముపసంహరన్ భగవాన్ తిరోఽధాదిత్యాహ మునిః (ఇతి) ఉక్తప్రకారేణ అర్చితః ఆరాధితః, భగవాన్ ఆత్మనః పదం స్థానం, అతిదిశ్య దత్త్వా, బాలస్య ధ్రువస్య పశ్యతః సతః గరుడధ్వజో గతవాన్. తదంకితధ్వజశ్చ భగవాన్ స్వం ధామ వైకుంఠస్థాన మగాత్ ప్రాపద్యత. ౨౬

(సోఽపి) ధ్రువోఽపి విష్ణోః పాదసేవయా ఉపసాదితం ప్రాపితం, సంకల్పజం తపశ్చర్యారంభే ఫలసంకల్పనిర్వాణం సంకల్పస్య నిర్వాణం సమాప్తిః యస్మిన్, కృతకసుఖం న తు స్వాభావికానందావిర్భావం, ప్రాప్యాఽపి నాఽతిప్రీతః నితరాం అహృష్టచిత్తః పుర మగాత్. ౨౭

విదుర ఉవాచ—

సుదుర్లభం యత్పరమం పదం హరే ర్మాయావినః తచ్చరణార్చనార్జితమ్,
లబ్ధ్వాఽప్యసిద్ధార్థమివైకజన్మనా కథం స్వమాత్మాన మమన్యతాఽర్థవిత్. ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

మాతుః సపత్న్యా వాగ్బాణై ర్హృది విద్ధస్తు తాన్ స్మరన్,
నైచ్ఛ న్ముక్తిపతే ర్ముక్తిం తస్మా త్తాప ముపేయివాన్ ౨౯

ధ్రువ ఉవాచ—

సమాధినా నైకభవేన యత్పదం విదుః సనన్దాదయ ఊర్ధ్వరేతసః,
మాసై రహం షడ్భి రముష్యపాదయో శ్ఛాయా ముపేత్యాఽపగతః పృథఙ్మతిః. ౩౦

అహో బత మమాఽనాత్మ్యం మందభాగ్యస్య పశ్యత,

అనతిప్రీతికారణం పృచ్ఛతి విదురః (సుదుర్లభ మితి) ప్రాప్యాఽపి మాయాధిపతేః సంబంధిత్వేన దత్తమిత్యర్థః. ఇతరైః సుదుర్లభం అతిదుఃఖేనాఽప్యలభ్యం యత్పదం తత్స్థానం భగవత శ్చరణార్చనేనాఽఽర్జితం సంపాదితం తత్ స్థానం ఏకజన్మనా లబ్ధ్వాపి ద్వితీయే శరీరే అసత్యవ ల్లబ్ధ్వేత్యర్థః స్వమాఽఽత్మానం అసిద్ధార్థమివ అపరిపూర్ణార్థమివ కథ మమన్యత ముక్త్యర్థక భగవదారాధనమేవ అప్రీతికారణ మితి వదం స్తస్య పరితాప మాహ ఋషిః (మాతురితి) సపత్న్యాః మాతుః సురుచే ర్వాచ ఏవ బాణాః తైః హృది విద్ధః జాతవ్యథః తాన్ వాగ్బాణాన్ స్మరన్ ముక్తిప్రదాత్ భగవతః ముక్తిం నైచ్ఛత్, తత్ప్రయుక్తం పశ్చాత్తాప ముపేయివాన్ ప్రాప్తః ౨౮—౨౯

పశ్చాత్తాపవిషయాం ధ్రువోక్తిమాహ (సమాధీతి సార్ధైః షడ్భిః.) ఊర్ధ్వరేతసో జితేంద్రియాః సునందాదయః నైకభవేన నైకే అనేకే భవా యస్మిన్ బహుజన్మనా అభ్యస్తేనే త్యర్థః, సమాధినా యస్య భగవతః పదం స్వరూపం విదుః సాక్షాత్కృతవంతః అముష్య భగవతః పాదయోః ఛాయా మహం షడ్భిరేవ మాసై రుపేత్యాఽపి ప్రణామస్తుత్యాదిసమయే గరుడారూఢస్య హరేః పాదచ్ఛాయాయాం స్థిత్వాఽపీత్యర్థః పృథఙ్మతిః దేహాత్మాభిమానస్వాతంత్ర్యాభిమానతః అపగతః భగవత్పాదచ్ఛాయాయాః సకాశాత్ దూరీకృతః, ౩౦

అనాత్మా దేహః తస్య కర్మ అనాత్మ్యం దౌర్జన్య మిత్యర్థః తత్ పశ్యత తద్భోచ్యమితి (అహో బతేతి.) ఆ కష్టమితి భావః శోకకారణం వ్యనక్తి - యత్ యస్మాత్, భవచ్ఛిదః గర్భజన్మ

(విష్ణునా ధ్రువాయ వరప్రదానం)

భవచ్ఛిదః పాదమూలం గత్వా యాచే యదంతవత్. ౩౧

మతి ర్విదూషితా దేవైః పతద్భి రసహిష్ణుభిః,
యో నారదవచ స్తథ్యం నాగ్రహీష మసత్తమః. ౩౨

దైవీం మాయా ముపాశ్రిత్య ప్రసుప్త ఇవ భిన్నదృక్,
తప్యే ద్వితీయేఽప్యసతి భ్రాతృభ్రాతృవ్యహృద్రుజా ౩౩

మయైతత్ ప్రార్థితం వ్యర్థం చికిత్సేవ గతాయుషి,
ప్రసాద్య జగదాత్మానం తపసా దుష్ప్రసాదనమ్,
భవచ్ఛిద మయాచేఽహం భవం భాగ్యవివర్జితః ౩౪

జరామరణాత్మకసంసారభయనివర్తకస్య భగవతః పాదమూలం గత్వా సాక్షాత్కృత్య అంతవత్ ఫలం యాచే యాచితవాన్. నతు నిరతిశయానందాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావపూర్వక బ్రహ్మానుభవాత్మకానందమితి భావః, స్వస్యాల్పాస్థిరసాంసారికభోగయాచ్ఞాకారణం నిర్బ్రవీతి (మతిరితి) పతద్భిః స్వస్య భోగాంతే స్వర్గాత్ పతద్భిః పతనశీలైః అత ఏవాఽసహిష్ణుభిః మదపేక్ష యాధఃపదప్రాప్తత్వాత్ పరసమృద్ధి మసహిష్ణుభి ర్దేవైః మే మమ మతిః బుద్ధిర్విదూషితా సాంసారిక భోగలౌల్యసంపాదనేన దోషం ప్రాపితా. స్వదౌర్జన్య మేవ వ్యంజయన్ పరితపతి యోఽహ మసత్తమః దుర్జనః అత ఏవ నారదవచో 'వికల్పే విద్యమానేఽపి న హ్యసంతోషహేతవః ఇత్యాదినోక్తం వచః తథ్యం నాగ్రహీషం న గృహీతవాన్. ౩౧-౩౨

ప్రసుప్తవ దహమపి దైవీం గుణమయీం దురత్యయాం మాయాం ఉపాశ్రిత్య తయా అత ఏవ భిన్నదృక్ దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానీ ద్వితీయే అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తున్య సత్యపి భ్రాతైవ భ్రాతృవ్యః శత్రురితి యా రుగ్ రోగ స్తయా తప్యే తాప మనుభవామి ౩౩

కించ మయా యత్ప్రార్థితం తద్వ్యర్థమిత్యాహ (మయేతి.) దుఃఖేనాఽపి ప్రసాదయితు మశక్యం భవచ్ఛిదం జగదంతరాత్మానం తపసా ప్రసాద్య భవం సంసారమేవ యాచే యాచితవానస్మి. హేతి ఖేదే, యతోఽహం భాగ్యవివర్జితః దుర్భగః. ౩౪

స్వారాజ్యం యచ్ఛతో మౌఢ్యా న్మానో మేఽభిక్షితో బత,
ఈశ్వరాత్ క్షీణపుణ్యేన ఫలీకారా నివాఽధనః ౩౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

న వై ముకుందస్య పదారవిందయో రజోజుష స్తాత భవాదృశా జనాః,
వాంఛంతి తద్దాస్యమృతేఽర్థమాత్మనో యదృచ్ఛయా లబ్ధమనఃసమృద్ధయః. ౩౬

ఆకర్ణ్యాఽఽత్మజ మాయాంతం సంపరేత్య యథాఽఽగతమ్,
రాజా న శ్రద్దధే భద్రం అభద్రస్య కుతో మమ ౩౭

శ్రద్ధాయ వాక్యం దేవర్షే ర్హర్షవేగేన ధర్షితః,

దుర్భాగ్యమేవ సదృష్టాంతం వ్యనక్తి. స్వారాజ్యం స్వరాట్ అకర్మవశ్యః, తస్య భగవతః స్వారాజ్యం 'స స్వరాడ్ భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ' త్యుక్తం ముక్త్యైశ్వర్యం యచ్ఛతో దదతో భగవతః సకాశాత్ కేవలం మే మయా మానః అభిమానః అభిభిక్షితః యాచితః నిర్ధనః క్షీణం చ తత్పుణ్యం తేన ఈశ్వరాత్ సార్వభౌమాత్ ఫలీకారానివ సతుషతండులకణానివేతి దృష్టాంతః ౩౫

దుర్లభార్థం ప్రాప్యాఽపి కథమేవం తపతీతి త్వయా న శంక్య మిత్యాహ మునిః (న వా ఇతి.) ముకుందస్య ముక్తిప్రదస్య భగవతః పదారవిందయో ర్యద్రజః పరాగ స్తజ్జుషః సేవమానా భవాదృశాః జనాః అస్య భగవతో దాస్యం శేషత్వమృతే వినా అన్యమర్థ మాత్మనః స్వస్య న వాంఛంతి యత స్తే జనాః యదృచ్ఛయా దైవాత్ లబ్ధా మనసః సమృద్ధిః యేషాం తే ౩౬

ప్రస్తుతమాహ (ఆకర్ణ్యేతి) రాజా ఉత్తానపాదః, ఆత్మజం ధ్రువం, ఆయాంతం ఆకర్ణ్యాఽపి సంపరేత్య మృత్వా యథాగతం పునరాగతమివ, న శ్రద్దధే న విశ్వస్తవాన్. సంపరేత్య గత మిత్యాఽఽగమనదౌర్లభ్య ముచ్యతే తచ్చ భాగ్యహీనత్వాభిప్రాయేణ తమేవ వ్యనక్తి అభద్రస్య భాగ్యహీనస్య మమ భద్రం పుత్రప్రత్యాగమనరూపం మంగళం కుతో హేతోః స్యాదిత్యభిప్రాయేణ న శ్రద్దధ ఇత్యన్వయః. ౩౭

తతో దేవర్షే ర్నారదస్య వాక్యం 'ఏష్యత్యచిరతో రాజన్ యశో విపులయం స్తవ' ఇతి వాక్యం తాత్కాలికం వా శ్రద్ధాయ విశ్వస్య హర్షయోగేన ప్రత్యాగమననిమిత్తసంతోషయోగేన

(ధ్రువస్య ప్రత్యాగమనమ్)

వార్తాహర్తు రతిప్రీతో హారం ప్రాదా న్మహాధనమ్. ౩౮

సదశ్వం రథ మారుహ్య కార్తస్వరపరిష్కృతమ్,
బ్రాహ్మణైః కులవృద్ధైశ్చ పర్యస్తోఽమాత్యబంధుభిః. ౩౯

శంఖదుందుభినాదేన బ్రహ్మఘోషేణ వేణుభిః,
నిశ్చక్రామ పురా త్తూర్ణ మాత్మజాఽభీక్షణోత్సుకః ౪౦

సునీతిః సురుచి శ్చాస్య మహిష్యౌ రుక్మభూషితే,
ఆరుహ్య శిబికాం సార్ధ ముత్తమేనాఽభిజగ్మతుః ౪౧

తం దృష్ట్వోపవనాభ్యాశ ఆయాంతం తరసా రథాత్,
అవరుహ్య నృప స్తూర్ణ మాసాద్య ప్రేమవిహ్వలః ౪౨

పరిరేభేఽంగజం దోర్భ్యాం దీర్ఘోత్కంఠమనాః శ్వసన్,
విష్వక్సేనాంఘ్రిసంస్పర్శహతాశేషాఘబంధనమ్ ౪౩

ధర్షితః ప్రగల్భితః ఉద్రిక్తానంద ఇతి యావత్. వార్తాహర్తుః పుత్రాగమనవార్తాహర్తుః పుత్రాగమనవార్తాం కథయితుః మహాధన మనర్ఘ్యం హారం ముక్తామణిమయం ప్రీత్యాఽదాత్ ౩౮

(అమాత్యబాంధవై రితి) ద్వంద్వః. బ్రాహ్మణాదిభిః పర్యస్తః పరివృతః ౩౯

(బ్రహ్మఘోషేణ) స్వస్తివాచనాత్మకేన, ఆత్మజావేక్షణోత్సుకః నిశ్చక్రామ నిష్క్రాంతవాన్. ౪౦

అస్య రాజ్ఞో మహిష్యౌ భార్యే సునీతిః సురుచిశ్చ ఉత్తమేన సార్ధే శిబికాం నరవాహన మారుహ్యాఽభిజగ్మతుః. ౪౧

(ఉపవనాభ్యాశే) ఉపవనసమీపే, ఆయాంతం తం ధ్రువం దృష్ట్వా, తరసా ఆశు, రథాదవరుహ్య తూర్ణం పుత్ర మాసాద్య ప్రేమ్ణా విహ్వలః పరవశః, నృపః ఉత్తానపాదః ౪౨

(దీర్ఘోత్కంఠమనాః) అత ఏవ శ్వసన్ శ్వాసం ముంచన్, దోర్భ్యాం అంగజం పుత్రం పరిరేభే, అంగజం విశినష్టి - విష్వక్సేనస్య భగవతః అంఘ్రిసంస్పర్శేన హతమశేష మాధ్యాత్మికం బంధనం సంసృతికారణం యస్య తం. ౪౩

అథాఽఽజిఘ్ర న్ముహు ర్మూర్ధ్ని శీతై ర్నయనవారిభిః,
స్నాపయామాస తనయం జాతోద్దామమనోరథః ౪౪

అభివంద్య పితుః పాదా వాశీర్భి శ్చాభిమంత్రితః,
ననామ మాతరౌ శీర్ష్ణా సత్కృతః సజ్జనాగ్రణీః ౪౫

సురుచి స్తం సముత్థాప్య పాదావనత మర్భకమ్,
పరిష్వజ్యాహ జీవేతి బాష్పగద్గదయా గిరా ౪౬

యస్య ప్రసన్నో భగవాన్ గుణై ర్మైత్ర్యాదిభి ర్హరిః,
తస్మై నమంతి భూతాని నిమ్న మాప ఇవ స్వయమ్. ౪౭

ఉత్తమశ్చ ధ్రువ శ్చోభా వన్యోన్యం ప్రేమవిహ్వలౌ,
అంగసంగా దుత్పులకా వస్రౌఘం ముహు రూహతుః ౪౮

జాత ఉద్యమో మహాన్ మనోరథో యస్య సః రాజా. ద్వితీయాంతపాఠే తనయవిశేషణం మూర్ధ్ని ఆజిఘ్రన్ అఘ్రాణం కుర్వన్ శీతై ర్నయనవారిభిః అశ్రుభిః స్నాపయామాస. ౪౪

పితు రుత్తానపాదస్య పాదా వభివంద్య నమస్కృత్య పితు రాశీర్భిః అభిమంత్రితః కృతసంభాషణః సత్కృతః సంమానితః సజ్జనాగ్రణీః సజ్జనశ్రేష్ఠః ధ్రువః శిరసా మాతరౌ సురుచి సునీతీ ననామ. ౪౫

సురుచిః పాదయో రవనత మర్భకం ధ్రువ ముత్థాప్య పరిష్వజ్యాఽఽలింగ్య బాష్పై ర్గద్గద స్వరయుక్తయా గిరా వాచా చిరంజీవేత్యాహ ౪౬

సురుచ్యాః ప్రీతిర్న సంభావితేత్యాహ (యస్యేతి) మైత్ర్యాదిభి రాత్మగుణైః యస్య హరిః ప్రసన్నః తస్మిన్ సర్వభూతాని నమంతి, ప్రహ్వా భవంతి ఆపో యథా స్వయమేవ నిమ్నం దేశం ప్రతి ప్రవహంతి. ౪౭

ఉత్తమః ధ్రువశ్చోభౌ భ్రాతరౌ ప్రేమవిహ్వలౌ అంగసంగా దాలింగనా దుత్పులకౌ ఉదంచత్పులకౌ అస్రౌఘం ఆనందాశ్రుకణసమూహం ముహుః పునః పున రూహతుః ముముంచతుః. ౪౮

(ధ్రువస్య ప్రత్యాగమనమ్)

సునీతి రస్య జననీ ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియం సుతమ్,
ఉపగుహ్య జహావాధిం తదంగస్పర్శనిర్వృతా. ४९

పయః స్తనాభ్యాం సుస్రావ నేత్రజైః సలిలైః శివైః,
తదాభిషిచ్యమానాభ్యాం వీర వీరసువో ముహుః ५०

తాం శశంసు ర్జనా రాజ్ఞీం దిష్ట్యా తే పుత్ర ఆర్తిహా,
ప్రతిలబ్ధశ్చిరం నష్టో రక్షితా మండలం భువః ५१

అభ్యర్చిత స్త్వయా నూనం భగవాన్ ప్రణతార్తిహా,
యదనుధ్యాయినో ధీరా మృత్యుం జిగ్యుః సుదుర్జయమ్. ५२

లాల్యమానం జనై రేవం ధ్రువం సభ్రాతరం నృపః,
ఆరోప్య కరిణం హృష్టః స్తూయమానోఽవిశత్ పురం ५३

అస్య ధ్రువస్య జననీ సునీతిః ఉపగుహ్యాఽఽలింగ్య తస్య తనయస్యాఽఽస్పర్శనేన నిర్వృతాంగసుఖితా ఆధిం మనఃపీడాం జహౌ తత్యాజ ४९

హే వీర! వీరసువః వీరస్య ధ్రువస్య జనన్యాః సునీత్యాః శివైః శాంతైః నేత్రజైః సలిలై రభిషిచ్యమానాభ్యాం స్తనాభ్యాం పయః సుస్రావ. ५०

ఉత్తానపాదం ప్రజాః ప్రశశంసుః ప్రశంసా మేవాహ హే రాజన్! ఆర్తిహా దుఃఖాపహర్తా పుత్రః చిరం నష్టో దర్శనం అప్రాప్త ఇదానీం దిష్ట్యా భాగ్యేన త్వయా ప్రతిలబ్ధః ప్రాప్తః అయం భువో మండలం రక్షితా రక్షిష్యతి ५१

ప్రణతార్తిహా భక్తానాం దుఃఖాపహర్తా భగవాన్ త్వయా నూనం జన్మాంతరేఽభ్యర్చితః, యస్య భగవతోఽనుధ్యాయినో ధ్యాతారః సుదుర్జయం మృత్యుం సంసారం జిగ్యుః జితవంతః. ५२

ఏవం జనై ర్లాల్యమానం రాజా సభ్రాతరం సోత్తమం ధ్రువం హృష్టః కరిణం హస్తిన మారోప్య జనైః స్తూయమానః పుర మవిశత్. ५३

తత్ర తత్రోపసంక్లృప్తై ర్లసన్మకరతోరణైః,
సవృంతైః కదళీస్తంభైః పూగపోతైశ్చ తద్విధైః ౨౪

చూతపల్లవవాసస్రఙ్ముక్తాదామవిలంబిభిః,
ఉపస్కృతం ప్రతిద్వార మపాంకుంభైః సదీపకైః ౨౫

ప్రాకారై ర్గోపురాగారైః శాతకుంభపరిచ్ఛదైః,
సర్వతోఽలంకృతం శ్రీమద్విమానశిఖరద్యుభిః ౨౬

మృష్టచత్వరరథ్యాట్టమార్గం చందనచర్చితమ్,
లాజాక్షతైః పుష్పఫలై స్తండులై ర్బలిభి ర్యుతమ్. ౨౭

ధ్రువాయ పథి దృష్టాయ తత్ర తత్ర పురస్త్రియః,
సిద్ధార్థాక్షతదధ్యంబుదూర్వాపుష్పఫలాని చ ౨౮

ఉపజహ్రుః ప్రయుంజానా వాత్సల్యా దాశిషః సతీః,
శృణ్వం స్త ద్వల్గుగీతాని ప్రావిశ ద్భవనం పితుః ౨౯

అతః పురం వర్ణయతి (తత్ర తత్రేతి చతుర్భిః) ఉప సమీపే, సమ్యక్ కల్పితైః మకరతోరణైః సవృంతైః ఫలమంజరీయుక్తైః కదళీస్తంభైః తద్విధైః సవృంతైః పూగానాం పోతై ర్లతావృక్షైః ౨౪

(చూతపల్లవాశ్చ) వాసాంసి చ స్రజశ్చ ముక్తాదామాని చ తేషాం విశిష్టం బంధనమస్తి యేషు తైః. సదీపకైః, అపాంకుంభైః, ప్రతిద్వార ముపస్కృతం అలంకృతమ్ ౨౫

(గోపురైః) రట్టాలైశ్చ కథంభూతైః శాతకుంభాః స్వర్ణమయాః, పరిచ్ఛదాః పరికరాః యేషాం తైః, సర్వతః పరితః, అలంకృతం శ్రీమత్ సర్వసమృద్ధిమత్ విమానానా మివ శిఖరైః ద్యుతి ర్యస్మిన్. ౨౬

(రథ్యా) రాజమార్గః, అట్టః ఉచ్చస్య ప్రాకార స్యోపరి నిర్మితా భూమికా, మార్గోఽవాంతరః, మృష్టాః సంమార్జితా శ్చత్వరాదయో యస్మిన్ చందనచర్చితం చందనాంబుభిః సంసిక్తమ్ ౨౭

(సిద్ధార్థాః) శ్వేతసర్షపాః, ఉపజహ్రుః వ్యకిరన్ సతీః సత్యః విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః. తాసాం సతీనాం వల్గూని శ్రావ్యాణి గీతాని శృణ్వన్, పితుర్భవనం గృహం ప్రావిశత్. ౨౮-౨౯

(ధ్రువస్య రాజ్యాభిషేకః)

మహామణివ్రాతమయే స తస్మిన్ భవనోత్తమే,
లాలితో నితరాం పిత్రా న్యవసద్దివి దేవవత్. ౬౦

పయఃఫేననిభాః శయ్యా దాంతా రుక్మపరిచ్ఛదాః,
ఆసనాని మహార్హాణి యత్ర రౌప్యా ఉపస్కరాః. ౬౧

యత్ర స్ఫటికకుడ్యేషు మహామరకతేషు చ,
మణిప్రదీపా ఆభాంతి లలనారత్నసంయుతాః. ౬౨

ఉద్యానాని చ రమ్యాణి విచిత్రై రమరద్రుమైః,
కూజద్విహంగమిథునై ర్గాయన్మత్తమధువ్రతైః ౬౩

వాప్యో వైదూర్యసోపానాః పద్మోత్పలకుముద్వతీః,
హంసకారండవకులై ర్జుష్టా శ్చక్రాహ్వసారసైః. ౬౪

అనర్ఘమణిసమూహమయే భవనశ్రేష్ఠే పిత్రా నితరాం లాలితః, దివి దేవవత్ అవసత్ ౬౦

భవనం వర్ణయతి - యత్ర భవనే, శయ్యాః దాంతాః క్షీరఫేనవ న్నిర్మలాః శుభ్రాశ్చ రుక్మపరిచ్ఛదాః సువర్ణమయాః పరికరాః, అనర్ఘాణి ఆసనాని, రౌప్యా రాజతా, ఉపస్కరాశ్చ సంతి ౬౧

యత్ర భవనే స్ఫటికమయకుడ్యేషు ఇంద్రనీలమణిఖచితేషు, ప్రతిఫలితా లలనాః స్త్రియః, రత్నాని తైః సంయుతాః మణిప్రదీపాః, ఉపమితసమాసః ౬౨

అథాఽతిరమ్యా ణ్యుద్యానాని చ యత్ర సంతీత్యనుషంగః తాన్ విశినష్టి - విచిత్రై రమరద్రుమైః సంతానపారిజాతాదిభిః. ద్రుమైః కథంభూతైః? కూజంతి విహంగానాం మిథునాని యేషు, గాయంతో మధుపానమత్తాః మధువ్రతా భృంగా యేషు తై ర్ద్రుమైః యుక్తానీతి శేషః. ౬౩

వాప్యశ్చ యత్ర సంతీత్యన్వయః. వాపీర్విశినష్టి - వైదూర్యమణిమయాః సోపానా యాసాం. పద్మాని ఉత్పలాని కుముదాని చ యాసు సంతి తాః విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః. హంసానాం

ఉత్తానపాదో రాజర్షిః ప్రభావం తనయస్య తమ్,
శ్రుత్వా దృష్ట్వాఽద్భుతతమం ప్రపేదే విస్మయం పరమ్. ౬౫

వీక్ష్యోఢవయసం తం చ ప్రకృతీనాం చ సమ్మతమ్,
అనురక్తప్రజం రాజా ధ్రువం చక్రే భువః పతిమ్. ౬౬

ఆత్మానం చ ప్రవయస మాకలయ్య విశాంపతిః,
వనం విరక్తః ప్రాతిష్ఠ ద్విమృశన్నాఽఽత్మనో గతిమ్. ౬౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
రాజ్యాభిషేకవర్ణనం నామ నవమోఽధ్యాయః

కారండవానాం చ కులైః సంఘైః, చక్రవాకైః సారసైశ్చ, ఘుష్టాః శబ్దితా విస్మయమాశ్చర్యం ప్రపేదే ౬౪-౬౫

అథ కతిపయవర్షానంతర మూఢవయసం ప్రాప్తయౌవనం, ప్రకృతీనాం మంత్రిణాం సంమతం, అనురక్తాః అనురాగయుక్తాః ప్రజా యస్మిన్ తం, పుత్రం ధ్రువం, వీక్ష్య, భువః పతిం చక్రే రాజ్యాభిషిక్త మకరోత్ ౬౬

తత ఆత్మానం ప్రవయసం వృద్ధ మాకలయ్య ఆలోచ్య విశాంపతిః రాజా ఆత్మనః స్వస్య గతిం ముక్త్యుపాయం విమర్శయన్ అత ఏవ విరక్తః వనం ప్రాతిష్ఠత్ ప్రావిశత్. ౬౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః

అథ దశమోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రజాపతే ర్దుహితరం శిశుమారస్య వై ధ్రువః,
ఉపయేమే భ్రమిం నామ తత్సుతౌ కల్పవత్సరౌ. ౧

ఇలాయా మపి భార్యాయాం వాయోః పుత్ర్యాం మహాబలః,
పుత్ర ముత్కలనామానం యోషిద్రత్న మజీజనత్ ౨

ఉత్తమ స్త్వకృతోద్వాహో మృగయాయాం బలీయసా,
హతః పుణ్యజనే నాద్రౌ తన్మాతాస్య గతిం గతా ౩

ధ్రువో భ్రాతృవధం శ్రుత్వా కోపామర్షశుచార్పితః,
జైత్రం స్యందన మాస్థాయ గతః పుణ్యజనాలయమ్ ౪

అథ దశమోఽధ్యాయః

అథ దశమేన ధ్రువః. కృతోద్వాహ ఉత్పాదితపుత్రో జితభ్రాతృహంతృపుణ్యజన ఆసేత్యాహ మునిః (ప్రజాపతేరితి.) శిశుమారాఖ్యస్య ప్రజాపతేః దుహితరం భ్రమి ముపయేమే ఉదవోఢ. తయోర్ధ్రువభ్రమ్యోః సుతౌ కల్పవత్సరాఖ్యౌ. ౧

పునరూఢాయాం వాయో ర్దుహితరి ఇడాఖ్యాయాం భార్యాయాం మహాబలో ధ్రువః ఉత్కలనామానం పుత్రం, కథంభూతం? యోషితాం రత్నమివాతిమనోహరం కన్యారత్నమితి వా. పుత్ర మజీజనత్ ఉత్పాదయామాస. ౨

(ఉత్తమ స్త్వకృతోద్వాహ) ఏవ కదాచి న్మృగయాయాం బలీయసా పుణ్యజనేన యక్షేణ అద్రౌ హిమవతి హతః, తస్యోత్తమస్య మాతా సురుచిః తస్య పుత్రస్య గతిం గతా మరణం ప్రాప్తేత్యర్థః. ౩

(ధ్రువః) భ్రాతు రుత్తమస్య వధ మాకర్ణ్య కోపామర్షశుగితి సమాహారద్వంద్వః, తేన. అమర్షః అక్షమా. అర్పితః వ్యాప్తః జైత్రం జయశీలస్యందనం రథ మాస్థాయాఽధిరుహ్య పుణ్యజనాలయం అలకాం పురీం, గతః గతవాన్. ౪

గత్వోదీచీం దిశం రాజా రుద్రానుచరసేవితామ్
దదర్శ హిమవద్ద్రోణ్యాం పురీం గుహ్యకసంకులామ్. ౫

దధ్మౌ శంఖం బృహద్బాహుః ఖం దిశ శ్చానునాదయన్,
యేనోద్విగ్నదృశః క్షత్తరుపదేవ్యోఽత్రసన్ భృశమ్. ౬

తతో నిష్క్రమ్య బలిన ఉపదేవమహాభటాః,
అసహంత స్తన్నినాద మభిపేతు రుదాయుధాః ౭

స తానాపతతో వీర ఉగ్రధన్వా మహారథః,
ఏకైకం యుగప త్సర్వా నహనన్ బాణై స్త్రిభి స్త్రిభిః. ౮

తే వై లలాటలగ్నై స్తై రిషుభిః సర్వ ఏవ హి,
మత్వా నిరస్త మాత్మాన మాశంసన్ కర్మ తస్య తత్ ౯

(రుద్రానుచరా) భూతాదయః తైః సేవితాం, గుహ్యకైః యక్షైః, సంకులాం వ్యాప్తాం. పురీ మలకాం, హిమవతో ద్రోణ్యాం దదర్శ ౫

(బృహద్బాహుః) ఖ మంతరిక్షం దిశః దశదిశశ్చానునాదయన్ ప్రతిధ్వనయన్, శంఖం దధ్మౌ నాదితవాన్. యేన శంఖనినాదేన ఉద్విగ్నా చలితా దృగ్ యాసాం తా ఉపదేవ్యో యక్షస్త్రియః, హే క్షత్తః భృశం నితరా మత్రసన్ భీతవత్యః. ౬

(ఉపదేవాశ్చ) మహాభటా స్తే బలినః, తతః అలకాయా నిష్క్రమ్య, తస్య ధ్రువస్య, శంఖనినాద మసహంతః ఉద్యతాస్త్రశస్త్రాః, అభితః పేతుః ఉపర్యాగతవంతః. ౭

(ఉగ్రం) భీమం ధను ర్యస్య మహారథో ధ్రువః, ఆపతతః సర్వాన్ వీరాన్ యుగపదేవ ప్రత్యేకం త్రిభి స్త్రిభిః బాణై రహన్, ప్రత్యేకం త్రిభి స్త్రిభి ర్బాణైః సర్వాన్ త్రయోదశాయుధాని యుగప న్నిజఘాన. ౮

(తే వై) ఉపదేవాః సర్వే, లలాటలగ్నైః తైః త్రిభి రిషుభి, రాత్మానం, నిరస్తం పరాజితం మత్వా, తస్య తత్కర్మ, ఆశంసన్ ప్రశశంసుః. ౯

(ధ్రువస్య వివాహః, పుత్రోత్పత్తిః, యక్షైస్సహ యుద్ధం)

తేఽపి చాము మమృష్యంతః పాదస్పర్శ మివోరగాః,
శరై రవిధ్య న్యుగప ద్ద్విగుణం ప్రచికీర్షవః. ౧౦

తతః పరిఘనిస్త్రింశైః ప్రాసశూలపరశ్వథైః,
శక్త్యృష్టిభి ర్భుశుండీభి శ్చిత్రవాజై శ్శరై రపి. ౧౧

అభ్యవర్ష న్ప్రకుపితా స్సరథం సహసారథిమ్,
ఇచ్ఛంత స్తత్ప్రతీకర్తు మయుతాని త్రయోదశ. ౧౨

ఔత్తానపాది స్స తదా శస్త్రవర్షేణ భూరిణా,
న ఉపాదృశ్యత చ్ఛన్న ఆసారేణ యథా గిరిః ౧౩

హాహాకార స్తదైవాసీత్ సిద్ధానాం దివి పశ్యతామ్,
హాతోఽయం మానవ స్సూర్యో మగ్నః పుణ్యజనార్ణవే. ౧౪

(తేఽపి చ) యక్షా, ఉరగాః సర్పాః, పాదస్పర్శం పాదాసక్తిమివ, అముం ధ్రువ మమృష్యంతః అసహమానాః, ద్విగుణం యథా భవతి తథా షడ్భిః ప్రతికర్తు మిచ్ఛంతః, శరైర్యుగపదేవాఽవిధ్య న్నిజఘ్నుః. తతః పరిఘాదిభిః శస్త్రవిశేషైః అవిధ్యన్. తథా చిత్రవాజైః చిత్రపక్షైః శరైరపి నితరాం కుపితాః అయుతానాం త్రయోదశ యక్షాః తత్ప్రతికర్తుం తత్ప్రతిక్రియాం కర్తు మిచ్ఛంతః, సరథం ససారథి మభ్యవర్షన్ ౧౦-౧౨

(తదా స ఔత్తానపాదిః) ధ్రువః భూరిణా శస్త్రవర్షేణాచ్ఛన్న ఆవృతః ఆసారేణ ధారావర్షేణ యథా గిరిః పర్వతః ఇవ నోపాదృశ్యత నైవాదృశ్యత ౧౩

తదైవ దివి పశ్యతాం సిద్ధానాం మహాన్ హాహాకార ఆసీత్, మనోర్గోత్రాపత్యం పుమానయం ధ్రువ ఏవ సూర్యః, పుణ్యజనా ఏవ అర్ణవః తస్మిన్ మగ్నః, హంత హా కష్టమిత్యేవం రూపో హాహాకార ఆసీత్ ౧౪

నదత్సు యాతుధానేషు జయకాశిష్వథో మృధే,
ఉదతిష్ఠ ద్రథ స్తస్య నీహారాదివ భాస్కరః ౧౫

ధను ర్విస్ఫూర్జయ న్దివ్యం ద్విషతాం ఖేద ముద్వహ న్,
అస్త్రౌఘం వ్యధమ ద్బాణై ః ఘనానీక మివానిలః. ౧౬

తస్య తే చాపనిర్ముక్తా భిత్త్వా వర్మాణి రక్షసామ్,
కాయా నావివిశు స్తిగ్మా గిరీ నశనయో యథా ౧౭

భల్లై స్సంఛిద్యమానానాం శిరోభి శ్చారుకుండలై ః,
ఊరుభి ర్హేమతాలాభై ర్దోర్భి ర్వలయవల్గుభిః. ౧౮

హారకేయూరముకుటై రుష్ణీషై శ్చ మహాధనై ః,
ఆ స్తృతా స్తా రణభువో రేజు ర్వీర మనోహరాః ౧౯

తతో మృధే యుద్ధే, యాతుధానేషు రాక్షసేషు జయకాశిషు జితం జితం మయేతి జయప్రకాశకేషు సత్సు, జయశాలిష్వితిపాఠే, జయకాశిషు సత్సు, నీహారాత్ భాస్కరః సూర్యః ఇవ. తస్మా చ్ఛరవర్షాత్ రథాత్, ల్యబ్లోపే పంచమీ. రథే ఆస్థాయ ఉదతిష్ఠత్ ఉత్థితః. ౧౫

తత ఉగ్రధనుః విస్ఫూర్జయన్ జ్యాఘాతం కుర్వన్, ద్విషతాం పుణ్యజనానాం ఖేదముద్వహన్ ప్రాపయ న్, బాణై రస్త్రౌఘం ద్విషత్ప్రయుక్త మస్త్రసమూహ, మనిలో వాయురివ, మేఘపంక్తిం, వ్యధమత్ చూర్ణయామాస. ౧౬

(తస్య) ధ్రువస్య, చాపాత్ ధనుషో. వినిర్ముక్తా స్తిగ్మాః తీక్ష్ణాః, బాణాః, గిరీన్ పర్వతాన్, అశనయో యథా రక్షసాం వర్మాణి కవచాని ఛిత్వా, కాయాన్ దేహాన్ ఆసమంతాద్వివిశుః ౧౭

(భల్లైః) బాణైః. సంఛిద్యమానానాం రక్షసాం, చారూణి సుందరాణి కుండలాని యేషు తైః శిరోభిః స్వర్ణమయతాళవృక్షసదృశైరురుభిః వలయైః సుందరైర్బాహుభిః మహాధనైః అనర్ఘైః హారాదిభిశ్చాస్తృతాః ఛన్నాస్తా రణభూమయః వీరాణాం మనోహరా విరేజుః బభుః. ౧౮—౧౯

(ధ్రువస్య వివాహః, పుత్రోత్పత్తిః, యక్షైస్సహ యుద్ధం)

హతావశిష్టా ఇతరే రణాజిరా ద్రక్షోగణాః క్షత్రియవర్యసాయకైః,
ప్రాయో వివృక్ణావయవా విదుద్రువు ర్మృగేంద్రవిక్రీడితయూథపా ఇవ ౨౦

అపశ్యమానః స తదాఽఽతతాయినం మహామృధే కంచన మానవోత్తమః,
పురీం దిదృక్ష న్నపి నావిశ ద్ద్విషాం న మాయినాం వేద చికీర్షితం జనః. ౨౧

ఇతి బ్రువం శ్చిత్రరథః స్వసారథిం యత్తః పరేషాం ప్రతియోగశంకితః,
శుశ్రావ శబ్దం జలధే రివేరితం నభస్వతో దిక్షు రజోఽన్వదృశ్యత. ౨౨

క్షణే నాఽఽచ్ఛాదితం వ్యోమ ఘనానీకేన సర్వతః,
విస్ఫుర త్తడితా దిక్షు త్రాసయత్ స్తనయిత్నునా. ౨౩

(హతేభ్యోఽవశిష్టా) ఇతరే రక్షోగణా క్షత్రియవర్యస్య ధ్రువస్య సాయకైః బాణైః, ప్రాయః బాహుళ్యేన, వివృక్ణాః సంఛిన్నాః అవయవా యేషాం. రణాజిరాత్ రణభూమేః, సింహేన విక్రీడితగజా ఇవ దుద్రువుః పలాయితవంతః. ౨౦

తదా మానవశ్రేష్ఠః సః ధ్రువః. మహామృధే మహతి యుద్ధే, ఆతతాయినం శస్త్రపాణిం, మపశ్యమానః పురీం దిదృక్షన్నపి ద్రష్టుకామోఽపి, మాయినాం ద్విషాం పుణ్యజనానాం చికీర్షితం జనో న వేదేత్యేవం బుద్ధ్వా, నావిశత్ న ప్రవిష్టవాన్ ౨౧

స చిత్రరథో ధ్రువః, సారథిం ప్రతి ఇతి న మాయినాం వేద చికీర్షితం జన ఇత్యేవం వదన్, పరేషాం విద్విషాం, ప్రతియోగం ప్రతిక్రియాం ప్రతి, శంకితః శంకమానః, అత ఏవ అంతః యత్నవాన్ జలధై ర్మేఘై రివేరితం శబ్దితం గర్జితమివేత్యర్థః. శబ్దం శుశ్రావ తతః సమనంతరమేవ నభస్వతా వాయునా సహ, దిక్షు రజః ధూళి రదృశ్యత దృష్టమ్. ౨౨

వ్యోమాంబరం విస్ఫురంత్యస్తడితో యస్మిన్ త్రాసయంతః స్తనయిత్నవోఽశనయో యస్మిన్ తేన మేఘసమూహేన సర్వతః ఛురితం వ్యాప్తమ్. ౨౩

వవృషూ రుధిరౌఘాస్సృ క్పూయవిణ్మూత్రమేదసః,
నిపేతు ర్గగనా దస్య కబంధా న్యగ్రతోఽనఘ ౨౪

తతః ఖేఽదృశ్యత గిరి ర్నిపేతుః సర్వతో దిశమ్,
గదాపరిఘనిస్త్రింశముసలాః సాశ్మవర్షిణః. ౨౫

అహయోఽశనినిఃశ్వాసా వమంతోఽగ్నిం రుషాఽక్షిభిః,
అభ్యధావ న్గజామత్తాః సింహవ్యాఘ్రాశ్చ యూథశః ౨౬

సముద్ర ఊర్మిభి ర్భీమః ప్లావయ౯ సర్వతో భువమ్,
ఆససాద మహాహ్రాదః కల్పాంత ఇవ భీషణః ౨౭

ఏవంవిధా న్యనేకాని త్రాసనా న్యమనస్వినామ్,
ససృజు స్తిగ్మగతయ ఆసుర్యా మాయయా సురాః ౨౮

(రుధిరౌఘాదయః) వవృషుః నిపేతురిత్యర్థః. న సృజతి శరీరమిత్యసృక్ ఇహశ్లేష్మాదిః, రుధిరస్య పృథగుపాదానాత్ మేదసః, పుంస్త్వ మార్షం. మేదాంసి కబంధాని శిరోహీనశరీరాణి గగనాత్తస్య ధ్రువస్యాఽగ్రతః నిపేతుః ౨౪

(తతః) ఖే ఆకాశే, గిరి రదృశ్యత. సర్వతో దిశం సర్వాసు దిక్షు సాశ్మవర్షిణః అశ్మసహితం యద్వర్షణం తద్వంతః గదాదయః నిపేతుః ౨౫

అశని వ న్నిశ్వాసో యేషాం తే, అహయః సర్పాః, అక్షిభి రగ్నిం వమంతః ఉద్గిరంతః, క్రుద్ధా గజాః సింహ వ్యాఘ్రాశ్చ యూథశః సంఘశః, అభ్యధావన్ అభిముఖం తూర్ణ మాగతవంతః ౨౬

(ఊర్మిభి) స్తరంగై ర్భీమో భయంకరః సముద్రః, సమంతాత్ ధ్రువం ప్లావయన్. ప్రళయ ఇవ మహాన్ ధ్వని ర్యస్మాత్తం. ఏవాఽతిభీషణః, ఆససాద ప్రాప్తః ౨౭

ఉక్తవిధా న్యన్యాని చ అమనస్వినాం అజ్ఞానాం త్రాసకాని భయంకరాణి తిగ్మా క్రూరా గతిః ప్రవృత్తిర్యేషాం తేఽసురా, మాయయా ససృజుః, ౨౮

(ధ్రువస్య వివాహః, పుత్రోత్పత్తిః, యక్షైస్సహ యుద్ధం)

ధ్రువే ప్రయుక్తా మసురైస్తాం మాయా మతిదుస్తరామ్,
నిశమ్య తస్య మునయః శమాశంసన్ సమాగతాః ౨౯

మునయ ఊచుః—

ఔత్తానపాదే భగవాం స్తవ శార్ఙ్గధన్వా దేవః క్షిణోత్వవనతార్తిహరో విపక్షాన్,
యన్నామధేయ మభిధాయ నిశమ్య చాద్ధా లోకోంజసా తరతి దుస్తర మంగ మృత్యుమ్.౩౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే. పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః.

(అసురై)ర్ధ్రువే ప్రయుక్తా మతిదుస్తరాం. తాం మాయాం, నిశమ్య. దృష్ట్వా. ఆగతాః సర్వే మునయః. తేఽస్య ధ్రువస్య. శం సుఖం మంగళ మాశంసన్ ప్రార్థితవంతః ౨౯

ఆశంసా మేవ వివృణోతి (ఔత్తానపాద ఇతి.) అంగ హే ఔత్తానపాదే! ధ్రువ! అవనతార్తిహరః భృత్యదుఃఖాపహర్తా భగవాన్ దేవః. తవ విపక్షాన్ శత్రూన్, క్షిణోతు నాశయతు. భగవంతం విశినష్టి—యస్య భగవతో, నామధేయం నిశమ్య శ్రుత్వా. అభిధాయ ఉక్త్వా. లోకః అద్ధా సాక్షాత్ అంజసా సుఖేనైవ దుస్తరం తరతి. ౩౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

నిశమ్య గదతా మేవ మృషీణాం ధనుషి ధ్రువః,
సందధేఽస్త్ర ముపస్పృశ్య యన్నారాయణనిర్మితమ్. ౧

సంధీయమాన ఏతస్మి న్మాయా గుహ్యకనిర్మితాః,
క్షిప్రం వినేశు ర్విదుర క్లేశా జ్ఞానోదయే యథా. ౨

తస్యాఽఽర్షాస్త్రం ధనుషి ప్రయుంజతః సువర్ణపుంఖాః కలహంసవాససః,
వినిఃసృతా ఆవివిశు ర్ద్విషద్బలం యథా వనం భీమరవాః శిఖండినః. ౩

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

మునిభి రేవ మాశంసితో ధ్రువః స్వధనుఃప్రయుక్త నారాయణాస్త్రేణ వినాశితప్రతిపక్షః స్వపితామహానునీతహృదయః, స్వపురం గత ఇత్యాహైకాదశేన మునిః (నిశమ్యేతి.) ఏవం వదతా మృషీణాం నిశమ్య శ్రుత్వా, వచ ఇతి శేషః ఉపస్పృశ్య అప ఇతి శేషః ఆచమ్యేత్యర్థః యన్నారాయణనిర్మితం తన్నారాయణాస్త్రం సందధే ౧

ఏ తస్మి న్నారాయణా స్త్రే, సంధీయమానే ప్రయుజ్యమానే సతి, గుహ్యకై ర్యక్షైః, నిర్మితాః మాయాః హే విదురః జ్ఞానోదయే సతి యథా క్లేశా రాగద్వేషాదయ ఇవ, క్షిప్ర మాశు, వినేశు ర్నాశం ప్రాప్తాః ౨

ఆర్షం ఋషే ర్నారాయణా దుద్భూతం అస్త్రం. ధనుషి తస్య ధ్రువస్య, ప్రయుంజతః సందధతః సతః, స్వర్ణమయాః పుంఖాః మూలప్రాంతాః యేషాం తే, శరా వినిఃసృతాః ధనుషో వినిర్గతా. ద్విషతాం బల మావివిశుః ఆవిష్టవంతః, యథా భీమః భయంకరో, రవో ధ్వనిః. యేషాం తే, శిఖండినః మయూరా యథా వనం విశంతి, తద్వత్ భీమరవాః ఇతి దార్ష్టాన్తికేఽప్యన్వేతవ్యమ్ ౩

(స్వాయంభువమనుకృతం ధ్రువసాంత్త్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

తై స్తిగ్మధారైః ప్రధనే శిలీముఖై రిత స్తతః పుణ్యజనా ఉపద్రుతాః,
త మభ్యధావ౯ కుపితా ఉదాయుధాః సుపర్ణ మున్నద్ధఫణా ఇవాఽహయః ౪

స తా౯ పృషత్కై రభిధావతో మృధే నికృత్తబాహూరుశిరోధరోదరా౯,
నినాయ లోకం పర మర్కమండలం వ్రజంతి నిర్భిద్య య మూర్ధ్వరేతసః ౫

తా౯ హన్యమానా నభివీక్ష్య గుహ్యకా నఽనాగస శ్చిత్రరథేన భూరిశః,
ఔత్తానపాదిం కృపయా పితామహో మను ర్జగాదోపగతః సహర్షిభిః ౬

మనురువాచ—

అలం వత్సాఽతిరోషేణ తమోద్వారేణ పాప్మనా,
యేన పుణ్యజనా నేతా నవధీ స్త్వ మనాగసః ౭

(తైః,) తిగ్మధారైః తీక్ష్ణధారైః. శిలీముఖైర్బాణైః, ప్రధనే యుద్ధే, ఉపద్రుతాః తాడ్యమానాః, పుణ్యజనా, ఇత స్తతః. తం ధ్రువం. ప్రకుపితాశ్చ తే ఊర్ధ్వ ముద్ధృతాయుధాః సంతః. ఉన్నద్ధా ఉచ్ఛ్రితాః ఫణా యేషాం తే, అహయః సర్పా ఇవ సుపర్ణగరుడం అభ్యధావన్. ౪

(మృధే) యుద్ధే. అభిముఖం ధావతః పృషత్కైః బాణైః, నికృత్తాః సంఛిన్నాః బాహ్వాదయో యేషాం తాన్ పుణ్యజనాన్ పరం లోకం నినాయ, కథంభూత మూర్ధ్వరేతసః సన్యాసినః అర్కమండలం నిర్భిద్య యం వ్రజంతి ౫

ఏవ మఽనాగసో నిరపరాధినః చిత్రరథేన ధ్రువేణ, బహుశః హన్యమానాన్ పీడ్యమానాన్, గుహ్యకాన్ యక్షాన్ వీక్ష్య ధ్రువస్య పితామహో మనుః స్వాయంభువః కృపయా మహర్షిభిః సహోపగతః సమీపం ప్రాప్తః, ఔత్తానపాదిం జగాద ఉవాచ. ౬

ఉక్త మేవాహ (అలమిత్యాదినా) హే వత్స! తమోద్వారేణ సంమోహనాత్మకాజ్ఞానహేతునా, 'క్రోధాద్భవతి సంమోహః' ఇతి స్మరణాత్ పాప్మనా నిరయహేతునా రోషేణాలం యేన రోషేణా నాగసోఽపి తాన్ పుణ్యజనాన్ త్వ మవధీ ర్హతవానసి, ౭

నాస్మత్కులోచితం తాత కర్మైతత్ సద్విగర్హితమ్,
వధో యదుపదేవానా మారబ్ధ స్తేఽకృతైనసామ్. ౯

నన్వేకస్యాఽపరాధేన ప్రసంగా ద్బహవో హతాః,
భ్రాతు ర్వధాభితప్తేన త్వయాఽంగ భ్రాతృవత్సల. ౯

నాఽయం మార్గో హి సాధూనాం హృషీకేశానువర్తినామ్,
యదాత్మానం పరాగ్గృహ్య పశువ ద్భూతవైశసమ్. ౧౦

సర్వభూతాత్మభావేన భూతావాసం హరిం భవాన్,
ఆరాధ్యాఽఽప దురారాధ్యం విష్ణోస్త త్పరమం పదమ్ ౧౧

స త్వం హరే రనుధ్యాత స్తత్పుంసా మపి సంమతః,

హే తాత! సద్భి ర్విగర్హిత మత ఏవైతత్కర్మ అస్మత్కులోచితం న భవతి, అకృతాగసాం యక్షాణా మయం వధ స్తే త్వయా ఆరబ్ధః ౯

నను మద్భ్రాతృహంతార ఏతే ఉపదేవాః కథమనాగస స్తత్రాహ (నన్వితి) అంగ హే భ్రాతృవత్సల! భ్రాతు రుత్తమస్య యో వధః తేనాభితప్తేన త్వయా ఏకస్య యక్షస్యాపరాధేన హేతునా తస్యాపరాధినః, సంగాత్ సంబంధాత్, బహవో హతాః మారితాః. ౯

ఆత్మానం మనః అసంగృహ్య అనియమ్య పదాగృహ్యేతి పారే పరాభవవిషయం దేహమాత్మత్వేన గృహీత్వా పశవో యథా దేహాభిమానే నాన్యోఽన్యం ఘ్నంతి, తథా భూతానాం వైశసం హింసేతి యదయం భగవద్భక్తానాం సాధూనాం మార్గో న భవతి ౧౦

సత్యం భగవద్భక్తానా మయం మార్గో న భవతీతి మమ తూచిత మిత్యత్రాహ (సర్వభూతాత్మ భావేనేతి) ఆవసంత్యస్మిన్నిత్యావాసః ఆవసతీతి వా ఆవాసః, భూతానా మావాసం ధారక మంతరాత్మానం చ ఇతరై రబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదర్శిభిః దురారాధ్యం హరిం సర్వభూతాత్మభావేన సర్వభూతాంత రాత్మత్వేనాకారేణారాధ్యం పరమం సర్వోత్కృష్టం తత్ప్రసిద్ధం విష్ణోః పదం లోకం అపి ప్రాప్తవానసి ఇతః పూర్వ మప్రాప్తమపి భగవతా దత్తత్వాత్ ప్రాప్తప్రాయమితి మత్వా ఆపేత్యుక్తమ్ ౧౧

(హరే రనుధ్యానాత్) భజనాత్, సః హరిభక్తః, త్వం తత్పుంసాం హరిభక్తానామపి, సంమతః

(స్వాయంభువ మనుకృతం ధ్రువసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

కథం త్వవద్యం కృతవా ననుశిక్ష న్సతాం వ్రతమ్. ౧౨

తితిక్షయా కరుణయా మైత్ర్యా చాఽఖిలజంతుషు.
సమత్వేన చ సర్వాత్మా భగవా న్సంప్రసీదతి. ౧౩

సంప్రసన్నే భగవతి పురుషః ప్రాకృతై ర్గుణైః,
విముక్తో జీవనిర్ముక్తో బ్రహ్మ నిర్వాణ మృచ్ఛతి ౧౪

భూతైః పంచభి రారబ్ధై ర్యోషిత్పురుష ఏవ హి,

భాగవతోత్తమత్వేన సంమతః, సతాం సాధూనాం, వ్రత మనుశిక్షన్ అనుశిక్షయన్, లోకస్యేతి శేషః. కథ మవద్యం వక్తుమప్యనర్హం పాపం కృతవాన్ భగవద్భక్తస్య నితరామేతత్ అనుచిత మిత్యర్థః ౧౨

భూతద్రోహేణ భగవద్భక్తేః కో విరోధ ఇత్యత్రాహ (తితిక్షయేతి.) తితిక్షయా అపరాధిషు సహనేన కరుణయా పరదుఃఖాసహిష్ణుత్వేన అఖిలజంతుషు తరతమభావేన వ్యవస్థితేషు, మైత్ర్యా స్వసామ్యబుద్ధికృతహితాచరణేన సమత్వేన దేహాకారాన్, ప్రకృతిపరిణామత్వేన జీవాన్, జ్ఞానైకాకారత్వేన పరమాత్మానం తు సర్వాంతరాత్మత్వేనేత్యేవంరూపసమత్వేన వా సర్వాత్మా భగవాన్ సంప్రసీదతి సర్వాత్మేతి హేతుగర్భం భగవతః సర్వాత్మకత్వా దేతత్సర్వాంతరాత్మతయా దేవమనుష్యాదిరూపేణావస్థితత్వాత్ సర్వేషాం శరీరాణా, మీశ్వరశరీరత్వేన శరీరకృతో ద్రోహః శరీరిణ్యాఽఽత్మన్యేవ భగవతి పర్యవస్యతీతి భూతద్రుహే భగవాన్ న ప్రసీదతీత్యర్థః ౧౩

భగవత్ప్రసాదఫలమాహ (సంప్రసన్న ఇతి) పురుషః సర్వాత్మబ్రహ్మోపాసనపరః పుమాన్, తితిక్షాదిభి ర్భగవతి ప్రసన్నే సతి, ప్రాకృతైః క్రోధాదిభి, ర్జీవదశాయాం విముక్తః, అంతే అజీవాత్మకృతైః నితరాం ముక్తః నిర్వాణం నిరతిశయానందరూపం బ్రహ్మ ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతి ౧౪

ఏవం సర్వభూతసుహృత్త్వాదీన్ భగవత్ప్రసాదహేతూన్ ప్రసాదఫలభూతాన్ బ్రహ్మప్రాప్తిం చాఽభిధాయ తత్త్వోపదేశ మంతరేణ భ్రాతృమరణదుఃఖిత స్యాఽస్య న మనః ప్రశామ్యతీత్యభిప్రేత్య న భ్రాతు ర్హననకర్మత్వం నాఽపి యక్షాణాం తత్కర్తృత్వం కింతు దైవ మేవ కారణమితి వక్తుం భ్రాత్రాదిశరీరాణా ముత్పత్తిమరణాదికం యథావ ద్వివేచయన్ తదుపయుక్త మీశ్వర

తయో ర్వ్యవాయాత్ సంభూతి ర్యోషిత్పురుషయో రిహ ౧౫

ఏవం ప్రవర్తతే సర్గః స్థితిః సంయమ ఏవ చ,
గుణవ్యతికరా ద్రాజ౯ మాయయా పరమాత్మనా ౧౬

నిమిత్తమాత్రం తత్రాసీ న్నిర్గుణః పురుషర్షభః,

స్యాఽనంతవివిధశక్తిమత్త్వమాహ (భూతైరితి) పంచభి ర్భూతైః పృథివ్యాదిభి రారబ్ధః దేవ మనుష్యాదిశరీరరూపేణ పరిణతః యోషిత్ పురుషశ్చేత్యయం ద్వివిధో జనః ప్రసిద్ధః తయో ర్యోషిత్పురుషయోః న్యోఽన్యన్య వ్యవాయాత్ మైథునాత్ సంభూతిరిహ భవతి. తస్మా దుద్భూతం ప్రాణిజాత మిత్యర్థః పంచభూతపరిణామరూపస్త్రీపురుషాత్మకశరీరద్వయసంబంధా దుద్భూత మపి ప్రాణిజాతం. పంచభూతాత్మక మేవేతి భావః. ౧౫

ఏవం వ్యష్టిసర్గ ఉక్తః అథ సర్వశరీరాణాం పంచభూతారబ్ధత్వేఽపి కదా భూతసృష్టిః తైః శరీరారంభస్థితికారణం. సంహారకారణం చ కిం, తచ్చ ద్వయం కదా కదా వా ఈశ్వరకృత్యం చ కింరూప మిత్యత్రాహ (ఏవమితి) ఏవం యథా స్త్రీపుంసాత్మకో జనః, తద్వ్యవాయసంభవ ఏవం పరమాత్మనః మాయాయాః పరమాత్మాధిష్ఠితాయా స్తచ్ఛరీరభూతాయా మాయాయా, గుణానాం సత్త్వాదీనాం. వ్యతికరాత్ తారతమ్యేన సంబంధాత్, హే రాజన్! ధ్రువ! సర్గః సృష్టిః స్థితిః సంహారశ్చ ప్రవర్తతే తత్ర రజసో వృద్ధౌ ఇతరయో ర్హ్రాసే సర్గః, సత్త్వస్య వృద్ధౌ ఇతరయో ర్హ్రాసే స్థితిః, తమసో వృద్ధౌ తు సంయమః త్రయాణాం సామ్యం త్రితయంభావః, ౧౬

నను స్త్రీపుంసాత్మకశరీరాణాం వైషమ్యేణ సంబంధానాం గుణానాం వా. జడత్వేన ప్రవృత్తిశూన్యానాం వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మనాం కథం పరిణామసామర్థ్యం సామర్థ్యేఽపి కథం దేవమనుష్యా దివైచిత్ర్యం సుఖదుఃఖతారతమ్యం చేత్యత్రాహ (నిమిత్తమాత్రమితి) నిమిత్త మేవ నిమిత్తమాత్రం న త్వనిమిత్త మిత్యర్థః తత్ర గుణానాం మహదాద్యాకారేణ పరిణామం దేవాదివైచిత్ర్యే సుఖదుఃఖ యోశ్చ నిర్గుణః సత్త్వాదిగుణరహితః పురుషర్షభః ఈశ్వరః. నిమిత్తమాత్రం గుణానాం పరిణామస్య. తేషాం తత్స్వభావ్యనిబంధనత్వాత్ దేవాదివైచిత్ర్యస్య సుఖదుఃఖతారతమ్యస్య చ కర్మనిబంధత్వా. దీశ్వరః సాధారణకారణం, కాలకాశాదివదిత్యర్థః. నిమిత్తత్వమేవ దృష్టాంతత్వేన విశదయతి యత్ర పరమాత్మని నిమిత్తే అయస్కాంతసన్నిధౌ లోహవత్. ఇదం వ్యక్తావ్యక్తం. అవ్యక్తం ప్రధానం. తత్కార్యం మహదాది వ్యక్తం, కార్యకారణాత్మకం విశ్వం భ్రమతి ప్రవర్తతే. అత్ర లోకే మృత్యు-

వ్యక్తావ్యక్త మిదం విశ్వం యత్ర భ్రమతి లోహవత్ ౧౭

స ఖల్విదం భగవాన్ కాలశక్త్యా గుణప్రవాహేణ విభక్తవీర్యః,

లాలయో ర్విభిన్నయో రేవ నిమిత్తత్వోపాదానత్వదర్శనా దుపాదానస్య పరమాత్మనో జగత్సృష్ట్యాది నిమిత్తత్వానుపపత్తి రితీమా మాశంకాం నిరాచికీర్షుణా మాత్రపదం ప్రయుక్తం. నతు ఉపాదాననిరాచికీర్షయా పరమాత్మనో మాయాయాః గుణవ్యతికరా దిత్యుపాదానత్వాభిధానాత్ సంబంధసామాన్యాభిధాయిన్యా అపి షష్ఠ్యాః 'యస్యావ్యక్తం శరీర' మిత్యాదిసృష్ట్యనుసారేణ శరీరాత్మభావరూపసంబంధ విశేషే పర్యవసానా చ్ఛరీరస్య కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధాకారత్వాత్ శ్లక్ష్ణతాదివిశిష్టమృదాదికార్యభూత ఘటాదీనా మివ మహదాదికార్యాణాం ప్రకృత్యాదిశరీరకపరమాత్మకార్యత్వాత్ అత్ర నిర్గుణ ఇత్యనేన సత్త్వాదిగుణవశ్యత్వాయత్తకర్తృత్వసుఖదుఃఖాదిభోగజీవవైలక్షణ్య మభిప్రేతమ్ ౧౭

తదేవ విశదయతి (స ఇతి) భగవాన్ హేయప్రతిభటపూర్ణషాడ్గుణ్యః కాలశక్త్యా కాలాత్మికయా స్వాపృథక్సిద్ధకార్యోపయోగివిశేషణభూతయా శక్త్యా గుణక్షోభహేతుభూతయా యో గుణానాం సత్త్వాదీనాం ప్రవాహః తేన, విభక్తవీర్యః విభక్తే కర్మాయత్తదేవమనుష్యాదివైచిత్ర్యేణ సుఖదుఃఖతారతమ్యేన చ వ్యవస్థాపితం వీర్యం శక్తిః జగదితి యావత్ 'ఏకదేశస్థితస్యాఽగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణః శక్తి స్తథేద మఖిలం జగత్' ఇత్యుక్తత్వాత్ అత్ర స్యా మిత్యధ్యాహ్రియతే, విభక్తవీర్యః స్యామితి ఇదం కరోతి సృజతీత్యన్వయః గుణక్షోభనిమిత్తకాలప్రకృతిపురుషశరీరకోఽహం జగత్సృష్ట్వాఽనంత వివిధవిచిత్రస్థితి రత్ర సరూపః స్యామితి సంకల్పేనేదం జగత్ సృజతీత్యర్థః యద్వా గుణప్రవాహేణేతి హేత్వర్థే తృతీయా హేతుశ్చాఽత్ర ఫలం అధ్యయనేన వసతీతివత్ ఇతశ్చ గుణప్రవాహేణ గుణప్రవాహార్థం ప్రవాహశబ్దేన గుణకార్యే సృష్ట్యాదిత్రయం వివక్షితం, సృష్ట్యాద్యర్థం విభక్తం వీర్యం సృష్ట్యాద్యుపయుక్తం సామర్థ్యం యేన సః బ్రహ్మవిష్ణురుద్రరూపో భూత్వేత్యర్థః. అకర్తైవ దేవాదివైచిత్ర్యే సుఖదుఃఖయో శ్చాకర్తైవ, దేవాదివైచిత్ర్యాదేః తత్తజ్జీవాదృష్టాయత్తత్వాత్ ఇదం జగత్కరోతి ఉత్పాదయతి తథా అహన్తైవ స్వయం హననాద్యనాశ్రయ ఏవ హంతి 'చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః : తస్య కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్॥ ప్రధానకారణీభూతో యతో వై సృజ్యశక్త్యహమ్' ఇతి స్మృతేః. 'హంతా చేత్ మన్యతే హంతుః హతశ్చే న్మన్యతే హతమ్। ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే' ఇతి శ్రుతేశ్చ. అత్ర కర్తృత్వం హంతృత్వం చ ప్రయోజకరూపేణ అకర్తృత్వం తు ప్రయోజ్యరూపే

కరోత్యకర్తేవ నిహంత్యహంతా చేష్టా విభూమ్నః ఖలు దుర్విభావ్యా. ౧౮

సోఽనంతోఽంతకరః కాలోఽనాది రాదికృ దవ్యయః,
జనం జనేన జనయ న్మారయ న్మృత్యునాఽంతకమ్. ౧౯

న వై స్వపక్షోఽస్య విపక్ష ఏవ వా పరస్య మృత్యో ర్విశతః సమం ప్రజాః,
తం ధావమాన మనుధావం త్యనీశా యథా రజాం స్యనిలం భూతసంఘాః ౨౦

ణేతి వివేకః నన్విద మఘటమానం కర్తృత్వ మకర్తృత్వం చైకస్మిన్ కథ ముపపద్యతే తత్రాహ విభూమ్నః భగవతః, 'భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః' ఇతి శ్రుతేః చేష్టా దుర్విభావ్యా అప్రతర్క్యా ఖలు. ౧౮

ప్రయోజయితృత్వమేవ విశదయతి (స ఇతి) సః కాలః కాలశరీరకః పరమాత్మా జనేన పిత్రాదినా ప్రయోజ్యకర్త్రా, జన ముత్పత్త్యున్ముఖాన్ పుత్రాదీన్ జనయన్. ఆదికృత్ అంతకం వినాశోన్ముఖం మృత్యునా ప్రయోజ్యకర్త్రా మారయన్. స్వయం త్వనాది రుత్పత్తిరహితః అవ్యయః నాశరహితః అనంతః అంతకరః. పిత్రాదిద్వారా జనకః మృత్యాదిద్వారా అంతకరః నతు సాక్షాత్ అతః సాక్షా దకర్తృత్వం సద్వారకం కర్తృత్వం చైకస్మిన్ వివిధవిచిత్రానంతశక్తిమ తీశ్వర ఉపపన్న మితి భావః ౧౯

నను ప్రయోజయితృత్వమపి కథ మీశ్వర స్యోపపన్నం వైషమ్య నైర్ఘృణ్యాదిప్రసంగా దిత్యాశంకాయాం తత్కర్మానుగుణం ప్రయోజయితుః పక్షపాతాభావాత్ ఉపపన్నమేవ ప్రయోజయితృత్వ మిత్యాహ (న వా ఇతి) మృత్యోః సంసారాత్, పరస్య అస్పృష్టసంసారస్యేత్యర్థః, యద్వా మృత్యు శరీరకస్య 'యో మృత్యుమంతరే సంచరన్ యస్య మృత్యుః శరీరమ్' ఇతి శ్రుతేః పరస్య పరమాత్మనః సమం యథా భవతి తథా ప్రజాః కర్మభూతాః విశతః తత్తత్కర్మానురూపనియమనార్థ మంత రాత్మతయా ప్రవిశతః న స్వపక్షః నాఽపి విపక్షో నాఽస్తి పక్షపాతాభావం దృష్టాంతే నోపపాదయతి తమితి. యథా రజాంసి, ధావమాన మనిలం అనుసృత్య ధావంతి. తథా అనీశా అనియంతారః కర్మానురూపనియమ్యా ఇత్యర్థః భూతిసంఘాః. తత్తత్కర్మానుసారం ధావమానం నియంతారం పరమాత్మాన మనుసృత్య, ధావంతి ప్రవర్తంతే యథా హర్మ్యతలశ్వభ్రాదిషు రజాం స్యనునేతు ర్న వాయో ర్వైషమ్య మస్త్యేవం పరమాత్మ న్యపీత్యర్థః. ౨౦

(స్వాయంభువ మనుకృతం ధృవసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

ఆయుషోఽపచయం జంతో స్తథై వోపచయం విభుః,
ఉభాభ్యాం రహితః స్వస్థో దుఃస్థస్య విదధా త్యసౌ ౨౧

కేచి త్కర్మ వదంత్యేనం స్వభావ మపరే నృప,
ఏకే కాలం పరే దైవం పుంసః కామముతాపరే. ౨౨

అవ్యక్తస్యాఽప్రమేయస్య నానాశక్త్యుదయస్య చ.

కర్మానురూపనియమన మేవోపపాదయతి (ఆయుష ఇతి.) విభుః సర్వాంతరోఽసౌ భగవాన్ జంతోః కర్మవశ్యస్య కర్మాయత్తసుఖదుఃఖాదిభాజః ఆయుషః అపచయం హ్రాసం. తథా ఉపచయం వృద్ధిం చ. స్వయ ముభాభ్యా ముపచయాపచయాభ్యాం రహితః, అత ఏవ స్వస్థః స్వేనైవ హేయప్రతిభటకల్యాణైకతానస్వభావేన స్థితః, విదధాతి కరోతి. ఏవ ముత్పత్తిమరణయో ర్దేహాదివైచిత్ర్యం సుఖదుఃఖయో శ్చాఽద్వారకం కారణం తత్తత్కర్మైవ. ఈశ్వర స్తు ప్రయోజయితృత్వ కారణ మిత్యుక్తం భవతి. ౨౧

ఏవం సర్వభూతాంతరాత్మానం స్వసంకల్పకృతం జగదుదయవిభవలయం సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగరం తత్తత్కర్మానురూపం జగన్నియంతారం సర్వభూతసు హృదం పరమాత్మాన, మవిజ్ఞాయ ఏత మేవ కాలకర్మాదిరూపేణ వివదంతే కేచిదిత్యాహ (కేచిదితి) ఏవం సుఖదుఃఖాదిహేతుం, కేచిత్ కర్మ పుణ్యాపుణ్యరూపం కర్మేతి వదంతి హే నృప! అపరే స్వభావం ప్రకృతి పురుషయోః స్వరూపాన్యథాభావః స్వభావాన్యథా భావరూప పరిణామస్వభావం వదంతి ఏకే కాలం సత్త్వాదిగుణక్షోభహేతుం కాలం వదంతి పరే పునర్దైవం విధిమ్. అపరే ఉత అపరే పునః పుంసః పరమపురుషస్య కామం సంకల్పం వదంతి. అయమేవ పక్షః శ్రేయాన్ పుణ్యాపుణ్యరూపస్య కర్మణః తజ్జన్యాదృష్టస్యాపి భగవన్నిగ్రహానుగ్రహరూపత్వేన తత్సంకల్పానతిరిక్తత్వాత్ కాలస్వభావ యోరపి తత్సంకల్పాయత్తత్వాత్ పుంసో జీవస్య కామ ఇతి వ్యాఖ్యానం త్వయుక్తం దుఃఖవిషయస్య కామానుపపత్తేః అతో యథోక్తార్థ ఏవ సాధుః ౨౨

పుంసః కామమితి పక్షస్యైవ సాధుత్వం జ్ఞాపయన్ కామస్య దుర్జ్ఞేయత్వ మాహ (అవ్యక్తస్యేతి) హే తాత! అవ్యక్తస్య వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తః, అత ఏవాప్రమేయస్య, దేశాదిభి రపరిచ్ఛిన్నస్య ఐంద్రియకం హి సర్వదేశకాలాదిభిః పరిచ్ఛిద్య గృహ్యతే. అనేన విశేషణ

న వై చికీర్షితం తాత కో వేదాఽథ స్వసంభవమ్ ౨౩

న చైతే పుత్రక భ్రాతు ర్హంతారో ధనదానుగాః,
విసర్గాదానయో స్తాత పుంసో దైవం హి కారణమ్ ౨౪

స ఏవ విశ్వం సృజతి స ఏవాఽవతి హంతి చ,
అథాఽపి హ్యనహంకారా న్నాజ్యతే గుణకర్మభిః ౨౫

ద్వయేన ప్రకృతిపురుషవైలక్షణ్యసిద్ధిః, ప్రకృతేర్వ్యక్తత్వాత్ పురుషస్యాణుత్వాత్, ఉభయవైలక్షణ్యా పాదకం విశేషణాంతరమాహ-నానాశక్తీనాం వివిధశక్తీనాం 'పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ' ఇతి శ్రుతేః, ఉదయః అభివ్యక్తి ర్యస్మాత్, తస్య భగవతః చికీర్షితం కర్తుమిచ్ఛావిషయం, కథంభూతం? స్వసంభవం స్వస్య లోకస్య సంభవం. జగదుత్పత్తిరూపం సంభవ గ్రహణం. నంహారాదీనా మప్యుపలక్షణం అద్ధా తత్త్వతః, కోలోకో వేద, న కోఽపీత్యర్థః ప్రకృతి పురుషవిలక్షణ స్యానంతవివిధశక్తేః పరమపురుషస్య కర్తవ్యతాసంకల్పవిషయం జగదుత్పత్తిస్థితి సంహారాదిరూపం వ్యాపారం, ఏవం విధమితి తత్త్వతః కోఽపి న జానాతీత్యర్థః తథా చ శ్రూయతే 'క ఇత్థా వేద యత్ర సః. క ఇహ ప్రావోచత్ కుత ఆయాతా కుత ఇయం విసృష్టి' రిత్యాదికా అత్ర భగవత్స్వరూపస్యైవాతీంద్రియత్వాత్ సంకల్పవిషయయోః సుతరాం దుర్విజ్ఞేయత్వజ్ఞాపనాయావ్యక్త స్యేత్యుక్తమ్ ౨౩

ఏవ ముపపాదితం భగవత ఏవోత్పత్తిమరణాదినిమిత్తత్వం ప్రకృతే ఉపసంహరతి (న చైత ఇతి) హే పుత్రక! ఏతే ధనదస్య కుబేరస్యానుగా భృత్యాః, త్వద్భ్రాతృహంతారో న భవంతి కింతు పుంసః కర్మవశ్యస్య విసర్గాదానయోః ఉత్పత్తిమరణయోః దైవ మీశ్వర ఏవ హి కారణమ్. ౨౪

నన్వీశ్వరశ్చే దుత్పత్త్యాదికారణం తర్హి జీవవత్ సోఽపి సత్త్వాదిగుణవిశిష్టత్వాత్ తత్ప్రయుక్త జగద్వ్యాపారరూపక్రియాశ్రయత్వాచ్చ గుణకర్మభిర్బధ్యేత తత్రాహ (స ఇతి) యద్యపి స ఏవేశ్వరో విశ్వం సృజతి అవతి రక్షతి హంతి చ, తథాపి అనహంకారాత్ దేహాత్మనోస్తాదాత్మ్యాభిమానోఽహం కారః తదభావాత్ గుణకర్మభిః గుణానాం సత్త్వాదీనాం కర్మభిః, గుణకార్యభూతైః కర్మభిః, నాజ్యతే న బధ్యతే యద్యపి జగదుత్పత్త్యాదీన్ గుణకార్యభూతాన్ వ్యాపారాన్ కరోతీశ్వరః, తథాపి స్వశరీర భూతప్రకృతిపురుషాత్మకేషు దేవాదిపదార్థేషు స్వసంకల్పకృతోత్పత్తిస్థితిలయేషు తాదాత్మ్యాభిమానా భావాత్ స్వయమజహత్ స్వభావత్వాచ్చ న కర్మభి ర్బధ్యతే, జీవస్తు కర్మణా సంకుచితజ్ఞానత్వేన జహాత్స్వభావ్య ద్దేవాదిశరీరేషు స్వతాదాత్మ్యాభిమానాచ్చ బధ్యత ఇత్యర్థః ౨౫

(స్వాయంభువమనుకృతం ధ్రువసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

ఏష భూతాని భూతాత్మా భూతేశో భూతభావనః,
స్వశక్త్యా మాయయా యుక్తః సృజత్యత్తి చ పాతి చ ౨౬

తమేవ మృత్యు మమృతం తాత దైవం సర్వాత్మనోపేహి జగత్పరాయణమ్,

ఏవం భ్రాత్రాదిశరీరాణాం ఉత్పత్తిమరణాదినిమిత్తం నిమిత్తస్య చానంతవివిధవిచిత్రశక్తి యోగత్వ మత ఏవ నిత్యముక్తత్వం చాభిహితమ్ అథ య ఏవం భూతో భగవాం స్తమేవ రాగద్వే షాదిభి ర్విముక్త స్త్వం సర్వాత్మనా భజస్వేత్యాహ (ఏష ఇత్యాదినా) య ఏష భగవాన్, భూతాత్మా భూతానాం దేవమనుష్యాదీనా మాత్మా, స కిం జీవః నేత్యాహ. భూతేశః "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి" ఇత్యుక్తరీత్యా చిదచిదాత్మకభూతానామంతఃప్రవిశ్య తత్తత్కర్మానురూపం నియంతా, న కేవలం భూతేశ ఏవ, అపి తు తత్కారణం చేత్యాహ భూతభావనః భూతాని భావయ త్యుత్పాదయతీతి భూతభావనః, యద్వా భూతాని భావయతి సృష్ట్యాదిభిః సత్తావిమంతి కరోతీతి భూత భావనః, తథా భూతానాం సత్తా స్థితిప్రవృత్తిహేతు రిత్యర్థః. కారణత్వమపి న నికృష్టస్వరూపేణ అపి తు విశిష్టవిశేషేణేత్యాహ స్వశక్త్యా కార్యోపయోగిస్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా మాయయా యుక్తః "మాయా వయునం జ్ఞానం" జ్ఞానపర్యాయోఽప్యత్ర మాయాశబ్దో జీవవాచీ అనేన నిర్వికారత్వ శ్రుతివిరోధోఽపి పరిహృతః. వికారాణాం పురుషగతత్వాత్ భూతాని సృజతి, అత్తి సంహరతి, పాతి రక్షతి చ ౨౬

త ముక్తవిధం మృత్యు మభజతాం బంధకం భజతాం త్వమృతం మోచకం దైవం స్వతే జసా విద్యమానం జగతాం పర మయనం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారం చ, సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ. మనోవాక్కాయై రిత్యర్థః, సర్వాత్మకపరబ్రహ్మభావేనేతి వా యద్వా ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారశ్చేతి బుద్ధ్యా ఏతదేవ జగత్పరాయణ మిత్యనేనాఽభిప్రేతం ఉపేహి శరణం గచ్ఛ యుక్తం చైత దిత్యాహ యస్మై భగవతే విశ్వస్రష్టార శ్చతుర్ముఖమరీచ్యాదయః, బలిం పూజాం, హరంతి కుర్వంతి. విశ్వ సృజో హి హరంతి ఇత్యనేన సర్వేశ్వరేశ్వరత్వముక్తం. విశ్వసృజో హి సర్వేషా మీశ్వరాః తేషా మపి పూజ్య ఇతి తత్సిద్ధిః నను విశ్వసృజో హరంతు బలిం, తస్యాఽపి గోబ్రాహ్మణాది పూజ్యత్వా దిత్యాశంకాం నిరాకర్తుం దృష్టాంతమాహ. గావో బలీవర్దా యథా నసి నాసికాయాం. దామ్నా సూత్రేణ, యంత్రితాః ప్రోతాః, పురుషస్య కర్మ కుర్వంతః తథా తద్వశం గతా, బలిం హరంతి. అనేన సర్వవశిత్వం సిద్ధం యస్య వశే సర్వం వర్తతే స సర్వవశీత్యుచ్యతే తథా చ శ్రూయతే

యస్మై బలిం విశ్వసృజో హరంతి గావో యథా వై నసి దామయంత్రితాః ౨౬

యః పంచవర్షో జననీం త్వం విహాయ మాతుః సపత్న్యా వచసా భిన్నమర్మా,
వనం గత స్తపసా ప్రత్యగక్ష మారాధ్య లేభే మూర్ధ్ని పదం త్రిలోక్యాః ౨౭

తమేన మంగాఽఽత్మని ముక్తవిగ్రహే వ్యపాశ్రితం నిర్గుణ మేక మక్షరమ్,
ఆత్మాన మన్విచ్ఛ విముక్త మాత్మదృక్ యస్మి న్నిదం భేద మసత్ప్రతీయతే ౨౮

'సర్వస్యేశానః ఏవ భూతపాలః ఏష సేతు ర్విధరణః ఏషాం లోకానా మసంభేదాయ న తస్య కశ్చిత్ పతి రస్తి లోకే న చేశితా నైవ చ తస్య లింగం స కారణం, కారణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిపః" ఇతి యో యదధీన స్తస్య తదనువర్తనం యుక్త మితి భావః ౨౬

భవతు విశిష్య తద్భజనమేవ యుక్త మాబాల్యం తత్త్రైవాభ్య స్తత్వాత్ ఇత్యాహ (య ఇతి) యో భవాన్ పంచవర్షాణి అస్య పంచవర్షః సన్ సపత్న్యా మాతుర్వచసా భిన్నం మర్మ హృదయం యస్య సః. జననీం సునీతిం విహాయ వనం ప్రవిష్ట స్తత్ర తత్ర ప్రత్యగక్షం ప్రత్యంచి అక్షీణీంద్రియాణి యస్మిన్ కర్మణి యథా తథా అవ్యాహతేంద్రియ మిత్యర్థః. క్రియావిశేషణ మిదం. యం భగవంత మారాధ్య విలోక్య మూర్ధ్ని ఉపరిష్టాత్ పదం స్థానం లేభే లబ్ధవాన్ ౨౭

తమేవాఽఽత్మానం పరమాత్మదృక్ తచ్ఛరీరభూతజీవాత్మదర్శీ అన్విచ్ఛ అనువర్తస్వే త్యన్వయః, అన్వేషణప్రకారమేవాహ—అంగ హే ధ్రువ! యస్మిన్ జీవాత్మని, ఇదమసత్ దేవ మనుష్యాదిరూపం సతతపరిణామి వస్త్వసచ్ఛబ్దవాచ్యం సతతపరిణామినో వస్తున, ఉత్తరోత్తరావస్థా ప్రాప్తౌ పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగాత్ సర్వదా సదితి వ్యపదేష్టుమఽనర్హత్వాత్ తదుక్తం శ్రీవైష్ణవే పురాణే

'మహీఘటత్వం ఘటతః కపాలః కపాలికా చూర్ణరజ స్తతోఽణుః।
జనైః స్వకర్మ స్తిమితాత్మనిశ్చయై రాలక్ష్యతే బ్రూహి కిమత్ర వస్తుసత్ ॥
సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్య మసత్య మన్యత్ ॥
అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞై రభ్యుపగమ్యతే ।

తత్తు నాశి న సందేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమ్ ॥' ఇతి విశ్వం ప్రతీయతే, అసదిత్యస్య విశేషణత్వే తు అస్మిన్ జీవే, ఇదం విశ్వ మసత్ ప్రతీయతే అవిద్యమానమేవ ప్రతీయతే, స్వతో జీవే దేవమనుష్యాద్యాత్మకం విశ్వ మవిద్యమాన మపి పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మణా ప్రతీయతే న తు మిథ్యా ప్రతీయత ఇత్యర్థః. తస్మిన్ ముక్తవిగ్రహే నిరవయవే ఆత్మని జీవే, వ్యపాశ్రితం వ్యవస్థితం నిర్గుణం నిరస్తహేయగుణ మేకం నిస్సమాభ్యధిక మక్షరం నిర్వికారం విముక్తం నిత్యముక్తం తఽఽమాత్మానం ఏవ ముక్తవక్ష్యమాణప్రకారేణ అన్విచ్ఛేత్యర్థః ౨౮

(స్వాయంభువమనుకృతం ధ్రువసాంత్వనం, యుద్ధవిరామశ్చ)

త్వం ప్రత్యగాత్మని తదా భగవ త్యనంత ఆనందమాత్ర ఉపపన్నసమస్తశక్తౌ,
భక్తిం విధాయ పరమాం శనకై రవిద్యాగ్రంథిం విభేత్స్యసి మమాఽహమితి ప్రరూఢం.30

సంయచ్ఛ రోషం భద్రం తే ప్రతీపం శ్రేయసాం పరమ్,
శ్రుతేన భూయసా రాజ న్నగదేన యథాఽఽమయమ్ 31

యేనోపసృష్టాత్ పురుషా ల్లోక ఉద్విజతే భృశమ్,
న బుధ స్తద్వశం గచ్ఛే దిచ్ఛ న్నభయ మాత్మనః. 32

హేళనం గిరిశభ్రాతు ర్ధనదస్య త్వయా కృతమ్,

ననూపాసిత ఏవ మయా భగవాన్ కి మధునా భజస్వేత్యుచ్యతే ఇత్యాశంకాయాం మునిరాహ. మమాఽభిమానేన త్రివర్గలిప్సునా త్వయోపాసితో భగవా నత ఏవ ప్రాకృతస్థాన మగాః ఇదానీం నిర్హేతుకభక్తిం విధాయ మోక్ష్యసీత్యాహ త్వమపి ప్రత్యక్ జీవ స్తస్యాఽఽత్మని జీవాన్ నరాత్మని ప్రత్యక్ ఆత్మా శరీరం యస్యేతి వా పూర్ణషాడ్గుణ్యే త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితే, ఆనందమాత్రే ఆనందైకరసే, న తు క్వాపి జడ ఇత్యర్థః ఉపపన్నసమస్తశక్తౌ ఉపగతాశేషజ్ఞానబలక్రియాదిశక్తౌ, పరమపురుషే త్వం పరమాం అహైతుక్యవ్యవహితేత్యుక్తవిధాం భక్తిం, శనకైః సమాహితచిత్తః విధాయ, తదా మమాహ మభి మానాభ్యాం రూఢమూల మవిద్యాత్మకం గ్రంథిం విశేషేణ నిర్మూలం ఛేత్స్యసి. 30

యదర్థం తత్త్వోపదేశ స్త మాహ (సంయచ్ఛేతి.) శ్రేయసాం పురుషార్థానాం పరం కేవలం ప్రతీపం ప్రతికూలం రోషం భూయాసా శ్రుతేన తత్త్వశ్రవణేన అగదేన ఔషధేన ఆమయం రోగం యథా తథోపసంహరేత్యర్థః 31

రోషస్య శ్రేయః ప్రతీపత్వమేవ ప్రపంచయతి. యేన రోషే ణోపసృష్టాత్ వ్యాప్తాత్ పురుషా, ల్లోకః భృశం నితరాం ఉద్విజతే బిభేతి. లోకోద్వేజనాత్ అధర్మాత్ పురుషార్థనాశ ఇతి ఇతి భావః, ఆత్మనః స్వస్యాఽభయం నిఃశ్రేయస మిచ్ఛన్ బుధో విద్వాన్ తద్వశం న గచ్ఛేత్ న ప్రాప్నుయాత్. 32

కిం చ గిరిశస్య రుద్రస్య యో భ్రాతా కుబేర స్తస్య హేళన మవమానం త్వయా కృతం

య జ్జఘ్నివా న్ పుణ్యజనా న్ భ్రాతృఘ్నా న్నిత్యమర్షితః 33

తం ప్రసాదయ వత్సాశు సంనత్యా ప్రశ్రయోక్తిభిః,
న యావ న్మహతాం తేజః కులం నోఽభిభవిష్యతి 34

ఏవం స్వాయంభువః పౌత్ర మనుశాస్య మనుర్ధ్రువమ్,
తేనాఽభివందితః సాక మృషిభిః స్వపురం యయౌ 35

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
ఏకాదశోఽధ్యాయః

యత్, తత్ పుణ్యజనాన్ యక్షాన్ భ్రాతృఘ్నానితి బుద్ధ్యా అమర్షితః క్రుద్ధః జఘ్నివాన్ ఘాతితవాన్, భ్రాతృఘ్నా నిత్యస్యేతి శబ్దాన్వయే ప్రథమాంతత్వం యద్యపి న్యాయ్యం భ్రాతృఘ్నా ఇతి బుద్ధ్యా జఘ్నివాన్ ఇతి క్రోడీకారాత్, తథాపి పుణ్యజనవిశేషణత్వదృష్ట్యా ద్వితీయా ప్రయుక్తా 33

(తం) ధనదం, సంనత్యా ప్రణయేన, ప్రియోక్తిభి ర్వినయవాగ్భిశ్చ హే వత్స! ఆశు ప్రసాదయ ప్రసన్నం కారయ. మహతాం ధనదాదీనాం తేజః, అస్మాకం కులం, యావన్నాభిభవిష్యతి న నంక్ష్యతి. తతః పూర్వమేవాఽఽశు ప్రసాదయే త్యర్థః. 34

మనూక్తి ముపసంహరతి (ఏవమితి) స్వాయంభువో మనుః, పౌత్రం ధ్రువ, మేవ ముక్తప్రకారేణాఽనుశాస్య ఆదిశ్య, తేన ధ్రువేణాఽభినందితః అభిమతః, ఋషిభిః సహ స్వపురం యయౌ. 35

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ధ్రువం నివృత్తం ప్రతిబుద్ధ్య వైశసా దపేతమన్యుం భగవాన్ ధనేశ్వరః,
తత్రాఽఽగత శ్చారణయక్షకిన్నరైః సంస్తూయమానోఽభ్యవద త్కృతాంజలిమ్. ౧

ధనద ఉవాచ—

భో భోః క్షత్రియదాయాద పరితుష్టోఽస్మి తేఽనఘ,
యస్త్వం పితామహాదేశా ద్వైరం దుస్త్యజ మత్యజః. ౨

న భవా నవధీ ద్యక్షా న యక్షా భ్రాతరం తవ,
కాల ఏవ హి భూతానాం ప్రభు రప్యయభావయోః ౩

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఏవం పితామహేన స్వాయంభువే నాఽనుశిష్టో ధ్రువః పుణ్యజనవధా న్నివృత్తః కుబేరా ల్లబ్ధవరః స్వధర్మారాధితగోవిందో గుప్తాఖిలక్షితమండలో లబ్ధధ్రువక్షితిః బభూవేత్యాహ మునిర్ద్వాదశేన (ధ్రువమితి.) మనూపదేశే నాపగతక్రోధ మత ఏవ వైశసాత్ యక్షాణాం వధాన్నివృత్తం ధ్రువం, ప్రతిబుద్ధ్య జ్ఞాత్వా, భగవాన్ ధనేశ్వర, స్తత్ర ధ్రువసన్నిధా వాగతః, చారణాదిభిః సంస్తూయమానః, బద్ధాంజలిం ధ్రువ, మభ్యవదత్ ఉవాచ. ౧

ఉక్తమేవాహ (భో భో ఇతి షడ్భిః) హే క్షత్రియదాయాదః క్షత్రియపుత్ర' ధ్రువః క్రోధత్యాగనిమిత్తహర్షాతిశయాత్ ద్విరుక్తిః, హే అనఘః యక్షవధనిమిత్తపాపరహితః తే తుభ్యం పరితుష్టోఽస్మి, కుతః యత్ యస్మాత్. పితామహస్య స్వాయంభువస్యోపదేశా దనుశాసనాత్. దుస్త్యజమపి వైర. మత్యజః త్యక్తవానసి. ౨

నను నాఽహ మఽనఘః పుణ్యజనహననకర్తృత్వనిమిత్తపాపసంబంధాత్ తత్రాహ (నేతి.) భవాన్ నాఽపి యక్షాన్ హతవాన్, నాఽపి యక్షాః త్వద్భ్రాతరం హతవంతః, కుతః హి యస్మాత్, భూతానా మప్యయభావయో ర్మరణోత్పత్త్యోః, కాలః కాలశరీరక ఈశ్వర ఏవ, ప్రభుః సమర్థః కారణమిత్యర్థః, ౩

అహం త్వ మిత్యపార్థా ధీ రజ్ఞానాత్ పురుషస్య హి,

నను హంతృత్వం తత్ప్రయుక్తస్వేదశ్రమాదికం చ మయా యక్షై శ్చాఽపరోక్ష మను భూయమాన మపహ్నూ త్యేశ్వర ఏవ కథం హంతేత్యుచ్యతే తత్రాహ (అహం త్వమితి) పురుషస్యాఽజ్ఞానాత్ దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానాభావాత్ అతద్దేహః తస్య ధ్యానాత్ అసద్ధ్యానాదితి పారేఽప్యయ మేవార్థః (అహం త్వమితి.) అత్ర హంతే త్యధ్యాహ్రియతే సామర్థ్యాత్ దేవాదిదేహేషు తత్స్వం సృష్టేషు జీవేషు చ. అహం హంతా, త్వం హంతా, ఇత్యేవంరూపా అత ఏవాఽపార్థా అర్థశూన్యా అహం త్వమితి ప్రతీతౌ యోఽర్థః విషయః ప్రత్యగ్రూపః, తద్రహితా హంతేతి ప్రతీతౌ యోఽర్థో విషయః తద్రహితా చ అన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానరూపేతి యావత్, బుద్ధి స్స్వాప్నీవ స్వాప్నధీరివ ఆభాతి. ధర్మ్యంతరే ధర్మాంతరప్రతీతి రన్యథాజ్ఞానం యథా పీతః శంఖ ఇతి, శుక్లే పీతిమ్నః ప్రతీతిః, ధర్మ్యంతరస్య ధర్మ్యంతరత్వేన ప్రతీతి ర్విపరీతజ్ఞానం యథేదం రజతమితి శుక్త్యాశ్రయస్య ధర్మిణో రజతత్వాశ్రయత్వేన ప్రతీతిః. హంతాఽహమితి జ్ఞానం తూభయవిధ మపి అహ మర్థస్య దేహరూప ధర్మిణోఽహమర్థాత్మరూప ధర్మ్యంతరత్వేన ప్రతీతేర్విపరీతజ్ఞానరూపత్వమ్. అహంపర్యాయే దేహే చ హంతృత్వాదిరూపధర్మాంతరప్రతీతేశ్చాఽన్యథాజ్ఞానరూపత్వం చ ఆభాతి ప్రతీయత ఇత్యర్థః ప్రతీతిః ప్రమితాప్రమితసాధారణం జ్ఞానమ్ ఆత్మనోఽహంతృత్వాదికం భగవతా గీతం "య ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్య తేహతమ్. ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే" ఇతి యద్యప్యఽహంతు రాత్మనోఽజ్ఞానాత్ హంతృత్వాదిప్రతీతిమాత్రం తథాఽపి దేహస్య తదస్త్యేవేతి చేత్ మైవమ్, దేహస్యాఽపి నిత్యం జాతమృతస్య తదభావాత్ తథా చోక్తమ్ "అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్, తథాఽపి త్వం మహాబాహో! నైవం శోచితు మర్హసి" ఇతి, నిత్యం మృత మితి హేతుగర్భం నిత్యం మృతత్వాత్ పున రస్య మరణకర్తృత్వప్రయుక్తశోకో న కార్య ఇత్యర్థః ఏవం చ హననకర్తృకర్మత్వానాశ్రయయో ర్దేహాత్మనోః హంతృత్వాద బుద్ధి రన్యథాజ్ఞాన విపరీతజ్ఞానజనకానాద్యవిద్యాత్మకాజ్ఞానకార్యత్వాత్ స్వప్నబుద్ధిరివ బాధితవిషయేతి భావః అజ్ఞానస్యాఽనాత్మన్యాఽఽత్మబుద్ధిరూపవిపరీతజ్ఞానజనకత్వముక్తమ్, "అనాత్మన్యాత్మబుద్ధి ర్యా అస్వే స్వమితి యా మతిః, అవిద్యాతరుసంభూతం బీజ మేతద్ద్విధా స్థితమ్." ఇతి అత్ర స్వాప్నీవాఽపార్థా భాతీత్యనేన దృష్టాంతేన ధియో బాధితవిషయత్వం వివక్షితం, విషయస్యాఽపి బాధో నామ తత్ర వృత్తిప్రతిబంధ ఏవ న త్వసత్యత్వం దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో రుభయో రపి జ్ఞానతద్విషయయోః పారమార్థ్యాత్ తత్ర యథా స్వాప్నానాం గజతురంగాదీనాం "న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతి అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే" ఇతి శ్రుతే రీశ్వరసృష్టానాం స్వప్నద్రష్టైకానుభావ్యానాం తత్కాలమాత్రావసాయినాం పరమార్థానా మపి తేష క్షణికత్వేన గజతురగాద్యర్థినః ప్రవృత్తిప్రతి

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం. ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం. భగవత్పదారోహణం చ)

స్వాప్నేవాఽఽభా త్యతద్ధ్యానా ద్యయా బంధవిపర్యయౌ ౪

తద్గచ్ఛ ధ్రువ భద్రం తే భగవంత మధోక్షజమ్,
ఎర్వభూతాత్మభావేన సర్వభూతాత్మవిగ్రహమ్ ౫

బంధరూపో బాధః ఏవం దేహే ఆత్మభ్రాంతినిమిత్తకోపావిత్సయా ప్రవర్తితు మిచ్ఛోః ప్రవృత్తిప్రతిబంధరూపో బాధః ఆత్మని దేహే చ హంతృత్వాదినిమిత్తశోకాదౌ ప్రవృత్తి ప్రతిబంధరూపో బాధ ఇత్యుభయత్రాఽనుగతోఽర్థః క్రోడీకర్తవ్యః దేహాత్మబుద్ధిః స్వాప్నధీవ న్న తాత్త్వికసుఖదుఃఖాది మాత్రహేతు రపి తూత్తరోత్తరజన్మమరణాదిరూపసంసృతిహేతుత్వేన మహదనర్థకరీ చేత్యాహ (యయేతి.) యయా అహం త్వమితి బుద్ధ్యా బాధః జన్మమరణాదిరూపః సంసారః తత్ప్రయుక్తో విపర్యయః స్వాభావికాపహతపాప్మత్వాద్యాకారః తద్విపరీతానపహతపాప్మత్వాద్యాకారశ్చ భవత ఇత్యర్థః. అయం భావః - యద్యప్యపరోక్షం త్వయా యక్షై శ్చాఽనుభూయతే హంతృత్వాదికం తత్ప్రయుక్త స్వేదశ్రమాదికం చ, తథాఽపి దేహాత్మనో రుభయోరఽపి "హంతా చే న్మన్యతే హతమ్, య ఏనం వేత్తి హంతారమ్, అథ చైనం నిత్యజాతమ్" ఇత్యాది ప్రమాణైః హంతృత్వాదిబుద్ధే రజ్ఞానమూలత్వప్రతిపాదనాత్ "అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయ స్తథా" ఇత్యాదిభి రీశ్వరస్యైవ కాలశరీరకస్య హంతృత్వప్రతిపాదనాచ్చ స్వేదశ్రమాదేశ్చ సద్వారకతయాపీశ్వర ఏవ "కారిన్యవాన్ యో బిభర్తి తస్మై భూతాత్మనే నమః" ఇత్యుక్తభూమిద్వారకకారిన్యవ దుపపత్తేః న కోఽపి ప్రమాణబాధ ఇతి ౪

(తత్) తస్మాత్ కాలశరీరకస్య భగవత ఏవ ఉత్పత్తిమరణాదిహేతుత్వాత్తమేవ భగవంతం సర్వాణి భూతాని పృథివ్యాదీని ఆత్మా జీవశ్చ విగ్రహః శరీరం యస్య త మధోక్షజం సర్వభూతాత్మవిగ్రహ మిత్యనేన యక్షేష్వపి భగవదాత్మకత్వబుద్ధిః కార్యేతి వివక్షితం. భజస్వే త్యుత్తరత్రాన్వయః. అభవాయ ముక్తయే హే ధ్రువ! తే తుభ్యం భద్రం మంగళ మస్తు, గచ్ఛ గృహా న్ప్రతీతి శేషః. భజనప్రకార మాహ (సర్వభూతాత్మభావేన) చిదచిచ్ఛరీరకత్వేన ప్రకారేణ అధోక్షజం అధః కృతాః పరావృత్తాః అక్షజాః ఇంద్రియవృత్తయో యస్మాత్ త మింద్రియాగోచర మిత్యర్థః, నన్వధోక్షజ శ్చేత్ కథం భజనీయ స్తత్రాహ. భజనీయౌ అంఘ్రీ చరణౌ యస్య తం, అతీంద్రియత్వేఽపి యోగయుఙ్మనసా ధ్యేయచరణ మిత్యర్థః నన్వస్మదాదివత్ తస్యాఽపి సంసారిత్వాత్ కథ మము మేవ భజస్వేత్యుచ్యతే తత్రాహ. భవచ్ఛిదం భవం సంసారం ఛినత్తీతి తం న కేవలం స్వయ మసంసార్యేవ అపి తు

భజస్వ భజనీయాంఘ్రి మభవాయ భవచ్ఛిదమ్,
యుక్తం విరహితం శక్త్యా గుణమయ్యాఽఽత్మమాయయా. ౬

వృణీహి కామం నృప యన్మనోగతం మత్తస్త్వ మౌత్తానపదేఽవిశంకితః,
వరం పరార్హాంబుజనాభపాదయో రనంతరం త్వాం వయ మంగ శుశ్రుమ. ౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

స రాజరాజేన వరాయ చోదితో ధ్రువో మహాభాగవతో మహామతిః,

భజతా మపి భవచ్ఛిదిత్యర్థః నను ప్రకృతిసంబంధతత్కార్యాదికమేవ హి సంసారః. ఏవం చ జీవవత్ సర్వభూతాత్మవిగ్రహ ఇతి ప్రకృతిసంబంధవిధానాత్ కథం తస్య భవచ్ఛిత్త్వం తత్రాహ సత్త్వాదిగుణమయ్యా శక్త్యా కార్యోపయుక్తస్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా, ఆత్మనః స్వస్య, సంబంధిన్యా మాయయా ప్రకృత్యా, యుక్తం నియంతృత్వేన యుక్తం తయా విశేషేణ రహితం తదాధీన్యేన తయా విరహితమిత్యర్థః. జీవస్తు మాయాపరవశ ఇతి సంసారీ, పరమేశ్వరస్తు తస్యాః ప్రభురి త్యసంసారీతి భావః. ౫—౬

ఏవం పరమపురుషార్థలక్షణమోక్షసాధనత్వేన ప్రకృతిపురుషశరీరక స్యామృతేశ్వరస్య భగవతో భక్తిం విధేహీ త్యుపదిశ్య తన్మనఃపరిశీలనాయ త్రివర్గే తం ప్రలోభయతి (వృణీహీతి) హే ఔత్తానపాదే! నృప! యన్మనోగతం మనీషితం తం కామం వర మవిశంకితః అసంకోచేన త్వం వృణీహి వరయ ధర్మాదీనాం త్రయాణాం మధ్యే య త్తవేప్సితం త ద్వృణీహీత్యర్థః త్రివర్గవరణం తవాఽనుచితమితి వ్యంజయన్ విశినష్టి అంగ! హే ధ్రువ! పరం కేవలం పరైః బ్రహ్మాదిభిరప్యర్హ్యేతే పూజ్యేత ఇత్యర్హౌ, అంబుజనాభస్య భగవతః పాదౌ, తయోరనంతర మవ్యవహితచిత్తమిత్యర్థః. త్వాం శుశ్రుమ. ౭

ఏవం త్రివర్గే ప్రలోభితో మహాభాగవతో ధ్రువ స్త్రివర్గమనాదృత్య, భగవచ్చరణారవింద భక్తిదార్ఢ్యమేవాఽవృణోదిత్యాహ మునిః (స ఇతి.) రాజరాజేన కుబేరేణ, వరవరణాయ చోదిత, ప్రవర్తితః, సః ధ్రువః, మహాభాగవతః భాగవతశ్రేష్ఠః, మహామతిః ధర్మాదిష్వల్పాస్థిరమతిః, హేతుగర్భమిదం విశేషణద్వయం, భాగవతానాం త్రివర్గస్య నిరయప్రాయత్వాదితి భావః హరౌ భగవతి అచలితాం దృఢాం స్మృతిం వవ్రే. స వరాయ చోదిత ఇత్యనువాదరూపం పృథగ్వాక్యమ్, అతః

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

హరౌ స వవ్రేఽచలితాం స్మృతిం యయా తరత్యఽయత్నేన దురత్యయం తమః ౮

తస్య ప్రీతేన మనసా తాం దత్త్వైలవిల స్తతః,
పశ్యతోఽంతర్దధే సోఽపి స్వపురం ప్రత్యపద్యత ౯

అథాఽయజత యజ్ఞేశం క్రతుభి ర్భూరిదక్షిణైః,
ద్రవ్యక్రియాదేవతానాం కర్మ కర్మఫలప్రదమ్ ౧౦

సర్వాత్మ న్యచ్యుతే సర్వే తీవ్రౌఘాం భక్తి ముద్వహన్,
దదర్శాఽఽత్మని భూతేషు తమేవాఽవస్థితం విభుమ్. ౧౧

(స వవ్ర ఇతి) తచ్ఛబ్దస్య న పౌనరుక్త్యమ్, దృఢాయాః స్మృతేః ఫలమాహ. యతః అచలితాయాః స్మృతేః, దురత్యయం దురతిక్రమణీయమపి. తమః తమఃకార్యం సంసారాత్మకం బంధం, తరతి వ్యపోహతి ౮

(ఐలవిలః) కుబేరః, ప్రీతేన మనసా తుష్టేన మనసా, తాం భగవ త్యచలితాం స్మృతిం, దత్త్వా తస్య ధ్రువస్య పశ్యతః సతః, అంతర్దధే అంతర్హితవాన్, సోఽపి ధ్రువోఽపి స్వపురం ప్రత్యపద్యత అగాత్ ౯

అథాఽనంతరం భూరిదక్షిణైః ద్రవ్యం పురోడాశాదిః క్రియా ఋత్విగ్వ్యాపారః దేవతా ఇంద్రాదిః తేషాం, సంబంధమాత్రే షష్ఠీ. ద్రవ్యాదిసంబంధిభిః ద్రవ్యాదిసమవాయరూపై రితి యావత్, క్రతుభిః కర్మసాధ్యం ఆరాధ్యమితి యావత్, న కేవలం కర్మైవ అపితు కర్మణాం ఫలప్రదం యజ్ఞానామీశం ప్రయోజయితారం చాఽయజత యష్టవాన్. కామకర్మఫలప్రదమితి పాఠే విహితప్రతిషిద్ధయోః ఫలమిత్యర్థః ౧౦

న కేవలం యజ్ఞై రేవాఽయజత అపితు పితామహోద్యుపదేశానుసారేణ సర్వాత్మకత్వేన భగవంత మఽభజత చేత్యాహ (సర్వాత్మనీతి.) సర్వేషా మాత్మని అంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకే అత ఏవ సర్వే సర్వశబ్దవాచ్యే, సత్త్వ ఇతి పాఠే, శుద్ధసత్త్వమయదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్ట ఇత్యర్థః. అసత్త్వ ఇతి భేదే తు సత్త్వాదిగుణరహిత ఇత్యర్థః. అచ్యుతే ఆశ్రితవ్రాతరక్షైకదీక్షే భగవతి తీవ్రౌఘాం అవిచ్ఛిన్నప్రసరాం భక్తి ముద్వహన్ కుర్వన్. ఆత్మని స్వస్మిన్. సర్వేషు భూతేషు, చాఽవస్థితమాత్మత్వేనాఽవస్థితం భగవంతం తమేవాచ్యుతం, దదర్శ సాక్షాత్కృతవాన్ ౧౧

తమేవ శీలసంపన్నం బ్రహ్మణ్యం దీనవత్సలమ్,
గోప్తారం ధర్మసేతూనాం మేనిరే పితరం ప్రజాః ౧౨

షట్త్రింశద్వర్షసాహస్రం శశాస క్షితిమండలమ్,
భోగైః పుణ్యక్షయం కుర్వ న్నభోగై రశుభక్షయమ్ ౧౩

ఏవం బహుసవం కాలం మహాత్మాఽవికలేంద్రియః,
త్రివర్గౌపయికం నీత్వా పుత్రాయాఽదా న్నృపాసనమ్. ౧౪

మన్యమాన ఇదం విశ్వం మాయారచిత మాత్మని,
అవిద్యారచితస్వప్నగంధర్వనగరోపమమ్ ౧౫

ఆత్మస్త్ర్యపత్యసుహృదో బలమృద్ధకోశ మంతఃపురం పరివిహారభువశ్చ రమ్యాః,

---

ప్రజాః శీలసంపన్నం సుఖభావసద్వృత్త్యాదియుక్తం బ్రహ్మణ్యం బ్రాహ్మణసేవాపరాయణం. దీనేషు వత్సలం, దోషానపేక్షయా రక్షకం ధర్మమర్యాదానాం పాలకం, తమేవ ధ్రువమేవ పితరం మేనిరే పితరమివ అమన్యంతేత్యర్థః ౧౨

(భోగైః) సుఖానుభవైః, పుణ్యక్షయం అభోగైర్దుఃఖానుభవై రశుభక్షయం పాపక్షయం చ కుర్వన్ పుణ్యపాపయో రపి స్వఫలజననద్వారా బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిత్వేన అనుభవేనైవ పుణ్యపాపే విధున్వన్ ఇత్యర్థః షట్త్రింశద్వర్షసాహస్రవర్షాణాం సహస్రాణ్యేవ సాహస్రాణి తతః సమాహార ద్విగుః, షడధికవింశతిసహస్రసంఖ్యాకవర్షపర్యంత మిత్యర్థః, క్షితిమండలం శశాస అనుశిష్టవాన్ ౧౩

(బహుసవం) బహవః సవాః సంవత్సరా యస్మిన్ తం త్రివర్గౌపయికం త్రివర్గసాధనం కాల మవికలేంద్రియః అవ్యాహతేంద్రియః. తథాఽపి మహాత్మా జితేంద్రియో నీత్వా పుత్రాయ నృపాసన మదాత్ ౧౪

తత ఇదం దేవమనుష్యాద్యాత్మకం విశ్వ మాత్మని జీవే మాయారచిత మవిద్యాశబ్దః తదన్యవ్యుత్పత్త్యా ప్రకృతివాచీ. ప్రకృతిపరిణామరూపం స్వప్నగంధర్వనగరోపమం స్వప్నగంధర్వనగర మివ స్థితం మన్యమానః ౧౫

తథా ఆత్మా దేహః. స్త్రియో దారాః, అపత్యాని పుత్రాదయః, సుహృదశ్చ తాన్. ఋద్ధం సమృద్ధం పూర్వోత్తరాన్వయి బలం చతురంగబలయుక్తం సైన్యం, కోశం ధనం, రమణీయాః

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం, ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

భూమండలం జలధిమేఖల మాకలయ్య కాలోపసృష్ట మితి స ప్రయయౌ విశాలామ్ ౧౬

తస్యాం విశుద్ధకరణః శివవార్విగాహ్య బద్ధ్వాఽఽసనం జితమరు న్మనసాఽఽహృతాక్షః,
స్థూలే దధార భగవత్ప్రతిరూప ఏతద్ ధ్యాయం స్తదవ్యహితో వ్యసృజత్ సమాధౌ ౧౭

భక్తిం హరౌ భగవతి ప్రవహ న్నజస్ర మానందబాష్పకలయా ముహు రర్ద్యమానః,
విక్లిద్యమానహృదయః పులకాచితాంగో నాఽఽత్మాన మస్మర దసావితి ముక్తలింగః. ౧౮

పరివిహారభువః పరితో విహారభువః ప్రతివిహారభువ ఇత్యపి పాఠేఽపి అయమేవార్థః జలధిర్మేఖలా యస్య తత్, జంబూద్వీపాత్మకం భూమండలం చ సర్వం కాలోపసృష్టం కాలే నోపద్రుత మస్థిరమితి యావత్, ఆకలయ్య విచార్య, సః ధ్రువః, విశాలాం బదరికాశ్రమం యయౌ ౧౬

తత్ర కృత మష్టాంగయోగమాహ (తస్యామితి) తస్యాం విశాలాయాం శివం వాః నిర్మలం పవిత్రం చ వారి, విగాహ్య ప్రవిశ్య, అనేన స్నానాదినియమ ఉక్తః, విశుద్ధకరణః విశుద్ధేంద్రియః, అనేన శమదమాదయో యమా ఉక్తాః బద్ధాని ఆసనాని స్వస్తికాదీని యేన, సంజితో మరుత్ ప్రాణో యేన సః, మనసా ఆహృతాని ప్రత్యాహృతాని అక్షాణి శ్రోత్రాదీని ఇంద్రియాణి యేన, ఏవ మాసనాదీని స్ఫుట మేవోక్తాని స్థూలే భగవత్ప్రతిరూపే భగవద్దివ్యవిగ్రహే దివ్యాత్మరూపాపేక్షయా స్థౌల్య మత్ర వివక్షితం, దధార మనో నివేశితవాన్, ఏవం ధారణా ఉక్తా, ఏతత్ భగవత్ప్రతిరూప మవ్యవహితవిజాతీయప్రత్యయాంతరరహితః ధ్యాయన్ తదిత్యాత్మస్వరూపం 'ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధః స్మృతః' ఇతి స్మరణాత్ సమాధౌ, వ్యసృజత్ అనుసంహితవాన్ యద్వా తద్భగవత్ప్రతిరూపం వ్యసృజత్ అనుసంహితవాన్ విసృష్టవాన్, దివ్యవిగ్రహం విసృజ్య దివ్యాత్మస్వరూప మనుసంహితవానిత్యర్థః శుభాశ్రయే మనసో నివేశమాత్రం ధారణా, శుభాశ్రయగతకాంతిసౌకుమార్యాదిగుణచింతనం ధ్యానం, తజ్జనితానందాతిశయాత్ పారవశ్యం సమాధిరితి భేదః ౧౭

ఏవ మజస్రం భగవతి నిత్యం ప్రకర్షేణ భక్తిం వహన్ కుర్వన్ అసౌ ధ్రువః ఆత్మానం న సస్మార, మనుష్యత్వాది బాహ్యాకారవిశిష్టత్వేన న స్మృతవాన్ యతో ముక్తలింగః త్యక్తదేహాత్మాభిమానః తత్ర హేతవః ఆనందబాష్పకలయా బిందుప్రవాహేణాఽభిభూయమానః విక్లిద్యమాన ఇవ హృదయం యస్య సః, పులకైః వ్యాప్తాంగః ౧౮

స దదర్శ విమానాగ్ర్యం నభసోఽవతరద్ ధ్రువః,
విభ్రాజయ ద్దశదిశో రాకాపతి మివోదితమ్ ౧౯

తత్రాను దేవప్రవరౌ చతుర్భుజౌ శ్యామౌ కిశోరా వరుణాంబుజేక్షణౌ,
స్థితా వవష్టభ్య గదాం సువాససౌ కిరీటహారాంగదచారుకుండలౌ ౨౦

విజ్ఞాయ తా వుత్తమగాయకింకరా వభ్యుత్థితః సాధ్వసవిస్మృతక్రమః,
ననామ నామాని గృణన్ మధుద్విషః పార్షత్ప్రధానా వితి సంహతాంజలిః. ౨౧

తం కృష్ణపాదాభినివిష్టచేతసం బద్ధాంజలిం ప్రశ్రయనమ్రకంధరమ్,
సునందనందా వుపసృత్య సస్మితం ప్రత్యూచతుః పుష్కరనాభసమ్మతౌ. ౨౨

సునందనందా వూచతుః—

భో భో రాజన్ సుభద్రం తే వాచం నోఽవహితః శృణు,
యః పంచవర్ష స్తపసా భవాన్ దేవ మతీతృపత్ ౨౩

(స) ధ్రువః. ఉద్యత ముదితం రాకాపతిమివ పౌర్ణిమాచంద్రమివ, దశదిశః విభ్రాజయన్, నభసః అవతరత్ అవరోహత్ విమానశ్రేష్ఠం దదర్శ ౧౯

(అను) అనంతరం, తత్ర విమానాగ్రే, దేవప్రవరౌ దదర్శే త్యనుషంగః. తౌ విశినష్టి-కిశోరౌ యౌవనారంభజుషౌ గదా మవష్టభ్య స్థితౌ కిరీటాదిభిః సహితే చారు కుండలే యయోః ౨౦

(ఉత్తమగాయః) పుణ్యశ్లోకో భగవాన్ తస్య కింకరౌ విజ్ఞాయ మధుద్విషః పరిషత్ప్రధానావితి హేతోః, సాధ్వసేన సంభ్రమేణ, విస్మృతపూజాక్రమః కేవలం తస్య నామాని గృణన్, సంహతాంజలిః ననామ ౨౧

కృష్ణస్య పాదయోర్నివిష్టా చేతనా చిత్తం యస్య, ప్రశ్రయేణ వినయేన, నమ్రా ప్రహ్వీభూతా కంధరా యస్య తం. ధ్రువ ముపసృత్య సమీప మాగత్య, పుష్కరనాభస్య భగవతః. సంమతౌ భృత్యౌ సునందనందౌ, స్మితేన సహితం యథా తథా ప్రీత్యా ప్రీతిపూర్వ మూచతుః ౨౨

హే రాజన్ ! తే తుభ్యం భద్రమస్తు, నోఽస్మాకం వాచ మవహితః సావధానచిత్త స్త్వం శృణు, కిం తత్ర వా యో భవాన్ పంచవర్షః తపసా దేవం భగవంత మతీతృపత్ తర్పితవాన్. ౨౩

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం, ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

తస్యాఽఖిలజగద్ధాతు రావాం దేవస్య శార్ఙ్గిణః,
పార్షదా విహ సంప్రాప్తౌ నేతుం త్వా భగవత్పదమ్. ౨౪

సుదుర్జయం విష్ణుపదం జితం త్వయా యత్సూరయోఽప్రాప్య విచక్షతే పరం,
ఆతిష్ఠ తచ్చంద్రదివాకరాదయో గ్రహర్క్షతారాః పరియంతి దక్షిణమ్. ౨౫

అనాస్థితం తే పితృభి రన్యై రప్యంగ కర్హిచిత్,
ఆతిష్ఠ జగతాం వంద్యం తద్విష్ణోః పరమం పదమ్. ౨౬

ఏతద్విమానప్రవర ముత్తమశ్లోకమౌళినా,
ఉపస్థాపిత మాయుష్మన్ అధిరోఢుం త్వ మర్హసి ౨౭

తస్యాఽఖిలజగన్నిర్మాణచతురస్య సర్వేశ్వరేశ్వరస్య శార్ఙ్గిణో భగవతః పార్షదా వావాం త్వాం, భగవత్పదం ప్రతి నేతుం, ఇహ సంప్రాప్తౌ. ౨౪

(సుదుర్జయం) త్వదితరై ర్దుఃఖేనాప్యసాధ్యం విష్ణుపదం త్వయా జితం సాధితమ్ సుదుర్జయత్వ మేవాహ-సూరయః సర్వేషా ముపరిష్టా దవస్థితాః సప్తర్షిప్రభృతయః యత్పద మప్రాప్యైవ పరం కేవలం విచక్షతే పశ్యంతి తథా యత్పదం చంద్రాదయః సోమప్రభృతిగ్రహాదయశ్చ ప్రదక్షిణం యథా భవత్యేవం, పరియంతి పరితో భ్రమంతి ౨౫

(తే) తవ, పితృభిర్మన్వాదిభిః తథాఽన్యైరపి అంగ హే ధ్రువః కదాచి దప్యనాస్థిత మనధిష్ఠిత, మత ఏవ జగతాం వంద్యం విష్ణోః సంబంధి పరమం సర్వోత్కృష్టం, తత్త్వయా జితం పదం స్థాన, మాతిష్ఠ అధితిష్ఠ. ౨౬

హే ఆయుష్మన్ ! (ఉత్తమశ్లోకమౌళినా) ఉత్తమశ్లోకముఖ్యేన భగవతా, ఏతద్విమానశ్రేష ముపస్థాపితం ప్రేషిత, మేత ద్విమానాగ్ర్య మధిరోఢుం త్వమఽర్హసి. అత్రాఽఽయుష్మన్నితి సంబోధనం సశరీరయాత్రాభిప్రాయకమ్. అత్ర వైకుంఠపరమపదవిష్ణుపదాదిశబ్దా భగవత్స్థాన సామ్యాత్ పరమవ్యోమ్నీవ విష్ణ్వభిమానవిషయే ధ్రువలోకే ప్రయుజ్యంతే తత్రాఽపి హి భక్తానుజిఘృక్షయా భగవాన్ సర్వదా సన్నిహితః భక్తానుగ్రహా దేవ పార్షదవిమానాదిప్రేషణ ముపపన్నమ్. ౨౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

నిశమ్య వైకుంఠనియోజ్యముఖ్యయో ర్మధుచ్యుతం వాచ మురుక్రమప్రియః,
కృతాభిషేకః కృతనిత్యమంగళో మునీ న్ప్రణమ్యాఽఽశిష మభ్యవాదయత్. ౨౮

పరీత్యాఽభ్యర్చ్య ధిష్ణ్యాగ్ర్యం పార్షదా వభివంద్య చ,
ఇయేష తదధిష్ఠాతుం బిభ్రద్రూపం హిరణ్మయమ్ ౨౯

తదోత్తానపదః పుత్రో దదర్శాఽంతక మాగతమ్,
మృత్యోర్మూర్ధ్ని పదం దత్త్వా ఆరురోహాఽద్భుతం గృహమ్. ౩౦

తదా దుందుభయో నేదు ర్మృదంగపణవాదయః,
గంధర్వముఖ్యాః ప్రజగుః పేతుః కుసుమవృష్టయః. ౩౧

స చ స్వర్లోక మారోక్ష్యన్ సునీతిం జననీం ధ్రువః,
అన్వస్మర దగం హిత్వా దీనాం యాస్యే త్రివిష్టపమ్. ౩౨

(వైకుంఠనియోజ్యముఖ్యయో) ర్భగవత్పార్షదప్రవరయోః. మధుచ్యుతా మమృతస్రావిణీం వాచం నిశమ్య, భగవత్ ప్రియో ధ్రువః, కృతమంగళస్నానః కృతం నిత్యం కర్మ మంగళ మలంకరణం చ యేన సః, మునీన్ ప్రణిపత్యాఽఽశిష, మభ్యవాదయత్ వాచయామాస. ౨౮

విమానశ్రేష్ఠం పరీత్య పరిక్రమ్య, తదేవ రూపం పునర్హిరణ్మయం జ్యోతిర్మయం బిభ్రత్సన్ తద్విమానాగ్ర్య మధిష్ఠాతు, మియేష ఇచ్ఛత్. ౨౯

(పేతుః) పతితవత్యః. స చ ధ్రువః స్వర్లోకం ఆరోక్ష్యన్, దీనాం మాతరం హిత్వా, అగం దుర్గమం, త్రివిష్టపం యాస్యే ఇత్యేవం జననీ మన్వస్మరత్. ౩౦

ఇత్యేవం భూతం తస్య ధ్రువస్య వ్యవసిత మభిప్రాయం జ్ఞాత్వా, సురోత్తమౌ సునంద నందౌ, దేవయానేన దేవప్రవరోపస్థాపితేన విమానేన, గచ్ఛంతీం దేవీం సునీతిం, దర్శయా మాసతుః. ౩౧-౩౨

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

ఇతి వ్యవసితం తస్య వ్యవసీయ సురోత్తమౌ,
దర్శయామాసతు ర్దేవీం పురో యానేన గచ్ఛతీమ్ ౩౩

తత్ర తత్ర ప్రశంసద్భిః పథి వైమానికైః సురైః,
అవకీర్యమాణో దదృశే కుసుమైః క్రమశో గ్రహాన్ ౩౪

త్రిలోకీం దేవయానేన సోఽతివ్రజ్య మునీనఽపి,
పరస్తా ద్యత్ ధ్రువగతి ర్విష్ణోః పద మథాఽభ్యగాత్ ౩౫

య ద్భ్రాజమానం స్వరుచైవ సర్వతో లోకా స్త్రయో హ్యను విభ్రాజంత ఏతే,
యన్నావ్రజ జ్జంతుషు యేఽననుగ్రహా వ్రజంతి భద్రాణి చరంతి యేఽనిశం. ౩౬

శాంతాః సమదృశః శుద్ధాః సర్వభూతానురంజనాః,

(తత్ర తత్ర పథి) విమానారూఢై ర్దేవైః ప్రశంసద్భిః కుసుమవృష్టిభిః, అవకీర్యమాణో, గ్రహాన్ ఆదిత్యాదిస్థానాని, క్రమశో దృష్టవాన్ ౩౩-౩౪

(దేవయానేన) సునందనందనాఖ్యదేవప్రవరోపస్థాపితవిమానేన త్రిలోకీం, మునీన్ సప్తర్షీన వ్యతివ్రజ్యాఽతిక్రమ్య, తతః పరస్తాత్ యద్విష్ణోః పదం తద్ధ్రువా శాశ్వతీ గతి ర్యస్య సః ధ్రువః ఆకల్పస్థాయిత్వా ద్గతేః ధ్రువత్వ మభ్యగాత్ ప్రాప్తవాన్. ౩౫

విష్ణోః పదం విశినష్టి (యదితి) స్వరుచైవ యత్ భ్రాజమాన మనుసృత్య తస్య రుచా ఏతే త్రయో లోకా భ్రాజంతే యచ్చ జంతుషు భూతేషు యేఽననుగ్రహాః నిరనుగ్రహాః నిష్కృపాః తే నాఽవ్రజన్ న గతవంతః యే చ జంతుషు భద్రాణి సుహృత్త్వాదీ న్యనిశం చరంతి కుర్వంతి. తే వ్రజంతి తత్పద మధ్యగా వితి పూర్వేణ సంబంధః ధ్రువస్థానం ప్రాప్తానా మపి సత్యలోకగతానా మివ ప్రాయేణ పునరావృత్త్యభావాత్ కల్పాంతే మోక్ష్యమాణత్వాత్ భూతసుహృత్త్వాదీనా మేవ ముక్తిహేతుత్వాత్ చైవ ముక్తమ్ ౩౬

కిం చ య దచ్యుతపదం అచ్యుతః ప్రియో యేషాం భాగవతానాం తే బాంధవా యేషాం తే, శాంతాః శమదమాదియుక్తాః, సమదృశః దేహాత్మేశ్వరాణాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వ జ్ఞానైకాకారత్వ

యాంత్యఽంజసాఽచ్యుతపద మచ్యుతప్రియబాంధవాః. ౩౭

ఇత్యుత్తానపదః పుత్రో ధ్రువః కృష్ణపరాయణః,
అభూ త్త్రయాణాం లోకానాం చూడామణి రివాఽమలః ౩౮

గంభీరవేగోఽనిమిషం జ్యోతిషాం చక్ర మాహితం,
యస్మి న్భ్రమతి కౌరవ్య మేఢ్యా మివ గవాం గణః ౩౯

మహిమానం విలోక్యాఽస్య నారదో భగవా నృషిః,
ఆతోద్యం వితుదన్ శ్లోకా న్సత్రేఽగాయత్ ప్రచేతసామ్. ౪౦

సర్వాంతరాత్మత్వాదిరూపసమదర్శినః అత ఏవ సర్వభూతాని యథాయోగ్యం దానమానాదిభి రనురంజయంతి ప్రీతిం కుర్వంతీతి సర్వభూతానురంజనాః. సిద్ధప్రాయా న తు నితరాం సిద్ధాః. తేషా మర్చిరాదిగత్యా బ్రహ్మలోకప్రాప్తేః. అంజసా సుఖేన యాంతి తత్పద మధ్యగా దితి పూర్వేణాఽన్వయః అయ మర్థః. శమదమాదిభిః సర్వభూతసుహృత్త్వాదిభిశ్చ పరబ్రహ్మోపాసననిష్ఠా అపి కేచిత్ ప్రారబ్ధవశాద్ బుభుక్షావశాద్వాఽంతరాయవిహతాః సత్యలోకం ధ్రువలోకం శతా స్తత్రత్య భోగోత్తరం పరిపూర్ణయోగా ముచ్యంత ఇతి. ౩౭

ఇత్యుక్తప్రకారేణ కృష్ణో భగవాన్ పర మయనం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారో యస్య స ధ్రువ. త్రయాణాం లోకానాం అమల శ్చూడామణిః శిఖామణిరివాభూత్. అమల ఇతి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరుభయో రపి విశేషణమ్ ౩౮

హే కౌరవ్య ! విదుర ! మేఢ్యాం ధాన్యాక్రమణాయ బలీవర్దబంధనస్తంభవిశేషే గంభీరవేగో గవాం గణః బలీవర్దసమూహ ఇవ జ్యోతిషాం చక్రం యస్మిన్ ధ్రువ ఆహితం సత్ అనిశం భ్రమతి. ౩౯

(అస్య) ధ్రువస్య, మహిమానం విలోక్య, భగవాన్ నారద ఋషిః ఆతోద్యం వీణాం, వితుదన్ నాదయన్, ప్రచేతసాం సత్రే భగవన్మాహాత్మ్యప్రసంగేన శ్లోకాన్ ధ్రువస్య మహిమప్రతిపాదనపరాన్ త్రీన్ శ్లోకానగాయత్. ౪౦

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం, భగవత్పదారోహణం చ)

నారద ఉవాచ—

నూనం సునీతేః పతిదేవతాయాః తపఃప్రభావస్య సుతస్య తాం గతిం,
దృష్ట్వాఽభ్యుపాయా నపి వేదవాదినో నైవాఽధిగంతుం ప్రభవంతి కిం నృపాః. ౪౧

యః పంచవర్షో గురుదారవాక్శరై ర్భిన్నేన యాతో హృదయేన దూయతా,
వనం మదాదేశకరోఽజితం ప్రభుం జిగాయ తద్భక్తగుణైః పరాజితమ్. ౪౨

యః క్షత్రబంధు ర్భువి తస్యాఽధిరూఢ మన్వారురుక్షే దపి వర్షపూగైః,
షట్పంచవర్షో యదహోభి రల్పైః ప్రసాద్య వైకుంఠ మవాప తత్పదం ౪౩

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏత త్తేఽభిహితం సర్వం య త్పృష్టోఽహ మిహ త్వయా,

శ్లోకా నేవాహ (నూనమితి.) పతిదేవతాయాః సునీతేః, సుతస్య ధ్రువస్య. య స్తపః ప్రభావః తస్య. ఫలభూతాం గతిం, అభ్యుపాయాన్ గతిసాధనభూతాన్ భగవదారాధనరూపాన్ ఉపాయా నపి దృష్ట్వా వేదవాదినోఽపి ఋషయోఽపి అధిగంతుం ప్రాప్తుం నైవ ప్రభవంతి న సమర్థా భవంతి, కిం పున ర్నృపాః నృపా న భవంతీతి కిము వక్తవ్య మిత్యర్థః ౪౧

(గురుదారాః) పితృపత్నీ సురుచిః తయా, వాచో బాణాః తైః. భిన్నేన అత ఏవ దూయతా తప్తేన హృదయేన, యో ధ్రువః. పంచవర్ష ఏవ వనం ప్రతిగతః, తత్రాఽపి మదాజ్ఞావశవర్తీ అజిత మపి విభుం భగవంతం, గుణైః భగవద్భక్తానాం గుణైః భూతమైత్ర్యాదిభిః, పరాజితం వశంగతం. 'అహం భక్తపరాధీనో హ్యస్వతంత్రః' ఇతి భగవదుక్తేః భక్తపరాధీన మిత్యర్థః. జిగాయ వశీకృతవాన్ ౪౨

(తస్య) ధ్రువస్య అధిరూఢం ప్రాప్తం పద మిత్యర్థః పదం స్థానం యో భువి క్షత్రబంధుః క్షత్రియాభాసః. వర్షసమూహై రపి అధిరోఢు మిచ్ఛేదపి కిం తత్సంకల్పోఽప్యశక్యః దూరతః ఆరోహణ మిత్యర్థః కథంభూతం పదం పంచ వర్షాణి యస్య సః అల్పై రేవాహోభి ర్దినైః వైకుంఠ మాసాద్య ఆసన్నం కారయిత్వా య త్తస్య పద మవాప. ౪౩

తతః ధ్రువచరితం నిగమయన్ తచ్ఛ్రవణాదిఫల మాహ మునిః (ఏత దితి) త్వయా,

ధ్రువ స్యోద్దామయశస శ్చరితం సమ్మతం సతాం. ౪౪

ధన్యం యశస్య మాయుష్యం పుణ్యం స్వ స్త్యయనం మహత్,
స్వర్గ్యం ధ్రౌవ్యం సౌమనస్యం ప్రశస్య మఘమర్షణమ్ ౪౫

శ్రుత్వైత చ్ఛ్రద్ధయాఽభీక్ష్ణ మచ్యుతప్రియచేష్టితం,
భవే ద్భక్తి ర్భగవతి యయా స్యా త్క్లేశసంక్షయః ౪౬

మహ త్త్వ మిచ్ఛతాం తీర్థం శ్రోతుః శీలాదయో గుణాః,
యత్ర తేజ స్తదిచ్ఛూనాం మానో యత్ర మనస్వినాం. ౪౭

యత్ పరిపృష్టోఽహం తత్సర్వం తుభ్యం కథితం, కింతత్రాహ? ఉద్దామయశసః ఉత్కృష్టకీర్తేః ధ్రువస్య, చరితం సతాం హరిభక్తానాం సమ్మతమ్ ౪౪

(ధన్యం) ధనేచ్ఛయా శృణ్వతాం శ్రావయతాం చ ధనసంపాదకం, తథా యశస్యం యశస్కర మాయుష్కరం, స్వ స్త్యయనం మంగళకరం, స్వర్గసంపాదకం ధ్రౌవ్యం ధ్రువస్థానప్రాపకం, సౌమనస్యం మనఃపీడావినాశకం. ప్రశస్యం ప్రాశ స్త్యసంపాదకం, అఘమర్షణం పాపనిరాసకమ్ ౪౫

ఏత దచ్యుతప్రియస్య ధ్రువస్య చేష్టిత మభీక్ష్ణం పౌనఃపున్యేన శ్రద్ధయా శ్రుత్వా యో వర్తతే, తస్య భగవతి భక్తిర్భవతి భక్తిఫలమాహ యయా భక్త్యా, క్లేశానా మాధ్యాత్మికాదీనాం, సంక్షయో భవతి ౪౬

(మహ త్త్వం) సర్వోత్కృష్టత్వ, మిచ్ఛతాం కామయమానానాం, తీర్థం మహ త్త్వం ప్రాప్తు ముపాయో భవేదిత్యనుషంగః. తథా శ్రోతుం శీలాదయో గుణాః భవేయు, రిత్యనుషక్తస్య వచనవిపరిణామే నాఽన్వయః యత్ర యస్మిన్ ధ్రువచరితే. శ్రూయమాణ ఇతి శేషః, తదిచ్ఛూనాం తేజ ఇచ్ఛతాం తేజో భవేత్ తేజసో విధేయత్వేన బుద్ధిస్థత్వాత్ సన్నిహితత్వాత్ ప్రకృతత్వాత్ తచ్ఛబ్దేన పరామర్శాత్ ఉద్దేశ్యవిశేషణత్వోపపత్తిః, తథా యత్ర యస్మిన్ చరితే, మనస్వినాం ప్రశంసాయాం నిత్యయోగే వా మత్వర్థీయః "అస్మాయామేధాస్రజో వినిః" రితి వినిః ప్రత్యయః, మనః ప్రాశ స్త్యం భగవతి మనసో నిత్యయోగం వేచ్ఛతాం మనః ప్రశ స్తం నిత్యముక్తం వా మనో భవేదిత్యర్థః. ౪౭

(ధ్రువాయ కుబేరస్య వరదానం, ధ్రువస్య గంగాద్వారే తపశ్చరణం భగవత్పదారోహణం చ)

ప్రయతః కీర్తయేత్ ప్రాతః సమవాయే ద్విజన్మనాం,
సాయం చ పుణ్యశ్లోకస్య ధ్రువస్య చరితం మహత్. ౪౮

పౌర్ణమాస్యాం సినీవాల్యాం ద్వాదశ్యాం శ్రవణేఽథవా,
దినక్షయే వ్యతీపాతే సంక్రమేఽర్కదినేఽపి వా. ౪౯

శ్రావయే చ్ఛ్రద్దధానానాం తీర్థపాదపదాశ్రయః,
నేచ్ఛం స్తత్రాఽఽత్మనాఽఽత్మానం సంతుష్ట ఇతి సిధ్యతి. ౫౦

జ్ఞాన మజ్ఞాతతత్త్వాయ యో దద్యాత్ సత్పథేఽమృతం,
కృపాళో ర్దీననాథస్య దేవా స్తస్యాఽనుగృహ్ణతే ౫౧

అర్థసామర్థ్యాత్ ప్రాతః, సాయం చ సాయంకాలే చ, ప్రయతః మనఃప్రణిధానయుక్తః, ద్విజన్మనాం బ్రాహ్మణానాం, సమవాయే సభాయాం, పుణ్యశ్లోకస్య ధ్రువస్య, మహత్ సమీహితస్య సాధనం చరితం, కీర్తయేత్ ౪౮

(పౌర్ణమాస్యాం) సినీవాల్యాం దృష్టేందుకళాయా మమావాస్యాయాం, శ్రవణనక్షత్రయుక్తే దినే, అర్కదినే సప్తమీభానువాసరాదౌ చ, కీర్తయేదితి సంబంధః. ౪౯

(నేచ్ఛన్) నిష్కామః. తీర్థం పాదే యస్య సః తీర్థపాదో భగవాన్ తస్య పదాశ్రయః భాగవతః, శ్రద్దధానానాం శ్రద్ధాయుక్తాన్ ప్రతి, ఇదం చరితం శ్రావయేత్, భాగవతస్య నితరా మేతచ్చరిత శ్రావణం యుక్త మితి భావః తత్ర నిష్కామతయా శ్రావణే ఆత్మనా స్వయ మేవాఽఽత్మానం శ్రావయిత్రాద్యాత్మానం ప్రతి సంతుష్ట ఇతి సంతుష్టో భగవాన్ భవేదితి హేతోః సిధ్యతి నిష్కామతయా యః శ్రావయతి, తస్మిన్ భగవాన్ స్వయమేవ సంతుష్ట ఇతి సోఽపి సిధ్యత్యేవ, ముక్తిం ప్రాప్నో త్యేవేత్యర్థః ౫౦

న కేవలం నిష్కామతయా శ్రావయితారం భగవానేవాఽనుగృహ్ణాతి అపి తు సర్వ ఏవ దేవా అనుగృహ్ణత ఇత్యాహ (జ్ఞానమితి) అజ్ఞానం తత్త్వం తత్త్వత్రయయాథాత్మ్యం యేన తస్మై సత్పథే సతాం మార్గే భగవన్మార్గే ఇత్యర్థః అమృతరూపం జ్ఞానం యో దద్యాత్ తస్య కృపాళో రత ఏవ దీననాథస్య దేవా అనుగృహ్ణతే అనుగ్రహం కుర్వంతి. ౫౧

ఇదం మయా తేఽభిహితం కురూద్వహ ధ్రువస్య విఖ్యాతవిశుద్ధకర్మణః,
హిత్వాఽర్భకః క్రీడనకాని మాతు ర్గృహం చ విష్ణుం శరణం యో జగామ ॥ ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, ధ్రువచరితం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః.

(హే కురూద్వహ!) విఖ్యాతం ప్రసిద్ధం విశుద్ధం కర్మ యస్య సః శృణ్వతా మప్యఘకర్మాణాం శోధనం కర్మ చేష్టితం యస్య తస్య ధ్రువస్యేదం చరితం తుభ్యం మయాఽభిహితం కథితం, యో ధ్రువః అర్భక ఏవ సన్ మాతృగృహం క్రీడనకాని క్రీడాసాధనాని చ త్యక్త్వా విష్ణుం శరణం జగామేతి పునః పున ర్విస్మయతే. ॥ ౫౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వాదశోఽధ్యాయః

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ —

నిశమ్య కౌషారవి ణోపవర్ణితం ధ్రువస్య వైకుంఠపదాధిరోహణమ్,
ప్రరూఢభావో భగవ త్యధోక్షజే ప్రష్టుం పున స్తం విదురః ప్రచక్రమే. ౧

విదుర ఉవాచ —

కే తే ప్రచేతసో నామ కస్యాఽపత్యాని సువ్రత,
కస్యాఽన్వవాయే ప్రఖ్యాతాః కుత్ర వా సత్ర మాసత. ౨

మన్యే మహాభాగవతం నారదం దేవదర్శనమ్,
యేన ప్రోక్తః క్రియాయోగః పరిచర్యావిధి ర్హరేః. ౩

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏవం కార్త్స్న్యేన శ్రుతధ్రువచేష్టితో విదురో "మహిమానం విలోక్యాఽస్య నారదో భగవానృషిః। ఆతోద్యం వితుదన్ శ్లోకాన్ సత్రేఽగాయత్ ప్రచేతసామ్" ఇత్యుక్తప్రచేతస స్తద్బ్రహ్మసత్రం చ తత్ర సంభావితభగవత్కథాబుభుత్సయా అపృచ్ఛ దిత్యాహ శుకః (నిశమ్యేతి) కౌషారవిణా మైత్రేయే ణోపవర్ణితం యద్ధ్రువస్య వైకుంఠ స్థానాధిరోహణం. తన్నిశమ్య శ్రుత్వా, పున రధోక్షజే భగవతి, ప్రరూఢః ప్రబుద్ధః భావో భక్తి ర్యస్య స తం, కౌషారవి మన్యత్ ప్రష్టు ముపక్రాంతవాన్, ప్రశ్నమేవాహ (కే త ఇతి.) తే ప్రచేతసా సత్ర ఇత్యుక్తాః ప్రచేతసః కే ఇతి జాతిప్రశ్నః హే సువ్రతః మైత్రేయః కస్యాఽపత్యాని పుత్రా ఇతి యోనిసంబంధప్రశ్నః, కస్యాఽన్వవాయే ప్రఖ్యాతాః ప్రసిద్ధా ఇతి వంశప్రశ్నః, కుత్ర వా సత్ర మాసత ఇతి సత్రదేశప్రశ్నః. ౧—౨

నారదేన ప్రచేతసాం వర్ణితాః కథాః ప్రష్టుం తన్మహిమానమాహ (మన్య ఇతి) దేవదర్శనః దేవో భగవాన్ తస్య దర్శనం యేన కరణే ల్యుట్ తత్త్వోపదేశేన భగవత్సాక్షాత్కారోపాయభూత ఇత్యర్థః, దేవస్య దర్శనం సాక్షాత్కారో యస్య తస్మాదితి బహువ్రీహిః, త మత ఏవ మహాభాగవతం మన్యే. త మేవ విశినష్టి - యేన నారదేన హరేః పరిచర్యావిధిః పూజాప్రకారరూపః క్రియాయోగః ప్రోక్తః, పంచరాత్రాద్యుపదేశేన కథితః. ౩

స్వధర్మశీలైః పురుషై ర్భగవా న్యజ్ఞపూరుషః,
ఇజ్యమానో భక్తిమతా నారదే నేరితః కిల ౪

యాస్తా దేవర్షిణా తత్ర వర్ణితా భగవత్కథాః,
మహ్యం శుశ్రూషవే బ్రహ్మన్ కార్త్స్న్యేనాఽఽచష్టు మర్హసి ౫

మైత్రేయ ఉవాచ—

ధ్రువస్య చోత్కలః పుత్రః పితరి ప్రస్థితే వనమ్,
సార్వభౌమశ్రియం నైచ్ఛ దధిరాజ్యాసనం పితుః. ౬

స జన్మనోపశాంతాత్మా నిస్సంగ స్సమదర్శనః,

క్రియాయోగ మేవ విశదయన్ నారదం ప్రస్తౌతి (స్వధర్మేతి.) భక్తిమతా నిరతిశయ భగవద్భక్తిమతా నారదేన యజ్ఞపురుషః యజ్ఞానాం భోక్తా ప్రభుశ్చ భగవాన్, స్వధర్మశీలైః స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితభగవదారాధనరూపపంచమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానపరైః, పురుషైః, రిజ్యమాన ఆరాధ్యమాన, ఈరితః కథితః కిల సర్వయజ్ఞారాధ్యభగవత్పరిచర్యారూపత్వేన స్వవర్ణాశ్రమోచితా ధర్మా అనుష్ఠేయా ఇతి పంచరాత్రాదౌ నారదేన భగవతా కథిత మిత్యర్థః. ౪

ఏవం నారదం ప్రస్తుత్య ప్రచేతోభ్య స్తదుపదిష్టకథాః పృచ్ఛతి (యా ఇతి.) దేవర్షిణా నారదేన, తత్ర ప్రచేతసాం బ్రహ్మసత్రే. యా భగవత్కథా వర్ణితాః, తాః కథాః శుశ్రూషవే మహ్యం, కార్త్స్న్యేన వక్తు మర్హసి ౫

ఏవ మాపృష్టో మునిః ప్రచేతసో ధ్రువవంశే జాత ఇతి వక్తుం ధ్రువవంశ మనుశాస్తి (ధ్రువస్యేతి.) ధ్రువస్య పుత్రః ఉత్కలాఖ్యః, పితరి ధ్రువే వనం ప్రతి గచ్ఛతి సతి సార్వభౌమ శ్రియం పితు రధిరాజాసనం చ నైచ్ఛత్ ౬

అనిచ్ఛాయాం కిం కారణ మిత్యపేక్షాయాం బహుజన్మసిద్ధయోగమాహాత్మ్యప్రత్యక్షితస్వాత్మ యాథాత్మ్యానుభవతృప్తత్వా దన్యపురుషార్థజాతం నైచ్ఛదితి వక్తుం తస్య స్వాత్మానందానుభవ మాహ (స ఇతి) స ఉత్కలః జన్మనా జన్మప్రభృతి, ఉపశాంతః రాగాదిభి రకలుషిత ఆత్మా మనో యస్య. అత ఏవ నిస్సంగః రాగిభిః సంగరహితః, సమదర్శనః సన్. లోకే వితతం వ్యాప్త మాత్మానం ఆత్మని

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

దదర్శ లోకే వితత మాత్మానం లోకమాత్మని ౭

ఆత్మానం బ్రహ్మ నిర్వాణం ప్రత్యస్తమితవిగ్రహమ్,
అవబోధరసైకాత్మ్య మానంద మనుసంతతం ౮

అవ్యవచ్ఛిన్నయోగాగ్నిదగ్ధకర్మమలాశయః,
స్వరూప మవరుంధానో నాఽత్మనోఽన్యం తదైక్షత. ౯

జడాంధబధిరోన్మత్తమూకాకృతి రతన్మతిః,
లక్షితః పథి బాలానాం ప్రశాంతార్చి రివాఽనలః ౧౦

లోకం చ దదర్శ లోకే వితత మాత్మనమితి శరీరవ్యాపకత్వ ముక్తం ఆత్మని లోక మిత్యాఽఽత్మనో ధారకత్వముక్తం. లోక్యతే ఇతి లోకః శరీరమ్. ౭

(ఆత్మానం) ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మ ధర్మభూతజ్ఞానబృహత్తయా బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం నిర్వాణం సుఖస్వరూపం, ప్రత్యస్తమితవిగ్రహం దేహవినిర్ముక్తం "అశరీరం శరీరేషు" ఇతి శ్రుతేః, అవబోధరసైకాత్మ్యం అవబోధ ఏవ రసః ఐకాత్మ్య మేకస్వభావత్వం యస్య తం, క్వచి దప్యంశే జాడ్యరహిత మిత్యర్థః. ఆనందం ధర్మభూతానందగుణవిశిష్టం "గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్వక్తవ్యః" ఇత్యనుశాసనాత్ అతిసంతత మత్యంతం నిత్యమ్. ౮

స్వరూపం స్వస్వరూపభూత మవరుంధానః అనుసందధానః అత ఏవ అవ్యవచ్ఛిన్నయోగాగ్నిదగ్ధ కర్మమలాశయః అవ్యవచ్ఛిన్నః నిరంతరః యోగః ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః స ఏవాగ్నిః తేన దగ్ధం కర్మరూపమలం యస్య సః, ఆశయోఽంతఃకరణం యస్యేతి బహువ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః, అన్యత్ ఆత్మస్వరూపా దన్యత్, పురుషార్థభూత దేహతదనుబంధ్యాదికం స్వయ మన్యః దేహాదిభ్యో విలక్షణః నైక్షత నాఽపశ్యత్. ౯

జడాదితుల్యవేషః అతన్మతిః జడాదితుల్యమతిరహితః. ప్రశాంతాని అర్చీంషి జ్వాలా యస్య సోఽగ్నిరివ స్థితః బాలానాం పథి మార్గే, స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారరూపేణ లక్షితః ౧౦

మత్వా తం జడ మున్మత్తం కులవృద్ధాః సమంత్రిణః,
వత్సరం భూపతిం చక్రు ర్యవీయాంసం భ్రమేః సుతమ్. ౧౧

స్వర్వీథి ర్వత్సరస్యేష్టా భార్యాఽసూత షడాత్మజాన్,
పుష్పార్ణం తిగ్మకేతుం చ ఇష మూర్జం వసుం జయమ్. ౧౨

పుష్పార్ణస్య ప్రభా భార్యా దోషా చ ద్వే బభూవతుః,
ప్రాతర్మధ్యం దినం సాయమితి హ్యాసన్ ప్రభాసుతాః. ౧౩

ప్రదోషో నిశథో వ్యుష్ట ఇతి దోషాసుతా స్త్రయః,
వ్యుష్టః సుతం పుష్కరిణ్యాం సర్వతేజస మాదధే. ౧౪

స చక్షు స్సుత మాకూత్యాం పత్న్యాం మను మవాప హ,
మనో రసూత మహిషీ విరజాన్నడ్వలా సుతాన్. ౧౫

పురుం కుత్సం త్రితం ద్యుమ్నం సత్యవంత మృతం వ్రతమ్,

త ముత్కలం మంత్రిభిః సహితాః సర్వే తత్కులవృద్ధాః జడ మున్మత్తం చ జ్ఞాత్వా తం విహాయేత్యర్థః భ్రమేః సుతం, యవీయాంసం కనీయాంసం, వత్సరం భూపతిం, రాజానం చక్రుః. ౧౧

(వత్సరస్యేష్టా) శీలరూపగుణాదిభిః నితరా మనుకూలా స్వర్వీథ్యాఖ్యా భార్యా పుష్పార్ణాదీన్ షట్ సుతా నసూత సుషువే. ౧౨

తత్ర షణ్ణాం పుత్రాణాం మధ్యే పుష్పార్ణాఖ్యస్య జ్యేష్ఠస్య ప్రభాదోషే ద్వే భార్యే బభూవతుః తత్ర ప్రభాయాః సుతాః ప్రాతరాదయ స్త్రయో బభూవుః ౧౩

దోషాసుతాః ప్రదోషాదయ స్త్రయః ఆసన్ అత్ర వ్యుష్టః పుష్కరిణ్యాఖ్యాయాం భార్యాయాం సర్వతేజ ఆఖ్యం సుత మాదధే జనయామాస. ౧౪

(స) సర్వతేజాః ఆకూతినామ్న్యాం పత్న్యాం చక్షుఃసంజ్ఞం సుతం మను మవాప మనోః

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

అగ్నిష్టోమ మతీరాత్రం ప్రద్యుమ్నం శిబి ముల్ముకమ్. ౧౬

ఉల్ముకోఽజనయ త్పుత్రాన్ పుష్కరిణ్యాం షడు త్తమాన్,
అంగం సుమనసం ఖ్యాతిం క్రతు మంగిరసం గయమ్ ౧౭

సునీథాంగస్య యా పత్నీ సుషువే వేన ముల్బణమ్,
యద్దౌఃశీల్యాత్ స రాజర్షి ర్నిర్విణ్ణో నిరగాత్ పురాత్ ౧౮

య మంగ శేపుః కుపితా వాగ్వజ్రా మునయః కిల,
గతాసో స్తస్య భూయస్తే మమంథు ర్దక్షిణం కరమ్. ౧౯

అరాజకే తదా లోకే దస్యుభిః పీడితాః ప్రజాః,
జాతో నారాయణాంశేన పృథురాద్యః క్షితీశ్వరః ౨౦

చక్షుః సంజ్ఞస్య నడ్వలాఖ్యా మహిషీ భార్యా విరజాన్ శుద్ధాన్ సుతాన్ పురుప్రముఖాన్ ద్వాదశపుత్రా నసూత. ౧౫-౧౬

తతోల్ముకః పుష్కరిణ్యాం భార్యాయా ము త్తమాన్ శ్రేష్ఠాన్ అంగాదీన్ షట్ పుత్రా నజనయత్. ౧౭

తత్రాంగస్య యా సునీథాఖ్యా భార్యా సా ఉల్బణం దురాత్మానం వేననామకం పుత్రం సుషువే దౌరాత్మ్యమేవ ప్రపంచయతి (యదిత్యాదినా) యస్య వేనస్య, దౌఃశీల్యాత్ తద్దుష్టస్వభావా ద్ధేతోః, స రాజర్షి రంగః, నిర్విణ్ణః నితరాం దుఃఖితః, పురా న్నిరగాత్ నిర్గతః ౧౮

హే అంగ! హే విదుర! మునయః కుపితాః వేనేన కోపం ప్రాపితాః, వాగేవ వజ్రం యేషాం తే యా వేనం శేపుః కిల శ ప్తవంతః శాపా ద్గతప్రాణస్య తస్య వేనస్య దక్షిణకరం హ స్తం పున స్తే మునయో, మమంథుః మథితవంతః ౧౯

మథనే హేతు మాహ (అరాజక ఇతి) తదా శాపానంతరం, లోకే అరాజకే రాజ్ఞా రహితే సతి, అత ఏవ దస్యుభిః పీడితాః ప్రజా బభూవుః, తదా పృథుర్నామ ఆద్యః పురగ్రామాదీనాం తేన రచితత్వాత్ క్షితీశ్వరో రాజా నారాయణాంశేన జాతః ౨౦

విదుర ఉవాచ—

తస్య శీలనిధే స్సాధో ర్బ్రహ్మణ్యస్య మహాత్మనః,
రాజ్ఞః కథమభూ ద్దుష్టా ప్రజా యద్విమనా యయౌ. ౨౧

కిం వాంహో వేన ఉద్దిశ్య బ్రహ్మదండ మయూయుజన్,
దండవ్రతధరే రాజ్ఞి మునయో ధర్మకోవిదాః ౨౨

నావధ్యేయః ప్రజాపాలః ప్రజాభి రఘవానపి,
యదసౌ లోకపాలానాం బిభర్త్యోజ స్స్వతేజసా. ౨౩

ఏతదాఖ్యాహి మే బ్రహ్మన్ సునీథాఽఽత్మజచేష్టితమ్,
శ్రద్దధానాయ భక్తాయ త్వం పరావరవిత్తమః. ౨౪

మైత్రేయ ఉవాచ—

అంగోఽశ్వమేధం రాజర్షి రాజహార మహాక్రతుమ్

ఏవం దుష్టపుత్రః కథమభూత్ అజాయత. యతః దుష్టాయాః ప్రజాయా హేతో ర్విమనాః దుఃఖితమనా యయౌ పురా న్నిర్గతః ౨౧

దండః అసాధునిగ్రహరూపో దండః। ఏవ వ్రతం తద్బిభర్తీతి తత్తస్మిన్ రాజ్ఞి ధర్మకోవిదా మునయః, కిం వాంహః అపరాధం ఉద్దిశ్యాలక్ష్య వేనం బ్రహ్మదండం అయూయుజన్ బ్రహ్మశాపేన యుక్తం కృతవంతః ప్రజాపరిపాలననిష్ఠే రాజ్ఞి శాపకరణం మునిభి రనుచిత మితి భావః ౨౨

తదేవాహ (నేతి.) అఘవానపి అపరాధ్యపి ప్రజపాలః రాజా, ప్రజాభిర్నావధ్యేయః అవజ్ఞేయో న భవతి యత్, యస్మాదసౌ ప్రజాపాలః లోకపాలానా, మోజః స్వతేజసా బిభర్తి ౨౩

హే బ్రహ్మన్ ! ఏతత్ సునీథాత్మజస్య చేష్టితం శ్రద్దధానాయ శుశ్రూషాత్వరాయుక్తాయ భక్తాయ, మే మహ్యం, అనేన స్వస్య శ్రవణే యోగ్యతోక్తా. పరాపరవిత్తమః పరః పరమాత్మా అపరః ప్రకృతిపురుషాదిః తద్విదాం మధ్యే శ్రేష్ఠస్త్వమ్. అనేన కథనే యోగ్యతోక్తా, ఆఖ్యాహి కథయ. ౨౪

ఏవ మాపృష్టో మునిః బ్రహ్మవిత్ కామ్యకర్మణి బలాదాపతితోఽపి తేన న తుష్యతీతి

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

నాజగ్ముర్దేవతాస్తస్మిన్నాహూతా బ్రహ్మవాదిభిః. ౨౫

త మూచుర్విస్మితాస్తత్ర యజమాన మథర్త్విజః
హవీంషి హూయమానాని న తే గృహ్ణంతి దేవతాః. ౨౬

రాజన్ హవీంష్యదుష్టాని శ్రద్ధయాఽఽసాదితాని తే,
ఛందాంస్యయాతయామాని యోజితాని ధృతవ్రతైః ౨౭

న విదామేహ దేవానాం హేలనం వయ మణ్వపి,
యన్న గృహ్ణంతి భాగాన్ స్వాన్ యే దేవాః కర్మసాక్షిణః. ౨౮

ద్యోతయన్నంగస్య పుత్రోత్పత్తిక్రమమాహ (అంగ ఇత్యాదినా) రాజా చాసౌ ఋషిరంగః క్రతూనాం మధ్యే ఉత్తమ మశ్వమేధ మాజహార ఆరబ్ధవాన్. తస్మిన్నశ్వమేధే క్రతౌ బ్రహ్మవాదిభిః శ్రుతాధ్యయనాదిసంపన్నైః ఋత్విగ్భి రాహూతాః సత్యో దేవతా, నాజగ్ముః నాగతవత్యః ౨౫

హే తాత ! తే ఋత్విజో విస్మితాః యజమాన మంగ మూచుః, ఉక్తమేవాహ — తం త్వయా త్వత్సంబంధీని హూయమానాని దేవతోద్దేశేన ప్రక్షేపపూర్వకం త్యక్తాని అయాతయామాని అగతవీర్యాణి సారవంతీత్యర్థః హవీంషి పురోడాశాదీని దేవతా న గృహ్ణంతి ౨౬

హే రాజన్ ! హవీంషి అదుష్టాని శుద్ధాని, తే త్వయా, శ్రద్ధయాఽఽసాదితాని సంపాదితాని చ, తథా ఛందాంసి, క్రత్వంగభూతా మంత్రా అయాతయామాని స్వరవర్ణాదిభిరగతవీర్యాణి, తత్ర హేతుః - దృఢవ్రతైః స్వరవర్ణాదియుక్తత్వేన మంత్రోచ్చారణమేవ దృఢం వ్రతం యేషాం తైః. ఋత్విగ్భి ర్యోజితాని ప్రయుక్తాని ౨౭

ఏవం యథావత్ అనుష్ఠీయమానే క్రతౌ, దేవహేలనం (దేవాన్ ప్రతి హేళన మపరాధ. మణు అల్పమపి. వయం, న విదామో న జానీమః యత్ యస్మాత్ హేళనాత్, స్వకీయాన్ భాగాన్, కర్మసాక్షిణః కర్మణాం (గుణదోషద్రష్టారో దేవా న గృహ్ణంతి. అతోఽవశ్యం కేనచిద్దేవహేళనేన భవితవ్యం పరంతు తద్వయం న విదామ ఇత్యర్థః ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

అంగో ద్విజవచః శ్రుత్వా యజమానః సుదుర్మనాః,
తత్ప్రష్టుం వ్యసృజ ద్వాచం సదస్యాం స్తదనుజ్ఞయా. ౨౯

నాగచ్ఛంత్యాహుతా దేవా న గృహ్ణంతి గ్రహానివ,
సదసస్పతయో బ్రూత కి మవద్యం మయా కృతమ్. ౩౦

సదసస్పతయ ఊచుః—

నరదేవేహ భవతో నాఘం తావన్మనాక్ స్థితమ్,
అస్త్యేకం ప్రాక్తన మఘం యదిహేదృక్ త్వ మప్రజః ౩౧

తథా సాధయ భద్రం తే ఆత్మానం సుప్రజం నృప,
ఇష్టస్తే పుత్రకామస్య పుత్రం దాస్యతి యజ్ఞభుక్. ౩౨

తథా స్వభాగధేయాని గ్రహీష్యంతి దివౌకసః,

ఏవ మృత్విగ్భిరుక్తోఽంగస్తానాహేత్యాహ మునిః (ద్విజవచః శ్రుత్వా) అథానంతరం, సుతరాం దుఃఖితమనా, యజమానోఽంగః, యజ్ఞే గృహీతమౌనోఽపి, సదస్యాన్ సదసి స్థితాన్ ప్రతి తదనుజ్ఞయా సదస్యానుజ్ఞయా, త్యక్తమౌనః తద్దేవతానాగమనకారణం ప్రష్టుం వాచం, వ్యసృజత్ ప్రాయుంక్త. ౨౯

వాగ్విసర్గ మేవాహ (నాగచ్ఛంతీతి.) ఇహ క్రతౌ దేవతా అహూతా నాగచ్ఛంతి, గ్రహాన్ సోమపాత్రాణి న గృహ్ణంతి. హే సదసస్పతయః, మయా, కిమవద్యం హేళనం కృతం, తద్యూయం బ్రూత ౩౦

హే నరదేవ ! ఇహ జన్మని భవతః బ్రహ్మవిద స్తావన్మనాగీషదప్యవద్యం న స్థితం కింతు ప్రాక్తనమేక మఘమస్తి, యద్యస్మాదఘా దీదృక్ గుణాధిక స్త్వ మప్రజః ప్రజారహితో బభూవిథ. ౩౧

అతో దేవా యథా హవీంషి గృహ్ణీయు స్తథాఽఽత్మానం సప్రజం సపుత్రం సాధయ. కథం సాధనీయం? తత్రాహుః. (ఇష్ట ఇతి.) యజ్ఞభుక్ భగవాన్, పుత్రం కామయమానస్య, తే త్వయా, ఇష్టః ఇజ్యమానః, తుభ్యం పుత్రం దాస్యతి. ౩౨

(తదా) సతి దివౌకసో దేవాః, స్వభాగధేయాని స్వభాగాన్ "భాగరూపనామభ్యో ధేయః"

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

యద్యజ్ఞపురుషః సాక్షా దపత్యాయ హరి ర్వృతః. ౩౩

తాం స్తాన్ కామాన్ హరి ర్దద్యా ద్యాన్ కామయతే జనః,
ఆరాధితో యథైవైష తథా పుంసాం ఫలోదయః. ౩౪

ఇతి వ్యవసితా విప్రా స్తస్య రాజ్ఞః ప్రజాతయే,
పురోడాశం నిరవపన్ శిపివిష్టాయ విష్ణవే ౩౫

తస్మా త్పురుష ఉత్తస్థౌ హేమమాల్యమలాంబరః,
హిరణ్మయేన పాత్రేణ సిద్ధ మాదాయ పాయసమ్. ౩౬

ఇతి స్వార్థే ధేయప్రత్యయః. గ్రహీష్యంతి. యద్యతః యజ్ఞపురుషో హరిః సాక్షా దపత్యాయ పుత్రార్థం వృతః స్యాదతః తేన సహ సర్వే దేవా ఆగమిష్యంతీత్యర్థః ౩౩

నన్వతితుచ్ఛాన్ కామాన్ హరిః కథం దద్యాత్ ? తత్రాహుః (తాం స్తానితి) జనో యాన్ కామాన్ ప్రార్థయతే, తాంస్తాన్ హరిర్దద్యాత్. యథా యేన ప్రకారేణ. భగవానారాధితో జనైః, తేషాం తథా స్వస్వకామానుసారేణ ఫలోదయః, ఫలావాప్తి ర్భవతి ౩౪

ఇత్థం వ్యవసితా నిశ్చిన్వానా ఋత్విజః రాజ్ఞోఽంగస్య ప్రజాతయే ప్రజోత్పత్త్యై. శిపివిష్టాయ శిపివిష్టత్వగుణవిశిష్టాయ విష్ణవే పురోడాశం నిరవపన్. శిపిభిః రశ్మిభిః, విష్టః ఆవిష్టః శిపివిష్టః తస్మై తథా చ మంత్రః "కిమితే విష్ణోపరి చక్ష్యం భూత్ప్రయత్వవక్షే శిపివిష్టే అస్మి" త్యాదిః అర్థవాదశ్చ పశోర్భూమాయాపృష్టి స్తద్విష్ణుః శిపివిష్ట ఇత్యాది నిరుక్తం చ యదుత ప్రమాదే శిపివిష్టోఽస్మీతి ప్రతిపన్నరశ్మిః శిపయోఽత్ర రశ్మయ ఉచ్యంతే, తైరావిష్టో భవతీతి. యద్వా శిపిషు పశుషు, యజ్ఞ రూపేణ ప్రవిష్టాయ, తథా చ శ్రుతిః "యజ్ఞోవై విష్ణుః పశవః శిపిర్యజ్ఞ ఏవ పశుషు ప్రతితిష్ఠతి" ఇతి ౩౫

(తస్మాత్) అగ్నేరిత్యర్థః అర్థసామర్థ్యాత్ హేమమయాని మాల్యాని అంబరాణి చ యస్య సః పురుషః హిరణ్మయపాత్రేణ సిద్ధం సమ్యక్ పక్వం పాయసపాత్రం గృహీత్వా ఉత్తస్థౌ ఉత్థితవాన్. ౩౬

స విప్రానుమతో రాజా గృహీత్వాంజలినౌదనమ్,
అవఘ్రాయ ముదా యుక్తః ప్రాదా త్పత్న్యై ఉదారధీః. ౩౭

సా తత్పుంసవనం రాజ్ఞీ ప్రాశ్య వై పత్యు రాదధే,
గర్భం కాల ఉపావృత్తే కుమారం సుషువేఽప్రజా. ౩౮

స బాల ఏవ పురుషో మాతామహ మనువ్రతః,
అధర్మాంశోద్భవం మృత్యుం తేనాఽభవ దధార్మికః ౩౯

స శరాసన ముద్యమ్య మృగయు ర్వనగోచరః,
హంత్యసాధు ర్మృగా న్దీనా న్వేనోఽసా విత్యరౌ జ్జనః. ౪౦

ఆక్రీడే క్రీడతో బాలా న్వయస్యా నతిదారుణః,
ప్రసహ్య నిరనుక్రోశః పశుమార మమారయత్ ౪౧

బుద్ధిమాన్ స రాజా అంగః, విప్రానుమతః విప్రైరభ్యనుజ్ఞాతః, అంజలినా ఓదనపాయసం గృహీత్వా, స్వయ మాఘ్రాయ, హర్షేణ యుక్తః, పత్న్యై ప్రాదాత్. ౩౭

(సా రాజ్ఞీ) రాజ్ఞః స్త్రీ సునీథీ. పుంసవనం పుమాంసం సూతే అనేనేతి పుంసవనం తదోదనం ప్రాశ్య భుక్త్వా, పత్యుః సకాశాత్ గర్భమాదధే ధృతవతీ అప్రజాః సతీ, గర్భకాలే గర్భధారణకాలే, ఉపావృతే అతీతే సతి కుమారం సుషువే. ౩౮

(సః) పురుషః కుమారో, బాల ఏవ, బాల్యాత్ ప్రభృతీత్యర్థః. అధర్మాంశోద్భవం మాతామహం మృత్యుం మృత్యో ర్హి పుత్రీ సునీథా అనువ్రతః అనుసృతోఽభూత్, తేన మాతామహానుసారేణాఽయమపి అధార్మికోఽభవత్. ౩౯

అధార్మికత్వమేవ ప్రపంచయతి (స ఇతి.) స అంగః శరాసనం ధనురుద్యమ్య ధనుష్యారోపితశర ఇత్యర్థః మృగయు ర్లుబ్ధకః సన్, అత ఏవ వనగోచరః, అసాధుః, దీనాన్ మృగాన్, హంతి అవధీత్, తం దృష్ట్వా స వేన ఆగచ్ఛతీతి సర్వో జనః, అరౌత్ చుక్రోశ. ౪౦

(ఆక్రీడే) క్రీడాస్థానే. వయస్థాన్ యూనోఽపి బాలాన్, దారుణః క్రూరః, అత ఏవ నిరనుక్రోశః కృపారహితః సన్ పశుమార మమారయత్ పశూనివాఽమారయత్. ౪౧

(అంగస్య స్వతనయవేనకృతదురాచారేణ నిర్వేదాత్ గృహత్యాగశ్చ)

తం విచక్ష్య ఖలం పుత్రం శాసనై ర్వివిధై ర్నృపః,
యదా న శాసితుం కల్పో భృశ మాసీత్ సుదుర్మనాః ౪౨

ప్రాయేణాఽభ్యర్చితో దేవో యేఽప్రజా గృహమేధినః,
కదపత్యభృతం దుఃఖం యే న విదంతి దుర్భరమ్ ౪౩

యతః పాపీయసీ కీర్తి రధర్మశ్చ మహా న్నృణామ్,
యతో విరోధ స్సర్వేషాం యత ఆధి రనంతకః ౪౪

కస్తం ప్రజాపదేశం వై మోహబంధన మాత్మనః,
పండితో బహుమన్యేత యదర్థాః క్లేశదా గృహాః. ౪౫

కదపత్యం వరం మన్యే సదపత్యా చ్ఛుచాం పదాత్,
నిర్విద్యేత గృహా న్మర్త్యో యత్క్లేశనివహా గృహాః. ౪౬

స నృపః అంగః, ఖలం దురాత్మానం, పుత్రం, నానావిధైః శాసనైః సామాద్యుపాయైః విచక్ష్య అనుశాస్యేత్యర్థః యదా భృశం నితరాం సుదుర్మనాః దుఃఖితమనాః ఆస ౪౨

తస్య పుత్రనిందావాక్యాన్యాహ త్రిభిః (యే గృహమేధినో) గృహాశ్రమిణః, అప్రజా అపుత్రా, యే చ పుత్రిణోఽపి, కుత్సితాఽపత్యకృతం దుర్భరం ధారయితు మశక్యం దుఃఖం న విదంతి న లభంతే. తైర్భవాన్ దేవః ప్రాయేణాఽభ్యర్చితః ౪౩

(యతః) కదపత్యాత్ పాపీయసీ కీర్తిః అపకీర్తి ర్మహా నధర్మశ్చ నృణాం భవేత్. యథా యతః కదపత్యాత్ సర్వేషాం విరోధః అనంతోఽపారః ఆధిః మానసీ వ్యథా చ జాయతే ౪౪

(తం) ప్రజాపదేశం పుత్రనామమాత్రమపి ఆత్మనో మోహేన బంధనం కః పండితో బహుమన్యేత, యదర్థా యత్పుత్రాపదేశనిమిత్తాః క్లేశసంపాదకా గృహాః భవంతి పుత్రాపదేశమాత్రమపి క్లేశకరగృహాదిహేతుత్వేనాత్మనో బంధకత్వాత్ పండితో న బహుమన్యేతేత్యర్థః ౪౫

ఇదానీం నిర్వేదహేతుత్వేన కుత్సితమేవాపత్య మభినందతి (కదపత్యమితి) శుచాం పదాత్ శోకానాం స్థానాత్ ఉత్తరోత్తరం గృహాసక్తిజననద్వారా సంసారదుఃఖహేతుత్వాదితి భావః. సదపత్యాత్ కదపత్యం, వరం శ్రేష్ఠం మన్యే పరత్వే హేతుః మర్త్యో గృహాన్నిర్విద్యేత నిర్వేదం ప్రాప్నుయాత్, యతః కదపత్యాత్ గృహాః శోకావహాః భవంతి కదపత్యే పరమితి పాఠే తస్య పరత్వే వైరాగ్యహేతుత్వాత్ ౪౬

ఏవం స నిర్విణ్ణమనా నృపో గృహా న్నిశీథ ఉత్థాయ మహోదయోదయాత్,
అలబ్ధనిద్రోఽనుపలక్షితో నృభి ర్హిత్వా గతో వేనసువం ప్రసుప్తామ్ ౪౭

విజ్ఞాయ నిర్విద్య గతం పతిం ప్రజాః పురోహితామాత్యసుహృద్గణాదయః,
విచిక్యు రుర్వ్యా మతిశోకకాతరా యథా నిగూఢం పురుషం కుయోగినః. ౪౮

అలక్షయంతః పదవీం ప్రజాపతే ర్హతోద్యమాః ప్రత్యుపసృత్య తే పురీమ్,
ఋషీ న్సమేతా నభివంద్య సాశ్రవో న్యవేదయ న్పౌరవ భర్తృవిప్లవమ్. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

(ఏవ) ముక్తప్రకారేణ నిర్విణ్ణమానాః స నృపః అంగః మహతా ముదయానాం విభూతీనా ముదయః సమృద్ధిర్యస్మిన్ తస్మాద్గృహా న్నిశీథే ఉత్థాయ, అలబ్ధనిద్రః త్యక్తనిద్రః, ప్రసుప్తాం వేనసువం వేనస్య జననీం సునీథాం, హిత్వా, నరై రనుపలక్షితః అదృష్టః గతః వనం ప్రతీతి శేషః ౪౭

పురోహితాదయః సర్వాః ప్రజాః పతిం రాజానం నిర్విద్యగతం నిర్వేదం ప్రాప్య, గతం విజ్ఞాయ, అత ఏవాత్యంతశోకేన కాతరాః సంతః, ఉర్వ్యాం పృథివ్యాం, విచిక్యుః అన్వేషణం చక్రుః, న తు తత్రైవ వసంతమపి నాపశ్యన్ ఇతి దృష్టాంతేనాహ - (యథేతి.) నిగూఢం హృదయే వసంతమపి తిరోహితం, పురుషం పరమపురుషం, యథా కుయోగినోఽన్వేషయంతి తథేతి. ౪౮

(ప్రజాపతేః) రాజ్ఞః పదవీం మార్గ మలక్షయంతోఽజానంతః అత ఏవ హతప్రయత్నాః తే పురోహితాదయః పురీం ప్రత్యుపసృత్య ఆగత్య హే పౌరవ ! విదుర ! సాశ్రవః శోకాశ్రుసహితాః సమేతా న్సంఘీభూతా నృషీన్ ప్రణమ్య భర్తృవిప్లవం నాశ మదర్శనం న్యవేదయ న్విజ్ఞాపితవంతః ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోదశోఽధ్యాయః

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

భృగ్వాదయ స్తే మునయో లోకానాం క్షేమదర్శినః,
గోప్తర్యసతి వై నృణాం పశ్యంతః పశుసామ్యతామ్ ౧

వీరమాతర మాహూయ సునీథాం బ్రహ్మవాదినః,
ప్రకృత్యసమ్మతం వేన మభ్యషించ న్పతిం భువః. ౨

శ్రుత్వా నృపాసనగతం వేన మత్యుగ్రశాసనమ్,
నిలిల్యు ర్దస్యవః సద్యః సర్పత్రస్తా ఇవాఽఽఖవః, ౩

స ఆరూఢనృపస్థాన ఉన్నద్ధోఽష్టవిభూతిభిః,

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ఏవం పురోహితాదిభి ర్నివేదితా ఋషయః తమేవ ఖలం వైన మభిషిచ్య పున స్తేన పీడితాః స్వతేజసా నిహత్య తద్బాహుమథనా దవతీర్ణం భగవదంశభూతం పృథుం నప్త్రియ మభిషిచ్య రాజ్యే ప్రతిష్ఠాపయామాసు రిత్యాహ చతుర్దశేన మునిః (భృగ్వాదయ ఇతి.) లోకానాం క్షేమదర్శినః క్షేమ చింతకా స్తే విజ్ఞాపితా భృగ్వాదయ ఋషయః నృణాం గోప్తర్ి త్రాతర్యసతి అవిద్యమానే సతి, పశుసామ్యతాం పశుసమానరూపతాం పశ్యంతః, పశుసామ్యతామితి పాఠే పశుభిః సామ్యం యేషాం తే పశుసామ్యాః తేషాం భావః పశుసామ్యతా, తాం పశ్యంతః ౧

(బ్రహ్మవాదినః) వీరస్య వేనస్య. మాతరం సునీథా, మాహూయ తస్యై విజ్ఞాప్యేత్యర్థః ప్రకృతీనా మమాత్యాదీనా మసంమత మపి వేనం భువః పతి మభ్యషించన్ భువః పతిం చక్రు రిత్యర్థః. ౨

అత్యుగ్రదండం వేనం రాజాసనే ప్రతిష్ఠితం శ్రుత్వా దస్యవ శ్చోరాదయః, సర్పేభ్యః త్రస్తాః భీతాః, ఆఖవః మూషకాః, ఇవ సద్యః నిలిల్యుః లీనా బభూవుః. ౩

(సః) వేనః, ఆరూఢం నృపస్థానం రాజాసనం యేన సః, అష్టవిభూతిభిః లోకపాలైశ్వర్యైః

అవమేనే మహాభాగాన్ స్తబ్ధః సంభావితః స్వతః ౪

ఏవం మదాంధ ఉత్సిక్తో నిరంకుశ ఇవ ద్విపః,
పర్యటన్ రథ మాస్థాయ కంపయన్నివ రోదసీ. ౫

న యష్టవ్యం న దాతవ్యం న హోతవ్యం ద్విజాః క్వచిత్,
ఇతి న్యవారయ ద్ధర్మం భేరీఘోషేణ సర్వశః ౬

వేనస్యావేక్ష్య మునయో దుర్వృత్తస్య విచేష్టితమ్,
విమృశ్య లోకవ్యసనం కృపయోచుః స్మ సత్రిణః ౭

అహో ఉభయతః ప్రాప్తం లోకస్య వ్యసనం మహత్,
దారుణ్యుభయతో దీప్తే ఇవ తస్కరపాలయోః ౮

అరాజకభయా దేష కృతో రాజాఽతదర్హణః,
తతోఽప్యాసీ ద్భయం త్వద్య కథం స్యాత్ స్వస్తిదేహినామ్. ౯

అణిమాదిభిర్వా, ఉన్నద్ధః గర్వితః, అత ఏవ స్తబ్ధః వివేకశూన్యః స్వతః స్వయం సంభావితః న త్వితరై రితి భావః. ఆత్మానం మహాభాగం మహాబుద్ధిమంతం మహాభాగ్యవంతం వా మేనే ౪

(ఏవం) తథా ఐశ్వర్యమదేనాంధః అజ్ఞః నిరంకుశో గజ ఇవోత్సిక్తః ఉత్థితః రథమాస్థాయ అధిరుహ్య రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ, కంపయన్నివ పర్యటన్ ౫

(హే ద్విజాః!) క్వచిదపి యాగదానహోమాదికం న కర్తవ్యమిత్యేవం రూపం ధర్మం ధర్మాభాసం భేరీధ్వనినా న్యవారయత్ యత ఏవ మత్తో దుర్మదః ౬

(మునయో) భృగ్వాదయః, సత్రిణః యాజ్ఞికా అపి మిళితాః సంతః, దుర్వృత్తస్య వేనస్య చేష్టిత మవేక్ష్య లోకానాం, వ్యసనం దుఃఖం విమృశ్య, కృపయా ఊచుః ౭

ఉక్త మేవాహ (అహో ఇతి.) మూలత శ్చాగ్రతశ్చ ప్రదీప్తే జ్వలితే కాష్ఠే తన్మధ్యవర్తినాం యథోభయతో వ్యసనమేవం తస్కరేభ్యః పాలకాత్ పార్థివాచ్చ దుఃఖం ప్రాప్తమిత్యర్థః ౮

తదేవాహ (అరాజకమితి) అతదర్హణః రాజ్యాఽనర్హోఽప్యేష వేనః అరాజకభయాత్ రాజా కృతః. తతో రాజ్ఞోఽప్యద్య భయ మాసీత్ దేహినాం కథం స్వస్తిసుఖం స్యాత్. ౯

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభి స్తస్య వధః, తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

అహేరివ పయఃపోషః పోషక స్యాప్యనర్థభృత్,
వేనః ప్రకృత్యైవ ఖల స్సునీథాగర్భసంభవః ౧౦

నిరూపితః ప్రజాపాల స్స జిఘాంసతి వై ప్రజాః,
తథాపి సాంత్వయేమాముం నాస్మాం స్త త్పాతకం స్పృశేత్ ౧౧

తద్విద్వద్భి రసద్వృత్తో వేనోఽస్మాభిః కృతో నృపః,
సాంత్వితో యది నో వాచం న గ్రహీష్య త్యధర్మకృత్. ౧౨

లోకధిక్కారసందగ్ధం దహిష్యామ స్స్వతేజసా,
ఏవ మధ్యవసాయైనం మునయో గూఢమన్యవః,
ఉపవ్రజ్యాఽబ్రువన్ వేనం సాంత్వయిత్వా చ సామభిః ౧౩

అస్మాకమప్యనిష్టం జాతమిత్యాహుః - (అహేః) సర్పస్య, యథా పయఃపోషః క్షీరేణ పోషణం పోషకస్యాప్యనర్థం కరోతి తథా తదేవాహుః సునీథాయా అంగాత్ సంభూతో వేనః ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ, ఖలః దురాత్మా ౧౦

అస్మాభిః ప్రజాపాలో, నిరూపితః నియుక్తః స ఏవ ప్రజాః జిఘాంసతి హంతు మిచ్ఛతి. తథాఽపి ఘాతుకత్వేఽప్యముం వేనం సాంత్వయేమ, ఉపపత్తిభిః ప్రార్థయిష్యామః, తత స్తస్య పాతక మస్మాన్న స్పృశేత్ ౧౧

నిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాత్ త మాహుః, త త్తస్య దౌరాత్మ్యం, విద్వద్భిః జానద్భిరపి అస్మాభి రసద్వృత్తో, వేనః నృపః కృతః. అస్మాభిర్నృపీకరణాద్ధేతోరయం ఘాతాన్ ద్రుహ్యతి, అతోఽస్మాభిః సాంత్వితశ్చేన్న భూతద్రోహకృతం పాప మస్మాన్ స్పృశతీత్యర్థః సాంత్వనే నాఽప్రపన్నే సతి కృత్యమాహుః (సాంత్విత ఇతి.) సాంత్వితః ప్రార్థితః అధర్మకృదయం వేనోఽస్మాకం యాచ్ఞాం న గ్రహీష్యతి చేత్తర్హి లోకానాం ధిక్కారేణ నిందయా నితరాం దగ్ధం స్వతేజసా స్వేషా మస్మాకం తేజసా తపోబలేన దహిష్యామః ౧౨

ఏవ మధ్యవసాయ నిశ్చిత్య, గూఢా మునయః, ఏన ముపవ్రజ్య సమీపమాగత్య, సామభిః ప్రియోక్తిభిః. వేనం సాంత్వయిత్వా అబ్రువన్, ప్రార్థనాపూర్వక మబ్రువన్నిత్యర్థః. ౧౩

మునయ ఊచుః—

నృపవర్య నిబోధైత ద్య త్తే విజ్ఞాపయామ భోః,
ఆయు శ్శ్రీబలకీర్తీనాం తవ తాత వివర్ధనమ్. ౧౪

ధర్మ ఆచరితః పుంసాం వాఙ్మనఃకాయబుద్ధిభిః,
లోకా న్ విశోకా న్ వితర త్యధానంత్య మసంగినామ్ ౧౫

న తే మా వినశే ద్వీర ప్రజానాం క్షేమలక్షణః,
యస్మి న్ వినష్టే నృపతి రై శ్వర్యా దవరోహతి ౧౬

రాజ న్నసాధ్వమాత్యేభ్య శ్చోరాదిభ్యః ప్రజానృపః
రక్షన్ యథా బలిం గృహ్ణన్ ఇహ ప్రేత్య చ మోదతే ౧౭

యస్య రాష్ట్రే పురే చైవ భగవా న్ యజ్ఞపూరుషః,
ఇజ్యతే స్వేన ధర్మేణ జనై ర్వరాశ్రమాన్వితైః ౧౮

హే నృపవర్య! వయం యద్విజ్ఞాపయామహే, తన్నిబోధ సావధానచిత్తః అధత్స్వ. కథంభూతం? తత్తవ ఆయురాదీనాం వివర్ధనం విశేషేణ వర్ధకమ్. ౧౪

కిం తదిత్యాహుః (ధర్మ ఇత్యాదిభి రష్టభిః) పుంసాం వాఙ్మనఃకాయానాం వృత్తిభిర్వ్యాపారైః. ధర్మః ఈశ్వరారాధనరూపో ధర్మః. ఆచరితోఽనుష్ఠితః, లోకాన్ విశోకాన్ నిర్దుఃఖా న్, వితరతి కురుతే, అసంగినాం విరక్తానా మానంత్యం మోక్షసుఖానంత్యమపి వితరతి. ౧౫

హే వీర! (స) లోకసుఖకరో మోక్షసుఖానంత్యకరశ్చ, మా వినశ్యేత్ న నశ్యేత్, యస్మి న్నుక్తధర్మే వినష్టే సతి నృపతిః పార్థివః ఐశ్వర్యాదవరోహతి భ్రశ్యతి ౧౬

(హే రాజన్!) అసాధవో యే అమాత్యాః. తేభ్యః। చోరాదిభ్యః. యథా యథాశాస్త్రం. ప్రజాః పాలయన్, తాభ్యో బలిం పూజాం, గృహ్ణన్ స్వీకుర్వ న్, ఇహలోకే ప్రేత్య పరలోకం ప్రాప్య చ, మోదతే సుఖీ భవతి. ౧౭

(యస్య) రాజ్ఞో రాజ్యే పురే చ స్థితైః చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యరూపతయా వ్యవస్థితైర్జనైః యజ్ఞానాం భోక్తా ప్రభుశ్చ భగవా న్, స్వధర్మేణ పంచయజ్ఞాదిరూపేణ, ఇజ్యతే ఆరాధ్యతే. ౧౮

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభి స్తస్య వధః, తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

తస్య రాజ్ఞో మహాభాగ భగవా న్భూతభావనః,
పరితుష్యతి విశ్వాత్మా తిష్ఠతో నిజశాసనే. ౧౯

తస్మిం స్తుష్టే కి మప్రాప్యం జగతా మీశ్వరేశ్వరే,
లోకా స్సపాలా హ్యేతస్మై హరంతి బలి మాదృతాః. ౨౦

తం సర్వలోకామరయజ్ఞసంగ్రహం త్రయీమయం ద్రవ్యమయం తపోమయమ్,
యజ్ఞై ర్విచిత్రై ర్యజతో భవాయ తే రాజ న్స్వదేశా ననురోద్ధు మర్హసి. ౨౧

హే మహాభాగ! తస్య నిజశాసనే నిజం స్వకీయం యచ్ఛాసనం శాస్త్రవిహితం ప్రజా పాలనాదిరూపం కర్మ తస్మిన్ తిష్ఠతః రాజ్ఞః విశ్వాత్మా సర్వాత్మా భూతభావనః భూతాని భావయ త్యుత్పాదయతీతి భూతభావనః జగత్కారణభూతో భగవా న్పరితుష్యతి. ౧౯

పరితుష్యతు భగవా న్, కిం తేన? తత్రాహ (తస్మిన్నితి) జగతా మీశ్వరా బ్రహ్మాదయః తేషా మపీశ్వరే తస్మి న్భగవతి తుష్టే సతి సపాలకాః పాలకైః సహితాః లోకా ఆదృతాః ఆదరేణ యుక్తా ఏతస్మై పరితుష్టభగవతే రాజ్ఞే బలిం హరంతి ప్రాపయంతి. ౨౦

సర్వాన్ లోకా న్తత్పతీం శ్చామరా న్అమరత్వప్రాపకా న్యజ్ఞాంశ్చ సంగృహ్ణాతి నియచ్ఛతీతి తథా త్రయీమయం ధర్మాధర్మాదిబోధకత్రయీప్రచురం వేదైకప్రమాణకత్వేన తత్ప్రాచుర్యం వివక్షితం. త్రయీభాగద్వయాత్మకత్వాత్ కింరూపం పూర్వభాగప్రాచుర్యం కింరూపం చోపరితనభాగప్రాచుర్యమిత్యత్ర తద్వివేచయన్ విశినష్టి (యజ్ఞమయం తపోమయమితి) యజ్ఞప్రచురం పూర్వభాగోదితానాం తేషా మారాధనత్వే తత్ప్రాచుర్యం వివక్షితమ్ ఆరాధనప్రకారప్రకాశకత్వేన పూర్వభాగస్య తస్మిన్ ప్రామాణ్యమితి భావః అత్ర 'సర్వే వేదా యత్పద మామనంతి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి' 'వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్యః'' ఇత్యాదిక మనుసంధేయం. తపోమయం తపాంసి ఉపాసనాని తత్ప్రచుర మారాధ్యస్వరూపగుణాది పకాశకత్వే నోపరితనభాగస్య ప్రామాణ్య మితి భావః తం విచిత్రైః ద్రవ్యదేవతాదిభి ర్నానావిధై ర్యజ్ఞైః తే అభవాయ ముక్తయే, భవాయేతి ఛేదే, తే తవ, సమృద్ధయ ఇత్యర్థః యజతః యాగం కుర్వాణా న్స్వదేశా న్తద్వాసినో జనా నను రోద్ధుం అనువర్తితుం హే రాజన్! అర్హసి ౨౧

యజ్ఞేన యుష్మద్విషయే ద్విజాతిభి ర్వితాయమానేన సురాః కలా హరేః,
స్విష్టాః సుతుష్టాః ప్రదిశంతి వాంఛితం తద్ధేళనం నాఽర్హసి వీర చేష్టితమ్. ౨౨

వేన ఉవాచ—

బాలిశా బత యూయం వా అధర్మే ధర్మమానినః,
యే వృత్తిదం పతిం హిత్వా జారం పతి ముపాసతే ౨౩

అవజానంత్యఽమీ మూఢా నృపరూపిణ మీశ్వరమ్,
నాఽనువిందంతి తే భద్ర మిహ లోకే పరత్ర చ. ౨౪

కో యజ్ఞపురుషో నామ యత్ర వో భక్తి రీదృశీ,
భర్తృస్నేహవిదూరాణాం యథా జారే కుయోషితామ్. ౨౫

యస్య రాజ్ఞో దేశవాసిభిః జనై ర్భగవా నిజ్యతే సోఽపి ముచ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ తే భవాయే త్యుక్తం తదేవ ప్రపంచయతి (యజ్ఞై రితి) యుష్మద్విషయే తవ దేశే ద్విజాతిభి ర్వితాయమానేన నిరంతరం క్రియమాణేన యజ్ఞేన హరే ర్భగవతః కలాః శరీరభూతాః సురాః ఇంద్రాదయో దేవాః స్విష్టాః యథాశాస్త్ర మిజ్యమానా అత ఏవ తుష్టా స్తవ వాంఛితం ప్రదిశంతి ప్రయచ్ఛంతి, హే వీర! తద్ధేళనం తేషాం దేవానాం హేళనం అవజ్ఞాం చేష్టితుం, భవాన్నార్హతి. ౨౨

ఏవం విజ్ఞాసితో వేన ఆహేత్యాహ (వేన ఇతి.) యూయం బాలిశాః అజ్ఞాః, వై నూనం కుతః యతః అధర్మే ధర్మమానినః ధర్మం మన్వానాః తదేవ ప్రపంచయతి - యే త్వాదృశా జనాః వృత్తిదం అన్నాదిపదం ప్రభుం హిత్వా జారం పతి ముపాసతే. ౨౩

యే చ మూఢాః నృపరూపేణాఽవస్థిత మీశ్వర మవజానంతి అవజ్ఞాం కుర్వంతి, తే జనాః ఇహ పరత్ర చ లోకే, భద్రం కల్యాణం, న విందంతి న ప్రాప్నువంతి కింతు దుఃఖితా భవంతీ త్యర్థః ౨౪

(భర్తృస్నేహే) విఘాతో యాసాం తాసాం కుయోషితాం నిజస్త్రీణాం యథా జారపురుషే భక్తి, స్తథా యజ్ఞపురుషే వః యుష్మాక మీదృశీ భక్తిః స యజ్ఞపురుషః కోనామ? కింశబ్దఃకుత్సాయాం అసంభావనాయాం వా ౨౫

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభి స్తస్య వధః తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

విష్ణు ర్విరించో గిరిశ ఇంద్రో వాయు ర్యమో రవిః,
పర్జన్యో ధనదః సోమః క్షితి రగ్ని రపాంపతిః. ౨౬

ఏతే చాఽన్యే చ విబుధాః ప్రభవో వరశాపయోః,
దేహే భవంతి నృపతేః సర్వదేవమయో నృపః ౨౭

తస్మా న్మాం కర్మభి ర్విప్రా యజధ్వం గతమత్సరాః,
బలిం చ మహ్యం హరత మత్తోఽన్యః కోఽగ్రభుక్ పుమాన్. ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్థం విపర్యయమతిః పాపీయా నుత్పథం గతః
అనునీయమాన స్తద్యాచ్ఞాం న చక్రే భ్రష్టమంగళః. ౨౯

ఇతి తేఽసత్కృతా స్తేన ద్విజాః పండితమానినా,
భగ్నాయాం భవ్యయాచ్ఞాయాం తస్మై విదుర చుక్రుధుః. ౩౦

వరశాపయో రనుగ్రహనిగ్రహయోః, ప్రభవః సమర్థాః విష్ణ్వాదయోఽన్యే చ దేవా నృపతే రాజ్ఞో దేహే వసంతి, అతో నృపః సర్వదేవమయః సర్వదేవతాప్రచురః ౨౬-౨౭

(తస్మాత్) నృపస్య సర్వదేవతామయత్వాత్ మామేవ హి విప్రా గతమత్సరా యూయం యజధ్వం, మహ్యమేవ బలిం స్వామిగ్రాహ్యభాగాదికం, హరత సమర్పయత అగ్రభుక్ ఆరాధ్యః కః పుమానస్తి. ౨౮

(ఇత్థ) మేవం విపరీతమతిః పాపీయాన్ ఉత్పథం దుర్మార్గం ప్రాప్తః, అనునీయమానోఽపి ప్రార్థ్యమానోఽపి, తేషా మృషీణాం, యాచ్ఞాం న చక్రే యతోఽయం భ్రష్టమంగళః ౨౯

(ఇతి) ఇత్థం పండిత మాత్మాన మన్వానేన తేనాఽసత్కృతా అవజ్ఞాతా స్తే మునయః భవ్యయాచ్ఞాయాం లోకశుభావహయాచ్ఞాయాం సత్యాం, హే విదుర' తస్మై చుక్రుధుః కుపితవంతః. ౩౦

హన్యతాం హన్యతా మేష పాపః ప్రకృతిదారుణః,
జీవన్ జగ దసావాశు కురుతే భస్మసా ద్ధ్రువమ్. ౩౧

నాయ మర్హ త్యసద్వృత్తో నరదేవవరాసనమ్,
యోఽధియజ్ఞపతిం విష్ణుం వినిందత్యనపత్రపః. ౩౨

కో వైనం పరిచక్షీత వేన మేకకృతేఽశుభమ్,
ప్రాప్త ఈదృశ మైశ్వర్యం యదనుగ్రహభాజనః. ౩౩

ఇత్థం వ్యవసితా హంతు మృషయో రూఢమన్యవః,
నిజఘ్ను ర్హుంకృతై ర్వైనం హత మచ్యుతనిందయా. ౩౪

ఋషిభి స్స్వాశ్రమపదం గతే పుత్రకళేవరమ్,
సునీథా పాలయామాస విద్యాయోగేన శోచతీ. ౩౫

క్రోధమేవ ప్రపంచయతి (హన్యతామితి.) ప్రకృత్యా స్వభావేన, దారుణో ఘాతుకః అత ఏవ పాపీయా నేష వేనో హన్యతాం, కోపాత్ ద్విరుక్తిః. యతోఽసౌ జీవన్ జగత్ భస్మసాత్ భస్మభూత మాశు కురుతే ధ్రువం నూనమ్ ౩౧

(అసద్వృత్తోఽయం) వేనో రాజాసనం ప్రతి నాఽర్హతి యోగ్యో న భవతి, హి యస్మాత్ యో వేనః అనపత్రపో నిర్లజ్జః యజ్ఞపతిం విష్ణుం, వినిందతి ౩౨

(అశుభ) మఽశుభాచారం వేన మేకకృతే వినా కో వై పుమాన్ తం విష్ణుం పరిచక్షీత నిందేత, వేనస్య కృతఘ్నతా మాహ యస్య విష్ణోరఽనుగ్రహభాజనః అనుగ్రహవిషయః సన్, ఈదృశ మైశ్వర్యం ప్రాప్తః. ౩౩

(ఇత్థం) వ్యవసితా నిశ్చిన్వానా ఋషయః, రూఢమన్యవః పూర్వం గూఢమన్యవః, ఇదానీం రూఢమన్యవః, సంతః, పూర్వ మేవ భగవన్నిందయా హతప్రాయం వేనం హుంకారైః నిజఘ్నుః. ౩౪

ఏవం హుంకారై రేవ వేనం నిహత్య ఋషిభిః స్వాశ్రమస్థానే గతే ప్రాప్తే సతి. శోచతీ సునీథా పుత్రస్య కలేవరం విద్యాయోగేన మంత్రసహితయా యుక్త్యా పాలయామాస. ౩౫

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభి స్తస్య వధః, తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

ఏకదా మునయ స్తే తు సరస్వత్సలిలాప్లుతాః,
హుత్వాగ్నీన్ సత్కథా శ్చక్రు రుపవిష్టా స్సరిత్తటే ౩౬

వీక్ష్యోత్థితాన్ మహోత్పాతాౝ ఆహు ర్లోకభయంకరాన్,
అప్యభద్ర మనాథాయా దస్యుభ్యో న భవే ద్భువః. ౩౭

ఏవం మృశంత ఋషయో ధావతాం సర్వతో దిశమ్,
పాంసు స్సముత్థితో భూరి శ్చోరాణా మభిలుంపతామ్ ౩౮

తదుపద్రవ మాజ్ఞాయ లోకస్య వసు లుంపతామ్,
భర్త ర్యుపరతే తస్మిౝ అన్యోన్యం చ జిఘాంసతామ్. ౩౯

చోరప్రాయం జనపదం హీనసత్త్వ మరాజకమ్,
లోకా న్నాఽవారయౝ శక్తా అపి తద్దోషదర్శినః. ౪౦

పుంవద్భావ ఆర్షః తే మునయః ఏకదా సరస్వత్యాః సలిలై రాఽఽప్లుతాః స్నాతాః అగ్నిం హుత్వా ప్రాతరగ్నికార్యం కృత్వా సరితః సరస్వత్యాస్తటే ఉపవిష్టాః సంతః సత్కథాం భగవత్కథాం, చక్రుః కథయామాసుః ౩౬

తదా ఉత్థితాౝ మహోత్పాతాౝ వీక్ష్య ఉత్పాతై ర్యల్లోకానాం భయం, తేనాఽఽతురా దుఃఖితాః అనాథాయా భువః దస్యుభ్య శ్చోరాదిభ్యో. భద్రం న భవేత్ కిం ఇత్యాహుః ౩౭

ఏవం ఋషిషు బ్రువత్సు సత్సు, సర్వతో దిశం సర్వాసు దిక్షు, ధావతాం అభితో ధనాదికం లుంపతాం హరతాం చోరాణాం, భూరిః బహుళః పాంసుః, సముత్థితోఽభూత్ వసు ధనం లుంపతాం చోరాణాం భర్తరి రాజ్ఞి ఉపరతే నష్టే సతి, అన్యోన్యం జిఘాంసతాం హంతు మిచ్ఛతాం లోకానాం తథావిధ ముపద్రవమ్ ౩౮-౩౯

తథా చోరప్రాయ మరాజకం రాజహీనం సత్త్వం చ జనపద మాఽఽజ్ఞాయ జ్ఞాత్వా, శక్తా అపి వేనమివ హుంకారేణైవ చోరా న్నిహంతుం శక్తా అపి ఋషయః తద్దోషదర్శినః తస్మాత్ చౌరాదిహననా ద్యో దోషః పాపం తం పశ్యంతః, 'ఘాతం న ఘాతకో విప్రః' ఇతి స్వధర్మం పశ్యత ఇతి భావః, నాఽవారయన్ న నివారితవంతః. ౪౦

బ్రాహ్మణః సమదృ క్శాంతో దీనానాం సముపేక్షకః,
స్రవతే బ్రహ్మ తస్యాఽపి భిన్నభాండాత్ పయో యథా. ४१

నాంగస్య వంశో రాజర్షే రేష సంస్థాతు మర్హతి,
అమోఘవీర్యా హి నృపా వంశేఽస్మిౕ కేశవాశ్రయాః. ४२

వినిశ్చిత్యైవ మృషయో విపన్నస్య మహీపతేః,
మమందు రూరుం తరసా తత్రాఽఽసీ ద్బాహుకో నరః. ४३

కాకకృష్ణోఽతిహ్రస్వాంగో హ్రస్వబాహు ర్మహాహనుః,
హ్రస్వపా న్నిమ్ననాసాగ్రో రక్తాక్ష స్తామ్రమూర్ధజః ४४

నన్వేవ మృషీణా మపి శక్తానాం చోరోపద్రుతదీనలోకోపేక్షాయాం తపోనాశప్రసంగః స్యా దితి బ్రాహ్మణః సమదృ గిత్యనేనాఽఽశంక్య స్వతపసో నాశాభావార్థం రాజాంతర మేవ సంపాద్య తన్ముఖేనైవ దీనపరిత్రాణం కార్య మిత్యభిప్రాయేణ రాజాంతరకరణోపాయభూతమంథనాదికం చక్రు రిత్యాహ (నాంగస్యేతి ద్వాభ్యామ్.) సమదృక్ సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వదర్శీ, తదుపయుక్తశమాది సంపన్నోఽపి బ్రాహ్మణో యది దీనానాం సముపేక్షకః స్యాత్ తర్హి తస్య బ్రహ్మ తప ఇతి యావత్ స్రవతే గచ్ఛతి. యథా భిన్నభాండస్థం జలం తద్వత్ ४१

అత ఉపేక్షారూపదోషపరిహారాయ, నాంగస్యేత్యాది వినిశ్చిత్య మహీపతే రూరుం, తరసా మమంథు రిత్యన్వయః. రాజర్షే రంగస్యైష వంశః సంస్థాతుం అవసానం ప్రాప్తుం నార్హతి. హి యతోఽస్మిన్ వంశే, జాతా నృపా, అమోఘవీర్యాః తత్ర హేతుః కేశవాశ్రయాః. ४२

ఏవ మిత్థం వినిశ్చిత్య ఋషయః, విపన్నస్య విపత్తిం ప్రాప్తస్య మృతస్యేత్యర్థః. ఊరుం తరసా బలేన, మమంథుః మథితవంతః, తత్ర మథితే ఊరౌ, బాహుకో నామ నర ఆసీత్ ఉద్బభూవ. ४३

బాహుక మేవ విశినష్టి (కాకేతి.) కాక ఇవ కృష్ణః. అతీవ హ్రస్వాంగః, హ్రస్వౌ బాహూయస్య. మహాంతౌ హనూ కపోలప్రాంతౌ యస్య, హ్రస్వా వాక్ యస్య, నిమ్నం నతం నాసికాగ్రం యస్య, రక్తే అక్షిణీ యస్య, తామ్రవర్ణా మూర్ధజాః కేశా యస్య సః. ४४

(వేనస్యాఽధర్మవర్తిత్వా దృషిభిస్తస్య వధః తదూరుమథనా న్నిషాదోత్పత్తిశ్చ)

తం తు తేఽవనతం దీనం కిం కరోమీతి వాదినమ్,
నిషీదే త్యబ్రువం స్తాత స నిషాద స్తతోఽభవత్ ४ ३

తస్య వంశ్యాస్తు నైషాదా గిరికాననగోచరాః,
యేనాఽహర జ్జాయమానో వేనకల్మష ముల్బణమ్. ४ ८

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్ధస్కంధే, పృథుచరితే నిషాదోత్పత్తిర్నామ చతుర్దశోధ్యాయః.

(తం) బాహుకం దీనం కిం కరోమీతి దీనవాదినం చ రాజ్యానర్హ మభిప్రేత్య నిషేదేత్యుపవిశే త్యుక్తవంతః హే తాత! తతః నిషేదేతి ఋషివచనాత్ స నిషాదోఽభవత్ స చ నిషాద జాతీయోఽభవదిత్యర్థః ४ ३

(తస్య) బాహుకస్య ఏవ వంశ్యాస్తే నైషాదా, గిరిః కాననం గోచరః ఆశ్రయో న తు పురాదిప్రవేశో యేషాం తేఽభవన్ తత్ర హేతుః యేన కారణేనాఽసౌ బాహుకో జాయమాన ముల్బణ ముత్కటం పాప మహరత్ స్వీకృతవాన్ తత స్తస్య వంశ్యా స్తథాభూతా ఇత్యర్థః ४ ८

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్దశోఽధ్యాయః

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

అథ తస్య పున ర్విప్రై రపుత్రస్య మహీపతేః,
బాహుభ్యాం మథ్యమానాభ్యాం మిథునం సమపద్యత ౧

తద్ దృష్ట్వా మిథునం జాత మృషయో బ్రహ్మవాదినః,
ఊచుః పరమసంతుష్టా విదిత్వా భగవత్కలామ్ ౨

ఋషయ ఊచుః—

ఏష విష్ణో ర్భగవతః కలా భువనపాలినీ,
ఇయం చ లక్ష్మ్యాః సంభూతిః పురుషస్యాఽనపాయినీ ౩

అయం తు ప్రథమో రాజ్ఞాం పుమాన్ ప్రథయితా యశః,

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

అథాఽనంతరం తస్య అపుత్రస్య మహీపతే ర్వేనస్య బాహుభ్యాం పునర్విప్రై ర్మథ్యమానాభ్యాం మిథునం స్త్రీపుంసాత్మకం సమపద్యత ఉద్బభూవ. ౧

(బ్రహ్మవాదినః) ఋషయః తజ్జాతం మిథునం దృష్ట్వా భగవత్కలాం భగవదంశం విదిత్వా అత ఏవ పరమసంతుష్టా ఊచుః. ౨

కిము చు రిత్యత ఆహ (ఏష ఇతి) చతుర్భిః ఏష పుమాన్ భగవతో విష్ణో, ర్భువనపాలినీ కలా భువనపాలనార్థకలయాఽవతీర్ణ ఇత్యర్థః ఇయం స్త్రీ, లక్ష్మ్యాః సంభూతిః సంభవః కలేత్యర్థః, తత్ర హేతుః - పురుషస్యాఽనపాయినీ పురుష మవిహాయ జాతేతి భావః రాఘవత్వే భవే త్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషు చాఽవతారేషు విష్ణో రేషాఽనపాయినీ' ఇతి వచనార్థోఽత్రాను సంధేయః. ౩

(అయం) మిథునే యః పుమాన్ సోఽయం రాజా ప్రథమః ముఖ్యః యతోఽయం యశః కీర్తిం ప్రథయితా విస్తారయితా, అతః పృథుకీర్తిసంపన్నః పృథు ర్నామ మహారాజో భవిష్యతి.

(వేనభుజాభ్యాం పృథోరర్చిషశ్చ ప్రాదుర్భావః, పృథో రాజ్యాభిషేకశ్చ)

పృథు ర్నామ మహారాజో భవిష్యతి పృథుశ్రవాః ౪

ఇయం చ సుదతీ దేవీ గుణభూషణభూషణా.
అర్చి ర్నామ వరారోహా పృథుమేవాఽవరుంధతీ ౫

ఏష సాక్షా ద్ధరే రంశో జాతో లోకరిరక్షయా,
ఇయం చ తత్పరా హి శ్రీ రనుజజ్ఞేఽనపాయినీ ౬

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రశంసంతి స్మ తం విప్రా గంధర్వప్రవరా జగుః,
ముముచుః సుమనోధారాః సిద్ధా నృత్యంతి స్వఃస్త్రియః. ౭

శంఖతూర్యమృదంగాద్యా నేదు ర్దుందుభయో దివి.

నామశబ్దః ప్రసిద్ధో ప్రథయతి యశః పృథురితి యోగరూఢిభ్యాం ప్రఖ్యాతో మహారాజో భవిష్యతీత్యర్థః. ౪

(ఇయం) తస్మిన్ మిథునే, సేయం సుదతీ శోభనదంతవతీ, ఇతరస్యాప్యుపలక్షణ మిదం వరారోహా స్త్రీ యలో గుణానాం భూషణానాం చ భూషణా, భూషణ వదౌజ్జ్వల్యవిశిష్టాశ్రయభూతేత్యర్థః, తతోఽర్చి ర్నామ అర్చతే ఉజ్జ్వలయ తీత్యర్చిరితి యోగరూఢిభ్యాం ప్రఖ్యాతా పృథు మేవాఽవరుంధతీ భవిష్యతి. ౫

అత్ర హేతుః (ఏష ఇతి) రక్షితు మిచ్ఛా రిరక్షా, లోకస్య రిరక్షయా, సాక్షాత్ హరేరంశ ఏవ పృథు ర్జాతః ఆవేశావతారః. తత్పరా తదనన్యార్హా అత ఏవాఽనపాయినీ శ్రీః లక్ష్మీరియం జజ్ఞే. లక్ష్మ్యంశజాతేత్యర్థః ౬

(తం) పృథుం, విప్రాః ప్రశంసంతి స్మ ప్రశశంసుః, గంధర్వశ్రేష్ఠా జగుః గానం కృతవంతః సిద్ధాః సుమనోధారాః పుష్పవృష్టీ ర్ముముచుః స్వఃస్త్రియః స్వః స్వర్గః తత్రత్యాః స్త్రియః అప్సరసః నృత్యంతి ననృతుః. ౭

శంఖాదయో దుందుభ్యాదయః వినేదుః తత్ర పృథోః సమీపే దేవాదీనాం గణాః.

తత్ర సర్వం ఉపాజగ్ము ర్దేవర్షిపితౄణాం గణాః ౮

బ్రహ్మా జగద్గురు ర్దేవైః సహాసృత్య సురేశ్వరైః,
వైన్యస్య దక్షిణే హస్తే దృష్ట్వా చిహ్నం గదాభృతః ౯

పాదయో రరవిందం చ తం వై మేనే హరేః కలామ్,
యస్యాఽప్రతిహతం చక్ర మంశః స పరమేష్ఠినః ౧౦

తస్యాఽభిషేక ఆరబ్ధో బ్రాహ్మణై ర్బ్రహ్మవాదిభిః
అభిషేచనికాన్యఽస్మై ఆజహ్రుః సర్వతో జనాః ౧౧

సరిత్సముద్రా గిరయో నాగా గావః ఖగా మృగాః,
ద్యౌః క్షితిః సర్వభూతాని సమాజహ్రు రుపాయనమ్. ౧౨

ఉపాజగ్ముః ఆగతాః గురుః పితా హితోపదేష్టా చ బ్రహ్మా చతుర్ముఖః, దేవైః సహాఽఽగత్య వైన్యస్య వేనాపత్యస్య పృథో ర్దక్షిణే హస్తే గదాభృతో భగవత శ్చిహ్నం రేఖాత్మకం చక్రాదికం దృష్ట్వా ౮

తథా పాదయో రరవిందం చ దృష్ట్వేత్యర్థః, హరేః కలాం అంశం మేనే. అప్రతిహతం రేఖాంతరై రభిన్నం చక్రం సుదర్శనం. యస్య చిహ్నం తస్య పరమేష్ఠినః పరమపురుషస్యాంఽశస్య, వ్యధికరణే ఇమే షష్ఠ్యౌ, పరమేష్ఠినేతి తృతీయాంతపాఠే తు, తస్య పృథోః పరమేష్ఠినా బ్రహ్మణా బ్రాహ్మణైః సహాఽభిషేకః ఆరబ్ధ ఇత్యన్వయః. అంశః సన్నితి పాఠే అప్రతిహతం రేఖాంతరై రసంకీర్ణం చక్రం రేఖాత్మకం చక్రం అంశః సః సుదర్శనాంశః సన్ యస్య స్థితమితి శేషః అంశశబ్దాపేక్షయా సన్నితి పుంలింగనిర్దేశః. ౯-౧౦

(అభిషేచనికాని) అభిషేకసాధనాని, సర్వతో దిగ్భ్యో జనాః అస్మై పృథవే ఆజహ్రుః ఆహృతవంతః. ౧౧

(సరితః) సముద్రాశ్చ, గిరయో హిమవదాదయః, నాగాః సర్పాః, ఖగాః శకునయో, ద్యౌరాద యశ్చేత్యేవం సర్వభూతాన్యుపాయనం సాన్నానికం, సమాజహ్రుః. ౧౨

(వేనభుజాభ్యాం పృథోరర్చిషశ్చ ప్రాదుర్భావః పృథో రాజ్యాభిషేకశ్చ)

సోఽభిషిక్తో మహారాజః సువాసాః సాధ్వలంకృతః,
పత్న్యాఽర్చిషాలంకృతయా విరేజేఽగ్ని రివాఽపరః. ౧౩

తస్మై జహార ధనదో హైమం వీర వరాసనమ్,
వరుణః సలిలస్రావ మాతపత్రం శశిప్రభమ్ ౧౪

వాయుశ్చ వాలవ్యజనే ధర్మః కీర్తిమయీం స్రజమ్,
ఇంద్రః కిరీట ముత్కృష్టం దండం సంయమనం యమః. ౧౫

బ్రహ్మా బ్రహ్మమయం వర్మ భారతీ హార ముత్తమమ్,
హరిః సుదర్శనం చక్రం తత్పత్న్యవ్యాహతాం శ్రియమ్ ౧౬

(స) మహారాజః పృథు రభిషిక్తః సువాసాః కౌశేయాదిమహార్హవస్త్రః, స్రగ్వీ స్రక్ వైజయంతీ అస్యాస్తీతి స్రగ్వీ. అలంకృతః కిరీటాద్యాభరణై రితి శేషః. తథాఽలంకృతయా భార్యయా అర్చిషా సహ అపరోఽగ్నిరివ రేజే రరాజ ౧౩

సర్వభూతాని సమాజహ్రుః ఉపాయన మిత్యేతత్ ప్రపంచయతి (తస్మై ఇతి) హే వీర! తస్మై పృథవే ధనదః హైమం హిరణ్మయం, శ్రేష్ఠం సింహాసనం జహార సలిలస్య స్రావో యస్మా త్తథాభూతం శశిప్రభ మాతపత్రం వరుణః ఆజహారేత్యనుషంగః ౧౪

(వాయు) ర్ద్వే వాలవ్యజనే. కీర్తిమయీం కీర్తిప్రచురాం కీర్తిసంపాదకత్వేన తత్ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితం. స్రజం ధర్మ ఆజహారేతి సర్వత్రానుషంగః, సంయమనం దుష్కృద్విషయసమీచీన నియమనసాధనం దండమ్ ౧౫

(బ్రహ్మా) చతుర్ముఖః, బ్రహ్మమయం వేదమయం, బ్రహ్మప్రవచనాపాదకసామర్థ్యవత్త్వేన బ్రహ్మప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితం, వర్మ కవచం, భారతీ సరస్వతీ, ఉత్తమం మహార్హ హారం, హరిః ఉపేంద్రః, సుదర్శనచక్రం, యదా పృథౌ భగవదంశోఽనుప్రవిష్టః తదేదం చక్ర మపి సుదర్శనాంశే నాఽనుప్రవిష్ట మితి భావః తత్పత్నీ హరిపత్నీ శ్రీః, అవ్యాహతాం శ్రియం సంపదమ్. ౧౬

దశచంద్ర మసిం రుద్రః శతచంద్రం తథాఽంబికా,
సోమోఽమృతమయా నశ్వాం స్త్వష్టా రూపాశ్రయం రథమ్. ౧౭

అగ్ని రాజగవం చాపం సూర్యో రశ్మిమయా నిషూన్,
భూః పాదుకే యోగమయ్యౌ ద్యౌః పుష్పావళి మన్వహమ్ ౧౮

నాట్యం సుగీతం వాదిత్ర మంతర్ధానం చ ఖేచరాః,
ఋషయ శ్చాశిషః సత్యాః సముద్రః శంఖ మాత్మజమ్. ౧౯

సింధవః పర్వతా నద్యో రథవీథీ ర్మహాత్మనః,
సూతోఽథ మాగధో వందీ తం స్తోతు ముపతస్థిరే. ౨౦

(దశ) చంద్రాకారాణి బింబాని కోశే యస్య, త మసిం ఖడ్గం రుద్ర ఆజహార, పత్నీ అంబికా, శతం చంద్రాకారాణి బింబాని యస్మిన్ తత్ శతచంద్రాఖ్యం ఖేటాపరపర్యాయం చర్మేత్యర్థః సోమ శ్చంద్రః అమృతమయాన్, అమృతప్రాదిత్వేన తత్ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితమ్ అశ్వా నాజహార రూపాశ్రయ మతిసుందరం రథం. ౧౭

(అగ్నిః) ఆజగవం గజస్య గోశ్చ శృంగాభ్యాం నిర్మితం చాపం, సూర్యః గశ్మిమయాన్ రశ్మివత్ సర్వత్ర ప్రవేశసామర్థ్యేన తత్ ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితమ్, భూర్ధరణీ యోగమయ్యౌ యోగవ దభీష్టదేశప్రాపణసమర్థత్వేన తత్ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితమ్. అన్వహం అహరహ ర్బలిం పూజార్హాం పుష్పం ద్యౌ రాజహార. ౧౮

(ఖేచరాః) సిద్ధగంధర్వాదయః నాట్యాదీన్యాజహ్రుః ప్రాపయామాసుః. ఋషయః, సత్యా ఆశిష ఆజహ్రుః కృతవంత ఇత్యర్థః. సముద్రః ఆత్మజం స్వస్మాద్భవం శంఖ మాఽఽజహార ౧౯

(సింధవో) నదాః. నద్యః పర్వతాశ్చ, మహాత్మనః పృథోః, రథవీథీః రథమార్గాన్. ఆజహ్రుః దదుః ధాతూనా మనేకార్థత్వా ద్దానే వృత్తిః తతః సూతాదయ స్తం పృథుం స్తోతు ముపతస్థిరే ఉప సమీపే స్థితవంతః ౨౦

(వేనభుజాభ్యాం పృథో రర్చిషశ్చ ప్రాదుర్భావః, పృథో రాజ్యాభిషేకశ్చ)

స్తావకాం స్తా నభిప్రేత్య పృథు ర్వైన్యః ప్రతాపవాన్,
మేఘనిర్హ్రాదయా వాచా ప్రహస న్నిద మబ్రవీత్. ౨౧

పృథురువాచ —
భోః సూత హే మాగధ సౌమ్య వందిన్ లోకేఽధునా స్పష్టగుణస్య మే స్యాత్,
కి మాశ్రయో మే స్తవ ఏష యోజ్యతాం మా మయ్యభూవన్ వితథా గిరో వః ౨౨

తస్మా త్పరోక్షేఽస్మదుపశ్రుతా న్యలం కరిష్యథ స్తోత్ర మపీచ్యవాచః,
సత్యు త్తమశ్లోకగుణానువాదే జుగుప్సితం న స్తవయంతి సభ్యాః ౨౩

మహద్గుణా నాత్మని కర్తు మీశః కః స్తావకైః స్తావయతేఽసతోఽపి

తాన్ సూతాదీన్ స్తావకాన్ స్తోతు మిత్యుక్తా నభిప్రేత్య. ప్రతాపవాన్ మహాప్రభావః వేనస్యాపత్యం పృథుః, మేఘనిర్హ్రాదయా మేఘగర్జనవ ద్గంభీరయా వాచా, ప్రహసన్ స్మితపూర్వ మిదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్ ౨౧

ఉక్తమేవాహ హే సూతాదయః. లోకేఽధునాఽస్పష్టగుణస్య సతో మే మమ, ఏషః యుష్మాభిః కరిష్యమాణః స్తవః కి మాశ్రయో యోజ్యతాం. లోకే ప్రఖ్యాతా హి గుణాః స్తోత్ర విషయాః అప్రఖ్యాతగుణస్య మే స్తవో విషయాభావాత్ వితథః స్యాత్ అతో వో యుష్మాకం స్తుతిగిరః మయి వితథా మాభూవన్, యుష్మాకం చాఽనిష్టాప త్తిః స్యాదితి భావః ౨౨

తస్మాత్ పరోక్షే కాలాంతరే, స్పష్టగుణేషు సత్సు, అస్మా నుపాశ్రితాని యశాంసి ప్రతి స్తోత్ర, మల మత్యర్థం, కరిష్యథ హే అపీచ్యవాచః। మధురవాచః సూతాదయః అనవసరే సమీరితానాం మధురగిరాం శోభా, నోపపద్యత ఇత్యఽభిప్రాయః సభ్యైః ప్రేరితా వయం త్వా మేవ స్తుమ ఇతి చేత్ తత్రాహుః - ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో గుణానువాదేన కార్యే సతి జుగుప్సిత మనుత్తమ శ్లోకగుణానువాద మీదృశం సభ్యా న స్తావయంతి స్తుతిం న కారయంతి ౨౩

నను గుణానా మధునాఽస్పష్టత్వేఽపి భవిష్యద్గుణై రాత్మానం జనః స్తావయేదితి చేత్తత్రాహ (మహద్గుణానితి) అధునాఽసతోఽపి మహతో గుణానాఽఽత్మని స్వస్మిన్ కర్తుం సంపాదయితు మీశః శక్తోఽపి స్తావకైః స్తోతృభిః కః స్తావయతే స్తుతిం కారయతే న కోఽపీత్యర్థః యది కచ్చిదేతే గుణాః అభవిష్య న్నితి కరిష్యమాణశత్రుజయాదిభిః శౌర్యాదయోగుణాః స్వస్మి న్న

తేఽస్యాఽభవిష్య న్నితి విప్రలబ్ధో జనావహాసం కుమతి ర్న వేద ౨౪

ప్రభవో హ్యాఽఽత్మనః స్తోత్రం జుగుప్సంత్యపి విశ్రుతాః,
హ్రీమంతః పరమోదారాః పౌరుషం వా విగర్హితమ్ ౨౫

వయం త్వవిదితా లోకే సూతాద్యాఽపి వరీమభిః,
కర్మభిః కథ మాత్మానం గాపయిష్యామ బాలవత్ ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పృథుచరితే పంచదశోఽధ్యాయః

భవిష్యన్నితి బుద్ధ్యాఽఽత్మానం స్తావయతే స కుమతిః విప్రలబ్ధోఽధిక్షిప్తో, జనానా మపహాసం న వేద. ౨౪

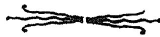
సుమతయః స్వాత్మస్తుతిం నిందంతీత్యాహ (ప్రభవ ఇతి) పరమోదారాః నిరతిశయౌదార్యాదిగుణసంపన్నాః ప్రభవోఽపి సద్గుణా నాఽఽత్మని సంపాదయితుం శక్తా అపి, విశ్రుతాః ప్రఖ్యాతా అపి, హ్రీమంతో లజ్జాయుక్తాః సంతః, ఆత్మనః స్వస్య, విగర్హితం పౌరుషం తద్విషయం స్తోత్రం వా జుగుప్సితం నిందంతి ౨౫

హే సూతాద్యాః సూతప్రభృతయః, లోకే అవిదితా అప్రఖ్యాతా వయం తు వరీమభిః నితరాం వరిష్ఠైః, దీర్ఘ ఆర్షః. సూతాద్యాపీతి పాఠే సూతేతి జాత్యభిప్రాయైకవచనం, తచ్చ మాగధానా మప్యుపలక్షణం, హే సూతాదయః, అద్యాఽపి, అధునాఽపి వరీమభిః వరిష్ఠైః, కర్మభిర్లోకే అవిదితా వయ మతః కథం వయం బాలవ దాత్మానం గాపయిష్యామః. ణిచ్యాత్వే "అర్తిహ్రీవ్లీరీ" త్యాదినా పుక్, తస్మాత్ లృడుత్తమ బహువచనం. స్తావయిష్యామ ఇత్యర్థః. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, పంచదశోఽధ్యాయః

అథ షోడశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

> ఇతి బ్రువాణం నృపతిం గాయకా మునిచోదితాః,
> తుష్టువు స్తుష్టమనస స్తద్వాగమృతసేవయా ౧

> నాఽలం వయం తే మహిమానువర్ణనే యో దేవవర్యోఽవతతార మాయయా,
> వేనాంగజాతస్య చ పౌరుషాణి తే వాచస్పతీనా మపి బభ్రము ర్ధియః ౨

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఏవ మవికత్థయిత్రా పృథునాత్మస్తుతౌ వారితా అపి తుష్టమనసో గాయకాః తుష్టువు రిత్యాహ మునిః పంచదశేన (ఇతీతి.) గాయకాః సూతాదయ స్తస్య పృథో ర్వాగేవాఽమృతం తస్య సేవయా తుష్టం మనో యేషాం మునిభి ర్భగవదంశభూతస్య పృథో రవికత్థయిత్రృత్వాది కల్యాణగుణజాతాభిజ్ఞైః మునిభిః ప్రచోదితాః స ఇత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువంత మపి నృపతిం పృథుం తుష్టువుః ౧

తత్ర గాయకాః పృథోః కల్యాణగుణానువర్ణనాత్మకస్తుతాఽఽవాత్మనా మసామర్థ్య మాపాదయంతః పునః మున్యనుగృహీతాః సంత స్తత్సామర్థ్య మాహుః (నాలమితి ద్వాభ్యామ్) తే తవ, మహిమ్నః అనువర్ణనే, వయం నాఽలం న సమర్థాః, కుతః యో భవాన్ దేవదేవః, దేవానాం సద్గుణై ర్దీవ్యమానానా మపి, బ్రహ్మాదీనాం దేవః, నిరతిశయానంతకల్యాణగుణజాతేన దీప్యమానో భవాన్ మాయయాఽఽత్మీయసంకల్పరూపజ్ఞానేన "మాయా వయునం జ్ఞానం" ఇతి మాయాశబ్దస్య జ్ఞాన పర్యాయత్వాత్ అవతతార అవతీర్ణః, అనంతకల్యాణగుణాకరో భగవా నేవ త్వద్రూపేణాఽవతీర్ణః అతః కథ మనంతానాం గుణానాం వర్ణనే వయం ప్రభవ ఇత్యర్థః నను సత్య మనంతానాం భగవద్గుణానాం వర్ణనే యూయ మసమర్థా ఇతి అహం తు మానుష స్తత్కథం మద్గుణానువర్ణనే యూయ మప్రభవ స్తత్రాహుః వేనస్యాంఽగాజ్జాతస్యాఽవతీర్ణస్యాపి అజహదనంతకల్యాణగుణజాతస్య భగవదంశభూతస్య పౌరుషాణి ప్రతీతి శేషః, అప్రతర్క్యతయా వాచస్పతీనాం బ్రహ్మాదీనా మపి ధియో బుద్ధయః కిము వక్తవ్యం. వయ మసమర్థా ఇతి యతో బ్రహ్మాదయ ఏవ ముముహు రిత్యర్థః ౨

అథాఽప్యుదారశ్రవసః పృథో ర్హరేః కలావతారస్య కథామృతాదృతాః.
యథోపదేశం మునిభిః ప్రచోదితాః శ్లాఘ్యాని కర్మాణి వయం వితన్మహి. ౩

ఏష ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠో లోకం ధర్మేఽనువర్తయన్.
గోప్తా చ ధర్మసేతూనాం శాస్తా తత్పరిపంధినామ్ ౪

ఏష వై లోకపాలానాం బిభర్త్యేక స్తనౌ తనూః.
కాలే కాలే యథాభాగం లోకయో రుభయో ర్హితమ్ ౫

యద్యపి త్వద్మహిమానువర్ణనే వయం నాఽలం, తథాపి విపులకీర్తేః హరే రంశావతారభూతస్య పృథోః కథామృతే ఆదృతాః సాదరా వయం, మునిభి రుపదేశో యథా భవతి తథా ప్రచోదితాః ప్రేరితాః సంతః, శ్లాఘ్యా న్యనవద్యాని కర్మాణి, వితన్మహే విస్తారయామః ౩

విస్తార మేవ ప్రపంచయతి (ఏష ఇతి) ఏష పృథుః. ధర్మభృతాం వర్ణాశ్రమానుబంధిధర్మానుష్ఠానపరాణాం. మధ్యే శ్రేష్ఠః "యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠః త త్తదేవేతరో జనః: స యత్ ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే" ఇత్యుక్తరీత్యా స్వయం కృత్స్నవి దప్యకృత్స్నవిత్ లోకసంగ్రహార్థం నితరాం స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానపర ఇత్యర్థః అత ఏవ లోక మకృత్స్నవి ల్లోకం ధర్మే అనువర్తయన్ అనువర్తయితా స్వస్వవర్ణాశ్రమోచిత ధర్మ మనుష్ఠాపయితా ధర్మః సేతుః యేషాం తేషాం, సేతుర్హి తీరాంతరప్రతిలంభకః తద్వ చ్ఛ్రితస్మార్తధర్మః స సమీహితప్రాపకో యేషాం తే ధర్మసేతవః ధర్మైకశరణాః సాధవః ఇతి యావత్, తేషాం గోప్తా తత్పరిపంథినాం ధర్మవిరోధినామసాధూనాం శాస్తా. యద్వా ధర్మా ఏవ సేతవః మర్యాదా యేషాం తేషాం గోప్తా కేనాకారేణేత్యపేక్షాయాం లోకం ధర్మేణ వర్తయన్ ఇత్యపేక్షితప్రకారనిర్దేశః ౪

ఏష పృథుః స్వయమేక ఏవ లోకపాలానాం సూర్యేంద్రాదీనాం తనుః తనువత్ కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతానితరసాధారణాన్ గుణాన్. తనుశబ్దస్య శరీరపరత్వేఽపి కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం. తద్గుణపరత్వేఽపి తుల్యం తనౌ స్వదేహే కాలం కాలే యథాభాగం భాగ మనతిక్రమ్య, ఉభయోర్లోకయో ర్హితం యథా భవతి తథా బిభర్తీత్యర్థః ౫

(మాగధవందిజనకృతం మహారాజపృథోః స్తవనమ్)

వసు కాల ఉపాదత్తే కాలే చాఽయం విముంచతి,
సమః సర్వేషు భూతేషు ప్రతప న్సూర్యవ ద్విభుః ౬

తితిక్ష త్యక్రమం వైన్య ఉపర్యాఽఽక్రమతా మపి,
భూతానాం కరుణః శశ్వ దార్తానాం క్షితివృత్తిమాన్. ౭

దేవేఽవర్ష త్యసౌ దేవో నరదేవవపు ర్హరిః,
కృచ్ఛ్రప్రాణాః ప్రజా హ్యేష రక్షిష్య త్యంజసేంద్రవత్. ౮

ఆప్యాయయత్యఽసౌ లోకం వదనామృతమూర్తినా,
సానురాగావలోకేన విశదస్మితచారుణా. ౯

తత్ర సూర్యాదితనుధారణ మేవాహ రష్టభిః వసు ధనం, కాలే ఉపాదత్తే స్వీకరోతి. కాలే దుర్భిక్షకాలే విముంచతి అష్టౌ మాసాన్ సూర్యో యథా ప్రతపన్, వసు జల మాదత్తే వర్షాసు విముంచతి తద్వత్, అత ఏవ సర్వేషు భూతేషు సమః ౬

వైన్యః ప్రభుః, ఉపరి మస్తకే పాదాదినా ఆక్రమతా మప్యాఽఽర్తానాం భూతానాం కరుణః కరుణావాన్ అతిక్రమం తితిక్షతి సహిష్యతే. అతః క్షితివృత్తిమాన్ భూమే ర్యా వృత్తిః సహనం తద్వృత్తిర్యస్యాస్తీతి ౭

తథా దేవే అవర్షతి సతి కృచ్ఛ్రం గతాః ప్రాణా యాసాం తాః ప్రజాః, స్వయం వృష్టిం కృత్వా, ఇంద్రవ ద్రక్షిష్యతి, అత్ర హేతుః అసౌ నరదేవవపు ర్హరిరితి ౮

అసౌ పృథు, ర్వదనామృతమూర్తినా వదన మేవాఽమృతమూర్తిః చంద్రః తేన లోక మాప్యాయయతి వర్ధయతి వదనామృతమూర్తినా కథంభూతేన అనురాగసహితోఽవలోకో యస్మిన్, విశదం యత్ స్మితం తేన చారు సుందరం తేన. అత్ర క్వచిత్ క్వచిత్ వర్తమానసామీప్యే వర్తమాన వద్వేతి భూతనిర్దేశః "ఆశంసాయాం భూతవచ్చే"తి ద్రష్టవ్యః. ౯

అవ్యక్తవర్త్మైష నిగూఢకార్యో గంభీరమేధా ఉపగుప్తవిత్తః,
అనంతమాహాత్మ్యగుణైకధామా పృథుః ప్రచేతా ఇవ సంవృతాత్మా ౧౦

దురాసదో దుర్విషహ ఆసన్నోఽపి విదూరవత్,
నైవాఽభిభవితుం శక్యో వేనారణ్యుత్థితోఽనలః. ౧౧

అంతర్బహిశ్చ భూతానాం పశ్యన్ కర్మాణి చారణైః,
ఉదాసీన ఇవాఽధ్యక్షో వాయురాత్మేవ దేహినామ్. ౧౨

నాఽదండ్యం దండయత్యేష సుత మాఽఽత్మద్విషా మపి,
దండయ త్యాఽఽత్మజ మపి దండ్యం ధర్మపథే స్థితః. ౧౩

అవ్యక్తం ప్రవేశనిర్గమయో రవిజ్ఞాతం వర్త్మ మార్గో యస్య, నిగూఢం నిష్పత్తేః ప్రాగవిజ్ఞాతం కార్యం యస్య గంభీరమేధః కిమర్థమేవం కృతవానితి పరై రజ్ఞాతాభిప్రాయః ఉపగుప్తం సురక్షితం విత్తం ధనం యస్య సః. అనంతమాహాత్మ్యద్దేతో ర్గుణానా మేకం ధామ ఆశ్రయః ముఖ్యం, ప్రచేతా ఇవ సంవృతాత్మా సముద్రావరణేన వరుణ ఇవ చతుర్భిః సముద్రైః జలప్రాకారాదిభిర్వా పరివేష్టిత మూర్తిః వరుణస్యాఽప్యుక్తగుణా ద్రష్టవ్యాః ౧౦

దురాసదః శత్రో ర్మనసా ప్రాప్తు మశక్యః శత్రుభిః సోఢు మశక్యః ఆసన్నః సన్నిహితోఽపి దూరవత్ పౌరుషే ణాభిభవితు మశక్యః, వేన ఏవాఽరణిః తస్మాదుత్థితోఽనలోగ్నిరివ అనలస్యా ప్యేతే గుణా ద్రష్టవాః ౧౧

చారణై ర్గూఢపురుషైః, అంతర్బహిశ్చ భూతానాం కర్మాణి పశ్యన్నపి, స్తుతినిందాదావుదాసీనో వర్తిష్యతే, దేహినా మధ్యక్షో దేహధారణే ప్రధానహేతుభూతః, సూత్రాత్మా సూత్రరూపో వాయురివ సూత్రాత్మేతి హ్రస్వ ఆర్షః, "వాయు రాత్మేవ దేహినామితి పాఠాంతరం తత్ర ఆత్మా అతః ప్రవిశ్య ధారణో వాయు రివేత్యర్థః, ఉదాసీన ఇవాస్త ఇత్యత్ర దృష్టాంతః ౧౨

ఏష పృథుః, ఆత్మద్విషాం శత్రూణామపి సుత మదండ్యం న దండయతి. సుతగ్రహణం స్వాత్మజ సామ్యార్థమ్ ఆత్మజ మపి దండ్యం దండయతి, యతోఽసౌ ధర్మపథే స్థితః యస్య వృత్తౌ స్థితః ౧౩

(మాగధవందిజనకృతం మహారాజపృథోః స్తవనమ్)

అస్యాఽప్రతిహతం చక్రం పృథో రామానసాచలాత్.
వర్తతే భగవా నర్కో యావ త్తపతి గోగణైః. ౧౪

రంజయిష్యతి యల్లోక మయ మాత్మవిచేష్టితైః,
అథాఽము మాహూ రాజానం మనోరంజనకైః ప్రజాః. ౧౫

దృఢవ్రతః సత్యసంధో బ్రహ్మణ్యో వృద్ధసేవకః,
శరణ్యః సర్వభూతానాం మానదో దీనవత్సలః ౧౬

మాతృభక్తిః పరస్త్రీషు పత్న్యా మర్ధ ఇవాఽఽత్మనః,
ప్రజాసు పితృవత్ స్నిగ్ధః కింకరో బ్రహ్మవాదినామ్. ౧౭

అస్య ప్రభో శ్చక్ర మాజ్ఞారథచక్ర మప్రతిహతం సత్ మానసాచల మఽభివ్యాప్య వర్తతే కిం వక్తవ్య మామానసాచలాదితి, యతోఽసా వర్కః సూర్యో. యావద్గోగణైః కిరణసమూహై స్తపతి, తావత్ వర్తతే ౧౪

రాజశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం ప్రజారంజనరూప మస్మి న్నేవ పుష్కల మిత్యాహుః (రంజయిష్యతీతి.) అయం పృథు రాత్మనః స్వస్య విచేష్టితై ర్వ్యాపారైః యతో లోకం రంజయిష్యతి అథ తతః మనోరంజనహేతుభి రముం రాజానం ప్రజా ఆహుః. ౧౫

(దృఢవ్రతః) అప్రతిహతసంకల్పః సంకల్పోఽపి తస్య నాసమీచీనవిషయ ఇత్యాహ సత్యసంధః సత్యం సమీచీనం సంధత్తే సంకల్పతే ఇతి సత్యసంధః, బ్రహ్మణ్యః బ్రాహ్మణేషు సాధుః వృద్ధానాం జ్ఞానవృద్ధానాం సేవకః, సర్వభూతానాం శరణ్యః, రక్షకత్వేన విశ్వసనీయః మానదః సంమానకరః, దీనేషు వత్సలః. ౧౬

(పరస్త్రీషు) పరదారేషు మాతరీవ భక్తి ర్భజనం యస్య. ఆత్మనో దేహస్యాఽర్ధే ఇవ పత్న్యాం వర్తతే, ప్రజాసు పితృవత్ స్నిగ్ధః దోషానవేక్షణేన ప్రీతిపూర్వక మనువర్తనశీలః, బ్రహ్మవాదినాం బ్రహ్మవిదాం కింకరో దాసః. ౧౭

దేహినా మాఽఽత్మవ త్ప్రేష్ఠః సుహృదాం నందివర్ధనః,
ము క్తసంగప్రసంగోఽయం దండపాణి రసాధుషు ౧౭

ఏష దోగ్ధా మహీం వీరో గాం సతీ మోజసౌషధీః,
సమాం కరిష్యతే చేమాం ధనుష్కోట్యా సమంతతః ౧౮

అయం తు సాక్షాద్భగవాం స్త్ర్యధీశః కూటస్థ ఆత్మా కలయాఽవతీర్ణః,

(దేహినా) మాత్మవత్ నిరతిశయప్రీతివిషయః సుహృదాం నంది మానందం సుఖం వర్ధయతీతి తథా ము క్తసంగేషు వీతరాగిషు ప్రకృష్టః సంగో యస్య. అసాధుషు దండపాణి రివేత్యపరాధాక్షమోచ్యతే. నాదండ్య మిత్యత్ర పక్షపాతాభావ ఇత్యపౌనరు క్త్యమ్. ౧౭

(ఏష) నరవీరః పృథుః. ఓజసా బలేన. సతీం గాం భూమి మోషధీర్దోగ్ధా భూమే రోషధీర్ధోక్ష్యతీ త్యర్థః, "అకథితం చే" తి దుహేః ద్వికర్మకత్వాత్ గామితి ద్వితీయానిర్దేశః, తథా ఇమాం భూమిం స్వధనుః కోట్యా పరితః, సమాం కరిష్యతే ౧౮

కిం బహునా అయం సద్గుణానా మాశ్రయ ఇతి యతో సావనంతకల్యాణగుణాధి ర్భగవానిహావతీర్ణ ఇత్యాహుః (అయం త్వితి.) అయం త్విత్యనేన నిస్సమాభ్యధికత్వ మభిప్రేతం, తత్ర హేతుః సాక్షాద్భగవాన్ భగవచ్ఛబ్దప్రవృ త్తినిమి త్తభూతజ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యపూర్ణహేయగుణరాహిత్య ముచ్యతే కూటస్థ ఇతి నిర్వికారక ఇత్యర్థః త్ర్యధీశః త్రిలోకేశః, వివిధచేతనానా మీశ ఇతి వా, ఏవంభూతో యః పరమాత్మా స కలయా స్వాంశేన జీవేనావతీర్ణ ఇత్యర్థః శరీరభూతపృథ్వాఖ్యజీవోపలక్షితోవతీర్ణః కోసావాత్మా యచ్ఛరీరకోవతీర్ణ ఇత్యత్రాహ (యస్మిన్నితి.) యస్మిన్ జీవే ప్రతీత మపి అవిద్యారచితం ప్రకృతం పరిణామరూపం నానాత్వాం దేవమనుష్యాదిభేదం నిర్గత మర్థా ద్వస్తుతః నిరర్థకం అవా స్తవికం పశ్యంతి, త త్త్వదర్శిన ఇతి శేషః. పరమార్థత ఆత్మని అవిద్యమానం దేహాత్మాభిమానినా మాత్మని ప్రతీత మపి నానాత్వం దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యదర్శినః ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేన తద్గత మేవ పశ్యంతీత్యర్థః యస్మిన్ ప్రతీతం నానాత్వం ఇత్యనేనాత్మని నానాత్వస్య ప్రతీతివిషయత్వం న తు ప్రమితివిషయత్వ మిత్యు క్తమ్. అనేన జీవే నానాత్వ మవిద్యాసంబంధకృతం న తు స్వభావతః ఇత్యు క్తం భవతి యద్వా నను జీవశరీరకకలయావతీర్ణ శ్చేత్ జీవస్యావిద్యాసంబంధాత్ అవిద్యకా జైవా దోషాః పరస్మిన్ పురుషే ప్రసజ్జేయుః తత్రాహుః (యస్మిన్నితి) భగవతి ప్రతీతమపి జీవశరీరకత్వాదినా ప్రతీయతే తథాపి జీవ ఇవ బాలకత్వయువత్వాదికం దేవాదిదేహసంబంధాత్ ప్రతీయమాన మపి

యస్మి న్నవిద్యారచితం నిరర్ధకం పశ్యంతి నానాత్వ మపి ప్రతీతమ్. ౨౦

అయం భువో మండల మోదయాద్రే ర్గోప్త్రైకవీరో నరదేవనాధః,
ఆస్థాయ జైత్రం రధ మాత్తచాపః పర్యస్యతే దక్షిణతో యధాఽర్కః. ౨౧

అస్మై నృపాలాః కిల తత్ర తత్ర బలిం హరిష్యంతి సలోకపాలాః,
మంస్యంత ఏషాం స్త్రియ ఆదిరాజం చక్రాయుధం తద్యశ ఉద్ధరంత్యః. ౨౨

అయం మహీం గాం దుదుహేఽధిరాజః ప్రజాపతి ర్వృత్తికరః ప్రజానామ్,

న వాస్తవికం కింతు దేవాదిదేహగత మేవైవం పరస్మి న్నపి పురుషే జీవసంబంధాత్ ప్రతీత మపి జీవగతమేవ న తు పరమపురుషగతమ్ న చైవం జీవస్య శరీరాత్వా, దవాస్తవికేనాఽపి నానాత్వే నార్ధప్రసక్తిరితి వాచ్యం, జీవస్యా ప్యనర్ధప్రసక్తేః సశరీరత్వప్రయుక్తత్వాభావాత్, ప్రకృతివశ్యత్వా ద్యాయత్తత్వాత్ పరమాత్మనస్తు మాయాం స్వవశీకుర్వతః ప్రకృతివశ్యత్వకర్మవశ్యత్వాద్యభావేనా నర్థాప్రసక్తేః ఏతదేవాభిప్రేత్య నిరర్థకం పశ్యంతీత్యుక్తమ్. ౨౦

అయం నరదేవనాథః ప్రభుః ఆ ఉదయాద్రేః ఉదయాద్రిపర్యంతం భువో మడలం గోప్తా రక్షిష్యతి, రక్షణార్థ మేకవీరః స్వసమానాభ్యధికవీరాంతరశూన్యః జైత్రం జయశీలం రధ మాస్థాయ అధిష్ఠాయ ఆత్తో ధృతః చాపో ధనుర్యేన సః అర్కవత్ దక్షిణతః పర్యస్యతే ప్రదక్షిణీ కరిష్య తీత్యర్థః ౨౧

అస్మై తథా ప్రదక్షిణీకుర్వతే పృథవే, లోకపాలైః ఇంద్రాదిభిః సహితాః నృపాలా రాజానః తత్ర తత్ర బలి ముపాయనం హరిష్యంతి సమర్పయిష్యంతి తేషాం నరలోకపాలానాం నృణాం స్త్రియః తస్య పృధోః యశః ఉచ్చరంత్యః కథయంత్యః ఆదిరాజం పృధుం చక్రాయుధం భగవంతం మంస్యంతే జ్ఞాస్యంతి. ౨౨

తద్యశఃకధనరూపం స్త్రీణాం వాక్యమాహ (రయమిత్యాదిభి శ్చతుర్భిః) అయ మిత్యాదికం న సూతాదివాక్యమ్. "ఏష దోగ్ధా మహావీరో గాం సతీం" ఇత్యనేన పౌనరుక్త్యాపత్తేః. అతఏవ దుదుహే అకరోత్ నిలిల్యురితి భూతనిర్దేశోపపత్తిః. అయ మధిరాజః పృధుః ప్రజాపతిః ప్రజాపాలనాధికృతః.

యో లీలయాఽద్రీన్ స్వశరాసకోట్యా భిందన్ సమాంగా మకరో ద్యథేంద్రః. ౨౩

విస్ఫూర్జయ న్నాజగవం ధనుః స్వయం యదా చరత్క్ష్మా మవిషహ్య మాజౌ,
తదా నిలిల్యు ర్దిశి దిశ్యసంతో లాంగూల ముద్యమ్య యథా మృగేంద్రః. ౨౪

ఏషోఽశ్వమేధాన్ శత మాఽఽజహార సరస్వతీ ప్రాదురభావి యత్ర,
అహారషీ ద్యస్య హయం పురందరః శతక్రతు శ్చరమే వర్తమానే ౨౫

ఏష స్వసద్మోపవనే సమేత్య సనత్కుమారం భగవంత మేకమ్,
ఆరాధ్య భక్త్యా లభతా మలం తజ్జ్ఞానం యతో బ్రహ్మ పరం విదంతి ౨౬

ప్రజానాం జీవనోపాయకరః జీవనోపాయం చికీర్షు రిత్యర్థే పర్యవసానం బోధ్యమ్, గాం గోరూపధరాం మహీం దుదుహే, ఇంద్ర ఇవ స్వశరాగ్రకోట్యా శరాసశబ్దో ధనుః కోట్యేతి పూర్వ ముక్తత్వాత్ శరాగ్రస్య ధనుఃశ్రేష్ఠస్య కోట్యా అగ్రేణ లీలయా అద్రీన్ భిందన్ గాం భూమిం, సమామకరోత్ కరిష్యతీత్యర్థః ౨౩

లాంగూలం పుచ్ఛ, ముద్యమ్య ఉన్నమయ్య యథా మృగేంద్రః సింహః, చరతి, తథా ఆజగవం ధనుః. విస్ఫూర్జయన్ శత్రుభిః సోఢుమశక్యో విక్రమో యస్య సః, యదా క్ష్మా మచరత్ తదా అసంతో ధర్మవిరోధినో, దిశి దిశి నిలిల్యుః లీనా బభూవుః. ౨౪

ఏష పృధుః, సరస్వతీ సరస్వత్యాఖ్యా మహానదీ యత్ర యస్మిన్, బ్రహ్మావర్తే, ప్రాదురభావి ప్రాదురభూత్, కర్మకర్తరిచిణ్ తత్రదేశే శత మశ్వమేధా నాఽఽజహారాఽకరోత్ యస్య శతక్రతోః క్రతుశతం సంకల్ప్యాఽనుతిష్ఠతః పృధో శ్చరమే శతతమే క్రతౌ వర్తమానే ప్రవర్తమానే సతి, పురందరః ఇంద్రోఽయ మశ్వ మహార్షీత్ హృతవాన్ ౨౫

ఏష పృధుః స్వసద్మోపవనే స్వగృహస్య ఉప సమీపే యద్వనం తత్సమేత్య తత్రైక మసహాయం భగవంతం సనత్కుమారం భక్త్యా ఆరాధ్య. తదమలం జ్ఞాన మలభత, కిం తత్ యతో జ్ఞానాత్ పరం బ్రహ్మ విదంతి. ౨౬

(మాగధవందిజనకృతం మహారాజపృథోః స్తవనమ్)

త్ర త్ర గిర స్తాస్తా ఇతి వి|శ్రుతవి|క్రమః,
|శ్రోష్యత్యాత్మా|శ్రితాగాథాః పృథుః పృథుపరా|క్రమః ౨౬

దిశో విజిత్యాఽ|ప్రతిఽరుద్ధచ|క్రః స్వతేజసోత్పాటితలోకశల్యః,
సురాసురేంద్రై రుపగీయమానమహానుభావో భవితా పతి ర్భువః ౨౭

ఇతి |శ్రీమ ద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థ స్కంధే
షోడశోఽధ్యాయః

వి|శ్రుతాః వి|క్రమాః యశాంసి యస్య. పృథుః పరా|క్రమః |ప్రభావో యస్య సః, పృథుః ఆత్మా|శ్రయాః స్వవిషయాః గాథాః |ప్రబంధరూపా స్తాస్తాగిరః |శ్రోష్యతి. ౨౬

స్వతేజసా స్వబలేన ఉత్పాటితాః నిర్మూలితాః లోకానాం శల్యసదృశా దురాత్మానో యేన సః అతఏవా |ప్రతిరుద్ధవ|క్రః అ|ప్రతిహతాజ్ఞః దిశో విజేష్యతి సురాసుర|శ్రేష్ఠైః ఉపగీయమానః మహానుభావో యస్య సః. భువః పతిః భవితా భవిష్యతి ౨౭

ఇతి |శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః |శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయ|ప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగత|శ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
|శ్రీవైష్ణవదాసేన, |శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, |శ్రీమద్భాగవత
చం|ద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షోడశోఽధ్యాయః

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం స భగవాన్ వైన్యః ఖ్యాపితో గుణకర్మభిః,
ఛన్దయామాస తాన్ కామైః ప్రతిపూజ్యాఽభినన్ద్య చ. ౧

బ్రాహ్మణప్రముఖాన్ వర్ణాన్ భృత్యామాత్యపురోధసః,
పౌరాన్ జానపదాన్ శ్రేణీః ప్రకృతీః సమపూజయత్ ౨

విదుర ఉవాచ—

కస్మా ద్దధార గోరూపం ధరిత్రీ బహురూపిణీ.
యాం దుదోహ పృథు స్తత్ర కో వత్సో దోహనం చ కిమ్. ౩

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఏవం సూతాదిభిః ప్రఖ్యాపితోరుగుణగణః పృథుః ప్రతిపూజితసూతబ్రాహ్మణభృత్యగణః క్షుత్పీడితజనైః ప్రాప్తశరణ ఆత్మనిరుద్ధబీజాం మహీం జిఘాంసుః పున స్తయా ప్రసాదితో బభూవేత్యాహ మునిః సప్తదశేన (ఏవ మితి.) భగవాన్ వైన్యః పృథు రేవం గుణైః కర్మభి శ్చాఽఽత్మీయైః ప్రఖ్యాపితః ప్రసిద్ధిం ప్రాపితః, తాన్ సూతాదీన్, కామై స్తత్తదిచ్ఛావిషయైః. వస్త్రాభరణాదిభిః, ప్రతిపూజ్య తేషాం స్తుతి మభినంద్య చ. ఛందయామాస తోషితవాన్. ౧

బ్రాహ్మణాదీన్ చతురో వర్ణాన్ భృత్యామాత్యాన్ పురోధసః పురోహితాన్ శ్రేణీః తైలికతాంబూలికాదీన్ పౌరాన్ పురవాసినః జానపదాన్ దేశవాసినో జనాన్ ప్రకృతీః నియోగినః సమ్యగపూజయత్. ౨

ఏవం సూతాదిస్తుతికథనవ్యాజేన సమాసతః శ్రావితపృథుచరితం మునిం పున స్తచ్చరితశుశ్రూషయా క్షత్తా పృచ్ఛతీత్యాహ విదుర ఇతి బహురూపిణీ కామరూపిణీ ధరిత్రీ కస్మాద్ధేతోః గోరూపం దధార, యాం పృథు ర్దుదోహ, తత్ర వత్సః కః దోహనం దోహనసాధనం పాత్రమ్. ౩

(క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృథోః పృథివీ జిఘాంసా)

ప్రకృత్యా విషమా దేవీ కృతా తేన సమా కథమ్,
తస్య మేధ్యం హయం దేవః కస్య హేతో రఽపాహరత్. ४

సనత్కుమారా ద్భగవతో బ్రహ్మ్ణ బ్రహ్మవిదుత్తమాత్,
లబ్ధ్వా జ్ఞానం సవిజ్ఞానం రాజర్షిః కాం గతిం గతః ౫

యచ్చాఽన్యదపి కృష్ణస్య భవాన్ భగవతః ప్రభోః,
శ్రవః సుశ్రవసః పుణ్యం పూర్వదేహకథాశ్రయమ్. ౬

భక్తాయ మేఽనురక్తాయ తవ చాఽధోక్షజస్య చ,
వక్తు మర్హసి యోఽదుహ్యా ద్వైన్యరూపేణ గా మిమామ్. ౭

సూత ఉవాచ—

చోదితో విదురేణైవం వాసుదేవకథాం ప్రతి,

ప్రకృత్యా స్వభావేన విషమా పర్వతాదిభి ర్నిమ్నోన్నతా దేవీ ధరిత్రీ కథం సమీకృతా. పృథో ర్మేధ్యం యజ్ఞార్హం హయమశ్వం దేవ ఇంద్రః కస్మాద్ధేతోః అపాహరత్. ४

హే భగవన్! మైత్రేయ! బ్రహ్మవిదాం మధ్యే ఉత్తమాత్ సనత్కుమారాత్ బ్రహ్మవిషయం సవిజ్ఞాన ముపాసనాత్మకజ్ఞానసహితం జ్ఞానం శరణజన్యం జ్ఞానం లబ్ధ్వా రాజర్షిః పృథుః కాం గతిం గతః ప్రాప్తః ౫

సుశ్రవసః శోభనకీర్తేః ప్రభో ర్భగవతః కృష్ణస్య యః పూర్వదేహః ప్రథమోఽవతారః పృథుః తస్య యా కథా తదాశ్రయం తత్ప్రతిపాద్యం పుణ్యం శృణ్వతాం పుణ్యసంపాదకం శ్రవో యశః యచ్చాన్య దపృష్టమపి తత్సర్వమ్. ౬

తవ అధోక్షజస్య చ భక్తాయ అనురక్తాయ మే మహ్యం వక్తు మర్హసి కోఽసా వధోక్షజో యస్య భక్తాయేత్యుక్తం తత్రాహ. యోఽధోక్షజో వైన్యరూపేణ పృథురూపేణాఽవతీర్ణః ఇమాం గాం పృథ్వీ మఽదుహ్యాత్ దుగ్ధవాన్ ౭

ఏవ మాఽఽపృష్టో ముని ర్విస్తరేణ పృథుచరితం వక్తు ముపచక్రమే ఇత్యాహ-సూతః

ప్రశస్య తం ప్రీతమనా మైత్రేయః ప్రత్యభాషత ౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

యదాభిషిక్తః పృథు రంగ విప్రై రామంత్రితో జనతాయాశ్చ పాలః,
ప్రజా నిరన్నే క్షితిపృష్ఠ ఏత్య క్షుత్క్షామదేహాః పతి మభ్యవోచన్ ౯

వయం రాజన్ జాఠరే ణాభితప్తా యథాగ్నినా కోటరస్థేన వృక్షాః,
త్వామద్య యాతాః శరణం శరణ్యం యః సాధితో వృత్తికరః పతి ర్నః. ౧౦

తన్నో భవా నీహతు రాతవేఽన్నం క్షుధార్దితానాం నరదేవదేవ,
యావన్న నంక్ష్యామహ ఉజ్ఝితోర్జా వార్తాపతి స్త్వం కిల లోకపాలః ౧౧

మైత్రేయ ఉవాచ—

పృథుః ప్రజానాం కరుణం నిశమ్య పరిదేవితమ్,

(చోదిత ఇతి) అస్య శుకవచనత్వం తు న్యాయ్యం, విదురే చైవం వాసుదేవస్య పృథోః కథాం ప్రతి చోదితో మైత్రేయః ప్రీతిమనాః సన్, తం విదురం ప్రశస్య ప్రస్తూయ అభాషత. ౮

అంగ హే విదుర! విప్రై ర్యదా పృథు రభిషిక్తః, జనతాయాః జనసమూహస్య. "గ్రామజనబంధుసహాయేభ్య స్తల్" ఇతి సమూహార్థే తల్ ప్రత్యయః పాల ఇత్యాఽఽమంత్రితో నియుక్తశ్చ, తదా క్షితిపృష్ఠే భూమండలే, నిరన్నే అన్నరహితే సతి, క్షుధా క్షామాః క్షీణాః దేహాః యాసాం తాః ప్రజాః, ఏత్య సమీప మాగత్య, పతిం పృథు, మబ్రువన్ ౯

హే రాజన్! యథా కోటరగతేన వహ్నినా, వృక్షా అభిత స్తప్తా భవంతి, తథా జారరేణా గ్నినా అభితప్తాః సంతః, యో భవా న్నోఽస్మాకం వృత్తికరః పతిః, విప్రైః సాధితః మథనేన సంపాదితః, తం శరణ్యం త్వా మధునా శరణం, యాతాః గతాః ౧౦

తస్మాత్ హే నరదేవ! ఉజ్ఝితోర్జాః త్యక్తాన్నాః, వయం యావన్న నంక్ష్యామహే న నాశం యాస్యామః, తావ దేవ క్షుధాఽర్దితానాం నోఽస్మాక, మన్నం రాతవే దాతుం, భవా నీహతు యత్నం కరోతు. యత స్త్వం వార్తాయా జీవికాయాః పతిః రక్షితా, లోకానాం పాలకశ్చ, ప్రజానాం కరుణం పరిదేవితం విలాపం నిశమ్య శ్రుత్వా, పృథుః దీర్ఘం చిరం, దధ్యౌ చింతితవాన్.

(క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృథోః పృథివీజిఘాంసా)

దీర్ఘం దధ్యౌ కురుశ్రేష్ఠ నిమిత్తం సోఽన్వపద్యత. ౧౨

ఇతి వ్యవసితో బుద్ధ్యా ప్రగృహీతశరాసనః.
సందధే విశిఖం భూమేః క్రుద్ధ స్త్రిపురహా యథా. ౧౩

ప్రవేపమానా ధరణీ నిశామ్యోదాయుధం చ తమ్,
గౌః సత్యపాద్రవ ద్భీతా మృగీవ మృగయుద్రుతా ౧౪

తా మన్వధావ త్తద్వైన్యః కుపితోఽత్యరుణేక్షణః,
శరం ధనుషి సంధాయ యత్ర యత్ర పలాయతే. ౧౫

సా దిశో విదిశో దేవీ రోదసీ చాంతరం తయోః,
ధావంతీ తత్ర తత్రైనం దదర్శానూద్యతాయుధమ్ ౧౬

హే కురుశ్రేష్ఠ! సః పృథుః, నిమిత్తం లోకస్య నిరన్నత్వే నిమిత్తం హేతు, మఽన్వపద్యత జ్ఞాతవాన్ ౧౧-౧౨

(ఇతీతి.) పృథివ్యా ఓషధిబీజాని గ్రస్తానీతి వ్యవసితః నిశ్చిన్వానః. ప్రగృహీతం శరాసనం ధనుర్యేన సః యథా త్రిపురహంతా రుద్రః, తథా భూమేర్వైతోః క్రుద్ధః విశిఖం బాణం, సందధే ౧౩

ఉదాయుధం శరాసనే సంహితశరం పృథుం, నిశామ్య దృష్ట్వా, ధరణీ ప్రవేపమానా, నితరాం భయాత్ కంపమానా. గౌః సతీ గోరూపం ధృతవతీ. మృగయునా వ్యాధేన కృద్దేన ద్రుతా అనుద్రుతా భీతా మృగేన హరిణీవ, అపాద్రవత్ పలాయితవతీ ౧౪

తత్ర తత్ర తా మేవ ధృతగోరూపాం ధరణీ మఽనుసృత్య గతవాన్ ౧౫

సాదేవీ ధరిత్రీ, దిశో విదిశః రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ తయో రంతర మంతరిక్షం చ, ధావంతీ సతీ, తత్ర దిగ్విదిగాదిషు ఏనం పృథు మనుప్రవిష్ట ముద్యత ముద్ధృతమాయుధం యేన తం, దదర్శ ౧౬

లోకే నావిందత త్రాణం వైన్యా న్మృత్యోరివ ప్రజాః,
త్రస్తా తదా నివవృతే హృదయేన విదూయతా. ౧౬

ఉవాచ చ మహాభాగం ధర్మజ్ఞాపన్నవత్సల,
త్రాహి మామపి భూతానాం పాలనేఽవస్థితో భవా౯. ౧౭

స త్వం జిఘాంససే కస్మా ద్దీనా మకృతకల్బిషామ్,
అహనిష్య త్కథం యోషాం ధర్మజ్ఞ ఇతి యో మతః. ౧౮

ప్రహరంతి న వై స్త్రీషు కృతాగస్స్వపి జంతవః,
కిముత త్వద్విధా రాజ౯ కరుణా దీనవత్సలాః. ౨౦

మాం విపాట్యాజరాం నావం యత్ర విశ్వం ప్రతిష్ఠితమ్,
ఆత్మానం చ ప్రజా శ్చేమాః కథ మంభసి ధాస్యసి. ౨౧

మృత్యో ర్భీతాః ప్రజా ఇవ, వైన్యాత్ పృథో స్త్రస్తా సతీ, త్రాణం రక్షణోపాయం, లోకే నావిందత నాలభత, కింతు తదా విదూయతా నితరా ముపతప్తేన హృదయేన నివవృతే న్యవర్తత, ౧౬

ఉవాచ చ ఉక్త మేవాహ. హే మహాభాగ! మహాబుద్ధిమన్! పరేంగితజ్ఞేత్యర్థః. ధర్మజ్ఞ స్త్రీవధానర్హత్వరూపధర్మజ్ఞ, ఆపన్నవత్సల ఆపన్నేషు ఆపదం ప్రాప్తేషు వత్సలత్వవిశిష్టభూతానాం పాలనే అవస్థితో భవాన్, అతో భూతే ష్వంతర్భూతాం మామఽపి త్రాహి. ౧౭

స త్వం భూతపాలనాధికృతః త్వం అకృతకిల్బిషాం నిరపరాధాం దీనాం మాం కథం జిఘాంససి హంతు మిచ్ఛసి అనేన స్వస్యాఽవధ్యత్వ ముక్తం, హంతృత్వం తవాఽనుచిత మిత్యాహ (అహనిష్యదితి.) అతో న పౌనరుక్త్యం, ధర్మజ్ఞ ఇతి మతః జ్ఞాతో యో భవాన్, యోషాం మాం, కథ మఽహనిష్యత్ హనిష్యతి. ౧౮

హే రాజన్! సామాన్యజనా అపి, కృతాగస్స్వపి కృతాపరాధాస్వపి స్త్రీషు, నవై ప్రహరంతి, కిముత దీనవత్సలాః కరుణా స్త్వాదృశా న ప్రహరంతీతి ౨౦

కిం చ యత్ర మయి విశ్వం జగత్, ప్రతిష్ఠితం తా మజరాం దృఢాం, నావం నావరూపాం, విపాట్య విభిద్య ఆత్మాన మిమాః ప్రజా శ్చాఽంభసి కథం ధాస్యసి ధారయిష్యసి ౨౧

(క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృధోః పృథివీజిఘాంసా)

పృధురువాచ —

వసుధే త్వాం వధిష్యామి మచ్ఛాసనపరాఙ్ముఖీమ్,
భాగం బర్హిషి యా వృఙ్క్తే న తనోతి చ నో వసు ౨౨

యవసం జగ్ధ్యనుదినం నైవ దోగ్ధ్యౌధసం పయః,
తస్యా మేవం హి దుష్టాయాం దండో నాత్ర న శస్యతే ౨౩

త్వం ఖల్వోషధిబీజాని ప్రాక్సృష్టాని స్వయంభువా,
న ముంచస్యాత్మరుద్ధాని మా మవజ్ఞాయ మందధీః. ౨౪

అమూషాం క్షుత్పరీతానా మార్తానాం పరిదేవితమ్,

ఏవ ముక్తో ధరిత్ర్యా పృధు స్తదుక్తీః ప్రతివక్ష్యన్నాహ (వసుధ ఇతి) యత్త్వయోక్తం త్వం జిఘాంససే కస్మా ద్దీనామకృతకిల్బిషా మితి తన్నేత్యాహ త్రిభిః హే వసుధే! మచ్ఛాసన పరాఙ్ముఖీం మదాజ్ఞాతివర్తినీం త్వాం వధిష్యామి, రాజ్ఞో మమాఽజ్ఞాతిలంఘన మేవాఽఘం భవత్యాః ప్రథమోఽపరాధ ఇతి భావః ౨౨

కించ యా భవతీ బర్హిషి యజ్ఞే భాగం వృంక్తే దేవతారూపేణ భాగం భజతే, యా చ త్వం వసు ధాన్యాదికం న తనోషి న దదాసి. ఉపకారానభిజ్ఞాయా స్తవాఽయం ద్వితీయోఽపరాధ ఇతి భావః. నను సాపరాధాయా అపి గోరూపాయా మమ వధోఽనుచిత స్తత్రాహ (యవసమితి.) యా గౌ రనుదినం, యవసం తృణమేవ జగ్ధి అత్తి. అథ పయస్తు నైవ సందోగ్ధి న ప్రపూరయతి, తస్యాం దుష్టాయాం గవి. దండ ఏవోచితః, అన్యత్రాఽదుష్టాయాం గవి, దండో న ప్రశస్యతే ఇత్యఽయం ధర్మో దృశ్యతే ఇతి భావః. ౨౩

(స్వయంభువా) బ్రహ్మణా, భూతానాం జీవనార్థత్వేన ప్రాక్ కల్పాదౌ. సృష్టాని ఔషధిబీజాని ఆత్మని స్వస్యాం రుద్ధాని ఆత్మని గ్రస్తానీత్యర్థః. మాం భూతపాలనాధికృత మఽవజ్ఞాయ పరాభూయ అత ఏవ మందధీ స్త్వం న ముంచసి, అత స్త్వద్వధ ఉచిత ఏవేతి భావః ౨౪

తర్హి కిం మద్వధసాధ్యం ప్రత్యుత మద్వధేఽన్నం న స్యా దిత్యత్రాహ (అమూషామితి)

శమయిష్యామి మద్బాణై ర్భిన్నాయా స్తవ మేదసా ౨౪

పుమాన్ యోషి దుత క్లీబ ఆత్మసంభావనోఽధమః
భూతేషు నిరనుక్రోశో నృపాణాం తద్వధోఽవధః ౨౫

త్వాం స్తబ్ధాం దుర్మదాం నీత్వా మాయాగాం తిలశః శరైః,
ఆత్మయోగబలే నేమా ధారయిష్యా మ్యహం ప్రజాః ౨౬

ఏవం మన్యుమయీం మూర్తిం కృతాంతమివ బిభ్రతమ్,
ప్రణతా ప్రాంజలిః ప్రాహ మహీ సంజాతవేపదుః ౨౭

ధరోవాచ—

నమః పరస్మై పురుషాయ మాయయా విన్యస్తనానాతనవే గుణాత్మనే,

క్షుత్పరీతానాం క్షుధా పరితో వ్యాప్తానా, మత ఏవాఽఽర్తానా. మఽమూషాం ప్రజానాం, పరిదేవితం దుఃఖం, మద్బాణై ర్భిన్నాయా స్తవ మేదసా మాంసేన, శమయిష్యామి. ౨౪

యదప్యుక్త మఽహనిష్య త్కథం యోషాం ధర్మజ్ఞ ఇతి యో మత ఇతి తత్రాహ (పుమానితి) పుమాన్ యోషిద్వా క్లీబః నపుంసకో వా, ఆత్మసంభావితః ఆత్మనైవ సంభావితః నతు పరైః, అత ఏవాఽధమః భూతేషు నిరనుక్రోశః నిష్కృపః స్యా త్తర్హి పుమాదివిభాగమఽనాదృత్య తద్వధ ఏవ నృపాణా ముచిత ఇత్యర్థః ౨౫

యదప్యుక్తం మాం విపాత్యేత్యాదినా తత్రాహ (త్వామితి) మాయాగాం మాయయా ధృతగోరూపాం, తథా దుర్మదాం మదభావే కిథ మంభసి ప్రజా ధాస్యసీత్యేవంరూపదుర్మదవిశిష్టాం త్వాం శరై ర్మద్బాణై స్తిలశః తిలప్రమాణాని ఖండా నీత్యేవంభూతా మఽవస్థాం నీత్వా ప్రాపయ్య, ఆత్మనో మమ. యోగబలేన యోగసామర్ధ్యే నైవాహం ప్రజాః ఆత్మానం చ ధారయిష్యామి. ౨౬

(ఏవం మన్యుమయీం) క్రోధప్రచురాం మూర్తిం విగ్రహం బిభ్రతం కృతాంతమివ స్థితం పృథుం ఇత్యర్థః, న తు కృతాంతవన్మన్యుమయీం మూర్తిం బిభ్రతమితి కృతాంతస్య తదభావాత్ ప్రణతా ప్రహ్వీభూతా, మహీ ధరిత్రీ, సంజాతకంపా ప్రాంజలి రాహ. ౨౭

పృథునైవం ప్రత్యుక్తా పృథ్వీ సాక్షా ద్భగవదవతారభూతోఽయం పృథుః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి ర్న మయా వంచయితుం శక్య ఇత్యాలోచ్య స్వయమోషధిబీజనిగ్రమోపాయం వివక్షంతీ క్రోధాద యం

(క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృథోః పృథివీజిఘాంసా)

నమః స్వరూపానుభవేన నిర్ధూతద్రవ్యక్రియాకారకవిభ్రమోర్మయే. ౨౯

స్వోపదిష్టోపాయం మాగ్రహీదిత్యాశంక్య తావత్ క్రోధోపశమనాయ ఆత్మనో దైన్య మాకించన్యం చ నివేదయంతీ చిదచిత్‌శరీరత్వేన జగత్‌సృష్ట్యాదికారణత్వేన ధర్మపరిత్రాణనిమిత్తావతారవిశిష్టత్వేన చ స్తౌతి (నమః పరస్మై ఇతి) మాయయా స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా మాయయా ప్రకృత్యా విన్యస్త నానాతనవే నిష్పాదితదేవమనుష్యాదివ్యష్టిక్షేత్రజ్ఞశరీరాయ, అనేన ప్రకృతిపురుషశరీరకత్వం జగత్కారణత్వం తచ్చ సద్వారకమితి చోక్తం భవతి. సద్వారకత్వమేవ వ్యనక్తి గుణాత్మనే ప్రకృతే ర్గుణ విశిష్టత్వాత్ తద్ద్వారా సత్త్వాదిగుణస్వభావః యథా కారిన్యవాణ్ యో బిభర్తి తస్మై భూతాత్మనే నమ ఇతి భూమిద్వారా కారిన్యవత్త్వం నతు స్వరూపతో గుణాత్మకత్వం నిర్గుణశ్రుతివిరోధాత్, ప్రకృతి పురుషశరీరకత్వేఽపి తద్వైలక్షణ్యేన స్థితిమాహ పరస్మై ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాయ వైలక్షణ్యే హేతుమాహ స్వరూపానుభవేన నిర్ధూతక్రియాకారకవిభ్రమోర్మయే, స్వరూపానుభవః స్వవిషయం యథావస్థితం జ్ఞానం స్వరూపశబ్దేన ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపాణ్యపి వివక్షితాని. స్వరూపాణాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపాణాం అనుభవేన యాథాత్మ్యజ్ఞానేన నిర్ధూతా నిరస్తా ద్రవ్యక్రియాకారక విభ్రమాః, ద్రవ్యక్రియేతి ద్వంద్వః, విభ్రమశబ్దః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే ద్వంద్వాంతే శ్రుతత్వాత్. తత్ర ద్రవ్యభ్రమో నామ పృథివ్యాదిద్రవ్యారబ్ధేషు దేహేష్వాత్మభ్రమః, "ఇచ్ఛామి ద్వేష్మీ"తి దేహగత క్రియాణా మాత్మని భ్రమః. క్రియాభ్రమః. కారకభ్రమః. కర్తృత్వభ్రమః స చ—

> "అధిష్ఠానం తథా కర్తా కారణం చ పృథగ్విధమ్।
> వివిధాశ్చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమమ్॥
> శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్ కర్మ ప్రారభతే నరః।
> న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పంచైతే తత్ర హేతవః॥
> తత్రైవం సతి కర్తార మాత్మానం కేవలం తు యః।
> పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వా న్న స పశ్యతి దుర్మతిః॥

ఇత్యుక్తరీత్యా కర్తృత్వస్యాధిష్ఠానాదిషు పంచస్వనుగతత్వేఽప్యాత్మగతత్వేనైవ ప్రతీతిరూపః. ఏతే త్రయో భ్రమాః తత్ప్రయుక్తా ఊర్మయః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్య్వాఖ్యాః, తస్య సర్వదా యుగపత్ప్రత్యక్షితసర్వవస్తువిషయప్రమితిరూపసాక్షాత్కారనిరస్తదోషమూలభ్రమతత్కార్య త్వాద్వైలక్షణ్యసిద్ధిః, గుణభేదాభిప్రాయేణ నమసో ద్విరుక్తిః అత్ర జగత్కారణత్వకథనేన తదుప యుక్తసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిమత్త్వస్యాప్యభిప్రేతత్వాత్ సర్వజ్ఞసర్వశక్తిత్వాత్ తత్కార్య జగదం తర్భూతాహం వంచయితు మసమర్థే త్యభిప్రేతమ్ అనేన స్వస్యా ఆకించన్య మప్యుక్తమ్ ౨౯

యేనాహ మాత్మాయతనం వినిర్మితా ధాత్రా యతోఽయం గుణసర్గసంగ్రహః,
స ఏవ మాం హంతు ముదాయుధః స్వరా డుపస్థితోఽన్యం శరణం క మాశ్రయే ౩౦

య ఏత దాదావసృజ చ్చరాచరం స్వమాయయాఽఽత్మాశ్రయయాఽవితర్క్యయా,
తయైవ సోఽయం కిల గోప్తు ముద్యతః కథం ను మాం ధర్మపరో జిఘాంసతి ౩౧

నూనం బతేశస్య సమీహితం జనై స్తన్మాయయా దుర్జయయాకృతాత్మభిః,

ఇదేవ విశదయంత్యాహ (యేనేతి) యేన ధాత్రా దధాతి విదధాతి సృజతీతి ధాతా తేన త్వయా ఆత్మాయతనం ఆత్మనాం వ్యష్టిజీవానా మాయతనం స్థానభూత మహం వినిర్మితా సృష్టా, కథం భూతాహం యతః యస్యాం మయి గుణసర్గసంగ్రహః గుణమయప్రకృతిపరిణామాత్మకదేవాది ప్రపంచో వర్తతే స ఏవ ధాతా భవాన్ ఉదాయుధః ఉద్ధృతాయుధః స్వరాట్ స్వతంత్రః, స్వరాడిత్యనేన న హ్యన్యో నివారకోఽస్తీతి అభిప్రేతం, మాం స్వసృష్టాం భూమిం హంతుముపస్థితః తతః త్వత్తోఽన్యం కం శరణం రక్షణోపాయ మాశ్రయే? న కమపి కింతు త్వామేవేత్యభిప్రాయః. ౩౦

నను య ఏవ స్రష్టా స ఏవ హంతి చేత్ కిం త్వయా విధేయమ్? సత్యమ్ స్రష్టురపి హంతృరూపధారణ ఏవ హననే ప్రవృత్తి రుచితా, న త్వవితృరూపధారిణ స్తవేత్యాహ (య ఏతదితి) యో భవానేవ ఏతచ్చరాచరాత్మకం జగత్ ఆత్మా ఆశ్రయో యస్యాః తస్యా, అవితర్క్యయా ఏవంవిధేతి చింతయితు మశక్యయా స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా, ప్రకృత్యా మాయాశబ్దః సంకల్పరూపజ్ఞాన పరో వా, అవితర్క్యేన స్వసంకల్పేనాసృజత్ స ఏవ భవాన్ తయైవ సంకల్పేన గోప్తుం చరాచరాత్మకం జగద్రక్షితు ముద్యతః ఉద్యుక్తః, నతు కాలాగ్నిరుద్రాద్యవతారేణైవ హంతుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః, పాలనరూపధర్మప్రవర్తకస్త్వం ప్రజానాం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపాం మాం కథం ను జిఘాంససి హంతు మిచ్ఛసి. ౩౧

విచిత్రానంతశక్తే స్తవ ప్రభావ మజానంత్యా మమేదం త్వదీయం కృత్య మనుచితమివ ప్రతీయతే, త్వచ్చికీర్షితం న విజానీయు రిత్యాహ (నూనమితి) అకృతాత్మభిః అవశీకృతచిత్తైః త్వామప్రపన్నైరితి యావత్, దుర్జయయా జేతు మశక్యయా, స్వమాయయా స్వాత్మీయమాయయా, కారణ భూతయా ఈశస్య తవ సమీహితం చేష్టితం చికీర్షితం జనైర్నలక్ష్యతే న జ్ఞాయతే ఇతి యద్వా దుర్జయయా స్వమాయయా హేతుభూతయాఽకృతాత్మభిః మోహితచిత్తైః మాదృశైః జనైరీశస్య తవ సమీహితం న లక్ష్యత ఇత్యర్థః. కోఽసావీశ్వరః? యస్య సమీహితం న లక్ష్యతే తత్రాహ.

(క్షుధితజనప్రార్థితస్య పృథోః పృథివీజిఘాంసా)

న లక్ష్యతే యస్త్వకరోదకారయద్ యో உనేక ఏకః పరతశ్చ ఈశ్వరః. ౩౨

సర్గాది యో உస్యానురుణద్ధి శక్తిభి ర్ద్రవ్యక్రియాకారకచేతనాత్మభిః,
తస్మై సమున్నద్ధనిరుద్ధశక్తయే నమః పరస్మై పురుషాయ వేధసే ౩౩

స వై భవా నాత్మవినిర్మితం జగద్ భూతేంద్రియాంతఃకరణాత్మకం విభో,
సంస్థాపయిష్య న్నజ మాం రసాతలా దభ్యుజ్జహారాంభస ఆదిసూకరః. ౩౪

అపాముపస్థే మయి నావ్యవస్థితాః ప్రజాభవా உద్య రిరక్షిషుః కిల,

యః స్వత ఏకో உపి పరతః బ్రహ్మరుద్రాదిక్షేత్రజ్ఞరూపశరీరభేదాదనేకః సన్ అకరోత్ మహదాదిపృథివ్యంతజగత్సృష్టి మకారయత్, వ్యష్టిసృష్టి మిత్యర్థః. స ఈశ్వర స్త్వమేవేతి భావః ౩౨

అతో உచింత్యశక్తయే తుభ్యం కేవలం నమ ఇత్యాహ (సర్గాదీతి) యో భవాన్ అస్య జగతః సర్గాది సృష్ట్యాదికం, ద్రవ్యక్రియాకారకచేతనాత్మభిః ద్రవ్యం ప్రధానాత్మక మచిద్ద్రవ్యం క్రియా జీవాదృష్టాఖ్యం కర్మ, కారకః కరోతి గుణక్షోభమితి కారకః, కాలః చేతనో జీవః ఏతద్రూపాభిః శక్తిభిః, అనురుణద్ధి అనువర్తతే కరోతీతి యావత్, తస్మై సమున్నద్ధాః కార్యోన్ముఖం విరుద్ధాః శక్తయో యస్య తస్మై సృష్టిస్థితిసంహారాణాం యుగపద్విరుద్ధత్వాత్ తద్ద్వారా తదుపయుక్తశక్తీనాం విరోధః యుగపత్ సృష్ట్యాదీనాం మిథో విరోధిత్వే உపి కాలభేదా దుపపన్నత్వేన సృష్ట్యాద్యుపయుక్తశక్తిమత్త్వ ముపపన్నం. వేధసే కారణభూతాయ పరస్మై ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాయ పురుషాయ తుభ్యం నమః ౩౩

తవ సమున్నద్ధవిరుద్ధశక్తిమత్త్వం న మానాంతరగమ్యమపి త్వపరోక్షం మయైవానుభూత మిత్యాహ హే విభో! ఆత్మని ఆత్మనా స్వయం వినిర్మితం భూతాని పృథివ్యాదీని ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని అంతఃకరణం చైతదాత్మకం జగత్ సంస్థాపయిష్యన్ హే అజ! కర్మాయత్తోత్పత్తిశూన్య, తథాపి ఆదిసూకరః స్వేచ్ఛాప్తాప్రాకృతదివ్యవరాహావతారో భూత్వా భవాన్ మాం త్వన్నిర్మిత జగదాధారభూతాం మా మంభసః అంభసి ప్రవిశ్య "ల్యబ్లోపే కర్మణ్యధికరణే చే" త్యధికరణే పంచమీ, రసాతలాత్ అభ్యుజ్జహార ఉద్ధృతవాన్. ౩౪

(స ధరాధరః) ఆదివరాహః, అద్య అపా ముపస్థే ఉపరి, నావి నౌకావ దాధారభూతాయాం మయి అవస్థితా ప్రజా రిరక్షిషుః రక్షితు మిచ్ఛుః. భవాన్ సమభూత్ భవద్రూపేణావతీర్ణః స ఏవ త్వ మధునా

స వీరమూర్తిః సమభూ ద్ధరాధరో యో మాం పయస్యుగ్రశరో జిఘాంససి. ౩౫

నూనం జనై రీహిత మీశ్వరాణా మస్మద్విధై స్తద్గుణసర్గమాయయా,
న జ్ఞాయతే మోహితచిత్తవర్త్మభి స్తేభ్యో నమో వీరయశస్కరేభ్యః ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పృథువిజయే ధరిత్రీనిగ్రహో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః

వీరమూర్తిః పృథురూప ఉగ్రః తీక్ష్ణః శరో యస్య పయసి నిమిత్తే గాం గోరూపాం మాం జిఘాంససి హంతుమిచ్ఛసి, కిలేత్యేతద్విరుద్ధశక్తిమత్త్వం మయ్యే వోపలక్షిత మిత్యర్థః. ౩౫

ఏవ మచింత్యవివిధశక్తిమత్త్వేన భగవంతం స్తుత్వా తదేవ పునరనుసందధతీ సర్వానవతారాన్ నమస్కరోతి (నూనమితి) యేషా మీశ్వరాణా మీశ్వరావతారాణామీహితం చికీర్షితం తద్గుణసర్గమాయయా తస్య ఈశ్వరస్య సంబంధిన్యా సత్త్వాదిగుణకార్యప్రపంచమూలయా మాయయా మోహితం యచ్చిత్తం తస్య వర్త్మని వృత్తయో యేషాం తైర్మాదృశై ర్జనై ర్నజ్ఞాయతే నూనం నిశ్చితం, తేభ్యః వీరాణా మన్యేషామపి యశస్కరేభ్యో హిరణ్యాక్షాదీనాం భగవతా యుద్ధే నిహతా ఇత్యేవంరూపకీర్తిసంపాదకేభ్యోఽవతారేభ్యో నమః. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తదశోఽధ్యాయః

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్థం పృథు మభిష్టూయ రుషా ప్రస్ఫురితాధరమ్,
పున రాహావని ర్భీతా సంస్తభ్యాత్మాన మాత్మనా. ౧

సంనియచ్ఛాభి భో మన్యుం నిబోధ శ్రావితం చ మే,
సర్వతః సార మాదత్తే యథా మధుకరో బుధః. ౨

అస్మిం ల్లోకేఽథవాముష్మిన్ మునిభి స్తత్త్వదర్శిభిః,
దృష్టా యోగాః ప్రయుక్తాశ్చ పుంసాం శ్రేయఃప్రసిద్ధయే. ౩

తా నాతిష్ఠతి యః సమ్య గుపాయాన్ పూర్వదర్శితాన్,

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవం సర్వకారణత్వేన విచిత్రశక్తిమత్త్వేన పృథుం ప్రస్తూయ తదభిమతౌషధిబీజనిర్గమో పాయం వివక్షంతీ తత్ర తం విశ్వాసయితుం ప్రసాదయంత్యాహ మహీత్యాహ మునిః (ఇత్థం) పూర్వోక్తప్రకారేణ పృథు మభిష్టూయ తతోఽప్యనివృత్తరుషా ప్రస్ఫురితః నితరాం చలితః, అధరోష్ఠో యస్య తం దృష్ట్వేతి శేషః, భీతా సత్యవని ర్మహీ ఆత్మానం మన ఆత్మనా బుద్ధ్యా సంస్తభ్య నిర్భయం కృత్వా ఆహ, ౧

ఉక్తమేవాహ భో హే పృథో ! అభి అభితః, కార్త్స్న్యేన మన్యుం క్రోధం సన్నియచ్ఛ ఉపసంహర, మే మయా, శ్రావితం విజ్ఞాపితం, నిబోధ జానీహి. కిం తదిత్యత్రాహ బుధః సారాసార విభాగజ్ఞః, యథా మధుకరః భృంగః, తథా సర్వతః సర్వేభ్యో వస్తుభ్యః, సారమాదత్తే గృహ్ణాతి. వక్ష్యమాణరీత్యా మత్తః సారభూతక్షీరాదానేనైవేష్టసిద్ధౌ కిం వృధా మహ్యం క్రుధ్యసీతి భావః ౨

మయా గీర్ణా ఓషధీ రుపాయేన గృహాణేతి వక్తు ముపాయేన సర్వం సిధ్యతి నాన్యథేత్యాహ (అస్మిన్నితి త్రిభిః.) పుంసాం కామినాం. శ్రేయసః పురుషార్థస్య ప్రసిద్ధయే నిష్పత్తయే తత్త్వదర్శిభిః మునిభి రస్మింల్లోకే, యే ఉపాయాః కృషిగోరక్షవాణిజ్యాదయః జీవనోపాయా, దృష్టా విజ్ఞాతా, నిర్దిష్టా

అవరః శ్రద్ధయోపేత ఉపేయాన్ విందతేఽంజసా ౪

తా ననాదృత్య యో విద్వా నర్థా నారభతే స్వయమ్,
తస్య వ్యభిచరంత్యర్థా ఆరబ్ధాశ్చ పునః పునః ౫

పురా సృష్టా హ్యోషధయో బ్రహ్మణా యా విశాంపతే,
భుజ్యమానా మయా దృష్టా అసద్భి రధృతవ్రతైః. ౬

అపాలితానాదృతా చ భవద్భి ర్లోకపాలకైః,
చోరీభూతేఽథ లోకేఽహం యజ్ఞార్థేఽగ్రసమోషధీః. ౭

ఇతి యావత్. యే చాముష్మిన్ పరస్మిన్ లోకే స్వర్గసాధనభూతా అగ్నిహోత్రాదయః ఉపాయాః ప్రయుక్తా అనుష్ఠితాః, చశబ్దాత్ దృష్టాశ్చ ౩-౪

తానేవ పూర్వై ర్మునిభి ర్దర్శితా నుపాయాన్ యోఽవరోఽర్వాచీనః సమ్యక్ శ్రద్ధయా కర్తవ్యేషు త్వరయా ఉపేతః యుక్తః స న్నాతిష్ఠతి స ఏవాంజసా సుఖేనోపాయానుపాయసాధ్యాన్ విందతే లభతే. అన్యస్తు న విందత ఇత్యాహ (తానితి.) యో విద్వా నవిద్వాన్ వా తాన్ పూర్వదర్శితా నుపాయా ననాదృత్య స్వయ మర్థాన్ స్వబుద్ధ్యా స్వబుద్ధిమాత్రేణ పురుషార్థసాధనత్వేనావధారణీయా నర్థాన్ పురుషార్థోపాయాభాసా నారభతే, తస్యార్థాస్త ఉపాయాభాసాః పునః పునః ప్రారబ్ధాశ్చ అంతరాయ విహతౌ పునఃపున రనుష్ఠితా అపి వ్యభిచరంతి, న ఫలజనకా భవంతీత్యర్థః. ౫

నన్వస్త్వేవం కోఽసావోషధిబీజనిర్గమోపాయః, కిమర్థం చ తాని స్వ మాగ్రస ఇత్యత్రాహ (పురేతి) హే విశాంపతే! బ్రహ్మణా పురా యా ఓషధయః సృష్టాస్తా ఇహ జీవనార్థత్వేన యజ్ఞానుష్ఠాన ద్వారా పరత్రలోకే స్వర్గాద్యర్థత్వేన సృష్టాస్తా ఓషధయః అధృతవ్రతైః లోకపాలనయజ్ఞానుష్ఠాన వ్రతరహితై రత ఏవాసద్భిః భుజ్యమానా మయా దృష్టా అసద్భి ర్భుజ్యమానా ఇమా ఓషధయః సమూలా నశ్యేయు రిత్యాలోచితా ఇత్యర్థః. ౬

(అహం చ భవద్భి) ర్భవాదృశైః లోకపాలైః, అపాలితా అనాదృతా చ సతీ, లోకే సర్వస్మిన్ చౌరీభూతే చౌరప్రాయే సతి, యజ్ఞార్థే యజ్ఞనిమిత్తే, ఓషధీ రగ్రసం గిలితవతీ అసద్భి ర్భుజ్యమానా న రోక్ష్యంతి, తతశ్చ యజ్ఞాదయో న సిధ్యేయు రిత్యాలోచ్యాగ్రస మిత్యర్థః. ౭

(పృథివీవచనాత్ పృథక్పృథక్ వత్సపాత్రాదికల్పనయా పృథివ్యా దోహనమ్)

నూనం తా వీరుధః క్షీణా మయి కాలేన భూయసా,
తత్ర యోగేన దృష్టేన భవా నాదాతు మర్హతి. ౮

వత్సం కల్పయ మే వీర యేనాహం వత్సలా తవ,
ధోక్ష్యే క్షీరమయాన్ కామా ననురూపం చ దోహనమ్. ౯

దోగ్ధారం చ మహాబాహో భూతానాం భూతభావన,
అన్న మీప్సిత మూర్జస్వ ద్భగవాన్ వాంఛతే యది. ౧౦

సమాం చ కురు మాం రాజన్ దేవవృష్టం యథా పయః,
అపర్తావపి భద్రం తే ఉపావర్తేత మే విభో. ౧౧

ఇతి ప్రియం హితం వాక్యం భువ ఆదాయ భూపతిః,

తా మయా గీర్ణా వీరుధః, భూయసా మహతా కాలేన, మయి క్షీణాః జీర్ణాః, నూనం నిశ్చయే, జీర్ణానాం పునః నిర్గమనే, దృష్టేన నిశ్చితేన యోగేనోపాయేన, ఆదాతుం గ్రహీతు మర్హతి. ౮

కోఽసౌ దృష్టో యోగ స్తత్రాహ (వత్సమితి త్రిభిః) హే వీర ! మహాబాహో ! హే భూత భావన ! యది భవాన్ భూతానాం ఊర్జస్వద్ బలప్రద మన్నం వాంఛతి తర్హి మే గోరూపాయా మమానురూపం వత్సం దోహనే దుహంత్యస్మిన్నితి దోహనం పాత్రం దోగ్ధారం చోపకల్పయ. యేన వత్సాదిసామగ్రీసంపాదనేన అహం తవ వత్సలా త్వద్విషయే వాత్సల్యవతీ క్షీరమయాన్ క్షీర వికారాన్ మత్తః క్షీరప్రకృతికాన్ కామాన్ కామ్యంత ఇతి కామాః ఓషధీః ఛందః సోమవీర్యాణో బలానవాదయ స్తాన్, ధోక్ష్యే క్షీరరూపేణ ప్రపూరయిష్యామి ౯-౧౦

హే వీర ! పర్వతాదిభి ర్నిమ్నోన్నతాం పృథ్వీం సమాం కురు, కిం త్వత్ సమీకరణ సాధ్యం? తత్రాహ, దేవవృష్టం వర్షాసు పర్జన్యేన వృష్టం పయః జల మపర్తావపి మే మమ యథా ఉపావర్తేత సర్వతో వర్తేత ఇత్థం సమీకరణాభావే క్వాపి జలం న తిష్ఠేత్ అతః సమాహం కర్తవ్యేత్యర్థః, హే ప్రభో తే తుభ్యం, భద్రం దోహనసమీకరణాభ్యాం భద్రం భూయాదిత్యర్థః ౧౧

ఏవం ధరిత్ర్యాఽభిహితః పృథు స్తదై వాకరోదిత్యాహ మునిః ఇత్యుక్తవిధం ప్రియం హితం

వత్సం కృత్వా మనుం పాణా వదుహత్ సకలౌషధీః. ౧౨

తథా పరే చ సర్వత్ర సార మాదదతే బుధాః,
తతోఽన్యే చ యథాకామం దుదుహుః పృథుభావితామ్. ౧౩

ఋషయో దుదుహు ర్దేవీ మింద్రియేష్వథ సత్తమ,
వత్సం బృహస్పతిం కృత్వా పయశ్ఛందోమయం శుచి. ౧౪

కృత్వా వత్సం సురగణా ఇంద్రం సోమ మదూదుహన్,
హిరణ్మయేన పాత్రేణ వీర్యమోజో బలం పయః ౧౫

దైతేయా దానవా వత్సం ప్రహ్లాద మసురర్షభమ్,

చ భూమేర్వాక్య మాదాయ ఓమిత్యనుమన్య మనుం స్వాయంభువం వత్సం కృత్వా పాణౌ దోహన పాత్రే స్వయం దోగ్ధా భూత్వా సకలౌషధీః అదుహత్, సకలౌషధిప్రకృతిభూతే క్షీరమదుహత్ క్షీరం ప్రదుహ్య ధరిత్ర్యాం తద్వికారాన్ ఓషధీః ప్రాదుర్భావయామాసేత్యర్థః ఏవ మగ్రేఽపి బోధ్యమ్ ౧౨ యథా పృథురేవ మపరే చ బుధాః సారాసారవివేకకుశలాః సర్వత్ర సర్వేషు సార మాదదతే గోరూపాయా ధరిత్ర్యాః క్షీరం ప్రదుహ్య సర్వవస్తుషు సారం నిహితవంత ఇత్యర్థః, తదేవాహ- అన్యే ఋషిప్రభృతయః యథాకామం స్వస్వకామానురూపం పృథుభావితాం పృథువశీకృతాం దుదుహుః ౧౩

కే కే కిం కిమదుహం స్తత్రాహ (ఋషయ ఇతి) ఋషయో వసిష్ఠాదయః, బృహస్పతిం వత్సం కృత్వా దేవీం ధరిత్రీ మింద్రియేషు పాత్రభూతేషు వాఙ్మనఃశ్రవణైః వేదగ్రహణా దింద్రియాణాం పాత్రత్వమ్. హే సత్తమ! విదుర! శుచి పవిత్రం ఛందోమయం ఛందఃప్రచురం, ఛందః ప్రకృతిత్వేన తత్ప్రాచుర్య మత్ర వివక్షితమ్. పయః క్షీరం, దుదుహుః దుగ్ధవంతః ౧౪

తదా (సురగణాః) ఇంద్రం వత్సం కృత్వా హిరణ్మయేన పాత్రేణ వీర్యం మనశ్శక్తిః ఓజః ఇంద్రియశక్తిః బలం దేహశక్తిః ఏతత్త్రయసంపాదకం సోమ మమృతం తదాత్మకం పయః అదూదుహన్ ౧౫

దితేరపత్యాని దానవా దోగ్ధారః అసురశ్రేష్ఠం ప్రహ్లాదం వత్సం విధాయ కృత్వా అయః పాత్రే "గౌడీపైష్టీ చ మాధ్వీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా" ఇతి త్రివిధాం సురా మాసవం చ తాలాది

(పృథివీవచనాత్ పృథక్పృథక్ వత్సపాత్రాదికల్పనయా పృధివ్యా దోహనమ్)

విధాయాదూదుహన్ క్షీర మయః పాత్రే సురాసవమ్ ౧౬

గంధర్వాప్సరసోఽధుక్షన్ పాత్రే పద్మమయే పయః.
వత్సం విశ్వావసుం కృత్వా గాంధర్వం మధు సౌభగమ్ ౧౭

వత్సేన పితరోఽర్యమ్ణా కవ్యం క్షీర మధుక్షత,
ఆమపాత్రే మహాభాగాః శ్రద్ధయా శ్రాద్ధదేవతాః ౧౮

ప్రకల్ప్య వత్సం కపిలం సిద్ధాః సంకల్పనామయీమ్,
సిద్ధిం నభసి విద్యాం చ యే చ విద్యాధరాదయః ౧౯

మద్యం పయః దుదుహుః, కార్యకారణయో రభేదోపచారేణ సురాసవం. పయో దుదుహురిత్యభేద నిర్దేశః. ౧౬

ఏవ మగ్రేఽపి (గంధర్వాప్సరసశ్చ) దోగ్ధారః విశ్వావసుం వత్సం కృత్వా పద్మమయే పద్మాత్మకే పాత్రే గంధర్వాణాం సంబంధిసౌందర్యే చ పయః అధుక్షన్ దుదుహుః ౧౭

(శ్రాద్ధదేవతాః) పితరః పిత్రాదిపితృగణాః దోగ్ధారః అర్యమ్ణా వత్సేన అర్యమాణం వత్సం కృత్వేత్యర్థః. ఆమపాత్రే అపక్వే మృణ్మయే పాత్రే శ్రద్ధయా కవ్యం పిత్ర్యాణా మన్నం క్షీర మధుక్షత దుదుహుః, ఆర్షత్వాత్ వ్యత్యయేనాదాదేశః. కవ్యస్య విశేషేణ శ్రద్ధయా దేయత్వజ్ఞాపనాయ శ్రద్ధయా అధుక్షతేత్యుక్తం, యద్యపి శ్రద్ధయా దేయం శ్రాద్ధం "తస్య దేవతా" ఇత్యవయవార్థాదేవ కవ్యస్య శ్రద్ధాపూర్వకత్వం ప్రతీయతే, తథాపి గచ్ఛతీతి గౌః "గమేర్డోః" గౌర్గచ్ఛతీత్యత్ర ప్రకృత్యుపాత్తగమనస్యేవ ప్రకృత్యుపాత్తశ్రద్ధాయా అవివక్షణాత్ శ్రద్ధయే త్యుక్తమ్ ౧౮

(సిద్ధా) దోగ్ధారః కపిలం మునిం వత్సం ప్రకల్ప్య నభసి ఆకాశే పాత్రే సంకల్పనామయీం సంకల్పప్రచురా మణిమాదేః సంకల్పానుసారిత్వాత్ సంకల్పనామయీ మిత్యుక్తం సిద్ధి మణిమాదిసిద్ధి మధుక్షంత తథా యే చ విద్యాధరాదయస్తే దోగ్ధారః తేఽపి తమేవ వత్సం కపిలం ప్రకల్ప్య నభస్యేవ పాత్రే ఖేచరత్వాదిరూపాం విద్యాం క్షీరాత్మనా దుదుహుః, ౧౯

అన్యే చ మాయినో మాయా మంతర్ధానాద్భుతాత్మనామ్,
మయం ప్రకల్ప్య వత్సం తే దుదుహు ర్ధారణామయీమ్. ౨౦

యక్షరక్షాంసి భూతాని పిశాచాః పిశితాశనాః,
భూతేశవత్సా దుదుహుః కపాలే క్షతజాసవమ్. ౨౧

తథాహయో దందశూకాః సర్పా నాగాశ్చ తక్షకమ్,
విధాయ వత్సం దుదుహుః బిలపాత్రే విషం పయః. ౨౨

పశవో యవసం క్షీరం వత్సం కృత్వా చ గోవృషమ్,
అరణ్యపాత్రే చాధుక్షన్ మృగేంద్రేణ చ దంష్ట్రిణః ౨౩

అథాన్యే చ (మాయినః) ఆశ్చర్యరూపధారిణః కింపురుషాదయో దోగ్ధారః వత్సత్వే వత్సభావే మయం ప్రకల్ప్య మయం వత్సం కృత్వేత్యర్థః ధారణామయీం ధారణాప్రముఖాం మనోవ్యాపారవిశేషధారణాఖ్యయోగానుసారిత్వాద్ధారణామయీ మిత్యుక్తమ్, ఏతచ్చైకాదశస్కంధే స్ఫుటీభవిష్యతి అంతర్ధాన మద్భుతం రూపం చేత్యేత దుభయాకారత్వేన తదాత్మికాం మాయాం విచిత్రరూపసర్గకారిణీం శక్తిం దుదుహుః. ౨౦

(పిశితాశనా) మాంసభక్షా యక్షాదయో దోగ్ధారః భూతేశో రుద్రో వత్సో యేషాం భూతేశం వత్సం విధాయేత్యర్థః. కపాలే పాత్రే క్షతజం రుధిరం తదేవాసవ మాసవ వన్మాదకత్వా దాసవ మిత్యుక్తం దుదుహుః, ౨౧

(అహయో) నిష్ఫణా, దందశూకాః దంశనస్వభావాః సర్పాః సఫణాః త ఏవ కద్రూసంతతిజాతా నాగా దోగ్ధారః తక్షకం వత్సం విధాయ బిలాన్యేవ పాత్రాణి తేషు విషం పయః దుదుహుః. ౨౨

తదా (పశవో) దోగ్ధారః గోవృషం గోషు వృషం శ్రేష్ఠం రుద్రవాహనం వృషభం వత్సం కృత్వా అరణ్యమేవ పాత్రం తస్మిన్ యవసం క్షీరం అధుక్షన్, మృగేంద్రేణేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౩

(పృథివీవచనాత్ పృథక్పృథక్ వత్సపాత్రాదికల్పనయా పృథివ్యా దోహనమ్)

క్రవ్యాదాః ప్రాణినః క్రవ్యం దుదుహుః స్వే కలేవరే,
సుపర్ణవత్సా విహగా శ్చరం చాచరమేవ చ. ౨౪

వటవత్సా వనస్పతయః పృథ గ్రసమయం పయః,
గిరయో హిమవద్వత్సా నానాధాతూన్ స్వసానుషు. ౨౫

సర్వే స్వముఖ్యవత్సేన స్వే స్వే పాత్రే పృథక్ పయః,
సర్వకామదుఘాం పృధ్వీం దుదుహుః పృథుభావితామ్. ౨౬

ఏవం పృథ్వాదయః పృధ్వీ మన్నాదాః స్వన్నమాత్మనః,
దోహవత్సాదిభేదేన క్షీరభేదం కురూద్వహ. ౨౭

(క్రవ్యాదా) మాంసాశినః దంష్ట్రిణో వ్యాఘ్రాదయః, ప్రాణినః దోగ్ధారః, మృగేంద్రేణ సింహేన, వత్సేన స్వకలేవరే పాత్రే క్రవ్యం మాంసం దుదుహుః. విహగాః పక్షిణః, సుపర్ణో గరుడః, వత్సో యేషాం తే చరం కీటాదికం అచరం ఫలాదికం చ దుదుహుః. ౨౪

(వనస్పతయః) వృక్షాః వటో వత్సో యేషాం తథాభూతాః సంతః పృథక్ కట్వమ్లమధురాది భిన్నం రసమయం పయః దుదుహుః. గిరయః పర్వతా దోగ్ధారః హిమవాన్ వత్సో యేషాం తథా భూతాః సంతః స్వసానుషు పాత్రభూతేషు నానాధాతూన్ గైరికాదీన్ దుదుహుః. ౨౫

అనుక్తసంగ్రహార్థమాహ (సర్వే) స్వజాతౌ యో ముఖ్యః, తేన వత్సేన స్వే స్వే పాత్రే సర్వాన్ స్వాపేక్షితాన్ కామాన్ దోగ్ధీతి తాం సర్వకామదుఘాం పృధ్వీం పృథక్ పయః దుదుహుః. ౨౬

ఉపసంహరతి (ఏవమితి) ఏవ మన్నాదాః అన్నకాంక్షిణః పృథ్వాదయః ఆత్మనః స్వస్య స్వన్నం సమీచీన మన్నం స్వాభీష్ట మన్న మిత్యర్థః. తదేవ క్షీరభేదం దోహపాత్రం దోహాదిభేదేన దుదుహుః, హే కురూద్వహ ! ౨౭

తతో మహీపతిః ప్రీతః సర్వకామదుఘాం పృథుః,
దుహితృత్వే చకారేమాం ప్రేమ్ణా దుహితృవత్సలః. ౨౭

చూర్ణయ౯ స్వధనుష్కోట్యా గిరికూటాని రాజరాట్,
భూమండలమిదం వైన్యః ప్రాయశ్చక్రే సమం విభుః ౨౮

అథాస్మి౯ భగవా౯ వైన్యః ప్రజానాం వృత్తిదః పితా,
నివాసాన్ కల్పయాంచక్రే తత్ర తత్ర యథార్హతః ౨౯

గ్రామా౯ పురః పత్తనాని దుర్గాణి వివిధాని చ,
ఘోషా౯ వ్రజా౯ సశిబికా నాకరాన్ ఖేటఖర్వటాన్ ౩౧

(తతో మహీపతిః) పృథుః ప్రీతః సన్ సర్వకామదుఘా మిమాం పృథ్వీం, ప్రేమ్ణా దుహితృత్వే చకార దుహితర మమన్యతేత్యర్థః, యతోఽయం దుహితృవత్సలః. ౨౭

తతో (రాజరాట్) రాజ్ఞాం రాజో విభుః సమర్థః వైన్యః పృథుః, స్వధనుష్కోట్యా స్వధనుషోఽగ్రేణ గిరికూటాని గిరిశృంగాణి, చూర్ణయన్, భూమండలం ప్రాయశః సమం చక్రే ప్రాయోగ్రహణా త్తేనాసమీకృతమపి క్వచిత్ క్వచిత్ దృశ్యత ఇత్యభిప్రేతమ్ ౨౮

(అథ) దోహనసమీకరణానంతరం, ప్రజానాం వృత్తిదః జీవికాప్రదః పితా పితృవద్రక్షకశ్చ భగవాన్ వైన్యః పృథుః యథార్హతః యథాయోగ్యం, తత్ర తస్మిన్ భూమండలే, ప్రజానివాసాన్ కల్పయాంచక్రే ౩౦

కే తే నివాసా స్తత్కల్పితా ఇత్యత్రాహ (గ్రామానితి.) గ్రామా హట్టాదిశూన్యాః. పురః హట్టాదిమత్యః తా ఏవ మహత్యః పత్తనాని దుర్గాణి వివిధాని ఔదకపార్వతవార్షాదిభేదభిన్నాని ఘోషాన్ ఆభీరాణాం నివాసాన్, వ్రజాః గవాం నివాసస్థానాని, శిబిరాన్ సేనానివాసస్థానాని, తత్సహితాన్ ఆకరాన్ స్వర్ణోత్పత్తిస్థానాని, ఖేటాన్ కృషీవలగ్రామాన్, ఖర్వటాన్ పర్వతప్రాంతగ్రామాన్, కల్పయామాసే త్యన్వయః ౩౧

(పృథివీవచనాత్ ప్రథక్పృథక్ వత్సపాత్రాదికల్పనయా పృధివ్యా దోహనమ్)

ప్రాక్పృధోరిహ నైవైషా పురగ్రామాదికల్పనా,
యథాసుఖం వసంతి స్మ తత్ర తత్రాఽకుతోభయాః ३२

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పృధువిజయే అష్టాదశోధ్యాయః

కిం పృధోః ప్రాక్గ్రామాదయో నాభూవన్ నేత్యాహ. (ఇహ) భూమండలే పృధోః ప్రాక్ పూర్వ మేషా పురగ్రామాదికల్పనా, నైవ నాస్త్యేవేత్యర్థః తత్ర పృధుకల్పితగ్రామాదిషు నాస్తికుతోఽపి భయం యాసాం తాః ప్రజా యధాసుఖం స్వస్వసుఖానుసారేణ వసంతి స్మ అవసన్నిత్యర్థః. ३२

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టాదశోఽధ్యాయః

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

అథాదీక్షత రాజా తు హయమేధశతేన సః,
బ్రహ్మావర్తే మనోః క్షేత్రే యత్ర ప్రాచీ సరస్వతీ. ౧

తదభిప్రేత్య భగవాన్ కర్మాతిశయ మాత్మనః,
శతక్రతు ర్న మమృషే పృథో ర్యజ్ఞమహోత్సవమ్. ౨

యత్ర యజ్ఞపతిః సాక్షాత్ భగవాన్ హరి రీశ్వరః,
అన్వభూయత సర్వాత్మా సర్వలోకగురుః ప్రభుః. ౩

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

ఏవం పృథు ర్ధరిత్ర్యా గోరూపధరాయా స్తత్సందర్శితోపాయదుగ్ధౌషధిబీజః సమీకృత భూమిః కల్పితప్రజానివాసోఽభూదిత్యుక్తమ్. అథ సంకల్పితశతాశ్వమేధః స్వనుష్ఠితైకోనశతాశ్వమేధ పశుః జిఘాంసితశతక్రతుః చతురాననినిదేశనివృత్తేంద్రవధో విరమితచరమక్రతుః కృతశతక్రతు సఖ్యః కృతావభృథస్నానః ప్రాప్తదేవవరో విప్రగణాశంసితో దత్తర్త్విగ్దక్షిణః పూజితదేవర్షిగణో బభూవేత్యాహ మునిరేకోనవింశేన (అథేతి) అథ దోహనసమీకరణప్రజానివాసకరణానంతరం, స రాజర్షిః పృథుః హయమేధశతేన నిమిత్తేనాదీక్షత దీక్షితోఽభూత్ శతాశ్వమేధసంకల్పమకరోదిత్యర్థః. కుత్రే త్యత్రాహ. మనోః స్వాయంభువస్య క్షేత్రే తదుషితక్షేత్రే—

"సరస్వతీదృషద్వత్యోర్దేవనద్యో ర్యదంతరమ్।
తం దేవనిర్మితం దేశం బ్రహ్మావర్తం ప్రచక్షతే॥" ఇతి ప్రసిద్ధేః బ్రహ్మావర్తాఖ్యే యత్ర క్షేత్రే ప్రాచీ సరస్వతీనదీ ప్రవహతే ఇతి శేషః ౧

(భగవాన్) శతక్రతు రింద్రః, తదాత్మనః స్వస్య కర్మాతిశేత ఇత్యతిశయ మభిప్రేత్య జ్ఞాత్వా ఆత్మన ఇతి పంచమీ వా, పృథో ర్యజ్ఞమహోత్సవం, న మమృషే న సేహే ౨

కర్మాతిశయం ప్రపంచయన్ బ్రహ్మావర్తం ప్రస్తౌతి (యత్రేతి సప్తభిః.) యత్ర మహోత్సవ దేశే ఈశ్వరః సర్వాంతరాత్మా షాడ్గుణ్యపూర్ణః సర్వలోకహితోపదేష్టా ప్రభు ర్యజ్ఞారాధ్యః తత్ఫల ప్రదశ్చ హరిః సాక్షా దన్వభూయత ప్రత్యక్షోఽభూత్ తత్రావిర్బభూవేతి యావత్. ౩

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రిం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

అన్వితో బ్రహ్మశర్వాభ్యాం లోకపాలైః సహానుగైః,
ఉపగీయమానో గంధర్వై ర్మునిభి శ్చాప్సరోగణైః ౪

సిద్ధా విద్యాధరా దైత్యా దానవా గుహ్యకాదయః
సునందనందప్రముఖాః పార్షదప్రవరా హరేః ౫

కపిలో నారదో దత్తో యోగేశాః సనకాదయః,
త మన్వీయు ర్భగవతా యే చ తత్సేవనోత్సుకాః ౬

యత్ర ధర్మదుఘా భూమిః సర్వకామదుఘా సతీ,
దోగ్ధి స్మాభీప్సితా నర్థాన్ యజమానస్య భారత ౭

ఊహుః సర్వరసా న్నద్యః క్షీరదధ్యన్నగోరసాన్,
తరవో భూరివర్ష్మాణః ప్రాసూయంత మధుచ్యుతః. ౮

కథంభూతోఽన్వభూయత తత్రాహ - (బ్రహ్మశర్వాభ్యాం) తథా సభృత్యై ర్లోకపాలైశ్చ అన్వితో యుక్తః గంధర్వాదిభి రుపగీయమానః అన్వభూయత ౪

సిద్ధాదయః సునందనందౌ, ప్రముఖౌ ముఖ్యౌ, యేషాం తే హరే ర్భగవతః పార్షద ప్రవరాశ్చ. ౫

తథా కపిలాదయః యే చాన్యే భగవతో భక్తాః తేఽపి తత్సేవనే భగవత్సేవన ఉత్సుకాః ఆసక్తాః, సంతః తం భగవంత, మన్వీయుః అనుసృత్య గంతవంతః. ౬

(హే భారత!) యత్ర బ్రహ్మావర్తే ధర్మదుఘా ఘృతాదిహవిర్దోగ్ధ్రి భూమిః సర్వకామదుఘా తత్తదీప్సితా ననీప్సితాంశ్చ కామాన్ దుహంతీ యజమానస్య పృథో రభీప్సితా నర్థాన్ దోగ్ధి దుదుహే. ౭

(నద్యః) సర్వరసాన్ ఇక్షుద్రాక్షాదిరసాన్, క్షీరం దధి చాన్నం పానకాదిగోరసం ఘృతం తక్రం చ ఊహుః వహంతి స్మ, తరవః భూరీణి విస్తృతాని, వర్ష్మాణి శరీరాణి, యేషాం తథా భూతాః మధుశ్చ్యుతః మధుస్రావిణః సంతః ప్రాసూయంత పుష్పఫలాదికమితి శేషః ౮

[31]

సింధవో రత్ననికరాన్ గిరయోఽన్నం చతుర్విధమ్,
ఉపాయన ముపాజహ్రుః సర్వే లోకాః సపాలకాః ౯

ఇతి చాధోక్షజేశస్య పృథోస్తు పరమోదయమ్,
అసూయన్ భగవా నింద్రః ప్రతిఘాత మచీకరత్ ౧౦

చరమే ణాశ్వమేధేన యజమానే యజుష్పతిమ్,
వైన్యే యజ్ఞపశుం స్పర్ధన్ అపోవాహ తిరోహితః ౧౧

త మత్రి ర్భగవా నైక్ష త్త్వరమాణం విహాయసా,
ఆముక్తమివ పాఖండం యోఽధర్మే ధర్మవిభ్రమః ౧౨

(సింధవః) సముద్రాః రత్నానాం నికరాన్ సమూహాన్, ధృతవంత ఇతి యోగ్యక్రియాధ్యాహారః. యద్వానుషక్తస్య ప్రాసూయంత ఇత్యస్య ప్రకృతోపయుక్తార్థపరత్వం. గిరయః చతుర్విధం భక్ష్య భోజ్యచూష్యలేహనభేదేన చతుర్విధ మన్నం ప్రదదుః, సపాలకాః సర్వే జనాః ఉపాయనం సాంమానిక ముపాజహ్రుః సమర్పితవంతః ౯

(అధోక్షజో) భగవాన్ ఈశో నాధో యస్య తస్య పృథో ర్భగవదవతారభూతస్యా ప్యావేశావతార త్వాత్ జీవాభిప్రాయేణాధోక్షజేశస్యేత్యుక్తమ్. ఇత్యుక్తవిధః పరమః ఉదయో వృద్ధి ర్యస్మిన్ తత్కర్మ అసూయన్ అసహమానః ప్రతిఘాతం విఘ్న మచీకరత్ అకరోత్ నివృత్తప్రేషణాత్ కృఞోణిచ్ ౧౦

ప్రతిఘాతకరణమేవ ప్రపంచయతి (చరమేణేత్యాదినా) యజుష్పతిం భగవత స్త్రయీపతిత్వేపి ప్రకృతస్యాశ్వమేధస్య యజుర్వేదవిహితత్వాత్ తదధిపతి రిత్యభిప్రాయేణ యజుష్పతి మిత్యుక్తమ్. యజుష్పతిం భగవంతం, చరమేణ శతతమే నాశ్వమేధేన, వైన్యే పృథౌ, యజమానే ఆరాధయతి స్పర్ధన్ స్పర్ధమానః ఇంద్రః. చక్షిఙో ఙిత్కరణేనానుదాత్తేత్త్వలక్షణస్యాత్మనేపద స్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్ శత్రాదేశః. తిరోహితః సన్ యజ్ఞపశు మశ్వ మపోవాహ అపహృతవా నిత్యర్థః ౧౧

(త) మింద్రం, విహాయసా ఆకాశే, త్వరమాణం ధావంతం, భగవానత్రి ర్ముని రైక్షత్. కథం భూతం మధర్మే ధర్మవిభ్రమః ధర్మభ్రాంతికరజటిలత్వాద్యాకారలక్షణో పాఖండ స్తం ఆముక్తం ప్రదిష్టం యద్వా ఆముక్తమివ కవచమివేత్యర్థః, కోఽసౌ పాఖండః యేనాముక్త స్తత్రాహ (య ఇతి.) పూర్వ వదర్థః ౧౨

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రిం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

అత్రిణా చోదితో హంతుం పృథుపుత్రో మహారథః,
అన్వధావత సంక్రుద్ధ స్తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్ ౧౩

తం తాదృశాకృతిం వీక్ష్య మేనే ధర్మం శరీరిణమ్,
జటిలం భస్మనాచ్ఛన్నం తస్మై బాణం న ముంచతి. ౧౪

వధా న్నివృత్తం తం భూయో హంతవేఽత్రిరచోదయత్,
జహి యజ్ఞహనం తాత మహేంద్రం విబుధాధమమ్ ౧౫

ఏవం వైన్యసుతః ప్రోక్త స్త్వరమాణం విహాయసా,
అన్వద్రవ దభిక్రుద్ధో వారణం మృగరాడివ ౧౬

(అత్రిణా) సూచితే జ్ఞాపితే, పృథోః పుత్రః సంక్రుద్ధః సఽ తం పశు హర్తార మన్వధావత్ తిష్ఠ తిష్ఠేతి చ అబ్రవీత్ ౧౩

(తాదృశాకృతిం) పాఖండాకృతిం, త మశ్వహర్తారం వీక్ష్య, జటిలం జటాధారిణం, భస్మనాచ్ఛన్నం హేతుగర్భమిదం విశేషణద్వయమ్ జటిలత్వాత్ భస్మనాచ్ఛన్నత్వాచ్చ శరీరిణం మూర్తం ధర్మం మేనే బభ్రామేత్యర్థః. అత స్తస్మై అశ్వహర్త్రే అశ్వహర్తారం హంతుం బాణం న ముంచతి నాముంచత్ జటిలత్వాదిరూపేణాధర్మేఽపి ధర్మభ్రమకరణే భ్రాంత స్తస్మై బాణం నాముంచదిత్యర్థః, ౧౪

(వధా) దశ్వహర్తు ర్వధాన్నివృత్తం తం పృథుపుత్రం హంతుం అత్రిర్భూయః పునః అచోదయత్ ప్రేరయామాస చోదనామేవాహ - హే తాత ; యజ్ఞహనం యజ్ఞవిఘ్నకర్తారం అత ఏవ విబుధే ష్వధమం యజ్ఞస్య విబుధారాధనరూపస్య హర్తృత్వాత్ తే ష్వధర్మమితి భావః. మహేంద్రం జహి సంహర, ౧౫

ఏవం ప్రోక్తో వైన్యసుతః పృథుపుత్రః విహాయసా ఆకాశే త్వరమాణం ధావంత మింద్రం వారణం గజం మృగరాడివ సింహ ఇవాత్యంతం క్రుద్ధః అన్వద్రవత్ అను పృష్ఠతః అద్రవత్ అధావితః ౧౬

సోఽశ్వం రూపం చ తద్ధిత్వా తస్మా అంతర్హితః స్వరాట్,
వీరః స్వపశు మాదాయ పితు ర్యజ్ఞ ముపేయివాన్. ౧౭

త_త్తస్య చాద్భుతం కర్మ విచక్ష్య పరమర్షయః,
నామధేయం దదు_స్తస్మై విజితాశ్వ ఇతి ప్రభో ౧౮

ఉపసృజ్య తమ_స్తీవ్రం జహారాశ్వం పునర్హరిః,
చషాలయూపత శ్ఛన్నో హిరణ్యరశనం విభుః ౧౯

అత్రిః సందర్శయామాస త్వరమాణం విహాయసా,
కపాలఖట్వాంగధరం వీరో నైన మబాధత ౨౦

అత్రిణా చోదిత_స్తస్మై సందధే విశిఖం రుషా,

(స స్వరాట్) ఇంద్రః తత్ పాఖండం రూప మశ్వం చ హిత్వా అంతర్హితః తిరోహితః తస్థౌ స్థితవాన్ స వీరః పృథుపుత్రః పశు మశ్వ మాదాయ గృహీత్వా పితుః పృథోః యజ్ఞముపేయివాన్ ప్రాప్తవాన్. ౧౭

(తస్య) చ పృథుపుత్రస్య తదద్భుతం విస్మయనీయం కర్మ ఇంద్రగమనేనాశ్వాహరణరూప వ్యాపారం వీక్ష్య దృష్ట్వా పరమర్షయోఽత్ర్యాదయః, సర్వే తస్మై పృథుపుత్రాయ, విజితాశ్వః విజయే నాహృతాశ్వో యేన స విజితాశ్వ ఇత్యన్వర్థనామధేయం దదుః చక్రుః ౧౮

హే ప్రభో ! విజితేంద్రియ ! విదుర ! ప్రభు ర్హరి రింద్రః తీవ్రం నిబిడం తమ ఉపసృజ్య సృష్ట్వా తేన తమసా ఛన్నః సన్ చషాలయూపే చషాలాగ్రే క్షిప్తః చషాలః కాష్ఠకటకః తద్యుక్తాత్ యూపాదిత్యర్థః, హిరణ్యనిర్మితా రశనా యస్య తమశ్వం పునర్జహార అపహృతవాన్, పూర్వవద్విహాయసా త్వరమాణ మత్రిర్మునిః విజితాశ్వాయ సందర్శయామాస. ౧౯

సందర్శితోఽపి వీరో విజితాశ్వః ఏన మింద్రం కపాలఖట్వాంగధరం హేతుగర్భమిదం కపాలఖట్వాంగధారిత్వాత్ నాబాధత న హతవాన్. ౨౦

(అత్రిణా) పునః స ఏవేంద్ర ఇతి చోదితో విజితాశ్వః రుషా తస్మై ఇంద్రాయ విశిఖం బాణం

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

సోఽశ్వం రూపం చ తద్ధిత్వా తస్థా వంతర్హితః స్వరాట్ ౨౧

వీరశ్చాఽశ్వ ముపాదాయ పితృయజ్ఞ మథాఽవ్రజత్,
తదవద్యం హరే రూపం జగృహు ర్జ్ఞానదుర్బలాః ౨౨

యాని రూపాణి జగృహే ఇంద్రో హయజిహీర్షయా,
తాని పాపస్య ఖండాని లింగం ఖండ మిహోచ్యతే ౨౩

ఏవ మింద్రే హరత్యఽశ్వం వైన్యయజ్ఞజిఘాంసయా,
తద్ గృహీతవిసృష్టేషు పాఖండేషు మతి ర్నృణామ్. ౨౪

ధర్మ ఇత్యుపధర్మేషు నగ్నరక్తపటాదిషు,

సందధే ఇంద్రః అశ్వం తద్రూపం కపాలఖట్వాంగధరత్వాదిరూపం హిత్వా అంతర్హితః సన్ తస్థౌ ౨౧

అథాఽనంతరం, వీరో విజితాశ్వః, స్వాశ్వం స్వపితు ర్యజ్ఞాంగ మశ్వం, ముపాదాయ గృహీత్వా, పితుః పృథో ర్యజ్ఞ మవ్రజత్ తత్రప్రభృతి పాషండమార్గః ప్రవృత్త ఇత్యాహ (తదవద్యమితి సార్ధైస్త్రిభిః) హరే రింద్రస్య, తదవద్యం నిందితం రూపం జటిలత్వాదిరూపం జ్ఞానదుర్బలా జ్ఞానహీనా జగృహుః. ౨౨

ఏతదుపపాదయతి హయ స్యాఽశ్వస్య, జిఘృక్షయా గ్రహీతు మిచ్ఛయా, యాని యాని రూపాణి జగ్రాహ తాని తాని రూపాణి, పాపస్య ఖండాని సమూహా ఇతి వర్ణలోపేన నిరుక్తాని రూపాణి లింగం షండలింగం. పాపిత్వజ్ఞాపకం షండసమూహ ఇత్యన్వర్థనామ్నా ఇహాఽస్మిన్ లోకే ఉచ్యత ఇత్యర్థః ౨౩

(ఏవం) వైన్యస్య పృథోః, యజ్ఞజిఘాంసయా యజ్ఞవిఘ్నం కర్తుమిచ్ఛయా, అశ్వ మింద్రే హరతి సతి, అశ్వహరణోపాయతయా తేన ఇంద్రేణ గృహీతేషు పునః పునః విసృష్టేషు. ౨౪

(ఉపధర్మేషు) ధర్మాభాసేషు, అత ఏవ పేశలేషు, మృదులేషు అనుకూలాభాసేష్వితి యావత్.

ప్రాయేణ సజ్జతే భ్రాంత్యా పేశలేషు చ వాగ్మిషు ౨౫

తదభిజ్ఞాయ భగవాన్ పృథుః పృథుపరాక్రమః,
ఇంద్రాయ కుపితో బాణ మాదత్తోద్యతకార్ముకః. ౨౬

త మృత్విజః శక్రవధాభిసంధితం విచక్ష్య దుష్ప్రేక్ష్య మఽసహ్యరంహసమ్,
నివారయామాసు రహో మహామతే న యుజ్యతేఽత్రాన్యవధః ప్రచోదితాత్. ౨౭

వయం మరుత్వంత మిహాఽర్థనాశనం హ్వయామహే త్వచ్ఛ్రవసా హతత్విషమ్,
అయాతయామోపహవై రనంతరం ప్రసహ్య రాజన్ జుహవామ తేఽహితమ్ ౨౮

ఇత్యాఽఽమంత్ర్య క్రతుపతిం విదురాస్యర్త్విజో రుషా,

వాగ్మిషు మితమివ సమ్యగివ వాదిషు నగ్నర క్తపటాదిషు, భావప్రధానో నిర్దేశః, నగ్నత్వర క్తపటాదిష్వవత్సు పాషండేషు రూపేషు, నృణాం మతి ర్ధర్మ ఇతి భ్రాంత్యా ప్రాయేణ ప్రాయశః, సజ్జతే ఆసక్తా భవతి. ౨౫

తదింద్రకృతం క్రతువిఘ్న మభిజ్ఞాయ జ్ఞాత్వా అపరిమితపరాక్రమః పృథుః కుపితః సన్ ఉద్యతం కార్ముకం ధను ర్యస్య సః, ఇంద్రాయ బాణ మాఽఽదత్త ఇంద్రం హంతుం బాణం గృహీతవానిత్యర్థః ౨౬

(శక్రవధే) కృతాభిసంధితం కృతాభిప్రాయ మత ఏవ క్రోధేన దుష్ప్రేక్ష్య మసహ్యం, పరైః సోఢు మశక్యం రంహో బలం వేగశ్చ యస్య తం పృథు, మృత్విజః అత్ర్యాదయః నివారయామాసుః. నివారణ మేవాహ అహో మహామతే ప్రచోదితాత్ విహితాత్ పశోర్వధాత్ అన్యస్య వధస్తు న యుజ్యతే, ౨౭

తద్వధం తు వయం కరిష్యామ ఇత్యాహుః (వయమితి) ఇహార్థనాశనం యజ్ఞనాశకం త్వత్కీర్త్యైవ హతప్రభం, మరుత్వంత మింద్రం. వయ మాఽఽహ్వయామహే, కై రయాతయామై రగతవీర్యై రుపహవై రాహ్వానమంత్రైః, రనంతరం చ హే రాజన్ తే తవ, అహితం శత్రుం తమింద్రం, ప్రసహ్య మంత్రబలేన, అగ్నయే జుహవామ పశుపురోడాశమివాఽగ్నౌ హోష్యామః. ౨౮

(ఇతి) తం క్రతుపతిం పృథు, మామంత్ర్య విజ్ఞాప్య. హే విదుర! అస్య పృథోః ఋత్విజః,

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

స్రుగ్ఘస్తాన్ జుహ్వతోఽభ్యేత్య స్వయంభూః ప్రత్యషేధత. ౨౯

న వధ్యో భవతా మింద్రో యద్యజ్ఞో భగవత్తనుః,
యం జిఘాంసథ యజ్ఞేన యస్యేష్టా స్తనవః సురాః ౩౦

తదిదం పశ్యత మహ ద్ధర్మవ్యతికరం ద్విజాః,
ఇంద్రేణాఽనుష్ఠితం రాజ్ఞః కర్మై తద్విజిఘాంసతా. ౩౧

పృథుకీర్తేః పృథో ర్భూయా త్తర్హ్యేకోనశతక్రతుః,
అలం తే క్రతుభిః స్విష్టై ర్యద్భవాన్ మోక్షధర్మవిత్. ౩౨

స్రుక్ హస్తే యేషాం తాన్ రుషా క్రోధేన జుహ్వతః, హోమం కుర్వాణాన్, స్వయంభూ శ్చతురాననః అభ్యేత్య ఆగత్య, ప్రత్యషేధత నివారయామాస ౨౯

ప్రతిషేధ మేవాహ (భవతా) మార్త్విజ్యే కర్మణ్యధికృతానా మింద్రో వధ్యో న భవతి, కుతః? యత్ యస్మాత్ యజ్ఞః భగవత స్తనుః శరీరం తథా సురాశ్చ యస్య భగవతః ఇష్టాః నిరతిశయప్రీతివిషయాః తనవః తత్కథం యజ్ఞేన భగవచ్ఛరీరభూత మింద్రం జిఘాంసథ హంతు మిచ్ఛథ ౩౦

(హే ద్విజాః!) రాజ్ఞః పృథో రేత ద్ధర్మరూపం కర్మజిఘాంసతా నాశయితు మిచ్ఛతా ఇంద్రేణాఽనుష్ఠితం ధర్మస్య వ్యతికరః యస్మిన్ తదిదం పాషండాత్మకం మహదన్యాయ్యం పశ్యత ౩౧

(తర్హి) తథా చేత్ పృథుకీర్తేః విపులకీర్తేః పృథోః, ఏకోనశతం యస్మిన్ తాదృశక్రతుప్రయోగః ఏకోనశతక్రతు రపి పృథుః మహేంద్రాత్ పృథుకీర్తిః భూయా దిత్యర్థః. పృథుకీర్తిః పృథు రితి పాఠే ఏకోనశతం క్రతవో యస్య తాదృశః పృథు ర్భూయా నిత్యర్థః. పృథుం సాంత్వయతి - త్వయా స్విష్టైః సమ్యగనుష్ఠితైః, ఏతావద్భిః క్రతుభి రలం, యత్ యస్మాత్, భవాన్, మోక్షధర్మవిత్, ముముక్షో రాగాద్యనపేతమేవ కర్మానుష్ఠానం యుక్తమితి భావః. ౩౨

నైవాఽఽత్మనే మహేంద్రాయ రోష మాహర్తు మర్హసి,
ఉభావపి హి భద్రం తే ఉత్తమశ్లోకవిగ్రహౌ ౩౩

మాస్మిన్ మహారాజ కృథాః స్మ చింతాం నిశామయాఽస్మద్వచ ఆదృతాత్మా,
యద్ధ్యాయతో దైవహతం ను కర్తుం మనోఽతిరుష్టం విశతే తమోఽన్ధమ్. ౩౪

క్రతు ర్విరమతా మేష దేవేషు దురవగ్రహః,
ధర్మవ్యతికరో యత్ర పాఖండై రింద్రనిర్మితైః ౩౫

ఏభి రింద్రోపసంసృష్టైః పాఖండై ర్హారిభి ర్జనమ్,
హ్రియమాణం విచక్ష్వైనం యస్తే యజ్ఞధ్రు గశ్వముట్ ౩౬

భవాన్ పరిత్రాతు మిహాఽవతీర్ణో ధర్మం జనానాం సమయానురూపమ్,

ఆత్మనా మనసా, దోషం మహేంద్రాయ, ఆహర్తుం స్వీకర్తుం, త్వం నార్హసి. హి యస్మాత్, త్వం మహేంద్రశ్చేత్యుభావపి ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో విగ్రహౌ శరీరభూతౌ, అతో నాఽన్యోఽన్యం విరోధో యుక్త ఇతి భావః. తే తుభ్యం, భద్రం భూయాత్ ౩౩

హే మహాభాగ! అవహితమనా మద్వచో నిశామయ శృణు అస్మిన్ యజ్ఞవిఘ్నే, చింతాం మాస్మ కృథాః, యత్ యస్మాత్, దైవహతం కార్యం కర్తుం ధ్యాయతః పురుషస్య మనః ను నిశ్చిత మతిరుష్ట మంధం తమః మోహం విశతి న తు శాంతిం లభతే. ౩౪

అత ఏవ క్రతు ర్విరమతామ్ న న్వింద్రః కిం న నివార్యతే తత్రాహ యతో దేవేషు దురవగ్రహో భవతి, యత్ర క్రతౌ ఇంద్రనిమిత్తైః పాషండైః ధర్మవ్యతికరః అభవత్. ౩౫

ఇంద్రదురాగ్రహకృత మనర్థం పశ్యేత్యాహ (ఏభి) రింద్రేణాఽవసృష్టైః కల్పితైః పాషండైః హారిభిః చిత్తాపకర్షకైః హ్రియమాణం స్వవశీక్రియమాణం జనం విచక్ష్వ పశ్య. యస్తే తవ యజ్ఞధ్రుక్ యజ్ఞనాశకః, అశ్వం ముష్ణాతి అపహరతీతి లథా ౩౬

తతో మమ కి మితి తత్రాహ (భవానితి ద్వాభ్యామ్) నానాసమయానురూపం వివిధసిద్ధాంతానురూపం, ధర్మం వేనస్య అపచారాత్ అన్యాయ్యాత్, అవప్లుతం పరిత్రాతుం, అద్య అధునా,

(స్వీయాశ్వమేధే విఘ్నకారిణ మింద్రం హంతుకామస్య పృథోః బ్రహ్మసాంత్వనయా యజ్ఞా ద్విరతిః)

వేనాపచారా దవలు ప్త మద్య తద్దేహతో విష్ణుకలాసి వైన్య. ౩౭

స త్వం విమృశ్యాఽస్య భవం ప్రజాపతే సంకల్పనం విశ్వసృజాం పిపీపృహి,
ఐంద్రీం చ మాయా ముపధర్మమాతరం ప్రచండపాఖండపథం ప్రభో జహి. ౩౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్థం స లోకగురుణా సమాదిష్టో విశాంపతిః,
తథా చ కృత్వా వాత్సల్యం మఘోనాపి చ సందధే ౩౯

కృతావభృథస్నానాయ పృథవే భూరికర్మణే,
వరా న్దదుస్తే వరదా యే తద్బర్హిషి తర్పితాః ౪౦

తస్య వేనస్య దేహతః ఇహ లోకేఽవతీర్ణః వైన్యః వేనపుత్రోఽపి త్వం విష్ణుకలాఽసి విష్ణో రంశభూతోఽసి, ౩౭

స విష్ణుకలాభూత స్త్వం అస్య జగతో భవ ముత్పత్తిం విమృశ్య విచార్య హే ప్రజాపతేః విశ్వసృజాం సంకల్పనం సంకల్పం, పిపీపృహి పూరయ యేభ్యో విశ్వసృడ్భ్యోఽస్య జగతః ఉత్పత్తిః తేషాం సంకల్పం పూరయేత్యర్థః, ప్రజాపాలనాధికృతస్య ఓవేదం యుక్త మిత్యభిప్రాయేణ ప్రజాపతే ఇతి సంబోధనం కృతం ప్రచండోయః పాషండమార్గః సైవేంద్రిమాయా ఉపధర్మస్య మాతా జననీ తాం జహి ప్రభో ' తథా కర్తుం సమర్థః త్వ మిత్యభిప్రాయేణ ప్రభో ఇతి సంబోధనమ్ ౩౮

ఉపసంహరతి (ఇత్థ మితి పంచభిః.) ఇత్థ మేవం లోకగురుణా సమ్యగాఽఽదిష్టో దిశాంపతిః దిక్పతిః స పృథుః మఘోనా ఇంద్రేణ సహ, తథా వ బ్రహ్మోక్తరీత్యా, సఖ్యం కృతం తేనైవ చ సందధే సంధిం కృతవాన్ ౩౯

కృత మఽవభృథసంబంధిస్నానం యేన తస్మై భూరికర్మణే విపులవ్యాపారాయ పృథవే తస్య పృథో ర్బర్హిషి యజ్ఞే, యే తర్పితా స్తే వరదా దేవా వరాన్ దదుః ౪౦

విప్రాః సత్యాశిష స్తుష్టాః శ్రద్ధయా లబ్ధదక్షిణాః,
ఆశిషో యుయుజుః క్షత్త రాదిరాజాయ సత్కృతాః ౪౧

త్వయాఽఽహూతా మహాబాహో సర్వ ఏవ సమాగతాః,
పూజితా దానమానాభ్యాం పితృదేవర్షి మానవాః. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పృథువిజయే ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

(సత్యాః) ఫలావినాభూతాః, ఆశిషః ఆశర్వాదాః యేషాం తే విప్రాః, శ్రద్ధయా అవాప్తదక్షిణాః అత ఏవ తుష్టాః పునశ్చ సత్కృతాః హే క్షత్తః, ఆదిరాజాయ పృథవే ఆశిషః యుయుజుః కృతవంతః ౪౧

హే మహాబాహో! విదుర! తథా అన్యే యే తత్ర యజ్ఞే సమాగతాస్తే సర్వే ఆదృతాః ప్రీతివిషయీకృతాః, యథాయోగ్యం దానమానాభ్యాం పూజితాః పిత్రాదయః. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

అధ వింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ —

భగవా నపి వైకుంఠః సాకం మఘవతా విభుః,
యజ్ఞై ర్యజ్ఞపతి స్తుష్టో యజ్ఞభుక్ త మభాషత ౧

శ్రీ భగవా నువాచ—

ఏష తేఽకారషీ ద్భంగం హయమేధశతస్య హ,
క్షమాపయత ఆత్మాన మముష్య క్షంతు మర్హసి ౨

సుధియః సాధవో లోకే నరదేవ నరోత్తమాః,
నాఽభిద్రుహ్యంతి భూతేభ్యో యర్హి నాత్మా కలేవరమ్ ౩

అధ వింశోఽధ్యాయః

ఏవం చతుర్ముఖాదేశనివృత్తక్రోధః కృతశతక్రతుసఖ్య ఆదృత ర్త్విగ్దేవగణ ఆసీ దిత్యుక్తమ్. అథ భగవతా నివేదితేంద్రక్షమాపణః ప్రతిబోధితతత్త్వత్రయయాథాత్మ్యస్వధర్మః పరవరణప్రవర్తితః ప్రతినివృత్తత్రివర్గలిప్సః ప్రపూజితపరమపురుషః స్వపుర మగా దిత్యాహ మునిః వింశేన (భగవాన పీతి) షాడ్గుణ్యపూర్ణో యజ్ఞరక్షకః సర్వయజ్ఞారాధ్యో వైకుంఠః పరమపురుషః, పృథ్వనుష్ఠితై ర్యజ్ఞైః సమ్యగారాధితో, మఘవతా సహ ఇంద్రేణ సహ, తం పృథు మభాషత జగాద ౧

ఉక్త మేవాహ (ఏష ఇతి.) ఏష ఇంద్రస్తే తవ, హయమేధశతస్యాఽశ్వమేధశత సంకల్పస్య, హి యస్మాత్ భంగ మకార్షీత్, అత ఆత్మానం త్వాం, క్షమాపయితః క్షమాం కారయతః అముష్య ఇంద్రస్య క్షంతు మర్హసి ఇంద్రవిషయే క్షమాం కర్తు మర్హసీత్యర్థః ౨

కథం దుస్సహోఽపరాధః క్షంతుం శక్య స్తత్రాహ (సుధియ ఇతి) హే నరదేవ! లోకే నరోత్తమాః సుధియః దేహాత్మయాథాత్మ్యవిదః సాధవః పరోపకారపరాః భూతేభ్యః ఆగస్కృద్భ్యోఽపి భూతేభ్యః నాభిద్రుహ్యంతి కుతః? యర్హి యస్మాత్ కలేవర మనాత్మా ఆత్మేతరత్ అత స్తదభిమానేన ద్రోహం న కుర్వంతీత్యర్థః. సుధియా సోఢుం శక్య ఏవేతి భావః. ౩

పురుషా యది ముహ్యంతి త్వాదృశా దేవమాయయా,
శ్రమ ఏవ పరం జాతో దీర్ఘయా వృద్ధసేవయా ౪

అతః కాయ మిమం విద్వా నవిద్యాకామకర్మభిః,
ఆరబ్ధ ఇతి నైవాఽస్మిన్ ప్రతిబుద్ధోఽనుషజ్జతే. ౫

అసంసక్తః శరీరేఽస్మి న్నమునోత్పాదితే గృహే,
అపత్యే ద్రవిణే వాపి కః కుర్యా న్మమతాం బుధః. ౬

ఏకః శుద్ధః స్వయంజ్యోతిః నిర్గుణోఽసౌ గుణాశ్రయః,

ఏవ మన్వానః పక్షేణ సుధియాం భూతద్రోహాకరణ మభిధాయ వ్యతిరేకముఖేనాహ (పురుషా ఇతి) యది త్వాదృశాః సుధియః పురుషాః ఈశ్వరమాయయా యది ముహ్యంతి దేహాత్మమోహేన దేహప్రయుక్తభూతద్రోహాదికం కుర్వంతి, తర్హి త్వాదృశైశ్చిరకాలకృతయా మహతాం సేవయా, శ్రమ ఏవ పరం కేవలం జాతః సంపాదితః. తే దుర్ధియ ఏవేతి భావః ౪

(అతః) సుధియాం దేహాత్మాభిమానప్రయుక్తభూతద్రోహాదే రభావాత్ అన్యథా దుర్ధీత్వ ప్రసంగాచ్చ ఇమం కాయం దేహ మవిద్యాకామకర్మభిః, అవిద్యా అజ్ఞానం, తచ్చ దేహాత్మాభిమాన స్వతంత్రాత్మాభిమానరూపేణ ద్వివిధం, కామః అవిద్యామూలకః శబ్దాదివిషయే ష్విచ్ఛావిశేషః, కర్మ కామమూలకం పుణ్యాపుణ్యరూపమ్, ఏభి రారబ్ధః ఉత్పాదితః, ఇత్యేవ మిమం కాయం దేహం, విద్వాన్ జానన్ అత ఏవ ప్రతిబుద్ధః చిదచిదీశయాథాత్మ్యజ్ఞః అస్మిన్ దేహేనైవాఽనుషజ్జతే ఏవకారేణ నితరా మాసక్త్యభావః సూచ్యతే ౫

దేహ ఏవాఽనాసక్తః కథం దేహానుబంధి ష్వాసక్తః స్యాదిత్యాహ (అసంసక్త ఇతి) అస్మిన్ శరీరే, అసంసక్తః - సమిత్యేకీకారే - ఆత్మనా సహ దేహ మేకీకృత్య తస్మిన్ ఆసక్త ఇత్యర్థః, అమునా శరీరే ణోత్పాదితే సంపాదితే గృహే. అపత్యే పుత్రాదౌ. ద్రవిణే విత్తే చ, మమతాం కో వా బుధః కుర్యాత్ ? న కోఽపి బుధః కుర్యాత్ అజ్ఞస్తు కుర్యాదిత్యర్థః. అతో బుధః దేహార్థం దేహానుబంధ్యర్థం వా భూతద్రోహాదికం న కుర్యాదితి భావః. ౬

బుధ ఇత్యనేన చిదచిదీశయాథాత్మ్యజ్ఞానవత్త్వముపక్షిప్తం తత్ కీదృశ మిత్యపేక్షాయాం తత్ర ఏక ఇతి ద్వాభ్యామ్. చిదచిదీశస్వరూపం విశోధ్యాథ య ఏవ మిత్యేకేన ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

సర్వగోఽనావృతః సాక్షీ నిరాత్మాఽఽత్మాఽఽత్మనః పరః. ౭

య ఏవం సంత మాత్మాన మాత్మస్థం వేద పూరుషః,

యోగస్య భగవద్జ్ఞానాంగత్వం తత ఏకేన కర్మయోగస్య తదంగత్వ మభిధాయ, తదుభయానుగృహీత భక్తియోగస్య భగవత్ప్రాప్త్యుపాయతా మభిధా యేదృశభగవదుపాసననిష్ఠస్య దేహానుబంధిప్రయుక్త వికారా నస్యు రిత్యాహ ఏక ఇత్యాదినా, ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపశోధనేన ప్రకృతిపరిణామరూప దేహస్య తద్విపరీతత్వస్య ... స్వార్థాదేవ సిద్ధేః పృథక్ తత్ప్రతిపాదనం నాపేక్షితమితి తావతాఽఽత్మ స్వరూపం ప్రకృతివివిక్తం శోధయతి ఏకః జ్ఞానైకాకారతయా సర్వత్ర ఏకస్వరూపః "ఏకో వ్రీహిః సుసంపన్నః సుభిక్షం కురుతే ప్రజాః" ఇతివ దయం నిర్దేశః, నానాకారేషు దేవమనుష్యాదిశరీరే ష్వవస్థితోఽపి ... జ్ఞానైకాకారతయా సర్వత్ర ఏకస్వరూప ఇత్యర్థః దేహస్తు దేవమనుష్యపశుపాదప తదవాంతరభేదభిన్నః శుద్ధః నిర్మలః దేహస్తు మలినః స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశః. నిర్గుణః రాగద్వేషాదిరహిత. గుణాశ్రయః జ్ఞానానందాదిగుణాశ్రయః, సర్వగః అణుస్వరూపత్వేఽపి ధర్మ భూతజ్ఞానేన సర్వవ్యాపీ, అనావృతః దేహ ఇవ గృహాదిభి రనావృతః సాక్షీ దేహేంద్రియాదీనా మప రోక్షం ద్రష్టా, దేహస్తు పరప్రకాశ్యః రాగద్వేషాదిగుణాశ్రయః జ్ఞానాదిగుణానాశ్రయః వ్యాప్యః ఆవృతః దృశ్యశ్చేత్యర్థసిద్ధం, పరం కేవల మాఽఽత్మా దేహాదిష్వంతఃప్రవిశ్యధారకః, దేహస్తు ధార్యః, అత ఆత్మనః దేహాత్ పరః విలక్షణః ౭

అత ఏవ నేహాదిభిః ఉపాత్తాః స్వీకృతాః అవిశద్ధః ప్రాణేంద్రియపరః, తద్ధర్మాః తేషాం దేహాదీనాం ధర్మాః బాల్యయౌవనాశనాయాపిపాసాదయః, తదపేక్షయేవ బాల్యాదీనాం తదేకాంతత్వం సూచ్యతే తద్ధర్మిష్ఠ స్తస్య దేహాదేర్ధర్మిష్ఠు రాత్మనో జీవస్య న స్యుః తస్య ఆత్మనో యత్ కైవల్యం దేహగతజాత్యాదిరాహిత్యమేవ తస్య దేహాత్ వైధర్మ్య ముక్తం, దేహవిలక్షణ మాత్మస్వరూపం కదా స్ఫురతీ త్యాశంకాయాం సుషుప్త్యత్మా ... ఇత్యభిప్రయన్ తత్ర సుషుప్తేః జీవదవస్థాయామేవ అహరహరనుభూయమానత్వేన సుషుప్తిరేవ నిదర్శన మిత్యాహ తత్ర సుషుప్తం సుషుప్తిః భావే క్తః, నిదర్శన ముదాహరణ మిత్యర్థః. సుషుప్తౌ హి దేహగతబ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యాకారో నానుభూయతే కింతు దేహవిలక్షణం స్వస్వరూపం, తథా చోక్తం తృతీయే, "భూతసూక్ష్మేంద్రియమనోబుద్ధ్యాది ష్విహ నిద్రయా। లీనేష్వసతి య స్తత్ర నిర్దిష్టో నిరహంక్రియః" ఇతి. నిరహంక్రియ ఇత్యనేన దేహ తద్ధర్మాణాం చాఽఽత్మప్రతీత్యవిషయత్వ ముచ్యతే ఏవం ప్రకృతిపురుషయోః స్వరూపే నిరూపితే యద్వా ఇదం శ్లోకద్వయం ప్రధానజీవవిలక్షణపర మాత్మస్వరూపకథనపరం ప్రకృతిపురుషస్వరూపం

నాజ్యతే ప్రకృతిస్థోఽపి తద్గుణైః స మయి స్థితః, ౮

త్వర్థా ద్విశోధితం భవతి. ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపవివేచనపరత్వే హి సుషుప్తం తన్నిదర్శన మిత్యస్వరసం స్యాత్, సుషుప్తౌ దేహాదే రప్రతీతావపి ఉక్తవిధత్వే నాఽఽత్మస్వరూప స్యాప్రతీతేః. తస్మాదయమర్థః - ఏకః స్వసమాభ్యధికద్వితీయవస్త్వంతరరహితః, శుద్ధః అపాపవిద్ధః అపహత పాప్మేత్యర్థః, స్వయంజ్యోతిః నిరుపాధికః స్వయంప్రకాశః, నిర్గుణః ప్రకృతిపురుషగతాజ్ఞత్వదుఃఖి త్వాదిహేయగుణరహితః గుణాశ్రయః అనంతకల్యాణగుణాశ్రయః సర్వగః స్వరూపతః స్వభావతశ్చ విభుః, అనావృతః దేహాది ష్వవస్థితోఽపి తై రపరిచ్ఛిన్నః. సాక్షీ సర్వం యుగపత్ సాక్షాత్కర్తా ఉదాసీనో వా. ఆత్మనః ఉక్తాకారవిపరీతా జ్జీవాత్ పరః విలక్షణః పరమాత్మా పరో మా యస్మాత్స పరమః స చాసౌ ఆత్మా చ స్వసమానాధికాత్మాంతరావ్యాప్తః స్వవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్యాంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకః. జీవస్తు నైకః, కింతు బహవః సమానాకారాః "నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానాం, నత్వేవాహం జాతు నాసమ్" ఇత్యాదిక మత్రానుసంధేయమ్ యద్యపి జీవస్వరూప మపి స్వయంజ్యోతి రేవ, తథాపి తత్స్వరూపసత్తాస్థితిప్రవృత్త్యాదేః పరమాత్మేచ్ఛాయత్తత్వస్య—

"ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ ।
యదనుగ్రహతః సంతి న సంతి యదుపేక్షయా" ॥ ఇతి స్మరణాత్ న నిరుపాధిక స్వయంజ్యోతిష్ట్వం తథా జీవో దేహద్వారా రాగద్వేషాదియుక్తః నాతిశుద్ధః యద్యపి ప్రజాపతివాక్యే జీవస్యా ప్యఽపహతపాప్మత్వం "య ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా" ఇత్యాదినా శ్రుతం, తథాపి తత్క ర్మణా సంకుచితం ముక్తౌ తత్పరమాత్మప్రసాదాత్ ఆవిర్భూతమితి న సర్వదా విశుద్ధత్వం తథా చ శ్రుతిః "ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాఽభి సంపద్యతే" ఇతి సూత్రం చ - సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్" ఇతి తథా కల్యాణగుణాశ్రయో న భవతి. కింతు దుఃఖితాద్వి హేయగుణాశ్రయః అత్ర నిర్గుణగుణాశ్రయశబ్దాభ్యాం హేయగుణనిషేధ కల్యాణవిధీ వివక్షితౌ అత్ర "న హింస్యాత్, పశుమాలభే తేతివత్ ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన దహర విద్యాయాం య ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినా హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య సత్యకామ ఇత్యాదినా కల్యాణగుణాన్ విదధతీ శ్రుతిరేవ ప్రమాణమ్ తథాపి జీవో న సర్వగః, అణుత్వాత్ తథా చ శ్రుతిః "ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యః ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః" ఇతి అత ఏవ పరిచ్ఛిన్నః నాపి సాక్షీ కింతు కర్మఫలాదీ తథా చ శ్రూయతే - "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి" ఇతి తథా చ స్వస్మా దధికేన పరమాత్మనా వ్యాప్యః ధార్యశ్చ "య ఆత్మని తిష్ఠ" న్నిత్యాదిశ్రుతేః ఏవం జీవస్వరూపా మర్థా ద్వివిక్తం ద్రష్టవ్యం, పూర్వవ్యాఖ్యోక్తరీత్యా ప్రకృతిస్వరూప మపి యత ఏవ ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణః పరమాత్మా అత ఏవ హేతోః దేహాద్యుపాత్తాదిశబ్దేన జీవసంగ్రహః

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

యః స్వధర్మేణ మాం నిత్యం నిరాశీః శ్రద్ధయాఽన్వితః,
భజతే శనకై స్తస్య మనో రాజన్ ప్రసీదతి. ౯

దేహైర్ద్రీజ్ఞైశ్చోపాత్తాః పరిణామిత్వకించిజ్జత్వదుఃఖిత్వాదయః ఔపాధికా ధర్మాః తద్ధర్మాః ప్రకృతిపురుషైకాంతా జడత్వాణుత్వాదయః స్వాభావికాశ్చ తద్ద్విష్టః ప్రకృతిపురుషయోః సాక్షాత్కర్తుః ఆత్మనః తయోరంతర్వ్యాప్యాఽవస్థితస్య పరమపురుషస్య న స్యుః. కైవల్యం ప్రకృతిపురుషగతపరార్థత్వాణుత్వాదివిపరీతప్రత్యక్త్వాపరిచ్ఛిన్నత్వాదిధర్మవత్త్వమేవ కైవల్యం ప్రకృతిపురుషాభ్యాం వైలక్షణ్యం నామేత్యర్థః తత్ర జీవాత్ పరమాత్మనో వైధర్మ్యే సుషుప్తం సుషుప్తిః నిదర్శన ముదాహరణమిత్యర్థః. సుషుప్తగ్రహణ ముత్క్రాంతే రప్యుపలక్షణం. తథాహి సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాంతరత్వేన పరమాత్మనో వ్యపదేశో దృశ్యతే తావద్వాజసనేయకే "కతమ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు" ఇతి ప్రకృతస్య ప్రత్యగాత్మనః సుషుప్త్యవస్థాయా మకించిజ్జ్ఞస్య సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా పరిష్వంగ ఆమ్నాయతే "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమ్" ఇతి. తథా ఉత్క్రాంతావపి ప్రాజ్ఞేనాఽఽత్మనాఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్ యాతీతి. న చ స్వపత ఉత్క్రామతో వాస్య కించిజ్జ్ఞస్య తదానీమేవ స్వేనైవ సర్వజ్ఞేన సతా పరిష్వంగాన్వారోహౌ సంభవతః న చ క్షేత్రజ్ఞాంతరేణ, తస్యాపి సర్వజ్ఞత్వాసంభవాత్. తస్మాత్తత్ర ప్రాజ్ఞేనేతి సర్వజ్ఞః పరమాత్మా ఉక్తః. న బాహ్యం కించన వేద నాంతర మిత్యజ్ఞో జీవ ఉచ్యతే, తస్మాత్తత్ర వైధర్మ్యం నిదర్శితం, తథా చ సూత్రం "సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యో ర్భేదేన" ఇతి. (య ఇతి) యః పుమాన్ ఏవం పరమాత్మనో ధార్యతయా వ్యాప్యతయా ఆత్మని పరమాత్మని స్థిత మాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం వేద ఉపాస్తే, న తు తదుపాసనమాత్రపరః, కింతు మయి అంతర్యామిణి పూర్వోక్తైకత్వాదిధర్మిణి స్థితః మదుపాసననిష్ఠ ఇతి యావత్ స్థతే ర్ధాతోరుపాసనపరత్వం "అభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే, తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్" ఇత్యాదిశ్రుతిసూత్రాదిషు ప్రయోగా దవగమ్యతే. జ్ఞానయోగానుగృహీతమద్భక్తియోగనిష్ఠ ఇత్యర్థః ప్రకృతిస్థోఽపి ఉపాసనదశాయాం ప్రకృతివిశిష్టోఽప్యుపాసననివృత్త్యనంతరం తద్గుణైః ప్రకృతిగుణైః న యుజ్యతే, కింతు ముక్తో భవేదిత్యర్థః. ౯

ఏవం యః పుమాన్ స్వధర్మేణ స్వవర్ణాశ్రమోచితపంచమహాయజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికాదిధర్మేణ నిరాశీః స్వధర్మసాధ్యఫలేష్వాశారహితః అనభిసంహితఫలకర్తృసంగ ఇత్యర్థః మాం సర్వకర్మారాధ్య మింద్రాదిసర్వదేవతాశరీరం సర్వకర్మఫలప్రదం నిత్యం శ్రద్ధయా కర్తవ్యేషు కర్మసు త్వరయా భజతే హే రాజన్! పృథో! తస్య జ్ఞానకర్మయోగాభ్యా మనుగృహీతభగవద్భక్తియోగనిష్ఠస్య మనః శనకైః ప్రసీదతి దారాదిభి రకలుషితం భవతి. ౯

పరిత్యక్తగుణః సమ్యగ్దర్శనో విశదాశయః,
శాంతిం మే సమవస్థానం బ్రహ్మకైవల్య మశ్నుతే ౧౦

ఉదాసీన మివాఽధ్యక్షం ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మనామ్,
కూటస్థ మిమ మాత్మానం యో వేదాఽఽప్నోతి శోభనమ్ ౧౧

భిన్నస్య లింగస్య గుణప్రవాహో ద్రవ్యక్రియాకారకచేతనాత్మనః,

ఏవం (పరిత్యక్తగుణః) కార్త్స్న్యేన త్యక్తరాగాదిగుణః అత ఏవ విశదాశయః నిర్మలాంతఃకరణః అతఏవ సమ్యగ్దర్శనః ఉక్తవిధాత్మస్వరూపతద్విలక్షణపరమాత్మస్వరూపదర్శీ శాంత మశనాయాద్యూర్మిషట్కరహితం మే మత్సంబంధి సమవస్థానం సమ్యగావాసభూతం మచ్ఛరీర భూత మిత్యర్థః బ్రహ్మ గుణతో బృహత్త్వాత్ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం కైవల్యం కేవలప్రకృతివియుక్త మావిర్భూతాఽపహతపాప్మత్వాదిగుణక మాత్మస్వరూపం, అశ్నుతే ప్రాప్నోతి. బ్రహ్మాత్మకావిర్భూత గుణాష్టకస్వరూపేణ సంపన్నో భవతి ముక్తో భవతీతి యావత్ ౧౦

ఏవం తత్త్వత్రయవిమర్శనపూర్వకం జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీతభగవద్భక్తియోగస్యాఽమృతత్వప్రాప్త్యుపాయతా మభిధా యైవంవిధస్య పుంసో జీవదవస్థాయా మవస్థానప్రకార మాహ (ఉదాసీన మితి) ద్రవ్యం పృథివ్యాదిభూతాని, జ్ఞానం శ్రోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియాణి, క్రియా వాగాది కర్మేంద్రియాణి, ఆత్మా మనః ఏషా మధ్యక్ష మధిపం కూటస్థం స్వరూపతో నిర్వికార మత ఏవ ద్రవ్య మయ మాత్మానం ప్రత్యగాత్మాన ముదాసీన మివ స్థితం యో ద్రవ్యాద్యధ్యక్షతాం ప్రకృతిసంబంధ కృతం పరమార్థతస్తు కూటస్థ ఉదాసీన ఇత్యేవ మాత్మానం యో వేద సః శోభనం ప్రాప్నోతి జీవన దశాయా మపి సుఖమేవాఽఽప్నోతీత్యర్థః ౧౧

నను విప్రతిషిద్ధ మేత దుచ్యతే ద్రవ్యా ధ్యక్షత్వం కూటస్థత్వ ముదాసీనత్వం చేతి కరణ ప్రవర్తకత్వ మేవ హి కరణాధిపత్యం తచ్చ వికారః తదభావః కూటస్థత్వ ముదాసీనత్వం తత్రాహ (భిన్నస్యేతి.) ద్రవ్యక్రియాకారకచేతనాత్మనః ద్రవ్యం పృథివ్యాదిక్రియాకారకాణి కర్మేంద్రియాణి చేతనాజ్ఞానేంద్రియజాతం ఏతదాత్మకస్యేత్యర్థః, క్రియాకర్మేంద్రియాణి కారకాణి జ్ఞానకరణాని శ్రోత్రాదీని చేతనాచిత్త మేతదాత్మకస్యేతి వార్థః, ద్రవ్యాద్యాత్మకస్యాఽత ఏవ భిన్నస్య దేవమనుష్యాది భావేన భిన్నస్య లింగస్య శరీరస్య గుణప్రవాహః గుణపరిణామో భవతీతి, అయిం భావః-యద్యపి ద్రవ్యాద్యధ్యక్షత్వరూపవికార ఆత్మన్యస్తి, తథాపి స వికారః జ్ఞానవికారరూపః, స చ ధర్మభూత జ్ఞానగతో న స్వరూపగత ఇతి స్వరూపతః కూటస్థత్వ ముదాసీనత్వం చ దేవాదిరూపేణ పరిణామస్తు

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

దృష్టాసు సంపత్సు విపత్సు సూరయో న విక్రియంతే మయి బద్ధసౌహృదాః ౧౨

సమః సమానో_త్తమమధ్యమాధమః సుఖే చ దుఃఖే చ జితేంద్రియాశయః,
మయోపక్లృప్తాఖిలలోకసంయుతో విధత్స్వ వీరాఖిలలోకరక్షణమ్. ౧౩

శ్రేయః ప్రజాపాలనమేవ రాజ్ఞో యత్సాంపరాయే సుకృతాత్ షష్ఠమంశమ్,

ద్రవ్యాదిసంఘాతస్యైవేతి ధర్మతోఽపి సతి వికారే న కూటస్థత్వోపపత్తిః, కూటస్థతా హి నిర్వికారతా సా చ నిత్యతా పరంపరయా ధర్మతో వా నిత్యత్వే కథం నిత్యతేతి చేత్ ఉచ్యతే ధర్మభూతం జ్ఞానద్రవ్యం నిత్యమేవ. తస్య చ కర్మణా కదాచిత్ సంకోచః కదా చిద్వికాస, ఇత్యవస్థాద్వయ మంగీక్రియతే, తత్ర సంకోచో నామ ప్రసరాభావః, తదభావో వికాసః. ప్రసరరూపాభావస్య భావరూపత్వాత్ అతో ధర్మభూతం జ్ఞానం ద్రవ్యమపి నిత్యమేవేతి ధర్మతోఽపి కూటస్థతోపపత్తిః పృథివ్యాదీనాం తు స్వరూపతః స్వభావతశ్చ వికార ఇతి న కూటస్థత్వమ్. అత ఆత్మనః సతత మేకరూపత్వాత్ దేహస్య ప్రతిక్షణపరిణామిత్వా దపురుషార్థత్వా ద్దేహప్రయుక్తాసు దృష్టాసు ప్రాప్తాసు సంపత్సు విపత్సు చ సూరయ స్తత్త్వత్రయవివేచనచతురా న విక్రియంతే సంపదాపత్ప్రియుక్తహర్షశోకాభ్యాం న యుజ్యంత ఇత్యర్థః కథం సతి శరీరే తత్ప్రియుక్తహర్షశోకాసంబంధ స్తత్రాహ - మయి నిరతిశయ ప్రీతివిషయే బద్ధం సౌహృదం యైస్తే, సౌహృదశబ్దేన సుహృదో ధర్మో నిరతిశయప్రేమోచ్యతే, తేన ప్రీతిరూప ముపాసనం లక్ష్యతే బద్ధశబ్దేన తస్య విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్వం చ, తథా చ ప్రత్యయాంతరావ్యవహితమద్విషయనిరతిశయరూపభక్త్యా విస్మృతదేహధర్మా హర్షశోకాభ్యాం న యుజ్యన్త ఇత్యర్థః త్వం చ సూరిః ౧౨

అతః సుఖదుఃఖే చ దేహప్రయుక్తే సమః సన్, సామ్యం మమ కథం సం[illegible] తత్రాహ- విజితేంద్రియాశయః వశీకృతబాహ్యేంద్రియాంతఃకరణః, జితేంద్రియస్య తవ సుఖదుఃఖయోః సామ్యం సంభవేదేవేత్యర్థః, అత ఏవ సమానా ఉత్తమమధ్యమాధమాః యస్య స తిర్యఙ్మనుజదేవాదిషు దేహాతిరిక్తసర్వాత్మసామ్యానుసంధానపరః తేషాం చ బ్రహ్మాత్మకత్వేన సామ్యధీః త్వమఖిలలోకరక్షణం విధత్స్వ, కథ మేకేన మయా తత్కర్తుం శక్యం? తత్రాహ - మయేశ్వరేణోపకల్పితాః సంపాదితాః అమాత్యాదయోఽఖిలలోకాః తైః సంయుతః, ౧౩

నను మమ ముముక్షో మనుత్పాద్య కిమఖిలలోకరక్షణం విధత్స్వేత్యుచ్యతే తత్రాహ - (శ్రేయ ఇతి) రాజ్ఞః ప్రజాపాలనమేవ శ్రేయస్సాధనం సమీహితపురుషార్థసాధనమిత్యర్థః, కుతః యత్

హర్తాన్యథా హృతపుణ్యః ప్రజానా మరక్షితా కరహారోఽఘమత్తి. ౧౪

ఏవం ద్విజాగ్ర్యానుమతానువృత్తధర్మప్రధానోఽన్యతమోఽవితాస్యాః,
హ్రస్వేన కాలేన గృహోపయాతాన్ ద్రష్టాసి సిద్ధాననురక్తలోకః ౧౫

వరం చ మత్కంచన మానవేంద్ర వృణీష్వ తేఽహం గుణశీలయంత్రితః,
నాహం మఖైర్వై సులభస్తపోభిర్యోగేన వా యత్సమచిత్తవర్తీ ౧౬

మైత్రేయ ఉవాచ—

స ఇత్థం లోకగురుణా విష్వక్సేనేన విశ్వజిత్,
అనుశాసిత ఆదేశం శిరసా జగృహే హరేః ౧౭

యస్మాత్ ప్రజాపాలనాత్ సాంపరాయే దేహవియోగే ప్రజాభిర్యత్కృతం సుకృతం యస్య షష్ఠమంశం హర్తాహరతి. అన్యథా లోకరక్షణాభావే ప్రజానామరక్షితా ప్రత్యుత ప్రజాపీడనాదినా తద్దత్తం కరం స్వామిగ్రాహ్యభాగం హరతీతి హరః తథాభూతః అత ఏవ ప్రజాభిః ఆత్తపుణ్యస్తాసామఘమత్తి ౧౪

తస్మాత్ యది ప్రజాః పాలయసి ధర్మతస్తదా తవ ముక్తిరపి సులభా స్యాదిత్యాహ (ఏవమితి) ద్విజాగ్ర్యాణామనుమతశ్చాసావనువృత్తశ్చ వ్యస్తపారేఽనువృత్తశ్చ ధర్మప్రధానః అనభిసంహితఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మప్రధానః, అన్యతమః ప్రజానాం మధ్యేఽన్యతమ ఇవ స్వస్మిన్ స్వాతంత్ర్యమనారోప్యేత్యర్థః. అవితా రక్షితా యది స్యాః భవేః తదా హ్రస్వేనాల్పేన కాలేన గృహాన్ ప్రత్యుపగతాన్ సిద్ధాన్ సనకాదీన్, అనురక్తాః స్వస్మిన్ననురాగయుక్తా లోకా యస్య స త్వం ద్రష్టాఽసి. తైరుపదిష్టతత్త్వోఽమృతత్వం యాస్యసీత్యర్థః ౧౫

కించ హే మానవేంద్ర! మత్ మత్తః సకాశాత్ కంచిత్ వరం వృణీష్వ, తే తవ గుణాః శమాదయః శీలం నిర్మత్సరాదిస్వభావః తైః యంత్రితః వశీకృతోఽహం తద్రహితైస్తు మఖైర్యాగైః తపోభిః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః యోగేన వా నాహం సులభః, కుతః యత్ యస్మాత్ సమం చిత్తం యేషాం తేష్వేవ వర్తితుం శీలమస్య సోఽహమ్ ౧౬

(స విశ్వజిత్) పృథురేవం లోకగురుణా విష్వక్సేనేన భగవతానుశిష్టః హరేరాదేశమాజ్ఞాం శిరసా జగృహే అతీవాదృతవానిత్యర్థః ౧౭

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

స్పృశంతం పాదయోః ప్రేమ్ణా వ్రీడితం స్వేన కర్మణా,
శతక్రతుం పరిష్వజ్య విద్వేషం విససర్జ హ. ౧౮

భగవానథ విశ్వాత్మా పృథునోపహృతార్హణః,
సముజ్జిహానయా భక్త్యా గృహీతచరణాంబుజః ౧౯

ప్రస్థానాభిముఖోఽప్యేన మనుగ్రహవిలంబితః,
పశ్యన్ పద్మపలాశాక్షో న ప్రతస్థే సుహృత్ సతామ్ ౨౦

స ఆదిరాజో రచితాంజలిర్హరిం విలోకితుం నాశకదశ్రులోచనః
న కించనోవాచ స బాష్పవిక్లవో హృదోపగుహ్యాముమధాదవస్థితః ౨౧

అథావమృజ్యాశ్రుకలా విలోకయ న్నతృప్తదృగ్గోచర మాహ పూరుషమ్,

తతః (పాదయోః) క్షమాపయితుం స్పృశంతం స్వేన స్వీయేన అశ్వహరణాదికర్మణా వ్రీడితం లజ్జితం శతక్రతు మింద్రం ప్రేమ్ణా పరిష్వజ్యాలింగ్య తస్మిన్ విద్వేషం విససర్జ అత్యాక్షీత్. హేతి విస్మయే ఆర్ద్రాపరాధజనితవిద్వేషం తదైవ విససర్జేతి విస్మయతే ౧౮

తతో (విశ్వాత్మా) సర్వాత్మా భగవానపి పృథునోపహృతం సమర్పిత మర్హణ మర్ఘ్యాదికం యస్య సముజ్జిహానయా సముద్రిక్తయా భక్త్యా గృహీతౌ చరణౌ అంబుజే ఇవ యస్య పస్థానాభిముఖః స్వలోకం ప్రతి ప్రయాణాభిముఖోఽపి అనుగ్రహేణ విలంబితః సంజాతవిలంబః సతాం భక్తానాం సుహృత్ నిరతిశయప్రీతిమాన్ ఏవం పృథుం పశ్యన్ పద్మదళవత్ విశాలే అక్షిణీ యస్య సః పద్మపత్ర విశాలాభ్యాం అక్షిభ్యాం పశ్యన్నితి భావః న ప్రతస్థే న యయా విత్యర్థః ౧౯-౨౦

ఏవం భగవతో భక్తే పృథౌ కృపాతిరేక ఉక్తః. పృథోర్భగవతి భక్త్యుద్రేకమాహ (స ఇతి ద్వాభ్యామ్,) స ఆదిరాజః పృథుః బద్ధాంజలిః ఆనందాశ్రుపూర్ణలోచనః అత ఏవ హరి మవలోకితుం నాశకత్ న సమర్థోఽభూత్, బాష్పై ర్విక్లవః అధృష్టః తూష్ణీ మవస్థితః సన్ కించిదపి నోవాచ, ఏవం తు అముం హరిం హృదా ఉపగుహ్య ఆవృత్య సంశ్లిష్య ఆలింగ్యేతి యావత్, అధాత్ ధృతవాన్, ౨౧

అథానంతర మశ్రుకలా అశ్రుకణాన్ హస్తేనావమృజ్య అతృప్తయో ర్దృశో ర్గోచరం విషయ

పదా స్పృశంతం క్షితి మంస ఉన్నతే విన్యస్తహస్తాగ్రమురంగవిద్విషః ౨౨

పృథురువాచ—

వరాన్ విభో త్వద్వరదేశ్వరాద్ బుధః కథం వృణీతే గుణవిక్రియాత్మనామ్,
యే నారకాణామపి సంతి దేహినాం తానీశ కైవల్యపతే వృణే న చ. ౨౩

న కామయే నాథ తదప్యహం క్వచి న్న యత్ర యుష్మచ్చరణాంబుజాసవః,
మహత్తమాంతర్హృదయాన్ముఖచ్యుతో విధత్స్వ కర్ణాయుతమేష మే వరః ౨౪

స ఉత్తమశ్లోక మహన్ముఖచ్యుతో భవత్పదాంభోజసుధాకణానిలః,

భూతం పదా చరణేన క్షితిం భూమిం స్పృశంతమ్. అయం భావః - న ఖలు దేవాః పదా భువం స్పృశంతి అతః కృపాపారవశ్యా న్మానం హరి రాత్మానం విస్మృతవానివేతి ఉరంగద్విషో వైనతే యస్య ఉన్నతే అంసే స్కంధే విన్యస్తం హస్తాగ్రం యేన తం పురుషం పరమపురుష మాహ ఉవాచ
౨౨

తత్ర యదుక్తం వరం వృణీష్వేతి తదసహమాన ఆహ హే విభో! వరదానాం బ్రహ్మాదీనా మీశ్వరా ద్వరదాత్ త్వత్తః సకాశాత్ బుధః అర్థకామాదీనాం సాతిశయత్వం నశ్వరత్వం చ జానన్ వరాన్ వృణీతే. కీదృశాన్ యే వరాగుణవిక్రియాత్మనాం సత్త్వాదిగుణానుసారేణ విక్రియా వికారాః యస్మి న్నాత్మని స్వభావే స ఆత్మా స్వభావో యేషాం నారకాణాం సంసారిణామపి దేహినాం సంతి తేషామపి భోగ్యా ఇత్యర్థః, తస్మాత్ హే కైవల్యపతే! ముక్త్యధిపతే ముక్తిప్రదేత్యర్థః హే ఈశ! సర్వాంత రతాన్ క్షుద్రాన్ న వృణే.
౨౩

తర్హి కైవల్యమేవ వరయ తత్రాహ (నేతి.) హే నాథ! మహత్తమానాం భాగవతానా మంత ర్హృదయాత్ ముఖద్వారేణ నిర్గతో భగవత్పదాంబుజమకరందో యశశ్రవణాదిసుఖం యత్ర నాస్తి తాదృశం చేత్ కైవల్యమపి తన్న కామయే న వృణే తర్హి కిం కామయసే? తత్రాహ-త్వద్గుణశ్రవణాయ మే మహ్యం కర్ణాయుతం కర్ణానాం అయుతం-అయుతశబ్ది ఆనంత్యపరః గుణానా మానంత్యాత్ అనంతగుణశ్రవణార్థ మనంతశ్రోత్రాణి, విధత్స్వ దేహి, ఏష ఏవ మమాభిమతో వర ఇత్యర్థః. ౨౪

కిం మద్గుణశ్రవణసాధ్యం యదర్థం కర్ణాయుతం ప్రార్థయసే తత్రాహ (స ఇతి.) హే ఉత్తమశ్లోక మహతాం త్వద్భక్తానాం ముఖాత్ చ్యుతః స భవతః పదాంభోజయోర్యా సుధా తస్యా

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృథుసంవాదశ్చ)

స్మృతిం పున ర్విస్మృతతత్త్వవర్త్మనాం కుయోగినాం నో వితరత్యలం వరైః. ౨౪

యశః శివం సుశ్రవ ఆర్యసంగమే యదృచ్ఛయా చోపశృణోతి తేఽసకృత్,
కథం గుణజ్ఞో విరమే ద్వినా పశుం శ్రీర్యత్ప్రవవ్రే గుణసంగ్రహేచ్ఛయా. ౨౫

అథాఽభజే త్వాఽఖిలపూరుషోత్తమం గుణాలయం పద్మకరేవ లాలసః,

యో లేశః తత్సంబంధీ యోఽనిలో వాయుః దూరాదపి కించి ద్యశఃశ్రవణమాత్రమిత్యర్థః. విస్మృతం తత్త్వవర్త్మ తత్త్వమార్గః యైః కుయోగిభిః తేషామపి నః అస్మాకం త్వద్విషయాం స్మృతిం భక్తిం వితరతి దదాతి, అతోవరైః పురుషార్థాంతరసాధనభూతై రలమ్ ౨౪

త్వద్విషయభక్తివర్ధకత్వాత్ త్వద్గుణశ్రవణస్య యదృచ్ఛయాఽపి త్వద్గుణానేవ శృణుయామిత్యాహ (యశ ఇతి.) హే సుశ్రవః! శోభనకీర్తే! సతాం సంగమే సతి సకృదపి యదృచ్ఛయాఽపీత్యనేన అసకృదత్యాదరేణ యశసః శ్రోతవ్యతా సూచ్యతే. తదుపపాదయతి-యః కశ్చిత్ పుమాన్ గుణజ్ఞః సారగ్రాహీ చేత్ పశుం కర్మజడమృతే కథం విరమేత్ త్వద్గుణానుశ్రవణాదితి శేషః అగుణజ్ఞః పశుశ్చేత్ త్వద్యశః సకృదాశ్రుత్య తతో విరమేదిత్యర్థః. గుణజ్ఞస్యావిరామం సదృష్టాంత ముపపాదయతి-యత్ యస్మాత్ శ్రీర్లక్ష్మీర్గుణానాం భవదీయకల్యాణగుణానాం. సంగ్రహేచ్ఛయా సంస్మరణేచ్ఛయా, ప్రవవ్రే త్వామితి శేషః. యద్వా గుణానాం సర్వపురుషార్థానాం సంగ్రహః స్వస్మిన్ సమాహారః తదిచ్ఛయా త్వద్యశః ప్రవవ్రే నితరాం వృతవతీ ౨౫

అతో లక్ష్మీరివాన్యపరిత్యాగేన త్వామేవాహం భజామీత్యాహ (అథేతి.) హే భగవన్! అఖిలపురుషోత్తమ మఖిలేభ్యో బద్ధముక్తనిత్యేభ్యః పురుషేభ్యః ఉత్తమం "పంచమీ భయేన" ఇత్యత్ర పంచమీతి యోగవిభాగాత్ సమాసః అనేన జీవానా మభజనీయత్వం వివక్షితం అఖిలపురుషోత్తమత్వే హేతుః_గుణాలయం త్రివిధేష్వపి చేతనేష్వసంభావితనిత్యనిరుపాధికానన్యాధీనసర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వ సర్వకారణత్వసత్యజ్ఞానానంతత్వాదికల్యాణగుణాశ్రయం త్వామేవ పద్మకరేవ లక్ష్మీరివ లాలసః అభజం భజేయ మిత్యర్థః. నను ద్వయోరపి మాం భజమానయో రింద్రేణ సహేవ తవ కలహః స్యాత్ తత్రాహ _ ఏక పతిస్పృధోః ఏకస్మిన్ పత్యౌ స్పర్ధమానయోః ఏకభర్తృశ్రద్ధావతోరితి యావత్. ఆవయోః లక్ష్మ్యా మమ చ కలిః కలహో న స్యాత్ అసంభావితః. అసంభవమేవోపపాదయతి

అప్యాపయో రేకపతిస్పృధోః కలి ర్నస్యాత్ కృతత్వచ్చరణైకతానయోః. ౨౭

జగజ్జనన్యాం జగదీశ వైశసం స్యాదేవ యత్కర్మణి నః సమీహితమ్,
కరోషి ఫల్గ్వప్యురు దీనవత్సలః స్వ ఏవ ధిష్ణ్యేఽభిరతస్య కిం తయా. ౨౮

భజంత్యథ త్వామత ఏవ సాధవో వ్యుదస్తమాయాగుణవిభ్రమోదయమ్,

త్వచ్చరణైకతానయోః త్వచ్చరణయోః ఏకతానో మనస ఐకాగ్ర్యేణ వృత్తిః యయోస్తయోః ఆవయోః తత్కలి రిత్యేతత్ క్వ న భవేదేవేత్యర్థః, విషయస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వాదితి భావః ౨౭

భవతు నామ కలిస్తథాపి భజేయ మిత్యాహ హే జగదీశ ! జగజ్జనన్యాం జగన్మాతరి లక్ష్మ్యాం వైశసం విరోధః స్యాదేవ. తత్ర హేతుః యస్యాః కర్మణి నః సమీహిత మిచ్ఛా భవతి. తథాపీంద్రవిరోధేఽపి మత్పక్షపాతివత్ అత్రాపి నః పక్షపాతశ్చ స్యాదిత్యాహ ఫల్గు తుచ్ఛమపి ఉరు బహు కరోషి యతో దీనేషు వత్సలః స్వ ఏవ ధిష్ణ్యే స్వస్వరూప ఏవాభిరతస్య తవ తయా జగజ్జనన్యా కిం ప్రయోజనం, తాం నాద్రియస ఇత్యర్థః యద్వా ఏన్వేతావంతం కాలం కర్మఫలాసంగేనానుష్ఠిత మధునా ఫలాసంగాభావేఽప్యవశ్యం మాం భజతోఽప్యైహికం ఫలం దాస్యత్యేవ, తత్రాహ (జగజ్జనన్యామితి) హే జగదీశ ! కర్మణి యజ్ఞాదౌ జగజ్జనన్యా ప్రకృత్యా యన్నః అస్మాకం సమీహితం ఫలం తద్వైశస మనర్థరూపం ఫలం సంసారాభిప్రాయేణ వైశసమిత్యుక్తం స్యాదేవ, ప్రాకృతం ఫలం స్యాదేవేత్యర్థః కిం తు ఫల్గ్వపి ప్రాకృతఫలసాధనత్వేన తుచ్ఛమపి యజ్ఞాదికర్మ ఉరు కరోషి తస్మిన్ స్వారాధనైక వేషతా మాపాద్య స్వవిషయభక్త్యుత్పాదనద్వారా అనంతస్థిరముక్తిఫలసాధనతాసంపాదనేన ఉరు కరోషీత్యర్థః యతో భవాన్ దీనవత్సలః దోషాదర్శీ, అయం భావః - యద్యప్యనాదిప్రకృతిసంబంధాత్ యజ్ఞాదికర్మణాం త్వదారాధనరూపతా మజానంతః పశుపుత్రపౌష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మిక ఫలసాధనతా మాపాతతః చోదనాభ్యః ప్రతిపన్నా స్తద్బుద్ధ్యా కర్మానుతిష్ఠామః, తథాపి త్వం దీనేషు దాసేషు దోషాదర్శీ, ఫల్గుఫలానాం నివర్త్యానంతస్థిరఫలసాధనతామేవ నిష్పాదయసీతి. జగజ్జగత్యామితి పాఠే ప్రాణిపూర్ణభువన ఇత్యర్థః, ఫల్గుత్వమేవోపపాదయతి - స్వ ఏవ ధిష్ణ్యే స్వస్వరూప ఏవాభిరతస్య స్వాత్మారామస్యేత్యర్థః తయా జనన్యా కిం ప్రయోజనమ్? స్వాత్మారామస్య ప్రాకృతం ఫలం కిమపి న భవతి అతిక్షుద్రమిత్యర్థః, స్వాత్మారామస్య జగజ్జగత్యాం ఫల్గు పరలోకప్రాప్తిరిత్యర్థః. ౨౮

ఏవ మైశ్వర్యాంతరేభ్య ఆత్మానుభవ స్యాతిశయ ఉక్తః తతోఽపి భగవదనుభవస్యాతిశయత్వం సూచయన్ స్వాత్మానుభవపూర్వకభక్తియోగస్య కర్తవ్యతాం సోదాహరణ మాహ (భజంతీతి) అత ఏవ కేవలకర్మణాం ఫల్గుత్వాదేవ సాధవో నిష్కామా అథ ప్రత్యగాత్మతయా యాథాత్మ్య

భవత్పదానుస్మరణాదృతే సతాం నిమిత్త మన్యద్భగవ న్న విద్మహే. ౨౯

మన్యే గిరం తే జగతాం విమోహినీం వరం వృణీష్వేతి భజంత మాత్థయత్.
వాచా ను తంత్యా యది తే జనోఽసితః కథం పునః కర్మ కరోతి మోహితః. ౩౦

త్వన్మాయయాద్ధా జన ఈశ ఖండితో యదన్యదాశాస్త ఋతాత్మనోఽబుధః,

జ్ఞానానంతరం త్వాం భజంతి, కథంభూతం వ్యుదస్తమాయాగుణవిభ్రమోదయం మాయాయా యే గుణా రజస్తమ ఆదయః తన్మూలకో యో భ్రమః దేహాత్మభ్రమః స్వతంత్రాత్మభ్రమశ్చ తస్య య ఉదయః ఉద్రేకః వ్యుదస్తః నిరస్తః మాయాగుణవిభ్రమోదయో యేన తం సంశ్రితమాయాగుణభ్రమనిరాసక మిత్యర్థః నిరతిశయానందరూప మాత్మానుభవం లబ్ధ్వాఽపి కిమర్థం మాం భజంతే తత్రాహ - హే భగవన్! సతాం భవత్పదానుస్మరణాత్ ఋతే త్వత్పదాంబుజస్మరణం వినా అన్యన్నిమిత్తం ఫలం న విద్మహే నిత్యనిరతిశయానంతానందరూపే త్వచ్చరణస్మరణసముద్రే విప్రుడివ కేవలస్వాత్మానుభవోఽప్యతితుచ్ఛ ఇతి భావః ౨౯

వరైః ప్రలోభనం కృపాశోస్తవానుచిత మిత్యాశయే నాహ (మన్యే ఇతి) త్వాం భజంతం మాం వరం వృణీష్వేతి యదాత్థ అవోచః తాం తే తవ గిరం జగతాం విమోహినీం విషమిశ్రపయః పానప్రలోభనవాక్యతుల్యాం మన్యే. త్వదభజనాత్ ప్రాప్తసంసారాణాం దైవాత్ త్వద్భజనే సతి పునస్తేషాం వరప్రలోభనైః సంసారహేతుమేవాపాదయతి, భక్తానుగ్రహైకశీలస్య దయాళోస్తవ తన్ని గ్రహోఽనుచిత ఇతి భావః ను అహో తే తవ తంత్యా దామతుల్యయా బంధక్యా వాచా "అపామ సోమ మమృతా అభూమ, అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతం భవతి" ఇత్యాదికయా "యామిమాం పుష్పితాం వాచ" మితి త్వదుక్తవిధయా వేదగిరా జనో లోకః యది అసితః అబద్ధః స్యాత్ షిఞ్ బంధనే. అపితతః ప్రతిపన్నఫలాశానిర్ముక్తో ముముక్షుః స్యాదిత్యర్థః, తర్హి కథం పునః ఫలైర్మోహితః సన్ కర్మ ప్రవృత్తిధర్మం కరోతీత్యర్థః ౩౦

త్వన్మాయయా మోహితస్య త్వయా పునర్మోహనం నోచితం, కింతు హితమేవ చేష్టితవ్య మిత్యాహ (త్వన్మాయయేతి.) హే ఈశ! త్వన్మాయయా అబుధః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానవిధురః జనః లోకః దైవాత్ త్వాం భజన్ ఋతాత్మనః సత్యాత్మనః త్వత్తః యది అన్యత్ అర్థకామాదిక మాశాస్తే తర్హి ఖండితః పృథక్కృతః దూరీకృత ఏవ స్యాదిత్యర్థః. ఈశేతి హేతుగర్భమ్, ఆత్మనా

యథా చరే ద్బాలహితం పితా స్వయం తథా త్వమేవార్హసి నః సమీహితుమ్. ౩౧

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యాదిరాజేన నుతః స విశ్వదృక్ తమాహ రాజన్ మయి భక్తిరస్తు తే,
దిష్ట్యేదృశీ ధీర్మయి తే కృతా యయా మాయాం మదీయాం తరతి స్మదుస్త్యజామ్ ౩౨

తత్త్వం కురు మయాదిష్ట మప్రమత్తః ప్రజాపతే,
మదాదేశకరో లోకః సర్వ మాప్నోతి శోభనమ్. ౩౩

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి వైన్యస్య రాజర్షేః ప్రతినంద్యార్థవ ద్వచః,
పూజితోఽనుగృహీత్వైనం గంతుం చక్రేఽచ్యుతో మతిమ్. ౩౪

ఈశేన త్వయా ఆత్మీయమైశ్వర్యం దూరీకృతం స్యాదితీశత్వమేవ విప్లుతం స్యాదితి భావః అతః స్వయ మవిజ్ఞాపిత ఏవ బాలహితం అజ్ఞపుత్రహితం పితా యథా చరేత్ కుర్యాత్తథా నః సమీహితం కర్తు మర్హసి ౩౧

ఏవ ముక్తో భగవాన్ తుదుక్త మనుజిగ్రాహేత్యాహ మునిః, హే రాజన్! తే త్వయా సాధు వర్ణితం యత్ యస్మాత్ ఆశిషః ఐహికపురుషార్థాన్ నాశాస్సే నేచ్ఛసి, అతో భవాన్ మత్పరః స్వర్గాపవర్గనరకాన్ సమం యథా తథా పశ్యతి. అపవర్గోఽత్ర కైవల్యం, నరకగ్రహణం దృష్టాంతార్థం నరకవత్ స్వర్గాపవర్గౌహేయౌ ద్రక్ష్యసీత్యర్థః, హే మహారాజ! తే తుభ్య మహం ప్రీతః యస్మాత్ త్వం మదాదేశం శ్రద్దధానః విశ్వసన్ దుస్త్యజమపి రోషమత్యజః తన్మదాదేశవిశ్వసనమేవ మహ్యం పరముత్కృష్ట మర్హణ మారాధనమ్, ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా ఆదిరాజేన పృథునా నుతః స్తుతః సః విశ్వదృక్ భగవాన్ త మాదిరాజం ప్రత్యాహ. ఉక్తమే వాహ - హే రాజన్! మయి తే తవ భక్తిరస్తు వర్ధతాం, దిష్ట్యా దైవవశేన తే త్వయా మయీదృశీ ధీర్భక్తిః కృతా. కిథంభూతా? యయా ధియా దుస్త్యజామపి మదీయాం మాయాం తరతి స్మ ౩౨—౩౩

ఉపసంహరతి (ఇతీతి.) వైన్యస్య రాజర్షేః ప్రభోః అర్థవత్ శృణ్వతామపి పురుషార్థసాధనం వచః అభినంద్య తేన పూజితః ఏనం వైన్యం అనుగృహ్యాచ్యుతో భగవాన్ గంతుం మతిం చక్రే. ౩౪

(భగవతో దర్శనం, భగవత్పృధుసంవాదశ్చ)

దేవర్షిపితృగంధర్వసిద్ధచారణపన్నగాః,
కిన్నరాప్సరసో మర్త్యాః ఖగా భూతా న్యనేకశః ౩౫

యజ్ఞేశ్వరధియా రాజ్ఞా వాగ్విత్తాంజలిభక్తితః,
సభాజితా యయుః సర్వే వైకుంఠానుగతా స్తతః ౩౬

భగవానపి రాజర్షేః సోపాధ్యాయస్య చాచ్యుతః,
హరన్నివ మనోఽముష్య స్వధామ ప్రత్యపద్యత ౩౭

అదృష్టాయ నమస్కృత్య నృపః సందర్శితాత్మనే,
అవ్యక్తాయ చ దేవానాం దేవాయ స్వపురం యయౌ. ౩౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, వింశోఽధ్యాయః.

తదాదాయ సర్వే రాజ్ఞా యజ్ఞేశ్వరధియా భగవదాత్మకత్వధియా యథాయోగ్యం వాగాదిభిః సభాజితాః పూజితాః తతః యజ్ఞభూమేః వైకుంఠం భవన మనుసృత్య గతాః యయుః ౩౫—౩౬

(సోపాధ్యాయస్య) రాజ్ఞః పశ్యతః సతః అముష్య రాజ్ఞో మనో హరన్నివ భగవాన్ స్వధామ ప్రత్యగాత్. ౩౭

(అదృష్టాయ) చక్షుర్విషయతా మప్రాప్తాయ సందర్శితః ఆత్మా యేన తస్మై దేవానాం బ్రహ్మాదీనామపి, దేవాయ వాసుదేవాయ 'వసంతి యత్ర భూతాని భూతాత్మని' ఇతి నిరుక్తివాసుదేవపదవాచ్యాయ నమస్కృత్య స్వపురం యయౌ ౩౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భగవద్భక్తిమహ్యానదేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
వింశోఽధ్యాయః

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ —

మౌక్తికైః కుసుమస్రగ్భి ర్దుకూలైః స్వర్ణతోరణైః,
మహాసురభిభి ర్ధూపై ర్మండితం తత్ర తత్ర వై ౧

చందనాగురుతోయార్ద్రరథ్యాచత్వరమార్గవత్,
పుష్పాక్షతఫలై స్తోక్మై ర్లాజై రర్చిభి రర్చితమ్. ౨

సవృందైః కదళీస్తంభైః పూగపోతైః పరిష్కృతమ్,
తరుపల్లవమాలాభిః సర్వతః సమలంకృతమ్. ౩

ప్రజా స్తం దీపబలిభిః సంభృతాశేషమంగళైః,
అభీయు ర్మృష్టకన్యాశ్చ మృష్టకుండలమండితాః ౪

శంఖదుందుభిఘోషేణ బ్రహ్మఘోషేణ చర్త్విజామ్,
వివేశ భవనం వీరః స్తూయమానో గతస్మయః ౫

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

పురం యయా విత్యుక్తం తత్పుర మనువర్ణయతి (మౌక్తికై రితి) మౌక్తికై ర్ముక్తాదామభిః చందనాగరుయుక్తైః తోయై రార్ద్రా రథ్యాదయః అస్మిన్ సంతీతి తథా తోక్మైః యవాంకురై రర్చిభి ర్దీపైశ్చ. ౧ ౨

పూగపోతై ర్బాలపూగైః పరిష్కృత మలంకృతం సంభృతా న్యశేషాణి మంగళద్రవ్యాణి దధ్యాదీని తైః సహాఽభిజగ్ముః రాజ్ఞోఽభిముఖం యయుః. మృష్టాని నిఘర్షితాని కుండలాని యాసాం తాః మృష్టా ఉజ్జ్వలాః కన్యాశ్చ అభీయుః. ౩-౪

తతః శంఖాదిఘోషేణ ఋత్విజాం వేదఘోషేణ చ సహ వందిభిః స్తూయమానో విగతస్మయః నిరహంకారః వీరః పృథుః భవనం వివేశ. ౫

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

పూజితః పూజయామాస తత్ర తత్ర మహాయశాః,
పౌరాన్ జనపదాం స్తాం స్తాన్ ప్రీతః ప్రియవరప్రదః ౬

స ఏవ మాదీ న్యనవద్యచేష్టితః కర్మాణి భూయాంసి మహాన్ మహత్తమః,
కుర్వన్ శశాసావనిమండలం యశః స్ఫీతం నిధాయాఽఽరురుహే పరం పదమ్ ౭

సూత ఉవాచ—
తదాదిరాజస్య యశో విజృంభితం గుణై రశేషై ర్గుణవత్సభాజితమ్,
క్షత్తా మహాభాగవతః సదస్పతే కౌషారవిం ప్రాహ గృణంత మర్చయన్. ౮

విదుర ఉవాచ—
సోఽభిషిక్తః పృథు ర్విప్రై ర్లబ్ధాశేషసురార్హణః,
బిభ్ర త్స్వవైష్ణవం తేజో బాహ్వో ర్యాభ్యాం దుదోహ గామ్. ౯

(తత్ర తత్ర) రథ్యాదిషు పౌరాదిభిః పూజితః మహాయశాః విపులకీర్తిః పౌరాన్ పురవాసినః జానపదాన్ దేశవాసినశ్చ, తదీయప్రజాదిభిః ప్రీతః తేభ్యః సమీహితవరప్రదో భూత్వా యథాయోగ్యం పూజయామాస. ౬

తథాగుణైర్మహాన్ అత ఏవ మహత్తమః పూజ్యతమః, అతః ఏవ అనవద్యచేష్టితః నిర్దుష్టోత్తరవ్యాపారః, ఏవ మాదీని దోహనాదీని భూయాంసి కర్మాణి కుర్వన్ భూమండలం శశాస అనుశిష్టవాన్ తతః స్ఫీతం విపులం యశః ఇహ లోకే నిధాయ పరం పదం వైకుంఠ మాఽఽరురోహ అధిరూఢవాన్ ౭

ఏవం శ్రుతపృథుచరిత్రః క్షత్తా ఏవ మాదీత్యాదిశబ్దోపక్షిప్తాన్యతదుదారచేష్టితశుశ్రూషయా పునః ప్రాహేత్యాహ సూతః (శ్రుత్వేతి.) అశేషైః గుణైః విజృంభిత మూర్జితం గుణవద్భిః సభాజితం సత్కృత మదిరాజస్య పృథోర్యశః శ్రుత్వా మహాభాగవతః క్షత్తా హే సదస్పతే! శౌనకః గృణంతం కథయంతం కౌషారవిం మైత్రేయ మర్చయన్ సాధు సాధ్వితి సమ్మానయన్ ప్రాహ ౮

ఉక్తమేవాహ (స ఇతి ద్వాభ్యామ్) విప్రై ర్బ్రహ్మర్షిభిః రాజ్యేఽభిషిక్తః లబ్ధ మశేషాణా మఖిలానాం ఇంద్రాదీనా మర్హణం యేన సః, వైష్ణవం విష్ణోః సంబంధి తేజః వీర్యం బాహ్వోః బిభ్రత్ బిభ్రాణః యాభ్యాం వైష్ణవతేజఃశాలిభ్యాం గాం దుదోహ, ఏవంభూతః కిమకరోదితి శేషః. ౯

కో న్వస్య కీర్తిం న శృణో త్యభిజ్ఞో యద్విక్రమోచ్ఛిష్ట మశేషభూపాః,
లోకాః సపాలా ఉపజీవంతి కామ మఽద్యాపి తన్మే వద కర్మశుద్ధమ్ ౧౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

గంగాయమునయో ర్నద్యో రంతరా క్షేత్ర మావసన్,
ఆరబ్ధానేవ బుభుజే భోగాన్ పుణ్యజిహాసయా ౧౧

సర్వత్రాఽస్ఖలితాదేశః సప్తద్వీపైకదండధృక్,
అన్యత్ర బ్రాహ్మణకులా దన్యత్రాఽచ్యుతగోత్రతః ౧౨

ఏకదాఽఽసీన్మహాసత్రదీక్షా తత్ర దివౌకసామ్,

శ్రవణౌత్సుక్య మావిష్కుర్వన్ ప్రార్థయతే (కో న్వితి,) అస్య పృథోః కీర్తి మభిజ్ఞశ్చేత్ కో ను న శృణోతి, కథంభూతస్య ? యస్య విక్రమః పృథ్వీదోహనాదిరూపః, తస్య యదుచ్ఛిష్టం తుచ్ఛం కామమద్యాపి అశేషభూపాః లోకపాలైః సహితా లోకాశ్చ ఉపజీవంతి, తత్కర్మ తదీయం శుద్ధం నిరవద్యం చేష్టితం మే మహ్యం వద. ౧౦

ఏవ ముక్తో మునిరాహ (గంగాయమునయో రిత్యాదినా) యద్యప్యత్ర మునిరాహే త్యాహే త్యేవం రూపం సూతవాక్యమపేక్షితం, తథా ప్యర్థసిద్ధత్వాత్ తన్నేత్యధిగంతవ్యం ప్రశ్నేఽపి శుకవాక్య మర్థసిద్ధం జ్ఞేయం గంగాయమునయోర్మహానద్యో రంతరా మధ్యేస్థితం బ్రహ్మావర్తాఖ్యం క్షేత్రం క్షేత్రే ఆవసన్, "ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః" ఇత్యాధారస్య కర్మసంజ్ఞాయాం ద్వితీయా, ఆరబ్ధానేవ ప్రాచీనకర్మా యత్తానేవ భోగాన్ సి త్వపూర్వసాధనానుష్ఠానారబ్ధాన్, తత్ర హేతుః - పుణ్యజిహాసయా పుణ్యక్షపణే చ్ఛయా, ముముక్షోః పాపవత్ పుణ్యస్యాపి స్వఫలజననద్వారా మోక్షవిరోధిత్వేన పుణ్యస్యాపి జిహాసి తవ్యత్వబుద్ధిః, అతః మోక్షవిరోధిభోగే సాధనత్వేన కర్మానుష్ఠానాసంభవాదితి భావః. బుభుజే అనుభూతవాన్. ౧౧

(సర్వత్రాస్ఖలితః) అప్రతిహతః, ఆదేశః ఆజ్ఞా యస్య. సప్తద్వీపేషు ఏకఏవ దండం ధార యతి తథా స్వసమానరాజాంతరరహిత ఇత్యర్థః దండధారణం కిం సర్వత్ర న బ్రాహ్మణకులా దన్యత్రాపి కిం సర్వత్ర, న కింతు అచ్యుతగోత్రతః అచ్యుతగోత్రాత్, అన్యత్ర జాత్యంతరేష్వపి భాగవతకులా దన్యత్రేత్యర్థః ౧౨

(ఏకదా) మహాసత్రదీక్షా ఆసీత్ మహాసత్రసంకల్పం కృత్వా తత్ర దీక్షితోఽభూ దిత్యర్థః.

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

సమాజో బ్రహ్మర్షీణాం చ రాజర్షీణాం చ సత్తమ. ౧౩

తస్మి న్నర్హత్సు సర్వేషు స్వర్చితేషు యథార్హతః,
ఉత్థితః సదసో మధ్యే తారాణా ముడురా డివ. ౧౪

ప్రాంశుః పీనాయతభుజో గౌరః కంజారుణేక్షణః,
సునాసః సుముఖః సౌమ్యః పీనాంసః సుద్విజస్మితః. ౧౫

వ్యూఢవక్షా బృహచ్ఛ్రోణి ర్వలివల్గుదళోదరః,
ఆవర్తనాభి రోజస్వీ కాంచనోరు రుదగ్రపాత్ ౧౬

సూక్ష్మవక్రాసితస్నిగ్ధమూర్ధజః కంబుకంధరః,
మహాధనే దుకూలాగ్ర్యే పరిధాయోపవీయ చ ౧౭

తత్ర మహాసత్రే దివౌకసాం దేవానాం, బ్రహ్మర్షీణాం దేవర్షీణాం, సమాజః సభా, ఆసీదిత్యర్థః, హేసత్తమ. ౧౩

(తస్మిన్) సమాజే, మహత్సు పూజ్యేషు యథాయోగ్యం పూజితేషు సత్సు. దేవేనేతి శేషః. సదసః మధ్యే. ఉత్థితః సన్, సమంతతః తమైక్షతేతి షష్ఠేనాన్వయః. తం విశినష్టి తారాణాం మధ్యే. ఉడురాడివ చంద్ర ఇవ, స్థితః, ౧౪

(ప్రాంశు) రున్నతః, పీనా వాయతౌ దీర్ఘౌ భుజౌ యస్య, పద్మవ దరుణే ఈక్షణే యస్య. శోభనా నాసికా యస్య, సుందరం ముఖం యస్య, సౌమ్యః ప్రసన్నః పీనా వంసౌ స్కంధౌ యస్య, శోభనా ద్విజా దంతా యస్మిన్ తత్ స్మితం యస్యేతి బహుబ్రీహిగర్భో బహుబ్రీహిః. ౧౫

(వ్యూఢం) విస్తీర్ణం వక్షః యస్య, బృహంతౌ పీనౌ శ్రోణీ నితంబౌ యస్య, వళిభిః తిసృభిః. మంజు సుందరం దళవ దశ్వత్థపర్ణవత్, ఉపరి విస్తృతం, అధస్తాత్ సంకుచిత ముదరం యస్య, ఆవర్తవత్ నిమ్నా నాభిర్యస్య, ఓజస్వీ ఇంద్రియశక్తిమాన్ కాంచనవదుజ్జ్వలా వూరూ యస్య, ఉదగ్రౌ ఉన్నతౌ పాదౌ యస్య ౧౬

(సూక్ష్మాశ్చ) వక్రాశ్చ సితాశ్చ స్నిగ్ధాశ్చ మూర్ధజా యస్య, కంబువత్ త్రిరేఖాంకితా, కంధరా కంఠః, యస్య, మహాధనే అనర్ఘే దుకూలశ్రేష్ఠే. పరివీయ వసిత్వా. ఉపవీయ ఉత్తరీయం కృత్వా, ౧౭

వ్యంజితాశేషగాత్రశ్రీః నియమే న్యస్తభూషణః,
కృష్ణాజినధరః శ్రీమాన్ కుశపాణిః కృతోచితః ౧౮

శిశిరస్నిగ్ధతారాక్షః సమైక్షత సమంతతః,
ఊచివానిద మూర్వీశః సదః సంహర్షయన్నివ. ౧౯

చారుచిత్రపదం శ్లక్ష్ణం మృష్టం గూఢ మవిక్లవమ్,
సర్వేషా ముపకారార్థం తదా అనువదన్నివ. ౨౦

రాజోవాచ—

సభ్యాః శృణుత భద్రం వః సాధవో య ఇహాగతాః,
సత్సు జిజ్ఞాసుభి ర్ధర్మ మావేద్యం స్వమనీషితమ్. ౨౧

(నియమే) నిమిత్తే. న్యస్తాని త్యక్తాని అశేషభూషణాని యేన, అత ఏవ తైరనావృతత్వాత్ వ్యంజితాశేషేష్వవయవేషు, శ్రీః స్వాభావికీ శోభా యేన, శ్రీమాన్ సముదాయకాంతిమాన్, కుశపాణిః పవిత్రపాణిః, కృతాని ఉచితాని, కర్మాణి యేన. ౧౮

(శిశిరే) సంతాపహరే స్నిగ్ధే చ తారే యయోస్తే అక్షిణీ యస్య. ఏవం భూత ఉర్వీశః సదస్యాన్ సంతోషయన్నివ ఇదం వక్ష్యమాణం వాక్యం ఉక్తవాన్ వాక్యం విశినష్టి. చారుచిత్రపదం-చారూణి చిత్రాణి పదాని యస్మిన్ శ్లక్ష్ణం ప్రసన్నం మృష్టం శుద్ధ మనపశబ్దితం, గూఢం గంభీరాగాధార్థ. మవిక్లవ మవ్యాకులమ్ ౧౯-౨౦

అయ మస్మాన్ ప్రతి సర్వజ్ఞ ఇవ ధర్మానుపదేష్టు ముత్సహత ఇతి బుద్ధ్యా సభ్యా మా క్రుద్ధ్యేయు రితి మనీషయా స్వవాక్యశ్రవణాయ సభ్యాన్ ప్రార్థయతే (సభ్యా ఇతి.) హే సభ్యాః' సభాయా ముపవిష్టాః' అనుపవిష్టాన్ సంబోధయతి ఇహ సత్రభూమౌ య ఆగతా మూర్ఖాశ్చేత్ మామసూయేరన్నిత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి సాధవ ఇతి నాహం జ్ఞః కింతు జిజ్ఞాసుః జిజ్ఞాసితవ్యం విజ్ఞాపయామీ త్యభిప్రాయేణాహ ధర్మం జిజ్ఞాసుభిః, స్వమనీషితం జ్ఞేయం, సత్సు సతాం సమీపే, ఆవేద్యం విజ్ఞాపనీయం, ప్రజానుశాసనవ్యాజేన జిజ్ఞాసైవ క్రియతే న తు యుష్మాన్ప్రతి ధర్మ ఉపదిశ్యత ఇతి భావః ౨౧

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

అహం దండధరో రాజా ప్రజానామివ యోజితః,
రక్షితా వృత్తిదః స్వేషు సేతుషు స్థాపితా పృధక్ ౨౨

తస్య మే తదనుష్ఠానా ద్యానాహు ర్బ్రహ్మవాదినః,
లోకాః స్యుః కామసందోహా యస్య తుష్యతి దిష్టదృక్, ౨౩

య ఉద్ధరేత్ కరం రాజా ప్రజా ధర్మే ష్వశిక్షయన్,
ప్రజానాం శమలం భుంక్తే భగం చ స్వం జహాతి సః. ౨౪

తత్ ప్రజా భర్తృపిండార్థం స్వార్థమేవానసూయవః,

ఇదానీం ప్రజారక్షణాదికం మమాప్యావశ్యక మిత్యాహ (అహమితి త్రిభిః) ధాత్రా భగవతా. ప్రజానాం దండధరత్వేనాహం, యోజితో నియుక్తః, న కేవలం దండధర ఏవ, కింతు రక్షితృత్వేన. ఆజీవికాప్రదత్వేన స్వేషు స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితేషు సేతుషు. ధర్మమర్యాదాసు పృథగసంకరేణ స్థాపయితృత్వేన చ, యోజిత ఇత్యర్థః, ౨౨

క్రిం ప్రజారక్షాదిసాధ్యం ఫలం తత్రాహ (తస్యేతి) బ్రహ్మవాదినః వేదార్థతత్త్వస్య స్వానుష్ఠానే నోపదేష్టారః, ప్రజారక్షణాదినా రాజ్ఞః యాన్ పుణ్యలోకాన్ ప్రాప్యత్వేనాహుః, తే లోకా తస్య ప్రజారక్షణాదినిష్ఠస్య మే తదనుష్ఠానాత్ ప్రజారక్షణాద్యనుష్ఠానాత్. కామసందోహా మత్స్వమీహితకామపూరణా, భవేయుః స్యురితి సంభావనాయాం లిజ్ స్వస్య ముముక్షుత్వేన ప్రాకృతలోకస్య ప్రాప్యత్వాభావాత్, అతోఽర్థమాహ (యస్యేతి) యస్య ప్రజారక్షణాదినిష్ఠస్య, దిష్టదృక్ ప్రజారక్షణాది కర్మసాక్షీ ఈశ్వరః, తుష్యతి తస్మిన్ తుష్టే ముక్తిరపి సులభేతి భావః, ౨౩

అన్యథా త్వనిష్టం స్యాదిత్యాహ (య ఇతి.) యో రాజా ధర్మేషు ప్రజా అశిక్షయన్ కరం స్వామిగ్రాహ్యభాగ ముద్ధరేత్, కరమాత్రం గృహ్ణీయా దిత్యర్థః, తర్హి ప్రజానాం సంబంధి శమలం పాపమేవ, భుంక్తే సః స్వీయం భగం జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదికం చ జహాతీత్యర్థః. ౨౪

(త) త్తస్మాత్ హే ప్రజాః! భర్తుర్మమ పిండార్థం పిండదానవత్ పరలోకహితార్థం స్వార్థం స్వార్థప్రయోజనమేవ, స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మసేవాసూయారహితాః, కురుత అనుతిష్ఠత.

కురుతాధోక్షజధియః తర్హి మేఽనుగ్రహః కృతః ౨౫

యూయం తదనుమోదధ్వం పితృదేవర్షయోఽమలాః,
కర్తుః శాస్తు రనుజ్ఞాతుః తుల్యం యత్ప్రేత్య తత్ఫలమ్. ౨౬

అస్తి యజ్ఞపతి ర్నామ కేషాంచి దర్హసత్తమాః,

అధోక్షజధియః భగవద్విషయకబుద్ధయః, తదర్పణదృష్ట్యేతి యావత్ "తత్కురుష్వమదర్పణమ్" ఇతి స్మృతేః. ౨౫

(యూయం) తన్మదనుశాసన మనుమోదధ్వం, కిమనుమోదనమాత్రసాధ్యం? తత్రాహ కర్తురితి, యత్ యస్మాత్, కర్తుః ప్రయోజస్య శాస్తుః ప్రయోజకస్య అనుజ్ఞాతుః అనుమంతుః తత్రాప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వం ప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వ మనుమంతృత్వమితి వివేకః ప్రేత్యేతి కృదంతయోగాత్ కర్తరి షష్ఠీ, కర్త్రాదిభిః ప్రేత్య పరలోకం ప్రాప్య తుల్యం ఫల మనుభూయతే ఇత్యర్థః ౨౬

అత్ర "యస్య తుష్యతి దిష్టదృక్" కురుతాధోక్షజధియః, ఇతి కర్మణాం భగవ దారాధన రూపత్వ మారాధితాత్, కర్మభి ర్భగవతశ్చ ఫలప్రాప్తి రవగమ్యతే తత్ర నిరీశ్వరవాదినాం కేషాం చిన్మత ఇద ముక్త మనుపపన్న మిత్యుద్భావ్య ఈశ్వరసిసాధయిషయా తత్సద్భావం తావత్ ప్రతి జానీతే (అస్తీతి) తే హి నిరీశ్వరవాదిన ఏవమాహుః ప్రకృతిపురుషాతిరేకే ణేశ్వరాఖ్యః కశ్చిత్ పదార్థో న విద్యతే, ప్రమాణాభావాత్ న తావత్ ప్రత్యక్షం తదవిషయత్వాత్ తస్య నాప్యనుమానం ప్రత్యక్షోపలబ్ధసాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మవిషయత్వే నానుమానస్య ప్రత్యక్షావిషయే తదప్రవృత్తేః నాపి శబ్దః, న తావల్లౌకికః, భ్రమప్రమాదాదిదోషసంస్పర్శసంభావనయా తస్య ప్రామాణ్యానిశ్చయా యోగాత్ నాపి సత్యం జ్ఞాన మనంతం నిష్క్రియం నిష్కలమ్" ఇత్యాదివైదికశబ్దః లోకే వృద్ధవ్యవ హారా దన్యత్ర శబ్దస్య బోధకత్వశక్త్యవధారణాసంభవాత్, వ్యవహారస్య చ కార్యబుద్ధిపూర్వకత్వేన కార్యరూపార్థ ఏవ శబ్దస్య ప్రామాణ్యమితి లౌకికవ్యుత్పత్త్యనుసారేణ వైదిక శబ్దానామపి కార్యేఽస్తు పరత్వేనైవ వ్యుత్పత్తినిశ్చయాత్ సిద్ధరూపే ఈశ్వరే తేషాం ప్రామాణ్యాసంభవాత్, అతి ఏవాస్మత్ఫలప్రాప్తిశ్చాసంభావినీ, న చ "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం" "బ్రహ్మవి దాప్నోతి పర" మిత్యాదికి మాముష్మికం బ్రహ్మోపాసనాత్ తత్ప్రాప్తిరూపం చ ఫలం శ్రుత మితి వాచ్యమ్, తస్య కర్మసు కర్తృభూతస్య ప్రత్యగాత్మనో యాథాత్మ్యవేదనప్రతిపాదనపరత్వాత్ అతః కర్తుః

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

ఇహాముత్ర చ లక్ష్యంతే జ్యోత్స్నావత్యః క్వచిద్భువః. ౨౭

సంస్కారద్వారేణ విద్యాయాః క్రతుశేషత్వా త్తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాదమాత్రం. న చ విచిత్రసృష్ట్యన్యథానుపపత్త్యా ఈశ్వరసిద్ధిః, తతః ఫలసిద్ధిశ్చేతి వక్తుం యుక్తమ్, పుణ్యాపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్మసంస్కృతాయాః ప్రకృతేరేవ పురుషార్థానురూపం విచిత్రపరిణామసంభవాత్. యథా విషాదిదూషితానాం అన్నపానాదీనా మౌషధవిశేషాప్యాయితానాం చ సుఖదుఃఖహేతుభూతపరిణామవిశేషస్య దేశకాలాదివ్యవస్థయా దర్శనం తద్వదితి సంగ్రహః హే సత్తమాః। కేషాంచిదాస్తికానాం మతే యజ్ఞపతిర్నామ యజ్ఞారాధ్యః తత్ఫలప్రదశ్చేశ్వరాఖ్యః కశ్చిదస్తి. తత్ర తావ ద్విచిత్రసృష్ట్యన్యథానుపపత్తిం ప్రమాణయతి (ఇహాముత్ర చేతి) ఇహ లోకే చాముష్మింశ్చ లోకే జ్యోత్స్నావత్యః ప్రకాశబహుళాః భువః విచిత్రా భోగభూమయః తద్భోక్తారో విచిత్రశరీరాశ్చ దృశ్యంతే. ఏతచ్చ దర్శన మీశ్వర మంతరేణానుపపన్నం. యదుక్తం ప్రకృతేరేవ జీవకర్మానుగుణం విచిత్రపరిణామసంభవ ఇతి, నైతదుపపద్యతే సర్వజ్ఞేశ్వరానధిష్ఠితాయాః తస్యా విచిత్రపరిణామాసంభవాత్ యద్యనధిష్ఠితాయా అపి తస్యాః పరిణామః సంభావ్యేత తర్హి ప్రళయదశాయాం తస్యాః విచిత్రపరిణామార్థం ఈశ్వరానపేక్షణాత్ సతతపరిణామస్వభావత్వేన అపరిణామిత్వేనావస్థానం న స్యాత్. ఈశ్వరాధిష్ఠితత్వే తు తస్య సత్యసంకల్పత్వేన విచిత్రసృష్టితదభావా వుపపన్నౌ న చ క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితత్వేన తావుపపన్నావితి వక్తుం శక్యమ్ తేషా మనున్మత్తానాం స్వేచ్ఛయైవ స్వానర్థావహాపుణ్యానుష్ఠానపూర్వకపశుపాదపత్వాదిశరీరాపాదనస్యాసంభవాత్, ఈశ్వరాభ్యుపగమే తు "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం" యతః ప్రవృత్తి ర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్' స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః" "తా నహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపా మ్యజస్ర మశుభాన్ ఆసురీష్వేవ యోనిషు॥" ఇత్యుక్తరీత్యా భగవాన్ పురుషోత్తమోఽవాప్తసమస్తకామః సర్వజ్ఞః సత్యసంకల్పః స్వమాహాత్మ్యానుగుణలీలాప్రవృత్తః ఏతాని కర్మాణి సమీచీనా న్యేతాన్యసమీచీనానీతి కర్మద్వైవిధ్యం సంవిధాయ తదుపాదానోచితదేహేంద్రియాదికం తన్నియమనశక్తిం చ సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానాం సామాన్యేన ప్రదిశ్య స్వశాసనావబోధివేదాఖ్యశాస్త్రం చ ప్రదిశ్య తదుపసంహారార్థం చాంతరాత్మతయానుప్రవిశ్యానుమంతృతయా చ నియచ్ఛన్ తత్ర పుణ్యరూపకర్మకారిణం స్వశాసనానువర్తినం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థకామమోక్షై ర్వర్ధయతి, శాసనాతివర్తినం చ తద్విపర్యయై ర్యోజయతీతి సర్వమేత దుపపన్నం వైచిత్ర్యమితి భావః న చ 'సత్యం జ్ఞాన' మిత్యాదిభిః కర్మాంగభూతప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్యం వివిచ్యతే ఇతి వక్తుం శక్యం కర్తుః ప్రత్యగాత్మనః శుద్ధస్యాశుద్ధస్య చ ఖద్యోతకల్పస్యావిద్యాదిహేయసంబంధయోగస్య అసంభావనీయస్వరూపస్వభావయోః నిరస్తనిఖిలహేయగంధానంతకల్యాణగుణాకరస్వసంకల్పకృతజగదుదయ

మనో రుత్తానపాదస్య ధ్రువస్యాపి మహీపతేః,
ప్రియవ్రతస్య రాజర్షే రంగస్యాస్మత్పితుః పితుః. ౨౮

ఈదృశానా మథాన్యేషా మజస్య చ భవస్య చ,
ప్రహ్లాదస్య బలేశ్చాపి కృత్యమ స్తి గదాభృతా ౨౯

దౌహిత్రాదీ నృతే మృత్యోః శోచ్యాన్ ధర్మవిమోహితాన్,

విభవలయలీలసర్వశ క్తిత్వజ్ఞానానందాదిస్వరూపస్వభావై కాంతయోః శ్రవణాత్ తథాహి "అప హతపాప్మా విరజో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః, తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి త త్తేజోఽసృజత, యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ' ఇతి. న చైషాం వాక్యానాం సిద్ధవస్తుపరత్వాసంభవః యాదృచ్ఛికవ్యుత్ప త్తే రపి శారీరకమీమాంసాయాం సిద్ధాంతితత్వేన కార్యార్థ ఏవ వ్యుత్పత్తిరితి నిర్బంధస్య నిర్నిబంధనత్వాత్ ఫలశ్రుతి రర్థవాదరూపేత్యపి న యుక్తిమత్, అర్థవాదాదేః ప్రతీయమానార్థే తాత్పర్యాభావేఽపి రాత్రి సత్రప్రతిష్ఠాపగోరణశతయాతనాసాధ్యసాధనభావే శర్కరాంజనద్రవ్యపశువిశేషాదే రర్థవాదోక్తస్యాపి వివక్షితత్వాదితి సంక్షేపః ౨౭

కేషాంచి దిత్యుక్త్వా నాస్తికాన్ ప్రదర్శయన్ తేషా మీశ్వరాభ్యుపగమోఽస్తీత్యాహ (మనోరితి.) అస్మత్పితుః పితుః అస్మత్పితామహస్యాంగస్య. ౨౮

అజస్య చతుర్ముఖస్య, భవస్య రుద్రస్య, మన్వాదీనాం గదాభృతా భగవతా కృత్యం కర్మ కర్తవ్యం కర్మ ఫలదానరూపం ప్రయోజన మస్తి, మన్వాదీనాం మతేఽవశ్యం కర్మఫలదాత్రా భవితవ్య మిత్యభ్యుపగత మిత్యర్థః ౨౯

నన్వచేతనస్య క్షణభావినః కర్మణః ఫలప్రదత్వాసంభవేఽప్యపూర్వాఖ్యశక్తికల్పనాద్వారేణ ఫలసాధనత్వం స్యాత్. విధ్యుద్దేశశ్రుతదేవతాయా వా కిమీశ్వరేణేతి చేత్తాశంకాం పరిహరన్ దర్శ యతి. వర్గస్త్రివర్గో ధర్మాదిః స్వర్గో ధర్మఫలం, అపవర్గో మోక్షః-ఏషాం ప్రాయశః ఐకాత్మ్యహేతునా ఏకమాత్మా స్వరూపం యేషాం తేషాం భావ ఐకాత్మ్యమ్. ఏకేనైవ ప్రదేయత్వరూపైకాత్మ్యం తద్రూపేణ హేతునా వర్గాదీనా మేకేనైవ ప్రదేయత్వశ్రవణస్మరణరూపహేతునా ఈశ్వరోఽభ్యుపగతో మన్వాదిభి రిత్యర్థః తథా చ శ్రూయతే "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః తదేవాగ్నిః తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదు చంద్రమాః" ఇత్యాది. స్మర్యతే చ " యో యో

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

వర్గస్వర్గాపవర్గాణాం ప్రాయేణైకాత్మ్యహేతునా ౩౦

యత్పాదసేవాభిరుచిస్తపస్వినా మశేషజన్మోపచితం మలం ధియః
సద్యః క్షిణోత్యన్వహ మేధతీ సతీ యథా పదాంగుష్ఠవినిఃసృతా సరిత్ ౩౧

యాం యాం తనుం భక్తః" "ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యం య ఇచ్ఛేత్" ఇత్యాది అయం భావః—యజ దేవపూజాయా మితి దేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాదిదేవతానామేవ తత్తత్ఫల హేతుతయా తస్మిన్ తస్మిన్నపి వాక్యే వ్యపదేశస్తావత్ దృశ్యతే "వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతి కామో వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయే నోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతి" ఇత్యాదిషు తత్ర హి కామినః సిషాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోపదేశః విధ్యపేక్షిత ఏవేతి నాతత్పరత్వశంకా యుక్తా ఏవ మపేక్షితేఽపి ఫలసాధనత్వప్రకారే శబ్దాదేవావగతే సతి తత్పరిత్యాగే నాశ్రుతాపూర్వాఖ్యశక్తికల్పన మనుపపన్నం, యద్వాయ్వాదీనాం ఫలసాధనత్వం "స ఏవైనం భూతిం గమయతీ"త్యాదినా ప్రతీతం తద్వాయ్వాద్యాత్మనారాధ్యతయా ఫలదాయిత్వేనావస్థితస్య పరమ పురుషస్యైవేతి శ్రూయతే. "ఇష్టాపూర్త" మిత్యాదికా "తదేవాగ్నిస్తద్వాయు" రిత్యాదికా చేతి అతోఽ పూర్వస్య దేవతాయా వా న ఫలసాధనత్వమితి మన్వాద్యుపాదానం ప్రదర్శనమాత్రం న తు పరిగణన మిత్యాశయేనాహ (దౌహిత్రాదీనితి.) ధర్మే విమోహితాన్ ధర్మస్వరూపతదనుష్ఠానతత్సాధనతత్ఫలసాధ నాదిక మజానానాన్ అత ఏవ శోచ్యాన్ మృత్యో ర్దౌహిత్రాదీన్, ఆదిశబ్దః ప్రకారే తత్తత్సదృశానిత్యర్థః. వేనాదీన్ ఋతే వినా సర్వేషాం మతే ఈశ్వరోఽస్తీత్యర్థః ౩౦

ఏవం కేవలకర్మణాం తన్మూలకాపూర్వస్య స్వాతంత్ర్యేణ దేవతాయాశ్చ ఫలసాధనత్వాభావః పరమపురుషస్యైవ సాధనభావశ్చోపపాదితః. ఇదానీం తద్ద్విధిమ్నే తస్య భగవత్పాదారవిందభజనస్యై వానర్థనిరాసకత్వపూర్వకపురుషార్థాపాదకత్వమాహ (యత్పాదేతి) తపః సంతాప ఆధ్యాత్మికాదిః 'తప సంతాపే' ఇతి ధాత్వర్థానురోధాత్ తద్వతాం తాపత్రయాతురాణా మిత్యర్థః, యస్య భగవతః పదయో ర్యా సేవా భక్తిః తస్యా మభిరుచి రహరహః ప్రవర్ధమానా సతీ, అనేకజన్మభిః అనంతజన్మభి, రుపచితం సంవర్ధితం, ధియో మనసః మలం. సద్యః క్షిణోతి క్షపయతి, తమేవ భజతేతి తృతీయేనాన్వయః తత్పాదసంబంధస్యైషమహిమేతి దృష్టాంతేనాహ (యథేతి) యథా తత్పాదాంగుష్ఠవినిఃసృతా సరిత్ గంగా మలం క్షిణోతి తథేత్యర్థః ౩౧

వినిర్ధుతాశేషమనోమలః పుమా నసంగవిజ్ఞానవిశేషవీర్యవాన్,
యదంఘ్రిమూలే కృతకేతనః పునః న సంసృతిం క్లేశవహాం ప్రపద్యతే ౩౨

తమేవ యూయం భజతాత్మవృత్తిభి ర్మనోవచః కాయగుణైః స్వకర్మభిః,
అమాయినః కామదుఘాంఘ్రిపంకజం యథాధికారావసితార్థసిద్ధయః ౩౩

అసావిహానేకగుణోఽగుణోఽధ్వరః పృథగ్విధద్రవ్యగుణక్రియోక్తిభిః,

కిం మలక్షపణసాధ్యం తత్రాహ. (వినిర్ధుతం) నిరస్తమశేషం, మనోమలం యస్య. అసంగో వైరాగ్యమ్. ఇదం సాధనసప్తకోపలక్షణం విజ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యవేదనం తాభ్యాం విశిష్యతే ఇతి విశేషః. అంగభూతజ్ఞానకర్మకృతోపకార ఇత్యర్థః, తదేవ వీర్యం బలం యస్య భక్తియోగస్య సోఽస్యాస్తీతి తథా, యస్య భగవతోఽంఘ్రిమూలే, కృతకేతనః కృతస్థానః తదేక నిరతః, అనేన భక్తియోగస్య విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితత్వం వివక్షితమ్, ఈదృశః పుమాన్ క్లేశవహాం గర్భజన్మజరామరణాదిక్లేశకారిణీం, సంసృతిం పునర్న ప్రతిపద్యతే ౩౨

తస్మాత్ స్వకర్మభిః వర్ణాశ్రమోచితైః పంచమహాయజ్ఞాదిభిః ఆత్మవృత్తిభిః 'శమో దమస్తపః శౌచం క్షాంతి రార్జవ మేవ చ' ఇత్యాదిస్థానోక్తశమాదిభిః మనోవచఃకాయగుణైః ధ్యానస్తుతి పరిచర్యాదిభిః అమాయినో నిష్కపటాః సంతః, కథంభూతం కామం సమీహితం దోగ్ధి ప్రపూరయతీతి కామధుక్ తదంఘ్రిపంకజం యస్య యథాధికారావసితార్థసిద్ధయః అధికర్మణ్యధికృత్య క్రియతే సాధ్యతే ఇతి వ్యుత్పత్తేః యథాధికారం స్వసమీహితం ఫలమనతిక్రమ్యావసితా నిశ్చితా అర్థసిద్ధిః ఫలసిద్ధిః యేషాం తే స్వసమీహితార్థానుసారేణ ఫలసిద్ధి ర్భావినీత్యేవం నిశ్చితబుద్ధయ ఇత్యర్థః, నిశ్చయస్యా ప్యనుష్ఠానోపయోగిత్వాత్ సంశయస్యానర్థావహత్వాత్. తథా చ స్మర్యతే "నాయం లోకోఽస్తి న పరో న సుఖం సంశయాత్మనః, అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి" ఇతి. ౩౩

నను ప్రతికర్మణాం ద్రవ్యదేవతాదిభేదాదేవ భేదః, అన్యథా కర్మైక్యమేవ స్యాత్, తతశ్చ ప్రతినియతసాధనోపసంహారప్రయాసో వ్యర్థః స్యాత్, ఏవం చ కథ మేకదేవతోద్దేశేన సర్వకర్మానుష్ఠానం కురుతేత్యుచ్యతే, తత్రాహ (అసావితి.) అత్ర గుణాధ్వర ఇతి పాఠః, గుణోఽధ్వర ఇతి చ తత్ర వ్యస్తపాఠే గుణ ఇతి చ్ఛేదః, భగవద్విశేషణం హేయగుణరహిత ఇత్యర్థః. అనేకగుణ ఇతి శుభగుణవిధానాత్, సమస్తపాఠే తు అధ్వరవిశేషణం సత్త్వాదిగుణాన్విత ఇత్యర్థః కర్తృద్వారా తదన్వయో బోధ్యః, తత్ర స్వరూపతః స్వరూపేణ విజ్ఞానఘనః విజ్ఞానశబ్దేన అనుకూలా

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

సంపద్యతే௨ర్థాశయలింగనామభి ర్విశుద్ధవిజ్ఞానఘనః స్వరూపతః. ३४

ప్రధానకాలాశయధర్మసంగ్రహే శరీర ఏష ప్రతిపద్య చేతనామ్,
క్రియాఫలత్వేన విభు ర్విభావ్యతే యథానలో దారుషు తద్గుణాత్మకః. ३५

త్మకజ్ఞానం వివక్షితం, ఘనశబ్దేన తస్యైవ సాంద్రత్వమభిప్రేతమ్ విజ్ఞానైకస్వరూప ఇత్యర్థః. అగుణః నిరస్తహేయగుణః. అనేకగుణః అనంతకల్యాణగుణః యో௨సౌ పరమాత్మా స ఏవ పృథగ్విధానేక ద్రవ్యాణి వ్రీహ్యాజ్యపశ్వాదీని గుణాః "శుక్లా మాలభేత, కృష్ణా మాలభేతే" త్యాది విధ్యుద్దేశశ్రుతశుక్లా దయః క్రియాః అవహననావేక్షణాలంబనాదయః, ఉక్తయో మంత్రాః, పృథగ్విధత్వం త్రిష్వప్యన్వే తవ్యమ్ పృథగ్విధద్రవ్యాదిభిః అధ్వరః సన్ అధ్వరస్య ద్రవ్యాదిసంఘాతరూపత్వాత్ ద్రవ్యాదీనాం భగవచ్ఛరీరత్వాత్ అధ్వరరూపో భూత్వేత్యర్థః అర్థాశయలింగనామభిః సంపద్యతే అర్థః అధ్వరప్రయో జనం స్వర్గాదిరూపం ఫలం తస్య ఆశయః ఆశ్రయాణి జలాశయకమలాశయ ఇతి ప్రయోగాత్, లింగా నీంద్రాదిరూపశరీరాణి, నామాని వాచకాగ్నీంద్రాదిశబ్దాః, తైః సంపద్యతే అగ్నీంద్రాదిలింగస్య ఫలా శ్రయత్వం ఫలదానక్రియాయా అగ్నీంద్రాద్యాశ్రితత్వాద్బోధ్యమ్ అధ్వరారాధ్యత్వేన తత్ఫలదత్వేనావగ తేంద్రాదినామరూపాత్మకో భవతీత్యర్థః తథా చ శ్రుతిః "యజ్ఞో వై విష్ణుః, తదేవాగ్నిః తద్వాయుస్త త్సూర్య స్తదు చంద్రమాః" ఇత్యగ్నీంద్రాదిద్వారభేదేన ద్రవ్యాదిభేదేన చ కర్మణాం భేదః అగ్న్యాద్యంత రాత్మతయావసితస్య పరమపురుషస్యైకస్యైవ ఆరాధ్యత్వఫలప్రదత్వాద్యుపపత్తిస్వారస్యతః ఏకదేవతా రాధనత్వ మప్యుపపన్నమితి భావః ३४

ఏవం కర్మ తదారాధ్యదేవతారూపత్వ ముక్తమ్, అథ కర్మభోక్తృజీవరూపత్వం తత్ఫలరూప త్వం చాహ (ప్రధానేతి) ఏష భగవాన్, ప్రధానం ప్రకృతిః. కాల స్తద్గుణక్షోభకః, ఆశయో వాసనా ధర్మః, అదృష్టమేభిః సంగృహ్యతే ఉత్పాద్యత ఇతి తథా, తస్మిన్ శరీరే చేతనాం శబ్దాద్యనుభవరూపం జ్ఞానం ప్రతిపద్య జీవద్వారా ప్రతిపద్యేత్యర్థః, తత్ర జీవాదిభిః సామానాధికరణ్యే చ హేతుః "విభుః య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యుక్తరీత్యా జీవాంతరాత్మతయా௨వస్థానాత్ సర్వజగదుపాదానత్వాత్ ఉపాదానత్వస్య చ భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగిత్వరూపత్వాత్ జీవం ప్రత్యుపాదానత్వేన చ జీవధర్మభూత జ్ఞానసంకోచవికాసరూపవికారాశ్రయత్వస్యాపి జీవద్వారకత్వేన విభోః పరస్య సత్త్వాత్ శబ్దాద్యనుభవ రూపచేతనాం ప్రతిపద్యేత్యుక్తం క్రియాఫలత్వేన స్వర్గాదిరూపతయా. విభావ్యతే నిశ్చీయతే. ఏవం కర్మతదారాధ్యతత్ఫలభోక్తృతత్ఫలరూపత్వముక్తం, తత్ర కర్మాదిగత దోషసంస్పర్శ మాశంక్య తన్నేత్యభిప్రాయేణ దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) దారుషు అనలో௨గ్నిర్యథా తద్గుణాత్మకః దారుగత దైర్ఘ్యవక్రత్వాదిమాన్ ప్రతీయతే తద్వత్ వస్తుత ఏకరూపో௨ప్యనలో௨ధిష్ఠాన వైచిత్ర్యా ద్విచిత్ర ఇవ ప్రతీయతే తథేత్యర్థః, సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యత ఇతి. ३५

అహో మమాఽమీ వితరంత్యనుగ్రహం హరిం గురుం యజ్ఞభుజా మధీశ్వరమ్,
స్వధర్మయోగేన యజంతి మామకా నిరంతరం క్షోణితలే దృఢవ్రతాః. ౩౬

మా జాతు తేజః ప్రభవే న్మహర్ద్ధిభి స్తితిక్షయా తపసా విద్యయా చ,
దేదీప్యమానేఽజితదేవతానాం కులే స్వయం రాజకులాద్ ద్విజానామ్ ౩౭

బ్రహ్మణ్యదేవః పురుషః పురాతనో నిత్యం హరి ర్యచ్చరణాభివందనాత్,

తదేవ మత్ప్రవృత్తాన్ భగవద్భజనే ప్రవర్త్య స్వతః ప్రవృత్తానాం ప్రవృత్త్యభినందనేన ప్రథయతి (అహో ఇతి) యే భూతలే, మామకాః మద్విషయవాపినో జనాః, దృఢవ్రతాః దృఢసంకల్పాః, స్వవర్ణాశ్రమధర్మయోగేన యజ్ఞభుజా మింద్రాదీనా మపీశ్వరం అంతరాత్మానం గురుం హితోపదేష్టారం హరిం స్వాశ్రితదురితహరం నిత్యం భజంతి, తేఽమీ జనాః మమ అనుగ్రహం వితరంతి కుర్వంతి అహో ఇతి హర్షే ౩౬

ఇదానీం భగవద్భక్తిదార్ఢ్యాయ బ్రాహ్మణభక్తిం విధత్తే (మా జాత్విత్యష్టభిః) తత్ర తావత్ బ్రాహ్మణకులస్య రాజకులనిగ్రహావిషయత్వం ప్రార్థయతే మహర్ద్ధిభిః మహత్యశ్చ తా ఋద్ధయః తాభిః యద్రాజకులస్య తేజః తస్మాత్ సకాశాత్ ద్విజానాం కథంభూతానాం అజితో భగవాన్ దేవతా యేషాం తేషాం. కులే జాతు కదాచి దపి, మా ప్రభవేత్ ప్రభావం న కరోతు, కథంభూతే సమృద్ధిభి ర్వినాపి స్వయమేవ తితిక్షాదిభిః దేదీప్యమానే యద్వా రాజకులస్య బ్రాహ్మణకులనిగ్రహవిషయత్వం ప్రార్థయతే, అజితదేవతానాం ద్విజానాం కులే తితిక్షయా ద్వంద్వసహనేన తపసా కృచ్ఛ్రాదినా బ్రహ్మోపాసనయా వా, ఆతిథ్యయా అతిథ్యారాధనయా, చకారాత్ శమదమాదిసంగ్రహః, ఏభి ర్దేదీప్యమానే సతి. తేషాం తేజః, మహర్ద్ధిభిః రాజకులా ద్ధేతోః కదాచిన్మా ప్రభవేత్, మహర్ద్ధిప్రయుక్తగర్వసహితాత్ రాజకులా ద్బ్రాహ్మణకులం కుపితం మా భూదిత్యర్థః కులద్వయ మన్యోఽన్యం యథాయోగ్య మనుగృహ్ణాత్వితి భావః ౩౭

యచ్చరణాభివందనాత్ యేషాం చరణాభివందనాత్, హరి ర్లక్ష్మీం జగత్పవిత్రం యశ శ్చావాప యత్సేవయా చేశ్వరి స్తుష్యతి, తదేవ బ్రహ్మకులం నిషేవ్యతా మితి ద్వయోరన్వయః హరిం విశినష్టి. (బ్రహ్మణ్యదేవః) బ్రాహ్మణసేవాపరాయణానాం మన్వాదీనా మపి దేవః పురాణః పురుష ఇతి, న చైవ మీశ్వరస్య లక్ష్మీయశసః సంబంధస్య సోపాధికత్వప్రసంగః, భగవదితరేషాం యశ ఆదిసంబంధస్య బ్రాహ్మణసేవాయత్తత్వైకకథనమాత్రతాత్పర్యకత్వా దస్య శ్లోకస్యాఽర్థవాదవాక్యస్య స్వార్థే తాత్పర్యాభావాత్, విధేః స్తావకత్వాత్, న చాఽర్థవాదస్య స్వార్థే తాత్పర్యాభావే

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

అవాప లక్ష్మీ మనపాయినీం యశో జగత్పవిత్రం చ మహత్తమాగ్రణీః. ౩౮

యత్సేవయాశేషగుహాశయః స్వరాడ్ విప్రప్రియ స్తుష్యతి కామ మీశ్వరః,
తదేవ తద్ధర్మపరై ర్వినీతైః సర్వాత్మనా బ్రహ్మకులం నిషేవ్యతామ్. ౩౯

సతీతరేషా మపి యశ ఆది సంబంధేఽపి తాత్పర్యం నాస్తీతి వక్తుం శక్యమ్, బ్రాహ్మణసేవావిధ్యపేక్షిత ఫలసమర్పకత్వేన తత్ర తాత్పర్యనిశ్చయాత్ న హ్యసతాగుణేన ప్రరోచనా సంభవతి, న చ పయఃపిబ. శిఖా తే వర్ధితే" ఇతి బాలాద్యుపచ్ఛందనవాక్యే అసతాపి గుణేన ప్రరోచనా దృశ్యత ఇతి వాచ్యమ్. తత్రాపి యద్యసద్యశో నిశ్చయః తర్హ్యప్రవృత్తేః ప్రవృత్త్యర్థప్రరోచనాయా ఏవానుపపత్తేః, తస్మాత్తత్రా సతా మజానానాం బాలానాం పయఃపానాదిప్రవృత్త్యర్థం శిఖావర్ధనాదిక మసదపి ఫలత్వేన కీర్త్యతే, తత్రాసత్త్వం ప్రత్యక్షతోఽవగత మిహ తు మన్వాదిషు బ్రాహ్మణసేవకేషు యశస్సంబంధస్యైవ ప్రత్యక్ష తుల్యశాస్త్రేణాఽవగమా దసతా నిశ్చాయకస్య ప్రమాణాంతరస్యాఽభావాత్ న చ తేషాం తత్సం బధే బ్రాహ్మణసేవాతిరిక్త మదృష్టాంతరమేవ కారణ మితి వక్తుం యుక్తమ్ అదృష్టాంతరస్యాపి స్వస్వవర్ణాశ్రమైకాంతనిత్యనైమిత్తికపూర్వకయాగజన్యత్వాత్ స్వవర్ణాశ్రమధర్మేషు బ్రాహ్మణసేవాయా అప్యనుప్రవిష్టత్వాత్, స్వరాట్ స్వతంత్రః అకర్మవశ్యః తథాపి విప్రప్రియః విప్రాధీనః, బహువ్రీహి షష్ఠీతత్పురుషసమాసద్వయే నాన్యోఽన్యం భృశం ప్రీతివిషయత్వలాభాత్ విషయవైలక్షణ్యాధీనత్వాత్ పారతంత్ర్యస్య స్వతంత్రస్యాపి స్వేచ్ఛయా పారతంత్ర్యోపపత్తేః ఈశ్వర స్తుష్యతి ఈశ్వరస్యాఽకర్మ వశ్యత్వం నామ దేవమనుష్యాదిసజాతీయచేష్టాం కుర్వతోఽపి తచ్చేష్టాయత్తసుఖదుఃఖాద్యస్పర్శిత్వమ్. న చైత ద్విప్రతిషిద్ధమ్, యచ్చేతనం తత్ప్రియుక్తసుఖాద్యస్పర్శనం చేతి విప్రతిషిద్ధమితి శంక్యమ్ స్వార్గనారకవ్యాపారేషు తథాదర్శనాత్, ఏవం చేశ్వరస్య బ్రాహ్మణసేవాతదభావజన్యసుఖాద్యస్పర్శినోఽపి తత్సేవాపరాయణత్వకథనేన ద్విజసేవాయా ఆవశ్యకత్వద్యోతనాయ స్వరాడితి విశేషణమ్ నన్వన్య సేవయాఽన్యః కథం తుష్యేత్? తత్రాహ - అశేషగుహాశయః సేవకసేవ్యయో రుభయోరపి హృదయ గుహాయాం తదంతరాత్మతయా నివిష్టత్వేన సేవాజన్యద్విజాదినిష్ఠప్రీతిరపి ద్విజాదిద్వారాశ్రయః సేవ కనిష్ఠసేవాశ్రద్ధాదిక మవేక్ష్య తుష్యతీత్యర్థః కామం తుష్యతీత్యనేన ద్విజసేవాతోఽధికః తోషహేతు ర్నాస్తీతి ద్యోత్యతే తస్మాత్ ద్విజసేవాయా యశఆదిహేతుత్వాచ్చ తద్ధర్మపరైః ద్విజసేవైకశీలైః తదుపయుక్తం గుణమాహ వినీతైః ఏకవిశేషణోపాదానేన ద్విజప్రసాదేనేతి నియమాంతరేణాన్యో హేతు రనుపేక్షిత ఇతి సూచితం, సర్వాత్మనా కరణత్రయైక్యేన బ్రహ్మకులం నిషేవ్యతామ్. ౩౮-౩౯ -

పుమా ల్లభేతాఽనతివేలమాత్మనః ప్రసీదతోఽత్యంతశమం స్వతః స్వయమ్,
యన్నిత్యసంబంధనిషేవయా తతః పరం కి మత్రాఽస్తి ముఖం హవిర్భుజామ్ ౪౦

అశ్నా త్యనంతిః ఖలు తత్త్వకోవిదైః శ్రద్ధాహుతం యన్ముఖ ఇజ్యనామభిః,
న వై తథా చేతనయా బహిష్కృతే హుతాశనే పారమహంస్యపర్యగుః ౪౧

కించ "ప్రసాదే, సర్వదుఃఖానాం హాని రస్యోపజాయతే, ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే" ఇత్యుక్తరీత్యా సర్వదుఃఖహానిహేతుభూతమనఃప్రసాదనిర్వర్తకత్వాదపి ద్విజసేవైవ కార్యేత్యాహ (పుమానితి) యేషాం బ్రాహ్మణానాం నిత్యసంబంధిరూపసేవయా పుమాన్ అతివేలం శీఘ్రం స్వయమేవ ప్రయత్నాంతరేణైవ ప్రసీదతః ఆత్మనః మనసః శమం శాంతిం లభేత, తతః శాంతమనసః కిమస్తి అసాధ్య మితి శేషః శాంతమనసా అసాధ్యం కించిదపి నాస్తీత్యర్థః కించ హవిర్భుజా మింద్రాదీనాం ముఖం బ్రాహ్మణసేవయైవ తన్ముఖానాం హవిర్భుజాం యజ్ఞారాధ్యదేవానా మపి సేవా కృతా స్యాత్ "బ్రాహ్మణకులం 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖ మాసీత్' ఇతి బ్రాహ్మణకులస్య భగవదావేశావతారస్య బ్రహ్మణో ముఖత్వాత్ తదారాధనేనైవ హవిర్భుక్ అంతరాత్మతయాఽవస్థితః పరమాత్మా తుష్యతీతి బ్రాహ్మణా ఏవాఽన్నాదిభి రారాధ్యా ఇతి భావః. ౪౦

నను అగ్నిముఖా వై దేవాః" ఇతి దేవానా మగ్నిముఖత్వశ్రవణాత్ అగ్నౌ హుతమేవ హవిర్భుక్ అంతరాత్మభూతపరమాత్మప్రీతయే భవిష్యతి తత్రాహ (అశ్నాతీతి) సత్య మగ్నిరపి తన్ముఖమితి, తథాపి తత్త్వకోవిదై ర్బ్రాహ్మణానాం భగవత్ప్రియతమశరీరత్వం జానద్భిః 'న బ్రాహణా న్మే దయితం రూప మేత చ్చతుర్భుజమ్' ఇతి భగవద్వచనాత్ ఇజ్యనామభిః ఆరాధ్యేం ద్రాదినామభిః యస్య బ్రాహ్మణస్య ముఖే శ్రద్ధయా హుతం హవి రనంతో భగవాన్ యథా అశ్నాతి తథా చేతనయా రహితే హుతాశనే అగ్నౌ హుతం నాశ్నాతి, కుత ఏవంభూతోఽసౌ తత్రాహ, పారమహంస్యపర్యగుః పరమహంసా భగవదుపాసకాః తేషాం భావః కర్మ వా పారమహంస్యం జ్ఞాననిష్ఠేతి యావత్, యద్వా చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ స్వార్థే ష్యఞ్. పరమహంసా ఏవ పారమహంస్యాః తాన్ పరిత్యజ్య న గచ్ఛతి తైః పరితో గీయత ఇతి వా అగుః గాఙ్ గతా విత్యస్మాత్ నఞ్పూర్వాత్ గై శబ్ద ఇత్యస్మాద్వా "కుర్భ్రశ్చ" త్యాణాదికసూత్రే ప్రాక్ ప్రత్యయనిర్దేశాత్ ధాత్వంతరాదపి కుప్రత్య యస్యాఽభ్యుపగమాత్ కుప్రత్యయే "ఆతో లోప ఇటి చ" ఇత్యాలోపః న చ తత్రాపి సన్వద్భావస్యాపి విధానాత్ ద్విత్వోత్పత్తిః, బహులగ్రహణా త్తదభావాత్ యద్వా మృగయ్వాదే రాకృతిగణత్వాత్ కుప్రత్యయః 'ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః। జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్" ఇతి భగవద్గీతోక్తరీత్యా నిరతిశయప్రీతివిషయాన్ పరమహంసా నత్యాదరేణాఽపేక్షమాణః తత్రైవ నిత్యం సన్నిహిత ఇతి తత్ సాక్షాత్ స్వముఖే న్యస్తమివ భుంక్తే ఇతి భావః ౪౧

(స్వప్రజాపరిషది పృథుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

యద్బ్రహ్మ నిత్యం విరజం సనాతనం శ్రద్ధాతపోమంగళమౌనసంయమైః,
సమాధినా బిభ్రతి హార్థదృష్టయే యత్రేద మాదర్శ ఇవాఽవభాసతే ౪౨

తేషా మహం పాదసరోజరేణు మార్యా వహేయాఽధికిరీట మాయుః,
యం నిత్యదా బిభ్రత ఆశు పాపం నశ్య త్యముం సర్వగుణా భజంతి ౪౩

గుణాయనం శీలధనం కృతజ్ఞం వృద్ధాశ్రయం సంవృణతే ను సంపదః,

న కేవలం చేతనత్వేన హుతాశనా ద్విశేషః. కింతు వేదతదర్థజ్ఞానానుష్ఠానాదినాపీత్యాహ (యదితి.) యద్ బ్రహ్మకులం విరజం రాగాద్యపేతం భ్రమప్రమాదాదిపురుషదోషవినిర్ముక్తం చ సనాతనం అనాది బ్రహ్మపరం బ్రహ్మ తత్స్వరూపప్రకాశకం వేదం చ శ్రద్ధా ఉపాసనాయా మధ్యయనాధ్యాపనజపపారాయణాదిషు త్వరా ఉపాసనోపయుక్తజ్ఞానకర్మయోగేఽధ్యయనాద్యుపయుక్తకాండవ్రతాదిశ్చ కర్మయోగస్య కృచ్ఛ్రాదిరూపానశనాదిగర్భత్వాత్ తపశ్శబ్దే నాభిధానం యుక్తం మంగళం విరుద్ధాచారః మౌనం వాఙ్నియమః ఆరంభణసంశీలనం చ సంయమః, ధ్యానోపయుక్తశమదమాదిః అధ్యయనాద్యుపయుక్తకరణనియమశ్చ సమాధినా ధ్యానేన ధారణయా చ అర్థదృష్టయే అర్థః పురుషార్థరూపం బ్రహ్మ అభిధేయయజ్ఞోపాసనాశ్చ, తద్దృష్టయే తత్సాక్షాత్కారాయ తదారాధనాయ చ ఇహ అస్మింల్లోకే బిభ్రత్ బిభ్రాణం యత్ బ్రాహ్మణకులం, పునర్బ్రహ్మ విశినష్టి యత్ర బ్రహ్మణి పరస్మిన్ వేదే చ ఇదం విశ్వం పరమాత్మస్వరూపాదికం చ ఆదర్శ ఇవావభాసతే ప్రకాశతే ౪౨

(తేషాం) బ్రాహ్మణానాం పాదసరోజరేణుం హే ఆర్యాః! ఆయుః ఆ అయుః ఇత్యాఙ్ప్రశ్లేషో ఽత్ర బోధ్యః యావజ్జీవ మిత్యర్థః. అధికిరీటం ముకుటోపరి వహేయేతి ప్రార్థనాయాం లిఙ్, కిం తద్వహనసాధ్యం తత్రాహ యం బ్రాహ్మణపాదసరోజరేణుం నిత్యదా బిభ్రతః వహతః పురుషస్య పాపమాశు నంక్ష్యతి అముం వహంతం సర్వగుణా కల్యాణగుణా భజంతి ఆశ్రయంతే ౪౩

తం చ గుణాలయం శుభగుణాశ్రయం, శీలమేవ ధనం యస్య తం, కృత ముపకారం జానాతీతి కృతజ్ఞం, వృద్ధాన్ జ్ఞానాధికాన్ ఆశ్రయతే ఇతి తం, సర్వాః సంపదః వృణుతే వృణీతే లట్

ప్రసీదతాం బ్రహ్మకులం గవాం చ జనార్దనః సానుచరశ్చ మహ్యమ్. ४४

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి బ్రువాణం నృపతిం పితృదేవద్విజాతయః,
తుష్టువు ర్హృష్టమనస స్సాధువాదేన సాధవః ४५

పుత్రేణ జయతే లోకా నితి సత్యవతీ శ్రుతిః,
బ్రహ్మదండహతః పాపో యద్వేనోఽత్యతర త్తమః. ४६

హిరణ్యకశిపుశ్చాపి భగవన్నిందయా తమః,
వివిక్షు రత్యగా త్సూనోః ప్రహ్లాదస్యాఽనుభావతః, ४७

వీరవర్య పితః పృథ్వ్యాః సమాః సంజీవశాశ్వతీః,

"ఆత్మనేపదే ష్వనతః" ఇతి ఝస్యాదాదేశః, "శ్నాభ్య స్తయో రాత" ఇత్యాలోపః సమ్యక్ భజంతే ఉపసంహరంతి బ్రహ్మకులం ద్విజకులం గవాం చ కులం సానుచరః సభక్తః భగవాంశ్చ మహ్యం ప్రసీదతామ్ ४४

ఏవం వదంతం నృపతిం పృథుం, పిత్రాదయః, సాధవః, గుణజ్ఞాః తుష్టమనసః సాధువాదేన సాధు సాధ్వితి వాదేన తుష్టువుః స్తుతవంతః ४५

(స్తుతిమేవాహ) పుత్రేణ లోకాన్ పుణ్యలోకాన్ పితా జయతి సాధయతీతి శ్రుతిః జనశ్రుతిః సత్యవతీ అబాధితా, పుత్రేణేతి పుత్రశబ్దావయవార్థవిషయభూతేనేత్యర్థః పుంసంజ్ఞికా న్నరకాత్ త్రాయతే ఇతి హి పుత్రశబ్దం నిదర్శయంతి యద్యస్మాద్వేనోఽపి తమః నరక మతరత్ ४६

తథా (హిరణ్యకశిపు) రపి భగవన్నిందయా తమో వివిక్షుః ప్రవేశ మాశంకితః "ఆశంసాయాం సన్ వక్తవ్యః" ఇతి సన్నంతాత్ "సనాశంసభిక్ష ఉః ఇత్యుః, సూనోః ప్రహ్లాదస్యానుఽభావతః ప్రభావాత్ తమః నరకం అత్యగాత్ అతిక్రమ్య భగవంత మగాదిత్యర్థః ४७

తస్మాద్ధే వీరశ్రేష్ఠ! పృథివ్యాః పతి స్త్వం శాశ్వతీః సమాః సంవత్సరాన్ సంజీవ

(స్వప్రజాపరిషది పృధుకృతభగవద్ధర్మోపదేశః)

యస్యేదృశ్యఽచ్యుతే భక్తిః సర్వలోకైకభర్తరి ౪౮

అహో వయం హ్యద్య పవిత్రకీర్తే త్వయైవ నాధేన ముకుందనాథాః,
య ఉత్తమశ్లోకతమస్య విష్ణో ర్బ్రహ్మణ్యదేవస్య కథాం వ్యనక్తి. ౪౯

నాఽత్యద్భుత మిదం నాధ తవాఽఽజీవ్యానుశాసనమ్,
ప్రజానురాగో మహతాం ప్రకృతిః కరుణాత్మనామ్. ౫౦

అద్య న స్తమసః పారః త్వయోపాసాదితః ప్రభో,
భ్రామ్యతాం నష్టదృష్టీనాం కర్మభి ర్దైవసంజ్ఞితైః ౫౧

నమో వివృద్ధసత్త్వాయ పురుషాయ మహీయసే,

"కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగే" ఇతి ద్వితీయా, యస్య తవ సర్వలోకానా మేకస్మి న్నద్వితీయే భర్తర్యచ్యుతే ఈదృశీ భక్తిరస్తి. ౪౮

హే పవిత్రకీర్తే! వయం త్వయైవ నాథేన ముకుందనాథాః త్వన్నాథత్వమేవాస్మాకం ముకుందనాథత్వే పర్యవసిత మిత్యర్థః. కుతః యో భవాన్ బ్రహ్మణ్యదేవస్య ఉత్తమశ్లోకస్య విష్ణోః కథాం వ్యనక్తి ప్రకాశయతి. ౪౯

(నాథ) తవ ఆజీవ్యానుశాసనం రాజాన మాజీవం త్యుపజీవ్యాః తేషా మస్మాకం అనుశాసన మితి యదిదం నాద్భుతం, కుతః మహాత్మనాం కరుణాత్మనాం కృపాస్వభావానాం ప్రజాస్వనురాగః ప్రకృతిః స్వభావః ౫౦

హే ప్రభో! దైవసంజ్ఞితైః దైవాపరపర్యాయైః కర్మభిః భ్రమతాం సంసరతాం అత ఏవ నష్టదృష్టీనాం నోఽస్మాకం అధునా త్వయా తమసః నరకస్య, పారః తీర, ముపాసాదితః ప్రాపితః. ౫౧

ఈశ్వరదృష్ట్యా ప్రణమంతి (నమ ఇతి) బ్రాహ్మణజాతి మధిష్ఠాయ క్షత్రం బిభర్తి క్షత్ర మావిశ్య బ్రహ్మకులం బిభర్తి తదుభయ మావిశ్య ఇదం విశ్వం బిభర్తి తస్మై భరణోపయుక్తగుణ

యో బ్రహ్మక్షత్ర మావిశ్య బిభర్తీదం స్వతేజసా. ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, ఏకవింశోఽధ్యాయః

మాహ వివృద్ధ సత్త్వాయ రజస్తమోభ్యా మనభిభూతసత్త్వప్రిమరాయ అత ఏవ మహీయసే పరమ పురుషవిభూతిభూతాయ తుభ్యం నమః. ౫౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకవింశోఽధ్యాయః

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

జనేషు ప్రగృణ త్స్వేవం పృథుం పృథులవిక్రమమ్,
తత్రోపజగ్ము ర్మునయః చత్వారః సూర్యవర్చసః. ౧

తాంస్తు సిద్ధేశ్వరాన్ రాజా వ్యోమ్నోఽవతరతోఽర్చిషా,
లోకా నపాపాన్ కుర్వత్యా సానుగోఽచష్ట లక్షితాన్ ౨

తద్దర్శనోద్గతాన్ ప్రాణాన్ ప్రత్యాదిత్సు రివోత్థితః
ససదస్యాఽనుగో వైన్య ఇంద్రియేశో గుణానివ ౩

గౌరవాద్యంత్రితః సభ్యః ప్రశ్రయానతకంధరః,
విధివత్ పూజయాంచక్రే గృహీతాధ్యర్హణాసనాన్ ౪

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

యదుక్తం భగవతా స్వేన కాలేన గృహోపయాతాన్ ద్రష్టాసి సిద్ధానితి కుమారాగమనం తైశ్చ తత్త్వోపదేశ ఇతి తద్విస్తరేణ వర్ణయితుం కుమారాగమన మాహ మునిః (జనేష్వితి) విపుల పరాక్రమం పృథుం ప్రత్యేవం జనేషు ప్రగృణత్సు వదత్సు సత్సు. సూర్యస్యేవ వర్చో యేషాం తే చత్వారో మునయః తత్రోపజగ్ము రిత్యర్థః లోకాన్ అపాపాన్ కుర్వంత్యా అర్చిషా లక్షితాన్ సన కాదయ ఇతి లక్షితాన్, వ్యోమ్నః ఆకాశా, దవరోహతః తాన్ సిద్ధేశ్వరాన్, సానుగః సభృత్యో రాజా అచష్ట అద్రాక్షీత్. ౧—౨

తేషాం దర్శనేనోద్గతాన్ ప్రాణాన్ పునః ప్రాప్తు మిచ్ఛురివ "ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామంతి యూనః స్థవిర ఆగతేః ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ ప్రతిపద్యతే." ఇత్యయమర్థః సూచితః ప్రాణాస్తావత్ తత్తేజసా క్షిప్తాః ప్రత్యుద్గచ్ఛంతి స్వయ మననుగచ్ఛతః ప్రాణహానిః స్యాదితి భయాదివ ససంభ్రమం సదస్యై రనుగైశ్చ యథా ఇంద్రియేశః క్షేత్రజ్ఞః గుణాన్ శబ్దాదీన్ ఉద్గచ్ఛతీత్యుత్సుక్యే దృష్టాంతః ఉత్థితః. ౩

(గౌరవాత్) యంత్రితః వశీకృతః, సభ్యః ప్రశ్రయేణ వినయేన. నతా కంధరా యస్య సః గృహీత మభ్యర్హణం అర్ఘ్య మాసనం చ యై స్తాన్ యథావిధి పూజయాంచక్రే ౪

తత్పాదశౌచసలిలై ర్మార్జితాలకబంధనః,
తత్ర శీలవతాం వృత్త మాచరన్ మానయన్నివ ౫

హాటకాసన ఆసీనాన్ స్వధిష్ణ్యే ష్వివ పావకాన్,
శ్రద్ధాసంయమసంయుక్తః ప్రీతః ప్రాహ భవాగ్రజాన్. ౬

పృథురువాచ—

అహో ఆచరితం కిం మే మంగళం మంగళాయనాః,
యస్య వో దర్శనం హ్యాసీత్ దుర్దర్శానాం చ యోగిభిః. ౭

కిం తస్య దుర్లభతర మిహలోకే పరత్ర చ,
యస్య విప్రాః ప్రసీదంతి శివో విష్ణుశ్చ సానుగః ౮

నైవ లక్షయతే లోకో లోకాన్ పర్యటతోఽపి యాన్,

(తత్పాదానాం శౌచైః) సలిలైః, ర్మార్జితం క్షాళితం, అలకబంధనం కేశబంధనం యస్య శీలవతాం వృత్తం మానయన్నివ స్వయ మాచరన్. ౫

(హాటకాసనే) స్వధిష్ణ్యే వేదికాయాం పావకానివాసీనా నుపవిష్టాన్ శ్రద్ధాసంయమాభ్యాం తద్వాక్యశ్రవణత్వరా తదుపయుక్తకరణనియమనాభ్యాం సంయుక్తః భవాగ్రజాన్ రుద్రాత్ పూర్వజాన్ సనకాదీన్ ప్రాహ. ౬

ఉక్తమేవాహ (అహో ఇతి దశభిః) హే మంగళాయనాః! మంగళం కిం మే మయా కిం పుణ్యం అహో ఆచరితం కృతం, యతః యస్య మే యోగిభిరపి, దుర్దర్శానాం దుఃఖేనాపి ద్రష్టు మశక్యానాం, వో యుష్మాకం, దర్శన మాసీత్ సుకృత మంతరేణ మాదృశానాం భవద్దర్శనం న సంభావ్యతే ఇత్యర్థః. ౭

కి మస్మద్దర్శనసాధ్యం తత్రాహ-యస్య పుంసః విప్రాః భవాదృశాః శివో రుద్రో, మంగళ రూపో వా విష్ణుశ్చ ప్రసీదతి, తస్య ఇహ పరత్ర వా లోకే కిం దుర్లభతర మస్తి సర్వం సులభ మేవేత్యర్థః. ౮

దుర్దర్శత్వ మేవాహ (నైవేతి) లోకాన్ పర్యటతోఽపి యాన్ యుష్మాన్ లోకోనైవ

యథా సర్వదృశం సర్వ ఆత్మానం యేఽస్య హేతవః. ౯

అధనా అపి తే ధన్యా స్సాధవో గృహమేధినః,
యద్గృహా హ్యర్హవర్యాంబుతృణభూమీశ్వరావరాః ౧౦

వ్యాలాలయద్రుమా వై తేప్యరిక్తాఖిలసంపదః,
యద్గృహాస్తీర్థపాదీయపాదతీర్థవివర్జితాః ౧౧

స్వాగతం వో ద్విజశ్రేష్ఠా యద్వ్రతాని ముముక్షవః,
చరంతి శ్రద్ధయా ధీరా బాలా ఏవ బృహంతి చ. ౧౨

లక్షయతే న పశ్యతి. యథా సర్వదృశం సర్వజ్ఞమాత్మానం. అస్య విశ్వస్య. హేతుభూతాః బ్రహ్మాదయః సర్వేఽపి, న లక్షయంతే తథేత్యర్థః. అస్య హేతవ ఇతి పాఠే తు. హేతవః బ్రహ్మాదయః సర్వే యస్య యత్సంబంధినః యస్య శేషభూతాః తం సర్వజ్ఞ మాత్మానం యథా న లక్షయంతి తథేత్యర్థః ౯

తద్దర్శనేన స్వస్య ధన్యతా మావిష్కరోతి (అధనా ఇతి,) గృహమేధినః అధన్యా అపి యది సాధవః, తర్హి తే ధన్యా ఏవ హి యతః యేషాం, గృహమేధినాం సాధూనాం, గృహాః అర్హాః పూజ్యాః భవాదృశై స్తై, ర్వర్యా వరణీయాః స్వీకార్యాః, అంబు జలం తృణం, భూమిః, ఈశ్వరో గృహస్వామీ అపరే గృహవాసినో భృత్యాదయశ్చ యేషు తథాభూతా భవంతి ౧౦

ఏవ మన్వయముఖేన ధన్యతా మావిష్కృత్య వ్యతిరేకముఖేనా ప్యావిష్కరోతి (వ్యాలేతి) అరిక్తాఖిలసంపదః అరిక్తాః పూర్ణా అఖిలాః సంపదః యేషు తాదృశా అపి, యద్గృహా గృహమేధినాం గృహాః యది తీర్థపాత్ భగవాన్ తత్సంబంధినః తీర్థపాదీయా భాగవతాః తేషాం పాదతీర్థేన వివర్జితా, స్తర్హి ఏతే గృహాః వ్యాలాలయద్రుమాః సర్పావాసచందనద్రుమప్రఖ్యాః ౧౧

ఏవ మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తదాగమనేన స్వస్య ధన్యతా మభిధాయ తేషాం స్వాగతప్రశ్నపూర్వకం స్వాభావికీం ధన్యతా మాహ (స్వాగమితి) హేద్విజశ్రేష్ఠాః వః యుష్మాకం, స్వాగతం కుశలం ఆగతం. కిం భవతా మకుశల మస్తీత్యభిప్రాయః యత్ యస్మాత్, బాలా ఏవ భవంతః ముముక్షవః అత ఏవ ధీరా జితేంద్రియాః సంతః హంతి వ్రతాని చరంతి యద్వా యేషాం వో వ్రతాని, యుష్మాభి ర్దర్శితాన్యే వాన్యముముక్షవః బృహంతి దీర్ఘకాలనిర్వృత్త్యా నివృత్తిధర్మరూప వ్రతాని చరంతి ౧౨

కచ్చి న్నః కుశలం నాథ ఇంద్రియార్థార్థవేదినామ్,
వ్యసనాఽవాప ఏతస్మి౯ పతితానాం స్వకర్మభిః ౧౩

భవత్సు కుశలప్రశ్న ఆత్మారామేషు నేష్యతే,
కుశలాకుశలా యత్ర న సంతి మతివృత్తయః ౧౪

తదహం కృతవిశ్రంభ స్సుహృదో వ స్తపస్వినామ్,
సంపృచ్ఛే భవ ఏతస్మి౯ క్షేమః కేనాఽంజసాభవేత్ ౧౫

వ్యక్త మాత్మవతా మాత్మా భగవా నాత్మభావనః.

కాక్వాఽభిప్రేతకుశలాభావమేవ వ్యంక్తుం స్వస్య తావత్ కుశలాభావం వ్యనక్తి (క్వచిదితి) కి మస్మాకం కుశల మస్తీ త్యర్థః. కథంభూతానాం? హే నాథాః। ఇంద్రియార్థాన్ శబ్దాదీ నేవార్థాన్ పురుషార్థరూపాన్ విదంతీతి తథా తేషా మత ఏవ యస్మి న్నుప్యంతే బీజాని స ఆవాపః క్షేత్రం వ్యసనానా మావాపః సంసారః తస్మిన్ స్వకర్మభిః పతితానామ్ ౧౩

నన్వభ్యాగతానాం నః కుశలం కిం న పృచ్ఛసి? తత్రాహ (భవత్సు కుశలప్రశ్నః నేష్యతే) తత్ర హేతుః, ఆత్మారామేషు బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుభవైకపరేషు నను ఆత్మారామాణాం కదాచిదకుశల సంభావనయా కుశలప్రశ్న ఇష్యతాం తత్రాహ యత్ర ఆత్మారామేషు కుశలాకుశలరూపా మతివృత్తయ ఏవ న సంతి, కుశలాకుశలవిషయచింతనరూపమతివృత్తయో హి సంగకామక్రోధసంమోహాది జననద్వారా సుఖదుఃఖాదిహేతవః అత స్తాసామే వాఽభావాత్ కుతో భవత్స్వకుశలసంభావనేత్యర్థః మతివృత్తీనాం చ సంగాదిద్వారా కుశలనిమిత్తత్వం భగవతా గీతమ్ "ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసః సంగ స్తే షూపజాయతే। సంగాత్ సంజాయతే కామః కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే" క్రోధాత్ భవతి సంమోహః సంమోహాత్ స్మృతివిభ్రమః। స్మృతిభ్రంశా ద్బుద్ధినాశః బుద్ధినాశాత్ ప్రణశ్యతి. ౧౪

(త) త్తస్మాత్ అహం, కృతవిశ్వాసః సన్ తపస్వినాం తాపత్రయాతురాణాం అస్మాకం, సుహృదో యుష్మాన్ ఏతస్మిన్ సంసారే, వర్తమానస్య కేన హేతునా, క్షేమః సుఖం మోక్ష ఇతి యావత్ అంజసా సుఖేన భవేదితి పృచ్ఛామి ౧౫

స్వభక్త్యా నను గ్రహీతుం భగవానేవ భవాదృశరూప శ్చరతీత్యాహ (వ్యక్తమితి.) ఆత్మవతాం "ప్రశంసాయాం మతుప్" ప్రశస్తచిత్తానాం జ్ఞానినా మాత్మా నిరతిశయప్రీతివిషయః ప్రీతిమాంశ్చ.

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

స్వానా మనుగ్రహాయే మాం సిద్ధరూపీ చరత్యఽజః. ౧౬

మైత్రేయ ఉవాచ —

పృథో స్తత్సూక్త మాకర్ణ్య సారం సుష్ఠు మితం మధు,
స్మయమాన ఇవ ప్రీత్యా కుమారః ప్రత్యువాచ హ. ౧౭

సనత్కుమార ఉవాచ —

సాధు పృష్టం మహారాజ సర్వభూతహితాత్మనా,
భవతా విదుషా చాపి సాధూనాం మతి రీదృశీ ౧౮

తథాహి గీతమ్ "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః" ఇతి. ఆత్మశబ్దేనాఽఽత్మత్వ ప్రయుక్తం తదుభయం వివక్షితమ్. ఆత్మాహి నిరతిశయప్రీతివిషయః, స్వశరీరే ప్రీతిమాంశ్చ, ఆత్మ భావనః ఆత్మనః జీవాన్ భావయతి స్వవిషయజ్ఞానప్రదానాదినా సత్తావతః కరోతీ త్యాత్మభావనః, స్వపర యాథాత్మ్యజ్ఞానవిధురా హి జీవాః స్థావరపర్యంతజన్మభిః అసత్ప్రాయాః తానాత్మవతః కరోతీత్యర్థః. సిద్ధాః జ్ఞానినః తద్రూపః తథా చ గీతం భగవతా "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్" ఇతి, అజో భగవాన్ స్వానాం భక్తానా మనుగ్రహాయ స్వాననుగ్రహీతు మిమాం పృథివీం చరతి వ్యక్తం నిశ్చితమ్ ౧౬

ఏవం పృథోః సూక్తం శోభనం వచనం సారం న్యాయ్యం సుష్ఠు గంభీరార్థం, మిత మల్పం మధు శ్రోత్రప్రియం శ్రుత్వా. ప్రీత్యా స్మయమాన ఇవ కుమారః ప్రత్యువాచ ౧౭

తత్ర సత్సంగత్యాదిపరీణాద్యోత్తరోత్తర మహనీహ రభ్యాసాధేయాతిశయసాధనసప్త కానుగృహీతాప్రయాణానువృత్తప్రీతిరూపాపన్నావిచ్ఛిన్నప్రత్యక్షతాపన్నపరిభక్త్యపరపర్యాయ భగవ ద్భక్తియోగ ఏవ క్షేమహేతురితి వివక్షుః తావత్ ప్రశ్న మభినందతి (సాధ్వితి.) హే మహారాజ, భవతా, సాధు సమ్యక్, పృష్టం కథంభూతేన? విదుషాపి తత్త్వహితపురుషార్థజ్ఞానవతాపి, సర్వ భూతహితాత్మనా సర్వభూతహితకరణప్రవృత్తిబుద్ధిమతా, భూతహితార్థమేవ త్వయా పృచ్ఛ్యతే, న తు స్వయం వేత్తుమ్. స్వత ఏవ జ్ఞత్వా దిత్యర్థః భూతహితాచరణమేవ సాధూనాం స్వభావ ఇత్యాహ- సాధూనాం సాధయంతి పరకార్య మితి సాధవః తేషాం గతిః ప్రవృత్తిః ౧౮

సంగమః ఖలు సాధూనాం ఉభయేషాం చ సమ్మతః,
యత్సంభాషణసంప్రశ్నః సర్వేషాం వితనోతి శమ్ ౧౯

అస్త్యేవ రాజన్ భవతో మధుద్విషః పాదారవిందస్య గుణానువాదనే,
రతి ర్దురాపా విధునోతి నైష్ఠికీ కామం కషాయం మల మంతరాత్మనః ౨౦

శాస్త్రే ష్వియానేవ సునిశ్చితో నృణాం క్షేమస్య సధ్య గ్విమృశేషు హేతుః,

---

ఈదృశభూతహితాచరణరూపా సత్సంగతి స్తావ న్మూలకారణ మిత్యాహ (సంగమ ఇతి) ఉభయేషాం బుభుక్షూణాం ముముక్షూణాం చ, స్వసమీహితభోగమోక్షాదేః ప్రథమం సాధూనాం సంగమ ఏవేతి సంమతః, సత్సంగమస్య భోగమోక్షసాధనత్వ ముపపాదయతి యేషాం సాధూనాం సంభాషణ సహితః సంప్రశ్నః సంభాషణసంప్రశ్నః, శాకపార్థివాదిత్వాత్ మధ్యమపదలోపి సమాసః యద్వా సంభాషణావసరే సంప్రశ్నః సమ్యక్ ప్రణిపాతసేవాపూర్వకః స్వర్గాపవర్గసాధనప్రశ్నః సర్వేషా ముభయేషాం స్వర్గాపవర్గసుఖం వితనోతి. సతి సంప్రశ్నే. సాధుభి ర్భోగమోక్షసాధనే ఉపదిశ్యేతే ఇతి సాధూన్ ప్రతి సంప్రశ్నః, శ మపేక్షితం వితనోతీత్యర్థః ౧౯

ఏవం సత్సంగస్య భోగమోక్షప్రథమకారణత్వ ముక్తమ్ తత్ర భోగసాధనత్వమేవ ప్రథమం సత్సంగః, తతః సంభాషణం, తతః ప్రశ్నః, తత స్తత్సాధనయోగాద్యుపదేశః, తతః సాధనోపసంహారేణ యాగాద్యనుష్ఠానం, తతో భోగ ఇతి ఇయం చ ప్రణాడీ ముముక్షోధికృతస్య కర్మణా మల్పాస్థిరఫలత్వనిర్ణయపూర్వకానంతాస్థిరఫలాపాతప్రతీతిః పురుషస్య న వక్తవ్యేతి తా మనాదృత్య సత్సంగతే ర్మోక్షసాధనత్వప్రణాడ్యా ఉపపిపాదయిషుః తావత్ సంగతిః సంభాషణం తతః ప్రశ్నః తతో భగవద్గుణానుశ్రవణం తత స్తత్రానురాగః ఇత్యేతత్పంచకం తావ త్త్వయి సిద్ధ మేవేత్యాహ (అ స్త్యేవేతి.) హే రాజన్ ! మధుద్విషః పాదారవిందయోః, యే గుణాః, తేషా మభివాదనే అనుశ్రవణే సదా రతి ర్భవతోఽ స్త్యేవ. రతి ర స్త్యేవేత్యనేన తత్పూర్వభావిసంగత్యాదిచతుష్టయ మ స్తీత్యర్థాదు క్తం భవతి, తేన వినా రత్యసంభవాత్ అస్తీతి సిద్ధవన్నిర్దేశేన రత్యంతం పంచక మవశ్యం ముముక్షూణాం ప్రథమం సంపాదనీయ మిత్యుక్తం భవతి. యతః రతిః సిద్ధా తతో భ క్త్యంతరం ఉ త్తరో త్తరసాధ్యం సిద్ధప్రాయ మేవే త్యభిప్రాయేణాహ యేతి. యానైష్ఠికీ అవ్యభిచరితా భగవద్గుణానువాదనరతిః అంత రాత్మనో మనసః మలరూపం కషాయం ధాతురాగవ దనివ ర్త్యం పుణ్యరూపం కర్మ కామం భృశం విధునోతి క్షపయతి. ౨౦

రత్యంచరం భావిసాధనజాతం వివక్షుః సాక్షా న్మోక్షసాధనభూతా ఉక్తవిధా భ క్తిరేవేత్యాహ

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

అసంగ ఆత్మవ్యతిరిక్త ఆత్మని దృఢా రతి ర్బ్రహ్మణి నిర్గుణే చ యా. ౨౧

సా శ్రద్ధయా భగవద్ధర్మచర్యయా జిజ్ఞాసయాఽఽధ్యాత్మికయోగనిష్ఠయా,
యోగేశ్వరోపాసనయా చ నిత్యం పుణ్యశ్రవః కథయా పుణ్యయా చ ౨౨

(శాస్త్రేష్వితి) నృణాం మోక్షస్య క్షేమస్య సమీచీనసాధనవిమర్శో యేషు తేషు శాస్త్రేషు సాక్షాత్ నిరపేక్షో హేతుః సాధనం ఇయానేవ సునిశ్చితః, ఏవకారేణ 'తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యు మేతి' ఇత్యుక్తానంతరోపాయత్వం వివక్షితమ్. ఇయా నిత్యుక్తః కోఽసౌ తత్రాహ-నిర్గుణే సత్త్వాదిగుణరహితే ఆత్మని కిం జీవే నేత్యాహ బ్రహ్మణి స్వరూపేణ గుణైశ్చ బృహతి బ్రహ్మణీత్యనేనైవ గుణత్రయరాహిత్యపరత్వం నిర్గుణశబ్దస్య నిశ్చితం యా దృఢా రతిర్యశ్చ ఆత్మవ్యతిరిక్తే ష్వసంగః సంగాభావ శ్చేతీయానేవేత్యర్థః అత్ర రతిశబ్దే నోక్తవిధపరభక్తిజన్యభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారలక్షణపరజ్ఞానజన్యభగవత్ప్రీత్యతిశయరూపా పరమభక్తి ర్వివక్షితా, తస్యాం చ దార్ఢ్యం నామ చాంచల్యరాహిత్యం, చాంచల్యం చ మధ్యే మధ్యే విషయాంతరానుచింతనరూపం తచ్చ విషయాంతరాసక్తిజననద్వారా భక్తివిరోధిచాంచల్యకార్యమపి నిషిధ్యతే. అసంగ ఆత్మవ్యతిరిక్త ఇతి, అత ఏవాత్మవ్యతిరిక్తాసంగస్యాపి పృథగ్వా రత్యా సహ వా ఉపాయత్వభ్రమో న కార్యః ౨౧

ఏవం విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితప్రీత్యతిశయరూపా పరమభక్తిః సాక్షాత్ క్షేమహేతు రిత్యుక్తమ్ ఏవంభూతా పరమభక్తిః కథం నిష్పద్యత ఇతి జిజ్ఞాసాయాం తత్సాధనాన్యుపదిశతి (సేతి.) నిర్గుణే బ్రహ్మణి యా రతిః సదసత్యనాత్మని అసంగశ్చ శ్రద్ధాదిభిః స్యాదితి చతుర్ధేనాన్వయః. అత్ర నిర్గుణ ఇత్యస్య పూర్వవదర్థః, అనాత్మని ఆత్మవ్యతిరిక్తే శబ్దాదివిషయే, తస్య సదసత్త్వం నామ సంనిహితాసన్నిహితత్వం యద్యప్యత్ర శ్రద్ధాదీనా మవశ్యసంపాదనీయత్వాభిప్రాయేణ సంభావిత క్రమాణామపి క్రమ మనాదృత్య తే కథితాః తథాపి క్రమ మాశ్రిత్యైవ వ్యాఖ్యాయతే తత్ర ప్రథమం నిత్యం యోగేశ్వరోపాసనయా యోగేశ్వరా యోగశ్రేష్ఠాః "యోగినా మపి సర్వేషాం మద్గతే నాంతరాత్మనా। శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః" ఇత్యుక్తవిధయా యుక్తతమాః భాగవతాః తేషా ముపాసనా సేవా, తదానుకూల్యేన వృత్తిః, తయా తతః పుణ్యశ్రవఃకథయా పుణ్యశ్రవసః భగవతః కథయా భగవత్పుణ్యశ్రవణేనేత్యర్థః, ఆశ్రయతః స్వతశ్చ పుణ్యరూపత్వఖ్యాపనాయ పుణ్యశ్రవః కథయా పుణ్యయేత్యుక్తం తతః ౨౨

అథేంద్రియారామసగోష్ఠ్యతృష్ణయా తత్సమ్మతానా మపరిగ్రహేణ చ,
వివిక్తరుచ్యా పరితోష ఆత్మన్ వినా హరే ర్గుణపీయూషపానాత్ ౨౩

అహింసయా పారమహంస్యచర్యయా స్మృత్యా ముకుందాచరితాగ్ర్యసీధునా,

(అథేంద్రియారామసగోష్ఠ్యతృష్ణయా) అర్థారామాః అర్థపరాయణాః తైః సహగోష్ఠీ తస్యా యా అతృష్ణా అనాసక్తి స్తయా తేషా మర్థేంద్రియారామాణాం సంమతా అర్థాః కామాశ్చ తేషా మపరిగ్రహేణ భగవద్గుణానుశ్రవణేన చ భగవత ఏవ పురుషార్థరూపత్వ మర్థకామయో స్తద్విపర్యయరూపత్వం జ్ఞాత్వా తయోర్విరక్తః స్యాదితి గుణానుశ్రమాతృష్ణయోః పౌర్వాపర్యం యుక్తమ్, తతః జిజ్ఞాసయా తత్త్వహితపురుషార్థవిదిత్సయా తతః ఆచార్యవత్తయే త్యర్థసిద్ధం, పుమా నాచార్యవానితి వక్ష్యమాణత్వాత్ "ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద ఆచార్యాద్ధ్యేవ హి విదితా విద్యా సాధిష్ఠం ప్రాపత్" ఇతి శ్రుతే రాచార్యవత్తాయా అపి సాధనత్వనిశ్చయాత్, అనేన "పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయాత్, నా స్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్" ఇత్యంతశ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః, తతః ఆధ్యాత్మికయోగనిష్ఠయా ఆచార్యోపదిష్టో భగవదుపాసనాయ ఆధ్యాత్మికో యోగః తస్మిన్ యా నిష్ఠా మననాత్మికా తయా తతః శ్రద్ధయా ఆధ్యాత్మికయోగానుష్ఠానవిషయయా త్వరయా, ఏవం పూర్వకాలసాధనజాతముక్తమ్ అథ సమస్తకాలసాధనజాత ముచ్యతే, అత్ర న పౌర్వాపర్యం, సంభూయ సర్వేషా మనుష్ఠానవిధానాత్, తతః భగవద్ధర్మచర్యయా భగవద్ధర్మా భగవదారాధనైకవేషాః పంచమహాయజ్ఞాదయో నిత్యనైమిత్తికాః తేషాం చర్యా ఆధ్యాత్మికయోగాంగత్వేనానుష్ఠానం తయా పారమహంస్యా పరమహంసానాం సంబంధినీ యా చర్యా బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యానుభవరూపా తయా ఆధ్యాత్మికయోగస్య జ్ఞానకర్మయోగాభ్యాం నిర్వర్త్యత్వాత్ వివిక్తరుచ్యా జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టాన్నాదిషు రుచ్యా ఆత్మన్ ఆత్మని చ యః పరితోష స్తేన ఆత్మానుభవజనితసంతోషమాత్రేణైవ న తు తద్వ్యతిరిక్తసంతోషేణేత్యర్థః, తర్హి కిం భగవద్గుణానుభవజనితసంతోషోఽపి నిషిధ్యతే, నేత్యాహ, హరే ర్భగవతో గుణానుశ్రవణస్మరణరూపం పీయూష మమృతం తస్య పానాత్ వినా తదన్యవిషయానుభవజాతసంతోషాభావేనేత్యర్థః ౨౩

(అహింసయా) భూతసుహృత్త్వేన స్మృత్యా భోజనాద్యయుక్తదశాస్వపి శుభాశ్రయసంశీలనరూపస్మృత్యా తథా భోజనోత్తరాదిదశాసు ముకుంద స్యాచరితాని చేష్టితాని తాన్యేవాగ్ర్యం శ్రేష్ఠం శీధు అమృతం తచ్చరితశ్రవణశ్రావణస్మరణరూపామృతసుఖేనేత్యర్థః యమై ర్బాహ్యేంద్రియనిగ్రహైః అకామై రంతరింద్రియనిగ్రహైః శమై రిత్యర్థః, నియమైః శౌచాచారాదిభిః అనిందయా ఇతరసాధ్యసాధనాదీనా మనిందయా, తన్నిందాయాం చిత్తస్య తత్ప్రావణ్యప్రయుక్తచాంచల్యం స్యాదితి

యమై రకామై ర్నియమై శ్చాప్యఽనిందయా నిరీహయా ద్వంద్వతితిక్షయా చ ౨౪

హరే ర్ముహు స్తత్పరకర్ణపూరగుణాభిధానేన విజృంభమాణయా,
భక్త్యా హ్యసంగః సదసత్యనాత్మని స్యా న్నిర్గుణే బ్రహ్మణి చాఽంజసా రతిః ౨౫

యదా రతి ర్బ్రహ్మణి నైష్ఠికీ పుమా నాచార్యవా న్జ్ఞానవిరాగరంహసా,

భావః, నిరీహయా దేహధారణ్యాదనుపయుక్తచేష్టారాహిత్యేన ద్వంద్వానాం శీతోష్ణాదివ్యాధ్యాదీనాం తితిక్షా సహిష్ణుతా తయా ౨౪

(హరే) ర్భగవతః తత్పరా భాగవతా స్తేషాం కర్ణపూరాః కర్ణాలంకారభూతాః కర్ణేషు ప్రవాహరూపా వా యే గుణాః గుణశబ్దస్య సాపేక్షత్వేఽపి సంబంధిశబ్దత్వాత్ సమాసః, తేషా మభిధానేన విజృంభమాణయా భక్త్యా పరభక్త్యా భగవద్గుణశ్రవణస్మరణాదే రర్థకామవైతృష్ణ్యాత్ తత్త్వహిత పురుషార్థవివిత్సాజననద్వారా ఆహార్యోపసత్తిహేతుత్వాభిప్రాయేణ పుణ్యశ్రవఃకథయా పుణ్యయా చేత్యుక్తమ్. ఉపాసనదశాయా మప్యానందకరత్వాభిప్రాయేణ ముకుందాచరితాగ్ర్యశీధునేత్యుక్తమ్ అత్ర తు ఆప్రయాణానువర్తమానాహరహరభ్యాసాధేయాతిశయదర్శనసమాకారం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యపరభక్తేః తజ్జనితభగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారలక్షణపరజ్ఞానజన్యభగవత్ప్రీత్యతిశయరూపసమాధిపరమభక్త్యాద్యపరపర్యాయరతినిష్పాదకత్వేఽనుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణ హారేరుహు స్తత్పరకర్ణపూరగుణాభిధానేనేత్యుక్తమితి న పౌనరుక్త్యమ్ ౨౫

ఏవం శ్రద్ధాదిసహకృతపరభక్తిజన్యపరజ్ఞానజన్యసమాధ్యపరపర్యాయరతేః క్షేమసాధనత్వ ముపపాద్య కేన ప్రకారేణ రతేః సాధనత్వ మితి వివిత్సాయామాహ (యదేతి) యదా చ బ్రహ్మణి నైష్ఠికీ దృఢా రతిః తదా ఆచార్యవా న్ ఆచార్యానుగ్రహవిషయః పురుషః జ్ఞానవిరాగసహకృతరత్యాత్మకజ్ఞానవేగేన ఉద్రిక్తరత్యేత్యర్థః హృదయం హృత్స్థానం ప్రాప్నువన్ జీవాత్మా "హృది హ్యయమాత్మే"తి శ్రుతేః, పంచాత్మకం పంచభూతాత్మకం జీవకోశం శరీరం అబీజం బీజరహితం, భిన్నాజ్ఞానరూపమూలం యథా తథా, యద్వా ఛిన్నపుణ్యపాపమూలం యథా దహతి సంతాపయతి, అజ్ఞానకృతపుణ్యపాపమూలో హి దేహసంబంధః, దేహసంబంధనిమిత్తాజ్ఞానమూలకపుణ్యపాపాత్మకం కర్మ నిశ్శేషం దహతి, రతిః

దహ త్యవీర్యం హృదయం జీవకోశం పంచాత్మకం యోని మివోత్థితోఽగ్నిః. ౨౬

దగ్ధాశయో ముక్తసమస్తతద్గుణో నైవాఽఽత్మనో బహిరంతర్విచష్టే,
పరాత్మనో ర్యద్ వ్యవధానం పురస్తాత్ స్వప్నే యథా పురుష స్తద్వినాశే. ౨౭

ఆత్మాన మింద్రియార్థం చ పరం యదుభయో రపి,
సత్యాశయ ఉపాధౌ వై పుమాన్ పశ్యతి నాఽన్యదా ౨౮

నిమిత్తే సతి సర్వత్ర జలాదా వపి పూరుషః,

క్షేమసాధన మిత్యర్థః దేహమాశ్రిత్య తిష్ఠతో జీవస్య జ్ఞానార్చిషః స్వాశ్రయదేహదాహే దృష్టాంతమాహ (యోని మివేతి) ఉత్థితః జ్వలితోఽగ్నిః యోని మరణి మివేత్యర్థః, దహ త్యవీర్యమితి పాఠేఽప్యయ మేవార్థః, దేహస్య వీర్యం మలం హి పుణ్యపాపాత్మకం కర్మైవ ౨౬

ఏవం దేహసంబంధనిమిత్తం పుణ్యాపుణ్యరూపం కర్మ నిశ్శేషం దహంత్యా రత్యా ముక్తస్య న పునః పంచాత్మకజీవకోశసంబంధ ఇత్యాహ (దగ్ధాశయ ఇతి.) ఏవం దగ్ధాశయః దగ్ధశరీరః, ముక్తాః సమస్తా గుణా హేయగుణా రాగాదయో యేన సః, ఆత్మనః బహిర్భూతం శరీరమంతః అంతర్భూతం రాగాదిదోషజాతం చ న విచష్టే న పశ్యతి, న పునర్దేహాదిసంబంధం ప్రాప్నోతీత్యర్థః బహిరంతశ్చ విశినష్టి తద్వినాశే దేహవినాశే, పురస్తాత్ సంసృతిదశాయాం పరాత్మనో ర్జీవపరయో ర్యద్ వ్యవధానం వ్యవధాయకం సంబంధజ్ఞానచ్ఛాదకం భవతి తచ్ఛరీరం తజ్జన్యరాగద్వేషాదికం చ న పశ్యతి పరాత్మనోర్యద్ వ్యవధానం పురస్తాదిత్యనేన ముక్తజీవపరయోః సంబంధజ్ఞానప్రచ్ఛాదో నేత్యుక్తం భవతి స్వప్నే యథా దేహం రాగాదికం చ పశ్యతి తద్వదిత్యర్థః దేహాద్యస్థిరత్వేశ్వరసృష్టత్వజ్ఞాపనాయ స్వప్న దృష్టాంతః. ౨౭

కుతో న పశ్యతి. తత్రాహ (ఆత్మానమితి.) ఆత్మానం దేహ మింద్రియార్థం శబ్దాదిక ముభయో ర్దేహేంద్రియార్థయోః యత్పర మన్యత్ భోగోపకరణభోగస్థానాదికం తత్సర్వ మాశయే వాసనాఖ్యే ఉపాధౌ సతి పుమాన్ పశ్యతి నాన్యదేత్యర్థః. వాసనాకరణకలేవరభోగస్థానభోగోపకరణా దిషు ప్రావణ్యమ్. ౨౮

ఏవం ముక్తా వుపాధ్యభావా దౌపాధికదేహా ద్యసంబంధః స్వాభావికజీవసంబంధజ్ఞానసద్భావ శ్చోక్తః సంసృతా వుపాధిసద్భావా జ్జీవసంబంధజ్ఞానాభావ మాహ (నిమిత్త ఇతి) జడం శరీరం

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి భిదాం పశ్యతి నాఽన్యదా ౨౯

ఇంద్రియై ర్విషయాకృష్టై రాక్షిప్తం ధ్యాయతాం మనః,
చేతనాం హరతే బుద్ధేః స్తంబ స్తోయమివ హ్రదాత్. ౩౦

భ్రశ్య త్యనుస్మృతి శ్చిత్తం జ్ఞానభ్రంశః స్మృతిక్షయే,
తద్రోధం కవయః ప్రాహుః ఆత్మాపహ్నవ మాత్మనః. ౩౧

సర్వస్మిన్ జడాదౌ నిమిత్తే శరీరా ద్యుపాధౌ సతి. ఆత్మనః స్వస్య పరస్య పరమాత్మనశ్చ భిదాం సంబంధవిరహం పశ్యతి, అన్యథా ఉపాధ్యభావే ముక్తావిత్యర్థః న పశ్యతి యద్వా భిదాం వైషమ్యం పశ్యతి నాన్యదా శరీరాద్యుపాధివిగమే పరమసామాన్యావిర్భావా న్న వైషమ్యం పశ్యతీత్యర్థః ౨౯

అత్ర దృఢా రతి ర్నైష్ఠికీ రతిరితి అన్తరా విషయాంతరానుచింతనం రతివిరోధీ త్యవ గమ్యతే, తస్య చ విరోధిత్వం సంగాదిజననద్వారేతి సంగః ప్రతిషిద్ధః. అసంగః ఆత్మవ్యతిరిక్తే అసంగః సదసత్యనామాని జ్ఞానవిరాగరంహసేతి తద్విషయచింతనాయాః సంగాదిద్వారా రతివిరోధిత్వ ముపపాదయతి (ఇంద్రియై రిత్యాదినా.) ధ్యాయతాం విషయచింతనం కుర్వతాం, విషయైః శబ్దాదిభిః. ఆకృష్టాని యానీంద్రియాణి తై ర్మన ఆకృష్టం ఆక్షిప్తం సత్ బుద్ధేః పురుషార్థసాధనవ్యవసాయాత్మికాయా బుద్ధేః చేతనాం తత్సంబంధిజ్ఞానం పురుషార్థసాధనవిషయాం వ్యవసాయరూపాం బుద్ధిం వృత్తిం హరతి తత్ర దృష్టాంతః. స్తంబః తీరస్థకుశాదిస్తంబః, కేనచి దాకృష్టో యథా తీరశైథిల్యహేతుతయా హ్రదాత్ తోయ మపి చ్యావయతి తద్వదితి, యద్వా స్తంబో యథా మూలే తోయం హ్రదాదుపహరతి చింతనావిషయశబ్దాదివిషయాక్షిప్తబాహ్యేంద్రియాక్షిప్తమనసి శబ్దాదివిషయేషు అన్యపరే సతి మోక్షతదుపాయా నవసాతుం బుద్ధి ర్నశక్నోతీ త్యుక్తం భవతి ౩౦

ఏవం వ్యవసాయే భగ్నే సతి, అనుస్మృతి రుపాసనం యోగకాలానుసంధానం భ్రశ్యతి తదనుగ్రాహకం కాలాంతరే షూపాస్యసంశీలనరూపం చిత్తం చింతనం చ భ్రశ్యతి ఏవం స్మృతిక్షయే ఉపాసనాక్షయే సతి, జ్ఞానభ్రంశః స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానభ్రంశో భవతి, తద్బోధకం జ్ఞానభ్రంశం కవయః సూరయః, ఆత్మనః ఏవ హేతోః ఆత్మాపహ్నవం ఆత్మన స్తిరోధానం ప్రాహుః, ఉపాసనవిచ్ఛేదా దాత్మరూపస్య భగవచ్ఛేషతయా న విశదావభాస ఇత్యర్థః. తథా చోక్తమ్. "యోఽన్యథా సంత మాత్మాన మన్యథా ప్రతిపద్యతే, కిం తేన న కృతం పాపం చౌరేణాఽఽత్మాపహారిణే"తి ౩౧

నాతః పరతరో లోకే పుంసః స్వార్థవ్యతిక్రమః,
యదధ్యన్యస్య ప్రేయస్త్వ మాత్మనః స్వవ్యతిక్రమాత్. 32

అథేంద్రియార్థాభిధ్యానం సర్వార్థాపహ్నవో నృణామ్,
భ్రంశితో జ్ఞానవిజ్ఞానాద్యేనావిశతి ముఖ్యతామ్ 33

న కుర్యాత్ కర్హిచిత్ సంగం తమ స్తీవ్రం తితీరిషుః,
ధర్మార్థకామమోక్షాణాం యదత్యంతవిఘాతకమ్ 34

తత్రాపి మోక్ష ఏవార్థ ఆత్యంతికతయేష్యతే,
త్రైవర్గ్యోఽర్థో యతో నిత్యం కృతాంతభయసంయుతః. 35

ఏతదేవాహ (నాత ఇతి) ఆత్మనః హేతోః స్వస్య వ్యతిక్రమాత్ స్వస్వరూపాతిలంఘనాత్ స్వస్వరూపం విహాయాఽఽత్మనోఽన్యస్య ప్రేయస్త్వం శబ్దాదివిషయప్రేయస్త్వం యదస్తి అతః పరతరః పుంసః స్వార్థవ్యతిక్రమః స్వపురుషార్థవిరహః లోకే నాస్తి 32

విషయధ్యానతత్సంయోగయోః అనర్థకారిత్వ ముపసంహరతి (అథేంద్రియేతి ద్వాభ్యామ్) అథేంద్రియాణి శబ్దాద్యర్థవిషయాణి శ్రోత్రాదీని తేషా మర్థస్య శబ్దాదేరభిధ్యానం నృణాం సర్వార్థాపహ్నవః సర్వపురుషార్థవిరోధీత్యర్థః, స్వర్గాదిసాధనభూతయాగాదేరపి తదేకమనస్కేన కార్యత్వాత్ సర్వపురుషార్థవిరోధీత్యుక్తమ్, యేన శబ్దాద్యభిధానేన జ్ఞానవిజ్ఞానాద్ భ్రంశితః శాస్త్రజన్యం విజ్ఞాన ముపాసనాత్మకం తయోః సమాహారద్వంద్వః, తస్మాద్ భ్రంశితః ముఖ్యతాం స్థావరతా, మావిశతి ప్రాప్నోతి 33

తీవ్ర మనర్థకృత్తమః అజ్ఞానం, తితీరిషుః తరితు మిచ్ఛుః, కర్హిచిత్ సంగం న కుర్యాత్. యద్విషయాసంజనం ధర్మాదీనా మత్యంతవిఘాతకమ్ 34

ధర్మాదిభిః సాకం మోక్షస్య తుల్యవ న్నిర్దేశాత్ తస్యేతరపురుషార్థసామ్యం వారయతి (తత్రాపీతి) తత్రాపి చతుర్ణాం మధ్యే మోక్షరూప ఏవ పురుషార్థః ఆత్యంతికతయా అత్యంత మతీత్య వర్తమానతయా నిత్యతయేత్యర్థః ఇష్యతే ఇచ్ఛావిషయో భవతి. త్రైవర్గ్యరూపార్థః కృతాంతః కాలః తద్భయసంయుతః 35

పరావరే చ యే భావా గుణవ్యతికరా దను,
న తేషాం విద్యతే క్షేమ మీశవిధ్వంసితాశిషామ్. ౩౬

త త్త్వం నరేంద్ర జగతా మథ తస్థుషాం చ దేహేంద్రియాసుధిషణాత్మభి రావృతానామ్,
యః క్షేత్రవి త్తపతయా హృది విష్వగావిః ప్రత్యక్ చకా స్తి భగవాం స్త మవేహి సోఽస్మి ౩౭

యస్మి న్నిదం సదసదాత్మతయా విభాతి మాయావివేకవిధుతి స్రజి వాహిబుద్ధిః,

---

అనిత్యతా మేవాహ—పరావరే ఉత్కృష్టాపకృష్టరూపా యే భావాః పదార్థా ఆబ్రహ్మ స్తంబ పర్యంతా గుణవ్యతికరాత్ గుణవైషమ్యరూపసృష్టేః, అను పశ్చా ద్భవంతి నతు ప్రళయే అత ఏవ ఈశేన కాలరూపేణ పరమాత్మనా విధ్వంసితా ఆశిషో యేషాం క్షేమో రక్షణం స్థిరత్వ మిత్యర్థః, న విద్యతే ఇత్యర్థః, ౩౬

ఏవ మచిద్వికారాణా మనిత్యత్వ ముక్తం, అథ పారమహంస్యచర్యయే త్యుపక్షి ప్తం ప్రకృతివిలక్షణస్య నిత్యస్యాఽఽత్మస్వరూపస్య భగవదాత్మత్వే నాఽనుసంధాన మాహ (తదితి) తత్ తస్మాత్, హే నరేంద్ర! అసవః ప్రాణాః, ధిషణాత్మశబ్దేన జ్ఞానద్వారభూతం మన ఉచ్యతే దేహేంద్రియప్రాణమనోభి రావృతానాం దేహాద్యాత్మకానా మిత్యర్థః తస్థుషాం స్థావరాణాం, జగతాం జంగమానాం చ, క్షేత్రవిదః క్షేత్రజ్ఞాః, స్థావరజంగమాంతస్థా జీవాః, తపతి అంతరాత్మతయా నియచ్ఛతీతి తపః తస్య భావ స్తత్తా తయా జీవాంతరాత్మతయా, యః హృది స్థితః, ప్రత్యక్ స్వస్మై భాసమానః అనేన పరాచోఽచేతనా ద్వైలక్షణ్యం, విష్వగావిః విష్వక్ సర్వతః ఆవిః ప్రకాశమానః స్వరూపేణ గుణైశ్చ వ్యాపక ఇత్యర్థః అనేన జీవవైలక్షణ్య ముక్తం. భగవాన్ పూర్ణషాడ్గుణ్యః అనేనోభయ వైలక్షణ్య ముక్తం చకాస్తి, స భగవా నహ మస్మీత్యవేహి భగవదాత్మకోఽహ మస్మీతి బుద్ధ్యస్వేత్యర్థః. యద్వా దేహేంద్రియప్రాణమనోభిరావృతానాం స్థావరజంగమదేహస్థచేతనానాం యః క్షేత్రవి త్తే అహంకారమమకారాస్పదే శరీరవి త్తే, తే పాతీతి క్షేత్రవి త్తపః తస్య భావ స్తత్తా తయా జీవరూపతయా పరాగర్థవిలక్షణః ప్రత్యగ్భూతో హృది చకాస్తి. తం జీవాత్మానం స భగవా నస్మీ త్యవేహి భగవదాత్మ కోఽహమితి బుద్ధ్యస్వేత్యర్థః. "త త్త్వమసి, అయమాత్మా బ్రహ్మ" త్యాదివ దయం సామానాధికరణ్యే నాఽనుసంధాననిర్దేశః, శరీరవిషయబుద్ధిశబ్దాదీనాం శరీరిపర్యంతత్వ మాకృతినయేన ఖండో గౌ రిత్యాదివద్ బోధ్యమ్ ౩౭

నను భగవతః క్షేత్రజ్ఞశరీరత్వేన తద్రూపతయోఽవస్థితౌ క్షేత్రజ్ఞగతదోషప్రసక్తిః స్యైవ

తం నిత్యముక్తపరిశుద్ధవిబుద్ధతత్త్వం ప్రత్యూఢకర్మకలిలప్రకృతిం ప్రపద్యే. ౩౮

యత్పాదపంకజపలాశవిలాసభక్త్యా కర్మాశయం గ్రథితముద్గ్రథయంతి సంతః,
తద్వన్న రిక్తమతయో యతయోఽపి రుద్ధస్రోతోగణాస్తమరణం భజ వాసుదేవమ్ ౩౯

కృచ్ఛ్రో మహానిహ భవార్ణవమప్లవేశాం షడ్వర్గనక్రమసుఖేన తితీర్షంతి,
తత్త్వం హరేర్భగవతో భజనీయమంఘ్రిం కృత్వోడుపం వ్యసనముత్తర దుస్తరార్ణమ్ ౪౦

మిత్యాహ (యస్మిన్నితి.) క్షేత్రజ్ఞరూపే మాయావివేకవిధుతిః మాయాయాః సకాశాత్ జీవపరయోః వివేకస్తస్య విధూననహేతుః వివేకజ్ఞానవిరోధిసదసదాత్మతయా కార్యకారణరూపేణ ఇదం దేవమనుష్యాది నానావిధరూపజాతం స్రజి సర్పబుద్ధిరివ విభాతి, జీవతాదాత్మ్యేన ప్రతిభాతీత్యర్థః తం నిత్యముక్తపరిశుద్ధవిశుద్ధతత్త్వం స్వతః ప్రకృతిసంబంధకర్మరహితస్వప్రకాశస్వరూపం తథాపి ప్రత్యూఢకర్మకలిలప్రకృతిం ప్రత్యూఢా అనాదితయా రూఢమూలం యత్కర్మ తేన కలిలా మిశ్రా ప్రకృతిర్యస్య తం. స్వసంస్పృష్టకర్మమిశ్రవాసన మిత్యర్థః, ప్రపద్యే అనుసందధే. యథా నృసింహో భగవాన్ శ్వేత ఇతి నృసింహమూర్తే ర్భగవతః శ్వేతత్వం విగ్రహద్వారకం న త్వవ్యవధానేన ఏవం క్షేత్రజ్ఞరూపస్య భగవతః క్షేత్రజ్ఞద్వారైవ కర్మసంబంధాజ్ఞానాదికం న త్వవ్యవధానేనేత్యర్థః ౩౮

ఏవం క్షేత్రజ్ఞశరీరత్వే నాఽవస్థానం నిర్దోషత్వం చోక్తం, అథ స్వేన రూపేణాఽవస్థితిమాహ (యత్పాదేతి.) యద్వాతుభ్యముపదిష్టభగవద్భక్తియోగం సర్వేఽపి ముముక్షవోఽనుతిష్ఠంతి అతస్త్వమపితమేవానుతిష్ఠేత్యాహ యత్పాదేతి. రిక్తేషు భగవద్వ్యతిరిక్తేషు, మతిః రిక్తమతిః, అభగవదాత్మకత్వబుద్ధిర్వా, న విద్యతే రిక్తమతిర్యేషాంతే నరిక్తమతయః, తమేవ మన్వానా ఇత్యర్థః నిరుద్ధస్రోతోగణాః నిరుద్ధః ప్రత్యాహృతః స్రోతోగణః ఇంద్రియవర్గో యైస్తే సంతః సాధవః యస్య భగవతః పాదపంకజయోః పలాశా ఇవాఽంగుళయస్తేషాం విలాసః కాంతిస్తస్యాః భక్త్యా కర్మ చ ఆశయశ్చ కర్మాశయం వాసనాగ్రథితం స్వసంబంధ ముద్గ్రథయంతి నాశయంతి తస్మాత్ త్వమపి తమేవ అరణం—ఋ = గతౌ కరణే ల్యుట్. స్వప్రాపక మిత్యర్థః. వాసుదేవం భజస్వ భగవద్భక్తి మంతరేణ సంసారార్ణవో దుస్తరః. ౩౯

అతస్తమేవ భజస్వేత్యుపసంహరతి (కృచ్ఛ్ర ఇతి) అప్లవేశా ఈశ్వరాఖ్యప్లవరహితాః, షడ్వర్గనక్రం షడింద్రియవర్గగ్రాహం, భవార్ణవ మిహ దుఃఖేన యే తితీర్షంతి, తేషాం మహాన్ కృచ్ఛ్రః క్లేశః తత్ తస్మాత్ త్వం హరేర్భగవతః భజనీయం సుఖారాధ్య మంఘ్రి ముడుపం ప్లవం, కృత్వా వ్యసనం దుఃఖాత్మకం దుస్తరార్ణం తర్తుమశక్యం భవార్ణవ ముత్తర పారం గచ్ఛ. ౪౦

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

మైత్రేయ ఉవాచ—

స ఏవం బ్రహ్మపుత్రేణ కుమారేణాఽఽత్మమేధసా,
దర్శితాత్మగతిః సమ్యక్ ప్రశస్యోవాచ తం నృపః ౪౧

రాజోవాచ—

కృతో మేఽనుగ్రహః పూర్వం హరిణాఽఽర్తానుకంపినా,
త మాపాదయితుం బ్రహ్మన్ భగవన్ యూయ మాగతాః ౪౨

నిష్పాదితశ్చ కార్త్స్న్యేన భగవద్భి ర్ఘృణాపభిః,
సాధూచ్ఛిష్టం హి మే సర్వ మాఽఽత్మనా సహ కిం దదే. ౪౩

ప్రాణా దారా సుతా బ్రహ్మన్ గృహాశ్చ సపరిచ్ఛదాః,
రాజ్యం బలం మహీ కోశ ఇతి సర్వం నివేదితమ్ ౪౪

(ఆత్మమేధసా) బ్రహ్మవిదా బ్రహ్మపుత్రేణ సనత్కుమారేణ దర్శితా ఆత్మనో గతి స్తత్త్వం యస్య స, నృపః పృథుః, సమ్యక్ ప్రశంసాం కృత్వా తం కుమార మువాచ ౪౧

(ఆర్తానాం) తాపత్రయాతురాణాం అనుకంపినా హరిణా పూర్వం మే మహ్య మనుగ్రహః కృతః. హే బ్రహ్మన్! భగవన్! త మనుగ్రహ మాపాదయితుం నిష్పాదయితుం యూయ మత్రాఽఽగతాః. ౪౨

దయాళుభి ర్భవద్భి ర్యత్ సమీహితం కార్త్స్న్యేన నిష్పాదితం బ్రహ్మోపదేష్ట్రే తుభ్యం మదీయం కిం దేయ మస్తీత్యాహ (సాధూచ్ఛిష్టమితి) ఆత్మనా దేహేన సహ, సర్వం మే మదీయం, సాధూనా ముచ్ఛిష్టం సాధూనా మనుగ్రహలబ్ధమిత్యర్థః. అతో భవదనుగ్రహా ల్లబ్ధం భవద్భ్యః కిం దదే గురుదక్షిణార్థం కిం దదే? న హ్యఽనుగ్రహాత్ పిత్రా దత్తం పున స్తస్మై దీయత ఇత్యర్థః ౪౩

యద్యప్యేవం తథాపి రాజ్ఞే భృత్యేనేవ మయా నివేదితం స్వీకురుతేత్యాహ (ప్రాణా ఇతి.) ప్రాణాః అసవః, రాయః ధనాని, సపరిచ్ఛదాః సోపకరణా గృహా రాజ్యం బలం మహీ కోశః స హ్యాత్మకోశః పద్మాకారత్వాత్ కోశ ఇత్యుక్తమ్ యద్వా కోశః రత్నభాండాదిరూపః, రైశబ్దః తద్వ్యతిరిక్తధనపరః, ఇతిశబ్దః ప్రకారే ఏవంవిధ మన్యత్ సర్వ మపి నివేదితం తుభ్యం మయేతి శేషః. ౪౪

సైనాపత్యం చ రాజ్యం చ దండనేతృత్వ మేవ చ,
సర్వలోకాధిపత్యం చ వేదశాస్త్రవి దర్హతి ౪౫

స్వమేవ బ్రాహ్మణో భుంక్తే స్వం వస్తే స్వం దదాతి చ,
తస్యైవాఽనుగ్రహేణాఽన్నం భుంజతే క్షత్రియాదయః ౪౬

యై రీదృశో భగవతో గతి రాత్మవాదే ఏకాంతతో నిగమిభిః ప్రతిపాదితా నః,
తుష్యం త్వదభ్రకరుణాః స్వకృతేన నిత్యం కో నామ తత్ప్రతికరోతి వినోదపాత్రమ్. ౪౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

త ఆత్మయోగపతయ ఆదిరాజేన పూజితాః,
శీలం తదీయం శంసంతః ఖేఽభూవన్ మిషతాం నృణామ్. ౪౮

నను మద్యోగ్యమేవ మహ్యం సమర్పణీయం, తత్రాహ (సైనాపత్యం) సేనానాయకత్వం, దండనేతృత్వం దండనాయకత్వం. తథా సర్వలోకాధిపత్యం వేదశాస్త్రవి దర్హతి ౪౫

ఏతదేవోపపాదయతి. (బ్రాహ్మణః) స్వమేవ స్వీయమే వాన్నం భుంక్తే స్వీయ మేవ వస్త్రాదికం వస్తే పరిధత్తే దదాతి చ క్షత్రియాదిభ్యః తస్యైవ బ్రాహ్మణస్యైవాఽనుగ్రహేణ లబ్ధ మన్నం క్షత్రియాదయో భుంజతే. ౪౬

సత్యపి స్వత్వే సర్వస్వేనాపి న గురోః ప్రత్యుపకర్తుం శక్య మిత్యాహ (యైరితి) ఆత్మవాదే అధ్యాత్మవిచారే ఏకాంతతో నిశ్చయేన, నిగమిభిః నిగమానుసారిభిః యైర్యుష్మాభిః, ఈదృశీ దుస్తరమహావ్యసనాత్మకసంసారార్ణవనిస్తరణోపాయభూతా, నః అస్మభ్యం ప్రతిపాదితా, తే నిత్య మనల్పకరుణాః భవంతః, స్వకృతేనాఽఽర్తోద్ధరణకర్మణా తుష్యంతు, కో నామ త్వత్కృత ముపకారం ప్రతి స్వయ ముపకరోతి ఉదపాత్రం తోయాంజలిం వినా ఉదకప్రదానపూర్వక మంజలిబంధన మేవ తస్య ప్రత్యుపకార ఇత్యర్థః. ౪౭

ఆత్మయోగం పాంతి అనుష్ఠానానుష్ఠాపనాభ్యా మిత్యాత్మయోగపతయః, స్తే సనకాదయః. ఆదిరాజేన పృథునా. పూజితాః సంతః. తదీయం పృథోః సంబంధి శీలం, ప్రశంసంతః నృణాం మిషతాం పశ్యతాం సతాం ఖే అభూవన్, ఖ మాకాశ మారూఢా ఇత్యర్థః. ౪౮

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

వైన్యస్తు ధుర్యో మహతాం సంస్థిత్యాఽధ్యాత్మశిక్షయా,
ఆప్తకామ మివాఽఽత్మానం మేన ఆత్మ న్యవస్థితః. ౪౯

కర్మాణి చ యథాకాలం యథాదేశం యథాబలమ్,
యథోచితం యథావిత్త మకరోద్ బ్రహ్మసాత్ కృతమ్. ౫౦

ఫలం బ్రహ్మణి విన్యస్య నిర్విషంగః సమాహితః,
కర్మాధ్యక్షం చ మన్వాన ఆత్మానం ప్రకృతేః పరమ్. ౫౧

గృహేషు వర్తమానోఽపి స సామ్రాజ్యశ్రియాఽన్వితః,
నాఽసజ్జతేంద్రియార్థేషు నిరహంమతి రర్కవత్ ౫౨

(ధుర్యః) శ్రేష్ఠో వైన్యస్తు మహతాం సనత్కుమారాదీనాం అధ్యాత్మశిక్షయా హేతుభూతయా యా సంస్థితి ర్నిష్ఠా తయా ఆత్మ న్యేవాఽవస్థితః పరమాత్మోపాసననిష్ఠః ఆత్మాన మాప్తకామ మవాప్తసమస్తకామమివ మేనే. ౪౯

తథా పరమాత్మోపాసనాంగత్వేన దేశకాలాదిక మనతిక్రమ్య కర్మాణి వర్ణాశ్రమోచితాని బ్రహ్మ ణ్యర్పితం భవతి యథా తథా కరోత్. ౫౦

ఏవ ముపాసనాంగత్వేన కర్మయోగ మకరో దిత్యుక్తం, తచ్చ కర్మయోగం ఫలసంగకర్తృత్వత్యాగాత్మయాథాత్మ్యానుభవపూర్వక మకరో దిత్యాహ (ఫలమితి) బ్రహ్మణి ఫలం సంన్యస్య ఫలస్య బ్రహ్మాయత్తతా మనుసంధాయ న తు స్వానుష్ఠీయమానకర్మాయత్తతా మిత్యర్థః. తథా నిర్విషంగః మమేదం కర్మేతి మతిరహితః, అనేన సంగత్యాగ ఉక్తః కర్మాధ్యక్షం కర్మసు కర్తృత్వాభిమానిన మాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం ప్రకృతేః పరం మన్వానః కర్తృత్వాభిమానః ప్రకృతిసంసర్గకృతో న తు స్వభావత ఇత్యేవ మన్వాన ఇత్యర్థః అకరోదితి పూర్వేణాన్వయః. ౫౧

స పృథుః గృహేషు భోగస్థానేషు వర్తమానోఽపి సామ్రాజ్యశ్రియాఽన్వితోఽపి సన్నిహితభోగోపకరణోఽపి, నిరహంమతిః దేహాత్మభ్రమరహితః, అత ఏవ ఇంద్రియార్థేషు వ్యాపృన్నపి నాసజ్జత నాసక్తోఽభూత్. యథా సూర్యః స్వప్రభయా పంకాదిషు వ్యాపృన్నవన్నపి, తైర్నలిప్త స్తథేత్యర్థః. ౫౨

ఏవ మధ్యాత్మయోగేన కర్మా ణ్యనుసమాచరన్,
పుత్రా నుత్పాదయామాస పంచార్చిష్యాత్మసంమతాన్. ౫౩

విజితాశ్వం ధూమ్రకేశం హర్యక్షం ద్రవిణం వృకమ్,
సర్వేషాం లోకపాలానాం దధారైకః పృథుర్గుణాన్ ౫౪

గోపీథాయ జగత్సృష్టేః కాలే స్వేస్వేఽచ్యుతాత్మకః,
మనోవాగ్వృత్తిభిః సౌమ్యైః గుణైః సంరంజయన్ ప్రజాః. ౫౫

రాజేత్యధాన్నామపదం సోమరాజ ఇవాఽపరః,
సూర్యవ ద్విసృజన్ గృహ్ణన్ ప్రతపంశ్చ భువో వసు. ౫౬

ఏవ మధ్యాత్మయోగేన భగవద్భక్తియోగేన, అధ్యయనేన వసతీతివత్ హేత్వర్థే తృతీయా, అధ్యాత్మయోగార్ద మిత్యర్థః యథా ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగపూర్వకం కర్మాణి అనుదేశ కాలానుసారేణ సమాచరన్, అర్చిషి అర్చిర్నామ్న్యాం భార్యాయా మాత్మసమ్మితాన్ ఆత్మతుల్యాన్, సమ్మతానితి పాఠే ఆత్మానుకూలా నిత్యర్ధః. పుత్రానుత్పాదయామాస ౫౩

పుత్రాన్ ప్రతినిర్దిశతి (విజితాశ్వ మిత్యర్ధేన.) విజితాశ్వాదీన్ పుత్రానిత్యన్వయః, సర్వేషా మింద్రాదీనాం పృథక్ ప్రత్యేకం యో యోఽసాధారణో గుణః తాన్ సర్వానేక ఏవ అచ్యుతాత్మనః అచ్యుతస్య పరమాత్మనో యా జగత్సృష్టిః తస్యా గోపీథాయ రక్షణాయ స్వే స్వే కాలే ఉచితకాలే దధౌ దధార ౫౪

మనోవాక్కాయైః సౌమ్యై ర్గుణైశ్చ ప్రజాః సంరంజయన్ రాజేతి నామధేయ మధాత్ దధార. అపరః సోమరాజ ఇవ సోమశ్చాసౌ రాజా చ సోమరాజః స ఇవ లోకరంజనాత్ సోమశ్చంద్రో రాజేతి నామ యథాధాత్ తధేత్యర్థః ౫౫

లోకపాలాసాధారణగుణానుచితకాలేష్వేక ఏవ అధాదిత్యుక్తమ్ తదేవోపపాదయతి (సూర్యవదిత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) భువః వసు ధనం గృహ్ణన్ విసృజన్నసౌ సూర్య ఇవ ప్రాతః ప్రతపన్ ఆజ్ఞాం కుర్వన్ తేజసా అగ్నిరివ దుర్ధర్షః పరై రభిభవితు మశక్యః మహేంద్ర ఇవ దుఃఖేనాపి జేతు మశక్యః. ౫౬

(పృథవే సనత్కుమారకృతః జ్ఞానోపదేశః)

దుర్ధర్ష స్తేజసేవాగ్నిః మహేంద్ర ఇవ దుర్జయః,
తితిక్షయా ధరిత్రీవ ద్యౌరివాఽభీష్టదో నృణామ్ ౫౭

వర్షతి స్మ యథాకాలం పర్జన్య ఇవ తర్పయన్,
సముద్ర ఇవ దుర్బోధ్యః సత్త్వేనాచలరాడివ. ౫౮

ధర్మరాడివ శిక్షయా మాశ్చర్యే హిమవానివ,
కుబేర ఇవ కోశాఢ్యో గుప్తార్థో వరుణో యథా ౫౯

మాతరిశ్వేవ సర్వాత్మా బలేన సహసౌజసా,
అవిషహ్యతయా దేవో భగవాన్ భూతరాడివ. ౬౦

కందర్ప ఇవ సౌందర్యే మనస్వీ మృగరాడివ,
వాత్సల్యే మనువన్నౄణాం ప్రభుత్వే భగవానజః ౬౧

(తితిక్షయా) సహనేన. ధరిత్రీవ అపరాధతితిక్షాసమయే ధరిత్రీతుల్యః, నృణా మభీష్టదానావసరే ద్యౌః స్వర్గ ఇవ పర్జన్య ఇవ, తర్పయన్ నృణాం కామాన్ వర్షతి స్మ. ౫౭

(సముద్ర ఇవ దుర్బోధ్యః) అపరిచ్ఛేద్యః సత్త్వేన, అచలరాడివ మేరురివ, శిక్షాయాం ధర్మరాడివ యమ ఇవ, ఐశ్వర్యే హిమవానివ, హిమవాన్ హి రత్నాకరః. మఘవానివేతి పాఠే ఇంద్ర ఇవ. వరుణ ఇవ గుప్తార్థః గుప్తమంత్రః, మాతారిశ్వా వాయురివ సర్వాత్మా సర్వగః బలేన ఓజసా చ. ౫౮-౫౯

(అవిషహ్యతయా) భగవాన్ భూతరాట్ రుద్ర ఇవ, బలం శరీరబలం, ఓజః ఇంద్రియబలం, మహః దేహకాంతిః, సౌందర్యేణ కందర్ప ఇవ, మృగరాట్ సింహ ఇవ, మనస్వీ స్వైరీ ౬౦

(మనుః) స్వాయంభువః అజః చతుర్ముఖః ప్రభుత్వే బ్రహ్మవాదే వేదవాదే బృహస్పతిరివ ఆత్మవత్త్వే యదధీనం ధనం స హి ధనవాన్ యదధీన ఆత్మా స ఆత్మవాన్. స్వాధీనత్వే ఇత్యర్థః. ౬౧

బృహస్పతి ర్బ్రహ్మవాదే ఆత్మవత్త్వే స్వయం హరిః,
భక్త్యా గోగురువిప్రేషు విష్వక్సేనానువర్తిషు,
హ్రియా ప్రశ్రయశీలాభ్యా మాత్మతుల్యః పరోద్యమే ౬౨

కీర్త్యోర్ధ్వగీతయా పుంభి స్త్రైలోక్యే తత్ర తత్ర హ,
ప్రవిష్టః కర్ణరంధ్రేషు స్త్రీణాం రామః సతామివ ౬౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పృథుచరితే ద్వావింశోధ్యాయః

గోషు గురుషు విప్రేషు చ విష్వక్సేనానువర్తిషు చ భక్తః హ్రియాదిభిః పరార్థోద్యమే ఆత్మతుల్యః నిరుపమః ౬౨

(త్రైలోక్యే) తత్ర తత్ర పురగ్రామాదివాసిభిః పుంభిః ఊర్ధ్వముచ్చైర్గీతయా కీర్త్యా స్త్రీణాం కర్ణరంధ్రేషు ప్రవిష్టః సతాం కర్ణరంధ్రేషు రామః సీతాపతిరివ. ౬౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వావింశోఽధ్యాయః

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

దృష్ట్వాఽఽత్మానం ప్రవయస మేకదా వైన్య ఆత్మవాన్,
ఆత్మనా వర్ధితాశేషస్వానుసర్గః ప్రజాపతిః ౧

జగత స్తస్థుష శ్చాపి వృత్తిదో ధర్మభృత్ సతామ్,
నిష్పాదితేశ్వరాదేశో యదర్థ మిహ జజ్ఞివాన్ ౨

ఆత్మజే ష్వాత్మజాం న్యస్య విరహా ద్రుదతీ మివ,
ప్రజాసు విమనః స్వేకః సదారోఽగా త్తపోవనమ్ ౩

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

ఏవం సర్వగుణసంపన్నః సంపాలితలోకః ఆసీదిత్యుక్తమ్. అథాఽఽత్మజేష్వా రోపితరాజ్యభరః సభార్యః ప్రవిష్టతపోవనః కుమారోపదిష్టాధ్యాత్మయోగనిష్ఠః ప్రాప్తపరమపురుష ఆసీత్ తత్పత్నీ తల్లోక మాగా దితి వదన్ పృథువృత్తాంత ముపసంహరతి మునిః (దృష్ట్వేతి) వైన్యః పృథుః ఆత్మవాన్ స్వర్గస్వారాజ్యాదీనా మల్పాస్థిరత్వజ్ఞానవాన్ ఆత్మానం ప్రవయసం వృద్ధం. దృష్ట్వా తపోవన మగా దిత్యుత్తరేణాఽన్వయః ఆత్మనా స్వేన వర్ధితః అశేషః స్వానుసర్గః స్వవిషయవర్త్యనుసర్గః వ్యష్టిసర్గః యస్య ౧

(జగతః) జంగమస్య తస్థుషః స్థావరస్య చాపి వృత్తిదః జీవికాప్రదః సతాం ధర్మభృత్ నిష్పాదితః ఈశ్వరాదేశః ప్రజాపాలనాదిరూపో యేన యదర్థం యల్లోకపాలనాద్యర్థం, జజ్ఞివన్ జాతః, తత్సర్వం కృత్వేత్యర్థః ౨

(ఆత్మజేషు) ఆత్మజాం పుత్రీకృతాం భూమిం కథంభూతాం విరహాత్ పృథోః విశ్లేషాత్, రుదతీమివ స్థితాం విన్యస్య, ప్రజాసు విమనఃసు చింతాతురాసు సతీషు, సదారః సభార్యః, ఏకః అసహాయః. ౩

తత్రాప్యదాభ్యనియమో వైఖానససుసమ్మతే,
ఆరబ్ధ ఉగ్రతపసి యథా స్వర్విజయే పురా ౪

కందమూలఫలాహారః శుష్కపర్ణాశనః క్వచిత్,
అబ్భక్షః కతిచి త్పక్షాన్ వాయుభక్ష స్తతః పరమ్ ౫

గ్రీష్మే పంచతపా వీరో వర్షా స్వాసారషా ణ్మునిః,
ఆకంఠమగ్నః శిశిరే ఉదకే స్థండిలేశయః ౬

తితిక్షు ర్యతవా గ్దాంత ఊర్ధ్వరేతా జితానిలః,
ఆరిరాధయిషుః కృష్ణ మాచర త్తప ఉత్తమమ్ ౭

తేన క్రమానుసిద్ధేన ధ్వస్తకర్మమలాశయః,
ప్రాణాయామైః సన్నిరుద్ధషడ్వర్గ శ్ఛిన్నబంధనః ౮

(తత్ర) తపోవనే, ఉపాత్తాః స్వీకృతాః, ఆత్మనో నియమాః శమదమాదయో యేన "అక్షోభ్య నియమ" ఇతి పాఠే, విఘ్నై ర్నాశయితు మశక్యా నియమా యస్య, వైఖానసానాం వానప్రస్థానాం సుసమ్మతే ఉగ్రే తపసి ఆరబ్ధః ప్రవృత్తః. కర్తరి క్తః స్వస్య ధరామండలస్య విజయే పూర్వం యథా మహతా యత్నేన ప్రవృత్తః. ౪

ఉగ్రం తపో వర్ణయతి (కందమూలేతి త్రిభిః) కందాద్యలాభే కదాచిత్ తృణాశనః యద్వా కాంశ్చిత్ పక్షాన్ కందాద్యాహారః, కాంశ్చిత్ తృణాద్యశనః, కాంశ్చిదబ్భక్షః, తతః వాయుభక్ష ఏవ ౫

(గ్రీష్మే) ఋతౌ చతుర్దిక్షు చత్వారోఽగ్నయః ఉపరి సూర్య స్తేషాం తపస్తాపో యస్య, వర్షాసు ఋతౌ ఆసారం ధారాసంపాతం సహతే ఇత్యాసారషాట్ మునిః తదా శుభాశ్రయసంశీలన పరః, శిశిరే ఋతౌ ఉదకే ఆకంఠమగ్నః స్థండిలేశయః దర్భాదిభిః పరిస్తృతభూమిశయః ౬

(తితిక్షుః) శీతోష్ణాదిసహః. యతవాక్ మౌనవ్రతః, దాంతః దమయుక్తః. ఊర్ధ్వరేతాః శాంతః జితానిలః జితప్రాణః, ఏవం భూతః కృష్ణం భగవంత. మారిరాధయిషుః ఏవంవిధ ముత్తమం తప ఆచరత్. ౭

క్రమానురుద్ధేన శనైః శనైః ప్రాప్తేన తేన తపసా ధ్వస్తాని కర్మాణి యస్య, ప్రాణాయామైః అమలః ఆశయోఽన్తఃకరణం యస్య, సన్నిరుద్ధః ప్రత్యాహృతః షడింద్రియవర్గో యేన, ఛిన్నాని బంధనాని వ్యసనాని యస్య ౮

(పృథోర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః, అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

సనత్కుమారో భగవాన్ యదాహాధ్యాత్మికం పరమ్,
యోగం తేనైవ పురుష మభజత్ పురుషర్షభః. ౯

భగవద్ధర్మిణః సాధోః శ్రద్ధయా యతతః సదా,
భక్తి ర్భగవతి బ్రహ్మ ణ్యనన్యవిషయాఽభవత్ ౧౦

తస్యానయా భగవతః పరికర్మశుద్ధసత్త్వాత్మన స్తదను సంస్మరణానుపూర్త్యా
జ్ఞానం విరక్తి మదభూ న్నిశితేన యేన చిచ్ఛేద సంశయపదం నిజజీవకోశమ్ ౧౧

ఛిన్నాన్యధీ రధిగతాత్మగతి ర్నిరీహ స్తత్తత్యజేఽచ్ఛినదిదం వయునేన యేన,

(సనత్కుమారో) య ముత్కృష్ట మాధ్యాత్మికం యోగ మాహ తేనైవ యోగేన పురుషర్షభః పృథుః పురుషం పరమపురుష మభజత్. ౯

భగవద్ధర్మిణః నివృత్తధర్మేణ శ్రద్ధయా, యతతః యత్నం కుర్వతః సాధోః పృథోః భగవతి పూర్ణషాడ్గుణ్యే బ్రహ్మణి, అనన్యవిషయా అవ్యభిచారిణీ భక్తి రభవత్. ౧౦

(భగవత్కర్మణా) పరిచర్యయా శుద్ధసత్త్వాత్మనః శుద్ధసత్త్వమనసః తస్య భగవతః సంస్మరణం పూర్వోక్తమభక్తిః తస్యాఽనుపూర్తిః పరిపూర్ణతా తయా జాతం యత్జ్ఞానం విరక్తి శ్చోదభూత్, కీదృశం జ్ఞానం, యేన నిశితేన జ్ఞానేన సంశయపదం సంశయస్థానం నిశ్చేతు మశక్య స్వరూపం జీవకోశం ప్రకృతితత్త్వం చిచ్ఛేద స్వస్మి న్నసంబద్ధ మకరో త్తాదృశం జ్ఞాన మభూ దిత్యర్థః ౧౧

(ఛిన్నాన్యధీః) ఛిన్నప్రకృతిధీః దేహాత్మబుద్ధిరహితః, అధిగతా ఆత్మగతి రాఽఽత్మస్వరూప మధ్యాత్మం యేన. అత ఏవ నిరీహః నిర్వ్యాపారః యేన వయునేన జ్ఞానేన, ఇదం ప్రకృతిసంబంధ మచ్ఛిన త్తదపి జ్ఞానం. తత్యజే తత్యాజ, అనిత్యం జడం శరీర మనుసంధాయ, తదన్యోఽస్మీతి హి వివేకజ్ఞాన ముదేతి తత్ర శరీర మపి ప్రతిసంబంధితయా బుద్ధిస్థం స్యాత్ యోగకాష్ఠాయాం బ్రహ్మాత్మని సాక్షాత్కృతే దేహప్రతిసంబంధితయా జ్ఞానాభావాత్ తత్యజ ఇత్యుక్తమ్ న హి కేవలం ఘట ఇత్యనుభవే ఘటాన్య ఇతి ప్రతిసంబంధితయా జ్ఞాన మనువర్తతే తద్వదిత్యర్థః, ఏవ

తావన్న యోగగతిభి ర్యతి రప్రమత్తో యావ ద్గదాగ్రజకథాసు రతిం న కుర్యాత్ ౧౨

ఏవం స వీరప్రవరః సంయోజ్యాఽఽత్మాన మాఽఽత్మని,
బ్రహ్మభూతో దృఢం కాలే తత్యాజ స్వం కళేవరమ్ ౧౩

సంపీడ్య పాయుం పార్ష్ణిభ్యాం వాయు ముత్సారయఞ్ఛనైః,
నాభ్యాం కోష్ఠే ష్వవస్థాప్య హృదురఃకంఠశీర్షణి ౧౪

ఉత్సర్పయం స్తు తం మూర్ధ్ని క్రమేణాఽఽవేశ్య నిఃస్పృహః,
వాయుం వాయౌ క్షితౌ కాయం తేజ స్తేజ స్యయూయుజత్. ౧౫

మేకాగ్రతాయాం హేతు మాహ (తావదితి.) భగవత్కథాసు రతిం యావన్న కరోతి, తావద్యోగగతిభి రప్రమత్తో న భవతి, అశ్రుతభగవత్కథానాం ప్రమాదః స్యాదేవ అన్య భగవత్కథారతిత్వా న్న ప్రమాద ఇత్యర్థః ౧౨

స వీరశ్రేష్ఠః పృథుః, ఆత్మాన మాత్మని పరమాత్మని, సంయోజ్య సమర్ప్య స్వతః సిద్ధ మపృథక్సిద్ధసంబంధ మనుసంధాయేత్యర్థః. ఆవిర్భూతగుణాష్టకతయా బ్రహ్మప్రకారం ప్రాప్తః అభ్యుపగతప్రారబ్ధావసానకాలే స్వశరీరం తత్యాజ, బ్రహ్మభావప్రాప్తేః కలేవరానంతర్భావిత్వేఽపి సిద్ధవ దభిప్రాయకృతః పూర్వకాలనిర్దేశః ౧౩

కలేవరత్యాగపూర్వకబ్రహ్మభావప్రాప్తిప్రకార మేవోపపాదయతి (సంపీడ్యేతి) గుల్ఫాభ్యాం పాయుం గుదం సంపీడ్య సన్నిరుధ్య, మూలాధారా ద్వాయుం శనై రుత్సారయన్, ఊర్ధ్వం నయన్, నాభ్యా మవస్థాప్య, తతః హృదయాదిషు కోష్ఠేషు స్థానేషు అవస్థాప్య, హృదయాదీనాం ద్వంద్వైక్యం ప్రాణ్యంగత్వాత్. తత్ర శీర్షం భ్రూమధ్యం "భ్రువోర్మధ్యే ప్రాణ మావేశ్య సమ్య" గితి శ్రుతేః ౧౪

తం చ తతః మూర్ధ్ని బ్రహ్మరంధ్రే ఉత్సర్పయన్ ఊర్ధ్వం నయన్, క్రమేణ బ్రహ్మరంధ్రే చావేశ్య, నిస్పృహః అణిమాద్యైశ్వర్యకైవల్యాదిషు స్పృహారహితః, యద్యపేక్షా స్యాత్ యోగిన స్తదైశ్వర్యాదికమపి స్యాత్ ఇతి స్పృహా నిషిధ్యతే, వాయుం స్వదేహస్థం వాయౌ మహాభూతే, కాయం దేహరూపపృథివీం క్షితౌ మహాభూతే ఏవ మగ్రేఽపి అయూయుజత్ లీన మభిసంహితవాన్. ౧౫

(పృథో ర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః, అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

ఖా న్యాకాశే ద్రవం తోయే యధాస్థానం విభాగశః,
క్షితి మంభసి తత్తేజ స్యదో వాయౌ నభ స్యముమ్ ౧౬

ఇంద్రియేషు మనస్తాని తన్మాత్రేషు యథోద్భవమ్,

(ఖాని) ఇంద్రియాధిష్ఠానాని దేహవివరాణి. ద్రవం దేహస్థం జలం, తోయే మహాభూతే యధాస్థానం యథాకారణం విభాగశః అసంకరేణ, ఏవం దేహస్థభూతాంశానాం మహాభూతసమష్టితయాఽనుసంధానముక్తమ్ అథ పృథివ్యాదితత్త్వానా ముత్పత్తిక్రమేణ లయానుసంధాన ముచ్యతే - క్షితిం భూత మంభసి మహాభూతే అయూయుజ దిత్యనుషంగః, తత్ అంభః మహాతేజసి అదస్తేజః వాయౌ **అముం నభసి ఆకాశే.** ౧౬

తదేవం తామసాహంకారకార్యాణా మాకాశపర్యంతం లయ ముక్త్వా సాత్త్వికాహంకార కార్యాణాం లయానుసంధాన మాహ (ఇంద్రియేషు మన ఇతి) సవికల్పకజ్ఞానే మనస ఇంద్రియై రాఽఽకర్షణాత్ తేషు లయానుసంధాన ముక్తం న తు తత్కార్యత్వాత్ వైకారికత్వా న్మనసః యదుక్తం గీతాసు "ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే" ఇతి. అత్రాపి ఇంద్రియై ర్విషయాకృష్టై ర్వ్యాకష్టం ధ్యాయతాం మన ఇతి తానీంద్రియాణి తన్మాత్రేషు, అత్రాపీంద్రియాణాం వైకారిత్వేఽపి తేషాం శబ్దాదితన్మాత్రై రాకర్షణాత్ తన్మాత్రేష్విత్యుక్తమ్ అయ మర్థః- తామసాహంకారకార్యాణాం పృథివ్యాదీనా మాకాశపర్యంతం లయ మభిధాయ తద్ధర్మాణాం గంధాదితన్మాత్రాణా మింద్రియాకర్షకత్వేన ఇంద్రియాణాం చ మనస ఆకర్షకత్వేన చ మన ఇంద్రియార్థానా ముత్తరోత్తరాను వర్తిత్వేన కార్యకారణయో రివ ప్రదర్శయితుం లయానుసంధానకీర్తన మపి పరమార్థత ఇంద్రియాణాం వైకారికేఽహంకారే ఆకాశస్య సశబ్దస్య భూతాదౌ లయ ఇతి వివేకః. తైజసస్య తు అహంకారస్య వైకారికభూతాద్యో రనుగ్రాహకత్వమాత్రమేవ న తు కార్యాంతర మస్తి ఇతి న తత్కార్యలయ ఉక్తః యథోద్భవం యథాప్రవృత్తి మన ఆదీనా ముత్తరోత్తరాధీనప్రవృత్తికత్వాత్ ఇంద్రియేషు నభ ఇత్యపి పాఠో దృశ్యతే. నభః ఆకాశం శబ్దాదితన్మాత్రేషు ఇంద్రియవిషయేషు విషయే తద్వ్యాప్తిబద్ధ ఉపచారాత్ ప్రయుక్తః, భూతానాం తన్మాత్రేషు యథోద్భవం లయ ఇత్యర్థః తాని తన్మాత్రాణి యథోద్భవ ముద్భవ మనతిక్రమ్య ఉద్భవత్యస్మా దిత్యుద్భవః కారణే భూతాదావిత్యర్థః భూతాదిశబ్దో వైకాకరితైజసయోరపి ప్రదర్శనార్థః అత ఏవ బహువచనం తదయమర్థః భూతాది. వైకారికతైజసనామని ఉపసంహృతకార్యాణి ఉత్కృష్య ఆత్మని ఆత్మా చిత్తం తదనుగ్రాహకే

భూతాది నాముా న్యుత్కృత్య మహత్యాఽఽత్మని సందధే. ౧౭

తం సర్వగుణవిన్యాసం జీవే మాయామయే న్యధాత్,
తం చానుశయి మాత్మస్థ మసా వనుశయీ పుమాన్,
జ్ఞానవైరాగ్యవీర్యేణ స్వరూపస్థోఽజహాత్ ప్రభుః ౧౮

అర్చిర్నామ మహారాజ్ఞీ తత్పత్న్యనుగతా వనమ్,
సుకుమా ర్యతదర్హా చ యత్పద్భ్యాం స్పర్శనం భువః ౧౯

మహ త్తత్త్వే సందధే అనుసంహితవాన్. భూతాదినా సముత్కృష్యేతి పాఠే తాని తన్మాత్రాణి భూతాదినా తామసాహంకారేణ కారణభూతేన సహ సముత్కృష్య తస్మిన్ విలాప్య ఇత్యర్థః లయస్య కారణ వస్తునా సహ సంశ్లేషరూపత్వాత్ సాహిత్యవివక్షయా తృతీయా. తం భూతాదిం మహతీత్యన్వయః. ౧౭

(తం) మహాంతం సర్వగుణవిన్యాసబీజే గుణవైషమ్యహేతుభూతే మాయామయే ప్రధానే న్యధాత్, స్వార్థే మయట్, తం సర్వగుణవిన్యాసం జీవే మాయామయ ఇతి పాఠే తు తం మహాంతం సర్వేషాం గుణానాం కార్యాణాం విన్యాసః స్థితి ర్యస్మిన్ తత్ప్రధాన మవ్యక్తం ప్రతిన్యధాత్ ప్రధానే న్యధా దిత్యర్థః. తచ్చావ్యక్తం మాయామయే అచిత్సమష్టిసంసృష్టే జీవే న్యధా దిత్యర్థః "మహానవ్యక్తే లీయతే అక్షర మవ్యక్తే లీయతే" ఇతి శ్రుత్యనురోధాత్, అనుశయో భుక్తశిష్టం కర్మ తద్వా ననుశయీ పూర్వం సంసృతిదశాయా మనుశయీ క్షీణప్రాయదోష ఇత్యర్థః పుమాన్ జీవః అసౌ పృథుః త మచిత్స మష్టిసంసృష్టం ఆత్మస్థం స్వస్వరూపస్థం నితరాం ప్రకృతిసంబంధవియుక్త మనుసంహితవానిత్యర్థః. తతో జ్ఞానవైరాగ్యబలేన అనుశయం భుక్తావశిష్టం పూర్వోత్తరభేదేన సంచితానభ్యుపగతబుద్ధి పూర్వకభేదేన చ భిన్నం పుణ్యపాపాత్మకం కర్మ అజహాత్ అత్యాక్షీత్ తతః ప్రభు రకర్మవశ్యో భూత్వా స్వరూపస్థః పరమాత్మాత్మకావిర్భూతగుణాష్టకః స్వస్వరూపేణావస్థితోఽభూ న్ముక్తోఽభూదిత్యర్థః ౧౮

అథార్చిర్నామ్నీ పృథోః పత్నీ మహారాజస్య స్త్రీ సుకుమారీ అతదర్హా వనగమనాదిక్లేశ మనర్హాంత్యపి పతిమనుసృత్య వనం గతా ప్రవిష్టా అతదర్హత్వ మేవాహ - యస్యా అర్చిషః పద్భ్యాం భువః స్పర్శనం పద్భ్యాం భువ మప్యస్పృశంతీ మహాభోగశాలినీ సాక్షాత్ పద్భ్యాం వనం ప్రవిష్టవతీత్యత దర్హత్వ ముక్తమ్. ౧౯

(పృథో ర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః, అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

అతీవ భర్తు ర్వ్రతధర్మనిష్ఠయా శుశ్రూషయా చార్ష దేహయాత్రయా,
నావిందతార్తిం పరికర్శితాపి సా ప్రేయస్కరస్పర్శనమాననిర్వృతిః. ౨౦

దేహం విపన్నాఖిలచేతనాదికం పత్యుః పృథివ్యా దయితస్య చాత్మనః,
ఆలక్ష్య కించిచ్చ విలప్య సా సతీ చితా మథారోపయ దద్రిసానుని. ౨౧

విధాయ కృత్యం హ్రదినీజలాప్లుతా దత్త్వోదకం భర్తు రుదారకర్మణః,
నత్వా దివిస్థాం స్త్రిదశాం స్త్రిః పరీత్య వివేశ వహ్నిం ధ్యాయతీ భర్తృపాదౌ. ౨౨

విలోక్యానుగతాం సాధ్వీం పృథుం వీరవరం పతిమ్,
తుష్టువు ర్వరదా దేవై ర్దేవపత్న్యః సహస్రశః ౨౩

కుర్వత్యః కుసుమాసారం తస్మిన్ మందరసానుని,
నదత్స్వమరతూర్యేషు గృణంతి స్మ పరస్పరమ్ ౨౪

(అతీవ) యద్భర్తుః వ్రతం స్థండిలశయనాదిరూపం తస్మిన్ వ్రతే యా నిష్ఠా తయా భర్తుః శుశ్రూషయా ఋషీణా మియ మార్షీ దేహయాత్రా కందమూలాద్యాహారరూపా తయా చ కృశీభూతాపి ఆర్తిం దుఃఖం నావిందత యతః ప్రేయసః ప్రియతమస్య పృథోః కరస్పర్శనాదిరూపః యః సమ్మానః తేన నిర్వృతా. ౨౦

(ఆత్మనః) స్వస్యాః పృథివ్యాశ్చ. పత్యుః పృథోః దేహం విపన్నాని విగతాని అఖిలాని చేతనాదీని బుద్ధీంద్రియప్రాణాదీని యస్మిన్ తథాభూత మాలక్ష్య దృష్ట్వా కించిద్విలప్య చ సా సతీ అర్చిః తం దేహం అద్రిసానుని చితా మారోపయత్ తత స్తత్కాలోచితం కృత్యం చ విధాయ హ్రదిన్యాః సరస్యా జలేష్వాప్లుతా సతీ ఉదారకర్మణో భర్తుః ఉదకం దత్త్వా దివిస్థాన్ త్రిదశాన్ నత్వా భర్తుః పాదం ధ్యాయతీ చితాం త్రిః పరీత్య ప్రదక్షిణీకృత్య వహ్నిం వివేశ. ౨౧-౨౨

వీరశ్రేష్ఠం పతిం పృథు మనుసృత్య గతాం సాధ్వీం విలోక్య వరదా దేవవధ్వః దేవైః సహ సహస్రశః తుష్టువుః ౨౩

తదా తస్మిన్ మందరసానుని కుసుమవర్షం కుర్వంత్యః, అమరతూర్యేషు దేవదుందుభ్యాదిషు, నదత్సు సత్సు, పరస్పరం గృణంతి స్మ అభాషంత, ౨౪

దేవ్య ఊచుః —

అహో ఇయం వధూ ర్ధన్యా యా చైవం భూభుజాం పతిమ్,
సర్వాత్మనా పతిం భేజే యజ్ఞేశం శ్రీ ర్వధూరివ ౨౫

సైషా నూనం వ్రజ త్యూర్ధ్వ మను వైన్యం పతిం సతీ,
పశ్యతాస్మా నతీత్యార్చి ర్దుర్విభావ్యేన కర్మణా ౨౬

తేషాం దురాపం కిం త్వ న్యన్మర్త్యానాం భగవత్పదమ్,
భువి లోలాయుషో యే వై నైష్కర్మ్యం సాధయంత్యుత ౨౭

స వంచితో బతాత్మధ్రుక్ కృచ్ఛ్రేణ మహతా భువి,
లబ్ధ్వాపవర్గ్యం మానుష్యం విషయేషు విషజ్జతే. ౨౮

మైత్రేయ ఉవాచ —

స్తువతీ ష్వమరస్త్రీషు పతిలోకం గతా వధూః,

భాషణమేవాహ (అహో ఇతి) ఇయం వధూః అర్చి ర్ధన్యా కృతార్థా. అహో ఇత్యాశ్చ ర్యే హర్షే వా, యా వధూః భూభృతాం రాజ్ఞాం పతిం, పతిం స్వభర్తారం, సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ, భేజే ప్రాప్తా, యజ్ఞేశం భగవంతం శ్రీరూపిణీ వధూరివ ౨౫

తస్మా త్త్వైషా సతీ అర్చిః పశ్యతో నభస్థా నతీత్య దుర్విభావ్యేన చింతయితు మప్యశక్యేన కర్మణా పతిపారార్థ్యాదినా పతిం స్వభర్తారం వైన్యం పృథు మనుసృత్యోర్ధ్వం వ్రజతి నూనమ్ ౨౬

భగవాన్ పద్యతే గమ్యతేఽనేనేతి భగవత్పదం భగవత్ప్రాప్తిసాధనం నైష్కర్మ్యం నివృత్తిధర్మం యే విద్యుద్వత్ అతీవ చంచలాయుషోఽపి సాధయంతి తేషాం భగవద్భక్తానా మన్యద్దేవాది పదం కిము దుర్లభం న కించిదిత్యర్థః. ౨౭

అభక్తం శోచంతి (స ఇతి.) యః పుమాన్, ఆపవర్గ్య మపవర్గసాధనం మానుష్యం మనుష్యజన్మ కృచ్ఛ్రేణ దుస్సాధ్యేన, మహతా కర్మపరిపాకేన, భువి లబ్ధ్వాపి. విషయేషు విషజ్జతే. స వంచితో దైవేన, బతేతి ఖేదే, ౨౮

ఏవం సురస్త్రీషు స్తువంతీషు సతీషు. వధూ రర్చిః పతిలోకం, గతా ప్రాప్తా కోఽసౌ

(పృథో ర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః, అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

యం వా ఆత్మవిదాం ధుర్యో వైన్యః ప్రాపాచ్యుతాశయః. ౨౯

ఇత్థంభూతానుభావోఽసౌ పృథుః స భగవత్తమః
కీర్తితం తస్య చరిత ముద్దామచరితస్య తే. ౩౦

య ఇదం సుమహత్పుణ్యం శ్రద్ధయాఽవహితః పఠేత్,
శ్రావయేచ్ఛృణుయాద్వాపి స పృథోః పదవీ మియాత్. ౩౧

బ్రాహ్మణో బ్రహ్మవర్చస్వీ రాజన్యో జగతీపతిః
వైశ్యః పఠన్ విట్పతిః స్యాచ్ఛూద్రః సత్తమతామియాత్ ౩౨

పతిలోకః, ఆత్మవతాం జ్ఞానినాం ధుర్యః శ్రేష్ఠః, వైన్యః పృథుః, అచ్యుతాశ్రయో భగవతో నివాస భూతం వైకుంఠాఖ్యం, యం లోకం ప్రాప, తం లోకం గతేత్యర్థః ౨౯

ఉపసంహరతి (ఇత్థమితి.) భగవత్తమః భగవతామ్ —
'ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానా మాగతిం గతిమ్,
వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి " ఇత్యుక్తవిధభగవతాం మధ్యే శ్రేష్ఠః అసౌ పృథు రిత్థంభూతానుభావః ఉక్తవిధప్రభావసంపన్నః. ఉదారచరితస్య పృథో శ్చరితం, తే తుభ్యం, మయా కీర్తితమ్ ౩౦

ఏతచ్చరితకీర్తనశ్రవణశ్రావణఫల మాహ (యః) పుమాన్, సుమహత్పుణ్యసాధన మిదం చరిత, మవహితమనాః సమాహితచిత్తః, శ్రద్ధయా పఠేత్, శృణుయాత్ శ్రావయేద్వా, స పృథోః, పదవీం గతి, మియాత్ ప్రాప్నుయాత్. ౩౧

ఆనుషంగికఫలమాహ (బ్రాహ్మణః) బ్రహ్మవర్చస్వీ, భవేత్, రాజన్యః క్షత్రియః, పఠనాదికం కుర్వన్, జగతీపతి ర్భవేత్, వైశ్యః విట్పతిః శూద్ర ఉత్తమతాం సజాతీయేషు ప్రాప్నుయాత్. ౩౨

త్రికృత్వ ఇద మాకర్ణ్య నరో నార్యథవాఽఽదృతా,
అప్రజః సుప్రజతమో నిర్ధనో ధనవత్తమః. ౩౩

అస్పష్టకీర్తిః సుయశా మూర్ఖో భవతి పండితః,
ఇదం స్వస్త్యయనం పుంసా మమంగళ్యనివారణమ్. ౩౪

ధన్యం యశస్య మాయుష్యం స్వర్గ్యం కలిమలాపహమ్,
ధర్మార్థకామమోక్షాణాం సమ్యక్సిద్ధి మభీప్సుభిః,
శ్రద్ధయైత దనుశ్రావ్యం చతుర్ణాం కారణం పరమ్. ౩౫

విజయాభిముఖో రాజా శ్రుత్వైత దభియాతి యాన్,
బలిం తస్మై హరం త్యగ్రే రాజానః పృథవే యథా. ౩౬

ముక్తాన్యసంగో భగవ త్యమలాం భక్తి ముద్వహన్,
వైన్యస్య చరితం పుణ్యం శృణుయా చ్ఛ్రావయేత్ పఠేత్ ౩౭

(నరో) నారీ వాదృతా ఆదరేణ యుక్తః, త్రిఃకృత్వః త్రివార మిద మాకర్ణ్య, అప్రజాః సుప్రజాః, విద్యారూపద్రవిణబలాదియుక్తపుత్రవాన్ భవేత్, నిర్ధనః ధనవతాం మధ్యే శ్రేష్ఠః, అనభివ్యక్తకీర్తిః విపులకీర్తిః, మూర్ఖః జ్ఞానవిధురః, పండితో భవేత్. ౩౩

స్వస్తి మంగళం ఈయతేఽనేనేతి తథా అమంగళం నివారయతీతి తథా ధన్యం ధనసంపాదకం, యశస్కరం ఆయుష్కరం, స్వర్గసాధనం కలిదోషహరమ్, ౩౪

ధర్మాదీనాం సిద్ధిం సమ్య గభీప్సుభిః చతుర్ణాం ధర్మాదీనాం పరం కారణం సాధన మేతత్ చరిత్రం శ్రద్ధయానుశ్రావ్యమ్. ౩౫

ఏతచ్చరితం శ్రుత్వా రాజా సంగ్రామాభిముఖో యాన్ యాతి తస్మై అభియాత్రే బలిం హరంతి యథా రాజానః పృథవే. ౩౬

యద్యప్యేవంవిధాని బహూని ఫలాని తథాపి త్యక్తాన్యఫలసంగః భగవతి భక్తి ముద్వహన్ కుర్వన్. ౩౭

(పృథో ర్వనగమనం, యోగేన శరీరత్యాగః. అర్చిషా సహ వైకుంఠప్రాప్తిః)

వైచిత్రవీర్యాభిమతం మహన్మాహాత్మ్యసూచకమ్,
అస్మిన్ కృతమతి ర్మర్త్యః పార్థివీం గతి మాప్నుయాత్. ౩౮

అనుదిన మిద మాదరేణ శృణ్వన్ పృథుచరితం ప్రథయన్ విముక్తసంగః,
భగవతి భవసింధుపోతపాదే స చ నిపుణాం లభతే రతిం మనుష్యః. ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
త్రయోవింశోధ్యాయః

(వైచిత్రవీర్యాణాం) విచిత్రవీర్యశాలినా, మభిమతం మహతో భగవతో మాహాత్మ్యస్య సూచకం వైన్యస్య చరితం శృణుయాత్ పఠేచ్చ. ఏవం చేదస్మిన్ భగవతి కృతమతి ర్మర్త్యః పార్థివీం పృథునా లబ్ధాం గతి మాప్నుయాత్. ౩౮

య ఇదం పృథుచరిత మత్యాదరేణ అనుదినం శృణ్వన్, ప్రథయన్ కీర్తయన్ విముక్తాన్య ఫలాసంగః స మర్త్యః భవసింధౌ పోతౌ ప్లవరూపౌ పాదౌ యస్య తస్మిన్ భగవతి నిపుణాం మతిం **లభేత.** ౩౯

ఇతి శ్రీవత్స్యాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

విజితాశ్వోఽధిరాజాఽఽసీత్ పృథుపుత్రః పృథుశ్రవాః
యవీయోభ్యోఽదదా త్కాష్ఠా భ్రాతృభ్యో భ్రాతృవత్సలః. ౧

హర్యక్షాయాఽదిశత్ ప్రాచీం ధూమ్రకేశాయ దక్షిణామ్,
ప్రతీచీం వృకసంజ్ఞాయ తుర్యాం ద్రవిణసే విభుః ౨

అంతర్ధానగతిం శక్రా ల్లబ్ధ్వాఽన్తర్ధానసంజ్ఞితః,
అపత్యత్రయ మాధత్త శిఖండిన్యాం సుసమ్మతమ్. ౩

పావకః పవమానశ్చ శుచిరి త్యగ్నయః పురా,

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం కార్త్స్న్యేన పృథుచరిత మభిధాయ తత్సంతతిం తచ్చరిత్రం చ అభిధాతు ముపక్రమతే మునిః (విజితాశ్వ ఇతి.) విజితాశ్వః పృథోః పుత్రః విపులకీర్తిః అధిరాజ ఆసీత్, భ్రాతృవత్సలో విజితాశ్వః యవీయోభ్యః కనిష్ఠేభ్యః భ్రాతృభ్యః కాష్ఠా దిశః ప్రాదాత్ ౧

కాం కాష్ఠాం కస్మై అదా దిత్యత్రాహ. (హర్యక్షాయ) ప్రాచీం దిశం, ధూమ్రకేశాయ దక్షిణాం దిశం, వృకసంజ్ఞాయ ప్రతీచీం దిశం, తురీయాయ చతుర్థీం ఉదీచీం దిశం ద్రవిణసే, విభు ర్విజితాశ్వః అదిశ దదాత్ ౨

పృథో రశ్వవిజయావసరే శక్రా దంతర్ధానగతిం తిరోధానగతిం లబ్ధ్వా, అంతర్ధానసంజ్ఞిత అంతర్ధానాఖ్యోఽభూత్, విజితాశ్వస్యైవ అంతర్ధాన ఇతి నామాంతర మిత్యర్థః అంతర్ధానసంజ్ఞితో విజితాశ్వః శిఖండిన్యాం సుసమ్మత మపత్యత్రయం, మధత్త ఉత్పాదయామాస ౩

అపత్యత్రయ మేవాహ (పావక ఇతి) పురా యో వసిష్ఠస్య శాపః తస్మాత్ త్రయోఽగ్నయః గార్హపత్యాహవనీయదక్షిణాగ్నయః, పావకాదిరూపేణ మనుష్యేషూత్పన్నాః తే పున

(పృథువంశః రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

వసిష్ఠశాపా దుత్పన్నాః పున ర్యోగగతిం గతాః ౪

అన్తర్ధానో నభస్వత్యాం హవిర్ధాన మవిందత,
య ఇంద్ర మశ్వహర్తారం విద్వా నపి న జఘ్నివాన్. ౫

రాజ్ఞాం వృత్తిం కరాదానదండశుల్కాదిదారుణామ్,
మన్యమానో దీర్ఘసత్రవ్యాజేన విససర్జ హ ౬

తత్రాపి హంసం పురుషం పరమాత్మాన మాత్మదృక్,
యజం స్తల్లోకతా మాప కుశలేన సమాధినా. ౭

హవిర్ధానా ద్ధవిర్ధానీ విదురాఽసూత షట్సుతాన్,
బర్హిషదం గయం శుక్లం కృష్ణం సత్యం జితవ్రతమ్. ౮

ర్యోగగతి మగ్నిత్వం ప్రాప్తాః, ఆహవనీయత్వాదేః సంస్కారరూపత్వా త్తేషాం మనుష్యరూపేణో త్పత్త్యనర్హత్వాత్ తదభిమానిదేవతానా ముత్పత్తి రత్ర వివక్షితా ౪

(నభస్వత్యాం) మన్వస్యాం భార్యాయా మంతర్ధానో విజితాశ్వః, హవిర్ధానం పుత్రం లేభే. అంతర్ధానం వివినష్టి. యః అంతర్ధానోఽశ్వహర్తారం విద్వాన్ జానన్నపి న జఘ్నివాన్, ఏతేన శక్రా దంతర్ధానగతిలాభే కారణ ముక్తమ్ ౫

(రాజ్ఞాం వృత్తిం) కరదానదండశుల్కాదిభి ర్దారుణాం పరపీడాత్మికాం మన్యమానః, దీర్ఘసత్రానుష్ఠానవ్యాజేన విససర్జ. హేత్యాశ్చర్యే. ౬

(తత్రాపి) దీర్ఘసత్రేఽపి, హంసం స్వానాం క్లేశం హంతీతి హంసం శుద్ధం వా, పరమాత్మానం పురుషం పరమపురుష, మాత్మదృక్ ప్రకృతివిలక్షణబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానీ సన్, యజన్ కుశలేన విఘ్నానుపహతేన సమాధినా. భగవల్లోక మవాప. ౭

హే విదుర ! హవిర్ధానాత్ అంతర్ధానపుత్రాత్ హవిర్ధానీ తద్భార్యా బర్హిషదాదీన్ షట్ సుతా నసూత. ౮

బర్హిషత్ సుమహాభాగో హావిర్ధానిః ప్రజాపతిః,
క్రియాకాండేషు నిష్ణాతో యోగేషు చ కురూద్వహ. ౯

యస్యేదం దేవయజన మను యజ్ఞం వితన్వతః,
ప్రాచీనాగ్రైః కుశై రాసీ దాస్తృతం వసుధాతలమ్. ౧౦

సాముద్రీం దేవదేవోక్తా ముపయేమే శతద్రుతిమ్,
యాం వీక్ష్య చారుసర్వాంగీం కిశోరీం సుష్ఠ్వలంకృతామ్,
పరిక్రమంతీ ముద్వాహే చకమేఽగ్నిః శుకీ మివ. ౧౧

విబుధాసురగంధర్వమునిసిద్ధనరోరగాః,
విజితాః సూర్యయా దిక్షు క్వణయంత్యైవ నూపురైః. ౧౨

హే మహాబాహో! హావిర్ధానిః హవిర్ధానస్యాఽపత్యం బర్హిషత్ ప్రజాపాలనపరః క్రియా కాండేషు యోగేషు చ నిష్ణాతః నిష్ఠితోఽభూత్, హే కురూద్వహ. ౯

క్రియాకాండేషు నిష్ణాతత్వ మేవాహ (యస్యేతి) ఇదం వసుధాతలం దేవయజనం యజ్ఞవాటం వితన్వతః యత్ర దేశే ఏకో యజ్ఞః కృత స్తత్సమీప ఏవ దేశే పున ర్యజ్ఞాంతరం కుర్వతః ప్రాచీనాగ్రైః కుశైః కృత్స్నం వసుధాతల మాస్తృత మాసీత్ అత ఏవ ప్రాచీనబర్హి రిత్యుచ్యతే ౧౦

స ప్రాచీనబర్హిః సముద్రస్య పుత్రీం దేవదేవేన బ్రహ్మణా ఉపదిష్టాం శతద్రుతి మిత్యాఖ్యా ముపయేమే తాం విశినష్టి (కిశోరీం) బాలాం, చారూణి సుందరాణి, సర్వాణ్యంగాని యస్యా స్తాం, సుష్ఠు అలంకృతాం ఉద్వాహే వివాహే, పరిక్రమంతీ మగ్నిం యాం శతద్రుతి మగ్ని శ్చకమే శుకీమివ అయమర్థః స ప్తర్షీణాం సత్రే తద్భార్యాదర్శనేనాగ్నిః కామదష్టోఽభూత్, తం చ తద్భార్యా స్వాహా నామ స ప్తర్షిభార్యారూపధారిణీ సతీ రమయామాస. రమయిత్వా చ తద్రేతః శుకీరూపేణ శర స్తంబే నిధాయాగచ్ఛత్, తాం చ యథా స ప్తర్షిభార్యాభ్రాంత్యాఽగ్నిః కామితవాన్ తద్వదితి, స్తుకీమితి పాఠే స్తోకఘృతధారా మివేత్యర్థః ౧౧

(సూర్యయా) నవోఢయైవ నూపురైః క్వణయంత్యా శతద్రుత్యా విబుధాదయః సర్వే, విజితాః వశీకృతా, మోహితా ఇతి యావత్. ౧౨

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

ప్రాచీనబర్హిషః పుత్రాః శతద్రుత్యాం దశాఽభవన్,
తుల్యనామవ్రతాః సర్వే ధర్మస్నాతాః ప్రచేతసః ౧౩

పిత్రాదిష్టాః ప్రజాసర్గే తపసేఽర్ణవ మాఽఽవిశన్,
దశవర్షసహస్రాణి తపసాఽర్చం స్తపస్పతిమ్. ౧౪

యదుక్తం పధి దృష్టేన గిరిశేన ప్రసీదతా,
తద్ధ్యాయంతో జపంతశ్చ పూజయంతశ్చ సంయతాః ౧౫

విదుర ఉవాచ—

ప్రచేతసాం గిరిత్రేణ యథాఽఽసీత్ పధి సంగమః,
యదుతాహ హరః ప్రీత స్తన్నో బ్రహ్మన్ వదాఽర్ధవత్. ౧౬

(ప్రాచీనబర్హిషః) సకాశాత్, శతద్రుత్యాం దశపుత్రాః అభవ న్నుదభవన్ పుత్రాన్ విశినష్టి - తుల్యం నామ వ్రతాచారో యేషాం, ధర్మస్నాతాః ధర్మనిష్ణాతాః ధర్మపారగా ఇతి యావత్. నిష్ణాతశబ్దో హి సర్వత్ర వివక్షితానుష్ఠానానంతరభావ్యవభృథస్నానస్థనియమాంతగమన మాహ. ప్రచేతస్యః ప్రచేతోనామానః. ౧౩

(ప్రజాసర్గే పిత్రా ఉపదిష్టాః) ప్రథమం తపశ్చర్తుం వన మరణ్య మావిశన్. దశసంఖ్యాక వర్షాణాం వత్సరాణాం సహస్రాణి తపసాం పతిం భగవంతం తపసా అర్చన్ అర్చయామాసుః. ౧౪

(పధి) మార్గే, దృష్టేన ప్రసీదతా, గిరిశేన రుద్రేణ, యదుక్త ముపదిష్టం, తద్ధ్యాయంతః తదర్థం ధ్యాయంతః జపంతశ్చ సమాహితచిత్తాః. పూజయంతశ్చ అర్చన్నితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౫

గిరిశేనోక్తం ధ్యాయంత ఇత్యాద్యుక్తం తత్ర కిముక్తం గిరిశేనేతి పృచ్ఛతి విదురః. యదా యస్మిన్ కాలే. పధి గిరిత్రేణ సహ ప్రచేతసాం సంగమ ఆసీత్ హే బ్రహ్మన్ ! ప్రీతో హరో రుద్రః. అర్థవత్ పురుషార్థసాధనం యదాహ తన్నో అస్మభ్యం వద ౧౬

సంగమః ఖలు విప్రర్షే శివేనేహ శరీరిణామ్,
దుర్లభో మునయో దధ్యు రసంగాద్య మఽభీప్సితమ్ ౧౭

ఆత్మారామోఽపి య స్త్వస్య లోకకల్పస్య రాధసే,
శక్త్యా యుక్తో విచరతి ఘోరయా భగవాన్ భవః ౧౮

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రచేతసః పితు ర్వాక్యం శిరస్యాధాయ సాధవః,
దిశం ప్రతీచీం ప్రయయు స్తపస్యాదృతచేతసః ౧౯

సముద్ర ముప వి స్తీర్ణ మపశ్యన్ సుమహత్ సరః,
మహన్మన ఇవ స్వచ్ఛం ప్రసంగసలిలాశయమ్ ౨౦

శివసంగమస్య దౌర్లభ్య మాహ (హే విప్రర్షే) శరీరిణాం నృణాం, సంసారే ఽవేన సాకం సంగమో దుర్లభః దుఃఖేనాపి లబ్ధు మశక్యః మునయః అభీప్సితం ప్రాప్తు మిష్టం, యం శివ, మసంగాత్ విషయాంతరసంగత్యాగాత్, దధ్యురేవ కేవలం న తు ప్రాపు స్తేన శివేన ౧౭

నను మునీనాం కిం తద్ధ్యానేన ఘోరత్వా దిత్యాశంక్యాహ - యో యం భగవాన్ ఉత్పత్త్యాది జ్ఞానవాన్ హరః, ఆత్మారామోఽపి ఆత్మారామత్వేన లోకసంచారప్రయోజనరహితోఽపీత్యర్థః దీన లోకస్య రాధసే సిద్ధయే దీనా ననుగ్రహీతు మితి యావత్. శక్త్యా స్త్రియా సహ యుక్తః, ఘోరయా మూర్త్యా ఉపలక్షితో విచరతి ౧౮

ఏవ మాపృష్టో ముని స్తత్ యథావ ద్వక్తు ముపక్రమతే (ప్రచేతస ఇతి.) సాధవః ప్రచేతసః పితుః ప్రాచీనబర్హిషః. వాక్యం ప్రజాః సృజతేతి వాక్యం, శిర స్యాధాయ అతిగౌరవేణ శిరసాఽను మోద్య, సృష్ట్యర్థం తపసాదృతచేతసః ప్రతీచీం దిశం ప్రతి యయుః. ౧౯

సముద్ర ముప సముద్రాత్ కించి న్న్యూనమ్ "ఉపోఽధికే చ" ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వే తద్యోగాత్ ద్వితీయా, సముద్రసమీపే వా వి స్తీర్ణం సుశోభనం మహత్ శ్రేష్ఠం సర అపశ్యన్ మహ త్త్వమేవ స్పష్టయతి మహతాం జ్ఞానినాం మన ఇవ స్వచ్ఛం నిర్మలం ప్రసన్నాః సలిలాశయా యే మత్స్యాదయః యస్మిన్. ౨౦

(పృథువంశః. రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

నీలరక్తోత్పలాంభోజకహ్లారేందీవరాకరమ్,
హంససారసచక్రాహ్వకారండవనికూజితమ్. ౨౧

మత్తభ్రమరసౌస్వర్యహృష్టరోమలతాంఘ్రిపమ్,
పద్మకోశరజో దిక్షు విక్షిపత్ పవనోత్సవమ్ ౨౨

తత్ర గాంధర్వ మాకర్ణ్య దివ్యమార్గమనోహరమ్,
విసిస్మ్యూ రాజపుత్రా స్తే మృదంగపణవాద్యను ౨౩

తర్హ్యేవ సరస స్తస్మా న్నిష్క్రామంతం సహానుగమ్,
ఉపగీయమాన మమరప్రవరం విబుధానుగైః ౨౪

తప్తహేమనికాయాభం శితికంఠం త్రిలోచనమ్,
ప్రసాదసుముఖం వీక్ష్య ప్రణేము ర్జాతకౌతుకాః. ౨౫

నీలోత్పలాదీనా మాకరం జన్మస్థాన ముత్పలాని రాత్రివికాసీని, అంభోజాని దినవికాసీని కహ్లారాణి సంధ్యావికాసీని, ఇందీవరం నీలోత్పలం తస్య పునరుక్తిః ప్రాచుర్యజ్ఞాపనార్థా, హంసాదిభిః వికూజితం, చక్రాహ్వః చక్రవాకాః ౨౧

మత్తా యే భ్రమరా స్తేషాం సౌస్వర్యేణ మధురస్వరేణ హృష్టరోమాణ ఇవ అంఘ్రిపా యస్మిన్. ఉపశ్లిష్టలతాగ్రైః హృష్టరోమాణ ఇవ అంఘ్రిపా యస్మిన్ తదిత్యర్థః. పద్మకోశేషు యద్రజః తత్ కర్మ దిక్షు విక్షిపతా పవనేన ఉత్సవో యస్మిన్ ౨౨

తత్ర మృదంగాదిభి రన్వితం దివ్యైః మార్గభేదైః ప్రకారభేదైః మనోహరం గాంధర్వం గాన మాకర్ణ్య, తే రాజపుత్రాః, విసిస్మ్యుః విస్మయం ప్రాప్తాః ౨౩

తదైవ తస్మా త్సరసో వినిర్గచ్ఛంతం విబుధానుగైః గంధర్వకిన్నరాదిభిః ఉపగీయమాన మమరశ్రేష్ఠం సప్రమథగణమ్ ౨౪

తప్తహేమరాశిసదృశకాంతిం నీలః కంఠో యస్య తం, ప్రసాదాభిముఖం త్రిలోచనం రుద్రం వీక్ష్య. సంజాతహర్షాః ప్రచేతసః ప్రణేముః నమస్కృతవంతః. ౨౫

స తాన్ ప్రపన్నార్తిహరో భగవాన్ భక్తవత్సలః,
ధర్మజ్ఞాన్ శీలసంపన్నాన్ ప్రీతః ప్రీతా నువాచ హ. ౨౬

శ్రీరుద్ర ఉవాచ—

యూయం వేదిషదః పుత్రా విదితం వ శ్చికీర్షితమ్,
అనుగ్రహాయ భద్రం వ ఏవం మే దర్శనం కృతమ్ ౨౭

యః పరం రంహసః సాక్షాత్ త్రిగుణా జ్జీవసంజ్ఞితాత్,
భగవంతం వాసుదేవం ప్రపన్నః స ప్రియో హి మే. ౨౮

స్వధర్మనిష్ఠః శతజన్మభిః పుమాన్ విరించతా మేతి తతః పరం హి మామ్,
అవ్యాకృతం భాగవతోఽథ వైష్ణవం పదం యథాహం విబుధాః కలాత్యయే ౨౯

స భక్తవత్సలో భగవాన్ గిరీశః, ప్రపన్నాన్ సమస్కుర్వాణాన్ ధర్మజ్ఞాన్ వినయాదిశీల సంపన్నాన్ ప్రచేతసః స్వదర్శనప్రీతాన్ స్వయ మపి ప్రీత ఉవాచ ౨౬

ఉక్తి మేవాహ (యూయ మితి) యావ దధ్యాయసమాప్తి యూయం వేదిషదః ప్రాచీన బర్హిషః పుత్రాః, వః యుష్మాకం చికీర్షితం భగవదారాధనం చ విదితం, వః అనుగ్రహాయ యుష్మా ననుగ్రహీతుం, మే మమ దర్శనం కృతం కారితం మయేత్యర్థః ౨౭

అనుగ్రహకారణమాహ (య ఇతి) త్రిగుణాత్మకా త్తమసః ప్రధానాత్ క్షేత్రజ్ఞాచ్చ సాక్షాత్ పరం విలక్షణం సూక్ష్మాదితి పాఠే త్రిగుణాత్మకార్యావస్థాత్ సూక్ష్మాత్ కారణావస్థాచ్చ తమసః ప్రధానాత్ క్షేత్రజ్ఞాచ్చ పర మిత్యర్థః. భగవంతం ప్రకృతిపురుషవైలక్షణ్యాపాదకపూర్ణజ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యం వాసుదేవం యః ప్రపన్నః, స మే ప్రియః భగవద్భక్తస్య సర్వోత్కృష్టత్వాదితి భావః ౨౮

సర్వోత్కృష్టతా మేవాహ (స్వధర్మనిష్ఠ ఇతి) పుమాన్ శతజన్మభిః కేవలస్వవర్ణాశ్రమధర్మనిష్ఠః విరించతాం విరించిసాలోక్యం తత్సామ్యం వా ఏతి, మా మిత్యత్రాప్యేవం తతః పరం తతః పరస్తా న్మామేతి. అథాఽనంతరం, భాగవతః నివృత్తిధర్మానుష్ఠానపరః అవ్యాకృతం చక్షురాద్యనవగమ్యం వక్తు మయోగ్యం వా వైష్ణవం విష్ణోః సంబంధి పదం స్థాన మేతి. అహం విబుధాః బ్రహ్మేంద్రాదయశ్చ కలాత్యయే స్వస్వాధికారాంతే యథా ప్రాప్నువంతి తదేత్యర్థః. ౨౯

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

అథ భాగవతా యూయం ప్రియాః స్థ భగవాన్ యథా,
న మద్భాగవతానాం చ ప్రేయా నన్యోఽస్తి కర్హిచిత్ ౩౦

ఇదం వివిక్తం జప్తవ్యం పవిత్రం మంగళం పరమ్,
నిశ్శ్రేయసకరం చాపి శ్రూయతాం త ద్వదామి వః. ౩౧

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇత్యనుక్రోశహృదయో భగవా నాహ తాన్ శివః,
బద్ధాంజలీన్ రాజపుత్రా న్నారాయణపరో వచః. ౩౨

శ్రీరుద్ర ఉవాచ—

జితం త ఆత్మవిద్ధుర్య స్వస్తయే స్వస్తి రస్తు మే,

(అథ) నను యూయం భాగవతాః స్థ భవథ, అతో మమ భగవాన్ యథా ప్రియః ఏవం యూయ మపి ప్రియా భవథ భాగవతానాం భాగవతేభ్యః మే అన్యః ప్రియః కశ్చి న్నాస్తి ౩౦

తత ఇదం వక్ష్యమాణం జప్తవ్యం శ్రూయతా మిత్యన్వయః జప్తవ్యం విశినష్టి-వివిక్త మసంకీర్ణం యద్వా వివిక్తం కర్తరి క్తః, వివేచకం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వేన పరమాత్మవివేచక మిత్యర్థః, అత ఏవ పవిత్ర మత ఏవ మంగళం ధర్మాదిపురుషార్థసాధనానాం నిశ్శ్రేయసకరం ముక్తి సాధన మత ఏవ పరం వః యుష్మభ్యం వదామి ౩౧

ఇత్యేవం వదామీతి ప్రతిజ్ఞాపూర్వక మనుక్రోశహృదయః భగవాన్ నారాయణ ఏవ ప్రాప్యః ప్రాపకశ్చ యస్య సః, శివః బద్ధాని అంజలిపుటాని యై స్తాన్ రాజపుత్రాన్ ప్రతి వచః వాక్య మాహ ౩౨

స్వరూపరూపస్వభావై స్తత్సర్వోత్కృష్టత్వం భక్తానుగ్రహార్థమేవ న స్వార్థ మితి వదన్ సర్వాంతరాత్మత్వగుణవిశిష్టం నమస్కరోతి (జిత మితి.) హే ఆత్మవిద్ధుర్య ! ఆత్మవితాం జ్ఞానినాం ధుర్య రక్షక ! తే తవ జితం ఉత్కర్షః స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయోత్కర్షః జిత మితి భావే క్తః స్వస్తయే ఆత్మవిదా మితి శేషః, యద్వా ఆత్మవిద్ధుర్యా యోగీశ్వరాః తేషాం స్వస్తయే సుఖాయ త్వా ముపాసీనానాం నిరతిశయానందావహస్వరూపరూపగుణా భక్తానుగ్రహైకప్రయోజనా ఇత్యర్థః,

భవతా రాధసా రాద్ధం సర్వస్మా ఆత్మనే నమః ౩౩

నమః పంకజనాభాయ భూతసూక్ష్మేంద్రియాత్మనే,
వాసుదేవాయ శాంతాయ కూటస్థాయ స్వరోచిషే ౩౪

అతో మే త్వా ముపాసీనస్య మమ స్వస్తి త్వదనుభూతిసంభూతం సుఖ మస్తు న త్వస త్తాం ప్రాప్నుయా దిత్యర్థః మే స్థాయిత్వే నాఽవతిష్ఠత్విత్యర్థః నను విషయానందవ దనుభూతిసంభూతానందోఽపి క్షణిక ఏవ స్యాత్ తత్రాహ రాధసా సిద్ధరూపేణ, భవతా సిద్ధం సంసిద్ధం సాధ్యత్వేన విషయాణా మస్థిరత్వా మనుభవసంభూతానందోఽప్యస్థిరః, తవ తు సిద్ధరూపత్వాభ్యాం నిత్యమనుభవతో మమ త్వదనుభవ సంభూతానందః స్థాయీతి భావః, అత్ర పరమాత్మానందసాధనభూతతద్విషయభక్తేః స్థైర్యం ప్రార్థ్యతే నను మమ కథం సర్వోత్కృష్టతా మమాపి దేవాదీనాం మధ్యేఽన్యతమత్వా దిత్యత్రాహ సర్వస్మా ఆత్మనే నమ ఇతి సర్వస్మై ప్రపంచరూపాయ, తత్ర హేతుః ఆత్మన ఇతి యథా దేవ మనుష్యాదిశరీరేషు "ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టో జీవః దేవోఽయ మితి దేవాదిసామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశ్యతే, తద్వత్ పరమాత్మా 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇతి విద చిదంతరాత్మతయాఽవస్థితః తద్వ్యపదేశేన వ్యపదిశ్యతే తత్తదంతరాత్మత్వ మేవ తత్తద్వ్యపదేశ వ్యపదేశ్యత్వనిమిత్త మితి యుక్త మాత్మత్వస్య సర్వత్వవ్యపదేశహేతుత్వమ్, యద్వా 'ఆత్మనః ఆకాశః సంభూతః' ఇత్యత్రే వాత్మశబ్దః కారణాత్మపరః, తథా చాయ మర్థః కారణం హి మృద్ద్రవ్యం కార్యాత్మనా పరిణతం మృదయం ఘట ఇతి కార్యాభేదేన వ్యపదిశ్యతే, తథా సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టః కారణభూతః పరమాత్మా స్థూలచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మరూపప్రపంచవ్యపదేశవ్యపదేశ్య ఇతి యుక్తం కార ణాత్మత్వస్య సర్వస్య వ్యపదేశహేతుత్వమ్ ఏవం చేదృశం సర్వాత్మత్వసర్వకారణత్వప్రయుక్త సర్వాత్మకత్వం త్వయ్యేవైకాంత మితి త్వ మేవ సర్వోత్కృష్ట ఇతి ౩౩

అన్య దప్యుత్కర్షాపాదకం గుణజాతం వదన్ తద్విశిష్టం నమస్కరోతి (నమ ఇతి) పంకజనాభాయ లోకాత్మకం పంకజం నాభౌ యస్య తస్మై. ఏవం కార్యావస్థప్రపంచరూప ముక్తం, కారణావస్థప్రపంచరూపతా మాహ. భూతసూక్ష్మాణా మింద్రియాణాం, చాత్మనే ఆశ్రయాయ ఉభయ నిర్వాహక మంతరాత్మత్వం తత్ప్రయుక్తదోషాస్పృష్టత్వం చాహ. వాసుదేవాయ వాసుశ్చాసౌ దేవశ్చ తస్మై - "సర్వత్రాఽసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రైవ వై యతః" ఇత్యుక్తకర్త్రధికరణవ్యుత్పత్తి నిరుక్తవాసుశబ్దవాచ్యసర్వాంతరాత్మత్వగుణవిశిష్టాయ తథాపి దేవాయ తద్వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శనేన దేదీప్యమానాయ, అత ఏవ శాంతాయ అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యుభి రూర్మిభి ర్విరహితాయ, అతఏవ కూటస్థాయ నిర్వికారాయ, అత ఏవ స్వరోచిషే నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్న స్వప్రకాశాయ. ౩౪

సంకర్షణాయ సూక్ష్మాయ దురంతాయాఽంతకాయ చ,
నమో విశ్వప్రబోధాయ ప్రద్యుమ్నాయాఽంతరాత్మనే ౩౫

నమో నమోఽనిరుద్ధాయ హృషీకేశేంద్రియాత్మనే,

కారణావస్థప్రపంచాత్మకత్వస్య ప్రపంచసంహారపూర్వకత్వా జ్జగత్సంహర్తృత్వగుణవిశిష్టతామాహ (సంకర్షణాయ) నమిత్యేకికారే అవిభక్తనామరూపత్వేన కర్షణాయ కర్షయత్యాకర్షయతి స్వస్మిన్ జగదుపసంహరతి తథా తస్మై. కేనాఽఽకారేణ సంహర్తృత్వం తత్రాహ అంతకాయ ముఖాగ్నినా లోకదాహకాయ, అతఏవ సూక్ష్మాయ నానారూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టాయ. ఏవం భూతాయాపి దురంతాయ అంతర్హితాయ అనుపసంహార్యాయేత్యర్థః ఉపసంహారో హి కార్యస్య కారణేన సహ సంశ్లేషః తస్య కారణాంతరాభావే నాఽనుపసంహార్యత్వాత్ కారణానాం కాష్ఠాభూతాయేత్యర్థః ఫలితః. ఏవం కార్యావస్థకారణావస్థప్రపంచరూపత్వతదనుగుణగుణయుక్తం నమస్కృత్య జగద్రక్షకత్వతదుపయుక్తగుణవిశిష్టం నమస్కరోతి (నమ ఇతి) విశ్వప్రబోధాయ విశ్వం ప్రబోధయతి ధర్మాది పురుషార్థతత్సాధనప్రకాశకవేదాఖ్యశాస్త్రోపదేశేన వేదయతీతి విశ్వప్రబోధ స్తస్మై-విశ్వోజ్జీవయిత్ర ఇత్యర్థః న కేవల ముపదేశమాత్రేణాపి తు వ్యూహవిభవాంతర్యామిత్వాదిరూపేణ విభవమూలత్వ సాధ్వసాధునిగ్రహానిగ్రహదేహేంద్రియాదిసంజీవయితృత్వాదిభి శ్చేత్యాహ ప్రద్యుమ్నాయ దుష్కృన్నిగ్రహసాధ్వనుగ్రహైకప్రయోజనరామకృష్ణాదిమూలప్రద్యుమ్నవ్యూహాయ అంతరాత్మనే సర్వదేశకాలావస్థాసు యుగపత్ సర్వజగదంతఃప్రవేశపూర్వకం ప్రశాసనేన భర్త్రే ౩౫

నమసో ద్విరుక్తిః తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టత్వాభిప్రాయేణ. (అనిరుద్ధాయ) అనిరుద్ధవ్యూహాయ హృషీకాణా మింద్రియాణాం యదీశం మన ఇంద్రియాణి చ తదాత్మనే తద్రూపాయ, సర్వాత్మకత్వే విశిష్య హృషీకేంద్రియగ్రహణ మనిరుద్ధోపాసనస్థానకృతం, తథా చోక్తం తృతీయే–

"యద్విదు ర్హ్యనిరుద్ధాఖ్యం హృషీకాణా మధీశ్వరమ్ ।

శారదేందీవరశ్యామం సంరాధ్య మృషిభిః శనైః" ఇత్యుక్తస్య జగద్రూపత్వాదే ర్జీవస్యైవ దేవాదిరూపత్వాత్ కర్మాయత్తత్వశంకాయా, మాహ పరమహంసాయ. హినస్తి కర్మాఖ్యం పుణ్యాపుణ్యరూపమల మాశ్రితేషు స్వస్మింశ్చేతి హంస స్తతః కర్మధారయా చ్చతుర్థీ, అపహతపాప్మనే ఇత్యర్థః. పూర్ణాయ అంత ర్బహిశ్చ వ్యాప్య స్థితాయ నిత్యనిరుపాధికాంతర్బహిర్వ్యాప్తికృతం జగద్రూపత్వం న భగవత ఔపాధికం జీవస్య తు దేవాదిశరీరే ష్వభివ్యాప్తిః "పిప్పలం స్వాద్వత్తి" ఇతి

నమః పరమహంసాయ పూర్ణాయ నిభృతాత్మనే

స్వర్గాపవర్గద్వారాయ నిత్యం శుచిషదే నమః,
నమో హిరణ్యవీర్యాయ చాతుర్హోత్రాయ తంతవే 38

నమ ఊర్జ ఇషే త్రయ్యాః పతయే యజ్ఞరేతసే,

శ్రుతేః కర్మకృతేతి తస్య దేవాదిరూప మౌపాధిక మితి తతః పరమాత్మనో వైలక్షణ్యసిద్ధిః, యద్వా పరమహంసాయ అపహతపాప్మనే అత ఏవ నిర్వృతాత్మనే శోకరహితాయ, నిభృతాత్మనే ఇతి పాఠే క్షయవృద్ధిశూన్యాయ, అత ఏవ పూర్ణాయ సర్వదాంతర్బహిశ్చ వ్యాప్య స్థితాయ, యద్వా పూర్ణాయ వ్యాపకాయ నిభృతాత్మనే అవాప్తసమస్తకామాయ, అయ మపి జగద్రక్షణోపయుక్త ఏవ గుణః, అవాప్తసమస్తకామో హి స్వాశ్రితాన్ సమీహితకామప్రదానేన సమ్యక్ పాలయతి, న తు దరిద్రః. 37

అన్యదపి జగద్రక్షణోపయుక్తం గుణజాత మాహ స్వర్గాపవర్గయోః ద్వారాయ సాధన భూతాయ "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః అమృతస్యైష సేతుః" ఇత్యాది శ్రుతేః, సేతు రివ సేతు ర్లంభకః ప్రాపకః, సేతు ర్హి తీరాంతరప్రాపకః స్వర్గాపవర్గ ద్వారత్వ మేవోపపాదయన్ నమస్కరోతి, నిత్యం సదా శుచిషు యోగచిత్తేషు సీదతి రమత ఇతి శుచిషత్, యోగిభి ర్నిత్య ముపాస్యత్వేన తత్సమీహితాపవర్గప్రదాత్ర ఇత్యర్థః హిరణ్యం వీర్యం యస్య సోఽగ్ని స్తస్మై అగ్నిరూపాయ, చతుర్ణాం హోతౄణా మయం చాతుర్హోత్రః చతుర్భిః హోతృభిః సాధ్యః తస్మై తంతవే యజ్ఞాయ తద్రూపాయేత్యర్థః యజ్ఞస్వరూపత్వయజ్ఞారాధ్యత్వతత్ఫలదత్వాదిభిః స్వర్గద్వారాయేత్యర్థః. 38

ఊర్క్ పితౄణా మన్నం ఇష్ దేవానామన్నం, తద్రూపాయ, ఊర్గిడాదిరూపేణ పిత్రాదీనాం తృప్తి మాపాదయన్ తదంతర్యామిరూపేణ యః ఫలద స్తస్మై ఇత్యర్థః త్రయ్యాః వేదస్య పతయే రక్షకాయ, ప్రతిపాద్యాయ చ యజ్ఞస్య రేతః ఫలం తద్రూపాయ. అత్ర హిరణ్యరూపాయేత్యాహవనీ యాద్యగ్నిరూపత్వ ముక్తమ్. చాతుర్హోత్రాయ తంతవ ఇతి ద్రవ్యక్రియామంత్రాద్యాత్మకయజ్ఞరూపత్వం ఊర్జ ఇష ఇతి యజ్ఞారాధ్యదేవతారూపత్వం త్రయ్యాః పతయే ఇతి స్వర్గాపవర్గతత్సాధనప్రకాశకవేద కారణత్వ మేవం స్వర్గాపవర్గద్వారత్వం స్వర్గద్వారశబ్దేన ఐహలౌకికసుఖసాధనత్వ మభిప్రేతం తదుప పాదయ న్నమస్కరోతి జీవానాం వృత్తిదాయ శబ్దస్పర్శాదివిషయానుభవజసుఖప్రదాయేత్యర్థః.

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

తృప్తిదాయ చ జీవానాం నమః సర్వరసాత్మనే ౩౮

సర్వసర్వాత్మదేహాయ విశేషాయ స్థవీయసే,
నమ స్త్రైలోక్యపాలాయ సహ ఓజో బలాయ చ. ౩౯

అర్థలింగాయ నభసే నమోఽంతర్బహిరాత్మనే,
నమః పుణ్యాయ లోకాయ అముష్మై భూరివర్చసే. ౪౦

ఏత దుపపాదకం సర్వరసాత్మన ఇతి సర్వే రసాః కట్వమ్లలవణమాధుర్యాదయః తదాత్మనే తద్రూపాయే త్యర్థః కట్వాదిరసానాం చ గుణపరిణామరూపత్వాత్ "రసోఽహ మప్సు కౌంతేయ" ఇతి రసస్య తద్విభూతిత్వగానాత్ సర్వరసాత్మన ఇత్యుక్తమ్ ఇదం శబ్దస్పర్శరూపాత్మకత్వస్యా ప్యుపలక్షణమ్ ౩౮

(స్థవీయసే) స్థూలాయ, విశేషాయ పృథివ్యాత్మనే గంధరూపాయేత్యర్థః "పుణ్యోగంధః పృథివ్యాం చ" ఇతి గీతావచనాత్ ఏవం గంధరసాదిభోగ్యరూపేణ తృప్తిదత్వ ముక్తమ్. అథ భోగ్య భోగోపకరణభోగస్థానాదిరూపేణ వృత్తిదత్వ మాహ సర్వ మచేతనజాతం భోగోపకరణభోగస్థాన రూపం సర్వే ఆత్మానో భోక్తారో జీవాశ్చ. దేహః శరీరం యస్య తస్మై ప్రకారాంతరేణాపి వృత్తి దత్వ మాహ - సహః ప్రవృత్తిసామర్థ్య మింద్రియశక్తిః, ఓజః తేజః, బలం ధారణసామర్థ్యం, తేహ శక్తిః తద్రూపాయ సహ ఆదిరూపేణ వృత్తిదాయేత్యర్థః ఏవ మాకారేణ జగద్రక్షకత్వ మిత్యాహ త్రైలోక్యపాలాయ ఉక్తవిధయా త్రైలోక్యాంతర్గతకృత్స్నజగత్పాలాయేత్యర్థః ౩౯

ఏవం జగదుపాదానత్వత త్తదంతరాత్మత్వతదనన్యత్వతత్సంహర్తృత్వాదిభి స్తదేకా సాధారణై ర్ధర్మైః సర్వోత్కృష్టం నమస్కృత్య అథ చిదచిదాత్మకం సర్వ మపి వస్తు తచ్ఛరీర మేవాఽత స్తతో నోత్కృష్ట మస్తీత్యభిప్రాయేణ సర్వాత్మకత్వేన నమస్కరోతి శబ్దలింగాయేతి. శబ్ద ఆకాశగుణః సలింగం శరీరం యస్య తస్మై నభసే ఆకాశరూపాయ చ, ఇదం వాయ్వాదితద్గుణశరీర కత్వ స్యాప్యుపలక్షణం శబ్దాదిషు నియమనపూర్వకం వ్యాప్య తచ్ఛరీరకత్వేన స్థితాయేత్యర్థః వ్యాప్తిశ్చ వేదా్య మగ్ని రివ న బహి రేవ తిలేషు తైల మివ నాఽంతరేవ కిం త్వంతర్బహి శ్చేత్యాహ అంతర్బ హిరాత్మనే ఇతి అతతి సంతత మవిచ్ఛేదేన వ్యాప్నోతీత్యాత్మా అంత ర్బహిశ్చ వ్యాప్య స్థితా యేత్యర్థః తథా చ శ్రూయతే "అంత ర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః" ఇతి పుణ్యాయ యజ్ఞాది పుణ్యశరీరాయ, అముష్మై తత్సాధ్యస్వర్గాదిలోకరూపాయ, లోకాయ తల్లోకరూపాయ, భూరివర్చసే జ్ఞానప్రచురజీవరూపాయ. ౪౦

ప్రవృత్తాయ నివృత్తాయ పితృదేవాయ కర్మణే,
నమోఽధర్మవిపాకాయ మృత్యవే దుఃఖదాయ చ. ४०

నమ స్త ఆశిషా మీశ మనవే కారణాత్మనే,
నమో ధర్మాయ బృహతే కృష్ణాయాఽకుంఠమేధసే ४१

పురుషాయ పురాణాయ సాంఖ్యయోగేశ్వరాయ చ.
శక్తిత్రయసమేతాయ మీఢుషేఽహంకృతాత్మనే,

(ప్రవృత్తాయ నివృత్తాయ చ కర్మణే) ప్రవృత్తినివృత్త్యాత్మకకర్మరూపాయ, పితృదేవాయ ప్రవృత్తికర్మారాధ్యతత్ఫలప్రదపితృదేవాదిశరీరాయ, ధర్మవిపాకాయ ధర్మోఽత్రానభిసంహితఫల భగవదారాధనరూపః తస్య విపాకః ఫలం తస్మై నివృత్తిధర్మఫలరూపాయేత్యర్థః. తథా మృత్యవే దుఃఖదాయ దుఃఖప్రదమృత్యురూపాయ ४०

హే ఆశిషా మీశ ! యద్వా హే ఈశ ! ఆశిషాం ధర్మాదీనాం కారణాత్మనే ఫలప్రకాశకాయ మనవే సర్వజ్ఞాయ స్వాయంభువాదిమనురూపాయ వా మన్వంతరాధిదైవతాయ వా మంత్రరూపాయ వా ఏవం సర్వాత్మకత్వేన నమస్కృత్య సాక్షా న్నమస్కరోతి బృహతే స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వాయ ధర్మాయ కృష్ణాయ సిద్ధరూపధర్మాయ, సిద్ధరూపేఽపి ధర్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే తథా చ శ్రీమహాభారతే "యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః ! తే వదంతి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతన" మితి, అకుంఠమేధసే అప్రతిహతజ్ఞానాయ ४१

(పురుషాయేతి) పురాణపురుషాయ కపిలాద్యంశావతారరూపేణ నమస్కరోతి, సాంఖ్యేశ్వరః కపిలః, యోగేశ్వరో హిరణ్యగర్భః, తద్రూపాయ శక్తిత్రయం సర్గాదిసామర్థ్యం తద్యుక్తాయ, నవబ్రహ్మేంద్రరుద్రకాలరూపాయేత్యర్థః, మీఢుషే మిహ = సేచనే, సూర్యాత్మకపర్జన్యాయ "తపామ్యహ మహం వర్షం నిగృహ్ణా మ్యుత్సృజామి చ" ఇతి పర్జన్యస్యాపి భగవద్విభూతిత్వగానాత్ అహంకృత మహంకారతత్త్వం తస్యాఽఽత్మనే చేతఆకృతిరూపాయ, చేతసః ఆకృతిః స్వరూపం తదేవ యస్య రూపం స తథోక్త స్తస్మై, "యస్యాహంకారః శరీరం యస్య మనః శరీరమ్" ఇతి శ్రుతేః, వాచో విభూతయే వాక్ప్రపంచాయ యద్వా చేతశ్చాకృతిః శరీరం చ యస్య రూపం స తథోక్త స్తస్మై మనోవాక్కాయరూపత్రయాత్మనే మనఆదివిషయరూపాయేత్యర్థః ఇద మనుక్త రూపత్వసంగ్రాహకం కించి ద్వస్తు క్షీరశర్కరాదిగతమాధుర్యాది వదేవం విధ మితి వాచా

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

చేత ఆకృతిరూపాయ నమో వాచో విభూతయే ४३

దర్శనం నో దిదృక్షూణాం దేహి భాగవతార్చితమ్,
రూపం ప్రియతమం స్వానాం సర్వేంద్రియగుణాంజనమ్. ४४

స్నిగ్ధప్రావృడ్ఘనశ్యామం సర్వసౌందర్యసంగ్రహమ్,
చార్వాయతచతుర్బాహుం సుజాతరుచిరాననమ్ ४५

పద్మకోశపలాశాక్షం సుందరభ్రు సునాసికమ్,
సుద్విజం సుకపోలాస్యం సమకర్ణవిభూషణమ్ ४६

వక్తు మశక్య మపి మనసా చింతయితుం శక్యం కించిద్ వస్తు దూరస్థమేర్వాది చక్షురాదిభి రనుభవితు మశక్య మప్యేవంవిధ మితి వాచా వక్తుం శక్యమ్, కించిద్ధి కాయేనాఽనుభవితుం శక్యం యథా సన్నికృష్టఘటపటాదిక మేవంవిధవస్తుశరీరాయేత్యర్థః. ४३

ఏవం పారమైశ్వర్యాపాదకగుణగణవిశిష్టం భగవంతం నమస్కృత్య తదీయదివ్యమంగళ విగ్రహదర్శనం ప్రార్థయమానో విగ్రహం చ వర్ణయతి (దర్శనమితి నవభిః.) భాగవతై రర్చితం తే రూపం, దిదృక్షూణాం ద్రష్టు మిచ్ఛూనాం, నోఽస్మాకం, దర్శనం దేహీత్యన్వయః, రూపం విశినష్టి స్వానాం భక్తానాం, ప్రియతమం సర్వేషా మింద్రియాణాం యే యే గుణాః అసాధారణధర్మాః శ్రవణ స్పర్శనదర్శనఘ్రాణనాదయః తై రంజన మభివ్యక్తి ర్యస్మిన్, యద్వా దేహాది కియావిశేషణం, యద్వా సర్వేషా మింద్రియాణా మప్రాకృతానాం తద్గుణానాం శబ్దాదీనాం చ అంజన మభివ్యక్తి ర్యస్మిన్ తదితి "సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరసః" ఇతి శ్రుతేః ४४

(స్నిగ్ధః) ప్రావృషి వర్షితో యో ఘన స్తద్వత్ శ్యామః సర్వేషాం సౌందర్యాణాం సంగ్రహో యస్మిన్, చారవః సుందరా, ఆయతా ఆజానులంబినః, చత్వారో బాహవో యస్మిన్, సుజాతం సుకుమారం, సుందర మాననం, యస్మిన్. ४५

(పద్మస్య) కోశే మధ్యే యాని పలాశాని తద్వదక్షిణీ యస్మిన్, సుందరే భ్రువౌ యస్మిన్, శోభనా నాసికా యస్మిన్, శోభనా ద్విజా దంతా యస్మిన్, సుకపోల మాస్యం యస్మి న్నితి బహువ్రీహిః, సమౌ కర్ణావేవ విభూషణం యస్మిన్ కుండలయో రగ్రే వక్ష్యమాణత్వాత్, ४६

ప్రీతిప్రహసితాపాంగ మలకై రుపశోభితమ్,
లసత్ పంకజకింజల్కదుకూలం మృష్టకుండలమ్ ౪౭

స్ఫురత్కిరీటవలయహారనూపురమేఖలమ్,
శంఖచక్రగదాపద్మమాలామణ్యుత్తమర్ధిమత్. ౪౮

సింహస్కంధత్విషో బిభ్రత్సౌభగగ్రీవకౌస్తుభమ్,
శ్రియాఽనపాయిన్యా క్షిప్తనికషాశ్మోరసోల్లసత్ ౪౯

పూరరేచకసంవిగ్నవలివల్గుదళోదరమ్
ప్రతిసంక్రామయద్విశ్వం నాభ్యాఽఽవర్తగభీరయా ౫౦

(ప్రీత్యా) ప్రహసితావివాఽపాంగౌ యస్మిన్, అలకైః కుంతలై రుపశోభితం నూతనపంకజ కింజల్కవత్ పిశంగం దుకూలం యస్మిన్, మృష్టే నిర్మలే దుకూలే యస్య, ౪౭

(స్ఫురంతి) కిరీటాదీని యస్మిన్, శంఖాదిభి రుత్తమా బుద్ధి ర్లక్ష్మీ రస్మిన్నస్తీతి తథా ౪౮

(సింహస్కంధత్విష ఇతి) ద్వితీయాబహువచనం, సింహస్య స్కంధే పరితః ప్రసరంతః కేసరా ఇవ సర్వత స్త్విషో బిభ్రతీ యా సౌభగా గ్రీవా తస్యాం కౌస్తుభో యస్మిన్, యద్వా సింహస్యేవ యౌ స్కంధౌ తయో స్త్విషః కుండలహారాదిదీప్తీ ర్బిభ్రదితి పృథగ్విశేషణమ్, సౌభగయుక్తగ్రీవాయాం కౌస్తుభో యస్మిన్ సౌభగా గ్రీవా యస్య స కౌస్తుభో యస్మిన్నితి బహువ్రీహిగర్భో వా బహువ్రీహిః. శ్రియా హేతుభూతయా ఆక్షిప్త స్తిరస్కృతో నికషాశ్మా సువర్ణరేఖాంతో నికషపాషాణో యేన తాదృశేన. ఉరసా ఉల్లసత్ శోభమానం యద్వా శ్రియా ఉపలక్షితేన నికషోపర్యుపరక్తసువర్ణరేఖాసదృశా శ్రియా ఉపలక్షితే నేత్యుకోవిశేషణమ్, ఆక్షిప్తః శంకితః నికషాశ్మా యేన తేన ఉరసా ఉల్లసత్ శోభమానం లక్ష్మీసహితం శ్యామం వక్షః కనకనికషరేఖాన్విత మశ్మానం శంకయతీత్యర్థః పూరకరేచకాభ్యాం శ్వాసోచ్ఛ్వాసాభ్యాం సంవిగ్నా శ్చపలాః వళయ స్తాభిః వల్గు సుందరం దళ మశ్వత్థపత్రసదృశ ముదరం యస్మిన్. యద్వా సృష్ట్యా పూర్యతే పాల్యతే ఇతి వా జగత్పూరం తత్ రేచకం సంపూరణమర్థం యస్మిన్, సంవిగ్నాః సమద్గా వళయో యస్మిన్, దళవ దుదరం పూరకరేచకసంవిగ్నవళివల్గుదళోదరం యస్మిన్నితి త్రిపదోబహువ్రీహిః. పూర్వయోః కర్మధారయో ద్విపదో వా బహువ్రీహి, ర్యతో నాభిద్వారా నిర్గతం విశ్వమావర్తవ ద్గభీరయా నాభ్యా ప్రతిసంక్రామయత్ పునః ప్రవేశయదివ స్థితం గంభీర నాభిద్వారేణ బహిష్ఠం విశ్వ మంతర్నివేశయ దివ స్థిత మిత్యర్థః. ౪౯-౫౦

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతసనమాగమః, రుద్రగీతం చ)

శ్యామశ్రోణ్యధిరోచిష్ణు దుకూలస్వర్ణమేఖలమ్,
సమచార్వంఘ్రిజంఘోరునిమ్నజానుసుదర్శనమ్, ౫౧

పదా శరత్పద్మపలాశరోచిషా
నఖద్యుభి ర్నోఽంతరఘం విధున్వతా,
ప్రదర్శయ స్వీయ మపాస్తసాధ్వసం
పదం గురో మార్గగురు స్తమోజుషామ్ ౫౨

ఏతద్రూప మనుధ్యేయ మాత్మశుద్ధి మభీప్సతామ్,

(శ్యామయోః శ్రోణ్యోః) నితంబయోరధికం రోచిష్ణు యత్పీతం దుకూలం తత్ర స్వర్ణమయీ మేఖలా యస్మిన్, అంఘ్రీ చ జంఘే చ ఊరూ చ నిమ్నే అనున్నతే జానునీ చ సమై శ్చారుభిః జాన్వాదిభిః, శోభనం దర్శనం యస్య. ౫౧

ఏవం విగ్రహ మనువర్ణ్య తద్దర్శనం ప్రార్థయతే (పదేతి) శరది యత్పద్మం తస్య యాని పలాశాని తద్వ ద్రోచి ర్యస్య తేన పదా చరణేన నోఽస్మాక మంత రఘ మంతః స్థితం పాపహేతు మజ్ఞానం నఖకాంతిభి ర్విధున్వతాఽపనయతా శరత్పద్మస్థానీయచరణస్థపలాశస్థానీయాంగుళిస్థనఖరోచిభి రఘం విధున్వతా పదాఽపాస్తం నిరస్తం సాధ్వసం భక్తానాం భయం యస్మింస్తత్ స్వీయం పదం రూపమ్ యద్వా ఉక్తవిధేన పదోపలక్షిత స్త్వ మపాస్తసాధ్వసం స్వీయం పదం పద్యతేఽవగమ్యత ఇతి పదం రూపం ప్రదర్శయ యత స్త్వ మేవ తమోజుషా మజ్ఞానినాం గురో మార్గగురుః గురు ర్మార్గ ప్రదర్శకో భవసి ౫౨

నను "న మాంసచక్షు రభివీక్ష్యతే తం న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చ నైనం హృదా మనీషా మనసాఽభిక్లృప్తః" ఇతి ప్రాకృతచక్షురాదిభి రగ్రాహ్యం యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్య మప్రాకృతం మదీయరూప మపరిశుద్ధమనస స్తవ కథం ప్రదర్శయేతి ప్రార్థయసే ఇత్యాశంకాయా మాహ (ఏతదితి) ఏత దుక్తవిధం తవ రూప మాత్మశుద్ధి మంతఃకరణనైర్మల్య మభీప్సతా మస్మాకం కేవల మనుధ్యేయ మేవ. ఏత ద్రూపస్య ధ్యానవిషయత్వ మేవ ప్రదర్శయేతి ప్రార్థ్యతే, న తు సాక్షాత్కార ఇతి భావః, కిం ధ్యానవిషయత్వమాత్రసాధ్యం తత్రాహ. యతః ధ్యానవిషయాత్ త్వద్రూపాత్ ధ్యానం యోగాంగ-

యద్భక్తియోగోఽభయదః స్వధర్మ మనుతిష్ఠతామ్ ౨౩

భవాన్ భక్తిమతా లభ్యో దుర్లభః సర్వదేహినామ్,
స్వారాజ్యస్యాఽప్యభిమత ఏకాంతేనాఽఽత్మవి ద్గతిః ౨౪

తం దురారాధ్య మారాధ్య సతా మపి దురాపయా,
ఏకాంతభక్త్యా కో వాంఛేత్ పాదమూలం వినా బహిః. ౨౫

యత్ర నిర్విష్టమరణం కృతాంతో నాఽభిమన్యతే,
విశ్వం విధ్వంసయన్ వీర్యశౌర్యవిస్ఫూర్జితభ్రువా ౨౬

త్వేన స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మ మనుతిష్ఠతాం పుంసా మభయదః సాక్షాన్మోక్షసాధనభూతో భక్తియోగః పరమభక్తియోగో భవతి. ధ్యానయోగోఽపి పరజ్ఞానప్రసాద్యా పరమభక్తియోగరూపే పరిణమ తీత్యర్థః ౨౩

పరమభక్తిమతా తు భవాన్ లభ్య ఇత్యాహ (భవానితి) సర్వదేహినాం దుర్లభోఽపి భవాన్ భక్తిమతా ప్రశంసాయాం మతుప్, పరమభక్తిమతా లభ్య ఏవ, దుర్లభత్వ మేవాహ స్వారాజ్యేతి ఆత్మవిదా ముక్తభక్తియోగనిష్ఠానాం గతిః ప్రాప్య స్త్వం స్వారాజ్యస్యాప్యభిమతః, స్వారాజ్యస్య స్వేన రాజత ఇతి స్వరాట్ తస్య భావః స్వారాజ్యం కైవల్య మపాదానస్య సంబంధమాత్రవివక్షయా షష్ఠీ, స్వారాజ్యాదప్యభిమతః స్పృహణీయః స్వారాజ్యం హి సర్వస్మా దభిమతం తతోఽప్యభిమత స్త్వ మిత్యర్థః ౨౪

అతోఽతీవ స్పృహణీయత్వాత్ త్వత్తోఽన్యత్ర కించి ద్వాంఛామీత్యాహ (తమితి) తం దురారాధ్య ముపాయాంతరై రారాధయితు మశక్యం భవంతం సతా మపి దురాపయా దుఃసాధ్యయా ఏకాంతభక్త్యాఽవ్యభిచారిణ్యా భక్త్యా ఆరాధ్య త్వత్పాదమూలం వినా బహి రన్యత్ స్వర్గాదిసుఖం కో వా వాంఛేత్, న కోఽపీత్యర్థః ౨౫

తత్ర హేతుః (యత్ర) పాదమూలేఽరణం శరణం ప్రవిష్టం, పాదమూలే శరణం గత మిత్యర్థః. కృతాంతః కాలో మయా వశీకృత ఇతి నాఽభిమానం కరోతి కిం కుర్వన్, వీర్యం ప్రభావః శౌర్య ముత్సాహః తాభ్యాం విస్ఫూర్జితయా క్షుభితయా భ్రువా విశ్వం విధ్వంసయన్ నాశయన్. ౨౬

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

క్షణార్ధేనాఽపి తులయే న స్వర్గం నాఽపునర్భవమ్,
భగవత్సంగి సంగస్య మర్త్యానాం కిముతాఽఽశిషః. ౫౭

అథాఽనఘాంఘ్రే స్తవ కీర్తితీర్థయో రంతర్బహిః స్నానవిధూతపాప్మనామ్,
భూతే ష్వనుక్రోశసుసత్త్వశీలినాం స్యాత్ సంగమోఽనుగ్రహ ఏవ న స్తవ ౫౮

న యస్య చిత్తం బహిరర్థవిభ్రమం తమోగుహాయాం చ విశుద్ధ మావిశత్,
యద్భక్తియోగానుగృహీత మంజసా ముని ర్విచష్టే నను తత్ర తే గతిమ్. ౫౯

యత్రేదం వ్యజ్యతే విశ్వం విశ్వస్మి న్నవభాతి యత్.

త్వత్పాదమూలం ప్రపన్నస్య కృతాంతభయాభావః కియా నయం లాభః యావతా త్వద్భక్త సంగలేశ ఏవ సకలపురుషార్థశ్రేణీశిరసి ఉపరి వరివర్తీత్యాహ (క్షణార్ధేనేతి) భగవత స్తవ సంగినాం త్వద్భక్తానా మిత్యర్థః. తేషాం సంగస్య క్షణార్ధేనాపి న స్వర్గం తులయే న సమానం గణయామి. న వాఽ పునర్భవం మోక్షం భాగవతసంగస్య స్వర్గమోక్షౌ న సదృశౌ. కిం పున ర్మరణశీలానా మాశిషః ఆశీర్వి షయపుత్రపశ్వన్నాదయః ఇత్యర్థః. ౫౭

ఏవం నిరతిశయగుణవత్తరత్వాత్ భాగవతసంగస్య అథ అతో హేతో రనఘా వఘహరా వంఘ్రీ యస్య తస్య తవ కీర్తి ర్యశః తీర్థం గంగా తయోః క్రమేణాఽంతర్బహిః స్నానాభ్యాం విధూతః పాప్మా యేషా మత ఏవ భూతేష్వనుక్రోశః కృపా సుసత్త్వం సత్వోత్తరం చిత్త శీలమార్జవాదికం చ యేషాం సంతి తేషాం సంగః నోఽస్మాకం స్యాదత ఏవ నోఽస్మాకం త్వదనుగ్రహః, ౫౮

త్వజ్జ్ఞాన మపి భాగవతసంగాదేవ భవతీత్యాహ (నేతి) యేషాం భాగవతానాం, భక్తియోగే నాఽనుగృహీతే విశుద్ధం సత్త్వప్రధానం సత్ యస్య పుంసః చిత్తం బహిరర్థాః శబ్దాదిబాహ్యవిషయాః తేషు విభ్రమం న భవతి ప్రాప్యతాభ్రాంతిమన్న భవతి తమోరూపాయాం గుహాయాం చ నావిశత్ న లీలం స్యాత్తదా స మునిః తే గతిం స్వరూప మంజసా సుఖేన విచష్టే జానాతి ౫౯

గతిం విశింషన్ ప్రపద్యతే (యత్రేతి ద్వాభ్యామ్,) ఇదం కృత్స్నం చిదచిదాత్మకం విశ్వం యత్రాఽఽధారభూతే త్వత్స్వరూపే వ్యజ్యతే వ్యక్తం యచ్చ త్వత్స్వరూపం విశ్వస్మిన్ కృత్స్నే

తత్ త్వం బ్రహ్మ పరం జ్యోతి రాకాశ మివ విస్తృతమ్. ౬౦

యో మాయయేదం పురురూపయా సృజద్ బిభర్తి భూయః క్షపయ త్యవిక్రియః,

ప్రపంచేఽవభాతి ప్రకాశతే వ్యాప్నోతి తదేవ బ్రహ్మాఖ్యం తవ తత్త్వ మిత్యర్థః, యత్రేద మిత్యనేన ఆధారత్వ ముక్తం, కథ మమూర్తస్యాఽఽధారత్వ మితి శంకాయా మఽభివ్యాపకత్వరూప మాధారత్వ మిత్యాశయేన విశ్వస్మి న్నవభాతి యదిత్యుక్తమ్ ఆధారో హి త్రివిధః ఔపశ్లేషికో వైషయికోఽభివ్యాపకశ్చేతి. సర్వం వ్యాప్యావస్థితస్యాపి వ్యాప్యవస్తుగతదోషాస్పర్శే దృష్టాంత మాహ జ్యోతి రాకాశ ఇవ విస్తృత మాకాశ ఇవ జ్యోతిః సూర్యార్చిరివేతి దృష్టాంతద్వయ మభిప్రేతం, తథా హ్యుభయం దృష్టాంతీకృత మభియుక్తైః "ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథ గ్భవేత్ । తథాత్మైకో హ్యనేకస్థో జలాధారే ష్వివాంశుమాన్" ఇతి అయ మభిప్రాయః ఘటాదిషు వృద్ధి హ్రాసభాక్షు పృథక్ పృథక్ సంయుజ్యమాన మప్యాకాశం దోషహేత్వభావాత్ వృద్ధిహ్రాసాదిదోషై ర్న స్పృశ్యతే యథా జలాధారేషు విషయేషు వస్తుతోఽనవస్థిత స్తత్ర దృశ్యమానోఽప్యంశుమాన్ దోషహేత్వభావా త్తద్గత వృద్ధిహ్రాసాదిభి ర్న స్పృశ్యతే తద్వదితి ౬౦

ఏవం విశ్వాధారత్వ ముక్త మథ విశ్వస్య నిమిత్త ముపాదానం చ కారణం త్వ మేవేత్యాహ (య ఇతి) యో భవా నిదం విశ్వం స్వాత్మకం బహురూపయా బహుధా పరిణామశీలయా మాయయా సృజన్ బిభర్తి పునః క్షపయతి సంహరతి తథాప్యవిక్రియః నిర్వికారః, కథంభూతయా మాయయా, ఆత్మదుఃస్థయాత్మసు జీవేషు దుఃస్థయా దుష్టా యథా భవతి తథా స్థితయా సంసారరూపానర్థకారిత్వేన స్థితయేత్యర్థః యయాఽఽత్మదుఃస్థయా మాయయా యద్యస్మాత్ ఈశ్వరా ద్భేదబుద్ధిః స్వనిష్ఠబుద్ధిః సదివ సదర్థవిషయజ్ఞాన మివ భవతి తం త్వా మాత్మతంత్రం ప్రతీమహి ప్రపద్యేమహీత్యర్థః తత్రాత్మదుఃస్థయేతి జీవేషు దుఃస్థత్వకథనేన పరమాత్మని అనర్థకారిత్వ ముక్తం, యద్భేదబుద్ధిః సదివేతి స్వతంత్రాత్మభ్రమహేతుత్వ ముక్త మిదం దేహాత్మభ్రమహేతుత్వస్యాఽప్యుపలక్షణమ్ అవిక్రియ ఇత్యనేన ఉపాదానత్వ ముక్తం. నిషేధో హి ప్రసక్తిపూర్వకః, ప్రసక్తి శ్చోపాదానత్వేన నిమిత్తస్య వికార ప్రసక్త్యభావాత్ భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థాయోగో హ్యుపాదనత్వం, తత శ్చావస్థాయోగిత్వ ప్రయుక్తవికారప్రసక్తౌ తన్నిషేధో యుక్తః, వికారస్య స్వాఽపృథక్సిద్ధవిశేషణీభూతచేతనాచేతన గతత్వా ద్విశేష్యే వికారాభావా దవిక్రియ ఇత్యుక్తమ్ నను నిమిత్తకారణస్యాపి కులాలాదేః ఖేద శ్రమాదివికారదర్శనాత్ తద్వత్ పరస్మి న్నపి నిమిత్తత్వప్రయుక్తవికారో నిషిధ్యత ఇతి చేన్న "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత" ఇతి శ్రుత్యా సంకల్పమాత్రేణ జగత్ సృజతో వికారప్రసక్త్యభావాత్, సృజన్నితి నిమిత్తత్వ ముక్తమ్. కర్తృత్వమేవ హి నిమిత్తత్వం, తత్ర

(పృథువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ)

యద్భేదబుద్ధిః సదివాఽఽత్మదుఃస్థయా త మాత్మతంత్రం భగవన్ ప్రతీమహి. ౬౧

క్రియాకలాపై రిద మేవ యోగినః శ్రద్ధాన్వితాః సాధు యజంతి సిద్ధయే,
భూతేంద్రియాంతఃకరణోపలక్షితం వేదే చ తంత్రే చ త ఏవ కోవిదాః ౬౨

త్వమేక ఆద్యః పురుషః సుప్తశక్తి స్తయా రజః సత్త్వతమో విభిద్యతే,

---

విశిష్టత్వాకారేణోపాదానత్వం నిష్కృష్టవిశేష్యాకారేణ నిమిత్తత్వమితి వివేకః, బిభర్తి క్షపయతీతి రక్షితృత్వం సంహర్తృత్వం చ తస్యేత్యుక్తం భవతి. ఆత్మతంత్ర మిత్యనేనాకర్మవశ్యత్వముక్త మనేన శ్లోకద్వయేన "బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ స వృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః' మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి వో యదధ్యతిష్ఠద్ భువనాని ధారయన్" ఇతి శ్రుత్యర్థ ఉక్తః, అత్ర కింస్విత్ వన మిత్యాదినా వృక్షశబ్దోపలక్షిత ముపాదానం వనశబ్దోపలక్షిత మాధారః యదధ్యతిష్ఠదితి నిమిత్తం చ కిమితి ప్రశ్నపూర్వకం బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వనిమిత్తత్వాధారత్వాదీని నాన్యస్యేతి ప్రతిజ్ఞాపూర్వకోత్తరత్వ మస్య వాక్యస్యావగమ్యతే. యతో వృక్షశబ్దోపలక్షితోపాదానాత్ బ్రహ్మణో ద్యావాపృథివ్యుపలక్షితం కృత్స్నం జగన్నిష్టతక్షుః, నిష్టతక్ష ససర్జేత్యర్థః ౬౧

ఈదృశభగవత్స్వరూపవిషయకం భక్త్యాత్మకం జ్ఞానం భాగవతసంగాదేవ లభ్యత ఇత్యుక్త మిదానీం భాగవతసంగాత్ స్వవర్ణాశ్రమోచితానభిసంహితధర్మానుష్ఠానమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగశ్చ భక్త్యంగమిత్యాహ (క్రియాకలాపై రితి) యే యోగినః ప్రకృతివివిక్తాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగ ఏషా మస్తీతి యోగినః శ్రద్ధాయుక్తాః సంతః క్రియాకలాపైః స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మభిః అనభిసంహితఫలైః ఇదమేవోక్తవిధమేవ భగవత్స్వరూపం సిద్ధయే ముక్తయే సాధు సమ్యగ్యజంతి ఆరాధయంతి, ఇదం కథంభూతం, భూతాదిభి రప్రాకృతైః శుద్ధసత్త్వమయై రుపలక్ష్యతే ఇత్యుపలక్షణమ్ అప్రాకృతోక్తవిధదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టమిత్యర్థః, త ఏవ యోగినః వేదే కర్మయోగప్రకాశకే తంత్రే ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగప్రకాశకే సాంఖ్యే తంత్రే చ కోవిదాః కుశలా భవంతి ౬౨

అవిక్రియ ఇత్యనేన ఉపాదానకారణత్వ ముపక్షిప్తం బిభర్తీతి భర్తృత్వం, క్షపయతీతి సంహర్తృత్వం చేతి తదేవోపపాదయతి చతుర్భిః తంత్రత్వ మిత్యుపాదానముపపాదయతి, త్వముక్తవిధస్వరూపగుణవిభూతిః త్వం పురుష ఆద్య ఆదౌ సృష్టేః పూర్వం భవః ఆద్యః సృష్టేః పూర్వం ప్రళయదశాయా మాసీ రిత్యర్థః కథంభూత ఆస మిత్యత్రాహ, సుప్తశక్తిః సుప్తాః స్వస్మిన్ లీనాః

మహానహం ఖం మరుదగ్నివార్ధరాః సురర్షయో భూతగణా ఇదం యతః. ౬౩

సృష్టం స్వశక్త్యేదమనుప్రవిష్ట శ్చతుర్విధం పుర మాత్మాంశకేన,
అథో విదుస్తం పురుషం సంతమంత ర్భుంక్తే హృషీకై ర్మధు సారఘం యః. ౬౪

శక్తయః చిదచిదాదిశక్తయో యస్య అత ఏవ ఏకః అసహాయః వక్ష్యమాణనామరూపవిభాగనిబంధన బహుత్వప్రతిసంబంధినామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టత్వేన అసహాయ ఏవావస్థిత ఇత్యర్థః, తతస్తయా స్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా శక్త్యా రజః సత్త్వమ ఇతి ద్వంద్వైక్యం. తదపేక్షయా విభిద్యతే ఇత్యేకవచనం. రజఃసత్త్వతమాంసి విభిన్నాని విభక్తాన్యభూవన్ యతో రజ ఆదేః మహాన్ మహతోఽహంకారస్త్రివిధః, తతో భూతాదిభ్యః క్రమేణ ఖమాకాశస్తతో మరుద్వాయుస్తతోఽగ్నిస్తతో వా ఆపః, తతో ధరా పృథివీ తేభ్యః ఖాదిభ్యః పంచీకృతేభ్యోఽండోత్పత్తిద్వారా సురా బ్రహ్మాదయః ఋషయో మరీచ్యాదయః అన్యే మనుజతిర్యగాదయః అభూవన్ సృష్టేః పూర్వం స్వస్మిన్నుపసంహృత చిదచిచ్ఛక్తిర్నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిచ్ఛరీరకస్త్వమేక ఏవ కారణతయావస్థితోఽపేక్షితకర్త్రుకరణాద్యుపకరణజాతః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః స్వలీలైకప్రయోజనః స్వాత్మికాం మాయాం జీవద్వారాఽను ప్రవిశ్య మాయాశరీరకం స్వాత్మానమేవ సంకల్పమాత్రేణ మహదాదిపృథివ్యంతసమష్టిరూపేణ దేవాది చతుర్విధవ్యష్టిభూతరూపేణ చ పరిణమయ్య స్వపర్యంతతత్తన్నామరూపభాగాసీరిత్యర్థః. ౬౩

త్వం పురుష ఇత్యుక్తం, తత్ర పురుషశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం దర్శయన్ పురుషశబ్దవాచ్యతామాహ- (సృష్టమితి) యతః యో భగవాన్ స్వశక్త్యా ప్రకృతిరూపయా సృష్టమిదం చతుర్విధం దేవమనుష్యతిర్యక్స్థావరభేదేన పురం శరీరమాత్మనోఽంశకేనాంశభూతేన జీవేన జీవాంతరాత్మతయా పురమనుప్రవిష్టః, అథోఽతః తం భగవంతమంతః పురస్యాంతః జీవాంతరాత్మయా సంతం పురుషం విదుః పురుషశబ్దవాచ్యం విదుః తథా చోక్తమ్- "పుంసంజ్ఞే వై శరీరేఽస్మిన్ శయనాత్ పురుషో హరిః" శకారస్య షకారోఽయం వ్యత్యయేనేతి. కోఽసావాత్మనోఽంశః యదంతరాత్మతయా పురమనుప్రవిష్టస్తత్రాహ. యః జీవః హృషీకై రింద్రియైః సారఘం "సరఘా మధుమక్షికా" సారం పుష్పాదిగతం ఘ్నంతి గచ్ఛంతి ప్రాప్నువంతీతి వ్యుత్పత్తేః అత్ర సారఘశబ్దః తదుపార్జితమధుని లాక్షణికమధుకరోపార్జితమధ్వివ మధుకరస్థానీయేంద్రియోపార్జితశబ్దాదిభోగ్యజాతం. భుంక్తేఽనుభవతి స ఇత్యర్థః అత్ర జీవాంతరాత్మతయాఽనుప్రవేశకథనం నియతదేశకాలకర్మాద్యనుగుణ్యేన జగద్రక్షణార్థానుప్రవేశాభిప్రాయకమ్. ౬౪

స ఏష లోకా నతిచండవేగో వికర్షసి త్వం ఖలు కాలయానః,
భూతాని భూతై రనుమేయతత్త్వో ఘనావళీ ర్వాయురివావిషహ్యః. ౬౫

ప్రమత్త ముచ్చైరితి కృత్య చింతయా ప్రవృద్ధలోభం విషయేషు లాలసమ్,
త్వ మప్రమత్తః సహసాభిపద్యసే క్షుల్లేలిహానోఽహి రివాఖు మంతకః. ౬౬

క స్త్వత్పదాబ్జం విజహాతి పండితో య స్తేఽవమానవ్యయమానకేతనః,
విశంకయాఽస్మద్గురు రర్చతి స్మ యత్ వినోపపత్తిం మనవ శ్చతుర్దశ ౬౭

అథ త్వమసి నో బ్రహ్మన్ పరమాత్మ న్విపశ్చితామ్,

అథ సంహర్తృత్వ ముపపాదయతి (స ఇతి.) య ఏష కాలశరీరక స్త్వమత్యుగ్రవేగః కాలవేగమనుసందధతా మాయుఃక్షయనిమిత్తభయోత్పాదనలక్ష్యమాణరూపః అవిషహ్యవేగో వాయుర్మేఘపంక్తీరివ భూతైరివ భూతాని కాలయానః పీడయన్, వికర్షసి సంహరసి ౬౫

వికర్షణప్రకారమేవాహ (ప్రమత్తమితి) ఇతి కృత్యమేవం కర్తవ్యమితి చింతయోచ్చైః భృశం ప్రమత్తం విషయేషు శబ్దాదిషు లాలస మతికాముకం ప్రాప్తేఽపి విషయే ప్రకృష్టలోభం జన మప్రమత్తః కాలరూప స్త్వం సహసా బాలదంతకోఽభిపద్యసే ప్రాప్నోషి యథా క్షుధా లేలిహానః జిహ్వయా ఓష్ఠప్రాంతౌ స్పృశన్ సర్పో మూషక మిత్యేత్యర్థః ౬౬

ఏవం సర్వోత్కృష్టత్వాత్ పండితో బుద్ధిమాన్ భవేత్తర్హి కో వా త్వత్పదాబ్జం విజహాతి న కోఽపీత్యర్థః కథంభూతః య స్తవావమానోఽనాదర స్తేన వ్యయమానం కేతనం శరీరం యస్య త్వత్పరిచర్యాం వినా వ్యర్థమేవ శరీరం మన్వానః ఇతి భావః అత ఏవాస్మద్గురుర్నిఃశంకయా త్వత్పాదాబ్జ మేవార్చయతి ఆరాధయతి స్మ కోఽసౌ తవ గురు ర్యో మాం అర్చయతి స్మ తమాహ యదితి యస్య దినోపపత్తిః దిననిష్పత్తి ర్నామ చతుర్దశమనవో యస్య దివసనిష్పత్తిరూపాః సంతి స బ్రహ్మై వాస్మద్గురుః పితేత్యర్థః ౬౭

అత స్త్వమేవ ప్రాప్య ఇతి వదన్నుపసంహరతి (అథేతి) హే బ్రహ్మన్, పరమాత్మన్ః

విశ్వం రుద్రభయధ్వస్త మకుతశ్చిద్భయా గతిః ౬౮

ఇదం జపత భద్రం వో విశుద్ధా నృపనందనాః,
స్వధర్మ మనుతిష్ఠంతో భగవత్యర్పితాశయాః. ౬౯

తమేవాత్మాన మాత్మస్థం సర్వభూతే ష్వవస్థితమ్,
పూజయధ్వం గృణంతశ్చ ధ్యాయంత శ్చాసకృద్ధరిమ్ ౭౦

యోగాదేశ ముపాసాద్య ధారయంతో మునివ్రతాః,
సమాహితధియః సర్వ ఏతదభ్యసతాదృతాః ౭౧

కృత్స్నం విశ్వం, రుద్రభయాత్ త్వదాత్మకస్య రుద్రస్య భయాత్ ధ్వస్తం నాశం ప్రాప్తం. త్వం తు విపశ్చితాం నోఽకుతశ్చిద్భయా నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్యాః సా అకుతశ్చిద్భయా గతి రసీతి కృత్స్నం విశ్వం రుద్రభయాదితి పరోక్షనిర్దేశో రుద్రాంతరసామాన్యాభిప్రాయకః ౬౮

ఏవం స్వస్మై బ్రహ్మోపదిష్టస్తోత్రేణ భగవంతం ప్రస్తూయ తేభ్యః ప్రచేతోభ్యః ఉపదిశ్య తస్మిన్ స్తోత్రే తదర్థే తాన్ రోచయన్నాహ (రుద్ర ఇద మితి), హే నృపనందనాః విశ్రబ్ధా విశ్వాస యుక్తాః, కర్తరి క్తః, ఇదం భగవత్ స్తవనం జపత అర్థతః స్తోత్రం శబ్దత శ్చానుసందధ్వమ్. అనేన జపేన వః యుష్మాకం భద్రం మంగళం భవితా తథా, స్వధర్మం స్వవర్ణాశ్రమోచితం ధర్మ మనుతిష్ఠంతః భగవత్యర్పితాంతఃకరణాః సంత ఇత్యర్థః ౬౯

(అసకృత్) పౌనఃపున్యేన హరిం ధ్యాయంతో గృణంతః స్తువంతః తమేవ సర్వభూతేష్వవ స్థిత మాత్మస్థం పూజకాంతరాత్మతయాఽవస్థితం భగవంతం పూజయధ్వమ్. సర్వభూతే ష్వవస్థిత మిత్యనేన "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ" మితి శ్రుత్యర్థోఽనుసంధీయతే. ఆత్మాన మిత్యనేన తదాత్మేతి శ్రుత్యర్థః. ఆత్మస్థమిత్యనేన తత్త్వమసీతి శ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః, అత ఏవ తత్స్థత్వా దనుపశ్యంతి యత ఏవ హి సాధవ" ఇతి శ్రుత్యర్థః ఉక్తః. ౭౦

(యోగాదేశం) నామైతత్ స్తోత్ర మాసాద్య పారతః ప్రాప్య మనసా ధారయంతః సమాహిత చిత్తాః మౌనవ్రతనిష్ఠాః, ఆదృతా ఆదరయుక్తాః సర్వే యూయ మభ్యసత. ౭౧

(పృధువంశః, రుద్రప్రాచేతససమాగమః, రుద్రగీతం చ

ఇద మాహ పురాఽస్మాకం భగవాన్ విశ్వసృక్పతిః,
భృగ్వాదీనా మాత్మజానాం సిసృక్షుః సంసిసృక్షతామ్ ౭౨

తే వయం నోదితాః సర్వే ప్రజాసర్గే ప్రజేశ్వరాః,
అనేన ధ్వస్తతమసః సిసృక్ష్మో వివిధాః ప్రజాః. ౭౩

అథేదం నిత్యదా యుక్తో జపన్నవహితః పుమాన్,
అచిరాత్ శ్రేయ ఆప్నోతి వాసుదేవపరాయణః ౭౪

శ్రేయసా మిహ సర్వేషాం జ్ఞానం నిఃశ్రేయసం పరమ్,
సుఖం తరతి దుష్పారం జ్ఞాననౌ ర్వ్యసనార్ణవమ్ ౭౫

య ఇమం శ్రద్ధయా యుక్తో మద్గీతం భగవత్ స్తవమ్,
అధీయానో దురారాధ్యం హరి మారాధయత్యసౌ. ౭౬

స్తోత్రస్య సాంప్రదాయికత్వ మాహ (ఇదమితి) విశ్వసృజాం మరీచ్యాదీనాం పతి ర్విశ్వసృడ్ బ్రహ్మా ఆత్మజానాం స్రష్టు మిచ్ఛతాం భృగ్వాదీనా మస్మాకం. పురా ఆహ ఉపదిష్టవాన్. ౭౨

తే ఉపదిష్టస్తోత్రా వయం ప్రజాసర్గే నిమిత్తే ప్రచోదితాః అనేన స్తోత్రేణ నిరస్తాజ్ఞానా వివిధాః ప్రజాః సిసృక్ష్మః విసృష్టవంతః ౭౩

(పుమాన్) సమాహితచిత్తో వాసుదేవః పర మయనం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారశ్చ యస్య తథాభూతః ఇదం నిత్యదా జపన్నాశు స్వసమీహితం శ్రేయః ప్రాప్నోతి. ౭౪

శ్రేయసా మపి మధ్యే జ్ఞానస్యైవ నిరతిశయపురుషార్థరూపమోక్షసాధనత్వేన నిరతిశయశ్రేయస్త్వం వదన్ తత్సాధనతా మస్య స్తోత్రస్యాహ (శ్రేయసామితి ద్వాభ్యామ్.) సర్వేషామపి శ్రేయసాం మధ్యే జ్ఞానం భగవద్భక్త్యాత్మకం జ్ఞానమేవ నిఃశ్రేయసం నితరాం శ్రేయః స్మృతం, కుతః జ్ఞానినో భగవద్భక్తియాథాత్మ్యజ్ఞానవంతః ఉపాయాన్తరై ర్దుస్తరమపి వ్యసనార్ణవం దుఃఖసాగరాత్మకం సంసారం తరన్తి ౭౫

(యః) పుమాన్ మయా గీత మిదం స్తోత్రం శ్రద్ధయా యుక్తః అధీయానః అధ్యయనం కుర్వాణః ఉపాయాంతరై ర్దుస్తరారాధ్యమపి హరి మారాధయతి హరివిషయాం భక్తిం లభతే ఇత్యర్థః. ౭౬

విందతే పురుషోఽముష్మా ద్యద్యదిచ్ఛత్యసత్వరః,
మద్గీతగీతాత్సుప్రీతాచ్ఛ్రేయసా మేకవల్లభాత్ ౭౭

ఇదం యః కల్య ఉత్థాయ ప్రాంజలిః శ్రద్ధయాన్వితః,
శృణుయాచ్ఛ్రావయే న్మర్త్యో ముచ్యతే కర్మబంధనైః ౭౮

గీతం మయేదం నరదేవనందనాః వరస్య పుంసః పరమాత్మనః స్తవమ్,
జపంత ఏకాగ్రధియ స్తపో మహత్ చరధ్వ మంతే తత ఆప్స్యథేప్సితమ్. ౭౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం చతుర్థస్కంధే,
రుద్రగీతం నామ చతుర్వింశోధ్యాయః

తతో మయా యద్గీతం తస్య గీతాత్ భావేక్తః. గానా ద్ధేతోః సుప్రీతాత్ శ్రేయసాం సర్వ పురుషార్థానాం వల్లభాత్ ప్రభో రముష్మా ద్భక్తారాధితాత్ పరమపురుషా ద్య చ్ఛ్రేయః ఇచ్ఛతి అసత్వరన్ స్థిరః సన్ తత్సర్వం విందతే లభతే ౭౭

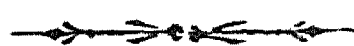
(యః) పుమా నిదం కల్య ఉషసి ఉత్థాయ ప్రాంజలిః శృణుయా దన్యాన్ శ్రావయేద్వా స మర్త్యః సర్వైః కర్మరూపైర్బంధనైర్ముచ్యతే ముక్తో భవతి. ౭౮

(హే నరదేవనందనాః!) మయా గీత మిదం పరమపురుషస్య స్తవం జపంతః సమాహిత చిత్తాః తపశ్చరధ్వం కురుధ్వం, అంతే తపసోఽన్తే, తతస్తస్మాదీప్సిత మవాప్స్యథ. ౭౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ

ఇతి సందిశ్య భగవాన్ బర్హిషదై రభిపూజితః,
పశ్యతాం రాజపుత్రాణాం తత్రైవాఽంతర్దధే హరః ౧

రుద్రగీతం భగవతః స్తోత్రం సర్వే ప్రచేతసః.
జపంత స్తే తప స్తేపు ర్వర్షాణా మయుతం జలే ౨

ప్రాచీనబర్హిషం క్షత్తః కర్మ స్వాసక్తమానసమ్,
నారదోఽధ్యాత్మతత్త్వజ్ఞః కృపాళుః ప్రత్యబోధయత్. ౩

శ్రేయ స్త్వం కతమ ద్రాజన్ కర్మణాఽఽత్మన ఈహసే,

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

ఏవం రుద్రోపదిష్టభగవత్స్తోత్రతదారాధనప్రకారేషు ప్రచేతస్సు తప శ్చరత్సు ప్రాచీనబర్హి ర్నారదోపదిష్టాధ్యాత్మపారోక్ష్యః పుత్రేష్వారోపితమహాభారో భగవంత ముపాస్య తల్లోక మగా దిత్యాహ మునిః పంచభి రధ్యాయైః ఇత్యుక్తప్రకారం సందిశ్య ఉపదిశ్య, భగవాన్ రుద్రః బర్హిషదైః సమ్యక్ పూజితః, రాజపుత్రాణాం ప్రచేతసాం పశ్యతాం సతాం, తత్రైవాఽంతర్హితవాన్ ౧

తత ఇదం రుద్రేణ గీతం భగవత్స్తోత్రం జపంతః ప్రచేతసో వర్షాణా మయుతం దశసాహస్రవర్షపర్యంతం, జలే తప స్తేపుః "పాకం పచతీ"తి వన్నిర్దేశః తప శ్చేరు రిత్యర్థః ౨

(ప్రాచీనబర్హిష మితి.) హే క్షత్త విదుర! తత ఆత్మవి న్నారదో భగవాన్ ఆగత్య కేవలం కర్మస్వేవాఽఽసక్తచిత్తం ప్రాచీనబర్హిషం బోధితవాన్. ౩

బోధనప్రకార మేవాహ (శ్రేయ ఇతి.) అత్ర ప్రచేతసాం కథా మసమాప్యై వాంఽతరా ప్రాచీనబర్హిషః కథావశిష్టా ప్రస్తూయత ఇత్యవగంతవ్యమ్. హే రాజ న్నాత్మనే స్వస్మై కర్మణా నుష్ఠీయమానేన యజ్ఞాదికర్మణా కతమత్ శ్రేయః కిం వా శ్రేయః సాధ్య మీహసే ఇచ్ఛసి దుఃఖనివృత్తిః

దుఃఖహానిః సుఖావాప్తిః శ్రేయ స్తన్నేహ చేష్యతే. ౪

రాజోవాచ—

న జానామి మహాభాగ పరం కర్మాపవిద్ధధీః,
బ్రూహి మే విమలం జ్ఞానం యేన ముచ్యేయ కర్మభిః ౫

గృహేషు కూటధర్మేషు పుత్రదారధనార్థధీః,
న పరం విందతే మూఢో భ్రామ్యన్ సంసారవర్త్మసు. ౬

నారద ఉవాచ —

భో భోః ప్రజాపతే రాజన్ పశూన్ పశ్య త్వయాఽధ్వరే,
సంజ్ఞాపితాన్ జీవసంఘా న్నిర్ఘృణేన సహస్రశః ౭

సుఖావాప్తి శ్చే దిష్యతే తర్హి ఇహ కర్మణి తదుభయం నేష్యతే కేవలకర్మణా తదుభయం న సాధ్యత ఇత్యర్థః ౪

ఏవం కేవల కర్మణా మపురుషార్థసాధనతాం ప్రతిబోధితః ఉద్విగ్నమనా రాజాహ (నేతి) హే మహాభాగ! కర్మభి రాక్షిప్తా ధీ ర్యస్య సోఽహం పరం శ్రేయో న జానా మ్యత స్త్వం విమల మంతఃకరణనైర్మల్యాపాదకం జ్ఞానం, మే మహ్యం, బ్రూహి ఉపదిశ, యేన జ్ఞానేనాఽహం కర్మ రూపా ద్బంధనాత్ బంధపాశా న్ముచ్యేయ ముక్తో భవేయమ్ ౫

(కూటధర్మేష) అతిబాల్యధర్మే ష్వవర్జనీయప్రవృత్తిధర్మేష్వితి యావత్. అత ఏవ సంసార ద్వయేషు భ్రామ్యన్మమతాం కుర్వన్ పుత్రాది ష్వర్థధీః పురుషార్థబుద్ధి రత ఏవ మూఢో మాదృశః పరం శ్రేయో న విందతే ౬

కర్మఫలేషు వైరాగ్య ముత్పాద్య బ్రహ్మవిద్యా ముపదేష్టుం యోగానుభావేన యజ్ఞపశూన్ ప్రత్యక్షం ప్రదర్శ్యాహ (భో భో ఇతి.) హే ప్రజాపతే! రాజన్! అధ్యాత్మతత్త్వశ్రోతృలాభప్రయుక్తా దరాత్ సంభ్రమా ద్వా భో భో ఇతి ద్విరుక్తిః, యద్వా హే ప్రజాపతే హే రాజన్నితి విశేషణద్వయాభి ప్రాయేణ ద్విరుక్తిః. నిష్కరుణేన త్వయాఽధ్వరే సంజ్ఞాపితాన్ మారితాన్ జీవసంఘరూపాన్ పశూన్ సహస్రశః పశ్య ౭

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

ఏతే త్వాం సంప్రతీక్షంతే స్మరంతో వైశసం తవ,
సంపరేతమయఃకూటైశ్ఛిందంత్యుత్థితమన్యవః. ౮

అత్ర తే కథయిష్యేఽముమితిహాసం పురాతనమ్,
పురంజనస్య చరితం నిబోధ గదతో మమ. ౯

ఆసీత్ పురంజనో నామ రాజా రాజన్ బృహచ్ఛ్రవాః,

(ఏతే) పశవః, తవ వైశసం త్వత్కృతాం పీడాం స్మరంతః త్వాం సంపరేతం మృతం ప్రతీక్షంతే కదాఽయం మరిష్యతీతి ప్రతీక్షంత ఇత్యర్థః. యదా చ త్వం మరిష్యసి తదైతే పశవ, ఉత్థితమన్యవః సంజాతక్రోధా, అయఃకూటైః లోహవదవిశీర్ణైః శృంగైః త్వాం ఛిందంతి ఛేత్స్యంతి. ౮

నను "నవా ఉ వా ఏతన్మ్రియసే న రిష్యసి దేవాన్ ఇదేషి పథిభిః సుగేభిః. యత్ర యంతి సుకృతో నాపి దుష్కృతః తత్ర త్వా దేవః సవితా దధాతు" ఇతి యాగీయసంజ్ఞపనస్య హింసాత్వాభావశ్రవణాత్ తాదాత్వికదుఃఖజనకత్వేఽపి నిహీనపశుజన్మనివర్తనద్వారా స్వర్గోపభోగయోగ్యసుందరతరజన్మసంపాదకత్వేన తాదాత్వికదుఃఖావిజనకౌషధపానకర్ణచ్ఛేదనక్షారాదికర్మకారయితృచికిత్సకపిత్రాదివద్ధితకారిణి సంజ్ఞపితరి పశూనాం క్రోధాసంభవాత్ కథమేవముచ్యత ఇతి చేన్న, కర్మఫలేషు వైరాగ్యజననార్థత్వేనాఽన్యపరత్వాత్తదుక్తేః అతఏవ వైరాగ్యోదయాయాన్యాపదేశముఖే నాధ్యాత్మోపదేశాత్మకేతిహాసం ప్రస్తోతుం ప్రతిజానీతే (అత్రేతి) అత్ర నిరతిశయపురుషార్థతత్సాధనాజ్ఞానరూపే సంకటే తత్త్వహితపురుషార్థనిశ్చాయకం పురాతనం పురంజనాఖ్యరాజచరిత్రాత్మకమితిహాసం తే తుభ్యం కథయిష్యే గదతః ఇతిహాసం సమ్యక్ కథయతః మమ మత్తః సకాశాన్నిబోధ అవహితమనాః శృణు. ౯

ఏవం ప్రతిజ్ఞాయేతిహాసం ప్రస్తౌతి (ఆసీదితి.) అత్రాన్యాపదేశముఖేనాధ్యాత్మోపదేశః క్రియతే నను సాక్షాదేవాఽధ్యాత్మోపదేశః కిం న క్రియతే సాక్షాత్తదుపదేశేఽపి వైరాగ్యోదయసంభవాత్, ఉచ్యతే, దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానగ్రస్తస్య తత్త్వహితపురుషార్థమభిమన్యమానస్య హఠాత్తత్త్వోపదేశః క్రియమాణోఽపి న సుప్రతిష్ఠితః స్యాదిత్యాఽఽలోచ్య చిరమనభ్యస్తస్త్రీపున్నపుంసక

తస్యాఽవిజ్ఞాతనామాఽఽసీ త్సఖా విజ్ఞాతచేష్టితః ౧౦

సోఽన్వేషమాణః శరణం బభ్రామ పృథివీం ప్రభుః,

గర్భజన్మజరామరణజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాద్యాత్మసంసార మనువర్ణ్య తత్ర దోషా నుద్ఘాట్య హేయతా బుద్ధ్యుద్ఘాటనద్వారా క్రియమాణః తత్త్వోపదేశః సుప్రతిష్ఠితః స్యాదితి తత్ర జీవో రాజత్వేన శరీరం పురత్వేన పరమాత్మా సఖిత్వేన బుద్ధి ర్భార్యాత్వేన చ నిరూప్యతే తత్ర పురంజనాదీన్ స్వయ మేవైతః పంచమాధ్యాయే వ్యాఖ్యాస్యతి తథాపి సుఖగ్రహణాయ కించిద్వ్యాఖ్యాస్యామః తత్ర హే రాజన్ ! పురం శరీరం వ్యనక్తి జనయతి నిర్మాపయతీతి పురంజనః కశ్చి ద్రాజా స్వకర్మభిః పురఃస్థానీయ శరీరోత్పాదకజీవస్థానీయో వివక్షితః, ఆసీ దిత్యనేన నిరూపణీయే జీవేఽనాదిసత్తా వివక్షితా తం విశినష్టి బృహ ద్విస్తృతం శ్రవః కీర్తిర్యస్య "నిర్వాణమయమేవాఽయమాత్మా" ప్రజాపతివాక్యే "అపహత పాప్మా విరజో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః" "అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహ్యోఽయ మక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ । నిత్యః సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః" ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధకల్యాణగుణగణవిశిష్ట ఇత్యర్థః తస్య పురంజనస్య అవిజ్ఞాతం నామధేయం యస్య స తథాభూతః కశ్చి ద్విజ్ఞాతచేష్టితః సఖా ఆసీత్, అత్ర పరమాత్మస్థానీయం మిత్రం వివక్షితం, పరమాత్మా హి జీవస్య మిత్రం శ్రూయతే "మాతా పితా భ్రాతా నివాసః శరణం సుహృద్గతిశ్చ నారాయణః" ఇతి ఏవం హితాచరణశీలం సఖాయం పరమాత్మానం తదాజ్ఞా మతిలంఘ్యాఽయం సంసారీ జీవః నామతోఽపి న జానాతి, కిముత స్వరూపరూపగుణవిభూతిభి రితి ఖ్యాపనా యాఽవిజ్ఞాతనామే త్యుక్తమ్ యద్వా సఖేత్యనేనాభిప్రేతం యద్దోషానపేక్షణేన హితాచరణశీలత్వం తత్ స్థాపయితు మవిజ్ఞాతనామేత్యుక్తమ్ అవిజ్ఞాత ఇతి "గతిబుద్ధ్యర్థేభ్య శ్చేతి కర్తరి క్తః, అవిజ్ఞాత ఇత్యర్థః "అవిజ్ఞాతా సహస్రాంశు" రిత్యవిజ్ఞాతృశబ్దో హి నామసహస్రే భగవన్నామతయా నిరుక్తః తత్ర స్వాశ్రితాన్ స్వసమత్వే నానుసంధాయ తద్గతైషణపరోఽపారకారుణ్యపరవశ ఆశ్రితదోషా న్న జానాతీ త్యవిజ్ఞాతే త్యభియుక్తైర్వ్యాఖ్యాతమ్ ఏవం చ విపులాపరాధవత్త్వేఽపి సంశ్రయణమాత్రరూపం కించిదానుకూల్యేన రరక్షేష రిత్యర్థః ఇహావిజ్ఞాతశబ్దః కర్తృసాధనః క్తాంత ఇతి విశేషః. అవిజ్ఞాత చేష్టిత ఇతి ఛేదే జనైరవిజ్ఞాతం చేష్టితం మందానాం ప్రవేశ్య నియమనాదిరూపం యస్య స ఇత్యర్థః పక్షే తు అన్యై రవిజ్ఞాతచేష్టిత ఇత్యర్థః విజ్ఞాతచేష్టిత ఇతి ఛేదే తు ప్రసిద్ధం జగద్వ్యాపారాది చేష్టితం యస్య సః యద్వా విజ్ఞాతం చేష్టితం జీవప్రేరణాదిలక్షణం యస్య సః జీవస్యాంతరత్వ స్యానుభవసిద్ధత్వా దితి భావః కథాపక్షే తు రాజవత్ సఖాపి విపులకీర్త్యాదియుక్త ఇత్యర్థః ౧౦

(సః) పురంజనః ప్రభుః కరణాదిమత్త్వా చ్ఛరణం భోగాయతనం శరీరం ఏకదా కథాపక్షే వాసస్థాన మన్వేషమాణః పృథివీం కర్మఫలోదయతద్భోగాయతనప్రకృతిపరిణామరూపం బ్రహ్మాండం

నాఽనురూపం యదాఽవిందదభూత్స విమనా ఇవ. ౧౧

న సాధు మేనే తాః సర్వా భూతలే యావతీః పురః
కామాన్ కామయమానోఽసౌ తస్య తస్యోపపత్తయే. ౧౨

స ఏకదా హిమవతో దక్షిణేష్వథ సానుషు,
దదర్శ నవభి ర్ద్వార్భిః పురం లక్షితలక్షణామ్ ౧౩

బభ్రామ. దేవాదిస్థావరాంతశరీరేష్వనుప్రవిష్టః ప్రకృతిమండలే సంసరతీ త్యర్థః. కథాపక్షే భూమండలస్థపురా ణ్యనుప్రవిశ్య తత్ర కంచి త్కాలం నివసన్ కృత్స్నాం పృథివీం చచారేత్యర్థః. యదా చ స్వస్యానురూపం శరణం దేవమనుష్యాదిశరీరం నావిదత్ నాలభత. కింతు తిర్యక్ పాదపాది శరీర మవిందత్ తదా విమనా ఇవ బభూవ. పాదపాదిశరీరేషు చైతన్యానభివ్యక్తే ర్విమనా ఇవేత్యుక్తమ్. నిశ్చైతన్య ఇవాఽభూదిత్యర్థః. న తు దుఃఖితమనా ఇతి దేహాత్మాభిమానినో జీవస్య నిహీనశరీరస్యాపి ప్రీతివిషయత్వాత్ కథాపక్షే తు దుఃఖితమనాః ఇవేత్యర్థః ౧౧

(కామాన్) భోగ్యాన్ శబ్దాదీన్ సర్వా నపి కామయమానోఽసౌ పురంజనః, తస్య తస్య శబ్దాదేః, విషయ స్యోపపత్తయే లబ్ధయే భూతయే, యావత్యః పురః తాః సర్వాః పురః సాధు న మేనే శబ్దాదిసర్వవిషయోపభోగోపయుక్తశరీరాణి కామయమానః కేషుచిత్ శరీరేషు కేషాంచి దింద్రియాణా మనభివ్యక్తకతిపయేంద్రియశరీరా ణ్యనుప్రవిశన్ తత్ర సర్వవిషయాలాభా త్తాని న సాధు మేన ఇత్యర్థః. కథాపక్షే తు తత్ర పురి కేషాంచి ద్భోగ్యవస్తూనాం సత్త్వేఽపి సర్వేషా మభావా న్న సాధు మేన ఇత్యర్థః. ౧౨

(ఏకదా) సుకృతవిశేషపరిపాకదశాయాం హిమవతో దక్షిణేషు సానుషు కర్మ తత్ఫలోత్పత్తి యోగ్యేషు కర్మక్షేత్రేషు భారతవర్షేషు ఇత్యర్థః, పురం మనుష్యశరీరం లక్షితాని దృష్టాని సర్వాణి లక్షణాని యస్యాం తా మంధపంగ్వాదిదోషరహితా మిత్యర్థః, కథాపక్షే వక్ష్యమాణప్రాకారాది సర్వ చిహ్నోపయుక్త నవభి ర్ద్వార్భిః నవభీ రంధ్రై శ్చక్షుర్ద్వయ శ్రోత్రద్వయ నాసికాద్వయ ముఖపాయూపస్థరూపై ర్లక్షితాం, పక్షాంతరే స్పష్టం, దదర్శ. అభివ్యక్తసర్వేంద్రియసర్వవిషయభోగోపయుక్తం మనుష్యాదిశరీర ముపలబ్ధవా నిత్యర్థః ౧౩

ప్రాకారోపవనాట్టాలపరిఖై రక్షతోరణైః,
స్వర్ణరౌప్యాయసైః శృంగైః సంకులాం సర్వతో గృహైః, ౧౪

నీలస్ఫటికవైడూర్యముక్తామరకతారుణైః,
క్లృప్తహర్మ్యస్థలీం దీప్తాం శ్రియా భోగవతీ మివ. ౧౫

సభాచత్వరరథ్యాభి రాక్రీడాయతనాపణైః,
చైత్యధ్వజపతాకాభి ర్యుక్తాం విద్రుమవేదిభిః. ౧౬

కాని లక్షణానీతి వివిత్సాయాం తాని వదం స్తాం పురీ మనువర్ణయతి త్రిభిః (ప్రాకారేత్యాది) యద్యప్యత్ర ప్రాకారాదిసాధర్మ్యేణ రూపణీయాః పదార్థాః శరీరే న సంతి తథాపి కించిత్ సాదృశ్య మవలంబ్య కథాసౌందర్యాయ ప్రాకారాదీ న్యనువర్ణ్యంతే పరిఖై రితి పుంస్త్వ మార్షమ్ అన్యథా పరవల్లింగతాయాం పరిఖాభిరితి స్యాత్. అక్షా గవాక్షాః, అత్ర త్వగాదయః ప్రాకారత్వేన రూప్యంతే. రోమపంక్తి రుపవనం స్కంధోపరిభాగోట్టాలః రుధిరౌఘః పరిఖా నవరంధ్రాణ్యక్షా అక్షిపక్ష్మతోరణం స్వర్ణాదిశృంగైః శిఖరై ర్యుక్తా యే గ్రహా స్తైః సంకులాం వ్యాప్తా. మత్ర మూలాధారాదీని షట్చక్రాణి గృహత్వేన రూప్యంతే, రాజసత్వాదిస్వభావాః శృంగత్వేన వివక్షితాః ౧౪

(నీలాదిభిః) క్లృప్తా హర్మ్యస్థలీ యస్యాం హర్మ్యస్థలీతి హృదయం వివక్షితం హృదయగతాః శతైకనాడ్యః కేసరా వా నీలాదిభావేన రూప్యంతే అతో నానాకారనాడీభి ర్వ్యాప్తత్వా ద్భోగవతీం పురీం ఇవ శ్రియా దీప్తామ్ ౧౫

(సభా) సమాజస్థానం. చత్వరం చతుష్పథః, రథ్యా రాజమార్గః, ఆక్రీడాయతనం ద్యూత్యాదిస్థాన, మాపణో హట్టః చైత్యం జనానాం విశ్రామస్థానం, ధ్వజేషు పతాకాః తాభిః విద్రుమవేదికాభిశ్చ యుక్తామ్. అత్ర హర్మ్యస్థలీత్వేన రూపితం హృదయమేవ సభాచత్వరక్రీడాయతనగుణ యోగాత్ సభాదిభావేన రూప్యతే హృది హ్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠిత ఇతి జీవస్య హృదయస్థానత్వ శ్రవణా జ్జీవాశ్రితత్వా చ్చేంద్రియప్రాణానాం సర్వేంద్రియకందరూపత్వాత్ హృదయస్య సభారూపత్వాత్ తత ఏవ చత్వరరూపత్వ మపి పరమాత్మనః క్రీడాస్థానత్వాత్ క్రీడాయతనం చ, చక్షురాదీంద్రియస్థానాని హట్టః. తేభ్యో హి శబ్దాదీ న్యాకృష్యాఽనుభవతి పురంజనః. సుషుమ్నా రథ్యా రాజవత్ గచ్ఛతో జీవస్య ముక్తిమార్గత్వాత్ సుషుమ్నాయాః పురీతత్ చైత్యం జీవస్య సుషుప్తౌ విశ్రమస్థానత్వా దాధారాదిచక్రస్థాః కర్ణికాః విద్రుమ వేదికా ధ్వజపతాకాః కరతలపాదతలాని, ౧౬

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

పుర్యాస్తు బాహ్యోపవనే దివ్యద్రుమలతాకులే,
నదద్విహంగాలికులకోలాహలజలాశయే. ౧౩

హిమనిర్ఝరవిప్రుష్మత్ కుసుమాకరవాయునా,
చలత్ప్రవాళవిటపనళినీతటసంపది ౧౪

నానారణ్యమృగవ్రాతై రనాబాధే మునివ్రతైః,

ఏవం దేహం పురభావేన రూపయిత్వా విషయవర్గం దేహానుబంధికళత్రాపత్యాదివర్గం బాహ్యోపవనత్వేన రూపయతి (పుర్యా ఇతి) బాహ్యోపవనే ప్రమదాం దదర్శేతి చతుర్థేనాన్వయః. దివ్యద్రుమాశ్లిష్టలతాభిరాకులేన నదతాం విహంగకులానా మలికులానాం చ కోలాహలో యేషు తె జలాశయా యస్మిన్ తస్మిన్ ౧౩

(హిమనిర్ఝరాణాం, విప్రుషః బిందవః తాః కుసుమాకరసంబంధిన్యా వాయునా, చలంతః ప్రవాళవిటపాః శాఖా యేషాం తైః ద్రుమైః, నళినీతటేషు సంపత్సమృద్ధి ర్యస్మిన్. ౧౪

నానావిధై ర్వన్యమృగసమూహైః, రనాబాధే తత్కృతబాధారహితే, తత్ర హేతుః-మునివ్రతై రహింస్రై ర్యత్రోపవనే, కోకిలకూజితైః పాంథః స్వాత్మాన మాహూత మివ మన్యతే ఎవం విషయ వర్గో బాహ్యోపవనత్వేన రూపితః తస్య శరీరా ద్బహిష్ఠత్వాత్ కోలాహలశబ్దేన శబ్దస్య కుసుమాకర వాయుశబ్దాభ్యాం గంధస్పర్శయోః చలత్ప్రవాళేతి సౌందర్యకథనేన రూపస్య జలాశయహిమనిర్ఝర నళినీశబ్దై రసస్య చ ప్రత్యభిజ్ఞానా చ్చ తద్విశేషాః స్రక్చందనాదయో దివ్యలతాదిభావేన రూప్యంతే యద్వా దేహానుబంధివర్గోఽత్ర బాహ్యోపవనత్వేన రూప్యతే. తత్ర సంసారీ పుమాన్ ద్రుమః ద్రుమవత్ తద్భావవికారాత్మకదేహసంస్పృష్టత్వాత్ త మాశ్రితాః స్త్రియో లతాః ద్రుమస్య లతా ఇతి షష్ఠీసమాసః తదాశ్రితా న్యపత్యాని విహంగకులం యోషిత్సంగినోఽలికుల మపత్యాదీనాం మధురాలాపాః కోలాహలః వాపీకుల్యాతటాకాదీ న్యాజీవికాదిరూపాణి జలాశయహిమనిర్ఝరనళిన్యాదిరూపేణ రూప్యంతే కుసుమాకర శబ్దేన పుష్పవాటికాదీని వివక్షితాని చలత్ప్రవాళవిటపేత్యామ్రపనసాదిఫలజాతివృక్షాః వివక్షితా, ఆరణ్యక మృగవ్యాఘ్రైరిత్యనేన శ్యాలశ్వశురాదయో వా వివక్షితాః తే హ్యారణ్యకమృగవత్ ప్రాణతుల్యధనాపహా రిణః, ధనాపహారిత్వ మపి తేషాం న హింసయా. కింతు సాంత్వేనేతి ద్యోతయితుం మునివ్రతై రితి

ఆహూతం మన్యతే పాంథో యత్ర కోకిలకూజితైః ౧౯

యదృచ్ఛయాఽఽగతాం తత్ర దదర్శ ప్రమదోత్తమామ్,
భృత్యై ర్దశభి రాయాన్తీ మేకైకశతనాయకైః ౨౦

పంచశీర్షాహినా గుప్తాం ప్రతీహారేణ సర్వతః,
అన్వేషమాణా మృషభ మప్రౌఢాం కామరూపిణీమ్ ౨౧

సునాసాం సుదతీం బాలాం సుకపోలాం వరాననామ్.

విశేషణం యత్ర యస్మి న్నేవంభూతే బాహ్యోపవనే కోకిలకూజితతుల్యకళత్రాపత్యాదిమధురోక్తిభిః పాంథః నివృత్తిమార్గనిష్ఠోఽపి స్వాత్మాన మాహూత మివ దేహానుబంధివర్గే ఆసక్తిం ప్రాపిత మివ మన్యతే ౧౯

(తత్ర) ఉపవనే. ఆసక్తాం బుద్ధిం యదృచ్ఛయోపగతాం దదర్శ యద్యప్యత్ర జీవస్య బుద్ధ్యా సహ సంబంధదశాయాం బుద్ధే ర్బాహ్యోపవనరూపదేహానుబంధివర్గసంబంధాభావేన బుద్ధే స్తదాసక్తి ర్నాఽస్తీతి తథాపి భవిష్యద్దేహానుబంధివర్గాసక్త్యభిప్రాయేణ కథాసౌందర్యాయైవం వర్ణిత మిత్యవగంతవ్యం యదృచ్ఛయాఽఽగతా మిత్యనేన జీవబుద్ధ్యోః సంబంధో నస్వసంకల్పకృతః కింతు దైవకృత ఇతి సూచ్యతే, యా ప్రాకారాదియుక్తా పురీ యస్యాః పుర్యాః బాహ్యోపవనే కోకిలకూజితం పాంథః ఆత్మాన మాహూతం మన్యతే తాం యదృచ్ఛయాగతాం పురీం తత్రోపవనే ప్రమదాం చ దదర్శేతి వాఽన్వయప్రకారః. అస్మిన్ పక్షే మానుషదేహస్య దుర్లభత్వం సూచితం, కథాపక్షే తు స్పష్టోఽర్థః ప్రమదోత్తమాం విశినష్టి దశభిః. జ్ఞానకర్మేంద్రియై రేకైకం శత మనంతా వృత్తయః తాసాం నాయకైః పతిభిర్భృత్యైః సహాఽఽయాంతీ మభిగచ్ఛంతీమ్ ౨౦

(పంచశీర్షాణి) పంచవృత్తయో యస్య తేనాఽహినా ప్రాణేన ప్రతీహారేణ పాలకేన అహే ర్వాయుభక్షత్వేన తత్ప్రచురత్వా దహినే త్యుక్తం. సర్వతో గుప్తాం రక్షితాం సర్వేషా మింద్రియాణాం ప్రాణాధీనవృత్తిత్వా దహినా గుప్తా మిత్యుక్తమ్. ఋషభం పతి మన్వేషమాణాం, అనేన చేతనైకధార్యత్వం తత్ప్రవర్త్యత్వం చ వివక్షితమ్ అప్రౌఢామితి బుద్ధే శ్చేతనేన సహ సంబంధదశాయా మప్రౌఢప్రమదేవ కార్యాక్షమత్వేఽపి తద్భోగ్యతాఽస్తీతి సూచయతి, కామరూపిణీ మిత్యనేన గంధరసాదిజ్ఞానభేదభిన్నతాం సూచయతి. ౨౧

తదేవ ప్రపంచయతి (సునాసామితి.) బుద్ధివృత్తయో హి గంధరసాదిజ్ఞానభేదేన తదవాంతర

సమవిన్యస్తకర్ణాభ్యాం బిభ్రతీం కుండలశ్రియమ్ ౨౨

పిశంగనీవీం సుశ్రోణీం శ్యామాం కనకమేఖలామ్,
పద్భ్యాం క్వణద్భ్యాం చలంతీం నూపురై ర్దేవతా మివ. ౨౩

స్తనౌ వ్యంజితకైశోరౌ సమవృత్తౌ నిరంతరౌ,
వస్త్రాంతేన నిగూహంతీం వ్రీడయా గజగామినీమ్ ౨౪

తా మాహ లలితం వీరః సవ్రీడస్మితశోభనామ్,

భేదేన చ బహువిధాః, తాభి ర్బుద్ధివృత్తిభి స్తస్యాః సునాసత్వాది రూప్యతే సునాసాం శోభనా నాసా గంధాత్మికా ఘ్రాణేంద్రియవృత్తి ర్యస్యా స్తామ్ ఏవ మగ్రేఽపి దంతకపోలాననశ్రోణిపాద స్తనాది విశేషణభూతానాం శోభనత్వసమవిన్యస్తత్వాదీనా మపి స్వవిశేష్యభూతనాసికాదే ర్గంధాదివృత్తిద్వారా బుద్ధివిశేషణత్వం ద్రష్టవ్యమ్ సమవిన్యస్తౌ రచితౌ కర్ణౌ తాభ్యాం, కుండలశోభాం దధతీం "అన్నమయం హి సౌమ్య' మనః" ఇతి "యత్ కృష్ణం తదన్నస్యే" త్యాదిశ్రుత్యనుసారేణ శ్యామా మిత్యుక్తం కుండలశ్రీసంబంధః కుండలాలంకృతకర్ణాధికరణ శ్రోత్రేంద్రియశ్రవణవృత్తిద్వారా ౨౨

ఏవం పిశంగనీవీకనకమేఖలాసంబంధోఽపి స్తననాభినితంబవ్యాపారజన్యహర్షాదివృత్తిద్వారేతి ద్రష్టవ్యం, నూపురైః క్వణద్భ్యాం పద్భ్యాం, చలంతీం నూపురగమనసంబంధోఽపి పాదేంద్రియవృత్తి ద్వారా. కథాపక్షే స్పష్టం. నూపురై రితి బహువచనం, పాదాంగుళీయకానా ముపలక్షణ మన్యథా నూపురాభ్యా మితి శ్రూయేత. ౨౩

(వ్యంజితం) కైశోరం యౌవనోపక్రమో యాభ్యాం సమౌ చ తౌ వృత్తౌ చ నిర్గతా వంతరాత్ సంశ్లిష్టా విత్యర్థః. స్తనౌ వ్రీడయా లజ్జయా వస్త్రాన్తేన నిగూహంతీం ఛాదయంతీం, గజ ఇవ గచ్ఛతీతి తాం గజగామినీమ్. ౨౪

వ్రీడయా సహితం యత్ స్మితం తేన శోభనాం సుందరాం, ప్రతి వీరః పురంజనః ప్రేమ్ణా ఉచ్చై ర్భ్రమంత్యౌ భ్రువౌ యస్మిం స్తేన, స్నిగ్ధేనాఽపాంగ ఏవ పుంఖో మూలప్రాంతో యస్య కటాక్ష

స్నిగ్ధేనాఽపాంగపుంఖేన స్పృష్టః ప్రేమోద్భమద్భ్రువా. ౨౫

కా త్వం కంజపలాశాక్షి కస్యాఽసీహ కుతః సతి,
ఇమా ముపపురీం భీరు కిం చికీర్షసి శంస మే ౨౬

క ఏతేఽనుపథా యే త ఏకాదశ మహాభటాః,
ఏతా వా లలనాః సుభ్రు కోఽయం తేఽహిః పురఃసరః ౨౭

త్వం హ్రీ ర్భవా న్యస్యథ వా గ్రమా పతిం విచిన్వతీ కిం మునివ ద్రహో వనే,
త్వదంఘ్రికామా ప్తసమ స్తకామం క్వ పద్మకోశః పతితః కరాగ్రాత్. ౨౮

బాణస్య తేన, స్పృష్టో విద్ధః సలలితం యథా తథాహ తయోః సంవాదో క్తిః సంబంధదార్ఢ్యాయేతి జ్ఞాతవ్యమ్. ౨౫

హే పద్మదళలోచనే! కా త్వం కిం జాతీయకేతి ప్రశ్నః. కస్య సంబంధినీ పుత్రీ అసి, కుతః స్థానా దిహాఽఽగతాసి, హే సతి! ఇమా ముపపురీ మస్యాః పుర్యాః సమీపే కిం కర్తుం మిచ్ఛసి. ౨౬

ఏతేఽనుపథా అనువర్తినః క ఏతే ఏకాదశమహాభటాః, బుద్ధిమనసో ర్వృత్తికృతభేద మాశ్రిత్య మనసా సహేంద్రియాణా మేకాదశత్వా దేకాదశో మహాభటో మనోరూపో యేషాం తే క ఏతే ఇత్యుక్తం, హే సుభ్రు! ఏతా లలనాః కా ఇతి వృత్త్యభిప్రాయేణ ప్రశ్నః, తాసా మానంత్యా దేతా ఇతి నిస్సంఖ్యాకో నిర్దేశః పురఃసరతి గచ్ఛతీతి పురఃసరోఽహిః సర్పః కః, ప్రాణే వ్యాప్రియ మాణే తదను సర్వేంద్రియవ్యాపారాత్ పురఃసర ఇత్యుక్తమ్ బుద్ధిస్వరూపతత్కారణతత్సంబంధకారణ తత్కార్యవిత్సు ప్రాచీనబర్హి రాదిలోకాభిప్రాయకం కా త్వమితి ప్రశ్నకథనం బుద్ధిరపి ప్రాణాయత్త ప్రవృత్తిరితి ఖ్యాపనాయ కోఽయం తేఽహిః పురఃసర ఇతి ప్రశ్నోక్తిః. ౨౭

(త్వం హ్రీరితి.) యస్యా స్తవాంఘ్రికామనయైవాప్తాః కామా యస్య తం పతిం మునివ ద్వనే రహః ఏకాంతే విచిన్వతీ త్వం వరాహం విచిన్వతీ హ్రీః భూమిః ఉత, శంకరం విచిన్వతీ భవానీ, ఆహోస్విత్ బ్రహ్మాణం విచిన్వతీ వాక్ సరస్వతీ, అథవా విష్ణుం విచిన్వతీ రమా లక్ష్మీరసి యది రమా తర్హి పద్మకోశః కరాగ్రాత్ క్వ పతితః, కరాగ్రే పద్మకోశాభావా న్న రమేత్యర్థః. ఏవం రమాది రూపేణోత్ప్రేక్షోక్తిః రమాదీనాం విష్ణ్వాదిభిరివాఽనాదిదృఢతరసంబంధఖ్యాపనాయ కథాసౌందర్యాయ వా ఏవ మగ్రేఽప్యనుపయుక్తం కథాసౌందర్యాయేతి ద్రష్టవ్యమ్ ౨౮

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

నాసాం వరో ర్వన్యతమా భువిస్పృక్ పురీ మిమాం వీరవరేణ సాకమ్,
అర్హ స్యలంకర్తు మదభ్రకర్మణా లోకం పరం శ్రీ రివ యజ్ఞపుంసా ౨౯

యదేష మాపాంగవిఖండితేంద్రియం సవ్రీడభావస్మితవిభ్రమద్ భ్రువా,
త్వయోపసృష్టో భగవాన్ మనోభవః ప్రబాధతేఽథానుగృహాణ శోభనే. ౩౦

త్వదాననం సుభ్రు సుతారలోచనం వ్యాలంబినీలాలకబృందసంవృతమ్,
ఉన్నీయ మే దర్శయ వల్గువాచకం యద్వ్రీడయా నాభిముఖం శుచిస్మితే ౩౧

నారద ఉవాచ—

ఇత్థం పురంజనం నారీ యాచమాన మధీరవత్,
అభ్యనందత తం వీరం హసంతీ వీర మోహితా ౩౨

ఏవం ప్రార్థ్యద్యన్యతమత్వేన సంభావ్యాఽఽసాం మధ్యే కాపి త్వం న భవసీత్యాహ (నాసామితి) హే వరోరు! ఆసాం హ్రీవాణీవాగ్రమాణాం మధ్యేఽన్యతమా నాసి న భవసి. తత్ర హేతుః యత స్త్వం భువః స్పృక్ భువం స్పృశతీతి భూస్పృక్ న హి రమాదీనా మన్యతమా దేవతా భువం స్పృశతీతి భావః. అతో మత్ప్రార్థితం కుర్విత్యాహ (అర్హసీతి) అదభ్రకర్మణాఽనల్పకర్మణా, వీరవరేణ వీరశ్రేష్ఠేన, మయా సాకం సహ, ఇమాం పురీం, నవముఖీ మలంకర్తుం శోభయితు మర్హసి. వైకుంఠం యజ్ఞపుంసా విష్ణునా సహ శ్రీ ర్లక్ష్మీ రివ మయా సహ, పురీం ప్రవిశ్య సుఖ మనుభవేత్యర్థః ౨౯

యద్యస్మా త్తవాపాంగేన విఖండిత మింద్రియం మనో యస్య తం మాం సవ్రీడం యద్భావేన ప్రేమ్ణా స్మితం తేన సవిభ్రమాయా యా భ్రూ స్తయోపసృష్టః ఏష మనోభవః కామః ప్రబాధతే అథ అనుగృహాణ హే శోభనే. ౩౦

యన్ముఖం వ్రీడయాఽభిముఖం న భవతి తత్ స్వ మానన మున్నీయ మహ్యం దర్శయ. ఆననం విశినష్టి—శోభనే భ్రువౌ యస్మిన్ సుతారే కనీనికే లోచనే యస్మిన్, వ్యాలంబినో దీర్ఘా యే, నీలాలకా స్తేషాం వృందేన సంవృతం వల్గూని వాచకాని వాక్యాని యస్మిన్. శుచిస్మితం యస్మిన్ శుచిస్మితే ఇతి పాఠే సంబోధనమ్ ౩౧

ఏవ మధీరవ దవిజితేంద్రియవ ద్యాచమానం పురంజనం, నారీ ప్రమదా వీరం దృష్ట్వా మోహితాసతీ, వీరం తం మోహయంతీ, అభ్యనందత అనేనాన్యోఽన్యపారతంత్ర్యం సూచ్యతే, ౩౨

న విదామ వయం సమ్యక్ కర్తారం పురుషర్షభ,
ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి గోత్రం నామ చ యత్కృతమ్. ౩౩

ఇహాద్య సంత మాత్మానం విదామ న తతః పరమ్,
యేనేయం నిర్మితా వీర పురీ శరణ మాత్మనః ౩౪

ఏతే సఖాయః సఖ్యో మే నరా నార్యశ్చ మానద,
సుప్తాయాం మయి జాగర్తి నాగోఽయం పాలయన్ పురీమ్. ౩౫

దిష్ట్యాఽఽగతోఽసి భద్రం తే గ్రామ్యాన్ కామా నభీప్సనే,

యత్పృష్టం కస్యాసీతి అనేన కస్య పుత్రీ జాతేతి కా త్వమితి కిం స్వరూపా కింనామాసీతి తత్రాహ (నేతి.) ఆత్మనో మమ, పరస్య తవాపి, కర్తారం స్రష్టారం, సమ్యక్ న విద్మః కర్తారం విశినష్టి. గోత్రం నామ చ యత్కృతం యేన కర్త్రా కృతం భవతి, ౩౩

(ఇహ) అస్యాం పుర్యాం, మధునా, సంతం వసంత మాత్మానం పురీ మంతః ప్రవిశ్య నియంతారం త్వాం జానీమః. తతః ఆత్మనః త్వత్తః మత్తశ్చ పరం విలక్షణం పురుషం న విదామః కోఽసౌ పరః, యం న విద్మ, ఇతి వదసి తత్రాహ హే వీర ! ఆత్మన స్తవ మమ చ శరణ మియం పురీ యేన నిర్మితా తమిత్యర్థః ఇహాద్య సంత మాత్మానం విదామ ఇత్యనేన కేవలసంసారిణో జీవస్య బుద్ధిః తత్స్వరూప మవిశదావభాసం గృహ్ణాతి నతు యాథాత్మ్యేనేత్యుక్తం, న విదామ వయం వీర ! కర్తారం న విదామ, తతః పరం యేనేయం నిర్మితా వీర ! పురీత్యనేన జీవస్య కరణకళేబరాది సంపాదనచతురం కృత్స్నజగదుదయవిభవలయలీలం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం పరమపురుష మాపాత తస్తత్త్వతశ్చ న విషయీకరోతీత్యుక్తమ్ ౩౪

యత్పృష్టం క ఏతేఽనుపథా ఇతి తత్రాహ (ఏత ఇతి) ఏకాదశ మహాభటాః, తా లలనాశ్చ మే మమ. సఖాయః సఖ్యశ్చానువర్తినో భృత్యా ఇత్యర్థః, అనేనేంద్రియాణాం చ బుద్ధ్యైకాయత్తత్వ ముక్తం. యత్పృష్టం కోఽయం తేఽహిః పురఃసర ఇతి తత్రాహ మయి సుప్తాయాం సత్యా మయం నాగః పురీం పాలయన్ జాగర్తి అనేన బుద్ధీంద్రియమన ఆదిషు సర్వేషు సుప్తౌ నిర్వ్యాపారేషు సత్స్వపి ప్రాణవ్యాపారోఽస్తీతి సర్వాపేక్షయా ప్రాణస్య ప్రాధాన్యముక్తమ్ ౩౫

ఆస్తాం నామ గోత్రాదిదిష్ట్యా పుర్యా మాగతోస్యనేన మనుష్యదేహసంబంధో దైవకృతో

ఉద్వహిష్యామి తాం స్తేఽహం స్వబంధుభి రరిందమ ౩౬

ఇమాం త్వ మధితిష్ఠస్వ పురీం నవముఖీం విభో,
మయోపనీతాన్ గృహ్ణానః కామభోగాన్ శతం సమాః. ౩౭

కం ను త్వదన్యం రమయే హ్యరతిజ్ఞ మకోవిదమ్,
అసంపరాయాభిముఖ మశ్వ స్తనవిదం పశుమ్ ౩౮

ధర్మో హ్యత్రార్థకామౌ చ ప్రజానందోఽమృతం యశః,

దుర్లభ ఇత్యుక్తమ్, అత స్తే భద్రం తావద్గ్రామ్యానింద్రియగ్రామాన్ శబ్దాదీనవాప్స్యసి. హే అరిందమ! అహం స్వబంధుభిః సఖిభి రింద్రియైః సహేత్యర్థః. తాన్ గ్రామ్యాన్ భోగాం స్తే తుభ్యం ఉద్వహిష్యామి సంపాదయిష్యామి ౩౬

హే విభో! నవద్వారా మిమాం పురీం శతం సమాః సంవత్సరాన్ మయా ఉపనీతాన్ ప్రాపితాన్ కామాన్ గృహ్ణానః అధితిష్ఠస్వ మనుష్యదేహప్రవేశాభిప్రాయేణ శతమిత్యుక్తమ్ ౩౭

సంసారిణో జీవస్య ప్రవృత్తిస్వభావత్వాత్ నివృత్తినిందాపూర్వకం తత్సంగమభినందతి పంచభిః (కం న్వితి) త్వత్తోఽన్యం కం రమయే క్రీడయామ్యనేన నివృత్తిమార్గనిష్ఠో న బుద్ధ్యధీన ఇత్యుక్తం తత్ర హేతు రరతిజ్ఞం నైష్ఠికం విరక్త మిత్యర్థః అత ఏవాకోవిదం అనిపుణం అనిషిద్ధస్యాపి సుఖస్య త్యాగిన మసంపరాయాభిముఖం సంపరాయో మృత్యుస్తదభిముఖం మరణాభీరుమితి వా "కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం ప్రియమివాతిథి" మిత్యుక్తేః, అశ్వ స్తనవిదం శ్వోభవం శ్వ స్తనం కాలాంతరానుభావ్యం స్వర్గాదిభోగ్యత్వేన న వేత్తి త్యశ్వ స్తనవిత్ తత్ "ఏతే వై నిరయాస్తాత! స్థానస్య పరమాత్మనః ఇతి. "వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు! తస్యాంతరాయో మైత్రేయ! దేవేంద్రత్వాదికం ఫల" మితి స్వర్గాదిసుఖస్య ముముక్షోర్హేయత్వా దిత్యర్థః పశుం పశుతుల్యమితి నిందతి ౩౮

ఏవం నివృత్తిధర్మస్థం నిందిత్వా ప్రవృత్తిస్వభావం స్తౌతి (ధర్మ ఇతి) అత్ర ప్రవృత్తిమార్గే ధర్మః స్వర్గాదిసాధనో యాగాదిరూపో ధర్మః తథార్థకామౌ ప్రజానందః పుత్రసుఖ మమృతం

లోకా విశోకా విరజా యాన్ న కేవలినో విదుః ౩౯

పితృదేవర్షిమర్త్యానాం భూతానా మాత్మనశ్చ హ,
క్షేమ్యం వదంతి శరణం భవేఽస్మిన్ యద్ గృహాశ్రమః ౪౦

కా నామ వీర విఖ్యాతం వదాన్యం ప్రియదర్శనమ్,
న వృణీత ప్రియం ప్రాప్తం మాదృశీ త్వాదృశం పతిమ్ ౪౧

కస్యా మనస్తే భువి భోగిభోగయోః స్త్రియా న సజ్జే ద్భుజయో ర్మహాభుజ,
యోఽనాథవర్గాధిమలం ఘృణోద్ధతస్మితావలోకేన చరత్యపోహితుమ్. ౪౨

నారద ఉవాచ —

ఇతి తౌ దంపతీ తత్ర సముద్య సమయం మిథః,

మోక్షః యశః కీర్తిః విశోకాః నిర్దుఃఖాః విరజాశ్చ నిర్మలా లోకాః పుణ్యలోకాశ్చ సిధ్యన్తీతి శేషః. లోకాన్ విశినష్టి. యాన్‌లోకాన్ కేవలినో నివృత్తిధర్మస్థా న విదుః ౩౯

కిం చాస్మిన్ భవే గృహాశ్రమ ఇతి యదేత త్పిత్రాదీనాం క్షేమార్హం శరణ మాశ్రయం వదంతి (పిత్రాదీనాం) గృహాశ్రమిణా మారాధక మాశ్రిత్యావస్థానాత్ ౪౦

హే వీర! (విఖ్యాతం) కామిత్వేన ప్రసిద్ధం, వదాన్యం త్యాగినం, కామార్హం విహిత మత్యజంత మిత్యర్థః అత ఏవ ప్రియేషు శబ్దాదివిషయేషు దర్శనం దృష్టిర్యస్య తం కథాపక్షే విఖ్యాతం యశస్వినం దానశీలం ప్రియదర్శనం సుందర మిత్యర్థః ఈదృశం త్వాదృశం నిస్సమం పతిం దైవాత్ ప్రాప్తం మాదృశీ నిఃసమానా కా వా స్వయం న వృణీత వృణుయాదేవేత్యర్థః. ౪౧

(హే మహాభుజ!) భుజగేంద్రభోగయోః సర్పాకారయోః. తవ భుజయోః కస్యాః స్త్రియో మనః న సజ్జేన్నాసక్తం భవేద్యాం భవాననాథవర్గః దీనానాం స్తోమాః తేషా మాధిమలమత్యర్థ మపో హితుం సర్వత్ర చరంతి. కేన హేతునాఽపోహితుం ఘృణయోద్ధతః అతిశయితో యః స్మిత పూర్వకోఽవలోకస్తేన ౪౨

ఏవం సంబంధవార్ధ్యఖ్యాపనాయ తయోః సంవాద మభిధాయోపసంహరన్ తయోర్వ్యాపార మాహ నారదః (తౌ దంపతీ) పురంజనపురంజన్యౌ, మిథోఽన్యోఽన్యం, సమయం సంకేతం,

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

తాం ప్రవిశ్య పురీం రాజా ముముదాతే శతం సమాః ౪౩

ఉపగీయమానో లలితం తత్ర తత్ర చ గాయకైః.
క్రీడన్ పరివృతః స్త్రీభి ర్హ్రదినీ మావిశ చ్ఛుచౌ. ౪౪

సప్తోపరి కృతా ద్వారః పుర స్తస్యాస్తు ద్వే అధః.

సముద్య సముదీర్య దైవా దన్యోఽన్యం దృఢతరం సంబధ్యేత్యర్థః. హే ప్రాచీనబర్హిః! తాం పురీం ప్రవిశ్య, శతం సమాః సంవత్సరాన్, ముముదాతే ౪౩

ఏవం జీవబుద్ధ్యోః జవకర్మానురూపదైవాఖ్యపరమపురుషసంకల్పాయత్తదృఢతర సంబంధం తత్ప్రియుక్తదేహసంబంధం చ పారోక్ష్యరూపేణాఽభిధాయ శుశ్రూషోః ప్రాచీనబర్హిషః, ప్రాప్యపరబ్రహ్మవ్యతిరిక్త వైతృష్ణ్యజననార్థం ప్రాప్యతృష్ణాజననార్థం సంసరతో జీవస్య, జాగ్రత్ స్వప్నసుషుప్తిమరణావస్థాసు దోషా నుద్ఘాటయితుం జాగ్రదాద్యవస్థాః ప్రతిపిపాదయిషుః కథావ్యాజేన తావత్ సమాసతః సుషుప్త్యవస్థా మాహ (ఉపగీయమాన ఇతి) లలితం యథా భవతి తథా గాయకై రుపగీయమానః పురంజనః, స్త్రీభిః పరివృత, స్తత్రి తత్రి క్రీడన్, శుచౌ ఆషాఢే. క్రీడానిమిత్తశ్రమా పనోదనాయ హ్రదినీం సరసీ. మావిశదితి కథాపక్షే అర్థః పక్షాంతరే తు జాగ్రదవస్థాయాం స్త్రీభి రింద్రియవృత్తిభి స్తత్ర తత్ర క్రీడన్ శబ్దాదివిషయా ననుభవన్ వ్యాపృతకరణత్వాత్ తత్ప్రియుక్త శ్రమనిర్వాణాయ శుచౌ హ్రదినీమావిశ దిత్యర్థః హ్రదినీశబ్దేన పురీ తదాఖ్యా నాడీ వివక్షితా. శుచి శబ్దేన బ్రహ్మ శుచౌబ్రహ్మ ణ్యావిశ్య తద్ద్వారా హ్రదినీ మావిశ దిత్యర్థః ప్రాసాదఖట్వాపర్యంకవత్ సముచ్చయేన నాడీ పురీతద్ బ్రహ్మణి హి జీవస్య సుషుప్తిస్థానం న తు వికల్పేన, "అథ యత్రైతత్ సుషుప్తః సమ స్తసంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాత్యాసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతి అథ యదా సుషుప్తో భవతి యదా న కస్యచన వేదహితా నామ నాడ్యో ద్వాస ప్తతిసహస్రాణి హృదయాత్ పురీతత మభిప్రతిష్ఠంతే, తాభిః ప్రత్యుపసృత్య పురీతతి శేత ఇతి తథా యత్రైతత్ పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ" తి త్రయాణా మపి సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్ కార్యభేదేన సముచ్చయే సంభవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పస్యాఽన్యాయ్యత్వాత్ సంభవతి చ ప్రాసాదఖట్వాపర్యంకవ న్నాడ్యాదీనాం కార్య భేదః తత్రి నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయౌ, బ్రహ్మ చ పర్యంకస్థానీయం, తతో బ్రహ్మైవ సాక్షాత్ సుషుప్తిస్థానమ్

ఇదానీం జాగ్రదవస్థాం ప్రతిపాదయతి (స ప్తేత్యాది) యావదధ్యాయసమాప్తి తత్ర నవభి

పృథ గ్విషయగత్యర్థం తస్యాం యః కశ్చ నేశ్వరః ౪౫

పంచ ద్వార స్తు పౌరస్త్యా దక్షిణై కా తథో త్తరా,
పశ్చిమే ద్వే అమూషాం తే నామాని నృప వర్ణయే ౪౭

ఖద్యోతాఽఽవిర్ముఖీ చ ప్రాగ్ద్వారా వేకత్ర నిర్మితే,
విభ్రాజితం జనపదం యాతి తాభ్యాం ద్యుమత్సఖః ౪౮

నళినీ నాళినీ చ ప్రాగ్ద్వారా వేకత్ర నిర్మితే,

ర్వార్భిః పురీం లక్షితలక్షణా మితి ద్వారత్వేన రూపితానాం చక్షురాదీంద్రియస్థానానా మింద్రియాణాం చ గౌణనామాని తత్కార్యాణి తద్విషయాంశ్చ కథయ న్నాహ సప్తేతి తస్యాః పురః పుర్యాః సప్తద్వారః ఉపరికృతాః చక్షుర్ద్వయశ్రోత్రద్వయనాసికాద్వయం ముఖంచేతి ద్వే ద్వారావధః కల్పితే గుదం లింగం చేతి, కిమర్థమేవం కల్పితా ఇత్యత్రాహ తస్యాః పుర్యాః యః కశ్చన ఈశ్వరః పృథ గసం కరేణ, విషయాన్ శబ్దాదీన్ ప్రతి గత్యర్థం విషయా నవగంతు మిత్యర్థః సంసారిణో జీవస్య స్వపర యాథాత్మ్యజ్ఞానాభావాత్ మనుష్యశరీరస్యాఽనియతత్వాచ్చ యః కశ్చనేత్యుక్తం, కథాపక్షే విషయశబ్దో దేశపరః, దేశాన్ ప్రతి గత్యర్థ మిత్యర్థః ౪౫

(పంచేతి) తత్ర తాసు సప్తసు ద్వార్షు, పంచద్వారః పౌరస్త్యాః పూర్వదిగ్భవా, ఏకా దక్షిణా, తథా ఏకోత్తరా ద్వే పశ్చిమే పశ్చిమదిగ్భవే. హే నృపతే ! తుభ్య మముషాం ద్వారాం నామాని గుణ నామాని వర్ణయే ౪౭

(ఖద్యోతా) ఖద్యోతవ దల్పప్రకాశా, వామనేత్రరూపా ఆవిః ప్రకటం ముఖం యస్యాః సా, బహుప్రకాశా దక్షిణనేత్రరూపా స్వానుభవాచ్చ తత్ర ప్రకాశాధిక్య మవగంతవ్యమ్ ఏతే ద్వారా వేకత్ర నిర్మితే లగ్నే తాభ్యాం ఖద్యోతావిర్ముఖీభ్యాం ద్వార్భ్యాం ద్యుమత్సఖః ద్యుమాన్ సూర్యః తదధిష్ఠేయం చక్షురింద్రియ మపి ద్యుమత్, తదేవ సఖా యస్య సః యద్వా ద్యుమతః సఖా ద్యుమత్సఖః "రాజాహః సఖిభ్యః" ఇతి టచ్, చక్షుషా సహిత ఇత్యర్థః విభ్రాజిత మాలోకాదినా ప్రకాశరూపం జనపదం విషయం యా త్యవగచ్ఛతి కథాపక్షే తు ఖద్యోతాదిశబ్దా అశ్వకర్ణాదిశబ్దవత్ కేవలసంజ్ఞాశబ్దా ఇత్యవగంతవ్యం, జనపదం దేశం యాతి గచ్ఛతీత్యర్థః. ౪౮

నళనాళశబ్దౌ ఛిద్రవచనౌ నల మస్యా అస్తీతి నళినీ, వామదక్షిణనాసికం అత్రాపి సంజ్ఞా

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

అవధూతసఖ స్తాభ్యాం విషయం యాతి సౌరభమ్ ౪౮

ముఖ్యానామ పురస్తాద్ ద్వా స్తయాఽఽపణబహూదనౌ,
విషయౌ యాతి పురరా డ్రసజ్ఞవిపణాన్వితః. ౪౯

పితృహూ ర్నృప పుర్యా ద్వార్దక్షిణేన పురంజనః.

భేదా దేవ కార్యన్యూనాధిక్యం పూర్వవద్ జ్ఞేయం అవధూనయతి కల్పయతీ త్యవధూతః, వాయు స్తత్సఖో వాయ్వధిష్ఠితో ఘ్రాణః తాభ్యాం ద్వార్భ్యాం సౌరభం గంధం విషయం యాతి. ౪౮

(ముఖ్యేతి) ముఖ్యా ప్రధానా, ఆస్యరూపా ద్వాః పూర్వదిగ్భవా తయా ముఖ్యయా ద్వారా, పణః పణనం వ్యవహారః, భాషణం బహూదనశ్చిత్రమన్నం, "బహ్వోదనః" ఇత్యనుక్తిః పరోక్షవాదత్వాయ. పణబహూదనౌ విషయౌ పురరాట్ పురంజనః రసనేంద్రియం విపణో వాగింద్రియం తాభ్యాం అన్వితో యాతి ౪౯

(పుర్యా) దక్షిణేన దక్షిణస్యాం దిశి, ఏనబంతావ్యయం, పితృహూర్నామ ద్వాః పితౄన్ జుహోతే గచ్ఛత్యనయేతి పితృహూః "ఓహాఙ్ గతౌ" ఇత్యస్మాత్ "స్పృతిశృద్భ్యః క్రూ" రితి క్రూప్రత్యయో బాహులకాత్ పితృలోకప్రాప్తిసాధనభూతా యాగాదిక్రియా తదవబోధినీ త్రయీ పూర్వభక్తి శ్చ పితృహూశబ్దార్థః. తత్ర దక్షిణకర్ణస్య బలాధిక్యాచ్ఛ్రోత్రాణాం ప్రథమం త్రివర్గప్రావణ్యాచ్చ ప్రవృత్తి శాస్త్రశ్రవణే ప్రవర్తత ఇతి ప్రథమం శ్రోతవ్యం పితృలోకప్రాప్తిసాధనకర్మప్రకాశకప్రవృత్తిశాస్త్ర శ్రవణసాధనత్వా ద్దక్షిణకర్ణః పితృహూః, అనంతరం శ్రోతవ్యబ్రహ్మప్రాప్తిఫలనివృత్తిధర్మప్రకాశకోత్తరశాస్త్రశ్రవణసాధనత్వా ద్వామకర్ణో దేవహూః, నమూత్తరభాగతధర్మశ్రవణావా వపి బలాధిక్యా ద్దక్షిణకర్ణ ఏవ ప్రథమం ప్రవర్తత ఇతి కథ మేత మవ్యత ఇతి చేత్, ఏవం తర్హ్యత ఏవం గుణనామధేయ బలాత్ పూర్వభాగతధర్మాణాం శాస్త్రప్రాధాన్యేన దక్షిణకర్ణశ్రవణవిధాన ముత్తరభాగతధర్మాణాం తు వామకర్ణప్రాధాన్యేన శ్రవణవిధానం చానుమీయతే, "యథా దక్షిణం దీక్షితః పూర్వ మాంక్తే సవ్యం హి మనుష్యా అంజత" ఇత్యత్ర దృష్టార్థత్వా న్మనుష్యాః సవ్యనయనాంజనం పూర్వం కుర్యు రిత్యేవం ప్రమాణాంతరేణాఽప్రాప్తస్య సవ్యనయనాంజనస్య సిద్ధవ న్నిర్దేశానుపపత్త్యా సవ్యనయనస్య ప్రథమ మంజనేన దృష్టివిశేషాలాభాత్ ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశానుపపత్త్యా మానుషీభి రవశ్యం ప్రథమం సవ్యనయనాంజనం కర్తవ్యమితి విధి రనుమీయతే, తద్వత్ యథా వా తస్మా దపి వధ్యం ప్రపన్నం

రాష్ట్రం దక్షిణపంచాలం యాతి శ్రుతధరాన్వితః. ౫౦

దేవహూ ర్నామ పుర్యా ద్వా ఉత్తరేణ పురంజనః,
రాష్ట్ర ముత్తరపంచాలం యాతి శ్రుతధరాన్వితః. ౫౧

ఆసురీ నామ పశ్చాద్ ద్వా స్తయా యాతి పురంజనః,
గ్రామకం నామ విషయం దుర్మదేన సమన్వితః. ౫౨

నిరృతి ర్నామ పశ్చాత్ ద్వా స్తయా యాతి పురంజనః,

న ప్రతి ప్రయచ్ఛంతీతి శరణాగతస్య ప్రత్యర్పణం ప్రమాణాంతరేణాఽప్రాప్తమపి తస్మా దితి ప్రసిద్ధవ న్నిర్దేశానుపపత్త్యా శరణాగతో న ప్రత్యర్పణీయ ఇతి విధి రనుమీయతే, తద్వత్ పూర్వోత్తరభాగయో ర్యథాక్రమం దక్షిణోత్తరకర్ణప్రాధాన్యేన శ్రవణ మన్యతోఽప్రాప్తమ ప్యనేనైవ సిద్ధవ న్నిర్దేశ గుణనామధేయబలేన విధీయత ఇతి, నిరవద్యం పురంజనః పితృహూద్వారా శ్రుతిధరః శ్రోత్రేంద్రియం శ్రవణవిషయం శబ్దం ధర త్యవగచ్ఛ తీత్యనేనేతి వ్యుత్పత్తేః తేనాఽన్వితో యుక్తః దక్షిణపాంచాలం దక్షిణద్వారగమ్యం పాంచాలం పంచతే వ్యక్తీకరోతీతి పాంచాలం పచ్యతే వ్యక్తీ క్రియతే ఇతి వా పాంచాలం, పచి వ్యక్తికరణే ఇత్యస్మాత్ "తమివిశిచడిమృణికులికపిపలిపంచిభ్యః కాలచ్" ఇత్యౌణాదిక కాలచ్ప్రత్యయాంతః పంచాలశబ్దః, తతః ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థేఽణ్, ప్రవృత్తి ధర్మప్రకాశకశాస్త్రాత్మకం రాష్ట్రం యాతి. ౫౦

ఏవం (పుర్యా) ఉత్తరస్యాందిశి, దేవహూ ర్నామ ద్వాః తయా పురంజనః శ్రుతధరాన్వితః ఉత్తరపాంచాలం యాతి యద్యపి ప్రవృత్తినివృత్త్యనవబోధినః శబ్దాః సంతి సంసారిణో జీవస్య శ్రోతవ్యా స్తథాపి శ్రోతవ్యానాం మధ్యే ప్రవృత్త్యవబోధిశాస్త్రాత్మకశబ్దస్యైవ శ్రోతవ్యత్వాభిప్రాయేణ దక్షిణపాంచాల ముత్తరపాంచాల మిత్యుక్తమ్, ఏవం పూర్వత్రాపి యాతి సౌరభమిత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్ ౫౧

(పుర్యాః పశ్చా దాసురీ నామ ద్వాః) అస్యతే క్షిప్యతేఽనేనేంద్రియ మిత్యఽసురం మేఢ్రం తతః స్వార్థేఽణి "టిడ్ఢాణఞ్"త్యాదినా జీప్ తయా పురంజనః దుర్మదేన దురుద్ధరః మదో యస్య తేన, ఉపస్థేంద్రియేణ సమన్వితం, గ్రామకం గ్రామ్యజనానాం కర్మ మైధునాదికం యాతి ౫౨

(పుర్యాః పశ్చాత్ నిరృతి ర్నామ ద్వాః) నిరృతి ర్నాశః మృత్యుద్వారత్వాత్ గుదం నిరృతిః,

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

అంధా వమీషాం పౌరాణాం నిర్వాక్పేశస్కృతా వుభౌ,
అక్షణ్వతా మధిపతి స్తాభ్యాం యాతి కరోతి చ. ౫౪

స యర్హ్యంతఃపురగతో విషూచీనసమన్వితః,
మోహం ప్రసాదం హర్షం వా యాతి జాయాత్మజోద్భవమ్. ౫౫

ఏవం కర్మసు సంసక్తః కామాత్మా వంచితోఽబుధః,

తయా పురంజనః లుబ్ధకేన పాయ్వింద్రియేణ తేనోత్క్రాంతస్య దుఃఖప్రాప్తే ర్లుబ్ధకసామ్యం, తేన సమన్వితః వైశసం నారకం దుఃఖం యాతి ౫౩

(అమీషాం పౌరాణాం) పుర్యాః సంబంధినాం ద్వారాణాం మధ్యే. ఉభౌ ద్వౌ పాదపాణీ అంధావజ్ఞౌ నిర్వాక్పేశస్కృతౌ వాక్శబ్దేనాఽత్ర వాగింద్రియాధిష్ఠానం ముఖరూపం ఛిద్రం లక్ష్యతే. ఛిద్రపేశస్కృతసామ్యా న్నిర్వాక్పేశస్కృతా విత్యుచ్యేతే. పేశస్కృన్నామ హి కీటవిశేషః. స్వాపానా న్నిసృతై స్తంతుభిః స్వనివాసభూతం కరండం నిర్మాయ స్వనిర్గమనద్వారం తన్ముఖమ ప్యజ్ఞానేన పిధాయ తత్రైవ వినశ్యతి. తద్వత్పాణిపాదయోః నిశ్ఛిద్రత్వాత్ జ్ఞానాభావా చ్చ తౌ నిర్వాక్ పేశస్కృతా విత్యుచ్యేతే. తాభ్యాం ద్వార్భ్యాం అక్షణ్వతా మింద్రియవతాం దేహానా మధిపతిః పురంజనః యాతి గచ్ఛ త్యాగచ్ఛతి, కరోతి కర్మ కరోతి చ. ౫౪

(అంతఃపురం) హృదయం గతః ప్రవిష్టః "హృది హ్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠితః" ఇతి శ్రుతేః, స పురంజనః యథా విషూచీనేన మనసా విష్వ గంచతి సర్వతో వ్యాప్రియత ఇతి విషూచీన ఇతి వ్యుత్పత్తేః సమన్వితో భవతి, తదా జాయా బుద్ధి రాత్మజా ఇంద్రియవృత్తయః తాభ్యా ముద్భవం మోహాదీనా మన్యతమం యాతి. మోహప్రసాదహర్షాః తమః సత్త్వరజఃకార్యాణి మనోగుణాః. అత్ర త్వగింద్రియస్యాఽమ క్తిః సర్వేష్వంతర్భావాత్. ౫౫

(ఏవ) మింద్రియస్థానవిషయాణాం గౌణనామాని కార్యాణి చాఽభిధాయ మనఃపర్యంత

మహిషీ యద్య దీహేత త త్త దేవాఽవ ర్తత ౫౬

క్వచి త్పిబంత్యాం పిబతి మదిరాం మదవిహ్వలః,
అశ్నంత్యాం క్వచి దశ్నాతి జక్షత్యాం సహ జక్షతి ౫౭

క్వచి ద్గాయతి గాయంత్యాం రుదత్యాం రుదతి క్వచిత్,
క్వచి ద్ధసంత్యాం హసతి జల్పంత్యా మను జల్పతి ౫౮

క్వచి ద్ధావతి ధావంత్యాం తిష్ఠంత్యా మనుతిష్ఠతి,
అను శేతే శయానాయా మన్వాస్తే క్వచి దాసతీమ్ ౫౯

క్వచి చ్ఛృణోతి శృణ్వంత్యాం పశ్యంత్యా మనుపశ్యతి,
క్వచి జ్జిఘ్రతి జిఘ్రంత్యాం స్పృశంత్యాం స్పృశతి క్వచిత్. ౬౦

క్వచి చ్ఛ శోచతీం జాయా మనుశోచతి దీనవత్,
అనుహృష్యతి హృష్యంత్యాం ముదితా మనుమోదతే ౬౧

సర్వేంద్రియయు క్తస్య బుద్ధిపారవశ్య మాహ (ఏవమితి) అజ్ఞః అతఏవ కామప్రవణ ఆత్మా మనో యస్య కర్మసు కామసాధనేషు కర్మస్వాస క్తః, అత ఏవ దై వేన వంచితః, మహిషే బుద్ధి ర్యద్య దీహేత వ్యాప్రియేత. యద్య చ్ఛబ్దాదివిషయం ప్రతీంద్రియాణి ప్రవ ర్తయతి ఇత్యర్థః, త త్తదేవ అన్వవ ర్తత అనువృ త్తవాన్. ౫౬

అనువ ర్తన మేవ ఉపపాదయతి చతుర్భిః (క్వచిదితి) పిబంత్యాం పానే వ్యాప్రియంత్యాం బుద్ధౌ పిపాసా ముత్పాదయంత్యాం సత్యా మిత్యర్థః మదవిహ్వలః మదపరవశః సన్, మదిరాం పిబతి, ఏవ ము త్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ అశ్నంత్యాం భుంజంత్యాం జక్షత్యాం చర్వంత్యామ్ ౫౭-౫౮

ఆసతీ మాసీనా మాపిషాం జనయంతీ మనుసృత్యా స్తే ౫౯

ఏవం శోచతీ మ నుశోచతీ త్యాదే రర్థః. ౬౦-౬౧

(ప్రాచీనబర్హిర్నారదసంవాదః, పురంజనోపాఖ్యానారంభశ్చ)

విప్రలబ్ధో మహిష్యైవం సర్వప్రకృతివంచితః,
నేచ్ఛన్ననుకరోత్యజ్ఞః క్లైబ్యాత్ క్రీడామృగో యథా. ౬౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పురంజనోపాఖ్యానే, పంచవింశోధ్యాయః.

(ఏవం) మహిష్యా బుద్ధ్యా విప్రలబ్ధః విశేషేణ విమోహితః అత ఏవ సర్వా ప్రకృతి రక్రోధాద్యాత్మస్వభావః వంచితా యస్య సః, త్యక్తస్వభావ ఇత్యర్థః. నేచ్ఛన్ననిచ్ఛన్నపి క్లైబ్యాత్ పారవశ్యాదనుకరోతి యథా క్రీడార్థో మృగః. ౬౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, పంచవింశోఽధ్యాయః

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

స ఏకదా మహేష్వాసో రథం పంచాశ్వ మాశుగమ్,
ద్విషం ద్విచక్ర మేకాక్షం త్రివేణుం పంచబంధురమ్. ౧

ఏకరశ్మ్యేకదమన మేకనీడం ద్వికూబరమ్,
పంచప్రహరణం సప్తవరూథం పంచవిక్రమమ్ ౨

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం సుషుప్త్యవస్థాం జాగ్రదవస్థాం చాఽభిధాయేదానీం స్వప్నావస్థా మాహ దశభిః (స ఇతి) స పురంజన ఏకదా సుషుప్త్యనంతరం మహా నిష్వాసో ధనుః కర్తృత్వభోక్తృత్వా ద్యభినివేశో యస్య సః, రథ మారుహ్య పంచప్రస్థం వన మగా దితి తృతీయే నాన్వయః. రథశబ్దేనాఽత్ర శరీరం వివక్షితమ్ "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ। బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహ మేవ చ। ఇంద్రియాణి హయా నాహు" రిత్యాదిశ్రుత్యా ఉపాసననిర్వృత్తౌ శరీరాదీనాం రథాది భావే నాఽన్యత్ర నిరూపితత్వాత్ తచ్చ శరీర మత్రౌచిత్యాత్ స్వాప్నం వివక్షితమ్ తద్ధి తదానీ మేవ స్వప్నద్రష్టృపుణ్యపాపానురోధే నేశ్వరసృష్టం భవతి జాగ్రద్దేహస్య తు శతసంవత్సరోపభోగ్యపురత్వే నోక్తత్వాత్. రథం విశినష్టి పంచాశ్వం పంచ జ్ఞానేంద్రియాణి చక్షురాదీ న్యశ్వా యస్య త, మాశుగం, అనేనాపి స్వప్న మేవ శరీర మత్ర వివక్షిత మిత్యవగమ్యతే. జాగ్రద్దేహ స్యాఽఽఽశుగత్వాసంభవా దితి భావః ద్వా వహంకారమమకారౌ ఈషికే దండికే యస్య తం ద్వే పుణ్యపాపే చక్రే యస్య తం తదైకం ప్రధాన మక్షో యస్య, త్రయో గుణాః సత్త్వాదయో వేణవో ధ్వజా యస్య తం, పంచ ప్రాణా బంధురాణి బంధనాని యస్య తథాభూతమ్. ౧

పునః కీదృశమ్, ఏకం మనో రశ్మిః ప్రగ్రహరజ్జు ర్యస్య తం, ఏకా బుద్ధి ర్దమనః సారథి ర్యస్య, ఏకం హృదయం నీడం రథిన ఉపవేశస్థానం, యస్య. ద్వౌ శోకమోహౌ కూబరం యుగ బంధనస్థానం యస్య, పంచ శబ్దాదయో విషయాః ప్రగృహ్యంతే ప్రక్షిప్యంతే అపాత్యంతే యస్మిన్ తం, సప్తధాతవో వరూథాః చర్మాద్యావరణాని యస్య తం, పంచ కర్మేంద్రియాణి విక్రమా గతి ప్రకారా యస్య, తథాభూతమ్. ౨

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోపశ్చ)

హైమోపస్కర మారుహ్య స్వర్ణవర్మాక్షయేషుభిః,
ఏకాదశచమూనాథః పంచప్రస్థ మగా ద్వనమ్ ౨

చచార మృగయాం తత్ర దృప్త ఆత్తేషుకార్ముకః,
విహాయ జాయా మతదర్హాం మృగవ్యసనలాలసః ౪

ఆసురీం వృత్తి మాశ్రిత్య ఘోరాత్మా నిరనుగ్రహః,
న్యహన న్నిశితై ర్బాణై ర్వనేషు వనగోచరాన్. ౫

(హైమోపస్కరం) సువర్ణాభరణం స్వర్ణాభరణవిశిష్టస్వాప్నదేహస్మృతిసంభవాభిప్రాయేణ హైమోపస్కర మిత్యుక్తం కథాసౌందర్యం వా ఏవ మనుపయుక్తం కథాసౌందర్యాయేతి ద్రష్టవ్యం. స్వర్ణమయం వర్మ కవచం రజోగుణవృత్తి ర్యస్య. అక్షయేషుభిః ఇషవో బాణా ధీయంతేఽస్మిన్నితి ఇషుధి ర్నిషంగః అక్షయః ఇషుధిః అనంతవాసనాశ్రయోఽహంకారో యస్య స, తత్ర బుద్ధిపూర్వక ప్రవృత్తిహేతుః సంస్కారవిశేషో వాసనా. సా చాఽజ్ఞానవాసనాకర్మవాసనాప్రకృతిసంబంధవాసనా చేతి త్రిప్రకారా అవిద్యా నామ జ్ఞానానుదయాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానరూపేణ త్రివిధ మజ్ఞానం ప్రకృతి సంబంధః స్థూలసూక్ష్మరూపాచిత్సంబంధః స చ దేవమనుష్యాదిదేహభేదేన బహువిధః సజాతీయ కర్మారంభే రుచిః సా చ విషయభేదా ద్బహుప్రకారా, పుణ్యాపుణ్యరూపేణ ద్వివిధం కర్మేతి జ్ఞేయమ్. ఏకాదశేంద్రియవృత్త్యాత్మకసేనాపతిః పంచ శబ్దాదయో విషయాః ప్రస్థాః సానవో యస్మిం స్తద్వనం భోగస్థాన మగాత్. ౩

(తత్ర) వనే, దృప్తః గర్వితః, స్వాప్నదేహపరవశ ఇత్యర్థః ఆత్తాః స్వీకృతాః. ఇషవః వాసనారూపాః, కర్తృత్వాద్యభినివేశో యస్య. అతదర్హాం త్యాగానర్హాం. జాయాం వివేకాత్మికాం, సాత్త్వికీం బుద్ధిం విహాయ త్యాగే హేతుః. మృగ్యంత ఇతి మృగాః శబ్దాదివిషయా స్తేషు యద్వ్యసన మలాభనిమిత్తం దుఃఖం తేన లాలసః అన్వేషణాసక్తః. ౪

(ఆసురీం) తామసీం వృత్తిం బుద్ధి మాశ్రిత్య ఘోరాత్మా ఘోరః, ఆత్మా చిత్తం యస్య సః, రజోగుణకార్యక్రోధావిష్టః కామవిరోధిషు క్రుద్ధచిత్త ఇత్యర్థః అతఏవ నిరనుగ్రహః విరోధి ష్వను గ్రహరహితః, నిశితైః కార్యక్షమైః. విషయసాన్నిధ్యాపాదకై రితి యావత్. బాణైః కర్మవాసనారూపైః శరైః, వనేషు భోగస్థానేషు, వనగోచరాన్ వనగోచరమృగతుల్యాన్ దైవోపపాదితా నిత్యర్థః న్యహన దాత్మసాత్కృతవాన్ కథాపక్షే స్పష్టమేవ. ౫

తీర్థేషు ప్రతిదృష్టేషు రాజా మేధ్యాన్ పశూన్ వనే,
యావదర్థ మలం లుబ్ధో హన్యా దితి నియమ్యతే ౬

య ఏవం కర్మ నియతం విద్వాన్ కుర్వీత మానవః.
కర్మణా తేన రాజేంద్ర జ్ఞానేన న స లిప్యతే ౭

అన్యథా కర్మ కుర్వాణో మానారూఢో నిబధ్యతే,
గుణప్రవాహపతితో నష్టప్రజ్ఞో వ్రజత్యఽధః. ౮

నన్వాసురీం వృత్తి మాశ్రిత్య ఇతి మృగయానిందా న యుక్తా కథాపక్షే రాజ్ఞ స్తస్య విహితత్వాత్ అధ్యాత్మపక్షేఽపి దైవోపసాదితవిషయభోగో విహిత ఏవేత్యత్రాహ (తీర్థేష్వితి త్రిభిః) మృగయాయా రాగప్రాప్తత్వా న్న నా విధీయతే. కింతు నియమ్యతే మృగయాప్రవృత్తిః సంకోచ్యతే ఇత్యర్థః, నియమ మేవ షడ్విధ ముపదర్శయతి-లుబ్ధో రాగీ సన్ యది నిహన్యాత్తర్హి తీర్థేషు శ్రాద్ధాదిషు తన్నిమిత్తేషు, తత్రాపి ప్రతిదృష్టేషు విహితమాంసకేషు ఏవేతి, తత్రాపి రాజైవ మేధ్యానేవ వన ఏవ యావదుపయోగ మేవేతి. అధ్యాత్మపక్షేఽపి జీవస్య యావదుపభోగమేవ విషయభోగో నియమ్యతే ఇతి భావః. ౬

(య ఏవం విద్వాన్) హింసాయా విషయభోగస్య చ రాగప్రాప్తతాం తన్నియమం చ విద్వాన్ కుర్వీత హింసాం విషయభోగం చ కుర్యా న్న వా న కుర్యా ద్వా రాగప్రాప్తత్వే నాఽవశ్య కత్వాభావాదితి భావః. రాగప్రాప్తస్య హి పక్షే ప్రత్యవాయాభావమాత్రం క్రియతే నాదృష్టమ్, అతః సుతరాం రాగప్రాప్తస్య త్యాగే న ప్రత్యవాయ ఇతి నవేత్యుక్తం, తేనైవ నియతేన కర్మణా జ్ఞానేన ఏవం కృతేన కర్మణా యజ్జ్ఞానం భవతి తేన హేతునా సః కర్తా న లిప్యతే పాపై రితి శేషః యద్వా న విద్వాన్ జ్ఞానేన రాగప్రాప్తానాం త్యాజ్యోపాదేయవివేకజ్ఞానరూపేణ హేతునా కర్మణాఽనాదిపాపరూప కర్మణా న లిప్యతే. ౭

(అన్యథా) నియతం కర్మ కుర్వాణః అహంమమాభిమానారూఢః కర్మభిః అనాదిపుణ్యాపుణ్య కర్మభి రనుబధ్యతే వశీక్రియతే తతః కార్యపారవశ్యాత్ గుణప్రవాహే సంసారే పతితః నష్టదేహాత్మ వివేకః అధో నరకం వ్రజతి ౮

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోపశ్చ)

తత్ర నిర్భిన్నగాత్రాణాం చిత్రవాజైః శిలీముఖైః,
విప్లవోఽభూ ద్దుఃఖితానాం దుస్సహః కరుణాత్మనామ్ ౯

శశాన్ వరాహాన్ మహిషాన్ గవయాన్ రురుశల్యకాన్,
మేధ్యా నన్యాంశ్చ వివిధాన్ వినిఘ్నన్ శ్రమ మధ్యగాత్. ౧౦

తతః క్షుత్తృట్పరిశ్రాంతో నివృత్తో గృహ మేయివాన్,

ఏవం ప్రాసంగికం పరిసమాప్య ప్రకృతాం మృగయా మనువర్ణయతి (తత్రేతి.) విచిత్రవాజా నానావిధవాసనారూపా విచిత్రపక్షాః యేషాం తే వాసనాభి రుపోద్వలితై రిత్యర్థః. శిలీముఖైః పుణ్యాపుణ్యకర్మభి ర్హేతుభూతైః నిర్భిన్నాని అనుభవేన జీర్ణాని గాత్రాణి అవయవా యేషాం తేషాం. మృగాణాం విషయాణాం, విప్లవో నాశః, కరుణాత్మనాం కృపాళూనాం, దుఃసహోఽభూత్. కామిభి రనుజీర్ణావయవాన్ వినష్టాన్ శబ్దాదివిషయా, ననుసందధతాం సర్వభూతసుహృదాం జ్ఞానినాం, విషయవిప్లవో మనసాఽపి స్మర్తు మసహ్యోఽభూ దిత్యర్థః కథాపక్షే స్పష్టోఽర్థః ౯

(శశాన్ వరాహా) నిత్యాదికథనం శబ్దాదిభేదేన చ విషయవైచిత్ర్యజ్ఞాపనాయ, కథాపక్షే తు తత్సౌందర్యాయ మేధ్యాన్ విహితా నన్యా నవిహితాంశ్చ విషయాన్ నిఘ్న న్నాత్మసాత్ కుర్వన్, వ్యాపృతకరణత్వాచ్చ, శ్రమ మధ్యగాత్ ప్రాప్తవాన్. ౧౦

ఏవం రాజస్యా బుద్ధేః కార్యభూతాం జాగ్రదవస్థాం, తామస్యా బుద్ధేః కార్యభూతాం స్వప్నావస్థాం చాఽభిధాయేదానీం విద్వాన్ కుర్వీతేతి సూచితవివేకః కథ ముదేతీతి వివిత్సాయాం ప్రణయకలహనిమిత్తక్రోధావిష్టప్రియానునయకథనవ్యాజేన సంసారిణో జీవస్య వివేకాత్మసాత్త్విక బుద్ధే ర్దౌర్లభ్యం ద్యోతయన్ "ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే। బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధిః సా పార్థ సాత్త్వికీ" ఇత్యుక్తసాత్త్వికబుద్ధ్యలాభదశాయాం దైవాత్ తదలాభ నిమిత్తపరితాపోదయం తత్తల్లిప్సాం తత స్తదుచితసాధనై స్తల్లబ్ధిం చ ద్యోతయన్, కథాపక్షే తత్సౌందర్యాయ తాం బుద్ధిం మహిషీత్వేన ఇంద్రియవృత్తీ రంతఃపురస్త్రీత్వేన పరికల్ప్య తదనునయప్రకార మాహ (తత ఇత్యాదినా.) క్షుత్తృడ్భ్యా మశనాయాపిపాసాభ్యాం. పరిశ్రాంతః స్వాప్నశరీరేఽపి క్షుత్తృషో రనువృత్తే రేవ ముక్తమ్, తతః స్వప్నవిషయానుభవరూపమృగయాయా నివృత్తః గృహం

కృతస్నానోచితాహారః సంవివేశ గతక్లమః ౧౧

ఆత్మాన మర్హయాంచక్రే ధూపాలేపస్రగాదిభిః,
సాధ్వలంకృతసర్వాంగో మహిష్యా మాదధే మనః. ౧౨

తృప్తో హృష్టః సుదృప్తశ్చ కందర్పాకృష్టమానసః.
న వ్యచష్ట వరారోహాం గృహిణీం గృహమేధినీమ్ ౧౩

అంతఃపురస్త్రియోఽపృచ్ఛ ద్విమనా ఇవ వేదిషత్,
అపి వః కుశలం రామాః సేశ్వరీణాం యథాపురా ౧౪

పురత్వేన రూపితజాగ్రద్దేహగతహృదయస్థాన మేయివాన్ ప్రాప్తః తతః కృతం స్నాన ముచిత ఆహారశ్చ యేన సః, అత ఏవ గతశ్రమః సమ్య గుపవిష్టవాన్ ౧౧

తతో ధూపాదిభి రాత్మాన మర్హయాంచక్రే తతః సాధు సమ్య గలంకృతాని సర్వా ణ్యంగాని యేన సః, మహిష్యాం మన ఆదధే కృతస్నానోచితాహార ఇత్యనేన సుఖజనకవివేకాత్మసాత్త్విక బుద్ధ్యుత్పత్తిప్రారంభావస్థాయాః సుఖకరత్వం సూచ్యతే. స్నానాహారధూపాలేపనస్రగ్భూషణాద్యలంకారైః జాతానంద ఇవ మహిష్యాం వివేకాత్మికాయాం బుద్ధౌ మన ఆదధే నిహితవా నిత్యర్థః కథాపక్షే తు స్పష్టోఽర్థః ౧౨

ఉచితాహారేణ తృప్తః ధూపాలేపస్రగాదిభి ర్హృష్టః సుదృప్తః తృప్తివృష్టిభ్యాం సుతరాం దృప్తః అత ఏవ చ కందర్పేణాకృష్టం వశీకృతం మానసం యస్య సః, గృహమేధినః స్వస్య సంబంధినీం గృహిణీం, గృహ మస్యా అస్తీతి తాం స్వాశ్రయ ఏవ స్థితాం వరారోహాం వరస్త్రియం న వ్యచష్ట న దదర్శ యథా కామపరవశః స్వగృహే ఏవ క్వచి దంతర్హితాం ప్రియాం నాఽపశ్యత్ తథాఽయం జీవో వివేకాత్మకబుద్ధిలిప్సాపరవశ స్తాం స్వాశ్రయస్థితాం, న లబ్ధ వానిత్యర్థః. ౧౩

హే వేదిషత్ ! ప్రాచీనబర్హిః ! విమనా ఇవ దుఃఖితమనా ఇవ, అంతఃపురస్త్రియః తత్సఖీ రపృచ్ఛత్. పురంజనః తదలాభనిమిత్తవైమనస్యః బుద్ధిమూలకేంద్రితవృత్తీః పప్రచ్ఛ కయేంద్రియవృత్త్యా బుద్ధిః సాత్త్వికీ స్యాదితి పరిశోధితవా నిత్యర్థః ప్రశ్న మేవాహ (అపీతి త్రిభిః) హే రామాః ! స్త్రియః సేశ్వరీణాం స్వామినీసహితానాం వః యుష్మాక మపి కుశలం అపిశబ్దః ప్రశ్నే ౧౪

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోపశ్చ)

న తథైతర్హి రోచంతే గృహేషు గృహసంపదః,
యది న స్యాద్ గృహే మాతా పత్నీ వా పతిదేవతా.
వ్యంగే రథ ఇవ ప్రాజ్ఞః కో నామాఽఽసీత దీనవత్. ౧౫

క్వ వర్తతే సా లలనా మజ్జంతం వ్యసనార్ణవే
యా మా ముద్ధరతే ప్రజ్ఞాం దీపయంతీ పదే పదే ౧౬

రామా ఊచుః—

నరనాథ న జానీమః త్వత్ప్రియా యద్వ్యవస్యతి,
భూతలే నిరవస్తారే శయానాం పశ్య శత్రుహన్ ౧౭

కుశలప్రశ్నే హేతుర్హి యస్మాత్ గృహేషు పురా మహిష్యా వ్యాపారదశాయాం గృహసంపదః యథైవ రోచంతే న తథేదానీం రోచంతే వివేకాభావేన న కోఽపి పురుషస్య గుణః ప్రకాశతేఽతో వివేకః కి ముదేష్యతీతి చింతితవానిత్యర్థః గృహేషు మాతా వా పతి ర్దేవతా యస్యాః సా పత్నీ వా యది న స్యాత్, తర్హి వ్యంగే చక్రాశ్వాదిరహితే రథ ఇవ ప్రాజ్ఞః బుద్ధిమాన్ కో నామ పురుషో దీనవ దాసీత వసేదిత్యర్థః. ౧౫

వివేకాభావే దేహత్యాగో వర ఇతి భావః. సా లలనా క్వ వర్తతే? కథంభూతా లలనా? వ్యసనార్ణవే దుఃఖార్ణవే, మజ్జంతం మాం పదే పదే క్షణే క్షణే స్వయం ప్రజ్ఞాం దీపయంతీ బోధయంతీ సతీ, ఉద్ధరణే వ్యసనార్ణవాత్ యథా విరహశోకాతురం పుమాంసం ప్రౌఢా ప్రియా తదనుకూలాచరణ హితోపదేశాదినా శోక మపనుద్య సుఖయతి తద్వ ద్వివేకాత్మికా బుద్ధి రపి పదే పదే హితాహితం ప్రకాశయంతీ పుమాంస ముద్ధరతి ఈదృశీ బుద్ధిః క్వ వర్తత ఇతి వ్యజ్యతే. ౧౬

హే నరనాథ! త్వత్ప్రియా యద్వ్యవస్యతి నిశ్చినోతి తన్న జానీమః, యదర్థం వైమనస్య, మాపన్నా తద్వైమనస్యహేతుం న జానీమః త్వత్ప్రియాం తు జానీమ ఇత్యాహుః. హే శత్రుహన్! నిరవస్తారే ఆస్తరణరహితే భూతలేఽవధుతాం శయానాం పశ్యేతి కథాపక్షేఽర్థః, అధ్యాత్మపక్షే త్వబాధితేంద్రియవృత్తీనాం సర్వాసాం నిశ్చయాత్మికబుద్ధిమూలత్వాత్ కయాఽపీంద్రియవృత్త్యా సా నోదేతీత్యాలోచ్య య దనాదరవశాత్ ప్రియానాదృతా సతీవ మద్విముఖీ అభూ దిత్యనుసంహితవా నిత్యర్థః ఆదరో బుద్ధేః శిక్షణమ్. ౧౭

నారద ఉవాచః—

పురంజనః స్వమహిషీం నిరీక్ష్యాఽవధుతాం భువి,
తత్సంగోన్మథితజ్ఞానో వైక్లవ్యం పరమం యయౌ. ౧౮

సాంత్వయన్ శ్లక్ష్ణయా వాచా హృదయేన విదూయతా,
ప్రేయస్యాః స్నేహసంరంభలింగ మాత్మని నాఽభ్యగాత్ ౧౯

అనునిన్యేఽథ శనకై ర్వీరోఽనునయకోవిదః,
పస్పర్శ పాదయుగళ మాహ చోత్సంగలాలితామ్. ౨౦

పురంజన ఉవాచ—

నూనం త్వకృతపుణ్యా స్తే భృత్యా యే ష్వీశ్వరాః శుభే,

(పురంజనో) భువి పతితాం మహిషీం నిరీక్ష్య తత్సంగేనోన్మథితం వ్యాకులం జ్ఞానం యస్య సః, పరమం భృశం వైక్లవ్యం శోకపారవశ్యం యయౌ. అహో మదీయేయం బుద్ధి రేతావంతం కాల మేవం విపరీతాఽభూదితి వైక్లవ్యం యయా విత్యర్థః ౧౮

తతః (శ్లక్ష్ణయా) మృద్వ్యా వాచా విదూయతా పరిత ప్తేన హృదయేన మనసా సాంత్వయన్ అనునయన్ ప్రేయస్యాః ప్రియాయాః ప్రేమసంరంభః ప్రణయే స్వస్మి న్ యః కోపః తస్య లింగం కారణ మాత్మని మనసి నాఽధ్యగాత్ న నిశ్చితవాన్ వివేకోదయసాధనభూతస్వాదరణ మన్విచ్ఛన్ తావ దేతావ త్కాలం తదను హృదయే కారణ మన్వేషయ న్నపి తన్నాధ్యగా దిత్యర్థః తస్య దైవా య త్తత్వాదితి భావః. ౧౯

(వీరః) పురంజనః, అనునయే సాంత్వనే, కోవిదః కుశలః. అనునయకోవిదై రితి తృతీయాంత పాఠే తు వాక్యై రితి విశేష్య మధ్యాహార్యం. శనకై ర్మహిషీ మనునిన్యే సాంత్వయామాస. అనునయ ప్రకార మేవాహ-పాదయుగళం పస్పర్శ ప్రియాయాః పాదౌ గృహీతవాన్ తత ఉత్సంగారోపణాదినా లాలితా మాహ అధ్యాత్మపక్షే త్వనునయే స్వవశీకారే కోవిదై ర్నిపుణై రుపాయైః స్వవశా మనునిన్యే పస్పర్శ పాదయుగళ మిత్యనేనాఽద్యప్రభృతి వివేకాత్మికాం బుద్ధి మనుసృత్యైవ వ ర్తేయ మితి ప్రతిజ్ఞా తవా నిత్యుక్తం భవతి ఉత్సంగలాలితా మాహేత్యనేన స్వవశీకృతాయా వివేకాత్మికయా బుద్ధ్యా ఏవ మనుసంహితవా నిత్యుక్తమ్ ౨౦

హే శుభే! ఈశ్వరాః స్వామినః యేషు కృతాపరాధేషు భృత్యే ష్వాత్మసాత్ కృత్వా.

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోపశ్చ)

కృతాగః స్వాత్మసాత్ కృత్వా శిక్షాదండం న యుంజతే. ౨౧

పరమోఽనుగ్రహో దండో భృత్యేషు ప్రభుణాఽర్పితః,
బాలో న వేద తత్తన్వి బంధుకృత్య మమర్షణః. ౨౨

సా త్వం ముఖం సుదతి సుభ్ర్వనురాగభారవ్రీడావిలంబవిలసద్ధసితావలోకమ్,
నీలాలకాళిభి రుపస్కృత మున్నసం నః స్వానాం ప్రదర్శయ మనస్విని వల్గువాక్యమ్. ౨౩

మదధీనా ఏతేఽతో నైతే దండనీయా ఇతి మత్వా శిక్షార్థం దండం న కుర్వంతి తే భృత్యా మందభాగ్యా ఇత్యర్థః. ౨౧

కుతో యతః ప్రభుణా భృత్యే ష్వర్పితో దండః పరమోఽనుగ్రహః భృత్యానాం హితాయైవ భవతీత్యర్థః యస్తు దండితో విషీదతి సోఽజ్ఞ ఇత్యాహ (బాల ఇతి.) అమర్షణః దండం న మర్షతీ త్యమర్షణః హే తన్వి! తద్బంధోః స్వామినః కృత్యం శిక్షాకరణ మనుగ్రహ ఇతి న వేద స బాలో మూర్ఖః అజ్ఞ ఇత్యర్థః, అతో మమ శిక్షార్థ మేవ స్వామినీ త్వం విముఖ్యభూ రిత్యర్థః. అధ్యాత్మపక్షే తు స్వామినీవత్ మద్రక్షణైకాంతాయా బుద్ధ్యా వివేకాత్మికాయా ఇతఃపూర్వ మనుదయోఽస్మదను గ్రహార్థ ఏవ యతోఽహ మిదానీం వివేకాలాభనిమిత్తపరితాపయుక్తః తా మేవాఽతీవాఽఽదృతవా నిత్యనుసందధ ఇత్యర్థః. ౨౨

(హే సుదతి!) హే సుభ్రు! హే మనస్విని! సా త్వ మస్మాకం స్వామిన్యతః స్వానాం నో ముఖం ప్రదర్శయ కీదృశ మనురాగభారేణ వ్రీడయా చ యో విడంబో మంథర స్తేన విలసద్ధ సితావలోకో యస్మిన్ నీలాలకా ఏవాళయ స్తై రుపస్కృతం భూషిత ముచ్చనాసికం వల్గువాక్యం యస్మిన్. నిరతిశయసౌందర్యయుక్తాయాః ప్రియాయా ఉక్తవిధముఖావలోకనసంజాత మానంద మనుభవన్ ఇవాహం స్థిరే నిరతిశయసుఖాపాదకవివేకోదయే సుఖీ త్యనుసంహితవా నిత్యర్థః ౨౩

తస్మిన్ దధే దమ మహం తవ వీరపత్ని యోఽన్యత్ర భూసురకులాత్ కృతకిల్బిష స్తమ్,
పశ్యే న వీతభయ మున్ముదితం త్రిలోక్యా మన్యత్ర వై మురరిపో రితరత్ర దాసాత్. ౨౪

వక్త్రం న తే వితిలకం మలినం విహర్షం సంరంభభీమ మవిమృష్ట మపేతరాగమ్,
పశ్యే స్తనావపి శుచోపహతౌ సుజాతౌ బింబాధరం విగతకుంకుమపంకరాగమ్ ౨౫

త న్మే ప్రసీద సుహృదః కృతకిల్బిషస్య స్వైరం గతస్య మృగయాం వ్యసనాతురస్య,

(హే వీరపత్ని!) వీరస్య మమ భార్యే! య స్తే తుభ్యం కృతకిల్బిషః కృతాపరాధః తస్మి న్నహం బ్రాహ్మణకులా దన్యత్ర కులేఽపి మురరిపుదాసా దన్యత్ర, దమం దండం దధే కరోమి. మే త్వత్సహాయస్య మమ క్రుద్ధస్య సతః త్రైలోక్యా ద్బహి రపీతి శేషః త్రైలోక్యా ద్బహి శ్చాంతశ్చోచ్చై రున్ముదితం విగతభయం చ పురుషం న పశ్యామి యదీయా వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి ర్మమ సంప్రతిష్ఠితా స్యా త్తదా తత్సహాయోఽహం తద్విరోధినో నిరస్యామి వివేకినా మయాఽసాధ్యం కిమపి త్రిలోక్యా అంతర్బహి శ్చ న విద్యతే. మురరిపుదాసాదయస్తు వివేకినో మమాఽనుకూలా ఏవేత్యనుసందధే. ౨౪

(తే) తవ వక్త్రం మితఃపూర్వం కదాచి దపి వితిలకం తిలకరహితం న పశ్యామి. ఇదానీం తు మలినం విగతహర్షం సంరంభేణ క్రోధావేశేన భీమం భయంకర మవిమృష్ట మనుజ్జ్వల మపేతరాగం స్నేహశూన్యం తథా తే సుజాతౌ స్తనౌ అపి శోకాశ్రుభి రుపహతౌ చ తథా బింబఫలాకార మధరం చ విగతః కుంకుమపంకతుల్యః తాంబూలరాగో యస్మిన్ తాదృశం పశ్యామి కుత ఏవం జాత మితి శేషః. వ్యవసాయాత్మకబుద్ధే రభివ్యక్తేః ప్రాగంభదశాయా మవిశదత్వాత్ తాదృశావస్థాం తాం ప్రియానా దరనిమిత్తక్రోధేనాఽఽత్మాన మనలం కుర్వంతీం శోచంతీం స్త్రియ మివోత్ప్రేక్షతే ఇత్యర్థః ౨౫

తస్మాత్ కృతం కిల్బిష మపరాధో యేన తస్య కిల్బిష మేవాహ స్వైరం స్వాతంత్ర్యేణ త్వా మపృష్ట్వా మృగయాం గతస్య మే ప్రసీద ప్రసన్నా భవ, దేవం దేవనం క్రీడాం రాతి దదాతీతి దేవరః కాంత స్తం కామవేగేన విస్రస్తం గతం పౌరుషం ధైర్యం యస్య తమత ఏవ వశంగతం కా స్త్రీ కామయమానా కృత్యే కర్తుం యోగ్యార్థే న భజేత భజేతై వేత్యర్థః. వివేకాభావా దప్రసన్నస్య మమ స్వప్నావస్థాఽభూ దతో వివేకాత్మికబుద్ధియుక్తోఽహం ప్రసన్నో వర్తేయమ్, ఏవ మహంమమాభిమానా

(పురంజనస్య మృగయావర్ణనం, తత్ప్రియాయాః ప్రణయకోప శ్చ)

కా దేవరం వశగతం కుసుమాస్త్రవేగవిస్రస్తపౌంస్న ముశతీ న భజేత కృత్యే. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పురంజనోపాఖ్యానే షడ్వింశోఽధ్యాయః

విహాయ వశంగతం కార్యాపాదకం మాం వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రపిహాఽనువర్తిష్యతీ త్యనుసంహితవా నిత్యర్థః. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రపన్నతత్త్వాక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, షడ్వింశోఽధ్యాయః

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

ఇత్థం పురంజనం సధ్ర్యగ్వశమానీయ విభ్రమైః,

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

ఏవం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిభి రవసాదిభి సంసరతో జీవస్య దుర్లభోఽపి కదాచి ద్దైవాత్ సంజాతపరితాపస్య వివేకాత్మకబుద్ధ్యుదయః ఇదానీ మేవ సంజాతవివేకమపి అనంతవాసనారుచిప్రకృతి సంబంధాదియుక్తం పుమాంసం "యయా ధర్మ మధర్మం చ కార్యం చాఽకార్య మేవ చ। అయథావత్ ప్రజానాతి బుద్ధిః సా పార్థ। రాజసీ అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసా వృతా। సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధిః సా పార్థ తామసీ", ఇత్యుక్తవిధరజస్తమఃప్రచురా సతీ బుద్ధిః పునః ప్రసహ్య స్వవశీకృత్య సంసారయామాసేత్యాహ (ఇత్థమితి.) హే మహారాజ! ఇత్థం దైవాత్ కదాచిత్ సంజాత వివేక మపి పురంజనం విభ్రమైః ధర్మాధర్మకార్యాకార్యాదివిషయకై ర్విభ్రమై ర్భ్రమజనకద్వారేత్యర్థః. సధ్ర్యక్ సమ్యక్ శనైః స్వవశ మానీయ పురంజనీ రజఃప్రచురా బుద్ధిః పతిం రమయితీ స్వకార్యప్రవణం కుర్వతీ, స్వయం రేమే వ్యాపృతవతీ కథాపక్షే తు సమ్యక్ విభ్రమై ర్విలాసై రన్యత్ స్పష్టమ్. కేచిదత్ర "ప్రతిపదం కథంచి దధ్యాత్మపక్షే యోజయితుం శక్య మేవ శ్రీనారదేన తు జీవస్య స్త్రీపురుష వాసనాదార్ఢ్యేన విచిత్రా సంసృతిర్భవతీ త్యేతావ దేవ కథాతాత్పర్యం దర్శితమ్ "క్వచి త్పుమాన్ క్వచిచ్చ స్త్రీ క్వచిన్నోభయమంధధీః। దేవో మనుష్య స్తిర్యగ్వా యథాకర్మగుణం భవః, ఇతి వదతా తత్రాదౌ పుంస్త్వేన సంసృతి రధ్యాయత్రయేణోక్తా, తత శ్చైకేనాధ్యాయేన స్త్రీత్వేన సంసృతిం ప్రదర్శ్య ఈశ్వరప్రసాదా ల్లబ్ధజ్ఞానేన మోక్ష ఇత్యుక్తం, తత స్తదేవ యథోపయోగం వ్యాఖ్యాత మితి పంచాధ్యాయ్యర్థః ప్రతీయతే. ప్రతిపద మధ్యాత్మయోజనా తు దుర్ఘటా నిష్ప్రయోజనా చేతి స్వప్రౌఢి ఖ్యాపన మనాదృత్య యథోపయోగ మేవ వ్యాఖ్యాస్యామః" ఇత్యాహుః, తత్ర ప్రతిపద మధ్యాత్మ యోజన మనుపయుక్తం చేత్ కిమర్థం తత్కథనమితి ద్రష్టవ్యం, న చ కథాసౌందర్యాయేతి వక్తుం శక్యమ్ అధ్యాత్మోపయుక్తాంశకథనేనైవ తత్సౌందర్యలాభా దన్యథా కథాసౌందర్యార్థ మప్యనుప యుక్తాంశానాం బహూనాం సత్త్వేన తేషా మపి కథనాపత్తేః. యదపి క్వచిత్పుమా నిత్యాది తన్న క్వచిత్పుమానిత్యాదిగ్రంథస్య నిగమనపరత్వేన ప్రధానప్రతిపాద్యస్యైవ నిగమనీయత్వేన తస్య ప్రతిపద మధ్యాత్మయోజనాభావే ప్రమాణత్వాభావాత్, న హి యావంతోఽర్థాః కథితా స్తే సర్వే నిగమనీయా

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం, కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

పురంజనీ మహారాజ రేమే రమయతీ పతిమ్. ౧

స రాజా మహిషీం రాజన్ సుస్నాతాం రుచిరాననామ్,
కృతస్వస్త్యయనాం తృప్తా మభ్యనంద దుపాగతామ్ ౨

తయోపగూఢః పరిరబ్ధకంధరో రహోఽనుమంత్రై రపకృష్టచేతనః,
న కాలరంహో బుబుధే దురత్యయం దివానిశేతి ప్రమదాపరిగ్రహః. ౩

ఇత్యస్తి నియమః. యదపి యథోపదేశం వ్యాఖ్యాత మిత్యాది తదపి న, అప్రసిద్ధపదవ్యుత్పత్తికథనేన తదనుకూలతయా ప్రసిద్ధవ్యుత్పత్తీనాం పదానాం వ్యాఖ్యాతుం శక్యత్వేన తావన్మాత్రవ్యుత్పత్తిప్రదర్శనాత్ యదపి చోక్తం ప్రతిపద మధ్యాత్మయోజనా దుర్ఘటా నిష్ప్రయోజనా చేతి తత్ర నిష్ప్రయోజనత్వం యథోపదేశం వ్యాఖ్యాతేషు పురంజనాదిష్వ ప్యవిశిష్టం. జీవస్య స్త్రీపురుషవాసనాదార్ఢ్యేన విచిత్రా సంసృతి ర్భవతి ఈశ్వరప్రసాదలబ్ధజ్ఞానేన మోక్ష ఇత్యుక్త్యైవ చారితార్థ్యేన పంచాధ్యాయ్యా వైయర్థ్యస్య స్పష్టత్వాత్ దుర్ఘటా చేతి పర మవశిష్యతే, తత్రాత్యంతదుర్ఘటం యత్పద మధ్యాత్మపక్షే తద్విహాయాన్యాని పదాని సర్వాణి తత్పక్షే వ్యాఖ్యేయాన్యేవ, అనుపయుక్తం పద మగత్యా కథాసౌందర్యాయేతి వక్తుం యుక్తం. యత్ర శ్లోకస్థానాం సర్వేషా మపి పదానాం దౌర్ఘట్యం "సా త్వం ముఖం సుదతి సుభ్ర్వనురాగభారే" త్యాదౌ తత్ర సంఘాతాత్మికవాక్యార్థద్యోత్యత్వస్య కస్యచి దుపయుక్తార్థస్య యోజనా కర్తవ్యా. ౧

(తథా హి హే రాజన్ ! స రాజా) పురంజనః సుస్నాతాం కృతమంగళస్నానాం రుచిర ముజ్జ్వల మంబరం యస్యాః, కృతం స్వస్త్యయనం మంగళం కుంకుమసిందూరాదిభిః యస్యా స్తాం. తృప్తాం స్వాద్వన్నపానాదిభి రుపాగతాం సమీప మాగతాం మహిషీ మభ్యనందత్. సుస్నాతాం రుచిరాంబరాదిభిః సుందరతరాం మహిషీ మభినందయన్ ప్రియ మివ రాజసీం బుద్ధి మనుకూలా మమన్యతే త్యర్థః ౨

(తయా) మహిష్యా, ఉపగూఢః ఆశ్లిష్టః పరిరబ్ధః ఆశ్లిష్టా మహిష్యాః కంధరా యేన సః. అనేన జీవబుద్ధ్యో రన్యోఽన్యం దృఢతరసంబంధః సూచితః, ఏకత్వే నానుసంధానం చ వ్యజ్యతే. రహ ఏకాంతే అనుకూలై ర్గుప్తభాషణైః శబ్దాదివిషయచింతనై రపకృష్టా చేతనా వివేకో యస్య ప్రమదేవ ప్రమదాలస్యకారిణీ బుద్ధిరేవ పరిగ్రహో న వివేకో యస్య। సః ౩

శయాన ఉన్నద్ధమదో మహామనా మహార్హతల్పే మహిషీభుజోపధిః,
తా మేవ వీరో మనుతే పరం యత స్తమోఽభిభూతో న నిజం పరం చ యత్ ౪

తయైవ రమమాణస్య కామకశ్మలచేతసః,
క్షణార్ధ మివ రాజేంద్ర వ్యతిక్రాంతం నవం వయః ౫

తస్యా మజనయత్ పుత్రాన్ పురంజన్యాం పురంజనః,
శతా న్యేకాదశ విరాడాయుషోఽర్ధ మథాఽత్యగాత్ ౬

దుహితౄ ర్దశో త్తరశతం పితృమాతృయశస్కరీః,

(మహార్హతల్పే) ఉత్కృష్టశయ్యాయాం, హృదయే శయానః అధితిష్ఠన్ కాలరంహః కాలవేగమాయుష్యం దురత్యయం సంసారిణో వర్జనీయం. దివా నిశేత్యేవంరూపేణ న బుబుధే నాను సంహితవా నిత్యర్థః కథాపక్షే తు స్పష్టోఽర్థః. మహార్హతల్పే ఉత్కృష్టశయ్యాయాం హృదయే మహిష్యా భుజ ఏవ ఉపధిః ఉపధీయతేఽస్మిన్ శిర ఇత్యుపధి రుపధాన ముచ్ఛీర్షకం యస్య సః శయానః అనేన బుద్ధిపారవశ్యం సూచితం, వ్యవాయతః విషయభోగా త్తమోఽభిభూతః అజ్ఞానతిరోహితః తా మేవ మహిషీ మేవ బుద్ధిసంగకృతం వైషయికసుఖ మేవ పురుషార్థ మమనుత. న తు విజం స్వరూపం, తత్పరం పరమాత్మస్వరూపం చ నాఽన్వమన్యత ఇత్యర్థః ౪

(తయా) మహిష్యా, ఏవం తత్పారవశ్యేన రమమాణస్య, సంసరతః అత ఏవ కామైః శబ్దాదిభి రనుభూయమానైః కశ్మలం మలినం చేతో యస్య హే రాజేంద్ర! నవం నూతనం వయః క్షణార్ధ మివ వ్యతిక్రాంతం దేహవిశిష్టస్యైవ భోక్తృత్వాత్ దేహాభిప్రాయేణ నవం వయో వ్యతిక్రాంత మిత్యుక్తం, పక్షాంతరేఽప్యయమేవార్థః. ౫

(తస్యాం) మహిష్యాం, పురంజనః పుత్రాన్ ఇంద్రియపరిణామరూపా నేకాదశశతాని అజీజన దుత్పాదయామాస ఆయుషః హే విరాట్ ఇతి సంబోధనమ్. పురుషాయుషః శతసంవత్సరాత్మకస్య అర్ధపంచాశద్వర్షాత్మక మతిక్రాంత మభూత్, ఇద మపి దేహాభిప్రాయే ణోక్తమ్ ౬

(దుహితౄ) రింద్రియపరిణామానంతరభావినీ ర్బుద్ధివృత్తిరూపాః దశాధికశతం పిత్రోర్జీవ బుద్ధ్యోః భ్రాతౄణా మింద్రియపరిణామానాం చ యశస్కరీ రనుకూలాః, అనుకూలో హి యశస్కరో న తు ప్రతికూలః, శీలం రాజసతామసస్వభావః అనంతసుఖాభివ్యక్తిజనకత్వరూప మౌదార్యరూపశ్చ

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం, కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

శీలౌదార్యగుణోపేతాః పౌరంజన్యః ప్రజాపతే ౭

స పాంచాలపతిః పుత్రాన్ పితృవంశవివర్ధనాన్,
దారైః సంయోజయామాస దుహితౄః సదృశైర్వరైః. ౮

పుత్రాణాం చాఽభవన్ పుత్రా ఏకైకస్య శతం శతమ్,
యైర్వై పౌరంజనో వంశః పంచాలేషు సమేధితః ౯

తేషు తద్రిక్థహారేషు గృహకోశానుజీవిషు,
నిరూఢేన మమత్వేన విషయే ష్వన్వబధ్యత. ౧౦

యో గుణః తేనోపేతాః యుక్తా అజీజన దిత్యనుషంగః సర్వా అపి దుహితరో దశాధికశతం పౌరంజన్యః పురంజనస్యాఽపత్యత్వాత్ పౌరంజన్య ఇత్యుచ్యంతే హే ప్రజాపతే! అత్ర పుత్రసంఖ్యా బాహుళ్యమాత్రాభిప్రాయా దుహితృసంఖ్యా చ పుత్రేభ్యో న్యూనత్వేన గార్హస్థ్యసౌందర్యార్థా ౭

(స పాంచాలపతిః) పంచంతి విషయాన్ వ్యక్తీకుర్వంతి అనుభావయంతీతి పంచాలాః ఇంద్రియాణి త ఏవ పాంచాలాః, ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థేఽణ్, తేషాం పతిః కరణాధిపో జీవ ఇత్యర్థః. పిత్రో ర్వంశం విశేషేణ వర్ధయంతీతి తాన్ ఇంద్రియపరిణామరూపాన్ దారైర్హితాహితచింతారూపాభి ర్భార్యాభిః సంయోజయామాస. తథా దుహితౄః వరై రుచితై ర్విషయభోగరూపైః పతిభిః సంయోజయామాస. ౮

(పుత్రాణాం పుత్రాః) పుణ్యాపుణ్యరూపపుణ్యరూపా ఏకైకస్య శతం, శతం శతశబ్దో బాహుళ్యాభిప్రాయకః అభవన్. పౌత్రాన్ విశినష్టి. యైః పౌత్రైః పౌరంజనో వంశః సంసారః తేషు పాంచాలేషు శబ్దాదివిషయేషు నిమిత్తేషు నిమిత్తమాహ - ఫలం శబ్దాదివిషయభోగార్థ మిత్యర్థః, సమేధితః సంవర్ధితః యద్వా వంశ ఇంద్రియపరిణామతదనంతరబుద్ధివృత్తిరూపపుత్రపుత్ర్యాదిరూపో వంశః శబ్దాదివిషయేషు కర్మభి రేవ సమేధిత ఇత్యర్థః ౯

(తేషు) తస్య పురంజనస్య రిక్థహారేషు పుత్రేషు గృహం శరీరం కోశః అహంమమాభిమానాశ్రయోఽహంకారః, అనుజీవిన ఇంద్రియప్రాణాదయః, తేషు నిరూఢేన రూఢమూలేన మమత్వేన మమకారేణాఽఽసక్తః, న ప్రాబుధ్యత స్వస్వరూపపరమాత్మస్వరూపే ఇతి శేషః ౧౦

ఈజే చ క్రతుభి ర్ఘోరై ర్దీక్షితః పశుమారకైః,
దేవాన్ పితౄన్ భూతపతీ న్నానాకామో యథా భవాన్ ౧౧

యుక్తేష్వేవం ప్రమత్తస్య కుటుంబాసక్తచేతసః,
ఆససాద స వై కాలో యోఽప్రియః ప్రియయోషితామ్. ౧౨

చండవేగ ఇతి ఖ్యాతో గంధర్వాధిపతి ర్నృప,
గంధర్వా స్తస్య బలినః షష్ట్యుత్తరశతత్రయమ్. ౧౩

గంధర్వ్య స్తాదృశీ రస్య మైథున్యశ్చ సితాసితాః,

(నానాకామః) నానాభూతాన్ శబ్దాదివిషయాన్ కామయమానః, పశుమారకైః హింసాగర్భై రత ఏవ ఘోరైః క్రతుభిః కర్మేంద్రియవ్యాపారరూపైః దీక్షితః కృతసంకల్పః కర్మేంద్రియవ్యాపారరూపాన్ క్రతూ నారభ్యేత్యర్థః. తేషాం ప్రాయశః పంచసూనాదిహింసాగర్భత్వాత్ పశుమారకై రిత్యుక్తమ్. దేవాదీ నీజే ఇష్టవాన్. దేవశబ్దో దేవాధిష్ఠితేంద్రియపరః, ఇంద్రియా ణ్యతార్పీ దిత్యర్థః పితౄన్ భూతపతీనితి దృష్టాంతాభిప్రాయకం. యథా భవాన్ దేవపితృభూతపతీ తథాఽయం దేవా నీజే ఇత్యర్థః. ౧౧

(యుక్తేషు) దృఢతరాభిసంధియుక్తేషు కర్మసు, ప్రమత్తస్య నితరా మాసక్తస్య కుటుంబే బుద్ధి తద్వృదా వాసక్తచిత్తస్య, స వై కాలః జరాసమయః, ఆససాద ప్రాప్తః దేహదృష్ట్యేదముక్తమ్ కాలం విశినష్టి. యః కాలః ప్రియయోషితాం పరస్పర మప్రియకరః. ౧౨

(చండవేగ) ఆశువేగః, సంవత్సరరూపః కాలః, ఖ్యాతః ప్రసిద్ధః, స హి గంధర్వాణాం గంధర్వాశ్చ గంధర్వ్యశ్చ "పుమాన్ స్త్రియా" ఇత్యేకశేషః. తేషా మధిపతిః తస్య బలినః ప్రసహ్యాఽఽయుర్హరతః చండవేగస్య భృత్యాః షష్ట్యధికశతత్రయదివసాత్మకాః గంధర్వాః, పరోక్షమాయారూప ధనాపహారిత్వాత్ గంధర్వరూపత్వేన రూప్యంతే. ౧౩

తథా తాదృశీ రస్య చండవేగస్య సంబంధిన్యః తాదృశః, ఆర్షత్వా ద్వ్యత్యయేన ద్వితీయా. షష్ట్యుత్తరశతత్రయసంఖ్యాకా గంధర్వ్యః రాత్ర్యాత్మికా మైథున్యః దివసై రేవం మిథునీభూయ స్థితా సితాశ్చాఽసితాశ్చ శుక్లకృష్ణపక్షీయాః, పరివృత్త్యా పరిభ్రమణేన సర్వైః శబ్దాదిభిః తత్కారణైశ్చ

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం, కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

పరివృత్త్యా విలుంపంతి సర్వకామవినిర్మితామ్. ౧౪

తే చండవేగానుచరాః పురంజనపురం యదా,
హర్తు మారేభిరే తత్ర ప్రత్యషేధత్ ప్రజాగరః ౧౫

స సప్తభిః శతై రేకో వింశత్యా చ శతం సమాః,
పురంజనపురాధ్యక్షో గంధర్వై ర్యుయుధే బలీ ౧౬

క్షీయమాణే స్వసంబంధే ఏకస్మిన్ బహుభి ర్యుధా,
చింతాం పరాం జగామాఽఽర్తః సరాష్ట్రపురబాంధవః ౧౭

స ఏవ పుర్యాం మధుభుక్ పంచాలేషు స్వపార్షదైః,

వినిర్మితాం పురీం శరీరం విలుంపంతి అపహరంతి, అపహర్తు మారేభిరే ఇత్యర్థః జరాప్రాప్త్యనంతర ప్రాప్తా ఇత్యర్థః ఏతత్సర్వం దేహదృష్ట్యోక్త మితి ద్రష్టవ్యమ్. ౧౪

(చండవేగస్యాఽనుచరా) స్తే గంధర్వాః పురంజనస్య పురీం యదా హర్తు మారేభిరే ఆరబ్ధ వంతః అత్ర పుర్యాం యః ప్రజాగరః ప్రాణః సుషుప్త్యవస్థాయా మపి ప్రాణవ్యాపారాత్ ప్రజాగర ఇత్యుక్తం ప్రత్యషేధయత్ న్యవారయిత్. యావత్ ప్రాణవ్యాపారస్తావచ్ఛరీరస్యాఽవైకల్యే నాఽవ స్థానాత్ ప్రత్యషేధ దిత్యుక్తమ్. ౧౫

(స) ఏకః ప్రజాగరః సప్తభి ర్వింశత్యా సప్తవింశతిసంఖ్యాకై ర్భూతపంచకతన్మాత్రపంచక జ్ఞానేంద్రియపంచకకర్మేంద్రియపంచకాపానాదిప్రాణచతుష్టయమనోబుద్ధ్యహంకారాత్మకైః శతైః శతం సమా ఇతి ప్రారబ్ధోపలక్షణం యావత్. ప్రారబ్ధావసానం పురంజనపురస్యాధ్యక్షః పాలః బలీ గంధర్వైః సహ, యుయుధే యుద్ధం చకార, శరీరం న విస్మాపయామాసేత్యర్థః ౧౬

(బహుభిః) సాకం యుధి ఏకస్మిన్ స్వసామర్థ్యే క్షీయమాణే సతి శతవత్సరావసాన ఇత్యర్థః. శబ్దాదిభిః సహితః ప్రజాగరః పరాం చింతా మవాప శరీరం ప్రాణయామీతి చింతా మవాపేత్యర్థః ౧౭

(స) పురంజనః మధుభుక్ స్వపార్షదై రింద్రియైః పాంచాలేషు శబ్దాదివిషయేషు మధ్యే ఉపానీతం

ఉపనీతం బలిం గృహ్ణన్ స్త్రీజితో నాఽవిద ద్భయమ్ ౧౮

కాలస్య దుహితా కాచిత్ త్రిలోకీం వర మిచ్ఛతీ,
పర్యటంతీ న బర్హిష్మన్ ప్రత్యనందత కశ్చన ౧౯

దౌర్భాగ్యే నాఽఽత్మనో లోకే విశ్రుతా దుర్భగేతి సా,
యా తుష్టా రాజర్షయే తు వృతాదా త్పూరవే వరమ్. ౨౦

కదాచి దటమానా సా బ్రహ్మలోకా న్మహీం గతమ్,
వవ్రే బృహద్వ్రతం మాం తు జానతీ కామమోహితా. ౨౧

మయి సంరభ్య విపుల మదా చ్ఛాపం సుదుస్సహమ్,
స్థాతు మర్హసి నైకత్ర మద్యాఞ్చావిముఖో మునే ౨౨

ప్రాపితం బలిం శబ్దాద్యన్యతమం విషయం గృహ్ణన్ అనుభవన్. స్త్రియా బుద్ధ్యా జితో వశీకృతః భయం మృత్యుభయం నావింద న్నాలోచితవాన్. ౧౮

(కాలస్య దుహితా) జరారూపా కాచి దస్తి. సా త్రిలోక్యాం వరం పతి మిచ్ఛతీ పర్యాటత్. హే బర్హిష్మన్ ! తాం కాలకన్యాం కోఽపి పుమాన్, న ప్రత్యనందత నాఽవృణోత్. ౧౯

అనభినందనే హేతుం వదం స్తన్నిమిత్తం గుణనామధేయ మాహ (దౌర్భాగ్యేన) దుష్టం భగం సౌందర్యం యస్మా ద్భవతి స దుర్భగః స ఏవ దౌర్భగ స్తేనాఽఽత్మనా స్వరూపేణ లోకే దుర్భగేతి విశ్రుతా ప్రఖ్యాతా. తాం విశినష్టి-యా కాలకన్యా యయాతిపుత్రేణ పూరుణా వృతా సతీ తుష్టా తస్మై రాజర్షయే పూరవే వరం రాజాసనరూప మదాత్. యయాతి ర్దేవయానీగమనానుక్రుద్ధశుక్ర శాపా జ్జరాం ప్రాప్య పుత్రా నువాచేమాం జరాం గృహీతేతి, తాం చ జ్యేష్ఠాశ్చ న జగృహుః, పూరు స్తు జగృహే, తతో యయాతి స్తస్మై రాజ్యం దదా వితి జరైవాదా దిత్యుక్తమ్. ౨౦

(కదాచి) త్సా కాలకన్యా, భూర్లోకే పర్యటంతీ, బ్రహ్మలోకాత్ సత్యలోకాత్, మహీం భూమిం, గతా ప్రాప్తం, మాం బృహద్వ్రతం నైష్ఠికం జానంత్యపి కామమోహితా సతీ వవ్రే. ౨౧

ప్రత్యాఖ్యాతా మయా సా తు కాలకన్యా విశాంపతే ! యతో మయా ప్రత్యాఖ్యాతా మయి సంరభ్య క్రోధం కృత్వా, విపులం మహాన్తం దుస్సహం దురతిక్రమణీయం శాప మదాత్. శాప మేవాహ-హే మునే ! త్వం యతో మద్యాఞ్చావిముఖ స్తత ఏకత్ర చిరేణ స్థాతుం నాఽర్హసీతి. ౨౨

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం. కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

తతో విహతసంకల్పా కన్యకా యవనేశ్వరమ్,
మయోపదిష్ట మాసాద్య వవ్రే నామ్నా భయం పతిమ్ ౨౩

ఋషభం యవనానాం త్వాం వృణే వీరేప్సితం పతిమ్,
సంకల్ప స్త్వయి భూతానాం కృతః కిల న రిష్యతి. ౨౪

ద్వా విమా వనుశోచంతి బాలావసదవగ్రహౌ,
యల్లోకశాస్త్రోపనతం న రాతి న తదిచ్ఛతి ౨౫

అథో భజస్వ మాం భద్ర భజంతీం మే దయాం కురు,
ఏతావాన్ పౌరుషో ధర్మో యదార్తా ననుకంపతే. ౨౬

కాలకన్యోదితవచో నిశమ్య యవనేశ్వరః,

(తతో విహతసంకల్పా) భ్రష్టమనోరథా కాలకన్యకా, ఆధయో వ్యాధయశ్చ యవనాః తద్వ త్పీడాకారిత్వాత్ తేషా మీశ్వరం మయా ఉపదిష్టం నామ్నా భయం భయనామానం పతి మాసాద్య వవ్రే ౨౩

వరప్రకార మేవాహ (ఋషభమితి) హే వీర ! యవనానా మృషభ మీశ్వరం త్వా మీప్సితం వృణే, త్వయి కృతో భూతానాం సంకల్పః న రిష్యతి న నశ్యతి. ౨౪

త్వయాఽహం న ప్రత్యాఖ్యేయా ఇత్యాహ (ద్వావితి,) లోకతో వేదత శ్చ య ద్దేయత్వేన గ్రాహ్యత్వేన స్వేనోపనతం ప్రాప్తం తద్యాచమానాయ యో న దదాతి యచ్చ దీయమానం యో నేచ్ఛతి న గృహ్ణాతీమౌ ద్వౌ అసదవగ్రహాఽసదర్థః అవగ్రహోఽభిమానః ఆగ్రహో వా యయో స్తా వత ఏవ బాలావజ్ఞౌ కర్మభూతా వనుశోచంతి ఇమౌ ప్రత్యనుశోచంతి సంత ఇత్యర్థః. ౨౫

హే భద్ర ! (భజంతీం మాం భజస్వ) మయి దయాం కురు. పౌరుషః పురుషేణ కర్తవ్యో ధర్మః ఏతావానేవ కిం తద్యదా ర్తాననుకంపతే. ౨౬

కాలకన్యయోదితం వచః) శ్రుత్వా స యవనేశ్వరో భయనామా దేవగుహ్యం మరణం తద్ధి

చికీర్షు ర్దేవగుహ్యం స సస్మితం తా మభాషత ౨౬

మయా నిరూపిత స్తుభ్యం పతి రాత్మసమాధినా,
నాఽభినందతి లోకోఽయం త్వా మభద్రా మసమ్మతామ్ ౨౭

త్వ మవ్యక్తగతి ర్భుంక్ష్వ లోకం కర్మవినిర్మితమ్,
యాహి యే పృతనాయుక్తా ప్రజానాశం ప్రణేష్యసి ౨౮

ప్రజ్వారోఽయం మమ భ్రాతా త్వం చ మే భగినీ భవ,

ప్రాణినాం వైరాగ్యానుదయాయ దేవై ర్గోప్యతే కర్తు మిచ్ఛుః స్మితేన సహితం యథా తథా సమభాషత. ౨౬

(తుభ్యం మయా) ఆత్మసమాధినా చిత్తైకాగ్ర్యేణ బహుధా విచార్యేత్యర్థః లోకరూపః పతి ర్నిరూపితో నిశ్చితః. కోఽసౌ ఇత్యత్రాహ. యాచ్యమానో లోక స్త్వా మభద్రా మస త్తమాం నేచ్ఛతి ౨౭

(అతోఽవ్యక్తగతిః) కుతః ప్రాప్తేత్యలక్షితగతిః సతీ కర్మనిర్మితం లోక మాక్రమ్య భుంక్ష్వ. ఏవం సర్వోఽపి హి లోకః తవ పతిః స్యా దిత్యర్థః. న చైవం త్వయా శంకనీయం మాం ప్రతికూలాం లోకో హనిష్యతీతి యస్మా త్త్వమేవ లోకస్య నాశం కరిష్యసీత్యాహ (యాహీతి.) యా మదీయా పృతనా యవనానాం సేనా, తయా యుక్తా యాహి. ౨౮

(ప్రజ్వారో) వైష్ణవజ్వరః త్వాం ప్రణేష్యతీతి లోకం ప్రతి ప్రాపయిష్యతి. అత్ర ప్రజ్వార ఇతి మారకో వైష్ణవజ్వరో వివక్షితః, న మాహేశ్వర స్తస్య వ్యాధ్యంతః పాతిత్వేన మారకత్వాభావాత్. ప్రజ్వారో మమ భ్రాతా త్వం చ। మే భగినీ స్వసా భవ ఉభాభ్యాం ప్రజ్వారకాలకన్యాభ్యాం యువాభ్యాం సహాఽహం భీమసైనికః యవనసేనానాయకః అవ్యక్తగతిః సన్ లోకే చరామి. అత్ర కాలస్య దుహితా కాచి దిత్యాది శ్లోకద్వయేన జరాయా లోకవిద్వేషవిషయత్వ ముక్తమ్. కదాచి దటమానేత్యాదినా శ్లోక త్రయేణ నారదస్య జరానాక్రాంతత్వముక్తమ్. ఏతచ్చ నైష్ఠికసనకాదీనా మప్యుపలక్షణం. స్వస్య శాపగ్రస్తత్వకథనం తస్యాఽవర్జనీయత్వాభిప్రాయకం తతో విహతసంకల్పేత్యాదినా జరాధివ్యాధి ప్రజ్వార

(పురంజనపురే చండవేగస్యాక్రమణం, కాలకన్యాచరిత్రవర్ణనం చ)

చరా మ్యుభాభ్యాం లోకేఽస్మి న్నవ్యక్తో భీమసైనికః. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పురంజనోపాఖ్యానే, సప్తవింశోధ్యాయః.

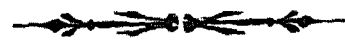

భయానాం పూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వ మన్యోఽన్యసాహిత్యేన మరణహేతుత్వం చోక్తం. జరాదీనాం పరస్పరభాషణాదికథనం తేషాం మూర్తిమత్త్వాభిప్రాయేణ తదధిష్ఠాతృదేవతాభిప్రాయేణ వా ఉపపన్నమ్. ౩౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తవింశోఽధ్యాయః

అథ అష్టావింశో ఽధ్యాయః

నారద ఉవాచ—

సైనికా భయనామ్నో యే బర్హిష్మన్ దిష్టకారిణః,
ప్రజ్వారకాలకన్యాభ్యాం విచేరు రవనీ మిమామ్. ౧

త ఏకదా తు రభసా పురంజనపురీం నృప,
రురుధు ర్భౌమభోగాఢ్యాం జరత్పన్నగపాలితామ్. ౨

కాలకన్యాపి బుభుజే పురంజనపురం బలాత్,
యయాఽభిభూతః పురుషః సద్యో నిస్సారతా మియాత్. ౩

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః

ఏవం జరాదీనా ముత్తరోత్తరహేతుత్వం సంభూయ మృతిహేతుత్వం చాఽభిధాయేదానీ మేతే సర్వే పురంజనపురీం మావిశ్య పీడయంతో విప్లావయామాసు రితి వదన్ "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజ త్యంతే కలేవరమ్। తం తమేవైతి కౌంతేయ। సదా తద్భావభావితః" ఇత్యుక్త రీత్యా కథాపక్షే పురంజనస్య రాజ్ఞః స్త్రీచింతయా జన్మప్రాప్తికథనవ్యాజే నాఽధ్యాత్మపక్షేఽపి జీవస్య కర్మవశాత్ స్త్రీప్రాప్తిం తత్ర పున రదృష్టవిశేషాత్ భాగవతసంగతి మీశ్వరప్రసాదం చాహ అష్టావింశేన నారదః. (హే బర్హిష్మన్।) భయనామ్నో యే సైనికాః సేనాయాం భవాః సైనికాః, దిష్టకారిణః ఆదేశ కారిణః ఈశ్వరస్యేతి శేషః ప్రజ్వారకాలకన్యాభ్యాం సహేమాం భూమిం విచేరుః పర్యటుః ౧

(తే) సైనికాః కదాచి ద్దేహారంభకప్రారబ్ధావసానే జరత్పన్నగేన జీర్ణప్రాణేన పాలితాం భౌమై ర్భూమ్యాం భవై ర్భోగైః శబ్దాదివిషయభోగై రాఢ్యాం పురంజనపురీం రురుధుః ౨

(కాలకన్యా) జరాపి పురంజనపురీం బలాద్ బుభుజే పురంజనపురం జరావ్యాధ్యాదిగ్రస్త మభూ దిత్యర్థః కాలకన్యాం విశినష్టి. యయా కాలకన్యయాఽభిభూతః పురుషః నిస్సారతాం ప్రాప్నుయాత్. ౩

(పురధ్వంసే పురంజనశోకః)

తయోపభుజ్యమానాం వై యవనాః సర్వతో దిశమ్,
ద్వార్భిః ప్రవిశ్య సుభృశం ప్రార్దయన్ సకలాం పురీమ్. ౪

తస్యాం ప్రపీడ్యమానాయా మభిమానీ పురంజనః,
అవాపోరువిధాం స్తాపాన్ కుటుంబీ మమతాకులః. ౫

కన్యోపగూఢో నష్టశ్రీః కృపణో విషయాత్మకః,
నష్టప్రజ్ఞో హృతైశ్వర్యో గంధర్వయవనై ర్బలాత్. ౬

విశీర్ణాం స్వపురీం వీక్ష్య ప్రతికూలా ననాదృతాన్,
పుత్రాన్ పౌత్రానుగామాత్యా ఞ్జాయాం చ గతసౌహృదామ్. ౭

ఆత్మానం కన్యయా గ్రస్తం పంచాలా నరిదూషితాన్,

(తయా) కాలకన్యయోపభుజ్యమానాం సకలాం పురంజనపురీం యవనాః సర్వతో దిశం ద్వార్భిః ప్రవిశ్య చక్షురాదిషు రోగరూపేణ ప్రవిశ్య భృశ మధికం ప్రార్దయన్ పీడితవంతః. ౪

(తస్యాం) పుర్యాం యవనాదిభిః ప్రపీడ్యమానాయాం మమేయం పురీ త్యభిమానీ పురంజనః కుటుంబే బుద్ధీంద్రియ మన ఆదిరూపేణ యా మమతా తయా ఆకులః ఆక్షిప్తచిత్తః బహువిధాన్ తాపాన్ క్లేశాన్ ప్రాప. ౫

(కన్యయా) బుద్ధ్యోపగూఢః దృఢతరం సంశ్లిష్టః విషయే ష్వాత్మా చిత్తం యస్య అతః కృపణః అత ఏవ నష్టప్రజ్ఞః నష్టవివేకః నష్టశ్రీః జ్ఞానాత్మికా యస్య యవనై ర్బలాత్ హృతమైశ్వర్య ముత్థానాదిశక్తిరూపం యస్య సః తత్ప్రతిక్రియాం న లేభే ఇతి తృతీయేనాన్వయః. ౬

(విశీర్ణం) శిథిలం స్వపురం తథా ప్రతికూలాననపేక్షితవిషయప్రాణా ననాదృతా నాదర మకుర్వాణాన్ స్వాధీనత్వాభావాత్ పుత్రా నింద్రియపరిణామరూపాన్, పుత్రపౌత్రాన్ పుణ్యాపుణ్యకర్మ రూపాన్ తదనుగా నింద్రియా ణ్యమాత్యాన్ ఇంద్రియదేవతాః గతం సౌహృదం స్నేహో యస్యాస్తాం జాయాం తస్యా అపి స్వాధీనత్వాభావాత్. ౭

(కన్యయా) జరయా గ్రస్త మాత్మానం శరీర మరిభి ర్విఘ్నాదిభి ర్దూషితాన్ పాంచాలాన్

దురంతచింతా మాపన్నో న లేభే తత్ప్రతిక్రియామ్. ౮

కామా నభిలషన్ దీనో యాతయామాం శ్చ కన్యయా,
విగతాత్మగతిస్నేహః పుత్రదారాంశ్చ లాలయన్ ౯

గంధర్వయవనాక్రాంతాం కాలకన్యోపమర్దితామ్,
హాతుం ప్రచక్రమే రాజా తాం పురీ మనికామతః. ౧౦

భయనామ్నోఽగ్రజో భ్రాతా ప్రజ్వారః ప్రత్యుపస్థితః,
దదాహ తాం పురీం కృత్స్నాం భ్రాతుః ప్రియచికీర్షయా. ౧౧

తస్యాం సందహ్యమానాయాం సపౌరః సపరిచ్ఛదః,
కౌటుంబికః కుటుంబిన్యా ఉపాతప్యత సాన్వయః ౧౨

విషయాం శ్చ వీక్ష్య దృష్ట్వా అపారచింతాం మాపన్నః తస్య పురాదివిశీర్ణత్వాదేః ప్రతిక్రియాం ప్రతికారం పరిహారోపాయం న లేభే ౮

కాలకన్యయా హేతుభూతయా యాతయామా న్నిఃసారా నపి కామా నభిలషన్ దీనః కృపణః విగతా ఆత్మనో గతిః పారలౌకికీ ఐహికః పుత్రాదిస్నేహశ్చ యస్య పుత్రదారాన్ ఇంద్రియ పరిణామబుద్ధీః లాలయ న్నుపచ్ఛందయన్ ౯

(గంధర్వై) రహోరాత్రరూపై ర్యవనై రాధ్యాదిభి శ్చాక్రాంతాం కాలకన్యయాఽవమర్దితాం పీడితాం పురీ మనికామతః అనిచ్ఛయాఽపి రాజా పురంజనో, హాతుం త్యక్తుం. ప్రచక్రమే ఉపక్రాంతవాన్ ౧౦

(భయనామ్నో యోఽగ్రజో భ్రాతా) ప్రజ్వారః న ఉపస్థితః పురంజనపురీ మధిష్ఠితః, భ్రాతు ర్భయనామ్నః ప్రియం కర్తు మిచ్ఛయా కృత్స్నాం తాం పురీం దదాహ. ప్రజ్వారాఖ్యో వైష్ణవజ్వరః, శరీరం ప్రవిశ్య భృశం తేప ఇత్యర్థః ౧౧

(తస్యాం) పుర్యాం నితరాం ప్రజ్వారేణ తప్యమానాయాం భార్యాసహితః భృత్యవర్గసహితశ్చ కుటుంబేన సహ దీవ్యతీతి కౌటుంబికః కుటుంబిన్యా సహ మహిష్యా సహ, సాన్వయః పుత్రాదిసహితః ఉపాతప్యత. ౧౨

(భయాదికృతయాతనానుభవః జన్మాంతరేస్త్రీభావాప_త్తిః)

యవనోపరుద్ధాయతనో గ్రస్తాయాం కాలకన్యయా,
పుర్యాం ప్రజ్వారసంస్పృష్టః పురపాలోఽన్వతప్యత. ౧౩

న శేకే సోఽవితుం తత్ర పురుకృచ్ఛ్రోరువేపథుః,
గంతు మైచ్ఛ త్తతో వృక్షకోటరా దివ సానలాత్. ౧౪

శిథిలావయవో యర్హి గంధర్వై ర్హృతపౌరుషః,
యవనై రరిభీ రాజ న్నుపరుద్ధో రురోద హ. ౧౫

దుహితౄః పుత్రపౌత్రాం శ్చ జామిజామాతృపార్షదాన్,
స్వత్వావశిష్టం యత్కించిత్ గృహకోశపరిచ్ఛదమ్ ౧౬

(కాలకన్యయా) పుర్యాం గ్రస్తాయాం సత్యాం, యవనై రుపరుద్ధా న్యాయతనాని యస్య సః పురపాలః ప్రజాగరః ప్రజ్వారేణ సంస్పృష్టః అన్వతప్యత. స పురపాలః ప్రాణః. ౧౩

(పురు) బహు, కృచ్ఛ్రం దుఃఖం, తేన ఉరు ర్వేపథు ర్యస్య. పురి ఇతి పాఠే పుర్యా ముషితు మవస్థాతుం, న శశాక నాశక్నోత్ కింతు తతః పుర్యా మగ్నిసహితాద్ వృక్షకోటరాత్, సర్ప ఇవ గంతు మైచ్ఛత్. ౧౪

(యదా గంధర్వైః) శిథిలాః అవయవా యస్య, హృతం పౌరుషం సామర్థ్యం యస్య, తదాయం హే రాజన్ ! యవనై రుపరుద్ధః రురోద వ్యాధ్యాదిభి ర్నిరుద్ధమార్గః ఘర్ఘురధ్వనిం చకారేత్యర్థః. ౧౫

దుహిత్రాదీన్ దధ్యౌ ధ్యాతవా ని త్యు_త్తరేణాన్వయః, (దుహితౄరితి) దేహానుబంధిచింతాభి ప్రాయకం జామయోఽత్ర స్నుషాః తాశ్చ, జామాతరః దుహితౄణాం పతయః, పార్షదా భృత్యా శ్చేతి ద్వంద్వః తాన్, స్వత్వమాత్రేణావశిష్టం భోగ స్తు ప్రాగేవ క్షీణః యత్కించిద్ గృహాదిరూపం వస్తు. ౧౬

అహం మమేతి స్వీకృత్య గృహేషు కుమతి ర్గృహీ,
దధ్యౌ ప్రమదయా దీనో విప్రయోగ ఉపస్థితే. ౧౬

లోకాంతరం గతవతి మయ్యనాథా కుటుంబినీ,
వర్తిష్యతే కథం త్వేషా బాలకా ననుశోచతీ. ౧౭

న మయ్యనాశితే భుంక్తే నాఽస్నాతే స్నాతి మత్పరా,
మయి రుష్టే సుసంత్రస్తా భర్త్సితే యతవా గ్భయాత్. ౧౮

ప్రబోధయతి మావిజ్ఞం వ్యుషితే శోకకర్శితా,
వర్త్మైతద్ గృహమేధీయం వీరసూ రపి నేష్యతి ౨౦

కథం ను దారకా దీనా దారకీ ర్వా పరాయణాః,

(తచ్చాఽహం) మమాఽభిమానవిషయం కృత్వా గృహేషు దారేషు కుమతిః కుత్సితా మతి ర్యస్య, అసక్తబుద్ధి ర్గృహీ పురంజనః ప్రమదయా సహ, విప్రయోగే విశ్లేషే, ఉపస్థితే ప్రతీతే సతి, దధ్యౌ బుద్ధ్యాత్మికాం ప్రమదాం విహాయ గమిష్యామి, ఉత సహైవేతి చింతా మకరో దిత్యర్థః. ౧౬

ధ్యాన మేవాహ (మయి) లోకాంతరం గతవతి సతి, ఇయ మనాథా కుటుంబినీ, బాలకాన్ ప్రత్యనుశోచంతీ కథం వర్తిష్యతే, మ య్యనాశితే అభోజితే న భుంక్తే, ఏవ ముత్తరత్రాపి భర్త్సితే భర్త్సనే కృతే, భయా ద్యతవాక్ నియతా వాగ్యస్యాః సా మౌనం బిభర్తీత్యర్థః ౧౭—౧౮

(అవిజ్ఞ) మవివేకినం మాం ప్రబోధయతి వివేచయతి వ్యుషితే దేశాంతరం గతే, శోకేన కర్శితా గృహమేధీయం వర్త్మ తత్ గృహస్థధర్మం కిం నేష్య త్యనువర్తిష్యతే, యుక్తమేత ద్యతో వీరసూః పుత్రవతీ కిం వా మద్విరహ మసహమానా మరిష్యతి ౨౦

(దారకాః) పుత్రాః, దారికా దుహితరశ్చ, అపరాయణాః న విద్యతే పర మయన మాశ్రయో యేషాం తే అపరాయణాః, మయి గతే సతి కథం ను వర్తిష్యంతే, భిన్నా నౌ ర్యేషాం తే పురుషాః, ఉదధౌ సముద్రే ఇవేతి అత్ర లోకాంతరం గతవతీత్యనేన సర్వేంద్రియపరిణామహేతుభూతా జీవైకా యత్తా బుద్ధి ర్లోకాంతరం గచ్ఛతా జీవేన సహ గచ్ఛతి, ఉత నేత్యాశంకోత్థాపితా వర్త్మైత ద్గృహమేధీయ మిత్యర్థేన సహైవ గచ్ఛతీత్యుక్తం. తథా కథం దారకా ఇత్యనేన పరిణామపరిణామితదనంతబుద్ధివృత్తి

(భయాదికృతయాతనామభవః జన్మాంతరే స్త్రీభావాపత్తిః)

వర్తిష్యంతే మయి గతే భిన్ననావ ఇవోదధౌ. ౨౧

ఏవం కృపణయా బుద్ధ్యా శోచంత మతదర్హణమ్,
గ్రహీతుం కృతధీ రేనం భయనామాఽభ్యపద్యత. ౨౨

పశువ ద్యవనై రేష నీయమానః స్వకం క్షయమ్,
అన్వద్రవ న్ననుపథాః శోచంతో భృశ మాతురాః. ౨౩

పురీం విహాయోపగత ఉపరుద్ధో భుజంగమః,
యదా త మేవాను పురీ విశీర్ణా ప్రకృతిం గతా ౨౪

కారణా నీంద్రియాణ్యపి కిం సహైవ గచ్ఛంతీతి, ఉత నేతి సంశయ్య సహైవ గచ్ఛంతీత్యుక్తం భవతి, ఏతదేవ కథాసౌందర్యాయ పరోక్ష మభిధీయతే. తథా చ గీతం భగవతా "మనః షష్ఠా నీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి। శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః. గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గంధా నివాశయా' దితి. బుద్ధే ర్మనోవృత్తివిశేషమాత్రత్వేన మనసః సహగమన కథనేన బుద్ధే రపి గమనం గీతం భవతి ఇతి గమ్యతే ౨౧

(ఏవం కృపణయా బుద్ధ్యా) శోచంత మతదర్హణం శోకానర్హం వస్తుత అపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టకవిశిష్టత్వాత్ ఏవం పురంజనం గ్రహీతుం పురా ద్విశ్లేషయితుం కృతధీ ర్నిశ్చితబుద్ధిః భయనామా మృత్యుః ప్రాప్తః ౨౨

యథా (స్వకం) స్వకీయకర్మానుగుణం స్థానం ప్రతి (యవనైః పశువ న్నీయమానః) తదనుపథాః ప్రాణ ఇంద్రియాణి చ శోచంతః యవనైః పీడితా అత ఏవాతురాః శోచంతోఽన్వద్రవన్ననుసృత్య గతవంతః తథా చ శ్రుతిః "త ముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణ మనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీతి." ప్రాణో జ్యేష్ఠః సర్వే ప్రాణా ఇంద్రియాణీత్యర్థః ౨౩

యవనై (రుపరుద్ధః పురీం) స్థూలశరీరం తు విహాయైవ గతః భుజంగవ ద్దహ్యమానం వృక్షకోటరం విహాయ యథా భుజంగమో గచ్ఛతి తద్వదిత్యర్థః. యదా గత స్తదా త మేవ తద్గమనానంతర మేవ పురీ విశీర్ణా శిథిలా సతీ ప్రకృతిం మహాభూతాత్మతాం గతా ప్రాప్తవతీ. కథాపక్షేతు దారాపత్యాదయః సర్వే పురంజనవిశ్లేష మసహమానా స్తేనైవ సహ వినష్టా అభూవన్, పురీ చ వినష్టాభూదిత్యర్థః. ౨౪

వికృష్యమాణః ప్రసభం యవనేన బలీయసా,
నాఽవింద త్తమసాఽఽవిష్టః సఖాయం సుహృదం పురః. ౨౫

తం యజ్ఞపశవోఽనేన సంజ్ఞప్తా యేఽదయాళునా,
కుఠారై శ్చిచ్ఛిదుః క్రుద్ధాః స్మరంతోఽమీవమస్య తత్. ౨౬

అనంతపారే తమసి మగ్నో నష్టస్మృతిః సమాః,
శాశ్వతీ రనుభూయా ర్తిం ప్రమదాసంగదూషితః ౨౭

తా మేవ మనసా గృహ్ణన్ బభూవ ప్రమదో త్తమా.

(బలీయాసా యవనేన) ప్రసభం పురః పుర్యా వికృష్యమాణః తమోజ్ఞాన మావిష్టః సఖాయం స్వేన సహవ ర్తమానం సహ వృ త్తి ర్హి సఖ్యు ర్ధర్మః సుహృదం విపులాపరాధత్వేఽపి కించిదానుకూల్యేన రిరక్షిషయా బుద్ధిమంతం పరమాత్మానం నావిందత్ న సస్మార. ౨౫

(అదయాళు)నా దయారహితేనానేన పురంజనేన, యజ్ఞే కర్మేంద్రియవ్యాపారరూపే యజ్ఞే, యే పశవః, సంజ్ఞప్తా హింసితాః, తే పశవః, ఆత్మవైశసం స్వవిషయే కృతద్రోహం, స్మరంతః అత ఏవ క్రుద్ధాః కుఠారసదృశైః శృంగై రేనం చిచ్ఛిదుః ౨౬

(అనంతపారే) అపారే తమసి నరకే మగ్నః అత ఏవ గతవివేకః శాశ్వతీః సమాః సంవత్సరాన్, "కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగే" ఇతి ద్వితీయా ఆ ర్తిం దుఃఖ మనుభూయ ప్రమదా సంగదూషితః ప్రమదాసంగేన దూషితచి త్త ఇత్యర్థః. ప్రమదాత్ర దేహానుబంధినీ భార్యాఽత్ర వివక్షితా న తు బుద్ధిరూపా, బుద్ధిసంగస్యాసంసార మనువ ర్తమానత్వేన సర్వేషాం సర్వదా స్త్రీజన్మాప త్తేః ౨౭

(తాం) భార్యామేవ మనసా గృహ్ణన్నంతకాలే స్మర న్ననంతరం రాజసింహస్య విదర్భస్య వేశ్మని ప్రమదో త్తమా బభూవేత్యన్వయః. ఏవం తిర్యగాదిరూపేణ, సంసరతో జీవస్యాదృష్టవిశేషపరిపాకవశా న్మనుష్యజన్మప్రా ప్తస్య తత్రాపి జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసు దోషా ననుకీ ర్త్య పునర్దైవాత్ కదాచిత్ సంజాతవివేకస్యాపి ప్రబలకర్మరూపప్రతిబంధవశాత్ రజ స్తమఃప్రచురబుద్ధిపారవశ్యేన దేహదేహాను బంధివిషయాహంమమాభిమానగ్ర స్తస్య జరామరణాద్యవస్థాసు దోషానభిధాయేదానీం దేహావసానే దేహానుసంబంధిప్రమదాస్మరణనిమి త్తస్త్రీజన్మప్రా ప్తిం తత్రాపి ప్రా క్తనకాదాచిత్కయాదృచ్ఛికపుణ్య వశాత్ సత్కుఽఽప్రసూతిం తతో మహాభాగవతభ ర్తృసంబంధం తత్సేవాప్రకారం తత స్తేన తుష్టస్య

(భయాదికృతయాతనానుభవః జన్మాంతరేస్త్రీభావాప త్తిః)

అనంతరం విదర్భస్య రాజసింహస్య వేశ్మని ౨౮

ఉపయేమే వీర్యపణాం వైదర్భీం మలయధ్వజః,
యుధి నిర్జిత్య రాజన్యాన్ పాండ్యః పరపురంజయః ౨౯

తస్యాం స జనయాంచక్రే ఆత్మజా మసితేక్షణామ్,

భగవతః ప్రసాదా జ్ఞానోదయం చాహ తత్ర కథాపక్షేఽపి విదర్భాదిపదానాం శ్రౌత ఏవార్థః, అధ్యాత్మ పక్షే తు విదర్భస్య విశిష్టం దర్భోపలక్షితం కర్మ యస్య తస్య రాజంతే సత్కర్మానుష్ఠానేనేతి తే రాజానః సత్కర్మానుష్ఠానపరాః తేషాం మధ్యే సింహస్య శ్రేష్ఠస్య వేశ్మని గృహే ప్రమదా బభూవ. పురంజనః కర్మవిశేషేణ విశిష్టకులే స్త్రీత్వం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. ౨౮

తాం (వైదర్భీం) విదర్భస్య దుహితరం, వీర్యం భగవద్భక్తియోగానుషానసామర్థ్యమేవ పణః శుల్కబంధనం యస్యాస్తాం భాగవతమేవ వృణవానీత్యేవం సంకల్పవతీం మలయధ్వజః మలయ పర్వతోపలక్షితదక్షిణదేశః తత్ర ధ్వజ ఇవ దర్శనీయః, స హి విష్ణుభక్తిప్రధానో దేశః తత్ర ముఖ్యో భాగవత ఇత్యర్థః తథా పండా బుద్ధి ర్నిశ్చయాత్మికా తా మర్హతీతి పాండ్యః పరస్య పరమాత్మనః పురం పురవ ద్వాసస్థానం శరీరం అథ "యదిద మస్మిన్ బ్రహ్మపురమ్" ఇతి శ్రుతేః తజ్జయతీతి పురంజనః దేహగుణాద్యజిత ఇత్యర్థః. యుధి ఇంద్రియజయరూపే యుద్ధే రాజన్యాన్ జితేంద్రియా న్నిర్జిత్య జితేంద్రియశ్రేష్ఠోఽభూ దిత్యర్థః ఉపయేమే, యద్యప్యత్ర "రాజ్ఞో జాతావేవేతి వాచ్యమ్" ఇతి జాతౌ నియమితోఽయం యత్ప్రత్యయః తదంతో రాజన్యశబ్దః క్షత్రియజాతిను వచన స్తథాప్యత్ర గౌణ్యా వృత్త్యా జితేంద్రియపరః క్షత్రయజాతీయో హి జయేన రాజత ఇతి జయగుణయోగాత్ జితేంద్రియే తస్య వృత్తేః సంభవాత్ ౨౯

స మలయధ్వజ స్తస్యాం వైదర్భ్యా మసితే శ్రీకృష్ణే ఈక్షణం దృష్టిర్యయా తాం శ్రీకృష్ణసేవారుచిరూపా మాత్మజాం సంజనయాంచక్రే వైదర్భ్యాం భాగవతసంగేన భగవత్సేవారుచి రభూదిత్యర్థః. తథ యవీయసః ఆత్మజాయా అను జాతాన్ సప్తసుతాన్ "శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనమ్ః అర్చనం వందనం దాస్య" మిత్యేవంరూపాన్ సఖ్యాత్మనివేదనయోస్తు భగవదనపాయిత్వతచ్ఛేషత్వైకానుసంధానరూపయో ర్భగవత్యైవ ఉత్తరత్రైవ వక్ష్యమాణయో రిదానీ

యవీయసః స_ప్త సుతాన్ స_ప్త ద్రవిడభూభృతః. ౩౦

ఏకై_కస్యాభవ_త్తేషాం రాజ న్నర్బుద మర్బుదమ్,
భోక్ష్యతే తద్వంశధరై_ ర్మహీ మన్వంతరం పరమ్. ౩౧

అగ_స్త్యః ప్రాగ్దుహితర ముపయేమే ధృతవ్రతామ్,
యస్యాం దృఢచ్యుతో జాత ఇధ్మవాహాత్మజో మునిః ౩౨

విభజ్య తనయేభ్యః క్ష్మాం రాజర్షి ర్మలయధ్వజః,
ఆరిరాధయిషుః కృష్ణం స జగామ కులాచలమ్. ౩౩

మనుత్ప_త్తేః స ప్తైవేత్యు_క్తం, భగవద్ధర్మరుచ్యా తచ్ఛ్రవణకీ_ర్తనాదికం జాత మిత్యర్థః. ద్రవిడ భూమిపాలకాన్ ద్రవిడభూమి ర్హి శ్రవణాదిభిరేవ సురక్షితా_స్తీతి ప్రసిద్ధమ్. ౩౦

హే రాజన్ ! తేషాం పుత్రాణా మేకై_కస్యార్బుద మర్బుదం పుత్రా అభవన్ శ్రవణకీ_ర్తనాదీనాం ప్రత్యేక మనేకప్రకారా అభవన్నిత్యర్థః యేషాం వంశధరై_ర్యతః ప్రసూతైః సంప్రదాయభేదైః మన్వంతర మతః పరం చ మహీ భోక్ష్యతే అనుభూయతే శ్రవణకీ_ర్తనాదిసంప్రదాయభేదై ర్మహీ వ్యాప్తా ఇత్యర్థః ౩౧

అగస్త్యోపలక్షితో ముముక్షు ర్దృఢవ్రతా మవ్యభిచారిణీం దుహితరం భగవత్సేవారుచ్యాత్మికా ముపయేమే స్వీకృతవాన్. దుహితరం విశినష్టి - యస్యాం దుహితరి ఇధ్మవాహాత్మజః ఇధ్మవాహః సమిత్పాణిః తేన తత్పూర్వకగురూపస_త్తి ర్లక్ష్యతే "గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసమిద్వాహపూర్వకగురూపసాదాజ్జాతో బ్రహ్మోపదేశాత్మనో మునిః ఉపదిష్టస్యార్థస్య మననప్రచురత్వా న్మునిః దృఢం వ్రతం శ్రవణోపయు_క్తశమదమాత్మకం వ్రతం యస్య సః "ప్రశాంతచి_త్తాయ శమాన్వితాయ" ఇతి శ్రుతేః ఉపాసనోపయు_క్తశమాదీనాం శ్రవణకాలేఽభావాచ్చ జాతః బభూవ. ౩౨

(తనయేభ్యః) శ్రవణకీ_ర్తనాదిభ్యః పుత్రేభ్యః, క్ష్మాం స్వోపజీవ్యాం భగవద్భ_క్త్యాత్మికాం పృథ్వీం విభజ్య శ్రవణకీ_ర్తనాదిసాధ్యా మనుసంధాయ స మలయధ్వజః కృష్ణ మారాధయితు మిచ్ఛుః కులాచలం మలయపర్వతం ప్రతి జగామ గతః ౩౩

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యురుపదేశాన్ముక్తిశ్చ)

హిత్వా గృహాన్ సుతాన్ భోగాన్ వైదర్భీ మదిరేక్షణా,
అన్వధావత పాండ్యేశం జ్యోత్స్నేవ రజనీకరమ్ 34

తత్ర చంద్రవసా నామ తామ్రపర్ణీ వటోదకా,
తత్పుణ్యసలిలై ర్నిత్య ముభయత్రాత్మనో మృజన్. 35

కందాష్టిభి ర్మూలఫలైః పుష్పపర్ణై స్తృణోదకైః,
వర్తమానః శనై ర్గాత్ర కర్శనం తప ఆస్థితః 36

శీతోష్ణవాతవర్షాణి క్షుత్పిపాసే ప్రియాప్రియే,
సుఖదుఃఖే ఇతి ద్వంద్వా న్యజయ త్సమదర్శనః. 37

గురూపసత్తిపూర్వకశమాదియుక్తశ్రవణమననాదిపూర్వికాం శ్రవణకీర్తనాదిసాధ్యాం భగవత్సేవారుచిం వైదర్భ్యా ముత్పాద్య తయా సహ భగవంత మారాధయితుం వివిక్తం పుణ్యదేశం యయావిత్యుక్త మథ మలయధ్వజస్య మహాభాగవతస్య అష్టాంగయుక్త భగవద్భక్తియోగానుష్ఠాన ప్రకారం వైదర్భ్యాః పత్యుః పరిచర్యాప్రకారం చాహ (హిత్వేత్యాదినా మనో దధ ఇత్యంతేన గ్రంథేన) మదిరం భగవత్సేవాహర్షరూప మీక్షణం జ్ఞానం యస్యాః సా వైదర్భీ సుఖాన్ సుఖప్రదాన్ గృహాన్, సుఖశబ్దః తత్సాధనేషూపచారాత్ ప్రయుక్తః, అత ఏవ పుంస్త్వం, పాండ్యేశం మలయధ్వజ మన్వధావత అనుసృత్య గతవతీ యథా రజనీకరం చంద్రం జ్యోత్స్నా చంద్రికా. 34

(తత్ర) కులాచలే చంద్రవసా తామ్రవర్ణీ ప్రసిద్ధా నదీ. తస్యాః పుణ్యైః సలిలై రాత్మనః స్వస్యోభయత్ర అంతర్బహిశ్చ మలం మృజన్ స్నానపానాదిభిః శోధయన్ తప ఆస్థిత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః 35

(కందాష్టయః) కందబీజాని కందాష్ట్యాదిభిః పూర్వపూర్వాలాభే ఉత్తరోత్తరై ర్వర్తమానః దేహధారణం కుర్వాణః పశ్చా చ్ఛనైః గాత్రకర్శనం శరీరశోషణం తప అనశనతప ఆస్థిత ఇత్యర్థః. 36

తతః (సమదర్శనః) శీతోష్ణాదినిమిత్తచిత్తవికారరహితః శీతోష్ణాదిద్వంద్వా న్యజయత్. 37

తపసా విద్యయా పక్వకషాయో నియమై ర్యమైః,
యుయుజే బ్రహ్మణ్యాత్మానం విజితాక్షానిలాశయః ౩౮

ఆస్తే స్థాణు రివైకత్ర దివ్యం వర్షశతం స్థిరః.
వాసుదేవే భగవతి నాఽన్య ద్వేదో ద్వహన్ రతిమ్. ౩౯

స వ్యాపకతయాఽఽత్మానం వ్యతిరిక్తతయాఽఽత్మని,
విద్వాన్ స్వప్న ఇవాఽమర్శసాక్షిణం విరరామ హ. ౪౦

సాక్షా ద్భగవతో క్తేన గురుణా హరిణా నృప,
విశుద్ధజ్ఞానదీపేన స్ఫురతా విశతో ముఖమ్ ౪౧

పరే బ్రహ్మణి చాఽఽత్మానం పరం బ్రహ్మ తథాఽఽత్మని,

(తపసా) కర్మయోగేన విద్యయా జ్ఞానయోగేన చ పక్వః నిరస్తః కషాయః ధాతురాగవ దని వర్త్యం పుణ్యాపుణ్యాత్మకం పాపం యస్య స యమై ర్నియమైశ్చ విజితా న్యక్షా ణీంద్రియా ణ్యనిలః ప్రాణః ఆశయోఽన్తఃకరణం చ యేన స. బ్రహ్మణా పరమాత్మనాఽఽత్మానం ప్రత్య గాత్మానం యుయుజే అధికరణస్యైవ కరణత్వవివక్షయా తృతీయా బ్రహ్మ ణ్యాత్మానం యుయుజే బ్రహ్మాత్మకం స్వాత్మాన మనుసంహితవా నిత్యర్థః. ౩౮

(స్థాణురివైకత్ర) దేశే దివ్యం వర్షశతం నిశ్చల ఆస్తే ఉపవిష్టవాన్. భగవతి వాసుదేవే రతి మనురాగాత్మికాం భక్తి ముద్వహన్ కుర్వన్ అన్యచ్ఛరీరాదికం న వేద న సస్మార ౩౯

(స) మలయధ్వజః సాక్షిద్ ద్రష్టార మాత్మానం పరమాత్మాన మాఽఽత్మని జీవాత్మానం వ్యాపకతయా విలక్షణతయా వ్యాపకత్వరూపవైలక్షణ్యేనేత్యర్థః విద్వాన్ స్వప్న ఇవామృశ్య స్వప్న ఇవాఽనిత్యం దేహవృత్తాంత మామృశ్య తస్మా ద్విరరామ కేవలపరమాత్మానుసంధానపరోఽ భూదిత్యర్థః. ౪౦

(సాక్షిద్) భగవాన్ హరి రేవ గురుః తేనో క్తేన సర్వతోముఖం స్ఫురతాఽకుంఠితేన విశుద్ధజ్ఞానదీపేన స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానదీపేన. ౪౧

(ఆత్మానం) ప్రత్యగాత్మానం పరే బ్రహ్మణి పరం బ్రహ్మ ప్రత్యగాత్మ వీక్షమాణః

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యు రుపదేశాన్ముక్తిశ్చ)

వీక్షమాణో విహాయేశ మస్మా దుపరరామ హ. ౪౨

పతిం పరమధర్మజ్ఞం వైదర్భీ మలయధ్వజమ్,
ప్రేమ్ణా పర్యచర ద్ధిత్వా భోగాన్ సా పతిదేవతా ౪౩

చీరవాసా వ్రతక్షామా వేణీభూతశిరోరుహా,
బభా వుపపతిం శాంతా శిఖా శాంత మివాఽనలమ్ ౪౪

అజానతీ ప్రియతమం యదోపరత మంగనా,
సుస్థిరాసన మాసాద్య యథాపూర్వ ముపాచరత్. ౪౫

ఉపాసనే సాక్షి త్కుర్వ న్నిత్యర్థః. పరే బ్రహ్మణీతి ధారకత్వ ముక్తం, పరం బ్రహ్మేతి వ్యాపకత్వ ముక్తం, తత ఈశం విహాయ, ఉపరరామ ఉపాసనాత్మకం జ్ఞానం హిత్వోపరరామ యావ దుపరమ మామరణ ముపాసితవా నిత్యర్థః. ౪౨

(వైదర్భీ) భోగాన్ హిత్వా పతిరేవ దేవతా యస్యాః సా, భగవదారాధనరూపసర్వోత్కృష్ట ధర్మనిష్ఠం మలయధ్వజం పతిం, ప్రేమ్ణా పరిచరత్పరిచర్యాం చక్రే ౪౩

చీరం వాసో వస్త్రం యస్యాః సా. వ్రతేనాఽనశనాదినా, క్షామా కృశీభూతా, వేణీభూతా జటీభూతాః శిరోరుహాః కేశాః యస్యాః సా. ఉపపతిం పత్యుః సమీపే, యద్వా పత్యుః కించిన్మాత్రం న్యూనా. తత్సమానా సతీత్యర్థః "ఉపోఽధికే చ" ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వేన తద్యోగే ద్వితీయా, శాంత మంగారావస్థ మనలం. శాంతా నిర్ధూమా, శిఖా జ్వాలా, యథా భాతి తద్వద్బభౌ. ౪౪

యదా పతి రుపరరామ తదానీ మపి సుస్థిరాసన మాసాద్యాఽఽబధ్యాఽతఏవోపరతం మృతం ప్రియతమం పతి మజానతీ అంగనా వైదర్భీ. యథాపూర్వం పత్యు రంఘ్రీ ఉపాచరత్ పర్యచరత్. ౪౫

యదా నోపలభే తాంఘ్రా వూష్మాణం పత్యు రర్చతీ,
ఆసీత్ సంవిగ్నహృదయా యూథభ్రష్టా మృగీ యథా ౪౬

ఆత్మానం శోచతీ దీన మబంధుం విక్లవాశ్రుభిః,
స్తనా వాసిచ్య విపినే సుస్వరం ప్రరురోద సా. ౪౭

ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ రాజర్షే ఇమా ముదధిమేఖలామ్,
దస్యుభ్యః క్షత్రబంధుభ్యో బిభ్యతీం పాతు మర్హసి. ౪౮

ఏవం విలపతీ బాలా విపినేఽనుగతా పతిమ్,
పతినా పాదయో ర్భర్తూ రుద త్యశ్రూ ణ్యవర్తయత్ ౪౯

చితిం దారుమయీం చిత్వా తస్యాం పత్యుః కళేవరమ్,
ఆదీప్య చాఽనుమరణే విలపంతీ మనో దధే ౫౦

(యదా) చార్చతీ పత్యు రంఘ్రౌ ఊష్మాణం నోపలబ్ధవతీ, తదా సంవిగ్నహృదయా దుఃఖితచిత్తాసీ దభూత్ యథా స్వసమూహాత్ భ్రష్టా వియుక్తా మృగీ హరిణీ తద్వత్ ౪౬

(అబంధుం) పతిరహిత మత ఏవ దీన మాత్మానం శోచంతీతి విక్లవాశ్రుభిః శోకోద్గతనేత్రజలైః స్తనా వాసిచ్య ఏకాంతే సుస్వరం ప్రరురోద. హేతి ఖేదే ౪౭

తదేవాహ (హే రాజర్షే!) జితేంద్రియశ్రేష్ఠోత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ క్షత్రబంధుభ్యోఽధార్మికక్షత్రియేభ్యః అత ఏవ దస్యురూపేభ్యః కేవలత్రివర్గనిష్ఠేభ్య ఇత్యర్థః. బిభ్యతీం భయం ప్రాప్తవతీం, నివృత్తిమార్గలోపేన బిభ్యతీమిత్యర్థః. ఇమా ముదధిమేఖలాం సముద్రవేష్టితాం భూమిం పాతుం సమ్యఙ్నివృత్తధర్మప్రవర్తనేన రక్షితు మర్హసి ౪౮

పతి మనుసృత్య విజనేఽరణ్యే గతా బాలా వైదర్భీ ఏవం విలపంతీ భర్తుః పాదయోః పతితా రుద త్యశ్రూణ్య వర్తయ న్నివర్తయామాస ౪౯

(దారుమయీం చితిం.) కృత్వా విరచయ్య, తస్యాం చిత్యాం, పత్యుః కళేవరం శరీరం, ప్రదీప్య ప్రజ్వాల్య విలపంతీ, పత్యుః పాదయో రనుమరణే సహగమనే, మనో దధే ధృతవతీ. ౫౦

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యురుపదేశాన్ముక్తిశ్చ)

తత్ర పూర్వతరః కశ్చిత్సఖా బ్రాహ్మణ ఆత్మవాన్,
సాంత్వయన్ వల్గునా సామ్నా తామాహ రుదతీం ప్రభో. ౫౧

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

కా త్వం కస్యాఽసి కోవాఽయం శయానో యస్య శోచసి,
జానాసి కిం సఖాయం మాం యేనాఽగ్రే విచచర్థ హ. ౫౨

అపి స్మరసి చాఽఽత్మాన మవిజ్ఞాతసఖం సఖే,
హిత్వా మాం పద మన్విచ్ఛన్ భౌమభోగరతో గతః. ౫౩

(తత్ర) తస్మిన్నవసరే, పూర్వతరః పురాతనః. ఈశ్వరరూపః కశ్చిత్ సఖాత్మవాన్ బ్రాహ్మణః, ఆగత్య వల్గునా మధురేణ, సామ్నా సామవాక్యేన. సాంత్వయన్ ఉపలాలయన్, రుదంతీం ప్రత్యాహ హే ప్రభో! నిరుపాధికసఖ! యాదృచ్ఛికసుకృతమాత్రసంతుష్టో భగవాన్ బ్రాహ్మణరూపేణాఽఽగత్య వైదర్భీం సాంత్వయన్నాహ. భాగవతసంబంధమాత్రతుష్టో భగవాన్ వైదర్భీ మనుజగ్రాహేతి యావత్ ౫౧

ఉక్తిమేవాహ (కా త్వమిత్యాదినా) తద్దైఽవాంత మావయో రిత్యంతేన కా త్వ మితి కథం జాతీయకేతి ప్రశ్నః కస్యాఽసి కస్య సంబంధిన్యసి కో వాఽయ మిత్యపి తథా యస్య శోచసి యదర్థం శోచసి శయానస్య స్వస్య చ స్వరూప ముభయోః సంబంధం దేహప్రయుక్త మవిదిత్వా కిం వృథా శోచసీత్యభిప్రాయః. సఖాయం మాం జానాసి కిం స్వస్వరూపమేఽవాజానతీ త్వం కథం మత్స్వరూపం జానాసీత్యర్థః తత్ర హేతుర్యేన మయా హేతునాఽగ్రే సృష్ట్యాదౌ వివకర్ధ వికృతవానసి అనాదిత్వత్కర్మానుగుణమత్సంకల్పేన స్వపరస్వరూపం విస్మృత్య దేవమనుష్యాదివికారం ప్రాప్తోఽసీత్యర్థః. ౫౨

యద్యపి మాం న జానాసి తథాస్యాత్మానం త్వా మవిజ్ఞాతః కశ్చిన్మే సఖా ఆసీ దితి కిం స్మరపి హే సఖే! ఇతి పుంస్త్వనిర్దేశః ప్రకృతివిలక్షణపురుషస్వరూపస్మరణాయ సఖ్యం స్మారయన్ స్వవియోగకృత మనర్థ మాహ (హిత్వేతి సార్ధైః షడ్భిః) మా మంతరాత్మభూతం హిత్వా గ్రామ్యభోగః శబ్దాదివిషయానుభవః తస్మిన్నాసక్తః పదం భోగస్థానం దేవమనుష్యాదిశరీర మన్విచ్ఛన్, గతః మద్వియోగం ప్రాప్తః, స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానవిధురో జాత ఇత్యర్థః. ౫౩

హంసా వహం చ త్వం చాఽఽర్య సఖాయౌ మానసాయనౌ,
అభూతా మంతరా వౌకః సహస్రపరివత్సరాన్ ౫౪

స త్వం విహాయ మాం బంధో గతో గ్రామ్యమతి ర్మహీమ్,
విచరన్ పద మద్రాక్షీః కయాచి న్నిర్మితం స్త్రియా ౫౫

పంచారామం నవద్వార మేకపాలం త్రికోష్ఠకమ్,
షట్కులం పంచవిపణం పంచప్రకృతిస్త్రీధవమ్. ౫౬

(హే ఆర్య !) త్వం చాహం సహస్రపరివత్సరా ననంతకాలమంతరా వోకః శరీరరూప గృహమధ్య ఏవాన్తరేతి మధ్యేఽవ్యయం, వాశబ్ద ఏవార్థః. ఓకో గృహం మానసాయనౌ హృత్పద్మ గృహాగతౌ సఖాయౌ హంసా వభూతామ్. సఖిశబ్దార్థసామానాధికరణ్యా చ్ఛేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమ పురుషః అత్ర హంసత్వవిధానాయ యుష్మదస్మదోః సఖిత్వ ముద్దిశ్యతే ఉద్దేశ్యానుగుణా చ సర్వత్ర తిఙ్ విభక్తిః ప్రయుజ్యతే తద్యథా "త్వం వాహ మస్మి భగవో దేవతే, త త్త్వ మసీతి భగవో దేవతే త త్త్వమసీ"తి. అత్ర సఖిత్వం న విధేయం యుష్మదస్మదర్థోద్దేశేఽనాత్ర పూర్వతరః కశ్చి త్సఖా అవిజ్ఞాతసఖం సఖే ఇత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వా ద్ధంసత్వం త్వప్రాప్తం హంసత్వం శుద్ధత్వం నిరస్యతి వికారానితి హంసః. తత శ్చాయ మర్థః అపాస్తమరణౌ స్వతో నిరస్తవిషయసుఖా వితి ఔపాధికో హి జీవస్య విషయభోగః. కథాపక్షే మానససరసి స్థితౌ పక్షిణా వభూతామ్. ౫౪

(స త్వం) హంస స్త్వం బంధుం సఖాయం మాం విహాయ విస్మృత్య గ్రామేషు శబ్దాదిషు మతిర్యస్య సః, మహీం ప్రకృతిమండలం ప్రాప్తః. తత్రాపి పదం నివాసస్థానం విచిన్వన్, యద్వా మహ్యాం విచరన్, కదాచిత్ పద మద్రాక్షీరిత్యన్వయః పదం విశినష్టి స్త్రియా ప్రకృత్యా నిర్మితమ్ ౫౫

(పంచారామమ్) పంచాఽఽరామా ఉపవనాని యస్మి న్నవ ద్వారాణి ఛిద్రాణి యస్మిన్ ఏకః పాలః పాలకో యస్మిన్. త్రీణి కోష్ఠాని ప్రాకారా యస్మిన్. షట్ కులాని అభీష్టవిషయసమర్పకాణి యస్మిన్, పంచ విపణాః హట్టా యస్మిన్. పంచప్రకృతి రూపాదానకారణం యస్య స్త్రీ భార్యా ఏవ ధవా స్వామినీ యస్మిన్ తత్. ౫౬

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యు రుపదేశాన్ముక్తి శ్చ)

పంచేంద్రియార్థా ఆరామా ద్వారః ప్రాణా నవ ప్రభో.
తేజోఽబన్నాని కోష్ఠాని కుల మింద్రియసంగ్రహః. ౫౭

విపణస్తు క్రియాశక్తి ర్భూతప్రకృతి రవ్యయా.
శక్త్యధీశః పుమాం స్త్వత్ర ప్రవిష్టో నాఽవబుధ్యతే ౫౮

తస్మిం స్త్వం రామయా స్పృష్టో రమమాణోఽశ్రుతస్మృతిః,

స్వయమేవ శ్లోకం వ్యాచష్టే (పంచేతి) పంచేంద్రియార్థః శబ్దాదయః ఆరామాః ప్రాణాయనాః ప్రాణాధీనా ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని తేషాం, ప్రాణాయత్తప్రవృత్తిత్వా త్తదాశ్రయత్వాచ్చ నేత్రద్వయ శ్రోత్రద్వయాదియావచ్ఛిద్రాణి నవ ద్వారః ప్రాణాయనా ఇంద్రియస్థానాని గోలకాని ఛిద్రాణి ఇతి యావత్. నవద్వార ఏకః ప్రాణః పాలో యస్మిన్నితి స్పష్టత్వాన్న వ్యాఖ్యాతం తేజోఽబన్నాని తేజశ్చాప శ్చాన్నం పృధివీ చ ఏతాని కోష్ఠానీత్యర్థః ఇంద్రియసంగ్రహః మనసా సహ జ్ఞానేంద్రియషట్కసముదాయః ప్రత్యేకం కులవ దభీష్టప్రాపకత్వాత్ కుల మిత్యర్థః. ౫౭

(క్రియాశక్తిః) కర్ణేంద్రియాణి పంచ విపణాః పంచ ప్రకృతీత్యస్య వ్యాఖ్యానం భూతప్రకృతి రితి భూతాని పంచ పృధివ్యాదీన్యేవ అవ్యయా నిత్యా ప్రకృతి రుపాదానకారణ మత్ర భూతాంతర్గతానాం తేజోఽబన్నానాం త్రయాణాం దేహారంభకత్వాత్ ప్రకృతిత్వం కోషస్థానీయాస్థిరుధిరమాంసరూపేణ పరిణామా త్తేజోఽబన్నాని కోష్ఠానీత్యుక్తమ్. తథా చ శ్రూయతే "అన్న మశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో భాగః తత్పురీషం యో మధ్యమ స్త న్మాంస మాపః పీతా స్త్రేధా విధీయంతే తాసాం యః స్థవిష్ఠో భాగః తన్మూత్రం, యో మధ్యమ స్తల్లోహితం, తేజోఽశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో భాగ స్తదస్థీ"తి యద్యపి కోష్ఠస్థానీయత్వేన పరిణతేషు తేజోఽబన్నేషు పంచీకరణప్రక్రియయా వాయ్వాకాశా వపి ప్రవిష్టౌ తథాపి భూతత్రయాంశానాం బాహుళ్యాత్ త్రికోష్ఠ మిత్యుక్తం భూతాత్మకోపాదానస్య ప్రతిక్షణ పరిణామశీలత్వేఽప్యవస్థావద్ ద్రవ్యస్య ప్రధానాఖ్యస్య నిత్యత్వా దవ్యయేత్యుక్తమ్ తథా చ శ్రుతిః "గౌరనాద్యంతవతీ అజా మేకా మితి" చ స్మర్యతే చ "ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభా వపీ"తి శ్రీధవ మిత్యస్య వ్యాఖ్యా శక్త్యధీశ ఇతి, శక్తిర్బుద్ధి రధీశా యస్య తద్వశః సన్నిత్యర్థః పుమాన్ భవాన్ తత్ర పదే ప్రవిష్టః నాఽవబుధ్యతే స్వాత్మానం మాం చ న జానాతి ౫౮

(తస్మిన్) పదే త్వం రామయా ప్రియా బుద్ధ్యా, స్పృష్టోఽభిభూతః రమమాణః విషయా

తత్సంగా దీదృశీం ప్రాప్తో దశాం పాపీయసీం ప్రభో. ౫౯

న త్వం విదర్భదుహితా నాఽయం వీరః సుహృ త్తవ,
న పతి స్త్వం పురంజన్యా రుద్ధో నవముఖే యయా. ౬౦

మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యత్పుమాంసం స్త్రియం సతీమ్,
మన్యసే నోభయం యద్వై హంసౌ పశ్యాఽఽవయో ర్గతిమ్. ౬౧

అహం భవాన్న చాఽన్య స్త్వం త్వ మేవాఽహం విచక్ష్వ భోః,

ననుభవ న్నత ఏవ గతా స్మృతిః స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానరూపా యస్య సః, తత్సంగాద్ బుద్ధినిమిత్త దేహానుబంధిస్త్రీసంగాత్, పాపీయసీ మీదృశీం స్త్రీయోనిరూపాం దశాం ప్రాప్తః. హే విభో! ధర్మతో వ్యాపకస్వభావ! ౫౯

ఏవం స్వవియోగనిమిత్తప్రకృతిపరిణామరూపబుద్ధిపారవశ్యనిమిత్తేయం సంసృతిరూపానర్థపరంపరే త్యభిధాయ సర్వం ప్రకృతిపరిణామరూపవైచిత్ర్యం నాత్మనో ధర్మః, కింతు బుద్ధిసంగనిమిత్త ఔపాధిక ఆత్మని ప్రతీయత ఇతి వదన్ ప్రకృతివిలక్షణబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మయాథాత్మ్య ముపదిశతి (నేతి.) త్వం విదర్భస్య దుహితా న భవసి, అయం వీరో మలయధ్వజ స్తవ పతి రపి న భవతి నవద్వారే పురే యస్యా బుద్ధ్యా బద్ధోఽసి, తస్యాః పురంజన్యా స్త్వం పతిరపి న భవసి విదర్భదుహితృత్వాదీనాం దేహాకారత్వేన ఆత్మాకారత్వాభావాదితి భావః. ౬౦

(యత్) యస్మా ద్ధేతోః పూర్వజన్మని పుమాంస మిదానీం సతీం శ్రేష్ఠాం స్త్రియం మన్యసే ఏషా హేతుభూతా మయా సృష్టా మాయైవ, అత ఉభయ మప్యాఽఽత్మని న వస్తుతోఽస్తి, హి యస్మాదావాం హంసౌ శుద్ధౌ నౌ ఆవయోః అద్య అధునా గతిం వక్ష్యమాణం స్వరూపం పశ్య విమర్శయే త్యర్థః. ౬౧

కించ వక్ష్యమాణ మేవాహ (అహం) భవాన్ భవచ్ఛరీరకః త్వ మేవాఽహం త్వద్రూప ఏవాహం త్వం కదాచి దపి న మచ్ఛరీరత్వరహితః. అహం తవ సదా ఆత్మా త్వం తు మమ సదా శరీరభూత ఇత్యర్థః న చాన్య స్త్వ మతో న త్వం మదన్యః న మత్సంబంధవిధుర ఇత్యర్థః. విచక్ష్వ విమర్శయ. నౌ ఆవయోః ఛిద్రం సంబంధవైధుర్యం మనా గీష దపి జాతు కదాచిత్ కవయో విద్వాంసః న పశ్యంతి. ఏవం సంబంధనియమకథనేనాఽపృథక్సిద్ధజాతిగుణ ప్రభాదివిశేషణవిశిష్ట

న నౌ పశ్యంతి కవయ శ్ఛిద్రం జాతు మనాగపి. ౬౨

యథా పురుష ఆత్మాన మేక మాదర్శచక్షుషోః,

వ్యక్తిగుణిమణ్యాదివ జ్జీవేశ్వరాత్మకం వస్తువిశిష్టరూపే ణైక మేవేత్యుక్తం భవతి. భో ఇత్యవ్యయం సంబుద్ధౌ. ౬౨

ఏతదేవ దృష్టాంతేన దర్శయతి (యథేతి) పురుషం పురుషాకార మాత్మానం స్వ మాదర్శే మహ త్యుపాధౌ చక్షుషి పరస్య చక్షు ష్యల్పే ఉపాధౌ ద్విధాభూతం వృద్ధిభాక్త్వేన హ్రస్వభాక్త్వేన చ ద్వేధాభూతం యథాఽవేక్షేత పశ్యేత్ తథా ఆవయో రప్యంతరం యథా జాతిగుణాద్యపృథక్సిద్ధవిశేషణ విశిష్టం పురుషాఖ్యం మాంసపిండం తత్తద్విశేషణాదియుక్త మేక మేవ విశిష్టం వస్త్వాదర్శచక్షురాద్యు పాధిప్రయుక్తవృద్ధిహ్రాసాదిగుణవిశిష్ట మవేక్షేత. ఏవం శరీరాత్మభావేన నియతవిశేషణవిశేష్యభూతం జీవేశ్వరాత్మకం విశిష్టమేక మేవ వస్తు స్థూలసూక్ష్మశరీరేషు అనుప్రవిష్టం ఉపాధివశాత్ నానాభూత మివ పశ్యతీత్యర్థః పురుష మవేక్షేత ఇత్యనేనాఽయ మర్థోఽవగమ్యతే పురుషో హి జాతిగుణాద్యనేక విశేషణవిశిష్టః జాతివ్యక్త్యో రివ గుణగుణినో రివ ప్రభాప్రభావతో రివ శరీరాత్మనో రావయో ర్భేద ఇతి భావః బింబప్రతిబింబయో రివ జీవేశయో రౌపాధికో భేదః న స్వాభావిక ఇతి తు నార్థః ఆదర్శ చక్షుషో రిత్యుపాధిద్విత్వకథనా దాదర్శచక్షుర్గతయోః ప్రతిబింబయోః బింబేన సాక మభేదేఽపి తయోః పరస్పరం భేదసద్భావావగమా న్న హ్యేఽఽదర్శ ప్రతిబింబాచ్చక్షుః ప్రతిబింబోఽనన్యః బింబప్రతి బింబయో రభేదం వదతా ప్యవశ్యం ప్రతిబింబానాం భేదోఽభ్యుపగంతవ్యః. అన్యథా బింబప్రతిబింబయో రివ తేషు వైలక్షణ్యం న ప్రతీయేత అభేదసాధకసామగ్ర్యభావా చ్చ. న హ్యేకప్రతిబింబత్వం సాధకం ప్రతిబింబానాం బింబావస్థాత్వేన తాసాం భిన్నత్వాత్. అత ఏవ హి పిండత్వఘటత్వకపాలత్వా ద్యవస్థానాం పరస్పరభేదా ఏకమృద్ద్రవ్యావస్థాత్వమాత్రేణాఽభేదాభ్యుపగమః ప్రతీతిపరాహతః, తస్మా న్నాత్ర బింబ ప్రతిబింబయో రౌపాధికభేదప్రతిపాదనపరోఽయం శ్లోకః. కింతు, యథోక్తార్థపర ఏవ. అస్తు వాత్ర బింబప్రతిబింబయో రేవ దృష్టాంతత్వం తథాపి తయో ర్యత్సాధర్మ్యం తదేవాత్ర దృష్టాంతీకృతం నతు తాదాత్మ్య మప్యవిరుద్ధోపయుక్తాంశమాత్రేణ దృష్టాంతసంభవా జ్జీవబ్రహ్మణో స్తాదాత్మ్యం శ్వేతత్వ్రికరణవిరుద్ధం స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానాభావనిమిత్తదేహాత్మభ్రమవతః తన్నివృత్తియే

ద్విధాభూత మవేక్షేత తద్వైవాంతర మావయోః. ౬౩

ఏవం స మానసో హంసో హంసేన ప్రతిబోధితః,
స్వస్థ స్తద్వ్యభిచారేణ నష్టా మాప పునః స్మృతిమ్. ౬౪

బర్హిష్మ న్నేత దధ్యాత్మం పారోక్ష్యేణ ప్రదర్శితమ్,

క్రియమాణేఽస్మిం స్తత్త్వోపదేశప్రకరణే జీవపరయోః పారమార్థికసఖిత్వప్రతిపాదనాత్ సఖిత్వం హి పదార్థ ద్వయనిరూపితమ్ న చ సఖిత్వ మపి స్త్రీపుంసభావాదివ దౌపాధిక మేవాఽత్రోపదిశ్యత ఇతి వక్తుం శక్యమ్, తత్సహోపదిష్టానాం హంసత్వాదీనా మప్యౌపాధికత్వప్రసంగాత్ మయా హ్యేషా మాయా సృష్టేతీశ్వరస్య సంసారయితృత్వావగమాచ్చ - న హి సర్వజ్ఞ ఈశ్వరోఽనున్మత్తః స్వానర్థరూపం సంసారం స్వస్మి న్నారోపయతీతి యుక్తిమత్. కిం చ యేనాఽగ్రే విచకర్ష మాయాహ్యేషా మాయా సృష్టేతి స్రష్టృత్వాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిశిష్టపరమాత్మవాచినోఽహంశబ్దస్య బోధనార్థాతోపయోగ్యత్వం సంసారిత్వవిశిష్టజీవవాచినో భవచ్ఛబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన చైతన్యమాత్రైక్యప్రతిపాదనపరత్వ మస్వరస మితి దిక్ విస్తర స్తు తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య జీవబ్రహ్మతాదాత్మ్యపరత్వే భాష్యోక్తదూష ణానుసారేణాఽనుసంధేయః. స్వపక్షే ఉపపత్తి రపి తదుక్తరీత్యా ఏవాఽనుసంధేయా. ౬౩

సఖ్యోః సంవాద ముపసంహరతి (ఏవ మితి) హంసేన పరమాత్మనైవం ప్రతిబోధితః ఆవేదితస్వపతియాథాత్మ్యో మానసః మనసా సహ వర్తమానో జీవః తద్వ్యభిచారేణ పూర్వం స్వపర యాథాత్మ్యజ్ఞానాభావేన నష్టాం స్మృతి పున రాప, స్వాత్మనో భగవచ్ఛేషత్రైకరసతా మనుసందధానో ముక్తో బభూవేతి భావః. ౬౪

ఉపాఖ్యాన ముపసంహరతి (హే బర్హిష్మ) న్నేతద్వృత్తాంత మధ్యాత్మ మాత్మాన మధికృత్య ప్రవృత్తం పారోక్ష్యేణాఽన్యాపదేశముఖేన ప్రదర్శిత మతో న త్వయా కేవలం కథామాత్ర బుద్ధిః కర్తవ్యేతి భావః, పారోక్ష్యేణ కిమర్థ ముపదిష్టం తత్రాహ. యద్యస్మాత్ విశ్వస్య కారణభూతో భగవాన్ పరోక్షప్రియః "పరోక్షప్రియా ఇవ హి దేవాః" ఇతి శ్రుత్యా దేవానాం పరోక్షప్రియత్వా వగమా ద్దేవతాసార్వభౌమో భగవాన్ పరోక్షవాదేన నితరాం తుష్యతీతి ఏవ ముక్త మిత్యర్థః ఇదం శ్రోతు రస్మిన్ శ్రద్ధాద్రఢిమ్న ఉక్తం పరోక్షప్రియా ఇవ హి దేవా ఇత్యర్థస్యాఽర్థవాదత్వా దన్యథా

(అవిజ్ఞాతనామ్నః సఖ్యు రుపదేశా మ్ముక్తి శ్చ)

యత్పరోక్షప్రియో దేవో భగవాన్ విశ్వభావనః. ౬౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, పురంజనోపాఖ్యానే, అష్టావింశోధ్యాయః.

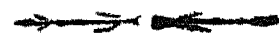

సాక్షాత్కృతైః శ్రవణకీర్తినాదిభి ర్భగవత స్తోషాభావప్రసంగాచ్చ తస్మాత్ పారోక్ష్యకీర్తనం శ్రోతు ర్బుద్ధ్యవధానార్థ మేవేతి ద్రష్టవ్యమ్. ౬౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టావింశోఽధ్యాయః

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

ప్రాచీనబర్హిరువాచ—

భగవం స్తే వచోఽస్మాభి ర్న సమ్య గవగమ్యతే,
కవయ స్త ద్విజానంతి న వయం కర్మమోహితాః ౧

నారద ఉవాచ—

పురుషం పురంజనం విద్యా ద్యద్ వ్యన క్త్యాత్మనః పురమ్,
ఏకద్విత్రిచతుష్పాదం బహుపాద మపాదకమ్. ౨

యోఽవిజ్ఞాతాహృత స్తస్య పురుషస్య సఖేశ్వరః,

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

ఏత దధ్యాత్మం పారోక్ష్యేణ ప్రదర్శిత మిత్యుక్తమ్. తత్రాధ్యాత్మత్వే కథం పురంజన పదవృత్ప త్తిరితి వివిత్సాయాం రాజా పృచ్ఛతి (భగవన్నితి) హే భగవన్! తేఽధ్యాత్మవిదుత్తమస్య తే తవ వచః పరోక్షరూపం వాక్య మస్మాభిః కేవలం దేహాత్మబుద్ధిభిః సమ్యక్ నావగమ్యతే నాఽవబుధ్యతే, అధ్యాత్మవిదస్తు త్వద్వచో జానంతి. కర్మస్వేవ యజ్ఞాదావేవ మోహితాః. యద్వా కర్మణా పుణ్యాపుణ్యాదికర్మణా తిరోహితస్వపరయాథాత్మ్యాః వయం కథం జానీమః. ౧

ఏవ మాపృష్టో భగవా న్నారదః పురంజనాదీని పదాన్యధ్యాత్మపక్షానుకూలతయా వ్యుత్పాదయతి (పురుష మిత్యాదినా.) పురుషం క్షేత్రజ్ఞం పురంజనం పురంజనశబ్దబోధ్యం విద్యాత్. పురుషే పురంజనపదప్రవృత్తౌ నిమిత్త మాహ-యః పురుషః ఆత్మనా మనసా సహ పురం శరీరం వ్యనక్తి దృఢతరం సంబధ్నాతీతి పురంజనః పూః శబ్దే ఉపపదే అఞ్జే ర్ల్యుట్. పూఃశబ్దస్తు శరీరే గౌణ్యా వృత్త్యా ప్రయుజ్యతే, న హ్యత్ర సర్వాణి పదాని ముఖ్యార్థాన్యేవేత్యాగ్రహః ఇతి భావః. పురం విశినష్టి. ఏకద్విత్ర్యాదయః పాదా యస్య బహవః పాదా యస్య న విద్యంతే పాదా యస్య తత్. ౨

యోఽవిజ్ఞాతశబ్దే నాహృత ఉక్తః తస్య పురంజనాఖ్యస్య పురుషస్య సఖా స ఈశ్వరః తస్మి న్నవిజ్ఞాతశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త మాహ - యద్యస్మాత్ పుంభి ర్నామాదిభి ర్న విజ్ఞాయతే ఇత్యవిజ్ఞాతః. యద్యపి హరివిష్ణ్వాదినామభిః జగద్వ్యాపారాదిక్రియాభిః సత్యజ్ఞానాదిగుణైశ్చ శాస్త్రతో జ్ఞాయత ఏవ,

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

యన్న విజ్ఞాయతే పుంభి ర్నామభి ర్వా క్రియాగుణైః. ౩

యదాజిఘృక్ష త్పురుషః కార్త్స్న్యేన ప్రకృతే ర్గుణాన్,
నవద్వారం ద్విహస్తాంఘ్రి తత్రాఽమనుత సాధ్వితి. ౪

బుద్ధిం తు ప్రమదాం విద్యా న్మమాహమితి యత్కృతమ్,
యా మధిష్ఠాయ దేహేఽస్మిన్ పుమాన్ భుంక్తేఽక్షభి ర్గుణాన్. ౫

సఖాయ ఇంద్రియగణా జ్ఞానం కర్మ చ యత్కృతమ్,

తథాపీయత్తయా న జ్ఞాయతే నామక్రియాగుణానా మానంత్యాదితి భావః. న విజ్ఞాయత ఇతి కర్మణి వ్యుత్పత్తిః కర్తరి వ్యుత్పత్తే రప్యుపలక్షణం సా చ దర్శితా పురస్తాత్ ౩

యదాయం పురుషః క్షేత్రజ్ఞః ప్రకృతే ర్గుణాన్ జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియవిషయాన్ కార్త్స్న్యేన అజిఘృక్షత్ గ్రహీతు మైచ్ఛ దనుభవితు మైచ్ఛ దిత్యర్థః, తదా నవ ద్వారాణి ఛిద్రాణి యస్య ద్వౌ హస్తౌ పాదౌ చ యస్య తన్మనుష్యశరీరం సాధు సమీచీన మిత్యమనుత తిర్యగాదిశరీరేషు సర్వేంద్రియాణా మనభివ్యక్తేః సర్వవిషయానుభవాసంభవాత్ మనుష్యశరీర మేవ సర్వవిషయానుభవయోగ్యం మత్వా దైవా త్తదుపలభ్య సాధ్వితృమనుతేత్యర్థః అనేన సోఽన్వేషమాణః శరణ మిత్యాదినా కోకిలకూజితై రిత్యంతం వ్యాఖ్యాతమ్ ౪

(బుద్ధిం) ప్రమదాం విద్యా త్తత్ర ప్రమదాశబ్దప్రవృత్తౌ నిమిత్త మాహ. యద్యయా బుద్ధ్యా మమాహ మితి కృతం మది శ్చిత్తవికారః అహంమమాభిమానరూపమదహేతుత్వాత్ బుద్ధిః ప్రమదేత్యుచ్యతి ఇత్యర్థః కించ యాం బుద్ధి మధిష్ఠాయాక్షభి రింద్రియైః గుణాన్ శబ్దాదీన్ విషయా నస్మిన్ దేహే భుంక్తే గుణానుభవజన్యమదహేతుత్వాచ్చ ప్రమదా బుద్ధి రిత్యర్థః ౫

భృత్యై ర్దశభి రాయాంతీ మిత్యస్యార్థమాహ (సఖాయ ఇతి) ఇంద్రియగణాః జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియగణాః సఖాయః భృత్యాః. తత్ర సఖిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త మాహ తద్వృత్తయు ఇంద్రియ వృత్తయః జ్ఞానం శబ్దాదివిషయకం జ్ఞానం వ్యవహృత్యాదానగత్యాదిరూపం కర్మ చ బుద్ధిసాధ్యం యత్కృతం యేనేంద్రియగణేన కృతం సహప్రవృత్తిమత్త్వేఽన్యోన్యాపేక్షత్వరూపం సఖిత్వ మత్ర

సఖ్య స్తద్వృత్తయః ప్రాణః పంచవృత్తి ర్వ్యథోరగః ౬

బృహద్బలం మనో విద్యా దుభయేంద్రియనాయకమ్,
పంచాలాః పంచ విషయా యన్మధ్యే నవఖం పురమ్. ౭

అక్షిణీ నాసికే కర్ణౌ ముఖం శిశ్నగుదావితి,
ద్వే ద్వే ద్వారౌ బహి ర్యాతి య స్త దింద్రియసంయుతః. ౮

అక్షిణీ నాసికే ఆస్యమితి పంచ పురః కృతాః,
దక్షిణా దక్షిణః కర్ణ ఉత్తరా చోత్తరం స్మృతః. ౯

వివక్షితమ్ ఏకైకశతనాయకై రిత్యస్యార్థమాహ సఖ్య ఇతి. తద్వృత్తయః ఇంద్రియవృత్తయః సఖ్యః భవంతి పంచశీర్షాహినేత్యస్య అర్థమాహ ప్రాణః ఇతి, పంచవృత్తిత్వాత్ పంచశిరాః సర్ప ఇవ ప్రాణః. ౬

అన్య త్సుగమ మిత్యభిప్రేత్య ఏకాదశమహాభటా ఇత్యనేనోక్త మేకాదశమహాభట మాహ, స్వవిషయేషు ప్రసహ్య ప్రవర్తకత్వాత్ బృహద్బలం తదత ఏవ జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణాం నాయకం మన ఏకాదశో మహాభట ఇత్యర్థః. అత్ర ప్రకరణే పాంచాలశబ్దో బహుష్వర్థేషు ప్రవృత్తః, దక్షిణపాంచాలముత్తరపాంచాలమిత్యత్ర శాస్త్రే, స పాంచాలపతిరిత్యత్రేంద్రియేషు, పౌరంజనో వంశః పాంచాలేష్వితి విషయేషు తత్ర ముఖ్యార్థ మాహ. పంచశబ్దాదయో విషయాః పంచాలాః పంచ్యంతే వ్యక్తీక్రియంతే ఇతి వ్యుత్పత్తేః, తత్సంబంధిషు లాక్షణికప్రయోగః అనేకార్థకల్పనాయోగాదితి భావః సప్తోపరికృతా ద్వార ఇత్యాదే రర్థమాహ యత్పురం మధ్యే యస్య పురస్య మధ్యే, నవానాం ద్వారాణాం సమాహారః నవఖ మక్షినాసికాదిరూప మిత్యర్థః యద్వా పురం మధ్యే యన్నవఖం, యాని నవ ద్వారాణి తత్ర ద్వే అక్షిణీ ద్వే నాసికే ద్వౌ కర్ణౌ శిశ్నగుదౌ ద్వౌ ఇత్యేవం ద్వే ద్వే ద్వారౌ ముఖ మేకమితి మిళిత్వా నవఖ మిత్యన్వయః. ద్యుమత్సఖ ఇత్యాదే రర్థం సంక్షేపేణాహ య స్తదింద్రియ సంయుతః అక్ష్యాదిఛిద్రగతేంద్రియయుక్తః స ఆత్మా తాభి ర్ద్వార్భిః బహిర్యాతి బహిష్ఠాన్ శబ్దాదివిషయాననుభవతి ఇత్యర్థః. ౭—౮

పంచద్వార స్తు పౌరస్త్యా ఇత్యస్యార్థ మాహ. (అక్షిణీ) నాసికే ఆస్యం ముఖ మిత్యేవం పంచద్వారః పూర్వభాగే కృతాః, అత్ర వ్యాఖ్యాయాం క్రమో న వివక్షితః, దక్షిణోత్తరద్వారావాహ, దక్షిణః కర్ణః, అత్ర దక్షిణేతి ప్రతీకోపాదానం దక్షిణః కర్ణ ఇతి వ్యాఖ్యానమేవ మగ్రేఽపి. ౯

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

పశ్చిమే ఇత్యధో ద్వారౌ గుదం శిశ్న మిహోచ్యతే,
ఖద్యోతాఽఽవిర్ముఖీ చాత్ర నేత్రే ఏకత్ర నిర్మితే,
రూపం విభ్రాజితం తాభ్యాం విచష్టే చక్షుషేశ్వరః. ౧౦

నళినీ నాళినీ నాసే గంధః సౌరభ ఉచ్యతే,
ఘ్రాణోఽవధూతో ముఖ్యాస్యం విపణో వాగ్రసవిద్రసః. ౧౧

ఆపణో వ్యవహారోఽత్ర చిత్రమంధో బహూదనమ్,
పితృహూ ర్దక్షిణః కర్ణ ఉత్తరో దేవహూః స్మృతః ౧౨

ప్రవృత్తం చ నివృత్తం చ శాస్త్రం పంచాలసంజ్ఞితమ్,

పశ్చిమే ద్వే ఇత్యుక్తే పశ్చిమే ద్వారావాహ (ఇతీతి) తత్ర పశ్చిమే ఇతి ప్రతీకగ్రహణం తస్యాధో ద్వారావితి వ్యాఖ్యానం తే చాధో ద్వారౌ కే ఇత్యత్రాహ గుదశిశ్నావిహోదితావితి. ఇహాస్మిన్ ప్రకరణే ఉదితౌ కథితౌ. ఖద్యోతావిర్ముఖీత్యాదే రర్థమాహ ఖద్యోతేతి. ఏకత్ర నిర్మితే అగ్నే యే ఖద్యోతావిర్ముఖీశబ్దవివక్షితే ద్వారౌ తే అత్ర ప్రకరణే నేత్రే ఇత్యర్థః. అత్ర నేత్రే ఇతి వ్యాఖ్యానమ్. శేషః ప్రతీకః ౧౦

ఏవం విభ్రాజితమిత్యస్య వ్యాఖ్యానం రూపమితి శేషః. ప్రతీక ఈశ్వరః పురంజనః, ఖద్యోతాదిశబ్దాస్తు గౌణాః, అతోఽత్ర న ప్రవృత్తినిమిత్త ముక్తం, నాసే గంధ ఇతి చ వ్యాఖ్యానం శేషః ప్రతీకః. ౧౧

ఘ్రాణ ఇతి వ్యాఖ్యాన మవధూత ఇతి ప్రతీకః, ముఖ్యేతి ప్రతీక స్తస్య వ్యాఖ్యాన మాస్య మితి. రసజ్ఞవిపణౌ వ్యాచష్టే విపణో వాగితి విపణ ఇతి ప్రతీకః, వాగింద్రియమితి వ్యాఖ్యారసవిది త్యర్థకః ప్రతీకః,స్వైరసజ్ఞవిపణాన్విత ఇతి మూలాద్రసః, రసనేంద్రియమితి వ్యాఖ్యానం, ఆపణబహూదనౌ వ్యాచష్టే. ఆపణ ఇతి ప్రతీకః, వ్యవహారః వాగ్వ్యవహార ఇతి వ్యాఖ్యా. బహూదనమితి ప్రతీకః, చిత్ర మంధ మన్నమితి వ్యాఖ్యా. ౧౨

(పితృహూ) రిత్యనువాదః, దక్షిణకర్ణావితి వ్యాఖ్యానమ్. దక్షిణా దక్షిణః కర్ణ ఇత్యనేన

పితృయానం దేవయానం శ్రోత్రా చ్ఛ్రుతధరాద్ వ్రజేత్ ౧౩

ఆసురీ మేఢ్ర మర్వాగ్ద్వా ర్వ్యవాయో గ్రామిణాం రతిః,
ఉపస్థో దుర్మదః ప్రోక్తో నిరృతి ర్గుద ఉచ్యతే ౧౪

వైశసం నరకం పాయు ర్లుబ్ధకోఽన్ధౌ తు మే శృణు,
హస్తపాదౌ పుమాం స్తాభ్యాం యుక్తో యాతి కరోతి చ ౧౫

అంతఃపురం చ హృదయం విషూచి ర్మన ఉచ్యతే,

దక్షిణైకా తథోత్తరేతి వ్యాఖ్యాతం. పితృహూ ర్దక్షిణః కర్ణ ఇత్యనేన తు పితృహూర్నామ పుర్యాద్వా దేవహూర్నామ పుర్యా ద్వారిత్యుక్త గుణనామవిషయౌ దక్షిణో త్తరకర్ణావేవేత్యుచ్యత ఇతి భేదః. క్రమ మనాదృత్య తృతీయాధ్యాయోక్తచండవేగాదిపదార్థానాహ సార్ధై స్త్రిభిః. చండవేగ ఇతి ప్రతీకః, సంవత్సర ఇతి వివరణం తత్ర తత్ప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ కాలః పురుషాయుషకాలః యేన సంవత్సరేణ చక్రవత్తూర్ణం భ్రమతోపలక్షితః జ్ఞాపితః పరిచ్ఛిన్నః చక్రవత్తూర్ణం వేగేన పురుషాయుషస్య పరిచ్ఛేద కత్వాత్ చండవేగ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. ౧౩

తస్య చండవేగస్య సంబంధినో గంధర్వా గంధర్వ్యశ్చ యథాక్రమ మహాని రాత్రయశ్చ స్మృతా ఇత్యర్థః తత్ర గంధర్వప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ యతః షష్ట్యుత్తరశతత్రయమహాని రాత్రయశ్చ పరిక్రాంత్యా పరివర్తనేన గంధర్వవత్పరోక్షేణాయుః పురుషాయుషం హరంతి, అతో గంధర్వగుణయోగాత్ తత్పదబోధ్యా ఇత్యర్థః. ౧౪

కాలకన్యేత్యస్య వ్యాఖ్యా జరేతి కాలస్య పురుషాయుషం హరతః దుహితృవ జ్జరాయాః ప్రీత్యావహత్వా త్సా కాలదుహితే త్యుచ్యతే. త్రిలోక్యాం వరమిచ్ఛంతీత్యాది, ప్రజ్వారస్త్వాం ప్రణే ష్యతీత్యస్య సంగ్రహేణార్థ మాహ. లోకస్తాం నాభినందతీతి, ప్రజ్వారోఽయం మమేత్యస్యార్థః స్వసారమితి సార్ధేన క్షయాయ లోకస్యేతి శేషః. ౧౫

భీమాః సైనికా యస్యేతి బహువ్రీహ్యర్థం ప్రత్యుపసర్జనీభూతసైనికానాహ ఆధయః మనః పీడా వ్యాధయో దేహపీడా స్తస్య భయనామ్నః సైనికాః ఏతే భూతానా ముపసర్గాశ్చ ఖలా దుష్టా యవనాః దుర్యవనవత్ హింస్రత్వా ద్యవనాః అతీవ దుఃఖావహత్వా దరయః ఉపసర్గాః సుఖదుఃఖరాగద్వేషభయాభి మానప్రమాదోన్మాదశోకమోహలోభమాత్సర్యే ర్ష్యావమానక్షుత్పిపాసాధివ్యాధిజన్మజరామరణాదయః.

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం. నారదోపదేశః. ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

తత్ర మోహం ప్రసాదం వా హర్షం ప్రాప్నోతి తద్గుణైః. ౧౬

యథా యథా విక్రియతే గుణాక్తో వికరోతి వా,
తథా తథోపద్రష్టాఽఽత్మా తద్వృత్తీ రనుకార్యతే. ౧౭

దేహో రథ స్త్వింద్రియాశ్వాః సంవత్సరరయోఽగతిః

తత్రాధివ్యాధీనాం భీమసైనికరూపాణాం మృత్యో స్తస్యేతి ప్రాధాన్యేన నిర్దేశాత్ తద్వ్యతిరిక్తపర ఉపసర్గశబ్దః. ప్రజ్వారపదార్థమాహ వివిధో జ్వర ఇతి ౧౬

ఏవం క్రమ మనాదృత్య తృతీయాధ్యాయస్థపదాని వ్యాఖ్యాయ సింహావలోకనన్యాయేన పున రేతదధ్యాయస్థపదాన్యేవావశిష్టాని వ్యాఖ్యేయాని వ్యాచష్టే ప్రవృత్తం చేతి దక్షిణపాంచాలముత్తర పాంచాలమిత్యుక్తపాంచాలశబ్దార్థమాహ ప్రవృత్తం ప్రవర్తకం కర్తరి క్తః త్రివర్గతత్సాధకస్వరూపాన బోధనేన ప్రవర్తకం శాస్త్రం ప్రవృత్త మిత్యుచ్యతే. నివృత్తం నివర్తకం త్రివర్గ తత్సాధనేభ్య స్తన్ని వృత్తం త్రివర్గస్యాస్థిరఫలత్వోపదేశపూర్వకం తతో నివృత్త్యానంతస్థిరఫలబ్రహ్మోపాసనతత్స్వరూప రూపగుణాదిప్రకాశకం శాస్త్రం నివృత్తమిత్యువ్యతే తదేవం శాస్త్రద్వయం పాంచాలసంజ్ఞక మిత్యర్థః పంచతే వ్యక్తీకరోతి త్రివర్గం తత్సాధనం తన్నివృత్తీరితి వ్యుత్పత్తేః. ఏవం పాంచాలశబ్దస్య ప్రవృత్తినివృత్త్యాత్మకశాస్త్రద్వయపరత్వం సామాన్యే నాభిధాయ తస్య దక్షిణోత్తరాభ్యాం విశేషితస్య ప్రవృత్తే నివృత్తే చ క్రమేణ ప్రవృత్తౌ నిమిత్తమాహ పితృయానమితి. పితరో హి దాక్షిణాత్యాః తాన్ యాంత్యనేనేతి పితృయానం ప్రవృత్తశాస్త్రోదితకర్మణా దాక్షిణాత్యాన్ పితౄ నారాధ్య తాన్ ప్రాప్నువంతీతి దాక్షిణాత్యపితృప్రాప్తిసాధనప్రకాశకత్వాత్ పితృయానం శాస్త్రం దక్షిణపాంచాల మిత్యుచ్యతే ఏవం దేవయాన ముత్తరపాంచాల మితి. శ్రుతధరాన్విత ఇత్యుక్తశ్రుతధరపదార్థ మాహ శ్రోత్రాదీతి. శ్రోత్రేంద్రియాత్ శ్రుతధరా దితి ప్రతీకః శ్రోత్రాదితి ప్రతీకః శ్రోత్రాదితి వ్యాఖ్యానం తత్రా న్విత ఇత్యుక్తోఽన్వయః కింరూప ఇతి వివిత్సాయాం హేతుత్వేనేతి ద్యోతనాయ హేతు పంచమీ ప్రయుక్తా, కిం ప్రతి హేతుత్వమితి వివిత్సాశాంతయే వ్రజే దిత్యుక్తం క్షేత్రజ్ఞ ఇతి శేషః వ్రజ గతౌ సర్వే గత్యర్థా జ్ఞానార్థా ఇతి న్యాయేన పితృయానదేవయానాపరపర్యాయే దక్షిణోత్తరపాంచాలే శాస్త్రే శ్రోత్రేంద్రియేణ సాధనరూపేణ హేతునావగచ్ఛతి క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యర్థః ౧౭

ఆసురీనామ పశ్చాద్ద్వా రిత్యస్యార్థ మాహ ఆసురీ మేఢ్రమితి. ఆసురీతి ప్రతీకః మేఢ్ర మితి

ద్వికర్మచక్ర స్త్రిగుణధ్వజః పంచాసు బంధురః ౧౮

మనోరశ్మి ర్బుద్ధిసుతో హృన్నీడో ద్వంద్వకూబరః,
పంచేంద్రియార్థప్రక్షేపః సప్తధాతువరూథకః. ౧౯

ఆకూతి ర్విక్రమో బాహ్యో మృగతృష్ణాం ప్రధావతి,
ఏకాదశేంద్రియచమూః పంచసూనావినోదకృత్,
సంవత్సర శ్చండవేగః కాలో యేనోపలక్షితః ౨౦

(తస్యాహానీహ గంధర్వా గంధర్వ్యో రాత్రయః స్మృతాః,)
హరం త్యాయుః పరిక్రాంత్యా షష్ట్యుత్తరశతత్రయమ్ ౨౧

వ్యాఖ్యా. పశ్చాదిత్యస్య వ్యాఖ్యా ఆర్వాగితి అసురపదప్రవృత్తినిమిత్తం తూక్తం పురస్తా దత్రానుక్తిస్తు స్పష్టత్వాత్ గ్రామ్యక మిత్యర్థతోఽనువదతి గ్రామిణాం రతిః తస్య వ్యాఖ్యా వ్యవాయ ఇతి మైథున మిత్యర్థః. దుర్మదశబ్దానువాదేన తదర్థమాహ ఉపస్థ ఇతి నిరృతి ర్నామేత్యస్యార్థ మాహ నిరృతిరితి ప్రతీకః గుద ఇతి వ్యాఖ్యా. ౧౮

వైశసశబ్దానువాదేన తదర్థ మాహ వైశసం నారకమితి. నరకే భవం నారకం దుఃఖ మిత్యర్థః. లుబ్ధక ఇతి ప్రతీకః పాయురితి వ్యాఖ్యా. అంధావమీషా మిత్యస్యార్థ మాహ అంధౌ త్వితి. మే మత్తః అంధశబ్దార్థౌ శృణు. పాణిపాదా వంధౌ ఇతి ప్రతీకః పాణిపాదౌ వ్యాఖ్యా జాతిపరోఽయం నిర్దేశః పాణీ పాదౌ చేతి వివక్షితార్థః అంధపదప్రవృత్తినిమిత్తం నిర్వాక్పేశస్కరత్వం పూర్వ మేవోక్తం శేషోఽనువాదః. ౧౯

స యర్హీ ఇత్యస్యార్థ మాహ అంతఃపురమితి. అంతఃపుర మిత్యనువాదః హృదయ మితి వ్యాఖ్యా విషూచీనా మిత్యస్యార్థోఽనూద్యతే విషూచీరితి మన ఇతి తదర్థః. శేషోఽనువాదః తద్గుణైః సంకల్పవికల్పాదిభిః, ౨౦

ఏవం కర్మస్థిత్యాదేః సంగ్రహే ణార్థ మాహ యదేతి యదా స్వప్నే విక్రియతే కర్మణి లకారః బుద్ధిరితి శేషః యదా చ జాగ్రతి వికారోతీంద్రియాణి పరిణమయతి తదా తదా స్వప్నజాగ్ర దవస్థయోః తస్యాగుణై రక్తో లిప్తః ఆత్మా స్వభావతః ఉపద్రష్టాపి తస్యాః వృత్తీ ర్దర్శనశ్రవణాద్యాః ప్రత్యానుకార్యతే బిలా దనువర్త్యతే. ౨౧

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

కాలకన్యా జరా సాక్షా ల్లోకానాం నాభినందతి,
స్వసారం జగృహే మృత్యుః క్షయాయ యవనేశ్వరః ౨౨

ఆధయో వ్యాధయ స్తస్య సైనికా యవనాశ్చరాః.

ఏవం ప్రథమాధ్యాయస్థపదాని వ్యాఖ్యాతాన్యద్య ద్వితీయాధ్యాయస్థపదాని వ్యాచష్టే దేహ ఇతి త్రిభిః. యో రథ ఉక్తః స దేహః యే వాహా ఉక్తాస్తే ఇంద్రియరూపా ఏవాశ్వా ఆశుగమిత్యత్ర వివక్షితా గతిః సంవత్సరరయః సంవత్సరవేగతుల్యా పూర్ణప్రతిపత్తిః స్వప్నదేహప్రతిపత్తిర్హి తత్కాల మాత్రావసాయిత్వేనా తిపూర్ణాత్ ద్వే పుణ్యాపుణ్యరూపే కర్మణీ చక్రే యస్య సః పుణ్యాపుణ్యకర్మణీ ఏవ ద్విచక్రమితి చక్రశబ్దేన వివక్షితే ఇత్యర్థః. త్రివేణు మిత్యత్ర వివక్షితా వేణవో ధ్వజాః సత్త్వరజస్తమో గుణా ఇత్యర్థః పంచ అసవః ప్రాణాః "ఏత దన మసగ్నం కురుత" ఇతి శ్రుతేః బంధురా బంధనాని యస్య బంధురత్వేన వివక్షితాః పంచ ప్రాణా ఇత్యర్థః పంచాసు బంధుర ఇత్యపపాఠః వ్యాఖ్యాయాం విశేషానవగమాత్. రశ్మిః ప్రగహత్వేన యో వివక్షితః సః మనః యః సూత ఉక్తః స బుద్ధిః యస్మిన్నిదం రథిన ఉపవేశనస్థానం తద్ధృత్ హృదయస్థానం ద్వంద్వం శోకమోహౌ కూబరం యుగబంధనస్థానం యస్య ద్వికూబర మిత్యుక్తౌ ద్వౌ పదార్థౌ ద్వంద్వాత్మకశోకమోహా విత్యర్థః పంచప్రహరణ మిత్యుక్తాః పంచప్రహరణాని అనుభావ్యాః పదార్థాః పంచేంద్రియార్థాః శబ్దాదయ ఇత్యర్థః పంచేంద్రియార్థాః ప్రక్షేపా యస్యేతి బహువ్రీహిః. సప్తధాతవః వరూథాః స్వర్ణాద్యావరణాని యస్య సప్తవరూథ మిత్యత్ర వరూథత్వేన రూపితాః సప్తపదార్థాః సప్తధాతవ ఇత్యర్థః ౨౨

పంచవిక్రమ మిత్యత్ర విక్రమత్వేన గతిప్రకారత్వేన వివక్షితా ఆకూతిః పంచ కర్మేంద్రియాణీత్యర్థః బాహ్యబహిష్ఠవిషయా ఉక్తః ఏకాదశేంద్రియాణ్యేవ చమూః సేనా యస్య స పంచసూనా హింసా ఏవ వినోదస్తం కరోతి యథా మృగతృష్ణాం మృగమరీచికావత్ సుఖాభాసరూప విషయానుభూతిం కరోతీత్యర్థః. అత్ర స ఏకదా మహేష్వాసో రథం పంచాశ్వ మాశుగ మిత్యాదీనాం దశానాం శ్లోకానాం స్వప్నావస్థాపరత్వేన పూర్వైః వ్యాఖ్యాతత్వా దస్మాభిరపి స్వప్నావస్థాపరత్వేనైవ వ్యాఖ్యాతాః. తద్వ్యాఖ్యారూపమిదం దేహో రథ స్త్వింద్రియాశ్వా ఇతి శ్లోకత్రయం చ తదనురోధేన వ్యాఖ్యాతమ్. వస్తుతస్తు దశశ్లోకా జాగ్రద్దేహాభిమానపరత్వేనైవ వ్యాఖ్యేయాః. వ్యాఖ్యానస్వారస్యాత్ వ్యాఖ్యానే హి సంవత్సరరయో గతిరిత్యుక్తం నహి స్వాప్నదేహస్య సంవత్సరవేగాత్మకగతిః సంభవతి తస్యా స్తత్కాలమాత్రావసాయిత్వాత్ కిం చ క్షణికదృశ్యప్రతీతి మాత్రపరత్వే స్వారస్య మేకాదశేంద్రియ

భూతోపసర్గాశురయః ప్రజ్వారో ద్వివిధో జ్వరః ౨౩

ఏవం బహువిధై ర్దుఃఖై ర్దైవభూతాత్మసంభవైః,

చమూపతి రిత్యుక్తత్వాచ్చ. న హి స్వప్నే ఏకాదశేంద్రియాణాం వ్యాపృతిః సంభవతి తత్సంబంధ మాత్రవివక్షయా మస్వారస్యం పంచసూనావిశోదకృదిత్యుక్తత్వాన్న హి పంచసూనానాం స్వాప్నదేహ నిష్పాద్యత్వం యుక్తం తస్మాదిదం జాగ్రద్దేహతద్వ్యాఖ్యానపరమేవ వ్యాఖ్యేయమ్ తథా హి భోగాయతనత్వఖ్యాపనాయ పూర్వం పురవనరూపితం జాగ్రదవస్థమనుజశరీరమేవేదానీం రథత్వేన రూప్యతే. దేహో రథత్వేన ఇంద్రియాదయోఽశ్వాదిత్వేన కిమర్థమేవం రూపణమితి చేదుచ్యతే. రథో హి స్వాభిమతదేశాంతరప్రాపణసమర్థః తద్వన్మనుష్యశరీరమపి వైష్ణవపదప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానోప యోగీతి జ్ఞాపనాయ రథభావేన రూప్యతే. తథాహి కఠవల్లీష్వామ్నాయతే - "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చ । బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ । ఇంద్రియాణి హయానాహు ర్విషయాం స్తేషు గోచరాన్ ; ఆత్మేంద్రియమనో యుక్తం భోక్తేత్యాహు ర్మనీషిణః । య స్త్వవిజ్ఞాన వాన్ భవత్యమనస్కః సదా శుచిః ; న స తత్పద మాప్నోతి యస్మాద్ భూయో న జాయతే' విజ్ఞాన సారథి ర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవా న్నరః ; సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ఇతి ఏతత్ శ్రుత్యర్థ ఏవాత్రోపబృంహ్యత ఇతి శ్రుత్యా రథాదిభావేన రూపితానామేవ దేహాదీనా మత్రాపి తద్భావరూపణరూపసంవాదాత్. తర్హి శ్రుతౌ మృగయా నోక్తా అత్ర తూచ్యత ఇతి చేత్ వివక్షితా మృగయా శ్రుతావప్యుక్త్యైవ "య స్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్య మనస్క" ఇత్య త పరబ్రహ్మప్రాప్తి సాధనోపసంహారోపయుక్తశరీరం దైవాల్లబ్ధవతః క్షేత్రజ్ఞస్య బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనాదిప్రకాశక వేదశాస్త్రోల్లంఘనేన పునరనాదిదురితనిమిత్తావివేకాదినా నిషిద్ధకామచారో హ్యత్ర మృగయా వివక్షితా సా చ ముక్తిమార్గవిరోధినీతి వివేకలబ్ధిప్రార్థనయావగమ్యతే ఏతదేవ యుస్త్వవిజ్ఞానవానిత్యాదినా అవగమ్యతే, అవిజ్ఞానవాన్ వివిచ్య జ్ఞానం వివేకః సోఽన్యాస్తీతి విజ్ఞానవాన్ స న భవతీత్యవిజ్ఞానవాన్ వివేకాత్మకసాత్త్వికబుద్ధ్యా విరహిత ఇత్యర్థః. న విద్యతే శుచిః కామాచారాదినా యస్య సోఽశుచి రిత్యర్థావగమాత్ శ్లోకార్థస్తు పూర్వోక్త ఏవ, న చైవం పృథక్ స్వప్నావస్థా న కథితా స్యాత్ తతశ్చ తద్గతదోషా ననుకీర్తనేన శ్రోతృవై రాగ్యాదయో న స్యాదితి వాచ్యమ్ జాగ్రదవస్థాప్రపంచేనైవ స్వప్నావస్థా ప్యేవంవిధేతి జ్ఞాతుం శక్యత్వేన తస్యాః పృథగవక్తవ్యత్వాత్. అత ఏవ హి మూర్ఛావస్థా పృథక్ నోక్తేతి సంగ్రహః ౨౩

ఏవం పరోక్షేణోక్తమర్థం వ్యాఖ్యాయ కృత్స్నకథాతాత్పర్యమాహ ఏవమిత్యాదినా.

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

క్లిశ్యమానః శతం వర్షం దేహే దేహీ తమోవృతః. ౨౪

ప్రాణేంద్రియమనోధర్మా నాత్మన్యధ్యస్య నిర్గుణః,
శేతే కామలవాన్ ధ్యాయన్ మమాహమితి కర్మకృత్ ౨౫

యదాఽఽత్మాన మవిజ్ఞాయ భగవంతం పరం గురుమ్,
పురుషస్తు విషజ్జేత గుణేషు ప్రకృతేః స్వదృక్ ౨౬

గుణాభిమానీ స తదా కర్మాణి కురుతేఽవశః,
శుక్లం కృష్ణం లోహితం వా యథా కర్మాభిజాయతే. ౨౭

శుక్లాత్ ప్రకాశభూయిష్ఠాం ల్లోకా నాప్నోతి కర్హిచిత్,

త్రిభిస్తాపై స్తదవాంతరభేదైః బహువిధై ర్దుఃఖై రేవం శతవర్షం యావచ్ఛరీరం క్లిశ్యమానః దేహీ క్షేత్రజ్ఞః తమోవృతః తమసాఽజ్ఞానేనావృతోఽభిభూతః. ౨౪

ప్రాణాదే ర్ధర్మానాత్మన్యధ్యస్య పిపాసురహం బుభుక్షురహం కాణోఽహం బధిరోఽహం దుఃఖ్యహం సుఖ్యహ మిత్యేవం ప్రాణాదే ర్ధర్మానాత్మన్యారోప్య సుఖలేశాన్ వా చింతయన్నహం మమాభిమానాభ్యాం పునర్దేహాంతరప్రాప్తిహేతుభూతకర్మాణి కుర్వన్ శరీరే వసతి. ౨౫

కుతోఽయం సంసార ఇతి వివిత్సాయాం స్వరూపయాథాత్మ్యరూపోపాసనాపన్నజ్ఞానాభావా దేవేత్యాహ (యదేతి.) స్వాత్మానం హితోపదేష్టారం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం షాడ్గుణ్యపూర్ణం పరమాత్మానం చాజ్ఞాత్వా క్షేత్రజ్ఞః స్వతంత్రః స్వదృక్ స్వానుభవపరోఽపి ప్రకృతేర్గుణేషు శబ్దాదిషు యదా విషజ్జేత నితరాం సక్తో భవేత్. ౨౬

గుణేష్వేవ శబ్దాదిష్వభిమానీ భోగ్యత బుద్ధిమా నత ఏవ విషయపరవశః విషయలాభసాధనతయా శుక్లం సాత్త్వికం కృష్ణం తామసం లోహితం రాజస మిత్యేవం రూపేణ త్రివిధాని కర్మాణి కురుతే తదా యథా శుక్లాదిస్వస్వకర్మను సారేణాభిజాయతే పునర్జన్మాంతరం ప్రతిపద్యతే ౨౭

తదేవాహ. శుక్లాత్ సాత్త్వికాత్ కర్మణో హేతోః ప్రకాశభూయిష్ఠాన్ ప్రకాశః భూయిష్ఠః

దుఃఖోదర్కాన్ క్రియాయా సాం స్తమః శోకోత్కటాన్ క్వచిత్ ౨౭

క్వచిత్ పుమాన్ క్వచిచ్చ స్త్రీ క్వచిన్నోభయమందధీః,
దేవో మనుష్య స్తిర్యగ్వా యథాకర్మగుణం భవః ౨౮

క్షుత్పరీతో యథా దీనః సారమేయో గృహం గృహమ్,
చరన్ విందతి యద్దిష్టం దండమోదన మేవ వా. ౩౦

తథా కామాశయో జీవ ఉచ్చావచపథా భ్రమన్,

ప్రచురో యేషు తాన్ లోకాన్ దేహాన్ కర్హిచిత్ ప్రాప్నోతి. కర్హిచి దిత్యనేన సాత్త్వికం కర్మ తత్ప్రి యుక్తః సాత్త్వికో దేహశ్చ దుర్లభ ఇత్యుక్తం క్రియాయాః రాజసాత్ కర్మణః దుఃఖోదర్కాన్ దుఃఖ ముత్తరం యేషాం తాన్ దుఃఖపరంపరాసంపాదకానిత్యర్థః తాన్ లోకాన్ తమస్తామసాత్ కర్మణః విభక్తిలుగార్షః. యద్వా తమఃశోకావజ్ఞానశోకావుత్కటౌ యేషు తాన్ తామసాన్ కర్మణ ఇతి వా శేషః. క్వచిత్ రజస్తమఃప్రచురమ్లేచ్ఛాదిదేశేషు సాత్త్వికాదికర్మకర్తృస్వరూపం తత్ స్పష్టం గీతం భగవతా -

నియతం సంగరహిత మరాగద్వేషతః కృతమ్।
అఫలప్రేప్సునా కర్మ యత్తత్ సాత్త్విక ముచ్యతే॥
యత్తు కామేప్సునా కర్మ సాహంకారేణ వా పునః।
క్రియతే బహుళాయాసం తద్రాజస ముదాహృతమ్॥
అనుబంధం క్షయం హింసామనపేక్ష్య చ పౌరుషమ్,
మోహా దారభ్యతే కర్మ తత్తామస ముదాహృతమ్,' ఇత్యాదినా. ౨౭

గుణకర్మానుసారేణ జన్మాపి న పుంస్త్వాదిరూపేణ నియతం ప్రాప్నోతి కిం త్వనియత మేవేత్యాహ (క్వచిదితి.) అంధధీ రజ్ఞః నోభయం నపుంసకం భవతీత్యర్థః తత్రాపి యథాకర్మగుణం కర్మగుణా వనతిక్రమ్య దేహాదిరూపేణ భవః జన్మ భవతీతి శేషః. ౨౮

ఏవం విధేషు జన్మసుఖలాభో దుర్లభ ఇతి సదృష్టాంతమాహ (యథేతి ద్వాభ్యామ్.) యథా క్షుధా పరివృతః అత ఏవ దీనః సారమేయః శ్వా ప్రతిగృహ మటన్ యద్దిష్టం యత్ స్వకర్మాయత్తం దండేన తాడనం ఓదనం వా విందతి ప్రాప్నోతి ౩౦

ఏవం జీవోఽపి కామవ్యాప్తః ఆశయో యస్య ఉచ్చావచపథా ఉత్కృష్టాపకృష్టమార్గేణ

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

ఉపర్యధో వా మధ్యే వా యాతి దిష్టం ప్రియాప్రియమ్ ౩౧

దుఃఖేష్వేకతరేణాపి దైవభూతాత్మహేతుషు,
జీవస్య న వ్యవచ్ఛేదః స్యాచ్చే త్తత్తత్ప్రతిక్రియా. ౩౨

యథా హి పురుషో భారం శిరసా గురు ముద్వహాన్,
తం స్కంధేన స ఆధత్తే తథా సర్వాః ప్రతిక్రియాః. ౩౩

ఉపర్యూర్ధ్వం లోకేషు అధః మధ్యే అధో లోకేషు భ్రమన్ నరకేషు మధ్యే ఇహ లోకేషు –
"ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః
జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసాః". ఇత్యుక్తరీత్యా భ్రమన్ దిష్టం దైవా యత్తం ప్రియ మప్రియం వా యాతి ప్రాప్నోతి. ౩౧

నను తర్హి సుఖస్య సంభవాత్ దుఃఖస్య ప్రతీకారరూపకర్మాంతరసంభవాన్నైకాంతతో హేయత్వం తత్రాహ (దుఃఖేష్వితి) దైవభూతాత్మహేతుష్వాధిదైవికాధిభౌతికాధ్యాత్మికతాపరూపేణ త్రివిధేషు దుఃఖేష్వన్యతరస్య యది ప్రతిక్రియా స్యాచ్చేత్తథాప్యన్యతరేణ న వ్యవచ్ఛేదః నానుబంధః, భగవ దుపాసన మంతరేణ న తాపత్రయవినాశనసమర్థా ప్రతిక్రియా స్తీతి భావః. ౩౨

ప్రతిక్రియాపి దుఃఖరూపేతి దృష్టాంత మాహ (యథా హీతి.) యథా పుమాన్ గురుం భారం శిరసా ఉద్వహన్ శిరసో విశ్రాంతయే తద్భారం స్కంధేనాధత్తే ఉద్వహతి తథా సర్వాః ప్రతిక్రియా దుఃఖప్రతీకారా స్తాదాత్వికాల్పవిశ్రాంతికరా స్తా అపి దుఃఖరూపా ఇత్యర్థః, కించ ప్రతీకారోఽపి కర్మాత్మక ఏవ దుఃఖహేతురపి కర్మైవ తత్రోభయో రప్యజ్ఞానమూలత్వేన దుఃఖహేతౌ కర్మణి కర్మాంతరేణ ప్రతికృతేఽపి న మూలం నివర్తతే. తతశ్చ పునరపి దుఃఖనిమిత్తకర్మోదయా న్నైకాంతతః కర్మణాం ప్రతీకారః సంభవతీత్యాహ. కేవలం జ్ఞానవిధురం కర్మ కర్మణాం దుఃఖహేతూనా మేకాంతతః నిశ్శేషతః ప్రతీకారో న భవతి, ద్వయం నివర్త్యం నివర్తకం చేత్యుభయవిధం కర్మ హి యస్మా దవిద్యోపసృతం దేహతాదాత్మ్యభ్రాంతిరూపాహంకారమమకారాత్మకజ్ఞానేన ఉపసృష్టం గర్భితం తన్మూల మిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః స్వప్నే స్వప్న ఇవేతి, స్వశిరశ్ఛేదాదివిషయే స్వప్నే జాగరణేన నివృత్తేఽప్యజ్ఞానస్య మూలస్యాఽనివృత్తేః పునః స్వప్నో భవతి తద్వత్ స్వప్ననివర్తకం స్వప్నాంతర మివేతి వా జ్ఞానహీనస్య కర్మణి ప్రతికృతేఽపి నాఽవిద్యానివృత్తి రిత్యర్థః. ౩౩

నైకాంతతః ప్రతీకారః కర్మణాం కర్మ కేవలమ్,
ద్వయం హ్యవిద్యోపసృతం స్వప్నే స్వప్న ఇవానఘ. ౩౪

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే,
మనసా లింగరూపేణ స్వప్నే విచరతో యథా. ౩౫

అథాఽఽత్మనోఽర్థభూతస్య యతోఽనర్థపరంపరా,
సంసృతి స్తద్వ్యవచ్ఛేదో భక్త్యా పరమయా గురౌ. ౩౬

వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగః సమాహితః,
సధ్రీచీనేన వైరాగ్యం జ్ఞానం చ జనయిష్యతి. ౩౭

నన్వహంమమాభిమానరూపజ్ఞానమేవ కర్మద్వారా దుఃఖేహేతు రిత్యుక్తం తర్హ్యజ్ఞాన మేవ ప్రతిక్రియతాం తత్రాహ (అర్థ ఇతి) అర్థే ఆత్మన్యఽవిద్యమానేఽపి దేవత్వమనుష్యత్వాద్యాకారాభావేఽపి దేహాత్మభ్రాంతిమూలా దుఃఖరూపా సంసృతి ర్న నివర్తతే కుత ఇత్యత్రాహ, మనసేతి లింగరూపేణ హంతు ర్దేహాత్మాభిమానహేతుభూతమనఃసద్భావా దిత్యర్థః. మనసో భ్రాంతిజననద్వారా దుఃఖాదిహేతుత్వే దృష్టాంత మాహ స్వప్న ఇతి. యథా స్వప్నే విచరతః సంకల్పాదికం కుర్వతో మనసో హేతో ర్దేశాంతరగమనరాజ్యాభిషేకస్వశిరశ్ఛేదాదినిమిత్తసుఖదుఃఖాదికం భవతి తథేత్యర్థః ౩౪—౩౫

అతః పురుషార్థభూతస్యాఽఽత్మనో దేహాత్మభ్రాంత్యహంకారమమకారతన్మూలోచ్చావచకర్మ ద్వారాఽనర్థరూపసంసారహేతుత్వా న్మనస స్తదేవ వశీకర్తవ్యం వశీకరణోపాయశ్చ భగవద్భక్తి రేవే త్యాహ (అథేతి.) అథాఽతః పురుషార్థభూతస్యాఽఽత్మనః అనర్థపరంపరా దుఃఖపరంపరారూపా సంసృతి ర్యతో మనసో భవతి తద్వ్యవచ్ఛేదః, తస్య మనసోవ్యవచ్ఛేదః పరమభక్తియోగోఽపి న నిర్నిమిత్త ముదేతి, దుఃఖనిమిత్తదేహాత్మభ్రాంత్యాద్యజనకత్వరూపో వ్యవచ్ఛేదః ముక్తి రితి యావత్ గురౌ భగవతి పరమయాభక్త్యా భవతి. ౩౬

కథం తద్వ్యవచ్ఛేదహేతుసంబంధ స్తత్రాహ (వాసుదేవ ఇతి) సధ్రీచీనేన సమీచీనేన ప్రకారేణ, వాసుదేవే భగవతి, సమాహితో నిహితః కృత ఇతి యావత్, భక్తియోగః పరమభక్తియోగః వైరాగ్యం విషయే ష్వనాసక్తిం, జ్ఞానం పరం జ్ఞానం చ, జనయిష్యతి పరభక్త్యాదిప్రణాడ్యా సుఖ దుఃఖాదినివర్తక. పరమభక్తియోగ ఉదేష్యతీత్యర్థః ౩౭

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం. నారదోపదేశః. ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

సోఽచిరా దేవ రాజర్షే స్యా దచ్యుతకథాశ్రయః,
శృణ్వతః శ్రద్దధానస్య నిత్యదా స్యా దధీయతః. ౩౮

యత్ర భాగవతా రాజన్ సాధవో విశదాశయాః
భగవద్గుణానుకథనశ్రవణవ్యగ్రచేతసః ౩౯

తస్మిన్ మహన్ముఖరితా మధుభిచ్చరిత్రపీయూషశేషసరితః పరితః స్రవంతి,
తా యే పిబం త్యవితృషో నృప గాఢకర్ణై స్తా న్న స్పృశం త్యశనతృడ్భయశోకమోహాః ౪౦

ఏతై రుపద్రుతో నిత్యం జీవలోకః స్వభావజైః,

పరభక్తియోగోఽపి కుతః స్యా త్తత్రాహ (స ఇతి) అచ్యుతకథాశ్రయః అచ్యుతస్య కథైవాశ్రయో యస్య సః, పరభక్తియోగః అచిరా దేవ స్యాత్ హే రాజర్షే! భగవత్కథాశ్రవణాత్ పరభక్తియోగ ఉదేష్యతీత్యర్థః. అచ్యుతకథాశ్రయః పరభక్తియోగః కథంభూతః స్యా త్తత్రాహ నిత్యదా అచ్యుతకథాః శృణ్వతః శ్రద్దధానస్య కథాశ్రవణవిషయనిష్ఠాయుక్తస్య నిత్య మధీయతః కథా అధీయానస్య. ౩౮

కుత్ర శృణ్వత స్తత్రాహ (యత్రేతి) హేరాజన్! సాధవః విమలాంతఃకరణాః భగవతో గుణానుకథనే శ్రవణే చ వ్యగ్రం సత్వరం చేతో యేషాం తే, యత్ర వసంతి తత్రేత్యర్థః. ౩౯

తత్ర కథం శ్రవణం అభ్యతే శృణ్వతాం చ కాని దుఃఖాని నశ్యంతి తత్రాహ (తస్మిన్నితి) తస్మిన్ దేశే సద్భి ర్ముఖరితాః మధుభిదో భగవత శ్చరిత్ర మేవ పీయూషం తదేవ శేషః శిష్యత ఇతి శేషః అసారాంశరహితః సారాంశో యాసు తాః. సరితో నదీరూపాః అచ్యుతకథాః పరితః స్రవంతి ప్రవర్తంతే. భాగవతప్రచురదేశే సులభమేవ భగవత్కథాశ్రవణ మితి భావః తాః సరిద్రూపాః భగవత్కథా యే జనా అవితృషః అలంబుద్ధిహీనాః సంతో గాఢైః రసావధానైః కర్ణైః పిబంతి శృణ్వంతి తా నశనాదయః న స్పృశంతి న బాధంతే. ౪౦

భగవత్కథాశ్రవణవిరోధినః అశనాదయ ఏవేత్యాహ. స్వభావజై ర్దేహస్వభావప్రయుక్తై రేతై రశనాదిభి ర్నిత్య ముపద్రుతో జీవలోకః, హరేః కథామృతసముద్రే రతిం న కరోతి నూనం

న కరోతి హరేర్నూనం కథామృతనిధౌ రతిమ్ ౪౧

ప్రజాపతిపతిః సాక్షా ద్భగవాన్ గిరిశో మనుః,
దక్షాదయః ప్రజాధ్యక్షా నైష్ఠికాః సనకాదయః ౪౨

మరీచి రత్ర్యంగిరసౌ పులస్త్యః పులహః క్రతుః,
భృగు ర్వసిష్ఠ ఇత్యేతే మదంతా బ్రహ్మవాదినః. ౪౩

అద్యాపి వాచస్పతయ స్తపోవిద్యాసమాధిభిః,
పశ్యంతోఽపి న పశ్యంతి పశ్యంతం పరమేశ్వరమ్ ౪౪

శబ్దబ్రహ్మణి దుష్పారే చరంత ఉరువిస్తరే,

నిశ్చయః భగవత్కథాశ్రవణాభిముఖ్యవిరోధినోఽశనాదీన్ శనైః సాత్త్వికదేశస్థభాగవతసంగతిలబ్ధ భగవద్గుణ శ్రవణేన నిరస్యేదిత్యర్థః ౪౧

ఏవం ప్రథమం భాగవతసంగః తతో భగవద్గుణానుశ్రవణం తతో భగవదుపాసనం తతో విరాగ స్తతో భగవత్సాక్షాత్కారరూపం పరజ్ఞానం తతో భగవదనుభవజన్యప్రీత్యుత్కర్షరూపా పరభక్తిః తతో ముక్తి రితి ప్రణాడీ కథితా— ఇదానీం ప్రాప్యస్య పరమాత్మనో వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూప స్వభావస్య ప్రాప్త్యుపయుక్తభక్తియోగానుష్ఠానకారణం తదనుగ్రహ మంతరేణ నాఽన్యోఽస్తీత్యాహ (ప్రజాపతిపతి రిత్యాదినా) ప్రజాపతి పతి శ్చతుర్ముఖః గిరిశో రుద్రః స్వాయంభువః ప్రజాధ్యక్షా దక్షాదయః ఆదిశబ్దేన కశ్యపాదయో గ్రాహ్యః, తథా నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః సనకాదయః ౪౨

మరీచ్యాదయో మత్పర్యంతాః నారదపర్యంతాః సర్వే బ్రహ్మవాదినః ౪౩

తథా చ వాచస్పతయః బృహస్పతివ్యాసాదయోఽద్యాపి తపోవిద్యాద్యుపాయైః పశ్యంతోఽపి ఉపాసీనా అపి సర్వజ్ఞం పరమేశ్వరం ఇయత్తయా న పశ్యంతి వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావ త్వాదితి భావః ౪౪

ఏత ఏవ న జానంతి కింతు కర్మజడా మాదృశా న జానంతీత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మణీతి) ఉరువిస్తరే "అనంతావై వేదా" ఇతి శ్రుతివిస్తరే దుష్పారే దురధిగమతాత్పర్యే శబ్దబ్రహ్మణి శబ్దాత్మకే

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

మంత్రలింగై ర్వ్యవచ్ఛిన్నం భజంతో న విదుః పరమ్. ౪౫

యదా య మనుగృహ్ణాతి భగవా నాత్మభావితః,
స జహాతి మతిం లోకే వేదే చ పరినిష్ఠితామ్. ౪౬

తస్మాత్ కర్మసు బర్హిష్మ న్నజ్ఞానా దర్థకాశిషు,
మార్థదృష్టిం కృథాః శ్రోత్రస్పర్శి ష్వస్పృష్టవస్తుషు. ౪౭

స్వం లోకం న విదు స్తే వై యత్ర దేవో జనార్దనః,

బ్రహ్మణి వేదే, చరంతః తత్ర శ్రుతపశుపుత్రవృష్ట్యన్నస్వర్గాద్యైహికాముష్మికఫలలిప్సవః మంత్రలింగైః మంత్రశ్రుతవజ్రహస్తత్వాదిగుణలింగై ర్వ్యవచ్ఛిన్నం యుక్త మింద్రాదిదేవతావర్గం భజంతః సమీహితసాధనతయా యజంతః, పరం పరమాత్మానం న విదు రపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావ స్యేయత్తయా వేద్యత్వ మసంభవి. అపరిచ్ఛిన్నత్వేన జ్ఞానేఽపి తదుపాసన మేవ కారణం న కేవలం కర్మేతి భావః. యదా భగవా నాఽఽత్మభావిత ఆత్మనా స్వేనైవ భావితః యదీయానుషంగిక ప్రాసంగికయాదృచ్ఛికాద్యన్యతమాజాతసుకృతవ్యాజమాత్రసంతుష్టేన స్వేనైవ భావితః రక్షణో న్ముఖః య మనుగృహ్ణాతి స పుమాం ల్లోకే దేహయాపనోపయుక్తే కర్మణి శిశ్నోదరాదివ్యాపారే వేదే చ వేదపూర్వభాగమాత్రోదితే చ కర్మణి పరినిష్ఠితాం మతిం జహాతి భగవతాఽనుగృహీత ఏవ ముక్త్యుపాయోపసంహారాయ ప్రభవతీత్యర్థః. ౪౫–౪౬

(తస్మా) ద్భగవదనుగ్రహస్యైవ కారణత్వా ద్ధే బర్హిష్మన్ ! భగవదనుగ్రహానుప్రాప్త సత్సంగ స్త్వ మర్థకాశిషు స్వర్గాదిఫలశోభిషు కర్మ స్వజ్ఞానా దర్థదృష్టిం పురుషార్థసాధనమతిం న కృథాః తత్ర హేతుః - శ్రోత్రస్పర్శిషు ప్రరోచనయా కేవలం శ్రోత్రప్రియేషు న స్పృష్టం వస్తు నిరతిశయ పురుషార్థరూపం యైస్తేషు అనిత్యాల్పఫలేషు బహ్వాయాసేష్విత్యర్థః. ౪౭

నను "అపామ సోమ మమృతా అభూమ అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతమ్" ఇత్యాదిభిః కర్మసాధ్యఫలస్యాపి నిత్యత్వావగమాత్ కథ మస్పృష్టవస్తు ష్విత్యుక్తం. తత్రాహ - ధూమ్రా ధియః రజస్తమః ప్రచురబుద్ధయః ధూమవదావరకత్వా త్తమసో ధూమ్రధియ ఇత్యుక్తం యత్ర

ఆహు ర్ధూమ్రధియో వేదం సకర్మక మతద్విదః ౪౮

ఆస్తీర్య దర్భైః ప్రాగగ్రైః కార్త్స్న్యేన క్షితిమండలమ్,
స్తబ్ధో బృహద్వధా న్మానీ కర్మ నాఽవైషి యత్పరమ్.
తత్కర్మ హరితోషం య త్సా విద్యా తన్మతి ర్యయా. ౪౯

హరి ర్దేహభృతాఽఽమాత్మా స్వయం ప్రకృతి రీశ్వరః,
తత్పాదమూలం శరణం యతః క్షేమో నృణా మిహ ౫౦

పూర్వోత్తరభాగాత్మకే వేదే జనార్దనో భగవాన్ కర్మభి రారాధ్యత్వే నోపాస్యత్వేన చ ప్రతిపన్నః తం వేదం సకర్మకం కర్మణా సహితం, కేవలకర్మతాత్పర్యక మాహు స్తేఽతద్విదః వేదతాత్పర్యా నభిజ్ఞా న బ్రహ్మవేదిన ఇత్యర్థః. యత స్తే స్వరూపభూతం లోక మాత్మత త్త్వ మపి న విదుః కేవలదేహాత్మ వాదినః "అక్షయ్యం హవా" ఇత్యాది వాక్యాని భగవదారాధనత్వేన కృతార్థాని చాతుర్మాస్యాది కర్మాణి భగవదుపాసననిర్వ ర్తనద్వారా నిశ్శ్రేయసరూపామృతత్వప్రాఽప్తిప్రతిపాదనపరా ణీత్యేవంవిధతాత్పర్య మజానంతః తాని వాక్యని కేవలస్వర్గాదిసుఖసాధనభూతకర్మపరాణీతి మన్వానాః కెవల మజ్ఞా ఇత్యర్థః. ౪౮

తస్మా త్త్వ మపి కేవలకర్మజడో భూత్వా ప్రాగగ్రై ర్దర్భైః కృత్స్నం క్షితిమండల మాస్తీర్య ఆ సరణపూర్వక మిష్ట్వా బృహద్బహుపశుహింసయా మానీ మహాయజ్వాహమిత్యభి మాన్యతః స్తబ్ధోఽవినీతః, కర్మభగవదారాధనరూపం కర్మ, నావైషి న జానాసి, హి తత్కర్మ యుత్పరం శ్రేష్ఠం పరమపురుషార్థభూతమోక్షసాధనభూతం నివృత్తిధర్మాపరపర్యాయమ్ ౪౯

అముక్తిసాధనం కర్మవిద్యాం చ నిందతి తదితి. హరితోషం భగవత్తోషకారణం య త్తదేవ కర్మ ప్రశస్త మితరత్ నిందితం యయా విద్యయా జ్ఞానేన తన్మతిః హరిభక్తిః భవతి సైవ విద్యా ప్రశస్తా ఇతరా నిందితేత్యర్థః తథా చోక్తం "తత్కర్మ య న్న బంధాయ సా విద్యా యా విముక్తయే । ఆయాసాయా పరం కర్మ విద్యాఽన్యా శిల్పనైపుణమ్" ఇతి కాసౌ విద్యా యయా హరి మతిరితి వివిత్సాయాం త త్త్వహితపురుషార్థజ్ఞాన మేవేత్యాహ (హరిరితి) భగవా న్నిర స్తనిఖిలదోషః సమ స్తకల్యాణగుణాకరః ఈశ్వరః స్వయం ప్రకృతి ర్జగదుపాదానకారణం, దేహభృతా మాత్మాఽ న్తఃప్రవిశ్య ధారకః నిర స్తనిఖిలదోషత్వసమ స్తకల్యాణగుణాకరత్వసర్వాంతరాత్మత్వవిశిష్టత్వరూపం పరత త్త్వం భగవచ్ఛరీరత్వతత్స్వ్యజ్యత్వాదికం స్వస్య త త్త్వ మిత్యర్థః. ౫౦

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

స వై ప్రియతమ శ్చాఽఽత్మా యతో న భయ మణ్వపి,
ఇతి వేద స వై విద్వాన్ యో విద్వాన్ స గురు ర్హరిః. ౫౧

నారద ఉవాచ—

ప్రశ్న ఏవం హి సంఛిన్నో భవతః పురుషర్షభ,
అత్ర మే వదతో గుహ్యం నిశామయ సునిశ్చితమ్ ౫౨

క్షుద్రం చరం సుమనసాం శరణే మిథిత్వా రక్తం షడంఘ్రిగణసామసు లుబ్ధకర్ణమ్,

---

ఏవం తత్త్వ ముక్తం హిత మాహ-తస్య భగవత ఆత్మనో నిరుపాధికశేషిణః పాదమూలం శరణం సమీహితోపాయః ఇహ యతః యత్పాదమూలశరణవరణా న్నృణాం క్షేమః సుఖం భవే దిత్యర్థః ఏవం హిత ఉక్తః స హ్యుపాయః పురుషార్థ మాహ. స వై భగవా నస్య శరణం గతస్య ప్రియతమః నిరతిశయప్రీతివిషయః "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమ్" ఇతి భగవదుక్తేః ఏవం నిరతిశయసుఖ మేవ హి పురుషార్థః. భగవతో నిరతిశయసుఖరూపత్వస్య "ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" ఇత్యాది శ్రుత్యాఽవగమాత్ "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్, ఏష ఏవానందయతి" ఇత్యానందావహత్వశ్రవణా ద్భగవదనుభవ ఏవ పురుషార్థ ఇతి భావః. ౫౧

ఇత్యుక్తవిధానాన్ తత్త్వహితపురుషార్థాన్ యో వేద స వై స ఏవ విద్వాన్ యశ్చ విద్వాన్ స ఏవ గురుః యశ్చ గురుః స ఏవ హరిః "ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూర్తి" రిత్యుక్తేః తత్త్వహితపురుషార్థ జ్ఞాన మేవాఽవశ్య ముపాదేయ మితి భావః. "బ్రూహి మే విపులం జ్ఞానం యేన ముచ్యేయ బంధనాత్" ఇతి త్వయా కృతస్య జ్ఞానవిషయప్రశ్న స్యేద మేవ హరి ర్దేహభృతా మిత్యుక్తం ప్రధానముత్తర మన్య త్సర్వ మేత దుపపాదక మిత్యభిప్రాయేణ ఉపసంహరతి (ప్రశ్న ఇతి) హే పురుషర్షభ! భవతః ప్రశ్న ఏవం సంఛిన్నః హేయోపాదేయజ్ఞానవిషయప్రశ్నః తజ్జ్ఞాన వివేచనా దత్రోత్తరో జాత ఇత్యర్థః ౫౨

తదేవ మాత్మనో బంధమోక్షకారణే కథితే అధునైవం కథితాభ్యా మపి నాఽతినిర్విణ్ణచిత్తం పుత్రాగమం ప్రతీక్షమాణం సంతం తత్క్షణ మేవ మహాభయకంపితసకలగాత్రం గృహా న్నిర్యాపయితుం హరిణరూపక మాహ (అత్రేతి.) వదతో వచః సునిశ్చితం గుహ్యం. నిశామయ శృణు. కిం త దిత్యత్రాహ - క్షుద్రం చరం క్షుద్రమల్పం చరతీతి తథా అలుగార్షః. బాహులకాత్ ఖశ్ప్రత్యయః.

అగ్రే వృకానసుతృపోఽవిగణయ్య యాన్తం పృష్ఠే మృగయ లుబ్ధకబాణభిన్నమ్. ౫౩

[అస్యార్థః]

సుమనః సమధర్మణాం స్త్రీణాం శరణ ఆశ్రమే పుష్పమధుగంధవత్ క్షుద్రతమం కామ్యకర్మవిపాకజం కామసుఖలవం జైహ్వ్యౌపస్థ్యాది విచిన్వంతం మిథునీభూయ తదభినివేశితమనసం షడంఘ్రిగణసామగీతవదతిమనోహరవనితాదిజనాలాపే ష్వతితరా మతిప్రలోభితకర్ణమగ్రే వృకయూథ వదాత్మన ఆయుర్హారతోఽహోరాత్రాన్తాన్ కాలలవవిశేషా నవిగణయ్య గృహేషు విహరంతం పృష్ఠత ఏవ పరోక్ష మనుప్రవృత్తో

పూర్వపదస్య ముమాగమః, క్రియావిశేషణం, సుమనసాం పుష్పాణాం శరణే ఆశ్రమే వాటికాయాం మిథిత్వా మిథః పరస్పరం స్త్రియా సహ మిలిత్వా తత్రైవ రక్తం షడంఘ్రయో భ్రమరా స్తేషాం గణా స్తేషాం సామసు గీతేషు లుబ్ధౌ కర్ణౌ యస్య తం, పరేషా మసుభిః స్వీయా నసూన్ తర్పయంతీ త్యసుతృపః తా నగ్రే స్థితాన్ వృకా నవిగణయ్యాఽనాలోచ్య యాంతం చరంతం పృష్ఠే లుబ్ధకస్య బాణేన భిన్నం మృగం హరిణం మృగయ అన్వేషయ విచారయేతి మృగపక్షేఽర్థః ప్రకృతార్థస్తు క్షుద్రం చరం ఫలభోక్తారం సుమనసాం స్త్రీణాం శరణే గృహే మిథిత్వా మిథునీభూయ షడంఘ్రిగణ సామసు మృగసదృశగాయకగీతేషు, వృకాన్ వృకవద్భీషణా నహోరాత్రాదీ నసుతృప ఆయుర్హారా నవిగణయ్య పృష్ఠే పరోక్షే లుబ్ధకబాణభిన్నం మృత్యుపాశగ్రస్తం మృగసదృశ మాత్మానం, మృగయ పర్యాలోచయేతి ౫౩

స్వయన్త్విమమేవ శ్లోకం ప్రస్తుతేఽర్థే యోజయన్ వ్యాచష్టే (సుమనస ఇతి.) సుమనోభిః పుష్పైః సమానో ధర్మో యాసాం తాసాం పరిణామవికారిత్వాత్ స్త్రీణాం శరణే ఇతి ప్రతీకః ఆశ్రమే ఇతి వ్యాఖ్యా గృహస్థాశ్రమ ఇత్యర్థః క్షుద్రం చరమితి వ్యాచష్టే. పుష్పగతమకరందలేశవ దల్పం కామ్య కర్మణాం పరిణామజకామసుఖలవం, కామ్యన్త ఇతి కామా విషయా స్తేషాం సుఖలేశం జైహ్వ్యం జిహ్వయాఽఽసాదిత మౌపస్థ్యం ఉపస్థేనేంద్రియేణాఽఽసాదితం చాది ర్యస్య త ద్విచిన్వతం మిథిత్వే త్యస్య వ్యాఖ్యానం మిథునీభూయేతి, రక్త మిత్యస్య వ్యాఖ్యా తదభినివేశితమనసమితి తాసు అభినివేశితం మనో యేన తం. షడంఘ్రిగణసామస్వితి వ్యాచష్టే భ్రమరగణానాం సామగీతవ న్మధురధ్వనివ దతి మనోహరా యే ఇచ్ఛావిషయస్త్రీజనాలాపా స్తేషు లుబ్ధకబాణమితి వ్యాచష్టే అతితరాం ప్రలోభితౌ కర్ణౌ యస్య త మగ్ర ఇత్యాది వ్యాచష్టేఽగ్రే పురతః వృకసమూహవ దాత్మనః స్వస్యాఽఽయుర్హారా నహో రాత్రాదికాలవిశేషా నవిగణయ్య యాంత మితి వ్యాచష్టే. గృహేషు మృగమివ చరంతం వైషయికసుఖ

లుబ్ధకః కృతాంతోఽస్తుఃశరేణ య మిహ పరావిధ్యతి త మిమ మాత్మాన మహో రాజన్ భిన్నహృదయం ద్రష్టు మర్హసీతి. ౨౪

స త్వం విచక్ష్య మృగచేష్టిత మాత్మనోఽన్త శ్చిత్తం నియచ్ఛ హృది కర్ణధునీం చ చిత్తే, జహ్యంగనాశ్రమ మసత్తమయూథగాథం ప్రీణీహి హంసశరణం విరమ క్రమేణ. ౨౫

రాజోవాచ—

శ్రుత మన్వీక్షితం బ్రహ్మన్ భగవా న్య దభాషత,
నైత ద్విదు రుపాధ్యాయాః కిం న బ్రూయు ర్విదు ర్యది. ౨౬

దుఃఖాదిక మనుభవంతం, పృష్ఠే ఇతి సప్తమ్యంతం, సార్వవిభక్తికస్తసిల్ప్రత్యయాంతేనాఽనూద్య వ్యాచష్టే పృష్ఠతః పరోక్షమితి లుబ్ధకబాణభిన్నమితి వ్యాచష్టే. అనుప్రవృత్త ఇతి సామర్థ్యలబ్ధం లుబ్ధ ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానమ్. కృతాంత ఇతి అత్తః స్వీకృతః శరః మారణరూపో యేన ఇహ శరీరిణం దేహినం పరావిధ్యతి దూరాదేవ తాడయతి మృగయేతి వ్యాచష్టే త మిమం దేహిన మాత్మానం స్వాత్మానం ద్రష్టు మాలోచయితు మర్హసి. తత్ర దృష్టాంతః యథేతి. ౨౪

ఉపదేశసారమాహ (స ఇతి) స త్వ ముక్తవిధస్త్వం మృగచేష్టితం విచక్ష్యాఽఽలోచ్యాఽఽత్మనః స్వస్యాంతర్హృది హృద్గుహాయాం చిత్తం మనః నియచ్ఛ నియమం కురు. చిత్తే చ కర్ణధునీం కర్ణయోర్ధునీం నదీ మివ స్థితాం ధ్వనికా నదీవ శ్రూయమాణాం కర్మసు రుచ్యుత్పాదికాం అర్థవాదాత్మికాం శ్రుతిం నియచ్ఛ. కర్మసు రుచిం త్యజేత్యర్థః కర్ణయో ర్ధునీవృత్తిమితి వా అస్మి న్నపి పక్షే స ఏవార్థః అంగనాయాః ప్రియః, ఆశ్రమం జహి గృహాశ్రమం త్యజ. కీదృశ మసత్తమానా మతికాముకానాం యాని యూథాని తేషాం గాథా వార్తా యస్మి న్ హంసానాం జీవానాం శరణ మిష్టోపాయం రక్షితారం చ భగవంతం, ప్రణీహి వృణు, శరణం గచ్ఛ అసత్తమయూథనాథ మితి పాఠేఽసత్తమ యూథనాథః నిర్వాహకో యస్య త మంగనాశ్రమ మిత్యర్థః విరమ సాంసారికప్రవృత్తే రితి శేషః ౨౫

ఏవ ముపదిష్టచిదచిదీశ్వరతత్త్వః కర్మసముత్పాదితవైరాగ్యో రాజా ఉక్త మభినందన్ పున రన్యాని సంశయపదా న్యావిష్కుర్వన్ పృచ్ఛతి (శ్రుతమితి త్రిభిః) హే బ్రహ్మన్! భగవా న్ భవాన్ యదభాషత తదాన్వీక్షిక మాత్మాన్వీక్షణోపయోగి శ్రోతవ్య మర్థజాతం మయా శ్రుత మన్వీక్షిత మితి పాఠే విచారిత మిత్యర్థః ఏతద్భవతోపదిష్ట మస్మదుపాధ్యాయాః కర్మోపదేష్టార స్తే న జానంతి తత్ర లింగ మాహ. యది విదు స్తర్హి కిమర్థం న బ్రూయు రతోఽకథనా న్న జానంత్యేవాఽతిగుహ్యం భవతోపదిష్ట మితి భావః ౨౬

సంశయోఽత్ర తు మే విప్ర సంఛిన్న స్తత్కృతో మహాన్,
ఋషయోఽపి హి ముహ్యంతి యత్ర నేంద్రియవృత్తయః. ౫౬

కర్మాణ్యాఽఽరభతే యేన పుమా నిహ విహాయ తమ్,
అముత్రాఽన్యేన దేహేన జుష్టాని స య దశ్నుతే. ౫౭

ఇతి వేదవిదాం వాదః శ్రూయతే తత్ర తత్ర హ,
కర్మ యత్క్రియతే ప్రోక్తం పరోక్షం న ప్రకాశతే ౫౮

(అత) స్తత్కృత ఉపాధ్యాయకృతః తద్వాక్యవిరోధేనాఽఽత్మత త్త్వేఽసంభావనారూపో మహాన్ సంశయః సంఛిన్న స్త్వయా. అత్ర తు కశ్చిత్ సంశయోఽనువర్తతే యత్ర సంశయపదే ఇంద్రియవృత్తీనాం అప్రవృత్తిస్తత్ర ఋషయోఽపి ముహ్యంతి ౫౬

కిమత్ర సంశయపదం తదాహ (కర్మాణీతి,) పుమాన్ యేన దేహేన, కర్మాణి పుణ్యాపుణ్య రూపాణి, అత్ర లోకే ఆరభతే కరోతి, తం దేహ మిహైవ విహాయ కర్మోపస్థాపితే నాఽన్యేన దేహేన జుష్టాని సేవితాని విషయీకృతాని సుఖదుఃఖా న్యసకృత్ పునః పున ర్భుంక్తే ౫౭

(ఇత్యేవంవిధా) వేదవిదాం భవాదృశానాం వాచ స్తత్ర స్మృతిపురాణాదిషు శ్రూయంతే తథాహి "సూత్రం వర్ణాశ్చాశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫల మనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టకులజాతిరూపాయుఃశ్రుతవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంతే, విష్వంచో విపరీతా నశ్యంతి" ఇతి భవతాప్యుక్తం "గుణాభిమానీ స తదా కర్మాణి కురుతేఽవశః శుక్లం కృష్ణం" ఇత్యాదినా సంశయ విషయ ముద్ఘాటయతి కర్మచేతి ప్రోక్తం సుఖదుఃఖహేతుత్వేన బ్రహ్మవాదిభిః ప్రోక్తం పుణ్యాపుణ్య రూపం కర్మ క్రియతే జనైః తచ్చానంతరక్షణ ఏవ పరోక్ష మదృశ్యం సన్ న ప్రకాశత ఇతి వర్తమాననిర్దేశేన ప్రాక్తనదేహకృతానాం యథాస్మిన్ దేహే న ప్రకాశః అద్యైత ద్దేహకృతానా ముత్తర జన్మన్యప్రకాశ స్తథా యథైవ పూర్వక్షణగోచరా ముత్తరోత్తరక్షణాగోచరత్వం తథేతి చ దృష్టాంత ద్వయ మభిప్రేతం చకారేణ కర్మణి హేతుభూతం సత్త్వాదిగుణయుక్తం మన స్తదుక్తం శరీరం చ న ప్రకాశత ఇతి వివక్షితం, న హి పూర్వదేహకృతకర్మాణి తన్నిమిత్తసత్త్వాదిగుణయుక్తం మన స్తద్యుక్తం చ శరిరం చేదానీ ముపలభ్యతే, అత స్తే కర్మగుణమనోదేహాః పూర్వం నాసన్ అత స్తే నేదానీం సుఖాదిహేతవః. ఏవం తత్తద్దేహకృతకర్మగుణమనోదేహాః ఉత్తరజన్మసుఖదుఃఖాదిహేతవో న భవిష్యంతి, కింతు నిర్నిమిత్త మేవ సుఖదుఃఖప్రాప్తి రితి మే ప్రతిభాతీత్యర్థః. ౫౮

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

నారద ఉవాచ—

యేనైవాఽఽరభతే కర్మ తేనైవాఽముత్ర తత్పుమాన్,
భుంక్తే హ్యవ్యవధానేన లింగేన మనసా స్వయమ్ ౬౦

శయాన మిమ ముత్సృజ్య శ్వసంతం పురుషో యథా,
కర్మాత్మన్యాఽఽహితం భుంక్తే తాదృశే నేతరేణ వా. ౬౧

మమైతే మనసా యద్య దసా వహ మితి బ్రువన్,

ఏవ మాపృష్టో భగవాన్ నారద స్తత్ప్రశ్నం పరిహరతి (యేనైవేతి) తత్ర యదుక్త ముత్తరోత్తరజన్మసుఖదుఃఖాదిహేతుభూతకర్మాశ్రయపూర్వదేహానాం వినష్టత్వాత్ తన్నిమిత్తం సుఖదుఃఖాదిక మనుపపన్నం. న హ్యాశువినాశిస్వభావం నిరాశ్రయకర్మాల్పకాలికసుఖాదిహేతుః, న హి వినష్టానాం కులాలశరీరదండచక్రాదివ్యాపారాణాం కాలాంతరభావిఘటాదిహేతుత్వ మితి యేనైవ మనసా నిమిత్తభూతేన పురుషః కర్మ ఆరభతే తేనైవాఽవ్యవధానే నాఽవిశ్లిష్టేన లింగేన పుణ్యాపుణ్య కర్మహేతుభూతేన మనసా స్వస్వకర్మానుగుణం సుఖదుఃఖాదిఫల మముత్ర పరలోకే భుంక్తే స్థూల శరీరకర్మణో వినాశేఽపి మనసో లింగభూతస్య సాధ్వసాధుకర్మనిమిత్తభగవదనుగ్రహనిగ్రహరూప పుణ్యాపుణ్యవిషయస్య క్షేత్రజ్ఞస్య చ దేహాంతరేష్వనువృత్తేః, సుఖాద్యుపపత్తిరితిభావః పుణ్యాపుణ్యయో ర్భగవన్నిగ్రహానుగ్రహరూపత్వం తదభిగమాధికరణే భాష్యాదౌ స్పష్ట ముక్తమ్ ౬౦

లింగాత్మనో రనువృత్త్యా భోగోపపత్తిం దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (శయానమితి,) శయాన మిమం జాగ్రద్దేహం శ్వసంతం జీవంత ముత్సృజ్య తదభిమానం త్యక్త్వా ఆత్మని మనస్యాఽఽహితం దైవోపసాదితం కర్మ స్వప్నద్రష్టృకానుభావ్యం తత్కాలమాత్రావస్థాయి సుఖదుఃఖాదిస్వకర్మఫలం యథా పుమాన్ తాదృశేన శయానదేహసదృశేన మనుష్యదేహే నాన్యేన దేవాదిశరీరేణ వా స్వప్నే భుంక్తే లింగాత్మనో రనువృత్తే స్తథా లోకాంతరేఽపీతి భావః ౬౧

యదుక్తం కర్మ క్రియమాణ మనంతరక్షణ ఏవ వినష్టం సత్ కాలాంతరానుభావ్యఫలహేతుః కథమితి తత్రాహ (మమేతి) పుమా నసావహం బ్రాహ్మణోఽహం క్షత్రియోఽహ మితి బ్రువన్ దేహాత్మాభిమానయుక్త ఇత్యర్థః మమైత న్మత్ఫలసాధనత్వా న్మదర్థ మిదం కర్మేతి మనసా యద తత్కర్మ గృహ్ణీయాత్ కుర్యా దిత్యర్థః తత్తత్ కర్మేతి రాద్ధం సిద్ధం, కర్మణో వినాశేఽపి కర్మణః

గృహ్ణీయా త్తత్పుమాం రాద్ధం కర్మయే న పునర్భవః. ౬౨

యథాఽనుమీయతే చిత్త ముభయై రింద్రియేహితైః,
ఏవం ప్రా గ్దేహజం కర్మ లక్ష్యేత చిత్తవృత్తిభిః. ౬౩

నాఽనుభూతం క్వ చానేన దేహేనాఽదృష్ట మశ్రుతమ్,
కదాచి దుపలభ్యేత యద్రూపం యాదృగాత్మని. ౬౪

తేనాఽస్య తాదృశం రాజం ల్లింగినో దేహసంభవమ్,

శక్తి రీశ్వరస్య నిగ్రహానుగ్రహరూపా సిద్ధైవేత్యర్థః. కర్మ విశినష్టి. యేన కర్మణా పునర్భవః పునర్జన్మ న భవేత్. ౬౨

మనసః కర్మణః పూర్వజన్మనశ్చ సద్భావే ప్రమాణ మాహ (యథేతి.) ఉభయై ర్జ్ఞానకర్మరూపై రింద్రియేహితైః కాదచిత్కవృత్తిభి ర్మనోఽనుమీయతే సత్యపి సర్వేంద్రియవిషయసంబంధే యుగపజ్జ్ఞానానుపపత్తేః తదుక్త మక్షపాదేన "యుగపజ్జ్ఞానానుత్పత్తి ర్మనసో లింగమ్" ఇతి ఏవం చిత్తవృత్తిభి రపి పూర్వదేహజం కర్మ లక్ష్యతే తాసా మపి యుగప దనుపపత్తేః ఇంద్రియైః హితై రిత్యపి పాఠః తత్ర హితై ర్గతైః నివృత్తవ్యాపారై రింద్రియై రుభయైః జ్ఞానకర్మరూపేణ ద్వివిధై ర్మనోఽనుమీయతే తేషాం క్రమవ్యాపారదర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం చిత్తవృత్తిభిః పూర్వదేహకృతం కర్మానుమీయతే ౬౩

తదేవ వివృణోతి (నానుభూత మిత్యాదినా.) యాదృగాత్మనః మృదాత్మకో ఘట ఇతివ దయం నిర్దేశః యాదృ గస్య వస్తునో యద్రూప మనేన దేహేనోపలక్షితేన పుంసా కుత్రచి దపి న దృష్టం న శ్రుత మింద్రియాంతరేణ ప్రమాణాంతరేణ వాఽననుభూతం తన్న కదాచిత్ స్వప్నమనోరథాది ష్వుపలభ్యతే న బుద్ధిస్థం భవే దిహ జన్మన్యనుభూత మపి కించిత్ కదాచి ద్బుద్ధిస్థం భవతి ఇచ్ఛావిషయ తయా మనసి వర్తత ఇత్యర్థః. ౬౪

తతః కిమిత్యత్రాహ (తేనేతి.) అస్య లింగినః మనోయుక్తస్య పుంసః, తేనాఽనుభూతార్థస్యైవ మనోరథవిషయత్వేన హేతునా. హే రాజన్! తాదృశం మనోరథావిషయతదర్థానుభవయోగ్యం దేహసంభవం శ్రద్ధత్స్వ నిశ్చయేన మన్యస్వ. అననుభూతార్థో న మనః స్ప్రష్టు మర్హతి

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం. నారదోపదేశః. ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

శ్రద్ధత్స్వాఽననుభూతోఽర్థో న మనః స్ప్రష్టు మర్హతి. ౬౫

మన ఏవ మనుష్యస్య పూర్వరూపాణి శంసతి
భవిష్యత శ్చ భద్రం తే తథైవ న భవిష్యతః ౬౬

అదృష్ట మశ్రుతం చాత్ర క్వచి న్మనసి దృశ్యతే.
యథా తథాఽనుమంతవ్యం దేశకాలక్రియాశ్రయమ్. ౬౭

న హ్యాఽననుభూతార్థో మనః మనసి స్ప్రష్టుం స్ఫురితుమర్హతి న పూర్వకాలాననుభూతార్థః కాలాంతరే మనోరథవిషయః స్యా దిత్యర్థః. అనుభూతార్థ ఏవ మనోరథః ఇహ జన్మ న్యనుభూతార్థవిషయ మనోరథో వాసనయా సా చ పూర్వానుభవా దనుభవశ్చ దేహయోగేనేతి పూర్వజన్మసిద్ధిః. జన్మతార తమ్యానిర్హేతుకత్వాయోగాత్ కర్మతారతమ్యసిద్ధి శ్చేత్యర్థః ౬౫

(మన ఏవేతి) ఇదానీం సదసద్రుచివిశేషాన్వితం "మన ఏవ మనుష్యస్య పూర్వరూపాణి శంసతి" ప్రకృష్టాప్రకృష్టవాసనానిమిత్తసత్త్వాదిగుణప్రచురపూర్వదేహయోగా ననుమాపయతి, భవిష్యతో దేహయోగా న్న భవిష్యతః వర్తమానసత్త్వాదిగుణప్రచురదేహయోగాంశ్చ శంసతి సతి సత్త్వైకనిష్ఠే ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. యద్వా న భవిష్యతః అభవిష్యతః వర్తమానమనుష్యరూపాణీ త్యర్థః. భద్రం తే ఇతి సమ్యగవధారణార్థ మాశిషాఽభినందతి. ౬౬

అననుభూతార్థానాం మనోరథవిషయత్వం నాఽనుభూతం క్వ చాఽనేనేతి వ్యతిరేకముఖే నాఽభిధాయ అన్వయముఖే నాప్యాహ (అదృష్ట మితి.) ఇహ జన్మని, క్వచి దప్యదృష్ట మశ్రుతం చ మనసి దృశ్యతే మనోరథగోచరో భవతీత్యర్థః. కేనాఽకారేణ మనోరథగోచరత్వం పూర్వానుభవశ్చ తత్రాహ యథేతి. దేశకాలక్రియాశ్రయం దేశాశ్రయం కాలాశ్రయం క్రియాశ్రయం చ రూపం యథా యథా యేన యేన ప్రకారేణ బుద్ధిస్థం భవతి త త్తథాఽనుమంతవ్యం న త్వేవంభూత మపి కార్త్స్న్యేన వక్తుం శక్యం బుద్ధిస్థానాం రూపాణా మానంత్యా దిత్యర్థః మమ నివాసదేశ ఈదృశః స్యా దేవం విధః కాలో భవే దహ మేవం కరవాణీతి మనుష్యాణా మసంభావిత మర్థవిశేషం ప్రతి మనోరథసహస్రం యథారుచి మనసి వర్తతే ఇతి యావత్. ౬౭

సర్వే క్రమానురోధేన మన సీంద్రియగోచరాః,

తతః కిం పూర్వజన్మనః కర్మణశ్చ సిద్ధా విత్యత్రాహ (సర్వ ఇతి.) ఇహ జన్మని. మనోరథవిషయభూతాః పదార్థాః పూర్వజన్మని క్రమే ణేంద్రియగోచరా భూత్వా క్రమే ణేతి మనః సద్భావోఽపి దర్శితః. మనసోఽభావే సర్వేంద్రియసంబంధాత్ యుగపత్ సర్వేంద్రియవృత్తిప్రసంగః తత్సద్భావే తు యేనేంద్రియేణ మనసః సంయోగః తస్యైవేంద్రియస్య వ్యాపార ఇత్యుపపత్తి రత్ర క్రమే ణేంద్రియగోచరా భూత్వా మనసి వర్తంతే. పూర్వానుభవజనితవాసనావిశేషేణ హి ప్రతిపురుషం రుచివిశేషః. న హి వినా కారణేన కార్యం భవతి. ఏవం మనసి వర్తమానమనోరథసహస్రాను గుణం వాసనాఽనుమీయతే, సా చ పూర్వానుభవ మనుమాపయతి. ఇహ జన్మని తాదృగనుభవాభావా ద్దేహాంతరేణ తదనుభవ ఇతి పూర్వజన్మసిద్ధిః. జన్మతారతమ్యస్య నిర్హేతుకత్వాయోగాత్ వివిధాదృష్ట సిద్ధి రితి మనసః కర్మణః పూర్వజన్మన శ్చోపపాదానం కృతం భవతి ఆయాంతి వాసనో న్మేషా దాయాంతి బుద్ధిస్థా భవంతి యాంతి వాసనాభిభవా న్న బుద్ధిస్థా భవంతి యది కశ్చి దమనా భవే త్తర్హ్యేవం న స్యా న్న త్వేద దస్తీత్యాహ (సర్వ ఇతి.) అతః సర్వేషాం సమనస్కత్వాత్ మనసి చ సర్వార్థానాం క్రమా ద్వాసనానుసారేణ ప్రవేశా న్నాఽత్యంతాననుభూతోఽర్థః కస్యాపి కశ్చి దస్తీత్యర్థః నన్విహ జన్మని జన్మాంతరే వా అనుభూతార్థ ఏవ మనోరథవిషయ ఇత్యుక్తం యద్యేవం తర్హి ముక్తానందోఽపి ముముక్షోః కదాచి న్మనోరథవిషయో భవే దితి సోఽపి పూర్వ మనుభూత ఏవ స్యాత్, అస్త్వితి చే న్న, పునర్జన్మానుపపత్తేః, "న స పునరావర్తత" ఇతి శ్రుతేః. "అనావృత్తిః శబ్దాత్" ఇత్యాది సూత్రస్య చ విరోధప్రసంగాత్ మైవం ప్రకృతిపరిణామాత్మకదేహానుభావ్యానా మేవాఽననుభూతానాం మనోరథవిషయత్వాసంభవాభిప్రాయత్వా త్తదుక్తేః, అస్తు వా ముక్తానందోఽపి మనోరథవిషయ స్తథాపి మనోరథవిషయో భవన్ముక్తానందః "సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా" ఇత్యాది వాక్యావగతనిరతిశయానందరూపత్వేన పరోక్ష మేవ మనోరథవిషయో భవే దనుభవోఽపి పూర్వం శబ్దజన్యప్రమితివిషయత్వేన పరోక్ష మేవ స్యా దత ఏవ హి "యద్రూపం యాదృగాత్మనః యథా యథానుమంతవ్యం దేశకాలక్రియాశ్రయ మిత్యుక్తం యాదృగ్ రూపేణ పూర్వమనుభూతం తాదృగ్ రూపేణైవ మనోరథవిషయో భవతీతి హి తదర్థః తత శ్చేదానీం మనోరథవిషయస్యాపి ముక్తానందస్య సోఽశ్నుతే ఇత్యాది ముక్తానందప్రకరణావగితప్రకారవైశిష్ట్యేన పరోక్షమేవ మనోరథవిషయత్వా త్తస్య పూర్వానుభవోఽపి తాదృశ ఏవ కల్ప్యత ఇత్యపరోక్ష మనుభూయమాన ఏవ ముక్తానందః పునర్భవా

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

ఆయాంతి వర్గశో యాంతి సర్వే సమనసో జనాః. ౬౮

సత్త్వైకనిష్ఠే మనసి భగవత్పార్శ్వవర్తిని,
తమ శ్చంద్రమసీవేద ముపరజ్యాఽవభాసతే ౬౯

నాఽహం మమేతి భావోఽయం పురుషే వ్యవధీయతే,
యావద్ బుద్ధిమనోఽక్షార్థగుణవ్యూహో హ్యఽనాదిమాన్. ౭౦

సుప్తిమూర్ఛోపతాపేషు ప్రాణాయనవిఘాతతః,

భావహేతు రితి న శ్రుతిసూత్రాది విరోధః న చ దేశకాలాదయోఽప్యపరోక్షం న మనోరథవిషయా ఇతి తేషా మపి పరోక్ష ఏవ పూర్వానుభవ ఇతి న కస్యాపి సాక్షాత్ పూర్వానుభవోఽనుమీయత ఇతి వాచ్యమ్, అపరోక్షం ప్రాకృతదేహానుభవయోగ్యానా మపి పరోక్షానుభవకల్పనాయాం మానాభావాత్, కల్పకస్య పరోక్షవిషయమనోరథస్య పరోక్ష మపరోక్షం వానుభూతవస్తువిషయకత్వదర్శనా దితి. ౬౮

ఏవ మేవాఽభిప్రేత్యాహ (సత్త్వైకనిష్ఠ ఇతి.) సత్త్వైకప్రచురే మనసి, భగవత్పార్శ్వవర్తిని భగవద్భజనోపక్రమం కుర్వాణే సతి తమ అజ్ఞానం చంద్రమ స్యుదితే సతి తమ స్తిమిర మివ ఉపరజ్యాఽవభాసతే ఉపరాగవద్ భూత్వాఽవభాసతే జ్ఞానశబలమవభాసతే, చంద్రోదయే హి ఆదిత్యోదయ ఇవ న నిశ్శేషతమఃక్షయః, అపి తు జ్యోత్స్నామిశ్రం తమః ఏవం భగవద్భజనోపక్రమ దశాయాం జ్ఞాన మజ్ఞానశబలం వర్తతే, శాస్త్రజన్యజ్ఞానస్య పరోక్షరూపత్వాద్ బ్రహ్మస్వరూపవ దానందాదయః పరోక్ష మేవ విషయా భవంతీత్యర్థః దేహాత్మభ్రమ శ్చ దేహసంబంధాధీనసుఖదుఃఖాదే శ్చాఽపరోక్షత్వా త్తే సాక్షా దనుభవవిషయా ఏవేతి భావః ౬౯

కిం వక్తవ్యం సంసారదశాయాం బ్రహ్మస్వరూప తదానందాదిక మపరోక్షం నాఽవభాసత ఇతి యతః స్వాత్మస్వరూపమేవాపరోక్షం నావభాసత ఇతి సహేతుక మాహ (అహమితి) అనాదిమాన్ జీవః అక్ష మింద్రియ మర్థాః శబ్దాదయః గుణాః సత్త్వాదిః, ఏతై ర్వ్యావ్రుధః ఆవృతః వ్యూహ ఇతి పాఠే యావ ద్వృద్ధ్యాదయో వ్యూహాః సంగః యస్యేత్యర్థః, తావ దహంమమేతి భావో వ్యవధీయతే వ్యవధివ దాఽఽచర్యతే స్వరూపతిరోధాయకోఽహంమమాభిమానో న నివర్తతే కింత్వనువర్తత ఇత్యర్థః, ౭౦

కిముత సంసారిణో జీవస్య వృద్ధ్యాదిభ్యో విలక్షణం స్వస్వరూప మపరోక్షం

నేహతేఽహ మితి జ్ఞానం మృత్యుప్రజ్వారయో రపి ౨౧

గర్భే బాల్యేఽప్యపౌష్కల్యా దేకాదశవిధం తదా,
లింగం న దృశ్యతే యూనః కుహ్వాం చంద్రమసో యథా ౨౨

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే,
ధ్యాయతో విషయా నస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా. ౨౩

నాఽవభాసత ఇతి యతోఽనహ మర్థోఽప్యజ్ఞానా దహంబుద్ధివిషయత్వేఽనావభాసమానో దేహః సుషుప్త్యాదౌ నావభాసతి ఇత్యాహ (సుప్తీతి) ఉపతాపశబ్దే నాఽతిశయితదుఃఖసంభేదో వివక్షితః. మృత్యు ర్మరణం ప్రజ్వారో జ్వరః ఉపలక్షణ మేతత్, జ్వరాదిమూలే మరణే చేతి యావత్, ఏతా స్వవస్థాసు ప్రాణాశ్రయస్య జీవస్య విఘాతతః జ్ఞానస్యాఽతిసంకోచాత్ న హి జ్ఞానసంకోచాపరపర్యాయ స్తదానీం విఘాతః సంభవతి, తేనాఽఽహ జ్ఞానం నేహతే న స్ఫురతి దేహేఽహంబుద్ధి ర్నాస్తీతి దేహప్రతిపత్త్యభావాదిత్యర్థః. ౨౧

నను సుషుప్త్యాదా వపి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియగుణస్య మనస శ్చ సద్భావా దహ మితి జ్ఞానం కుతో నేహతే తత్రాహ (గర్భ ఇతి) యూనః తరుణస్య స్ఫుటం య దేకాదశవిధం లింగం కర్మేంద్రియజ్ఞానేంద్రియ మన ఆత్మకం లింగం వ్యాపారహేతుభూతం తద్గర్భే బాల్యే అపిశబ్దాత్ సుషుప్త్యాదౌ చాఽపౌష్కల్యా దపుష్కలశక్తిత్వా న్న దృశ్యతే, నాఽభివ్యక్తం నష్టప్రాయం భవతీత్యర్థః. సతోఽప్యనభివ్యక్తౌ దృష్టాంతః. కుహ్వా మమావస్యాయాం చంద్రమసో లింగం రూప మవేతి. ౨౨

నను యది గర్భాదౌ లింగమేకాదశవిధ మనభివ్యక్తం తర్హి తద్వ్యాపారాభావాత్ సంసృతి ర్న స్యా దిత్యత్రాహ (అర్థేతి) అనభివ్యక్తశక్తిత్వా దింద్రియాణాం తద్వ్యాపారాభావా దర్థే శబ్దాదివిషయే విద్యమానేఽపి శబ్దాదివిషయానుభవాభావేఽపి విషయాన్ ధ్యాయతః "వర్తమానసమీపే భూతే లట్ శత్రాదేశః" విషయధ్యానప్రయుక్తవాసనావిశిష్టస్యేత్యర్థః, సంసృతి స్తద్రాగానువృత్త్యా సంసారోఽనువర్తతే యథా స్వాప్నపదార్థానాం ప్రబోధదశాయా మవిద్యమానత్వేఽపి స్వాప్నార్థః జ్ఞానసూచిత సుఖదుఃఖాద్యనర్థాగమ స్తద్వ దిత్యర్థః. యథా చ శ్రుతిః "యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్ తస్మింశ్చ స్వప్నదర్శనే" ఇతి "అథ స్వప్నే, పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి, స ఏనం హంతీత్యాదికా ౨౩

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

ఏవం పంచవిధం లింగం త్రివృత్ షోడశవిస్తృతమ్,
ఏష చేతనయా యుక్తో జీవ ఇత్యభిధీయతే. ౭౪

అనేన పురుషో దేహా నుపాదత్తే విముచంచతి,
హర్షం శోకం భయం దుఃఖం సుఖం చాఽనేన విందతి. ౭౫

యథా తృణజలూకేయం నాఽపయా త్యపయాతి చ.
న త్యజే న్మ్రియమాణోఽపి ప్రా గ్దేహాభిమతిం జనః ౭౬

ఏవం ప్రశ్నస్యోత్తర మభిధాయ పున రపి స్మరణాయ దేహాత్మనో రాకారం వదన్ దేహసంబంధ స్యోత్తరోత్తరదేహసంబంధద్వారాఽనర్థహేతుత్వ మాహ (ఏవ మితి.) పంచవిధం పంచప్రకారం పంచభూతాత్మకం షోడశవిస్తర మేకాదశేంద్రియం వదన్ దేహసంబంధ స్యోత్తరోత్తరదేహసంబంధద్వారాఽనర్థహేతుత్వ మాహ (ఏవమితి) పంచవిధం పంచప్రకారం పంచభూతాత్మకం షోడశవిస్తర మేకాదశేంద్రియం తదాశ్రయప్రాణాదిపంచకోపేతం త్రివృత్ త్రిగుణాత్మకం లింగశరీర మేవం భూతమితి దేహాకార ఉక్తః. జీవస్వరూప మాహ ఏష ఇతి. చేతనయా యుక్తః ఏష జానాతీతి జ్ఞానాశ్రయతయా స్ఫుటతర మవభాసమానోఽహ మర్థో జీవ ఇత్యభిధీయత ఇత్యర్థః ౭౪

(అనేన) లింగేన యుక్తః తదేదానీ మవభాసమానః స పురుషః ఈదృశాన్ బహూందేహాను పాదత్తే విముంచతి తత్కృతహర్షశోకాదికం చ విందతి, ఆగామిసుఖవిషయం జ్ఞానం హర్షః ఆగామి దుఃఖవిషయం జ్ఞానం భయం. తత్ర దేహానుపాదత్తే జీవ అనేనోపాదీయమానేన రమణీయదేహేన హర్షం సుఖం చ వింద త్యనభిమతేన తు శోకం విముచ్యమానేన తు భయం దుఃఖం చ విందత్యుపాత్తదేహత్యాగస్యాఽనిష్టత్వాత్. ౭౫

అనిష్టతా మేవాహ (యథేతి) యథేయం ప్రసిద్ధా తృణజలూకా స్వావష్టంభతృణం హిత్వా నోపయాతి తృణాంతరం ప్రతి న గచ్ఛతి, కింతు తదేవ తృణ ముపయాతి దృఢతరం సంశ్లిష్యతి ఏవం మ్రియమాణోఽపి జనః మరణే ప్రా గ్దేహాభిమతిం న త్యజతీత్యర్థః. నాఽపయా త్యపయాతి చేతి పాఠే యద్యైవ దైవవశా దపయాతి మనసా త్యక్తుం నేచ్ఛతి ౭౬

యావ దన్యం న విందేత వ్యవధానేన కర్మణామ్,
మన ఏవ మనుష్యేంద్ర! భూతానాం భవభావనమ్ ౭౭

యదాక్షై శ్చరితాత్ ధ్యాయన్ కర్మ ణ్యాచినుతేఽసకృత్,
సతి కర్మ ణ్యవిద్యాయాం బంధః కర్మ ణ్యఽనాత్మనః. ౭౮

అత స్తదపవాదార్థం భజ సర్వాత్మనా హరిమ్,
పశ్యం స్తదాత్మకం విశ్వం స్థిత్యుత్పత్త్యప్యయా యతః. ౭౯

మైత్రేయ ఉవాచ—

భాగవతముఖ్యో భగవా న్నారదో హంసయో ర్గతిమ్,

దేహాభిమానపరిత్యాగస్యాఽవధి మాహ (యావదతి.) కర్మణాం వ్యవధానేన కర్మభి స్తిరోధానేన యావద్దేహా దన్య మాత్మానం న విందేత తావ న్న త్యజే దిత్యర్థః. ప్రకరణార్థ ముప సంహరతి (మన ఇతి) హే మనుష్యేంద్ర! భూతానాం భయభావనం జన్మహేతు ర్మన ఏవ. ౭౭

తదేవోపపాదయతి (అక్షై) రింద్రియైశ్చరితాన్ పూర్వ ముపభుక్తాన్ విషయాన్ యద్యేన మనసా ధ్యాయన్ కర్మా ణ్యసకృ దాచినుతే కరోతి సతి కర్మ ణ్యవిద్యాయా బంధః అవిద్యాయా ఇతి పంచమీ. కర్మణి సతి తత్కృతదేహే నాఽహంకారమమరూపావిద్యాయా ఆత్మనో బంధః స్యాత్ న చావిద్యాయా బంధః కర్మకృతః, కర్మ చ విషయానుభవహేతుః అవిద్యయా కర్మ కర్మణా చావిద్యే త్యనాదిః ప్రవాహ ఇత్యర్థః. ౭౮

తన్మోచనోపాయ మాహ (అత ఇతి.) తస్య దేహవిలక్షణస్య బ్రహ్మాత్మకస్య స్వాత్మనః అవబోధార్థం సర్వాత్మనా కరణత్రయేణ హరిం భగవంతం భజస్వ ఆత్మపరోక్ష మపి భగవత్ప్రసాదా దేవ భవతీతి భావః కథంభూతో జానీయా త్త్రాహ - విశ్వం చిదచిదాత్మకం జగద్భగవదాత్మకం పశ్యన్ విశ్వస్య తదాత్మకత్వే హేతుం వదన్ హరిం విశినష్టి. యతో హరే ర్హేతోః విశ్వస్య స్థితి రప్యయో నాశ శ్చేత్యమీ భవంతి హరే ర్విశ్వస్య స్థిత్యాదికారణత్వా ద్ధర్మాత్మకం విశ్వం పశ్యతీత్యర్థః స్థిత్యాదీనాం తదాత్మకత్వే హేతుత్వం శ్రుతం "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితీ"తి ౭౯

సంవాద ముపసంహరతి మునిః. భాగవతానాం మధ్యే ముఖ్యః భగవాన్నారదో హంసయో

(పురంజనోపాఖ్యానస్య తాత్పర్యం, నారదోపదేశః, ప్రాచీనబర్హిషో ముక్తిశ్చ)

ప్రదర్శ్య హ్యము మామంత్ర్య సిద్ధలోకం తతోఽగమత్. ౮౦

ప్రాచీనబర్హీ రాజర్షిః ప్రజాసర్గాభిరక్షణే,
ఆదిశ్య పుత్రా నగమ త్తపసే కపిలాశ్రమమ్. ౮౧

తత్రైకాగ్రమనా వీరో గోవిందచరణాంబుజమ్,
విముక్తసంగోఽభజన్ భక్త్యా తత్సామ్యతా మగాత్. ౮౨

ఏత దధ్యాత్మపారోక్ష్యం గీతం దేవర్షిణాఽనఘ,
యః శ్రావయే ద్యః శృణుయా త్స లింగేన విముచ్యతే. ౮౩

ఏతన్ముకుందయశసా భువనం పునానం దేవర్షివర్యముఖనిస్సృత మాత్మశౌచమ్,
యః కీర్త్యమాన మధిగచ్ఛతి పారమేష్ఠ్యం నాఽస్మిన్ భవే భ్రమతి ముక్తసమస్తబంధః ౮౪

జీవపరయో ర్గతిం స్వరూపం ప్రదర్శ్య ఉపదిశ్య నృపం ప్రాచీనబర్హిష మామంత్ర్యాఽనుజ్ఞాప్య తతో బ్రహ్మలోక మగాత్ ౮౦

(తతః) ప్రాచీనబర్హిః ప్రజాసృష్టౌ తద్రక్షణే చ స్వపుత్రా ననుజ్ఞాప్య స్వయం తపశ్చర్తుం కపిలాశ్రమ మగాత్. ౮౧

తత్ర చాఽఽశ్రమే ధీరో వశీకృతేంద్రియః ఏకాగ్రచిత్తః వివిక్తో భగవచ్చరణాంబుజం ధ్యాయం స్తద్భక్త్యా తత్సామ్యతాం తేన సామ్యం యస్యేతి బహువ్రీహిః, తత్సామ్యవత్తా మిత్యర్థః ఇయా దగాత్ తత్సామ్యతా మితి పాఠే తేన భగవతా సమానాత్మతాం సమానతా తత్సాధర్మ్య మిత్యర్థః శ్రవణశ్రావణాదిఫల మాహ (ఏతదితి.) హే అనఘ ! దేవర్షిణా గీత మేతదధ్యాత్మపారోక్ష్యం యః పురుషః శ్రావయేత్ శృణుయా ద్వా స లింగేన సంసృతిహేతునా మనసా దుఃఖేన హేతునా బంధేన వా విముచ్యతే ముక్తో భవేదిత్యర్థః. ౮౨-౮౩

ఏత దధ్యాత్మపారోక్ష్యం ముకుందయశసా యుక్త మితి శేషః అత ఏవ భువనం పునానం పవిత్రీకుర్వాణం నారదముఖాన్నిర్గలిత మాత్మశౌచం మనఃశోధకం పారమేష్ఠ్యం సర్వోత్కృష్టఫలదం కీర్త్యమానం కథ్యమానం యః పుమా నధిగచ్ఛతి స పుమా న్నిరస్తసమస్తబంధః అస్మిన్ భవే సంసారే న భ్రమతి. ౮౪

అధ్యాత్మపారోక్ష్య మిదం మయాధిగత మద్భుతమ్,
ఏవం స్త్రియాఽఽశ్రమః పుంస శ్ఛిన్నోఽముత్ర చ సంశయః. ౮౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే. విదురమైత్రేయసంవాదే ప్రాచీనబర్హి ర్నారదసంవాదో నామైకోనత్రింశోధ్యాయః.

ఉక్త మర్థ ముపసంహరతి. (అద్భుత మధ్యాత్మపారోక్ష్యం) అధ్యాత్మతత్త్వస్య పారోక్ష్యం పరోక్షవాదో యస్మి న్నత ఏవాద్భుత మాశ్చర్య మధ్యాత్మస్య పారోక్ష్యం దుశ్శత మిత్యద్భుతమిత్యర్థః. మయా తుభ్య మభిహితం తథా పుంసః క్షేత్రజ్ఞస్య స్త్రియాఽఽశ్రమః గృహస్థాశ్రమత్వేన రూపితః సంసారశ్చ కథితః. అముత్ర పరలోకే సంశయః ఫలానుభవవిషయో భవదీయః సంశయశ్చ ఛిన్నః విరస్తః ౮౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

విదుర ఉవాచ—

యే త్వయాఽభిహితా బ్రహ్మన్ సుతాః ప్రాచీనబర్హిషః,
తే రుద్రగీతేన హరిం సిద్ధి మాపుః ప్రతోష్య కామ్ ౧

కిం బార్హస్పత్యేహ పరత్ర వాఽథ కైవల్యనాథ ప్రియపార్శ్వవర్తినః,
ఆసాద్య దేవం గిరిశం యదృచ్ఛయా ప్రాపుః పరం నూన మథ ప్రచేతసః. ౨

మైత్రేయ ఉవాచ—

ప్రచేతసోఽంతరుదధౌ పితు రాదేశకారిణః,
జపయజ్ఞేన తపసా పురంజన మతోషయన్. ౩

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రచేతసాం వృత్త మనమాప్యై వాఽవాంతరే ప్రాచీనబర్హిషో వృత్తాంత ఉక్తః. ఇదానీం తద్వృత్తాంతశేషశుశ్రూషయా పృచ్ఛతి విదురః (య ఇతి.) హే బ్రహ్మన్ । మైత్రేయః యే ప్రాచీనబర్హిషః పుత్రా స్త్వయాఽభిహితాః తే రుద్రగీతేన స్తోత్రేణ హరిం ప్రతోష్య తోషయిత్వా కాం సిద్ధిం ఫల మాపుః ప్రాపుః. ౧

హే బార్హస్పత్య ! మైత్రేయ ! కస్యాంచి ద్విద్యాయాం బృహస్పతే ర్మైత్రేయః శిష్యః యదృచ్ఛయా గిరిశం ప్రాప్య కైవల్యనాథస్య మోక్షాధిపతే ర్భగవతో యః ప్రియో రుద్రః తస్య పార్శ్వవర్తినః తేనాఽనుగృహీతాః ప్రచేతసః నూనం పరం మోక్షం ప్రాపు రేవ. తతః పూర్వం త్విహాత్రలోకే పరత్ర లోకే వా కిం ప్రాపుః. ౨

ఏవ మాపృష్టో మునిః ప్రచేతసాం కథాశేష మాహ (ప్రచేతస ఇతి) పితు రాజ్ఞాకారిణః అంతరుదధౌ సముద్రజలమధ్యే రుద్రగీతజపయజ్ఞేన తపసా తప ఆలోచనే నిదిధ్యాసనేన చ నిరంజన మపహతపాప్మానం పరమపురుష మతోషయన్ ౩

దశవర్షసహస్రాంతే పురుష స్తు సనాతనః,
తేషా మావిరభూత్ కృచ్ఛ్రం శాంతేన శమయన్ రుచా ౪

సుపర్ణస్కంధ మారూఢో మేరుశృంగ మివాఽంబుదః,
పీతవాసా మణిగ్రీవః కుర్వన్ వితిమిరా దిశః ౫

కాశిష్ణునా కనకవర్ణవిభూషితేన భ్రాజత్కపోలవదనో విలసత్కిరీటః,
అష్టాయుధై రనుచరై ర్మునిభిః సురేంద్రై రాసేవితో గరుడకిన్నరగీతకీర్తిః. ౬

పీనాయతాష్టభుజమండలమధ్యలక్ష్మ్యా స్పర్ధచ్ఛ్రియా పరివృతో వనమాలయాఽఽద్యః,
బర్హిష్మతః పురుష ఆహ సుతాన్ ప్రపన్నాన్ పర్జన్యనాదరుతయా సఘృణావలోకః. ౭

(సనాతనః) పరమపురుషః, దశవర్షసహస్రాంతే దశసహస్రసంఖ్యాతవత్సరపర్యంత తపశ్చర్యాంతే, తేషాం కృచ్ఛ్రం తపఃక్లేశం రుచా కాంత్యా శమయన్ శాంతేన శుద్ధసత్త్వమయేన వపుషా ఆవిరభూత్ ౪

పురుషం విశినష్టి (సుపర్ణేతి సార్ధద్వయేన) సుపర్ణస్య గరుడస్య స్కంధే ఆరూఢః తముపలక్షయతి మేరోః శృంగ మంబుదో నీలమేఘ ఇవేతి పీతం పిశంగో వాసో వస్త్రం యస్య సః, మణిః కౌస్తుభః గ్రీవాయాం యస్య సః, దిశః వితిమిరా ప్రకాశబహులాః కుర్వాణః ౫

పునః కీదృశః (కాశిష్ణునేతి.) కనకమయశోభనవర్ణవిభూషణే నాఽతఏవ కాశిష్ణునా భ్రాజిష్ణునా ప్రకాశస్వభావేనేత్యర్థః. భ్రాజమానం కపోలం వదనం చ యస్య సః ప్రకాశమానకిరీటయుక్తః, అష్టాయుధైః శంఖచక్రగదాపద్మశార్ఙ్గశరఖడ్గఖేటైః పద్మస్యాయుధావంతర్భూతత్వేఽపి ఛత్రిన్యాయేనాయుధశబ్దః ప్రయుక్తః, పరశుపాశాంకుశాద్యన్యతమో వాఽత్రాఽష్టమో వివక్షితః, అష్టాయుధై రిత్యనేనాష్టభుజః ఇత్యపి వివక్షితః, అనుచరైః పార్షదైః, మునిభిః సురేంద్రై ర్బ్రహ్మాదిభిశ్చ సేవితః గరుడ ఏవ కిన్నరః తస్య వేదాత్మకపక్షధ్వనిః గరుడకిన్నరశబ్దవివక్షితః తేన గీతా కీర్తి ర్యస్య సః. యద్వా గరుడాగరుడజాతీయాః కిన్నరాశ్చ తైః గీతా కీర్తి ర్యస్య సః ౬

(పీనాశ్చ తే) ఆయతా శ్చాష్టౌ భుజా స్తేషాం మండలం సమూహః తన్మధ్యే స్థితయా లక్ష్మ్యా స్పర్ధమానా శ్రీః శోభా యస్యా స్తయా వనమాలయా పరివృతః, ఆద్య ఆదౌ భవః జగత్కారణభూతః, పూరుషః ప్రపన్నాన్ బర్హిష్మతః సుతాన్ ప్రతి పర్జన్యనాద ఇవ రుతం నాదో యస్యా స్తయా వాచా, సఘృణః కృపాయుక్తోఽవలోకో యస్య స ఆహ ౭

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

శ్రీ భగవా నువాచ—

వరం వృణీధ్వం భద్రం వో యూయం మే నృపనందనాః,
సౌహార్దేనాఽపృథ గ్ధర్మా స్తుష్టోఽహం సౌహృదేన వః. ౮

యోఽనుస్మరతి సంధ్యాయాం యుష్మా ననుదినం నరః,
తస్య భ్రాతృ ష్వాత్మసామ్యం తథా భూతేషు సౌహృదమ్. ౯

యే తు మాం రుద్రగీతేన సాయం ప్రాతః సమాహితాః,
స్తువం త్యహం కామవరాన్ దాస్యే ప్రజ్ఞాం చ శోభనామ్. ౧౦

యద్యూయం పితు రాదేశ మగ్రహీష్ట ముదాన్వితాః,
అథో వ ఉశతీ కీర్తి ర్లోకా ననుభవిష్యతి ౧౧

భవితా విశ్రుతః పుత్రోఽనవమో బ్రహ్మణో గుణైః,

(హే నృపనందనాః!) యూయం మే మత్తః వరం వృణీధ్వం వః భద్ర మస్తు పరస్పర సౌహృదేనాఽపృథగ్ధర్మా స్తుల్యధర్మాణో యూయం వః యుష్మాకం సౌహృదేనాఽహం తుష్టః. ౮

(యో) నరః అనుదినం సాయం ప్రాతః సంధ్యాయాం యుష్మా ననుస్మరతి తస్య నరస్య భ్రాతృ ష్వాత్మసామ్య మాత్మనా తుల్యం స్వాత్మనీవ ప్రీతిః తథా భూతేషు సౌహృదం చ భవిష్యతి ౯

(యే) నరాః సాయం ప్రాతః సమాహితచిత్తాః సంతో రుద్రగీతేన మాం స్తువంతి తేభ్యోఽప్యహం కామవరాన్ కామ్యంత ఇతి కామాః తాన్ అభీష్టాన్ వరాన్ ప్రజ్ఞాం చ దాస్యే, కిం పునః యుష్మాకమ్ ౧౦

(యద్యస్మా ద్యూయం) పితురాదేశ మాజ్ఞాం ముదా యుక్తాః సంతోఽగ్రహీష్ట గృహీతవంతః, అతో వః యుష్మాక ముశతీ కమనీయా కీర్తి ర్లోకా ననుభవిష్యతి ప్రాప్స్యతి, లోకేషు విస్తరిష్యతి ఇత్యర్థః, ౧౧

కండోర్మునే, ర్దుహితరం యూయ ముద్వహతేతి వక్ష్యమాణ స్తావత్ కండుం తత్కన్యాం

య ఏతా మాత్మవీర్యేణ త్రిలోకీం పూరయిష్యతి ౧౨

కణ్డోః ప్రమ్లోచయా లబ్ధా కన్యా కమలలోచనా,
తాం చాఽపవిద్ధాం జగృహు ర్భూరుహా నృపనందనాః ౧౩

క్షుత్క్షామాయా ముఖే రాజా సోమః పీయూషవర్షిణీమ్,
దేశినీం రోదమానాయా నిదధే స దయాన్వితః ౧౪

ప్రజావిసర్గ ఆదిష్టాః పిత్రా మా మనువర్తతా,
తత్ర కన్యాం వరారోహాం తా ముద్వహత మా చిరమ్. ౧౫

అపృథక్ ధర్మశీలానాం సర్వేషాం వః సుమధ్యమా,

చ ప్రస్తోతి (భవితేతి) విశ్రుతః విశ్రున్నామ్నః పుత్రః గుణై ర్విశ్రుతః పితు ర్నావమః న న్యూనః విశ్రుతా సమః భవితా భవిష్యతి ఇత్యర్థః, యః వైశ్రుత ఏతాం త్రిలోకే మాత్మనో వీర్యేణ సంతానేన పూరయిష్యతి. ౧౨

వైశ్రుతస్య కండోః సకాశాత్ ప్రమ్లోచయా తపోనాశార్థ మింద్రేణ ప్రేషితయా ప్రమ్లోచాఖ్యయా అప్సరసా స్త్రియా యా కన్యా అమలలోచనా లబ్ధా తాం కన్యా మపవిద్ధాం పునః స్వర్గం ప్రతి గచ్ఛంత్యా ప్రమ్లోచయా, వృక్షేషు త్యక్తాం భూరుహా వనస్పతయః జగృహుః దుహితర మమన్యంత హే నృపనందనాః. ౧౩

క్షుధా క్షామాయాః పీడితాయా, అతో రోదమానాయాః తస్యాః కన్యాయాః, ముఖే వనస్పతీనాం రాజాసోమ ఇతి ప్రసిద్ధః. అమృతస్రావిణీం దెశినీం తర్జనీ మంగుళీం నిదధే నిహితవాన్ అనేనాప్సరసో గర్భసంభవే నాఽమృతాహారేణ చ తస్యా లావణ్యం క్లమస్వేదదౌర్గంధ్యాదిరహితం చో క్తమ్. ౧౪

మా మనువర్తమానేవ పిత్రా బర్హిష్మతా వః యుష్మభ్యం ప్రజాసర్గ ఆదిష్టః ఆజ్ఞాపితః, అత స్తత్ర ప్రజాసర్గే యతమానా యూయం తాం పతి మాకాంక్షంతీం కన్యా ముద్వహత చిరం విలంబం మా కురుత ౧౫

నను బహూనాం కథ మేకా భార్యాస్యా త్తత్రాహ (అపృథగ్ధర్మః) శీలం యేషాం సర్వేషాం

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

అపృథక్ ధర్మశీలేయం భూయాత్ పత్న్యర్పితాశయా. ౧౬

దివ్యవర్షసహస్రాణాం సహస్ర మమితౌజసః,
భౌమాన్ భోక్ష్యథ భోగాన్ వై దివ్యాంశ్చానుగ్రహాన్ మమ. ౧౭

అథ మయ్యనపాయిన్యా భక్త్యా పక్వగుణాశయాః.
ఉపస్థాస్యథ మద్ధామ నిర్విద్య నిరయాదతః ౧౮

గృహే ష్వావిశతాం చాపి పుంసాం కుశలకర్మణామ్,
మద్వార్తాయాతయామానాం న బంధాయ గృహామతాః. ౧౯

నవ్యవద్ధృదయే యజ్ఞో బ్రహ్మైతద్బ్రహ్మవాదిభిః,

వః యుష్మాకం, పతిషు భవత్సు, అర్పితః ఆశయో యయా. అపృథగ్ధర్మః శీలం యస్యాః సేయం సుమధ్యమా, పత్నీ భూయాత్ ధర్మశీలయో రైక్యా న్మద్వాక్యా చ్చ న దృష్టవిరోధ ఇతి భావః. ౧౬

దివ్యానాం దేవమానపరిచ్ఛిన్నానాం వర్షసహస్రాణాం సాహస్రం కాల మమితౌజసః అమిత మోజ ఇంద్రియశక్తిర్యేషాం తే యూయం భౌమాన్ భోగాన్ భోక్ష్యథ ౧౭

అనంతర మవ్యభిచారిణ్యా అపి భక్త్యా పక్వగుణః ధర్మకాలాదిమలః ఆశయోఽన్తఃకరణం యేషాం తేఽతో నిరయాత్ సంసారాన్నిర్విద్య నిర్వేదం లబ్ధ్వా. పక్వగుణాశయా ఇతి పాఠే శాంత సత్త్వాదిగుణవాసనాః, మద్ధామ మత్స్థానం ఉపస్థాస్యథ ప్రాప్స్యథ ౧౮

నను భౌమభోగాసక్తానాం నస్త్వద్భక్తిః కథం భవిష్యతి, తత్రాహ-గృహేష్వా విశతాం ప్రవిష్టానామపి కుశల మనభిసంహితఫలం కర్మ యేషాం మద్వార్తాయాతయామానాం మత్కథాక్షపిత కాలానాం గృహాః బంధాయ న మతాః బంధకాః న భవంతీత్యర్థః. ౧౯

త్వద్వార్తాశ్రోతౄణాం గృహై ర్న బంధ ఇతి కుత స్తత్రాహ (నవ్యవదితి.) యత్ యస్మాత్ యత్కథాశ్రవణాత్, జ్ఞః సర్వజ్ఞోఽహమీశ్వరః బ్రహ్మవాదిభిః ప్రవక్తృభిర్నిమిత్తభూతైః, శ్రోతౄణాం హృత్ హృదయం నవ్యవత్ప్రతిపదం నూతనవద్ హృదయే ప్రాప్నోమి. వ్యవచ్ఛిద్యతే యజ్ఞ ఇతి పాఠే తు గృహేషు పరబ్రహ్మభూతం మాం కథయద్భిః యజ్ఞో మద్భక్త్యాత్మనా జ్ఞానయజ్ఞో న వ్యవచ్ఛిద్యతే

న ముహ్యంతి న శోచంతి న హృష్యంతి యతో గతాః. ౨౦

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఏవం బ్రువాణం పురుషార్థభాజనం జనార్దనం ప్రాంజలయః ప్రచేతసః,
తద్దర్శనధ్వస్తతమోరజోమలా గిరా గృణన్ గద్గదయా సుహృత్తమమ్. ౨౧

ప్రచేతస ఊచుః—

నమో నమః క్లేశవినాశనాయ నిరూపితోదారగుణాహ్వయాయ,
మనోవచోవేగపురోజవాయ సర్వాక్షమార్గైరగతాధ్వనే నమః. ౨౨

శుద్ధాయ శాంతాయ నమః స్వనిష్ఠయా మనస్యపార్థం విలసద్ద్వయాయ,

విచ్ఛిన్నో న భవతీత్యర్థః. యజ్ఞం విశినష్టి. యతో జ్ఞానయోగాత్మని గతాః ప్రాకృతై ర్మోహాదిభిర్యుక్తా న భవంతీత్యాహ. ౨౦

ఏవం భగవతోక్తాః ప్రచేతస స్తమేవ జనార్దన మగృణ న్నిత్యాహ మైత్రేయః యేవముక్త ప్రకారేణ బ్రువాణం పురుషార్థానా మాశ్రయం సుహృత్తమం జనార్దనం తస్య జనార్దనస్య దర్శనేన ధ్వస్తాని కామక్రోధాదీని రజ ఆదికార్యరూపాణి మలాని యేషాం తే ప్రాంజలయః బద్ధాంజలయో గద్గద గిరా గృణన్ తుష్టువుః ౨౧

ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖానాం నాశాయ ఉదారగుణాః యస్యాహ్వయై ర్నామభిః నిరూపితాః స నిరూపితోదారగుణాహ్వయః తస్మై మనోవచసో ర్వేగాదపి పురోఽగ్రతో వేగో యస్య వాఙ్మనసా గోచరాయేత్యర్థః, సర్వేషా మక్షాణా మింద్రియాణాం మార్గా వృత్తయః తై రగతః అవిషయీకృతః అధ్వా స్వస్వప్రాప్త్యుపాయః యస్య ఇంద్రియద్వారాగోచరస్య ప్రాప్త్యుపాయాయేత్యర్థః ౨౨

శుద్ధాయ కర్మోపాధిరహితాయ శాంతాయ ఊర్మిషట్కరహితాయ, తత్ర హేతుః- స్వనిష్ఠయా స్వస్మిన్నిష్ఠాఽవిచ్ఛేదః అవిచ్ఛిన్నస్వానుభూత్యాఽపార్థేఽవగతపురుషార్థే పురుషార్థభూతస్వరూపజ్ఞాన రహితే మనసి విలసత్పరస్పరవై లక్షణ్యేన స్ఫురత్ ద్వయం దేహాత్మనోర్ద్వయం యేషాం తే విలసద్ద్వయాః స్వస్వరూపజ్ఞానవిధురేఽపి మనసి భగవత్ప్రసాదవశా ద్దేహాత్మజ్ఞానసంపన్నా ఇత్యర్థః తేషాం జీవానా మాత్మనే నిరతిశయప్రీతివిషయాయ, జగతః స్థానలయోదయేషు స్థితిలయోత్పత్తిషు

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారిషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

నమో జగత్స్థానలయోదయేషు గృహీతమాయాగుణవిగ్రహాయ. ౨౩

నమో విశుద్ధసత్త్వాయ హరయే హరిమేధసే,
వాసుదేవాయ కృష్ణాయ ప్రభవే సర్వసాత్వతామ్. ౨౪

నమః కమలనాభాయ నమః కమలమాలినే,
నమః కమలపాదాయ నమస్తే కమలేక్షణ. ౨౫

నమః కమలకింజల్కపిశంగామలవాససే,
సర్వభూతనివాసాయ నమోఽయుంక్ష్మహి సాక్షిణే ౨౬

నిమిత్తభూతాసు జగత్స్థిత్యాద్యర్థం గృహీతా మాయా సంకల్పాత్మకం జ్ఞానం మాయా వయునం జ్ఞాన మితి జ్ఞానపర్యాయత్వాత్ మాయాశబ్దస్య గుణౌ తమోరజసీ ఏవ విగ్రహౌ పృథక్సిద్ధ్యనర్హౌ యస్య స్థిత్యర్థం స్వేచ్ఛోపాత్తాప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహః లయార్థ ముత్పత్త్యర్థం తు తమోరజః ప్రధాన రుద్రబ్రహ్మవిగ్రహా స్తస్మై ఇత్యర్థః ౨౩

స్థిత్యర్థం విష్ణుతనోః ప్రాకృతత్వశంకాపరిహారాయ ప్రాహుః (విశుద్ధసత్త్వాయేతి) హరయే బంధహారిణే హరిమేధసే దురితహారిమనీషావిషయాయ, సర్వభూతాంతరాత్మనే ఆనందకరాయ సాత్వతాం భక్తానాం ప్రభవే ౨౪

కమలం జగదుత్పత్తిస్థానాత్మకం నాభౌ యస్య కమలమాలాఽస్యాస్తీతి తస్మై, వ్రీహ్యాదిత్వా న్మత్వర్థీయ ఇనిః. అత ఇనిఠనావితి తపరకరణాత్, కమలవత్పాదౌ కోమలౌ సుగంధీ సుందరౌ చ యస్య కమలదళవద్విశాలే అక్షిణీ యస్య తస్మై ౨౫

(కమలకింజల్కవత్) పిశంగం అమలం చ వాసో వస్త్రం యస్య సర్వభూతానాం నివాసా యాధారాయ సర్వాణి భూతాని నివాసః వాసస్థానం శరీరం యస్యేతి వా. యద్యపీదం విశేషణద్వయం వాసుదేవాయే త్యనేనై వావగతం, తథాపి తద్వివరణరూపమిదం వ్యాఖ్యేయం, సాక్షిణే సర్వసాక్షాద్ద్రష్ట్రే. తుభ్యం నమః యుంక్ష్మహి కరవామ. ౨౬

రూపం భగవతా త్వేతదశేషక్లేశసంక్షయమ్,
అవిష్కృతం వః క్లిష్టానాం కిమన్యదనుకంపితమ్. ౨౭

ఏతావ త్త్వం హి విభుభి ర్భావ్యం దీనేషు వత్సలైః,
యదనుస్మర్యతే కాలే స్వబుద్ధ్యా భద్రనందన. ౨౮

సో నోపశాంతి ర్భూతానాం క్షుల్లకానా మపీహతామ్,
అంత ర్హితోఽంత ర్హృదయే కస్మాన్నో వేద నాశిషః. ౨౯

అసావేవ వరోఽస్మాక మీప్సితో జగతః పతే,
ప్రసన్నో భగవా న్యేషా మపవర్గగురు ర్గతిః ౩౦

వరం వృణీమహేఽథాపి నాథ త్వత్పరతః పరాత్,

భగవ ద్దర్శనేనై వాత్మనా మవా ప్తసమ స్తపురుషార్థతా మాహుః (ఆవిష్కృతమితి) అశేషాణాం క్లేశానాం సంక్షయో యస్మా త్తదేతద్రూపం భవతా తాపత్రయాతురాణా మస్మాకమావిష్కృతం ప్రకటీకృతమ్ ఇతోఽన్యత్ కిమనుకంపనమ స్తి, ఇయమేవ త్వయా క ర్తవ్యానుకంపేత్యర్థః, అతో నాస్మాభి ర్వరణీయోఽసీతి భావః ౨౭

హే అమంగళనిరాసకః వత్సలైః ప్రభుభి ర్దీనేషు భావ్యం క ర్తవ్యం ఏతావదేవ కిం త త్తదాహ (ఏత ఇతి) బుద్ధ్యా ఉచితకాలేఽనుస్మర్యత ఇతి య త్త్వయా రూపమపి దర్శితమితి భావః ౨౮

యేనానుస్మరణేన (క్షుల్లకానాం) క్షుద్రాణా ముపశాంతిః దురితోపశాంతి ర్భవతి కించేహ తాం కామయమానానాం నోఽస్మాక మంతర్హృదయే అంతరాత్మత్వేన స్థితో భవా నాశిషః కామాన్ కస్మాద్ధేతో ర్న వేద జానాత్యేవేత్యర్థః ౨౯

తథాపి వ క్తవ్యం చే త్తర్హి యేషా మస్మాకం భగవా న్ప్రసన్నః అసావేవ వరః కృతః యత స్త్వమపవర్గగురుః ము క్తిసాధనోపదేష్టా గతిరపవర్గసాధనభూతశ్చ. ౩౦

యద్యప్యేవ మథాపి హే నాథః పరతో దేహవిలక్షణా దాత్మనః పరా ద్విలక్షణాత్ త్వ త్తః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణాత్ త్వ త్త ఇత్యర్థః. వరం వృణీమహే. కం వరం వృణుతే ఇతి వివిత్సాయాం

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

న హ్యంత స్త్వద్విభూతీనాం సోఽనంత ఇతి గీయసే. ३०

పారిజాతేఽంజసా లబ్ధే సారంగోఽన్యన్న సేవతే,
త్వదంఘ్రిమూల మాసాద్య సాక్షాత్ కిం కిం వృణీమహి. ३२

యావ త్తే మాయయా స్పృష్టా భ్రమామ ఇహ కర్మభిః,
తావద్భవత్ప్రసంగానాం సంగః స్యా న్నో భవే భవే ३३

తులయామ లవేనాపి న స్వర్గం నాపునర్భవమ్,
భగవత్సంగి సంగస్య మర్త్యానాం కిముతాశిషః ३४

యత్రేడ్యంతే కథా మృష్టా స్తృష్ణాయాః ప్రశమో యతః,

త్వదీయానంతగుణగణానుకథనానుశ్రవణపరాయణానాం భాగవతానాం సంగమితి వక్తుం తావ దనం తత్వ మాహుః. యద్యస్మాత్ త్వద్విభూతీనా మంతో న హ్యస్తి అత స్త్వమనంత ఇతి గీయసే ३०

భాగవతసంగలభ్యత్వాత్ గుణానుభవ మంతరేణాన్యం న వృణీమహ ఇత్యాహుః. పారిజాతే మకరందనిర్భరే లబ్ధే సతి సారంగో భృంగోఽన్యం న సేవతే, ఏవం త్వదంఘ్రిమూలం నిరతిశయసుఖా వహ మాసాద్య కిం కిం వృణీమహే న కిమపీత్యర్థః ३२

ఏతావదేవ ప్రార్థయామ ఇత్యాహుః (తే) తవ మాయయా స్పృష్టా మోహితాః సంతో వయం స్వకర్మభిరిహ సంసారే యావద్ భ్రమామ స్తావ ద్భవతః ప్రసంగో యేషాం తేషాం భాగవతానాం సంగం ప్రతిజన్మ నోఽస్మాకం స్యా దిత్యేష ఏవ వరోఽస్మాభి ర్వరణీయః ३३

నను రాజ్యభోగస్వర్గా న్హిత్వా కిమిదం ప్రార్థ్యతే తత్రాహుః (తులయామేతి) భగవత్సం గినాం సంగస్య లవేనాపి లేశేనాపి స్వర్గాదికం న తులయామ న తుల్యం మన్యామహే, కిముత మర్త్యానాం మరణశీలానా మాశిషః రాజ్యభోగాదిరూపా స్తులయామ ఇత్యర్థః ३४

సత్సంగస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రపంచయతి (యత్రేతి త్రిభిః) యత్ర భాగవతేషు మృష్టాః, కర్తరి క్తః, పాపశోధికా మధురా వా కథా । భగవత్కథా ఈడ్యంతే ప్రస్తూయంతే, యతః యాభ్యః కథాభ్యః

నిర్వైరం యత్ర భూతేషు నోద్వేగో యత్ర కశ్చన ౩౫

యత్ర నారాయణః సాక్షా ద్భగవా న్న్యాసినాం గతిః,
సంస్తూయతే సత్కథాసు ముక్తసంగైః పునః పునః. ౩౬

తేషాం విచరతాం పద్భ్యాం తీర్థానాం పావనేచ్ఛయా,
భీతస్య కిం న రోచేత తావకానాం సమాగమః. ౩౭

వయం తు సాక్షా ద్భగవన్ భవస్య ప్రియస్య సఖ్యుః క్షణసంగమేన,
సుదుశ్చికిత్సస్య భవస్య మృత్యో ర్భిషక్తమం త్వాద్య గతిం గతాః స్మః ౩౮

యన్నః స్వధీతం గురవః ప్రసాదితా విప్రాశ్చ వృద్ధాశ్చ సదానువృత్త్యా,
ఆర్యా నతాః సుహృదో భ్రాతరశ్చ సర్వాణి భూతాన్యనసూయయైవ. ౩౯

శ్రూయమాణాభ్యః తృష్ణాయా విషయబుభుక్షాయాః ప్రశమః ప్రశాంతిః యత్ర సత్సంగే సతి కశ్చన ఉద్వేగః భయం చ నాస్తి ౩౫

(యత్ర సత్కథాసు) ముక్తసంగైః సద్భిః పునః పునః భగవాన్ నారాయణ ఏవ న్యాసినాం సంన్యాసినాం గతి రిష్టోపాయః ప్రస్తూయతే. ౩౬

(తేషాం) సతాం తీర్థానాం గంగాదీనాం పావనేచ్ఛయా గంగాదీన్ పవిత్రీకర్తు మిచ్ఛయా పద్భ్యాం చరతాం తావకానాం త్వద్భక్తానాం సమాగమః సంగమః సంసారా ద్భీతస్య కిన్న రోచేత రోచేతై వేత్యర్థః ౩౭

సత్సంగస్య ఫల మస్మాభిరేవానుభూత మిత్యాహుః (వయం త్వితి.) హే భగవన్! త్వత్ప్రియస్య త్వత్సఖస్య, భవరూప మృత్యుచికిత్సకస్య, భవస్య రుద్రస్య క్షణమాత్రసంగమేవ భిషక్తమం సంసృతిరూపరోగ నివారకం త్వాం గతిం శరణం గతాః ప్రాప్తాః స్మః ౩౮

ఏవం సత్సంగం వృత్వా వరాంతరం వృణుతే (యన్న ఇతి ద్వాభ్యామ్) నోఽస్మాభిః ప్రసాదితాః ప్రసాదం ప్రాపితాః యే సంతః తదనువృత్త్యా గురవో వృద్ధా విప్రాశ్చ ప్రసాదితాః ప్రసాదం ప్రాపితాః, ఆద్యా గుర్వాదయో నతా నమస్కృతాః తథా సుహృదాదయః అనసూయయైవ

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

యన్నః సుతప్తం తప ఏతదీశ నిరంధసాం కాల మదభ్ర మప్సు,
సర్వం తదేతత్ పురుషస్య భూమ్నో వృణీమహే తే పరితోషణాయ. ४०

మనుః స్వయంభూ ర్భగవాన్ భవశ్చ యేఽన్యే తపోజ్ఞానవిశుద్ధసత్త్వాః,
అదృష్టపారా అపి యన్మహిమ్నః స్తువంత్యథో త్వాఽఽత్మసమం గృణీమః. ४१

నమః సమాయ శుద్ధాయ పురుషాయ పరాయ చ,
వాసుదేవాయ సత్త్వాయ తుభ్యం భగవతే నమః. ४२

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి ప్రచేతోభి రభిష్టుతో హరిః ప్రీత స్తథే త్యాహ శరణ్యవత్సలః,
అనిచ్ఛతాం యాన మతృప్తచక్షుషాం యయౌ స్వధామా నపవర్గవీర్యః. ४३

ప్రసాదితాః నిరంధసాం నిరన్నానాం నోఽస్మాక మదభ్రం బహుకాల మప్సు జలేషు యత్సంతప్తం తపః ఏతదధ్యాపనగుర్వాదిప్రసాదననమస్కార తప ఆదికమ్ ३९ - ४०

అజానతా మప్యస్మాకం త్వత్ స్తుతిర్నాయుక్తా ఇత్యాహుః, మన్వాదయః తత్ర భవో రుద్రః తథా యే తపోజ్ఞానాభ్యాం కర్మయోగాజ్ఞానయోగాభ్యాం విశుద్ధం సత్త్వమంతఃకరణం యేషాం తే తవ మహిమ్నోఽదృష్టం పారం యైస్తే తథాభూతా అపి త్వా మాత్మసమం స్వమత్యనురూపం యథా స్తువంతి తథా వయమపి గృణీమ ఇత్యర్థః. ४१

ఏవ మాత్మనాం స్తుత్యర్హతా మావిష్కృత్య స్తువంతో నమస్కుర్వంతి (సమాయ) సర్వభూతసమాయ, వైషమ్యరహితాయేత్యర్థః, తత్ర హేతుః - శుద్ధాయ విశుద్ధాయ అపాపవిద్ధాయ పాపహేతుకం హి వైషమ్యం, పరమపురుషాయ శుద్ధసత్త్వమూర్తయే వాసుదేవాయ నమః ४२

ఏవం ప్రచేతోభి రభిష్టుతో భగవాన్ ప్రీతః తత్తు స్తుత్యా (తథేత్యాహ) యుష్మద్వరణానుసారేణ యుష్మదిష్టసిద్ధి రస్త్విత్యాహ. స్వలావణ్యానుభవేనాతృప్తాని చక్షూంషి యేషా మతఏవ స్వయానమనిచ్ఛతాం ప్రచేతసా మనపవర్గవీర్యః అపారపరాక్రమో భగవాన్ శరణ్యవత్సలః స్వం లోకం ప్రతి యయౌ. ४३

అథ నిర్యాయ సలిలా త్ప్రచేతస ఉదన్వతః,
వీక్ష్యాకుప్యన్ద్రుమైశ్ఛన్నాం గాం గాం రోద్ధుమివోచ్ఛ్రితైః. ౪౪

తతోఽగ్నిమారుతౌ రాజన్నముంచ న్ముఖతో రుషా,
మహీం నిర్వీరుధం కర్తుం సంవర్తక ఇవాత్యయే. ౪౫

భస్మసాత్ క్రియమాణాం స్తాన్ ద్రుమాన్ వీక్ష్య పితామహః,
ఆగతః శమయామాస పుత్రాన్ బర్హిష్మతో నయైః. ౪౬

తత్రావశిష్టా యే వృక్షా భీతా దుహితరం తదా,
ఉజ్జహ్రుస్తే ప్రచేతోభ్య ఉపదిష్టాః స్వయంభువా. ౪౭

తే చ బ్రహ్మణ ఆదేశా న్మారిషా ముపయేమిరే,
యస్యాం మహదవజ్ఞానా దజన్యజనయోనిజః ౪౮

(అథ ప్రచేతస ఉదన్వతః) సముద్రస్య జలాన్నిర్గత్య గాం స్వర్గం రోద్ధు మివోచ్ఛ్రితై రుచ్ఛ్రంగతైర్ద్రుమై ర్గాం మహీం ఛన్నాం వీక్ష్య ద్రుమేభ్యోఽకుప్యత్ తథాపి ప్రాచీనబర్హిషః ప్రజితత్వాత్ అరాజకే కృష్యాద్యభావాత్ భూమిః ద్రుమచ్ఛన్నాఽభూత్. ౪౪

నిరస్తా వీరుధః యస్యా స్తథాభూతాం కర్తుం సంవర్తకే కల్పాంతే అత్యయే నాశే ఉపస్థితే సతి యథా తథా హే రాజన్! రుషా స్వముఖేభ్యః అగ్నివాయూ అముంచన్ ౪౫

తాభ్యాం ద్రుమాన్ భస్మరాశీక్రియమాణా న్తా న్ప్రచేతసశ్చ వీక్ష్య చతుర్ముఖః ఆగత్య నయై ర్యుక్తిభి ర్బర్హిష్మతః సుతా న్శమయామాస శాంతా నకరోత్ ౪౬

(తత్ర) తేషు శాంతేషు సత్స్వవశిష్టా యే వృక్షా వృక్షాభిమానిదేవాః భీతాః సంతః స్వయంభువోపదిష్టా దుహితరం ప్రచేతోభ్య ఉపజహ్రుః సమర్పయామాసుః. ౪౭

(తే చ) ప్రచేతసః బ్రహ్మణ ఆజ్ఞయా మారిషాఖ్యాం స్త్రియ ముపయేమిరే, యస్యాం మారిషామజనయోనిజః అజనో బ్రహ్మా స ఏవ యోనిః తస్మాజ్జాతో మహదవజ్ఞానాద్రుద్రావహేలనాద్ధేతోరజన్యత్వాదితః ప్రచేతోభిరితి శేషః ౪౮

(దశప్రచేతసాం భగవద్దర్శనం, వరప్రాప్తిశ్చ, తేభ్యో మారీషాగర్భా ద్దక్షోత్పత్తిశ్చ)

చాక్షుషే త్వంతరే ప్రాప్తే ప్రాక్సర్గే కాలవిద్రుతే,
యః ససర్జ ప్రజా ఇష్టాః స దక్షో దైవచోదితః. ౪౯

యో జాయమానః సర్వేషాం తేజస్తేజస్వినాం రుచా,
స్వయోపాదత్త దాక్ష్యచ్చ కర్మణాం దక్ష మబ్రువన్. ౫౦

తం ప్రజాసర్గరక్షాయా మనాది రభిషిచ్య చ,
యుయోజ యుయుజేఽన్యాంశ్చ స వై సర్వప్రజాపతీన్. ౫౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే, త్రింశోఽధ్యాయః.

కోఽసా వజనయోనిజః యో మారిషాయాం జాతస్తత్రాహ. (చాక్షుషే) మన్వంతరే ప్రాప్తే, పూర్వ మన్వంతరసర్గకాలేనోపద్రుతే ఉపసంహృతే సతి దైవేనేశ్వరేణ చోదితః సన్ ఇష్టాః ప్రజాః యః ససర్జ సృష్టవాన్ నామ్నా దక్షః. ౪౯

తస్మిన్ దక్షశబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తమాహ (య ఇతి) యో జాయమానః స్వయా రుచా ప్రభయా సర్వేషాం తేజస్వినాం తేజోయుక్తానాం తేజ ఉపాదత్త ఆచ్ఛాదితవాన్ తస్మాత్ దక్షాత్ పరతేజః ప్రచ్ఛాదనసమర్థత్వాత్ కర్మణా చ నిమిత్తేన కర్మణి దక్షత్వాచ్చ దక్ష మబ్రువన్, లోకా ఇతి శేషః. ౫౦

యం చ కర్మదాక్ష్యేద్దక్ష మబ్రువం స్తమాది ర్భగవాన్ బ్రహ్మ ప్రజానాం సర్గే రక్షాయాం చ యుయోజ ఆదిదేశ. స దక్షోఽన్యాన్ మరీచ్యాదీన్ ప్రజాపతీం స్తద్వ్యాపారేషు నియుక్తవాన్. ౫౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం, త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

మైత్రేయ ఉవాచ—

తత ఉత్పన్నవిజ్ఞానా ఆశ్వధోక్షజభాషితమ్,
స్మరంత ఆత్మజే భార్యాం విసృజ్య ప్రావ్రజన్ గృహాత్. ౧

దీక్షితా బ్రహ్మసత్రేణ సర్వభూతాత్మమేధసా,
ప్రతీచ్యాం దిశి వేలాయాం సిద్ధోఽభూద్యత్ర జాజలిః. ౨

తాన్నిర్జితప్రాణమనోవచోదృశో జితాసనాన్ శాంతసమానవిగ్రహాన్,
పరేఽమలే బ్రహ్మణి యోజితాత్మనః సురాసురేడ్యో దదృశే స్మ నారదః. ౩

అథ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

ఏవం తపస్తోషితప్రత్యక్షితపరమాత్మానః ప్రచేతసో మారిషా ముపయమ్య తస్యాం పుత్ర ముత్పాదయామాసు రిత్యుక్త మథ భగవదాదిష్టదివ్యవర్షసహస్రపర్యంతానుభూతరాజ్యభోగా ఆత్మజా రోపితరాజ్యభారాః ప్రవిష్టజాజల్యాశ్రమాః నారదోపదిష్టాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యా ఉపాసితపరమాత్మానః తత్పదమాపురితి వదన్నుపసంహరతి ఏకత్రింశేన మునిః (తత ఇతి.) దివ్యవర్షసహస్రాణాం సహస్రాంతే ఉత్పన్న వివేకాత్మకజ్ఞానా అధోక్షజస్య భాషితం వచః స్మరంతః ఆత్మజే దక్షే భార్యాం విసృజ్య భార్యాపోషణ మాత్మజాధీనం కృత్వా, గృహాత్ ప్రావ్రజన్. ౧

(బ్రహ్మసత్రేణ) జ్ఞానయజ్ఞేన న్యాసవిధినా వా దీక్షితాః సంకల్పితబ్రహ్మసత్రా బభూవు రిత్యర్థః బ్రహ్మసత్రం విశినష్టి - సర్వభూతాత్మమేధసేతి సర్వభూతేష్వాత్మా పరమాత్మా ఇతి మేధా జ్ఞానం యస్మింస్తేన స సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనాత్మకజ్ఞానే నేత్యర్థః. ప్రథమాంతపాఠే, ప్రచేతసాం విశేషణం సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనయుక్తా శ్చ దీక్షితా స్తత్రాహ, ప్రతీచ్యాం దిశి వేలాయాం సముద్ర తటే యత్ర జాజలిర్నామ ఋషిః సిద్ధోఽభూత్ ముక్తో బభూవ. ౨

(తాన్) ప్రచేతసః నిర్జితాః ప్రాణమనోవచోదృశో యైస్తే జితమాసనం యైస్తే శాంతాః నిర్వ్యాపారాః సమానా మూలాధారా దారభ్య ఋజవో విగ్రహాః యేషాం తే పరే బ్రహ్మణి యోజితః. "ఓ మిత్యాత్మానం యుంజీత" ఇత్యుక్తరీత్యా సమర్పితః ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా యైస్తే తాన్ సురాసురైరీడ్యః స్తుత్యో నారదః దదృశే దృష్టవాన్. ౩

(గృహాత్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశాన్ముక్తిః)

తమాగతం త ఉత్థాయ ప్రణిపత్యాభివాద్య చ,
పూజయిత్వా యథాదేశం సుఖాసీన మథాబ్రువన్. ౪

ప్రచేతస ఊచుః—

స్వాగతం తే సురర్షేఽద్య దిష్ట్యా నో దర్శనం గతః,
తవ చంక్రమణం బ్రహ్మ న్నభయాయ యథా రవేః. ౫

యథాదిష్టం భగవతా శివేనాధోక్షజేన చ,
తద్గృహేషు ప్రసక్తానాం ప్రాయశః క్షపితం ప్రభో. ౬

తన్నః ప్రద్యోతయాధ్యాత్మజ్ఞానం తత్త్వార్థదర్శనమ్,
యేనాంజసా తరిష్యామో దుస్తరం భవసాగరమ్ ౭

సమ్యగుత్థాయ ప్రణిపత్య దండవత్ప్రణమ్య. అభివాద్య గోత్రసూత్రనామాదికం సంకీర్త్య. యథావిధి పూజయిత్వా సుఖే మృదులే ఆసనే ఆసీన మబ్రువన్ ఊచుః ౪

ఉక్తమేవాహ (స్వాగతమితి.) హే సురర్షే, తే తవ, స్వాగతం దిష్ట్యా దైవవశేన, నోఽస్మాకం దర్శనం గతః అస్మదీయచక్షుర్విషయో జాతః. హే బ్రహ్మన్ ! తవ చంక్రమణం సంచరణం లోకానా మభవాయ ముక్తిసాధనోపదేశేన రక్షణాయ, న విద్యతే భయం యస్మాత్తస్మై. యథా రవేః చంక్రమణం తద్వత్ సూర్యస్య చంక్రమణం హి సమీహితసాధనానుష్ఠాపనేన లోకరక్షణార్థం తద్వదిత్యర్థః ౫

(శివే నాధోక్షజేన చ) యదాత్మతత్త్వ ముపదిష్టం తద్గృహేషు ప్రసక్తానాం నః క్షపితం విస్మృతమ్. ౬

తద్విస్మృతం తత్త్వానా మర్థానాం ప్రకృతిపురుషేశ్వరతత్త్వానా మర్థానాం పురుషార్థానాం దర్శనం జ్ఞానం యస్మింస్తదధ్యాత్మజ్ఞానం నోఽస్మభ్యం ప్రద్యోతయ ప్రకాశయ. యేన త్వయా ప్రద్యోతితేనాధ్యాత్మజ్ఞానేన దుస్తరం భవార్ణవ మంజసా సుఖేన తరిష్యామః, ౭

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి ప్రచేతసాం పృష్టో భగవా న్నారదో మునిః,
భగవ త్యు_త్తమశ్లోక ఆవిష్టాత్మా_బ్రవీ న్నృపాన్. ౮

నారద ఉవాచ—

తజ్జన్మ తాని కర్మాణి తదాయు_స్తన్మనో వచః,
నృణాం యేనేహ విశ్వాత్మా సేవ్యతే హరి రీశ్వరః ౯

కిం జన్మభి స్త్రిభిర్వేహ శౌక్లసావిత్రయాజ్ఞికైః,
కర్మభిర్వా త్రయీ ప్రోక్తైః పుంసో_పి విబుధాయుషా. ౧౦

శ్రుతేన తపసా వా కిం వచోభి శ్చి_త్తవృ_త్తిభిః,
బుద్ధ్యా వా కిం నిపుణయా బలేనేంద్రియరాధసా ౧౧

కిం వా యోగేన సాంఖ్యేన న్యాసస్వాధ్యాయయో రపి,

ఇత్యేవం ప్రచేతసా పృష్ట ఇతి ప్రాధాన్యా దేకస్య నిర్దేశః ప్రచేతోభిః పృష్ట ఇత్యర్థః భగవత్యావిష్ట ఆస_క్త ఆత్మా మనో యస్య స భగవా న్నారదః మునీన్ మననశీలాన్ ప్రచేతసః ప్రత్యబ్రవీత్. ౮

అహో గృహప్రస_క్త్యా హరిసేవాం వినా సర్వం జన్మకర్మాదికం వ్యర్థీకృతమితి తాన్ శోచన్నాహ (తజ్జన్మేతి చతుర్భిః.) యేన జన్మాదినా విశ్వాత్మా హరిః సేవ్యతే తదేవ జన్మకర్మాదికం సార్థకం భగవత్సేవావిధురం తు వ్యర్థమిత్యర్థః, ౯

శుక్లం యౌనం విశిష్టయో న్యుత్ప_త్తిరూపం సావిత్ర ముపనయన నిమి_త్తం జన్మ యాజ్ఞికం యజ్ఞదీక్షయా జన్మ ఏభి స్త్రిభి ర్జన్మభి ర్భగవత్సేవావిధురైః కిం సాధ్యమ_స్తీతి తథా త్రయీవిహితైః కర్మభిః పుంసః విబుధానా మివ దీర్ఘాయుషా_పి ౧౦

వచోభి ర్వాగ్విలాసై ర్నిపుణయా సూక్ష్మయా బలేన మనోదేహబలేనేంద్రియాణాం రాధసా పాటవేన ౧౧

(యోగేన) ప్రాణాయామాదినా సాంఖ్యేన దేహాదివ్యతిరి_క్తాత్మజ్ఞానమాత్రేణ చతుర్థాశ్రమా

(గృహాత్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశా న్ముక్తిః)

కిం వా శ్రేయోభి రన్యైశ్చ న యత్రాత్మప్రదో హరిః. ౧౨

శ్రేయసామపి సర్వేషా మాత్మా హ్యవధి రర్థతః,
సర్వేషామపి భూతానాం హరి రాత్మాఽఽత్మదః ప్రియః ౧౩

యథా తరోర్మూలనిషేచనేన తృప్యంతి తత్స్కంధభుజోపశాఖాః,
ప్రాణోపహారాచ్చ యథేంద్రియాణాం తథైవ సర్వార్హణ మచ్యుతేజ్యా ౧౪

ఽధ్యయనాభ్యాం శ్రేయఃసాధనై రన్యైర్వ్రతైశ్చ "య ఆత్మదో బలదో" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యాఽఽత్మపర్యంతప్రదానచతురః ఆశ్రితబంధహరో భగవాన్ యత్ర జన్మాదిషు నాస్తి యై ర్జన్మాదిభి రారాధ్యతే తైః కిం ప్రయోజనమిత్యర్థః. ౧౨

నను జన్మాదీనాం ప్రతినియతఫలానాం భగవత్సేవావైధుర్యమాత్రేణ కుతో నింద్యతా తత్రాహ (శ్రేయసా మితి.) అర్థతః వస్తుతః సర్వేషామపి శ్రేయసాం పరమాత్మా హరిరవధిః పరా కాష్ఠా హరే రన్యచ్ఛ్రేయో నాస్తీత్యర్థః. కుతః హి యతో హరిః సర్వేషాం ప్రియః నిరతిశయప్రీతివిషయః నిరతిశయానందరూపప్రీతివిషయ ఏవ హి పరమం శ్రేయః ప్రియత్వం హేతురాత్మా. ఆత్మా హి నిరతిశయప్రీతివిషయః యస్య ప్రత్యగాత్మనః సంబంధాత్ దేహాపత్యగృహపశ్వాదికం సంబంధపారంపర్యేణ వ్యవస్థితప్రీతివిషయం తస్యాప్యాత్మేత్యర్థః న కేవలం ప్రియ ఏవ కింతు స్వాత్మపర్యంత పురుషార్థప్రదశ్చ. బలిప్రభృతిభ్యః స్వాత్మదానం ప్రసిద్ధమ్. ౧౩

కిం చ తత్ఫలసాధనతయేంద్రాదిదేవతారాధనమపి భగవత్యేవ పర్యవస్యతి. తస్య సర్వదేవతాంతరాత్మత్వా దతః సాక్షాత్తదారాధనమేవ సర్వదేవతాప్రీతిద్వారా సమీహితపురుషార్థహేతురితి సదృష్టాంత మాహ (యథేతి) తరో ర్వృక్షస్య మూలనిషేచనేన జలసేచనేన స్కంధాదయః యథా తృప్యంతి న తు ప్రత్యేకం స్కంధాదిసేచనేన తత్ర స్కంధా మూలాత్ పృథగ్విభాగాః భుజాస్తేషాం విభాగాః ఉరవస్తేషామపి విభాగాః శాఖాః తేషామపి విభాగాః తదుపరి శాఖాః ఏత దుపలక్షణం తత్ర పుష్పఫలాదయోఽపి తృప్యంతి యథా చ ప్రాణోపహారాత్ ప్రాణాద్యాహుతే ర్భోజనాదితి యావత్ సర్వేంద్రియాణాం తృప్తి ర్భవతి. న తు తత్తదింద్రియేషు పృథగన్నలేపనేన తథాచ్యుతేజ్యా భగవదారాధనం సర్వార్హణం సర్వదేవతార్హణసాధ్యం ఫలం సాధయతి ౧౪

యథైవ సూర్యాత్ ప్రభవంతి వారః పునశ్చ తస్మిన్ ప్రవిశంతి కాలే.
భూతాని భూమౌ స్థిరజంగమాని తథా హరావేవ గుణప్రవాహః. ౧౫

ఏతత్పదం తజ్జగదాత్మనః పరం సకృద్విభాతం సవితుర్యథా ప్రభా,
యథాసవో జాగ్రతి సుప్తశక్తయో ద్రవ్యక్రియాజ్ఞానభిదాభ్రమాత్యయః ౧౬

యథా నభస్యభ్రతమః ప్రకాశా భవంతి భూపా న భవంత్యనుక్రమాత్.

కుతః సర్వకారణత్వాత్ సర్వాంతరాత్మత్వాచ్చేతి సదృష్టాంత మాహ (యథైవేతి ద్వాభ్యామ్) యథైవ వారః ఆపః వర్షాకాలే సూర్యాత్ ప్రభవంతి ఉద్భవంతి, గ్రీష్మే చ తస్మిన్నేవ ప్రవిశంతి అస్యాప్రసిద్ధత్వేన దృష్టాంతాంతరమాహ- యథా భూతాని స్థావరజంగమాత్మకాని భూమావేవ ప్రభవంతి ప్రవిశంతి చ తథా గుణప్రవాహః గుణపరిణామరూపః ప్రపంచః హరావేవ కారణభూతే ఉద్భవతి లీనో భవతి చ ౧౫

ఏవం సర్వకారణత్వ ముక్తమథ సర్వాత్మతా మాహ. తదేత జ్జగదాత్మనః పరం పదం వాసస్థానం గృహావిసామ్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (సవితు ర్యథా ప్రభేతి.) సవితుః ప్రభావాత్ కృత్స్నం జగత్ పరమాత్మనోఽపృథక్సిద్ధవిశేషణం శరీరమిత్యర్థః. జగతోఽనిత్యత్వాత్ తన్నిరూపిత మాత్మత్వమపి పరమాత్మన్యనియత మిత్యాశంకాం నిరాకర్తుం జగద్విశినష్టి. సకృద్విభాతం సృష్టి దశాయాం స్థూలతయా సకృద్విభాతం, సకృద్విభాత మిత్యనేన సకృత్సంహారదశాయాం సూక్ష్మతయా న విభాతమితి వివక్షితం స్థూలసూక్ష్మధర్మనివృత్త్వేఽపి ద్రవ్యనిత్యత్వమనేనాభిప్రేతమ్ ఏతదేవ స్పష్టయితుం సకృద్భానాభానయో ర్దృష్టాంతమాహ యథేతి. అసుశబ్దేన ప్రాణాయత్తవ్యాపారాణీంద్రియాణి లక్ష్యంతే. అసవః కదాచిజ్జాగ్రతి వ్యాప్రియంతే కదాచిత్ సుప్తశక్తయః నివృత్తవ్యాపారాః కదేత్యత్రాహ ద్రవ్యేతి. ద్రవ్యం భూతపంచకం, జ్ఞానక్రియాశబ్దానాం జ్ఞానేంద్రియాణి కర్మేంద్రియాణి చ లక్ష్యంతే, ఇంద్రియభూతసంఘాతరూపదేవమనుష్యాదిదేహాత్మభ్రమాత్యయే సుషుప్తావిత్యర్థః నహి తదానీం దేహాత్మాభిమానః యథా ప్రాణాః జాగ్రతి సుప్తవృత్తయశ్చ భవంత్యేవం జగత ఆవిర్భావ తిరోభావనిమిత్తం భానాభానే. నత్వేతావతా ద్రవ్యానిత్యతాశంకేతి భావః. ౧౬

ఏతదేవ దృష్టాంతాంతరేణ సాధయతి (యథా నభసీతి.) యథా నభస్యాకాశేఽభ్రతమః ప్రకాశా భవంతి. కదాచిత్ విభాతా భవంతి కదాచిన్న విభాతా భవంతి, న హి భావాభావమాత్రేణా భ్రాదీనా మసత్తా శంకితుం యుక్తా ఏవం హే భూపాః ప్రవాహః ప్రవహమానా రజస్తమః సత్త్వ

(గృహాత్ప్రవజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశాన్ముక్తిః)

ఏవం పరే బ్రహ్మణి శక్తయస్త్వమూ రజస్తమః సత్త్వమితి ప్రవాహః. ౧౭

తేనైక మాత్మాన మశేషదేహినాం కాలం ప్రధానం పురుషం పరేశమ్,
స్వతేజసా ధ్వస్తగుణప్రవాహ మాత్మైకభావేన భజధ్వమద్ధా. ౧౮

నిరస్తసంకల్పవికల్పమద్వయం ద్వయాత్మవాదోపశమాత్మలంభనం,

మిత్యేవంరూపా అమూః శక్తయః కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాః పరే బ్రహ్మణి కదాచి ద్భవంతి న భవంతి చ. ప్రవహతే ఇతి ప్రవాహః. వేదాః ప్రమాణమితివత్ శక్తయః ప్రవాహ ఇత్యుక్తమ్ ౧౭

తేనావస్థానాం స్థూలత్వసూక్ష్మత్వాదీనా మనిత్యత్వేఽపి తదాశ్రయస్య ప్రకృతిపురుషాత్మక ద్రవ్యస్య నిత్యత్వాత్తస్య పరమాత్మానం ప్రతినియతశరీరత్వే నాశేషదేహినా మేక మాత్మానం కాలం కాలశరీరకం ప్రధానం ప్రకృతిశరీరకం పురుషం జీవశరీరకం ప్రకృతిసంబంధప్రయుక్తసంసారిత్వ శంకాం నిరస్యతి - (స్వతేజసా) స్వప్రకాశేన ధ్వస్తః నిరస్తః గుణప్రవాహోదయః సంసారో యస్య నియంతృతయా ప్రకృతిసంబంధో న తు జీవస్యేవ వశ్యతయేతి భావః, ఏవంభూతం పరేషాం బ్రహ్మాదీనా మపీశ మాత్మైకభావేన సర్వాత్మకత్వేన సర్వేషా మాత్మనా మేకాంతరాత్మేతి బుద్ధ్యాద్ధా సాక్షాద్భజధ్వమ్. ౧౮

కీదృశం తద్బ్రహ్మస్వరూపమ్, యద్భజధ్వ మిత్యుచ్యత ఇతి వివిత్సాయాం ప్రకృతి పురుషవిలక్షణం "సత్యం జ్ఞాన మనంతం" ఇతి స్వరూపశోధకవాక్యావగతం బ్రహ్మస్వరూపం శోధయం స్తద్భజధ్వ మిత్యాహ (నిరస్తేతి) నిరస్తసంకల్పవికల్పం మానసబుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషాదివికల్ప రహితమిత్యర్థః, అనేన బద్ధబీజవ్యావృత్తిః, అద్వయే ద్వయం ద్వయోః సముదాయః తదన్యత్ స్వ సజాతీయద్వితీయవస్త్వభావాత్ యథా "న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే" ఇతి అద్వితీయ మిత్యర్థః అనేన ముక్తజీవవ్యావృత్తిః, తేషాం సజాతీయద్వితీయసద్భావాత్. ద్వయాపవాదో పర మోపలంభనమ్. ద్వయశబ్దేన ద్వైతం వివక్షితం తదేవాపవాదః బ్రహ్మజ్ఞానబాధకం దేవమనుష్యాదిభేదాపవాదవిరమే ఉపలంభనం యస్య తత్తథోక్తం దేహాత్మభ్రమనివృత్తా వుపలభ్యమిత్యర్థః, అజస్రనిర్వృతం నిత్యానంద ధర్మకం నిత్యానందస్వరూపం వా, అతోఽపి ప్రాగుక్తార్థ ఉచితః అనాదిమధ్యాంతమితి నిత్యత్వస్య కథితత్వా దజస్రశబ్దస్య పునరుక్తిప్రసంగాత్ సంజ్ఞప్తిమాత్ర క్వచిద వ్యజడత్వరూప మముయా దృశా

అనాదిమధ్యాంతమజస్రనిర్వృతిం సంజ్ఞప్తిమాత్రం భజతాముయా దృశా. ౧౯

దయయా సర్వభూతేషు సంతుష్ట్యా యేన కేనవా,
సర్వేంద్రియోపశాంత్యా చ తుష్యత్యాశు జనార్దనః ౨౦

అపహతసకలైషణామలాత్మన్యవిరతమేధితభావనోపహూతః,
నిజజనవశగత్వ మాత్మనోఽయ న్న సరతి ఛిద్రవదక్షరః స్సతాం హి ౨౧

న భజతి కుమనీషిణాం స ఇజ్యాం హరిరధనాత్మధనప్రియో రసజ్ఞః,
శ్రుతధనకులకర్మణాం మదైర్యే విదధతి పాప మకించనేషు సత్సు. ౨౨

పూర్వోక్తజ్ఞానేన భజత నిరస్తసంకల్పవికల్పమితి పదేన "విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః" "అస్థూల మనణ్వహ్రస్వ" మితి వాక్యోక్తప్రకృతిపురుషవైలక్షణ్యావ దమలత్వ ముక్తమ్. అనాదిమధ్యాంతమితి సత్యత్వ ముక్తమ్, నిర్వికారత్వం హి సత్యత్వం, సంజ్ఞప్తిమాత్రమితి జ్ఞానశబ్దార్థ ఉక్తః అజస్ర నిర్వృత మిత్యనేన "స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః, ఆనందో బ్రహ్మేత్యర్థ ఉక్తః సమాఖ్యాధికరాహిత్య వాచినా అద్వయశబ్దేనానంతత్వముక్తమ్, సద్వితీయం హి సర్వం దేశాదిభిః పరిచ్ఛిన్న మతోఽద్వితీ యత్వా దనంతత్వసిద్ధిః. తదేవం సత్యత్వజ్ఞానత్వానందత్వామలత్వవిశిష్టం శోధకవాక్యావగతం పరమాత్మ స్వరూప ముక్తమ్. ౧౯

అముయే త్యుక్తాయా దృశః సాధనాన్యాహ - (దయయేతి) తతస్తుష్టో భగవాన్ న కదాచిత్ త్యజతీత్యాహ (అపహతేతి.) అపహతా నిరస్తాః సకలా ఏషణాః కామాః యస్మాత్స చాసా వమల ఆత్మా మన స్తస్మిన్నేవంవిధే సతాం మనసి నిరంతర మేధితయా భావనయా భక్త్యా ఉపహూతః సన్నిధాపితః సన్నక్షరో హరిః ఛిద్రవత్ పృథక్సిద్ధవత్తతో న సరతి నాపయాతి, కిం కుర్వన్నాత్మనో నిజజనవశ్యత్వం స్వభక్తాధీనత్వం యన్ గచ్ఛన్ ౨౦—౨౧

సతాం వశ్యోఽసావసతాం పూజామపి న గృహ్ణాతీత్యాహ (నేతి) అధనాశ్చాత్మధనాశ్చ భగవద్ధనాస్తే ప్రియా యస్య స చ మమప్రియ ఇతి భగవదుక్తేః భక్తసంగజన్యానందరసజ్ఞః న హరిః కుమనీషిణాం కుత్సితమతీనా మిజ్యాం న భజతి న గృహ్ణాతి, కే కుమనీషిణ స్తత్రాహ. శ్రుతాదీనాం మదాః శ్రుతాదినిమిత్తా మదాస్తైరంధా అకించనేషు విరాగిషు సత్సు యే పాపం తిరస్కారం విదధతి కుర్వంతి. ౨౨

(గృహాత్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశా న్ముక్తిః)

శ్రియమనుచరతీం తదర్థినశ్చ ద్విపదపతీన్ విబుధాంశ్చ యత్స్వపూర్ణః,
న భజత నిజభృత్యవర్గతంత్రః కథ మము ముద్విసృజేత్ పుమాన్ కృతజ్ఞః. ౨౩

మైత్రేయ ఉవాచ—

ఇతి ప్రచేతసో రాజ న్నన్యాశ్చ భగవత్కథాః,
శ్రావయిత్వా బ్రహ్మలోకం యయౌ స్వాయంభువో మునిః. ౨౪

తేఽపి తన్ముఖనిర్యాతం యశో లోకమలాపహమ్,
హరే ర్నిశమ్య తత్పాదం ధ్యాయంత స్తద్గతిం యయుః. ౨౫

ఏత త్తేఽభిహితం క్షత్త ర్యన్మాం త్వం పరిపృష్టవాన్,
ప్రచేతసాం నారదస్య సంవాదం హరికీర్తనమ్. ౨౬

భక్తపరాధీనత్వమేవ ప్రపంచయం స్తం కో నామ భజేదిత్యాహ (శ్రియమితి.) అనుచరతీ మనువర్తమానామపి శ్రియం తదర్థినః తాం శ్రియ మర్థయంతే ఇతి తథోక్తాన్ శ్రీకటాక్షలేశకాంక్షిణః ద్విపదపతీ న్నరేంద్రాన్ విబుధాన్ దేవాంశ్చ నిజభక్తవర్గరక్తో భగవాన్ న భజతి నానువర్తతే? కుతః, యః స్వపూర్ణః స్వత ఏవావాప్తసమస్తకామత్వాత్ న శ్ర్యాదీన్ భజతి, ఏవంభూత మముం భక్త వత్సలం రసజ్ఞం పుమాన్ కథ ముద్విసృజేత్. ౨౩

ఇమం సంవాద ముపసంహరతి మునిః (ఇతీతి త్రిభిః) హే రాజన్! విదుర! యమాభి ప్రాయేణ రాజన్నితి సంబోధన మిత్యుక్త్వా । అన్యాశ్చ భగవత్కథాః ప్రచేతసః ప్రతి శ్రావయిత్వా స్వాయంభువో నారదో మునిః సత్యలోకం యయౌ. ౨౪

తత స్తే ప్రచేతసః నారదముఖనిస్సృతం సకలలోకాఘహరం భగవద్యశో నిశమ్య భగవ చ్చరణారవిందం ధ్యాయంత స్తల్లోక మాపుః. ౨౫

(హే క్షత్తః!) త్వం మాం ప్రతి యత్ పృష్టవాన్ ప్రచేతసాం నారదస్య స సంవాదవ్యాజం హరికీర్తనం తే తుభ్యం మయాఽభిహితమ్ ౨౬

శ్రీ శుక ఉవాచ—

యఏష ఉత్తానపదో మానవస్యానువర్ణితః,
వంశః ప్రియవ్రతస్యాపి నిబోధ నృపసత్తమ. ౨౬

యో నారదాదాత్మవిద్యా మధిగమ్య పున ర్మహీమ్,
భుక్త్వా విభజ్య పుత్రేభ్య ఐశ్వర్యం సమగాత్ పదమ్. ౨౭

ఇమాం తు కౌషారవిణోపవర్ణితాం క్షత్తా నిశమ్యాజితవాదసత్కథాం,
ప్రవృద్ధభావోఽశ్రుకలాకులో మునే ర్దధార మూర్ధ్నా చరణం హృదా హరేః. ౨౮

విదుర ఉవాచ—

సోఽయ మద్య మహాయోగిన్ భవతా కరుణాత్మనా,
దర్శిత స్తమసః పారో యత్రాఽకించనగో హరిః. ౩౦

స్కంధార్థ ముపసంహర న్నుత్తరస్కంధప్రవృత్తినిమిత్తభూతశంకాముత్థాప్యాహ (య ఏష ఇతి ద్వాభ్యామ్.) మానవస్య మనుపుత్రస్య ఉత్తానపద ఏష వంశోఽనువర్ణితః, అథ ప్రియవ్రతస్య ఉత్తానపాదానుజస్య నృపాణాం సమ్మతం వంశం నిబోధ శృణు. ౨౬

తద్వంశబుభుత్సాయై సమాసత స్తచ్చరిత మాహ. ప్రియవ్రతః ప్రథమం విరక్త్యా వనం ప్రవిష్టో నారదా దాత్మవిద్యామధిగమ్య ప్రాప్య, పునర్మహీం భుక్త్వా పరిపాల్య పుత్రేభ్యః, ఐశ్వర్యం రాజ్యంవిభజ్య పదం భగవత్పదం, సమగాత్ సమ్యక్సాధనోపసంహారేణాగాత్ ౨౭

విదురమైత్రేయసంవాద ముపసంహరతి బాదరాయణిః (ఇమాం త్వితి త్రిభిః) కౌషారవిణా మైత్రేయేణ ఉపవర్ణిత మజితస్య భగవతో వాదః గుణానువాదః సతాం కథాశ్చ తత్సమాహారరూపమిదం తృతీయతురీయస్కంధాత్మకం నిశమ్య వివృద్ధేన భావేన స్నేహేన యా అశ్రూణాం కలా మాత్రా స్తాభి రాకులచిత్తః క్షత్తావిదురః మునే ర్మైత్రేయస్య చరణం మూర్ధ్నా హరేశ్చరణం హృదా దధార. ౨౮

తతః హే తాత ! మహాయోగిన్ ! కరుణాత్మనా దయాళునా త్వయా సోఽయం తమసః సంసారస్య పారః పారప్రాప్తిహేతుః ఉపాయః దర్శితః, యత్ర తమసః పారే వర్తమానై రకించనై ర్గమ్యో భవతి హరిః. ౩౦

(గృహాత్ప్రవ్రజితానాం ప్రచేతసాం నారదోపదేశా న్ముక్తిః)

శ్రీ శుక ఉవాచ—

ఇత్యానమ్య త మామంత్ర్య విదురో గజసాహ్వయమ్,
స్వానాం దిదృక్షుః ప్రయయౌ జ్ఞాతీనాం నిర్వృతాశయః. ౩౧

ఏతద్యః శృణుయా ద్రాజన్ రాజ్ఞాం హర్యర్పితాత్మనామ్,
ఆయుర్ధనం యశః స్వస్తి గతి మైశ్వర్య మాప్నుయాత్. ౩౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, చతుర్థస్కంధే,
ప్రచేత ఉపాఖ్యానం నామైకత్రింశోధ్యాయః

ఇతి చతుర్థః స్కంధః సమాప్తః.

ఇత్యేవం వదన్నానమ్య ప్రణమ్య తమనుజ్ఞాప్య స్వానాం జ్ఞాతీనాం దిదృక్షుః శేషే షష్ఠీ. స్వాన్ ద్రష్టు మిచ్ఛుః జ్ఞానయోగేన పూర్ణాంతఃకరణః గజసాహ్వయం హాస్తినపురం యయౌ. ౩౧

విదురమైత్రేయసంవాదశ్రవణఫలమాహ (ఏతదితి) హే రాజన్! హరా వర్పిత ఆత్మా మనో యేషాం తేషాం రాజ్ఞాం స్వాయంభువమన్వాదీనా మేత చ్చరితం యః శృణుయాత్ స ఆయురాదీన్ ప్రాప్నుయాత్. స్వస్తి గతిం ముక్తిం తత్ర స్వస్తిగతిః ప్రధానఫలం, ఆయురాదయ ఆనుషంగికఫలాని స్వస్తీతి పృథక్పదం వా, గతిం ముక్తిం స్వస్తి మంగళమ్ ౩౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. చతుర్థస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః

ఇతి చతుర్థ స్కంధ స్సమాప్తః.

శ్రీమద్భాగవత చతుర్థస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
	అ—130			25.	అథాస్మదంశభూతాస్తే	1	31
1.	అగ్నిష్వాత్తా బర్హిషదః	1	63	26.	అథాస్మిన్ భగవాన్	18	30
2	అగస్త్యః ప్రాగ్దుహితరం	28	32	27	అథాతః కీర్తయే వంశం	8	6
3.	అగ్నిరాజగవం చాపం	15	18	28	అథ మాత్రోపదిష్టేన	8	30
4	అన్యోశ్వమేధం రాజర్షి	13	25	29	అథాపి మేఽవినీతస్య	8	36
5.	అంగో ద్విజవచ శ్శ్రుత్వా	13	29	30.	అథాపి యూయం కృతకిల్బిషా	6	5
6.	అర్చిర్నామ మహారాజ్ఞీ	23	19	31	అథాభజే త్వఖిలపురుషోత్తమం	20	27
7	అజానతీ ప్రియతమం	28	45	32.	అథానఘాంఘ్రే స్తవకీర్తి	24	58
8.	అతో నివర్తతా మేష	8	32	33.	అథావ మృజ్యాశ్రుకలా	20	22
9	అతీవ భర్తుర్వ్రతధర్మనిష్ఠయా	23	20	34.	అథావీక్షత రాజా తు	19	1
10	అత్రేర్గృహే సురశ్రేష్ఠాః	1	15	35.	అర్థేంద్రియార్థాభిధ్యానం	22	33
11.	అత్రేః పత్న్యనసూయా	1	16	36.	అథాత్మనోఽర్ధభూతస్య	29	36
12	అత్రిణా చోదితస్తస్మై	19	21	37	అథ దేవగణా స్సర్వే	6	1
13.	అత్రిణా చోదితో హంతు	16	23	38.	అర్దే హ్యవిద్యమానేపి	29	35
14	అత్రి స్సందర్శయామాస	19	20	39.	అథ మయ్యనపాయిన్యా	30	18
15.	అతస్తవోత్పన్నమిదం	4	18	40.	అద్య న స్తమసః పారః	21	51
16.	అతస్తదపవాదార్థం	26	79	41.	అథాయజత యజ్ఞేశం	12	10
17	అత్ర తే కథయిష్యేముం	25	9	42.	అథ తస్య పున ర్విప్రై	15	1
18.	అతః కాయ మిమం విద్వాన్	20	5	43.	అథాప్యుదారశ్రవసః	16	3
19	అథ నిర్యాయ సలిలాత్	30	44	44.	అథ త్వ మసి వో బ్రహ్మన్	24	68
20.	అథాభిష్టుత ఏవం వై	9	18	45.	అర్థేంద్రియారామ	22	23
21.	అధో భజస్వ మాం భద్ర	27	26	46.	అర్థే హ్యవిద్యమానేపి	29	73
22	అథాజిఘ్రన్ముహుర్మూర్ధ్ని	9	44	47.	అద్యాపి వాచస్పతయః	29	44
23.	అథేదం నిత్యదా యుక్తో	24	74	48.	అదృష్టాయ నమస్కృత్య	20	38
24.	అథ భాగవతా యూయం	24	30	49.	అదృష్ట మశ్రుతం చాత్ర	29	67

సంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	సంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
50.	అధ్వర్యుణా హూయమానే	4	33	77.	అపృథగ్ధర్మశీలానాం	30	16
51	అధ్వర్యుణాఽఽత్తహవిషా	7	18	78	అపాముపస్థే మయి	17	35
52.	అధ్యాత్మపారోక్ష్య మిదం	29	85	79	అబాధంత మునీనస్య	5	16
53	అధనా అపి తే ధన్యాః	22	10	80.	అభివంద్య పితుః పాదౌ	9	45
54.	అనుదిన మిద మాదరేణ	23	39	81.	అభ్యర్చిత స్తయా నూనం	9	52
55	అన్యథా కర్మ కుర్వాణో	26	8	82.	అభ్యవర్షన్ ప్రకుపితాః	10	12
56.	అన్వీయమానః స తు	5	6	83.	అమూషాం క్షత్త్రరీతానాం	17	25
57.	అనాస్థితం తే పితృభిః	12	28	84	అమర్షయిత్వా త మసహ్యా	5	11
58.	అనునిన్యేఽథ శనకైః	26	20	85.	అయం మహీం గాం	16	22
59.	అనన్వితం తే భగవన్ విచేష్టితం	7	34	86	అయం త్వత్కథామృష్టపీయూష	7	35
60.	అంధావమీషాం పౌరాణాం	25	54	87	అయం తు దేవయజన	2	18
61.	అంతఃపురస్త్రియోఽప్రచ్ఛత్	26	14	88.	అయం తు లోకపాలానాం	2	10
62	అంతర్ధానగతిం శక్రాత్	24	3	89.	అయం తు ప్రథమో	15	4
63.	అంతర్ధానో నభస్వత్యాం	24	5	90.	అయం భువో మండలమోద	16	20
64	అనంతపారే తమసి	28	27	91	అయం తు సాక్షాద్భగవాం	16	19
65	అనేన పురుషో దేహాన్	29	75	92.	అరాజకభయాదేష	14	9
66	అంతఃపురం చ హృదయం	29	16	93	అరుద్రభాగం త మవేక్ష్య	4	9
67.	అన్వితో బ్రహ్మశర్వాభ్యాం	19	4	94.	అరాజకే తదా లోకే	13	20
68	అంతర్బహిశ్చ భూతానాం	16	22	95.	అథ ర్త్విజో యజమానః	5	7
69.	అన్యే చ మాయినో మాయం	18	20	96.	అయం వత్సాతిరోషేణ	11	7
70	అప్యర్వాగ్వృత్తయో యస్య	7	24	97.	అలక్షయంతః పదవీం	13	49
71.	అప్యనాథం వనే బ్రహ్మన్	8	66	98.	అవ్యక్తస్యాప్రమేయస్య	11	23
72	అపశ్యమానః స తదా	10	21	99.	అవ్యక్తవర్త్మైష నిగూఢకార్యో	16	10
73.	అప్సరో మునిగంధర్వ	1	22	100.	అవ్యవచ్ఛిన్నయోగాగ్ని	3	9
74	అపాలిత్వానాదృతా చ	18	7	101.	అవజానంత్యమీమూఢా	14	24
75.	అపి స్మరసి చాత్మానం	28	53	102.	అశ్నాత్యనంతః ఖలు	21	41
76.	అపహతసకలైషణామలాత్మన్	13	20	103.	అసావేవ వరోఽస్మాకం	30	30

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
520.	తతో నిష్క్రమ్య బలిన	10	7	547.	తతో విహతసంకల్పా	27	23
521.	తదాకర్ణ్య విభుః ప్రాహ	6	4	548.	తపసా విద్యయా పక్వ	28	38
522	తద్దర్శనేనాగతసాధ్వసః	9	3	549.	త ఏకదా తు	28	2
523.	తథా మను ర్వో భగవాన్	8	21	550.	తస్యాం ప్రపీడ్యమానాయాం	28	5
524.	తయోపభుజ్యమానాం వై	28	4	551.	తథా కామాశయో జీవ	29	31
525.	తత్రాపి హంసం పురుషం	24	7	552.	తస్మిన్నభిధ్యాయతి	8	80
526.	తత్ర చంద్రవసా నామ	28	35	553.	తతోఽగ్నిమారుతౌ రాజన్	30	45
527.	తస్మిన్ మహన్ముఖరితా	29	40	554.	తత్రాభిషిక్తః ప్రయతః	8	71
528.	తత్తాత గచ్ఛ భద్రం తే	8	42	555.	తపోవనం గతే తస్మిన్	8	63
529.	తత్త్వం న తే వయ	7	27	556.	తరుణం రమణీయాంకం	9	46
530.	తస్య యక్షపతి ర్దేవః	1	37	557.	తతో మీఢ్వాం సమామంత్ర్య	7	7
531.	త ఏవ ముత్పన్నభయా	9	1	558	తయోః సమభవల్లోభో	8	3
532	తప్యమానం త్రిభువనం	1	21	559	తస్మిన్ మహాయోగమయే	6	33
533	తమేవ దయితం భూయ	7	59	560.	తస్యాం స జనయాంచక్రే	28	30
534.	తతో గంతాసి మత్థానం	9	25	561.	తత్రావశిష్టా యే వృక్షా	30	47
535	తపసారాధ్య పురుషం	8	13	562.	తన్నిర్జిత ప్రాణమనో వచో	31	3
536.	తదా స్వప్రభయా తేషాం	7	19	563.	త ఏతే మునయః	1	46
537.	తత్రాప్యదామ్యనియయో	23	4	564.	తస్మిన్ ప్రసూన స్తబక	1	18
538.	తస్యానయా భగవతః	23	11	565	తత్పుత్రా వపరావాస్తాం	1	35
539.	తర్హ్యేవ సరసః తస్మాత్	24	24	566.	తత్ప్రాదుర్భావసంయోగ	1	23
540.	తత్ర గాంధర్వ మాకర్ణ్య	24	28	567.	తస్మిన్ బ్రహ్మణ్యద్వితీయే	7	52
541.	తత్ర క్షుత్తృట్పరిశ్రాంతో	26	11	568.	తస్యైవం దదతశ్శాపం	2	27
542	తత్ర నిర్భిన్నగాత్రాణాం	26	9	569.	తవ వరదవరాంఘ్రా	7	29
543.	తస్యా మజనయత్ పుత్రాన్	27	6	570.	త మేవ వత్సాశయ	8	22
544.	తస్మిన్నదే దమమహం	26	24	571.	తదా వృషధ్వజద్వేష	7	10
545.	తయైవం రమమాణస్య	27	5	572.	తథాఽపరే సిద్ధగణా	6	41
546.	తస్మిం స్త్వం రామయా	28	59	573.	తస్మాత్పరోక్షేఽస్మదుపశ్రుతాన్య	15	23

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః	క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకః
574	తస్మా అప్యనుభావేన	7	57	600.	త్వం ఖల్వోషధిబీజాని	17	24
575.	త మాగతం తు ఉత్థాయ	31	4	601.	త్వాం స్తబ్ధాం దుర్మదాం	17	27
576.	తత్ర తత్రోపసంక్లృప్తైః	9	54	602	తావన్వగచ్ఛన్ధృతవిక్రమాం	4	4
577.	తత్తేజసా హతరుచః	7	23	603.	తానాతిష్ఠతి య స్సమ్యగ్	18	4
578	తదా సర్వాణి భూతాని	7	6	604	తా ననాదృత్య యో విద్వాన్	18	5
579.	త ముపాగత మాలక్ష్య	7	22	605	తామన్వధావ త్తద్వైన్యః	17	15
580.	తథా చికీర్షమాణం	8	10	606	తాంస్తు సిద్ధేశ్వరాన్	22	2
581.	తమేవాత్మాన మాత్మస్థం	24	70	607.	తావత్స రుద్రానుచరై	5	13
582,	త్వద్దత్తయా వయునయేద	9	8	608.	తామేవ మనసా గృహ్ణన్	28	28
583.	త్వ మవ్యక్తగతిః	27	29	609.	తా మాహ లలితం	25	25
584	త్వమేశ ధర్మార్థదుఘాభిపత్తయే	6	44	610	తాః హన్యమానాన్	11	6
585,	త్వద్భ్రాతుర్యుత్తమే నష్టే	9	23	611	తాం కామయానాం	1	6
586.	త్వదాననం సుభ్రు	25	31	612.	తా మాగతాం తత్ర	4	7
587	త్వ మేక ఆద్యః పురుషః	24	63	613	తాం శశంసు ర్జనా	9	51
588	త్వయాఽఽహూతా మహాబాహో	19	42	614.	తారహేమమహారత్న	6	27
589	త్వయ్యేతదాశ్చర్యమజాత్మ	3	11	615.	తా విమౌ వై భగవతో	1	59
590.	త్వయోదితం శోభనమేవ	3	16	616.	తితిక్షత్యక్రమం వైన్య	16	7
591.	త్వమేవ భగవన్నేతత్	6	43	617.	త్రిలోకీం దేవయానేన	12	35
592,	త్వం కర్మణాం మంగళ	6	45	618.	తితిక్షయా కరుణయా మైత్ర్యా	11	13
593	త్వం క్రతుస్త్వం హవిస్త్వం	7	45	619,	తిర్యఙ్నగద్విజసరీసృప	9	13
594.	త్వం పురా గాం రసాయా	7	46	620,	త్రికృత్వ ఇద మాకర్ణ్య	23	33
595.	త్వ న్మాయయార్థ మభిపద్య	7	44	621.	త్రిరాత్రాంతే త్రిరాత్రాంతే	8	72
596.	త్వం హ్రీర్భవాన్యస్యథ	25	28	622,	తితిక్షుర్యతవా గ్దాంత	23	7
597.	త్వం నిత్యముక్తపరిశుద్ధ	9	15	623,	తీర్థేషు ప్రతిదృష్టేషు	26	6
598.	త్వం ప్రత్యగాత్మని తదా	11	30	624	తులయామ లవేనాపి	30	34
599.	త్వన్మాయయాద్ధా	20	31	625,	తుషితా నామ తే దేవాః	1	8

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
626	తృప్తో హృష్టః సుదృప్తశ్చ	26	13
627.	తృతీయం చానయ న్మాసం	8	74
628.	తేషా మాపతతాం వేగం	4	32
629.	తేషా మహం పాదసరోజరేణుం	21	43
630.	తేఽపి విశ్వసృజః సత్రం	2	34
631.	తే వై లలాటలగ్నై స్తైః	10	9
632.	తేఽపి చాము మమృష్యంతః	10	10
633.	తేనైక మాత్మాన మశేష	31	18
634.	తే వయం నోదితాః సర్వే	24	73
635.	తేన క్రమానుసిద్ధేన	23	8
636.	తే చండవేగానుచరాః	27	15
637.	తేషాం విచరతాం పద్భ్యాం	30	37
638.	తే చ బ్రహ్మణ ఆదేశాత్	30	48
639	తే న స్మరంత్యతితరాం	9	12
640.	తేనాస్య తాదృశం రాజన్	29	65
641.	తేషాం దురాపం కిం త్వన్యం	22	27
642	తేషు త్వద్రిక్థహారేషు	27	10
643	తేఽపి తన్ముఖనిర్యాతం	31	24
644	తేభ్యో దధార కన్యే ద్వే	1	64
645.	తేభ్యోఽగ్నయః సమభవన్	1	61
646.	తైస్తిగ్మధారైః ప్రధనే	11	4
647.	తై రలాతాయుధైస్సర్వే	4	34
648.	తోషః ప్రతోషః సంతోషో	1	7
649.	తం విచక్ష్య ఖలం పుత్రం	23	42
650.	తం సర్వలోకామరయజ్ఞ	14	21
651.	తం తు తేఽవనతం దీనం	14	45
652.	తం తాదృశాకృతిం వీక్ష్య	19	14
653.	తం కృష్ణపాదాభినివిష్టచేతసం	12	22
654	తం ప్రసాదయ వత్సాశు	11	34
655.	తం కిం కరోమీతి గృణంత	5	4
656.	తం యజ్ఞపశవోఽనేన	28	26
657.	తం ప్రజాసర్గరక్షాయాం	30	51
658.	తం దృష్ట్వోపవనాభ్యాశ	9	42
659	తం సర్వగుణవిన్యాసం	23	18
660	తం దురారాధ్య మారాధ్య	24	55
661.	తం నిశ్వసంతం స్ఫురితాధరోష్ఠం	8	15
662.	తం బ్రహ్మనిర్వాణసమాధి	6	39
663.	తాం స్తాన్కామాన్ హరిర్దద్యాత్	13	34
664.	తాం సారికాకందుకదర్పణాంబుజ	4	5
	ద—42		
665	దశచంద్రమసిం రుద్రః	15	17
666.	దగ్ధాశయోముక్తసమస్తతద్గుణో	22	27
667.	దర్శనం నో దిదృక్షూణాం	24	44
668	దక్షాయ బ్రహ్మపుత్రాయ	1	11
669.	దయయా సర్వభూతేషు	31	19
670.	దశవర్షసహస్రాంతే	30	4
671.	దధ్మౌ శంఖం బృహద్బాహుః	10	6
672.	దక్షోగృహీతార్హణసాధనోత్తమం	7	25
673	దదృశు స్తత్ర తే రమ్యాం	6	23
674.	ద్వావిమా వనుశోచంతి	27	25
675.	దిశో విజిత్యాప్రతిరుద్ధచక్రః	16	27
676	దివ్యవర్షసహస్రాణాం	30	17
677	దిష్ట్యాఽఽగతోఽపి భద్రం తే	25	36
678.	దివ్యవాద్యంతతుర్యాణి	1	54

క్రమసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
679.	ద్వితీయం చ తథా మాసం	8	73
680.	దీక్షితా బ్రహ్మసత్రేణ	31	2
681	దీర్ఘం శ్వసంతీ వృజినస్యపారం	8	17
682.	దుర్ధర్షస్తేజసేవాగ్ని	22	57
683.	దురాసదో దుర్విషహ	16	11
684.	దుహితౄర్దశో త్తరశతం	27	7
685.	దుహితౄః పుత్రపౌత్రాంశ్చ	28	16
686.	దుఃఖేష్వేకతరేణాపి	29	32
687	దురుక్తౌ కలి రాధత్త	8	4
688.	దృష్ట్వా స్వనిలయాఖ్యాశే	3	7
689.	దృఢవ్రత స్సత్యసంధో	16	16
690.	దృష్ట్వా సంజ్ఞపనంయోగం	5	24
691	దృష్ట్వాఽఽత్మానం ప్రవయసం	23	1
692.	దృష్టః కింనోదృగ్భి	7	37
693.	దేవేఽవర్షత్యసౌదేవో	16	8
694.	దేహినా మాత్మపర్త్రేష్టః	16	18
695.	దేవహూర్నామ పుర్యా	25	51
696.	దేవర్షిపితృగంధర్వ	20	35
697.	దేహం విపన్నాదికచేతనాదికం	23	21
698.	దేహో రథ స్త్వింద్రియాశ్వః	29	18
699.	దేవహూతి మదాత్తత	1	10
700.	దేవానాం భగ్నగాత్రాణాం	6	52
701.	దైతేయా దానవా వత్సం	18	16
702.	దైవీం మాయా ముపాశ్రిత్య	9	33
703.	దోగ్ధారం చ మహాబాహో	18	10
704.	దోషాన్పరేషాం హి గుణేషు	4	12
705.	దౌహిత్రానీ నృతే మృత్యోః	21	30
706	దౌర్భాగ్యేనాత్మనో లోకే	27	20
	ధ—13		
707.	ధర్మ ఆచరితః పుంసాం	14	15
708.	ధన్యం యశస్య మాయుష్యం	12	45
709	ధనుర్విస్ఫూర్జయః దివ్యం	10	16
710.	ధర్మ ఇత్యుపధర్మేషు	19	25
711.	ధర్మో హ్యత్రార్థకామౌ చ	25	39
712.	ధర్మరాడివ శిక్షయా	22	59
713.	ధన్యం యశస్య మాయుష్యం	23	35
714	ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యం	8	41
715	ధ్రువస్య చోత్కలః పుత్రః	13	6
716.	ధ్రువం నివృత్తం ప్రతిబుధ్య	12	1
717.	ధ్రువో భ్రాతృవధం శ్రుత్వా	10	4
718.	ధ్రువే ప్రయుక్తా మసురైస్తాం	10	29
719.	ధ్రువాయ పథిదృష్టాయ	9	58
	న — 94		
720.	నరదేవేహ భవతో	13	31
721	న విదామేహ దేవానాం	13	28
722.	న యస్య లోకేఽస్త్యతిశాయనః	4	11
723.	న దేవవాదానువర్తతే మతిః	4	19
724.	న యష్టవ్యం న దాతవ్యం	14	6
725.	నమః పరస్మైపురుషాయ	17	29
726.	న కామయే నాథ తదప్యహం	20	24
727.	నమోనమః క్లేశవినాశనాయ	30	22
728.	న భవా నవధీ ద్యక్షా	12	3
729.	న వధ్యో భవతా మింద్రో	19	30
730.	నవైస్వపక్షోస్య విపక్ష	11	20

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
992.	మత్తభ్రమరసౌస్వర్య	24	22
993.	మయి సంరభ్య విపుల	27	22
994.	మరీచి రత్ర్యంగిరసౌ	29	43
995	మనోరశ్మి ర్బుద్ధిసూతో	29	19
996.	మహామణివ్రాతమయే	9	60
997.	మయ్యైతే మనసా యద్యత్	29	62
998.	మనుః స్వయంభూ ర్భగవాన్	30	41
999.	మనోస్తు శతరూపాయాం	1	1
1000.	మయా నిరూపిత స్తుభ్యం	27	28
1001.	మందారైః పారిజాతైశ్చ	6	14
1002.	మయూరకేకయాభిరుతం	6	12
1003.	మత్వా తం జడమున్మత్తం	13	11
1004.	మహత్త్వమిచ్ఛతాం తీర్థం	12	47
1005.	మన్యే మహాభాగతం	13	3
1006	మహిమానం విలోక్యాస్య	12	40
1007.	మాం విపాట్యాజరాం	17	21
1008.	మా వః పదవ్యః పితర	4	21
1009	మా జాతు తేజః ప్రభవేత్	21	37
1010.	మాతృభక్తిః పరస్త్రీషు	16	17
1011.	మాతుః సపత్న్యా వాగ్బాణైః	9	29
1012	మాస్మి న్మహారాజ కృథాః స్మ	19	34
1013.	మా మాశుచః స్వతనయం	8	68
1014.	మాతరిస్త్వేవ సర్వాత్మా	22	60
1015	మాభైష్ట బాలం తపసో	8	82
1016.	మాయా హ్యేషా మయాసృష్టా	28	61
1017.	మార్కండేయో మృకండస్య	1	45
1018.	మాతుః సపత్న్యాః స దురుక్తి	8	41
1019.	ముఖ్యానామ పురస్తాద్ద్వాః	25	49
1020.	ముక్తాన్యసంగో భగవతి	23	37
1021	మునయః పదవీం యస్య	8	31
1022.	మూర్తిః సర్వగుణోత్పత్తి	1	52
1023.	మృషాఽధర్మస్యభార్యాఽఽసీత్	8	2
1024	మృష్టవత్స్వరరథ్యాట్ట	9	57
1025.	మృగైః శాఖామృగైః క్రోడైః	6	20
1026.	మేధ్యాం గోచక్రవత్ స్థాస్ను	9	21
1027	మౌక్తికైః కుసుమస్రగ్భిః	21	1
	య—106		
1028	యస్య రాష్ట్రే పురే చైవ	14	18
1029.	యదాభిషిక్తో దక్షస్తు	3	2
1030.	యః పంచవర్షో గురుదార	12	43
1031.	యతః పాపీయసీ కీర్తిః	13	44
1032.	యద్ద్వ్యక్షరం నామ	4	14
1033	యత్పాదపద్మం మహతాం	4	15
1034.	యత్పాదసేవాభిరుచి స్తపస్వినాం	21	31
1035.	యః క్షత్రబంధు ర్భువి	12	43
1036.	యదాభిషిక్తః పృథు రంగ	17	9
1037.	యవసం జగ్ధ్యనుదినం	17	23
1038.	యత్సేవయాశేషగుహాశయః	21	39
1039	య ఏవం సంత మాత్మానం	20	8
1040.	యది వ్రజిష్యస్యతిహాయ	3	25
1041.	యః స్వధర్మేణ మాం నిత్యం	20	9
1042	యక్షరక్షాంసి భూతాని	18	21
1043	యచ్చాన్య దపి కృష్ణస్య	17	6
1044	యత్ర ధర్మదుఘా భూమిః	19	7

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1151.	లోకాంతరం గతవతి	28	18	1177	విజ్ఞాయ నిర్విద్య గతం పతిం	13	48
	వ—73			1178	విప్రాః సత్యాశిష స్తుష్టాః	19	41
1152.	వయం రాజ జాఠరేణాభి	17	10	1179.	విస్ఫూర్జయ న్నాజగవం ధనుః	16	23
1153.	వదత్యేవం జనే సత్యా	4	31	1180.	వినిర్ధుతాశేషమనోమలః	21	32
1154.	వత్సేన పితరోఽర్యమ్ణా	18	18	1181.	వినిశ్చిత్యైవ ఋషయో	14	43
1155.	వయం త్వవిదితా లోకే	15	26	1182.	విజ్ఞాయ త్రా పుత్త్రమగాయ	12	21
1156.	వసుకాల ఉపాదత్తే	16	6	1183.	విజ్ఞాయ శాపం గిరిశానుగా	2	20
1157.	వత్సం కల్పయ మే వీర	18	9	1184.	వినిఃద్వైవం స గిరిశ	2	17
1158.	వయం మహత్త్వంతమిహార్థ	19	28	1185	విద్యాతపోవిత్తవపుర్వయః	3	17
1159.	వధా న్నిస్పృతం తం భూమో	19	15	1186.	విజితాశ్వోఽధిరాజా	24	1
1160.	వరం చ మత్కంచన	20	16	1187.	విందతే పురుషోఽముష్మా	24	77
1161.	వటవత్సా వనస్పతయః	18	25	1188.	విరక్తశ్చేంద్రియరతౌ	8	61
1162.	వరా న్విభో త్వద్వరదేశ్వరాత్	20	23	1189.	విద్యాబుద్ధిరవిద్యాయాం	2	24
1163.	వవృషూ రుధిరౌఘాసృక్	10	24	1190.	విలోక్యానుగతాం సాధ్వీం	23	23
1164.	వయం తు సాక్షాద్భగవన్	30	38	1191.	విధాయ కృత్యం హ్రదినీ	23	22
1165.	వసుధే త్వాం వధిష్యామి	17	22	1192.	విప్రలబ్ధో మహిష్యైవం	25	62
1166.	వనకుంజరసంఘృష్ట	6	30	1193.	విజితాశ్వం ధూమ్రకేశం	22	54
1167.	వర్షతి స్మ యథాకామం	22	58	1194.	విజయాభిముఖో రాజా	23	36
1168.	వక్త్రం న తే వితిలకం	26	25	1195.	విబుధాసురగంధర్వ	24	12
1169.	వరం వృణీమహేఽథాపి	30	31	1196.	విపణస్తు క్రియాశక్తి	28	58
1170.	వరం వృణీధ్వం భద్రం వో	30	8	1197.	వికృష్యమాణః ప్రసభం	28	25
1171	వక్షస్యధిశ్రితవధూ ర్వనమాల్యు	7	21	1198.	విభజ్య తనయేభ్యః క్షమాం	28	33
1172.	వాయు శ్చ వాలవ్యజనే	15	15	1199.	విశీర్ణాం స్వపురీం వీక్ష్య	28	7
1173.	వాతా న వాంతి నహి సంతి	5	8	1200.	విద్యాతపోవ్రతధరాన్	7	14
1174.	వాసుదేవే భగవతి	29	37	1201.	విధాయ కార్త్స్న్యేన చ తత్	7	8
1175.	వాప్యో వైదూర్యసోపానాః	9	64	1202	విశ్వోద్భవస్థితిలయేషు	1	27
1176.	విష్ణు ర్విరించో గిరిశ	14	26	1203	వికల్పే విద్యమానేపి	8	28

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
1257.	సముద్ర ఊర్మిభి ర్భీమ	10	27	1283.	సముద్ర ముపవిస్తీర్ణం	24	20
1258.	రమ్యాః శృణుత భద్రం వః	21	21	1284	స ఏకదా హిమవతో	25	13
1259.	స తాన్ప్రపన్నా_ర్తిహరో	24	26	1285	స హ్యార్య స్తః పురగతో	25	55
1260.	స ఏష లోకా నతిచండవేగో	24	65	1286.	స ఏకదా మహేష్వాసో	26	1
1261.	స రాజా మహిషీం రాజన్	27	2	1287.	స ఏవ పూర్వాం మధుముక్	27	18
1262	సభాచత్వరరథ్యాభిః	25	16	1288.	స స ప్తభిః శతై రేకో	27	16
1263.	సర్వభూతాత్మభావేన	11	11	1289	సప్తోపరికృతాద్వాదః	25	45
1264.	సత్త్వైకనిష్ఠే మనసి	29	69	1290.	స త్వం విచక్ష్వ	29	55
1265	సవై ధియా యోగవిపాక	9	2	1291.	స వ్యాపకతయాఽఽత్మానం	28	40
1266.	స తం వివక్షంత మతద్విదం	9	4	1292.	సదశ్వం రథ మారుహ్య	9	39
1267.	స తా నాపతతో వీర	10	8	1293.	సర్వతో మన ఆకృష్య	8	77
1268.	సమాధినా నైకభవేన	9	30	1294	సలిలైః శుచిభి ర్మాల్యైః	8	55
1269.	స ఏవ విశ్వం సృజతి	11	25	1295.	స తూపల్యభ్యాగతమాత్మ	6	40
1270.	సర్వభక్షా ద్విజా వృత్త్యై	2	26	1296	స త్వం విహాయ మాం బన్ధో	28	55
1271.	స వై తదైవ ప్రతిపాదితాం	9	5	1297.	స యోజనశతోత్సేధః	6	32
1272.	స వై ప్రియతమశ్చాత్మా	29	51	1298.	సనందనాద్యైర్మహాసిద్ధైః	6	34
1273.	సవృందైః కదలీ స్తంభైః	21	3	1299.	సఖాయ ఇంద్రియగణా	29	6
1274.	స ఖల్విదం భగవాన్	11	18	1300.	సర్వే క్రమానురోధేన	29	68
1275.	స పాంచాలపతిః పుత్రాన్	27	8	1301.	సత్యం సురుచ్యాభిహితం	8	18
1276.	సర్వత్రాస్ఖలితాదేశః	21	12	1302	సర్వసత్వాత్మదేహాయ	24	39
1277.	తస్యాఽఽశిషోహి భగవం స్తవ	9	17	1303	సనకాద్యా నారదశ్చ	8	1
1278.	స దదర్శ విమానాగ్ర్యం	12	19	1304.	స ప్రసీద త్వ మస్మాక	7	47
1279.	స ఇత్థ మాదిశ్యసురా నజస్తైః	6	8	1305	సాధువాద స్తదా తేషాం	5	25
1280.	సనత్కుమారో భగవాన్	23	9	1306.	సా తత్పుంసవనం రాజ్ఞీ	13	38
1281.	సంపీడ్య పాయుం పాణిభ్యాం	23	14	1307.	సాధు పృష్టం మహారాజ	22	18
1282.	స వంచితో బతాత్మధ్రుక్	23	28	1308.	సాంత్వయన్ శ్లక్ష్ణయా వాచా	26	19

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
1309	సాక్షా ద్భగవతో క్తేన	29	41
1310.	సా శ్రద్ధయా భగవద్ధర్మ	22	22
1311.	సా దిశో విదిశో దేవీ	17	16
1312.	సాముద్రీం దేవదేవో క్తాం	24	11
1313.	సా త్వం ముఖం సుదతి	26	23
1314.	సింధవః పర్వతా నద్యో	15	20
1315.	సింహస్కంధత్విషో బిభ్రత్	24	49
1316.	సింధవో రత్ననికరాన్	19	9
1317.	సిద్ధా విద్యాధరా దైత్యాః	19	5
1318.	సునీథాంగస్య యా పత్నీ	13	18
1319.	సుదుర్జయం విష్ణుపదం జితం	12	25
1320.	సుదుష్కరం కర్మ కృత్వా	8	69
1321.	సుతో మే బాలకో బ్రహ్మన్	8	65
1322.	సువర్ణస్కంధమారూఢో	30	5
1323.	సుధియః సాధవో లోకే	20	3
1324.	సునీతిః సురుచి శ్చాస్య	9	41
1325.	సునాసాం సుదతీం బాలాం	25	22
1326.	సుమనః సధర్మణాం శ్రీణాం	29	54
1327.	సుప్తిమూర్ఛోపతాపేషు	29	71
1328	సుదుర్లభం యత్పరమం	9	28
1329.	సుహృద్దిదృక్షుప్రతిఘాతదుర్మనాః	4	2
1330.	సునీతిరస్య జననీ	9	49
1331.	సురుచి స్తం సముత్థాప్య	9	46
1332.	సూక్ష్మవక్రాసితస్నిగ్ధ	21	17
1333.	సృష్టం స్వశ క్త్యేద మను	24	64
1334	సైనాపత్యం చ రాజ్యం చ	22	45
1335.	సైషా నూనం వ్రజత్యూర్ధ్వం	23	26
1336	సైనికా భయనామ్నోయే	28	1
1337	సోఽభిషిక్తో మహారాజః	15	13
1338	సోఽయం దుర్మర్షహృదయో	4	30
1339	సోఽనంతోఽంతకరః	11	19
1340.	సోయమద్య మహాయోగిన్	31	29
1341.	సోమోఽభూద్బ్రహ్మణోంశే	1	33
1342.	సోభిషిక్తః పృథు ర్విప్రైః	21	9
1343.	సోఽశ్వం రూపం చ తద్ధిత్వా	19	17
1344	సోఽన్వేషమాణః శరణం	25	11
1345.	సోఽ రాదేవ రాజర్షే	29	38
1346	సోఽపి సంకల్పజం విష్ణోః	9	27
1347	సోత్సృజ్య ధైర్యం విలలాప	8	16
1748.	సోఽయం శమో భగవతా	8	35
1349	సోఽయం స్థితివ్యతికరో	1	57
1350	సౌదర్యసంప్రశ్నసమర్థ	4	8
1351.	సంగమః ఖలు విప్రర్షే	24	17
1352.	సంనియచ్ఛామి భో మన్యుం	18	2
1353	సంకర్షణాయ సూక్ష్మాయ	24	35
1354.	సంశయోఽత్ర తు మే విప్ర	29	57
1355.	సంగ్రహేణ మయాఽఽఖ్యా	8	5
1356.	సంవత్సర శ్చండవేగః	29	21
1357.	సంధీయమానో శిరసి	7	9
1358.	సంఛిన్నభిన్నసర్వాంగాః	6	2
1359.	సంధీయమాన ఏతస్మిన్మాయా	11	2
1360.	సంయచ్ఛ రోషం భద్రం తే	11	31
1361.	స్నిగ్ధప్రావృడ్ఘనశ్యామం	24	45
1362.	స్పృశంతం పాదయోః ప్రేమ్ణా	20	18

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

పంచమస్కంధ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయే పృష్ఠాంకాః

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే, పంచమస్కంధః

అథ ప్రథమో ఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

ప్రియవ్రతో భాగవత ఆత్మారామః కథం మునే,

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా.

తృతీయే "స్వాయంభువస్యాపి మనోర్వంశః పరమసమ్మతః,
కథ్యతాం భగవన్యత్ర మైథునే నైధిరే ప్రజాః.
ప్రియవ్రతో త్తానపాదౌ సుతౌ స్వాయంభువస్య చ.
ధర్మం జుగుపతుః . సప్తద్వీపవతీం మహీమ్."

ఇతి పృష్టం స్వాయంభువవంశం ప్రక్రమ్య తద్దుహితృవంశః జ్యేష్ఠపుత్రోత్తానపాదవంశశ్చ కథితః ప్రజాః సృజేత్యాదినా చతుర్థస్కంధాంతేన గ్రంథేన. తావతైవ శుశ్రూషితం సర్వం శ్రుతప్రాయమితి మన్వానేన క్షత్త్రా ప్రియవ్రతచరిత్రం న పృష్టం తత్ర చతుర్థస్కంధాంతే—

"యో నారదాదాత్మవిద్యా మధిగమ్య పున ర్మహీమ్

భుక్త్వా . " ఇత్యధిగతాత్మవిద్యస్యాపి ప్రియవ్రతస్య పునః భోగానుభవ ఉక్తః. తదిదమఘటమానం పృచ్ఛతి రాజా (ప్రియవ్రత ఇత్యాదినా చతుర్భిః) హేమునే! ప్రియవ్రతో భాగవతః

గృహేఽరమత యన్మూలః కర్మబంధః పరాభవః ౧

న నూనం ముక్తసంగానాం తాదృశానాం ద్విజర్షభ,
గృహేష్వభినివేశోఽయం పుంసాం భవితు మర్హతి. ౨

మహతాం ఖలు విప్రర్షే ఉత్తమశ్లోకపాదయోః,
ఛాయానిర్వృతచిత్తానాం న కుటుంబే స్పృహామతిః ౩

సంశయోఽయం మహాన్ బ్రహ్మ న్దారాగారసుతాదిషు,

భగవద్ధర్మనిష్ఠః ముముక్షుః ఆత్మారామః ప్రకృతివిముక్తబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యానుభవనిష్ఠః కథం గృహేఽరమత. గృహశబ్దో దేహాపత్యకలత్రాదీనాముపలక్షణం ఏవంభూతః కథం గృహాసక్తోఽభూత్. భాగవత ఆత్మారామోఽపి రమతాం గృహే కో విరోధ ఇతి చేత్తత్రాహ. కర్మబంధః కర్మరూపో బంధః తేన పరాభవ స్తిరస్కారః జ్ఞానసంకోచశ్చ యన్మూలః యా గృహాసక్తిః మూలం యస్య సః కర్మబంధాన్ముముక్షోః కర్మబంధహేతుభూతగృహాసక్తిర్విరుద్ధా తథా సంకుచితజ్ఞానాత్మయాథాత్మ్యనిష్ఠస్య జ్ఞానసంకోచకర్మబన్ధనిమిత్తా చ గృహాసక్తిర్న ఘటత ఇతి భావః. ౧

గృహాదిష్వాసక్తి ర్హి తేషాం ప్రీతివిషయతయాఽదోషదర్శనరూపా తత్త్యాగపూర్వకం నిరతిశయప్రియస్వాత్మపరమాత్మస్వరూప మనుభవతాం లేష పునః కుతః ప్రీతిరిత్యాహ (నేతి.) హే ద్విజర్షభ! తాదృశానాం భాగవతానాం ఆత్మారామాణాం ముక్తసంగానాం దుఃఖహేతుత్వానుసంధానేన త్యక్తదేహాపత్యకలత్రాద్యభినివేశానాం పుంసాం పునర్గృహేష్వభినివేశః పూర్వదోషదర్శనేన త్యక్తాభినివేశః భవితుం నార్హతి, నూనం నిశ్చయః. ౨

దోషహేతుత్వేఽపి తాదాత్వికసుఖహేతుత్వాద స్త్వభినివేశ ఇతిచేత్తత్రాహ (మహతామితి.) హే విప్రర్షే! ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతః పాదయోశ్ఛాయాయాశ్ఛాయావత్తాపత్రయనిరసనద్వారానందహేతుత్వాదనుభూతిః ఛాయాశబ్దేన వివక్షితా భగవత్పాదాబ్జానుభూత్యా నిర్వృతం సుఖితం చిత్తం యేషాం మహతాం కుటుమ్బే స్పృహారూపా మతి ర్న సమ్భవతి నిరతిశయానందరూపభగవచ్చరణానుభవసుఖితచిత్తానాం దుఃఖమిశ్రాత్యల్పసుఖహేతుషు బంధనిమిత్తేష్వభినివేశో న సమ్భవతీత్యర్థః ౩

అస్తు వాత్మారామస్య ప్రాక్తనబలప్రతిబంధకవశాత్ గృహాసక్తిః తథాపి పునర్గృహాసక్తస్య భగవద్భక్తిస్తతో ముక్తిశ్చ కథం ఘటత ఇత్యాహ (సంశయ ఇతి,) హేబ్రహ్మన్! అయం

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

సక్తస్య యత్సిద్ధిరభూత్కృష్ణే చ మతిరచ్యుతా ౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

బాఢముక్తం భగవత ఉత్తమశ్లోకస్య శ్రీమచ్చరణారవిందమకరందరసఆవేశిత చేతసో భాగవతపరమహంసదయితకథాం కించిదంతరాయవిహతాం స్వాం శివతమాం

మహాన్సంశయః కోఽసావిత్యత్రాహ దారగృహసుతధనాదిష్వాసక్తస్య కృష్ణే మతిర్భక్తిస్తతో గార్హస్థ్యధర్మై రవిచ్ఛిన్నా యా ముక్తిశ్చ కథమభూదితి యదయం మహాన్ సంశయ ఇత్యర్థః ౪

ఏవమాపృష్టో బాదరాయణిః సత్య మాత్మారామస్య గృహాసక్తిః గృహాసక్తస్య చ పునర్భక్తిశ్చ న ఘటత ఇతి ఆత్మారామస్య భాగవతస్యాపి ఉపాధివశాద్ గృహసక్తత్వేఽపి ప్రాచీన నివృత్తిధర్మానుష్ఠానబలాత్పునః భక్తియోగోపసంహారః సంభవత్యేవేత్యాహ (బాఢముక్తమితి) సత్యముక్త మిత్యర్థః గృహాసక్తస్య భక్తియోగాసమ్భవః ఇత్యత్రానంగీకారః. ఆత్మారామస్య పునః గృహా ద్యభినివేశః ఇత్యత్రాంగీకారః ప్రియవ్రతస్య స్వాయంభువః స్వయంభ్వాదిప్రార్థనయా గృహాశ్రమ పరిగ్రహః నతు స్వాభినివేశేనేత్యాత్మారామస్య గృహాద్యభినివేశో నాస్త్యేవేత్యభిప్రాయః. జ్ఞానినోఽపి గృహాద్యభినివేశో నాస్తీతి తు సమ్యగుక్తమపి తు గృహాసక్తస్య పునర్భక్త్యుపసంహారో న ఘటత ఇత్యప్యుక్త మిత్యాహ కిం త్వితి ఉత్తమై ర్బ్రహ్మాదిభిః శ్లోక్యతే స్తూయతే ఇత్యుత్తమశ్లోకః ఉత్తమః శ్లోకః స్తవో యస్యేతి వా తస్య భగవతః శ్రీమతోః శ్రియా సేవ్యమానయోశ్చరణారవిందయోరర విందవత్సౌగంధ్యసౌకుమార్యలావణ్యాదిశోభాయుక్తయో శ్చరణయో ర్యో మకరందవత్ప్రవాహః సుఖరూపో భక్తిరసః, తస్మిన్నావేశితం చేతో యైస్తైః కథంచిదంతరాయేణ విఘ్నేన విహతాం విచ్ఛిన్నామపి కథంచిదిత్యనేన భాగవతైర్భక్తేరవిచాల్యత్వం వ్యజ్యతే. భాగవతా యే పరమహంసాః నిర్మలాం విశుద్ధాంతఃకరణాః తేషాం దయితస్య ప్రీతివిషయస్య భగవతః కథాం కథాశ్రవణాదిజన్యాం భక్తిం శివతమాం పదవీం మోక్షమార్గభూతాం న హిన్వంతి న త్యజంతి, కింతు పూర్వవాసనయా తామేవాను తిష్ఠంతీత్యర్థః తథా చోక్తం భగవతా "పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశస్తస్య విద్యతే" ఇత్యాదినా "తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్, యతతే చ తతో భూయః సంసిద్ధౌ కురునందన। పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః" ఇత్యనేన అత్ర ప్రాయశోఽంతరాయవిహతా మిత్యన్వయః, భక్తియోగస్య విఘ్నబహులత్వాత్ నతు ప్రాయేణ న హిన్వంతీత్యన్వయః. "జిజ్ఞాసురపి యోగస్య శబ్దబ్రహ్మాతివర్తతే. ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః, అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో

పదవీం న ప్రాయేణ హిన్వంతి.

యర్హి వావ హ రాజన్ స రాజపుత్రః ప్రియవ్రతః పరమభాగవతో నారదస్య చరణోపసేవయాంజసావగతపరమార్థసతత్త్వో బ్రహ్మసత్రేణ దీక్షిష్యమాణోఽవనితల పరిపాలనాయామ్నాతప్రవరగుణగణైకాంతభాజనతయా స్వపిత్రోపామన్త్రితో భగవతి వాసుదేవ ఏవావ్యవధానసమాధియోగేన సమావేశితసకలకారకక్రియాకలాపో నైవాభ్య

యాతి పరాంగతిమ్ " ఇతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయత్నవత్త్వమాత్రేణాపి భక్త్యత్యాగాభిధానాత్ ఉపక్రాంత భక్తియోగానాం క్వచిదపి తత్త్యాగాయోగాత్.

యదుక్తం స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుభవనిష్ఠస్య కథం గృహాద్యభినివేశ ఇతి తత్పరిజిహీర్షుస్తస్య ప్రథమం నివృత్తిధర్మనిష్ఠాం స్వాయంభువస్వయంభూప్రార్థనయా గృహాశ్రమ పరిగ్రహం చాహ (యర్హీత్యాదినా) వావేతి నిపాత సముదాయః ప్రసిద్ధిద్యోతకః యదా హిరాజ్ఞః మనోః పుత్రః స ప్రియవ్రతః, సర్వోత్కృష్టభాగవతధర్మనిష్ఠః నారదస్య గురోశ్చరణసేవయాంజసా సుఖేనైవ తత్త్వేన సహితః సతత్త్వః, తత్త్వగ్రహణం హితస్యాప్యుపలక్షణమ్. అధిగతః పరమపురుషార్థః సతత్త్వః తత్త్వహితాభ్యాం యుక్తః యేన అధిగతతత్త్వహితపురుషార్థ ఇత్యర్థః అవగతపరమపురుషార్థతత్త్వ ఇతి పాఠేఽప్యయ మేవార్థః. పురుషార్థతత్త్వగ్రహణస్య ఉపాయస్యాప్యుపలక్షణత్వాత్ బ్రహ్మసత్రేణ జ్ఞానయజ్ఞేన, దీక్షిష్యమాణః స్వపరయాథాత్మ్యవిజ్ఞాననిష్ఠో భవేయ మితి కృతసంకల్పః, భగవతి వాసుదేవే ఏవావిచ్ఛిన్నధ్యానయోగేన సమాధియోగేనేతి హేత్వర్థే తృతీయా, హేతురిహ ఫలమధ్యయనేన వసతీతివత్ అవ్యవధానసమాధియోగార్థం సమావేశితః "బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిరి"తి న్యాయేన భగవతి సమర్పితః సకలకారకాణి కర్త్రాదీని షట్ తేషాం క్రియాః తద్వ్యాపారాః తాసాం చ కలాపః సమూహో యేన కర్తృకరణత్వాదికం బ్రహ్మణ ఏవానుసందధత్ కారకవ్యాపారాణాం బ్రహ్మారాధనరూపతాం చానుసందధానః భక్తియోగానుగ్రాహకత్వేన ఫలాసంగకర్తృత్వత్యాగపూర్వక మీశ్వరారాధనైకవేష స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానపర ఇత్యర్థః. స్వపిత్రా స్వాయంభువమనునా ఉపామంత్రణకర్త్రా ఆమ్నాతా రాజ్ఞాం గుణత్వేన నీతిశాస్త్రేషు కథితా యే శ్రేష్ఠాః గుణాం తేషా మేకాంతభాజనతయా నియతాశ్రయత్వేన హేతునాఽవనితలపాలనాయ ఉపామంత్రిత ఉపచ్ఛందితోఽపి ప్రార్థితోఽపి నైనాభ్యనంద న్నైచ్ఛత్. అవనితలపాలనమితి విభక్తివ్యత్యయేనానుషంగః నను "ఏతావదేవ శుశ్రూషా కార్యా పితరి పుత్రకైః, బాఢమిత్యనుమన్యేత సాదరం యద్గురోర్వచః" ఇత్యాదిశాస్త్రార్థం జానన్ సద్గుణాశ్రయః కథం నైచ్ఛదిత్యాశంక్య సమాధత్తే (యద్యపీతి.) తత్పిత్రోక్తం యద్యపి న ప్రత్యాఖ్యేయం, తథాపి

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

నన్దద్యద్యపి తదప్రత్యామ్నాతవ్యం తదధికరణ ఆత్మనోఽన్యస్మాదసతోఽపి పరాభవమన్వీక్షమాణః. ౬

అథ హ భగవానాదిదేవ ఏతస్య గుణవిసర్గస్య పరిబృంహణానుధ్యానవ్యవసితసకలజగదభిప్రాయః ఆత్మయోనిరఖిలనిగమనిజగణపరివేష్టితః స్వభవనాదవతతార ౭

స తత్ర తత్ర గగనతలఉడుపతి రివ విమానావలిభిరనుపథమమరపరివృఢైః అభిపూజ్యమానః పథి పథి చ వరూథశః సిద్ధగంధర్వసాధ్యచారణమునిగణై రుపగీయమానో గంధమాదనద్రోణీ మవభాసయ న్నుపససర్ప ౮

తదధికరణే రాజ్యాధికరణే సర్వాత్మనః అన్యస్మాదసతః ప్రకృతిపరిణామరూపాద్దేహాత్తత్ప్రియుక్తరాగాదేశ్చ పరాభవం జ్ఞానసంకోచమన్వీక్షమాణః నిరూపయన్నాభ్యనంద దిత్యనుషంగస్తేనైవాన్వయో వా ౬

అథ పితృప్రార్థనాభినందనానంతరం హవావేతి పూర్వప్రసిద్ధిద్యోతకో నిపాతసముదాయః. దేవానామాద్యో భగవానాత్మయోనిర్బ్రహ్మా గుణపరిణామరూపస్యైతస్య జగతః పరిబృంహణం జ్ఞానేన పరితః వ్యాప్తి రనుధ్యాన మనుచింతనం తాభ్యా మవసితః సకలజగదభిప్రాయో యేన సః స్వధర్మభూతజ్ఞానేనాభిమతో వ్యాప్య తద్బుద్ధివిషయం సాక్షాత్కృత్య ఏవంవిధోఽస్య లోకస్యాభిప్రాయ ఇతి కృతనిశ్చయ ఇత్యర్థః. అఖిలై ర్నిగమై ర్మూర్తిమద్భిః వేదై ర్నిజగణై ర్మరీచ్యాదిభిశ్చ పరివృతః స్వభావనాత్సత్యలోకాదవతీర్ణః ౭

అవతరంతం బ్రహ్మాణం విశింష న్ప్రియవ్రతసమీపం జగామేత్యాహ (తత్రేతి.) తత్ర తత్ర లోకేఽర్వాచీనే గగనతలే ఉడుపతిశ్చంద్ర ఇవ ప్రకాశమానః అనుపదం పదేపదే ప్రతిక్షణమిత్యర్థః. అమరశ్రేష్ఠైర్దేవేంద్రాదిభిః, అభితః కార్స్న్యేన పూజ్యమానః ప్రతిమార్గం, వరూథశః సంఘీభూతైః సిద్ధానాం గణైః ప్రత్యేకం సిద్ధాదిసంఘాభిప్రాయేణ గణశబ్దః ప్రయుక్తః, అతో న పౌనరుక్త్యముప సమీపమేత్య గీయమానస్య గంధమాదనస్య గిరేర్ద్రోణిం ప్రకాశయన్నుపససర్ప సమీపం గతః, ౮

తత్ర హవా ఏనం దేవర్షిర్హంసయానేన పితరం భగవంతం హిరణ్యగర్భ ముపలభమానః సహసైవోత్థాయార్హణేన సహ పితాపుత్రాభ్యా నువహితాంజలి రుపతస్థే ౯

భగవానపి భారత తదుపనీతార్హణః సూక్తవాక్యేనాతితరాముదితగుణగణావతార సుజయః ప్రియవ్రతమాదిపురుష స్తం సదయహాసావలోక ఇతి హోవాచ. ౧౦

శ్రీ భగవానువాచ—

నిబోధ తాతే దమృతం బ్రవీమి మాసూయితుం దేవ మర్హస్యప్రమేయమ్,
వయం భవస్తే తత ఏష మహర్షిర్వహామ సర్వే వివశా యస్య దిష్టమ్ ౧౧

తత్ర హ దేవర్షిర్నారదః ఏన మవతరంతం హంసవాహనేన ఉపలక్షణేన పితరం భగవంతం చతుర్ముఖ ముపలభమానః హిరణ్యగర్భోఽయమితి జానన్ స ఆశ్వేన పితాపుత్రాభ్యాం మనుప్రియ వ్రతాభ్యాం సహోత్థాయార్హణేన పూజయా సహ కృతాంజలిర్బద్ధాంజలిరుపతస్థే తుష్టావ తదా మందర ద్రోణ్యాం ప్రియవ్రతస్య జ్ఞానోపదేశాయ నారద ఆగత్య స్థిత ఇతి బోధ్యమ్. ౯

హేభారత! ఉపనీతం కృత మర్హణం పూజనం యస్య సమ్యగుక్తేన వాక్యేన సమీచీన స్తుతిరూపేణ వాక్యేన నితరాముదితః వర్ణితః గుణగణావతారః సత్యలోకాదవరుహ్య పృథివ్యా మాగమః తత్సమ్బంధిసుజయః సర్వోత్కర్షః స్వాగతి మితి యావత్ చతుర్ముఖరూపేణ భగవానవతారః తత్సమ్బంధీ సుజయో వా యస్య సదయః దయాయుక్తోఽవలోకో యస్య సః, తం ప్రియవ్రతమితి వక్ష్యమాణం వాక్య ముచావ. ౧౦

ఉక్తమేవాహ (నిబోధేతి నవభిః.) భగవచ్ఛాసన మేవాహ ముపదేక్ష్యామ్యతో మదుపదేశరూపం భగవచ్ఛాసన ముల్లంఘ్య త్వయా భగవాన్నాసూయితవ్య ఇత్యాహ (నిబోధేతి) హేతాత! ప్రియవ్రత! ఇద మృతం తథ్యం వచః కథయామి తన్నిబోధ అవధానేన శృణు, అప్రమేయం ప్రాకృతకరణజన్య ప్రమి త్యవిషయమతీంద్రియమిత్యర్థః అపరిచ్ఛిన్నమితి వా దేవం దీవ్యమానం విధ్వస్తసమస్తదోషం భగవంత మసూయితుం దోషబుద్ధ్యా గ్రహీతుం, నార్హసి కోఽసావప్రమేయ స్తత్రాహ. యస్య భగవతో దిష్టమాదిష్టం శాసనం వివశా స్తదధీనాః సంతో భగవాన్ తే తవ తత స్తాతః పితా మనురేష మహర్షిర్నారదః వయం మత్ప్రభృతయో మరీచ్యాదయ ఇత్యేతే సర్వే వహామః కుర్మ ఇత్యర్థః. వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వరూప స్వభావః నిరస్తనిఖిలదోషో భగవాన్ సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః త్వయాఽస్మాభిశ్చ సర్వైరనుల్లంఘ్యః,

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

న తస్య కశ్చిత్తపసా విద్యయా వా న యోగవీర్యేణ మనీషయా వా,
నైవార్థధర్మైః పరతః స్వతో వా కృతం విహన్తుం తనుభృద్విభూయాత్. ౧౨

భవాయ నాశాయ చ కర్మ కర్తుం శోకాయ మోహాయ సదా భయాయ,
సుఖాయ దుఃఖాయ చ దేహయోగ మవ్యక్తదిష్టం జనతాంగ ధత్తే. ౧౩

యద్వాచి తన్త్యాం గుణకర్మదామభిః సుదుస్తరైర్వత్స వయం సుయోజితాః,

తథా చ శ్రూయతే "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి! సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః" ఇత్యాదికేతి భావః ఏతదేవోపపాదయతి (నేతి) కశ్చిత్తనుభృద్దేహభృత్ తనుశబ్దః కరణానామప్యుపలక్షణం. యద్వా తత్కరణకలేబరభృజ్జీవః తస్య భగవతః కృతం భావేక్తః. కృతిం ప్రశాసనాత్మికాం కర్మణి వాక్తః, తస్యేతి కర్తరి షష్ఠీ, కృతం శాసన మిత్యర్థః. తప ఆదిభి రుపాయై ర్విహన్తు మన్యథా కర్తుం న విభూయా న్న సమర్థో భవేత్. తపసాఽనశనాదినా, విద్యయా శాస్త్రీయజ్ఞానేన, యోగవీర్యేణాణిమాదియోగబలేన మనీషయా విచారక్షమయా బుద్ధ్యా అర్థైః ధనైః ధర్మై ర్యజ్ఞాదిభిః పరతః బలవదాశ్రయణేన స్వతః తప ఆదివ్యతిరిక్తేన కేనచిత్సంభావనీయేన స్వీయేనోపాయేన వా. ౧౨

తనుభృదిత్యనేన జీవస్య భగవత్సంకల్పాయత్తం దేహభృత్త్వముక్తం, తదేవ వివృణ్వం స్తద్ధత్తైతల్లీలోపకరణైస్త్వాదిభిః తచ్ఛాసనానువర్తిత్వమేవ స్వరూపానుగుణమన్య థాదంత ఏవ స్యాదితి సదృష్టాంతమాహ (భవాయేతి ద్వాభ్యామ్,) అంగ హే ప్రియవ్రత! జనతా జనసమూహః అవ్యక్తదిష్టం ప్రాకృతైశ్చక్షురాదిభిః న వ్యజ్యతే ఇత్యవ్యక్తో భగవాన్ తేన దిష్టం ఆదిష్టం తత్సంకల్పాయత్తమిత్యర్థః. దేహసంబంధం ధత్తే కిమర్థ మసావీశ్వరో దేహయోగమాదిశతి తత్రాహ (భవాయేతి) భవాద్యర్థే కర్మ కర్తుముత్తరోత్తరం జన్మనాశాదేర్నిమిత్తం కర్మ కర్తుం ప్రాక్తనకర్మానుసారేణ దేహయోగమాదిశతీత్యర్థః యద్వా భవాద్యర్థం కర్మ చ కర్తుమవ్యక్తదిష్టం దేహయోగం ధత్తే. తత్ర భవో జన్మ నాశో మరణం శోకః ప్రియార్థవిచ్ఛిత్తినిమిత్తం దుఃఖం మోహో దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమాదిరూపః భయమాగామిదుఃఖదర్శనజం జ్ఞానం సుఖదుఃఖే ఇష్టానిష్టవిషయకే అనుకూల ప్రతికూలాత్మకే ప్రాచీనకర్మానుసారేణ భవాద్యర్థముత్తరభవాదేర్నిమిత్తం కర్మ చ కర్తు మవ్యక్తదిష్టమిత్యర్థః. సదా అభయాయేతి చ ఛేదః. ముక్తయే ఇత్యర్థః. స్వశాసనానువర్తినామనుగ్రహార్థం తదతివర్తినాం నిగ్రహార్థం చ సత్వాది ప్రచురదేహయోగ మాదిశతీతి భావః. ౧౩

హేవత్స! యస్య భగవతో వాచి వేదాదికాయాం తన్త్యాం దామన్యాం రజ్జౌ గుణకర

సర్వే వహామో బలిమీశ్వరాయ ప్రోతా నసీవ ద్విపదే చతుష్పదః. ౧౪

ఈశాభిసృష్టం హ్యవరుంధ్మహేఽంగ దుఃఖం సుఖం వా గుణకర్మసంగాత్,
ఆస్థాయ తత్తద్యదయుంక్త నాథ శ్చక్షుష్మతాంధా ఇవ నీయమానాః ౧౫

ముక్తోఽపి తావద్బిభృయాత్స్వదేహ మారబ్ధమశ్నన్నభిమానశూన్యః,

దామభిః గుణాః సత్వాదయః కర్మాణి సాత్వికాదిభేదేన భిన్నాని స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితాని కర్మాణి తాన్యేవ దామాని నామభిరితిపాఠే వర్ణాశ్రమనామాన్యేవ నిగడబంధనగ్రంథియుతరజ్జవః తైః దృఢతరైః సర్వే వయం సుయోజితాః నిబద్ధాః సంతః తస్మై ఈశ్వరాయ భగవతే బలిం పూజాం వహామః కుర్మః. యథా నసి నాసికాయాం ఛిన్నాయాం ప్రోతాః బద్ధరజ్జవః చతుష్పదో బలీవర్దా ద్విపదే మనుష్యాయ కుర్వంతి తద్వత్ ౧౪

కించ న వయ మిష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారసాధకావబోధనతదుపంహారసమర్థా ఇత్యాహ (ఈశాభిసృష్టమితి.) అంగ! హే ప్రియవ్రత నాథ ఈశ్వరో యద్యదయుంక్త యోజితవాన్ తత్తద్వర్ణాశ్రమాదికం జాత్యాదికం చాస్థాయ స్థితావయం తత్తదీశ్వరాదిష్టం దేవతిర్యగాదిశరీరమాస్థాయ స్థితా వయమితి వా గుణకర్మణాం సాత్వికాదిభిన్నానాం కర్మణాం సంగాత్సంబంధాన్నిమిత్తాత్తత్తత్కర్మానురూపమిత్యర్థః. అనేనేశ్వరస్య వైషమ్యాభావ ఉక్తః, ఈశేన భగవతాభిసృష్టం దత్తం సుఖం దుఃఖం చాఽవరుంధ్మహే ప్రాప్నుమః ఈశ్వరస్య హితాహితజ్ఞత్వే చక్షుష్మతేతి చ దృష్టాంతమాహ - యథా చక్షుష్మతా అవిప్లుత చక్షురింద్రియేణ పురుషేణ ఛాయామాతపం వా నీయమానాః ప్రాప్యమాణాః అంధాః ప్రాప్నువంతి తద్వత్. అతోఽస్మాభిరీశ్వరాదిష్టైః ప్రవృత్తిధర్మ ఏవ అనురోద్ధవ్య ఇతి భావః ౧౫

నను దేహాత్మాభిమానినః సంసారిణో జీవస్య ప్రవృత్తిధర్మానువృత్తిర్యుక్తా. అహం త్వధికృతాత్మవిద్యో ముముక్షుః, కథం ప్రవృత్తిధర్మమనురుణధ్మి బంధకత్వాదిత్యాశంకాయాం తావన్ముముక్షోః అప్యాముక్తేర్దేహధారణమావశ్యకం తదనుబంధితయా ప్రాప్తేషు కేషుచిత్ప్రవృత్తోఽపి న బధ్యేత ఇత్యాహ (ముక్తోఽపీతి) ప్రతియాతనిద్రః నివృత్తాజ్ఞానః పుమాన్ యథానుభూతిమనుభూతవత్ జ్ఞానోదయాత్ పూర్వమనుభూతకర్మవదజ్ఞానః పుమాన్ యథానుభూతమనుభూతవత్ జ్ఞానోదయాత్ పూర్వమనుభూతకర్మవదజ్ఞానదశాయాం కర్మానుభవాదితి యావత్ జ్ఞానోదయానంతరమప్యారబ్ధం సుఖదుఃఖాది ఫలప్రదానాయ ప్రవృత్తం పుణ్యాపుణ్యరూపం కర్మాశ్నన్ననుభవన్నపి తత్రాభిమానశూన్యః సుఖదుఃఖాద్యనుభవప్రయుక్తదేహగతస్థూలకార్శ్యాద్యభిమానమాత్మన్యకుర్వాణః యావన్ముక్తో భవేత్తావత్స్వదేహం

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

యథానుభూతం ప్రతియాతనిద్రః కిం త్వన్యదేహాయ గుణాన్న వృంక్తే. ౧౬

భయం ప్రమత్తస్య వనేష్వపి స్యాత్ యత స్స ఆస్తే సహ షట్సపత్నః.
జితేంద్రియస్యాత్మరతే ర్బుధస్య గృహాశ్రమః కిన్ను కరోత్యవద్యమ్. ౧౭

యః షట్ సపత్నాన్ విజిగీషమాణో గృహేషు నిర్విశ్య యతేత పూర్వమ్,

బిభృయాదేవ దేహాత్మాభిమానరహితః ఆరబ్ధమశ్నన్నపి యావన్ముక్త స్తావత్స్వదేహం బిభృయాదితి వాఽన్వయః ప్రారబ్ధస్య కర్మణో ఽధిగతాత్మవిద్యేనాఽప్యనుభావ్యత్వాత్ ప్రారబ్ధాయత్తత్వా చ్ఛరీరస్య తదారణమవర్జనీయ మిత్యర్థః. తర్హి అజ్ఞాత్ జ్ఞానినః కో విశేష స్తత్రాహ (కింత్వితి.) అయం ప్రతియాత నిద్రః అన్యదేహాయ దేహాంతరారంభాయ నిమిత్తభూతాని సత్వాదిగుణప్రయుక్తకర్మాణి న వృంక్తే న భజతి. ప్రారబ్ధానుభవో దేహధారణం చేత్యుభయం తుల్యం పునర్దేహాంతరనిమిత్తబంధకకర్మాకరణం తు జ్ఞానినో విశేష ఇతి భావః ౧౬

అస్తు ముముక్షోరపి దేహధారణం ప్రారబ్ధానుభవశ్చేతి వన్యైరపి దేహధారణసమ్భవా ద్వన ఏవాహం వత్స్యామి గృహాశ్రమస్య సంసృతిహేతుత్వా త్తత్రాహ (భయమితి) ప్రమాదాప్రమాదావేవ హి భయాభయహేతూ అతః ప్రమత్తస్య స్వపరయాథాత్మ్యవిస్మరణేన దేహేంద్రియపారవశ్యస్య వనేష్వపి అపిశబ్దాద్ గృహేషు చ వసతో భయం సంసారః స్యాదేవ. నను వనే వసతో దేహాను బంధినాం కలత్రాదీనాం ప్రసహ్య ప్రవర్తయతాం జ్ఞాననిష్ఠావిరోధినా మభావా త్సా ప్రతిష్ఠితా స్యాద్గృహే తు విపరీతేత్యత్రాహ. యతః యస్మా త్సః వనవాసీ సహ షట్సపత్నః సహైవ షట్ సపత్నాః శత్రవో మనస్సహితాని జ్ఞానేంద్రియాణి యస్య తథాభూత ఏవ వనే ఆస్తే "వోపసర్జనస్య" ఇతి వాగ్రహణాత్స హస్య సభావాభావః "ఇంద్రియాణాం హి చరతాం మన్మనోఽనువిధీయతే" ఇతి సమనస్కేంద్రియ వర్గస్య విషయప్రవణస్య జ్ఞాననిష్ఠావిరోధిత్వాత్ వనాశ్రమిణోఽపీంద్రియవర్గస్య సహైవ విద్యమానత్వా ద్భయం స్యాదేవ అత ఇంద్రియవర్గ ఏవ నియంతవ్యః యద్యేవం తర్హి కిమపరాద్ధం గృహాశ్రమేణే త్యాహ జితేంద్రియస్యాత్మరతేః ప్రకృతివివిక్తాత్మానుభవశీలస్య బుధస్య బ్రహ్మనిష్ఠస్య పుంసః కిన్న్వవద్యం దోషం న కరోతి న కమపి దోషం కరోతీత్యర్థః ౧౭

నను యదీంద్రియపారవశ్యరూపప్రమాద ఏవ భయహేతు స్తర్హి ఇంద్రియాణి జ్ఞాననిష్ఠా విరోధీని వన ఏవ వసన్ జేష్యామీత్యత్రాహ (య ఇతి.) సపత్నాన్ జ్ఞాననిష్ఠావిరోధిత్వేన శత్రుతుల్యాని

అత్యేతి దుర్గాశ్రిత ఊర్జితారీన్ క్షీణేషు కామం విచరేద్విపశ్చిత్. ౧౮

త్వం త్వబ్జనాభాంఘ్రిసరోజకోశదుర్గాశ్రితో నిర్జితషట్సపత్నః,
భుంక్ష్వేహ భోగాన్ పురుషాతిదిష్టాన్ విముక్తసంగః ప్రకృతిం భజస్వ. ౧౯

ఇతి సమభిహితో మహాభాగవతో భగవత స్త్రిభువనగురో రనుశాసనమాత్మనో లఘుతయావనతశిరోధరో బాఢమితి సబహుమాన మువాహ ౨౦

భగవానపి మనునా యథావదుపకల్పితాపచితిః ప్రియవ్రతనారదయోరవిషమ

షడింద్రియాణి యో విజిగీషమాణః విజేతు మిచ్ఛన్ సః పూర్వం ప్రథమం గృహేషు నిర్విశ్య గృహాశ్రమ ఏవ స్థిత్వా యతేత ఇంద్రియజయార్థం యతేత తథాహి లోకే యః కశ్చన శత్రూన్విజిగీషమాణః విజేతుమిచ్ఛన్ ప్రథమం దుర్గమాశ్రిత ఊర్జితాన్ బలిష్ఠాన్ శత్రూ నత్యేతి జయతి, తతః క్షీణేషు శత్రుషు బలహీనేషు సత్సు కామం యథేష్టం దుర్గేఽన్యత్ర వా విచరేదేవం విపశ్చిదపీత్యర్థః. ౧౮

సత్యం ప్రథమం దుర్గాశ్రిత ఏవారీ నత్యేతి, అహమపి భగవచ్చరణారవిందరూపం దుర్గమాశ్రితః శత్రూ ఞ్జేష్యామి న త్వతిహేయాన్ గృహానిత్యత్రాహ (త్వం త్వితి.) యద్యపి త్వమబ్జనాభస్య భగవత శ్చరణకమలకోశదుర్గాశ్రితః యథా కమలకోశాంతర్గతభ్రమరం బాహ్యాతపవర్షాదయో న బాధంతే తద్వ ద్భగవచ్చరణారవిందసమావేశితమనస్కమింద్రియాణి న బాధంత ఇతి జ్ఞాపనాయ కోశశబ్దః ప్రయుక్తః నిర్జితః జ్ఞానయోగవిరోధిబహిరింద్రియవర్గో యేన తథాపి పురుషేణ పరమపురుషేణాదిష్టాన్ భోగాన్ ఇహ లోకే భుక్త్వా తతో విముక్తసంగః భగవద్భక్త్యా ప్రకృతిం స్వభావమావిర్భూతాపహతపాప్మత్వాది గుణాష్టకస్వభావం భజస్వేతి యావత్. ౧౯

ఇతీత్థం బ్రహ్మణా సమ్యగభిహితః ఉక్తః మహాభాగవతః త్రిభువనహితోపదేష్టు ర్భగవత శ్చతుర్ముఖస్య అనుశాసన మాత్మనః స్వస్య లఘుతయా హేతునా భోగాననుభవత ఏవ పునర్ముక్త్యుపాయ ప్రదర్శనాత్మకత్వా త్తచ్ఛాసనస్య సుకరత్వం యద్వా ఆత్మనో యదనుశాసనం తదలఘుతయా గౌరవేణ బాఢం కరిష్యామీ త్యవనతకంధరః సఞ్ సః ప్రియవ్రతః బహుమానం యథా భవతి తథా ఉవాహ జగ్రాహ అనుష్ఠితవానితి యావత్. ౨౦

తతో భగవాన్ బ్రహ్మాపి మనునా స్వాయమ్భువేన యథావిధి కృతపూజః ప్రియవ్రతస్య యోగభ్రంశా న్నారదస్య శిష్యాభావాత్ కుటిలమీక్షణం సంభవే త్తత్తు నా స్తీత్యాహ, అవిషమ మకుటిలం

మభిసమీక్షమాణయో రాత్మసమవస్థాన మవాఙ్మనసం క్షయమవ్యవహృతం ప్రవర్తయ న్నగమత్. ౨౧

మనురపి పరేణైవం ప్రతిసంధితమనోరథః సురర్షివరానుమతేన ఆత్మజ మఖిల ధరామండలస్థితిగుప్తయ ఆస్థాప్య స్వయమతివిషమవిషయవిషజలాశయాశయా ఉపర రామ. ౨౨

ఇతి హవావ స జగతీపతి రీశ్వరేచ్ఛయాఽధినివేశితకర్మాధికారోఽఖిలజగ

యథాభవతి తథా ప్రియవ్రతనారదయోరపి సమీక్షమాణయోః సతోరవాఙ్మనసక్షయం వాక్చ మనశ్చ వాఙ్మనసే "అచతురవిచతురే" త్యాదినా నిపాతనాత్ సమాసాంతోఽచ్ ప్రత్యయః తయోః క్షయం వేద్యం "క్షినివాసగత్యోః" ఇతి గత్యర్థత్వాత్ గత్యర్థస్య జ్ఞానార్థత్వాద్వాఙ్మనసక్షయమనేన అర్వాచీనలోకా పేక్షయా వైచిత్ర్యం వివక్షితం, విచిత్రాంతరమాహ- ఇదమవాఙ్మనసగోచరమితి లోకే ప్రయోగో దృశ్యతే. యుక్తం చైతత్పరబ్రహ్మస్వరూపగుణానామేవ అపరిచ్ఛిన్నత్వేన వాఙ్మనసయోరవిషయ త్వాత్కార్యవర్గస్య వాఙ్మనసవిషయత్వాత్ సత్యలోకస్యాపి కార్యత్వాత్ అవ్యవహితం ద్విపరార్ధావసాన పర్యంతం తత్రత్యానాం జన్మజరామరణాద్యభావేన నష్టం జీర్ణమిత్యాది వ్యవహారావిషయమ్, తథాచోక్తం ద్వితీయే "యద్ద్వైపరార్థ్యం తదుపారమేష్ఠ్యం న యత్ర శోకో న జరా న మృత్యుః నార్తి ర్న చోద్వేగ" ఇత్యేవంవిధ మాత్మనః సమవస్థానం నివాసస్థానం సత్యలోక మగమత్ ౨౧

మనుః స్వాయంభువోఽపి పరేణ బ్రహ్మణైవం ప్రతిసంధితః సంపాదితః మనోరథః రాజ్యే పుత్రమభిషిచ్య వనే యాస్యామీత్యేవంరూపో మనోరథో యస్య తథాభూతః సన్ సురర్షివరో నారద స్తస్య అనుమతేనానుమత్యా భావేక్తః ఆత్మజం పుత్రం ప్రియవ్రతం నిఖిలభూమండలమర్యాదారక్షణాయ స్థాపయిత్వాఽతివిషమా దుస్తరా యే విషయాః శబ్దాదయస్త ఏవ విషజలాశయాః విషోదకాశయాః తద్రూపం యద్గృహం తస్మిన్నాశా భోగేచ్ఛా తత ఉపరతోఽభూత్. ౨౨

ఇతి హ వావేత్థం హి స జగతీపతిః ప్రియవ్రతః ప్రథమ మాత్మనః స్వస్యేచ్ఛయా అభినివే శితః ప్రాపితః కర్మాధికారః భగవదారాధనరూపకర్మాధికారః యస్య సః, అఖిలస్య జగతః బన్ధనధ్వంసనః బంధననివర్తకః, అత ఏవ ఉత్కృష్టః అనుభావః ప్రభావో యస్య తస్య భగవతః కృత్స్నజగదుదయ విభవలీలస్య యదంఘ్రియుగ్మం తస్య యదవచ్ఛిన్నం ధ్యానం తస్య ప్రభావేణ పరిరంధితకషాయః

ద్బంధధ్వంసనపరానుభవస్య భగవత ఆదిపురుషస్యాంఘ్రియుగలానవరతధ్యానానుభావేన పరిరన్ధితకషాయాశయోఽవదాతోఽపి మానవర్ధనో మహతాం మహీతల మనుశశాస. ౨౩

అథ చ దుహితరం ప్రజాపతేర్విశ్వకర్మణ ఉపయేమే బర్హిష్మతీం నామ. తస్యా ము హవావ ఆత్మజానాత్మసమానశీలగుణకర్మరూపవీర్యోదారాన్దశ భావయామ్బభూవ కన్యాం చ యవీయసీ మూర్జస్వతీం నామ. ౨౪

య ఆగ్నీధ్రేధ్మజిహ్వాజ్ఞబాహుమహావీరహిరణ్యరేతోఘృతపృష్ఠసవనమేధాతిథివీతిహోత్రకవయ ఇతి సర్వఏవాగ్నినామానః. ౨౫

ఏతేషాం కవిర్మహావీరః సవన ఇతి త్రయః ఆసన్నూర్ధ్వరేతసస్త ఆత్మవిద్యాయా మర్భభావాదారభ్య కృతపరిచయాః పారమహంస్యమేవాశ్రమ మభజన్. ౨౬

దగ్ధరాగాదిమలః ఆశయోంతఃకరణం యస్య అత ఏవావదాతః నిర్మలోఽపి మహతాం బ్రహ్మాదీనామాజ్ఞాపాలనేన మానవర్ధనః భూమండల మనుశిష్టవాన్. ౨౩

అనుశాసనప్రకారమేవ వివక్షుస్తావ ద్దారపరిగ్రహ మపత్యాని చాహ (అథేతి) అథ చతుర్ముఖాదేశానంతరం నివృత్తినిష్ఠోఽపి ప్రవృత్తోఽభూదితి విస్మయతే హీతి. విశ్వకర్మణః విశ్వకర్మనామ్నః ప్రజాపతే ర్బ్రహ్మణో బర్హిష్మతీం నామ దుహితర ముపయేమే ఉదవోఢ. ఉ ఇతి విస్మయే హవావేతి ప్రసిద్ధౌ. తస్యాం బర్హిష్మత్యా మాత్మసమానైః స్వతుల్యైః శీలాదిభిః గుణైరుదారాన్ మహతః ఔదార్యానితి పాఠే ఆత్మసమాః శీలాదయో యేషా మితి బహువ్రీహిః, తత్ర శీలం స్వభావః సద్వృత్తిశ్చ గుణాః శౌర్యాదయః కర్మ వ్యాపారః రూపం సౌందర్యం వీర్యం పరాభిభవసామర్థ్యం శౌర్యం రణమధ్యే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం ఔదార్యం వదాన్యతా ఏవంవిధాన్ దశాత్మజాన్ భావయాంబభూవ ఉత్పాదయామాస. తథా యవీయసీం దశానా మాత్మజానాం అనుజా మూర్జస్వతీం నామ కన్యాం భావయాంబభూవేతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౪

పుత్రాన్నిర్దిశతి (ఆగ్నీధ్రేతి) ఆగ్నీధ్రాదీనామితరేతరయోగే ద్వంద్వః. సర్వే అగ్నినాం నామాని యేషాం తథాభూతా యేతేషాం దశానాం పుత్రాణాం మధ్యే కవి ర్మహావీరః సవన ఇతి త్రయ ఉర్ధ్వరేతసః జితేంద్రియా ।ఆసన్ తే కవ్యాదయః త్రయః బాల్యాదారభ్య ఆత్మవిద్యాయాం కృతః పరిచయో యైస్తే పారమహంస్యం పరమహంసాః శుద్ధాంతఃకరణాః తేషాం సంబంధినం ఆశ్రమ మభజన్. కేవలం నివృత్తిధర్మపరాయణాః అభవన్నిత్యర్థః. ౨౫-౨౬

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

తస్మిన్ను హవా ఉపశమశీలాః పరమర్షయః సకలజీవనికాయావాసస్య భగవతో వాసుదేవస్య భీతానాం శరణభూతస్య శ్రీమచ్చరణారవిందావిరతస్మరణావిగలిత పరమభక్తియోగానుభావేన పరిభావితాంతర్హృదయాధిగతే భగవతి సర్వేషాం భూతానా మాత్మభూతే ప్రత్యగాత్మన్యేవాత్మన స్తాదాత్మ్య మవిశేషేణ సమీయుః ౨౭

అన్యస్యామపి జాయాయాం త్రయః పుత్రాః ఆసన్నుత్తమస్తామసో రైవత ఇతి మన్వంతరాధిపతయః ౨౮

ఏవముపశమాయనేషు స్వతనయేష్వథ జగతీపతి ర్జగతీమర్బుదాన్యేకాదశ పరివత్సరాణా మవ్యాహతాఖిలపురుషకారసారసంభృతదోర్దండయుగలాపీడితమౌర్వీగుణ

తస్మిన్ను హ వా పారమహంస్యాశ్రమే హి వర్తమానాః ఉపశమ ఇంద్రియనిగ్రహ ఏవ శీలం యేషాం తే అతఏవ పరమర్షయః. సకలజీవానాం నికాయః సమూహః స ఆవాసః శరీరం యస్య నికాయస్యాధార స్తస్యేతి వా మృత్యుభయం సంసృతిభయం తేన భీతానాం శరణభూతస్య రక్షణోపాయ భూతస్య రక్షితుశ్చ భగవతో వాసుదేవస్య శ్రీమతో శ్చరణారవిందయోః యదవిచ్ఛిన్నం స్మరణం తేనావిగలితః అవిచ్ఛిన్నః అత్యుత్కర్షరూపో యః పరమభక్తియోగః తస్య ప్రభావేణ ఉపచయేన వా పరిభావితం నిరస్తరాగాదికం నిర్వాసిత మితి యావత్ యదంతర్హృదయం మనః తస్మిన్నధిగతే సాక్షాత్కృతే సర్వేషాం భూతానా మాత్మభూతే అంతః ప్రవిశ్య శాసనేన ధారకే ప్రత్యగాత్మని ప్రత్యగ్జీవః ఆత్మా శరీరం యస్య తస్మిన్ ప్రతీచః ఆత్మనీతి వా ప్రత్యాగాత్మశరీరక ఇతి వా భూతానా మాత్మభూతే ఇత్యత్రైవ తస్యశరీరకత్వముక్తం, ప్రత్యగాత్మనీతి జీవశరీరకత్వమేవంభూతే భగవత్యేవ వర్తమానస్య భగవదపృథక్ సిద్ధవిశేషణతయా సాక్షాత్కృతస్యాత్మనః స్వస్య తాదాత్మ్యం తత్స్వభావతాం సాధర్మ్య మిత్యర్థః అవిశేషేణ జగద్వ్యాపారవర్జం కార్త్స్న్యేన సమీయుః ముక్తా బభూవు రిత్యర్థః, అవిశిష్టాః సప్తపుత్రాః పితదధీనాః స్థితా ఇతి భావః. ౨౭

తథా అన్యస్యామపి భార్యాయాం త్రయః పుత్రాః జాతా స్తాన్ తదధికారం చ నిర్దిశతి (ఉత్తమ ఇతి.) ౨౮

ఏవముపశమాయనేషు ఉపశమో గుణాంతరాణా మప్యుపలక్షణ మాత్మసమానశీలేతి పూర్వ ముక్తత్వాత్ సద్గుణాశ్రయేషు సత్స్విత్యర్థః. అథ జగతీపతిః ప్రియవ్రతః అర్బుదః కోటిః, అన్యేతు

స్తనితవిరమితధర్మప్రతిపక్షీ బర్హిష్మత్యా శ్చానుదినమేధమానప్రమోదప్రసరణయౌషిణ్య వ్రీడాప్రముషితహాసావలోకరుచిరక్ష్వేల్యాదిభిః పరాభూయమానవివేక ఇవ అనవబుధ్య మాన ఇవ మహామనా బుభుజే. ౨౯

యావదవభాసయతి సురగిరిమనుపరిక్రామన్ భగవానాదిత్యో వసుధాతల మర్ధేనైవ ప్రతపత్యర్ధే నావచ్ఛాదయతి, తదా హి భగవదుపాసనోపచితాతిపురుషప్రభావ స దనభినందన్ సమజవేన రథేన జ్యోతిర్మయేన రజనీమపి దినం కరిష్యామీతి సప్తకృత్వః, తరణిమనుపర్యక్రామత్ ద్వితీయ ఇవ పతంగః. ౩౦

దశకోటిమర్బుద మిత్యాహుః, వత్సరాణా మేకాదశార్బుదాని జగతీం బుభుజ ఇత్యన్వయః. రాజ్ఞాం ధర్మ పరిపాలనవిషయభోగప్రభావై ర్భావ్యం. తత్రానాయాసేనైవ ధర్మపరిపాలనమాహ - అవ్యాహతా అఖిలాః పురుషకారాః పౌరుషాణి యస్య తేన సారేణ బలేన సంభృతౌ పూర్ణౌ యౌ దోర్దండౌ తయోః యుగలం తేన ఆపీడిత ఆకృష్టో యో మౌర్వీ గుణ స్తస్య స్తనితం టంకార స్తేనైవ యుద్ధం వినా విరమితా నిరస్తా ధర్మవిరోధినీ యేన. భోగాతిశయమాహ-బర్హిష్మత్యాం స్వభార్యాయామ నుదినమేధమానైః ప్రమోదాదిభిః పరాభూయమానవివేక ఇవాత ఏవ విషయరుచ్యానవబుధ్యమానః స బుభుజే తత్ర ప్రమోదః పతిం దృష్ట్వా హర్షః తతః ప్రసరణ మభ్యుత్థానాదిలీలాః తతో యౌషిణ్యం యోషిత్స్వరూపకృతశృంగారాది భావప్రకాశనం తతో వ్రీడయా ముషితాః సంకోచితాః హాసావలోకాః తతో రుచిరక్ష్వేల్యాదయః మృదుతరపరిహాసవాక్యాదీని తైః ౨౯

ప్రభావాతిశయమాహ (యావదితి) భగవానాదిత్యః సూర్యః సురగిరిం మేరుమనుభ్రామన్ పరిక్రమన్ ప్రదక్షిణీకుర్వన్ వసుధాతలం భూమండలం యావద వభాసయతి అర్ధేనైవ ప్రతపత్యర్ధమేవ ప్రకాశయత్యర్ధమాచ్ఛాదయతి మేరోశ్ఛాయా తత స్తమాచ్ఛాదయతి మేరోః పార్శ్వాంతరమవభాసయన్నపి పార్శ్వాంతరం న ప్రకాశయతీత్యాలోచ్య తద్వసుధాతలార్ధావసానమనభినందన్నసమీచీనం మన్వానః రజనీమపి దివసం కరిష్యామీతి యత్పూర్వేణానవభాతం వసుధాతలార్ధం తదప్యవభాసయామీతి కృతసంకల్పః భగవదుపాసనేనోపచితోఽతిపురుషప్రభావః అమానుషప్రభావః యస్య సమజవేన సూర్యసమానవేగేన తద్వత్ప్రకాశబహులేన చ రథేన ద్వితీయః పతంగః అపరః సూర్యఇవ అత స్తరణిం సూర్యమనుసృత్య యథా తరణిర్గచ్ఛతి తథా మేరోః పరితః అక్రామతి యదా మేరోః దక్షిణస్యాం దిశి సూర్యోఽవభాసతే తదా స్వయము త్తరస్యాం యదా స ఉ త్తరస్యాం తదా స్వయం దక్షిణస్యా మిత్యేవ మచీచకాసదిత్యర్థః. అయమప్యన్యః ప్రభావవిశేషః సూర్యోఽంతరిక్షే చరన్నవభాసయతి అయంతు భూమ్యాం చరన్నుపర్యధశ్చ అచీచకాసదితి. ౩౦

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

యేవా ఉ హ తద్రథచరణనేమికృతపరిఖాతా స్తే సప్తసింధవ ఆసన్ యత ఏవ కృతాః సప్తభువో ద్వీపాః ౩౧

జంబూప్లక్షశాల్మలికుశక్రౌంచశాకపుష్కరసంజ్ఞాస్తేషాం పరిమాణం పూర్వస్మాత్పూర్వస్మా దుత్తర ఉత్తరో యథాసంఖ్యం ద్విగుణమానేన బహిస్సమంతత ఉపక్లప్తాః. ౩౨

క్షారోదేక్షురసోదసురోదఘృతోదదధిమండోదశుద్ధోదాః సప్తజలధయః సప్తద్వీపపరిఖా ఇవాభ్యన్తరద్వీపసమానా ఏకైకస్యేన యథానుపూర్వం సప్తస్వపి బహిర్ద్వీపేషు పృథక్పరిత ఉపకల్పితాస్తేషు జంబ్వాదిషు బర్హిష్మతీపతిః అనువ్రతానాత్మజానగ్నీధ్రేధ్మజిహ్వాయజ్ఞబాహుహిరణ్యరేతోఘృతపృష్ఠమేధాతిథివీతిహోత్రసంజ్ఞాన్ యథాసంఖ్యేనైకైకస్మి న్నేకమే వాధిపతిం విదధే ౩౩

ప్రభావాంతరమప్యాహ (య ఇతి.) యే హి సప్త తస్య ప్రియవ్రతస్య యద్రథచక్రం తస్య నేమినా కృతాః పరితో గర్తాః త ఏవ సప్తసింధవః సప్తసముద్రా ఆసన్ యతః యైరేవసింధుభిః కృతాః సప్తసంఖ్యాకాః భువో ద్వీపాః కే౽మీ ద్వీపాః కే వా సప్త సింధవః ఇతి వివిత్సాయాం తావత్ ద్వీపాన్నిర్దిశతి(జంబ్వితి)తేషాం ద్వీపానాం పరిమాణం శృణ్వితి కథయామీతి వా శేషః పూర్వస్మాల్లక్షయోజనాదిపరిమాణవిశిష్టా జ్జంబ్వాది పూర్వపూర్వాద్ద్వీపా దుత్తరోత్తరః ప్లక్షాదిద్వీపః యథాసంఖ్యేన ద్విగుణేన ద్విలక్షేణ పరిమాణేనేత్యేవం బహిః పూర్వపూర్వద్వీపా ద్బహిః పరిత ఉపక్లప్తాః కల్పితాః. ౩౧-౩౨

అథ సింధూ న్నిర్దిశం స్తేషాం పరిమాణం చాహ (క్షారోదేతి) దధిమండో మథితం దధి ఏతే సప్తసింధవః సప్తద్వీపానాం పరిఖా ఇవ దృశ్యంతే అభ్యంతరద్వీపసమానా శ్చాభ్యంతరద్వీపాః తత్సముద్రవేష్టితా ద్వీపా స్తైః తత్పరిఖావ ద్వర్తమానాః సమానపరిమాణాః సప్తద్వీపేషు యథాపూర్వమేకైకశః బహిర్భాంతః పృథగసంకీర్ణ ముపకల్పితా ఇత్యర్థః. అయమర్థః - ప్రథమం జంబూద్వీపో లక్షయోజనవిస్తార స్తత్పరిఖాభూతః క్షారోదో౽పి లక్షయోజనవిస్తారః తతః ప్లక్షద్వీపో హి లక్షయోజనవిస్తారః తత్పరిఖాభూతేక్షురసోదశ్చ ద్విలక్షయోజనవిస్తారః, తతః శాల్మలిశ్చతుర్లక్షయోజనః సురోదో౽పి చతుర్లక్ష ఇత్యాదినా. నన్వల్పపరిమాణో౽హ్యధికపరిమాణేన వేష్టితేన సమపరిమాణేన కథమేతదుచ్యతే

దుహితరం చోర్జస్వతీం నామోశనసే ప్రాయచ్ఛ ద్యస్యా మాసీత్ దేవయానీ నామ కావ్యసుతా. ౩౪

నైవంవిధః పురుషకార ఉరుక్రమస్య
పుంసాం తదంఘ్రిరజసా జితషడ్గుణానామ్,

విస్తారసామ్యేఽపి దైర్ఘ్యాధిక్యాదుపపత్తిః. తేషు జంబ్వాదిషు ద్వీపేషు బర్హిష్మతీపతిః ప్రియవ్రతః అనువర్తినః ఆగ్నీధ్రాదిసంజ్ఞకాన్ సప్తాత్మజా నేకస్మిన్నేకస్మిన్ ద్వీపే జంబ్వాదౌ యథాసంఖ్యేన జ్యేష్ఠాదిక్రమేణ ఏకమేక మేవాధిపతిం విదధే చకార ఊర్జస్వతీం నామ దుహితర ముశనసే శుక్రాయ ప్రాదాత్, యస్యా మూర్జస్వత్యాం కావ్యస్యోశనసః సుతా దేవయానీ నామ కన్యకా ఆసీ దుత్పన్నా భూత్, ౩౩-౩౪

ఏవమతిమానుషప్రియవ్రతప్రభావం శ్రుతవతో రాజ్ఞః తత్ప్రభావ విషయాసంభావనామాశంక్య నకేవలముక్త ఏవ తస్య ప్రభావః కింత్వన్యేఽపి సంతీతి వదన్ననంతవివిధవిచిత్రశక్తిం భగవంతం సర్వాత్మనోపాసీనానాం విచిత్రభక్తీనాం ప్రభావో నాసంభావనీయ ఇత్యాహ (నైవమితి) ఉరుక్రమస్య పుంసాం తదంఘ్రిరజసా జితషడ్గుణానాం పురుషకారః పురుషవ్యాపారః ఏవంవిధ ఉక్తవిధః చిత్ర మసంభావనీయ ఇతి న, కిన్తూక్తవిధా అన్యేఽపి ప్రభావాః సంభావ్యంతే ఏవేతి భావః అత్ర హేతుః ఉరుక్రమస్య త్రిలోకీం పదత్రయేణాక్రాంతవతో విచిత్రశక్తే ర్భగవతః పుంసాం భక్తానాం తస్యో రుక్రమస్యాంఘ్రిరజసా జితాః షడ్గుణాః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యవో యైస్తేషా మితి త్రిలోక్యాక్రమణాదిరూపానితరసాధారణప్రభావశీలం భగవచ్చరణారవింద ముపాసీనానా మనితరసాధారణ ప్రభావసమ్పాదనా నకార్యేతి ద్యోతనయోరుక్రమస్య తదంఘ్రిరజసేత్యుక్తం కిం వక్తవ్యం తచ్చరణ ప్రభావోఽనితరసాధారణ ఇతి యతస్తన్నామప్రభావో న వాఙ్మనసగోచర ఇత్యాహ విదూరవిగతః సత్పథా దపేతః. అన్యే తు విదూరవిగతః దూరతః పరిత్యాజ్యోఽంత్యజ ఇతి వ్యాచక్షతే యస్య భగవతో నామధేయం సకృదప్యాదదీత అభిదధ్యాత్ స విదూరవిగతః అధునా తత్క్షణమేవ బంధం సంసారం విజహాతి ముక్తో భవతీత్యర్థః, ఏవం సామాన్యేన నామస్మరణస్య ముక్తిసాధనత్వప్రతిపాదకం ఏవంవిధం వచనజాత మంతిమస్మరణస్య ముక్తిసాధనత్వపరం ద్రష్టవ్యం, "జన్మలాభః పరః పుంసా మంతే నారాయణస్మృతిః నామాని యేఽసువిగమే వివశా గృణంతి తేనైకజన్మశమలం సహసైవ హిత్వా సంయాంతి" ఇతి వచనాంతరానురోధాత్ అన్యథా "తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే" ఇతి వేదనాతిరిక్తోపాయాంతరనిషేధశ్రుతివిరోధాపత్తేః, అంతిమస్మరణం తు వేదనరూపతామాపన్నం తత్సాధనం భవతీతి న విరోధః నను వేదనం హి నామ జ్ఞానకర్మయోగాను

(మనుపుత్రస్య ప్రియవ్రతస్యోపాఖ్యానమ్)

చిత్రం విదూరవిగతః సకృదాదదీత
యన్నామధేయ మధునా స జహాతి బంధమ్. ౩౫

స ఏవ మపరిమితబలపరాక్రమ ఏకదా తు దేవర్షిచరణానుశయనానుపతితగుణ విసర్గసంసర్గేణానిర్వృత మివాత్మానం మన్యమాన ఆత్మనిర్వేద ఇద మాహ ౩౬

అహో అసాధ్వనుష్ఠితం యదభినివేశితో౽హమింద్రియై రవిద్యారచితవిషయాన్ధ

గృహీతా౽హరహరభ్యాసాధేయాతిశయమాప్రాయణాదనువర్తమానమసకృదావృత్తికం విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితం ప్రత్యక్షతాపన్నం ప్రీతిరూపాత్మకం జ్ఞానం తత్కథమంతిమనామస్మరణమాత్రముక్తవిధవేదనాత్మతామాపన్నం భవతీతి ఉచ్యతే. నోక్తాకారా అపి వేదనశబ్దవాచ్యాః, కింతు పరమాత్మవిషయం స్మరణాత్మకం జ్ఞానమేవాంతిమప్రత్యయరూపం తత్ర ప్రబలప్రతిబంధసధ్యానవిచ్ఛేదవ్యాసంగాంతరద్వేషో౽పేక్షాదిభిరంతకాలే కదాచిన్మాభూ దిత్యసమ్భవపరిహారోపాయతయా జ్ఞానకర్మయోగానుగ్రహాదిషు ఆకారా ఉపాసనప్రకరణేషు కీర్తితాః. తత్ర భగవత్ప్రసాదవశా జ్జాయమానస్వవిషయస్మరణాత్మకజ్ఞానస్య నోక్తాకారా అపేక్షితాః అతఏవ హి రాగద్వేషభయాద్యాత్మకమపి భగవద్విషయ మంతిమం జ్ఞానం ముక్తిసాధనమితి వక్ష్యతి "గోప్యః కామాత్ భయాత్కంసః" ఇతి ౩౫

యద్యప్యుక్తం కథంచిదంతరాయవిహతాః స్వాం శివతమాం పదవీం న ప్రాయేణ హిన్వంతీతి తత్ప్రియవ్రతదృష్టాంతేన స్పష్టయితుం తస్య తావన్నిర్వేదం వదతి (స ఇతి) ఏవమపారౌ బలపరాక్రమౌ యస్య సః ప్రియవ్రతః దేవర్షేర్నారదస్య చరణయో రనుశయః సేవా తదను పశ్చాత్పతితః ప్రాప్తగుణః సర్గసంసర్గః ప్రకృతిమార్గసంబంధ స్తేన స్వాత్మాన మనిర్వృత మసుఖిత మివ మన్యమానః ఇవశబ్దేన తద్భౌమభోగానాం దుర్లభత్వం తేషు తస్య నిరయౌపమ్యం చ సూచ్యతే. తథా చోక్తం— "ఏతేవై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః "ఇతి." వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు తస్యాంతరాయో మైత్రేయ దేవేంద్రత్వాదికం ఫలమ్" ఇతి. అత ఏవాత్మని మనసి నిర్వేదః పరితాపో యస్య స ఇదం వక్ష్యమాణమాహ ౩౬

అహో ఇతి నిర్వేదద్యోతకో నిపాతః. మయా౽సాధ్వసమీచీనమనుష్ఠిత మాచరతం కింత ద్యదసాధ్వనుష్ఠితం తత్రాహ అహం ప్రథమం కేవలం నివృత్తిధర్మపరో౽హమింద్రియైః ప్రమాదిభి రవిద్యారచితా ప్రకృతిపరిణామరూపా అజ్ఞానమూలయా భోగ్యతమబుద్ధ్యా రచితాః సంపాదితాః విషయాః

కూపే తదలమలమముష్యా వనితాయా వినోదమృగం మాం ధిగ్ధిగితి గర్హయాంచకార. ౩౭

పరదేవతాప్రసాదాధిగతాత్మప్రత్యవమర్శేనానుప్రవృత్తేభ్యః పుత్రేభ్య ఇమాం యథాదాయం విభజ్య భుక్తభోగాం చ మహిషీం మృతకమివ సహ మహావిభూతిమప హాయ స్వయం నిహితనిర్వేదో హృది గృహీతహరివిహారానుభావో భగవతో నారదస్య పదవీం పునరేవానుససార. ౩౮

తస్య హ వా ఏతే శ్లోకాః—

ప్రియవ్రతకృతం కర్మ కోను కుర్యాద్వినేశ్వరమ్,

పరిణామవిషోపమాః హేయా యే విషయాః శబ్దాదయస్త ఏవాంధకూపః తృణావృతకూపః తస్మిన్నభిని వేశితః పాతిత ఇతి యత్ తత్తతః అల మలం. విషయానుభవేన అముష్యా వనితాయా బర్హిష్మత్యా వినోదమృగం మాం ధిగ్ధిగితి నిందయామాస ఆత్మానం నిందితవాన్ ౩౭

తతః పరదేవతాయాః భగవతః ప్రసాదేన "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే స్వల్పమపి" ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ మహాప్రభావశీలోపక్రాంతిమాత్రనివృత్తిధర్మారాధితభగవత్ప్రసాదేనాధిగతం ప్రాప్తమాత్మనః స్వాత్మనః పరమాత్మనశ్చ యత్ప్రత్యవమర్శనం యథావస్థితస్వరూప చింతనం తేన పరినిర్వృతః నిరస్తతాపత్రయః నితరాం సుఖితః అనుగతేభ్యః స్వానువర్తిభ్యః పుత్రేభ్యః ఇమాం సప్తద్వీపాత్మికాం భూమిం యథాదాయం యథాయోగ్యం భాగం విభజ్య యద్వా దాయం పితృక్రమాగతం యథావద్విభజ్య ఆగ్నీధ్రాదిప్రతిపుత్రం జమ్బ్వాదిప్రతిద్వీపం విభజ్యేత్యర్థః. భుక్తో భోగో యస్యాస్తాం పంచమ్యర్థే బహువ్రీహిః మహిషీం భార్యాం బర్హిష్మతీం మృతకమివ శవమివ మన్యమాన ఇతి శేషః. మహావిభూతిం మహదైశ్వర్య మపహాయ మహావిభూత్యా సహితాం మహిషీం మృతకమివాపహాయేతి వా, స్వయి ముపదేశ మంతరేణైవ విహితః కృతః నిర్వేదః పరితాపో యస్య హృద్గృహీతాః పరిశీలితాః హరేః భగవతః విహారాణాం ప్రభావాః యస్య సః, భగవతో నారదస్య పదవీం పునరప్యనుససార గంధమాదనద్రోణ్యాం శ్రీనారదమేవ సేవమానః సిద్ధిం గత ఇత్యర్థః. ౩౮

తస్య ప్రియవ్రతస్యైతే శ్లోకాః తన్మహిమోపనిబంధనే పూర్వప్రసిద్ధా ఏవ శ్లోకాః కథ్యంతే. యథా వేదే "తదప్యేష శ్లోకో భవతీ"తి. కే తే శ్లోకాః తత్రాహ - (ప్రియవ్రతేతి) ప్రియవ్రతేన కృత మీశ్వరం

యో నేమినిమ్నైః అకరోచ్ఛాయాం ఘ్నన్ సప్తవారిధీన్. ౩౯

భూసంస్థానం కృతం యేన సరిద్గిరివనాదిభిః,
సీమా చ భూతనిర్వృత్త్యై ద్వీపే ద్వీపే విభాగశః ౪౦

భౌమం దివ్యం మానుషం చ మహిత్వం కర్మయోగజమ్,
యశ్చక్రే నిరయౌపమ్యం పురుషానుజనప్రియః. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
ప్రియవ్రతవిజయే ప్రథమోఽధ్యాయః

వినాఽన్యః కో నామ కుర్యాత్ యః ప్రియవ్రతః ఛాయాం తమః ఘ్నన్ నిరస్యన్ రథనేమినిమ్నైరేవ సప్తవారిధీన్ సముద్రానకరోత్. ౩౯

యేన ప్రియవ్రతేన భూసంస్థానం ద్వీపైర్భువః సంస్థానమవయవవిన్యాసః కృతం తథా ద్వీపే ద్వీపే భూతనిర్వృత్త్యై భూతానాం కృత్యై సుఖాయ వా సరిదాదిభిః విభాగశః అసంకరేణ సీమా చ కృతా ౪౦

యః భౌమం పాతం జలం దివ్యం స్వర్గజం మానుషం మృత్యులోకజం సుఖం యోగరూప కర్మజమణిమాదిసిద్ధిరూపం మహిత్వం మాహాత్మ్యం యోగస్య మనోవ్యాపారరూపత్వేన కర్మత్వవ్యపదేశః "వాచికైః పక్షి మృగతాం మానసైరంత్యజాతితామ్ శరీరజైః కర్మదోషైః యాతి స్థావరతాం నరః" ఇతి మనునాఽపి మానసైః కర్మదోషైరితి మనోవ్యాపారే కర్మశబ్దః ప్రయుక్తః నిరయౌపమ్యం నరకసదృశం చక్రే అనుసంహితవాన్ "ఏతే వై నిరయాః తాత స్థానస్య పరమాత్మనః" ఇత్యాది వచనార్థోఽత్రానుసంధేయః. నిరయౌపమ్యకృతౌ కారణమాహ, పురుషస్య పరమపురుషస్య అనుజనాః అనుచరాః భక్తా ఏవ ప్రియా యస్య సః తేషాం హి ప్రియ ఇతి వా. ౪౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం పితరి సమ్ప్రవృత్తే తదనుశాసనే వర్తమాన ఆగ్నీధ్రో జమ్బూద్వీపౌకసః ప్రజా ఔరసవద్ధర్మాపేక్షమాణః పర్యగోపాయత్. ౧

స చ కదాచి త్పితృలోకకామః సురవరవనితాక్రీడాచలద్రోణ్యాం భగవంతం విశ్వసృజాం పతి మాభృతపరిచర్యోపకరణ ఆత్మైకాగ్ర్యేణ తపసాఽఽరాధయాంబభూవ. ౨

తదుపలభ్య భగవా నాదిపురుషః సదసి గాయతీం పూర్వచిత్తిం నామాప్సరసం అభియాపయామాస. ౩

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏవం శ్రావితప్రియవ్రతచరిత్రో మునిస్తత్పుత్రాణాం చరిత్రం వివక్షుస్తావదాగ్నీధ్రచరిత్ర మాహ (ఏవ మితి) ఏవ ముక్తవిధజ్ఞానపూర్వకం పితరి ప్రియవ్రతే సంవృత్తే ముక్తే సతి తస్య ప్రియవ్రతస్యానుశాసనే అనుపూర్వః శాస్తి ర్వివిచ్య జ్ఞాపనే వర్తతే. తదుపదిష్టహితాహితవివేకే వర్తమానః ఆగ్నీధ్రః ధర్మమపేక్షమాణః ధర్మ సంచయమేవ కర్తు ముద్యతః జంబూద్వీపే ఓకః స్థానం యాసాం తాః ప్రజా ఔరసవ త్స్వపుత్రవత్ పరితః సర్వతః సర్వేభ్యః ఉపద్రవేభ్యోఽగోపాయ దరక్షత్. జమ్బూద్వీపస్య స్వభాగత్వా జ్జంబూద్వీపౌకస ఇత్యుక్తమ్ ౧

సః ఆగ్నీధ్రః కదాచి త్పితృలోకకామః సంతానార్థం పితృలోకస్య సంతానవతా ప్రాప్యత్వాత్ పితృలోకకామ ఇత్యుక్తమ్. పితృలోకప్రాపకసంతానార్థీత్యర్థః. "పితరో హి ప్రజయా పితృభ్యః" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా సంతానాయ కృతజ్ఞైః ప్రాప్యంతే. సురాణాం వనితాః తాసా మాక్రీడాచలో మందరః ఆక్రీడంత్యస్మి న్నిత్యాక్రీడః తతోఽస్త్వచలపదేన కర్మధారయః. తేన సురవనితాపదేన షష్ఠీసమాస స్తస్య ద్రోణ్యా మాహృతాని సంపాదితాని పరిచర్యోపకరణాని పూజాసాధనాని పుష్పాదీని యేన కాయికవ్యాపారోఽనేనోక్తః. చిత్తైకాగ్ర్యరూపేణ తపసా విశ్వసృజాం పతిం బ్రహ్మాణ మారాధయాంబభూవ ౨

తదారాధన ముపలభ్య జ్ఞాత్వా భగవా నాదిపురుషో బ్రహ్మా స్వసదనే గాయంతీం గానం కుర్వంతీం పూర్వచిత్తిం నామ పూర్వచిత్త్యాఖ్యా మప్సరస మభియాపయామాస భోగార్థం ప్రస్థాపితవాన్. సంతానార్థ మప్సరఃప్రేషణం న తు తపోవిఘ్నార్థమ్. ౩

(ఆగ్నీధ్రస్యోపాఖ్యానం)

సా చ తదాశ్రమోపవన మతిరమణీయం వివిధనిబిడవిటపివిటపనికరసంశ్లిష్టపురట లతారూఢస్థలవిహంగమమిథునైః ప్రోచ్యమానశ్రుతిభిః ప్రతిబోధ్యమానసలిలకుక్కుట కారండవకలహంసాదిభిః విచిత్ర ముపకూజితామలజలాశయకమలాకర ముపబభ్రామ. ౪

తస్యాః సులలితగమనపదవిన్యాసగతివిలాసాయా శ్చానుపదం ఖణఖణాయమాన రుచిరచరణాభరణస్వన ముపాకర్ణ్య నరదేవకుమారః సమాధియోగేనామీలితనయననలిన ముకులయుగల మీషద్వికచయ్య వ్యచష్ట. ౫

తా మేవావిదూరే మధుకరీ మివ సుమనస ఉపజిఘ్రంతీం దివిజమనుజమనో నయనాహ్లాదదుఘైః గతివిహారవ్రీడావినయావలోకసుస్వరాక్షరావయవై ర్మనసి నృణాం కుసు

సా చ పూర్వచిత్తి స్తస్యాగ్నీధ్రస్యాశ్రమే యదుపవనం తదుపబభ్రామ సమీపే చచార. ఆశ్రమోపవనం విశినష్టి అతిరమణీయం తదేవ ప్రపంచయతి. వివిధాశ్చ నిబిడాః సాంద్రాశ్చ యే విటపినః వృక్షా స్తేషాం విటపాః శాఖాః తేషాం నికరాః సమూహా స్తైః సంశ్లిష్టాః పురటలతాః స్వర్ణవర్ణా వల్ల్య స్తాస్వారూఢాః స్థితా విహంగమాః మయూరాదయః తేషాం మిథునైః స్త్రీపుంసద్వన్ద్వైః ప్రోచ్యమానాభిః ఉచ్చార్యమాణాభిః శ్రుతిభిః షడ్జాదిస్వరైః కరణభూతైః ప్రబోధ్యమానా యే సలిలకుక్కుటాదయ స్తై ర్విచిత్రం యథా భవతి తథోపకూజితా నాదితా అమలా జలాశయా స్తేషు కమలాని పంకజాని తేషా మాకర ముపవనమ్ ౪

(తస్యా ఇతి) సులలితే గమనే సుందరగతౌ యే పదవిన్యాసా స్తై ర్గతివిలాసా యస్యా స్తస్యాః పూర్వచిత్త్యా ఖణఖణేతి ధ్వనిం కుర్వతో రుచిరస్య చరణాభరణస్య స్వనం ధ్వని ముపాకర్ణ్య శ్రుత్వా నరదేవస్య ప్రియవ్రతస్య కుమారః ఆగ్నీధ్రః సమాధియోగేన ఆమీలితే నయనే ఏవ నలినముకులే తయో ర్యుగల మీషద్వికచయ్య కించి దున్మీల్య వ్యచష్ట దదర్శ ౫

తామేవ దేవీ మప్సరసం తదవలోకనేన వివృతావసరస్య ప్రసక్తావకాశస్య భగవతో మకరధ్వజస్య మన్మథస్య వశ ముపనీతః ప్రాప్తః జడవత్ స్త్రీణా మనభిజ్ఞ ఇవ ఇతి వక్ష్యమాణశ్లోకానువాచేత్యన్వయః జాడ్యామకరణం వైదగ్ధ్యేన తద్వశీకరణార్థం తదభిప్రాయజ్ఞాపనార్థం దేవీం విశినష్టి. అవిదూరే సమీపే మధుకరీం భ్రమరీమివ సుమనసం పుష్ప ముపజిఘ్రంతీం గంధ ముపాదదతీం దివిజానాం మనుజానాం

మాయుధస్య విదధతీం వివరం నిజముఖవిగలితామృతాసవసహాసభాషణామోదమదాంధమధు కరనికరోపరోధేన ద్రుతపదవిన్యాసేన వల్గుస్పందనస్తనకలశకబరభారరశనాం దేవీం తదవలోకనేన వివృతావసరస్య భగవతో మకరధ్వజస్య వశ ముపనీతో జడవదితి హోవాచ. ౬

కా త్వం చికీర్షసి చ కిం మునివర్య శైలే
మాయాసి కాపి భగవత్పరదేవతాయాః,
విజ్యే బిభర్షి ధనుషీ సుహృదాత్మనోఽర్థే
కిం వా మృగాన్ మృగయసే విపినే ప్రమత్తాన్. ౭

బాణా విమౌ భగవతః శతపత్రపత్రౌ
శాంతావపుంఖరుచిరావతితిగ్మదంతౌ,

చ యాని మనాంసి నయనాని చ తేషా మాహ్లాదముఖైః సుఖకరైః గత్యాదిభిః నృణాం మనసి కామస్య వివరం ప్రవేశద్వారం విదధతీం గతిశ్చ వ్రీడావిలాసాభ్యాం యుక్తోఽవలోకశ్చ సుస్వరాణ్యక్షరాణి చావయవాశ్చ నేత్రాదయ స్తైః నిజముఖా ద్విగలిత మమృతమివ స్వాదు ఆసనమివ మాదకం యత్సహాసం సమ్భాషణం తస్మి న్నామోదో నిశ్వాసగంధః తేన మదాంధా యే మధుకరాణాం నికరాః తై రుపరోధ ఆవరణం తేన భయాద్ ద్రుతం శీఘ్రో యః పదవిన్యాస స్తేన వల్గు సుందరం కించిచ్చలనం స్తనయోః కబరభారే రశనాయాం యస్యా స్తామ్ ౬

తద్వచన మేవాహ (కా త్వమితి) హే మునివర్యః పుంస్త్వేన సంబోధనం జాత్యనుకరణం. కా త్వం కథం జాతీయా శైలే గిరా వస్మిన్ కిం చికీర్షసి కర్తు మిచ్ఛసి నూనమ్ భగవతః పరదేవతారూపస్య మాయాసీతి కృత్స్నం వ్యక్తి మాలక్ష్య భగవన్మాయాత్వేన నిరూపయతి. అథ భ్రువాద్యవయవాన్ ప్రత్యేక మాలక్ష్య ధనురాదిత్వేన రూపయతి. తత్ర భ్రువావాలక్ష్యాహ విజ్యే నిర్గుణే ధనుషీ బిభర్షి కిం సుహృదః మాదృశస్య ఆత్మనో వా అర్థే ప్రయోజనాయ ఆభ్యాం కిం కార్యమస్తి కించాప్రమత్తా నజితేంద్రియాన్ మృగాన్ మృగతుల్యా నస్మదాదీన్ మృగయసే కాన్ విజేతుం కిం ధనుషీ ధారయసీత్యర్థః ౭

కటాక్షావాలక్ష్య తద్వివక్షయా ప్రాహ (బాణావిమౌ) శతపత్రే నేత్రకమలే తే ఏవ పత్రాణి పింఛాని యయోః శాన్తౌ విభ్రమేణ మంథరావపుంఖరుచిరౌ పుంఖాభ్యాం వినాపి రుచిరౌ సుందరౌ పత్రతయా కల్పితనేత్రాభ్యాం పరభాగస్య పుంఖస్థానీయస్య అభావా దపుంఖరుచిరౌ ఇత్యుక్త మతితిగ్మ

(ఆగ్నీధ్రస్యోపాఖ్యానం)

కస్మై యుయుంక్షసి వనే విచర న్న విద్మః
క్షేమాయ నో జడధియాం తవ విక్రమోఽస్తు. ౮

శిష్యా ఇమే భగవతః పరితః పఠంతి
గాయంతి సామ సరహస్య మజస్ర మీశమ్,
యుష్మచ్ఛిఖాం విలుళితాః సుమనోఽభివృష్టీః
సర్వే భజంత్యృషిగణా ఇవ వేదశాఖాః. ౯

వాచం పరం చరణపంజరతిత్తిరీణాం
బ్రహ్మన్నరూపముఖరాం శృణువామ తధ్యమ్,

తీక్ష్ణదంతావగ్రభాగౌ యయో స్తౌ యద్వా శతపత్రపత్రౌ ఇతి నేత్రవివక్షా అపుంఖరుచిరావితి కటాక్ష వివక్షా. వనే చరన్కస్మై యుయుంక్షసి ప్రయోక్తు మిచ్ఛసీతి న విద్మః అతో భయాదేతత్ప్రార్థయామః తవాయం విక్రమో జడధియా మస్మాకం క్షేమాయాఽస్తు. ౮

తదంగసౌరభ్యేనానుగచ్ఛతో భ్రమరా నాలక్ష్య తద్వివక్షయాహ (శిష్యా ఇతి) ఇమే పరితః అనుగచ్ఛంతః ఇతి శేషః భగవతః తవ శిష్యా భ్రమరధ్వని మాశ్రుత్య తద్వివక్షయాహ. సరహస్యం సోపనిషత్సామాజస్ర మవిచ్ఛేదేన పఠంతి ఈశేతి పుంస్త్వనిర్దేశః పూర్వవత్. శిఖాతో విలులితపుష్ప సంశ్లిష్టభ్రమరా నాలక్ష్యాహ. యుష్మచ్ఛిఖాతో విలులితాః గలితాః సుమనసా మభితో వృష్టీః సర్వే తవ శిష్యాః భజంతి తత్ర శుద్ధోత్ప్రేక్షోపమా ఋషిగణా వేదశాఖా ఇవేతి. ౯

నూపురాదిచరణాభరణాంతర్గతమణిస్వన మాకర్ణ్య తద్వివక్షయాహ (వాచమితి) తుభ్యం తవ విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః పంజరాకారస్థానీయచరణాలంకారాంతర్గతానాం తిత్తిరీణామితి చరణాభరణరత్నవివక్షయా తిత్తిరీశబ్దః పక్షివత్కృజాత్యాపన్నయజుర్వేదప్రవరఋషివచనః స చాభేదోపాత్త మణిపరః తేషాం వాచం పరం కేవలం శ్రుణుమః. కథంభూతా మరూపముఖరా మదృశ్యమానవక్తృకాం ముఖరీం ఉద్భూతాం యద్వా చరణపంజరతిత్తిరీణామితి నూపురాదిచరణాభరణవివక్షైవ. అస్మిన్పక్షే అరూపముఖరా మిత్యస్యానభివ్యక్తవర్ణధ్వన్యాత్మనోద్భూతా మిత్యర్థః. హే బ్రహ్మన్। నితంబం పరిధాన వస్త్రం నితమ్బకాంతిత్వేన ప్రకల్ప్యాహ కదంబకుసుమస్య రుచి ర్దీప్తిర్యంకవిటంకబింబే అంకయోశ్చ

లబ్ధా కదంబరుచిరంకవిటంకబింబే
యస్యామలాతపరిధిః క్వ చ వల్కలం తే ౧౦

కిం సమ్భృతం రుచిరయో ర్ద్విజ శృంగయో స్తే
మధ్యేకృశో వహసి యత్ర దృశిః శ్రితా మే,
పంకోఽరుణః సురభి రాత్మవిషాణ ఈదృగ్
యేనాశ్రమం సుభగ మే సురభీకరోషి ౧౧

లోకం ప్రదర్శయ సుహృత్తమ తావకం మే
యత్రత్య ఇత్థ మురసావయవావపూర్వౌ,
అస్మద్విధస్య మన ఉన్నయనౌ బిభర్తి
బహ్వద్భుతం సరసరాససుధాదివక్త్రే ౧౨

విటంకబింబయోః సుందరతరనితంబయోశ్చ తేషాం సమాహారః ప్రాణ్యఙ్గత్వా దేకవద్భావః తస్మిన్ క్వలబ్ధా. పాఠాంతరే అంగేతి సంబోధనం. నితంబమండలే కదంబరుచిః క్వ లబ్ధేత్యర్థః మేఖలామాలక్ష్యాహ. యస్యాం కదమ్బరుచ్యా మలాతపరిధిః వర్తతే అలాతః సాంగారకాష్ఠం తద్భ్రమణనిమిత్తేన వలయాకారరేఖాకృతిమాపన్నోఽగ్నిపరిధిః. వస్త్రం నితంబకాంతిత్వేన పరికల్ప్య వస్త్ర మదృష్ట్వైవ పృచ్ఛతి క్వచ తే వల్కల మితి. జాత్యానుకరణనిమిత్తఋషిత్వవ్యపదేశాభిప్రాయేణ వల్కలశబ్ద ప్రయోగః. ౧౦

స్తనా వాలక్ష్యాహ హేద్విజః సుందరయోః శృంగయోః కిం సమ్భృతం కిం పూర్ణమస్తి మనోహరం కించి దస్తీత్యేతావత్తు జానామి యతో మధ్యే మధ్యకాయే కృశోఽపి త్వం కృచ్ఛ్రేణ శృంగద్వయం వహసి. అత్ర శృంగయో ర్మే దృశిరాశ్రితా సంలగ్నాస్తి అన్యథేదం వహనం మమ దృశ్యా సంజనం చ న ఘటత ఇతి భావః. స్తనగతం కుంకుమమాలక్ష్యాహ. పంకోఽరుణః సురభి రాత్మన స్తవ విషాణే స్తనే ఈదృ గత్యపూర్వః లిప్త ఇతి శేషః. కుతః యేన పంకేన సుభగం మమాశ్రమం సురభీకరోషి ౧౧

హే సుహృత్తమ! తావకం త్వత్సమ్బంధినం లోకం స్థానం మే మహ్యం ప్రదర్శయ యత్రత్యః యః తావకలోకస్థః జనః అస్మద్విధస్య మాదృశస్య మన ఉన్నయనౌ మనఃక్షోభకౌ ఉల్లాసకరౌ వా. రుత్వమత్వయలోపాః, యలోపస్యాసిద్ధత్వా న్నగుణః ఇత్థం ఈదృశావపూర్వావయవౌ శృంగరూపౌ స్తనౌ ఉరసా బిభర్తి వక్త్రేచ బహ్వద్భుతం బిభర్తి కిం తత్సరసరాససుధాది సరసో మధురాలాపః రాసో విలాస స్తాభ్యాం సహితా సుధా అధరామృత మాదిశబ్దేన స్మితాదిసంగ్రహః. ౧౨

(ఆగ్నీధ్రస్యోపాఖ్యానం)

కావాఽఽత్మవృత్తిరదనాద్బహిరంగ భాతి
విష్ణోః కలాస్యనిమిషోన్మకరౌ చ కర్ణౌ,
ఉద్విగ్నమీనయుగలం ద్విజపంక్తి శోచి
రాసన్నభృంగనికరం సర ఉన్ముఖం తే ౧౩

యోఽసౌ త్వయా కరసరోజహతః పతంగో
దిక్షు భ్రమన్ భ్రమత ఏజయతేఽక్షిణీ మే,
ముక్తం న తే స్మరసి వక్రజటావరూథం
కష్టోఽనిలో హరతి లమ్పట ఏష నీవీమ్. ౧౪

తవ లోకే ఆత్మనో దేహస్య వృత్తిరాహారః కావా అంగ! హేసఖే! అదనాచ్చర్వణాద్బహిః భక్షణవ్యతిరేకేణ భక్షణం వినైవ తవాత్మవృత్తిర్జీవనం సంభవతీతి భాతి. సా కీదృశీ. అదనాద్ధవిర్వాతీతి పారే హవిశ్శబ్దస్తద్గన్దే ఉపచారాద్వర్తతే అదనాచ్చర్వణాద్ధవిస్సంబంధిగంధో వాత్యాయాతీతి తాంబూలాభిప్రాయం పూర్వోక్తపార ఏవ సాధుః. విష్ణోః కలాసీతి హేతూక్తేః, తథా హి తస్మిన్ పారే తవ భోజనాద్బహిర్భూతైవ వృత్తిరిత్యవభాతీత్యర్థః. కుతః? యతస్త్వం విష్ణోః కలాంశోఽపి విష్ణుర్నాశ్నాతి "అనశ్నన్నన్యో అభిచకాశీతి" ఇతి శ్రుతేః విష్ణోః కలాసీత్యత్ర హేతుః తవ కర్ణౌ విష్ణోరివానిమిషోన్మకారావనిమేషౌ రత్నశ్రేష్ఠత్వేన నిమేషశూన్యౌ ఉల్లసన్తౌ మకరౌ తదాకారే కుండలే యయో స్తౌ కించ తవ ముఖం సర ఇత్సర ఇవ తదేవాహ ఉద్విగ్నం చంచలమీనయుగల మివ నేత్రద్వయం యస్మిన్ ద్విజాః దంతాః తేషాం పంక్త్యోః శోచిః శోభా యస్మిన్, శోచిశ్శబ్దః సాంతః. సరసి తు ద్విజాః హంసాః ఆసన్నో భృంగనికరః ఏవ కేశ స్తోమః పరిమలలుబ్ధభృంగస్తోమో వా ౧౩

(త్వయా) కరసరోజేన హతః యోఽసౌ పతంగః కందుకః దిక్షు భ్రమన్ భ్రమతః భ్రమితచిత్తస్య మేఽక్షిణీ ఏజయతే చంచలతాం నయతి వక్రకేశసమూహం ముక్తబంధనం న స్మరసి న బధ్నాసి కిం. కష్టో ధూర్తః లంపటో లాలసః ఏష అనిలో వాయుః నీవీం హరత్యధరాంబరం హరతి ఏతచ్చ న స్మరసి కిమ్. ౧౪

రూపం తపోధనతప శ్చరతాం తపోఘ్నం
హ్యేతత్తు కేన తపసా భవతోపలబ్ధమ్,
చర్తుం తపోఽర్హసి మయా సహ మిత్ర మహ్యం
కిం వా ప్రసీదతి స వై భవభావనో మే. ౧౫

న త్వాం త్యజామి దయితం ద్విజదేవదత్తం
యస్మిన్మనోదృగపి నో న వియాతి లగ్నమ్,
మాం చారుశృంగ్యర్హసి నేతు మనువ్రతం తే
చిత్తం యతః ప్రతిసరంతు శివాః సచివ్యః. ౧౬

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి లలనానునయాతివిశారదో గ్రామ్యవైదగ్ధ్యయా పరిభాషయా తాం విబుధవధూం విబుధమతిరధిసభాజయామాస. ౧౭

హే తపోధన! తపశ్చరతాం తపోవిఘ్నకరమేతద్రూపం భవతా కేన తపసోపలబ్ధం ప్రాప్తం హేమిత్ర! మయా సహితస్తపశ్చర్తుమర్హసి భవభావనః విశ్వస్రష్టా స వై అజో బ్రహ్మా కిం వా మహ్యం ప్రసీదతి, త్వాం భార్యాం కల్పయతీత్యర్థః ౧౫

హే ద్విజ! దేవేన బ్రహ్మణా దత్తం త్వాం న త్యజామి, యస్మింస్త్వయి నోఽస్మాకం దృఙ్మనశ్చ లగ్నం సన్నవియాతి న తతో గచ్ఛతి. హే చారుశృంగి! యతస్తే చిత్తం తతో మాం త్వదధీనం నేతుమర్హసి సచివ్యస్తవ సఖ్యోఽపి శివాః అనుకూలాః మాం ప్రతిసరన్త్వనువర్తంతాం, యద్వా ఏతావత్పర్యంతం మాం యాః సచివ్యః శివాః ఫేరవస్తాః ప్రతిసరంతు నిర్యాంతు యద్వా వనవాసేన సహ వసంత్యో హరిణ్యః శివాః ప్రతిసరంతు ప్రదక్షిణం గచ్ఛంతు సరణ్య ఇతి పాఠే సరంతీతి సరణ్యో రాత్రయః, శివాః మంగళరూపాః సరంతు గచ్ఛంతు. ౧౬

(ఇతీత్థం) లలనానునయే। తాః స్వాధీనాః కర్తు మిత్యర్థః. అతినిపుణో గ్రామ్యేషు వైదగ్ధ్యం కౌశలం యస్యాస్తయా పరిభాషయా తాం విబుధవధూ మప్సరసం మోహితచిత్తః అధిసభాజయామాస సబహుమానం తా మనుకూలా మకరో దిత్యర్థః ౧౭

(ఆగ్నీధ్రస్యోపాఖ్యానం)

సా చ తతస్తస్య వీరయూథపతే ర్బుద్ధిశీలరూపవయఃశ్రియౌదార్యేణ పరాక్షిప్త మనాస్తేన సహాయుతాయుతపరివత్సరోపలక్షణం కాలం జంబూద్వీపపతినా భౌమస్వర్గ భోగాన్ బుభుజే. ౧౮

తస్యా ము హ వా ఆత్మజాన్ సరాజవర ఆగ్నీధ్రో నాభికింపురుషహరివర్షేలావృతరమ్యకహిరణ్మయకురుభద్రాశ్వకేతుమాలసంజ్ఞాన్నవపుత్రా నజనయత్. ౧౯

సా సూత్వాథ సుతాన్నవానువత్సరం గృహ ఏవాపహాయ పూర్వచిత్తి ర్భూయ ఏవాజం దేవ ముపతస్థే. ౦

ఆగ్నీధ్రసుతాస్తే మాతురనుగ్రహాదౌత్పత్తికేనైవ సంహననబలోపేతాః పిత్రా విభక్తా ఆత్మతుల్యనామాని యథాభాగం జంబూద్వీపవర్షాణి బుభుజుః. ౨౧

సా చ పూర్వచిత్తిః తస్య వీరయూథపతేః. వీరాణాం యూథాః తేషాం పతే రాగ్నీధ్రస్య బుధ్యాదీనాం ద్వంద్వైక్యం. తేన పరాక్షిప్తమాసక్తం మనో యస్యాః సా జమ్బూద్వీపపతినా తేనాగ్నీధ్రేణ సహ బహుకాలం భౌమస్వర్గాః నవఖండాః తేషు యే భోగా స్తాన్ బుభుజే. ౧౮

తతః స రాజశ్రేష్ఠః ఆగ్నీధ్రః తస్యాం పూర్వచిత్త్యాం నాభిప్రభృతాన్ నవాత్మజాన్ పుత్రానజనయత్ పుమాఖ్యాన్నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్ర ఇత్యవయవార్థావగమాయ పుత్రశబ్దః, ప్రయుక్తః అతో న పౌనరుక్త్యమ్ ౧౯

(సా) పూర్వచిత్తిః ప్రతివత్సరమేకైకం పుత్రమితి నవసుతాన్ సూత్వా గృహ ఏవాపహాయ విహాయ పునరజం దేవం బ్రహ్మాణ ముపతస్థేఽభజత్. ౨౦

నాభ్యాదయః ఆగ్నీధ్రసుతా మాతురనుగ్రహాదౌత్పత్తికేన స్వభావతః సంహననం దృఢాంగత్వం బలం చ తాభ్యా ముపేతాః పిత్రా ఆగ్నీధ్రేణ విభక్తా విభాగమనతిక్రమ్య ఆత్మతుల్యనామాన్యాత్మభిః సహ తుల్యనామాని జమ్బూద్వీపవర్షాణి బుభుజుః, భారతవర్షస్యాపి భరతసమ్బంధాత్ పూర్వ మజనాభ మితి వ్యవహారాదాత్మతుల్యనామానీత్యస్య న విరోధః. ౨౧

ఆగ్నీధ్రో రాజాఽతృప్తః కామ స్తామప్సరస మేవానుదిన మధిమన్యమాన స్తస్యాః సలోకతాం శ్రుతిభి రవారుంధ యత్ర పితరో మోదంతే. ౨౨

సంపరేతే పితరి నవ భ్రాతరో మేరుదుహితౄర్మేరుదేవీం ప్రతిరూపా ముగ్రదంష్ట్రీం లతాం రమ్యాం శ్యామాం నారీం భద్రాం దేవవీతిమితి సంజ్ఞా నవోదవహన్. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఆగ్నీధ్రో రాజాఽతృప్తకామస్తామేవ అప్సరసం పూర్వచిత్తి మధిమన్యమానః తత్సంగ నిమిత్తాంతరమధికం కామయమానః శ్రుతిభిః శ్రుత్యుక్తసాధనైః కర్మభి స్తస్యాః సలోకతా మవరుంధే ప్రాప కోఽసౌ లోక స్తత్రాహ. యత్ర లోకే ప్రాప్తాః పితరో మోదంతే. ౨౨

పితర్యగ్నీధ్రే సమ్పరేతే మృతే సత్యంతరం నవ భ్రాతరః నాభిప్రభృతయః సుమేరో ర్దుహితౄ మేరుదేవీప్రభృతీః నవ ఉదవహన్ వివాహితవంతః ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అధ తృతీయో ఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

నాభిః అపత్యకామోఽప్రజయా మేరుదేవ్యా భగవంతం యజ్ఞపురుషం అవహితాత్మా అయజత. ౧

తస్య హ వావ శ్రద్ధయా విశుద్ధభావేన యజతః ప్రవర్గ్యేషు ప్రచరత్సు ద్రవ్యదేశకాలమంత్రర్త్విగ్దక్షిణావిధానయోగోపపత్త్యా దురధిగమ్యోపి భగవాన్ భాగవతవాత్సల్యతయా సుప్రతీక మాత్మాన మపరాజితం నిజజనాభిప్రేతార్థవిధిత్సయా గృహీతహృదయో హృదయంగమం మనోనయనానందనావయవాభిరామ మావిశ్చకార ౨

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏవం ప్రియవ్రతాగ్నీధ్రచరిత మభిధాయ ఆగ్నీధ్రాపత్యచరిత్ర మభిధిత్సుః తావత్ నాభిచరితమాహ (నాభిరితి తృతీయేన.) అపత్యకామః సంతానార్థీ నాభిః ఆగ్నీధ్రపుత్రః అప్రజయా అవిద్యమానసంతానయా మెరుదేవ్యా భార్యయా సహ సమాహితచిత్తః యజ్ఞపురుషం యజ్ఞారాధ్యం పరమపురుష మయజత్ యజ్ఞై రారాధితవా నిత్యర్థః. ౧

శ్రద్ధయా కర్తవ్యవిషయత్వరయా విశుద్ధాంతఃకరణేన చ తస్య నాభే ర్యజతః సతః ప్రవర్గ్యనామకేషు యాగేషు ప్రచరత్సు ప్రవర్తమానేషు అనుష్ఠీయమానేషు ద్రవ్యాదయః సప్తయోగాః ఉపాయాస్తేషా ముపపత్త్యా సంపత్త్యా దురధిగమో దుష్ప్రాపోఽపి భగవాన్ ద్రవ్యం హవిర్దేశః స మే యజేతేతి విహితః కాలో వసంతాదిరూపః విధానం విధిః అనుష్ఠానప్రకారః భాగవతేషు వాత్సల్యం యస్య తస్య భావః తత్తా తయా, వత్సలతయేతి పాఠే భాగవతేషు దయాళుతయా. నిజజనానాం భక్తజనానాం అభిప్రేతార్థవిధిత్సయా అభిమతార్థనిష్పాదనేచ్ఛయా. హేత్వర్థే తృతీయా "అధ్యయనేన వసతీ" తివత్ గృహీతహృదయః కృతసంకల్పః శోభనాః ప్రతీకాః అవయవా యస్మిన్. తదేవ ప్రపంచయతి హృదయంగమం చిత్తాపహారిణం-తత్ర హేతుః. మనసాం నయనానాం చ ఆనందయంతీ త్యానందనాః నంద్యాదిత్వాత్ కర్తరి ల్యుః. తై రవయవైః అభిరామం సుందర మపరాజిత మకర్మవశ్య మాత్మానం దివ్యవిగ్రహ మావిశ్చకార ప్రకటీచకార. ౨

అథ హ త మావిష్కృత భుజయుగళద్వయం హిరణ్మయం పురుష విశేషం కపిళకౌశేయాంబరధర మురసి విలసచ్ఛ్రీవత్సలలామం దరవరవనరుహ వనమాలాచ్ఛూర్యమృతమణిగదాదిభిరుపలక్షితం స్ఫుటకిరణప్రవరముకుటకుండలకటకకటి సూత్రహారకేయూరనూపురాద్యంగభూషణవిభూషిత మృత్విక్ సదస్యగృహపతయోఽధనా ఇవోత్తమధన ముపలభ్య సబహుమాన మర్హణేనావనతశీర్షాణ ఉపతస్థుః. ౩

ఋత్విజ ఊచుః—

అర్హాసి ముహు రర్హత్తమ' అర్హణమస్మాక మనుపథానాం నమో నమ ఇత్యేతావత్సదుపశిక్షితం కోఽర్హతి పుమాన్ ప్రకృతిగుణవ్యతికరమతి రనీశ ఈశ్వరస్య పరస్య ప్రకృతిపురుషయో రర్వాక్తనాభిః నామరూపాకృతిభిః రూపనిరూపణమ్. ౪

(అథ) అనంతరం. హేతి విస్మయే. త మావిర్భూతం భగవంతం, కథంభూతం, ఆవిష్కృతం భుజానాం యుగళద్వయం చతుష్టయం యేన హిరణ్మయం ప్రకాశబహులం, పురుషేషు విశిష్యతే ఇతి పురుషవిశేషః తం పురుషోత్తమ మిత్యర్థః కపిశం పిశంగం కౌశేయం కృమికోశోత్థం జంతుజన్య మంబరం బిభ్రత మురసి విలసచ్ఛ్రీవత్స ఏవ లలామం చిహ్నం యస్య సః, దరవరః శఙ్ఖః వనరుహం పద్మం అచ్ఛూరి చక్రం అమృతమణిః కౌస్తుభః ఏవ మాదిభి రుపలక్షితం స్ఫురత్కిరణా యే ప్రవరా మణయః తన్మయాని యాని ముకుటాదీని అంగానాం భూషణాని తైర్భూషిత ముపలభ్య దృష్ట్వా ఋత్విజః సదస్యాః గృహపతి ర్యజమానః తేషా, మితరేతరయోగే ద్వంద్వః, తే నిర్ధనా ఇవోత్తమం ధన ముపలభ్య యథా బహుమానయంతి తథా అర్హణేన పూజాపురస్సర మవనతశీర్షాణః నమ్రశిరసః కృతప్రణామా ఇత్యర్థః. ఉపతస్థుః సమీపమేత్య స్తుతవంతః ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్ తిష్ఠతి ధాతురత్ర స్తుతౌ వర్తతే మంత్రకరణకత్వాభావాత్ "నోపాన్మంత్రకరణే" ఇత్యాత్మనేపదమ్ ౩

స్తుతిమేవాహ (అర్హాసీత్యాదినా.) పరమమంగళాయనగుణకథనోత్సుక్యంతేన విగదేన త్వదీయార్హణగ్రహణోత్సుక మపరిపూర్ణం మాం కథం స్తుతేతి శంకా మపనుదంత ఆహుః-హే అర్హత్తమ! పరిపూర్ణోఽప్యనుపథానాం భృత్యానామస్మాకమర్హణం ముహుః స్వయమేవ స్వీకర్తుమర్హాసి పరిపూర్ణస్య తవ నాస్మదర్హణగ్రహణేన న్యూనతేతి భావః న వయం కార్త్స్న్యేన భవదీయగుణకథనే ప్రభవామః, కిం త్వేకదేశకథన ఏవేతి వదంతః స్తువంతి నమోనమ ఇత్యాదినా. ఋత ఇత్యనేన తావదేవాస్మాకం సద్భి రుపశిక్షితం త్వత్స్వరూపస్వభావయోరానంత్యాత్ కార్త్స్న్యేన తత్కథనాయోగాత్ కేవలం నమో నమ ఇత్యేవ కథనీయమితి సద్భి రుపశిక్షితా వయమిత్యర్థః ౪

(ఋషభావతారకథా)

సకలజననికాయవృజిననిరసనశివతమప్రవణగుణగణైకదేశకథనాదృతే. ౫

పరిజనానురాగవిరచితశబలసంశబ్దసలిలసితకిసలయతులసికాదూర్వాంకురైరపి సంభృతయా సపర్యయా కిల పరమ పరితుష్యసి ౬

అథా నయాపి న భవత ఇజ్యయోరుభారభరయా సముచితమర్థమిహోప లభామహే. ౭

ఆత్మన ఏవానుసవన మంజసా వ్యతిరేకేణ బోభూయమానశేష పురుషార్థ

ఏతదేవాహుః (కోర్హతీతి) ప్రకృతేర్గుణాః సత్త్వాదయః, తేషాం వ్యతికరః పరిణామః శబ్దాది రూపః తద్విషయా మతిర్యస్య అత ఏవానీశః కర్మపరవశః అవ్యాక్తనాభిః స్వకార్యభూతాభిర్నామాదిభి రుపలక్షితః తత్ర నామ దేవమనుష్యాదినామధేయం రూపం సంస్థానం ఆకృతిస్తద్గ్రాహ్యజాతిః ప్రకృతి పురుషయోః పరస్య విలక్షణస్యేశ్వరస్య తవ స్వరూపనిరూపణం. స్వరూపశబ్దః స్వభావాదేరప్యుప లక్షణః కర్తుం కో నామ పుమా నర్హతి న హ్యేతావన్మాత్ర మేవార్హతి నాధికమిత్యాహ-సకలజనానాం నికాయః సమూహః తస్య వృజినం పాపం నిరస్యంతీతి తథా శివమయాః ప్రవరాశ్చ తే గుణాః తేషామేకదేశః తస్య కథనాద్వినా గుణలవకథన మేవార్హతి న తు స్వరూపనిరూపణం స్వరూపస్వభావా దీనామానంత్యాదితి భావః ౫

యద్యపి సమస్తపురుషార్థస్వరూపస్య నిత్యతుష్టస్య తవ నానేన యోగేనార్థస్తథాపి "పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి" ఇతి భక్తిపూర్వకారాధనస్య కించిన్మాత్రస్యాపి త్వత్ప్రీతికరత్వం త్వయైవ గీతమితీదం యజనం సూర్యాయ దీప ఇవ కించిదారాధనమాత్ర మిత్యాహుః (పరిజనేత్యాదినా అర్హతీత్యంతేన.) పరిజనై రనురాగేణ విరచితాః శబలసంశబ్దా గద్గదాక్షరాః స్తుతయః సలిలం విశుద్ధం జలం శిలం వ్రీహ్యాదిమంజరీఖండః. సితేతి పాఠే సితకిసలయాః శుద్ధపల్లవాః ఏవమాదిభిః సంభృతయా సంపాదితయా పూజయా పరితుష్యసి కిల. ౬

తస్మాదనన్యోఽర్థో నానయేత్యాహుః. అనయా ఇజ్యయా ఉరుభారభరయానేకాఙ్గసంభృతయా భగవతస్తవ సముచితం సంమతమపేక్షితమర్థం ప్రయోజనం న వైపశ్యామః అత్ర హేతుం వదంతో విశిషంతి. ఆత్మనః స్వత ఏవానుసవనం సర్వదా అంజసా సాక్షాద్బోభూయమానా అతిశయేన భవంతో యే శేషాః పురుషార్థాస్తే స్వరూపేణ యస్య నాపేక్ష్యోర్థోఽస్తి కిం త్విదమారాధనమాత్ర మిత్యాహుః

స్వరూపస్య కింతు నాథాశిష ఆశాసానానా మేత దభిసంరాధనమాత్రం భవితుమర్హతి ౯

తద్యథా బాలిశానాం స్వయమాత్మనః శ్రేయః పరమవిదుషాం పరమపరమ పురుషప్రకర్షకరుణయా స్వమహిమానం చాపవర్గాఖ్యముపకల్పయిష్యన్ స్వయం నాపచిత ఏవేతరవత్ ఇహోపలక్షితః. ౯

అథాయమేవ వరో హ్యర్హత్తమ యర్హి బర్హిషి రాజర్షే ర్వరదర్షభో భవాన్ నిజపురుషేక్షణవిషయ ఆసీత్. ౧౦

అసంగనిశితజ్ఞానానలవిధూతాశేషమలానాం భవత్స్వభావానాం ఆత్మారామాణాం మునీనా మనవరతపరిగుణితగుణగణపరమమంగళాయనగుణగణకథనోఽసి. ౧౧

(కింత్వితి.) హే నాథః ఆశిషః పురుషార్థానాశాసానానాం అభీప్సితా మస్మాక మేతద్యజనం త్వదీయారాధన మాత్రం భవితుమర్హతి త్వత్సంతోషజననద్వారా అస్మదుపయోగ్యేవేతి భావః. మాత్రచా భగవతోఽ ననురూపత్వం వివక్షితమ్. అననురూపారాధనప్రకృత్యా పరమకారుణికత్వం చ వ్యంజితమ్ ౮-౯

తదేవ స్పష్టయంత ఆహుః తదితి, హే పరమపురుష' తత్తదా ఆరాధనసమయ ఏవ నాపచిత ఏవ అనురూప మనారాధిత ఏవ ప్రకృష్టకరుణయా స్వమహిమానం మహత్తరైశ్వర్యాదిరూపం మోక్షాఖ్య మావిర్భూతగుణాష్టకసంపత్తిరేవ హి మోక్షః చకారాత్ అస్మత్సమీహితం చ ఫల ముప కల్పయిష్యన్ నివర్తయిష్యన్ త్వ మితరవత్ పరిపూర్ణోఽప్యపరిపూర్ణ ఇవ నోఽస్మాభి రిహ యాగే యథా యథావదుపలక్షితః దృష్టోఽసి, నః కథంభూతానాం ఆత్మనః స్వస్య పర ముత్కృష్టం శ్రేయః పురుషార్థ మవిదుషా మత ఏవ బాలిశానామ్ ౯

పరమకారుణికాత్ సమస్తపురుషార్థస్వరూపాత్ భగవతో రాజ్ఞా ప్రార్థనీయస్య పుత్రస్య క్షుద్రపురుషార్థతా మావిష్కర్తు మతిదుర్లభస్య భగవద్దర్శనస్యైవ కైముత్యనయేన నిరతిశయపురుషార్థతా మాహుః (అథేతి.) అర్హత్తమ రాజ్ఞోఽభిమతాన్ దాతుం యద్యప్యావిర్భూతోఽప్యథాప్యేవమేవ వరః సంజాతః కోఽసావిత్యత్రాహుః, యర్హి వావ. యదా హి రాజర్షే ర్బర్హిషి యజ్ఞే వరదశ్రేష్ఠో భవాన్ నిజజనానాం పురుషాణాం త్వద్భక్తానా మస్మాక మీక్షణవిషయః ఆసీదితి యత్ అసంగేన వైరాగ్యేణ నిశితం యజ్ఞ్జానం తదేవానిలస్తేన విధూతా అశేషామలాః యేషా మాత్మారామాణాం ప్రకృతివివిక్త బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానపరాణాం భగవత్ స్వభావానాం భగవత్సమానధర్మాణాం మునీనాం. కర్తరి షష్ఠీ. మునిభి రనవరతం సర్వదా పరిగుణితాః గుణగణాః యస్య తస్య సంబోధన మీదృశస్య తవ గుణగణకథనమేవ పరమమంగలాయనం నిరతిశయశ్రేయస్సాధనం కిము త్వద్దర్శన మిత్యర్థః. ౧౦-౧౧

(ఋషభావతారకథా)

అథ కథంచిత్ స్ఖలనక్షుత్ పతన జృంభన దురవస్థానాదిషు వివశానాం నః స్మరణాయ జ్వరమరణదశాయామపి సకలకశ్మలనిరసనాని తవ గుణకృతనామధేయాని వచనగోచరాణి భవంతు. ౧౨

కించాయం రాజర్షి రపత్యకామః ప్రజాం భవాదృశీ మాశాసాన ఈశ్వర మాశిషాం స్వర్గాపవర్గయోరపి భవంత ముపధావతి ప్రజాయా మర్థప్రత్యయో ధనదమివాఽధనః ఫలీకరణమ్, ౧౩

కో వా ఇహ తేఽపరాజితోఽపరాజితయా మాయయాఽనవసిత పదవ్యాఽ

యతః త్వద్గుణకథనం పరమమంగళాయన మత స్తదేవాయుక్తాస్వపి దశాసు నో భూయా దితి ప్రార్థయంత ఆహుః, (అథేతి.) అథ నను భగవతః క్షుధాదిష్వయుక్తదశాసు తత్ర తత్ర స్ఖలనం చలనం పతనస్యోక్తత్వాత్ దురవస్థానం దుఃఖిత్వేనావస్థానం, ఆదిశబ్దేన అశుచిత్వాద్యవస్థాంతర సంగ్రహః. తథా జ్వరదశాయాం మరణదశాయాం చ పరవశానా మస్మాకం శ్రీమత స్తవ చరణారవింద స్మరణాయ చరణారవిందం స్మర్తుం సకలానాం కశ్మలానాం నిరసనాని నివర్తకాని గుణకృతనామాని నామధేయాని కల్యాణగుణప్రవృత్తినిమిత్తకాని తవ నామాని వచనగోచరాణి ఉచ్చారణవిషయాణి భవంతు ౧౨

ఇద మిదానీం రాజ్ఞా ప్రార్థనీయ మస్తీత్యావేదయంత ఆహుః (కించేతి.) అయం రాజర్షిర్నాభిః పుత్రం కామయమానః తత్రాపి భవాదృశీం త్వత్సదృశీం ప్రజా మాశాసానః ఆశిషామైహిక పురుషార్థానాం స్వర్గాపవర్గయో శ్చేశ్వరం ప్రదాతారం భగవంతం షాడ్గుణ్యపూర్ణం త్వాం ప్రజాయామేవ పురుషార్థ ఇతి ప్రత్యయో యస్య నః ఉపధావతి అనువర్తతే భజతీత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః-యథాఽధనో దరిద్రః ఫలీకరణం తుషకణాదిక మాశాసానో ధనదం కుబేర ముపధావతి, ౧౩

ఇదం చ నాతిచిత్ర మిత్యాహుః, (ఇహ) సంసారే అనుపాసితమహచ్చరణః యది భవేత్ ఉపాసిత మహచ్చరణం జనం వినేత్యర్థః, తయా అపరాజితయా కర్మవశ్యైరనభిభూతయా అనవసిత పదవ్యా అలక్షితమార్గయా సత్పథతిరోధాయికయా అలక్షితః కోవైన కోఽప్యత స్తయానావృతమతికః

నావృతమతిః విషయవిషరయాఽ నావృతప్రకృతిః అనుపాసితమహచ్చరణః ౧౪

యదిహ వావ తవ పునరదభ్రకర్తరిహ సమాహూత స్తత్రార్థధియాం మందానాం న స్తద్యద్దేవహేలనం దేవదేవార్హసి సామ్యేన సర్వాన్ ప్రతివోఢు మవిదుషామ్ ౧౫

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి నిగదేన అభిష్టూయమానో భగవాన్ అనిమిషర్షభో వర్షధరాభివాదితాభివందితచరణః సదయ మిద మాహ. ౧౬

శ్రీభగవా ను ఉవాచ—

అహో బతాహ మృషయో భవద్భి రవితథగీర్భి ర్వర మసులభ మభియాచితో య దముష్యాత్మజో మయా సదృశో భూయాదితి మమ అహ మేవాభిరూపః కైవల్యా

అతఏవ విషయా ఏవ విషం తస్య రయో వేగః తేన అనావృతా ప్రకృతి ర్యస్య సః అత స్త్వన్మాయా మోహితస్యైవ మాశంసా ఘటత ఇత్యర్థః. ౧౪

అతిదుర్లభసమస్తపురుషార్థభూతే స్తవ స్వపుత్రాశం సార్థ మాహ్వానం హేళనమివ. అత స్తత్ క్షంతు మర్హసీతి విజ్ఞాపయంత ఆహుః (యది హ వావేతి.) హే అదభ్రకర్తః బహుకార్య నిష్పాదక। ఉదారవ్యాపారకారిన్। అవితథకర్తః సత్యసంకల్ప! ఇతి వాఽర్థః హేదేవదేవ। దేవానాం బ్రహ్మాదీనా మపి దేవ, హే సర్వాత్మన్ అల్పీయసే ప్రయోజనాయ యత్ యస్మాదేవాఽఽహూతోఽసి తత స్తదర్థధియాం తత్ర ప్రజాయా మర్థధీః పురుషార్థబుద్ధిర్యేషాం అత ఏవ మందానాం నోఽస్మాకం దేవహేలనం దేవస్య తవ హేలన మాహ్వానరూప మవజ్ఞానం తవ సామ్యేన హేతునా ప్రతివోఢుం సోఢు మర్హసి. ౧౫

ఇత్యేవం నిగదేన గద్యాత్మకసూక్తేన అభిష్టూయమానో భగవాన్ దేవోత్తమః వర్షధరః భారతవర్షధారకో నాభిః తేనాభివాదితైః ఋత్విగ్భి రభివన్దితౌ చరణౌ యస్య సః సదయం దయాసహిత మిదం వక్ష్యమాణం వాక్యమాహ. ౧౬

అహో ఋషయః అవితథగీర్భిః సత్యవాగ్భిః భవద్భిః అసులభం దుర్లభం పరం ప్రత్యహం అభియాచతః ప్రార్థితః. బతేత్యాశ్చర్యే, కోఽసౌ దుర్లభో వర స్తత్రాహ - మయా సదృశః

దథాపి బ్రహ్మవాదో న మృషా భవితు మర్హతి మమైవ హి ముఖం యద్ ద్విజదేవ కులమ్. ౧౭

తత ఆగ్నీధ్రీయేఽంశకలయా అవతరిష్యా మ్యాత్మతుల్య మనుపలభమానః.౧౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి నిశామయన్త్యా మేరుదేవ్యాః పతి మభిధాయాంతర్దధే భగవాన్. ౧౯

బర్హిషి తస్మిన్నేవ విష్ణుదత్త భగవాన్ పరమర్షిభిః ప్రసాదితో నాభేః ప్రియ చికీర్షయా తదవరోధాయనే మేరుదేవ్యాం ధర్మాన్ దర్శయితుకామో వాతరశనానాం

ఆత్మజో భూయాదితి కథం తస్య వరస్య దౌర్లభ్యమ్? తత్రాహ-మమ అహమేవ అభిరూపః సదృశః. కుతః? కైవల్యాత్ ప్రకృతిపురుషవిలక్షణస్వభావాత్ "న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యః ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రకృతిపురుషవిలక్షణసమాభ్యధికరహితస్య సదృశాంతరాభావాత్ మత్సదృశరూపో వరోఽతిదుర్లభ ఇత్యర్థః. యద్యప్యయం వరోఽతిదుర్లభస్తథాపి హి యస్మాత్ ద్విజదేవకులం ద్విజా ఏవ దేవాస్తపోవిద్యాభి ర్దీవ్యమానాస్తేషాం కులం మమైవ హి ముఖం "బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖ మాసీదితి" ఉక్తరీత్యా ముఖం తతో బ్రహ్మవాదః బ్రహ్మకులస్య మన్ముఖభూతస్య వాదో వచః మృషా మిథ్యా న భవితు మర్హతీత్యహమేవ మత్సదృశ మన్య మనుపలభమానః కలయా అంశేన ఆగ్నీధ్రీయే నాభిసంబంధిని క్షేత్రే మేరుదేవ్యా మవతరిష్యామీ త్యేవం మేరుదేవ్యాః నిశామయంత్యాః శృణ్వంత్యాః సత్యాః తత్పతిం నాభిం ప్రత్యభిధాయ ఉక్త్వా భగవాన్ యజ్ఞపురుషోంతర్దధేఽన్తర్హితవానిత్యర్థః. ౧౭—౧౯

హే విష్ణురాత! రాజన్, తస్మిన్ బర్హిషి యజ్ఞే ఏవం మహర్షిభిః ప్రసాదిత ఆరాధితో భగవాన్నాభేః ప్రియం ఇష్టం కర్తుం నిర్వర్తితు మిచ్ఛయా తదవరోధాయనే నాభే ర్భార్యాయాం మేరుదేవ్యాం శుక్లయా సత్త్వప్రధానయా తన్వా అవతతార కిం కర్తుకామః? వాతరశనానాం దిగ్వాససాం పాషండి వ్యావృత్త్యర్థ మాహ శ్రమణానాం తపస్వినా మృషీణాం జ్ఞానినా మూర్ధ్వమంథినాం నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణాం

శ్రమణానాం ఋషీణాం ఊర్ధ్వమన్థినాం శుక్లయా తన్వావతతార. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
తృతీయోఽధ్యాయః.

ధర్మాన్ దర్శయితుకామః. అయ మంశావతారః కపిలః తావన్మాత్రకృత ఈశ్వరత్వవ్యపదేశః. ౨౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథ హ త ముత్పత్త్యైవ అభివ్యజ్యమానభగవల్లక్షణం సామ్యోపశమవైరాగ్యైశ్వర్యమహావిభూతిభి రనుదిన మేధమానానుభావం ప్రకృతయః ప్రజాః బ్రాహ్మణా దేవాశ్చ అవనితలసమవనాయ అతితరాం జగృధుః ౧

తస్య హ వా ఇత్థం వర్ష్మణా వరీయసా బృహచ్ఛ్లోకేన చౌజసా బలేన శ్రియా యశసా వీర్యశౌర్యాభ్యాం చ పితా ఋషభ ఇతీదం నామ చకార ౨

తస్య హీంద్రః స్పర్ధమానో భగవాన్ వర్షే న వవర్ష. తదవధార్య భగవాన్

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఏవం నాభేశ్చరిత్ర ముపవర్ణిత ముపసంహరన్ త్రిభిరధ్యాయై ర్నాభేః పుత్రస్య ఋషభస్య చరిత్ర ముపవర్ణయతి (అథేతి) అథహ అవతారానంతరం ఉత్పత్త్యైవ జన్మనైవ అభివ్యజ్యమానాని భగవల్లక్షణాని పాదతలాదిషు వజ్రాంకుశాదీని యస్య సామ్యం సర్వభూతేషు సమత్వ ముపశమః అంతర్బాహ్యేంద్రియనియమః వైరాగ్యం విషయేష్వనాసక్తిః, ఐశ్వర్యం సర్వభూతనియంతృత్వం. మహావిభూతిః సర్వసంపత్తిః, సామ్యాదిభిః సహ వర్ధమానః అనుభావః ప్రభావో యస్య తం నిశమ్య దృష్ట్వా ప్రకృతయోఽమాత్యాదయః ప్రజాః జనాః బ్రాహ్మణదేవతాశ్చ. గోబలీవర్దన్యాయేన బ్రాహ్మణ దేవతా ఇత్యుక్తమ్. అవనితలసమవనాయ భూమండలపరిపాలనాయ అతితరాం భృశం జగృధుః ఐచ్ఛన్. ౧

తస్య జాతస్య పుత్రస్య ఇత్థం సత్త్వప్రధానేన వరీయసా శ్రేష్ఠేన వర్ష్మణా దేహేన బృహత్ శ్లోకేన విపులగుణప్రథయా ఓజసా ఇంద్రియబలేన బలేన దేహబలేన శ్రియా సంపదా యశసా విపులచరిత్రప్రథయా వీర్యం పరాభిభవసామర్థ్యం శౌర్యం రణమధ్యే స్వగృహే ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం తాభ్యాం చాతిశయితప్రభావత్త్వేన శ్రేష్ఠత్వా దృషభః ఇతి నామధేయం పితా నాభిశ్చకార. ౨

ఋషభశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం ప్రభావాతిశయమేవ సంగ్రహేణాహ, (యస్య హీతి.) యస్య ఋషభస్య వర్షే రాజ్యే భారతవర్షే స్పర్ధమానః ఋషభేన విరోధ మాచరన్ ఇంద్రః న వవర్ష వృష్టిం

ఋషభదేవో యోగేశ్వరః ప్రహస్య ఆత్మయోగమాయయా స్వవర్ష మజనాభం నామ అభ్యవర్షత్ 3

నాభిస్తు యథాభిలషితం సుప్రజస్త్వ మవరుధ్య అతిప్రమోదభరవిహ్వలః గద్గదాక్షరయా గిరా స్వైరం గృహీతనరలోకసధర్మం భగవంతం పురాణపురుషం మాయా విలసితమతి ర్వత్స తాతేతి సానురాగ ముపలాలయన్ పరాం నిర్వృతి ముపగతః 4

విదితానురాగ మాపౌరప్రకృతిజనపదో రాజా నాభి రాత్మజం సమయసేతు రక్షాయా మభిషిచ్య బ్రాహ్మణేషూపనిధాయ సహ మేరుదేవ్యా విశాలాయాం ప్రసన్ననిపుణేన తపసా సమాధియోగేన నరనారాయణాఖ్యం భగవంతం వాసుదేవ ముపాసీనః కాలేన తన్మ హిమాన మవాప 5

నిరుద్ధవాన్. తదింద్రకర్తృక మవర్షణ మవధార్య నిశ్చిత్య ఇంద్రకృతః ప్రహస్య భగవానృషభదేవో యోగేశ్వరః ఆత్మీయవిచిత్రశక్త్యా స్వయమేవ అజనాభవర్షం భారతవర్షస్య ప్రాక్తనం నామాజనాభ మిత్యవర్షత్. 3

నాభిస్తు యథాభిలషితం స్వేచ్ఛానురూపం సుప్రజస్త్వం శోభనా ప్రజా యస్య సః సుప్రజాః "నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోః" ఇత్యసిచ్, తస్య భావః సుప్రజస్త్వం. సుపుత్రత్వ మవరుధ్య ప్రాప్య నిరతిశయప్రమోదేన విహ్వలః గద్గదయా గిరా మాయయా భగవన్మాయయా స్వపుత్ర ఇతి విలసితా మతి ర్యస్య సః, హేవత్స! తాతేతి సానురాగం పుత్ర ముపలాలయన్ పరాం నిర్వృతి మానందం ఉపగతః ప్రాప్తః. కథంభూతం పుత్రం స్వైరం స్వేచ్ఛయా గృహీతః నరలోకసధర్మః మనుష్యాకారో యేన భగవంతం షాడ్గుణ్యపూర్ణం పురాణం పురుషం పురాపి నవః పురాణః తం పురుషం పురుషశబ్ద వాచ్యం తత్తో రాజా నాభిః ఆపౌరప్రకృతిజనపదం పౌరాన్ ప్రకృతీః దేశవాసినశ్చ అభివ్యాప్య విదితః అనురాగః యస్మిన్, జనపద ఇతి పాఠే ఆర్షత్వాత్ ప్రయోగస్య "నావ్యయీభావాదతోఽమ్" ఇత్యమభావః "అవ్యయాదాప్సుపః" ఇతి లుగభావశ్చ. నాభి రాత్మజం సమయసేతవః వర్ణాశ్రమధర్మ మర్యాదాః తేషాం రక్షాయాం అభిషిచ్య రాజ్యాభిషిక్తం కృత్వేత్యర్థః బ్రాహ్మణానా ముత్సంగేఽంకే నిధాయ విశాలాయాం బదరికాశ్రమే మేరుదేవ్యా స్వభార్యయా సహ ప్రసన్నేన పరానుద్వేజకేన నిర్విణ్ణేన విఘ్నానుపహతేన సమాధినా సాంగేన భక్తియోగేన భగవంతం నారాయణాఖ్యం వాసుదేవ ముపాసీనః కాలేన ప్రారబ్ధావసానకాలేన తస్య వాసుదేవస్య మహిమాన మవాప ప్రాప్యావిర్భూత గుణాష్టకోఽభూత్ ముక్తోఽభవదితి యావత్. 4—5

పంచమస్కంధే - చతుర్థోఽధ్యాయః

(ఋషభోపాఖ్యానం)

యస్య హ పాండవేయ శ్లోకా వుదాహరంతి—

కో ను తత్కర్మ రాజర్షే ర్నాభే రన్వాచరేత్ పుమాన్,
అపత్యతా మగా ద్యస్య హరిః శుద్ధేన కర్మణా. ౧

బ్రహ్మణ్యోఽన్యః కుతో నాభే ర్విప్రా మంగలపూజితాః,
యస్య బర్హిషి యజ్ఞేశం దర్శయామాసు రోజసా. ౨

అథ హ భగవా నృషభదేవః స్వవర్షం కర్మక్షేత్ర మనుమన్యమానః ప్రదర్శిత గురుకులవాదో లబ్ధవరై ర్గురుభి రనుజ్ఞాతో గృహమేధినాం దర్మా ననుశిక్షమాణో జయంత్యా మింద్రదత్తాయాం ఉభయలక్షణం కర్మ సమామ్నాయ ఆమ్నాత మభియుంజన్ ఆత్మజానాం ఆత్మసమానానాం శతం జనయామాస. ౩

నాభేశ్చరిత్రం విగమయన్ తత్ప్రభావప్రతిపాదకౌ శ్లోకా వుదాహర్తుం తయోః సర్వ పరిగృహీతత్వమాహ (యస్యేతి) హే పాండవేయః యస్య నాభేః శ్లోకా "లోపః శాకల్యస్య" ఇతి తస్య లోపే, తస్యాసిద్ధత్వాత్ స్వరసంధ్యభావః. ఉదాహరంతి ఆర్యా ఇతి శేషః. తావాహ. (కోను ఇతి.) రాజర్షే ర్నాభేః తత్ ప్రసిద్ధం కర్మ కో ను పుమా నాచరేత్ కుర్యాత్, న కోఽపీత్యర్థః. యస్య నాభేః శుద్ధేన కర్మణా భగవాన్ అపత్యతాం అగాత్ ప్రాప్తః. ౧

నాభే రన్యః కుతో బ్రహ్మణ్యః కో బ్రహ్మణ్య ఇత్యర్థః. పరమార్థే తసి రార్షః యస్య నాభే ర్బర్హిషి యజ్ఞే మంగళైః నిజార్జితధనాదిభిః పూజితా విప్రాః ఓజసా మంత్రబలేన యజ్ఞేశం దర్శయామాసుః ప్రదర్శితవంతః. ౨

అథ రాజ్యాభిషేకానంతరం భగవానృషభదేవః స్వవర్ష మజనాభం వర్షం కర్మక్షేత్రం స్వర్గాపవర్గసాధనకర్మానుష్ఠానయోగ్యం స్థానం మన్యమానః అన్యేషాం గ్రహణాయ ప్రదర్శితో గురుకులవాసో యేన ఉపలబ్ధా వరా యైస్తైః గురుభి రనుజ్ఞాతః గృహమేధినాం గృహాశ్రమిణాం ధర్మాననుశిక్షమాణః అనుశిక్షయితు మిత్యర్థః సమామ్నాతం విహిత ముభయవిధం ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణం శ్రౌతస్మార్తరూపం వా కర్మాభివ్యంజన్ అనుతిష్ఠన్ ఇంద్రేణ దత్తాయాం జయంత్యాం భార్యాయాం

యేషాం ఖలు మహాయోగీ భరతో జ్యేష్ఠః శ్రేష్ఠగుణ ఆసీత్ యేనేదం వర్షం భారత మితి వ్యపదిశంతి. ౯

తమను కుశావర్త ఇలావర్తో బ్రహ్మావర్తో మలయః కేతు ర్భద్రసేన ఇంద్ర స్పృక్ విదర్భః కీకట ఇతి నవ నవతిప్రధానాః. ౧౦

కవి ర్హరి రంతరిక్షః ప్రబుద్ధః పిప్పలాయనః.
ఆవిర్హోత్రోఽథ ద్రుమిల శ్చమసః కరభాజనః ౧౧

ఇతి భాగవతధర్మదర్శనా నవ మహాభాగవతాః తేషాం సుచరితం భగవన్మహిమోపబృంహితం వసుదేవనారదసంవాద ముపశమాయన ముపరిష్టాత్ వర్ణయిష్యామః. ౧౨

యవీయాంస ఏకాశీతి ర్జాయంతేయాః పితురాదేశకరా మహాశాలీనా మహాశ్రోత్రియా యజ్ఞశీలాః కర్మవిశుద్ధా బ్రాహ్మణా బభూవుః. ౧౩

ఆత్మజానాం శతం జనయామాస. యేషా మాత్మజానాం మధ్యే భరతో నామ జ్యేష్ఠః పుత్రః శ్రేష్ఠగుణ ఆసీత్ యేన భరతేన భరతసంబంధేన ఇద మజనాభం వర్షం భారతమితి వ్యపదిశంతి వ్యవహరంతి ౮-౯

తం భరతం అను పశ్చాత్ కుశావర్తాదయో నవసంఖ్యాకాః నవతి ప్రధానాః, ప్రథమపుత్ర దశకే భరతః ప్రధానః ఇతరేషు ప్రత్యేకం కుశావర్తాదయః ప్రధానాః స్వవ్యతిరిక్తనవాపేక్షయా ప్రధానాః జ్యేష్ఠాః కుశావర్తాదయో నవ భరతమనుజాతాః తమేవానుసృత్య స్థితాః ఇతి వార్థః. ౧౦-౧౧

తత్ర నవతిపుత్రాణాం మధ్యే కవ్యాదయో నవ భాగవతధర్మప్రకాశకా మహాభాగవతా భగవద్ధర్మనిష్ఠా అభూవన్ తేషాం కవ్యాదీనాం సుచరితం భగవన్మహిమ్నోపబృంహితం వర్ధితం భగవన్మహిమ్నా యుక్త మిత్యర్థః అత ఏవోపశమాయనం చిత్తశాంతిహేతుక ముపరిష్టా దేకాదశ స్కంధే వసుదేవనారదసంవాదే వక్ష్యామః కథయిష్యామ ఇత్యర్థః ౧౨

(యవీయాంస) ఏకాశీతిసంఖ్యాకాః జాయంతేయా జయంతీపుత్రాః మిత్రాజ్ఞానువర్తినో మహాశాలీనా గార్హస్థ్యసంపత్సమృద్ధా మహాశ్రోత్రియా అధీతసాంగవేదాః యజ్ఞానుష్ఠానశీలాః కర్మణా సదాచారేణ విశుద్ధా బ్రాహ్మణా బభూవుః. ౧౩

(ఋషభోపాఖ్యానం)

భగవానృషభసంజ్ఞ ఆత్మతంత్రః స్వయం నిత్యనివృత్తానర్థపరంపరః కేవలానందానుభవ ఈశ్వర ఏవ విపరీతవత్ కర్మాణ్యారభమాణః కాలేనానుగతం ధర్మమాచరణేనోపశిక్షయన్ అతద్విదాం సమ ఉపశాంతో మైత్రః కారుణికో ధర్మార్థయశః ప్రజానందామృతావరోధేన గృహేషు లోకం నియమయత్. ౧౪

యద్యత్ శీర్షణ్యాచరితం తత్తదనువర్తతే లోకః ౧౫

యద్యపి స్వవిదితం సకలధర్మం బ్రాహ్మం గుహ్యం బ్రాహ్మణైర్దర్శితమార్గేణ సామాదిభి రుపాయై ర్జనతా మనుశశాస. ౧౬

ద్రవ్యదేశకాలవయః శ్రద్ధర్త్విగ్వివిధోద్దేశోపచితైః సర్వైరపి క్రతుభి

అథ ఋషభసంజ్ఞో భగవాన్ ఆత్మతంత్రః స్వతంత్రః అకర్మవశ్యః అతఏవ నిత్యం నివృత్తకర్మాయత్తాః సుఖదుఃఖాద్యనరపరంపరా యస్య సః కేవలదుఃఖాసంభిన్నః య ఆనందః స్వరూపానందః తస్యానుభావో యస్య సః స్వయ మీశ్వర ఏవ సన్ ఇతరవత్ ప్రాకృతవత్ కర్మాణ్యారభమాణః వర్ణాశ్రమధర్మరూపాణి కర్మాణి కుర్వాణః కిం కుర్వన్ కాలేనానుగతం ప్రలీనం ధర్మ మాచారేణాతద్విదాం ధర్మతదనుష్ఠానాదిక మజానతాం ఉపశిక్షయన్ కిమర్థం? ధర్మాద్యవిరోధేన ధర్మాదిప్రాప్త్యై హేత్వర్థే తృతీయా, ఫలం చాత్ర హేతుః. ధర్మావిప్రాప్తిరూపఫలాయే త్యర్థః. ప్రజానందః ప్రజార్థోభోగః అమృత మేవం పురుషార్థచతుష్టయసంగ్రహః సర్వభూతసమః ఉపశాంతః రాగాద్యకలుషితచిత్తః మైత్రః అపకృష్టేష్వపి భూతేషు స్వసామ్యబుద్ధిః కారుణికః పరదుఃఖాసహిష్ణుః గృహేషు గృహాశ్రమేషు లోకా న్నియమయన్ నియమయ న్నభూ దిత్యర్థః నియమయ దితి వా పాఠః ఆర్షత్వాదడ భావో వా. ౧౪

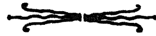
ఆచారేణోపశిక్షయ న్నియమయ దిత్యత్ర హేతుః (యద్యదితి) శీర్షణ్యః శ్రేష్ఠః తేన యద్యదాచరితం తత్ తదేవ హి యస్మా ల్లోకోఽనువర్తతేఽనుతిష్ఠతి. తథా చోక్తమ్ "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్తదే వేతరో జనః। స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే" ఇతి లోకసంగ్రహార్థమాచారేణోపాశిక్షయ దిత్యర్థః. తథా సకలో ధర్మో యస్మిం స్తత్ బ్రహ్మగుహ్యం వేదరహస్యం యద్యపి స్వేనైవ విదితం తథాపి బ్రాహ్మణాన్ పృష్ట్వా తైర్దర్శితమార్గేణ సామాదిభి రుపాయై ర్జనతాం జనసమూహ మనుశశాస. ద్రవ్యాదిభిరుపచితైః సర్వైర్యజ్ఞై ర్యథావిధి శతకృత్వ ఇయాజ ఇష్టవాన్.

ర్యథోపదేశం శతకృత్వ ఇయాజ ౧౭

భగవతర్షభేణ పరిరక్ష్యమాణ ఏతస్మిన్ వర్షే న కశ్చన పురుషో వాంఛత్య విద్యమానమివ ఆత్మనోఽన్యస్మాత్ కథంచన కిమపి కర్హిచి దవేక్షతే భర్తర్యనుసవనం విజృంభితస్నేహాతిశయ మంతరేణ. ౧౮

స కదాచి దటమానో భగవానృషభో బ్రహ్మావర్తగతో బ్రహ్మర్షిప్రవర సభాయాం ప్రజానాం నిశామయంతీనా మాత్మజా నవహితాత్మనః ప్రశ్రయప్రణయభర సుయంత్రితానప్యుపశిక్షయన్నితి హోవాచ ౧౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః

తత్ర ద్రవ్యం హవిర్దేశః "సమే యజేతే" త్యుక్తో దేశః, కాలః వసంతాదిః, వయః "జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీతే" త్యుక్తం వయః, శ్రద్ధా కర్తవ్యవిషయా త్వరా. వివిధ ఉద్దేశః ఇతి కర్తవ్యతా ౧౬-౧౭

భగవతా ఋషభేణ తస్మిన్ వర్షే భారతే పరిరక్ష్యమాణే సతి కశ్చన పురుషో భర్తరి ఋషభే అనుసవనం శశ్వద్విజృంభితో యః స్నేహోఽనురాగః తస్యాతిశయ మంతరేణ వినాఽన్యం పురుషార్థ మాత్మనః స్వస్యావిద్యమాన మన్యస్మా త్పురుషాంతరాత్ కదాచిదపి కించిదపి కేనాపి నిమిత్తేన నాపేక్షతే. ౧౮

స భగవా నృషభదేవః కదాచిత్ సంచరన్ బ్రహ్మావర్తగతః బ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠానాం సభాయాం ప్రజానాం నిశామయంతీనాం శృణ్వంతీనాం సతీనాం ఆత్మజా నవహితాత్మనః సమాహిత చిత్తాన్ ప్రశ్రయో వినయః ప్రణయః స్నేహ స్తాభ్యాం యత్సుఖం తేన యంత్రితాన్ వశీకృతా నుపశిక్షయ న్నితి వక్ష్యమాణప్రకారేణోవాచ హ. ౧౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

ఋషభ ఉవాచ—

నాయం దేహో దేహభాజాం నృలోకే కష్టాన్ కామానర్హతే విడ్భుజాం యే,
తపో దివ్యం పుత్రకాయేన సత్త్వం శుద్ధ్యేద్యస్మా ద్బ్రహ్మసౌఖ్యం త్వనంతమ్. ౧

మహత్సేవాం ద్వారమాహు ర్విముక్తే స్తమోద్వారం యోషితాం సంగిసంగమ్,
మహాంత స్తే సమచిత్తాః ప్రశాంతా విమన్యవః సుహృదః సాధవో యే. ౨

యే వా మయీశే కృతసౌహృదార్థా జనేషు దేహంభరవార్తికేషు,

అథ పంచమోఽధ్యాయః

ఉక్తమేవాహ (ఋషభ ఇతి.) తద్వత్ ముక్త్యుపాయత్వేన భగవ దుపాసన ముపదేక్ష్యమాణో వైరాగ్యం వినా ఉపదిష్టోఽపి భక్తియోగో న సమ్యక్ ప్రతితిష్ఠతీతి తదుత్పత్తయే కామాన్నిందతి నాయమిత్యర్ధేన. దేహభృతాం మధ్యే యో నృలోకః మనుష్య స్తస్మిన్ సత్యయం మనుష్యదేహః కష్టైః కృచ్ఛ్రైః సంపాద్యా నంతతో దుఃఖరూపాన్ కామాన్ యజ్ఞాదీన్ ప్రతి నార్హతి కామాన్ అనుభవితుం నార్హతీత్యర్థః. కామోపభోగార్థో నాయం నృదేహ ఇత్యర్థః కుతః? యే కామా విడ్భుజా మపి సూకరాదీనా మపి సంతి కింతు హే పుత్రకాః! దివ్యం దేవస్య విష్ణో రారాధనరూపం తప శ్చర్తు మర్హతి కిం తత్తపః యదర్హతి తత్రాహ యస్మా త్తపసః శుద్ధ్యేత్ నిరస్తసంసారో భవేత్ యేన చ బ్రహ్మసుఖ మపారం భవేత్ కామోపభోగేన సంసృతిః. ఏవం కామోపభోగః సంసృతిహేతుః. భగవదుపాసనం మోక్షహేతు రిత్యుక్తమ్. ౧

ఏవం భోగోపాసనయోః బంధమోక్షహేతుత్వ మభిధాయ తయో ర్నిదాన మాహ. మహతాం సేవాం విముక్తే ర్ద్వారం మూలం కారణ మాహుః, తథా యోషితాం స్త్రీణాం యే సంగినః తేషాం సంగం తమసః సంసారస్య ద్వార మాహు రిత్యనుషంగః కే తే మహాంతః యత్సేవావిముక్తే ర్ద్వారం తత్రాహ సార్ధేన. యే సమచిత్తత్వాదిగుణయుక్తా స్తే మహాంత ఇత్యన్వయః. సమచిత్తాః సుఖదుఃఖాది ష్వవిక్రియమాణచిత్తాః సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వజ్ఞానాత్ ప్రశాంతాః జితబాహ్యాంతఃకరణాః విమన్యవః తితిక్షవః సుహృదః సర్వభూతహితైషిణః సాధవః పరోపకారనిరతాః ౨

మయీశేఽస్మచ్ఛరీరకేఽస్మదంతరాత్మని సర్వేశ్వరే శాస్త్రదృష్ట్యా స్వాత్మనో భగవదాత్మకత్వా దేవ

గృహేషు జారాత్మజరాతిమత్సు న ప్రీతియుక్తా యావదర్థాశ్చ లోకే. ౩

నూనం ప్రమత్తః కురుతే వికర్మ యదింద్రియప్రీతయ ఆవృణోతి,
న సాధు మన్యే యత ఆత్మనోఽయ మసన్నపి క్లేశద ఆస దేహః. ౪

పరాభవ స్తావ దబోధజాతో యావన్న జిజ్ఞాసత ఆత్మతత్త్వమ్,
యావత్క్రియా స్తావ దిదం మనో వై కర్మాత్మకం యేన శరీరబంధః. ౫

ఏవం మనః కర్మవశం ప్రయుంక్తే అవిద్యయాఽఽత్మ న్యుపధీయమానే,

ముక్తిః యథాహ ప్రహ్లాదః "సర్వగత్వా దనంతస్య న ఏవాహ మతస్థితః" ఇతి. యద్వా క్షేత్రజ్ఞశక్త్యభిభవాత్ భగవ దంశోద్భవాదేవ ముక్తిః కృతం సౌహృదం ప్రీతిరేవార్థః ప్రయోజనం యేషాం తే॰ దేహంభరవార్తికేషు దేహధారణా వార్తైవ న ధర్మవిషయా వార్తా యేషు జనేషు గృహేషు చ. కథంభూతేషు॰ జాయా కలత్రం ఆత్మజాః పుత్రాః రాతిః మిత్రం ధనం వా తద్వత్సు ప్రీతియుక్తా న భవంతి. యే చ లోకే యావదర్థాః దేహధారణాపేక్షామాత్రగ్రాహిణః దేహనిర్వాహకాధికార్థస్పృహాశూన్యా ఇత్యర్థః ౩

కామా న్నార్హతీతి యదుక్తం తదుపపాదయతి (నూనమితి.) ప్రమత్త ఆత్మభ్రాంత్యా దేహ పరవశః అత ఏవ దీనః యదింద్రియప్రీతయే కర్మ ఆవృణోతి వ్యాప్రియతే కరోతీతి యావత్ తత్కర్మ సాధు సమీచీనం న మన్యతే కుతః యతః యస్మాత్। ఇంద్రియప్రీత్యర్థాత్ కర్మణః అసన్నప్యస్థిరోఽప్యయం క్లేశతో దేహః ఆస బభూవ ప్రాప్త ఇతి తస్యైవ పునః కరణం సాధు న మన్య ఇత్యర్థః ౪

నను దేహ స్యాస్థిరత్వాత్ కియా నయ మనర్థ ఇత్యాశంక్యాహ (పరాభవ ఇతి.) యావ దాత్మనః ప్రకృతివిలక్షణ స్యాత్మనః తత్త్వం యాథాత్మ్యం యావన్న జిజ్ఞాసతే జ్ఞాతుం నేచ్ఛతి న జానాతీత్యర్థః. తావదబోధజాతః ఆత్మస్వరూపతిరోభావః ఆత్మయాథాత్మ్యాజ్ఞాననిమిత్తపరాభవః యావచ్చ పరాభవః తావదింద్రియప్రీతయే క్రియాః ప్రవర్తంతే యావచ్చ క్రియాః తావదిదం మనః కర్మాత్మకం కర్మప్రవణం న తు జ్ఞానప్రవణం, యేన కర్మాత్మకేన మనసా భూయోఽపి శరీరబంధః. శరీరాణాం నశ్వరత్వేఽపి పునఃపున స్తత్సంబంధోఽవిచ్ఛిన్న ఇతి తన్నిమిత్తానర్థపరంపరాఽప్యవిచ్ఛిన్నేతి భావః. ౫

ఏత దేవాహ (ఏవమితి.) అవిద్యయా దేవమనుష్యాద్యౌపాధికదేహవిశిష్టత్వేన అహంకార

(జడభరతోపాఖ్యానం)

ప్రీతి ర్న యావన్మయి వాసుదేవే న ముచ్యతే దేహయోగేన తావత్. ౬

యదా న పశ్యత్యయథా గుణేహాం స్వార్థే ప్రమత్తః సహసా విపశ్చిత్,
గతస్మృతి ర్విందతి తత్ర తాపాన్ ఆసాద్య మైథున్య మగార మజ్ఞః. ౭

పుంసః స్త్రియా మిథునీభావ మేతం తయో ర్మిథో హృదయగ్రంథి మాహుః,
అతో గృహక్షేత్రసుతాప్తవిత్తై ర్జనస్య మోహోఽయ మయం మమేతి. ౮

మమకారరూపయా ఉపధీయమానే కర్మవాసనామూలయా సంసృత్యమానే సత్యాత్మని మనః కర్మవశం ప్రయుంక్తే వ్యాపారయతి పురుషమితి శేషః అతో యావద్వాసుదేవే మయి ప్రీతిః ప్రీతి రూపా భక్తి ర్న స్యాత్తావ ద్దేహయోగేన న ముచ్యతే ౬

న కేవలం దేహయోగమాత్ర మపి త్వనర్థాంతరసత్త్వం చేత్యాహ (యదేతి) స్వార్థే స్వస్య పురుషార్థభూతే స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసందానేఽప్రమత్తః సన్ గుణేహాం శబ్దాదిగుణవిషయా మింద్రియాణాం ప్రవృత్తిం యథా ఆత్మనః స్వాభావికీ న భవతి కింతు దేహసంబంధప్రయుక్తేతి విపశ్చి ద్వివేకీ సన్ యదా సహసా న పశ్యతి తదాఽసౌ పుమాన్ గతస్మృతిః స్వాత్మపరమాత్మస్మృతి రహితః అత ఏవాజ్ఞః మైథున్యం మైథునసుఖప్రధానం గృహం ప్రాప్య తత్ర తాపాన్ విందతి ప్రాప్నోతి ఏత దుక్తం భవతి అనాదికర్మవాసనయాఽహంకారమమకారరూపాఽవిద్యా. అవిద్యయా చ దేహసంబంధః దేహసంబంధేన పునః పునః కర్మ కర్మణ స్తాపః తాపానుభవేన కర్మణో వినాశేఽపి తద్వాసనాయా అనివృత్తా పున రవిద్యా అవిద్యయా చ దేహసంబంధద్వారా తాపానుభవ ఇత్యేవం చక్రవత్ పరివృత్తిరితి ౭

ఏవంరూపసంసారస్య నిదానం వాసనైవ తన్నివృత్తిరేవ ముక్తే ర్నిదాన మితి ప్రతిపాదయితుం తావ ద్వాసనాపి మిథునీభావమూలేత్యాహ (పుంస ఇతి) పుంసః స్త్రియా సహ యోఽయం మిథునీభావ స్తం ప్రత్యేకం తయో ర్హృదయగ్రంథి మాహుః. హృన్మనః తద్గతా కర్మవాసనా దుర్భేద్యత్వాత్ గ్రంథి రిత్యుచ్యతే. మిథునీభావం హృదయగ్రంథికారణ మాహు రిత్యర్థః. కోఽసౌ హృదయగ్రంథి ర్యం మిథునీభావ మాహు స్తత్రాహ యతః హృదయగ్రంథిహేతోః గృహాదిభి ర్విషయభూతై రహం మమేత్యవిద్యారూపో మోహో జనస్య భవేత్. ౮

యదా మనో హృదయగ్రంధి రస్య కర్మానుబద్ధో దృఢ ఆశ్లథేత,
తదా జనః సంపరివర్తతేఽస్మాత్ ముక్తః పరం యాత్యతిహాయ హేతుమ్ ౯

హంసే గురౌ మయి భక్త్యానువృత్త్యా వితృష్ణయా ద్వంద్వతితిక్షయా చ,
సర్వత్ర జంతో ర్వ్యసనావగత్యా జిజ్ఞాసయా తపసేహానివృత్త్యా. ౧౦

మత్కర్మభి ర్మత్కథయా చ నిత్యం మద్దేవసంగా ద్గుణకీర్తనా న్మే,
నిర్వైరసామ్యోపశమేన పుత్రా జిహాసయా దేహగేహాత్మబుద్ధేః. ౧౧

అధ్యాత్మయోగేన వివిక్తసేవయా ప్రాణేంద్రియాత్మాభిజయేన సధ్ర్యక్,

హృదయగ్రంధిశైథిల్యమేవ ముక్తిహేతు రిత్యాహ (యదేతి.) అస్య పురుషస్య దృఢో దార్ఢ్యయుక్తః కర్మానుబంధః కర్మ అనుసృత్య బధ్యతే సంబంధ్యతే ఇతి కర్మానుబంధః కర్మణి క్రియమాణే తత్ప్రృష్ఠభాగేన ప్రాప్తమిత్యర్థః యద్వా కర్మానుబధ్యతే ప్రాప్యతే యేన స కర్మానుబంధః యస్మిన్ సతి నాంతరీయకం కర్మ స కర్మానుబంధ ఇత్యర్థః. ఏవం భూతో మనోహృదయగ్రంథిః మనోరూపం యదంతః కరణం హృదయశబ్దస్య హృదయస్థానపరత్వశంకానివృత్తయే మన ఇత్యుక్తం. తద్గతో గ్రంథి ర్వాసనారూపః యద్వా హృదయగ్రంథిశబ్దో వాసనాయాం రూఢః, మనసో యో హృదయ గ్రంధిః యదా శ్లథేత శిథిలో భవేత్తదా జనః అస్మాత్ సంపరివర్తతః సంసారా న్ముక్తః హేతుం కర్మరూపహేతు మతిహాయ పుణ్యపాపే విధూయేత్యర్థః. పరం పరమపురుషం యాతి. ౯

ఇదానీం హృదయగ్రంధిశైథిల్యే సాధనాన్యాహ (చతుర్భిః.) హంసేఽవిద్యాదోషగంధరహితే గురౌ హితోపదేష్టరి మయి యద్వా మద్రూపే గురౌ భక్త్యా గురుభక్తేః ప్రథమకారణత్వాత్ అనువృత్త్యా సేవయా తత్పరతయా శబ్దాదిషు విగతతృష్ణయా ద్వంద్వానాం శీతోష్ణాదీనాం తితిక్షయా సర్వత్రేహాముత్ర చ జంతోర్వ్యసనావగత్యా దుఃఖానుసంధానేన జిజ్ఞాసయా హేయోపాదేయయో ర్జ్ఞానేచ్ఛయా తపసా నాశకేన తపసా ఈహానివృత్త్యా వృథాకాంక్షానివృత్త్యా ౧౦

మత్కర్మభి ర్మదారాధనరూపై ర్వర్ణాశ్రమోచితకర్మభిః భగవత్కథయా చాహమేవ దేవో యేషాం తే భాగవతా స్తేషాం సంగాత్ మద్గుణకీర్తనాత్ నిర్వైరాదీనాం సమాహారద్వంద్వః నిర్వైరాదిభిః హే పుత్రాః! దేహగేహయో రాత్మీయబుద్ధే ర్జిహాసయా త్యాగేచ్ఛయా. ౧౧

అధ్యాత్మయోగేన ప్రకృతివిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యానుభవయోగేన వివిక్తసేవయా,

(జడభరతోపాఖ్యానం)

సచ్ఛ్రద్ధయా బ్రహ్మచర్యేణ శశ్వ దసంప్రమాదేన యమేన వాచామ్. ౧౨

సర్వత్ర మద్భావవిచక్షణేన జ్ఞానేన విజ్ఞానవిరాజితేన,
యోగేన ధృత్యుద్యమసత్త్వయుక్తో లింగం వ్యపోహేత్కుశలోఽహమాఖ్యమ్. ౧౩

కర్మాశయం హృదయగ్రంథిబంధ మవిద్యయాఽఽసాదిత మప్రమత్తః,
అనేన యోగేన యథోపదేశం సమ్యగ్వ్యపోహ్యోపరమేత యోగాత్. ౧౪

పుత్రాం శ్చ శిష్యాం శ్చ నృపో గురుర్వా మల్లోకకామో మదనుగ్రహార్థః,

---

విశుద్ధాహారేణ సమ్యక్ ప్రాణేంద్రియమనసాం జయేన సచ్ఛ్రద్ధయా సదుపాయవిషయశ్రద్ధయా బ్రహ్మచర్యేణ స్త్రీసంగాదిరాహిత్యేన శశ్వత్ సర్వదా సంప్రమాదేన కర్తవ్యస్యాపరిత్యాగేన వాచాం యమేన నియమేన ౧౨

సర్వత్ర భూతేషు మద్భావవిచక్షణేన బ్రహ్మాత్మకత్వప్రదర్శనేన విజ్ఞానం శాస్త్రం తేన విరాజితేన ఉద్దీపితేన జ్ఞానేన ధ్యానాత్మకేన యోగేన సమాధియోగేన న చ ధృత్యుద్యమసత్త్వయుక్తో ధైర్యప్రయత్నవ్యవసాయై ర్యుక్తః. సత్త్వశబ్దో వ్యవసాయపరః. ఉక్తసాధనకలాపే తత్సాధ్యే చ వ్యవసాయ స్తతః ప్రయత్న స్తత్ర ధైర్య మేవముక్తేన సాధనజ్ఞానేన కుశలః సన్ అహమాఖ్యం దేహాహంకారాఖ్యం లింగం బంధహేతుం యద్వాఽహంకారగోచరం దేహోఽహంశబ్దో లక్షణయా వర్తతేఽహం బుద్ధి విషయం లింగం దేహం వ్యపోహే దపనుద్యాత్. ఉక్తసాధనకలాపోపచితయా భగవద్భక్త్యా హృదయగ్రంథిశైథిల్యాపాదనద్వారా దేహసంబంధం వ్యపోహేదితి భావః. ౧౩

తదేవాహ. కర్మాశయం కర్మవాసనారూపం హృదయగ్రంథిబంధం కథంభూతం? అవిద్యయా అహంకారాదిరూపావిద్యయా, కర్మద్వారాఽఽసాదితం ప్రమాదరహితః యథోపదేశ ముపదేశప్రకర మనతిక్రమ్యానుష్ఠితేన యోగేన సమ్యక్ వ్యపోహ్య యోగా దుపరమేత్ యావత్కర్మాశయవ్యపోహం యోగోఽనుష్ఠేయ ఇత్యర్థః. ౧౪

ఏవం సంసారైకభేషజం యోగ ముపదిశ్య హితోపదేశః తస్మిన్నేవ యోగే లోకో నియోజ్య ఇత్యాహ (పుత్రాంశ్చేతి) మల్లోకం మత్సారూప్యం కామయమానః మదనుగ్రహో యస్యార్థః ప్రయోజన తయాఽభిమతః స మదనుగ్రహార్థః పితా పుత్రాన్ గురుః శిష్యాన్ నృపః ప్రజాః విమన్యుః శిక్షితవ్య

ఇత్థం విమన్యు రనుశిష్యాదతజ్జ్ఞాన్ న యోజయేత్ కర్మసు కర్మమూఢాన్. ౧౫

లోకః స్వయం శ్రేయసి నష్టదృష్టి ర్యోఽర్థాన్ సమీహేత నికామకామః,
అన్యోన్యవైరః సుఖలేశహేతో రనంతదుఃఖం చ న వేద మూఢః ౧౬

క స్తం స్వయం తదభిజ్ఞో విపశ్చిద్ అవిద్యాయా మంతరే వర్తమానమ్,
దృష్ట్వా పున స్తం సఘృణః కుబుద్ధిం ప్రయోజయే దుత్పథగం యథాంధమ్ ౧౭

గురుర్న స స్యాత్ స్వజనో న స స్యాత్ పితా న స స్యాజ్జననీ న సా స్యాత్,
దైవం న తత్ స్యాత్ న పతిశ్చ స స్యాత్ న మోచయే ద్యః సముపేతమృత్యుమ్.

అకరణే కోపశూన్యః అతజ్జ్ఞా నుక్తయోగమజ్ఞాతాన్ ఇత్థ మనుశిషయేత్ న తు కర్మమూఢా ననాది పుణ్యాపుణ్యకర్మణా మూఢా నజ్ఞాన్ పునః కర్మసు యోజయేత్. ౧౫

ఏతదేవో పపాదయతి (లోక ఇతి త్రిభిః,) లోకః స్వయం శ్రేయసి నష్టదృష్టిః తత్సాధన జ్ఞానశూన్యః. తత్ర హేతుః - యో లోకః నికామం అతిశయేన కామో యస్య తథాభూతః సన్నర్థాన్ శబ్దాదివిషయా నేవ సమీహతే అనర్థావహార్థసాధనకర్మాణ్యేవ కురుతే. అతః శ్రేయసి నష్టదృష్టిరితి భావః, అర్థానా మనర్థగర్భత్వేన తత్ప్రాప్తిసాధనం శ్రేయోఽనభిజ్ఞతామూల మిత్యాహ (అన్యోన్యేతి.) సుఖలేశానాం శబ్దాదీనా మర్థహేతోః కర్మణః అన్యోన్యవైరం తతః అనంతదుఃఖం చ న వేద అతోఽమూఢః శ్రేయసి లోక ఇత్యర్థః ౧౬

ఏవ మవిద్యాయా మంతరే వర్తమాన మజ్ఞానాంతరే వర్తమానం కర్మమార్గ ఏవ వర్తమాన మితి వా తం శ్రేయసి నష్టదృష్టిః పురుషం దృష్ట్వా స్వయం తదభిజ్ఞః శ్రేయః తత్సాధనాభిజ్ఞః అత ఏవ విపశ్చిత్ హేయోపాదేయవిభాగజ్ఞః సుహృచ్చేత్ కః పుమాన్ కుబుద్ధిం తత్ర కర్మణి పునః ప్రయోజయేత్? శత్రుశ్చేత్ కర్మణి ప్రయోజయే దిత్యర్థః తత్ర దృష్టాంతః - యథోత్పథేన గచ్ఛంత మంధం తేనైవ గచ్ఛేతి యో బ్రూయా త్తద్వదితి. ౧౭

యస్తూక్త భక్తియోగోపదేశేన సంసారా న్న మోచయేత్ తస్య గురుత్వాదిక మేవ నాస్తీ త్యాహ (గురురితి.) యః గుర్వాదిః హితాద్యుపదేష్టాఽపి సముపేతః సంప్రాప్తో మృత్యుః సంసారో యేన తం పుమాంసం యోగోపదేశేన సంసారా న్న మోచయేత్ స గుర్వాదిరేవ న భవతీత్యర్థః. ౧౮

(జడభరతోపాఖ్యానం)

ఇదం శరీరం మమ దుర్విభావ్యం సత్త్వం హి మే హృదయం యత్ర ధర్మః,
పృష్ఠే కృతో మే యదధర్మ ఆరా దతో హి మా మృషభం ప్రాహు రార్యాః ౧౯

తస్మా ద్భవంతో హృదయేన జాతాః సర్వే మహీయాంస మముం సనాభమ్,
అక్లిష్టబుద్ధ్యా భరతం భజధ్వం శుశ్రూషణం తద్భరణం ప్రజానామ్. ౨౦

భూతేషు వీరుద్భ్య ఉదుత్తమా యే సరీసృపా స్తేషు సుబోధనిష్ఠాః,
తతో మనుష్యాః ప్రథమా స్తతోఽపి గంధర్వసిద్ధా విబుధానుగా యే. ౨౧

దేవాసురేభ్యో మఘవత్ప్రధానా దక్షాదయో బ్రహ్మసుతా స్తు తేషామ్,

ఏవం తావ న్మోక్షధర్మానుపదిశ్య భ్రాతృశుశ్రూషాలక్షణం ధర్మం స్పర్ధాదినివృత్తయే తేషాం జన్మకథనపూర్వక మాహ (ద్వాభ్యామ్) మమేదం శరీరం దుర్విభావ్య మితరసజాతీయత్వేన విభావయితు మశక్య మిత్యర్థః. కుతః? హి యస్మాత్ సత్త్వం మే హృదయం హృద్యం సత్త్వప్రచురం మమేదం శరీరం రజస్తమఃప్రచురమితి సజాతీయత్వేన దుర్విభావ్య మిత్యర్థః కిం తత్ సత్త్వం యత్ హృదయం మె ఇత్యుక్తం, తత్రాహ - యత్ర సత్త్వే ధర్మః అగ్రే కృతః, యత్ర చాధర్మః ఆరాత్ దూరాత్ పృష్ఠే కృతః. భాగవతధర్మరోచకం ప్రవృత్తిధర్మారోచకం యత్ తత్సత్త్వమిత్యర్థః. యతః సత్త్వప్రచురం మచ్ఛరీర మతో మా మార్యా ఋషభం శ్రేష్ఠం ప్రాహుః ౧౯

హృదయేన సత్త్వప్రధాన హృదయేన ఉపలక్షితాః తస్మాత్ మచ్ఛరీరా జ్జాతాః భవంతః సర్వే సత్త్వప్రచురాః. అతః సనాభం సోదరం మహీయాంసం భవతాం పూజ్య మముం భరత మక్లిష్ట బుద్ధ్యా నిష్కపటభావేన భజధ్వమ్. నను త్వత్పుత్రత్వాత్ త్వాం వయం భజేమ రాజపుత్రత్వాచ్చ ప్రజాశ్చ పాలయామ ఇతి తత్రాహ- తదేవ మే శుశ్రూషణం ప్రజానాం చ పాలనం భరత భజనేనైవ తదుభయం కృతం స్యాదితి భావః ౨౦

ఇదానీం భాగవతాశ్చ సేవ్యా ఇతి వక్తుం తేషాం సర్వేభ్యః శ్రైష్ఠ్య మాహ పంచభిః. (భూతేషు) చేతనాచేతనేషు విరోహంతీతి వీరుధః వీరుద్భ్యః యే ఉత్తమాః సరీసృపా జంగమాః తేషు సబోధనిష్ఠాః బోధేన సహితా స్థితి ర్యేషాం పశ్వాదీనాం తే కీటాదిభ్యః ఉత్తమాః తేభ్యో మనుష్యా స్తేభ్యోఽపి ప్రథమా స్తతో గంధర్వాః కిన్నరాదయః. ౨౧

తేభ్యః అసురా స్తేభ్యోఽపి మఘవత్ప్రధానా ఇంద్రప్రభృతయో దేవాః. దేవాసురేభ్య ఇత్యత్ర

భవః పరః సోఽథ విరించవీర్యః స మత్పరోఽహం ద్విజదేవదేవః. ౨౨

న బ్రాహ్మణై స్తులయే భూత మన్యత్ పశ్యామి విప్రాః కిమతః పరం తు,
యస్మి న్నృభిః ప్రహుతం శ్రద్ధయాఽహ మశ్నామి కామం న తథాగ్నిహోత్రే.

ధృతా తనూరుశతీ మే పురాణీ యేనేహ స త్త్వం పరమం పవిత్రమ్,
శమో దమః సత్య మనుగ్రహశ్చ తప స్తితిక్షాఽనుభవశ్చ యత్ర. ౨౪

మత్తోఽప్యనంతాత్ పరతః పరస్మాత్ స్వరాపవర్గాధిపతే ర్న కించిత్,

సంధిరార్షః తేభ్యోఽపి దక్షదయో బ్రహ్మపుత్రాః తేభ్యోఽపి భవో రుద్రః పరః శ్రేష్ఠః స భవః విరించవర్యః విరించః బ్రహ్మ వర్యః శ్రేష్ఠో యస్మా త్తథా భవస్య జనకో విరిఞ్చోభవా చ్ఛ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. విరించవీర్య ఇతి పాఠే విరించస్య వీర్యం శక్తిః కారణం యద్విరించవీర్యః తజ్జనకత్వా ద్విరించ స్తతః పర ఇత్యేవార్థః స విరించః మత్పరః అహం పరో యస్య తథాభూతః అహం ద్విజదేవా బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠా ఏవ దేవా యస్య తథాభూతః ఉత్కర్షకాష్ఠాభూతా ద్విజదేవా ఇతి భావః ౨౨

తదేవాహ (నేతి) హే విప్రాః ఇతి తత్రత్యబ్రాహ్మణానాం సంబోధనమ్ బ్రాహ్మణై రన్యద్భూతం న తులయే సమమేవ న పశ్యామి అతో బ్రాహ్మణేభ్యః పర ముత్కృష్టం భూతం కిం పశ్యామి న కించిత్ సమస్యైవాభావా దధికం కుత ఇత్యర్థః తత్ర హేతూ నాహ సార్ధేన, యస్మిన్ బ్రాహ్మణాగ్నౌ శ్రద్ధయా ప్రకర్షేణ హుత మన్నాదికం కామం యధేచ్ఛ మహ మశ్నామి యథా బ్రాహ్మణాంతర్యామిత్వేనాశ్నామి తథాగ్నిహోత్రే నాశ్నామి. అగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మనామధేయవైదిక కర్మోపలక్షకః తత్రాగ్నిహోత్రే నాశ్నామీత్యర్థః ౨౩

కిం చ తనూశబ్దః శమాదిగుణపరః వేదపరో వా పురాణీ చిరంతనా మే తనూ ర్మూర్తి ర్వేదాఖ్యా యేన బ్రాహ్మణే నేహ లోకే ధృతా శమాదిగుణపరత్వే తు శమో దమ ఇత్యాది స్తత్ప్ర పంచః యత్ర బ్రాహ్మణే నిరతిశయపవిత్రం సత్త్వం ప్రతిష్ఠిత మితి శేషః. తథా యత్ర బ్రాహ్మణే శమాదయః ప్రతిష్ఠితాః తత్ర శమోఽన్తఃకరణనిగ్రహః, బాహ్యేంద్రియనిగ్రహోదమః అనృత రాహిత్యం భూతహితం చ సత్యమ్ అనుగ్రహః భూతానుగ్రహః తప అనశనాదిః తితిక్షా ద్వంద్వ సహిష్ణుతా అనుభవః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుభవః. ౨౪

తథా చ నిఃస్పృహో చ యత్రాస్తీ త్యాహ (మత్త ఇతి.) పరస్మాత్ బ్రహ్మదే రపి పరతః

యేషాం కిము స్యా దితరేణ తేషా మకించనానాం మయి భక్తిభాజామ్. ౨౫

సర్వాణి మద్ధిష్ణ్యతయా భవద్భి శ్చరాణి భూతాని సుతా ధ్రువాణి,
సంభావితవ్యాని పదే పదే వో వివిక్తదృగ్భిః తదు హార్హణం మే. ౨౬

మనోవచోదృక్కరణే హితస్య సాక్షాత్కృతం మే పరిబర్హణం హి,
వినా పుమాన్ యేన మహావిమోహాత్ కృతాంతపాశాన్న విమోక్తుమీశేత్. ౨౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవ మనుశాస్యాత్మజాన్ స్వయమనుశిష్టానపి లోకానుశాసనార్థం మహానుభావః పరమసుహృ ద్భగవా నృషభాపదేశ ఉపశమశీలానా ముపరతకర్మణాం మహామునీనాం

పరస్మాత్ స్వర్గాపవర్గయో రధిపతే ర్మత్తోఽపి ప్రార్థనీయం యేషాం బ్రాహ్మణానాం నకించి దస్తి, ఏషా మకించనానాం నాస్తి కించన ప్రార్థనీయం యేషాం తేఽకిఞ్చనాః తేషామపి భక్తిం కుర్వతాం ఇతరేణైహికపురుషార్థేన కిము స్యా న్న కిమపీత్యర్థః ౨౫

ఏవం భాగవతభక్తిం విధాయేదానీం సర్వభూతానాం బ్రహ్మాత్మకత్వభావం విధత్తే (సర్వాణీతి) హే సుతాః! చరాణి ధ్రువాణి స్థావరాణి చ సర్వాణి భూతాని మద్ధిష్ణ్యతయా మచ్ఛరీతయా ప్రకృతి పురుషేశ్వరాణాం పరస్పరవై లక్షణ్యబుద్ధిమద్భిః పదేపదే క్షణేక్షణే సమ్మాననీయాని తద్భూతసంభావన మేవ మమార్హణం మదారాధనమ్. ౨౬

మదారాధన మేవ నిరతిశయఫలసాధన మిత్యాహ (మన ఇతి) మనోవచోదృశా మన్యేషాం చ కరణానా మీహితస్య వ్యాపారస్య సాక్షాత్కృతం దృష్టం ఫలం మత్పరిబర్హణం మదారాధనమేవ, యేన మత్పరిబర్హణేన వినా పుమాన్ కాలపాశరూపాత్ మహావిమోహాత్ విమోక్తుం నేశేత్ న శక్నుయాత్ మదారాధనమేవ ముక్తిసాధనం, మదారాధనం చ సర్వభూతానాం బ్రహ్మాత్మకతయా సంభావన మేవేతి భావః. ౨౭

(ఏవమితి) స్వయ మనుశిష్టాన్ హేయోపాదేయవిభాగజ్ఞానవత్వాత్మజాన్ లోకానుశాసనార్థం లోకస్య విశిష్య జ్ఞాపనార్థ మేవ మనుశాస్య స మహాప్రభావః సర్వభూతసుహృ ద్భగవా నృషభ

భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యలక్షణం పారమహంస్యధర్మ ముపశిక్షమాణః స్వతనయశతజ్యేష్ఠం పరమ
భాగవతం భగవజ్జనపరాయణం భరతం ధరణిపాలనాయాభిషిచ్య స్వయం భవన ఏవోర్వరిత
శరీరమాత్రపరిగ్రహ ఉన్మత్త ఇవ గగనపరిధానః ప్రకీర్ణకేశ ఆత్మన్యారోపితాహవనీయో
బ్రహ్మావర్తాత్ ప్రవవ్రాజ. ౨౮

జడాంధమూకబధిరపిశాచోన్మాదకవ దవధూతవేషోఽభిభాష్యమాణోఽపి జనానాం
గృహీతమౌనవ్రత స్తూష్ణీం బభూవ. ౨౯

తత్ర తత్ర పురగ్రామాకరఖేటవాటఖర్వటశిబిరవ్రజఘోషసార్థగిరివనాశ్రమాది
ష్వనుపథ మవనిచరాపసదైః పరిభూయమానో మక్షికాభిరివ వనగజః తర్జనతాడనావమేహన

ఇత్యపదేశో వ్యవహారో యస్య సః పరమహంసాః బ్రహ్మవిద స్తేషాం ధర్మం భక్త్యాదిరూప
ముపశిక్షయిష్యన్ భరతం భూమండలపాలనా యాభిషిచ్య బ్రహ్మావర్తాత్ స్వదేశాత్ ప్రవవ్రాజేత్యన్వయః.
కేషా ముపశిక్షయిష్యన్, మునీనాం శుభాశ్రయమననశీలానాం కథంభూతానా ముపరతకర్మణాం నివృత్తి
ధర్మాణా ముపశమశీలానాం బ్రహ్మాంతఃకరణనియమనశీలానాం, కథంభూతం భరతం, స్వస్య తనయానాం
పుత్రాణాం శతజ్యేష్ఠం భగవజ్జనా భాగవతా స్త ఏవ పరాయణా భజనీయా యస్య త మత ఏవ
పరమభాగవతం భాగవతశ్రేష్ఠం భగవద్భక్తేః భాగవతపర్యంతత్వ ఏవ పూర్తేః, స్వయం కథంభూతః
ప్రవవ్రాజః గృహే ఏవ ఉర్వరితః అవశిష్టః శరీరమాత్రపరిగ్రహో యస్య సః పరిత్యక్తవస్త్రభూషణాది
దేహానుబంధ ఇత్యర్థః. ఉన్మత్త ఇవోపలక్షితః గగన మాకాశ ఏవ పరిధానం యస్య సః దిగంబర
ఇత్యర్థః, ప్రకీర్ణాః విక్షిప్తాః కేశాః యేన సః ఆత్మన్యారోపితః ఆహవనీయో వైదికోఽగ్నిర్యేన సః.
ఉన్మత్త ఇవేత్యాదినా న శాస్త్రాతిలంఘిత్వ ముచ్యతే కింతు "జనేనావమతో యోగీ యోగసిద్ధిం చ
విందతి" ఇతి న్యాయేన యోగవర్ధకావమానాదిఫలకవ్రతవిశేషా ఉచ్యంతే. ౨౮

అభిభాష్యమాణోఽపి జనానాం మధ్యే జడావివ ద్వర్తమానః అవధూతవేషః సర్వైః
పరిభావ్యో వేషో యస్య సః. గృహీతం మౌనం వ్రతం యేన సః తూష్ణీం బభూవ. జడాద్యైరభ్య
నాభాషతేత్యర్థః. ౨౯

తత్ర తత్ర పురాది ష్వనుపదం మార్గే మార్గే అవనిచరాపసదైః దుర్జనై స్తర్జనాదిభిః పరి
భూయమానః మక్షికాభి ర్వనగజ ఇవ తదవిగణయ న్నేవం ఏకచరః ఏకాకీ సన్ పృథివీం పరిబభ్రామే
త్యన్వయః. తత్ర పురం పత్తనం గ్రామో హట్టరహితః ఆకరః ఖనిః, ఖేటః కృషీవలగ్రామః వాటీ

(జడభరతోపాఖ్యానం)

ష్ఠీవన గ్రావశకృద్రజః ప్రక్షేపపూతివాతదురుక్తైః తదవిగణయ న్నేవాసత్సంస్థాన ఏతస్మిన్ దేహోపలక్షణే సదపదేశ ఉభయానుభవస్వరూపేణ స్వమహిమావస్థానేనాసమారోపితాహం మమాభిమానత్వాత్ అవిఖండితమనాః పృథివీ మేకచరః పరిబభ్రామ ౩౦

అతిసుకుమారకరచరణోరఃస్థలవిపులబాహ్వంసగళవదనాద్యవయవవిన్యాసః ప్రకృతిసుందరస్వభావహాససుముఖో నవనళినదళాయమానశిశిరతరారుణాయతనయనరుచిరః సదృశసుభగకపోలకర్ణకంఠనాసో విగూఢస్మితవదనమహోత్సవేన పురవనితానాం మనసి కుసుమశరాసన ముపదధానః పరాగవలంబమానకుటిలజటిలకపిశకేశభూరిభారోఽవధూత మలిననిజశరీరేణ గ్రహగృహీత ఇవాదృశ్యత. ౩౧

పుష్పాదివాటికా శిబిరం సేనాయా ఆవానస్థానం వ్రజో గోనివాసస్థానం ఘోషో గోపాలానా మావాసస్థానం సార్థో యాత్రికజనసంఘాతః ఆశ్రమః ఋషీణా మాశ్రమస్థానం తర్జనం భయజనకవ్యాపారః తాడనం ప్రహారః మేహన ముపరి మూత్రణం నిష్ఠీవనం ఖాత్కృత్య శ్లేష్మప్రక్షేపణం గ్రావ్ణాం పాషాణానాం శకృతో మలస్య రజసశ్చ క్షేపః, పూతివాతోఽపానవాయుః దురుక్తం శాపః ఏతైః. అవిగణనే దృష్టాంతః-మక్షికాభి, రివ వనగజ ఇతి. తత్రైవ హేతుః అసత్సంస్థానే సతత పరిణామినోఽచిద్ద్రవ్యస్య పరిణామరూపే సన్నివేశే దేహోపలక్షణే దేహాకారే సదపదేశే దేహాత్మభ్రాంతిమతా మాత్మత్వవ్యప వదేశవిషయే శరీర ఇత్యర్థః. ఉభయానుభవః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుభవః స్వరూపేణ స్వమహిమ్నః అవస్థానేన స్వస్య స్వాత్మనో మహిమా స్వభావః తస్మిన్నవస్థానేన ఉభయానుభవరూప ఏవ హ్యాత్మనః స్వస్వభావత్వేనావస్థితి రిత్యేవ ముక్తమ్. స్వమహిమావస్థానేన హేతునా దేహే తదనుబంధిని చానారోపితాహంమమాభిమానో యేన తస్య భావస్తత్త్వం తస్మా ద్దేహవిలక్షణస్వాత్మయాథాత్మ్యాను భవరూపభావావస్థిత్యా నిరస్తదేహాత్మాభిమానత్వా దిత్యర్థః. అత ఏవాఖండితమనాః సర్వాత్మబ్రహ్మ సాక్షాత్కారైకరూపా మతి ర్యస్య. ౩౦

అతిసుకుమారాణాం కరచరణాద్యవయవానాం విశిష్టో న్యాసః సన్నివేశో యస్య సః తథా ప్రకృత్యైవ సుందరః స్వభావసిద్ధో హాసః తేన సుందరం ముఖం యస్య నవనళినవదాచరతీ శిశిరతారే తాపహారికనీనికే యయోస్తే అరుణే నయనే తాభ్యాం రుచిరస్తథా సదృశా అన్యూనాధికాః శోభనాశ్చ కపోలాదయో యస్య తథా విమూఢం స్మితం యద్వదనం తస్య మహోత్సవేన విభ్రమేణ పురాంగనానాం మనసి కుసుమశరాసనం కామ ముపదధానః ఉద్దీపయ న్నేవంభూతోఽపి పరాక్ పరిత అవలంబమానాశ్చ తే కుటిలాశ్చ కపిశాశ్చ కేశాస్తేషాం భూరిభారో యస్య అవమతం దుర్జనైరితి శేషః. అత ఏవ మలినం చ యన్నిజశరీరం తేన గ్రహగృహీత ఇవ పిశాచగ్రస్త ఇవాదృశ్యతాలక్ష్యత జనైరితి శేషః. ౩౧

యర్హి వావ స భగవాన్ లోక మిమం యోగస్యాద్ధా ప్రతీప మివాచక్షాణః తత్ప్రతిక్రియాకర్మబీభత్సితమితి వ్రత మాజగర మాస్థితః శయాన ఏవాశ్నాతి పిబతి ఖాద త్యవమేహతి హదతి స్మ చేష్టమానః ఉచ్చరిత ఆదిగ్ధోద్దేశః ౩౨

తస్య హ యః పురీషసురభిసౌగంధ్యవాయు స్తం దేశం దశయోజనం సమంతాత్ సురభిం చకార. ౩౩

ఏవం గోమృగకాకచర్యయా వ్రజం స్తిష్ఠ న్నాసీనః శయానః కాకమృగగోచరితః పిబతి ఖాద త్యవమేహతి స్మ. ౩౪

ఇతి నానాయోగచర్యాచరణో భగవాన్ కైవల్యపతిరృషభోఽవిరతపరమమహానందానుభవ ఆత్మని సర్వేషాం భూతానా మాత్మభూతే భగవతి వాసుదేవ ఆత్మనోఽ

(యర్హి) యదా స భగవాన్ ఋషభః లోకం జనం యోగస్యాద్ధా సాక్షాత్ప్రతీపం విరోధ మాచరంత మాచక్షాణః పశ్యన్ బభూవ తస్య ప్రతికూలం ప్రతిక్రియాకరణం చ బీభత్సితం నిందిత మిత్యాచక్షాణః ప్రతిక్రియాకరణస్య లోకానర్థావహత్వాదితి భావః. తదా ఆజగరం వ్రత మేకత్ర స్థిత్వా ప్రారబ్ధోపభోగరూపం వ్రత మాశ్రితః సన్ శయాన ఏవాశ్నాతి ఖాదతి. అశనం భోజనం ధాన్యాదిచర్వణం ఖాదనం మేహతి మూత్రయతి స్మ హదతి పురీష ముత్సృజతి స్మ. ఉచ్చరితమూత్రమల ముచ్చరితే పురీషే చేష్టమానో విలుఠన్ తేనైవాదిగ్ధా ఆలిప్తాః తద్దేశా దేహప్రదేశా యస్య సః బీభత్సితమిద మిత్యాశంక్యాహ (తస్యేతి) తస్య ఋషభస్య పురీషస్య సురభిణా గంధేన సౌగంధ్యం యస్య స వాయుః సమంతాద్దశయోజనం దేశం సురభీచకార పురీషస్య సౌగంధ్యోక్తిః యోగప్రభావాతిశయజ్ఞాపనార్థా. ౩౨-౩౩

ఏవం గవాది చర్యయా యానాది కరోతి స్మ తదేవాహ (వ్రజన్నిత్యాదినా) కాకమృగగవామివాన్యదపి చరితం వృత్తిర్యస్య ఇతీత్థం నానాయోగచర్యాచరణః యోగిభిరేవం కర్తవ్యమితి ప్రదర్శనాయ నానావిధయోగవృత్తాని కుర్వాణః కైవల్యాధిపతిః మోక్షాధిపతిః పరమాత్మదృష్ట్యేదం విశేషణం భగవానృషభః ఆత్మని స్వాత్మశరీరకే తథా సర్వేషా మాత్మభూతే చ భగవతి వాసుదేవే పరమాత్మదృష్ట్యేదం వాసుదేవే ఆత్మని స్వస్మిన్ నిత్యవ్యవధానానంతరోదరభావేన వ్యవధీయతేఽనేనేతి వ్యవధానం తిరోధాయకం కర్మ అవ్యవధానేన తిరోధాయకాభావేన నిమిత్తేనాయమనంతరోదరభావః తేనాంతరం భేదః ఉచ్ఛబ్దోఽత్రాప్యర్థః. అరశబ్దోఽల్పే వర్తతే ఈషదపి భేద ఇత్యర్థః. తతో నఞ్సమాసః స్వరూపతిరోధాయకాభావా దత్యంతరభూతగుణా ద్వైదవిరహేణ తస్యాబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుభేదజ్ఞానస్య

వ్యవధానానంతరోదరభావేన సిద్ధసమస్తార్థపరిపూర్ణో యోగైశ్వర్యాణి వైహాయసమనోజవాంతర్ధానపరకాయప్రవేశదూరగ్రహణాదీని యదృచ్ఛయోపగతాని నాంజసా నృపహృదయేనాభ్యనందత్. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, ఋషభదేవానుచరితే పంచమోఽధ్యాయః

కించిన్మాత్రస్యాప్యభావేనేతియావత్. ఆత్మనః స్వస్య సిద్ధాః సమస్తార్థాః తైః పరిపూర్ణః, అతఏవ యదృచ్ఛయాఽనిచ్ఛయాపి యోగప్రభావాదేవానుషంగికతయా ప్రాప్తాన్యపి వైహాయసాదీని ఖేచరత్వాదీని యోగైశ్వర్యాణి, హే నృప! హృదయేన మనసా నాభ్యనందత్ మనోజవో మనస ఇవ దేహస్య వేగో, దూరదర్శనం దూరస్థవస్తుగ్రహణం వైహాయసాదీనాం సంసృతినిమిత్తత్వేన ముక్తివిరోధిత్వాత్తాని నపరిగృహీతవా నిత్యర్థః ౩౪-౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, పంచమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

న నూనం భగవన్ ఆత్మారామాణాం యోగసమీరితజ్ఞానావభర్జితకర్మబీజానా మైశ్వర్యాణి పునః క్లేశదాని భవితు మర్హంతి యదృచ్ఛయోపగతాని ౧

ఋషి రువాచ—

సత్య ముక్తం కింత్విహ ఏకే న మనసోఽద్ధా విస్రంభ మనవస్థానస్య శఠకిరాత ఇవ సంగచ్ఛంతే. ౨

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

యదుక్తం యుక్తివిరోధిత్వా ద్వైహాయసాదీని యోగైశ్వర్యాణి నాభ్యనంద దితి తత్ర పృచ్ఛతి రాజా (నేతి.) హే భగవన్! ఆత్మారామాణాం యోగేన సమీరిత ముదీపితం జ్ఞానం తేన యోగరూపవాయుసహకృతబ్రహ్మసాక్షాత్కారరూపజ్ఞానాగ్నినా భర్జితాని దగ్ధాని కర్మణాం బీజాని వాసనారూపాణి యేషాం, హేతుగర్భమిదమ్. జ్ఞానయోగాభ్యాం నిర్దగ్ధాశేషకర్మబీజత్వాదిత్యర్థః. యదృచ్ఛయోపగతాని ఐశ్వర్యాణి వైహాయసాదీని పునః క్లేశదాని సంసృతినిమిత్తాని భవితుం నార్హంతీతి కిమితి నాభ్యనందదితి ప్రశ్నార్థః. ౧

ఉత్తరయతి శుకః (సత్యముక్త మితి.) యోగైశ్వర్యాసక్తినిమిత్తజ్ఞానయోగరక్షణసంభావనయాఽనభినందనేఽఙ్గీకారః పునః సంసృతినిమిత్తాని న భవంత్యత్రానంగీకారః సౌభర్యాదీనా మైశ్వర్యస్య సంసృతినిమిత్తత్వదర్శనాత్. యదుక్తం పునః క్లేశదాని న భవంతీతి తత్రాపి తు యోగరక్షణద్వారా భవంత్యేవేత్యాహ (కింత్వితి.) ఇహ వా ఏకే మహామునయః వశీకృతమనసః పురుషాః కిలానవస్థాన స్యాతిచంచలస్య మనసః అద్ధా సాక్షాద్విస్రంభం విశ్వాసం న సంగచ్ఛంతే న ప్రాప్నువంతి న కుర్వంతీత్యర్థః, మనో న విశ్వసంతీతి యావత్. జితమనస్కానామపి భోగాసక్త్యా మనఃపారవశ్యే నత్యవ్యవస్థితం మనస్తాన్ వంచయిత్వాఽఽత్మాధీనం,సత్ సంసారయేదితి భావః తత్ర దృష్టాంతః (శఠకిరాత ఏవేతి.) శఠకిరాతో వాగురికః స్వస్మిన్ విశ్వాసపర్యంతం మృగాదీన ఇవ స్థిత్వా వంచయన్ తాన్ హంతి తద్వత్. ౨

తథాచోక్తమ్—

న కుర్యాత్ కర్హిచిత్ సఖ్యం మనసి హ్యనవస్థితే,
యద్విశ్రంభా చ్చిరా చ్చీర్ణం చస్కంద తప ఐశ్వరమ్. ౩

నిత్యం దదాతి కామస్య చ్ఛిద్రం తమను యేఽరయః,
యోగినః కృతమైత్రస్య పత్యు ర్జాయేవ పుంశ్చలీ ౪

కామో మన్యు ర్మదో లోభః శోకమోహభయాదయః,
కర్మబంధశ్చ యన్మూలః స్వీకుర్యాత్ కోను తద్ బుధః ౫

అథైవ మఖిలలోకపాలలలామోఽపి విలక్షణై ర్జడవ దవధూతవేషభాషాఽఽచరితై రవిలక్షితభగవత్ప్రభావో యోగినాం సాంపరాయవిధి మనుశిక్షయన్ స్వకలేవరం

అత్రాభియుక్తోక్తి ముదాహరతి (తథా చోక్తమితి) మనస్యనవస్థితే సతి కదాచిదపి కస్మింశ్చిదపి జితమనస్కోఽపి మమ స్వాధీనమనః కిమనర్థ మాపాదయే దితి బుద్ధ్యా సంగం న కుర్యాత్. యస్య మనసో విస్రంభా ద్విశ్వాసాత్ చిరకాలసంభృతమపి ఐశ్వర మీశ్వరస్య విష్ణోః సంబంధి తపః జ్ఞానమయ ముపాసనాత్మకం తపశ్చ స్కందేత్ స్కందేన క్షరేత్ ౩

సంగాత్ కామావసరసంప్రదాయే "సంగాత్ సంజాయతే కామః కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే" ఇత్యుక్తరీత్యా కామస్పృహాభావేన క్రోధాదయః ప్రాదుఃష్యు రిత్యాహ (నిత్యమితి) యో మనః కృతవిశ్వాసో యోగీ కామస్య చ్ఛిద్రం యోగరూప మైశ్వర్యం దదాతి కామ మనుసృత్య జాయమానా యేఽరయః శత్రువ దనర్థకారిణః క్రోధాదయ స్తే మనసి కృతమైత్రస్య యోగినో మనశ్ఛిద్రం దదతి యథా కృతవిశ్వాసస్య పత్యుః పుంశ్చలీ జాయా జారాణా మవకాశం దత్వా పతిం ఘాతయతి తద్వేతి. అరీన్ కథయ న్నుపసంహరతి (కామ ఇతి) కర్మరూపో బంధశ్చ యన్మూలః భోగైశ్వర్యభోగాసక్తిమూలః, అతః కో ను పుమాన్ బుధః సన్ తత్ కామాదిమూలం స్వీకుర్యాత్ అజ్ఞశ్చేత్ స్వీకుర్యా దిత్యర్థః ౪—౫

ప్రాసంగికం పరిసమాప్య ప్రకృత మాహ (అథేతి) అఖిలానాం లోకపాలానాం లలామో మండనభూతోఽపి విలక్షణై రనేకప్రకారై ర్జడవ దజ్ఞవత్ అలక్షితః అవధూతవేషాదిభి రవిలక్షితో

జిహాసుః ఆత్మన్యాత్మాన మసంవ్యవహితమర్థాంతరభావేనాన్వీక్షమాణ ఉపరతానువృత్తి రుపరరామ. ౬

తస్య హవా ఏవం ముక్తలింగస్య భగవత ఋషభస్య యోగమాయావాసనయా దేహ ఇమాం జగతీం అభిమానాభాసేన సంక్రమమాణః కోంకవేంకకుటకాన్ దక్షిణకర్ణాట కాన్ దేశాన్ యదృచ్ఛయోపగతః కుటకాచలోపవనే ఆస్యకృతాశ్మకవల ఉన్మాద ఇవ ముక్తమూర్ధజోఽసంవీత ఏవ విచచార ౭

అథ సమీరవేగవిధూతవేణువికర్షణజాతోగ్రదావానల స్తద్వన మాలేలిహానః సహ తేన దదాహ. ౮

భగవత్ప్రీభావో యస్మిన్ యోగినాం సాంపరాయవిధిం దేహత్యాగప్రకార మనుశిక్షయన్ స్వశరీరం త్యక్తు మిచ్ఛుః అవ్యవధానం అజ్ఞానతిరోహిత మాత్మానం ప్రత్యగాత్మాన మాత్మని పరమాత్మ న్యనర్థాంతర భావేన అర్థాంతరం స్వతంత్రం వస్తు తస్య భావ స్తతో నఞ్సమాసః పరమాత్మా పృథక్ సిద్ధత్వేనా న్వీక్షమాణః సాక్షాత్కుర్వాణః అత ఏవ ఉపరతానువృత్తిః నివృత్తప్రారబ్ధకర్మానువృత్తిః ఉపరరామ. దేహాదితి శేషః, దేహం త్యక్తవానిత్యర్థః. ౬

త్యాగప్రకారమేవాహ గద్యద్వయేన (తస్యేతి.) ఏవం ముక్తలింగస్య మనసా త్యక్తశరీరాభి మానస్య తస్య భగవత ఋషభస్య దేహో విచచారేత్యన్వయః. దేహో విచచారేత్యుక్తిః దేహధారణా నాదరద్యోతనార్థా, అన్యథా సుషుప్తమూర్ఛితదేహస్యేవ సంచారానుపపత్తేః. కథంభూతో విచచార? యోగమాయాయా భగవన్మాయాయా వాసనాయా మాయాయా స్తీర్ణత్వేఽపి తద్వాసనామాత్రాను వృత్త్యా యః అభిమానాభాసః దేహే ఆత్మీయత్వాభిమానాభాసః తేన, దేహాత్మాభిమానాభాస మాత్రమేవాస్య నతు తత్త్వతో దేహాత్మాభిమానోఽస్తీతి జ్ఞాపనాయాభాసపదం ప్రయుక్తమ్. ఇమాం జగతీం చంక్రమమాణః సంచరన్ ఏకదా కర్హిచిత్ కొంకణాదిదేశాన్ యదృచ్ఛయా గతః కుటకాచలస్థసమీపవనే ఆస్యే వక్త్రే కృతః అశ్మైవ కవలో యేన ఉన్మాద ఇవ లక్ష్యమాణః ముక్తా విక్షిప్తాః మూర్ధజాః శిరోరుహాః యస్య అసంవీతః నగ్న ఏవ. ౭

అథానంతరం సమీరవేగేన విధూతానాం కంపితానాం వేణూనాం విఘర్షణేన సంఘర్షణేన జాతో య ఉగ్రో దివాగ్నిః తద్వనం కుటకాచలోపవన మాలేలిహానో దహనః తేన ఋషభస్య దేహేన సహ దదాహ, దాహ్యసాహిత్య మత్ర వివక్షితమ్. ౮

(ఋషభస్య దేహత్యాగః)

యస్య కిలానుచరిత ముపాకర్ణ్య కోంకవేంకకుటకానాం రాజా అర్హన్ నామో పశిక్ష్య కలౌ అధర్మే ఉత్కృష్యమాణే భవితవ్యేన విమోహితః స్వధర్మపథం అకుతోభయ మపహాయ కుపథపాషండ మసమంజసం నిజమనీషయా మందః సంప్రవర్తయిష్యతే. ౯

యేన హ వావ కలౌ మనుజాపసదా దేవమాయామోహితాః స్వవిధినియోగ శౌచచారిత్రవిహీనా దేవహేలనా న్యపవ్రతాని నిజనిజేచ్ఛయా గృహ్ణానా అస్నానా నాచమనాశౌచకేశోల్లుంఛనాదీని కలినాఽధర్మబహులేనోపహతధియో బ్రహ్మబ్రాహ్మణయజ్ఞ పురుషలోకవిదూషకాః ప్రాయేణ భవిష్యంతి ౧౦

తస్య ఋషభస్య ఆశ్రమాతీతం చతురాశ్రమధర్మా నతీత్య వర్తమానం అనుచరితం కుటకాచలోపదేశవాసిభ్యః ఆకర్ణ్య అర్హన్నితి నామ యస్య స రాజా విమోహితః ఋషభస్య గోమృగా జగరాదివ్రతాచరణస్య శాస్త్రీయత్వ మజానన్ వైదికధర్మాతిలంఘిత్వే బుద్ధిం కృత్వా అకుతోభయం నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్మాత్ తత్ స్వధర్మమప్యపహాయ స్వయ మార్షభం వ్రత ముపశిక్ష్యమాణ ఉపశిక్షిత్వా కుపథ శ్చాసౌ పాషండశ్చ తం అసమంజస ముపధర్మం ప్రతి మనుజాన్ నిజమనీషయా మందోఽజ్ఞః అర్హతాఖ్యగ్రంథబంధనేన సంప్రవర్తయిష్యతి. కథమేతస్య ప్రసారణే మనుజాః ప్రవర్తంతే ఇత్యత్రోక్తం కలౌ అధర్మే ఉత్కృష్యమాణే భవితవ్యేనేత్యుక్తభవితవ్యేన ప్రాణినాం పూర్వసంచిత పాపమూలకేనాజ్ఞానేన కలౌ యుగే అధర్మే ఉత్కృష్యమాణే ఉత్కర్షం ప్రాప్తే సతీత్యర్థః భవితవ్యేన యుగానుసారేణ మనుజానాం అధర్మబుద్ధిభూయస్త్వాత్ అర్హంతే ప్రవర్తంతే ఇత్యర్థః ౯

మనుజే ష్వపసదాః నికృష్టాః పూర్వమేవ దేవమాయయా విమోహితాః యేన అర్హంతేన ఉపదేశేన నిత్యం మోహితాః సంతః స్వవిధినా స్వస్య వర్ణాశ్రమానురూపధర్మవిధినా ప్రాప్తో యో నియోగో నియమః యస్మిన్ శౌచచారిత్రే తేన శౌచచారిత్రేతి సమాహారద్వంద్వః. ఇతరేతరయోగే తు నియోగోపయోగః, తాభ్యాం విహీనాః, తత్ర శౌచం స్నానాదిజాతా దేహశుద్ధిః, చారిత్రం సంధ్యోపాసనాది దేవావజ్ఞారూపాణ్యస్నానాదీని కువ్రతాని నిజేచ్ఛయా గృహ్ణానాః కుర్వాణాః అధర్మప్రచురేణ కలినాఽ పహతాః అభిభూతాః ధియో వివేకాః యేషాం తే బ్రహ్మాదివిదూషకాః ప్రాయశో భవిష్యంతి. అస్నానం స్నానాభావః ఆచమనాభావః అత ఏవాశౌచం కేశలుంఛనం కేశోత్పాటనం బ్రహ్మ వేదః యజ్ఞపురుషో భగవాన్, లోకా భాగవతాః. ౧౦

తే చ హ్యర్వాక్తనయా నిజలోకయాత్రయాఽంధపరంపరయాఽఽశ్వస్తాః తమస్యంధే స్వయమేవ ప్రపతిష్యంతి. ౧౧

అయ మవతారో రజసోపప్లుతకైవల్యోపశిక్షణార్థః ౧౨

తస్యానుగుణాన్ శ్లోకాన్ గాయంతి—

అహో భువః సప్తసముద్రవత్యా ద్వీపేషు వర్షేష్వధిపుణ్యమేతత్,
గాయంతి యత్రత్యజనా మురారేః కర్మాణి భద్రాణ్యవతారవంతి ౧౩

అహో ను వంశో యశసావదాతః ప్రైయవ్రతో యత్ర పుమాన్ పురాణః,
కృతావతారః పురుషః స ఆద్య చచార ధర్మం యదకర్మహేతుమ్. ౧౪

తత్ఫలం చాంధం తమః ప్రాప్స్యంతీత్యాహ (తే చేతి) అర్వాక్తనయాఽవేదమూలయా అత ఏవాంధపరంపరయా నిర్మూలయా స్మృత్యాచారాణామపి వేదమూలత్వేనైవ ప్రామాణ్యాదితి భావః తే నిజయాత్రయా స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్త్యా నిజలోకయాత్రయేతి పాఠేఽప్యయమేవార్థః. లోకశబ్దో దేహపరః, తయైవార్హతస్మృత్యైవాశ్వస్తాః తదుక్తేషూపధర్మేషు కృతవిశ్వాసాః అంధే తమసి నరక విశేషే స్వయమేవ స్వాత్మనైవ రిపుణా ప్రపతిష్యంతి. పతంతీత్యర్థః. ౧౧

నను తర్హి భగవతా ఋషభేణ కిమర్థ మేవ మనుష్ఠితం తత్రాహ (అయమితి) రజసా ఉపప్లుతానాం వ్యాప్తానాం రజః ప్రచురాణాం కైవల్యస్య మోక్షమార్గస్య యోగచర్యాభేదస్య శిక్షణార్థోఽయ మవతారః, తదర్థమేవ కృతమితి భావః. ౧౨

ఆర్హతప్రభావప్రతిపాదకాన్ శ్లోకా నుదాహరన్తి పఠంతి ఆర్యా ఇతి శేషః. కే తే ఇత్యత్రాహ (అహో ఇతి.) సప్త సముద్రాః అస్యాం సంతీతి సప్తసముద్రవతీ తస్యా భువః ద్వీపేషు మధ్యే యః ఉత్కృష్టో జంబూద్వీపః తస్యాపి వర్షేషు నవసు మధ్యే ఏతద్భారతం వర్షమధి అధికం పుణ్యం యథాభూతం, అహో ఇత్యాశ్చర్యమ్. కుతః? యత్రత్యాః భారతవర్షస్థాః జనాః మురారేర్భగవతః ఋషభావతారయుక్తాని కర్మాణి భద్రాణి శ్రేయఃసాధనాని గాయంతి. ౧౩

(అహో ప్రైయవ్రతః) ప్రియవ్రతసంబంధీ వంశః, యశసా విశుద్ధః విశుద్ధవిపులకీర్తి సంపన్నః, యత్ర వంశే పురాణః పురుషో భగవాన్ ఋషభరూపేణ కృతావతారః బభూవ స చావతీర్ణ ఆద్యః పురుషః యతోఽకర్మహేతుకం న విద్యతే కర్మ సాధనం తపో యస్య తదకర్మమోక్షః తస్య హేతుం ధర్మం చచార. ౧౪

(ఋషభస్య దేహత్యాగః)

కోన్వస్య కాష్ఠా మపరోఽనుగచ్ఛే న్మనోరథేనాప్యభవస్య యోగీ.
యో యోగమాయాః స్పృహయత్యుదస్తా హ్యసత్తయా యేన కృతప్రయత్నాః ౧౫

ఇతి హ స్మ సకలవేదలోకదేవబ్రాహ్మణగవాం పరమగురోర్భగవత ఋషభాఖ్యస్య విశుద్ధాచరిత మీరితం పుంసాం సమస్తదుశ్చరితాభిహరణం పరమమహామంగళాయన మిద మనుశ్రద్ధయోపచితయాఽనుశృణోత్యాశ్రావయతి వాఽవహితో భగవతి తస్మిన్ వాసుదేవ ఏకాంతతో భక్తి రనయోరపి సమనువర్తతే ౧౬

యస్యామేవ కవయ ఆత్మాన మవిరతం వివిధవృజినసంసారపరితాపోపతప్యమాన మనుసవనం స్నాపయంతస్తయైవ పరయా నిర్వృత్యా హ్యపవర్గ మాత్యంతికం పరమ

(అస్య) ఋషభస్య కాష్ఠాం నిష్ఠాం దిశం వాఽపరో యోగీ మనోరథేనాపి తత్త్వానుష్ఠానేన కోన్వనుగచ్ఛేత్ అనువర్తేత న కోఽపీత్యర్థః. కుతో యో యోగీ యేన ఋషభేణ యోగమాయాః మనోజవాదయః కృతప్రయత్నాః సేవితుం ఉద్యతా అప్యసత్తయా హేయతయానాదృతా స్తాః స్పృహయతి హి ౧౫

ఋషభచరిత్రశ్రవణాదిఫలమాహ (ఇతి) ఇత్థంభూతం హస్మేతి ప్రసిద్ధ్యాశ్చర్యద్యోతకౌ నిపాతౌ. సకలలోకాదీనాం పరమగురోః లోకదేవబ్రాహ్మణానాం హితోపదేష్టృత్వాత్ వేదస్య గురుః గవామపి పూజ్యత్వోపదేష్టృత్వాత్ గురుః ఋషభాఖ్యభగవతః విశుద్ధాచరితం యదీరితం కథితం సమస్త దుశ్చరిత మభితో హరతీతి తథా పరమమంగళానాం అయనం ఆశ్రయం ఇదం అనయా క్రమాదుపచితయా ప్రవృద్ధయాఽనయా శ్రద్ధయాఽనుసవనం సర్వదా యః పుమాన్ అనుశృణోతి ఆశ్రావయతి అనుస్మరతి అనయోః శ్రోతృశ్రావయిత్రోః భగవతి వాసుదేవే ఏకాంతతః ఏకాన్తా అవ్యభిచరితా భక్తిః సమనువర్తతే భవతీత్యర్థః. ౧౬

కిం భక్త్యా సాధ్యమిత్యత్ర భగవదనుభవరూపాయా భక్తే రతిశయపురుషార్థతా మాహ (యస్యామితి) యస్యాం భగవదనుభవసుధారసరూపాయాం భక్తౌ కవయో వివేకినః వివిధాని వృజినాని పాపాని యస్మింస్తస్మిన్ సంసారే యే పరితాపాః క్లేశాః తైరుపతప్యమానం క్లిశ్యమాన మాత్మాన మనుసవనం స్నాపయంతః భగవదనుభవేన వృజినమూలాని దుఃఖాన్యపనుదంత ఇత్యర్థః. తయైవ

పురుషార్థమపి స్వయ మాసాదితం నో ఏవాద్రియంతే భగవదీయత్వేనైవ పరిసమాప్త సర్వార్థాః. ౧౭

రాజన్ పతి ర్గురు రలం భవతాం యదూనాం
దైవం ప్రియః కులపతిః క్వ చ కింకరో వః,
అస్త్వేవ మంగ భగవన్ భజతాం ముకుందో
ముక్తిం దదాతి కర్హిచిత్ స్మ న భక్తియోగమ్ ౧౮

నిత్యానుభూతనిజలాభనివృత్తతృష్ణః
శ్రేయస్య తద్రచనయా చిరసుప్తబుద్ధేః,
లోకస్య యః కరుణయాభయ మాత్మలోక
మాఖ్యా న్నమో భగవతే ఋషభాయ తస్మై ౧౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, ఋషభదేవానుచరితే షష్ఠోఽధ్యాయః

భగవదనుభవజనితాయా నిర్వృత్త్యా ఆనందేన పరమపురుషార్థలక్షణమపి స్వయం ప్రాప్తమపి ఆపవర్గికం అపవర్గరూపం ఫల మాత్యంతిక మత్యంతం నైవాద్రియంతే. అనాదరే హేతుః భగవదీయత్వేనైవ పరితః సమాప్తాః సర్వపురుషార్థా యైస్తే. ౧౭

భక్తేః దౌర్లభ్యం సనిదర్శనమాహ (రాజన్నితి) హే రాజన్! భగవన్! పాండవానాం యదూనాం చ ముకుందో భగవాన్ పతిః పాలకః గురుః హితోపదేష్టా, దైవ ముపాస్యః ప్రియః సుహృత్ కులస్య పతిః నియంతా, కిం బహునా, క్వచ కదాచిత్ దూత్యాదిషు వః పాండవానాం కింకరోఽపి ఆజ్ఞానువర్తీ అస్తు నామైవమ్. తథాప్యజ్ఞః హే రాజన్! అన్యేషాం నిత్యం భజతామపి ముక్తిం దదాతీతి న తు భక్తియోగ మితి భక్తేః దుర్లభత్వోక్తిః. ౧౮

ఋషభచరిత ముపసంహరన్ నమస్కరోతి. (నిత్యేతి) నిత్య మనుభూతం యన్నిజం బ్రహ్మాత్మకం స్వరూపం స ఏవ లాభస్తేన నివృత్తా తృష్ణా పురుషార్థాంతరేషు యస్య ఏవంభూతో యః

(ఋషభస్య దేహత్యాగః)

అతద్రచనయా అశ్రేయసాం పాపకర్మణాం రచనాయా శ్రేయసి విషయే చిరం సుప్తా బుద్ధి ర్యస్య తస్య లోకస్య కరుణయాఽభయాత్మస్వరూపమాఖ్యాత్ ఆఖ్యాతవాన్ తస్మై ఋషభరూపాయ పరమపురుషాయ నమః ౧౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ స_ప్తమో౽ధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

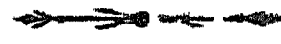
భరతస్తు మహాభాగవతో యదా భగవతా౽వనితలపరిపాలనాయ సంచింతితః తదనుశాసనపరః పంచజనీం విశ్వరూపదుహితర ముపయేమే ౧

తస్యాము హ వా ఆత్మజాన్ కా_ర్త్స్న్యేన అనురూపాన్ ఆత్మనః పంచ జనయామాస భూతాది రివ భూతసూక్ష్మాణి. ౨

సుమతిం రాష్ట్రభృతం సుదర్శన మావరణం ధూమ్రకేతు మితి అజనాయం నామైతద్వర్షం భారతమితి యత ఆరభ్య వ్యపదిశంతి. ౩

స బహువి న్మహీపతిః పితృపితామహవ దురువత్సలతయా స్వే స్వే కర్మణి

అథ స_ప్తమో౽ధ్యాయః

ఏవ మృషభచరిత ముపవర్ణ్య ఇదానీం తత్ఫలస్యాస్య భరతస్య చరిత్ర ముపవర్ణయతి షడ్భిరధ్యాయైః భరత ఇతి మహాభాగవతో భరతో యదా భగవతా ఋషభేణ అవనితలపరిపాలనాయ సంచింతితః సంనియు_క్తః తదా తదనుశాసనపరః భూతలానుశాసనపరః విశ్వరూపస్య దుహితరం పంచజనీం నామోపయేమే వివాహితవాన్. ౧

తస్యా మువాహ పంచజన్యాం హ్యాత్మనః స్వస్య కా_ర్త్స్న్యేనానురూపాన్ పంచాత్మజాన్ సుమత్యాదీ నుత్పాదయామాస యథా భూతాది స్తామసో౽హంకారో భూతసూక్ష్మాణి శబ్దస్పర్శాదీనీతి సారూప్యే సంతతివృద్ధౌ చ దృష్టాంతః. ౨

పూర్వ మజనాభాఖ్య మేతద్వర్షం యతో యద్భరతాధిపత్యా దారభ్య భారతం సముదాహరంతి స భరతో బహుజ్ఞః మహీపతిః పిత్రాదివదతితరాం వాత్సల్యేన స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితే కర్మణి వ_ర్తమానః ప్రజాః స్వయమపి స్వధర్మ మనువ_ర్తమానః పర్యపాలయత్. ౩

ఈజే చేత్యాది ప్రకృతివికృతిభి రిత్యంతమేకం వాక్యం. ఉచ్చావచైః నానారూపైః యజ్ఞక్రతుభిః ఈజే యజనం దేవానాం ప్రతి ద్రవ్యత్యాగాత్మకైః క్రతుభి ర్యజ్ఞపురుషం భగవంత

(భరతస్య రాజ్యాభిషేకః)

వర్తమానాః ప్రజాః స్వధర్మ మనువర్తమానః పర్యపాలయత్. ౪

ఈజే చ భగవంతం యజ్ఞక్రతురూపం క్రతుభి రుచ్చావచైః శ్రద్ధయాఽఽ

మీజే ఇష్టవాన్. క్రతూనేవ ప్రపంచయతి (అగ్నిహోత్రాదీనాం ప్రకృతి వికృతిభిరితి) యత్ర పూర్ణ మంగజాతముపదిష్టం సా ఇష్టిః ప్రకృతిః యథా ఆగ్నేయీష్టిః యయాఽన్యత్రోక్త మంగజాత ముపజీవ్యతే సా వికృతిః యథా సౌర్యేష్టిః ౪

యజనప్రకార మేవాహ-అనుసవనం ప్రాతరాదిసవనత్రయే చాతుర్హోత్రవిధినా చాతుర్హోత్రం చతుర్భిః ఋత్విగ్భిః క్రియమాణం యజ్ఞాదికర్మ తద్విధ్యనుగుణమిత్యర్థః విరచితాః అంగక్రియా యేషు తేషు నానాయాగేషు సంప్రచరత్సు ప్రవర్తమానేషు సత్సు తత్ర యాగేషు ధర్మాఖ్యం యోగసాధ్యం ధర్మ ఇతి వ్యపదిశ్యమానం అపూర్వాపరపర్యాయం క్రియాఫలం తద్భగవతి వాసుదేవే భావయమానః భగవదనుగ్రహరూపమితి మన్వానః క్షణవిధ్వంసినో యాగాదేః కాలాంతర్భావిస్వర్గాదిఫలసాధనత్వానుపపత్త్యా తాంత్రికైర్యదభ్యుపేతం యాగశక్త్యాత్మక మపూర్వం యాగజన్యం ఫలసాధనమితి తదపోహ్య "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనాని నాభిః । తదేవాగ్ని స్తద్వాయుః" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా ఇంద్రాదిదేవతాంతర్యామితయాఽవస్థితస్య భగవతోఽనుగ్రహ ఏవాపూర్వస్థానీయ ఇతి భావయమాన ఇత్యర్థః. తదేవ విశదయన్ భగవంతం విశినష్టి సర్వదేవతాలింగానాం ఉద్దేశ్యత్వేన స్మృతానాం దేవతాలింగాని స్మారకాణి చిహ్నాని యేషు తేషాం మంత్రాణా మర్థనియామకతయా అర్థోఽభి ధేయ ఇంద్రాదిః తస్య నియామకతయా అంతఃప్రవిశ్య ధారకత్వేన నియంతృతయా ప్రయోజన నిర్వాహకతయా వా సాక్షాదేవ కర్తరి ద్రష్టరి "మంత్రకృతో వృణీతే" తివ దయం నిర్దేశః యద్వా కర్తరి ఫలోత్పాదయితరి కర్మణః ఫలసాధనత్వానుపపత్త్యాఽపి నాపూర్వం కల్ప్యం కింతు రాత్రిసత్ర ప్రతిష్ఠాఫలవత్ "త్రిసరావైన మింద్రః ప్రజయా పశుభి స్తర్పయతీతి, వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే" త్యాద్యర్థవాదైః ఫలప్రదతయాఽవగతాగ్నీంద్రాదిదేవతాయాః "తదేవాగ్ని స్తద్వాయు" రిత్యుక్త రీత్యాఽన్తర్యామితయాఽవగతబ్రహ్మణ ఏవ ఫలప్రదత్వ మిత్యాస్థేయమ్. తదేవాహ । యజ్ఞపురుషే యజ్ఞోద్దేశ్యేంద్రాదిపురుషరూపే పరబ్రహ్మణి పరదేవతాయా మితి ఏవం భావన మేవాత్మనో నైపుణ్యం కౌశలం తేన మృదితా నిరస్తాః కషాయాః కర్మవాసనా రాగాదయో వా యస్య. అధ్వర్యుభిరితి బహువచనం నానాకర్మాభిప్రాయేణ. హవిఃషు చరుపురోడాశాజ్యాదిషు గృహ్యమాణేషు హోమార్థమితి శేషః. యజమానః స్వయం యజ్ఞైః భాజ్యంతే ఆరాధ్యంత ఇతి యజ్ఞభాజో దేవా ఇంద్రాద యస్తాన్

హృతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసచాతుర్మాస్యపశుసోమానాం ప్రకృతివికృతిభి రనుసవనం చాతుర్హోత్రవిధినా. ౫

సంప్రచరత్సు నానాయాగేషు విరచితాంగక్రియే ష్వపూర్వం యత్తత్క్రియా ఫలం ధర్మాఖ్యం పరే బ్రహ్మణి యజ్ఞపురుషే సర్వదేవతాలింగానాం మంత్రాణా మర్థనియామకతయా సాక్షాత్ కర్తరి పరదేవతాయాం భగవతి వాసుదేవ ఏవ భావయమాన ఆత్మనై పుణ్యమృదితకషాయో హవిఃషు అధ్వర్యుభి ర్గృహ్యమాణేషు స యజమానో యజ్ఞభాజో దేవాం స్తాన్ పురుషావయవే ష్వభ్యధ్యాయత్. ౬

ఏవం కర్మవిశుద్ధ్యా విశుద్ధసత్త్వస్యాంతర్హృదయాకాశశరీరే బ్రహ్మణి భగవతి వాసుదేవే మహాపురుషరూపోపలక్షణే శ్రీవత్సకౌస్తుభవనమాలారిదరగదాదిభి రుపలక్షితే నిజపురుషహృల్లిఖితే నాత్మని పురుషరూపేణ విరోచమాన ఉచ్చైస్తరాం భక్తి రనుదిన మేధమానరయాఽజాయత. ౭

పురుషస్య పరమపురుషస్య అవయవే ష్వభ్యధ్యాయత్ "యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌ ర్మూర్ధా ఖం నాభి శ్చరణౌ క్షితిః। సూర్య శ్చక్షు ర్దిశః శ్రోత్రం లోకపాలా భుజేష్వాసన్" ఇత్యాదివైరూప్యప్రతిపాదకశాస్త్రానుసారేణానుసంహితవా నిత్యర్థః. ౫—౬

ఏవం భగవదారాధనరూపకర్మయోగాద్యనుగృహీతో భక్తియోగోఽప్యజాయతే త్యాహ. ఏవముక్తవిధకర్మవిశుద్ధ్యా శుద్ధాంతఃకరణస్య తస్య భగవత్యుచ్చైస్తరా మతితరాం ప్రతిదిన మేధమానో వర్ధమానో రయః ఉత్కర్షో యస్యాః సా భక్తి రజాయతే త్యన్వయః. భగవంతం విశినష్టి - అంతః శరీరాంతఃస్థితం యద్ధృదయం పుండరీకాకారం తస్మిన్ య ఆకాశః దహరః స శరీరం రూపం యస్య హృదయపుండరీకాంతర్వర్తిదహరాకాశరూపే దహరాకాశస్య పరమాత్మత్వాత్ యద్వా హృదయకోశస్య శరీరే శిలాపుత్రకస్య శరీర మితి వదయం నిర్దేశః. యద్వాత్ర హృదయాకాశశబ్దో హృదయాంతర్వర్తి భూతాకాశపరః, స శరీరం యస్య తస్మిన్నితి హృదయే ఆకాశతే ప్రకాశతే ఇతి హృదయా కాశో జీవః స శరీరం యస్యేతి వా. బ్రహ్మణి స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహతి భగవతి షాడ్గుణ్యపూర్ణే వాసుదేవే సర్వాంతరాత్మతయా దీప్యమానే మహాపురుషరూప ముపలక్షణమాకారో యస్య తస్మిన్ శ్రీవత్సాదిభి రుపలక్షితే అరిశ్చక్రం దరః శంఖః అసిః ఖడ్గః నిజపురుషాణాం భక్తానాం హృది లిఖితే లిఖితవ న్నిశ్చలతయేత్యర్థః స్థితే తేనోక్తపురుషరూపేణ స్వాత్మని స్వమనసి విరోచమానే. ౭

(భరతస్య రాజ్యాభిషేకః)

ఏవం వర్షాయుతసహస్రపర్యంతావసితకర్మనిర్వాణావసరోఽధిభుజ్యమానం స్వతనయేభ్యో రిక్థం పితృపైతామహం యథాదాయం విభజ్య స్వయం సకలసంపన్నికేతాత్ స్వనికేతాత్ పులహాశ్రమం ప్రవవ్రాజ ౮

యత్ర హ వావ భగవాన్ హరిరద్యాపి తత్రత్యానాం నిజజనానాం వాత్సల్యేన సంవిధాప్యతే ఇచ్ఛారూపేణ ౯

యత్రాశ్రమపదా న్యుభయతోనాభిభిః దృషచ్చక్రై శ్చక్రనదీనామ సరిత్ప్రవరా సర్వతః పవిత్రీకరోతి ౧౦

తస్మిన్ వావ కిల స ఏకలః పులహాశ్రమోపవనే వివిధకుసుమకిసలయతులసికాంబుభిః కందమూలఫలోపహారైశ్చ సమీహమానో భగవత ఆరాధనం వివిక్తఉపరతవిషయాభిలాష ఉపభృతోపశమః పరాం నిర్వృతి మవాప. ౧౧

ఏవ ముక్తయా వృత్త్యా వర్షాణామయుతాని తేషాం సహస్రాణి తేషా మంతే తత్పర్యంతే కాలేఽవసితే నిశ్చితః కర్మనిర్వాణావసరః రాజ్యభోగాదృష్టసమాప్తిసమయో యేన సః అధికృత్య భుజ్యమానం పిత్రాదిపరంపరయా ఆగతముక్థం ధనం స్వతనయేభ్యో యథావిభాగం విభజ్య దత్త్వా స్వయం సకలానాం సంపదాం నికేతాదాశ్రయాత్ స్వనికేతాత్ స్వగృహాత్ పులహాశ్రమం శాలిగ్రామక్షేత్రం ప్రతి ప్రవవ్రాజ జగామ ౮

కోఽసౌ పులహాశ్రమః యం ప్రవవ్రాజేత్యాహ గద్యద్వయేన. యత్ర హ పులహాశ్రమే భగవాన్ హరిరధునాపి నిజజనానాం వాత్సల్యేన నిజజనవిషయవాత్సల్యేన స్వేచ్ఛాపరిగృహీతరూపేణ సన్నిధాప్యతే సన్నిహితో భవతీత్యర్థః. ౯

యత్రాశ్రమస్థానాన్యుభయతః ఉపర్యధశ్చ నాభి ర్యేషాం తైః దృషచ్చక్రైః శిలామధ్యగైశ్చక్రైః నిమిత్తభూతైః చక్రనద్యాఖ్యా సరితాం ప్రవరా శ్రేష్ఠా సర్వతః పవిత్రీకరోతి. ౧౦

తస్మిన్ పులహాశ్రమోపవనే ఏకలః అసహాయః నానావిధైః కుసుమాదిభిః కందాదిరూపై రుపహారైర్నైవేద్యైశ్చ భగవత ఆరాధనం సమీహమానః కుర్వాణః వివిక్తః విశుద్ధాహారః ఉపరతో నివృత్తో విషయేష్వభిలాషో యస్య అత ఏవోపభృతః సమృద్ధః ఉపశమః బాహ్యాన్తఃకరణనిగ్రహో యస్య సః నిర్వృతిం ప్రీతిరూపాం పరాం భక్తిమవాప. ౧౧

తయేత్థ మవిరతపరిచర్యయా భగవతి ప్రవర్ధమానానురాగభరద్రుతహృదయ శైథిల్యః ప్రహర్ష వేగేనాత్మని ఉద్భిద్యమానరోమపులకకులకః ఔత్కంఠ్యప్రవృత్త ప్రణయబాష్పనిరుద్ధావలోకనయన ఏవం నిజరమణారుణచరణారవిందానుధ్యానపరిచితభక్తి యోగేన పరిప్లుతపరమాహ్లాదగంభీరహృదయహ్రదావగాఢధిషణ స్తామపి క్రియమాణాం భగవత్సపర్యాం న సస్మార ౧౨

ఇత్థం ధృతభగవద్వ్రత ఐణేయాజినవాససానుసవనాభిషేకార్ద్రకపిశకుటిలజటా కలాపేన చ విరోచమానః సూర్యర్చా భగవంతం హిరణ్మయం పురుష ముజ్జిహానే సూర్య మండలేఽభ్యుపతిష్ఠ న్నేతదుహోవాచ. ౧౩

పరో రజః సవితు ర్జాతవేదో దేవస్య భర్గో మనసేదం జజాన,

ఏతదేవ ప్రపంచయతి గద్యద్వయేన, ఏవం తయోక్తవిధియా అవిచ్ఛిన్నపరమపురుష పరిచర్యయా సర్వాంతరాత్మని భగవతి నిరతిశయకీర్తౌ ప్రవర్ధమానో యః అనురాగః ప్రేమా తస్య బలేన ఉత్కర్షేణ యత్ ద్రుతం ద్రవీభూతం హృదయం తేన శైథిల్య మనుద్యమో యస్య ప్రహర్ష వేగేనానందాతిశయేనాత్మని దేహే ఉద్భిద్యమానే రోమపులకకులం రోమాంచబృందం యస్య సమాసాంతః కకారః. ఔత్కంఠ్యేనాతివృత్తేన ప్రణయానందబాష్పేణ నిరుద్ధోఽవలోకో యయోస్తే నయనే యస్య సః. అభిరేమే ఉపరరామేత్యర్థః. ఏవం వర్తమానః తామపి క్రియాం భగవత్సపర్యాం న సస్మార తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి. నిజరమణస్య నిరతిశయప్రీతివిషయస్య భగవతోఽరుణే చరణారవిందే తయో రనుధ్యానే నోపచితః సమృద్ధః యో భక్తియోగః కృత్స్నః శుభాశ్రయవిషయః తేన పరిప్లుతః సర్వతో వ్యాప్తః పరమాహ్లాదః పరమానందో యస్మిన్ సః గంభీరో హృదయహ్రదః తస్మిన్నేవ గాఢా నిమగ్నా ధిషణా బుద్ధి ర్యస్య సః. ౧౨

ఏవం ధృతాని భగవద్వ్రతాని యేన సః, ఏణ్యా హరిణ్యాశ్చర్మ ఐణేయం తదేవ వాసస్తే నానుసవనం కాలత్రయేఽభిషేకేణ స్నానేన ఆర్ద్రా కపిశాశ్చ కుటిలాశ్చ యా జటాః తాసాం సమూహేన విరోచమానః సూర్యమండలే ఉద్గచ్ఛతి సతి స్వయ ముపతిష్ఠన్ సూర్యమండలస్థం హిరణ్మయం "ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే, హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్ సర్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ" ఇత్యంతరాదిత్యవిద్యోక్తం భగవంతం సూర్యం వా సూర్యాంతర్వర్తి భగవత్ప్రకాశికయా ఋచా వక్ష్యమాణయా యజన్ భజన్ ఋగుక్తప్రకారం ధ్యాయన్నిత్యర్థః, ఏత దృగాత్మకం వాచ మువాచ హ. ౧౩

ఋచ ముదాహరతి (పరో రజ ఇతి) సవితుః సర్వలోకస్య ప్రసవనాదుత్పాదనాత్ సవితా "సర్వలోకప్రసవనాత్ సవితా స తు కీర్తితః" ఇతి స్మృతేః. యద్వా "షూ ప్రేరణే" ప్రచోదయితా

(భరతస్య రాజ్యాభిషేకః)

సురేతసాదః పున రావిశ్య చష్టే హంసం గృధ్రాణం నృషద్రింగిరామిమః. ౧౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, భరతచరితే, భగవత్పరిచర్యాయాం సప్తమోఽధ్యాయః.

సవితా చాత్ర విష్ణురేవ "విష్ణో ర్నామసహస్రం మే" ఇత్యుపక్రమ్య "సవితా రవిలోచనః" ఇతి సవితృ శబ్దస్య భగవన్నామతయా పఠితత్వాత్ తస్య సవితు ర్దేవస్య విష్ణో ర్భర్గ స్తేజోమయం రూపం ఇమః. "ఇణ్ గతౌ" ఇత్యస్మాల్లట్ ఉత్తమబహువచనే రూపమేతత్, శరణం గచ్ఛేమ ఇత్యర్థః భర్గో విశినష్టి పరోరజః రజసః పరం లోకం విలక్షణం లోకపరోఽత్ర రజశ్శబ్దః "లోకారజాం స్యుచ్యంతే" ఇతి యాస్కోక్తేః. యద్వా రజః ప్రకృతిమండలతః పరం "క్షయంత మస్య రజసః పరాకే ఆదిత్య వర్ణం తమసః పరస్తాత్" ఇతి శ్రుతేః, రజసః ప్రకృతిమండలాత్ పరకే పరస్తాత్ క్షయంతం నివసంత మిత్యర్థః. జాతవేదః జాతం సతత మావిర్భూతం వేదః జ్ఞానం యస్య తత్ నిత్యాసంకుచిత జ్ఞానమిత్యర్థః అత్ర సవితృదేవభర్గపదైర్గాయత్రీ ప్రత్యభిజ్ఞాతా భవతి తత్రాపి యథోక్త ఏవార్థః దేవస్య భర్గమ్ ఇమ ఇతి నిర్దేశః, శిలాపుత్రకస్య శరీరమితివద్ ద్రష్టవ్యః కీదృశోఽసౌ దేవః యస్య భర్గ ఇమ స్తత్రాహ మనసా సంకల్పరూపజ్ఞానేనైవాచిచ్చిదాత్మకమిదం జగజ్జాన ససర్జ యశ్చాదః స్వసృష్టజగత్ స్వరేతసా స్వస్య రేతః స్వశక్తిః శరీరభూతేన జీవేనావిశ్య అనుప్రవిశ్య యద్వా ఇదం చిదచిదాత్మకం జగత్ స్వతేజసాఽఽత్మీయసంకల్పరూపేణ జ్ఞానేన ప్రవిశ్య పూర్వం జీవాంతఃప్రవిష్టోఽపి పునః కరణకలేవరప్రేరణానుకూలవ్యాపారాయ స్వసంకల్పరూపేణ జ్ఞానేనానుప్రవిశ్యేత్యర్థః. హంసం జీవం చష్టే పశ్యతి. హంసం విశినష్టి. గృధ్రాణం శబ్దాదివిషయాన్ కాంక్షమాణం నృషద్రిఙ్గిరాం నృషీదతి అవసాదయతి క్లేశయతి సంసారయతి ఇతి నృషద్ బుద్ధిస్తస్యా రిఙ్గిః రిఙ్గణం వృత్తిః "రిగి గతౌ" ఇతి ధాతుః, బుద్ధివృత్తిరిత్యర్థః. తయా రాత్యా దదాతి కర్మఫలాని భుంక్తే నృషద్రిఙ్గిరః తం నృషదిఙ్గిరాం. ఛాందసత్వాత్ "వా ఛందసి" ఇతి పూర్వరూప త్వాభావే సవర్ణదీర్ఘ ఇతి నృషద్రిఙ్గిరం హంసమాచష్టే ఇతి పదైః "తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వ త్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాతా భవతి. తత్రాపి యథోక్త ఏవార్థః. ౧౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏకదా తు మహానద్యాం కృతాభిషేకనైయమికావశ్యకో బ్రహ్మాక్షరమభిగృణానో ముహూర్తత్రయ ముదకాంత ఉపవివేశ. ౧

తత్ర తదా రాజన్! హరిణీ పిపాసయా జలాశయాభ్యాశ మేకైవోపజగామ ౨

తయా పేపీయమాన ఉదకే తావ దేవావిదూరేణ నదతో మృగపతే రున్నాదో లోకభయంకర ఉదపతత్. ౩

త ముపశ్రుత్య సా మృగవధూః ప్రకృతివిక్లవా చకితనిరీక్షణా సుతరా మపి హరిభయాభినివేశవ్యగ్రహృదయా పారిప్లవదృష్టి రగతతృషా భయా త్సహసైవో చ్చక్రామ ౪

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

స భరత ఏకదా కర్హిచిత్ మహానద్యాం చక్రనద్యాం కృతాభిషేకం కృతః అభిషేకః స్నానం నైయమికం నియతమావశ్యకం నిత్యనైమిత్తికం చ యేన స బ్రహ్మాక్షరం ప్రణవం జపన్నుదకాంతే నద్యాస్తీరే ముహూర్తత్రయ ముపవిష్టవాన్. ౧

హే రాజన్! తత్ర తీరే తదా భరతావస్థానసమయే హరిణీ ఏణీ పిపాసయా జలాభ్యాశం జలసమీపం ప్రత్యేకైవాసహాయైవ జగామ. తయా హరిణ్యా ఉదకే నితరాం పేపీయమానే సతి అవిదూరే సమీపే ఏవ నదతో ధ్వనిం కుర్వతో మృగపతేః సింహస్య లోకభయంకర ఉన్నాదః ధ్వని రుదపద్యత హరిణ్యా శ్రుతోఽభవదిత్యర్థః ౨-౩

తమున్నాద ముపశ్రుత్యాకర్ణ్య సా మృగస్య వధూ ర్హరిణీ ప్రకృత్యా స్వభావేనైవ విక్లవా వ్యాకులా సుతరాం హరిభయస్య సింహభయస్యాభినివేశేన వ్యగ్రం వ్యాకులం హృదయం యస్యాః సా అత ఏవ పారిప్లవదృష్టిః చంచలదృష్టిః అత ఏవ చకితనిరీక్షణా ప్రతిహతనిరీక్షణా అగతా అనపగతా తృషా పిపాసా యస్యాః సా తథాభూతైవ సహసా ఆశు ఉచ్చక్రామ నదీ ముల్లంఘితవతీ. ౪

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

తస్యా ఉత్పతంత్యా అంతర్వత్న్యా ఉరుభయావగలితో యోనినిర్గతో గర్భః స్రోతసి నిపపాత. ౫

తత్ప్రసవోత్సర్పణభయఖేదాతురా స్వగణేన వియుజ్యమానా కస్యాంచిద్దర్యాం కృష్ణసారసతీ నిపపాతాథ చ మమార. ౬

తం త్వేణకుణకం స్రోతసానూహ్యమాన మభివీక్ష్యాపవిద్ధం బంధురివానుకంపయా రాజర్షి ర్భరత ఆదాయ మృతమాతర మిత్యాశ్రమపద మనయత్. ౭

తస్య హ వా ఏణకుణక ఉచ్చైరేతస్మిన్ కృతనిజాభిమానస్య అహరహః తత్పోషణపాలనలాలనప్రీణనానుధ్యానే నాత్మనియమాః సహయమాః పురుషపరిచర్యాదయః ఏకైకశః కతిపయేనాహర్గణేన వియుజ్యమానాః కిల సర్వ ఏవోదవసన్. ౮

ఉత్పతంత్యా అంతర్వత్న్యాః పూర్ణగర్భిణ్యాః తస్యా హరిణ్యా గర్భ ఉరుభయేన సింహభయేనావగలితః స్వస్థానాత్ ప్రచ్యుతో యోనేర్నిర్గతః స్రోతసి ప్రవాహే నిపపాత పతితోఽభూదిత్యర్థః. ౫

తత్ప్రసవో గర్భపాతః ఉత్సర్పణ ముల్లంఘనం భయం చేత్యేతైః యః ఖేద స్తేనాతురా పీడితా స్వయూథేన వియుక్తా కృష్ణసారసతీ కృష్ణమృగవధూః కస్యాంచిద్దర్యాం గిరిగుహాయాం నిపపాత. అథ పతనానంతరం మమార మృతవతీ చ. ౬

తత్స్రోతసా ప్రవాహేణ ఉహ్యమానం ఏణకుణకం ఏణస్య అపత్యమభివీక్ష్య రాజర్షిర్భరతః మృతా మాతా యస్య తం మృతమాతరం బంధుభిః స్వపుత్రాదిభి రపవిద్ధం పరిత్యక్తమిత్యనుకంపయా ఆదాయ హస్తే గృహీత్వా స్వాశ్రయస్థాన మనయత్ ప్రాపితవాన్. ౭

ఏతస్మిన్ ఏణశిశౌ కృతః నిజాభిమానః ఆత్మీయత్వాభిమానో యేన తస్య భరతస్య అహరహః తస్యైణశిశోః పోషణాద్యనుధ్యానేన తత్ర పోషణ మాహారేణ పాలనం వ్యాఘ్రాదిభ్యో రక్షణం ప్రీణనం కండూయనాది లాలనం కరస్పర్శనం చుంబనాది ఏతైః యదనుధ్యాన మాసక్తిః తేనాంతరాయేణ భగవత్పరిచర్యాదయః ఆత్మనియమాః శౌచాచారాదయః సహయమాః అహింసాదిభిః సహితాః సర్వే ఏవ ధర్మాః ప్రత్యహ మేకైకశో వియుజ్యమానాః సంతః కతిపయే నాహర్గణేనోదవసన్ ఉత్సన్నా బభూవుః. ౮

అహో బతాయం హరిణకుణకః కృపణ ఈశ్వరరథచరణపరిభ్రమణరయేణ స్వగణసుహృద్బంధుభ్యః పరివర్జితః శరణం మమోపసాదితో మామేవ మాతాపితరౌ భ్రాతృజ్ఞాతీన్ యౌథికాంశ్చైవోపేయాయ నాన్యం కంచన వేద మయ్యతివిస్రబ్ధశ్చ అత ఏవ మయా మత్పరాయణస్య పోషణపాలనప్రీణనలాలనమనసూయునాఽనుష్ఠేయం శరణ్యోపేక్షా దోషవిదుషా ౯

నూనం హ్యార్యాః సాధవ ఉపశమశీలాః కృపణసుహృద ఏవంవిధార్థే స్వార్థానపి గురుతరా నుపేక్షంతే ౧౦

ఇతి కృతానుషంగః ఆసనశయనాటనస్థానాశనాదిషు సహ మృగజహునా స్నేహానుబద్ధహృదయ ఆసీత్ ౧౧

తదాసక్తిం ప్రపంచయతి (అహో ఇత్యాదినా) ఇతి కృతానుషంగ ఇత్యంతేన అయం హరిణకుణకః ఈశ్వరరథచరణం కాలచక్రం తస్య పరిభ్రమణవేగేన స్వగణాదిభ్యో వివర్జితః అత ఏవ కృపణో దీనోఽయం మాం శరణమాసాదితః ప్రాప్తశ్చ మామేవ మాతాపిత్రాదిబుద్ధ్యా ఉపేయాయ ప్రాప్తః యూథికాః సంఘాతినః మోపేయాయ మామేవ గోపాయనం గోప్తార మధికం మన్వానః మత్తోఽన్యం కంచన గోప్తారం న వేద మయ్యేవాతివిస్రబ్ధో అతితరాం విశ్వాసయుక్తా మతిర్యస్య సః. అతః కారణాదేవం మత్పరాయణస్య మదేకశరణస్య హరిణకుణకస్య పోషణాదికం ఏతస్మిన్నిమిత్తం మమ స్వార్థో నశ్యతీత్యసూయారహితేన మయా అవశ్యమనుష్ఠేయం హి యస్మాచ్ఛరణ్యోపేక్షా శరణాగతానాదరః విదుషాం దోషః ప్రత్యవాయకరః, యద్వా శరణం గంతవ్యాః శరణ్యాః రక్షకత్వేన విశ్వసనీయాః తేషా ముపేక్షా శరణాగతవిషయే ష్వనాదరః విదుషాం దోష ఇతి ౯

అత ఏవార్యాః సాధవః పరోపకారశీలాః ఉపశమస్వభావాః కృపణేషు సుహృదః సౌహార్దవంతః ఏవంవిధార్థే శరణాగతరక్షణార్థే స్వార్థాన్ స్వప్రయోజనాని గురుతరానపి ఉపేక్షంతే గురుతరానపి ప్రయోజన మనాదృత్య ఏవంవిధశరణాగతరక్షణం కుర్వంతి. నూన మిత్యేవం కృతానుషంగః కృతః అనుషంగః ఆసక్తిః యేన భరతః ఆసనాద్యవస్థాసు తత్రాసన ముపవేశన మటనం సంచరణ మశనం భోజనం కందమూలాదీనాం మృగాపత్యేన సహస్నేహః తేనానువిద్ధం హృదయం యేన తథాభూత ఆసీత్. ౧౦

స్నేహానుబంధమేవాహ (కుశకుసుమేత్యాదినా స్వాదయంతీత్యంతేన) కుశాదీన్యాహరిష్య

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

కుశకుసుమసమిత్పలాశఫలమూలోదకాని ఆహరిష్యమాణో వృకసాలా వృకాదిభ్యో భయ మాశంసమానో యదా సహ హరిణకుణకేన వనం సమావిశతి. ౧౨

పథిషు చ ముగ్ధభావేన తత్ర తత్ర విషక్తం అతిప్రణయభరహృదయః కార్పణ్యాత్ స్కంధేనోద్వహతి ఏవ ముత్సంగ ఉరసి చాధాయోపలాలయన్ ముదం పరమా మవాప. ౧౩

క్రియాయాం నిర్వర్త్యమానాయా మంతరా శేఽప్యుత్థాయోత్థాయ యదైన మభిచక్షీత తర్హివావ స వర్షపతిః ప్రకృతిస్థేన మనసా తస్మా ఆశిష ఆశాస్తే స్వస్తి స్తా ద్వత్స తే సర్వత ఇతి. ౧౪

అన్యదా భృశముద్విగ్నమనా నష్టద్రవిణ ఇవ కృపణః సకరుణ మతితర్షేణ

మాణః యది మృగేణ వినా గచ్ఛామి చేత్ తర్హ్యేనం వృకాదయో భక్షయేయు రితి బుద్ధ్వా సాలా వృకాదిభ్యో భయ మాశంకమానః సాలావృకాః అరణ్యశ్వానః, హరిణకుణకేన సహైవ వనం ప్రవిశతి పథి పథి చ ముగ్ధభావేన సౌకుమార్యేణ ఔత్కంర్యేన వా విషక్తమతి రాసక్తమతిర్వా గంతు మసమర్థో భవతి నేచ్ఛతి వా మృగస్తదా తం ప్రణయస్య స్నేహస్యోత్కర్షో యస్మింత్తత్ హృదయం యస్య తథాభూతో భరతః కార్పణ్యాత్ మృగవిశ్లేషజడః స్వాసహిష్ణుత్వరూపాత్ దైన్యాత్ స్కంధేన ఉద్వహతి స్కంధయో రారోప్య గచ్ఛతి ఏవ మాసనసమయే ఉత్సంగే శయనసమయే ఉరసి చాధాయ పరమాం ముద మవాప ప్రాప్తవాన్. ౧౧-౧౩

క్రియాయాం నిత్యనైమిత్తికాదిక్రియాయాం నిర్వర్త్యమానాయాం క్రియమాణాయాం సత్యాం అంతరాశే మధ్యే క్షణే క్షణే ఉత్థాయోత్థాయ యదైనం మృగ మభిచక్షీత పశ్యతి తర్హివా తదా హి స వర్షపతిః భరతః ప్రకృతిస్థేన మనసా తస్మై మృగాయ ఆశిష ఆశాస్తే. ఆశీరాశాసన మేవాహ స్వస్తీతి; హే వత్స! తే తుభ్యం సర్వతః సర్వత్ర దేశే కాలే చ స్వస్తి స్యాదితి ఆశాస్తే. స్తాదితి పారేఽవ్యయ మేవార్థః. ౧౪

అన్యథా మృగస్యాదర్శనే తు సకరుణం యథా భవతి తథా ఏవ మనుశోచన్నితి వక్ష్యమాణ

హరిణకుణకవిరహవిహ్వలహృదయసంతాపః తమేవానుశోచన్ కిల కశ్మలం మహదభి రంభిత ఇతి హోవాచ. ౧౫

అపి బత స వై కృపణ ఏణబాలకో మృతహరిణీసుతోఽహో మమానార్యస్య శఠకిరాతమతే రకృతసుకృతస్య కృతవిస్రంభ ఆత్మప్రత్యయేన తదవిగణయన్ సుజన ఇవాగమిష్యతి. ౧౬

అపి క్షేమేణాస్మిన్ ఆశ్రమోపవనే శష్పాణి చరంతం దేవగుప్తం ద్రక్ష్యామి. ౧౭

అపి చ న వృకః సాలావృకోఽన్యతమో వా నైకచర ఏకచరో వా భక్షయతి ౧౮

నిమ్లోచతి హ భగవాన్ సకలజగత్క్షేమోదయః త్రయ్యాత్మా అద్యాపి మమ న మృగవధూన్యాస ఆగచ్ఛతి. ౧౯

అపిస్విత్ అకృతసుకృత మాగత్య మాం సుఖయిష్యతి హరిణరాజకుమారో వివిధరుచిరదర్శనీయనిజమృగదారకవినోదైః అసంతోషం స్వానా మపనుదన్. ౨౦

ప్రకారేణ ప్రోవాచేత్యన్వయః, కథంభూతః? అనుశోచన్ నష్టధన ఇవ నితరాం భీతమనా అతితర్షేణ ఔత్సుక్యేన హరిణకుణకసేవావిరహేణ విహ్వలే హృదయే సంతాపో యస్య మహత్ కశ్మలం మోహ మభిలంభితః ప్రాపితః. ౧౫

కిమువాచ తదాహ (అపీతి.) మమ తదనార్యత్వాదిక మవిగణయన్ కృతః విశ్రంభో యేన తథాభూతః ఏవాత్మప్రత్యయేన స్వబుద్ధ్యా ఏవ సుజన ఇవాగమిష్యత్యపి ఆగచ్ఛేత్. కిం క్షేమేణ వృకాదిభి రనుపహతం? తత్ర హేతుః దైవేన భగవతా గుప్తం రక్షితం। మదాశ్రమసమీపవనే శష్పాణి కోమల తృణాని చరంతం భక్షయంత మపి ద్రక్ష్యామి. ౧౬-౧౭

వృకః శాలావృకో వా నైకచరో యూథచరో వరాహాదిసహాయచరో వ్యాఘ్రాదిర్వా అపి న భక్షయతి సకలలోకానాం క్షేమో యస్మాత్ స ఉదయో యస్య త్రయీ వేదః ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః సూర్యో భగవాన్ నిమ్లోచతి అస్తం గచ్ఛతి కిలాద్యాపి మమ మృగవధూన్యాసః నిక్షేప భూతః మృగో నాగచ్ఛతి హరిణ ఏవ రాజకుమారః హరిణసంబంధికుమారో వా ఆగత్య మామపి సుఖయిష్యతీత్యన్వయః కిం కుర్వన్? వివిధైః రుచిరైః దర్శనీయైః మృగదారకవినోదైః స్వీయానాం నః అసంతోషం ఖేద మపనుదన్. ౧౮-౨౦

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

క్ష్వేలికాయాం మాం మృషాసమాధినాఽఽమీలితదృశం ప్రేమసంరంభేణ చకితచకిత ఆగత్య పృషదపరుషవిషాణాగ్రేణ లుఠతి. ౨౧

ఆసాదితహవిషి బర్హిషి దూషితే మయోపాలబ్ధో భీతభీతః సపద్యుపరతరాస ఋషికుమారవదవహితకరణకలాప ఆస్తే. ౨౨

కిం వా అరే ఆచరితం తపస్తపస్విన్యానయా యదియ మవనిః సవినయకృష్ణసారతనయతనుతరసుభగశివతమాఖరఖురపదపంక్తిభిః ద్రవిణవిధురాతురస్య కృపణస్య మమ ద్రవిణపదవీం సూచయంత్యాత్మానం చ సర్వతః కృతకౌతుకం ద్విజానాం స్వర్గాపవర్గకామానాం దేవయజనం కరోతి. ౨౩

సంభవతి చైతదిత్యాహ. క్ష్వేలికాయాం స్వేన సహ క్రీడాయాం మృషా యః సమాధిః తేనామీలితే దృశౌ యేన తం ప్రేమసంరంభేణ ప్రణయకోపేన పృషజ్జలబిందుః తద్వదపరుషేణ మృదునా విషాణాగ్రేణ చకితం చకితం పునః పునః ప్రతిహతం యథా తథా ఆవృత్య పరితో వ్యావృత్య లురపి సంఘట్టయతి ౨౧

ఆసాదితం హవి ర్యస్మిన్ బర్హిషి దర్భే దూషితే దంతాకర్షణాదినా చాపలత్వేన దూషితే సతి మయాఽధిక్షిప్తః సన్ భీతః తత్‌క్షణమేవ ఉపరతరాసః నివృత్తక్రీడః అవహితః నిశ్చలీకృతః కరణానామింద్రియాణాం కలాపో యేన ఏవంభూతః ఋషేః కుమారవ దాస్తే. ౨౨

ఇతి బహుధా ప్రలపోన్యోత్థాయ బహి ర్నిర్గతః సన్ ఖురాఘాతభూభాగోపలంభసంభ్రాంత హృదయ ఆహ కిం వేతి. అరే అహో తపస్విన్యా సంభావ్యమానయాఽనయా క్షిత్యా కిం తప ఆచరితం యద్యస్మాత్ ఇయం క్షితిః సవినయస్య కృష్ణసారతనయస్య తనుతరాః సుభగాశ్చ శివతమాశ్చ ఖరాశ్చ కఠినాశ్చ ఖురాః యేషుతేషు పాతానాం తత్రాంకితానాం పంక్తిభి ర్ద్రవిణం మృగస్తేన రహితస్య అతఏవాతురస్య దుఃఖితస్య మమ ద్రవిణమార్గం- సూచయంతీ సతీ స్వాత్మానం చ తాభిః పంక్తిభిః కృతమండనం స్వర్గాపవర్గకామానాం ద్విజానాం యజ్ఞభూమిం కరోతి "యస్మిన్ దేశే మృగః కృష్ణ స్తస్మిన్ ధర్మా న్నిబోధత" ఇతిస్మృతేః. ౨౩

అపిస్విదసౌ భగవా నుడుపతి రేనం మృగపతిభయాత్ మృతమాతరం మృగబాలకం స్వాశ్రమపరిభ్రష్ట మనుకంపయా కృపణజనవత్సలః పరిపాతి. ౨౪

కిం వా ఆత్మజవిశ్లేషజ్వరదవదహనశిఖాభిః ఉపతప్యమానహృదయస్థలనలినీకం మా ముపసృతమృగీతనయం శిశిరశాంతానురాగగుణితనిజవదనసలిలామృతమయగభస్తిభిః స్వధయతీతి చ. ౨౫

ఏవ మఘటమానమనోరథాకులహృదయో మృగదారకాభాసేన స్వారబ్ధకర్మణా యోగారంభణతో విభ్రంశితః స యోగతాపసో భగవదారాధనలక్షణాచ్చ కథ

ఉదితే చంద్రే తస్మిన్ మృగం దృష్ట్వా స్వమృగత్వం సంభావయన్నాహ (అపిస్విదితి.) సింహభయాత్ మృతా మాతా యస్య తం మదాశ్రమాత్ పరిభ్రష్టం మృగబాలకం కృపణజనవత్సలోఽసౌ భగవా నుడుపతి శ్చంద్రః కృపయాఽపిస్విత్ పరిపాతి. ౨౪

చంద్రరశ్మిస్పర్శసుఖం ప్రత్యాహ (కిం వేతి) సంభావనాయాం. ఆత్మజవిశ్లేషేణ మృగవియోగేన యో జ్వరః తాపః స ఏవ దహనః తస్య జ్వాలాభి రుపతప్యమానా హృదయరూపా స్థలనళినీ యస్య తత్ జలస్థం పద్మం తాపం సోఢు మలమితి స్థలగ్రహణం ఉపసృతోఽనుగతః మృగీతనయో యేన మాం యోఽయం చంద్రః స్వధయతి విశ్రాంతిం విగమయతి కైః శిశిరవత్ శాంతం చ మయ్యనురాగేణ గుణితం చావర్తితం చ పునః పునః స్రవత్ యత్ సలిలం త ఏవామృతతయా గభస్తయః కిరణాః తైః లోకే హి మాంత్రికా ముఖసలిలైః తాపం శమయంతీతి ప్రసిద్ధమ్ ఉపసృతమృగీతనయ ఇతి పాఠే మనోరథాంతర మేతత్ ఉపసృతః ప్రాప్తో మృగీతనయః కిం వా స్వధయతీతి శేషం సర్వం సమానమ్. ౨౫

ఇత్యుక్తరీత్యా ఏవంశబ్దోఽనుక్తమనోరథాంతరద్యోతకః. ఉక్తా అనుక్తాశ్చాఘటమానాః యే మనోరథాస్తై రాకృష్టం హృదయం యస్య స భరతః మృగదారకాభాసేన మృగపుత్రవ్యాజేన ప్రారబ్ధకర్మణా మంతరాయభూతేన యోగారంభణతః జ్ఞానయోగారంభాత్ స్వయోగతపసః స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మయోగరూపాత్ తపసః భగవదారాధనలక్షణాత్ భగవద్భక్తిరూపాచ్చ తపసః విభ్రంశితో విభ్రష్టోఽభూత్. ప్రారబ్ధకర్మత్వే హేతుః (కథమితరథేతి) ఇతరథా ప్రారబ్ధకర్మమూలత్వాభావే మృగ

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

మితరథా జాత్యంతర ఏణకుణక ఆసంగః సాక్షాన్నిశ్శ్రేయసప్రతిపక్షతయా ప్రాక్ పరిత్యక్త దుస్త్యజహృదయాభిజాతస్య తస్యైవమంతరాయవిహతయోగారంభణస్య రాజర్షే ర్భరతస్య తావన్మృగార్భకపోషణపాలనప్రీణనలాలనానుషంగేణావిగణయత ఆత్మాన మహిరివాఖు బిలం దురతిక్రమః కాలః కరాలరభస ఆపద్యత. ౨౬

తదానీమపి పార్శ్వవర్తిన మాత్మజమివానుశోచంత మభివీక్షమాణో మృగ ఏవాభినివేశితమనా విసృజ్య లోక మిమం సహ మృగేణ కలేవరం మృత మను న మృత జన్మానుస్మృతిః ఇతరవ న్మృగశరీర మవాప ౨౭

తత్రాపి హ వా ఆత్మనో మృగత్వకారణం భగవదారాధనసమీహానుభవేనాను స్మృత్య భృశ మనుతప్యమాన ఆహ. ౨౮

దారకాసక్తిః జాత్యంతరైణకుణకే సాక్షాత్ స్వపుత్ర ఇవ కథ మాసంగః స్యాత్. శ్రేయసః ప్రతిపక్షతయా ముక్తివిరోధితయా పూర్వం పరిత్యక్తాః దుస్త్యజాః హృదయాభిజాతాః ఔరసా యేన తస్యైవ పున రేవంవిధేనాంతరాయేణ విహతో యోగారంభో యస్య తస్య రాజర్షేః భరతస్య మృగార్భకస్య పోషణాది నిమిత్తేన అనుషంగేణాత్మాన మవిగణయతః ప్రమత్తస్య తావదేవ కరాళరభసః తీవ్రవేగః కాలః మృత్యుకాలః దురతిక్రమః అవర్జనీయః మూషకబిలం ప్ర త్యహిః సర్ప ఇవాపద్యత ప్రాప్తః. ౨౬

స భరత స్తదానీమపి మరణసమయేఽపి స్వపార్శ్వవర్తినం మృగ మాత్మజమివ అనుశోచంత మభివీక్షమాణః ఆత్మీయాభిమానేవ పశ్యన్ మృగ మివాసక్తమనాః ఇమం దేహం మృగేణ సహ విసృజ్య కలేవర మను అనుసృత్య అమృతా అవినష్టా పూర్వజన్మానుస్మృతి ర్యస్య తథాభూతః ఇతరవత్ ప్రాకృతవత్ మృగశరీర మవాప "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కలేవరమ్। తం తమేవైతి కౌంతేయః సదా తద్భావభావితః" ఇత్యుక్తరీత్యా మృగ మనుస్మరన్ మృగత్వ మేవ అవాపేత్యర్థః. ౨౭

తత్ర మృగజన్మ న్యాత్మనః మృగత్వనిమిత్తం పౌర్వభవభగవదారాధనానుష్ఠానప్రభావేణ మృగాసంగ ఏవేత్యనుస్మృత్య నితరా మనుతప్యమాన ఆహ ౨౮

అహో కష్టం భ్రష్టోఽహ మాత్మవతా మనుపథాత్ యద్విముక్తసమస్తసంగస్య వివిక్తపుణ్యారణ్యశరణ్యస్యాత్మవత ఆత్మని సర్వేషా మాత్మనాం భగవతి వాసుదేవే తదనుశ్రవణమననసంకీర్తనారాధనానుస్మరణాభియోగేనాశూన్యసకలయామేన కాలేన సమావేశితం సమాహితం కార్త్స్న్యేన మనః. తత్తు పునర్మమ అబుధస్య ఆరాత్ మృగసుత మను పరిసుస్రావ. ౨౯

ఇత్యేవం నిగూఢనిర్వేదో విసృజ్య మృగీం మాతరం పునర్భగవత్క్షేత్రముపశమశీలమునిగణదయితం శాలగ్రామం పులస్త్యపులహాశ్రమం కాలంజరాత్ ప్రత్యాజగామ. ౩౦

తస్మిన్నపి కాలం ప్రతీక్షమాణః సంగాచ్చ భృశముద్విగ్న ఆత్మసహచరః శుష్కపర్ణతృణవీరుధా వర్తమానో మృగత్వనిమిత్తావసానమేవ గణయన్ మృగశరీరం

తదేవాహ (అహో ఇతి.) ఆత్మవిదాం జ్ఞానినాం అనుపథాత్ మార్గానుసరణాత్ అహం భ్రష్టః అహో కష్టమితి ఖేదం ప్రాప్తః తమేవాహ. యత్ యస్మాత్ త్యక్తాః సమస్తాః దేహతదనుబంధిసంగాః యేన వివిక్తం నిర్జనం పుణ్యారణ్యం తదేవ శరణం గృహం యస్య ఆత్మవతః జితేంద్రియస్య మమ సర్వేషాం భూతానా మంతరాత్మభూతే భగవతి వాసుదేవే తస్య భగవతః అనుశ్రవణా ద్యభినివేశేన అశూన్యాః సకలాః యామాః యస్మింస్తేన కాలేన సమ్యగావేశితం కార్త్స్న్యేన సర్వవిషయేభ్యః సమాహితం ప్రత్యాహృతం యన్మనస్తదేవ పునరధునా రాగాత్ మృగసంగాత్ అబుధస్య మమ మృగసుత మనుసృత్య పరితః కార్త్స్న్యేన యోగాత్ సుస్రావ భ్రంశితమ్ ౨౯

ఇత్యేవం నిగూఢః అనావిష్కృతో నిర్వేదో యేన సః మాతరం మృగీం హరిణీం విసృజ్య ఉపశమశీలానాం దయితం ప్రియం భగవదభివ్యక్తిస్థానం శాలగ్రామాఖ్యం పులహాశ్రమం ప్రతి కాలంజరాఖ్యాత్ స్వోత్పత్తిస్థానాత్ పర్వతా దాజగామ. ౩౦

తస్మిన్ పులహాశ్రమే ఆత్మైవ సహచరః సహాయో యస్య ఏకాకీ సన్ అల్పం కాలం మృగదేహావసానకాలం ప్రతీక్షమాణః సంగాత్ కస్యచిదపి సంగాత్ నితరాం భీతః శుష్కపర్ణాదినా

(భరతస్య ఏణత్వప్రాప్తిః)

తీర్థోదకక్లిన్న ముత్ససర్జ. ౩౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, భరతచరితే అష్టమోఽధ్యాయః.

ఆహోరేణ వర్తమానః కాలం నయన్ ఆత్మనో మృగనిమిత్తస్య ప్రారబ్ధస్యావసాన మేవ గణయన్ తీర్థోదకే క్లిన్నమార్ద్రం అర్ధోదకస్థితం మృగశరీర ముత్ససర్జ తత్యాజ. ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేవ తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ కస్యచిత్ ద్విజవరస్యాంగిరఃప్రవరస్య శమదమతపఃస్వాధ్యాయాధ్యయనత్యాగసంతోషతితిక్షాప్రశ్రయవిద్యానసూయాత్మజ్ఞానానందయుక్తస్య ఆత్మసదృశశ్రుతశీలాచారరూపౌదార్యగుణా నవ సోదర్యా అంగజా బభూవుః మిథునం చ యవీయస్యాం భార్యాయామ్. ౧

యస్తు తత్ర పుమాంస్తం పరమభాగవతం రాజర్షిప్రవరం భరతం ఉత్సృష్టమృగశరీరం చరమశరీరేణ విప్రత్వం గతమాహుః ౨

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవ మారబ్ధ భగవద్భక్తియోగస్యాపి భరతస్య ప్రారబ్ధకర్మాత్తమృగాసక్త్యా మృగత్వాపత్తిం ప్రారబ్ధకర్మావసానే మృగత్వనివృత్తిం చాభిధాయేదానీం "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే। స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్" ఇతి। "న హి కల్యాణకృత్ కశ్చి ద్దుర్గతిం తాతః గచ్ఛతి ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకానుషిత్వా శాశ్వతీః సమాః। శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే అథవా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతామ్" ఇత్యుక్తరీత్యా తస్య విశిష్టకుల ప్రసూతిం దేహాదిష్వనాదరం తతో ముక్తిం చాభిధత్తే (అథేత్యాదినా.) అథ మృగశరీరత్యాగానంతరం ఆంగిరసస్య యవీయస్యాం కనిష్ఠాయాం భార్యాయాం యన్మిథునం స్త్రీపుంసయుగ్మం సమజాయత తత్ర మిథునే యస్తు పుమాన్ తం పరమభాగవతం రాజర్షిప్రవరముత్సృష్టం మృగశరీరం యేన తం చరమశరీరేణ విప్రత్వం। గతమాహుః ఇత్యన్వయః ఆంగిరసప్రవరం విశినష్టి. ద్విజశ్రేష్ఠస్యాంగిరస గోత్రాద్భవానాం మధ్యే ప్రవరస్య శమాదియుక్తస్య తత్ర శమదమావంతర్బాహ్యేంద్రియనిగ్రహౌ తపోఽనశనాది స్వాధ్యాయాధ్యయనం వేదాధ్యయనం త్యాగో దానం సంతోషో దైవాల్లబ్ధేన తితిక్షా ద్వంద్వసహిష్ణుతా ప్రశ్రయో వినయః విద్యా శాస్త్రజన్యజ్ఞానం అనసూయా పరేషు దోషానావిష్కరణం ఆత్మజ్ఞానం జ్ఞానయోగః ఆనందో బ్రహ్మానందానుభవరూపో భక్తియోగః. ఆత్మనా స్వేన స్వసదృశాః శ్రుతాదయః గుణా యేషాంతే. శ్రుతం వేదార్థశ్రవణం నవ సోదరా అంగజా ఆత్మజా బభూవుః జ్యేష్ఠాయాం భార్యాయా మితి శేషః. ౧-౨

(భరతస్య విప్రత్వప్రాప్తిః)

తత్రాపి స్వజనసంగాచ్చ భృశ ముద్విజమానో భగవతః కర్మబంధవిధ్వంసన శ్రవణస్మరణగుణవివరణచరణారవిందయుగళం మనసా విదధదాత్మనః ప్రతిఘాత మాశంకమానో భగవదనుగ్రహేణ అనుస్మృతస్వపూర్వజన్మావళిః ఆత్మాన మున్మత్తజడాంధబధిరస్వరూపేణ దర్శయామాస లోకస్య. ౩

తస్యాపి హ వా ఆత్మజస్య విప్రః పుత్రస్నేహానుబద్ధమనా ఆ సమావర్తనాత్ సంస్కారాన్ యథోపదేశం విదధాన ఉపనీతస్య చ పునః శౌచాచమనాదీన్ కర్మనియమాన్ అనభిప్రేతానపి సమశిక్షయత్ అనుశిష్టేన హి భావ్యం పితుః పుత్రేణేతి. ౪

స చాపి తదుహ పితృసన్నిధావేవాసధ్రీచీన మివ స్మ కరోతి ఛందాం

తత్రాపి విప్రజన్మన్యపి స్వజనసంగా దాత్మనః ప్రతిఘాతం భ్రంశ మాశంకమానః, తత్ర హేతుః భగవదనుగ్రహేణైవానుస్మృతా స్వీయా పూర్వజన్మనా మావళిః పరంపరా యేన సః ఆత్మాన మున్మత్తాదిరూపేణ లోకస్య దర్శయామాస. కిం కుర్వన్? కర్మబంధవిధ్వంసనం శ్రవణం స్మరణం గుణానాం వివరణం కథనం యస్య త త్కర్మబంధవిధ్వంసనసమర్థశ్రవణాదియుక్త మిత్యర్థః. ఏవంవిధం భగవత శ్చరణారవిందం మనసా విదధానః విశేషేణ ధారయన్ ౩

స విప్రః ఆంగిరసః తస్య జడాదివేషస్య పుత్రస్య పుత్రస్నేహానుబద్ధ మాసక్తం మనో యస్య తథాభూతః సన్ సమావర్తనం స్నాతకం తత్పర్యంతాన్ సంయతాన్ సంస్కారాన్ గర్భాధానాదీన్ యథావిధి కుర్వాణః ఉపనీతస్య తస్యానభిప్రేతాన్ పూర్వవాసనయాఽవగతత్వాత్ శిక్షణీయత్వేన అనభిప్రేతానపి శౌచాచమనాదీన్ కర్మనియమాన్ నిత్యనైమిత్తికాదిభేదేన నియతాన్ సమశిక్షయత్. శిక్షాయాం హేతుమాహ (అనుశిష్టేనేతి) పితుః సకాశా దనుశిష్టేన వివిచ్య జ్ఞాపితేనైవ పుత్రేణ భవితవ్య మితి బుద్ధ్యేత్యర్థః ౪

సోఽపి చ పితుః శిక్షానిర్బంధనివృత్తయే తత్సన్నిధావసధ్రీచీన మసమీచీనమివ కరోతి ఛందాంస్యధ్యాపయిష్యన్ "శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వా ఉపాకృత్య యథావిధి। యుక్త శ్ఛందాం స్యధీయీత మాసాన్ విప్రోఽరపంచమాన్" ఇత్యుక్తరీత్యా వేదా నధ్యాపయిష్యన్ తావదాదౌ వ్యాహృతిభిః సహప్రణవశిరఃసహితాం త్రిపదీం సావిత్రీం గాయత్రీం వ్యాహృతయో భూరాదయః ప్రణవ,

స్వధ్యాపయిష్యన్ సహ వ్యాహృతిభిః సప్రణవశిరః త్రిపదీం సావిత్రీం గ్రైష్మవాసంతికాన్
మాసా నధీయాన మప్యసమవేతరూపం గ్రాహయామాస. ౫

ఏవం స్వతనుజ ఆత్మన్యనురాగావేశితచిత్తః శౌచాధ్యయనవ్రతనియమగుర్వ
నలశుశ్రూషణాద్యౌపకుర్వాణకకర్మా ణ్యనభియుక్తాన్యపి సమనుశిష్టేన భావ్య మిత్యసదా
గ్రహః పుత్ర మనుశాస్య స్వయం తావ దనధిగతమనోరథః కాలేనాప్రమత్తేన స్వయం
గృహ ఏవ ప్రమత్త ఉపసంహృతః ౬

అథ యవీయసీ ద్విజసతీ స్వగర్భజాతం మిథునం సపత్న్యా ఉపన్యస్య స్వయ
మనుసంస్థయా పతిలోక మగాత్. ౭

పితర్యుపరతే భ్రాతర ఏన మతత్ప్రభావవిదః త్రయ్యాం విద్యాయామేవ పర్య

మోంకారః శిరః ఓమాపోజ్యోతిరిత్యాది ఏవంభూతాం సావిత్రీం గ్రైష్మవాసంతికాన్ మాసాం శ్చతురో
మాసా నధీయాన మప్యధ్యయనం కుర్వాణమపి పుత్ర మసమవేతరూపం స్వరాదిగాయత్ర్యానుపూర్వ్యా
వియుక్తం న భవతి యథా తథా గ్రాహయామాస తావతా కాలేనాపి స్వరానుపూర్వ్యా వియుక్త వ్యాహృతి
సహితా గాయత్రీ తస్య దృఢా నాభూదిత్యర్థః. ౫

ఏవం స్వాత్మజే ఆత్మని "ఆత్మా వై పుత్రనామాసి" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా పుత్రరూపే ఆత్మని
అనురాగేణ ఆవేశితం ఆసంజితం చిత్తం యేన సః శౌచాదీన్యౌపకుర్వాణస్య సావధి బ్రహ్మచర్యవతో
యాని కర్మాణి ఉపకుర్వాణో గురుశుశ్రూషాదినా వేదాధ్యయనాది కుర్వాణః బ్రహ్మచారీ శౌచం స్నానాది
జన్యా శుద్ధిః వ్రతాని కాండవ్రతాదీని తాన్యభియుక్తాన్య ప్యవిస్మృతవేదస్య తస్య అధ్యయనానపేక్షత్వాత్
అధ్యాపనాంగాని కర్మాణ్యనుపయుక్తానీత్యర్థః. సమ్యగనుశిష్టేన పుత్రేణ భావ్యమిత్యసదాగ్రహః దురభి
మానవాన్ పుత్ర మనుశాస్యాపి శిక్షిత్వాపి అనధిగతః మనోరథః పుత్రవైదుష్యరూపో యేన సః
తావదేవాప్రమత్తేన కాలేన మృత్యునా స్వయం గృహే ప్రమత్తః సన్ ఉపసంహృతః మృత ఇత్యర్థః. ౬

అథ సంహృత్యనంతరం యవీయసీ కనిష్ఠా ద్విజసతీ ద్విజభార్యా స్వగర్భజాతం మిథునం
సపత్న్యా ఉప సమీపే నిధాయ సపత్న్యధీనం కృత్వా స్వయ మనుసంస్థయా అనుసరణప్రక్రియయా
పతిలోక మగాత్ ప్రాప్తవతీ. ౭

పిత ర్యుపరతే మృతే సతి భ్రాతరో నవ ఏనం జడమతిరితి బుద్ధ్వాఽనుశాసనరూపాత్

వసితమతయో న పరవిద్యాయాం జడమతి రితి భ్రాతు రనుశాసననిర్బంధాన్న్యవృత్సంత. ౮

స చ ప్రాకృతై ర్ద్విపదపశుభి రున్మత్తజడబధిరేత్యభిభాష్యమాణో యదా తదనురూపాణి ప్రభాషతే కర్మాణి చ స కార్యమాణః పరేచ్ఛయా కరోతి విష్టితో వేతనతో వా యాచ్ఞయా యదృచ్ఛయావోపసాదిత మల్పం బహుమృష్టం కదన్నం వాభ్యవహరతి పరం నేంద్రియప్రీతినిమిత్తమ్ నిత్యనివృత్తనిమిత్తస్వసిద్ధవిశుద్ధానుభవానందస్వాత్మ లాభాధిగమః సుఖదుఃఖయోర్ద్వంద్వనిమిత్తయోరసంభావితదేహాభిమానః ౯

శీతోష్ణవాతవర్షేషు వృష ఇవానావృతాంగః పీనః సంహననాంగః స్థండిలసంవేశ నానున్మర్దనామజ్జనరజసా మహామణి రివ అనభివ్యక్తబ్రహ్మవర్చసః కుపటావృతకటి

నిర్బంధాన్న్యవృత్సంత నివర్తితుమైచ్ఛన్ శిక్షాం నాకుర్వన్నిత్యర్థః. జడమతిరిత్యత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి. అతత్ప్రభావవిదః తస్య భ్రాతుః ప్రభావ మజానంతః. తత్రాపి హేతుః త్రయ్యామేవ విద్యాయాం కర్మావబోధాత్మకకేవలవేదవిద్యాయా మేవ పర్యవసితమతయః న బ్రహ్మవిద్యాయాం వేదాంత విద్యాయాం పర్యవసితమతయః ౮

యదా స జడవిప్రో ద్విపదపశుభిః హే ఉన్మత్త జడ బధిర ఇత్యభిభాష్యమాణః తదా తదనురూపాణి ఉన్మత్తాద్యనురూపాణి ఉన్మాదాంధ్యజాడ్యబాధిర్యాదిసూచకాని వచాంస్యాభాషతే స్వయం నిర్వ్యాపారోఽపి పరేచ్ఛయా కార్యమాణః కర్మాణి కరోతి మూల్యమంతరేణ బలాద్య[illegible] కార్యతే సా విష్టిః వేతనం భృతిః విష్ట్యాదిభిర్యదృచ్ఛయా దైవాద్వోపసాదితం ప్రాప్తం తదన్నమల్పం బహు వా మృష్టం కదన్నం వాఽభ్యవహరతి భక్షయతి పరం కేవలం ప్రారబ్ధోపభోగయుక్తో దేహధారణార్థం భుంక్తే న త్వింద్రియప్రీతయే. ౯

తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి (నిత్యేతి) నిత్యం నివృత్తాని నిమిత్తాని సుఖదుఃఖనిమిత్తాని పుణ్యాపుణ్యకర్మాణి ఆత్మస్వరూపతిరోధాయకాని యస్మాత్స ఏవంవిధో యః స్వసిద్ధవిశుద్ధానుభవానందః స్వాత్మా నిత్యసిద్ధరాగాదిరహితజ్ఞానానందస్వరూప ఆత్మా తస్యాధిగమః యాథాత్మ్యవిజ్ఞానం తన్నిశ్చయం స చ యస్య ద్వంద్వాని శీతోష్ణాదీని నిమిత్తాని కారణాని యయో స్తయోః సుఖదుఃఖయోరసంభావిత దేహాభిమానః ద్వంద్వనిమిత్తసుఖదుఃఖాదిప్రయుక్తదేహాత్మాభిమానసంభావనామాత్రరహిత ఇత్యర్థః అత ఏవ శీతాతపాదిషు వృష ఇవ బలీవర్ద ఇవానావృతమనాచ్ఛన్న మంగం యస్య సః పీనః పరిపుష్ట సర్వావయవః సంహననాని కఠినాన్యంగాని యస్య స్థండిలసంవేశనం భూశయనం అనున్మర్దనం

రుపవీతేనోరుమషిణా ద్విజాతిరితి బ్రహ్మబంధురితి సంజ్ఞయా తజ్జ్ఞజనావమతో విచచార. ౧౦

యదా తు పరత ఆహారం కర్మ వేతనతః ఈహమానః స్వభ్రాతృభిరపి కేదార కర్మణి నిరూపితస్తదపి కరోతి కిం తు న సమం విషమం న్యూన మధికమితి వేద కణపిణ్యాకఫలీకరణకుల్మాషస్థాలీపురీషాదీన్యప్యమృతవదభ్యవహరతి ౧౧

అధ కదాచిత్ కశ్చిత్ వృషలపతి ర్భద్రకాళ్యై పురుషపశుమాలభతాపత్యకామః.

తస్య హ దైవముక్తస్య పశోః పదవీం తదనుచరాః పరిధావంతో నిశి నిశీథ

తైలేనాంగమర్దనాభావః అమజ్జనం మలాపనయనార్థం స్నానాభావః ఏభిర్వ్యద్రజః శరీరమాలిన్యం తేనానభి వ్యక్త మప్రకటం బ్రహ్మవర్చసం బ్రహ్మతేజో యస్య యథా మహామణిః బాహ్యమలేనానభివ్యక్తతేజా భవతి. కుత్సితేన పటేనావృతా కటిర్యస్య ఉరుమషిణా ప్రభూతం మలం యస్య తేనోపవీతే నోపలక్షణేన ద్విజాతిరిత్యాదిసంజ్ఞయా వాచకశబ్దేన వ్యవహ్రియమాణోఽతజ్జ్ఞజనైః యోగీశ్వరచర్యానభిజ్ఞజనై రవమతః నిందితః సన్ విచచార. ౧౦

యదా తు వేతనాత్ భృతేః పరేభ్య ఆహారమీహమానః ఇచ్ఛన్ భవతి. వేతనమితి పాఠే ఆహారమిత్యస్యానంతరం లబ్ధుమితి శేషః ఆహార మన్నాదికం లబ్ధుం వేతన మీహమానః కుర్వాణో భవతి తదా ఆహారప్రలోభనేన స్వభ్రాతృభిః కేదారకర్మణి వాలిక్షేత్రకర్దమవిలోడనాదౌ నియుక్తః తదపి కేదారకర్మ కరోతి, కిం త్వత్ర కర్దమస్య ప్రక్షేపే క్షేత్రం సమం భవేదిత ఉద్ధరణే, విషయం స్యాదితి న వేద వైషమ్యం నైవ పశ్యతి. న్యూన మధికం వా స్యాదితి భ్రాతృభిర్దత్తాన్నకణాదీన ప్యమృతవద్భక్ష యతి కణాః చూర్ణతండులాః పిణ్యాకః తైలయంత్రోద్ధృతం తిలపిష్టం ఫలీకరణం తుషః కుల్మాషా కులుత్థాః దుష్టాః మాషాః స్థాలీపురీషం పాత్రలగ్నం దగ్ధాన్నమ్. ౧౧

ఏవం తస్య దేహానాదర మభిధాయాథ "కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం ప్రియమివాతిథిమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా మరణోద్యోగేఽప్యసంభ్రమం వక్తుం తస్యాశ్చర్యతమత్వమావిష్కుర్వన్నాహ (అథేతి) హే విష్ణురాతః భరత స్యేదం వక్ష్యమాణ మద్భుతం కర్మ శృణు. కశ్చిత్ వృషల్యాః శూద్రాయాః పతిః పుత్రకామః భద్రకాళ్యై పశుం పురుషపశు మాలభమానః "పుత్రశ్చేన్మమ భవితా తదా భవత్యై పురుషపశు మాలప్స్యే" ఇతి కృతసంకల్పోఽభూదిత్యర్థః. ౧౨

తస్యైవం కృతసంకల్పస్య పుత్రప్రాప్తిరూపసిద్ధ్యనంతరం దైవాల్లబ్ధం పశుమానయతే త్యుక్తాః తదనుచరాః శూద్రాః దైవాద్విముక్తస్య ఆలభ్యస్య పశోః పదవీం ప్రతి పరితో ధావంతః

సమయే తమసాఽఽవృతాయా మనధిగతపశవ ఆకస్మికేన విధినా కేదారాన్ వీరాసనేన మృగవరాహాదిభ్యః సంరక్షమాణ మంగిరః ప్రవరసుత మపశ్యన్. ౧౩

అథ త ఏన మనవద్యలక్షణ మవమృశ్య భర్తృకర్మనిష్పత్తిం మన్యమానా బద్ధ్వా రశనయా చండికాగృహ ముపనిన్యుః ముదా వికసితవదనాః ౧౪

అథ పణయ స్తం స్వవిధినాభిషిచ్యాహతేన వాససాఽఽచ్ఛాద్య భూషణాలేప స్రక్తిలకాదిభి రుపస్కృతం భుక్తవంతం ధూపదీపమాల్యలాజకిసలయాంకురఫలోపహారో పేతయా వైశసనసంస్థయా మహతా గీతస్తుతిమృదంగపణవఘోషేణ చ పురుషపశుం భద్రకాళ్యాః పురత ఉపవేశయామాసుః. ౧౫

అథ వృషలరాజపణిః పురుషపశోరసృగాసవేన దేవీం భద్రకాళీం యక్ష్యమాణః

అన్వేషమాణాః తమసా వ్యాప్తాయాం నిశి రాత్రౌ వర్ధరాత్రిసమయే అనధిగతః పశుః యైః తే ఆకస్మికో దైవనిమిత్తో విధిః ప్రకారః తేన వీరాసనేన ఊర్ధ్వావస్థానేన కేదారాన్ మృగాదిభ్యః సంరక్షమాణం. గోబలీవర్దన్యాయేన వరాహశబ్దప్రయోగః. అంగిరసప్రవరస్య సుతం భరతమపశ్యన్ దృష్టవంతః ౧౩

అథైవమాంగిరససుతం అనవద్యాని నిర్దుష్టాన్యంగాని యస్య పంగుత్వకాణత్వాదిరహిత మవమృశ్య జ్ఞాత్వా భర్తుః కర్మణః పురుషపశ్వాలంభనకర్మణః నిష్పత్తిం మన్యమానాః రశనయా రజ్జ్వా బధ్వా ముదా వికసితాని వదనాని యేషాం తే చండికాయాః భద్రకాళ్యా గృహం మందిరం. ఉపనిన్యుః ప్రాపుః. నీతవంతః ౧౪

అథ పణయః చోరాః తమాంగిరససుతం, స్వవిధినా విశసనవిధినా, అభిషిచ్య స్నాపయిత్వా. ఆహతేన నూతనేన వాససా వస్త్రేణాచ్ఛాద్య భూషణాదిభి రుపస్కృత మలం భుక్తవంతం ధూపాదిభి రుపేతయా యుక్తయా వైశసనసంస్థయా హింసావిధానేన మహతా స్తుత్యాదిఘోషేణ చ పురుష ఏవ పశు స్తం భద్రకాళ్యా పురతః అగ్రే ఉపవేశయామాసుః. ౧౫

అథ వృషలరాజస్య పణిః పురోహితత్వేన వర్తమాన శ్చోరః పురుషపశోరసృగ్ రక్త

తదభిమంత్రిత మసి మతికరాళనిశిత ముపాదదే. ౧౬

ఇతి తేషాం వృషలానాం రజస్తమఃప్రకృతీనాం ధనమదరజఉత్సిక్తమనసాం భగవత్కలావీరకులం కదర్థీకృత్యోత్పథేన స్వైరం విహరతాం హింసావిహారాణాం కర్మాతి దారుణం యద్బ్రహ్మభూతస్య సాక్షాద్బ్రహ్మర్షిసుతస్య నిర్వైరస్య సర్వభూతసుహృదః సూనాయా మప్యననుమత మాలంభనం తదుపలభ్య బ్రహ్మతేజసాఽతిదుర్విషహేణ వపుషా సహసోచ్చచాట సైవ దేవీ భద్రకాళీ ౧౭

భృశమమర్షరోషావేశవిలసితభ్రుకుటివిటపకుటిలదంష్ట్రారుణేక్షణాటోపాతి భయానకవదనా హంతుకామేవేదం మహాట్టహాస మతిసంరంభేణ విముంచంతీ తత ఉత్పత్య పాపీయసాం దుష్టానాం తేనైవాసినా వివృక్ణశీర్ష్ణాం గలాత్ స్రవంత మసృగాసవ మత్యుష్ణం సహగణేన నిపీయ అతిపానమదవిహ్వలా ఉచ్చైస్తరాం స్వపార్షదైః సహ జగౌ ననర్త చ విజహార చ శిరః కందుకలీలయా. ౧౮

మేవాసవం మద్యం తేన చ భద్రకాళీం యక్ష్యమాణః తర్పయిష్యమాణః తదభిమంత్రితం భద్రకాళీ మంత్రాభిమంత్రిత మతిభయంకరం తీక్ష్ణధార మసిం ఖడ్గ ముపాదదే గృహీతవాన్. ౧౬

ఇతీత్థం తేషాం వృషలానాం రజస్తమఃప్రచురాణాం ధనమద ఏవ రజః తేన ఉత్సిక్త మమర్యాదం మనో యేషాం భగవత్కలయా యుక్తం వీరాణాం బ్రాహ్మణానాం కులం కదర్థీకృత్య తుచ్ఛీకృత్య ఉత్పథే దుర్మార్గే యథేచ్ఛం విహరతాం హింసైవ విహారో యేషాం యదతిదారుణ మాలంభనరూపం కర్మ తదుపలభ్య సైవ భద్రకాళీ దేవీ బ్రహ్మభూతస్య బ్రహ్మసామ్యమాపత్స్యమానస్య బ్రహ్మర్షేరంగిరసః సుతస్య సూనాయాం హింసాయా మప్యననుమతస్య దుర్విషహేణ సోఢు మశక్యేన బ్రహ్మతేజసాఽతితరాం దహ్యమానం వపుస్తేన హేతునా సహసా అభూచ్చచాట ప్రతిమాం త్యక్త్వా బహిర్నిర్గతాభూదిత్యర్థః ౧౭

అమర్షోఽపరాధాసహనం రోషశ్చ వపుషో దాహః తయోః ఆవేశస్య రభసేన వేగేన విలసితో విజృంభితో భ్రుకుటీలక్షణో విటపః శాఖా కుటిలా దంష్ట్రాశ్చారుణే ఈక్షణే చ తేషా మాటోపః సంభ్రమః తేనాతిభయంకరం వదనం యస్యాః ఇదం జగద్ధంతుకామేవ హంతు ముద్యతేవాట్టహాసం సనాదం హాసం ముంచంతీ తతః స్థానాదుత్పత్య వృక్ణాని ఛిన్నాని శీర్షాణి శిరాంసి యేషాం తేషా మతిగర్వితానాం పాపిష్ఠానాం కంఠాత్ స్రవంతం ప్రసృత మత్యుష్ణ మసృగాసవం రుధిరరూపం మద్యం పరివారేణ సహ నిపీయాతి అత్యంతరుధిరపానజమదేన విహ్వలా పరవశా స్వపార్షదగణైః సహోచ్చైస్తరాం జగౌ గానం కృతవతీ ననర్త చ శిరాంస్యేవ కందుకాని తేషాం క్రీడయా విజహార విహారం కృతవతీవ. ౧౮

(ఆవిర్భూతయా భద్రకాళ్యా వృషలానాం హననం)

ఏవమేవ ఖలు మహదభిచారాతిక్రమః కార్త్స్న్యేనాత్మనే ఫలతి ౧౯

న వా ఏత ద్విష్ణుదత్త మహదద్భుతం యదసంభ్రమః స్వశిరశ్ఛేద ఆపతితేఽపి విముక్తదేహాద్యాత్మభావసుదృఢహృదయగ్రంథీనాం సర్వసత్త్వమహదాత్మనాం నిర్వైరాణాం సాక్షాద్భగవతానిమిషారివరాయుధే నాప్రమత్తేన తైస్తైర్భావైః పరిరక్ష్యమాణానాం తత్పాదమూలమకుతశ్చిద్భయ ముపసృతానాం భాగవతపరమహంసానామ్. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, జడభరతచరితే, నవమోఽధ్యాయః

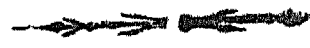
నను భద్రకాళ్యారాధనమేవ కథం విపరీతఫలం తత్రాహ (ఏవ మేవేతి) మహత్సు అభిచార రూపః హింసారూపః అతిక్రమోఽపరాధః కార్త్స్న్యేనాత్మనే అభిచారిణ్యామేవ ఫలతి కిల. ౧౯

ఏన్వేవ మసంభావితమేవేదం యన్మరణావ్యాకులత్వం మారకేషు ద్రోహాభావశ్చ తత్రాహ (న వై తదితి) హే విష్ణుదత్త! భాగవతపరమహంసానాం భాగవతాశ్చ తే పరమహంసాశ్చ తేషా మేవం విధానాం స్వశిరశ్ఛేదే ఆపతితే ప్రాప్తేఽపి యదసంభ్రమః యః అసంభ్రమః ఇత్యేతన్మహ దద్భుత మతీవాశ్చర్యం న భవతి. పరమహంసశబ్దో విరక్తపరః. ఆంగిరససుతస్య చతుర్థాశ్రమప్రవేశాభావాత్. అసంభ్రమే హేతుం వదన్ విశినష్టి - ముక్తః త్యక్తః దేహాదిష్వాత్మభావ ఆత్మాభిమానరూపః సుదృఢో గ్రంథిః యైః సర్వేషు భూతేషు సుహృత్ సౌహార్దయుక్తః ఆత్మా మనో యేషా మత ఏవ నిర్వైరాణాం దేహాత్మాభిమానా భావాత్ వైరాభావాచ్చ వ్యాకులత్వాద్యభావ ఇతి భావః. దేహాత్మాభిమానాదిసత్త్వేఽపి న తేషాం మరణభయమస్తీత్యాహ సాక్షాద్భగవతాఽభిరక్ష్యమాణానాం కేన అనిమిషః కాలః న ఏవారి శ్చక్రం తేన వరాయుధేన అప్రమత్తేన అనలసేన తైస్తైర్భావైశ్చ భద్రకాళీమారకప్రభృతిష్వపి ఈశ్వరాత్మకత్వభావైశ్చేతి. ౨౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ సింధుసౌవీరపతేః రహూగణస్య వ్రజత ఇక్షుమత్యాస్తటే తత్కులపతినా శిబికావాహపురుషాన్వేషణసమయే దైవేనోపసాదితః స ద్విజవరః ఉపలబ్ధ ఏష పీవా యువా సంహననాంగో గోఖరవద్ధురం వోఢుమలమితి పూర్వవిష్టిగృహీతైః సహ గృహీతః ప్రసభమతదర్హ ఉవాహ శిబికాం స మహానుభావః. ౧

యదా హి ద్విజవరస్యేషుమాత్రావలోకానుగతేః న సమాహితా పురుషగతి స్తదా విషమగతాం స్వశిబికాం రహూగణ ఉపధార్య పురుషానధివహతః ఆహ - హే వోఢారః ! సాధ్వతిక్రమత, కిమితి విషమ ముహ్యతే యానమితి. ౨

అథ దశమోఽధ్యాయః

ఏవం మృత్యుభయాసంభ్రమమభిధాయాథ పరాపరజ్ఞానవత్తాం ప్రపంచయితుమాహ (అథేతి) సింధుసౌవీరదేశయో రాజ్ఞః రహూగణాఖ్యస్య కపిలమునిం ప్రష్టుం తత్త్వమితి శేషః. తత్త్వజిజ్ఞాసో ర్వ్రజతో గచ్ఛతః సత ఇక్షుమత్యాస్తీరే శిబికయా ఆందోలికాయా యే వాహకా వోఢార స్తేషాం అన్వేషణసమయే తేషాం వాహకానాం కులస్య పత్యా నాథేన స ఆంగిరససుతో ద్విజశ్రేష్ఠో దైవా దుపసాదితో లబ్ధః పీవా పుష్టావయవః యువా సంహననాంగః సుదృఢాంగప్రత్యంగసంధిః ఏష గౌ రివ ఖర ఇవ ధురం భారం వోఢుమలం సమర్థ ఇతి ధియా పూర్వం యే విష్ట్యా బలాద్ గృహీతా స్తైః సహితః సన్ అతదర్హోఽపి స మహానుభావః శిబికామువాహ ఊఢవాన్. ౧

(యదా హి) శిబికావాహనసమయే, ద్విజవర స్యేషుమాత్రప్రదేశావలోకస్యాను పశ్చాద్యా గతిః కుటిలా తస్యాః హేతుభూతాయాః పురాణానాం గతిర్న సమ్యగాహితా ఏకరూపా నాభూత్. ఇషుమాత్రప్రదేశగత్యవలోకనానంతరద్విజసంబంధిప్రతికూలగతినిమిత్తవైషమ్యయుక్తా పురుషగతి రభూదిత్యర్థః తదా విషమగతాం సవిషమ మూహ్యమానాం స్వశిబికాముపధార్య దృష్ట్వా రహూగణః అధివహతో వాహకాన్ పురుషానాహ ఉవాచ ఉక్తిమేవాహ (అహో ఇతి) అహో వోఢారః హే వాహకాః సాధు సమ్యగతిక్రమత, పాదవిక్షేపాన్ కురుత, కిమితి కిమర్థం, యానం శిబికా విషమం యథా తథోహ్యత ఇతి. ౨

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

అథ త ఈశ్వరవచః సోపాలంభ ముపాకర్ణ్య ఉపాయతురీయాత్ శంకిత మనసః తం విజ్ఞాపయాం బభూవుః. ౭

న వయం నరదేవ ప్రమత్తా భవన్నియమానుపథాః సాధ్వేవ వహామః. అయ మధునైవ నియుక్తోఽపి న ద్రుతం వ్రజతి నానేన సహ వోఢు ముహ వయం పార యామ ఇతి. ౮

సాంసర్గికో దోష ఏవ నూనమేకస్యాపి సర్వేషాం సాంసర్గికాణాం భవితు మర్హతీతి నిశ్చిత్య నిశమ్య కృపణవచో రాజా రహూగణ ఉపాసిత వృద్ధోఽపి నిసర్గేణ బలాత్కృత ఈషదుత్థితమన్యు రవిస్పష్టబ్రహ్మతేజసం జాతవేదసమివ రజసాఽఽవృత మతి రాహ. ౯

అహో కష్టం భ్రాతర్వ్యక్తమురు పరిశ్రాంతో దీర్ఘమధ్వాన మేక ఏవ

అథ ఏతదుక్త్యనంతరం తే వోఢారః సోపాలంభం సాక్షేపం ఈశ్వరస్య భర్తుః రహూగణస్య వచ ఆకర్ణ్య ఉపాయేషు సామదానవిధిభేదేషు యస్తురీయ శ్చతుర్థః తస్మాత్ శంకితమనసః విగ్రహరూపా దుపాయాత్ శంకితతచిత్తాః అస్మాన్ దండయేదితి బుద్ధ్వేత్యర్థః, తం యానస్య విషమ గతిహేతుకం ద్విజం ఆంగిరససుతం విజ్ఞాపయాంబభూవుః. విజ్ఞప్తిపూర్వకం కథయామాసు రిత్యర్థః విజ్ఞప్తిపూర్వకత్వమేవాహ (నేత్యాదినా పారయామ ఇత్యంతేన.) హే నరదేవ ! వయం న ప్రమత్తాః కింతు భవన్నియమానువర్తినః, సాధ్వేవ సమ్యగేవ వహామః అయం పురుషోఽధునైవ నియుక్తోఽప్యస్మాభిః సహ ద్రుతం నైవ గచ్ఛత్యతో ఏయ మనేన సహ వోఢుం న పారయామః న సమర్థాః. ౩

ఇతి కృపణానాం వచో నిశమ్య సంసర్గనిమిత్త ఏకస్యాపి దోషః సర్వేషామపి భవితు మర్హతి నూనమితి నిశ్చిత్య రహూగణ ఆహేత్యన్వయః. కథంభూత ఉపాసితా వృద్ధా యేన సోఽపి స్వభావేన ప్రాకృతేన బలాత్ పరవశః కృతః రజోగుణవ్యాప్తచిత్తః కుపితమనాః సన్ కథంభూతం ప్రత్యాహ న స్పష్టం బ్రహ్మతేజో యస్మిన్ రజసా భస్మనా ఆవృతం ప్రచ్ఛన్నం జాతవేదస మగ్నిమివ స్థితమ్ ४-५

ఉక్తమేవాహ (అహో ఇత్యాదినా సంఘట్టిన ఇత్యంతేన.) అహో భ్రాతరితి సంబోధన

ఊహివాన్ సుచిరం నాతిపీవా న సంహననాంగో జరసా చోపద్రుతో భవాన్ సఖే నో ఏవాపర ఏతే సంఘట్టిన ఇతి బహు విప్రలబ్ధోఽప్యవిద్యయా రచితద్రవ్యగుణకర్మాశయ స్వచరమకలేవరేఽవస్తుని సంస్థానవిశేషేఽహంమమేత్యనధ్యారోపితమిథ్యాప్రత్యయో బ్రహ్మభూతస్తూష్ణీం శిబికాం పూర్వవదువాహ. ౬

అథ పునః స్వశిబికాయాం విషమగతాయాం ప్రకుపిత ఉవాచ రహూగణః కిమిదమరే త్వం జీవన్మృతో మాం కదర్థీకృత్య భర్తృశాసన మతిచరసి ప్రమత్తస్య చ తే కరోమి చికిత్సాం దండపాణిరివ జనతాయా యథాప్రకృతిం స్వాం భజిష్యస ఇతి. ౭

మాక్షేపాభిప్రాయకం వ్యక్తం నిశ్చితమ్ ఉర్వధికం పరిక్రాంతోఽసీత్యాదీని విపరీతార్థకాని షడ్వాక్యాని. ఏక ఏవోహితవాన్ తత్రాపి సుచిరం జరసా వృద్ధత్వేన చ ఉపద్రుతః దౌర్బల్యం ప్రాప్తో భవా నపరే త్వద్వ్యతిరిక్తా ఏతే సంఘట్టినః సహ వాహకా నో ఏవ దీర్ఘాధ్వగమనాదిక మకృత్వైవ సుఖిన స్తిష్ఠంతీ త్యేవం బహువిప్రలబ్ధోఽధిక్షిప్తోఽపి బ్రాహ్మణ స్తూష్ణీం పూర్వవ దువాహ. తత్ర హేతుం వదన్ విశినష్టి. అవిద్యయాఽహంకారమమకారరూపయా కర్మసంజ్ఞయా వా హేతుభూతయా విరచితాః పరిణతాః ద్రవ్యాణి పంచమహాభూతాని గుణాః శబ్దాదయః జ్ఞానేంద్రియవిషయాః కర్మాణి వాగాదికర్మేంద్రియ విషయాః అభిజల్పాదయః, గుణకర్మశబ్దౌ తదింద్రియాణా మప్యుపలక్షణే. ఆశయోఽంతఃకరణం వాసనా వా యస్మిన్స్వవస్తుని వసత్యేకరూపేణేతి వస్తు తతోఽన్యస్మిన్ సతతవికారిణీత్యర్థః అవయవ విన్యాసవిశేషరూపే స్వచరమకలేవరే తదనుబంధిని చ అనారోపితః అహంమమేత్యేవంరూపో మిథ్యా ప్రత్యయో జ్ఞానం యేన అనహమర్థే శరీరేఽహం ప్రత్యయః రజతాది ప్రత్యయవత్ మిథ్యేతి మిథ్యా ప్రత్యయ ఇత్యుక్తమ్. బ్రహ్మభూతః బ్రహ్మసాధర్మ్య మాపత్స్యమానః తస్య బ్రహ్మభావస్య సాన్నిధ్యాత్ సిద్ధవన్నిర్దేశః. ౬

అథ పునః శిబికాయాం విషమం నీయమానాయాం సత్యాం రహూగణః ప్రకుపితః పూర్వ మీష త్కుపిత ఆహ. ఇదానీం తు ప్రకుపిత ఆహేతి ప్రకుపితస్యైవోక్తి మాహ (కిమిత్యాదినా భజిష్యస ఇత్యంతేన) ఇదం కిమిత్యాజ్ఞాఽతిలంఘిత్వం దర్శయతి. అరే త్వం భవాన్ జీవన్నపి మృతప్రాయః మాం కదర్థీకృత్య తుచ్ఛీకృత్య భర్తు ర్మమ శాసన మతిచరసి అతిక్రమ్య వర్తసే. తతః ప్రమత్తస్య తే చికిత్సాం దండం కరోమి దండపాణి ర్యమశ్చ జనసమూహస్య యథా త్వం స్వాం ప్రకృతిం భజిష్యసి సమీచీనాం కరిష్యసి తథా చికిత్సాం కరోమీతి. ౭

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

ఏవం బహ్వాబద్ధమపి భాషమాణం నరదేవాభిమానం రజసా తమసాఽనువిద్ధేన మదేన తిరస్కృతాశేషభగవత్ప్రియనికేతం పండితమానినం స భగవాన్ బ్రాహ్మణో బ్రహ్మభూతః సర్వభూతసుహృదాత్మా యోగేశ్వరచర్యాయాం నాతివ్యుత్పన్నమతిం స్మయమాన ఇవ విగతస్మయ ఇద మాహ. ౧

బ్రాహ్మణ ఉవాచ —

త్వయోదితం వ్యక్త మవిప్రలబ్ధం భర్తుః స మే స్యా ద్యది వీర భారః.

ఏవం బహ్వధిక మబద్ధ మనన్విత మభిభాషమాణం నరాణాం దేవోఽహ మిత్యభిమానవంతం తమసా అనువిద్ధేనానుసంగతేన రజసా రజోగుణకార్యేణ క్రోధేన తన్మూలభూతమదేన సమ్మోహితేన తిరస్కృతాశేషభగవత్ప్రియనికేతనం భగవత్ప్రియనికేతనశబ్దో భాగవతపరః-భగవతః ప్రియనికేతనత్వాత్ తిరస్కృతా అశేషా భగవత్ప్రియా నికేతనా యేన సః, ఏతత్తిరస్కారేణ। సర్వేఽపి భాగవతాః తిరస్కృతప్రాయా ఏవేత్యభిప్రాయేణాశేషపదం ప్రయుక్తం యద్వా తిరస్కృతః అశేషః సంపూర్ణః భగవతః ప్రియః ఆశ్రయో యేనేతి చ పండిత మాత్మానం మన్యమానం యోగీశ్వరాణాం చర్యా జడావివదాచరణం తస్యాం నాత్యంతవ్యుత్పన్నా పరిచితా మతి ర్యస్య తం రహూగణం సర్వభూతసుహృదాత్మా కృతాగస్యపి సౌహృదయుక్తమనాః బ్రహ్మభూతో భగవాన్ జగదుత్పత్త్యాదిజ్ఞానవాన్. "ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానా మాగతిం గతిమ్ః వేత్తి విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవానితి" ఉక్తేః స బ్రాహ్మణః భరతః విగతస్మయో విగతాశ్చర్యోఽపి స్మయమానో హసన్నివ అనేన సుప్రసన్నతా ద్యోత్యతే ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ ౧

తత్ర యదుక్తం వక్రోక్త్యా త్వ మురు పరిశ్రాంతో దీర్ఘ మధ్వాన మేక ఏవోహివా నిత్యాది తత్రోత్తరమాహ (త్వయేతి) యత్ త్వయోక్తం స్పష్ట మవిప్రలబ్ధం లోకదృష్ట్యా సత్యం త్వద్వచసాం విపరీతార్థపరత్వేన దీర్ఘమార్గగమనపరిశ్రమస్థౌల్యయౌవనాద్యభిప్రాయకత్వేన ప్రవృత్తత్వాచ్చ లోకదృష్ట్యా సత్యమేవ తథాప్యన్యగతానా మేతేషా మన్యత్రారోపేణ ప్రవృత్తత్వాత్ పరమార్థదృష్ట్యాఽసత్యమేవేతి భావః తదేవ వ్యనక్తి (భర్తు రితి.) భర్తురిత్యాదిషు తవానుషంగేణాన్వయః. యది భర్తు ర్భారః తత్ప్రయుక్తః శ్రమశ్చ స్యాత్ స న మే స్యాత్ మమ భరణాభావాత్ యది గంతు రధిగంతవ్యం

గంతు ర్యది స్యా దధిగమ్య మధ్వా పీవేతి రాశౌ న విదాం ప్రవాదః. ౯

స్థౌల్యం కార్శ్యం వ్యాధయ ఆధయశ్చ క్షుత్తృడ్భయం కలి రిచ్ఛా జరా చ.
నిద్రా రతి ర్మన్యు రహంమదః శుచో దేహేన జాతస్య హి మే న సంతి. ౧౦

జీవన్మృతత్వం నియమేన రాజన్ ఆద్యంతవ ద్యత్ వికృతస్య దృష్టమ్.
స్వస్వామ్యభావో ధ్రువ ఈడ్య యత్ర తర్హ్యుచ్యతేఽసౌ విధికృత్యయోగః. ౧౧

విశేషబుద్ధే ర్వివరం మనాక్ చ పశ్యామ యన్న వ్యవహారతోఽన్యత్.

గంతవ్యా భూమిః స్యాత్ న న మే అద్ధా సాక్షాత్ స్యాత్ సాక్షాద్గమనస్యాప్యభావాత్ పీవా పీన ఇతి వాదో రాశౌ భూతసంఘాతే దేహే స్యా న్న మే స్యాదితి విదుషా మాత్మయాథాత్మ్యవిదాం ప్రవాద ఇత్యర్థః. ౯

న మ ఇత్యుక్తం ప్రపంచయతి (స్థౌల్యమితి) వ్యాధయః శరీరోద్భవా రోగాః ఆధయః మనఃపీడాః భయ మాగామిదుఃఖదర్శనజం జ్ఞానం కలిః కలహః ఇచ్ఛా కామః దంభో వచనం రతి ర్విష యాసక్తిః మన్యుః క్రోధః అహం అహంకారః అనాత్మని ఆత్మాభిమానహేతుః మదః మోహః - ఏతే బాహ్యాకారా అంతరాకారాశ్చ సర్వే దేహేన సహ జాతస్యాపి మమ స్వతో న సంతీత్యర్థః ఏతే దేహే ఏవ న జాతస్య అజాతస్య ఉత్పత్త్యాదిరహితస్య మే న సంతీతి వార్థః. ౧౦

యదుక్తం జీవన్మృత ఇతి తత్రాహ జీవన్మృతత్వమితి జీవత్వం శ్వాసవత్త్వం మృతత్వం త్యక్తపూర్వావస్థత్వం చైతన్యశూన్యత్వం వా ఏతదుభయం హే రాజన్! యత్ ఆద్యంతవత్ ఉత్పత్తి వినాశవత్ తస్య వికృతస్య దేహస్య దృష్టం న త్వాత్మన ఇత్యర్థః. యదుక్తం భర్తృశాసన మతి చరసీతి తత్ స్వస్వామిభావం ప్రతిక్షిపతి. స్వస్వామిభావో యత్ర ధ్రువః నియతః ఈడ్య! హేరాజన్! తత్ర నియతస్వస్వామిభావవత్సు పురుషేషు విధికృత్యయోగః విధి ర్నియోగః శాసనమితి యావత్ కృత్యం కర్మ చ తయో ర్యోగో ధ్రువ ఉచ్యతే ఉచితో భవతి ఉచ సమవాయే ఇతి ధాతుః. యయో ర్జీవేశయోః స్వస్వామిభావసంబంధో నియతస్తయోరేవ నియమేన ప్రయోజ్యప్రయోజకభావః త్వం చేన్న నియమేన భర్తా కాలభేదేన యది తు తవ రాజ్యభ్రంశః మమ చ రాజ్యం స్యాత్తదా విపర్యయ సంభవాత్. అతో న తవ ప్రశాస్తృత్వం స్వతోఽస్తి అతః స్వస్య స్వామిత్వబుద్ధి ర్భ్రాంతి రిత్యర్థః ౧౧

త్వం భృత్యః అహం స్వామీతి వైషమ్యబుద్ధేర్వివర మవకాశం మనాక్ ఈషదపి వ్యవహారత

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

క ఈశ్వర స్తత్ర కి మీశితవ్యం తథాపి రాజన్ కరవామ కిం తే. ౧౨

ఉన్మత్తమత్తజడవత్ స్వసంస్థాం గతస్య మే వీర చికిత్సితేన,
అర్థః కియాన్ భవతా శిక్షితేన స్తబ్ధప్రమత్తస్య చ పిష్టపేషః ౧౩

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏతావ దనువాదపరిభాషయా ప్రత్యుదీర్య మునివర ఉపశమశీల ఉపరతానాత్మ్య నిమిత్త ఉపభోగేన కర్మారబ్ధం వ్యపనయన్ రాజయానమపి తథోవాహ. ౧౪

స చాపి పాండవేయ సింధుసౌవీరపతిః తత్త్వజిజ్ఞాసాయాం సమ్యక్ శ్రద్ధయా

ఉక్తిమాత్రా దన్యత్ర న పశ్యామః తత్రైవం సతి క ఈశ్వరః కిమీశితవ్యం న త్వమీశ్వరో నాహ మీశితవ్యః యద్యయ మర్థః తవానిష్టః అథాపి కిం కుర్మః అర్థస్థితి రన్యథాకర్తు మశక్యేత్యర్థః ౧౨

యదుక్తం ప్రమత్తస్య తే చికిత్సాం కరోమీతి తస్యోత్తరమాహ (ఉన్మత్తేతి.) స్వస్మిన్ బ్రహ్మాత్మకం స్వాత్మని సంస్థాం నిష్ఠాం "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వ మేతి" ఇతి శ్రుతౌ సంస్థాశబ్దస్య నిష్ఠాపరత్వేన ప్రయోగాత్ నిష్ఠా చోపాసనాయా అవిచ్ఛేదః స్వసంస్థాం ప్రాప్తస్య ఉన్మత్తాదీ వను కుర్వతః తర్జనతాడనాదిపరిభవార్థినో మమ హే వీరః చికిత్సితేన దండేన వా కియానర్థః త్వత్కృతం ప్రహరణాదికం నానిష్టం స్యాదిత్యర్థః యది పునరహం న స్వసంస్థాం గతః కిం తు ప్రమత్తః సంసార్యేవ తథాపి స్తబ్ధస్య ప్రమత్తస్య మమ శిక్షాదికం పిష్టపేషణవ ద్వ్యర్థమేవ జ్ఞానరహితే మాదృశే సంసారిజనే యత్ త్వయా చికిత్సితం దండప్రదానం తత్ పిష్టపేషో నిష్ఫలః, పూర్వమేవ సంసార వ్యసనాతురత్వాదిత్యర్థః. ౧౩

అనువాదపరిభాషయాఽనువాదరూపభాషణపూర్వకం ఏతావత్ ప్రత్యుదీర్య ప్రతివచనం కృత్వా ఉపశమః అక్రోధాదిరేవ శీలం యస్య ఉపరతం నిరస్త మనాత్మనో దేహాంతరస్య నిమిత్తం యేన సః విద్యయా నిరస్తదేహాంతరసంబంధాపాదకపూర్వోత్తరసంచితానభ్యుపగతప్రామాణికబుద్ధి పూర్వకభేదభిన్నపుణ్యాపుణ్యరూపపాపః ఆరబ్ధ మభ్యుపగతప్రారబ్ధరూపమపి కర్మ పుణ్యాపుణ్యరూపం ఉపభోగేనానుభవేన ఉపనయన్ స మునివరః తత్తథైవ పూర్వవ ద్రాజయాన మప్యూఢవాన్. ౧౪

హే పాండవేయః స చాపి సింధుసౌవీరపతీ రహూగణోఽపి సమ్యక్ యా శ్రద్ధా తయైవ

ఽధికృతాధికారః తద్ధృదయగ్రంథిమోచనం ద్విజవచ ఆశ్రుత్య బహుయోగగ్రంథసమ్మతం త్వరయాఽవరుహ్య శిరసా పాదమూల ముపసృతః క్షమాపయన్ విగతనృపదేవస్మయ ఉవాచ. ౧౫

కస్త్వం నిగూఢ శ్చరసి ద్విజానాం బిభర్షి సూత్రం కతమోఽవధూతః,
కస్యాసి కుత్రత్య ఇహాపి కస్మాత్ క్షేమాయ నశ్చే దసి నోత శుక్లః. ౧౬

నాహం విశంకే సురరాజవజ్రాత్ న త్ర్యక్షశూలా న్న యమస్య దండాత్,
నాగ్న్యర్కసోమానిలవిత్తపాస్త్రాత్ శంకే భృశం బ్రహ్మకులావమానాత్. ౧౭

తద్బ్రూహ్యసంగో జడవ న్నిగూఢ విజ్ఞానవీర్యో విచరస్యపారః,
వచాంసి యోగగ్రథితాని సాధో న నః క్షమంతే మనసాఽపి భేత్తుమ్. ౧౮

తత్త్వవిజిజ్ఞాసాయా మధికృతః ప్రాప్తోఽధికారభావో యేన అధికారః ప్రస్తావః ప్రారంభ ఇతి యావత్ తత్త్వజిజ్ఞాసాయాం కృతారంభ ఇత్యర్థః. అజ్ఞానవిమోచనం బహుయోగగ్రంథసమ్మతం బహువిధా ధ్యాత్మశాస్త్రసమ్మతం చ ద్విజవచ ఆశ్రుత్య శ్రుత్వా విగతో నరాణాం దేవోఽధిరాజ ఇతి స్మయో గర్వో యస్య సః శిబికాయా స్త్వరయాఽవరుహ్య అవతీర్య తత్పాదమూల ముపసృతః ద్విజపాదమూలం ప్రతి ప్రణతః క్షమాపయన్ వక్ష్యమాణ మువాచ. ౧౫

తదేవాహ. ద్విజానాం మధ్యే త్వం కతమః నిగూఢః అనభివ్యక్తబ్రహ్మవర్చసః చరసి నాహం ద్విజ ఇతి చేన్న. యతః సూత్ర ముపవీతం బిభర్షి అత స్త్వ మవధూతః సర్వైః పరిభావ్యవేషో జ్ఞాననిష్ఠః కస్య పితు ర్గురో ర్వా అపి పుత్రః శిష్యో వాపి కుత్ర భవః ఇహాపి కస్మా ద్ధేతోః ప్రాప్తః నోఽస్మాకం క్షేమాయ చేత్ప్రాప్తః కిం శుక్లః కపిలో మునిర్భవసి కిమ్. ఉతేతి వితర్కే. ౧౬

కిమనయా చింతయా శిబికాం తావ ద్వహామీతి చేదత ఆహ (నాహమితి) సురరాజ ఇంద్రః తస్య వజ్రాదహం న విశంకే న బిభేమి తథా రుద్రస్య త్రిశూలాత్ యమస్య దండాదపి తథాగ్న్యాదీనా మస్త్రాదపి. తత్ర విత్తేశః కుబేరః కింతు బ్రహ్మకులావమానా న్నితరాం శంకే. ౧౭

తస్మాత్ మత్ప్రశ్నానా ముత్తరం బ్రూహి. అసంగో నిష్పరిగ్రహః నిగూఢం పిహితం విజ్ఞానరూపం వీర్యం ప్రభావో యేన అపారః దుర్విభావ్యాభిప్రాయః జడవద్విచరసి, తవ వచాంసి తు యోగశాస్త్రేణ సందర్భితాని. తత్ర హేతుః. హే సాధో, నోఽస్మాకం మనసాపి సాక్షాద్ధృష్ట్యాపి త్వద్వచో భేత్తు మభిప్రాయతోఽవగంతుం న క్షమం న శక్యమ్. ౧౮

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

అహం చ యోగేశ్వర మాత్మత త్త్వవిదాం మునీనాం పరమం గురుం వై.
ప్రష్టుం ప్రవృత్తః కి మిహారణం తత్ సాక్షా ద్ధరిం జ్ఞానకలావతీర్ణమ్. ౧౯

స వై భవాం ల్లోకనిరీక్షణార్థ మవ్య క్తలింగో విచరత్యపిస్విత్,
యోగేశ్వరాణాం గతిమంధబుద్ధిః కథం విచక్షీత గృహానుబంధః. ౨౦

దృష్టః శ్రమః కర్మత ఆత్మనో వై భర్తు ర్గంతు ర్భవత శ్చానుమన్యే.
యథా సదోదానయనాద్యభావాత్ సమూల ఇష్టో వ్యవహారమార్గః. ౨౧

స్థాల్యగ్నితాపాత్ పయసోఽభితాపః తత్తాపత స్తండులగర్భరంధిః,

స్వస్య జ్ఞానార్థితాం దర్శయతి (అహం చేతి.) త త్త్వవిదాం చిదచిదీశ్వరత త్త్వవిదాం మునీనాం మధ్యే ప్రవరం హితోపదేష్టారం జ్ఞానకలయా నిత్యాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానశ క్త్యంశేనావతీర్ణం సాక్షా ద్ధరిం యోగేశ్వరం కపిలమునిం ప్రతి ఇహ సంసారే యదరణం రక్షకం తత్ కిమితి ప్రష్టుమహం ప్రవృత్తః ౧౯

లోకనిరీక్షణార్థం స ఏవ కపిలో భవాణ్ విచరతి కింస్విదేవం కథంభూతః అవ్య క్తలింగః అస్పష్టహేతుః గృహాసక్తో మాదృశో మందబుద్ధి, ర్యోగేశ్వరాణాం గతిం కథం విచక్షీత పశ్యేత్ విద్యాదిత్యర్థః. ౨౦

ఏవం తత్ స్వరూపం పృష్ట్వా తదుక్తో త్తరాణ్యాక్షిపతి. తత్ర యదుక్తం మమ శ్రమో నాస్తీతి తత్రాహ (దృష్ట ఇతి.) దేహాదన్యత్వేఽపి దేహయోగాదాత్మనో మమ కర్మతః యుద్ధాదికర్మణా శ్రమో దృష్టః అతో మద్దృష్టాంతేన భర్తుర్భారస్య గంతురధ్వనశ్చ గంతు ర్భవతోఽపి శ్రమ మనుమన్యే ఽనుమిమే. భవతా శ్రాంతేన భవితవ్యం, భ ర్తృత్వాత్ గంతృత్వాచ్చ యథా యుద్ధాదిక ర్తాఽహమిత్యను మినోమీత్యర్థః. నన్విదం వ్యవహారమాత్రం, నతు సత్యం తత్రాహ- అసతా ఘటాదినా ఉదకాహరణాద్య భావదర్శనాత్ సతా తు దర్శనాచ్చ వ్యవహారమార్గః ప్రపంచః సమూలః ప్రమాణమూలక ఏవేష్టః అత్రాయం ప్రయోగః - ప్రపంచః సత్యః అర్థక్రియాకారిత్వాత్ యః పునరసత్యః నాసావర్థక్రియాకారీ యథా శు క్తిరజతాదిరితి. ౨౧

ఆత్మనః స్వతో దుఃఖాద్యభావేఽపి దేహసంసర్గాత్ తత్సంభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (స్థాలీతి.)

దేహేంద్రియాస్వాశయసన్నికర్షాత్ తత్సంసృతిః పురుషస్యానురోధాత్. ౨౨

శాస్తాభిగోప్తా నృపతిః ప్రజానాం యః కింకరో వై న పినష్టి పిష్టమ్,
స్వధర్మ మారాధన మచ్యుతస్య యదీహమానో విజహాత్యఘౌఘమ్ ౨౩

తన్మే భవా న్నరదేవాభిమానమదేన తుచ్ఛీకృతస త్తమస్య,
కృషీష్ట మైత్రీదృశ మా ర్తబంధో యథా తరే సదవధ్యాన మంహః ౨౪

న విక్రియా విశ్వసుహృత్సఖస్య సామ్యేన వీతాభిమతే స్తవాపి,

స్థాల్యాదిగతాగ్నితాపాత్ తన్మధ్యవర్తినః శీరస్య పయసోఽభితాప స్తస్య తాపా త్తండులవిక్లి త్తి ర్భవతి త త్తస్మాత్ దృష్టాంతదర్శనాత్ దేహాదీనాం సన్నికర్షా దనురోధాత్ సన్నికృష్టస్యావర్జనీయత్వాత్ తన్నిమిత్తా పురుషస్య సంసృతిః సుఖదుఃఖాద్యనుభూతిర్భవతీత్యర్థః అసవః ప్రాణాః ఆశయో వాసనా అంతఃకరణం వా ౨౨

తథాహి నిదాఘాదినా దేహే తప్తే ఇంద్రియాణాం తాపః తతః ప్రాణస్య తతో మనసః తత ఆత్మన ఇత్యేవం చ సతి దండయితృత్వాదికమపి సఫల మిత్యాహ (శా స్తేతి.) యదాహం కర్మవశా న్నృపతి స్తదా ప్రజానా ముత్పథవర్తినీనాం శాస్తా సన్మార్గవ ర్తినీనాం తు గోప్తా. నను పూర్వమేవ వ్యస నాతురం దండయన్ పిష్టం పినష్టీత్యు క్తమితి చే త్తత్రాహ-అచ్యుతస్య భగవతః స్వవర్ణాశ్రమధర్మేణ కింకరః ఆరాధకః భగవదారాధనస్వరూపం స్వస్వవర్ణాశ్రమప్రయు క్తం నిగ్రహాదికం కుర్వన్ పిష్టం న పినష్టి నైష్ఫల్యం ప్రాప్నోతి యత్స్వవర్ణాశ్రమోచితం కర్మ ఈహమానః కుర్వాణః అఘౌఘం పాపరాశిం విజహాతి విధునోతి ౨౩

తస్మాదేవం జిజ్ఞాసుత్వాత్ హే ఆ ర్తబంధో! నరదేవోఽహ మిత్యభిమానజమదేనానాదృత సజ్జనస్య, మే మహ్యం, మైత్రీదృశం స్నేహయు క్తాం దృష్టిం, కృషీష్ట కురు. యయా దృశా సదవజ్ఞానం సతాం అవజ్ఞానం సతామవజ్ఞానరూపమంహః పాపం తరే తరిష్యామి, ౨౪

నను మమ అవజ్ఞాకృతవికారాభావాత్ కుతః పాపం తత్రాహ (నేతి.) విశ్వసుహృదీశ్వరః సఖా యస్య సః విశ్వసుహృత్సఖః "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా" ఇతి శ్రుతేః తస్య సామ్యేన

(జడభరతేన రహూగణస్య శిబికావహనం)

మహద్విమానాత్ స్వకృతాద్ధి మాదృక్ నంక్ష్యత్యదూరాదపి శూలపాణేః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః

సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వభావేన వీతా నిరస్తాఽభిమతి రేహాత్మాభిమతిః స్వతంత్రవస్త్వభిమతిశ్చ యస్య తవ యద్యపి మత్కృతా దవజ్ఞానా ద్వికారో నాస్తి, తథాపి మహతా మవమానాత్ సకృత్ కృతాన్మాదృశో జంతుః శూలపాణి రివాతిసమర్థోఽపి అదూరాత్ క్షిప్రం నంక్ష్యతి స్థావరతా మేష్యతి. స్థావరతా ప్రాప్తిరేవ హి జీవస్య వినాశో నామ తత్ర నితరాం చైతన్యానభివ్యక్తేః. ౨౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

అకోవిదః కోవిదవాదవాదాన్ వదస్యథోనాతివిదాం వరిష్ఠః,
న సూరయో హి వ్యవహార మేనం తత్త్వావమర్శేన సహామనంతి. ౧

తథైవ రాజ న్నురుగార్హమేధవితానవిద్యోరువిజృంభితేషు,

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఏవం దేహగతానాం పరిశ్రమసౌల్యాదీనాం సత్యానామేవ దేహాత్మభ్రాంత్యాత్మని ప్రతీయమానానా మపి వస్తుత ఆత్మన్యభావే నిరాక్షేపే మయాభిహితే సత్యయం ప్రపంచానిత్యత్వం మిథ్యాత్వం మయాభిహితమితి భ్రామ్యన్ క్రియాకారిత్వహేతునా ఘటాదీనామివ తేషాం సుఖదుఃఖాద్యర్థక్రియాకారిత్వేన సత్యతా ముపపాదయన్ న కుశలః అసత్యత్వేఽభిహితే సత్యత్వోపపాదనం యుక్తిమదన్యథా అన్యత్ర గతానా మన్యత్ర ప్రతీతే ర్భ్రమరూపత్వే కథితే తేషాం సత్యత్వోపపాదనవైయర్థ్యాత్ తథా దేహసంబంధా దాత్మని తేషాం ప్రతీతి ర్న వస్తుని ఇత్యుక్తేః పునర్దేహాది సంబంధా దాత్మని పరిశ్రమాదిప్రయుక్తసుఖదుఃఖాదిప్రతీతిరితి వద న్నయం న నిపుణః ఉక్తస్యైవ పున రాక్షేపత్వేనోక్తేః, తథా జీవానాం మిథః స్వస్వామిభావవ్యాపాధికత్వే కథితే పున స్తస్య స్వాభావికత్వాభిమానేన స్వస్య దండనేతృత్వం సాధయన్ అయం న నిపుణ ఇత్యభిప్రాయ న్నాహ (అకోవిద ఇతి) వివిక్తాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరహిత ఏవ త్వం కోవిదవాదవాదాన్ కోవిదవాక్యతుల్యాని వాక్యాని వదస్యథోఽత్యంతవిదుషాం మధ్యే శ్రేష్ఠో న భవసి, కుతః హి యస్మాదేతం వ్యవహారం దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానప్రయుక్తం పీనత్వయువత్వదూరగంతృత్వాదివ్యవహార మాత్మవిషయం దేహినాం పరస్పరం స్వస్వామిభావాదివ్యవహార మన్యచ్చ సర్వం సూరయః తత్త్వత్రయయాథాత్మ్యవిదః తత్త్వావమర్శేన తత్త్వవిచారమూలకేన న సమామనంతి న సమ్యగ్వదంతి న పరమార్థత్వేన గృహ్ణాంతీత్యర్థః. సహామనంతీతి పాఠే తత్త్వవిచారేణ సహ న వదంతి కింత్వవిచారితసుందరం వదంతి సూరయో న సమామనంతీత్యనేన నిరంతర మధ్యాత్మశాస్త్రపరిశీలనవతాం ఆత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాననిష్ఠానాం అస్మిన్ దేహాత్మభ్రాంత్యాదిమూలే వ్యవహారేఽపారమార్థ్యజ్ఞానం తద్విపరీతానాం త్వస్మిన్ పారమార్థ్యాభిమానశ్చేతి సూచితమ్. ౧

తత్ర తేషాం తదభిమానే హేతుః తత్త్వత్రయస్వరూపస్వభావప్రతిపాదకవేదాంతశాస్త్రార్థా

న వేదవాదేషు హి తత్త్వవాదః ప్రాయేణ శుద్ధో ను చకాస్తి సాధుః. ౨

న తస్య తత్త్వగ్రహణాయ సాక్షాద్ వరీయసీరపి వాచః సమాసన్,
స్వప్నే నిరుక్త్యా గృహమేధిసౌఖ్యం న యస్య హేయానుమితం స్వయం స్యాత్.

యావన్మనో రజసా పూరుషస్య సత్త్వేన వా తమసా వానురుద్ధమ్,

పరిశీలనమేవేతి వక్తుం తావత్ శాస్త్రస్తుతయే పూర్వభాగస్యాతత్త్వవేదకత్వమాహ (తథైవేతి) తథాహి హేరాజన్! ఉరవో బహవః గార్హ్యమేధాః గృహమేధిసంబంధినో వితానా యజ్ఞాదికర్మవిస్తారాః తద్విషయ విద్యయా ఉరు భృశం విజృంభితేషు విలసితేషు వేదవాదేషు వేదరూపేషు ఉక్తేషు వేదపూర్వభాగేషు తత్త్వవాదః శుద్ధో నిర్ణయాత్మకః అత ఏవ సాధుః ప్రాయేణ న చకాస్తి న ప్రకాశతే. ప్రాయేణేత్యనేన ఈశ్వరారాధనత్వేన కర్మ కుర్వతాం రోచతే ఏవేద ముక్తం. దేహాతిరిక్తస్య ఫలభోక్తృత్వమాత్రం జ్ఞాయతే న తు స్వరూపం శోధ్యతే ఇత్యర్థః యద్వా తత్త్వస్య వాదః ఉక్తిః యస్మిన్ స తత్త్వవాదః తత్త్వవాదీత్యర్థః ఏవం వేదవాదేష్విత్యత్రాపి వేదశబ్దస్తత్పూర్వభాగపరః పూర్వభాగవత్తదర్థవాదిషు ఉత్తరభాగార్థవాదీ న సమ్యక్ ప్రకాశత ఇత్యర్థః. కర్మస్వేవ రుచిమతో జ్ఞానే రుచిం నోత్పాదయితుం శక్నుయాదితి భావః. ౨

శ్రుతవేదాంతస్యాప్యవిరక్తస్య న తైస్తత్త్వావబోధ ఇత్యాహ (నేతి) స్వప్నే స్వప్నపదార్థే నిరుక్త్యా వ్యాఖ్యానేన స్వప్నసుఖస్యాల్పాస్థిరత్వావగమేనాన్యదపి గృహమేధిన ఐహికాముష్మికసుఖం యస్య హేయత్వేనానుమితం న స్యాత్తస్య సాంసారికదుఃఖవిరక్తివిరహాద్వా తత్ర సంసక్తస్య సాక్షాత్ యథావత్ తత్త్వజ్ఞానాయ వరీయసీ ర్వరీయస్యః గరీయస్యోఽపి వేదాంతవాచః సమ్యఙ్నాసన్ వేదాంతైర్న తత్త్వావబోధ ఇత్యర్థః స్వప్నదృష్టాంతేన గృహమేధిసౌఖ్యస్య హేయత్వానుమానం తత్త్వానవబోధకారణం క్షుద్రసుఖాసక్తిమూలకమిత్యుక్తమ్ అనేన గృహసౌఖ్యస్య హేయత్వాధ్యవసాయే తత్త్వజ్ఞానోదయ ఇతి ఫలితమ్. ౩

తత్ర గుణత్రయోపరాగేణ కుశలాకుశలకర్మాపాదనద్వారా ఉచ్చావచదేహసంబంధమాపాదయన్ మన ఏవ అల్పాస్థిరసుఖాసక్తిజననద్వారా తత్త్వజ్ఞానప్రతిబంధకం సంసృతికారణం తదేవ చ గుణత్రయాకలుషితం, సజ్జ్ఞానజననద్వారా ముక్తిహేతుశ్చేత్యాహ (యావదితి సార్ధైః పంచభిః) యావదస్య

చేతోభి రాకూతిభి రాతనోతి నిరంకుశం కుశలం చేతరం వా.

స వాసనాత్మా విషయోపరక్తో గుణప్రవాహో వికృతః షోడశాత్మా,
బిభ్రత్ పృథఙ్నామభి రూపభేద మంతర్బహిష్ట్వం చ పురై స్తనోతి.

దుఃఖం సుఖం వ్యతిరిక్తం చ తీవ్రం కాలోపపన్నం ఫల మావ్యనక్తి.

పురుషస్య మనో రజ ఆదిభి రనుబద్ధం ఉపరక్తం భవతి తావన్నిరంకుశం స త్తద్గుణానుసారేణ చేతోభిర్జ్ఞానేంద్రియవ్యాపారై రాకూతిభిః కర్మేంద్రియవ్యాపారైశ్చ హేతుభూతై రుభయేంద్రియకర్మభిః పుణ్యాపుణ్యపాపైః కుశల ముత్కృష్ట మితరం నిహీనం వా దేహ మాతనోతి సంపాదయతి.

ఏతదేవ ప్రతిపాదయతి (స ఇతి) పుంస్త్వమాత్మశబ్దవిశేషణత్వేన తన్మన ఇత్యర్థః, స వాసనాత్మా వాసనాధీనస్వరూపః విషయోపరక్తః శబ్దాదిభి రుపరక్తః గుణైః సత్త్వాదిభిః ప్రవాహః ప్రవృత్తిర్యస్య స గుణప్రవాహః పంచభూతైకాదశేంద్రియరూపషోడశద్రవ్యేష్వాత్మా ప్రధానః నామభిః వాచకశబ్దైః సహ రూపభేదం దేవమనుష్యత్వాద్యవయవసంస్థానరూపాకారభేదం, బిభ్ర ద్దేవమనుష్యత్వాదిక మాత్మనో బహిష్ఠం చాంతర్గతం రాగాదికం చ వయునైః సంకల్పవికల్పాత్మకైః జ్ఞానై స్తనోతి ఆత్మానం దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిచ్ఛామి ద్వేష్మీత్యేవంరూపబుద్ధిభి శ్చేపాధ్యాకారయుక్తం కరోతీత్యర్థః యద్వా వయునైః సంకల్పవికల్పాత్మవృత్తిభేదైః రూపభేదమనేకరూపతాం బిభ్రత్ సవాసనాత్మాంతర్గతరాగాదికం బహిర్గతదేవాదిరూపం నామభిః సహ తనోతి అత్ర పురై స్తనోతీత్యపి పాఠో దృశ్యతే, తదాయ మర్థః - పురుషస్య మనో యావద్రజ ఆదిభిరనువిద్ధం సన్నిరంకుశం యథా భవతి తథా జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియైః గుణానుసారేణ పుణ్యాపుణ్యరూపవ్యాపార మాపాదయతి తావదయం స్వతోఽవికృతోఽపి పురుషః సవాసనాధీనస్వరూపాంతఃకరణయుక్తః, అత ఏవ వాసనావశాద్విషయై రుపరక్తః విషయాసక్తః గుణప్రవాహః గుణైః ప్రవాహః ప్రవృత్తిః యస్య గుణానురూపప్రవృత్తిమాన్ తతః పంచభూతైకాదశేంద్రియరూపషోడశపదార్థానామాత్మా ధారకః సన్ అవిశ్లిష్టరూపసూక్ష్మదేహ ఇత్యర్థః. నామభిః సహ దేవమనుష్యాదిరూపభేదం బిభ్రత్ తైః పురైః శరీరైః పునరంతర్గత రాగద్వేషాదికం బహిష్ఠం బాహ్యం చ కర్మగుణానుసారేణ పుణ్యాపుణ్యరూపం కరోతి

తదనురూపమీశ్వరాదిష్టం ఫలం చ ప్రాప్నోతీ త్యాహ (దుఃఖమితి.) ఏవంవిధం యత్సంసృతిచక్రం తస్మిన్ కూటవత్ పర్వతశృంగవదవిచాల్యతయా వర్తమానః మాయారచితాంతరాత్మా ప్రకృతిపరిణామరూపాంతఃకరణవాన్ స్వదేహినం స్వశరీరిణం పరమాత్మానమాలింగ్య త మవినాభూయైవ

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

ఆలింగ్య మాయారచితాంతరాత్మా స్వదేహినం సంసృతిచక్రకూటః. ౬

తావానయం వ్యవహారః సదావిః క్షేత్రజ్ఞసాక్ష్యో భవతి స్థూలసూక్ష్మః,
తస్మాన్మనో లింగమదో వదంతి గుణాగుణత్వస్య పరావరస్య. ౭

గుణానురక్తం వ్యసనాయ జంతోః క్షేమాయ నైర్గుణ్యమథో మనః స్యాత్,

అంతఃకరణపారవశ్యాత్ స్వదేహినం పరమాత్మాన మజానన్నపి తచ్ఛరీరతయా వర్తమాన ఏవేత్యర్థః. యద్వా స్వః దేహో యస్య స స్వదేహ స్తమాలింగ్యేత్యర్థః, కాలేన దైవాదుపపన్నం ప్రాప్తం దుఃఖాదికం ఫలం కర్మఫల మావ్యనక్తి ఆప్నోతి, వ్యతిరిక్తం మోహం తీవ్రం దుర్నివార మిత్యర్థః. అంజిరత్ర గత్యర్థః ౬

యావదేవం తావాన్ తత్పర్యంతవా నయం స్థూలసూక్ష్మే వ్యవహారో వ్యవహారస్య స్థూలత్వం సూక్ష్మత్వం చ వ్యవహ్రియమాణాకారస్థూలత్వసూక్ష్మత్వే దేవోఽహం మనుష్యోఽహం స్థూలోఽహం కృశోఽహ మిత్యాది బాహ్యాకారవిషయః స్థూలః, ఇచ్ఛామి ద్వేష్మి సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మిత్యాద్యంతరాకారవిషయః సూక్ష్మః సదావిః క్షేత్రజ్ఞసాక్ష్యో భవతి, సర్వదా స్వరూపేణ తిరోహితజీవః సాక్ష్యో విషయో యస్య తథాభూతో భవతి కర్మణా స్వస్వభావసంకోచరూపతిరోధానే సత్యపి స్వరూపస్యాతిరోధానాత్ సదావిరిత్యుక్తం సదా ఆవిః స్వరూపేణ భాసమానో యః క్షేత్రజ్ఞో జీవః తద్విషయ ఏవాయం వ్యవహారో దేహాత్మాభిమానాత్ ఉక్తమర్థ ముపసంహరన్ మనస ఏవ బంధమోక్షకారణత్వం సదృష్టాంతమాహ (తస్మాదితి ద్వాభ్యామ్.) తస్మాన్మనసో గుణానురక్తాదుక్తవిధసంసృతిచక్రాపత్తేరనురక్తాచ్చ తత్త్వజ్ఞానోదయాత్ గుణాగుణత్వస్య గుణాగుణత్వయోః గుణత్రయసహితత్వతద్రహితత్వయోః సంసారమోక్షయోరిత్యర్థః "గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగిష్టః" ఇతి గుణశబ్దో గుణిపరః. లిఙ్గం హేతుమపి తన్మనో వదంతి, తథా పరావరస్య దేవాదిస్థావరాంతపరావరభావస్య చ మన ఏవ లింగం వదంతి. యద్వా పరావరశబ్దో వ్యుత్క్రమేణ గుణాగుణత్వవిశేషణమ్. అవరం నికృష్టం యద్గుణసహితత్వం పర ముత్కృష్టం యద్గుణరాహిత్యం తయోర్లింగం మన ఇత్యన్వయః. ౭

తద్వివృణోతి (గుణానురక్తమితి) గుణశబ్దస్త్రిగుణపరః. త్రిగుణానురక్తం మనః జంతోర్వ్యసనాయ సంసారాయ నైర్గుణ్యమమలం మనస్తు క్షేమాయ ముక్తయే స్యాదిత్యర్థః. నిర్గతం గుణాన్నిర్గుణం తదేవ నైర్గుణ్యం చాతుర్వర్ణ్యాదేరాకృతిగణత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్.

యథా ప్రదీపో ఘృతవర్తి మశ్నన్ శిఖాః సధూమా భజతి హ్యన్యదా స్వమ్,
పదం తథా గుణకర్మానుబద్ధం వృత్తీ ర్మనః శ్రయతేఽన్యత్ర తత్త్వమ్. ౮

ఏకాదశాసన్ మనసో హి వృత్తయ ఆకూతయః పంచ ధియోఽభిమానః,
మాత్రాణి కర్మాణి పురం చ తాసాం వదంతి హైకాదశ వీర భూమీః. ౯

గంధాకృతిస్పర్శరసశ్రవాంసి విసర్గరత్యర్త్యభిజల్పశిల్పాః,

మనసో మలినత్వే విమలత్వే చ దృష్టాంతమాహ (యథేతి.) ఘృతవర్తిం ఘృతావసిక్తాం వర్తి మశ్నన్ ప్రాప్నువన్ సధూమాం శిఖాం భజతి అన్యథా ఘృతానవసిక్తవర్తిగతః స్వం పరం రూపం ధూమానావిలం భజతి తథా గుణకర్మానుబద్ధం గుణానుసారిభిః పుణ్యాపుణ్య కర్మభిః కలుషితం మనః ప్రదీపస్థానీయం శిఖాస్థానీయా ధూమతుల్యా రాగద్వేషాద్యావృతా వృత్తీర్భజతే అన్యత్ర గుణత్రయేణాకాలుష్యే సతి తత్త్వం స్వస్వభావం సత్త్వప్రాచుర్యతాం. శ్రయతే ప్రాప్నోతి యద్వా తత్త్వం శ్రయతే తత్త్వావభాసస్తదా స్యాదిత్యర్థః. ౮

గుణకలుషస్య మనసో వృత్తీః ప్రపంచయతి (ఏకాదశేత్యాదినా) మనసః ఏకాదశవృత్తీః వృత్తయః ఆసన్ తాః కా ఇత్యత్రాహ ఆకూతయః కర్మేంద్రియాణాం వ్యాపారవిషయాః పంచధియః క్రియాకారా ధియః జ్ఞానేంద్రియద్వారేణ పంచవృత్తయో జ్ఞానాకారాః ఏకాదశ సద్వారకాః అహం మమాద్యభిమాననానాత్వద్వారకైకా సంభూయైకాదశ హే వీర। తాసాం వృత్తీనాం భూమీర్విషయా మాత్రాణి పంచ కర్మాణి పంచ పురం ఇత్యేకమితి సంభూయైకాదశేతి వదంతి తత్త్వవిదః తత్ర మాత్రాణి గంధాదీని జ్ఞానాకారాణాం వృత్తీనాం విషయాః కర్మాణి తు విసర్గాదీని క్రియారూపాణాం పురం త్వభిమానరూపాయా ఇతి వివేకః పురమత్ర శరీరం తస్యాహం మమాభిమానవిషయత్వాదితి ౯

జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియవ్యాపారవిషయాణి మాత్రాణి కర్మాణి ప్రపంచయతి (గంధేతి) గంధః ఘ్రాణేంద్రియవృత్తివిషయః ఆకృతీ రూపం చక్షురింద్రియవృత్తివిషయః స్పర్శః త్వగింద్రియవిషయః రసో రసనేంద్రియవిషయః శ్రవః శబ్దః శ్రోత్రేంద్రియస్య విషయః ఏవం పాయూపస్థపాదవాక్పాణి వృత్తీనాం క్రమేణ విసర్గాదయః పంచ విషయాః. తత్ర విసర్గః పురీషోత్సర్గః రతిః సంభోగః అర్తిః గమనం అభిజల్పో భాషణం శిల్ప ఆదానాదిః గంధాదయః పంచ జ్ఞానేంద్రియద్వారా మనోవృత్తీనామేవ విషయాః తథా విసర్గాదయః కర్మేంద్రియద్వారా మనోవృత్తీనామేవ పంచానాం పంచ విషయా ఇతి వివేకః. పురస్యాభిమానవిషయత్వప్రకారమాహ (ఏకాదశమితి.) స్వీకరణం మమేదం శిరః మమాఽయం హస్త ఇత్యాద్యభిమానేన స్వీకరణం స్వీకార్యం శరీరమభిమానస్య విషయః తదేకాదశం వదంతి.

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

ఏకాదశం స్వీకరణం మమేతి శయ్యా మహం ద్వాదశ మేక ఆహుః. ౧౦

ద్రవ్యస్వభావాశయకర్మకాలై రేకాదశామీ మనసో వికారాః,

అయమర్థః-శరీర మభిమానస్య న జ్ఞేయతయా గంధాదివద్విషయః, నాపి కార్యతయా విసర్గాదివత్ కింతు మమేతి స్వశేషతయా స్వీకార్యత్వేన విషయ ఇతి వివేకినామేవ శరీరం మమాభిమానవిషయమితి వదంతి. ప్రాయేణ స్వీకరణం మమాభిమానస్య విషయత్వేనోక్తం, అవివేకినాం తు శరీర మహమభిమానవిషయ మితి తదభిప్రాయేణాహ శయ్యామహం ద్వాదశమేక ఆహుః ఇతి. ఏ కేచిదహమహంకారః అనాత్మని ఆత్మతాదాత్మ్యాభిమానరూపః తం ద్వాదశీం వృత్తిం తస్యా విషయభూతాం శయ్యాం శరీరం ద్వాదశ విషయం చాహురిత్యర్థః జీవో యతః స్వస్వరూపవ్యామోహేన శరీరే శేతే వసతీతి శరీరం శయ్యాశబ్దే నోచ్యతే. నను గంధాదీనాం తద్విషయజ్ఞానానాం చ వృత్తిరూపాణాం భేదాత్ విషయివిషయభావ ఉపపన్నః, విసర్గాదీనాం కర్మేంద్రియవృత్తిత్వాత్ తేషామేవ పునస్తద్విషయత్వమనుపపన్నమితి చేన్న. విసర్గాదీనాం క్రియాత్మకత్వాత్ క్రియాయాం చ ఫలవ్యాపారభేదేన ద్వైవిధ్యాత్తత్ర వ్యాపారాంశస్య వృత్తిత్వం, ఫలాంశస్య విషయత్వమితి భేదాత్, తథాహి ఉత్సర్గః త్యాగో విశ్లేషః తద్విషయః తదను కూలో వ్యాపారో వృత్తిః ఏవం రత్యాదిష్వపి బోధ్యమ్ ౧౦

ఉక్తానా మేకాదశానాం వృత్తీనామవాంతరభేదై రానంత్యమాహ. ద్రవ్యం పృథివ్యాదిభూత పంచకం తేషామసాధారణో గుణః స్వభావః తేషాం పరిణామస్వభావో వా తేషాం విచిత్రపరిణామహేతు ర్వా ఆశయో వాసనా కర్మాణి పుణ్యపాపాని ఏతైః పూర్వోక్తా ఏకాదశవృత్తిరూపా మనసో వికారాః ప్రథమం శతశః తతః సహస్రశః తతః కోటిశశ్చ స్యుః. నైతే వికారాః కేవలస్య మనసః కింతు క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితస్యైవ భవంతీత్యాహ. క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితస్య మనసో భవంతీత్యర్థః. క్షేత్రజ్ఞమనసోరపి పరస్పరాధిష్ఠితయో ర్న భవంతి కింతు క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితమనస ఏవేత్యాహ (న మిథ ఇతి.) తత్రాపి న స్వతో భవంతి కింతు కర్మత ఇత్యాహ. న స్వత ఇతి కర్మాధీనా ఇతి భావః. క్షేత్రజ్ఞశబ్దోఽత్ర జీవపరః తస్యైవ మనోఽధిష్ఠాతృత్వాత్ సంకోచవికాసవద్ధర్మభూతజ్ఞానాశ్రయత్వాచ్చ యద్యప్యత్ర ప్రకరణే క్షేత్రజ్ఞశబ్దో నారాయణవాసుదేవభగవతాదిసామానాధికరణ్యేన ప్రయుజ్యమానః పరమాత్మపరోఽవ గమ్యతే. క్షేత్రం జానాతీత్యవయవార్థపౌష్కల్యం చ తత్రైవ తథాప్యత్ర జీవపర ఆశ్రయణీయః ఉక్తయుక్తేః. "క్షేత్రజ్ఞ ఏతా మనసో విభూతీః క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మా పురుషః పురాణః" ఇత్యత్ర తు పరామాత్మపరః, యద్వాత్రాపి క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మపర ఏవ, తస్య సర్వోపాదానతయా

సహస్రశః శతశః కోటిశశ్చ క్షేత్రజ్ఞతో న మిథో న స్వతః స్యుః. ౧౧

క్షేత్రజ్ఞ ఏతా మనసో విభూతీ ర్జీవస్య మాయారచితస్య నిత్యాః.
ఆవిర్హితాః క్వాపి తిరోహితాశ్చ శుద్ధో విచష్టే హ్యవిశుద్ధకర్తుః. ౧౨

క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మా పురుషః పురాణః సాక్షాత్ స్వయంజ్యోతి రజః పరేశః,

---

చిదుపాదానత్వాత్ చేతనద్వారా తద్ధర్మభూతజ్ఞానసంకోచవికాసాశ్రయత్వాత్ జీవద్వారా మనోఽధిష్ఠాతృత్వ సంభవాచ్చ "అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధాశ్చ పృథక్ చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమమ్" ఇతి ప్రయోజకతయా దైవస్య పరమాత్మనోఽపి సర్వత్రాన్వయస్మరణాచ్చ. ౧౧

తదేవం మనసో గుణత్రయోపరాగానుపరాగాభ్యాం బంధకత్వమోచకత్వే గుణోపరక్తస్య మనసః క్షేత్రజ్ఞస్యాధిష్ఠితస్య వృత్తయశ్చాభిహితాః. ఏవమచేతనత్వం నిరూపితం, ఇదానీం చేతనత్వం నిరూపయిష్యన్ తావత్ ప్రధానభూతం పరమాత్మతత్త్వం శోధయతి (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి త్రిభిః) అత్ర క్షేత్రజ్ఞ శబ్దో న జీవపరః కింతు పరమాత్మపరః జీవస్యేతి పృథఙ్నిర్దేశాత్. అవిశుద్ధకర్మకర్తుర్జీవస్య మనసః జీవాధిష్ఠితస్య మనసః మాయారచితాః ప్రకృతిమూలా ఏతా ఉక్తాః తత్ఫలభోక్తుశ్చ విభూతీః వృత్తి విస్తారాత్ నిత్యాః ప్రవాహతో నిత్యాః క్వచిజ్జాగ్రదవస్థాయా మావిర్భూతా క్వాపి సుషుప్తౌ తిరోహితాశ్చ. క్షేత్రజ్ఞః పరమాత్మా శుద్ధవృత్త్యా యతః సుఖదుఃఖాదిరూపమాలిన్యరహిత ఏవ విచష్టే, తథా చ శ్రుతిః "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి. మాయారచితస్యేతి పాఠే మనసో విశేషణం ప్రకృతిపరిణామరూపస్య మనసః. ౧౨

ఏవం కర్మకర్తృతత్ఫలభోక్తృజీవసాక్షితయా తదభోగేన స్వయంప్రకాశమానతయా చ వర్తమానః పరమాత్మేత్యుక్తం భవతి, పునః ప్రకృతిపురుషయో రసంభావితధర్మవిశేషైస్తం విశినష్టి (క్షేత్రజ్ఞ ఇతి.) అనేనాచేతనవ్యావృత్తిర్జీవవ్యావృత్తిశ్చ న హి జీవః క్షేత్రం యాదృక్ యత్స్వరూపం తథా జానాతి కింతు మమేదమితి సామాన్యాకారేణాత్మా ప్రకృతిపురుషయో రంతఃప్రవిశ్య నియంతృత్వేన ధారకః పురాణః పురుషః న జగదాదికారణతయా వర్తమానః పురుషః సాక్షాత్ స్వప్రకాశస్వరూపః, స్వయం జ్యోతిష్ట్వం జీవేఽపి ప్రసక్తం తత్వ్యుదాస్తయే యత్సాక్షాదిత్యుక్తం సాక్షాదపరోక్షం స్వయం జ్యోతిః న హి జీవస్వరూపం మన ఆదిభ్యో వివిక్తం బదావస్థాయామవభాసతే ముక్తావస్థాయామపి తదవభాసస్య పరమాత్మప్రసాదాయత్తత్వాత్ నిరుపాధికసాక్షాదవభాసాభావానిరుపాధికసాక్షాత్ స్వయం జ్యోతిష్ట్వస్యైవాత్రాభిప్రేతత్వాత్ నిత్యసిద్ధానామపి తథాత్వస్య పరమాత్మనో నిత్యేచ్ఛాయత్తత్వేన నిరుపాధికత్వాభావాత్. అజః స్వరూపతః స్వభావతశ్చోత్పత్త్యాదివికారరహితః అచేతనస్వరూపస్వభావా

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

నారాయణో భగవాన్ వాసుదేవః స్వమాయయాఽఽత్మన్యవధీయమానః. ౧౩

యథానిలః స్థావరజంగమానా మాత్మస్వరూపేణ నివిష్ట ఈశేత్,
ఏవం పరో భగవాన్ వాసుదేవః క్షేత్రజ్ఞ ఆత్మేద మనుప్రవిష్టః. ౧౪

న యావ దేతాం తనుభృ న్నరేంద్ర విధూయ మాయాం వయునోదయేన,
విముక్తసంగో జితషట్సపత్నో వేదాత్మతత్త్వం భ్రమతీహ తావత్. ౧౫

భావాభ్యా ముత్పత్తిమతోః ప్రకృతిపురుషయోర్వ్యావృత్తిః జీవస్యాపి జ్ఞానవికాసరూపస్వభావోత్పత్తేః సత్త్వాత్ పరేషాం బ్రహ్మాదీనామపి ఈశ్వరః దేవతావిశేషనిశ్చయాయోక్తమ్, (నారాయణో భగవాన్ వాసుదేవ ఇతి) నారం జీవసమూహః తస్యాయనం ప్రాప్యం ప్రాపకమాధారశ్చేత్యేవం నారాయణశబ్దో యోగరూఢిభ్యాం విష్ణోరేవాసాధారణః. అత్ర నిర్వచనాని పూర్వమేవోపన్యస్తాని. ఏవం వాసుదేవశబ్దోఽపి "వసంతి యత్ర భూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మన్యఖిలాత్మని" ఇతి తత్రైవ నియతః స్మర్యతే, భగవచ్ఛబ్దోఽపి భగవత్పరాశరాదిభిః "సంహర్తా చ తథా భర్తా" ఇత్యాదిభిరంశతః సముదాయరూపేణ చ తత్రైవ నియతః స్మృతః, నన్వాత్మతయా సర్వవ్యాపకశ్చేత్ కథమదర్శన మత ఆహ - స్వమాయయా స్వాధీనమాయయా, ఆత్మన్ జీవే-ఆర్షత్వాత్ సప్తమ్యా లుక్ పరమే వ్యోమన్నితివత్ వ్యవధీయమానః తిరోధీయమానః ప్రకృతివశగైర్ద్రష్టు మశక్య ఇత్యర్థః ౧౩

న ప్రకృతివశగైర్దుర్దర్శత్వమాత్రేణ సర్వవ్యాపకత్వం భగవతః కింతు వాయువదదృశ్య ఏవ సర్వవ్యాపకతయా నియమయతీత్యాహ (యదేతి) యథానిలో వాయురాత్మస్వరూపేణ చరచరంభూతానా మంతఃప్రవిష్ట ఈష్టే ప్రేరయతి. ఏవం క్షేత్రజ్ఞః పరమాత్మా భగవాన్ వాసుదేవోఽపీదం జగచ్చేతనా చేతనాత్మక మంతర్నియంతృతయా ప్రవిష్టః భగవతో వ్యాప్తిద్వారా ప్రేరకతయా చేత్యనిలదృష్టాంతః తతః సిద్ధః ౧౪

ఏవం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం పరమాత్మస్వరూప ముపదిశ్య తదుపాసనయా తత్సాక్షాత్కారా పన్నజ్ఞానపర్యంతం సంసారో న నివర్తత ఇత్యాహ (నేతి.) హే నరేంద్రః రహూగణః తనుభృత్ దేహీ వయునోదయేన జ్ఞానోదయేన యావదేతాం మాయామహంమమాభిమానరూపాం విధూయ నిరస్య విముక్తః సంగః దేహగేహాదిషు యేన జితాః షట్ సపత్నాః శత్రవో మనసా సహ ఇంద్రియరూపాః యేన తథాభూతః సన్నాత్మనః పరమాత్మనః తత్త్వం యాథాత్మ్యం న వేద, తావదిహ సంసారే భ్రమతి. ౧౫

న యావ దేత న్మన ఆత్మలింగం సంసారతాపావపనం జనస్య,
యచ్ఛోకమోహామయరాగలోభవైరానుబంధం మమతాం విధత్తే. ౧౬

భ్రాతృవ్య మేనం తదదభ్రవీర్య ముపేక్షయాధ్యేధిత మప్రమత్తః,
గురో ర్హరే శ్చరణోపాసనాస్త్రో జహి వ్యలీకం స్వయ మాత్మమోషమ్. ౧౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం. సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
బ్రాహ్మణరహూగణసంవాదే ఏకాదశోఽధ్యాయః.

కదాయం తనుభృదాత్మతత్త్వం వేదేత్యత్రాహ (నేతి.) యది జనస్య సంసారతాపానామాధ్యాత్మికాదీనామావపనం క్షేత్ర మాత్మనో జీవస్య లింగం ప్రపూర్వోక్తరీత్యా సంసృతిముక్త్యోః కారణం మనో యావచ్ఛోకాదికం మమతాం చ న విధత్తే తదా వేద. యద్వా యావచ్ఛోకావికం విధత్తే తావన్న వేదేత్యన్వయః. తత్ర మోహః ప్రమాదః ఆమయో రోగః వైరానుబంధః వైరపూర్వకానుస్మరణం, శోకాదీనాం సమాహారద్వంద్వః యద్వా శోకాదిరూప మనుబంధ మనుబధ్యతే పృష్ఠతః సంబధ్యతే ఇత్యనుబంధః, అగ్రతో మమతాం తత్పృష్ఠభాగేన శోకాదికం చ యావ న్న విధత్తే ఇత్యర్థః కదేదం మనః శోకాద్యవిధాయకమితి చేద్యదానగుణానురక్తం, కదా గుణాననురక్తమితి చేత్ "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః, ఇత్యాద్యుక్తసాత్త్వికాహారసత్క్రియాదిభిః సత్త్వప్రచురమిత్యన్య దేతత్ ౧౬

తస్మాదేనమంతఃకరణరూపం భ్రాతృవ్యం సహజశత్రుముపేక్షయా నిగ్రహేణాత్యంత మేధితం సంవృద్ధ మత ఏవాదభ్రమనల్పవీర్యం సంసారయితృత్వరూపం యస్య అత ఏవ వ్యలీక మప్రియకారిణం. తత్ర హేతుః- ఆత్మమోషమాత్మాపహారిణం త్వం అప్రమత్తః అనలసః గురోర్హరేః గురురేవ హరిస్తస్య, చరణోపాసనమేవాస్త్రం యస్య తథాభూతః సన్. జహి ఘాతయ, సదాచార్య సేవాదిప్రణాడ్యా స్వవశీకుర్విత్యర్థః ౧౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధనమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

రహూగణ ఉవాచ—

నమో నమః కారణవిగ్రహాయ స్వరూపతుచ్ఛీకృతవిగ్రహాయ,
నమోఽవధూత ద్విజబంధులింగ నిగూఢ నిత్యానుభవాయ తుభ్యమ్ ౧

జ్వరామయార్తస్య యథాగదం సత్ నిదాఘదగ్ధస్య యథా హిమాంభః,
కుదేహమానాహి విదష్టదృష్టేః బ్రహ్మన్ వచస్తేఽమృతమౌషధం మే. ౨

తస్మాద్భవంతం మమ సంశయార్థం ప్రక్ష్యామి పశ్చాదధునా సుబోధమ్,

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

కారణే పరమాత్మస్వరూపే వోపదిష్టే దేహాత్మనోరన్యోఽన్యభేదం జిజ్ఞాసుః ప్రణత్యా తదుక్తాభినందనేన చ తం ప్రసాదయన్ పృచ్ఛతి రహూగణః (నమో నమ ఇతి చతుర్భిః) కారణ విగ్రహాయ కారణస్య పరమాత్మనో విగ్రహాయ శరీరభూతాయ యద్వా మాదృశలోకరక్షణకారణేన విగ్రహో దేహో యస్య తస్మై "ఆచార్యదేవో భవ. దేవమివాచార్య ముపాసీత. ఆచార్యం మాం విజానీయాత్" ఇతి శాస్త్రానుసంధానకృతేనేశ్వరభావేనైవముక్తం స్వరూపానుసంధానేన తుచ్ఛీకృతో నిరస్తో విగ్రహో విరోధః కృతాపరాధేష్వపి మాదృశేషు యస్య అవధూతః సర్వైః పరిభావ్యవేషః ద్విజబంధోర్లింగేన వేషేణ నిగూఢో నిత్యానుభవః నిత్యస్య పరమాత్మనోఽనుభవః, యేన తతోఽవధూతశబ్దేన కర్మధారయః ఏవం భూతాయ తుభ్యం నమః, ౧

జ్వరరూప ఆమయో రోగః తేనార్తస్య పీడితస్య యథా సద్విశుద్ధమగద మౌషధం యథా వా నిదాఘేన గ్రీష్మతాపేన తప్తస్య హిమాంభః పీడానివర్తకం చ తథా హే బ్రహ్మన్! కుత్సితో యో దేహః తస్మిన్ మానః ఆత్మాభిమానః స ఏవాహిః సర్పః తేన విశేషేణ దష్టా దృష్టిః వివేకలక్షణా యస్య తస్య మమ తే తవ వచః అమృతతుల్యమౌషధమ్ ౨

తస్మాద్భవంతం ప్రతి మమ సంశయార్థం, సంశయనివృత్త్యర్థ మర్థశబ్దోఽత్ర నివృత్తివాచీ మశకార్థో ధూమ ఇతివత్. తం పశ్చాద్వక్ష్యామి అధునా తు యత్తవ త్వయా ఉక్తం తదధ్యాత్మయోగేన

అధ్యాత్మయోగగ్రథితం తవోక్త మాఖ్యాహి కౌతూహలచేతసో మే. ౩

యదాహ యోగేశ్వర దృశ్యమానం క్రియాఫలం సద్వ్యవహారమూలమ్,
న హ్యంజసా తత్త్వవిమర్శనాయ భవానముష్మిన్ భ్రమతే మనో మే. ౪

బ్రాహ్మణ ఉవాచ —

అయం జనో నామ చలన్ పృథివ్యాం యః పార్థివః పార్థివ కస్య హేతోః,
తస్యాపి చాంఘ్ర్యోరధి గుల్ఫజంఘాజానూరు మధ్యోరశిరోధరాంసాః. ౫

అంసేఽధి దార్వీ శిబికా చ యస్యాం సౌవీరరాజేత్యపదేశ ఆస్తే,

గ్రథితమతో దుర్బోధం సుబోధం యథా తథా కౌతూహలచేతసః కౌతూహలశబ్దస్త ద్యుక్తపరః. కౌతూహలయుక్తం చేతో యస్య తస్య మే మహ్య మాఖ్యాహి కథయ ౩

తత్ర దుర్బోధమర్థమనువదతి (యదాహేతి) హే యోగేశ్వర! భవాన్ ప్రత్యక్షాదిభిః దృశ్యమానం యత్క్రియాఫలం దూరగమనక్రియాఫలం ఖేదశ్రమాదికం సద్వ్యవహారమూలం అబాధిత వ్యవహారహేతుకం ఉరుపరిశ్రాంతోఽసీత్యబాధితవ్యవహారస్య మూలం నహి భవతీతి యద్భవానాహ తత్ర మే మనః అంజసా సుఖేన తత్త్వవిమర్శనాయ భ్రమతే భ్రామ్యతే క్లిశ్యతి ౪

తత్ర క్రియాఫలస్య బాధితవ్యవహారమూలత్వం భవతు నహి స్థౌల్యకార్శ్యాదివ్యహారస్య స్వరూపేణాసత్త్వముక్తం దేహవిషయస్య తస్యాబాధితత్వాత్. కిం త్వాత్మని యద్భవతా పరిశ్రాంతోఽపి నాతిపీవా శాస్త్రాధిగోప్తా పతిరితి వ్యవహృతం తద్బాధితమిత్యుచ్యతే. న చ మదీయోఽపి వ్యవహారః శరీరవిషయ ఏవేతి బాధితత్వం అహం త్వంశబ్దయోరాత్మవిషయత్వాత్ అభిముఖీకర్తవ్యతత్ప్రీతి సంబంధిని ప్రత్యగ్వస్తుని చ చేతనే ఏవ తయో ర్వృత్తేః అచేతనశిష్టాభిముఖాచేతనవిషయత్వేఽపి విశేష్యాస్థౌల్యాదేర్బాధితత్వాధివత్ దేహాత్మనోదత్యంతభేదమాహ బ్రాహ్మణః (అయమితి.) హే పార్థివ. యః పార్థివః పృథివ్యా వికారః స ఏవ కస్యహేతోః కస్మాచ్చిత్ కారణాత్ పృథివ్యాం చలన్నయం భారవాహాదిజనో నామ ప్రసిద్ధః. యస్తు న చలతి స పాషాణాదిరిత్యేతావానేవ భేదః. కస్య హేతో రిత్యనేన కశ్చిజ్జీవస్య కర్మశేష ఏవ ఏతచ్ఛరీరస్య చరాచరత్వయోర్హేతు రిత్యభిప్రేతం. తస్యాపి పృథివీవికారస్యాపి అంఘ్ర్యోః పాదయోః ఉపర్యుపరి గుల్ఫాదయః, ఉరసః సలోప ఆర్షః శిరోధరా గ్రీవా అంసౌ స్కంధౌ. ౫

అంసే చ దారుమయీ శిబికా తస్యాం చ సౌవీరాణాం రాజేత్యపదేశః, అపదిశ్యత ఇత్యపదేశః.

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

యస్మిన్ భవాన్ రూఢనిజాభిమానో రాజాస్మి సింధుష్వితి దుర్మదాంధః. ౬

శోచ్యానిమాంస్త్వమధికష్టదీనాన్ దిష్ట్యా నిగృహ్ణన్నిరనుగ్రహోఽసి,
జనస్య గోప్తాస్మి వికత్థమానో న శోభసే వృద్ధసభాసు ధృష్టః ౭

యదా క్షితావేవ చరాచరస్య విదామ నిష్ఠాం ప్రభవం చ నిత్యమ్,
యన్నామతోఽన్యద్ వ్యవహారమూలం నిరూప్యతాం సత్ క్రియయానుమేయమ్. ౮

ఏవం నిరుక్తం క్షితిశబ్దవృత్త మసన్నిధానాత్ పరమాణవో యే,

వ్యవహర్తవ్య ఆస్తే. సౌవీరరాజేతి వ్యపదేశో వ్యవహారో యస్య స మాంసపిండ ఆస్తే ఇతి వా. యస్మిన్ సౌవీరరాజవ్యపదేశే భవాన్ స్వరూపతః స్వభావతశ్చ తతోఽత్యంతవిలక్షణోఽపి భవాన్నిరూఢతాదాత్మ్యాభిమానః సింధుదేశేషు రాజాఽస్మీతి దుర్మదేనాంధః సన్ అనేనాత్మని రాజత్వబుద్ధిర్భ్రాంతిరిత్యుక్తమ్. ౬

అత్యంతం కష్టేన వహనాదిజనితదుఃఖేన దీనాన్ అత ఏవ శోచ్యానిమాన్ దిష్ట్యా బలాత్ నిగృహ్ణన్ నిరనుగ్రహః నిష్కృపో వర్తసే, అనేనాత్మని రాజత్వబుద్ధిప్రయుక్తనిగ్రహాదికర్తృత్వస్య చ స్వరూపప్రయుక్తత్వబుద్ధిః భ్రాంతిరిత్యుక్తమ్. జనస్య గోప్తా రక్షకోఽస్మీతి కత్థమానస్త్వం వృద్ధసభాసు దేహాత్మవివేకిషు న శోభతే యతో ధృష్టః దేహాత్మభ్రాంత్యోద్ధతః. ౭

అస్థిరేషు స్థిరబుద్ధిశ్చ భ్రాంతిరితి దర్శయితు మస్థిరత్వమాహ (యదేతి.) చరాచరస్య దేహజాతస్య ప్రభవ ముత్పత్తిం నిష్ఠాం నాశం చ క్షితౌ భూమ్యామేవ విదామ క్షితిశబ్దో బ్రహ్మాండపరః "స భూమిం విశ్వతో వృత్వా" ఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్. ఉత్పత్తివినాశౌ క్షితావేవ పశ్యామ స్థిరత్వం పశ్యామ ఇతి భావః. తస్మాదస్థిరత్వాన్నామతః అనిత్యే నిత్యత్వాత్ దేహాత్మభ్రాంతిమూలాత్, త్వదుక్తిమాత్రాత్ అన్యత్ సత్క్రియయా అబాధితవ్యవహారేణ అనుమేయవ్యవహారస్యాత్మని రాజత్వాది వ్యవహారస్య మూఽలం, నిరూప్యతాం. తన్న కించిదప్యస్తి. ఉక్తత్రివిధస్య భ్రాంతిమూలత్వాదిత్యర్థః. ౮

క్షితావేవోత్పత్తివినాశౌ చరాచరస్య విదామ ఇత్యనేన క్షితేస్తు నిత్యత్వం ప్రతీతం తన్నిరాకుర్వన్నాహ (ఏవమితి.) అసన్నిధానమసతామనిత్యానాం కార్యాణాం నిధానం లయస్థానం యత్ క్షితిశబ్దవృత్తం క్షితిశబ్దస్య వృత్తం వృత్తిః యస్మింస్తత్ క్షితిశబ్దవాచ్యం తదప్యేవం నిరుక్తం దర్శితం, యత్ర

అవిద్యయా మనసా కల్పితాస్తే యేషాం సమూహేన కృతో విశేషః ౯

ఏవం కృశం స్థూలమణుర్బృహద్యత్ అసచ్చ సజ్జీవ మజీవ మన్యత్,
ద్రవ్యస్వభావాశయకాలకర్మనామ్నాజయావేహి కృతం ద్వితీయమ్. ౧౦

జ్ఞానం విశుద్ధం పరమార్థమేక మనంతరం త్వబహిర్బ్రహ్మ సత్యమ్,

దేహాద్యుత్పత్తిః సా క్షితిరప్యనిత్యేత్యర్థః. భూమే రనిత్యత్వజ్ఞాపనాయ తత్రాప్యవయవవిభాగమవయవానాం చానిత్యత్వమాహ (పరమాణవ ఇతి.)యే పరమాణవః భూతసూక్ష్మాణి యేషాం పరమాణూనాం సమూహేన విశేషః కృతః భూమండలం కృతం తే పరమాణవః మనసాధిష్ఠాతురీశ్వరసంకల్పేనావిద్యయా ప్రకృత్యా కల్పితా ఈశ్వరాధిష్ఠితప్రకృతిపరిణామరూపత్వాదనిత్యా ఏవేతి భావః. యద్వా యే పరమాణవో నిత్యాస్తే మనసాఽవిద్యయా కల్పితాః శరీరాకారేణ సంహితాః త ఏవాహంమమేత్యవిద్యయా ఆత్మన్యేవ కల్పితా ఇత్యర్థః వేదాంతార్థోపబృంహణపరేఽస్మిన్ ప్రబంధే పరమాణుకారణవాదాయోగాద్వై శేషికాదిభిస్తేషామవిద్యాకల్పితత్వానభ్యుపగమాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. అసన్నిధానాదిత్యపి పాఠో దృశ్యతే, తత్రాసత్సు అనిత్యేషు స్వకారణభూతేషు భూతసూక్ష్మేషు నిధానాత్ లయాత్ క్షితిశబ్దవృత్తమపి అనిత్యమిత్యర్థః. ౯

శరీరానిత్యత్వం నిగమయన్ స్థౌల్యాదికం తద్గతమేవాహ (ఏవమితి) ఏవం కార్శ్యాదిగుణ యుక్తం సదసదాత్మకం కార్యకారణాత్మక ముత్కృష్టాపకృష్టాత్మకం వా జీవ మజీవం జీవభేదభిన్నం చరాచరాత్మకం ద్వితీయు మాత్మనో భిన్నం శరీరం ద్రవ్యాదినామ్నాఽజయా ప్రకృత్యా కృతమితి బుద్ధ్యా నిపుణయాఽవేహి తత్ర ద్రవ్యం పృథివ్యాదిపంచభూతిజాతం స్వభావః తేషాం పరిణామ ఆశయోఽంతఃకరణం వాసనా వా కాలః సత్త్వాదిగుణక్షోభకః ద్రవ్యాదీనాం ప్రకృతిప్రపంచత్వాత్ ద్రవ్యాది నామ్నేత్యుక్తమ్ ౧౦

ఏవం దేహస్యానాత్మత్వముక్త మథాత్మస్వరూపం బోధయతి (జ్ఞానమితి.) జడాత్మవాదవ్యుదాసః విశుద్ధం స్వతః కర్మసంబంధరహితం రాగాదిదోషరహితం వా పరమార్థం పురుషార్థభూతమేకం సర్వత్ర జ్ఞానైకాకార మనంతరం న బహిరంతర్బహిఃప్రదేశభేదరహితం నిరవయవత్వాత్ బ్రహ్మగుణతో వ్యాపకం సత్యం నిత్యం ప్రత్యక్ స్వస్మిన్ భాసమానం ప్రశాంతమశనాయాపిపాసాశోక మోహజరామృత్యూర్మిషట్కరహితం సాంఖ్యమతవ్యావృత్త్యర్థం బ్రహ్మాత్మకం సామానాధికరణ్యేనాహ భగవచ్ఛబ్దసంజ్ఞం వాసుదేవమితి, భగవచ్ఛబ్దః సంజ్ఞా యస్య స భగవచ్ఛబ్దసంజ్ఞః "తత్ర పూజ్య

(భరతేన రహూగణస్య తత్త్వోపదేశః)

ప్రత్యక్ ప్రశాంతం భగవచ్ఛబ్దసంజ్ఞం యద్వాసుదేవం కవయో వదంతి. ౧

రహూగణైతత్తపసా న యాతి న చేజ్యయా నిర్వపణాద్ గృహాద్వా.
న చ్ఛందసా నైవ జలాగ్నిసూర్యైర్వినా మహత్పాదరజోఽభిషేకమ్. ౨

యత్రోత్తమశ్లోకగుణానువాదః ప్రస్తూయతే గ్రామ్యకథావిఘాతః,
నిషేవ్యమాణోఽనుదినం ముముక్షోర్మతిం సతీం యచ్ఛతి వాసుదేవే ౩

అహం పురా భరతో నామ రాజా విముక్తదృష్టశ్రుతసంగబంధః

పదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః శబ్దోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః, ఇత్యుక్తరీత్యా భగవచ్ఛబ్దో యత్ర వాసుదేవే ముఖ్యవృత్తస్తం వాసుదేవం వసుదేవాత్మజం వదంతి కవయః ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః వదంతి ౧

అత్ర విశుద్ధం పరమార్థమిత్యాదివిశేషణైః అచేతనశరీరవ్యావృత్తిః వాసుదేవాత్మకత్వకథనేన తత్ప్రాజ్యత్వపాల్యత్వనియామ్యత్వశేషత్వాదిధర్మైః తత్తదాక్షిప్తైస్తతో వైలక్షణ్యం సూచితమ్, ఏవంభూతప్రకృతివిలక్షణస్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం కథం లభ్యేతేత్యపేక్షాయాం నోపాయాంతరైః కింతు మహత్సేవా భగవద్గుణానుశ్రవణాది ప్రణాళ్యైవేత్యాహ ద్వాభ్యామ్ హే రహూగణః ఏతదాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానం మహతాం భాగవతానాం పాదరజః సేవాం వినా తప ఆదిభిః స్వమనీషాపూర్వకైర్న యాతి న ప్రాప్నోతి, తత్ర తపః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది రనశనాదిర్వా ఇజ్యావైదికం కర్మ నిర్వపణం సత్పాత్రనిఃక్షేపరూపం దానం గృహం గృహస్థధర్మః ఛందో వేదాభ్యాసః ఏభిస్తప ఆదిభిః తథోపాసితైర్జలాదిభిశ్చ న యాతీత్యర్థః ౨

కథం మహత్సేవయా తద్యామీత్యత్రాహ. యత్ర యేషు మహత్సు గ్రామ్యకథానామభిఘాతో యస్మాత్సమశ్లోకస్య భగవతో గుణానువాదః ప్రస్తూయతే. ప్రస్తూయతాం గుణానువాదః ప్రకృతే కిమాయాతం తత్రాహ అనుదినం నిషేవ్యమానో గుణానువాదః సతీం మతిం ముముక్షోర్యచ్ఛతి స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిషయం జ్ఞానం సంపాదయతీత్యర్థః. ౩

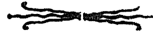
ఏవం గృహమేధిసౌఖ్యవైరాగ్యస్య జ్ఞానహేతుత్వ మభిధాయ విషయసంగస్య జ్ఞానభ్రంశకరత్వం స్వదృష్టాంతేన వదన్ కస్త్వం నిగూఢ ఇత్యాదిప్రశ్నస్య ఉత్తరమాహ. (అహమితి ద్వాభ్యామ్) పురా పూర్వతరస్మిన్ జన్మని అహం భరతో నామ ప్రసిద్ధః రాజాఽభూవం, తత్ర విశేషేణ వ్యక్తః

ఆరాధనం భగవత ఈహమానో మృగోఽభవం మృగసంగాద్ధతార్థః ౧౪

సా మాం స్మృతిర్మృగదేహేఽపి వీర కృష్ణార్చనప్రభవా నో జహాతి,
అథో అహం జనసంగాదసంగో విశంకమానోఽవివృతశ్చరామి ౧౫

తస్మాన్నరోఽసంగసుసంగజాతజ్ఞానాసి నేహైవ వివృక్ణమోహః,
హరిం తదీహాకథనశ్రుతాభ్యాం లబ్ధస్మృతిర్యాత్యతిపారమధ్వనః. ౧౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, బ్రాహ్మణరహూగణసంవాదే ద్వాదశోఽధ్యాయః

దృష్టేష్వైహికసుఖేషు శ్రుతేష్వాముష్మికేషు స్వర్గాదిషు చ సంగరూపో బంధో యేన తథాభూతః సన్ భగవత ఆరాధనం కుర్వాణః తత్ర మృగసంగాద్ధతః విహతః ఆరాధనలక్షణోఽర్థో యస్య తథాభూతో మృగోఽభవం మృగజన్మప్రాప్తోఽభూవమ్ ౧౪

హే వీర! కృష్ణార్చనప్రభావాత్ భగవదారాధనజా సా భగవద్విషయా స్మృతిః మృగదేహేఽపి మాం న జహాతి నాత్యాక్షీత్ కృష్ణార్చనప్రభావవిషయకే విస్మయే అహో ఇతి అధునా జనసంగాద్విశంకమానః అతః ఏవాసంగః అవివృతః అప్రకటః గృహాద్యప్రవిష్టః చరామి ౧౫

తస్మాత్ సంగస్య బంధకత్వాన్నరః అసంగేషు జ్ఞానిషు సుసంగాత్ జాతో యః జ్ఞానరూపోఽసిః ఖడ్గస్తేన విశేషేణ వృక్ణః ఛిన్నః సంగో దేహతదనుబంధిషు యేన తథా భూతః సన్ అధ్వనః సంసారాటవ్యధ్వనః పారమత్యంతమవధిం హరిం భగవంతం తదీహాకథనశ్రుతాభ్యాం భగవచ్చేష్టితకథనశ్రవణాభ్యాం కథనాది ప్రణాద్యేత్యర్థః. లబ్ధా స్మృతిః భగవద్విషయా యస్య స యాతి ప్రాప్నోతి. ౧౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశో౽ధ్యాయః

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

దురత్యయే౽ధ్వన్యజయా నివేశితో రజస్తమః సత్త్వవిభక్తకర్మదృక్,
స ఏష సార్థో౽ర్థపరః పరిభ్రమన్ భవాటవీం యాతి న శర్మ విందతి ౧

యస్యామిమే షణ్ణరదేవ దస్యవః సార్థం విలుంపంతి కునాయకం బలాత్
గోమాయవో యత్ర హరంతి సార్థికం ప్రమత్త మావిశ్య యథోరణం వృకాః ౨

అథ త్రయోదశో౽ధ్యాయః

ఏవం తత్త్వం నిరూపితమప్యవిరక్తస్య న ప్రతిష్ఠితం భవతీతి వైరాగ్యోదయాయ సంసారాధ్వానం లోకప్రసిద్ధదుర్గాధ్వత్వేన సంసారమటవీత్వేన చ రూపయతి (దురత్యయ ఇతి) త్రయోదశేనాధ్యాయేన బ్రాహ్మణః దురత్యయే దురతిక్రమే౽ధ్వని కర్మమార్గే౽జయా ప్రకృత్యా నివేశితః రజస్తమః సత్త్వైః విభక్తాని కర్మాణి కార్యతయా పశ్యతీతి తథా శుభాశుభమిశ్రరూపకర్మణి దృష్టిమానిత్యర్థః. స ఏషః సార్థో జీవసమూహః, అర్థపరః ధర్మాదిపురుషార్థత్రయాసక్తః, భవాటవీం యాతి కర్మఫలం తు ప్రాప్నోతీత్యర్థః శర్మ సుఖం న విందతి న లభతే, యథా వణిక్ అర్థార్జనాయ గచ్ఛన్నటవీం యాతి సుఖం చ న విందతి తద్వదిత్యర్థః. ౧

యద్యప్యస్యాధ్యాయస్య వ్యాఖ్యానరూప ఉత్తరాధ్యాయః ప్రవృత్తస్తథాపి సుఖప్రతిపత్తయే కించిదత్రాపి వ్యాఖ్యాయతే, తదేవాహ (యస్యామితి.) హే నరదేవ! యస్యాం భవాటవ్యాం షండింద్రియనామానః దస్యవో దుష్టజంతవః చోరాః కుత్సితః సన్మార్గానభిజ్ఞః నాయకః బుద్ధిరూపః నేతా యస్య తం సార్థం జీవసమూహం విలుంపంతి జీవస్య భగవదారాధనరూపం ధనం లుంపంతీత్యర్థః, యత్ర భవాటవ్యాం గోమాయవః శృగాలతుల్యా దారాపత్యాదయః ప్రమత్త మనవహితసార్థకం త్వం మే భర్తాసి పితాసీత్యేవం ప్రవిశ్య హరంతి యథోరణం మేషం వృకా హరంతి తద్వత్ "యో౽న్యథా సంతమాత్మాన మన్యథా ప్రతిపద్యతే" ఇత్యుక్తరీత్యా ఆత్మస్వరూపవిస్మారకాభిమానజననద్వారా ఆత్మాన మపహరంతీత్యర్థః, ౨

ప్రభూతవీరు_త్తృణగుల్మగహ్వరే కరోరదంశై ర్మశకై రుపద్రుతః,
క్వచిత్తు గంధర్వపురం ప్రపశ్యతి క్వచిత్ క్వచిచ్చాశురయోల్ముకగ్రహమ్. ౯

నివాసతో యద్రవిణాత్మబుద్ధిః తత_స్తతో ధావతి భో అటవ్యామ్,
క్వచిచ్చ వాత్యోత్థితపాంసుధూమ్రా దిశో న జానాతి రజస్వలాక్షః. ౮

అదృశ్యఝిల్లీస్వనకర్ణశూల ఉలూకవాగ్భిర్వ్యథితాంతరాత్మా,

వీరుధో లతాగుల్మాని చ తైః గహ్వరేఽదభ్రకర్మబీజవత్ ఫలప్రరోహక్షేత్రభూతే గృహాశ్రమ ఇత్యర్థః కరోరై స్త్రీవ్రైః దంశైః మక్షికావిశేషైః మశకైశ్చ యథా కశ్చిద్వనే ఉపద్రుతో భవతి తథా దంశాదిసదృశైః రాజభటాదిభిరుపద్రుతో భవతీత్యర్థః క్వచిద్గంధర్వపురవ దస్థిరం మనుష్య శరీరం స్థిరవత్ పశ్యతి గంధర్వాణాం హి పురం న విద్యతే తద్వద్దేహస్యాపి నిత్యత్వమవిద్యమానమపి పశ్యతీత్యర్థః. క్వాపి క్వాపి ఆశురయః అతివేగో య ఉల్మకాకారో గ్రహః తత్తుల్యం సువర్ణ ముపాదేయత్వేన ప్రపశ్యతీత్యర్థః. అసుహరోల్మకగ్రహమిత్యపి పాఠో దృశ్యతే. తత్ర ప్రాణహరోల్మక పిశాచతుల్యం పరకీయం సువర్ణముపాదేయత్వేన ప్రపశ్యతీత్యర్థః యథా పిశాచగతోల్కాజ్వలనం ప్రకాశార్థం జిఘృక్షన్ యథా పిశాచహతో భవతి ఏవం దుర్జనసంబంధి సువర్ణస్య స్వోపకారకత్వ బుద్ధ్యా జిఘృక్షుః దుర్జనై రుపద్రుతో భవతీత్యర్థః. ౭

పిపాసతోయద్రవిణాత్మబుద్ధిః పిపాసావిషయం తోయం పిపాసతోయం మృగతృష్ణికా పిపాసాశబ్దస్య "జ్యాపోః సంజ్ఞాచ్ఛందసో" రిత్యార్షో హ్రస్వః, పిపాసావిషయతోయతుల్యం ద్రవిణం వి త్తం తస్మిన్నాత్మబుద్ధిః స్వబుద్ధిర్యస్య తథాభూతః, క్వచిన్నివాసతోయం ద్రవిణాత్మబుద్ధిరితి పాఠ స్తత్ర నివాసాదిష్వాత్మభావో యస్యాః సా బుద్ధిర్యస్యేత్యర్థః. అటవ్యా మిత_స్తతో ధావతి భ్రమతి భో రాజన్ః వాత్యా చక్రవాతః తత్తుల్యా నారీ వాత్యా వాత్యయా ప్రమదయా ఉత్థితో రాగాదిదోషః పాంసు స్తేన ధూమ్రా ఆవిలా దిశః ధర్మమర్యాదాః రజస్వలాక్షో రజోవ్యా_ప్తే అక్షిణీ యస్య సః రజోగుణోపహత జ్ఞానః సన్ న జనాతి యథా చక్రవాతోత్థితధూలివ్యా_ప్తనేత్రః ప్రాచ్యాదిదిగ్విభాగా న్న జానాతి తద్వద్ధర్మ మార్గాన్ న న జానాతీత్యర్థః ౮

క్వచిదదృశ్యానాం ఝిల్లీనాం భృంగారకాసంజ్ఞానాం కీటవిశేషాణాం స్వనేన ధ్వనినా కర్ణయోః శూలం వ్యథా యస్య సః పరోక్షం అప్రియభాషిరిపువాక్యశ్రవణజనితకర్ణవ్యథాయుక్తో భవతి యథాటవ్యాం ప్రవిష్టో అదృశ్యఝిల్లీస్వనవ్యథితకర్ణ ఇత్యర్థః. తథా ఉలూకానాం ప్రత్యక్షమప్రియ

(వైరాగ్యదార్ఢ్యాయ భరతేన భవాటవ్యువవర్ణనమ్)

అపుణ్యవృక్షాన్ శ్రయతే క్షుధార్దితో మరీచితోయాన్యభిధావతి క్వచిత్. ౫

క్వచిద్వితోయాః సరితోఽభియాతి పరస్పరం చాలషతే నిరంధః,
ఆసాద్య దావం క్వచిదగ్నితప్తో నిర్విద్యతే క్వ చ యక్షైర్హృతాసుః ౬

శూరైర్హృతస్వః క్వ చ నిర్విణ్ణచేతాః శోచన్ విముహ్యన్ ఉపయాతి కశ్మలమ్,
క్వచిచ్చ గంధర్వపురం ప్రవిష్టః ప్రమోదతే నిర్వృతవన్ముహూర్తమ్. ౭

చలన్ క్వచిత్ కంటకశర్కరాంఘ్రిః నగారురుక్షుర్విమనా ఇవాస్తే.

భాషిణాం ఘూకసదృశానాం రాజభటాదీనాం వాగ్భి ర్వ్యథితః అంతరాత్మా మనో యస్య తథాభూతః క్వచిద్భవతి. యథారణ్యే ఉలూకవాగ్భిర్వ్యథితహృదయో భీతహృదయో భవతీత్యర్థః. క్వచిత్ క్షుధాఽశనయా అర్దితః పీడితః అపుణ్యవృక్షాన్ విషవృక్షసదృశా- అనుపకారకర్మాప్రతిగ్రాహ్యధనాన్, శ్రయతే ఆశ్రయతి, క్వచిత్ మరీచితోయాని మరీచికాజలవత్, సుఖాభాసాన్ విషయాననుధావతి భోగ్యబుద్ధ్యాఽన్వేషయతి అభోగ్యం హేయం విషయ మనుధావతీత్యర్థః ౫

(క్వచిద్వితోయాః) జలరహితాః సరితః నదీరభియాతి యథా వితోయాసు సరిత్సు పతితస్య గాత్రభంగాత్ సద్యో దుఃఖం భవతి న చోదకలాభః తద్వదిహ పరత్ర చ దుఃఖదాన్ నిష్ఫలాన్ పాఖండాశ్రమానభియాతి ఆశ్రయతే క్వచిన్నిరన్నః పరస్పరం దాయాదేభ్యోఽన్నాదికం లషతే వాంఛతి పుత్రః పితృధన మిచ్ఛతి పుత్రార్థమిచ్ఛతి పితా నిరన్నకతయేత్యర్థః క్వచిద్దావం దావాగ్నితుల్యం గృహ మభిమతవిషయశూన్యం దుఃఖదం ప్రాప్తః ప్రవిష్టః అగ్నితప్తః శోకాతురో భవతి క్వచిద్యక్షైః యక్షవత్ ప్రతిహర్తుమశక్యైః రాజభిః హృతాసుః అపహతప్రాణతుల్యధనః నిర్విద్యతే ఖిద్యతే. ౬

తథా (శూరైః) రాజభటాదిభిర్హృతం స్వం ధనం యస్య సః క్వచిత్ దుఃఖితచిత్తో భవతి హే నృప! క్వచిత్ శోచన్ విముహ్యంశ్చ కశ్మలం మూర్ఛాం యాతి క్వచిద్గంధర్వపురమివాస్థిరం బంధువర్గం ప్రవిష్టః నిర్వృతవత్ సుఖితవత్ ముహూర్తమాత్రం మోదతే ౭

క్వచిన్నగారురుక్షుః పర్వతవద్దురారోహయజ్ఞాదికలాపం విధిత్సుః కంటకైః శర్కరాభిః సూక్ష్మపాషాణైశ్చ దుఃఖితచరణో యథా పర్వతమారోఢుం న శక్తస్తథా కంటకాదితుల్యైః విఘ్నై

పదే పదేఽభ్యంతరవహ్నినార్దితః కౌటుంబికః క్రుధ్యతి వై జనాయ. ౯

క్వచిన్నిగీర్ణోఽజగరాహినా జనో నావైతి కించి ద్విపినేఽపవిద్ధః,
దష్టః స్మ శేతే క్వ చ దంద్రశూకై రంధోఽంధకూపే పతిత స్తమిస్రే. ౯

కర్హి స్మ చిత్ క్షుద్రరసాన్ విచిన్వం స్తన్మక్షికాభి ర్వ్యథితో విమానః,
తత్రాతికృచ్ఛ్రాత్ ప్రతిలబ్ధమానో బలాద్విలుంపంత్యథ తం తతోఽన్యే. ౧౦

క్వచిచ్చ శీతాతపవాతవర్ష ప్రతిక్రియాం కర్తుమనీశ ఆస్తే.
క్వచిన్మిథో విపణన్ యచ్చ కించిత్ విద్వేషమృచ్ఛత్యుత విత్తశాఠ్యాత్. ౧౧

క్వచిత్ క్వచిత్ క్షీణధనస్తు తస్మిన్ శయ్యాసనస్థానవిహారహీనః,

శభిభూతః మహత్కార్మారోఢుం కర్తుమశక్తః సన్ విమనా ఇవాస్తేఽభాస్వరత్వేనావతిష్ఠతే. క్వచిచ్చ క్షణే క్షణేఽభ్యంతరవహ్నినా జారరాగ్నినాఽర్దితః పీడితః జనాయ కలత్రాదీన్ ప్రతి క్రుధ్యతి యతోఽయం కౌటుంబికః ౯

క్వచిదయం జనః అజగరాదినా అజగరాఖ్యసర్పతుల్యయా నిద్రయా నిగీర్ణో గ్రస్తః కించిదపి న వేత్తి యథా విపినేఽరణ్యేఽపవిద్ధస్త్యక్తః శవ ఇవ క్వచ దందశూకైః సర్పతుల్యైః హింస్రైర్దుర్జనైర్దష్టః పీడితః అంధో లుప్తవివేకః అంధకూపే మోహే శరీరదుఃఖే వా పతితః తమిస్రే దుఃఖాదిభిర్వ్యాప్తే. ౯

కర్హిచిత్ క్షుద్రరసాన్ విచిన్వన్ తన్మక్షికాభిః రసాదిస్వామిభిర్వ్యథితః తాడితః విమానోఽవజ్ఞాతో భవతి ఇతి కథంచిత్తత్రాతిక్లేశేన ప్రతిలబ్ధమానః ప్రాప్తపరదారాదిర్భవతి తదా తం వంచయిత్వా బలాదన్యే తాన్ క్షుద్రరసానపహరంతి. ఏవం తేభ్యోప్యన్యేఽపహరంతీత్యర్థః. ౧౦

క్వచిచ్చ శీతాదీనాం ప్రతిక్రియాం కర్తుం శీతాదినివారకవస్త్రగృహాదికం సంపాదయితుమసమర్థః తైర్దుఃఖిత ఆస్తే క్వచిన్మిథః యత్కించిదత్యల్పమపి విపణన్ క్రయవిక్రయాదిభిర్వ్యవహారం వాణిజ్యం కుర్వన్నిత్యర్థః. విత్తశాఠ్యాద్ధనవాంఛయా విద్వేషం ప్రాప్నోతి. ౧౧

తస్మిన్ సంసారాధ్వని క్వచిత్ క్షీణం ధనం యస్య సః అతఏవ శబ్దాదిభిర్విహీనః రహితః

(వైరాగ్యదార్ఢ్యాయ భరతేన భవాటవ్యుపవర్ణనమ్)

యాచన్ పరాదప్రతిలబ్ధకామః పారక్యదృష్టిర్లభతేఽవమానమ్. ౧౨

అన్యోఽన్యవిత్తవ్యతిషంగవృద్ధవైరానుబంధో వివహన్ మిథశ్చ,
అధ్వన్యముష్మిన్ ఉరుకృచ్ఛ్రవిత్తబాధోపసర్గైర్విహరన్ విపన్నః. ౧౩

తాంస్తాన్ విపన్నాన్ స హి తత్ర తత్ర విహాయ జాతం పరిగృహ్య సార్థః,
ఆవర్తతేఽద్యాపి న కశ్చిదత్ర వీరాధ్వనః పారముపైతి యోగమ్. ౧౪

మనస్వినో నిర్జితదిగ్గజేంద్రా మమేతి సర్వే భువి బద్ధవైరాః,
మృధే శయీరన్న తు తద్ వ్రజంతి యన్న్యస్తదండో గతవైరోఽభియాతి. ౧౫

భవతి శేతేఽస్యామితి శయ్యా పర్యంకాది ఆస్యతేఽస్మిన్నిత్యాసనం కంబలాది స్థీయతేఽస్మిన్నితి స్థానం గృహాది విహరంత్యనేనేతి విహారో యానాదిః యాచమానో యదా పరస్మాదప్రాప్తకామః తదా పరకీయే వస్తుని దృష్టిరభిలాషో యస్య సోఽవమాన మవజ్ఞాం లభతే ౧౨

ఏవమన్యోఽన్యం విత్తవ్యతిషంగేణ విత్తవ్యత్యాసేన వృద్ధః వైరానుబంధో యస్య సః మిథః వివాదం కుర్వన్ వివహన్, మిశ్రశ్చేత్యపి పాఠః. తదాభాషాలబ్ధవిత్తనియమవ్యత్యాసేన వివృద్ధవైరానుబంధః వైరావిష్టచిత్తః పరస్పరం వివాదం కుర్వన్నముష్మిన్ దురత్యయేఽధ్వని ఉరుభిః కృచ్ఛ్రైః శ్రమైః విత్తబాధైరుపసర్గైశ్చ ద్వేషాదిభిర్విపన్నః మృతప్రాయో భవతి ౧౩

దురత్యయత్వమధ్వనో దర్శయతి తాంస్తాన్ విపన్నాన్ మృతాన్ పిత్రాదీన్ తత్ర విహాయ జాతం సార్థం పుత్రాదికం పరిగృహ్యాద్యాప్యత్రావర్తతే భ్రామ్యతి హే వీర! అధ్వనః పారం యోగం కశ్చిదపి నోపైతి, అత్ర సార్థే కశ్చిదతిసమర్థోఽపి. ౧౪

తదేవాహ- మనస్వినః శూరాః నిర్జితాః దిగ్గజేంద్రా యైస్తే మమేయం భూమిర్మమేయం భూమిరితి అభిమాననిమిత్తభూతాయాం భువి బద్ధం వైరం యైస్తే మృధే యుద్ధే కేవలం శరీరాన్ ప్రాణాంస్త్యక్తవంతః. న తు తద్ వ్రజంతి ప్రాప్నువంతి, కిం తత్? యత్ర వ్రజంతి మనస్వినస్తత్రాహ- న్యస్తదండః త్యక్తభూతదండః త్యక్తభూతవైరశ్చ, యోగీ యద్విష్ణోః పదం యాతి తత్ర వ్రజతీత్యర్థః. ౧౫

ప్రసజ్జతి క్వాపి లతాభుజాశ్రయ స్తదాశ్రయావ్యక్తపదద్విజస్పృహః,
క్వచిత్కదాచి ద్ధరిచక్రత స్త్రసన్ సఖ్యం విధత్తే బకకంకగృధ్రైః. ౧౬

తైర్వంచితో హంసకులం సమావిశ న్నరోచయఞ్ శీల ముపైతి వానరాఞ్,
తజ్జాతిరాసేన సునిర్వృతేంద్రియః పరస్పరోద్వీక్షణవిస్మృతావధిః. ౧౭

ద్రుమేషు రంస్యన్ సుతదారవత్సలో వ్యవాయదీనో వివశః స్వబంధనే,
క్వచిత్ ప్రమాదా ద్గిరికందరే పతన్ వల్లీం గృహీత్వా గజభీత ఆస్థితః. ౧౮

అతః కథంచి త్స విముక్త ఆపదః పునశ్చ సార్థం ప్రవిశత్యరిందమ,

సింహావలోకనన్యాయేన పునర్భవాటవీమేవానువర్ణయతి (ప్రసజ్జతీతి) ప్రసజ్జత్యాసక్తిం కరోతి కీదృశః లతానాం భుజాః శాఖాః తానాశ్రితః లతాతుల్యకామినీభుజోపధాన ఇత్యర్థః తదాశ్రయాః కామినీ లతాశ్రయాః యేఽవ్యక్తపదాః స్వానభివ్యక్తవర్ణమధురవచోభాషిణో ద్విజాః పక్షిసదృశాః శిశవః బాలాః తేషు స్పృహా యస్య సః తాదృశో భూత్వా ప్రసజ్జతీత్యర్థః క్వచిత్ హరిచక్రం సింహసమూహః తత్తుల్యాత్ హరిచక్రాత్ భగవత్సంబంధినః కాలచక్రాత్ త్రసన్ బిభ్యత్ కాలచక్రనిమిత్తజన్మజరామరణాదే స్త్రసన్ తత్పరిహాయ కైశ్చిత్ ప్రలోభితః బకాదితుల్యైః పాఖండదైవతైః సహ సఖ్యం విధత్తే, తేషు భక్తిం కరోతీత్యర్థః. ౧౬

(తైర్వంచితః) స్వయం తాఞ్ వంచయఞ్ తైః వంచితః ఫలాభావం జ్ఞాత్వా హంసకులం పునర్విశుద్ధం బ్రాహ్మణకులం సమావిశన్ ప్రవిశన్ తేషాం శీలం ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం పునరుపనయనాద్యాచారరూపమరోచయన్ పూర్వదుర్వాసనయా ఽప్రియం పశ్యన్ వానరతుల్యాన్ భ్రష్టసదాచారాన్ శూద్రప్రాయానుపైతి, తజ్జాతిరాసేన వానరజాతిక్రీడయా స్త్రియా మిథునీభూయ రహోభాషణపూర్వక పరస్పరముఖనిరీక్షణేన విస్మృతః అవధిః జీవనావధిః మరణకాలో యేన సః ౧౭

ద్రుమతుల్యేషు కేవలదృష్టార్థేషు గృహేషు రంస్యన్ క్రీడిష్యన్ వ్యవాయేన మైథునేచ్ఛయా దీనః కృపణః సుతేషు దారేషు వత్సలః ఏవం స్వస్య యద్బంధనం ప్రాప్తం తస్మిన్ వివశః పరిహర్తుమశక్తో భవతి. క్వచిత్ ప్రమాదాత్ మృత్యుభయాత్ గిరికందరవద్భయానకే రోగాదిదుఃఖే వర్తమానః దూరస్థరాజతుల్యమృత్యోర్భీతః సన్ వల్లీం వల్లీతుల్యాం ప్రాచీనవాసనామవలంబ్యావస్థితో భవతి. ౧౮

తతః ఆపదః దుఃఖాఞ్ కథంచిదతిప్రయాసేన విముక్తః పునశ్చ సార్థం వర్ణాశ్రమనిష్ఠం జనం

(వైరాగ్యదార్ఢ్యాయ భరతేన భవాటవ్యుపవర్ణనమ్)

అధ్వన్యముష్మిన్ అజయా నివేశితో భ్రమన్ జనోఽద్యాపి న వేద కశ్చన. ౧౯

రహూగణ త్వమపి హ్యధ్వనోఽస్య సంన్యస్తదండః కృతభూతమైత్రః,
అసజ్జితాత్మా హరిసేవయా శితం జ్ఞానాసి మాదాయ తరాతిపారమ్. ౨౦

రాజోవాచ—

అహో నృజన్మాఖిలజన్మశోభనం కిం జన్మభిస్త్వపరైరప్యముష్మిన్,
న యద్ధృషీకేశయశః కృతాత్మనాం మహాత్మనాం వః ప్రచురః సమాగమః ౨౧

న హ్యద్భుతం త్వచ్చరణాబ్జరేణుభి ర్హతాంహసో భక్తిరధోక్షజేఽమలా,

ప్రవిశతి. యథా పూర్వం ప్రవృత్తిమార్గే రమతే హే అరిందమః అస్మిన్ సంసారాధ్వన్యజయా భగవన్మాయయా నివేశితో జనః భ్రమన్నద్యాపి పారం న యాతి ౧౯

తావత్ హే రహూగణః త్వమపి పరిత్యక్తః భూతదండో యేన కృతం భూతేషు మైత్రం యేన అసజ్జితః విషయేష్వనభినివేశితః ఆత్మా యేన తథాభూతః సన్ హరిసేవయా, నిశితా సేవాఽత్ర వర్ణాశ్రమధర్మైః భగవదారాధనరూపా తథా నిశితం జ్ఞానం భగవదుపాసనాత్మకం తదేవాసిః ఖడ్గః తమాదాయ ప్రకృతితరుచ్ఛేదనాయేతి భావః. యథా "అశ్వత్థమేనం సువిరూఢమూల మసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా" ఇతి అస్యాధ్వనః పారం వైష్ణవం పదం ప్రతి అతితర, అధ్వనః పారమతి జ్ఞాత్వా అసేర్విశేషణం వా సంసారాధ్వనో నిస్తరణోపాయభూతజానాసిమాదాయ సంసారముక్తో భవేత్యర్థః.౨౦

ఏవముపదిష్టతత్త్వత్రయయాథాత్మ్యబంధమోక్షహేతుః సంసారాసారత్వోపదేశేన ఉత్పన్న వైరాగ్యో రహూగణః స్వాత్మనః కృతార్థతా మావిః కుర్వన్ తత్సంగతిం తదుక్తీశ్చాభినందన్ నమస్కరోతి త్రిభిః శ్లోకైః (అహోఇతి) అహో నృజన్మ మనుష్యజన్మ సుశోభనం పర మముష్మిన్ పరలోకేఽపరైర్దేవాదిజన్మభిరపి కిం ప్రయోజనం యేషు దేవాదిజన్మసు హృషీకేశస్య భగవతో యశసా కృతః శోధిత ఆత్మా చిత్తం యేషాం తేషాం మహాత్మనాం త్వాదృశానాం సమాగమః ప్రచురో న భవతి భాగవతసంగవిరహితైర్దేవాదిజన్మభిరపి కిం వ్యర్థాన్యేవ తానీత్యర్థః. ౨౧

నిరంతరం త్వాదృశానాముపాసితయోశ్చరణాబ్జయోః రేణుభిః హతమంహః పాపం యస్య

మౌహూర్తికాద్యస్య సమాగమా చ్చ మే దుస్తర్కమూలోపహతోఽవివేకః. ౨౨

నమో మహద్భ్యోఽస్తు నమ శ్శిశుభ్యో నమో యువభ్యో నమ ఆవటుభ్యః,
యే బ్రాహ్మణా గా మవధూతలింగా శ్చరంతి తేభ్యః శివమస్తు రాజ్ఞామ్. ౨౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యేవముత్తరామాతః స వై బ్రహ్మర్షిసుతః సింధుపతయ ఆత్మనస్తత్త్వం విగణయతః పరానుభవః పరమకారుణికతయోపదిశ్య రహూగణేన సకరుణమభివందితచరణః ఆపూర్ణార్ణవ ఇవ నిభృతకరణోర్మ్యాశయో ధరణి మిమాం విచచార. ౨౪

సౌవీరపతిరపి సుజనసమవగతపరమాత్మనస్తత్త్వ ఆత్మన్యవిద్యాధ్యారోపితాం

తత్ తస్యాధోక్షజేఽమలా భక్తిర్భవతీతి నైవాద్భుతం. కుతః? యస్య తవ మౌహూర్తికాత్ ముహూర్తమాత్రభవాత్ సమాగమమాత్రా న్మే దుస్తర్కేణ బద్ధమూలోఽవివేకోఽపహతః వినష్టోఽభవత్ ౨౨

జ్ఞానినః కేన రూపేణ చరంతీత్యజ్ఞానాత్ సర్వాన్నమస్కరోతి (నమ ఇతి) మహద్భ్యో నమః తత్రాపి శిశురూపేభ్యో నమః, యే యువానః త్వాదృశాః తేభ్యోఽపి నమః, ఆబటుభ్యః బటుర్మాణవకః వటువత్ స్వమాహాత్మ్యానావిష్కరణశీలపర్యంతేభ్యః ఇత్యర్థః. జ్ఞానినో హి స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారేణ తిష్ఠంతి "తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యర్థః యే త్వాదృశాః బ్రాహ్మణా అవధూతవేషాః గాం భూమిం చరంతి, తేభ్యః సకాశాత్ రాజ్ఞాం మాదృశానాం కృతాగసాం శివమస్తు మహతాం నిగ్రహో మా భూత్. ౨౩

సంవాదముపసంహరతి శుకః హే ఉత్తరామాతః ఉత్తరా మాలా యస్య సః ఉత్తరామాతా పరీక్షిత్ తస్యేదం సంబోధనముత్తరామాతరితి. అవిగణయతే న విగణయత ఇత్యవిగణయన్ తస్మై అవమానం కుర్వాణాయ, సింధుసౌవీరపతయే రహూగణాయావిగణితః పరిచ్ఛేత్తుమశక్యః పరమానుభావః ప్రభావో యస్య స వై బ్రహ్మర్షిసుతః పరమకారుణికత్వేన హేతునా ఆత్మనస్తత్త్వం ప్రకృతివిలక్షణ ప్రత్యగాత్మకత్వవిశుద్ధజ్ఞానానందత్వప్రకృతశాంతత్వాదియాథాత్మ్యముపదిశ్య సకరుణం సస్నేహం యథా భవతి తథా రహూగణేనాభివందితౌ చరణౌ పాదౌ యస్య సః, ఆసమంతాత్ పూర్ణః సముద్ర ఇవ నిభృతాని శాంతాని కరణాని ఇంద్రియాణి ఊర్మయః అశనాయాదయః ఆశయోఽంతఃకరణం వాసనా వా యస్య సః, ఇమాం ధరణీం భూమిం విచచార, ౨౪

(సౌవీరపతిః) రహూగణోఽపి సుజనాత్ బ్రహ్మర్షిసుతాత్ సమ్యగవగతం పరమాత్మన

చ దేహాత్మమతిం విససర్జ. ఏవం హి నృప భగవదాశ్రితాశ్రితానుభావః. ౨౩

రాజోవాచ—

యో హ వా ఇహ బహువిదా మహాభాగవత త్వయాభిహితః పరోక్షేణ వచసా జీవలోకభవాధ్వా స హ్యార్యమనీషయా కల్పితవిషయో నాంజసా వ్యుత్పన్నలోకసమధిగమః. అథ తదేవైతద్దురవగమం సమవేతానుకల్పేన నిర్దిశ్యతామితి. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, త్రయోదశో౾ధ్యాయః.

స్తత్త్వం యాథాత్మ్యం యేన తథాభూతః సన్ తదానీమేవాత్మన్యవిద్యయాజ్ఞానేనారోపితాం దేహాత్మాభిమతిం విససర్జ జహౌ. హే నృప! భగవదాశ్రితా భాగవతాః తానాశ్రితాః భగవద్దాసానుదాసాః తేషాం ప్రభావ ఏవం విధో హి భవతీత్యర్థః. ౨౩

ఏవం తత్సంవాదే ఉపవర్ణితే వణిక్సార్థాధ్వాదిరూపేణ ప్రవృత్తానాం పరోక్షరూపాణాముక్తీనామాశయజిజ్ఞాసయా౾౾హ రాజా పరీక్షిత్ శుకం ప్రతి (య ఇతి) హే మహాభాగవత! శుక! బహువిదా బహుజ్ఞేన త్వయా యో జీవలోకస్య భవాధ్వా పారోక్ష్యరూపేణాభిహితః కథితః. స హి యస్మాదార్యాణాం వివేకినాం మనీషయా బుద్ధ్యా ఏవ దస్యుస్థానీయానీంద్రియాణి గోమాయుస్థానీయాన్యపత్యాదీనీత్యేవం కల్పితః విషయో జ్ఞానం యస్య సః కల్పితపదార్థవాన్. అతో౾ంజసా సుఖేన వ్యుత్పన్నా వివేకినో లోకాః తైః సమాధిగమ్యః న త్వవ్యుత్పన్నమాదృశసమాధిగమ్యః అథ తస్మాత్ దురధిగమం దుఃఖేనాప్యవగంతుమశక్యం ఏతత్పరోక్షరూపముక్తిజాతం సమవేతానుకల్పేన ప్రకృతోపయుక్తార్థసమవేతశబ్దప్రయోగేణ నిర్దిశ్యతాం వ్యాఖ్యాయతాం, శబ్దార్థయోరపృథక్సిద్ధత్వాభిప్రాయేణ సమవేతశబ్దః ప్రయుక్తః. యద్వా ఏతత్ప్రసిద్ధాధ్వత్వేన రూపితం సంసారాధ్వస్వరూపం సమవేతానుకల్పేన ప్రసిద్ధా ఉత్పత్త్యధ్వని సమవేతాః సమవస్థితా యే దస్యుగోమాయుప్రభృతయః తాననుసృత్య తద్ధర్మసామ్యేన కల్ప్యాః రూప్యాః ప్రైర్యుక్తత్వేన నిర్దిశ్యతాం కథ్యతామిత్యర్థః. ౨౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం.
త్రయోదశో౾ధ్యాయః.

అ థ చ తు ర్ద శో ఽ ధ్యా యః

స హోవాచ—

య ఏష దేహాత్మమానినాం సత్త్వాదిగుణవిశేషవికల్పితకుశలాకుశలసమవహార వినిర్మితవివిధదేహావళిభిః వియోగసంయోగాద్యనాదిసంసారానుభవస్య ద్వారభూతేన షడింద్రియవర్గేణ తస్మిన్ దుర్గాధ్వవనసుగమేఽధ్వన్యాపతిత ఈశ్వరస్య భగవతో విష్ణో ర్వశవర్తిన్యా మాయయా జీవలోకోఽయం యథా వణిక్సార్థోఽర్థపరః స్వదేహనిష్పాదిత కర్మానుభవః శ్మశానవదశివతమాయాం సంసారాటవ్యాం గతో నాద్యాపి విఫలబహుప్రతి యోగేహః తత్తాపోపశమనీం హరిగురుచరణారవిందమధుకరానుపదవీమవరుంధే యస్యాము హ వా ఏతే షడింద్రియనామానః కర్మణాం దస్యవ ఏవ తే ౧

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ఏవ మాపృష్టః శుకః సమవేతానుకల్పేన నిర్దిశంస్తావదద్ధురత్యయ ఇతి శ్లోకం వ్యాచష్టే (య ఇతి.) య ఏష జీవలోకః ఈశ్వరస్య భగవతో విష్ణోర్వశవర్తిన్యాఽధీనయా మాయయాఽతిదుర్గాధ్వని ఆసుగమే సంసారాధ్వని కర్మమార్గే ఆపతితో మాయాయాః స్వకార్యద్వారేణ సంసారమార్గపాత హేతుత్వమాహ. దేహాత్మాభిమానినాం సత్త్వరజస్తమోభిర్గుణవిశేషేణ కల్పితాని విభక్తాని సాత్త్వికరాజస తామసభేదభిన్నాని యాని కుశలాని సుఖసాధనాని సాత్త్వికాని అకుశలాని దుఃఖసాధనాని రాజసాని మిశ్రాణి ప్రమాదాలస్యాదిసాధనాని రజస్తమోమూలాని కర్మాణి తై ర్వినిర్మితాభిః ఆపాతితాభిః వివిధదేహా వళిభిః "ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థాః మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః। జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసాః" ఆత్యంతికేన సత్త్వేన దివం దేవాః ప్రపేదిరే। ధరాం రజః స్వభావేన ఇత్యుక్తరీత్యా" నియత దేశవృత్తి దేవమనుష్యాసురాదిదేహపంక్తిభిర్యౌ వియోగసంయోగౌ దేహవియోగతత్సంయోగౌ ఆదిశబ్దేన బాల్యయౌవనస్థవిరాదిభావసంగ్రహః ఏతద్రూపోఽనాదిః సంసారస్తదనుభవస్య ద్వారభూతేన షడింద్రియ వర్గేణ స ఏతస్మిన్ దుర్గాధ్వన్యసుగమే సంసారాధ్వని కర్మమార్గే ఆపతితః యథా వణిజాం సార్థః సమూహోఽర్థార్జనపరః తథా స్వదేహనిష్పాదితానాం పూర్వోక్తానాం కర్మణాం ఫలద్వారేణానుభవో యస్య విఫలాశ్చ బహులప్రతియోగా బహువిఘ్నోపహత ఈహాశ్చేష్టా యస్య సః శ్మశానవదమంగల రూపాయాం సంసారాటవ్యాం గతోఽద్యాపి తస్యాం సంసారాటవ్యాం యే తాపాః ఆధ్యాత్మికా దయస్తేషాం శమనీం హరిరేవ గురుస్తస్య హరిగురోశ్చరణారవిందే యే మధుకరా భ్రమరతుల్యా భక్తాస్తేషామనుపదవీం తై రనుష్ఠితం భక్తిమార్గం నావరుంధే న ప్రాప్నోతి. ౧

(భరతేన పారోక్ష్యవివరణమ్)

తద్యథా పురుషస్య ధనం యత్కించిద్ధర్మౌపయికం బహుకృచ్ఛ్రాధిగతం సాక్షాత్పరమపురుషారాధనలక్షణో యోఽసౌ ధర్మ స్తం తు సాంపరాయ ఉదాహరంతి తద్ధర్మ్యం ధనం దర్శనస్పర్శనశ్రవణాస్వాదనావఘ్రాణసంకల్పవ్యవసాయగృహగ్రామ్యోపభోగేన కునాథస్యాజితాత్మనో యథా సార్థస్య విలుంపంతి ౨

అథ చ యత్ర కౌటుంబికా దారాపత్యాదయో నామ్నా కర్మణా వృకశృగాలా ఏవానిచ్ఛతోఽపి కదర్యస్య కుటుంబిన ఉరణకవత్ సంరక్ష్యమాణం మిషతోపి హరంతి ౩

యస్యామిత్యాది శ్లోకం వ్యాచష్టే. యస్యామహవేతి యస్యాం సంసారాటవ్యాం యే షడింద్రియనామానః ఏతే కర్మణా దస్యవ ఏవ దస్యువ్యాపారేణ దస్యుత్వేన పూర్వం నిరూపితా ఇత్యర్థః. ఇంద్రియనామానః ఇత్యనేన కేవలం నామభేద ఏవ కర్మణా తే దస్యవ ఏవేత్యుక్తం, దస్యూనా. మింద్రియాణాం చ ధనాపహారిత్వరూపం కర్మ తుల్యమితి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావేన దర్శయతి (యద్థేత) యథాస్య పురుషస్యానవహితాత్మనః సార్థస్య వణిజాదేః ధనం బహుకృచ్ఛ్రైర్జాతిదుఃఖేనార్జితం ధర్మౌపయికం ధర్మోపయోగార్హం ధనస్య ధర్మ ఏవోపయోగః సఫలో న తు కామ ఇత్యభిప్రాయేణ ధర్మౌపయికమిత్యుక్తం. తథా చోక్తం ప్రథమే "ధర్మస్య హ్యాపవర్గ్యస్య నార్థోఽర్థాయోపకల్పతే. నార్థస్య ధర్మైకాంతస్య కామో లాభాయ హి స్మృతః" ఇత్యేవంవిధం యత్కించిద్ధనం యథా దస్యవ శ్చోరా అపహరంత్యేవ మస్య పురుషస్య యో భగవదారాధనరూపో ధర్మ స్తం సాంపరాయికం పరలోక హితం ధనమిత్యుదాహరంతి. తద్ధర్మ్యం ధర్మాత్ వర్ణాశ్రమాదిధర్మాదనపేతం ధర్మ్యం వర్ణాశ్రమాదిధర్మ యుక్తమిత్యర్థః ధనం భగవదారాధనాత్మకం ధనం ఇంద్రియాణ్యపి దర్శనాదిభిః పంచభిః జ్ఞానేంద్రియ వృత్తిభిః సంకల్పవ్యవసాయాభ్యా మంతఃకరణవృత్తిభ్యాం చేత్యేతై ర్యోగ్యైర్గృహేషు గ్రామ్యైః సాంసారిక ఉపభోగ స్తేన కునాథస్య కుబుద్ధేః అత ఏవాజితాత్మనః అజితేంద్రియస్యాస్య పురుషస్య సంబంధి విలుంపంతి అపహరంతి. ౨

గోమాయవో యత్రేతి ఏతద్వాచష్టే. అథ చేత్యర్థాంతరోపన్యాసే. నామ్నా దారాపత్యాదయః కర్మణా తు వృకాః శృగాలాశ్చ ఏతే ఇత్యర్థః. వృకశృగాలసాధర్మ్యమేవాహ (అనిచ్ఛత ఇతి) కుటుంబినః గృహాశ్రమిణః కదర్యస్యాతిలుబ్ధస్యానిచ్ఛతోఽపి ఆత్మాపహారమితి శేషః. బలాదితి భావః. మిషతః పశ్యతః సతః సంరక్ష్యమాణ మురణమివ హరంతి. స్వశేషత్వేన కుర్వంత స్తత్స్వరూపం భగవచ్ఛేషతైకరూపమపహరంతీత్యర్థః ౩

యథా హ్యనువత్సరం కృష్యమాణమప్యదగ్ధబీజం క్షేత్రం పునరేవావపనకాలే గుల్మతృణవీరుద్భిః గహ్వరమివ భవత్యేవమేవ గృహాశ్రమః కర్మక్షేత్రం యస్మిన్నహి కర్మాణ్యుత్సీదంతి యదయం కామకరండ ఏష ఆవసథః. ౪

తత్ర గతో దంశమశకసమాపసదై ర్మనుజైః శలభశకుంతతస్కరమూషకాదిభి రుపరుధ్యమాన బహిఃప్రాణః క్వచిత్ పరివర్తమానోఽస్మిన్నధ్వన్యవిద్యాకామకర్మభిరుప రక్తమనసానుపపన్నార్థం నరలోకం గంధర్వనగరముపపన్నమితి మిథ్యాదృష్టిరనుపశ్యతి. ౫

తత్ర చ క్వచిదాతపోదకనిభాన్ విషయానుపధావతి పానభోజనవ్యవాయాది వ్యసనలోలుపః. ౬

ప్రభూతవీరుత్తృణగుల్మగహ్వర ఇత్యేతద్వ్యాఖ్యాతుం తావద్గృహాశ్రమస్య ప్రసిద్ధక్షేత్రతుల్యతా మాహ (యథా హీతి) అనువత్సరం కృష్యమాణం వృక్షచ్ఛేదపూర్వకం కర్షణేన సంస్కృతమపి క్షేత్ర మదగ్ధబీజం న దగ్ధాని బీజాని ద్రుమమూలాని యస్మిన్ తథాభూతం సత్ పునరావపనకాలే బీజావాపకాలే యథా గుల్మాదిభిర్గహ్వర మేవ భవతి ఏవం గృహాశ్రమరూపం కర్మక్షేత్రమపి ప్రసిద్ధ క్షేత్రతుల్యం, కుతః హి యస్మాత్ యస్మిన్ గృహాశ్రమే కర్మాణి నోత్సీదంతి న మూలతో నశ్యంతి కుతో యద్ధి యస్మాదయ మావసథః గృహం కామకరండః కామానాం కరండః యథా కర్పూరభాజనే కర్పూరక్షయేఽపి పరిమళో న హీయతే ఏవమత్ర కర్మనాశేఽపి తద్వాసనానామక్షీణత్వాత్ కామానాం పేటికేత్యర్థః. తత్రైవంభూతే కర్మక్షేత్రే గృహాశ్రమే పతితః దంశమశకతుల్యైరపసదైః నీచైరుపద్రుత ఇతి శేషః శలభాదిభిరుపరుధ్యమానః పీడ్యమానః బహిః ప్రాణ ధనధాన్యాదిరూపో యస్య శలభాదిభి రపహృతసస్యధాన్యధనవాన్ భవతీత్యర్థః ప్రాణవత్ ప్రియత్వాత్ బాహ్యత్వాచ్చ ధనస్య బహిఃప్రాణ ఇత్యుక్తమ్; ౪

క్వచిచ్చ గంధర్వపురమిత్యుత్తరార్ధం వ్యాచష్టే, క్వచిదస్మిన్ సంసారాధ్వని పరివర్తమానః భ్రామ్యన్ అవిద్యాదిభిః యదుపరక్తం తేన మనసా తత్రావిద్యాఽహంమమాభిమానకామవిషయాభి లాషః కర్మ పుణ్యాపుణ్యకర్మ వాసనాః నరలోకం స్వశరీరం పుత్రాదిశరీరం గంధర్వనగరవ దనుప పన్నార్థమనుపపన్నమిత్యర్థః నిత్యత్వరూపం వస్తు యస్య తం మిథ్యాదృష్టిః అనిత్యే నిత్యత్వరూప మిథ్యాభ్రమయుక్తః ఉపపన్నార్థం నిత్యం పశ్యతీత్యర్థః. ౫

ప్రపశ్యతీతి ప్రశబ్దసూచితం అర్థాంతరమాహ (తత్రేతి.) తత్ర తత్ర గంధర్వపురే క్వచి దాతపోదకం మృగతృష్ణాజలం తత్తుల్యాన్ విషయాన్ పానాదిషు లోలుపతయాఽఽసక్తః సన్నుపధావ త్యన్వేషయతీత్యర్థః. ౬

(పారోక్ష్యవివరణమ్)

క్వచిచ్చాశేషదోషనిషదనం పురీషవిశేషం తద్వర్ణగుణనిర్మితమతిః సువర్ణముపాదిత్సతి అగ్నికామకాతర ఇవోల్ముకపిశాచమ్. ౬

అథ కదాచిన్నివాసపానీయద్రవిణాద్యనేకాత్మోపజీవనాభినివేశ ఏతస్యాం సంసారాటవ్యామిత స్తతః పరిధావతి. ౭

క్వచిచ్చ వాత్యౌపమ్యయా ప్రమదయాఽఽరోహమారోపితః తత్కాలరజసా రజనీభూత ఇవాసాధుమర్యాదో రజస్వలాక్షోఽపి దిగ్దేవతా అతిరజస్వలమతిర్న విజానాతి. ౮

చతుర్థపాదం వ్యాచష్టే (క్వచిచ్చేతి) క్వచిచ్చాశేషాణాం దోషాణాం నిషదనం స్థానమ్. పురీషవిశేషమగ్నేర్విష్ఠాం తస్య పురీషస్యేవ లోహితో వర్ణో యస్య రజోగుణస్య తేన నిర్మితా పురీష విషయా మతిర్యస్య సః సువర్ణముపాదాతుమిచ్ఛతి. సువర్ణస్యాగ్నేః పురీషత్వం చ వితలవర్ణనగద్యే చిత్రభానుర్మాతరిశ్వనా సమిధ్యమాన ఓజసా పిబతి తన్నిష్ఠ్యూతం హాటకాఖ్యం సువర్ణమితి వక్ష్యతి. తత్ర దృష్టాంతః. అగ్నికామేన కాతరః పరవశః ఉల్ముకసదృశం పిశాచమివేతి శీతాతురోఽరణ్యేఽగ్నిమివ జాజ్వల్యమానం తత స్తతో ధావం తముల్ముక పిశాచమగ్నిబుద్ధ్యానుధావతి న తు తం ప్రాప్నోతి కథంచిత్ ప్రాప్తశ్చే త్తేన భ ర్త్సితః సన్ మ్రియతే ఏవం సువర్ణమనుధావన్నపీత్యర్థః. ౬

నివాసతో యేతి వ్యాచష్టే (అథేతి) నివాసాదిషు అనేకేష్వాత్మన ఉపజీవ్యేష్వభినివేశో యస్య తథాభూతః తతోఽస్యాం సంసారాటవ్యాం పరిధావతి. ౭

క్వచిచ్చ వాత్యేత్యాది వ్యాచష్టే (క్వచిచ్చేతి) వాత్యౌపమ్యయా చక్రవాతతుల్యయా ప్రమదయా స్త్రియా యథా వాత్యా రజః ప్రక్షేపేణాంధీకరోత్యేవం రజోగుణోత్కర్షకత్వేనాజ్ఞతామాపాదయంతీ తత్తుల్యాప్రమదేతి భావః. ఆరోహమంకమారోపితః ఆరూఢ స్తస్మిన్ కాలే యద్రజః రాగః తేన కథంభూతేన రజనీభూతేన రాత్రివదప్రకాశకేనాజ్ఞాతవర్ణేనేత్యర్థః. రజనీభూత ఇవేత్యపి పాఠః. తత్ర తమోమయ ఇవేత్యర్థః దీర్ఘపాఠే రజన్యాం రాత్రౌ భూతా ఇవేత్యర్థః అతిరజస్వలమతిః అతీవ రజసాచ్ఛన్నమతి రత ఏవాసాధుమర్యాదః అతో రజోవ్యాప్తచక్షురివ దిశి స్థితా మర్యాదాతిక్రమసాక్షీ భూతా దేవతా న జానాతి అనుపాదేయమేవ ఉపాదేయతయా గృహ్ణాతి. ౮

క్వచిత్ సకృదవగతవిషయవైతథ్యః స్వయం పరాభిధ్యానేన విభ్రంశితస్మృతి స్తయైవ మరీచితోయప్రాయాం స్తానేవాభిధావతి ౧౦

క్వచిదులూకఝిల్లీస్వనవదతిపరుషరభసాటోపం ప్రత్యక్షం పరోక్షం వా రిపురాజ కులనిర్భర్త్సితేనాతివ్యథితకర్ణమూలహృదయః. ౧౧

స యదా దుగ్ధపూర్వసుకృత స్తదా కారస్కరకాకతుండాద్యపుణ్యద్రుమలతావిషోద పానవదుభయార్థశూన్యద్రవిణాన్ జీవన్మృతాన్ స్వయం జీవన్ మ్రియమాణ ఉపధావతి. ౧౨

ఏకదాఽసత్ప్రసంగాన్నికృతమతిర్వ్యుదకస్రోతఃస్ఖలనవదుభయతోఽపి దుఃఖదం

ప్రక్రమసాజాత్యాదుత్తరశ్లోకచతుర్థపాదం వ్యాచష్టే (క్వచిదితి.) కదాచిత్ సకృదవగతం విషయేషు శబ్దాదిషు వైతథ్యం వైయర్థ్యం పురుషార్థశూన్యత్వం యేన తథాభూతోఽపి పరాభిధ్యానేన దేహచింతయా విభ్రంశితస్మృతిః విభ్రంశితా స్మృతిరాత్మవిషయా యస్య తయైవ విభ్రంశితస్మృత్యా మరీచితోయప్రాయాన్ మరీచితోయతుల్యాన్ స్వయమపురుషార్థరూపత్వేఽపి తత్త్వేనావభాసమానాన్ తానేవ విషయానభిధావతి. ౧౦

పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (క్వచిదులూకేతి) ఉలూకఝిల్ల్యోః ఘూకకీటవిశేషయోః ధ్వనివదతిపరుషో రభస ఉత్సాహస్తేనాటోపః సంభ్రమః యథా భవత్యేవం రిపూణాం రాజకులస్య చ నిర్భర్త్సితేనాత్యంతం వ్యథితం కర్ణమూలం హృదయం చ యస్య తథాభూత ఆస్తే తత్ర ప్రత్యక్షాప్రియవాక్యములూకస్థానీయం రాజకులం పరోక్షాప్రియవాక్యకృత్ఝిల్లీస్థానీయం రిపుకులం వివక్షితమ్. ౧౧

(స ఇతి) యథా దుగ్ధపూర్వసుకృతః అపూర్ణపూర్వసుకృతహీన ఇత్యర్థః తథా కారస్కరో విషతిందుః తత్ప్రముఖా యేఽపుణ్యద్రుమాః తథావిధా లతాశ్చ విషోదపానా విషకూపాశ్చ తత్తుల్యానుభయార్థశూన్యద్రవిణాన్ దృష్టాదృష్టప్రయోజనశూన్యాని ద్రవిణాని ధనాని యేషాం తాన్ యేషాం ద్రవిణం కీర్త్యర్థం దృష్టార్థం చ న భవతి తే ఉభయార్థశూన్యద్రవిణా అత ఏవ జీవన్మృతాన్ స్వయం జీవన్నపి మ్రియమాణః మృతప్రాయః జీవన్మృతః ఉపధావతి. ౧౨

క్వచిద్వితోయాః సరితః ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే (ఏకదేతి.) కదాచిదసతాం వేదదేవబ్రాహ్మణవిదూషకాణాం ప్రసంగాత్ సంగాత్ నికృతా వంచితా మతిర్యస్య సః వ్యుదకస్రోతః స్ఖలనవత్ నిరుదకనదీ

పాఖండమభియాతి. ౧౩

యదా తు పరబాధయాంధ ఆత్మనే నోపనమతి తదా హి పితృపుత్రబర్హిష్మతః పితృపుత్రాన్ వా స ఖలు భక్షయతి. ౧౪

క్వచిదాసాద్య గృహం దావవత్ప్రియార్థవిధురమసుఖోదర్కం శోకాగ్నినా దహ్యమానో భృశం నిర్వేదముపగచ్ఛతి. ౧౫

క్వచిత్ కాలవిషమితరాజకులరక్షసాపహృతప్రియతమధనాసుః ప్రమృతక ఇవ విగతజీవలక్షణ ఆస్తే. ౧౬

కదాచిత్ మనోరథోపగతపితృపితామహాద్యసత్సదితి స్వప్ననిర్వృతిలక్షణ

పతనవత్ యథా నిర్జలనదీగర్తే పతితస్య న పిపాసాశామకజలలాభః ప్రత్యుత శిరఃస్ఫుటనం చ సద్యో భవతి పశ్చాదపి తద్వేదనానువర్తతే. ఏవ ముభయత ఇహ పరలోకే చ దుఃఖదం పాషండం. పాషండాచారమభియాతి ప్రాప్నోతి స్వీకరోతి యద్వా పాషండకులం ప్రాప్నోతి తత్ర జాయతే ఇత్యర్థః ౧౩

పరస్పరం చాలషతే నిరన్న ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే (యదేతి.) యదా తు పరపీడయా అంధ అన్నమాత్మనే స్వస్మై నోపనమతి నోపతిష్ఠతే పరపీడయాప్యన్నం న లభత ఇత్యర్థః తథా పితృపుత్రబర్హిష్మాన్ పితృపుత్రాదీనాం బర్హిః కుశః తద్వతః పితృపుత్రాణాం కుశాది తృణమాత్రమపి యేషు పశ్యతి తాన్ స భక్షయతి బాధత ఇత్యర్థః. ౧౪

ఆసాద్య ధావ మిత్యేతద్వ్యాచష్టే. (క్వచిదితి) కదాచిత్ దావాగ్నితుల్యం ప్రియార్థవిధురం భోగ్యపదార్థసహితమసుఖోదర్కం దుఃఖపరంపరాయుక్తం గృహం ప్రాప్య శోకాగ్నినా ఇష్టాలాభాదిష్టనివృత్తిజదుఃఖేన భృశం దహ్యమానః పీడ్యమానో నిర్వేదం మోహం మయా సుకృతం న కృతమతో దుర్భగో మందభాగ్యోఽహమిత్యేవ ముపగచ్ఛతి. ౧౫

క్వ చ యక్షైర్హృతాసురిత్యేతద్వ్యాచష్టే. క్వచిత్కాలేన విషమితం ప్రతికూలతాం ప్రాప్తం యద్రాజకులం తదేవ రక్షస్తేనాపహృతాః ప్రియతమధనరూపా అసవః ప్రాణా యస్య విగతాని జీవలక్షణాని హర్షాదీని యస్య అత ఏవ మృతక ఇవాస్తేఽవతిష్ఠతి. ౧౬

అనేనైవ శూరైర్హృతస్వ ఇత్యుత్తరశ్లోకపూర్వార్ధం వ్యాఖ్యాతప్రాయమిత్యభిప్రేత్య

మనుభవతి. ౧౪

క్వచిత్ గృహాశ్రమకర్మచోదనాతిభరగిరిమారురుక్షమాణో లోకవ్యసనకర్షిత మనాః కంటకశర్కరాక్షేత్రం ప్రవిశన్నివ సీదతి. ౧౫

క్వచిచ్చ దుఃసహేన కాయాభ్యంతరవహ్నినా గృహీతసారః స్వకుటుంబాయ క్రుధ్యతి. ౧౬

స ఏవ పునర్నిద్రాజగరగృహీతోఽన్ధే తమసి మగ్నః శూన్యారణ్య ఇవ శేతే

తదుత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (కదాచిదితి) క్వచిదసత్కాలాంతరానవస్థాయిత్వేన పురుషాంతరాననుభావ్యత్వేన చాసత్స్వప్నద్రష్టైకానుభావ్యం తత్కాలమాత్రావసాయి చేతి యావత్ మనోరథేన మనోవ్యాపారేణ సంకల్పవికల్పాత్మకేన ఉపగతం ప్రాప్తం స్వప్నదృష్టకర్మానుసారిసంకల్పావికల్పాత్మకమనోరథానుసారి భగవత్సృష్ట్యా ప్రాప్తమిత్యర్థః, ఈదృశం పితృపుత్రాది సదితి మన్వాన ఇతి శేషః కాలాంతరావస్థాయి పురుషాంతరానుభావ్యజాగ్రద్వస్తుతుల్యమతిరిత్యర్థః స్వప్ననిర్వృతిం స్వప్నేపి పుత్రాదిసుఖం క్షణమాత్ర మనుభవతి స్వప్నస్య గంధర్వనగరతుల్యత్వం చ తద్వత్తత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వేనానన్యానుభావ్యత్వేన చాత్ర వివక్షితమ్. గంధర్వా హి క్వచిన్నియతం చిరం న వసంతి క్వచిత్ క్షణమవస్థితవంతోఽపి న పరైర్జ్ఞాయంతే, తతస్తేషాం నివాసస్థానాపరపర్యాయం నగరం న కాలాంతరావస్థాయీతరపురుషానుభావ్యం చేతి వదంతి చ ౧౪

చలన్ క్వచిదిత్యస్య పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (క్వచిదితి) కదాచిత్ గృహాశ్రమే యాః కర్మణాం చోదనాః విధయః తాసామతిభరో విస్తారః స ఏవ గిరిస్తమారురుక్షమాణః ఆరోఢుమిచ్ఛన్ తదంతం గంతుమిచ్ఛన్ బహుదివసాని శరీరాయాసయజ్ఞాదికర్మాణి ఆరభ్య యావత్సమాప్తిం కర్తుకామస్తావత్ లౌకికై ర్లోకభవైః వ్యసనైః దుఃఖైః అంతరాయభూతైః పుత్రవిత్తాపత్యాదిభిః కర్షితమనాః పీడితచిత్తః కంటకశర్కరాక్షేత్రం ప్రవిశన్నివ పర్వతమారురుక్షన్ మధ్యే కంటకైః శర్కరాదిభిః సూక్ష్మపాషాణై శ్చాకీర్ణం క్షేత్రం ప్రవిష్ట ఇవ సీదతి ఖిద్యతి. ౧౫

ఉత్తరార్ధం వ్యాచిష్టే (క్వచిచ్చేతి) కదాచిత్ దుస్సహేన సోఢుమశక్యేన కాయాభ్యంతరవర్తినా శరీరమధ్యపరివర్తిజాఠరాగ్నినా గృహీతసారః గృహీతబలః కార్శ్యం ప్రాప్తః స్వకుటుంబాయ భార్యాయై క్రుధ్యతి. ౧౬

క్వచిన్నిగీర్ణ ఇత్యస్య పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే (స ఏవేతి.) స ఏవ సంసారాధ్వని భ్రామ్యమాణ

(భరతేన పారోక్ష్యవివరణమ్)

నాన్యత్ కించన వేద శవ ఇవాపవిద్ధః. ౨౦

కదాచిద్ భగ్నమానదంష్ట్రో దుర్జనదందశూకైః అలబ్ధనిద్రాక్షణో వ్యథితహృదయేనానుక్షీయమాణవిజ్ఞానోఽంధకూపేఽంధవత్పతతి ౨౧

కర్హి స్మ చిత్కామమధులవాన్ విచిన్వన్ యదా పరదారపరద్రవ్యాణ్యవరుంధానో రాజ్ఞా స్వామిభిర్వా నిహతః పతత్యపారే నిరయే. ౨౨

అథ చ తస్మాదుభయథాపి హి కర్మాస్మిన్నాత్మనః సంసారావపనముదాహరన్తి.

ఏవ యద్వా కుటుంబాయ క్రుధ్యన్నేవ నిద్రైవాజగరస్తేన గృహీతః అంధే తమసి, అంధయతీత్యంధం స్వపరాప్రకాశం ప్రత్తమః అజ్ఞానం తస్మిన్ మగ్నః శూన్యారణ్యే నిర్జనేఽరణ్య ఇవ శేతేఽన్యత్ కించిదపి న వేద కిం త్వహమిత్యేతావన్మాత్రమవభాసతే న తు బ్రాహ్మణత్వాదిబాహ్యాకారం జానాతి తాత్కాలికమస్య దేహం లక్షయతి అపవిద్ధః శవః దూరతః పరిహృతః శవ ఇవేతి. ౨౦

తస్యైవోత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (కదాచిదితి.) క్వచిత్ దుర్జనా ఏవ దందశూకాః సర్పాదయో దశత్స్వభావాః తైర్భగ్నో మానో గర్వః స ఏవ దంష్ట్రా యస్య తత ఏవాలబ్ధో నిద్రాయాః క్షణో యేన వ్యథితం దుఃఖితం యద్ధృదయం తేన క్షీయమాణం సంకోచ్యమానం విజ్ఞానం యస్య సః అంధవదంధకూపే మహతి దుఃఖే పతతీత్యర్థః. ౨౧

కర్హిస్మచిత్ క్షుద్రరసానితి శ్లోకం వ్యాచష్టే (కర్హిచిత్స్మేతి) కామో విషయోపభోగః తేన యే మధులవాః సుఖలేశాః తాన్ విచిన్వన్ అన్వేషయన్ యదా పరదారాన్ పరద్రవిణాని చావరుంధానః స్వీకర్తుమారభమాణః రాజ్ఞా స్వామిభిః పరైర్వా నిహతో భవతి తదాఽపారే నిరయే నరకప్రాయకారాగృహే విపతతి రాజాదిభిర్నిహతః కారాగృహాదిబద్ధో భవతీత్యర్థః. ౨౨

ముక్తస్తు బంధాదిత్యుక్తేః ప్రసంగాత్ ప్రవృత్తస్య కర్మణః సంసారహేతుత్వం స్ఫుటయతి (అథ చేతి.) యస్మాదేవం తస్మాదథానంతరమేవ ఉభయథా ఇహ పరత్రాస్మిన్ ప్రవృత్తిమార్గే సంసారస్యవపనం జన్మక్షేత్రం కర్మోదాహరంతి. ౨౩

ముక్తస్తతో యది బంధాద్దేవదత్త ఉపాచ్ఛినత్తి తస్మాదపి విష్ణుమిత్ర ఇత్యనవస్థితిః. ౧౪

క్వచిచ్చ శీతవాతాద్యనేకాధిదైవికభౌతికాత్మీయానాం దశానాం ప్రతినివారణేఽకల్పో దురంతచింతయా విషణ్ణ ఆస్తే. ౧౫

క్వచిన్మిథో వ్యవహరన్ యత్కించిద్ధనమన్యేభ్యో వా కాకిణికామాత్ర మప్యపహరన్ యత్కించిద్వా విద్వేషమేతి విత్తశాఠ్యాత్. ౧౬

క్వచిత్క్వచిత్క్షీణధనశ్శయ్యాసనాద్యుపభోగవిహీనో యావదప్రతిలబ్ధమనోరథస్తావత్పరస్వాదానే వ్యవసితమతిస్తతోఽవమానాదీని లభతే ౧౭

తత్రాపి కృచ్ఛ్రాత్ ప్రతిలబ్ధమానః ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే (ముక్త ఇతి.) యది బంధాన్ముక్తో భవతి తర్హి తతః సకాశాత్ దేవదత్త అన్య ఉపాచ్ఛినత్తి ఆహరతి తస్మాదపి విష్ణుమిత్రోఽన్యో హరతి ఇత్యనవస్థితిః న త్వసౌ భోక్తుం లభత ఇత్యర్థః, ౧౪

క్వచిచ్చ శీతాతపేత్యేతద్వ్యాచష్టే, (క్వచిచ్చేతి) శీతాదయోఽనేకాధిదైవికానాం భౌతికానామాత్మనాం చ దశా దుఃఖావస్థా ఆధిదైవికా అధిభౌతికా ఆధ్యాత్మికాస్తాపాః ఇత్యర్థః తాసాం దశానాం ప్రతినివారణాయ ప్రతిక్రియాయై అకల్పోఽసమర్థః ప్రతిక్రియాం కర్తుమసమర్థః అత ఏవ విషణ్ణః దుఃఖితః అపారచింతాయుక్త ఆస్తే. ౧౫

క్వచిన్మిథ ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే, కదాచిత్ పరస్పరం వ్యవహరన్ యత్కించిద్ధనం అన్యేభ్యః సకాశాత్ కాకణికామాత్రం వింశతికపర్దమాత్రం తతోఽపి న్యూనం వా యత్కించి దపహరన్ విత్తశాఠ్యేన ధనలోభేన విద్వేషం ప్రాప్నోతి. ౧౬

క్వచిత్ క్వచిత్ క్షీణధన ఇత్యేతత్ వ్యాచష్టే, క్వచిత్ క్షీణం ధనం యస్యాత ఏవ శయ్యాసననివాసాదిభిరుపభోగైః భోగోపకరణైః విహీనః రహితః, ఉపభోగశబ్దో భోగ్యోపలక్షకః. క్వచిత్ యద్యేవంవిధో భవతి తదా యావదప్రతిలబ్ధమనోరథః అప్రాప్తసమీహితః తావత్పరస్వాదానేఽన్యదీయధనగ్రహణే వ్యవసితమతిః కేనాపి పరవంచనోపాయేన తదీయం ధనం గ్రహీతవ్యమితి నిశ్చయయుక్తః తతః పరధనాదిగ్రహణోద్యోగాత్ అపమానాదీని ప్రాప్నోతి. ౧౭

(భరతేన పారోక్ష్యవివరణమ్)

ఏవం విత్తవ్యతిషంగవివృద్ధవైరానుబద్ధోఽపి పూర్వవాసనయామిథ ఉద్వహాత ఉద్వహాతి. ౨౦

ఏతస్మిన్ సంసారాధ్వని నానాక్లేశోపసర్గబాధిత ఆపన్నవిపన్నో యత్ర యస్తము హా వావేతరస్తత్ర విసృజ్య జాతంజాతముపాదాయ శోచన్ ముహ్యన్ బిభ్య ద్వివదన్ క్రందన్ సంహృష్యన్ గాయన్నుహ్యమానః సాధువర్జితో నైవావర్తతేఽద్యాపి యత ఆరబ్ధ ఏష నరలోకసార్థ స్తమధ్వనః పార ముపదిశతి యదిదం యోగానుశాసనం నామ. ౨౧

అన్యోన్యవిత్తేతి వ్యాచష్టే ఏవం పరస్పరం విత్తస్య భాషాబంధనస్య ధనస్య వ్యతిషంగేన వ్యత్యాసేన నిబద్ధమారూఢమూలం యద్వైరం తదనుబంధోఽప్రియకారిత్వాదిరూపశ్చ యస్యైవం భూతోఽపి పూర్వవాసనయా జాత్యభిమానప్రయుక్తయా పూర్వవాసనయా మిథ ఉద్వహతః వివాహం కుర్వాణాంస్తానేవ వైరవిషయానేవోద్వహతి వైరవిషయైరేవ సాజాత్యాభిమానేన వివాహాదిక్రియయా సంబధ్నాతీత్యర్థః. ౨౦

ఏతస్మిన్ సంసారాధ్వన్యేవముక్తవిధైర్నానావిధైః క్లేశై రుపసర్గైః వక్ష్యమాణైః సుఖదుఃఖరాగద్వేషాదిభిశ్చ వితతే విస్తృతేఽనంతక్లేశోపసర్గయుక్త ఇత్యర్థః. ఆపన్న ఆపదం ప్రాప్తస్తత్ర యో యో విపన్నః విపత్తిం ప్రాప్తః మృత ఇతి యావత్ తం తం విపన్నం పిత్రాది రూపం విసృజ్య జాతం జాతం పుత్రాదిరూప ముపాదాయ ఆత్మీయాభిమతిం కృత్వా పునర్జాతవిపత్తౌ శోచన్ తేన ముహ్యన్ ఖిద్యన్ ప్రరుదన్ తత్ర శోకో మానసీ వ్యథా ఖేదోవాచికీ దైన్యోక్తిరూపా ప్రరోదః కాయికీ అశ్రువిమోచనాదిరూపా జాతాన్ పునరన్యస్య జననే సంహృష్యన్ హాహాదిభి రుచ్చైర్ధ్వనిం కుర్వన్ బిభ్యత్ జాతాదీనా మాగామిదుఃఖసంభావనానిమిత్తప్రతికూలజ్ఞానప్రయుక్తః కదాచిజ్జాతాదీనాం గుణాన్ గాయన్ ముహ్యమానః ఖేదం మోహం ప్రాప్తః తేన సాధునా కర్మణా వర్జితః నహ్యమాన ఇతి పాఠే బధ్యమానః అద్యాపి జీవసమూహః ఆరబ్ధః ఉపక్రాంతయోగః సంసారాధ్వనః పార ఇతోఽస్మాత్సంసారాధ్వనః సకాశాత్తదధ్వనః పారం యత్ ప్రతి నైవావర్తతే నాయాతి న ప్రాప్నోతీత్యర్థః. కిం తదధ్వనః పారం యత్ప్రతి నావర్తతే తత్రాహ. యదిదం యోగాను శాసనం నామ యోగానుశాసనమితి ప్రసిద్ధం తత్ సంసారాధ్వనః పారముపదిశంతి తత్త్వవిద ఇతి శేషః. యోగస్యాధ్యాత్మయోగకర్మయోగానుగృహీతభగవద్భక్తియోగస్య అనుశాసనం వివిచ్య జ్ఞానం శిక్షణం వా తదనుష్ఠానమితి యావత్తదేవ సంసారాధ్వనః పారమిత్యర్థః. ౨౧

న వా ఏత దవరుంధతే యచ్ఛంతమం న్యస్తదండా మునయ ఉపరతాత్మాన స్సమవగచ్ఛన్త్యపి దిగిభజయినో రాజర్షయో నైవ తద్వ్రజంతి కింతు పరం మృధే శయీర న్మమైవేయ మిత్యస్యామేవ కృతవైరానుబంధాయాం విసృజ్య స్వయ ముపసంహృతాః. ౩౦

అధ్వన్యముష్మి న్నిమ ఉపసర్గాస్తథా సుఖదుఃఖరాగద్వేషభయాభిమానప్రమాదో న్మాదశోకమోహలోభమాత్సర్యేర్ష్యావమానక్షుత్పిపాసాధివ్యాధిజన్మజరామరణాదయః. ౩౧

క్వాపి దేవమాయయా స్త్రియా భుజలతోపగూఢః ప్రస్కన్నవివేకవిజ్ఞానో యద్విహారగృహారంభాకులహృదయః తదాశ్రయావసక్తసుతదుహితృకళత్రభాషితావలోక విచేష్టితాపహృతహృదయ ఆత్మాన మజితాత్మాపారేఽంధే తమసి ప్రహిణోతి. ౩౨

కదాచి దీశ్వరస్య భగవతో విష్ణో శ్చక్రాత్ పరమాణ్వాదిద్విపరార్థాపవర్గకాలోప

మనస్వినో నిర్జితేతి శ్లోకం వ్యాచష్టే (న వా ఇతి.) ఉపశమ ఏవ శీలం యేషాం ముపరతః నిగృహీతః ఆత్మా మనోయైస్తే మునయో మననశీలా న్యస్తదండాః నివృత్తభూతద్రోహాః సర్వభూత సుహృదః సంతః ఇత్యర్థః. యచ్ఛంతమం నిరతిశయసుఖరూపం పరమాత్మప్రాప్త్యుపాయం యోగాను శాసన ముపతిష్ఠంతి ప్రాప్నువంతి. తచ్ఛంతమం నిర్జితదిగ్గజేంద్రా అమనస్వినః అనిర్జితాంతఃకరణా రాజర్షయో నైవావరుంధంతే న ప్రాప్నువంతి నైవ చ వ్రజంతి ఉపాయానుష్ఠానపూర్వకముపేయం న యాంతి కింత్వియం పృథివీ మమేత్యభిమానేనైవ ప్రకృతవైరానుబంధాః మృధే యుద్ధే శయీరన్. కేయం మమాభిమానవిషయభూతా తత్రాహ యాం పృథివీం విసృజ్య స్వయముపసంహృతా ఇత్యర్థః. సింహావలోకన్యాయేన బాధోపసర్గైరిత్యత్రాభిప్రేతముపసర్గశబ్దార్థమాహ (అధ్వనీతి.) అస్మిన్నధ్వని సంసారా ధ్వని ఇమే స్వర్గాదయ ఉపసర్గా ఇత్యర్థః ౩౦–౩౧

ప్రసజ్జతీత్యేతద్వ్యాచష్టే (క్వాపీతి.) స్త్రీవేషయా దేవమాయయా భగవన్మాయయా కర్త్ర్యా భుజలతాభ్యా ముపగూఢః ఆలింగితః ప్రస్కన్నం గతం వివేకాత్మవిజ్ఞానం యస్య. యద్వా వివేకో దేహ విలక్షణాత్మవివేకః విజ్ఞానం భగవదుపాసనాత్మకం తద్రహితః యస్యాః స్త్రియా విహారగృహం క్రీడా గృహం తదారంభే ఆకులం హృదయం యస్య తస్మిన్నాశ్రమే వనితావిహారగృహే ఆసక్తాః ప్రసక్తాః సుతాదయ స్తేషాం భాషితాదిభిరపహృతం హృదయం యస్య అత ఏవ అజితేంద్రియః అంధే తమసి దుఃఖే నరకే ఆత్మానం ప్రహిణోతి ప్రక్షిపతి ౩౨

పూర్వార్ధం వ్యాఖ్యాత మథోత్తరార్ధం వ్యాచష్టే (కదాచిదితి.) పరమాణురాదిః పరార్థో

లక్షణాత్ పరివర్తితేన వయసా రంహసా హరత ఆబ్రహ్మతృణస్తంబాదీనాం భూతానామనిమిషతో మిషతాం విత్రస్తహృదయః తమేవేశ్వరం కాలచక్రనిజాయుధం సాక్షాద్భగవంతం యజ్ఞపురుషం అనాదృత్య పాఖండదేవతాః కంకగృధ్రబకవటప్రాయా ఆర్యసమయపరిహృతాః సాంకేత్యేనాభిధత్తే. 33

యదా పాఖండిభి రాత్మవంచితైః తైరురువంచితో బ్రహ్మకులం సమావసంస్తేషాం శీల ముపనయనాదిశ్రౌతస్మార్తకర్మానుష్ఠానేన భగవతో యజ్ఞపురుషస్యారాధనమేవ తదరోచయన్ శూద్రకులం భజతే నిగమాచారేఽశుద్ధితో యస్య మిథునీభావః కుటుంబభరణం యథా వానరజాతేః 34

అపవర్గోఽన్తః న ఏవోపలక్షణం యస్య. కాకోపలక్షణాదితి పాఠే తు పరమాణ్వాదిపరార్ధాపవర్గరూపం యత్కాలస్యోపలక్షణం ఉపలక్ష్యత ఇత్యుపలక్షణం స్వరూపం తస్మాదిత్యర్థః. రంహసా శీఘ్రేణ పరివర్తితేన పరిభ్రమణేన వయసా బాల్యాదిక్రమేణ బ్రహ్మాణమభివ్యాప్య తృణస్తంబాదిభూతానాం కాల్యమానానాం లవాదిరూపేణ గణ్యమానాయుషామిత్యర్థః. మిషతాం పశ్యతాం అనిమిషతః నిమేషమకుర్వత అప్రమత్తాదితి వా హరతః ఆయురితి ద్వితీయాంతస్య శేషః. అనిమిషతః అకాల్యమానాద్విష్ణోశ్చక్రాత్ విత్రస్తహృదయో మరణమాశంకమాన ఇతి యావత్. అమరత్వాయ పాఖండదేవతాః సాంకేత్యేనాభిముఖ్యేన ధత్తే కిం కృత్వా కాలచక్రం నిజం స్వీయమాయుధం యస్య తమేవ సాక్షాద్భగవంతం యజ్ఞపురుషం అనాదృత్య పాఖండదేవతాః కథంభూతాః కంకగృధ్రబకప్రాయాః విశ్వసంత్యోఽపి వంచయంత్యః ఆర్యాణాం వైదికానాం సమయాత్ సిద్ధాంతాత్ బహిః కృతాః. సాంకేత్యేనేత్యనేన పాఖండదేవతారాధనం పాఖండసంకేతనిబంధనం న తు వైధమిత్యుక్తమ్. 33

యదా త్వితి ఆత్మా వంచితో యైస్తై రుపవంచితః సన్ బ్రహ్మకులం ప్రవిష్టస్తేషాం బ్రాహ్మణానాం శీలమితి ప్రతీకోపాదానం తైర్వంచిత ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే- ఉపనయనాదీత్యారాధనమేవేత్యంతేన అరోచయన్నభిమన్యమానః ఉపైతి వానరానిత్యస్య వ్యాఖ్యానం శూద్రకులం భజత ఇతి. తదుపపాదయతి నిగమోక్తే ఆచారేఽపరిశుద్ధితః స్వస్య శుద్ధ్యభావాత్ యస్య శూద్రకులస్య మిథునీభావః కుటుంబవర్ధనం కేవలదేహవ్యాపారేశ్చేత్యేవం కేవలగ్రామ్యసుఖమేవ నాదృతం యథా వానరజాతేరితి తత్ర దృష్టాంతః. 34

తత్రాపి నిరవరోధః స్వైరేణ విహరన్ అతికృపణబుద్ధిః అన్యోన్యముఖనిరీక్షణాదినా గ్రామ్యకర్మణైవ విస్మృతకాలావధిః. ౩౫

క్వచిద్ ద్రుమవదైహికార్థేషు గృహేషు రంస్యన్ యథా వానరః సుతదారవత్సలో వ్యవాయక్షణః. ౩౬

ఏవ మధ్వన్యవరుంధానో మృత్యుగజభయా త్తమసి గిరికందరప్రాయే పతన్ కర్మవల్లీ మవలంబ్య తత ఆపదః కథంచి న్నరకా ద్విముక్తః పునరప్యేవం సంసారాధ్వని వర్తమానో నరలోకసార్థ ముపయాతి ఏవ ముపరి గతోఽపి ౩౭

తస్యేద ముపగాయంతి —

ఆర్షభస్యేహ రాజర్షే ర్మనసాపి మహాత్మనః,

తజ్జాతిరాసేనేత్యేతద్వ్యాచష్టే. (తత్రాపీతి.) శూద్రకులేఽపి నిరవరోధః ప్రతిబంధరహితః స్వైరేణ స్వేచ్ఛయా యుక్తదేశకాలప్రతీక్షామంతరేణ క్రీడన్నతికృపణోఽత్యంతం వ్యాకులా బుద్ధిర్యస్య యోషిత్పురుషయోః పరస్పరముఖనిరీక్షణాదిరూపేణ గ్రామ్యకర్మణైవ విస్మృతః కాలావధిరాయుషోఽవసానం యస్య స ఆస్తే. ౩౫

ద్రుమేషు రంస్యన్నిత్యేతద్వ్యాచష్టే (క్వచిదితి.) వృక్షవత్ కేవలమైహికసుఖప్రయోజనకేషు గృహేషు ద్రుమాదివత్ కేవలమిహైవ యుజ్యంతే న పరత్రేతి భావః. యద్వా ద్రుమవత్ ద్రుమ ఇవ యథా వానరః సుతదారవత్సలో వ్యవాయక్షణః సంబంధనే వివశో భవతీత్యర్థః. ౩౬

క్వచిత్ ప్రమాదాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే ఏవమితి. సంసారాధ్వని సుఖదుఃఖాద్యవరుంధానః అనుభవమానః మృత్యురేవ గజస్తస్య భయాత్ గిరికందరతుల్యే తమసి రోగాద్యాపది పతన్ తతన పునరప్యేవం జీవనహేతుభూతాం కర్మరూపాం వల్లీమవలంబ్య తతః ఆపదః రోగాద్యుపద్రవరూపాన్నరకాత్ కేనాపి ప్రయాసేన విముక్తః పునరప్యేవముక్తరీత్యా సంసారాధ్వని వర్తమానో నరలోకసార్థమపి నరశరీరజీవసమూహముపయాతీత్యేవ ముపరి గతోఽపి లోకాంతరేషు విద్యమానో దేవాదిసమూహోఽపి సంసారాధ్వన్యటతీత్యర్థః, తథా చోక్తం "తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి" ఇతి. ౩౭

ఏవం పారోక్ష్యరూపమవధూతవచో వ్యాఖ్యాయ తన్మాహాత్మ్యప్రతిపాదకాన్ శ్లోకా నవతారయతి

(భరతేన పారోక్ష్యవివరణమ్)

నానువర్త్మార్హతి నృపో మక్షికేవ గరుత్మతః. ౪౨

యో దుస్త్యజాన్ దారసుతాన్ సుహృద్రాజ్యం హృది స్పృశః,
జహౌ యువైవ మలవ దుత్తమశ్లోకలాలసః. ౪౩
యో దుస్త్యజాన్ క్షితిసుతస్వజనార్థదారాన్
ప్రార్థ్యాం శ్రియం సురవరైస్సదయావలోకామ్,
నైచ్ఛన్నృపస్తదుచితం మహతాం మధుద్విట్
సేవానురక్తమనసా మభవోఽపి ఫల్గుః. ౪౦
యజ్ఞాయ ధర్మపతయే విధినైపుణాయ
యోగాయ సాంఖ్యశిరసే ప్రకృతీశ్వరాయ,

తస్యేదం మాహాత్మ్య మార్షభస్య ఋషభపుత్రస్య మహాత్మనో మహానుభావస్య రాజర్షే ర్వర్త్మ మార్గం మనసాప్యనుసర్తు మన్యో నృపో నార్హతి యథా గరుడస్య గతిం మక్షికేత్యర్థః. ౪౨

తత్రైవ హేతు మాహ. స ఆర్షభో హృది స్పృశః వశః మనోజ్ఞాన్, అత ఏవ దుస్త్యజాన్ దుఃఖేనాపి త్యక్తు మశక్యాన్ పుత్రాన్ సుహృద్రాజ్యయోర్ద్వంద్వైక్యం, యువైవ సన్ మలవత్ విష్ఠామివ జహౌ అత్యాక్షీత్. త్యాగే హేతుమాహ ఉత్తమశ్లోకే భగవతి లాలసః లంపటః ఆసక్తచిత్త ఇతి యావత్. ౪౩

న కేవలమత్యాక్షీదేవ అపితు నైచ్ఛదిత్యాహ (య ఇతి.) యో నృపః ఆర్షభః దుస్త్యజాన్ క్షిత్యాదీన్ క్షితి ర్భారతం వర్షం సుతాః పుత్రాః అర్థం ధనం దారాః స్త్రియః ఇమాన్ సురవరైః ఇంద్రాదిభిశ్చ ప్రార్థ్యాం శ్రియం సంపదం కథంభూతాంసదయావలోకాం సదయయా యుక్తః అవలోకః రాజ్ఞో యస్యాం తాం రాజ్ఞో దయయా యుక్తోఽవలోకో మయి ప్రసరత్వితి ప్రార్థయమానా మితి భావః. నైచ్ఛత్ క్షిత్యాదిషు రాగమపి నాకరోదిత్యర్థః. నైతత్ చిత్రం కింతు యుక్తం చైతదిత్యాహ తదుచితమితి. కుతః యతో మధుద్విషః సేవాయా మనురక్త మనసాం మహతా మభవో మోక్షోఽపి ఫల్గు రల్పః భగవత్సేవాపేక్షయా। మోక్షోఽప్యల్ప ఇత్యర్థః. ౪౦

తస్య మధులిట్సేవానురాగాతిశయమేవాహ (యజ్ఞాయేతి.) యజ్ఞానాం భోక్త్రే ప్రభవే చ ధర్మపతయేఽవతారై ర్వర్ణాశ్రమధర్మాణాం గోప్త్రే విధినైపుణాయ ధర్మానువర్తినాం రక్షావిధౌ నైపుణ్య యుక్తాయ సాంఖ్య మాత్మానాత్మవివేకాత్మకోఽధ్యాత్మయోగః స ఏవ శిరః శిరోవత్ ప్రధానాంగం యస్య తస్మై యోగాయ వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతభక్తియోగగమ్యాయ యోగశబ్ద స్తద్గమ్యే ఔపచారిక

నారాయణాయ హరయే నమ ఇత్యుదారం
హాస్యన్ మృగత్వమపి యః సముదాజహార. ౪౧

య ఇదం భాగవతసభాజితాఽవదాతగుణకర్మణో రాజర్షే ర్భరతస్యానుచరితం స్వస్త్యయన మాయుష్యం ధన్యం యశస్యం స్వర్గ్యాపవర్గ్యం చానుశృణోత్యాఖ్యాస్యత్యభినందతి చ సర్వా ఏవాశిష ఆత్మన ఆశాస్తే న కాంచన పరత ఇతి. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే భరతోపాఖ్యానే పారోక్ష్యవివరణం నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః

ప్రకృతీశ్వరాయ మాయానియంత్రే నారం జీవసమూహః అయనం ఆశ్రయో యస్య తస్మై. అనేన చిదచిత్శరీరకత్వ ముక్తం. హరయే ఆశ్రితబంధహరాయ నమ ఇత్యుదారం భృశ ముదాజహార ఉదాహృతవాన్, కిం కర్తుమిచ్ఛన్, మృగత్వం హరిణశరీరమపి, హాస్యన్ హాతు మిచ్ఛన్ అత్ర మృగత్వం హాస్యన్ సముదాజహారేతి హానోదాహరణయో ర్యౌగపద్యం ప్రతీయతే తథాపి మృగజన్మనో వైకల్యదశాయాం సముదాహరణ మత్ర వివక్షిత మన్యథా చరమదశాయా ముక్తనామగ్రహణే తద్దేహావసానే ముక్తే రస్మిన్ ప్రబంధే బహుషు స్థలేషూక్తత్వేన పూర్వాపరగ్రంథవిరోధాపత్తేః, ఉదాహరణం చాత్రావ్యక్తోచ్చారణం వివక్షితం మృగజన్మన స్తస్య వ్యక్తోచ్చారణాసంభవాత్ అన్యథా సాంగభక్తియోగోపసంహారాపత్త్యా జన్మాంతరవిలంబాయోగాపత్తేః ౪౧

ఏతద్భరతచరితశ్రవణాదిఫలమాహ (య ఇదమితి,) భాగవతైః సభాజితాః సంస్తుతాః అవదాతాః శుద్ధా గుణా అక్రోధాదయః కర్మాణి భూతహితాచరణాదిరూపాణి చ యస్య తస్య రాజర్షేః భరతస్యానుచరితం యశస్యం స్వస్త్యయనం మంగళావహం ఆయుష్కరం ధన్యం ధనప్రాపకం స్వర్గ్యం స్వర్గసాధనం ఆపవర్గ్యం చ యోఽనుశృణోత్యాఖ్యాస్యతి కథయతి చాభినందతి అనుమోదతే చ స ఆత్మనః స్వత ఏవ సర్వా హ్యాశిషః సమీహితాన్యాశాస్తే ప్రాప్నోతి న తు కాంచిదప్యాశిషం పరస్మాదపేక్షతే ఇత్యర్థః చరిత్రస్య స్వస్త్యయనాదికం చ న స్వరూపేణాపి తు శ్రవణాదివిషయత్వేనేతి ఖ్యాపనాయ శృణోత్యాఖ్యాస్యతీత్యుక్తం, న కేవలం స్వస్త్యయనాదికమేవాస్య ఫల మపితు అనుక్త మన్య త్సర్వమపీత్యభిప్రాయేణోక్తం సర్వా హ్యేవాశిష ఆత్మన ఆశాస్తే ఇత్యాది. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్దశోఽధ్యాయః.

అథ, పంచదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

భరతస్యాత్మజః సుమతిర్నామాభిహితో యము హ వావ కేచిత్ పాఖండిన ఋషభపదవీమనువర్తమానం చానార్యా అవేదసమామ్నాతాం దేవతాం స్వమనీషయా పాపీయస్యా కలౌ కల్పయిష్యంతి ౧

తస్మాత్ వృద్ధసేనాయాం దేవతాజిన్నామ పుత్రోఽభవత్ ౨

అథాసుర్యాం తత్తనయో దేవద్యుమ్నః తతో ధేనుమత్యాం సుతః పరమేష్ఠీ తస్య సువర్చలాయాం ప్రతీహ ఉపజాతః ౩

య ఆత్మవిద్యా మాఖ్యాయ స్వయం సంశుద్ధో మహాపురుష మనుసస్మార. ౪

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

ఏవం భరతచరిత్ర ముపవర్ణ్య తత్సంతతి ముపవర్ణయతి శ్రీశుకః, భరతస్య సుమతి ర్నామాభిహితః వ్యవహృతః యం సుమతి మృషభస్య పదవీం యోగచర్యారూపా మనువర్తమాన మవలోక్య కేచిత్ పాఖండినోఽనార్యాః కలౌ పాపీయస్యా స్వమనీషయా అవేదసమామ్నాతాం అవేదోక్తాం బౌద్ధదేవతామితి యావత్ కల్పయిష్యంతి బుద్ధ ఏవ సాక్షాత్ సుమతిరూపేణావతీర్ణ ఇతి స్వకుమనీషయా పశ్యంతీత్యర్థః ౧

తస్మాత్ సుమతేః వృద్ధసేనాయాం భార్యాయాం దేవతాజిన్నామా పుత్ర ఉత్పన్నః. ఆసూర్యాం దేవతాజిద్భార్యాయాం తత్తనయః దేవతాజిత్పుత్రః దేవద్యుమ్నో నామాభవత్తతో దేవద్యుమ్నాత్ తద్భార్యాయాం ధేనుమత్యాం పరమేష్ఠీ నామ సుతో జాతః. తస్య పరమేష్ఠినస్తద్భార్యాయాం సువర్చలాయాం ప్రతీహాఖ్యః పుత్ర ఉపజాతః, యః ప్రతీహః బహుంభ్యః ఆత్మవిద్యామాఖ్యాయ ఉపదిశ్యాఖ్యా నేనైవ స్వయం సంశుద్ధః నిర్మలాంతఃకరణః పరమపురుషముపాసితవాన్. అనుస్మృతిరత్ర ప్రత్యక్షితా పన్నముపాసనం వివక్షితం భవతి. ౨-౪

ప్రతీహాత్ సువర్చలాయాం ప్రతిహర్త్రాదయస్త్రయ ఆసన్నిజ్యాకోవిదాః సూనవః ప్రతిహర్తుః స్తుత్యామజభూమానావజనిషాతామ్. ౫

భూమ్న ఋషికుల్యాయాముద్గీథస్తతః ప్రస్తావో దేవకుల్యాయాం ప్రస్తావాన్నియుత్సాయాం హృదయజ ఆసీద్విభుర్విభోః రత్యాం చ పృథుషేణస్తస్మాన్నక్త ఆకూత్యాం జజ్ఞే. నక్తాద్ ద్రుతిపుత్రో గయో రాజర్షిప్రవర ఉదారశ్రవా అజాయత, సాక్షాద్భగవతో విష్ణోర్జగద్రిరక్షిషయా గృహీతసత్త్వస్య కలాఽఽత్మవత్త్వాదిలక్షణేన మహాపురుషతాం ప్రాప్తః. ౬

స వై స్వధర్మేణ ప్రజాపాలనపోషణప్రీణనోపలాలనానుశాసనలక్షణేనేజ్యాదినా చ భగవతి మహాపురుషే పరావరే బ్రహ్మణి సర్వాత్మనార్పితపరమార్థలక్షణేన బ్రహ్మవి

ప్రతీహాత్ సువర్చలాయాం జాతాత్ ప్రతిహర్త్రాదయః ప్రతిహర్తా ప్రస్తోతా ఉద్గాతేతి త్రయోఽపీజ్యాకోవిదా యజ్ఞనిపుణాః సూనవః పుత్రా ఆసన్ తత్ర ప్రతిహర్తుః స్తుత్యాం భార్యాయాం అజభూమానావజో భూమేతి చ ద్వౌ పుత్రావజనిషాతాం ఉదభూతాం, భూమ్నోఽజానుజాదృషికుల్యాయాం భార్యాయా ముద్గీథాఖ్యః పుత్రః, తతః ఉద్గీథాద్దేవకుల్యాయాం భార్యాయాం ప్రస్తావాఖ్యః పుత్రః. ప్రస్తావాద్విప్రకుల్యాయాం భార్యాయాం విభుర్నామ హృదయజః పుత్ర ఆసీత్ విభో రత్యాం భార్యాయాం పృథుసేనాఖ్యః పుత్రః తస్మాత్ పృథుసేనా దాకూత్యాం భార్యాయాం నక్తో నామ జజ్ఞే. తతః నక్తాత్, గయోనామ ద్రుతిపుత్రః ద్రుతౌ నక్తస్య భార్యాయాం పుత్ర ఆసీదిత్యర్థః గయం విశినష్టి రాజర్షీణాం మధ్యే శ్రేష్ఠః ఉదారశ్రవా విపులకీర్తిర్జగతో రిరక్షిషయా రక్షితుమిచ్ఛయా గృహీతసత్త్వస్య ఉపాత్తశుద్ధసత్త్వమూర్తే ర్భగవతో విష్ణోః కలా అంశభూతః సన్నాత్మవత్త్వం ప్రశస్తమనస్కత్వం తత్ప్రభృతినా లక్షణేన గుణేన లక్ష్యతే అనేనేతి లక్షణో ధర్మః మహాపురుషత్వం ప్రాప్తః ౫-౬

మహాపురుషత్వమేవాహ (స వా ఇతి) స వై గయః ప్రజాపరిపాలనాదిరూపేణ స్వధర్మేణ స్వవర్ణధర్మేణ తత్ర పాలనం భయాత్ పోషణమన్నపానాదినా ప్రీణనమర్థితప్రదానేన ఉపలాలనం సుకవత్ శ్లాఘనమనుశాసనం దుర్మార్గాన్నివారణం తథా ఇజ్యాదినా పంచమహాయజ్ఞాదినా స్వాశ్రమ ధర్మేణ చ, ఇజ్యాశబ్దః పంచమహాయజ్ఞపరః, ఆదిశబ్దో వివేకవిమోకాదీనామపి సంగ్రాహకః చశబ్దః ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగసముచ్చాయకః, ఇత్యాదికమాశ్రమధర్మం విశినష్టి. భగవతి బ్రహ్మణి పరావరే మహాపురుషే సర్వాత్మనా సమర్పితపరమార్థలక్షణేనేతి భగవతి బ్రహ్మణీతి భగవద్బ్రహ్మశబ్దయోః ఏకవిషయత్వముక్తమ్ భగవత్త్వం పరావరత్వే హేతుః. పరే బ్రహ్మాదయోఽవరేఽసమా యస్మాత్స

(భరతసంతతివర్ణనమ్)

చ్చరణానుసేవయా௨௨పాదితభగవద్భక్తియోగేన చాభీక్ష్ణశః పరిభావితాతిశుద్ధమతిరుపరతానాత్మ్య ఆత్మని స్వయముపలభ్యమాన బ్రహ్మాత్మానుభవో௨పి నిరభిమాన ఏవావనిమజూగుపత్ ౭

తస్యేమాం గాథాం పాండవేయ పురావిద ఉపగాయంతి. ౮

పరావరః తస్మిన్ "యథా క్రతు రస్మిం ల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి తత్క్రతున్యాయేనోపాసితుర్మహాపురుషత్వాపాదకం భగవదసాధారణముపాస్యం మహాపురుషత్వముక్తం. మహాపురుష ఇతి సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ కారణత్రయేణార్పితం సమర్పితం పరమార్థలక్షణం యత్ఫలస్వరూపం యస్మింస్తేన అనభిసంహితఫలత్వేనేత్యర్థః. భగవత్పరమార్థాభిలషితో௨ర్థః ఫలమితి యావత్ తల్లక్ష్యతే యేన సంగేనార్పితః పరమార్థలక్షణః సంగో యస్యేతి మమేదం కర్మ న భవతీతి తదిత్యుక్తసంగేనేతి వార్థః బ్రహ్మవిత్ చరణానుసేవయా௨௨పాదితభగవద్భక్తియోగేనేత్యస్య తత్రాయమర్థః. అర్పితః పరమార్థలక్షణేన ఓమిత్యాత్మానం యుంజీతేత్యుక్తవిధాత్ సమర్పణరూపశరణాగతియోగాంగవిశిష్టేనేతి "తమేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత, మామేకం శరణం వ్రజ" ఇతి భక్త్యంగతయా శరణాగతేః కర్తవ్యతాభిధానాత్, బ్రహ్మవిచ్చరణానుసేవయాపాదితభగవద్భక్తియోగేనేత్యనేన భగవద్భక్తియోగోత్పత్తిః సత్సేవాయత్తేత్యుక్తం. బ్రహ్మవిచ్చరణానుసేవయేత్యనేన "దేవమివాచార్య ముపాసీత, ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద, తద్విజ్ఞానార్థం స గురు మేవాభిగచ్ఛేత్" ఇత్యాదిశ్రుతివిహితాచార్యసంబంధో௨స్యాభిహితః, బ్రహ్మవిదిత్యనేన ఆచార్యలక్షణయుక్తగురుసమాశ్రయణమస్య సూచ్యతే. స్వధర్మేణేత్యాదినా జ్ఞానకర్మయోగానుగృహీతేన న్యాయసయోగాంగకేన భక్తియోగేనేత్యుక్తం భవతి ఉక్తవిధేన భగవద్భక్తియోగేనాభీక్ష్ణశః పునః పునః పరిభావితా విశోధితా௨త ఏవ విశుద్ధామతి ర్యస్య సః. అత ఏవ ఉపరతమనాత్మ్యం దేహాత్మభ్రమో యస్య స నివృత్తదేహాత్మభ్రమ ఇత్యర్థః. ఆత్మేతరశరీరమనాత్మా ఏవం భూతే స్వాత్మని ఉపలభ్యమాన మంతరాత్మతయా సాక్షాత్క్రియమాణం బ్రహ్మ తదేవాత్మా పరమాత్మా తస్యానుభవో యస్య సః యద్వా స్వాంతరాత్మభూతబ్రహ్మైవ పరమాత్మా తస్యానుభవ ఉపలభ్యతే యేన తథోక్తః, య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి ప్రకారేణ జీవాత్మవ్యవస్థితం పరమాత్మానముపలభ్యమాన మిత్యర్థః ఏవంభూతో௨పి నిరభిమాన ఏవ దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మరహిత ఏవ ఇమాం భూమిమజూగుపత్ అరక్షత్ ఇత్యర్థః. ౭

గయస్య మాహాత్మ్యప్రతిపాదికాం గాథామవతారయతి (తస్యేతి,) హే పాండవేయ, పురావిదః పూర్వకాలికవృత్తాంతాభిజ్ఞాః తస్య గయస్యేమాం మాహాత్మ్యసూచికాం గాథాముపగాయంతి. ౮

గయం నృపం యః ప్రతియాతి కర్మభిర్యజ్వాభిమానీ బహువిద్ధర్మగోప్తా.
సమాగతశ్రీః సదసస్పతిః సతాం సత్సేవకోఽన్యో భగవత్కలామృతే ౯

యమభ్యషించన్ పరయా ముదా సతీః సత్యాశిషో దక్షకన్యాః సరిద్భిః,
యస్య ప్రజానాం దుదుహే ధరాఽఽశిషో నిరాశిషో గుణవత్సస్నుతోధాః. ౧౦

ఛందాంస్యకామస్య చ యస్య కామాన్ దుదుహు రాజహ్రు రథో బలిం నృపాః,
ప్రత్యంచితా యుధి ధర్మేణ విప్రా యదాశిషాం షష్ఠమంశం పరేత్య. ౧౧

యస్యాధ్వరే భగవానధ్వరాత్మా మఘోని మాద్యత్యురుసోమపీథే,

గాథామేవాహ (గయమితి పంచభిః) గయం నృపం కః పుమాన్ కర్మభిః ప్రతియాతి తత్స జాతీయకర్మభిః కోఽపి పుమాననుకర్తుం శక్నోతీత్యర్థః తత్కృతం కర్మ పునరన్యః కర్తుం న ప్రభవతీతి యావత్. తత్ర హేతుం వదన్ ప్రతియానాశక్యధర్మవత్త్వామాహ. యజ్వా యావచ్ఛ్రుతివిహిత యజ్ఞానుష్ఠాతా అభితో మానీ సన్ మానాస్పదః బహుజ్ఞః వర్ణాశ్రమధర్మాణాం గోప్తా సమాగతా సంప్రాప్తా శ్రీః సంపద్యేన యస్మిన్నితి వా సప్తమీ సదసః సభాయాః పతిః సతాం సేవక శ్చాన్యో భగవత్కలాం గయమృతే యం వినా యజ్వాదిగుణాశ్రయః కోఽపి నాస్తీత్యర్థః. యద్వా యజ్వత్వాది గుణవిశిష్టోఽపి భగవత్కలాం గయమృతే కోఽన్యః ప్రతియాతీత్యన్వయః. అస్మిన్ పక్షే భగవత్కలాత్వమేవ ప్రతియానశక్తో ధర్మః ౯

సతీః సత్యః సత్యాః ఆశిషో యాసాం తాః దక్షకన్యాః శ్రద్ధామైత్రీదయాకీర్తిశ్రీస్మృతిమేధా ధృతితితిక్షమాద్యాః సరిద్భిః స్వతేజోభిః యమభ్యషించన్ శ్రేష్ఠమకుర్వన్, యస్య గయస్య నిరాశిషః నిష్కామస్య ప్రజానామాశిషః కామాన్ ధరా దుదుహే. ధరా కథంభూతా, తస్య గుణా ఏవ వత్సాః తైః స్నుతమూధో యస్యాః సా. ౧౦

ఛందాంసి చ యస్య కామాన్ దుదుహుః నృపా యుధి యుద్ధే ప్రపంచితాః బాణైః ప్రతి పూజితా, బలిమాజహ్రుః అర్పయామాసుః, తథా ధర్మేణ ధర్మపరిపాలనేన దక్షిణాదిభిశ్చ ప్రత్యంచితా విప్రాః పరేత్య లోకాంతరే ఆశిషాం ధర్మఫలానాం షష్ఠమంశమాజహ్రుః "పుణ్యాత్ షడ్భాగమాధత్తే రాజా న్యాయేన పాలయన్ "ఇతి స్మృతేః. ౧౧

యస్య గయస్య అధ్వరే యజ్ఞే గయకర్తృకే యజ్ఞ ఇత్యర్థః. మఘోనీం దే ఉరుః

(భరతసంతతివర్ణనం)

శ్రద్ధావిశుద్ధాచలభక్తియోగసమర్పితేజ్యా ఫల మాజహార ౧౨

యత్ప్రీణనాద్బర్హిషి దేవతిర్యఙ్ మనుష్యవీరుత్తృణమావిరించాత్,
ప్రీయేత సద్యః స హ విశ్వజీవః ప్రీతః స్వయం ప్రీతిమగాద్గయస్య. ౧౩

గయాత్ జయంత్యాం చిత్రరథః సుగతి రవబోధన ఇతి త్రయః పుత్రా బభూవుః, చిత్రరథాదూర్ణాయాం సమ్రాడజనిష్ట. ౧౪

తత ఉత్కలాయాం మరీచిః, మరీచేః బిందుమత్యాం బిందుమానుదపద్యత, తస్మాత్ సరఘాయాం మదుర్నామాభవత్, మధోః సుమనసి వీరవ్రత స్తతో భోజాయాం

సోమపీథః యస్య తస్మిన్ బహుసోమపానేఽత ఏవ మాద్యతి మదం ప్రాప్నువతి సతి ఉరుసోమపీధే ఇత్యధ్వరస్య విశేషణం వా అధ్వరాత్మా యజ్ఞశరీరకః స భగవాన్ శ్రద్ధయా విశుద్ధో నిష్కపటో యోఽచలోఽన్తరాయానుపహతో భక్తియోగస్తేన సమర్పితమిజ్యాఫల మాజహార. భక్తియోగా పాదితం ప్రతిరూప మిజ్యాఫల మర్హణమివ ప్రత్యక్షతః స్వీకృతవానిత్యర్థః. ౧౨

తదేవ ప్రపంచయతి, బర్హిషి యజ్ఞే యత్ప్రీణనాద్యస్య భగవతః ప్రీణనాదాచతుర్ముఖం దేవాది సద్యః ప్రీయేత ప్రీతం భవేత్. దేవాదీనాం ద్వంద్వైక్యం. కుతః హి యస్మాత్స విశ్వజీవః విశ్వం జీవయతీతి విశ్వజీవః విశ్వస్య ప్రాణభూతః, ఏవంభూతో భగవాన్ స్వయం ప్రీతః నిరతిశయప్రీతి విశిష్టః, గయస్య ప్రీతిమగాత్ ప్రాప్తః గయస్య ప్రీతివిషయోఽభూత్ ఇత్యర్థః అవాంతిసారే స్వయం గయవిషయకనిరతిశయప్రీతియుక్తో భగవాన్ తస్యాపి స్వవిషయాం ప్రీతిం ప్రీత్యాత్మికాం బుద్ధిమదా దిత్యర్థః "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాంతి తే, అదాన్మే జ్ఞానమైశ్వర్యం స్వస్మిన్ భావం చ కేశవః" ఇత్యాదివచనజాతార్థోఽత్రాను సంధేయః. ౧౩

ఏవం గయస్య మహాపురుషతాముపపాద్య ప్రస్తుతాం సంతతిమాహ (గయాదితి) గయాత్ జయంత్యాం భార్యాయాం చిత్రరథాదయః త్రయః పుత్రా బభూవుః. తేషాం మధ్యే చిత్రరథాదూర్ణాయాం భార్యాయాం సమ్రాడాఖ్యః పుత్రోఽజనిష్ట. ఉత్పన్న స్తతః సమ్రాజః ఉత్కలాయాం భార్యాయాం మరీచిః, మరీచేర్బిందుమత్యాం బిందుమాన్ పుత్ర ఉత్పన్నః, తస్మాద్బిందుమతః సుషేణాయాం

మంధుప్రమంధూ జజ్ఞాతే, మంథోః సత్యాయాం భౌవనః, తతో దూషణాయాం త్వష్టాऽజనిష్ట. త్వష్టుర్విరోచనాయాం విరజో, విరజస్య శతజిత్ ప్రవరం పుత్రశతం కన్యా చ విషూచ్యాం కిల జాతమ్ ౧౫

తత్రాయం శ్లోకః —

> ప్రైయవ్రతం వంశమిమం విరజ శ్చరమోద్భవః,
> అకరోదత్యలం కీర్త్యా విష్ణుః సురగణం యథా. ౧౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, ప్రియవ్రతవంశానుకీర్తనం నామ పంచదశోऽధ్యాయః

భార్యాయాం మధుర్నామాత్మజోऽభవత్, మధోః సుమనసి భార్యాయాం త్వష్టా నామ పుత్రో జాతః, తతః త్వష్టుర్విరోచనాయాం భార్యాయాం విరజోऽజాయత జాతః, విరజస్య విరజాత్ విషూచ్యాం భార్యాయాం శతజిత్ప్రవరో ముఖ్యో యస్య తత్ పుత్రాణాం శతం జాతం కన్యా చ జాతా, కిలేతి ప్రసిద్ధౌ ౧౪-౧౫

ప్రియవ్రతసంతాన ముపసంహరతి (తత్రేతి.) తత్ర ప్రియవ్రతసంతానవిషయేऽయం శ్లోకః వర్ణ్యతే ఇతి శేషః చరమోద్భవః చరిమస్య పుత్రశతస్య శతజిదాదేః ఉద్భవః ఉద్భవత్యస్మాదిత్యుద్భవః జనకో విరజః, ఇమముక్తం ప్రైయవ్రతం వంశం కీర్త్యాऽలమకరోదలంకృతవాన్ యథా విష్ణురుపేంద్రః సురగణమింద్రాదిదేవతావర్గమితి ౧౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, పంచదశోऽధ్యాయః.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

ఉక్తస్త్వయా భూమండలాయామవిశేషో యావదాదిత్యస్తపతి యత్ర చాసౌ జ్యోతిషాం గణైశ్చంద్రమా వా సహ దృశ్యతే ౧

తత్రాపి ప్రియవ్రతరథచరణపరిఖాతైః సప్తభిః సప్తసింధవః ఉపక్లృప్తా యత ఏతస్యాః సప్తద్వీపవిశేషవికల్పస్త్వయా భగవన్ ఖలు సూచిత ఏతదేవాఖిలమహం మానతో లక్షణతశ్చ సర్వం విజిజ్ఞాసామి. ౨

భగవతో గుణమయే స్థూలరూప ఆవేశితం మనో హ్యగుణేఽపి సూక్ష్మతమ ఆత్మజ్యోతిషి పరే బ్రహ్మణి భగవతి వాసుదేవాఖ్యే క్షమమావేశితుం తదు హైతద్ గురోఽర్హస్యనువర్ణయితు మితి ౩

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఏవం శ్రుతప్రియవ్రతసంతానతచ్చరిత్రో రాజా ప్రియవ్రతచరిత్రే సంగ్రహేణాభిహితాయాం ద్వీపాదికల్పనాయాం విశేషం కథాంతే ఉక్తానువాదపూర్వకం పృచ్ఛతి (ఉక్తఇతి.) భూమండలస్యాయామవిశేషః దైర్ఘ్యవిశేషః విశాలతేతి యావత్ ఉక్తః కిం పర్యంత ఉక్తస్తదాహ - యావదాదిత్యస్తపతి యత్ర చాసౌ శుక్లకృష్ణపక్షయోర్నక్షత్రగణైః సహ చంద్రమా వా దృశ్యతే కింపర్యంత మాదిత్యస్తపతి చంద్రమా వా దృశ్యతే తత్రాహ. యత్ర భూమండలవిస్తారే ఏతస్యా భువః సప్తద్వీపానాం జంబ్వాదీనాం యే విశేషా నామమానలక్షణావయస్తేషాం వికల్పః భేదో భగవన్! త్వయా సూచితః సంగ్రహేణోక్తః. ఏతదేవ భూమండలమఖిలం మానతో లక్షణతశ్చకారాన్నామతశ్చాహం సర్వం విస్తరతో విజిజ్ఞాసామి జ్ఞాతుమిచ్ఛామి. కిం తజ్జిజ్ఞాసయేత్యత్ర ఆహ (భగవత ఇతి.) గుణమయే సత్త్వాదిగుణపరిణామరూపే భగవతః స్థూలరూపే ఆవేశితం మనః హి యస్మాదగుణే సత్త్వాదిగుణరహితేఽప్రాకృత ఇతి యావత్. సూక్ష్మతమేఽంగుష్ఠప్రమితే శుద్ధసత్త్వమయే రూపే తథాత్మజ్యోతిషి స్వయం ప్రకాశే పరమాత్మస్వరూపే బ్రహ్మణి భగవద్వాసుదేవాదిశబ్దవాచ్యే ఆవేశితుమాసక్తం క్షమమలం భవేదతో జిజ్ఞాసామి తతో మమ జిజ్ఞాసుత్వాద్ధే గురో! ఏతద్భూమండలం మానలక్షణాదిభిరనువర్ణితు మర్హసి. ౧-౩

ఋషి రువాచ—

న వై మహారాజ భగవతో మాయాగుణవిభూతేః కాష్ఠాం మనసా వచసా వాధిగంతుమలం, విబుధాయుషాపి పురుషస్తస్మాత్ ప్రాధాన్యేనైవ భూగోలకవిశేషం నామరూపమానలక్షణతో వ్యాఖ్యాస్యామః ౪

యో వాయం ద్వీపః కువలయకమలకోశాభ్యంతరకోశో నియుతయోజనవిశాలః సమవర్తులో యథా పుష్కరపత్రమ్. ౫

యస్మిన్నవ వర్షాణి నవయోజనసహస్రాయామాన్యష్టభిర్మర్యాదాగిరిభిః సువిభక్తాని భవంతి ౬

ఇత్యాపృష్టో బాదరాయణిస్తావద్భగవద్విభూతేరనంతత్వాత్ కార్త్స్న్యేన వాఙ్మనసయోరవిషయతాం వదన్ మానాదిభిర్భూమండలవర్ణనం ప్రతిజానీతే (న వా ఇతి.) హే మహారాజ! భగవతో మాయాగుణానాం విభూతిః సత్త్వాదిగుణపరిణామానంతబ్రహ్మాండాత్మికా లీలావిభూతిస్తస్యాః స్థానవిశేషాణాం విభూత్యంతర్గతలోకానామిత్యర్థః, కాష్ఠామంతం నామరూపతః నామరూపాభ్యాం మనసా వచసా వాధిగంతుం జ్ఞాతుం వక్తుం చ పురుషాయుష్యేణాపి పురుషో నాలం న ప్రభుః స్థానవిశేషాణామానంత్యాదితి భావః. తస్మాత్ కార్త్స్న్యేన వాఙ్మనసావిషయత్వాత్ ప్రాధాన్యేన భూగోళస్య విశేషమవాంతరభేదం నామమానలక్షణైః వ్యాఖ్యాస్యామః ప్రకటయిష్యామ ఇతి ౪

తదేవాహ (యో వా ఇతి.) ప్రసిద్ధోఽయం ద్వీపో జంబూద్వీపః, కువలయం భూమండలం, తదేవ కమలం తస్య కోశాః సప్తద్వీపాః తేష్వభ్యంతరః అంతరవర్తీకోశః జంబూద్వీప ఇత్యర్థః. స నియుతయోజనవిశాలః లక్షయోజనవిస్తీర్ణః, సమవర్తులః సమో వర్తులశ్చ వర్తులత్వేన కోణాభావాత్ సర్వతః సమపరిమాణ ఇత్యర్థః యథా పుష్కరస్య పత్రం కమలపలాశం సమవర్తులం తద్వదితి, యస్మిన్ జంబూద్వీపే వర్షాణి ప్రత్యేకం నవయోజనసహస్రమాయామో యేషాం తాని, ఆయామోఽత్ర విస్తారః ఏతచ్చ భద్రాశ్వకేతుమాలవ్యతిరేకేణ ద్రష్టవ్యం తత్సన్నివేశశ్చాన్యత్రోక్తః "ధనుర్వత్ సంస్థితే జ్ఞేయే ద్వే వర్షే దక్షిణోత్తరే, దీర్ఘాణి తత్ర చత్వారి చతురస్రమిలావృతమ్" ఇత్యాదినా అష్టభిః సమర్పితైః నీలశ్వేతశృంగవత్ నిషధహేమకూటహిమాలయమాల్యవద్గంధమాదనాఖ్యైః సుష్ఠు విభక్తాని అసంకీర్ణాని భవంతి వర్తంతే తేషాం నవానాం వర్షాణాం మధ్యే ఇలావృతం నామ వర్షం అభ్యంతరం అంతః విద్యతే ఇత్యర్థః యస్య జంబూద్వీపస్య ఇలావృతవర్షస్య వా నాభ్యాం మధ్యేఽవస్థితః సౌవర్ణః సువర్ణమయః కులగిరీణాం రాజా మేరుః ద్వీపస్య జంబ్వాఖ్యస్య ఆయామో

(భువనకోశవర్ణనమ్)

ఏషాం మధ్యే ఇలావృతం నామాభ్యంతరవర్షం యస్య నాభ్యామవస్థితః సర్వతః సౌవర్ణః కులగిరిరాజో మేరుర్ద్వీపాయామసమున్నాహః కర్ణికాభూతః కువలయకమలస్య మూర్ధని ద్వాత్రింశత్ సహస్రయోజనవితతో మూలే షోడశసహస్రం తావతాంతర్భూమ్యాం ప్రవిష్టః. ౭

ఉత్తరోత్తరేణేలావృతం నీలః శ్వేతః శృంగవానితి త్రయో రమ్యక హిరణ్మయ కురూణాం వర్షాణాం మర్యాదాగిరయః ప్రాగాయతా ఉభయతః క్షారోదావధయో ద్విసహస్ర పృథవ ఏకైకశః పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాదుత్తర ఉత్తరో దశాంశాధికాంశేన దైర్ఘ్య ఏవ హ్రసంతి. ౮

ఏవం దక్షిణేనేలావృతం నిషధో హేమకూటో హిమాలయ ఇతి ప్రాగాయతా

విస్తారః లక్షయోజనప్రమాణః తావత్సమున్నాహః ఉచ్ఛ్రాయో యస్య సః కర్ణికాభూతః కువలయం భూమండలమేవ కమలం తస్య కర్ణికాభూత ఇవ స్థితః తస్య మేరోర్మూర్ధా ఉపరిభాగః ద్వాత్రింశత్సహస్రయోజనవిస్తీర్ణః మూలే షోడశసహస్రాణాం యోజనానాం యస్య సః సుమేరురితి విశేష్యానుషంగః. యోజన మితి నపుంసకపాఠే తస్య మేరోర్మూలే షోడశసహస్రాణాం యోజనానాం సమాహారః షోడశసహస్రయోజనం పరిమాణం వేదితవ్యమిత్యర్థః, పాత్రాదిత్వాత్ స్త్రీత్వాభావః. తావతా షోడశసహస్రమానేన భూమ్యా మధ్యతః ప్రవిష్టః ఏవం లక్షయోజనోన్నాహః సుమేరురితి ఫలితమ్ ౭-౭

ఉత్తరేణేలావృతం ఇలావృతవర్షస్యోత్తరోత్తరం క్రమేణ నీలశ్వేతశృంగవత్ సంజ్ఞా రమ్యకాదీనాం త్రయాణాం వర్షాణాం మర్యాదా [illegible] ప్రాగాయతాః [illegible] ఉభయత పూర్వపశ్చిమయోః క్షారోదో లవణసముద్ర ఏవావధిర్యేషాం తే లవణోదధిపర్యంతా ఇత్యర్థః. ద్విసహస్రయోజనవిస్తీర్ణా దశాంశాదధికో యో உంశః లేన దైర్ఘ్య ఏవ హ్రసంతి తావత్పృథుత్వయోః నీలాదిషు త్రిషు పూర్వపూర్వాపేక్షయా ఉత్తరోత్తరస్య దైర్ఘ్యే దశాంశాదధికేన న్యూనమిత్యర్థః ద్వీపస్య మండలాకారత్వాదితి భావః. ౮

ఏవం దక్షిణేనేలావృతం ఇలావృతవర్షస్య దక్షిణతః నిషధాదయస్త్రయః పర్వతాః క్రమేణ నీలాదిభిః సమపరిమాణా అయుతయోజన ఉత్సేధ ఉచ్ఛ్రయో యేషాం తే, అయం

యథా నీలాదయోఽయుతయోజనోత్సేధా హరివర్షకింపురుషభారతానాం యథాసంఖ్యమ్ ౯

తథైవేలావృతమపరేణ పూర్వేణ చ మాల్యవద్గంధమాదనావానీలనిషధాయతౌ ద్విసహస్రం పప్రథతుః కేతుమాలభద్రాశ్వయోః సీమానం విదధాతే. ౧౦

మందరో మేరుమందరః సుపార్శ్వః కుముద ఇత్యయుతయోజనవిస్తారోన్నాహా మేరోశ్చతుర్దిశమవష్టంభగిరయ ఉపక్లప్తాః. ౧౧

చతుర్ష్వేతేషు చూతజంబూకదంబన్యగ్రోధాః చత్వారః పాదపప్రవరాః పర్వత కేతవ ఇవాధిసహస్రయోజనోన్నాహాః తావద్విటపవితతయః శతయోజనపరిణాహాః. ౧౨

నీలాదీనామపి ద్రష్టవ్యః. నీలాదిషు పృథుత్వం చైషామితి ద్రష్టవ్యం. హరివర్షాదీనాం త్రయాణాం యథా సంఖ్యం మర్యాదాగిరయః, ౯

తథేలావృతమపరేణేలావృతస్యాపరేణ పశ్చాత్ పూర్వేణ పురస్తాచ్చ మాల్యవద్గంధమాదనావ పరేణ మాల్యవాన్ పూర్వేణ గంధమాదనః ఇత్యేతౌ పర్వతౌ క్రమేణానీలనిషధాయతౌ ఉత్తరతో నీల పర్యంతం దక్షిణతో విషధపర్యంతం చ దీర్ఘౌ నీలనిషధపర్యంతోత్తరదక్షిణాగ్రావిత్యర్థః, తావేవ ద్విసహస్రపృథూ విస్తీర్ణౌ ఇత్యర్థః. తావేవ కేతుమాలభద్రాశ్వయోర్వర్షయోః సీమానం మర్యాదాం విద ధాతే కురుతః, నన్వేవం సతి పూర్వాపరరేఖాయామిలావృతవేష్టితో మేరుర్మధ్యే తతః పూర్వాపరతో గిరిద్వయం వర్షద్వయం చ నాతః కించిదస్తి దక్షిణోత్తరదిశాయాం చ తథైవేలావృతవేష్టితో మేరు ర్మధ్యే ఉభయత స్త్రీణి వర్షాణి గిరయశ్చ తత్కథం సర్వతో లక్షప్రమాణత్వం జంబూద్వీపస్య. ఉచ్యతే. మేరోః షోడశసహస్రాణి సర్వతః స్థితత్వాదిలావృతస్యాష్టాదశ అన్యేషాం షణ్ణాం వర్షాణాం చతుష్పం చాశద్గిరీణాం ద్వాదశ చేత్యేవం దక్షిణోత్తరదిశి తావల్లక్షం పూర్వాపరరేఖాయామపి సుమేరోరిలావృతస్య చతుస్త్రింశద్గిర్యోశ్చత్వారి శేషాణి ద్విషష్టిసహస్రాణి కేతుమాలభద్రాశ్వయోరిత్యేవం లక్షం సర్వతః స్థితత్వాదిలావృతస్యాష్టాదశ పుర్వాపరవర్షయోరాసముద్రదైర్ఘ్యం ద్రష్టవ్యం. నాతో విరోధః ౧౦

మందరాదయశ్చత్వారో గిరయః ప్రాగాదిక్రమేణ మేరోశ్చతుర్దిశమవష్టంభగిరయః మేఖలా ఇవావష్టంభంతి ప్రతిష్టంభంతీత్యవష్టంభాస్తే చ తే ఉపక్లప్తాః విన్యస్తాః. కథంభూతాః? అయుతయోజనౌ ప్రమాణౌ విస్తారోచ్ఛ్రాయౌ యేషాం తథాభూతాః చతుర్ష్వేతేషు మందరాదిషు క్రమేణామ్రజంబూకదంబ న్యగ్రోధాశ్చత్వారః పాదపశ్రేష్ఠాః పర్వతానాం కేతవో ధ్వజా ఇవాధిసహస్రమేకాదశశతాన్యున్నాహో యేషాం తావత్ప్రమాణానాం విటపానాం శాఖానాం వితతిర్యేషాం శతయోజనపరిణాహో విస్తారో యేషాం తే ఉపక్లప్తా ఇత్యనుషంగః ౧౧-౧౨

హ్రదాశ్చత్వారః పయోమధ్విక్షురసమృష్టజలా యదుపస్పర్శిన ఉపదేవగణా యోగైశ్వర్యాణి స్వాభావికాని భరతర్షభ ధారయంతి ౧౩

దేవోద్యానాని చ భవంతి చత్వారి నందనం చైత్రరథం వైభ్రాజకం సర్వతోభద్రమితి ౧౪

యేష్వమరపరివృఢాః సహ సురలలనాలలామయూథపతయ ఉపదేవగణైరుపగీయమానమహిమానః కిల విహరంతి. ౧౫

మందరోత్సంగ ఏకాదశ శతయోజనోత్తుంగదేవచూతశిరసో గిరిశిఖరస్థూలాని ఫలాన్యమృతకల్పాని పతంతి. ౧౬

తేషాం విశీర్యమాణానామతిమధురసురభిసుగంధిబహులారుణరసో తేనారుణోదా

తథా చత్వారో హ్రదాశ్చ క్రమేణ క్షీరమధ్విక్షురసశుద్ధజలాత్మకాః సంతి. తానేవ విశినష్టి, యదుపస్పర్శినః తజ్జలస్పర్శినః సిద్ధాదయః స్వాభావికాన్యష్ట మహైశ్వర్యాణి హే రాజన్! ధారయంతి ౧౩

దేవోద్యానాని దేవవనాని క్రమేణ నందనాదీని భవంతి. తాన్యేవ విశినష్టి-యేషు దేవోద్యానేషు సురలలనానాం సురస్త్రీణాం లలామ భూషణం తద్వత్ స్థితాః సురవనితానాం శ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః. తాసాం యూథస్య పతయః తాభిః సహ సంభూయ ఉపదేవగణైః ఉపగీయమానః మహిమా యేషాం తే విహరంతి దేవానాం క్రీడాస్థలానీత్యర్థః ౧౪-౧౫

చూతాదిప్రభవా నదీరాహ (మందరేతి.) మందరశిఖరస్యాధస్తాత్ ప్రదేశే ఏకాదశశతయోజనముత్తుంగ ఉన్నతో యో దేవచూతః తస్య శిరసః సకాశాత్ గిరిశిఖరవత్ స్థూలాని ఫలాని, ఫలప్రమాణముక్తం వాయుపురాణే-"అరత్నీనాం శతాన్యష్టౌ ఏకషష్ట్యధికాని చ, ఫలప్రమాణమాఖ్యాత మృషిభిస్తత్త్వదర్శిభిః" ఇతి, అమృతకల్పాని అమృతతుల్యాని ఫలంతి. ఫలాని ఫలంతీతి గౌర్గచ్ఛతీతివత్ కృదర్థవిశేషణత్వాత్ ధాత్వర్థస్యావివక్షా బోధ్యా గ్రాహకాభావాత్ పక్వాని భవంతీత్యర్థః ౧౬

తేషాం ఫలానాం విశీర్ణానా మధఃపాతేన భిద్యమానానామతీవ మధురశ్చాసౌ స్వతః సురభిశ్చ

నామ నదీ మందరగిరిశిఖరాన్నిపతంతీ పూర్వేణేలావృతముపప్లావయతి. ౧౭

యదుపజోషణాద్భవాన్యా అనుచరీణాం పుణ్యజనవధూనామవయవస్పర్శసుగంధవాతో దశయోజనం సమంతాదనువాసయతి ౧౮

ఏవం జంబూఫలానామత్యుచ్చనిపాతవిశీర్ణానామనస్థిప్రాయాణామిభకాయనిభానాం రసేన జంబూ నామ నదీ మేరుమందరశిఖరాదయుతయోజనాదవనితలే నిపతంతీ దక్షిణేనాత్మానం యావదిలావృతముపస్యందయతి ౧౯

తావదుభయోరపి రోధసోర్యా మృత్తికా తద్రసేనానువిధ్యమానా వాయ్వర్కసంయోగవిపాకేన సదామరలోకాభరణం జాంబూనదం నామ సువర్ణం భవతి ౨౦

యదు హ వావ విబుధాదయః సహ యువతిభిర్ముకుటకటకకటిసూత్రాద్యాభరణ

సుగంధిశ్చ చాన్యేషాం గంధైరధివాసిత ఇత్యుపరిష్టాత్ బహులశ్చారుణశ్చ రసః స ఏవోదకం తేనారుణోదానామారుణోదేతి ప్రసిద్ధా నదీ మందరశిఖరాత్ నిపతంత్యధోఽధః స్పందమానా పూర్వేణేలావృతవర్షస్య పూర్వం ప్రదేశ ముపప్లావయతి సించతి ఆత్మాన ముపస్యందయతీత్యర్థః. ౧౭

అరుణోదాం నదీం విశినష్టి (యదితి) యస్యా అరుణోదాయా ఉపజోషణాద్రసపానాత్ భవాన్యా అనుచరీణాం పుణ్యజనానాం యాతుధానానాం యా వధ్వః తాసామవయవసంస్పర్శేన సుగంధ సురభిర్వాతో వాయుః సమంతాత్ సర్వతో దిశం దశయోజనమనువాసయతి సురభీకరోతి ౧౮

ఏవం జంబూఫలానాం మేరుమందరోత్సంగనిరూఢజంబూఫలానామత్యుచ్చాత్ మేరుమందరాత్ యో నిపాత స్తేన విశీర్ణానాం భిన్నానాం అనస్థిప్రాయాణామతిసూక్ష్మబీజానామిభకాయనిభానాం గజశరీరసదృశానాం రసేన జంబూనదీతి ప్రసిద్ధా మేరుమందరస్య శిఖరాదయుతయోజనోచ్ఛ్రాయాత్ భూతలే నిపతంతీ దక్షిణేనేలావృతమిలావృతస్య దక్షిణభాగం యావదిలావృతమాత్మానముపస్యందయతి ఇలావృతస్య దక్షిణం భాగం ప్రాప్య వహతీత్యర్థః. ౧౯

యావదిలావృతముపస్యందయతి తావత్పర్యంత ముభయోరపి రోధసోః తటయో ర్యా మృత్తికా తద్రసేన తస్యా నద్యా రసేనానువిధ్యమానా సంయుజ్యమానా వాయ్వర్కసంయోగతో యో విపాకః పరిణామ స్తేన జాంబూనదం నామ సువర్ణం సతా నిరంతరమమరలోకానామాభరణోపయోగి

రూపేణ ఖలు ధారయంతి -౨౧

యస్తు మహాకదంబః సుపార్శ్వనిరూఢో యాస్తస్య కోటరేభ్యో వినిఃసృతాః పంచాయామపరిణాహాః పంచ మధుధారాః సుపార్శ్వశిఖరాత్ పతంత్యోఽపరేణాత్మానమిలావృతమనుమోదయంతి. -౨౨

యా హ్యుపయుంజానానాం ముఖనిర్వాసితో వాయుః సమంతాచ్ఛతయోజనమనువాసయతి -౨౩

ఏవం కుముదనిరూఢో యః శతవల్శో నామ వటస్తస్య స్కంధేభ్యో నీచీనాః పయోదధి మధుఘృతగుడాన్నాద్యంబరశయ్యాసనాభరణాదయః సర్వ ఏవ కామదుఘా నదాః కుముదాగ్రాత్ పతంతః త ముత్తరేణేలావృత ముపయోజయంతి. -౨౪

భవతి ఏతదేవాహ-యదు సువర్ణం విబుధాదయో యువతిభిః సహ ముకుటాద్యాభరణరూపేణ ధారయంతి -౨౦-౨౧

(యస్త్వితి) సుపార్శ్వస్య పర్వతస్య యః పశ్చిమో భాగస్తత్ర నిరూఢో యో మహాకదంబస్తస్య కోటరేభ్యో వినిఃసృతాః పంచాయామపరిణాహాః సకరయో ర్బాహ్వోః యత్తిర్యగంతరం తద వ్యామః పంచాయామః పరిణాహః స్థౌల్యం యాసాం తాః పంచ మధుధారాః సుపార్శ్వశిఖరాత్ పతంత్యః అపరేణేలావృతస్య పశ్చిమం భాగం, ప్రత్యాత్మాన మనుమోదయంతి సురభీకుర్వంతి, స్యందన్త ఇత్యర్థః. ధారా విశినష్టి (యా స్త్వితి.) ఉపయుంజానానాం ధారా ఉపభుంజానానాం యో ముఖనిర్వాసితో ముఖగంధేన నిర్వాసితః నితరాం సురభీకృతో వాయుః సమంతాత్ శతయోజనం సురభీకరోతి వికతి సౌరభ్యయుక్తా ధారా ఇత్యర్థః. -౨౨-౨౩

ఏవం కుముదపర్వతే నిరూఢో యః శతవల్శ ఇతి ప్రసిద్ధో వటస్తస్య స్కంధేభ్యో వినిర్గతాః పయోదధిమధుఘృతగుడాన్నాద్యంబరశయ్యాసనాభరణాదీని గుడాన్నాదీని భక్ష్యాణి అంబరాణి ధార్యాణి శయ్యాసనాదీని భోగస్థానాని ఆభరణాని చ దుహంతీతి దుఘాః సర్వే నదాః కుముదస్య పర్వతస్యాగ్రాత్ పతంతః తముత్తరేణేలావృత మిలావృతస్యోత్తరభాగ ముపజోషయంతి ప్రీణయంతి, ఇలావృతస్యోత్తరభాగస్థాన్ లోకాన్ సుఖయంతీత్యర్థః, ఏతదేవాహ-యాన్నదానుపజుషాణానాం

యానుపజుషాణానాం న కదాచిదపి ప్రజానాం వలీపలితక్లమస్వేదదౌర్గంధ్యజరామయమృత్యుశీతోష్ణవైవర్ణ్యోపసర్గాదయః తాపవిశేషా భవంతి యావజ్జీవం సుఖం నిరతిశయమేవ ౧౫

కురఙ్గకురరకుసుంభవైకంకత్రికూటశిశిరపతంగరుచకనిషధశినీవాసకపిలశంఖవైదూర్యజారుధిహంసర్షభనాగకాలంజరనారదాదయో వింశతిగిరియో మేరోః కర్ణికాయా ఇవ కేసరభూతా మూలదేశే పరిత ఉపక్లృప్తాః. ౧౬

జఠరదేవకూటౌ మేరుం పూర్వేణాష్టాదశయోజనసహస్రముదగాయతౌ ద్విసహస్రం పృథుతుంగౌ భవతః. ఏవమపరేణ పవనపారియాత్రౌ దక్షిణేన కైలాసకరవీరౌ ప్రాగాయతావేవ ముత్తరతః త్రిశృంగమకరావష్టభిరేతైః పరిస్తృతోఽగ్నిరివ పరితశ్చకాస్తి కాంచనగిరిః. ౧౭

మేరోర్మూర్ధని భగవత ఆత్మయోనే ర్మధ్యత ఉపక్లృప్తాం పురీ మయుతయోజన

సేవమానానాం ప్రజానాం వల్యాదయః తాపవిశేషా న భవంతి కింతు యావజ్జీవం నిరతిశయం సర్వోత్కృష్టం సుఖమేవ భవతి. వలి స్త్వగ్గతో వికారః, పలితం కేశగతక్లమః శ్రమః ఆమయో రోగః ఉపసర్గాః సుఖదుఃఖరాగద్వేషభయాభిమానప్రమాదోన్మాదశోకమోహలోభమోహమదమాత్సర్యేర్ష్యాదయః ప్రాగుక్తా జ్ఞేయా ఇత్యర్థః. ౧౪-౧౫

(కురంగేతి) కురంగాదయః పర్వతాః కువలయకమలకర్ణికాభూతస్య మేరో ర్మూలదేశే కేసరభూతా ఇవ పరిత ఉపక్లృప్తాః విన్యస్తాః ధాత్రేతి శేషః ౧౬

తథా మేరుం పూర్వేణ మేరోః పురస్తాత్ మేరుమూలా ద్యోజనసహస్రం త్యక్త్వా జఠరదేవకూటౌ పర్వతావష్టాదశయోజనసహస్రదీర్ఘౌ ద్విసహస్రయోజనపృథుతుంగౌ చ భవతః ఏవం మేరోరపరభాగే పవనపారియాత్రౌ జఠరదేవకూటాభ్యాం తుల్యాయామపృథుతుంగౌ భవతః తథా మేరోర్దక్షిణతః కైలాసకరవీరౌ ప్రాగాయతౌ పూర్వతో దీర్ఘౌ ఏవ ముత్తరతస్త్రిశృంగమకరౌ భవతః తైరేతైః పరిస్తృతోఽగ్నిరివాష్టభి రేతై ర్జఠరాదిభిః కాంచనగిరి ర్మేరుః పరిత శ్చకాస్తి ద్యోతతే ౧౭

మేరోర్మూర్ధన్యుపరిభాగే మధ్యతః మధ్యప్రదేశే ఉపక్లృప్తాం భగవతః ఆత్మయోనేః చతుర్ముఖస్య

సాహస్రీం సమచతురస్రాం శాతకౌంభీం వదంతి. ౨౮

తా మను పరితో లోకపాలానామష్టానాం యథారూపం తురీయమానేన పురోఽష్టావుపక్లృప్తాః. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం. సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, భువనకోశవర్ణనం నామ షోడశోఽధ్యాయః

పురీమయుతయోజనవిస్తారాం సమచతురస్రాం శాతకౌంభీతి ప్రసిద్ధాం చ వదంతి. తాం శాతకౌంభీం పురీమనుసృత్య మేరౌ పరితోఽష్టదిక్షు యథాదిశం పూర్వాదిదిశమనతిక్రమమాణానా మింద్రాదీనాం లోకపాలానా మష్టౌ పురః అమరావతీతేజోవతీసంయమనీకృష్ణాంగనాశ్రద్ధావతీగంధవతీమహోదయాయశోవతీసంజ్ఞాః తురీయమానేన అయుతస్య తురీయభాగేన ఉపక్లృప్తాః సార్ధద్విశతసహస్రయోజనవిశాలాః కల్పితా ఇత్యర్థః. ౨౮-౨౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, షోడశోఽధ్యాయః.

అథ స_ప్తదశో௨ధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

తత్ర భగవతః సాక్షాద్యజ్ఞలింగస్య విష్ణోర్విక్రమతో వామపాదాంగుష్ఠనఖనిర్భిన్నోర్ధ్వాణ్డకటాహ వివరేణాంతఃప్రవిష్టా యా బాహ్యజలధారా తచ్చరణపంకజావనేజనారుణకింజల్కోపరంజితాఖిలజగదఘమలాపహోపస్పర్శనామలా సాక్షాద్భగవత్పదీత్యనుపలక్షితవచో௨భిధీయమానాతిమహతా కాలేన యుగసహస్రోపలక్షణేన దివో మూర్ధన్యవతతార య_త్తద్విష్ణుపదమాహుః. ౧

యత్ర హ వావ వీరవ్రత ఔత్తానపాదిః పరమభాగవతో௨స్మత్కులదేవతాచరణారవిందోదకమితి యామనుసవనముత్కృష్యమాణభగవద్భ_క్తియోగేన దృఢం

అథ స_ప్తదశో௨ధ్యాయః

ఏవం జంబూద్వీపపర్వతవర్షతత్పరిణామాదికమభిధాయాథ గంగాగమన[illegible]ధనపూర్వక మిలావృతాదివర్షేషు రుద్రాదీనాం సంకర్షణాది భగవన్మూర్త్యుపాసనాప్రకార ముపద్వీపవిన్యాసం చాహ స_ప్తదశాది త్రిభిరధ్యాయైః (తత్ర భగవ[illegible] ఇతి) యజ్ఞస్య లింగస్య యజ్ఞమూ_ర్తే[illegible] [illegible] పూజ్యస్య విష్ణోర్వామనరూపస్య విక్రమతస్త్రిలోకీం పాదత్రయేణ క్రమమాణస్య స[illegible] [illegible] వామపాదాంగుష్ఠనఖేన నిర్భిన్నమూర్ధ్వ ముపరిభాగో యస్య తస్యాండకటాహస్య వివరేణ రంధ్రేణాం[illegible] ప్రవిష్టా యా బా[illegible]జలధారా సాతిమహతా కాలేన దివో మూర్ధన్యవ[illegible]రేత్యన్వయః. జ[illegible] విశినష్టి-తస్య త్రివిక్రమస్య యచ్చరణపంకజ[illegible] తస్యావనేజనేన క్షాళనేనా[illegible] [illegible] [illegible] కింజల్కాః [illegible]రుపరంజితా ఏవాఖిలస్య జగతో௨ఘం పాపమేవ మల[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] జలం యస్యాః సా, [illegible] హేతురమలా స్వరూపతో [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ఘమలాపహో పస్పర్శనాత్యమలా అంతరమలసంగశూన్యా సాక్షాద్భగవత్పదీతి [illegible] [illegible] జాహ్నవీ[illegible] రథీత్యాద్యుపలక్షణాంతరరహితం వచో నామధేయం తేనాభిధీ[illegible] [illegible] [illegible] పూ[illegible] జాహ్నవ్యాదినామాంతరరహితా తథా కేవలం భగవత్పదీతి నామధేయేనాభిధీయమానేత్యర్థః కో௨సౌ దివో మూరా యత్రావతీర్ణా తత్రాహ (య_త్తదితి) యద్విష్ణుపాదమాహు_స్తత్రేత్యర్థః ౧

కిం తద్విష్ణుపదం తత్రాహ (యత్రేతి) ధ్రువమండలే ఇత్యర్థః [illegible] దివో మూర్ధని వీరవ్రతః దృఢసంకల్పః భాగవతశ్రేష్ఠః ఔ_త్తానపాదిః ధ్రువః అస్మత్కులదేవతాయా భగవతశ్చరణార

(ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం, రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ)

క్లిద్యమానాంతర్హృదయ ఔత్కంఠ్యవివశామీలితలోచనయుగలకుడ్మలవిగళితామలబాష్ప కలయా௨భివ్యజ్యమానరోమపులకకులకో௨ధునాపి పరమాదరేణ శిరసా బిభర్తి ౨

తతః సప్తఋషయస్తత్ప్రభావాభిజ్ఞా యాం నను తపస ఆత్యంతికీ సిద్ధిరేతావతీ భగవతి సర్వాత్మని వాసుదేవే௨నుపరతభక్తియోగలాభేనైవోపేక్షితాన్యార్థాత్మగతయో ముక్తిమివాగతాం ముముక్షవ ఇవ సబహుమానమద్యాపి జటాజూటైరుద్వహంతి ౩

తతో௨నేకసహస్రకోటివిమానానీకసంకులదేవయానేనావతరంతీందుమండల మావార్య బ్రహ్మసదనే నిపతతి ౪

తత్ర చతుర్ధా భిద్యమానా చతుర్భిర్నామభిశ్చతుర్దిశమభిస్పందంతీ నదనదీపతి మేవాభినివిశతి సీతాలకనందా చక్షుర్భద్రేతి

విందోదకమితి హేతోః పరమాదరేణ యాం ధారామనుసవనం త్రికాలం శిరసా௨ద్యాపి బిభర్తీత్యన్వయః యద్వా అనుసవనం ప్రతిక్షణం వర్ధమానో యో భగవద్భక్తియోగః తేన దృఢమత్యంతం క్లిద్యమానం ప్రీయమాణమంతఃకరణం యస్యాత ఏవౌత్కంఠ్యేన వివశమామీలితం చ యల్లోచనయుగళం తదేవ కుడ్మలే తాభ్యాం విగళితమమలం బాష్పం తస్య కలయా సహాభివ్యజ్యమానం రోమపులకానాం కులం యస్య తథాభూతః సన్నిత్యర్థః ౨

తతః సప్తర్షయః తస్యా గంగాయాః ప్రభావాభిజ్ఞాః సంతో నో௨స్మాకం తపః సిద్ధిఫల మియం విష్ణుపదీ సైవైతావతీ ఇతో௨ధికా నాస్తీత్యేవం మన్వానా అద్యాపి బహుమానం జటా ఏవ ముకుటాని తైరుద్వహంతీత్యన్వయః, తత్ర దృష్టాంతః ముముక్షవో ముక్తిమివాగతాం ఇతి తత్ర హేతుః సర్వాత్మని భగవతి వాసుదేవే௨విచ్ఛిన్నభక్తియోగలాభేనైవ ఉపేక్షితా అనాదృతా అన్యేపురుషార్థా అర్థకామాదయ ఆత్మగతిః కైవల్యం చ యైస్తే ఇతి సప్తర్షివిశేషణమ్ ౩

తతో௨నేకసహస్రకోటీనాం విమానానా మనీకైః సంఘైః సంకులితేన దేవయానేనాకాశ మార్గేణావతరంత్యధఃప్రస్రవంతీందుమండల మావార్యాప్లావ్య మేరుమూర్ధ్నస్థే బ్రహ్మసదనే నిపతతి ౪

తత్ర చతుర్ధా విభజ్యమానా సీతాదిసంజ్ఞాశ్చతస్రోధారా భూత్వా సీతాదినామభిరభిధీయమానా చతుర్దిశం నదనదీపతిం సముద్రమేవాభినివిశతి సముద్రే ప్రవిశతి "అభినివిశశ్చ" ఇత్యాధారస్య కర్మ సంజ్ఞాయాం ద్వితీయా. నామాన్యాహ (సీతేతి.) ౫

సీతా తు బ్రహ్మసదనాత్ కేసరాచలాదిగిరిశిఖరేభ్యోఽధోఽధః ప్రస్రవంతీ గంధమాదనమూర్ధసు పతిత్వాంతరేణ భద్రాశ్వవర్షం ప్రాచ్యాం దిశి క్షారసముద్రమభి ప్రవిశతి. ౬

ఏవం మాల్యవచ్ఛిఖరాన్నిష్పతంతీ తతోఽనుపరతవేగా కేతుమాలమభి చక్షుః ప్రతీచ్యాం దిశి సరిత్పతిం ప్రవిశతి ౭

భద్రా చోత్తరతో మేరుశిరసో నిపతితా గిరిశిఖరాద్గిరిశిఖరమతిహాయ శృంగవతః శృంగాదవస్యందమానా ఉత్తరాంస్తు కురూనభిత ఉదీచ్యాం దిశి జలధి మభిప్రవిశతి ౮

తథైవాలకనందా దక్షిణేన బ్రహ్మసదనాత్ బహూని గిరికూటాన్యతిక్రమ్య హేమకూటాద్ధైమకూటాన్యతిరభసతరరంహసా లురయంతీ భారతమభివరం దక్షిణస్యాం దిశి జలధిమభిప్రవిశతి యస్యాం స్నానార్థం చాగచ్ఛతః పుంసః పదే పదేఽశ్వమేధరాజసూయాదీనాం ఫలం న దుర్లభమితి ౯

తత్ర చతసృణాం ధారాణాం మధ్యే సీతా ప్రాచీనా ధారా బ్రహ్మసదనాత్ కేసరాదిశిఖరేభ్యః కేసరాచలాదీని మేరుసమానోచ్ఛ్రియత్వాత్ ప్రథమం తేషా మాదిశిఖరేషు ముఖ్యశృంగేషు పతతి తతస్తేభ్యోఽధోఽధః ప్రస్రవంతీ గంధమాదనస్య మూర్ధసు ఉపరిభాగే పతిత్వా అంతరేణ భద్రాశ్వవర్షం భద్రాశ్వవర్షస్య మధ్యే చ స్యందమానా ప్రాచ్యాం దిశి క్షారసముద్రే ప్రవిశతి. ౬

తథా చక్షుః సంజ్ఞా ప్రతీచీనా ధారా మాల్యవచ్ఛిఖరే నిపత్య తతోఽధః ప్రస్రవంతీ అనుపరతః అప్రతిహతో వేగో యస్యాః సా కేతుమాలం వర్షమభితో వ్యాప్య కేతుమాలస్య మధ్యే ప్రసవంతీత్యర్థః ప్రతీచ్యాం దిశి సరిత్పతిం సముద్రం ప్రవిశతి అధారస్యైవ కర్మత్వవివక్షయాత్ర ద్వితీయా ఏవముత్తరత్రాప్యభినివిశశ్చేత్యత్ర తోపసర్గసంఘాతపూర్వత్వస్యైవ వివక్షితత్వాత్. ౭

తథా భద్రసంజ్ఞా ధారా ఉత్తరతో మేరుశిఖరాన్నిపతంతీ గిరిశిఖరాత్ కుముదశిఖరాత్ ఉచ్చలితోర్ధ్వం గచ్ఛంతీ నీలశిఖరముచ్చలితా చేత్ పర్వతస్య శిఖరమతిహాయాస్పృష్ట్వైవ శృంగవతః పర్వతస్య శృంగే పతిత్వా తతోఽధః స్యందమానా ఉత్తరాన్ కురూనభితో వ్యాప్య ఉదీచ్యాం దిశి లవణార్ణవం ప్రవిశతి ౮

తథైవాలకనందసంజ్ఞా ధారా మేరౌ బ్రహ్మసదనాత్ దక్షిణతః స్రవంతీ బహూని గిరిశిఖ

(ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం, రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ)

అన్యే చ నదా నద్యశ్చ వర్షే వర్షే సంతి బహుశో మేర్వాదిగిరిదుహితరః శతశః. ౧౦

తత్రాపి భారతమేవ వర్షం కర్మక్షేత్రమన్యాన్యష్ట వర్షాణి స్వర్గిణాం పుణ్యశేషోప భోగస్థానాని భౌమాని స్వర్గపదాని వ్యపదిశంతి ౧౧

రాణ్యతిక్రమ్య మధ్యస్థపర్వతశిఖరాణ్యస్పృష్ట్వైవ హేమకూటహిమవత్కూటాని హేమకూటహిమవత్పర్వ తయోః శృంగాణ్యతిరభసతరరంహసా అవిస్ఖలితవేగేన ఉరంతీ భిందంతీ భారతం వర్షమభివ్యాప్య దక్షిణస్యాం దిశి సముద్రమనుప్రవిశతి. అన్యే చ నదా నద్యశ్చ అన్యే చాన్యాశ్చాన్యే 'పుమాన్ స్త్రియా' ఇత్యేకశేషః, మేర్వాదిగిరీణాం దుహితరః తత్ప్రసూతా వర్షే శతశః సంతి ౯-౧౦

తత్రాపి జంబూద్వీపే భారతం వర్షమేవ కర్మక్షేత్రం, కర్మణాం సుఖదుఃఖనిమిత్తానాం పుణ్యాపుణ్య రూపాణాం క్షేత్రమనుష్ఠానస్థానం వ్యపదిశంతీత్యుత్తరేణాన్వయః, అన్యాని త్వష్టౌ వర్షాణి స్వర్గిణాం పుణ్యకర్మణాం పుణ్యశేషస్య భుక్తావశిష్టస్య పుణ్యకర్మణ ఉపభోగస్థానాన్యత ఏవ భౌమాని స్వర్గపదాని వ్యపదిశంతి న తు తాని పుణ్యాపుణ్యకర్మక్షేత్రాణీత్యర్థః నన్వత్ర కేవలేష్టాపూర్తదత్తకర్మకారిణాం ధూమాదినా పితృయానేన పథా చంద్రమసం గతానాం తత్ర సుఖానుభవక్షీణపుణ్యకర్మణాం పునరత్రా గమనం శ్రుతం "యావత్సంపాతముషిత్వాథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్త ఇతి సంపతత్యనేన స్వర్గం లోక" మితి సంపాతః కర్మోచ్యతే శ్రుత్యంతరం చ 'ప్రాప్యాంతం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్, తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణే" ఇతి పుణ్యాపుణ్యకర్మానుష్ఠానాయేహాగతిః తత్కథం పుణ్యశేషావస్థానం, కథంతరాం తేషాం తద్భోగస్థానత్వమ్, ఉచ్యతే యావదవశ్యం భోగావశిష్టానా మమనుష్యఫలానాం వకృతప్రాయశ్చిత్తానాం కర్మణాం తద్భావో వక్తవ్యః. అన్యదేహ కర్మనిమిత్తస్య జన్మనోఽసంభవాత్ పునరవరోహణానుపపత్తేః. తథా చ శ్రూయతే "రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియయోనిం వైశ్యయోనిం వా" ఇతి స్మృతిరపి "వర్ణాశ్ర మాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టతరజాతికులరూపాయుః శ్రుత విత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంతే" ఇతి ఏవం చ భుక్తావశిష్టేన పుణ్యేన కర్మణాఽతిశయవిశిష్ట భోగార్థం తద్దేశేషూత్పత్తిః సంభవతీతి ౧౧

ఏషు పురుషాణా మయుతపురుషాయు ర్వర్షాణాం దేవకల్పానాం నాగాయుత ప్రాణానాం వజ్రసంహననబలవయోమోదప్రముదితమహాసౌరతమిదునవ్యవాయాపవర్గ వర్షధృతైకగర్భకలత్రాణాం తత్ర తు త్రేతాయుగసమః కాలో వర్తతే ౧౨

యత్ర హ దేవపతయః స్వైః స్వైర్గణనాయకైః విహితమహార్హణాః సర్వర్తుకుసుమస్తబకఫలకిసలయశ్రియాఽఽనమ్యమాన విటపలతావిటపిభి రుపశుంభమానరుచిర కాననాశ్రమాయతనవర్షగిరిద్రోణీషు తథా చామలజలాశయేషు వికచవివిధనవవనరుహామోదముదితరాజహంసజలకుక్కుటకారండవసారసచక్రవాకాదిభిః మధుకరనికరాకృతిభిరుప కూజితేషు జలక్రీడాదిభిర్విచిత్రవినోదైః సులలితసురసుందరీణాం కామకలిలవిలాసహాస లీలావలోకాకృష్టమనోదృష్టయః స్వైరం విహరంతి ౧౩

నవస్వపి వర్షేషు భగవాన్నారాయణో మహాపురుషః పురుషాణాం తదను-

తాన్యష్టౌ వర్షాణి వర్ణయతి (యేష్వితి యత్ర హేతి చ గద్యద్వయేన) యేష్వితి యేష్వష్టసు వర్షేషు పురుషాణాం త్రేతాయుగసమః కాలో వర్తతే సుఖోత్కర్షాత్ త్రేతాయుగసామ్యముక్తం కృతయుగే హి సర్వే ధ్యాననిష్ఠాః ద్వాపరాదౌ తు దుఃఖబహులాః కథంభూతానాం దేవతుల్యానాం నాగాయుత బలానాం పురుషాణామయుతం పురుషమానేనాయుర్వర్షాణి యేషాం వజ్రవద్ దృఢం సంహననం శరీరం తస్మిన్ బలవయోమోదాస్తైః ప్రముదితాని యాని మహాంతి సౌరతాని యేషాం తాని మిధునాని తేషాం వ్యవాయాపవర్గేఽలంభోగావసానే ఏకవర్షావశిష్టే ఆయుషి ధృత ఏకో గర్భో యైస్తాదృశాని కలత్రాణి యేషామ్. ౧౨

యత్ర వర్షే దేవపతయః దేవశ్రేష్ఠాః స్వైః స్వైః సేవకగణానాం నాయకైః విహిత మహార్హణాః కృతమహోపచారాః సంతః స్వైరం విహరంతీత్యన్వయః ఏషు స్థానేషు సర్వేషు సత్సు కుసుమస్తబకాదీనాం శ్రియా సమృద్ధ్యాత్యంతం నమ్యమానాః ప్రహ్వీభూతాః శాఖా లతాశ్చ యేషాం తైర్విటపిభిర్వృక్షై రుపశోభమానాని కాననాని యేషు తేష్వాశ్రమాయతనేషు గిరిద్రోణీషు చ తిర్యగంత రాంతర్భూమిషు తథామలేషు జలాశయేషు చ వికచాని వివిధాని నవాని వనరుహాణి నీరజాని తేషామామోదేన ప్రముదితై రాజహంసాదిభిర్మధుకరాణాం చాకృతిభిః జాతివిశేషై రుపకూజితేషు సత్సు తేషు జలక్రీడాయాం యే వివిధా వినోదాస్తైః సులలితానామతిసుందరీణాం కామేన కలిలైః క్షుభితైర్విలాసాదిభి రాకృష్టం మనో దృష్టిశ్చ యేషాం ఏవంభూతాః సంతః స్వేచ్ఛాపూర్వకం విహరంతీత్యర్థః. ౧౩

ఇలావృతాదిషు నవస్వపి వర్షేషు భగవాన్నారాయణః మహాపురుషేణ తత్తద్వర్షపతినా సేవ్య-

గ్రహాయ ఆత్మతత్త్వవ్యూహేనాత్మనాద్యాపి సన్నిధీయతే. ౧౪

ఇలావృతే తు భగవాన్ భవ ఏక ఏవ పుమాన్ న హ్యన్యస్తత్రాపరో నిర్విశతి భవాన్యాః శాపనిమిత్తజ్ఞో యత్ప్రవేక్ష్యతః స్త్రీభావస్తత్పశ్చాద్వక్ష్యామి ౧౫

భవానీనాథైః స్త్రీగణార్బుదసహస్రైరవరుధ్యమానో భగవత శ్చతుర్మూర్తే

మానః పురుషాణాం తత్తద్వర్షపురుషాణాం వక్ష్యమాణానుగ్రహాయ పురుషాననుగ్రహీతు మాత్మతత్త్వ వ్యూహేనాత్మనా విగత ఊహస్తర్కః వ్యూహ ఆత్మతత్త్వస్య జీవతత్త్వస్య వ్యూహో యస్మింస్తేన జీవైర్దృష్టవస్తు సజాతీయత్వేన చింతయితుమశక్యేనాత్మనేత్యర్థః. యద్వా ఆత్మనః స్వాత్మనః తత్త్వం తస్య భావస్తత్త్వం కల్యాణగుణాస్తేషాం సమూహో వ్యూహో యస్య తేనాత్మనా సమస్తకల్యాణగుణవిశిష్టే నాత్మనేత్యర్థః నత్వాత్మతత్త్వవ్యూహేన సంకర్షణాదిరూపేణేత్యర్థః హరివర్షాదిషూపాస్యానాం నరహర్యాది రూపాణాం విభవత్వేన వ్యూహత్వాభావాత్ నవస్వపి వర్షేష్విత్యనేన సహ విరోధాపత్తేః. సన్నిధీయతే సన్నిహితో భవతీత్యర్థః ౧౪

తత్రేలావృతాదిషు క్రమేణోపాస్యమానరూపం తదుపాసకం చాహ. ఇలావృతే వర్షే భగవాన్ భవో రుద్ర ఏవైకః పురుషో వసతి నాపరః పురుషస్తత్ర వసతి తత్రహేతుః—భవాన్యాః శాపరూపం యన్నిమిత్తం స్త్రీత్వనిమిత్తం తజ్జానాతీతి తథా భవాన్యాః శాపనిమిత్తజ్ఞోఽపరః పురుషస్తత్ర న వసతి యది శాపమజానన్నపి తత్ర ప్రవిశతి తర్హి స్త్రీత్వ మాప్నోతీత్యాహ. యత్ప్రవిష్టస్య యత్రేలావృతే ప్రవిష్టస్య స్త్రీభావఆపద్యతే తత్ర ప్రవిష్టస్య స్త్రీత్వనిమిత్తం శాపరూపం పశ్చాన్నవమస్కంధే వక్ష్యామీత్యర్థః. ౧౫

తత్ర భవానీ రుద్రాణీ నాథా స్వామినీ ఈశ్వరీ యేషాం తైః స్త్రీణామర్బుదసహస్రైరవరుధ్య మానః సేవ్యమానః భవో రుద్రః భవానీనాథ ఇతి పృథక్పదం భవవిశేషణం వా అనేన భవానీసామీప్యం వివక్షితమ్. ఆత్మనః స్వస్య ప్రకృతిం కారణభూతాం చతుర్మూర్తేర్వాసుదేవాదిరూపేణావస్థితస్య భగవతో మహాపురుషస్య సంకర్షణసంజ్ఞాం తురీయాం మూర్తిరూపామిత్యర్థః. వాసుదేవప్రద్యుమ్నానిరుద్ధ సంకర్షణక్రమవివక్షయా తురీయామిత్యుక్తం. క్రమానాదరణాత్ తామసీం తమోఽధిష్ఠాత్రీం తమఃశబ్దేనాత్ర ప్రధానం వివక్షితమ్ "తమ ఆసీత్తమసా గూఢ మగ్రే ప్రకేతం అవ్యక్తమక్షరే లీయతే, అక్షరం తమసి లీయతే" ఇతి ప్రయోగాత్. జ్ఞానావరణాచ్చ తమసో నియంత్రీమిత్యర్థః. ఆత్మని చిత్తే సమాధిరేవ

ర్మహాపురుషస్య తురీయాం తామసీం మూర్తిం ప్రకృతిమాత్మనః సంకర్షణసంజ్ఞామాత్మ సమాధిరూపేణసన్నిధాప్యైతదనుగృణన్ భవ ఉపధావతి ౧౬

శ్రీభగవానువాచ—

ఓం నమో భగవతే మహాపురుషాయ సర్వగుణసంఖ్యానాయ అనంతాయ అవ్యక్తాయ నమ ఇతి ౧౭

రూపమాకారో యస్య తేన ఉపాయేనేతి శేషః. సన్నిధాప్య సాక్షాత్కృత్య ఏతద్వక్ష్యమాణం మంత్రాత్మకం వాక్యమనుగృణన్ జపన్నుపధావతి స్తౌతి భజ ఇత్యాదిభిరిత్యర్థః. ౧౬

జప్యమంత్రమాహ (ఓం నమ ఇతి) ఓమితి బ్రహ్మణో నిర్దేశః 'ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః" ఇతి వచనాత్ స్వవ్యతిరిక్తం చిదచిదాత్మకం సర్వం జగన్నిత్యవిభూతిం చ స్వశేషతయా స్వభావేనైవ స్వీకృతవత ఇత్యర్థః భగవత ఇత్యనేన పూర్ణషాడ్గుణ్యం వివక్షితం. మహాపురుషాయేత్యనేన నిఖిలజగదుదయవిభవలయలీలత్వమభిప్రేతం మహాపురుషశబ్దస్య "వేదాహమేతం పురుషం మహాంతం" ఇతి పురుషసూక్తార్థప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాత్ తత్ర చ "తస్మాద్విరాడజాయతే" త్యాదినా కృత్స్నజగత్కారణత్వప్రతిపాదనాత్ "అద్భ్యః సంభూతః" ఇత్యనువాకోఽప్యత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయతే తత్రాపి మహాపురుషశబ్దశ్రవణాత్ అద్భ్యః సంభూత ఇత్యనువాకస్య హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్రే ఇత్యనేనాష్టర్చేన సహాద్భ్యః సంభూతబ్రహ్మ గర్భః ఇత్యష్టావిత్యేకవాక్యత్వప్రతిపాదనాద్ధిరణ్యగర్భాదికారణత్వచ్ఛాయానుకారిణామపి వైదికవాక్యానాం మహాపురుషపరత్వమ[illegible] సర్వగుణానాం చేతనాచేతనయోరసంభావితానాం జగత్కారణత్వోపయికానాం నామాశ్రయణసౌకర్యాపాదకానా మాశ్రితకార్యాపాదకాదీనాం చ [illegible]సర్వశక్తిత్వవాత్సల్యసౌశీల్యసౌలభ్యజ్ఞానశక్తిమూర్తేః ప్రాప్త్యాదీనాం సంఖ్యానం కథనం శ్రుతిగణేన యస్మింస్తస్మై అనేన "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి" ఇతి శ్రుత్యర్థో వివక్షితః సర్వగుణానాం సంఖ్యానం చ న పరిచ్ఛిన్నత్వేన క్రియతే, అపి త్వానంత్యేన స్వరూపతో గుణతశ్చానంత్యాభిప్రాయేణానంతాయేత్యుక్తం అనేనోపాస్యత్వప్రాప్యత్వాదికం చ వివక్షితం, ఏవంభూత తత్ప్రాప్త్యుపాయస్తదుపాసనం తచ్చరణవరణ ఏవ నాన్య ఇతి పురుషసూక్తార్థప్రత్యభిజ్ఞానాదేవ స్ఫోరితస్తత్ర "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా" ఇతి వేదనాతిరిక్తోపాయాంతర నిషేధాత్ తదేవ శబ్దతో వ్యంజయన్నాహ అవ్యక్తాయేతి. వ్యక్తైరింద్రియాదిభిర్న వ్యజ్యతే న గృహ్యతే ఇత్యవ్యక్తః, "న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచే" త్యాదిశ్రుత్యర్థోఽనుసంధేయః. ఏవంభూతాయ నమః, నతిర్నమస్కారోఽత్ర తత్పూర్వకోపాసనోపలక్షకః తదేవ నమః మద్రక్షణోపాయమిత్యర్థః. ౧౭

(ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం, రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ

భజే భజన్యారణపాదపంకజం భగస్య కృత్స్నస్య పరం పరాయణమ్,
భక్తేష్వలం భావితభూతభావనం భవాపహం త్వా భవభావమీశ్వరమ్. ౧౮

న యస్య మాయాగుణచిత్తవృత్తిభిర్నిరీక్షతో హ్యణ్వపి దృష్టి రజ్యతే,
ఈశే యథా నోఽజితమన్యురంహసాం కస్తం న మన్యేత జిగీషురాత్మనః ౧౯

అసద్దృశో యః ప్రతిభాతి మాయయా క్షీబేవ మధ్వాసవతామ్రలోచనః.

తత్రప్రతిరూపాన్ శ్లోకానాహ (భజ ఇత్యాదినా) ఈశ్వరం త్వాం భజ ఇత్యన్వయః తమీశ్వరం విశినష్టి-భజన్యారణపాదపంకజం భజన్యం భజనీయముపాస్యం అరణం ప్రాప్యం పాదపంకజం యస్య తం అనీయర ఈకారలోప ఆర్షః భజంత్యేతి పృథక్ పదం సంబుద్ధ్యంతం వా యద్వా భజనం కుర్వాణా భజనాః భజనశబ్దాత్ భావసాధనాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్ కృతటిలోపాత్ కర్తరి క్విప్, తాన్ యాతి ప్రాప్నోతి తేషాం సన్నిహితో భవతి ఇతి భజన్య ఇతి వ్యుత్పాద్యతే భజన్‌శబ్దేఽంతే కర్మణ్యుపపదే "ఆతోఽనుపసర్గే కః". టిలోపస్య స్థానివత్త్వా న్న లోపః కృత్స్నస్య సమగ్రస్య భగస్యైశ్వర్యాదివర్గస్య పరం కేవలం పరాయణమాశ్రయం భక్తేష్వలమత్యర్థం భావితం ప్రకటీకృతం భూతభావనం భూతాని భావ్యంతే ఉత్పాద్యంతే యేన తత్తథా నిఖిలభూతకారణం స్వస్య రూపం యేనేత్యర్థః, యద్వా భూతభావనం భూతానా మభ్యుదయహేతుం, భక్తేషు భవాపహం భవనాశనమిత్యర్థః భవభావం సంసారస్య ప్రవర్తకం స్వసంకల్పాయత్తజీవసంబంధమోచక మిత్యర్థః. ౧౮

ఏవముపాస్యత్వప్రాప్యత్వషాడ్గుణ్యపూర్త్యభ్యుదయహేతుత్వం బంధమోక్షకారణత్వాదిభిః ధర్మైశ్చిదచిద్వైలక్షణ్యముక్తమ్ తదేవ వైధర్మ్యం దృష్టాంతేన విశదయతి (న యస్యేతి.) యస్య నిరీక్షతః సర్వం స్వతః పశ్యతః ఈశ ఇతి షష్ఠ్యంతమీశ్వరస్యేత్యర్థః దృష్టిర్జ్ఞానం మాయాగుణచిత్తవృత్తిభిః ప్రకృతిగుణకార్యరాగద్వేషాదిచిత్తవృత్తిభి రణ్వప్యల్పమపి నాజ్యతే నానువిధ్యతే, అజితమన్యురంహసా మజితక్రోధవేగానాం నోఽస్మాకం యథేతి వైధర్మ్యే దృష్టాంతః, ఈశే ఇతి పాఠే ఈశ్ ఈశానం నియమనం తస్మై నిరీక్షత ఇత్యన్వయః, తమేవంభూతం భగవంతమాత్మన ఇంద్రియాణి దేహాన్ వా తదుపలక్షితం సంసారం జిగీషుః జేతుమిచ్ఛుః కో నామ పుమాన్ నానుమన్యేత నాద్రియేత. సర్వోఽపి ముముక్షుస్త్వాం సేవత ఇత్యర్థః. ౧౯

రాగద్వేషాదిభిర్వృత్తిభిర్దృష్టిర్నాజ్యతే ఇత్యుక్తం తత్కథం తామసత్వేన ప్రతీయమానస్య

న నాగవధ్వోఽర్హణ ఈశ్వరే హ్రియా యత్పాదయోః స్పర్శనధర్షితేంద్రియాః

య మాహు రస్య స్థితిజన్మసంయమం త్రిభి ర్విహీనం య మనంత మృషయః,
న వేద సిద్ధార్థమివ క్వచిత్స్థితం భూమండలం మూర్ధసహస్రధామసు ౨౧

యస్యాద్య ఆసీద్ గుణవిగ్రహో మహాన్ విజ్ఞానధిష్ణ్యో భగవా నజః కిల,

రాగాదేరనుదయ ఇత్యాశంక్యాహ (అసద్దృశ ఇతి.) అసద్దృశః అపరమార్థదృష్టేః అసతి దేహే దృష్టిరాత్మనోఽభిమానో యస్య తస్యేతి వా జనస్య మాయయాఽవిద్యయాఽజ్ఞానేన మధ్వాసవః మాదకః ఆసవః మద్యం తేన మధ్వాసవాభ్యాం వా తామ్రే రక్తే లోచనే యస్య తథాభూతో యః క్షీబః మత్తః స ఇవేతి ప్రతిభాతి యో భవాన్, క్షీబేవేత్యత్ర సంధిరార్షః పరమార్థతస్తు శుద్ధసత్త్వమయాప్రాకృతస్వేచ్ఛోపాత్తాకర్మవశ్యకల్యాణవిగ్రహ ఇత్యర్థః అత ఏవహి నాగవధ్వో నాగానాం స్త్రియః నాగకన్యకాః యస్య తవ పాదపద్మయోః స్పర్శనేన ధర్షితం వ్యాకులితమింద్రియం మనో యాసాం తాః కామాదిపారవశ్యా వయం రాగాదిప్రతిమాః శుద్ధసత్త్వమూర్తేః పాదౌ కథం స్ప్రష్టుం ప్రభవామ ఇతి ధర్షితేంద్రియాః సత్యః అర్హణం పూజాం న ఈశిరే న సమర్థా బభూవుః నిశ్శంకం కర్తుమితి శేషః ఏవంభూతం కోనానుమన్యేతేతి పూర్వేణాన్వయః, ౨౦

పునరైశ్వర్యమేవ వ్యంజయన్నాహ (య మితి చతుర్భిః.) అస్య చిదచిన్మిశ్రస్య జగతః స్థితిజన్మసంయమం స్థిత్యుత్పత్తిసంహారకారణం ఋషయో వేదాంతా య మాహుః ఋషయ ఇతి దీర్ఘ ఆర్షః కారణత్వేఽపి త్రిభిర్గుణైః సత్త్వాదిభి ర్విహీనం త్రైగుణ్యాపరవశమనంతం స్వరూపతః స్వభావతశ్చ దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛిన్నమాహుః "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం అస్థూలమనణ్వహ్రస్వం సత్యం జ్ఞాన మనంతం" ఇత్యాదయః శ్రుతయోఽత్ర ఋషిశబ్దవివక్షితాః, అనంతత్వమేవాహ-యో మూర్ధభూతాని సహస్రసంఖ్యాకాని ధామాని ఫణరూపాణి తేషు మధ్యే క్వచిత్ సిద్ధార్థమేవ సర్షపమివ స్థితం భూమండలం న వేద భారత్వేన నానుసంధత్తే న జానాతి వా యచ్ఛబ్దానాం కస్తం న మన్యేతేతి పూర్వేణాన్వయః ౨౧

(యస్యేతి) అపాదానస్య సంబంధమాత్రవివక్షయా షష్ఠీ యస్మాత్ మహాశరీరేషు మహత్త్వాభిమానీ విజ్ఞానధిష్ణ్యః జగన్నిర్మాణాద్యుపయుక్తజ్ఞానాశ్రయః గుణవిగ్రహః రజఃప్రచురవిగ్రహః ఆద్యః రూపాద్యపేక్షయాఽఽదౌ భవః భగవానజో బ్రహ్మా ఆసీత్, యత్సంభవః యస్మాత్ బ్రహ్మణః సకాశాత్ సంభవోఽహం రుద్రః కిమర్థం త్రివృతా త్రివృతాహంకారేణ "అధ్యయనేన వసతీ" తివత్ ఫలస్యైవ హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా దేహేషు త్రివిధాహంకారప్రవృత్త్యర్థం జాతోఽహమిత్యర్థః.

(ఇలావృతవర్షే చతుర్దిక్షు గంగాగమనం, రుద్రేణ సంకర్షణనిషేవణం చ)

యత్సంభవో ఽహం త్రివృతా స్వతేజసా వైకారికం తామసమైంద్రియం సృజే ౨౨

ఏతే వయం యస్య వశే మహాత్మనః స్థితాః శకుంతా ఇవ సూత్రయంత్రితాః,
మహానహం వైకృతతామసేంద్రియాః సృజామ సర్వే యదనుగ్రహాదిదమ్ ౨౩

యన్నిర్మితాం కర్హ్యపి కర్మపర్వణీం మాయాం జనో ఽయం గుణసర్గమోహితః,
న వేద నిస్తారణయోగమంజసా తస్మై నమస్తే విలయోదయాత్మనే. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, సప్తదశో ఽధ్యాయః

స్వతేజసా స్వస్య సంకర్షణమూర్తేస్తేజసా స్వదత్తేనాహంకారప్రవర్తనోపయుక్తేన జ్ఞానేన వైకారికం సాత్త్వికం తామసమైంద్రియకం రాజసం సృజే దేహేషు త్రివిధాహంకారం ప్రవర్తయామీత్యర్థః ౨౨

ఏత ఇతి మహాన్ మహత్తత్త్వమ్, అహమహంకారః తద్ద్వైధాభేదమాహ- వైకృతతామసేంద్రియాః సాత్త్వికాహంకారో వైకృతః తామసో భూతాదిః ఇంద్రియో రాజసః సర్వే బ్రహ్మాదయో వయం యస్య మహాత్మనో భగవతో వశే సూత్రే రజ్జ్వాం యంత్రితాః బద్ధాః శకుంతా ఇవ సంతో యస్య భగవతో ఽనుగ్రహాదిదం బ్రహ్మాండం తదంతర్వర్తి వస్తుజాతం చ వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకం యథాయథం సృజామః ౨౩

ఏవం సర్వజగత్కారణత్వసత్యజ్ఞానానంతత్వసర్వాంతరత్వానన్యాధిపతిత్వాదిగుణవిశిష్టం స్తుత్వా "ప్రధానక్షేత్రపతిః గుణేశః సంసారమోక్షస్థితిబంధహేతుః" ఇతి బంధమోక్షహేతుత్వేన స్తువన్నమస్కరోతి (యన్నిర్మితామితి) యేన భగవతా నిర్మితాం కర్మపర్వణీం కర్మాఖ్యగ్రంథిమతీం మాయాం ప్రకృతిం గుణమయసర్గేణ గుణపరిణామాత్మకదేహేంద్రియాదిసంబంధేన మోహితః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరహితో ఽబ్రహ్మాత్మకత్వ స్వతంత్రాత్మత్వాదిభ్రమయుక్తో జనో జన్మమరణాదికసాంసారికధర్మభాక్ జీవః న వేద మాయాస్వరూపమేవ న వేద కిం తన్నిస్తారణోపాయం న వేదేతి వక్తవ్యమిత్యాహ తన్నిస్తారణయోగం మాయానిస్తారణోపాయమంజసా సుఖేన న వేద తస్మై తద్విలయోదయాత్మనే తద్విలయః ప్రకృతిసంబంధవిలయః ఉదయః ప్రకృతిసంబంధః ఉభయోపాదనోపయుక్తమాత్మజ్ఞానం యస్య తస్మై నమ ఇతి ౨౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తదశో ఽధ్యాయః

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

తథా చ భద్రశ్రవా నామ ధర్మసుతః తత్కులపతయః పురుషా భద్రాశ్వవర్షే సాక్షాద్భగవతో వాసుదేవస్య ప్రియాం తనుం ధర్మమయీం హయశీర్షాభిధానాం పరమేణ సమాధినా సన్నిధాప్యేద మభిగృణంత ఉపధావంతి. ౧

భద్రశ్రవస ఊచుః—

ఓం నమో భగవతే ధర్మాయాత్మవిశోధనాయ నమ ఇతి. ౨

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవ మిలావృతే ఉపాస్యం రూపం ఉపాసనం ఉపాసనప్రకారం చాభిధాయ భద్రాశ్వవర్షాదిషు తానాహాధ్యాయద్వయేన (తథా చేతి) భద్రశ్రవాః నామ ధర్మసుతో భద్రాశ్వవర్షాధిపతిః తస్య కులపతయః కులశ్రేష్ఠాః సేవకముఖ్యా ఉపాసకముఖ్యాశ్చ భద్రశ్రవసః పురుషా భద్రాశ్వవర్షే మేరోః పూర్వస్మిన్ సాక్షాద్భగవతో వాసుదేవస్య సాక్షాచ్ఛబ్దః యత్ సాక్షాదపరోక్షాత్ బ్రహ్మేత్యాదావివ బ్రహ్మశబ్దస్య భగవచ్ఛబ్దస్య చ పౌష్కల్యేన ప్రవృత్తినిమిత్తవత్పరత్వసూచనార్థః ప్రియామితి వాసుదేవకథనం న తు రామకృష్ణాది తనుభ్యోఽస్యా హయశీర్షాభిధానాయాః ప్రీత్యతిశయద్యోతనార్థం ధర్మమయీం యజ్ఞోపాసనాదిధర్మావేదక వేదప్రచురామిత్యర్థః ఈదృశధర్మమయత్వం రామాదిష్వవ్యవిశిష్టం తథాపి ప్రాధాన్యేన విస్రస్త వేదాహరణతదుపదేశార్థత్వాదస్యాస్తన్వా ధర్మమయీమిత్యుక్తం. హయగ్రీవాఖ్యాం తనుం పరమేణ సాక్షాత్కారపర్యంతకాష్ఠాం గతేన సమాధినా సన్నిధాప్య సాక్షాత్కృత్వేదం వక్ష్యమాణం మంత్రవచః అభిగృణంతో జపంత ఉపధావంతి, వక్ష్యమాణశ్లోకైః స్తువంతీత్యర్థః. ౧

ఓంకారార్థః పూర్వవద్భగవచ్ఛబ్దార్థశ్చ ధర్మాయ పూర్వోత్తరభాగాత్మకవేదావేదిప్రమేయో ధర్మస్తత్ర పూర్వభాగస్యారాధ్య స్వరూపశోధనప్రకారావేదకత్వేనారాధ్యతాత్పర్యకత్వాత్. "యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః తే వదంతి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతమ్" ఇత్యుక్త రీత్యా భగవత ఏవ పూర్వభాగప్రమేయత్వం. ఉత్తరభాగప్రమేయం తు స్పష్టమేవేతి ధర్మాయేత్యస్య పూర్వోత్తరభాగప్రమేయాయేత్యర్థః, ఆత్మవిశోధనాయ ఆత్మాన్తఃకరణం జీవో వా శోధ్యతే యేన స ఆత్మవిశోధనస్తస్మై యత్ప్రసాదాదంతఃకరణం జీవో వా శుద్ధిం రజస్తమోభ్యామనభిభవరూపాం ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యద్వారా బ్రహ్మప్రాప్తిరూపాం ముక్తిం చ ప్రాప్నోతి స తథోచ్యతే. అత్ర ధర్మాయేత్యనేన ప్రాపకవ్యాపకపరంపరాయా ముపాయత్వ ముచ్యతే. ఆత్మవిశోధనాయేత్యనేన ప్రాప్యత్వ ముక్తం భగవచ్ఛబ్దేన తదుభయోపయుక్తగుణవత్త్వం వివక్షితమ్. ౨

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

అహో విచిత్రం భగవద్విచేష్టితం ఘ్నంతం జనోఽయం హి మిషన్ న పశ్యతి,
ధ్యాయన్నసద్యర్హి వికర్మ సేవితుం నిర్హృత్యపుత్రం పితరం జిజీవిషతి

వదంతి విశ్వం కవయః స్మ నశ్వరం పశ్యంతి చాధ్యాత్మవిదో విపశ్చితః,
తథాపి ముహ్యంతి తవాజ మాయయా సువిస్మితం కృత్యమజం నతోఽస్మి తమ్ ॥

విశ్వోద్భవస్థాననిరోధకర్మ తే హ్యకర్తురంగీకృత మప్యపావృతః,

స్తుతిరూపాన్ శ్లోకానాహ (అహో ఇతి) తావద్భగవన్మాయయా దురత్యయత్వద్యోతనాయ విస్మయమానా ఆహుః ఘ్నంతం మృత్యుం పిత్రాదిదృష్టాంతేనాయం జనో మిషన్ పశ్యన్నపి న పశ్యతి నాత్మనోఽనుసంధత్తే ఇత్యేత ద్భగవద్విచేష్టితం భగవన్మాయావైభవరూపం ఏతచ్ఛబ్దాదిచిత్రం విస్మయనీయమ్. అహో విచిత్రమితి నిపాతసంఘాత ఆశ్చర్యద్యోతకః, కథంభూతో న పశ్యతి పుత్రం పితరం చ మృతం నిర్హృత్య దగ్ధ్వా స్వయం తదుపార్జితైః జిజీవిషుర్జీవితుమిచ్ఛుః కిమర్థమసత్తుచ్ఛం విషయసుఖం సేవితుం కిం కుర్వన్ యర్హి యదా వికర్మ విరుద్ధం కర్మోపాయం ధ్యాయన్. ౩

నన్వవిద్వాన్న పశ్యతి కిమత్ర చిత్రమత్రాహ (వదంతీతి) కవయః అధీతవేదాంతవిద్యాః విశ్వం జగత్ నశ్వరం కేవలం వదంతి న త్వనుసందధతే, నన్వాత్మయాథాత్మ్యవిదోఽనుసందధత ఏవ తత్రాహ అధ్యాత్మవిదః అధీతవేదాంతవిద్యాః విపశ్చితః ఉపాసితస్వాత్మపరమాత్మానః యద్యప్యేవం విశ్వం పశ్యంతి తథాపి హే అజః తవ మాయయా ముహ్యంతి మోహం ప్రాప్నువంతి విపశ్చితామపి పుత్రమరణాదినిమిత్తశోకదర్శనాదితి భావః. అత ఇదం కృతం భగవద్విచేష్టితం సువిస్మయం విస్మయనీయం ఈదృశమోహనివృత్తయే కేవలం త్వాం ప్రపత్స్యామహే ఇత్యాహుః. అజం జన్మమరణాదిసంసారవర్మప్రతిభటం త్వాం నతోఽస్మి "కర్తరి క్తః" నమస్కృతవానస్మి ప్రత్యేకాభిప్రాయమేకవచనమ్ ౪

నను కిం యదేతచ్చిత్రం యజ్జీవమోహనానుకూలమాయాప్రేరణమితి తతోఽప్యేతద్విచిత్రతరమకర్తుర్మమ విశ్వసృష్ట్యాదికర్తృత్వమస్తి తచ్చాబంధకం చేత్యత్రాహుః (విశ్వోద్భవేతి) అకర్తుః "చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః, తస్య కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తారమవ్యయమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యాదివ్యవస్థయాతివిచిత్రజగత్సృష్ట్యాదికర్తృత్వేఽపి తత్తత్కర్మాయ తద్దేవాదివైచిత్ర్యాదకర్తుస్తే తవ "కర్తరి షష్ఠీ" త్వయేత్యర్థః. విశ్వస్య జగతః ఉద్భవస్థాననిరోధకర్మ సృష్టిస్థితిప్రళయరూపం కర్మ, అంగీకృతం స్వీకృతమితి గోప్తద్యుక్తమేవ న తు త్వయి విచిత్రం

యు_క్తం న చిత్రం త్వయి కార్యకారణే సర్వాత్మని వ్యతిరి_క్తే చ వస్తుతః ॥ ౫

వేదాన్ యుగాంతే తమసా తిరస్కృతాన్ రసాతలాద్యో నృతురంగవిగ్రహః,
ప్రత్యాదదే వై కవయేఽభియాచతే తస్మై నమస్తేఽవితథేహితాయ ఇతి ॥ ౬

జీవస్యేవ న బంధక మిత్యభిప్రాయః కుతః యత స్త్వమపావృతః కదాచిదపి పుణ్యపాపాఖ్యకర్మణా జ్ఞానసంకోచరహితః జీవానాం తు "అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః తేషాం సత్యానాం సతా మనృతమపి ధానమ్" ఇతి కర్మాఖ్యవిద్యయా జ్ఞానసంకోచరూపావరణసద్భావాత్ అవిద్యావృతజ్ఞానైరనుష్ఠితానాం పూర్వపూర్వవాసనానురూపాణాం సుఖదుఃఖాదిజననద్వారా బంధకత్వం యు_క్తం, భగవతో నిత్యనిర_స్త నిఖిలదోషస్య సార్వజ్ఞాదిగుణవిశిష్టస్య జగదుదయవిభవలయలీలస్య విశ్వసృష్ట్యాది కర్మ న బంధక మిత్యభిప్రాయః. అపావృతః అపగతావరణః అవిద్యాకృతావరణప్రతిభటః, తస్యాపావృతస్య తవేతి షష్ఠ్యంతత్వేన వ్యాఖ్యేయమ్. అపావృతమితి పాఠే విశ్వోద్భవాదికర్మాంగీకృతమనావరకం తిరోధానద్వారా న బంధకమితి యు_క్తం జీవస్యేవేత్యర్థః. ఆవరణద్వారా వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిహేయాపాదకం నేతి వేత్యర్థః. కుతో మమ విశ్వోద్భవాది కర్మ నావరకం తత్రాహ, కార్యకారణరూపే స్థూలసూక్ష్మావస్థ చిదచిద్వస్తుశరీరకత్వేన తద్రూప ఇత్యర్థః. కార్యకారణరూపత్వం చ న తాదాత్మ్యనిబంధనం కిం త్వాత్మా దేవో జాత ఇత్యాది తదంతరాత్మప్రయు_క్తమిత్యాశయేన సర్వాత్మనీత్యు_క్తమ్ ఏవంభూతేఽపి వస్తుతః ప్రకృతిపురుషాభ్యాం వివి_క్తస్వరూపతః వ్యతిరి_క్తే సాక్షాత్కార్యత్వకారణత్వోభయావస్థాన్వయ రహితే త్వయి న హి క_ర్తృత్వమాత్రేణ కర్మణో బంధకత్వమపి తు కర్మాయ_త్తక_ర్తృత్వేన, అన్యథా ముక్తానామపి జక్షణాదిక_ర్తృత్వస్య బంధకత్వాప_త్తేః, అయం భావః. యద్యపి బింబసృష్ట్యాదిక_ర్తృత్వేన విశ్వోపాదానత్వేన చ విశ్వగతవికారాశ్రయత్వాత్ విశ్వోద్భవాది కర్మ తవ బంధకమితి సంభావ్యతే, తథాపి విశ్వోద్భవాది కర్మణో లీలారూపత్వేన కర్మాయ_త్తత్వాభావాత్ స్వరూపాన్యథాభావస్వభావాన్యథాభావరూప వికారాశ్రయప్రకృతిపురుషశరీరకస్యైవ కార్యకారణోభయావస్థాశ్రయత్వాత్ తద్ద్వారకావస్థాశ్రయత్వేఽపి సాక్షాదవస్థాశ్రయత్వాభావాచ్చ న విశ్వోద్భవాది కర్మ బంధకం, యథా జీవస్య శరీరాధిష్ఠాతృత్వమాత్రేణ శరీరగతకౌమారయౌవనాద్యాశ్రయత్వ మిత్యర్థః. ॥ ౫

ఏవం వివిధవిచిత్రశ_క్తిమ_త్త్వేన భగవంతం స్తుత్వా అథైతదవతారప్రయోజనమావిష్కుర్వంతో నమస్కుర్వంతి (వేదానితి.) యుగాంతే కస్మింశ్చిత్ దైనందినప్రళయే తమసా దైత్యరూపేణ తిరస్కృతా నపనీతాన్। వేదాన్ నృతురంగవిగ్రహః నా చ తురంగశ్చ నృతురంగౌ విగ్రహో యస్య స నృతురంగ విగ్రహః హయశిరోమూ_ర్తిర్యో భగవాన్ అభియాచతే కవయే చతుర్ముఖాయ ప్రత్యాదదే ప్రత్యర్పితవాన్, తస్మై తేఽవితథేహితాయామోఘచేష్టాయ తే తుభ్యం నమః నమస్కరోమీతి. ॥ ౬

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

హరివర్షే చాపి భగవాన్నరహరిరూపేణాస్తే. తద్రూపగ్రహణనిమిత్త ముత్తరత్రాభిధాస్యతే. తద్దయితం రూపం మహాపురుషగుణభాజనో మహాభాగవతో దైత్యదానవకులతీర్థీకరణశీలాచరితః ప్రహ్లాదోఽవ్యవధానానన్యభక్తియోగేన సహ తద్వర్షపురుషైః ఉపాస్తే ఇదం చోదాహరతి. ౭

ఓం నమో భగవతే నరసింహాయ నమస్తేజస్తేజసే ఆవిరావిర్భవ వజ్రనఖ వజ్రదంష్ట్ర కర్మాశయాన్ రంధయ రంధయ తమో గ్రస గ్రస ఓం స్వాహా అభయ

అథ హరివర్షే మేరోర్దక్షిణే ఉపాస్యోపాసకోపాసనప్రకారా నాహ (హరివర్షే) చేతి నరహరిరూపేణ నృసింహరూపేణాస్తే సన్నిహితో భవతి. తన్నృసింహరూపపరిగ్రహే నిమిత్త ముత్తరత్ర సప్తమస్కంధే వక్ష్యామః తత్ప్రియతమం రూపం ప్రహ్లాదస్తద్వర్షపురుషైః సహావ్యవధానానన్యభక్తియోగేన అవ్యవధానః అవిచ్ఛిన్నః విఘ్నానుపహతః అనన్యః న విద్యతేఽన్యత్ఫలం యస్య సోఽనన్యః ప్రయోజనాంతరరహితః తేన భక్తియోగేన ఉపాస్తే ఆరాధయతీత్యర్థః. ప్రహ్లాదం విశినష్టి. మహాపురుషో భగవాంస్తస్య యే గుణాస్తేషాం భాజనమాశ్రయః భగవద్గుణసమానగుణక ఇత్యర్థః. మహాభాగవతో భాగవతశ్రేష్ఠః. దైత్యానాం దానవానాం చ యత్కులం తత్పవిత్రీక్రియతేఽనేనేతి దైత్యదానవకులతీర్థీకరణం, ఏవం భూతం శీలామాచరితం శీలరూప ఆచారో యస్య. యద్వా ఉక్తవిధం శీలం సద్వృత్తిః శౌచాచమనసంధ్యోపాసనాదిరూపమాచరితం ఆచారో యజ్ఞదానహోమాదిరూపశ్చ యస్య ఇదం వక్ష్యమాణముదాహరతి జపతి ౭

ఇదమాదిష్టమేవాహ (ఓమితి.) ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థో పూర్వవత్ తేజసామపి తేజసే తేజోంతరైరప్రకాశ్యాయ సర్వతేజసాం ప్రకాశాయేత్యర్థః తథా చ శ్రుతిః. "న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకమ్। నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్నిః॥ తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం, తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి కఠవల్లీష్వామ్నాయతే తద్రూపమేవ చాథర్వణే పరం బ్రహ్మాధికృత్య శ్రూయతే అతోఽత్ర పరం బ్రహ్మత్వం వివక్షితమ్ ఆవిరావిర్భవ ఆవిర్భవావిర్భవ. ఆవిఃశబ్దో నిపాతః ప్రాకట్యద్యోతకః. తస్య ద్విర్వచనం పునః పునః ప్రకటీభవేత్యర్థః. అత్ర వజ్రవదప్రతిహత నఖదంష్ట్రేతి సంబోధనం. కర్మాశయాన్ కర్మవాసనాః, రంధయ రంధయ నిర్దహేతి ద్విర్వచనం. యే భూయిష్ఠాః బహులాస్తాన్ కర్మాశయానిత్యాశయవిశేషణమధ్యాహారేణేతి బోధ్యమ్. ఆత్మనే మహ్యామభయం భయప్రతిభటం యథా తథావిర్భవేత్యనుషంగః. యద్వా భూయిష్ఠా ఇతి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం

మభయమాత్మని భూయిష్ఠా ఓం క్షౌమ్. ౮

స్వస్త్యస్తు విశ్వస్య ఖలః ప్రసీదతాం ధ్యాయంతు భూతాని శివం మిథో ధియా,
మనశ్చ భద్రం భజతామధోక్షజే ఆవేశ్యతాం నో మతిరప్యహైతుకీ ౯

మాగారదారాత్మజవిత్తబంధుషు సంగో యది స్యాద్భగవత్ప్రియేషు నః,
యః ప్రాణవృత్త్యా పరితుష్ట ఆత్మవాన్ సిద్ధ్యత్యదూరాన్న తథేంద్రియప్రియః ౧౦

యత్సంగలబ్ధం నిజవీర్యవైభవం తీర్థం ముహుః సంస్పృశతాం హి మానసమ్,

భూయసార్థకం భూయః అభయమావిర్భవేత్యర్థః. అథవా భయం యథా భయాభావం యథా తథా భూయిష్ఠాః భూయాంసోఽభయం బహులా వయం భవామేత్యర్థః. ౮

శ్లోకానాహ (స్వస్తీతి.) విశ్వస్య జగతః స్వస్తి మంగళం భూయాత్ నను విశ్వస్య స్వస్తిప్రార్థనే ఖలస్యాపి భవేత్తచ్చ సాధుపీడాం వినా న స్యాదన్యోన్యమంగళం ధ్యాయతాం భూతానాం పరస్పరం ఘాతం వినా న భవేదిత్యాశంక్యాహ ఖలః ప్రసీదతాం ఖలో దుర్మతిః ప్రసన్నో భవతు. క్రోధాధికం పరిత్యజ్య సమతిర్భవత్విత్యర్థః. భూతాని మిథః పరస్పరం కేవలం శివమేవ ధియా సుమత్యా ధ్యాయంతు తేషాం భూతానాం మనశ్చ భద్రముపశతాదికం భజతు, నోఽస్మాకం మతిరపి శబ్దాత్ భూతానాం చ మతిః అహైతుకీ ఫలాభిసంధిరహితా సత్యధోక్షజే భగవత్యావేశ్యతాం అవేశితా భవతు. భగవత్ప్రవణా భవత్విత్యర్థః. ౯

(మేతి.) నోఽస్మాకం సంగ ఆసక్తిః క్వాఽపి మా న స్యాత్ యది క్వాపి కథంచిత్ స్యాత్, తర్హ్యగారాదిషు న స్యాత్, కింతు భగవత్ప్రియేషు భాగవతేష్వేవ స్యాత్తత్రాగారాణి గృహాః భవత్వగారాదిష్వప్యాసక్తిస్తత్ర కో దోష ఇత్యాశంకాయాం భాగవతసంగగృహసంగయోః గుణదోషావాహ. యః పుమానాత్మవాన్ భగవత్ప్రియసంగేన సమాహితమనాః ప్రాణవృత్త్యా ప్రాణధారణమాత్రోపయుక్తవస్తుపరిగ్రహేణ పరితుష్టః యథా సిద్ధ్యతి భగవత్కథాశ్రవణాచార్యోపసత్త్యాదిప్రణాడ్యా దూరాదాశు ముక్తో భవతి, న తథా ఇంద్రియప్రియః ఇంద్రియపోషణప్రియః శబ్దాదివిషయప్రవణచిత్తః సిద్ధ్యతీత్యర్థః. ౧౦

పునః సత్సంగతేః సిద్ధిహేతుత్వమేవ ప్రపంచయతి (యత్సంగేతి.) యేషాం భగవత్ప్రియాణాం జ్ఞానినాం సంగేనైవ లబ్ధం ప్రాప్తం నిజవీర్యవైభవం మచ్చిత్తస్య భగవద్ధ్యానసామర్థ్యం భగవత్ప్రియ

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

హరత్యజోఽంతః శ్రుతిభిర్గతోఽంగజం కో వై న సేవేత ముకుందవిక్రమమ్. ౧౧

యస్యాస్తి భక్తిర్భగవత్యకించనా సర్వైర్గుణైస్తత్ర సమాసతే సురాః,
హరావభక్తస్య కుతో మహద్గుణా మనోరథేనాసతి ధావతో బహిః. ౧౨

సంగేనైవ మయా లబ్ధమిత్యర్థః. తథా హి తీర్థం గంగాదితీర్థవత్పవిత్రరూపం భగవద్యశః ముహుః సంస్పృశతాం సమ్యక్ సేవమానానాం మానసం శ్రుతిభిః శ్రోత్రేంద్రియైరంతః ప్రతిష్ఠితో భగవానంగజం అంతర్గతమలం హరతి నిర్మలం చ మనః తద్ధ్యానసమర్థమితి భావః, అత ఈదృశం ముకుందస్య విక్రమం యశః కోవై పుమాన్ న సేవేత ముకుందవిక్రమసేవా చ భగవత్ప్రియసంగాదేతి సంగతిరేవ ప్రార్థ్యతే ఇతి భావః యద్వా యేషాం భగవత్ప్రియాణాం సంగాల్లబ్ధం ప్రాప్తం నిజవీర్యవైభవం నిజశబ్దో భగవద్వీర్యవైభవం ముహుః సంస్పృశతాం పుంసాం శ్రుతిభిః శ్రోత్రేంద్రియవ్యాపారైః శ్రవణాదిభిరంతఃప్రవిష్టో భగవాన్ మానసం మనఃసంబంధి మలం హరతి, తత్ర దృష్టాంతః - యథా భగవచ్చరణాంబుజాతం గంగాదితీర్థం సంస్పృశతామంగజం శారీరమలం హరతీతి శేషః పూర్వవత్. అథవా యత్సంగలబ్ధం నిజవీర్యవైభవం నిజాసాధారణం వీర్యవైభవం ప్రభావాతిశయో యస్య తథాభూతం ముకుందస్య విక్రమం ముహుః సంస్పృశతాం శ్రుతిభిరంతర్గతోఽజో మానసం మలం హరతి యథా తత్పాదాంబుజతీర్థమంగజం మలమితి వా యోజనా, అత్ర న సేవేతేత్యత్ర తం ముకుంద విక్రమ మిత్యధ్యాహారః, తస్య సంస్పృశతామిత్యనేనాన్వితత్వాదవృత్తిర్వా ముకుందవిక్రమమిత్య స్యాద్యయోజనాయాం తు తీర్థపదస్య గౌణ్యా వృత్త్యా భగవద్యశసి వృత్తిః అంగశబ్దస్య మనః పరత్వం చ, ద్వితీయయోజనాయాం తు న కోఽపి దోషః ఏతత్సంగతేః భగవద్యశఃశ్రవణం తతో మనో నైర్మల్యం తతస్తస్య భగవద్ధ్యానసామర్థ్యం తతశ్చ భగవదుపాసనా తతోఽపి చ సిద్ధిరితి క్రమాదీ దర్శితా భవతి, ౧౧

ఇదానీం భగవద్భక్తిం ప్రస్తౌతి (యస్యేతి) అకించనా నాస్తి కించన యస్యాః సా అకించనా కించిదైహికాముష్మికం చ ఫలమనవలంబమానా భగవతి భక్తిర్యస్య పుంసోఽస్తి తత్ర భగవద్భక్తౌ సర్వాః దేవా ఇంద్రాదయః సర్వైర్గుణైర్ధర్మాదిభిః శమదమాదిభిశ్చ సహ సమ్యగాసతే తమేవానువర్తంతే ఇత్యర్థః, ఏవం భక్తస్య సద్గుణాశ్రయత్వముక్త్వాఽభక్తస్య తదభావమాహ హరావితి. హరౌ భగవత్య భక్తస్య అత ఏవాసతి శబ్దాదౌ మనోరథేన బహిర్ధావతః విచిన్వతః మహద్గుణా మహతాం భగవద్భక్తానాం యే గుణా ఉక్తాస్తే కుతః కస్మాద్ధేతోః భవేయుః, అతోఽభక్తస్య న మహద్గుణాశ్రయత్వమిత్యర్థః, ౧౨

హరి ర్హి సాక్షాద్భగవాన్ శరీరిణా మాత్మా ఝషాణామివ తోయ మీప్సితమ్,
హిత్వా మహాం స్తం యది సజ్జతే గృహే తదా మహ త్త్వం వయసా దంపతీనామ్.

తస్మా ద్రజోరాగవిషాదమన్యుమానస్పృహాభయదైన్యాధిమూలమ్,
హిత్వా గృహం సంసృతిచక్రవాళం నృసింహపాదం భజతా కుతో భయమితి ౧౪

కేతుమాలేఽపి భగవాన్ కామదేవస్వరూపేణ లక్ష్మ్యాః ప్రియచికీర్షయా

నను విషయాసక్తోఽపి కశ్చిల్లోకే మహానేవ దృశ్యతేఽత ఆహ (హరిరితి.) యథా ఝషాణాం మీనానామీప్సితం తోయం జలమివ ఆత్మధారకం తేన వినా జీవనాభావాత్ తథా శరీరిణాం దేహినాం సాక్షాద్భగవానేవాత్మా ధారకః తథా చ శ్రుతిః "కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్" "నిరతిశయానందరూప ఆకాశః సర్వప్రకాశకః పరమాత్మా యది న స్యాత్ నోపాసితః స్యాత్తదా కో హ్యన్యా దైహికాముష్మికసుఖసంపాదనేన జీవయేత్, కో వా ప్రాణ్యాదాపవర్గికసుఖ సంపాదనేనోజ్జీవయేత్" ఇతి శ్రుత్యర్థః తథా చ స్మరతి భగవాన్ వాల్మీకిః "న చ సీతా త్వయా హీనా న చాహమపి రాఘవ। ముహూర్తమపి జీవావో జలాన్మత్స్యావివోద్ధృతౌ" ఇతి హి యస్మాదేవం తస్మాత్తం భగవంతం మహాంతమపి వయోరూపపశ్వన్నపుత్రధనాదిసమృద్ధోఽపి హిత్వా యది గృహే సజ్జతే ఆసక్తో భవతి మహాంతమితి పారే మహత్పురుషం భగవంతం విహాయేత్యర్థః తదా దంపతీనాం వయసా మహ త్త్వం న తు జ్ఞానాదిభిరిత్యర్థః, మిథునీభూతానాం యద్వయ ఆదిభిర్నిర్వృత్తిః క్షణికోఽంతతో నిరతిశయదుఃఖహేతుః సుఖలేశః తత్కృతమేవ తేషాం మాహాత్మ్యం న తు నిరతిశ యానందాపాదకస్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుభవకృతమితి భావః. ౧౩

(తస్మాదితి.) తస్మాద్భగవద్భక్తేర్నిరతిశయసుఖహేతుత్వాత్ విషయాసక్తేః నిరతిశయదుఃఖ హేతుత్వాచ్చ రజ ఆదీనాం మూలం సంసృతిచక్రవాలం సంసారపరివృత్తిహేతుం గృహం సంసృతిర్జన్మ మరణరూపా తస్యాశ్చక్రవాళం మండల మవిచ్ఛేదో యస్మాత్ గృహం హిత్వేత్యర్థః. నృసింహస్య పాదం భజతాం కుతో భయం దుఃఖం న తు కుతోఽపి భయమిత్యర్థః. తత్ర రజః కామః విషయాభిలాష రూపః రాగః క్రోధః విషయానుభవవిరోధి విషయః విషాదః విషయవిహతినిమిత్తః శోకః మానోఽ హంకారః మహాజనాదమానహేతుః మన్యుః తజ్జన్యః క్రోధః స్పృహా పరదారధనాదిష్వేప్సా భయమాగామి దుఃఖే హేతుదర్శనజ్ఞానజం, తజ్జం దైన్యం మనసోఽవసాదః ఆధి స్తత్కృతా మనఃపీడా. ౧౪

అథ కేతుమాలే వర్షే ఉపాస్యోపాసకాదీనాహ (కేతుమాలేఽపీతి.) భగవాన్ కామదేవరూపేణ

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

ప్రజాపతేర్దుహితౄణాం పుత్రాణాం తద్వర్షపతీనాం పురుషాయుషాహోరాత్రపరిసంఖ్యానానాం యాసాం గర్భా మహాపురుష మహాస్త్రతేజసోద్వేజితమనసాం విధ్వస్తా వ్యసవః సంవత్సరాంతే వినిపతంతి. ౧౩

అతీవ సులలితగతివిలాసవిలసితరుచిరహాసలేశావలోకలీలయా కించిదుత్తంభితసుందరభ్రూమండలసుభగవదనారవిందశ్రియా రమాం రమయన్ ఇంద్రియాణి రమయతే.

తద్భగవతో మాయామయం రూపం పరమసమాధియోగేన రమాదేవీ

ప్రద్యుమ్నరూపేణ కేతుమాలే వర్షే ఆస్త ఇతి శేషః కిమర్థం? లక్ష్మ్యాః ప్రియం కర్తుమిచ్ఛయా కిం చ ప్రజాపతేః సంవత్సరస్య "సంవత్సరో వై ప్రజాపతిః" ఇతి శ్రుతేః తస్య దుహితరో రాత్ర్యభిమానిన్యో దేవతాః పుత్రాః అహరభిమానినో దేవాః కేతుమాలవర్షాధిపతయః తాసాం తేషాం చ పురుషాయుషా అహోరాత్రసంఖ్యానానాం పురుషస్యాయుః పురుషాయుషం "అచతురవిచతురే" త్యాదినా నిపాతనాత్ సమాసాంతోఽచ్ప్రత్యయః ఏకం పురుషాయుషం వర్షశతమహోరాత్రం అహోరాత్రస్థానీయం పరిసంఖ్యానం గణనం యేషాం తే తథోక్తాః. అహశ్చ రాత్రిశ్చాహోరాత్రః "అహః సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేః" ఇతి సమాసాంతోఽచ్ ప్రత్యయః. పురుషాయుషపరిమాణకమహోరాత్రం యేషామిత్యర్థః షట్త్రింశత్సహస్రపరిమితాయుషాణామితి యావత్. తేషాం ప్రియచికీర్షయా చ యాసాం ప్రజాపతేర్దుహితౄణాం రాత్ర్యభిమానినీనాం దేవతానాం కథంభూతానాం మహాపురుషస్య భగవతో మహాస్త్రస్య చక్రరాజస్య తేజసా ఉద్వేజితం భీతం మనో యసాం తాసాం గర్భాః సంవత్సరాంతే గర్భాధానాదారభ్య తత్సంవత్సరాంతే విధ్వస్తా అత ఏవ వ్యసవః విగతప్రాణాః సంతో నిపతంతి. ౧౩

(అతీవేతి) తత్ర రమాం లక్ష్మీం రమయన్ స్వీయానీంద్రియాణి రమయతే కేన సాధనేన రమయన్ తదాహ అతీవ సులలితయా సుందరయా గత్యా యో విలాసస్తేన విలసితో రుచిరో హాసలేశో మందస్మితం తత్సహితోఽవలోక ఏవ లీలా తయా కించిదుత్తంభితం ఉత్తుంగితం సుందరం యద్భ్రూమండలం తేన సుభగం యద్వదనారవిందం తస్య శ్రియా శోభయా భగవతః తన్మాయామయం మాయాప్రచురమాత్మీయసంకల్పేన పరిగృహీతమిత్యర్థః. జ్ఞానపర్యాయోఽత్ర మాయాశబ్దః రమాం

సంవత్సరస్య రాత్రిషు ప్రజాపతేర్దుహితృభిరుపేతాహస్సు చ తద్భర్తృభిరుపాస్తే ఇదం చోదాహరతి. ౧౭

ఓం హ్రాం హ్రీం హ్రూం ఓం నమో భగవతే హృషీకేశాయ సర్వగుణవిశేషై ర్విలక్షితాత్మనే ఆకూతీనాం చిత్తీనాం చేతసాం విశేషాణాం చాధిపతయే షోడశకలాయ

లక్ష్మీం దేవీం దేవస్య భగవతః సంబంధినీం "పుంయోగాదాఖ్యాయామ్" ఇతి జీష్ సంవత్సరస్య రాత్రిషు ప్రజాపతేర్దుహితృభిః రాత్ర్యభిమానినీభి ర్దేవతాభి రుపేతా పరమేణ సమాధియోగేన ఉపాస్తే. ౧౬—౧౭

ఇదం వక్ష్యమాణమంత్రవాక్యం చోదాహరంతి జపంతి బహువచనం సంవత్సరదుహితృ తద్భర్త్రభిప్రాయకం జప్యం మంత్రమాహ. ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థః పూర్వవత్ హృషీకానామింద్రియాణా మీశాయ నియంత్రే సర్వైః ప్రకృతిపురుషయోరసంభావనీయైర్గుణవిశేషైః సత్యజ్ఞానాదిభిః గాంభీర్యాదిభిః "సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరసః" ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధైః వివక్షితమాశ్రయత్వేన వక్తుం ప్రతిపాదయితు మిష్టమాత్మస్వరూపం యస్య తస్మై కల్యాణగుణాశ్రయత్వేన వేదాంతైః ప్రతిపాద్య మానాయేత్యర్థః. సర్వత్రాధికరణార్థోఽనుసంధేయః. ఆకూతీనాం క్రియాణాం చిత్తీనాం జ్ఞానానాం చేతసాం సంకల్పాధ్యవసాయాదీనాం కర్మేంద్రియజ్ఞానేంద్రియమనోవ్యాపారాణాం విశేషః. పృథివీ, బహువచనమాకాశాద్యభిప్రాయకం పృథివీప్రభృతి పంచమహాభూతానాం చాధిపతయే నియంత్రే ఇదం చాధిపత్యం న సత్యపి పృథగ్భావే భృత్యనిరూపితనియంతృభావస్య రాజ్ఞ ఇవ, అపి త్వాత్మత్వ ప్రయుక్తమితి ద్యోతయితుం శరీరాత్మభావనిబంధనసామానాధికరణ్యమాహ (షోడశకలాయేతి) షోడ శకలాః పంచభూతాని మనః సహితాన్యేకాదశేంద్రియాణి ఏతత్స్వరూపాయ తచ్ఛరీరకత్వేనావస్థితాయే త్యర్థః, షోడశకలా అంశా మూర్తయో యస్యేతి బహువ్రీహిర్వా. పంచభూతాన్యేకాదశ ఇంద్రియాణి చ జగత్కారణత్వమాహ. ఛందోమయాయ ఛందః ప్రచురాయ "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదః" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః. ఏవం సమష్టితత్త్వశరీరకత్వ మభిధాయ వ్యష్టితత్త్వాత్మకత్వమాహ - అన్నమయాయ అన్నమయశబ్దోఽత్ర వ్యష్ట్యవస్థాతత్త్వసంఘా తాత్మకదేహపరః తద్రూపాయ వ్యష్టిశరీరకాయేత్యర్థః. ఏవం వ్యష్టిసమష్ట్యాత్మకతత్త్వాంతరాత్మకత్వ మభిధాయ జీవాంతరాత్మకత్వమపి సామానాధికరణ్యేనాభిధత్తే (అమృతమయాయేతి) అమృతశబ్దోఽత్ర జీవవాచీ, పరమాత్మపర్యంతః అమృతశరీరకాయేత్యర్థః, ఉక్తానుక్తకాలాద్యంతరాత్మత్వాభిప్రాయేణాహ సర్వమయాయేతి సర్వాత్మకాయేత్యర్థః. కిం బహునా తత్తద్వస్తుగతశక్తిరూపస్త్వమేవేత్యాహ, సహసే

చ్ఛన్దోమయా యాన్నమయాయామృతమయాయ సర్వమయాయ సహసే ఓజసే బలాయ కాంతాయ కామాయ నమస్తే ఉభయత్ర భూయాత్. ౧౮

> స్త్రియో వ్రతైస్త్వా హృషికేశ్వరం స్వతో హ్యారాధ్య లోకే పతిమాశాసతేఽన్యమ్,
> తాసాం న తే వై పరిపాంత్యపత్యం ప్రియం ధనాయూంషి యతోఽస్వతంత్రాః ౧౯

> స వై పతిః స్యాదకుతోభయః స్వయం సమంతతః పాతి భయాతురం జనమ్,-

మనః సామర్థ్యరూపాయ ఓజసే ఇంద్రియశక్తిరూపాయ బలాయ దేహశక్తిరూపాయ సహ ఆదేర్హేతుత్వాచ్చ తాదాత్మ్యవ్యపదేశః. కాంతాయ నిరతిశయప్రీతివిషయాయ కామాయ స్వీయేషు నిరతిశయప్రీతివిశిష్టాయ తే తుభ్యముభయత్ర పురస్తాత్ పృష్ఠతశ్చ నమో నమనం భూయాదస్త్విత్యర్థః ౧౮

ఏవమిమం మంత్రముదాహరంతీ ఇతి పత్నీ లక్ష్మీః పతిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్య విశిష్టస్త్వమేవేత్యాహ (స్త్రియ ఇతి) స్వతః హృషీకాణామింద్రియాణామధీశ్వరమధిపతిం స్వతః శబ్దేనాధిపత్యస్య నిరుపాధికత్వం వ్యజ్యతే. ఏవంభూతం త్వాం వ్రతైరారాధ్య లోకే సంసారే స్త్రియః అన్యం పతిమాశాసతే కామయంతే తే చాశాస్యమానాః పతయః తాసాం కామయమానానాం స్త్రీణాం ప్రియం ప్రీతివిషయమాత్మాపత్యధనాయూంషి చ న పరిపాంతి న రక్షంతి, పాతుమసమర్థత్వాదితి భావః. తత్కుతః? యతస్తే పతయః అస్వతంత్రాః కర్మవశ్యాః తేషాం పతిత్వం హి కర్మాయత్తం న హి కర్మపరవశాః కర్మనిర్హరణే సమరా ఇతి భావః. ఏవం నిరుపాధికరక్షకత్వస్యైవ పతిశబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తత్వాత్ తే తే పతయ ఏవ న భవంతీత్యభిప్రాయః. ౧౯

ఏవమన్యత్ర పతిశబ్దోఽముఖ్యవృత్త ఇత్యుక్తం, భగవతి తు ముఖ్యవృత్త ఇత్యాహ (స వా ఇతి.) సః మంత్రోక్తగుణసంపన్నః భవాన్ పతిర్వై 'వై శబ్దోఽవధారణే" భవానేవ పతిరిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతయః "ఏష సర్వేశ్వరః ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాలః। పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం న తస్య కశ్చిత్ పతిరస్తి లోకే" ఇతి సూత్రం చైతద్విషయకమ్ "అనన్యాధిపతిః" ఇతి కుతో మమ నిరుపాధికపతిత్వం తత్రాహ, అకుతోభయః నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్య సోఽకుతోభయః, అకర్మ వశ్యత్వేన కర్మకృతపారతంత్ర్యాభావాత్ నిరుపాధికరక్షకత్వం త్వయ్యేవేతి భావః అత ఏవ భయాతురం జనం సమంతతః పాతి సర్వేభ్యోఽపి భయేభ్యస్త్రాయతే స చ నిరుపాధికపతిర్భవానేక ఏవ పతిరత ఏవ భవానాత్మలాభాత్పరమన్యదధి అధికం న మన్యతే ఆత్మనో లాభః పరమాత్మశేషత్వజ్ఞానం

స ఏక ఏవేతరథా మిథో భయం నైవాత్మలాభాదధి మన్యతే పరమ్. ౨౦

యా తస్య తే పాదసరోరుహార్హణం నికామయేత్సాఖిలకామలంపటా,
తదేవ రాసీప్సితమీప్సితోఽర్చితో యద్భగ్నయాచ్ఞా భగవన్ ప్రతప్యతే. ౨౧

మత్ప్రాప్తయేఽజేశసురాసురాదయ స్తప్యంత ఉగ్రం తప ఐంద్రియేధితః.
ఋతే భవత్పాదపరాయణా న్న మాం విందంత్యహం త్వద్ధృదయా యతోఽజిత.

తస్మిన్నేవ హి సత్యాత్మనః సత్తా ఇతరథాసత్త్వాయత్తైవ తన్మాత్రమేవ చేతనసంరక్షణే భవానపేక్షతే న తు తతోఽన్యదిత్యర్థః. ౨౦

తదేవ ప్రపంచయతి (యేతి.) అఖిలేషు కామేషు పత్యపత్యధనాయురాదిషు లంపటా ఆసక్తా సతీ యా స్త్రీ తస్యోక్తవిధస్య తే తవ పాదసరోరుహయోరర్హణమారాధనం న కామయేత్ న కుర్యాత్, తస్యా స్తదేవేప్సితం పత్యపత్యాదికం క్షుద్రం ఫలమర్చిత స్త్వం రాసి దదాసి "రా దానే" ఇతి ధాతుః. కథంభూతః? త్వమీప్సితః ప్రీతివిషయః పురుషార్థరూపః సర్వవిధపురుషార్థరూపం త్వాం అపురుషార్థ రూపం మత్వా త్వత్తోఽన్యం యత్కించిత్పురుషార్థం త్వత్తః ప్రార్థయతే, తస్యాః తదేవ పురుషార్థాభాసం దదాసి న తు స్వాత్మానమిత్యభిప్రాయః. యతః త్వత్తోఽన్యదపురుషార్థరూప మత ఏవ భగ్నా యాచ్ఞా యాచితార్థో యస్యా స్తథాభూతా సతీ హే భగవన్! కామదేవ! ప్రతప్యతే దుఃఖితా భవతి న తు లబ్ధాత్మాహమితి నితరాం సుఖ్యతీత్యభిప్రాయః, ఈప్సితార్చితమితి పాఠాంతరం తదా ఇష్టత్వేన పూజితే ప్రకృతమీప్సితమితి యావత్. తుచ్ఛపురుషార్థరూపమపి నిరతిశయపురుషార్థరూపత్వేన మన్యమానం పత్యపత్యాద్యన్యతమం సాంసారికమేవ ఫలం రాసీత్యభిప్రాయః. ౨౧

నను లక్ష్మీర్హి లోకే పురుషార్థత్వేన ప్రసిద్ధా, న త్వహం తత్ కథమేవ ముచ్యతే, తత్రాహ, (మత్ప్రాప్తయ ఇతి.) ఐంద్రియే శబ్దాదౌ ధీర్యేషాం తథాభూతాః "కంఠేకాలవదలుక్ సమాసః" అజో బ్రహ్మా ఈశో రుద్రః సురా ఇంద్రాదయః అసురాశ్చ యే యద్యపి మత్ప్రాప్తయే మాం ప్రాప్తుం భవత్పాదపరాయణాదృతే భవత్పాదారవిందశరణవరణం వినాన్యదుగ్రం తపః తప్యంతి "పాకం పచతీతి" వన్నిర్దేశః, తపః కుర్వంతీత్యర్థః, తథాపి మాం న విందంతి న ప్రాప్నువంతి. కుతః హే అజిత! యతోహం త్వద్ధృదయా తవ హృదయా హృత్ అయా ప్రాప్తా త్వద్ధృద్గతాహం త్వదపృథక్సిద్ధత్వేన మమ త్వదంతర్గతేనైవ పురుషార్థరూపత్వం న తు పృథగిత్యర్థః. యద్వా త్వన్నిరతిశయపురుషార్థ రూపా త్వం హృదయే హృద్గతో యస్యాః తథాభూతాహం త్వయ్యేవ హృదయం యస్యాః సేతి నిరతిశయపురుషార్థరూపస్య తవ నిత్యం మద్ధృద్గతత్వేనాహమపి పురుషార్థరూపా భవామి న తు స్వత ఇత్యర్థః, అతో యే భగవత్పాదారవిందపరాయణా స్తా నేవాహ అనువర్తయామీత్యభిప్రాయః. ౨౨

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

స త్వం మమాప్యచ్యుత శీర్ష్ణి వందితం కరాంబుజం యత్త్వదధాయి సాత్వతామ్.
బిభర్షి మాం లక్ష్మ వరేణ్య మాయయా క ఈశ్వరస్యేహితమూహితుం విభురితి ॥23॥

రమ్యకే చ భగవతః ప్రియతమం మాత్స్య మవతారరూపం తద్వర్షపురుషస్య మనోః ప్రాక్ప్రదర్శితం స ఇదానీమపి మహతా భక్తియోగేనారాధయతీదం చోదాహరతి ॥24॥

ఓం నమో భగవతే ముఖ్యతమాయ నమః సత్త్వాయ ప్రాణాయౌజసే సహసే బలాయ మహామత్స్యాయ నమ ఇతి. ॥25॥

ఇదానీం తత్కృపాం ప్రార్థయతే - యత్సాత్వతాం ఏకాంతినాం శీర్ష్ణి అధాయి కృపయా నిహితం మత్పూర్ణకృపావిషయా త్వమప్యపూర్వం కిమిదం ప్రార్థయసే తత్రాహ హే వరేణ్య! మాయయా మాయామయరూపేణ శ్రీవత్సేన సహ మాం చిహ్నం వక్షసి బిభర్షి చిహ్నరూపేణ బిభర్షీత్యర్థః. శ్రీవత్సస్య ప్రధానాత్మకత్వం "శ్రీవత్సస్థానమపరమనంతేన సమాశ్రితమ్। ప్రధానబుద్ధి రప్యాస్తే గదారూపేణ మాధవమ్" ఇతి భగవతా పరాశరేణోక్తం మాయయేతి దృష్టాంతార్థః. యథా శ్రీవత్సం తథా లక్ష్మ తథాహమపి లక్ష్మ అతః సాత్వతస్య శిరసి కృపాస్త్యేవేత్యభిప్రాయః. "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః। జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్"ఇత్యుక్తభగవదభిప్రాయమాలోచ్య శీర్ష్ణి సాత్వతాం యదధాయీత్యుక్తమ్ అత్ర కారణం న కోఽపి వేత్తుం ప్రభురిత్యాహ. ఈశ్వరస్య తవేహితం చేష్టితమభిప్రేతం వా ఊహితుం కథయితుం కో వా ప్రభుః సమర్థః న కోఽపీత్యర్థః. ॥23॥

ఏవం కేతుమాలే ఉపాస్యోపాసకాదికముక్తమథ రమ్యకే తదాహ (రమ్యకే చేతి) ప్రాగ్యుగాంత సమయే మనో రమ్యకవర్షాధిపతేః ప్రదర్శితం యన్మాత్స్యం రూపం భగవతః ప్రియతమం తదేవ రూపం స ఏవ మనుః రమ్యకే వర్షే ఇదానీమపి మహతావిచ్ఛిన్నేన భక్తియోగేనారాధయన్నాస్తే ॥24॥

మంత్రమాహ (ఓమితి) సత్త్వాయ శుద్ధసత్త్వమూర్తయే ముఖే భవః ముఖ్యః తస్మై ప్రథమావతారాయేత్యర్థః ప్రాణాయ జీవయిత్రే ప్రాణవ్యష్ట్యంతరాత్మనే వా ఓజసే ఇంద్రియ శక్త్యధిష్ఠాత్రే బలాయ శరీరశక్త్యధిష్ఠాత్రే తత్తదవతారాసాధారణగుణాః సర్వత్రోపాసనార్థం మంత్రేషూక్తాః. ఏవంభూతాయ మహతే దృష్టవిసజాతీయాయ నమః ॥25॥

అంతర్బహిశ్చాఖిలలోకపాలకై రదృష్టరూపో విచరస్యురుస్వనః,
స ఈశ్వర స్త్వం య ఇదం వశేఽనయన్నామ్నా యథా దారుమయీం నరః స్త్రియమ్.

యం లోకపాలాః కిల మత్సరజ్వరా హిత్వా యతంతోఽపి పృథక్ సమేత్య చ,
పాతుం న శేకుర్ద్విపదశ్చతుష్పదః సరీసృపం స్థాణు యదత్ర దృశ్యతే. ౨౭

భవాన్ యుగాంతార్ణవ ఊర్మిమాలిని క్షోణీ మిమా మోషధివీరుధాం నిధిమ్,

---

కృత్స్నచిదచిదాత్మకజగన్నియంతృత్వరక్షకత్వవిశిష్టం స్తువంతి. (అంతరహిర్బరితి.) లోకపాలైః అంతర్బహిరదృష్టం రూపం యస్య ఉర్వధికం స్వనో వేదాత్మకో నాదో యస్య తథాభూతః త్వమీశ్వర ఏవ, కోఽసావీశ్వర ఇత్యాహ. య ఇదం విశ్వం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగత్ విధినిషేధావలంబన భూతేన బ్రాహ్మణాదినామ్నా వశేఽనయన్నీతవాన్ వయసం చాత్ర నియమన పూర్వకం రక్షణం యథా దారుమయీం దారుణో వికారరూపాం స్త్రియం స్త్రీప్రతికృతిం నరః స్వవశీకృత్య నాటయతి తద్వేతి, అనేన కృత్స్నజగన్నియంతృత్వకథనేన కారణత్వమప్యుక్తం కారణత్వనేతృత్వయోరేకగతత్వాత్ "ఏష సర్వభూతాంతరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి శ్రవణాత్ సర్వభూతాంతరాత్మేత్యనేన నేతృత్వమేక ఇత్యనేన కారణత్వం చోక్తమ్. "ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్" ఇత్యనేన సంవాదాదిత్యర్థః. ౨౬

ఇదం చ జగన్నియంతృత్వాదిక మనితరసాధారణమిత్యాహ (యమితి.) మత్సరజ్వరం మత్సరః పరైశ్వర్యాసహిష్ణుత్వం స ఏవ జ్వర స్తం హిత్వాపి పృథక్ సమేత్య సంఘీభూయాపి వా యతంతోఽపి లోకపాలాః ఇంద్రాదయో యం ప్రపంచం పాతుం రక్షితుం న శేకుః న ప్రాభవన్. ప్రపంచం విశినష్టి- యద్ద్విపదాదిరూపం చరిష్ణు స్థాస్ను పర్వతాదిరూపస్థావరజాతం చ అత్ర ప్రపంచే దృశ్యతే త్వం తు రక్షితవానిత్యర్థః ౨౭

(భవానితి.) ఊర్మిమాలిని ఉచ్చతరతరంగపంక్తియుక్తే యుగాంతార్ణవే కస్మింశ్చిద్దైనందిన ప్రలయార్ణవే ఓషధీనాం వీరుధాం గుల్మానాం చ నిధిమాశ్రయభూతామిమాం క్షోణీం భూమిం మయా మనునా సహ వృత్వేతి శేషః, యో భవా నోజసా ఉర్వధికం విక్రమతే విచరతి, యద్వా పాతుమిత్యస్యానుషంగః, క్షోణీం పాతుం క్రమతే ఉత్సహత ఇత్యర్థః. యతోఽజ స్త్వమ్ యద్వా హే ఉరుక్రమః తేజఓజసా తేజోరూపేణ సంకల్పరూపజ్ఞానాత్మకేన ఓజసా బలేన న తు సాధనాంతరేణేమాం క్షోణీం రక్షితవానిత్యధ్యాహారః, ఉవాహ ధృతవానిత్యర్థః. తస్మై జగత్ప్రాణగణాత్మనే తుభ్యం నమః.

మయా సహోరుక్రమతేఒజ ఓజసా తస్మై జగత్ప్రాణగణాత్మనే నమ ఇతి. ౨౮

హిరణ్మయేఒపి భగవాన్నివసతి కూర్మతనుం బిభ్రాణ స్తస్య తత్ప్రియతమాం తనుమర్యమా సహ పితృగణాధిపతి రుపధావతి మంత్రమిమం చానుజపతి ౨౯

ఓం నమో భగవతే అకూపారాయ సర్వసత్త్వగుణవిశేషణాయానుపలక్షిత స్థానాయ నమో వర్ష్మణే నమో భూమ్నే నమో నమోఒవస్థానాయ నమస్తే ౩౦

యద్రూపమేతన్నిజమాయయార్పిత మర్థస్వరూపం బహురూపరూపితమ్.

జగత్ప్రాణగణః ప్రతిశరీరం ప్రాణవ్యష్టిగణః తదంతరాత్మన ఇత్యర్థః జగత్ప్రాణగుణాత్మన ఇతి పాఠే తు జగత్ప్రాణరూపగుణస్వభావాయేత్యర్థః ౨౮

అథ హిరణ్మయవర్షే ఉపాస్యోపాసనాదీనాహ (హిరణ్మయ ఇతి.) భగవాన్ కూర్మరూపం బిభ్రాణో హిరణ్మయే వర్షే నివసతి తస్య భగవతస్తాం ప్రియతమాం కూర్మతనుం పితృగణానామధిపతి రర్యమా తద్వర్షస్థైః పురుషైః సహోపధావతి అనువర్తతే ఉపాస్తే ఇత్యర్థః. శేషం పూర్వవత్. ౨౯

అకూపారాయ కూర్మరూపాయ కుత్సితాః స్వల్పా ఆపో యస్మిం స్తత్ కూపం స్వాశ్రయతయా తద్రాత్యాదధాతి స్వీకరోతీతి కూపారః స న భవతీత్యకూపారః, సర్వే సత్త్వా జంతవః గుణా స్తద్గతా హేయాః కల్యాణాశ్చ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదయః తే విశేషణాని సద్వారకాణ్యద్వారకాణి చ ప్రకారభూతాని యస్య తస్మై తత్ర సర్వసత్త్వానాం కల్యాణగుణానాం చ సాక్షాద్విశేషణత్వం సత్త్వగతగుణానాం సత్త్వద్వారా విశేషణత్వమితి వివేకః. అనుపలక్షితస్థానాయాన్తః సముద్రే మందరమూలే స్థితాయేత్యర్థః, అవర్ష్మణే ప్రాకృతదేహరహితాయ వర్ష్మణే ఇత్యప్రాకృతదివ్యదేహాయ వర్ష్మశబ్దో దేహపర్యంతవృత్తిః వర్ష్మణే శ్రేష్ఠాయేతి వా గరీయసే వా. గరీయస్త్వం చ కాలానవచ్ఛిన్నత్వం భూమ్నే మహిమవతేఒవస్థానాయాధారభూతాయ అధికరణే ల్యుట్ గుణభేదాభిప్రాయా నమః పదావృత్తిః౩౦

విశ్వరూపత్వానంతత్వాదిగుణవిశిష్టం స్తౌతి (యద్రూపమితి) ఏతత్ జగత్ యస్య రూపం శరీరం తస్మై వ్యవసాయరూపిణే నమ ఇత్యన్వయః. వ్యవసాయరూపిణే సమ్యక్జ్ఞానప్రవర్తకాయేత్యర్థః. యద్వా వ్యవసాయోఒత్ర నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నం జ్ఞానం తదేవ రూపమాకార స్తదస్యాస్తీతి తథా తస్మై నమస్తే వ్యపదేశరూపిణే ఇతి పాఠాంతరం, తత్ర వ్యపదేశరూపిణే వ్యపదిశ్యతే ఇతి వ్యపదేశః

సంఖ్యా న యస్యా_స్త్యయథోపలంభనాత్ తస్మై నమస్తేఽవ్యపదేశరూపిణే ౩౧

జరాయుజం స్వేదజమండజోద్భిదం చరాచరం దేవర్షిపితృభూతమైంద్రియమ్,
ద్యౌః ఖం క్షితిః శైలసరిత్సముద్రద్వీపగ్రహర్క్షేత్యభిధేయ ఏకః ౩౨

వాగ్వ్యవహారార్హః దేవమనుష్యాదినామరూపాత్మకః ప్రపంచః స జగదేవ రూపం తదస్యాస్తీతి తథా. న చ యద్రూపమిత్యనేన పౌనరుక్త్యం వ్యపదేశ్యరూపిణ ఇత్యస్యైవోపపాదకత్వాత్ శ్లోకశేషస్య అవ్యపదేశరూపిణే ఇతి వా ఛేదః, అవ్యపదేశం చేతనసజాతీయత్వేన వ్యపదేష్టుమశక్యం రూపం తదస్యాస్తీతి తథా తస్మై ఏతచ్ఛందనిర్దిష్టం జగద్విశినష్టి. నిజమాయయార్పితం ప్రకృత్యా నిర్వాతతం అర్థరూపం భోగ్యత్వేన ప్రతీయమానం బహురూపరూపితం జాతిగుణాదినిరూప్యం ఏవంవిధం జగత్ యస్య రూపం యస్య చ సంఖ్యాపరిచ్ఛేదో నాస్తి కుతః అయధోపలంభనాత్ యథావత్ సాకల్యేన ఉపలంభాభావాత్ యస్యేత్యనేన జగద్వా పరామృశ్యతే యస్య జగతః సంఖ్యా ప్రకారో నాస్తి కుతః అయధోపలంభనాత్ అబ్రహ్మాత్మకత్వేనోపలంభాత్, యద్యపి జగత్ ప్రతీయతే ఏవ తథాప్యవిదుషాం అబ్రహ్మాత్మకత్వేన తత్ప్రతీత్యభిప్రాయేణ సంఖ్యా న యస్యాస్తీత్యుక్తమ్. యద్వా యస్య జగతః అయథోపలంభనాత్ సంఖ్యాపరిచ్ఛేదో నాస్తి. అయధోపలంభనాత్ సాకల్యేనోపలంభనాభావాత్. "కోటిశో హ్యండరాశయః" ఇతి జగతోఽప్యానంత్యాదితి భావః, యద్వాస్య జగతః అయధోపలంభనాత్ అయథార్థత్వేనోపలంభనాత్ మాయార్పితత్వార్థస్వరూపత్వబహురూపరూపితత్వభగవచ్ఛరీరత్వాది వ్యతిరేకేణోపలంభనాత్ సంఖ్యా ప్రకారో నాస్తి జగతః, ఉక్తాకారవిపరీతాకారోపలంభో భ్రమరూప ఇత్యర్థః, ౩౧

ఏవం విశ్వరూపత్వమనంతత్వం చోక్తం యతో విశ్వరూపస్త్వమత ఏవ ద్యౌఃఖమాదిశబ్దైర్భవానేనాభిధీయత ఇత్యాహ (జరాయుజమితి) హేదేవ! చరాచరభేదేన ద్వివిధం పునర్జరాయుజాదిభేదేన చతుర్విధమేతజ్జగత్, తవ విభూతిభేదం విభూతి విశేషరూపమిత్యర్థః. అత ఏవ ద్యౌః ఖమిత్యాద్యేవ మభిధేయస్త్వమేక ఏవ ద్యౌరాదిశబ్దైరభిధీయమానస్త్వమేవేత్యర్థః "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రవిశత్తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్" ఇతి శ్రుత్యుక్తవిధయా నామరూపతద్బుద్ధీనాం పరమాత్మపర్యంతత్వసిద్ధేః ద్యౌరాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వాత్ శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యంతాభిధానస్య గవాదిశుక్లాదిజాతిగుణాదిశబ్దానాం వ్యక్తిగుణ్యాది పర్యంతాభిధానవ దాకృత్యధికరణన్యాయసిద్ధత్వాచ్చ ద్యౌః ఖమిత్యేవం రూపేణ త్వమేవ వాచ్యో బోధ్యశ్చేత్యభిప్రాయః. ౩౨

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

యస్మిన్నసంఖ్యేయ విశేషనామరూపాకృతౌ కవిభిః కల్పితేయమ్,

ఏవమనంతవివిధవిచిత్రవిభూతిమత్త్వ ముక్తమ్. నను సంఖ్యా న యస్యాస్తీ త్యానంత్య ముక్తం తదయుక్తం పృథివ్యాధితత్త్వానాం చతుర్వింశత్యాది సంఖ్యావచ్ఛిన్నత్వా దత ఆహ (యస్మిన్నితి) అసంఖ్యేయాని అనంతత్వాత్ పరిచ్ఛేత్తుమశక్యాని విశేషణాని విలక్షణాని దేవాదినామాని రూపాణి చాకృతయశ్చ యస్య రూపశబ్దేన పృథివ్యాదిద్రవ్యం వివక్షితం. తత్సంఘాతగతసంఖ్యాన మాకృతి శబ్దేన తద్వాచకశబ్దో నామశబ్దో వివక్షితః అసంఖ్యేయా విశేషా యేషా మితి పూర్వత్ర బహువ్రీహిః. ఉక్తాని నామాని రూపాణ్యాకృతయశ్చ యస్యేతి వా, ఏతాదృశే ప్రకృతిపురుషకాలశరీరకేఽసంఖ్యేయ వైభవే త్వయి ఇయం చతుర్వింశతిః పంచవింశతిరిత్యాదిరూపా సంఖ్యా కవిభిః కపిలాదిభిః పృధివ్యాది తత్త్వయాథాత్మ్యవిద్భిః కల్పితా మందబుద్ధీనాం సుఖగ్రహణాయ సంకల్ప్య సంగృహ్య ప్రదర్శితా. వస్తుతః పృథివ్యాదీనామచేతనతత్త్వానామనంతావాంతరభేదానాం చ చేతనానాం చ పరమాత్మనశ్చానం త్యాదసంఖ్యేయత్వ మేవేతి భావః ఏవం కల్పితా సంఖ్యా యయా తత్త్వదృశా యద్విషయయా తాత్త్వికబుద్ధ్యా అనంతవైభవత్వయాథాత్మ్యబుద్ధ్యాఽపనీయితే అపనుద్యతేఽసంఖ్యాతవిభూతిత్వాత్తస్మై సాంఖ్యనిదర్శనాయ సంఖ్యా బుద్ధిర్వ్యవసాయాత్మికా ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యవిషయా సైవ సాంఖ్యం, నితరాం దృశ్యతేఽనేనేతి నిదర్శనం. యస్య సాంఖ్యజ్ఞానగమ్యాయేత్యర్థః నను భగవద్వి భూతిభూతస్య జగత ఆనంత్యే కథం భగవత్స్వరూపస్యానంత్యం ప్రకృతిపురుషానిరూప్యం హి తస్యానంత్యం ప్రకృతిపురుషపరత్వమేవ స ఘటతే నాన్యథా, అత్రోచ్యతే. దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేద రాహిత్యరూపం హి తావదానంత్యం తదేవ త్రివిధమానంత్యం పరమాత్మని సుస్థమ్, ఇదమత్రాస్త్యత్ర నాస్తీదమిదానీమస్తి కల్పాంతరే నాస్తి ఇతి దేశకాలపరిచ్ఛేదయోరభావాదిదమిదం న భవతీతి వస్తు పరిచ్ఛేదస్యాపి సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యాభావరూపస్యాభావాత్ బ్రహ్మణః సర్వాత్మకత్వేన సర్వవస్తు సమానాధికృతిత్వవ్యపదేశవిషయిత్వాత్ జీవానాం స్వాణుపరిమాణవిషయత్వేఽపి శేషా మానంత్యాత్ ధర్మభూతజ్ఞానస్య సంసారదశాయాం కర్మసంకుచితత్వేఽపి వస్తుతస్తద్భావాత్ ముక్తిదశాయాం "స చానంత్యాయ కల్పతే" ఇత్యానంత్యశ్రవణాత్ బ్రహ్మణోఽచేతనాత్ పరత్వం జీవస్వరకతయా "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య" ఇతి శ్రవణాత్ జీవస్వరూపస్య నిత్యత్వాచ్చ తేషామప్యానంత్యం దేశతః కాలతశ్చాస్త్యేవ, అచేతనస్యాపి కారణావస్థాయాం నిరతిశయసూక్ష్మదశాపన్నత్వేఽపి కార్యా వస్థాయామానంత్యమస్త్యేవ, తర్హి ప్రకృతిపురుషాపేక్షయా పరమాత్మన ఆనంత్యే కో విశేష ఇతి చేదియాంస్తు విశేషః, యత్ కార్యావస్థాయాం కారణావస్థాయాం చ స్వరూపేణ గుణైశ్చానంత్యం ఇతరయోస్తు దేశతః కాలతశ్చ ధర్మకృతం కాలకృతం ముక్తావస్థాకార్యావస్థయోరితి నను బ్రహ్మణః

సంఖ్యా యయా తత్త్వదృశాపనీయతే తస్మై నమః సాంఖ్యనిదర్శనాయ తే ఇతి ౩౩

ఉత్తరేషు చ కురుషు భగవాన్ యజ్ఞపురుషః కృతవరాహరూప ఆస్తే తం తు దేవీ హైషా భూః సహ కురుభిరస్ఖలితభక్తియోగేనోపధావతి ఇమాం చ పరమాముపనిషదమావర్తయతి. ౩౪

ఓం నమో భగవతే మంత్రతత్త్వలింగాయ యజ్ఞక్రతవే మహాధ్వరావయవాయ

స్వరూపస్య సర్వాత్మకత్వేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యాత్మకవస్త్వపరిచ్ఛేదసత్త్వేఽపి కథం మద్గుణానాం వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇతి చేదేవం తర్హి వస్త్వపరిచ్ఛేదః యద్గుణై ర్నికర్షః తద్యథా దశవర్ణస్వర్ణాపేక్షయా నవవర్ణస్వర్ణస్య పవిత్రతోజ్జ్వలత్వగురుత్వాదిభిర్గుణైర్నికర్షః తదపేక్షయా చ కలధౌతస్యైవం గుణైర్నికర్షాభావో వస్తు పరిచ్ఛేదో బోధ్యః. ౩౩

అథోత్తరేషు కురుషూపాస్యాదికమాహ (ఉత్తరేష్వితి) కృతం ధృతం వరాహరూపం యేన తాదృశో భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః యజ్ఞపురుషః యజ్ఞశరీరకః తదారాధ్యస్తత్ఫలదశ్చాస్తే తం తు వరాహరూపం భగవంతమేషా భూర్దేవీ కురుభిః కురువర్షస్థైః పురుషైః సహాస్ఖలితభక్తియోగేనావిచ్ఛిన్నభక్తియోగేనారాధయతీత్యర్థః ఇమాం వక్ష్యమాణాం పరమాం శ్రేష్ఠాం ఉపనిషదమావర్తయతి జపతి. ౩౪

ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థౌ పూర్వవత్. మంత్రతత్త్వలింగాయ మంత్రప్రతిపాద్యం వస్తు తదేవ లింగం శరీరం యస్య, యద్వా మంత్రతత్త్వస్య స్వరూపస్య లింగం జ్ఞాపకో యస్య మంత్రతత్త్వే మంత్రతత్ప్రతిపాదితే లింగే శరీరే జ్ఞాపకే వా యస్యేతి వా యద్వా మంత్రగతాని తత్త్వాని ఇంద్రాద్యర్థస్వరూపాణి తాని లింగాని శరీరాణి యస్య తస్మై యజ్ఞక్రతవే అసోమకాః యాగాః, యజ్ఞాః ససోమాః క్రతవః, తదుభయాయ తదంతరాత్మత్వాత్ తదారాధ్యత్వాత్ తత్ఫలదత్వాచ్చ తత్తాదాత్మ్యం వివక్షితం. మహాంతోఽధ్వరా అవయవభూతా యస్య యద్వాధ్వరస్యావయవాః స్రుక్స్రువేడాదయః మహాంతః అధ్వరా అవయవాః స్రుగాదయో యస్య స్రుగాదిరూపేణ యష్టృభిరనుసంధేయా యస్య తస్మై ఇత్యర్థః. తథా చోక్తం తృతీయే "స్రుక్తుండ ఆసీత్ స్రువ ఈశ నాసయో రిడోదరే చమసాః కర్ణరంధ్రే" ఇత్యాదినా మహాపురుషాయ "వేదాహమేతం పురుషం మహాంత మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్" ఇతి పురుషసూక్తప్రతిపాద్యజగత్కారణత్వాద్యనంతకల్యాణమహాగుణవిశిష్టాయ పురుషాయ సర్వాంతరాత్మనే కర్మశుక్లాయ కర్మణా శుద్ధాయ విశుద్ధాయ విశుద్ధకర్మణే సంసృతిప్రతిభటకర్మణే ఇతి యావత్ న తు కర్మరహితాయేత్యర్థః. "సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరసః" ఇతి దేవమనుష్యాది

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

మహాపురుషాయ నమః కర్మశుక్లాయ త్రిగుణాయ నమస్తే. ౩౫

యస్య స్వరూపం కవయో విపశ్చితో గుణేషు దారుష్వివ జాతవేదసమ్,
మథ్నంతి మథ్నా మనసా దిదృక్షవో గూఢం క్రియార్థై ర్నమ ఈరితాత్మనే. ౩౬

ద్రవ్యక్రియా హేత్వయనేశకర్తృభి ర్మాయాగుణై ర్వస్తునిరీక్షితాత్మనే,

---

సజాతీయవిజాతీయాబంధకసర్వకర్మాశ్రయత్వశ్రవణాత్ "నిష్క్రియం నిష్కలం" ఇత్యనేన బంధకకర్మానాశ్రయత్వముచ్యతే, త్రిగుణాయ కర్మశుక్లాయాపి త్రిగుణాయ షాడ్గుణ్యపూర్ణాయ త్రీణి యుగాని జ్ఞానశక్త్యాదీని యస్య తస్మై, యద్యపి భగవత ఇత్యనేనాపి షాడ్గుణ్యపూర్ణతోక్తా కర్మశుక్లాయేత్యనేన క్రియాశ్రయత్వకథనప్రయుక్తం. జీవస్యేవాజ్ఞానాదికం వారయితుం త్రిగుణాయేత్యుక్తమతో న పౌనరుక్త్యమరుణాయ అరుణవర్ణాయ శ్వేతవరాహరూపత్వేఽపి చక్షుషోరరుణవర్ణత్వాత్ తదభిప్రాయేణారుణాయేత్యుక్తం భవతీతి మంత్రార్థో జ్ఞేయః. ౩౫

సర్వాంతరాత్మత్వముముక్షూపాస్యత్వాదికమనుసందధానో నమస్కరోతి (యస్యేతి.) కవయః ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యవిదః యస్య విపశ్చితః సర్వజ్ఞస్య తవ వివిధం పశ్యచ్చిద్విపశ్చిత్, పృషోదరాదిత్వాత్ పశ్యచ్ఛబ్దస్య స్థానే పకారాదేశః "సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతి విపశ్చిచ్ఛబ్దో బ్రహ్మణి ప్రయుక్తః, స్వరూపం "సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ" ఇతి లక్షణలక్షితం గుణేషు గుణపరిణామరూపేషు దేవాదిశరీరేంద్రియసంసృష్టేషు భూతేషు క్రియార్థైర్గూఢం క్రియార్థైః కర్మఫలైర్గూఢం తిరోహితం జీవసంబంధిక్రియాఫలైస్తేషాం గూఢం "తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం" ఇతి జీవానాం కర్మభిః పరమాత్మస్వరూపస్య తిరోహితత్వశ్రవణాత్ దిదృక్షవో ద్రష్టుం సాక్షాత్కర్తు మిచ్ఛవః దారుషు జాతవేదసమివ మథ్నా వివేకసాధనేన మనసా మథ్నంతి వివించతే, పంచవింశతితత్త్వేభ్యః పృథక్ కృత్య పశ్యంతీత్యర్థః, దారుష్వివ జాతవేదస మిత్యనేన దృష్టాంతేన సర్వాంతరాత్మత్వయుక్తం దిదృక్షవః కవయ ఇత్యనేనోపాస్యత్వ ముక్త, మీక్షితాత్మనే "కర్తరి క్తః" ఈశ్వరాయ పరమాత్మనే నమః ఈరిత్మాన ఇతి పాఠే ఈరితాః నియమితా ఆత్మనో జీవా యస్య తస్మై ఇత్యర్థః. ౩౬

గుణశబ్దోపలక్షితచిదచిదాత్మకజగదంతరాత్మత్వేన తద్వైలక్షణ్యముక్తం. తదేవ విశదయన్నమస్కరోతి (ద్రవ్యేతి) అంగేత్యభిముఖీకరణం హే భగవన్నతిశయాత్మబుద్ధిభిరతిశయితాత్మపరమాత్మ

అన్వీక్షయాంగాతిశయాత్మబుద్ధిభి ర్నిర స్తమాయాకృతయే నమో నమః. ౩౩

కరోతి విశ్వస్థితిసంయమోదయం యస్యేప్సితం నేప్సితమీక్షితుర్గుణైః,

---

విషయబుద్ధిమద్భిః పురుషైరన్వీక్షయా నిపుణనిరూపణేన వస్తుతః పరమార్థతః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణత్వేనేతి యావత్, నిరీక్షితః ఆత్మా స్వరూపం యస్య నిర స్తమాయాకృతయే నిరస్తా మాయాకృతిః ప్రకృతికార్యం యస్మా త్తస్మై తే నమో నమః ఇత్యన్వయః కైః సహ కుత్ర నిరీక్షణం తత్రాహ. ద్రవ్యం భూతపంచకం క్రియాక్రియాహేతుః వాగాదికర్మేంద్రియమయనం జ్ఞానేంద్రియమీయతేఽనేనేతి జ్ఞానసాధనత్వాత్ చక్షురాదేః జ్ఞానేంద్రియస్య ఏషాం సమాహారద్వంద్వః ఏతత్సంఘాతరూపే శరీరే సక ర్తృభిః సపరిష్వంజకైః మాయాగుణైః సహ నిరీక్షితాత్మనే నమః దేహభూతేంద్రియగుణత్రయజీవాత్మభిః సహ వివిచ్య నిరీక్షితాయేత్యర్థః. అనేన పూర్వశ్లోకే గుణపదం దేవాద్యవస్థజీవోపలక్షణమిత్యావేదితుం అన్యథాస్మిన్ శ్లోకే జీవోపస్థాపకక ర్తృపదాసంగతిః స్పష్టైవ. ఏవం చ గుణపదేన దేహమాత్రమభిప్రేత్య తేషు జీవతాదాత్మ్యేన మద్నంతీతి న భ్రమితవ్యమ్. ౩౪

నిర స్తమాయాకృతయ ఇత్యనేన మాయాకార్యదోషప్రతిభటత్వము క్తం, తదుపప త్తయే మాయాయా ఈశ్వరవశ్యతామాహ (కరోతీతి) యో భగవాన్ యస్య ప్రధానస్య గుణైః సత్త్వాదిభిః ప్రధానాభిప్రాయేణ యస్యేతి నపుంసకనిర్దేశః విశ్వస్య స్థితిసంయమోదయం స్థితిలయోదయం కరోతి, కథంభూత మీప్సితం ధర్మార్థకామమోక్షార్థచతుష్టయస్య సాధనోపయు క్తకరణకళేబరావిప్రదానేన జీవానుగ్రహార్థత్వాత్ జగత్సృష్ట్యాదేస్తస్యేప్సితత్వం జీవార్థత్వేనేప్సితమితి యావత్స్వార్థత్వేనానీప్సితమిత్యర్థః. తస్మాదీశితుః సంకల్పరూపజ్ఞానవత స్తస్య తతః మాయా సత్త్వాదిగుణాత్మికా త్వచ్ఛరీరభూతా మాయాం యథా గ్రోష్ణోఽయస్కాంతా త్తదాశ్రయం తదభిముఖం సదయో లోహం భ్రమతి తథా ల్వత్సంకల్పానుగుణకారిణీ భ్రమతీతి భావః. యద్వా ఈశితుః "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యుక్తవిధలక్షణవతః తస్య తవ మాయా యస్యేతి షష్ఠీ. శరీరశరీరిభావసంబంధే త్వచ్ఛరీరభూతా మాయా యద్వా తాదధీన్యే షష్ఠీ, దృష్టాంతస్య సామర్థ్యాత్ త్వదధీనా మాయా త్వదాహితశక్తిర్విశ్వస్య సృష్ట్యాది కరోతి ఇత్యర్థః స్వతోఽశక్తా యా కథమను ప్రవేశమాత్రేణ శక్తిమతీస్యా త్తత్రాహ. "యథా యో భ్రమతే తదాశ్రయం గ్రావ్ణ" ఇతి విశ్వసృష్ట్యాదిక ర్తృత్వస్య పరమాత్మధర్మత్వేన మాయా కరోతీత్యు క్తమితి, తదుచ్యతే, భగవదవతారరూపాణాం బ్రహ్మాదీనాం సృష్ట్యాదిక ర్తృత్వస్య రజ ఆదిమాయాగుణప్రాచుర్యప్రయు క్తత్వాత్ మాయా కరోతీత్యు క్తమితి నేప్సితమిత్యనేన నిత్యస్థిత్యాదికం న భగవతో భోగార్థమిత్యు క్తమ్. ఈప్సితమిత్యనేన జీవానుగ్రహార్థం చేతి సూచితమ్. నను విశ్వస్థిత్యాదికం న జీవానుగ్రహార్థం కింతు గర్భజన్మజరామరణాదిదుఃఖహేతుత్వేన జీవనిగ్రహార్థమేవ స్యాత్-

(భద్రాశ్వవర్షే సేవ్యసేవకవర్ణనమ్)

మాయా యథా యో భ్రమతే తదాశ్రయం గ్రావ్ణో నమస్తే గుణకర్మసాక్షిణే. ౩౮

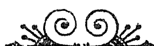
ప్రమథ్య దైత్యం ప్రతివారణం మృధే యో మాం రసాయా జగదాదిసూకరః.
కృత్వాగ్రదంష్ట్రే నిరగాదుదన్వతః క్రీడన్నివేభః ప్రణతాస్మి తం విభుమితి ౩౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే,
భువనకోశవర్ణనం నామ అష్టాదశోఽధ్యాయ

కించ హితకరణహితాకరణాదిప్రయుక్తవైషమ్యనైర్ఘృణ్యం చ భగవతః ప్రసజ్యేత తత్రాహ. (నమస్తే గుణకర్మసాక్షిణ ఇతి) గుణానాం మాయాగుణానాం సత్త్వాదీనాం కర్మణాం పుణ్యపాపరూపాణాం చాదృష్టాదీనాం సాక్షిణే సాక్షాత్ ద్రష్ట్రే తే నమః. జీవగుణకర్మానుసారిత్వాత్ హితాకరణాదేర్నవైషమ్యనైర్ఘృణ్యదోషప్రసక్తిరితి భావః తథా చ సూత్రమ్ "వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ" ఇతి. అయం భావః. భగవాన్ జగదాదౌ స్వస్మిన్నుపసంహృతచిదచిత్తత్త్వః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః పరమకారుణికోఽవాప్తసమస్తకామః స్వస్మిన్ ప్రలీన మాసత్కల్పం చేతనవర్గమాలోక్య సర్వేషాం సామాన్యేన ధర్మాదిపురుషార్థసాధనత్వారాధనోపయుక్తకరణకలేవరాణి ప్రదాయారాధనప్రకారావబోధి వేదాఖ్యం శాస్త్రం చ ప్రదర్శ్య స్వయం జగత్సృష్ట్యాదిలీల ఆస్తే. తతస్తే జీవాః కరణకలేవరాణి పరిగృహ్య ప్రాచీనకర్మవాసనానుసారేణ సాధ్వసాధుకర్మాణి కుర్వంతః స్వస్వకర్మానుసారేణ ఈశ్వరాదిష్టం ఫలం భుంజత ఇతి నేశ్వరస్య వైషమ్యాదిప్రసక్తిరితి ౩౮

ప్రకృతావతారచరిత్రం వదంతీ నమస్కరోతి (ప్రమథ్యేతి) యో జగతామాదిః కారణభూతః సూకరః మాం పృథ్వీం దంష్ట్రాగ్రే కృత్వా నిధాయ రసాతలాదారభ్య ఉదన్వతః ప్రళయార్ణవాత్ ఇభో గజ ఇవ నిరగాత్ తతశ్చ ప్రతివారణం ప్రతిగజతుల్యం దైత్యం హిరణ్యాక్షం ప్రమథ్య హత్వా క్రీడన్ స్థితః తం విభుం ప్రణతాస్మి. ౩౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టాదశోఽధ్యాయః

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

కింపురుషే వర్షే భగవంతమాదిపురుషం లక్ష్మణాగ్రజం సీతాభిరామం రామం తచ్చరణసన్నికర్షాభిరతః పరమభాగవతో హనుమాన్ సహ కింపురుషైః అవిరతభక్తిరుపాస్తే. ౧

ఆర్ష్టిషేణేన సహ గంధర్వైరనుగీయమానాం పరమకల్యాణీం భర్తృభగవత్కథాం సముపశృణోతి స్వయం చేదం గాయతి ౨

ఓం నమో భగవతే ఉత్తమశ్లోకాయ నమ ఆర్యలక్షణశీలవ్రతాయ నమ

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

ఏవ మిలావృతాదిషు వర్షేషు సప్తసూపాస్యాదికముక్తమథేదానీం కిం పురుషే భారతే చ వర్షే తద్వదన్యేషాం మధ్యే భారతవర్షశ్రైష్ఠ్యం చాహైకోనవింశేన. తత్రాదౌ కింపురుషే ఉపాస్యాం భగవత్తనుం తదుపాసకం జప్యం మంత్రం చాహ (కింపురుష ఇతి.) ఆదిపురుషం జగత్కారణభూతం పరమపురుషం లక్ష్మణస్య సౌమిత్రేరగ్రజం సీతాయా మైథిల్యా అభిరామ మనురూపం రామం దాశరథిం రామం "రమంతే యోగినోఽనంతే నిత్యానందే చిదాత్మని। ఇతి రామపదేనాసౌ పరం బ్రహ్మాభిధీయతే" ఇతి నిరుక్తరామశబ్దపుష్కలప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయం తస్య శ్రీరామస్య యౌ చరణౌ తయోః సన్నికర్షః సాన్నిధ్యం భజనమితి యావత్తస్మిన్నభిరత ఆసక్తో మహాభాగవతో హనుమానాంజనేయః కింపురుషవర్షస్థైః సహావిరతా అవిచ్ఛిన్నా భక్తిర్యస్య తాదృశ ఉపాస్తే ౧

భగవతో భర్తుః శ్రీరామస్య కథాం గంధర్వై రుప సమీపే గీయమానాం ఆర్ష్టిషేణేన కింపురుషవర్షస్య పురుషశ్రేష్ఠేన సహ సమ్యగుపశృణోతి స్వయమిదం వక్ష్యమాణముపాంశు గాయతి జపతి. ౨

ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థౌ పూర్వవత్. ఉత్తమైర్బ్రహ్మాదిభిః శ్లోక్యతే స్తూయతే ఉత్తమః నిరతిశయః శ్లోకః యశో యస్యేతి వా తస్మై ఆర్యాణాం లక్షణాని వ్రతాని చ శీలాని యస్మిన్ ఉపశిక్షితః సంయతః ఆత్మా చిత్తం యేన. ఉపాశ్రితః లోకో యేన సాధువాదః సాధుత్వసిద్ధిః తస్య నికషణాయ

(కిం పురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనం)

ఉపశిక్షితాత్మన ఉపాసితలోకాయ నమః సాధువాదనికషణాయ నమో బ్రహ్మణ్యదేవాయ మహాపురుషాయ మహారాజాయ నమ ఇతి 3

యత్తద్విశుద్ధానుభవమాత్ర మేకం స్వతేజసా ధ్వస్తగుణవ్యవస్థమ్.

నికషాశ్మవన్నిర్ధారణస్థానాయ బ్రహ్మణి కులే సాధుః బ్రహ్మణ్యః. తత్ర సాధురితి యత్ప్రత్యయః "యే చాభావకర్మణోః" ఇతి ప్రకృతిభావాన్న టిలోపః "అప్యహం జీవితం జహ్యాం త్వాం వా సీతే సలక్ష్మణామ్: న తు ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య బ్రాహ్మణేభ్యో విశేషతః". ఇత్యుక్తరీత్యా బ్రాహ్మణసంరక్షణ బద్ధైకదీక్షత్వమేవాత్ర బ్రహ్మణ్యత్వం స చాసౌ దేవః స్వతేజసా దీప్యమానః అస్పృష్టప్రాకృతదోష స్తస్మై. యద్వా బ్రహ్మవేద తత్ర సాధుః సమ్యక్ ప్రతిపాద్యః స చాసౌ దేవ స్తస్మై మహాపురుషాయ పుంసూక్తప్రతిపాద్యజగత్కారణత్వోపయుక్తకల్యాణగుణవిశిష్టాయ పరమపురుషాయ మహారాజాయ "రాజాధిరాజః సర్వేషాం విష్ణుర్బ్రహ్మమయో మహాన్: ఈశ్వరం తం విజానీధ్వం స పితా స ప్రజాపతిః" ఇత్యుక్తమహారాజాయ నమః పదావృత్తిర్గుణభేదాభిప్రాయా. 3

ప్రకృతిపురుషవిలక్షణపరమాత్మస్వరూపం విశోధ్య తచ్ఛ్రీరామరూపేణావస్థితం నమస్కరోతి (యదితి) విశుద్ధం రాగాద్యకలుషితం తదనుభవైకమాత్రం జ్ఞానైకస్వరూపం మాత్రచా క్వచిద ప్యజడస్వరూపత్వం వివక్షితం. విశుద్ధానుభవైకమాత్రమనేన స్వరూపం నిర్దిశ్యతే స్వతేజసా స్వప్రకాశేన నిత్యాసంకుచితానందస్వరూపవిషయకధర్మభూతజ్ఞానేన ధ్వస్తా నిత్యం నిరస్తా గుణా రజ ఆదయః తత్కృతా స్త్రిస్ర ఉత్పత్తిస్థితిమరణభూతా అవస్థా యస్య. స్వతేజసా ధ్వస్తగుణవ్యవస్థమిత్యనేన ప్రకృతి సంసృష్టచేతనవ్యావృత్తిః, స హ్యధ్వస్తగుణవ్యవస్థః ప్రశాంతమశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యు రూపోర్మిషడ్గుణరహితానందస్వరూపమ్, యద్వా విశుద్ధశబ్దేనైంద్రియకానుభవవ్యావృత్తిః ప్రశాంత శబ్దేన నిత్యం రాగాద్యకలుషితత్వముచ్యతేఽనేన ముక్తచేతనవ్యావృత్తిః. స హి బద్ధావస్థాయాం రాగాదిభిః కలుషితః ప్రత్యక్ స్వస్మై భాసమానమనేన పరాచోఽచేతనస్య వ్యావృత్తిః, న హ్యచేతనం స్వస్మై అవభాసతే కిం తు పరస్మై ఏవ సుధియా సమ్యగ్జ్ఞానేనోపలంభన ముపలభ్యతే ఇత్యుపలంభనమ్ "దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః: హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః" ఇతి శ్రుత్యుక్తయోగపరిశుద్ధబుద్ధ్యోపలంభమాన మిత్యర్థః. అనేనైవ తత్కారణత్వ మప్యుపలక్షితమ్ "కశ్చధ్యేయః కారణం తు ధ్యేయం" ఇతి ధ్యేయత్వకారణత్వయోరేకనిష్ఠత్వశ్రవణాత్ యది కారణం తర్హి కారణత్వస్య భావ్యవస్థావిశేషవతః ప్రాగవస్థా యోగిత్వరూపత్వాత్ దేవాదీనామ

ప్రత్యక్ ప్రశాంతం సుధియోపలంభనం హ్యనామరూపం నిరహం ప్రపద్యే ౬

మర్త్యావతార స్త్విహ మ ర్త్యశిక్షణం రక్షోవధాయైవ న కేవలం విభోః,

---

రూపాశ్రయత్వం స్యా త్తతశ్చ "సత్యం జ్ఞాన మనంతం నిష్క్రియం నిష్కలం" ఇత్యాదినిర్వికారిత్వశ్రవణ విరోధ స్తత్రాహ (అనామరూపమితి) న విద్యేతే స్వమాత్రనిష్ఠే దేవాదినామరూపే యస్య ప్రకృతిపురుష విశిష్టస్యైవ కారణత్వాత్ దేవాదినామరూపయోః స్వవిశేషణీభూతప్రకృతిపురుషగతత్వాత్ తద్ద్వారా సమానరూపత్వేఽపి సాక్షాదనామరూపమిత్యర్థః ఏవంభూతం యద్వేదాంతేషు ప్రసిద్ధం తత్పరబ్రహ్మ స్వరూపం నరహరిం పురుషో త్తమమితి యావత్ ఏవం చ "ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే ఇత్యారభ్య "ఉ త్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః" ఇతి భగవద్గీతో క్తనిత్యము క్తబద్ధత్రివిధచేతన వ్యావృ త్తిస్వరూపం వివక్షితం, తత్ర హి కూటస్థశబ్దేన ముక్తో నిత్యసిద్ధశ్చ చేతన ఉచ్యతే, ఉభయోరపి ప్రాకృతవికారరాహిత్యేనాక్షరకూటస్థశబ్దవాచ్యత్వాత్. యద్యపి ప్రశాంతశబ్దేన ము క్తవ్యావృ త్తి స్తథాపి నిత్యసిద్ధవ్యావృ త్తయే నృహరిమిత్యు క్తం నిరహమితి పాఠే త్వనామరూపత్వే నిరహం హేతుః అహ మర్థాన్నిర్గతః అహంశబ్దేనాహంకారః ప్రకృతిపరిణామవిశేషః జీవశ్చోచ్యతే ఆత్మనోఽప్యహమర్థ త్వాత్ తతశ్చ నిరహం ప్రకృతిపురుషగతవికారాతీతం హి యత స్తస్మాదనామరూపమితి యోజనా బోధ్యా. ఏవంభూతం ప్రపద్యే-ఉపాయోపేయ భావేన ధ్యవస్యామీత్యర్థః. ౪

నన్వస్తు పరస్య బ్రహ్మణోఽనామరూపత్వం శ్రీరామస్య త్వనామరూపత్వమిత్యయు క్తం తస్య మనుష్యనామరూపభా క్త్వా త్తత్రాహ (మ ర్త్యేతి) విభోః పరస్యైవ బ్రహ్మణః ఇహ లోకే శ్రీరామ రూపేణ మర్త్యావతారః మనుష్యావతారః అవతారో నామాజహత్ స్వభావ స్యైవ రూపాంతరపరిగ్రహః ఏవంచ పరబ్రహ్మాఽజహత్స్వభావం మనుష్యసజాతీయరూపం పరిగృహీతవదితి భావః కిమవతార ప్రయోజనం తత్రాహ- మ ర్త్యశిక్షణం మర్త్యానాం సంసారదోషజ్ఞాపనేన ధర్మసంస్థాపనం సాధుపరిత్రాణం ప్రయోజనమితి భావః. నను మ ర్త్యశిక్షణం నావతారప్రయోజనం కిం తు రావణాదిరక్షోవధ ఏవేత్యత్రాహ (రక్షోవధాయై న కేవలమితి) విభోర్మర్త్యావతారో న కేవలం రక్షోవధార్థమేవ అపితు మ ర్త్యశిక్షణమేవ తస్య ప్రధానం ప్రయోజనమిత్యర్థః తథాచోక్తం భగవతా "పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే" ఇతి వినాశాయ చేత్యత్ర చశబ్దోఽన్వా చయపరః భిక్షామట గామానయేతివత్, దుష్కృతవినాశనమానుషంగికం ప్రయోజనమిత్యర్థః. ధర్మో నామ చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థిత ఈశ్వరారాధనరూపపంచమహాయజ్ఞాదిః అస్య సంస్థాపనం సంసారదోషజ్ఞాపనేన శిక్షణం దుష్కృతవినాశనం తు సంకల్పమాత్రేణాప్యుపపద్యతే. సాధూనాం శయ్యాసనాటన భోజనాదిషు భగవతా సహ వ ర్తమానానాం రామ వినా క్షణమాత్రమపి

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనం)

కుతోఽన్యథా స్యాద్రమతః స్వ ఆత్మనః సీతాకృతాని వ్యసనానీశ్వరస్య. ౫

న వై స ఆత్మాఽఽత్మవతాం సుహృత్తమః సక్తస్త్రిలోక్యాం భగవాన్ వాసుదేవః,

---

కల్పసహస్రం మన్వానానాం దర్శనస్పర్శనసంభాషణాదిభిః పరిత్రాణం సుఖీకరణం ధర్మసంస్థాపనం చ సంకల్పమాత్రేణాప్యుపపద్యత ఇతి భావః. యదుక్తం మర్త్యశిక్షణార్థమేవావతతార ఇతి తదస్మిన్నేవావ తారే నిదర్శయతి (కుత ఇత్యాదినా.) అన్యథా అవతారస్య మర్త్యశిక్షణార్థత్వాభావే ఈశ్వరస్య "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా" ఇత్యుక్తసర్వనియంతుః దారాపహర్తృరావణాద్యన్తరాత్మతయా దారాపహరణాదికం కారయితుః స్వే స్వస్మిన్ నిరతిశయాపరిచ్ఛిన్నానందస్వరూపే ఆత్మని రమతః ఉక్తవిధస్వస్వరూపానుభవేన నిత్య సంతుష్టస్య విషయాసక్తిరహితస్య - సీతాకృతాని సీతావిశ్లేషాదిభిః కృతాని వ్యసనాని దుఃఖాని కుతః కస్మాద్ధేతోః స్యాత్. ప్రత్యేకాభిప్రాయం స్యాదిత్యేకవచనమ్. కుతోఽన్యథా స్యా రమత ఇతి పాఠస్తు సుగమః సర్వనియంతుః సర్వాంతరాత్మనః స్వానుభవసంతుష్టస్య శ్రీరామస్వరూపేణావస్థితస్య పరబ్రహ్మణః సీతావిశ్లేషాదికృతవ్యసనానుకరణం నిరతిశయదుఃఖావహః సంసార ఇతి లోకస్య ప్రదర్శయితుమేవ అన్యథోక్తవిధస్య తస్య సీతాకృతవ్యసనాది న ఘటత ఇతి భావః ౫

ఏతదేవోపపాదయతి (నేతి,) స శ్రీరామరూపేణావస్థితః పరమాత్మా ఆత్మవతాం ప్రశస్త మనసాం నిర్ధూతనిఖిలసాంసారికధర్మాణాం సనకాదీనామాత్మా సుహృత్తమః స్వాశ్రితేషు నిరతిశయ సౌహార్దనిష్ఠః ఆశ్రితానాం నిరతిశయప్రీతివిషయశ్చ భగవాన్ జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యాదిషాడ్గుణ్యపూర్ణః వాసుదేవః "సర్వత్రాసౌ సమస్తశ్చ వసత్యత్రేతి వై యతః। తతోఽసౌ వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరికీర్తితః" ఇత్యుక్తరీత్యా సర్వత్రావస్థితోఽపి తద్గతదోషైరసంస్పృష్టః సర్వం స్వధార్యత్వేన స్వశేషత్వేన చ పరిగృహీతవాంశ్చ త్రిలోక్యాం కృత్స్నజగదంతర్భూతే కస్మింశ్చిదపి శబ్దాదివిషయభూతే వస్తుని న సక్తః, వై శబ్దోఽవధారణే-న సక్త ఏవేత్యర్థః. యతో న సక్తః అత ఏవ స్త్రీకృతం స్త్రీవిశ్లేషాదికృతం కశ్మలం దుఃఖం నాశ్నువీత, అవతారస్య మర్త్యశిక్షణార్థత్వాభావే స్త్రీకృతం కశ్మలమేవంభూతో న ప్రాప్నుయాదేవ, అన్యథేత్యస్య సర్వత్రానుషంగః, తథా లక్ష్మణం చశబ్దాత్ సీతాం చ విహాతుం త్యక్తుం నార్హతి నివాసశయ్యాసనపాదుకాంశుకోపధానవర్షాతపవారణాద్యుపయుక్తశరీరభేదైః శేషత్వం గతస్య భగవతో నిత్యానపాయినో న తస్యావతారరూపమ్ "భవాంస్తు సహ వైదేహ్యా గిరిసానుషు రంస్యతే। అహం సర్వం కరిష్యామి జాగ్రతః స్వపతశ్చ తే॥ కురుష్వ మా మనుచరం వైధర్మ్యం నేహ విద్యతే। కృతార్థోఽహం భవిష్యామి తవ చార్థః ప్రకల్పతే" ఇతి సర్వావస్థోచితాశేషశేషైకరతికృత

న స్త్రీకృతం కశ్మలమశ్నువీత న లక్ష్మణం చాపి విహాతు మర్హతి. ౬

న జన్మ నూనం మహతో న సౌభగం న వాఙ్ న బుద్ధి రాకృతి స్తోషహేతుః,
తై ర్యద్విసృష్టానపి నో వనౌకస శ్చకార సఖ్యే బత లక్ష్మణాగ్రజః ౭

నిత్యకింకరతాం ప్రార్థయమానం లక్ష్మణం "నిత్యైవైషా జగన్మాతా లక్ష్మీ ర్నిత్యానపాయినీ. రాఘవత్వే భవేత్ సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని॥ అన్యేష్వప్యవతారేషు విష్ణోరేషాఽనపాయినీ" ఇత్యుక్తవిధాం నిత్యానపాయినీం లక్ష్మ్యవతారరూపాం భగవతీం సీతాం చ మర్త్యశిక్షణమంతరేణ "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః। మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన. అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతం మమ" ఇతి వదన్ కథం త్యక్తుమర్హతి. అతః కేవలం మర్త్యశిక్షణార్థం సాంసారిక పురుషచేష్టామనుసృతవానిత్యర్థః. సీతాలక్ష్మణత్యాగస్తు శ్రీరామాయణే ఉత్తరకాండే ప్రసిద్ధః. అత్రాత్మవశామాత్మేత్యనేన "అమృతస్య తు నాశాస్తి విత్తేన. ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇతి వీతరాగోపాస్యత్వప్రతిపాదకశ్రుత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్తస్య సర్గాదిభి రకాలుష్యం సూచితమ్ అత ఏవ స్త్రీసంయోగవియోగకృతసుఖదుఃఖాద్యభావశ్చావేదితః. భగవానిత్యనేన షాడ్గుణ్యపూర్ణత్వోక్త్యావాప్తసమస్తకామత్వోక్తిలాభాత్ స్త్రీసంగాదినిమిత్తసుఖానాదరశ్చోక్తః. సుహృత్తమ ఇత్యనేన న స్మరత్యపకారాణాం శతమప్యాత్మవత్తయా। కథంచిదుపకారేణ కృతేనైకేన తుష్యతి" ఇత్యుక్తరీత్యా దోషాననవేక్ష్య తారతమ్య మనాలోచ్య ఉపకారాభాస మవలంబ్య స్వాశ్రితత్వమాత్రేణా పరిత్యజతో నిరతిశయసుహృత్తమస్య మర్త్యశిక్షణమంతరేణ నిత్యానపాయినోః సీతాలక్ష్మణయోః త్యాగో న ఘటత ఇత్యుక్తం భవతి. ౬

తారతమ్యమనాదృత్య యస్యాశ్రితత్వమాత్రేణ నిరతిశయప్రీతివిశిష్టత్వరూపం తదస్మిన్నే వావతారే దర్శయతి (నేతి) మహతః శరణాగతశబ్దభాజం నిహీనజన్మాదివిశిష్టం పాపీయాంసమపి రక్షితుం బద్ధదీక్షస్య శ్రీరామరూపేణావస్థితస్య బ్రహ్మణః జన్మ విప్రాదిజన్మ న తోషహేతుః తథా సౌందర్యాధ్యయనసుబుద్ధిజాతయో న తోషహేతవః. తిర్యక్ష్వపి తస్యానుగ్రహదర్శనాదితి భావః. తథాహి తిరశ్చోభావః తైర్యంచం తిర్యక్త్వం తేన సృష్టాన్ వనౌకసః వనస్థానస్థాన్ కపీన్ ప్రతి లక్ష్మణాగ్రజః పూర్వోక్తవిధానంతావతారరూపలక్ష్మణాగ్రజో నిత్యం తత్సహచరః శ్రీరామః సఖ్యం చకార బతేత్యాశ్చర్యే. సఖ్య ఇతి పాఠే సఖ్యే విషయే సఖ్యంచకారేత్యర్థః. తై ర్యద్విసృష్టానితి పాఠే యద్యస్మాత్తైః జన్మసౌభగాదిభిః విసృష్టాన్ పరిత్యక్తానపి నోఽస్మాన్ సఖ్యే చకార జన్మాదికతారతమ్య మనపేక్ష్య సంశ్రయమాత్రేణాస్మాభిర్హీనైః సఖ్యం కృతవాన్, బతాహో అస్య సుహృత్తమత్వ మేవం విధమితి నిర్వక్తు మశక్య మిత్యర్థః. ౭

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనమ్)

సురోఽసురో వాప్యథ వానరో నరః సర్వాత్మనా యః సుకృతజ్ఞ ముత్తమమ్,
భజేత రామం మనుజాకృతిం హరిం య ఉత్తరాననయత్ కోసలాన్దివమితి. ౮

భారతేఽపి వర్షే భగవాన్నరనారాయణాఖ్య ఆకల్పాంతముపచితధర్మజ్ఞాన వైరాగ్యైశ్వర్యోపశమోపరమాత్మోపలంభనమనుగ్రహాయాత్మవతాం అనుకంపయా తపోఽవ్యక్తగతిః చరతి. ౯

యత ఏవ నిరతిశయసుహృత్తమః తతస్తం మనుజాకృతిం మనుష్యాకారం శ్రీహరిం సుకృత ముపకారాభిజ్ఞం "మయ్యేవ జీర్ణతాం యాతు యత్త్వయోపకృతం కపే। నరః ప్రత్యుపకారార్థీ విపత్తి మభికాంక్షతి" ఇతి మాం ప్రత్యుక్తవిధోపకారాభిజ్ఞం పురుషోత్తమం శ్రీరామం సురాసురనరాణాం మధ్యే యః కశ్చిత్ సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ కేనాపి తదీయతాసంపాదనప్రకారేణేతి యావత్ భజేత కథం తన్మాత్రేణైవ తమనుగృహ్ణాతీత్యత్రాహ. యః శ్రీరామః ఉత్తరకోసలాన్ ఉత్తరకోసలస్థాన్ లోకాన్ తరుగుల్మలతాదీంశ్చ స్వదేశవాసిత్వమాత్ర మవలంబ్య దివం స్వర్గ మనయత్ ప్రాపితవాన్. న కేవలం జ్ఞానక్రియాభక్తియోగానేవాపేక్ష్యానుగృహ్ణాత్యపి తు యత్కించిద్వ్యాజమాత్ర మవలంబ్యా మగృహ్ణాత్యయం శ్రీరామ ఇతి భావః తథా చోక్తం శ్రీవత్సాంకమిశ్రైః "త్వా మామనంతి కవయః కరుణామృతాబ్ధేః జ్ఞానక్రియాభజనలభ్యమలభ్య మన్యైః, ఏతేషు కేన వరదోత్తరకోసలస్థాః పూర్వం సదూర్వ మభజన్న హి జంతవ స్త్వామ్ " ఇతి. ౮

అథ భారతే వర్షే ఉపాస్యం భగవద్రూపం ఉపాసకం జప్యమానం మంత్రం స్తోత్రం చాహ (భారతేఽపీతి.) భారతేఽపి వర్షే భగవన్నారాయణాఖ్యో బదరికాశ్రమే ఆకల్పాంతం కల్పపర్యంత మవ్యక్త గతి రేతదర్థమేవం కరోతి ఇతరైః అవిజ్ఞాతచేష్టః తపశ్చరతి. కథంభూతం ఉపచితాః ప్రవృద్ధా ధర్మాదయో యేన తదుపచితధర్మజ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యయోగో పరమాత్మోపలంభనమాత్మా ఉపలభ్యతే సాక్షాత్క్రియతే యేన తదాత్మోపలంభనం తతః కర్మధారయః, తత్ర ధర్మః కర్మయోగః జ్ఞాన మాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన యోగః వైరాగ్యం మనోనిగ్రహః ఐశ్వర్యాణ్యణిమాదీని యోగః ప్రాణజయః ఉపరమో బాహ్యేంద్రియ జయః. కిమర్థమేవ మనీశ్వరవత్తపశ్చరతీత్యత్రాహ. ఆత్మవతామనుగ్రహాయాత్మవతోఽనుగ్రహీతుం ముముక్షవ ఏవంవిధం తపః కుర్యురిత్యేవం శిక్షయా తా సనుగ్రహీతుమితి యావత్. ఆత్మవత్సు అనుగ్రహే తస్య కృపైవ కారణమిత్యాశయేనాహ (అనుకంపయేతి.) ౯

తం భగవాన్నారదో వర్ణాశ్రమవతీభి ర్భారతీభిః ప్రజాభిర్భగవత్ప్రోక్తాభ్యాం సాంఖ్యయోగాభ్యాం భగవదనుభావోపవర్ణనం సావర్ణేరుపదేక్ష్యమాణః పరమభక్తిభావేనోపసరతి ఇదం చాభిగృణాతి. ౧౦

ఓం నమో భగవతే ఉపశమశీలాయోపరతానాత్మ్యాయ నమోఽకించనవిత్తాయ ఋషిఋషభాయ నరనారాయణాయ పరమహంసపరమగురవే ఆత్మారామాధిపతయే నమో నమ ఇతి. ౧౧

తం శ్రీమన్నారాయణం భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణః నారదః వర్ణాశ్రమవతీభిః వర్ణాశ్రమధర్మానువర్తినీభిః భారతీభిః భరతవర్షవాసినీభిః ప్రజాభిః సహ సాంఖ్య మాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః యోగోఽసంగవర్ణాశ్రమోచితపంచమహాయజ్ఞాదిరూపః కర్మయోగః ఆభ్యాం భగవత్ప్రోక్తాభ్యాం భగవతా గీతాచార్యేణ ప్రోక్తాభ్యాం "అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం" ఇత్యారభ్య "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు" ఇత్యారభ్య ప్రోక్తాభ్యాం గీతాయా వేదవదనాదిత్వాదేవ ముక్తం. పరమభక్తిభావేన పరమభక్తిరూపేణ భావేనాభిప్రాయేణ ఉపసరతి అనువర్తతే, కర్మయోగజ్ఞానయోగానుగృహీతనిరతిశయభక్తియోగేనానువర్తత ఇత్యర్థః. కథంభూతః భగవతోఽనుభవః ఉపవర్ణ్యతే యేన పంచరాత్రేణ తద్భగవదనుభవోపవర్ణనం తత్పంచరాత్రం సావర్ణే ర్మనో రుపదేక్ష్యమాణః ఇద ముదాహరతి ౧౦

మంత్రమాహ (ఓమితి) ఓం భగవచ్ఛబ్దార్థౌ పూర్వవత్, పరమం నిరతిశయం శీలం స్వభావో యస్య తస్మై సౌశీల్యవిశిష్టాయేత్యర్థః, మహతో మందైః సహ నీరంధ్రేణ సంశ్లేషస్వభావత్వం సౌశీల్యం అయ మాశ్రయణసౌకర్యాపాదకో గుణః, ఇదం వాత్సల్యసౌలభ్యస్వామిత్వానామప్యాశ్రయణసౌకర్యాపాదకానా ముపలక్షణ ముపరతానాత్మ్యాయానాత్మా దేహేంద్రియాదిః తస్య భావః ప్రకారః ధర్మః అశనాయాదిషడూర్మివర్గః ఉపరతం నిరస్త మనాత్మ్యం యస్మాద్యేన వా తస్మై అకించనవిత్తాయ నాస్తి కించన ప్రార్థనీయం యేషాం తేఽకించనా నిష్కామా ముముక్షవస్తేషాం విత్తాయ నిధయే నరనారాయణరూపేణావతీర్ణాయ పరమహంసాయ పర ఉత్కర్షో మా న భవతి హంసో జీవో యస్మాత్ పృషోదరాదిత్వాత్ మాశబ్దస్య హ్రస్వః యద్వా హంతి నిరస్యతి నిఖిలాన్ దోషానితి హంసః, పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః "భవేద్వర్ణాగమాద్ధంస" ఇత్యానుశాసనికస్మరణాత్" పరమశ్చాసౌ హంస ఇతి కర్మధారయః, పరమః నిరతిశయకల్యాణగుణగణః హంసో నిరస్తనిఖిలదోషః తస్మై పరమగురవే నిరతిశయహితోపదేష్ట్రే ఆత్మారామాయ నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నానందరూపస్వాత్మానుభవపరాయాధిపతయే "ఏష భూతాధిపతిః" ఇతి శ్రవణాత్ నమస్కారాభ్యాసో గుణభేదాభిప్రాయకః. ౧౧

గాయతి చేదమ్ —

కర్తాస్య సర్గాదిషు యో న బధ్యతే న హన్యతే దేహగతోఽపి దైహికైః.

ఇదం వక్ష్యమాణశ్లోకచతుష్టయం స్తుతిరూపం గాయతి పఠతీత్యర్థః. యద్వా ఇదం వక్ష్యమాణం గుణజాతం గాయతి తావజ్జగత్కారణం చిదచిద్విలక్షణం నిరస్తనిఖిలదోషం నిస్సమాభ్యధికం సర్వజ్ఞం నమస్కరోతి (కర్తేతి.) అస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః సృష్ట్యాదౌ కర్తాపి యో న బధ్యతే నాభిమన్యతే "చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః తస్య కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్" ఇతి భగవదుక్తరీత్యా కృత్స్నజగత్స్రష్టారమాత్మానం తద్గుణకర్మాయత్తదేవమనుష్యపశుపాదపతారతమ్యేన కర్తారం న మన్యతే సృజ్యానాం దేవాది పదార్థానాం దేవత్వమనుష్యత్వాదినానావిధసర్గకర్మణి సృజ్యశక్తీనామేవ గుణకర్మణాం ప్రధానకారణత్వా దాత్మానం గుణకర్మానుగుణకర్తారం మన్యతే, న తు సాక్షాద్వైచిత్ర్యం ప్రతి హేతుం మన్యత ఇత్యర్థః. తథా దేహగతోఽపి అంతరాత్మతయా దేవాదిదేహస్థోఽపి దైహికైః దేహసంబంధప్రయుక్తైః సుఖ దుఃఖాదిభిర్యో న హన్యతే నాభిభూయతే ఏవం ద్రష్టుర్జీవస్య యత్ దృశ్యమచేతనం ప్రధానం తస్య గుణైః రజ ఆదిభిర్యో న దృశ్యతే న సంకుచితజ్ఞానో భవతి, కర్తృత్వేఽపి మోహాభావాత్ త్రిగుణాత్మక ప్రధానశరీరకత్వేఽపి గుణకృతజ్ఞానసంకోచాభావాచ్చ జీవాద్వైలక్షణ్య ముక్తం. ద్రష్టుర్జీవస్య గుణైః సంసారిత్వాదిభిః దృశ్యస్య గుణైర్రాగాద్యాదిభిశ్చ న దూష్యత ఇతి వా యోజనా. ఏవం చిదచిద్వైలక్షణ్య ముక్త మత ఏవాసక్తో రాగాదిరహితో వివిక్తోఽసహాయః స్వతుల్యాధికద్వితీయవస్తురహితః సాక్షీ సర్వస్య చేతనాచేతనాత్మకస్య జగతః ద్రష్టా చేత్యసక్తవివిక్తసాక్షీ తస్మై తే నమః "కర్తాస్య సర్గాదిషు యో న బధ్యతే" ఇత్యపి పాఠః, తత్రాస్య జగతః సర్గాదౌ సృష్టస్థితిలయేషు కర్తాపి న బధ్యతే అసక్తత్వాత్ జీవస్తు స్వగుణానుగుణపరమాత్మాయత్తః కర్తా స్వకర్మాయత్తభోగసంగాత్ స్వాతంత్ర్యేణ కర్తాస్మీత్యభిమానేన బధ్యతే సంసారీ భవతి. పరమాత్మా జగత్సర్గాదౌ నిరపేక్షః కర్తాపి న బధ్యతే జగద్వ్యాపారస్య లీలారూపత్వేన సుఖదుఃఖాదిఫలభోగార్థత్వాభావాత్తత్రాసక్త్యభావాదితి భావః. తథా దేహగతోఽపి దైహికైః దేహసంబంధప్రయుక్తైః సుఖదుఃఖాదిభిర్న హన్యతే నాభిహతో భవతి. కుతః వివిక్తత్వాత్ నిరస్తనిఖిలదోషతయా సమస్తకల్యాణగుణాకరతయా చ జీవపర్యంతేభ్యో దేహేంద్రియాదిభ్యో విలక్షణత్వాత్ విలక్షణస్వస్వరూపావలోకనశీలత్వాదితి భావః, తథాచ శారీరకం సూత్రం. "న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలింగం సర్వత్ర హి" ఇతి సర్వత్రావస్థానతోఽపి న పరస్య బ్రహ్మణోఽపురుషార్థగంధః సంభవతి కుతః సర్వత్ర శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మోభయలింగ ముభయలక్షణం నిరస్తనిఖిలదోషమనంతకల్యాణగుణాకరమభిధీయత ఇతి తదర్థః. "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇత్యాదయః శ్రుతయః.

ద్రష్టుర్న దృగ్యస్య గుణై ర్విదూష్యతే తస్మై నమోఽస క్తవివి క్తసాక్షిణే. ౧౨

ఇదం హి యోగేశ్వర యోగనై పుణం హిరణ్యగర్భో భగవాన్ జగాద యత్,
యదంతకాలే త్వయి నిర్గుణే మనో భక్త్యా దధీతోజ్ఝితదుష్కలేవరః ౧౩

యదైహికాముష్మికకామలంపటః సుతేషు దారేషు ధనేషు చింతయన్,

"సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశాద్ధృతభూతసర్గః। పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయః సంతి పరావరేశే" ఇత్యాదయః స్మృతయః. అయం భావః. జీవస్య కర్మవశ్యత్వాత్ తత్కర్మానుగుణ్యేన తత్తద్వస్తు సంబంధోఽపురుషార్థ ఏవ స్యాత్ పరస్య తు బ్రహ్మణః స్వాధీనః స ఏవ సంబంధః తద్విచిత్రవియమనరూపలీలారసాయైవ స్యాదితి దిక్. తథా చ శ్రుతిః "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి" ఇతి తథా ద్రష్టుః స్వస్వకర్మానుగుణజ్ఞానాశ్రయస్య "అనృతేన హి ప్రత్యూఢాః తేషాం సత్యానాం సతామనృతమపిధానమ్" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా కర్మణా తిరోహితజ్ఞానస్య జీవస్య యద్ దృశ్యం కర్మాయత్తదర్శనవిషయం యత్ప్రిధానం తస్య గుణైః రజఆదిభిర్న దూష్యతే చ గుణపరవశో న భవతి, కుతః సాక్షిత్వాత్ సాక్షాత్ ద్రష్టృత్వాత్ "సాక్షాత్ ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామ్" ఇతి సాక్షిశబ్దో వ్యుత్పాదితః. సాక్షిశబ్దోఽవయవవృత్త్యా సముదాయరూఢ్యా చ భగవత్యేవ ముఖ్యవృత్తః "అవ్యయః పురుషః సాక్షీ"తి భగవన్నామసహస్రపాఠాత్ అతః సంజ్ఞాయామిత్యస్య న విరోధః ద్రష్టురితి దృష్టాంతార్థం. యథా ద్రష్టా దృశ్యగుణైర్దూష్యతే తథా సాక్షీ పరమాత్మా న దూష్యత ఇతి. అయం భావః-జీవస్య స్వకర్మానుగుణమేవ దృశ్యదర్శనం నతు సాక్షాత్ సాకల్యేనేతి గుణై ర్దూషణం పరమాత్మనస్తు నిరుపాధికం సాక్షాద్దృశ్యయాథాత్మ్యదర్శనమితి న గుణవశ్యతా కింతు గుణానామేవ పరమాత్మవశ్యతేతి ఏవంభూతాయ అసక్తసాక్షిణే నమ ఇత్యర్థః. ౧౨

ఏవం జీవపరయోర్హేయాస్పదత్వతత్ప్రత్యనీకత్వే ఉక్తే, ఇదానీం జీవస్య హేయనిరసనోపాయో దేహాద్యనాసక్త్యా పరమాత్మనస్తవ భక్తిరేవ సైవ పురా చతుర్ముఖేన మహ్యమభిహితేత్యాహ (ఇదం హీతి.) హే యోగేశ్వర। హిరణ్యగర్భః యోగే యన్నైపుణం కౌశలం జగాద తదిదమేవ. కిం తదిత్యత్రాహ ఉజ్ఝితదుష్కలేవరః ఉపేక్షితశరీరః కలేవరశబ్దః తదనుబంధినామప్యులక్షకః, ఉపేక్షితదేహానుబంధీ పుమాన్ భవాత్ ప్రభృతి అంతకాలే ఆంతకాలపర్యంతం భక్త్యాధ్యానయోగేన త్వయి మనో ధారయేత్ స్థిరం కుర్యాదితి యత్ ౧౩

ఏవం దేహాద్యుపేక్షయా పరమాత్మభక్తిరేవ జీవస్యానర్థపరిహారిణీత్యుక్తమిదానీం ఉక్తవిధభక్తిరహితస్య కేవలశాస్త్రాధ్యయనాదిప్రయాసో విష్ఫల ఇత్యాహ (యదేతి,) ఐహికేషు పశుపుత్రాన్నాది

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనమ్)

శంకేత విద్వాన్ కుకలేవరాత్యయాద్ య స్తస్య యత్నః శ్రమ ఏవ కేవలమ్ ౧౪

త న్నః ప్రభో త్వం కుకలేవరార్పితాం త్వన్మాయయాహంమమతా మధోక్షజ.
భింద్యామ యేనాశు వయం సుదర్భిదాం విధేహి యోగం త్వయి నః స్వభావమితి.౧౫

భారతేఽప్యస్మిన్ వర్షే సరిచ్ఛైలాః సంతి బహవో మలయో మంగళప్రస్థో మైనాకః త్రికూటః ఋషభః కూటకః కొల్లకః సహ్యో దేవగిరిః ఋష్యమూకః శ్రీశైలో వేంకటో మహేంద్రో వారిధారో వింధ్యః శుక్తిమాన్ ఋక్షగిరిః పారియాత్రో ద్రోణః చిత్రకూటో గోవర్ధనో రైవతకః కకుభో నీలో గోకాముఖ ఇంద్రకీలః కామగిరిరితి చాన్యే చ శతసహస్రశః శైలాస్తేషాం నితంబప్రభవా నదా నద్యశ్చ సంత్యసంఖ్యాతాః. ౧౬

ష్వాముష్మికేషు స్వర్గాదిషు కామేషు లంపటః ఆసక్తః సుతాదిషు విషయేషు చింతయన్ తేషా మనపాయోపేయత్వం చింతయన్నిత్యర్థః. విద్వాన్ అధీతశాస్త్రోఽపి కుత్సితస్య కళేవరస్యాత్యయాత్ మృత్యోః శంకేత బిభీయాత్ తస్య యో యత్నః శాస్త్రాధ్యయనాదిరూపః స కేవలం శ్రమ ఏవ నిష్ఫల ఏవ. మరణభీతస్య శాస్త్రశ్రమో నిష్ఫల ఇత్యర్థః. ౧౪

యతో విదుషోఽపీయమేవ దశా తత్తస్మాత్ ప్రభో హే అధోక్షజ! త్వమేవ నో యోగం విధేహి సంపాదయ త్వత్ప్రసాదాదేవ నో యోగసిద్ధిరితి భావః ఈదృశం యోగం త్వయి స్వభావజం నిరుపాధికం కామానుపహతమితి యావత్. యేన యోగేన వయం త్వన్మాయయా నః కుత్సితే కలేవరేఽర్పితాం ఆహితాం సుదుర్భిదాముపాయాంతరైః సర్వదా త్యక్తుమశక్యామహంమహతామహం కారమమకారరూపామవిద్యామాశు భింద్యామ త్యజేమ. త్వత్ప్రసాదాయత్తత్వద్భక్తియోగ ఏవానర్థనివర్తక ఇతి భావః. ౧౫

ఏవం భారతే ఉపాస్యభగవద్రూపాదికముక్త్వాఽస్మిన్నేవ వర్షే ప్రాధాన్యేన పుణ్యతమాన్ పర్వతాన్నదీశ్చాహ. తత్ర ప్రథమం పర్వతాన్ సంగృహ్ణాహ. భారతేఽపీత్యపిశబ్దాద్వర్షాంతరేఽప్యనుక్తాః పర్వతా నద్యశ్చ సంతీతి సూచితమ్. సరితః సరిచ్ఛైలా బహవః సంతి, తావచ్ఛైలానుద్దిశతి (మలయ ఇత్యాదినా కామగిరిరిత్యంతేన.) అన్యే చ బహవః సంతీత్యాహ. అన్యే చ శతశః శైలాః సంతీత్యను షంగః, నదీర్వక్ష్యమాణాః తాసాముత్పత్తిస్థానం ప్రభవం చాహ (తేషామితి.) తేషాం శైలానాం నితంబేభ్య స్తటేభ్యః ప్రభవాః సంభూతాః నదాః ప్రాయేణ పశ్చిమాభిముఖాః స పూర్వాభిముఖా అసంఖ్యాతాః సంతి. ౧౬

ఏతాసా మాపో భారత్యః ప్రజా నామభిరేవ పునంతీనా మాత్మనా చోపస్పృశంతి.౧౭

చంద్రవసా తామ్రపర్ణీ అవటోదా కృతమాలా వైహాయసీ కావేరీ వేణీ పయస్వినీ శర్కరావర్తా తుంగభద్రా కృష్ణా వేణ్యా భీమరథీ గోదావరీ నిర్వింధ్యా పయోష్ణీ తాపీ రేవా సురసా నర్మదా చర్మణ్వతీ సింధురంధః శోణశ్చ నదో మహానదీ వేదస్మృతిః ఋషికుల్యా త్రిసామా కౌశికీ మందాకినీ యమునా సరస్వతీ దృషద్వతీ గోమతీ సరయూ రోధస్వతీ సప్తవతీ సుషోమా శతద్రూః చంద్రభాగా మరుద్వృధా వితస్తా అసిక్నీ విశ్వేతి మహానద్యః. ౧౮

అస్మిన్నేవ వర్షే పురుషై ర్లబ్ధజన్మభిః శుక్లలోహితకృష్ణవర్ణేన స్వారబ్ధేన

ఏతాసాం నదనదీనాం ఆపోజలాని భారత్యః భరతవర్షస్థాః ప్రజాః కర్మ పూర్వ్యసవర్ణదీర్ఘాభావ ఆర్షః. నామభిరేవ పునంతి పవిత్రయంతి హి. "గంగా గంగేతి యో బ్రూయాద్యోజనానాం శతైరపి। ముచ్యతే సర్వపాపేభ్యో విష్ణులోకం స గచ్ఛతి॥" ఇత్యాద్యభియుక్తస్మరణమత్రానుసంధేయమ్. యా ఆపో నామభిరేవ పునంతి ప్రజా స్తా ఆపః ప్రజా ఆత్మనా దేహేనాపి స్పృశంతి. యద్వా భారత్యః భరతవర్షస్థపుణ్యాశ్చాపో నామభిరేవ ప్రజాః పునంతి నామతః ఆపః ప్రజా ఆత్మనా దేహేనాపి స్పృశంతీత్యన్వయః, నదీరుద్దిశతి (చంద్రవసేత్యాదినా) విశ్వేత్యంతేన. సింధుః శోణశ్చ నదావిత్యాహ. (సింధుః శోణశ్చ నదావితి) కావేర్యాః పృథగుక్తత్వాత్ మరుద్వృధేతి నద్యంతరపరః, గోబలీవర్ద న్యాయాత్ గంగా తు పూర్వం ప్రపంచితైవేత్యత్రానుక్తేతి బోధ్యమ్ ౧౭-౧౮

అస్య భారతవర్షస్య ప్రాశస్త్యప్రతిపాదనపరాన్ అభియుక్తైః గీతాన్ శ్లోకాన్ వక్ష్యన్ అస్య ప్రాశస్త్యే కారణమాహ (అస్మిన్నేవేత్యాదినా ప్రసంగ ఇత్యంతేనగద్యేన.) అస్మిన్నేవ వర్షే భారతే లబ్ధం జన్మ విప్రాదిజన్మ యైస్తైః పురుషైః శుక్లలోహితకృష్ణవర్ణేన సత్త్వరజస్తమోగుణకల్పితకుశలమిశ్ర రూపేణ స్వారబ్ధేన స్వకృతేన కర్మణా బహ్వ్యః దివ్యాదిగతయః, తత్ర శుక్లకర్మణా దివ్యగతిః రజః కర్మణా మనుష్యలోకగతిః తామసకర్మణా నారకగతిః తథా చ భగవతా గీతమ్. "ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః। జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసాః" ఇతి అత్రాపి తృతీయే ఉక్తం "ఆత్యంతికేన సత్త్వేన దివం దేవాః ప్రపేదిరే। ధరాం రజఃస్వభావేన" ఇత్యాదినా. ఏవం దివ్యాదిగతయః ఆత్మనః స్వస్య విధీయంతే హి యస్మాత్ సర్వా ఏవ గతయః ఆనుపూర్వ్యేణ కర్మానుసారేణ సర్వేషాం భవంతి, సర్వేషామవిశేషేణ త్రైగుణ్యవశ్యత్వాత్ గుణానాం హ్రాసోల్లాదిభిః కృతాని కర్మాణి దివ్యాదిగతీః సర్వాః సర్వేషామాపాదయంతీత్యర్థః ఏవమస్మిన్నేవ వర్షే యథావర్ణ

కర్మణా దివ్యమానుషనారకగతయో బహ్వ్య ఆత్మన ఆనుపూర్వ్యేణ సర్వా హ్యేవ సర్వేషాం విధీయంతే యథావర్ణవిధాన మపవర్గశ్చాపి భవతి. ౧౯

యోఽసౌ భగవతి సర్వభూతాత్మ న్యనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనే పరమాత్మని

విధానం యస్య బ్రహ్మక్షత్రియాదేః యద్విధానం "శమోదమస్తపః శౌచం క్షాంతిరార్జవమేవ చ। జ్ఞానం విజ్ఞాన మాస్తిక్యం బ్రహ్మకర్మ స్వభావజమ్॥" ఇత్యాదివిధానం గుర్వనలశుశ్రూషాపంచమహాయజ్ఞాదిరూపవిధానం చ తదనతిక్రమ్య యథావర్ణవిధానమనభిసంహితఫలస్వస్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మానుష్ఠానానుగృహీతభక్తియోగేనేత్యర్థః, అపవర్గో మోక్షశ్చ భవతి ఏతచ్చాత్ర వర్షే మోక్షసాధన బహుధర్మానుష్ఠానసంభవాభిప్రాయేణోక్తం న త్వన్యత్రాపవర్గసాధనధర్మానుష్ఠానాసంభవాభిప్రాయేణ. "తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్" ఇత్యుపరితనలోకేష్వపి బ్రహ్మవిద్యాధికారస్య భగవతా బాదరాయణేనైవ సూత్రితత్వాత్ సూత్రే తదుపర్యపీతి రమ్యకాదివర్షాణాముప్యుపలక్షణమ్ ౧౯

నను యథావర్ణవిధానం కదాపవర్గో భవతి కో వా స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితో ధర్మః సాక్షాదపవర్గసాధన ముత కస్యచిదనుగ్రాహకః, అనుగ్రాహకశ్చేత్ కోఽసావనుగ్రాహ్యః కథంవా అను గాహకః అనుగ్రాహ్యశ్చ కీదృశః అనుగ్రాహ్యవిషయశ్చ కీదృశః, ఇత్యాశంక్యాహ (యోఽసావితి) యదా హ్యవిద్యాగ్రంధిరంధనద్వారేణ అవిద్యాపుణ్యపాపాత్మకం కర్మ భక్తియోగోత్పత్తివిరోధిప్రాచీనకర్మ తద్రంధనద్వారేణ తన్నిరసనద్వారేణ మహాపురుషో భగవాన్ తస్మిన్ ప్రసంగో భవతి తదా యథావిధానమపవర్గశ్చ భవతీత్యన్వయః. "ధర్మేణ పాపమపనుదతి. కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత ఇతి శ్రుతిస్మృత్యుక్తరీత్యా స్వస్వవర్ణోచితానభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానేన అవిద్యాగ్రంధినిరసనం తద్ద్వారేణ మహాపురుషే ప్రసంగః ప్రకృష్టః సంగః విజాతీయ ప్రత్యయాంతరాత్మవతో ధ్యానరూపో మనోవ్యాపారో భవతి తదాపవర్గో భవతీత్యర్థః అవిద్యాశబ్దోఽత్ర పుణ్యపాపాత్మకకర్మపరః. తదేవ కర్మ "అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయా మృతమశ్నుతే। ఇయాజ సోఽపి సుబహూన్ యజ్ఞాన్ జ్ఞానవ్యపాశ్రయః। బ్రహ్మవిద్యామధిష్ఠాయ తర్తుం మృత్యు మవిద్యయా॥"ఇత్యాదిషు మృత్యుశబ్దేనాభిధీయతే. అవిద్యయా మృత్యుమిత్యాదావవిద్యాశబ్దేనాభిసంహితఫలం వర్ణాశ్రమోచితం కర్మోచ్యతే విద్యేతరదన్యథా మృత్యుతరణోపాయత్వశ్రవణవిరోధాత్ తత్రావిద్యాశబ్దస్థానీయోఽత్ర యథావర్ణవిధానశబ్దః తత్రత్యమృత్యుశబ్దస్థానీయోఽత్రావిద్యాశబ్దః అవిద్యాశబ్దో హి విద్యేతరదవిద్యాకర్మేత్యేవం కర్మమాత్రే వర్తమానోయధోచితం క్వచిదనభిసంహితఫలం వర్ణాశ్రమోచితం

వాసుదేవేఽనన్యనిమిత్తభక్తియోగలక్షణో నానాగతినిమిత్తావిద్యాగ్రంథిరంధనద్వారేణ యదా హి మహాపురుషపురుషప్రసంగః. ౨౦

ఏతదేవ హి దేవా గాయంతి—

అహో అమీషాం కిమకారిశోభనం ప్రసన్న ఏషాం స్విదుత స్వయం హరిః

విహితం కర్మాభిదధాతి క్వచిద్బంధకం కర్మేతి వివేకః. మహాపురుషప్రసంగం విశినష్టి. అనానాగతినిమిత్తః నానాగతిః స్వర్గనరకాదిగతిః తన్నిమిత్తో న భవతీత్యనానాగతినిమిత్తః స్వరాదిగతినివారకః మోక్షసాధనమితి భావః. నిమిత్తావిద్యాగ్రంథీతి పాఠే నానాగతినిమిత్తేతి ఛేదః, స్వర్గనరకాదినానాగతినిమిత్తభూతా యా విద్యా తద్రూపో యో గ్రంథిస్తస్య రంధనద్వారేణేత్యర్థః. గ్రంథిశబ్దేనావిద్యాయా దుర్మోచనీయత్వమభిప్రేతం. న విద్యతే అన్యదైహికాముష్మికరూపం నిమిత్తం ఫలం యస్య అనన్యనిమిత్తః నిష్కామ ఇత్యర్థః స చాసౌ భక్తిలక్షణో భక్తిరూపశ్చేతి కర్మధారయః. ఏవం యదాహీత్యస్య ఉత్తరముక్తం వర్ణాశ్రమధర్మస్య భక్తియోగానుగ్రాహకత్వం తత్ప్రకారశ్చోక్తః. మహాపురుషపురుషప్రసంగ ఇతి పాఠే మహాపురుషాణాం ప్రకృష్టః సంగో యస్య సః భక్తియోగలక్షణ ఇత్యర్థః. అథానుగ్రాహ్యవిషయం మహాపురుష ఇత్యనేనాభిప్రేతం దర్శయతి (సర్వభూతాత్మనేత్యాదినా) యద్యపి సర్వభూతాత్మవాసుదేవశబ్దయోః తుల్యార్థతా తథాపి దేవతావిశేషం నిర్ధిధారయిషయా వాసుదేవ ఇత్యుక్తం. వాసుదేవశబ్దావయవార్థప్రదర్శనాయ సర్వాత్మనీత్యుక్త్యం ఇత్యతో న పౌనరుక్త్యం. భక్తియోగవిషయం చిదచిద్విలక్షణత్వేన విశిష్టమనాత్మ్యే ఇతి ఆత్మనో భావః ప్రకారః అపృథక్సిద్ధవిశేషణం శరీరమాత్మ్యం తతోఽన్యస్మిన్, స కిం జీవః నేత్యాహ అనిరుక్తే దేవమనుష్యాదినామరూపాభ్యామనిరుక్తే అనాత్మ్యే ఇత్యచేతనవ్యావృత్తిః, అనిరుక్త ఇతి బద్ధజీవవ్యావృత్తిః, స తర్హి కిం ముక్తజీవో నేత్యాహ. అనిలయనే ఆధారాంతరానపేక్షాయ అనేన ముక్తజీవవ్యావృత్తిః తేషాం హి భగవానాధారః "బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే, బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమ్" ఇత్యుక్తత్వాత్, అత్ర బ్రహ్మశబ్దో ముక్తజీవపర ఔచిత్యాత్ స తర్హి నిత్యసిద్ధః నేత్యాహ (పరమాత్మనీతి.) అక్షరశబ్దవాచ్యాభ్యాం ముక్తనిత్యసిద్ధాభ్యాం క్షరశబ్దవాచ్యాత్ బద్ధచేతనాచ్చ యోఽన్యత్వేన గీతః పరమాత్మా, "ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ। క్షరః సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే॥" ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః" ఇతి తస్మిన్నిత్యర్థః. ఏవంవిధే భగవతి షాడ్గుణ్యపూర్ణే నిరస్తనిఖిలదోషే యోఽసావనన్యనిమిత్తభక్తియోగలక్షణ ఇత్యన్వయః ౨౦

ఏవం స్వర్గాపవర్గసాధనభూతబహువిధధర్మానుష్ఠానోపయుక్తప్రదేశత్వాదస్య వర్షస్య ప్రాశస్త్యప్రతిపాదనపరాన్ శ్లోకాన్ వక్తుం తేషామవిగీతతాం దర్శయతి (ఏతదేవ హీతి.) ఏతద్వర్ష

(కింపురుషవర్షభారతవర్షయో రుపవర్ణనం)

యైర్జన్మ లబ్ధం నృషు భారతాజిరే ముకుందసేవౌపయికం స్పృహా హి నః. ౨౧

కిం దుష్కరై ర్నః క్రతుభి స్తపోవ్రతై ర్దానాదిభి ర్వా ద్యుజయేన ఫల్గునా,
న యత్ర నారాయణపాదపంకజస్మృతిః ప్రముష్టాతిశయేంద్రియోత్సవాత్. ౨౨

కల్పాయుషాం స్థానజయాత్ పునర్భవాత్ క్షణాయుషాం భారతభూజయో వరమ్,
క్షణేన మర్త్యేన కృతం మనస్వినః సంన్యస్య సంయాంత్యభయం పదం హరేః. ౨౩

ప్రాశస్త్యం గాయంతి దేవా ఇతి శేషః శ్లోకానేవాహ (అహో ఇత్యాదినా) అమీషామేభిః కర్తుః సంబంధ వివక్షయా షష్ఠీ. కిం శోభనం సుకృతమకారి అహో అపిస్విత్ కిం స్వయం సాధనం వినైవ హరిర్భగవాన్ ప్రసన్నః కిం నిరతిశయసుకృతమేవ మేభిః కృతం కిం వా స్వయమేవైషా భగవాన్ ప్రసన్న ఏవంరూపస్య ధర్మస్య దుష్కరత్వాదితి వితర్క్యతే క ఇమే ఇత్యత్రాహ - యైర్జీవైః భారతాజిరే భారతవర్షాంగణే భారతప్రదేశ ఇత్యర్థః ఏవం భారతాజిరస్య యత్రాపి నృజన్మనశ్చ ప్రాశస్త్య ముక్తం తత్ర కారణం ముకుందసేవౌపయికమిత్యుక్తమ్. ౨౧

వర్షాంతరస్థానాం లోకాంతరస్థానాం మనుష్యాణాం భగవత్సేవానుపయుక్తిం వదంస్తాన్నిందంతి త్రిభిః (కి మితి) దుఃఖేనాపి కర్తుమశక్యైః క్రతుభిః తపోవ్రతైః తపఃసహితైర్వా వ్రతైః తపః కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాదిరూపం వ్రతం ప్రాజాపత్యాదికం దానం పాత్రేషు ద్రవ్యత్యాగాత్మకం కృత్వాదిభి స్తత్సాధ్యేన ఫల్గునా అల్పాస్థిరఫలేన ద్యుజయేన స్వర్గప్రాప్త్యా వా కిం న కించిత్ఫలం. కుతః యత్ర స్వర్గాదౌ శ్రీమన్నారాయణస్య పాదపంకజస్య స్మృతిర్నాస్తి ప్రత్యుత నిరతిశయితాత్ ఇంద్రియాణా ముత్సవాత్ సుఖాత్ స్మృతిః ప్రనష్టాభూత్ అధికేంద్రియోత్సవ ఏవ భగవత్సేవావిరోధీతి భావః ౨౨

కల్పమాయుర్యేషాం పునర్భవః జన్మ యస్య తస్మాత్ స్థానజయాత్ ఉపరితనలోకప్రాప్తేః అకల్పానుభావ్యసుఖోపరిలోకాపేక్షయేత్యర్థః క్షణమల్పమాయుర్యేషాం తేషాం భారతభూజయః భారత వర్షప్రాప్తిః జిజయే జయ ఉత్కర్షప్రాప్తిః ఊర్ధ్వస్థానేషు సుఖోత్కర్షప్రాప్త్యపేక్షయా భారతవర్షే జన్మలాభ రూపోత్కర్షప్రాప్తిరూపో జయో వరం శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః భారతభూజయశ్రైష్ఠ్యే హేతుమాహ, అస్థిరేణ మర్త్యేన మరణశీలేన శరీరేణ కృతం క్రియాజాతం సంన్యస్య భగవతి సమర్ప్య మనస్వినః ప్రశస్త మనసః భగవదుపాసకాః సంతః హరేరభయం న విద్యతే భయం కాలకృతం జన్మజరామరణాదినిమిత్తం యస్మిన్ తత్పదం స్థానం శ్రీవైకుంఠరూపం యాంతి. కల్పాయుషస్తు కల్పానంతరం పునర్భవమేవ యాంతీత్యర్థః ౨౩

న యత్ర వైకుంఠకథాసుధాపగా న సాధవో భాగవతాస్తదాశ్రయాః,
న యత్ర యజ్ఞేశమఖా మహోత్సవా సురేశలోకోఽపి న వై స సేవ్యతామ్. ౨౪

ప్రాప్తా నృజాతిం త్విహ యే చ జంతవో జ్ఞానక్రియాద్రవ్యకలాపసంభృతామ్,
న వై యతేరన్ అపునర్భవాయ తే భూయో వనౌకా ఇవ యాంతి బంధనమ్ ౨౫

అతో యత్ర వైకుంఠస్య భగవతః కథారూపాః సుధాపగాః అమృతనద్యో న సంతి తదాశ్రయా భగవత్కథామృతనదీసేవాపరా సాధవః సాధూనాం లక్షణలక్షితా భాగవతాశ్చ న సంతి యత్ర చ మహాంతో నిత్యపక్షమాససంవత్సరాయనాద్యుత్సవా యేషాం యజ్ఞేశమఖాః యజ్ఞేశస్య భగవతః "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ" ఇతి భగవదుక్తేః "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః" ఇతి శ్రుతేశ్చ తస్య మఖా ఆరాధనరూపా యజ్ఞాః న సంతి స సురేశస్య బ్రహ్మణో లోకోఽపి సేవ్యతాం ప్రాప్యతాం న యాతి ప్రాప్యో న భవతీత్యర్థః. ౨౪

ఏవం భారతవర్షేఽన్తరస్థాన్ వినింద్యాధునా భారతవర్షస్థానపి నరా నముముక్షూన్నిందతి (ప్రాప్తా ఇతి.) ఇహాస్మిన్ భారతే వర్షే యే చ జంతవో జీవాః నృజాతిం మనుష్యజన్మ ప్రాప్తాః కథం భూతాః ద్రవ్యక్రియాజ్ఞానకలాపసంభృతాం ద్రవ్యం భూతపంచకం క్రియా కర్మేంద్రియాణి జ్ఞానం జ్ఞానేంద్రియాణి చ ఏతేషాం కలాపేన సంఘాతేన చ సంభృతాం పూర్ణాం భగవద్గుణకీర్తనార్చనపదప్రక్రమణగుణశ్రవణవిగ్రహావలోకనసమర్పితఫలస్యాఘ్రాణనోపయుక్తస్రగ్గంధ వాసోఽలంకారచర్చితోచ్ఛిష్టభోజనాదిరూపసర్వవిధ భగవత్సేవోపయుక్తజ్ఞానకర్మేంద్రియతదాశ్రయభూత సంఘాతపూర్ణామిత్యర్థః ఏవంవిధాం నృజాతిం ప్రాప్తా అపి యద్యపునర్భవాయ ముక్తయే న యతేరన్ యత్నం న కుర్యుశ్చేత్ తర్హి భూయః పునః వనౌకా ఇవ వనే స్థితాః ఓకాః శకుంతా ఇవ "ఓకః శకుంత పృషతౌ" ఇతి కోశః "ఉచ సమవాయే" ఇత్యస్మాద్ధాతోః కప్రత్యయే గుణః కుత్వం చ "ఓక ఉచః కః" ఇతి సూత్రేణ నిపాత్యతే, కప్రత్యయస్తు "ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః" ఇత్యధికారే "ఘఞర్థే కవిధానమ్" ఇతి వచనేన యద్యపి ఘఞ్యప్యేతద్రూపసిద్ధిః, తథాప్యంతోదాత్తార్థమిదం నిపాతనం, ఘఞి సతి ఞిత్స్వరేణాద్యుదాత్తః స్యాత్, దివౌకసః జలౌకస ఇత్యేవమాదౌ తు అసు ప్రత్యయే "ఉణాదయో బహులమ్" ఇతి వచనాత్ కుత్వం ద్రష్టవ్యమ్. యథా శకుంతా లుబ్ధకాత్ ముక్తా అపి పునర్యది తత్రైవ ప్రమత్తాః విహరంతి తర్హి పునర్యథా బధ్యంతే తద్వత్. ౨౫

యైః శ్రద్ధయా బర్హిషి భాగశో హవి ర్నిరు_ప్తమిష్టం విధిమంత్రవస్తుతః.
ఏకః పృథఙ్నామభిరాహుతో ముదా గృహ్ణాతి పూర్ణః స్వయ మాశిషాం ప్రభుః. ౨౬

సత్యం దిశత్యర్థిత మర్థితో నృణాం నై_వార్థదో యత్పునరర్థితా యతః.
స్వయం విధత్తే భజతామనిచ్ఛతా మిచ్ఛాపిధానం నిజపాదపల్లవమ్. ౨౭

యద్యత్ర నః స్వర్గసుఖావశేషితం స్విష్టస్య సూ_క్తస్య కృతస్య శోభనమ్.

అహో భారతవాసినాం భాగ్యమిత్యాహుః (యైరితి.) యైః భారతవాసిభిర్నరై_ః బర్హిషి యజ్ఞే శ్రద్ధయా విధినా ప్రకారేణ మంత్రేణ వ_స్తుతః చరుపురోడాశాదిభేదేన వేష్టం దేవతోద్దేశేన త్య_క్తం తథా భాగశః "అగ్నయే త్వా జుష్టం నిర్వపామి" ఇత్యేవం భాగశో నిరు_ప్తం చ హవిః అగ్నీంద్రాది రూపేణైక ఏవ స్థితః పృథఙ్నాభిరగ్నీంద్రాదినామభిరాహుతః-హుత ఇతి దీర్ఘాభావ ఆర్షః-పూర్ణః స్వతోఽవా_ప్తసమ_స్తకామః అవిజిఘత్సోఽపి ఇతి యావత్ హవిర్గృహ్ణాతీత్యర్థః, పూర్ణః కిమర్థం గృహ్ణాతి తత్రాహ ఆశిషాం ప్రభురితి. యత అశిషాం పురుషార్థానాం ప్రభుః దాతా అతో యష్టౄణా మాశిషః ప్రదాతుం తత్కృతారాధనం పరిగృహ్ణాతీత్యర్థః తదు_క్తం భగవతా "యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం_స్తథై_వ భజామ్యహమ్" ఇతి. ౨౬

ఆశిషాం ప్రభురిత్యనేన ధర్మాదిచతుర్విధపురుషార్థేప్సుభిర్భగవాన్ భారతే వర్షే ఆరాధ్య ఇత్యు_క్తం. తత్రాపి కేవలముముక్షూన్ స్తువంతి (సత్యమితి.) అర్థిః తత్పురుషార్థేప్సుభిః ప్రార్థితః సన్ భగవానర్థితం యాచితం తం పురుషార్థం దిశతి దదాతీతి సత్యం తత్రాపి నై_వార్థదః న పరమ పురుషార్థదః అస్థిరాల్పపురుషార్థదో న తు నిత్యనిరతిశయమోక్షరూపార్థప్రదోఽభూదిత్యర్థః. అర్వాచీన పురుషార్థదానానంతరమప్యర్థితుర్యాచ్ఞాయా అనివృ_త్తేరర్థితం దిశన్నపి న ద_త్తవానితి భావః. ఏతదేవాహ జనః అవా_ప్తపురుషార్థోఽపి యద్యతః పురుషార్థాంతరం పునరీశ్వరం ప్రార్థయితా యాచితా ఏవమితర పురుషార్థేప్సూనాం నిత్యయాచకత్వాన్నిత్యదరిద్రత్వము_క్తం. తథా చ వక్ష్యత్యేకాదశే "దరిద్రో య_స్త్వసంతుష్టః" ఇతి, అథానిచ్ఛతాం ముముక్షూణాం సర్వపురుషార్థానాం మోక్షాంతర్భావాదార్థ్యత్వ మాహుః, అనిచ్ఛతామకామయమానానాం భజతాం జనానాం ఇచ్ఛాపిధానం ఇచ్ఛాయాః పిధానమాచ్ఛాదకం స్వకీయం పాదపల్లవం స్వయమేవ విధ_త్తే సమ_స్తపురుషార్థరూపం స్వాత్మానమేవ దదాతీత్యర్థః. ౨౭

ఏవం భారతే ముముక్షూన్ ప్రస్తూయాథ స్వమనీషిత మావిష్కుర్వంతః తమేవ భారతం స్తువంతి (యదీతి) యది నః అస్మాకం కృతస్య స్విష్టస్య సమ్యగ్యజనస్య సూ_క్తస్య ప్రవచనస్య

తేనాజనాభే స్మృతిమజ్జన్మ నః స్యాద్ వర్షే హరిర్యద్భజతాం శం తనోతి ౨౮

శ్రీశుక ఉవాచ —

జంబూద్వీపస్య చ రాజన్నుపద్వీపానష్టౌ హైక ఉపదిశంతి సగరాత్మజైరశ్వాన్వేషణ ఇమాం మహీం పరితో నిఖనద్భిరుపకల్పితాన్. ౨౯

తద్యథా స్వర్ణప్రస్థశ్చంద్రశుక్ల ఆవర్తనో రమణకో మందరహరిణః పాంచజన్యః సింహలో లంకేతి. ౩౦

ఏవం తవ భారతోత్తమ జంబూద్వీపవర్షవిభాగో యథోపదేశముపవర్ణిత ఇతి.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, జంబూద్వీపవర్ణనం నామ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

స్వర్గసుఖావశేషితం స్వర్గసుఖేనావశేషితం అస్మాభిః కృతం యాగాదిరూపం స్వర్గాదిసుఖం సంపాద్య కించిచ్ఛోభనం సుకృతముపభుక్తావశిష్టమస్తి చేద్యదీత్యర్థః. తేన ఆచరితేన శుభేన కర్మణా నోఽస్మాకమజనాభే భారతే వర్షే భగవద్విషయకస్మృతిమజ్జన్మ నృజన్మ స్యాత్ నృజన్మన్యేవ భగవద్విషయకస్మృతిసంభవాత్ సంభావితస్మృతిమాత్రజీవనజన్మనా కిం స్యాదిత్యత్రాహుః. యతః స్మృతివశాద్భజతాం హరిః శం సుఖం మోక్షరూపం సుఖం తనోతి దదాతీత్యర్థః. ౨౮

ఏవం నవఖండాత్మకం జంబూద్వీపం ససంస్థానం సపర్వతనదీం సవర్ణాశ్రమధర్మవన్మనుజముపవర్ణ్యాథ జంబూద్వీపస్యోపద్వీపానష్టౌ (ఆహ జంబూద్వీపస్యేతి.) హేరాజన్! ఏకే అభియుక్తా అద్ధా జంబూద్వీపస్యోపద్వీపాన్ ఉపదిశంతి. తే జంబూద్వీపాః న ప్రియవ్రతస్య రథచరణనేమినా పరిక్లృప్తా ఇత్యాహ సగరాత్మజైః యాగీయాశ్వస్యాన్వేషణసమయే ఇమాం జంబూద్వీపాత్మికాం పృథివీం తత్ర నిఖనద్భిరవధారయద్భిః ఉపకల్పితా. ౨౯

తేషాముద్దేశం ప్రతిజానీతే (తద్యథేతి) తానుద్దిశతి స్వర్ణప్రస్థ ఇత్యాదినా. ౩౦

ఏవం సోపద్వీపం జంబూద్వీపముపవర్ణ్యోపసంహరతి (ఏవమితి.) హే భారతోత్తమ! జంబూద్వీపస్య యే వర్షా ఇలావృతాదయస్తేషాం విభాగో యథోపదేశం యథాక్రమమనువర్ణితః. ౩౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం. పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

అథ వింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అతః పరం ప్లక్షాదీనాం ప్రమాణలక్షణసంస్థానతో వర్షవిభాగ ఉపవర్ణ్యతే. ౧

జంబూద్వీపోఽయం యావత్ప్రమాణవిస్తారస్తావతా క్షారోదధినా పరివేష్టితో యథా మేరుజంబ్వాఖ్యేన లవణోదధిరపి తతో ద్విగుణవిశాలేన ప్లక్షాఖ్యేన పరిక్షిప్తో యథా పరిఖా బాహ్యోపవనేన. ప్లక్షో జంబూప్రమాణో ద్వీపాఖ్యాకరో హిరణ్మయ ఉత్థితో యత్రాగ్నిరుపాస్తే సప్తజిహ్వస్తస్యాధిపతిః ప్రియవ్రతాత్మజ ఇధ్మజిహ్వః స్వం ద్వీపం

అథ వింశోఽధ్యాయః

ఏవం జంబూద్వీపః సప్రపంచముపవర్ణితః. అథ ప్లక్షాదీనాం ద్వీపానా ముపవర్ణనం ప్రతీజానీతే శుకః (అతః పరమితి) ప్లక్షాదీనాం యే వర్షాస్తేషాం విభాగః ప్రమాణం పరిమాణం లక్షణం తేషు వసతామాయురింద్రియౌజః సహోబలబుద్ధివిక్రమాదీనాం స్వభావతో వర్ధకత్వరూపం సంస్థానమనితరాసాధారణాకారః ఏభి రుపవర్ణ్యతే ౧

తావత్ ప్లక్షద్వీపముపవర్ణయతి (జంబూద్వీప ఇత్యాదినా జంబ్వాఖ్యేనేత్యంతమ్) దృష్టాంతార్థం యథా జంబూద్వీపో యావద్విస్తారః లక్షయోజనవిశాలః తావతా లక్షయోజనవిస్తీర్ణేన క్షారోదధినా లవణసముద్రేణ పరితో వేష్టిత ఆవృతః యథా చ మేరుర్ద్వీపమధ్యస్థో జంబ్వాఖ్యేన ద్వీపేన పరివేష్టిత ఇత్యనుషంగః. తథా లవణోదధిరపి తతః లవణోదధేః ద్విగుణవిశాలేన ద్విలక్షయోజనవిస్తీర్ణేన ప్లక్షాఖ్యేన పరితః అభితః క్షిప్తః ఆవృతో జంబూద్వీపస్యాప్యత్రతైః సాకల్యేనాదృష్టత్వాత్ అప్రసిద్ధత్వాత్ దృష్టాంతాంతరమాహ. యథా పరిఖాబాహ్యోపవనేన పరిక్షిప్తేతి లింగపరిణామేనానుషంగః. ద్వీపమధ్యస్థః ప్లక్షోవృక్షః జంబూప్రమాణః జంబూవృక్షతుల్యోచ్ఛ్రియః ద్వీపస్య ఆఖ్యాతిరాఖ్యానం యత్ ప్లక్షేతి నామధేయం తత్కర ఆపాదకః హిరణ్మయః ప్రకాశబహుల ఉత్థితః ఊర్ధ్వం స్థితః యత్ర యస్మిన్ ప్లక్షవృక్షమూలే సప్తజిహ్వః జ్వాలా యస్య తాదృశోఽగ్నిరుపాస్తే తిష్ఠతి తస్య ద్వీపస్యాధిపతిరిత్యనేన చిరం తద్ద్వీపాధిపత్యం కృతవానితి గమ్యతే ప్రియవ్రతస్యాత్మజః అగ్నీధ్రానుజ ఇధ్మజిహ్వః శం

స_ప్తవర్షాణి విభజ్య స_ప్తవర్షనామభ్య ఆత్మజేభ్య ఆకలయ్య స్వయమాత్మయోగేనోప రరామ. ౨

శివం యవసం సుభద్రం శాంతం క్షేమమమృతమభయమితి వర్షాణి. తేషు గిరయో నద్యశ్చ సప్తైవాభిజ్ఞాతాః. ౩

మణికూటో వజ్రకూట ఇంద్రసేనో జ్యోతిష్మాన్ సుపర్ణో హిరణ్యష్ఠీవో మేఘమాల ఇతి సేతుశై_లాః. అరుణా నృమ్ణాఽఽఙ్గిరసీ సావిత్రీ సుప్రభాతా ఋతంభరా సత్యంభరా ఇతి మహానద్యః. యాసాం జలోపస్పర్శనవిధూతరజ_స్తమసో హంసపతం గోర్ధ్వాయన సత్యాంగసంజ్ఞాశ్చత్వారో వర్ణాః సహస్రాయుషో విబుధోపమసందర్శన ప్రజననాః స్వర్గద్వారం త్రయ్యా విద్యయా భగవంతం త్రయీమయం సూర్యమాత్మానం యజంతే. ౪

ప్లక్షద్వీపం సీమాబంధనేన స_ప్తవర్షాత్మకం విభజ్య సప్తానాం వర్షాణాం నామాని తాన్యేవ నామాని యేషాం తేభ్యః పుత్రేభ్యః స_ప్తవర్షాణ్యాకలయ్య సమర్ప్య స్వయమాత్మయోగేన భగవదుపాసనాత్మక భక్తియోగేన ఉపరరామ ఉపరతః సంసారాన్ముక్తోఽభూదిత్యర్థః. ౨

పుత్రనామాని వర్షాణి నిర్దిశతి (శివమిత్యాదినా.) తాన్ పుత్రానాకలయ్యేతి పూర్వేణాన్వయః తేషు వర్షేషు గిరయో నద్యశ్చ స_ప్త సప్తైవాభిజ్ఞాతాః ప్రసిద్ధా ఆసన్నిత్యర్థః. తావత్ పర్వతాన్ నామభిర్నిర్దిశతి మణికూట ఇతి మేఘమాల ఇత్యంతేన, ఏతే ఏవ వర్షాణాం మర్యాదాగిరయ ఇత్యాహ సేతుశై_లా ఇతి, నదీర్నిర్దిశతి నామభిః అరుణేత్యాదినా విశ్వంభరేత్యంతేన. ఇతిశబ్దేనైతైరేవ నామభి_స్తత్ర తత్ర శివాదివర్షే వ్యవహ్రియంత ఇతి సూచ్యతే నదీర్విశినష్టి మహానద్య ఇతి స్వచ్ఛత్వ పవిత్రత్వవి_స్తృత త్వాదిమహాగుణాశ్రయా ఇత్యర్థః ౩

పునస్తా ఏవ నదీర్విశిషం_స్తేషు ప్లక్షద్వీపవర్షేషు చతురో వర్ణాన్నామభిర్నిర్దిశ న్నేషా మాయుః పరిమాణముపాస్యం చాహ (యాసామితి) యాసామరుణాదినదీనాం జలస్యోపస్పర్శేన స్నానపానాదినా విధూతం రజ_స్తమశ్చ యేషాం తే చత్వారో వర్ణాః హంసాదిసంజ్ఞాః బ్రాహ్మణాదిసంజ్ఞా స్థానీయా హంసాదిశబ్దాః సహస్రం వర్షాణ్యాయు రేషాం తే యాదృశా విబుధోపమం సందర్శనం సౌందర్యం యేషాం తాని ప్రజననాన్యపత్యాని యేషా మేవం భూతాః సంతః త్రయ్యా విద్యయా వేదవిద్యయా, వేదో_క్తకర్మ యోగాదిభిః తన్మూలస్మృత్యుక్తమార్గైశ్చ యథాయోగ్యం త్రయీమయం ఋగ్యజురాది వేదప్రచురం తద్ధారకత్వాత్ తదధ్యాపయితృత్వాత్ తత్ప్రతిపాద్యత్వాచ్చ తత్ప్రచుర్యం బోధ్యం. సూర్యం సూర్య శరీరకమాత్మానం పరమాత్మానం యజంతే ఆరాధయంతి ౪

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

ప్రత్నస్య విష్ణో రూపం యత్సత్యస్యర్తస్య బ్రహ్మణః. అమృతస్య చ మృత్యోశ్చ సూర్యమాత్మాన మీమహీతి. ౫

ప్లక్షాదిషు పంచసు పురుషాణా మాయురింద్రియమోజః సహో బలం బుద్ధి ర్విక్రమ ఇతి చ సర్వేషామౌత్పత్తికే సిద్ధిరవిశేషేణ వర్తతే ౬

ప్లక్షః స్వసమానేనేక్షురసోదేనావృతో యథా తథా ద్వీపోఽపి శాల్మలో ద్విగుణ

తేషాం జప్యమానమంత్రమాహ (ప్రత్నస్యేతి) ప్రత్నస్య పురాణస్యానాదేః జగత్కారణస్యేతి యావత్. సత్యస్య నిర్వికారస్య. ప్రత్నస్యేత్యనేన సమష్టిజీవవ్యావృత్తిః తస్య సాదిత్వాత్. సత్యస్యేత్యనేన వ్యష్ట్యవస్థచేతనాచేతనవ్యావృత్తిః తయోర్వికారిత్వాదృతస్య నిరతిశయసుకృతఫలస్య ధర్మాద్యర్వాచీన సుకృతఫలప్రదస్యేత్యర్థః. ఋతస్య తదధీనత్వాత్ ఉపచారాత్ తదభేదేన నిర్దేశః ఋతశబ్దో హి సుకృతఫలపరః "ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే" ఇతి శ్రౌతప్రయోగాత్. యద్వా "ఋతశబ్దః పుణ్యస్య కర్మణో వాచకః, ఉపచారాత్ తదంతరాత్మతయా తత్కార యితరి ప్రయుజ్యతే, పుణ్యస్య కర్మణః కారయితురిత్యర్థః తత్కారయితృత్వం చ శ్రుతేః "ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి యమున్నినీషతి" ఇతి ఋతశబ్దో హి పుణ్యస్య కర్మణోఽపి వాచకః "యథా పుణ్యస్య కర్మణాం దూరాద్గంధో వాతి" ఇతి పుణ్యం కర్మ ప్రస్తుత్య తత్ప్రతిసంబంధినః, పుణ్యస్య కర్మణః. ఏవం "అనృతాదాత్మానం జుగుప్సేత" ఇత్యనృతశబ్దేన నిర్దేశాత్ పుణ్యస్య కర్మణః ఋతశబ్దో వాచక ఇత్యవగమ్యతే. తథా అమృతస్య చ మృత్యోశ్చేతి అమృతమృత్యుశబ్దావపి బంధమోక్ష వాచకౌ ఉపచారాత్ తద్వంతౌ ప్రయుక్తౌ భగవతశ్చ బంధమోక్షహేతుత్వం చ శ్రుతమ్ "సంసార మోక్షస్థితిబంధహేతుః" ఇతి, "ఉతామృతత్వస్యేశానో యదన్నేనాతిరోహతి" ఇతి చ, ఏవంభూతస్య బ్రహ్మణో విష్ణోర్యద్రూపం శరీరభూతం తత్సూర్యాఖ్య మాత్మానం జీవవిశేషమీమహి శరణం వ్రజేమ ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయేనాత్ర సూర్యజీవశరీరకపరమాత్మోపాసన ముక్త మిత్యవగంతవ్యమ్. ౫

ప్లక్షాదిషు పంచసు ద్వీపేషు అవిశేషేణ సామాన్యేన సర్వేషాం పురుషాణామాయురాదిరూపా సిద్ధిరౌత్పత్తికీ జన్మసిద్ధా వర్తతే. అత్రేదమవగంతవ్యం-మానసోత్తరగిరేః మండలాకారత్వోక్తేరేతేషు ప్లక్షాదిషు పంచసు ద్వీపేషు వర్షాద్రయస్తిర్యక్త్వాకారా ఉభయతోఽబ్ధిస్పృశః అన్యథా సప్తభిః సప్త వర్షాణాం విభాగాసంభవాచ్చ శ్రీవైష్ణవే పురాణే వర్షాణాం పూర్వాదిక్రమేణోక్తేశ్చేతి. ౬

ఏవం ప్లక్షద్వీపః సవర్షపర్వతనదీసవర్ణాశ్రమపురుష ఉపవర్ణితః, అథ తద్దృష్టాంతేన

విశాలః సమానేన సురోదేనావృతః పరివృం_క్తే. ౭

యత్ర హ వై శాల్మలీ ప్లక్షాయామా యస్యాం వావ కిల నిలయమాహు ర్భగవత శ్ఛందః స్తుతః పతత్త్రిరాజస్య సా ద్వీపహూతయే ఉపలక్ష్యతే. ౮

తద్ద్వీపాధిపతిః ప్రియవ్రతాత్మజో యజ్ఞబాహుః స్వసుతేభ్యః సప్తభ్యః తన్నామాని సప్తవర్షాణి వ్యభజత్ సురోచనం, సౌమనస్యం, రమణకం, దేవవర్షం పారిభద్ర మాప్యాయన మవిజ్ఞాతమితి. ౯

తేషు వర్షాద్రయో నద్యశ్చ సప్తైవాభిజ్ఞాతాః, స్వరసః శతశృంగో వామదేవః

శాల్మలీద్వీపమనువర్ణయతి (ప్లక్ష ఇతి.) యథా ప్లక్షద్వీపః సమానేన స్వతుల్యవిశాలేనేక్షురసోదేన ద్విలక్షయోజనవిశాలేనావృత స్తథా శాల్మలీద్వీపోఽపి ద్విగుణవిశాలః ప్లక్షద్వీపాపేక్షయా చతుర్లక్షయోజనవిశాల ఇత్యర్థః. స్వమానేన చతుర్లక్షయోజనవిశాలేన సురోదధినాభితో వృత్తేనాకారేణావృతః పరివేష్టితః. ౭

యత్ర ద్వీపే శాల్మలీ ప్లక్షద్వీపసమానవిస్తారా ఆస్తే తాం విశినష్టి. యస్యాం శాల్మల్యాం వావకిలశబ్దో నిపాతసముదాయః ప్రసిద్ధిద్యోతకః, ఛందః స్తుతః. ఛందోభిః "సుపర్ణోఽసి గరుత్మాన్ త్రివృత్తే శిరో గాయత్రం చక్షుః స్తోమః ఆత్మా సామ తే తనూ వామదేవ్యం బృహద్రథంతరే పక్షౌ యజ్ఞాయజ్ఞీయం పుచ్ఛం ఛందాంస్యంగాని ధిష్ణి పారిశిఖా యజూంషి నామ" ఇత్యాదిభిః ఛందోఽవయవత్వేన స్తూయతే ఇతి ఛన్దస్తుత్. అర్షత్వాత్ కర్మణి క్విప్, తస్య ఛందసామక్షరేయత్తారూపపరిణామాత్మకానాం గాయత్ర్యాదీనాం తచ్చక్షురాద్యవయవత్వం తేషాం తచ్చక్షురాద్యవయవ దృష్ట్యోపాసన నిబంధన మిత్యవగంతవ్యమ్. యద్వా ఛందః సుపర్ణోఽసీత్యాదిరూపం స్తుత్యం యస్య గాయత్ర్యాద్యవయవకత్వేన స్తావకం యస్యేత్యర్థః. ఏవంభూతస్య పతత్రిరాజస్య గరుత్మతః సౌపర్ణస్య నిలయనం నీడమాహుః విపశ్చిత ఇతి శేషః. సా శాల్మలీ ద్వీపహూతయే హూతిర్వ్యవహారః. శాల్మలీద్వీప ఇతి వ్యవహారాయే త్యర్థః, ఉపలభ్యతే ఉపలక్ష్యతే దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౮

తస్య ద్వీపస్య శాల్మలస్యాధిపతిః చిరం కృతాధిపత్యో యజ్ఞబాహుః ప్రియవ్రతస్యాత్మజః సప్తభ్యః స్వసుతేభ్యః తన్నామాని స్వపుత్రతుల్యనామాని సప్తవర్షాణి వ్యభజత్ విభజ్యాదాదిత్యర్థః ౯

పుత్రాణాం వర్షాణాం చ సాధారణైర్నామభి ర్వర్షాణి నిర్దిశతి (సురోచనమిత్యాదినా) తేషు సురోచనాదిషు వర్షేషు శైలాః సప్త నద్యశ్చ అభిజ్ఞాతాః ప్రసిద్ధాః, అన్యే చ శైలా నద్యశ్చ సంతీత్యర్థః.

(ప్లక్షాదిషద్ద్వీపస్థితికథనమ్)

కుందో ముకుందః పుష్పవర్షః సహస్రశ్రుతిరితి. అనుమతిః సినీవాలీ సరస్వతీ కుహూ రజనీ నందా రాకేతి. ౧౦

తద్వర్షపురుషాః శ్రుతధరవీర్యధరవసుంధరేషంధరసంజ్ఞా భగవంతం వేదమయం సోమమాత్మానం వేదేన యజంతే ౧౧

స్వగోభిః పితృదేవేభ్యో విభజన్ కృష్ణశుక్లయోః,
ప్రజానాం సర్వాసాం రాజాన్ధః సోమో న అస్త్వితి. ౧౨

ఏవం సురోదాద్బహిస్తద్ద్విగుణః సమానేనావృతో ఘృతోదేన యథాపూర్వః

తావత్ సప్త శైలానాహ (స్వరస ఇత్యాదినా.) సేతుశైలాః మర్యాదాగిరయః. నదీరాహ అనుమతి రిత్యాదినా. ౧౦

తద్వర్షపురుషాణాం చతురా వర్ణవిభాగం తేషామారాధ్యం భగవద్రూపం జప్యమానమంత్రం చాహ (తద్వర్షేత్యాదినా.) శ్రుతధరాదిశబ్దాః సంజ్ఞానామాని యేషాం తే వేదమయం వేదప్రచురం భగవదాత్మకం సోమాఖ్యం సోమాఖ్యమాత్మానం జీవవిశేషం, వేదేన వేదేనోక్తేన తన్మూలశ్రుత్యాద్యుక్తేన స్వస్వవర్ణోచిత స్వధర్మేణ, యజంతే ఆరాధయంతి ౧౧

స్వగోభిః స్వకిరణైః శుక్లకృష్ణయోః పక్షయోః పితృదేవేభ్యోఽంధమన్నం శుక్లపక్షే దేవేభ్యః కృష్ణే పితృభ్య శ్చాన్నం విభజన్ స్వగోభిశ్చంద్రస్య శుక్లకృష్ణపక్షవిభాజకత్వాభావే ఉచితకాలే పిత్రాదీనాం స్వధాస్వాహాపూర్వకం హవిర్దానమేవ న స్యాదితి భావః. యత ఏవ పిత్రాదీనామప్య సాంకర్యేణాన్నస్య విభాగేన ప్రదాపయితాఽతో నోఽస్మాకం సర్వాసాం ప్రజానాం రాజా చంద్రః సోమః అమృతమస్తు సుఖకరోఽస్త్వితి యావత్. ౧౨

ఏవం శాల్మలీద్వీప ఉపవర్ణితః, అథైతద్దృష్టాంతేన కుశద్వీపమనువర్ణయతి (ఏవమితి) యథా పూర్వః శాల్మలః తథా కుశద్వీపోఽపి సురోదధే ర్బహిః ద్విగుణమానేనాష్టయోజనవిశాలేన ఘృతోదధినా పరివేష్టితః స్వయమప్యష్టలక్షయోజనవిశాలః, యస్మిన్ కుశద్వీపే ద్వీపస్య కుశద్వీపస్య వ్యపదేశకరః

కుశద్వీపో యస్మిన్ కుశ స్తంబో దేవకృతః తద్ద్వీపాఖ్యాకరో జ్వలన ఇవాపరః స్వశష్ప రోచిషా దిశో విరాజయతి. ౧౩

తద్ద్వీపపతిః ప్రైయవ్రతో రాజన్ హిరణ్యరేతా నామ స్వం ద్వీపం సప్తభ్యః స్వపుత్రేభ్యో యథాభాగం విభజ్య స్వయం తప ఆతిష్ఠత వసువసుదానదృఢరుచినాభిగుప్త స్తుత్యవ్రతవివిక్తవామదేవనామభ్యః. ౧౪

తేషాం వర్షేషు సీమాగిరయో నద్యశ్చాభిజ్ఞాతాః. సప్త సప్తైవ చక్రశ్చతుః శృంగః కపిలశ్చిత్రకూటో దేవానీక ఊర్ధ్వరోమా ద్రవిణ ఇతి రసకుల్యా మధుకుల్యా మిత్రవిందా శ్రుతవిందా దేవగర్భా ఘృతచ్యుతా మంత్రమాలేతి. ౧౫

యాసాం పయోభిః కుశద్వీపౌకసః కుశలకోవిదాభియుక్తకులకసంజ్ఞా భగవంతం జాతవేదసరూపిణం కర్మకౌశలేన యజంతే. ౧౬

అపరోఽగ్నిరివ ప్రకాశబహులః దేవేన భగవతా బ్రహ్మణా నిర్మితః స్వశష్పాణాం స్వావయవానాం కోమలతృణానాం రోచిషా దిశో దశ విరాజయతి ప్రకాశయతి. ౧౩

తస్య కుశద్వీపస్యాధిపతిః హిరణ్యరేతో నామ ప్రియవ్రతస్య పుత్రః స్వీయం సప్తభ్యః స్వపుత్రేభ్యః వస్వాది వర్షనామభ్యః యథాభాగం విభజ్య స్వయం తప ఆతిష్ఠత తపసా యుక్తోఽభూ దిత్యర్థః. ౧౪

వర్షనామ్నః సప్తపుత్రాన్నిర్దిశతి (వస్విత్యాదినా.) వస్వాదీనామితరేతరయోగద్వంద్వః. తేషాం వర్షేషు తత్తుల్యనామ సీమా గిరయః సప్త తథా నద్యశ్చ సప్త బభూవుః, శైలాన్నిర్దిశతి చక్ర ఇత్యాదినా, సేతుశైలా మర్యాదాగిరయః. ౧౫

నదీరాహ రసకుల్యేత్యాదినా, నదీద్విశినష్టి మహానద్య ఇతి. పునర్నదీర్విశిషన్ తద్ద్వీపస్థానాం పురుషాణాం చతుర్ధా వర్ణవిభాగం తేషాముపాస్యం భగవద్రూపం జప్యమానం మంత్రం చాహ (యాసామితి) యాసాం రసకుల్యాదినదీనాం పయోభి ర్జలై ర్విధూతమలాః కుశద్వీపో నీడః స్థానం యేషాం తే కుశల కోవిదాదిసంజ్ఞాః. జాతవేదసరూపిణం జాతవేద ఏవ జాతవేదసః, ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థికోఽణ్ ప్రత్యయః. సః అగ్నిరేవ రూపం శరీరం జాతవేదస్వరూపం తదస్యాస్తీతి తథా తం భగవంతం కర్మనైపుణ్యేన యజంతే ఆరాధయంతి. ౧౬

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

పరస్య బ్రహ్మణ సాక్షాజ్జాతవేదోఽపి హవ్యవాట్, దేవానాం పురుషాంగానాం యజ్ఞేన పురుషం యజేతి ౧౭

తథా ఘృతోదాద్బహిః క్రౌంచద్వీపో ద్విగుణః స్వమానేన క్షీరోదేన పరిత ఉపక్లృప్తో వృతో యథా కుశద్వీపో ఘృతోదేన యస్మిన్ క్రౌంచో నామ పర్వతరాజో ద్వీపనామ నిర్వర్తక ఆస్తే. ౧౮

యోఽసౌ గుహప్రహరణోన్మథితనితంబకుంజోఽపి క్షీరోదేనాసిచ్యమానో భగవతా వరుణేనాభిగుప్తో విభయో బభూవ. ౧౯

హే జాతవేదః! త్వం సాక్షాత్ పరస్య బ్రహ్మణోఽసి, తదీయోఽసి తచ్ఛరీరభూతోఽసీత్యర్థః. తథా హవ్యవాడసి, హవ్యమింద్రాదీనాం భగవదాత్మకానాం యజ్ఞీయం హవ్యం వహతి ప్రాపయతి, ఇంద్రాద్యంతర్యామిణం భగవంతం ప్రతీతి తథాభూతోఽసీత్యర్థః అతో దేవానాం పురుషస్య పరమ పురుషస్యాంగానాం శరీరభూతానాం "స ఆత్మా అంగాన్యన్యా దేవతాః" ఇతి శ్రుతేరాత్మశబ్దప్రతిసంబంధి అంగం శరీరమేవంభూతానా మింద్రాదీనాం సంబంధినాం, భగవదాత్మకేంద్రాద్యారాధనభూతేన యజ్ఞేన తదంతరాత్మానం పరమపురుషం యజ్ఞమారాధయ తత్ప్రీతిం జనయ. అంగేభ్యః సమర్పితం హవిరంగినే సమర్పయేత్యర్థః. ౧౭

ఏతద్ద్వీపదృష్టాంతేన క్రౌంచద్వీపమనువర్ణయతి (తథేతి.) యథా కుశద్వీపః ఘృతోదేన స్వసమవిశాలేన వేష్టితః తథా కుశద్వీపాద్బహిః క్రౌంచద్వీపోఽపి ద్విగుణః, కుశద్వీపాత్ ద్విగుణః షోడశలక్షయోజనవిశాలః స్వమానేన షోడశలక్షయోజనవిశాలేన దధిమండోదేన మథితదధిసమానోదకేన సముద్రేణాభిత ఉపక్లృప్తః పరివృతః యస్మిన్ క్రౌంచే ద్వీపే ద్వీపస్య నామ క్రౌంచ ఇతి సంజ్ఞా తన్నిర్వర్తకః క్రౌంచో నామ పర్వతశ్రేష్ఠః ఆస్తే. ౧౮

క్రౌంచపర్వతం విశినష్టి (య ఇతి.) యోఽసౌ క్రౌంచో గిరిః పూర్వం గుహస్య కార్తికేయస్య ప్రహరణేనాయుధేన ఉన్మథితా నితంబాః కుంజాని చ యస్య తథాభూతః పశ్చాద్దధిమండోదేనాసిచ్యమానః దధిమండోదే లీనః పశ్చాత్ భగవతా వరుణేనాభిగుప్తః అభయప్రదానేనాభిరక్షితః నిరస్తభయో బభూవ. ౧౯

తస్మిన్నపి ప్రైయవ్రతో ధృతపృష్ఠో నామాధిపతిః స్వే ద్వీపే వర్షాణి సప్త విభజ్య తేషు పుత్రనామసు సప్త రిక్థాదాన్ వర్షపాన్ నివేశ్య స్వయం భగవాన్ భగవతః పరమకల్యాణయశస ఆత్మభూతస్య హరే శ్చరణారవింద ముపజగామ. ౨౦

ఆమో మధురుహో మేఘపృష్ఠః సుధామా భ్రాజిష్ఠో లోహితార్ణో వనస్పతిరితి ఘృతపృష్ఠసుతాస్తేషాం వర్షగిరయః సప్త, సప్తైవ నద్యశ్చాభిఖ్యాతాః శుక్లో వర్ధమానో భోజన ఉపబర్హిణో నందో నందనః సర్వతోభద్ర ఇతి, అభయా అమృతౌఘా ఆర్యకా తీర్థవతీ వృత్తిరూపపతీ పవిత్రవతీ శుక్లేతి ౨౧

యాసా మంభః పవిత్రమమల ముపయుంజానాః పురుషఋషభద్రవిణదేవకసంజ్ఞా వర్షపురుషా ఆపోమయం దేవమపాం పూర్ణేనాంజలినా యజంతే. ౨౨

ఆపః పురుషవీర్యాః స్థ పునంతీ ర్భూర్భువః సువః,

తస్మిన్నపి క్రౌంచద్వీపేఽపి ప్రియవ్రతాత్మజో ధృతపృష్ఠో నామాధిపతిః సప్తధా వర్షాణి విభజ్య తేషు పుత్రతుల్యనామసు సప్తసు వర్షేషు రిక్థాదాన్ దాయాదాన్ సప్తపుత్రాన్ వర్షాణామధిపతీన్ నివేశ్య ప్రతిష్ఠాప్య స్వయం పరమకల్యాణం నిరతిశయమంగళరూపం యశో యస్య తస్యాత్మభూతస్య స్వాంతరాత్మనో భగవతః హరేః బంధహారిణః చరణారవిందం జగామ భక్త్యా ప్రాప్తః. ౨౦

ధృతపృష్ఠసుతానాహ (అమోఘ ఇత్యాది.) తేషామమోఘాదీనాం యాని వర్షాణ్యమోఘాదీని తేషాం గిరయో మర్యాదాగిరయః సప్త తథా నద్యః సప్తైవాభిజ్ఞాతాః, అన్యే చ తే తాశ్చ సంతీతి భావః గిరీనాహ శుక్ల ఇత్యాది. నదీరాహ అభయేత్యాదినా. ౨౧

తా వింశంస్తద్వర్షస్థానాం చతుర్ధా వర్ణవిభాగం భజనీయం భగవద్రూపం మంత్రం చాహ (యాసామితి.) యాసాం అభయాదీనాం నిర్మలం పవిత్రమంభ ఉపయుంజానాః స్నానాద్యుపయుక్తం కుర్వాణా గుర్వాదిచతుర్వర్ణనామానః పురుషాః ఆపోమయమప్యశరీరకం దేవం భగవంతం పూర్ణేనాపామంజలినా ఆరాధయంత్యర్ఘ్యాదిప్రదానేనేతి భావః. ౨౨

హే ఆపః! యూయం పురుషస్య భగవతో వీర్యాః శక్తిరూపాః తదపృథక్సిద్ధవిశేషణ భూతాః తచ్ఛరీరభూతా ఇతి యావత్. స్థ భవథ. తథా భూర్భువః స్వః ఇతి భూరాదిలోకత్రయం పునంత్యః పవిత్రయంత్యః స్థేత్యనుషంగః, యత ఏవ మతః స్పృశతా మస్మీవష్మ్నః పాపహరాః ఆత్మనో భువః

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

తా నః పునీతామమీవఘ్నీః స్పృశతామాత్మనా భువ' ఇతి. ౨౩

ఏవం పురస్తాత్ క్షీరోదాత్ పరిత ఉపవేశితః శాకద్వీపో ద్వాత్రింశల్లక్షయోజనాయామః సమానేన చ దధిమండోదేన పరీతో యస్మిన్ శాకో నామ మహీరుహః స్వక్షేత్రవ్యపదేశకో యస్య హ మహాసురభిగంధ స్తం ద్వీపమనువాసయతి ౨౪

తస్యాపి ప్రైయవ్రత ఏవాధిపతిర్నామ్నా మేధాతిథిః సో౽పి విభజ్య సప్త వర్షాణి పుత్రనామాని తేషు స్వాత్మజాన్ పురోజవ, మనోజవ, పవమాన ధూమ్రానీక చిత్రరేఫ, బహురూప, విశ్వాధారసంజ్ఞాన్ నిధాప్యాధిపతీన్ స్వయం భగవత్యనంత ఆవేశితమతి స్తపోవనం ప్రవివేశ. ౨౫

ఏతేషాం వర్షమర్యాదాగిరయో నద్యశ్చ సప్తసప్తైవ ఈశాన ఉరుశృంగో

పరమాత్మన ఉత్పన్నాః తాః యుష్మాన్ స్పృశత ఇతి శేషః, నో౽స్మాన్ పునంతు భగవత్య ఇత్యర్థః ఆత్మనా భవమితి పాఠే ఆత్మనా దేహేన స్పృశతామమీవఘ్నీః యుష్మాన్ స్పృశతాం నో౽స్మాకం భవం జన్మ పునంత్విత్యర్థః. ౨౩

ఏతత్ దృష్టాంతేన శాకద్వీప మనువర్ణయతి ఏవం యథా క్రౌంచ స్తథేత్యర్థః. దధిమండోదాత్ పరతః బహిః ఉపవేశితః విన్య స్తః శాకద్వీపః ద్వాత్రింశల్లక్షయోజనవిశాలః సమానేన ద్వాత్రింశల్లక్షయోజనవిశాలేన క్షీరోదధినా పరివేష్టితః యస్మిన్ శాకద్వీపే శాకాఖ్యో మహీరుహః స్వకీయస్య క్షేత్రస్య వ్యపదేశకః నామనిర్వ ర్తకః ఆ స్త ఇతి శేషః. తం విశినష్టి (యస్యేతి) యస్య శాకస్య వృక్షస్య మహాసురభిః గంధః నిరతిశయసుగంధః తం కృత్స్నం శాకద్వీప మనువాసయతి సురభీకరోతి ౨౪

తస్యాపి శాకద్వీపస్యాపి అధిపతిః మేధాతిథిర్నామ ప్రియవ్రతాత్మజ ఏవ సో౽పి పుత్రతుల్య నామాని వర్షాణి విభజ్య తేషు వర్షేష్వాత్మజాన్ పురోజవాదిసంజ్ఞాన్ నిధాయ ప్రతిష్ఠాప్య స్వయ మనంతే ఉపరిచ్ఛిన్నానందస్వరూపే భగవత్యావేశితా నిహితా మతిర్యేన తాదృశ స్తపోవనం తపసోయోగ్యం వనం ప్రవివేశ, తపసా సిద్ధో౽భూదిత్యర్థః. ౨౫

అథ శాకద్వీపవర్షవిభాగం పుత్రనామపూర్వకం పర్వతాన్నదీశ్చాహ (ఏతేషామితి.) తేషు

బలభద్రః శతకేసరః సహస్రస్రోతో దేవపాలో మహానస ఇతి అనఘాఽఽయుర్దా ఉభయస్పృష్టిరపరాజితా పంచపదీ సహస్రస్రుతిః నిజధృతిరితి. ౨౬

తద్వర్షపురుషా ఋతవ్రత, సత్యవ్రత, దానవ్రతానువ్రతనామానో భగవంతం వాయ్వాత్మకం ప్రాణాయామవిధూతరజస్తమసః పరమసమాధినా యజంతే. ౨౭

అంతః ప్రవిశ్య భూతాని యో బిభర్త్యాత్మకేతుభిః,
అంతర్యామీశ్వరః సాక్షాత్ పాతు నో యద్వశే స్ఫుటమ్ ౨౮

ఏవమేవ దధిమండోదాత్ పరతః పుష్కరద్వీపః తతో ద్విగుణాయామః సమంతత ఉపకల్పితః సమానేన స్వాదూదకేన సముద్రేణ బహిరావృతో యస్మిన్ బృహత్పుష్కరం జ్వలనశిఖామలకనకపత్రాయుతాయుతం భగవతః కమలాసనస్యాధ్యాసనం పరికల్పితమ్. ౨౯

పురోజవాదిషు వర్షేషు సప్త సీమాపర్వతాః తథా నద్యశ్చ సప్తైవాసన్. పర్వతాన్ నదీశ్చాహ (ఈశానః శృంగ ఇతి) అనఘేత్యాభ్యాం గద్యాభ్యామ్. తద్వర్షస్థాః పురుషాః ఋతవ్రతాదిచతుర్వర్ణాత్మకాః వాయ్వాత్మకం వాయుశరీరకం భగవంతం పరమసమాధినా నిరతిశయధ్యానయోగేన యజంతే ఆరాధయంతి. కథంభూతాః సంతః ప్రాణాయామైరాసమంతాత్ విధూతం నిరస్తం రజస్తమశ్చ యేషాం తాదృశాః సంతః. ౨౬-౨౭

యో వాయుశరీరకః పరమాత్మాన్తఃప్రవిశ్య ముఖ్యప్రాణరూపేణాంతఃప్రవిష్టః సన్నాత్మనః స్వస్య చిహ్నభూతాభిః పంచభిః ప్రాణాపానాదిభిః వృత్తిభిః "యః ప్రాణేన ప్రాణితి యోఽపానేనాపానితి" ఇత్యాది శ్రుతిః, భూతాని బిభర్తి స సాక్షాదీశ్వరోఽన్తఃప్రవిశ్య నియంతా నః అస్మాన్ పాతు. యస్య ప్రాణశరీరకస్య భగవతః వశే ఇదం జగత్ వర్తతే భగవతో వాయుశరీరకత్వాత్ అంతర్యామీశ్వర సామానాధికరణ్యమ్ ౨౮

అథ పుష్కరద్వీప మనువర్ణయతి (ఏవమితి.) క్షీరోదధేః పరస్తాత్ పుష్కరద్వీపః, తతః శాకద్వీపాత్ద్విగుణాయామః ద్విగుణవిశాలః, చతుఃషష్టిలక్షయోజనవిశాలః సమంతతః చతుర్దిక్షు ఉపకల్పితః ఈశ్వరేణేతి శేషః యద్వా ప్రియవ్రతరథచరణనేమినేతి శేషః, స్వసమానవిశాలేన చతుఃషష్టిలక్షయోజన విస్తీర్ణేన శుద్ధోదకేన శుద్ధోదకసముద్రేణ బహిః సమంతతః పిహితః పరివృతః యస్మిన్ పుష్కరద్వీపే బృహద్ విపులం పుష్కరం కమలం జ్వలనశిఖావదమలానాం ప్రకాశమానానాం కనకపత్రాణామయుతానామయుతాని యస్య తద్భగవతః కమలాసనస్య చతుర్ముఖస్యాధ్యాసనం పరికల్పితం తత్కర్ణికామధ్యగతత్వేన తద్వర్షస్థాః పురుషాః చతుర్ముఖముపాసత ఇత్యర్థః. ౨౯

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

తద్ద్వీపమధ్యే మానసోత్తరనామైక ఏవార్వాచీనపరాచీనవర్షయోర్మర్యాదాచలో ఽయుతయోజనోచ్ఛ్రాయాయామో యత్ర తు చతసృషు దిక్షు చత్వారి పురాణి లోకపాలానామింద్రాదీనాం యదుపరిష్టాత్ సూర్యరథస్య మేరుం పరిభ్రమతః సంవత్సరాత్మకం చక్రం దేవానామహోరాత్రాభ్యాం పరిభ్రమతి. ౩౦

తద్ద్వీపస్యాప్యధిపతిః ప్రైయవ్రతో వీతిహోత్రో నామైతస్యాత్మజౌ రమణకధాతకినామానౌ వర్షపతీ నియుజ్య స స్వయం పూర్వజవత్ భగవత్ కర్మశీలా ఏవాస్తే. ౩౧

తద్వర్షపురుషా భగవంతం బ్రహ్మరూపిణం సకర్మకేణ కర్మణారాధయంతీదం

అస్మిన్ ద్వీపే మర్యాదాగిరిర్మానసోత్తరనామా ఏక ఏవేత్యాహ (తద్ద్వీపమధ్య ఇతి) పుష్కరద్వీపమధ్యే ఏక ఏవ మానసోత్తరాఖ్యోఽయుతయోజనాని ఉచ్ఛ్రాయ ఔన్నత్యమాయామో విస్తారశ్చ యస్య సః అర్వాచీనపరాచీనయోరంతర్వర్తి బహిర్వర్తినో ర్వర్షయో ర్మర్యాదాగిరిః యత్ర మానసోత్తరే గిరౌ చతసృషు దిక్షు ఇంద్రః ఆదిర్యేషాం తేషాం ఇంద్రాగ్నివరుణకుబేరాణాం లోకపాలానాం పురాణి సంతి యస్య మానసోత్తరగిరేః ఉపరి స్థితేంద్రాదిలోకపాలపురీణాముపరి మేరుం పరిక్రమతః పరితో భ్రమతః సూర్యరథస్య యచ్చక్రం సంవత్సరాత్మకం తద్దేవానామహోరాత్రాభ్యాం ఉత్తరాయణదక్షిణాయనాభ్యాం స్వావయవాభ్యాం చక్రవత్ లౌకికరథచక్రవత్ పరిభ్రమతి ౩౦

తస్య పుష్కరద్వీపస్యాపి పతిః వీతిహోత్రాఖ్యః ప్రియవ్రతాత్మజ ఏవ తస్య వీతిహోత్రస్యాత్మజౌ పుత్రౌ రమణధాతకాఖ్యౌ రమణధాతకయో ర్వర్షయోః పతీకృత్వేత్యర్థః, అయం వీతిహోత్రః పూర్వజవత్ మేధాతిథివత్ భగవదారాధనరూపకర్మశీల ఏవాస్తే ఆసీదిత్యర్థః. ౩౧

తత్పుష్కరద్వీపవర్షపురుషాః బ్రహ్మరూపిణం చతుర్ముఖశరీరకం భగవంతం కర్మణా కర్మయోగవిశిష్టేన కర్మణా మనోవ్యాపారరూపేణ భగవదుపాసనయోగేన కర్మశబ్దో హి మనోవ్యాపారరూపోపాసనాయోగేఽపి వర్తతే "ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్" ఇతి సౌత్రప్రయోగాత్ ప్రకాశాదివత్ జ్ఞానానందాదిస్వరూపవత్ మూర్తామూర్తప్రపంచవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వాదైవైశేష్యం ప్రతీయతే "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చ" ఇత్యాదిబ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానందాదివచ్చ తేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్మకే

చోదాహరంతి. ౯౨

యత్తత్ కర్మమయం లింగం బ్రహ్మలింగం జనోఽర్చయేత్,
ఏకాంతమద్వయం శాంతం తస్మై భగవతే నమః. ౯౩

ఋషి రువాచ—

తతః పరస్తాల్లోకాలోకనామాచలో లోకాలోకయోరంతరాళే పరిత ఉపక్షిప్తః. ౩౪

యావన్మానసోత్తరమేర్వోరంతరం తావతీ భూమిః కాంచన్యన్యాఽఽదర్శతలోపమా

కర్మణి అభ్యాసాదుపలభ్యతే, తద్వచ్ఛాభ్యస్తసంరాధనానాం తేషాం మూర్తామూర్తాదినా విశిష్టత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయతే ఇతి తదర్థః తథా చ "వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరంత్యజాతితామ్। శరీరజైః కర్మదోషైః యాతి స్థావరతాం నరః" ఇతి భగవతా మనునాపి మానసైః కర్మదోషైరితి మనోవ్యాపారే కర్మశబ్దః ప్రయుక్తః అకర్మణ ఇతి పాఠే అకర్మణే కర్మబంధనిరాసాయ కర్మణా స్వస్వవర్ణోచితకర్మణే త్యర్థః. ౩౨

భేదేన వర్ణాశ్రమభేదేన ఉపలక్షితో జనః యద్ బ్రహ్మణః పరస్య లింగం శరీరభూతమ్. యద్వా బ్రహ్మ దేవః తదేవ లింగం జ్ఞాపకం యస్య తద్బ్రహ్మలింగం వేదావబోధ్యం కర్మమయం జగత్ సృష్ట్యాత్మకకర్మప్రచురం ఆదిక్షేత్రజ్ఞత్వాత్ బ్రహ్మణః పరమాత్మనో లింగం శరీరం అర్చయేత్ ఆరాధయేత్ కథమద్వైతమితి క్రియావిశేషణం దేవమనుష్యాదికార్యవర్గం ప్రతి బ్రహ్మణః సమష్టి రూపత్వాత్ కార్యకారణయో రభేదాధ్యవసాయాత్ అద్వైతం యథా భవతి తథార్చయేదిత్యర్థః. యచ్చతుర్ముఖరూపం కేవలదేవావబోధ్యం వ్యష్టిసృష్ట్యాత్మకకర్మప్రచురం బ్రహ్మణః పరస్య శరీరభూత మద్వైతం యథా తథా అర్చయేదితి యావత్, తథైకాంతమిత్యపి క్రియావిశేషణం. ఏకాంతమవ్యభిచరితం యథా తథార్చయేదితి తస్మై భగవతే హిరణ్యగర్భాయ తే నమః ౩౩

ఏవం శుద్ధోదధిపర్యంతం సప్తద్వీపాత్మకం భూమండల మనువర్ణ్య అథ తతః పర మనువర్ణయతి (తత ఇతి) తతః శుద్ధోదాత్ పరస్తాత్ బహిః లోకాలోకాఖ్యః పర్వత ఆస్తే ఇతి శేషః. తస్య లోకాలోక ఇతి నామ్ని ప్రవృత్తినిమిత్తమాహ యతో లోకాలోకయోః అంతరాళే మధ్యే ఉపకల్పితః. ౩౪

నను తతః పరస్తాదిత్యుక్తం తదేవ కియతా అంతరేణేత్యపేక్షాయాం తదంతర్వర్తినీం భూమి మాహ. మానసోత్తరమేర్వోరంతరాళే మధ్యే యావతీ భూమి రాస్తే మేరోర్మధ్యాదారభ్య

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

యస్యాం ప్రహితః పదార్థో న కథంచిత్ పునః ప్రత్యుపలభ్యతే తస్మాత్ సర్వసత్త్వ పరిహృతాఽఽసీత్ ౩౫

లోకాలోక ఇతి సమాఖ్యా యదనేనాచలేన లోకాలోకస్యాంతర్వర్తినావస్థాప్యతే.

స లోకత్రయాంతే పరిత ఈశ్వరేణ విహితో యస్మాత్ సూర్యాదీనాం ధ్రువాప వర్గాణాం జ్యోతిర్గణానాం గభస్తయోఽర్వాచీనాం స్త్రీం ల్లోకానావితన్వానా న కదాచిత్

మానసోత్తరపర్యంతం సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనపరిమితా భూమి రాస్తే తావతీ భూమిః శుద్ధోదాత్ పరతోఽస్తీత్యర్థః. తతోఽన్యామేకోనచత్వారింశల్లక్షోత్తరాష్టకోటియోజనమితాం భూమి మాహ కాంచనీతి. కాంచనీ స్వర్ణమయీ ఆదర్శతలోపమా దర్పణోదరతుల్యా నిర్జనా భూమిః లోకాలోక శుద్ధోదధ్యోః అంతరాళే వర్తత ఇత్యర్థః. తతస్తాం విశినష్టి - యస్యాం లోకాలోకాంతరాళవర్తిన్యాం సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనాత్మికాయాం శుద్ధోదాత్ బాహ్యాయా భూమేః పరస్తాత్ విద్య మానాయాం ఏకోనచత్వారింశల్లక్షోత్తరాష్టకోటిపరిమితాయాం భూమ్యాం నిహితః కశ్చిత్ పదార్థః పునర్నోపలభ్యతే దర్పణోదరతుల్యత్వాత్ తస్యా ఇతి భావః. నహి దర్పణోదరే నిహితమాషాది తిష్ఠతీతి లోకాలోకాత్ బాహ్యమాహ తస్మాదితి తస్మాత్ లోకాలోకపర్వతాత్ బహిః సర్వైః సత్త్వైః జంతుభిః పరిహృతా రహితా ఆసీత్ భూమిరిత్యనుషంగః అలోకా భూమిరాస్త ఇత్యర్థః. ఇదమేవ హి పర్వతస్య లోకాలోకసమాఖ్యాయాం నిమిత్త మిత్యాహ (లోకేత్యాదినా.) స్వపర్యంతాయా అంతర్భూమ్యా లోకశబ్దవాచ్యత్వాత్ స్వస్మాద్బాహ్యాయా అలోకశబ్దవాచ్యత్వాత్ చోభయోరంతరాళవర్తినాఽనేన పర్వతేన స్వనిష్ఠాంతరాళవర్తిత్వేన ధర్మేణ హేతునా స్వస్మిన్ లోకాలోక ఇతి సమాఖ్యా వ్యవస్థాప్యతే వ్యవహృతసమాఖ్యోఽయం పర్వతో భవతీత్యర్థః. పర్వతం విశినష్టి (స ఇతి) లోకాలోకః భూరాది లోకత్రయమంతరం అంతర్గతం యస్య తస్మిన్ విషయే ఈశ్వరేణ పరివృతాకారేణ నిహిత ఇత్యర్థః. గర్భస్థలోకత్రయత్వేన లోకాలోకయోర్మర్యాదాత్వేన చేశ్వరేణాయ మచలో నిహిత ఇత్యర్థః ఏతదేవ ప్రపంచయతి (యస్మాదితి.) సూర్యప్రభృతీనాం ధ్రువపర్యంతానాం జ్యోతిర్గణానాం గభస్తయో మరీచయః త్రిలోకాన్ భూరాదీ నర్వాచీనా నధఃస్థాన్ వితన్వానాః సమంతాత్ ప్రకాశయంతో యస్మాత్ లోకాలోక పర్వతరూపాత్ ప్రతిబంధాత్ కదాచిదపి పరాచీనాః పరితో వ్యాప్తాః పర్వతాద్ బహిః ప్రకాశమానా

పరాచీనా భవితు ముత్సహంతే తావదున్నహనాయామః ౩౭

ఏతావాంల్లోకవిన్యాసో మానలక్షణసంస్థాభిః విచింతితః కవిభిః స పంచాశత్ కోటి గణితస్య భూగోళస్య తురీయభాగోఽయం లోకాలోకాచలః. ౩౮

తదుపరిష్టాత్ చతసృష్వాశాసు ఆత్మయోనినా అఖిలజగద్గురుణాఽధినివేశితా యే ద్విరదపతయ ఋషభః పుష్కరచూడో వామనోఽపరాజిత ఇతి సకలలోకస్థితిహేతవః.

తేషాం స్వవిభూతీనాం లోకపాలానాం చ వివిధవీర్యోపబృంహణాయ భగవాణ్ పరమమహాపురుషో మహావిభూతిపతిః అంతర్యామీ ఆత్మనో విశుద్ధసత్త్వం ధర్మజ్ఞాన

భవితుం నోత్సహంతే న శక్నువంతి తావదున్నహనమౌన్నత్యం తదనురూప ఆయామో విస్తారశ్చ యస్య సః ధ్రువా దప్యున్నతత్వాత్ గర్భస్థత్రిలోకీత్వాచ్చ లోకాలోకయోర్మర్యాదారూపః ఇత్యర్థ పర్వతాద్ బహిః సూర్యాదిప్రకాశాత్ బాహ్యే లోక ఆలోక స్తద్వాన్ లోకః ఆలోకరహితోఽలోక ఇతి చ లోకాలోక శబ్దయోః ప్రవృత్తినిమిత్తముక్తం భవతి. ౩౫-౩౭

తావదున్నహనాయామ ఇత్యుక్తమౌన్నత్యం కియద్యోజనపరిమిత మిత్యపేక్షాయాం తద్వక్తుం తస్య కృత్స్నభూమండలపరిమితేః కథనాపేక్షత్వాత్ తత్పరిమాణమాహ (ఏతావానితి.) లోకస్య కృత్స్నభూమండలస్య విన్యాసః సంస్థానమానాదిభిరేతావానితి పంచాశత్కోటి యోజనపరిమిత ఇతి కవిభిః భూమండలయాథాత్మ్యవిద్భిః చింతితః సమ్యక్ జ్ఞాతః పర్వతస్యౌన్నత్యపరిమితిమాహ (స త్వితి.) పంచాశత్కోటియోజనవిస్తృతస్య భూగోళస్య యస్తురీయో భాగః సార్ధద్వాదశకోటియోజనాత్మకః తత్పరిమితౌన్నత్యవాణ్ తదనుగుణాయామశ్చేత్యర్థః ౩౮

తస్య లోకాలోకస్య గిరేరుపరిష్టాత్ చతుసృష్వాశాసు పూర్వాదిషు దిక్షు అఖిలజగద్గురుణా ఆత్మయోనినా బ్రహ్మణా ఋషభాదిసంజ్ఞాశ్చత్వారో ద్విపదపతయః గజశ్రేష్ఠా యే నివేశితాస్తే సకల లోకానాం స్థితిహేతవః క్షేమహేతవః ఆసతే. ౩౯

(తేషాం)స్వద్విరదపతీనాం స్వాంశభూతానామింద్రాదిలోకపాలానాం చ నానావిధసామర్థ్యాభి వృద్ధయే సకలలోకస్వస్తయే భగవాం స్తస్మిన్ పర్వతే ఆస్తే ఇత్యన్వయః. కథంభూతః. పరమః సర్వో త్కృష్టః నిరతిశయకల్యాణగుణాశ్రయః పురుషః విభూతిద్వయాధిపతిః సర్వాంతరాత్మా ఆత్మనః స్వస్య యద్విశుద్ధం సత్త్వం తద్ధారయమాణః శుద్ధసత్త్వమయాకర్మవశ్యం దివ్యమంగళవిగ్రహం బిభ్రాణః

(ప్లక్షాదిషడ్ద్వీపస్థితికథనమ్)

వైరాగ్యైశ్వర్యాద్యష్టమహాసిద్ధ్యుపలక్షణం విష్వక్సేనాదిభిః స్వపార్షదప్రవరైః పరివారితో నిజవరాయుధోపశోభితైః నిజభుజదండైః సంధారయమాణః తస్మిన్ గిరివరే సమంతాత్ సకలలోకస్వస్తయ ఆస్తే. ౪౦

ఆకల్పమేవం వేషం గత ఏష భగవానాత్మయోగమాయయా విరచితవివిధలోకయాత్రాగోపీథాయేత్యర్థః. ౪౧

ఇత్యర్థః కథంభూతం, శుద్ధసత్త్వం ధర్మాదయః ఉపలక్షణాని దర్శనసాధనాని యస్య తత్ ధర్మాద్యుప లక్షణం తత్ర ధర్మో వర్ణాశ్రమోచితకర్మయోగః. జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మజ్ఞానయోగః వైరాగ్యమంత ర్బాహ్యేంద్రియనియమః, ఐశ్వర్యాదయ అష్టౌ సిద్ధయః అణిమాదయో యోగసిద్ధయః. ఏభిరుపలక్ష్యతే కర్మయోగజ్ఞానయోగానుగృహీతేన అణిమాద్యష్టైశ్వర్యసిద్ధిపర్యంతేన ఉపాసనేనోపలక్ష్యమిత్యర్థః. స్వపారదశ్రేష్ఠైః విష్వక్సేనప్రభృతిభిః పరివృతః స్వకీయైః శ్రేష్ఠైః చక్రాదిభిః ఆయుధైరుపశోభితాః దోషః భుజాః దండాకారాస్తైరుపలక్షితః, తస్మిన్ లోకాలోకే గిరివరే సర్వత్ర సకలజగతాం స్వస్తయ ఆస్తే ఇత్యర్థః కియంతం కాలమాస్తే ఇత్యత్రాహ (ఆకల్పమితి) ఏష భగవానాత్మమాయయా విరచితో వివిధో యో లోకః తస్య యాత్రా జీవనం తస్యాః గోపీథాయ రక్షణాయ చాకల్ప మేవంభూతం వేషం లీలయా ప్రాప్త ఆస్తే ఇత్యర్థః ఏవం జంబూద్వీపాదీనాం పరిమాణకథనేన శుద్ధోదధిపర్యంత భూమండలస్య మేరోర్మూలస్య మధ్యాదారభ్యాభితః శుద్ధోదధి పర్యంతమృజుగమనే పంచశతసహస్రాధిక త్రిపంచాశల్లక్షాంతరకోటిద్వయయోజనాత్మకం పరిమాణముక్తం భవతి తథా చోక్తమన్యత్రాపి "కోటి ద్వయం త్రిపంచాశత్ లక్షాణి చ తతః పరమ్। పంచాశచ్చ సహస్రాణి సప్తద్వీపాః ససాగరాః॥ తతో హేమమయీ భూమి ర్దశకోట్యో వరాననే। దేవానాం క్రీడనార్థాయ లోకాలోక స్తతః పరమ్" ఇతి ఏవం శుద్ధోదధేర్బాహ్యాయాః కాంచనీభూమేర్గర్భభూతాయాః పరిమాణమపి యావన్మానసోత్తరమేర్వోరంతరా తావతీ భూమిరిత్యనేన సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనాత్మకముక్తం, యద్యప్యాదర్శభూమేర్విశిష్య పరిమాణం నోక్తం తథాపి కృత్స్నభూమండలస్య పంచాశత్కోటియోజనపరిమితత్వోక్తేః, తత్ర సప్తద్వీపససాగరాత్మకస్య పరిమాణోక్తేరలోకస్య లోకసమానపరిమాణస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. "తతో హేమమయీ భూమి ర్దశకోట్యః" ఇతి వచనాంతరానురోధాచ్చ పరిశేషాదేకోనచత్వారింశల్లక్షోత్త రాష్టకోటియోజనాత్మకం పరిమాణం వేదితవ్యం, హేమభూమేః దశకోటియోజనపరిమితత్వకథనం పూర్వోక్తసార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనసంఖ్యయా పూర్వోక్తభూమ్యా సహ కించిదూనమపీ త్యభిప్రాయేణేతి ద్రష్టవ్యమ్. ౪౦-౪౧

యోఽంతర్విస్తార ఏతేన హ్యాలోకపరిమాణం చ వ్యాఖ్యాతం యద్బహిర్లోకాలోకా-

ఏవం లోకాలోకపర్యంతస్య లోకస్య మేరోరారభ్య సార్ధద్వాదశకోటియోజనపరిమాణ ముక్తమథాలోకపరిమాణమాహ (అథేతి.) నను హే రాజన్! తేన లోకాలోకాంతర్వర్తినః పరిమాణ కథనేన లోకాలోకాద్బహిః బాహ్యే దేశః తస్య లోకస్య పరిమాణమపి వ్యాఖ్యాతం, అలోకోఽపి లోకేన తుల్యపరిమాణః సార్ధద్వాదశకోటియోజనపరిమాణ ఇత్యర్థః, అత్రేదమవగంతవ్యం-పంచాశత్ కోటియోజనాత్మకభూమండలే మేరుమధ్యే వర్తతే. తస్మాదారభ్య చతుర్దిక్షు అండభిత్తిపర్యంత మృజుగమనేన పంచవింశతికోటియోజనాని భవంతి. దక్షిణాండభిత్తి మారభ్య ఉత్తరభిత్తిపర్యంత మృజుగమనే తు పంచాశత్కోటియోజనాని భవంతి. ఏవం పశ్చిమత ఆరభ్య పూర్వభిత్తిపర్యంతేఽపి ద్రష్టవ్యమ్. తత్ర మేరోరారభ్యాండభిత్తిపర్యంతే పంచవింశతికోటియోజనాత్మకే భూభాగే జంబూద్వీప విభాగః పంచాశత్సహస్రయోజనాత్మకః తతో లవణోదధ్యాదయః సముద్రాః ప్లక్షాదయో ద్వీపాశ్చ యథోక్తయోజనపరిమాణాః, ఏవం పంచాశత్సహస్రోత్తరపంచాశల్లక్షాధికకోటిద్వయయోజనపరిమితా సప్తసాగరసప్తద్వీపాత్మికా భూమిః శుద్ధోదధేర్బాహ్యభూమిః సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటి యోజన పరిమితా బాహ్య ఆదర్శభూమిరేకోన చత్వారింశల్లక్షోత్తరాష్టకోటియోజనపరిమితా, సంకలయ్య గణనయా సార్ధద్వాదశకోటియోజనాని భవంతి. తతో లోకాలోకాత్ పరాలోకభూమిః సార్ధద్వాదశకోటియోజనపరి మితేతి తత్ర న లోకానాం సంచార ఇత్యాహ (తతః పరస్తాదితి.) తతో లోకాలోకాత్ బహిర్విశుద్ధాం యోగప్రభావవిశుద్ధాం యోగేశ్వరాణామేవ గతిం సంచార ముదాహరంతి కథయంతీత్యర్థః వస్తుతస్త్వత్ర శుద్ధోదధేః పరస్తాత్ కాంచనభూమ్యతిరిక్తా భూమిర్న ప్రతీయత ఏవ కింతు కాంచన్యా ఏవ భూమేర్మేరు మానసోత్తరమధ్యస్య భూపరిమాణం గమ్యతే. అత ఏవ హి శ్రీవైష్ణవే పురాణే "స్వాదూదకస్య పరితః దృశ్యతే లోకసంస్థితిః। ద్విగుణా కాంచనీ భూమిః సర్వజంతువివర్జితా" ఇతి కాంచనభూమి రేవోక్తా అత ఏవ హి "తతః కాంచనభూమిస్తు దశకోట్యో వరాననే!" ఇతి వచనాంతరమప్యుపపన్నం తత్రాయమర్థః అథాలోకపరిమాణమాహ (అథేతి) నను యోఽన్తర్విస్తారః లోకాలోకపర్యంతవర్తినో భూమండలస్య విస్తారః కథిత ఇతి శేషః, ఏతేనాంతర్వర్తినః పరిమాణకథనేనాలోకస్య లోకాలోక పర్యంతాత్ బాహ్యవర్తినోఽపి పరిమాణమాఖ్యాతం కథితప్రాయం పంచాశత్కోటియోజనపరిమితే భూమండలే లోకాలోకాంతర్వర్తినో విస్తారే కథితేఽవశిష్టం అలోకస్య పరిమాణమపి కథితప్రాయమేవే త్యర్థః. అత్రేదమవగంతవ్యం-పంచాశత్కోటియోజనపరిమితం భూమండలం మేరోర్మూలమధ్యాదారభ్య అభితశ్చతుర్ధా అండగోళపర్యంతం విభజనీయమేవం విభక్తాశ్చత్వారో భాగా అల్పమూలా విపులాగ్ర భాగాస్త్రికోణాకారా భవంతి యథా మేరోరారభ్య లవణోదధివిభక్తా భాగాః తత్తైర్త్రైకైకస్మిన్ భాగే మేరోరారభ్యాండభిత్తిపర్యంత మృజుగమనే పంచవింశతికోటియోజనాని భవంతి, తేషామేవ భాగానా మాద్యంతభాగయోః సమీకరణేన గణనాయాం సార్ధద్వాదశకోటియోజనాని భవంతి యథా చ మేరోః ఆరభ్య లవణోదధిపర్యంతేషు చతుర్షు భాగేష్వేకైకస్మిన్ భాగే మేరుమూలాదారభ్య ఋజుగమనేన శుద్ధోదధిపర్యంతం పంచాధికసహస్రాధికత్రిపంచాశల్లక్షోత్తరకోటిద్వయయోజనాత్మకః శుద్ధోదాదారభ్య

చలాత్. తతః బరస్తాద్ యోగేశ్వరగతిం విశుద్ధా ముదాహరంతి. ౪౨

అండమధ్యగతః సూర్యో ద్యావాభూమ్యోర్యదంతరమ్,
సూర్యాండగోళయో ర్మధ్యే కోట్యః స్యుః పంచవింశతిః. ౪౩

లోకాలోకపర్యంతం సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనపరిమితః మిళిత్వా సార్ధద్వాదశకోటియోజన ఏకైకో భాగో భవతి. చతుర్ణాం భాగానాం మేళనే అండభిత్తేర్దక్షిణత ఆరభ్యోత్తరభిత్తిపర్యంత మృజుగమనే పంచాశత్కోటియోజనాని భవంతి ఏవం పాశ్చాత్యామండభిత్తిమారభ్య పూర్వభిత్తిపర్యంతం గమనేఽపీతి బోధ్యమ్. భాగానాం సమీకరణేన గణనాయాం త్వన్యదేవ పరిమాణం భవతీతి అయమప్య పరో విశేషః సార్ధద్వాదశకోట్యాత్మకే ఏకైకస్మిన్ భాగే యోఽయం శుద్ధోదధిపర్యంతః పంచాశత్ సహస్రాధిక త్రిపంచలక్షోత్తరకోటిద్వయయోజనపరిమిత ఏకైకో భాగః తస్మిన్నపి భాగే మేరోర్మూల మారభ్య ఋజుగమనే లవణోదధిపర్యంతో జంబూద్వీపవిభాగః పంచాశత్ సహస్రయోజనపరిమితః తతో లవణోదధిభాగోఽపి ఋజుగమనేన లక్షయోజనపరిమితః తతః ప్లక్షద్వీపో ద్విలక్షయోజనాత్మకః తత ఇక్షురససముద్రోఽపి ద్విలక్షయోజనాత్మకః, ఏవం తతః శాల్మలాదయో ద్వీపాః సురోదాదయశ్చ సముద్రాః చతుర్లక్షాదిరూపయధోక్తపరిమాణా ఏవ వేదితవ్యాః. ఏవం శుదోదధిపర్యంతం సంకలయ్య గణనాయాం పంచాధికసహస్రాధికత్రిపంచాశల్లక్షోత్తరకోటిద్వయయోజనాత్మకోక్తసంఖ్యా సంపన్నా భవతీతి తతః "కాంచనీ భూమిః" సార్ధసప్తలక్షోత్త సార్ధకోటియోజనపరిమితా తతో "ద్విగుణా కాంచనీ భూమిః" ఇతి తు శ్రీవిష్ణుపురాణవచనం. పూర్వోక్తశుద్ధోదధిపర్యంతయా భూమ్యా సహ షణ్ణవతిలక్షన్యూనద్విగుణేత్యేవ తాత్పర్యకం దశకోట్య ఇతి వచనాంతరం తు లోకాదారభ్య పునర్లోకా లోకపర్యంత మృజుగమనేన చతుర్దశలక్షోత్తరదశకోటియోజనప్రమితా భూమిర్భవతీత్యేతదభిప్రాయకం ద్విగుణత్వదశకోటిత్వకథనం న్యూనాధికభాగావనాదృత్యేత్యతో న విరోధ ఇతి. తతో లోకాలోకాచలః తతోఽంధకారభూమిః సా చ పారిశేష్యాదవశిష్టకోటియోజనపరిమితా, ఏవంచ మేరోరారభ్య పంచవింశతి కోటియోజనాని భవంతీతి ద్రష్టవ్యమ్ ౪౨

ఏవం మేరుమధ్యస్థమవధీకృత్య భూమండలస్య పరిమాణముక్త మథ బ్రహ్మాండస్య కియత్ పరిమాణకం వావధీకృత్య పరిమాతవ్యమిత్యపేక్షాయామాహ (అండమధ్యగత ఇతి) అండమధ్యగతః అండమధ్యే స్థితః సూర్యః యథా భూమండలస్య మధ్యే మేరుః స్థితః తద్వదిత్యర్థః, కిం తన్మధ్యం యత్ర స్థితః సూర్యస్తత్రాహ ద్యావాభూమ్యోర్యదంతరమితి. ద్యావాభూమ్యోరూర్ధ్వాధః కపాలయో ర్యదంతరం మధ్యస్థానమిత్యర్థః అనేన సూర్యమేవావధీకృత్యాండస్య పరిమాణం కార్యమేవేత్యుక్తం భవతి. సూర్యాండభిత్త్యోర్మధ్యే పంచవింశతికోట్యః స్యురిత్యర్థః. సూర్యమవధీకృత్య అండభిత్తిపర్యంతం ఊర్ధ్వమధస్తాత్ పార్శ్వతశ్చ పంచవింశతికోటియోజనాని భవంతీత్యర్థః. ౪౩

మృతేఽండ ఏష ఏతస్మిన్ యదభూత్తతో మార్తండ ఇతి వ్యపదేశః,
హిరణ్యగర్భ ఇతి యద్ధిరణ్మ్యాం సముద్భవః. ౪౪

సూర్యేణ హి విభజ్యంతే దిశః ఖం ద్యౌర్మహీ భిదా,
స్వర్గాపవర్గౌ నరకా రసౌకాంసి చ సర్వశః ౪౫

దేవతిర్యఙ్మనుష్యాణాం సరీసృపసవీరుధామ్,
సర్వజీవనికాయానాం సూర్య ఆత్మా దృగీశ్వరః. ౪౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే,
భువనకోశవర్ణనే సముద్రవర్షసంనివేశ పరిమాణలక్షణో నామ వింశోఽధ్యాయః.

అండప్రసంగాత్ సూర్యచతుర్ముఖాదీనామండసంబంధాదేవ మార్తండహిరణ్యగర్భాదినామవత్త్వమిత్యాహ (మృతేఽండ ఇతి) మృతే నశ్వరే ఏతస్మిన్నండే యతః స్థితః తతోఽసౌ సూర్యో మార్తండ ఉచ్యతే మృతం చ తదండం చ మృతాండం మృతాండే భవః మార్తాండః, శకంధ్వాదిత్వాత్ పరరూపే మార్తండ ఇత్యపి సాధుః యద్యస్మాద్ధిరణ్మ్యే హిరణ్మయే సముద్భవో యస్య స బ్రహ్మా హిరణ్యగర్భ ఇత్యుచ్యతే. హిరణ్యాండస్య గర్భభూతత్వాత్ హిరణ్యగర్భ ఉత్యుచ్యతే ఇత్యర్థః. యద్వా హిరణ్యగర్భ ఇతి సూర్యస్యైవ క్వచిద్వ్యపదేశనిర్వాహార్థమేవ. ౪౪

యదుక్తమండపరిమాణే సూర్యస్యావధిత్వం తదేవ న కేవలం కింతు దిగాదివిభాగేఽప్యవధిత్వం సూర్యస్యాస్తీత్యాహ (సూర్యేణేతి.) దిశః పూర్వాదయః ఏవం ఖమంతరిక్షం ద్యౌః స్వర్లోకః మహీ భూమిః భిదన్యోఽపి విభాగః స్వర్గాపవర్గౌ భోగమోక్షదేశౌ నరకాః రసౌకాంసి అతలాదీని చ సర్వశః కృత్స్నశః సూర్యేణైవ విభజ్యంతే జ్ఞాయంత ఇత్యర్థః. ౪౫

న కేవలం దిగాదివిభాజక ఏవ సూర్యః కింతు దేవాదీనాం చక్షురింద్రియాధిష్ఠాతా చేత్యాహ దేవేతి ఆత్మా భగవదాత్మకః సూర్యః దేవాదీనాం సర్వేషాం జీవనికాయానాం జీవసమూహానాం దృగీశ్వరః దృగధిష్ఠాతా అగానాం స్థావరాణాం వీరుధాంచ చక్షురింద్రియస్యానభివ్యక్తస్య భాసకత్వాచ్చ చక్షురింద్రియాధిష్ఠాతృత్వమప్యుక్తమ్. ౪౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధనమాఖ్యాయాం,
వింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏతావానేవ భూవలయస్య సంనివేశః ప్రమాణలక్షణతో వ్యాఖ్యాతః. ౧

ఏతేన హి దివో మండలమానం తద్విద ఉపదిశంతి యథా ద్విదళయోర్నిష్పావాదీనాం తే అంతరేణాంతరిక్షం తదుభయసంధితమ్ ౨

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

ఏవం కృత్స్నస్య భూమండలస్య సన్నివేశం తత్పరిమాణం చాభిధాయయాథ దివో మండల పరిమాణం సూర్యగతిం చ వివక్షుః వక్ష్యమాణస్యోక్తసాపేక్షత్వాదుక్తమనువదతి త్రిభి రధ్యాయైః, (ఏతావానేవేతి) భూమండలస్య సన్నివేశః సంస్థానం ప్రమాణాదిభి రేతావానేవ పంచాశత్కోటియోజన పరిమిత ఏవ మాఖ్యాతః. ఏవకారేణ ఉక్తాధికపరిమాణవ్యావృత్తిః వక్ష్యమాణ మవతారయతి - ఏతేన భూమండలపరిమాణేన దివో మండలస్యాపి మానం పరిమాణం తద్విదః దివో మండలమపి పంచాశత్కోటియోజనపరిమిత మిత్యేవోపదిశంతి కథయంతీత్యర్థః కథమన్యస్య పరిమాణ కథనేనాన్యస్యాపి పరిమాణం జ్ఞాతుం శక్యమిత్యపేక్షాయాం దృష్టాంతమాహ-యథా ద్విదళయో (ర్నిష్పావాదీనామితి) నిష్పావో గోధూమాదిధాన్యాని చూర్ణయితుం శిల్పిభి ర్నిర్మితః ద్విదళాత్మకః పాషాణవిశేషః బాహ్యద్వయదళవిశిష్టో ధాన్యవిశేషో నిష్పూయతే సూర్పాదిభిరితి నిష్పావః "నిరభ్యోః పూల్వోః" ఇతి ఘఞ్ నిష్పావప్రభృతీనాం తయోర్దళయోర్మధ్యేఽధఃస్థితస్య దళస్య పరిమాణే కథితే ఉపరితనదళమపి తత్తుల్యపరిమాణమితి కథితం భవతి తథేత్యర్థః అస్తు దివోమండలం భూమండలేన తుల్యపరిమాణం కింతత్ భూమండలద్యుమండలయోర్మధ్యం యత్ర స్థితం సూర్యమవధీకృత్య పరిచ్ఛేదః కార్య ఇత్యుక్తం తత్రాహ తయోరితి తయోర్భూమండలద్యుమండలయోరంతరేణ మధ్యేఽంతరిక్షమంతరిక్షలోక ముపదిశంతీత్యనుషంగః. కథంభూతం తదుభయసంధితం తాభ్యాం భూమండలద్యుమండలాభ్యా ముభయతః అధ ఊర్ధ్వం చ సంధితం సంలగ్నం సందృగ్ధమిత్యర్థః యస్యాంతరిక్షస్య మధ్యగతో మధ్యే స్థితో భగవాంస్తపతాం పతిః తాపం కుర్వతాం పతిరగ్న్యాదీనాం మధ్యే పతిః శ్రేష్ఠః తపనః సూర్య ఆతపేన త్రిలోకీం భూర్భువః సువ ఇత్యాత్మికాం ప్రతపతి ప్రకాశయత్యాత్మనః స్వస్య భాసా. కాంత్యా త్రిలోకీ మవభాసయతి ప్రకాశయతి. స్వస్వకర్మణి ప్రవృత్తాం కరోతీత్యర్థః. కిమయం సూర్య

యన్మధ్యగతో భగవాం స్తపతాంపతిః తపన ఆతపేన త్రిలోకీం ప్రతపత్యవ భాసయత్యాత్మభాసా స ఏష ఉదగయనదక్షిణాయనవైషువతసంజ్ఞాభిః మాంద్యశైఘ్ర్య సమానాభిర్గతిభిరారోహణావరోహణసమానస్థానేషు యథా సవనమభిపద్యమానో మకరాదిషు రాశిష్వహోరాత్రాణి దీర్ఘహ్రస్వసమానాని విధత్తే ౩

యదా మేషతులయోర్వర్తతే తదాహోరాత్రాణి సమానాని భవంతి యదా వృషభాదిషు పంచసు చ రాశిషు చరతి తదాహాన్యేవ వర్ధంతే హ్రసతి చ మాసి

ఏకత్ర స్థిత ఏవ త్రిలోకీం ప్రతపత్యవభాసయతి ఉతాటన్నేవ యద్యటన్నేవ తర్హి సదైకరూపేణాటతి ఉత కదాచిత్ త్వరయా కదాచిత్ శనైః కదాచిత్ సమం కింవోర్ధ్వమేవాటతి అథవా అధః ఆహోస్విదుభయతః కేషుస్థానేష్వటతి కథం వా తద్గతికృతో భవత్యహోరాత్రపరిమాణవిభాగ ఇత్యాద్యపేక్షాయామాహ (స ఏష ఇతి.) స ఏష అంతరిక్షమధ్యగతః సూర్య ఉదగయనాదిసంజ్ఞాభిః మాంద్యాదిగతిభిః ఆరోహణాదిస్థానేషు యథాకాలమారోహణాదిక మభిపద్యమానః మకరాదిషు రాశిషు వర్తమానః అహాని రాత్రీశ్చ దీర్ఘహ్రస్వ సమానాని విధత్తే కురుతే మార్గస్య అల్పీయస్త్వం తావత్ "అశీతిమండలశతం కాష్ఠయోరంతరం ద్వయోః। ఆరోహణావరోహణాభ్యాం భానోరబ్దేన యా గతిః" ఇతి శ్రీవైష్ణవపురాణోక్తరీత్యా శేష గ్రహర్క్షతారాశ్చ యేఽన్తర్మధ్యబహిర్వలయత్రయాకారే అశీతిశతకుండలాకారే రేఖామయే అవాక్ శిరస్కదక్షిణావర్తకుండలీభూతసర్పాకారే భగవదాత్మకే శింశుమారాఖ్యే కాలచక్రేఽధిశ్రిత్యారోహణా వరోహణసమవస్థానే ష్వంతర్వలయబాహ్యవలయమధ్యమవలయేషూదగయనాదిసంజ్ఞాభి ర్మాంద్యాదిగతిభి ర్యథాసవన మీశ్వరాదృష్టకాలమనతిక్రమ్యాభిపద్యమానః ప్రాప్తః సన్ మకరాదిషు శింశుమారాఖ్యస్య మకరాద్యాకారరేఖామయమండలేషు నక్షత్రాభిముఖతయా సంచరన్నహరాదీని హ్రస్వాని దీర్ఘాణి సమానాని చ కురుతే తత్ర బహిర్వలయాదంతర్వలయగమన మారోహణం, తదేవోదగయన మారోహే చ చిరగతిమార్గస్య రాశీభూతభూయస్త్వాదంతర్వలయాద్ బహిర్వలయగమనమవరోహణం, తదేవ దక్షిణాయన మవరోహే చ హ్రస్వ ఇతి గతేర్మార్గస్య రాశీకృతస్య అల్పీయస్త్వాత్ సమవస్థానశబ్దనిర్దిష్టేషు మధ్యమవలయే గమనం సమవస్థితిః తదేవ విషువస్థితిః, తత్ర సమగతిమార్గస్య రాశీకృతస్య సామ్యాత్ ఆరోహణాదికమ్." "ధ్రువేణ ముచ్యమానేన పురా రశ్మియుగేన తు। తస్యైవ బాహ్యతః సూర్యో భ్రమతే మండలాని చ" ఇతి ఆరోహణే చిరగత్యైవ దినవృద్ధిరాత్రిహ్రాసశ్చ భవతి. అవరోహణే ద్రుతగమనేఽహ్నాం హ్రాసః రాత్రివృద్ధిశ్చ సమవస్థితావహోరాత్రస్య సామ్యమితి భేదః ౧-౩

ఏతదేవ ప్రతిపిపాదయిషుస్తావత్కాసు రాశిషు చరన్నహోరాత్రస్య సామ్యాధికం విధత్తే ఇతి శంకాయాం అహోరాత్రికృతసామ్యాధికవిభాగమాహ (యదేతి.) యదా వృషభాదిషు వృషభ ఆదిర్యాసాం

మాస్యేకైకా ఘటికా రాత్రిషు. ౪

యదా వృశ్చికాదిషు పంచసు వర్తతే తదాహోరాత్రాణి విపర్యయాణి భవంతి.౫

యావద్దక్షిణాయనమహాని వర్ధంతే యావదుదగయనం రాత్రయః. ౬

తాసు వృషభమిథునకర్కటసింహకన్యాసు రాశిషు పంచసు యదా చరతి తదాహాన్యేవ వర్ధంతె న తు రాత్రయ ఇత్యర్థః. ౪

యద్యపి వృషభమిథునయోరేవాహ్నాం వృద్ధిః కర్కటాదిషు హ్రాసస్తథాపి రాత్ర్యపేక్షయాஉధికత్వాద్వర్ధంత ఇత్యుక్తం హ్రసతి చేతి మాసి మాసి రాత్రిషు ఏకైకా ఘటికా హ్రసతి చాహస్సు ఏకైకా ఘటికా వర్ధతే చేత్యర్థః. వృశ్చికధనుర్మకరకుంభరాశిషు పంచసు వర్తతే చరతి తదాహోరాత్రాణి విపర్యయాణి. రాత్రయో వర్ధంతేஉహాని హ్రసంతీత్యర్థః పూర్వవద్దినాపేక్షయాత్ర హ్రాసో బోధ్యః అత్రాప్యేకైకా ఘటికా రాత్రిషు వర్ధతేஉహస్సు హ్రసతీత్యవగంతవ్యమిదం చ స్థూలదృష్ట్యోక్తం. వృద్ధిహ్రాసయోః ప్రతిమాస వైషమ్యాదథ తాత్త్వికం వృద్ధిహ్రాసమాహ (యావదితి) దక్షిణాయనపర్యంతమహాని వర్ధంతే రాత్రయో హ్రసంతి, తత ఉత్తరాయణపర్యంతం అహాని హ్రసంతి, రాత్రయో వర్ధంతే ఇత్యర్థః. ఏత దేవ ప్రపంచితం శ్రీవైష్ణవే-

అయనస్యోత్తరస్యాత్ మకరం యాతి భాస్కరః।
తతః కుంభం చ మీనం చ రాశిరాశ్యంతరం ద్విజ॥
త్రిష్వేతేషు చ భుక్తేషు తతో వైషువతీ గతిః।
ప్రయాతి సవితా కుర్వన్నహోరాత్రం తతః సమమ్॥
తతో రాత్రిః క్షయం యాతి వర్ధతేஉనుదినం దినమ్।
తతశ్చ మిథునస్యాంతే పరాం కాష్ఠా ముపాగతః॥
రాశికర్కటకం ప్రాప్య కురుతే దక్షిణాయనమ్।
కులాలచక్రపర్యంతో యథా శీఘ్రం ప్రవర్తతే॥
అతివేగితయా కాలం వాయువేగగతశ్చరన్।
తస్మాత్ ప్రకృష్టాం భూమిం తు కాలేనాల్పేన గచ్ఛతి॥

ఏవం నవ కోటయ ఏకపంచాశల్లక్షాణి యోజనానాం మానసోత్తరగిరిపరివర్తన స్యోపదిశంతి తస్మిన్నైన్ద్రీం పురీం పూర్వస్మాన్మేరోర్దేవధానీం నామ దక్షిణతో యామ్యాం సంయమనీం నామ పశ్చాద్వారుణీం నిమ్లోచనీం నామ ఉత్తరతః సౌమ్యాం విభావరీం నామ

సూర్యో ద్వాదశభిః శైఘ్ర్యాన్ముహూర్తైర్దక్షిణాయనే।
త్రయోదశార్ధమృక్షాణాం ప్రాహ్న మాచరతే ద్విజ॥
ముహూర్తైస్తావదృక్షాణి నక్తమష్టాదశైశ్చరన్।
కులాలచక్రమధ్యస్థో యథా మందం ప్రవర్తతే॥
తథోదగయనే సూర్యః సర్పతే మందవిక్రమః।
తస్మాద్దీర్ఘేన కాలేన భూమి మల్పాం చ గచ్ఛతి॥
అష్టాదశముహూర్తం తు ఉత్తరాయణపశ్చిమమ్।
అహో భవతి తత్రాపి చరతే మందవిక్రమః॥
త్రయోదశార్థమహ్నాం వై ఋక్షాణాం చరతే రవిః।
ముహూర్తైస్తావదృక్షాణి రాత్రౌ ద్వాదశభి శ్చరన్॥
అతో మందతరం నాభ్యాం చక్రం భ్రమతి వై యథా।
కులాలచక్రనాభిస్తు యథా తత్రైవ వర్తతే॥
ధ్రువస్తథా హి మైత్రేయ తత్రైవ పరివర్తతే।
ఉభయోః కాష్ఠయో ర్మధ్యే భ్రమతే మండలాని తు॥
దివా నక్తం చ సూర్యస్య మందా శీఘ్రా చ వై గతిః।
ఏవం ప్రమాణ మేవైష మార్గం యాతి దివాకరః॥
అహోరాత్రేణ యో భుంక్తే సమస్తా రాశయో ద్విజ।
షడేవ రాశీన్ యో భుంక్తే రాత్రావన్యాంశ్చ షడ్దివా॥
రాశిప్రమాణజనితా దీర్ఘహ్రస్వాత్మతా తతః।
తథా నిశాయాం రాశీనాం ప్రమాణై ర్లఘుదీర్ఘతా॥
దినాంతే దీర్ఘహ్రస్వత్వం తద్భాగేనైవ జాయతే।
ఉత్తరే ప్రక్రమే శీఘ్రా నిశి మందా గతి ర్దివా॥
దక్షిణే త్వయనే సైవ విపరీతా వివస్వతః॥"

ఇతి యదా మేషతులయోర్వర్తతే తదాహోరాత్రాణి సమానాని భవంతి, ఇత్యనేన ఉత్తరాయణే మేషమాసే సామ్యమహోరాత్రస్య దక్షిణాయనే తులామాసే సామ్యమిత్యుక్తమేతదేవ శ్రీవైష్ణవేఽ

(రవేః లోకయాత్రానిరూపణమ్)

తాసూదయ మధ్యాహ్నాస్తమయనిశీథానీతి భూతానాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తాని సమయ విశేషేణ మేరోశ్చతుర్దిశమ్. ౭

వ్యుక్తమ్. "తులామేషగతే భానౌ సమం రాత్రిదినం తు తత్" ఇతి. ఏవం సూర్యస్య మందాదిగతిభి రహోరాత్రపరిమాణవిభాగ ఉక్తః అథాహోరాత్రవిభాగాత్ పరిమాణవిభాగాద్యర్థమ్. మానసోత్తరే మేరుం పరిభ్రమతా సూర్యేణ కతి యోజనాని పరిభ్రమితాని భవంతీత్యపేక్షాయాం ఆహ (ఏవమితి) ఏవం మందాదిగతిభిః మానసోత్తరగిరిపరివర్తమానస్య మానసోత్తరే మేరుపరివర్తమానస్య యోజనానాం తేన పరిభ్రామ్యమాణానాం నవకోటయ ఏకపంచాశల్లక్షాణి చేత్యుపదిశంతి ఇత్యర్థః అథోదయాస్తమయాని స్వరూపం వివక్షుస్తదుపోద్ఘాతం ప్రపంచయతి (తస్మిన్నిత్యాదినా విభావరీనామేత్యంతేన) తస్మిన్ మానసోత్తరగిరౌ పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మిన్ దిశి దేవధానీం నామ పురీం దక్షిణదిశో నామ్నా సంయమనీం పురీం పశ్చిమే వారుణీం నామ వరుణాధిష్ఠితాం నిమ్లోచనీం నామ ఉత్తరతః సౌమ్యాం సోమాధిష్ఠితాం విభావరీం నామ పురీం ఉపదిశంతీతి పూర్వేణాన్వయః ఐంద్రీమితి ఇంద్రాధిష్ఠితాం ఇంద్రేణ రక్ష్యమాణామిత్యర్థః, తథా యామ్యామితి యమేన పాల్యమానామితి జ్ఞేయమ్. అథోదయాదికమాహ (తాస్వితి) తాసు దేవధాన్యాదిచతసృషు పురీషు మేరోశ్చతుర్దిశం చతుర్దిక్షు సమయవిశేషేణ కాలవిశేషేణ భూతానాం భూమండలస్థానాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తాని వ్యాపారతదభావనిమిత్తాని ఉదయాదీని భవంతి. తత్రాస్తమయాంతాని ప్రవృత్తినిమిత్తాని ఉదయాదీని ప్రవృత్తినిమిత్తాని, నిశీథాదీని నివృత్తినిమిత్తాని తదా భూతానాం సుప్తత్వాదితి వివేకః ఆదిశబ్దాత్ పూర్వోత్తరరాత్రే భాగాః వివక్షితాః, మేరోశ్చతుర్దిశమిత్యస్యాయం భావః, యాని మేరోర్దక్షిణతః భూతాని తేషామైంద్రీమారభ్య పూర్వాదయో దిశస్తు క్రమేణ ఉదయాదయ శ్చత్వారో భవంతి, యాని పశ్చిమతః యేషాం యామ్యామారభ్య యామ్యోత్తరతస్తేషాం సౌమ్యామారభ్యేతి జ్ఞేయమితి మేరౌ స్థితానాం తు నోదయాదికమస్తీత్యాహ తత్రత్యానామితి. తత్రత్యానాం మేరౌ స్థితానాం తు భూతానా మాదిత్యః దినసమధ్యం గతః ఏవ మధ్యాహ్నగత ఏవ సదా విదధానః వ్యాపారయన్ తపతి ప్రకాశతే, కించ సర్వేషాం ద్వీపవర్షాణాం మేరు ముత్తరం కరోతీత్యాహ సవ్యేనేతి. ఆదిత్యం పశ్యతాం సవ్యేన స్థితం మేరు మారభ్య స్వదక్షిణభాగే స్థితం కరోతీత్యర్థః. యత్ర యః పశ్యత్యాదిత్యం సైవ తత్ర ప్రాచీ తస్య చ వామతో మేరుస్తిష్ఠతీతి భావః. సమయవిశేషేణేత్యస్యాయ మభిప్రాయః.

"ఉదయాస్తమనే చైవ సర్వకాలం తు సమ్ముఖే।
దిశాస్వశేషాసు తథా మైత్రేయ విదిశాసు చ ॥

తత్రత్యానాం దివసమధ్యంగత ఏవ సదాఽఽదిత్యస్తపతి సవ్యేనాచలం దక్షిణేన కరోతి. ౮

యత్రోదేతి తస్య హ సమానసూత్రనిపాతే నిమ్లోచతి యత్ర క్వచన స్యందేనాభితపతి తస్య హైష సమానసూత్రనిపాతే ప్రస్వాపయతి తత్ర గతం న పశ్యంతి యే తం సమనుపశ్యేరన్. ౯

యదా చైన్ద్ర్యాః పుర్యాః ప్రచలతే పంచదశఘటికాభిర్యామ్యాం సపాద

యై ర్యత్ర దృశ్యతే భాస్వాన్ స తేషా ముదయః స్మృతః।
తిరోభావం చ యత్రైతి తత్రైవా స్తమనం రవేః॥
నైవా స్తమన మర్కస్య నోదయః సర్వదా సతః।
ఉదయా స్తమనాఖ్యం హి దర్శనాదర్శనం రవేః॥
శక్రాదీనాం పురే తిష్ఠన్ స్పృశత్యేష పురత్రయమ్।
వికోణౌ ద్వౌ వికోణస్థస్త్రీన్ కోణాన్ ద్వే పురే తథా॥

ఇతి విష్ణుపురాణోక్తరీత్యా దక్షిణావర్తప్రవహాఖ్యవాయునా భ్రమమాణజ్యోతిశ్చక్రవశాత్ అతిదూరతో భూసంలగ్నస్యేవ కాలవిశేషే దర్శన ముదయః, ఆకాశమారూఢస్యేవ దర్శనం మధ్యాహ్నః, భూమి ప్రవిష్టస్యేవ దర్శనమ స్తమయః. తతోఽతిదూరగమనే నిశీథ ఇతి కాలవిశేషకృతావిర్భావాదిక మేవోదయాస్తాదికమితి ఏవం "అద్భ్యో వా ఏష ప్రాతరుదేతి అపః సాయం ప్రవిశతి" ఇతి శ్రౌతవ్యవహారోపి సముద్రతీరస్థదృష్టికృతః మానసోత్తరే భ్రమతో రవే రప్సు ప్రవేశాసంభవాదితి భావః. ౫-౮

యథోక్తమస్యోదయాస్తమనాదేర్నియమం దర్శయతి (యత్రోదేతీత్యాదినా) యత్ర ఐన్ద్ర్యాది పురే ఉదేతి ఉదయం ప్రాప్నోతి దృష్టో భవతీతి యావత్ తస్య ఉదయస్థానస్య సమానసూత్రనిపాతే వారుణ్యాం నిమ్లోచతి అస్తం గచ్ఛతి న తిర్యగ్దర్శనం ప్రాప్నోతీత్యర్థః యత్ర హి యామ్యాదౌ పురి స్యందేనాభితపతి స్వేదోద్గమేనాభితపతి మధ్యాహ్నస్థితో భవతీతి యావదేష భగవాన్ సూర్యస్తస్య సమాన సూత్రనిపాతే న్యూనాధికదేశే సౌమ్యాదౌ పురే స్థితః ప్రస్వాపయతి, యామ్యదిక్స్థితానాం అర్ధరాత్రం కరోతీత్యర్థః యే యామ్యదిశి స్థితాః అస్తంగతే సూర్యమనుపశ్యేరన్ తే తత్ర గతం సౌమ్యదిగ్గతం న పశ్యంతి ఏవం యామ్యాదిషు పురీషు ఉదయాదినియమో ద్రష్టవ్యః ౯

ఏవ ముదయాదిదేశనియమ ఉక్తః, అథేంద్రాదిపుర్యాః యామ్యాదిపురీం కియతా కాలేన కతి యోజనాని గచ్ఛతీత్యపేక్షాయామాహ (యదేతి) యదా ఐన్ద్ర్యాదిపుర్యాః ప్రచలతి నిష్క్రాంతో భవతి

కోటిద్వయం యోజనానాం సార్ధద్వాదశలక్షాణి సాధికాని చోపయాతి ౧౦

ఏవం తతో వారుణీం సౌమ్యా మైంద్రీం చ పున స్తథాన్యే చ గ్రహాః సోమాదయో నక్షత్రైః సహ జ్యోతిశ్చక్రే సమభ్యుద్యంతి సహ వా నిమ్లోచంతి ౧౧

ఏవం ముహూర్తేన చతుస్త్రింశల్లక్షయోజనాన్యష్టశతాధికాని సౌరో రథస్త్రయీమయోఽసౌ చతసృషు పరివర్తతే పురీషు. ౧౨

తదా పంచదశఘటికాత్మకేన కాలేన త్రైరాశికగణితేన యోజనానాం సార్ధద్వాదశలక్షాణి సాధికాని పంచవింశతిసహస్రాధికాని, సపాదకోటిద్వయం పంచవింశతిలక్షాధికకోటిద్వయం చాతిక్రమ్యేతి శేషః, యామ్యాం పురీ ముపయాతి. ౧౦

ఏవం తతో యామ్యాయాః ప్రచలతి ఏవ ముక్తకాలేన ఉక్తయోజనాని వారుణీం పురీం గచ్ఛతి, ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్య మేవం సూర్యస్యోదయాస్తమయాదిస్వరూపం తద్దేశనియమం కాలపరిమాణం యోజనపరిమాణం చాభిధాయాథ సోమాదీనామపి గ్రహాణామభ్యుదయాదికమాహ (తథేతి) జ్యోతిశ్చక్రేణ తారాగణేన సహ వర్తమానా అన్యే సోమాదయో గ్రహాః అపి నక్షత్రైరశ్విన్యాదిభిః సహ తథా సూర్యవదింద్రాదిపురీషు గమనం ప్రత్యభ్యుద్యంతి ఉద్గచ్ఛంతి ఉదయం ప్రాప్నువంతి సహైవ నిమ్లోచంతి అస్తం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః యద్యపి వస్తుతః సూర్యస్యాపి నక్షత్రైః సహైవ ఉదయాస్తమయౌ తథాపి తత్సాహిత్యాదర్శనాత్ సోమాదీనామేవ తత్సాహిత్య ముక్తమితి భావః ౧౧

పంచదశఘటికాభిః సపాదకోటిద్వయం సాధికాని సార్ధద్వాదశలక్షాణి యోజనాని గచ్ఛతీత్యుక్తం తత్రైకేన ముహూర్తేన కతి యోజనాని గచ్ఛతీత్యపేక్షాయామాహ (ఏవమితి) త్రయీమయ ఇత్యుపాసనార్థముక్తం, వేదరూపేణోపాస్యః సౌరో రథ ఏకముహూర్తేనాష్టశతాధికచతుస్త్రింశల్లక్షయోజనాని చతసృషు దేవధాన్యాదిషు పురీషు పరిభ్రమతే. కోఽసౌ సౌరో రథః ఏకేన ముహూర్తేన యః పరిభ్రమతే తత్రాహ (యస్యేతి,) యస్య సౌరరథస్యైకం చక్రం సంవత్సరాత్మకం సమామనంతి ఉపాసతే చక్రం విశినష్టి. ద్వాదశారం ద్వాదశమాసాః అరాః యస్య షడృతవో నేమయో యస్య త్రీణి చాతుర్మాస్యాని నాభయో యస్య ఇదమప్యుపాసనార్థమేవోక్తం, మాసాదిరూపేణ సంవత్సరేణ రూపేణ చోపాస్యమానమిత్యర్థః సౌరో రథః పరివర్తత ఇత్యుక్తం, స కిం నిరవలంబ ఏవ ఏష భ్రమతీత్యత్ర విశినష్టి (యస్యేతి) యస్య రథస్యాక్షో మేరోర్మూర్ధ్ని కృతమూలః అక్షశబ్దోఽత్రోపచారాత్తత్సితాయాం ధురి వర్తతే. ఏవం ద్వితీయోఽక్ష ఇత్యత్రాపి యత్ర రథో మానసోత్తరే కృతోత్తరభాగః మానసోత్తరగిరౌ లక్షార్ధో ౩

యస్యైకం చక్రం ద్వాదశారం షణ్ణేమి త్రిణాభి సంవత్సరాత్మకం సమామనంతి తస్యాఽక్షో మేరోర్మూర్ధని కృతో మానసోత్తరే కృతేతరభాగో యత్ర ప్రోతం రవిరథచక్రం తైలయంత్రచక్రవత్ భ్రమన్ మానసోత్తరగిరౌ పరిభ్రమతి ౧౩

తస్మిన్నక్షే కృతమూలో ద్వితీయోఽక్షస్తుర్యమానేన సమ్మితస్తైలయంత్రాక్షవత్ ధ్రువే కృతోపరిభాగః ౧౪

రథనీడస్తు షట్త్రింశల్లక్షయోజనాయతః తత్తురీయభాగవిశాలస్తావాన్ రవిరథయుగో యత్ర హయాశ్ఛన్దోనామానః సప్తారుణయోజితా వహంతి దేవ మాదిత్యమ్. ౧౫

వాయుబద్ధభూమౌ కృతోత్తరభాగః వాయునా నిబద్ధోత్తరభాగః. అన్యథాయుతార్ధమాత్రోచ్ఛ్రాయత్వాత్ మానసోత్తరగిరేః మేరోః చతురశీతియోజనోచ్ఛ్రాయత్వాత్ అతస్తస్య సామ్యానుపపత్తేః. కోఽసావితరభాగః యో మానసోత్తరే కృతమూలః తత్రాహ (యత్రేతి) యత్ర ఇతరభాగే ప్రోతం సద్రవిరథచక్రం తైలయంత్రవత్ మానసోత్తరగిరౌ పరితో భ్రమతి. ౧౨-౧౩

తస్మిన్నక్షే చక్రప్రాంతే కృతమూలః నిబద్ధపూర్వభాగః ద్వితీయోఽక్షః మేరుమానసోత్తరాయతః సార్ధసప్తలక్షోత్తరసార్ధకోటియోజనప్రమాణః తస్య తుర్యమానేన సార్ధసప్తత్రింశత్సహస్రాధికైకోనచత్వారింశల్లక్షయోజనమానేన సంమితః పరిమితః ధ్రువే కృతః వాయుపాశేన బద్ధః ఉపరిభాగో యస్య తథాభూతః. తం నిదర్శయతి తైలయంత్రాక్షవత్. తైలయంత్రాక్షదృష్టాంతేన జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః ౧౪

రథనీడాదేః పరిమాణమాహ (రథనీడ ఇతి) నీడో రథిన ఉపవేశస్థానం షట్త్రింశల్లక్షయోజనాయామః తురీయభాగవిశాలః నవలక్షయోజనవిశాలః, రవిరథయుగోఽపి తావాన్ షట్త్రింశల్లక్షయోజనాయామః తురీయభాగవిశాలః, యుగం విశినష్టి యత్ర యుగే అరుణేన సూతేన యోజితాః సప్త హయాః గాయత్ర్యాదిచ్ఛందోనామానః దేవం ద్యోతమాన మాదిత్యం వహంతి గంతవ్యదేశం ప్రాపయంతీత్యర్థః అశ్వనామాని శ్రీవైష్ణవే పురాణే ఉక్తాని—"హయాశ్చ సప్తచ్ఛందాంసి తేషాం నామాని మే శృణు। గాయత్రీ చ బృహత్యుష్ణిక్ జగతీ త్రిష్టుబేవ చ॥ అనుష్టుప్పంక్తిరిత్యుక్తాః ఛందాంసి హరయో రవేః" ఇతి నన్వేవమ్ "ఏకోఽశ్వో వహతి సప్తనామా" ఇతి శ్రుతివిరోధ ఇతి చేదుచ్యతే ఏక ఇత్యనేనైక సూర్య ఉచ్యతే అశ్వ ఇతి జాత్యభిప్రాయ ఏకత్వనిర్దేశః "ఏకో వ్రీహిః సుసంపన్నః" ఇత్యాదివత్ సప్తనామేత్యాదిసప్తనామాన ఇత్యుచ్యతే తథా చైకరూపా గాయత్ర్యాదిసప్తనామానోఽశ్వా వహంతీతి శ్రుత్యర్థః. ఉపబృంహణానుసరణాదేవ హి శ్రుత్యర్థనిర్ణయ ఇతి తేషాం గాయత్ర్యాదినామకత్వం తద్దృష్ట్యోపాసనార్థముక్తమ్. ౧౫

(రవేః లోకయాత్రానిరూపణమ్)

పురస్తాత్ సవితుః అరుణః పశ్చాచ్చ నియుక్తః సౌత్యే కర్మణి కిలాస్తే. ౧౬

తథా వాలఖిల్యా ఋషయోఽంగుష్ఠపర్వమాత్రాః షష్టిసహస్రాణి పురతః సూర్యం సూక్తవాకాయ నియుక్తాః సంస్తువంతి. ౧౭

తథాఽన్యే చ ఋషయో గంధర్వాప్సరసో నాగా గ్రామణ్యో యాతుధానా దేవా

అరుణయోజితా దేవం వహంతీత్యుక్తం, కుత్ర స్థితోఽశ్వాన్ యోజయతి ఇతి తత్రాహ (పురస్తాదితి.) సవితుః పురస్తాత్ పురస్థితోఽరుణః సౌమ్యేఽశ్వయోజనరూపే కర్మణ్యాస్తే ఇత్యర్థః. పురస్తాత్ స్థితోఽపి కిం సవితు రభిముఖతో వర్తతే నేత్యాహ. పశ్చాచ్చ నియుక్తః పురస్తాత్ స్థితోఽపి ప్రత్యఙ్ముఖ ఆస్తే. యద్వా యత్ సూర్యస్య పురస్తస్యైవ పశ్చిమత్వాదిత్యుక్తమేవం వాలఖిల్యా ఋషయోఽపి షష్టిసహస్రసంఖ్యాకా అంగుష్ఠపర్వప్రమితాః సూర్యస్య పురతో రథేస్థితాః సూక్తవాకాయ వాకః ఉక్తిః సూక్తరూపో వాకః సూక్తవాకః తస్మై సుభాషితరూపోక్తయే సంస్తుతయే ఇతి యావ న్నియుక్తాః ఆదిష్టాః సంతః సూర్యం సంస్తువంతి. ౧౬-౧౭

(తథాన్యే) ఋష్యాదయః సప్తగుణాః ఏకైకశః చతుర్దశ చతుర్దశ ద్వంద్వశః మాసే మాసే పృథఙ్నామభి రాదిత్య ముపాసత ఇత్యన్వయః తత్ర గ్రామణ్యో యక్షాః, కథంభూత మాదిత్య మాత్మానం సర్వేషాం దిగధిష్ఠాతృత్వా దాత్మానం భగవదాత్మకత్వా దాత్మానం మాసభేదభిన్ననామానం కథంభూతాః పృథఙ్నామానః పరస్పరవిలక్షనామానః పృథక్కర్మాణి శ్రీవైష్ణవే ప్రపంచితాని-

"స్తువంతి ఋషయస్తస్వై ర్గంధర్వై ర్గీయతే పురః।
నృత్యంత్యోఽప్సరసో యాంతి తస్య చాను నిశాచరాః॥
వహంతి పన్నగా యక్షైః క్రియతేఽభీషుసంగ్రహః।
వాలఖిల్యాస్తథైవైనం పరివార్య సహాసతే॥ ఇత్యాదినా యద్యప్యత్ర మాసి చతుర్దశ చతుర్దశ ఉపాసత ఇతి ప్రతీయతే శ్రీవైష్ణవే తు సప్తసప్తేతి తథాహి-

"సప్తధాఽధిష్ఠితో దేవై రాదిత్యో మునిభిస్తథా।
గంధర్వై రప్సరోభిశ్చ గ్రామణ్యై ర్యక్షరాక్షసైః॥
ధాతా కృతస్థలీ చైవ పులస్త్యో వాసుకిస్తథా।
రథకృద్గ్రామణీర్హేతిః తుంబురుశ్చైవ సప్తమః॥

ఇత్యేకైకశో గణాః సప్త చతుర్దశ మాసి మాసి భగవంతం సూర్యమాత్మానం నానా నామానం పృథఙ్నానానామానః పృథక్కర్మభిర్ద్వంద్వశ ఉపాసతే ౧౮

లక్షోత్తరం సార్ధనవకోటియోజనపరిమండలం భూవలయస్య క్షణేన సగవ్యూత్యుత్తరం ద్విసహస్రయోజనాని స భుంక్తే ౧౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే, జ్యోతిశ్చక్రసూర్యరథమండలవర్ణనం నామ ఏకవింశోఽధ్యాయః.

ఏతే వహంతి వై చైత్రే మధుమాసే సదైవ హి।
మైత్రేయ స్యందనే భానోః సప్త మాసాధికారిణః॥
అర్యమా పులహశ్చైవ రథౌజాః పుంజికస్థలీ।
ప్రహేతిః కచ్ఛనీరశ్చ నారదశ్చ రథే రవేః॥
మాధవే నివసంత్యేతే శుక్రసంజ్ఞే నిబోధ మే॥
మిత్రోఽత్రిః తక్షకః కక్షః పౌరుషేయోఽథ మేనకా।
మహారథశ్చ నశ్చైవ మైత్రేయైతే వసంతి వై॥" ఇత్యాది, తథాప్యేకైకస్మిన్ మాసాధికారిణి గణే ప్రధానభూతాః సప్త వైష్ణవే కథితాః ఇత్యతో న విరోధః. ౧౮

పూర్వే మానసోత్తరం పరివర్తమానస్య లక్షోనసార్ధనవకోటియోజనాని భవంతి ఇత్యుక్తం భవతి, కియతా కాలేన కతి యోజనాని గచ్ఛతీత్యత్ర ఉక్తమేవ ముహూర్తేన చతుస్త్రింశల్లక్ష యోజనాన్యష్టశతాధికానీతి, ఇదానీం క్షణేన కతి యోజనాని గచ్ఛతీత్యత్రాహ (లక్షోత్తరమితి.) నవకోట్యేక పంచాశల్లక్షయోజనపరిమితం సూర్యేణ పరిభ్రామ్యమాణం భూమండలం తస్య భూవలయస్య క్రోశద్వయాధికద్విసహస్రయోజనాని స సూర్యః క్షణేన కాలేన భుంక్తే గచ్ఛతీత్యర్థః. ౧౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకవింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

యదేత ద్భగవత ఆదిత్యస్య మేరుం ధ్రువం చ ప్రదక్షిణేన పరిక్రామతో రాశీనా మభిముఖం ప్రచలితం చాప్రదక్షిణం భగవతోపవర్ణితమముష్య వయం కథ మనుమిమీమహీతి ౧

స హోవాచ—

యథా కులాలచక్రేణ భ్రమతా సహ భ్రమతాం తదాశ్రయాణాం పిపీలికాదీనాం గతిరన్యైవ ప్రదేశాంతరేష్వ ప్యుపలభ్యమానత్వాదేవం నక్షత్రరాశిభి రుపలక్షితేన కాలచక్రేణ ధ్రువం మేరుం చ ప్రదక్షిణేన పరిధావతా సహ పరిధావమానానాం తదాశ్రయాణాం

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

పూర్వ మాదిత్యో నక్షత్రాభిముఖం మకరాదిషు రాశిషు చరతీత్యుక్తం తథా మేరుం ధ్రువం చ పరివర్తత ఇతి చోక్తం తదిదం గతిద్వయం యుగపదేకస్యాఘటమానం ఉక్తానువాదపూర్వకం పృచ్ఛతి రాజా (యదితి) యదేతదిత్యాదినోపవర్ణితమిత్యంతేనోక్తస్యానువాదః. అముష్యేత్యాదినా ప్రశ్నః. భగవతా త్వయా యదుపవర్ణితం కిం తం మేరుం ధ్రువం చ ప్రదక్షిణేన పరిభ్రమతో భగవత ఆదిత్యస్య పునః రాశీనామభిముఖం నక్షత్రాభిముఖతయా రాశిషు ప్రచలనమిత్యేతత్ ద్వయం విరుద్ధ మముష్య సూర్యస్య కథ మనుమిమీమహి కథముపపన్నం భవతీతి విశ్వసిమ ఇత్యర్థః ౧

ఏవమాపృష్టో బాదరాయణి రాహేత్యాహ సూతః సహోవాచేతి శుకోక్తిమాహ (యథే త్యాదినా రాశ్యంతరే చోపలభ్యమానత్వాదిత్యంతేన.) విరుద్ధమప్యేకస్య గతిద్వయ ముపపన్నమితి సదృష్టాంతమాహ (యదేతి) భ్రమతా కులాలచక్రేణ సహ భ్రమతాం కులాలచక్రాశ్రయాణాం పిపీలికాదీనాం గతిరన్యైవ దృశ్యతే. దృష్టాంతేఽపి కథం తత్రాహ. ప్రదేశాంతరే చక్రస్యైవ ప్రదేశాంతరే ఉపలభ్యమానత్వాత్ పిపీలికాదీనామిత్యనుషంగః యది గతిరనన్యా తర్హి ప్రదేశాంతరే నోపలభ్యేరన్ అత ఉపలంభా ద్గతిరన్యైవేత్యర్థః. ఏవం దృష్టాంతే ప్రదర్శితం గతిద్వయం దార్ష్టాంతికే సాధయతి (ఏవమితి.) ఏవం తథా నక్షత్రై రాశిభిశ్చ ఉపలక్షితేన నిరాశ్రయాణాం నక్షత్రాదీనా మవస్థానాసంభవాత్. తదాశ్రయం కాలచక్రమనుమీయత ఇత్యభిప్రాయేణ ఉపలక్షితేనేత్యుక్తమ్ మేరుం ధ్రువం చ ప్రదక్షిణేన

సూర్యాదీనాం గ్రహాణాం గతి రన్యైవ నక్షత్రాంతరే రాశ్యంతరే చోపలభ్యమానత్వాత్ ౨

స ఏష భగవానాదిపురుష ఏవ సాక్షాన్నారాయణో లోకానాం స్వస్తయే ఆత్మానం త్రయీమయం కర్మవిశుద్ధినిమిత్తం కవిభిరపి చ వేదేన విజిజ్ఞాస్యమానో ద్వాదశధా విభజ్య షట్సు వసంతాదిష్వృతుషు యథోపజోషమృతుగుణాన్ విదధాతి ౩

తమేతమిహ పురుషా స్త్రయ్యా విద్యయా వర్ణాశ్రమాచారానుపథా ఉచ్చావచైః

పరిభ్రమతా కాలచక్రేణ శింశుమారేణ పరిభ్రమతాం తదాశ్రయాణాం కాలచక్రాశ్రయాణాం సూర్యాదీనాం గ్రహాణాం నక్షత్రాభిముఖతయా రాశిషు గతి రన్యాన్యా ఉపపద్యతే ఏవ కుతః నక్షత్రాంతరే రాశ్యంతరే చోపలభ్యమానత్వా దిత్యన్వయః ౨

ఏవం ప్రశ్నస్యోత్తర మభిధాయాథ సూర్యరూపేణావస్థితస్య భగవత స్తత్తద్వర్ణాశ్రమ ధర్మారాధ్యత్వం స్వగత్యా సంవత్సరాయనర్తుమాసపక్షదివానక్తాదిరూపేణ కాలవిభాజకత్వం చాహ (స ఇతి.) భగవా నాదిపురుషః జగత్కారణభూతో నారాయణ ఏవ స సూర్యరూపేణావస్థితః "అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే" ఇతి సూర్యస్య భగవదాత్మకత్వశ్రవణాత్ శరీరాత్మభావ నిబంధనం స ఏష నారాయణ ఇతి సామానాధికరణ్యమ్ ఏవమాదిత్యవర్ణో భగవాన్నారాయణో లోకానాం స్వస్తయే త్రయీమయం తత్కాలనియమనేన కర్మణాం విశుద్ధేః సాద్గుణ్యస్య నిమిత్తం సాద్గుణ్యార్థ మాత్మానం ద్వాదశధా విభజ్య వసంతాదిషు షట్సు ఋతుషు యథోపజోషం యథాకర్మభోగమృతుగుణాన్ శీతాతపవాతవర్షాన్ విదధాతి కరోతీత్యన్వయః, తత్ర ద్వాదశధా విభాగో నామాదిత్యాఖ్యక్షేత్రజ్ఞే ప్రతిమాస మృతుగుణవిధానోపయుక్తసంకల్పరూపజ్ఞానేనానుప్రవేశః.

"మాసి మాసి రవిర్యో య స్తత్ర తత్ర భిదాపరా।
త్రయీమయీ విష్ణుశక్తి రవస్థానం కరోతి వై ॥
విష్ణుశక్తి రవస్థానం సదాదిత్యే కరోతి సా।
న కేవలం రవేః శక్తిః వైష్ణవీ సా త్రయీమయీ ॥
ఏవం వ సాత్త్వికీ శక్తి ర్వైష్ణవీ యా త్రయీమయీ।
అతః స ప్తగతోపేతం స్వస్యాంత మధితిష్ఠతి॥
తథా వాధిష్ఠితః సోఽతి జాజ్వలీతి స్వరశ్మిభిః।
తతః సమస్తజగతాం నాశం నయతి చాఖిలమ్॥" ఇతి శ్రీవైష్ణవపురాణోక్తేః,

త్రయీమయత్వం నామ ప్రాచుర్యేణ త్రయ్యా స్తత్కృత్వం తదపి చోక్తం తత్రైవ-

(జ్యోతిశ్చక్రవర్ణనమ్)

కర్మభి రామ్నాతై ర్యోగవితానైశ్చ శ్రద్ధయా యజంతోఽంజసా శ్రేయః సమధిగచ్ఛతి ౪

అథ స ఏష ఆత్మా లోకానాం ద్యావాపృథివ్యోరంతరేణ నభోవలయస్య కాల చక్రగతో ద్వాదశమాసాన్ భుంక్తే రాశిసంజ్ఞాన్ సంవత్సరావయవాన్ మాసః పక్షద్వయం దివా నక్తం చేతి సపాదర్క్షద్వయ ముపదిశంతి యావతా షష్ఠమంశం భుంజీత స వై ఋతు రిత్యుపదిశ్యతే సంవత్సరావయవః ౫

అథ చ యావతార్ధేన నభోవీథ్యాం ప్రచరతి తం కాలమయనమాచక్షతే ౬

“ఋచః స్తువంతి పూర్వాహ్ణే మధ్యాహ్నే చ యజూంషి చ ।
బృహద్రథంతరాదీని సామాన్యాహ్నః క్షయే రవేః ॥
త్రయమేషా త్రయీ విష్ణోః ఋగ్యజుస్సామసంజ్ఞితా” ఇతి కథంభూతో విదధాతి వేదేన తజ్జ్ఞః కవిభిశ్చ జిజ్ఞాస్యమానో వేదై ర్బోధ్యమానః కవిభిరుపాస్యమాన ఇత్యర్థః. ఏతదేవోపపాదయతి (తమితి) తమేత మాదిత్యరూపేణావస్థితం భగవంత మిహ లోకే పురుషా వర్ణాశ్రమా చారానువర్తినః త్రయ్యా విద్యయా శ్రద్ధయా యజన్తః త్రయ్యా యజనమేవ ప్రపంచయతి—ఉచ్చావచైః కర్మభి రామ్నాతైః యోగవితానైశ్చేతి ఉచ్చానుచ్చైః నానావిధై రామ్నాతై ర్వైదికైః కర్మభి ర్యజ్ఞాదిభిః యోగవితానైః ఉపాసనవిస్తరైశ్చ ఆమ్నాతై రితి పూర్వోత్తరాభ్యాం సంబధ్యతే వైదికై రుపాసనై శ్చేత్యర్థః. యజన్త ఆరాధయంతోఽంజసా సుఖేన ఆశు వా శ్రేయః స్వర్గమోక్షాదిరూపం సమ్యక్ ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౩—౪

అథ నను లోకానామంతరాత్మా భగవానేష ఆదిత్యరూపేణావస్థితో ద్యావాపృథివ్యోర్మధ్యే యన్నభోవలయమంతరిక్షం తస్య మధ్యే యత్కాలచక్రం శింశుమారం కాలచక్రస్థమేషాదిరాశిషు నక్షత్రాభిముఖం చరన్నిత్యర్థః. ద్వాదశ మాసాన్ భుంక్తే సంవత్సరావయవాన్ మాసాఖ్యాన్ ద్వాదశ భుంక్తే అనుభవతి. మకరాదిషు రాశిషు ద్వాదశస్వాదిత్యేషు చరత్సు సత్సు ద్వాదశమాసా భవంతీత్యర్థః. యానేవాదిత్యో ద్వాదశసంవత్సరావయవాన్ భుంక్తే తానేవ రాశిసంజ్ఞాన్ మేషాదిరాశిసంచారనిమిత్తా మాసాది సంజ్ఞాః యేషాం తాన్ సంవత్సరావయవాన్ మాసాదీన్ మానభేదేన వదంతి. తత్ర చాంద్రేణ మానేన మాసః పక్షద్వయమితి వదంతి, తేషామేవ చిత్రాదినక్షత్రయుక్తత్వాత్ చైత్రాదిసంజ్ఞా భవంతి. సౌరేణ మానేన సపాదమహానక్షత్రద్వయమితి వదంతి, పిత్ర్యేణ మానేన దివానక్త మహోరాత్ర ఇతి

అధ చ యావన్నభోమండలం సహ ద్యావాపృథివ్యోః మండలాభ్యాం కార్త్స్న్యేన స హ భుంజీత తం కాలం సంవత్సరం పరివత్సర మిడావత్సరమనువత్సరం వత్సరమితి భానోర్మాంద్యశైఘ్ర్యసమగతిభిః సమామనంతి ౭

ఏవం చంద్రమా అర్కగభస్తిభ్య ఉపరిష్టా ల్లక్షయోజనత ఉపలభ్యమానో ఒర్కస్య సంవత్సరభుక్తిం పక్షాభ్యాం మాసభుక్తిం సపాదర్క్షాభ్యాం దినేనైవ పక్షభుక్తి మగ్రచారీ ద్రుతతరగమనో భుంక్తే. ౮

వదంతీత్యర్థః, ఏతద్ద్వాదశభాగాత్మకస్య సంవత్సరస్య యావతా భాగేన మాసద్వయాత్మకేన షష్ఠమంశం రాశిద్వయం భుంజీత చరేత్, ఆదిత్య ఇతి కర్తృపదమధ్యాహార్యం స వై తావాన్ కాల ఋతురిత్యుచ్యతే. స చ సంవత్సరస్య షష్ఠోంశ ఇత్యర్థః. అథ సంవత్సరస్య యావతా షణ్మాసాత్మకేనార్ధేన కాలేన నభోవీథ్యాం కాలచక్రస్య రాశిషట్కం సంచరితం ప్రచలతి తం కాలమయన మాచక్షతే. యావతా కాలేన మకరాదిమాసషట్కం భవతి తావంతం కాల మయన మాచక్షత ఇత్యర్థః, అథవా ద్యావాపృథివ్యోర్మండలాభ్యాం సహ సంధితమితి శేషః, యావన్నభోమండలం ద్వాదశరాశ్యాత్మకం కార్త్స్న్యేన యావతా కాలేనాయనద్వయాత్మకేన భుంజీత ద్వాదశరాశ్యాత్మకం కృత్స్నం నభోమండలం భానోర్మందాదిగతిభిర్యావతా కాలేన సంచరితం భవతి తం కాలం సంవత్సరాదికమితి సమామనంతి ఇత్యర్థః అత్రేద మవధేయం- యదా శుక్లప్రతిపది సంక్రాంతి ర్భవతి తదా సౌరచాంద్రమానయో ర్యుగపదుపక్రమో భవతి, స సంవత్సరః సౌరమానవర్షే షడ్దినాని వర్ధంతే. చాంద్రమానే షట్ హ్రసంతీతి ద్వాదశదిన వ్యవధానాదుభయో రగ్రపశ్చాద్భావో భవతి, ఏవం పంచ వర్షాణి గచ్ఛంతి తన్మధ్యే ద్వౌ మలమాసౌ భవతః తతః పునః షష్ఠః సంవత్సరో భవతి తదేవ మవాంతరభేదేన సంవత్సరపరివత్సరేడావత్సరానువత్సరాదిక్రమేణ సమామనంతీతి. ౫-౭

ఏవం సూర్యస్య గతిభేదః తత్కృతః కాలవిభాగశ్చోక్తః అథ సోమజ్ఞశుక్రాదీనాం స్థానాని తద్గతిభేదాన్ తత్కృతశుభాశుభాదికార్యం చాహ (ఏవ మిత్యాదినా యావదధ్యాయమ్) అర్కగభస్తిభ్యో మండలరూపేభ్యః లక్షయోజనతః ఉపరిష్టా దుపలభ్యమానః ద్రుతతరగమనోఽత ఏవ ఉగ్రం చరతీత్యగ్రచారీ సన్నర్కస్య యా సంవత్సరభుక్తిః సంవత్సరేణ ద్వాదశరాశిసంచారాత్మికా భుక్తిః తాం పక్షాభ్యామేవ భుక్తం కరోతి, ఏవ మర్కస్య యా మాసభుక్తిః తాం సపాదర్క్షాభ్యాం పాదాధికాభ్యాం నక్షత్రాభ్యాం సపాదనక్షత్రద్వయాభిముఖగమనేనైవ సార్ధసప్తోత్తరషష్టిముహూర్తాత్మకకాలేనేతి యావత్- పక్షభుక్తిం దినేనైవ త్రింశన్ముహూర్తాత్మకకాలేనైవ కరోతీత్యర్థః ౮

(జ్యోతిశ్చక్రవర్ణనమ్)

అథ చాపూర్యమాణాభిశ్చ కలాభి రమరాణాం క్షీయమాణాభిశ్చ కలాభిః పితౄణా మహోరాత్రాణి పూర్వపక్షాపరపక్షాభ్యాం వితన్వానః సర్వజీవనివహప్రాణో జీవశ్చైకమేకం నక్షత్రం త్రింశతా ముహూర్తై ర్భుంక్తే. ౯

య ఏష షోడశకలః పురుషో భగవాన్ మనోమయోఽన్నమయోఽమృత మయో దేవపితృమనుష్యభూతపశుపక్షిసరీసృపవీరుధాం ప్రాణాప్యాయనశీలత్వాత్ సర్వమయ ఇతి వర్ణయంతి. ౧౦

తత ఉపరిష్టా త్త్రిలక్షయోజనతో నక్షత్రాణి మేరుం దక్షిణేనైవ కాలాయన ఈశ్వర యోజితాని సహాభిజితాష్టావింశతిః. ౧౧

తత ఉపరిష్టాదుశనా ద్విలక్షయోజనత ఉపలభ్యతే, పురతః పశ్చాత్సహైవ

అథ హే రాజన్! ఆపూర్యమాణాభిః శుక్లపక్షేఽపక్షీయమాణాభిః కృష్ణపక్షే కలాభిః విభక్తాభ్యాం పూర్వపక్షాపరపక్షాభ్యాం శుక్లకృష్ణపక్షాభ్యాం పితౄణామహోరాత్రాణి అహోరాత్రాత్మకమేకం దినం కుర్వాణః సర్వేషాం జీవసమూహానాం ప్రాణః ప్రాణాప్యాయనకరః అత ఏవ జీవః జీవయతీతి జీవః జీవనహేతుః, ఏవంభూత ఏకమేకం నక్షత్రం త్రింశతా ముహూర్తైర్భుంక్తే. షోడశకలా యస్య స ఏవ పురుషశ్చంద్రశరీరకో భగవాన్ మనోమయః మానసాధిదేవతాత్వాత్ అన్నమయః ఓషధీశత్వాదమృతమయః సర్వప్రాణిజీవనహేతుత్వాత్ దేవాదీనాం యే ప్రాణాః తేషామాప్యాయనస్వభావత్వాత్ సర్వమయ ఇతి వర్ణయంతి తత్స్వరూపజ్ఞా ఇతి శేషః ౯-౧౦

తతశ్చంద్రమండలాన్యోపరిష్టాత్ త్రిలక్షయోజనతః అభిజితా సహాష్టావింశతిర్నక్షత్రాణి భవంతి. తథా చ శ్రుతిః. కాలాయనే కాలచక్రే ఈశ్వరేణాంతరాత్మభూతేన చోదితాని ప్రేరితాని మేరుం ప్రదక్షిణేనైవ న తు తేషాం సూర్యాదివత్ పృథగన్యా గతి స్తీత్యర్థః. ఉత్తరాషాఢాశ్రవణసంధౌ అభిజిన్నామ నక్షత్రం ఫలవిశేషేణ పృథక్కల్పితం, తేన సహాష్టావింశతిర్నక్షత్రాణి భవంతి, తథా చ శ్రుతిః, "అభిజిన్నామ నక్షత్ర ముపరిష్టాదాషాఢానామ్" ఇతి. ౧౧

తతో నక్షత్రమండలద్విలక్షయోజనతః ఉపర్యుశనా శుక్రః ఉపలభ్యతే, స చార్కస్య పురతః పశ్చాత్పురః సూర్యేణ భోక్ష్యమాణం నక్షత్రం పశ్చాత్ భుంక్తే సహైవ భుజ్యమానే తు నక్షత్రే శైఘ్ర్యాది

వార్కస్య శైఘ్ర్యమాంద్యసామ్యాభిః గతిభిః అర్కవచ్చలతి లోకానాం నిత్యదానుకూల ఏవ ప్రాయేణ వర్షయంశ్చారేణానుమీయతే స వృష్టివిష్టంభగ్రహోపశమనః. ౧౨

ఉశనసా బుధో వ్యాఖ్యాత స్తతః ఉపరిష్టాత్ ద్విలక్షయోజనతో బుధః సోమసుత ఉపలభ్యమానః ప్రాయేణ శుభకృ ద్యదార్కాత్ వ్యతిరిచ్యేత తదాతివాతాభ్రప్రాయానా వృష్ట్యాది భయ మాశంసతే. ౧౩

అత ఊర్ధ్వ మంగారకోఽపి యోజనలక్షద్వితయ ఉపలభ్యమాన స్త్రిభిస్త్రిభిః పక్షైరేకైకశో రాశీన్ ద్వాదశానుభుం క్తే యది న వక్రేణాభివ ర్తతే ప్రాయేణాశుభగ్రహో ఒఘశంసః. ౧౪

తత ఉపరిష్టాత్ ద్విలక్షయోజనాంతరగతో భగవాన్ బృహస్పతిః ఏకైకస్మిన్

గతిభిరర్కవత్ చరతి, స చ లోకానాం సదానుకూల ఏవవ ర్తతే. యస్య శుక్రస్య చారేణ క్రమస్థనక్షత్రా ద్యతిక్రమేణ ప్రాయశో వర్షం వృష్టిరనుమీయతేఽతః స వృష్టివిష్టంభగ్రహోపశమనః వృష్టేర్విష్టంభః స్తంభనం యస్మాత్ గ్రహాత్ తముపశమయతీతి తథా ఉశనసా శుక్రేణేతి ప్రకారేణ బుధోఽపి బుధ గతిరపి వ్యాఖ్యాతేత్యర్థః. సూర్యస్య పురః పశ్చాత్ సహైవ వా చరతీతి వ్యాఖ్యాత ఇతి భావః కించి ద్విశేషమాహ (తత ఇత్యాదినా.) తతః శుక్రమండలాత్ ద్విలక్షయోజనత ఉపరి సోమస్య సుతో బుధః ఉపలభ్యమానః లోకానాం ప్రాయేణాశుభకృత్ దుఃఖకృత్. అశుభకృ త్త్వమేవాహ-యదార్కాద్వ్యతి రిచ్యతేఽర్కేణ సహ న చరతి తదాతివాతః అభ్రప్రాయం మేఘప్రాచుర్యమనావృష్టిరిత్యాదిరూపం భయ మాశంసతే సూచయతి. ౧౨-౧౩

తతో బుధమండలాత్ ద్విలక్షయోజనతః ఉపరిష్టాత్ అంగారకః ఉపలభ్యమానం ఏకైకం రాశిం పక్షత్రయేణ భుం క్తే యది న వక్రేణ అభివ ర్తతే త్రిభి స్త్రిభిః పక్షైర్యది స వక్రస్థః స్యాత్తర్హి ద్వాదశరాశీన్ క్రమేణ భుం క్తే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. అయం ప్రాయేణాశుభగ్రహోఽఘశంసః దుఃఖసూచకో వేత్యర్థః. యద్వా యది న వక్రేణాభివ ర్తతే తదానుకూల ఇతి శేషః. యది వక్రేణాభి వ ర్తతే తదాఽఘశంసోఽపీత్యన్వయః. ౧౪

తతో అంగారమండలాత్ ద్విలక్షయోజనానాం అంతరే ఉపరి తేన ఉపరిభాగం గతో భగవాన్ బృహస్పతిరేకైకస్మిన్ రాశౌ పరివత్సరం పరిచరతి సోఽపి యది న వక్రః స్యాత్ తర్హి బ్రాహ్మణకులస్య

(జ్యోతిశ్చక్రవర్ణనమ్)

రాశౌ పరివత్సరం పరివత్సరం చరతి యది న వక్రః స్యాత్ ప్రాయేణ అనుకూలో బ్రాహ్మణకులస్య. ౧౫

తత ఉపరిష్టా ద్యోజనలక్షద్వయాత్ ప్రతీయమానః శనైశ్చర ఏకైకస్మిన్ రాశౌ త్రింశన్మాసాన్ విలంబమానః సర్వానేవానుపర్యేతి తావద్భి రనువత్సరైః ప్రాయేణ హి సర్వేషా మశాంతికరః. ౧౬

తత ఉత్తరస్మా దృషయ ఏకాదశలక్షయోజనాంతర ఉపలభ్యంతే య ఏవ లోకానాం శమనుభావయంతో భగవతో విష్ణోర్యత్ పరమం పదం ప్రదక్షిణం ప్రక్రమంతి

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే, జ్యోతిశ్చక్రవర్ణనే ద్వావింశోఽధ్యాయః.

ప్రాయశోఽనుకూలః. తతో బృహస్పతిమండలాత్ యోజనానాం లక్షద్వయాదుపరి శనైశ్చరః ప్రతీయమాన ఉపలభ్యమాన ఏకైకస్మిన్ రాశౌ త్రింశత్ త్రింశన్మాసాన్ విలంబమానః శనైః శనైర్గచ్ఛన్ సర్వానేవ ద్వాదశరాశీన్ ఉపర్యేతి, క్రమేణ సంచరతి తావద్భిః పరివత్సరైః ద్వాదశజన్మాదిరాశ్యవస్థాన సహచరిత త్రింశత్ త్రింశన్మాసానాం గణనావశాత్ సంపన్నైరనువత్సరైః ప్రాయశః సర్వేషామశుభకర ఇత్యర్థః ౧౫-౧౬

తతః శనైశ్చరమండలాదుత్తరస్మాత్ ఉపరిష్టాత్ ఏకాదశలక్షయోజనానామంతరే దేశే సప్తర్షయ ఉపలభ్యంతే. కేతే, యే ఋషయః లోకానాం శం సుఖమేవ అనుభావయంతః సంపాదయంతః విష్ణోర్యత్పదం స్థానం పరమ ముత్కృష్టం ధ్రువమండలం తత్ప్రదక్షిణం యథా తథా పరిక్రమంతి పరిభ్రమంతి ౧౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అధ తస్మాత్ పరతః త్రయోదశలక్షయోజనాంతరతః యత్తద్విష్ణోః పరమం పద మభివదంతి యత్ర హ మహాభాగవతో ధ్రువ ఔత్తానపాదిః అగ్నినా ఇంద్రేణ ప్రజాపతినా కశ్యపేన ధర్మేణ చ సమకాలయుగ్భిః సబహుమానం దక్షిణతః క్రియమాణ ఇదానీమపి కల్పజీవినాం ఆజీవ్య ఉపాస్తే తస్యేహానుభావ ఉపవర్ణితః. ౧

స హి సర్వేషాం జ్యోతిర్గణానాం గ్రహనక్షత్రాదీనాం అనిమిషేణ అవ్యక్త రంహసా భగవతా కాలేన భ్రామ్యమాణానాం స్థాణురివ అవష్టభ్య ఈశ్వరేణ విహితః శశ్వ దవభాసతే. ౨

యథా మేఢీస్తంభః ఆక్రమణపశవః సంయోజితాః త్రిభిః త్రిభిః సవనైః

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

ఏవం సూర్యాదీనాం గతివిశేషాః తత్స్థానవిశేషాః కార్యవిశేషా శ్చోక్తాః. అథ ధ్రువస్య స్థానం వ్యాపారం చాహ (అథేతి) తస్మాత్ ఋషిమండలాత్ పరతః త్రయోదశలక్షయోజనానాం పరస్తాత్ యత్తత్ ప్రసిద్ధం విష్ణోః పరమం పద మామనంతి విష్ణో రభివ్యక్తిస్థానత్వాత్ పరమం పద మిత్యుక్తమ్, కిం తత్ పరమం పదం తత్రాహ (యత్రేతి) యత్ర పరమే పదే మహాభాగవతో ఔత్తాన పాదిః ఉత్తానపాదపుత్రః అగ్న్యాదిభిః సబహుమానం ప్రదక్షిణతః క్రియమాణః ఉపాస్తే తిష్ఠతి తస్య ధ్రువస్యానుభావః ప్రభావః ఉపవర్ణితః చతుర్థస్కంధే ఇతి శేషః.

(స హి) ధ్రువః భగవదాత్మకేన అనభివ్యక్తవేగేన కాలచక్రేణ భ్రామ్యమాణానాం గ్రహాణాం సూర్యాదీనాం అశ్విన్యాదినక్షత్రాణాం చ సర్వేషాం స్థాణురివ నిశ్చలోఽవష్టంభోఽవలంబః ఈశ్వరేణ విష్టంభత్వేన విహితః స్థాపితః, శశ్వత్ సదా ఏకత్రైవావభాసతే. ౨

స్థాణు రివావష్టంభ ఇత్యేతదేవ ఉపపాదయతి. (యథా మేఢీస్తంభః) త్రిభిః త్రిగుణితైః సూత్రైః సంయోజితా బద్ధా ధాన్యాక్రమణపశవో బలీవర్దాః మేఢీస్తంభ మవలంబ్యేహ మండలాని పాదవిక్షేపస్థానాని చరంత్యేవం నక్షత్రగణాః సూర్యాదయో గ్రహాశ్చ ఏతస్మిన్ కాలచక్రే అంతర్బహి

(శింశుమారసంస్థానవర్ణనమ్)

యథాస్థానం మండలాని చరంత్యేవం భగణా గ్రహాదయ ఏతస్మిన్నంతర్బహిర్యోగేన కాలచక్ర ఆయోజితా ధ్రువమేవావలంబ్య వాయునోదీర్యమాణా ఆకల్పాంతం పరిచంక్రమంతి నభసి యథా మేఘాః శ్యేనాదయో వాయువశాః కర్మసారథయః పరివర్తంతే ఏవం జ్యోతిర్గణాః ప్రకృతిపురుషసంయోగానుగృహీతాః కర్మనిర్మితగతయో భువి న పతంతి. ౩

కేచనైతజ్జ్యోతిరనీకం శింశుమారసంస్థానేన భగవతో వాసుదేవస్య యోగధారణాయామనువర్ణయంతి ౪

ర్యోగేన ఆయోజితాః కేచిదంతర్యోజితాః కేచిద్బహిర్యోజితాః సంతో ధ్రువమవలంబ్యైవ వాయునా వాయుపాశేనోదీర్యమాణాః ధార్యమాణా ఆకల్పాంతం పరితః భ్రమంతే. కర్మవశాత్ వాయుపాశవశ్యత్వాత్ ధ్రువావలంబత్వాచ్చ భువి న పతంతీతి భావః. ఏతదేవ దృష్టాంతేన స్పష్టయతి (నభసీతి.) యథా మేఘాః శ్యేనాదయః పక్షిణశ్చ వాయుపాశవశాః కర్మసారథయః కర్మావలంబాః నభసి పరివర్తంతే న తు భువి పతంతి. ఏవం జ్యోతిర్గణా అపి ప్రకృతిపురుషయోర్యః సంయోగః సంబంధః కర్మాయత్తః తేనానుగృహీతాః నక్షత్రాదిరూపతాం ప్రాప్తా జీవా ఏవ కర్మాయత్తప్రకృతిసంబంధవశాత్ నక్షత్రాదిశరీరభాజ ఇత్యర్థః. అత ఏవ కర్మనిమిత్తం యాసాం తా గతయో యేషామితి తథా కేవలనభః సంచారాపాదకకర్మాయత్తనభోమాత్రగతయో భువి న పతంతి. కర్మణాం తత్పరిణామానాం చ వైచిత్ర్యాత్ అగ్నే రూర్ధ్వజ్వలనవత్ వాయోస్తిర్యగ్గతివత్ నభసి భ్రమణం భువ్యపతనం చ ఉపపద్యత ఇతి భావః. ౩

ఏవం జ్యోతిర్గణానాం కర్మాయత్తో నభఃసంచార ఉక్తః. అథ సర్వాధారస్య భగవత ఏవ శింశుమారాకారేణ అవస్థితత్వాత్ తదాశ్రయాణాం పతనశంకైవ నాస్తీత్యభిప్రాయేణ జ్యోతిర్గణస్య శింశుమారాశ్రయత్వం యోగినాముపాసనేన సంపాదయతి (కేచిదితి.) శింశుమారసంస్థానస్య శింశుమారశరీరస్య భగవతో వాసుదేవస్య కృత్స్నచిదచిదాత్మకజగద్ధారకస్య యోగధారణాయాం వాసుదేవవిషయకమనః సమాధిరూపధారణాయామేవైతజ్జ్యోతిరనీకం జ్యోతిర్జాలం కేచిత్ వేదభాగే యోగినో వర్ణయంతి-జ్యోతిరనీకాశ్రయం శింశుమారం భగవదాత్మక ముపాస్యం బోధయంతీత్యర్థః. జ్యోతిరనీకాశ్రయం శింశుమారం యోగధారణాయాం విషయీకుర్వంతీతి వార్థః. ౪

యస్య పుచ్ఛాగ్రేఽవాక్శిరసః కుండలీభూతదేహస్య ధ్రువ ఉపకల్పిత స్తస్య లాంగూలే ప్రజాపతిరగ్నిరింద్రో ధర్మ ఇతి పుచ్ఛమూలే ధాతా విధాతా చ కట్యాం సప్తర్షయః. తస్య దక్షిణావర్తకుండలీభూతశరీరస్య యాన్యుదగయనాని దక్షిణపార్శ్వే తు నక్షత్రాణ్యుపకల్పయంతి దక్షిణాయనాని తు సవ్యే యథా శింశుమారస్య కుండలాభోగసన్నివేశస్య పార్శ్వయో రుభయో రప్యవయవాః సమసంఖ్యా భవంతి. పృష్ఠే త్వజవీథీ ఆకాశగంగా చోదరతః. ౫

పునర్వసుపుష్యౌ దక్షిణవామయోః శ్రోణ్యోరార్ద్రాశ్లేషే చ దక్షిణవామయోః

ఏతదేవ ప్రపంచయతి (యస్యేత్యాదినా) యస్య భగవదాత్మకస్య కుండలీభూతదేహస్య సర్పవత్ కుండలీభూతో వలయీభూతో దేహో యస్య అర్వాగధస్తాచ్ఛిరో యస్య అనేనోర్ధ్వపుచ్ఛస్యేత్యవగమ్యతే తస్య శింశుమారస్య పుచ్ఛాగ్రే ధ్రువ ఉపకల్పితః ఉపాస్యః, యోగిభిరితి శేషః శింశుమారావయవేషు యత్ర యస్యావస్థానం తదాశ్రయత్వేన తత్ర తస్యావయవస్యోపాసనం కృతం కైశ్చి త్తద్వైవాధునాపి కర్తవ్యం, తేషామవస్థితిః తత్ర తత్రైవ జ్ఞేయేత్యత్ర ప్రతిపద్యతే. పుచ్ఛాగ్రే హి ధ్రువో వ్యవస్థితః, తథా చ శ్రీవైష్ణవే పురాణే, "ఉత్తానపాదపుత్రస్తు తమారాధ్య జగత్పతిం। సతారశింశుమారస్య ధ్రువః పుచ్ఛే వ్యవస్థితః" ఇతి తస్య శింశుమారస్య లాంగూలే పుచ్ఛాగ్రాదధోభాగే ప్రజాపత్యాదయశ్చత్వారో వ్యవస్థితాః. అతః ప్రజాపత్యాద్యాశ్రయత్వేన లాంగూలోపాసనం కర్తవ్య మిత్యర్థః ఏవ ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ పుచ్ఛస్య మూలే ధాతా విధాతా చోపకల్పిత ఇత్యనుషంగః కట్యాం సప్తర్షయ ఇత్యత్రాపి ప్రజాపత్యాదయస్త్వేవం వ్యవస్థితాః లాంగూలే ప్రజాపతిః ప్రజాపతే రధస్తా దగ్నిః తతోఽధస్తా దింద్రః తతోఽప్యధో ధర్మ ఇతి తస్య దక్షిణావర్తకుండలీభూతశరీరస్య దక్షిణపార్శ్వే యాన్యుదగయననక్షత్రాణ్యభిజిదాదీని పునర్వస్వంతాని చతుర్దశ ఉపకల్పయంతి ఉపాసతే, యాని దక్షిణాయననక్షత్రాణి పుష్యాదీన్యుత్తరాషాఢాంతాని చ తాని వామపార్శ్వే ఉపకల్పయంతి ఏతదేవ స్థానవిశేషేణ విభజ్య దర్శయితుం దక్షిణోత్తరపార్శ్వయో రవయవసామ్యం తావదాహ (యస్యేతి) కుండలాకారః సర్పాకారః సన్నివేశో యస్య తస్య శింశుమారస్య ఉభయోరపి పార్శ్వయో ర్యథావయవాః సమసంఖ్యా భవంతి. తస్య పృష్ఠే త్వజవీథీ నామ సూర్యస్య దక్షిణాయనాఖ్యా శీఘ్రగతి ర్మార్గవిశేషః, ఉదరే ఆకాశగంగా ఉపకల్పితాః, ఆర్ద్రేత్యాది యుంజీత ౫

స్థానవిశేషేణ ఉభయనక్షత్రాణాం స్థానవిభాగ కల్పనామాహ (పునర్వస్విత్యాదినా) పునర్వసు రుదగయనాంతం నక్షత్రం పుష్యో దక్షిణాయనస్యాద్యః స్థా వుభౌ క్రమేణ దక్షిణవామయోః శ్రోణ్యోరుపకల్ప్యౌ ఆర్ద్రేత్యాది యుంజీతానుసందధీత, ఉత్తరాయణనక్షత్రేష్వభిజిదాదిషు పునర్వస్వంతేషు పునర్వ

(శింశుమారసంస్థావర్ణనమ్)

పశ్చిమయోః పాదయో రభిజిదుత్తరాషాఢే దక్షిణవామయోః నాసికయోః యథాసంఖ్యం శ్రవణపూర్వాషాఢే దక్షిణవామయోర్లోచనయోః ధనిష్ఠామూలం చ దక్షిణవామయోః కర్ణయోర్మెఘాదీన్యష్ట నక్షత్రాణి దక్షిణాయనాని వామపార్శ్వవంక్రిషు యుంజీత తథైవ మృగశీర్షాదీని ఉదగయనాని దక్షిణపార్శ్వవంక్రిషు ప్రాతిలోమ్యేన ప్రయుంజీత, శతభిషా జ్యేష్ఠే స్కంధయోర్దక్షిణవామయోః న్యసేత్ ౬

ఉత్తరాహనావగస్తిరధరాహనౌ యమో ముఖేషు చాంగారకః శనైశ్చర ఉపస్థే బృహస్పతిః కకుది వక్షస్యాదిత్యో హృదయే నారాయణో మనసి చంద్రో నాభ్యా ముశనా స్తనయోరశ్వినౌ బుధః ప్రాణాపానయో రాహుర్గలే కేతవః సర్వాంగేషు రోమసు సర్వే తారాగణాః. ౭

ఏతదుహైవ భగవతో విష్ణోః సర్వదేవతామయం రూపమహరహః సంధ్యాయాం ప్రయతో వాగ్యతో నిరీక్షమాణ ఉపతిష్ఠేత నమో జ్యోతిర్లోకాయ కాలాయ నాయానిమిషాం పతయే మహాపురుషాయాభిధీమహీతి ౮

స్వార్ద్రాభిజిచ్ఛ్రవణధనిష్ఠా దక్షిణశ్రోణిపాదనాసికాలోచనకర్ణనాసికాస్థానేషు జ్ఞేయాః. మృగశీర్షా రోహిణీకృత్తికాభరణ్యశ్వినీరేవత్యుత్తరాభాద్రపూర్వాభాద్రపదా అష్టౌ నక్షత్రాణి దక్షిణపార్శ్వేఽవగంతవ్యాని. శతభిషగ్దక్షిణస్కంధే దక్షిణాయననక్షత్రేషు పుష్యప్రభృత్యుత్తరాషాఢాన్తేషు పుష్యాశ్లేషోత్తరాషాఢా పూర్వాషాఢామూలాఖ్యాని పంచనక్షత్రాణి, పాదనాసికాలోచనకర్ణస్థానేషు యోజ్యాని. మఘాదీన్యనురాధాంతాని క్రమేణాష్టౌ నక్షత్రాణి వామపార్శ్వే యోజ్యాని జ్యేష్ఠాఖ్యం వామస్కంధే యోజ్యం. హనుః కపోల ప్రాంతదేశః. అగస్త్యయమావపి నక్షత్రరూపేణ వర్తేతే ఇత్యభిప్రాయః బృహస్పతిః కకుది గళపృష్ఠే కేతవ ఇతి బహువచనం కేత్వాకారనక్షత్రాణాం తారాసద్భావాభిప్రాయేణ ప్రయుక్తం శేషం స్పష్టమ్ ౬-౭

ఏవం ప్రతినియతస్థానగ్రహనక్షత్రతారామయం శింశుమారచక్రం నిత్య ముపాస్య మిత్యాహ (ఏతదితి.) ఏతదుహైవ ఏతద్వై సర్వదేవతామయం భగవతో విష్ణో రూపం శరీరం శింశుమారచక్రం అహరహః సంధ్యాయాం ప్రయతః సమాహితచిత్తో వాగ్యతో మౌనీ సన్నిరీక్షమాణ ఉపతిష్ఠేత వక్ష్యమాణమంత్రేణ స్తువీత మంత్రమేవాహ (నమ ఇతి) జ్యోతిషాం లోకాయ కాలాయనాయ కాలస్యాశ్రయభూతాయ కాలచక్రస్వరూపాయ వా అనిమిషాం బ్రహ్మాదీనామపి పతయే తేషామపి పాలకత్వాత్ మహాపురుషాయ పరమపురుషాత్మకాయ నమః అభిధీమహీతి ఉక్తరూపం మహాపురుషం ధ్యాయేమ ఇత్యర్థః. ౮

గ్రహర్క్షతారామయమాధిదైవికం పాపాపహం మంత్రకృతాం త్రికాలమ్,
నమస్యతః స్మరతో వా త్రికాలం నశ్యేత తత్కాలజమాశు పాపమ్. ౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే,
శింశుమారసంస్థావర్ణనం నామ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

ఏవం శింశుమారాకృతే ర్భగవతోఽనుసంధాననమస్కారయోః ఫలమాహ (గ్రహర్క్షేతి) గ్రహనక్షత్రతారామయ మాధిదైవిక మధిదైవే వర్తమానం దేవేభ్యః ఉత్కృష్ట మిత్యర్థః. హరే రూపం శింశుమారం త్రికాలం నమస్యతః నమస్కుర్వతః స్మరతో వా త్రికాలం మంత్రకృతాం ఉక్తమంత్రం జపతాం వా తత్కాలజం పాప మాశు శీఘ్రం నశ్యేత నష్టం భవేదిత్యర్థః. తత్కాలజమిత్యనేన తత్తద్భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలజం వివక్షితమ్ ౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం. పంచమస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అధస్తాత్ సవితుః యోజనాయుతే స్వర్భానుః నక్షత్రవచ్చరతీత్యేకే యోఽసావమరత్వం గ్రహత్వం చాలభత భగవదనుకంపయా స్వయమసురాపసదః సైంహికేయో హ్యతదర్హః తస్య తాతజన్మకర్మాణి చోపరిష్టా ద్వక్ష్యామః ౧

యదద స్తరణే ర్మండలం ప్రతపత స్తద్విస్తరతో యోజనాయుత మాచక్షతే ద్వాదశసహస్రం సోమస్య త్రయోదశసహస్రం రాహోర్యః పర్వణి తద్వ్యవధానకృత్ వైరానుబంధః సూర్యాచంద్రమసా వభిధావతి. ౨

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

ఏవం సూర్యాదారభ్య ధ్రువపర్యంతం దివో మండలసన్నివేశ మనువర్ణ్యాథ సూర్యాదధస్తాత్ స్వర్భాన్వాదిమండల మనువర్ణయతి (అధస్తాదిత్యాదినా) సూర్యస్యాధస్తాత్ యోజనానామయుతే స్వర్భానుః రాహుర్నక్షత్రవచ్చరతీత్యేకే వదంతి. తం విశినష్టి యోఽసావితి. యోఽసౌ స్వర్భానుః భగవత్కృపయా అమరత్వం గ్రహత్వం చాలభత లేభే. కేవలభగవత్కృపైవ తస్యామరత్వాదౌ హేతుః. న తు తస్య తద్యోగ్యతాఽస్తీత్యాహ. హి యతః సింహికాయాః పుత్రః రాహురసురాధమః అత ఏవామరత్వాద్యనర్హః. కిం తస్య భగవత్కృపావిషయత్వోపపాదక మిత్యాహ తస్యేతి. తస్య రాహోర్జన్మ కర్మాణి చ ఉపరిష్టా దష్టమస్కంధే వక్ష్యామః నాధునేత్యర్థః తత్రైవ స్ఫుటీభవిష్యతీతి నాత్రావసర ఇతి భావః. ౧

రాహుప్రసంగా దుపరాగస్వరూపం వక్తుమాహ (యదద ఇతి) ప్రతపత స్తరణేః సూర్యస్య యదదః యత్తత్ప్రసిద్ధం మండలం తద్విస్తారతో యోజనాయుత మయుతయోజనవిస్తృత మాచక్షతే. తతః సూర్యమండలాత్ ఉపరితనసోమమండలం ద్వాదశసహస్రయోజనవిస్తృతం సూర్యమండలా దధః తతో రాహోర్మండలం తు త్రయోదశసహస్రయోజనవిస్తృత మతః సూర్యసోమమండలాభ్యాం స్వర్భానోర్మండలస్య విస్తృతత్వాత్ కదాచిత్ సూర్యసోమమండలాచ్ఛాదకత్వం సంభవతీతి భావః. యః స్వర్భానుః తద్వ్యవధానకృత్ అమృతపానదశాయాం తయోః సూర్యాచంద్రమసో రభిముఖం ధావతి తాభ్యాం కలహాయాభిముఖం గచ్ఛతీత్యర్థః ౨

తన్నిశమ్యోభయత్రాపి భగవతా రక్షణాయ ప్రయుక్తం సుదర్శనం నామ భాగవతం దయితమస్త్రం తత్తేజసా దుర్విషహం ముహుః పరివర్తమానం అభ్యవస్థితో ముహూర్త మద్విజమానః చకితహృదయ ఆరాదేవ నివర్తతే తదుపరాగమితి వదంతి లోకాః. ౩

తతోఽధస్తాత్ సిద్ధచారణవిద్యాధరాణాం సదనాని తావన్మాత్ర ఏవ. ౪

తతోఽధస్తాత్ యక్షరక్షఃపిశాచప్రేతభూతగణానాం విహారాజిర మంతరిక్షం యావద్వాయుః ప్రవాతి యావన్మేఘా ఉపలభ్యంతే ౫

తతోఽధస్తాత్ శతయోజనాంతర ఇయం పృథివీ యావద్ధంసభాసశ్యేనసుపర్ణా దయః పతత్రిప్రవరా ఉత్పతంతీతి ౬

ఉపవర్ణితం భూమేర్యథాసన్నివేశావస్థాన మవనే రప్యధస్తాత్ సప్త భూవివరా

తదభిధావనం నిశమ్య దృష్ట్వా ఉభయోరపి రక్షణాయ భగవతా పరమపురుషేణ భాగవతం భగవత్సంబంధి తత్ సుదర్శనాఖ్య మస్త్రం తేజసా దుర్విషహం దుఃఖేనాపి సోఢుమశక్యం ముహుర్ముహుః పరిభ్రమమాణం ప్రతి ముహూర్త మభిముఖతయాఽవస్థితో రాహు రుద్విజమానో భయమాపన్నః చకితహృదయః చంచలచిత్తః ఆరాదేవ దూరాదేవ నివర్తతే, తదేవోపరాగో గ్రహణమితి జనాః వదంతి అభిధావనదశాయాం యత్ యత్ స్వమండలేన సూర్యాచంద్రమసోః మండలాచ్ఛాదనం తదేవ గ్రహణమితి జనా ఉపరాగస్వరూపాభిజ్ఞా వదంతీత్యర్థః. తత్ర ఋజువక్రస్థితిభ్యాం అర్ధగ్రాససర్వగ్రాసౌ న తు వస్తుతో గ్రాసోఽస్తీతి దూరాన్తరత్వాత్. ౩

తతః స్వర్భానో రధస్తాత్ తావన్మాత్ర ఏవ అయుతయోజనాంతర ఏవ సిద్ధాదీనాం సదనాని స్థానాని తతోఽధస్తాత్ సిద్ధాదిసదనేభ్యోఽధస్తాత్ యక్షాదీనాం విహారాజిరం విహారస్థాన మంతరిక్షం గృహహీనం వర్తతే తస్యావధిమాహ. యావత్ వాయుః ప్రధావతి భృశం ధావతి తస్యాప్యవధిమాహ, యావన్మేఘా ఉపలభ్యంత ఇతి తతో యక్షాదీనాం విహారాంతరిక్షాదధస్తాత్ శతయోజనాంతరేణేయం పృథివీ భూర్లోకో వర్తతే, పృథివ్యా ఉపరి భూర్లోకస్యావధిమాహ యావదితి యావద్ధంసాదయః పక్షిశ్రేష్ఠా బలినః, ఉత్పతంతి ఉద్గచ్ఛంతి, తావద్భూలోక మిత్యర్థః. ౪—౬

భూమండలం తు సప్రపంచముపవర్ణితం ప్రాగిత్యాహ (ఉపవర్ణితమితి.) యద్భూమేః సన్నివేశేన

(అధోలోకవర్ణనమ్)

ఏకైకశో యోజనాయుతాంతరేణాయామవిస్తారేణోపక్లప్తా అతలం వితలం సుతలం తలాతలం మహాతలం రసాతలం పాతాలమితి. ౭

ఏతేషు హి బిలస్వర్గేషు స్వర్గాదప్యధికకామభోగైశ్వర్యానందవిభూతిభిః సుసమృద్ధభవనోద్యానాక్రీడవిహారేషు దైత్యదానవకాద్రవేయా నిత్యప్రముదితానురక్తకలత్రాపత్యబంధుసుహృదనుచరా గృహపతయ ఈశ్వరా దప్యప్రతిహతకామా మాయావినోదా నివసంతి. ౮

యేషు మహారాజమయేన మాయావినా వినిర్మితాః పురో నానామణిప్రవర

అవయవవిన్యాసేన అవస్థానం తద్యథా తదుపవర్ణితమేవ. ధ్రువమండలాదారభ్య భూపర్యంతో లోకసన్నివేశ ఉక్తః అథ భూమేరధస్తనానాం లోకానాం సన్నివేశమాహ (అవనేరపీత్యాదినా ఉత్తరాధ్యాయాన్తేన గ్రంథేన.) అవనేర్భూలోకాదధస్తాత్ సప్తభూవివరా భూమ్యామేవ వివరాః సంతి, తే చైకశో యోజనానామయుతం తేనాంతరా మధ్య ఉచ్ఛ్రితం, భావే క్తః. ఉచ్ఛ్రాయః ఔన్నత్యం యోజనాయుతాంతరోచ్ఛ్రితమాయామో దైర్ఘ్యం విస్తారశ్చ అయుతయోజనపరిమితః తేషాం సమాహారద్వంద్వః తేన యోజనాయుతాంతరోచ్ఛ్రితాయామవిస్తారేణ ఉపకల్పితా వివరాణామూర్ధ్వం భూమేః యోజనాయుతోచ్ఛ్రితతయా బిలానామాయామో విస్తారశ్చాయుతయోజనపరిమితి ఇత్యర్థః తారతమ్యేన భోగతారతమ్యేన చోపక్లప్తాః భూర్లోకాపేక్షయా వివరేషు భోగాధిక్యమస్తీత్యర్థః. వివరాణి సప్త నిర్దిశతి (అతలమిత్యాదినా పాతాలమిత్యంతేన గ్రంథేన.) ౭

తారతమ్యేనేత్యేతదేవ సప్తవివరాసాధారణ్యేన దర్శయతి (ఏతేష్విత్యాదినా అతాతల ఇత్యతః ప్రాక్తనేన గ్రంథేన) ఏతేషు బిలస్వర్గేషు దైత్యాదయో నివసంతీత్యన్వయః. కథంభూతేషు స్వర్గాదప్యధికః కామభోగశ్చైశ్వర్యానందః ఐశ్వర్యప్రసక్తిసంతోషశ్చ భూతిః సంపత్తిశ్చ విభూతిః ఈశితవ్యవర్గశ్చ అధీశశబ్దస్య నిత్యసాపేక్షత్వాత్ సమాసః. అభితః సుసమృద్ధాని భవనాన్యగారాణి ఉద్యానాదీని క్రీడాస్థానాని విహారస్థానాని చ యేషు, యత్ర క్రీడా ఖేలనం విహారః స్త్రీసంభోగః. కథంభూతాః - నిత్యప్రముదితా అనురక్తాః కళత్రాదయో యేషాం తథాభూతాః ౮

కించ హే మహారాజ! యేషు బిలస్వర్గేషు మాయావినా అసురేణ మయేన నిర్మితాః పురాః పురాణి చకాసతి ఇత్యన్వయః. కథంభూతా నానావిధా యే మణిప్రవరాస్తేషాం ప్రవేకా ముఖ్యాః తైః విరచితైః

ప్రవేశకవిరచితవిచిత్రభవనప్రాకారగోపురసభాచైత్యచత్వరాయతనాదిభిః నాగాసురమిథున
పారావతశుకశారికాకీర్ణకృత్రిమభూమిభిః వివరేశ్వరగృహోత్తమైః సమలంకృతాశ్చకాసతి

ఉద్యానాని చాతితరాం మనఇంద్రియానందిభిః కుసుమఫలస్తబకసుభగకిసలయావనతరుచిరవిటపవిటపినాం లతాంగాలింగితానాం శ్రీభిః సమిథునవివిధవిహంగమజలాశయానా మమలజలపూర్ణానాం ఝషకులోల్లంఘనక్షుభితనీరనీరజకుముదకువలయకహ్లారనీలోత్పలలోహితశతపత్రాదివనేషు కృతనికేతనానాం ఏకవిహారాకులమధురవివిధస్వనాదిభి రింద్రియోత్సవై రమలోకశ్రియ మతిశయితాని ౧౦

యత్ర హ వావ న భయ మహోరాత్రాదిభిః కాలవిభాగై రుపలక్ష్యతే ౧౧

విచిత్రైః భవనాదిభి స్తథా వివరేశ్వరాణాం గృహోత్తమైశ్చ సమలంకృతాః, కథంభూతైః? గృహోత్తమైః నాగాశ్చాసురాశ్చ మిథునీభూతాః పారావతాదయశ్చ తై రాకీర్ణాః సంకులాః కృత్రిమా వేదికాదిరూపా భూమయో యేషు తైః, నానాస్వనమిథునేతి పాఠే నానాస్వనత్వం మిథునీభూతపారావతాదివిశేషణమ్ ౯

తథా కనకలతాభి రాలింగితానాం సంశ్లిష్టానాం కుసుమస్తబకైః ఫలస్తబకైః సుందరకిసలయైశ్చావనతా నమ్రా రుచిరా విటపాః శాఖా యేషాం తేషాం విటపినాం వృక్షాణా ముద్యానాని క్రీడావనాని మనస ఇంద్రియాణాం చానందినీభి రానందకారిణీభిః శ్రీభి ర్వివరేశ్వరశ్రీభి రమరలోకశ్రియ మతిశయితాని అతిక్రాంతాని. యేషు వివరేషు చకాసతీత్యన్వయః. పునః కైః అమరలోకశ్రియ మతిశయితా న్యుద్యానాని చకాసతి, అమలైః స్వచ్ఛైః జలైః పూర్ణానాం సమిథునానాం చక్రవాకాదిభిః మిథునసహితా యే వివిధా విహంగాః తేషాం కులం సమూహ స్తస్య కోలాహలో యేషు తేషాం జలాశయానాం సంబంధిఝషసమూహోల్లంఘనేన విహారేణ క్షుభితం సంచలితం యన్నీరం జలం తస్మిన్ యాని నీరజాదీని తేషాం వనేషు కృతం నికేతనం స్థానం యేషాం పక్షిణామితి శేషః సామర్థ్యాన్నానావిధైః విహారై రాకులా మధురా యే వివిధాః స్వరాదయః, ఆదిశబ్దేన గమనేక్షణాదయో వివక్షితాః. తైః కథంభూతైః, ఇంద్రియాణా మానందజనకైః శ్రీభిరితి యావత్. ఉక్తవిధవిటపినా ముక్తవిధానాం మనఇంద్రియాణాం చానందిభిః శ్రీభిరింద్రియోత్సవైః ఉక్తవిధానాం పక్షిణాం చోక్తవిధైః స్వరాదిభిశ్చామరలోకశ్రియమతిశయితా న్యుద్యానాని యేషు వివరేషు చకాసతీత్యర్థః ౧౦

యత్ర హ వావ యేషు హి వివరేషు కాలవిభాగైః కాలావయవైః అహోరాత్రాదిభి ర్భయం నోపలక్ష్యతే తత్రత్యానా మాయుషోభూయస్త్వాదితి భావః యత్ర యేషు వివరేషు యే మహాంతోఽహి

(అధోలోకవర్ణనమ్)

యత్ర హి మహాహిప్రవరశిరోమణయః సర్వం తమః ప్రబాధంతే. ౧౨

న వా ఏతేషు వసతాం దివ్యౌషధిరసరసాయనాన్నపానస్నానాదిభి రాధయో వ్యాధయో వలీపలితజరాదయశ్చ దేహవైవర్ణ్యదౌర్గంధ్యస్వేదక్లమగ్లానిరితి వయోఽవస్థాశ్చ భవంతి. ౧౩

న హి తేషాం కల్యాణానాం ప్రభవతి కుతశ్చన మృత్యుః వినా భగవత్తేజసః చక్రాపదేశాత్. ౧౪

యస్మిన్ ప్రవిష్టే ఽసురవధూనాం ప్రాయః పుంసవనాని భయాదేవ స్రవంతి పతంతి చ. ౧౫

ప్రవరాః సర్వశ్రేష్ఠాః తేషాం యే శిరోమణయః ఫణామణయః తే సర్వం కృత్స్నం తమోఽంధకారం ప్రబాధంతే నిరస్యంతి. ౧౧—౧౨

ఏతేషు వివరేషు వసతా మాధయో మనఃపీడాః వ్యాధయో రోగాః వలిః త్వగ్గతో వికారః, పలితం కేశేషు శౌక్ల్యం ఏత దుభయమూలభూతా జరా ఆదిశబ్దేన మతిభ్రంశాదిర్గృహ్యతే. తథా దేహస్య వైవర్ణ్యం రూపాంతరం దుర్గంధః పూతిగంధః స్వేదం ఖేదం క్లమః శ్రమః గ్లానిరనుత్సాహ ఇతి ఏతే వయోఽవస్థాశ్చ దివ్యౌషధై రసాయనపానైః దివ్యైరశనస్నానాదిభిశ్చ న భవంతి. ౧౩

తథా తేషాం బిలస్థానాం కల్యాణానాం నిర్దుఃఖానాం కస్మాదపి మృత్యు ర్న హి ప్రభవతి కోఽపి తాన్ మారయితుం సమర్థో న భవతీత్యర్థః. భవతీతి పాఠే మృత్యుర్మరణం కుతశ్చిదపి తేషాం నాస్తీత్యర్థః. తర్హ్యమరాస్తే కిం తత్రాహ (వినేతి.) చక్రాపదేశాత్ చక్రసంజ్ఞాత్ భగవత్తేజసోఽప్రరూపాద్వినా సుదర్శనాస్త్రాద్వినా నాన్యస్మాన్న మృత్యుస్తస్మాత్ స్వస్త్యేవేత్యర్థః. ౧౪

తదేవాహ. (యస్మిన్) సుదర్శనాస్త్రే వివరేషు ప్రవిష్టే సత్యసురవధూనాం పుంసవనాని గర్భాః ప్రాయేణ చక్రభయాత్ ప్రస్రవంతి పూర్ణాశ్చేత్ పతంతీత్యర్థః ౧౫

అథాతలే మయపుత్రోఽసురో బలో నివసతి యేన హ వా ఇహ సృష్టాః షణ్ణవతిర్మాయాః కాశ్చనాద్యాపి మాయావినో ధారయంతి యస్య చ జృంభమాణస్య ముఖతః త్రయః స్త్రీగణా ఉదపద్యంత స్వైరిణ్యః కామిన్యః పుంశ్చల్య ఇతి యా వై బిలాయనం ప్రవిష్టం పురుషం రసేన హాటకాఖ్యేన సాధయిత్వా స్వవిలాసావలోకనానురాగ స్మితసల్లాపోపగూహనాదిభిః స్వైరం కిల రమయంతి, యస్మిన్నుపయుక్తే పురుష ఈశ్వరోఽహం సిద్ధోఽహ మిత్యయుత మహాగజబల మాత్మాన మభిమన్యమానః కత్థతే మదాంధ ఇవ ౧౬

తతోఽధస్తాత్ వితలే హరో భగవాన్ హాటకేశ్వరః స్వపార్షదభూతగణావృతః ప్రజాపతిసర్గోపబృంహణాయ భవో భవాన్యా సహ మిథునీభూత ఆస్తే. యతః ప్రవృత్తా

ఏవం సామాన్యతో వివరానుపవర్ణ్యాథ విశేషేణ వివర్ణయితు స్తావదతలం వివర మనువర్ణయతి (అథేతి.) అతలాఖ్యే వివరే మయస్య పుత్రో బలో నామ నివసతి, తం విశినష్టి. (యేనేతి) యేన బలేనైవ సృష్టా ఇహ షణ్ణవతి సంఖ్యాకా మాయాః తాసాం మాయానాం మధ్యే కాశ్చన మాయా అద్యాపి కేచిత్ మాయావినో ధారయంతి, యస్య బలస్య విజృంభమాణస్య సతః తన్ముఖాత్ త్రయః స్త్రీణాం గణా ఉద్బభూవుః. గణానేవాహ. స్వైరిణ్యః కామిన్యః పుంశ్చల్య ఇతి సవర్ణరతాః స్వైరిణ్యః కామిన్య స్త్వసవర్ణరతాః తత్రాప్యతిచంచలాః పుంశ్చల్యః, త్రివిధాస్తా విశినష్టి. యా వై స్వైరిణ్యాదయః స్త్రియో బిలాయనం వివరం ప్రవిష్టం పురుషం హాటకాఖ్యేన రసేన రసాయనేన సాధయిత్వా స్వవశీకృత్య. బలాయనమితి పాఠే తత్ర ప్రవిష్టం పురుషం రసేన బలాయనం సాధయిత్వా సంభోగసమర్థం కృత్వా స్వేఽసాధారణా విలాసా స్తత్పూర్వకో యోఽవలోకః అనురాగయుక్తం యత్ స్మితం సల్లాపో రహోభాషణముపగూహన మాలింగన మేవమాదిభిః స్వైరం రమయంతి కిల హాటకాఖ్యం రసం విశినష్టి. (యస్మిన్నితి.) యస్మిన్ రసే ఉపయుక్తే సేవితే సత్యుపయోక్తా పురుషః ఆత్మానమయుతదిగ్గజ బలం మన్యమానో మదాంధః ఇవాహ మీశ్వరః సిద్ధోఽహమితి, కత్థతే శ్లాఘతే ౧౬

ఏవ మతలాఖ్యో వివర ఉపవర్ణితః. అథ వితలం వర్ణయతి (తత ఇతి) తతోఽతలాదధస్తా ద్వితలే వివరే భగవాన్ హరో రుద్రో హాటకేశ్వరః స్వపార్షదైర్భూతగణైః ప్రమథగణైః పరివృతః ప్రజాపతిసర్గః బ్రహ్మణాదిష్టః సర్గః తస్యోపబృంహణాయ వృద్ధయే భవాన్యా సహ మిథునీభూయాస్తే. యదుక్తం హాటకేశ్వర ఇతి నామ తస్మిన్నిమిత్తం స్పష్టయతి(యత ఇతి.)భవానీభవయో ర్మిథునీభూతయో ర్వీర్యేణ హాటకిన్యాఖ్యా సరిత్ప్రవరా యతః ప్రవృత్తా తస్మాద్భవో హాటకస్య సువర్ణస్య ఈశ్వరః

సరిత్ప్రవరా హాటకీ నామ భవయోర్వీర్యేణ యత్ర చిత్రభాను ర్మాతరిశ్వనా సమిధ్యమాన ఓజసా పిబతి తన్నిష్ఠ్యూతం హాటకాఖ్యం సువర్ణం భూషణేనాసురేంద్రావరోధేషు పురుషాః సహ పురుషీభి ర్ధారయంతి. ౧౭

తతోఽధస్తాత్ సుతలే ఉదారశ్రవాః పుణ్యశ్లోకో విరోచనాత్మజో బలి ర్భగవతా మహేంద్రస్య ప్రియం చికీర్షమాణేనాదితేర్లబ్ధకాయో భూత్వా వటువామనరూపేణ పరాక్షిప్త లోకత్రయో భగవదనుకంపయైవ పునః ప్రవేశిత ఇంద్రాదిష్వవిద్యమానయా సుసమృద్ధయా శ్రియాభిజుష్టః స్వధర్మేణారాధయంస్తమేవ భగవంత మారాధనీయ మపగతసాధ్వస ఆస్తేఽధునాపి. ౧౮

నో ఏవైతత్ సాక్షాత్కారో భూమిదానస్య యత్తద్భగవత్యశేషజీవనికాయానాం

ఉత్పాదకత్వాత్ హాటకేశ్వర ఇత్యుచ్యతే ఇతి భావః. నను హాటకిన్యాఖ్యా సరిత్ప్రవరాయాః ప్రభవత్వేఽపి న హాటకప్రభవత్వం తత్రాహ. యత్ర హాటకిన్యాం సరిత్ప్రవరాయాం చిత్రభానురగ్నిః మాతరిశ్వనా వాయునా సమిధ్యమానః సమ్యగ్దీప్యమానః ఓజసా బలేనాపిబత్ హాటకినీం పీతవాన్. తేనాగ్నినా నిష్ఠ్యూతం పూత్కృతం త్యక్తం హాటకాఖ్యం సువర్ణం అసువర్ణ మసురేంద్రాణాం వివరవాసినాం అవరోధేషు అంతఃపురేషు పురుషాః పురుషీభిః స్త్రీభిః సహ భూషణేనాభరణేన ధారయంతి. భూషణాని కారయిత్వా ధారయంతీత్యర్థః హాటకిన్యా అంతతో హాటకాఖ్యసువర్ణరూపేణ పరిణామాత్ తత్ప్రభవోఽపి హాటకేశ్వర ఇతి భావః. ౧౭

అథ సుతలం వర్ణయతి (తత ఇతి) తతో వితలాదధస్తాత్ సుతలే వివరేఽప్యురుశ్రవా విపులకీర్తిః పుణ్యశ్లోకః స్మరతాం పుణ్యప్రాదకయశఃసంపన్నః మహాభాగవతో భాగవతాగ్రగణ్యః విరోచనస్యాత్మజో బలిరధునాప్యాస్తే ఇత్యన్వయః, కథంభూతః మహేంద్రస్య ప్రియం కర్తుమిచ్ఛతా ప్రథమం దితేః సకాశాత్ భూత్వా వటువామనరూపేణ లబ్ధః కాయో దేహో యేన తేన భగవతా ప్రథమం పరిక్షిప్త మపహృతం లోకత్రయం యస్య తథాభూతః పునర్భగవతోఽనుకంపయైవ సుతలే వివరే ప్రవేశిత ఇంద్రాదీనామపి దుర్లభయా సుసమృద్ధయా శ్రియా సంపదా జుష్టః సేవితః భయరహితః తమేవ భగవంతం స్వధర్మేణ స్వోచితధర్మేణారాధయన్ ౧౮

ఏతత్ సర్వసంపత్సమృద్ధం సుతలాధిపత్యం తద్భూదానఫలమితి న మంతవ్యమిత్యాహ (నో ఏవైతదితి) యద్బిలనిలయే వివరస్థానే ఐశ్వర్యం తదేతద్భూమిదానస్య సాక్షాత్కారః ఫలం న భవత్యేవ

జీవభూతాత్మభూతే పరమాత్మని వాసుదేవే తీర్థతమే పాత్ర ఉపపన్నే పరయా శ్రద్ధయా పరమాదరసమాహితమనసా సంప్రతిపాదితస్య సాక్షాదపవర్గద్వారస్య యద్బిలనిలయైశ్వర్యమ్ ౧౯

యస్య హ వావ క్షుత పతన స్ఖలనాదిషు వివశః సకృన్నామాభిగృణన్ పురుషః కర్మబంధన మంజసా విధునోతి, యస్య హైవ ప్రతిబాధనం ముముక్షవోఽన్యథైవోపలభంతే ౨౦

తద్భక్తానా మాత్మవతాం సర్వేషా మాత్మన్యాత్మద ఆత్మతయైవ. ౨౧

న వై భగవాన్నూన మముష్యానుజగ్రాహ యదుత పున రాత్మానుస్మృతి

కుత ఇత్యపేక్షాయా మేవం భూతస్య దానస్య సాక్షాదపవర్గహేతుత్వా దిత్యాశయేన భూమిదానం విశినష్టి. భగవతి షాడ్గుణ్యపూర్ణేఽశేషభూతజాతానాం యే జీవభూతాః ప్రత్యగాత్మానః తేషామప్యాత్మభూతే పరమాత్మన్యంతఃప్రవిశ్య ధారకే వాసుదేవే తీర్థమయే పావనతమే పాత్రే ఉపపన్నే సమీపం ప్రాప్తే సతి తస్మిన్ పరయా నిరుపాధికయా శ్రద్ధయా కర్తవ్యవిషయత్వరయా సమాహితం మనశ్చిత్తం యేన తేన బలినా సంప్రతిపాదితస్య కృతస్య సాక్షాదపవర్గసాధనభూతస్య భగవతః తీర్థతమత్వమేవోపపాదయతి (యస్యేతి) యస్య హి భగవతో నామ సకృదపి వివశోఽపి క్షుత్పతనస్ఖలనాదిష్వవస్థాస్వపి గృణన్ పురుషః కర్మరూపబంధనమంజసా సుఖేన విధునోతి నిరస్యతి, సకృత్స్మరణమాత్రేణాపి సమస్తవృజిననిరాసక్షమనామవతో భగవతస్తీర్థసమత్వం కైముత్యన్యాయసిద్ధమితి భావః, కర్మబంధం విశినష్టి (యస్య హ వా ఇతి) యస్య హి కర్మబంధస్య ప్రతిబాధనం నిరసనోపాయమిహ ముముక్షవోఽన్యథా కర్మయోగాదిరూపేణ ఉపలభంతే జానంతి, తత్ కర్మబంధనం ధునోతీతి పూర్వేణాన్వయః ప్రతిసాధనమితి పాఠే ప్రతిక్షేపసాధనం నిరసనోపాయ మిత్యేవార్థః యథా కర్మయోగాదికం భగవద్భక్తియోగోత్పత్తిప్రతిబంధకప్రాచీనకర్మబంధనిరసనద్వారా భక్తియోగానుగ్రాహకత్వేన భక్తియోగద్వారా కృత్స్నపూర్వోత్తరాఘనిరవర్తక మేవం నామస్మరణమపీత్యత్రాభిప్రేతోఽర్థః. అన్యథా భక్తియోగానర్థక్యావత్తేరిత్యవగంతవ్యమ్. ఏవం తీర్థతమే సర్వేషామాత్మని భాగవతానామాత్మదే ఆత్మపర్యంతప్రదాన్యే ఆత్మతమే నిరతిశయప్రియతమే భగవతి వినియుక్తస్య లోకత్రయస్య న బలినియమనైశ్వర్యం ఫలమితి పూర్వేణైవాన్వయః ౧౯-౨౧

నను యద్యేతద్దానమపవర్గద్వారం యది వా బలిమహాభాగవతః యది వా భగవాన్ ఆత్మదః తర్హ్యస్యాపవర్గమేవ ప్రదాయ కిం నానుజగ్రాహే త్యపేక్షాయా మభ్యుపగతప్రారబ్ధస్య విద్యయాఽ

మోషణం మాయామయభోగైశ్వర్యమేవాతనుతేతి. ౨౨

యత్తద్భగవతానధిగతాన్యోపాయేన యాచ్ఞాచ్ఛలేనాపహృతస్వశరీరావశేషితలోకత్రయో వరుణపాశైశ్చ సంప్రతిముక్తో గిరదర్యాం చాపవిద్ధ ఇతి హోవాచ. ౨౩

నూనం బతాయం భగవానర్థేషు న నిష్ణాతో యోఽసావింద్రో యస్య సచివో మంత్రాయ వృత ఏకాంతతో బృహస్పతిస్తమతిహాయ స్వయ ముపేంద్రేణాత్మానమయాచత

వినాశ్యస్యావస్యానుభావ్యత్వాదేన మపవర్గదానేన న తదైవానుజగ్రాహ. కిం త్వభ్యుపగతప్రారబ్ధఫలబిలనిలయనైశ్వర్యమేవాదిత్యాహ (న వా ఇతి.) భగవా నముష్య బలేర్న నిజగ్రాహ తదేవాను గ్రహం న కృతవాన్. ఆత్మానుస్మృతిమోషణం స్వవిషయస్మృతిఘాతకం స్వమాయాయా విలసితం భోగరూపమైశ్వర్యం భోగనిమిత్తం వా ఐశ్వర్యం బిలనిలయనైశ్వర్యం తదేవాతనుత తేనే దత్తవానిత్యర్థః. ౨౨

మహాభాగవత ఇత్యనేన భగవద్దాస్యే ఏవాభిలాషిత్వం వివక్షితం. తత్తస్య తదుక్త్యైవ స్పష్టయితుమాహ (యదితి.) యత్తత్ ప్రసిద్ధమితి వక్ష్యమాణమువాచేత్యన్వయః కథంభూతః అనధిగతః అలబ్ధః అన్యః యాచ్ఞేతరః ఉపాయో యేన తేన భగవతా బలేర్భాగవతత్వాత్ దండనా నర్హత్వాత్ ఉపాయాంతరాభావా దనధిగతాన్యోపాయేనేత్యుక్తమ్. ఏవంభూతేన భగవతా యాచ్ఞావ్యాజేనాపహృతం స్వశరీరమాత్రావశేషిత మూర్వరితస్వశరీమాత్రం యల్లోకత్రయం తదస్య తథాభూతః స్వవ్యతిరిక్తభగవదపహృతలోకత్రయ ఇత్యర్థః. వరుణపాశైశ్చ ప్రతిముక్తః ప్రతిశ్రుతార్థన్యూనతాయాం వరుణపాశైః ప్రతిబద్ధ ఇత్యర్థః గిరిదర్యా మపవిద్ధః ప్రక్షిప్తోఽపి సన్. ౨౩

ఉక్తిమేవాహ (నూనమితి) బతేతి ఖేదే భగవాన్ విద్వానప్యసావింద్రః పురుషార్థేషు నూనం న నిష్ణాతః న కుశలః పురుషార్థేషు తారతమ్యానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః యస్యైకాంతేన బృహస్పతిః సచివః సహాయో మంత్రాయాలోచనాయ వృతః సోఽపి పురుషార్థేషు నూనం న నిష్ణాతః అనిష్ణాతః, అనిష్ణాతత్వమేవాహ (తమితి) యతస్తం పురుషార్థరూపం భగవంత మతిహాయ తద్దాస్య మయాచతేత్యర్థః. తం మంత్రప్రదం బృహస్పతి మతిహాయేతి వా ఉపేంద్రేణేంద్రావరజరూపేణ శ్రీవామనేన ద్వారభూతేనేంద్ర ఏవాత్మానం మామాత్మనః స్వస్యాశిషః లోకత్రయరూపాయాః ఆశిష అయాచత యాచితవాన్, న త్వేతస్య భగవతో దాస్యమయాచతేత్యర్థః. తస్మిన్ ప్రసన్నే తద్దాస్యమేవ యాచితవ్యం న త్వితరదల్పమిత్యాహ. అతి గంభీరరంహసః నిరతిశయగంభీరవేగస్య కాలస్య వశ్యమిదం మన్వంతరపరివృత్తం మన్వంతర

ఆత్మనశ్చాశిషో నో ఏవ తద్దాస్యమతిగంభీరవయసః కాలస్య మన్వంతరపరివృత్తం కియ ల్లోకత్రయ మిదమ్. ౨౪

యస్యానుదాస్య మేవాస్మత్పితామహః కిల వవ్రే, న తు స్వపిత్ర్యం యదుతా కుతోభయం పదం దీయమానం భగవతః పరమితి భగవతోపరతే ఖలు స్వపితరి. ౨౫

తస్య మహానుభావస్య అనుపథమమృజితకషాయః కో వాస్మద్విధః పరిహీణ భగవదనుగ్రహ ఉపజిగమిషతీతి. ౨౬

తస్యానుచరితముపరిష్టాద్విస్తరిష్యతే యస్య భగవాన్ స్వయమఖిలజగద్గురుః

పర్యంతవర్తి లోకత్రయం లోకత్రయాధిపత్యం కియదత్యల్పమేతదిత్యర్థః. అతస్తన్న యాచితవ్యమితి భావః అత ఇంద్రః పురుషార్థేషు న నిష్ణాతః. ౨౪

అస్మత్పితామహస్తు ప్రహ్లాదః ఏక ఏవ పురుషార్థేషు నిష్ణాత ఇత్యాహ (యస్యేతి) అస్మత్పితా మహః ప్రహ్లాదః యస్య భగవతోఽనుదాస్యం దాసానుదాస్యత్వమేవ వృతవాన్ కిల, న తు స్వపితు ర్హిరణ్యకశిపోః సంబంధి ఐశ్వర్యమ్. ఆవరణహేతుం తస్యాభిప్రాయం ప్రకాశయతి (యదుతేతి) భగవతా నృహరిణా స్వపితరి హిరణ్యకశిపౌ ఉపరతే హతే సతి భగవతా దీయమానమపి స్వపిత్ర్యం న వవ్రే. కుతః యద్యస్మాత్ పరిమితమితి పరిమితత్వాత్ పిత్ర్యం న వవ్రే. ఉతాపి త్వకుతోభయం పదం వవ్రే, స్వయం దేహావసానే ముక్తిం యాచితవా నిత్యర్థః. భగవతః పరమితి పారే భగవతోఽన్యదితి పిత్ర్యం న వవ్రే ఇత్యర్థః. ౨౫

మక్షికేవ గరుత్మతో గతిం కో వా తస్య ప్రహ్లాదస్య పంథానమనుసర్తుం శక్నోతీత్యాహ తస్యేతి కో వా అమృదితా అనుపహతాః కషాయాః కర్మబంధా యేన పరిక్షీణః అపసృతః భగవ దనుగ్రహో యస్య తథావిధోఽస్మద్విధో మాదృశః పుమాన్ తస్య మహానుభావస్య ప్రహ్లాదస్యానుపథం పంథాన ముపజిగమిషతి ఉపగంతు మిచ్ఛతి ఇతి. ౨౬

నన్వేవంభూతశ్చేత్ బలిః తతస్తస్యైవ చరితం విస్తరేణోచ్యతాం తత్రాహ. తస్య బలేరనుచరిత ముపరిష్టాదష్టమే విస్తరిష్యతే విస్తరేణ కథయిష్యత ఇత్యర్థః కార్త్స్న్యేన తత్ప్రభావః కేనాపి వర్ణయితుం న శక్య ఇత్యభిప్రాయేణ పునస్తమేవ విశినష్టి (యస్యేతి) యస్య బలేర్ద్వారి భగవానవతిష్ఠతే? కథంభూతః? స్వయమఖిలజగతాం గురుః, అనేన ద్వారపాలకత్వానర్హతా సూచ్యతే.

నారాయణో ద్వారి గదాపాణి రవతిష్ఠతే, నిజజనానుకంపితహృదయో యేనాంగుష్ఠేన పదా దశకంధరో యోజనాయుతాయుతం దిగ్విజయ ఉచ్చాటితః. ౨౩

తతో౽ధస్తా త్తలాతలే మయో నామ దానవేంద్ర స్త్రిపురాధిపతి ర్భగవతా పురారిణా త్రిలోకీశం చికీర్షుణా నిర్దగ్ధస్వపురత్రయః తత్ప్రసాదా ల్లబ్ధపదో మాయావినామాచార్యో మహాదేవేన పరిరక్షితో విగతసుదర్శనభయో మహీయతే. ౨౪

తతో౽ధస్తా న్మహాతలే కాద్రవేయాణాం సర్పాణాం నైకశిరసాం క్రోధవశో నామ గణః కుహక తక్షక కాళియ సుషేణాదిప్రధానా మహాభోగవంతః పతత్త్రిరాజాధిపతేః

నారాయణః సర్వశేషీ అనేనాపి తదేవ సూచ్యతే, ఏవంభూతో హ్యాశ్రితవాత్సల్యవశో గదాపాణిః సన్, గదాపాణిం తం భగవంతం విశినష్టి. యేన గదాపాణినా బలేర్ద్వాఃస్థేన భగవతా కర్త్రా అంగుష్ఠేన పదా పాదావయవేనాంగుష్ఠేన దిగ్విజయసమయే స్వసమీపమాగతో దశకంధరో రావణో యోజనాయుతానా మయుతం ఉచ్చాటితః ఉచ్చాటనం ప్రాపితః. దిగ్విజయం కుర్వన్ రావణః కదాచిద్బలేర్ద్వారి విశన్ ద్వాఃస్థేన గదాభృతా భగవతా బహుదూరతః క్షిప్త ఇతి శ్రీరామాయణాదౌ ప్రసిద్ధమ్ ౨౩

ఏవం సుతలముపవర్ణ్యాథ తలాతలం వర్ణయతి (తత ఇతి) తతః సుతలాదధస్తా త్తలాతలే వివరే మయాఖ్యో దానవేంద్రః మహీయతే, తలాతలస్థైః బహుమన్యతే ఇత్యర్థః కథంభూతః, ప్రథమం త్రిపురాధిపతిర్భూత్వా త్రిలోక్యాం శం సుఖం కర్తుమిచ్ఛతా భగవతా త్రిపురారిణా రుద్రేణ నిర్దగ్ధం పురత్రయం యస్య తస్య పురారేః ప్రసాదాల్లబ్ధం పదం తలాతలాఖ్యం వివరం యస్య స మాయావినా మాచార్యో మాయాతంత్రోపదేష్టా మహాదేవేన రుద్రేణ పరిరక్షితో విగతం సుదర్శనాద్భయం యస్య తథాభూతః సన్, సుదర్శనభక్తిమతా మహాదేవేన పరిరక్షితత్వాత్ విగతసుదర్శనభయ ఇత్యుక్తమ్. ౨౪

అథ మహాతల మనువర్ణయతి (తత ఇతి.) తతః తలాతలాదధస్తాన్మహాతలే వివరేనైకం శిరో యేషాం తేషామనేకశిరసామిత్యర్థః, కాద్రవేయాణాం కద్రోరపత్యభూతానాం సర్పాణాం గణః క్రోధవశసంజ్ఞకో౽స్తి. గణే కాంశ్చిత్ ప్రధానాన్ నిర్దిశన్ విశినష్టి (కుహకేత్యాదినా) కుహకాదయః ప్రధానాః

పురుషవాహా దనవరత ముద్విజమానాః స్వకళత్రాపత్యసుహృత్కుటుంబసంగేన క్వచి త్ప్రమత్తా విహరంతి ౨౯

తతోఽధస్తా ద్రసాతలే దైతేయా దానవాః పణయో నామ నివాతకవచాః కాలేయా హిరణ్యపురవాసిన ఇతి విబుధప్రత్యనీకా ఉత్పత్త్యా మహౌజసో మహాసాహసినో భగవతః సకలలోకానుభావస్య హరేరేవ తేజసా ప్రతిహతబలావలేపా బిలేశయా ఇవ వసంతి యే వై సరమయేంద్రదూత్యా వాగ్భి ర్మంత్రవర్ణాభి రింద్రా ద్బిభ్యతి ౩౦

తతోఽధస్తాత్ పాతాలే నాగలోకపతయో వాసుకిప్రముఖాః శంఖకులికమహాశంఖశ్వేతధనంజయధృతరాష్ట్రశంఖచూడకంబలాశ్వతరదేవదత్తాదయో మహాభోగినో

ముఖ్యాః యేషాం తే మహాభోగవంతః దీర్ఘకాయాః మహాపురుషస్య భగవతో వాహనభూతాత్ పక్షిరాజానామప్యధిపతేః గరుత్మతోఽనవరతం నిరంతర ముద్విజమానా బిభ్యతః స్వకళత్రాదిరూపకుటుంబాసక్త్యా ప్రమత్తాః సంతః క్వచిద్విహరంతి ౨౯

అథ రసాతల మనువర్ణయతి. (తతో) మహాతలాదధస్తాత్ రసాతలే వివరే దైతేయదానవాః దితేః పుత్రాః దనుపుత్రాశ్చ, పణయ ఇతి ప్రసిద్ధా స్తేచ నివాతకవచాః కాలకేయా హిరణ్యపురవాసిన ఇతి త్రివిధాః. విబుధానాం దేవానాం ప్రత్యనీకాః ప్రతిపక్షిణః, ఉత్పత్త్యైవ మహాబలశాలినః మహాంతశ్చ తే సాహసికాః సహసా దర్పేణ చరంతీతి సాహసికాః. తథాభూతాః సంతః సర్వేషు లోకేషు అనుభావో యస్య తస్య భగవతో హరే స్తేజసైవ సుదర్శనాస్త్రేణ ప్రతిహతః బలావలేపః బలనిమిత్తో గర్వో యేషాం తే తాదృశా బిలేశయా ఇవ సర్పా ఇవ వసంతి తానేవ విశినష్టి (యే ఇతి.) యే వై పణయః ఇంద్రదూత్యా సరమయా దేవశున్యాప్రయుక్తాభిః మంత్రవర్ణభూతాభిః వాగ్భిః ఇంద్రాద్బిభ్యతి భయం ప్రాప్నువంతి ఏవం హి వైదికమాఖ్యానం, పణిభిః అసురైః నిగూఢాం గా మన్వేష్టుం సరమాం దేవశునీ మింద్రేణ ప్రహితాం సంధిమిచ్ఛవః పణయః ప్రాహుః కిమిచ్ఛంతీ సరమే। ఇత్యాదినా సా చ సంధిమనిచ్ఛంతీ ఇంద్రస్తుతిపూర్వకం తాన్ ప్రతి ధర్షణమాహ" హతా ఇంద్రేణ పణయః శయధ్వమ్" ఇత్యాది తే చ తచ్ఛ్రుత్వా బిభ్యతీతి. ౩౦

ఏవం రసాతలమనువర్ణ్యాథ పాతాళమనువర్ణయతి (తత ఇతి) తతో రసాతలాదధస్తాత్ పాతాళే వివరే నాగలోకానాం సర్పరూపాణాం జనానాం పతయో వాసుకిః ప్రముఖః ప్రధానో యేషాం తే శంఖాదయో మహాభోగినః ఫణినః మహాఫణినః మహానమర్షః క్రోధో యేషాం మహాక్రోధాః

(అధోలోకవర్ణనమ్)

మహామర్షా నివసంతి యేషా ము హవై పంచసప్తదశశతసహస్రశీర్షాణాం ఫణాసు విరచితా మహామణయో రోచిష్ణవః పాతాళవివరతిమిరనికరం స్వరోచిషా విధమంతి 31

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే, రాహ్వాదిస్థితిబిలస్వర్గమర్యాదానిరూపణం నామ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

నివసంతి. తానేవ విశినష్టి. యేషా ముహ వై యేషాం హి పంచాదిసంఖ్యాని శీర్షాణి యేషాం శీర్షామితి వక్తవ్యే శీర్షాణామిత్యార్షం. తేషాం సర్పాణాం ఫణానాం ఫణాసు ఆధారస్య సంబంధమాత్రవివక్షయా షష్ఠీ, విరచితా ధృతా యే మహామణయో రోచిష్ణవః సదా ప్రకాశనశీలాః తేషాం స్వరోచిషా పాతాళ వివరం పాతాలవివరసంబంధితమోజాలం, విధమంతి అపనుదంతీతి 31

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్వింశోఽధ్యాయః

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

తస్య మూలదేశే త్రింశద్యోజనసహస్రాంతర ఆస్తే యా వై కలా భగవతః తామసీ సమాఖ్యాతా అనంత ఇతి సాత్త్వతీయా ద్రష్టృదృశ్యయోః సంకర్షణమహమిత్యభిమానలక్షణం యం సంకర్షణ మాచక్షతే. ౧

యస్యేదం క్షితిమండలం భగవతోఽనంతమూర్తేః సహస్రశిరస ఏకస్మిన్నేవ

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

ఏవం పాతాళాంతాన్ భూవివరా ననువర్ణ్యాథ పాతాళపర్యంతస్య భూమండలస్య ధారకం రసాయా మూలే స్థిత మనంత మనువర్ణయతి పంచవింశేన. (తస్య) పాతాళస్య మూలదేశేఽధస్తాత్ త్రింశద్యోజన సహస్రాంతరే ఆస్తే కా సా యా చాస్తే, తత్రాహ యా వా ఇతి. అనంత ఇతి సమాఖ్యాతా ప్రసిద్ధానంతసంజ్ఞికేత్యర్థః. తామసీ తామసాహంకారాధిష్ఠాత్రీ యా భగవతః కలా అంశరూపా సా ఇత్యర్థః. సైవ సంకర్షణ ఇత్యుచ్యతే, తదాహ ప్రమాతార ఇతి. సాత్త్వతీయాః సంకర్షణప్రోక్తసాత్త్వతాఖ్యపంచరాత్రనిష్ఠాః ప్రమాతారః ఉక్తభగవత్కలాయాథాత్మ్యవిదః తమనంతం సంకర్షణ ఇత్యాచక్షతే. కిమిదం సంకర్షణ నామాశ్వకర్ణాదివత్ కేవలరూఢం కిం వా పంకజాదివద్యోగరూఢమిత్యపేక్షాయాం యోగరూఢ మిత్యాహ (ద్రష్టృదృశ్యయోరితి.) యతోఽయమనంతః ద్రష్టృదృశ్యయో ర్జ్ఞాతృజ్ఞేయయోః సన్నికర్షణం సన్నికృష్యతే విషయాక్రియతేఽతీంద్రియార్థోఽనేనేతి సన్నికర్షణమతీంద్రియార్థవిషయకజ్ఞానసాధనం స్వయం యథాతీంద్రియార్థవిషయకజ్ఞానవాన్, ఏవమితరేషామపి అతీంద్రియార్థవిషయకజ్ఞానాపాదక ఇత్యర్థః. యత ఏవ మనంత స్తత స్తం సంకర్షణ ఇత్యాచక్షతే. సంకర్షణత్వమేవ స్పష్టయతి (అహమిత్యభిమానలక్షణ ఇతి) అహమితి ప్రతీయమానోఽతీంద్రియో యో జీవః తద్విషయకోఽభిమానః అహమితి ప్రతీతిః తస్య లక్ష్యతే అనేనేతి లక్షణం కారణం హేతురితి యావత్. జీవవర్గాభిమానిదేవతాత్వాత్తేషామహమితి బుద్ధివృత్తిహేతురిత్యర్థః. ౧

ఏవమనంతశబ్దోఽపి తస్మిన్ యోగరూఢ ఇత్యాహ (యస్యేతి) యచ్ఛబ్దానాం స ఏవ భగవాననంత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః యస్య భగవతః సహస్రశిరసః అనంతమూర్తే రేకస్మిన్నేవ శీర్షణి

శిరణి ధ్రియమాణం సిద్ధార్థ ఇవ లక్ష్యతే ౨

యస్య హ వా ఇదం కాలేనోపసంజిహీర్షతోఽమర్షవిరచితరుచిరభ్రమద్భ్రువో రంతరేణ సాంకర్షణో నామ రుద్ర ఏకాదశవ్యూహః త్రిశిఖం శూల ముత్తంభయన్ ఉదతిష్ఠత్. ౩

యస్యాంఘ్రికమలయుగలారుణవిశదనఖమణిషండమండలే ష్వహిపతయః సహ సాత్త్వతర్షభై రేకాంతభక్తియోగేనావనమంతః స్వవదనాని పరిస్ఫురత్కుండల ప్రభామండితగండస్థలాన్యతిమనోహరాణి ప్రముదితమనసః ఖలు విలోకయంతి ౪

యస్యైవ హి నాగరాజకుమార్య ఆశిష ఆశాసానాశ్చార్వఙ్గవలయవిలసితవిశద-

ధ్రియమాణం ఇదం కృత్స్నభూమండలం సిద్ధార్థ ఇవ శ్వేతసర్షప ఇవ లక్ష్యతే దృశ్యతేఽతోఽపరిచ్ఛిన్న త్వాత్ అనంత ఇత్యుచ్యత ఇతి భావః ౨

యదుక్తం తామసీతి తామసాహంకారాధిష్ఠాతృత్వం తద్విశదయతి (యస్య హ వేతి.) కాలేన ద్విపరార్ధావసానరూపకాలేనేదం కృత్స్నం జగత్ సంజిహీర్షతః సంహర్తుమిచ్ఛతః యస్య సంకర్షణ స్యామర్షేణ క్రోధేన విరచితే కుటిలీకృతే రుచిరే భ్రమంత్యౌ భ్రువౌ తయోరంతరేణ మధ్యే సంకర్షణాఖ్యః ఏకాదశానాం వ్యూహః గణః ఏకాదశరుద్రసముదాయరూపః, కథంభూతః. త్ర్యక్షః త్రీణ్యక్షీణి యస్య స త్ర్యక్షః, తిస్రః శిఖా యస్య తాదృశం శూలం ఉత్తంభయన్ ఊర్ధ్వం ధారయన్నుద తిష్ఠత్ ఉద్బభూవ తామసాహంకారాధిష్ఠాతృత్వాత్ జగత్సంహర్తృతామసరుద్రగణోత్పాదక ఇత్యర్థః, ౩

సుభగత్వమాహ (యస్యేతి) అహీనాం పతయః సాత్త్వతశ్రేష్ఠైః సహ యస్య సంకర్షణ స్యాంఘ్రికమలయుగళేఽరుణా విశదా నఖా ఏవ మణయస్తేషాం షండస్తస్య మండలేషు ఏకాంతభక్తి యోగేన అవ్యభిచరితభక్తియోగేనావనమంతః ప్రణమంతః ఉక్తవిధేషు నఖమణిమండలేషు ప్రతిబింబితాని అతిమనోహరాణి పరితః స్ఫురతాం కుండలానాం ప్రభయా మండితాని గండస్థలాని యేషు తాని స్వవదనాని ప్రముదితం మనో యేషాం తాదృశాః సన్తః ముఖం విలోకయంతి ఖలు నూనమ్. ౪

తథా నాగరాజానాం కుమార్యః ఆశిషః పురుషార్థా నాశాసానాః కామయమానాః యస్య సంకర్షణస్య చారుభిః సుందరైః అంగదైః వలయైశ్చ విలసితాః ప్రకాశితాశ్చ తే విశదా విర్మలాశ్చ

విపులధవలసుభగరుచిరభుజరజతస్తంభేష్వగురుచందనకుంకుమపంకానులేపేనావలింపమానాః తదభిమర్శనోన్మథితహృదయమకరధ్వజావేశరుచిరలలితస్మితాస్తదనురాగమదముదితమదవిఘూర్ణితారుణకరుణావలోకనయనవదనారవిందం సవ్రీడం కిల విలోకయంతి ౫

స ఏవ భగవాననంతోఽనంతగుణార్ణవ ఆదిదేవ ఉపసంహృతామర్షరోషవేగో లోకానాం స్వస్తయ ఆస్తే ౬

ధ్యాయమానః సురాసురోరగసిద్ధగంధర్వవిద్యాధరమునిగణైః అనవరతమదముదితవికృతవిహ్వలలోచనః సులలితముఖరికామృతేనాప్యాయమానః స్వపార్షదవిబుధయూథపతీనపరిమ్లానరాగనవతులసికామోదమధ్వాసవేన మాద్యన్మధుకరవ్రాతమధురగీతశ్రియం

విపులా దీర్ఘాః సుభగాః కోమలాశ్చ రుచిరాః సుందరాశ్చ భుజాస్త ఏవ రజతస్తంభాః తేష్వగరుకుంకుమచందనానాం పంకశ్చానులేపః తేనావలింపమానా లేపనం కుర్వాణాస్తేషాం భుజానామభిమర్శేన స్పర్శేన ఉన్మథితే హృదయే మకరధ్వజస్య కామస్యావేశేన రుచిరం చ లలితం చ యత్స్మితం తద్యాసాం తథాభూతాః సత్యః తస్య సంకర్షణస్యానురాగమదముదితమదవిఘూర్ణితారుణకరుణావలోకనయనవదనారవిందం సవ్రీడం యథా తథా విలోకయంతి. స్వాశ్రితేషు మదేన స్వానుభవజనితేన చ ముదితే తన్మదేన విఘూర్ణితే ప్రచలితే చ ఈషదరుణే కరుణావలోకనయనే యస్మిన్ తద్వదనారవిందమితి తస్యార్థః. ౫

స ఉక్తవిధ ఏష సంకర్షణాఖ్యోఽనంత స్త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితః అనంతకల్యాణగుణార్ణవః జగత్కారణభూతో దేవః స్వతేజసా దీప్యమానః ఉపసంహృతః అమర్షరోషయోః జగత్సంహారవిషయయోః అసహనక్రోధయోర్వేగో యేన తథాభూతః లోకానాం సాధుజనానాం స్వస్తయే సుఖాయాస్తే తిష్ఠతీత్యర్థః ౬

పునః కథంభూతః సురాదీనాం గణైర్ధ్యాయమానః అనవరతం మదేన స్వానుభవజనితమదేన ముదితః స చాసౌ వికృతవిహ్వలలోచనః వికృతే ఘూర్ణితే విహ్వలే పరవశే ఇవ స్థితే లోచనే యస్య సః, సులలితేన సుందరేణ భావగర్భేణ స్మితేన ముఖరికామృతేన వచనామృతేన స్వపార్షదాన్ స్వవిబుధయూథానాం పతీంశ్చాప్యాయమానః హర్షయన్, అపరిమ్లానః అక్షీణః రాగో రక్తిమా యస్యాః తస్యా నవతులసికాయా నూతనకృష్ణతులస్యా ఆమోదః మధురూపః ఆసవశ్చ తయోః సమాహారస్తేన మాద్యతాం మధుకరాణాం వ్రాతాస్తేషాం మధురగీతేన శ్రీర్యస్యాస్తాం స్వామసాధారణీం

(భూవివరవిధ్యుపవర్ణనమ్)

వైజయంతీం స్వాం వనమాలాం నీలావాసా ఏకకుండలో హలకకుది కృతసుభగసుందర భుజో భగవాన్ మాహేంద్రో వారణేంద్ర ఇవ కాంచనీం కక్ష ముదారలీలో బిభర్తి. ౭

య ఏష ఏవ మనుశ్రుతో ధ్యాయమానో ముముక్షూణా మనాదికాలకర్మవాసనా గ్రథితమవిద్యామయం హృదయగ్రంథిం సత్త్వరజస్తమోమయ మంతర్హృదయం గత ఆశు విర్భినత్తి, తస్యానుభావాన్ భగవాన్ స్వాయంభువో నారదః సహ తుంబురుణా సభాయాం బ్రహ్మణః సంశ్లోకయామాస ౮

ఉత్పత్తిస్థితిలయహేతవోఽస్య కల్పాః
సత్త్వాద్యాః ప్రకృతిగుణా యదీక్షయాఽఽసన్,

వైజయంత్యాఖ్యాం వనమాలాం దధదితిశేషః. బిభర్తీత్యనేన వాన్వయః నీలే వాససీ యస్య ఏకమేవ కుండలం యస్య హలస్య కకుది పృష్ఠే కృతో న్యస్తః సుభగః సుకుమారశ్చ సుందరో భుజో యేన ఏవంభూతో భగవాన్ సంకర్షణః మాహేంద్రః మహేంద్రసంబంధీ వారణేంద్ర ఇవ ఐరావత ఇవ శుభ్రః ఉదారా లీలా యస్య సః కాంచనీం స్వర్ణమయీం కక్షాం రసనాం బిభర్తి కక్షే భవా కక్ష వరత్రాఖ్యా చర్మమయీ వధ్రికా "నధ్రీ వధ్రీ వరత్రా స్యాత్" ఇత్యమరకోశోక్తా తామధ్యస్య జానోర్వే ళ్చావష్టంభార్థాం యోగపట్టికాఖ్యాం స్వర్ణమయీం బిభర్తి ఇత్యర్థః ౭

ఏవం సంకర్షణ ఉపవర్ణిత ఇదానీ ముక్తవిధ ఉపాస్యమాన ఉపాసకానా మంతర్హృదయం గతః ప్రకృతిసంబంధం నిరస్యతీత్యాహ (య ఏష ఇతి) ఏష భగవా ననంతః ఏవమనుశ్రుతః ఉక్తవిధత్వేన గురుముఖా చ్ఛ్రుతః అభిధ్యాయమానః "శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాతః అతః సామర్థ్యాచ్ఛ్రవణానంతరమ్మత ఇతి లభ్యతే ముముక్షూణాం సంసారాదాత్మానం మోక్తుమిచ్ఛతాం అనాదికాలప్రవృత్తాభిః కర్మవాసనాభిర్గ్రథితం సందర్భిత మవిద్యామయం దేహాత్మ భ్రాంతిస్వతంత్రాత్మభ్రాంతిరూపాజ్ఞానమయం గ్రంథిం గ్రంథివత్ దుర్మోచ్యం సత్వరజస్తమోమయం సత్త్వాదిగుణప్రచురం గుణత్రయసంబంధప్రయుక్తానాదికాలప్రవృత్తకర్మవాసనావిద్యాగ్రంథిరూపం సంసారమిత్యర్థః ధ్యానేన ముముక్షూణా మంతర్హృదయే సన్నిహితః ఆశు భినత్తి, నితరాం నిరస్య తీత్యర్థః, తస్య భగవతః సంకర్షణస్యేమ ముక్త మనుభావం ప్రభావం తుంబురుణా సహ స్వయంభువః పుత్రో నారదో బ్రహ్మణ శ్చతుర్ముఖస్య సభాయాం సంశ్లోకయామాస వర్ణయామాస ౮

ప్రథమం తద్వర్ణనే స్వస్యానధికారద్యోతనాయ తత్స్వరూపస్య దుర్జ్ఞేయత్వ మభిప్రయన్

యద్రూపం ధ్రువ మకృతం యదేకమాత్మన్
నానాధాత్కథ్ము హ వేద తస్య వర్త్మ. ౯

మూర్తిం నః పురుకృపయా బభార సత్త్వం సంశుద్ధం సదసదిదం విభాతి యత్ర,

---

కారణత్వేన తముపలక్షయతి (ఉత్పత్తీతి) అస్య జగతః ఉత్పత్త్యాదిహేతుభూతాః సత్త్వాద్యాః ప్రకృతిగుణాః సత్త్వరజస్తమోగుణాః క్రమోఽత్రావివక్షితః. రజఃసత్త్వతమోగుణాః క్రమేణ జగదుత్పత్త్యాదిహేతుభూతా యస్య భగవత ఈక్షయా సిసృక్షయా కల్పాః సృష్ట్యాదిసమర్థా ఆసన్ బభూవుః. గుణత్రయాత్మికా ప్రకృతిః స్వయం మహదాదికార్యవర్గహేతుభూతాపి స్వయ మసమర్థా సతీ యస్య సిసృక్షారూపేక్షయా సృష్ట్యాదిసమర్థాభూదిత్యర్థః అనేన జగన్నిమిత్తకారణత్వముక్తం. "తదైక్షత బహుస్యామ్" ఇతి శ్రౌతస్య కర్తృత్వస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ నిమిత్తకారణత్వం నామ స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషకాలానాం స్వకార్యాకారేణ పరిణామోపయుక్తప్రవర్తనాశ్రయత్వం యథా కులాలాదేః స్వకీయమృత్పిండాదేః ఘటాదిరూపపరిణామోపయుక్తప్రవర్తనాశ్రయత్వమ్. అథోపాదానకారణత్వేన లక్షయతి (యద్రూపమితి.) ఆత్మన్నాత్మని స్వస్మిన్నేవం దేవాదినామరూపాద్యభావాదవిభాగేన స్థితం ధ్రువం నిత్యం "ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి" ఇతి గీతోక్తేః కారణావస్థాయా మేవంభూతం యద్రూపం ప్రకృతిపురుషాత్మకం శరీరం తత్సిసృక్షానంతరమాత్మని నానాకృతం దేవాదినామరూపవిభాగవిభక్తం కృతమధాత్ ధృతవాన్, తస్య భగవతః వర్త్మ స్వరూపం లోకవిలక్షణం కథముహ కథం హి వేద మాదృశః ఇతి శేషః. పూర్వ మాత్మన్యవిభాగేన స్థిత మాత్మని నానాకృతం రూప మధాదిత్యనేనైకత్వానానాత్వే ఆత్మపర్యన్తే ఇతి విజ్ఞాయతే ఇదమేవ హి తస్య ఉపాదానత్వం యత్ప్రకృతిపురుషగత దేవాదివిభాగస్య స్వశరీరభూతప్రకృతిపురుషద్వారా ఆత్మపర్యంతత్వమితి. యద్వా పూర్వమేకత్వేనాత్మని స్థితం పశ్చాన్నానాకృత మాత్మన్యధాదిత్యన్వయః ధారణం చాత్ర అంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన, ఇయమేవ హి పరమాత్మనః కారణతా కార్యతా చ యదవిభక్తనామరూపప్రకృతిపురుషనియమనం విభక్తనామరూపావస్థప్రకృతిపురుషనియమనం చేతి జ్ఞాతవ్యమ్. ౯

యద్యప్యేవం దుర్జ్ఞేయం స్వరూపం తథాపి భక్తానుజిఘృక్షయైవం సాంకర్షణం రూపం కృతవానితి కతిపయధర్మైర్వర్ణయితుం శక్య ఇత్యాహ (మూర్తిమితి.) యత్ర యస్మిన్ భగవతీదం పరిదృశ్యమానం సదస చ్చిదచిదాత్మకం జగద్విభాతి. స భగవాన్నోఽస్మాకం కృపయాఽస్మాసు కృపయేత్యర్థః. సంశుద్ధం రజస్తమోభ్యా మమిశ్రితం యచ్ఛుద్ధం సత్త్వం తన్మూర్తిం బభార దివ్యమంగళవిగ్రహరూపేణ ధృతవానిత్యర్థః. భక్తానాం నోఽనుగ్రహాయైవ నిరతిశయకృపయా మూర్తిమిమాం బభారేతి భావః. కథమేవం జ్ఞాయత ఇత్యత ఆహ (యదితి.) యద్యస్మాత్ మృగపతిః సింహ

(భూవివరవిధ్యుపవర్ణనమ్)

యల్లీలాం మృగపతిరాదదేఽనవద్యా మాదాతుం స్వజనమనాంస్యుదారవీర్యః ౧౦

యన్నామ శ్రుతమనుకీర్తయేదకస్మాదార్తో వా యది పతితః ప్రలంభనాద్వా.
హంత్యంహః సపది నృణామశేషమన్యం కం శేషాద్భగవత ఆశ్రయేన్ముముక్షుః ౧౧

మూర్ధన్యర్పితమణువత్సహస్రమూర్ధ్నో భూగోలం సగిరిసరిత్సముద్రసత్త్వమ్.
ఆనంత్యాదనిమితవిక్రమస్య భూమ్నః కో వీర్యాణ్యధిగణయేత్ సహస్రజిహ్వః ౧౨

ఇవోదారవీర్యః యద్వా మృగ్యంతేఽన్విష్యన్త ఇతి మృగా బ్రహ్మాదయో దేవాస్తేషామపి పతిః" తం దైవతానాం పరమం చ దైవతం పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాత్" ఇతి శ్రుతేః బ్రహ్మాదీనామప్యన్వేషణీయ ఇతి భావః అనేన పరత్వం సూచ్యతే. ఉదారవీర్యః జగత్కర్తృత్వాదిసామర్థ్యయుక్త ఏవంభూతోఽపి స్వజనానామస్మాకం మనాంస్యాదాతుం గ్రహీతుం స్వవశీకర్తుమితి యావత్ అనవద్యామకర్తృనిర్మితాం లీలామహిపతిః సాత్త్వతర్షభిః నాగరాజకుమార్యాదిసుఖారాధ్యః సాత్త్వతతంత్రం ప్రణయన్ భూమండలభరణాదిరూపాం లీలామాదదే పరిగృహీతవాన్ సాత్త్వతతంత్రప్రణేతృత్వం మహాభారతే ఉక్తమ్. "సాత్త్వతం విధిమాస్థాయ గీతః సంకర్షణేన యః। అస్మాన్ ప్రవక్ష్యతే ధర్మాన్ మనుః స్వాయంభువస్తథా" ఇతి లీలామాదద ఇత్యనేన సౌలభ్యం సూచ్యతే, అనేనైవ తద్వర్ణనే మాదృశానామధికార ఇతి తాత్పర్యమ్ ౧౦

ఏవం పరత్వసౌలభ్యయోగః సమాశ్రయణీయతాహేతురుక్తః, అథ నామప్రభావపర్యాలోచనయాపి స ఏవ సమాశ్రయణీయ ఇత్యాహ (యన్నామేతి) ఆర్తః రోగాదిపీడితః మహాపాతక్యపి యస్య భగవతోఽనంతస్య నామ యద్యనుకీర్తయేదకస్మాద్వా ప్రలంభనాద్వా పరిహాసాద్వా యస్య నామ యది శ్రుతం చ వా స్యాదార్తేన పతితేన వా తర్హి స ఏవ పతితాదిః స్వపాతిత్యాదిభిః విముక్త ఇతరేషామపి నృణామాత్మానం స్మరతామశేషమంహో దురితం హంతి అతః ముముక్షోః పరంపరయాప్యశేషదురితనిరసనక్షమనామధేయాచ్ఛేషాదన్యం కమాశ్రయేదిత్యర్థః శేషయతి స్వాశ్రితమితి నామ నిర్వచన మత్రాభిప్రేతమ్ ౧౧

"ఇషుక్షయాన్నివర్తంతే నాంతరిక్షక్షితిక్షయాత్। మతిక్షయాన్నివర్తంతే న గోవిందగుణక్షయాత్ " ఇత్యుక్తరీత్యా అనంతకల్యాణగుణగణరాశేరనంతస్య సాకల్యేన కల్యాణగుణాన్ వర్ణయితుం కః ప్రభురిత్యాశయేనాహ (మూర్ధనీతి) గిరిభిః పర్వతైః సహితాః సరితః సముద్రాః సత్త్వా జంతవః యస్మింస్తద్భూమండలం యస్య సహస్రశిరసోఽనంతస్య మూర్ధన్యణువదర్పితం తస్య భూమ్నోఽపరిచ్ఛిన్నస్యానంత్యాదేవేతరైరియత్తయావిదితః విక్రమః ప్రకారో యస్య తస్యానంతస్య వీర్యాణి కల్యాణగుణరూపాణి సహస్రజిహ్వోఽపి కో వా గణయే దేతావంతీతి గణయేత్ గణనాం కరోతీతి భావః. ౧౨

ఏవంప్రభావో భగవా ననంతో దురంతవీర్యోరుగుణానుభావః.
మూలే రసాయాః స్థిత ఆత్మతంత్రో యో లీలయా క్ష్మాం స్థితయే బిభర్తి. ౧౩

ఏతా హ్యేవేహ నృభి రుపగంతవ్యా గతయో యథాకర్మ వినిర్మితా యథోపదేశ మనువర్ణితాః కామాన్ కామయమానైః. ౧౪

ఏతావతీర్హి రాజన్ పుంసః ప్రవృత్తిలక్షణస్య ధర్మస్య విపాకగతయ ఉచ్చావచా విసదృశా యథాప్రశ్నం వ్యాచఖ్యే కిమన్యత్ కథయామ ఇతి ౧౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం పంచమస్కంధే,
భూవివరవిద్యుపవర్ణనం నామ పంచవింశోఽధ్యాయః.

కిమిదం భూమండలం కర్మవశా ద్బిభర్తి నేత్యాహ (ఏవమితి.) ఏవం ప్రభావః ఉక్తవిధాపరిచ్ఛిన్న ప్రభావః అత ఏవానంతః అనంతపదం పుష్కలప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయం దురంత మపారం వీర్యం బలం యస్య ఉరవో గుణా స్తేషా మనుభావః ప్రభావో యస్య స భగవాన్ సంకర్షణ ఆత్మతంత్రః స్వతంత్రః అకర్మవశ్య ఏవ సంల్లీలయా స్థితయేఽవస్థానాయ పాలనాయేతి యావత్, పృథ్వీం బిభర్తి. ౧౩

ఉక్తముపసంహరతి (ఏతా ఇతి.) కామాన్ కామయమానైః నృభిః ఉపగంతవ్యాః ప్రాప్యాః తత్తత్కర్మానుసారేణేశ్వరేణ సృష్టాః గతయః ఫలరూపా లోకా ఇహ బ్రహ్మాండే ఏతా ఏవైతావత్య ఏవ తాశ్చ యథోపదేశం సంప్రదాయాగతోపదేశమనతిక్రమ్యానువర్ణితాః. ౧౪

ఏవ ముక్త ముపసంహృత్య రాజ్ఞః ప్రశ్నావసరప్రదానాయ ఉక్తా గతయో నృభి ర్ధర్మైః ప్రాప్యా ఇతి పునరుపసంహరతి (ఏతా ఇతి.) హే రాజన్। పుంసః సంసారిణః ప్రవృత్తిరూపస్య సకామస్య ధర్మస్య విపాకగతయః ఫలరూపా గతయో నానావిధా విసదృశాః సుఖదుఃఖతారతమ్యేన వ్యవస్థితాః. ఏతావత్య ఏవ తాశ్చ యథా ప్రశ్నం వ్యాఖ్యాతాః వర్ణితాః మయేతి శేషః. ౧౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పంచవింశోఽధ్యాయః.

అథ షడ్వింశో ఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

మహర్ష ఏతద్వైచిత్ర్యం లోకస్య కథమితి. ౧

ఋషి రువాచ—

త్రిగుణత్వాత్ కర్తుః శ్రద్ధయా కర్మగతయః పృథగ్విధాః సర్వా ఏవ సర్వస్య

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

ప్రవృత్తిలక్షణస్య ధర్మస్య విపాకగతయ ఇత్యనేనాసాం పుణ్యేన ప్రాప్యత్వోక్తేః కేవలా పుణ్యగమ్యా అన్యే లోకాః సంతి నరకా ఇతి సూచితం, తానేవ పిపృచ్ఛిషుః తావదయదుక్తమేష్వపి లోకేషు సుఖదుఃఖయో ర్న్యూనాధికభావలక్షణం వైచిత్ర్య ముచ్చావచా విసదృశా ఇతి, తత్ర కారణం పృచ్ఛతి రాజా (మహర్ష ఇతి.) హే మహర్షే! త్వయా యద్వైచిత్ర్యం సుఖదుఃఖయో ర్న్యూనాధికభావలక్షణమేషు లోకేషు జీవలోకస్య వ్యవస్థితముక్తం తద్వైచిత్ర్యం కథముపపద్యతే కో వా తత్ర వైచిత్ర్యే హేతురైకరూప్యేణానుష్ఠితేన ప్రవృత్త్యాఖ్యేన ధర్మేణ భూరాదిలోకాన్ ప్రాప్తేషు కేషాంచిత్ సుఖమేవ కేషాంచిత్ దుఃఖమేవ అన్యేషాం తు మిశ్ర మిత్యేత ద్వైచిత్ర్యే కిం కారణమితి ప్రశ్నాశయః ౧

సర్వేషాం భూరాదిలోకప్రాపకధర్మస్య సమానత్వేఽపి కర్తృవైచిత్ర్యాత్ శ్రద్ధావైచిత్ర్యాచ్చ సుఖాదిఫలవైచిత్ర్య మిత్యుత్తరమాహ (త్రిగుణత్వాదితి) కర్తు ర్జీవస్య త్రిగుణత్వాత్ సత్త్వాదిగుణత్రయ యుక్తత్వాత్ శ్రద్ధయా సత్త్వాదిగుణభేదభిన్నయా త్రివిధయా శ్రద్ధయా కర్మణాం గతయః ఫలాని పృథగ్విధాః సర్వాః శ్రద్ధాదితారతమ్యనిమిత్తతారతమ్యేనైవ భవంతి. అత్రేద మవగంతవ్యమ్ "న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః। సత్త్వం ప్రకృతిజై ర్ముక్తం యదేభిః స్యాత్ త్రిభి ర్గుణైః॥" ఇత్యుక్తరీత్యా సర్వేషాం గుణత్రయయోగాత్ గుణానాం హ్రాసోల్లాసాదిరూపేణ పరిణామే చావిశిష్టే సతి ప్రాచీనకర్మవాసనానుగుణగుణత్రయపరిణామవశాత్ సాత్త్వికాదిభేదేన ధర్మస్య కర్తారో బుద్ధయః శ్రద్ధాః తన్నిమిత్తాని కర్మాణి చ త్రిధా భిద్యంతే. తథా చ గీతం భగవతా.

"ముక్తసంగోఽనహంవాదీ ధృత్యుత్సాహసమన్వితః।
సిద్ధ్యసిద్ధ్యో ర్నిర్వికారః కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే॥

తారతమ్యేన భవంతి. ౨

రాగీ కర్మఫలప్రేప్సుః లుబ్ధో హింసాత్మకోఽశుచిః।
హర్షశోకాన్వితః కర్తా రాజసః పరికీర్తితః॥
అయుక్తః ప్రాకృతః స్తబ్ధః శఠో నైష్కృతికోఽలసః।
విషాదీ దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తా తామస ఉచ్యతే॥
ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే।
బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధిః సా పార్థ! సాత్త్వికీ॥
యయా ధర్మమధర్మం చ కార్యం చాకార్యమేవ చ।
అయథావత్ ప్రజానాతి బుద్ధిః సా పార్థ రాజసీ॥
అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసాఽఽవృతా।
సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధిః సా పార్థ తామసీ॥
త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహినాం సా స్వభావజా।
సాత్త్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ చేతి తాం శృణు॥

ఇత్యారభ్య "యజంతే సాత్త్వికా దేవాన్ యక్షరక్షాంసి రాజసాః।
ప్రేతాన్ భూతగణాంశ్చాన్యే యజంతే తామసా జనాః॥"

ఇతి శ్రద్ధాయా స్త్రైవిధ్యముక్తం సాత్త్వికాః సాత్త్విక్యా శ్రద్ధయా యుక్తాః.

"నియతం సంగరహితం అరాగద్వేషతః కృతమ్।
అఫలప్రేప్సునా కర్మ యత్తత్సాత్త్విక ముచ్యతే॥
యత్తు కామేప్సునా కర్మ సాహంకారేణ వా పునః।
క్రియతే బహులాయాసం తద్రాజస ముదాహృతమ్॥
అనుబంధం క్షయం హింసాం అనవేక్ష్య చ పౌరుషమ్।
మోహాదారభ్యతే కర్మ యత్తత్తామస ముచ్యతే॥"

ఇతి ఏవం స్థితే యః। సాత్త్వికః కర్తా సాత్త్వికీభ్యాం బుద్ధిశ్రద్ధాభ్యాం ధర్మాననుతిష్ఠతి సోఽనంతసుఖం మోక్షాఖ్యం తారతమ్యరహితం ప్రాప్నోతి. యశ్చ రాజసో రాజసీభ్యాం బుద్ధిశ్రద్ధాభ్యాం ధర్మాననుతిష్ఠతి స భూరాదిలోకా ననుప్రాప్య పరిమితసుఖం ప్రాప్నోతి తత్రాపి శ్రద్ధాతారతమ్యకృతం సుఖతారతమ్యమేవ భవతి. యస్తు తామసః ఇమాన్ లోకాన్ ప్రాప్యాపి కేవలం దుఃఖమేవ ప్రాప్నోతి. భూరాదిలోకప్రాపకః ప్రవృత్తాఖ్యో ధర్మస్తు రాజసతామసయోః కర్త్రోః సమానో భవతీతి. ౨

(నరకానువర్ణనమ్)

అథేదానీం ప్రతిషిద్ధలక్షణస్యాధర్మస్య తథైవ కర్తుః శ్రద్ధాయా వైసాదృశ్యాత్ కర్మఫలం విసదృశం భవతి యా హ్యనాద్యవిద్యయా కృతకామానాం తత్పరిణామలక్షణాః సృతయః సహస్రశః ప్రవృత్తాః తాసాం ప్రాచుర్యేణానువర్ణయిష్యామః ౩

రాజోవాచ—

నరకా నామ భగవన్ కిం దేశవిశేషా అథవా బహిస్త్రిలోక్యా ఆహోస్విదంతరాల ఇతి. ౪

ఏవం ధర్మస్య కర్త్రాశ్రితతారతమ్య మధర్మదృష్టాంతేనాహ (యథేతి.) యథా ధర్మస్య శ్రద్ధాదితారతమ్యనిమిత్తం సుఖరూపఫలతారతమ్యం తథా ప్రతిషిద్ధలక్షణస్య ప్రతిషిద్ధరూపస్యాధర్మస్య కర్తుః శ్రద్ధాయాః అధర్మనిమిత్తభూతాయాః కేవలతామసస్యాః శ్రద్ధాయాః వైసాదృశ్యాత్తారతమ్యాత్ కర్మఫలం దుఃఖరూపం విసదృశం తరతమం భవతి, శ్రద్ధావైసాదృశ్యే కారణం వదన్, కర్మఫలవైసాదృశ్యమేవ ఉపపాదయతి అనాద్యవిద్యేతి అవిద్యాకామశబ్దః ఫలకామపరః కర్మశబ్దః తద్వాసనాపరః ఫలకామనాయా అజ్ఞాన ఫలత్వాత్ యద్వా యాగాదిరవిద్యా తత్ప్రయుక్తాని యాని కామకర్మాణి ఫలకామనాపూర్వక మనుష్ఠితాని పాపాని వాసనారూపేణావస్థితాని తేషాం వైసాదృశ్యాదిత్యనుషంగః. తేషాం నానాత్వేనావస్థితత్వాత్ శ్రద్ధావైసాదృశ్యం తతః సృతయో గతయః ఫలరూపాణి దుఃఖానీతి యావత్ తత్పరిణామలక్షణః అవిద్యాకామకర్మపరిపాకస్వరూపాః సహస్రశః అనంత్యేనావాంతరతారతమ్యేన చ ప్రవృత్తా అనుభావ్యాః సంతీత్యర్థః ఏవముక్తే సతి తద్వ్యానంత్యేన ప్రవృత్తాః సృతయః తదనుభవస్థానాని చ సాకల్యేన వర్ణనీయానీతి రాజ్ఞః ప్రశ్నోద్యోగ మాలోచ్య కేవలతమోగుణమూలకానాద్యజ్ఞానప్రయుక్తకామకర్మరూపాణాం పాపానామవాంతరభేదేనానంత్యాత్ తత్తత్ఫలరూపాణాం దుఃఖాత్మనాం గతీనాం ఆనంత్యాత్ తదనుభవస్థానాన్యపి బహూని సంతీతి తేషాం సాకల్యేన వర్ణయితుమశక్యత్వాత్ తత్ర ప్రభూతదుఃఖరూపా గతీః తత్స్థానాని చ కానిచిత్ వర్ణయిష్యామీత్యాహ తాస్తాః ప్రాచుర్యేణాను వర్ణయిష్యామ ఇతి. ౩

ఏవముక్తే రాజా నారకస్వరూప తద్వర్ణనప్రశ్నం విహాయాధర్మఫలభూతదుఃఖానుభవస్థానాని నరకాః కిం భూమేరేవ దేశవిశేషా ఉత త్రిలోక్యా బహిర్వర్తంతే ఉతాంతరాళే కయోశ్చిల్లోకయోరంతరాళే వర్తంతే ఇతి పృచ్ఛతి (నరకా ఇతి) హే భగవన్! త్రిలోక్యా బహిః బ్రహ్మాండావృహిరావరణేష్వేవ.౪

ఋషి రువాచ—

అంతరాల ఏవ త్రిజగత్యాస్తు దిశి దక్షిణస్యా మధస్తాద్ భూమేరుపరిష్టాచ్చ జలాద్యస్యామగ్నిష్వాత్తాదయః పితృగణా దిశి స్వానాం గోత్రాణాం పరమేణ సమాధినా సత్యా ఏవాశిష ఆశాసానా నివసంతి. ౫

యత్ర హ వావ భగవాన్ పితృరాజో వైవస్వతః స్వవిషయం ప్రాపితేషు స్వపురుషైః జంతుషు సంపరేతేషు యథాకర్మావద్యం దోషమేవానుల్లంఘితభగవచ్ఛాసనః సగణో దమం ధారయతి. ౬

తత్ర హైకే నరకానేకవింశతిం గణయంతి, అథ తాంస్తే రాజన్ నామరూప లక్షణతోఽనుక్రమిష్యామః, తామిస్రోఽన్ధతామిస్రో రౌరవో మహారౌరవః కుంభీపాకః కాలసూత్ర మసిపత్రవనం సూకరముఖ మంధకూపః కృమిభోజనః సందంశత ప్తసూర్మిః

బ్రహ్మాండ ఏవ వర్తంత ఇత్యాహ (అంతరాళ ఏవేతి) త్రిజగత్యా బ్రహ్మాండస్యాంతరాళ ఏవ గర్భ ఏవ తత్రాపి కస్యాం దిశి దక్షిణస్యాం తత్రాపి కుత్ర భూమేరధస్తాత్ అండజలాదుపరి వర్తంత ఇత్యర్థః. తాం దక్షిణాం దిశం విశినష్టి యస్యామిత్యాదినా గద్యద్వయేన. యస్యాం దక్షిణస్యాం దిశి అగ్నిష్వాత్తాదయః పితౄణాం గణాః పరమేణ సమాధినా జ్ఞానయోగేన స్వానాం గోత్రాణాం సత్యా ఆశిష ఆశాసానాః కుర్వాణా ఏవ, పాకం పచతీతివన్నిర్దేశః, నివసంతి. ౫

(యత్ర హ) యస్యాం హి దిశి పితృరాజః పితౄణామధిపతిః వైవస్వతో యమః సంపరేతేషు మృతేషు స్వపురుషైర్దూతైః స్వవిషయం స్వదేశం ప్రాపితేషు జంతుషు జీవేషు అనుల్లంఘిత మనతిక్రాంతం భగవతో నారాయణస్య శాసనం యేన తథాభూతః సన్ సగణః స్వకీయదూతగణసహితః యథాకర్మావద్యం దోషమవద్యం జుగుప్సితం కర్మైవ కర్మావద్యం బహులగ్రహణాద్విశేష్యస్య పూర్వనిపాతః యథా కర్మావద్యమితి పదత్రయం వా, అవద్యం దేశకాలజ్ఞుజుగుప్సితం కర్మ ప్రతిషిద్ధం హింసాదికర్మ యథా జంతుభిర్నిబంధాదినా యథా కృతం తదనుసారేణైవ దోషం ప్రతి దమం దండం ధారయతి, జుగుప్సితకర్మరూపదోషానుసారేణైవ దండయతీత్యర్థః. ౬

తత్ర నరకాః కతీత్యపేక్షయా మేకే నరకానేకవింశతిం గణయంతీత్యాహ (తత్రేతి) కే త ఇత్యపేక్షాయాం తాన్నామరూపలక్షణైః క్రమేణ గణయామీత్యాహ. హే రాజన్! తాన్నరకాన్ నామాదిభిః తేఽనుక్రమిష్యామః. తత్ర నామాని వాచకాః శబ్దా రూపాణి పరస్పరవిలక్షణదుఃఖ

వజ్రకంటకశాల్మలీ వైతరణీ పూయోదః ప్రాణరోధో విశసనం లాలాభక్షః సారమేయాదన మవీచిరయః పానమితి కించ క్షారకర్దమో రక్షోగణభోజనః శూలప్రోతో దందశూకోఽవట నిరోధనః పర్యావర్తనః సూచీముఖమిత్యష్టావింశతిర్నరకా వివిధయాతనాభూమయః ౭

తత్ర యస్తు పరవిత్తాపత్యకళత్రాణ్యపహరతి స హి కాలపాశబద్ధో యమపురుషై రతిభయానకైస్తామిస్రే నరకే బలాన్నిపాత్యతే అనశనానుదపానదండతాడనసంతర్జనాదిభి ర్యాతనాభి ర్యాత్యమానో జంతుర్యత్ర కశ్మలమాసాదిత ఏకదైవ మూర్ఛా ముపయాతి తామిస్రప్రాయే. ౮

ఏవ మేవాంధతామిస్రే యస్తు వంచయిత్వా పురుషం దారాదీనుపయుంక్తే, యత్ర

జనకత్వాకారాః లక్షణాని చిహ్నాని తత్తద్ధింసాదికర్మాణి యాని ప్రాణినిర్బంధాదీని తాదృశనిర్బంధాది రూపచిహ్నాని, ఏభిరనుక్రమిష్యామః ఏభిః సహక్రమేణ తుభ్యం వర్ణయిష్యామ ఇత్యర్థః తానేవ క్రమేణ గణనయా, దర్శయతి (తామిస్ర ఇత్యాదినా అయః పాన మిత్యంతేన గద్యేన.) తత్ర వజ్రకంటక శాల్మలీతి ఏకో నరకః తథా అవీచిరిత్యేకః ఏవమేకవింశతినరకా భవంతి. కేచిదిత్యత్రారుచిబీజం త్వన్యేషాం సద్భావ ఇతి పునస్తానేవ నిర్దిశతి కించేత్యాదినా సూచీముఖమిత్యంతేన ఏతే సప్తపూర్వోక్తైః తామిస్రాదిభిః సహాష్టావింశతిర్భవంతి ఏతే నరకా వివిధయాతనాభూమయః దుఃఖానుభవభూమయః ౭

తానేకైకశః తదనుభవనిమిత్తాని పాపాని చ వర్ణయతి (యస్త్విహేత్యాదినా యావదధ్యాయ సమాప్తి) యో జంతురిహలోకే పరస్య విత్తాదీన్యపహరతి స హి యమదూతై రతిభయంకరైః కాలపాశేన యమపాశేన బద్ధో బలాత్ తామిస్రాఖ్యే నరకే నిపాత్యతే, తామిస్రం విశినష్టి- తామిస్రప్రాయే తమః ప్రచురే యత్ర తామిస్రే నిపాత్యమానః జంతురనశనాపానజుష్టే ప్రహారభర్త్సనాదిభిః యాతనాభిః యాత్యమానః పీడ్యమానః కశ్మలం దుఃఖమాసాదితః ప్రాప్త ఏకదైవ మూర్ఛాం ప్రాప్నోతి. తామిస్రప్రాయే ఇత్యనేనైషాం తామిస్రాదినామాని యోగరూఢానీతి జ్ఞాపితమ్. ౮

(ఏవమితి) యథా తామిస్రే తద్దుఃఖానుభవః ఏవమంధతామిస్రేఽపీత్యర్థః. తదనుభవనిమిత్తం పాపమాహ యస్త్వితి. యస్తు జంతుః పురుషం పతిం వంచయిత్వా తద్దారాదీన్ ఆదిశబ్దాత్ విత్తాపత్యాదీని చ ఉపయుంక్తే సోఽపయుక్తాః కురుతే తస్యైవమేవేతి పూర్వేణాన్వయః. తర్హి తామిస్రా దంధతామిస్రే కో విశేష ఇత్యపేక్షాయాం తామిస్రాంతం విశినష్టి (యత్రేతి.) యత్రాంధతామిస్రే శరీరీ దేహీ

శరీరీ నిపాత్యమానో యాతనాస్థో వేదనయా నష్టమతిర్నష్టదృష్టిశ్చ భవతి యథా వనస్పతిః వృశ్చ్యమానమూలః తస్మాదంధతామిస్రం తముపదిశంతి ౯

యస్త్విహ వా ఏతదహమితి మమేదమితి భూతద్రోహేణ కేవలం స్వకుటుంబమేవానుదినం ప్రపుష్ణాతి స తదిహ విహాయ స్వయమేవ తదశుభేన రౌరవే నిపతతి. ౧౦

యే త్విహ యథైవామునా విహింసితా జంతవః పరత్ర యమయాతనా ముపగతం త ఏవ రురవో భూత్వా తథా తమేవ విహింసంతి తస్మాద్రౌరవమిత్యాహూ రురురితి సర్పాదతిక్రూరసత్త్వస్యాపదేశః. ౧౧

ఏవమేవ మహారౌరవో యత్ర నిపతితం పురుషం క్రవ్యాదా నామ రురవస్తం

వినిపాత్యమానః యాతనాభి స్తీవ్రాభిః పీడ్యమానః తీవ్రవేదనయా నష్టా మతిర్యస్య నష్టాదృష్టిశ్చ యస్య తాదృశో భవతి వృశ్చ్యమానం ఛిద్యమానం మూలం యస్య తాదృశో వనస్పతి ర్యథా పతతీతి దృష్టాంతః అస్మాత్ కారణాత్ తమంధతామిస్రమిత్యుపదిశంతీత్యర్థః ౯

రౌరవానుభవనిమిత్తం పాపం తం చ వర్ణయతి (యస్త్విహ వావేతి) యస్తు శరీరీ ఇహ లోకే ఏతచ్ఛరీరమహం ఎతదపత్యకళత్రాదికం మమేత్యేవం రూపాభ్యా మహంకారమమకారాభ్యాం కేవలం భూతద్రోహేణైవ స్వకుటుంబ మేవానుదినం ప్రపుష్ణాతి స ఇహ లోకే తత్స్వకుటుంబం విహాయ స్వయమేక ఏవ తేన పూర్వాచరితే నాశుభేన పాపేన రౌరవాఖ్యే నరకే నిపతతి, అమునా తేన నిపతితేన పూర్వమిహలోకే యే చ జంతవో యథా యేన ప్రకారేణ విహింసితాః త ఏవ జంతవః రురవః రురుసంజ్ఞకా జంతవో భూత్వా తేనైవ ప్రకారేణ పరత్ర రౌరవే నరకే యాతనాముపగతం తమేవ విహింసంతి యతస్తత్ర గతం రురవో హింసంత్యతస్తం నరకం రౌరవమిత్యాహు రిత్యర్థః కే తే రురవః యత్ర గతం హింసంతి ఇత్యత్రాహ (రురురితి.) సర్పాదప్యతిక్రూరస్య భూరిశృంగాఖ్యస్య సత్త్వస్య జంతోః రురురితి వ్యపదేశో వ్యవహార ఇత్యర్థః. ౧౦-౧౧

మహారౌరవ మనువర్ణయతి (ఏవమేవేతి) యథా రౌరవే నిపతితం రురవో హింసంతి తథా మహారౌరవేఽపీత్యర్థః ప్రథమాంతపాఠే రౌరవసదృశ ఏవ మహారౌరవ ఇత్యర్థః. సాదృశ్యం చ రురుభిర్హింసనేన, ఇయాంస్తు తతో విశేష ఇత్యాహ యత్రేతి. యత్ర మహారౌరవే నిపతితం పురుషం

క్రవ్యేణ ఘాతయంతి యః కేవలం దేహంభరః. ౧౨

యస్త్విహ వా ఉగ్రః పశూన్ పక్షిణో వా ప్రాణత ఉపరంధయంతి తమపకరుణం పురుషాదైరపి విగర్హిత మముత్ర యమానుచరాః కుంభీపాకే తప్తతైలే ఉపరంధయంతి. ౧౩

యస్త్విహ పితృవిప్రబ్రహ్మధ్రుక్ స కాలసూత్రసంజ్ఞకే నరకే అయుత యోజనపరిమండలే తామ్రమయే తప్తఖలే ఉపర్యధస్తాత్ అగ్న్యర్కాభ్యా మతితప్యమానే

దేహినం క్రవ్యం నిపతితస్య మాంస మదంతీతి క్రవ్యాదాస్తథాభూతాః సంతో రురవః క్రవ్యేణ నిమిత్తేన నిపతితం ఘాతయంతి పురుషస్యాపి మాంసం భక్షయంతీత్యర్థః. తం క్రవ్యేణేతి విభక్తివ్యత్యయ ఆర్షః, అన్యథా "ఆదిఖాద్యోర్న ఇత్యణౌ కర్తుర్ణౌ కర్మత్వనిషేధాత్తేనేతి తృతీయా, క్రవ్యమితి ద్వితీయా చ స్యాత్, క్రవ్యేణ నిమిత్తేన తం ఖాదయంతీత్యర్థస్త్వసంగతః స్యాత్. క్రవ్యాదా ఇత్యనేన పౌనరుక్త్యాత్ యథా క్రవ్యాదనస్వభావా అత ఏవ క్రవ్యేణ ఫలస్యైవ హేతుత్వ వివక్షయా తృతీయా, క్రవ్యార్థం తం ఖాదయంతి "ఖిదే ర్నివృత్తపేషణాణ్ణిచ్" ఖిదిరత్ర దంశనపరః, ఖాదయంతి తం దంశంతీత్యర్థః అనేన పూర్వోక్తనిర్వాహః సూచితః. అథ కుంభీపాకం తదనుభవనిమిత్తం పాపం చ వర్ణయతి (య ఇతి.) యః కేవలం దేహంభరః శరీరపోషణమాత్రపరః, యశ్చేహ లోకే ఉగ్రః క్రూరః పశూన్ పక్షిణః ప్రాణతః సజీవాన్ ఉపరంధయతి పచతి తమపకరుణం నిష్కృపం పురుషాదై రాక్షసైరపి విగర్హిత మముత్ర కుంభీపాకే నరకే యమానుచరాః తప్తతైల ఉపరంధయంతి పచంతి తత్ర తైలకుంభ్యాం పచ్యంతే యత్ర స కుంభీపాక ఇత్యవయవార్థో వివక్షితః. ౧౨-౧౩

అథ కాలసూత్రస్థనరకానుభవనిమిత్తం దురితం తం చ వర్ణయతి (యస్త్విహ) లోకే పితృహంతా బ్రాహ్మణహంతా చ స కాలసూత్రాఖ్యే నరకే అయుతం యోజనాని పరితో మండలం యస్య తస్మిం స్తామ్రవికారే ఖలే ఖలసమదేశే ఖలో నామ ధాన్యాని వితుషీకర్తుం కృతః కృత్రిమో భూమి విశేషః. ఉపర్యధస్తా దగ్న్యర్కాభ్యా మధస్తాత్ వహ్నినా ఉపర్యర్కేణ చాభితప్యమానేఽభినివేశితః పరితః పాతితః క్షుత్పిపాసాభ్యాం అంతర్బహిశ్చ దహ్యమానం శరీరం యస్య సః, దహ్యమానశబ్దస్య పూర్వనిపాతః యద్వా శరీరా ద్బహిః శరీరం "అప పరి బహి రంచవః పంచమ్యా" ఇతి సమాసే బహిఃశబ్దస్య ఉపసర్జనత్వాత్ పూర్వనిపాతః అత ఏవ సమాసవిధానాత్ జ్ఞాపకాత్ అంతర్బహిః శబ్దయోః

ఽభినివేశితః క్షుత్పిపాసాభ్యాం చ దహ్యమానాంతర్బహిఃశరీర ఆస్తే శేతే చేష్టతేఽవతిష్ఠతి పరిధావతి చ యావంతి పశురోమాణి తావద్వర్షసహస్రాణి. ౧౪

యస్త్విహ వై నిజవేదపథా దనాపద్యపగతః పాఖండం చోపగతస్తమసి పత్ర వనం ప్రవేశ్య కశయా ప్రహరంతి, తత్ర హాసావితస్తతో ధావమాన ఉభయతోధారైః తాలవనాసిపత్రైః ఛిద్యమానసర్వాంగో హా హతోఽస్మీతి పరమయా వేదనయా మూర్ఛితః పదే పదే నిపతతి స్వధర్మహా పాఖండానుగతం ఫలం భుంక్తే. ౧౫

సంబంధసామాన్యే పంచమీ భవతి, శరీరసంబంధిబహిఃప్రదేశే ఇత్యర్థః. అంతఃశబ్దేన సన్నిధానాత్ శరీరాంతఃప్రదేశ ఏవ ఉచ్యతే. దహ్యమానాంతః శరీరాంతఃప్రదేశః బహిశ్శరీరం చ యస్యేత్యర్థః. ఏవంభూతః తామ్రమయే ఫలకే ఉపవేశ్యమానో యాచనాది కరోతి, యాఞ్చా చాత్ర హా హతోఽహం మాం హాపయేతి ప్రార్థనా. ఏవం యావంతి పశో రోమాణి తావత్సంఖ్యాని వర్షాణాం సహస్రాణి తత్రాస్తే ఇత్యర్థః ఏవం భూయాన్ దుఃఖానుభవః కాలః సూచ్యతే జ్ఞాయతే యస్మిన్ స కాలసూత్ర ఇత్యవయవార్థోఽత్రాభిప్రేతః. ౧౪

ఏవం కాలసూత్ర మభిధాయ అథాసిపత్రవనం నరకం తత్ప్రాప్తినిమిత్తం చ వర్ణయతి (యస్త్విహ వా ఇతి.) యస్తు దేహీ నిజవేదపథాత్ స్వవర్ణాశ్రమోచితాత్ వేదవిహితాత్ ధర్మాదనాపద్యపగతః అపక్రాంతః ఆపదత్ర దేశకాలవైపరీత్యప్రయుక్తా రోగాదినిమిత్తా శక్తిః అనాపద్యపగత ఇత్యనేన ఆపది స్వధర్మత్యాగో న దోషావహ ఇతి సూచితం. పాఖండ మవైదిక మస్మార్తం చ కేవలం స్వమనీషయా కల్పిత మత ఏవ కుపథం కుత్సితం మార్గ మాభాసధర్మ ముపగతస్తం దేహిన మసిపత్రవనాఖ్యం నరకం ప్రవేశ్య ప్రవిష్టం కృత్వా కశయా ప్రహరంతి యమభటా ఇతి శేషః. కశా హి నామాశ్వాదీనాం తాడయితుం నిర్మితో దండాకారో రజ్జువిశేషః. ఏవం కశయా తాడితః తత్రాపి పత్రవనే ఆసాదితః ఇతస్తతో ధావమానః తీవ్రదండ మసహమానో ద్రుతతరం గచ్ఛతి ఉభయతోధారైః పార్శ్వద్వయేఽపి ధారాయుక్తైః ఖడ్గస్య త్వేకస్మిన్నేవ పార్శ్వే ధారా ఏభిస్తూభయతో ధారైరిత్యర్థః. తాలవనస్య అసిపత్రైః ఖడ్గసదృశైః ఛిద్యమానాని సర్వాణ్యంగాని యస్య తాదృశః హాహాకారపూర్వకం హతోఽస్మీతి వదన్ పరమయా తీవ్రయా వేదనయా పదే పదే మూర్ఛాం ప్రాప్నోతి పతతి, ఏవం స్వధర్మహా స్వధర్మత్యాగీ పాషండానుగతం పాషండధర్మాభాసానుగుణం ఫలం దుఃఖ మనుభవతి. అసిసదృశాని పత్రాణి యేషాం వృక్షాణాం వన మసిపత్రవన మిత్యవయవార్థః. ౧౫

(నరకానువర్ణనమ్)

యస్త్విహ వై రాజా రాజపురుషో వా అదండ్యే దండం ప్రణయతి బ్రాహ్మణే వా శరీరదండం స పాపీయాన్నరకేఽముత్ర సూకరముఖే నిపతతి. తత్రాతిబలైః వినిష్పిష్యమాణావయవో యథైవేహేక్షుఖండ ఆర్తస్వరేణ స్వనయన్ క్వచిన్మూర్ఛితః కశ్మల ముపగతో యథైవేహాదృష్టదోషా ఉపరుద్ధాః ౧౬

యస్త్విహ వై భూతానా మీశ్వరోపకల్పితవృత్తీనా మవివిక్తపరవ్యథానాం స్వయం పురుషోపకల్పితవృత్తిః వివిక్తపరవ్యథో వ్యథా మాచరతి స పరత్రాంధకూపే తదభిద్రోహేణ నిపతతి. తత్ర హాసౌ తైర్జంతుభిః పశుమృగపక్షిసరీసృపైః మశకయూకా

అథ సూకరముఖాఖ్యనరకం తత్ప్రాప్తినిమిత్తం పాపం చానువర్ణయతి (యస్త్విహేతి.) ఇహ లోకే రాజా వా రాజపురుషో వా కశ్చి దందద్యే దండనానర్హే దండం దండనం ప్రణయతి కారయతి దండ్యేఽపి బ్రాహ్మణే శరీరదండం వా కారయతి "వపనం ద్రవిణాదానం స్థానాత్ నిర్యాపణం తథా। ఏష హి బ్రహ్మబంధూనాం వధో నాన్యోఽస్తి దైహికః" ఇత్యుక్తరీత్యా దండ్యేఽపి బ్రాహ్మణే దేహదండానర్హే యః శారీరం దండం కారయతీత్యర్థః. స పాపీయాన్ సూకరముఖే నరకే నిపతతి తత్ర నరకే సూకరస్యేవ ముఖం యేషాం తైర్జంతుభిః నితరాం పీడ్యమానా అవయవా యస్య తాదృశః యథా ఇభేన గజేనేక్షుదండః పీడ్యతే తద్వదార్తస్వరేణ స్వనయన్ రుదన్ మూర్ఛితః కశ్మలం మోహ ముపగతో భవతి, యథా పూర్వ మిహాదృష్టదోషా దోషరహితాస్తేన ఉపరుద్ధాః పీడితాః సంతః కశ్మల ముపగతాస్తద్వదిత్యర్థః. అవయవార్థస్తు సువ్యక్తః ౧౬

అథాంధకూపం తత్ప్రాప్తినిమిత్తం పాపం చ వర్ణయతి (యస్త్విహ వా ఇతి.) యస్తు దేహీ ఇహ లోకే ఈశ్వరేణోపకల్పితా మనుష్యరక్తపానాదిరూపా వృత్తి ర్యేషా మవిదితా పరస్య వ్యథా యైరవివేకిభిస్తేషా మజ్ఞాతపరకృతదుఃఖానాం వా భూతానాం మత్కుణమశకాదీనాం వ్యథా మాచరతి కరోతి కథంభూతః, స్వయం పురుషోపకల్పితవృత్తిః పరమేణ పరమపురుషేణ ఉపకల్పితా వర్ణాశ్రమాదివిభాగేన విధినిషేధపూర్వికా కల్పితా వృత్తిర్యస్య వివిచ్య జ్ఞాతా పరస్య వ్యథా యేన వివేకీ సన్నిత్యర్థః. స ఏవంవిధో భూతధ్రుక్ తదభిద్రోహేణ భూతద్రోహేణ నిమిత్తేన అంధకూపాఖ్యే నరకే నిపతతి. తత్రాంధకూపే హేతి ఖేదేఽసౌ పతిత స్తైః పూర్వం హింసితైర్జంతుభిః కాంశ్చిత్తాన్ దర్శయతి (పశ్విత్యాదినా) తేషా మానంత్యాత్ సంగృహ్యాహ. యే కే చాభిద్రుగ్ధా హింసితాస్తైః సర్వైః పశ్వాదిరూపతా మాపన్నైః సర్వతోఽభిద్రుహ్యమాణ స్తైరేవ విహతా నిద్రానిర్వృతిః నిద్రాసుఖం యస్య తథా స

మత్కుణమక్షికాదిభిః యే కే చాభిద్రుగ్ధాస్తైః సర్వతోఽభిద్రుహ్యమాణ స్తమసి విహత నిద్రానిర్వృతి రలబ్ధావస్థానః పరిక్రామతి యథా కుశరీరే జీవః. ౧౭

య స్త్విహ వా అసంవిభజ్యాశ్నాతి యత్కించనోపనతమనిర్మితపంచయజ్ఞో వాయససంస్తుతః స పరత్ర కృమిభోజనే నరకాధమే నిపతతి తత్ర శతసహస్రయోజనే కృమికుండే కృమిభూతః స్వయం కృమిభిరేవ భక్ష్యమాణః కృమిభోజనో యావ త్తదప్రత్తాప్రహుతాదోఽనిర్వేశ మాత్మానం యాతయతే. ౧౮

య స్త్విహ వై స్తేయేన బలాద్వా హిరణ్యరత్నాదీని బ్రాహ్మణస్య వాపహరత్యన్యస్య వానాపది పురుష స్తమముత్ర రాజన్ యమపురుషా అయస్మయై రగ్నిపిండైః సందం శై స్త్వచి నిష్కుషంతి. ౧౯

లబ్ధి మవస్థానం యేన తథాభూతః తమసి అంధకారే పరిభ్రమతి తత్ర దృష్టాంతః. (యథేతి) కుశరీరే వ్యాధ్యాద్యుపహతే సంచారాసమర్థే శరీరే జీవో యథాఽలబ్ధనిద్రః ఖిద్యతి తథేత్యర్థః, అంధకారావృత కూపోఽంధకూప ఇత్యవయవార్థః. ౧౭

అథ కృమిభోజనం తదనుభవహేతుం పాపం చ వర్ణయతి తు య స్త్విహ వా అసంవిభజ్యేతి యస్తు దేహీ ఇహ లోకే యద్భక్షాదికం దైవాదుపనతం ప్రాప్త మప్యన్న మసంవిభజ్య అతిథిభ్యోఽప్రదాయేత్యర్థః. అశ్నాతి స్వయం భుంక్తే, యశ్చానిర్మితపంచయజ్ఞః అననుష్ఠితపంచమహాయజ్ఞః, స వాయససంస్తుతః వాయసైః సమత్వేన వర్ణితః. పరత్ర పరలోకే కృమిభోజనాఖ్యే నరకాధమే నిపతతి. తత్ర శతసహస్రయోజనపరిమితే కృమికుండే స్వయమపి కృమిభూతః కృమిభిరేవ భక్ష్యమాణః కృమిభోజనః కృమీనేవ భుంజానః యావద్యావంతి యోజనాని కృమికుండం తావంతి వర్షాణ్యాత్మానం యాతయతే దుఃఖయతి. కథంభూతం, అప్రత్తాప్రహుతాదః ప్రత్తం దత్తావశిష్టం ప్రహుతం యజ్ఞావశిష్టం ప్రత్తం న ప్రహుతం చ ప్రత్తప్రహుతే అప్రత్తప్రహుతే తే అత్తీతి అప్రత్తప్రహుతాదః, ఏవం భూతోఽహ మిత్యకృతనిర్వేశః పరితాపో యేన త మాత్మానమ్. ౧౮

అథ సందంశాఖ్యం నరకం పాపం చ వర్ణయతి (య స్త్విహ వై స్తేయేనేతి) ఇహ యో దేహీ స్తేయేన చౌర్యేణ వా అనాపది బ్రాహ్మణస్యాన్యస్య వా హిరణ్యరత్నాదీన్యపహరతి తం దేహినం పరత్ర సందంశాఖ్యే నరకే, హే రాజన్! యమభటాః అగ్నివర్ణైః సంతాపేనాగ్నివర్ణతా మాపన్నైః అయస్మయైః లోహమయైః సందంశైః సందంశంత్యేభిరితి సందంశాః తైః ఛేదనసాధనైః శూలైః నిష్కుషంతి ఛిందంతి. సందంశైః సందంశంతి యత్రేతి సందంశ ఇత్యవయవార్థః. ౧౯

(నరకానువర్ణనమ్)

యస్త్విహ వా అగమ్యాం స్త్రియ మగమ్యం వా పురుషం యోషిదభిగచ్ఛతి తావముత్ర కశయా తాడయంతస్తిగ్మయా సూర్మ్యా లోహమయ్యా పురుష మాలింగయంతి స్త్రియం చ పురుషరూపయా సూర్మ్యా. ౨౦

యస్త్విహ వై సర్వాభిగమస్త మముత్ర నిరయే వర్తమానం వజ్రకంటక శాల్మలీ మారోప్య నిష్కర్షంతి ౨౧

యే త్విహ వై రాజన్యా రాజపురుషా వా అపాఖండా ధర్మసేతూన్ భిందంతి తే సంపరేత్య వైతరణ్యాం నిపతంతి, భిన్నమర్యాదాస్తస్యాం నిరయపరిఖాభూతాయాం నద్యాం యాదోగణైరిత స్తతో భక్ష్యమాణా ఆత్మనా న వియుజ్యమానా శ్చాసుభి రుహ్యమానాః

అథ తప్తసూర్మిం తత్ప్రాప్తిహేతుం దురితం చానువర్ణయతి (యస్త్విహ వా అగమ్యామితి.) యస్తు దేహీ స్వయం పురుషః సన్నగమ్యా మనుపేయాం స్త్రియ మభిగచ్ఛతి స్వయం యోషిత్ స్త్రీ సతీ అగమ్య ముపేతు మయోగ్యం పురుషం చోపగచ్ఛతి. తం దేహిన మముత్ర సూర్మ్యాఖ్యే నరకే కశయా తాడయంతః లోహమయ్యా తిగ్మయా తప్తయా సూర్మ్యా స్థూణా సైవ స్త్రీరూపేణ పురుషరూపేణ చోత్కీర్ణా తయా సూర్మ్యా ప్రతిమయా పురుషం పాపిన మాలింగయంతి, స్త్రియం పాపినీం పురుష రూపయా సూర్మ్యాలింగయంతి తప్తా సూర్మిర్యస్మిన్ స తప్తసూర్మి రిత్యవయవార్థః. ౨౦

అథ వజ్రకంటకశాల్మలీ మాహ యస్తు (ఇహ వై సర్వాభిగమ ఇతి.) సర్వాభిగమః లోభా దసేవ్యసేవీ పశ్వాద్యుపగంతేతి కేచిద్వ్యాచక్షతే, తం సర్వాభిగమ మముత్ర నిరయే వజ్రకంటకశాల్మలీ సంజ్ఞకే వర్తమానం పతితం వజ్రమయాని కంటకాని యస్య తం శాల్మలీం వృక్ష మారోప్యారోహ్య నిష్కర్షంతీత్యర్థః, వజ్రకంటశాల్మలి ర్యస్మిన్ స ఇత్యవయవార్థః. ౨౧

వైతరణీం వర్ణయతి (యే ఇతి) రాజన్యాః క్షత్రియాః తేషాం పురుషా వా పాఖండాన్ వైదికాన్ ధర్మసేతూన్ ధర్మమర్యాదాన్ భిందంతి నాశయంతి కథంభూతాః, భిన్నమర్యాదాః అతిక్రాంత ధర్మమర్యాదాః తే రాజన్యాదయః అస్యాం వైతరణ్యాం నరకస్య పరిఖాభూతాయాం నద్యాం యాదసాం గణైరిత స్తతో భక్ష్యమాణా అపి ఆత్మనా దేహేన న వియుజ్యమానా అత్యక్తదేహా ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః అసుభిః ప్రాణైః ఉహ్యమానాః కర్మణః కర్తృత్వవివక్షాయాం తృతీయా ఉద్వృతప్రాణా ఇత్యర్థః. తత్రాపి హేతుమాహ స్వాఘేనేతి స్వకీయదురితేనేత్యర్థః. స్వకీయదురితేన కర్మపాక

స్వాఘేన కర్మపాక మనుసరంతో విణ్మూత్రపూయశోణితకేశనఖాస్థిమేదోమాంసవసావాహిన్యా ముపతప్యంతే. ౨౨

యే త్విహ వై వృషలీపతయో నష్టశౌచాచారనియమాః త్యక్తలజాః పశుచర్యాం చరంతి తే చాపి ప్రేత్య పూయవిణ్మూత్రశ్లేష్మమలాపూర్ణార్ణవే నిపతంతి తదేవ అతిబీభత్సిత మశ్నంతి. ౨౩

యే త్విహ వై శ్వగర్దభపతయో బ్రాహ్మణాదయో మృగయావిహారా అతీర్థే చ మృగాన్నిఘ్నంతి తానపి సంపరేతాన్ లక్ష్యభూతాన్ యమపురుషా ఇషుభి ర్విధ్యంతి ౨౪

స్వకీయపాపకర్మఫల మిదమిత్యేవం స్మరంతి ఉపతప్యంతే క్లిశ్యంతి. నదీం విశినష్టి (విణ్మూత్రేతి) పూయం దుర్గంధి విణ్మూత్రరూపం పూయం విడాదీనాం వాహిన్యాం వాహః ప్రవాహః సోఽస్యా అస్తీతి తథా తస్యాం వా నదీరూప ఏవాయం నరక ఇత్యవయవార్థాభేదః. ౨౨

అథ పూయోద మనువర్ణయతి (యే త్విహేతి.) యే దేహిన ఇహ వృషలీపతయః బ్రాహ్మణాదయః సంతః శూద్రాయాః పతయో నష్టాః త్యక్తాః శౌచాదయో యైస్తే, తత్ర శౌచం స్నానపర్యంతం సత్కర్మ ఆచారః సంధ్యోపాసనాదినియమః భక్ష్యాభక్ష్యాదినియమః అత ఏవ త్యక్తా లజ్జా యైస్తే పశుచర్యాం స్వేచ్ఛాచారం కుర్వంతి పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః. తేఽపి ప్రేత్య మృత్వా విడాదిభిః పూర్ణే అర్ణవ ద్విస్తరే హ్రదే నిపతంతి, తదేవ విడాదిక మేవాతిహేయ మశ్నంత్యదంతి పూయముద ముదకం యస్మిన్నిత్యవయవార్థః. ౨౩

అథ ప్రాణనిరోధం సపాపం వర్ణయతి. (యే త్విహ వై శ్వగర్దభపతయ ఇతి) శునాం గర్దభానాం చ పతయః పాలకాః బ్రాహ్మణాః మృగయైవ విహారో యేషాం తేఽతీర్థే మృగా న్నిఘ్నంతి అతీర్థేషు లోకరక్షణార్థత్వాభావాత్ ప్రాణివధో దోషావహః. తీర్థేషు తు ప్రాణిసంచారాయ కృతో దుష్టసత్త్వవధో న దోషాయ భవతి యతస్తస్మా దతీర్థ ఇత్యుక్తం, తానపి శ్వగర్దభపతీనపి సంపరేతాన్ మృగాన్ వైశసే ప్రాప్తాన్ లక్ష్యభూతాన్ లక్ష్యీకృత్యేత్యర్థః. ఇషుభి ర్బాణై ర్యమభటా విధ్యంతి విధ్యంతీత్యనేన ప్రాణనిరోధనిమిత్తా వ్యథాఽభిప్రేతాఽతోఽస్య నరకస్య ప్రాణనిరోధ ఇతి సంజ్ఞా ప్రాణానాం నిరోధో యస్మి న్నిత్యవయవార్థః ౨౪

(నరకానువర్ణనమ్)

యే త్విహ వై దాంభికా దంభయజ్ఞేషు పశూన్ విశసంతి తానముష్మిన్ లోకే వైశసే నరకే పతితాన్ నిరయపతయో యాతయిత్వా విశసంతి. ౨౫

యస్త్విహ వై సవర్ణాం భార్యాం ద్విజో రేతః పాతయతి కామమోహితస్తం పాపకృత మముత్ర రేతఃకుల్యాయాం పాతయిత్వా రేతః సంపాయయంతి. ౨౬

యే త్విహ వై దస్యవోఽగ్నిదా గరదా గ్రామాన్ సార్థాన్ వా విలుంపంతి రాజానో రాజభటా వా తాంశ్చాపి హి పరేత్య యమదూతా వజ్రదంష్ట్రాః శ్వానః సప్తశతాని వింశతిశ్చ సరభసం ఖాదంతి. ౨౭

అథ సపాపం విశసనం వర్ణయతి (యే త్విహ వై ఇతి) దాంభికాః ఇహ లోకే యే వై దేహినః దాంభికాః లోకవంచకాః దంభయజ్ఞేషు వయమపి యజ్ఞానుష్ఠానపరా ఇతి లోకాన్ ప్రలోభయితు మారబ్ధేషు దంభార్థయజ్ఞేషు పశూన్ విశసంతి హింసంతి తాన్ దాంభికా నముష్మిన్ వైశసనామాఖ్యే నరకే విపతితాన్ నిరయపతయః యమపురుషాః యాతయిత్వా దుఃఖయిత్వా. విశసంతి విహింసంతి. యస్మిన్ స విశసనః విశసన ఏవ వైశసన ఇత్యవయవార్థః. ౨౫

సపాపం లాలాభక్ష మనువర్ణయతి (యస్త్విహ వై సవర్ణామితి.) ఇహ లోకే యో వై ద్విజః కామేన మోహితః సవర్ణాం భార్యాం రేతః స్వరేతః పాయయతి పానం కారయతి తం ద్విజం పాపకృతం రేతఃకుల్యాయాం పాతయిత్వా రేతః సంపాయయంతి యమపురుషా ఇతి శేషః లాలా రేతః తస్య భక్షణం యస్మిన్ స లాలాభక్షః ఇత్యవయవార్థః. ౨౬

అథ సారమేయాదనం సపాప మనువర్ణయతి (యే త్విహ వై దస్యవ ఇతి) ఇహ యే దస్యవో దుష్టసత్త్వాః కే తే అగ్నిదా గృహాదీనాం దాహకా యే చ గరదాః విషదాః యే వా రాజభటా పురాకర గ్రామాన్ పురాకరగ్రామస్థాన్ ఆకరః ఖనిః సార్థాన్ జీవసమూహాన్ వా విలుంపంతి ఛిందంతి హింసంతీత్యర్థః. తాన్ సంపరేతాన్ యే వజ్రవన్నిష్ఠురా దంష్ట్రా యేషాం తే యమమాతాః శ్వానః వింశత్యధికసప్తశతసంఖ్యాకాః తే సరభసం ససంభ్రమం ఖాదయంతి ఖాదంతీత్యర్థః. నివృత్తపేషణాత్ ఖాదేర్ణిచ్. సారమేయానాం శునా మదనం సారమేయకర్తృక మదనం యస్మిన్నిత్యవయవార్థః. ౨౭

యస్త్విహ వా అనృతం వదతి సాక్ష్యే ద్రవ్యవినిమయే దానే వా కథంచిత్ స వై ప్రేత్య నరకేఽవీచిమత్యధఃశిరా నిరవకాశే యోజనశతోచ్ఛ్రాయాత్ గిరిమూర్ధ్నః సంపాత్యతే, యత్ర జలమివ స్థలమశ్మపృష్ఠ మవభాసతే, తదవీచిమత్తిలశో విశీర్యమాణ శరీరో న మ్రియమాణః పున రారోపితో నిపతతి ౨౮

యస్త్విహ వై విప్రో రాజన్యో వైశ్యో వా సోమపీథః తత్కలత్రం వా సురాం వ్రతస్థోఽపి వా పిబతి ప్రమాదతస్తేషాం నిరయం నీతానా మురసి పదాఽఽక్రమ్యాస్యే వహ్నినా ద్రవమాణం కార్ష్ణాయసం నిషించంతి. ౨౯

అథ చ యస్త్విహ వా ఆత్మసంభావనేన స్వయమధమో జన్మతపో విద్యాచార

అథావీచిమంతం సపాపం వర్ణయతి (యస్త్విహ వా అనృతమితి.) యస్త్విహ లోకే దేహీ సాక్షిణః కర్మ సాక్ష్యం తస్మిన్ ద్రవ్యవినిమయే వా క్రయవిక్రయాదిరూపే వాణిజ్యే వానృత మసత్యం వదతి స వై ప్రేత్య కథంచిదత్యంతదుఃఖేనావీచిమతి నరకే నిరవకాశే నిరాలంబే యోజనశత పరిమితౌన్నత్యా దున్నతదేశాత్ గిరిమూర్ధ్నసు పర్వతశిఖరేషు అధఃశిరాః నిపాత్యతే అవీచిమచ్ఛబ్ద స్యావయవార్థమాహ యత్రేతి. యత్ర నరకేఽశ్మపృష్ఠరూపం స్థలం జలమివావభాసతే తదవీచిమ ద్వీచిస్తరంగః తదస్యాస్తీతి వీచిమత్, జలం న విద్యతే వీచిమ ద్యస్మిన్ సోఽవీచిమత్ జలరహిత మప్యశ్మపృష్ఠం జలమివావభాసతే తదవీచిమదిత్యర్థః. ఏవం నిపాత్యమానః పాపీ తిలప్రమాణశః విశీర్యమాణం శరీరం యస్య తథాభూతోఽపి న మ్రియమాణః మరణమప్రాప్తః పునరపి తద్దైవారోపితో నిపతతి. ౨౮

అథ సదురిలమయఃపానం వర్ణయతి (యస్త్విహ వై విప్ర ఇతి) యో విప్రస్తత్కలత్రం వా సురాం పిబత్యన్యోపి వా వ్రతస్థః రాజన్యో వై వైశ్యో వా ప్రమాదత్ సోమపీథః కృతసోమపాన ఇత్యన్వయః తయోః సోమస్థానే ఫలచమసవిధానాత్ సోమపాననిషేధాచ్చ తథా చ శ్రుతిః, "న్యగ్రోధ స్తిభినీరాహృత్య తాః సంపిష్య దధన్యుపయుజ్య తమస్మై భక్ష్యం ప్రయచ్ఛే న్న సోమమ్" ఇతి స్తిభినీః ఫలాని దధని దధ్ని, తేషాం విప్రాదీనాం నిరయం ప్రాపితానా మురసి పదా పదేనాక్రమ్య ద్రవమాణ మత్యంతతాపేన ద్రవీభూతం కార్ష్ణాయస మయోవిశేషం తేషా మస్యే ముఖే నిషించంతి అయసః పానం యస్మి న్నిత్యవయవార్థః, ౨౯

అథ సపాపం క్షారకర్దమమాహ (యస్త్విహ వాత్మసంభావనేనేతి) యో వై దేహీహ లోకే

(నరకానువర్ణనమ్)

వర్ణాశ్రమవతో వరీయసో న బహు మన్యేత స మృతక ఏవ మృత్వా క్షారకర్దమే నిరయే ఽవాక్శిరా నిపాతితో దురంతా యాతనా హ్యశ్నుతే. ౩౦

యే త్విహ వై పురుషాః పురుషమేధేన యజంతే యాశ్చ స్త్రియో నృపశూన్ ఖాదంతి తాంశ్చ తే పశవ ఇవ నిహతా యమసదనే యాతయంతో రక్షోగణాః సౌనికా ఇవ స్వధితినావదాయాసృక్ పిబంతి నృత్యంతి చ గాయంతి చ హృష్యమాణా యథేహ పురుషాదాః. ౩౧

యే త్విహ వా అనాగసోఽరణ్యే గ్రామే వా వైశ్రంభకైః ఉపసృతానుపవిశ్రంభయ్య జిజీవిషూన్ శూలసూత్రాదిషు ఉపప్రోతాన్ క్రీడనకతయా యాతయంతి

స్వయం జన్మాదిభి రధమః నికృష్ట ఆత్మనః స్వస్య సంభావనేన ఔత్కృష్ట్యాపాదనేన జన్మాదిమతః అత ఏవ వరీయసః శ్రేష్ఠాన్న బహుమన్యేత కిం త్వవమన్యేతేత్యర్థః స పూర్వం మృతకప్రాయ ఏవ మృత్వా క్షారకర్దమే నరకే అవాక్శిరా అధఃశిరాః నిపాతిత అపారయాతనా అశ్నుతేఽనుభవతి, క్షారః కర్దమో యస్మి న్నిత్యవయవార్థః ౩౦

అథ రక్షోగణభోజనం సదురితమాహ (యే త్విహ వై పురుషా ఇతి.) యే చేహ పురుషాః పురుషస్య మేధేన హింసయా భద్రకాల్యాదిదేవతా యజేరన్ యాశ్చ స్త్రియః అశాస్త్రీయాన్ శాస్త్రావిహితాన్ నృపశూన్ నరరూపాన్ పశూన్ ఘాతయంతి తే చ తాశ్చ తాన్ "పుమాన్ స్త్రియా" ఇత్యేకశేషః. తాంశ్చ పురుషాన్ తాశ్చ స్త్రీరిత్యర్థః నృపశవః తైర్నిహతాస్తే సర్వే యమసదనే రక్షోగణా భూతా ఘాతయంతి దుఃఖయంతి సౌనికా ఇవ. సూనా నామ పశూనాం వధస్థానం తత్ర భవాః సౌనికాః "ద్విశజృద్బ్రాహ్మణర్క్ప్రథమాధ్వరపురశ్చరణనామాఖ్యాతాత్" ఇతి ద్వ్యచ్త్వాత్ ఠక్, స్వాయుధేన విదార్య ఛిత్వా అసృక్ రక్తం పిబంతి యథేహ తే పురుషాదా హృష్యమాణాః సంతః పూర్వమనృత్యన్ జగుశ్చ తద్వన్నృత్యంతి గాయంతి చ రక్షోగణానా మసృగ్భోజనం యస్మిన్నితి అవయవార్థః. ౩౧

అథ శూలప్రోతం తత్ప్రాప్తిహేతుం దురితం చ వర్ణయతి (యే త్విహ వా అనాగస ఇతి) ఇహ గ్రామేఽరణ్యే వా అనాగసో నిరపరాధాన్ జీవితుమిచ్ఛూన్ జంతూన్ యే వై దేహినో వైశ్రంభికైః విశ్వాసోపాయైః ఉపవిశ్రంభయ్య విశ్వాస్య శూలసూత్రాదిషు ప్రోతాన్ సంలగ్నాన్ కృత్వేత్యర్థః.

తేఽపి చ ప్రేత్య యమయాతనాసు శూలాదిషు ప్రోతాత్మానః క్షుత్తృడ్భ్యాం చాభిహతాః కంకవటాదిభి శ్చేత స్తత స్తిగ్మతుండై రాహన్యమానా ఆత్మశమలం స్మరంతి. ౩౨

యే త్విహ వై భూతాన్యుద్వేజయంతి నరా ఉల్బణస్వభావా యథా దందశూకాః తేఽపి ప్రేత్య నరకే దందశూకాఖ్యే నిపతంతి యత్ర నృప దందశూకాః పంచముఖాః స ప్తముఖా ఉపసృత్య గ్రసంతి యథా బిలేశయాన్ ౩౩

యే త్విహ వా అంధావటకుసూలగుహాదిషు భూతాని నిరుంధంతి తథాముత్ర తేష్వేవోపవేశ్య సగరేణ వహ్నినా ధూమేన నిరుంధంతి ౩౪

య స్త్విహ వా అతిథీ నభ్యాగతాన్ వా గృహపతి రసకృ దుపగతమన్యుః

క్రీడనకతయా క్రీడార్థం యాతయంతి దుంఖయంతి తేఽపి చ యమయాతనాసు ప్రేత్య సూత్రశూలాదిషు ప్రోతాః సంలగ్నాః ఆత్మానః దేహాః యేషాం తే క్షుత్పిపాసాభ్యాం పీడితాశ్చ తిగ్మతుండైః సూచీముఖవ త్తీక్ష్ణాని తుండాని ముఖాని యేషాం తైః కాకాదిభి రిత స్తతో హన్యమానా ఆత్మశమలం స్వీయం పాపం అహో ఏవంవిధమిత్యేవం స్మరంతి. శూలే శూలాదౌ ప్రోతా యస్మిన్నితి శూలప్రోత మిత్యవయవార్థః. ౩౨

అథ దందశూకం సపాపమాహ (యే త్విహ వై భూతానీతి.) యే చ జనా అత్యుల్బణస్వభావాః అత్యుగ్రస్వభావాః యథా దందశూకాః సర్పాః తద్భూతాని ఉద్వేజయంతి భీషయంతి తేఽపి ప్రేత్య దందశూకాఖ్యే దందశూకసంజ్ఞకే నరకే నిపతంతి దందశూకం విశినష్టి యత్రేతి హే నృప! దందశూకే దందశూకాః సర్పాః పంచ ముఖాని స ప్త ముఖాని యేషాం తాదృశాః ఉపసృత్య సమీపమాగత్య గ్రసంతి యథా బిలేశయాన్ మూషకాన్ గ్రసంతి తద్వద్దన్దశూకా అస్మిన్ సంతీత్యవయవార్థః. అర్శఆదేరాకృతిగణత్వా న్మత్వర్థీయోఽచ్ప్రత్యయః ౩౩

అథ సపాపమవటం వర్ణయతి (యే త్విహ వా బాలానితి) ఇహ యే దేహినో బాలానంధాన్ కాణానన్యాని వా బలహీనాని భూతాన్యవటాదిషు అవటో గర్తః యథా నిరుంధంతి తథా సంపరేతా నముత్రావటనిరోధాఖ్యే నరకే తేష్వేవావటాదిష్వేవ ఉపవేశ్య సగరేణ విషయు క్తేన వహ్నినా ధూమేన వహ్నిసంబంధినా ధూమేన నిరుంధంతి. అవటో నిరోధోఽస్మిన్నిత్యవటనిరోధః. నిరుంధంతే అన్యానస్మిన్నితి నిరోధః అవటో నిరోధో యస్మిన్నితి వావయవార్థః ౨౪

అతిపర్యావ ర్తం సదురితమాహ (య స్త్విహ వా అతిథీనితి.) యశ్చేహ లోకే స్వయం

దిధక్షురివ పాపేన చక్షుషా నిరీక్షతే తస్య చాపి నిరయే పాపదృష్టే రక్షిణీ వజ్రతుండా గృధ్రాః కంకకాకవటాదయః ప్రసహ్యోరుబలా దుత్పాటయంతి. ౩౫

యస్త్విహ వా ఆఢ్యాభిమతిః అహంకృతిః తిర్యక్ప్రేక్షణః సర్వతో௨భిశంకీ అర్థవ్యయనాశచింతయా పరిశుష్యమాణహృదయవదనో నిర్వృతిమనవగతో గ్రహ ఇవార్థమభిరక్షతి స చాపి ప్రేత్య తదుత్పాదనోత్కర్షణసంరక్షణశమలగ్రహః సూచీముఖే నరకే నిపతతి యత్ర హ విత్తగ్రహం పాపపురుషం ధర్మరాజపురుషా వాయకా ఇవ సర్వతో௨ంగేషు సూత్రైః పరివయంతి. ౩౬

ఏవంవిధా నరకా యమాలయే సంతి శతశః సహస్రశస్తేషు సర్వేషు చ సర్వ

గృహస్వామీ సన్ అతిథీన్ అజ్ఞాతపూర్వాన్ అభ్యాగతాన్ జ్ఞాతపూర్వాన్ అసకృ దుపగతమన్యుః సంజాతక్రోధః దగ్ధుమిచ్ఛురివ పాపేన తిరశ్చీనేన చక్షుషా నిరీక్షతే తస్య చ పాపదృష్టేః ప్రేతస్య నిరయే௨క్షిపర్యావర్తాఖ్యే௨క్షిణీ నేత్రే వక్రం తుండం యేషాం తే కాకాదయః ప్రసహ్య బలాదుత్పాటయంతి. అక్ష్ణోః పర్యావర్తనముత్పాటన మస్మి న్నిత్యవయవార్థః ౩౫

సూచీముఖం సపాపమాహ (యస్త్విహ వా ఆఢ్యాభిమతిరితి.) యశ్చేహ లోకే ఆఢ్యో௨హమిత్యభిమతి రభిమానో యస్య స ధనగర్వవానిత్యర్థః అహంకృతః శ్రేష్ఠో௨హమితి మానీ తిర్యక్ప్రేక్షణం యస్య సర్వతః గుర్వాదేరపి శంకీ ధనం చోరయిష్యతీతి శంకమానః వ్యయో వినియోగేనార్థ క్షయః వినాశః సమూలతః క్షయః తద్విషయయా చింతయా పరిశుష్యమాణం హృదయం వదనం యస్య అతః నిర్వృతిం సుఖ మనుపగతః అప్రాప్తః గ్రహ ఇవ పిశాచ ఇవార్థం విత్త మభితో రక్షతి, స చాపి ప్రేత్య తస్యార్థస్యోత్పాదనాదిభిః శమలం పాపం గృహ్ణాతీతి తథా ఉత్పాదనం ప్రథమతో మూలద్రవ్యసంపాదన ముత్కర్షణం తస్య పశ్చాత్ వృద్ధ్యాదినా వర్ధనం రక్షణం పాలనం ఏతత్త్రయయుక్తశమలగ్రహ ఇత్యర్థః స్తూచీముఖాఖ్యే నరకే నిపతతి సూచీముఖం విశినష్టి యత్ర హేతి, తం విత్తగ్రహం ధనపిశాచ మత ఏవ పాపపురుషాకృతిం పాపం ధర్మరాజస్య యమస్య పురుషాః తంతువాయకా ఇవ సూత్రయుక్తసూచ్యా వస్త్రాదివేధకారిణ ఇవ సర్వేషు అంగేషు సూత్రైః పరివయంతి సూత్రప్రోతాన్ తస్యావయవాన్ కుర్వంతీత్యర్థః. నరకావయవార్థః స్పష్ట ఏవ ౩౬

ఇదం నరకవర్ణనం పాపవర్ణనం చ దిఙ్మాత్రమిత్యాహ. ఏవంవిధా ఉక్తవిధా నరకాశ్చ శతశః సహస్రశో యమాలయే సంతి తేషు నరకేషు సర్వ ఏవాధర్మవర్తినో అత్రానుక్తబహువిధాధర్మపరా

ఏవాధర్మవర్తినో యే కేచిదిహోదితా అనుదితా శ్చావనిపతే పర్యాయేణ విశంతి తథైవ ధర్మానువర్తిన ఇతరత్ర ఇహ తు పునర్భవే త ఉభయశేషాభ్యాం నివిశంతి. ౩౭

నివృత్తిలక్షణమార్గ ఆదావేవ వ్యాఖ్యాతః ఏతావానేవాండకోశో యశ్చతుర్దశధా పురాణేషు వికల్పిత ఉపగీయతే యత్తద్భగవతో నారాయణస్య సాక్షాత్ మహాపురుషస్య స్థవిష్ఠం రూప మాత్మమాయాగుణమయ మనువర్ణిత మాదృతః పఠతి శృణోతి శ్రావయతి స ఉపగేయం భగవతః పరమాత్మనోఽగ్రాహ్యమపి శ్రద్ధాభక్తివిశుద్ధబుద్ధిర్వేద ౩౮

యే చేహోదితా ఉక్తా అధర్మవర్తినః ఉక్తేషు నరకేషు నిపతేయుస్తేఽపి పర్యాయేణ తథైవ విశంతి యథోక్తేషు నరకేషు విశంతి తథా తేష్వపి విశంతీత్యర్థః. యద్వా తథేత్యుత్తరాన్వయీ యథాధర్మానువర్తినో నరకేషు విశంత్యేవం ధర్మానువర్తినః స్వర్గాదౌ విశంతీత్యాహ తథైవేతి. ఇతరత్ర స్వర్గాదౌ ఇహ లోకే విశంతీత్యత్రాహ ఇహ త్వితి. పునర్భవే పునః పునః భవో జన్మ యస్మింస్తస్మిన్నిహ మర్త్యలోకాదౌ ఉభయశేషాభ్యాం ధర్మాధర్మశేషాభ్యాం భుక్తావశిష్టాభ్యామిత్యర్థః విశంతి జాయంత ఇత్యర్థః. ఏవం ప్రవృత్తిధర్మవర్తినాం మార్గః కథితః. అథ నివృత్తిధర్మవర్తినః క్వ విశంతీత్యత్రాహ నివృత్తిలక్షణమార్గ ఇతి నివృత్తిధర్మప్రాప్తేః మార్గః ఆదావేవ ద్వితీయస్కంధ ఏవ వైశ్వానరం యాతి విహాయసాగతః సుషుమ్ణయా బ్రహ్మపథేన" ఇత్యారభ్య కథిత ఇత్యర్థః ఏవం నరకేష్వండకోశాంతర్భూతత్వేనైవోపవర్ణితేషు సత్సు తర్హి మహర్జనాదిభువనాని క్వ సంతీతి రాజ్ఞః ప్రశ్నోద్యోగమస్వీక్ష్యాహ ఏతావానితి అండకోశ ఏతావానేవోక్తవిధత్రిలోక్యాత్మక ఏవేత్యర్థః తర్హి చతుర్దశభువనాత్మకః త్రిలోక్యాం వ్యవహారః కథమితి శంకాం నిరాకుర్వన్నండకోశం విశినష్టి య ఇతి. యోఽండకోశః త్రిలోక్యాత్మకః పురాణేషు చతుర్దశధా చతుర్దశభువనాత్మకత్వేన వికల్పితః విభేదితః ఉద్గీయతే అతలాదీని భువనాని భూలోకే మహరాదీని దివో మండలేఽంతర్భావ్యాన్తరిక్షమండలేన సహ త్రిలోక్యాత్మకాండకోశోఽత్రానువర్ణితః. అవాంతరభిదామాశ్రిత్య పురాణాంతరేషు చతుర్దశధోపవర్ణ్యత ఇత్యర్థః. ఏతదండకోశవర్ణనశ్రవణపఠనాదిఫల మనువర్ణయతి య ఏతదితి. మహాపురుషస్య భగవతో నారాయణస్య యత్ స్థవిష్ఠం స్థూలతమం రూప మాత్మమాయాగుణమయం ప్రకృతిగుణప్రచుర మనువర్ణితం తదాదృతో యః తద్వర్ణనరూప మిమం ప్రబంధమాదరణపూర్వకం యః పఠతి యశ్చ శృణోతి శ్రావయతి వా సోఽయమేవ పరమాత్మన ఉపగేయ ముపనిషద్గమ్యమణిష్ఠం సూక్ష్మం సర్వత్ర వ్యాపనస్వభావం దివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టం దివ్యాత్మస్వరూపమపి శ్రద్ధాభక్తిభ్యాం విశుద్ధా బుద్ధిర్యస్య తథాభూతః సన్ వేద స్థూలరూపజ్ఞానం సూక్ష్మరూపజ్ఞానఫలకమితి స్థూలరూపజ్ఞానసంపాదక మేతత్ప్రబంధపఠనాదికం పరంపరయా సూక్ష్మరూపవిషయకజ్ఞానఫలక మిత్యర్థః. ౩౭-౩౮

(నరకానువర్ణనమ్)

శ్రుత్వా స్థూలం తథా సూక్ష్మం రూపం భగవతో యతిః,
స్థూలే నిర్జితమాత్మానం శనైః సూక్ష్మం ధియా నయేదితి. ౩౯

భూద్వీపవర్షసరిదద్రినభఃసముద్రపాతాలదిఙ్నరకభాగణలోకసంస్థా,
గీతా మయా తవ నృపాద్భుతమీశ్వరస్య స్థూలం వపుః సకలజీవనికాయధామ. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, పంచమస్కంధే,
నరకానువర్ణనం నామ షడ్వింశో ఒధ్యాయః.
ఇతి పంచమ స్కంధః సమాప్తః.

స్థూలరూపజ్ఞానస్య సూక్ష్మరూపజ్ఞానసంబంధత్వమేవాహ (శ్రుత్వేతి) భగవతః స్థూలసూక్ష్మే ఉభే అపి రూపే యథావత్ శ్రుత్వా గురుముఖాత్ పూర్వం స్థూలరూపే నిర్జిత మాత్మానం చిత్తం శనైః సూక్ష్మధియా ఉక్తవిధదివ్యాత్మస్వరూపవిషయకజ్ఞానాత్మధియా ఉక్తవిధదివ్యాత్మస్వరూపం నయేదిత్యర్థః. ఏవం సతి ప్రపంచస్యాపి భగవద్రూపత్వేనానుసంహితత్వాత్ క్వచిదపి వ్యాప్రియమాణం చిత్తం భగవత్యేవ విశేష్యభూతే వ్యవస్థితం భవతి ఇతి తత్సాధనత్వమితి భావః ౩౯

కిం తద్భగవతః స్థూలరూపం యద్ధ్యేయత్వేనోచ్యతే ఇత్యపేక్షాయాం తద్వదన్ ఉక్తముపసంహరతి (భూద్వీపేతి) భువః తదవాంతరభేదానాం ద్వీపవర్షాణాం భూమిష్ఠానాం సరితాం నదీనా మద్రీణాం తథా నభసోఽంతరిక్షస్య సముద్రాణాం పాతాలపర్యంతానాం భూవివరాణాం దిశాం నరకాణాం భాగణలోకస్య నక్షత్రగణలోకస్య ధ్రువమండలస్య చ, భశబ్దస్య దీర్ఘ ఆర్షః, సంస్థాః విన్యాసవిశేషాః హే నృపః మయా తవ తుభ్యం గీతాః కథితాః. ఏతదేవ భ్వాదిభగణలోకపర్యంతం జగత్ సకలజీవసమూహస్య ధామ్న ఆశ్రయభూతస్య భగవతః అద్భుతం విచిత్రం స్థూలం వపుః శరీరం భవతీత్యర్థః. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, పంచమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షడ్వింశోఽధ్యాయః.
పంచమస్కంధః సమాప్తః.

శ్రీమద్భాగవత పంచమస్కంధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
	ఓం—9		
1.	ఓం హ్రాం హ్రీం హ్రూం ఓం	18	18
2.	ఓం నమో భగవతే మహా	17	17
3.	ఓం నమో భగవతే మంత్రతత్త్వ	18	35
4.	ఓం నమో భగవతే ముఖ్య	18	25
5.	ఓం నమో భగవతే నరసింహాయ	18	8
6.	ఓం నమో భగవతే ధర్మాయాత్మ	18	2
7.	ఓం నమో ఉపశమశీలాయ	19	11
8.	ఓం నమో ఉత్తమశ్లోకాయ	19	3
9.	ఓం నమో భగవతే అకూపారాయ	18	30
	అ—73		
10.	అహో అమీషాం కిమకారి	19	21
11.	అహో విచిత్రం భగవద్విచేష్టితం	18	3
12.	అహో నృజన్మాఖిలజన్మశోభనం	13	21
13.	అహం పురా భరతో నామ రాజా	12	14
14.	అహం చ యోగేశ్వరమాత్మతత్త్వ	10	19
15.	అహో కష్టం భ్రష్టోఽహం	8	29
16.	అహో కష్టం భ్రాతర్వ్యక్తమురు	10	6
17.	అహో బతాయం హరిణకుణకః	8	9
18.	అహో భువః సప్తసముద్రవత్యా	6	13
19.	అహోను వంశో యశసావదాతః	6	14
20.	అహో బతాహ మృషయో భవద్భిః	3	17
21.	అహో అసాధ్వనుష్ఠితం	1	37
22.	అర్హసి ముహురర్హత్తమార్హణం	3	4
23.	అంసేఽధి దార్వీ శిబికా	12	6
24.	అస్మిన్నేవ వర్షే పురుషైః	19	19
25.	అసద్దృశో యః ప్రతిభాతి	17	20
26	అసంగనిశితజ్ఞానానల	3	11
27.	అయం జనో నామ చలన్	12	5
28.	అయ మవతారో రజసోపప్లుత	6	12
29.	అపిస్వి దకృతసుకృతమాగత్య	8	20
30	అపి బత స వై కృపణ	8	16
31.	అపి క్షేమేణాస్మిన్నాశ్రమోపవనే	8	17
32.	అపి చ న వృకః	8	18
33	అపి స్విదసౌ భగవానుడుపతి	8	24
34.	అండమధ్యగత స్సూర్యో	20	43
35	అంతరాళ ఏవ త్రిజగత్యాస్తు	26	4
36.	అంతః ప్రవిశ్య భూతాని	20	28
37	అంతర్బహిశ్చాఖిల	18	26
38	అనోన్యవిత్తవ్యతిషంగవృద్ధ	13	13
39.	అన్యే చ నదా నద్యశ్చ	17	10
40	అన్యదా భృశ ముద్విగ్నమనా	8	15
41.	అన్యస్యామపి జాయాయాం	1	28
42.	అధస్తాత్సవితు ర్యోజనాయుతే	24	1
43	అధ్వన్నముష్మిన్నిమ ఉపసర్గా	14	27
44	అధ్యాత్మయోగేన వివిక్తసేవయా	5	12
45.	అదృశ్య ఝిల్లీస్వనకర్ణశూల	13	5
46.	అథైత మఖిలలోకపాల	6	6
47.	అథ కదాచిత్కశ్చిద్	9	12
48.	అదాసీంథే ప్రతిసిద్ధలక్షణ	26	3

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకసంఖ్య
152.	ఏవం విత్తవ్యతిషంగవివృద్ధ	14	37
153	ఏవ మధ్వన్యవరుంధానో	14	33
154.	ఏవం కృశం స్థూల	12	10
155.	ఏవం నిరుక్తం క్షితిశబ్దవృత్తం	12	9
156.	ఏవం స్వతనుజ ఆత్మని	9	6
157.	ఏవ మఘటమానమనోరథా	8	26
158	ఏవ మేవ ఖలు మహదభిచారాతి	9	19
159.	ఏవం బహ్వాబద్ధ మపి భాషమాణం	10	8
160.	ఏవం కర్మవిశుద్ధయా	7	7
161	ఏవం వర్షాయుతసహస్రపర్యంతా	7	8
162.	ఏవ మనుశాస్యాత్మజాన్	5	28
163.	ఏవం గోమృగకాకచర్యయా	5	34
164	ఏవం మనః కర్మవశం ప్రయుంక్తే	5	6
165	ఏవం పితరి సంప్రవృత్తే	2	1
166.	ఏవ ముపసమాయనేషు	1	29
167.	ఏషు పురుషాణా	17	12
168.	ఏషాం మధ్యే ఇలావృత్తం	16	7
	క-49:		
169	కరోతి విశ్వస్థితి	18	38
170.	కల్పాయుషాం స్థానజయాత్	19	23
171.	కర్తాస్య సర్గాదిషు యో న	19	12
172.	క్వచిత్కాలవిషమిత	14	16
173	కర్హి స్మ చిత్కామమధులవాన్	14	22
174	క్వచి చ్ఛీతవాతాద్యనేక	14	34
175.	కదాచి న్మనోరథోపగత	14	17
176.	కదాచి దీశ్వరస్య భగవతో	14	29
177.	క్వచిన్మిథో వ్యవహరణ్	14	35
178.	కర్మవల్లీ మవలంబ్య	14	41
179	క్వచిద్గృహాశ్రమకర్మచోదనా	14	18
180.	క్వచి త్క్షిణధనః	14	36
181.	క్వచిచ్చ దుస్సహేన	14	19
182.	క్వచిచ్చ శీతవాతాద్యనేక	14	25
183.	క్వచిన్మిథో వ్యవహరణ్	14	26
184.	క్వచిద్ద్రుమవదైహికార్థేషు	14	32
185.	కదాచిద్భగ్నమానదంష్ట్రో	14	21
186.	క్వచిద్వితోయాః	13	6
187.	క్వచి త్క్వచి త్క్షీణధనస్తుతస్మిన్	13	12
188	క్వచి త్సకృదవగతవిషయ	14	10
189.	క్వచి దులూకఝిల్లీస్వనవదతి	14	11
190.	క్వచి న్నిగీర్ణోఽజగరాహినా	13	9
191.	క్వచిచ్చాశేషదోషనిషదనం	14	7
192.	కర్హి స్మ చిత్క్షుద్రరసాన్	13	10
193.	క్వచిచ్చ శీతాతపవర్ష	13	11
194	క్వచిచ్చ వాత్యౌపమ్యయా	14	9
195	క్వచిదాసాద్య గృహం	14	15
196.	కస్త్వం నిగూఢశ్చరసి	10	16
197.	కస్త్వం స్వయం తదభిజ్ఞో	5	17
198.	కర్మాశయం హృదయగ్రంథిబంధ	5	14
199	కవిర్హరిరంతరిక్షః	4	11
200.	క్వాపి దేవమాయా స్త్రియా	14	28
201	కామో మన్యు ర్మదో లోభః	6	5
202.	కా త్వం చికీర్షసి చ కిం	2	7

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
250.	తతోఽనేకసహస్రకోటి	17	4	276.	తతోఽధస్తా త్సుతలేఉదారశ్రవాః	24	18
251.	తత్ర చ క్వచిదాతపోదకనిభాన్	14	6	277	తత్ర యస్తు పరవిత్తాపత్య	26	28
252	తత్ర గతో దంశమశకసమాప	14	5	278.	తత్రహైకే నరకానేకవింశతిం	26	7
253.	తత్రాపి నిరవరోధః స్వైరేణ	14	31	279	తథైవ రాజ న్నురుగార్హ మేధ	11	2
254	తత్రాపి ప్రియవ్రతరథచరణ	16	2	280.	తథైవేలావృత్తమపరేణ	16	10
255.	తత్ర భగవతః సాక్షాద్యజ్ఞలింగ	17	1	281.	తథా చ భద్రశ్రవా నామ	18	1
256	తత్రాపి భారతమేవ వర్షం	17	11	282.	తథైవాలకనందా దక్షిణేన	17	9
257	తత్ర చతుర్ధా భిద్యమానా చతుర్భి	17	5	283.	తథా ఘృతోదా ద్బహిః	20	18
258	తతః సప్తఋషయస్తత్ప్రభావా	17	3	284.	తథాన్యే చ ఋషయో	21	18
259.	తత ఉత్కలాయాం మరీచి	15	15	285	తథా వాలఖిల్యా ఋషయో	21	17
260.	తస్మాద్రజోరాగవిషాదమన్యు	18	14	286.	తదుపలభ్య భగవా నాదిపురుషః	2	3
261.	తతః పరస్తాల్లోకాలోకనామా	20	34	287.	తద్యథా బాలిశానాం	3	9
262	తతోఽధస్తాత్తలాతలే మయోనామ	24	28	288.	తదానీ మపి పార్శ్వవర్తినాత్మజ	8	27
263.	తత్రత్యానాం దివసమధ్యంగత	21	8	289	తచ్ బ్రాహ్మ్యసంగో జడవ	10	18
264	తత ఉత్తరస్మా దృషయః	22	17	290	తద్యథా పురుషస్య ధనం	14	2
265.	తత ఉపరిష్టాత్త్రిలక్షయోజనతో	22	11	291.	తద్భగవతో మాయామయం	18	17
266	తత ఉపరిష్టాద్యోజనలక్ష	22	16	292.	తద్వర్షపురుషా ఋతవ్రతసత్య	20	27
267	తత ఉపరిష్టా ద్విలక్ష	22	15	293	తద్ ద్వీపాధిపతిః ప్రియ	20	9
268	తత ఉపరిష్టా దుశనాద్విలక్ష	22	12	294.	తద్వర్షపురుషా భగవంతం	20	32
269.	తతోఽధస్తాత్ శత యోజనానాం	24	6	295	తద్ద్వీపపతిః ప్రైయవ్రతో	20	14
270	తతోఽధస్తా ద్యక్షరక్షః	24	5	296	తద్ద్వీపమధ్యే మానసోత్తర	20	30
271	తతోఽధస్తాత్సిద్ధచారణ	24	4	297.	తద్వర్షపురుషాః శ్రుతధర	20	11
272.	తతోఽధస్తా త్పాతాలేనాగలోక	24	31	298.	తద్యథా స్వర్ణప్రస్థశ్చంద్రశుక్ల	19	30
273	తతోఽధస్తా ద్రసాతలే	24	30	299	తద్ద్వీపస్యాధిపతిః	20	31
274	తతోఽధస్తా న్మహాతలే	24	29	300	తదుపరిష్టా చ్చతసృష్వాశా	20	39
275.	తతోఽధస్తా ద్వితలే హరో	24	17	301.	తద్భక్తానా మాత్మవతాం	24	21

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
572.	యే త్విహ వా అంధావట	26	34
573.	యే త్విహ వై భూతాని	26	33
574.	యే త్విహ వా అనాగసో	26	32
575.	యే త్విహ వై పురుషాః	26	31
576	యేషు మహారాజ మయేన	24	9
577.	యే త్విహ యద్వై వాముభా	26	11
578.	యే త్విహ వై దస్యవో	26	27
579.	యే త్విహ వై రాజన్యా	26	22
580.	యే త్విహ వై వృషలీపతయో	26	23
581.	యే త్విహ వై శ్వగర్దభ	26	24
582.	యోసౌ త్వయా కరసరోజ	2	14
583	యోహ ౯ ఇహ	13	26
584.	యో దుస్త్యజాన్ క్షితి	14	44
585.	యో దుస్త్యజాన్దారసుతాన్	14	44
586.	యో వాయం ద్వీపః	13	5
587.	యో సౌ భగవతి	19	20
588.	యోసౌ గుహ ప్రహరణో	20	19
589.	యోంతర్విస్తార ఏతేన	20	42
590.	యైః శ్రద్ధయా బర్హిషి	19	26
591.	యం లోకపాలాః కిల	6	27
592.	యః షట్సపత్నాన్	1	18
	ర—6		
593	రహూగణైతత్తపసా	12	12
594.	రహూగణ త్వమపి	13	20
595.	రమ్యకే చ భగవతః	18	24
596	రథవీడస్తు షట్త్రింశ	21	15
597.	రాజన్ పతి ర్గురు	6	18
598	రూపం తపోధన	2	15
	ల—4		
599.	లక్షోత్తరం సార్ధనవ	21	19
600	లోకాలోక ఇతి	20	36
601	లోకః స్వయం శ్రేయసి	5	16
602.	లోకం ప్రదర్శ్యయ	2	12
	వ—6		
603.	వదంతి విశ్వం కవయః	18	4
604.	వాచం పరం చరణ	2	10
605	వివిత్తానురాగమాపా	4	5
606.	విశేషబుద్ధే ర్వివరం	10	12
607.	విశ్వోద్భవస్థాన	18	5
608.	వేదాన్ యుగాంతే	18	6
	శ—6		
609	శాస్త్రాభిగోప్తా నృపతిః	10	23
610.	శిష్యా ఇమే భగవతః	2	9
611.	శివం యవసం సుభద్రం	20	3
612.	శీతోష్ణవాతవర్షేషు	9	10
613.	శ్రుత్వా స్థూలం తథా	26	39
614.	శూరైః హృతస్వః క్వ చ	13	7
615.	శోచ్యా విమూఢం త్వం	12	7
	స—42		
616.	స తత్ర తత్ర గగనతల	1	8
617.	స ఏవ మపరిమిత	1	36
618.	సకలజననికాయ	3	5
619.	స చ కదాచిత్	2	2
620.	సంపరేతే పితరి	2	23
621.	సర్వాణి మద్ధిష్ణ్యతయా	5	26
622.	సత్యముక్తం కిం త్విహ	6	2

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

షష్ఠస్కంధ విషయానుక్రమణికా

అధ్యాయే — పృష్ఠాంకాః

హరిః ఓమ్

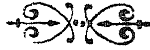
ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే,

షష్ఠః స్కన్ధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

నివృత్తిమార్గః కథిత ఆదౌ భగవతా యథా,

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

ఏవం నానావిధనరకేషు తత్ప్రాప్తిహేతుషు ఉచ్చావచేషు పాపేషు చోపవర్ణితేషు తన్నిస్తారోపాయం పిపృచ్ఛిషుః తావదుక్త మనువదతి (నివృత్తిమార్గ ఇత్యాదిభిః పంచభిః.) భగవతా త్వయా ఆదౌ ద్వితీయే నివృత్తిమార్గః యథావత్ కథితః, నివృత్తిః నివృత్తిధర్మః మోక్షధర్మ ఇతి యావత్. తస్య కామాదినివృత్తిపూర్వకత్వాత్ తేన ప్రాప్యో మార్గః ముక్తిస్వరూపతదుపాయాదికం సర్వం "గృహాత్ ప్రవ్రజితో ధీరః పుణ్యతీర్థజలాప్లుతః" ఇత్యాదినా కథితమిత్యర్థః కోఽసౌ నివృత్తిమార్గ ఇత్యత్రాహ (క్రమయోగేతి.) క్రమః స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితపంచమహాయజ్ఞాదిరూపకర్మయోగానుష్ఠానక్రమః ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానయోగః భగవద్భక్తియోగశ్చ తంత్రేణ యోగశబ్దేన వివక్షితౌ, క్రమయోగాభ్యాముపలబ్ధేన జ్ఞానకర్మయోగాభ్యా మనుగృహీతేన భక్తియోగేనోపలబ్ధేన ప్రాప్తేన బ్రహ్మణా హేతునా సంసృతిర్ముక్తిరితి యదేష నివృత్తిమార్గ ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణ ఇతి షష్ఠ్యంతపాఠే బ్రహ్మణః క్రమః క్రమయోగోపలబ్ధేన జ్ఞానకర్మయోగాభ్యా ముపలబ్ధేన భక్తియోగేనేతి శేషః. కేచిదత్ర క్రమయోగోఽర్చిరాదిప్రాప్తిః తేన ఉపలబ్ధో బ్రహ్మణా చతుర్ముఖేన సహ అసంసృతిః మోక్షో భవతి. "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే

క్రమయోగోపలబ్ధేన బ్రహ్మణా యదసంసృతిః ౧

ప్రవృత్తిలక్షణశ్చైవ త్రైగుణ్యవిషయో మునే,
యోఽసావలీనప్రకృతే ర్గుణసర్గః పునః పునః ౨

అధర్మలక్షణా నానానరకా శ్చానువర్ణితాః,
మన్వంతరశ్చ వ్యాఖ్యాత ఆద్యః స్వాయంభువో యతః. ౩

ప్రియవ్రతోత్తానపాదోర్వంశ స్తచ్చరితాని చ,
ద్వీపవర్షసముద్రాద్రి నద్యుద్యానవనస్పతీన్. ౪

ప్రతిసంచరే। పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరంపదమ్॥" ఇతి వచనాదిత్యాచక్షతే తత్ర మోక్షేఽథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతావధిమాత్రవిలంబశ్రవణవిరోధాపత్తేః "బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే" ఇతి వచనస్య "తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతాత్ పరిముచ్యంతి సర్వే" ఇతి శ్రుతేశ్చ విశేషవశాత్ చతుర్ముఖలోకప్రాప్తజీవవిషయాత్ పుణ్యవశాత్ చతుర్ముఖలోకం ప్రాప్య తత్ర నివృత్తోపాసనాః బ్రహ్మణా సహ ముచ్యంత ఇతి తదర్థః ౧

తథా హి మునేః శుకః త్రైగుణ్యవిషయః ప్రవృత్తిలక్షణశ్చ మార్గః కథితః కాపిలే త్రైగుణ్యవిషయత్రైగుణ్యయుక్తపురుషాధికారః ప్రవృత్త్యా సుఖదుఃఖాదిసాధనధర్మేణాలక్ష్యతే ప్రాప్యత ఇతి ప్రవృత్తిలక్షణః, లక్ష్యతేఽనేనేతి లక్షణం ప్రవృత్తిర్లక్షణం యస్యేతి వా. కోఽసౌ ప్రవృత్తిలక్షణో మార్గస్తత్రాహ. అలీనప్రకృతే రవినష్టప్రకృతిసంబంధస్య జీవస్య యోఽసౌ పునః పునర్గుణసర్గః సృజ్యతేఽనేనేతి సర్గః గుణః గుణత్రయం సర్గో యస్య స గుణసర్గః పునః పునః సుఖదుఃఖభోగార్థగుణకార్యరూపదేహసంబంధ ఇత్యర్థః. దేహో హి కర్మఫలభూతసుఖదుఃఖాదిభోగాయ పుణ్యాపుణ్యాత్మకప్రవృత్త్యాఖ్యకర్మణా ప్రాప్యతే కర్మ హి దేహసంబంధోపాదానద్వారా సుఖదుఃఖాది సాధనం న సాక్షాదతో గుణసర్గః ప్రవృత్తిలక్షణో మార్గో భవతీత్యర్థః ౨

అధర్మః కారణతయా లక్షణం యేషాం తే నానావిధా నరకాశ్చానువర్ణితాః, తథా స్వాయంభువ సంబంధీ ఆద్యో మన్వంతరశ్చ వ్యాఖ్యాతః ౩

కోఽసౌ స్వాయంభువః యత్సంబంధీ మన్వంతరో వ్యాఖ్యాతః తత్రాహ. యతః స్వాయంభువమనోః ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ వంశః సంతతిరపత్యభూతావితి యావత్ తథా తచ్చరితాని ప్రియవ్రతోత్తానపాదయోశ్చరితాని చ వ్యాఖ్యాతానీత్యర్థః. ౪

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

ధరామండలసంస్థానం భాగలక్షణమానతః,
జ్యోతిషాం వివరాణాం చ యథేద మసృజ ద్విభుః

అధునేహ మహాభాగ యథైవ నరకా న్నరః,
నానోగ్రయాతనాన్నేయా త్తన్మే వ్యాఖ్యాతు మర్హసి.

శ్రీశుక ఉవాచ —

న చేదిహైవాపచితిం యథాంహసః కృతస్య కుర్యాన్మన ఉక్తిపాణిభిః,
ధ్రువం స వై ప్రేత్య నరకానుపైతి యే కీర్తితా మే భవత స్తిగ్మయాతనాః

తథా ద్వీపాదీన్ భూమండలసంస్థానజ్యోతిషాం సూర్యాదీనాం వివరాణా మతలాదీనాం సంస్థానం చ భాగాదిభి ర్వ్యాఖ్యాతవానసీతి శేషః, భాగోஉవాంతరవిభాగః లక్షణ మసాధారణకారణం మానం పరిమాణం కిం బహునా యథేదం భగవానసృజత్ యాదృగ్విధమిదం జగత్ భగవానసృజత్ తథైవ వ్యాఖ్యాత మిత్యర్థః, ఏవ ముక్తానువాదః క్రమానాదరేణ కృత స్తత్రాయం క్రమశ్చార్థో వివక్షితః. ప్రవృత్తిలక్షణో ధర్మః, "మన్వంతరశ్చ వ్యాఖ్యాతః "ఆద్యః స్వాయంభువో యతః" ఇతి చ తృతీయస్కంధార్థానువాదకం అధర్మలక్షణ ఇతి పూర్వార్ధం ప్రియవ్రతోత్తానపాదౌ ఇత్యాది చతుర్థ పంచమస్కంధార్థానువాదకమితి.

ఏవ ముక్తమనూద్యాథ పూర్వస్కంధాంతేஉనువర్ణితనరకని స్తరణోపాయం పృచ్ఛతి (అధునేహేతి.) హే మహాభాగః భాగో వివేకాత్మకో బుద్ధివిశేషః. వివేకో హి హేయ ముపాదేయం చ భజ్యతేஉనేనేతి భాగః-కరణే ఘఞ్. మహాంశ్చాసౌ భాగశ్చ మహాభాగః సోஉస్యాస్తీతి మహాభాగః, అర్శ ఆద్యచ్ నానావిధా ఉగ్రా స్తీవ్రా యాతనా యేషు తాన్నరః అధునైవాహ యథైవ నేయాత్ యేన సాధనేన న ప్రాప్నుయాత్ తత్సాధనం మే మహ్యం వ్యాఖ్యాతు మర్హసి.

ఏవ మాపృష్టో భగవాన్ బాదరాయణిః తావదకృతనిష్కృతిభి రవశ్యం స్వదురితానుసారేణ నరకాః ప్రాప్యంత ఏవేతి వదన్నవశ్యం దురితప్రతీకారే యతితవ్యమిత్యాహ (న చేదితి ద్వాభ్యామ్.) మన ఉక్తి పాణిభిః మనోవాక్కాయైః కృతస్యాంహసః పాపస్యాపచితిం ప్రాయశ్చిత్తాదిభిః క్షయం యదా ఇహైవ లోకే యది న కుర్యాత్తదా స వై అకృతనిష్కృతిర్దేహీ ప్రేత్య మృత్వా ధ్రువం తు తాన్నరకానుపైతి ప్రాప్నోతి. నరకాన్ విశినష్టి. భవతః తే తుభ్యం మే మయా యే నరకా స్తిగ్మా తీవ్రా యాతనా యేషు తాదృశాః కీర్తితాః కథితా ఇత్యర్థః

తస్మాత్పురైవాస్విహ పాపనిష్కృతౌ యతేత మృత్యోరవిపద్యతాఽఽత్మనా,
దోషస్య దృష్ట్వా గురులాఘవం యథా భిషక్ చికిత్సేత రుజాం నిదానవిత్. ౮

రాజోవాచ —

దృష్టశ్రుతాభ్యాం యత్పాపం జానన్నప్యాత్మనోఽహితమ్,
కరోతి భూయో వివశః ప్రాయశ్చిత్తమథో కథమ్. ౯

క్వచిన్నివర్తతేఽభద్రాత్ క్వచిచ్చరతి తత్పునః,
ప్రాయశ్చిత్తమతోఽపార్థం మన్యే కుంజరశౌచవత్. ౧౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

కర్మణా కర్మనిర్హారో న హ్యాత్యంతిక ఇష్యతే,

ఏష స్యాదకృతనిష్కృతేః నరకప్రాప్తేః దుర్నివారత్వాత్ పురైవ మృత్యోః మరణాత్ పూర్వమేవ అవిపద్యతా విపత్తిమగచ్ఛతా పటుతరేణేత్యర్థః. ఆత్మనా దేహేనేహైవ లోకే పాపస్య నిష్కృతౌ నాశే యతేత. కిం కృత్వా దోషస్య పాపస్య గురులాఘవం - భావప్రధానో నిర్దేశః. గౌరవ లాఘవే దృష్ట్వా యథాయోగ్యం ప్రాయశ్చిత్తే యతేతేత్యర్థః, తత్ర దృష్టాంతః యథా రుజాం రోగిణాం నిదానజ్ఞో భిషగ్రోగానుసారేణ చికిత్సితం ప్రతీకారం కుర్యాత్ ఇతి. ౮

ఏవం ప్రతిపదోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమేవ ఉపాయ ఇత్యుక్తం. విషయపరవశస్య నరస్య పునః పునః పాపాచరణశీలత్వాత్ తేషా మానంత్యాత్ ప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానాసంభవాత్ తత్సంభవే పునః దురిత సంభావనయా కృతప్రాయత్వాచ్చ నేదం ప్రశ్నస్యోత్తరమితి వదన్నుపాయాంతరం పృచ్ఛతి రాజా (దృష్టశ్రుతాభ్యామితి ద్వాభ్యామ్.) యత్ యస్మాత్ దృష్టశ్రుతాభ్యాం ప్రత్యక్షేణ శిష్టగర్హాదినా శాస్త్రవచనేన చాత్మనః స్వస్యాహిత మనిష్టసాధనమితి జానన్నపి పునర్వివశః విషయపరవశః పాపం కరోత్యథో అతః ప్రాయశ్చిత్తం కథం వ్యవస్థితం సత్ దురితశోధకం కథం భవేదిత్యర్థః. అభద్రాత్ పాపాత్ క్వచిన్నివర్తతే విషయపరవశః క్వచిదభద్రం పునశ్చరతి కరోతి అథో అతః కృతమపి ప్రాయశ్చిత్త మపార్థం వ్యర్థం భవతి, అత్ర దృష్టాంతః కుంజరశౌచవదితి యథా కుంజరో గజః స్నాతోఽపి పునః స్వైరపి ధూళిం ప్రక్షిపతి తస్య శౌచం స్నానం వ్యర్థం తద్వత్ కృతమపి ప్రాయశ్చిత్తం పునః పాపాచరణాత్ వ్యర్థం మన్య ఇత్యర్థః, అత ఉపాయాంతరం మే కథయితవ్యమితి భావః. ౯—౧౦

ఏవముక్తే నిరవశేషతయా దురితనివర్తకం వివక్షుః తావత్ ప్రాయశ్చిత్తమపి కతిపయమురిత

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

అవిద్వదధికారిత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్తం విమర్శనమ్. ౧౧

నాశ్నతః పథ్యమేవాన్నం వ్యాధయోఽభిభవంతి హి.
ఏవం నియమకృద్రాజన్ శనైః క్షేమాయ కల్పతే. ౧౨

తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శమేన చ దమేన చ.

నివర్తకత్వేన అధికారిభేదేన వ్యవస్థిత మన్యథా ప్రాయశ్చిత్తవిధాయకమన్వాదిస్మృతివైయర్థ్యం స్యాదిత్యాహ భగవాన్ బాదరాయణిః (కర్మణేత్యాదినా.) కర్మణా ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాఖ్యేన కర్మణా కర్మణః పాపకర్మణో నిర్హారః ఆత్యంతికః పునః పాపసంబంధరహితో నేష్యతే. యథోపదేశమేవ దురితనివర్తకం ప్రాయశ్చిత్తం న తు జ్ఞానవదుత్తరార్థస్యాపి సాకల్యేన వినాశకమితి భావః. తర్హి ప్రాయశ్చిత్తవిధివైయర్థ్యమత ఆహ. అవిద్వదధికారిత్వా దవిదుషోఽవరమాత్మోపాపకస్యాహంకారమమకారరాగద్వేషాదిమతః ప్రాయశ్చిత్తే అధికారిత్వాత్. విదుషః ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశకరస్య వేదనస్యైవ సత్త్వాన్న తత్పాపనివృత్తయే ప్రాయశ్చిత్తాపేక్షేతి యద్యపి తద్విధివైయర్థ్యం తథాప్య విదుషః తాత్కాలికరోగోపశామకౌషధాదివత్ కతిపయదురితనిరసనాయ ప్రాయశ్చిత్తమపేక్షితమితి న తద్విధివైయర్థ్యమితి భావః. అత ఏవోచ్యతే ప్రాయశ్చిత్తం విమర్శనమితి విమృశ్యత ఇతి విమర్శనం "కృత్యల్యుటో బహులమ్" ఇతి బహువచనాత్ కర్మణి ఘఞ్. పాపవిశేషనివర్తకత్వేన ప్రాయశ్చిత్తం విమృశ్యతే న కార్త్స్న్యేనేత్యర్థః యద్వా విమృశ్యతే వివిచ్యతే పృథక్కృత్య నివర్త్యతేఽనేన పాపమితి కరణే ఘఞ్ ౧౧

ఏవం ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాని అధికారిభేదేన కతిపయదురితనిరసనక్షమాణి వేదనం తు నిఃశేషదురితనివర్తనద్వారా నరకపరిహారకమిత్యుక్తం తర్హి తాదృశం వేదనం కైరుపాయైః నిష్పద్యత ఇత్యపేక్షాయాం తన్నిష్పత్తిప్రతిబంధకనిరసనోపాయైః నియమైః తన్నిష్పద్యత ఏవేతి సదృష్టాంతమాహ (నాశ్నత ఇతి) పథ్యమేవాన్న మశ్నతః పురుషస్య వ్యాధయో నాభిభవంతి న బాధంతే హి. హే రాజన్! ఏవం నియమకృత్ వక్ష్యమాణతయా నియమవాన్ శనైః క్షేమాయ దుఃఖాసంభిన్ననిరతిశయసుఖాయ కల్పతే క్షమతే ముక్తో భవతీత్యర్థః. శనైరిత్యనేనేయం ప్రణాళ్యభిప్రేతా ౧౨

తావత్తప ఆదిభి ర్నియమైః వేదనోత్పత్తిప్రతిబంధకదురితనివృత్తిః. తతో వేదనస్య నిష్పత్తిస్తతో బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబంధకపూర్వోత్తరాఘవినాశాశ్లేషౌ. తతో బ్రహ్మప్రాప్తిస్తతః క్షేమ

త్యాగేన సత్యశౌచాభ్యాం యమేన నియమేన చ. ౧౩

దేహవాగ్బుద్ధిజం ధీరా ధర్మజ్ఞాః శ్రద్ధయాన్వితాః,
క్షిపంత్యఘం మహదపి వేణుగుల్మమివానలః ౧౪

కేచిత్ కేవలయా భక్త్యా వాసుదేవపరాయణాః,
అఘం ధున్వంతి కార్త్స్న్యేన నీహారమివ భాస్కరః ౧౫

న తథా హ్యఘవాన్ రాజన్ పూయేత తప ఆదిభిః,

ఇతి నియమాన్ దర్శయన్ తేషాం వేదనోత్పత్తిప్రతిబంధకదురితనివర్తకత్వమాహ (తపసేతి ద్వాభ్యాం) తపసానశనాదినా" తపసానాశకేన" ఇతి శ్రుతేః అనాశకేనే త్యశననిషేధః, న తు సుతరామశన విషేధః. తథా సతి దేహధారణాసంభవేనోపాసనానిష్పాదాత్ తథా చోక్తం భగవతా "యుక్తాహార విహారస్య" ఇతి బ్రహ్మచర్యేణ ఋత్వితరకాలికస్త్రీసంగాదిరాహిత్యేన శమేన అంతరింద్రియనిగ్రహేన, దమేన బాహ్యేంద్రియనిగ్రహేణ, త్యాగేన సత్పాత్రదానేన, సత్యశౌచాభ్యాం సత్యభూతహితకారిత్వ మనృతావదనం చ శౌచం సదాచారః యమః కామానభిష్వంగః నియమః వర్ణాశ్రమధర్మః పంచ మహాయజ్ఞాదిః తేన. ౧౩

ఏభిః ధీరాః శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వసహనశీలాః ధర్మజ్ఞాః నిరతిశయసుఖసాధనోపాస నాత్మకధర్మప్రతిపాదకశాస్త్రజన్యజ్ఞానవంతః శ్రద్ధయా స్వచికీర్షితవిషయకత్వరయా యుక్తాః సంతః దేహవాగ్బుద్ధిజం కరణత్రయజం మహదప్యఘం వేదనోత్పత్తిప్రతిబంధకమనలోఽగ్నిర్వేణుగుల్మమివ క్షపయంత్యపనుదంతి. ఏవం తప ఆదిభిర్వేదనోత్పత్తిప్రతిబంధకేఽఘే నిరస్తే తత ఉత్పన్నయా వేదనయా బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబంధకమఘం నిరస్యంతీత్యాహ (కేచిదితి.) "మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే" ఇత్యుక్తరీత్యోక్తవిధాధికారిణాం దుర్లభత్వాభిప్రాయేణ కేచిదిత్యుక్తమ్ ౧౪

యే కేచిత్ వాసుదేవః పరమయనం ప్రాప్యం ప్రాప్తిసాధన మాధారశ్చ యేషాం తాదృశాః సంతః తప ఆదిభిర్నిష్పన్నయా కేవలయా భక్త్యోపాసనాత్మకవేదనయా కార్త్స్న్యేనాఘం వాసుదేవ ప్రాప్తిప్రతిబంధకం భాస్కరః సూర్యో నీహారం తుహినమివ ధున్వంతి నిరస్యంతి కేవలయేత్యనేన భక్తే రుత్పత్తావేవ తప ఆద్యపేక్షా తప ఆదిభిరుత్పన్నా భక్తిరేకైవ పాపం క్షపయతీత్యభిప్రేతమ్ ౧౫

కార్త్స్న్యేన ధున్వంతీత్యేతదేవ ప్రతిపాదయతి న తథేతి. (హే రాజన్!) అఘవాన్ పాపీ

యథా కృష్ణార్పితప్రాణ స్తత్పూరుషనిషేవయా. ౧౬

సధ్రీచీనో హ్యయం లోకే పంథాః క్షేమోఽకుతోభయః.
సుశీలాః సాధవో యత్ర నారాయణపరాయణాః. ౧౭

ప్రాయశ్చిత్తాని చీర్ణాని నారాయణపరాఙ్ముఖమ్.
న నిష్పునంతి రాజేంద్ర సురాకుంభ మివాపగాః. ౧౮

తప ఆదిభిః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః ప్రాయశ్చిత్తై స్తథా న పూయేత న శుద్ధ్యేత్, కథం? యథా కృష్ణే భగవత్యర్పితః సమర్పితః ప్రాణః జీవాత్మా యేన తాదృశః "ఓమిత్యాత్మానం యుంజీత" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా భగవచ్చరణారవిందయోః సంన్యస్తాత్మస్వరూప ఇత్యర్థః. తత్పూరుషాణాం భాగవతానాం నిషేవయా యథా పూయేత తథా కృష్ణార్పితప్రాణః కార్త్స్న్యేనాఘం ధున్వన్ పూయేత అఘవాం స్తప ఆదిభిస్తు న కార్త్స్న్యేన పూయేతేత్యర్థః. ౧౬

ఉక్తం నిఃశేషదురితక్షపణసమర్థం భగవద్భక్తియోగం విశినష్టి (సధ్రీచీన ఇతి.) లోకే శ్రేయః సాధనత్వేన విచార్యమాణే ఉపాయసముదాయేఽయం భగవద్భక్తిరూపః పంథా ఉపాయః సధ్రీచీనః సమీచీనః కుతః హి యతోఽకుతోభయః కుతశ్చిదపి భయరహితః క్షేమః ఆనందో మోక్షాత్మకో భవతి, అత ఏవ శోభనాచారాః సాధవో నారాయణపరాయణాః సంతో యత్ర భగవద్భక్త్యాత్మకే పథి వర్తంత ఇతి శేషః, అత్ర వాసుదేవపరాయణా నారాయణపరాయణా ఇత్యనయో ర్మధ్యపఠితేన కృష్ణార్పితప్రాణా ఇత్యనేనాత్మసమర్పణపూర్వకం భగవత్సేవోపాయోపేయభావానుసంధానమేవ వాసుదేవపరాయణత్వమితి సూచ్యతే. ఏవం చ న్యాసయోగోఽపి నిరతిశయక్షేమంకర ఇతి సూచితం, స చ స్వతో వా భక్త్యంగతయా వేత్యన్యత్ ౧౭

ఏవం నానావిధానంతదుఃఖావహనరకప్రాప్తినిమిత్తదురితనిస్తరణోపాయో భగవద్భక్తియోగ ఏవేత్యభిప్రాయః. అథ ప్రాయశ్చిత్తాన్యపి భగవత్పరాఙ్ముఖం న నిష్పునంతీత్యాహ (ప్రాయశ్చిత్తానీతి.) చీర్ణాన్యనుష్ఠితాని ప్రాయశ్చిత్తాని నారాయణపరాఙ్ముఖం కదాచిన్నారాయణమస్మరంతం న నిష్పునంతి న పవిత్రయంతి. యథా సురయా పూర్వభాండమాపగా గంగాజలాని తద్వన్నారాయణస్మరణగర్భాణ్యేవ ప్రాయశ్చిత్తాని చీర్ణాని పునంతి న కేవలానీతి భావః. ౧౮

సకృన్మనః కృష్ణపదారవిందయో ర్నివేశితం తద్గుణరాగి యై రిహ,
న తే యమం పాశభృతశ్చ తద్భటాన్ స్వప్నేఽపి పశ్యంతి హి చీర్ణనిష్కృతాః.

అత్ర చోదాహరంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్,
దూతానాం విష్ణుయమయోః సంవాద స్తం నిబోధ మే ౨౦

కాన్యకుబ్జే ద్విజః కశ్చి ద్దాసీపతి రజామిలః,
నామ్నా నష్టసదాచారో దాస్యాః సంసర్గదూషితః ౨౧

ఏవం "అధునైవ మహాభాగ! యద్యైవ నరకాన్నరః" ఇతి ప్రశ్నస్య పరిహార ఉక్తో భవతీత్యాహ (సకృదితి) యైర్నరై రిహ లోకే తస్య భగవతో గుణేషు రాగి ఆసక్తం మనః కృష్ణ పాదారవిందయోః సకృన్నివేశితం తే నరాః యమం పాశధారిణో యమభటాంశ్చ స్వప్నేఽపి న పశ్యంతి. కుతః హి యస్మాత్ తే చీర్ణనిష్కృతిర్నిష్కృతం. భావే క్తః. చీర్ణం కృతం నిష్కృతం సకృత్ కృష్ణపదారవిందయోః మనోనివేశనరూపం యైస్తాదృశాః సకృన్నివేశిత మిత్యనేనాయమర్థోఽభిప్రేతః. నిష్పన్నభగవద్భక్తియోగానాం నిరయప్రాప్తినిమిత్తసమస్తవృజినవిధూననేన నిత్యనిరతిశయానంద రూపభగవత్ప్రాప్తిరితి కిము వక్తవ్యం, యతస్తద్గుణశ్రవణనామస్మరణాద్యన్యతమేనాపి మనః తచ్చరణ నివేశనరూపో భక్తియోగారంభ ఏవ సుతరాం యమవశ్యతాపరిహారక ఇతి. తథా చోక్తం భగవతా "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే। స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్॥ న హి కల్యాణకృత్ కశ్చిత్ దుర్గతిం తాత! గచ్ఛతి" ఇత్యాది చ. ౧౯

అథ భక్తియోగారంభస్యాపి కైముత్యన్యాయేన దురితనివర్తకతాం శనైర్ముక్త్యుపాయతాం చ వక్తుమన్యాపదేశేనాపి స్మృతస్య భగవన్నామ్నో భక్తియోగారంభవిరోధిదురితనివర్తకత్వే దృష్టాంతతయా ఇతిహాసం ప్రాస్తోష్యన్ ప్రతిజానీతే (అత్రేతి) ఆస్తాం తావత్ నిష్పన్నభక్తియోగః ప్రారబ్ధభక్తియోగస్య వా, న యమవశ్యతేత్యన్యాపదేశేన నామోచ్చారణస్య యమవశ్యతాపరిహారకత్వం భక్తియోగారంభ కారణత్వం చేత్యత్రైవ పురాతన మితిహాస ముదాహరంతి దృష్టాంతత్వేన కథయంతి ఇతిహాసం విశినష్టి (దూతానామితి) విష్ణుయమయోర్యే దూతాస్తేషాం సంవాదరూపమితిహాసం మే కథయతో మత్తో నిబోధ శృణు ౨౦

ప్రతిజ్ఞాతమితిహాస మాహ (కాన్యకుబ్జ ఇత్యాదినా.) కాన్యకుబ్జాఖ్యే జనపదే కశ్చిన్నామ్నాఽజామిల ఇతి ప్రసిద్ధో ద్విజః. దాస్యాః శూద్ర్యాః పతిరాసీదితి శేషః, స చ నష్టః సదాచారః స్వవర్ణాశ్రమ ధర్మో యస్య తాదృశస్తత్ర హేతు ర్దాస్యాః సంసర్గేణ దూషితః పతితః ౨౧

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

బంద్యక్షకైతవైశ్చౌరైర్గర్హితాం వృత్తి మాస్థితః,
బిభ్రత్ కుటుంబమశుచిః యాతయామాస దేహినః ౨౨

ఏవం నివసత స్తస్య లాలయానస్య తత్సుతాన్,
కాలోఽత్యగా న్మహాన్ రాజ న్నష్టాశీత్యాయుషః సమాః. ౨౩

తస్య ప్రవయసః పుత్రా దశ తేషాం తు యోఽవమః,
బాలో నారాయణో నామ్నా పిత్రోశ్చ దయితో భృశమ్. ౨౪

స బద్ధహృదయ స్తస్మి న్నర్భకే కలభాషిణి,
నిరీక్షమాణ స్తల్లీలాం ముముదే జరఠో భృశమ్ ౨౫

గర్హితా మార్యైర్గర్హితాం వృత్తిం ఆశ్రితో బంద్యక్షైః భాషాబంధనపూర్వకైః ద్యూతైః కైతవైః చౌర్యైశ్చ కుటుంబం బిభ్రత్ నిత్యమశుచిః యదా బంద్యక్షాదిభిః కుటుంబస్యానిర్వాహ స్తదా దేహినః ప్రాణినో యాతయామాస. పక్షిమృగాన్ హింసితవానిత్యర్థః. ౨౨

ఏవం నివసతో జీవత స్తస్య దాస్యాః సుతాన్ స్వోత్పాదితాన్ లాలయానస్య లాలనం కుర్వతః హే మహారాజన్! సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వాత్ రాజాహ ఇతి టజభావః, కాలః అత్యగాత్ అతిక్రాంతః. కియాన్ కాలోఽతిక్రాంతః, తత్రాహ (అష్టాశీతి) పరిమితా ఆయుషః సంబంధిన్యః సమాః సంవత్సరాః. ౨౩

తస్య ప్రవయసః వార్ధక్యయుక్తస్య దశ పుత్రాః స్థితాః, తేషాం మధ్యేఽవమః కనీయాన్ బాల ఏవస్థితః స చ నామ్నా నారాయణ ఇతి ప్రసిద్ధః. ప్రవయసః పుత్రోత్పత్తికథనమపి పాపాతిశయ జ్ఞాపనార్థం "దాస్యాం చైవ ప్రరూఢస్య నిష్కృతి ర్న విధీయతే" ఇతి స్మరణాత్, స నారాయణాఖ్యః పిత్రోర్మాతాపిత్రోః భృశం నితరాం దయితః ప్రియః. ౨౪

స ద్విజ స్తస్మిన్నర్భే నారాయణనామ్ని కలభాషిణి అవ్యక్తమధురభాషిణి బద్ధహృదయః ఆసక్తచిత్తః తస్యార్భకస్య లీలాం చేష్టాం నిరీక్షమాణః జరఠః జీర్ణః భృశం ముముదే హృష్టవాన్ ౨౫

భుంజానః ప్రపిబన్ ఖాదన్ బాలకస్నేహయంత్రితః,
భోజయన్ పాయయన్ మూఢో న వేదాఽఽగతమంతకమ్. ౨౬

స ఏవం వర్తమానోఽజ్ఞో మృత్యుకాల ఉపస్థితే.
మతిం చకార తనయే బాలే నారాయణాహ్వయే. ౨౭

స పాశహస్తాంస్త్రీన్ దృష్ట్వా పురుషాన్ భృశదారుణాన్,
వక్రతుండానూర్ధ్వరోమ్ణ ఆత్మానం నేతు మాగతాన్. ౨౮

దూరే క్రీడనకాసక్తం పుత్రం నారాయణాహ్వయమ్,
ప్లావితేన స్వరేణోచ్చై రాజుహావాఽఽకులేంద్రియః. ౨౯

నిశమ్య మ్రియమాణస్య బ్రువతో హరికీర్తనమ్,
భర్తుర్నామ మహారాజ పార్షదాః సహసాఽపతన్. ౩౦

స్వయం భుంజానో బాలకమపి భోజయన్ స్వయం పిబన్ తమపి పాయయన్, మూఢోఽజ్ఞః సన్నాగతం ప్రాప్తం మృత్యుం న వేద, ౨౬

ఏవం వర్తమానః స ద్విజః మృత్యుకాలే ఉపస్థితే సతి అజ్ఞో నారాయణాఖ్యే పుత్ర ఏవ మతిం చకార మతి మాసక్తా మకరోదిత్యర్థః ౨౭

సోఽజామిలః త్రీన్ పురుషాన్ దృష్ట్వాఽఽకులేంద్రియః వ్యాకులచిత్తః దూరే క్రీడాసక్తం నారాయణాహ్వయం పుత్రం ప్లావితేన ప్లుతత్వం నీతేన ప్లుతీకృతేనేతి యావత్. స్వరేణోచ్చైరాజుహావ నారాయణేత్యాహూతవాన్ కథంభూతాన్ పురుషాన్? పాశో హస్తే యేషాం భృశదారుణానత్యుగ్రరూపాన్, వక్రాణి కుటిలాని తుండాని ముఖాని యేషాం ఊర్ధ్వముఖాని రోమాణి యేషాం తా నాత్మానం యమాలయం ప్రతి నేతుమాగతాన్. ౨౮-౨౯

మ్రియమాణస్య మర్తుముద్యతస్య ముఖేన యద్ధరిః కీర్త్యతే యేన తద్ధరికీర్తనం ఇతి నామవిశేషణం, తన్నిశమ్య శ్రుత్వా హే మహారాజ! భర్తుర్భగవతః పార్షదాః సహసా త్వరయా అభ్యపతన్ ఆజగ్మురిత్యర్థః. ౩౦

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

వికర్షతోఽంతర్హృదయా ద్దాసీపతి మజామిలమ్,
యమప్రేష్యాన్ విష్ణుదూతా వారయామాసు రోజసా. ౩౧

ఊచుర్నిషేధితా స్తాం స్తే వైవస్వతపురఃసరాః.
కే యూయం ప్రతిషేద్ధారో ధర్మరాజస్య శాసనమ్. ౩౨

కస్య వా కుత ఆయాతాః కస్మాదస్య నిషేధథ,
కిం దేవా ఉపదేవా వా యూయం కిం సిద్ధసత్తమాః. ౩౩

సర్వే పద్మపలాశాక్షాః పీతకౌశేయవాససః,
కిరీటినః కుండలినో లసత్పుష్కరమాలినః. ౩౪

సర్వే చ నూత్నవయసః సర్వే చారుచతుర్భుజాః,
ధనుర్నిషంగాసిగదాశంఖచక్రాంబుజశ్రియః. ౩౫

తేఽభిపతితా విష్ణుదూతా ఓజసా బలాత్కారేణ దాసీపతి మజామిలం అంతర్హృదయాత్ వికర్షతః యమప్రేష్యాన్ వారయామాసుః. ౩౧

ఏవం నిషేధితాస్తే వైవస్వతస్య యమస్య పురస్సరాః భృత్యాః ఊచుః. ఉక్తిమేవాహ (క ఇతి.) ధర్మరాజస్య యమస్య శాసన మాజ్ఞాం ప్రతిషేద్ధారో యూయం కే? ౩౨

కస్య వా సంబంధినః? కస్మాల్లోకాదాగతాః? అస్య కస్మాద్ గుణలేశాద్ధేతోః ధర్మరాజస్య శాసనం నిషేధథ? యూయం కిం దేవా ఉత ఉపదేవా గంధర్వా అథవా సిద్ధశ్రేష్ఠాః? ౩౩

ఏవం పృష్ట్వా పునస్తాన్ వర్ణయంతో యమశాసనప్రతిషేధప్రయోజనం పృచ్ఛంతి (సర్వ ఇతి త్రిభిః.) సర్వే యూయం పద్మపలాశే ఇవ అక్షిణీ యేషాం పీతం కౌశేయం కృమికోశోత్థం వాసో వస్త్రం యేషాం కిరీటాని యేషాం సంతి తథా కుండలే యేషాం స్త ఇతి తథా లసంత్యః పుష్కరమాలాః కమలమాలాః యేషాం సంతీతి. ౩౪

తథా సర్వే యూయం నూత్నం నవం వయః యేషాం తే చారవః సుందరాః చత్వారో భుజా యేషాం ధనురాదీనాం శ్రీః శోభా యేషాం ధనురాదిధరా ఇత్యర్థః, తత్ర నిషంగః ఇషుధిః అసిః ఖడ్గః అంబుజం కమలం. ౩౫

దిశో వితిమిరాలోకాః కుర్వంతః స్వేన రోచిషా,
కిమర్థం ధర్మపాలస్య కింకరా న్నో నిషేధథ. ౩౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్తే యమదూతైస్తై ర్వాసుదేవోక్తకారిణః,
తాన్ ప్రత్యూచుః ప్రహస్యేదం మేఘనిర్హ్రాదయా గిరా. ౩౭

విష్ణుదూతా ఊచుః—

యూయం వై ధర్మరాజస్య యది నిర్దేశకారిణః,
బ్రూత ధర్మస్య నస్తత్త్వం యచ్చ ధర్మస్య లక్షణమ్. ౩౮

కథంస్విద్ ధ్రియతే దండః కిం వాస్య స్థానమీప్సితమ్,
దండ్యాః కిం కారిణః సర్వే ఆహోస్విత్ కతిచిన్నృణామ్. ౩౯

స్వేన రోచిషా దిశో వితిమిరాలోకా విగతం తిమిరం తమః యస్మాత్స ఆలోకః ప్రకాశో యాసాం తాదృశీః దిశః కుర్వంత ఇత్యర్థః. ధర్మరాజస్య కింకరాన్ నోఽస్మాన్ కిమర్థం నిషేధథ కస్మై ప్రయోజనాయ నిషేధథేత్యర్థః. ౩౬

ఏవముక్తా విష్ణుపార్షదా ఆహురిత్యాహ మునిః. ఇత్యుక్త్వా ఇతీత్థం యమదూతైరుక్తాస్తే వాసుదేవాజ్ఞాకారిణః పార్షదాః ప్రహస్య తాన్ యమదూతాన్ ప్రతీదం వక్ష్యమాణం గర్జితమేఘవత్ గంభీరయా గిరా వాణ్యా ఊచుః. ౩౭

ఉక్తిమేవాహ (యూయమితి.) ధర్మరాజస్యేతి హేతుగర్భం. ధర్మ ఏవ యమరూపేణావస్థిత ఇత్యర్థః. తస్య యది యూయం నిర్దేశకారిణః తర్హి యూయమపి ధర్మాధర్మస్వరూపజ్ఞా భవేయుః అతో ధర్మస్య తత్త్వం యాథాత్మ్యం యదధర్మస్య లక్షణం స్వరూపం తచ్చ నోఽస్మభ్యం బ్రూథ. యద్వా ధర్మస్యాధర్మస్య చ తత్త్వం లక్షణం ప్రమాణం చేత్యన్వయః. ౩౮

తత్ర దండనస్య ప్రకారవిషయాదికం పృచ్ఛంతి (కథం స్విదితి) దండః కేన ప్రకారేణ క్రియతే నిత్యం దండస్య స్థానం విషయః కిం స్థానమేవ వికల్పయంతి. దండ్యా ఇతి కారిణః సర్వే నరా దండ్యా ఆహోస్విత్ కారిణాం నృణాం మధ్యే కతిచిదేవ. ౩౯

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

యమదూతా ఊచుః—

వేదప్రణిహితో ధర్మో హ్యధర్మస్తద్విపర్యయః,
వేదో నారాయణః సాక్షాత్ స్వయంభూరితి శుశ్రుమ. ౪౦

యేన స్వధామ్న్యమీ భావా రజఃసత్త్వతమోమయాః,
గుణనామక్రియారూపైర్విభావ్యంతే యథాతథమ్. ౪౧

సూర్యోஉగ్నిః ఖం మరుద్గావః సోమః సంధ్యాహనీ దిశః,

ఏవముక్తా యమదూతా ఆహుః (వేదేత్యాదినా) వేదేన ప్రణిహితః కర్తవ్యత్వేన బోధితో ధర్మః అధర్మస్తు తద్విపర్యయః అకర్తవ్యత్వేన బోధితః. అనేన వేద ఏవాయం ధర్మోஉయ మధర్మ ఇత్యత్ర ప్రమాణమితి లక్షణముక్తం వేదప్రణిహితతద్విపర్యయావేవ ధర్మాధర్మయోః స్వరూపమితి చోక్తమ్. నను వేదస్యాపి పౌరుషేయిత్వాత్ పురుషస్య చ భ్రమవిప్రలంభాదిదోషసంభవాత్ కథం వేదస్య ధర్మప్రమాపకత్వమిత్యత ఆహ (వేదో నారాయణ ఇతి) సాక్షాన్నారాయణాదేవ వేదః ప్రసూతః న పౌరుషేయత్వాశంకేతి భావః. కారణవాచినో నారాయణశబ్దస్య కార్యకారణయో రభేదాత్ కార్యభూతే వేదే వృత్తిః. నారాయణాద్వేదస్యావిర్భావో లక్ష్యతే "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదః." "ఋచః సామాని జజ్ఞిరే ఛందాంసి జజ్ఞిరే తస్మాత్. యజుస్తస్మాదజాయత" ఇతి చ కార్యత్వప్రయుక్తానిత్యత్వశంకాం వారయతి స్వయంభూరితి. స్వయమిత్యాత్మనేత్యర్థః. స్వయమాత్మనైవ అధికృతమాపేక్షైవ అవిప్లుతపూర్వానుపూర్వ్యా ప్రామర్భవతీతి స్వయంభూరితి శుశ్రుమ యమాదిభ్య ఇతి శేషః. ౪౦

కోஉసౌ నారాయణః యతః ప్రాదుర్భూతో వేదస్తత్రాహ (యేనేతి.) యేన స్వధామని స్వస్వరూపేஉంతఃప్రవిశ్య ధారకేஉమీ భావాః దేవదేవమనుష్యాదయః పదార్థా రజఆదిగుణత్రయప్రమరాః గుణనామక్రియారూపైః యథాయథం యథాకర్మ భావ్యంతే విభావ్యంతే సృజ్యంతే స నారాయణ ఇత్యర్థః. తత్ర గుణాః శాంతిక్షమాసౌందర్యాదయః నామాని వేదో దేవో మనుష్యో బ్రాహ్మణ ఇత్యాది. క్రియా అర్థప్రత్యాయనాధ్యయనాదయః, రూపాణి శబ్దాత్మకత్వార్థాత్మకత్వాదీని. ౪౧

భవతు ధర్మే వేదః ప్రమాణం వేదప్రణిహితో ధర్మః వేదశ్చ నారాయణాదుద్భూతో నారాయణస్త్వీదృశః తథాపి ప్రతిక్షణసంసారిభిరనుష్ఠితౌ ధర్మాధర్మావనంతౌ కథం జ్ఞాయేతే తత్రాహ

కం కః కాలో ధర్మ ఇతి హ్యేతే దైహ్యస్య సాక్షిణః. ౪౨

ఏతైరధర్మో విజ్ఞాతః స్థానం దండస్య యుజ్యతే,
సర్వే కర్మానురోధేన దండ మర్హంతి కారిణః. ౪౩

సంభవంతి హి భద్రాణి విపరీతాని చానఘాః,
కారిణాం గుణసంగోఽస్తి దేహవాన్న హ్యకర్మకృత్. ౪౪

యేన యావాన్ యథా ధర్మో ధర్మోవేహ సమీహితః,

(సూర్య ఇతి) ఖమాకాశః అహశ్చ రాత్రిశ్చాహనీ. ద్వివచననిర్దేశసామర్థ్యాత్ రాత్రిర్వివక్షితా. కం ఉదకం కుః పృథివీ స్వయం సాక్షాద్ధర్మశ్చ ఖాదయః తదధిదేవతాః సూర్యాగ్నిసోమాశ్చైతే చతుర్దశ దైహ్యస్య దేహస్య కర్మ దైహ్యం, బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ కర్మణి ష్యఞ్. బుద్ధీంద్రియమనః ప్రాణాత్మకేన దేహేన క్రియమాణస్య కర్మణః సాక్షిణః సాక్షాద్ద్రష్టారః సూర్యాదిముఖేన దైహ్యో ధర్మో జ్ఞాయత ఇత్యర్థః ౪౨

ఏతైరేవాధర్మోఽపి జ్ఞాయత ఇత్యాహుః (ఏతైరధర్మో విజ్ఞాత ఇతి) ఏతైర్జ్ఞాపితోఽధార్మికో దండస్య విషయ ఇత్యాహుః. స్థానం దండస్య యుజ్యత ఇతి దండ్యాః కిం కారిణః సర్వే ఇత్యస్యోత్తరమాహుః. సర్వే కారిణః అతస్తే కర్మానురోధేన దండం ప్రత్యర్హంతి ధర్మమనుతిష్ఠతామపి విషయపరవశత్వాదధర్మోఽవర్జనీయః, అధర్మఫలానుభవదశాయాం చ తే దండ మర్హంతీ త్యభిప్రాయేణ సర్వే కర్మానురోధేన దండ మర్హంతీత్యుక్తమ్. ౪౩

ఏతదేవ ప్రతిపాదయంతి (సంభవంతి హీతి.) హే అనఘాః! భద్రాణి పుణ్యాని విపరీతాన్యపుణ్యాని చ సంభవంతి భద్రాణి కుర్వతా మభద్రాణ్యవర్జనీయతయా ఆపతంతీత్యర్థః. కుతః యతస్తేషాం కారిణాం గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు సంగః వ్యాసక్తిరస్తి విషయపరవశత్వాత్తేషామభద్రాణ్యపి సంభవంతీత్యర్థః. ధర్మాధర్మపరిహారేణ తూష్ణీం వర్తమానా న దండ మర్హేయుః, తత్రాహుః - దేహవాన్న హ్యకర్మకృత్ న హి దేహవానకర్మకృదస్తీత్యర్థః, స్వరూపతః కర్మపరిహారేణావస్థాతుం న కోఽపి దేహీ ప్రభురితి సర్వేఽపి దేహినః కారిత్వాత్ పర్యాయేణ దండ మర్హంతీతి భావః ౪౪

కథంస్విద్ధ్రియతే దండ ఇత్యస్యోత్తరమాహుః - యేన గుణత్రయసంసృష్టేన జీవేన కర్త్రా యథా స్వస్వగుణోన్మేషానుసారేణ ధర్మోఽధర్మో వా యావాన్ దేహసమీహితః దేహేన బుద్ధీంద్రియమనఃప్రాణసంఘాతరూపేణ దేహేన కరణేన సమీహితః స కర్తా తావదేవ తత్ఫలం

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

స ఏవ తత్ఫలం భుంక్తే తథా తావ దముత్ర వై. ౪౫

యథేహ దేవప్రవరాస్త్రైవిధ్య ముపలభ్యతే,
భూతేషు గుణవైచిత్ర్యాత్ తథాఽన్యత్రానుమీయతే. ౪౬

వర్తమానోఽన్యయోః కాలో గుణాభిజ్ఞాపకో యథా,
ఏవం జన్మాన్యయోరేతద్ధర్మాధర్మనిదర్శనమ్. ౪౭

స్వర్గనరకాదిరూపం ధర్మాధర్మఫల మముత్ర భుంక్తే న ధార్మికో నరకం న వా అధార్మికః స్వర్గం నాప్యల్పపాపాన్మహద్దుఃఖం నాప్యల్పధర్మాన్మహత్సుఖం భుంక్తే ఇత్యర్థః. ధర్మో యథేతి దృష్టాంతో వా తత్రాయమర్థః. యథా ధర్మో యావాన్ దేహసమీహితః తావదేవ తత్ఫలం సుఖ మముత్ర స్వర్గే భుంక్తే. ఏవమధర్మోఽపి యావాంస్తావదేవ తత్ఫలం దండరూపం భుంక్తే ఇతి. ౪౫

న కేవలం పరత్రైవ కర్మానుసారేణ తత్ఫలభోగః అపిత్విహాపి లోకే ప్రాచీనకర్మాను సారేణైవ ఫలభోగ ఉపలబ్ధః, తద్వత్పరలోకేఽప్యనుమీయత ఇత్యాహుః (యథేతి.) హే దేవప్రవరాః ఇహ లోకే భూతేషు గుణవైచిత్ర్యాత్ సత్త్వాదిగుణోన్మేషనిమిత్తప్రాచీనసాత్త్వికాదికర్మవైచిత్ర్యాత్ త్రైవిధ్యం సుఖిత్వదుఃఖిత్వమూఢత్వరూపం త్రైవిధ్యం ఉపలభ్యతే గుణవైచిత్ర్యనిమిత్తమిదం త్రైవిధ్యమితి సర్వజనీనం జ్ఞాయతే తథాన్యత్ర పరలోకేఽపి గుణవైచిత్ర్యాత్ త్రైవిధ్య మనుభూయత ఇత్యర్థః. ౪౬

ఏవం భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలత్రయగోచరేషు కాలేషు కర్మానుసారేణైవ ఫలభోగః కర్మ చ ధర్మాధర్మమిశ్రరూపం తచ్చ సత్త్వాదిగుణోన్మేషనిమిత్తమితి చోక్తమ్ ఇదానీం ధర్మాదిరూపం కర్మ సత్త్వాదిగుణోన్మేషనిమిత్తమితి కథం జ్ఞాయత ఇత్యపేక్షాయాం కార్యేణ కారణమనుమీయత ఇతి సదృష్టాంత మాహుః (వర్తమాన ఇతి.) యథా వర్తమానః కాలః సుఖదుఃఖాద్యనుభవసహచరితః కాలః అనయోర్ధర్మాధర్మ యోర్గుణాః నిమిత్తభూతాః సత్త్వాదయస్తేషాం సుఖదుఃఖమోహరూపైః కార్యైరభిజ్ఞాపకః యథా వర్తమానకాలికా ధర్మాదినిమిత్తాః సుఖదుఃఖమోహాః స్వనిమిత్తభూతానాం ధర్మాదీనాం సత్త్వాదిగుణోన్మేషమూలత్వం జ్ఞాపయంతీత్యర్థః. ఏవ మేతద్వర్తమానకాలికం దుఃఖాదిత్రయం జన్మాన్యయోరన్య జన్మనోః బహుళవచనాద్విశేషణస్య పరనిపాతః. పూర్వాపరజన్మనోః ధర్మాధర్మయోర్నిదర్శనం, తయోః సత్త్వాదిగుణోన్మేషమూలత్వాభిజ్ఞాపకమిత్యర్థః సత్త్వాదయో హి ధర్మాదిరూపకర్మోపాదానద్వారా తత్ఫలత్వేన సుఖదుఃఖాదీన్ జనయంతి న సాక్షాత్ అతః సుఖాదీనాం సత్త్వాదికార్యత్వాత్ కార్యభూతైస్తైః స్వనిమిత్తభూతధర్మాదీనాం సత్త్వాదిమూలత్వ మనుమీయతే. కార్యేణ కారణానుమానాదితి భావః. ౪౭

మనసైవ పురే దేవః పూర్వరూపం విపశ్యతి,
అనుమీమాంసతేఽపూర్వం మనసా భగవానజః. ౪౭

యథాజ్ఞస్తమసా యుక్త ఉపాస్తే వ్యక్తమేవ హి,
న వేద పూర్వ మపరం నష్టజన్మస్మృతిస్తథా. ౪౮

పంచభిః కురుతే స్వార్థాన్ పంచ వేదాథ పంచభిః,

యేన యావాన్ యథాధర్మ ఇతి కర్మైవ స్వానురూపసుఖదుఃఖాదికారణమిత్యుక్తం. తస్య క్షణికత్వాత్ కథం కాలాంతరే సుఖాదినిమిత్తత్వ మిత్యత ఆహుః (మనసైవేతి.) పురే దేహే దేవః స్వతేజసా దీప్యమానః స తు జీవవత్ కర్మణా సంకుచితజ్ఞాన ఇత్యర్థః. జీవాంతరాత్మతయావస్థితః పరమాత్మా మనసైవ నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నధర్మభూతజ్ఞానేనైన పూర్వరూపం ప్రాక్తనజన్మసంబంధి పుణ్యపాపాదిరూపం విపశ్యతి, పుణ్యపాపాదిరూపదర్శనేన చికీర్షితానుగ్రహనిగ్రహవాన్ భవతీతి భావః తథాజో భగవాన్ మనసా పూర్వమను ప్రాచీనం కర్మానుసృత్యైవ మీమాంసతే తత్ఫలదానాదిప్రకారం చింతయతి, కర్మణః క్షణికత్వేఽపి తన్నిమిత్తానుగ్రహనిగ్రహవాన్ పరమాత్మా తదనుసారేణ సుఖదుఃఖాదిఫలదో భవతీతి భావః. ౪౭

యది కర్మనిమిత్తనిగ్రహానుగ్రహః తదనురోధిఫలదః పరమాత్మా తర్హ్యయం జీవః పరమాత్మానుగ్రహపాదకం శుభమేవ కర్మాచరన్ సుఖమేవ కిం నాశ్నుత ఇత్యత్రాహుః (యథేతి.) తమసా యుక్తః అంధకారేణ భిభూత అత ఏవాజ్ఞః యథా వ్యక్తం శరీరమేవోపాస్తే చింతయతి న తు పూర్వం పురః స్థిత మపరం పృష్ఠతః స్థితం చ వేద నిద్రయా యుక్తం స్వప్నాభివ్యక్తం దేహాద్యుపాస్తే న తు జాగ్రద్దేహాది వేదేతి వార్థః. తథా జీవోఽపి తమసాఽజ్ఞానేన యుక్తః దేహాత్మాభిమాన స్వతంత్రాత్మాభిమానయుక్త ఇత్యర్థః. అత ఏవాజ్ఞః కర్మణా సంకుచితజ్ఞానః వ్యక్తం వర్తమానం దేహముపాస్తేఽనుసంధత్తే న తు పూర్వం ప్రాక్తనమపరం భవిష్యచ్చ శరీరం వేద. తత్ర హేతుః- నష్టా జన్మస్మృతిః పూర్వాపరజన్మస్మృతిర్యస్య సః పూర్వాపరజన్మవిషయకస్మృత్యభావాత్ః కేవలవర్తమానదేహాత్మాభిమానశీలత్వాచ్చ తత్పరవశోఽజ్ఞో జీవః ప్రకృతేః దేహసుఖోచితమేవ కర్మ కరోతి న తు పరమాత్మప్రసాదాపాదకం శుభం కర్మేతి భావః. ౪౮

ఏవం జీవానాద్యవిద్యాకర్మవాసనాభిః తిరోహితస్వరూపాణాం సత్త్వాదిగుణత్రయసంస్పృష్టానాం స్వస్వగుణోన్మేషనిమిత్తధర్మాధర్మమిశ్రరూపేణ కర్మణా సుఖదుఃఖమిశ్రరూపఫలానుభవాయ దేవతిర్యఙ్మనుష్యరూపేణ సంసరతాం ధర్మాదినిమిత్తేశ్వరానుగ్రహహేతుకః సుఖాద్యనుభవ ఉక్తః

ఏకస్తు షోడశేన త్రీన్ స్వయం సప్తదశోఽశ్నుతే ౫౦

తదేతత్ షోడశకలం లింగం శక్తిత్రయం మహత్,
ధత్తేఽను సంసృతిం పుంసి హర్షశోకభయార్తిదామ్ ౫౧

దేహ్యజ్ఞోఽజితషడ్వర్గో నేచ్ఛన్ కర్మాణి కార్యతే,
కోశకార ఇవాత్మానం కర్మణాఽఽచ్ఛాద్య ముహ్యతి. ౫౨

అథైషాం సంసరణప్రకారం తద్ధేతుం చ ప్రపంచయన్ తన్నిస్తరణోపాయమాహుః (పంచభి రిత్యాదిభిః సప్తభిః.) పంచభిః కర్మేంద్రియైః పాణ్యాదిభిః స్వార్థానుపాదానగత్యాదీన్ పంచ కురుతే. అథ నను పంచభిః జ్ఞానేంద్రియైః శ్రోత్రాదిభిః పంచ శబ్దాదీన్ వేదకేన కరోతి వేద చ షోడశేన భూతపంచకదశేంద్రియాపేక్షయా షోడశం మనః తేన మనః సంయుక్తైః పంచభిః కురుతే పంచభిర్వేద చేత్యర్థః. కథంభూతః, స్వయం జీవః ఏక ఏవ శరీరవత్ అనేకద్రవ్యసంఘాతరూపత్వాభావాత్ ఏక ఇత్యుక్తమితి జీవనానాత్వమత్ర నిషిధ్యత ఇతి న భ్రమితవ్యం, సప్తదశః ఉక్తషోడశ తత్త్వాపేక్షయా సప్తదశః త్రీన్ సుఖదుఃఖమోహాన్ భుంక్తేఽనుభవతీత్యర్థః. ౫౦

తదేతత్ షోడశకలం షోడశ కలా అవయవా యస్య తత్ షోడశకలం షోడశతత్త్వాత్మకం శక్తిత్రయం శక్తీనాం త్రయం యస్మిన్నితి వ్యధికరణపదో బహువ్రీహిః. ప్రకాశక్రియావరణశక్తిమత్ సత్త్వాదిగుణత్రయాత్మక మవిద్యాకర్మవాసనారూపశక్తిత్రయాశ్రయం వా మహత్కార్యదశాయాం స్థూలాకారం లింగం సూక్ష్మశరీరం పుంసి జీవే హర్షశోకభయార్తిదా మనుసంసృతిం గర్భజన్మాద్యవస్థాం పరివృత్తిరూపాం ధత్తే ఆపాదయతి. షోడశకలాత్మకలింగసంబంధనిమిత్తో జీవస్య సంసార ఇతి భావః ౫౧

ఏవం లింగే సంసృతిం పుంస్యాదధతి సత్యయం దేహీ అజ్ఞః దేహాత్మాభిమానవా నత ఏవ అజితషడ్వర్గః అజితషడింద్రియకార్యః నేచ్ఛన్నపి బలాదిత్యర్థః. కర్మాణి ధర్మాధర్మమిశ్రరూపాణి కార్యతే శక్తిత్రయాత్మకేన లింగేనేతి శేషః ఏవం కృతేన కర్మణా కోశకార ఇవాత్మానం స్వస్వరూప మాచ్ఛాద్య తిరోధాప్య ముహ్యతి దేహ ఏవాహమితి మోహం ప్రాప్నోతి కోశకారః కీటవిశేషః స యథా తంతూన్ కరండరూపేణ సృష్ట్వా స్వనిర్గమోపాయం న జానాతి తద్వదితి దృష్టాంతార్థః. ౫౨

న హి కశ్చిత్ క్షణమపి జాతు తిష్ఠత్యకర్మకృత్,
కార్యతే హ్యవశః కర్మ గుణైః స్వాభావికైర్బలాత్. ౨౩

లబ్ధ్వా నిమిత్తమవ్యక్తం వ్యక్తావ్యక్తం భవత్యుత,
యథాయోని యథాబీజం స్వభావేన బలీయసా ౨౪

ఏష ప్రకృతిసంగేన పురుషస్య విపర్యయః,
ఆసీత్ స ఏవ నచిరాదీశసంగా ద్విలీయతే. ౨౫

నేచ్ఛన్ కర్మాణి కార్యత ఇత్యేతదేవ ప్రతిపాదయతి (న హి కశ్చిదితి) కశ్చిద్దేహీ జాతు కదాచిదపి అకర్మకృత్ కర్మాకుర్వన్న తిష్ఠతి అంతతః తృణచ్ఛేదాదికం వా కుర్వన్నేవ తిష్ఠతీతి భావః. స్వాభావికై రనాదిసిద్ధై ర్గుణైః సత్త్వాదిభిః బలాత్ కర్మాణి విషయాదీని కార్యతే ఏవేత్యర్థః. ౨౩

ఏవమవ్యక్తం సంసరతా జీవేనావ్యక్త మనభిజ్ఞాతం నిమిత్తం సంసృతినిమిత్త మవర్జనీయతయా కృతం కర్మ లబ్ధ్వా కర్మవాసనాశ్రయం సదిత్యర్థః లింగమితి కర్తృపద మధ్యాహార్యం. వ్యక్తావ్యక్తం స్థూలసూక్ష్మరూపం భవతి ఉత్పత్తిదశాయాం దేహరూపేణ స్థూలాకారం మరణదశాయాం సూక్ష్మాకారం చ భవతీత్యర్థః యద్వా వ్యక్తం మూలప్రకృతిరూపం ప్రధానం కర్తృ తన్నిమిత్తం జన్మమరణనిమిత్తం కర్మ లబ్ధ్వాఽవలంబ్య వ్యక్తావ్యక్తం భవతి, కదాచిత్ శోడశకలాత్మకత్వేనావ్యక్తం కదాచిత్ దేవాదిదేహాకారేణ వ్యక్తం భవతి ఏకస్య ప్రధానస్య స్థూలావస్థా ఉత్పత్తిః తస్యైవ పునః సూక్ష్మావస్థా మరణమితి హి జన్మమరణయాథాత్మ్యవిద ఆచక్షతే తథా చోక్తం భగవతా-"అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత। అవ్యక్తనిధనాన్యేవ" ఇతి. యద్వా-కర్మానుసారేణైవ పిపీలికాదిరూపాః సూక్ష్మా గజాదిరూపాః స్థూలాశ్చ దేహా భవంతీత్యర్థః తద్వ్యక్తమపి యథాయోని యథాబీజమేవేత్యాహుః, యథాయోనీతి యథాయోని పశ్వాదియోన్యనతి। క్రమేణ యథాబీజం కర్మానుసారేణ యద్వా-యథాయోని మాతృసదృశం యథాబీజం పితృసదృశం చ బలీయసా స్వభావేన సాత్త్వికాదికర్మవాసనారూపస్వభావేన భవతీత్యర్థః ౨౪

ప్రపంచితం సంసరణప్రకారం తద్ధేతుం చోపసంహరతి. (ఏష ఇతి.) పురుషస్య జీవస్య ప్రకృతిసంగేన యో విపర్యయః సంసారః స ఏష ఏవంవిధః. అథ సంసరణనిస్తరణోపాయ మాహ. ఆసదితి అసదసమీచీనః స ఏవం విపర్యయ ఏవ. యద్వా అసత్ అపురుషార్థరూపః ప్రకృతికార్యరూపో వా పరమార్థతో జీవేఽవిద్యమానో వా విపర్యయస్య ప్రకృతిసంగప్రవృత్తత్వస్య అనుపదమేవోక్తత్వాత్ ఈశసంగా దీశ్వరభక్త్యా న చిరా దాశు విలీయతే వినో భవతి నివర్తత ఇత్యర్థః. ౨౫

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

అయం హి శ్రుతసంపన్నః శీలవృత్తగుణాలయః,
ధృతవ్రతో మృదుర్దాంతః సత్యవాక్ మంత్రవిచ్ఛుచిః. ౫౬

గుర్వగ్న్యతిథివృద్ధానాం శుశ్రూషు ర్నిరహంకృతః,
సర్వభూతసుహృత్సాధు ర్మితవా గనసూయకః. ౫౭

ఏకదాఽసౌ వనం యాతః పితృసందేశకృద్ ద్విజః,
ఆదాయ తత ఆవృత్తః ఫలపుష్పసమిత్కుశాన్, ౫౮

దదర్శ కామినం కంచిచ్ఛూద్రం సహ భుజిష్యయా,
పీత్వా చ మధు మైరేయం మదాఘూర్ణితనేత్రయా. ౫౯

ఏవం ప్రశ్నాన్ పరిహృత్య ప్రకృతస్యాజామిలస్య దండ్యత్వజ్ఞాపనాయ తద్వృత్తిం ప్రపంచయంతి (అయం త్విత్యాదినా యావదధ్యాయమ్) అయ మజామిలః తావచ్ఛ్రుతసంపన్నః వేదశాస్త్రాధ్యయనసంపన్నః శీలం సుస్వభావః వృత్తం సదాచారః గుణాః శాంత్యాదయః ఏషాం ఆశ్రయః ధృతం వ్రతం స్త్రీసంగరాహిత్యాత్మకబ్రహ్మచర్యరూపం యేన మృదుః కోమలహృదయః దాంతో జితబాహ్యేంద్రియః సత్యవాక్ ఋతవాదీ మంత్రవిత్ సావిత్ర్యాదిమంత్రోపాసకః శుచిః సదా పవిత్రః. ౫౬

గుర్వాదీనాం శుశ్రూషుః సేవకః అనహంకృతః ఉక్తగుణకృతాహంకారరహితః సర్వభూతానాం సుహృత్ ప్రియకారీ సాధుః పరకార్యసాధకః మితవాక్ యథోచితవక్తా అనసూయకః గుణేషు దోషానావిష్కారకః. ౫౭

ఏవంభూతోఽసౌ ద్విజః కదాచిత్ పితృనిర్దేశం పిత్రా ఆదిష్టం ప్రయోజనం కరోతీతి తథా వనం ప్రతి గతః తతో వనాత్ ఫలాదీనాదాయావృత్తః. ౫౮

పునర్గచ్ఛన్ తత్ర వనే భుజిష్యయా దాస్యా సహ వర్తమానం కంచిత్ కామినం శూద్రం దృష్టవాన్. కథంభూతయా దాస్యా మైరేయం మధు పైష్టీం సురాం పీత్వా మదేన మైరేయమధు మదేనాఘూర్ణితే భ్రమంతీ నేత్రే యస్యా స్తయా. ౫౯

మత్తయా విశ్లథన్నీవ్యా వ్యపేతం నిరపత్రపమ్,
క్రీడంత మను గాయంతం హసంత మనయాంతికే. ౬౦

దృష్ట్వా తాం కామలిప్తేన బాహునా పరిరంభితామ్,
జగామ హృచ్ఛయవశం సహసైవ విమోహితః. ౬౧

స్తంభయన్నాత్మనాఽఽత్మానం యావత్సత్త్వం యథాశ్రుతమ్,
న శశాక సమాధాతుం మనో మదనవేపితమ్. ౬౨

తన్నిమిత్తస్మరవ్యాజగ్రహగ్రస్తో విచేతనః,
తామేవ మనసా ధ్యాయన్ స్వధర్మాద్విరరామ హ ౬౩

తామేవ తోషయామాస పిత్ర్యేణార్థేన యావతా,
గ్రామ్యైర్మనోరమైః కామైః ప్రసీదేత యథా యథా. ౬౪

(మత్తయా) అత ఏవ విశ్లథనీవ్యా విశ్లథంతీ స్రంసమానా నీవీ ధృతవస్త్రగ్రంథిః యస్యాస్తయా. కథంభూతం? శూద్రం వ్యపేతం సత్పథాదపేతం వాహీకమిత్యర్థః. అత ఏవ నిరపత్రపం నిర్లజ్జమేవంభూతం అనయోక్తవిధయా భుజిష్యయా సహాంతికే సమీప ఏవ క్రీడాదికం కుర్వంతం శూద్రమ్. ౬౦

కామేన గర్వితేన శూద్రేణ కర్త్రా బాహునా భుజేన పరిరంభితామాలింగితాం తాం దాసీం చ దృష్ట్వా హృచ్ఛయస్య మనసిజస్య వశం జగామ ప్రాప. కథంభూతః. సహసా బలాత్ దైవేన స్వకీయ దురదృష్టేన విమోహితః. ౬౧

యావత్సత్త్వం యావద్బలం యథాశ్రుతం గురుముఖాచ్ఛ్రుతం మనోనిగ్రహప్రకార మనతిక్రమ్యాత్మనా వివేకేనాత్మానం మనః స్తంభయన్నియమయన్నపి మదనవేపితం మనః సమాధాతుం నియంతుం న శశాక నాశక్నోత్. ౬౨

సా దాసీ నిమిత్తం యస్య సః స్మర ఏవ వ్యాజగ్రహః కపటపిశాచస్తేన గ్రస్తః గృహీతః. అత ఏవ విచేతనః విగతపూర్వస్మృతిః. తాం దాసీమేవ మనసా చింతయన్ స్వధర్మాత్ సంధ్యోపాసనాదేర్విరరామ తత్యాజ. హేతి ఖేదే. అహో ఏవంభూతస్యేదృశీ దశా ప్రాప్తేతి. ౬౩

యావతా కృత్స్నేన పిత్ర్యేణ పితృసంబంధినా అర్థేన విత్తేన తాం దాసీమేవ తోషయామాస. తథా గ్రామ్యైః గ్రామేషు సాధుభిరభిలషితైః కామైః వస్త్రాభరణాదిభిః యథా ప్రీయేత సా తథా తాం తోషయామాస. ౬౪

(అజామిళోపాఖ్యానమ్)

విప్రాం స్వభార్యామప్రౌఢాం కులే మహతి లంభితామ్,
విససర్జాఽచిరాత్ పాపః స్వైరిణ్యాపాంగవిద్ధధీః. ౬౫

యతస్తతశ్చోపనిన్యే న్యాయతోఽన్యాయతో ధనమ్,
బభారాస్యాః కుటుంబిన్యాః కుటుంబం మందధీ రయమ్. ౬౬

యదసౌ శాస్త్రముల్లంఘ్య స్వైరాచార్యార్యగర్హితః,
అవర్తత చిరం కాల మఘాయు రశుచి ర్మలాత్. ౬౭

తత ఏనం దండపాణేః సకాశం కృతకిల్బిషమ్,
నేష్యామోఽకృతనిర్వేశం యత్ర దండేన శుద్ధ్యతి. ౬౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే పారమహంస్యాం సంహితాయాం షష్ఠస్కంధే,
అజామిలోపాఖ్యానే ప్రథమోఽధ్యాయః.

అప్రౌఢాం అజరః ప్రాదుర్భావాం ప్రియాం సుందరీం మహతి కులే సత్కులే లంభితాం లబ్ధాం భార్యా మచిరాదాశు విససర్జ. పాపః పాపాచారః స్వైరిణ్యా కర్త్ర్యాపాంగేన కరణేన విద్ధా వినాశితా ధీర్వివేకో యస్య సః. ౬౫

న్యాయతోఽన్యాయతో వా యతస్తతో ధన ముపనిన్యే ఆనీతవాన్. మందధీ రయ మజామిలః కుటుంబిన్యాః పుత్రవత్యాః కుటుంబం పుత్రాదిరూపం బభార పుపోష. ౬౬

ఏవం తస్య వృత్తిమభిధాయావశ్య మస్య దండం ప్రత్యర్హతాస్తీత్యాహుః. యద్యస్మాదసావజామిలః శాస్త్రపథమతిక్రమ్య స్వేచ్ఛాచారీ ఆర్యైః శిష్టైర్గర్హితః అఘాయుః పాపాభివృద్ధాయుష్కః దాసీసంగరూపాత్ మలాత్ నిత్యమశుచిః సన్ చిరం కాల మవర్తత ౬౭

తతః కృతం కిల్బిషం పాపం యేన అకృతః నిర్వేశః నిష్కృతిర్యేన త మేనం దండపాణే ర్యమస్య సకాశం ప్రతి నేష్యామః ప్రాపయిష్యామః. సకాశం విశినష్టి. యత్ర దండపాణేః సకాశే దండేన నరకానుభవరూపేణ శుద్ధ్యతి ౬౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ప్రథమోఽధ్యాయః

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవం తే భగవద్దూతా యమదూతాభిభాషితమ్,
ఉపధార్యాథ తాన్ రాజన్ ప్రత్యాహు ర్నయకోవిదాః ౧

విష్ణుదూతా ఊచుః —

అహో కష్టం ధర్మదృశామధర్మః స్పృశతే సభామ్,
యత్రాదండ్యేష్వపాపేషు దండో యై ర్ధ్రియతే వృథా. ౨

ప్రజానాం పితరో యే చ శాస్తారః సాధవః సమాః,
యది స్యా త్తేషు వైషమ్యం కం యాంతి శరణం ప్రజాః ౩

యద్యదాచరతి శ్రేయానితర స్తత్తదీహతే,

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

ఏవం యమదూతై రుక్తా విష్ణుదూతా అహురిత్యాహ మునిః (ఏవమితి,) హే రాజన్! ఏవం యమదూతైః విశేషేణ భాషిత ముపధార్య శ్రవణేన మనసి ధృత్వా న్యాయనిపుణా భగవద్దూతాః తాన్ యమదూతాన్ ప్రత్యాహుః ౧

ఉక్తమేవాహ (అహో ఇత్యాదినా,) "స వేద పరమం గుహ్యం ధర్మస్య భగవాన్ యమః" ఇత్యుక్తేన అహో కష్టం ప్రాప్తం కిం తద్ధర్మదృశాం సభామధర్మః స్పృశతే. కోఽధర్మ స్తత్రాహుః. యత్ర యమస్య సభాయాం అపాపేషు అత ఏవ అదండ్యేషు దండః యైః భవాదృశైః ధ్రియతే కార్యతే అయమేవాధర్మ ఇతి భావః ౨

ధర్మాధర్మవిభాగేన శాస్తౄణాం వైషమ్య మనుచిత మిత్యాహుః. (ప్రజానామితి) యే శాస్తారో భవాదృశాః తే సమాః వైషమ్యరహితాః సాధవః దోషాపాకరణరూపపరకార్యసాధకా అత ఏవ ప్రజానాం పితరః హితకారిణః, యది ఈదృశేషు భగవత్స్వేవ వైషమ్యం స్యాత్తర్హి ప్రజాః కం శరణం ప్రాప్నువంతి ౩

యుష్మాదృశః శ్రేష్ఠః కృత్స్నవిత్ యద్యత్ కర్మాచరతి తత్తదేవ కర్మేతరోఽ

(శ్రీమన్నారాయణకింకరయమకింకరయోస్సంవాదః)

స యత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే. ౪

యస్యాంకే శిర ఆధాయ లోకః స్వపితి నిర్వృతః,
స్వయం ధర్మ మధర్మం వా న హి వేద యథా పశుః. ౫

స కథం న్యర్పితాత్మానం కృతమైత్ర మచేతనమ్,
విస్రంభణీయో భూతానాం సఘృణో ద్రోగ్ధుమర్హతి ౬

అయం హి కృతనిర్వేశో జన్మకోట్యంహసామపి,
యద్వ్యాజహార వివశో నామ స్వస్త్యయనం హరేః. ౭

కృత్స్నవిదపీహతే చేష్టతే. సః శ్రేయాన్ యదేవ శాస్త్రం ప్రమాణం కురుతే ప్రమాణమితి మన్యతే, తదేవేతరో లోకోఽనువర్తతే. అతః శ్రేయసాం స్వానుష్ఠానేన ధర్మప్రవర్తకానాం వేదానువర్తినా మిదమదండ్యదండన మనుచితమిత్యర్థః ౪

కించ సాపరాధలోకస్య దండయితా యమః న త్వపాపినామితి విశ్వాసవిషయ ఏవ ప్రాకృతవత్ వైషమ్యేణ అనపరాధినోఽపి దండయితా స్యాచ్చేత్తర్హి విశ్వస్తఘాతుకతాదోషః ప్రసజ్యేతే తల్లోకపరిపాటీముఖేనాహుః (యస్యేతి) యస్య విశ్వసనీయస్యాంకే ఉత్సంగే శిరః ఆధాయ విన్యస్య యో లోకో జనః నిర్వృతః సుఖితః స్వపితి తమేవ లోకం స ఏవభూతానాం విస్రంభణీయః కృపావాంశ్చ కథం ద్రోగ్ధు మర్హతీత్యన్వయః. నిర్వృతో లోకః కథంభూతః యథా పశుః తద్వత్ స్వయం ధర్మ మధర్మం వా న వేద కింతు కేవలం మమాయం హితకారీత్యేవం వేదేతి భావః ౫

లోకం కథంభూతం న్యర్పితాత్మానం నితరా మర్పితః సమర్పితః ఆత్మా దేహో యేన కృతం మైత్రం విశ్వాసో యేన అచేతనం న విద్యతే చేతనా వివేకో యస్య. అకేతనమితి పాఠే న విద్యతే కేతనం శరణ మన్య ద్యస్య తమ్. ౬

నన్వస్య పాపినో దండే కిమర్థ మాక్రోశః క్రియతే తత్రాహుః (అయం హీతి.) జన్మనాం కోటిభి రర్జితానా మంహసాం పాపానాం కృతః నిర్వేశః ప్రాయశ్చిత్తం యేన తథాభూతోఽయం కోఽసౌ నిర్వేశః, తత్రాహుః- వివశః పరవశోఽపి హరే స్వస్త్యయనం శుభావహం నామ వ్యాజహార జగాదేతి యదసావేవ నిర్వేశ ఇత్యర్థః. ౭

ఏతేనైవ హ్యఘో నోఽన్య కృతం స్యాదఘనిష్కృతమ్,
యదా నారాయణాయేతి జగాద చతురక్షరమ్. ౮

స్తేనః సురాపో మిత్రధ్రుగ్ బ్రహ్మహా గురుతల్పగః,
స్త్రీరాజపితృగోహంతా యే చ పాతకినోఽపరే. ౯

సర్వేషామప్యఘవతా మిదమేవ సునిష్కృతమ్,

నను "నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే" ఇతి న్యాసోపాసనవ్యతిరిక్తోపాయాంతర నిషేధాత్ కథం పారవశ్యకృతస్య సంకేతితనామోచ్చారణస్య అఖిలాంహసో నిరసనద్వారేణ ముక్తి సాధనత్వ మిత్యత్రాహుః (ఏతేనైవేత్యాదినా యత స్తద్విషయా మతిరిత్యంతేన) యదా ప్రయాణసమయే నారాయణాయేత్యేత చ్చతురక్షరం నామ జగాదేతి యదేతేనైవాస్యాఘో న అఘానాం నిష్కృతం కృతం స్యాత్ ౮

న కేవలం ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాదివ దంతిమం నామస్మరణం కతిపయపాపానాం నిష్కృతం కింతు మహాపాతకోపపాతకసంకీర్ణాదిరూపేణ బహువిధానాం సర్వేషా మపీత్యాహుః (స్తేన ఇత్యాదినా.) స్తేనః స్వర్ణచోరః స్తేనాదయో యే మహాపాతకినః యే చ మిత్రస్త్ర్యాదిహంతారః ఉపపాతకినః అపరే చ యే నానావిధాః పాతకినః ౯

తేషాం సర్వేషా మప్యఘవతా మిదమంతిమం విష్ణో ర్నామవ్యాహరణమేకమేవ సునిష్కృతం ఉత్కృష్టం ప్రాయశ్చిత్తం యతః విష్ణో ర్నామవ్యాహరణాత్ తద్విషయా విష్ణువిషయా మతి ర్భవతి భగవద్విషయకమత్యుత్పత్తిప్రతిబంధిసకలవృజిననిరసనద్వారేణ మత్యుత్పాదకం స్మరణం తల ఉత్పన్నా చ మతిర్భగవత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకనిరసనద్వారా ముక్తిహేతురితి "నాన్యః పంథా" ఇత్యస్య న విరోధ ఇతి భావః. నన్వేవం నామోచ్చారణేనైవ ముక్తిసిద్ధే రుపాసనశాస్త్రవైయర్థ్యమ్ మైవమ్ "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కలేవరమ్" ఇత్యుక్తన్యాయేన తత్తదంతిమస్మరణస్య తత్తద్భావాపత్త్యాపాదకత్వాత్ భగవత్స్మరణస్య భగవద్భావాపత్త్యాపాదకత్వే స్థితే భగవదంతిమస్మరణో పాయతయా ప్రయాణపర్యంత ముపాసనం తత్తచ్ఛాస్త్రేణ విధీయతే, తదేవ స్మరణం ప్రాచీన సంస్కార వశా దకస్మాత్ పంగూపరి గంగానిపతనన్యాయేన పతితం చేత్తేనైవ ముక్తిః సతి జీవనహేతావంతిమ స్మరణపర్యంతాయా భక్తే ర్నామోచ్చారణమభ్యస్తం సత్ కర్మజ్ఞానయోగాదివత్ అనుగ్రాహకమ్. అసతి తు తాదాత్వికస్మరణస్య సాక్షాన్ముక్తిసాధనస్యానుగ్రాహకమితి న కోఽపి విరోధః. నను జీవద్భి రసకృదావృత్తమపి నామ న భక్తినిర్వర్తకత్వేన దృష్టమితి చేత్తర్హి తైరనుష్ఠితాః

(శ్రీమన్నారాయణకింకరయమకింకరయోస్సంవాదః)

నామవ్యాహరణం విష్ణోర్యతః తద్విషయా మతిః. ౧౦

న నిష్కృతైరుదితైర్బ్రహ్మవాదిభిస్తథా విశుద్ధ్యత్యఘవాన్ వ్రతాదిభిః,
యథా హరేర్నామపదైరుదాహృతైస్తదుత్తమశ్లోకగుణోపలంభకమ్ ౧౧

నైకాంతికం తద్ధి కృతేఽపి నిష్కృతే మనః పునర్ధావతి చేదసత్పథే.

కర్మయోగాదయోఽపికర్మతన్నిష్పాదకత్వేన న దృష్టాః. అథ ప్రబలప్రతిబంధివశాత్ భక్తియోగానధికారాద్వా విచ్ఛిన్నస్య తద్వదేవ నరకపరిహారకత్వం పునర్జన్మాంతరే భక్తియోగారంభాపాదకత్వం చ తదా భక్తియోగానుగ్రాహకత్వాభావేఽపి జన్మాంతరేషు ప్రాచీనసంస్కారవశాత్ ఆరభ్యమాణభక్తియోగవిష్పాదకాః కర్మయోగాదయ ఇతి చేత్తర్హి నామోచ్చారణ మప్యేవమేవేత్యవధేయమ్ కర్మయోగాదీనా మభిసంహిత ఫలానాం ఐశ్వర్యకైవల్యాదిసాధనత్వం అనభిసంహితఫలానాం తు భక్తియోగనిర్వర్తకత్వం సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన నామోచ్చారణస్య తు సతి జీవనహేతౌ అసకృదావృత్తస్య భక్తియోగోత్పత్తి ప్రతిబంధనిరసనేన అభిసంహితఫలకర్మాదియోగవద్భక్తియోగానుగ్రాహకత్వమ్ ఇయాంస్తువిశేషః అసతి త్వంతిమప్రత్యయజననే న స్వతంత్రన్యాసయోగవత్ సాక్షాన్ముక్తిసాధనత్వమితి అలమతి విస్తరేణ ౧౦

"సర్వేషామప్యఘవతా మిదమేవ సునిష్కృతమ్" ఇత్యనేన కతిపయదురితనివర్తకాత్ ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాత్ సకలదురితనివర్తకత్వేన నామోచ్చారణస్యోత్కృష్టత్వం సూచితం, తదేవ ప్రతిపాదయంతి. (నేతి ద్వాభ్యామ్.) బ్రహ్మవాదిభి ర్మన్వాదిభిః ఉదితైః ఉక్తైః వ్రతాదిభిః ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదివ్రతాదిభిః ప్రాయశ్చిత్తై రఘవాన్ పురుషస్తథా న శుద్ధ్యేత్ కథం యథోదాహృతైః హరే ర్భగవతో నామరూపైః నామపదైః శుద్ధ్యేత్. తత్ర హేతుః తదుత్తమశ్లోకగుణానులంభకమితి తద్ధరే ర్నామపదోదాహరణ ముత్తమశ్లోకస్య భగవతః తద్గుణానాం చోపలంభకం జ్ఞాపకం ఉత్తమశ్లోక తద్గుణవిషయకమత్యుత్పాదక మిత్యర్థః జీవద్దశాయా మనభిసంహితఫలకర్మభోగాదిభక్తిరూప మత్యుత్పాదక మంతిమదశాయాం తు సాక్షాత్ ముక్తిసాధనాంతిమస్మరణరూపమత్యుత్పాదకమితి వివేకః. ౧౧

బ్రహ్మవాదిభిరుక్తం నిష్కృతం నైకాంతికం నాత్యంతశోధకం కుతః హి యతః నిష్కృతే తస్మిన్ కృతేఽపి అసత్పథే పాపమార్గే పునర్మనో ధావతి, చేదిత్యేవకారార్థః. నిపాతానా మనేకార్థత్వాత్

తత్కర్మనిర్హారమభీప్సతాం హరే ర్గుణానువాదః ఖలు సత్త్వభావనః. ౧౨

అథైనం మాపనయత కృతాశేషాఘనిష్కృతమ్,
యదసౌ భగవన్నామ మ్రియమాణః సమగ్రహీత్ ౧౩

సాంకేత్యం పారిహాస్యం వా స్తోభం హేలనమేవ వా,
వైకుంఠనామగ్రహణ మశేషాఘహరం విదుః ౧౪

పతితః స్ఖలితో భగ్నః సందష్టస్తప్త ఆహతః,
హరిరిత్యవశే నాహ పుమా న్నార్హతి యాతనామ్. ౧౫

ధావత్యేవేత్యర్థః. తత్తస్మాత్ కర్మణాం పాపానాం నిర్హార మాత్యంతికం నాశ మభీప్సతాం అభిలషతాం భూతానాం హరే ర్గుణానువాదః స ఏవ ప్రాయశ్చిత్తం గుణా అనూద్యంతే యేన స గుణానువాదః నామవ్యాహారః స హి సత్త్వభావనః సమ్యగ్జ్ఞానహేతుభూతః సత్త్వవర్ధకః ౧౨

అథ హే యమదూతాః! కృత మశేషాఘనిష్కృతం యేన తమేనం మాపనయత మాప్రాపయత యమాలయమితి శేషః కుతః యద్యస్మా దసావజామిలః మ్రియమాణో భగవతో నామ సమ్యగగ్రహీత్ ఉచ్చచార ౧౩

నన్వసౌ పుత్రే సంకేతితం నారాయణేతి పద ముచ్చారితవా నతః తత్పుత్రవిషయకమత్యుత్పాదన ద్వారా ఏనం సంసారయేదేవ నను భగవద్విషయకమత్యుత్పాదనద్వారా మోచయే దిత్యపేక్షాయాం యగృచ్ఛయా భస్మాదిబుద్ధ్యా వాస్పృష్టస్యాగ్నే ర్యదృచ్ఛయా పీతస్యౌషధస్య దాహకత్వారోగ్యజనకత్వవత్ వస్తూనాం విలక్షణస్వభావత్వాత్ సంకేతితస్యాసంకేతితస్య వా అన్యాదృశో భగవన్నామ్నః సర్వాఘ నివర్తకత్వం భగవద్విషయకమత్యుత్పాదకత్వం చ స్వాభావికో ధర్మ ఇత్యాహుః (సాంకేత్యమిత్యాదినా మంత్రోఽప్యుదాహృత ఇత్యంతేన గ్రంథేన) సాంకేత్యం పుత్రాదౌ సంకేతకృతం పారిహాస్య ముచ్చారణా సమర్థజనపరిహాసకృతం, స్తోభం నిరాలాపకృతమ్. యద్వా భూతావిష్టస్య మంత్రశక్త్యాదిభిరాలాపనం. స్తోభః తత్కృతమిత్యర్థః హేలనం స్వవిరోధిజననిందాద్యంతర్భూతమ్ యద్వా కిం విష్ణునేతి సావజ్ఞం హేలనరూపం వా అన్యదపి ప్రకారాంతర మాపన్నం వైకుంఠస్య భగవతో నామగ్రహణం నిశ్శేష పాపహరం విదుః నామసామర్థ్యయాథాత్మ్యవిద ఇతి శేషః ౧౪

తథా పతితః ప్రాసాదాదేః మార్గే భగవదాజ్ఞారూపవర్ణాశ్రమధర్మాద్వా స్ఖలితః భగ్నః భగ్నపాదా ద్యవయవః సందష్టః సర్పాదిభిః తప్తో జ్వరాదినా ఆహతో దండాదినా ఏతదన్యతమా మవస్థాం ప్రాప్తః పుమాన్ యద్యవశోఽపి హరి రిత్యాహ తర్హి యాతనాః ప్రతి నార్హతి. ౧౫

(శ్రీమన్నారాయణకింకరయమకింకరయోస్సంవాదః)

గురూణాం చ లఘూనాం చ గురూణి చ లఘూని చ,
ప్రాయశ్చిత్తాని పాపానాం జ్ఞాత్వోక్తాని మహర్షిభిః ౧౬

తైస్తాన్యఘాని పూయంతే తపోదానజపాదిభిః,
నాధర్మజం తద్ధృదయం తదపీశాంఘ్రిసేవయా. ౧౭

అజ్ఞానాదథవా జ్ఞానాదుత్తమశ్లోకనామ యత్,
సంకీర్తితమఘం పుంసో దహేదేధో యథానలః ౧౮

యథాగదం వీర్యతమ ముపయుక్తం యదృచ్ఛయా,
అజానతోఽప్యాత్మగుణం కుర్యాన్మంత్రోఽప్యుదాహృతః ౧౯

నను మహతః పాపస్య మహదేవ ప్రాయశ్చిత్తం నత్వల్పం నామగ్రహణం పాపతారతమ్యేన ప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యస్య మన్వాదిభి రుక్తత్వాత్ అన్యథా ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రవైయర్థ్యం స్యాదిత్యంతరా కస్యచిన్మందాశంకాం నిరాకుర్వంతి (గురూణామితి) గురూణాం పాపానాం గురూణి ప్రాయశ్చిత్తాని లఘూనాం లఘూని మహర్షిభిర్యథావత్ జ్ఞాత్వా యద్యప్యుక్తాని ౧౬

తథాపి తైస్తైః తపఆదిభిః ప్రాయశ్చిత్తై రఘాని ప్రతినియతనివర్త్యాని పూయంతే నివర్త్యంతే న త్వధర్మజమధర్మం జనయతీత్యధర్మిజం హృదయం మనశ్చిత్తశుద్ధిర్న జాయత ఇత్యర్థః తర్హ్యధర్మస్య నిమిత్తం హృదయం కేన శుద్ధ్యతీత్యత్రాహుః తదపీతి తద్ధృదయమేమపీశ్వరాంఘ్రిసేవయా నామస్మరణాది రూపయా భగవత్సేవయా శుద్ధ్యతీత్యర్థః ౧౭

తత్తస్మాత్ జ్ఞానాదిదం భగవన్నామ అశేషాఘనివర్తకమితి జ్ఞానాదథవా అజ్ఞానాత్ సంకేత పరిహాసాదినిమిత్తాద్వా సంకీర్తిత ముత్తమశ్లోకస్య భగవతో నామ పుంసః పాపినోఽఘం దహత్యేవ నివర్తయత్యేవ. యథాఽనలోఽగ్నిః జ్ఞానాదజ్ఞానాద్వా స్పృష్టో దహతి తద్వదిత్యర్థః ౧౮

యథా చ వీర్యతమమగదమౌషధం యదృచ్ఛయా జ్ఞానాదజ్ఞానాద్వా ఉపయుక్తం భక్షితం సదారోగ్యం జనయతీతి శేషః. తథా భగవన్నామాత్మకో మంత్రోఽపి ఆత్మనః స్వస్య గుణం నామ్నః సామర్థ్యమజానతాఽపి పురుషేణోదాహృతః ఉచ్చారితః సన్నఘం దహత్యేవేతి పూర్వేణాన్వయః. వస్తూనాం విలక్షణస్వభావత్వాదితి భావః. ౧౯

పతిం వః పృచ్ఛత భటాః ధర్మేఽస్మిన్ యది సంశయః,
స వేద పరమం గుహ్యం ధర్మస్య భగవాన్ యమః. ౨౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

త ఏవం సువినిర్ణీయ ధర్మం భాగవతం నృప,
తం యామ్యపాశాన్నిర్ముచ్య విప్రం మృత్యోరమూముచన్. ౨౧

ఇతి ప్రత్యుదితా యామ్యా దూతా యాత్వా యమాంతికే,
యమరాజ్ఞే యథా సర్వ మాచచక్షు రరిందమ. ౨౨

యద్యస్మదుక్తార్థే యుష్మాకం సందేహస్తర్హి స్వపతిం యమం పృచ్ఛతేత్యాహుః (పతిమితి.) హే భటాః! హే దూతాః! యద్యస్మిన్ అస్మదుక్తే ధర్మే యది సంశయస్తర్హి వో యుష్మాకం పతిం యమం పృచ్ఛత స తు ధర్మం సూక్ష్మం జానాతీత్యాహుః (స ఇతి.) స భగవాన్.

"ఉత్పత్తిం ప్రలయం చైవ భూతానా మాగతిం గతిమ్।
వేత్తి విద్యామవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి ॥"

ఇత్యుక్తవిధః యమః ధర్మస్య భగవద్ధర్మస్య గుహ్యం రహస్యమత ఏవ పరమం శ్రేష్ఠం వేద జానాతీత్యర్థః. ౨౦

ఏవముక్తా యమదూతాః విప్రం ముముచురిత్యాహ మునిః (త ఇతి,) హే నృప! తే యమభటా ఏవముక్తవిధం భాగవతం భగవన్నామోచ్చారణరూపం ధర్మం వినిర్ణీయ నిఃశేషదురితక్షపణసమర్థం వినిశ్చిత్య తం విప్రం యామ్యపాశాన్నిర్ముచ్య విముక్తం కృత్వా. మృత్యోరమూముచన్ మోచితవంతః. మృత్యోరమూముచన్నిత్యస్యాయమభిప్రాయః - ఆయుఃక్షయకరాత్ పాపాధిక్యాత్ తస్య మృత్యుః ప్రసక్తః, తత్సమయే చ త మానేతుం యామ్యాః పురుషా ఆజగ్ముః. తస్మింశ్చాధికే పాపే అంతిమ నామోచ్చారణేన అకస్మాదాపతితేన సమూలం వినష్టే సతి మృత్యోరపి నివృత్తిరిత్యత ఏవం "స ఏవ వర్తమానోఽజ్ఞో మృత్యుకాల ఉపస్థితే। మతిం చకార తనయే" ఇతి పూర్వగ్రంథస్య "ద్విజః పాశాద్వినిర్ముక్తో గతభీః ప్రకృతిం గతః" ఇత్యుత్తరగ్రంథేన సహ న విరోధః. అన్యథా ప్రసక్తమృత్యోః నివారణాసంభవాత్. పునర్జీవనకథనం భక్తియోగోపసంహారకథనం చ విరుధ్యేతేతి ౨౧

తతో యమదూతా ద్విజో విష్ణుదూతాశ్చ కిమకార్షుస్తత్రాహ ఇతీత్థం ప్రత్యుదితాః ప్రత్యాఖ్యాతా యామ్యా దూతాః యమసమీపం యాత్వా గత్వా యమరాజ్ఞే యమరాజాయ, సమాసవిధేరనిత్యత్వాన్న టచ్ అష్టత్వా ద్వా హే అరిందమ! యథా సర్వముక్తం సర్వమనతిక్రమ్యాచచక్షుః కథితవంతః ఇతి. ౨౨

(అజామిళస్య పశ్చాత్తాపః)

ద్విజః పాశాద్వినిర్ముక్తో గతభీః ప్రకృతిం గతః,
వవందే శిరసా విష్ణోః కింకరాన్ దర్శనోత్సవః ౨౩

తం వివక్షు మభిప్రేత్య మహాపురుషకింకరాః,
సహసా పశ్యత స్తస్య తత్రాంతర్దధిరేఽనఘ ౨౪

అజామిలోఽప్యథాకర్ణ్య దూతానాం యమకృష్ణయోః,
ధర్మం భాగవతం శుదం త్రైవిద్యం చ గుణాశ్రయమ్ ౨౫

భక్తిమాన్ భగవత్యాశు మాహాత్మ్యశ్రవణాద్ధరేః.
అనుతాపో మహానాసీత్ స్మరతోఽశుభ మాత్మనః. ౨౬

(ద్విజో) యమపాశాద్వినిర్ముక్తః గతభీర్నిర్భయః ప్రకృతిం పూర్వావస్థాం గతః ప్రాప్తః పునర్జీవితవానిత్యర్థః. విష్ణోః కింకరాన్ దర్శనేనోత్సవో హర్షో యస్య తాదృక్ శిరసా వవందే నమస్కృతవాన్ హే అనఘ ! ౨౩

(తం) ద్విజం వివక్షుం కించిద్వక్తుమిచ్ఛు మభిప్రేత్యాలక్ష్య మహాపురుషస్య భగవతః కింకరాః సహసా ఆశు తస్య ద్విజస్య పశ్యతః సతః, అంతర్దధిరే అంతర్హితవంతః, అస్య భగవత్ప్రాప్త్యపేక్షాజననాయాంతర్ధానమ్. "సర్వజ్ఞోఽపి హి సర్వేశః సదా కారుణికోఽపి సన్। సంసారతంత్రవాహిత్వాత్ రక్షాపేక్షామపేక్షతే" ఇతి హ్యుక్తమ్. ౨౪

అథ తదంతర్ధానానంతర మజామిలః యమకృష్ణయోర్దూతానాం శుద్ధం భాగవతం ధర్మమాకర్ణ్య భగవన్మాహాత్మ్యశ్రవణాత్ భగవద్భక్తిమానాసీదిత్యుత్తరేణాన్వయః తత్ర యమదూతానాం త్రైవిద్యం గుణాశ్రయం ధర్మమాకర్ణ్య కృష్ణదూతానాం శుద్ధం భాగవతం ధర్మమాకర్ణ్యేత్యన్వయః. త్రివిధో వేదః ఋగ్యజుస్సామాత్మకత్వాత్ తత్ప్రతిపాదితం. త్రైవిధ్యం పూర్వభాగవిహితం కర్మగుణాశ్రయం గుణత్రయవశ్యజనాధికారం శుద్ధం సత్త్వగుణప్రధానజనాధికారం, భాగవతం భగవతః సంబంధినం, భగవత్పార్శ్వే ప్రతిపాదే ఆసీదితి క్రియాపదాధ్యాహారః ఆకర్ణ్యేత్యస్యాకర్ణితం మనస్యవధార్యేత్యర్థః అన్యథా తిరోధానాత్ పూర్వమేవాకర్ణితత్వాత్ అథేత్యనేన సహ విరోధాపత్తేః, అథేత్యస్య నన్వితి వార్థః. ౨౫

ఆత్మనః స్వస్యాశుభం పాపం స్మరత స్తస్య మహాననుతాపః పరితాప ఆసీత్. ౨౬

అహో మే పరమం కష్ట మభూదవిజితాత్మనః,
యేన విప్లావితం బ్రహ్మ వృషల్యాం జాయతాఽఽత్మనా. ౨౭

ధిఙ్మాం విగర్హితం సద్భి ర్దుష్కృతం కులకజ్జలమ్,
హిత్వా బాలాం సతీం యోఽహం సురాపామసతీమగామ్ ౨౮

వృద్ధావనాథౌ పితరౌ నాన్యబంధూ తపస్వినౌ,
అహో మయాధునా త్యక్తావకృతజ్ఞేన నీచవత్. ౨౯

సోఽహం వ్యక్తం పతిష్యామి నరకే భృశదారుణే,
ధర్మఘ్నాః కామినో యత్ర విందంతి యమయాతనాః ౩౦

తస్యానుతపప్రకారమేవాహ (అహో ఇతి) అవిజితా ఆత్మా మనో యేన తస్య మే మమ మహత్ కష్టమహో అభూత్, కిం తద్వృషల్యాం శూద్రాయాం జాయమానేన యేనాత్మనా మయా బ్రహ్మ బ్రహ్మత్వం విప్లావితం వినాశితం ఇతి యత్ "తజ్జాయా జాయా భవతి యదస్యాం జాయతే పునః" ఇతి శ్రుత్యర్థమభిప్రేత్య జాయతాత్మనేత్యుక్తమ్ ౨౭

సద్భిరార్యైః విశేషేణ గర్హితం మాం ధిక్ "ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు" ఇతి సంబంధసామాన్యే షష్ఠ్యపవాదికా ద్వితీయా ధిగితి నిందాద్యోతకమవ్యయమ్. మాం మమ ధిక్, నిందా నింద్యోఽహమిత్యర్థః కథంభూతం మాం, దుష్కృతం దుష్టం కృతవాన్ దుష్కృతం కులకజ్జలం కులకలంకం, కిం చ సతీం విశుద్ధాం బాలాం యోషాం ప్రియం హిత్వా సురాపాం సురాం పిబతీతి తా మత ఏవాసతీమగాం అగచ్ఛమ్. ౨౮

వృద్ధౌ ప్రవయసావనాథౌ రక్షకరహితౌ న విద్యతేఽన్యో బంధుః పుత్రాదిర్యయోస్తౌ తపస్వినౌ తపంతౌ పితరౌ మాతాపితరావకృతజ్ఞేన కృతఘ్నేన మయాఽధునా తత్క్షణమేవ నీచేనేవ అహో త్యక్తౌ. ౨౯

స ఏవంవిధోఽహం నూనం భృశం వితరాం దారుణే నరకే పతిష్యామి యత్ర నరకే ధర్మాద్యాః యమాదయః సంతి, కామినో మాదృశాశ్చ యమయాతనా విందంతి లభంతే ౩౦

(అజామిళస్య పశ్చాత్తాపః)

కిమిదం స్వప్న ఆహోస్విత్ సాక్షాత్ దృష్టమిహాద్భుతమ్,
క్వ యాతా అద్య తే యే మాం వ్యకర్షన్ పాశపాణయః. ౩౧

అథ తే క్వ గతాః సిద్ధాశ్చత్వారశ్చారుదర్శనాః,
వ్యమోచయన్నీయమానం బద్ధ్వా పాశైరధో భువః. ౩౨

అథాపి మే దుర్భగస్య విబుధోత్తమదర్శనే,
భవితవ్యం మంగళేన యేనాత్మా మే ప్రసీదతి ౩౩

అన్యథా మ్రియమాణస్య నాశుచేర్వృషలీపతేః,
వైకుంఠనామగ్రహణం జిహ్వా వక్తుమిహార్హతి. ౩౪

క్వ చాహం కితవః పాపో బ్రహ్మఘ్నో నిరపత్రపః,

ఏవం తస్య పరితాపమనువర్ణ్యేదానీం విమర్శపూర్వకం ముక్తిసాధనధర్మానుష్ఠానక్రమమాహ (కిమిత్యాదినా బ్రహ్మణ్యనుభవాత్మనీత్యంతేన.) కిమిదం యమకృష్ణదూతాగమనతత్సంభాషణాదివర్ణనం స్వప్నః ఆహోస్విదుత సాక్షాజ్జాగ్రతా మయా మహాద్భుతం దృష్టం అద్య అధునా దూతాః క్వ యాతాః యే పాశపాణయః సంతో మామాకృష్టవంతః ౩౧

(అథ తే) చత్వారః ప్రియదర్శనాః సుందరాః సిద్ధాః క్వ గతాః, యే పాశైః బద్ధ్వాధో భువః నరకాన్ ప్రతి నీయమానం మాం మోచితవంతః. ౩౨

యద్యప్యహం మందభాగ్యః తథాపి మే దుర్భగస్యాపి విబుధోత్తమానాం దర్శనే నిమిత్తసప్తమీ. దర్శనేన నిమిత్తేనేత్యర్థః మంగళేన భవితవ్యం కిం తద్యేన మంగళేన శుభకర్మణా మమాత్మా మనః పరమాత్మా వా ప్రసీదతి. ౩౩

అన్యథా యది మంగళేన న భవితవ్యం పుణ్యేన వినేత్యర్థః వృషలీపతేః అత ఏవాశుచేః మ్రియమాణస్య మర్తుముద్యతస్య మమ జిహ్వా వైకుంఠస్య నామగ్రహణం గృహ్యతే వశీక్రియతే చిత్తమనేనేతి గ్రహణం నామరూపగ్రహణం వక్తుం నార్హతి. ౩౪

కితవో మూర్ఖో బ్రహ్మఘ్నః విప్రత్వనాశకః, బ్రహ్మోజ్ఝ ఇతి పాఠే త్యక్తవేదః, నిర్లజ్జోఽహం

క్వ చ నారాయణేత్యేతద్భగవన్నామ మంగలమ్ ౩౫

సోఽహం తథా యతిష్యామి యతచిత్తేంద్రియానిలః,
యథా న భూయ ఆత్మాన మంధే తమసి మజ్జయే ౩౬

విముచ్య తమిమం బంధ మవిద్యాకామకర్మజమ్,
సర్వభూతసుహృచ్ఛాంతో మైత్రః కరుణ ఆత్మవాన్. ౩౭

మోచయే గ్రస్తమాత్మానం యోషిన్మయ్యాఽఽత్మమాయయా,
విక్రీడితో యయైవాహం క్రీడామృగ ఇవాఽధమః ౩౮

మమాహమితి దేహాదౌ హిత్వా మిథ్యార్థధీర్మతిమ్,
ధాస్యే మనో భగవతి శుద్ధం తత్కీర్తనాదిభిః ౩౯

క్వ మంగలావహం నారాయణేత్యేతద్భగవన్నామ క్వ ఈదృశస్య మమాంతకాలే తన్నామోచ్చారణం పుణ్యేన వినా కథం సంభవేదిత్యర్థః. ౩౫

సోఽహం సిద్ధదర్శనవైకుంఠనామగ్రహణాదిసూచితధర్మయుక్తోఽహం యత్తాః నియమితాః చిత్తాదయో యేన యథాభూతః సన్ తథా యతిష్యామి యత్నం కరిష్యామి, కథం యథా భూయః పునరాత్మాన మంధే తమసి నరకే న మజ్జయే మగ్నం న కుర్యామ్. ౩౬

కిం కృత్వా అవిద్యా దేహాత్మాభిమానమూల మజ్ఞానం కామః శబ్దాదివిషయాభిలాషః కర్మ ఏభిర్జాతం తమిమం బంధం గర్భజన్మాద్యవస్థాపరివృత్తిరూపం సంసారం విముచ్యాపోహ్య, కథంభూతః, సర్వేషు భూతేషు సుహృత్ శాంతః నిగృహీతాంతరింద్రియః కరుణః సర్వభూతేషు కృపావాన్ ఆత్మవాన్ ప్రశస్తమనస్కః. ౩౭

దేహే ఆదిశబ్దాత్ తదనుబంధిని అహంమమేతి యా మిథ్యార్థధీః మతిః మిథ్యాశ్రయ యాథార్థ్యధీః దేహాద్యర్థవిషయా ధీస్తద్రూపా మతి స్తామ్. అనహమర్థదేహాద్యర్థవిషయకాహంధియో విపరీతరూపత్వాత్ మిథ్యార్థధీరిత్యుక్తిమ్ మోహార్థధీరితి పాఠాంతరం తత్రాపి మోహాత్మికామహంత్వేన దేహాదిరూపార్థధీరూపామిత్యేవార్థః హిత్వా త్యక్త్వా భగవతి తత్కీర్తనాదిభిః శుద్ధం మనో ధాస్యే ఆధాస్యే ౩౮—౩౯

(అజామిళస్య పశ్చాత్తాపః)

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి జాతసునిర్వేదః క్షణసంగేన సాధుషు,
గంగాద్వారముపేయాయ ముక్తసర్వానుబంధనః. ౪౦

స తస్మిన్ దేవసదన ఆసీనో యోగ మాశ్రితః,
ప్రత్యాహృతేంద్రియగ్రామో యుయోజ మన ఆత్మని. ౪౧

తతో గుణేభ్య ఆత్మానం వియుజ్యాత్మసమాధినా,
యుయుజే భగవద్ధామ్ని బ్రహ్మణ్యనుభవాత్మని. ౪౨

యర్హ్యుపారతధీస్తస్మిన్ అద్రాక్షీత్ పురుషాన్ పురః,
ఉపలభ్యోపలబ్ధాన్ ప్రాగ్ వవందే శిరసా ద్విజః ౪౩

(ఇతీత్థం) జాతః ఉత్పన్నః సుష్ఠు నితరాం నిర్వేదో యస్య తాదృశః సాధుషు క్షణమాత్ర సంగేన ముక్తం సర్వానుబంధనం పుత్రాదిస్నేహో యేన సః, గంగాద్వారం హరిక్షేత్రం ఉపేయాయ ఉపగతవాన్. ౪౦

సోఽజామిలః తస్మిన్ దేవసదనే దేవో భగవాన్ సీదతి సన్నిహితో భవతి అస్మిన్ గంగా ద్వారే ఉపవిష్టః యోగం భగవద్భక్తియోగమాశ్రితః ఆరభతేత్యర్థః ప్రత్యాహృతః విషయేభ్యః ఇంద్రియ గ్రామః అంతర్బాహ్యేంద్రియసంఘో యేన తాదృశః ప్రథమమాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం గుణేభ్యః గుణపరిణామేభ్యః వివిచ్య పృథక్త్వేనానుసంధాయ తస్మిన్నాత్మని ప్రత్యగాత్మని మనో యుయుజే ౪౧

తత ఆత్మనః జీవాదంతర్యామిణః పరమాత్మనః సమాధినా ధ్యానేన తస్మిన్ బ్రహ్మణి స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహత్యనుభవాత్మని జ్ఞానస్వరూపే భగవద్ధామ్ని భగవచ్ఛబ్దవాచ్యే తేజసి యుయుజే స్థిరీకృతచిత్తః సన్ యర్హి యదోపరతా శబ్దాదిభ్యో నివృత్తా ధీర్యస్య తాదృశస్తస్మిన్ కాలే పురోఽగ్రే పురుషాన్ పూర్వదృష్టాన్ భగవత్పార్షదాన్ అద్రాక్షీత్, తతః ప్రాగుపలబ్ధాన్ ప్రాప్తాన్ పురుషానుపలభ్య అభిజ్ఞాయ ద్విజః శిరసా వవందే. ౪౨—౪౩

హిత్వా కలేవరం తీర్థే గంగాయాం దర్శనాదను,
సద్యః స్వరూపం జగృహే భగవత్పార్శ్వవర్తినామ్. ౪౪

సాకం విహాయసా విప్రో మహాపురుషకింకరైః,
హైమం విమాన మారుహ్య యయౌ యత్ర శ్రియఃపతిః. ౪౫

ఏవం స విప్లావితసర్వధర్మా దాస్యాః పతిః పతితో గర్హ్యకర్మణా,
నిపాత్యమానో నిరయే హతవ్రతః సద్యో విముక్తో భగవన్నామ గృహ్ణన్ ౪౬

నాతఃపరం కర్మనిబంధకృంతనం ముముక్షతాం తీర్థపదానుకీర్తనాత్,
న యత్పునః కర్మసు సజ్జతే మనో రజస్తమోభ్యాం కలిలం తతోఽన్యథా ౪౭

దర్శనాదను దర్శనాదనంతరం గంగాయాస్తీర్థే కలేవరం త్యక్త్వా. గంగాయా మితి పారే తీర్థే గంగాద్వారే క్షేత్రే గంగాయాం త్యక్త్వేత్యర్థః సద్యః భగవత్పార్శ్వవర్తినాం పార్షదానాం స్వరూపం తత్సమానం రూపం జగృహే గృహీతవాన్ ౪౪

స విప్రోఽజామిలః మహాపురుషకింకరైః సాకం హైమం విమానమారుహ్య విహాయసాఽఽకాశమార్గేణ అర్చిరాదినేత్యర్థః, యయౌ గతః క్వేత్యత ఆహ. యత్ర శ్రియః లక్ష్మ్యాః పతిరాస్తే వైకుంఠే ఇత్యర్థః. భగవత్పార్శ్వవర్తిస్వరూపగ్రహణమూర్ధ్వక్రమేణ వైకుంఠగమనానంతరం వేదితవ్యం తత్ర గతస్య తత్సాయుజ్యత్వాదితి భావః. ౪౫

ఉక్త మితిహాస ముపసంహరన్ భగవన్నామకీర్తనాత్ తద్విషయమత్యాపాదకముపాయాంతర ముత్కృష్టం నాస్తీత్యాహ (ఏవమితి ద్వాభ్యామ్) ఏవమిత్థం స ద్విజః విప్లావితః వినాశితః సర్వః స్వవర్ణాశ్రమోచితః ధర్మో యేన దాస్యాః పతిరత ఏవ పతితః స్వధర్మాత్ చ్యుతః గర్హ్యం నిందితం కర్మ యస్య హతం వ్రతం అయం శ్రుతసంపన్నః శీలవృత్తగుణాలయ ఇత్యాదినోక్తం యస్య అత ఏవ నరకే నిపాత్యమానః, యమభటైరితి శేషః తథాభూతేఽపి భగవన్నామ గృణన్నుచ్చరన్ సద్యః విముక్తోఽభూదిత్యర్థః ౪౬

ముముక్షతాం సంసారబంధనాన్మోక్తుమిచ్ఛతాం తనుమూలకర్మరూపబంధస్య నికృంతనం కృత్యతే ఛిద్యతేఽనేనేతి కృంతనమతస్తీర్థపదస్య భగవతోఽనుకీర్తనాత్ పరమన్యన్నాస్తి. యద్యస్మాదనుకీర్తనాత్ రజస్తమోభ్యాం కలిలం కశ్మలం మనః కర్మసు సంసృతిహేతుషు పునర్న సజ్జతే ఇతి న కింతు సంసృతిహేతుషు కర్మసు సజ్జత ఏవేత్యర్థః. ౪౭

(అజామిళస్య పశ్చాత్తాపః)

య ఏవం పరమం గుహ్య మితిహాస మఘాపహమ్,
శృణుయాచ్ఛ్రద్ధయా యుక్తో యశ్చ భక్త్యానుకీర్తయేత్. ४८

న వై స నరకం యాతి నేక్షితో యమకింకరైః,
యద్యప్యమంగలో మర్త్యో విష్ణులోకే మహీయతే. ४९

మ్రియమాణో హరేర్నామ గృణన్ పుత్రోపచారితమ్,
అజామిలో౽ప్యగాద్ధామ కిం పునః శ్రద్ధయా గృణన్. ५०

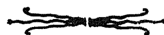
ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, **మహా**పురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
అజామిలోపాఖ్యానే ద్వితీయో౽ధ్యాయః

అథేతిహాసశ్రవణాదిఫలమాహ (య ఇతి.) పరమతీవ గుహ్యం గోప్య మఘాపహం పాపహర మిమ మితిహాసం యః పుమాన్ శ్రద్ధయా యుక్తః శృణుయాద్యశ్చ భక్త్యానుకీర్తయేత్ **కథయేత్.** ४८

స పుమాన్నరకం న యాతి నైవ ప్రాప్నోత్యేవ, యమకింకరై రీక్షితో౽పి న భవతి, **యద్యప్యమంగళః** పాపవానితి మర్త్యః శ్రవణాదికం కుర్వన్ విష్ణులోకే శ్రీవైకుంఠే, మహీయతే **పూజ్యతే** భగవద్విషయకమత్యుత్పత్తిద్వారా భగవల్లోకం ప్రాప్య తత్రత్యైః బహుమన్యత ఇత్యర్థః. ४९

ఏవం శ్రవణకీర్తనాదిభక్తియోగారంభస్య కైముత్యన్యాయేన యమవశ్యతాపరిహారకత్వం **వక్తుం** కథితమితిహాస మజామిలదృష్టాంతన్యాయేన తద్వదన్ ఉపసంహరతి (మ్రియమాణ ఇతి.) **అజామిలో** మ్రియమాణః పుత్రోపచారేణ అముఖ్యయా వృత్త్యా ప్రయుక్తమురుచరితమేవ హరేర్నామ **గృణన్** ధామ హరేః స్థాన మగాత్ ప్రాప్తః, కిముత శ్రద్ధయా హరేర్గుణాన్ గుణప్రతిపాదకాన్ **వాల్మీకాయణాదిశబ్దాన్** కీర్తయన్నిత్యర్థః ५०

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయో౽ధ్యాయః

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

నిశమ్య దేవః స్వభటోపవర్ణితం ప్రత్యాహ కిం తాన్ ప్రతి ధర్మరాజః,
ఏవం హతాజ్ఞో విహతాన్ మురారేర్నైదేశికైర్యస్య వశే జనోఽయమ్. ౧

యమస్య దేవస్య న దండభంగః కుతశ్చనర్షే శ్రుతపూర్వ ఆసీత్,
ఏతన్మునే వృశ్చతి లోకసంశయం న హి త్వదన్య ఇతి మే వినిశ్చితమ్ ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

భగవత్పురుషై రాజన్ యామ్యాః ప్రతిహతోద్యమాః,
పతిం విజ్ఞాపయామాసు ర్యమం సంయమనీపతిమ్. ౩

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

ఏవ మితిహాసముఖే నాకర్ణితభగవన్నామమాహాత్మ్యః రాజా "పతిం వః పృచ్ఛత ఇతి ధర్మేఽస్మిన్ యది సంశయః। స వేద పరమం గుహ్యం ధర్మస్య భగవాన్ యమః" ఇతి భగవత్పార్షదైః ఆప్తతమత్వేనాభిహితయమముఖేన నామమాహాత్మ్యం ప్రథయితుం పృచ్ఛతి (ద్వాభ్యామ్ నిశమ్యేతి,) ఏవమిత్థం దేవో ధర్మరాజః స్వభటైః వర్ణితం నిశమ్య ఆకర్ణ్య మురారేః భగవతో నైదేశికైః ఆజ్ఞాకారిభిః కింకరైః విహతాన్ నిరాకృతాన్ తాన్ కింకరాన్ ప్రతి స్వయం విహతా నిరాకృతా ఆజ్ఞా యస్య తాదృశః, కిముక్తవాన్, ధర్మరాజం విశినష్టి. యస్య ధర్మరాజస్య వశేఽయం జనః యద్వశవర్తీ అయం సాంసారికజనః స కిమాహేత్యర్థః ౧

హే ఋషే! దేవస్య యమస్య ఏతాదృశో దండస్య భంగః కుతశ్చిదాసీదితి న శ్రుతపూర్వః న శ్రుత ఇత్యర్థః. ఏతస్మిన్నర్థ సర్వస్యాపి సంశయో వర్తత ఇతి శేషః. హే మునే! తమిమం లోకస్య మాదృశస్య సందేహం త్వదన్యః న హి వృశ్చతి న ఛినత్తి ఇతి మే మయా సునిశ్చితమ్ ౨

ఉత్తరమాహ మునిః (భగవత్పురుషైరితి) హే రాజన్! భగవత్కింకరైః ప్రతిహతః ఉద్యమో యేషాం తే యామ్యా యమభటాః పతి మధిపతిం సంయమిన్యాః పుర్యాః పతిం యమం ప్రతి విజ్ఞాపయామాసుః ౩

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

యమదూతా ఊచుః—

కతి సన్తీహ శాస్తారో జీవలోకస్య వై ప్రభో,
త్రైవిధ్యం కుర్వతః కర్మ ఫలాభివ్యక్తిహేతవః. ౪

యది స్యుర్బహవో లోకే శాస్తారో దండధారిణః,
కస్య స్యాతాం న వా కస్య మృత్యుశ్చామృతమేవ వా. ౫

కిం తు శాస్తృబహుత్వే స్యాత్ బహూనామిహ కర్మిణామ్,
శాస్తృత్వముపచారో హి యథా మండలవర్తినామ్. ౬

అతస్త్వమేకో భూతానాం సేశ్వరాణామధీశ్వరః,
శాస్తా దండధరో నృణాం శుభాశుభవివేచనః. ౭

విజ్ఞప్తిప్రకారమేవాహ (కతీత్యాదినా ఆయయుర్ద్విత మిత్యంతేన) హే ప్రభో! యమః ఇహ లోకే త్రైవిధ్యం త్రివిధమేవ త్రైవిధ్యం, స్వార్థే ష్యఞ్ పుణ్యపాపతదుభయమిశ్రరూపేణ త్రివిధం కర్మ కుర్వతో జీవలోకస్య శాస్తారః ఫలస్య సుఖాదిరూపస్య యాఽభివ్యక్తిః ప్రాదుర్భావః తస్యాః హేతవః కతి సన్తీత్యాక్షేపః ౪

సంతు బహవః కో బాధః తత్రాహ (యదీతి) బహవః యది దండకారిణః శాస్తారః దండరూప శాసనకారిణః దండపూర్వకశిక్షాకారిణో వా బహవః స్యుః తర్హి మృత్యుః దుఃఖం అమృతం సుఖం చ కస్య వా న స్యాతాం కస్యాప్యుభే స్యాతామిత్యర్థః అయం భావః. అన్యోన్యవిరోధిశాస్తృబహుత్వే సతి శాస్త్రంతరాధీనస్య సుఖదుఃఖాదేః శాస్త్రంతరేణ నివారణసంభావనయా కస్యాప్యుభే న స్యాతాం. తథాపి శాస్తృత్వమముఖ్యం స్యాదిత్యాహుః. (కిం త్వితి) ధర్మిణాం కర్మిణాం యత్ శాస్తృభిరాపాద్యమానం సుఖాది స్యాదేవ కింతు శాస్తృత్వముపచారః తేషాం శాస్తృత్వమముఖ్యం హి స్యాద్వా. యథా మండలవర్తినామల్పజనపదాధిపతీనాం శాస్తృత్వం యథా న ముఖ్యం నిరంకుశత్వాభావాత్ ౫-౬

తస్య త్వచ్ఛాసనం తు నిరంకుశం. దృష్టమతః శాస్తృబహుత్వం న ఘటేతేత్యభిప్రేత్య త్వమేక ఏవ శాస్తా త్వచ్ఛాసనం చేదానీం నిహత మిత్యాహుః (శాస్తేతి) దండధరః పాపినాం నృణాం దండం ధారయతి కారయతీతి తథా శాస్తా హితాహితయోర్వివిచ్య జ్ఞాపయితా. శుభాశుభే పుణ్యాపుణ్యే వివినక్తి విభజతీతి శుభాశుభవివేచకః. నంద్యాదిత్వాత్ కర్తరి ల్యుః. ౭

తస్య తే విహతో దండో న లోకే వర్తతేఽధునా,
చతుర్భిరద్భుతైః సిద్ధైరాజ్ఞా తే విప్రలంభితా. ౮

నీయమానం తవాదేశాదస్మాభిర్యాతనాగృహాన్,
వ్యమోచయన్ పాతకినం ఛిత్వా పాశాన్ ప్రసహ్య మే. ౯

తాంస్తే వేదితు మిచ్ఛామో యది నో మన్యసే క్షమమ్
నారాయణేత్యభిహితే మాభైరిత్యాయయుర్ద్రుతమ్. ౧౦

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి దేవః స ఆపృష్టః ప్రజాసంయమనో యమః,
ప్రీతః స్వదూతాన్ ప్రత్యాహ స్మరన్ పాదాంబుజం హరేః. ౧౧

యమ ఉవాచ—

పరో మదన్యో జగత స్తస్థుషశ్చ ఓతం ప్రోతం పటవద్యత్ర విశ్వమ్,

తస్యైవంభూతస్య తే తవ దండః శాసనం లోకే క్వాప్యేతత్పర్యంతం విహతో న వర్తతే కిం త్వవిహత ఏవాధునా త్వద్భుతరూపై శ్చతుర్భిః సిద్ధైస్తే తవాజ్ఞా విప్రలంభితా వితథీకృతా. ౮

కథం విప్రలంభితే త్యత్రాహుః (నీయమానమితి.) తవాదేశాదస్మాభిః యాతనాగృహం నరకం ప్రతి నీయమానం పాతకినం తే సిద్ధాః వ్యమోచయన్. కిం కృత్వా. ప్రసహ్య బలాత్ తే పాశాన్ ఛిత్వాఽతః తాన్ సిద్ధాన్ వేదితుం తద్బలతదధిపతినామాదిప్రభవాదికం సర్వం వేదితుమిచ్ఛామ ఇత్యర్థః. నోఽస్మాకం క్షమం హితం యది మన్యసే తర్హి కథయేతి శేషః తాన్ విశింషంతి నారాయణేత్యేతస్మిన్ శబ్దేఽభిహితే ఉచ్చారితే సతి ద్రుత మాయయుః ఆజగ్ముః. ౯—౧౦

ఏవమాపృష్టో యమస్తాన్ ప్రత్యాహ ఇత్యాహ మునిః ఇతీత్థమాపృష్టః ప్రజానాం సంయమనః సంయమయతి శాస్తీతి తథా కర్తరి ల్యుః యమో దేవః ప్రీతః సుప్రశ్నేన హృష్టః, హరేః పాదాంబుజం స్మరన్ స్వదూతాన్ ప్రత్యాహ ౧౧

ఉక్తిమేవాహ (పర ఇత్యాదినా పురుషాయ భూమ్న ఇత్యంతేన.) మన్మత్తః పర ఉత్కృష్టోఽన్యోఽప్తి న కేవలం మత్తః పరః కింతు జగతః జంగమాత్ తస్థుషః స్థావరాత్ చరాచరాత్మకాత్

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

యదంశతోఽస్య స్థితిజన్మనాశా నస్యోతవత్ యస్య వశే చ లోకః. ౧౨

యో నామభి ర్వాచి జనాన్నిజాయాం బధ్నాతి తంత్యామివ దామభిర్గాః,
యస్మై బలిం త ఇమే నామకర్మనిబంధబద్ధాశ్చకితా వహంతి. ౧౩

అహం మహేంద్రో నిర్ ఋతిః ప్రచేతాః సోమోఽగ్నిరీశః పవనోఽర్కో విరించః,
ఆదిత్యవిశ్వే వసవోఽథ సాధ్యా మరుద్గణా రుద్రగణాః ససిద్ధాః. ౧౪

అన్యే చ యే విశ్వసృజోఽమరేశా భృగ్వాదయోఽస్పృష్టరజస్తమస్కాః,
యస్యేహితం న విదుః స్పృష్టమాయాః సత్త్వప్రధానా అపి కిం తతోఽన్యే ౧౫

ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతాజ్జగతః ఉత్కృష్టోఽన్యోఽస్తీత్యర్థః. అతో భవంత ఇవ తచ్ఛాసనకారిత్వాన్నాస్మాకం ముఖ్యం ప్రశాస్తృత్వమితి భావః, కోఽసౌ యత్ర యస్మిన్నిదం విశ్వం తంతవః పట ఇవోతం ప్రోతమాయామతో విస్తారతశ్చ స్యూతం సర్వతో వ్యాప్తమిత్యర్థః యస్య చాంశతః అంశాదేవాస్య జగతః జన్మాదయో భవంతి, నస్యోతవత్ నాసికాయా మోతవత్, ప్రోతబలీవర్దవద్యస్య వశేఽయం లోకః యద్వశవర్త్యయం లోక ఇత్యర్థః ౧౨

ఏవం సర్వాభ్యధికత్వ సర్వవ్యాపకత్వ సర్వజన్మాదికారణత్వ సర్వప్రశాస్తృత్వధర్మయుక్తో భగవానన్యోఽస్తీత్యుక్తమ్. అథాన్యాంశ్చ భగవతో ధర్మాన్ ప్రపంచయతి (య ఇతి) యో భగవాన్ నిజాయాం వాచి వేదాత్మికాయాం తంత్యాం దామన్యాం నామభిః వర్ణాశ్రమనామభిః జనం దామభిః గ్రంధిమద్రజ్జుభిః స్థూలతంత్యాం గాః బలీవర్దానివ బధ్నాతి, నామభిరిత్యనేన బ్రాహ్మణబ్రహ్మచర్యాది వర్ణాశ్రమనామనిర్దేశపూర్వకం వేదోక్తా వర్ణాశ్రమధర్మాః వివక్షితాః, తైః ఈశ్వరాజ్ఞారూపాయాం తదుల్లంఘనే దండనాపాదికాయాం వాచి బధ్నాతి వాగధీనాని కరోతీతి యావత్. యస్మై చ త ఇమే నామకర్మభిర్నిర్బంధః కృతః బంధో యేషాం తాదృశాః ప్రతినియతనామకర్మాణః చకితా బిభ్యతః బలిం పూజాం వహంతి కుర్వంతీత్యర్థః. ౧౩

అహం యమః ప్రచేతా వరుణః ఈశానో రుద్రః అర్కః సూర్యః అబ్జయోనిర్బ్రహ్మా ఆదిత్యా అదితేః పుత్రా విశ్వావసుప్రభృతయః ఉపదేవాః విశ్వసృజః దక్షాదయః అస్పృష్టం రజస్తమశ్చ యైః సత్త్వప్రధానా అపి యస్యేహిత మభిప్రాయం న విదుః, తత ఉక్తేభ్యోఽన్యే న విదురితి కిం వక్తవ్యమ్. అవేదనే హేతుః స్పృష్టా మాయా యైస్తే మాయామోహితత్వాదిత్యర్థః, ౧౪-౧౫

యం వై న గోభిర్మనసాసుభి ర్వా హృదా గిరా వాసుభృతో విచక్షతే,
ఆత్మాన మంతర్హృది సంతమాత్మనాం చక్షుర్యథైవాకృతయ స్తతః పరమ్. ౧౬

తస్యాత్మతంత్రస్య హరే రధీశితుః పరస్య మాయాధిపతేర్మహాత్మనః,
ప్రాయేణ దూతా ఇహ వై మనోహరా శ్చరంతి తద్రూపగుణస్వభావాః ౧౭

భూతాని విష్ణోః సురపూజితాని దుర్దర్శలింగాని మహాద్భుతాని,
రక్షంతి తద్భక్తిమతః పరేభ్యో మత్తశ్చ మర్త్యానథ సర్వతశ్చ ౧౮

ధర్మం తు సాక్షాద్భగవత్ప్రణీతం న వై విదుర్ ఋషయో నాపి దేవాః,
న సిద్ధముఖ్యా అసురా మనుష్యాః కుతశ్చ విద్యాధరచారణాదయః ౧౯

అసుభృతః ప్రాణభృతః యం గోభిరింద్రియైః మనసా అసుభిః ప్రాణాయామైః హృదా చిత్తేన గిరా వా కౌశల్యేన యం న విచక్షతే న పశ్యంతి న జానంతీత్యర్థః. కథంభూతమాత్మనాం జీవానామాత్మాన మంతరాత్మాన మంతర్హృది సంతం న విచక్షతే. తత్ర దృష్టాంతః (చక్షురితి) ఆకృతయః రూపాణి తతః పరమాకృతిభ్యో విలక్షణమాకృతీనాం ప్రకాశకం చక్షురింద్రియం న విచక్షతే తద్వదితి ౧౬

ఏవం సర్వవశిత్వసర్వారాధ్యత్వసర్వావిజ్ఞాతాభిప్రాయత్వవాఙ్మనసాగోచరాపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావత్వసర్వాంతరాత్మత్వాదయో ధర్మా ఉక్తాః ఏభిరన్యైశ్చ కల్యాణగుణైశ్చిదచిదాత్మకజగతో విలక్షణస్య స్వతంత్రస్య మాయాధిపతే రధీశితుః సర్వేశ్వరస్య మహాత్మనో నిరతిశయప్రభావస్య హరేః మనోహరాః దూతాః భగవత ఇవ గుణరూపస్వభావా యేషాం తాదృశా ఇహ లోకే చరంతి ౧౭

విష్ణోర్భృత్యాని కింకరాత్మకాని భూతాని సురైః బ్రహ్మాదిభిః పూజితాని దుర్దర్శాని ఉజ్జ్వలాని లింగాని స్వరూపాణి యేషాం తాని మహాద్భుతాని దృష్టవిసజాతీయాని భగవద్భక్తిమతో జనాన్ మత్తో మృత్యోశ్చాన్యేభ్యశ్చ సర్వేభ్యః రక్షంతి ౧౮

తద్భక్తిమతో రక్షంతు నామాయం త్వజామిలో నిరతిశయదుష్కృద్భక్తిశూన్యశ్చేతి కథమేనం రక్షితవంత స్తత్రాహ (ధర్మమితి) సాక్షాద్భగవతా ప్రణీత మభిహితం ధర్మమృషిప్రభృతయ స్తే విదుః భాగవతధర్మప్రభావ ఈదృశ ఇతి భావః. ౧౯

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

స్వయంభూ ర్నారదః శంభుః కుమారః కపిలో మనుః,
ప్రహ్లాదో జనకో భీష్మో బలిర్వైయాసకి ర్వయమ్ ౨౦

ద్వాదశైతే విజానీమో ధర్మం భాగవతం భటాః,
గుహ్యం విశుద్ధం దుర్బోధం యం జ్ఞాత్వాఽమృత మశ్నుతే. ౨౧

ఏతావానేవ లోకేఽస్మిన్ పుంసాం ధర్మః పరః స్మృతః,
భక్తియోగో భగవతి తన్నామగ్రహణాదిభిః ౨౨

నామోచ్చారణమాహాత్మ్యం హరేః పశ్యత పుత్రకాః,
అజామిలోఽపి యేనైవ మృత్యుపాశా దముచ్యత ౨౩

యది కేఽపి న విదుః తర్హి తద్ధర్మః శశవిషాణవదసత్కల్పః స్యాత్తత్రాహ (స్వయంభూరితి) వయమహం "అస్మదోద్వయోశ్చే" తి బహువచన మేకత్వే వేదితవ్యమ్ స్వయంభూః బ్రహ్మా. శంభుః రుద్రః, కుమారః సనత్కుమారః, మనుః స్వాయంభువః, వైయాసకిః శుకః. ౨౦

ఏతే వయం ద్వాదశ హే భటాః భాగవతం ధర్మం జానీమః తత్ప్రభావం జానీమ ఇత్యర్థః. కథంభూతం, గుహ్యం గోప్యం విశుద్ధం కేవలసత్త్వప్రధానాధికారం, దుర్బోధమితరైః దుర్విజ్ఞేయం, యం ధర్మం జ్ఞాత్వాఽమృతం ముక్తిమశ్నుతే ప్రాప్నోతి ౨౧

కోఽసావీదృశో ధర్మః కియాన్ వా తత్రాహ (ఏతావానేవేతి.) భగవతి తన్నామగ్రహణాదిభిః అనుగృహీతో యో భక్తియోగః స ఏవ పుంసాం లోకే పర ఉత్కృష్టో ధర్మః లోకే పురుషైః సాధ్య ఉత్కృష్టో ధర్మః భగవద్భక్తియోగ ఏవ స చైతావానేవావిచ్ఛిన్నప్రేమపూర్వానుధ్యానపర్యంత ఏవ "ప్రేమపూర్వమనుధ్యానం భక్తిరిత్యభిధీయత" ఇతి వచనార్థమభిప్రేత్య భక్తిశబ్దేనైవార్థలాభాదేతావానేవేత్యుక్తమ్. ౨౨

ఆస్తాం భగవద్భక్తియోగప్రభావస్తావన్నామోచ్చారణప్రభావమేవ పశ్యతేత్యాహ (నామేతి.) హే పుత్రకాః హరేర్నామోచ్చారణమాహాత్మ్యం పశ్యత, యేన నామోచ్చారణమాహాత్మ్యేన అజామిలోఽపి, అపిశబ్దస్తస్య సుతరాం ముక్త్యనర్హతాం సూచయతి. మృత్యుపాశాత్ సంసారపాశాన్ముక్తోఽభూత్. ౨౩

ఏతావతాలమఘనిర్హరణాయ పుంసాం
సంకీర్తనం భగవతో గుణకర్మనామ్నామ్,
విక్రుశ్య పుత్ర మఘవాన్ యదజామిలోఽపి
నారాయణేతి మ్రియమాణ ఇయాయ ముక్తిమ్ ౨౪

ప్రాయేణ వేద తదిదం న మహాజనోఽయం
దేవ్యా విమోహితమతి ర్బత మాయయాలమ్,
త్రయ్యాం జడీకృతమతిర్మధుపుష్పితాయాం
వైతానికే మహతి కర్మణి యుజ్యమానః. ౨౫

ఏవం విమృశ్య సుధియో భగవత్యనంతే
సర్వాత్మనా విదధతే ఖలు భావయోగమ్,
తే మే న దండమర్హంత్యథ యద్యమీషాం
స్యాత్పాతకం తదపి హంత్యురుగాయవాదః. ౨౬

అతః పుంసామఘస్య నిర్హరణాయ నిఃశేషక్షపణాయ ఏతావతైవాలం కియతా భగవతో గుణకర్మప్రతిపాదకనామ్నాం సంకీర్తన మితీయతా కుతః యద్యస్మాదఘవాన్ పాప్యపి అజామిలో మ్రియమాణః పుత్రం నారాయణేతి విక్రుశ్యాహూయ ముక్తిముపైత్యాగాదిత్యర్థః ౨౪

నన్వేవంవిధం నామమాహాత్మ్యాదికం స్వయంభ్వాదివత్ అన్యేఽపి అధీతశాస్త్రా అపి కిం న జానీయు స్తత్రాహ (ప్రాయేణేతి.) మహాజనః శాస్త్రజ్ఞోఽప్యయం జనః తదిదం నామమాహాత్మ్యాదికం ప్రాయశో న వేద. తత్ర హేతుః - దేవదేవస్య భగవతః సంబంధిన్యా మాయయా అలమత్యర్థం, విమోహితా మతిర్యస్య తాదృశః తం ప్రతి ఖిద్యతి బతేతి. కించ. మధుపుష్పితాయాం మధు మధురం యథా భవతి తథా పుష్పితాయాం పుష్పస్థానీయక్షుద్రస్వర్గాదిఫలప్రకాశకార్థవాదైః మనోరమాయామిత్యర్థః. ఏవం భూతాయాం త్రయ్యాం జడీకృతాభినివిష్టా మతిర్యస్య అత ఏవ వైతానికే మహత్యేవ కర్మణి యుజ్యమానః భగవన్మాయామోహితత్వాత్ అర్థవాదాశ్రయణం కర్మాసక్తచిత్తత్వాచ్చ న వేదేత్యర్థః. ౨౫

ఏవం విదిత్వా యే భగవంతం భజంతి న తేషామస్మద్వశ్యతేత్యాహ (ఏవమితి) సుధియః కుశలాః యే జనాః ఏవం నామమాహాత్మ్యాదికం విమృశ్యానంతే త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితే షాడ్గుణ్యపూర్ణే భగవతి భావయోగం భక్తియోగం విదధతే కుర్వతే ఖలు, తే మమ దండం ప్రతి నార్హంతి, తేషాం పాతకాభావాదిత్యర్థః యది కించిత్ తేషాం పాతకం స్యాత్తర్హి తదపి పాతకం ఉరుగాయస్య భగవతో వాదః గుణానువాదాత్మకనామగ్రహణాదిరూపో, హంతి క్షపయతి. ౨౬

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

తే దేవసిద్ధపరిగీతపవిత్రగాథా యే
సాధవః సమదృశో భగవత్ప్రపన్నాః,
తాన్ నోపసీదత హరేర్గదయాఽభిగుప్తాన్
నైషాం వయం న చ వయః ప్రభవామ దండే. ౨౭

తానానయధ్వ మసతో విముఖాన్ ముకుంద
పాదారవిందమకరందరసాదజస్రమ్,
నిష్కించనైః పరమహంసకులై రసజ్ఞైర్జుష్టాద్
గృహే నిరయవర్త్మని బద్ధతృష్ణాన్. ౨౮

జిహ్వా న వక్తి భగవద్గుణనామధేయం
చేతశ్చ న స్మరతి తచ్చరణారవిందమ్,

ఏవ మాక్షేపస్యోత్తర మభిధాయ అధునా స్వదూతాననుశాస్తి (త ఇతి త్రిభిః.) యే జనాః సాధవః సాధుగుణయుక్తాః సమదృశః సమం భగవదాత్మకత్వేన సర్వం పశ్యంతీతి తథా భగవత్ప్రపన్నా ఉపాయోపేయభావేన భగవంతం శరణం గతాః. తే దేవైః సిద్ధైశ్చ పరితో గీతాః పవిత్రాశ్చ గాథా యేషాం తాదృశాః తాన్నోపసీదత న తత్సమీపం గచ్ఛతేత్యర్థః. తత్రహేతుం వదంస్తాన్ విశినష్టి. హరేర్గదయాఽభితో గుప్తాన్ రక్షితాన్ అత ఏవైషాం భయం సంసృతిభయం నాస్తి న చ తేషాం దండే వయం ప్రభవామః సమర్థా భవేమ ౨౭

తర్హి క ఆనేయాస్తత్రాహ (తానితి.) తానానయధ్వం కాన్ అజస్రం సతతం నిష్కించనైః పరమహంసానాం జ్ఞానినాం కులైః సంఘైః రసజ్ఞైః జుష్టాన్ సేవితాన్ ముకుందస్య పాదారవిందయోః మకరందతుల్యో రసః తస్మాద్విముఖాన్ అత ఏవాసతః పాపిష్ఠాన్ నరకద్వారే గృహే బద్ధతృష్ణాన్ కృతాభిలాషాన్. ౨౮

కించ యేషాం జిహ్వా చేతః శిరాంసి భగవన్నామధేయచరణారవిందవచనస్మరణనమస్కారాన్ న కుర్వంతి తానానయధ్వ మిత్యాహ (జిహ్వేతి.) భగవతో గుణప్రతిపాదకం నామధేయం యస్య

కృష్ణాయ నో నమతి యచ్ఛిర ఏకదాఽపి
తానానయధ్వ మసతోఽకృతవిష్ణుకృత్యాన్ ౨౯

తత్ క్షమ్యతాం స భగవాన్ పురుషః పురాణో
నారాయణః స్వపురుషైర్యదసత్కృతం నః,
స్వానామహో న విదుషాం రచితాంజలీనాం
క్షాంతిర్గరీయసి నమః పురుషాయ భూమ్నే ౩౦

తస్మాత్ సంకీర్తనం విష్ణోర్జగన్మంగళమంహసామ్,
మహతామపి కౌరవ్య విద్ధ్యైకాంతికనిష్కృతిమ్ ౩౧

శృణ్వతాం గృణతాం వీర్యాణ్యుద్దామాని హరేర్ముహుః,

జిహ్వా న వక్తి యస్య చేతః భగవతశ్చరణారవిందం న స్మరతి యస్య చ శిరః సకృదపి శ్రీకృష్ణాయ నో నమతి తాన్ న కృతం విష్ణోః కృతమారాధనం యైస్తానత ఏవాసతః దుష్టానానయధ్వమ్. ౨౯

ఏవం స్వదూతానాదిశ్య దూతకృతాపరాధభియా భగవంతం క్షమాపయతి (తదితి) స్వపురుషైరస్మద్భృత్యైర్యదసత్కృత మపరాద్ధం తత్పురాణః పురుషో భగవాన్నారాయణః క్షమ్యతాం దివాదిత్వాత్ కర్త్రర్థే సార్వధాతుకే శ్యన్. స్వానాం స్వభక్తానామజ్ఞానాం కృతాంజలీనాం నోఽస్మాకం క్షాంతిరస్మద్విషయా క్షాంతిరిత్యర్థః. అహో గరీయసీ గురుతరా బహులా భగవతి వర్తత ఇతి భావః, తస్మై భూమ్నే సర్వాంతర్యామిణే నమః "అంజలిః పరమా ముద్రా క్షిప్రం దేవః ప్రసీదతి" ఇత్యుక్తతత్ప్రసాదనిమిత్తాంజలిబంధనేన నమస్కరోతీతి భావః ౩౦

ఏవం ప్రత్యాహ కిం తాన్ ప్రతిధర్మరాజ ఇతి పృష్టాం యమోక్తిమభిధాయ తా ముపసంహరిష్యమాణోఽంతరా రాజ్ఞః ప్రశ్నస్య యధైవ నరకాన్నరః నానోగ్రయాతనా నేయాదిత్యస్యోత్తరం సంగమయతి మునిః (తస్మాదితి త్రిభిః,) హే కౌరవ్య! తస్మాదితిహాసముఖేన నామమాహాత్మ్యస్య శ్రుతత్వాద్యమోక్త్యా సంభావితత్వాచ్చ విష్ణోః సంకీర్తనం జగతో మంగళావహం మహతాం విపులానామప్యంహసాం పాపానామైకాంతికనిష్కృతిం ముఖ్యం ప్రాయశ్చిత్తం విద్ధి జానీహి ౩౧

వ్రతాదికం తు న ముఖ్యమిత్యాహ (శృణ్వతాం) హరేః ఉద్దామాని విపులాని వీర్యాణి

(యమస్య తద్భటానాం చ సంవాదః)

యథా సుజాతయా భక్త్యా శుద్ధ్యేన్నాత్మా వ్రతాదిభిః. ౩౨

కృష్ణాంఘ్రిపద్మమధులిణ్ న పునర్విసృష్ట
మాయాగుణేషు రమతే వృజినావహేషు,
అన్యస్తు కామహత ఆత్మరజః ప్రమార్ష్టు
మీహేత కర్మ యత ఏవ రజః పునః స్యాత్. ౩౩

ఇత్థం స్వభర్తృగదితం భగవన్మహిత్వం
సంస్మృత్య విస్మితధియో యమకింకరాస్తే,
నైవాచ్యుతాశ్రయజనం ప్రతి శంకమానా
ద్రష్టుం చ బిభ్యతి తతఃప్రభృతి స్మ రాజన్. ౩౪

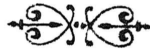
యశాంసి ముహుర్ముహుః శృణ్వతాం గృణతాం కథయతాం చాత్మా చిత్తం భగవతి శ్రవణాదినా సంజాతయా భక్త్యా యథా శుద్ధ్యతి తథా వ్రతాదిభి ర్న శుద్ధ్యతి. ౩౨

కృష్ణస్యాంఘ్రిపద్మయో ర్యన్మధు రసస్తం లేఢి ఆస్వాదయతీతి తథా పునర్వృజినావహేషు దురితాపాదకేషు విసృష్టేషు ప్రకృతికార్యగతశబ్దాదిషు న రమతే న సజ్జతే. అన్యస్తు కృష్ణాంఘ్రిపద్మమధ్వనభిజ్ఞస్తు కామైః శబ్దాదిభిర్హతోఽభిభూతః ఆత్మనః స్వస్య రజః పాపం ప్రమార్ష్టుం అపనేతుం కర్మ ప్రాయశ్చిత్తరూప మీహేత కుర్యాదిత్యర్థః. కర్మ విశినష్టి.। యతః కర్మణోఽనంతరం పునః రజః పాపం స్యాత్ సంభావ్యేత. పునా ఇతి రేఫలోపే దీర్ఘః. ౩౩

యమోక్తిముపసంహరతి (ఇత్థమితి.) హే రాజన్నిత్థం భర్త్రా యమేన గదితం "కర్తృకరణే" ఇతి సమాసః. భగవతో మహిత్వం మాహాత్మ్యం సంస్మృత్య ప్రత్యభిజ్ఞాయ విష్ణుమాతోక్తిరీత్యా ఏవం జ్ఞాత్వా విస్మితా ధీర్యేషాం తే యమకింకరాః తేన యమశాసనేనాచ్యుతాశ్రయజనం ప్రతి శంకమానాః తత్సమీపగమనేనాస్మాకం భర్తృదండనం స్యాదితి శంకమానాః, తత ఆరభ్య తం ద్రష్టుం చ బిభ్యతి భయం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౩౪

ఇతిహాస మిమం గుహ్యం భగవాన్ కుంభసంభవః,
కథయామాస మలయ ఆసీనో హరి మర్చయన్. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, యమపురుషసంవాదే తృతీయోఽధ్యాయః.

ఉక్తస్య ప్రామాణ్యజ్ఞాపనాయ తస్యాప్తప్రణీతతా మాహ (ఇతిహాసమితి.) మలయే పర్వతే ఆసీనో భగవాన్ కుంభసంభవోఽగస్త్యః హరి మారాధయ న్నిమం గుహ్య మితిహాసం కథయామాస కథితవాన్. ౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం, తృతీయోఽధ్యాయః

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

దేవాసురనృణాం సర్గో నాగానాం మృగపక్షిణామ్,
సామాసికస్త్వయా ప్రోక్తో యస్తు స్వాయంభువేఽంతరే. ౧

తస్యైవ వ్యాసమిచ్ఛామి జ్ఞాతుం తే భగవన్ యథా,
అనుసర్గం యయా శక్త్యా ససర్జ భగవాన్ పరః ౨

సూత ఉవాచ—

ఇతి సంప్రశ్న మాకర్ణ్య రాజర్షిర్బాదరాయణిః,
ప్రతినంద్య మహాయోగీ జగాద మునిసత్తమాః. ౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

యదా ప్రచేతసః పుత్రా దశ ప్రాచీనబర్హిషః,

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

ఏవమాకర్ణిత స్వాయంభువతత్పుత్రోత్తానపాదప్రియవ్రతసంతతిచరిత్రః తత్ప్రసంగాత్ పృష్టభూగోళఖగోళేషు తత్సంస్థాన తత్ప్రసంగాత్ పృష్టనరకనిస్తారోపాయః శ్రుతపరిహారశ్చ పూర్వం సంక్షేపేణ శ్రుతం మనుసర్గం విస్తరేణ బుభుత్సుః పృచ్ఛతి రాజా (దేవాసురేతి ద్వాభ్యామ్.) స్వాయంభువే మన్వంతరే స తు దేవాదీనాం సర్గః సామాసికః సంక్షిప్తః త్వయా ప్రోక్తః. ౧

హే భగవన్మునే! తస్యైవ సర్గస్య వ్యాసం విస్తరం త్వత్తో జ్ఞాతు మిచ్ఛామి. కోఽసౌ విస్తరః తత్రాహ. భగవాన్ పరః సృజ్యమానప్రకృతిపురుషవిలక్షణః యయా శక్త్యా యథానుసర్గం యం యం వ్యష్టిసర్గం ససర్జ అకరోత్. ౨

ఏవ మాపృష్టో మునిరాహేత్యాహ సూతః (ఇతీతి.) హే మునిసత్తమాః! ఇతీత్థం రాజర్షేః పరీక్షితః తం ప్రశ్నమాకర్ణ్య ప్రతినంద్య, సాధు పృష్టమితి ప్రతినంద్య బాదరాయణిర్మహాయోగీ జగాద ౩

గదిత మేవాహ (యదేత్యాదినా.) తత్ర భగవాన్ బాదరాయణిః విస్తరేణ పృష్టం మనుసర్గం

అంతస్సముద్రాదున్మగ్నా దదృశు ర్గాం ద్రుమైర్వృతామ్. ౪

ద్రుమేభ్యః క్రుధ్యమానా స్తే తపోదీపితమన్యవః.
ముఖతో వాయుమగ్నిం చ ససృజు స్తద్దిధక్షయా. ౫

తాభ్యాం నిర్దహ్యమానాం స్తా నుపలభ్య కురూద్వహ,
రాజోవాచ మహాజ్ సోమో మన్యుం ప్రశమయన్నివ. ౬

మా ద్రుమేభ్యో మహాభాగాః దీనేభ్యో ద్రోగ్ధు మర్హథ,
వివర్ధయిషవో యూయం ప్రజానాం పతయః స్మృతాః ౭

ఆదౌ ప్రజాపతిపతి ర్భగవాజ్ హరిరవ్యయః,

వివక్షుః తావత్ చతుర్థస్కంధాంతోక్తం ప్రాచీనబర్హిషః పుత్రాణాం చరిత ముపోద్ఘాతత్వేన ప్రస్తౌతి (యత ఆపూరీతా ప్రయ ఇత్యంతేన) ప్రచేతసః ప్రాచీనబర్హిషో దశ పుత్రాః యదా అంతఃసముద్రాత్ సముద్రమధ్యాత్ ఉన్మగ్నాః నిర్గతా స్తదా గాం భూమిం దదృశుః కథంభూతాం ద్రుమైర్వృతాం నారదోపదేశాత్ ప్రాచీనబర్హిషో నివృత్త్యాఽరాజకే కృష్యాద్యభావాత్ ద్రుమైర్వ్యాతామితి భావః. ౪

(ద్రుమేభ్యః) క్రుధ్యమానాః తపసా ఉద్దీపితః మన్యుః క్రోధో యైః తాదృశా స్తేషాంవృక్షాణాం దిధక్షయా దగ్ధుమిచ్ఛయా ముఖాద్వాయుమగ్నిం చ ససృజుః ఉత్పాదితవంతః. ౫

(తాభ్యాం) వాయ్వగ్నిభ్యాం నితరాం దహ్యమానాంస్తాన్ ద్రుమానుపలభ్య దృష్ట్వా హే కురూద్వహ। మహాజ్ సజ్ సోమో రాజా చంద్రః మన్యుం తత్క్రోధం శమయజ్ ఇవ ప్రశమయితు మిత్యర్థః ఉవాచ బోధితవాజ్. ౬

కిమువాచే త్యపేక్షాయాం తదేవోక్త మాహ (మా ద్రుమేభ్య ఇత్యాదినా ప్రతిగృహ్యతా మిత్యంతేన.) హే మహాభాగాః। దీనేభ్యో ద్రోగ్ధుం మార్హథ కుతః యతో యూయం వివర్ధయిషవః లోకాన్ వర్ధయితు మిచ్ఛవః, ప్రజానాం పతయశ్చ స్మృతాః ఉక్తాః వివర్ధయిషూణాం ప్రజాపతీనామిదం వనస్పతిదాహన మనుచితమితి భావః. ౭

సత్యం వివర్ధయిషవః ప్రజాపతయశ్చ కిం ద్రుమైః ప్రయోజన మిత్యత్రాహ (ఆదావితి) ప్రజాపతీనాం బ్రహ్మాదీనామపి పతిః విభుర్హి అఖిలద్రుమేష్వంతరా స్తే తథాప్యవ్యయః అసంస్పృష్టతద్గత వికారః భగవాజ్ హరిరాదౌ జగదాదికాలే వనస్పతీ నోషధీశ్చ ససర్జ తాజ్ తాంశ్చ విశనష్టి

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

వనస్పతీ నోషధీశ్చ ససర్జోర్జమిషం విభుః ౮

అన్నం చరాణా మచరా హ్యపదః పాదచారిణామ్,
అహ స్తహ స్తయుక్తానాం ద్విపదాం చ చతుష్పదః. ౯

యూయం చ పిత్రాన్వా దిష్టా దేవదేవేన చానఘాః,
ప్రజాసర్గాయ హి కథం వృక్షా న్నిర్దగ్ధు మర్హథ. ౧౦

అతిష్ఠత సతాం మార్గం కోపం యచ్ఛథ దీపితమ్,
పిత్రా పితామహేనాపి జుష్టం వః ప్రపితామహైః. ౧౧

(ఊర్జమిషమితి) ఊర్జం పితౄనుద్దిశ్య దీయమాన మన్నం ఇషం దేవానుద్దిశ్య దీయమానం ఇషోర్జరూపా వనస్పతయ ఇత్యర్థః. అయం భావః దేవపితృయజ్ఞావశిష్టాన్నేన ప్రజానాం జీవనం విహితం "యజ్ఞశిష్టాశినః సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః" ఇతి స్మరణాత్ "భుంజతే తే త్వఘం పాపా యే పచంత్యాత్మకారణాత్" ఇతి యజ్ఞానవశిష్టాన్నభక్షణనిందనాచ్చ ఏవం దేవాద్యుపజీవ్యాన్నరూపేణ పరిణమమానా న్ వనస్పత్యాదీ న్నిర్దగ్ధుం మార్హథేతి ౮

ఏతదేవోపపాదయతి (అన్నమితి) యావత్ పాదచారిణాం చరాణాం భూతానా మపాదచారిణోఽచరాః అన్నమద్యాః అచరేషు భూతేష్వేదాత్మభావో నాస్తి కింతు తేషా ముపభోగ్యత్వాకార ఏక ఏవేతి భావః, చరేషు త్వాకారద్వయ మస్తీత్యాహ అహస్తా ఇతి హ స్తయుక్తానాం ద్విపదాం అహస్తాః చతుష్పదః అన్నమదనీయాః సామాన్యాభిప్రాయక మేకత్వం క్లీబత్వం చ చరేషూభయాకారకథనం వ్యతిరేకదృష్టాంతార్థమ్ యథా చరేషు కేషాంచిద త్తృత్వ మన్యేషా మదనీయత్వం న తథాచేతనేషు కిం త్వదనీయత్వమేవేతి సర్వోపభోగ్యత్వా న్నిరపరాధత్వాచ్చ తద్ద్రోహః న కార్య ఇతి తాత్పర్యమ్. ౯

కిం చ హే అనఘాః! యూయం పిత్రా ప్రాచీనబర్హిషా దేవదేవేన తపసా తోషితేన భగవతా చ ప్రజాసర్గాయ నిర్దిష్టా హి యతః ఏవమతః కథం వృక్షా న్నిర్దగ్ధు మర్హథ. ౧౦

సతాం సాధూనాం మార్గ మాతిష్ఠత ఆశ్రయత కథంభూతం, వః యుష్మాకం పిత్రా ప్రచేతసా పితామహేన తత్పిత్రా యే చ వః యుష్మాకం ప్రపితామహాదయః తైశ్చ జుష్టం సేవితమ్ పిత్రాద్యాచరితమేవ సన్మార్గమాశ్రయతేత్యర్థః దీపితం కోపం యచ్ఛత ఉపసంహరత. ౧౧

తోకానాం పితరౌ బంధూ దృశః పక్ష్మ స్త్రియాః పతిః,
పతిః ప్రజానాం భిక్షూణాం గుహ్యజ్ఞానాం బుధః సుహృత్. ౧౨

అంతర్దేహేషు భూతానా మాత్మాఽఽస్తే హరి రీశ్వరః,
సర్వం తద్ధిష్ణ్య మీక్షధ్వ మేవం వ స్తోషితో హ్యసౌ. ౧౩

యః సముత్పతితం దేహ ఆకాశాన్మన్యు ముల్బణమ్,
ఆత్మజిజ్ఞాసయా యచ్ఛేత్ స గుణానతివర్తతే. ౧౪

అలం దగ్ధై ర్ద్రుమై ర్దీనైః ఖిలానాం శివమస్తు వః,

కించ భగవతః సర్వరక్షకస్య శరీరత్వా ద్వనస్పతిషు క్రోధోఽయుక్త ఇత్యాహ. (తోకానామితి.) తోకానాం బాలానాం పితరౌ యథా బంధూ రక్షకౌ, యథా దృశః పక్ష్మ బంధుః, యథా చ స్త్రియాః పతి ర్బంధుః తథా ప్రజానాం నృపః యథా చ భిక్షూణాం భిక్షేత్యధ్యాహారః, యథా గుహ్యజ్ఞానాం ప్రయోగకుశలానాం బుధః మీమాంసాభిజ్ఞః తథా భగవాన్ రక్షకః సుహృచ్చ భూతానా మంతర్దేహేషు హృదయేష్వాత్మేశ్వరః, అంతః ప్రవిశ్య నియంతా హరి రాస్తేఽతః సర్వం జగత్ అస్య భగవతో ధిష్ణ్య మేవ మీక్షణేఽసౌ భగవాన్ వః యుష్మాకం తోషితో భవతి యద్వా ప్రతినియతరక్షకత్వ వ్యవస్థాం ఉల్లంఘ్య కథం ద్రోగ్ధు మర్హథేత్యాహ తోకానామితి పిత్రాదయ ఇవ ప్రజానాం చరాచరాత్మ కానాం నృపః బంధుః రక్షకః సుహృచ్చ. కించ భగవచ్ఛరీరత్వాచ్చ న ద్రోహః కార్య ఇత్యాహ అంతర్దేహేష్వితి. ఉక్త ఏవార్థః గుహ్యజ్ఞాన మితి భిక్షువిశేషణం వా, గుహ్యం రహస్యభూతం పరమాత్మ స్వరూపాదికం జ్ఞాతు మిచ్ఛూనాం బుధ ఇవ తదుపదేష్టా విద్వానివేత్యర్థః. రక్షణం చ సర్వత్రానిష్ట పరిహారేష్టప్రాపణాత్మక మేవ. ౧౨—౧౩

కించ క్రోధోపశమస్యాభ్యుదయహేతుత్వాచ్చ త ముపసంహరతేత్యాహ (య ఇతి.) దేహే ఆకాశాత్ సముత్పతితం యదృచ్ఛయోత్పన్న మిత్యర్థః. యద్వా దేహే ఆకాశాద్ధృదయవివరాత్ సముత్పతిత ముల్బణం దుస్సహం మన్యుం క్రోధ మాత్మజిజ్ఞాసయా స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్య విచారణేన యచ్ఛే దుపసంహరేత్ స పుమాన్ గుణాన్ సత్త్వాదీనతివర్తతే, క్రమేణ సంసారబంధా న్ముక్తో భవతీత్యర్థః. ౧౪

అతో దగ్ధై రత ఏవ దీనైః ద్రుమై రలం దీనద్రుమదాహనేనాల మిత్యర్థః. ఖిలానా మవశిష్టానాం

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

వార్క్షీ హ్యేషా వరా కన్యా పత్నీత్వే ప్రతిగృహ్యతామ్ ౧౫

ఇత్యామంత్ర్య వరారోహాం కన్యా మాప్సరసీం నృప,
సోమో రాజా యయౌ దత్త్వా తే ధర్మేణోపయేమిరే ౧౬

తేభ్య స్తస్యాం సమభవద్ దక్షః ప్రాచేతసః కిల,
యస్య ప్రజావిసర్గేణ లోకా ఆపూరితా స్త్రయః. ౧౭

యథా ససర్జ భూతాని దక్షో దుహితృవత్సలః,
రేతసా మనసా చైవ తన్మమావహితః శృణు. ౧౮

మనసై వాసృజత్ పూర్వం ప్రజాపతి రిమాః ప్రజాః,
దేవాసురమనుష్యాదీన్ నభఃస్థలజలౌకసః ౧౯

ద్రుమాణాం వః యుష్మాకం చ శివ మస్తు. వార్క్షీ వృక్షైః పాలితా ఏషా వరా సులక్షణా కన్యా మారిషాఖ్యా పత్నీత్వేనేత్యర్థః ప్రతిగృహ్యతాం యుష్మాభి రితి శేషః ౧౫

ఇతీత్థ మామంత్ర్య సాంత్వయిత్వా అప్సరస మప్సరోదేహా దావిర్భూతాం ఋషివీర్య సంభూతాం వరారోహాం వరై రారోఢు ముద్వోఢుం యోగ్యాం కన్యాం తేభ్యో దత్త్వా సోమో రాజా యయౌ గతః. తత స్తే ప్రచేతసః సర్వే ధర్మేణ తా ముపయేమిరే వివాహితవంతః ధర్మేణేత్యనేన "అపృథగ్ధర్మశీలానాం సర్వేషాం వః సుమధ్యమా। అపృథగ్ధర్మశీలేయం భూయాత్ పత్న్యర్పితాశయా" ఇతి భగవతో క్తత్వాత్ బహుభి రేకస్యాః పాణిగ్రహో దోషావహ ఇతి శంకా న కార్యేతి సూచితమ్ ౧౬

(తేభ్యః) ప్రచేతోభ్యః తస్యా మాప్సరస్యాం హే రాజన్! దక్షః ప్రజాపతిః ప్రాచేతసోఽభూ దుత్పన్నః. పూర్వం బ్రహ్మణోఽంగుష్ఠాజ్జాతో దక్షోధ్వరే రుద్రాపరాధవశా త్తం దేహం విహాయాస్యాం మారిషాయాం ప్రాచేతసనామాఽజాయతేత్యర్థః. తథాచో క్తం చతుర్థే "యస్యాం మహదవజ్ఞానాదజన్య జనయోనిజః" ఇతి ప్రాచేతసం విశినష్టి. (యస్యేతి) యస్య ప్రాచేతసస్య దక్షస్య ప్రజాసర్గేణ త్రయో లోకా ఆపూరితాః, ప్రాయశో లోకత్రయస్థాః ప్రజా స్తత్సంతానరూపా ఇత్యర్థః. ౧౭

దక్షః ప్రాచేతసః దుహితృషు వాత్సల్యయుక్తః రేతసా వీర్యేణ, మనసా సంకల్పేన చేమాః ప్రజాః ససర్జ, కాః దేవాదీం స్తథా నభ ఏవ స్థలం యేషాం జలమేవౌకః స్థానం యేషాం తాన్. ౧౮-౧౯

త మబృంహిత మాలోక్య ప్రజాసర్గం ప్రజాపతిః,
వింధ్యపాదానుపవ్రజ్య సోఽచరద్ దుష్కరం తపః ౨౦

తత్రాఘమర్షణం నామ తీర్థం పాపహరం పరమ్,
ఉపస్పృశ్యానుసవనం తపసా తోషయద్ధరిమ్ ౨౧

అస్తౌషీద్ధంసగుహ్యేన భగవంత మధోక్షజమ్,
తుభ్యం తదభిధాస్యామి కస్యాతుష్యద్ యతో హరిః ౨౨

ప్రజాపతి రువాచ—

నమః పరాయావితథానుభూతయే గుణత్రయాభాసనిమిత్తబంధవే,

తమేవం మనసా క్రియమాణం ప్రజాసర్గ మబృంహిత మవృద్ధ మాలోచ్య స ప్రజాపతిః ప్రాచేతసః వింధ్యస్య పాదాన్ ప్రత్యంతపర్వతాన్ ఉపవ్రజ్య ఉపాగత్య, దుశ్చర మితరైః కర్తుమశక్యం తప ఆచరత్ కృతవాన్. ౨౦

తత్ర వింధ్యపాదేషు త్రికాల మఘమర్షణాఖ్యం పాపహరం పుణ్యం తీర్థముపస్పృశ్య తత్ర స్నాత్వేత్యర్థః. తపసా హరి మతోషయత్ ఆరాధితవాన్. ౨౧

తథా భగవంతమధోక్షజం హంసగుహ్యాఖ్యేన స్తోత్రేణాస్తౌషీ త్తదేవ స్తోత్రం తుభ్యమభిధాస్యామి, స్తోత్రం విశినష్టి. యతో యేన స్తోత్రేణ హరిః కస్య ప్రజాపతేః దక్షస్యాయస్మాత్ తుష్టోఽభూత్. ప్రసన్నోఽభూదిత్యర్థః ౨౨

హంసగుహ్యాఖ్యం స్తోత్ర ముపదిశతి (నమః పరాయేత్యాదినా స ఈశ్వరో మే కురుతాన్మనోరథ మిత్యంతేన గ్రంథేన) తత్ర ప్రథమం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం సత్యసంకల్పం ప్రకృతే ర్నియంతార మపరిచ్ఛిన్నం ప్రమాణభూమ్యావహం సర్వకారణం నమస్కరోతి. పరాయ చిద్విలక్షణాయ తావచ్చిద్వ్యావర్తకధర్మయోగమాహ (అవితథానుభూతయే ఇతి) అవితథాఽమోఘాఽనుభూతిః సంకల్పరూపాత్మకం జ్ఞానం యస్య సత్యసంకల్పాయేత్యర్థః, జీవస్తు అసత్యసంకల్ప ఇతి. తతః తేనాస్య వ్యావృత్తిః. అచిద్వ్యావర్తకధర్మమాహ గుణత్రయాభాసనిమిత్తబంధవే గుణత్రయమాభాసః సత్త్వాదిగుణత్రయోన్మేషః తస్య నిమిత్తం కారణం ప్రకృతిః తస్యాః బంధవే ఆశ్రయభూతాయ ప్రకృతిశరీరకాయ తన్నియంత్రే ఇత్యర్థః- అనేనాచితోఽస్య వ్యావృత్తిః ఏవం పదద్వయేన చిదచిద్వ్యావృత్తిః నన్వయం ప్రజాపతివాక్యాదితా

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

అదృష్టధామ్నే గుణతత్త్వబుద్ధిభి ర్నివృత్తమానాయ దధే స్వయంభువే. ౨౩

న యస్య సఖ్యం పురుషోఽవైతి సఖ్యుః సఖా వసన్ సంవసతః పురేఽస్మిన్,
గుణో యథా గుణినో వ్యక్తదృష్టే స్తస్మై మహేశాయ నమస్కరోమి ౨౪

దేహోఽసవోఽక్షా మనవో భూతమాత్రా నాత్మాన మన్యం చ విదుః పరం యత్.
సర్వం పుమాన్ వేద గుణాంశ్చ తజ్జ్ఞో న వేద సర్వజ్ఞ మనంత మీడే. ౨౫

ఽఽవిర్భూతసత్యసంకల్పః ప్రకృతివిముక్తః కిం ముక్తోజీవః నేత్యాహ గుణతత్త్వబుద్ధిభిః గుణత్రయ కార్యభూతపృధివ్యాదితత్త్వవిషయబుద్ధిభి రదృష్ట మనుపలక్షితం ధామ స్వరూపం యస్య. ముక్తస్తు సంసారదశాయాం పృధివ్యాదిసంఘాతపరిణామభూతశరీరవిషయబుద్ధిభిః దేవోఽయం మనుష్యోఽయమిత్యుపలక్షిత ఇతి తతోఽస్య తేనైవ వ్యావృత్తిః, తర్హి కిం నిత్యసిద్ధః నేత్యాహ నివృత్తః మానః యస్మాన్నివృత్తమానః తాదృశోఽవధిరియత్తా యస్య స తథోక్తః ప్రమాణశూన్యావధయే త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితస్వరూపాయేత్యర్థః. నిత్యసిద్ధస్తుజీవః స్వరూపతః పరిచ్ఛిన్నః ఇతి తతః తేనాస్య వ్యావృత్తిః స్వయంభువే స్వయం కారణాంతరశూన్యాయ సర్వకారణాయేతి భావః. ౨౩

గుణత్రయాభాసనిమిత్తబంధవే ఇత్యనేనాచిదాశ్రయత్వముక్త మథ చేతనబంధుత్వమాహ (న యస్యేతి) పురే దేహే, సంవసతః జీవాంతరాత్మతయా వసతః. సఖ్యుః హితైకకారిణః, యస్య పరమాత్మనః సఖ్యం తచ్ఛేషభావం పురుషో నావైతి గుణినో ద్రవ్యాదేర్గుణ ఇవ ప్రభాదివత్ అపృథక్ సిద్ధప్రకారభూతో [illegible] [illegible] తద్గతాతిశయాధానై [illegible]స్వరూపతయా మిత్రమయం పురుషః నావైతి [illegible]నుసంధత్తే ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః అవ్యక్తదృష్టిః దేహగోచర[illegible]నః తస్మై సఖ్యే పరమపురుషాయ నమస్కరోమి "ద్వా సుపర్ణా" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః ౨౪

నావైతీత్యేతత్ ప్రపంచయతి (దేహ ఇతి) దేహశ్చాసవ ఇంద్రియాణి ప్రాణా వా మనసః మనోవృత్తయః జ్ఞానేంద్రియాణి వా భూతాని పృధివ్యాదీని మాత్రా గంధాదీని తద్గ్రాహకాణి కర్మేంద్రియాణి వా ఏతాః ఆత్మానం స్వస్వరూపం పరం స్వేభ్యః విలక్షణమన్యం జీవాత్మానం న విదుః, పుమాన్ జీవస్తు యత్ సర్వం దేహాదికం తద్వేద జానాతీత్యర్థః, ఏవం తత్తజ్జ్ఞో దేహాద్యభిజ్ఞోఽపి జీవః దేహాదికం స్వగుణాన్ స్వాత్మానం చ జానాతి తం భగవంతం సర్వజ్ఞం తద్గుణాంశ్చ న వేద తమనంత మపరిచ్ఛిన్న మీడే స్తౌమి. దేహాదయో దృష్టాంతార్థముపాత్తాః యథా దేహాదయః స్వస్వరూపం తస్మాద్విలక్షణం జీవాత్మానం చ న విదురేవం పుమాన్ దేహాద్యభిజ్ఞోఽపి సర్వజ్ఞం తద్గుణాంశ్చ న వేదేత్యర్థః ౨౫

యదోపరామో మనసో నామరూపరూపస్య దృష్టస్మృతిసంప్రమోషాత్,
య ఈయతే కేవలయా స్వసంస్థయా హంసాయ తస్మై శుచిసద్మనే నమః. ౨౬

మనీషిణోఽన్తర్హృది సంనివేశితం స్వశక్తిభిర్నవభిశ్చ త్రివృద్భిః,

సర్వజ్ఞ మిత్యనేనాభిప్రేతం పరమాత్మనః సర్వజ్ఞత్వం జీవస్య పరమాత్మనా సంశ్లేషదశాయా మపి తదనభిజ్ఞతాం చోపపాదయతి (యదేతి) నామరూపరూపస్య దేవమనుష్యబ్రాహ్మణాదినామ రూపకస్య మనసో యదా దృష్టస్మృతిసంప్రమోషాద్దృష్టస్య స్మృతిః స్మరణం స్వప్నావస్థోచ్యతే. తస్యాః సంప్రమోషాన్నివృత్త్యోపరామః సుషుప్తిః తదా యః పరమాత్మా ఈయతే ప్రాప్యతే జీవేన సమన్వితో భవతి "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరం ఏష సుప్తేషు జాగర్తి" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః, జీవస్యాప్రబోధేఽపి పరమాత్మా ప్రబుద్ధ ఇత్యర్థః సర్వథా దుర్జ్ఞేయత్వేఽను పాస్యత్వం స్యాదితి శంకాం వారయతి యదేతి, కేవలయా ఇత్యనుషజ్జతే, యశ్చ కేవలయా రాగాది కాలుష్యరహితయా స్వసంస్థయా స్వాభావికజ్ఞానేనేయతేఽవగమ్యతే ప్రాప్యతే వా తస్మై హంసాయ శుద్ధాయ శుచిసద్మనే శుద్ధాంతఃకరణసద్మనే ఉపాసనవిశుద్ధాంతఃకరణే సన్నిహితాయేత్యర్థః. యద్వా కేవలయా స్వసంస్థయా హంసాయ విశుద్ధాయ రాగాద్యకలుషితేన అపరిచ్ఛిన్నానందరూపవిషయకా నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నధర్మభూతజ్ఞానేన విశుద్ధాయాస్పృష్టచిదచిద్ధర్మాయ శుచిసద్మనే ఉపాసనయా పరిశుద్ధమంతఃకరణం సద్మ అభివ్యక్తిస్థానం యస్య తస్మై ఇత్యర్థః "హంసః శుచిషత్" ఇతి శ్రుత్యర్థో ఽత్రాభిప్రేతః. ౨౬

శుచిసద్మన ఇత్యుక్తదేవ ప్రపంచయతి (మనీషిణ ఇతి) త్రివృద్భిః త్రయాణాం వృద్వర్తనం యత్ర తత్ త్రివృత్ త్రిక మిత్యర్థః తద్రూపాభిః త్రికత్రయ మాపన్నాభిరితి యావత్, నవభిః శక్తిభిః.

"శ్రియా పుష్ట్యా గిరా కాంత్యా కీర్త్యా తుష్ట్యేలయోర్జయా।
విద్యయాఽవిద్యయా శక్త్యా మాయయా చ నిషేవితమ్॥"

ఇతి వక్ష్యమాణాభిః శక్తిభిః కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణరూపాభిః శక్తిభిః సహాంతర్హృది సంనివేశితం స్వేచ్ఛయా సన్నివిష్టం గూఢం బాహ్యైః కరణైరగ్రాహ్యం, అనేన-

"తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్।
అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా—" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః.

దుర్దర్శం మనసా గ్రహీతు మశక్యం గుహాయాం హృదయే నిహితం గహ్వరే జీవే తిష్ఠతీత్యంతరాత్మత యేతి తథా యం మనీషిణః పరమాత్మయాథాత్మ్యవివేచనకుశలాః మనీషయా యోగపరిశుద్ధయా ధియా

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

వహ్నిం యథా దారుణి పాంచదశ్యం మనీషయా నిష్కర్షంతి గూఢమ్. ౨౩

స వై మమాశేషవిశేషమాయా నిషేధనిర్వాణసుఖానుభూతిః,
స సర్వనామా స చ విశ్వరూపః ప్రసీదతా మనిరుక్తాత్మశక్తిః ౨౪

యద్యన్నిరుక్తం వచసా నిరూపితం ధియాక్షభి ర్వా మనసా వోత యస్య,

నిష్కర్షంతి ప్రకృతిపురుషాభ్యాం పృథక్ పశ్యంతీత్యర్థః యథా మథ్నా మథనసాధనేనోత్తరారణినా దారుణి అధస్తనారణౌ పాంచదశ్యమగ్నిం నిష్కర్షంతి తద్వత్ పాంచదశ్యం పంచదశీయకర్మ సంబంధినం దర్శపూర్ణమాసానుష్ఠానం హి పంచదశ్యుపక్రమమగ్న్యాధానమపీతి వైదికోఽగ్నిః పాంచదశ్య ఇత్యుచ్యతే. యం నిష్కర్షంతి స వా ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ౨౩

ఏవ ముక్తవిధం పరమాత్మాన మన్యైశ్చ తదసాధారణైర్ధర్మైః విశిష్టం తదనుగ్రహం ప్రార్థయతే (స వా ఇతి) స వై ఉక్తవిధో భగవానశేషాః సర్వే విశేషా వికారాః యస్యాస్తస్యా మాయాయాః నివృత్త్యా యన్నిర్వాణసుఖం దుఃఖాసంభిన్నం మోక్షసుఖం తస్మిన్ అనుభూతి రనుభవో యస్య ముక్తానా మనుభవవిషయ ఇత్యర్థః. య ఈదృశః స ఏవ సర్వనామా సర్వైః శబ్దైర్వాచ్య ఇత్యర్థః, సర్వశబ్దనామ యస్యేతి వా "సర్వః శర్వః శివః స్థాణుః" ఇతి నామపాఠాత్ సర్వశబ్దప్రవృత్తి నిమిత్తపౌష్కల్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. సర్వనామత్వే హేతుః స చ విశ్వరూప ఇతి విశ్వశరీరకత్వాత్ సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి భావః విశ్వాంతర్గతవస్తువాచినః శబ్దాః తచ్ఛరీరం తమేవాభిదధతి శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యంతబోధనశక్తేః యద్వా సర్వశబ్దస్య కృత్స్నజగద్వాచిత్వాత్ తస్య చ తచ్ఛరీరత్వాత్ ప్రవృత్తినిమిత్తపౌష్కల్యేన తమేవాభిధత్త ఇతి భావః నను విశ్వరూపత్వం స్వపరగతధర్మాసంస్పర్శనం చేతి కథముభయం తత్రాహ అనిరుక్తాత్మశక్తిః వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యాః స్వాభావిక్యః శక్తయో యస్య సః విచిత్రశక్తిత్వాత్ తదుభయోపపత్తిరితి భావః. ఏవంభూతో భగవాన్ మమ ప్రసీదతాం మా మను గృహ్ణాత్విత్యర్థః. ౨౪

నను యది విశ్వం తస్య శరీరం న తు స్వరూపం తర్హి కేన లక్ష్యతే ఇత్యత్రాహ (యద్యదితి) యద్యత్ వచనా నిరుక్తం శబ్దేనాభిహితం జాతిగుణాదికం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య శబ్దేన బోధితం తథా ధియా నిరూపితం వ్యవసితం అక్షభి రింద్రియైః గృహీత ముతాపి మనసా నిరూపితం సంకల్పితం యద్యపి యస్య స్వరూపం మా భూ న్న భవతి కిం తు శరీర మేవేతి భావః. వచ ఆదిభిః నిరుక్తాదేః

మా భూత్ స్వరూపం గుణరూపం హి తత్తత్ స వై గుణాపాయవిసర్గలక్షణః ౨౯

యస్మిన్ యతో యేన చ యస్య యస్మై యద్యో యథా కురుతే కార్యతే చ.

తత్స్వరూపత్వాభావే హేతుః (గుణరూపహేత్వితి) గుణరూపాః సత్త్వాదిగుణాత్మకాః హేతవో యస్య తద్గుణరూపహేతు సత్త్వాదిగుణత్రయకార్యం సత్త్వాదిగుణగతమేవ న తు తత్స్వరూపగతోఽసాధారణో ధర్మో యేన తదుపలక్ష్యం పరమాత్మస్వరూపం స్యాత్ గుణరూపం హి తదితి పాఠే హి యస్మాత్ తద్గుణానామేవ రూపం గుణరూపం వర్ధితమితి పాఠాంతరే గుణరూపైః సత్త్వాదిగుణగతైరసాధారణాకారైః వర్ధితమారబ్ధమిత్యర్థః తథాప్యసౌ పరమాత్మా గుణాపాయవిసర్గలక్షణః గుణకార్యభూతప్రపంచస్య సంహారసర్గౌ లక్షణం యస్య తథోక్తః అపాయవిసర్గాభ్యాం స్థితిరపి లక్ష్యతే యద్యపి కార్యాత్మకం జగన్న పరమాత్మనో లక్షణం, తథాపి కార్యప్రపంచగతోత్పత్తిస్థితిప్రళయకారణత్వం పరమాత్మనోఽసాధారణో ధర్మ ఇతి తేన తత్స్వరూప ముపలక్ష్యతే ఇత్యర్థః. ప్రపంచజన్మాదికారణత్వమపి న పరమాత్మనః స్వరూపవిశేషణతయా లక్షణం కారణత్వస్య చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మనిష్ఠత్వేన విశేష్యభూతబ్రహ్మస్వరూపనిష్ఠత్వాభావాత్. కిం తు చంద్రాదేః శాఖాగ్రాదివత్ తదుపలక్షణతయా లక్షణమితి బోధ్యమ్. ౨౯

నను దేవమనుష్యాదిశరీరనిర్వర్త్యం కర్మ తదాత్మభూతజీవకర్తృకం తద్బంధకం చ దృష్టం యత్తస్య సుఖదుఃఖాదివత్ చేతనధర్మత్వాత్ ఏవం కృత్స్నం చిదచిదాత్మకం జగత్ పరమాత్మనః శరీరం చేత్ తద్వ్యాపారోఽప్యనేకకారకనిర్వర్త్యః పరమాత్మాశ్రయ ఏవ స్యాదితి తథా సతి స బధ్యేత అథా చ "నిష్క్రియం నిష్కళమ్" ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః. కించైకస్య చైకస్య చేతనస్యైకదైకమేవ శరీరం దృష్టమతః కథమేకస్య పరమాత్మనో దేవమనుష్యాద్యనేకాని శరీరాణీతి న విశ్వరూపత్వం పరమాత్మనః సంభవతి. యద్యసౌ కారణత్వాత్ కార్యభూతవిశ్వరూపః కార్యకారణయోరభేదా దిత్యుచ్యతే తర్హి ఏవ ఆదిభిః నిరుక్తాదికం తస్య స్వరూతమేవ స్యాత్. పరిణామికారణస్య అధిష్ఠాత్రపేక్ష్వదర్శనాత్. తస్యాప్యధిష్ఠాత్రపేక్షేతి పూర్వోక్తపరత్వ విరోధ ఇత్యాద్యాశంకాం నిరాకరోతి యస్మిన్నితి. తావదనేక కారకనిర్వర్త్యస్య వ్యాపారస్య పరమాత్మాయత్తత్వ మభ్యుపగమ్యత ఏవేతి న తచ్చోదనీయ మిత్యాహ యస్మిన్నితి పూర్వార్ధేన. తత్ర యస్మిన్నిత్యాదిభిః విభక్తిభిః అధికరణోపాదానకరణసంప్రదానకర్మ కర్తృశక్తయో వివక్షితాః. యస్యేతి షష్ఠ్యా తు సంబంధసామాన్యం కురుతే ఇతి ప్రయోజకకర్తృశక్తిః కార్యత ఇతి ప్రయోజ్యకర్తృశక్తిః యదేత్యనేన కాలః ఉక్తశక్తీనాం కాలోపాధికత్వాత్ యథేతి పాఠే తూక్తకారకశక్తిగతాః ప్రకారవిశేషా వివక్షితాః. క్రియతే కార్యతే చేతి కృఞ్ధాతునా తత్కారక నిష్పాద్యా క్రియా వివక్షితేతి తత్తత్కారకాశ్రయత్వకృతాః క్రియాగతవిశేషా వా నిర్దిశ్యంతే.

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

పరావరేషాం పరమం ప్రాక్ప్రసిద్ధం తద్బ్రహ్మ తద్ధేతు రనన్యదేకమ్ ౩౦

యస్మిన్నిత్యాదీనాం తు తదిత్యుత్తరేణాన్వయః. సప్తమ్యాదివిభక్తిప్రకృతిభూతైః యచ్ఛబ్దైస్తు అధికరణాది కారకశక్త్యాశ్రయాణి వస్తూని వివక్షితాని. కురుతే కార్యతే చేత్యత్ర లకారేణ ప్రయోజ్యప్రయోజక కర్తృశక్త్యాశ్రయం ద్రవ్యమపి వివక్షితం లకారాణాం కృతిమత్యేవ శక్తిరిత్యన్యత్ర విస్తరః. సుప్తిఙన్తస్థలే చ ప్రకృత్యర్థవిశేష్యకః శాబ్దబోధః ఏవం చ తత్తద్వ్యాపారనిర్వర్తకాధికరణాదిశక్త్యాశ్రయాణి ద్రవ్యాణి సంబంధసామాన్యాశ్రయత్వేన తద్బ్రహ్మేత్యర్థః శక్త్యాశ్రయవస్తూనాం పరమాత్మ శరీరత్వేన విశేషణత్వాత్ తస్యైవ ముఖ్యత్వేన కారకశక్త్యాశ్రయత్వాత్ ఆధారశక్త్యాశ్రయత్వాత్ సర్వస్య వ్యాపారస్య తదాయత్తత్వ ముపపన్నమితి భావః. నన్వేవం కారకశక్త్యాశ్రయత్వప్రయుక్తం పరమాత్మనః సక్రియత్వం తత్ప్రయుక్తం కార్యత్వం తత్ప్రయుక్త మనిత్యత్వం చ ప్రసజ్యేత తథాచ. "నిష్క్రియం నిష్కలం నిత్యం విభుమ్" ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః అత ఆహ (ప్రాక్ ప్రసిద్ధమితి.) హేతురితి చ. హేతుః ప్రాక్ప్రసిద్ధ మిత్యనేన కార్యావస్థాయాః పూర్వం కారణత్వేనావస్థితత్వముచ్యతే అయం భావః తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్ "అంతః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి" ఇత్యాదిప్రమాణవశాత్ కార్యస్య జగతః చిదచిదీశ్వరాత్మకత్వమభ్యుపేత్యం కార్యసజాతీయత్వాచ్చ కారణస్య తదపి తత్త్వత్రయాత్మకమేవ యుక్తిబలాత్ "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి" ఇత్యాది ప్రమాణబలాచ్చాభ్యుపగంతవ్యం తత్ర కార్యావస్థాయాం చ "యః ఆత్మని తిష్ఠన్ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యోఽక్షర మంతరే సంచరన్, యస్యాక్షరం శరీరం యోఽవ్యక్త మంతరే సంచరన్, యస్యావ్యక్తం శరీరం" ఇత్యాదిప్రమాణబలాత్ ఆత్మత్వేన పరమాత్మనో విశేష్యత్వం చిదచితోః శరీరత్వేన విశేషణత్వం చేషితవ్యమ్ ఏవం చ కారణత్వేనావస్థితం బ్రహ్మసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం కార్యావస్థాయాం స్థూలచిదచిద్విశిష్టత్వేనావస్థితమితి కారకశక్త్యాశ్రయత్వస్య తస్య తస్మిన్ శరీరభూతచిదచిదాత్మకత్వాత్ తత్ప్రయుక్తం సక్రియత్వాదిక మపి సద్వారకమేవేతి విశేష్యభూతే తస్మిన్ న తస్య సాక్షాత్ ప్రసంగః నిష్క్రియత్వాదిశ్రవణం తు విశేష్యభూతబ్రహ్మస్వరూపాభిప్రాయకమితి న తద్విరోధః కార్యావస్థ కారణావస్థయో స్తస్య చిదచిచ్ఛరీరకత్వాదేవ విశ్వరూపత్వమప్యుపపన్నమ్. "ఏషోఽణురాత్మా" ఇతి శ్రుతివశాత్ జీవస్యాణుపరిమాణత్వావగమాత్తస్యైకదాఽనేకశరీరప్రవేశాసంభవేఽపి "సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిశ్రుత్యా తత్స్వరూపస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వావగమాత్, తస్యానేకశరీరేషు జీవవత్ప్రవేశ నియమనం సంభవతీత్యనేకశరీరకత్వోపపత్తిః కార్యావస్థాయాం కారణావస్థాయాం చ చిదచిచ్ఛరీరక త్వాత్ విశ్వరూపత్వమపి తస్యోపపన్నమ్. నను విశ్వరూపత్వం నామ విశ్వం రూపం శరీరం యస్యేతి

యచ్ఛక్తయో వదతాం వాదినాం వై వివాదసంవాదభువో భవంతి,

తస్య భావస్తత్త్వమితి న వివక్షితం, తథా సతి "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ ఐతదాత్మ్యమ్" ఇత్యాది జగద్బ్రహ్మతాదాత్మ్యశ్రవణవిరోధాపత్తేః. కిం తు విశ్వరూపత్వం నామ విశ్వానన్యత్వమేవ. ఏవం చ నమః పరాయేత్యుపక్రాంతపరత్వవిరోధస్తత్రాహ. (అనన్యదితి.) విశ్వానన్యదిత్యర్థః. విశ్వరూపత్వస్య విశ్వాఽనన్యాత్మకత్వేఽపి న విరోధః యత్ ప్రాక్ ప్రసిద్ధం కారణం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం తదేవ కార్యావస్థాయాం స్థూలచిదచిద్విశిష్టమిత్యేకస్యైవ అవస్థాద్వయయోగిత్వేన కారణావస్థకార్యావస్థయోరేక ద్రవ్యగతత్వేన విశ్వానన్యత్వోపపత్తేః. అనేనాసత్కార్యవాదవ్యుదాసః. తథా చ శారీరకం సూత్రమ్— "తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః" (2–1–15) ఇతి ఉపక్రాంతం పరత్వం తత్ప్రయుక్తం నిస్సమాభ్యధికత్వం చ విశేష్యనిష్ఠమిత్యభిప్రాయేణ పరమం పరావరేషామితి చోక్తం. పరావరేషాం బ్రహ్మాదిజీవానామపి పరం కారణమాత్రస్యాధిష్ఠాత్రపేక్షత్వశంకాం వారయతి (ఏకమితి.) నిస్సమాభ్యధిక మేవమేవ ప్రాక్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. ఇదం చైకత్వం స్వరూపనిష్ఠమితి విశేష్యాకారేణ నిమిత్తత్వం. విశిష్టాకారేణ ఉపాదానత్వమిత్యుక్తం భవతి లోకే మృత్కులాలయోః జడత్వాత్ అసర్వశక్తిత్వాచ్చ తయోర్నిమిత్తోపాదానయోర్భేదః పరమాత్మనస్తు చిదచిద్విశిష్టస్య సర్వశక్తిత్వాత్ జగదాకారేణ పరిణామస్య సర్వజ్ఞత్వాత్ నిమిత్తత్వస్య చోపపత్తిరిత్యభిప్రాయః. యద్వా తద్ధేతురిత్యనేన నిమిత్త కారణత్వ ముచ్యతే, ఏక మిత్యనే నైకమేవాద్వితీయమిత్యాదావివ అవిభక్తనామరూపసూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టత్వ ముచ్యతే, ప్రపంచస్యానేకకారకాత్మత్వేన బహుత్వస్య పూర్వముక్తత్వాత్తస్య చ నామరూపవిభాగనిబంధనత్వాత్ తత్ప్రతిసంబంధినామరూపవిభాగాభావనిబంధనైకత్వస్యైకపదగ్రాహ్యత్వౌ చిత్యాత్ తథాచైకమవిభక్తనామరూపత్వేన సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టం బ్రహ్మ ప్రాక్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. బ్రహ్మేత్యనేన నిమిత్తోపాదానత్వోపయుక్తసార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిగుణానంత్యరూపనిరతిశయ బృహత్త్వముచ్యతే. ౨౦

నను విశ్వం పరమాణుకారణకం ఈశ్వరస్తు నిమిత్తమితి వైశేషికాదయః. ప్రధానకారణకం పురుషాతిరేకేణేశ్వరః స్యాన్న వా పురుషస్తు నిమిత్తమాత్రమితి సాంఖ్యాదయో వదంతి. కించ సర్వమపి వస్తు నిత్యమనిత్యం చ భిన్న మభిన్నం చేతి. తథా సదసత్ సదసదాత్మకం చేతి వదంతి అతః కథం కృత్స్నస్య జగతః బ్రహ్మైకకారణత్వం తదనన్యత్వం చోచ్యతే ఇతీమాం శంకాం పరిహరన్ నమస్కరోతి. యచ్ఛక్తయ ఇతి వదతాం గ్రంథనిబంధనేన స్వశాస్త్రముపదిశతామిత్యర్థః. వాదినాం వాదం కుర్వతాం వైశేషికాదీనాం యస్య పరమాత్మనః శక్తయః పృథివ్యాదయః వివాదసంవాదయోః పరస్పరవిరుద్ధయోః వాదయోః భువః విషయభూతా భవంతి శక్తిశబ్దేన పృథివ్యాదయ ఉచ్యంతే తేషాం భగవతః కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వాత్తథా చ భగవాన్ పరాశరః "ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

కుర్వంతి చైషాం ముహురాత్మమోహం తస్మై నమోఽనంతగుణాయ భూమ్నే

అస్తీతి నాస్తీతి చ వస్తునిష్ఠయో రేకస్థయో ర్భిన్నవిరుద్ధధర్మయోః,

విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణః శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్" ఇతి జగదాత్మకాన్ పృథివ్యాదీన్ శక్తిశబ్దేన వ్యపదిష్టవాన్. నను సర్వైరపి పృథివ్యాదిస్వరూపాభ్యుపగమాన్నానేకవివాదభువ స్తత్రాహ (కుర్వంతీతి.) యస్య శక్తయః పృథివ్యాదయః ఆత్మమోహం స్వవిషయకమోహం తేషాం వాదినాం కుర్వంతి. పృథివ్యాదిస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి పరమాణుకారణకత్వనిత్యానిత్యత్వభిన్నాభిన్నత్వసదసత్త్వాది ప్రకారవిప్రతిపత్తిం కుర్వంతి. ప్రధానకారణకత్వవిప్రతిపత్తివిషయప్రకారవత్యః శక్తయో భవంతి ఇత్యర్థః. తస్మై అనంతగుణాయ అసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణాయ భూమ్నే స్వరూపతోఽపి బృహతే నమః. యద్యప్యేవం వాదినాం వివాదాస్తథాపి పృథివ్యాదీనాం పరమాత్మశరీరత్వతత్కారణకత్వయోః పృథివ్యాద్యవస్థాయా అనిత్యత్వేఽపి ద్రవ్యస్య నిత్యతాయాః తస్య సతతపరిణామత్వేనాసదాత్మకత్వానాదేశ్చ శ్రుతిస్మృత్యాదిబహుప్రమాణప్రతిపన్నత్వేనావైదికానాం కేవలం విప్రతిపత్తిరేవేతి భావః. శ్రుతయస్తు "యస్యాత్మా శరీరం యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్యావ్యక్తం శరీర మాత్మన ఆకాశః సంభూతః తోయేన జీవాన్ విససర్జ భూమ్యాం నాసదాసీ న్నోసదాసీత్తదానీం తమ ఆసీత్" ఇత్యాదయః స్మృతయశ్చ విష్ణోః సకాశాదుద్భూతమ్-

అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా।
యదంబు వైష్ణవః కాయస్తతో విప్ర వసుంధరా॥
పద్మాకారా సముద్భూతా పర్వతాబ్ధ్యాదిసంయుతా।
తదేత దక్షయం నిత్యం జగత్ స్థావరజంగమమ్॥
ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి।
సద్భావ ఏవం భవతో యమోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్యమన్యత్"

ఇత్యాదయోఽనుసంధేయాః. అనంతగుణాయేత్యనేన నిర్గుణత్వవాదో భ్రమమూలక ఇతి సూచితమ్. "యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్" ఇత్యాదిబహుశ్రుతిభిః కల్యాణగుణాకరత్వస్య సంప్రతిపన్నత్వాత్. భూమ్నః ఇత్యనేన జీవానా మభూమత్వం జ్ఞాపితమ్. ఏవం పృథివ్యాదిస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి తత్ప్రకారవిప్రతిపత్తి రుక్తేతి

౩౧

ఇదానీం పరమాత్మరూపప్రతిపత్తిం వదన్ వాదవిప్రతిపత్తీనాం శాస్త్రానుసారేణ పరిహారప్రకారమాహ (అస్తీతి.) ఘటపటాదివస్తునిష్ఠావస్తిత్వనాస్తిత్వధర్మౌ దృష్టౌ యోగసాంఖ్యయోర్మతయోః తావేకస్థ

అపేక్షితం కించన యోగసాంఖ్యయోః సమం పరం హ్యనుకూలం బృహత్తత్. ३२

యోఽనుగ్రహార్థం భజతాం పాదమూలమనామరూపో భగవాననంతః,
నామాని రూపాణి చ జన్మకర్మభి ర్భేజే స మహ్యం పరమః ప్రసీదతు. ३३

వీశ్వర విషయౌ చేద్విరుద్ధౌ స్యాతామ్. ఏవమస్తిత్వనాస్తిత్వయోర్భిన్నయోః విరుద్ధయోః ధర్మయోః వ్యవహ్రియమాణయోః సతోరప్యకించనాపేక్షితం వేదాంతవాక్యమపేక్షితమ్. అతీంద్రియేశ్వరవిషయకాస్తిత్వనాస్తిత్వయోః ప్రమాణజిజ్ఞాసాయాం అనాదినిధనావిచ్ఛిన్న సంప్రదాయాసంభావ్యమానదోషగంధం వేదాంతవాక్యమేవ ప్రమాణమపేక్షిత మిత్యర్థః. తచ్చ వేదాంతవాక్యం "సత్యం జ్ఞానం" ఇత్యాది తద్గమ్యం చ సమమేకరూప మనుకూల మానందరూపం పరం సర్వవిలక్షణం బృహదపరిచ్ఛిన్న మతో వేదాంతవాక్యరూపం ప్రమాణం విహాయ కేవలాస్తిత్వనాస్తిత్వవివాదో భ్రమమూలో వ్యర్థ ఇతి భావః. యద్వా అనన్యగుణాయేత్యనేన గుణా న సంతీతి వాదో భ్రమమూల ఇతి సూచితమ్ తదేవోపపాదయతి (అస్తీతి.) యః సర్వజ్ఞః" ఇత్యాదిభిః గుణజాతమస్తీత్యవగమ్యతే. నిష్క్రియం నిష్కలమిత్యాదిభిః నైర్గుణ్యం తౌ చాస్తిత్వనాస్తిత్వధర్మావుభౌ ఏకవస్తునిష్ఠౌ చేద్విరుద్ధౌ తయోశ్చ భిన్నాధికరణయోః విరుద్ధయోర్ధర్మయోః వస్తునిష్ఠయో రేకనిష్ఠయోః సతో రేకస్మిన్ వస్తుని తయో ర్విరోధే ఇత్యర్థః తయోరన్యతరవ్యవస్థాపకం కించిత్ బ్రహ్మస్వరూపశోధకం వేదాంతవాక్యం ప్రమాణమపేక్షితమ్ ఏవం సాంఖ్యయోగయోరపి సమం తుల్యం తయోరపీశ్వరస్వరూపసద్భావాభావయోర్విరోధే ఇతి అన్యతరవ్యవస్థాపకం కించిత్ప్రమాణ మపేక్షితమిత్యర్థః తచ్చ వాక్యం "సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" ఇత్యాదికం తద్వాక్యప్రతిపన్నం చ వస్తు పరమనుకూలం బృహచ్చ పరత్వానుకూలత్వబృహత్త్వాదిగుణయుక్తమితి నిర్గుణవాదో నిరీశ్వరవాదశ్చ భ్రమమూలక ఇతి భావః. యోగసాంఖ్యయోరితి దృష్టాంతార్థం తయోర్మధ్యే యథా నిరీశ్వరవాదః తథా గుణాసత్త్వవాదోఽపీతి అత్ర పరశబ్దేన ప్రకృతిపురుషవిలక్షణవాచినా సర్వశబ్దార్థో వివక్షితః. అనుకూలశబ్దేన జ్ఞానశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతః ఆనంద రూపజ్ఞానస్యైవ అనుకూలత్వాత్ బృహత్పదేనానంతశబ్దార్థః స్వరూపేణ గుణైశ్చ అపరిచ్ఛిన్నం హి బృహచ్ఛబ్దార్థః సంకోచక ప్రమాణాభావాత్. ३२

ఏవం వాదినాం విప్రతిపత్తివిషయత్వేన బ్రహ్మస్వరూప తద్గుణతచ్ఛక్తీనాం దుర్జ్ఞేయత్వముక్తమ్ అథైవం దుర్జ్ఞేయస్వరూపగుణశక్తిరప్యాశ్రితసులభ ఇతి వదన్ తదనుగ్రహం ప్రార్థయతే. యో భగవాన్ స్వపాదమూలం భజతా మనుగ్రహార్థం స్వయమనామరూపః కర్మకృత నామరూప రహితోఽపి జన్మకర్మభి రవతారచేష్టితైః సహ నామాని దురితక్షపణక్షమాణి రామకృష్ణాదినామాని రూపాణి స్వేచ్ఛోపాత్తా న్యప్రకృతాని శరీరాణి చ భేజే ఆత్మానం దర్శయితుం పరిగృహీతవాన్. స పరమః నిస్సమాభ్యధికః మహ్యం ప్రసీదతామ్. ३३

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

యః ప్రాకృతైర్జ్ఞానపథైర్జనానాం యథాశయం దేవగతో విధాతి,
యథానిలః పార్థివ మాశ్రితో గుణం స ఈశ్వరో మే కురుతాన్మనోరథమ్. ౩౪

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి స్తుతః సంస్తువతః స తస్మిన్నఘమర్షణే.
ఆవిరాసీత్ కురుశ్రేష్ఠ భగవాన్ భక్తవత్సలః ౩౫

కృతపాదః సుపర్ణాంసే ప్రలంబాష్టమహాభుజః,
చక్రశంఖాసిచర్మేషుధనుఃపాశగదాధరః. ౩౬

ఏవం స్వోపాసనాప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహవిశిష్టో భక్తానుగ్రహార్థమవతీర్ణస్తైరుపలభ్యత ఇత్యుక్తమ్ విశ్వరూపేఽపి తైరుపలభ్యత ఇత్యాహ (యః ప్రాకృతైరితి) ప్రాకృతార్థగోచరైర్జ్ఞానపథైరింద్రియైః యథాశయం మనోవృత్త్యనుగుణ మింద్రియాణాం మనోవృత్త్యనుగుణప్రవృత్తేః దేహగతః స్వదేహభూతవిపదిద్వస్తుగతో విభాతి ప్రకాశతే ఇత్యర్థః, యథా రాజశరీరే దృష్టే రాజా దృష్టో భవతి ఏవం జగతః పరమాత్మశరీరత్వాత్ జగదాకారాత్మత్వవిశిష్టః జగద్దర్శనే సతి పరమాత్మా దృష్టో భవతీతి. జగద్విలక్షణస్యాప్యస్య విశిష్టతయా ప్రకాశే దృష్టాంతమాహ యథాఽనిల ఇతి స్వయం పృథివీలక్షణో వాయుః పార్థివగుణమాశ్రితః పార్థివపుష్పపరాగసంస్పృష్టః గంధవహ ఇతి ప్రకాశతే. తద్వజ్జగద్విలక్షణోఽపి జగచ్ఛరీరకత్వాత్తన్మాత్రరూపభాక్తయా పరమాత్మావభాసత ఇత్యర్థః. "కారిత్వవాన్ యో బిభర్తి తస్మై భూమ్యాత్మనే నమః" ఇత్యాద్యుక్తమ్ ౩౪

ఏవం తుభ్య ముపదిష్టేనానేన స్తోత్రేణాభిష్టుతో భగవాన్ ప్రాచేతసస్య ప్రసన్నోఽభూదిత్యాహ మునిః (ఇతీతి.) హే కురుశ్రేష్ఠ! ఇతీత్థం స్తుతో భగవాన్ తస్మిన్నఘమర్షణే తీర్థే సంస్తువతో దక్షస్య ప్రాదురాసీత్ ప్రత్యక్షోఽభూత్ పురత ఇతి శేషః, తత్ర హేతుః భక్తవత్సలః ౩౫

ప్రాదుర్భూతం భగవంతం వర్ణయతి (కృతపాద ఇతి) సుపర్ణస్య గరుత్మతోఽంసే స్కంధయోః కృతౌ విన్యస్తౌ పాదౌ యేన ప్రలంబా ఆజానులంబినః అష్టౌ మహాభుజా యస్య శంఖాద్యాయుధధరః. తత్రాసిః ఖడ్గః. చర్మ ఖేటః. ౩౬

పీతవాసా ఘనశ్యామః ప్రసన్నవదనేక్షణః,
వనమాలానివీతాంగో లసచ్ఛ్రీవత్సకౌస్తుభః ౩౮

మహాకిరీటకటకః స్ఫురన్మకరకుండలః,
కాంచ్యంగుళీయవలయనూపురాంగదభూషితః. ౩౯

త్రైలోక్యమోహనం రూపం బిభ్రత్ త్రిభువనేశ్వరః,
వృతో నారదనందాద్యైః పార్షదైః సురయూథపైః,
స్తూయమానోఽనుగాయద్భిః సిద్ధగంధర్వచారణైః ౩౯

రూపం తన్మహదాశ్చర్యం విచక్ష్యాగతసాధ్వసః
ననామ దండవద్ భూమౌ ప్రహృష్టాత్మా ప్రజాపతిః. ౪౦

న కించనోదీరయితు మశకత్ తీవ్రయా ముదా,
ఆపూరితమనోద్వారైః హ్రదిన్య ఇవ నిర్ఝరైః ౪౧

పీతే వాససీ యస్య సః. ఘన ఇవ శ్యామః, ప్రసన్నం వదన మీక్షణం చ యస్య సః. వనమాలయా నివీతం అంగం యస్య సః లసన్ శ్రీవత్సః కౌస్తుభశ్చ యస్య సః. ౩౭

మహాన్తి కిరీటం స్ఫురంతీ కటకే చ యస్య సః. మకరాకారే కుండలే యస్య కాంచ్యాదిభి ర్భూషితః అలంకృతః తత్ర కాంచీ కటిమేఖలా వలయమత్ర పాదభూషణం కటకస్యోక్తత్వాత్. ౩౮

త్రైలోక్యం మోహయతీతి త్రైలోక్యమోహనం, నంద్యాదిత్వాత్ ల్యుః. శ్రీపురుషోత్తమ మంత్రోపాస్యం శ్రీపురుషోత్తమాఖ్యం తద్రూపం బిభ్రత్ త్రిభువనేశ్వరః. నారదాదిభిః పార్షదైః సురశ్రేష్ఠైశ్చ పరివృతః అను పృష్ఠతో గాయద్భిః అనుసృతః ఏవంవిధః ప్రాదురాసీదితి పూర్వేణాన్వయః. ౩౯

తన్మహదాశ్చర్యం భగవతో రూపం విలోక్య గతసాధ్వసః వీతభయః ప్రజాపతిః ప్రాచేతసః ప్రహృష్టచిత్తో భూమౌ దండవ న్నమస్కృతవాన్. ౪౦

తీవ్రయా నిరతిశయయా ముదా ఆపూరితాని మనోద్వారాణి ఇంద్రియాణి తైః యథా హ్రదిన్యో నద్యో నిర్ఝరైః ఆపూర్యంతే తథా మహానందాపూర్ణత్వాన్మనోద్వారాణాం తైర్యుక్తో న కించిదపి మనీషితం కర్తుం శక్తోఽభూదిత్యర్థః. ౪౧

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

తం తథావనతం భక్తం ప్రజాకామం ప్రజాపతిమ్,
చిత్తజ్ఞః సర్వభూతానా మిదమాహ జనార్దనః. ౪౨

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

ప్రాచేతస మహాభాగ సంసిద్ధస్తపసా భవాన్,
యచ్ఛ్రద్ధయా మత్పరయా మయి భావం పరం గతః. ౪౩

ప్రీతోఽహం తే ప్రజానాథ యత్తేఽస్యోద్బృంహణం తపః,
మమైష కామో భూతానాం యద్భూయాసు ర్విభూతయః. ౪౪

బ్రహ్మా భవో భవంతశ్చ మనవో విబుధేశ్వరాః.
విభూతయో మమ హ్యేతా భూతానాం భూతిహేతవః. ౪౫

తథా నిరతిశయయా ముదా స్వమనీషితవిజ్ఞానేఽప్యశక్త మవనతం నమ్రీభూతం ప్రజాః కామయమానం భక్తం ప్రజాపతిం దక్షం ప్రతి సర్వేషాం సత్త్వానాం భూతానాం చిత్తజ్ఞః అభిప్రాయజ్ఞో భగవాన్ జనార్దనః ఇదం వక్ష్యమాణ మువాచ. ౪౨

ఉక్తమేవాహ (ప్రాచేతస ఇతి) హే మహాబుద్ధిమన్ ! భవాన్ తపసా సంసిద్ధః. యత్ యస్మాత్ పరయా శ్రద్ధయా మయి పరముత్కృష్టం భావం భక్తిం గతః ప్రాప్తవాన్. ౪౩

హే ప్రజానాథ! తే తుభ్య మహం ప్రీతః. కుతః? యస్మాత్ తే తవ తపః అస్య జగతః ఉద్బృంహణం వర్ధకం జగద్వర్ధకత్వాత్ తపసః తేనాహం ప్రీత ఇతి భావః. ఏతదేవోపపాదయతి మమేత్యర్ధేన. మమాయమేవ కామః కోఽసౌ కామస్తత్రాహ. యద్భూతానాం భూతయః సమృద్ధయో భూయాసుః భవేయురితి యత్తన్మనీషితం జగద్వృద్ధికరత్వాత్ తపసః తేనాహం ప్రీత ఇత్యర్థః. ౪౪

బ్రహ్మాద్యనుభవేన భూతివిస్తారప్రయత్నశ్చ తవోచిత ఏవేత్యాహ (బ్రహ్మేత్యేకేన శ్లోకేన.) బ్రహ్మా చతుర్ముఖః భవో రుద్రః భవంతః ప్రజాపతయః మనవః స్వాయంభువాదయః విబుధేశ్వరా ఇంద్రాదయశ్చ యే తే సర్వే మమ విభూతయః అంశాః భూతానాం భూతిహేతవః సమృద్ధిహేతవః పతిహేతవ ఇతి పాఠే పతయశ్చ హేతవశ్చేత్యర్థః. ౪౫

తపో మే హృదయం బ్రహ్మం స్తను ర్విద్యా క్రియాఽఽకృతిః,
అంగాని క్రతవో జాతా ధర్మ ఆత్మాసవః సురాః. ౪౨

అహమేవాసమేవాగ్రే నాన్యత్ కించాంతరం బహిః,
సంజ్ఞానమాత్రమవ్యక్తం ప్రసుప్తమివ విశ్వతః ౪౩

మయ్యనంతగుణేఽనంతే గుణతో గుణవిగ్రహః,

విశ్వవృద్ధికరత్వాత్ తపసాఽహం ప్రీత ఇత్యుక్తం తదేవ స్తువన్ ప్రసంగాదన్యాన్యపి లోకవృద్ధికరాణి స్తౌతి (తప ఇతి) హే బ్రహ్మన్। తపః ధ్యానం మమ హృదయం విద్యా మంత్రజపః తనుః శరీరం క్రియాః స్మార్తక్రియా ఆకృతిః సంస్థానం క్రతవో యజ్ఞాశ్చ మమాంగాన్యవయవాః సోమసాధ్యా యజ్ఞాః క్రతవశ్చ పురోడాశాదసాధ్యాస్తు యజ్ఞా ఇతి భేదః క్రతవో జ్యోతిష్టోమాదయః ఇలపారే క్రతవో మమాంగాని జాతా ఇత్యర్థః. ధర్మః స్మార్తో దానాదిరూపః, ఆత్మా మనః, అసవః ప్రాణాః తప ఆదీనాం స్వహృదయత్వేన రూపణం తత్ స్తుత్యర్థః స్వస్య జగదుత్పత్తిస్థితిలయహేతుత్వాత్ జగత్కారణస్యావయవత్వేన రూపణే హి తపఆదీనాం స్తుతిః సంపన్నా భవతి. యద్వా. హృదయాద్యాస్వాత్మకాంగాత్మానాం లోకే ప్రీతివిషయిత్వదర్శనాత్ స్వస్య తపఆదయో విశేషేణ ప్రీతివిషయా ఇతి జ్ఞాపనాయ హృదయాదిభావేన రూప్యంతే. ౪౨

భగవత స్తపోపబృంహితత్వమేవ వక్తుం తావజ్జగదుత్పత్తేః ప్రాక్కారణస్య వస్తునోఽవస్థాన ప్రకారమాహ (అహమేవేతి) అగ్రే సృష్టేః ప్రాగహమేవాసం అహమేక ఏవ అవిభక్తనామరూపచిదచిచ్ఛరీరకోఽవస్థిత ఇత్యర్థః ఇదేవోపపాదయతి. అన్యదాంతరం చిద్రూపం బహిరచిద్రూపం కించిన్నాసీత్ కార్యావస్థాపన్నం చిదచిత్తత్త్వం కించిన్నాసీదిత్యర్థః తదా జీవప్రకృత్యోస్స్వరూపనాశశంకావ్యావృత్త్యర్థమాహ (సంజ్ఞానమాత్రమితి) సంజానాతీతి సంజ్ఞానం, నంద్యాదిత్వాత్ కర్తరి ల్యుః. తదేవ జ్ఞానమాత్రం మాత్రశబ్దేన దేవమనుష్యాదినామరూపవిభాగవ్యావృత్తిః నామరూపవిభాగరహితం జ్ఞానం తథా విశ్వతః కార్త్స్న్యేన ప్రసుప్తం ప్రలీనం సూక్ష్మమవ్యక్తం ప్రధానం చ ప్రసుప్తమివేతీవశబ్దేన తస్య లీనత్వేఽపి జగదాత్మనా పరిణామశక్తిః తిష్ఠత్యేవేతి సూచ్యతే ౪౩

అనంతకల్యాణగుణాకరే స్వరూపతోఽప్యనంతే మయి ఆసీదితి క్రియాపదవిపరిణామేనాన్వయః. మయి శరీరత్వేనావస్థితమాసీదిత్యర్థః. ఏవం సూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరకత్వేనావస్థితస్య మమ శరీరభూతాత్ గుణత్రయాత్మకప్రధానాత్ మహదాదిక్రమేణ గుణవిగ్రహః త్రిగుణపరిణామరూపో బ్రహ్మాండాత్మకో

(ప్రచేతసః వంశవర్ణనమ్)

యదాఽఽసీత్ తత ఏవాద్యః స్వయంభూః సమభూ దజః ౪౮

స వై యదా మహాదేవో మమ వీర్యోపబృంహితః,
మేనే ఖిల మివాత్మాన ముద్యతః సర్గకర్మణి ౪౯

అథ మేఽభిహితో దేవ స్తపోఽతప్యత దారుణమ్,
నవ విశ్వసృజో యుష్మాన్ యేనాదావసృజద్ విభుః ౫౦

ఏషా పంచజనస్యాంగ దుహితా వై ప్రజాపతేః.
అసిక్నీ నామ పత్నీత్వే ప్రజేశ ప్రతిగృహ్యతామ్. ౫౧

మిథునవ్యవాయధర్మ స్త్వం ప్రజాసర్గ మిమం పునః,
మిథునవ్యవాయ ధర్మిణ్యాం భూరిశో భావయిష్యసి. ౫౨

విగ్రహో మమ దేహః యదాసీత్తదా తతో గుణవిగ్రహాదేవాద్యః సమష్టిపురుషః స్వయంభూ రయోనిజః అజో బ్రహ్మా ఆసీత్ ౪౮

స వై మహాదేవో బ్రహ్మా మమ వీర్యేణ సంకల్పరూపజ్ఞానేన ఉపబృంహితః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యుక్తరీత్యా సంకల్పజ్ఞానేన వ్యాప్త ఇత్యర్థః. తదా సర్గకర్మణి జగత్సృష్టికర్మణి ఉద్యుక్తోఽపి ఖిల మసమర్థ మివాత్మానం స్వాత్మానం మేనేఽవమన్యత ౪౯

అథాసమర్థత్వేనాత్మనో మననో మననాంతరం మే మయాభిహితః తపః తపేత్యభిహితః దారుణం దుష్కరం తపోఽతప్యత అకరోత్ స చ తత్తపసా విభు ర్బ్రహ్మా యేన తపోబలేన విశ్వసృజః ప్రజాపతీన్ యుష్మాన్ దక్షాదీన్ అసృజత్. అతః తప ఏవ విశ్వస్యోపబృంహణ మిత్యభి ప్రాయః. ౫౦

సంతతివృద్ధ్యుపాయ మాహ (ఏషేతి) అంగ హే దక్ష! పంచజనస్య ప్రజాపతేర్యాఽసిక్నీ నామ దుహితా సైషా హే ప్రజేశ! పత్నీత్వే భార్యాత్వేనేత్యర్థః ప్రతిగృహ్యతాం త్వయేతి శేషః. ౫౧

మిథునస్య యో వ్యవాయో రతిః స ఏవ ధర్మో యస్య సః త్వం మిదునవ్యవాయధర్మిణ్యాం అసిక్న్యాం ఇమం ప్రజాసర్గం భూరిశో భావయిష్యసి వర్ధయిష్యసీత్యర్థః ఉభయోరపి మిథునవ్యవాయ ధర్మవిశేషణం పరస్పరరసానుకూలసూచనార్థమ్ ౫౨

త్వత్తోఽధస్తాత్ ప్రజాః సర్వా మిధునీభూయ మాయయా,
మదీయయా భవిష్యంతి హరిష్యంతి చ మే బలిమ్. ౫౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్త్వా మిషత స్తస్య భగవాన్ విశ్వభావనః,
స్వప్నోపలబ్ధార్థ ఇవ తత్రైవాంతర్దధే హరిః. ౫౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

త్వత్తోఽధస్తా దర్వాచీనాః ప్రజాః సర్వాః మదీయయా మాయయా మత్సంకల్పేన మిధునీభూయ భవిష్యంతి మిధునీభూతా భవిష్యంతి మిధునకర్మణా ఉత్పత్స్యంతే ఇత్యర్థః. త్వత్తోఽధస్తాత్ ప్రజా ఇత్యనేన ప్రాచేతసాత్ పూర్వం కేవలసంకల్పాదిభిరపి ప్రజానా ముత్ప త్తిరితి సూచితమ్. తథా మే మహ్యం చ బలిం హరిష్యంతి మదారాధనరూపం యజ్ఞాదికర్మ కరిష్యంతీత్యర్థః. ౫౩

ఇతీత్థ ముక్త్వా విశ్వస్య భావన ఉత్పాదకో భగవాన్ హరి స్తస్య ప్రాచేతసస్య మిషతః పశ్యతః సతః స్వప్నోపలబ్ధార్థ ఇవేతి విస్మయనీయత్వవిషదదృష్టిత్వే చ దృష్టాంతః యథా "రుక్మాభం స్వప్నధీగమ్యం విద్యా త్తం పురుషం పరమ్" ఇతి. ౫౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

స తస్యాం పాంచజన్యాం వై విష్ణుమాయోపబృంహితః,
హర్యశ్వసంజ్ఞానయుతం పుత్రా నజనయత్ విభుః. ౧

అపృథగ్ధర్మశీలాస్తే సర్వే దాక్షాయణా నృప,
పిత్రా ప్రోక్తాః ప్రజాసర్గే ప్రతీచీం ప్రయయుర్దిశమ్. ౨

తత్ర నారాయణసరస్తీర్థం సింధుసముద్రయోః,
సంగమో యత్ర సుమహా న్మునిసిద్ధనిషేవితమ్. ౩

తదుపస్పర్శనాదేవ వినిర్ధూతమలాశయాః,
ధర్మే పారమహంస్యే చ ప్రోత్పన్నమతయోఽప్యుత. ౪

అథ పంచమోఽధ్యాయః

తతః ప్రాచేతసః కిమకరోత్ ఇత్యత్రాహ మునిః (స ఇతి.) విష్ణుమాయోపబృంహితః భగవత్సంకల్పేన వ్యాప్తః స విభు ర్దక్షః తస్యాం పాంచజన్యాం పంచజనస్య దుహితరి హర్యశ్వ సంజ్ఞానయుతం పుత్రానజనయత్. ౧

తాన్ విశినష్టి హే నృప! సర్వే దాక్షాయణాః దక్షస్య పుత్రాః. అనంతరాపత్యే ఫక్ ఆర్షః. అపృథగ్ధర్మశీలాః సమానధర్మాచరణశీలాః ప్రజాసర్గే నిమిత్తే పిత్రా ప్రాచేతసేన ప్రోక్తాః ఆదిష్టాః ప్రతీచీం దిశం ప్రయయుః ౨

క్వ సింధుసముద్రయో ర్యత్ర సంగమః యత్ర నారాయణసర ఆఖ్యం సుమహత్ పుణ్య మత ఏవ మునిభిః సిద్ధైశ్చ నిషేవితం తీర్థం వర్తతే తత్ర యయు రిత్యర్థః. ౩

తస్య తీర్థస్యోపస్పర్శనాదేవ వినిర్ధూతమలః నిరస్తమలః ఆశయోఽన్తఃకరణం యేషాం తాదృశాస్తే. పారమహంస్యే ధర్మే పరమహంసానాం జ్ఞానినాం కర్మ పారమహంస్యం తస్మిన్ నివృత్తి ధర్మే ప్రోత్పన్నా మతిర్యేషాం తాదృశా శ్చాభవన్ ౪

తేపిరే తప ఏవోగ్రం పిత్రాదేశేన యంత్రితాః,
ప్రజావివృద్ధయే యత్తాన్ దేవర్షి స్తాన్ దదర్శ హ ౫

ఉవాచ చాథ హర్యశ్వాః కథం స్రక్ష్యథ వై ప్రజాః,
అదృష్ట్వాంతం భువో యూయం బాలిశా బత పాలకాః. ౬

తథైకపురుషం రాష్ట్రం బిలం చాదృష్టనిర్గమమ్,
బహురూపాం స్త్రియం చాపి పుమాంసం పుంశ్చలీపతిమ్. ౭

నదీ ముభయతో వాహాం పంచపంచాద్భుతం గృహమ్,

ఏవంభూతా అపి పిత్రాదేశేన ప్రాచేతసాజ్ఞయా యంత్రితా వశీకృతాః ఉగ్రం తప ఏవ తేపిరే చక్రుః. పారమహంస్యధర్మపరా అపి పిత్రాదిష్టప్రజావృద్ధివిధానోపయుక్తం తప ఏవ చక్రురిత్యర్థః. ఏవం ప్రజాభివృద్ధయే యత్తాన్ ప్రజాభివృద్ధ్యుపయుక్తయత్నం కుర్వాణాం స్తాన్ హర్యశ్వాన్ దేవర్షిః శ్రీనారదో దదర్శ హేతి దేవర్షే ర్దర్శనస్య దౌర్లభ్యం ద్యోతయతి ౫

హర్యశ్వాన్ ప్రత్యువాచ ఉక్తమేవాహ. కథమిత్యాదినా సర్గం కరిష్యథేత్యంతేన. హే బాలకాః యూయం బాలిశా అజ్ఞాః సంతః ప్రజాః కథం స్రక్ష్యథ. అజ్ఞతా మేవాహ అదృష్ట్వేతి. భువోఽంత మదృష్ట్వా కథం స్రక్ష్యథేత్యన్వయః యద్యపి భువోఽంతజ్ఞానాదికం సృష్ట్యుపయోగీవ ప్రతిభాతి తథాపి న తత్ సృష్ట్యుపయోగిత్వేనోచ్యతే. తస్య భూః క్షేత్రమిత్యాదిభిః సృష్టిప్రతిక్షేపకత్వా వగమాత్ కిం త్వదృష్ట్వా సర్గం కర్తు ముద్యతాః దృష్ట్వా తు భవంతః సర్గోద్యోగా న్నివృత్తా ఏవ భవేయు రిత్యత్రోచ్యతే. కథంశబ్దేన భువోఽంతః జ్ఞానాద్యభావే సర్గోద్యోగస్య సంభావనా ద్యోత్యతే. అవిజ్ఞాయ కథం చిత్సర్గం కర్తుముద్యతాః విజ్ఞాయ సుతరాం తదుద్యోగా న్నివృత్తా భవంతః భవేయు రిత్యర్థః. భువః పార్థివస్య దేహస్యాంత మవసాన మదృష్ట్వా అనాలోచ్యేత్యర్థః. ౬

ఏకః పురుష ఈశ్వరో యస్మిం స్తద్రాష్ట్రం ఈశ్వరనియామ్యం జగత్ రాష్ట్రాదీనాం ద్వితీయాంతానా మవిజ్ఞాయేత్యనేనాన్వయః, అదృష్టనిర్గమ మవిజ్ఞాతనిర్గమోపాయం జీవాత్మస్వరూపస్య అధిష్ఠానం హృదయబిలం బహురూపా మనేకరూపాం స్త్రియం బుద్ధిరూపాం పుంశ్చల్యా వ్యభిచారిణ్యాః చపలాయా బుద్ధేః పతిం తత్సంసృష్టజీవస్వరూపమ్. ౭

ఉభయతో వాహాం సృష్ట్యప్యయకరీం నదీం మాయారూపాం పంచపంచాద్భుతం పంచపంచవింశతి

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

క్వచిద్ధంసం చిత్రకథం క్షౌరపవ్యం స్వయం భ్రమిమ్. ౮

కథం స్వపితురాదేశ మవిద్వాంసో విపశ్చితః,
అనురూప మవిజ్ఞాయ అహో సర్గం కరిష్యథ. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ —

తన్నిశమ్యాథ హర్యశ్వా ఔత్పత్తికమనీషయా,
వాచః కూటం తు దేవర్షేః స్వయం విమమృశుర్ధియా. ౧౦

భూః క్షేత్రం జీవసంజ్ఞం యదనాది నిజబంధనమ్,

తత్త్వాత్మకం గృహం స జీవశరీరరూపమ్ చిత్రకథం చిత్రపక్షం హంసం బంధమోక్షహేత్వాపాదనాత్మకకథారూపాభ్యాం విచిత్రపక్షాభ్యాం యుక్త మీశ్వర మితి భావః క్షౌరపవ్యం క్షురైః పవిభిర్వజ్రైశ్చ నిర్మితం తీక్ష్ణం దృఢం చేత్యర్థః ఏవం విధం స్వయం భ్రమణశీలం కాలచక్రమితి భావః ౮

విపశ్చితః. సర్వజ్ఞస్య స్వపితు రనంతజన్మసు హితోపదేశేన రక్షకస్య శాస్త్రస్యాదేశ మనుశాసన మనుకూల మవిద్వాంసో యూయం కథంచిత్ సర్గం కరిష్యథ విజ్ఞాయ తు న యతిష్యదేతి భావః. ౯

ఏవ మన్యోపదేశరూపాణి దేవర్షే ర్వచాంస్యాకర్ణ్య తాని హర్యశ్వాః స్వయం విమమృశు రిత్యాహ మునిః (తదితి) తద్దేవర్షే ర్వచో నిశమ్యాకర్ణ్య హర్యశ్వా ఔత్పత్తికమనీషయా స్వభావసిద్ధా మనీషా విచారశక్తిః యస్యా స్తయా బుద్ధ్యా దేవర్షేః వాచఃకూటం కూట మమోఘనః తద్వద్దుర్భేద్యం వాచఃకూటం ప్రచ్ఛన్నాభిప్రాయం వాక్య మిత్యర్థః. విమమృశుః విచారపూర్వక మభిప్రాయం నిశ్చితవంతః ౧

కథం విమమృశుః ఇత్యపేక్షాయాం తైర్విమృశ్య నిర్ణీతా నర్థానాహ (భూరిత్యాది దశభిః శ్లోకైః) భావద్భూశబ్దార్థమాహ భూః క్షేత్రమితి, జీవతి ప్రాణాన్ ధారయతీతి జీవః స ప్రాణః. స ఏవ యస్య తత్ప్రాణశబ్దవాచ్య మిత్యర్థః. యద్వా. జీవః ప్రత్యగాత్మైవ తేన సమ్యగ్జ్ఞాయతే ఇతి తజ్జీ బాహులకాత్ కర్మణి క్తః జీవేన జ్ఞేయ మిత్యర్థః. "ఏతద్యో వేత్తి తమ్" ఇతి శరీరస్య

అదృష్ట్వా తస్య నిర్వాణం కిమసత్కర్మభిర్భవేత్. ౧౧

ఏక ఏవేశ్వర స్తుర్యో భగవాన్ స్వాశ్రయః పరః,
త మదృష్ట్వాభవం పుంసః కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౨

పుమాన్ నై వేతి యద్గత్వా బిలస్వర్గం గతో యథా,
ప్రత్యగ్ధామావిద ఇహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్ ౧౩

జ్ఞేయత్వగానాత్. అనాదినిజబంధన మనాదిపుణ్యపాపకర్మనిబంధనం యత్క్షేత్రం తద్భూశబ్దార్థ ఇతి విమమృశు రిత్యర్థః. అంతశబ్దార్థం తై ర్నిర్ణీతం వదన్ సముదాయాభిప్రాయమాహ అదృష్ట్వేతి. తస్య భూశబ్దస్య వివక్షితస్య క్షేత్రస్య నిర్వాణ మంతశబ్దవివక్షితం ప్రకృతౌ దేహస్య ప్రళయ మదృష్ట్వాఽనాలోచ్యాసత్కర్మభిః కిం భవేత్ జన్మజరామరణాదిమత్ దేహోపాదకకర్మనిబంధ మనివర్తయద్భిః ప్రత్యుత సంసృత్యాపాదకైః కర్మభిః న కోఽపి పురుషార్థోఽస్తీత్యర్థః. అత్ర సర్వత్ర విచారశ్లోకేషు కిమసత్కర్మభి ర్భవేదితి చతుర్థః పాదో జ్ఞేయః, ౧౧

తథైకపురుషం రాష్ట్రి మిత్యస్య తై ర్నిశ్చిత మర్థమాహ (ఏక ఇతి) తుర్యః జాగరాద్యవస్థాత్రయాతీతః స్వాశ్రయః అనన్యాధారః పరః ప్రకృతిపురుషవిలక్షణః భగవాన్ షాడ్గుణ్యపూర్ణో నిర స్తనిఖిలదోష ఏక ఏవేశ్వరః అంతఃప్రవిశ్య ధారణేన నియంతా తమేవం భూత మభవం భవప్రతిభట మవిదిత్వాఽనుపాస్య ఏక ఏవేశ్వర ఇత్యనేన పురుషశబ్దార్థ ఉక్తః. అనేనై వేశ్వరప్రతిసంబంధీశితవ్యం జగద్రాష్ట్రిమితి ఫలితమ్. ఈశితవ్యానా మీశ్వరానువర్తనస్యైవోచితత్వాత్ ఆరాధ్యేశ్వరాననురూపైః ఈశ్వరవై ముఖ్యాపాదకైః కర్మభిః కిమిత్యర్థః. ౧౨

బిలం చాదృష్టనిర్గమ మిత్యస్యార్థ మాహ (పుమానితి) బిలస్వర్గం పాతాళం గత ఇవ పుమాన్ జీవః యద్గత్వా యత్ధృదయబిలం ప్రాప్య "హృద్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠితః" ఇతి వచనా న్నైవేతి నాగచ్ఛతి. యథా బిలస్వర్గం గతో నితరాం భోగాసక్తో మదాంధః స్వస్వరూపాదికం న వివినక్తి తతో న నిర్గచ్ఛతి చ తథా ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రకృతివియుక్తం యత్ర హృదయదేశే స్థితం నావగచ్ఛతి తజ్జీవస్వరూపస్యాధిష్ఠానం హృదయం బిలం చాదృష్టనిర్గమ మిత్యనేన వివక్షిత మిత్యర్థః. సముదాయాభిప్రాయమాహ. ప్రత్యగ్ధామ హృదయబిలస్థం ప్రత్యక్ స్వప్రకాశం ధామ జ్యోతిః జీవాత్మస్వరూప మవిదుషః అజానతః అసత్కర్మభిః దేవమనుష్యాదిశరీరహృదయబిలావస్థాపాదకైః కర్మభిః కిం భవేత్ కిమపి శ్రేయో నాస్తి ప్రత్యుతానర్థ ఏవేతి భావః. ౧౩

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

నానారూపాఽఽత్మనో బుద్ధిః స్వైరిణీవ గుణాన్వితా,
తన్నిష్ఠామగతస్యేహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౪

తత్సంగభ్రంశితైశ్వర్యం సంసరంతం కుభార్యవత్,
తద్గతీరబుధస్యేహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౫

సృష్ట్యప్యయకరీం మాయాం వేలాకూలాంతవేగితామ్,
మత్తస్య తా మవిజ్ఞస్య కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౬

బహురూపామిత్యస్యార్థమాహ (నానేతి) ఆత్మనో జీవస్య యా నానారూపా బహువృత్తిమతీ స్వైరిణీవ పుంశ్చలీవ రాగాదిభిర్గుణై రన్వితా బుద్ధిః సైవ బహురూపాం స్త్రియమిత్యనేన అభిప్రేతేత్యర్థః. తస్యా నిష్ఠామవసానం వివేక మగతస్యాప్రాప్తస్యేహ లోకేఽసత్కర్మభిః కిం భవేత్ ప్రత్యుత సంసార రూపానర్థ ఏవేతి భావః. ౧౪

పుమాంసం పుంశ్చలీపతిమిత్యస్యార్థమాహ (తత్సంగేతి) తస్యాః సంగేన పారవశ్యేన భ్రంశిత మైశ్వర్యం అకర్మవశ్యత్వం యస్య త మత ఏవ కుత్సితా భార్యా యస్య. తేన తుల్యం కుభార్యవత్. భార్యాభిలషితవస్త్రాభరణాద్యర్జనాయాసదుఃఖిన మివ సంసరంతం జన్మజరామరణాదిపరివృత్తిరూపసంసార మనుభవంతం సంసృష్టజీవస్వరూపమ్. తద్గతీః బుద్ధ్యాయత్తస్వర్గనరకాదిగతీశ్చాబుధస్యాజానతః, అసత్కర్మభిః స్వర్గనరకాదిగత్యాపాదకైః కర్మభిః కిం భవేత్ న కి మపి శ్రేయః సంభవతి. ప్రత్యుత దుఃఖమేవ స్యాదితి భావః ౧౫

"నదీ ముభయతో వాహా" మిత్యేతత్ వివృణోతి (సృష్ట్యప్యయకరీమితి.) జన్మమరణకరీం అనేనోభయతః ప్రవాహో దర్శితః. వేలాకూలశబ్దౌ తీరద్వయపరౌ త యోరంతేఽవసానే వేగితాం సంజాతవేగామ్ ఇహలోకపరలోకౌ వేలాకూలత్వేన రూపితౌ. వేగేనేహలోకపరలోకప్రాప్తికరీ మిత్యర్థః ఏవంవిధాం మాయాం తదవిజ్ఞస్య తత్త్వేనావిజ్ఞస్య తథాభూతా మవిజ్ఞస్యావిచారయతః. తత్ర హేతుః, మత్తస్య మాయాపరవశస్య అసత్కర్మభి రిహ పరలోకప్రాప్తిహేతుభిః కర్మభిః కిం భవేన్న కిమపి ప్రత్యుతాంతఃస్థానత్వాదిప్రాప్తిరూపోఽనర్థ ఏవేతి భావః. ౧౬

పంచవింశతితత్త్వానాం పురుషోఽద్భుతదర్పణమ్,
అధ్యాత్మ మబుధస్యేహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౩

ఐశ్వరం శాస్త్ర ముత్సృజ్య బంధమోక్షానుదర్శనమ్,
వివిక్తపద మజ్ఞాయ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౪

కాలచక్రం భ్రమి స్తీక్ష్ణం సర్వం నిష్కర్షయ జ్జగత్,
స్వతంత్ర మబుధస్యేహ కిమసత్కర్మభి ర్భవేత్. ౧౫

పంచపంచాద్భుతం గృహమిత్యేతత్ వివృణోతి (పంచవింశతీతి) పంచవింశతితత్త్వానాం జీవపర్యంతానాం సంఘాతరూపం యత్ పురుషస్య పరమపురుషస్య అద్భుతం వర్షణం శరీరమాత్మని అధ్యాత్మం పరమపురుషధార్యత్వేనావస్థిత మబుధస్య అవిచారయతః. అసత్కర్మభిః దేహాత్మభ్రమ స్వతంత్రాత్మభ్రమాపాదకైః కర్మభిః కిం భవేత్ న కిమపి ప్రత్యుత దేహాత్మాదిభ్రమప్రయుక్తోఽనర ఏవేతి భావః. ౧౩

క్వచిద్ధంసం చిత్రకథమిత్యేతత్ వ్యాచష్టే (ఈశ్వరమితి,) అనేన హంసశబ్దార్థ ఉక్తః. హంతి దోషానితి హంసః నిరస్తనిఖిలదోషః. తమీశ్వరం శాస్త్రం శాస్త్రైకవేద్యం బంధమోక్షానుదర్శనం బంధమోక్షావదర్శయతి బంధమోక్షహేతుప్రవృత్తినివృత్తిధర్మానుష్ఠాపనేన తౌ దర్శయతీతి తథా కర్తరి ల్యుః అనేన చిత్రకథశబ్దార్థ ఉక్తః. వివిక్తం పదం యస్య తం వివిక్తస్థానవర్తినం హృదయకుహరే స్థితమిత్యర్థః అనేన క్వచిచ్ఛబ్దార్థ ఉక్తః ఉత్సృజ్య త్యక్త్వా అజ్ఞాయ ఉక్తవిధం తమనాలోచ్య ఐశ్వరం శాస్త్రమితి పాఠాంతరమ్ తస్మిన్నైశ్వర మీశ్వరప్రతిపాదక మధ్యాత్మశాస్త్ర ముత్సృజ్య అనధీత్య బంధమోక్షానుదర్శనం వివిక్తపద మీశ్వర మవిజ్ఞాయ అనుపాస్యేత్యర్థః ఐశ్వరమితి పాఠే తు ఈశ్వరస్య సంబంధి ఐశ్వరం ఈశ్వరావేదకం తదేవైశ్వర్యం. స్వార్థే ష్యఞ్. ఈశ్వరస్వరూపరూపగుణప్రతిపాదక మిత్యర్థః అత్రాపి పరశబ్దేన హంసశబ్దార్థ ఉక్తః అసత్కర్మభిః ఈశ్వరవైముఖ్యాపాదకైః కర్మభిః కిమపి న అపి త్వాత్మనాశరూపోఽనర్థ ఏవేతి భావః ౧౪

క్షౌరపవ్యమిత్యేతత్ వ్యాచష్టే (కాలచక్రమితి) యత్సర్వ మాబ్రహ్మస్తంబపర్యంతం జగన్నిష్కర్షయన్ నిష్కాసయత్ త్రోటయదిత్యర్థః అనేన పవ్యశబ్దార్థ ఉక్తః తీక్ష్ణం గర్భజన్మ జరామరణాదినిమిత్తత్వేన దుస్సహం అనేన క్షౌరశబ్దార్థ ఉక్తః. భ్రమత్ పరివర్తమానం స్వతంత్ర మపరవశం కాలచక్రం తదబుధస్య అవిచారయతః అసత్కర్మభిః కాలవశ్యతాపాదకైః న కిమపి ప్రత్యుత తాపత్రయ ఏవాహతిరేవేతి భావః ౧౫

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

శాస్త్రస్య పితురాదేశం యో న వేద నివర్తకమ్,
కథం తదనురూపాయ గుణవిస్రంభ్యుపక్రమేత్. ౨౦

ఇతి వ్యవసితా రాజన్ హర్యశ్వా ఏకచేతసః,
ప్రయయుస్తం పరిక్రమ్య పంథానమనివర్తనమ్. ౨౧

స్వరబ్రహ్మణి నిర్భాత హృషీకేశపదాంబుజే,
అఖండం చిత్తమావేశ్య లోకాననుచరన్మునిః ౨౨

నాశం నిశమ్య పుత్రాణాం నారదాచ్ఛీలశాలినామ్,

స్వపితురాదేశం వివృణోతి. (శాస్త్రస్య) పితుః శాస్త్రమేవ హి సర్వస్య పితా హితోపదేష్టృత్వాత్ తస్యాదేశం వివిచ్య జ్ఞాపనరూప మనుశాసనం నివర్తకం ప్రవృత్తిధర్మానుష్ఠాననివృత్తిజ్ఞాపకం యః పుమాన్ న వేద స గుణవిస్రంభీ గుణమయశబ్దాదివిషయవిశ్వాసవాన్, తదనురూపాయ ఉక్తాదేశానుకూల్యాయ కథం సృష్ట్యాదావుపక్రమేత్ సృష్ట్యాద్యనుక్రమస్య పిత్రాదేశప్రతికూలత్వాత్ తదుపరమ ఏవ తదాదేశానుకూలః పిత్రాదేశానువర్తీ న సృష్ట్యాదౌ యతేతేతి భావః. ౨౦

ఏవం వాచః కూటం విమృశ్య కిమకుర్వన్ ఇత్యత్రాహ మునిః (ఇతీతి) హే రాజన్! ఇతీత్థం వ్యవసితాః నిశ్చయవంతః, వ్యవసాయో వ్యవసితం, భావే క్తః సోఽస్త్యేషామితి వ్యవసితాః అర్శ ఆదిత్వాన్మత్వర్థీయోఽచ్ హర్యశ్వాః సర్వే ఏకచేతసః ఏకమతయః తం పరిక్రమ్య అనివర్తనం న విద్యతే నివర్తనం నివృత్తిః యస్మాత్తం పంథానం ప్రయయుః పరబ్రహ్మోపాసనేన ముక్తిం భగవంతం ప్రాపురిత్యర్థః. ౨౧

మునిర్నారదస్తు స్వరబ్రహ్మణి బ్రహ్మసాన్నిధ్యాపాదకవల్లకీస్వరే నిర్భాతః సాక్షాత్కృతో యో హృషీకేశః తస్య పాదాంబుజే చిత్తమఖండ మవిచ్ఛిన్నం యథా తథావేశ్య లోకాననుచరత్ అన్వచరత్. అడభావ ఆర్షః. ౨౨

తతః కో దక్షః శీలశాలినాం సుశీలానాం పుత్రాణాం నారదాత్ నాశం నిశమ్య సృష్ట్యుద్యోగనివృత్తిపూర్వకముక్తిం నిశమ్యాకర్ణ్య శోచన్నన్వతప్యత అదుఃఖ్యత్ సుప్రజస్త్వం శుచాం పదమితి

అన్వతప్యత కః శోచన్ సుప్రజస్త్వం శుచాం పదమ్. ౨౩

స భూయః పాఞ్చజన్యాయామజేన పరిసాంత్వితః,
పుత్రానజనయత్ దక్షః శబలాశ్వాన్ సహస్రశః. ౨౪

తేఽపి పిత్రా సమాదిష్టాః ప్రజాసర్గే ధృతవ్రతాః,
నారాయణసరో జగ్ముః యత్ర సిద్ధాః స్వపూర్వజాః. ౨౫

తదుపస్పర్శనాదేవ వినిర్ధూతమలాశయాః,
జపంతో బ్రహ్మ పరమం తేపుస్తేఽత్ర మహత్తపః. ౨౬

అబ్భక్షాః కతిచిన్మాసాన్ కతిచిత్ వాయుభోజనాః,
ఆరాధయన్ మంత్ర మిమ మభ్యస్యంత ఇడస్పతిమ్. ౨౭

లోకోక్తిప్రకారః, సుప్రజస్త్వం సుపుత్రవత్త్వం శోకానాం స్థానమితి హి కిం వదంతీత్యర్థః. అత్ర ప్రజాశబ్దేన ప్రజావిపత్తి రుపలక్ష్యతే. ౨౩

స దక్షోఽజేన బ్రహ్మణా పరిసాంత్వితః సమాహితః పునః పాంచజన్యాయాం సబలాశ్వ సంజ్ఞాన్ సహస్రసంఖ్యాకాన్ పుత్రానజనయత్. ౨౪

తేఽపి సబలాశ్వాః పిత్రా దక్షేణ ప్రజాసర్గే విమిత్తే సమ్యగాదిష్టాః ధృతం వ్రతం పిత్రాదేశకరణ రూపం యైస్తే నారాయణసర ఆఖ్యం తీర్థం యయుః. యత్ర నారాయణసరసి స్వపూర్వజాః హర్యశ్వాః సిద్ధా బభూవుః. ౨౫

తస్య నారాయణసరస్తీర్థస్యోపస్పర్శనాదేవ వినిర్ధూతం నిరస్తం మనసో మలం వాసనారూపం యేషాం తాదృశాః పరమముత్కృష్టం బ్రహ్మ ప్రణవం జపంతః మహత్తపస్తేపుః చక్రుః బ్రహ్మశబ్దో వక్ష్యమాణమంత్రస్యాప్యుపలక్షకః. తస్య ప్రణవఘటితత్వాదితి భావః. ౨౬

మహత్తప ఏవ ప్రపంచయతి (అబ్భక్షా ఇతి.) అబేవ భక్షయంతీతి తాదృశాః కతిచిన్మాసాన్ కతిచిచ్చ మాసాన్ వాయుం భుంజంతీతి వాయుభోజనాః, కర్తరి ల్యుః. ఇమం వక్ష్యమాణం మంత్ర మభ్యస్యంతః ఇడస్పతి మీడ్యతే స్తూయతేఽనేనేతీడో మంత్రః. ఆర్షత్వాత్ హ్రస్వః. పారస్కరాదిత్వాత్ సుట్. తస్య పతిమధిదైవతం భగవంత మారాధయామాసుః. ఆఙ్పూర్వాద్రాధయతేః లఙ్ ఆడాటోః సవర్ణదీర్ఘః ౨౭

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

ఓం నమో నారాయణాయ పురుషాయ మహాత్మనే
విశుద్ధసత్త్వధిష్ణ్యాయ మహాహంసాయ ధీమహి. ౨౭

ఇతి తానపి రాజేంద్ర ప్రతిసర్గధియో మునిః,
ఉపేత్య నారదః ప్రాహ వాచః కుటాని పూర్వవత్. ౨౯

దాక్షాయణాః సంశృణుత గదతో నిగమం మమ,
అన్విచ్ఛతానుపదవీం భ్రాతౄణాం భ్రాతృవత్సలాః. ౩౦

భ్రాతౄణాం ప్రాయణం భ్రాతా యోఽనుతిష్ఠతి ధర్మవిత్,
స పుణ్యబంధుః పురుషో మరుద్భిః సహ మోదతే. ౩౧

మంత్రమాహ (ఓమితి) నారస్య జీవసమూహస్య అయనాయ ప్రాప్యాయ ప్రాపకాధారాయ చ పురుషాయ హృదయకమలస్థాయ పరమాత్మనేఽంతఃప్రవిశ్య నియంత్రే విశుద్ధ ముపాసనేన నిర్మలం సత్త్వమంతఃకరణం ధిష్ణ్య మభివ్యక్తిస్థానం యస్య యద్వా. శుద్ధం రజస్తమోభ్యా మననువిద్ధం సత్త్వం ధిష్ణ్యం స్థానం యస్య తస్మై, పరమవ్యోమనిలయాయేతి భావః. మహాంశ్చాసౌ హంసస్తస్మై మహాకల్యాణగుణైః మహాన్ హంసో నిరస్తనిఖిలదోషః. ఏవంభూతాయ నమః నమః ఉక్తవిధం ధీమహి ధ్యాయేమ. ౨౭

ఇతీత్థం మంత్రం జపతః ప్రజాసరే ధీర్యేషాం తాన్ సబలాశ్వానపి హే రాజేంద్ర! మునిర్నారదః ఉపేత్య పూర్వవద్వాచఃకూటాన్యదృష్ట్వాంతం భువో యూయమిత్యాదీని ప్రాహోక్తవాన్ ౨౯

పూర్వోక్తాత్ కించిద్విశేషమాహ. హే దాక్షాయణాః! గదతో బ్రువతో మమ నిగమముపదేశం సంశృణుత భ్రాతౄణా మగ్రజానా మనుపదవీం మార్గానుసరణమన్విచ్ఛత అనుగతా పదవీ అనుపదవీ. "కుగతిప్రాదయః" ఇతి సమాసః, యతో యూయం భ్రాతృషు వత్సలాః. ౩౦

భ్రాతౄణాం ప్రాయణం ప్రకృష్టమనువర్తనం భ్రాతా ధర్మవిదనుతిష్ఠతి కరోతి స పుణ్యమేవ బంధుర్యస్య తాదృశో మరుద్భిర్దేవైః సహ మోదతే. ౩౧

ఏతావదుక్త్వా ప్రయయౌ నారదోఽమోఘదర్శనః,
తేఽపి చాన్వగమన్ మార్గం భ్రాతౄణామేవ మారిష. ౩౨

సధ్రీచీనం ప్రతీచీనం పరస్యానుపథం గతాః,
నాద్యాపి తే నివర్తంతే పశ్చిమా యామినీరివ. ౩౩

ఏతస్మిన్ కాల ఉత్పాతాన్ బహూన్ పశ్యన్ ప్రజాపతిః,
పూర్వవన్నారదకృతం పుత్రనాశ ముపాశృణోత్. ౩౪

చుక్రోధ నారదాయాసౌ పుత్రశోకవిమూర్ఛితః,
దేవర్షి ముపలభ్యాహ రోషాద్విస్ఫురితాధరః. ౩౫

అమోఘం దర్శనం యస్య స పరమార్థదర్శీ నారదః. ఏతావత్ ఇయత్ ఉక్త్వా ప్రయయౌ. తేఽపి మారిషా దాక్షాః. మారిషేతి పాఠే రాజ్ఞః సంబోధనం. మారిష ఇతి తస్య నామాంతరం. భ్రాతౄణా మగ్రజానామేవ మార్గం పరబ్రహ్మోపాసనరూప మగమన్ అనుసృతవంతః ౩౨

తత స్తే సధ్రీచీనం సహాంచతి గచ్ఛతీతి సధ్ర్యఙ్, ఆతివాహికైః సహ గంతా జీవః తేన గమ్యం సధ్రీచీనం ప్రతీచీనం స్వస్మై భాసమానేన బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మయాథాత్మ్యసాక్షాత్కారవతా గమ్యం ప్రతీచీనం పరస్య పరమపురుషస్య అనుబంధ మనుకూల మర్చిరాదిమార్గం గతా అద్యాపి న నివర్తంతే న పునరావర్తంతే "ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్య న పునరావర్తంతే" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్ర వివక్షితః. న పునరావృత్తౌ దృష్టాంతః యామినీరివ పశ్చిమా ఇతి. పశ్చిమా అతీతా యామినీ ర్యామిన్యో రాత్రయో యథా న పునరావర్తంతే తథా. ౩౩

ఏతస్మిన్ కాలే నారదోపదేశేన సబలాశ్వానాం ముక్తిప్రాప్తికాలే ప్రజాపతిర్దక్షః బహూనుత్పాతాన్ పుత్రనాశప్రయుక్తాన్ అపశ్యత్, తతః పూర్వవత్ నారదోపదేశకృతం పుత్రాణాం నాశ ముపాశృణోత్ ౩౪

పుత్రాణాం నివృత్తిధర్మనిష్ఠయా ముక్తి ముపశ్రుత్య దక్షోఽపి ప్రాయశో విరక్తస్స్యాదితి తదనుగ్రహార్థం దేవర్షిః తత్పార్శ్వం గతః తదాసౌ దక్షో దేవర్షి ముపలభ్య పుత్రనాశనిమిత్తాత్ విమూర్ఛితః ఉత్థాయ నారదాయ చుక్రోధ క్రుద్ధవాన్. ౩౫

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

దక్ష ఉవాచ—

అహో అసాధో సాధూనాం సాధులింగేన న_స్త్వయా,
అసాధ్వకార్యర్భకాణాం భిక్షో ర్మార్గః ప్రదర్శితః. ౩౬

ఋణై_స్త్రిభిరముక్తానా మమీమాంసితకర్మణామ్,
విద్యాతః శ్రేయసః పాప లోకయో రుభయోః కృతః. ౩౭

ఏవం త్వం నిరనుక్రోశో బాలానాం మతిభి ద్ధరేః,
పార్షదమధ్యే చరసి యశోహా నిరపత్రపః. ౩౮

నను భాగవతా నిత్యం భూతానుగ్రహకాతరాః,
ఋతే త్వాం సౌహృదఘ్నం వై వైరంకర మవైరిణామ్. ౩౯

క్రోధమేవాహ (అహో ఇతి.) సాధోరివ లింగం వేషో యస్య తేన త్వయా నోఽస్మదీయానా మర్భకాణా మసాధ్వకారి కృతం. తదేవాహ- స్వధర్మే ప్రవృత్తానాం మార్గః న ప్రదర్శితః. ౩౬

నను సంన్యాసినాం మార్గః సాధురేవ మోక్షహేతుత్వాత్ సత్యమ్. ఋణత్రయాపనోదనం పితుర్మహదనర్థ ఏవేత్యాహ- ఋణై రముక్తానాం న మీమాంసితాని అవిచారితాని కర్మాణి యైః తేషాం ఋష్యర్ణవిమోచనం నాస్తి, తదుత్తరకాలభావిత్వాచ్చ పుత్రోత్పాదనయజ్ఞానుష్ఠానయోరభావేన పితృదేవ ఋణముక్తిశ్చ నాస్తి అతః హే పాప! విషయభోగత్యాగా దిహలోకే శ్రేయసో విఘాతః విషయభోగ పూర్వకస్య భోగస్యాభావాత్ మోక్షానధికారిత్వాత్ పరలోకేఽపి శ్రేయసో విఘాతః కృతః ఇత్యర్థః. ౩౭

బాలానాం మతిభిత్ బుద్ధివిచాలకః ఏవం నిరనుక్రోశో నిర్ఘృణః హరే ర్యశోనాశకః సన్ తత్పార్షదానాం మధ్యే నిర్లజ్జః కథం చరసి. ౩౮

నిర్లజ్జత్వమాహ (నన్వితి) నను హే నారద! అవైరిణాం వైరంకరం సౌహృదఘ్నం త్వాం వినా భాగవతాః సర్వే భూతానుగ్రహపరవశాః త్వం తు భూతవిప్రియం కుర్వన్ కథం న లజ్జసే ఇతి భావః. ౩౯

నేత్థం పుంసాం విరాగః స్యాత్ త్వయా కేవలినా మృషా,
మన్యసే యద్యుపశమం స్నేహపాశనికృంతనమ్. ౪౦

నానుభూయ న జానాతి పుమాన్ విషయతీక్ష్ణతామ్,
నిర్విద్యేత స్వయం తస్మాన్న తథా భిన్నధీః పరైః. ౪౧

యన్నస్త్వం కర్మసన్ధానాం సాధూనాం గృహమేధినామ్,
కృతవానసి దుర్మర్షం విప్రియం తవ మర్షితమ్. ౪౨

తంతు కృంతన యన్నస్త్వ మభద్రమచరః పునః,
తస్మాల్లోకేషు హే మూఢ! న భవేద్భ్రమతః పదమ్. ౪౩

న విషయభోగా ద్విరాగః ఉత్పద్యతే, కింతు విషయభోగస్య హేయత్వోపదేశేనైవేత్యత ఆహ (నేత్థమితి.) యద్యపి త్వం విషయభోగస్య హేయత్వోపదేశేన స్నేహపాశనికృంతనం విషయాసక్తిరూపస్నేహ ఏవ పాశస్తస్య నికృంతనం ఛేదక ముపశమం విరాగం మన్యసే. తథాపి ముధా మృషా కేవలేనజ్ఞానం వినా సాధువేషేణ త్వయేత్థం మతిచాలనే కృతేఽపి పుంసాం విరాగోనైవ స్యాదిత్యర్థః. ౪౦

కుతః యతః పుమాన్ననుభూత అననుభూయ విషయాణాం తీక్ష్ణతా మంతతో దుఃఖరూపతాం న జానాతి. యథా విషయా ననుభూయ స్వయమేవ తస్మాద్విషయాన్నిర్విద్యేత విరజ్యేత. తథా పరైః భిన్నధీః చాలితధీః న నిర్విద్యేత విరజ్యేత. ౪౧

యత్త్వం కర్మసంధానాం కర్మణ్యాసక్తచిత్తానాం, కర్తుమంధానామితి పాఠే ప్రతివిప్రియం కర్తుమజానతాం గృహస్థానాం సాధూనా మస్మాకం దుర్మర్షం సోఢుమశక్యం విప్రియం కృతవానసి. తదప్రియ మమర్షిత మస్మాభి రితి శేషః, న మృశ్యతేఽస్మాభిరిత్యర్థః. ౪౨

ఏవం నారదాయ క్రుద్ధవాన్ దక్షః శశాప (తన్త్వితి.) హే తంతుకృంతన! సంతానచ్ఛేదక. యస్మాత్ త్వమభద్రం పుత్రవినాశమచరః. కృతవానసి. చరతేర్లఙ్. మధ్యమైకవచనం. హే మూఢ! తస్మాత్ సర్వేషు లోకేషు భ్రమతస్తవ పదం స్థానం న భవేత్. క్వచిదపి భవాన్ న చిరమవతిష్ఠేత్ కింతు భ్రామ్యత్వితి శాపః. ౪౩

(దక్షకృతనారదశాపప్రకారః)

శ్రీశుక ఉవాచ —

ప్రతిజగ్రాహ తద్బాఢం నారదః సాధుసమ్మతః,
ఏతావాన్ సాధువాదో హి తితిక్షేతేశ్వరః స్వయమ్. ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
నారదశాపోనామ పంచమోఽధ్యాయః.

తం చ శాపం సాధూనాం సంమతో నారదో బాఢం తథైవాస్త్వితి ప్రతిజగ్రాహ స్వీకృతవాన్. కుతః హి యస్మాత్ ఈశ్వరోఽపి స్వయం ప్రతికర్తుం సమర్థోఽపి, తితిక్షేత సహేతేతి, యదేతావానేవ సాధూనాం వాదః న తు ప్రతిశాపప్రదాన వాద ఇతి భావః. ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేవ
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం.
పంచమోఽధ్యాయః

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

తతః ప్రాచేతసోఽసిక్న్యా మనునీతః స్వయంభువా,
షష్టిం సంజనయామాస దుహితౄః పితృవత్సలాః. ౧

దశ ధర్మాయ కాయేందోః ద్విషట్ త్రిణవ దత్తవాన్,
భూతాంగిరః కృశాశ్వేభ్యో ద్వే ద్వే తార్క్ష్యాయ చాపరాః ౨

నామధేయాన్యమూషాం త్వం సాపత్యానాం చ మే శృణు,
యాసాం ప్రసూతిప్రసవైః లోకా ఆపూరితా స్త్రయః ౩

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

నారదాత్ పుత్రనాశ మాశంకమానో దక్షః పుత్రోత్పాదనయత్నా ద్విరమ్య తూష్ణీ మవస్థితో బ్రహ్మణా పరిసాంత్వితః తతో దుహితౄరజనయదిత్యాహ మునిః (తత ఇతి.) ప్రాచేతసో దక్షః స్వయంభువానునీతః అనుసాంత్వితోఽసిక్న్యాం భార్యాయాం దుహితౄః పితృవత్సలాః షష్టిసంఖ్యాకాః సంజనయామాస ౧

తాసాం మధ్యే దశ కన్యకాః భానులంబాద్యాఖ్యాః ధర్మాయాఽదాత్ కాయ కశ్యపాయ ద్విషడేకాం చ త్రయోదశేత్యర్థః అదితిదితిదనుకాష్ఠారిష్టాసురసేలామునిక్రోధవశాతామ్రాసురభీసరమాఽతిరమ్యా ఇతి వక్ష్యమాణాఖ్యా అదాత్. ఇందవే సోమాయ త్రిణవం త్రయాణాం నవానాం సమాహారః త్రిణవం సప్తవింశతిసంఖ్యాకాః కృత్తికారోహిణ్యాద్యాఖ్యా నక్షత్రరూపా అదాత్. భూతో రుద్రః భూతాంగిరః కృశాశ్వేభ్యః త్రిభ్యః ద్వే ద్వే కన్యే అదాత్తత్ర రుద్రస్య సరూపా అన్యా చ ప్రసిద్ధేతి భార్యే అంగిరసస్తు స్వధా సతీ చేతి ద్వే కృశాశ్వస్య త్వర్చిర్ధిషణా చేతి ద్వే ఇతి వివేకః అపరాపశిష్టాశ్చతస్రో దుహితౄః తార్క్ష్యాయ తార్క్ష్యో నామ కశ్చిద్దేవః తస్మై అదాదిత్యర్థః. ౨

అమీషాం దక్షస్య దుహితౄణాం సాపత్యానాం పుత్రపౌత్రాదిసహితానాం నామధేయాని మే మత్తః శృణు తాః విశినష్టి- యాసాం దక్షకన్యానాం ప్రసూతిప్రసవైః పుత్రపౌత్రాదిభిః త్రయో లోకా ఆపూరితాః. ౩

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

భానుర్లంబా కకుబ్జామిర్విశ్వా సాధ్యా మరుత్వతీ,
వసుర్ముహూర్తా సంకల్పా ధర్మపత్న్యః సుతాన్ శృణు. ౪

భానోస్తు దేవఋషభ ఇంద్రసేన స్తతో నృప,
విద్యోత ఆసీల్లంబాయా స్తతశ్చ స్తనయిత్నవః ౫

కకుభః సంకట స్తస్య కీకట స్తనయో యతః,
భువో దుర్గాణి జామేయః స్వర్గో నంది స్తతోఽభవత్ ౬

విశ్వేదేవాస్తు విశ్వాయా అప్రజాం స్తాన్ ప్రచక్షతే,
సాధ్యోగణస్తు సాధ్యాయా అర్థసిద్ధిస్తు తత్సుతః. ౭

మరుత్వాంశ్చ జయంతశ్చ మరుత్వత్యాం బభూవతుః,

తావద్ధర్మస్య దశ భార్యా నిర్దిశతి (భానురితి) భాన్వాదయః సంకల్పాంతాః దశ ధర్మస్య భార్యాః తాసాం సుతాన్ క్రమేణ శృణ్విత్యర్థః ౪

తత్రైకైకస్యాః సంతానం క్రమేణాహ (భానోస్త్వితి) భానోర్ధర్మభార్యాయాం దేవః వృషభ ఇతి ద్వౌ పుత్రౌ తత ఋషభాదింద్రసేనః హే నృపః లంబాయాం విద్యోతః పుత్ర ఆసీత్తతో విద్యోతాత్ స్తనయిత్నవః, విద్యుత్ స్తనయిత్నుశబ్దౌ తదభిమానిదేవతాపరౌ ౫

కకుభః భార్యాయాః కీకట స్తనయః యతః కీకటాత్ సంకటః తనయోఽభవదిత్యన్వయః. జామేయాః జామ్యాః పుత్రాః భూమేర్దుర్గాణి దుర్గాభిమానినో దేవాః. తతః జామేయేభ్యః స్వర్గో నందిశ్చాభవత్. ౬

విశ్వాయాం ధర్మస్య భార్యాయాం విశ్వేదేవాఖ్యాః పుత్రా బభూవుః. తాన్ విశ్వేదేవానప్రజానపుత్రాన్ ప్రచక్షతే కథయంతి సాధ్యాయాం సాధ్యగణాః బభూవుః, తత్సుతః సాధ్యగణాసుత స్త్వర్థసిద్ధోఽభూత్. ౭

మరుత్వత్యాం తు మరుత్వాన్ జయంతశ్చేతి ద్వౌ పుత్రౌ బభూవతుః. తత్ర జయంతో

జయంతో వాసుదేవాంశ ఉపేంద్ర ఇతి యం విదుః. ౮

మౌహూర్తికా దేవగణా ముహూర్తాయాశ్చ జజ్ఞిరే,
యే వై ఫలం ప్రయచ్ఛంతి భూతానాం స్వస్వకాలజమ్. ౯

సంకల్పాయాశ్చ సంకల్పః కామః సంకల్పజః స్మృతః,
వసవోఽష్టౌ వసోః పుత్రాస్తేషాం నామాని మే శృణు. ౧౦

ద్రోణః ప్రాణో ధ్రువోఽర్కోఽగ్ని ర్దోషో వసుర్విభావసుః,
ద్రోణస్యాభిమతేః పత్న్యా హర్షశోకభయాదయః. ౧౧

ప్రాణస్యోర్జస్వతీ భార్యా సహ ఆయుః పురోజవః,
ధ్రువస్య భార్యా ధరణి రసూత వివిధాః పురః. ౧౨

అర్కస్య వాసనా భార్యా పుత్రాః తర్షాదయః స్మృతాః,
అగ్నేర్భార్యా వసో ర్ధారా పుత్రా ద్రవిణకాదయః ౧౩

వాసుదేవస్య భగవతోఽంశభూతః యం జయంత ముపేంద్ర ఇతి విదుః వసోర్వ్వంశస్య భూయస్త్వాదంతే నిర్దేశః. ౮

ముహూర్తాయాం భార్యాయాం మౌహూర్తికాః ముహూర్తాభిమానినో దేవగణా ఉద్బభూవుః. తాన్ విశినష్టి యే వై మౌహూర్తికాః స్వస్వముహూర్తకాలజం సుఖదుఃఖాదిరూపం ఫలం భూతానాం దేహినాం ప్రయచ్ఛంతి అర్పయంతి ౯

సంకల్పాయాః సంకల్పస్తనయోఽభూత్. కామస్తు సంకల్పాత్ జాత ఇతి స్మృతిః. వసోః పుత్రాస్త్వష్టౌ వసవః. తేషాం నామాని మే మత్తః శృణు. ౧౦

ద్రోణాదయో విభావస్వంతా అష్టౌ వసవః. తత్ర ద్రోణాదీనాం సంతానమాహ క్రమేణ (ద్రోణస్యేతి) ద్రోణస్యాభిమతిః పత్నీ తస్యా హర్షాదయస్తనయా బభూవుః. ౧౧

ప్రాణస్య తు ఊర్జస్వతీ భార్యా తస్యాః పుత్రా ఆయుః సహ పురోజవాః ధ్రువస్య ధరణి ర్భార్యా సా చ త్రివిధాః పురః పురాణి పురాభిమానినో దేవానసూత. ౧౨

అర్కస్య తు భార్యా వాసనా తస్యాః తర్షాదయః పుత్రాః అగ్నేస్తు భార్యా వసోర్ధారా తస్యాస్తనయాస్తు ద్రవిణకాదయః ౧౩

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

స్కందశ్చ కృత్తికాపుత్రో యే విశాఖాదయస్తతః,
దోషస్య శర్వరీపుత్రః శింశుమారో హరేః కలాః. ౧౪

వసో రాంగిరసీపుత్రో విశ్వకర్మా కృతీపతిః,
తతో మనుశ్చాక్షుషోఽభూత్ విశ్వేసాధ్యా మనోః సుతాః ౧౫

విభావసో రసూతోషా వ్యుష్టం రోచిష మాతపమ్,
పంచయామోఽథ భూతాని యేన జాగ్రతి కర్మసు. ౧౬

సరూపాసూత భూతస్య భార్యా రుద్రాంశ్చ కోటిశః,
రైవతోఽజో భవో భీమో వామ ఉగ్రో వృషాకపిః. ౧౭

అజైకపా దహిర్బుధ్న్యో బహురూపో మహానితి,

స్కందః కుమార స్త్వగ్నేరేవ కృత్తికాసు జాతః, షాణ్మాతుర ఇత్యగ్నిభూరితి చ ప్రసిద్ధః. యే విశాఖాదయస్తే తతః స్కందాజ్జాతాః, దోషస్య తు భార్యా శర్వరీ తస్యాః పుత్రః శింశుమారః స చ హరేః కలాంశభూతః. ౧౪

వసో రాంగిరసీ భార్యా తస్యాః పుత్రో విశ్వకర్మా స చ కృతీపతి శిల్పాచార్యః తతో విశ్వకర్మణః చాక్షుషాఖ్యో మనురభూత్. మనోశ్చాక్షుషస్య విశ్వే సాధ్యాః సుతా బభూవుః ౧౫

విభావసోర్భార్యా ఉషా. సా చ వ్యుష్టం రోచిషం చాతపం చ పుత్రానసూత ప్రసూతవతీ. అథాతపాత్ పంచయామః దివసః. అత ఏవ రాత్రిస్త్రియామా ప్రదోషప్రత్యూషయోః పూర్వోత్తర దివసావయవత్వాత్ పంచయామశబ్దః తదభిమానిదేవపరః తం విశినష్టి. యేన పంచయామేన భూతాని ప్రాణినః కర్మసు స్వస్వవ్యాపారేషు జాగ్రతి జాగరూకాణి భవంతీత్యర్థః. ౧౬

ఏవం ధర్మభార్యాణాం సంతాన మభిధాయాథ కశ్యపసోమయోః సంతానం భూయస్త్వాత్ వక్ష్యమాణో భూతస్య తావత్ సంతానమాహ (సరూపేతి చతుర్భిః) భూతస్య శంభోర్భార్యా సరూపా సా చ రుద్రాన్ కోటిశః అసూత ప్రసూతవతీ తత్ర ప్రధానాన్ ఏకాదశరుద్రాన్ గణనాయకానాహ

రుద్రస్య పార్షదా శ్చాన్యే ఘోరా భూతవినాయకాః. ౧౮

ప్రజాపతే రంగిరసః స్వధా పత్నీ పితౄనథ,
అథర్వాంగిరసం వేదం పుత్రత్వే చాకరోత్ సతీ. ౧౯

కృశాశ్వోఽర్చిషి భార్యాయాం ధూమ్రకేశ మజీజనత్,
ధిషణాయాం వేదశిరో దేవలం వయునం మనుమ్. ౨౦

తార్క్ష్యస్య వినతా కద్రూః పతంగీ యామినీతి చ,
పతంగ్యసూత పతగాన్ యామినీ శలభా నథ. ౨౧

సుపర్ణాసూత గరుడం సాక్షాద్ యజ్ఞేశవాహనమ్,
సూర్యసూత మనూరుం చ కద్రూ ర్నాగా ననేకశః. ౨౨

కృత్తికాదీని నక్షత్రాణీందోః పత్న్యస్తు భారత,
దక్షశాపాత్ సోఽనపత్య స్తాసు యక్ష్మగ్రహార్దితః. ౨౩

(రైవత ఇతి సార్ధేన) యద్వా రైవతాదిరూపేణ ఏకాదశధా భిన్నస్య రుద్రస్య పారిషదా ఘోరరూపా ప్రేతాదిరూపేణానేకవిధా అన్యేఽన్యస్యాం భార్యాయాం చ బభూవు రిత్యన్వయః. ౧౭—౧౮

అథాంగిరసః సంతానమాహ (ప్రజాపతేరితి.) అంగిరసః ప్రజాపతేః పత్న్యౌ స్వధా సతీ చ. తత్ర స్వధా పితౄన్ సతీ త్వథర్వాంగిరసం నామ వేదం వేదాభిమానినం పురుషం పుత్రత్వేనాకరోత్. ౧౯

అథ కృశాశ్వసంతాన మాహ. కృశాశ్వః అర్చిషి భార్యాయాం ధూమ్రకేశం పుత్ర మజీజనత్ ధిషణాయాం పత్న్యాం తు వేదశిరసం దేవలం చ వయునం మనుం చేతి పుత్రానజీజనత్. ౨౦

అథ తార్క్ష్యస్య సంతానమాహ, తార్క్ష్యస్య వినతాద్యాః చతస్రో భార్యాః తత్ర పతంగీ పతగాన్ పక్షిణః అసూత. యామినీ తు శలభానసూత. ౨౧

(సుపర్ణేతి) వినతాయా ఏవ నామాంతరమ్. సా తు సాక్షాద్యజ్ఞేశస్య విష్ణోర్వాహనభూతం గరుడం, సూర్యస్య సూత మనూరు మరుణం చాసూత కద్రూ స్త్వనేకశో నాగాన్ సర్పానసూత. ౨౨

అథ సోమస్య పత్నీరాహ. ఇందోః సోమస్య పత్న్యస్తు కృత్తికాదీని నక్షత్రాణి సప్తవింశతిః హే భరత। స చ ఇందుః దక్షశాపాత్ రోహిణ్యామేవ ప్రేమాతిశయే నాన్యాసూపేక్షారూపా న్నిమిత్తాత్ దక్షస్య శాపాద్యక్ష్మగ్రహేణ రాజయక్ష్మరోగేణ పీడితః సన్ తాసు కృత్తికాదిష్వనపత్యోఽభూత్. ౨౩

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

పునః ప్రసాద్య తం సోమః కలా లేభే క్షయేఽర్దితాః,
శృణు నామాని లోకానాం మాతౄణాం శంకరాణి చ. ౨౪

అథ కశ్యపపత్నీనాం యత్ప్రసూతమిదం జగత్,
అదితిర్దితి ర్దనుః కాష్ఠా అరిష్టా సురసా ఇలా. ౨౫

మునిః క్రోధవశా తామ్రా సురభిః సరమా తిమిః,
తిమేర్యాదోగణా ఆసన్ శ్వాపదాః సరమాసుతాః. ౨౬

సురభేర్మహిషా గావో యే చాన్యే ద్విశఫా నృప,
తామ్రాయాః శ్యేనగృధ్రాద్యా మునే రప్సరసాం గణాః. ౨౭

దందశూకాదయః సర్పా రాజన్ క్రోధవశాత్మజాః,
ఇలాయా భూరుహాః సర్వే యాతుధానాశ్చ సౌరసాః. ౨౮

అరిష్టాయాశ్చ గంధర్వాః కాష్ఠాయాః ద్విశఫేతరాః,

తం దక్షం పునః ప్రసాద్య ప్రసన్నం కృత్వా కేవలం కలా ఏవ లేభేన త్వపత్యాని. కథంభూతాః, క్షయే కృష్ణపక్షే అర్దితాః ఖండితాః, క్షయైధితా ఇతి పాఠే క్షయే సతి పునరేధితా వర్ధితాః. అథ లోకమాతౄణాం కశ్యపపత్నీనాం లోకస్య శం సుఖం కుర్వంతీతి తథా తాని నామాని శృణు లోకానాం మాతృత్వే హేతుః ఇదం జగద్యత్ప్రసూతం యాభిః కశ్యపపత్నీభిః ప్రసూతమ్, తా నిర్దిశతి (అదితిరితి) ౨౪-౨౫

అల్పత్వేన సుగమత్వాత్ యథా యథం వ్యుత్క్రమేణ తాసాం వంశానాహ (తిమేరితి) తిమేః కశ్యపస్య భార్యాయాః యాదోగణాః ఆసన్. సరమాయాః సుతాః శ్వాపదాః శ్వానః వ్యాఘ్ర మార్జారాదయశ్చాసన్. సురభేః పుత్రాస్తు మహిషా గావశ్చాన్యే ద్విశఫాశ్చాసన్ హే నృప. తామ్రాయాశ్చ పుత్రాః శ్యేనాః గృధ్రాః. ఆదిశబ్దేన శ్యేనాదిసదృశా బలినః పక్షిణో వివక్షితాః. మునేః సుతాస్త్వప్సరసాం గణాః హే రాజన్। క్రోధవశాయా ఆత్మజాస్తు దందశూకాదయః దంశనస్వభావాదయః సర్పా ఆసన్ ఇలాయాస్తు సర్వే భూరుహాః ఆత్మజాః సౌరసాః సురసాయాః అపత్యాని సర్వే యాతుధానాః.

సుతా దనోరేకషష్టిస్తేషాం ప్రాధానికాన్ శృణు. ౨౯

ద్విమూర్ధా శంబరోఽరిష్టో హయగ్రీవో విభావసుః,
అయోముఖః శంకుశిరాః స్వర్భానుః కపిలోఽరుణః ౩౦

పులోమా వృషపర్వా చ ఏకచక్రోఽనుతాపనః,
ధూమ్రకేశో విరూపాక్షో విప్రచిత్తిశ్చ దుర్జయః. ౩౧

స్వర్భానోః సుప్రభాం కన్యా ముువాహ నముచిః కిల,
వృషపర్వణస్తు శర్మిష్ఠాం యయాతి ర్నహుషో బలీ. ౩౨

వైశ్వానరసుతాయా శ్చ చతస్ర శ్చారుదర్శనాః,
ఉపదానవీ హయశిరా పులోమా కాలకా తథా. ౩౩

ఉపదానవీం హిరణ్యాక్షః క్రతుర్హయశిరాం నృప,
పులోమాం కాలకాం చ ద్వే వైశ్వానరసుతే తు కః. ౩౪

అరిష్టాయా స్త్వాత్మజాః గంధర్వాః కాష్ఠాయాస్తు, ద్విశఫేతరాః ఏకశఫాః అశ్వగర్దభాః బహవః దనోసుతా స్త్వేకషష్టిః తేషాం మధ్యే ప్రాధానికానష్టాదశ పుత్రాన్ శృణు. ౨౮-౨౯

ద్విమూరా చ శంబరశ్చ అరిష్టశ్చ హయగ్రీవశ్చ విభావసుశ్చ అయోముఖశ్చ శంకుశిరాశ్చ స్వర్భానుశ్చ కపిలశ్చారుణశ్చ పులోమా చ వృషపర్వా చ ఏకచక్రశ్చ అనురాపనశ్చ ధూమ్రకేశశ్చ విరూపాక్షశ్చ విప్రచిత్తిశ్చ దుర్జయశ్చైతేఽష్టాదశ. ౩౦-౩౧

ఏషాం మధ్యే స్వర్భానుః నముచేః కన్యాం దుహితరం సుప్రభా, మువాహ ఉపయేమే స్వర్భానురత్రాన్యో దనుజః న తు రాహుః, తస్యోత్పత్తే ర్వక్ష్యమాణత్వాత్. వృషపర్వణస్తు కన్యాం శర్మిష్ఠాం నాహుషో నహుషాత్మజో బలవాన్ యయాతీ రాజోవాహ ౩౨

ఉపదానవీ హయశిరా పులోమా కాలికాఖ్యాః ౩౩

తాసాం మధ్యే ఉపదానవీం హిరణ్యాక్ష ఉదవహత్. హయశిరాం తు క్రతుః ప్రజాపతిః ద్వే వైశ్వానరస్య సుతే పులోమాకాలకాఖ్యే తు కః కశ్యపః ఉపయేమే, దానవీపరిణయనే హేతుః

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

ఉపయేమేఽథ భగవాన్ కశ్యపో బ్రహ్మచోదితః,
పౌలోమాః కాలకేయాశ్చ దానవా యుద్ధశాలినః. ౩౫

తయోః షష్టిసహస్రాణి యజ్ఞఘ్నాంస్తే పితుః పితా,
జఘాన స్వర్గతో రాజన్ ఏక ఇంద్రప్రియంకరః ౩౬

విప్రచిత్తిః సింహికాయాం శతం చైక మజీజనత్,
రాహుజ్యేష్ఠం కేతుశతం గ్రహత్వం య ఉపాగతః. ౩౭

అథాతః శ్రూయతాం వంశో యోఽదితే రనుపూర్వశః,
యత్ర నారాయణో దేవః స్వాంశేనావతరత్ విభుః. ౩౮

వివస్వా నర్యమా పూషా త్వష్టాథ సవితా భగః,
ధాతా విధాతా వరుణో మిత్రః శక్ర ఉరుక్రమః ౩౯

(బ్రహ్మణా చోదిత ఇతి.) తయోః పులోమాకాలకయోః షష్టిసహస్రాణి పౌలోమాః తేషామేవ నివాతకవచా ఇతి నామాంతరమ్. తథా కాలకేయాశ్చ యుద్ధశాలినో దానవా జాతాః. తాంశ్చ దానవాన్ యజ్ఞఘ్నాన్ తే తవ పితుః పితార్జునః కదాచిదేకః స్వర్లోకం గతః ఇంద్రస్య ప్రియంకరో భూత్వా, జఘాన హతవాన్. ౩౫—౩౬

విప్రచిత్తిః సింహికాయాం భార్యాయాం శతం చైక మేకశతం దానవా నజీజనత్ తత్రైకశతమధ్యే రాహుర్జ్యేష్ఠః ఇతరే శతం తు కేతవః. రాహుజ్యేష్ఠమితి పాఠే రాహుః జ్యేష్ఠో యస్య తత్ కేతుశతమిత్యర్థః కోఽసౌ రాహుః యం జ్యేష్ఠ మజీజనత్, తత్రాహ. యో గ్రహత్వ ముపాగతః ప్రాప్తః స్వయం దానవాధమోఽపి భగవదనుగ్రహవశాత్ గ్రహత్వముపగత ఇత్యుక్తం పంచమే ౩౭

అథ తిమ్యాదీనాం వంశశ్రవణానంతర మతస్తాయాం వంశస్య శ్రుతత్వా దదితే ర్వంశః శ్రూయతామ్. మయా కథ్యమాన ఇతి శేషః. దితేర్వంశస్తు అష్టాదశాధ్యాయే వక్ష్యతే. అదితేర్వంశం విశినష్టి. యత్ర వంశే విభుర్నారాయణో దేవః స్వాంశేనావతరత్ ౩౮

వివస్వదాదయః పుత్రాస్తత్రోరుక్రమో భగవాన్ సాక్షాదవతీర్ణః. ౩౯

వివస్వతః శ్రాద్ధదేవం సంజ్ఞాసూయత వై మనుమ్,
మిథునం చ మహాభాగా యమం దేవం యమీం తథా,
సైవ భూత్వాఽథ బడబా నాసత్యౌ సుషువే భువి. ౪౦

ఛాయా శనైశ్చరం లేభే సావర్ణిం చ మనుం తతః,
కన్యాం చ తపతీం యా వై వవ్రే సంవరణం పతిమ్. ౪౧

అర్యమ్ణో మాతృకా పత్నీ తయోశ్చర్షణయః సుతాః,
యత్ర వై మానుషీ జాతి ర్బ్రహ్మణా చోపకల్పితా ౪౨

పూషానపత్యః పిష్టాదో భగ్నదంతోఽభవత్ పురా,
యోఽసౌ దక్షాయ కుపితం జహాస వివృతద్విజః. ౪౩

తత్ర వివస్వతః భార్యా సంజ్ఞాఖ్యా శ్రాద్ధదేవం యమం యమీం చేతి మిథునం చ యమయమీరూపం చ మిథునమసూయత అసూత హే మహాభాగః సైవ సంజ్ఞైవ బడవా భూత్వా భువి వర్తమానా నాసత్యావశ్వినౌ సుషువే. ౪౦

తథా ఛాయా భూత్వా శనైశ్చరం సావర్ణ్యాఖ్యం మనుశ్రేష్ఠం చ లేభే సుషువే. తథా తపతీం తపత్యాఖ్యాం చ లేభే యా కన్యా సంవరణం పతిం వవ్రే ౪౧

అథార్యమ్ణో వంశమాహ. అర్యమ్ణః పత్నీ మాతృకాఖ్యా తయోరర్యమమాతృకయోః కర్తరి షష్ఠీ, తాభ్యామిత్యర్థః చర్షణయః కర్మశీలాః జనాః కృతాః ఉత్పాదితాః. కే తే చర్షణయః తత్రాహ. యత్ర యేషు మానుషీ జాతిః బ్రహ్మణోపకల్పితా మానుషజాత్యాశ్రయా హి సదా వ్యాపారిణో భవంతీత్యత స్తే చర్షిణతః కృషే రౌణాదిక ఇనిప్రత్యయః ౪౨

పూషా త్వనపత్యః అపుత్రః పూర్వం భగ్నదంతః పిష్టాదః పిష్టభుగభవత్. భగ్నదంతత్వే హేతుం వదం స్తం విశినష్టి యోఽసౌ పూషా దక్షాయ కుపితం రుద్రం వివృతద్విజః ప్రకటితదంతః సన్ జహాస ప్రహసితవాన్ చతుర్థే చైతద్వృత్తాంతః అభివ్యక్తః ౪౩

(దక్షకన్యాసంతతివర్ణనమ్)

త్వష్టుర్దైత్యానుజా భార్యా రచనా నామ కన్యకా,
సంనివేశ స్తయోర్జజ్ఞే విశ్వరూపశ్చ వీర్యవాన్ ౪౪

తం వవ్రిరే సురగణా స్వస్రీయం ద్విషతామపి,
విమతేన పరిత్యక్తా గురుణాంగిరసేన యత్. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

త్వష్టుః దైత్యానామనుజా రచనా నామ కన్యకా భార్యా తయో స్త్వష్టృరచనయోః సంనివేశాత్ సమావేశాత్ విశ్వరూపో వీర్యవాన్ జజ్ఞే జాతః. ౪౪

తం విశ్వరూపం ద్విషతాం దైత్యానాం స్వస్రీయం భాగినేయమపి దేవాః యద్యదా విమతేనావజ్ఞానేనాంగిరసః పుత్రేణ గురుణా బృహస్పతినా పరిత్యక్తా స్తదా వవ్రిరే వృతవంతః పురోహితం కృతవంతః ఇత్యర్థః. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః

అథ సప్తమో ఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

కస్య హేతోః పరిత్యక్తా ఆచార్యేణాత్మనః సురాః,
ఏతదాచక్ష్వ భగవన్ శిష్యాణా మక్రమం గురౌ ౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇంద్రస్త్రిభువనైశ్వర్య మదోల్లంఘితసత్పథః,
మరుద్భి ర్వసుభీ రుద్రైరాదిత్యై రృభుభిర్నృప. ౨

విశ్వేదేవైశ్చ సాధ్యైశ్చ నాసత్యాభ్యాం పరిశ్రితః,
సిద్ధచారణగంధర్వైః మునిభి ర్బ్రహ్మవాదిభిః. ౩

విద్యాధరాప్సరోభిశ్చ కిన్నరైః పతగోరగైః.
నిషేవ్యమాణో మఘవాన్ స్తూయామానశ్చ భారత. ౪

ఉపగీయమానో లలిత మాస్థానాధ్యాసనాశ్రితః,

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

దేవాః విమతేన గురుణా పరిత్యక్తాః విశ్వరూపం వివవ్రిరే ఇత్యుక్తం తదేవ సప్రపంచం బుభుత్సుః పృచ్ఛతి రాజా (కస్యేతి.) కస్మాద్ధేతో రాచార్యేణ గురుణా ఆత్మనః శిష్యాః సురాః పరిత్యక్తాః. హే భగవన్ మునే ఏతదాచక్ష్వ కథయ తథా శిష్యాణాం గురౌ విషయే అక్రమ మపరాధం ఆచక్ష్వ. ౧

ఏవ మాపృష్టో మునిః దేవానాం గురౌ కృత మపరాధం వక్తు ముపక్రమతే (ఇంద్ర ఇతి.) ఇంద్రో యదా సంప్రాప్తం వాచస్పతిం నాభ్యనందత నాదృతవాన్ తదాంగిరసః తతో నిర్గత్య తూష్ణీం స్వగృహమాయయౌ ఇత్యష్టానాం అన్వయః అనాదరహేతుం మదం దర్శయితు మింద్రం విశినష్టి త్రిభువనైశ్వర్యమదేనోల్లంఘితః సతాం పంథా యేన. హే నృప! మరుద్గణాదిభిః పరిశ్రితః పరివృతః బ్రహ్మవాదిభిః వేదాన్ వదద్భిః మునిభిః సిద్ధాదిభిశ్చ యథాయథం నిషేవ్యమాణః స్తూయమానశ్చ ౨-౪

లలితం యథాతథోపగీయమానశ్చ భగవానింద్రః ఆస్థానం సభా తస్మి న్నధ్యాసనం

(ఇంద్రకృతగురుతిరస్కారః)

పాండురేణాతపత్రేణ చంద్రమండలచారుణా ౫

యుక్తశ్చాన్యైః పారమేష్ఠ్యైః చామరవ్యజనాదిభిః,
విరాజమానః పౌలోమ్యా సహార్ధాసనయా భృశమ్. ౬

స యదా పరమాచార్యం దేవానా మాత్మన శ్చ హ,
నాభ్యనందత సంప్రాప్తం ప్రత్యుత్థానాసనాదిభిః ౭

వాచస్పతిం మునివరం సురాసురనమస్కృతమ్,
నోచ్చచాలాసనాదింద్రః పశ్యన్నపి సభాగతమ్. ౮

తతో నిర్గత్య సహసా కవిరాంగిరసః ప్రభుః,
ఆయయౌ స్వగృహం తూష్ణీం విద్వాన్ శ్రీమదవిక్రియామ్ ౯

తర్హ్యేవ ప్రతిబుధ్యేంద్రో గురుహేలనమాత్మనః,
గర్హయామాస సదసి స్వయమాత్మానమాత్మనా ౧౦

సింహాసనం తదాస్థితః అధిష్ఠితః హే భారత! చంద్రమండలవత్ చారుణా సుందరేణ పాండురేణ శ్వేతేనాతపత్రేణ ఛత్రేణ. ౫

తథా పారమేష్ఠ్యైః మహారాజలింగైః చామరాదిభి ర్యుక్తః. అర్ధాసనయా అర్ధాసనార్ధే స్థితయా పౌలోమ్యా శచ్యా సహ నితరాం విరోచమానః ౬

స ఇంద్రో యదా దేవానా మాత్మనః స్వస్య చ పరమం పూజ్య మాచార్యం సురాసుర వందితం మునిశ్రేష్ఠం బృహస్పతిం సంప్రాప్తం ప్రత్యుత్థానాసనాదిభి ర్నాభ్యనందత నాదృతవాన్ న చచాల, కిం తు సభాగతం పశ్యన్నప్యాసన ఏవ స్థిత ఇత్యర్థః. ౭-౮

తూష్ణీం తదా కవి ర్విద్వాన్ ప్రభుః సమర్థ ఆంగిరసో బృహస్పతిః శ్రీమదేన యా విక్రియా తాం విద్వాన్ జానన్ తూష్ణీం స్వగృహం ప్రతి యయౌ. ౯

తర్హ్యేవ ఇంద్ర ఆత్మనః స్వస్య గురుహేలనం ప్రతిబుధ్య అనుస్మృత్య ఆత్మనా స్వేనైవాత్మానం సదసి సభాయాం గర్హయామాస నిందితవాన్. ౧౦

అహో బత మమాసాధు కృతం వై దభ్రబుద్ధినా.
యన్మయైశ్వర్యమత్తేన గురుః సదసి కాత్కృతః. ౧౧

కో గృధ్యేత్ పండితో లక్ష్మీం త్రివిష్టపపతేరపి,
యయాఽహ మాసురం భావం నీతోఽద్య విబుధేశ్వరః. ౧౨

యే పారమేష్ఠ్యం ధిషణ మధితిష్ఠన్ న కంచన,
ప్రత్యుత్తిష్ఠేదితి బ్రూయుః ధర్మం తే న పరం విదుః. ౧౩

తేషాం కుపథదేష్ట్రాణాం పతతాం తమసి హ్యధః,
యే శ్రద్దధ్యుర్వచస్తే వై మజ్జంత్యశ్మప్లవా ఇవ. ౧౪

అథాహ మమరాచార్య మగాధధిషణం ద్విజమ్,

గర్హాప్రకారమాహ (అహో ఇతి పంచభిః.) అహో బతాహో మమ కష్టం ప్రాప్తమ్. అసాధు కర్మ మయా కృతం. వై యత్ యస్మాత్ దభ్రబుద్ధినా అల్పమతినా ఐశ్వర్యమత్తేన మయా సదసి గురుః కాత్కృతః తిరస్కృతః. ౧౧

పండితో విద్వాన్ నిత్యానిత్యవివేకసంపన్నశ్చేత్యర్థః. కో వా పుమాన్ త్రివిష్టపపతేః త్రీన్ లోకాన్ పాతీతి త్రివిష్టపం తస్య పతేః సత్యలోకాధిపతేరపి లక్ష్మీం గృధ్యే దభికాంక్షేత్, కిం తు తుచ్ఛం మన్యేతేత్యర్థః విబుధానాం సాత్త్వికానా మీశ్వరోఽప్యహ మాసురం భావం మోహమితి యావత్ నీతః ప్రాపితః, ౧౨

నను సింహాసనస్థో రాజా ప్రత్యుత్థానాదికం న కుర్యాదితి వదంతి వృద్ధా స్తత్రాహ (య ఇతి ద్వాభ్యాం.) పారమేష్ఠ్యం ధిషణం పరమేష్ఠీ మహారాజః తత్సంబంధ్యాసనం ధిషణం తదధితిష్ఠన్ కంచన ప్రతి నోత్తిష్ఠేదితి యే బ్రూయుస్తే పరం। కేవలం ధర్మం న విదుః. ౧౩

కిం చ తేషాం కుపథదేష్ట్రాణాం కుమార్గోపదేష్ట్రాణా మత ఏవాధ స్తమసి నరకే పతతాం వచః యే జనా శ్రద్దధ్యుః తేఽశ్మప్లవాః బృహత్పాషాణమయు స్తత్ప్లవారూఢాః ఇవ మజ్జంత్యధో యాంతి ౧౪

అథాతః అహ మమరాణా మాచార్య మగాధా ధిషణా బుద్ధి ర్యస్య తం మత్కృతాపరాధ

(ఇంద్రకృతగురుతిరస్కారః)

ప్రసాదయిష్యే నిశఠః శీర్ష్ణా తచ్చరణం స్పృశన్, ౧౫

ఏవం చింతయతస్తస్య మఘోనో భగవాన్ గృహాత్,
బృహస్పతిర్గతోఽదృష్టాం గతి మధ్యాత్మమాయయా. ౧౬

గురోర్నాధిగతః సంజ్ఞాం పరీక్షన్ భగవాన్ స్వరాట్,
ధ్యాయన్ ధియా సురైర్యుక్తః శర్మ నాలభతాత్మనః. ౧౭

తచ్ఛ్రుత్వైవాసురాః సర్వే ఆశ్రిత్యౌశనసం మతమ్,
దేవాన్ ప్రత్యుద్యమం చక్రు ర్దుర్మదా ఆతతాయినః. ౧౮

తైర్విసృష్టేషుభిస్తీక్ష్ణైః నిర్భిన్నాంగోరుబాహవః,
బ్రహ్మాణం శరణం జగ్మః సహేంద్రా నతకంధరాః. ౧౯

మగణయంతం ద్విజం వాక్పతిం ప్రసాదయిష్యే ప్రార్థయే. కథంభూతః? నిశఠః నిర్గతశాఠ్యః సన్ తస్య గురో శ్చరణౌ శీర్ష్ణా స్పృశన్. ౧౫

ఏవం తస్య మఘోన ఇంద్రస్య చింతయతః సతః భగవాన్ బృహస్పతి రధ్యాత్మమాయయా యోగప్రభావేణ గృహా దదృష్టాం గతిం గతః అదృశ్యోఽభూ దిత్యర్థః తతో భగవాన్ స్వరాడింద్రః గురోః సంజ్ఞాం దర్శనోపాయం పరీక్ష్య విచార్యాపి నాధిగతః న ప్రాప్తః ధియా ధ్యాయన్ దర్శనోపాయం చింతయన్ శుచా శోకేన యుక్తః ఆత్మనః స్వస్య శర్మ సుఖం నాలభత న ప్రాప. ౧౬-౧౭

తదింద్రస్య గుర్వపరాధప్రయుక్తక్లేశచింతాదికం శ్రుత్వా తదైవ ఔశనసం మతం ఉశనసా మంత్రిత మాశ్రిత్య సర్వేఽసురాః దుర్మదా అనివార్యమదా ఆతతాయినః జిఘాంసవః దేవాన్ ప్రత్యుద్యమం యుద్ధోద్యోగం చక్రుః. ౧౮

తైరసురై ర్విసృష్టైః ప్రయుక్తైః తీక్ష్ణైః ఇషుభిః నిర్భిన్నాన్యంగాని ఉత్తమాంగాని శిరాంసి ఊరవో బాహవశ్చ యేషాం తే ఇంద్రసహితా దేవా నమ్రశిరసో బ్రహ్మాణం శరణం యయుః. ౧౯

తాం స్తథాఽభ్యర్దితాన్ వీక్ష్య భగవానాత్మభూ రజః,
కృపయా పరయా దేవ ఉవాచ పరిసాంత్వయ౯. ౨౦

బ్రహ్మోవాచ—

అహో బత సురశ్రేష్ఠా హ్యభద్రం వః కృతం మహత్,
బ్రహ్మిష్ఠం బ్రాహ్మణం దాంత మైశ్వర్యాన్నాభ్యనందత. ౨౧

తస్యాయమనయస్యాసీత్ పరేభ్యో వః పరాభవః,
ప్రక్షీణేభ్యః స్వవైరిభ్యః సమృద్ధానాం చ యత్ సురాః ౨౨

మఘవన్ ద్విషతః పశ్య ప్రక్షీణాన్ గుర్వతిక్రమాత్,
సంప్రత్యుపచితాన్ భూయః కావ్యమారాధ్య భక్తితః,
ఆదదీర౯ నిలయనం మమాపి భృగుదేవతాః. ౨౩

అభ్యర్దితాన్ తదా పీడితాంస్తాన్ దేవా౯ వీక్ష్య భగవానాత్మభూః పరమాత్మః అజో బ్రహ్మ పరయాఽధికయా కృపయా యుక్తః తా౯ సాంత్వయ న్నువాచ. ౨౦

ఉక్తిమేవాహ (అహో ఇత్యాదినా క్షమిష్యధ్వ ముతాస్య కర్మేత్యంతేన) హేసురశ్రేష్ఠాః అహో బత మహత్కష్టం వః ప్రాప్తం, మహదభద్రం అసాధు యుష్మాభిః కృతమ్ కిం తద్బ్రహ్మిష్ఠం అతిశయేన బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్నో బ్రహ్మిష్ఠః తం బ్రాహ్మణం దాంతం జితేంద్రియ మైశ్వర్యాత్ మదాత్, నాభ్యనందత నాభినందితవంతః ౨౧

హే సురాః! పరేభ్యః శత్రుభ్యః పరాభవ ఇతి యదయం తస్యానయస్య సంబంధీ ఫలరూపః ఆసీత్ కథంభూతానాం వః ప్రక్షీణేభ్యః ఐశ్వర్యరహితేభ్యః సపత్నేభ్యః సమృద్ధానాం సంపన్నానామ్ ౨౨

గురుతిరస్కారసత్కారావేవాపచయోపచయకారణమిత్యసురదృష్టాంతేనాహ (మఘవన్నితి.) హే మఘవ౯! ద్విషతః శత్రూనసురాన్ గుర్వతిక్రమాద్ధేతోః ప్రక్షీణాన్ సంప్రతి తు కావ్యం శుక్రం భక్తితః ఆరాధ్య ఉపచితా౯ సమృద్ధా౯ పశ్య. గుర్వారాధనాత్ యుష్మా౯ బాధంతి ఇతి కిం వక్తవ్యమ్ యతో మత్స్థాన మపి గృహ్ణీయురితి సంభావయతి అద్యేతి. అద్యాస్మిన్నహని శ్వః పరస్మిన్నహని పరశ్వః తతః పరస్మిన్నహని వా బలశాలినోఽత ఏవ దృప్తాః గర్వితాస్తే మమ నిలయనం మమ స్థానమపి ఆదదీర౯ గృహీయుః, యతస్తే భృగుః శుక్రః కావ్య ఏవ దేవతా యేషాం తాదృశాః. ౨౩

(ఇంద్రకృతగురుతిరస్కారః)

త్రివిష్టపం కిం గణయంత్యభేద్యమంత్రా భృగూణామనుశిక్షితార్థాః,
న విప్రగోవిందగవీశ్వరాణాం భవంత్యభద్రాణి నరేశ్వరాణామ్. ౨౪

తద్ విశ్వరూపం భజతాశు విప్రం తపస్వినం త్వాష్ట్రమథాత్మవంతమ్.
సభాజితో௨ర్థాన్ స విధాస్యతే వో యది క్షమిష్యధ్వ ముతాస్య కర్మ. ౨౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

త ఏవ ముదితా రాజన్ బ్రహ్మణా విగతజ్వరాః,
ఋషిం త్వాష్ట్ర ముపవ్రజ్య పరిష్వజ్యేద మబ్రువన్. ౨౬

దేవా ఊచుః—

వయం తే௨తిథయః ప్రాప్తా ఆశ్రమం భద్రమస్తు తే.

అభేద్యో మంత్రో యేషాం తే భృగూణాం భృగుకులప్రభవాణాం అనుశిక్షితార్థాః శిష్యా త్రివిష్టపమపి కిం గణయంతి న గణయంత్యేవేత్యర్థః విప్రాః గోవిందో భగవాంశ్చ గావశ్చేశ్వరా అనుగ్రాహకాః పూజ్యా వా యేషాం తేషామేవ అభద్రాణి న భవంతి ఇతరేషా మీశ్వరాణామపి న భవంతీతి న కింత్వభద్రాణి భవంత్యేవేత్యర్థః ౨౪

తత్ తస్మాత్ అథ అనంతరమేవాశు త్వష్టుః పుత్ర మాత్మవంతం జితేంద్రియం తపస్వినం విశ్వరూపాఖ్యం ద్విజం భజత యూయ మనువర్తధ్వం తత్పౌరోహిత్యం వృణుతేత్యర్థః. స విశ్వరూపో యుష్మాన్ భావితార్థాన్ భావితః నిష్పాదితః అర్థో௨భిలషితం ప్రయోజనం యేషాం తాదృశాన్ విధాస్యతే కరిష్యతి అస్య విశ్వరూపస్య కర్మ అసురపక్షపాతాదిరూపం యూయ ముత క్షమిష్యధ్వం యది క్షమిష్యధ్వే తర్హి న విధాస్యతే ఇత్యర్థః. యద్వా ఉత అపితు తస్య కర్మ క్షమిష్యధ్వం సర్వథా తస్య కర్మ యుష్మాభిః క్షంతవ్యమిత్యర్థః ౨౫

ఏవముక్త్వా విశ్వరూపం ప్రార్థయితుం దేవా యయు రిత్యాహ మునిః (త ఇత్యాదినా) హేరాజన్! తే దేవా బ్రహ్మణైవ మిత్థ ముదితా ఉక్తా విగతః జ్వరః ఆధిః యేషాం తే త్వాష్ట్ర మృషిం విశ్వరూప ముపవ్రజ్య ఉపేత్య పరిష్వజ్యాలింగ్య పుత్రత్వాత్ పరిష్వజ్యేత్యుక్తమ్ న తు నమస్కృత్యేతి ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రువన్. ౨౬

ఉక్తిమేవాహ (వయమితి.) వయం తే తవాతిథయః ప్రాప్తాః తే తవాశ్రమం భద

కామః సంపాద్యతాం తాత పితౄణాం సమయోచితః ౨౭

పుత్రాణాం హి పరో ధర్మః పితృశుశ్రూషణం సతామ్,
అపి పుత్రవతాం బ్రహ్మన్ కిముత బ్రహ్మచారిణామ్ ౨౮

ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూర్తిః పితా మూర్తిః ప్రజాపతేః,
భ్రాతా మరుత్పతేర్మూర్తిః మాతా సాక్షాత్ క్షితేస్తనుః ౨౯

దయాయా భగినీ మూర్తిః ధర్మస్యాత్మాతిథిః స్వయమ్,
అగ్నే రభ్యాగతో మూర్తిః సర్వభూతాని చాత్మనః. ౩౦

తస్మాత్ పితౄణామార్తానా మార్తిం పరపరాభవమ్,
తపసాపనయం స్తాత సందేశం కర్తుమర్హసి ౩౧

మశూన్యమస్తు, ఆతిథ్యభావే ఆశ్రమః శూన్య ఇతి వ్యపదిశ్యత ఇతి భావః. తథా తవ పితౄణామస్మాకం సమయోచితః తత్కాలోచితః కామః ఇచ్ఛావిషయోఽర్థః సంపద్యతాం త్వత్తః సంపన్నో భవతు ౨౭

హే బ్రహ్మన్! పుత్రవతామపి సతాం పుత్రాణాం పితృశుశ్రూషణం పరోధర్మః బ్రహ్మచారిణాం సతాం పుత్రాణాం పితృశుశ్రూషణం పరో ధర్మ ఇతి కిముత కిము వక్తవ్యమ్. త్వం తు బ్రహ్మచారీ పుత్రశ్చేతి అస్మత్ శుశ్రూషణ మత్యంతోచితమితి భావః. ౨౮

కిం చాచార్యో బ్రహ్మణః పరబ్రహ్మణో మూర్తి రీశ్వరదృష్ట్యా ఆచార్య ఆరాధనీయ ఇతి భావః. పితా తు ప్రజాపతేః విరించస్య మూర్తిః భ్రాతా తు మరుత్పతే రింద్రస్య మూర్తిర్మాతా సాక్షాత్ క్షితే ర్భూమేః తనుః మూర్తిః. ౨౯

భగినీ తు దయాయా మూర్తిరాత్మా స్వయం తు ధర్మస్య మూర్తి రతిథిస్తు స్వయమేవ స్వాత్మనో మూర్తిత్వేన ద్రష్టవ్యః. స్వశరీరత్వేన ద్రష్టవ్య ఇతి యావత్. అభ్యాగతస్తు అగ్నేః ఆహవనీయాదేః మూర్తిః సర్వభూతాని చాత్మనో మూర్తిరాత్మతుల్యత్వేన ద్రష్టవ్యానీత్యర్థః యద్వా పరమూర్తిః. ౩౦

తస్మాద్ధే తాత! త్వత్ పితౄణా మార్తానాం పీడితానా మస్మాకం శత్రుభ్యః పరాభవరూపా మార్తిం తపసా తపఃప్రభావేణ అపనయన్ అస్మాకం సందేశం కర్తుమర్హసి యోగ్యో భవసి. ౩౧

(దేవైః పౌరోహిత్యాయ విశ్వరూపవరణమ్)

వృణీమహే త్వోపాధ్యాయం బ్రహ్మిష్ఠం బ్రాహ్మణం గురుమ్,
యథాంజసా విజేష్యామః సపత్నాంస్తవ తేజసా. ౩౨

న గర్హయంతి హ్యర్థేషు యవిష్ఠాంఘ్ర్యభివాదనమ్,
ఛందోభ్యో౽న్యత్ర న బ్రహ్మన్ వయో జ్యైష్ఠ్యస్య కారణమ్. ౩౩

ఋషి రువాచ—

అభ్యర్థితః సురగణైః పౌరోహిత్యే మహాతపాః,
స విశ్వరూప స్తా నాహ ప్రసన్నః శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౩౪

విశ్వరూప ఉవాచ—

విగర్హితం ధర్మశీలై ర్బ్రహ్మవర్చ ఉపవ్యయమ్,

సందేశమేవాహః (వృణీమహ ఇతి) బ్రహ్మిష్ఠం జ్ఞానినం తత్రాపి బ్రాహ్మణ మత ఏవ సర్వవర్ణానాం గురుం త్వా ముపాధ్యాయం వృణీమహే యథా యేన ప్రకారేణ అంజసా సుఖేనైవ తవ తేజసా బ్రహ్మతేజసా సపత్నాన్ శత్రూన్ విజేష్యామః తథానుగృహాణేతి శేషః. ౩౨

ననూపాధ్యాయత్వే కనిష్ఠస్య మమాంఘ్ర్యభివాదనం కథం కరిష్యథ తత్తు గర్హితం తత్రాహః (న గర్హయంతీతి.) స్వార్థేషు స్వప్రయోజననిమిత్తం యవిష్ఠాంఘ్ర్యభివాదనం న గర్హయంతి హే బ్రహ్మన్। ఛందోభ్యో౽న్యత్రైవ వేదాధ్యయనాదే రన్యత్రైవ కర్మణి వయః జ్యైష్ఠ్యస్య కారణం ఛందోభ్యో మంత్రేభ్యో౽న్యత్ర వయో జ్యైష్ఠ్యస్య కారణం న తు మంత్రేష్వతో౽స్మభ్యం మంత్రదాతృత్వేన త్వమేవ జ్యేష్ఠో భవసీతి వార్థః. యద్వా. ఛందేభ్యో౽న్యత్ర వేదాన్ విహాయ వయ ఏవ జ్యైష్ఠ్యస్య కారణం న భవతి. కింతు వేదా ఏవ ముఖ్యం కారణం, తత్సామ్యే తు వయః అతో వేదజ్ఞత్వాత్ త్వమేవ జ్యేష్ఠ ఇత్యర్థః ౩౩

ఏవముక్తో విశ్వరూపో దేవా నువాచేత్యాహ మునిః (అభ్యర్థిత ఇతి) ఏవం సురగణైః పౌరోహిత్యం పురోహితస్య కర్మ ప్రతిప్రార్థితః. స మహాతపాః విశ్వరూపః ప్రహసన్ శ్లక్ష్ణయా మృద్వ్యా గిరా తాన్ దేవానాహ. ౩౪

ఉక్తిమేవాహ (సార్ధైస్త్రిభిః విగర్హితమితి.) ధర్మశీలైః విగర్హితం తావద్ధర్మశీలాః పౌరోహిత్యం

కథం ను మద్విధో నాథా లోకేశై రభియాచితమ్,
ప్రత్యాఖ్యాస్యతి తచ్ఛిష్యః స ఏవ స్వార్థ ఉచ్యతే. ౩౫

అకించనానాం హి ధనం శిలోఞ్ఛనం తేనేహ నిర్వర్తితసాధుసత్క్రియః,
కథం విగర్హ్యం ను కరోమ్యధీశ్వరాః పౌరోధసం హృష్యతి యేన దుర్మతిః. ౩౬

తథాపి న ప్రతిబ్రూయాం గురుభిః ప్రార్థితం కియత్,
భవతాం ప్రార్థితం సర్వం ప్రాణైరర్థైశ్చ సాధయే. ౩౭

విగర్హయంతీత్యర్థః. కించ తత్పౌరోహిత్యం బ్రహ్మవర్చసస్య వ్యయకరమ్. ఆర్షత్వాత్ "బ్రహ్మహస్తిభ్యాం వర్చసః" ఇతి సమాసాంతాభావః. ఏవం పౌరోహిత్యస్య విగర్హితత్వం స్వధర్మనాశకత్వం చాభిధాయాధునా తదప్రత్యాఖ్యేయం చేత్యాహ (కథమితి.) లోకేశైః యుష్మాభి రభియాచితో మద్విధః పితృసేవకః కథం ను తత్ప్రత్యాఖ్యాస్యతి నామ న ప్రత్యాఖ్యాస్యత్యేవేత్యర్థః మద్విధ ఇత్యనేనాభిప్రేతం విశదయతి తచ్ఛిష్య ఇతి. తేషాం శిష్యః శిక్షణార్హః శిష్యో హి ప్రత్యాచష్టాం తత్రాహ స ఏవ. ప్రత్యాఖ్యానాభావ ఏవ హి శిష్యస్య స్వార్థ ఉచ్యతే. మద్విధో నాథ ఇత్యేకవచనపాఠే నాథో యాచితనాథత్వేన రక్షకత్వేన యాచితః స ఏవ స్వార్థః ఇతి లోకేశైః శిష్యైర్నియుజ్యత ఇతి యతః స ఏవ స్వార్థః పరమోలాభ ఇత్యర్థః. ౩౫

నను పౌరోహిత్యే ధనలాభాత్ స్వధర్మః సిధ్యేత్ అన్యథా నిర్ధనస్య కుతో ధర్మః. అత ఏవ తేన లోకో హృష్యతీ త్యత్రాహ (అకించనానా మితి.) అకించనానాం నిష్కామాణాం శిలోంఛనం "ఉంఛః కణశ ఆదానం కణిశాద్యర్జనం శిలమ్" ఏతదన్యతరవృత్తిసంపాద్యమేవ హి ధనం తేనైవ ఉక్తాన్యతరేణైవ నిర్వర్తితాః నిష్పాదితాః సత్క్రియాః పంచమహాయజ్ఞాదిరూపాః క్రియా యైస్తాదృశా భవంతి. యతో హే అధీశ్వరాః విగర్హితం పౌరోహిత్యం పురోహితకర్మాహం కథం ను కరోమి. యేన పౌరోహిత్యేన దుర్మతిః మూర్ఖః తుష్యతి పౌరోహిత్యం దుర్మతే స్తోషహేతుః అకించనస్య తు శిలోంఛనమేవేతి భావః ౩౬

తథాపి పౌరోహిత్యస్య గర్హితత్వేఽపి న ప్రతిబ్రూయాం ప్రత్యాచక్షే యద్యస్మాద్గురుభిః పితృభిః యుష్మాభిః ప్రార్థితం కియదితి భావః కియదేతత్ ప్రార్థితం ఇతోఽధికమపి కరిష్యామీతి భావః. అతో భవతాం సర్వం ప్రార్థితం ధర్మైస్తపఆదిభిః ప్రాణైశ్చ సాధయే ప్రాణపర్యంతం యథాసామర్థ్యం సాధయ ఇత్యర్థః. ౩౭

(దేవైః పౌరోహిత్యాయ విశ్వరూపవరణమ్)

శ్రీశుక ఉవాచ —

తేభ్య ఏవం ప్రతిశ్రుత్య విశ్వరూపో మహాతపాః,
పౌరోహిత్యం వృతశ్చక్రే పరమేణ సమాధినా ౩౮

సురద్విషాం శ్రియం గుప్తాం ఔశనస్యాపి విద్యయా.
ఆచ్ఛిద్యాదాన్మహేంద్రాయ వైష్ణవ్యా విద్యయా విభుః. ౩౯

యయా గుప్తః సహస్రాక్షో జిగ్యేఽసురచమూర్విభుః,
తాం ప్రాహ స మహేంద్రాయ విశ్వరూప ఉదారధీః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
సప్తమోఽధ్యాయః

ఏవ ముక్తైః దేవైః వృతః పౌరోహిత్య మకరోత్ విశ్వరూప ఇత్యాహ మునిః (తేభ్య ఇతి.) ఇతీత్థం తేభ్యో దేవేభ్యః ప్రతిశ్రుత్య ప్రతిజ్ఞాయ మహాతపాః విశ్వరూపః దేవైః వృతః పౌరోహిత్యం సావధానేన చిత్తేన కృతవాన్. ౩౮

పౌరోహిత్యకారణమేవాహ (సురద్విషామితి.) ఔశనస్యా ఉశనసః సంబంధిన్యా విద్యయా గుప్తాం రక్షితామపి సురద్విషాం శ్రియం వైష్ణవ్యా నారాయణవర్మాత్మికయా మంత్రవిద్యయా ఆచ్ఛిద్య తేభ్య ఆకృష్య విభు ర్విశ్వరూపః మహేంద్రాయ ప్రాదాత్. ౩౯

వైష్ణవ్యా విద్యయా ఆచ్ఛిద్యాదా దిత్యేతదేవం విశదయతి. (యయేతి) సహస్రాక్ష ఇంద్రో యథా వైష్ణవ్యా విద్యయా గుప్తో రక్షితః అత ఏవ విభుః సమర్థో భూత్వాఽసురసేనాః జఘ్నే హతవాన్, తాం విద్యా ముదారధీః విపులమతి ర్విశ్వరూపో మహేంద్రాయ ప్రాహ విశ్వరూపోపదిష్టవైష్ణవ విద్యాభిరక్షితః శక్రః శత్రూన్నిహత్య శ్రియం లబ్ధవానిత్యర్థః. ౪౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

యయా గుప్తః సహస్రాక్షః సవాహాన్ రిపుసైనికాన్,
క్రీడన్నివ వినిర్జిత్య త్రిలోక్యా బుభుజే శ్రియమ్. ౧

భగవంస్తన్మమాఖ్యాహి వర్మ నారాయణాత్మకమ్,
యథాఽఽతతాయినః శత్రూన్ యేన గుప్తోఽజయన్మృధే. ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

వృతః పురోహితస్త్వాష్ట్రో మహేంద్రాయాను పృచ్ఛతే,
నారాయణాఖ్యం వర్మాహ తదిహైకమనాః శృణు. ౩

విశ్వరూప ఉవాచ—

ధౌతాంఘ్రిపాణిరాచమ్య సపవిత్ర ఉదఙ్ముఖః,

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

వైష్ణవీం విద్యాం జిఘృక్షుః పృచ్ఛతి రాజా (యయేతి ద్వాభ్యామ్) సహస్రాక్షోయయా వైష్ణవ్యా విద్యయా గుప్తః వాహనసహితాన్ రిపూణాం సైనికాన్ క్రీడన్నివ వినిర్జిత్య త్రిలోక్యాః సంబంధినీం శ్రియం బుభుజే అనుబభూవ ౧

తన్నారాయణాత్మకం నారాయణరూపం మంత్రదేవతయో రభేదాధ్యవసాయేన నారాయణాత్మక మిత్యుక్తమ్. యద్వా నారాయణ ఆత్మా ప్రతిపాద్యో యస్య సః, అర్థో హి మంత్రస్యాత్మా మమ మహ్యం హే భగవన్! ఆఖ్యాహి ఉపదిశ యేన వర్మణాఽపేన యథా ఆతతాయినో జిఘాంసూన్ శత్రూన్ మృధే యుద్ధేఽజయదింద్రః, ౨

ఏవ ముక్తో మునిః వర్మోపదేష్టు ముపక్రమతే (వృత ఇతి.) త్వాష్ట్రో విశ్వరూపః పురోహితత్వేన దేవై ర్వృతః అనుపృచ్ఛతే ఇంద్రాయ యన్నారాయణాఖ్యం వర్మ నారాయణవర్మాఖ్యం మంత్ర మాహ ఉపదిదేశ, తద్వరైకమనాః సమాహితచిత్త స్త్వం శృణు ఉపదిశా మ్యహ మితి శేషః. ౩

ఉపదేక్ష్యమాణమంత్రజపస్యాంగభూతశౌచన్యాసకథనపూర్వకం విశ్వరూపోపదిష్టక్రమేణ మంత్ర ముపదిశతి (ధౌతేతి.) శుచిః కృతస్నానాదికః ధౌతాంఘ్రిపాణిః ప్రక్షాళితపాదపాణిః పుమాన్

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్ట నారాయణకవచవృత్తాంతః

కృతస్వాంగకరన్యాసో మంత్రాభ్యాం వాగ్యతః శుచిః. ౪

నారాయణమయం వర్మ సన్నహ్యేద్ భయ ఆగతే,
పాదయోర్జానునో రూర్వో రుదరే హృద్యథోరసి ౫

ముఖే శిరస్యానుపూర్వ్యా దోంకారాదీని విన్యసేత్,
ఓం నమో నారాయణాయేతి విపర్యయమథాపి వా ౬

సదర్భపవిత్రకరః ఉదఙ్ముఖ ఉపవిశ్యాచమ్య వాగ్యతః నియమితవాక్ మంత్రాభ్యాం నారాయణాష్టాక్షర వాసుదేవద్వాదశాక్షరాభ్యాం మంత్రాభ్యాం కృతః స్వస్యాంగన్యాసః కరన్యాసశ్చ యేన తాదృశః మంత్రాభ్యామితి విష్ణుషడక్షరస్యాపి ఉపలక్షణమ్ తన్న్యాసస్యాపి వక్ష్యమాణత్వాత్ ౪

దైవభూతాత్మనాం కర్మభ్యః ఆధిదైవికాధ్యాత్మికేభ్యో భయే ఆగతే సతి స్వయం నారాయణ ధ్యానప్రచురః నారాయణమయం నారాయణప్రతిపాదనప్రచురం యద్వా నారాయణాత్ ఉపదేశక్రమేణాగతం నారాయణమయం "తత ఆగత" ఇత్యధికారే "మయట్ చ" ఇతి మయట్ వర్మ కవచం వర్మవద్రక్షకత్వాత్ వర్మేత్యుక్తమ్ సన్నహ్యేత్ బధ్నీయాత్ జపేదిత్యర్థః కృతస్వాంగకరన్యాసఇత్యుక్త వఙ్గన్యాసకరన్యాసావాహ పాదయోరితి. యద్యప్యత్ర ఋషిఛందోదైవతబీజాని నోక్తాని. తథాప్యస్యవర్మణో నారాయణమంత్రత్వాత్ అష్టాక్షరసంబంధీన్యేవ తాన్యూహ్యానీతి సంప్రదాయః. ఓమిత్యాది యోఽయం నారాయణాష్టాక్షరో మంత్రః తస్యోంకారాదీన్యష్టాక్షరాణి క్రమేణ పాదద్వయజానుద్వయోరుద్వయోదర హృదయోష్ఠముఖశిరఃస్వష్టసు స్థానేషు సబిందుకాని ప్రణవసంపుటితాని నమోంతాని విన్యసేత్. అథాపి వా యద్వా విపర్యయం న్యసేత్ శిరః ప్రభృతి పాదాంతేష్వష్టసు స్థానేషు క్రమేణోంకారాదీన్యష్టౌ న్యసేదిత్యర్థః యద్వా అథాపివేతి నిపాతసముదాయః పునరర్థకః. ప్రథమం యకారాదీన్యష్టావక్షరాణి పాదాదిశిరః పర్యంతేషు స్థానేషు సంహారక్రమేణ విన్యస్య పునః శిరఃప్రభృతిషు పాదాంతేష్వోంకారాదీని సృష్టిక్రమేణ విన్యసేదిత్యర్థః. ఏవమంగన్యాసం విధాయ తతః కరన్యాసం ద్వాదశాక్షరవిద్యయా కుర్యాత్. ద్వాదశాక్షరస్య చతుర్థస్కంధే ఉక్తత్వా దష్టాక్షరవత్ స్వరూపానుక్తిః. కథం కుర్యాత్ కరన్యాస మిత్యత్రాహ ప్రణవాదీతి ప్రణవాదియకారాంతాని ద్వాదశాక్షరాణి హస్తయో రంగుళిషు తర్జన్యాదిషు చతుర్షు చతుర్షు అంగుష్ఠయో ర్ద్వయో ర్ద్వయోః పర్వణోశ్చ న్యసేదిత్యర్థః. తదిత్థమ్. ఓమోం నమః తర్జన్యా దక్షిణాంగుష్ఠప్రథమపర్వణి. ఓం నం నమః తదంగుష్ఠాంత్యపర్వణి. ఓమోం నమః తదంగుష్ఠేన తర్జనీ మధ్యమపర్వణి. మంత్రాక్షర మాద్యంతయోః పర్వణోస్తు ప్రణవనమఃపదైః ఏవ

కరన్యాసం తతః కుర్యాత్ ద్వాదశాక్షరవిద్యయా,
ప్రణవాది యకారాంత మంగుళ్యంగుష్ఠపర్వసు. ౯

న్యసేద్ధృదయ ఓంకారం వికార మను మూర్ధని,
షకారం తు భ్రువోర్మధ్యే ణకారం శిఖయాదిశేత్. ౮

వేకారం నేత్రయోర్యుంజ్యా న్నకారం సర్వసంధిషు,
మకార మస్త్ర ముద్దిశ్య మంత్రమూర్తి ర్భవే ద్బుధః. ౯

సవిసర్గం ఫడన్తం తత్ సర్వదిక్షు వినిర్దిశేత్,
ఓం విష్ణవే నమ ఇతి. ౧౦

ఆత్మానం పరమం ధ్యాయేత్ ధ్యేయం షట్ఛక్తిభి ర్యుతమ్,

ము త్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్. ఓం భం నమః మధ్యమాంగులౌ. ఓం గం నమః అనామికాంగులౌ ఓం వం నమః కనిష్ఠికాంగులౌ ఓం తేం నమః వామాంగుష్ఠాద్యపర్వణి తత్తర్జన్యాః ఓం వాం నమః తదంత్యపర్వణి. ఓం సుం నమః తర్జన్యాం తదంగుష్ఠేన ఓం దేం నమః తన్మధ్యమాయాం ఓం వాం నమః తదనామికాయామ్. ఓం యం నమః తత్కనిష్ఠికాయామితి యథాయథ మూహ్యమ్ ౫-౭

అథ విష్ణుషడక్షరన్యాసమాహ (న్యసేదితి.) ప్రత్యేకం వర్ణన్యాసకథనేనైవ మంత్రస్వరూప మప్యుక్తప్రాయమితి పృథక్తదనుక్తమ్. షకారణకారయో ర్విశ్లేషేణ షడక్షరాణి ప్రణవాదీని నకారాంతాని తాని హృన్మూర్ధభ్రూమధ్యశిఖానేత్రసర్వసంధిస్థానేషు షట్సు విన్యసేత్, తతోఽవశిష్టం మకారం సవిసర్గం ఫడంతం ఓం నమః ఫడితి కృత్వా సర్వదిక్షు ప్రాగాద్యష్టసు దిక్షు ఊర్ధ్వాధరయోశ్చ వినిర్దిశేత్, తర్జన్యంగుష్ఠయో శ్ఛోటికయా దిక్షున్యసేదిత్యర్థః. ఏవంవిధే న్యాసే కృతే సతి బుధో మంత్రజాపకః మంత్రమూర్తి మంత్రావృత్తియోగ్యదేహో భవతీత్యర్థః. యద్వా. మంత్రాశ్రయమూర్తి ర్భవేత్ ఉక్తమంత్రాశ్రయభావితాన్యాదృశమూర్తి ర్భవేదితి వార్థః ౮-౧౦

ఏవం కృతస్వాంగకరన్యాసః పరమాత్మానం ధ్యాయన్ మంత్రమావర్తయేత్ ఇత్యాహ (ఆత్మానమితి.) పరమాత్మానం ధ్యాయేత్ కథంభూతం ధ్యేయం ధ్యాతుం యోగ్యం యాదృశవిగ్రహ విశిష్టస్య ధ్యానేన మనః ప్రసన్నం భవేత్తాదృశ మిత్యర్థః. షట్ఛక్తిభిః జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజ ఆత్మికాభిః శక్తిభి రపృథక్సిద్ధప్రకారభూతాభిః కార్యోపయోగినీభి ర్యుతం యావత్ స్వసత్తం

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్ట నారాయణకవచవృత్తాంతః)

విద్యాతేజస్తపోమూర్తి మిమం మంత్ర ముదాహరేత్. ౧

ఓం హరిర్విదధ్యాన్మమ సర్వరక్షాం న్యస్తాంఘ్రిపద్మః పతగేంద్రపృష్ఠే,
దరారిచర్మాసిగదేషుచాపపాశా న్దధానోఽష్టగుణోఽష్టబాహుః. ౧౨

జలేషు మాం రక్షతు మత్స్యమూర్తి ర్యాదోగణేభ్యో వరుణస్య పాశాత్,
స్థలేషు మాయావటువామనోఽవ్యాత్ త్రివిక్రమః ఖేఽవతు విశ్వరూపః. ౧౩

యుక్తమేవం విధం పరమాత్మానం ధ్యాత్వా ఇమం వక్ష్యమాణం నారాయణవర్మాఖ్యం మంత్రముదాహరేత్. పఠేత్ మంత్రం విశినష్టి విద్యాతేజస్తపోమూర్తిః విద్యా జ్ఞానం తేజః ప్రభావః తపః సత్కర్మ విద్యాదీనాం మూర్తిరాశ్రయః తం విద్యాదయో మూర్తిః శరీరం యస్యేతి వార్థః, సర్వజ్ఞానానాం తేజసాం తపసాం చైతన్మంత్రాయత్తత్వాత్ సర్వజ్ఞానాదిసంతతిరూపోఽయం మంత్ర ఇత్యర్థః ౧౧

వర్మాహ (ఓమితి) "ప్రణవ్యోనోంకృతః పూర్వమ్" ఇతి న్యాయేన మంత్రాదావోంకారః ప్రథనం శరణాగతగజేంద్రరక్షణాయావతీర్ణం హర్యవతారరూపం శ్రీనారాయణం గజేంద్రవత్ పీడితస్వరక్షణాయ ప్రార్థయతే (హరిరితి) హరత్యాశ్రితార్తి మితి హరిః మమ సర్వతో రక్షాం విదధ్యాత్ కుర్యాత్. మంత్ర ఏవ స్వజాపకపురుషగతం ప్రార్థయితృత్వం స్వస్మిన్నారోప్య ప్రార్థయతే కథంభూతః. పతగేంద్రస్య గరుత్మతః పృష్ఠే న్యస్తే అంఘ్రిపద్మే అంఘ్రీ పద్మే ఇవ అంఘ్రిపద్మే యేన సః. దరః శంఖః అరి చక్రం చర్మ ఖేటః అసిః ఖడ్గః దరాదీన్ దధానః బిభ్రత్ అష్టౌ గుణా అణిమాదయో యస్య, నిత్యావిర్భూతనిరుపాధికాపహతపాప్మత్వాద్యష్టగుణకో వా అష్టౌ బాహవో యస్య సః ౧౨

ఏవం సామాన్యతో రక్షావిధానం ప్రార్థ్యాథ జలస్థలాదిప్రదేశభేదేన రక్షణోపయుక్త మత్స్యాదిమూర్తిధరం శ్రీమన్నారాయణం ప్రార్థయతే (జలేష్వితి) యాదసాం జలజంతూనాం గణా ఏవ వరుణస్య పాశః తస్మాత్ జలచరదుష్కృత్ప్రతిభటః మత్స్యమూర్తి ర్భగవాన్ జలేషు మాం రక్షతు. స్థలేషు నిర్జలప్రదేశేషు మాయావటుర్వామనః స్వసంకల్పోపాత్తవటువామనరూపః స్థలజదుష్కృతాం శాస్తా మా మవ్యాద్రక్షతు. ఖేఽంతరిక్షే త్రివిక్రమః త్రయో విక్రమాః పాదవిన్యాసా లోకత్రయ సంగ్రాహకా యస్యేత ఏవ విశ్వరూపః కృత్స్నవిశ్వవ్యాప్తరూపః స్వసంచరిష్ణుదుష్కృతాం శాస్తాఽవతు రక్షతు. ౧౩

దుర్గేష్వటవ్యాజిముఖాదిషు ప్రభుః పాయాన్నృసింహోఽసురయూథపారిః,
విముంచతో యస్య మహాట్టహాసం దిశో వినేదుర్న్యపతంశ్చ గర్భాః. ౧౪

రక్షత్వసౌ మాధ్వని యజ్ఞకల్పః స్వదంష్ట్రయోన్నీతధరో వరాహః,
రామోఽద్రికూటేష్వథ విప్రవాసే సలక్ష్మణోఽవ్యాద్ భరతాగ్రజోఽస్మాన్ ౧౫

మా ముగ్రధర్మాదఖిలాత్ ప్రమాదా న్నారాయణః పాతు నరశ్చ హాసాత్,
దత్త స్త్వయోగాదథ యోగనాథః పాయాద్గుణేశః కపిలః కర్మబంధాత్. ౧౬

సనత్కుమారోఽవతు కామదేవా ద్ధయశీర్షా మాం పథి దేవహేలనాత్,

అటవ్యరణ్య మాజిముఖం యుద్ధోపక్రమశ్చాదిర్యేషాం తేషు దుర్గేషు సంకటస్థానేషు ప్రభుః సమర్థోఽసురసేనానాయకానా మరిన్నృసింహః స్వభటప్రతిభటనిరసనశీలః పాయాత్ రక్షతు. నృసింహం విశినష్టి యస్య నృసింహస్య మహాంతమట్టహాసం విముంచతః సతః దిశో వినేదుః ప్రతిదధ్వనుః గర్భాశ్చ న్యపతన్ సస్రంసిరే. ౧౪

అసౌ ప్రసిద్ధో వరాహమూర్తిః మార్గేఽభిముఖమాగతదుష్కృద్ధిరణ్యాక్షస్య హంతా మమాధ్వని రక్షతు కథంభూతః? యజ్ఞకల్పః యజ్ఞైః కల్ప్యత ఇతి తథా యజ్ఞాఖ్యసకర్వేనోపాస్యః స్వదంష్ట్రయా కిరణేన ఉన్నీతోద్ధృతా ధరా భూమిర్యేన అద్రికూటేషు పర్వతశిఖరశేషు రామో జామదగ్న్యోఽగ్నికూటస్థ దుష్కృతాం హంతా రక్షత్విత్యనుషంగః. విప్రవాసే పరదేశగమనవేళాయాం సలక్ష్మణో భరతాగ్రజో దాశరథీ రామః దేశాంతరస్థరావణాదీనాం హంతోఽవ్యాత్ ౧౫

ఉగ్రధర్మాత్ అభిచారాదే రఖిలాత్ ప్రమాదాన్నారాయణః అభిచారాదినిరసనక్షమనామవాన్ మూర్తిపుత్రః పాతు హాసాద్గర్వా న్నరః గర్వప్రతిభటః మూర్తిపుత్రః పాతు. దత్తో దత్తాత్రేయః యోగవిరోధినిరసనక్షమో యోగాత్ యోగవిరోధివర్గాత్ పాతు. అథేతి ప్రార్థనానంతరారంభద్యోతకమ్. యోగనాథః యోగేశ్వరో గణానాం సిద్ధగణానామీశః కపిలః జ్ఞానప్రదానేన కర్మబంధనిరాసకః కర్మబంధాత్ దురితకర్మబంధాత్ పాయాదవ్యాత్. గణయంతీతి గణాః ప్రకృతిమహదాదితత్త్వానాం యాథాత్మ్యవివేచనే గణయితార స్తే సాంఖ్యాః తేషామీశ ఇతి వార్థః ౧౬

కామదేవాత్ మదనాత్ సనత్కుమారఃఽస్పృష్టకామః అవతు, పథి దేవహేలనాత్ దేవానాం హేలనం పరిహాసః తస్మాత్ హయశీర్షః వేదాపహరణాదినా చతుర్ముఖాదిదేవహేలనం కుర్వతాం

దేవర్షివర్యః పురుషార్చనాంతరాత్ కూర్మో హరి ర్మాం నిరయాదశేషాత్. ౧౭

ధన్వంతరిర్భగవా౯ పాత్వపథ్యాద్ ద్వంద్వాద్ భయాదృషభో నిర్జితాత్మా.
యజ్ఞశ్చ లోకాదవతాజ్జనాంతాద్ బలో గణాత్ క్రోధవశాదహీంద్రః. ౧౮

ద్వైపాయనో భగవానప్రబోధాత్ బుద్ధస్తు పాఖండగణాత్ ప్రమాదాత్.
కల్కిః కలేః కాలమలాత్ ప్రపాతు ధర్మావనాయోరు కృతావతారః ౧౯

మాం కేశవో గదయా ప్రాతరవ్యాద్ గోవింద ఆసంగవమాత్తవేణుః,

మధుకైటభాదీనాం హంతా మామవతు పురుషస్య భగవతోఽర్చనమారాధనం తస్యాంతరాద్విచ్ఛేదాత్ దేవర్షివర్యః నారదః అవిచ్ఛిన్నభగవదారాధనపరః పాతు అశేషాన్నిరయాత్ నరకాత్ కూర్మో హరి రాశ్రితార్తిహా అధస్తాత్ మగ్నానా ముద్ధారకః ౧౭

అపథ్యాత్ ధన్వంతరిః భిషక్ శ్రేష్ఠః పాతు ద్వంద్వాత్ శీతోష్ణాదేః ఋషభః నిర్జితః ఆత్మా మనో యేన జితాంతర్బాహ్యేంద్రియః శీతోష్ణాదిష్వనావృతః తత్సహిష్ణుః పాతు. లోకాజ్జనాపవాదాత్ యజ్ఞః విష్ణుః "యజ్ఞో వై విష్ణుః" ఇతి శ్రుతేః సర్వజనాంతరాత్మా పాతు. ఉత అపి తత్కృతాంతాత్ తేన జనేన కృతోఽంతః ఉపఘాతః తస్మాత్ బలో బలభద్రః దుర్జనకృతోపఘాతహా పాతు. నః కృతాంతాదితి పాఠే తు కృతాంతాత్ మృత్యోః బలభద్రః మృత్యుహా నః పాత్విత్యర్థః. క్రోధవశాత్ సర్పాణాం గణాత్ అహీంద్రః శేషః పాతు ౧౮

అప్రబోధాత్ అజ్ఞానాత్ భగవాన్ ద్వైపాయనో జ్ఞానదః పాతు అత్ర నరదత్తసనత్కుమారదేవర్షిబలాహీంద్రద్వైపాయనా అంశావతారాః జామదగ్న్యకపిలధన్వంతరిఋషభాస్త్వావేశావతారాః ఇతరే పూర్ణాః జీవవిశేషే ఆవిర్భావ ఆవేశః కైశ్చిద్గుణైః సాక్షాదావిర్భావోఽంశః ప్రమాదాత్ మోహజనకాత్ పాఖండానాం గణాత్ బుద్ధః జగన్మోహపాఖండగణహా కాలమలభూతాత్ కలేః కల్కిః కాలమలకలిహా ప్రపాతు. కల్కిం విశినష్టి- ధర్మావనాయ ధర్మరక్షణాయ ఉరుర్మహాన్ కృతః అవతారో యేన సః. ౧౯

అథ ప్రాతరాదికాలేషు దినస్య షట్సు భాగేషు కేశవాదిమూర్తిభ్యో రక్షాం ప్రార్థయతే (మామితి.) కేశవః గదయా యుక్త ఇతి శేషః. ప్రాతర్మామవ్యాత్ ఆత్తః ధృతః వేణుర్యేన స గోవిందః

నారాయణః ప్రాహ్ణ ఉదాత్తశక్తిః మధ్యందినే విష్ణురరీంద్రపాణిః. ౨౦

దేవోఽపరాహ్ణే మధుహోగ్రధన్వా సాయం త్రిధామావతు మాధవో మామ్,
దోషే హృషీకేశ ఉతార్ధరాత్రే నిశీథ ఏకోఽవతు పద్మనాభః. ౨౧

శ్రీవత్సధామాపరరాత్ర ఈశః ప్రత్యూష ఈశోఽసిధరో జనార్దనః,
దామోదరోఽవ్యాదనుసంధ్యం ప్రభాతే విశ్వేశ్వరో భగవాన్ కాలమూర్తిః. ౨౨

చక్రం యుగాంతానలతిగ్మనేమి భ్రమత్ సమంతాద్ భగవత్ప్రయుక్తమ్,
దందగ్ధి దందగ్ధ్యరిసైన్యమాశు కక్షం యథా వాతసఖో హుతాశః. ౨౩

ఆసంగవం సంగవకాలమభివ్యాప్య సంగవ ఉదయానంతరకాలః ఉదాత్తా ఉద్ధృతా శక్తిరాయుధవిశేషో యేన సః శ్రీమన్నారాయణః, ప్రాహ్ణే పూర్వాహ్ణే అరీంద్రః చక్రరాజః, స పాణౌ యస్య సః విష్ణుః మధ్యందినే మధ్యాహ్నే పాతు రక్షతు ౨౦

ఉగ్రం ధనుర్యస్య స మధుహా మధుసూదనః స్వతేజసా దీప్యమానః అపరాహ్ణే త్రీణి ధామాని తేజాంసి అభివ్యక్తిస్థానాని యస్య "గామగ్నిం బ్రాహ్మణం చైవ త్రీణి తేజాంసి న స్పృశేత్" ఇత్యుక్తత్రీణి తేజాంస్యత్ర వివక్షితాని. యద్వా యోగిహృదయక్షీరాబ్ధిరూపాణి త్రీణి ధామాని స్థానాని యస్య సః. మాధవః సాయంకాలే మామవతు దోషే ప్రదోషే హృషీకేశః అర్ధరాత్రపర్యంతకాలే నిశీథేచైకః పద్మనాభోఽవతు. ౨౧

అపరరాత్రే శ్రీవత్సచిహ్నః శ్రీః లక్ష్మీః తస్యా ఈశః శ్రీధరః పాతు. ప్రత్యూషే అసిధరః ఖడ్గధరో జనార్దనః పాతు. అనుసంధ్యం ప్రతిసంధ్యం దామోదరః పాతు భగవాన్ కాలశరీరకో విశ్వనియంతా పాతు. అత్ర కేశవాదిద్వాదశమూర్తీనాం మధ్యే వామనత్రివిక్రమయోః మాయావటు వామనోఽవ్యాత్, త్రివిక్రమః ఖేఽవత్వితి రక్షకత్వేన ప్రార్థితత్వాత్ తయోరత్రానుక్తిః. నారాయణమూర్తేరుక్తత్వేఽప్యాయుధవిశేషవిశిష్టస్యాత్ర రక్షితృత్వం ప్రార్థ్యత ఇతి న పౌనరుక్త్యమ్. క్రమస్త్వవివక్షితః. ప్రాతః ప్రత్యూషప్రభాతశబ్దా భూతభవిష్యద్వర్తమానదినావయవప్రాతః కాలపరాః. ౨౨

అథ భగవతోఽస్త్రాణ్యరిష్టనిరాసకత్వేన ప్రార్థయతే (చక్రమిత్యాదినా.) యుగాంతాశనివత్ తీక్ష్ణనేమిర్యస్య తత్ చక్రం భగవతా ప్రయుక్తం సదరీణాం సైన్యం దందగ్ధి అతిశయేన దహతి. అరిసైన్యదాహకత్వం తస్య స్వభావ ఏవేతి న తత్ ప్రార్థనీయమితి ప్రథమపురుషనిర్దేశః. దహనే దృష్టాంతః. వాయుసహాయోఽగ్నిః కక్షం శుష్కం తృణం యథేతి. ౨౩

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్టనారాయణకవచవృత్తాంతః)

గదేఽశనిస్పర్శనవిస్ఫులింగే నిష్పింఢి నిష్పింఢ్యజితప్రియాసి,
కూష్మాండవైనాయకయక్షరక్షోభూతగ్రహాంశ్చూర్ణయ చూర్ణయారీన్ ౨౪

త్వం యాతుధానప్రమథప్రేతమాతృపిశాచవిప్రగ్రహఘోరదృష్టీన్,
దరేంద్ర విద్రావయ కృష్ణపూరితో భీమస్వనోఽరేర్హృదయాని కంపయన్ ౨౫

త్వం తిగ్మధారాసివరారిసైన్య మీశప్రయుక్తో మమ ఛిన్ధి ఛిన్ధి,
చక్షూంషి చర్మన్ శతచంద్ర ఛాదయ ద్విషామఘోనాం హర పాపచక్షుషామ్. ౨౬

యన్నో భయం గ్రహేభ్యోఽభూత్ కేతుభ్యో నృభ్య ఏవ చ,
సరీసృపేభ్యో దంష్ట్రిభ్యో భూతేభ్యోఽంహోభ్య ఏవ వా. ౨౭

అశనివత్ స్పర్శో యేషాం తే విస్ఫులింగాః యస్యాస్తస్యాః సంబోధనం. హే గదే! త్వ మజితస్య భగవతః ప్రియాఽసి. అహం చ తస్య దాసః, అతః కూష్మాండాదీన్ నిష్పింఢి. ఆభీక్ష్ణ్యే ద్విర్వచనమతిశీఘ్రత్వద్యోతనాయ వీప్సాయాం వా పునః పున ర్నితరాం పేషయేత్యర్థః తథారీన్ శత్రూన్ పునః పున శ్చూర్ణయ. ౨౪

హే దరేంద్ర! శంఖరాజ! పాంచజన్య! త్వం కృష్ణేన భగవతా పూరితః భీమః భయంకరః స్వనో ధ్వని ర్యస్య తాదృశః శత్రో ర్హృదయాని కంపయన్ యాతుధానాదీన్ గ్రహవిశేషాన్ యేఽన్యే చ ఘోరదర్శనాః తాన్ విద్రావయ పలాయితాన్ కురు. ౨౫

తిగ్మా తీక్ష్ణా ధారా యస్య స చాసా వసివరశ్చ తస్య సంబోధనం త్వం ఈశేన భగవతా ప్రయుక్తః మమారిసైన్యం ఛింధి ఛింధి శతం చంద్రా శ్చంద్రాకారాణి మండలాని యస్మిన్ హే శతచంద్ర! చర్మన్ ఖేట! అఘవతాం ద్విషాం చక్షూంషి ఛాదయ పాపచక్షుషా ముగ్రదృష్టీనాం చక్షూంషి హర. ౨౬

గ్రహాదిభ్యో యద్యద్భయం నోఽస్మాక మభూ త్తాని సర్వాణి భయాని భగవతో నామరూపా ణ్యేవాస్త్రాణి తేషాం కీర్తనాత్. యద్వా కీర్తనం స్మరణస్యాప్యుపలక్షణమ్ భగవతో నామ్నాం కీర్తనాత్ రూపాణాం దివ్యమూర్తీనా మస్త్రాణాం చ స్మరణాత్. సంశయం నాశం సద్య ఏవ యాంతు ప్రాప్నువంతు.

సర్వాణ్యేతాని భగవన్నామరూపానుకీర్తనాత్,
ప్రయాంతు సంక్షయం సద్యో యే నః శ్రేయః ప్రతీపకాః. ౨౮

గరుడో భగవాన్ స్తోత్రస్తోభశ్ఛందోమయః ప్రభుః,
రక్షత్వశేషకృచ్ఛ్రేభ్యో విష్వక్సేనః స్వనామభిః. ౨౯

సర్వాపద్భ్యో హరేర్నామరూపయానాయుధాని నః,
బుద్ధీంద్రియమనః ప్రాణాన్ పాంతు పార్షదభూషణాః ౩౦

యథా హి భగవానేవ వస్తుతః సదసచ్చ యత్,
సత్యేనానేన నః సర్వే యాంతు నాశ ముపద్రవాః ౩౧

తత్ర కేతవో ధూమకేత్వాదయః. నర శ్చోరాదయః సరీసృపాః సర్పణస్వభావాః దంష్ట్రిణః శ్వాపదాదయః అఘాని పాపస్వభావాని భూతాని తథా యేఽన్యే శ్రేయస ఇష్టస్య ప్రతీపకాః విఘాతకాః తేఽపి సంక్షయం యాంతు ౨౪—౨౮

స్తోత్రాణి బృహద్రథంతరసామాదీని తైః స్తోభ్యతే స్తోత్రావయవత్వేన స్తూయతే **ఇతి తథా. ఛందోమయః** ఛందఃప్రచురః ప్రభుః సమర్థో భగవాన్ గరుడః స్తోభస్తోత్రఛందోమయ ఇతి పాఠే స్తోభాని గీతపూరకాక్షరాణి తద్యుక్తాని స్తోత్రాణి ఛందాంసి బృహదాదీని గీత్యాధారభూతాని ఛందాంసి తత్ప్రచురః తదవయవకత్వప్రాచుర్యేణ అనుసంధేయ ఇత్యర్థః. అశేషకృచ్ఛ్రేభ్యః అశేషాపద్భ్యో రక్షతు స్వనామభిర్విష్వక్సేనో రక్షతు. ౨౯

తథా హరే ర్నామాని రూపాణి చ యానాని వాహనాని చ తథా పార్షదప్రవరా భూషణాని చ మమ బుద్ధ్యాదీన్ పాంతు. ౩౦

ఏవం భగవన్నామరూపాస్త్రభూషణపార్షదాదీనిష్టప్రాపకత్వే నానిష్టనివర్తకత్వేన చ సంప్రార్థ్య తన్నామరూపాదివత్తద్విభూత్యాదివచ్చ తద్విషయకప్రార్థనాయాః సత్యత్వం ప్రతిజానీతే (యథేతి త్రిభిః.) యథా చ యత్ సదసచ్చిదచిదాత్మకం జగద్వస్తుతో భగవానేవ భగవదాత్మకమేవాత్ర న తు విప్రతిపత్తిః "యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాత్మా శరీరం తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్" ఇతి శ్రుతేరితి భావః. తథానేన సత్యేన సత్యభూతే నాబాధితేన దృష్టాంతేన తద్విషయకప్రార్థనయా నోఽస్మాకముపద్రవాః తస్య జగదాత్మకత్వవత్ తద్విషయకప్రార్థనాపి న మిథ్యా భవితు మర్హతీతి భావః. ౩౧

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్టనారాయణకవచవృత్తాంతః)

యథైకాత్మ్యానుభావానాం వికల్పరహితః స్వయమ్,
భూషణాయుధలింగాఖ్యా ధత్తే శక్తీః స్వమాయయా. 32

తేనైవ సత్యమానేన సర్వజ్ఞో భగవాన్ హరిః,
పాతు సర్వైః స్వరూపైర్నః సదా సర్వత్ర సర్వగః. 33

విదిక్షు దిక్షూర్ధ్వమధః సమంతాదంతర్బహి ర్భగవాన్ నారసింహః,
ప్రహాపయంల్లోకభయం స్వనేన స్వతేజసా గ్రస్తసమస్తతేజాః. 34

మఘవ న్నిదమాఖ్యాతం వర్మనారాయణాత్మకమ్,

తథా చ భగవానైకాత్మ్యానుభవేన కృత్స్నచిదచిదాత్మక జగదేకాంతరాత్మత్వకృతభావేన వికల్పరహితః ప్రాకృతదేవమనుష్యాది నామరూపాత్మకభేదరహితః, స్వమాయయా స్వసంకల్పజ్ఞానేన స్వయ మాత్మనైవ స్వేచ్ఛయా న తు జీవవత్ కర్మణేత్యర్థః భూషణాదీన్ ధత్తే బిభర్తి అత్ర లింగాని దివ్యవిగ్రహాః ఆఖ్యాః రామకృష్ణాదీని నామాని యథా భూషణాదీని సత్యాన్యేవ బిభర్తి తథా స్వవిషయామపి ప్రార్థనాం సత్యాం కృత్వా తేనైవ సత్యమానేన సత్యభూతేన మీయతే ప్రమీయతేఽనేనేతి మానం దృష్టాంత స్తేన సర్వస్వరూపేణ అస్త్రపార్షదాదిస్వరూపేణ సర్వదా సర్వకాలేషు సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు సదా సర్వావస్థాసు చ పాతు 32-33

ఏవం ప్రార్థనాయాః సత్యతాం ప్రతిజ్ఞాయ పునః సింహావలోకనన్యాయేన శ్రీనృసింహం త్రాతారం ప్రార్థయతే (విదిక్ష్వితి.) విదిక్షు ఆగ్నేయ్యాదిషు దిక్షు ఇంద్రాదిషు ఊర్ధ్వాయామధశ్చ దిశి శరీరస్యాంతర్బహిశ్చ భగవాన్నారసింహః పాత్విత్యనుషంగః తం విశినష్టి. స్వనేన మహాట్టహాసేన ధ్వనినా లోకస్య స్వభక్తలోకస్య భయం ప్రహాపయన్ అపనుదన్ స్వతేజసా గ్రస్తాన్యాప్తాదికాని సమస్తాని తేజాంసి సూర్యాదితేజాంసి యేన సః "న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽనేనాభిప్రేతః 34

ఏవ మింద్రాయేదం నారాయణవర్మోపదిశ్య ఏతన్మంత్రప్రభావేణ శత్రూన్ విజేష్యసీతి వదన్ అన్యమపి తత్ప్రభావ మాహ విశ్వరూప ఇత్యాహ (మఘవన్నితి.) హే మఘవన్! ఇదం నారాయణాత్మకం

విజేష్య స్యంజసా యేన దంశితోఽసురయూథపాన్. ౩౫

ఏతద్ధారయమాణస్తు యం యం పశ్యతి చక్షుషా,
పదా వా సంస్పృశేత్ సద్యః సాధ్వసాత్ స విముచ్యతే ౩౬

న కుతశ్చిద్ భయం తస్య విద్యాం ధారయతో భవేత్,
రాజదస్యుగ్రహాదిభ్యో వ్యాఘ్రాదిభ్యశ్చ కర్హిచిత్. ౩౭

ఇమాం విద్యాం పురా కశ్చిత్ కౌశికో ధారయన్ ద్విజః,
యోగధారణయా స్వాంగం జహౌ స మరుధన్వని ౩౮

తస్యోపరి విమానేన గంధర్వపతి రేకదా.
యయౌ చిత్రరథః స్త్రీభి ర్వృతో యత్ర ద్విజక్షయః ౩౯

గగనాన్న్యపతత్ సద్యః స విమానో హ్యవాక్శిరాః,

వర్మ తుభ్య మాఖ్యాతం మయేతి శేషః. కథంభూతం యేన నారాయణవర్మణా దంశితః కవచితః అంజసా సుఖేనై వాసురయూథపాన్ శత్రూన్ విజేష్యసి ౩౫

ఏతద్వర్మ ధారయమాణః అనుసందధత్ పుమాన్ యం యం భీతం పురుషం చక్షుషా పశ్యతి పదా వా సంస్పృశేత్ స భీతః సాధ్వసాత్ భయాద్విముచ్యతే. ౩౬

విద్యాం నారాయణవర్మరూపమంత్రవిద్యాం ధారయతః పుంసః కుతశ్చిదపి కర్హిచిదపి రాజాదిభ్యో వ్యాఘ్రాదిభ్యశ్చ భయం న విద్యతే నిర్భయో జాయత ఇత్యర్థః. ౩౭

ఏతద్విద్యాప్రభావసూచకం కంచిదితిహాసమాహ (ఇమామితి సార్ధైః త్రిభిః.) పూర్వస్మిన్ కాలే కశ్చిత్ కౌశికగోత్రజో ద్విజః ఇమాం విద్యామధారయత్ స చ యోగధారణయా "స్వపార్ష్ణినాపీడ్య గుదమ్" ఇత్యాదినా ద్వితీయస్కంధోక్తయా స్వశరీరం మరుధన్వని నిరుదకే దేశే జహౌ తత్యాజ. ౩౮

తస్య త్యక్తస్య దేహస్యోపరిష్టాత్ చిత్రరథాఖ్యః కశ్చిత్ గంధర్వాణాం పతిః స్త్రీభిః పరివృతః విమానేన కదాచిద్యయౌ యత్ర ద్విజస్య క్షయో దేహత్యాగస్తత్ర చిత్రరథో విమానసహితో

(ఇంద్రం ప్రతి విశ్వరూపోపదిష్టనారాయణకవచవృత్తాంతః)

స వాలఖిల్యవచనా దస్థీన్యాదాయ విస్మితః,
ప్రాస్య ప్రాచీసరస్వత్యాం స్నాత్వా ధామ స్వమన్వగాత్. ౪౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

య ఇదం శృణుయాత్ కాలే యో ధారయతి చాదృతః,
తం నమస్యంతి భూతాని ముచ్యతే సర్వతో భయాత్. ౪౧

ఏతాం విద్యామధిగతో విశ్వరూపా చ్ఛతక్రతుః,
త్రైలోక్యలక్ష్మీం బుభుజే వినిర్జిత్య మృధేఽసురాన్. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, నారాయణవర్మకధనం నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

గగనా దవాక్శిరా అధోముఖః సద్యో న్యపతత్. పునరుత్థాయ వాలఖిల్యస్య ఋషేః వచనాత్ కౌశికస్యాస్థీని ఆదిశల్యాని గృహీత్వా ప్రాచీసరస్వత్యాం నద్యాం ప్రాస్య ప్రక్షిప్య స్నాత్వా విస్మితః అహో ఏతద్విద్యాప్రభావ ఈదృశ ఇతి విస్మితః స్వం ధామ స్థాన మన్వగాదితి. ౩౯—౪౦

ఏవంవిధా నేకప్రభావశాలినో వర్మః శ్రవణధారణాభ్యాం న కుతశ్చిద్భయం భవతి ఇష్టప్రాప్తిశ్చ భవతీత్యాహ మునిః (య ఇతి ద్వాభ్యామ్.) యః పుమానిదం వర్మ కాలే శృణుయాత్ యశ్చాదృతః కర్తరి క్తః. ఆదరయుక్తః ధారయతి వా తం సర్వాణి భూతాని కూష్మాండాదీని న పశ్యంతి సర్వతో భయాన్ముచ్యతే. ౪౧

శతక్రతు రింద్రో విశ్వరూపాదేతాం విద్యామధిగతః ప్రాప్తః సన్ మృధే యుద్ధేఽసురాన్ దానవాన్ విజిత్య నిర్జిత్య త్రైలోక్యలక్ష్మీం బుభుజే అనుబభూవ. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టమోఽధ్యాయః

అ థ న వ మో ఽ ధ్యా యః

శ్రీశుక ఉవాచ—

తస్యాసన్ విశ్వరూపస్య శిరాంసి త్రీణి భారత,
సోమపీథం సురాపీథ మన్నాదమితి శుశ్రుమ ౧

స వై బర్హిషి దేవేభ్యో భాగం ప్రత్యక్ష ముచ్చకైః,
అవద ద్యస్య పితరో దేవాః సప్రశ్రయం నృప ౨

స ఏవ హి దదౌ భాగం పరోక్ష మసురాన్ ప్రతి,
యజమానోఽవహ ద్భాగం మాతృస్నేహవశానుగః ౩

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఏవం దేవైః పురోహితత్వేన వృతః తత్ప్రియం కుర్వన్నపి విశ్వరూపోఽసురపక్షపాతం "యది క్షమిష్యధ్వ ముతాస్య కర్మ" ఇతి బ్రహ్మణా సూచిత మకరోదితి వక్తుముపక్రమతే మునిః (తస్యేతి) తస్య విశ్వరూపస్య హే భారత! త్రీణి శిరాంస్యాసన్ బభూవుః, తత్రైకం శిరః సోమపీథ మ్యం సోమస్య పీథః పానం యస్య, సోమం పిబతీతి వా సోమపీథ మిత్యన్వర్థం నామ, తథా సురాపీథ మన్యచ్ఛిరః అన్నమత్తీ త్యన్నాద మితి తృతీయం శిర ఇతి శుశ్రుమ, వేదే ఇతి శేషః. తథా చ శ్రుతిః "విశ్వరూపో వై త్వాష్ట్రః పురోహితో దేవానా మాసీత్ స్వస్రీయో ఽసురాణాం తస్య త్రీణి శీర్షాణ్యాసన్ సోమపానం సురాపాన మన్నాదమ్" ఇతి. ౧

స విశ్వరూపో బర్హిషి యజ్ఞే ప్రత్యక్షం ప్రకటం యథా భవతి తథా సవినయం దేవేభ్యో హవిర్భాగ మింద్రాయేద మగ్నయే ఇదమిత్యుచ్చై రవదత్, తస్య హేతుః యస్య విశ్వరూపస్య పితరో దేవాః. ౨

స విశ్వరూప ఏవాసురాన్ ప్రతి పరోక్షం యథా తథా భాగం దదౌ తదేవాహ దేవాన్యజ మానోఽసౌ విశ్వరూపో మాతృప్రయుక్తో యః స్నేహో మాతులేషు తద్వశం గతః అసురాన్ ప్రతి భాగ మవహత్ ప్రాపయత్. ౩

(శక్రేణ విశ్వరూపవధః తేన తస్య బ్రహ్మహత్యాపాతకం చ)

తద్దేవహేలనం తస్య ధర్మాలీకం సురేశ్వరః,
ఆలక్ష్య తరసా భీత స్తచ్ఛీర్షాణ్యచ్ఛినద్ రుషా. ౪

సోమపీథం తు యత్ తస్య శిర ఆసీత్ కపింజలః,
కలవింకః సురాపీథ మన్నాదం యత్ స తిత్తిరిః. ౫

బ్రహ్మహత్యా మంజలినా జగ్రాహ యదపీశ్వరః,
సంవత్సరాంతే తదఘం భూతానాం స విశుద్ధయే,
భూమ్యంబు ద్రుమయోషిద్భ్యః చతుర్ధా వ్యభజ ద్ధరిః. ౬

భూమి స్తురీయం జగ్రాహ ఖాతపూరవరేణ వై,
ఈరితం బ్రహ్మహత్యాయా రూపం భూమౌ ప్రదృశ్యతే ౭

తద్విశ్వరూపస్య దేవవంచనాత్మక మలీకం కపటం కర్మాలక్ష్య జ్ఞాత్వా సురేశ్వర ఇంద్ర స్తరసా ఆశు భీత స్తస్య విశ్వరూపస్య శీర్షాణి శిరాంసి క్రోధేనాచ్ఛినత్ చిచ్ఛేద ౪

తస్య యత్ సోమపీథాఖ్యం ఛిన్నం శిరః తత్ కపింజలః పక్షివిశేష ఆసీత్ సురాపీథాఖ్యం తు కలవింకాఖ్యః పక్షీ ఆసీత్ యదన్నాదాఖ్యం తత్ తిత్తిరిః పక్షీ ఆసీత్. ౫

యద్యపి యద్యపీశ్వరః బ్రహ్మహత్యాం వారయితుం సమర్థోఽపి బ్రహ్మహత్యాం తన్మూర్తిభూతం పాప మంజలినా జగ్రాహ. స హరిః ఇంద్రః వత్సరపర్యంతే హే బ్రహ్మన్నితి సంబోధయతాం భూతానాం జనానాం మధ్యే ఆత్మనో విశుద్ధయే భూతాక్రోశనివృత్తయే భూతాశంసా విశుద్ధయ ఇతి పాఠాన్తరం. తత్రాప్యయమేవార్థః భూమ్యాదిభ్యః తత్పాపం చతుర్ధా వ్యభజత్ చతుర్ధా విభజ్య భూమ్యాదిషు చతుర్షు ఏకైకం భాగం నిహితవానిత్యర్థః ౬

తత్ర బ్రహ్మహత్యాయా స్తురీయం చతుర్థం భాగం భూమిః ఖాతపూరవరేణ జగ్రాహ ఖాతస్య గర్తస్య పూరః పూరణం తేన వరేణ. యది మే ఖాతః స్యాత్తర్హి స్వత ఏవ పూరణం భవత్వితి. ఏవంరూపేణ వరగ్రహణపూర్వకం జగ్రాహేత్యర్థః భూమ్యా యద్ బ్రహ్మహత్యాయా రూపం తదీరిణ మూషరం ఊషరరూపేణ దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౭

తుర్యం ఛేదవిరోహేణ వరేణ జగృహు ర్ద్రుమాః,
తేషాం నిర్యాసరూపేణ బ్రహ్మహత్యా ప్రదృశ్యతే. ౮

శశ్వత్ కామవరేణాంహ స్తురీయం జగృహుః స్త్రియః,
రజోరూపేణ తాస్వంహో మాసి మాసి ప్రదృశ్యతే ౯

ద్రవ్యభూయోవరేణాప స్తురీయం జగృహుర్మలమ్,
తాసు బుద్బుదఫేనాభ్యాం దృష్టం తద్ధరతి క్షిపన్. ౧౦

హతపుత్ర స్తత స్త్వష్టా జుహావేంద్రాయ శత్రవే,
ఇంద్రశత్రో వివర్ధస్వ మా చిరం జహి విద్విషమ్ ౧౧

అథాన్వాహార్యపచనా దుత్థితో ఘోరదర్శనః,
కృతాంత ఇవ లోకానాం యుగాంతసమయే యథా. ౧౨

యథా బ్రహ్మహత్యాయా శ్చతుర్థ మంశం ద్రుమాః ఛేదరోహేణ వరేణ జగృహుః. ఛిన్నప్రదేశస్య పునః ప్రరోహణరూపేణ వరేణేత్యర్థః. తేషు ద్రుమేషు నిర్యాసరూపేణాపి బ్రహ్మహత్యా ప్రదృశ్యతే. ౮

స్త్రియో యోషితః శశ్వత్ కామవరేణ ఆప్రసవాత్ భోగయోగ్యత్వవరేణ అంహసః బ్రహ్మహత్యాయాః తురీయం చతుర్థం భాగం జగృహుః. తాసు స్త్రీషు రజోరూపేణ రుధిరరూపేణాంహః పాపం మాసి మాసి ప్రదృశ్యతే. ౯

ఆప అంబూని ద్రవభూయోవరేణ ద్రవాధిక్యరూపేణ వరేణ హత్యాయాస్తురీయం మలం పాపం జగృహుః. తాస్వప్సు తద్వరేరింద్రస్య కిల్బిషం బుద్బుదఫేనాభ్యాం బుద్బుదఫేనరూపేణ దృష్టం దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౧౦

తత స్త్వష్టా ఇంద్రేణ హతః పుత్రో యస్య తాదృశః ఇంద్రాయ శత్రవే జుహావ. ఇంద్రాయేతి తాదర్థ్యే చతుర్థీ తదర్థశ్చాత్ర తన్నివృత్తిః అర్థశబ్దస్య నివృత్తేరపి వాచకత్వాత్. యథా మశకార్థ ధూమః మశకేభ్యో ధూమ ఇతి. ఇంద్రవినాశార్థ మజుహోదిత్యర్థః హూత్వైవం ప్రార్థితవానిత్యాహ (ఇంద్రశత్రో ఇతి) ఇంద్రస్య శత్రో మాచిర మాశు వివర్ధస్వ స్వవిద్విష మింద్రం జహి వినాశయేతి. ౧౧

అథ హోమానంతర మన్వాహార్యపచనా ద్దక్షిణాగ్నేర్ఘోరదర్శనోఽసుర ఉత్థితః ఉదితః. తం వినష్టి. యః లోకానాం యుగాంతసమయే ప్రలయే కృతాంతో మృత్యురివ స్థితః. ౧౨

(వృత్రాసురజననం)

విష్వగ్వివర్ధమానం త మిషుమాత్రం దినే దినే,
దగ్ధశైలప్రతీకాశం సంధ్యాభ్రానీకవర్చసమ్. ౧౩

తప్తతామ్రశిఖాశ్మశ్రుం మధ్యాహ్నార్కోగ్రలోచనమ్. ౧౪

దేదీప్యమానే త్రిశిఖే శూల ఆరోప్య రోదసీ,
నృత్యంత మున్నదంతం చ చాలయంతం పదా మహీమ్. ౧౫

దరీగంభీరవక్త్రేణ పిబతా చ నభస్తలమ్,
లిహతా జిహ్వయర్క్షాణి గ్రసతా భువనత్రయమ్. ౧౬

మహతా రౌద్రదంష్ట్రేణ జృంభమాణం ముహుర్ముహుః,
విత్రస్తా దుద్రువు ర్లోకా వీక్ష్య సర్వే దిశో దశ. ౧౭

యేనావృతా ఇమే లోకా స్తమసా త్వాష్ట్రమూర్తినా,

తమసురం దినే దినే ప్రతిదిన మిషుమాత్రం ఇషుప్రమాణం విశ్వక్ సర్వతో వివర్ధమానం. దగ్ధః సాంగారః యః శైలః పర్వతః తత్ప్రతీకాశం తదుపమమ్, సంధ్యాభ్రాణా మనీకస్య సమూహస్యేవ వర్చో యస్య, తప్తతామ్రవత్ శిఖా అగ్రభాగో యేషాం తాదృశాని శ్మశ్రూణి యస్య మధ్యాహ్నే యోఽర్కః సూర్యః తద్వదుగ్రే లోచనే యస్య దేదీప్యమానాః తిస్రః శిఖాః యస్మిం స్తస్మిన్ శూలే రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ తదంతర్వర్తి పదార్థజాత మిత్యర్థః. ఆరోప్య నృత్యంతం ఉన్నదంత ముచ్చైర్ధ్వనంతమ్, పదా పాదేన, మహీం చాలయంతం కంపయంతం. ౧౩-౧౫

దరీవత్ పర్వతద్రోణీవత్ గభీరచక్రేణ, కింభూతేన, నభస్తలం పిబతేవ స్థితేన కించ జిహ్వయా ఋక్షాణి నక్షత్రాణి లిహతా ఆస్వాదనం కుర్వతా భువనత్రయం గ్రసతా ౧౬

రౌద్రాః భయంకరా దంష్ట్రా యస్మిన్ మహతా విపులేన, ఏవంభూతేన వక్త్రేణ ముహుర్ముహుః జృంభమాణం వీక్ష్య విశేషేణ త్రస్తా భీతాః సర్వే లోకా దశ దిశో దుద్రువుః. ౧౭

త్వాష్ట్రీ మూర్తిః యస్య తేన త్వాష్ట్రమూర్తిభూతేన తపసా, త్వష్టుస్తపసా యేనేమే లోకాః

స వై వృత్ర ఇతి ప్రోక్తః పాపః పరమదారుణః. ౧౮

తం నిజఘ్ను రభిద్రుత్య సగణా విబుధర్షభాః,
స్వైః స్వైర్దివ్యాస్త్రశస్త్రౌఘైః సోఽగ్రసత్ తాని కృత్స్నశః. ౧౯

తత స్తే విస్మితాః సర్వే విషణ్ణా గ్రస్తతేజసః,
ప్రత్యంచ మాదిపురుష ముపతస్థుః సమాహితాః ౨౦

దేవా ఊచుః—

వాయ్వంబరాగ్న్యప్క్షితయస్త్రిలోకా బ్రహ్మాదయో యే వయముద్విజంతః,

ఆవృతా స్తేన లోకావరణరూపప్రవృత్తినిమిత్తేన వృత్ర ఇతి ప్రోక్తః వృత్రశబ్దవాచ్యః సోఽభూదిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "స ఇమాంల్లోకానావృణో త్తద్వృత్రస్య వృత్రత్వమ్" ఇతి వృత్రస్య వృత్రశబ్దాభిధేయస్య వృత్రత్వం వృత్రశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్ తల్లోకావరణమేవేత్యర్థః న చ పాపః ధర్మప్రతిపక్షః లోకపాలవిరోధిత్వా దితి భావః పరమదారుణః దుస్సహః ౧౮

తం వృత్ర మభిద్రుత్య అభిముఖ మాగత్య సగణాః ససైన్యా విబుధర్షభా ఇంద్రాదయః స్వైః స్వైః దివ్యానా మస్త్రాణాం చ ఓఘైః సంఘై ర్నిజఘ్నుః ప్రజహ్రుః తాని దివ్యా న్యస్త్రాదీని స వృత్రోఽగ్రసీత్. ౧౯

తత స్తే దేవా విస్మితాః అహో ఏతస్య దుర్జయత్వ మితి విస్మితాః గ్రస్తం వృత్రేణోపహృతం తేజో యేషాం తే. అతఏవ విషణ్ణాః ఖిన్నాః ప్రత్యంచం ప్రత్యగాత్మశరీరకం ప్రత్యగ్దిగ్గతం వా ప్రతీచ్యాం దిశ్యావిరభూదితి తత్రైవావిర్భావస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ఆదిపురుషం జగత్కారణభూతం పరమాత్మానం సమాహితచిత్తాః సంతః ఉపతస్థుః తుష్టువుః. త్రిభువనస్య తేన వ్యాప్యత్వా దన్యత్ర గమనాభావాత్ తత్రైవ స్థిత్వా స్వాంతరాత్మానం తుష్టువు రితి భావః. ౨౦

ఉపస్థితిమేవాహ (వాయ్వ్వాద్యదినా.) తావత్ "భీషాస్మాద్వాతః పవతే ఏతస్య వాక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి! ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః ఏతస్య వాక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి! ప్రాచ్యో నద్యః స్యందంతే" ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తరీత్యా సర్వస్య ప్రశాసితుః పరమాత్మనః శాసనానువర్తినా మాత్మనాం తదనన్యశరణత్వం వదంతః స్తువంతి వాయ్వితి. వాయుశ్చ అంబరం చ అగ్నిశ్చాపశ్చ క్షితిశ్చ తా స్తథా త్రిలోకాః లోకత్రయాంతర్గతా బ్రహ్మాదయః చతుర్ముఖప్రభృతయో యే చ తే సర్వే వయ ముద్విజ న్తః

(వృత్రభీతైః దేవైః హరిస్తుతిః)

హరామ యస్మై బలి మంతకోఽసౌ బిభేతి యస్మాదరణం తతో నః. ౨౧

అవిస్మితం తం పరిపూర్ణకామం స్వేనైవ లాభేన సమం ప్రశాంతమ్,
వినోపసర్ప త్యపరం స బాలిశః శ్వలాంగులే నాతితితర్తి సింధుమ్. ౨౨

యస్యోరుశృంగే జగతీం స్వనావం మనుర్యథాఽఽబధ్య తతార దుర్గమ్,
స ఏవ నస్త్వాష్ట్రభయాద్దురంతాత్ త్రాతాఽఽశ్రితాన్ వారిచరోఽపి నూనమ్. ౨౩

బిభ్యతః సంతో యస్మై పరమపురుషాయ బలిం తచ్ఛాసనానురూప మారాధనం వహామః ప్రాపయామః కుర్మః అసౌ ప్రసిద్ధోఽంతకో మృత్యురపి యస్మాద్బిభేతి తస్మాత్ పరమపురుషా దన్యః కః అరణం శరణం రక్షకోఽస్మాకమ్ ౨౧

అథ శరణ్యత్వోపయికగుణపూర్ణత్వా త్తస్యైవ శరణ్యత్వం తదితరస్యాశరణ్యత్వం చ వదంతః శరణం యయుః (అవిస్మితమితి.) అవిస్మితం స్వమహిమ్నః స్వాభావికత్వాత్ విస్మయరహితం పరిపూర్ణకామం అవాప్తసమస్తకామం. లభ్యతే ఇతి లాభః స్వాభావికేనైవ లాభేన స్వానుభవానందేన ఉపలక్షితం సమం రాగాదిరహితం ప్రశాంత మూర్మిషట్కరహితం ఏతే హి శరణ్యత్వోపయుక్తా గుణాః ఏతేన సమస్తసోపాధికమహిమ్నోఽపరిపూర్ణసమస్తకామస్యోపాధికానందయుక్తస్య రాగద్వేషాది ప్రాకృతగుణయుక్తస్య ఊర్మిషట్కపీడితస్య శరణాగతతుల్యత్వేన అశరణ్యత్వం సూచితమ్ న హి శృంఖలితః తాదృశమన్యం శరణం వ్రజతి ఏవమీశ్వరం శరణ్యం త్వాం వినా పర మన్యం క్షుద్రం దేవం యో బాలిశోఽజ్ఞః సన్ ఉపసర్పతి అనువర్తతే సః శ్వలాంగులేన ప్లవమానస్య శునః పుచ్ఛేన సాధనేన సింధుం తితీర్షురివ నేష్టం ప్రాప్నోతి ప్రత్యుత వినష్టో భవతి ఇత్యర్థః. ౨౨

యథా మనుప్రముఖాదయః శరణ్యాః ఆపద్భ్యః త్రాతరం భక్తవత్సలం భగవంత మాశ్రిత్యైవ ఆపదోఽత్యవర్తంత తథా వయమపి తమేవాపన్నివృత్తయే శరణం వ్రజామ ఇత్యాహుః (యస్యేతి ద్వాభ్యామ్) యస్య మహామత్స్యస్య ఉరుశృంగే మహాశృంగే జగతీం పృథ్వీమేవ స్వాం నావ మాబధ్య బద్ధ్వా మనుః సత్యవ్రతాఖ్యో దుర్గం సంకటం తతార. అష్టమస్కంధేఽయమితిహాసః స్ఫుటీభవిష్యతి స ఏవ వారిచరో మత్స్యమూర్తిర్భగవాన్ ఆశ్రితాన్ శరణం గతానస్మాన్ దురంతా దపారాత్ త్వాష్ట్రస్య వృత్రస్య భయాన్నూనం త్రాతా రక్షితా భవిష్యతి అతస్తమేవ శరణం వ్రజామ ఇతి భావః. ౨౩

పురా స్వయంభూరపి సంయమాంభస్యుదీర్ణవాతోర్మిరవైః కరాళే,
ఏకోఽరవిందాత్ పతిత స్తతార తస్మాద్ భయాద్ యేన స నోఽస్తు పారః. ౨౪

య ఏక ఈశో నిజమాయయా నః ససర్జ యేనానుసృజామ విశ్వమ్,
వయం న యస్యాపి పురః సమీహతః పశ్యామ లింగం పృథగీశమానినః. ౨౫

యో నః సపత్నైః భృశమర్ద్యమానాన్ దేవర్షితిర్యఙ్నృషు నిత్య ఏవ,
కృతావతార స్తనుభిః స్వమాయయా కృత్వాఽఽత్మసాత్ పాతి యుగే యుగే చ,

తథా పురా జగదాదౌ స్వయంభూర్బ్రహ్మాఽపి సంయమాంభసి ప్రళయసంబంధిని జలే. కథంభూతే? ఉదీర్ణః ప్రచండో యో వాతః పవనః తేన యే ఊర్మయః తరంగాః తేషాం రవైః ధ్వనిభిః కరాళే భయంకరే సంయమాంభసి అరవిందాత్ నాభికమలాత్ పతితః పతితప్రాయః ఏకః అసహాయో యేన భగవతా సాధనభూతేన తస్మాద్భయాత్ తతార, స ఏవ నోఽస్మాకం పారః పారయతీతి పారః పాలకోఽస్తు. ౨౪

కిం చ వయం భగవతా సృష్టాః పాలితాశ్చ, స ఇదానీ మపి అస్మాన్ నోపేక్షిష్యతి అత స్తమేవ శరణం వ్రజామ ఇత్యాహుః (య ఏక ఇతి త్రిభిః) ఏకోఽద్వితీయః స్వసమాభ్యధిక కారణాంతరానపేక్షో నిజమాయయా ఆత్మీయసంకల్పరూపజ్ఞానేన యః పరమపురుషో నోఽస్మాన్ ససర్జ యేన భగవతాఽనుగృహీతాః సంతో వయం విశ్వం వ్యష్టివర్గం సృజామః. యచ్ఛబ్దానాం తమేవేతి తృతీయేనాన్వయః. యస్య చ పురః హృదయకుహరే సమీహతః అంతరాత్మతయా నియమయతః లింగం దివ్యవిగ్రహం న పశ్యామః. తత్ర హేతుః. పృథగీశమానినః యతః పృథగీశ్వరాః ఇత్యభిమానినో వయమ్. ౨౫

యశ్చ సపత్నైః శత్రుభిః భృశం నితరామభ్యర్ద్యమానాన్ పీడితాన్ నోఽస్మాన్ పాతి అరక్షత్ కథంభూతః, నిత్య ఏవ సదా అస్మాన్ ఆత్మసాత్ కృత్వా స్వకీయత్వేన మన్యమానోఽస్మద్రక్షణాయ యుగే యుగే ప్రతియుగం స్వమాయయా స్వకీయసంకల్పరూపజ్ఞానేనైవ న తు కర్మణేతి భావః. తనుభిః ఉపేంద్రపరశురామమత్స్యకూర్మవరాహరామకృష్ణాదితనుభిః దేవాదిషు కృతావతారః ధృతావతారః సన్. ౨౬

(విష్ణుసాక్షాత్కారః)

తమేవ దేవం వయ మాత్మదైవతం పరం ప్రధానం పురుషం విశ్వమన్యమ్,
వ్రజామ సర్వే శరణం శరణ్యం స్వానాం స నో ధాస్యతి శం మహాత్మా. ౨౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి తేషాం మహారాజ సురాణా ముపతిష్ఠతామ్,
ప్రతీచ్యాం దిశ్యభూదావిః శంఖచక్రగదాధరః ౨౮

తమేవ భక్తవత్సల మాత్మనా మస్మాకం దైవతం ప్రధానం పురుషం కారణావస్థచిదచిచ్ఛరీరక మన్యం చిదచిద్విలక్షణం పరముత్కృష్ట మత ఏవ శరణ్యం శరణమర్హతీతి శరణ్యః తం సర్వే వయం దేవాః శరణం వ్రజామ రక్షకత్వేనాధ్యవస్యామః. ఏతావదేవాస్మత్కృత్య మితి భావః. తత్ర శరణ్యకృత్యం ప్రకాశయంతః శరణాగత్యంగ మాత్మనాం మహావిశ్వాసం దర్శయంతి స్వానామితి స్వీయత్వేన పరిగృహీతానాం నోఽస్మాకం శం సుఖం శత్రునిరసనద్వారకం నూనం ధాస్యతి స తు మహాత్మా కృతస్వభక్తరక్షాదీక్షః. ఏవం రక్షిష్యతీతి విశ్వాసః ప్రపత్త్యంగభూతో దర్శితః స నోఽస్తు పార ఇత్యనేన గోప్తృత్వవరణమ్. ఆత్మదైవతం ప్రధానం పురుషం విశ్వం శరణం వ్రజామేత్యనేన చిదచిచ్ఛరీరకత్వకథనాత్ శరీరస్య శరీరిశేషిత్వైకస్వరూపత్వాత్ ఆత్మనః పరమాత్మైకశేషత్వాను సంధానరూపాత్మనిక్షేపః న పశ్యామః లింగం సపత్నైః భృశమర్ద్యమానా నిత్యనేన చ జ్ఞానశక్తి బలాద్యభావరూపమాత్మనాం కార్పణ్యమపి ప్రదర్శితమ్. తం వినోపసర్పత్యపరం హి బాలిశ ఇత్యనేనో పాయాంతరనిష్ఠత్వాదిరూపప్రాతికూల్యవర్జనం ప్రదర్శితమ్. కృత్స్నచిదచిచ్ఛరీరకత్వకథనేనైవ "చరాచరాణి భూతాని సర్వాణి భగవద్వపుః అతస్తదానుకూల్యం మే" ఇత్యుక్తరీత్యా భగవచ్ఛరీరభూత సర్వభూతానుకూల్యమపి ఆత్మనాం ప్రదర్శితమ్. న చ సర్వభూతానుకూల్య స్యాభిప్రేతత్వే శత్రునిరసన ప్రార్థనానుపపత్తిః, అస్యాః ప్రపత్తేః మోక్షార్థత్వాభావాత్. తస్యా ఏవ హి సర్వభూతానుకూల్యరూప మంగ మపేక్షితం అస్యాస్తు శత్రునిరసనార్థత్వాత్ తద్వ్యతిరిక్తభూతానుకూల్యసంకల్పమాత్రమేవా పేక్షిత మిత్యుత్పశ్యంతు విచక్షణాః. ౨౭

ఏవం సురైః ప్రపద్యమానో భగవా నావిరభూ దిత్యాహ మునిః (ఇతీతి.) హే మహారాజ, ఇత్థం సురాణాం దేవానా ముపతిష్ఠతాం ప్రపదనపూర్వకం స్తువతాం శంఖచక్రగదాధరో భగవాన్ ప్రతీచ్యాం ప్రత్యగాత్మసంబంధిన్యాం దిశి హృదయే "హృది హ్యయమాత్మా ప్రతిష్ఠితః" ఇతి శ్రుతేః ప్రథమం హృద్యావిరభూత్తతః పురత ఆవిరభూదిత్యర్థః. యద్వా, ప్రతీచ్యాం పశ్చిమాయాం దిశి ఇత్యర్థః. దేవానాం పృష్ఠత ఇతి యావత్ ౨౮

ఆత్మతుల్యైః షోడశభి ర్వినా శ్రీవత్సకౌస్తుభౌ,
పర్యుపాసత మున్నిద్ర శరదంబురుహేక్షణమ్. ౨౯

దృష్ట్వా త మవనౌ సర్వ ఈక్షణాహ్లాదవిక్లవాః,
దండవత్ పతితా రాజన్ శనై రుత్థాయ తుష్టువుః. ౩౦

దేవా ఊచుః —

నమస్తే యజ్ఞవీర్యాయ వయసే ఉత తే నమః,
నమస్తే హ్యస్తచక్రాయ నమః సుపురుహూతయే. ౩౧

యత్ తే గతీనాం తిసృణా మీశితుః పరమం పదమ్,

త మావిర్భూతం భగవంతం విశినష్టి ద్వాభ్యామ్. శ్రీవత్సకౌస్తుభౌ వినా ఆత్మనా సహ తుల్యైః శ్రీవత్సకౌస్తుభమాత్రరహితై రిత్యర్థః తయోః ప్రధానపురుషతత్త్వాభిమానిత్వాత్ జీవేనాధార్యత్వాదితి భావః షోడశభిః సునందాదిభిః పర్యుపాసితమ్. యద్వా భగవానావిరభూత్ శంఖచక్రగదాధరః తమావిర్భూతం ప్రతీచ్యాం దిశి పృష్ఠతః శ్రీవత్సకౌస్తుభమాత్రరహితైః ఆత్మతుల్యైః షోడశభిః పర్యుపాసిత మిత్యన్వయః. ఉన్నిద్రే వికసితే శరదంబురుహే ఇవేక్షణే నేత్రే యస్య. ౨౯

తం దృష్ట్వా ఈక్షణేన యః ఆహ్లాదః తేన విక్లవాః ఈషత్పరవశాః సర్వే దేవాః భూమౌ దండవత్ పతితాః ప్రణేముః. హే రాజన్! శనై రుత్థాయ తుష్టువుః ౩౦

స్తుతి మేవాహ (నమ ఇత్యాదినా.) తావత్ సర్వస్య స్రష్టారం ఆయుఃప్రదం త్రాతారం ప్రణతరక్షణశీలం హవిష్టం నామమాత్రస్మరణనిరస్తసమస్తభయం స్వర్గాపవర్గాదిప్రదం వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యస్వభావం నమస్కుర్వంతః స్తువంతి నమస్త ఇత్యాది ద్వాభ్యామ్. యజ్ఞః వీర్యం సృష్టిహేతుః సామర్థ్యం యస్య "యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యః" ఇత్యుక్తప్రకారేణ యజ్ఞముఖేన ప్రజాః సృజత ఇత్యర్థః. యద్వా. వీర్యశబ్దోఽర్థ ఆద్యుజంతః యజ్ఞో వీర్యవాన్ యస్మాత్ యదారాధనరూపత్వే యజ్ఞస్య సారవత్తా అనంతస్థిరఫలసాధనతా భవతీత్యర్థః అన్యథాల్పాస్థిరఫలసాధనతేతి భావః. వయసే స్వారాధనభూతయజ్ఞాద్యనుష్ఠానోపయుక్తాయుఃప్రదాయ ఉతయే యజ్ఞాదిఫలదానేనానిష్టనివారణేన చ రక్షకాయ అస్తచక్రాయ ప్రణతరక్షణశీలత్వాత్ సహస్తేన సదా ధృత సుదర్శనాయ. పురుహూతయే స్మరణమాత్రనిరస్తమహాద్భయోదారనామ్నే నమః పదావృత్తిః గుణభేదాభిప్రాయః. ౩౧

తిసృణాం స్వర్గాపవర్గనరకాణా మీశితుః నిర్వాహకస్య దాతుః తే తవ పరమం ప్రకృతి

(విష్ణుసాక్షాత్కారః. దేవైః కృతవిష్ణుస్తుతిః)

నార్వాచీనో విసర్గస్య ధాతర్వేదితుమర్హతి. ౬-౨

ఓం నమస్తేఽస్తు భగవన్ నారాయణ వాసుదేవ ఆదిపురుష మహాపురుష మహానుభావ పరమమంగళ పరమకల్యాణ పరమకారుణిక కేవలజగదాధారలోకైకనాథ

పురుషవిలక్షణ ముత్కృష్టం పదం స్వరూపం విసర్గస్యార్వాచీనః సృష్టేః పాశ్చాత్యః కార్యభూతః త్వత్సృష్టః త్వదాహితజ్ఞానశక్తిః మాదృశః పుమాన్ హే ధాతః! వేదితుం జ్ఞాతుం నార్హతి ౩-౨

అథ పురుహూతయ ఇత్యనేనాభిప్రేతైః భగవత్సాధారణైః నామభిః తం సంబోధయంతో నార్వాచీనోర్హతి వేదితుమిత్యుక్తం దుర్జ్ఞేయత్వనిమిత్తానాశ్రయణీయత్వశంకాం యోగపరిశుద్ధమనో గ్రాహ్యత్వకథనేన నిరాకుర్వంతో యజ్ఞవీర్యాయేత్యనేనోక్తజగద్వ్యాపారస్య సృత్యు(?)లాలావ్యాపార వైజాత్యం లీలారూపతాం వాభిప్రేతః కారణాంతరానపేక్ష్య సృష్ట్యాద్యుపయుక్తగుణయోగిత్వం చ వదంతః స్తువంతి (ఓం నమః ఇత్యాదినా హాసి హరసి చేత్యంతేన గద్యేన) ఓం ఇత్యసాధారణం భగవతో బ్రహ్మణో నామ "ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః" ఇతి భగవద్గీతేః ఏతా భగవన్ నారాయణాదయః శబ్దా అపి భగవన్! షాడ్గుణ్యపూర్ణ! నారాయణః నారం జీవసమూహః తస్య అయనం ప్రాప్యం ప్రాపకః ఆధారశ్చ తస్య సంబోధనం నారాయణశబ్దశ్చ యోగరూఢిభ్యాం విష్ణ్వసాధారణః న చ కేవలయోగేన రుద్రాదిపరత్వమపి శంకితుం యుక్తమ్. రూఢ్యభావేన "పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగః" ఇతి ణత్వాభావప్రసంగాత్. న చ విష్ణుపరత్వాంగీకారేణ సంజ్ఞాపరత్వాభావాత్ తన్మతేఽపి న ణత్వమితి వాచ్యమ్ "ఛృణోఽసంజ్ఞాయామ్" ఇతి సూత్రభాష్యే మహేశత్వంజయా విధీయతే తత్ర న సంజ్ఞాయా అభిధేయాయా ఇత్యర్థః కిం తర్హి అర్థాంతరవిశిష్టేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యత ఇత్యర్థః. ఇత్యుక్తమత ఏవ రఘునాథరామానుజాదిశబ్దేషు న ణత్వం న హి తత్ర కృతణత్వే సంజ్ఞావగతిః కిం తర్హ్యకృతణత్వేన "కిం చానాది వినియుక్తి సంజ్ఞాస్థలే తు తథా వినియుక్తిమపేక్ష్య సాధుత్వమ్" ఇతి రఘునాథాదౌ ణత్వాభావః. అధ్వపరిమాణసంజ్ఞాహాతగివ్యూతిశబ్దే చ స ఏవోపః అన్యథా సంజ్ఞాత్వప్రసంగాపత్తేః ఇత్యన్యత్ర విస్తరః. వాసుదేవ! సర్వభూతాధార! ఆదిపురుష! జగత్కారణ పురుష! మహాపురుష! పురుషోత్తమ! మహానుభావ! అచింత్యప్రభావ! పరమమంగళ! స్వయం మంగళరూప! పరమకల్యాణ! అన్యేషాం మంగళావహ! పరమకారుణిక! స్వార్థనిరపేక్షపర దుఃఖాసహిష్ణో! కేవలజగదాధార! ఇతరానపేక్షజగదాధార! స్వసమానరహితలోకనాథ! సర్వేషాం బ్రహ్మాదీనామపీశ్వర! నియంతః! లక్ష్మీనాథ! శ్రియఃపతే! పరమహంసాః జ్ఞానినః పరివ్రాజకాః

సర్వేశ్వర లక్ష్మీనాథ పరమహంసపరివ్రాజకైః పరమేణాత్మయోగసమాధినా పరిభావిత పరిస్ఫుటపారమహంస్యధర్మేణోద్ఘాటితతమః కపాటద్వారే చిత్తేఽపావృత ఆత్మలోకే స్వయముపలబ్ధనిజసుఖానుభవో భవాన్. ౨౨

సంన్యాసధర్మనిష్ఠాః జ్ఞానయోగకర్మయోగనిష్ఠా ఇత్యర్థః, తైః పరమేణ ఉత్కృష్టేన ఆత్మసమాధియోగేన పరమాత్మవిషయకధ్యానయోగేన పరిభావితః సందీపితః అత ఏవ పరిస్ఫుటః ప్రత్యక్షతాపన్నో యః పారమహంస్యధర్మో భగవద్భక్తియోగరూపో ధర్మః తేనోద్ఘాటితం నిర్మూలితం తమః కపాటం తమః అనాద్యవిద్యాత్మకజ్ఞానం తదేవ కపాటం పరమాత్మదర్శనవిరోధి యస్య తద్ద్వారం పరమాత్మదర్శనసాధనం చిత్తం యస్మిం స్తస్మిన్ ఆత్మలోకే ఆత్మైవ లోకః, లోకనీయ ఇతి లోకః పరమాత్మా పృథక్సిద్ధత్వేన జీవస్యాపి లోకనీయత్వాత్ తస్మిన్ ఆత్మలోకేఽపావృతః ఆవరణరహితః ఉపలబ్ధ ఇత్యర్థః. కథం అపావృతః స్వయముద్ధః స్వయ మాత్మనైవ ఉత్థః నిత్యోదితో యో నిజసుఖానుభవః నిజానందరూపోఽనుభవో జ్ఞానం తద్రూపః నిత్యనిరుపాధికావిర్భూతాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానందానుభవ రూపత్వేనాపావృత ఇత్యర్థః ఏవంభూతోఽసి. ఏవంభూతస్య భగవాన్ తవ విహారయోగః లీలారూపో యోగః జగద్వ్యాపారరూపో యోగః జగత్సంకల్పమాత్రనిష్పాద్యత్వజ్ఞాపనాయ సమాధిరూప సంకల్పాపరపర్యాయయోగపదం ప్రయుక్తమ్ జగద్వ్యాపారస్య అకర్మాయత్తకేవలలీలారూపత్వ ఖ్యాపనాయ విహారపదమ్. స ఏష విహారయోగో దుఃఖబోధ ఇవ లోకదృష్టమృత్కులాలాదివ్యాపార జాతీయత్వేన బోద్ధు మశక్య ఇవ వర్తతే ఇవశబ్దేన సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేస్తవ ఉపపన్న ఏవేతి సూచ్యతే. దుఃఖబోధకత్వమేవ విశదయంతి యస్త్వమిదం విశ్వమశరణమనపేక్షితస్వవ్యతిరిక్తాశ్రయం సృజతి కులాలాదేర్ఘటాదీన్ సృజతస్తు భూతలాదిరూపః కశ్చిదాధారోఽపేక్షిత ఇతి భావః త్వం తు స్వస్మిన్నేవ ఆధారభూతే సృజసీతి భావః కించ స్రష్టా త్వ మనపేక్షితాస్మత్సమవాయసహాయః అస్మదాదిసహకారి సముదాయనిరపేక్షః కులాలాదిస్తు సహకారిసమవాయసాపేక్ష ఇతి భావః కించాగుణః గుణత్రయ రహితః, కులాలాదిస్తు సత్త్వాదిగుణయుక్త ఇతి భావః నను విశిష్టస్య కారణత్వాంగీకారాత్ కథం కులాలాదివైలక్షణ్యాపాదకమగుణత్వ ముచ్యత ఇతి చేన్న విశిష్టస్య ఉపాదానత్వాభ్యుపగమేఽపి ప్రకృతిపురుషాభ్యాముత్కృష్టస్య విశేష్యస్య బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వాభ్యుపగమాత్ విశేష్యాంశే చ సత్త్వాదిగుణత్రయాభావాత్ నైర్గుణ్యం కులాలాదివైలక్షణ్యాపాదనమేవ, ఏవం కులాలాదినిమిత్త కారణవైలక్షణ్యముక్తమ్. అథ మృదాద్యుపాదానవైలక్షణ్యమాహుః. ఆత్మనైవావిక్రియమాణేన సగుణమితి "తదాత్మానం స్వయమకురుత" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రాభిప్రేతః. ఆత్మనేత్యనేన స్వయంశబ్దార్థ ఉక్తః సగుణ మిత్యనేనాత్మానమిత్యస్యార్థః గుణశబ్దశ్చాత్ర అపృథక్సిద్ధవిశేషణవాచీ తథాచాపృథక్ సిద్ధవిశేషణభూతచిదచిద్విశిష్ట మాత్మానం స్వేనైవ సృజసి పాసి రక్షసి హరసి చ సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టమాత్మాన

(విష్ణుసాక్షాత్కారః, దేవైః కృతవిష్ణుస్తుతిః)

దురవబోధ ఇవ తవాయం విహారయోగో యదశరణోఽశరీర ఇదమనవేక్షితాస్మత్సమవాయ ఆత్మనైవావిక్రియమాణేన సగుణమగుణః సృజసి పాసి హరసి ౩౪

అథ తత్రభవాన్ కిం దేవదత్తవదిహ గుణవిసర్గపతితః పారతంత్ర్యేణ

మేవ స్థూలచిదచిద్విశిష్టావస్థా విశ్వాకారేణ పరిణమయసీత్యర్థః. నిర్వికారశ్రుతివిరోధపరిహారాయ ఆత్మానం విశింషంతి. అవిక్రియమాణేనేతి వికారాణాం విశేషణాభూతచిదచిద్గతత్వాత్ అవిక్రియమాణేనైవాత్మనా సృజసీత్యర్థః. మృత్పిండాదికం తు స్వభిన్నేన కులాలాదినా ఘటాదిరూపేణ సృజ్యత ఇతి తతో యస్య వైలక్షణ్యసిద్ధిః, ఆత్మనైవాత్మానం సృజసీత్యనేన విశిష్టత్వవిశేష్యత్వాకారాభ్యాం ఉపాదానత్వం నిమిత్తత్వం చైకస్యైవోక్తం భవతి అవిక్రియమాణ ఇతి సప్తమ్యంతపాఠే స్వస్మిన్ విశేష్యభూతేఽవిక్రియమాణే స్వరూపస్వభావాభ్యామవిక్రియమాణే సత్యేవ విశిష్టమాత్మానం స్వేనైవ సృజసీత్యర్థః నన్వేకస్యైవ పదార్థస్య నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం చ పరస్పరవిరుద్ధమితి చేన్నైకస్యోభయవిధకారణత్వప్రతిక్షేపకైరపి క్వచిత్ క్వచిదేకస్మిన్నేవ తదుభయవిధకారణత్వాభ్యుపగమాత్ యథా స్వజ్ఞానచికీర్షాప్రయత్నాదికం శాస్త్రాభ్యాసాదిభిః స్వయమేవ కరోతి జీవః తేన తత్ర కర్తృత్వేన నిమిత్తకారణం భవతి తథాపి చ స్వయమేవ సమవాయికారణం భవతి స్వజ్ఞానాదీన్ ప్రతి కార్యం యత్ర సమవైతి తత్సమవాయికారణం ఇతి సమవాయికారణలక్షణస్య స్ఫుటోపలంభాత్. కిం చ, ఈశ్వరోఽపి సర్వవ్యాప్తస్య స్వస్య సర్వైరపి పరమాణ్వాదిభిః సంయోగం స్వయమేవ సృజతి సర్వకార్యహేతుత్వాత్ తథా చ తత్ర కర్తృత్వేన నిమిత్తకారణం భవతి సమవాయికారణత్వమపి తత్రప్రతీయతే దృశ్యతే పరమాణ్వాదిసంయోగస్యేశ్వరసంయోగాపేక్షత్వేన యథా కర్తృత్వం సమవాయికారణత్వం చేశ్వరనిష్ఠమేవ భవన్మతే భవతి, తథా అస్మత్సిద్ధాంతే నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం చైకస్యైవ. నన్వేవమపి న విశిష్టస్యోపాదానత్వం క్వాపి దృష్టమితి చేన్న, ఊర్ణనాభిప్రభృతీనామేవ దృష్టాంతత్వాత్. న హ్యూర్ణనాభే ర్దేహస్యైవావస్థాప్రాప్తిః నాపి కేవలాత్మన్యపి తు దేహవిశిష్టాత్మని ... శ్రుతిశ్చ "యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ" ఇత్యూర్ణనాభిదృష్టాంతత్వేన దర్శయతి ౩౩–౩౪

నను సత్యమీశ్వరః సృష్ట్యాదికర్తేత్యుక్తం న కిం కర్మనిష్ఠచేతనో యథా ... మిశ్రకర్మాణి కృత్వా తత్ఫలాని సుఖదుఃఖమోహాత్మకాని భుంక్తే తథా సృష్ట్యాదికర్మాణి గుణత్రయప్రయుక్తాని కృత్వా తత్ఫలాని భుంక్తే కిం వా జ్ఞాననిష్ఠచేతనవ దుదాసీన ఏవాస్తే, నాద్యః భోక్తృత్వేన సంసారిత్వాపాతాత్. న ద్వితీయః ఉదాసీనస్య కర్తృత్వానుపపత్తేః. అథోదాసీనత్వం కర్తృత్వం చోచ్యత ఇతి చేన్న. పరస్పరవిరుద్ధత్వా దనయోః ఇత్యాశంక్య (అథ ... ఆస్తే

స్వకృతకుశలం ఫలముపాదదాతి ఆహోస్విదాత్మారామ ఉపశమశీలః సమంజసదర్శన ఉదాస్త ఇతి హ వావ న విదామః. ౨౫

న హి విరోధ ఉభయం భగవ త్యపరిగణితగుణగణే ఈశ్వరేఽనవగాహ్య

ఇత్యంతేన గద్యేన.) అథ నను తత్ర జగత్సృష్ట్యాదికర్తృత్వే సతి హే భగవన్! కింశబ్ద ఆక్షేపద్యోతకః. ఆహోస్విచ్ఛబ్దశ్చ ప్రశ్నస్వరూపపరమపి వాక్యద్వయమాక్షేపగర్భమ్. కిం భవాన్ దేవదత్తవత్ కర్మనిష్ఠసంసారిజీవవదిహ గుణవిసర్గే త్రిగుణకార్యరూపే ప్రపంచే పతితః స్వాతంత్ర్యేణ కర్తృత్వేన హేతునా స్వేన కృతాని కుశలాకుశలాని సాత్త్వికరాజసాదీని కర్మాణి తేషాం ఫలముపాదదాతి స్వీకరోతి భుంక్త ఇతి యావత్ ఆహోస్విత్ కిం వా ఆత్మారామ ఇవ ఆత్మయాథాత్మ్యానుభవనిష్ఠ ఇవ ఉపశమస్వభావః నివృత్తాంతర్బాహ్యేంద్రియవ్యాపారః, అత ఏవ సమంజసదర్శనః అబాధితతత్త్వద్వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞాన ఉదాస్త ఇతి పరిహారం ప్రతిజానీతే ఇతీతి. ఇతీత్థమిహ త్వయీశ్వరే న విదామః న జానీమః కర్మనిష్ఠచేతనతుల్యతాం జ్ఞాననిష్ఠచేతనతుల్యతాం చ న విదామ ఇత్యర్థః. కిం తూదాసితృత్వం కర్తృత్వం చోభయమపి త్వయి విదామ ఇతి భావః ౨౫

నను పరస్పరవిరుద్ధ ముభయ మేకస్మిన్ కథ ముపపద్యతే ఇత్యత్రాహుః (న హి విరోధ ఇతి.) న విరోధః అపి తూభయం భవతి సంభవతి. కర్మభావనయా బ్రహ్మభావనయా చాన్వితానాం సర్వేషాం చేతనానా మంతరాత్మభూతే తద్విలక్షణే వివిధవిచిత్రశక్తిమతి త్వయి సర్వ ము[illegible]రుద్ధ మిత్యభిప్రాయః అవిరోధాపాదకగుణజాతేన తం విశింషంతో వాదివి[illegible] చ వదంతోఽవిరోధ ముపపాదయంతి భగవతీత్యాదినా. భగవతీత్యాదిభిః న షష్ఠ్[illegible] [illegible] కర్మ బ్రహ్మోభయభావనాన్వితచేతనేభ్యో వైలక్షణ్య ముచ్యతే భగవతి [illegible]రిగణితాఽసంఖ్యాతా గుణానాం కల్యాణగుణానాం గుణా యస్య ఈశ్వరే భావనాద్వయాన్వి[illegible] అంతరాత్మన్యన వగాహ్యం కర్మాదిభావనాన్వితచేతనసజాతీయత్వేన దుర్బోధం మాహాత్మ్యం [illegible] [illegible]
ఇదానీంతనాః వికల్పః సంశయః తన్మూలకో వితర్కః ఏవం వా ఏవం వేతి వితర్కః తత్ర యో విచారః కిం యుక్తమితి విచారః తదన్యతరపక్షసాధకాః యే ప్రమాణాభాసాః [illegible] బాధాసమానాః తన్మూలకం యద్బాధితతర్కాత్మకం శాస్త్రం తదభ్యాసేన కలిలం దూషిత మంతఃకరణం తేనాధికరోతీత్యధికరణః, నంద్యాదిత్వాత్ కర్తరి ల్యుః. ప్రారభమాణః ఉత్పన్న ఇతి యావత్ స దురవగాహో దురాగ్రహో యేషాం తేషాం నాదినాం వివాదానవసరే వివాదావిషయభూతే [illegible] నిరస్తా [illegible] మాయా మయాః ప్రాకృతదోషా యస్మిన్. ప్రలయదశాయా ముపసంహృతకార్యవర్గేఽర ఏవ కేవలే [illegible]రూపే మాయాం ప్రతి స్వయమంతర్ధాయ తిరోభూయ స్థితే కో న్వర్థో దుర్ఘట ఇవ భవతి. కర్తృత్వ-

మాహాత్మ్యేఽర్వాచీనవికల్పవితర్కవిచారప్రమాణాభాసకుతర్కశాస్త్రకలిలాంతఃకరణాశ్రయ దురవగ్రహవాదినాం వివాదానవసర ఉపరతసమస్తమాయామయే కేవల ఏవాత్మమాయామంతర్ధాయ కో న్వర్థో దుర్ఘట ఇవ భవతి స్వరూపద్వయాభావాత్. ౩౬

సమవిషమమతీనాం మతమనుసరతి యథా రజ్జుఖండః సర్పాదిధియామ్ ౩౭

కారయితృత్వసాక్షిత్వానుమంతృత్వఫలిత్వఫలప్రదత్వోదాసితృత్వాదిరూపః కోఽప్యర్థో న దుర్ఘట ఇత్యర్థః. కుతః? స్వరూపద్వయాభావాత్. స్వరూపే ద్వయస్య విరుద్ధాకారద్వయస్యాభావాత్ కర్తృత్వోదాసితృత్వయోః పరమాత్మస్వరూపే విరోధాభావాదిత్యర్థః అయం భావః రాసల్ జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారేషు స్వాతంత్ర్యరూపం కర్తృత్వం ప్రయోజ్యకర్తుర్జీవస్య కారయితృత్వాత్ [illegible]రూపం ప్రయోజక కర్తృత్వం చ ఈశ్వరస్యోపపన్నమ్ న చ [illegible]త్వసమనియతభోక్తృత్వాపత్తిః సావ[illegible]కర్తృత్వస్య కర్మాయత్తత్వాత్ [illegible]రాభావాచ్చ సర్వస్య శాసితు రీశ్వరస్య ఈశ్వరాంతరాభావే నానిష్టకర్తురభావాత్ న చ స్వానిష్టాపాదకం కర్మ స్వయమేవ కరోతీతి వక్తుం యుక్తమ్. ఉద్భ్రాంతత్వాపాతాత్ తథా లోకే యథా సర్వాంకురాణాం సాధారణకారణం సలిలం విశేషకారణం బీజం దృష్టం ఏవం సర్వేష్వపి కార్యేషు సమానత్వాదుదాసీనః. నను ఉదాసితృత్వం నామ న సాధారణకా[illegible]మపి తు కర్తృత్వాకర్తృత్వోభయపరిహారేణ అవస్థాతృత్వమితి చేన్న. జగద్విషయకోదాసితృత్వానభ్యుపగమాత్ తత్ర కర్తృత్వమేవ హి సాక్షా దభ్యుపగత మస్మాభిః. [illegible]ద్విషయక ముదాసితృత్వ [illegible]భ్యుపగతమితి చేదుచ్యతే సాక్షాత్ సుఖదుఃఖాదిసాధనభూతపుణ్యాపుణ్యకర్మస్వకర్తృత్వేన తత్కర్తృత్వపరిహారాత్ తేష్వేవ కర్మసు ప్రాచీనవాసనానుసారేణ జీవప్రేరకత్వేనాకర్తృత్వపరిహారాచ్చ తద్విషయక ముదాసితృత్వమితి. ఏవం సర్వావస్థానాం సర్వస్య ద్రష్టృత్వాత్ సాక్షీ కర్మసు ప్రవృత్తస్య జీవస్యోత్తరోత్తరం ప్రవర్తకత్వా దనుమంతా సర్వస్వామిత్వేన [illegible] స్వఫలత్వాత్ ఫలీ ఫలమత ఉపపత్తేః [illegible] ఇతి న్యాయేన ఫలప్రద ఇతి జీవస్తు [illegible] కర్మపరత్వాత్ మాయామోహితత్వాత్ అవిద్యయా తిరోహిత[illegible]త్వాచ్చ [illegible] ముపాదత్త ఇతి ౩౬

నను [illegible] [illegible]ర్భేత్ [illegible] మీశ్వరః [illegible] కథం వివాదానా [illegible] [illegible]
([illegible]) [illegible] [illegible]కోఽప్యర్థో న దుర్ఘట ఇత్యుక్తమ్. [illegible]యమనుసరసి తాపెవి పతిప [illegible]ప్రతిషిద్ధః [illegible] [illegible]త్యర్థః [illegible]షేధే దృష్టాంత మాహ యథేతి. యథా [illegible] సర్పాది [illegible]మతం రజ్జుఖండోఽనుసరతి న ప్రతిషేధతే. ఏవం త్వం చాపి [illegible]ప్రతివాదీ [illegible]మాస్సే ఇత్యర్థః. ౩౭

స ఏవ హి పునః సర్వవస్తుని వస్తుస్వరూపః సర్వేశ్వరః సకలజగత్కారణభూతః సర్వప్రత్యగాత్మత్వాత్ సర్వగుణావభాసోపలక్షిత ఏక ఏవ పర్యవశేషితః ౩౭

అథ హ వావ తవ మహిమామృతరససముద్రవిప్రుషాఽసకృల్లీఢయా స్వమనసి నిష్యందమానానవరతసుఖేన విస్మారితదృష్టశ్రుతవిషయసుఖలేశాభాసాః పరమభాగవతా ఏకాంతినో భగవతి సర్వభూతప్రియసుహృది సర్వాత్మని నితరాం నిరంతరం నిర్వృతమనసః కథము హ వా ఏతే మధుమథన పునః స్వార్థకుశలా హ్యాత్మప్రియ

ఏవం జగత్స్రష్టృత్వరూపనిమిత్తకారణత్వే జీవవత్ సంసారిత్వాదిశంకా పరిహృతా. అథోపాదానకారణత్వే స్వరూపే వికారాశ్రయత్వశంకాం పరిజహ్రుః (స ఏవేతి) యోఽయం నిమిత్తకారణభూతః స ఏవ త్వం సకలజగదుపాదానకారణభూతోఽపి సర్వవస్తుషు దేవాదిపదార్థేషు స్థితోఽపి వస్తుస్వరూపః నిర్వికారస్వరూపః. యథోక్తమ్ "యత్తు కాలాంతరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప। తచ్చ కిమ్" ఇతి కుతః? సర్వప్రత్యగాత్మత్వాత్ సర్వే ప్రత్యగాత్మానః శరీరం యస్య తస్య భావః. తత్త్వం తస్మాదచేతనవిశిష్టసర్వజీవశరీరకత్వాత్ శరీరభూతచిదచిద్గతత్వాత్ వికారాణాం న స్వరూపే ప్రసంగ ఇతి భావః అతఏవ సర్వగుణావభాసః సర్వైః చిదచిత్కాలాదిభిః అపృథక్సిద్ధవిశేషణైః అవభాసత ఇతి సర్వగుణావభాసాః సాక్షాదవస్థాశ్రయచేతనాచేతనవిశిష్టత్వేనోపలక్షిత ఇతి భావః సమస్తపారే గుణైః సత్త్వాదిభిరవభాసంత ఇతి గుణావభాసాః గుణకార్యదేహేంద్రియాదయః తై రుపలక్షితః తద్విశిష్టత్వేనోపలక్షిత ఇత్యర్థః అతస్త్వమేక ఏవ పర్యవశేషితః ఏక ఏవ సమాభ్యధికరహితః పర్యవశేషితః ఏవంవిధో నాన్య ఇతి నిర్ణీత ఇతి భావః. ౩౭

యత ఏవ భావాననితరసాధారణోదారహూతి ర్యోగపరిశుద్ధమనోగ్రాహ్యో నిత్యనిరుపాధికాపరిచ్ఛిన్ననిజానందానుభవరూపో జగత్సృష్టిస్థితిసంహృతిలీలః సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాద్యపరిమితగుణసాగరోఽనితరసాధారణవివిధవిచిత్రశక్తిః అశేషచిదచిచ్ఛరీరకః సర్వేశ్వరః సర్వసమోఽత ఏవ త్వచ్చరణారవిందమధురసాస్వాదనశీలాః త్వామవిస్మరంతోఽనంతస్థిరఫలరూపముక్తిం ప్రాప్నువంతీత్యాహుః (అథేత్యాదినా పర్యావర్తత ఇత్యంతేన గద్యేన) అథ హవా చ నను భగవాన్ సత ఏవ హీతి వార్థః హే మధుమథన। పరమభాగవతా ఏకాంతినోఽనన్యప్రయోజనాః త్వత్పాదాంబుజసేవాం కథము హవా విసృజంతీ త్యన్వయః. హి యస్మాత్ తే స్వార్థకుశలాః పురుషార్థనిష్కర్షకుశలాః, అతః కథంభూతాః, ఆత్మా త్వమేవ ప్రియః సుహృచ్చ యేషాం సాధవః సాధ్నువంతి పరేషా మభీష్టమితి సాధవః రాగాదిరహితాశ్చ తత్ర హేతుః తవ మహిమైవామృతరససముద్రః తస్య విప్రుషా బిందుమాత్రేణ

సుహృదః సాధవః త్వచ్చరణాంబుజానుసేవాం విసృజంతి. న యత్ర పునరయం సంసారః పర్యావర్తతే. ౩౯

త్రిభువనాత్మభవన త్రివిక్రమ త్రినయన త్రిలోకమనోహరానుభావ తవైవ విభూతయో దితిజదనుజాదయశ్చాపి తేషా మనుపక్రమసమయోఽయమితి స్వాత్మమాయయా సురనరమృగమిశ్రితజలచరాకృతిభిః యథాపరాధం దండం దండధర దధర్థ ఏవ మేనమపి భగవన్ జహి త్వాష్ట్రముత యది మన్యసే ౪౦

కథంభూతయాసకృదవలీఢయాఽఽస్వాదితయా స్వమనసి నిష్యందమాన మతిశయేన స్రవన్నిరంతరం సంతతం సుఖం తేన విస్మారితాః దృష్టాః ఐహికాః, శ్రుతాః ఆముష్మికాశ్చ విషయాః సుఖలేశాభాసా యేషాం తే సర్వభూతానాం ప్రియే సుహృది చ సర్వాంతరాత్మని భగవతి త్వయి నిర్వృతం సుఖితం మనో యేషాం తే చరణాంబుజసేవాం విశంషంతి యత్ర త్వచ్చరణాంబుజసేవాయాం ముక్తిపర్యంతాయాం సత్యాం పునరయం సంసారో న పర్యావర్తతే న పరివృత్తిం ప్రాప్నోతి వివర్తత ఇత్యర్థః. ౩౯

ఏవ మభిష్టూయాథ ప్రస్తుతం విజ్ఞాపయంతి (త్రిభువనేత్యాదినా.) హే త్రిభువనాత్మభవన! త్రిభువనస్యాత్మాంతః ప్రవిశ్య నియంతా, భవన మాశ్రయశ్చ తస్య సంబోధనమ్. ఏవ మగ్రేఽపి. త్రయో విక్రమా యస్య సర్వాంతరాత్మనః తవావిదిత మంతరం నాస్తి త్రివిక్రమస్య తవాసాధ్యమపి నాస్తీతి భావః. హే త్రినయన! త్రయః చంద్రసూర్యాగ్నయో నయనాని యస్య బాహ్య మప్యవిదితం నాస్తీతి భావః. త్రయాణాం లోకానాం మనోహరోఽనుభావో యస్యాస్తదభిలషితమపి శివ కర్తవ్య మేవేతి భావః ఏవం సంబోధ్య విజ్ఞాపయంతి యద్యపి దితిజా దనుజాశ్చ తవైవ విభూతయోఽత స్తేషాం వధోపాయచింతనమనుచితం తథాపి తేషామనుపక్రమోఽయమిత్యభ్యుదయకాలోఽయం న భవతీతి మత్వా పూర్వం యథా స్వాత్మమాయయా ఆత్మసంకల్పేనైవ ఉపాత్తాభిః సురాదిసంమిశ్రితైః జలచరాకృతిభిః సురాద్యవతారైః మత్స్యకూర్మాద్యవతారైశ్చేత్యర్థః. తత్ర సురాకృతిః ఉపేంద్రావతారః. నరాకృతిః రామకృష్ణాదిః మృగాకృతి ర్వరాహాదిః. యథాపరాధమపరాధానుసారేణ దండం విరోధి విరసనరూపం దధర్థ కృతవానసి. ఏవం హే భగవన్! ఏనం త్వాష్ట్రం వృత్రమపి జహి యద్యుపమన్యసే హంతుం యదీచ్ఛసి ౪౦

అస్మాకం తావకానాం తవ నతానాం తత తతామహ తవ చరణనళినయుగళ ధ్యానానుబద్ధహృదయనిగడానాం స్వలింగవివరేణాత్మసాత్కృతానా మనుకంపానురంజిత విశదరుచిరశిశిరస్మితావలోకేన విగళితమధురముఖరసామృతకలయా చాంతస్తాపమనఘార్హసి శమయితుమ్

౪౧

అథ భగవం స్తవాస్మాభిరఖిలజగదుత్పత్తిస్థితిలయనిమిత్తాయమానదివ్యమాయా వినోదస్య సకలజీవనికాయానామంతర్హృదయేషు బహిరపి చ బ్రహ్మప్రత్యగాత్మస్వరూపేణ ప్రధానరూపేణ చ యథా దేశకాలదేహావస్థానవిశేషం తదుపాదానోపలంభకతయానుభవతః

ఏవం ప్రస్తుతం విజ్ఞాప్య స్వానుగ్రాహకం తద్వాక్యం శ్రోతుకామా స్తం ప్రార్థయంతే (అస్మాకమితి) హే తత! రక్షక! పితామహేతి వార్థః. తావకానాం త్వదీయానామ్. తత్ర హేతుః. స్వలింగవివరణేన ఆత్మీయవిగ్రహప్రకాశనేన ఆత్మసాత్ కృతానా మాత్మీయత్వేన పరిగృహీతానాం తవ చరణయుగళధ్యానేనైవ అనుబద్ధం వశీకృతం హృదయం తదేవ నిగలో యేషాం తేషాం నః అనుకంపాఽస్మద్విషయా కృపా తయానురంజితం సానురాగం చ తద్విశదం రుచిరం చ స్మితం తత్సహితే నావలోకనేన తథానుకంపయైవ విగళితో మధురో ముఖరసః ప్రియవాక్ సైవామృతకలా తయాంతస్తాపం శమయితు మర్హసి.

౪౧

అపారమహిమశాలినః తవాస్మాభిః విజ్ఞాప్య మేతత్ కియదిత్యాహుః (అథేత్యాదినా హిరణ్య రేతస ఇత్యంతేన.) అథ నను హే భగవన్! అస్మాభిర్విజ్ఞాపనీయః తవ కియానర్థః ప్రయోజనం స్యాత్ తత్ర దృష్టాంతః (విస్ఫులింగాదిభిరివ హిరణ్యరేతస ఇతి) విస్ఫులింగాదిభి రివాగ్నేః కార్యభూతైః హిరణ్యరేతసః కారణభూతస్యాగ్నేరివ త్వత్కార్యభూతైః అస్మాభిః విజ్ఞాపనీయః కారణభూతస్య తవ కియానర్థ ఇత్యర్థః కార్యకారణభావమాత్రపరోఽయం దృష్టాంతః. ఉభయోరప్యచేతనత్వే విజ్ఞప్తిరపి దుర్ఘటేత్యసంభవాత్ యద్వా అగ్నేః విస్ఫులింగాదిభిః క్రియమాణః ప్రకాశః కియాన్ తథాస్మాభిః విజ్ఞాప్యోఽర్థ స్తవ కియానిత్యర్థః యద్వాస్మాభిః కథంభూతైరిత్యత్ర దృష్టాంతః. యథా విస్ఫులింగా అగ్న్యాయత్తసత్తాస్థిత్యాదిమంతః తథా త్వదాయత్తసత్తాదిమద్భిరితి. కథంభూతస్య అఖిలజగతా ముత్పత్తిస్థితిలయేషు నిమిత్తాయమానా విక్రియమాణా యా దివ్యా మాయా సైవ వినోదః పరికరో యస్య సకలజీవసమూహానా మంతర్హృదయే బ్రహ్మప్రత్యగాత్మస్వరూపేణ ప్రత్యగేవ ఆత్మా శరీరం యస్య తత్స్వరూపేణ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యేన జీవశరీరకత్వేన స్వరూపేణేత్యర్థః. బహిః ప్రధానం ప్రకృతిః రూపం యస్య ప్రధానశరీరకత్వేన "యస్యాత్మా శరీరం యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇతి శ్రుతేః దేశకాల దేహావస్థానవిశేషా నముల్లంఘ్య అనతిక్రమ్యానుభవతః వ్యాప్తస్య. యద్వా తేషా ముపాదానోపలంభక

(విష్ణుసాక్షాత్కారః, దేవైః కృతవిష్ణుస్తుతిః)

సర్వప్రత్యయసాక్షిణః ఆకాశశరీరస్య సాక్షాత్పరబ్రహ్మణః పరమాత్మనః కియానివ వా అర్థవిశేషో విజ్ఞాపనీయః స్యాత్ విస్ఫులింగాదిభిరివ హిరణ్యరేతసః. ४२

అత ఏవ స్వయం తదుపకల్పయాస్మాకం భగవతః పరమగురోస్తవ చరణశతపలాశచ్ఛాయాం వివిధవృజినసంసారపరిశ్రమోపశమనీముపసృతానాం వయం యత్కామేనోపసాదితాః. ४३

అథో ఈశ జహి త్వాష్ట్రం గ్రసంతం భువనత్రయమ్,
గ్రస్తాని యేన నః కృష్ణ తేజాంస్యస్త్రాయుధాని చ. ४४

తియా౽నుభవత ఇత్యన్వయః. తేషాం దేశకాలదేహాదీనాం ఉపాదానం స్వీకారః ఏతస్మిన్ దేశే కాలే దేహే ఏతత్సుఖదుఃఖాదిక ముపాదేయ మిత్యేవం రూప ముపాదానం తయోర్యోపలంభకతయా అభిజ్ఞాపకతయా నిదానేన సహ సర్వజ్ఞానజనకతయా౽నుభవతః వ్యాప్రవత ఇత్యర్థః. సర్వప్రత్యయసాక్షిణః సర్వజీవానాం చిత్తవృత్తిసాక్షిణః ఆకాశశరీరస్య ఆకాశో దహరాకాశః స ఏవ శరీరం మూర్తిర్యస్య ఆసమంతాత్ ప్రకాశతే ప్రకాశయతి వాకాశః స్వప్రకాశం సర్వస్య ప్రకాశ మపరిచ్ఛిన్నం జ్ఞానం తదేవ శరీర మాకారో యస్యేతి సాక్షాత్ పరబ్రహ్మణః ముఖ్యవృత్త్యా పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య పరమాత్మనః లోకత్రయమంతః ప్రవిశ్య ధారకస్య. ४२

యత ఏవం వయ మగ్నేః విస్ఫులింగా ఇవ త్వదాయత్తసత్తాదిమంతః అత ఏవాస్మాకం తదుపకల్పయ తత్కార్య ముపకల్పయ సంపాదయ. కిం తత్? యత్కామేన యత్ప్రయోజనకామేన వయముపసాదితాః. నను దితిజదనుజానామపి మదాయత్తసత్తాదిమత్త్వాత్ కిం విశేషేణ స్వకార్యం సాధయేత్యుచ్యతే ఇత్యాశంకాం నిరాకుర్వంతః స్వాత్మనో విశంషంతి. పరమగురోర్భవతః చరణావేవ శతపలాశే కుశేశయే తయోశ్ఛాయా ముపసృతానా మాశ్రితానాం ప్రపన్నానామితి భావః కిధంభూతాం ఛాయాం వివిధైః వృజినైః పాపైః యః సంసారస్య పరిశ్రమః తస్య ఉపశమనీం ఉపశమయంతి అనయే త్యుపశమనీ తామ్ ४३

తదుపకల్పయే త్యేతదేవ విశదయంతి (అథో ఇతి.) అతః హే ఈశ! భువనత్రయం గ్రసంతం త్వాష్ట్రం వృత్రం జహి. యేన త్వాష్ట్రేణ హే కృష్ణ! నో౽స్మాకం తేజాంస్యస్త్రాణ్యాయుధాని చ గ్రస్తాని. ४४

హంసాయ దహ్రనిలయాయ నిరీక్షకాయ కృష్ణాయ మృష్టయశసే నిరుపక్రమాయ,
సత్సంగ్రహాయ భవపాంథనిజాశ్రమాయ శశ్వద్గరిష్ఠగతయే హరయే నమస్తే. ౪౭

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథైవ మీడితో రాజన్! సాదరం త్రిదశైర్హరిః,
స్వ ముపస్థాన మాకర్ణ్య ప్రాహ తా నభినందితః ౪౮

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ —

ప్రీతోఽహం వః సురశ్రేష్ఠాః మదుపస్థానవిద్యయా,
ఆత్మైశ్వర్యస్మృతిః పుంసాం భక్తిశ్చైవ యయా మయి. ౪౯

తద్వధాయ పునః ప్రణమంతి (హంసాయేతి) హంసాయ నిరస్తనిఖిలదోషాయ ప్రణతార్తిహంత్రే వా దహ్రం హృదయపుండరీకం తదేవ నిలయం యస్య తస్మై అస్మదీయదుఃఖాభిజ్ఞాయేతి భావః నిరీక్షకాయ చిత్తవృత్తిసాక్షిణే న కాపత్యేనాస్మాభిర్విజ్ఞాపితమితి భావః. కృష్ణాయ భారాపహరణేన భూమేః సుఖకరాయ మృష్టయశసే విశుద్ధకీర్తయే ప్రపన్నార్తిహరణేన న తవాకీర్తిః అపి తు నిష్కలంకా కీర్తిరేవేతి భావః. నిరుపక్రమః నిర్గతః ఉపక్రమః అస్మదుద్యోగో యస్మాత్ తస్మై త్వత్ప్రవృత్తివ్యతిరేకేణ నాస్మాక ముద్యోగోఽస్తీతి భావః. సతాం స్వశాసనానువర్తినాం సంగ్రహాయ స్వీయత్వేనానుగ్రాహకాయ భవపాంథాః సంసారాధ్వగాః తేషాం నిజాశ్రమాయ స్వగృహభూతాయ యథా "పాంథః స్వశరణం యథా" ఇత్యుక్తరీత్యా స్వగృహం ప్రాప్య సుఖ్యతి తథా భవపంథానాం నిజాశ్రమాయ న కేవల మైహికసుఖదాయ అపి త్వాముష్మికసుఖదాయే చేతి భావః శశ్వత్ సదా గరిష్ఠా గతిః ఫలం తద్రూపాయ నిరతిశయపురుషార్థరూపాయ హరయే తుభ్యం నమః, ప్రపన్నానా మనేకాధిదైవికాధిభౌతికాది దుఃఖహరణశీలాయ తుభ్యం నమః. ౪౭

ఏవం దేవైః సంస్తుతో విజ్ఞాపితశ్చ భగవా నువాచేత్యాహ మునిః. హే రాజన్! త్రిదశైర్దేవైః సాదర మేవ మీడితః స్తుతో భగవాన్ స్వం స్వకీయ ముపస్థానం స్తోత్ర మాకర్ణ్యాభినందితః తాన్ ప్రత్యాహ. ౪౮

ఉక్తి మేవాహ (ప్రీత ఇత్యాదినా యావదధ్యాయపరిసమాప్తి.) హే సురశ్రేష్ఠాః! మదుపస్థాన విద్యయా స్తుత్యాత్మికయా విద్యయాఽహం వో యుష్మభ్యం ప్రీతః విద్యాం విశినష్టి. యయా అముయా యయానయా విద్యయా పుంసాం తావన్మద్భక్తిః తతః ఆత్మైశ్వర్యస్మృతిః దేహాతిరిక్తాత్మనోపహత పాప్మత్వాదిగుణాష్టకరూపాత్మైశ్వర్యస్మృతిశ్చ భవతి. ౪౯

(వృత్రహననాయ భగవతా కథిత ఉపాయప్రకారః)

కిం దురాపం మయి ప్రీతే తథాపి విబుధర్షభాః,
మయ్యేకాంతమతిర్నాన్యత్ మత్తో వాంఛతి తత్త్వవిత్ ౪౮

న వేద కృపణః శ్రేయః ఆత్మనో గుణవస్తుదృక్,
తస్య తానిచ్ఛతో యచ్ఛేద్ యది సోఽపి తథావిధః. ౪౯

స్వయం నిఃశ్రేయసం విద్వాన్ న వక్త్యజ్ఞాయ కర్మ హి,
న రాతి రోగిణోఽపథ్యం వాంఛతో హి భిషక్తమః ౫౦

మఘవన్ యాత భద్రం వో దధ్యంచ మృషిసత్తమమ్,

యద్యపి మయి ప్రీతే సతి హే విబుధర్షభాః కిం దురాపం కిం దుర్లభం, న కిమపి అస్తి. సర్వమపి వాంఛితం సులభమేవేతి భావః. తథాపి మయ్యేకాంతమతిః అనన్యప్రయోజనభక్తిర్యస్య. అత ఏవ తత్త్వవిన్మత్తోఽన్యత్ కించిదపి న వాంఛతి. మాం ప్రసాద్య ప్రపంచజయకామా యూయం మతద్విదో మందబుద్ధయ ఇతి భావః ౪౮

ఏతదేవోపపాదయతి (నేతి) గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు వస్తుదృక్ పురుషార్థదృష్టిః అత ఏవ కృపణః ఇంద్రియవశ్యః పుమాన్ ఆత్మనః స్వస్య శ్రేయో నిరతిశయపురుషార్థరూపం న వేద. ఏవం తాన్ శబ్దాదీనిచ్ఛతః తస్య పుంసః తాన్ శబ్దాదీన్ ఈశోఽపి నిరతిశయపురుషార్థప్రదానసమర్థోఽపి యః పుమాన్ యచ్ఛేత్ దద్యాద్యది సోఽపి తాదృశ ఏవ కృపణః కృపణేన శ్రేయోఽనభిజ్ఞేన క్షుద్రే పురుషార్థే ప్రార్థితేఽపి స్వయం పరమపురుషార్థప్రదానసమర్థోఽపి క్షుద్రఫలం ప్రయచ్ఛన్ కృపణ ఏవేతి భావః. ౪౯

ఏతదేవ దృష్టాంతముఖేన విశదయతి (స్వయమితి.) నిఃశ్రేయసం నిరతిశయపురుషార్థం తత్సాధనం చ విద్వాన్ స్వయ మవిజ్ఞాయ పరమపురుషార్థతత్సాధనజ్ఞానరహితాయ కేవలకర్మానక్తి దుఃఖితాయ కర్మైవ కుర్వితి న వక్తి న బోధయతి. తథా హి భిషక్శ్రేష్ఠః వాంఛతః కామయమానస్యాపి రోగిణః అపథ్యం న రాతి న దదాతి. ౫౦

యద్యప్యేవం పరిపాటిస్తథాపి హే మఘవన్నింద్రః ఋషిసత్తమం దధ్యంచం ప్రతి యాత

విద్యావ్రతతపః సారం గాత్రం యాచత మాచిరమ్. ౫౧

స వా అధిగతో దధ్యఙ్ఙశ్విభ్యాం బ్రహ్మనిష్కలమ్,

యచ్ఛత వో యుష్మాకం భద్ర మభిలషితం భవిష్యతి. కథమిత్యత్రాహ విద్యాదిప్రభావేణ ప్రవర్గ్య కర్మణా యుష్మదపేక్షితార్థదానశీలం గాత్రం శరీరం యాచత యాచధ్వం, విలంబం మా కురుత ౫౧

దధీచో గాత్రస్య సారవత్త్వమేవాహ (స వా ఇతి) అత్రైషా ప్రసిద్ధా కథావగంతవ్యా. అథర్వణో దధ్యఙ్నామ ఋషిః కశ్చిత్ ప్రవర్గ్యాఖ్యకర్మవిద్యాబ్రహ్మవిద్యాభ్యాం సమర్థోఽభూత్. తం చ విద్యాప్రభావశాలినం నిశమ్య అశ్వినౌ విద్యాభిప్సుతయా తముపేత్యోచతుః నౌ విద్యాముపదిశేతి. తేన దధీచాధునా కర్మణ్యాసక్తోఽహం పశ్చాదుపదేక్ష్యామీత్యుక్తావశ్వినౌ యయతుః. తత ఇంద్ర ఆగత్య న కస్మైచిదపీమాం విద్యాం ఉపదిశ యద్యుపదిశేః తవ శిరః ఛింద్యాం ఇత్యుక్త్వా యయౌ. తతః పునరశ్వినావాగత్యోచతుః ఉపదిశేతి. స చ తాభ్యా మింద్రోక్తముక్తవాన్. తతోఽపి పూర్వమేవ తవ శిరశ్ఛిత్వాఽశ్వశిరః సంధాస్యావః అతో నౌ ఉపదిశేతి. స తథైవ తాభ్యామభినంధితేనాశ్వశిరసా విద్యా ముపాదిశదితి తథా చోక్తమ్.

దధ్యఙ్ఙాథర్వణో దక్షః ప్రవర్గ్యబ్రహ్మవిద్యయోః।
ఇతి జ్ఞాత్వాశ్వినౌ దేవౌ గత్వా తమిద మూచతుః॥
బ్రహ్మవిద్యాం ప్రవర్గ్యం చ వేద త్వం సాంప్రతం ద్విజ।
తదావాభ్యాం ప్రవక్తవ్యం ఆగతౌ త్వాం తదర్థినౌ॥
దధ్యఙ్ఙపి తదా ప్రాహ తౌ పశ్చాత్తద్బ్రవీమ్యహమ్।
కర్మణ్యవస్థితోఽద్యాహ మధునా న తు సాంప్రతమ్॥
తచ్ఛ్రుత్వా తౌ తథేత్యుక్త్వా జగ్మతుః స్వాలయం కిల।
ఏతస్మిన్నంతరే శక్రో విద్యాతిశయమాత్మనః॥
అసహన్ త్వరితో గత్వా దధ్యంచమిదమబ్రవీత్।
ప్రవర్గ్యం బ్రహ్మవిద్యాం న కస్మైచిద్వక్తు మర్హసి॥
శిరశ్ఛింద్యాం యది బ్రూయా రాగలోభాదినా తవ।
తథా బహూతిథే కాలే నాసత్యా వుపజగ్మతుః॥
ఊచతుశ్చాప్యథర్వాణం బ్రూహి వ్యావ్యోక్తమావయోః।
ఇంద్రేణాహం నిషిద్ధోఽస్మీత్యాహ వై ద్విజసత్తమః॥
యది వక్ష్యే శిరశ్ఛింద్యాదింద్రో మే నాత్ర సంశయః।
పూర్వమేవ శిరశ్ఛిత్వా తద్వాశ్వశిరసం తవ॥

(వృత్రహననాయ భగవతా కథిత ఉపాయప్రకారః)

యద్వా అశ్వశిరో నామ తయో రమరతాం వ్యధాత్. ౫౨

దధ్యఙ్ఙాథర్వణ స్త్వష్ట్రే వర్మాభేద్యం మదాత్మకమ్,
విశ్వరూపాయ యత్ ప్రాదాత్ త్వష్టా యత్ త్వమధా స్తతః. ౫౩

యుష్మభ్యం యాచితోఽశ్విభ్యాం ధర్మజ్ఞోఽఙ్గాని దాస్యతి,
తత స్తై రాయుధశ్రేష్ఠో విశ్వకర్మవినిర్మితః,
యేన వృత్రశిరో హర్తా మ త్తేజ ఉపబృంహితః. ౫౪

సందాస్యావ స్త్వ మధునా బ్రూహి తేన ప్రవర్గ్యకమ్।
తచ్ఛేదింద్రః ఛిన త్త్యాశు స్వకీయం శిరసం తతః॥
సంధాయ దక్షిణాం చైవ దాస్యావ ఇతి ప్రోచతుః।
ఏవముక్తోఽథ దధ్యఙ్ తు తయో స్తదుభయం జగౌ॥

ప్రవర్గ్యబ్రహ్మవిద్యాభ్యాం స తదా వీర్యవాన్ యతిః। ఇతి. స వా అధిగత ఇత్యాదినా ఏషా కథా సూచితా. తత్రాయమర్థః. స దధ్యఙ్ ఋషిస త్తమః నిష్కలం విశుద్ధం బ్రహ్మ అధిగతః యథావత్ జ్ఞాతవాన్ నిష్కృతమితి పారే తు నితరాం కృత మనుష్ఠితం ప్రవర్గ్యం వాధిగతః యద్వావశ్యం వక్ష్యామీత్యశ్విభ్యాం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః తదేవ నిష్కృతం బ్రహ్మ విశినష్టి. యద్వా అశ్వశిరోనామేతి అశ్వశిరసాప్రోక్తత్వాత్ అశ్వశిర ఇతి యత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మేత్యర్థః అశ్విభ్యామిత్యత్ర తతోదాదిత్యస్యానుషంగః తతోఽశ్విభ్యా మశ్వశిరో బ్రహ్మ ప్రవర్గ్యం చాదాదుపదిదేశ, ఉపదిశ్య తయోరమరతాం మరణరాహిత్యం వ్యధాత్ అకరోదిత్యర్థః ౫౨

తథాథర్వణో దధ్యఙ్ మదాత్మకం మద్దేవతాక మత ఏవాభేద్యం వర్మ నారాయణవర్మ స్వేనాధిగతం త్వష్ట్రేఽదాదనేన చ తద్గాత్రస్య సారవ త్త్వం తస్యాపేక్షితప్రదత్వం చ దర్శితమ్ కిం తద్వర్మ యు త్త్వష్టా స్వపుత్రాయ విశ్వరూపాయాదాత్ య త్త్వం తతః విశ్వరూపాద్ధృతవానసి. ౫౩

ఏవం దధీచోగాత్రస్య సార [illegible] త్త్వముక్త్వా [illegible]వశ్యం యాచితో గాత్రం స్వీయం దధ్యఙ్ దాస్యతీత్యాహ (యుష్మభ్యమితి) ధర్మజ్ఞః ఇంద్రాదిదేవానాం రక్షణరూపధర్మజ్ఞః దధ్యఙ్ యాచితః సన్ యుష్మభ్యమవశ్యమఙ్గాని దాస్యతి. దదాతు కిం తై రస్మాభిః కార్యమ్. తత్రాహ (తత ఇతి.) తైః సఫలాంగైః విశ్వకర్మణా వినిర్మిత ఆయుధశ్రేష్ఠో భవిష్యతి. ౫౪

తస్మిన్ వినిహతే యూయం తేజోఽస్త్రాయుధసంపదః,
భూయః ప్రాప్స్యథ భద్రం వో న హింసంతి చ మత్పరాన్. ౫౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
నవమోఽధ్యాయః.

యేనాయుధశ్రేష్ఠేన మత్తేజసా ఉపబృంహితః ఆహితశక్తిరింద్రో వృత్రస్య శిరోహర్తా భవిష్యతి, తస్మిన్ వృత్రే హతే సతి యూయం తేజాం స్యస్త్రాణి చాయుధాని చ పూర్వవత్ భూయః ప్రాప్స్యథ త్రిభువనగ్రాసీ స ఏవాస్మాన్ హన్యాదితి శంకాకులచిత్తాన్ ప్రాహ (మత్పరాంశ్చ న కేఽపి బాధితుం క్షమంతే.) వో యుష్మాకం భద్రమేవ భవిష్యతి. ౫౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమో ఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇంద్రమేవం సమాదిశ్య భగవాన్ విశ్వభావనః,
పశ్యతా మనిమేషాణాం తత్రైవాంతర్దధే హరిః. ౧

తథాభియాచితో దేవైః ఋషిరాథర్వణో మహాన్,
మోదమాన ఉవాచేదం ప్రహసన్నివ భారత ౨

అపి బృందారకా యూయం న జానీథ శరీరిణామ్,
సంస్థాయాం యస్త్వభిద్రోహో దుస్సహశ్చేతనాపహః. ౩

జిజీవిషూణాం జీవానా మాత్మా ప్రేష్ఠ ఇహేప్సితః,

అథ దశమోఽధ్యాయః

హరి రేవ మాదిశ్యాంతర్దధావిత్యాహ మునిః (ఇంద్రమితి.) ఏవ మిత్థ మింద్రం సమాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య విశ్వస్య సుఖకరో భగవాన్ అనిమేషాణాం దేవానాం పశ్యతాం సతాం తత్రైవాంతర్దధే యత అంతర్హితవాన్. ౧

హే భారత ! భగవదుక్తప్రకారేణ దేవైః అభియాచితో దధ్యఙ్ఙాథర్వణః అథర్వణః పుత్రః మునిః పరబ్రహ్మమననశీలః మహాన్ "కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం ప్రియమివాతిథిమ్" ఇత్యుక్త విధగుణసంపన్నః అత ఏవ మోదమానః హృష్టచిత్తః ప్రహసన్నివ పరిహాసం కుర్వన్నివేదం వక్ష్యమాణ మువాచ, ౨

ఉక్తిమేవాహ (అపీత్యాదినా విష్ణవ ఇత్యంతేన.) తావత్తేషాం వివక్షితం శ్రోతుకామః ప్రత్యాచిఖ్యాసురివ దధ్యఙ్ అపీతి హే బృందారకాః ! శరీరిణాం సంస్థాయా మంతకాలే యో దుస్సహః సోఢుమశక్యః చేతనాపహః చైతన్యహరః అభిద్రోహః క్లేశస్తమపి కిం న జానీథ. ౩

ఇహ లోకే జీవితు మిచ్ఛూనాం జీవానామాత్మా దేహః ప్రేష్ఠః ప్రియతమః. అత ఏవేప్సితః

క ఉత్సహేత తం దాతుం భిక్షమాణాయ విష్ణవే. ४

దేవా ఊచుః—

కిం ను తద్ దుస్త్యజం బ్రహ్మన్ పుంసాం భూతానుకంపినామ్,
భవద్విధానాం మహతాం పుణ్యశ్లోకేడ్యకర్మణామ్. ५

నను స్వార్థపరో లోకో న వేద పరసంకటమ్,
యది వేద న యాచేత నేతి నాహ యదీశ్వరః. ६

ఋషి రువాచ—

ధర్మం వః శ్రోతుకామేన యూయం మే ప్రత్యుదాహృతాః,
ఏష వః ప్రియ మాత్మానం త్యజతం సంత్యజామ్యహమ్. ७

ఇష్టః తం ప్రేష్ఠం దేహం భిక్షమాణాయ విష్ణవేఽపి దాతుం కో వా ఉత్సహేత ఉత్సాహం కుర్యాత్. న కోఽప్యుత్సహేతేత్యర్థః. విష్ణవ ఇత్యనేన "అభ్యాగతః స్వయం విష్ణుః" ఇతి ప్రకారేణ విష్ణు రూపాయ యాచమానాయేత్యర్థ ఉక్తః. ४

ఏవముక్తా దేవాః త మాహుః (కిం న్వితి.) హే బ్రహ్మన్! పుణ్యశ్లోకై రీడ్యాని కర్మాణి చరిత్రాణి యేషాం. పుణ్యశ్లోకేతి సంబుద్ధ్యంతం వా అత ఏవ మహతాం భూతాన్యనుకంపయంతీతి తథా తేషాం భూతానుకంపాశీలానాం భవాదృశానాం పుంసాం కిం ను తత్ దుస్త్యజ మాత్మపర్యంత ధాతూనాం న కిమపి దుస్త్యజ మస్తీతి భావః. ५

యదుక్త మభిద్రోహం కిం న జానీథ ఇతి తత్రాహుః (నానమితి) స్వార్థపరః స్వప్రయోజనాసక్తః పుమాన్ పరస్య సంకటం నూనం న వేద, యది పరసంకటం వేద తర్హి న యాచేతైవ. యది యాచ్యమానః ఈశ్వరః దానసమర్థః తర్హి నేతి న దాస్యామీతి నాహ న బ్రూతే. అతో యథా తవ సంకటం వయం స్వార్థపరాః న జానీమః, తథా ప్రత్యాచక్షాణః త్వమపి అస్మత్సంకటం న జానాసీతి భావః ६

ఏవ ముక్తో దధ్యఙ్ స్వాభిప్రాయమాహ (ధర్మమితి చతుర్భిః.) వో యుష్మాకం ధర్మం శ్రోతుకామేన మయా ప్రకృతం ప్రత్యుదాహృతాః ప్రత్యాఖ్యాతాః. ఆత్మానం మాం త్యజన్తం ప్రారబ్ధభంగాత్ స్వయమేవ త్యజంతం. తమేతం వః యుష్మాకం ప్రియం దేహ మిమం సంత్యజామి సమ్యగహంకారాపోహేన త్యజామి. ७

(దధీచో౽స్థిభిః విశ్వకర్మణా వజ్రాయుధనిర్మాణం)

యో౽ధ్రువేణాత్మనా నాథా న ధర్మం న యశః పుమాన్,
ఈహేత భూతదయయా స శోచ్యః స్థావరైరపి. ౮

ఏతావా నవ్యయో ధర్మః పుణ్యశ్లోకై రుపాసితః,
యో భూతశోకహర్షాభ్యా మాత్మా శోచతి హృష్యతి. ౯

అహో దైన్య మహో కష్టం పారక్యైః క్షణభంగురైః,
యన్నోపకుర్యా దస్వార్థై ర్మర్త్యః స్వజ్ఞాతివిగ్రహైః ౧౦

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏవం కృతవ్యవసితో దధ్యఙ్ఙాథర్వణ స్తనుమ్,
పరే భగవతి బ్రహ్మణ్యాత్మానం సన్నయన్ జహౌ. ౧౧

హే నాథాః! యః పుమా న్నధ్రువేణాత్మనా దేహేన ధర్మం యశో వా భూతదయయా నేహేత న సాధయేత్ స పుమాన్ స్థావరైరపి శోచ్యః స్థావరా అపి హి స్వవినాశేనాపి పరై రుపయుజ్యంతే. అతో౽నుపకారక స్తేభ్యో౽పి నికృష్ట ఇత్యభిప్రాయః. ౮

అవ్యక్షో౽క్షయిష్ణుః ధర్మః పుణ్యశ్లోకై రేతావానేవ ఉపాసితః ఉపార్జితః కియాన్. భూతానాం శోకేన శోచతి హర్షేణ హృష్యతి యః ఆత్మా స్వయమితి. య ఏతావానేవ. ౯

మర్త్యైః కర్తృభిః పారక్యైః శ్వసృగాలాదిభక్ష్యైః క్షణభంగురై రస్థిరైః అస్వార్థైః ఆత్మోపయోగశూన్యైః స్వజ్ఞాతిభిః విగ్రహైః దేహైశ్చ సాధనై ర్నోపకుర్యాదితి యదేతదహో కష్టమహోదైన్యం చ. ౧౦

ఏవం కృతనిశ్చయో దేహం తత్యాజ దధ్యఙ్ఙిత్యాహ మునిః (ఏవమితి.) ఏవం ఇత్థం కృతవ్యవసితః కృతవ్యవసాయః ఆథర్వణో దధ్యఙ్ పరబ్రహ్మణ్యాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం సన్నయన్ సమర్పయం స్తనుం దేహం జహౌ తత్యాజ. ౧౧

యతాక్షాసుమనోబుద్ధిః తత్త్వదృగ్ ధ్వస్తబంధనః,
ఆస్థితః పరమం యోగం న దేహం బుబుధే గతమ్. ౧౨

అథేంద్రో వజ్రముద్యమ్య నిర్మితం విశ్వకర్మణా,
మునేః శక్తిభి రుత్సిక్తో భగవత్తేజసాన్వితః ౧౩

వృతో దేవగణైః సర్వైః గజేంద్రో పర్యశోభత,
స్తూయమానో మునిగణైః త్రైలోక్యం హర్షయన్నివ ౧౪

వృత్ర మభ్యద్రవచ్ఛత్రు మసురానీకయూథపైః,
పర్యస్త మోజసా రాజన్ క్రుద్ధో రుద్ర ఇవాంతకమ్. ౧౫

తతః సురాణా మసురై రణః పరమదారుణః,

కథంభూతః తత్యాజ? యతాః నియతాః అక్షాః ఇంద్రియాణి యేన, శోధనం విషయేభ్యః ప్రత్యాహృతం మనో బుద్ధిశ్చ యస్య. తత్త్వం ప్రత్యగాత్మశరీరకపరబ్రహ్మయాథాత్మ్యం పశ్యతీతి తత్త్వదృక్. ధ్వస్తాని బంధనాని పుణ్యపాపాత్మకాని యస్మాత్. "పరమం స్వపార్ష్ణినా పీడ్య" ఇత్యాదినా ద్వితీయస్కంధోక్తం దేహోత్క్రమణయోగ మాశ్రితః జహావితి పూర్వేణాన్వయః. తతో గతం దేహం న బుబుధే. ౧౨

అథ మునే ర్దధీచోఽస్థిభిః శల్యైః విశ్వకర్మణా వినిర్మితం వజ్రమాయుధ ముద్యమ్య ఉద్ధృత్య భగవత్తేజసాన్వితః అతఏవ ఉత్సిక్తః ఊర్జిత ఇంద్రః. ౧౩

సర్వైః దేవగణైః పరివృతో గజేంద్రస్యైరావతస్యోపరి పర్యశోభత. తతో మునిగణైః స్తూయమానో లోకత్రయం హర్షయన్నివ శత్రోరహతత్వాత్ హర్షయన్నివేతి ఇవశబ్దః ప్రయుక్తః ౧౪

అసురసైన్యానాం నాయకైః పర్యస్తం పరివేష్టితం శత్రుం వృత్ర మభ్యద్రవత్ అభిముఖ మగాత్ యథా ప్రళయకాలే క్రుద్ధో రుద్రః అంతగం ప్రతి అంతమవసానం గచ్ఛతీతి అంతగః ప్రపంచః తం ప్రతి. అంతక ఇతి పాఠే అంతం కరోతీత్యంతకః "అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే" ఇతి డః ప్రత్యయః. జగద్వినాశకృదిత్యర్థః అంతకమితి ద్వితీయాంత పాఠే త్వంతకం మృత్యుం ప్రతి వేత్యభిహితోపమేయమ్ ౧౫

తతోఽసురైః సహ సురాణాం పరమదారుణో రణః సంగ్రామోఽభూత్ కదా క్వ తత్రాహ-

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః యుద్ధం)

త్రేతాముఖే నర్మదాయా మభవత్ ప్రథమే యుగే ౧౬

రుద్రై ర్వసుభిరాదిత్యైః అశ్విభ్యాం పితృవహ్నిభి .
మరుద్భి రృభుభిః సాధ్యైః విశ్వేదేవై ర్మరుత్పతిమ్ ౧౭

దృష్ట్వా వజ్రధరం శక్రం రోచమానం స్వయా శ్రియా,
నామృష్య న్నసురా రాజన్ మృధే వృత్రపురఃసరాః ౧౮

నముచిః శంబరోఽనర్వా ద్విమూర్ధా ఋషభోఽంబరః,
హయగ్రీవః శంకుశిరా విప్రచిత్తి రయోముఖః ౧౯

పులోమా వృషపర్వా చ ప్రహేతి ర్హేతి రుత్కలః,
దైతేయా దానవా యక్షా రక్షాంసి చ సహస్రశః ౨౦

సుమాలిమాలిప్రముఖాః కార్తస్వరపరిచ్ఛదాః,
ప్రతిషిధ్యేంద్రసేనాగ్రం మృత్యోరపి దురాసదమ్. ౨౧

ప్రథమే చతుర్యుగే త్రేతాముఖే త్రేతాయుగారంభే. ప్రథమేఽంతరే ఇతి పాఠే ప్రథమే కృతత్రేతయో రంతరాళకాలే ప్రథమమన్వంతరే వా నర్మదాయాం నద్యామ్ ౧౬

హే రాజన్! మృధే యుద్ధే రుద్రాదిభిః పరివృతం వజ్రాయుధధరం స్వయా ప్రభయా రోచమానం మరుత్పతి మింద్రం దృష్ట్వా వృత్రప్రభృతయోఽసురాః నామృష్యన్ నాసహంత ౧౭-౧౮

నముచ్యాదయః. ౧౯-౨౦

తథా సుమాలిప్రభృతయశ్చ సర్వే కార్తస్వరపరిచ్ఛదాః సువర్ణమయాః పరిచ్ఛదాః పరికరా యేషాం తే మృత్యోరపి దురాసదం దుష్ప్రాపం మింద్రసేనాగ్ర మింద్రసేనాయా అగ్రం పురోభాగం ప్రతిషిధ్య అవరుధ్య. ౨౧

అభ్యర్దయన్నసంభ్రాంతాః సింహనాదేన దుర్మదాః,
గదాభిః పరిఘై ర్బాణైః ప్రాసముద్గరతోమరైః. ౨౨

శూలైః పరశ్వధైః ఖడ్గైః శతఘ్నీభి ర్భుశుండిభిః,
సర్వతోఽవాకిరన్ శస్త్రైః అస్త్రైశ్చ విబుధర్షభాన్. ౨౩

న తేఽదృశ్యంత సంఛన్నాః శరజాలైః సమంతతః,
పుంఖానుపుంఖపతితైః జ్యోతీంషీవ నభోఘనైః. ౨౪

న తే శస్త్రాస్త్రవర్షౌఘా హ్యాసేదుః సురసైనికాన్,
ఛిన్నాః సిద్ధపథే దేవైః లఘుహస్తైః సహస్రధా. ౨౫

అథ క్షీణాస్త్రశస్త్రౌఘా గిరిశృంగద్రుమోపలైః,
అభ్యవర్షన్ సురబలం చిచ్ఛిదుస్తాంశ్చ పూర్వవత్. ౨౬

అసంభ్రాంతా అపరవశాః సంతః దుర్మదా సింహనాదే నాభ్యద్రవన్, గదాదిభిః శస్త్రైశ్చ విబుధర్షభాన్ సురాన్ సర్వతోఽవాకిరన్ తత్ర శతఘ్నీ చతుర్హస్తా లోహకంటకసంయుక్తాః. ౨౨-౨౩

పుంఖో మూలదేశః ఏకస్య పుంఖమను తత్సంలగ్నోఽపరస్య పుంఖో యథా భవతి తథా సమంతాత్ పతితైః శరజాలైః సంఛన్నాస్తే దేవా న దృశ్యంత యథా నభోఘనైః ఛన్నైః మేఘై రాచ్ఛన్నాని జ్యోతీంషి ఇత్యనేన తేషాం తదప్రాప్తిః సూచితా. ౨౪

తామేవాహ. (న త ఇతి తే) శస్త్రాణా మస్త్రాణాం చ యాని వీర్యాణి తేషామోఘాః సంఘాః సురసైనికాన్ నాసేదుః న ప్రాపుః. కిం తు. లఘుహస్తైః హస్తలాఘవశాలిభిః తైర్దేవైః సహస్రధా సిద్ధపథే ఆకాశే ఛిన్నా బభూవుః ౨౫

అథ తీక్ష్ణాః ఛిన్నాః అస్త్రశస్త్రాణా మోఘాః యేషాం తే దానవా గిరిశృంగైః ద్రుమైః ఉపలైః పాషాణైశ్చ సురాణాం బల మభ్యవర్షన్, తాన్ గిరిశృంగాదీన్ పూర్వవద్దేవాః చిచ్ఛిదుః ఛిన్నవంతః. ౨౬

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః యుద్ధం)

తానక్షతాన్ స్వస్తిమతో నిశమ్య శస్త్రాస్త్రపూగై రథ వృత్రనాథాః,
ద్రుమైర్దృషద్భి ర్వివిధాద్రిశృంగై రవిక్షతాం స్తత్రసు రింద్రసైనికాన్. ౨౭

సర్వే ప్రయాసా అభవన్ విమోఘాః కృతాః కృతా దేవగణేషు దైత్యైః,
కృష్ణానుకూలేషు యథా మహత్సు క్షుద్రైః ప్రయుక్తా రుశతీరూక్షవాచః. ౨౮

తే స్వప్రయాసం వితథం నిరీక్ష్య హరావభక్తా హతయుద్ధదర్పాః,
పలాయనాయాఽఽజిముఖే విసృజ్య పతిం మనస్తే దధురాత్తసారాః. ౨౯

వృత్రోఽసురాంస్తాననుగాన్ మనస్వీ ప్రధావతః ప్రేక్ష్య బభాష ఏతత్,
పలాయితం ప్రేక్ష్య బలం చ భగ్నం భయేన తీవ్రేణ విహస్య వీరః. ౩౦

కాలోపపన్నాం రుచిరాం మనస్వినా మువాచ వాచం పురుషప్రవీరః,

అథ వృత్రో నాథో యేషాం తేఽసురాః సర్వే స్వశస్త్రాణాం పూగైః సంఘైః అక్షతాన్ అతాడితాన్ అత ఏవ స్వస్తిమతః సుఖినః తథా ద్రుమైః దృషద్భిః పాషాణైః వివిధైః అద్రీణాం శృంగైః చాక్షతాన్ ఇంద్రసైనికాన్ నిశామ్య దృష్ట్వా సర్వేఽసురాస్తత్రసుః భీతాః. ౨౭

దేవగణేషు దైత్యైః యే యే కృతాః ప్రయాసాస్తే సర్వే విమోఘా వ్యర్థా అభవన్. తత్ర హేతుం వదన్ దేవగణాన్ విశినష్టి (కృష్ణానుకూలేష్వితి.) కృష్ణోఽనుకూలో యేషాం తేషు. తత్ర దృష్టాంతమాహ యథేతి. క్షుద్రైః ప్రయుక్తాః రుశతీ రుశత్యోఽకల్యాణ్యః రూక్షాః పరుషా వాచో యథా మహత్సు విమోహకాః క్షోభకాః న భవంతి తద్వదితి. ౨౮

హరౌ భగవత్యభక్తాః అత ఏవాంతః సురైర్గృహీతః సారో బలం యేషాం అత ఏవ హతః యుద్ధే దర్పో గర్వో యేషాం తేఽసురా వితథం వ్యర్థం స్వప్రయాసం నిరీక్ష్య అధునాఽస్మాకం సర్వే ప్రయాసా వ్యర్థా ఏవేత్యాలోచ్య తేఽతిప్రసిద్ధా అపి దైత్యాః. ఏవం తే ఇత్యస్యాపౌనరుక్త్యం. ఆజిముఖే యుద్ధారంభే పతిం వృత్రం విసృజ్య పలాయనాయ మనో దధుః చక్రుః. ౨౯

అథ ధీరో వృత్రః ప్రధావతః తీవ్రేణ భయేన పలాయమానాన్ తాననుగాన్ భృత్యాన్ ప్రేక్ష్య తథా కించిద్భగ్నమవశిష్టం పలాయితం బలం చ ప్రేక్ష్య విహస్యేదం వక్ష్యమాణం బభాషే ౩౦

ఏతద్బభాష ఇత్యేతదేవ ప్రపంచయతి. పురుషశ్రేష్ఠః మనస్వీ ప్రశస్తమనస్కః వృత్రః

హే విప్రచిత్తే నముచే పులోమన్ మయానర్వన్ శంబర మే శృణుధ్వమ్. ౩౧

జాతస్య మృత్యుర్ధ్రువ ఏష సర్వతః ప్రతిక్రియా యస్య న చేహ క్లృప్తా,
లోకో యశశ్చాథ తతో యది హ్యముం కో నామ మృత్యుం న వృణీత యుక్తమ్.

ద్వౌ సంమతావిహ మృత్యూ దురాపౌ యద్బ్రహ్మసంధారణయా జితాసుః,
కలేవరం యోగరతో విజహ్యాద్ యదగ్రణీర్వీరశయేఽనివృత్తః. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
దశమోఽధ్యాయః

కాలోచితాం మనస్వినాం రుచిరాం చ వాచ మువాచ. ఉక్తమేవాహ హే విప్రచిత్తే! ఇత్యాదినా యావదధ్యాయపరిసమాప్తి. హే మయ! హేఽనర్వన్! మే వాచం శృణుధ్వమ్. ౩౧

సర్వతః సర్వస్య జాతస్య జంతోరేష మృత్యుర్ధ్రువః నిశ్చితః మృత్యుం వినష్టి. యస్య మృత్యో రిహ లోకే ప్రతిక్రియా ప్రతీకారః న క్లృప్తా నాస్తి. కించ శత్రుభ్యో మృత్యుభయనిమిత్తాత్ పలాయనాత్ అయశస్కరాత్ పరలోకహానికరాత్ లేభ్యో మృత్యురేవ స్వర్గసంపాదకః కీర్తికరశ్చ శ్రేయాన్. సంగ్రామే శత్రుభ్యో మృత్యుః దుర్లభశ్చ అత స్తమేవ వృణీతేత్యాహ (లోక ఇతి ద్వాభ్యామ్) అథ హే దానవాః, తతః సంగ్రామే మృత్యోర్యది లోకః వీరస్వర్గః యశశ్చ స్యాత్ తర్హ్యముం మృత్యుం యుక్తం ప్రాప్తం కో నామ న వృణోతి కింతు వృణుయాదేవ. ౩౨

దురాపౌ దుర్లభౌ ద్వౌ మృత్యూ ఇహలోకే శాస్త్రసంమతౌ, కౌతౌ తావత్, జితాసుః జితాంతర్బాహ్యేంద్రియప్రాణో యోగసక్తః బ్రహ్మసంధారణయా బ్రహ్మవిషయకధారణాయోగేన కలేవరం త్యజేదితి యత్స ఏకః, తథా వీరశయే రణభూమౌ అనివృత్తోఽపరాఙ్ముఖః కలేవరం జహ్యాదితి యత్ సోఽపరో మృత్యుః తథా చోక్తమ్.

"ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ।
పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖో హతః ॥ ఇతి. ౩౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

త ఏవం శంసతో ధర్మం వచః పత్యు రచేతసః.
నైవాగృహ్ణన్ భయత్రస్తాః పలాయనపరా నృప. ౧

విశీర్యమాణాం పృతనా మాసురీ మసురర్షభః,
కాలానుకూలై స్త్రిదశైః కాల్యమానా మనాథవత్. ౨

దృష్ట్వాఽతప్యత సంక్రుద్ధ ఇంద్రశత్రు రమర్షితః,
తాన్నివార్యౌజసా రాజ న్నిర్భర్త్స్యేద మువాచ హ. ౩

కిం వ ఉచ్చరితై ర్మాతు ర్ధావద్భిః పృష్ఠతో హతైః,
న హి భీతవధః శ్లాఘ్యో న స్వర్గ్యః శూరమానినామ్ ౪

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

ఏవం వృత్రేణ ప్రతిబోధితా నపి పలాయమానా నసురాన్ వీక్ష్య స వృత్రః తాన్ నివార్య యుయుత్సుః ఇంద్రం ప్రత్యువాచే త్యాహ మునిః (త ఇతి) ఏవం హే నృప! పత్యుర్వృత్రస్య ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం వచః శంసతః కథయతః సతోఽపి భీతాః అత ఏవ పలాయనాసక్తాః అత ఏవాచేతసోఽతిభయేన యుద్ధానాసక్తచిత్తాస్తే అసురాః నైవాగృహ్ణన్ పత్యుర్వచో నాభ్యనందన్. ౧

తతోఽసురర్షభో వృత్రః కాలోఽనుకూలో యేషాం తైః త్రిదశైః దేవైః విశీర్యమాణాం విశేషేణ పీడ్యమానా మత ఏవానాథవత్ కాల్యమానాం విద్రావ్యమాణా మాసురీం పృతనాం సేనామ్. ౨

దృష్ట్వా మర్షిత ఉసహమానః సంక్రుద్ధః నితరాం క్రుద్ధః హే రాజన్! తాం పృతనాం ఓజసా స్వబలేన నివార్య నిర్భర్త్స్య చేదం వక్ష్యమాణం దేవాన్ ప్రత్యువాచ. ౩

తదేవాహ ద్వాభ్యామ్. మాతుః స్వస్య జనన్యా ఉచ్చరితైః పురీషప్రాయై రసురైః. ప్రథమాంతపాఠే దేవానాం సంబోధనమ్ ధావద్భిః పలాయమానైరపి పృష్ఠతో హతైః హన్యమానై రసురైః కిం ప్రయోజనమ్ న తద్వధేన యశో న స్వర్గశ్చేతి భావః తదేవాహ (న హీతి.) భీతస్య వధః శూర మాత్మానం మన్యమానానాం న హి శ్లాఘ్యః. నాపి స్వస్యః స్వర్గహేతుశ్చ. ౪

యది వః ప్రధనే శ్రద్ధా సారం వా క్షుల్లకా హృది,
అగ్రే తిష్ఠత మాత్రం మే న చేత్ గ్రామ్యసుఖే స్పృహా. ౫

ఏవం సురగణాన్ క్రుద్ధో భీషయన్ వపుషా రిపూన్,
వ్యనదత్ సుమహాప్రాణో యేన లోకా విచేతసః. ౬

తేన దేవగణాః సర్వే వృత్రవిస్ఫోటనేన వై,
నిపేతు ర్మూర్ఛితా భూమౌ యథైవాశనినా హతాః. ౭

మమర్ద పద్భ్యాం సురసైన్యమాతురం నిమీలితాక్షం రణరంగదుర్మదః,
గాం కమ్పయన్ ఉద్యతశూల ఓజసా నాలం వనం యూథపతి ర్యథోన్మదః. ౮

విలోక్య తం వజ్రధరోఽత్యమర్షితః స్వశత్రవేఽభిద్రవతే మహాగదామ్,
చిక్షేప తా మాపతతీం సుదుస్సహాం జగ్రాహ వామేన కరేణ లీలయా. ౯

అతో హే క్షుల్లకాః అల్పాః! వో యుష్మాకం హృది ప్రధనే యుద్ధే శ్రద్ధా సారం బలం వా యద్యస్తి విషయభోగేచ్ఛా నో చేత్తర్హి మాత్రం క్షణమాత్రం మమాగ్రే తిష్ఠత. ౫

ఏవం క్రుద్ధో వృత్రః సురగణాన్ రిపూన్ వపుషా దేహేన భీషయన్ మహాన్ ప్రాణో బలం యస్య తాదృశో వ్యనదత్. నాదం విశేషేణ నినాదం కృతవాన్. యేన నాదేన లోకా జనాః విచేతసః మూర్ఛితా బభూవుః. ౬

తేన వృత్రస్య విస్ఫోటనేన నాదేన సర్వే దేవగణాః మూర్ఛితాః సంతో భూమౌ నిపేతుః పతితవంతః యథాఽశనినా హతాః జనాః పతంతి నిపతంతి తద్వత్. ౭

ఆతురం మూర్ఛిత మత ఏవ నిమీలితాక్షం సురసైన్య మోజసా బలేన పద్భ్యాం మమర్ద మర్దితవాన్. యథోన్మదో యూథపతిర్గజః తాలం తాలానాం సంబంధి వనం మర్దయతి కథంభూతో మమర్ద? రణరంగే దుర్నివారో మదో యస్య. ఉద్యతం శూలం యేన. క్ష్మాం పృథివీం కంపయన్ ౮

ఏవం స్వసైన్యం మర్దయంతం వృత్రం విలోక్య వజ్రధర ఇంద్రోఽప్యమర్షితోఽభిముఖం ద్రవతే ఆగచ్ఛతే, శత్రవే మహతీం గదాం చిక్షేప ప్రయుక్తవాన్. న చ వృత్రః తా మాపతంతీం దుస్సహాం దుఃఖేనాపి సోఢు మశక్యాం గదాం వామేన కరేణ లీలయా సుఖేన జగ్రాహ గృహీతవాన్. ౯

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః సంవాదః)

స ఇంద్రశత్రుః కుపితో భృశం తయా మహేంద్రవాహం గదయోగ్రవిక్రమః,
జఘాన కుంభస్థల ఉన్నదన్ మృధే తత్కర్మ సర్వే సమపూజయన్నృప. ౧౦

ఐరావతో వృత్రగదాభిమృష్టో విఘూర్ణితోఽద్రిః కులిశాహతో యథా,
అపాసరద్ భిన్నముఖః సహేంద్రో ముంచన్నసృక్ సప్తధనుర్భృశార్తః. ౧౧

స సన్నవాహాయ విషణ్ణచేతసే ప్రాయుంక్త భూయః సగదాం మహాత్మా,
ఇంద్రోఽమృతస్యంది కరాభిమర్శవీతవ్యథక్షతవాహోఽవతస్థే ౧౨

స తం నృపేంద్రాహవకామ్యయా రిపుం వజ్రాయుధం భ్రాతృహణం విలోక్య,

తయా చ గృహీతయా గదయా భృశం నితరాం క్రుద్ధః ఇంద్రశత్రుర్వృత్రః ఉన్నదన్నతీవ నదన్ ఉరవో విక్రమాః పాదవిన్యాసాః యస్య తాదృశః మహేంద్రవాహ మైరావతం జఘాన. కమవయవం తత్రాహ. కుంభస్థలం మృధే యుద్ధే తస్య వృత్రస్య కర్మ తద్ గదయా తద్వాహనతాడనరూపం కర్మ సర్వే ద్రష్టారః సమపూజయన్ బహ్వమన్యంత ౧౦

ఏవ మైరావతో వృత్రస్య గదయాతీవ విద్ధస్తాడితో వజ్రాయుధాహతోఽద్రిరివ విఘూర్ణితో భ్రామ్యమాణః భిన్నం ముఖం యస్య సః. నితరామార్తః అసృగ్ రక్తం ముంచన్ సహేంద్రః సప్తధనుఃప్రమాణం అపాసరత్ పశ్చాదగచ్ఛత్. ౧౧

స వృత్రో మహాత్మా యుద్ధధర్మాభిజ్ఞః అత ఏవ సన్నవాహాయ సన్నః అవసన్నః వాహో యస్య తస్మై దుఃఖితచిత్తాయేంద్రాయ పునర్గదాం న ప్రాయుంక్త. తత ఇంద్రః అమృతస్రావిస్వకరాభిమర్శేన విగతా వ్యథా యస్య విధాత్వేన కృతో వాహో యస్య. తథాభూతోఽభితస్థౌ క్షతవాహ ఇతి పాఠే పూర్వం క్షతో వృత్రేణ తాడితో యో వాహో గజః యేనేంద్రేణ అమృతస్యందికరాభిమర్శేన వీతవ్యథః గతవ్యథః అమృతస్యందికరాభిమర్శవీతవ్యథః క్షతో వాహో యస్యేత్యర్థః. అభితస్థౌ అభిముఖః స్థితః. ౧౨

హే నృపేంద్ర! స వృత్రః ఆహవకామ్యయా యుద్ధేచ్ఛయా అవస్థితం వజ్రం ఆయుధం యస్య తం. భ్రాతృహణం భ్రాతరం విశ్వరూపం హతవంతం రిపు మింద్రం విలోక్య తస్యేంద్రస్య కర్మ

స్మరంశ్చ తత్కర్మ నృశంసమంహః శోకేన మోహేన హసన్ జగాద. ౧౩

వృత్ర ఉవాచ—

దిష్ట్యా భవాన్ మే సమవస్థితో రిపుర్యో బ్రహ్మహా గురుహా భ్రాతృహా చ,
దిష్ట్యా నృణోఽద్యాహ మసత్తమ త్వయా మచ్ఛూలనిర్భిన్నదృషద్ధృదాచిరాత్.

యో నోఽగ్రజస్యాత్మవిదో ద్విజాతే ర్గురో రపాపస్య చ దీక్షితస్య,
విశ్రభ్య ఖడ్గేన శిరాంస్యవృశ్చత్ పశోరివాకరుణః స్వర్గకామః ౧౫

హ్రీశ్రీదయాకీర్తిభిరుజ్ఝితం త్వాం స్వకర్మణా పురుషాదైశ్చ గర్హ్యమ్,
కృచ్ఛ్రేణ మచ్ఛూలవిభిన్నదేహ మస్పృష్టవహ్నిం సమదంతి గృధ్రాః. ౧౬

భ్రాతృహననరూపం నృశంసం క్రూర మంహః పాపం శోకేన హేతునా స్మరన్ పశ్చాత్ మోహేన హసన్ జగాదేంద్రం ప్రత్యువాచ. ౧౩

గదిత మేవాహ (దిష్ట్యేత్యాదినా యావదధ్యాయ సమాప్తి) యో భవాన్ రిపుః దిష్ట్యా దైవవశాత్ మమాగ్రతః సమవస్థితః ప్రాప్తః, కథంభూతః? యస్త్వం బ్రహ్మహా బ్రాహ్మణం హతవాన్ తత్రాపి స్వగురుం మమ చ భ్రాతరం హతవాన్ అసత్తమ మచ్ఛూలేన నిర్భిన్నం దృషత్తుల్యం హృదయం యస్య తేన త్వయా నిమిత్తభూతేన అద్యాచిరా న్మమ భ్రాతు ర్విశ్వరూపస్యానృణోఽహం దిష్ట్యా భవిష్యామి. ౧౪

కరుణారహితః యో భవాన్ నోఽస్మాక మగ్రజస్య ద్విజాతేః తత్రాపి బ్రహ్మవిదః గురో రపాపస్య పున ర్దీక్షితస్య యజ్ఞీయదీక్షయా మవస్థితస్య విశ్వరూపస్య శిరాంసి ఖడ్గేనావృశ్చః చిచ్ఛేద యథా స్వర్గకామో యాజ్ఞికః పశోః శిర శ్ఛినత్తి తద్వత్ ద్విజాతిత్వాదీని విశేషణా న్యవధ్యత్వ సూచకాని ౧౫

అతో హ్రియా లజ్జయా శ్రియా సంపదా దయయా కీర్తిభిః యశోభి శ్చోజ్ఝితం పరిత్యక్తం నికృష్టేన స్వకర్మణా పురుషాదైః పిశాచైరపి గర్హ్యం నింద్యం త్వామద్య మచ్ఛూలేన విభిన్నో దేహో యస్య. అస్పృష్టవహ్ని మదగ్ధదేహ మిత్యర్థః. గృధ్రాః సమ్యగదంతి అస్యంతి "వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా" ఇతి లట్. ౧౬

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః సంవాదః)

అన్యే ను యే త్వేహ నృశంసమజ్ఞా యేహ్యుద్యతాస్త్రాః ప్రహరంతి మహ్యామ్,
తై ర్భూతనాథాన్ సగణాన్ నిశాతత్రిశూలనిర్భిన్నగలై ర్యజామి ౧౩

అథో హరే మే కులిశేన వీర హర్తా ప్రమథ్యైవ శిరో యదీహ,
తత్రానృణో భూతబలిం విధాయ మనస్వినాం పాదరజః ప్రపత్స్యే. ౧౪

సురేశ! కస్మాన్న హినోషి వజ్రం పురః స్థితే వైరిణి మయ్యమోఘమ్,
మా సంశయిష్ఠా న గదేవ వజ్రం స్యా న్నిష్ఫలం కృపణార్థేవ యాచ్ఞా ౧౫

నన్వేష వజ్ర స్తవ శక్రతేజసా హరే ర్దధీచే స్తపసా చ తేజితః,

అపిచ నృశంసం త్వా మనుసృత్య యే దేవాః అజ్ఞాః మూఢాః సంతః ఇహ యుద్ధే ఉద్యతాస్త్రాః మహ్యం యది ప్రహరంతి. తర్హి తై ర్నిశాతేన తీక్ష్ణేన త్రిశూలేన నిర్భిన్నాః గలాః కంఠా యేషాం తైః సగణాన్ భూతనాథాన్ యజామి యక్ష్యామి ౧౩

ఏవం స్వపౌరుషానురూప ముక్త్వాఽథ యుద్ధే స్వం దేహం జిహాసు ర్మా జహీతి శక్రం ప్రార్థయతే (అథో ఇతి) అథవా హే హరే! ఇంద్ర! హే వీర! భవానేవ ఇహ యుద్ధే కులిశేన వజ్రేణ యది మమ శిరో హర్తా హరిష్యతి తత్ర తథా సతి మద్దేహేన భూతేభ్యో బలిం విధాయ అనృణః విముక్తకర్మబంధః సన్ మనస్వినాం పాదరజః ప్రపత్స్యే పాదరజః మహావరితం మార్గం ప్రపత్స్యే జ్ఞానినాం గతిం ప్రాప్స్యామీత్యర్థః ౧౪

హే సురేశ! ఇంద్ర! అగ్రతః స్థితే వైరిణి తవ శత్రౌ మయి అమోఘ మప్రతిహతం వజ్రం కస్మాద్ధేతో ర్నహినోషి న ముంచసి న ప్రయుంక్షే ఇత్యర్థః, గదావ న్నిష్ఫలో భవిష్యతీ త్యాశంకయా న ప్రహిణోమీత్యత్రాహ గదేవ గదావత్ కృపణార్థా కృపణపురుషా దర్థః ప్రయోజనం యస్యాః సా యాచ్ఞేవ చ వజ్రో న నిష్ఫలః స్యాదతో మా సంశయిష్ఠాః సంశయం మా కురు కిం తు ప్రహిణ్వీత్యర్థః. ౧౫

అనిష్ఫలత్వే హేతుం వదన్ తం ప్రోత్సాహయతి (నను ఇతి) హే శక్ర! తవ వజ్రః హరే ర్భగవత స్తేజసా దధీచో మునే స్తపసా చ తేజితః తీక్ష్ణీకృతః. అతః కారణాత్ తేనైవ వజ్రేణ

తేనైవ శత్రుం జహి విష్ణుయంత్రితో యతో హరిర్విజయః శ్రీర్గుణా స్తతః. ౨౦

అహం సమాధాయ మనో యథాఽఽహ సంకర్షణ స్త చ్చరణారవిందే,
త్వద్వజ్రరంహోలులితగ్రామ్యపాశో గతిం మునేర్యామ్యపవిద్ధలోకః. ౧

పుంసాం కిలైకాంతధియాం స్వకానాం యాః సంపదో దివి భూమౌ రసాయామ్,
న రాతి యద్ ద్వేష ఉద్వేగ ఆధిర్మదః కలిర్వ్యసనం సంప్రయాసః. ౨౨

విష్ణునా యంత్రితః ఆదిష్టో మాం శత్రుం జహి మారయ హరిః భగవాన్ యతో యస్మిన్ పక్షే తతః తస్మిన్ పక్షే శ్రీః రాజ్యసంపత్ విజయః గుణాః ప్రభుత్వాదయో గుణాశ్చ భవంతి. ౨౦

నను "ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని। మామప్రాప్యైవ కౌంతేయ। తతో యాంత్యధమాం గతిమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా నరకోదర్కాన్ స్వమరణార్థం కిం మాం ప్రార్థయతే తత్రాహ. (అహమితి) అహ మసురోఽపి నరకం న యాస్యామి కిం త్వస్మద్దైవతం గురుశ్చ సంకర్షణో భగవాన్ యథాహ ఉపదిదేశ మచ్చరణారవిందే మనో నిశ్చలం నిధేయమితి తథా తచ్చరణారవిందే మనో నిధాయ తవ వజ్రస్య వేగేన లులితః ఛిన్నః గ్రామ్యేషు విషయేషు రాగరూపః పాశో యస్య దేహలవనద్వారా గ్రామ్యపాశోఽపి లులితో భవతీతి భావః అపవిద్ధః త్యక్తః లోకః స్వర్గాదిలోకో యేన తాదృశః మునేర్గతిం మునీనాం గతిం మోక్షం యామి యాస్యామి అసురో ప్యహం భగవత్సం కర్షణోపదిష్ట తత్త్వో ముక్తిమేవ యాస్యామి న త్వర్వాచీనలోకానితి భావః యథాహ సంకర్షణ ఇత్యనేన వృత్రః సంకర్షణోపదిష్ట తత్త్వ ఇత్యవగమ్యతే ౨౧

కించ భగవాన్ అనన్యభావేన ఆత్మానం భజతాం స్వీయామేవ గతిం నూనం దాస్యతి న త్వర్వాచీనాం ఇత్యాహ (పుంసామితి సార్ధేన) ఏకాంతధియాం ప్రయోజనాంతరరహితమతీనాం అనన్యప్రయోజనానా మిత్యర్థః స్వకానాం స్వభక్తానాం పుంసా మస్మత్పతిః భగవాన్ సంకర్షణః దివి స్వర్గాదౌ భూమౌ రసాయా మతలాదిలోకే చ యాః సంపదో విభవాః తాః న దదాతి కుతః యతః తాసు సంపత్సు ద్వేషః పరస్పర మసహిష్ణుత్వం ఉద్వేగో వినాశభయం తత్ప్రయుక్త ఆధిః మనఃపీడా మదః విషయభోగనిమిత్తో మదః తత్త్వజ్ఞానోదయప్రతిబంధకః కలిః విషయభోగవిరోధిభిః సహ కలహః వ్యసనం అభిమతవిషయాలాభనిమిత్తం దుఃఖం ప్రయాసః క్షుద్రసుఖాయ ప్రకృష్టో యత్నశ్చైవ భవంతి. యతః పరమకృపాళుః భగవా నాత్మభక్తానాం ముక్తిమేవ దాస్యతీత్యర్థః. ౨౨

(ఇంద్రవృత్రాసురయోః సంవాదః)

త్రైవర్గికాయాసవిఘాతమస్మత్పతి ర్విధత్తే పురుషస్య శక్ర,
తతోఽనుమేయో భగవత్ప్రసాదో యో దుర్లభోఽకించన గోచరోఽన్యైః. ౨౩

అహం హరే తవ పాదైకమూలదాసానుదాసో భవితాస్మి భూయః,
మనః స్మరేతాసుపతేర్గుణాంస్తే గృణీత వాక్ కర్మ కరోతు కాయః. ౨౪

న నాకపృష్ఠం న చ పారమేష్ఠ్యం న సార్వభౌమం న రసాధిపత్యమ్,

తర్హి స్వకానాం కిం విధత్తే తత్రాహ (త్రైవర్గికేతి.) హే శక్ర! త్రైవర్గికో ధర్మార్థకామ విషయో య ఆయాసస్తస్య విఘాతం విధత్తే అల్పాస్థిరత్రివర్గికర్మాయాసపరిహారేణానంతస్థిర ఫలరూపముక్తిం దాస్యతీత్యర్థః నను ప్రసన్నో భగవా నస్మాకమపి స్వకానాం త్రైవర్గికాయాస విఘాతమేవ విధత్తే నేత్యాహ తత ఇతి యో భగవత్ప్రసాదో యత అకించనగోచరః నిష్కామ స్వభక్తవిషయః అకించనానామేవ నితరాం భగవాన్ ప్రసన్నో భవతీత్యర్థః తతోఽన్యైః విషయభోగ పరాయణైః తదర్థమేవ భజద్భి ర్భవాదృశైః స భగవత్ప్రసాదోఽనుమేయః అభిలషితార్థవిషయకత్వే నానుమేయ. యద్వా యోఽకించనగోచరో భగవత్ప్రసాదః సోఽన్యై ర్భవాదృశైః తతోఽనన్య ప్రయోజనభజనాదనుమేయః వయ మప్యనన్యప్రయోజనా యది భజేమ తర్హ్యకించనగోచరో భగవత్ప్రసాదః అస్మద్విషయకో భవిష్యతీత్యేవం భవాదృశై రనుమేయ ఏవ న తు సిద్ధః ఇదానీం విషయభోగపరాయణత్వాదితి భావః తథైవ హ్యుక్తం భగవతా "మయ్యేకాంతమతి ర్నాన్యత్ మత్తో వాంఛతి తత్త్వవిత్" ఇత్యాదినేతి చేతి భావః. ౨౩

అథ మనసానుసంహితం వజ్రాగ్రే దృష్టం తదనుప్రవిష్టం భగవంత మభిముఖీకృత్యాహ (అహమితి) హే హరే! భగవన్! తవ పాదావేవైకం మూల మాశ్రయో యేషాం దాసానా మనుదాసోఽహం భూయో భవితాఽస్మి మదీయం మనోఽసుపతేః మత్ప్రాణనాథస్య తవ గుణానేవానుస్మరతు. వాగపి తానేవ గుణాన్ గృణాతు కీర్తయతు కాయో దేహస్త్వారాధనరూపం కర్మైవ కరోతు. ౨౪

నను కిం మద్దాస్యేన తుభ్యం మహదైశ్వర్యం ఐహిక మాముష్మికం చ దాస్యామీ త్యత్ర త్వద్దాస్యం వినాన్యన్న కాంక్షామీత్యాహ (నేతి ద్వాభ్యామ్) నాకపృష్ఠం వైకుంఠం న కాంక్షే తథా పారమేష్ఠ్యం చతుర్ముఖైశ్వర్యం న సార్వభౌమం కృత్స్న భూమ్యాధిపత్యం న రసాధిపత్యం పాతాళాది

న యోగసిద్ధీ రపునర్భవం వా సమంజస త్వా విరహయ్య కాంక్షే. ౨౫

అజాతపక్షా ఇవ మాతరం ఖగాః స్తన్యం యథా వత్సతరాః క్షుధార్తాః,
ప్రియం ప్రియేవ వ్యుషితం విషణ్ణా మనోఽరవిందాక్ష దిదృక్షతే త్వామ్. ౨౬

మమోత్తమశ్లోకజనేషు సఖ్యం సంసారచక్రే భ్రమతః స్వకర్మభిః
త్వన్మాయయాఽఽత్మాత్మజదారగేహేష్వాసక్తచిత్తస్య న నాథ భూయాత్. ౨౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
వృత్రస్యేంద్రోపదేశో నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః

లోకాధిపత్యం యోగసిద్ధీ రణిమాదీన్ అపునర్భవం కైవల్యం చ న హి హే సమంజస! సకల సౌభాగ్యనిధే! త్వాం విరహయ్య పృథక్కృత్య వినేత్యర్థః న కాంక్షే న వాంఛామి ౨౫

కిం తు హే అరవిందాక్ష! అజాతపక్షాః ఖగాః పక్షిశావకాః మాతరమివ క్షుధా ఆర్తాః పీడితాః వత్సతరాః స్తన్యం దుగ్ధమివ వ్యుషితం విప్రోషితం దూరదేశగతం ప్రియం విషణ్ణా దుఃఖితా ప్రియేవ మనస్త్వాం దిదృక్షతే ద్రష్టు మిచ్ఛతి. ౨౬

అతఏవ మమానుగృహాణేత్యాహ (మమేతి.) ఉత్తమశ్లోకస్య తవ జనేషు దాసేషు ఏవ మమ సఖ్యం భూయాత్, త్వన్మాయయా ఆత్మాదిష్వాసక్తచిత్తస్య స్వకర్మభిః సంసారచక్రే భ్రమతో మమ పునః తేష్వాత్మాదిషు ఆసక్తి ర్న భూయా దేవ మనుగృహాణేతి భావః. తత్రాత్మా దేహః ౨౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం.
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఋషి రువాచ—

ఏవం జిహాసుర్నృప దేహ మాజౌ మృత్యుం వరం విజయా న్మన్యమానః,
శూలం ప్రగృహ్యాభ్యపతత్ సురేంద్రం యథా మహాపురుషం కైటభోఽప్యసు. ౧

తతో యుగాంతాగ్నికరోరజిహ్వా మావిధ్య శూలం తరసా సురేంద్రః,
క్షిప్త్వా మహేంద్రాయ వినద్య వీరో హతోఽసి పాపేతి రుషా జగాద. ౨

ఖ ఆపతత్ తత్ విచలద్గ్రహోల్కావన్నిరీక్ష్య దుష్ప్రేక్ష్యమజాతవిక్లవః,
వజ్రేణ వజ్రీ శతపర్వణాచ్ఛినద్ భుజం చ తస్యోరగరాజభోగమ్ ౩

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఏవ మభిలషితభగవదేకదాస్యో నిరయౌఎమాభిమానవిషయైశ్వర్యకైవల్యో జిహాసిత స్వకలేవరో వృత్రో యుయుధే ఇత్యాహ మునిః (ఏవమితి.) హే నృప, స్వకలేవరం హాతుమిచ్ఛుః అత ఏవాజౌ యుద్ధే జయాత్ మృత్యుమేవ వరం శ్రేష్ఠం మన్యమానః శూలం గృహీత్వా సురేంద్రం మఘవంతం ప్రతి అభ్యపతత్ తదభిముఖమగాత్. యథా మహాపురుషం భగవంతం ప్రత్యప్సు ప్రలయోదకే కైటభాఖ్యోఽసుర స్తద్వత్. ౧

తతోఽసురేంద్రో వీరో వృత్రః ప్రళయకాలవహ్నివత్ కరోరా దుఃసహా జిహ్వా శిఖా యస్య తచ్ఛూల మావిధ్య భ్రామయిత్వా క్రోధేన మహేంద్రాయ క్షిప్త్వా వినద్య సింహనాదం కృత్వా హే పాప! హతోఽసీతి జగాద. ౨

తతో వజ్రీ ఇంద్రః ఖే ఆకాశే ఆపతదాగచ్ఛత్ విచలత్ పరిభ్రమచ్చ గ్రహోల్కావత్ దుష్ప్రేక్ష్యం దుర్నిరీక్ష్యం చ యచ్ఛూలం గ్రహశ్చ ఉల్కా-శ్చేతి ద్వంద్వాన్వతిః. గ్రహః సూర్యః ఉల్కా అంగారాః తచ్ఛూలం తథా తస్య వృత్రస్య. ఉరగరాజభోగం వాసుకిదేహాకారం, భుజం చాజాతవిక్లవః అనుపేతాధైర్యః సన్ శతం పర్వాణి యస్య తేన వజ్రేణాచ్ఛినత్ అద్భుతం యథా భవతి తథేతి క్రియావిశేషణం శూలవిశేషణం భుజవిశేషణం వా. ౩

ఛిన్నైకబాహుః పరిఘేణ వృత్రః సంరబ్ధ ఆసాద్య గృహీతవజ్రమ్,
హనౌ తతాడేంద్రమథామరేభం వజ్రం చ హస్తాన్న్యపతన్మఘోనః ౪

వృత్రస్య కర్మాతిమహాద్భుతం తత్ సురాసురాశ్చారణసిద్ధసంఘాః,
అపూజయంస్తత్ పురుహూతసంకటం నిరీక్ష్య హా హేతి విచుక్రుశుర్భృశమ్ ౫

ఇంద్రో న వజ్రం జగృహే విలజ్జితశ్చ్యుతం స్వహస్తాదరిసన్నిధౌ పునః,
తమాహ వృత్రో హర ఆత్తవజ్రో జహి స్వశత్రుం న విషాదకాలః ౬

యుయుత్సతాం కుత్రచిదాతతాయినాం జయః సదైకత్ర న వై పరాత్మనామ్,

తతో వృత్రః ఛిన్నః ఏకః బాహుర్యస్య సః అత ఏవ సంరబ్ధః నితరాం క్రుద్ధః గృహీతవజ్ర మింద్ర మాసాద్య సమీప మాగత్య పరిఘేణాయుధవిశేషేణ హనౌ తతాడ. అథామరేభమైరావతం చ తతాడ ఏవం తాడితస్య తస్య మఘోనః ఇంద్రస్య హస్తాత్ వజ్ర మాయుధం న్యపతత్ గలితమభూత్. ౪

తద్వృత్రస్య మహదద్భుతం చ కర్మ నిరీక్ష్య సర్వే సురాదయః అపూజయన్ మహో ఏతస్య పరాక్రమ ఇతి ఉపశ్లాఘయన్త. తథా పురుహూతస్యేంద్రస్య సంకటం నిరీక్ష్య భృశం హాహేతి విచుక్రుశుః. భృశమితి సంకటవిశేషణం వా. ౫

తత ఇంద్రః స్వహస్తాత్ శత్రుసన్నిధౌ చ్యుతం వజ్రాయుధ మత ఏవ లజ్జితో వజ్రం పునర్న జగృహే గృహీతవాన్. తమగృహీతవజ్రమింద్రం వృత్ర ఆహ బభాషే ఉక్తిమేవాహ (హర ఇత్యాదినా అముష్య పరాజయ ఇత్యంతేన.) హే హరే! ఇంద్ర! పునర్గృహీతవజ్రః త్వం శత్రుం మా జహి అయం విషాదకాలః శోకకాలో న భవతి. ౬

నను పరాజయేన లజ్జితోఽహం యోద్ధుం నోత్సహే తత్రాహ (యుయుత్సతా మితి.) ఆతతాయినాం జిఘాంసతాం యోద్ధుమిచ్ఛతాం పుంసాం సదా సర్వత్ర చ జయో న వైన భవతి కింతు కుత్రచిదేవ కస్మింశ్చిద్దేశే కాలే ఏవ జయో భవతీత్యర్థః. తత్ర హేతుః వదన్ పుంసో విశినష్టి పరాత్మనామితి పరః పరమపురుష ఆత్మాంతఃప్రవిశ్య తత్తత్కర్మానుసారేణ నియంతా యేషాం కర్మవశ్యత్వాత్ పరమపురుషనియామ్యత్వాచ్చ తత్తద్దేశకాలకర్మానురూపసుఖదుఃఖాదిఫలానుభవాయ జయాపజయ వీశ్వరేణ కారితావితి న తత్ర లజ్జాశోకౌ కర్తవ్యౌ ఇతి భావః. సర్వస్య నియంతు రకర్మ వశ్యస్య పరమపురుషస్య తు సర్వత్ర సర్వదా జయ ఏవ భవతీత్యాహ వినేతి. ఏకం పరమపురుషం

వినైక ముత్పత్తిలయస్థితీశ్వరం సర్వజ్ఞ మాద్యం పురుషం సనాతనమ్. ౭

లోకాః సపాలా యస్యేమే శ్వసంతి వివశా వశే.
ద్విజా ఇవ శిచా బద్ధాః స కాల ఇహ కారణమ్. ౮

ఓజః సహో బలం ప్రాణ మమృతం మృత్యుమేవ చ.

వినాఽన్యేషాం పుంసాం సర్వదా జయ ఏవన భవతి పరమపురుషస్య తు భవతీత్యన్వయః తత్ర హేతుం వదంస్తం విశినష్టి. జగదుత్పత్తిస్థితిలయానా మీశ్వరం కర్తారం తదుపయుక్తో గుణ ఉచ్యతే సర్వజ్ఞమితి. అనేన కర్మసంకుచితజ్ఞానజీవవ్యావృత్తిః అనేనాకర్మవశ్యత్వ మప్యుక్తం భవతి తత్తజ్జీవకర్మాను సారేణోత్పత్త్యాదికర్త్రంతరవిరహా దకర్మవశ్యత్వాచ్చ తస్య దేశకాలనిమిత్తకర్మాయత్తకర్త్రంతర ప్రయుక్తజయాపజయౌ న స్తః, కిం తు సర్వదా సర్వత్ర జయ ఏవేతి భావః, యది జగదుత్పత్త్యాదికర్తా పరమపురుషస్తర్హి కిముపాదానకారణం జగతస్తత్రాహ ఆద్యామితి ఆదౌ భవ మాద్యం కారణత్వేనావస్థిత ముపాదానకారణమపి స ఏవేతి భావః లోకే పటాద్యుపాదానకారణస్య తంత్వాదేరపి కారణాంతర దర్శనాత్, కారణస్యాపి తస్య కారణాంతరం సంభావ్యేతే త్యాశంకాం నిరాకుర్వన్ విశినష్టి సనాతనమితి నిత్యమిత్యర్థః కార్యం హ్యనిత్యం సతు నిత్యః కారణాంతరరహిత ఇత్యర్థః. ౭

తస్యాకర్మవశ్యత్వేన యత్ స్వాతంత్ర్యముక్తం తదేవోదాహరణముఖేన ప్రపంచయతి. (లోకా ఇతి.) సపాలాః పాలకైః బ్రహ్మాదిభిః సహితాః సర్వే లోకాః వివశాః పరమపురుషవశం గతాః. యస్య పరమపురుషస్య వశే వశ ఇచ్ఛా "వశ కాంతౌ" ఇతి ధాతుపాఠాత్ వశే ఇచ్ఛాయాం నిమిత్తభూతాయాం శ్వసంతి స్వతంత్రతః తదిచ్ఛానిమిత్తజీవనా ఇత్యర్థః తథా చ శ్రుతిః "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్" ఇతి యథా శిచా పాశేన బద్ధా ద్విజాః పక్షిణః బంధయితు ర్వశే శ్వసంతి తద్వత్ స ఏవ కాలరూప ఈశ్వరః ఇహ జయాపజయాదిషు కారణం హేతుభూతః ౮

న కేవలం జయాపజయయోరేవ హేతుః అపి త్వోజ ఆదీనామపి నిర్వాహక ఇత్యాహ (ఓజ ఇతి) ఓజః ప్రవృత్తిసామర్థ్యం సహో వేగః బలం ధారణసామర్థ్యం ప్రాణో జీవన మమృతం మోక్షః మృత్యుః సంసారః ఓజ ఆదీన్ప్రతి తం పరమాత్మానం హేతు మజ్ఞాయావిజ్ఞాయ ఆర్తత్వాత్

తమజ్ఞాయ జనో హేతు మాత్మానం మన్యతే జడమ్. ౯

యథా దారుమయీ నారీ యథా యంత్రమయో మృగః,
ఏవం భూతాని మఘవన్ ఈశతంత్రాణి విద్ధి భోః ౧౦

పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్త మాత్మా భూతేంద్రియాశయాః,
శక్నువంత్యస్య సర్గాదౌ న వినా యదనుగ్రహాత్. ౧౧

అవిద్వా నేవ మాత్మానం మన్యతేఽనీశ మీశ్వరమ్.

ప్రయోగస్యానఙ్పూర్వ ఇతి న ప్రతిషేధః అతో ల్యప్ పరమాత్మానమేవ ఓజ ఆదీనాం కారణ మజ్ఞాత్వా ఓజః కేవలం పరమాత్మా స్వాత్మానమేవ కారణం మన్యతేఽతోఽయం జడః అజో జన ఇత్యర్థః. జడమితి పాఠే జడ మజ్ఞః స్వాత్మానం ఏవ కారణం మన్యతేఽయం జన ఇత్యర్థః. ౯

ఏవం పరమాత్మనో జయాపజయాద్యభావే హేతుతయా సర్వస్య వశిత్వం కారణత్వం ఈశితృత్వం చోక్త మథ జీవస్య తద్విపర్యయ మాహ (యథేతి సార్ధద్వయేన.) హే మఘవన్। ప్రభో। ఇంద్రః విభో। పరమాత్మదృష్ట్యేదం సంబోధనం. దారుమయీ దారుణో వికారభూతా నారీ. యంత్రమయః యంత్రబలాదాగతః యంత్రేణ గృహీతో మృగ ఇత్యర్థః యథా పురుషతంత్రః ఆద్యమప్రాణి దృష్టాంతాభిప్రాయకమ్. ద్వితీయం తు ప్రాణిదృష్టాంతాభిప్రాయకమితి వేదితవ్యమ్ ఏవం సర్వాణి భూతానీశ్వరతంత్రాణీశ్వరతంత్రాణ్యేవ ఈశ్వరవశాన్యేవేత్యర్థః వదిత్యవ్యయ మివకారార్థకం చాదే రాకృతిగణత్వాత్. ఏవం జీవస్య పారతంత్ర్యముక్తమ్ ౧౦

పురుషః జీవః ప్రకృతిః ప్రధానం చిత్పమపి సంసృష్టమచేతనం వ్యక్తం మహత్తత్త్వ మాత్మాహంకారః భూతాన్యాకాశాదీని ఇంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయాత్మకాని దశేంద్రియాణ్యాశయోఽంతః కరణమ్. ఏతే యస్య భగవతోఽనుగ్రహాద్వినా తదనుప్రవేశరూపానుగ్రహ మంతరేణాస్య విశ్వస్య సర్గాదౌ ఉత్పత్తిస్థితిలయేషు న శక్నువంతి న ప్రభవంతి. ఏషాం పరమపురుషకార్యత్వాదితి భావః. ప్రకృత్యాదిగ్రహణం దృష్టాంతార్థం యథా ప్రకృత్యాదయోఽస్య సర్గాదౌ న శక్నువంతి తథా పురుషః చతుర్ముఖాదిజీవోఽపి తదనుగ్రహం వినాఽస్య సర్గాదౌ న శక్నోతి తత్కార్యత్వాదిత్యర్థః ౧౧

ఏవం కార్యత్వముక్త మనీశత్వ మాహ (అవిద్వానితి.) ఇమం పరమపురుషాయత్తోత్పత్త్యాది మంతం తత్పగతం [illegible] పర మాత్మాన మవిద్వా నజానన్ ఈశ్వరం మన్యతే స్వాత్మాన

(ఇంద్రం ప్రతి వృత్రకృతోపదేశః)

భూతైః సృజతి భూతాని గ్రసతే తాని తైః స్వయమ్ ౧౨

ఆయుః శ్రీః కీర్తి రైశ్వర్య మాశిషః పురుషస్య యాః,
భవంత్యేవ హి తత్కాలే యథానిచ్ఛో ర్విపర్యయాః. ౧౩

తస్మా దకీర్తియశసో ర్జయాపజయయో రపి,
సమః స్యాత్ సుఖదుఃఖాభ్యాం మృత్యుజీవితయో స్తథా ౧౪

మీశ్వరం మన్యతే జన ఇతి శేషః. "పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్తమ్" ఇతి వ్యష్టిసృష్ట్యాదౌ పరమపురుషస్య ప్రయోజకత్వం ప్రకృత్యాదీనాం తత్కార్యాణాం ప్రయోజ్యకర్తృత్వం చోక్తం తదేవ ప్రపంచయతి (భూతై రిత్యర్ధేన.) స్వయి మాత్మనా ప్రయోజ్యకర్త్రా స్వేనేత్యర్థః భూతైః పృథివ్యాదిభిః స్వానుగృహీతైః భూతగృహీతైః భూతగ్రహణం ప్రకృత్యాదీనా మప్యుపలక్షణం ప్రకృత్యాదిభిః స్వానుప్రవేశాహితశక్తిభిః భూతాని దేవమనుష్యాది వ్యష్టిభూతాని సృజతి తథా తై రేవ భూతాని గ్రసతే చ వ్యష్టిసృష్టేః సద్వారకత్వ కథనేన సమష్టిసృష్టేః అద్వారకతేతి సూచితమ్. "అనేక జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రానుసంధేయః. ౧౨

అస్త్వేవం తథాపి పరాజితోఽహం పునరాత్మనో న జయం సంభావయామీత్యత్రాహ (ఆయురితి.) హి యస్మా దీశ్వరాయత్తా స్వస్వకర్మానుగుణదేవమనుష్యాదిసృష్టిః తస్మాదాయురాదయోఽపి తదాయత్తాని యతః దేశకాలపరిణామకర్మానుగుణాః పురుషస్య యా ఆశిష స్తాః సర్వాః తత్కాలే ఉచితకాలే తత్తత్కర్మఫలానుభవదశాయా మిత్యర్థః. భవంత్యేవ. తత్ర దృష్టాంతః యథేతి. యథాఽనిచ్ఛోః మరణదారిద్ర్యాదిక మనిచ్ఛోరపి పుంసః తద్విపర్యయాః ఆయురాదివిపర్యయాః మరణదారిద్ర్యాప కీర్తిప్రభృతయోఽపి భవంతి తథా ఆయురాదయోఽపీత్యర్థః. తత్రాయు ర్జీవనం. శ్రీః సంపత్. ఐశ్వర్యం ప్రభుత్వం యద్వా ఐశ్వర్యం సంపత్ శ్రీః తేజః భగవత్ప్రహాయస్య లేఽధునా ఆయురాదయో భవేయు రేవేతి భావః. ౧౩

యత ఏవ సర్వమీశ్వరాయత్తం కర్మానుగుణం చాత ఏవ న విక్రియేత వివేకీత్యాహ (తస్మాదితి.) యస్మాత్ సర్వ మాయురాదికం ఈశ్వరాయత్తం కర్మానుగుణం విపర్యయవ ద్భవతి తస్మాద్వివేకీ కీర్త్యకీర్త్యో ర్జయపరాజయయోః తథా మరణజీవనయోశ్చ నిమిత్తయో ర్యే సుఖదుఃఖే తాభ్యాం కీర్త్యాదినిమిత్తసుఖాదినా వికారం న ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః ౧౪

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి ప్రకృతే ర్నాత్మనో గుణాః,
తత్ర సాక్షిణ మాత్మానం యో వేద న స బధ్యతే ౧౫

పశ్య మాం నిర్జితం శక్ర వృక్ణాయుధ భుజం మృధే,
ఘటమానం యథాశక్తి తవ ప్రాణజిహీర్షయా ౧౬

ప్రాణగ్లహోఽయం సమర ఇష్వక్షో వాహనాసనః,
అత్ర న జ్ఞాయతేఽముష్య జయోఽముష్య పరాజయః ౧౭

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇంద్రో వృత్రవచః శ్రుత్వా గతాలీక మపూజయత్.

కించ భగవదుక్తరీత్యా మదుక్తరీత్యా చ ముక్తేరేవ నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్ అనభిసంహిత ఫలసంగకర్తృకస్య యుద్ధాదికర్మణ ఆయురాద్యానుషంగికఫలప్రాపణద్వారా తత్సాధనత్వాచ్చోక్తవిధ యుద్ధకర్మ కుర్వన్ దేహావసానే ముక్తోఽపి భవతీత్యాహ సత్త్వమితి. సత్త్వాదయో గుణాః నాత్మనః జీవస్య కిం తు ప్రకృతేరేవ గుణా ఇతి నిర్వివాదం తత్ర సత్త్వాదిగుణపరిణామరూపే దేహే స్థితమాత్మానం యః పుమాన్ సాక్షిణం ద్రష్టారం మన్యతే తత్కర్తృత్వం దేహగతం మత్వా ఆత్మానం కర్తారం మన్యత ఇత్యర్థః స తు న బధ్యతే కింతు సంసారబంధా న్ముచ్యతే ఇతి భావః. ౧౫

అస్మిన్నర్థే మామేవ దృష్టాంతభూతం పశ్యేత్యాహ (పశ్యేతి) హే శక్ర! మృధే యుద్ధే వృక్ణం ఛిన్న మాయుధం త్రిశూలం భుజశ్చ యస్య తం నిర్జితం పరాజితమపి పునస్తవ ప్రాణాన్ హర్తు మిచ్ఛయా ఘటమానం యతమానం యుయుత్సుం మాం పశ్య. ౧౬

యది నూనం మమ జయో భవేత్ ఆత్మా మోక్ష్యామీ త్యాశంకమానం ప్రవదన్ సమరం ద్యూతత్వేన రూపయతి (ప్రాణగ్లహ ఇతి) గృహ్యత ఇతి గ్లహః జితేన గృహ్యమాణః పణః ప్రాణ ఏవ గ్లహో యస్మిన్ వాహనాని హస్త్యశ్వరథాదీన్యేవ ఆసనాని అర్పంతే క్షిప్యంతే ఇతస్తతః చాల్యంత ఇత్యాసనాని ఫలకా యస్మిన్నిషవః శరా ఏవాక్షాః దేవనాక్షా యస్మిన్ సోఽయం ద్యూతసదృశః సంగ్రామః. అత్ర ద్యూతతుల్యే సంగ్రామే కస్య జయః కస్య వా పరాజయ ఇతి న జ్ఞాయతే ద్యూత ఇవ జయపరాజయౌ తావత్ దుర్జ్ఞేయౌ ఇత్యర్థః. ఇత్థం తు లోకదృష్ట్యోక్తం మయా నూనం భగవత్సహాయస్య తవ జయఏవ నిశ్చిత ఇతి భావః. ౧౭

ఏవం శత్రువధనేన యుద్ధాయ ప్రోత్సాహితః ఉపాత్తవజ్రః శక్రః తమాహేత్యాహ మునిః

(ఇంద్రం ప్రతి వృత్రకృతోపదేశః)

గృహీతవజ్రః ప్రహసం స్త మాహ గతవిస్మయః. ౧౮

ఇంద్ర ఉవాచ —

అహో దానవ సిద్ధోఽసి యస్య తే మతి రీదృశీ,
భక్తః సర్వాత్మనాఽఽత్మానం సుహృదం జగదీశ్వరమ్. ౧౯

భవా నతార్షీత్ మాయాం వై వైష్ణవీం జనమోహినీమ్,
యద్విహాయాసురం భావం మహాపురుషతాం గతః. ౨౦

ఖల్విదం మహదాశ్చర్యం యద్ రజః ప్రకృతే స్తవ,
వాసుదేవే భగవతి సత్త్వాత్మని దృఢా మతిః. ౨౧

(ఇంద్ర ఇతి.) గతాలీకం నిష్కపటం వృత్రస్య వచః శ్రుత్వాఽపూజయత్ బహ్వమన్యత స్వీకృత వజ్రాయుధః శక్రో విగతస్మయః జ్ఞానినామియం రీతి రిత్యాశ్చర్యరహితః. ప్రహసన్ సావధానం స్వవచః సమాకర్ణనాయ ప్రహసంస్తం వృత్ర మువాచ. ౧౮

ఉక్తమేవాహ (అహో ఇత్యాదినా ఖాతకోదకై రిత్యంతేన.) హే దానవ! త్వం సిద్ధోఽసి కృతకృత్యోఽసి సిద్ధోఽహం ఇతి కథం త్వయా జ్ఞాత స్తత్రాహ. యస్య తే తవ ఈదృశీ మతి ర్వర్తతే కించ సిద్ధత్వాపాదికా వర్ణ్యా భగవద్భక్తి రేవ సా చ తవాస్తీత్యాహ భక్త ఇతి. త్వం సర్వాత్మనా సాయోపేయాని భావేన జగదీశ్వర మంతరాత్మాన మత ఏవ సుహృదం నిరతిశయప్రేమాణం భగవంతం భక్తః అర్షత్వాత్ కర్తరి క్తః. సేవితవాన్ ౧౯

కించ జనాన్ మోహయతీతి తథా తాం వైష్ణవీం మాయాం భవానతార్షీః. కుతః? యద్యస్మాత్ భవా నాసురం భావం తామసత్వం విహాయ మహాపురుషతాం శ్రేష్ఠపురుషతాం సత్త్వోత్తరపురుషతాం ఇతి యావత్ గతః ప్రాప్తవానసి. ౨౦

కించేదం మహదాశ్చర్యం ఖలు కిం తత్? యత్ రజఃప్రకృతేః రాజసస్వభావస్య తవ సత్త్వాత్మని షాడ్గుణ్యపూర్ణే వాసుదేవే నిశ్చయమతి రవస్థితా ఇతి యత్. ౨౧

యస్య భక్తి ర్భగవతి హరౌ నిశ్శ్రేయసేశ్వరే,
విక్రీడతోఽమృతాంభోధౌ కిం క్షుద్రైః ఖాతకోదకైః. ౨౨

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇతి బ్రువాణా వన్యోన్యం ధర్మజిజ్ఞాసయా నృప,
యుయుధాతే మహావీర్యా వింద్రవృత్రౌ యుధాంపతీ. ౨౩

ఆవిధ్య పరిఘం వృత్రః కార్ష్ణాయస మరిందమః,
ఇంద్రాయ ప్రాహిణోద్ ఘోరం వామహస్తేన మారిష. ౨౪

స తు వృత్రస్య పరిఘం కరం చ కరభోపమమ్,
చిచ్ఛేద యుగపద్దేవో వజ్రేణ శతపర్వణా. ౨౫

దోర్భ్యా ముత్కృత్తమూలాభ్యాం బభౌ రక్తస్రవోఽసురః,

అత ఏవ న తవైశ్వర్యకైవల్యాదిషు మతిరిత్యాహ (యస్యేతి.) నిశ్శ్రేయసేశ్వరే మోక్షాధిపతౌ ఆశ్రితానాం సంసృతిబంధహారిణి భగవతి యస్య పుంసో భక్తిస్తస్య అమృతాంభోధౌ బ్రహ్మానందసముద్రే విక్రీడతః విహరతః పుంసః క్షుద్రైః అల్పైః ఖాతకోదకైః గర్తోదకతుల్యై రైశ్వర్యకైవల్యాదిసుఖైః కిం. తాని తవ తుచ్ఛానీతి భావః. ౨౨

ఏవం పరస్పరం బ్రువాణౌ ఇంద్రవృత్రౌ యుయుధాతే ఇత్యాహ మునిః (ఇతీతి) ఇతీత్థం ధర్మజిజ్ఞాసయా భగవద్ధర్మవిచారేణ తత్పూర్వమిత్యర్థః. ఏవం బ్రువాణౌ భాషమాణౌ యుధాం యోద్ధౄణాం పతీ ముఖ్యౌ అపారవీర్యౌ ఇంద్రవృత్రౌ హే నృప! యుయుధాతే యుద్ధం కృతవంతౌ ౨౩

తదేవాహ (ఆవిధ్యేతి.) అరిందమో వృత్రః కార్ష్ణాయసం కృష్ణలోహమయం ఘోరం పరిఘం వామహస్తేనావిధ్య భ్రామయిత్వా ఇంద్రాయ ప్రాహిణోత్ ప్రచిక్షేప. హే మారిష శ్రేష్ఠ రాజన్ ౨౪

స దేవః ఇంద్రస్తు వృత్రస్య పరిఘం కరభోపమం దిగ్గజశుండాతుల్యం కరం వామహస్తం చ యుగపదేవ శతపర్వణా వజ్రేణ చిచ్ఛేద ఛిన్నవాన్ ౨౫

ఉత్కృత్తం ఛిన్నం మూలం యయోస్తాభ్యాం బాహుభ్యాం రక్తం స్రవతీతి రక్తస్రవోఽ

(వృత్రవధః)

ఛిన్నపక్షో యథా గోత్రః ఖాద్ భ్రష్టో వజ్రిణా హతః. ౨౬

కృత్వాధరాం హనుం భూమౌ దైత్యో దివ్యుత్తరాం హనుమ్,
నభోగంభీరవక్త్రేణ లేలిహోల్బణజిహ్వయా. ౨౭

దంష్ట్రాభిః కాలకల్పాభి గ్గ్రసన్నివ జగత్త్రయమ్,
అతిమాత్రమహాకాయ ఆక్షిపం స్తరసా గిరీన్. ౨౮

గిరిరాట్ పాదచారీవ పద్భ్యాం నిర్జరయన్ మహీమ్,
జగ్రాస స సమాసాద్య వజ్రిణం సహవాహనమ్. ౨౯

మహాప్రాణో మహావీర్యో మహాసర్ప ఇవ ద్విపమ్,
వృత్రగ్రస్తం త మాలక్ష్య సప్రజాపతయః సురాః.
హా కష్టమితి నిర్విణ్ణాః చుక్రుశుః సమహర్షయః ౩౦

సురో వృత్రః బభౌ రరాజ యథా గోత్రో గిరిః వజ్రిణా ఇంద్రేణ ఛిన్నౌ పక్షౌ యస్య తాదృశః ఖాత్ ఆకాశాత్ భ్రష్టః గలితః హతస్సన్ భాతి తద్వత్ ౨౬

స దైత్యో వృత్రః అధరాం హనుం భూమౌ ఉత్తరాం హనుం దివి కృత్వా విధాయ నభోవ ద్గంభీరేణ వక్త్రేణ లేలిహః సర్పః పునః పున రతిశయేన వా లేఢి లేలిహః యఙ్లుగంతాత్ పచాద్యచ్. తద్వదుల్బణయా క్రూరయా జిహ్వయా సవాహన మైరావతసహితం వజ్రిణం ఇంద్రమాసాద్య ప్రాప్య జగ్రాస నిగీర్ణవాన్. కథంభూతః సన్? కాలకల్పాభిః మృత్యుతుల్యాభిః దంష్ట్రాభిః జగత్త్రయం గ్రసన్నివాతిమాత్రోచ్ఛ్రితో మహాదేహో యస్యాత ఏవ తరసా బలేన గిరీనాక్షిపన్ ఇత స్తతశ్చాలయన్ పాదచారీ పర్వతరాడివ పద్భ్యాం మహీం నిర్దరయం శ్చూర్ణయన్ పద్భ్యాం గిరీ నాక్షిపన్ మహీం నిర్దరయంశ్చేతి వాన్వయః. మహాప్రాణో మహాబలః మహావీర్యోఽతిప్రభావస్సర్పో ద్విపం గజమివ జగ్రాసేతి దృష్టాంతీభూతః. ౨౭-౨౯

వృత్రేణ గ్రస్తం తమింద్ర మాలక్ష్య దృష్ట్వా బ్రహ్మాదిభి ర్మహర్షిభిశ్చ సహితాః సర్వే సురాః హా అద్యేంద్రస్య కష్టం ప్రాప్తం ఇతి [illegible] చింతాక్రాంతాః చుక్రుశుః అసురేంద్రేణ వృత్రేణ

నిగీర్ణోఽప్యసురేంద్రేణ న మమారోదరం గతః,
మహాపురుషసన్నద్ధో యోగమాయాబలేన చ. ౩౧

భిత్త్వా వజ్రేణ తత్కుక్షిం నిష్క్రమ్య బలభిద్ విభుః,
ఉచ్చకర్త శిరః శత్రోర్గిరిశృంగమివౌజసా ౩౨

వజ్రస్తు తత్కంధరమాశువేగః కృంతన్ సమంతాత్ పరివర్తమానః,
న్యపాతయత్ తావదహర్గణేన యో జ్యోతిషామయనే వార్త్రహత్యే. ౩౩

తదా చ ఖే దుందుభయో వినేదుః గంధర్వసిద్ధాః సమహర్షిసంఘాః,
వార్త్రఘ్నలింగైస్తమభిష్టువానా మంత్రైర్ముదా కుసుమైరభ్యవర్షన్. ౩౪

నిగీర్ణోఽపీంద్రో న మమార న మృతః కింతూదరం ప్రవిష్టో మహాపురుషేణ భగవతా సన్నద్ధో రక్షితః మహాపురుషేణ నారాయణకవచాత్మకేన సన్నద్ధో దంశితో వా భగవన్మాయాబలేన యోగమాయాబలోపబృంహితేనేత్యర్థః, ౩౦-౩౧

వజ్రేణ తస్య వృత్రస్య కుక్షిం భిత్త్వా విభుః బలభిదింద్రః కుక్షేః బహిర్నిర్గత్య శత్రోః వృత్రస్య శిరః పర్వతస్య శృంగమివ ఉచ్చకర్త చిచ్ఛేద ౩౨

అతివిపులాం వృత్రస్య కంధరాం కియతా కాలేన చిచ్ఛేదేత్యత్రాహ (వజ్రస్త్వితి.) ఆశువేగః తీక్ష్ణధారో వజ్రో వజ్రాయుధం తస్య వృత్రస్య కంధరం కంఠం. పుంస్త్వమార్షం సమంతాత్ కంధరాయా అభితః పరివర్తమానః కృంతన్ ఛిన్దన్ వార్త్రహత్యే వృత్రహత్యాసంబంధిని జ్యోతిషామయనే సంవత్సరే యోఽహ్నాం షష్ట్యుత్తరత్రిశతసంఖ్యాకానాం గణః తేన తావతా కాలేనేత్యర్థః. న్యపాతయత్ శిరో భూమౌ పాతితవానిత్యర్థః, జ్యోతిషాం సూర్యాదీనామయనం దక్షిణోత్తరగతిః తదాత్మకే సంవత్సర ఇత్యర్థః వార్త్రహత్యే ఇత్యనేన కార్త్స్న్యేన సంవత్సరసంబంధిత్వం వృత్రహత్యాయాః సూచితమ్. ౩౩

తదా వృత్రశిరశ్ఛేదనానంతరం ఖే దివి దేవదుందుభయో దధ్వనుః మహర్షీణాం సంఘైః సహితా గంధర్వాః సిద్ధాశ్చ వార్త్రఘ్నలింగైః వృత్రహంతురింద్రస్య ప్రకాశకైర్మంత్రైః తమింద్రమభిష్టువంతః ముదా హర్షేణ కుసుమైరభ్యవర్షన్. ౩౪

(వృత్రవధః)

వృత్రస్య దేహాన్నిష్క్రాంత మాత్మజ్యోతిరరిందమ,
పశ్యతాం సర్వలోకానా మలోకం సమపద్యత. ౬౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, వృత్రవధో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః.

హేఽరిందమ ! వృత్రస్య దేహాన్నిర్గత మాత్మజ్యోతిః జ్యోతిరూపః స్వప్రకాశరూప ఆత్మా సర్వలోకానాం పశ్యతాం సతాం అలోకం ప్రాకృతలోకవిలక్షణం శ్రీవైకుంఠం సమపద్యత. స్వం లోకమితిపాఠే ముక్తానాం స్వతః ప్రాప్తం స్థానమిత్యర్థః. ౬౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

వృత్రే హతే త్రయో లోకా వినా శక్రేణ భూరిద.
సపాలా హ్యభవన్ సద్యో విజ్వరా నిర్వృతేంద్రియాః. ౧

దేవర్షిపితృభూతాని దైత్యా దేవానుగాః స్వయమ్,
ప్రతిజగ్ముః స్వధిష్ణ్యాని బ్రహ్మేశేంద్రాదయస్తతః ౨

రాజోవాచ—

ఇంద్రస్యానిర్వృతేర్హేతుం శ్రోతుమిచ్ఛామి భో మునే,
యేనాసన్ సుఖినో దేవా హరేర్దుఃఖం కుతోఽభవత్. ౩

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏవం వృత్రవధేన సర్వే నివృత్తాః స్వస్వలోకాన్ జగ్మురిత్యాహ మునిః (వృత్ర ఇతి ద్వాభ్యామ్.) హే భూరిద ! ఏవం వృత్రే హతే సతి శక్రం వినా సర్వే లోకపాలైః సహితాః లోకాః సద్య ఏవ విజ్వరాః విగతాధయః అత ఏవ నిర్వృతాని సుఖితాని ఇంద్రియాణి అంతర్బాహ్యాని యేషాం తాదృశాః అభవన్ బభూవుః. ౧

తతో దేవాశ్చ ఋషయశ్చ పితరశ్చ భూతాని చ తథా దైత్యాః దేవాశ్చ తదనుగాశ్చ తథా బ్రహ్మా చతుర్ముఖశ్చ ఈశో రుద్రశ్చ ఇంద్రశ్చ ఆదిశబ్దా దన్యే చ స్వస్వస్థానాని ప్రతి స్వయం జగ్ముః ౨

యదుక్తం యచ్ఛక్రేణ వినా సర్వే లోకా విజ్వరా నిర్వృతేంద్రియాః అభవన్నితి తత్రేంద్రస్యానిర్వృతౌ దేవానాం నిర్వృతౌ చ కారణం పృచ్ఛతి రాజా (ఇంద్రస్యేతి) హే మహామునే ! ఇంద్రస్యానిర్వృతౌ హేతుం కారణం శ్రోతుమిచ్ఛామి. వృత్రవధ ఏవేతి చేత్తర్హి తేనైవ దేవానామప్యనిర్వృతిర్భవేదిదం తు కుతః దేవానాం నిర్వృతి రింద్రస్య దుఃఖమితి పృచ్ఛతి (యేనేతి.) యేన వృత్రవధరూపేణ హేతునా దేవాః సుఖినః ఆసన్. తస్మాదేవ హేతో రింద్రేణాపి సుఖినా భవితవ్యం. కుతః కస్మాద్ధేతోః. హరే రింద్రస్య దుఃఖమభూ దిత్యర్థః. ౩

(బ్రహ్మహత్యాభయేన ఇంద్రస్య భయప్రకారః)

శ్రీశుక ఉవాచ—

వృత్రవిక్రమసంవిగ్నాః సర్వే దేవాః సహర్షిభిః,
తద్వధాయార్థయన్నింద్రం నైచ్ఛద్ భీతో బృహద్వధాత్. ౪

ఇంద్ర ఉవాచ—

స్త్రీభూజలద్రుమైరేనో విశ్వరూపవధోద్భవమ్,
విభక్తమనుగృహ్ణద్భిః వృత్రహత్యాం క్వ మార్జ్మ్యహమ్. ౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఋషయస్తదుపాకర్ణ్య మహేంద్ర మిద మబ్రువన్,
యాజయిష్యామ భద్రం తే హయమేధేన మా స్మ భైః. ౬

ఏవం పృష్టో ముని రింద్రస్యానిర్వృతౌ దేవానాం నిర్వృతౌ చ హేతుం వక్తుం తావద్వృత్రవధోద్యోగకాలికం దేవానాం వృత్తాంతమాహ మునిః (వృత్రేత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) వృత్రస్య పరాక్రమేణ భీతాః సర్వే దేవాః ఋషిభిస్సహ వృత్రవధార్థం ఇంద్రమార్థయన్ ప్రార్థయంత. పరస్మైపద మార్షమ్ ఏవం ప్రార్థితోఽపీంద్రో బృహద్వధాద్ బ్రహ్మవధాత్ పూర్వం కృతాత్ విశ్వరూపవధాత్ కరిష్యమాణవృత్రవధాద్వా భీతః సన్నైచ్ఛత్ ౪

ఏతదింద్రోక్తిముఖేన విశదయతి (స్త్రీతి.) విశ్వరూపవధోద్భవ మేనః పాపం మామనుగృహ్ణద్భిః స్త్రీభూమిజలద్రుమైః చతుర్భిర్విభక్తం విభజ్య గృహీతం. మధునా వృత్రహత్యాం క్వ కుత్ర మార్జ్మి సంశోధయేయం. వృత్రహత్యోద్భవం పాపం క్వావస్థాప్యాహం శుద్ధో భవేయం. న క్వాప్యత స్తం న హన్యామిత్యర్థః ౫

ఏవ మింద్రేణోక్తా ఋషయ స్తం ప్రత్యూచు రిత్యాహ మునిః తదింద్రస్య వచ ఉపాకర్ణ్య ఋషయో మహేంద్రం ప్రతీదం వక్ష్యమాణం వాక్య మబ్రువన్ ఋషిణా ముక్తిమేవాహ(యాజయిష్యామ ఇత్యాదినా ఖలనిగ్రహేణే త్వంతేన) హయమేధే నాశ్వమేధేన యాగేన కరణేన త్వయా కర్త్రా వయం యాజయిష్యామః భగవంతమితి శేషః త్వం మా స్మ భైః భయం మాకార్షీః. తే తవ భద్రమేవ భవిష్యతి. ౬

హయమేధేన పురుషం పరమాత్మాన మీశ్వరమ్,
ఇష్ట్వా నారాయణం దేవం మోక్ష్యసేఽపి జగద్వధాత్. ౭

బ్రహ్మహా పితృహా గోఘ్నో మాతృహాఽఽచార్యహాఽఘవాన్,
శ్వాదః పుల్కసకో వాపి శుద్ధ్యేరన్ యస్య కీర్తనాత్. ౮

తమశ్వమేధేన మహామఖేన శ్రద్ధాన్వితోఽస్మాభి రనుష్ఠితేన,
హత్వాపి సబ్రహ్మచరాచరం త్వం న లిప్యసే కిం ఖలనిగ్రహేణ. ౯

ఏవం సంచోదితో విప్రై ర్మరుత్వా నహన ద్రిపుమ్,

నన్వశ్వమేధమాత్రేణ మత్పాపం కథం నివర్తిష్యత ఇతి శంకమానం ప్రత్యాహుః (హయమేధేనేతి) పరమాత్మానం లోకత్రయ మంతఃప్రవిశ్య భర్తార మీశ్వరం సర్వస్య ప్రశాసితారం స్వతేజసా దీప్యమానం పరమపురుషం నారాయణం హయమేధే నేష్ట్వా ఆరాధ్య కృత్స్నజగద్వధ నిమిత్తాదపి పాపాన్మోక్ష్యసే కిముత వృత్రవధనిమిత్తాత్ పాపాన్మోక్ష్యస ఇతీత్యర్థః. "నామ్నోఽస్య యావతీ శక్తిః పాపనిర్హరణే హరేః। తావత్ కర్తుం న శక్నోతి పాతకం పాతకీ నరః" ఇత్యుక్తరీత్యా స్మరణమాత్రమహాపాతకనివర్తనశీలత్వాదిరూపమహామహిమశాల్యనంతనామ్నో భగవతః సాక్షాదారాధ నేన ధర్మప్రతిపక్షవృత్రవధమాత్రనిమిత్తం పాపం న నివర్తతే కిమిత్యభిప్రాయేణ పురుషం పరమాత్మాన మిత్యాద్యనేకనామ్నా ముపాదానమ్. ౭

ఏతదేవ విశదమాహుః (బ్రహ్మేతి ద్వాభ్యామ్.) యస్య భగవతో నామ్నః కీర్తనాదేవ బ్రహ్మ హత్యాదయః శుద్ధ్యేరన్, శ్వాదః శ్వపాకః పుల్కసః పాపజాతిః. ౮

తం మహామహిమశా ల్యనంతనామానం భగవంత మస్మాభి రనుష్ఠితేన అనుష్ఠాపితేన అశ్వమేధాఖ్యమహాయాగేన అస్మద్వాక్యమాత్రవిస్రంభయుక్త స్త్వం బ్రహ్మణః శరీరభూతం చరా చరాత్మకం జగద్ధత్వాఽపి పాపేన న లిప్యసే, కిం ఖలస్య దురాత్మనో వృత్రస్య విగ్రహేణ వధప్రయుక్తేన పాపేన లిప్యసే కిం? న లిప్యస ఏవేత్యర్థః. ౯

ఏవం విప్రైః సంచోదితః శక్ర స్తతో వృత్రం జఘాన. స చ తద్వధనిమిత్తేన పాపేన దుఃఖితశ్చాభూదిత్యాహ మునిః (ఏవమితి.) ఏవం విప్రైః ఋషిభిః సంచోదిత, ప్రేరితః సంబోధిత

(బ్రహ్మహత్యాభయేన ఇంద్రస్య భయప్రకారః)

బ్రహ్మహత్యా హతే తస్మిన్ ఆససాద వృషాకపిమ్. ౧౦

తయేంద్రః స్మాసహత్ తాపం నిర్వృతి ర్నామమావిశత్,
హ్రీమంతం వాచ్యతాం ప్రాప్తం సుఖయంత్యపి నో గుణాః. ౧౧

తాం దదర్శానుధావంతీం చాండాలీమివ రూపిణీమ్,
జరయా వేపమానాంగీం యక్ష్మగ్రస్తా మసృక్పటామ్. ౧౨

వికీర్య పలితాన్ కేశాన్ తిష్ఠ తిష్ఠేతి భాషిణీమ్,
మీనగంధ్యసుగంధేన కుర్వతీం మార్గదూషణమ్. ౧౩

ఇతి పారే సమ్యక్ బోధితః మరుత్వా నింద్రో రిపుం వృత్ర మహనత్ హతవాన్. తస్మిన్ వృత్రే హతే సతి బ్రహ్మహత్యా వృత్రస్య బ్రాహ్మణత్వాత్ బ్రహ్మహత్యేత్యుక్తమ్ వృషాకపి మింద్ర మాససాద అన్వవర్తత. ౧౦

తయా దేవాదిభిః కారితయా బ్రహ్మహత్యయా స్మేత్యవధారణే. ఇంద్ర ఏవ తాపమసహత్ అసహత నాన్యః తతః అముం ఇంద్రం నిర్వృతిః సుఖం నావిశత్ ఇంద్రః సుఖీ నాభూత్ కింతు దుఃఖమేవ ప్రాపేత్యర్థః. నను ధైర్యాదిగుణయుక్తస్య కుతో న నిర్వృతిః తత్రాహ. హ్రీమంతం లజ్జావంతం వాచ్యతాం నింద్యతాం ప్రాప్తం గుణా ధైర్యాదయో న సుఖయంతి హి. హిశబ్దేన లోక పరిపాటిః ప్రదర్శ్యతే. ౧౧

ఏవ మింద్రస్యానిర్వృతికారణ మభిధాయాథ తత్పాపనిస్తారప్రకారం వక్ష్యమాణః తత్పాపనిమిత్తదుఃఖానుభవప్రకార మాహ (తామితి.) తతస్తాం హత్యాం ఇంద్రో దదర్శ. కథంభూతాం? మనుసృత్య పృష్ఠతో ధావంతీం చాండాలీమివ తద్వదవస్థితాం రూపిణీం మూర్తిభూతాం జరయా వేప మానాని కంపమానాని శిరఃపాణ్యాద్యంగాని యస్యాస్తాం యక్ష్మగ్రస్తాం క్షయరోగవ్యాప్తా మసృక్పటాం రజోరక్తవస్త్రామ్. ౧౨

పలితాన్ కేశాన్ వికీర్య క్వ గచ్ఛసి తిష్ఠ తిష్ఠేతి భాషమాణాం మీనస్య మత్స్యస్యేవ గంధో యస్య స మీనగంధిః స చాసౌ వపుశ్చ ప్రాణవాయుః తస్య గంధేన మార్గదూషణం కుర్వంతీమ్. ౧౩

నభో గతో దిశః సర్వాః సహస్రాక్షో విశాంపతే,
ప్రాగుదీచీం దిశం తూర్ణం ప్రవిష్టో నృప మానసమ్. ౧౪

స ఆవసత్ పుష్కరనాళతంతూ న లబ్ధభాగో యదిహాగ్నిదూతః,
వర్షాణి సాహస్రమలక్షితోఽంతః స చింతయన్ బ్రహ్మవధాత్ విమోక్షమ్. ౧౫

తావత్త్రిణాకం నహుషః శశాస విద్యాతపోయోగబలానుభావః,
స సంపదైశ్వర్యమదాంధబుద్ధిః నీతస్తిరశ్చాంగతి మింద్రపత్న్యా ౧౬

తతః సహస్రాక్షః ఇంద్రః నభః సర్వా దిశశ్చ గతః భ్రమన్ క్వాపి విశ్రాంతి మలభమాన ఇత్యర్థః. ప్రాగుదీచీం ఐశానీం దిశం ప్రాప్య తత్రాపి మానసం సరః ప్రవిష్టః. ౧౪

స ఇంద్రః పుష్కరనాళతంతూన్ మానససరోవరస్థకమలనాలతంతూన్, ఆవసత్ సూక్ష్మ రూపేణాశ్రితోఽవాసేత్యర్థః కథంభూతః? అలబ్ధో భాగో యజ్ఞీయభాగో యేన తాదృశః కుతః యద్యస్మాత్ స్వయ మగ్నిదూతః అగ్నిరేవ దూతః హవిర్భాగప్రాపకః యస్య తాదృశః స్వదూతస్యాగ్నేః హవిర్భాగప్రాపకస్య జలే ప్రవేశాభావాత్ అలబ్ధభాగ ఇత్యర్థః అంతః పద్మనాళస్యాంతః, అలక్షితః బ్రహ్మహత్యయాఽలక్షితః, అదృష్టః బ్రహ్మవధనిమిత్తాత్ పాపాన్మోక్షం మోక్షోపాయం విచింతయన్ సహస్రం వర్షాణ్యవసదిత్యర్థః. ౧౫

యావదింద్రః పద్మనాలతంతూనావసత్ తావన్నహుషో రాజా విద్యాతపోయోగైః మహానను భావః ఇంద్రాధిపత్యప్రాపకం సామర్థ్యం తాదృశ త్రినాకం స్వర్గం శశాస ఇంద్రలోకాధిపత్యం కృతవా నిత్యర్థః. అకం దుఃఖం న విద్యతే యస్మిన్ స నాకః, భోగదేశః భౌమపాతాళాంతరిక్షభేదేన త్రివిధాః సుఖానుభవదేశాః తత్ర తృతీయో నాకః స్వర్లోకః తర్హి తస్మిన్ సతి కథమింద్రస్య పునః స్వర్గప్రాప్తిః తత్రాహ- స నహుషః సంపదైశ్వర్యాభ్యాం భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధీంద్రాధిపత్యాభ్యాం యో మదః తేనాంధా వివేకశూన్యా బుద్ధి ర్మతి ర్యస్య తాదృశః ఇంద్రపత్న్యా శచ్యా హేతుభూతయా తిరశ్చాం గతిం సర్పయోనిం నీతః ప్రాపితః. అత్రేద మాఖ్యాన మవగంతవ్యం- స్వర్గాధిపత్యం కుర్వన్ నహుషః కదాచి దింద్రాణీ మువాచ ఇంద్ర స్త్వావదహ మత స్త్వం మాం భజేతి. తతః తయాఽవేదితవృత్తాంతః బృహస్పతి స్తా మువాచ "ఇంద్రవ దృషివాహ్యాశిబికా మారుహ్య మద్గృహా నాగచ్ఛసి చేత్తర్హి త్వాం భజిష్యా మీతి బ్రూహి తతోఽసౌ బ్రహ్మశాపాత్ పతిష్యతి ఇతి." తతః సా తం తథైవోవాచ. తతః స నహుషోఽ గస్త్యాదిఋషీన్ బలాదానీయ సేనారూఢాం శిబికాం తైర్వాహయామాస. తదా స శీఘ్రం సర్ప సర్పేత్య గస్త్యం పదా పస్పర్శ. తేన చ సర్పో భవేతి శప్తో నహుషో మహాసర్పోఽజగరోఽభూదితి. ౧౬

(బ్రహ్మర్షిభిః ఆనీతేన ఇంద్రేణ అశ్వమేధయాగకరణం)

తతో గతో బ్రహ్మగిరోపహూత ఋతంభరధ్యాననివారితాఘః,
పాపస్తు దిగ్దేవతయా హతౌజా స్తం నాభ్యభూదవితం విష్ణుపత్న్యా. ౧౭

తం చ బ్రహ్మర్షయోఽభ్యేత్య హయమేధేన భారత,
యథావద్దీక్షయాంచక్రుః పురుషారాధనేన హ. ౧౮

అథేజ్యమానే పురుషే సర్వదేవమయాత్మని,
అశ్వమేధే మహేంద్రేణ వితతే బ్రహ్మవాదిభిః. ౧౯

స వై త్వాష్ట్రవధో భూయానపి పాపచయో నృప,

తత ఇంద్రః స్వర్గం గతః ప్రాప్తః కథంభూతః? బ్రహ్మగిరా బ్రాహ్మణవాక్యేన ఉపహూతః సన్ ఋతంభరః సత్యస్య భర్తా శ్రీమన్నారాయణః తస్య ధ్యానేన నివారితమఘం బ్రహ్మహత్యారూపం యస్య తాదృశః త మాగచ్ఛంతం దిగ్దేవతయా ప్రాగుదక్స్థితమానసస రోవరస్థపద్మస్థయా దేవతయా విష్ణుపత్న్యా శ్రీమహాలక్ష్మ్యావితం రక్షితం పద్మతంతుషు వసంతం ఇంద్ర మత ఏవ హత మోజో బలం యస్య తాదృశః పాపో బ్రహ్మవధః నాభ్యభూత్. పద్మస్థా లక్ష్మీః భగవద్ధ్యానపరత్వా దింద్రం పాపా ద్రరక్షేత్యర్థః ౧౭

అథ హత్యానిస్తారప్రకార మాహ (తమిత్యాదినా విధూతపాప ఇత్యంతేన.) త మాగతం ఇంద్ర మృషయోఽభ్యేత్యాగత్య హే భారత ! పురుషారాధనేన పరమపురుషారాధనరూపేణ హయమేధేన యథావిధి దీక్షయాంచక్రుః హయమేధం, కర్తుం దీక్షితం కృతవంత ఇత్యర్థః. హేతి హర్షే ఖేదే వాహో ఇంద్రస్యైవంవిధావస్థేతి. ౧౮

అథ బ్రహ్మవాదిభిః దేవవాదిభిః ఋషిభిః ఆర్త్విజ్యం గతైః వితతే విస్తృతే యథావత్ క్రియమాణేఽశ్వమేధే ఇంద్రేణ యజమానేన సర్వదేవతానా మంతరాత్మభూతే సర్వస్య ప్రశాసితరి పరమపురుషే ఇజ్యమానే ఆరాధ్యమానే సతి. ౧౯

భూయానపి స త్వాష్ట్రవధః వృత్రవధనిమిత్తః పాపః హే పరంతప ! తేనైవాశ్వమేధేన

నీత స్తేనైవ శూన్యాయ నీహార ఇవ భానునా ౨౦

స వాజిమేధేన యథోదితేన వితాయమానేన మరీచిమిశ్రైః,
ఇష్ట్వాధియజ్ఞం పురుషం పురాణ మింద్రో మహానాస విధూతపాపః. ౨౧

ఇదం మహాఖ్యాన మశేషపాప్మనాం ప్రక్షాళనం తీర్థపదానుకీర్తనమ్,
భక్త్యుచ్ఛ్రయం భక్తజనానువర్ణనం మహేంద్రమోక్షం విజయం మరుత్వతః ౨౨

పరేయు రాఖ్యాన మిదం సదా బుధాః శృణ్వంత్యథో పర్వణి పర్వణీంద్రియమ్,

---

శూన్యాయ నీతః ప్రాపితః శూన్యతాం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. యథా భానునా సూర్యేణ నీహారః శూన్యతాం ప్రాప్యతే తద్వత్. ౨౦

మరీచిమిశ్రైః మరీచిసహితైః తత్ప్రభృతిభి రిత్యర్థః, వితాయమానేన అనుష్ఠీయమానేన యథోక్తేన హయమేధేనాధియజ్ఞం యజ్ఞేషు ప్రధానతయా వర్తమానం పురాణం పురుషం ఇష్ట్వాఽఽరాధ్య స వై ఇంద్రః విధూతం నిరస్తం వృత్రహత్యారూపం యేన తాదృశః మహాన్ నిష్పక్షపాతః అవాప్తరాజ్యసంపత్ చాసీత్. ౨౧

ఉక్తం వృత్రవధాఖ్యానపరనశ్రవణాదిఫలం వదన్ తద్విశినష్టి (ఇదమితి ద్వాభ్యామ్) మహేంద్రస్య మోక్షః బ్రహ్మవధనిమిత్తాత్ పాపాత్ మోక్షప్రతిపాదనం యస్మిన్, మరుత్వతః ఇంద్రస్య విశేషేణ జయః తత్ప్రతిపాదనం యస్మిన్ తాదృశం మహాఖ్యానం గుణవత్తరం. తదేవాహ అశేషాణాం పాపానాం ప్రక్షాళనం శోధకం నివర్తకం తత్ర హేతుః తీర్థపదస్యానుకీర్తనం యస్మింస్తాదృశం కిం చ భక్త్యుచ్ఛ్రయం భగవద్భక్తే రుచ్ఛ్రయోఽభివృద్ధి ర్యస్మాత్ తథాభూతం, తత్ర హేతుః భక్తజనానాం భగవద్భక్తజనానా మనువర్ణనం యస్మిన్ తత్. ౨౨

కిం చ ఇంద్రియం ఇంద్రస్య లింగం ఇంద్రియం ఇంద్రః ప్రత్యగాత్మా తస్య లింగం జ్ఞాపకం తద్యాథాత్మ్యప్రతిపాదనయుక్తత్వా దస్యేతి భావః యద్వా ఇంద్రస్యేద మింద్రియం ఇంద్రియ మింద్రలింగమితి సూత్రే ఇతి కరణా దర్థాంతరేఽపి తన్నిపాతనాభ్యుపగమాత్ యద్వా ఇంద్రియశబ్దః తద్బలసంపాదకే ఉపచారా ద్వర్తతే ఇంద్రియవృద్ధికర మిత్యర్థః. యద్వా ఇంద్రః పరమేశ్వరః ఇది పరమైశ్వర్య ఇతి ధాతుపాఠాత్ తేన జుష్టం ప్రీతివిషయత్వేన పరిగృహీతం శ్రవణాదిద్వారా భగవత్ప్రీత్యాపాదక మిత్యర్థః ధన్యం ధనప్రాప్తిసాధనం, యశస్కరం నిఖిలానాం అఘానాం మోచనం

(బ్రహ్మర్షిభిః ఆనీతేన ఇంద్రేణ అశ్వమేధయాగకరణం)

ధన్యం యశస్యం నిఖిలాఘమోచనం రిపుంజయం స్వస్త్యయనం తథాయుషమ్. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, ఇంద్రవిజయో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః.

యస్మాత్తథాఽశేషపాపానాం ప్రక్షాళన మిత్యనేన పాపవినాశకత్వ ముక్తం. అఖిలాఘమోచన మిత్యనేన తు పాపాశ్లేషకరత్వ ముక్తమిత్యతో న పౌనరుక్త్యం. స్వస్త్యయనం మంగళావహం తథా ఆయుష్కరం సర్వాణ్యేతాని ఫలాని అస్యాఖ్యానస్య శ్రవణపఠనాదినా భవంతి న స్వరూపేణే త్యతోఽవశ్యం ముక్తి ఫలార్థిభి రేతదాఖ్యానపఠనాదికం కార్యమిత్యుక్తం. పఠేయురిత్యర్థేన యత ఇద ముక్తఫల మతోఽతో బుధాః సదా పఠేయుః పర్వణి పర్వణి ప్రతిపర్వ. శృణ్వంతు శృణుయు రిత్యర్థః. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం. త్రయోదశోఽధ్యాయః

అ థ చ తు ర్ద శో ఽ ధ్యా యః

పరీక్షి దువాచ—

రజ స్తమః స్వభావస్య బ్రహ్మన్ వృత్రస్య పాప్మనః,
నారాయణే భగవతి కథ మాసీద్ దృఢా మతిః. ౧

దేవానాం శుద్ధసత్త్వానా మృషీణాం చామలాత్మనామ్,
భ క్తి ర్ముకుందచరణే న ప్రాయేణోపజాయతే ౨

రజోభిః సమసంఖ్యాతాః పార్థివై రిహ జంతవః,
తేషాం యే కేచనేహంతే శ్రేయో వై మనుజాదయః. ౩

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

"అహం సమాధాయ మనో యథాహ సంకర్షణ స్తచ్చరణారవిందే" ఇత్యనేన వృత్రవాక్యేన తస్య సంకర్షణోపదేశావగతస్వాత్మపరమాత్మాదియాథాత్మ్యవ త్త్వ ము క్తం. తదేవ వి స్తరేణ శుశ్రూషుః పృచ్ఛతి రాజా (రజ ఇత్యాదినా "సహస్రాక్ష మతోషయత్" ఇత్యంతేన.) హే బ్రహ్మన్! రజశ్చ తమశ్చ స్వభావో యస్యాత ఏవ పాప్మనః పాపకారిణః అసురత్వాదితి భావః భగవతి నారాయణే దృఢా నిశ్చలా సిద్ధిపర్యంతా మతి ర్భ క్తిః హే మహామునే! కథమాసీత్ సముపదేశేఽప్యాసురస్వభావస్య సిద్ధి పర్యంతా భగవద్భక్తిః దుర్లభేతి భావః. ౧

భ క్తే ర్దౌర్లభ్యమేవ ప్రపంచయతి (శుద్ధసత్త్వానాం) కేవలస త్త్వప్రచురాణాం దేవానాం తాదృశామల చిత్తానా మృషీణామేవ ప్రాయశో ముకుందచరణే భక్తిర్న జాయతే. తేషామపి దుర్లభా కథమస్య సంజాతేతి భావః. ౨

"మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చి ద్యతతి సిద్ధయే! యతతా మపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వే త్తి త త్త్వతః" ఇత్యు క్తరీత్యా తావత్ పృథివ్యా రజోభి రేణుభిః సహ సమసంఖ్యాకాః జంతవః తద్వ దసంఖ్యాకాః జంతవః తేషాం జంతూనాం యే కేచన మనుష్యాదయ ఏవ శాస్త్రో క్తధర్మాధికారిణ స్తావన్మనుష్యాదిజన్మ దుర్లభమేవేతి భావః. ౩

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

ప్రాయో ముముక్షవ స్తేషాం కేచనైవ ద్విజోత్తమ,
ముముక్షూణాం సహస్రేషు కశ్చిన్ముచ్యేత సిధ్యతి. ౪

ముక్తానా మపి సిద్ధానాం నారాయణపరాయణః,
సుదుర్లభః ప్రశాంతాత్మా కోటిష్వపి మహామునే. ౫

వృత్రస్తు స కథం పాపః సర్వలోకోపతాపనః,
ఇత్థం దృఢమతిః కృష్ణ ఆసీత్ సంగ్రామ ఉల్బణే. ౬

అత్ర నః సంశయో భూయాన్ శ్రోతుం కౌతూహలం ప్రభో,
యః పౌరుషేణ సమరే సహస్రాక్ష మతోషయత్. ౭

తేషామపి కేచిత్ ప్రాయశః త్రివర్గరూపశ్రేయఃప్రవణా ముక్తయే న యతంతే తావన్ముముక్షుతైవ దుర్లభేతి భావః. దైవాత్ ముముక్షుతాం కేషాంచిత్ సహస్రేషు కశ్చిన్ముచ్యేత రాగాది దోషై ర్ముచ్యేత సిధ్యతి లబ్ధయోగో భవతి. ౪

ముక్తానామపి సిద్ధానాం కోటిష్వపి హే మహామునే! నారాయణపరాయణః ప్రశాంతాత్మా రాగాద్యకలుషితచిత్తః సుతరాం దుర్లభః. ౫

ప్రశ్నార్థ ముపసంహరన్ తస్యోత్తరదానాయ మునిం ప్రేరయతి (వృత్రస్త్వితి ద్వాభ్యామ్) తుశబ్దేనోక్తవిపరీత మసత్త్వప్రధానత్వం ద్యోత్యతే. రజస్తమఃప్రచురో వృత్రః సర్వలోకోపతాపనః సర్వలోకదుఃఖకారీ అత ఏవ పాపః ఇత్థ ముక్తప్రకారేణ కృష్ణే భగవతి దృఢా మతి ర్యస్య తాదృశః కథ మాసీత్, కథం వా ఉల్బణే దుస్సహే గ్రామ్యే శబ్దాదివిషయే దృఢమతిః నాసీదితి యత్ ౬

అస్మిన్నర్థే నోఽస్మాకం భూయాన్ సంశయో వర్తతే. భో మునే! సంశయం విశినష్టి హి యస్మాత్ సంశయాత్ శ్రోతుం ఉత్తరం శ్రోతుం కౌతూహల మస్మాక మస్తి. నన్వింద్రభయాత్ వృత్రః కృష్ణం శరణంగతః ఇత్యత్రాహ యః పౌరుషేణేత్యర్థేన యో వృత్రః పౌరుషేణ సహస్రాక్ష మింద్ర మతోషయత్ నాతస్తస్య ఇంద్రా ద్భయమస్తీతి భావః. ౭

సూత ఉవాచ—

పరీక్షితోఽథ సంప్రశ్నం భగవాన్ బాదరాయణిః,
నిశమ్య శ్రద్దధానస్య ప్రతినంద్య వచోఽబ్రవీత్ ౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

శృణుష్వావహితో రాజ న్నితిహాస మిమం యథా,
శ్రుతం ద్వైపాయనముఖా న్నారదా ద్దేవలాదపి. ౯

ఆసీద్రాజా సార్వభౌమః శూరసేనేషు వై నృప,
చిత్రకేతురితి ఖ్యాతో యస్యాసీత్ కామధుఙ్మహీ. ౧౦

తస్య భార్యాసహస్రాణాం సహస్రాణి దశాభవన్,

ఏవం రాజ్ఞా పృష్టో ముని రిత్యాహేత్యాహ సూతః (పరీక్షిత ఇతి) అథ రాజ్ఞః ప్రశ్నానంతరం అథ నను హే శౌనకాదయః! ఇతి వార్థః. పరీక్షితః సమీచీనం ప్రశ్న మాకర్ణ్య ప్రతినంద్యాహో సాధు పృష్ట మిత్యభినంద్య. కథంభూతస్య పరీక్షితః శ్రద్దధానస్య ఉత్తరశ్రవణవిషయకత్వరాయుక్తస్య ఉత్తరే విస్రంభయుక్తస్య వా ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్. ౮

తదేవాహ మునిః (శృణుష్వేత్యాదినాఽధ్యాయత్రయేణ.) తావద్వృత్రస్య భగవద్భక్తిర్న తజ్జన్మనా లబ్ధా కింతు పూర్వజన్మనైవేతి వక్తుం తావత్ తస్య పూర్వజన్మవృత్తాంతం వక్ష్యన్ తచ్ఛ్రవణాయ రాజాన మాజ్ఞాపయతి శృణుష్వేతి. హే రాజన్! ఇమం వక్ష్యమాణ మితిహాసం అవహితః సమాహితచిత్తో యథా యథావచ్ఛృణు. కథంభూతం? ద్వైపాయనముఖా దస్మత్పితృసకాశాత్ నారదాత్ దేవలాచ్చ శ్రుతం మయేతి శేషః. యథా ద్వైపాయనాదిభ్యః శ్రుతం తథా కథయతో మత్తః శృణ్వితి వాన్వయః. శ్రుతం ద్వైపాయనా దిత్యాదినాఽస్యేతిహాసస్యాప్తప్రణీతత్వసూచనాత్ కేవలాస్మద్బుద్ధిపరికల్పితత్వశంకామూలకోఽస్మిన్నానాదరః కార్య ఇత్యుక్తం భవతి. ౯

తదేవేతిహాస మాహ (ఆసీదిత్యాదినా) హే నృప! ఇంద్రేణ హతో యో వృత్రః స పూర్వస్మిన్ జన్మని చిత్రకేతురితి ప్రసిద్ధః సార్వభౌమః కృత్స్నభూమే రధిపతిః శూరసేనేషు జనపదేష్వాసీత్ తం విశినష్టి - [illegible]స్య చిత్రకేతో రియం మహీ కామధుక్ కామ్యంత ఇతి కామాః ఇష్టార్థాః తాన్ దోగ్ధి ప్రపూరయతీతి తథాసీత్. ౧౦

తస్య చిత్రకేతో ర్భార్యాసహస్రాణాం దశసహస్రాణ్యభవన్ కోటిసంఖ్యాకా భార్యా

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

సాంతానికశ్చాపి నృపో న లేభే తాసు సంతతిమ్. ౧౧

రూపౌదార్యవయోజన్మవిద్యైశ్వర్యశ్రియాదిభిః,
సంపన్నస్య గుణైః సర్వైశ్చింతా వంధ్యాపతే రభూత్. ౧౨

న తస్య సంపదః సర్వా మహిష్యో వామలోచనాః,
సార్వభౌమస్య భూశ్చేయ మభవన్ ప్రీతిహేతవః. ౧౩

తస్యైకదా తు భవన మంగిరా భగవానృషిః,
లోకా ననుచరన్నేతా నుపాగచ్ఛ ద్యదృచ్ఛయా. ౧౪

అభవన్నిత్యర్థః. స చ నృప శ్చిత్రకేతుః సాంతానికః సంతానార్థ్యపి తాసు భార్యాసు సంతతిం ప్రజాం న లేభే న ప్రాప్తవాన్. యద్వా సాంతానికః స్వయం సంతానార్థోఽపి పుత్రోత్పాదనశక్తిమానపి తాసు సంతతిం న లేభే. సర్వాస్తా వంధ్యా దైవయోగేనోద్వాహితా ఇతి భావః, ౧౧

(రూపేతి.) రూపాదిభిః సర్వైర్గుణైః ధర్మైః సంపన్నస్య యుక్తస్యాపి తస్య వంధ్యానాం సంతానరహితానాం భార్యాణాం పత్యు రత ఏవ చింతా పుత్రలాభప్రయుక్తా అభూత్. తత్ర రూపం లావణ్య మౌదార్యం సత్పాత్రే ద్రవ్యవినియోగశీలత్వం వయో యౌవనం జన్మ సత్కులప్రసూతత్వం విద్యా శాస్త్రజన్యం జ్ఞానం ఐశ్వర్యం సార్వభౌమత్వం శ్రీ ర్భోగ్యభోగోపకరణాదిసంపత్, ఏతే చింతారహితప్రీతిహేతవః అథాప్యపుత్రత్వమేకం సదా చింతాహేతు రాసీదితి భావః. ౧౨

తదేవాహ (నేతి) తస్యాపుత్రత్వప్రయుక్తచింతాక్రాంతస్య సార్వభౌమస్య చిత్రకేతోః సర్వాః సంపదః వామలోచనాః సుందరలోచనాః. లోచనగ్రహణ మన్యేషామపి అవయవానా ముపలక్షణం. మహిష్యశ్చేయం కృత్స్నా భూమిశ్చ ప్రీతిహేతవో నాభవన్. ౧౩

ఏవం సర్వసంపత్సు ప్రీతిరహితస్య కేవలం పుత్రార్థమేవ చింతయత స్తస్య చిత్రకేతో ర్భవనం గృహం ప్రతి భగవా నంగిరా ఋషిః సిద్ధః జ్ఞానకాష్ఠాం ప్రాప్తః అత ఏవ యదృచ్ఛయా లోకాననుచరన్ కదాచి దుపాగతః ప్రాప్తః. ౧౪

తం పూజయిత్వా విధివత్ ప్రత్యుత్థానార్హణాదిభిః,
కృతాతిథ్య ముపాసీదత్ సుఖాసీనం సమాహితః ౧౫

మహర్షి స్త ముపాసీనం ప్రశ్రయావనతం క్షితౌ,
ప్రతిపూజ్య మహారాజ సమాభాష్యేద మబ్రవీత్. ౧౬

అంగిరా ఉవాచ—

అపి తేఽనామయం స్వస్తి ప్రకృతీనాం తథాఽఽత్మనః,
యథా ప్రకృతిభి ర్గుప్తః పుమాన్ రాజాపి సప్తభిః. ౧౭

ఆత్మానం ప్రకృతిష్వద్ధా నిధాయ శ్రేయ ఆప్నుయాత్.
రాజ్ఞా తథా ప్రకృతయో నరదేవాహితాదయః. ౧౮

త మాగత మంగిరసం యథావిధి ప్రత్యుత్థానార్ఘ్యపాద్యాదిభిః సంపూజ్యాతిథ్యం కృత్వా భోజనాదిభిః సత్కృత్యేత్యర్థః. సుఖాసనోపవిష్టమంగిరస ముపాసీదత్ తస్య సమీప ఉపవిష్టవాన్ కథంభూతః సన్ సమాహితః సంయతచిత్తః సన్. ౧౫

ఉపాసీన ముపవిష్టం క్షితౌ ప్రశ్రయేణావనతం నమ్రం తం చిత్రకేతుం ప్రతిపూజ్య అహో తవ వినయాదిసంపత్తిరితి బహుసంమాన్య సమాభాష్య సంభాషణాభిముఖం కృత్వా మహర్షి రంగిరా ఇదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్. ౧౬

తదేవాహ (అపీతి.) అపిశబ్దః కుశలప్రశ్నద్యోతకః. తే తవానామయ మారోగ్య మప్యస్తి. కిలేతి ప్రశ్నః. ఆత్మనాం స్వసంబంధినీనాం ప్రకృతీనాం స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదుర్గబలాత్మకానాం సప్తానామపి స్వస్తినను? సర్వస్మిన్ సతి విశేషేణ ప్రకృతీనాం స్వస్తి కథం పృచ్ఛతీత్యత్రాహ (యథేతి సప్తభిః.) ప్రకృతిభిః మహదహంకారతన్మాత్రైః యథా పుమాన్ జీవః గుప్తః రక్షితో భవతి ప్రకృత్యాయత్తః సుఖీ భవతి. ౧౭

తథా రాజాపి స్వామ్యాదిషు సప్తసు ప్రతిష్ఠాప్యాత్మానం సాక్షాన్నిధాయాత్మానం ప్రకృత్యధీనం కృత్వేత్యర్థః. శ్రేయః సుఖం ప్రాప్నుయాత్, రాజ్యభారం ప్రకృతిషు నిధాయ నిర్భరః సుఖాన్యనుభూయాదిత్యర్థః. అతః ప్రకృతీనామేవ తావత్ స్వస్తి పృచ్ఛామీతి భావః. ఏవం రాజ్ఞః శ్రేయః ప్రకృత్యధీన మిత్యుక్తమ్. అథ ప్రకృతీనాం శ్రేయో రాజాధీన మిత్యాహ రాజ్ఞేతి. హే నరదేవ! తయా ప్రకృతయోఽపి రాజ్ఞా హేతునా హితాదయః హిత మిష్ట మాదిశబ్దా దనిష్టపరిహారశ్చ యేషాం తాదృశా భవంతి. అహితాధయ ఇతి పాఠే అ సమంతాద్ధతా ఆధయః యేషాం నిరస్తమనోదుఃఖా భవంతీత్యర్థః. ౧౮

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

అపి దారాః ప్రజామాత్యా భృత్యాః శ్రేణ్యోఽథ మంత్రిణః,
పౌరా జానపదా భూపా ఆత్మజా వశవర్తినః. ౧౯

యస్యాత్మానువశశ్చేత్ స్యాత్ సర్వే తద్వశగా ఇమే,
లోకాః సపాలా యచ్ఛంతి సర్వే బలి మతంద్రితాః. ౨౦

ఆత్మనః ప్రీయతే నాత్మా పరతః స్వత ఏవ వా,
లక్షయేఽలబ్ధకామం త్వాం చింతయా శబలం ముఖమ్. ౨౧

ఏవం వికల్పితో రాజన్ విదుషా మునినాపి సః,

ఏవం రాజ్ఞః ప్రకృతీనాం చాన్యోన్యశ్రేయఃప్రాపకత్వ ముక్తమ్. నను యది రాజ్ఞః శ్రేయః ప్రకృత్యధీనం తర్హి రాజ్ఞః స్వాతంత్ర్యభంగ స్తత్రాహ (అపీతి.) యస్య రాజ్ఞో దారాః భార్యాః ప్రజాః అమాత్యాః కర్మసహాయాః శ్రేణ్యః తాంబూలికాదయః మంత్రిణః మంత్రేషు సహాయభూతాః మిత్రాణి పౌరాః పురవాసినః జానపదాః దేశాంతరాధిపతయో భూపాః ఆత్మజాశ్చ వశవర్తినః వశంగతాః స ఏవ ప్రకృతిష్వాత్మానం నిధాయ శ్రేయః ఆప్నుయా దిత్యర్థః. ౧౯

కస్యైతే వశవర్తినః స్యుః తత్రాహ(యస్యేతి.) యస్య రాజ్ఞః ఆత్మా మనోఽనువశః వశంగతః న తు విషయపరః స్యాత్, జితేంద్రియస్యేతి భావః తస్యైవ వశంగతాః సర్వే ఇమే పూర్వోక్తాః దారాదయః పాలకైః సహితాః సర్వే లోకాశ్చాతంద్రితాః జాగరూకాః సంతో బలిం హరంతి. యద్వా యస్యాత్మానువశ స్తస్యైవేమే సర్వే దారాదయో వశంగతాః యస్యేమే దారాదయో వశంగతాః తస్యైవ సర్వే లోకాః సపాలా బలిం హరంతీతి వాఽన్వయః. ఉపాయనసమర్పణద్వారా సేవంత ఇత్యర్థః. ౨౦

త్వదుక్తరీత్యా జితేంద్రియస్య మమ సర్వం వశే వర్తత ఇతి చేత్తర్హ్యసంతోష స్తవ కుత ఇత్యాహ (ఆత్మన ఇతి) ఆత్మనః స్వస్య తవాత్మా మనః న ప్రీయతే న తుష్యతి, తత్కిం పరతో వా స్వతో వా హేతోః కథ మసంతోషో జాయతే మమేత్యత్రాహ - అలబ్ధకామ మప్రాప్తాభిలాషం త్వాం లక్షయేఽనుపశ్యామి. తత్కుతః? యత శ్చింతయా తవ ముఖం శబలం విచ్ఛాయం, అనాహ్లాద ముపలక్ష్యతే ౨౧

ఏవ మంగిరసా పృష్ట శ్చిత్రకేతుః స్వమనీషితం విజ్ఞాపితవాన్ ఇత్యాహ మునిః (ఏవమితి) విదుషా చిత్రకేతోరభిప్రేతం జానతాపి మునినా ఏవం ఇత్థం వికల్పితః స్వతః పరతో వా తవాసంతోష

ప్రశ్రయాఽవనతోఽభ్యాహ ప్రజాకామ స్తతో మునిమ్. ౨౨

చిత్రకేతు రువాచ—

భగవన్ కిం న విదితం తపోజ్ఞానసమాధిభిః,
యోగినాం ధ్వస్తపాపానాం బహిరంతశ్శరీరిషు ౨౩

తథాపి పృచ్ఛతో బ్రూయాం బ్రహ్మన్నాత్మని చింతితమ్,
భవతో విదుషశ్చాపి చోదిత స్త్వదనుజ్ఞయా ౨౪

లోకపాలై రపి ప్రార్థ్యా సామ్రాజ్యైశ్వర్యసంపదః,
న నందయం త్యప్రజం మాం క్షుత్తృట్కామమివాపరే ౨౫

ఇత్యేవం వికల్పపూర్వకం పృష్టః చిత్రకేతుః ప్రజాకామః పుత్రం కామయమానః తావత్ ప్రశ్రయేణ వినయేన నమ్రః ముని మంగిరస మాహ. ౨౨

తదేవాహ (భగవన్నిత్యాదినా తద్విధేహి న ఇత్యంతేన.) హే భగవన్! తపోజ్ఞానసమాధిభిః కర్మయోగజ్ఞానయోగభగవద్భక్తియోగైః ధ్వస్తం నిరస్తం పాపం జ్ఞానావరకం పుణ్యపాపాత్మకం కర్మ యై స్తేషాం భవాదృశానాం యోగినాం, దేహిష్వంతర్బహిశ్చావిదితం కిం, న్వస్తి శరీరిణాం అంతర్బాహ్యగతం చ భవద్భిః సర్వం విదితమేవేత్యర్థః ౨౩

తథాపి సర్వజ్ఞస్య జ్ఞాతత్వేఽపి హే బ్రహ్మన్! ఆత్మని మదంతఃకరణే చింతితమర్థం పృచ్ఛత స్తవ బ్రూయాం కథయామి. కథంభూతః? విదుషా చాపి మదభిప్రేతం జానతాఽపి భవతా చోదితోఽభిప్రేతకథనాయ ప్రేరితః త్వదనుజ్ఞయా బ్రూయాం యద్యనుజ్ఞాపయసి తర్హి బ్రూయామితి స్వస్య వినయాదిసంపత్తిః సూచితా. ౨౪

తావత్ స్వస్య పుత్రలాభప్రయుక్తాయాః చింతాయాః నితరా మనివృత్తిహేతుత్వం వదన్ చింతితమాహ (లోకపాలై రితి.) లోకపాలైరపి ప్రార్థ్యాః తేషామపి దుర్లభా ఇతి భావః. సామ్రాజ్యం సార్వభౌమత్వం తద్రూపం యదైశ్వర్యం తత్ప్రయుక్తాః సంపదః భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధయః అప్రజ మపుత్రం మాం న నందయంతి న సుఖయంతి యథా క్షుత్తృడ్భ్యా మన్నపానాదికం కామయ మాన మితరే స్రక్చందనవనితాదయో న సుఖయంతి తద్వత్ ౨౫

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

తతః పాహి మహాభాగ! పూర్వైస్సహ గతం తమః,
యథా తరేమ దుస్తారం ప్రజయా తద్ విధేహి నః. ౨౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యర్థితః స భగవాన్ కృపాలు ర్బ్రహ్మణః సుతః,
శ్రపయిత్వా చరుం త్వాష్ట్రం త్వష్టార మయజద్ విభుః ౨౭

జ్యేష్ఠా శ్రేష్ఠా చ యా రాజ్ఞో మహిషీణాం చ భారత,
నామ్నా కృతద్యుతి స్తస్యై యజ్ఞోచ్ఛిష్ట మదాద్ ద్విజః ౨౮

అథాహ నృపతిం రాజన్ భవితైక స్తవాత్మజః,
హర్షశోకప్రద స్తుభ్య మితి బ్రహ్మసుతో యయౌ ౨౯

తత్ తస్మాత్ హే మహాభాగ! పూర్వైరస్మత్పిత్రాదిభిః సహ మయా గతం ప్రాప్తం దుస్తారం తమో నరకం యథా ప్రజయా పుత్రేణ హేతునా యథా తరేమ తథా విధేహి. తథాఽనుగ్రహాణేత్యర్థః అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి ఇతి కింవదంతీ మనుసృత్య పూర్వైః సహ గతం తమ ఇత్యుక్తం "ప్రజయా పితృభ్య" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా ప్రజాయా అభావే పితృఋణానివృత్తేః అప్రజస్య తమః ప్రాప్తిం సిద్ధవత్కృత్వా గత మిత్యుక్తమ్ ౨౬

ఏవముక్తోఽంగిరాః తమనుగృహ్ణన్ పుత్రకామేష్ట్యా యాజయిత్వా యజ్ఞోచ్ఛిష్టం హవి ర్భార్యాయై ప్రదాయ యయావిత్యాహ మునిః (ఇతీతి ఇతి) ఇత్థం చిత్రకేతునాఽభ్యర్థితో యాచితః స భగవాన్ బ్రాహ్మణః చతుర్ముఖస్య సుతో విభు రంగిరాః కృపాలు రత ఏవ త్వాష్ట్రం త్వష్టృదేవతాకం చరుం శ్రపయిత్వా పాచయిత్వా తేన చరుణా త్వష్టార మయజత్ అయాజయత్, స్వయ మార్త్విజ్యకరణేనేష్టవాన్ వా తతో హే భారత! రాజ్ఞ శ్చిత్రకేతో ర్భార్యాణాం మధ్యే యా జ్యేష్ఠా శ్రేష్ఠా చ నామ్నా కృతద్యుతిరితి ప్రసిద్ధా భార్యా తస్యై యజ్ఞోచ్ఛిష్టం యజ్ఞశిష్టం హవిః విప్రోఽంగిరా అదా ద్దత్తవాన్ ౨౭-౨౮

అథాంగిరా నృపతిం చిత్రకేతు మాహ-ఉవాచ తదేవాహ హే రాజన్ చిత్రకేతో! తవ పుత్రో భవితా జనిష్యతే కథంభూతః? తుభ్యం హర్షశోకప్రదః జన్మనా హర్షం మరణేన శోకం చ ప్రదదాతీతి తథా ఇత్యేవ ముక్త్వా బ్రహ్మణః సుతోఽంగిరా యయౌ గతః. ౨౯

సాపి తత్ప్రాశనాదేవ చిత్రకేతో రధారయత్,
గర్భం కృతద్యుతి ర్దేవీ కృత్తికాగ్నే రివాత్మజమ్. ౨౦

తస్యా అనుదినం గర్భః శుక్లపక్ష ఇవోడుపః,
వవృధే శూరసేనేశతేజసా శనకై ర్నృప ౨౧

అథ కాల ఉపావృత్తే కుమారః సమజాయత,
జనయన్ శూరసేనానాం శృణ్వతాం పరమాం ముదమ్ ౨౨

హృష్టో రాజా కుమారస్య స్నాతః శుచి రలంకృతః,
వాచయిత్వాఽఽశిషో విప్రైః కారయామాస జాతకమ్ ౨౩

తేభ్యో హిరణ్యం రజతం వాసాంస్యాభరణాని చ,
గ్రామాన్ హయాన్ గజాన్ ప్రాదాద్ ధేనూనా మర్బుదాని షట్. ౨౪

తతః సా కృతద్యుతిః చిత్రకేతో ర్భార్యా తస్య యజ్ఞావశిష్టస్య ప్రాశనాత్ భక్షణా దేవ హేతో శ్చిత్రకేతోః సకాశాత్ పుత్రరూపం గర్భ మధారయత్ ధృతవతీ యథా కృత్తికాఽగ్నేః సకాశా ద్గర్భం కుమారరూపం దధార తద్వత్ ౨౦

తస్యాం కృతద్యుతా వనుదినం శుక్లపక్షే ఉడుప శ్చంద్ర ఇవ శూరసేనానాం ఈశస్య చిత్రకేతోః తేజసా వీర్యేణ గర్భః శనై ర్వవృధే ఏధామాస. ౨౧

అథకాలే దశమాసాత్మకే కాలే ఉపావృత్తే గతే సతి కుమారః పుత్రః సమజాయత. కథం భూతః సన్ రాజ్ఞః పుత్రోత్పత్తిం శృణ్వతాం శూరసేనదేశస్థానాం జనానాం పరమాం ముదం హర్షం జనయన్ ఉత్పాదయన్ సన్. ౨౨

తతః హృష్టో హర్షయుక్తో రాజా చిత్రకేతుః సద్య ఏవ స్నాత్వా శుచి రుదారమనాః వస్త్రాదిభి రలంకృతశ్చ కుమారస్య విప్రై రాశిషో వాచయిత్వా జాతకం జాతకర్మ కారయామాస. ౨౩

తత స్తేభ్యో విప్రేభ్యో హిరణ్యాదీన్ ధేనూనాం షడర్బుదాని చ ప్రాదాత్ ప్రదత్తవాన్, అత్ర హయా అగ్వా అర్బుదం దశ కోటయః శతకోటిర్వాఽర్బుదం "ప్రయుతం చార్బుదం చ" ఇతి

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

వవర్ష కామ మన్యేషాం పర్జన్య ఇవ దేహినామ్,
ధన్యం యశస్య మాయుష్యం కుమారస్య మహామనాః ౩౫

కృచ్ఛ్రలబ్ధేఽథ రాజర్షే స్తనయేఽనుదినం పితుః,
యథా నిఃస్వస్య కృచ్ఛ్రాప్తే ధనే స్నేహోఽన్వవర్ధత ౩౬

మాతు స్త్వతితరాం పుత్రే స్నేహో మోహసముద్భవః,
కృతద్యుతేః సపత్నీనాం ప్రజాకామజ్వరోఽభవత్. ౩౭

చిత్రకేతో రతిప్రీతి ర్యథా దారే ప్రజావతి,
న తథాఽన్యేషు సంజజ్ఞే బాలం లాలయతోఽన్వహమ్. ౩౮

తాః పర్యతప్య న్నాత్మానం గర్హయంత్యోఽభ్యసూయయా,
అనపత్యేన దుఃఖేన రాజ్ఞ శ్చానాదరేణ చ ౩౯

ప్రయుతానంతరం నిర్దేశాత్ తథాన్యేభ్యోఽపి బంధుభృత్యాదిభ్యః కామాన్ ఇష్టార్థాన్ పర్జన్య ఇవ వవర్ష ధనకరం యశస్కరం పుత్రస్యాయుష్కరం చ యథా భవతి తథా వవర్షేతి క్రియావిశేషణాన్యేతాని. ౩౪-౩౫

అథ కృచ్ఛ్రలబ్ధే బహుప్రయాసలబ్ధే తనయే పితూ రాజర్షే శ్చిత్రకేతోః స్నేహోఽన్వవర్ధత అన్వైధత. యథా నిఃస్వస్య నిర్ధనస్య పుంసః కృచ్ఛ్రాప్తే కష్టలబ్ధే ధనే స్నేహోఽన్వవర్ధతే తద్వత్ ౩౬

తథా మాతురపి కృతద్యుతే స్తనయేఽతితరాం నితరాం మోహసముద్భవః స్నేహ అన్వవర్ధత. మోహాత్ సముద్భవో యస్య మోహస్య సముద్భవో యస్మాదితి వా. తదా కృతద్యుతేః సపత్నీనాం ప్రజాకామజ్వరః పుత్రాభిలాషరూపసంతాపోఽభవత్ ౩౭

తదాఽనుదినం పుత్రం లాలయత శ్చిత్రకేతోః ప్రజావతి పుత్రవత్యాం దారే భార్యాయాం కృతద్యుతౌ యథాఽతిప్రీతి స్తధేతరేషు దారేషు ప్రీతి ర్నాసీత్ ౩౮

తతస్తావత్ సపత్న్యః ఆత్మసు రాజ్ఞోఽనాదరేణానపత్యేన అపుత్రత్వనిమిత్తేన దుఃఖేన చ పుత్రవత్యాం సపత్న్యాం కృతద్యుతా వభ్యసూయయా ఆత్మానం నిందయంత్యః పర్యతప్యన్ పరితప్తా బభూవుః. ౩౯

ధిగప్రజాం స్త్రియం పాపాం పత్యుశ్చాఽగృహసమ్మతామ్,
సుప్రజాభిః సపత్నీభి ర్దాసీమివ తిరస్కృతామ్. ౪౦

దాసీనాం కో ను సంతాపః స్వామినః పరిచర్యయా,
అభీక్ష్ణం లబ్ధమానానాం దాస్యా దాసీవ దుర్భగాః. ౪౧

ఏవం సందహ్యమానానాం సపత్న్యాః పుత్రసంపదా.
రాజ్ఞోఽసమ్మతవృత్తీనాం విద్వేషో బలవా నభూత్. ౪౨

విద్వేషనష్టమతయః స్త్రియో దారుణచేతసః,
గరం దదుః కుమారాయ దుర్మర్షా నృపతిం ప్రతి. ౪౩

కృతద్యుతి రజానంతీ సపత్నీనా మఘం మహత్,
సుప్త ఏవేతి సంచింత్య నిరీక్ష్య వ్యచరద్ గృహే. ౪౪

గర్హాపూర్వకపరితాపం తాసాం దర్శయతి (ధిగితి ద్వాభ్యామ్.) అప్రజాం అపుత్రవతీం అత ఏవ పాపాం మాదృశీం స్త్రియం ధిక్ మాదృశీ స్త్రీ నింద్యేత్యర్థః నింద్యత్వే హేతూన్ వదంత్యః స్త్రియం విశింషంతి-పత్యుశ్చాగృహసంమతాం గృహే సంమతేష్టా గృహసమ్మతా తథా న భవతీత్య గృహసమ్మతా. పత్యుః గృహేఽసంమతాం ఇత్యర్థః. కించ సుప్రజాభిః శోభనాపత్యవతీభిః సపత్నీభిర్దాసీ మివ। తిరస్కృతాం తుచ్ఛీకృతామ్ ౪౦

కిం చ దాస్యపేక్షయాఽప్యపుత్రా నారీ నింద్యేత్యాత్మనో గర్హయంతే(దాసీనామితి) దాసీనాం కోను సంతాపః న కోఽపి సంతాపోఽస్తి తత్ర హేతుః-పరిచర్యయా సేవయా స్వామినః సకాశా దభీక్ష్ణం పునః పునః లబ్ధః కామః ఇష్టారో యాభిస్తాసాం స్వామినః పరిచర్యయా లబ్ధకామానా మితి వాఽన్వయః, అతో వయం దాస్యాః దాసీవ దుర్భగాః. ౪౧

ఏవం సపత్న్యాః కృతద్యుతేః పుత్రసంపదా నితరాం దహ్యమానచిత్తానాం రాజ్ఞః చిత్రకేతో ర్న సంమతా, వృత్తి ర్జీవనం యాసాం తాసాం బలవాన్ విద్వేషోఽభూత్. ౪౨

తతో నృపతిం చిత్రకేతుం దుర్మర్షా అసహమానా స్తద్విద్వేషేణ నష్టవివేకాః క్రూరచిత్తాః స్త్రియః కుమారాయ గరం విషం దదుః. ౪౩

సపత్నీనాం మహదఘం గరదానరూప మజానతీ కృతద్యుతిః కేవలం కుమారం వీక్ష్య సుప్త ఏకేతి మత్వా గృహే వ్యచరత్ సంచచార ౪౪

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

శయానం సుచిరం బాల ముపధార్య మనీషిణీ,
పుత్ర మానయ మే భద్రే ఇతి ధాత్రీ మచోదయత్. ౪౫

సా శయాన ముపవ్రజ్య దృష్ట్వా చోత్తారలోచనమ్,
ప్రాణేంద్రియాత్మభి స్త్యక్తం హతాస్మీ త్యపత ద్భువి ౪౬

తస్యా స్తదాకర్ణ్య భృశాతురం స్వరం ఘ్నంత్యాః కరాభ్యా ముర ఉచ్చకై రపి,
ప్రవిశ్య రాజ్ఞీ త్వరయాఽఽత్మజాంతికం దదర్శ బాలం సహసా మృతం సుతమ్ ౪౭

పపాత భూమౌ పరివృద్ధయా శుచా ముమోహ విభ్రష్టశిరోరుహాంబరా. ౪౮

తతో నృపాంతఃపురవర్తినో జనా నరాశ్చ నార్యశ్చ నిశమ్య రోదనమ్,

కుమారం సుచిరతరం సుప్త ముపచార్య విజ్ఞాయ మనీషిణీ పుత్రలాలనవిషయకబుద్ధిమతీ కృతద్యుతిః హే భద్రే! మే పుత్ర మానయేతి ధాత్రీం స్తన్యదాయినీ మచోదయత్. ౪౫

సా ధాత్రీ శయానం సుప్తం తం ఉపవ్రజ్య కుమారసమీపం గత్వా ఉత్తారే ఉద్గతే తారకే కనీనికే యయో స్తే లోచనే యస్య తాదృశం ప్రాణై రింద్రియై రాత్మనా జీవేన చ త్యక్తం దృష్ట్వా హా హతాస్మీతి క్రోశంతీ భువ్యపతత్ ౪౬

కరాభ్యా ముచ్చై రతితరాం ఉరో ఘ్నంత్యాః తాడయంత్యా స్తస్యా ధాత్ర్యాః నితరా మాతురం దుఃఖయుక్తం దీనం స్వరమాకర్ణ్య రాజ్ఞీ కృతద్యుతిః త్వరయా ఆత్మజస్యాన్తికం ప్రవిశ్య సహసా సర్వథా మృతమేవ బాలం సుతం దదర్శ. ౪౭

తతః భూమౌ పపాత, తథా పరివృద్ధయా ఏధమానయా శుచా శోకేన ముమోహ విచిత్తాఽభూత్. మోహమేవ దర్శయితుం తాం విశినష్టి-విభ్రష్టశిరోరుహాంబరా విభ్రష్టాః విలులితాః శిరోరుహాః కేశాః అంబరే చ యస్యాః సా. ౪౮

తతః నృపస్యాంతఃపురవాసినో జనాః, హే నృపేతి సంబోధనం వా, జనానేవాహ (నరా నార్యశ్చేతి.) నరా నార్యశ్చ సర్వే జనా రోదన మాకర్ణ్య కుమారసమీప మాగత్య రాజ్ఞా సహ తుల్యదుఃఖాః

ఆగత్య తుల్యవ్యసనాః సుదుఃఖితాః తాశ్చ వ్యలీకం రురుదుః కృతాగసః ౪౯

శ్రుత్వా మృతం పుత్ర మలక్షితాంతకం వినష్టదృష్టిః ప్రపతన్ స్ఖలన్ పథి,
స్నేహానుబంధైధితయా శుచా భృశం విమూర్ఛితోఽనుప్రకృతి ర్ద్విజై ర్వృతః. ౫౦

పపాత బాలస్య స పాదమూలే మృతస్య విస్రస్తశిరోరుహాంబరః,
దీర్ఘం శ్వసన్ బాష్పకలోపరోధతో నిరుద్ధకంఠో న శశాక భాషితుమ్ ౫౧

పతిం నిరీక్ష్యోరుశుచార్పితం తదా మృతం చ బాలం సుతమేకసంతతిమ్,
జనస్య రాజ్ఞీ ప్రకృతేశ్చ హృద్రుజం సతీ దధానా విలలాప చిత్రధా. ౫౨

స్తనద్వయం కుంకుమగంధమండితం నిషించతీ సాంజనబాష్పబిందుభిః,

సుదుఃఖితా బభూవుః. తదా కృతాగసః గరదానేన కృతాపరాధా అపి తాః సపత్న్యః సమాగత్య వ్యలీకం నిష్కపటమివ యద్వా సకపటం యథా తథా మిథ్యా వా రురుదుః. స్వాపరాధం ప్రచ్ఛాదయితు మితి భావః. ౪౯

న లక్షితః మృత్యుహేతుః యస్య తం మృతం సుతం శ్రుత్వా స చిత్రకేతుః దుఃఖితోఽభూదితి శేషః. తదేవాహ (వినష్టదృష్టిరితి.) పుత్రే స్నేహానుబంధః తేనానుబద్ధః తేన హేతునా ఏధితయా వర్ధితయా శుచా శోకేనాతీవ పీడితః, అత ఏవ వినష్టదృష్టిః యస్య అతఏవ క్వచిత్ప్రపతన్ క్వచిచ్చ స్ఖలన్ క్వచిద్విమూర్ఛితః స రాజరాజః చిత్రకేతు రనుసృత్య గచ్ఛద్భిః ప్రకృతిభిః అమాత్యాదిభిః ద్విజైశ్చ పరివృతః. ౫౦

మృతస్య బాలస్య పాదమూలే పపాత. కథంభూతః? విభ్రష్టా శిరోరుహాః అంబరే చ యస్య దీర్ఘం యథా తథా శ్వసన్ శ్వాసం ముంచన్. బాష్పకలాభిః అశ్రుబిందుభిః ఉపరోధతః సంభృతత్వేన నిరుద్ధః కంఠో యస్య తాదృశః భాషితుం కించిదపి వక్తుం న శశాక నాశక్నోత్ ౫౧

తదోరుశుచా మహతా శోకేనార్పితం వ్యాప్తం పతిం తథైకమేవ సంతతిరూపం మృతం బాలం పుత్రం చ నిరీక్ష్య జనస్య రాజ్ఞః ప్రకృతే రమాత్యాదేశ్చ హృద్రుజం మనఃపీడాం దధానా పుష్ణంతీ సతీ కృతద్యుతిః. రాజ్ఞీతి పాఠే-సతీ రాజ్ఞీ జనస్య ప్రకృతేశ్చ హృద్రుజం దధానా సతీ చిత్రధాఽనేకప్రకారం విలలాప. ౫౨

చిత్రధా విలాపమేవ ప్రపంచయతి (స్తనద్వయ మిత్యాదినా కలాగిరిస్త ఇత్యంతేన.) తావత్

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

వికీర్యకేశాన్ విగలత్స్రజః సుతం శుశోచ చిత్రం కురరీవ సుస్వరమ్. ౩౩

అహో విధాత స్త్వమతీవ బాలిశో యస్త్వాత్మసృష్ట్యప్రతిరూప మీహసే,
పరేఽనుజీవత్యపరస్య యా మృతి ర్విపర్యయశ్చే త్త్వమసి ధ్రువః పరః. ౩౪

న హి క్రమశ్చే దిహ మృత్యుజన్మనోః శరీరిణా మస్తు తదాఽఽత్మకర్మభిః,
యః స్నేహపాశో నిజసర్గవృద్ధయే స్వయం కృతస్తే తమిమం వివృశ్చసి. ౩౫

కుంకుమగంధేన కుంకుమమిశ్రహరిచందనేన మండితం భూషితం స్తనద్వయ మంజనయుక్తైః బాష్ప బిందుభి రశ్రుబిందుభిః నిషించంతీ విగలంతీ స్రక్ యేభ్య స్తాన్ వికీర్య కురరీవ పుత్రం ప్రతి సుస్వరం చిత్రం యథా తథా శుశోచ ౩౩

హే విధాత స్త్వమహో బాలిశః మూర్ఖః నిష్కృపో వా, కుతః? య స్త్వమాత్మసృష్టేః స్వకర్తృకసృష్టేః పిత్రాదిక్రమనిబద్ధాయా అప్రతిరూపం అననురూపం ఈహసే చేష్టసే తదేవాహ - పరే ప్రాక్కాలజాతే పిత్రాదౌ అనుజీవతి సత్యపరస్య పశ్చాత్కాలజాతస్య పుత్రాదే ర్యా మృతి ర్మరణమితి తదేతదప్రతిరూపమిత్యర్థః విపర్యయశ్చేద్యద్యుక్తవిపర్యయ ఏవ స్యాత్ పుత్రాదౌ జీవతి పిత్రాదేరేవ మృతిః స్యాదిత్యర్థః తర్హి త్వం ధ్రువం నూనం పరః సర్వోత్కృష్టో భవేః. నియమేన తదభావాత్ త్వం బాలిశ ఏవేతి భావః యద్వా నను సృష్టిస్తు పిత్రాదిక్రమేణైవ మృతి స్త్వనియతేతి చే త్తర్హి త్వం ధ్రువం నూనం పరః సర్వోత్కృష్టోఽసీత్యధిక్షేపః. ధ్రువ ఇతి ప్రథమాంతపాఠే తు త్వం నిత్యః శత్రురసీత్యర్థః. ౩౪

నను తత్తత్కర్మానుసారేణ। ఉత్పత్తిమరణే స్తః, న చాత్ర క్రమోఽస్తి, న వా మమాత్రాపరాధోఽస్తీత్యత్రాహ (న హీతి) ఇహ ప్రకృతిమండలశరీరిణాం మృత్యుజన్మనోః ఉత్పత్తిమరణయోః క్రమో నాస్తి చేత్ పశ్చాజ్జాతే పుత్రే జీవత్యేవ పితా పూర్వం జాతో మ్రియత ఇత్యేవంవిధక్రమో నాస్తి చేదిత్యర్థః ఉత్పత్తిక్రమేణైవ మృతిక్రమో నాస్తి చేత్యర్థః. జన్మగ్రహణం దృష్టాంతార్థం. యథా జన్మని క్రమోఽస్తి తథా మృతౌ క్రమో నాస్తీతి చే త్తర్హ్యాత్మకర్మభిః స్వస్వకర్మభిరేవ తత్తదుత్పత్తి మృత్యాదికం సర్వమస్తు కిమీశ్వరేణ త్వయా కృత్యమస్తి? కర్మానుసారేణ ఫలప్రాపకోఽహమితిచేత్ తత్రాహ (య ఇతి) నిజసర్గవృద్ధయే తే త్వయా యః స్నేహపాశః పుత్రాదిషు స్నేహరూపః పాశః కృత స్తమిమం స్వయమేవ వివృశ్చసి. ఆర్షత్వాత్ ప్రార్థనాయాం లట్. ఛిన్సీత్యర్థః. ౩౫

త్వం తాత నార్హసి చ మాం కృపణా మనాథాం
త్యక్తుం విచక్ష్వ పితరం తవ శోకతప్తమ్,
అంజ స్తరేమ భవతా ప్రజదుస్తరం యద్
ధ్వాన్తం న యాహ్యకరుణేన యమేన దూరమ్. ౫౬

ఉత్తిష్ఠ! తాత! త ఇమే శిశవో వయస్యాః
త్వా మాశ్రయంతి నృపనందన సంవిహర్తుమ్,
సుప్త శ్చిరం హ్యశనయా చ భవాన్ పరీతో
భుంక్ష్వ స్తనం పిబ శుచో హర నః స్వకానామ్. ౫౭

నాహం తనూజ దదృశే హతమంగళా తే
ముగ్ధస్మితం ముదితవీక్షణ మాననాబ్జమ్,
కిం వా గతోఽస్యపున రన్వయమన్యలోకం
నీతోఽఘృణేన న శృణోమి కలా గిర స్తే ౫౮

ఏవం దైవం ప్రత్యాక్రోశ్యాథ మృతం బాలకం ప్రతి విలలాప (త్వమితి,) హే తాత పుత్ర! మా మనాథా మేతద్దుఃఖసాగరాద్రక్షకరహితాం దీనాం దుఃఖితాం త్యక్తుం త్వం నార్హసి, తవ శోకేన తప్తం పితరం చిత్రకేతుం విచక్ష్వ పశ్య. యద్యస్మాత్ త్వత్కర్తృకాదవలోకనా ద్ప్రజదుస్తరమన పత్యత్వప్రయుక్తాదపి క్లేశాత్ దుస్తరం అప్రజత్వక్లేశస్తు యథాకథంచిత్ సోఢుం శక్యః. అయం తు నితరాం సోఢుమశక్య ఇతి భావః. ధ్వాంతం శోకం తరేమ యది న పశ్యసి తర్హ్యకరుణేన నిర్ఘృణేన యమేన శరణభూతేన దూరం నయ మామపి యమసమీపం నయేత్యర్థః ౫౬

హే తాత! పుత్ర! త్వ ముత్తిష్ఠ. ఇమే వయస్యాః త్వత్సమానవయసః శిశవో బాలాః హే నృపనందన! త్వయా సహ సంవిహర్తుం త్వామాహ్వయంతి, కించ త్వం చిరం సుప్తః అశనయా క్షుధా చ పరీతో వ్యాప్తః అతః స్తన్యం దుగ్ధం పిబ స్వకానాం నోఽస్మాకం శుచో హరాపనుద ౫౭

హే తనూజ! పుత్రక! తే తవాననాబ్జం ముఖకమలమహం న దదృశే న దృష్టవతీ. కథంభూతం? ముగ్ధం సుందరం స్మితం యస్మిన్ మృదితవీక్షణం మృదితే చలత్ పక్ష్మణీ నేత్రే యస్మిన్ తాదృశం. అత ఏవ హతమంగళా హతం మంగళం యస్యాః సాఽహ మిదానీం అపి తవ కలా మధురా గిరః న శృణోమి నాశ్రౌషం, తర్హి కిమపునరన్వయం పునరాగమనరహిత మన్యలోకం లోకాంతరం ప్రత్యఘృణేన దైవేన నీతః ప్రాపితః గతోఽసి కిం వేత్యర్థః. ౫౮

(వృత్రస్య ప్రాగ్జన్మచరితమ్)

శ్రీశుక ఉవాచ—

విలపంత్యా మృతం పుత్రమితి చిత్రవిలాపనైః,
చిత్రకేతు ర్భృశం తప్తో ముక్తకంఠో రురోద హ. ౫౯

తయో ర్విలపతోః సర్వే దంపత్యో స్తదనువ్రతాః,
రురుదుః స్మ నరా నార్యః సర్వ మాసీ దచేతనమ్. ౬౦

ఏవం కశ్మల మాపన్నం నష్టసంజ్ఞ మనాయకమ్,
జ్ఞాత్వాఽంగిరా నామ ముని రాజగామ సనారదః. ౬౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
చిత్రకేతువిలాపో నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః.

ఏవం దంపత్యోరన్యేషు చ భృశం శోకావిష్టేషు స నారదః పున రంగిరాః తత్రాయయౌ ఇత్యాహ మునిః (విలపంత్యా ఇతి.) మృతం పుత్రం ప్రతి చిత్రవిలాపనైః ప్రలపంత్యాః సత్యాః చిత్రకేతురపి నితరాం శోకేన తప్తోఽత ఏవ ముక్త ఉచ్చైఃస్వరయుక్తకంఠో, రురోద హేతి. ౫౯

తయోర్దంపత్యో రేవం విలపతోస్సతో స్తదనువ్రతాః సర్వే నరా నార్యశ్చ రురుదుః, ఇతరత్ సర్వజనజాతమచేతనప్రాయమాసీత్, చిత్రితప్రతిమా ఇవ బభూవురిత్యర్థః. ౬౦

(ఏవం) కశ్మలం మహద్దుఃఖమాపన్న మత ఏవ నష్టసంజ్ఞం వివేకరహితం అనాయకం తత్త్వోపదేష్టృరహితం సముదాయం జ్ఞాత్వా శ్రీనారదేన దేవర్షిసహితోఽంగిరానామ మునిః ఆజగామాగతవాన్ ౬౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్దశోఽధ్యాయః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

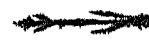
శ్రీశుక ఉవాచ —

ఊచతు ర్మృతకోపాంతే పతితం మృతకోపమమ్,
శోకాభిభూతం రాజానం బోధయంతౌ సదుక్తిభిః. ౧

కోఽయం స్యాత్ తవ రాజేంద్ర భవాన్ యమనుశోచతి,
త్వం చాస్య కతమః సృష్టౌ పురేదానీ మతఃపరమ్. ౨

యథా ప్రయాంతి సంయాంతి స్రోతోవేగేన వాలుకాః,
సంయుజ్యంతే వియుజ్యంతే తథా కాలేన దేహినః. ౩

అథ పంచదశోధ్యాయః

ఏవం తత్రాగతా వంగిరోనారదౌ శోకాపనయనాయ తమూచతు రిత్యాహ మునిః (ఊచతురితి) మృతకోపాంతె శవసమీపే పతితం మృతకోపమం శవసదృశం, తత్ర హేతుః- శోకేనాభిభూతం తిరస్కృతవివేకం రాజానం చిత్రకేతుం సదుక్తిభిః ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యవేదినీభి రుక్తిభి ర్బోధయంతౌ వివేక ముత్పాదయంతా వూచతుః ౧

సదుక్తిభి ర్బోధనప్రకార మేవాహ (క ఇత్యాదినా వస్తుని కల్పిత ఇత్యంతేన,) తావజ్జీవానాం పరస్పరం నిరుపాధికసంబంధాభావా దౌపాధికసంబంధప్రయుక్తశోకమోహభయాదే ర్నిమిత్తసంబంధ స్యైవ నివృత్తే ర్న శోకహేతుర స్తీత్యాహతుః కోఽయమితి. హే రాజేంద్ర! యం ప్రతి భవా ననుశోచతి సోఽయం ప్రవాహరూపాయాం సృష్టౌ పురా భూతకాలే ఇదానీం వర్తమానకాలే ఇతః పరం భవిష్యత్కాలే వా తవ కః స్యాత్? త్వమప్యస్య శోచ్యమానస్య కతమః? యది జీవాత్మానం ప్రతి శోచసి తర్హి శోచ్యస్య జీవస్య తవ చ కః సంబంధః? కాలత్రయేఽపి నానేన తవ సంబంధ ఇత్యర్థః. ౨

దేహద్వారకపితృపుత్రసంబంధే నానుశోచామీత్యత్రోచతుః (యథేతి) స్రోతోవేగేన యథా వాలుకాః సికతాః కదాచిత్ సంయాంతి సంయుక్తా భవంతి, కదాచిచ్చ ప్రయాంతి విప్రయుక్తాశ్చ భవంతి, తథా కాలేన నిమిత్తేన దేహినోఽప్యన్యైర్దేహిభిః సహ సంయుజ్యతే వియుజ్యతే చ. దేహినాం పరస్పరం కాలకర్మాయత్తదేహద్వారకసంబంధ స్యౌపాధికత్వా దుపాధివిలయే తత్ప్రయుక్త సంబంధస్యాపి విలయాత్ విలీనసంబంధప్రయుక్తః శోకో న కార్య ఇతి భావః. ౩

(అంగిరోనారదాభ్యాం చిత్రకేతోః శోకాపనోదనం)

యథా ధానాసు వై ధానా భవంతి న భవంతి చ,
ఏవం భూతేషు భూతాని చోదితానీశమాయయా. ౪

వయం చ త్వం చ యే చేమే తుల్యకాలా శ్చరాచరాః,
జన్మమృత్యో ర్యథా పశ్చాత్ ప్రాఙ్నైవ మధునాపి భోః. ౫

భూతై ర్భూతాని భూతేశః సృజ త్యవతి హంత్యజః,

నను పితృపుత్రత్వాదిసంబంధో న కేవలమాత్మగతః నాపి దేహమాత్రగతః అపి తు విశిష్టగతః, అతో విశిష్టం ప్రత్యేవాహం విశిష్టరూపః శోచామీతి చేదేవమపి న శోకః కార్య ఇత్యాహతుః (యథేతి) యథా ధానాసు బీజేషు జాతిగుణాదివిశేషణవిశిష్టేషు తాదృశ్యో ధానా బీజాంతరాణి ఈశ్వరసంకల్పేన భవంత్యుత్పద్యంతే. అపాదానస్యైవాధికరణత్వవివక్షయా సప్తమీ న భవంతి నశ్యంతి చ. తథాభూతేభ్యః భూతాంతరాణ్యపీశ్వరమాయయోత్పద్యంతే నశ్యంతి చ. అప్రాణిభ్యోఽప్రాణినామివ ప్రాణిభ్యః ప్రాణినామప్యుత్పత్తేః మృతేశ్చేశ్వరసంకల్పాయత్తత్వాత్ తద్వత్ప్రాణిభి రపీశ్వరమాయావై భవమనుసం దధానాత్ తూష్ణీమేవ స్థేయం న తు శోకః కార్యః, కించ విశిష్టే విశేష్యాంశస్య జీవస్య గతత్వాచ్చ న శోకః కార్య ఇతి భావః ౪

నను గచ్ఛతు విశేష్యాంశో జీవః సాక్షాత్ సంబంధాపాదక మవస్థితం దేహం ప్రత్యనుశోచామీ త్యత్రాహతుః (వయం చేతి) వయం త్వం చాన్యే ఇమే చరాచరాశ్చ సర్వే తుల్యకాలాః వర్తమానకాలీనాః యథా జన్మమృత్యోః ప్రాక్ పశ్చాచ్చ న సంతి జన్మనః ప్రాక్ నాసన్ మృత్యోః పశ్చాన్న భవిష్యంతి. భోరాజన్, అధునాఽయమప్యేవ నాస్తి వినశ్వరణాయారబ్ధ మిమం దేహమ ప్యసంతం పశ్యేత్యర్థః ౫

యదీశమాయయా భూతేభ్యో భూతాని భవంతి న భవంతి తర్హి తస్య స్వాతంత్ర్యరూపమీశ్వరత్వ మేవ న స్యాత్ తజ్జీవవిశేషాపేక్షయా సుఖదుఃఖప్రదత్వేన వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్ తయోశ్చ కర్మవశ్య జీవధర్మత్వాత్ జీవవత్ కర్మవశ్యత్వప్రసంగాదిత్యత్రోచతుః (భూతై రితి) భూతేశః సమష్టివ్యష్ట్యాత్మ నావస్థితానాం సర్వేషాం భూతానామీశః అంతః ప్రవిశ్య తత్తజ్జీవకర్మానుసారేణ ప్రశాస్తా ఆత్మనా స్వేన సృష్టై రత ఏవ అస్వతంత్రైః సృజతీత్యనేన తస్య స్రష్టుః సకలేతరవిలక్షణత్వం, సర్వార్థశక్తియుక్తత్వం అజ ఇత్యనేన కర్మఫలానుభవాయ తదాయత్తోత్పత్త్యాదిరాహిత్యోక్త్యాఽవాప్తసమస్తకామత్వ మప్యుక్తం

ఆత్మసృష్టై రస్వతంత్రై రనపేక్షోఽపి బాలవత్, ౬

దేహేన దేహినో రాజన్ దేహా ద్దేహోఽభిజాయతే.

భవతి. నన్వేవంభూతః సృజత్వథాపి జగత్సృష్ట్యాదిః కేనచిత్ ప్రయోజనేన భవితవ్యం నిష్ప్రయోజనస్య ప్రవృత్త్యసంభవాత్ తత్ర బుద్ధిపూర్వకారిణామారంభే హి ద్వివిధం ప్రయోజనం స్వార్థః పరార్థో వా; న హి పరస్య బ్రహ్మణః స్వభావత ఏవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్గేణ కించన ప్రయోజన మనవాప్త మవాప్యతే నాపి పరార్థః, అవాప్తసమస్తకామస్య పరార్థతా హి పరానుగ్రహేణ భవతి, న చేదృశగర్భజన్మ జరామరణనరకాదినానావిధానంతదుఃఖబహులం జగత్కారుణావాన్ సృజతీత్యాశంకమానం ప్రత్యాహతుః అనపేక్షోఽపి బాలవదితి. ప్రయోజననిరపేక్షోఽపి బాలవత్ సృజతీత్యర్థః దృష్టాంతస్వారస్యేన జగత్సృష్ట్యాదేః తల్లీలైకప్రయోజనత్వ ముక్తం నిరపేక్షోపీత్యనేన లీలావ్యతిరిక్తప్రయోజనాంతర నిరపేక్షత్వం చోక్తం. అతోఽనాప్తకామత్వభంగః, నాపి ప్రవృత్త్యసంభవః, కేవలలీలైకప్రయోజనానాం కందుకాద్యారంభాణాం బాలమహారాజాదిషు దర్శనాత్ నన్వేవమపీశ్వరస్య దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మ నోత్కృష్టమధ్యమాపకృష్టసృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత అతిఘోరదుఃఖయోగకరణానైర్ఘృణ్యం చావర్జనీయమితి శంకమానం ప్రత్యుక్తం భూతేశ ఇతి, అయం భావః ఏవం స్రష్టురపి న వైషమ్యాదిదోష ప్రసక్తిః, సర్వభూతానాం తత్తత్కర్మానుసారేణ నియంతృత్వాత్ విషమసృష్టేః సుఖదుఃఖాదేశ్చ దేవాది క్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాదితి భావః. తథా చ శ్రుతిః "సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాపో భవతి. పుణ్యః పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన కర్మణా" ఇతి తథాచోక్తం భగవతా పరాశరేణాపి. దేవాదివైచిత్ర్యే హేతుః సృజ్యానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్మశక్తిరేవేతి-"నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృజ్యానాం సర్గకర్మణి। ప్రధానకరణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః। నిమిత్తమాత్రముక్త్వైవ నాన్యత్ కించిదపేక్షతే, నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తువస్తుతామ్" ఇతి స్వశక్త్యా స్వకర్మణైవ వస్తు క్షేత్రజ్ఞవస్తు వస్తుతాం దేవాదివస్తుతాం ప్రాప్యత ఇత్యర్థః ౬

కించ దేహస్య జన్మమరణాదిస్వభావత్వా దపురుషార్థస్వరూపత్వా దాత్మనస్తు తద్విపరీత స్వభావత్వాచ్చ న దేహసంబంధప్రయుక్తశోకః కార్య ఇత్యాహతుః (దేహేనేతి.) హేరాజన్। దేహినో జీవస్య దేహః దేహేన పితృశరీరేణ దేహాన్మాతృశరీరాదభిజాయతే యథా బీజాదేవ భూమౌ నిహితాత్ బీజాంతరం జాయతే తద్వత్, "దిహ ఉపచయే" ఇతి ధాతుపారా దుపచయార్థకా ద్దిహధాతో ర్నిష్పన్నో దేహశబ్దః ఉపచయాపచయాదిషడ్భావవికారవద్వాచకః ప్రయుక్తః. తస్య తత్స్వభావ్యసూచనాయ ఏవం చాగ్నేరౌష్ణ్యం ప్రతీవ జలస్య శైత్యం ప్రతీవ దేహస్య మృతిం ప్రతి శోకో ముధేతి భావః. ఆత్మనో దేహవిపరీతాకారత్వముక్తం దేహ్యర్థ ఇవ శాశ్వత ఇతి దేహీ జీవః శాశ్వతః నిత్యః

బీజాదేవ యథాబీజం దేహార్థ ఇవ శాశ్వతః.

దేహదేహి విభాగోఽయ మవివేకకృతః పురా.

సతతైకరూప శ్చాత ఏవార్థః పురుషార్థః ఆనందరూపః. ఆనందో హి పురుషార్థః. ఇతిశబ్ద ఏవకారార్థః. నిపాతానా మనేకార్థత్వాత్ పురుషార్థరూప ఏవేత్యర్థః నిత్యత్వసతతైకరూపత్వానందరూపత్వాది స్వభావాత్మానుదర్శనం విహాయ తద్విపరీతం దేహం ప్రత్యనుశోకో వ్యర్థ ఇతి భావః.

దేహినో దేహో జాయతే దేహ్యర్థః ఇవ శాశ్వత ఇతి చ నిత్యసంబంధార్థక మత్వర్థేని ప్రత్యయాంతేన జీవో నిర్దిష్టః తత్ర యద్యనంతదుఃఖాకరదేహసంబంధో జీవస్య నిత్యశ్చే దపురుషార్థ నిత్యసంబంధినోఽప్యపురుషార్థరూపతైవ స్యా న్న తు పురుషార్థరూపత్వమితి శంకాం నిరాకుర్వంతా వాహతుః (దేహీతి.) పురా యోఽయ మవివేకః అనాదిసిద్ధో దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమరూపః పరమార్థకర్మమూలక స్తేన కృతో దేహదేహివిభాగః న స్వరూపతః అయం దేహోఽయం దేహీతి విభాగరహితే ఆత్మని దేవమనుష్యాదిదేహం ప్రతి సంబంధ్యయ మాత్మా తదాత్మప్రతిసంబంధ్యం దేహ ఇతి విభాగః కేవలదేహాత్మాదిభ్రమమూలకః సంజాత ఇత్యర్థః. యథాఽవస్తుని రజతత్వజాత్యాశ్రయ రజతవ్యక్తిభిన్నే శుక్త్యాదివస్తుని ఇదం రజతమితి రజతత్వతదాశ్రయవ్యక్త్యో ర్విభాగః పరమార్థ సాదృశ్యాదిదోషమూలకేన భ్రమేణ కల్పిత స్తద్వత్ యద్యపి దృష్టాంతే రజతత్వతదాశ్రయరూపజాతి వ్యక్త్యుభయభిన్నే శుక్త్యాదౌ జాతివ్యక్తివిభాగః కల్పితః స చ విభాగః ప్రతీతిమాత్రవిషయః న తు ప్రమితివిషయః. అత ఏవ నేదం రజతమితి తత్ర బాధప్రవృత్తిః దార్ష్టాన్తికే తు దేహం ప్రత్యాశ్రయభూత ఏవాత్మరూపే వస్తుని దేహదేహివిభాగః స చ ప్రమితివిషయశ్చ. అత ఏవ హి తత్ర నాయం దేహః నాయం దేహీతి పాశ్చాత్యబాధనాదర్శనం చేతి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో ర్వైషమ్యం తథాప్యుభయత్ర జాతివ్యక్తివిభాగదేహదేహివిభాగయో ర్భ్రమమూలకత్వస్య భ్రమకారణయోః సాదృశ్యకర్మణోః పారమార్థికత్వస్య చ సామ్యాత్ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావ ఉత్పన్నః. న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికాభావే సర్వసాధర్మ్య మపేక్షితం అన్యథా తయో స్తాదాత్మ్యాపత్త్యా దృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావస్యైవ క్వాప్యసంగ తత్వాపత్తేః అవివేకకృత ఇత్యనేనావివేకం ప్రతి నిమిత్తభూతే పుణ్యాపాపాత్మకే కర్మణి పరమాత్మో పాసనేన నిశ్శేషం నిరస్తే సతి, తన్నిమిత్తదేహాత్మభ్రమాదేరపి నివృత్తౌ అపపురుషార్థసంబంధ్యాత్మ

జాతివ్యక్తివిభాగోఽయం యథా ఽవస్తుని కల్పితః. ౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవ మాశ్వాసితో రాజా చిత్రకేతు ర్ద్విజోక్తిభిః,
ప్రమృజ్య పాణినా వక్త్ర మాధిమ్లాన మభాషత. ౯

రాజోవాచ—

కౌ యువాం జ్ఞానసంపన్నౌ మహిష్ఠౌ చ మహీయసామ్,
అవధూతేన వేషేణ గూఢావిహ సమాగతౌ ౧౦

చరంతి హ్యవనౌ కామం బ్రాహ్మణా భగవత్ప్రియాః,
మాదృశాం గ్రామ్యబుద్ధీనాం బోధాయోన్మత్తలింగినః. ౧౧

స్వరూప మనుభూతం భవతీతి సూచితం యథా దృష్టాంతే సాదృశ్యస్య దోషత్వనిశ్చయేన నివృత్తే భ్రమే జాతివ్యక్తివిభాగానర్హ శుక్త్యాదియాథాత్మ్య మనుభూతం భవతి తద్వత్ దేహీతి ప్రత్యయో న నిత్యయోగేఽపి తు సంబంధమాత్ర ఇతి భావః. ౮

ఏవ మృషిభ్యాం బోధిత శ్చిత్రకేతు ర్జాతవివేకః తావువాచేత్యాహ మునిః (ఏవమితి) ద్విజయో రంగిరోనారదయో రుక్తిభి రేవ మాశ్వాసితః పరిసాంత్వితో రాజా చిత్రకేతు రాధినా పుత్రశోకేన మ్లానం గ్లానం వక్త్రం పాణినా ప్రమృజ్య విశోధ్యాభాషతోవాచ. ౯

తదేవాహ (కౌ ఇత్యాదినా జ్ఞానదీప ఉదీర్యతామిత్యంతేన.) తావదస్పృష్టవేషౌ తౌ యువాం కౌ ఇతి పృచ్ఛతి కావితి. జ్ఞానసంపన్నౌ అత ఏవ పూజ్యానామపి పూజ్యౌ యువాం తావత్ కౌ? పశ్యన్నపి కిం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ- అవధూతేన క్షుద్రేణ వేషేణ గూఢౌ తిరోధాపితస్వవేషౌ ఇహ సమాగతౌ? యువా మన్యథా క్షుద్రస్యైతాదృశజ్ఞానసంపత్తి ర్దుర్లభేతి భావః. ౧౦

"విష్ణోర్భూతాని లోకానాం మంగళాయ చరంతి హి" ఇత్యుక్తరీత్యా లోకానుగ్రహాయైవ మేవావధూతవేషా జ్ఞానినశ్చరంతీత్యాహ (చరంతీతి.) బ్రాహ్మణా భగవద్భక్తా ఉన్మత్తస్యైవ లింగం యేషాం తాదృశాః సంతో గ్రామ్యబుద్ధీనాం విషయాసక్తానాం సంసారిణాం మాదృశానాం బోధాయ జ్ఞానోత్పాదనాయావనౌ భూమౌ కామం యథేచ్ఛం చరంతి హి. యస్మా ద్భగవత్ప్రియా ఉన్మత్తలింగిన ఏవ మాదృశాం బోధాయ చరంత్యతో యువాం కౌ ఇతి వాన్వయః. ౧౧

(అంగిరోనారదాభ్యాం చిత్రకేతోః శోకాపనోదనం)

కుమారో నారద ఋభు రంగిరా దేవలోఽసితః,
అపాంతరతమో వ్యాసో మార్కండేయోఽథ గౌతమః. ౧౨

వసిష్ఠో భగవాన్ రామః కపిలో బాదరాయణః,
దుర్వాసా యాజ్ఞవల్క్యశ్చ జాతూకర్ణ్య స్తథాఽఽరుణిః. ౧౩

రోమశ శ్చ్యవనో దత్త ఆసురిః స పతంజలిః,
ఋషి ర్వేదశిరో బోధ్యో మునిః పంచశిర స్తథా. ౧౪

హిరణ్యనాభః కౌసల్యః శ్రుతదేవ ఋతధ్వజః,
ఏతే పరే చ సిద్ధేశా శ్చరంతి జ్ఞానహేతవః. ౧౫

తస్మాద్యువాం గ్రామ్యపశో ర్మమ మూఢధియః ప్రభూ,
అంధే తమసి మగ్నస్య జ్ఞానదీప ఉదీర్యతామ్. ౧౬

బ్రాహ్మణాన్ భగవత్ప్రియా నున్మత్తలింగేన చరత ఏవ దర్శయతి (కుమార ఇతి చతుర్భిః.) కుమారః సనత్కుమారః. ౧౨

రామో భార్గవః. ౧౩

దత్తో దత్తాత్రేయః స ప్రసిద్ధః పతంజలిః మహాముని ర్భరద్వాజః ముని రుచథ్యః వేదశిరోచథ్య ఇత్యత్ర సంధి రార్షః. వేదశిరో బోధ్య ఇతి పాఠే బోధస్య గోత్రాపత్యం బౌధ్యః, ఆంగిరసః "కపిబోధా దాంగిరసే" ఇతి యఞ్ ౧౪

ఏతే కుమారాదయః తథాఽపరే చ జ్ఞానమేవ సంప ద్యేషాం తే సిద్ధేయా శ్చరంతి ౧౫

యువాం యౌ కౌచి ద్వా భవేతం తావద్య ద్యస్మా ద్యువాం ప్రభూ మాదృశస్య బోధోత్పాదనే దక్షౌ తస్మా ద్యువాభ్యాం మమ జ్ఞానమేవ దీపః స ఉదీర్యతాం దీయతా మిత్యర్థః. కథంభూతః అంధే తమస్యజ్ఞానరూపే మగ్నస్యాత ఏవ మూఢధియః అతః గ్రామ్యపశోః గ్రామే భవో గ్రామ్యో నరః స ఏవ పశు స్తస్య. ౧౬

అంగిరా ఉవాచ—

అహం తే పుత్రకామస్య పుత్రదోఽస్మ్యంగిరా నృప,
ఏష బ్రహ్మసుతః సాక్షా న్నారదో భగవా నృషిః ౧౮

ఇత్థం త్వాం పుత్రశోకేన మగ్నం తమసి దు స్తరే,
అతదర్హ మనుస్మృత్య మహాపురుషగోచరమ్ ౧౮

అనుగ్రహాయ భవతః ప్రాప్తా వావా మిహ ప్రభో,
బ్రహ్మణ్యో భగవద్భక్తో నావసీదితు మర్హసి. ౧౯

తద్త్రైవం తే పరం జ్ఞానం దదామి గృహ మాగతః,
జ్ఞాత్వాన్యాభినివేశం తే పుత్రమేవ దదా వహమ్. ౨౦

అధునా పుత్రిణాం తాపో భవతైవానుభూయతే,

ఏవ ముభావపి పృష్టౌ తత్ర తావ దంగిరా ఆత్మానౌ స్వాగమనప్రయోజనం చ వదన్ చిత్రకేతో ర్వైరాగ్య ముత్పాదయతి (అహం తే ఇత్యాదినా ఉపశమమావిశేత్యంతేన.) హే నృప ! పూర్వం పుత్రం కామయమానస్య తవ పుత్రదో యోఽంగిరాః సోఽహ మస్మి ఏష ద్వితీయ స్స్వయం సాక్షాద్బ్రహ్మణః సుతో భగవా న్నారదఋషిః ౧౮

కిమర్థ మాగతా విత్యత్రాహ (ఇత్థ మితి.) పుత్రశోకేనేత్థం దు స్తరే తమస్యజ్ఞానే మగ్న మతదర్హం శోకానర్హం మహాపురుషగోచరం ఉత్కృష్టపురుషై రనుగ్రాహ్యం త్వా మనుస్మృత్య ప్రత్యభిజ్ఞాయ భవతోఽనుగ్రహాయ భవంత మనుగ్రహీతు మిహ ఆవాం ప్రాప్తౌ. హే ప్రభో ! బ్రహ్మణ్యః బ్రహ్మణి బ్రహ్మకులే సాధుః బ్రహ్మణ్యః తత్రాపి భగవద్భక్తః త్వాదృశోఽవసీదితుం దుఃఖితుం నార్హతి. ౧౮—౧౯

యథా పూర్వమాగత స్తథా త్వద్గృహం ప్రత్యాగతోఽహం తే తుభ్యం పరం జ్ఞానం దదామి, భగవద్భక్తః ఇత్యత్రాపి కర్మణి క్తః ఆరబ్ధభగవద్భక్తియోగః భక్తియోగారంభభూతాయాః సత్సంగతేః కృతత్వాదితి భావః. తర్హి పూర్వమేవ జ్ఞానం కిం నాదదాః తత్రాహ (జ్ఞాత్వేతి.) అన్యాభినివేశం పుత్రాభిలాషం జ్ఞాత్వా తే తుభ్యం పుత్రమేవాహం దదౌ దత్తవానాసమ్. ౨౦

నను మమాన్యాభినివేశే సత్యపి తస్య దుఃఖోదర్కతాం జ్ఞాపయిత్వా జ్ఞానమేవ కిం న

(అంగిరోనారదాభ్యాం చిత్రకేతోః శోకాపనోదనం)

ఏవం దారా గృహా రాయో వివిధైశ్వర్యసంపదః ౨౧

శబ్దాదయశ్చ విషయా శ్చలా రాజ్యవిభూతయః,
మహీ రాజ్యం బలం కోశో భృత్యామాత్యాః సుహృజ్జనాః. ౨౨

సర్వేఽపి శూరసేనే మే శోకమోహభయార్తిదాః.

దత్తవా నిత్యపేక్షాయాం అభిలషితపుత్రప్రదాన మంతరేణ దత్తమపి జ్ఞానం న సుప్రతిష్ఠితం భవతి. పుత్రోత్పత్తివిపత్తిభ్యా మనుభూతసుఖదుఃఖస్య తద్దృష్టాంతేనేతరేషా మపి వైషయికసుఖానాం సుఖోదర్కతా మనుమన్యమానస్య సంజాతవైరాగ్యస్య తు దత్తం జ్ఞానం సుప్రతిష్ఠితం భవతీత్యాలోచ్య న దత్తవానస్మి త్యభిప్రాయతః పుత్రదృష్టాంతే నేతరేషా మప్యన్తతో దుఃఖహేతుతాం నిదర్శయతి (అధునేతి) యథైవ భవతా పుత్రిణాం తాపోఽఘనాఽనుభూయతే ఏవం దారాదయోఽపి సర్వే హే శూరసేనేశ! శోకమోహభయార్తిదాస్సంత ఏవానుభవిష్యంతే. భవతైవ భవతేవేతి పాఠే అధునా భవతేవత్వయేవ సర్వేషామేవ పుత్రిణాం తాపోఽనుభూయతే సర్వైరపి పుత్రిభి స్తాపోఽనుభూయత ఇత్యర్థః యథా పుత్రః శోకమోహాదిప్రదః తథా దారాదయోఽపీత్యన్వయః. తత్ర ఆరామా విహారవనాని, వివిధా ఐశ్వర్య సంపదః ప్రశాస్తృత్వప్రయుక్తా భోగోపకరణాదిసమృద్ధయః ౨౧

తథా హే రాజన్! భోగాః శబ్దాదయో విషయాశ్చ విభూతయోఽణిమాదయః మహీ రాజ్యం రాజ్ఞః కర్మభావో వా రాజ్యం స్వామిత్వం, మహ్యా రాజ్యం మహీరాజ్యం సార్వభౌమత్వ మిత్యర్థః బలం చతురంగయుక్తం, కోశో ధనసంచయః ౨౨

సర్వే చైతే గంధర్వనగరప్రఖ్యాః గంధర్వనగరేణ తుల్యం ప్రఖ్యాయంతే ప్రసిధ్యంతే ఇతి తథా గంధర్వనగరోపమత్వేన ప్రసిద్ధాః. గంధర్వాణాం హి నగర మావాసస్థానం న నియతం తద్వదేతేఽప్యనియతాః చంచలాః అనిత్యా ఇతి యావత్. ప్రసిద్ధం దృష్టాంతాంతరమాహ (స్వప్నమాయామనోరథా ఇతి) స్వప్నే యే మాయామనోరథాః మాయాశబ్ద ఆశ్చర్యవాచీ ఆశ్చర్యరూపా మనోరథాః సంకల్పవికల్పాత్మకమనోవిషయాః దేశాంతరగమనరాజ్యాభిషేకశిరశ్ఛేదాదయః తే చాశ్చర్యభూతాః ఏవ తత్తత్పురుషానుభావ్యత్వేన వాల్పకాలానుభావ్యపుణ్యపాపాత్మకకర్మఫలత్వేన చేశ్వరసృష్టానాం జాగ్రదవస్థానుభావ్యపదార్థేభ్యో విలక్షణత్వాత్ స్వప్నమాయామనోరథవ దనిత్యా ఇత్యర్థః ఇయాంస్తు విశేషః. స్వప్నమాయామనోరథాః తత్కాలమాత్రావస్థాయినః ఏతే తు తదపేక్షయా

గంధర్వనగరప్రఖ్యాః స్వప్నమాయా మనోరథాః. ౨౩

దృశ్యమానా వినార్థేన న దృశ్యంతే మనోభవాః,
కర్మభి ర్ధ్యాయతో నానాకర్మాణి మనసోఽభవన్ ౨౪

అయం హి దేహినో దేహో ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః,
దేహినో వివిధక్లేశ సంతాప కృ దుదాహృతః. ౨౫

తస్మాత్ స్వస్థేన మనసా విమృశ్యగతి మాత్మనః.

కించిత్ చిరకాలావస్థాయిన ఇత్యనిత్యత్వం త త్త్వం, త త్తజ్జీవకర్మానుసారేణ సృష్టత్వం మనః ప్రభవత్వం సుఖమాత్రాహేతుత్వం చోభయత్రాప్యవిశిష్టమ్. ౨౩

తదేవాహ (దృశ్యమానా ఇతి.) అర్థేన పరమపురుషార్థేన విరతిశయానందం వినా దృశ్యమానాః న దృశ్యంతే కాలాంతరేష్వపి న దృశ్యంతే జాగ్రత్ స్వప్నావస్థాద్వయానుభావ్యాః పదార్థాః మనోభవాశ్చ నను. స్వప్నపదార్థా మనోభవా ఇతి తు ప్రయుక్తం తేషాం యథాస్య స్వప్న ద్రష్టుః కర్మానుసారేణ మనః సంకల్పవికల్పౌ కరోతి తదనుసారేణేశ్వరసృష్టత్వేన మనోనిమిత్తకత్వాత్. జాగ్రదవస్థానుభావ్యానాం తు పుత్రదారాదీనాం కథం మనః ప్రభవత్వం? తత్రాహ (కర్మభిరితి.) కర్మభి రనాదివాసనారూపైః కర్మభి రర్థాన్ విషయాన్ మనసా ధ్యాయతః పుంసస్తావత్ కర్మాణి మనసా అభవన్. అనాదికర్మవాసనావాసితమనస్సంయుక్తైరింద్రియైః విషయాన్ ధ్యాయంస్తావత్ కర్మాణి కరోతీత్యర్థః. ౨౪

తత స్తత్కర్మఫలానుభావాయాస్య దేహినః ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాత్మకః ద్రవ్యం భూతపంచకం జ్ఞానాని జ్ఞానేంద్రియాణి క్రియాః కర్మేంద్రియాణి, ఏతదాత్మకః ఏతత్సంఘాతరూపః, అయం దేహోఽస్య దేహినః వివిధక్లేశరూపసంతాపం కరోతీతి తథా క్లేశసంతాపశబ్దౌ వైషయికసుఖదుఃఖపరౌ వా వైషయికసుఖస్యాంతతః క్లేశాత్మకత్వాత్ తౌ కరోతీతి వివిధక్లేశసంతాపకృ దుదాహృతః ప్రాప్త ఇతి కథిత ఇత్యర్థః ప్రథమ మనాదివాసనావాసితేన మనసా విషయచింతనా తయా చ విషయలాభోప యుక్తాని పుణ్యపాపాత్మకాని కర్మాణి కర్మభ్యః క్లేశసంతాపకృత్తద్దేహః తేన చ పూర్వజన్మకృత కర్మఫలశబ్దాదివిషయమనుభవతః పునర్విషయచింతనా పున స్తయా కర్మణీత్యేవ మియం పరివృత్తిః వాసనావాసితమనోమూలికేతి సర్వే మనఃప్రభవా ఇతి భావః. ౨౫

తస్మాత్ పుత్రదారాదీనాం సర్వేషాం స్వాప్నకల్పత్వాత్ స్వస్థేన విక్షేపరహితేన మనసా ఆత్మనః ప్రత్యగాత్మనో గతిం స్వరూపం విమృశ్య బుద్ధీంద్రియమనఃప్రాణాదిభిన్నత్వేన జ్ఞానానందాది

(అంగిరోనారదాభ్యాం చిత్రకేతోః శోకాపనోదనం)

ద్వైతే ధ్రువార్థవిస్రంభం త్యజోపశమ మావిశ ౨౬

నారద ఉవాచ—

ఏతాం మంత్రోపనిషదం ప్రతీచ్ఛ ప్రయతో మమ,
యాం ధారయన్ సప్తరాత్రాద్ ద్రష్టా సంకర్షణం ప్రభుమ్ ౨౭

యత్పాదమూలముపసృత్య నరేంద్ర పూర్వే శర్వాదయో భ్రమమిమం ద్వితయం విసృజ్య,
సద్యస్తదీయ మతులానధికం మహిత్వం ప్రాపుర్భవానపి పరం న చిరాదుపైతి ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
చిత్రకేతుసాంత్వనం నామ పంచదశోఽధ్యాయః

స్వరూపస్వభావత్వేన పరమాత్మశరీరత్వేన చ విమృశ్య ద్వైతే ఉక్తవిధప్రత్యగాత్మగతదేవమనుష్యాది భేదభిన్నేఽస్థిరే శరీరే ధ్రువార్థవిస్రంభం ధ్రువార్థ ఆత్మా తద్విస్రంభం ఆత్మాభిమానం త్యజ, ఉపశమం వైరాగ్యమావిశ, విరక్తో భవేత్యర్థః ౨౬

ఏవ మంగిరసోత్పాదితవివేకాయ చిత్రకేతవే భగవాన్నారదో మంత్రవిద్యా ముపదిదిక్షు స్తావత్ తత్పరిభావ మాహ (ఏతామితి,) ఏతా ముపదేక్ష్యమాణాం మంత్రోపనిషదం మంత్రరూపా ముపనిషదం ప్రయతః సమాహితచిత్తస్త్వం మమ ఉపదేక్ష్యతో మత్తః ప్రతీచ్ఛ స్వీకురు, యాం మంత్రోపనిషదం ధారయమాణో భవాన్ సప్తరాత్రాదూర్ధ్వం భగవంతం సంకర్షణం ద్రష్టా ద్రక్ష్యతి. ౨౭

సంకర్షణం విశింషంస్తస్య తత్సాక్షాత్కారఫలమాహ (యదితి.) హే నరేంద్ర! యస్య భగవతః సంకర్షణస్య పాదమూల ముపసృత్యాశ్రిత్య పూర్వే రుద్రాదయః ద్వితయం ద్వావవయవౌ యస్య ద్వితయం ద్విదలాత్మకం భ్రమమాబ్రహ్మాత్మకత్వస్వతంత్రాత్మకత్వరూపదళద్వయాత్మకం భ్రమం విసృజ్య అతులానధికం నిఃసమాభ్యధికం తదీయం సంకర్షణసంబంధిమహత్త్వం మాహాత్మ్యం ప్రాపుః తథా భవానప్యచిరాదాశు పరం మహామహాత్మ్య ముపైష్యతి ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం
పంచదశోఽధ్యాయః

అథ షోడశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

అథ దేవఋషీ రాజన్ సంపరేతం నృపాత్మజమ్,
దర్శయిత్వేతి హోవాచ జ్ఞాతీనా మనుశోచతామ్. ౧

నారద ఉవాచ —

జీవాత్మన్! పశ్య భద్రం తే మాతరం పితరం చ తే,
సుహృదో బాంధవా స్తప్తాః శుచా త్వత్కృతయా భృశమ్. ౨

కలేవరం స్వ మావిశ్య శేష మాయుః సుహృద్వృతః,
భుంక్ష్వ భోగాన్ పితృప్రత్తా నధితిష్ఠ నృపాసనమ్. ౩

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఏవ ముపదేక్ష్యమాణమంత్రోపనిషద్గ్రహణే తస్య రుచి ముత్పాద్యాంగిరసోపదిష్టేషు వైరాగ్యో పాదకేష్వర్థేషు చిత్రకేతుప్రభృతీనాం విస్రంభద్యోతనాయ మృతకే పునర్జీవం స్వయోగమహిమ్నాఽఽ వేశ్య తన్ముఖేనాంగిరసోపదిష్టానర్థా నవీవదత్ నారద ఇత్యాహ మునిః (అథేతి.) హే రాజన్! స దేవర్షి ర్నారదః సంపరేతం మృతం నృపాత్మజ మనుశోచతాం జ్ఞాతీనాం చిత్రకేత్వాదీనాం దర్శయిత్వా యోగప్రభావే నావిష్టజీవం ప్రదర్శ్య ఇతి వక్ష్యమాణం ఉవాచ. హేత్యాశ్చర్యే అహో భగవతో నారదస్య ప్రభావో యన్మృతమపి పున రజీవయదితి. ౧

ఉక్తమేవాహ (జీవాత్మన్నితి ద్వాభ్యామ్.) హే జీవాత్మన్! భద్రం ప్రవిష్టశరీరస్య తే తవ మాతరం పితరం సుహృదో బాంధవాంశ్చ త్వన్నిమిత్తయా శుచా భృశం తప్తాన్ పశ్య. బాంధవాః తప్తా ఇతి ప్రథమాంతపాఠే మాతరం పితరం చ పశ్య, బాంధవాః సుహృదశ్చ త్వత్కృతయా శుచా భృశం తప్తాః అతస్తానపి పశ్యేత్యన్వయః. ౨

శేష మవశిష్ట మాయు ర్జీవనం యస్య తత్కలేవరం సమావిశ్య అపమృత్యునా మృతత్వాత్ శేషమాయు రిత్యుక్తం. సుహృద్భిః పరివృత స్త్వం నృపాసన మధితిష్ఠన్ పితృప్రత్తాన్ పిత్రా దత్తాన్ భోగాన్ భుంక్ష్వ ౩

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

జీవ ఉవాచ

కస్మిన్ జన్మ న్యమీ మహ్యం పితరో మాతరోఽభవన్,
కర్మభి ర్భ్రామ్యమాణస్య దేవతిర్యఙ్నృయోనిషు. ౪

బంధుజ్ఞాత్యరిమధ్యస్థమిత్రోదాసీనవిద్విషః,
సర్వ ఏవ హి సర్వేషాం భవంతి క్రమశో మిథః. ౫

యథా వస్తూని పణ్యాని హేమాదీని తత స్తతః,
పర్యటంతి నరే ష్వేవం జీవో యోనిషు క ర్తృషు. ౬

నిత్యస్యార్థస్య సంబంధో హ్యనిత్యో దృశ్యతే నృషు,

భుంక్ష్వేత్యుక్తో జీవః తత్కలేవర మావిశ్యావదత్ ఇత్యాహ (కస్మిన్నిత్యాదినా దృగీశ్వర ఇత్యంతేన.) తావత్ పితృపుత్రత్వాదిసంబంధస్యానియతత్వ మాహ (కస్మిన్నితి) దేవతిర్యఙ్మనుష్య యోనిషు కర్మభిః పుణ్యపాపరూపైః భ్రామ్యమాణస్య జాయమానస్య అత ఏవ తత్ర తత్ర త త్తత్పురుష విశేషాన్ ప్రతి త త్తన్నిరూపితబంధ్వాదిభావం ప్రా ప్తస్య మహ్యం మమ. విభ క్తివ్యత్యయ ఆర్షః. అమీ చిత్రకేత్వాదయః కస్మిఙ జన్మని పితరః మాతరశ్చాభవన్? న సర్వేషు జన్మస్వభవన్, కిం త్వేతస్మిన్నేవ అతః పితృపుత్రత్వాదిసంబంధో న నియత ఇతి భావః. యద్వా కస్మిన్ జన్మన్యమీ పితరో మాతరశ్చాభవఙ. ౪

నను, సర్వేష్వపి జన్మస్వభవన్నిత్యత్రాహ (బంధ్వితి,) సర్వే జీవాః సర్వేషాం జీవానాం క్రమశః జన్మపరంపరాభిః మిథః అన్యోన్యం బంధ్వాదయో భవంతీ త్యన్వయః. తత్ర బంధవో వివాహాదిభిః సంబంధినః జ్ఞాతయః సపిండాః అరయో ఘాతుకాః మిత్రాణి రక్షకాః మధ్యస్థా ఉభయ వ్యతిరి క్తాః విద్విషో ద్రవ్యాదినిమి త్తేన ద్వేషిణః ఉదాసీనాః తద్వ్యతిరి క్తా ఇతి భేదః. ౫

కర్మభిః భ్రామ్యమాణత్వే దృష్టాంతమాహ (యథేతి.) యథా పణ్యాని క్రయాద్యర్హాణి హైమాదీని హేమవికారరూపాదీని కటకాంగులీయకాదీని వస్తూని క ర్తృషు వ్యవహ ర్తృషు నరేష్విత స్తతః పర్యటంతి, ఏవం జీవా అపి దేవతిర్యఙ్మనుష్యయోనిషు భ్రమంతి సంసరంతి. ౬

ఏకస్మిన్నపి జన్మని సంబంధస్యానియతత్వం సదృష్టాంతమాహ (నిత్యస్యేతి ద్వాభ్యామ్,) నిత్యస్యావిప్లుతస్య జీవత ఇతి యావత్, తస్య పశ్వాదేరర్థస్య అనిత్యః అనియతః సంబంధో నృషు

యావ ద్యస్య హి సంబంధో మమత్వం తావదేవ హి. ౭

ఏవం యోనిగతో జీవః స నిత్యో నిరహంకృతః.
యావ ద్యత్రోపలభ్యేత తావత్ స్వత్వం హి తస్య తత్. ౮

ఏష నిత్యోఽవ్యయః సూక్ష్మ ఏష సర్వాశ్రయః స్వదృక్.
ఆత్మమాయాగుణై ర్విశ్వ మాత్మానం సృజతి ప్రభుః ౯

దృష్టః. విక్రయాదినా పూర్వస్వామిసంబంధస్య నివృత్తే రుత్తరస్వామిసంబంధదర్శనా దేకస్మిన్నపి జన్మని సంబంధో న నియత ఇతి భావః తదేవోపపాదయతి (యావదితి.) యస్య పుంసో యేన పశ్వాదినా యావత్సంబంధః క్రయాదినిమిత్తసంబంధోఽస్తి తస్య మమత్వం స్వామిత్వాదిసంబంధః తావదేవ. హీత్యనేన లోకప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. ఏవం దృష్టాంతే ఉపపాదితమర్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి (ఏవమితి.) స ప్రసిద్ధో నిరహంకృతిః వస్తుతో దేహాత్మాభిమానరహితోఽపి జీవః కర్మణా యోనిగతదేవాదిశరీరేష్వను ప్రవిష్టః సన్ యత్ర దేవాదిశరీరే నిత్యో అపరిత్యక్తదేహో యావదుపలభ్యతే తావదేవ తస్య స్వత్వం స్వీయత్వం, తావదేవ హి తస్య పిత్రాదయః స్వీయా భవంతి. తావదేవ తస్యేతరైః పితృపుత్రత్వాది సంబంధ ఇతి యావత్ తత్తస్మాత్ తత్రోపలభ్యమానత్వా దిత్యర్థః యద్వా యత్ర శరీరే యావ దుపలభ్యేత తస్య శరీరస్య తావంతం కాలం జీవాత్మానం ప్రతి స్వత్వం తత్ తస్మాత్తత్రోపలభ్య మానత్వా దిత్యర్థః అనుపలంభే తు ఆత్మనిరూపితస్వత్వస్యైవ శరీరేఽభావాత్ శరీరనిరూపిత పితృపుత్రత్వాదిసంబంధో దూరాదపేత ఇతి భావః ౭—౮

తర్హి కీదృశం తస్య స్వరూపం? యత్స్వరూపగతో న భవత్యనియతః పితృపుత్రత్వాది సంబంధ ఇత్యత్రాహ (ఏష ఇతి) ఏష జీవో నిత్యః ఆద్యంతరహితః కుతః? అవ్యయః నాశరహితః, తత్కుతః? సూక్ష్మః నిరతిశయసూక్ష్మః వినాశకై ర్వ్యాప్యః నిరతిశయసూక్ష్మత్వాత్. వినాశా హి జలాగ్నివిషశస్త్రాదయో వినాశ్యం వ్యాప్య వినాశయంతి, అస్య తు నిరతిశయసూక్ష్మతయా సర్వాంతః ప్రవేశనస్వభావత్వేనావ్యాప్యత్వాదవ్యయః ఏకః జ్ఞానైకాకారః "ఏకో వ్రీహిః సుసంపన్నః" ఇతివజ్జాత్యభి ప్రాయకత్వకథనం న తు జీవస్వరూపైకత్వాభిప్రాయకం తత్స్వరూపనానాత్వస్యబహుప్రమాణ ప్రతిపన్నత్వాత్ సర్వాశ్రయః సర్వేషాం బుద్ధీంద్రియమనః ప్రాణాదీనా మాశ్రయో ధారకః స్వ మాత్మానం పశ్యతీతి స్వదృక్ ప్రత్యగ్రూపః. యద్వాస్వేనైవ దృశ్యత ఇతి స్వదృక్ స్వయం ప్రకాశః అస్త్వీదృశం తస్య స్వరూపం కిమయం స్వానర్థావహం దేవమనుష్యాదిశరీరం స్వయమేవ సృష్ట్వా తత్ర ప్రవిష్టోఽనర్థ మనుభవతి ఉత స్వకీయకర్మణా సృష్టే ప్రవిష్టోఽనుభవతీత్యత్రాహ ఆత్మేతి. న స్వానర్థావహం శరీరం స్వయం సృజతి నాపి కేవలం కర్మ అపి తు పరః పరమపురుషః ఆత్మనః స్వస్య మాయయా తస్య గుణైః సత్త్వాదిభి రాత్మానం ప్రత్యగాత్మానం విశ్వం దేవమనుష్యాదివిశ్వాకారం సృజతి. ౯

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

న హ్యస్యాతిప్రియః కశ్చి న్నాప్రియః స్వః పరోఽపి వా.
ఏకః సర్వధియాం ద్రష్టా కర్తౄణాం గుణదోషయోః ౧౦

నాదత్త ఆత్మా హి గుణం న దోషం న క్రియాఫలమ్,

నను, కోఽసౌ పరః పురుషః యది కశ్చిత్ సిధ్యతి తర్హి సోఽపీదృశదేవాదివిషమసృష్టిం గర్భజన్మజరామరణాద్యనంతదుఃఖగర్భాం కుర్వన్ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యయుక్తః సంసృష్టజీవాన్నాతిరిచ్యేత? తత్రాహ (నహీతి) అస్య పరమపురుషస్య కశ్చి దతీవ ప్రీతివిషయః కశ్చి చ్చాప్రియః స్వీయః పరకీయో వా నాస్తి, కింతు సర్వేషు సమదృష్టిరితి భావః. తర్హి కథం విషమం సృజతి? తత్రాహ (ఏక ఇతి) గుణదోషయోః పుణ్యపాపయోః కర్తౄణాం జీవానాం సర్వబుద్ధివృత్తీనాం ఏక ఏవ సన్ ద్రష్టా భవతి తస్య సామాన్యేన స్రష్టృత్వేఽపి దేవాదివైషమ్యత త్తజ్జీవసంబంధిపుణ్యపాపమూలకత్వా న్న తస్య వైషమ్యాదిదోషప్రసక్తిరితి భావః సర్వధియాం ద్రష్టేత్యనేన తస్యా సర్వజ్ఞత్వం పుణ్యపాపకర్తృత్వం, తత్ఫలభోక్తృత్వం చాభిప్రేతమ్ ౧౦

తదేవాహ (నాదత్త ఇతి) ఆత్మా పరమపురుషో గుణదోషౌ నాదత్తే న స్వీకరోతి, గుణదోషకర్తృత్వ మాత్మని మన్యతే అత ఏవ క్రియాఫలం సుఖదుఃఖాదికం నాదత్తే కింతూదాసీనవ దాసీనః ఉదాసీనవత్ జీవాంతరాత్మతయా స్థితః తత్కారణేనాత్యంతోదాసీనత్వమపి నాస్తీత్యావేదితం, గుణదోషయోస్తస్య ప్రయోజకకర్తృత్వాత్ సాక్షాత్కర్తృత్వాభావాత్ ఉదాసీనత్వం తత్తత్పూర్వకర్మవాసనానుసారేణ ప్రయోజయితృత్వాచ్చానుదాసితృత్వమపి విషయభేదా దుభయో రేకస్మిన్ న విరోధ ఇతి భావః. నను, జీవస్యాపి న గుణదోషయోః సాక్షాత్కర్తృత్వం తస్య నిష్క్రియత్వాత్ దేహస్యైవ సాక్షాత్కర్తృత్వాత్ కింతు దేహేంద్రియాదినియమనరూపమేవ తస్య కర్తృత్వం. ఏవం చ ప్రయోజయితృత్వం జీవపరయో రుభయో రప్యవశిష్ట మితి కథ మన్యతరస్య క్రియాఫలోపాదాన మన్యతరస్య నేతి విభాగ స్తత్రాహ - పరావరదృగీశ్వర ఇతి. స్వయ మీశ్వరో జీవప్రభృతిదేహేంద్రియమనఃప్రాణపర్యంతానాం నియంతా సన్ పరావరదృక్ పరం ప్రకృతిపురుషాభ్యాం విలక్షణం స్వస్వరూప మపరం జీవస్వరూపం ప్రకృతిస్వరూపం చ ఏతత్త్రితయం యథావత్ పశ్యతీతి పరావరదృక్ జీవస్తు కర్మణా తిరోహితస్వభావః ప్రకృతి మేవాత్మానం మత్వా తద్గతం కర్తృత్వం సాక్షాత్ స్వస్మిన్ మనుత ఇతి స క్రియాఫలభోక్తా భవతి. పరమాత్మా తు నిత్యాసంకుచితాపరిచ్ఛిన్నానుభూతాత్మా స్వపరయాథాత్మ్యవిత్త్వా ద్దేహాత్మభ్రమాభావేన క్రియాఫలభోక్తేతి భావః నహీత్యాదిశ్లోకద్వయం జీవపరతయాఽపి వర్ణయితుం శక్యం. తథాహి పూర్వప్రస్తుతం జవస్వరూపమేవ విశోధయతీతినహీతి. అస్య జీవస్య

ఉదాసీనవ దాసీనః పరావరదృ గీశ్వరః ౧౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యుదీర్య గతో జీవో జ్ఞాతయ స్తస్య తే తదా,
విస్మితా ముముచుః శోకం ఛిత్త్వాఽఽత్మస్నేహశృంఖలామ్ ౧౨

నిర్హృత్య జ్ఞాతయో జాతే ర్దేహం కృత్వోచితాః క్రియాః,
తత్యజు ర్దుస్త్యజం స్నేహం శోకమోహభయార్తిదమ్. ౧౩

బాలఘ్న్యో వ్రీడితా స్తత్ర బాలహత్యాహతప్రభాః,
బాలహత్యావ్రతం చేరుః బ్రాహ్మణై ర్యన్నిరూపితమ్,
యమునాయాం మహారాజ స్మరంత్యో ద్విజభాషితమ్ ౧౪

స్వతః ప్రియాప్రియౌ న భవతః అపి తు కర్మకృతావిత్యర్థః. తథా స్వపరవిభాగోఽపి న. ఏకః ఏకరూపః జ్ఞానైకాకారః దేహగతవికారై రస్పృష్టత్వేన సదైకరూప ఇతి వా దోషగుణయోః కర్తౄణాం హేతుభూతానాం సర్వధియాం ద్రష్టా ఆశ్రయః నాదత్త ఇతి వివేకజ్ఞానవాన్ ఆత్మా దోషగుణాన్వయం నాభిమన్యేత ఇత్యర్థః. ఈశ్వరః దేహాదినియమనపరః పరావరదృక్ స్వస్వరూపప్రకృతిస్వరూపయో ర్ద్రష్టేత్యుక్తవాన్ ఆవిష్టో జీవః ౧౧

తత ఉపరితనం వృత్తాంతమాహ మునిః (ఇతీతి.) ఇత్థ ముదీర్యోక్త్వా పునర్జీవః కలేబరా ద్వినిష్క్రమ్య గతః. తస్య మృతస్య యే జ్ఞాతయః తే తథా విస్మితాః సంతః ఆత్మనాం స్వేషాం యః పుత్రాదివిషయకః స్నేహః స ఏవ శృంఖలా తాం ఛిత్త్వాఽపోహ్య శోకం ముముచుః ౧౨

తతో జ్ఞాతయః తం శవ మగ్నౌ నిర్హృత్య దగ్ధ్వా ఉచితాః మృతోద్దేశేన కర్తవ్యాః క్రియాః కృత్వా శోకమోహాదిప్రదం దుస్త్యజం స్నేహ మనురాగం తత్యజుః ౧౩

తతో బాలఘ్న్యః యాః గరళదానేన బాలం హతవత్యః తాః సర్వాః ద్విజే నాంగిరసా భాషితం స్మరంత్యో వ్రీడితాః లజ్జితాః బాలహత్యయా హతాః ప్రభాః యాసాం తాః యద్బాలహత్యావ్రతం బాలహత్యాపనోదకం వ్రతం బ్రాహ్మణైః నిరూపితం కర్తవ్యత్వేన చోదితం తద్యమునాయాం హే మహారాజః చేరుః అనుష్ఠితవత్యః. ౧౪

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

స ఇత్థం ప్రతిబుద్ధాత్మా చిత్రకేతు ర్ద్విజోక్తిభిః,
గృహాంధకూపా న్నిష్క్రాంతః సరఃపంకాదివ ద్విపః. ౧౫

కాళింద్యాం విధివత్ స్నాత్వా కృతపుణ్యజలక్రియః,
మౌనేన సంయతప్రాణో బ్రహ్మపుత్రా వవందత. ౧౬

అధ తస్మై ప్రపన్నాయ భక్తాయ ప్రయతాత్మనే
భగవాన్ నారదః ప్రీతో విద్యామేతా మువాచ హ. ౧౭

ఓం నమస్తుభ్యం భగవతే వాసుదేవాయ ధీమహి,
ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ నమః సంకర్షణాయ చ ౧౮

తతః స చిత్రకేతుః ఇత్థం ద్విజోక్తిభి రంగిరస ఉక్తిభిః జీవేన సంవాదితాభిః నారదోక్తిభిశ్చ ప్రతిబుద్ధః ఉదితః ఆత్మవివేకో యస్య తాదృశః సరసః పంకాత్. గజ ఇవ గృహ మేవాంధకూపః తస్మాద్వినిష్క్రాంతః నిర్గతః. ౧౫

కాళింద్యాం యమునాయాం విధ్యుక్తప్రకారేణ స్నాత్వా కృతాః పుణ్యాః జలక్రియాః పితృతర్పణాదయో యేన తాదృశః మౌనేన పరమాత్మస్వరూపసంశీలనేన, హేత్వర్థే తృతీయా మౌనార్థం సంయతప్రాణః నియమితేంద్రియో బాహ్యేంద్రియః ఇతరైః సంభాషణరాహిత్యరూపేణ మౌనేన వా బ్రహ్మపుత్రౌ నారదాంగిరసౌ అవందత ద డవ న్ననామ ౧౬

తత స్తస్మై ప్రపన్నాయ యథావిధి గురూపసత్తిం కృత్వా స్థితాయ భక్తాయ గురుభక్తి యుక్తాయ ప్రయతాత్మనే శ్రవణాదియుక్తప్రయతమనస్కాయ భగవా న్నారదః ప్రీతః శిష్యలక్షణై ర్హర్షితః ఏతాం వక్ష్యమాణాం విద్యాం మంత్రోపనిషద మువాచోపదిదేశ. ౧౭

నారదే నోపదిష్టాం విద్యామేవాహ (నమ ఇత్యాదినా పరమేష్ఠిన్ నమ స్త ఇత్యంతేన.) తావత్ సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానం విశోధ్య ప్రణమతి. వాసుదేవాదిచతుర్వ్యూహాత్మనావస్థితాయ తస్మై తుభ్యం భగవతే నమః ఏవంభూతం త్వాం ధీమహి ధ్యాయేమహి ౧౮

నమో విజ్ఞానమాత్రాయ పరమానందమూర్తయే,
ఆత్మారామాయ శాంతాయ నివృత్తద్వైతదృష్టయే. ౧౯

ఆత్మానందానుభూత్యైవ న్యస్తశక్త్యూర్మయే నమః,
హృషీకేశాయ మహతే నమస్తే విశ్వమూర్తయే ౨౦

వచస్యుపరతేఽప్రాప్య య ఏకో మనసా సహ,

విజ్ఞానమాత్రాయ క్వచిదపి జాడ్యరహితాయ నిరతిశయానందస్వరూపాయ ఆత్మారామాయ ఆత్మన్యేవ రమమాణాయ సుఖాంతరనిరపేక్షాయేత్యర్థః. శాంతాయ రాగాదిరహితాయ నివృత్తద్వైత సృష్టయే సృష్టి రుదయః నివృత్తా ద్వైతసృష్టిః జాత్యాదికల్పనా యస్య తస్మై జాత్యాదికల్పనారహితా యేత్యర్థః. నివృత్తద్వైతదృష్టయ ఇతి పాఠే నివృతా ద్వైతదృష్టిః స్థూలత్వాణుత్వాదిభేదదర్శనం యస్మిన్ తథా చ శ్రూయతే "అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమగోత్ర మచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదం" ఇత్యాది. ఏవంభూతాయ భగవతే షడ్గుణపూర్ణాయ నమ ఇత్యర్థః ౧౯

స్వాత్మానందానుభవేనైవ న్యస్తాః శక్త్యా స్వబలేన ఊర్మయః అశనాయాపిపాసాశోకమోహ జరామరణరూపాః షడూర్మయో యస్య తస్మై హృషీకాణా మింద్రియాణాం తదధిపతేశ్చ ఈశాయ నియంత్రే కరణాధిపాయేత్యర్థః మహతే స్వరూపేణ గుణైశ్చ నిరతిశయబృహతే వివిధవిచిత్రానంత శక్తయే తుభ్యం నమః. ౨౦

ఏవం నమనం విధాయాథ తస్మాత్ స్వరక్షాం ప్రార్థయతే (వచసీతి.) మనసా సహ వచసి ఉపగతే నివృత్తే సతి అవధే రభావాత్ వాఙ్మనసయో ర్నివృత్తయోః సతోః యః ప్రాప్యః అపరిచ్ఛిన్నతయాఽనుసంధేయః అత ఏవైకః నిఃసమాభ్యధికః. ప్రాప్యేత్యవిధ క్తికపాఠే అప్రాప్యేతి చేదః. తదా మనసా సహ అప్రాప్యాపధిం వచస్యుపరతే సతి యః ఽపరిచ్ఛిన్నానందరూప ఇతి శేషః. వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యాపరిచ్ఛిన్నానందరూప ఇత్యర్థః చిన్మాత్రః జ్ఞానైకాకారః అతఏవైకః నిస్సమాభ్యధికః కర్మకృత నామరూపరహితః సదసత్పదః చేతనాచేతనాభ్యాం విలక్షణః సః ప్రసిద్ధః భగవాన్ నోఽస్మాన్ రక్షతు. అత్ర ప్రకరణ ముపనిషదర్థా అభిప్రేతాః. విజ్ఞానమాత్రాయ పరమానందమూర్తయ ఇత్యనేన "విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుత్యర్థః, ఆత్మారామాయేత్యనేన "సర్వైశ్వర్యసంపన్నః శంభు రాకాశమధ్యగః" ఇతి. నివృత్తద్వైతదృష్టయే ఇత్యనేన అవాత్మరూపశ్చేత్యనేన చ "అస్థూలమనణు" ఇతి ఆత్మానందేత్యాదినా "యోఽశనాయాపిపాసే శోకమోహౌ జరామృత్యూ అత్యేతి" ఇతి. హృషీకేశా యేత్యనేన "స కారణం కరణాధిపాధిపః" ఇతి. మహత ఇత్యనేన "సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ"

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

అనామరూపశ్చిన్మాత్రః సోఽవ్యాన్నః సదసత్పరః ౨౧

యస్మిన్నిదం యతశ్చేదం తిష్ఠత్యప్యేతి జాయతే,
మృణ్మయేష్వివ మృజ్జాతిస్తస్మై తే బ్రహ్మణే నమః ౨౨

ఇతి. అనంతశక్తయ ఇత్యనేన "పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇతి. వచస్యుపరత ఇత్యాదినా "యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనందం బ్రహ్మణః" ఇతి, ఏక ఇత్యనేన "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే" ఇతి. సదసత్పర ఇత్యనేన భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా. క్షరాత్మా నావీశతే దేవ ఏకః. యోఽవ్యక్తమంతరే సంచరత్యస్యావ్యక్తం శరీరం. యోఽక్షరమంతరే సంచరన్ యస్యాక్షరం శరీరమ్" ఇతి శ్రుత్యర్థా అభిప్రేతాః. ౨౧

ఏవం సకలేతరవిలక్షణమౌపనిషదం బ్రహ్మ విశోధ్య ప్రణమ్య తతః స్వానిష్టనివృత్తిం ప్రార్థ్య. అథ తదేవ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణత్వేనోపలక్ష్య. ప్రణమతి (యస్మిన్నితి) సదసత్పర ఇత్యస్యోదాహృతశ్రుత్యర్థప్రత్యభిజ్ఞాపకతయా ఉక్తవిధస్వరూపస్య పరస్య బ్రహ్మణః చిదచిద్విశిష్టత్వ ప్రత్యభిజ్ఞాపితోపనిషద్భిరేవ ప్రతిపన్న మిత్యభిప్రేత్య చిదచిద్విశిష్టస్య జగత్కారణత్వలక్షణముచ్యతే. ఇదం స్థూలచిదచిదాత్మకం జగత్ యతః సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టాత్ బ్రహ్మణో జాయతే యస్మిన్నప్యేతి లీయతే యస్మిన్ముక్తధే బ్రహ్మస్వరూపే తిష్ఠతి ఆధేయతయా వర్తతే "బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ సవృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా ఆధారోఽపి బ్రహ్మైవేతి భావః. అత్ర దృష్టాంతః.- మృణ్మయేష్వివ మృజ్జాతి రితి మృజ్జాతిశబ్దో మృజ్జాతీయపరః యథా మృణ్మయేషు మృజ్జాతీయఘటశరావాద్యుపాదానభూతేషు మృద్వికారరూపమృత్పిండేషు మృజ్జాతీయో ఘటాదిర్జాయతే అపాదానస్య అధికరణత్వవివక్షయా సప్తమీ. మృణ్మయేభ్యో యథా మృజ్జాతీయ ర్జాయత ఇత్యర్థః యద్వా మృణ్మయేష్వితి నిమిత్తసప్తమీ నిమిత్తమత్రోపాదానకారణం, తథా చ మృణ్మయేభ్యో మృత్పిండేభ్య ఉపాదానభూతేభ్యో మృజ్జాతీయఘటాదిర్జాయత ఇత్యర్థః. అథవా మృణ్మయేష్వితి పదమేవ మృద్వికారఘటాదిపరం మృజ్జాతిః మృత్పిండః మృణ్మయేషు ఘటాదిషు కారణతయాఽనుస్యూతః అథవా యస్మిన్నధితిష్ఠతీత్యత్రైవ దృష్టాంతః. మృణ్మయేషు ఘటాదిషు మృజ్జాతిర్మృత్త్వమధితిష్ఠతి అపృథక్సిద్ధప్రకారతయా వర్తతే తద్వదిదం విశ్వం చిదచిదాత్మకమపృథక్సిద్ధప్రకారతయా యస్మిన్ వర్తతే తస్మై బ్రహ్మణే నమః అత్రాపి "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయాంతి" ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽనుసంధేయః. ౨౨

యం న స్పృశంతి న విదు ర్మనో బుద్ధీంద్రియాసవః,
అంతర్బహిశ్చ వితతం వ్యోమవ త్తన్నతోఽస్మ్యహమ్ ౨౩

దేహేంద్రియప్రాణమనోధియోఽమీ యదంశవిద్ధాః ప్రచరంతి కర్మసు,
నై వాన్యదా లోహమివాప్రత ప్తం స్థానేషు తద్ ద్రష్ట్రపదేశమేతి ౨౪

ఏవం ప్రతిపదం ఔపనిషదర్థం ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన ఉపనిషదైకగమ్యం పరం బ్రహ్మేతి సూచితం, తదేవ దృఢీకర్తుం తదితరప్రమాణావిషయత్వం వదన్ ప్రణమతి (యదితి) "అంతర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా కృత్స్నం జగ దంతర్బహిశ్చ వితతం వ్యాప్య స్థితమపి వ్యోమ వ్యోమశరీరకం "ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతేః. యం మనోబుద్ధీంద్రియాసవో న స్పృశంతి న విదుః, తత్ర కర్మేంద్రియాణ్యసవః ప్రాణాశ్చ క్రియాశక్తిప్రధానా న స్పృశంతి న విషయీకుర్వంతి మనశ్చ బుద్ధిశ్చ చక్షురాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి చ యం న విదు రిత్యన్వయః బుద్ధీంద్రియా ద్యవిషయత్వేన తన్మూలకప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిషయమితి భావః అతీంద్రియత్వే హేతుః వ్యోమేతి. వ్యోమశరీరకత్వేన తదంతఃప్రవేశయోగ్యతయా తతోఽపి సూక్ష్మత్వా దింద్రియా విషయమితి భావః, తద్బ్రహ్మ త్వా మహం నతోఽస్మి. ౨౩

కించ మన ఆదయః తదాహితజ్ఞానక్రియాదిశక్తిమత్త్వేన తం న విషయీకుర్వంతీతి సదృష్టాంత మాహ (దేహేతి) అమీ దేహేంద్రియాదయః యదంశవిద్ధాః యస్య "పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికా జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇత్యుక్తజ్ఞానక్రియాదిశక్తిరూప బ్రహ్మణోఽంశేన జ్ఞానక్రియాదిశక్తిలేశేన అనువిద్ధాః వ్యాప్తాః కర్మసు స్వస్వవ్యాపారేషు ప్రచరంతి ప్రవర్తంతే, అన్యథా యదంశేనానువిద్ధాస్తు న ప్రచరంతి తేషామచేతనపరిణామరూపత్వేన వస్తుతో జ్ఞానశక్తివిరహాదితి భావః తత్ర దృష్టాంతః లోహమితి, యథా ప్రతప్తం లోహం దహతి దాహకశక్తిమాగ్నినానువిద్ధమేవ లోహ మితరద్దహదప్యగ్నిం న దహతి, అగ్నినాఽనువిద్ధం తు ఇతరదపి న దహతి, తద్వత్ పరమాత్మని ఆహితజ్ఞానక్రియాశక్తయో దేహేంద్రియాదయః స్వస్వవిషయేషు ప్రచరంతి న పరమాత్మని అనాహితశక్తయస్తు స్వస్వకర్మస్వపి న ప్రచరంతీత్యర్థః నన్వింద్రియాణి స్వతో జ్ఞానశక్తివిరహాత్ తం మా విషయీకుర్వంతు జీవస్తు స్వభావతో జ్ఞానశక్తిమత్త్వాత్తం విద్యాదిత్యత్రాహ స్థానేష్వితి. తత్తేస జీవోఽపి స్థానేషు ద్రష్టృపదేశమేతి ద్రష్టృత్వవ్యపదేశమేతి గచ్ఛతి ఈశ్వరసంకల్పాదేవ జీవస జ్ఞానవికాస ఇత్యర్థః. ౨౪

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

ఓం నమో భగవతే మహాపురుషాయ మహానుభావాయ మహావిభూతిపతయే సకలసాత్వతపరివృఢనికరకరకమలకుడ్మలోపలాలితచరణారవిందయుగళపరమపరమేష్ఠి న్నమస్తే. —౨౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

భక్తాయైతాం ప్రపన్నాయ విద్యా మాదిశ్య నారదః,
యయా వంగిరసా సాకం ధామ స్వాయంభువం ప్రభో. —౨౬

చిత్రకేతుస్తు విద్యాం తాం యథా నారదభాషితామ్,
ధారయామాస సప్తాహ మబ్భక్షః సుసమాహితః. —౨౭

తతశ్చ సప్తరాత్రాంతే విద్యయా ధార్యమాణయా,

భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యాయ పురుషాయ పురుషసూక్తప్రతిపాద్యమహాపురుషాయ అతఏవ మహానుభావాయ మహానుభూత్యోః నిత్యలీలావిభూత్యో రధిపతయే తుభ్యం నమః సకలాః యే సాత్వత పరివృఢా భాగవతశ్రేష్ఠాః తేషాం సమూహాః తేషాం కరకమలానాం కుడ్మలైః ముకుళై రుపలాలితం చరణారవిందయుగళం యస్య తస్య సంబోధనం పరమః నిస్సమాభ్యధిక। పరమేష్ఠిన్ పరమే స్థానే స్థితః తే తుభ్యం నమః. —౨౫

హే ప్రభో రాజన్. భక్తాయ ప్రపన్నాయ చిత్రకేతవే ఏవమేతాం విద్యాముపదిశ్యాంగిరసా సహ నారదః స్వాయంభువం ధామ సత్యలోకం యయౌ. పూర్వం నారదేన సహాంగిరా అజగామేతి ప్రాధాన్యేనోక్తోంగిరాః చిత్రకేతోః పుత్రదత్వేన తస్య ప్రథమం వైరాగ్యజననద్వారోపకారకత్వాదిహ నారదోంగిరసా సాకం యయౌ ఇతి నారదః ప్రాధాన్యేన నిర్దిష్టః విద్యోపదేశేన తస్య మహోపకార కత్వాత్. —౨౬

ఏవముపదిష్టశ్చిత్రకేతు స్తాం నారదేన భాషితాం ఉపదిష్టాం విద్యాం యథావిధి సుసమాహిత చిత్తోఽప ఏవ భక్షయన్ సప్త దివసాన్ ధారయామాస జజాప. —౨౭

తతః సప్తరాత్రాంతే ధార్యమాణయా విద్యయా తత్ప్రభావేనేత్యర్థః. నృపశ్చిత్రకేతుః అవిహతక్తిః

విద్యాధరాధిపత్యం స లేభేఽప్రతిహతం నృప ౨౮

తతః కతిపయాహోభి ర్విద్యయేద్ధ మనోగతిః,
జగామ దేవదేవస్య శేషస్య చరణాంతికమ్ ౨౯

మృణాళగౌరం శితివాససం స్ఫురత్కిరీటకేయూరకటిత్రకంకణమ్,
ప్రసన్నవక్త్రారుణలోచనం వృతం దదర్శ సిద్ధేశ్వరమండలైః ప్రభుమ్ ౩౦

తద్దర్శనధ్వస్తసమస్తకిల్బిషః స్వచ్ఛామలాంతఃకరణోఽభ్యయాన్మునిః,
ప్రవృద్ధభక్త్యా ప్రణయాశ్రులోచనః ప్రహృష్టరోమాఽనమదాదిపూరుషమ్. ౩౧

స ఉత్తమశ్లోకపదాబ్జవిష్టరం ప్రేమాశ్రులేశై రుపమేహయన్ ముహుః,

పారే హే నృప! విద్యాధరాణా మాధిపత్యం చ లేభే, చశబ్దోఽన్వాచయేపరః. అనుషంగికం విద్యాధరాధిపత్యం ఫలం లబ్ధవానిత్యర్థః. ౨౮

ప్రధానం ఫలమాహ (తత ఇతి) తతః కతిపయై రహోభి ర్విద్యయా [illegible] దీప్తేన మనసా గతి [illegible] విద్యాప్రభావేన యద్విగతిరిత్యర్థః. దేవదేవస్య శేషస్య [illegible] సమీపం జగామ పాతాళలోకే [illegible] సంకర్షణసమీపం గతవానిత్యర్థః. ౨౯

సంకర్షణం వర్ణయన్ తం దదర్శేత్యాహ (మృణాళేతి) మృణాళవత్ పద్మతంతువత్ గౌరం శుద్ధం శితివాససం నీలాంబరం స్ఫురంతి కిరీటాదీని [illegible] కటిత్రం కటిసూత్రం వక్త్రాణి [illegible] అరుణాని లోచనాని యస్య తం సిద్ధేశ్వరాణాం సమూహైర్వృతం పరివేష్టితం విభుం సంకర్షణం దదర్శ. ౩౦

తతః తస్య సంకర్షణస్య దర్శనేన ధ్వస్తం కిల్బిషం యస్య [illegible] స్వచ్ఛ మంతఃకరణం యస్య అతి [illegible] ప్రవృద్ధయా భక్త్యా ప్రణయ [illegible] లోచనయోర్యస్య [illegible] హృష్టాన్యుదంచితాని రోమాణి చ యస్య తాదృశః ఆదిపూరుషం పురాణపురుషం సంకర్షణ మభ్యయా దభిముఖం జగామ, అనమత్ ప్రణతవాన్. ౩౧

తతః స చిత్రకేతురుత్తమశ్లోకస్య సంకర్షణస్య పదాబ్జవిష్టరం పాదపీఠం ప్రేమాశ్రులేశైః ఆనందబాష్పకణైః ముహుర్ముహు రుపసేచయన్ ప్రమోదేన ప్రేమ్ణా ఉపరుద్ధ అఖిలానాం వరాణా

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

ప్రేమోపరుద్ధాఖిలవర్ణనిర్గమో నైవాశకత్తం ప్రసమీడితుం చిరమ్. ౩౨

తతః సమాధాయ మనో మనీషయా బభాష ఏతత్ప్రతిలబ్ధవాగసౌ,
నియమ్య సర్వేంద్రియబాహ్యవర్తనం జగద్గురుం సాత్వతశాస్త్రవిగ్రహమ్ ౩౩

చిత్రకేతు రువాచ—

అజితజితః సమమతిభిః సాధుభి ర్భవాన్ జితాత్మభి ర్భవతా,
విజితాస్తేఽపి చ భజతా మకామాత్మనాం య ఆత్మదోఽతికరుణః ౩౪

తవ విభవః ఖలు భగవన్ జగదుదయస్థితిలయాదీని,

మక్షరాణాం నిర్గమం ఉచ్చారణం యస్యాత ఏవ భగవంతం తం ప్రసమీడితుం చిరం నైవాశకత్ నాశక్నోత్. ౩౨

తతో మనీషయా బుద్ధ్యా మనః సమాధాయ స్వవశీకృత్య ప్రతిలబ్ధా వాగ్యేనాఽసౌ చిత్రకేతుః, ప్రతిలబ్ధవాగస ఇతి పాఠాంతరం తత్ర ప్రతిలబ్ధవాగమృతః సర్వేంద్రియాణాం బాహ్యవర్తనం బాహ్య వ్యాపారం నియమ్య అపోహ్యేత్యర్థః సాత్వతశాస్త్రం పంచరాత్రశాస్త్రం తత్ప్రతిపాద్యో విగ్రహో యస్య తం జగద్గురుం సాత్వతతంత్రోపదేష్టారం సంకర్షణం ప్రతి ఏతిద్వక్ష్యమాణం బభాషే వక్ష్యమాణాం స్తుతిమకరోదిత్యర్థః. ౩౩

తమేవాహ (అజితేత్యాదినా సహస్రమూర్ధన్ ఇత్యంతేన) తావదాశ్రయణసౌకర్యాపాదక సౌలభ్యవాత్సల్యమహౌదార్యగుణవిశిష్టం స్తౌతి (అజితేతి.) హే అజిత! ఇతరైః స్వాధీనం కర్తు మశక్య! హే దుర్లభేత్యర్థః. తథాపి సాధుభి ర్జితః భవాన్ సులభ ఇత్యర్థః. కథంభూతైః సాధుభిః ర్విజితః ఆత్మా మనో యైః సమమతిభిః కృత్స్నం జగద్బ్రహ్మాత్మకత్వేన పశ్యద్భిః, కథమేతత్ సాధుభి ర్విజితోఽహమితి అత్రాహ - యో భవాన్ భజతామకామాత్మనాం అనన్యప్రయోజనేన భజతా మాత్మానం స్వం స్వరూపం దదాతీ త్యాత్మదః స్వపర్యంతదాతేత్యర్థః. ఏవం సౌలభ్య ముక్తం, ఆత్మద ఇత్యనేన మహౌదార్యం చ, అథ వాత్సల్య మాహ - భజతా త్వయా తే సాధవో విజితాః కుతః? యత స్త్వమతి కరుణ ఆశ్రితవాత్సల్యవివశః అత్యంతవాత్సల్యేన త్వయా సాధవోఽపి వశీకృతా ఇత్యర్థః. ౩౪

నను, పరత్వే సత్యుక్తం గుణత్రయ మాశ్రయణ సౌకర్యాపాదక మన్యథా తృణస్యే

విశ్వసృజస్తేఽంశాంశా స్తత్ర మృషా స్పర్ధంతే పృథగభిమత్యా. ౩౫

పరమాణుపరమమహతో స్త్వమాద్యంతాంతరవర్తీ త్రయవిధురః,
ఆదా వంతేఽపి చ సత్త్వానాం యద్ ధ్రువం తదేవాంతరాళేఽపి. ౩౬

సౌలభ్యం దరిద్రస్యేవౌదార్యం పిత్రాదేరివ కారుణ్య మకించిత్కరం స్యాదిత్యత్ర పరత్వవిశిష్టం స్తౌతి (తవేతి.) హే భగవన్ ! జగతః ఉత్పత్తిస్థితిలయాదీని ఆదిశబ్దేన మహానందరూపమోక్షాంతర్నియమనాది ర్వివక్షితః. తవ విభవః ఐశ్వర్యం అతః త్వత్తః పరో నాస్తీత్యర్థః ఏవం పరత్వం తత ఏవ నిరుపాధిక స్వామిత్వం చోక్తం నను, జగదుత్పత్త్యాదీని బ్రహ్మరుద్రాదీనాం విభవో న మమేత్యత్రాహ విశ్వసృజ ఇతి. విశ్వసృజో బ్రహ్మాదయః తే తవాంశాంశాః అగ్నేః విస్ఫులింగా ఇవ త్వదంశాంశభూతత్వా న్న తేషాం విభవో జగదుత్పత్త్యాదిరిత్యర్థః త్వన్నియోగేన తే జగదుత్పత్త్యాదికర్తార ఇతి భావః. నను తేపి వయం విశ్వస్య సృష్ట్యాదికర్తార ఇతి స్పర్ధంతే తత్రాహ (తత్రేతి.) తత్ర తేషాం త్వదంశాంశత్వే సతి తావన్మాత్రేణైవ వయమపి పృథగీశ్వరా ఇత్యభిమానేన మద్గతమీశితృత్వం పరమపురుషాయత్తం ఇత్యజ్ఞాత్వా ముధా వ్యర్థమేవ స్పర్ధంతే తేషాం స్పర్ధామాత్ర మవశిష్యతే న త్వీశత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః. ౩౫

జగదుత్పత్త్యాదే స్తదేకవిభవత్వం దృష్టాంతముఖేన విశదయన్ స్తౌతి (పరమాణ్వితి.) పరమాణు పరమమహతో రల్పీయసో విపులస్య చ వస్తునో యాఽన్యాద్యంతాంతరాణి సృష్టిసంహార స్థిత్యవస్థా ఇత్యర్థః తేషు వర్తత ఇతి వర్తీ అంతరాత్మతయా వ్యాప్య స్థితః త్రియవిధురః ఆద్యంత మధ్యరహితః త్వమేవ కార్యస్య వస్తునః కారణాత్మతయా యదాదా వవతిష్ఠతేఽన్తే చ యదవశిష్యతే తద్విభవత్వేనైవ హి కార్యస్య వస్తునో దృష్టం యథా మృత్సువర్ణాత్మకఘటమకుటాదావితి దృష్టాంతోఽభి ప్రేతః ఏవం సమష్టివ్యష్ట్యాత్మకస్య కృత్స్నస్య కార్యజాతస్యాదౌ కారణత్వేనావస్థానాదంతే చావశేషాత్ త్వద్విభవ ఏవ జగదుత్పత్త్యాదిః న తు మధ్యస్థచతుర్ముఖాదే రితి భావః. కార్యం వస్తు మధ్యస్థస్య విభవో నేతి కిం వక్తవ్య మిత్యాహ (ఆదావితి) సత్త్వానాం కార్యత్వేనావస్థితానాం పదార్థానా మాదావంతే చ యత్ ధ్రువం స్థిరం ఆదౌ కార్యత్వే నావస్థితం అంతే చావశిష్టమిత్యర్థః అంతరాళేఽపి తదేవ అంతరాళావస్థా తద్విభవ ఏవ ఆద్యంతయోర్యస్తి తస్య మధ్యస్థ విభవత్వం కిం పునర్నాస్త్యయసిద్ధ మితి భావః. ఏవం కాలత్రయవర్తీ త్వమేవేతి భావః. అనేన కాలతోఽపరిచ్ఛిన్నత్వ మప్యుక్తం అథ సర్వదా సర్వత్రాంతరాత్మతయా వ్యాప్యస్థితికథనేన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యరూపవస్తు పరిచ్ఛేదోఽప్యుక్తః సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యమేవ హి వస్త్వపరిచ్ఛేదః యద్వా స్వాపేక్షయోత్కృష్ట గుణవస్త్వంతరరాహిత్యం వస్త్వపరిచ్ఛేదః స హి జగత్కారణత్వ తదుపయుక్త సార్వజ్ఞ్యసత్య సంకల్పత్వాద్యాక్షిప్తగుణజాతస్య కథనేనాభిహితప్రాయ ఏవ ౩౬

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

క్షిత్యాదిభి రేష కిలావృతః సప్తభి ర్దశగుణోత్తరై రాండకోశః,
యత్ర పతత్యణుకల్పః సహాండకోటికోటిభి స్తదనన్తః. ౩౭

విషయతృషో నరపశవో య ఉపాసతే విభూతీ ర్న పరం త్వామ్,
తేషా మాశిష ఈశ తదను వినశ్యంతి యథా రాజకులమ్. ౩౮

కామధియ స్త్వయి రచితా న పరమ రోహంతి యథా కరంభబీజాని.

ఏవం వివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్య ముక్త మథ దేశపరిచ్ఛేదరహితత్వం వదన్ ఏత త్త్రివిధ పరిచ్ఛేదరాహిత్యమేవ త్వయ్యనంతశబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమిత్తమిత్యాహ (క్షిత్యాదిభిరితి.) పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాత్ దశగుణ ముత్తరై రధికైః క్షిత్యాదిభిః పృధివ్యగ్నివాయ్వాకాశాహంకారమహద్భిః సప్తభి రావృతః ఏష పరిదృశ్యమానోఽండకోశః ఈదృశీభి రండకోటిభిః సహ సహితో యత స్త్వం తతోఽనంతః విభూత్యానంత్యా దనంతత్వాత్ త్వమనంతశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః ఏత మండకోశం విశినష్టి. యత్ర ఏతస్మిన్ అండకోశేఽణుకల్పః జీవః పతతి సంసరతి యద్వా యస్మా దీదృశీభి రండకోటిభిః సహ ఏషోఽండకోశః యత్ర యస్మిన్ త్వయి అణుకల్పః పతతి పరిభ్రమతి తత స్త్వమనంతః సర్వస్య చేతనాచేతనాత్మకాండకోశరూపదేశస్య త్వద్వ్యాప్యత్వా దిదమత్ర నా స్తీత్యేవంరూపదేశపరిచ్ఛేదరహిత స్త్వ మితి దేశాఽపరిచ్ఛేద ఉక్తః ఏత త్త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యమపి పరత్వాపాదకం భవతీత్యర్థః ౩౭

ఏవం తస్య సమాశ్రయణీయోపయుక్తగుణవత్త్వాత్ దేవతాంతరస్య తదభావం వదన్ తమేవ స్తౌతి (విషయతృష ఇతి.) యే విషయేషు శబ్దాదిషు తృట్ తృష్ణాభిలాషో యేషాం తే ఫలకామా నరా ఏవ పశవః తే విభూతీః త్వద్విభూతిభూతాన్ రుద్రాదీనుపాసతే న తు పరం సర్వోత్కృష్టం విభూతిపతి ముపాసతే హే, ఈశ! తేషాం విషయతృషాం విభూతీరుపాసీనానా మాశిష స్త్వద్విభూతిభి ర్దత్తా అర్వాచీనాః స్వర్గాదిఫలరూపాః పురుషార్థాః తదను విభూతివినాశమను నశ్యంతి యథా రాజకులం యథా రాజకులవినాశమను తత్సేవకానా మాశిషో నశ్యంతి తద్వత్ ఉక్తం చ త్వయైవ "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః" ఇత్యారభ్య "లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్! అంతవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవ త్యల్పమేధసామ్" ఇత్యంతేనేతి భావః. త్వద్విభూతీనాం పరత్వాదిగుణ పూర్త్యభావాదితి తాత్పర్యమ్. ౩౮

త్వదేకప్రయోజనత్వేన కృతా స్త్వత్సేవా స్తు నిరతిశయనిత్యఫలజనకత్వా న్న నశ్యంతీత్యాహ

జ్ఞానాత్మన్యగుణమయే గుణగణతోఽస్య ద్వంద్వజాలాని. ३९

జిత మజిత తదా భవతా యదాఽఽహ భాగవతం ధర్మ మనవద్యమ్,
నిష్కించనా యే మునయ ఆత్మారామా య ముపాసతేఽపవర్గాయ. ४०

(కామధియ ఇతి.) త్వయి విషయభూతే రచితాః కృతాః యాః కామధియః త్వదేకప్రయోజనాః త్వద్విషయా ఉపాసనాః హే పరమ! పునర్న రోహంతి న బంధాయ భవంతి. నిత్యనిరతిశయత్వాత్ అనుభవ రూపానందాపాదకా ఏవ భవంతి న పునః జన్మమరణాదిరూపబంధాయ భవంతీత్యర్థః పునరరోహే దృష్టాంతః-యథా కరంభబీజానీతి యథా భర్జితబీజాని పునర్న రోహంతి నాంకురీభవంతి తద్వత్ పునరరోహే హేతుం వదం స్తం విశినష్టి (జ్ఞానాత్మనీతి.) గుణమయః సత్త్వాదిప్రకృతిగుణవికారః స న విద్యతే యస్య సోఽగుణమయః తథాభూతే నిత్యానంకుచితాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపే త్వయి గుణమూలక కర్మవశ్యత్వాత్ తన్మూలకసంకుచితజ్ఞానత్వాకర్మసాధ్యమోక్షాధిపత్యప్రణతజనానిష్టపరిహారకత్వాత్ తదిష్టప్రాపణసమర్థత్వాదిగుణయుక్తత్వాత్ త్వయి రచితాః కామధియో న పునరర్థరూపబంధాయ భవంతి. దేవతాంతరాణాం తూక్తవిపరీతగుణత్వాత్ తేషు రచితాః స్వర్గాదికామధియో నశ్యంతీతి భావః. తదేవాహ గుణగణత ఇతి అస్య విరించిప్రభృత్యకించనపర్యంతస్య జీవవర్గస్య గుణానాం సత్త్వాది ప్రకృతిగుణానాం యే గణా వికారరూపాః సంఘాః తేభ్యః గుణగణతః ద్వంద్వజాలాని సుఖదుఃఖాదీని ద్వంద్వజాలాని భవంతి. ఉపాస్యదేవతాంతరస్యాపి ఉపాసకవత్ కర్మవశ్యత్వాదియుక్తత్వాత్ తత్సేవా శృంఖలితస్య పుంసః తాదృశసేవావ దనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణక్షమా న భవతీతి భావః ఏవం జ్ఞానశక్త్యా ద్యాశ్రితకార్యాపాదకగుణపూర్తి రప్యుక్తా ఏవం సమాశ్రయణీయత్వోపయుక్తపరత్వాదిగుణపూర్ణత్వేన దేవతాంతరేభ్యో వైలక్షణ్యం తస్యైవ సమాశ్రయణీయత్వం చోక్తం భవతి. ३९

అథ యత ఏవ భవా నితరేభ్యః పరః అత ఏవ త్వదారాధనాత్మకః త్వదభిహితో ధర్మః తదనుష్ఠాతారశ్చ ఇతర దేవతారాధనరూపధర్మతదనుష్ఠాతృభ్యో విలక్షణా ఇత్యాహ (జితమితి త్రిభిః.) హే అజిత! అజితశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తాశ్రయ! భవతా యథా జితం సర్వం స్వవశీకృత్య తస్మాత్ పరత్వేనావస్థితం ఏతదేవాజితశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యపి సూచితం తథా ధర్మేణేతి శేషః త్వదారాధన భూతధర్మేణాపి జితమిత్యర్థః. సోఽపి సర్వోత్కృష్ట ఇత్యర్థః. కోఽసౌ ధర్మః? తత్రాహ-యం భాగవతం భగవత స్తవారాధనరూప మనవద్యం నిర్దుష్టం ధర్మం భవానాహ. పంచరాత్రగీతాదిముఖేనోక్తత్వాత్ యం చ ధర్మం నిష్కించనాః అనన్యప్రయోజనాః ఆత్మారామాః బ్రహ్మగుణానుభవపరా యే మునయః అపవర్గాయ ముక్తయే ఉపాసతేఽనుతిష్ఠంతి. ४०

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

విషమమతి ర్న యత్ర నృణాం త్వ మహమితి మమ తవేతి చ యదన్యత్ర,
విషమధియా రచితో యః స హ్యవిశుద్ధః క్షయిష్ణు రధర్మబహుళః. ౪౧

కః క్షేమో నిజపరయోః కియానర్థః స్వపరద్రుహా ధర్మేణ,

యత్ర చ ధర్మే త్వమహం తవ మమేతి చ యా నృణా మన్యత్రాన్యస్మిన్ ధర్మే విషమా మతిః అహంకారమమకారరూపా సా నాస్తి స ఇత్యర్థః. సర్వజ్ఞేన భ్రమవిప్రలిప్సాదిదోషరహితేన పరమకారుణికేన భగవతా విహితత్వా దహంకారమమకారప్రయుక్తహింసాదిగర్భత్వాభావాత్ సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధానగర్భత్వాత్ నిరతిశయానందహేతుత్వాచ్చ త్వదారాధనరూపో ధర్మః సర్వోత్కృష్టః తథా తదనుష్ఠాతారోఽపి శబ్దాదివిషయసుఖార్థదంభమాత్సర్యహింసాదిస్వభావత్వాభావాత్ సర్వభూతసుహృత్త్వాదిగుణయుక్తత్వాచ్చ ఉత్కృష్టా ఇతరధర్మతదనుష్ఠాతారస్తూక్త విపరీతా ఇతి భావః. తదేవాహ విషమధియేతి. అహం మమేత్యాద్యహంమమాభిమానేన రచితో యో దేవతాంతరారాధనరూపః స హ్యవిశుద్ధః రాగద్వేషాదిగర్భత్వాత్ ధర్మప్రచురః శత్రుమరణాదికామనాగర్భత్వాత్ క్షయిష్ణురస్థిరఫలశ్చ ౪౧

విషయధియా రచితం ధర్మమేవ నిందతి (క ఇతి.) స్వపరద్రుహో స్వం కర్తారం పరం చ ద్రుహ్యతీతి స్వపరధ్రుక్ అత్యంతశరీరాయాసకారిత్వా దంతతః సంసృతిరూపానర్థహేతుత్వాచ్చ స్వధ్రుక్ శత్రుహింసాదికామనాగర్భత్వాత్ పరధ్రుక్ తేన ధర్మేణ దేవతాంతరారాధనరూపేణ నిజపరయోః కః క్షేమః కిం దుఃఖం న కించిదపీత్యర్థః. పరగ్రహణం దృష్టాంతార్థం యథాఽభిచారాదికర్మణా ముమూర్షో ర్న క్షేమ స్తథా తత్కర్తురపీత్యర్థః అస్తు వా కర్తుస్తాదాత్వికః కశ్చిత్ క్షేమ స్తథాపి స కియానర్థః పురుషార్థః అతితుచ్ఛ ఇత్యర్థః. క్షయిష్ణుత్వాదితి భావః ఏవం పురుషార్థహేతు ర్భవతీత్యుక్తం. ప్రత్యుతానర్థహేతుశ్చేత్యాహ (స్వద్రోహాదితి.) స్వద్రోహాత్ స్వస్యైవాహితకరణాద్ధేతోః తవేశ్వరస్య కోపః నిగ్రహః స్యా దయం స్వస్యైవాహితమాచరతి కిముత పరస్యేత్యతోఽయమతీవ నిగ్రాహ్య ఇత్యేవం తవ కోపః స్యాత్-

"ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధా ధనమానమదాన్వితాః।
యజంతే నామయజ్ఞైస్తే దంభేనావిధిపూర్వకమ్॥
అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః।
మా మాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతోఽభ్యసూయకాః॥

స్వద్రోహాత్తవ కోపః పరసంపీడయా చ తథాధర్మః. ౪౦

న వ్యభిచరతి తవేక్షా యయా హ్యభిహితో భాగవతో ధర్మః,
స్థిరచరసత్త్వకదంబే ష్వపృథగ్ధియో య ముపాసతే త్వార్యాః. ౪౧

న హి భగవ న్నఘటిత మిదం త్వద్దర్శనా న్నృణా మఖిలపాపక్షయః,

తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ ।
క్షిపామ్యజస్ర మశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు ॥"

ఇత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాతో నిగ్రహః స్యాదితి భావః తవ కోపః స్యాత్ న వా అవశ్యం పరసంపీడయా పరస్య ద్రోహాద్ధేతోః అధర్మ స్తథా స్యాదేవ స్వకృతేన ధర్మేణ పరస్య యాదృశీ పీడా భవేత్ తాదృశీ పీడా. హేతు రధర్మోఽపి స్వానుష్ఠితధర్మమను స్యాత్ ఇత్యర్థః. ౪౦

ఏవం ధర్మాంతరస్య న కేవల మపురుషార్థహేతుత్వం ప్రత్యుతానర్థహేతుత్వం చోక్తం. త్వదారాధనరూపధర్మస్య త్వనిష్టపరిహారేష్టప్రాప్తిహేతుత్వ మవ్యభిచరితమిత్యాహ (నేతి.) తవ "సత్యకామః సత్యసంకల్పః" ఇతి శ్రుత్యుక్తసత్యసంకల్పస్య తవేక్షా-

"యే తు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరాః ।
అనన్యేనైవ యోగేన మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే ॥
తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్ ।
భవామి న చిరాత్పార్థ మయ్యావేశితచేతసామ్ ॥"

ఇతి కృతః సంకల్పః ఇత్యర్థః. న వ్యభిచరతి అయథార్థా న భవతి. యథా హేతుభూతయేక్షయా భాగవతః తవ సంబంధీ త్వదారాధనరూపో ధర్మోఽభిహితః ప్రోక్తః. పంచరాత్రాదిముఖేనేతి శేషః. భాగవతధర్మాభిధానే ఉక్తవిధే ఈక్షైవ హేతు రన్యథా త్వద్ధర్మానభిజ్ఞతయా కేవలవిషయాసక్తే సతి సర్వస్మిన్ లోకే సముద్ధర్తవ్యాభావాత్ ఈక్షానిర్విషయా దితి భావః ఏవం చేక్షాయాః సత్యత్వాత్ తద్విషయత్వాపాదకభాగవతధర్మోఽప్యనిష్టపరిహారేష్టప్రాప్తిహేతుత్వం న వ్యభిచరతీతి తాత్పర్యమ్. యత ఏవ మత ఏవ ఆర్యాః త్వదీక్షాభిజ్ఞాః త్వద్విషయాపాదికయా చరాచరాత్మకభూతసమూహేషు అపృథగ్ధియా త్వదాత్మకబుద్ధ్యాఽమృతత్వాయ ముక్తయే ఉపాసతే ధర్మమితి విభక్తివిపరిణామేనానుషజ్యతే అనుతిష్ఠంతీత్యర్థః. త్వా మితి వా శేషః. ౪౧

ఏవం సమాశ్రయణోపయుక్తసమాశ్రితకార్యాపాదకగుణపూర్తికథనముఖేన తదారాధన రూపధర్మస్యైవ నిరతిశయశ్రేయస్సాధనత్వ ముక్తమ్ ఇదానీం స్వస్య కృతార్థతా మావిష్కర్తుం

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

యన్నామసకృచ్ఛ్రవణాత్ పుల్కసకోఽపి విముచ్యతే సంసారాత్. ౪౪

అథ భగవన్ వయ మధునా త్వదవలోకపరిమృష్టాశయమలాః,
సురఋషిణా యదుదితం తావకేన కథ మన్యథా భవతి. ౪౫

విదిత మనంత సమస్తం తవ జగదాత్మనో జనై రిహాచరితమ్,

త్వద్దర్శనస్య కృతార్థతాపాదకత్వం కైముత్యన్యాయేనాహ (నహీతి.) హే భగవన్ః నృణాం భవద్దర్శనా దఖిలపాపక్షయో భవతీతి ఇద మఘటితం న హి కిం తు యుక్తమేవ, కుతః? యత్ యస్మాత్ నామ్నః త్వన్నామ్నః సకృదేవ శ్రవణాదేవ పుల్కసోఽపి హీనజాతిరపి సంసారబంధా ద్విముచ్యతే, నామశ్రవణస్యైవేదృశం మాహాత్మ్యం కిం పునః సాక్షాత్ త్వద్దర్శనస్యేతి భావః. ౪౪

అథాచార్యకృతం మహోపకారం స్మరన్ స్వస్య కృతార్థతా మాహ (అథేతి) హే భగవన్ః అధునా తవావలోకనేన పరిమృష్టా నిరస్తా ఆశయే చిత్తే మలాః యేషాం తాదృశా వయం కృతార్థా జాతా ఇతి భావః, యస్మాత్ తావకేన "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః" ఇతి త్వదుక్తరీత్యా తవ నిరతిశయప్రియేణ సురర్షిణా శ్రీనారదేనోదితం త్వద్దర్శనేన మమ కృతార్థత్వే నిమిత్తం మంత్రరూపం వచో గదితం తత ఏవ మధునా జాతమ్ అన్యథా మహోపకర్తృసదాచార్యాను గ్రహేణ కథం భవతి ఏవంవిధః పరమోఽభ్యుదయః తదనర్హస్య మమ కథం భవేదిత్యర్థః. ౪౫

కథం భవేదిత్యనేనేదృశాభ్యుదయానర్హత్వం స్వస్య సూచితం తచ్చ భవతా సర్వజ్ఞేన సర్వం విదితమేవ, కిం మయా విజ్ఞాప్య మధునా విశిష్యత ఇత్యాహ (విదిత మితి.) హే అనంతః ఇహ లోకే జనై ర్యద్యదాచరితం తత్ సమస్తం జగదాత్మనః కృత్స్నజగదంతర్యామితయా సర్వేషాం బుద్ధివృత్తీః యుగపత్ సాక్షాత్కుర్వతః తవ విదితమేవ, అతో మాదృశై ర్విజ్ఞాప్యం పరమగురో స్తవ కియత్. యథా సవితుః ఖద్యోతైః, యద్వా అనంతకల్యాణగుణాకరస్య తవ గుణైకదేశమపి స్తోతు మహ మసమర్థ ఇతి త్వయా విదితమేవేత్యాహ (విదితమితి.) హే అనంతః త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితః ఇహ లోకే జనైః జననమరణభాగ్భిః త్వదాహితజ్ఞానశక్తిభిః మాదృశైః యద్యదాచరితం అంతర్బా హ్యేంద్రియైః వ్యాపృతం తత్సర్వం జగదంతరాత్మనః సర్వజ్ఞస్య తవ విదితమేవ. పరిచ్ఛిన్నమతే ర్మమ వాఙ్మనసాచానంతస్వరూపస్య సర్వజ్ఞస్య తవ గుణవర్ణనే యావదర్హచ్ఛతి తత్త్వయా విదిత మేవేత్యర్థః. అతః పరమగురోః జ్ఞానప్రదానాం నారదాదీనా మపి జ్ఞానదస్య తవేహ మయా విజ్ఞాప్యంవిజ్ఞాపనీయం

విజ్ఞాప్యం పరమగురోః కియదివ సవితు రివ ఖద్యోతైః. ४६

నమస్తుభ్యం భగవతే సకలజగత్స్థితిలయోదయేశాయ,
దురవసితాత్మగతయే కుయోగినాం భిదా పరమహంసాయ. ४७

యం వై శ్వసంత మను విశ్వసృజః శ్వసంతి
యం చేకితాన మను చిత్తయ ఉచ్చకంతి,
భూమండలం సర్షపాయతి యస్య మూర్ధ్ని
తస్మై నమో భగవతేఽస్తు సహస్రమూర్ధ్నే ४८

శ్రీశుక ఉవాచ—

సంస్తుతో భగవానేవ మనంత స్తదభాషత,

కియత్ మయా కర్తవ్యం గుణస్తవనం తవ కియత్ అత్యల్ప మిత్యర్థః. యథా సవితు ర్లోకత్రయ ప్రకాశకస్య ఖద్యోతైః కీటవిశేషైః కృతం ద్యోతనం కియ దల్పం తద్వ దిత్యర్థః. ४६

ఏవం స్వస్య తత్స్తుతా వనధికార మావిష్కృత్య కాంశ్చిత్ తద్గుణా ననుస్మరన్ కేవలం నమస్కరోతి (నమ ఇతి ద్వాభ్యామ్) భగవతే షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణాయ నిరస్తనిఖిలదోషాయ సకలస్య జగతః స్థితిలయయోః ఇద ముత్పత్తే రప్యుపలక్షణమ్, ఉత్పత్తిస్థితిలయానా మీశాయ కర్త్రే కుయోగినాం. కర్తరి షష్ఠీ, కుయోగిభి ర్భిదా అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుదృష్ట్యా దురవసితా జ్ఞాతు మశక్యా ఆత్మనో గతిః స్వరూపం స్వభావశ్చ యస్య జ్ఞాతు మశక్యస్వరూపస్వభావాయేత్యర్థః. పరమహంసాయ అత్యంత పరిశుద్ధాయ తుభ్యం నమః, ४७

అనంతగుణమాహాత్మ్యం కథయ న్నమస్కరోతి (యమితి.) "శ్వసంతం బహుస్యామ్" ఇతి సంకల్పతో వ్యాక్రియమాణం యం త్వా మను విశ్వసృజః బ్రహ్మాదయః శ్వసంతి ప్రాణంతి త్వదాయత్తస్వసత్తాలాభేన వ్యాక్రియంతః ఇత్యర్థః చేకితానం సర్వం పశ్యంతం యం చిత్తయః చిత్తవృత్తయః అనూచ్చకంతి ప్రసరంతి జ్ఞానమపి త్వదధీనమిత్యర్థః, యస్య తవ మూర్ధ్ని కృత్స్నం భూమండలం సర్షపాయతి సర్షపవ దాచరతి యం కృత్స్నభూమండలభారమపి సర్షపవ న్మన్యత ఇత్యర్థః తస్మై సహస్రశిరసే భగవతే తుభ్యం నమోఽస్తు మే నమనం భవా నంగీకరోత్విత్యర్థః. ४८

చిత్రకేతునేత్థం స్తుతో భగవా ననంత స్తమభాషతేత్యాహ మునిః (సంస్తుత ఇతి.) ఇత్థ

(చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనమ్)

విద్యాధరపతిం ప్రీత శ్చిత్రకేతుం కురూద్వహ. ४४

శ్రీభగవాన్ ఉవాచ—

యన్నారదాంగిరోభ్యాం తే వ్యాహృతం మేఽనుశాసనమ్,
సంసిద్ధోఽసి తయా రాజన్ విద్యయా దర్శనాచ్చ మే. ४०

అహం వై సర్వభూతాని లోకం చాత్మని సంతతమ్.

మనంతగుణమాహాత్మ్యేన స్తుతో భగవా ననంతః ప్రీతస్సన్ హే కురూద్వహ। తం విద్యాధరాణాం పతిం చిత్రకేతు మభాషత. ४४

తదేవాహ (యదిత్యాదినా సిద్ధోఽసీత్యంతేన.) నారదాంగిరోభ్యాం తే తుభ్యం యద్వ్యాహృత ముక్తం తదనుశాసనం ప్రకృతిపురుషేశ్వరస్వరూపవిషయకం వివిచ్య జ్ఞాపనరూపం వచః మే మమైవ నత్సంబంధ్యేవాంతరాత్మభూతమత్సంకల్పాదేవ తాభ్యాం తే వ్యాహృతమ్-

"ఈశ్వరస్య చ సౌహార్దం యదృచ్ఛా సుకృతం తథా।
విష్ణోః కటాక్షః అద్వేష ఆనుకూల్యం చ సాత్వికైః॥
సంభాషణం షడేతాని హ్యాచార్యప్రాప్తిహేతవః॥"

ఇత్యుక్తరీత్యా మదనుగ్రహ మంతరేణ సదాచార్యప్రాప్తే ర్దుర్లభత్వాదితి భావః. అతో హే రాజన్। తయా నారదోపదిష్టయా మంత్రవిద్యయా మమ దర్శనాచ్చ సంసిద్ధోఽసి. ४०

నను, మహ్య ముపదిశత మితి న తౌ ప్రతి త్వ ముక్తవా నతః కథం తద్వ్యాహృతం త్వదను శాసనమేవేతి జానీయాం కిం చ తయోరేవ వచోఽహమశృణవం న తు తవేత్యత్రాహ (అహం హీతి.) తావ త్సర్వాణి భూతా న్యహమేవ సర్వాణ్యపి భూతాని మదభిన్నాన్యేవ, కిముత "ఆచార్యం మాం విజానీయాత్" "జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే మతమ్" ఇత్యుక్త్యాత్మాభిన్నాభిమానవిషయా వంగిరోనారదౌ మదభిన్నావితి భావః, అత స్తద్వ్యాహృతం మదనుశాసన మేవేతి తాత్పర్యమ్. నను, సర్వభూతా న్యహ మేవేత్యుక్తోఽభేదః కిం మృదాత్మకో ఘట ఇతి వ స్త్వరూపాభేదరూపః తథాత్వే సర్వవికారాశ్రయత్వాపత్తి స్తత్రాహ- భూతాత్మా సర్వభూతానా మంతరాత్మా ఆత్మా దేవో జాత ఇత్యాదివత్ శరీరాత్మభావప్రయుక్తః సర్వభూతైః సహ మమాభేదః వికారాణాం శరీరగతానాం జీవే బాల్యాదీనామివ న మయి ప్రసక్తిరితి తాత్పర్యమ్. శరీరాత్మభావనిబంధనోఽభేదవ్యపదేశో బహుశో దృష్టః, బ్రాహ్మణోఽహం కృశోఽహం

శబ్దబ్రహ్మ పరంబ్రహ్మ మమోభే శాశ్వతీ తనూ. ౨౧

లోకే వితత మాత్మానం లోకం చాత్మని సంతతమ్.

స్థూలోఽహ మిత్యాదిః న చేదం రజత మితి తద్బాధితోఽయం వ్యపదేశః నీలో ఘట ఇత్యాద్యభేద వ్యపదేశస్యాపి బాధ్యత్వాపత్తేః, అథ జాతిగుణాదీనాం వ్యక్తిగుణపృథక్సిద్ధప్రకారతయా తద్బుద్ధితచ్ఛబ్దయోః వ్యక్తిగుణిపర్యంతత్వా న్నబాధ స్తర్హి శరీరస్యాప్యాత్మా పృథక్సిద్ధప్రకారత్వేన తద్బుద్ధితచ్ఛబ్దయో రపి తాత్పర్యం తత్వాదప్యబాధిత ఏవ. నను. జాత్యాదేః వ్యక్త్యాదీన్ ప్రతి అపృథక్సిద్ధప్రకారత్వం ప్రత్యక్షగమ్యం. జాతివ్యక్త్యో రుభయోరపి ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్ ఆత్మనస్తు తదవిషయత్వాత్ కథం శరీరస్యాత్మా పృథక్సిద్ధవిశేషణత్వ మితి చేత్ మాస్తు జాతివ్యక్త్యోరివ శరీరాత్మనో రేకప్రమాణవిషయత్వం అథాప్యాత్మా పృథక్సిద్ధప్రకారత్వం శరీరస్యాక్షత మేవ న హి భిన్నసామగ్రీవేద్యత్వమాత్రేణ తద్వ్యాహర్తుం శక్యం అన్యథా చక్షుర్ఘ్రాణేంద్రియవేద్యయోః పృథ్వీగంధయోరపి నియతప్రకారప్రకారిభావానుపపత్తేః ఇత్యన్యత్ర విస్తరః. న కేవలం శరీరాత్మభావ నిబంధన ఏవ భూతై ర్మమాభేదః, అపి తు కార్యకారణభావనిబంధనశ్చేత్యాహ - భూతభావ ఇతి. భూతాని చిదచిదాత్మకాని దేవమనుష్యాదీని భావయ త్యుత్పాదయతి స్వస్మా దేవోపాదానభూతా దితి భూతభావనః కార్యకారణయో రభేదస్త్వారంభణాధికరణాదిభాష్యే బహూపపత్తిభి ర్నిరూపితః. యదా శంకితం తయో రేవ వచో శృణవం న తు తవేతి తత్రాహ శబ్దేతి. శబ్దాత్మకం యద్బ్రహ్మ పరం శబ్దేన వాచ్య మర్థాత్మకత్వం చ యద్బ్రహ్మ ఇమే బ్రహ్మణీ మమ శాశ్వతీ. తనూ యావత్సత్తమ పృథక్సిద్ధే మమ శరీరభూతే ఇత్యర్థః. స్వస్మిన్ ముఖ్యవృత్తో బ్రహ్మశబ్దః శబ్దార్థాత్మకయోః ప్రపంచదశయోః స్వశరీరత్వా దుపచరితః పరబ్రహ్మణః స్వతనుత్వకథనం దృష్టాంతార్థం యథా పరబ్రహ్మాంతర్గత నారదాంగిరసో ర్మచ్ఛరీరత్వం ఏవం శబ్దబ్రహ్మాంతర్గతతద్వచసోఽపి మత్తనుత్వ మిత్యర్థః యద్యపి స్వస్య సర్వభూతాత్మకత్వకథనేనైవ సర్వభూతవచసాం స్వవచస్త్వ మపి కథితప్రాయం తథాపి నామ రూపయో రుభయో రపి స్వశరీరకత్వజ్ఞాపనాయ పృథగుక్త మిత్యవగంతవ్యమ్. ౨౧

నను. సర్వేషాం భూతశబ్దవాచ్యానాం దేవాదిశరీరాణా మాత్మా జీవః స ఏవ కిం భవా న్నేత్యాహ (లోక ఇతి) లోకే పరిదృశ్యమానాచిత్ప్రపంచే దేవాదిశరీరరూపే వితతం వ్యాప్త మంతఃప్రవిశ్య ధారకతయా వ్యాప్తం ప్రత్యగాత్మానం ద్వితీయాంతానాం పశ్యే త్యవ్యాహృతేనాన్వయః తథా ఆత్మని ప్రత్యగాత్మని సంతతం ప్రోతం ధార్యత్వేనావస్థితం లోకం కేత్యేత దుభయం మయా పరమాత్మనాంతః ప్రవిశ్య భర్త్రా వ్యాప్తం ఉక్తముభయం మయి కృతం చ మదాధేయం కృత మిత్యర్థః. లోకే వితత మాత్మాన మిత్యనేన చేతనే జీవస్య వ్యాప్తి రుక్తా, లోకం చాత్మనీత్యనేన అచేతనస్య జీవధార్యత్వ

ఉభయం చ మయా వ్యాప్తం మయి చైవోభయం కృతమ్ ౫౨

యథా సుషుప్తః పురుషో విశ్వం పశ్యతి చాత్మని,
ఆత్మాన మేకదేశస్థం మన్యతే స్వప్న ఉత్థితః. ౫౩

ఏవం జాగరణాదీని జీవస్థానాని చాత్మనః,

ముక్తమ్. ఉభయ మిత్యనేన చేతనాచేతనయో రీశ్వరధార్యత్వం వ్యాప్యత్వ మీశ్వరస్య స్వస్య ధారకత్వం వ్యాపకత్వం చోక్తం అతో నాహం జీవః భూతాత్మేత్యత్ర భూతశబ్దోఽచేతనవిశిష్టచేతనపరః ఇతి భావః. ఆత్మాన మిత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయకం యద్వా ఏకామేవ జీవవ్యక్తి ముపాదాయ క్రమప్రాప్తేషు దేవాదిశరీరేషు వ్యాప్తి రుచ్యతే, అతోఽత్ర జీవైక్యవాదభ్రమో న కర్తవ్యః ౫౨

నను కథమేతద్విమర్శనీయం సర్వాణ్యచేతనాని ప్రత్యగాత్మభిర్వ్యాప్తాని ఉభయం తు త్వయా వ్యాప్త మిత్యపేక్షాయాం బుద్ధినైపుణ్యేనేతి సదృష్టాంత మాహ (యథేత్యాది చతుర్భిః) తావ జ్జీవనమూహ విమర్శనాయ దృష్టాంతం శిక్షయతి (యథేతి.) యథా సుషుప్తః స్వప్నద్రష్టా పురుషః సుషుప్త ఇతి న సుషుప్త్యవస్థో జీవ ఉచ్యతే. స్వప్న ఉత్థితః ఇత్యనంతరోక్తత్వాత్ సుషుప్తౌ విశ్వదర్శనానుపపత్తేశ్చ స్వప్నే స్వప్నావస్థాయా మేకస్మిన్నేవ స్వప్నద్రష్ట ర్యాత్మని విశ్వం పశ్యతి గజస్కంధారోహణదేశాంతరగమనరాజ్యాభిషేకశిరచ్ఛేదాద్యర్హం శరీరజాతం పశ్యతి ప్రకృత్యుపాధికం పశ్యతీత్యర్థః దృష్టాంతే మాయామాత్రాణీతి వక్ష్యమాణత్వాత్ ఉత్థితో జాగ్రదవస్థాం ప్రాప్తః త్వామాత్మాన మేకదేశస్థం క్వచిదపవరకాదిశయానశరీరమాత్రవర్తినం మన్యతే. స్వప్నావస్థా న స్వప్నద్రష్టృస్వరూపప్రయుక్తా అపి తు స్వప్నజాగ్రదవస్థాద్వయాన్వితప్రకృత్యుపాధికస్వప్నదృష్టైకజీవకర్మానుగుణ మీశ్వరసృష్ట గజాదిపదార్థానుప్రవేశపూర్వకతత్తద్దర్శనరూపేతి దృష్టాంతే వివక్షితోఽర్థః ౫౩

ఇమమర్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి (ఏవమితి) ఏవం స్వప్నావస్థావ జ్జాగరణాదీని చ జీవస్థానాని ఏకస్య జీవస్య స్థానాన్యవస్థానాని అవస్థా ఇత్యర్థః. స్వప్నావస్థావజ్జాగరాద్యన్వయోఽపి నాత్మస్వరూపప్రయుక్తః అపి తు ప్రకృత్యుపాధికః స్వరూపప్రయుక్తత్వే తస్య సర్వావస్థానుగతత్వేన తత్ప్రయుక్తాః పూర్వపూర్వావస్థాః ఉత్తరోత్తరావస్థాసూపలభేత న చ ప్రకృత్యవస్థ తద్ద్రష్టృభేద ఉపపాదయితుం శక్యః కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యనుపపత్తేః కర్మ తావత్ సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్య

మాయామాత్రాణి విజ్ఞాయ తద్ద్రష్టారం పరం స్మరేత్. ౨౪

యేన ప్రసుప్తః పురుషః స్వాపం వేదాత్మనస్తదా,

పాపరూపం తత్త్వజ్ఞానాత్ ప్రాక్ తేనైవ భోక్తవ్యమ్. అనుస్మృతిరపి య ఏవాహం సుప్తః స ఏవ ప్రతిబుద్ధోఽస్మీతి శబ్దః శ్రుతిరపి సుప్తం ప్రబుద్ధం స ఏవేతి దర్శయతి "త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి తథా భవంతి" ఇతి. విధయశ్చ మోక్షార్థాః సుప్తస్య పునరనుత్థితౌ అనర్థకాః స్యుః. అస్త్వేవం స్వప్నావస్థా జాగరాదయో న జీవస్వరూపప్రయుక్తాః అపి తు ప్రకృత్యుపాధికాః ఇతి తథాపి జీవస్వరూపవిమర్శనే కిమాయాతం? తత్రాహ (ఆత్మన ఇతి) జాగరాదీ న్యవస్థానాన్యాత్మనో మాయామాత్రాణి పరమాత్మ సంబంధిప్రకృత్యుపాధికాని న స్వరూపప్రయుక్తానీతి జ్ఞాత్వా ఆత్మనో మాయామాత్రాణీత్యనేన జీవస్య స్వప్నావస్థా పరమాత్మాయత్తేతి దర్శితం తద్ద్రష్టారం తత్తదవస్థాసాక్షిణం పరం ప్రకృతివిలక్షణం జీవాత్మానం స్మరేత్. అచేతనస్య తత్తదవస్థాద్రష్టృత్వానుపపత్తేః కర్మానుస్మృత్యాద్యనుపపత్తేశ్చ ఏకైకం శరీర మేకైకేన జీవేన వ్యాప్తం తత్స్వరూపం చ తత్తదవస్థాద్రష్టృత్వపూర్వపూర్వావస్థానుస్మర్తృత్వం హి ప్రత్యయగోచరత్వాదిభి ర్ధర్మైః నిపుణతరవివేకేనావగంతవ్యమితి భావః ౨౪

ఏవం పరమాత్మస్వరూపవిమర్శనప్రకార మాహ (యేనేతి.) యేన హేతుభూతేన పరమాత్మనా ప్రసుప్తః సుషుప్త్యవస్థాం ప్రాప్తః పురుషో జీవః జీవస్య ప్రసుప్తౌ పరమాత్మనో హేతుత్వాత్ యేనేతి హేత్వర్థకతృతీయాంతేన నిర్దేశః తథా హి "స్వప్నాంతం మే సౌమ్య విజానీహి" ఇత్యుపక్రమ్య "యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సౌమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీ ఇత్యాచక్షతే స్వమపీతో భవతి" ఇతి ఛాందోగ్యే శ్రుతం స్వప్నాంతం సుషుప్తిః సతా బ్రహ్మణా సంపన్నో భవతి జీవః సతా సాకం సంపత్తిర్నామ శరీరేంద్రియాధిష్ఠాతృత్వాది వ్యాపారాంతరరాహిత్యేన బ్రహ్మణి స్థితిమాత్రం సైవ సుషుప్తిః స్వం స్వశరీరకం పరమాత్మానం ప్రత్యపీతో భవతి లీనో భవతి, ఉక్తవిధా సంపత్తిరేవ చ లయః కారణ ఏవ హి కార్యస్య లయః ఏవం సుషుప్త్యాధారత్వాత్ తత్కారణత్వాచ్చ యేనేతి తద్ధేతుత్వేన నిర్దేశః, ఏవం యేన సుషుప్తః పురుషః ఆత్మనః స్వస్య స్వాపం వేద అనుభవతీత్యర్థః. తథా చ సుఖం వేద సుఖ మహ మస్వాప్స మితి పరామర్శానుగుణం సుఖం చ యత్సంపత్తికృతం వేద తం నిర్గుణం హేయగుణరహితం బ్రహ్మశబ్దవాచ్యం పరమాత్మానం మా మవేహి జానీహీత్యర్థః. సుషుప్త్యాధారత్వ తత్కారణత్వ సౌషుప్తిక సుఖహేతుత్వాదిభి ర్ధర్మైః పరమాత్మస్వరూపం విమర్శనీయమితి భావః నిర్గుణమితి సుఖవిశేషణం వా. నిర్గుణం ప్రబోధసమయేఽనుసంధీయమాన స్యాత్మనో యా వర్ణాశ్రమాదివిశిష్టతా తాదృశగుణరహితం

సుఖం చ నిర్గుణం బ్రహ్మ తమాత్మాన మవేహి మామ్. ౨౨

ఉభయం స్మరతః పుంసః ప్రస్వాపప్రతిబోధయోః,
అన్వేతి వ్యతిరిచ్యేత తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మ తద్ పరమ్ ౨౩

యదేత ద్విస్మృతం పుంసో మద్భావం భిన్న మాత్మనః,

ఆత్మప్రబోధా దహమిత్యేకాకారేణ ప్రతీయమానం సుఖరూపమాత్మానం తమోగుణాభిభవాత్ ప్రాగర్థాను భవాభావాచ్చ అవివిక్తస్ఫుటప్రభాసం వేదేత్యర్థః, సుప్తోత్థితస్య పరామర్శానుగుణమేవ హి సౌషుప్తికం సుఖం వర్ణనీయం తత్పరామర్శశ్చైవంవిధః సుఖమహం మస్వాప్సం నాహం కించిదవేదిషమితి తత్రాహ మస్వాప్స మిత్యనేన అహమర్థస్యాత్మనోఽనువృత్తిర్దర్శితా సుఖ మిత్యనేన తస్య సుఖరూపతా నాహం కించిదవేదిష మిత్యనేన తస్య బాహ్యబ్రాహ్మణత్వాద్యాకారవైధుర్యం చ దర్శితం. ఏవం విధం తత్సుఖమితి విశిష్య పరామర్శాభావా చ్చాస్ఫుటత్వం చ ౨౨

ఏవం సుషుప్తౌ పరమాత్మస్వరూపవిమర్శనప్రకారకథనముఖేన జీవస్వరూప ముభయ మిత్యాదినా విమృశన్ననూద్య బ్రహ్మ తత్పరమిత్యనేన బ్రహ్మాత్మకత్వం విదధాతి (ఉభయమితి) ఉభయం ప్రస్వాపం ప్రతిబోధం చేత్యుభయం. స్మరతః పుంసో దేహినో యజ్జ్ఞానం ప్రస్వాపప్రతిబోధయోరన్వేతి వ్యతిరిచ్యేత తత్తదవస్థాశ్రయేణానువర్తతే తదుపాధివిగమే తత్తదవస్థాభిః వ్యతిరిక్తస్య స్యాత్ తత్తదవస్థానాశ్రయం స్యాత్ యద్వా ఉత్తరోత్తరావస్థాసు పూర్వపూర్వావసావ్యతిరిక్తం స్యాత్ తత్తస్మాత్ పరిశుద్ధజ్ఞానస్వరూపాత్ జీవాత్ పరం విలక్షణం తదాత్మభూతం బ్రహ్మేత్యర్థః. యద్వా ఉభయం ఇత్యాది దృష్టాంతార్థం యథా యజ్జీవస్వరూపాత్మకం జ్ఞానం సర్వావస్థానువర్తి తద్ద్రష్టృ ఉత్తరోత్తరావస్థాసు పూర్వపూర్వావస్థావ్యతిరిక్తం చ. తథా తస్మాత్పరం విలక్షణం సర్వావస్థాసు జీవస్వరూపనియంతృతయాఽనువృత్తం ద్రష్టృతత్తదవస్థాసంబంధిసుఖదుఃఖాద్యనన్వయితయా వ్యతిరిక్తం చ బ్రహ్మేత్యర్థః యథా సర్వావస్థానువర్తిత్వ తద్ ద్రష్టృత్వ జ్ఞానానందాదిస్వరూపత్వ స్వభావతః తత్తదవస్థానన్వయిత్వాహం ప్రత్యయగోచరత్వాదిభిః ధర్మైః జీవస్వరూపం విశోధ్యం తథా బ్రహ్మశరీరత్వేనాపి తద్విశోధ్య మిత్యభిప్రాయః. ఏవం బ్రహ్మశరీరత్వేన తదాయత్తసత్తాస్థితి ప్రవృత్తికత్వరూపపారతంత్ర్య మప్యనుసంధేయ మిత్యుక్తమ్ ౨౩

ఏవ మననుసంధానేఽనర్థమాహ (యదీతి.) యద్యేతత్పుంసో దేహినః ఆత్మనః స్వస్య

తతః సంసార ఏతస్య దేహాద్దేహో మృతేర్మృతిః ౨౬

లబ్ధ్వేహ మానుషీం యోనిం జ్ఞానవిజ్ఞానసంభవామ్.
ఆత్మానం యో న బుద్ధ్యేత న క్వచిచ్ఛమ మాప్నుయాత్. ౨౭

స్మృత్వేహాయాం పరిక్లేశం తతః ఫలవిపర్యయమ్,
అభయం చాప్యనీహాయాం సంకల్పాద్విరమేత్ కవిః. ౨౮

మద్భావం భావః ప్రకారః శ్లీబత్వమార్గం. మత్ప్రకారత్వం విస్మృతం సత్ భిన్నం భావప్రధానో భిన్న శబ్దః భిన్నత్వం పృథక్సిద్ధత్వరూపస్వతంత్రం స్యాదిత్యర్థః భిన్నత్వేనానుసంహితం స్యాదితి భావః. తతో హేతురస్య జీవస్య సంసారో భవతి. సంసారస్వరూపమాహ-దేహాద్దేహః జన్మాంతరం మృతే రనంతరం పునర్మృతిశ్చేతి. ౨౬

ఏవం బ్రహ్మాత్మకత్వాననుసంధానేఽనర్థః సంసృతిరూపః ఉక్తః. అయం చ మనుష్యజన్మన్యేవ పరిహార్యో న తిర్యగాదిజన్మనేత్యాహ (లబ్ధ్వేతి.) ఏష జీవః జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం. విజ్ఞానం విమోకాదిసాధన సప్తకజముపాసనాత్మకం, తయోః సంభవో యస్యాస్తాం మానుషీం యోనిం లబ్ధ్వా మనుష్యం జన్మ ప్రాప్యాపీత్యర్థః ఆత్మాన ముక్తవిధమాత్మస్వరూపం యో న బుధ్యేత స పుమాన్ క్వచిదపి క్షేమం నాప్నుయాత్ తిర్యగాదియోనిషు జ్ఞానవిజ్ఞానయోగ్యతైవ నాస్తి "తద్యోగ్యాం దుర్లభాం మానుషీం యోనిం ప్రాప్యాఽపి బ్రహ్మాత్మక మాత్మానం స్వశరీరకం బ్రహ్మ వాయో నోపాసీత" స పునః పునః సంసరేదేవేతి భావః ౨౭

మానుషీం యోనిం లబ్ధవతోఽపి విషయాసక్తస్య కథం జ్ఞానాదికం ప్రతిష్ఠితం భవేత్? తత్రాహ (స్మృత్వేతి.) ఈహాయాం విషయసుఖార్థాయాం చేష్టాయాం ప్రవృత్తిపర్వే పరిక్లేశమత్యంత శరీరాయాసాదిరూపం తత ఈహాతః ఫలవిపర్యయం ఫలవిపర్యాసం సుఖార్థచేష్టాతో దుఃఖప్రాప్తిం చ స్మృత్వా స దృష్టాంతమాలోచ్యానీహాయాం నివృత్తిధర్మేఽభయమల్పత్వాస్థిరత్వదుఃఖోదర్కత్వాదినిమిత్త భయరహిత మమృతత్వం చ పశ్యన్ మునిః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యమననశీలః తత ఈహాతః శనైర్విరమేత్, ఉక్తవిధాలోచనేన శనైః వైరాగ్య ముత్పాదయేదిత్యర్థః. తతో జ్ఞానవిజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితే భవత ఇతి భావః ౨౮

సుఖాయ దుఃఖమోక్షాయ కుర్వాతే దంపతీ క్రియాః,
తతోఽనివృత్తిరప్రాప్తిః దుఃఖస్య చ సుఖస్య చ. ౬౦

ఏవం విపర్యయం బుద్ధ్వా నృణాం విజ్ఞాభిమానినామ్,
ఆత్మనశ్చ గతిం సూక్ష్మం స్థానత్రయవిలక్షణమ్. ౬౧

దృష్టశ్రుతాభిర్మాత్రాభి ర్నిర్ముక్తః స్వేన తేజసా,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంతుష్టో మద్భక్తః పురుషో భవేత్ ౬౨

ఏతావానేవ మనుజై ర్యోగనైపుణబుద్ధిభిః,

ఈహాయాం పరిక్లేశఫలవిపర్యయామేవ స్పష్టయతి (సుఖాయేతి.) సుఖాయ తత్ప్రాప్తయే దుఃఖనివృత్తయే చ క్రియాః తదుపయుక్తాన్ వ్యాపారాన్ దంపతీం యద్యపి కుర్వాతే తథాపి తత స్తత్ క్రియాభ్యః దుఃఖస్యానివృత్తిః సుఖస్యాప్రాప్తిశ్చ దుఃఖస్య నివృత్తిః సుఖస్య ప్రాప్తిశ్చ న భవతి ప్రత్యుత విపరీతమేవ భవతీతి భావః. ౬౦

అనీహాయా ముభయం స్పష్టయతి (ఏవ మితి.) విజ్ఞాభిమానినాం. వయమీహాయాం కుశలా ఇత్యభిమానవతాం నృణాం ఈహాయాం ఏవముక్తప్రకారేణ విపర్యయం బుద్ధ్వా ఆలోచ్య స్థానత్రయ విలక్షణాం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యతీతాం కేవలవిషయాసక్తైః దుర్జ్ఞేయా మాత్మనః ప్రత్యగాత్మనో గతిం బ్రహ్మాత్మకత్వాద్యాకారం బుద్ధ్వా. ౬౧

దృష్టశ్రుతాభి రైహికాముష్మికీభిః మాత్రాభిః విషయసుఖలేశైః స్వేన తేజసా స్వవివేకబలేన నిర్ముక్తః. మాత్రాసు జాతవిరాగ ఇత్యర్థః జ్ఞానవిజ్ఞానాభ్యాం పూర్వోక్తాభ్యాం సంతుష్టః జ్ఞానసహకృత భగవదనుభవరూపవిజ్ఞానమాత్రసంతుష్టః మద్భక్తః మమ నిరతిశయప్రియః పురుషో భవేత్ ఏకం చోభయం తస్య బ్రహ్మాత్మకత్వ మనుసందధతః కరస్థ మితి భావః ౬౨

తదేవాహ (ఏతావానితి) యోగే నైపుణ్యం యస్యాః సా బుద్ధి ర్యేషాం తై ర్మనుజైః సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ జ్ఞేయః స్వార్థోఽనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణసమర్థం పురుషైః ప్రార్థనీయం వస్తు ఏతావానేవ, ఏష ఏవేత్యర్థః. స్వార్థే వతిః యద్వా ఏతావా నేవైతత్ పరిమిత ఏవ. కోఽసౌ, తత్రాహ

స్వార్థః సర్వాత్మనా జ్ఞేయో యత్పరాత్మైకదర్శనమ్ ౬౩

త్వమేత చ్ఛ్రద్ధయా రాజ న్నప్రమత్తో వచో మమ,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో ధారయన్నాశు సిధ్యసి. ౬౪

శ్రీశుక వాచ —

ఆశ్వాస్య భగవా నిత్థం చిత్రకేతుం జగద్గురుః,
పశ్యత_స్తస్య విశ్వాత్మా తతశ్చాంతర్దధే హరిః ౬౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, చిత్రకేతోః పరమాత్మదర్శనం నామ షోడశోఽధ్యాయః.

యత్పరాత్మైక్యదర్శన మితి. పరస్య పరమాత్మనః ఆత్మనః స్వస్య చ ఐక్యదర్శన మపృథక్సిద్ధసంబంధ దర్శనమితి యదేతావానేవేత్యర్థః. యద్వా పరాత్మనః పరమాత్మన ఐక్యదర్శన మేకత్వేన ప్రకారిత్వేన ఏకేనై వాకారేణ చ దర్శనం యద్వా పరస్య పరమాత్మనః ఆత్మనః స్వస్య చ ఐక్యదర్శనం పరమాత్మనః ప్రకారిత్వేనై కేనాకారేణ స్వస్య చ తత్ప్రకారత్వరూపేణ ఏకేనాకారేణ దర్శనం పరమాత్మైకదర్శన మితి యదేతావా నిత్యర్థః ౬౩

ఏవం పరాత్మైక్యద్రష్టా చేత్త్వ మప్యాశు ముక్తో భవిష్యసీత్యాహ (త్వమితి) హే రాజన్! చిత్రకేతో! త్వ మప్రమత్తః సమాహితచిత్తః శ్రద్ధయా జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నం సంపత్తిః సంపన్నం "భావే క్తః" జ్ఞానవిజ్ఞానయోః సంపత్తిః యస్మాత్ తన్మమ వచః ధారయన్ స్వనిష్ఠం కుర్వన్ జ్ఞాన విజ్ఞానసంపాదకం మదుక్తార్థ మనుతిష్ఠన్నిత్యర్థః బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధానేన జ్ఞానవిజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితే భవత ఇతి భావః జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్న ఇతి ప్రథమాంతపాఠే స్పష్టార్థః ఆశు సిధ్యసి ముక్తో భవిష్యసి. ౬౪

ఏవ ముపాదిశ్య భగవా నంతర్దధా ఇత్యాహ మునిః (ఆశ్వాస్యేతి) విశ్వాత్మా జగద్గురు ర్భగవాన్ హరిః సంకర్షణః చిత్రకేతు మిత్థ మాశ్వాస్య నారదాంగిర ఉక్తిసంవాదిలస్వవచసా విశ్వాస్య తస్య చిత్రకేతోః పశ్యతః సత స్తత్రైవ పాతాళా దధస్తాత్ కస్యాంచి ద్దిశి అంతర్హితవాన్ ౬౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం, షోడశోఽధ్యాయః

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

యతశ్చాంతర్హితోఽనంత స్తస్యై కృత్వా దిశే నమః,
విద్యాధర శ్చిత్రకేతు శ్చచార గగనేచరః. ౧

స లక్షం వర్షలక్షాణాం అవ్యాహతబలేంద్రియః,
స్తూయమానో మహాయోగీ మునిభిః సిద్ధచారణైః. ౨

కులాచలేంద్రద్రోణీషు నానాసంకల్పసిద్ధిషు,
రేమే విద్యాధరస్త్రీభి ర్గాపయన్ హరి మీశ్వరమ్ ౩

ఏకదా స విమానేన విష్ణుదత్తేన భాస్వతా,
గిరిశం దదృశే గచ్ఛన్ పరీతం సిద్ధచారణైః ౪

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

తత ఉపరితనం చిత్రకేతో ర్వృత్తాంత మాహ మునిః (యత ఇతి) యతః యస్యాం దిశి సంకర్షణోఽంతర్హితవాన్ తస్యై దిశే నమస్కృత్వా స విద్యాధరః విద్యాధరత్వం ప్రాప్తః విద్యాధరై రితి పాఠే తైః సహ చిత్రకేతు ర్గగనచారీ భూత్వా తత్ర తత్ర చచార. ౧

తదేవాహ (స ఇతి.) మహాయోగీ భగవాన్ స చిత్రకేతు రవ్యాహతం బలం యేషాం తానీంద్రియాణి యస్య తాదృశో లక్షవర్షాణాం లక్షం బహుకాల మిత్యర్థః. మునిభిః సిద్ధైః చారణైశ్చ స్తూయమానః. ౨

నానావిధాః స్వసంకల్పానుసారిణ్యః సిద్ధయః భోగ్యభోగోపకరణాదిసిద్ధయో యాసు కులాచలేంద్రస్య మేర్వాదేః ద్రోణీషు విద్యాధరస్త్రీభిః ఈశ్వరం హరిం గాపయన్ గానం కారయన్ రేమే. ౩

స చిత్రకేతు రేకదా కదాచిత్ విష్ణుదత్తేన యథాసంకల్పం భగవతా దత్తేన భాస్వతా ప్రకాశమానేన విమానేన తత్ర తత్ర గచ్ఛన్ సంచరమాణః సిద్ధై ర్యోగిభిశ్చ పరీతం పరివృతం గిరిశం రుద్రం దదృశే. ౪

ఆలింగ్యాంగీకృతాం దేవీం బాహునా మునిసంసది,
ఉవాచ దేవ్యాః శృణ్వత్యా జహాసోచ్చైస్తదంతికే ౫

చిత్రకేతు రువాచ—

ఏష లోకగురుః సాక్షా ద్ధర్మం వక్తా శరీరిణామ్,
ఆస్తే ముఖ్యః సభాయాం వై మిధునీభూయ భార్యయా ౬

జటాధర స్తీవ్రతపా బ్రహ్మవాదిసభాపతిః,
అంగీకృత్య స్త్రియం చాస్తే గతహ్రీః ప్రాకృతో యథా ౭

ప్రాయశః ప్రాకృతాశ్చాపి స్త్రియం రహసి బిభ్రతి,
అయం మహావ్రతధరో బిభర్తి సదసి స్త్రియమ్ ౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

భగవానపి తచ్ఛ్రుత్వా ప్రహస్యాఽగాధధీ ర్నృప,

కథంభూతం రుద్రం అంకే ఉత్సంగే కృతాం నిధాపితాం దేవీ మంబికాం బాహునా ఆలింగ్య మునీనాం మననశీలానాం సంసది సభాయాం స్థిత మితి శేషః తతో దేవ్యాం శృణ్వంత్యాం సత్యాం ఉవాచ జహాస చ హసితవాంశ్చ. ౫

తదేవాహ (ఏష ఇతి త్రిభిః.) ఏష రుద్రః సాక్షాత్ లోకానాం గురు ర్హితోపదేష్టా కించ శరీరిణాం ధర్మం వక్తా ముఖ్యః ప్రధానః స్వయ మీదృశః సన్ సభాయాం భార్యయా సహ మిధునీభూయాఽఽస్తే. ౬

కిం చ జటాః బిభర్తీతి తథా తీవ్ర ముగ్రం నిరంతరం వా తపో యస్య స బ్రహ్మవాదీ బ్రహ్మజ్ఞానోపదేష్టాఽథ చ సభాయాః పతిః ప్రధానః ఏవంభూతోఽపి లజ్జాహీనః అంకే స్త్రియం కృత్వా నిధాప్యాఽఽస్తే ఉపవిష్టవాన్ యథా ప్రాకృతః అత్యంతమూఢ స్తద్వత్ ౭

కిం చ ప్రాకృతా అపి బహుశో రహస్యేవ స్త్రియ మంకే బిభ్రతి నిధాపయంతి అయం తు మహావ్రతధరోఽపి సదసి సభాయా మేవ స్త్రియ మంకే బిభర్తి మహాన్ వ్యత్యాస ఇతి భావః. ౮

తతః తచ్చిత్రకేతో ర్వచః శ్రుత్వాఽపి భగవాన్ రుద్రః అగాధా గంభీరా ధీ ర్యస్య తాదృశోఽత

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

తూష్ణీం బభూవ సదసి సభ్యాశ్చ తదనువ్రతాః. ౯

ఇత్యతద్వీర్యవిదుషి బ్రువాణే బ్రహ్మ శోభనమ్,
రుషాఽఽహ దేవీ ధృష్టాయ నిర్జితాత్మాభిమానినే. ౧౦

పార్వత్యువాచ—

అయం కిమధునా లోకే శాస్తా దండధరః ప్రభుః,
అస్మద్విధానాం దుష్టానాం నిర్లజ్జానాం చ విప్రకృత్. ౧౧

న వేద ధర్మం కిల పద్మయోని ర్న బ్రహ్మపుత్రా భృగునారదాద్యాః,
న వై కుమారః కపిలో మనుశ్చ యే నో నిషేధం త్యతివర్తినం హరమ్. ౧౨

ఏవ ప్రహస్య తూష్ణీం బభూవ, హే నృప, తథా తం రుద్ర [illegible] తదనువ్రతాః సభ్యాశ్చ తూష్ణీం బభూవుః. ౯

అతద్వీర్యవిదుషి న తస్య రుద్రస్య వీర్యం ప్రభావం "తేజీయసాం న దోషాయ" ఇతి న్యాయేన తేజోవిశేషం విద్వాంస్తస్మిన్ అతద్వీర్యవిదుషి చిత్రకేతౌ [illegible] త్థం బ్రహ్మ బ్రహ్మాత్మకం శోభనం శివం ప్రతి బ్రువాణే సతి దేవ్యంబికా నిర్జితాత్మాభిమానినే జితేంద్రియత్వాభిమానవతేఽత ఏవ దుష్టాయ చిత్రకేతవే రుషా క్రోధేనోవాచ. నను తదనువ్రతాః సభ్యాః తూష్ణీం బభూవుః కథం సా త మనువ్రతా భవేతి [illegible] తదనువ్రతా దేవీ చిత్రకేతుం [illegible] రుషేత్యుక్తమ్. ౧౦

తదేవాహ (అయమిత్యాదిని కిల్బిష మిత్యన్తేన. [illegible]) అయ మధునా కిమ్ [illegible] ఇతి శేషః. లోకేఽస్మాన్ దండయి [illegible] తదేవాహ. అహో నిర్లజ్జానాం అస్మద్విధానాం దుష్టానాం [illegible] శాసనాతివర్తిత్వే దండధరః దండయితా ప్రభు ర్దండినే సమర్థ [illegible] ఏవ విప్రకృత్ [illegible] ౧౧

అహో పద్మయోన్యాదయో ధర్మం న విదంతి యత స్తేఽతివర్తినం మర్యాదాతివర్తినం హరం రుద్రం నో నిషేధంతి న నిషేధం [illegible] త్వధునా [illegible] తత్ర పద్మయోని బ్రహ్మ కుమారః సనత్కుమారః మనుః స్వాయంభువః ౧౨

ఏషా మనుధ్యేయపదాబ్జయుగ్మం జగద్గురుం మంగళమంగళం స్వయమ్,
యః క్షత్రబంధుః పరిభూయ సూరీన్ ప్రశాస్తి ధృష్టస్తదయం హి దండ్యః. ౧౩

నాయ మర్హతి వైకుంఠపాదమూలోపసర్పణమ్,
సంభావితమతిః స్తబ్ధః సాధుభిః పర్యుపాసితమ్. ౧౪

అతః పాపీయసీం యోని మాసురీం యాహి దుర్మతే,
యథేహ భూయో మహతాం న కర్తా పుత్ర కిల్బిషమ్ ౧౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం శప్తం శ్చిత్రకేతు ర్విమానాదవరుహ్య సః,
ప్రసాదయామాస సతీం మూర్ధ్నా నమ్రేణ భారత ౧౬

త మేవ ముపాలభ్యాఽవశ్య్యమయం నిగ్రాహ్య ఇత్యాహ (ఏషా మితి ద్వాభ్యామ్.) తావత్ప్రతి పారమ్యదృష్ట్యా రుద్రం విశినష్టి, ఏషాం పద్మయోన్యాదీనా మనుధ్యేయం ధ్యాతుం యోగ్యం పదాబ్జయుగ్మం యస్య జగద్గురుం జగద్ధితోపదేష్టారం స్వయంసాక్షన్మంగళానా మపి మంగళం ఈదృశం హరం సూరీ నృషీంశ్చాయం క్షత్రియాధమః పరిభూయ యద్యస్మాత్ ప్రశాస్తి త త్తస్మా దయం దుష్టో దురాత్మా దండ్య ఏవ సూరీ౯ పరిభూయ జగద్గురుం గిరిశం ప్రశాస్తీతి వాన్వయః. ౧౩

నను భగవద్భక్తోఽయం న దండ్య ఇత్యత్రాహ (నాయ మితి.) సాధుభిః పరిసేవితం సత్కృతం యద్వైకుంఠస్య భగవతః పాదమూలస్య ఉపసర్పణ మనుసరణం సేవేతి యావత్ తత్ప్రతి అయం క్షత్రబంధుః నార్హతి, కుతః? యతోఽయం సంభావితాత్మాఽహ మధిక ఇత్యభిమానవతీ మతి ర్యస్య సః అత ఏవ స్తబ్ధః నిశ్చల ఇవ స్థితః. ౧౪

ఏవం దండ్యత్వ మభిధాయాథ శపతి (అత ఇతి.) అతః భగవత్సేవానర్హత్వాత్ హే దుర్మతే! త్వ మాసురీం పాపీయసీం యోనిం యాహి. హే పుత్ర! యథా భూయో మహతాం కిల్బిష మపరాధం న కర్తా న కరిష్యసి తథా యాహీతి ౧౫

హే భారత! ఏవం ఇత్థం శప్తః స చిత్రకేతుః విమానా దవరుహ్య సతీ మంబికాం నమ్రేణ మూర్ధ్నా ప్రసాదయామాస ప్రసన్నా మకరోత్. ౧౬

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

చిత్రకేతు రువాచ—

ప్రతిగృహ్ణామి తే శాపమాత్మనోఽంజలినాంబికే,
దేవైర్మర్త్యాయ యత్ప్రోక్తం పూర్వదిష్టం హి తస్య తత్. ౧౯

సంసారచక్ర ఏతస్మిన్ జంతురజ్ఞానమోహితః,
భ్రామ్యన్ సుఖం చ దుఃఖం చ భుంక్తే సర్వత్ర సర్వదా. ౨౦

నైవాత్మా న పరశ్చాపి కర్తా స్యాత్ సుఖదుఃఖయోః,

తదేవాహ (ప్రతిగృహ్ణామీత్యాదినా క్షమ్యతాం సతీత్యంతేన.) తావత్తవేవ మమ రోషో నాస్తీతి సూచయన్ శాపం స్వీకరోమీత్యాహ ప్రతిగృహ్ణామీతి. హే అంబికే! తే త్వయా దత్తం శాపమాత్మనోఽంజలినా ప్రతిగృహ్ణామి అంజలిబంధపూర్వకం స్వీకరోమి మయి మహాననుగ్రహస్త్వయా కృతో న తు నిగ్రహ ఇతి భావః. తదేవ స్పష్టయతి (దేవైరితి.) దేవైః యద్యత్ ప్రోక్తం నిగ్రహరూప మనుగ్రహరూపం వా తత్సర్వం మైత్ర్యైవ ప్రోక్తం, కుతః? హి యస్మాత్ తద్దేవైః ప్రోక్తం తస్య నిగ్రాహ్యస్య అనుగ్రాహ్యస్య వా జంతోః పూర్వదిష్టం ప్రాచీనకర్మప్రయుక్తం మోక్షవిరోధిప్రాచీన కర్మణా ఏవం భ్రామ్యతో నితరాం ముముక్షోర్మమాపి తద్విరోధిప్రాచీనకర్మఫలరూపత్వాత్ శాపానుభవేన నిఃశేషనిరస్తకర్మబంధస్య భగవత్ప్రాప్త్యా నిత్యనిరతిశయానందరూపమహాభ్యుదయలాభాత్ త్వయాఽను గ్రహ ఏవ కృత ఇతి భావః. ౧౯

ఏతదేవ స్ఫుటయితుం తావ జ్జంతూనాం కర్మభి ర్భ్రమణ మాహ (సంసారచక్ర ఇతి.) ఏతస్మిన్ చక్రవత్ పరివృత్తిశీలే గర్భజన్మజరామరణాదిరూపే సంసారే అజ్ఞానేన జ్ఞానేతరేణ అనాదిపుణ్య పాపాత్మకేన కర్మణా మోహితః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానరహితః కేవలదేహాత్మాభిమానీ జంతుః భ్రామ్యన్ పునః పూర్వపూర్వవాసనానురూపాణి ఉత్తరోత్తరసుఖదుఃఖాదిహేతుభూతాని కర్మాణి కుర్వన్ తత్ఫలం సుఖం దుఃఖం చ భుంక్తే. ఏత న్న కేవల మస్యైషా మేవ జంతూనాం, కిం తు తవాపీత్యాశయేనాహ సర్వస్య సర్వదేతి సర్వస్యాన్యస్య తవ మమ చ సర్వదా యావన్ముక్తి ఏతత్సమాన మితి భావః, అన్యథా మత్కృతహేలనాత్ తవానాదికర్మప్రయుక్తదేహాత్మాభిమానమూలకః క్రోధ ఏవ న స్యా దితి తాత్పర్యమ్. ౨౦

యత ఏవ సత్కారస్యాత్కారసుఖదుఃఖాదికం సర్వమనాదికర్మనిమిత్త మత ఏవ

కర్తారం మన్యతేఽప్రాజ్ఞ ఆత్మానం పరమేవ చ. ౧౯

గుణప్రవాహ ఏతస్మిన్ కః శాపః కో న్వనుగ్రహః,
కః స్వర్గో నరకః కో వా కిం సుఖం దుఃఖమేవ వా. ౨౦

ఏకః సృజతి భూతాని భగవా నాత్మమాయయా,

త్వత్తిరస్కర్తృ ర్మమ మాం శపంత్యాస్తవ చ న దోష ఇత్యాహ (నైవేతి) సుఖదుఃఖయోః కర్తా కారకః సుఖదుఃఖాపాదక ఇత్యర్థః. ఆత్మా స్వయం పరోఽన్యశ్చ న స్యాత్ న భవతి. కిం తు తయోః కర్మైవ నిమిత్తమితి భావః, కర్మణః క్షణికత్వాత్ జడత్వాచ్చ కథం తత్ కాలాంతరభావి సుఖదుఃఖనిమిత్తం? తత్రాహ (కర్తారమితి.) ప్రాజ్ఞః పుణ్యపాపయాథాత్మ్యవిత్ పరమాత్మానం పరమపురుషమేవ సుఖదుఃఖయోః కర్తారం మన్యతే. అయం భావః పుణ్యపాపే హి పరమాత్మనో నిగ్రహానుగ్రహరూపే. తత్ర శ్రుతి స్మృత్యాద్యాత్మకశాస్త్రార్థానువర్తిన్యనుగ్రహః పరమపురుషస్య. స ఏవ హి పుణ్యం నామ అననువర్తిని తు నిగ్రహః. స ఏవ హి పాపం, ఏవం చ పరమపురుష ఏవ స్వశాస్త్రానువృత్త్యననువృత్తినిమిత్తానుగ్రహనిగ్రహరూపపుణ్యపాపఫలభూతయోః సుఖదుఃఖయోః కర్తేతి. ౧౯

ఏవం వైషయికసుఖదుఃఖయోః పురుషార్థత్వాపురుషార్థత్వాభ్యుపగమేన కర్మానుసారేణేశ్వరః తత్కర్తేత్యుక్తమ్. ఇదానీం వైషయికసుఖం విషమిశ్రక్షీరవదంతతో దుఃఖహేతుత్వా దపురుషార్థరూపమేవేత్యాహ (గుణప్రవాహ ఇతి.) గుణానాం ప్రకృతే ర్గుణానాం సత్త్వరజస్తమసాం ప్రవాహరూపే పరిణామరూపే ఏతస్మిన్ ప్రకృతిమండలే జంతూనాం కః శాపః? కో వానుగ్రహః? ఉభయో ర్వైలక్షణ్యమేవ దుర్వచమేవేతి భావః. నను న దుర్వచం తయోః స్వరూపం స్వర్గహేతు రనుగ్రహః నరకహేతు ర్నిగ్రహః ఇతి సువచమేవేత్యత్రాహ (కిం సుఖం దుఃఖమేవ వేతి.) తదప్యప్రసిద్ధమిత్యర్థః స్వర్గస్య సుఖరూపత్వే తస్య దుఃఖగర్భత్వం న స్యాత్. నరకస్య దుఃఖరూపత్వే వా తస్య సుఖగర్భతా న స్యాత్. స్వర్గోఽప్యంతతో దుఃఖహేతుః నరకోఽప్యంతతః కించిత్ సుఖహేతుర్దృష్టః. అత ఉభయోరుభయగర్భత్వాత్ న పరస్పరస్య వైలక్షణ్యమస్తీతి భావః, శాపనరకదుఃఖాని దృష్టాంతార్థతయా ఉపాత్తాని. యథా తేషు పురుషార్థత్వం తద్భేదత్వం చ నాస్తి తథానుగ్రహః స్వర్గసుఖేష్విత్యర్థః. ౨౦

నన్వేవంవిధసుఖదుఃఖభాంజి భూతాని కిమకస్మాత్ స్వయమేవోత్పద్యంతే? నేత్యాహ (ఏక ఇతి) భగవాన్ నిరస్తనిఖిలదోషః షాడ్గుణ్యపూర్ణః పరమపురుషః ఆత్మనః స్వస్య మాయయా స్వయమేకః నిరపేక్షః స్వసంకల్పమాత్రేణ అనంతరోపకరణాంతరానపేక్ష ఏవ భూతాని దేవమనుష్యాదీని వివిధాత్మకాని స్వకర్మానురూపాణి సృజతి. న తు తాన్యకస్మా దుత్పద్యంత ఇతి భావః. తత్ర

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

ఏషాం బంధం చ మోక్షం చ సుఖం దుఃఖం చ నిష్కలః. ౨౧

న తస్య కశ్చిద్దయితః ప్రతీపో న జ్ఞాతిబంధు ర్న పరో న చ స్వః,
సమస్య సర్వత్ర నిరంజనస్య సుఖే న రాగః కుత ఏవ రోషః. ౨౨

తథాపి తచ్ఛక్తివిసర్గ ఏషాం సుఖాయ దుఃఖాయ హితాహితాయ.

కిం కులాలాదివత్ కర్మాయత్తదేహీ భగవాన్? నేత్యాహ-నిష్కలః కర్మాయత్తపాణిపాదాద్యవయవాత్మకదేహరహితః, తస్య వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిదోషపరిహారాయ భూతాని విశినష్టి (యేషామితి.) యేషాం భూతానాం స్వస్వకర్మానుగుణబంధమోక్షాదికం భవతి తాని సృజతీత్యన్వయః. బంధమోక్షమితి ద్వితీయాంతపాఠే యేషాం భూతానాం తత్తత్కర్మానుసారేణ బంధాదికం చ సృజతి, స ఏవ తాని భూతాన్యపి సృజతి. న చితోఽస్య వైషమ్యాదిదోష ఇత్యర్థః. ఏషామితి ఇదంశబ్దపాఠే బంధ మిత్యాదీనాం చ ద్వితీయాంతపాఠే తు సృష్టానా మేతేషాం భూతానాం తత్తత్కర్మానుసారేణ బంధాదికమపి సృజతీత్యర్థః. ఏవం బంధాదికం దైవమనుష్యాదివైచిత్ర్యం చ తత్తజ్జీవకర్మానుసారేణ తేషాం తేషామీశ్వరక్ర[illegible] మౌపాధికం న స్వ[illegible]ప్రయుక్త మిత్యుక్తం భవతీత్యర్థః. ౨౧

[illegible] జీవస్య [illegible]స్వరూపం? కుతస్తస్య కర్మ? యతో దేవాదివైచిత్ర్యం బంధాదికం చ [illegible]త్యపేక్షాయా మాహ (న [illegible]స్యేతి) పస్తుతః కస్యాపి జీవస్య కశ్చిదపి దయితాది ర్నాస్తి. కుతః? సర్వత్ర దేవాదిశరీరేషు [illegible] [illegible]జ్ఞానైకాకారతయా జ్ఞానానందస్వరూపత్వేన చావస్థితస్యే[illegible] [illegible] ప్రియాప్రియాదివిభాగః సర్వేషా మాత్మనా మేకరూపత్వా న్న స్వరూపకృతః ప్రియాప్రియ[illegible] విభాగ ఇతి భావః. నను, దేవాదిరూపేణ వైచిత్ర్యాత్ కథం సమత్వమ్? తత్రాహ నిరంజనస్యేతి [illegible] [illegible]రాపత్తిః [illegible]దేహిలస్య దేవాదివైచిత్ర్యస్య ప్రకృతిగతత్వాత్ జీవస్వరూపగత[illegible] [illegible] సర్వత్ర [illegible]. యత ఏవ సమో నిరంజనశ్చ. అత ఏవ తస్య వైషయికసుఖే న రాగ[illegible] [illegible] సుఖ[illegible]స్వరూపత్వేన వైషయికసుఖలేశే న తస్య రాగ ఇతి [illegible] అత ఏవ [illegible] [illegible] కుత స్తస్య, తస్య వైషయికసుఖలాభప్రతిబంధకవిషయో రోషః [illegible] [illegible] ప్రీతివిషయ. అనుకూల ఇతి యావత్. ప్రతీపః ప్రతికూలః జ్ఞాతిః సపిండః [illegible]ర్వైవాహి[illegible] [illegible] పరోఽన్యదీయః స్వః స్వకీయః. ౨౨

[illegible] స్వాభావికం [illegible]స్వరూప ముక్తమథైవం [illegible] [illegible]దివైచిత్ర్యం బంధాదికం [illegible] [illegible] (తథాపీతి) [illegible] [illegible] ఏషాం [illegible] జీవానాం

బంధాయ మోక్షాయ చ మృత్యుజన్మనోః శరీరిణాం సంసృతయేఽవకల్పతే. ౨౩

అథ ప్రసాదయే న త్వాం శాపమోక్షాయ భామిని,
యన్మన్యసే అసాధూక్తం మమ తత్ క్షమ్యతాం సతి. ౨౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి ప్రసాద్య గిరిజాం చిత్రకేతు రరిందమ,
జగామ స్వవిమానేన పశ్యతోః స్మయయోస్తయోః. ౨౫

తచ్ఛక్తివిసర్గ ఏవ తస్య తజ్జీవసంబంధికర్మణో యా శక్తిర్వాసనారూపా శక్తిః తస్యా విసర్గః సృష్టి రుత్తరోత్తరకర్మైవ సుఖాదిరూపసంసృతయే మోక్షాయ చావకల్పతే సమర్థం భవతి, తన్నిమిత్త మిత్యర్థః, అయం భావః, స్వభావతః పూర్వోక్తవిధానామపి బీజాంకురన్యాయేనాదికర్మవాసనామాత్రావశేషిణాం కల్పాంతే పరమాత్మన్యుపసంహృతానాం పునః కల్పాదౌ పరమకారుణికే నేశ్వరేణ స్వారాధనే నైతే విస్తరేయు రిత్యనుజిఘృక్షయా ప్రదత్తకరణకలేవరధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థచతుష్టయతత్సాధనావబోధివేదాఖ్యశాస్త్రాణామప్యనాదివాసనయా "అన్నం భోజ్యం మనుష్యాణాం, శ్వపశూవిట్ తృణాహారౌ" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా ఈహమానానాం పుణ్యపాపరూపకర్మోపనిపాతతత్ఫలానుభవపునస్తదర్థకామోపనిపాతతత్ఫలానుభవాదిపరంపరయా సర్వముపపన్నమితి. తత్ర హితాహితాయ సుఖదుఃఖహేతుభూతధర్మాధర్మాయ మృత్యుజన్మనోః జన్మమరణాభ్యా మిత్యర్థః లాదర్థ్యస్య బంధసామాన్యత్వేన వివక్షయా షష్ఠీ ప్రయుక్తా. మోక్షాయ చ తచ్ఛక్తివిసర్గ ఏవావకల్పత ఇత్యనేన భగవత్ప్రసాదహేతుః కశ్చిత్ యాదృచ్ఛికానుషంగికప్రాసంగికాద్యన్యతమః పుణ్యపాపకర్మవిశేష ఏవ మోక్షోపాయోపసంహారహేతురితి సూచితమ్. ౨౩

ఏవం వస్తుస్థితిమభిధాయ త్వచ్ఛాపోఽనుగ్రహ ఏవేతి వదన్ స్వాపరాధం ప్రతి క్షమాపయతి (అత ఇతి,) అతః వస్తుస్థితేః ఏవంవిధత్వాత్, హే భామిని. శాపనిర్హరణాయ త్వాం న ప్రసాదయే న ప్రార్థయే, కిం తు హే సతి, మమ మయా యదుక్త మసాధు యథా తథా మన్యసే తత్ క్షమ్యతామితి త్వాం ప్రసాదయే, ౨౪

ఇతీత్థం గిరిజాం పార్వతీం ప్రసాద్య ప్రసన్నాం కృత్వా చిత్రకేతుః హే అరిందమ, స్మయతోః ఆశ్చర్యం ప్రాప్తయోః తయోర్భవభవాన్యోః పశ్యతోః సతోః విమానేన గమనసాధనేన జగామ. ౨౫

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

తతస్తు భగవాన్ రుద్రో రుద్రాణీ మిద మబ్రవీత్,
దేవర్షిదైత్యసిద్ధానాం పార్షదానాం చ శృణ్వతామ్. ౨౬

రుద్ర ఉవాచ —

దృష్టవత్యసి సుశ్రోణి హరే రద్భుతకర్మణః,
మాహాత్మ్యం భృత్యభృత్యానాం నిస్పృహాణాం మహాత్మనామ్. ౨౭

నారాయణపరాః సర్వే న కుతశ్చన బిభ్యతి,
స్వర్గాపవర్గనరకేష్వపి తుల్యార్థదర్శినః. ౨౮

తతః చిత్రకేతోర్గమనానంతరం రుద్రః రుద్రాణీ మంబికాం ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణం దేవర్షిప్రభృతీనాం స్వపార్షదానాం చ శృణ్వతాం సతా మబ్రవీత్. ౨౬

తదేవాహ (దృష్టవతీత్యాదినా సమదర్శిష్విత్యంతేన.) హే సుశ్రోణి! అద్భుతకర్మణః వివిధ విచిత్రస్వాభావికక్రియాశక్తే ర్హరే ర్భగవతో భృత్యవర్గాణాం మాహాత్మ్యం దృష్టవత్యసి. కథంభూతానాం? నిఃస్పృహాణాం వైషయికం సుఖ మనిచ్ఛూనాం మహాత్మనాం అపకర్తృష్వప్యుపకర్తృత్వబుద్ధీనాం సుఖదుఃఖయోః సమబుద్ధీనాం చేత్యర్థః. ౨౭

ఏతద్దృష్టాంతేన అన్యానపి భగవద్భక్తా నీదృశానేవాఽహో ఇత్యాహ (నారాయణపరా ఇతి.) సర్వే నారాయణ ఏవ పరః పరతత్త్వం యేషాం తే కుతశ్చన అర్వాచీనస్య నిగ్రహాదే ర్న బిభ్యతి భయం న కుర్వంతి, యతః యుక్తాస్తే స్వర్గాదిష్వపి తుల్యార్థదర్శినః తుల్యప్రయోజనదర్శినః విషమార్థ దర్శనమేవ భయహేతు రితి భావః. అపవర్గోఽత్ర కైవల్యం. మోక్షస్య భగవదనుభవరూపత్వేన తేషాం తస్య స్వర్గాదితుల్యత్వకథనానుపపత్తేః. యద్వా అపవర్గో ముక్తిరేవ భగవద్దాస్య మంతరేణ తేషాం న ప్రయోజనం కిం పునః స్వర్గాదిః తేషాం న ప్రయోజనమితి సూచనార్థం వా అపవర్గశబ్దః ప్రయుక్తః. స్వర్గస్యాపి నరకతుల్యత్వాఖ్యాపనాయ నరకశబ్దః. యథా నరకః తథా స్వర్గోఽపీత్యర్థః. తథా చోక్తమ్. "ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః" ఇతి. "వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు. తస్యాంతరాయో మైత్రేయ దేవేంద్రత్వాదికం ఫలమ్" ఇతి చ స్వర్గాదిషు తుల్యార్థదర్శిన ఇత్యనేన విషమదర్శనం భయహేతురితి సూచితమ్. ౨౮

దేహినాం దేహసంయోగాద్ ద్వంద్వానీశ్వరలీలయా,
సుఖం దుఃఖం మృతిర్జన్మ శాపోఽనుగ్రహ ఏవ చ. ౨౯

అవివేకకృతః పుంసో హ్యర్థభేద ఇవాత్మని,
గుణదోషవికల్పశ్చ భిదేవ స్రజివత్ కృతః ౩౦

వాసుదేవే భగవతి భక్తి ముద్వహతాం నృణామ్,

తత్ర సమదర్శననిమిత్తం వక్తుం తావద్విషమదర్శననిమిత్తమాహ (దేహినామితి ద్వాభ్యామ్.) తావద్దేహినాం జీవానాం ఈశ్వరలీలయా హేతుభూతయా ఈశ్వరస్య లీలాత్మికయా జగత్సృష్ట్యా యో దేహసంబంధః తస్మాదేవ సుఖదుఃఖాదీని ద్వంద్వాని భవంతి, న తు స్వరూపత ఇతి నిర్వివాదం. దేహసంయోగమాత్ర ఏవేశ్వరలీలాహేతుభూతా, న తు ద్వంద్వేషు వా దేహయోగవైచిత్ర్యే వా హేతురితి తాత్పర్యమ్. ౨౯

తర్హి తత్ర కో హేతుః? అత్రాహ (అవివేకకృత ఇతి.) ఆత్మని జ్ఞానైకాకారే జీవే అర్థభేద ఇవ దేవమనుష్యత్వాదిభేద ఇవ గుణదోషవికల్పః భేదః గుణాః సుఖజన్మానుగ్రహాః దోషాః దుఃఖ మృతిశాపా ఏషాం వికల్పః అవివేకకృతః అనాదికర్మనిమిత్తో యో దేహాత్మభ్రాంతిస్వతంత్రాత్మభ్రాంతి రూపోఽవివేకః తేన కృతః తన్నిమిత్త ఇత్యర్థః. అర్థభేదస్యావివేకకృతత్వసిద్ధవత్కారేణ నిదర్శనాత్ తః ఉభయమ ప్యవివేకకృతమితి తాత్పర్యమ్ అత ఏవార్థభేదస్యావివేకకృతత్వం దేహాత్మభ్రాంతిమతాం పురుషాణా మప్రసిద్ధమితి, తస్య దృష్టాంతత్వ మస్వరస మిత్యభిప్రేత్య అత్రప్రసిద్ధం దృష్టాంతాంతర మాహ (భిదేవ స్వప్నకల్పితేతి.) యథా స్వప్నకల్పితా భిదా భేదః అవివేకకృతః తథా గుణదోష వికల్పోఽప్యవివేకకృత ఇత్యర్థః. యథాఽపవరకాదిషు శయానస్య ఏకస్య పురుషస్య స్వప్నద్రష్టుః స్వప్నే వస్తుతోఽవిద్యమాన ఏవ గజస్కంధారోహణదేశాంతరగమనరాజ్యాభిషేకచ్ఛేదాదయః దేహ భేదః తన్మాత్రానుభావ్యః తత్కాలమాత్రానపాయీ చ తత్తత్కర్మనిమిత్తదేహాత్మభ్రాంత్యాద్యనుగుణ మీశ్వరకల్పితోఽవివేకకృతః తథా జాగ్రదవస్థానుభావ్యసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వజాతాని దేహవైచిత్ర్యాణి చ తత్తత్కర్మనిమిత్తమూలకదేహాత్మాభిమానద్యనుగుణ మీశ్వరకృతాన్యప్యవివేకమూలాన్యేవేతి భావః. ౩౦

ఏవం భయనిమిత్తే విషమదర్శనేఽవివేక ఏవ హేతురిత్యుక్తమ్ అథ నారాయణపరాయణానా మీదృశావివేకాభావాత్ క్వచిత్ కదాచిదుపజాతస్యాప్యవివేకస్య పునః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యాను దర్శనే తదపోహాత్ తన్మూలకం విషమదర్శనం తన్మూలకం భయం చ నాస్తీత్యాహ (వాసుదేవ ఇతి) జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యానుదర్శనరూపం తత్ప్రయుక్తం వైరాగ్యం

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

జ్ఞానవైరాగ్యవీర్యాణాం నేహ కశ్చిద్ వ్యపాశ్రయః. ౩౧

నాహం విరించో న కుమారనారదౌ న బ్రహ్మపుత్రా మునయః సురేశాః.
విదామ యస్యేహితమంశమంశకా న తత్స్వరూపం పృథగీశమానినః. ౩౨

న హ్యస్యాస్తి ప్రియః కశ్చి న్నాప్రియః స్వః పరోఽపి వా.

శబ్దాదివిషయే ష్వనాసక్తిరూపం, ఏత దుభయ మేవ వీర్యం బలం యేషాం తేషాం వాసుదేవే భగవతి నిరతిశయానందరూపే భక్తిముద్వహతాం కుర్వతాం నృణాం కుతశ్చిదపి హేతో ర్వ్యపాశ్రయః వ్యపగత ఆశ్రయః యస్మాత్త ద్వ్యపాశ్రయం యస్మాత్ విషమదర్శనా దాశ్రయః ఆశ్రీయమాణః పరమాత్మా వ్యపగతో భవతి విస్మృతో భవతి తాదృశం విషమదర్శనం నాస్తీత్యర్థః. నిరంతరం ప్రకృతిపురుషేశ్వర యాథాత్మ్యావలోకనతత్ప్రయుక్తవైరాగ్యబలవిస్మృతదేహతదనుబంధి తద్ధర్మాణాం నిరతిశయానందరూప భగవద్భక్తినిర్వృతానాం అపేక్షాభావాత్ క్వచిత్ కదాచిత్ ఆపతితిన్యాప్యుక్తవిధజ్ఞానవైరాగ్యబలేన తన్నిరసనశీలత్వాచ్చ తేషాం విషమదర్శనమేవ నాస్తి. కుతః, తన్నిమిత్తం భయ మితి భావః. ౩౧

ఏవం స్వభార్యాయై నారాయణపరాయణానాం మాహాత్మ్య మజానత్యై తత్ప్రదర్శితం రుద్రేణ, అథ స్త్రీస్వభావత్వాత్ సర్వేశ్వరే సర్వకారణే త్వయి త్వద్భక్తేషు వా త్వత్పూజ్యత్వన్నియామ్య నారాయణస్య తద్భక్తానాం వా సముద్రే ఏప్రుడివ కియదేతన్మాహాత్మ్య మిత్యాశంకమానాం ప్రత్యాహ (నాహమితి.) అహం రుద్రః అస్మదాదయో యస్య నారాయణస్య ఈహితం "భావేక్తః" ఈహాం చేష్టాం తత్స్వరూపం చ న విదామః న జానీమః ఈహా చ జగద్వ్యాపారరూపా చేష్టా. అజ్ఞానే హేతుః అంశాంశకాః తదాహితతజ్ఞానశక్తిలేశయుక్తాః తన్మాత్రేణైవ నియమపి పృథగీశ్వరా ఇత్యభిమానయుక్తాః అనేన స్వస్మిన్ సర్వేశ్వరత్వశంకా నివారితా. ఈహితం న విదామేత్యనేన కారణత్వశంకాపి. సృష్ట్యాదివ్యాపారస్య తత్కర్తృకత్వకథనాత్ స్వరూపం న విదామేత్యనేన తత్స్వరూపస్యానంతమహిమ శాలిత్వ మపరిచ్ఛిన్నత్వం చోక్తమ్. తత్ర విరించో బ్రహ్మా. కుమారః సనత్కుమారః బ్రహ్మపుత్రాః మరీచ్యాదయః మునయః తద్వ్యతిరిక్తా అన్యే మునయః సురేశా ఇంద్రాదయః. ౩౨

యద్యయం సర్వేశ్వరః సర్వకారణభూతః తర్హ్యస్య ప్రాకృతస్యే వాశ్రితేష్వేవ విశిష్టోక్త విధమాహాత్మ్యాపాదకః కిమయం పక్షపాతః తత్రాహ (న హీతి.) అస్య నారాయణస్యాతీవ ప్రియాదిః

ఆత్మత్వాత్ సర్వభూతానాం సర్వభూతప్రియో హరిః. ౩౩

తస్య చాయం మహాభాగ శ్చిత్రకేతుః ప్రియోఽనుగః,
సర్వత్ర సమదృక్ శాంతో హ్యహం చైవాచ్యుతప్రియః. ౩౪

తస్మా న్న విస్మయః కార్యః పురుషేషు మహాత్మసు,
మహాపురుషభక్తేషు శాంతేషు సమదర్శిషు. ౩౫

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి శ్రుత్వా భగవతః శివస్యోమాభిభాషితమ్,
బభూవ శాంతధీ రాజన్ దేవీ విగతవిస్మయా. ౩౬

కశ్చిన్నాస్తి, తత్ర హేతుః ఆత్మత్వాత్ సర్వభూతానాం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతానాం చిదచిదాత్మకానాం భూతానా మాత్మత్వా దంతరాత్మత్వాత్ న హ్యాత్మనః ఏకం శరీరం ప్రియ మేక మప్రియం భవతీతి భావః, యత ఏవాత్మా సర్వభూతానా మతః తేషా మాశ్రయః ధారకః అంతఃప్రవిశ్య భర్తేత్యర్థః. సర్వభూతాశ్రయ ఇత్యనేన శరీరాణాం సర్వభూతానాం ఆత్మభూతపరమాత్మానువర్తనం యుక్తమేవేతి సూచితమ్. న హి శరీర మాత్మాన మననువృత్యావతిష్ఠతే శరీరస్యాత్మానువర్తనస్వభావత్వాత్, హరి రిత్యనేన స్వానువర్త్యార్తిహరత్వం సూచితమ్. ఏవం చ యే స్వాభావికం జీవపరమాత్మనోః శరీరాత్మభావం జానంతః త మనువర్తంతే తేషు తస్యానుగ్రహః ఇతరేషు తదభావ ఇతి తాత్పర్యమ్. అత ఏవ తస్య వైషమ్య మాపాదయితుం శక్యమ్ ౩౩

యత ఏవాయ మాత్మా భూతానా మాశ్రితానా మభీష్టార్థదోఽవిషమశ్చాత ఏవ చిత్రకేతువ దహమపి తమేవోపాసే ఇత్యాహ (తస్యేతి.) యథా మహాభాగః వివేకీ సర్వత్ర సమదృక్ శాంతశ్చ చిత్రకేతుస్తస్య నారాయణస్యానుగః భృత్యః భక్తః అత ఏవ ప్రియః నిరతిశయప్రీతివిషయః తథా అహమప్యచ్యుతస్య ప్రియః తన్నిమిత్తభక్తిమాంశ్చ ౩౪

తస్మాన్నారాయణప్రియమాహాత్మ్యే న విస్మయః కార్య ఇతి వదన్ ఉపసంహరతి (తస్మాదితి.) యస్మా న్నారాయణస్తద్భక్తాశ్చ అస్మదాదిభ్యో విలక్షణప్రభావాః తస్మాన్మహాపురుషస్య భగవతః భక్తేషు మహాత్మసు ప్రకృతిపురుషేశ్వరయాథాత్మ్యనమర్శనప్రవణచిత్తేషు అత ఏవ సమదర్శిషు శాంతేషు విరక్తేషు పురుషేషు న విస్మయః కార్యః. ౩౫

భగవతః శివస్యేత్థం ఏవ మభిభాషితం వచః శ్రుత్వా గౌరీ దేవీ విగతవిస్మయా విస్మయరహితా శాంతధీః క్రోధరహితా చ బభూవ. ౩౬

(చిత్రకేతుం ప్రతి పార్వత్యాః శాపప్రకారః)

ఇతి భాగవతో దేవ్యాః ప్రతిశప్తు మలంతమః,
మూర్ధ్నా సంజగృహే శాప మేతావత్ సాధులక్షణమ్. ౩౭

జజ్ఞే త్వష్టు ర్దక్షిణాగ్నౌ దానవీం యోని మాశ్రితః,
వృత్ర ఇత్యభివిఖ్యాతో జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుతః ౩౮

ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి,
వృత్రస్యాసురజాతేశ్చ కారణం భగవన్మతేః. ౩౯

ఇతిహాస మిమం పుణ్యం చిత్రకేతో ర్మహాత్మనః,
మాహాత్మ్యం విష్ణుభక్తానాం శ్రుత్వా బంధా ద్విముచ్యతే ౪౦

తతో భాగవత శ్చిత్రకేతుః గౌర్యాః ప్రతిశప్తుం ప్రతిశాపం కర్తుం అలంతమః సమర్థోఽపి తస్యాః శాపం మూర్ధ్నా సంజగృహే శిరసోవాహ. సాధూనాం లక్షణ మేతావదేవ హి, అపకర్తృష్వప్యుపకర్తృత్వబుద్ధిమత్త్వమేవ హి సాధూనాం లక్షణమిత్యర్థః. ౩౭

యత్ పృష్టం రాజ్ఞా వృత్రస్యాసురభావస్య "నారాయణే భగవతి కథ మాసీ ద్దృఢా మతిః" ఇతి తస్యోత్తరం సంగమయతి (జజ్ఞ ఇతి) యోఽయ ముక్తవిధ శ్చిత్రకేతుః స ఏవ త్వష్టుః సంకల్పాత్ దక్షిణాగ్నౌ జజ్ఞే జాతః స ఏవాసురీం యోని మాసురం భావ మాశ్రితః వృత్ర ఇత్యభితః విఖ్యాతః ప్రసిద్ధః స పూర్వజన్మసిద్ధభగవద్భక్త్యాఽస్మిన్ అపి జన్మని జ్ఞానవిజ్ఞానాభ్యాం యుక్తః. ౩౮

ఏవం త్వత్ప్రశ్నోత్తర ముక్త మిత్యాహ (ఏతదితి.) యత్త్వ మసురజాతే ర్వృత్రస్య భగవతి స్మృతే ర్భక్తేః కారణం పరిపృచ్ఛసి పర్యపృచ్ఛః తస్యోత్తర మేత త్సర్వం సప్రపంచం తే తుభ్యం మయా ఆఖ్యాతం కథితమ్ ౩౯

అస్య చిత్రకేత్వితిహాసస్య శ్రవణాదిఫల మాహ (ఇతిహాస మితి) మహాత్మన శ్చిత్రకేతోః సంబంధినం పుణ్య మిమ మితిహాసం విష్ణుభక్తానాం మాహాత్మ్యసూచకం శ్రుత్వా బంధాత్ సంసార బంధాత్ విముచ్యతే ముక్తో భవేత్ ౪౦

య ఏతత్ ప్రాత రుత్థాయ శ్రద్ధయా వాగ్యతః పఠేత్,
ఇతిహాసం హరిం స్మృత్వా స యాతి పరమాం గతిమ్. ४०

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, చిత్రకేతుశాపో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః.

యః పుమాన్ ప్రాత రుత్థాయ శ్రద్ధావాన్ వాగ్యతః నియమితవాక్ హరిం స్మృత్వా ఏత మితిహాసం పఠేత్ స పరమాం గతిం సర్వోత్కృష్టం భగవత్సాయుజ్యం ప్రాప్నుయాత్. శ్రవణపఠనాభ్యాం శనైః పరినిష్పన్నభక్తియోగో ముక్తో భవేదితి భావః. ४०

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
సప్తదశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

పృశ్నిస్తు పత్నీ సవితుః సావిత్రీం వ్యాహృతిం త్రయీమ్,
అగ్నిహోత్రం పశుం సోమం చాతుర్మాస్యం మహామఖాన్. ౧

సిద్ధి ర్భగస్య భార్యాంగ మహిమానం విభుం ప్రభుమ్,
ఆశిషం చ వరారోహాం కన్యాం ప్రాసూత సువ్రతామ్. ౨

ధాతుః కుహూః సినీవాలీ రాకా చానుమతి స్తథా,
సాయం దర్శమథ ప్రాతః పూర్ణమాస మనుక్రమాత్. ౩

అగ్నీన్ పురీష్యానాధత్త క్రియాయాం సమనంతరః,
చర్షణీ వరుణస్యాసీ ద్యస్యాం జాతో భృగుః పునః. ౪

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవం దాక్షాయణ్యాః కశ్యపస్య భార్యాయా అదితే ర్వంశ ముపక్రమ్య వివస్వదర్యమపూష్ణాం తత్పుత్రాణాం వంశమభిధాయ తతః త్వష్టు ర్వంశః తదను ప్రయుక్తం చాభిహితం. అథ సవిత్రాదీనాం వంశ ముపక్రమతే మునిః (పృశ్నిరిత్యాదినా.) సవితుః పత్నీ పృశ్నిః సావిత్ర్యాద్యభిమానిదేవతాః ప్రాసూతేత్యుత్తరస్యానుషంగః. పశుం పశుయాగం తదభిమానిదేవతావిశేషమితి. ఏవముత్తరత్రాపి. మహామఖాన్ పంచమహాయజ్ఞాన్. ౧

ఏవం భగస్య భార్యా సిద్ధిరితి ప్రసిద్ధా అంగాదీంశ్చతురః పుత్రాన్ సువ్రతాం సుశీలాం వరారోహా మత్యంతసుందరీం ఆశీర్నామ్నీం కన్యాం చ ప్రాసూత. ౨

ధాతుః పత్న్యాం కుహూప్రభృతయశ్చతస్రః అనుక్రమాత్ సాయాదీన్ చతురః పుత్రాన్. ౩

తథా ధాతుః సమనంతరో విధాతా క్రియాయాం పత్న్యాం అగ్నీన్ పురీష్యసంజ్ఞకానిష్టక చితాగ్నీనాధత్త జనయామాస. ౪

వాల్మీకిశ్చ మహాయోగీ వల్మీకాదభవత్ కిల,
అగ_స్త్యశ్చ వసిష్ఠశ్చ మిత్రావరుణయోర్పృషీ. ౫

రేతః సిషిచతుః కుంభే ఊర్వశ్యాః సన్నిధౌ ద్రుతమ్,
రేవత్యాం మిత్ర ఉత్సర్గి మరిష్టం పిప్పలం వ్యధాత్. ౬

పౌలోమ్యా మింద్ర ఆధ_త్త త్రీన్ పుత్రానితి నః శ్రుతమ్,
జయంత మృషభం తాత తృతీయం మీఢుషం ప్రభుః. ౭

ఉరుక్రమస్య దేవస్య మాయావామనరూపిణః,
కీర్త్యాం పత్న్యాం బృహచ్ఛ్లోకః తస్యాసన్ సౌభగాదయః ౮

తత్కర్మగుణవీర్యాణి కాశ్యపస్య మహాత్మనః,

వరుణస్య చర్షణీతి ప్రసిద్ధా భార్యా ఆసీత్ భృగుః పూర్వం బ్రహ్మణః పుత్రో యస్యాం చర్షణ్యాం పునరాతః తథా వరుణస్యైవ పుత్రో వాల్మీకి ర్మహాయోగీ వల్మీకాదభవత్. ఏతౌ వరుణస్యాసాధారణౌ పుత్రౌ. ౫

తథా రేవత్యాం భార్యాయాం మిత్రస్యోత్సర్గాదయోఽసాధారణాః సుతాః ఉభయోః సాధారణౌ సుతౌ అగ_స్త్యవసిష్ఠౌ ఋషీ. కథమేకైకస్యోభయసుతత్వమ్? తత్రాహ (రేత ఇతి) కదాచిత్ మిత్రావరుణౌ ఊర్వశ్యా అప్సరసః సన్నిధౌ ద్రుతం స్ఖలితం రేతః కుంభే ఘటే సిషిచతుః సి_క్తవంతౌ. తత్ర కుంభే వసిష్ఠాగస్త్యౌ జాతౌ ఇతి భావః రేవత్యామిత్యర్థం వ్యాఖ్యాతప్రాయం. వ్యధాత్ జనయామాసేత్యర్థః. ౬

హే తాత! ప్రభురింద్రః శక్రః పౌలోమ్యాం పత్న్యాం జయంతమృషభం తృతీయం మీఢుషం ఇతి త్రీన్ పుత్రానజనయదితి నోఽస్మాభిః శ్రుతమ్ ౭

తథోరుక్రమస్య త్రిభిః పాదక్రమైః లోకత్రయమాక్రాంతవతో మాయయా ఆత్మీయసంకల్పేన వామనరూపేణ అవతీర్ణస్య కీర్త్యాఖ్యాయాం భార్యాయాం బృహచ్ఛ్లోకః పుత్ర ఆసీత్ తస్య బృహచ్ఛ్లోకస్య సౌభగాదయః పుత్రా ఆసన్. ౮

కాశ్యపస్య కశ్యపపుత్రస్య మహాత్మనః ఉరుక్రమస్య తాని ప్రసిద్ధాని కర్మాణి పదత్రయేణ లోకత్రయయ వ్యాప్త్యాదీని గుణాః స్వభ_క్తివిషయకానుగ్రహాదయః సర్వశ_క్త్యాదయశ్చ వీరా ఉత్కృష్ట

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

పశ్చా ద్వక్ష్యామహేఽదిత్యాం యథా వావతతార హ. ౯

అథ కశ్యపదాయాదాన్ దైతేయాన్ కీర్తయామి తే,
యత్ర భాగవతః శ్రీమాన్ ప్రహ్లాదో బలిరేవ చ. ౧౦

దితే ర్ద్వావేవ దాయాదౌ దైత్యదానవవందితౌ,
హిరణ్యకశిపుర్నామ హిరణ్యాక్షశ్చ కీర్తితౌ ౧౧

హిరణ్యకశిపోర్భార్యా కయాధు ర్నామ దానవీ,
జంభస్య తనయా దత్తా సుషువే చతురః సుతాన్ ౧౨

సంహ్రాదం ప్రాగనుహ్రాదం హ్రాదం ప్రహ్లాదమేవ చ.

గుణై రన్యైర్భ్యః ఉత్కర్షో హి వీర్యం తద్రూపాణి వీర్యాణి చ. పశ్చాదష్టమస్కంధే వక్ష్యామహే తథా అదిత్యాం యథా యేన ప్రకారేణ అవతతార అవతీర్ణవాన్ తం చ ప్రకారం తత్రైవ వక్ష్యామహ ఇత్యర్థః. ౯

ఏవం సాకల్యేనాదితేః వంశ మనుక్రమ్యాథ దితే ర్వంశస్యానుక్రమం ప్రతిజానీతే (అథేతి.) కాశ్యపాదీనాం వివస్వాదీనాం ఆదితేయానాం దాయాదాన్ సపిండాన్ శత్రూన్ వా దైతేయాన్ దితేః పుత్రాన్ తే తుభ్యం కీర్తయామి కథయామి. తద్వంశే భాగవతానా మభావా న్న తచ్ఛ్రవణం మమాపేక్షిత మితి రాజ్ఞోఽభిప్రాయం మనసి కృత్వాహ (యత్రేతి) యత్ర ఏతే ర్వంశే శ్రీమాన్ భగవతా తుల్యః కల్యాణ గుణసంయుక్తః మహాభాగవతః ప్రహ్లాదః బలిశ్చ బభూవతుః. ౧౦

తర్హి కథమేత్యత్రాహ (దితేరితి) దితేర్ద్వావేవ దాయాదౌ కాశ్యపానాం దేవానాం శత్రూ మరుతాం అదాయాదత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ద్వావేవేత్యుక్తమ్ పుత్రౌ దైత్యైః తత్పుత్రపౌత్రాదిభిః దానవైశ్చ వందితౌ బభూవతుః తౌ చ హిరణ్యకశిపు ర్హిరణ్యాక్షశ్చేతి కీర్తితౌ ప్రఖ్యాతౌ ౧౧

తత్ర హిరణ్యకశిపో ర్భార్యా జంభస్య దుహితా దానవీ దనువంశోద్భవా కయాధు రితి ప్రసిద్ధా సా కయాధుః ప్రహ్లాదాదీన్ చతురః సుతాన్ సుషువే ౧౨

ప్రాక్ ప్రథమం ప్రహ్లాదం తతః క్రమేణానుహ్లాదసంహ్లాదహ్లాదాన్ సుషువే ఇత్యర్థః.

తత్స్వసా సింహికా నామ రాహుం విప్రచితోఽగ్రహీత్. ౧౩

శిరోఽహర ద్యస్య హరి శ్చక్రేణ పిబతోఽమృతమ్,
సంహ్రాదస్య కృతి ర్భార్యాఽసూత పంచజనం తతః. ౧౪

హ్రాదస్య ధమని ర్భార్యాఽసూత వాతాపి మిల్వలమ్,
యోఽగస్త్యాయ త్వతిథయే పేచే వాతాపి మిల్వలః. ౧౫

అనుహ్రాదస్య సూర్మ్యాయాం బాష్కలో మహిష స్తథా,
విరోచనస్తు ప్రాహ్లాదిః దేవ్యా స్తస్యాఽభవద్బలిః ౧౬

బాణజ్యేష్ఠం పుత్రశత మశనాయాం తతోఽభవత్,
తస్యానుభావః సుశ్లోక్యః పశ్చాదేవాభిధాస్యతే ౧౭

తత్ స్వసా తేషాం ప్రహ్లాదాదీనాం చతుర్ణాం స్వసా భగినీ సింహికేతి ప్రసిద్ధా బభూవ. సా విప్రచితః విప్రచితేర్భర్తుః దానవాత్ సకాశాద్రాహుం పుత్ర మగ్రహీత్ సుషువ ఇత్యర్థః. ౧౩

రాహుం విశినష్టి (శిర ఇతి) యస్య రాహో రమృతం పిబతః శిరః చక్రేణ చిచ్ఛేద. సంహ్రాదస్య హిరణ్యకశిపోః సుతస్య మతిర్నామ భార్యా పంచజనాఖ్యం సుతం అసూత సుషువే. ౧౪

తథా హ్లాదస్య భార్యా ధమనీతి ప్రసిద్ధా వాతాపి మిల్వలం చాసూత, ఇల్వలం విశినష్టి (య ఇతి,) అతిథయే అతిథ్యర్థం నిమంత్రితాయాతిథయే అగస్త్యాయ ఇల్వలో మేషరూపం వాతాపిం పేచే పపాచ తమిల్వల మిత్యన్వయః. వాతాపి మిల్వల ఇతి ప్రథమాంతపాఠస్తు సుగమః, ౧౫

తథా అనుహ్లాదస్య సూర్మ్యాయాం భార్యాయాం బాష్కలో మహిష ఇతి ద్వౌ పుత్రౌ బభూవతుః. తథా ధన్యాం ప్రహ్లాదస్య భార్యాయాం విరోచనః ప్రాహ్లాదిః ప్రహ్లాదస్యాపత్యం పుమాన్ బభూవ. తస్య విరోచనస్య పుత్రో బలి రభవత్. ౧౬

తతో బలేః శమునాయాం భార్యాయాం బాణః జ్యేష్ఠో యస్య తత్పుత్రాణాం శత మభవత్, తస్య ప్రహ్లాదస్య బలేర్వా అనుభావః ప్రభావః సుశ్లోక్యః అతీవ వర్ణనీయః స పశ్చాదేవ స ప్తమేఽష్టమేవ అభిధాస్యతే కథయిష్యతే. ౧౭

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

బాణ ఆరాధ్య గిరిశం లేభే తద్గణముఖ్యతామ్,
యత్పార్శ్వే భగవానాస్తే హ్యద్యాపి పురపాలకః. ౧౮

మరుతశ్చ దితేః పుత్రాః చత్వారింశన్నవాధికాః,
త ఆసన్నప్రజాః సర్వే నీతా ఇంద్రేణ సాత్మతామ్. ౧౯

రాజోవాచ—

కథం త ఆసురం భావ మపోహ్యౌత్పత్తికం గురో,
ఇంద్రేణ ప్రాపితాః సాత్మ్యం కిం తత్సాధు కృతం హి తైః. ౨౦

ఇమే శ్రద్దధతే బ్రహ్మన్నృషయో హి మయా సహ,
పరిజ్ఞానాయ భగవం స్తన్నో వ్యాఖ్యాతు మర్హసి. ౨౧

బాణస్తు గిరిశం రుద్రమారాధ్య తద్భృత్యవర్గేషు ముఖ్యతాం లేభే తదేవ వ్యంజయన్ బాణం విశినష్టి. యస్య బాణస్య పార్శ్వే అద్యాపి పురపాలకః స భగవాన్ గిరిశ ఆస్తే. ౧౮

అన్యానపి దితేః పుత్రానాహ (మరుతశ్చేతి,) చకారో హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః సముచ్చయార్థః మరుతో మరుద్గణాః చత్వారింశన్నవాధికాః ఏకోనపంచాశత్సంఖ్యాకాః దితేః పుత్రా ఏవ తే సర్వే మరుతః అప్రజాః అపుత్రాః ఆసన్. తే చేంద్రేణ సాత్మతాం సమానరూపత్వం దేవత్వమితి యావత్, నీతాః ప్రాపితాః. అతో న దేవానాం దాయాదా ఇతి భావః. ౧౯

ఏతదేవ శుశ్రూషుః పృచ్ఛతి రాజా (కథమితి ద్వాభ్యాం.) హే గురో! మునే, తే మరుతః కథ మౌత్పత్తికం జన్మసిద్ధ మసురం భావ మపోహ్య [illegible] ఇంద్రేణ సాత్మ్యం దేవత్వం ప్రాపితాః. దేవత్వప్రాప్తౌ తైర్మరుద్భిః కిం తస్యేంద్రస్య, సాధు హితం కృతమ్ ౨౦

న కేవలమిద మహమేవ శుశ్రూషుః అపి తు హే బ్రహ్మన్! ఇమే ఋషయోఽపి పరిజ్ఞానాయ వేదితుం శ్రద్దధతే శ్రద్ధాం కుర్వంతి. అతో హే భగవన్! నోఽస్మభ్యం వ్యాఖ్యాతుం కథయితు మర్హసి ౨౧

సూత ఉవాచ—

తద్విష్ణురాతస్య స బాదరాయణి ర్వచో నిశమ్యాదృతమల్పమర్థవత్,
సభాజయన్ సంనిభృతేన చేతసా జగాద స్రత్రాయణ సర్వదర్శనః — ౨

శ్రీశుక ఉవాచ—

హతపుత్రా దితిః శక్రపార్ష్ణిగ్రాహేణ విష్ణునా,
మన్యునా శోకదీప్తేన జ్వలంతి పర్యచింతయత్. — ౩

కదాను భ్రాతృహంతార మింద్రియారామ ముల్బణమ్,
అక్లిన్నహృదయం పాపం ఘాతయిత్వా శయే సుఖమ్. — ౪

కృమివిడ్భస్మసంజ్ఞాఽఽసీద్య స్యేశాభిహితస్య చ,

ఏవ మాపృష్టో మునిః ప్రశ్నమభినందయన్ యథావదాచఖ్యౌ ఇత్యాహ సూతః (తదితి.) బాదరాయణస్యాపత్యం పుమాన్. విష్ణురాతః శ్రీశుకః అల్పం మితాక్షర మర్థవదాశయగర్భం తస్య రాజ్ఞ స్తద్వచః ఆదృతం సాదరం యథా భవతి తథా నిశమ్య నిభృతేన చేతసా పూర్ణే నాంతఃకరణేన తం రాజానం సంభావయన్ సమ్మానయన్ సర్వజ్ఞో మునిః హే స్రత్రాయణ ! స్రత్రం బ్రహ్మస్రత్రం అయన మాశ్రయో యస్య స బ్రహ్మస్రత్రేణ దీక్షిత ఇత్యర్థః, తస్య సంబోధనం హే శౌనక! జగాద. — ౨

తదేవాహ (హతపుత్రేతి.) శక్రపార్ష్ణిగ్రాహేణ శక్రమింద్రం పార్ష్ణిం పక్షం స్వీయత్వేన గ్రాహిణా గృహీతవతా విష్ణునా హతౌ పుత్రౌ హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిపూ యస్యాః సా దితిః అత ఏవ శోకేన దీప్తో యో మన్యుః క్రోధ స్తేన జ్వలంతీ పరితపంతీ పర్యచింతయత్ పరితశ్చింతా మకరోత్ — ౩

చింతామేవ వర్ణయతి (కదేతి.) భ్రాత్రో ర్హిరణ్యకశిపుహిరణ్యాక్షయోః హంతారం విష్ణుద్వారా హంతారం, తత్ర హేతుః ఇంద్రియారామం కేవలవైషయికసుఖాసక్తం ఉల్బణం క్రూరం అక్లిన్న హృదయం అనార్ద్రచిత్తం అత ఏవ పాపం పాపాత్మానం ఇంద్రం ఘాతయిత్వా కథమహం సుఖం యథా తథా స్వపే సంజాతనిద్రో భవేయమ్ — ౪

నను సర్వోఽపి లోకః స్వసుఖాయ పరస్యాహిత మాచరతి, కిమనేనాక్రోశేన? తత్రాహ (కృమీతి.) ఈశాభిహితస్య "ఈశ్వరోఽహ మహం భోగీ" ఇత్యుక్తరీత్యా స్వేనైవేశత్వేనాభిహితస్య

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

భూతధ్రుక్ తత్కృతే స్వార్థం కిం వేద నిరయో యతః. ౨౫

ఆశాసానస్య తస్యేదం ధ్రువ మున్నద్ధచేతసః,
మదశోషక ఇంద్రస్య భూయాద్ యేన సుతో హి మే ౨౬

ఇతి భావేన సా భర్తు రాచచారాసకృత్ప్రియమ్,
శుశ్రూషయాఽనురాగేణ ప్రశ్రయేణ దమేన చ ౨౭

భక్త్యా పరమయా రాజన్ మనోజ్ఞై ర్వల్గుభాషితైః,
మనో జగ్రాహ భావజ్ఞా సుస్మితాపాంగవీక్షణైః ౨౮

ఏవం స్త్రియా జడీభూతో విద్వానపి విదగ్ధయా,

ఈశం మన్యమానస్యాపి యస్య పుంసః మరణానంతరం దేహస్య దాహాభావే కృమిరితి, తత్సమయే శ్వాదిభిర్భక్షితస్య విష్ఠేతి, దగ్ధస్య తు భస్మేతి సంజ్ఞా ఆసీత్, తత్కృతే తాదృశదేహసుఖార్థం భూతధ్రుక్ భూతహింసాకారీ స కిం స్వార్థం పురుషార్థం వేద న వేదై వేత్యర్థః. కుతః? యతో భూతద్రోహాద్ధేతో స్తస్యాం తతో నిరయో నరక ఏవ అతో భూతధ్రుక్ స్వార్థమపి న జానాత్యేవేతి భావః. ౨౫

ఇదం శరీరమేవాశాసానస్య ఆత్మానం మన్యమానస్య ఉన్నద్ధముచ్ఛృంఖలం చేతో యస్య తస్యేంద్రస్య యో మద స్తస్య శోషకృత్ పుత్రో మమ యేన కారణేన ధ్రువం నూనం భూయాత్. ౨౬

హే రాజన్, ఇత్థం పరిచర్యేతి యావత్ అనురాగః స్నేహః ప్రశ్రయో వినయః దమః ఇంద్రియనిగ్రహః. ౨౭

భావజ్ఞా దితి ర్వల్గుభాషితైః మధురాలాపైః సుస్మితైః మందహాససహితైః అపాంగవీక్షణైః కశ్యపస్య మనో జగ్రాహ స్వవశీకృతవతీ బభూవ ౨౮

కథం జితేంద్రియస్య తస్య వివశః స్త్రీవశ్యతా? తత్రాహ (ఏవమితి) విద్వానపి విదగ్ధయా పురుషవంచననైపుణ్యయుక్తయా స్త్రియా దిత్యా జడీభూతః మోహం ప్రాపితః. అత ఏవ వివశః

బాఢమిత్యాహ వివశో న తచ్చిత్రం హి యోషితి. ౨౯

విలోక్యైకాంతభూతాని భూతాన్యాదౌ ప్రజాపతిః,
స్త్రియం చక్రే స్వదేహార్ధం యయా పుంసాం మతిర్హృతా. ౩౦

ఏవం శుశ్రూషిత స్తాత భగవాన్ కశ్యపః స్త్రియా,
ప్రహస్య పరమప్రీతో దితి మాహాభినంద్య చ. ౩౧

కశ్యప ఉవాచ—

వరం వరయ వామోరు ప్రీతస్తేహ మనిందితే,
స్త్రియా భర్తరి సుప్రీతే కః కామ ఇహ చాగమః. ౩౨

పతిరేవ హి నారీణాం దైవతం పరమం స్మృతమ్.

పరవశః బాఢమిత్యాహ సంభోగార్థమంగీకృతవానిత్యర్థః. యోషితి స్వయం కామయమానాయాం స్త్రియాం పురుషస్య తద్బాఢమితి వచో న చిత్రం హీతి లోకచరిత్రప్రదర్శనమ్. ౨౯

ప్రజాపతిః కశ్యపః ఆదౌ ప్రథమం భూతాని స్త్రీపుంసరూపాణి భూతాని ఏకాంతభూతాని ఏకాంతరూపాణి. ఏకాంతా న్యేకదశ అవావిభాగేన లక్ష్యమాణాని ఏకాంతభూతాని విలోక్య పరస్పర మేకశరీరవన్మిళితాని భవంతీత్యాలోచ్యేత్యర్థః. స్వయమపి స్త్రియం స్వదేహస్యార్ధం అర్ధాంశ శ్చక్రే మిథునీభూతో బభూవేత్యర్థః ఏవం కరణే హేతుం వదన్ సామాన్యతః స్త్రియం విశినష్టి - యయా స్త్రియా పుంసాం మతిర్హృతా భవతీతి లోకరీత్యుక్తిః ౩౦

భగవాన్ కశ్యపః స్త్రియా దిత్యా ఏవం సంభోగేన శుశ్రూషితః పరివం అత ఏవ దితిరాం ప్రీతః అభినంద్య తస్యాః సంభోగకౌశలమభినంద్య ప్రహస్య దితిం ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణ మాహ ౩౧

తదేవాహ (వరమితి) హే వామోరు! హే అనిందితే! వర మభీష్టం వరయ కామయస్వ. భర్తరి స్త్రియాః పతరాం ప్రీతే సతి ఇహ లోకే చకారాత్ పరత్ర చ లోకే అగమోఽప్రాప్యః కామః కో వా? న కోఽపీత్యర్థః స్త్రియా ఽప్రాప్య ఇతి వాన్వయః. ౩౨

నను. కర్మవశ్యేఽనీశ్వరే భర్తరి ప్రీతే సతి కథం సర్వత్ర సర్వకామలాభ్యమ్? తత్రాహ (పతిరితి.) నారీణాం పతిరేవ హి సర్వోత్కృష్టం దైవతం అతః పరమదైవప్రీణనేన సర్వకామ

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

మానసః సర్వభూతానాం వాసుదేవః శ్రియఃపతిః. ౩౩

స ఏవ దేవతాలింగైర్నామరూపవికల్పితైః,
ఇజ్యతే భగవాన్ పుంభిః స్త్రీభిశ్చ పతిరూపధృక్. ౩౪

తస్మాత్ పతివ్రతా నార్యః శ్రేయస్కామాః సుమధ్యమే,
యజంతేఽనన్యభావేన పతిమాత్మాన మీశ్వరమ్. ౩౫

సోఽహం త్వయాఽర్చితో భద్రే ఈదృగ్భావేన భక్తితః,
తత్తే సంపాదయే కామ మసతీనాం సుదుర్లభమ్. ౩౬

దితి రువాచ—

వరదో యది మే బ్రహ్మన్ పుత్ర మింద్రహణం వృణే,

సౌలభ్యమితి భావః. నను. తం దేవతానాం పరమం చ దైవతం" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా శ్రియఃపతిర్హి పరమం దైవతం న భర్తా, తత్రాహ (మానస ఇతి.) యః సర్వభూతానాం మనసః సాక్షీ వాసుదేవః సర్వాంతరాత్మా శ్రియః పతిః. ౩౩

స ఏవ భగవాన్ నామరూపాభ్యాం వికల్పితైః విభిన్నైః దేవతాలింగైః అగ్నీంద్రాదిదేవతారూపైః శరీరై రిజ్యతే ఇదం దృష్టాంతార్థం "తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్య" ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తరీత్యా పుంభి ర్యష్టృభిరగ్న్యాదిశరీరైర్ద్వారభూతై ర్యథా తదనంతరాత్మా భగవానిజ్యతే యాగాదిభిరారాధ్యతే తథా స్త్రీభిరపి పతిరూపధృక్ పతిశరీరైః పరమాత్మైవ నానోపచారైః తోష్యత ఇత్యర్థః. భగవతి తుష్టే సతి సర్వే కామాః సులభాః ఇతి భావః. ౩౪

యత ఏవం తస్మాత్ హే సుమధ్యమే! శ్రేయస్కామాః పతివ్రతా నార్యః అనన్యభావేన అనన్యార్హశేషత్వేన ఈశ్వరాత్మకం పతిమేవారాధయంతి ౩౫

హే భద్రే! యతోఽహ మీదృశభావేన అనన్యభావేన భక్తితశ్చ త్వయా అర్చితః తస్మాత్ తే తవ కామమిష్టం సంపాదయే సిద్ధవత్ కరోమి. కథంభూతం మసతీనా మపతివ్రతానాం సుతరాం దుర్లభం లబ్ధుమశక్యమ్ ౩౬

ఏవం వరాయ ప్రోక్తా దితిరాహ (వరద ఇతి) హే బ్రహ్మన్! మమ యది త్వం వరదః

అమృత్యుం మృతపుత్రాహం యేన మే ఘాతితౌ సుతౌ. ౩౭

నిశమ్య తద్వచో విప్రో విమనాః పర్యతప్యత.
అహో అధర్మః సుమహానద్య మే సముపస్థితః. ౩౮

అహో అద్యేంద్రియారామో యోషిన్మయ్యేవ మాయయా,
గృహీతచేతాః కృపణః పతిష్యే నరకే ధ్రువమ్. ౩౯

కోఽతిక్రమోఽనువర్తంత్యాః స్వభావమిహ యోషితః,
ధిఙ్మాం బతాబుధం స్వార్థే యదహం త్వజితేంద్రియః. ౪౦

శరత్పద్మోత్సవం వక్త్రం వచశ్చ శ్రవణామృతమ్,
హృదయం క్షురధారాభం స్త్రీణాం కో వేద చేష్టితమ్. ౪౧

వరం దద్యాః తర్హ్యమర్త్యైః దేవైః హతౌ పుత్రౌ యస్యాః సా అహం ఇంద్రస్య హంతారం పుత్రం వృణే యేనేంద్రేణ ప్రయోజకేన, భగవతా ప్రయోజ్యకర్త్రా. మే సుతౌ హిరణ్యాక్షహిరణ్యకశిపూ ఘాతితౌ మారితౌ. ౩౭

ఏవం లిప్స్యాః దితేః వచో నిశమ్య విప్రః కశ్యపః విమనాః ఖిన్నః పర్యతప్యత పరితాపం చకార. తమేవ పరితాపప్రకారమాహ (అహో ఇతి) అద్య మహానధర్మో మమ ప్రాప్తః. అహో ఇతి ఖేదే. ౩౮

అహో అస్మాదధర్మాదహం నరకే ధ్రువం నూనం పతిష్యే. కింభూతః, ఇంద్రియారామః అత ఏవ యోషిద్రూపయా భగవన్మాయయా గృహీతం చేతో యస్య స అత ఏవ కృపణః దీనః, ౩౯

స్వభావం స్త్రీస్వభావమనువర్తమానాయాః యోషితః కోఽతిక్రమః న కశ్చిద్దోషః. అపి తు మామేవ స్వార్థవిషయే అజానంతం ధిక్ అహమేవ స్వార్థవిషయే అజానన్నింద్య ఇత్యర్థః కుతః? యద్యస్మాదహం లాలితానీంద్రియాణి యేన తాదృశః ౪౦

స్త్రీణాం స్వభావం ప్రకాశయన్ పరితప్యతే (శరదితి.) అహో స్త్రీణాం వక్త్రం ముఖం శరచ్చంద్రతుల్యం తథా వచశ్చ శ్రవణయోః కర్ణయో రమృతతుల్యం హృదయం తు క్షురస్య ధారాసదృశం, అతస్తాసాం చేష్టితం కో వేద? న కోఽపీత్యర్థః. ౪౧

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

న హి కశ్చిత్ ప్రియః స్త్రీణా మంజసా స్వాశిషాత్మనామ్,
పతిం పుత్రం భ్రాతరం వా ఘ్నంత్యర్థే ఘాతయంతి చ. ४२

ప్రతిశ్రుతం దదామీతి వచస్తన్న మృషా భవేత్,
వధం నార్హతి చేంద్రోపి తత్రేద ముపకల్పతే. ४३

ఇతి సంచింత్య భగవాన్ మారీచః కురునందన,
ఉవాచ కించిత్కుపిత ఆత్మానం చ విగర్హయన్. ४४

కశ్యప ఉవాచ—

పుత్రస్తే భవితా భద్రే ఇంద్రహా దేవబాంధవః,
సంవత్సరం వ్రతమిదం యద్యంజో ధారయిష్యసి. ४५

న హి స్త్రీణాం అంజసా సమ్యక్ కశ్చిదపి పుమాన్ ప్రియోఽస్తి. తత్రహేతుః- స్వాశిషాత్మనాం స్వాశిషి స్వాపేక్షిత ఏవార్థే ఆత్మా చిత్తం యాసాం తాసాం స్వాశిషాత్మత్వాదితి భావః. అత ఏవార్థే స్వాపేక్షితార్థనిమిత్తం పతిం పుత్రం భ్రాతరం వా ఘ్నంతి మారయంతి ४२

ఇదం మహాసంకట మిత్యాహ (దదామీతి.) యత్ ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞారూపం మమ వచః న మృషా భవేత్ మిథ్యా భవితుం నార్హతి. వచసోఽనృతత్వభయేన దాస్యామి చేదింద్రో హన్యేత ఇంద్రోఽపి వధం ప్రతి నార్హతి, అత ఇదం మహాసంకటమితి భావః. తత్రైతస్మిన్ సంకటే ఇదం మయా వక్ష్యమాణం ఏతత్సంకటనివృత్తయే ఉపకల్పతే యోగ్యం భవతి ४३

హే కురునందన! భగవాన్ మారీచః కశ్యపః ఇతీత్థం సంచింత్యాలోచ్య కించిత్కుపితః స నస్వైవాత్మానం గర్హయన్నువాచ. ४४

తదేవాహ (పుత్ర ఇతి) హే భద్రే! ఇదం మయోచ్యమానం వ్రత మంజః సమ్యక్ సంవత్సరపర్యంతం యది ధారయిష్యసి కరిష్యసి తర్హీంద్రస్య హంతా పుత్రస్తవ భవిష్యతి, నోచేద్దేవానాం బాంధవో భవిష్యతీతి. ४५

దితి రువాచ—

ధారయిష్యే వ్రతం బ్రహ్మన్ బ్రూహి కార్యాణి యాని మే,
యాని చేహ నిషిద్ధాని న వ్రతం ఘ్నంతి యాని తు. ౪౬

కశ్యప ఉవాచ—

న హింస్యా ద్భూతజాతాని న శపే న్నానృతం వదేత్,
న ఛింద్యాన్నఖరోమాణి న స్పృశేద్యదమంగళమ్. ౪౭

నాప్సు స్నాయా న్న కుప్యేత న సంభాషేత దుర్జనైః,
న వసీతాధౌతవాసః స్రజం చ విధృతాం క్వచిత్. ౪౮

నోచ్ఛిష్టం చండికాన్నం చ సామిషం వృషలాహృతమ్,
భుంజీతోదక్యయా దృష్టం పిబేదంజలినా త్వపః. ౪౯

తద్వచః శ్రుత్వాఽఽహ దితిః (ధారయిష్య ఇతి.) హే బ్రహ్మన్! వ్రతమహం ధారయిష్యే మే కార్యాణి మయా కర్తవ్యాని తాని ప్రవృత్తినివృత్తిరూపాణి యాని చ కర్మాణి వ్రతం న ఘ్నంతి న మారయంతి వ్రతఘ్నాని న భవంతి, వ్రతఘ్నాని నివృత్తిరూపాణి చ కార్యాణి మే బ్రూహి. ౪౬

ఏవ ముక్తస్తావత్ వ్రతాంగభూతాన్నివృత్తిరూపా న్నియమానాహ కశ్యపః (నేతి.) భూతజాతాని ప్రాణిసమూహాన్ న హింస్యాత్ న హన్యాత్, కంచన న శపేత్ నాక్రోశేత్, తథా అనృతమసత్యం న వదేత్. యదమంగళం కేశకపాలాస్థితుషభస్మాది తన్న స్పృశేత్. ౪౭

అప్సు జలేషు ప్రవిశ్య న స్నాయాత్. కస్మైచిదపి న కుప్యేత్, దుర్జనైర్న సంభాషేత, అధౌతమక్షాళితం వాసః వస్త్రం న వసీత నాచ్ఛాదయేత్. న బిభృయాచ్చ. పూర్వం విధృతాం త్యక్తాం స్రజం చ న పునః ధారయేత్. ౪౮

భోజనే పంచ నిషిద్ధాన్యాహ - ఉచ్ఛిష్టం చండికాన్నం క్షుద్రకాళ్యై నివేదితం సామిషం పిపీలికాదిదూషితం వృషలాహృతం శూద్రానీతం ఉదక్యయా రజస్వలయా దృష్టం చాన్నం న భుంజీత అంజలినా అపః జలం న పిబేత్. ౪౯

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

నోచ్ఛిష్టాస్పృష్టసలిలా సంధ్యాయాం ముక్తమూర్ధజా,
అనర్చితా సంయతవాక్ నాసంవీతా బహిశ్చరేత్. ౫౦

నాధౌతపాదాప్రయతా నార్ద్రపాన్నో ఉదక్శిరాః,
శయీత నాపరాఙ్నాన్యైః న నగ్నా న చ సంధ్యయోః. ౫౧

ధౌతవాసాః శుచిర్నిత్యం సర్వమంగళసంయుతా,
పూజయేత్ ప్రాతరాశాత్ ప్రాక్ గోవిప్రాన్ శ్రియమచ్యుతమ్. ౫౨

స్త్రియో వీరవతీ శ్చార్చేత్ స్రగ్గంధబలిమండనైః,
పతిం చార్చ్యోపతిష్ఠేత ధ్యాయేత్ కోష్ఠగతం చ తమ్. ౫౩

సాంవత్సరం పుంసవనం వ్రతమేత దవిప్లుతమ్,
ధారయిష్యసి చే త్తుభ్యం శక్రహా భవితా సుతః ౫౪

ఉచ్ఛిష్టా చేత్ అస్పృష్టసలిలా న భవేత్ కింతు జలం స్పృశే దిత్యర్థః. సంధ్యయోః సాయం ప్రాతః ముక్తాః మూర్ధజాః కేశాః యయా తాదృశీ తథా అనర్చితా అనలంకృతా చ న భవేత్ న సంయతా వాక్ యయా సా న భవేత్ అసంవీతా అప్రావృతా బహిర్న చరేత్. ౫౦

అధౌతౌ పాదౌ యయా సా అప్రయతా అసమాహితచిత్తా న శయీత, తథా ఆర్ద్రౌ పాదౌ యస్యాః ఉదక్ ఉత్తరదిశి శిరో యస్యాః అపరా పశ్చిమశిరాశ్చ న శయీత అనర్చితా తథాఽన్యైః సహ నగ్నా వివసనా చ తథా సంధ్యయోరపి న శయీత ౫౧

ధౌతం వాసో యస్యాః సా నిత్యం సహ శుచిః సర్వైః మంగళైః హరిద్రాచందనాదిభిః మంగళద్రవ్యైః సంయుతా ప్రాతిరాశాత్ ప్రాతర్భోజనాత్ ప్రాగేవ గాః విప్రాన్ శ్రియం మహాలక్ష్మీ మచ్యుతం చ పూజయేత్. ౫౨

తథా వీరవతీః పుత్రవతీః జీవద్భర్తృకాః నారీశ్చ స్రగాదిభి రర్చయేత్. బలి రూపాయనం మండన మలంకారః తథా పతిం చార్చ్య సంపూజ్య ఉప సమీపే తిష్ఠేత, తం పతిం కోష్ఠగతం ధ్యాయేత్. స్వపతిమేవ స్వోదరగతం ధ్యాయేత్. ౫౩

ఏతదంగకలాపేన యుక్తం పుంసవనాఖ్యం ఇదం సాంవత్సరం సంవత్సరపర్యంతం కార్యం వ్రతం అవిప్లుత మవికలం యథా తథా ధారయిష్యసి చేదింద్రస్య హంతా పుత్రస్తవ భవిష్యతి ౫౪

బాఢమిత్యభిప్రేత్యాథ దితీ రాజన్ మహామనాః,
కాశ్యపం గర్భ మాధత్త వ్రతం చాంజో దధార సా. ౫౫

మాతృష్వసు రభిప్రాయ మింద్ర ఆజ్ఞాయ మానద,
శుశ్రూషణే నాశ్రమస్థాం దితిం పర్యచరత్ కవిః. ౫౬

నిత్యం వనాత్ సుమనసః ఫలమూలసమిత్కుశాన్,
పత్రాంకురమృదోఽపశ్చ కాలే కాల ఉపాహరత్. ౫౭

ఏవం తస్యా వ్రతస్థాయా వ్రతచ్ఛిద్రం హరి ర్నృప,
ప్రేప్సుః పర్యచర జ్జిహ్మో మృగ హేవ మృగాకృతిః. ౫౮

నాధ్యగచ్ఛద్ వ్రతచ్ఛిద్రం తత్పరోఽథ మహీపతే,
చింతాం తీవ్రాం గతః శక్రః కేన మే స్యాచ్ఛివం త్విహ. ౫౯

ఇత్యేవ ముక్తా దితిః. హే రాజన్! బాఢ మిత్యంగీకృత్య అథ మహామనాః ఉక్తవ్రతాసక్తమనాః సతీ కశ్యపాత్ గర్భ మాధత్త దధార, తథా అంజః సమ్యక్ వ్రతం చ దధార. ౫౫

తత ఇంద్రః కవిః విద్వాన్ అత ఏవ మాతృభగిన్యాః దితేః అభిప్రాయం జ్ఞాత్వా, హే మానద! ఆశ్రమస్థాం వ్రతస్థాం కశ్యపస్యాశ్రమస్థాం వా దితిం శుశ్రూషణేన పర్యచరత్. ౫౬

తదేవాహ- నిత్యమహరహః సుమనసః పుష్పాణి ఫలాని చ మూలాని చ సమిధశ్చ కుశాశ్చ తాన్ పత్రాణి కిసలయాని చ దూర్వాంకురాశ్చ మృదః మృత్స్నాశ్చ అపశ్చ తాః కాలే కాలే ఉచితకాలే ఉపాహరత్ ఆనీయ సమర్పితవాన్. ౫౭

ఏవం తస్యాం దితౌ వ్రతస్థాయాం సత్యాం హే నృప! హరి రింద్రః వ్రతస్య ఛిద్రం వైకల్యం ప్రేప్సుః కామయమానః అత ఏవ జిహ్మః కుటిలచిత్తః పర్యచరత్. యథా, మృగస్యేవా కృతిర్యస్య సః మృగాణాం హంతా మృగా ననువర్తతే తథా. ౫౮

హే మహీపతే! తత్పరః వ్రతచ్ఛిద్రపర్యాలోచనపరోఽపి వ్రతచ్ఛిద్రం నాధ్యగచ్ఛత్ నాపశ్యత్, అథ నితరాం ప్రాప్తః కేన హేతునా మమ శివం భద్రం స్యాదితి తీవ్రాం చింతాం ప్రాప్తః. ౫౯

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

ఏకదా సా తు సంధ్యాయా ముచ్ఛిష్టా వ్రతకర్శితా,
అస్పృష్టవార్యధౌతాంఘ్రిః సుష్వాప విధిమోహితా. ౬౦

లబ్ధ్వా తదంతరం శక్రో నిద్రాపహృతచేతసః,
దితేః ప్రవిష్ట ఉదరం యోగేశో యోగమాయయా. ౬౧

చకర్త సప్తధా గర్భం వజ్రేణ కనకప్రభమ్,
రుదంతం సప్తధైకైకం మా రోదీరితి తాన్ పునః. ౬౨

తే త మూచుః పాట్యమానాః సర్వే ప్రాంజలయో నృప,
నో జిఘాంససి కిమింద్ర భ్రాతరో మరుతస్తవ. ౬౩

(ఏకదా) సా దితిః వ్రతకర్శితా అత ఏవాశక్త్యా న స్పృష్టం వారి జలం యయా సా అధౌతా-వప్రక్షాళితా వంఘ్రీ యయా సా తాదృశీ అత ఏవ ఉచ్ఛిష్టా సంధ్యాయాం సాయంకాలే విధినా దైవేన మోహితా సతీ సుష్వాప. ౬౦

తదా తదంతరం వ్రతచ్ఛిద్రం లబ్ధ్వా శక్రో నిద్రయా అపహృతం చేతో యస్యాః తస్యాః దితే రుదరం ప్రవిష్టః. కథం పరకాయప్రవేశసామర్థ్యం తస్య? ఇత్యత్రాహ- యోగేశః పరకాయ ప్రవేశసామర్థ్యపాదకయోగయుక్తః అత ఏవ యోగమాయయా విచిత్రయోగసామర్థ్యే నోదరం ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. ౬౧

ఉదరే ప్రవిష్టః శక్రో వజ్రాయుధేన తం కనకప్రభం గర్భం సప్తధా చిచ్ఛేద. రుదంత మేకైకం గర్భస్య భాగం మా రోదీరితి వదన్ తాన్ ఖండాన్ పునః సప్తధా ఏకైకం చిచ్ఛేద, యతో మా రోదీరితి తాన్ చిచ్ఛేద, అతఏవ నిమిత్తాత్ మరుచ్ఛబ్దస్య తేషు ప్రవృత్తిః. ఆర్షత్వాత్ మాశబ్దస్య హ్రస్వః. "రుదే ర్ణావే క్విప్" మా న విద్యతే ఇంద్రవాక్యాత్ ఉత్ రోదనం యేషాం తే మరుతః. ౬౨

హే నృప! తే ఛిద్యమానాః సర్వే గర్భస్య భాగాః తదైవ ప్రవిభక్తపాణిపాదాద్యవయవాః, ప్రాంజలయః సంతః తమింద్రమూచుః. తదేవాహ (కిమితి) హే ఇంద్ర! తవ భ్రాతరో మరుతః మరుత్సంజ్ఞాన్ నోఽస్మాన్ కిం కిమర్థం జిఘాంససి హంతుమిచ్ఛసి ౬౩

మా భైష్ట భ్రాతరో మహ్యం యూయ మిత్యాహ కౌశికః,
అనన్యభావాన్ పార్షదా నాత్మనో మరుతాం గణాన్. ౬౪

న మమార దితి ర్గర్భః శ్రీనివాసానుకంపయా,
బహుధా కులిశక్షుణ్ణో ద్రౌణ్యస్త్రేణ యథా భవాన్. ౬౫

సకృదిష్ట్వాఽఽదిపురుషం పురుషో యాతి సామ్యతామ్,
సంవత్సరం కించిదూనం దిత్యా యద్ధరిరర్చితః. ౬౬

సజూరింద్రేణ పంచాశద్దేవాస్తే మరుతోఽభవన్,
వ్యపోహ్య మాతృదోషం తే హరిణా సోమపాః కృతాః. ౬౭

ఇతి తైరుక్తః కౌశికః శక్రో యది యూయం మహ్యం మమ భ్రాతరః తర్హి మా భైష్ట భయం మా కురుతేత్యాహ, తత ఆత్మనః స్వస్య పార్షదాన్ పార్షదత్వం ప్రాప్తా వనన్యభావాన్ అనన్య స్వామిత్వాభిప్రాయకాన్ మరుతాం గణానాహేతి పూర్వేణాన్వయః. ౬౪

తతో దితేర్గర్భః కులిశేన వజ్రేణ బహుధా ఛిన్నోఽపి శ్రీనివాసస్య భగవతోఽనుకంపయా అనుకంపాపూర్వకానుగ్రహవిశేషేణ న మమార న మృతః, యథా భవాన్ పరీక్షిత్ అశ్వత్థామ్నోఽస్త్రేణ దగ్ధదేహోఽపి భగవతా రక్షిత స్తద్వత్. ౬౫

అస్మిన్నర్థే ఉపపత్తిమాహ (సకృదితి) పుమాన్ సకృదప్యాదిపురుషం భగవంత మిష్ట్వా ఆరాధ్య తన్మాహాత్మ్యేన శనైః సాత్మతాం సమానరూపతాం యాతి కిం పున రసకృదిష్ట్వేతి భావః. యతః కించిదూనం సంవత్సర మేవం దిత్యా ఆరాధితః ఇంద్రేణ సహ జుషతే సేవత ఇతి సజూః. ఇంద్రేణ సహ వర్తమాన ఇత్యర్థః, హరి ర్భగవానుపేంద్రః అభ్యయాత్ ఆగత్య గర్భస్య ఖండా నజీవయ దిత్యర్థః. తతః తే పంచాశత్ ఏకోనపంచాశత్, అన్యథా "మరుతశ్చ దితేః పుత్రాః చత్వారింశన్నవాధికాః। చకర్త సప్తధా గర్భమ్'' పునరేకైకం సప్తధా చకర్తేతి పూర్వోక్త సంఖ్యావిరోధాపత్తేః. మరుతో మరుత్సంజ్ఞకాః మాతుర్దోషమాసురత్వాపదేశం త్యక్త్వా దేవా అభవన్. తే చ హరిణా ఇంద్రేణ భగవతా వా సోమపాః సోమం పిబంతీతి తథా యజ్ఞీయభాగార్హాః కృతా ఇత్యర్థః ౬౬-౬౭

(మరుదుత్పత్తికథనమ్)

దితి రుత్థాయ దదృశే కుమారా ననలప్రభాన్,
ఇంద్రేణ సహితాన్ దేవీ పర్యతుష్యదనిందితా. ౬౮

అధేంద్ర మాహ తాతాహ మాదిత్యానాం భయావహమ్,
అపత్యమిచ్ఛంత్యచరం వ్రతమేతత్ సుదుష్కరమ్. ౬౯

ఏకః సంకల్పితః పుత్రః స ప్త సప్తాభవన్ కధమ్,
యది తే విదితం పుత్ర! సత్యం కధయ మా మృషా. ౭౦

ఇంద్ర ఉవాచ—

అంబ తేఽహం వ్యవసిత ముపధార్యాగతోఽంతికమ్,
లబ్ధాంతరోఽచ్ఛిదం గర్భ మర్థబుద్ధి ర్న ధర్మవిత్. ౭౧

కృత్తో మే సప్తధా గర్భ ఆసన్ సప్త కుమారకాః,

తతో దితి రుత్థాయ కుమారాన్ అగ్నితుల్యప్రకాశాన్ ఇంద్రేణ సహితాన్ దదృశే. దృష్ట్వా చ దేవీ దితి రనిందితా వస్తుతః సుస్వభావా పర్యతుష్యత్ ౬౮

అథానంతరం ఇంద్రమువాచ, తదేవాహ (హే తాత) ఇంద్రః ఆదిత్యానాం అదితేరపత్యానాం యుష్మాకం భయాపాదకమేకమపత్య మిచ్ఛంతీ సుదుష్కరమేతత్ పుంసవనం వ్రత మచరం ఆచరితవత్యస్మి. ౬౯

మయాత్వేకః పుత్రః సంకల్పితః, కథం సప్త సప్త ఏకోనపంచాశదభవన్. హే పుత్ర! ఏతద్యది తవ విదితం తర్హి సత్యం కథయ మృషా మిథ్యా మా కథయ. ౭౦

ఏవముక్తః శక్రః తామాహ-హే అంబ! తే తవ వ్యవసిత మభిప్రేతం ఉపధార్య జ్ఞాత్వాఽహం తవాంతికం సమీపం గతః ప్రాప్తః, లబ్ధమంతరం వ్రతచ్ఛిద్రం యేన తాదృశోఽహం గర్భమచ్ఛిదం ఛిన్నవానస్మి. యతోఽహమర్థే వైషయికపురుషార్థ ఏవ బుద్ధిర్యస్య న ధర్మవిత్. ౭౧

యతోఽహమీదృశ స్తతో మే మయా తావత్ సప్తధా గర్భః కృత్తః ఛిన్నః కృత ఇతి పాఠే

తేఽపి చైకైకశో వృక్ణాః సప్తధా నాపి మమ్రిరే. ౨౨

తత స్తత్పర మాశ్చర్యం వీక్ష్యాధ్యవసితం మయా,
మహాపురుషపూజాయాః సిద్ధిః కాప్యనుషంగిణీ. ౨౩

ఆరాధనం భగవత ఈహమానా నిరాశిషః,
యే తు నేచ్ఛంత్యపి పరం తే స్వార్థకుశలాః స్మృతాః. ౨౪

ఆరాధ్యాత్మప్రదం దేవం స్వాత్మానం జగదీశ్వరమ్,
కో వృణీతే గుణస్పర్శం బుధః స్యా న్నరకేఽపి యత్ ౨౫

వజ్రేణేతి శేషః. ఏవం సప్తధా కృతోఽపి గర్భః తాపత్సప్త కుమారా ఆసన్. తేఽపి పునరేకైకశో వృక్ణాః ఛిన్నాః సప్తధా బభూవుః, నాపి మమ్రిరే న మృతాశ్చ ౨౨

తతోఽనంతరమిదం మహదాశ్చర్యం విలోక్య మయా నిశ్చితం అధ్యవసితం నిశ్చితమాహ- మహాపురుషస్య భగవతః పూజాయాః కార్యం పూజకాభిలషితం ప్రయోజనం తదనుషంగిక మప్రధానం ఫలం యస్యాః సా. రక ఉపసర్జనత్వేఽపి జీబార్షః. సిద్ధి ర్ముక్తి ర్భవతీతి అసమాప్తాయా అపి మహా పురుషపూజాయాః పూజకాభిలషితప్రయోజనావహత్వ మధునాఽవలోక్య అముక్త్యర్థత్వేనాపి కృతాయా స్తత్పూజాయాః పరిపూర్ణాయాః ముక్తి రేవ ప్రధానం ఫలం, పూజకాభిలషితం తు ఆనుషంగికమితి మయా నిశ్చిత మిత్యర్థః యద్వా మహాపురుషస్య పూజాయాః సకామపూజాయాః సిద్ధిః పరిసమాప్తిరేవ కార్యానుషంగిణీ కార్యేణ ప్రయోజనేన అనుషజ్యతే అనుబధ్యతే పూజకాభిలషితప్రయోజనావహా భవతి. న త్వపరిపూర్ణా. సా తు విపరీతఫలదైవేతి మయా నిశ్చిత మిత్యర్థః. ౨౩

అత ఏవ యే పురుషాః నిరాశిషో నిష్కామాః భగవత ఆరాధనం కుర్వాణాః పరం మోక్షమపి నేచ్ఛంతి, త ఏవ స్వార్థే స్వస్య నిరతిశయపురుషార్థే కుశలాః స్వస్య నిరతిశయపురుషార్థప్రసాధన కుశలాః స్మృతాః. ౨౪

ఏవ మనభిసంహితఫలం భగవదారాధనం ప్రస్తుత్య అభిసంహితఫలం నిందతి (ఆరాధ్యేతి.) ఆత్మపదం నిరతిశయపురుషార్థరూపమాత్మానం నిరతిశయప్రియ మీశ్వరం దేవం త మారాధ్య బుధో వివేకీ చేత్ కః పుమాన్ గుణస్పర్శం శబ్దాదివిషయానుభవం కః పుమాన్ వృణీత కామయేత, గుణస్పర్శం విశినష్టి (స్యాదితి,) యత్ గుణస్పర్శనం నరకేఽపి స్యాత్ సంభవేత్. ౨౫

తదిదం మమ దౌర్జన్యం బాలిశస్య మహీయసి,
క్షంతుమర్హసి మాతస్త్వం దిష్ట్యా గర్భో మృతోత్థితః. ౭౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇంద్రస్తయాఽభ్యనుజ్ఞాతః శుద్ధభావేన తుష్టయా,
మరుద్భిః సహ తాం నత్వా జగామ త్రిదివం ప్రభుః. ౭౭

ఏవం తే సర్వ మాఖ్యాతం యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి,
మంగళం మరుతాం జన్మ కిం భూయః కథయామి తే. ౭౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే,
మరుదుత్పత్తికథనం నామ అష్టాదశోఽధ్యాయః.

స్వాపరాధక్షమార్థం తాం ప్రార్థయతే (తదితి.) హే మహీయసి పూజ్యే! బాలిశస్య మూర్ఖస్య మమ తదిదం గర్భచ్ఛేదనాదిరూపం దౌర్జన్యం దుర్జనస్య కర్మ హే మాతః! త్వం క్షంతుమర్హసి. మాతురసహ్యోఽపరాధో నాస్తీత్యభిప్రాయేణ మాతరితి సంబోధనం. దిష్ట్యా దైవాత్ మృతోఽపి తవ గర్భః పునరుత్థితో జీవితః. ౭౬

ఏవముక్త్వా విశుద్ధభావేన నిష్కపటభావేన తుష్టయా తయా దిత్యా అభ్యనుజ్ఞాతః తాం నత్వా మరుద్భిస్సహ ప్రభురింద్రః త్రిదివం స్వర్గం జగామ ౭౭

ఏవం యత్ పృష్టం "కథం త ఆసురం భావం" ఇత్యాదినా తస్యోత్తర ముక్తమిత్యాహ (ఏవమితి.) యన్మరుతాం జన్మ త్వం మాం పరిపృచ్ఛసి పర్యపృచ్ఛః తచ్ఛృణ్వతాం మంగళావహం సర్వం సప్రపంచం [illegible] తే తుభ్యం మయా ఆఖ్యాతం కథితం, భూయః కిం కథయామి యది కించిత్ శుశ్రూషితమస్తి తర్హి తత్ కథనీయమితి ప్రశ్నస్యోత్సాహః. ౭౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్పూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికావ్యాఖ్యాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం,
అష్టాదశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

వ్రతం పుంసవనం బ్రహ్మన్ భవతా యదుదీరితమ్,
తస్య వేదితు మిచ్ఛామి యేన విష్ణుః ప్రసీదతి. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

శుక్లే మార్గశిరే పక్షే యోషిద్భర్తు రనుజ్ఞయా,
ఆరభేత వ్రత మిదం సార్వకామిక మాదితః. ౨

నిశమ్య మరుతాం జన్మ బ్రాహ్మణాననుమంత్ర్య చ,
స్నాత్వా శుక్లదతీ శుక్లే వసీతాలంకృతాంబరే,
పూజయేత్ ప్రాతరాశాత్ ప్రాక్ భగవంతం శ్రియా సహ. ౩

అలం తే నిరపేక్షాయ పూర్ణకామ నమోఽస్తు తే,

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

కిం భూయః కథయామీతి ప్రశ్నార్థం చోదితః పృచ్ఛతి రాజా (వ్రతమితి.) హే బ్రహ్మన్ ! భవతా యదుదీరితం పుంసవనాఖ్యం వ్రతం తస్య పుంసవనస్య ప్రపంచమితి శేషః. జ్ఞాతుమిచ్ఛామి యేన పుంసవనేన తచ్ఛ్రవణేన వా భగవాన్ ప్రసీదతి ౧

ఏవ మాపృష్టః సప్రపంచం వ్రతమాహ మునిః (శుక్ల ఇత్యాదినా.) మార్గశిరే మాసి శుక్లే పక్షే కస్యాంచిత్ శుభతిథౌ భర్తురనుజ్ఞయా యోషిదిదం వక్ష్యమాణం సార్వకామికం అఖిలషితసర్వ పురుషార్థసాధనం పుంసవనాఖ్యం వ్రత మారభేత ౨

తత్రాదితః ప్రథమం మరుతాం జన్మ ఉత్పత్తిం శ్రుత్వా బ్రాహ్మణాన్ అనుమంత్ర్య అనుజ్ఞాప్య తైరనుజ్ఞాత ఇత్యర్థః స్నాత్వా శుక్లాః ధౌతాః దంతాః యస్యాః సా ధౌతదంతేత్యర్థః అహతే నూతనే శుక్లే చ అంబరే వసిత్వా ప్రాతరాశాత్ ప్రాగేవ భగవంతం శ్రియా లక్ష్మ్యా సహ సలక్ష్మీం పూజయేత్ ౩

తావన్నమస్కారమంత్రానాహ త్రిభిః-తే తుభ్యం అలం పర్యాప్తమేవ న కించిదన్యైః

(పుంసవనవ్రతకథనప్రకారః)

మహావిభూతిపతయే నమః సకలసిద్ధయే. ౪

యథా త్వం కృపయా భూత్యా తేజసా మహిమౌజసా,
జుష్ట ఈశ గుణైః సర్వైస్తతోఽసి భగవాన్ ప్రభుః. ౫

విష్ణుపత్ని! మహామాయే' మహాపురుషలక్షణే,
ప్రీయేథా మే మహాభాగే లోకమాత ర్నమోఽస్తు తే ౬

ఓం నమో భగవతే మహాపురుషాయ మహానుభావాయ మహావిభూతిపతయే సహ మహావిభూతిభిః బలి ముపహరామీతి. అనేనాహరహర్మంత్రేణ విష్ణోరావాహనార్ఘ్య

కృతమస్తి తత్ర హేతుః. హే పూర్ణకామ! అవాప్తసమస్తకామ! అత ఏవ నిరపేక్షాయ తే తుభ్యం నమః. పూర్ణకామత్వమేవ విశదయంస్తం విశినష్టి. మహావిభూత్యోః నిత్యలీలావిభూత్యో రధిపతయే అత ఏవ సకలాః సిద్ధయః అభిలషితాని యస్మాత్ తస్మై. ౪

హే ఈశ! యథా యతః త్వం కృపాదిభిః సర్వగుణగణైః జుష్టః యుక్తః తతస్త్వం భగవాన్ ప్రభురసి. తత్ర కృపా స్వార్థానపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షా భూతిరైశ్వర్యం తేజః పరాభిభవనసామర్థ్యం మహిమా లోకోత్తరప్రభావః ఓజో బలం సర్వై రిత్యనేనాన్యే సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదయో గుణాః అభిప్రేతాః. ౫

హే విష్ణుపత్ని! హే మహామాయే! మహాశ్చర్యశక్తియుక్తే! లక్ష్యతే అనయేతి లక్షణా మహాపురుషచిహ్నభూతేత్యర్థః. తథా మహాపురుషస్య ప్రియే! హే ధామే! సర్వలోకసంపదాశ్రయభూతే! హే లోకానాం మాతః, తే తుభ్యం నమః. ౬

పూజామంత్రమాహ (ఓం నమ ఇతి.) భగవతే పూర్ణషాడ్గుణ్యాయ నిరస్తనిఖిలదోషాయ మహాపురుషాయ పురుషసూక్తప్రతిపాద్యమాహాత్మ్యయుక్తాయ మహానుభావాయ లోకవిలక్షణప్రభావాయ మహావిభూతేః మహాలక్ష్మ్యాః పతయే విభూతిభిః సహ సపార్షదాయేత్యర్థః, తుభ్యం బలి మర్ఘ్యాదికం ఉపహరామి సమర్పయామీ త్యనేన మంత్రేణ అహరహః విష్ణోరావాహనాద్యుపచారానుపాహరేత్. తత్రోపస్పర్శన

పాద్యోపస్పర్శనస్నానవాసఉపవీతవిభూషణగంధపుష్పధూపదీపోపహారాద్యుపచారాంశ్చ సమాహిత ఉపాహరేత్. ౭

హవిశ్శేషం తు జుహుయా దనలే ద్వాదశాహుతీః,
ఓం నమో భగవతే మహాపురుషాయ మహావిభూతిపతయే స్వాహేతి. ౮

శ్రియం విష్ణుం చ వరదా వాశిషాం ప్రభవావుభౌ,
భక్త్యా సంపూజయే న్నిత్యం యదీచ్ఛేత్ సర్వసంపదః. ౯

ప్రణమే ద్దండవద్భూమౌ భక్తిప్రహ్వేణ చేతసా,
దశవారం జపేన్మంత్రం తతః స్తోత్ర ముదీరయేత్. ౧౦

యువాం తు విశ్వస్య విభూ జగతః కారణం పరమ్,

మాచమనం ఉపహారో నైవేద్యం హవిః ఆదిశబ్దేన తాంబూలనీరాజనాదికం వివక్షితం శేషం భగవతే నివేదితం హవిరనలే ద్వాదశాహుతీః జుహుయాత్. ౭

తత్ర మంత్రమాహ (ఓం నమ ఇతి.) ౮

యది సర్వసంపదః ఇచ్ఛేత్ కామయేత్ చేదేవం శ్రియం లక్ష్మీం విష్ణుం చ ఆశిషాం ప్రభవౌ ప్రభవం ల్యాభ్యామితి ప్రభవౌ ఉభౌ భక్త్యా సమ్యక్ పూజయేత్. ౯

భక్త్యా ప్రహ్వేణ నమ్రేణ శిరసేతి శేషః. చేతసా చ దండవత్ భూమౌ ప్రణమేత్. తతో మంత్రమ్, ఓం నమో భగవతే మహానుభావాయ మహావిభూతిపతయ ఇతి మంత్రం దశవారం జపేత్. తతో వక్ష్యమాణం స్తోత్ర ముదీరయేత్ పఠేత్. ౧౦

తమేవాహ (యువామితి.) యువాం విశ్వస్య విభూ విభుశ్చ విభ్వీ చ విభూ "పుమాన్ స్త్రియే" త్యేకశేషః, జగతః పరం కారణం స్వయం కారణాంతరరహితకారణభూతౌ ఇత్యర్థః. ఇయం లక్ష్మీః ప్రకృతిః 'స్త్రీనామ్నీ లక్ష్మీర్మైత్రేయ' ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రకృత్యాదిస్త్రీనామకపదార్థ విభూతిమత్త్వాత్ ప్రకృతిరిత్యుచ్యతే, ప్రకృతిపురుషాదిపదార్థానాం స్త్రీపుంసాత్మకానాం తయోర్విభూతిత్వవర్ణనాత్మకమిదం స్తోత్రం. విభూతిభూతాం ప్రకృతిం విశినష్టి. సూక్ష్మే కారణావస్థాయాం నిరతిశయ

(పుంసవనవ్రతకథనప్రకారః)

ఇయం హి ప్రకృతిః సూక్ష్మా మాయా శక్తి ర్దురత్యయా. ౧౧

తస్యా అధీశ్వరః సాక్షాత్ త్వమేవ పురుషః పరః,
త్వం సర్వయజ్ఞ ఇజ్యేయం క్రియేయం ఫలభుగ్ భవాన్. ౧౨

గుణవ్యక్తిరియం దేవీ వ్యంజకో గుణభుగ్భవాన్,
త్వం హి సర్వశరీర్యాత్మా శ్రీః శరీరేంద్రియాశ్రయా,
నామరూపే భగవతీ ప్రత్యయ స్త్వమపాశ్రయః. ౧౩

సూక్ష్మా దురవబోధస్వరూపా వా మాయా ఆశ్చర్యరూపాశక్తిః కార్యోపయుక్తా భగవదపృథక్సిద్ధ విశేషణభూతా దురత్యయా భగవదప్రపన్నైః అనతిలంఘ్యా. కథం భగవ ద్విభూతిభూతాయాః ప్రకృతే ర్లక్ష్మీవిభూతిత్వ మితి న శంకనీయమ్. కృత్స్నస్య కార్యకారణాత్మకస్య జగతః ఉభయోరపి విశేషణత్వాత్. ౧౧

తస్యాః ప్రకృతే రధీశ్వర స్త్వమేవ హే పురుషోత్తమ! త్వమేవ సర్వయజ్ఞః ఇజ్యా త్వియం లక్ష్మీః తత్ర యజ్ఞః ప్రధానయాగః ఇజ్యా త్వంగభూతా దీక్షణీయేష్ట్యాదికా తథా స్మార్తక్రియా చ ఇయం లక్ష్మీరేవ తాదాత్మ్యమత్ర తత్ఫలప్రదాతృత్వేన తదారాధ్యత్వేన చ తద్విభూతిత్వప్రయుక్తం. తదేవాహ (ఫలభుగితి.) త్వం ఇయం లక్ష్మీశ్చ యజ్ఞీయం యత్ఫలం చరుపురోడాశాదికం తద్భుంక్తే ఇతి తథా యద్వా, క్రియేయం లక్ష్మీః ఫలభుక్ క్రియాఫలభోక్తా తు త్వమితి వాన్వయః. క్రియా లక్ష్మ్యాః విభూతిః కర్తా తు త్వద్విభూతిరిత్యర్థః. ౧౨

తథా గుణవ్యక్తిరియం దేవీ లక్ష్మీః యా సర్వవస్తుగతా గుణాభివ్యక్తిః సా లక్ష్మీః తద్విభూతి రిత్యర్థః. భోగ్యత్వభోగోపకరణత్వాదిగుణానాం సర్వవస్తుగతానా మభివ్యంజకస్తు భవాన్ త్వద్విభూతి రిత్యర్థః తథా గుణభుక్ భవాన్ భుక్తి స్త్వియం దేవీత్యపి బోధ్యం. త్వం సర్వశరీరిణాం ఆత్మా శరీరం యస్య తాదృశః సర్వశరీరిణో జీవాః త్వద్విభూతిభూతాః శ్రీర్లక్ష్మీః సర్వేంద్రియబుద్ధిరూపా తద్విభూతి మతీత్యర్థః తథా నామరూపే భగవతీ లక్ష్మీః ప్రత్యయః నామరూపవిషయకః ప్రకాశః అపాశ్రయః ఆధారః నామరూపయో ర్నిర్వోఢా చ త్వ మిత్యర్థః. ౧౩

యథా యువాం త్రిలోకస్య వరదౌ పరమేష్ఠినౌ
తథా స ఉత్తమశ్లోకః సంతు సత్యా మహాశిషః. ౧౪

ఇత్యభిష్టూయ వరదం శ్రీనివాసం శ్రియా సహ,
తన్నిస్సార్యోపహరణం దత్త్వాఽఽచమన మర్చయేత్ ౧౫

తతః స్తువీతస్తోత్రేణ భక్తిప్రహ్వేణ చేతసా,
యజ్ఞోచ్ఛిష్ట మవఘ్రాయ పునరభ్యర్చయే ద్ధరిమ్. ౧౬

పతిం చ పరయా భక్త్యా మహాపురుషచేతసా,
ప్రియైస్తైస్తై రుపనమేత్ ప్రేమశీలః స్వయం పతిః,
బిభృయాత్ సర్వకర్మాణి పత్న్యా ఉచ్చావచాని చ. ౧౭

కృతమేకతరేణాపి దంపత్యో రుభయోరపి,
పత్న్యాం కుర్యాదనర్హాయాం పతిరేతత్ సమాహితః ౧౮

ఏవం తౌ స్తుత్వా తయో రుక్తధర్మవద్వైశిష్ట్యప్రార్థనాయా అపి సత్యత్వం ప్రతిజానీతే (యథేతి.) యువాం యథా త్రిలోకస్య వరదౌ పరమేష్ఠినౌ చ యథేద మసత్యం న భవతీతి భావః. హే ఉత్తమశ్లోక! తథా మమాశిషః త్వద్విషయప్రార్థనాః సర్వాః సత్యాః సంతు శ్రియా లక్ష్మ్యా సహ సహితం శ్రీనివాసం వరదం ఇత్యభిష్టూయ తత ఆవాహితభగవత్సకాశాత్ ఉపహరణ మవశిష్టం పూజాద్రవ్యం నిస్సార్య అపనీయ భగవతే ఆచమనం సమర్ప్య సమ్యక్ పునరర్చయేత్ ౧౪-౧౫

తతః పునః స్తోత్రేణ స్తువానః స్తోత్రం కుర్వాణః భక్తికృతప్రహ్వీభావేన చేతసా యజ్ఞోచ్ఛిష్ట మాఘ్రాయ పునరపి హరిమర్చయేత్ ౧౬

మహాపురుషచేతసా ఈశ్వరబుద్ధ్యా పరయా భక్త్యా తైస్తైః ప్రియైర్వస్తుభిశ్చ పతి ముపనమేత్ భజేత్, పతిరపి భార్యాయాం స్వయం, ప్రేమశీలః సన్ పత్న్యాః కర్మాణి సర్వాణి బిభృయాత్ పోషయేత్, ఉక్తధర్మానుకూలో భవేదిత్యర్థః. ౧౭

ఏవ మన్యోన్యానుకూల్యే కారణమాహ (కృతమితి) దంపత్యో రన్యతరేణాపి కృతం కర్మ ఉభయోరపి ఫలదం భవతి యత స్తతోఽన్యోన్యానుకూల్యేన భావ్యమితి భావః. ౧౮

(పుంసవనవ్రతకథనప్రకారః)

విష్ణోర్వ్రతమిదం బిభ్ర న్న విహన్యాత్ కథంచన,
విప్రాన్ స్త్రియో వీరవతీః స్రగ్గంధబలిమండనైః,
అర్చే దహరహర్భక్త్యా దేవం నియమమాస్థితః ౧౯

ఉద్వాస్య దేవం స్వే ధామ్ని తన్నివేదిత మగ్రతః,
అద్యాదాత్మవిశుద్ధ్యర్థం సర్వకామర్ధయే సదా. ౨౦

ఏతేన పూజావిధినా మాసాన్ ద్వాదశ హాయనమ్,
నీత్వాఽథోపచరేత్ సాధ్వీ కార్తికే చరమేఽహని. ౨౧

శ్వో భూతేఽప ఉపస్పృశ్య కృష్ణ మభ్యర్చ్య పూర్వవత్,
పయఃశృతేన జుహుయా చ్చరుణా సహ సర్పిషా,

అత ఏవ పత్న్యా మనహ్వాయాం అశక్తాయాం సత్యాం పతిరేవ ఏతద్వ్రతం సమాహితః సమాహితచిత్తః సన్ కుర్యాత్ పత్నీ అశక్తా చేత్ కర్తుం భర్తా కుర్యాదిత్యర్థః. విష్ణో రిదం వ్రతం బిభ్రత్ కేనాపి హేతునా న విహన్యాత్ అంతరితం న కుర్యాత్. విప్రాన్ వీరవతీః పుత్రవతీః జీవద్భర్తృకాశ్చ స్త్రియః స్రగాదిభిః అహ రహః ఏవం వ్రతమాస్థితః పుమా నభ్యర్చయేత్. ౧౯

తతో దేవం భగవంతం స్వే ధామ్ని స్వస్థానే హృదాదావిత్యర్థః. ఉద్వాస్య అగ్రతః తస్మై భగవతే నివేదితం హవిః ఆత్మనో విశుద్ధ్యర్థం సర్వకామప్రాప్త్యర్థం చ అద్యాత్ అశ్నీయాత్. ౨౦

అనేన ఉక్తేన పూజావిధానేన ద్వాదశమాసాన్ హాయనం వత్సరం నీత్వా కార్తికే మాసి చరమేఽహని ఉపచరేత్ వ్రతోద్యాపనాంగముపచారం కుర్యాత్. ద్వాదశమాసానిత్యుక్తే కదాచిత్ తన్మధ్యే మలమాసే సతి తేన సహ ద్వాదశసంఖ్యాయాం సత్యాం శుద్ధస్యైకస్య త్యాగః స్యాత్. హాయనమిత్యుక్తే తన్మధ్యపాతిన స్తస్యాపి ప్రసంగః స్యాత్. తదుభయం వారయితుం ద్వాదశమాసాః సంవత్సర మిత్యుభయోర్గ్రహణమ్. ౨౧

ఉపచారమేవాహ (శ్వో భూత ఇతి) శ్వోభూతే ప్రాతః అప ఉపస్పృశ్య స్నాత్వా పూర్వవద్భగవంత మభ్యర్చ్య పయఃశృతేన పయసి క్షీరే పక్వేన చరుణా "శృతం పాకః" ఇతి

పాకయజ్ఞవిధానేన ద్వాదశైవాహూతీః పతిః. ౨౨

ఆశిషః శిరసాఽఽదాయ ద్విజైః ప్రీతైః సమీహితాః.
ప్రణమ్య శిరసా భక్త్యా భుంజీత తదనుజ్ఞయా ౨౩

ఆచార్య మగ్రతః కృత్వా వాగ్యతః సహ బంధుభిః,
దద్యాత్ పత్న్యై చరోః శేషం సుప్రజస్త్వం సుసౌభగమ్. ౨౪

ఏతచ్చరిత్వా విధివద్వ్రతం విభోరభీప్సితార్థం లభతే పుమానిహ,
స్త్రీ త్వేతదాస్థాయ లభేత సౌభగం శ్రియం ప్రజాం జీవపతిం యశోగృహమ్. ౨౫

కన్యా చ విందేత సమగ్రలక్షణం వరం త్వవీరా హతకిల్బిషా గతిమ్,
మృతప్రజా జీవసుతా ధనేశ్వరీ సుదుర్భగా సుభగా రూప మగ్ర్యమ్. ౨౬

విపాతితః. కృతశబ్దః సహసర్పిషా సర్పిస్సహితేన పాకయజ్ఞవిధినా ద్వాదశైవాహూతీః పతిః జుహుయాత్, ౨౨

తతో ద్వాదశబ్రాహ్మణాన్ సాధ్వన్నైః సమీచీనాన్నైః భక్త్యా భోజయేత్. ఆత్మవిత్ బ్రాహ్మణాన్ పరమాత్మరూపత్వేన పశ్యన్నిత్యర్థః, తేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః పూర్ణోదకపాత్రైః సహితాన్ గుడాన్వితాన్ తిలాన్ లాజాంశ్చ దద్యాత్. ద్విజైః సమీరితాః ప్రయుక్తాః ఆశిషః శిరసా ధారయన్ తేభ్యః ప్రణమ్య తతః తదనుజ్ఞయా స్వయం భుంజీత. ౨౩

తతో బంధుభిస్సహ ఆచార్య మగ్రతః పురః కృత్వా ఉపవేశ్య సుప్రజస్త్వసౌభగత్వఫలకం చరోర్హవిశ్శేషం పత్న్యై దద్యాత్. ౨౪

ఏవం సవిస్తరం వ్రత ముపవర్ణ్య తదనుష్ఠానఫలమాహ (ఏతదితి) ఏతద్విభోః పరమాత్మనః వ్రతం యథావిధి కృత్వా పుమానిహ లోకే అభీప్సితార్థం లభతే, స్త్రీ తు తద్వ్రత మనుష్ఠాయ సౌభాగ్య సంపత్పుత్రపతిదీర్ఘజీవనకీర్తిగృహాన్ లభతే. ౨౫

అవీరా అలబ్ధభర్తృకా కన్యా తు ఏతద్వ్రతమాస్థాయ సమగ్రాణి లక్షణాని యస్య తం పతిం విందేత లభేత యద్వా అవీరా విధవా తు హతం కిల్బిషం యస్యాః తాం గతిం సద్గతిం లభేత. మృతా ప్రజా పుత్రో యస్యాః సా జీవః సుతో యస్యాః సా భవేత్తథా సుదుర్భగా సౌభాగ్యరహితా సుభగా భవేత్. ౨౬

(పుంసవనవ్రతకథనప్రకారః)

విందేత్ విరూపా విరుజా విముచ్యతే య ఆమయావీంద్రియకల్పదేహమ్,
ఏతత్పఠన్నభ్యుదయే చ కర్మణ్యనంతతృప్తిః పితృదేవతానామ్. ౨౭

తుష్టాః ప్రయచ్ఛంతి సమస్తకామాన్ హోమావసానే హుతభుక్ శ్రీహరిశ్చ,
రాజన్! మహన్మరుతాం జన్మ పుణ్యం దితేర్వ్రతం చాభిహితం మహత్తే. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, షష్ఠస్కంధే, పుంసవనవ్రతకథనం నామ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

ఇతి షష్ఠస్కంధః సమాప్తః.

విరూపా అగ్ర్యం శ్రేష్ఠం రూపం విందేత. యః పుమాన్ ఆమయావీ రోగీ సన్ ఏతద్వ్రతం కృత్వా విరుజః నానావిధరోగాద్విముచ్యతే. ఇంద్రియకల్పదేహం పటుతరేంద్రియదేహం విందేత ఏవ మేతద్వ్రతకల్పమభ్యుదయే కర్మణి పఠన్ యో వర్తతే తస్య పితౄణాం దేవానాం చానంత తృప్తిర్భవతి. ౨౭

తే చ పితరో దేవాశ్చ తస్మై పఠతే సర్వాన్ కామాన్ ప్రయచ్ఛంతి పితృదైవతయోః హోమయో రవసానే సాక్షాద్ధరిః శ్రీశ్చ హుతభుగ్భవేత్ తావపి ప్రసన్నౌ భవేతామిత్యర్థః. ఉక్త ముపసంహరతి (రాజన్నితి.) హే రాజన్, మరుతాం మహత్పుణ్యం జన్మ తథా మహత్పుణ్యం దితేర్వ్రతం పుంసవనం చ తే తుభ్యం మయా అభిహితమ్. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, షష్ఠస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

షష్ఠస్కంధః సమాప్తః.

శ్రీమద్భాగవత షష్ఠస్కన్ధీయ శ్లోకానుక్రమణికా

[అకారాదిక్రమేణ, అధ్యాయక్రమేణ చ]

శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
51	అన్యేఽను యే త్వేహ	11	17	77.	అహం హరే తవ	11	24
52.	అపృథగ్ధర్మశీలా	5	2	78	అహం సమాధాయ మనో	11	21
53.	అపి బృందారకా యూయం	10	3	79	అహం తే పుత్రకామస్య	15	17
54.	అపి తేనామయం స్వస్తి	14	17	80	అహం వై సర్వభూతాని	16	51
55.	అపి దారాః ప్రజామాత్యా	14	19	81.	అహో బత మమాసాధు	7	11
56	అబ్భక్షః కతిచిన్మాసాన్	5	27	82.	అహో అసాధో సాధూనాం	5	36
57	అభ్యర్థితః సురగణైః	7	34	83.	అహో కష్టం ధర్మదృశాం	2	2
58	అభ్యర్దయ న్నసంభ్రాంతాః	10	22	84.	అహో మే పరమం కష్టం	2	26
59	అంబ తేహం వ్యవసితం	18	71	85	అహో ప్రజాపతి పతిః	4	8
60	అయం హి కృతనిర్వేశో	2	7	86	అహో దైన్య మహో కష్టం	10	10
61.	అయం హి శ్రుతసంపన్నః	1	56	87	అహో బత సురశ్రేష్ఠాః	7	21
62	అయం హి దేహినో దేహో	15	25	88	అహో అద్యేంద్రియా రామో	18	39
63	అయం కిమధునా లోకే	17	11	89	అహో దానవ సిద్ధోపి	12	19
64	అరిష్టాయా శ్చ గంధర్వాః	6	29	90.	అహో విధాత స్త్వమతీవ	14	54
65	అర్యమో మాతృకా పత్నీ	6	42	91	అత్ర బోదాహరంతీ మమ	1	20
66	అలం తే నిరపేక్షాయ	19	4	92.	అత్ర నః సంశయో భూయాత్	14	7
67	అలం దగ్ధైర్దుర్మైర్దీనైః	4	15	93	అజ్ఞానా దథవా జ్ఞానాత్	2	18
68.	అవిస్మితం తం పరిపూర్ణకామం	9	22		ఆ - 18		
69.	అవిద్వా నేవ మాత్మానం	12	12	94	ఆచార్య మగ్రతః కృత్వా	19	24
70.	అవివేకకృతః పుంసో	17	30	95	ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూర్తిః	7	29
71,	అశ్వాస్య భగవానిత్థం	16	65	96	ఆతిష్ఠత సతాం మార్గం	4	11
72.	అస్త్రైషిద్ధంసగుహ్యేన	4	22	97	ఆత్మానందానుభూత్యైవ	16	20
73,	అస్తీతి నాస్తీతి చ వస్తునిష్ఠయోః	4	32	98	ఆత్మానం పరమం ధ్యాయేత్	8	11
74.	అస్మాకం తావకానాం	9	41	99	ఆత్మతుల్యైః షోడశభిః	9	29
75.	అహం మహేంద్రో నిరృతిః	3	14	100,	ఆత్మానం ప్రకృతిష్వద్ధా	14	18
76	అహమేవాస మేవాగ్రే	4	47	101	ఆత్మనః ప్రీయతే నాత్మా	14	21

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
102.	ఆయుః శ్రీః కీర్తిరైశ్వర్యం	12	13
103.	ఆరాధనం భగవత	18	74
104.	ఆరాధ్యాత్మప్రదం దేవం	18	75
105.	ఆలింగ్యాంగీకృతాం దేవీం	17	5
106	ఆ విధ్య పరిఘం వృత్రః	19	24
107.	ఆశిషః శిరసాఽఽదాయ	19	23
108.	ఆశాసానస్య తస్యేదం	18	26
109.	ఆసీ ద్రాజా సార్వభౌమః	14	10
	ఇ - 34		
110	ఇమే శ్రద్దధతే బ్రహ్మన్	18	21
111.	ఇమాం విద్యాం పురా కశ్చిత్	8	38
112.	ఇత్థం త్వాం పుత్రశోకేన	15	18
113.	ఇత్యుదీర్య గతో జీవో	16	12
114.	ఇత్యర్థితః స భగవాన్	14	27
115.	ఇత్య తద్వీర్యవిదుషి	17	10
116.	ఇత్థం స్వభర్తృగదితం	3	34
117.	ఇతి ప్రసాద్య గిరిశౌ	17	25
118.	ఇతి బ్రువాణావన్యోన్యం	12	23
119.	ఇతిహాసమిమం పుణ్యం	17	40
120	ఇతి శ్రుత్వా భగవతః	17	36
121.	ఇతి భావేన సా భర్తుః	18	27
122.	ఇతి భాగవతో దేవ్యాః	17	37
123.	ఇతి సంచింత్య భగవాన్	18	44
124.	ఇతి తేషాం మహారాజ	9	28
125	ఇతి జాతసునిర్వేదః	2	39
126.	ఇతి ప్రత్యుదితా యామ్యా	2	21
127.	ఇత్యభిష్టూయ వరదం	19	15
128.	ఇత్యుక్త్వా మిషతస్తస్య	4	54
129	ఇతి సంప్రశ్న మాకర్ణ్య	4	3
130.	ఇత్యుక్తే యమదూతైస్తైః	1	37
131.	ఇత్యామంత్ర్య వరారోహాం	4	16
132.	ఇతి వ్యవసితా రాజన్	5	21
133.	ఇతి తా నపి రాజేంద్ర	5	29
134.	ఇతి స్తుతః సంస్తువతః	4	35
135.	ఇతి దేవః స ఆపృష్టః	3	11
136.	ఇతిహాస మిమం గుహ్యం	3	35
137.	ఇదం మహాఖ్యాన మశేషపాప్మనాం	13	22
138	ఇంద్ర మేవం సమాదిశ్య	10	1
139.	ఇంద్రో న వజ్రం జగృహే	12	6
140.	ఇంద్రో వృత్రవచః శ్రుత్వా	12	18
141.	ఇంద్ర స్యానిర్వృతే ర్హేతుం	13	3
142.	ఇంద్ర స్తయాభ్యనుజ్ఞాతః	18	17
143	ఇంద్ర స్త్రిభువనైశ్వర్యమదో	7	2
	ఉ 8		
144	ఉత్తిష్ఠ తాత త ఇమే శిశవో	14	57
145	ఉద్వాస్య దేవం స్వే ధామ్ని	19	20
146	ఉపయేమేథ భగవాన్	6	35
147.	ఉపదానవీం హిరణ్యాక్షః	6	34
148	ఉపగీయమానో లలితం	7	5
149	ఉభయం స్మరతః పుంసః	16	56
150	ఉవాచ చాథ హర్యశ్వాః	5	6
151.	ఉరుక్రమస్య దేవస్య	18	8

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
201.	ఏష లోకగురుఃసాక్షాత్	17	6
202	ఏష నిత్యోఽవ్యయః సూక్ష్మ	16	9
	ఐ - 2		
203.	ఐరావతో వృత్రగదాభిమృష్టో	11	11
204.	ఐశ్వరం శాస్త్ర ముత్సృజ్య	5	18
	ఓ - 1		
205.	ఓజఃసహో బలం ప్రాణం	12	9
	క - 43		
206.	కకుభః సంకట స్తస్య	6	6
207	క్వచి న్నివర్తతేఽభద్రాత్	1	10
208	క్వ చాహం కితవః పాపో	2	34
209	కతి సంతీహ శాస్తారో	3	4
210	కథం త ఆసురం భావం	18	20
211	కథం స్విద్ధ్రియతే దండః	1	39
212	కథం స్వ పితురాదేశం	5	9
213	కదా భ్రాతృహంతారం	18	24
214	కన్యా చ విందేత సమగ్రలక్షణం	19	26
215.	కర్మణా కర్మనిర్హారో	1	11
216	కరన్యాసం తతః కుర్యాత్	8	7
217.	కలేబరం స్వ మావిశ్య	16	3
218	కస్మిన్జన్మ న్యమీ మహ్యం	16	4
219	కస్య వా కుత ఆయాతాః	1	33
220.	కస్య హేతోః పరిత్యక్తా	7	1
221.	కామధియ స్త్వయి రచితా	16	39
222.	కాన్యకుబ్జే ద్విజః కశ్చిత్	1	21
223.	కాలచక్రం భ్రమి స్తీక్ష్ణం	5	19
224.	కాలింద్యాం విధివత్స్నాత్వా	16	16
225.	కాలోపపన్నాం రుచిరాం	10	31
226.	కింతు శాస్తృబహుతే స్యాత్	3	6
227.	కిం దురాపం మయి ప్రీతే	9	48
228.	కిం ను తద్ దుస్త్యజం	10	5
229.	కిం వ ఉచ్చరితై ర్మాతుః	11	4
230.	కిమిదం స్వప్న ఆహోస్విత్	2	30
231	కుమారో నారద ఋభుః	15	12
232.	కులాచలేంద్రద్రోణీషు	17	3
233.	కృచ్ఛ్ర లబ్ధేఽథ రాజర్షేః	14	36
234	కృతద్యుతి రజానంతీ	14	44
235.	కృత్వాధరాం హనుం భూమౌ	12	27
236.	కృతమేకతరేణాపి	19	18
237.	కృత్తికాదీని నక్షత్రాణి	6	23
238	కృత్తో మే సప్తధా గర్భ	18	72
239.	కృతపాదః సుపర్ణాంసే	4	36
240	కృమివిడ్భస్మసంజ్ఞాఽఽసీత్	18	25
241	కృశాశ్వోఽర్చిషి భార్యాయాం	6	20
242.	కృష్ణాంఘ్రిపద్మమధులిణ్	3	33
243	కేచి తేవలయా భక్త్యా	1	15
244.	కో గృధ్యేత్ పండితో	7	12
245.	కోఽతిక్రమోఽనువర్తంత్యాః	18	40
246.	కోఽయం స్యాత్తవ రాజేంద్ర	15	2
247.	కౌ యువాం జ్ఞానసంపన్నౌ	15	10
248.	కః క్షేమో నిజపరయోః	16	42
	ఖ - 2		

శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః	శ్లోకసంఖ్యా	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
552.	పులోమా వృషపర్వా చ	6	31	576.	భానోస్తు దేవఋషభ	6	5
553	పులోమా వృషపర్వా చ	10	20	577.	భ్రాతౄణాం ప్రాయణం భ్రాతా	5	31
554	పుంసాం కిలైకాంతధియాం	11	22	578.	భిత్త్వా వజ్రేణ తత్కుక్షిం	12	32
555.	పుత్రస్తే భవితా భద్రే	18	45	579	భుంజానః ప్రపిబన్ ఖాదన్	1	26
556	పుత్రాణాం హి పరో ధర్మః	7	28	580.	భూమి స్తురీయం జగ్రాహ	9	7
557.	పూషానపత్యః పిష్టాదో	6	43	581.	భూతై ర్భూతాని భూతేశః	15	6
558	పౌలోమ్యా మింద్ర ఆధత్త	18	7	582	భూతాని విష్ణోః సురపూజితాని	3	8
	బ - 8			583	భూః క్షేత్రం జీవసంజ్ఞం	5	11
559.	బంధు ర్జ్ఞాత్యరిమధ్యస్థ	16	5		మ — 31		
560.	బ్రహ్మ భవో భవంత శ్చ	4	45	584.	మఘవన్ ద్విషతః పశ్య	7	23
561.	బ్రహ్మహత్యా మంజలినా	9	6	585.	మఘవన్ యాత భద్రం వో	9	51
562.	బ్రహ్మహా పితృహా గోఘ్నో	13	8	586.	మఘవ న్నిద మాఖ్యానతం	8	35
563.	బాఢ మిత్యభిప్రేత్యా	18	55	587	మమర్ద పద్భ్యాం సురసైన్య	11	8
564.	బాణజ్యేష్ఠం పుత్రశతం	18	17	588	మమాహమితి దేహాదౌ	2	38
565	బాణ ఆరాధ్య గిరిశం	18	18	589.	మమోత్తమశ్లోకజనేషు సఖ్యం	11	27
566	బాలఘ్న్యో వ్రీడితా స్తత్ర	16	14	590.	మత్తయా విశ్లథన్నీవ్యా	1	6[illegible]
	భ — 17			591.	మనసైవ పురే దేవః	1	48
567.	భక్తాయైతాం ప్రపన్నాయ	16	26	592	మనసైవాసృజ త్పూర్వం	4	19
568	భక్త్యా పరమయా రాజన్	18	28	593.	మనీషిణోఽన్తర్హృదిసన్నివేశిత	4	27
569.	భక్తిమాన్ భగవత్యాశు	2	25	594	మయ్యనంతగుణేఽనంతే	4	48
570.	భగవత్పురుష రాజన్	3	3	595.	మరుత శ్చ దితేః పుత్రాః	18	19
571.	భంవానపి తచ్ఛ్రుత్వా	17	9	596.	మరుత్వాం శ్చ జయంతశ్చ	6	8
572	భగవం స్తస్మమాఖ్యాహి	8	2	597	మహతా రౌద్రదంష్ట్రేణ	9	17
573	భగవన్ కిం న విదితం	14	23	598.	మహర్షి స్త ముపాసీనం	14	16
574.	భగవా నత్రార్షీ న్మాయాం వై	12	20	599.	మహాప్రాణో మహావీర్యో	12	30
575	భాను ర్లంబా కకుజ్జామిః	6	4	600	మహాకిరీటకటకః	8	43

క్రమసంఖ్య	శ్లోకాః	అధ్యాయః	శ్లోకాంకః
752.	శాప్తస్య పితు రాదేశం	5	20
753	శిరోహరద్యస్య హరి శ్చక్రేణ	18	14
754	శ్రియం విష్ణుం చ వరదా	19	9
755.	శ్రీవత్సధామాపరరాత్ర	8	22
756.	శుక్లేమార్గశిరే పక్షే	19	2
757.	శ్రుత్వా మృతం పుత్ర	14	50
758	శూలైః పరశ్వధైః ఖడ్గైః	10	23
759.	శృణ్వతాం గృణతాం వీర్యాణి	3	32
760.	శృణుష్వావహితో రాజన్	14	9
761.	శ్వోభూతేప ఉపస్పృశ్య	19	22
	స - 75		
762.	స అవసత్ పుష్కరనాల	13	15
763.	స ఇంద్రశత్రుః కుపితో	11	10
764.	స ఇత్థం ప్రతిబుద్ధాత్మా	16	15
765.	స ఉత్తమశ్లోకపదాబ్జవిష్టరం	16	32
766.	స ఏవం వర్తమానోఽజ్ఞో	1	27
767.	స ఏవ హి పునః సర్వవస్తుని	9	36
768.	స ఏవ హి దదే భాగం	9	3
769.	స ఏవ దేవతాలింగై	18	34
770.	స్కందశ్చ కృత్తికాపుత్రో	6	14
771	స కథం న్యర్పితాత్మానం	2	6
772.	సకృ న్మనః కృష్ణపదారవింద	1	19
773.	సకృ దిష్ట్వాఽఽదిపురుషం	18	66
774.	సంకల్పాయాశ్చ సంకల్పః	6	10
775.	సజూ రింద్రేణ పంచాశద్	18	67
776.	స్తంభయ న్నాత్మనాఽఽత్మానం	1	62
777.	స్తనద్వయం కుంకుమగంధ	14	53
778.	స్తూయమానో నుగాయద్భిః	4	40
779.	స తస్మిన్ దేవసదన	2	40
780.	సత్త్వం రజస్తమ ఇతి	12	15
781.	స తు వృత్రస్య పరిఘం	12	25
782.	స్తేనః సురాపో మిత్రధ్రుక్	2	9
783.	స తం నృపేంద్రాహవ	11	3
784	సధ్రీచీనో హ్యయం లోకే	1	17
785.	సధ్రీచీనం ప్రతీచీనం	5	33
786.	సనత్కుమారోఽవతు	8	17
887.	సపాశహస్తాంస్త్రీన్ దృష్ట్వా	1	28
788.	స బద్ధహృదయ స్తస్మిన్	1	25
789.	స భూయః పాంచజన్యాయాం	5	24
790.	స్మృత్వేహాయాం పరిక్లేశం	16	59
791.	సంభవంతి హి భద్రాణి	1	44
792	సమవిషమమతీనాం మత	9	37
793.	స యదా పరమాచార్యం	7	7
794.	సర్వాపద్భ్యో హరే ర్నామ	8	30
795.	సర్వా ణ్యేతాని భగవన్నామ	8	28
796	సరూపాగూత భూతస్య	6	17
797	సర్వే పద్మపలాశాక్షాః	1	34
798.	సర్వే చ నూత్నవయసః	1	35
799.	సర్వేషామప్యఘవతాం	2	10
800.	సర్వే ప్రయాసా అభవన్	10	28
801.	సర్వేపి శూరసేనేమే	14	23
802.	స పక్షం వర్షలక్షణాం	17	2

షష్ఠస్కంధః సమాప్తః